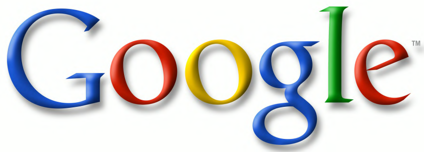

De Indische gids

C. E. van Kesteren, R.
A. van Sandick, J. E. de Meyier

29c5

DE INDISCHE GIDS.

De Indische Gids.

STAAT- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

Directeur: C. E. VAN KESTEREN,

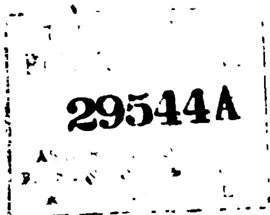
MET VELER MEDEWERKING.

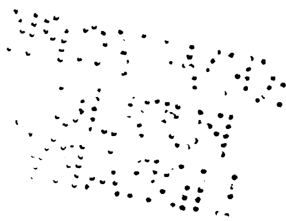
Redacteur van de rubriek Koloniale Literatuur: Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

DERDE JAARGANG.

I.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY.
Spuistraat (Nutsgebouw).
1881.

[1]) Op pag. 978 staat in een tusschenzin dat de Heer van Vliet tijdens den Gouv.-Gen. Rochussen Indië verliet; dit is onjuist: het gebeurde onder den voorganger van den Gouv.-Gen. Rochussen. De gemaakte aanmerking blijft echter ten volle gehandhaafd.

INHOUD VAN DEN DERDEN JAARGANG, EERSTE DEEL.

---

[1]) Op blz. 259 regel 3 van boven staat: »Sj-î'iten"; lees Sji'iten, en op blz. 252 (regel 8), 258 (regel 14 v. o) en 258 (regel 13 v. o), respectievelijk: »bl. 18"; »bl. 10" en »bl. 12", i. p. v. »blz. 258"; »blz. 250" en »blz. 252".

[1]) Op pag. 540 staat: »batimbang lapa^s^ = klappen wisselen; fig. voor »van gelijken stand." Dit moet zijn: »batimbang lapa = klappen wisselen; fig. voor elkander denzelfden dienst bewijzen; met gelijke munt betalen, dienst om wederdienst; satimbang salapa^s^ van gelijken stand.

---

[1]) Op blz. 643 regel 9 v. b. leze men: »toen de veel gewichtiger", i. p. v. »toen men de veel gewichtiger", en
op blz. 657 regel 10 v. o. i. p. v. »dat de drie vragen hem daartoe geen termen gaven": »dat de antwoorden op de drie vragen hem daartoe geen termen gaven."

De nieuwe Haven voor Batavia.

Indien men op de wereldkaart de ligging der Nederlandsch-Oost-indische bezittingen uit een commerciëel oogpunt beschouwt, dan treft ons het gunstige van de plaats, door Java op den handelsweg naar het Oosten ingenomen.

Men gevoelt zich erkentelijk jegens het voorgeslacht, welks geestkracht het Nederlandsche volk eigenaar heeft gemaakt van de schoonste koloniën der wereld.

Beschamend is het echter, dat het nageslacht op de erfenis van zijn voorvaderen geteerd heeft, zonder de kracht te bezitten om de vruchten dezer nalatenschap te ontwikkelen. Ongetwijfeld bezitten de tegenwoordige Nederlanders in hooge mate de gave, om hun koloniën momentaneel productief te maken, maar zelden wordt door hen genoeg op de toekomst gelet.

Dientengevolge zijn er onder anderen in het handelsverkeer toestanden ontstaan, die ten nadeele van Nederland's welvaart strekken.

De handelsweg van Europa naar China en Japan kan òf door het Kanaal van Suez òf bezuiden de Kaap de Goede Hoop genomen worden, maar loopt in beide gevallen door Straat Soenda en dus langs Batavia; de kortste verbinding van Australië met de groote Oostersche rijken voert insgelijks door die Straat. Er zijn dus in overvloed gegevens aanwezig, om Batavia tot een handelscentrum in het Oosten te maken, doch Java heeft van de voordeelen, die de natuur haar aanbood, geen partij weten te trekken, en een jeugdiger nederzetting in Straat Malaka heeft zich de traagheid van haar buren ten nutte gemaakt, en verheugt zich thans in den bloei en den voorspoed, die het deel van Batavia zouden geweest zijn, had onze natie grooter levenskracht en énergie aan den dag gelegd.

De eerste vereischten van een handelsplaats — zooals een veilige ligplaats voor schepen, een gunstige gelegenheid tot het lossen en

laden der vaartuigen, inrichtingen tot herstel van zeil- en stoomschepen — zij alle ontbreken te Batavia, maar zijn te Singapore in overvloed voorhanden.

De ankerplaats der vloot bij Batavia is een open reede; de communicatie der schepen met de stad geschiedt daar door middel van lichters; gedurende eenige dagen van het jaar is die gemeenschap verbroken, en zelfs in het goede jaargetijde is ze gebrekkig, daar elke lichter minstens drie dagen noodig heeft, om de geloste goederen naar de plaats van bestemming te brengen en weder ter ontvangst van een andere lading gereed te zijn. Moeten twee stoomschepen te Batavia lossen, dan ontbreken de middelen om de zeilschepen te bedienen; menig zeilschip is verplicht vele weken te wachten alvorens zijn lading ontscheept is.

De prijs van het goederen-vervoer van de reede tot Batavia, buiten en behalve de loskosten uit den lichter, worden tegen *f* 2.25 de kojang berekend, en bedraagt in werkelijkheid *f* 2.25 per ton, daar zelden een lichter zijn volle kojangs-maat (nl. 1800 KG.) inneemt.

De afstand van de reede tot de landingsplaats is ruim vijf kilometer, waarvan ongeveer 3150 meter wordt ingenomen door een zoogenaamd havenkanaal, dat uitsluitend bevaarbaar is voor lichters, kleinere vaartuigen en stoomscheepjes, die geen grooteren diepgang dan zes Eng. voet hebben, en nog is een onafgebroken strijd van den baggermolen tegen de aanslibbing noodzakelijk om het vaarwater voor dat doel bruikbaar te doen blijven.

Middelen tot herstel van schepen bestaan te Batavia niet, gelijk reeds gezegd werd; wèl is er een maritieme inrichting op het eiland Onrust, doch deze is zelfs niet voldoende krachtig, om in de behoeften van de landsvaartuigen te voorzien, zoodat jaarlijks aanzienlijke geldelijke bedragen aan de eigenaren der dokken te Singapore worden betaald voor geleverden arbeid aan Nederlandsche oorlogschepen, die derwaarts ter reparatie worden gezonden. Evenmin heeft Batavia een fabriek voor reparatiën aan werktuigen; de industriëele ondernemingen van dien aard, die daar ter plaatse worden aangetroffen, zijn voor dergelijken arbeid niet behoorlijk ingericht.

Terwijl dus overal elders, gelijktijdig met de opening van het Kanaal van Suez en den overgang van de zeil- in de stoomvaart, een verbetering van reeden en havens plaats had, waarmede een snelle lossing van goederen uit de schepen en een krachtige ontwikkeling der maritieme inrichtingen gepaard gingen, bleef Batavia op den ouden roem teren, zonder eenige poging te doen om met den tijd gelijken tred te houden. Zelfs werden er geen maatregelen genomen om den grootsten vijand van haar reede, de onafgebroken

aanslibbing van de Baai van Batavia, te overwinnen; jaarlijks verergerde de toestand en werd de reede ongeveer 20 meters meer zeewaarts teruggedrongen.

De dagbladen wezen herhaaldelijk daarop; van alle zijden werd geklaagd, doch door niemand werd gehandeld.

Ten laatste nam de Koninklijke Prins, wien Nederland voor den nationalen handel en de nationale scheepvaart zooveel verschuldigd is, ook in deze zaak het initiatief. Persoonlijk richtte wijlen Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Hendrik aan de Regeering van Nederlandsch-Indië een schrijven, waarin aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal in overweging werd gegeven voorstellen tot verbetering van de reede van Batavia in te dienen; zelf beval de Prins den bouw van een breekwater aan.

De Indische Regeering benoemde nu een commissie, met opdracht om den toestand van de reede te onderzoeken en met last om de vereischte voorstellen ter verbetering aan te bieden.

Spoedig bleek het, dat de gevoelens verdeeld waren. De bouw van een breekwater werd in verband met de locale toestanden ontraden, en drie havenplannen traden op den voorgrond.

Enkele personen waren voorstanders van een havenkom bij het eiland Onrust met een spoorwegverbinding naar Batavia; de handel achtte zich het meest gebaat door den bouw van een bassin in het verlengde van het bestaande havenkanaal ter reede van Batavia; terwijl het meerendeel der Indische ingenieurs de voorkeur gaf aan een ontwerp voor een haven te Tandjong Priok, zijnde een kaap beoosten de Baai van Batavia.

Een pennestrijd was een gevolg van de verdeeldheid der raadslieden van de Regeering en leidde tot geen resultaat; de Gouverneur-Generaal was daarom verplicht, de verschillende adviezen naar Nederland te zenden, met het voorstel, dat dáár door specialiteiten op het gebied van havenbouw een beslissing zou worden genomen.

De deskundigen, welke in Nederland geraadpleegd werden, waren van oordeel, dat Tandjong Priok de meeste gegevens bezat voor den bouw van een zeehaven, en boden met hun advies een uitgewerkt ontwerp aan.

Daarmede vereenigde de Regeering zich, zoodat tot de uitvoering van het werk overeenkomstig dat ontwerp besloten werd, en nu, op vasten bodem staande, nam de Regeering met voortvarendheid de zaak ter harte.

Een der deskundige Nederlandsche adviseurs werd naar Java gezonden om plaatselijk zich op de hoogte van het werk te stellen; de ingenieur, wien de uitvoering van het werk zou worden opge-

dragen, vergezelde de Nederlandsche havenspecialiteit, en aan twee andere ingenieurs werd gelast de verschillende groote havens in Europa te bezoeken, ten einde met de détails van dergelijke zeewerken bekend te worden.

In Maart 1876 vertrok de Nederlandsche deskundige naar Java, in Augustus van dat jaar keerde hij in Nederland terug, en onder weg, op de thuisreis, werd een begrooting van de kosten van het werk gemaakt. Ze gaf met inbegrip van de uitgaven voor staatstoezicht een eindcijfer van *f* 20 000 000 aan.

De bestekken van het werk, in verschillende talen overgebracht, werden over Europa, in Engelsch-Indië en in Australië verspreid, met de bedoeling om het werk *à forfait* aan te besteden.

Drie inschrijvers gaven aan de oproeping gehoor; de firma Dussaud te Marseille eischte een bedrag, dat de begrooting met vele millioenen overschreed; een Nederlandsche combinatie van aannemers wenschte het werk niet *à forfait* aan te nemen, doch stelde voor, de haven te bouwen tegen restitutie der kosten, verhoogd met een percentage; een Engelsche firma schreef voor een bedrag in, overeenkomende met de begrooting, doch bij onderzoek bleek, dat deze mededinger alle soliditeit miste en slechts door speculatiegeest gedreven werd. De hooge eischen van de firma Dussaud konden niet worden ingewilligd; het voorstel der Nederlandsche inschrijvers moest verworpen worden, daar het der Regeering geen voordeel hoegenaamd opleverde, terwijl het haar tot groote noodelooze uitgaven verplichtte, en de Engelsche aanbieding bleef door de geringe waarborgen, die de inschrijver aanbood, buiten beschouwing. Bijgevolg moest de uitbesteding voor mislukt worden verklaard, en was de Regeering verplicht het werk in eigen beheer te doen uitvoeren.

Wij meenen, dat het maken van zulk een omvangrijk werk, als de bouw der zeehaven te Batavia, door aannemers slechts teleurstellingen had kunnen opleveren.

Vooreerst had de aannemer groote verliezen in geld en tijd moeten lijden door zijn onbekendheid met Indische toestanden en met de werkkrachten waarover hij op Java kon beschikken; zelf was hij op Java een vreemdeling, en bij zijn personeel kon evenmin bekendheid met taal, land en volk verwacht worden. Ten tweede zouden hij en zijn personeel in den aanvang door ziekten en de algemeene gevolgen van het acclimatisatie-proces geteisterd zijn, waarbij dan nog ten derde komt, dat de aannemer den druk had moeten gevoelen van het aanzienlijke werkkapitaal, dat vereischt wordt tot aanschaffing van het ontzaggelijk materiëel, onmisbaar bij den bouw van een zeewerk van de afmetingen der haven voor Batavia. Daarom kon

o.i. de Regeering een uitvoering in eigen beheer niet vermijden.

Toen zij besloten had daartoe over te gaan, werd de begrooting, die voor een uitvoering bij aanneming een eindcijfer van *f* 20 000 000 aangaf, gereduceerd tot *f* 17 942 335; hierbij werd gerekend, dat het materiëel, dat ruim zeven millioen gulden bij aanschaffing zou vorderen, bij voltooiing van het werk een bate van *f* 1 222 900 zou afwerpen.

Den Indischen ingenieur, die den Nederlandschen deskundige naar Java vergezeld had, werd opgedragen het noodige in Europa voor te bereiden; twee ingenieurs van den Indischen Waterstaat werden hem toegevoegd, en op onbekrompen wijze werden die ingenieurs door de Regeering gesteund.

In November 1877 werd met den voorbereidenden arbeid een aanvang gemaakt.

Deze was niet gering. Bestekken en contracten moesten worden vervaardigd voor de levering van zeven baggermolens met een kolossaal vermogen, en ingericht volgens de verbeteringen, die op dat gebied in den laatsten tijd waren aangebracht; een twaalftal stoomhopperbarges met 600 ton laadvermogen moesten worden aangeschaft; al deze groote vaartuigen maakten gezamenlijk met de sleepbooten van verschillende afmetingen, met de ijzeren laadschouwen van een capaciteit van 70 ton, met de stoomsloepen, enz. een ontzaggelijke vloot uit.

Prijsopgaven en teekeningen werden in Nederland, Engeland, Frankrijk en Duitschland van verschillende fabrikanten gevraagd, de ontvangen bescheiden behoorden te worden vergeleken en beoordeeld, en nadat een keuze was gedaan, moesten overeenkomsten worden gesloten.

Een groot aantal aannemerswerktuigen als stoomkranen, heimachines, stoompompen, enz., enz. moesten worden aangekocht.

Een volledige fabriek — bestaande uit een smederij, bankwerkerij, draaierij, koper- en ijzergieterij, van voldoend vermogen om alle denkbare defecten der werktuigen van de vloot te herstellen — moest worden ontworpen; vervolgens had men zich van de noodige werktuigen te voorzien.

Een ijzeren drijvend dok met een draagvermogen van 900 ton moest worden besteld; daarbij had men te letten op de noodzakelijkheid, dat dit dok binnen weinige weken na aankomst in deelen te Priok kon worden gemonteerd.

Werktuigen voor een volledige steen-exploitatie, in staat om dagelijks 2000 ton natuurlijken steen te leveren, moesten worden aangeschaft; rotsboormachines, gedreven door gecomprimeerde lucht,

luchtcompressors, spoorwegmaterieel dat ingericht was voor gebruik in de steengroeven, los- en laadkranen, ijzeren laadsteigers, een atelier tot herstel van de werktuigen waren insgelijks noodig.

Overeenkomsten moesten gesloten worden voor de levering van 30000 M^3 hout.

Rollend materiëel voor een volledigen spoorweg had men te ontbieden.

Projecten voor den bovenbouw van zeven groote ijzeren bruggen — waaronder een draaibrug, en alle ingericht voor dubbel spoor — benevens van tien ijzeren bruggen voor gewoon verkeer -- waaronder drie draaibruggen — waren er op te maken.

Een waterleiding met watertoren moest ontworpen en besteld worden.

Personeel moest men zoeken in Europa, dat dan later in Indië aangevuld zou worden, en ten slotte had men voor het transport van al die goederen en personen naar Java te zorgen. Alle genoemde artikelen werden hetzij bij publieke, hetzij bij onderhandsche mededinging aangeschaft.

Vier maanden na den aanvang van dezen arbeid was hij tot een goed einde gebracht, en den 17den Maart 1877 vertrok de ingenieur, die als chef der Bataviasche Havenwerken zou optreden, met zijn personeel en met een groot deel der machineriën, geladen in een van de Maatschappij *Nederland* gehuurd stoomschip, naar Batavia, op welke plaats hij den 28sten April aankwam. Spoedig werd het grootsche werk begonnen.

Met recht mogen wij zeggen „het grootsche werk", want zelden is in een tropisch klimaat een bouwwerk, zóó omvangrijk als de haven voor Batavia, onder zulke moeielijke omstandigheden tot stand gebracht.

De landstreek, waar de haven moest gebouwd worden, is, zooals wij hierboven mededeelden, een kaap, ten oosten van Batavia op een afstand van 10 K.M. gelegen; het terrein is een hooge zandvlakte, die zich ongeveer één K.M. bezuiden het strand uitstrekt; zoowel in zee als in de vlakte, die voor de binnenhaven en den kaaimuur bestemd is, worden talrijke koraalbanken aangetroffen; de zeebodem bestaat ongeveer geheel uit zeer slappe modder, die een laag van gemiddeld 7 meter dikte uitmaakt

De terreinen tusschen Priok en Batavia zijn van alluvialen oorsprong; zij vormen een laagland, dat bij vloed overstroomd wordt. De geheele oppervlakte is begroeid met nipa en dergelijke moerasplanten.

Door dit lage land moesten gemaakt worden:

a. een scheepvaartkanaal, dat een diepgang heeft van 2.5 M. onder laag water;

b. een spoorweg, ingericht voor dubbel spoor, waarvan de baan tot 3.6 M. boven peil moest opgehoogd worden;

c. een rijweg, breed 15 M. en hoog 2.5 M. boven peil;

d. een jaagpad, breed 6 M. en van dezelfde hoogte als de rijweg;

e. zeven groote spoorwegbruggen over de rivieren, die het kanaal snijden, en elf bruggen voor gewoon verkeer bestemd, doch van gelijke afmetingen als de spoorwegbruggen.

Deze werken zullen Batavia en Tandjong Priok in verbinding brengen. Voor het grondverzet alleen was de verplaatsing van ongeveer 900 000 M^3 specie noodig.

De eigenlijke havenbouw laat zich in drie groote onderdeelen splitsen:

1e. de BUITEN- EN BINNENHAVEN;

2e. de ZEEHOOFDEN;

3e. de KAAIMUREN.

De buitenhaven moet een diepte van 8.5 M. onder laagwater aanbieden; de binnenhaven loopt landwaarts ruim duizend meters in; ze is 175 M. breed en moet gemaakt worden ter plaatse waar in den aanvang van het werk een klapperbosch op den zandigen bodem werd aangetroffen; de diepte der binnenhaven zal 7.5 M. onder laagwater zijn.

Ten behoeve van dit onderdeel van den havenbouw zijn 5 312 400 M^3 grond te verzetten.

De zeehoofden bestaan uit ontzaggelijke steenstortingen; de lengte van de hoofden is totaal 3728 M.; ze zijn in aanleg gemiddeld zestig meter breed en worden tot 3.5 M. en 2.5 M. boven laagwater opgetrokken.

De bouw dezer havendammen vordert 766 436 M^3. stortsteen.

De kaaimuren hebben een lengte van 1388 M.; voor dit kunstwerk zijn noodig 20 000 heipalen, 10 000 M^3 zand en ruim 60 000 M^3 metselwerk.

Thans, in groote trekken den omvang van het werk beschreven hebbende, moeten wij de aandacht vestigen op de moeielijkheden, welke de uitvoerder had te overwinnen, om binnen den gestelden tijd (tien jaren) en voor het bedrag dat door de begrooting wordt aangegeven, het werk te voltooien.

De zwaarste strijd moest gestreden worden tegen de invloeden van het klimaat. Bij de uitvoering van een werk, dat, zooals de havenbouw, gedrukt wordt door de kosten van de groote hoeveelheid materiëel en de dagelijksche uitgaven aan een uitgebreid personeel, wordt de spreuk, dat tijd een synoniem van geld is, in alle deelen bewaarheid. Maar het tropisch klimaat maakt indolent; traagheid is een algemeen verschijnsel; het quantum van den te leveren arbeid is afhankelijk van de vrij beperkte krachten van den arbeider. Met dat alles had men rekening te houden, doch zonder er zich door te laten beheerschen. Veeleer had men dien storenden invloed van het klimaat te bedwingen en te keeren, zou niet het werk financiëel onuitvoerbaar worden. Men moest in zekeren zin een kunstmatigen toestand scheppen, en dien voor vele jaren bestendigen.

Dat was een zeer groote moeielijkheid.

De spoorwegbouw in de Preanger Regentschappen benevens de vele andere groote gouvernementswerken in den omtrek van Batavia waren voor den havenbouw lastige concurrenten, en daarbij verkeerde het geïsoleerde en als minder gezond bekende Tandjong Priok in de ongunstigste conditie. Alleen dan wanneer de andere werken geen gelegenheid tot plaatsing aanboden, trokken de arbeiders naar Tandjong Priok.

De gevolgen van het grondverzet waren een derde voornaam bezwaar. Geen ontginning of grondverplaatsing wordt op Java straffeloos verricht; steeds wordt daarbij de gezondheidstoestand op een zware proef gesteld; en, wij zagen het reeds, het grondverzet was hier zeer aanzienlijk.

Er was nog een vierde hinderpaal: de uitvoerder had bij het mindere personeel op slechts weinig steun te rekenen. In tegenstelling met Europa, waar elke arbeider zijn ambacht verstaat, levert Java werklieden, die als zoodanig nog nagenoeg alles te leeren hebben. Daarom is er tusschen den werkkring van een ingenieur op Java en den werkkring van een ingenieur in Nederland bijna geen vergelijking mogelijk. Op Java is de ingenieur bij ieder bouwwerk executant in den vollen zin des woords; niet alleen maakt hij de projecten, hij voert ze ook uit, hij is verplicht zijn werklieden persoonlijk te vormen, hij heeft o. a. met den troffel in de hand den koeli het metselen te leeren. De zoogenaamde opzichters of werkbazen zijn meerendeels gewezen zeelieden of militairen, die geen ambacht verstaan, en wier taak zich tot het drijven van het werkvolk bepaalt. De ingenieur zelf dient met de détails van elk ambacht vertrouwd te zijn. Gelukkig, dat de Regeering bij de keuze van hen, die den staf van den executant zouden uitmaken, uitstekend geslaagd

was; daardoor werd de moeitevolle taak van den uitvoerenden ingenieur zeer verlicht.

Een vijfde bezwaar bij den havenbouw was de groote afstand van het werk tot Europa, daar er te Batavia zelf geen hulpbronnen aanwezig zijn; de onbeduidendste dingen moesten uit Europa ontboden worden. Het was te voorzien, dat het groot aantal werktuigen een belangrijken voorraad verbruiksartikelen zou noodig maken: op tal van behoeften moest gelet worden. Brak een der vele accessoires van een der werktuigen of werd het onbruikbaar, dan zou die machine voor vele maanden tot stilstand veroordeeld zijn, tenzij uit den voorraad van het werk het defecte deel verwisseld kon worden. Er moest bijgevolg een ontzaggelijk magazijn worden aangelegd, en alleen door aanhoudend op den voorraad toe te zien, kon men op alle omstandigheden zijn voorbereid. Daarenboven moest het werk zelf alle gegevens in zich vereenigen, om elke reparatie te kunnen verrichten; in Europa doet men dat bij een bouwwerk slechts op beperkte schaal; bij den havenbouw te Batavia moest men voor dat doel volledig ingericht zijn.

Eindelijk: de gouvernementeele administratieve bepalingen. Op milde wijze, het moet gezegd worden, trachtte de Regeering dat bezwaar te verminderen; maar zij kon de wettelijke bepalingen niet intrekken, en deze stellen den executant aansprakelijk voor al het materiëel, dat een kapitaal van zeven millioen guldens vertegenwoordigt. Bij groote werktuigen is die verantwoordelijkheid niet zwaar, doch zij is bepaald drukkend, wanneer zij klein gereedschap betreft. De executant moet persoonlijk de schade vergoeden, wanneer b. v. een der duizenden spaden verloren gaat, en verzuimd wordt, dit verlies onder eede bij proces-verbaal in viervoud te constateeren; alleen wanneer zulk een bewijsstuk, na een langen weg te hebben afgelegd, in handen van de Regeering is gekomen, wordt de verloren spade bij besluit afgeschreven. Het is volstrekt niet ons doel, de administratieve bepalingen belachelijk te maken; wij houden in het oog, dat zij zoowel voor groote als voor kleine dingen gelden, en geven toe, dat dergelijke voorschriften den bewaarder van landsgoederen tot nauwgezetheid dwingen, maar bij een werk als de havenbouw vordert de toepassing van zulk een wet verbazend veel werk, tijd en zorg.

Dus waren er zes, meerendeels zeer ernstige bezwaren Tegenover die moeielijkheden stonden evenwel twee groote voordeelen:

1e. de Java-zee is in vergelijking van de Noordzee of den Atlantischen Oceaan slechts een binnenzee; het moge tijdens de westelijke stormen langs de noordkust van Java gedurende enkele dagen van

het jaar boos weer zijn, over het algemeen is de zee vrij kalm, en zijn dus de gevaren van een zeewerk op Java van minder omvang dan in Europa.

2e. het gelijkmatige tropische klimaat: de dagen bieden voortdurend hetzelfde aantal werkuren aan, en zelden wordt de arbeid door weer of wind gestaakt; het totaal aantal werkuren is daarom per jaar op Java grooter dan in Europa.

Laten wij nu zien, hoe het werk werd aangevangen en voortgezet.

Gedurende den overtocht van Nederland naar Java werd een administratief reglement vastgesteld, en werd het personeel bekend gemaakt met den arbeid, die hen op Java wachtte. Toen men te Batavia aangekomen was, werden de eerste zorgen besteed aan de lossing van het materiëel; het gemis van hulpmiddelen deed zich vooral dáárbij zeer gevoelen.

De havenbouw werd in drie afdeelingen gesplitst. De eerste afdeeling bestond uit de werken te Tandjong Priok; de tweede uit de communicatie-wegen tusschen Priok en Batavia, en de derde uit de steengroeven te Merak. (Laatstgenoemde plaats is gelegen in Straat Soenda; de trachiet-rotsen, die aldaar in groote hoeveelheid worden aangetroffen, moesten de steenen voor den bouw der zeehoofden leveren.)

Het begin van het werk deed de grootste moeielijkheden ondervinden. Het personeel was meerendeels onbekend met de Maleische taal, en dientengevolge niet in staat, om eenigen productieven arbeid te leveren.

Vrees voor de ongezondheid te Priok was oorzaak, dat het personeel dagelijks over zee naar de plaats werd vervoerd; wegens gebrek aan voldoende transportmiddelen werd voor den overtocht gebruik gemaakt van stoomsloepen, die dikwijls overladen moesten worden, zoodat het transport voor de opvarenden niet zonder gevaar was.

Het moeras tusschen Batavia en Priok moest gezuiverd worden van plantengroei; onder een tropische zon, tot aan het middel in het water staande, moest het Europeesche personeel den arbeid der koeli's leiden. Te Merak, waar geen huisvesting hoegenaamd aanwezig was, moesten de Europeanen aanvangen met den bouw der woningen voor zich zelven en hun gezinnen.

Groot waren de eischen, die aan het personeel gesteld, en de opofferingen, die van hen gevorderd werden. Doch spoedig kwam aan veel ellende een einde, daar binnen vier maanden de spoorweg van Batavia naar Priok door het moeras werd gelegd. Wèl was de baan slechts tot het hoogste bandjir-peil opgewerkt en werden de

rivieren over noodbruggen gepasseerd, doch de locomotief kon zich veilig daarover bewegen, zoodat het transport der werklieden over zee onnoodig werd, terwijl door de geregelde aankomst van de treinen de Europeanen verzekerd werden, om op vaste uren en tijdig hun woningen te bereiken, hetgeen te voren dikwijls eerst laat in den avond plaats had.

Ook te Merak was de toestand verbeterd, daar de noodige gebouwen voor de huisvesting van het personeel gereed waren; nu kon de arbeid aan het werk zelf worden gewijd.

De arbeid te Priok bestond aanvankelijk in den bouw van de fabriek, magazijnen, koeli-loodsen, los- en laadsteigers en in het leggen van de vereischte wegen.

Het maken van het kanaal tusschen Batavia en Priok werd na den bouw van den spoorweg de taak der tweede afdeeling.

Te Merak werd een atelier opgericht, en werden spoorlijnen naar de steengroeven gelegd, alsmede ijzeren steigers op schroefpalen gebouwd, bestemd tot het laden der steenhoppers.

Spoedig ontwikkelde het werk zich naar wensch, de werktuigen werden achtereenvolgens uit Europa ontvangen en gemonteerd, de verschillende hulpmiddelen werden steeds krachtiger, en de moeielijkheden daardoor minder.

In de maand October 1877 kwamen de eerste schepen der Bataviasche Havenwerken te Priok aan; een tweede soort baggermolen en een *saddle-back*-hopperbarge maakten het begin van de vloot uit; en het duurde niet lang, of het getal der vaartuigen nam toe. In den aanvang van het jaar 1879 was de vloot geheel voltallig.

De groote baggermolens en de stoomhopperbarges, zoowel als de communicatie-boot, waren alle met eigen middelen door het Suez-kanaal naar Java gestoomd; ze waren voor deze reis van een tuig voorzien; bovendien was de well der baggermolens en waren de kleppen der hopperbarges gedurende den overtocht door breeuwwerk gesloten.

De kortste reis werd in 48, de langste in 84 stoomdagen volbracht.

Een der groote baggermolens werd op de reede van Point de Galle van zijn ankers geslagen, het schip stootte lek op de klippen en werd door de experts afgekeurd; doch alle vaartuigen waren bij verschillende maatschappijen verzekerd, zoodat direct weinig schade door dit ongeval geleden werd. Indirect waren de gevolgen financiëel grooter, daar door het verlies van dezen molen twee hopperbarges, die voor het transport van de baggerspecie bestemd waren,

buiten werk kwamen, terwijl tevens de bagger-arbeid tijdelijk vertraagd werd. Ten spoedigste werd dan ook een nieuwe molen ontboden; die is thans op weg naar Java.

De groote baggermolens zijn 160 Eng. voet lang en 30 Eng. voet breed; ze moeten het vermogen hebben om tot nagenoeg 10 meters onder den waterspiegel te baggeren.

De inhoud der emmers is een derde kubieke meter; de machine moet in staat zijn 20 gevulde emmers per minuut op te brengen.

De stoomwerktuigen der molens voldeden zeer goed; de bagger-inrichting liet echter niet weinig te wenschen over: herhaaldelijk braken de stalen schalmen en de tuimelaars, die van *chilled iron* vervaardigd waren, zoodat, na veel oponthoud en tegenspoed ondervonden te hebben, smeedijzeren schalmen en tuimelaars van gewoon gietijzer, doch van een gewijzigde constructie, in plaats der oorspronkelijk geleverde onderdeelen werden gesteld.

De groote molens brengen te Priok geregeld 2000 M^3 in tien uur werkens op, doch deze werktuigen hebben veel reparatie noodig. Het verwisselen van de bussen der schalmen is een tijdroovend werk, dat elke drie à vier maanden moet geschieden en minstens acht dagen arbeid vordert; koraalbanken en boomstronken zijn gevaarlijke hinderpalen voor dergelijke molens; de wrijvingsklossen in de machinekamer zijn de eenige onderdeelen van het werktuig, die bij grooten tegenstand in de emmers kunnen slippen, en zijn deze klossen te vast aangezet, dan breken de kamwielen bij de minste stoornis door hout of steenen teweeggebracht, terwijl, wanneer daarentegen de wrijving te gering is, de machine telkens doorslaat. De frictiewielen, op de uit Holland geleverde molens aangebracht, voldeden in dergelijke gevallen beter dan de wrijvingsklossen in de machinekamers.

De tweede soort baggermolens zijn van minder vermogen: ze leveren dagelijks gemiddeld 5 à 600 M^3 specie; het werktuig is intusschen geheel gelijkvormig aan dat van den grooten molen, de overbrengende beweging bestaat eveneens uit kam- en tandwielen. Twee der vier tweede-soort-molens waren ingericht om graafwerk te verrichten; het voorschip werd tot dit doel te Priok afgenomen, zoodat de emmerladder eenige voeten buiten de well en vóór het schip uitsteekt. Deze constructie, die, zoover ons bekend is, nog nimmer op groote schaal werd toegepast, voldoet zeer goed; de geheele binnenhaven is op deze wijze van 2.5 M. boven peil tot 2.5 M. onder peil afgegraven.

De derde soort molens zijn kleine vaartuigjes, volgens de Luiksche constructie vervaardigd; ze dienen om de taluds af te werken.

De stoomhopperbarges zijn over het algemeen krachtige steamers met een groot draagvermogen; ze zijn 160 Eng. voet lang en 18 Eng. voet breed. De laadruimte is van boven open, en kan van onderen of zijdelings door kleppen geopend worden; in het eerste geval zijn de luchtkisten in de zijden, in het laatste zijn ze in het midden aangebracht. De schepen zijn van twee 4-tons-stoomkranen benevens van voor- en achter-stoomlieren voorzien; ze zijn gebouwd om 600 ton te laden; hun vermogen veroorlooft evenwel, dat deze hoeveelheid tot 700 ton wordt opgedreven. Zes stoomhopperbarges der Bataviasche Havenwerken werden bij de *groote* baggermolens ingedeeld; zes andere werden bestemd tot steentransport.

De voornoemde schepen zijn alle voorzien van compound-machines met oppervlak-condensors.

De bemanning bestaat uit drie Europeanen: een gezagvoerder, een stuurman en een machinist; de overige equipage wordt gevormd door inlanders. De inlandsche bemanning is in voeding, en deze voeding komt geheel overeen met die welke vastgesteld is voor de Gouvernements-Marine.

De *tweede soort* baggermolens storten hun specie in ijzeren klepschouwen van 100 ton laadvermogen; sleepbootjes brengen deze vaartuigen naar buiten. De baggerspecie wordt op een afstand van ruim 5000 M., uit het strand gemeten, in vol zee gestort.

De baggerarbeid is thans in vollen gang; hij levert maandelijks een kubiek van ongeveer 120000 M. De verwachting bestaat, dat die hoeveelheid binnen zes maanden tot 160000 M^3 maandelijks zal stijgen.

Aan elken molen is een vaste taak gegeven; wordt minder dan de vastgestelde hoeveelheid geleverd, dan worden boeten betaald, tenzij oponthoud, onafhankelijk van de molenbazen, vertraging veroorzaakt hebbe; wordt meer dan de gestelde taak verricht, dan ontvangt de geheele equipage van den molen, met inbegrip van de equipage der stoomhopperbarges, gezamenlijk *f* 0.14 per M^3 als premie. Een gevolg van deze bepaling is, dat de molens van 's morgens 5 uur tot 's avonds 7 uur werken, en dat dikwijls gedurende den nacht de ankers verlegd worden. De premiën bereiken menigmaal het drievoud van de bezoldiging, maar het werk wint door deze regeling aanzienlijke sommen, daar de M^3 gebaggerde specie met bijrekening van de kolen en van de transportkosten, voor zooverre deze het overwerk betreffen, slechts *f* 0.20 kost.

In de begrooting was voor de M^3 baggerspecie, die door de groote molens werd geleverd en door de stoomhopperbarges werd vervoerd, *f* 0.375 uitgetrokken; onder dien prijs waren echter de

kosten van het materieel begrepen. Thans kan nog niet worden beslist, of de prijs van *f* 0.37[5], *en gros* genomen, voldoende zal zijn; in den aanvang werden door het breken van onderdeelen vele teleurstellingen ondervonden, zoodat de schade, toen bij het baggeren geleden, thans moet worden gedekt door veel arbeid.

De bepaling van de gebaggerde hoeveelheid is zeer eenvoudig ingericht, en de resultaten bij de halfjaarlijksche opneming der baggergeulen bewijzen, dat de dagelijksche contrôle niets te wenschen overlaat.

De bouw van de zeehoofden was het zwaartepunt der begrooting van de havenwerken; geen berekeningen, noch vergelijkingen met andere dergelijke werken gaven eenige zekerheid betreffende de vermoedelijke inzinkingen van de steenen dammen in den slappen bodem.

De grondboringen en drukproeven, die bij de opname verricht waren, leverden wel een verhouding of vergelijking tusschen de verschillende waarschijnlijke plaatselijke verzakkingen op, doch zekerheid betreffende de afmetingen dier inzinkingen gaven zij volstrekt niet.

In de begrooting werd aangenomen, dat het Ooster-zeehoofd vijf meters en het Wester-zeehoofd vier meters in den bodem zou zakken; deze raming was echter geheel approximatief en is meer als een financiëele percentage te beschouwen.

De constructie van de zeehoofden, of beter hun vorm, was zoodanig gekozen, dat ze de verzakkingen zooveel mogelijk beperkte.

Twee fundeeringsdammen moesten gestort worden op een onderlingen afstand gelijk aan de basis van het zeehoofd; die dammen zouden door hun gewicht tot zekere diepte in den bodem wegzakken. Tusschen de fundeeringsdammen zou een dunne laag zand ter aanvulling gestort worden, om daarop de eigenlijke zeehoofden te bouwen.

De zeehoofden bestaan uit stortsteen, afkomstig van de groeven te Merak; de zeezijden zijn beschermd door zware betonblokken, terwijl het geheel moet worden afgedekt met een beton-muur.

De veronderstelling was gemaakt, dat het gewicht der zeehoofden gedragen werd door den grond, die tusschen de fundeeringsdammen is ingesloten; deze grond zou niet kunnen uitwijken, dan door verplaatsing van de fundeeringsdammen of door oppersing onder die dammen door; voor beide verplaatsingen van de slappe specie zijn echter groote krachten noodig, die een reactie op de drukking van de zeehoofden zouden teweegbrengen en dus de verzakking dier steenmassa's zouden verminderen.

De uitvoerende ingenieur heeft evenwel in deze constructie eenige wijziging gebracht, die met succes bekroond is.

Zooals hiervoren is medegedeeld, bestaat het terrein te Tandjong Priok uit een zandvlakte. Ten behoeve van de binnenhaven moesten ongeveer 700 000 M^3. zand verwijderd worden, en deze specie zou met vaartuigen tot een afstand van 5000 M. uit de kust worden vervoerd. Van dat zand nu is gebruik gemaakt ter verbetering van den grondslag der zeehoofden. Hoeveelheden van minstens 100 ton werden bij kalm weder plotseling gestort op de plaats waar men de zeehoofden moest bouwen; het zware zand dreef de slappe modder zijdelings weg, en stelde zich in haar plaats of vermengde er zich mede; de zandstortingen werden voortgezet tot zij een rug van ongeveer 2 M. hoogte in de as der zeehoofden vormden; daarna werden de fundeeringsdammen van steen gestort, en werd de bouw der zeehoofden op de hierboven genoemde wijze voortgezet.

De resultaten van die kunstmatige grondverbetering waren verrassend. Over een lengte van 1200 meter is bij het Wester-zeehoofd niet de minste verzakking geconstateerd; evenmin is dat het geval geweest over 800 meter van het Ooster-zeehoofd. Na de eerste 1200 meter zijn de zakkingen van het Wester-zeehoofd aangevangen, doch zij hebben gemiddeld niet meer dan 2 M. bedragen.

Dit zeehoofd zal einde 1880 gereed zijn.

De bouw van het Ooster-zeehoofd wordt thans eveneens voortgezet. Daarbij heeft een verzakking op 825 M. afstand uit den wortel plaats gehad, doch na herstel is het werk in rust gebleven. Bij den verderen bouw zijn tot heden geen inzinkingen voorgekomen. Ten einde den ontzaggelijken druk van het zeehoofd op den bodem bovendien te verminderen, worden thans in het hart van dit kunstwerk koraalsteenen gestort; het geringe specifiek gewicht dezer steensoort beveelt dit materiaal zeer aan, mits het door zware trachiet-steenen worde ingesloten.

Een tweede wijziging, door den uitvoerenden ingenieur voorgesteld, is het vervangen van de beton, die tot bescherming van de zeehoofden en tot afdekken van dat bouwwerk was bevolen, door trachiet-blokken. De aanleiding tot dit voorstel waren de volgende overwegingen: vooreerst verkeert het Portland-cement op Java door de zeereis in een minder goeden toestand dan in Europa, zoodat het beton eveneens van mindere qualiteit is; vervolgens is het trachiet specifiek zwaarder dan het beton en biedt het daarom meer weerstand; terwijl ten slotte de rotsblokken onregelmatiger van vorm zijn dan de kunstmatig vervaardigde betonsteenen, en daarom bij een storting onderling beter ineensluiten. Financiëel waren de voordeelen niet minder groot, daar trachiet slechts een derde van den prijs van beton kost.

Het afdekken van den top der zeehoofden met rotsblokken in plaats van met beton, verdiende, uit een geldelijk oogpunt beschouwd, insgelijks de voorkeur; de executant achtte die wijziging bovendien hierom wenschelijk, dat, indien later, na de voltooiing, de top van de zeehoofden eenige duimen mocht zakken, hetgeen door verplaatsing van enkele steenen mogelijk is, het gemetselde topwerk zou scheuren en herstel behoeven, terwijl de los aaneengesloten trachietblokken de zakking zelfs niet zouden doen bemerken.

Beide voorstellen van den uitvoerenden ingenieur werden door de Regeering goedgekeurd; de zeehoofden zijn dan ook in dien geest gebouwd, en zij hebben gedurende de stormen in den jongsten westmoesson bewezen, den golfslag ruim voldoende weerstand te kunnen bieden.

De bouw van deze belangrijke kunstwerken geschiedt zeer eenvoudig.

De steenen worden door de stoomhopperbarges tot 3.5 M. onder laagwater-peil gestort; het openen van de kleppen heeft in eenige seconden plaats; de lading loopt zonder hulp van handenarbeid weg, en het sluiten der kleppen geschiedt machinaal in eenige minuten, zoodat de kosten van het storten nagenoeg niets bedragen.

Boven 3.5 M. onder laagwater worden uitsluitend steenen gebruikt, die ongeveer 40 K.G. zwaar zijn; ze worden met de hand in kipbakken of op zolderschuiten geladen; in het eerste geval zetten de stoomkranen de kipbakken over boord; bij lossing op zolderschuiten worden de steenen door koeli's op den dam gebracht.

Het lossen met kipbakken is alleen mogelijk, wanneer de hopperbarges het zeehoofd genoeg kunnen naderen, om met haar stoomkranen boven het hart der dammen te kunnen reiken; zoodra het zeehoofd echter tot laagwater is opgewerkt, kunnen uitsluitend zolderschuiten gebezigd worden.

De trachiet-blokken, voor de buitenbekleeding bestemd, worden door een drijvende stoomkraan uit de hopperbarges gelicht en tegen het talud van den dam neêrgelaten.

Het topwerk wordt gemaakt door een krachtige stoomkraan, die over rails op het zeehoofd zich beweegt en zelve haar weg bereidt.

Groote voorspoed is bij dit werk ondervonden, en vooral bij den bouw van deze zeehoofden is dat te waardeeren; een kleine tegenspoed daarbij had tonnen gouds kunnen kosten.

De boven beschreven grondverbetering, waardoor de zakkingen zeer beperkt en grootendeels voorkomen zijn, heeft volgens de begrooting reeds een voordeel van bijna twee millioen guldens opgeleverd.

Oppervlakkig beschouwd is het storten van steen een arbeid, die weinig moeielijkheden oplevert, doch in de practijk blijkt het, dat dit werk veel zeemanschap en oplettendheid vereischt. De stoomhopperbarges toch moeten wiskunstig op de juiste plaats gebracht worden, ten einde verzekerd te zijn dat de steenen niet buiten het lichaam van het zeehoofd vallen; ondanks stroomen zee en wind moet dus het betrekkelijk groote vaartuig door trossen in bedwang worden gehouden en zijn ligging door waarnemingen met optische instrumenten worden bepaald; te gelijker tijd moet zorg gedragen worden, dat de nieuwe storting aan de vorige aansluit, zoodat het schip steeds in de nabijheid eener klip is, welke door zijn voorganger gevormd werd. Ondanks de storting van honderden ladingen, is het werk tot heden voor alle averij gespaard gebleven.

Het op de plaats brengen van de kolossale rotsblokken, die vele duizenden kilo's wegen, is eveneens een zorgelijk werk; den eenigen waarborg tegen accidenten vindt men in een onafgebroken scherp toezicht.

Het derde onderdeel van de haven, zijnde de kaaimuur, is door zijn groote afmetingen interessant.

Binnen een drietal jaren moeten 11176 dampalen, lang 14 M. en zwaar 20/30, worden ingeheid, benevens 8051 fundeeringspalen, lang 16 M., zwaar 30/30; verder zullen 95000 M^3 grond tot een diepte van 11 Meters onder het maaiveld ontgraven, en 60000 M^3 metselwerk gedurende dien tijd vervaardigd moeten worden.

Gaat men na, dat het materiaal voor dit kunstwerk van elders moet komen; dat het Portland-cement van Europeeschen oorsprong is en dat daarvan thans maandelijks ongeveer 3000 vaten gebruikt worden; dat de palen in het zuiden van Noord-Amerika worden gekapt en per scheepsgelegenheid te Priok gebracht, en dat de overige materialen op uren afstands van het werk verzameld en per spoor aangevoerd worden, dan kan men zich een begrip maken van den grooten arbeid, welke aan dit onderdeel in drie jaren tijds te verrichten valt.

De eerste vraag bij het beginnen van dezen muur was voor den executant, of hij dat werk in den droge dan wel onder water zou doen uitvoeren.

Beide werkwijzen hebben haar voordeelen. Bij een uitvoering in den droge verkrijgt men beter werk en zijn daarenboven de kosten aanzienlijk minder, doch een eerste vereischte bij een dergelijken bouw is, dat de dammen sluitend worden gemaakt en dus dat het heiwerk met de uiterste zorg geschiedt, terwijl zich het gevaar voor-

doet, dat het grondwater de krachten van de pompwerktuigen zal overtreffen. Wordt de bouw echter in het water verricht, dan is een aanzienlijk grondverzet ter ontgraving noodig, terwijl dezelfde hoeveelheid later ter aanvulling nogmaals moet worden verzet; ook heeft men bij een dergelijke uitvoering geen zicht op het werk, zoodat men niet de overtuiging kan hebben, dat het werk inwendig zonder gebreken is.

De uitvoerende ingenieur zag evenwel de mogelijkheid in, om de damwanden nauwkeurig te maken, en op grond der ondervinding, te Priok en elders verkregen, voedde hij de hoop, dat door een voldoend aantal stoompompen de fundeeringsput zou kunnen worden droog gehouden; hij besloot daarom tot een uitvoering in den droge.

De uitkomst heeft de gestelde verwachtingen niet teleurgesteld: de gedane keuze is weder met succes bekroond. Trouwens, even als bij den geheelen havenbouw, viel den executant ook bij dit werk in het algemeen groote voorspoed ten deel; alleen over een lengte van 300 meters van den muur werd tegenspoed ondervonden, omdat daar een zware koraalbank werd aangetroffen. Doch ook die tegenspoed had een lichtzijde: de bank nl. bood een uitmuntenden grondslag voor het metselwerk aan.

De damwanden werden door zoogenaamde Bommelaars ingeheid, de fundeeringspalen met stoom-Boeff-heistellingen. De ontgraving van de put, die ruim 12 meters onder het maaiveld diep is, geschiedde met handenarbeid; de specie werd in kipbakken gestort, die door stoomkranen uit de put gelicht en in spoorwagens geledigd werden; maakte gebrek aan werkvolk het noodzakelijk, dan werd ter ontgraving gebruik gemaakt van *grabs* en *excavators*, werktuigen die op ijzeren handen gelijken: ze worden in de put neergelaten, dringen door hun gewicht in den grond, sluiten zich bij het lichten en brengen daarna een hoeveelheid specie op.

Zware stempelingen waren noodig tusschen de damwanden, om het doorbuigen der palen te beletten.

Krachtige centrifugaalpompen, bijgestaan door pulsometers van groot vermogen, voerden het grondwater uit de diepte op.

Vervoerbare beton-mengers, die een hoeveelheid van 0.75 M^3 specie gelijktijdig opnemen, bereiden de metselspecie; de stoomkranen, die den beton-menger vullen, zijn er tevens op ingericht om dit werktuig te draaien en het mengen van de specie te verrichten. De bereide beton wordt in kipbakken gestort, en deze laatste worden weder door de kranen opgenomen en op de plaats gekipt; kokers worden er niet gebruikt, daar de groote diepte der put de mogelijkheid zou doen ontstaan, dat in de kokers het zware grint

sneller daalde dan de metselspecie, zoodat de vermenging gestoord zou worden.

Wegens de veelheid der stempels en de groote afmetingen der kokers, die herhaaldelijk verplaatst moeten worden, heeft men van die algemeen gevolgde methode moeten afwijken.

De voorkant van den kaaimuur wordt opgetrokken met kunststeenen tot de hoogte van laagwater; de kunststeenen worden in een afzonderlijke fabriek bereid; ze wegen een halve ton. Boven laagwater wordt de muur van breuksteen vervaardigd; uitgezochte porphyr-steenen, van Merak afkomstig, worden voor dit werk gebruikt; een imitatie van een basalt-muur is daardoor verkregen. Zware dekzerken, meeringen, schuurklampen, enz., enz. voltooien het kunstwerk. Geen Indische kalksoorten of cementen worden bij den kaaimuur gebezigd; uitsluitend Portland-cement wordt voor de verbinding aangewend; voor een bedrag van ongeveer *f* 25 000 wordt er maandelijks van dit materiaal verwerkt.

Wij hebben thans een overzicht gegeven van de drie voornaamste deelen der werken te Priok.

De accessoires echter lieten wij vrij wel geheel buiten beschouwing.

Toch zijn die talrijk en ook zeer belangrijk.

Wij wijzen alleen

de groote fabriek, die, wat capaciteit betreft, voor slechts enkele fabrieken in Nederland onderdoet;

de los- en laadsteigers met hun dubbel spoor, die dagelijks bij het lossen en laden van de vele voor den arbeid benoodigde goederen uitstekende diensten bewijzen;

de kolossale magazijnen met hun kostbaren voorraad van tal van artikelen;

het spoorwegnet met zijn menigte wissels, dat over het werk is verspreid en den geheelen dag door in de voorbijsnellende werklocomotieven een rustelooze bedrijvigheid doet aanschouwen;

over de kanalen en grachten de groote ijzeren draaibruggen, in spoor- en rijwegen gelegen;

het drijvend dok met een uitgebreide sleephelling voor het onderhoud van de uit 67 vaartuigen bestaande vloot, waaronder 23 stoomschepen van 300 paardenkracht effectief vermogen;

de 84 stoommachines, dagelijks in werking voor den bouw van de haven;

de twee artesische putten, ter voorziening in de behoefte aan drinkwater, terwijl bovendien een watertoren met stoompomp en ijzeren leiding zijn watervoorraad over het gansche terrein verdeelt,

en de gelegenheid aanbiedt om, door het schroeven van hennippen slangen op de leiding, zich tegen brand te wapenen; de drukhoogte van den toren is voldoende, om het water tot een aanmerkelijke hoogte te doen stijgen.

Ziedaar slechts eenige van de talrijke accessoires, die, met het monteeren van de werktuigen en schepen, in het eerste jaar van den havenbouw nagenoeg alle werkkrachten in beslag namen, zoodat de uitvoering van het eigenlijk werk feitelijk niet vóór het laatst van 1878 beginnen kon.

De *tweede* afdeeling der Bataviasche Havenwerken is van minder omvang dan de werken te Priok: zij bestaat, zooals wij reeds zagen, uit:

een spoorweg met dubbel spoor;
een scheepvaartkanaal;
een rijweg en jaagpad en
een groot aantal bruggen.

Al die werken zijn thans reeds nagenoeg voltooid. Daarvoor moest 900 000 M^3 grond verzet en groote koraalbanken weggekapt worden; ook was de bouw van de belangrijke spoorwegbruggen in den moerasbodem niet zonder bezwaren, en dikwijls had men met gebrek aan werkvolk te kampen. Bovendien gaf de exploitatie van den spoorweg veel arbeid: er moesten maandelijks zestig à zeventig duizend personen en jaarlijks ruim veertig duizend ton goederen worden vervoerd, welke goederen door het personeel van de afdeeling uit de lichters op de wagens werden geladen.

De steengroeven te Merak maken de *derde* afdeeling uit.

Merak ligt in Straat Soenda op de Westkust van Java, 57 Engelsche mijlen van Priok; dit zeiden wij boven reeds. De inloopende kust vormt daar een baai, die door het eiland Merak gedekt wordt tegen de westelijke winden.

Een zeventigtal jaren geleden had reeds Daendels op die baai het oog voor een vluchthaven ten behoeve der vloot; met dat doel wilde hij er een fort doen bouwen. Het fort echter werd wel begonnen, maar niet voltooid, omdat, zoo wordt beweerd, de ongezondheid der plaats het verhinderde. Waarschijnlijk echter is de staking aan andere oorzaken te wijten; het personeel van de Bataviasche Havenwerken ten minste heeft te Merak van ziekten weinig of niets te lijden gehad.

Een vaste bevolking vond het er evenwel volstrekt niet. Eenige maanden van het jaar kwamen er enkele visschers wonen, om hun bedrijf uit te oefenen; overigens was het verlaten. Thans is dat anders: waar drie jaren geleden slechts een wildernis te aanschouwen was, heerscht nu een levendig verkeer, is nu een menigte Europeesche huizen voor

het havenpersoneel verrezen, woont nu een vrij aanzienlijke bevolking van verschillende rassen, staat nu een kleine fabriek, liggen nu verschillende spoorbanen, en ziet men nu onophoudelijk stoomschepen aankomen of wegstoomen. Dat er onder de bewoners ook Chineezen zijn behoeft zeker niet medegedeeld te worden: welk punt van onzen Archipel, dat vooruitzicht op handel geeft, lokt geen Chinees?

De huisvesting van het personeel en werkvolk was de eerste zorg; nadat daarin voorzien was, en toen een groot aantal putten voldoend drinkwater leverde, werd het atelier gebouwd en de spoorweg naar de steengroeven gelegd.

De trachiet-rotsen reiken tot aan zee; in de nabijheid van die rotsen de ligplaats der schepen te kiezen, scheen dus rationeel, maar in aanmerking nemende, aan welke gevaren de schepen bij de rotsen in den westmoesson blootgesteld zouden zijn, werd het midden der baai voor ankerplaats bestemd. Daarna werden groote los- en laadsteigers gebouwd, die op ijzeren schroefpalen steunen, en waarlangs de schepen gemeerd liggen, om door middel van krachtige stoomkranen hun lading te ontvangen. Nog slechts twee jaren geleden werd er ternauwernood een voetpad langs de rotsen gevonden, tegenwoordig liggen er acht spoorlijnen; en de rotsen, die vroeger den weg versperden, rusten thans ten behoeve van de hoofden op den bodem der zee.

De rotsen worden bewerkt zoowel door boormachines, die door gecomprimeerde lucht worden gedreven, als door handboren; de ondervinding, bij dit werk verkregen, heeft geleerd dat voor een steenexploitatie, waarbij een groote rotswand aangevallen wordt, het boren uit de hand voordeeliger is dan het gebruik der machinale boorinrichtingen, die bij de herhaalde verplaatsing door haar gewicht kostbaar en langzaam werk leveren.

Dynamiet is het springmiddel, dat bij de exploitatie gebruik wordt. In den aanvang van het werk, toen de rotsen nog een onregelmatigen vorm hadden, was het dynamiet-verbruik zeer aanzienlijk; thans, nu die steengevaarten loodrechte wanden hebben, wordt met 1 K.G. dynamiet 10 M^3 steen verkregen, buiten en behalve de groote massa's gruis.

De voordeeligste exploitatie is bereikt door het doen instorten der rotsen. De heuvels zijn ongeveer 50 à 60 meters hoog en met een aardlaag van gemiddeld twee à drie meters gedekt; nadat deze humus door middel van een transportkabel verwijderd is, worden in de rots tunnels gemaakt, die slechts door dunne pijlers gescheiden zijn, en daarna worden deze pijlers gelijktijdig weggeschoten, zoodat het gevaarte instort en door den val zich zelf in stukken verdeelt. De

groote rotsblokken worden gebruikt ten behoeve der buitenbestorting van de zeehoofden; de kleinere stukken worden in kipbakken geladen, die door kranen gelicht en op de spoorwagens geplaatst worden.

De zware rotsblokken leveren bij het laden groote moeielijkheden op; geen tangen heeft men kunnen vervaardigen, sterk genoeg om die steenmassa's te verplaatsen; het was daarom noodig dat kettingen als stroppen dienst deden. De stoomkranen brengen nu, door middel van inrichtingen welke zij voor dat doel bezitten, de steenen onder het bereik van hun jibs, waarna die rotsblokken opgeheschen worden en een plaats op de spoorwagens vinden, om later bij het laden in de stoomhopperbarges een gelijke behandeling te ondergaan.

De inrichtingen te Merak zijn voldoende krachtig, om, als het aantal werklieden in verhouding tot de behoefte is, een hoeveelheid van 1600 ton steenen dagelijks te laden; gebrek aan koeli's voor het wegvoeren van het gruis en het laden van de steenen in de kipbakken was echter te Merak een chronische kwaal, zoodat er maandelijks gemiddeld niet meer dan 25000 ton steenen is afgevoerd.

De derde afdeeling van den havenbouw heeft echter reeds zulk een omvang, dat zeer weinig mijnen in Europa een product leveren grooter dan dat der steenexploitatie te Merak.

Ons blijft nog over, de administratie van het bouwwerk te bespreken.

Voorzeker was een goede regeling van het beheer een der eerste verplichtingen van den uitvoerder. De gouvernementeele bepalingen waren oorzaak, dat de administratie een belangrijken omvang verkreeg; weinig bezwaar leverde het daarom op, om van de gegevens die door de wettelijke bepalingen verkregen werden gebruik te maken, ten einde door omwerking een regeling tot stand te brengen, waarmede op economisch gebied de belangrijkste resultaten verkregen konden worden.

Een hoofdvereischte was, dat de administratie eenvoudig werd ingericht, zoodat de ondergeschikten weinig kennis behoefden te bezitten voor het verzamelen van de gegevens, terwijl tevens kwade praktijken onmogelijk gemaakt moesten worden, en elk wanbeheer door het administratieve raderwerk onmiddellijk aan den dag moest komen.

Het reglement, dat gedurende den overtocht naar Java gearresteerd werd, voldoet aan die eischen.

Diefstal, vervalsching of dergelijke oneerlijkheden kunnen geen plaats vinden, tenzij minstens vier personen zich combineeren, die op een verschillend maatschappelijk standpunt staan en bovendien

tot ongelijke diensttakken behooren. Zulk een combinatie is wel zeer onwaarschijnlijk. Doch zelfs al kwam zij stand, dan moet de diefstal toch op het hoofdbureau ontdekt worden, en wel uiterlijk veertien dagen nadat hij bedreven is. Eénmaal is het voorgekomen, dat iemand, tot het personeel behoorende, zich aan diefstal schuldig maakte; acht dagen na het plegen werd de daad ontdekt, en dank zij de inrichting der administratie was het mogelijk de bewijzen te leveren, waardoor de rechter den schuldige kon veroordeelen.

Het beheer van het materiëel levert de grootste moeielijkheden op. Boven lichtten wij toe, welke financiëele verantwoordelijkheid op den uitvoerder drukt; wegens die aansprakelijkheid is het noodzakelijk, dat van elk artikel of gereedschap de geschiedenis bekend blijve, en het gevolg hiervan is, dat elk stuk gereedschap een hoofd in de boeken heeft en dat er een rekening-courant van gehouden wordt. Duizenden folio's in de registers worden door die artikelen ingenomen. Dit onderdeel der administratie geeft meer werk dan al het overige.

Uit een technisch oogpunt is de statistiek het belangrijkste gedeelte der administratie. Alle uitgaven toch worden gebracht ten laste van dat deel van het werk, waartoe ze behooren; wat den arbeid in de fabriek bij voorbeeld aangaat, van elk artikel worden de zelfkosten berekend en vervolgens ten laste van het betrokken werk gebracht. De algemeene kosten van het geheele bouwwerk worden dus gesplitst, zoodat feitelijk elk onderdeel zijn deel krijgt, waardoor met nauwkeurigheid de eenheidsprijzen van alle zaken becijferd kunnen worden. Ieder werktuig heeft zijn geschiedenis; van de uitgaven voor het werktuig en den geleverden arbeid wordt stipt boek gehouden; men verkrijgt zoodoende een algemeen overzicht van de werkelijke kosten van elken arbeid. Voor den technicus zullen de resultaten verrassend zijn, want zelden of nooit heeft een aannemer van een groot werk de gelegenheid gehad in zijn berekeningen tot dergelijke détails af te dalen; het groote raadsel, waarom de begrootingen van omvangrijke bouwwerken nagenoeg steeds overschreden worden, zal zijn oplossing kunnen vinden door de uitkomsten van de statistiek der Bataviasche Havenwerken.

Het valt niet te ontkennen, dat de administratie van den havenbouw een grootere uitgebreidheid verkregen heeft dan strikt noodig is; doch men moet niet uit het oog verliezen, dat die uitbreiding slechts bestaat in het omwerken van de gegevens, die het beheer, volgens de Comptabiliteits-wetten gevoerd, verschaften, en dat de uitvoerder daardoor in staat gesteld werd, belangrijke données voor de ingenieurs-wetenschap te verzamelen. Men wete voorts, dat de admi-

nistratie-kosten van het geheele werk nog geen zes procent der uitgaven bedragen: een cijfer, dat voorzeker lager is dan dat van het meerendeel, zelfs der Europeesche, werken!

Het is drie jaren en vier maanden geleden, dat het personeel der Bataviasche Havenwerken op Java voet aan wal zette om den arbeid op het terrein aan te vangen.

De stand van den havenbouw is thans de volgende:

a. de communicatie-middelen tusschen Batavia en Priok zijn nagenoeg voltooid;

b. het Wester-zeehoofd zal einde 1880 gereed zijn, behoudens het afdekken van den top; het Ooster-zeehoofd zal ultimo December a. s. een voltooide lengte van 1000 meters bereikt hebben, terwijl tot laagwater nog bovendien ongeveer 600 meters zullen zijn opgetrokken;

c. de buitenhaven is thans gemiddeld 6.5 M. onder laagwater diep; de binnenhaven is reeds voor ruim de helft bevaarbaar;

d. de damwanden van den kaaimuur zijn over bijna twee derde gedeelten der lengte gereed; het graaf- en metselwerk is dat voor ongeveer een derde van de totale hoeveelheid.

Totaal zijn thans nagenoeg drie millioen kub. M. grond verzet; de krachten worden intusschen steeds grooter, zoodat in het volgende jaar twee millioen kub. meters verplaatst kunnen worden.

De bouw van den kaaimuur is sedert weinige maanden aangevangen; dit kunstwerk is echter op zijn volle kracht; 2000 à 2500 M^3 metselwerk worden in 25 werkdagen verricht.

De hoeveelheid arbeid, gedurende de maand Juli o. a. uitsluitend te Priok afgeleverd, bedroeg:

114 588 M^3 baggerarbeid in de buiten- en binnenhaven.

2979.5 M^3 metselwerk aan den kaaimuur.

12412 M^3 verwerkte steenen in de zeehoofden, alles buiten en behalve het heiwerk, het graafwerk, den bruggenbouw, enz. enz.

De veronderstelling dat de haven te Batavia reeds in 1883 — dus een geruimen tijd binnen de gemaakte raming — geopend zal kunnen worden, heeft blijkens het voorgaande recht van bestaan.

Op financiëel gebied zijn de vooruitzichten eveneens gunstig; de begrooting zal, voor zoover dit een drietal jaren te voren te zeggen is, niet worden overschreden, en bij de appreciatie van die uitkomst mag niet worden voorbijgezien, dat, wanneer het werk gereed is, de fabriek, de magazijnen, de waterleiding en de gebouwen, die gezamenlijk ruim een millioen gekost hebben, het eigendom van den

Staat blijven, terwijl bij een uitvoering in aanneming die hulpmid-middelen van den havenbouw aan den aannemer zouden toebehooren, en op zich zelven reeds een ruime winst voor dien executant zouden vertegenwoordigen. Voor het overblijvende materieël, zooals de baggermolens en stoomschepen, is een bate-post op de begrooting gebracht, zoodat de waarde dier artikelen, bij de voltooiing van het werk geschat, in mindering der begrooting strekt.

De vraag kan gesteld worden, welke voordeelen de werken te Priok zullen aanbieden, en op welke wijze de haven is ingericht om aan haar bestemming te beantwoorden. Daarbij staan wij, ten slotte, nog stil.

De handel voerde tegen de haven te Priok de bezwaren aan, dat de afstand tot Priok in vergelijking met dien tot de tegenwoordige reede zeer groot is, en dat de magazijnen en gebouwen, die de kooplieden thans te Batavia bezitten, vermoedelijk van onwaarde zouden worden, door de te verwachten noodzakelijkheid om nieuwe kantoren te Priok te openen.

De afstand van Priok tot Batavia *is* ongetwijfeld grooter dan de afstand van Batavia tot de reede; de aanslibbing in de baai van Batavia was echter zulk een dringend argument voor den bouw van de nieuwe haven te Priok, dat de Regeering aan de bezwaren van den handel geen gehoor geven *mocht*.

Te minder daar die bezwaren denkbeeldig waren.

De handel maakt zich van de gevolgen van den grooteren afstand een onjuiste voorstelling.

Niemand zal ontkennen, dat St. Petersburg verder van Parijs verwijderd is dan Calcutta van Kelat; toch meenen wij, dat de Engelsche troepen met minder moeielijkheden, dan thans het geval was, te kampen zouden hebben gehad, indien zij de distantie tusschen beide eerstgenoemde plaatsen hadden moeten afleggen in stede van de distantie tusschen Calcutta en Kelat.

Zoo ook ligt de reede van Batavia dichterbij het handelscentrum dan Priok, doch tusschen Batavia en Priok loopen spoortreinen, bovendien een rijweg en eindelijk nog een binnenkanaal; met de reede daarentegen heeft Batavia slechts door een havenkanaal gemeenschap, dat dikwijls door hooge zee niet toegankelijk is. In denzelfden tijd, dien men besteedt om van Batavia naar eenig schip op de reede te gaan, kan men vier malen Priok bezoeken.

Dáárom wordt het bezwaar betreffende den afstand door ons denkbeeldig genoemd.

De vrees, dat het handelscentrum naar Priok verplaatst zal worden,

is eveneens ongegrond; alleen in het handelsverkeer en in de kosten die daarop drukken, zal verandering komen, en die veranderingen zullen stellig niet ten nadeele, wèl ten bate der kooplieden zijn.

Zoodra de haven gereed is, zal het den handel mogelijk wezen, voordeeliger charters dan thans te sluiten voor schepen, die van elders naar Batavia gezonden worden; dan toch zullen zij, te Priok, op veiligheid en een vlugge lossing en lading kunnen rekenen, en, in geval van nood, gelegenheid tot herstellingen vinden.

De aangebrachte goederen zullen in een minimum van tijd door stoomkracht gelost worden, hetzij in lichters, hetzij in de magazijnen welke het Gouvernement te Priok oprichten zal; de artikelen welke in lichters gelost zijn, zullen tegen een vijfde van de tegenwoordige prauwvracht door het scheepvaartkanaal naar de magazijnen in de stad vervoerd worden, en die, welke een plaats in de hangars gevonden hebben, kunnen daar worden verkocht en per spoor naar het hart van Java gebracht.

Even goedkoop en snel zal men goederen, welke uit de binnenlanden van Java te Batavia komen, kunnen verschepen.

In niet meer dagen, dan er tot heden nog weken noodig zijn, zal een schip gelost en geladen worden.

De kostbare mailsteamers, die tegenwoordig als beurtschepen langs de noordkust van Java varen en drie weken voor deze beurtvaart besteden, zullen hun goederen bij aankomst te Priok in de hangars lossen, vanwaar zij per spoor of per boot over Java verspreid worden; de groote mailsteamers kunnen alsdan gelijktijdig hun retour-lading innemen, die te voren te Priok is aangebracht; binnen vier dagen zal een dergelijk schip gelost, gedokt en geladen zijn, en den terugtocht kunnen aanvaarden; op elke reis naar Java en terug zal dus 20 % in tijd gewonnen worden; een kleiner aantal schepen zal daarom de maildienst kunnen volhouden en toch dezelfde hoeveelheid goederen kunnen vervoeren; de vrachten zullen dalen, niettegenstaande de Maatschappijen beter rekening maken.

De eigenaren van ladingen zullen persoonlijk de stuwage en de verzorging hunner goederen kunnen nagaan, hetgeen thans door het moeilijke transport naar de reede zeer bezwarend is. Hierdoor zullen zij meer zekerheid voor hun eigendom verkrijgen. Zeegevaar bij het prauwtransport zal niet meer bestaan; alle risico zal tot het verledene behooren.

Bijgevolg: in elk opzicht voordeel, veiligheid en tijdbesparing, en daarom redenen tot erkentelijkheid jegens de Regeering, die op milde en krachtige wijze aan de belangen van den handel tegemoet gekomen is.

De bestemming van de haven is evenwel grootscher, dan door het bereiken van de genoemde uitkomsten verkregen zou worden.

Omdat Java een eiland is, is zijn export afhankelijk van zijn uitgestrektheid en van de werkkrachten zijner bevolking, en staat de import in verhouding tot de behoeften van het aantal bewoners. Alles is dus binnen zekere grenzen beperkt; er is een maximum zoowel bij import als bij export.

Men kan zich voorstellen, dat Java in drie deelen verdeeld is, die elk hun haven bezitten. Westelijk Java is de producent van Batavia; een klein aantal industrieële ondernemingen wordt in dit deel van het eiland aangetroffen, zoodat het maximum van in- en uitvoer slechts een betrekkelijk gering cijfer kan aangeven.

De bestemming der Havenwerken te Priok kan daarom niet alleen de voorziening in de behoeften van het tegenwoordige handelsverkeer zijn; dáárvoor zou de Regeering zooveel millioenen niet mogen verwerken.

Zij heeft dat dan ook nooit bedoeld; zij heeft van den aanvang af beoogd, niet alleen om aan de eischen van het tegenwoordige te voldoen, maar ook, en in hoofdzaak, om Batavia tot een stapelplaats van het Oosten te maken, en haar dus te verheffen tot den rang, welken zij in den wereldhandel moest innemen en die haar door Singapore ontnomen is.

Voor dat doel moet o. a. te Priok elk schip van het noodige voor de zeereis voorzien, en elke reparatie snel, goed en voor lagen prijs verricht kunnen worden; moeten krachtige dokken en fabrieken voorhanden zijn, zoodat ieder gezagvoerder zeker is te Priok alles te vinden, wat hij voor schip en equipage mocht behoeven.

Te Priok moet een gelegenheid kunnen worden aangeboden om de lading van een schip op te slaan, te verkoopen, te splitsen en te verzenden zonder eenige bemoeienis van den fiscus.

Te Priok moeten goederen opgestapeld kunnen worden, zoodat een schip aldaar lading kan vinden; een stapelplaats voor handelsartikelen uit het Oosten moet te Priok worden geboren.

Dat dit mogelijk is, zonder van Priok een vrijhaven te maken, is een gevolg van de eigenaardige ligging en den vorm der Havenwerken. Het emplacement te Priok is een terrein, van alle zijden door water ingesloten en bebouwd met Gouvernements-inrichtingen; indien nu dat eiland als entrepôt beschouwd wordt, en de koopmansgoederen eerst dan aan den fiscus moeten offeren, wanneer ze de grenzen van het eiland overschrijden, dan wordt dit stuk grond een vrijplaats waar alle transactiën mogelijk zijn. De schatkist wint indirect door een dergelijke regeling, daar de goederen in de han-

gars moeten worden opgeslagen, en de gebruikers huur van deze magazijnen hebben te betalen; en de buitenlandsche handel, op zijn beurt, kan door de vrije bewegingen van zijn goederen ze te Priok opslaan.

De concurrentie met Singapore zal Batavia niet te zwaar vallen: Singapore is door zijn ligging in Straat Malaka moeielijk te naderen; de beste weg van Aden of Point de Galle naar China leidt bezuiden Sumatra en dus door Straat Soenda; de route van Australië valt ook door deze Straat. In de toekomst zullen de ontzaggelijke aanvoeren naar China en Japan een weg kunnen vinden door Straat Soenda en over Batavia.

Dat heeft de Regeering bij het vaststellen van een plan op het oog gehad, en onbekrompen, krachtig en voortvarend streeft zij er naar, om Priok aan die bestemming te doen beantwoorden. Zoo heeft zij nog, toen de zekerheid ontstond dat het werk binnen een drietal jaren gereed zou zijn, een ingenieur der Bataviasche Havenwerken naar Europa gezonden, om alle handelsplaatsen te bezoeken, ten einde de stelsels van dokken te bestudeeren en daarna tot de beste keuze te komen. Een krachtige fabriek is reeds voorhanden om later bij de exploitatie dienst te doen, terwijl alle noodige maatregelen worden genomen om den bouw van het werk te bespoedigen.

Wellicht duurt het nog lang, eer Batavia de aangewezen hoogte als stapelplaats van het Oosten ten volle bereikt heeft, maar ook dan, wanneer die uitkomst nog slechts ten deele is verkregen, zullen de uitgaven voor de havenwerken blijken rentegevend te zijn.

Inderdaad, de opvatting van het plan getuigt van een ruimen blik, en de uitvoering strekt ten bewijze van toewijding, beleid en énergie. Het is een werk, waarop Nederland trotsch zal mogen zijn: als een van de meest grootsche zeewerken onzer eeuw zal eenmaal de modelhaven van Batavia worden genoemd.

Batavia, September 1880.

E HAVEN

van 1 a 20.000.

Vijver

AH KEPOE

Kalie Soenthar

maaiveld

0

6.25

2.50

bermsloot

De vermindering

VAN DE

Nederlandsch-Indische cavalerie.

Met een gevoel van verlichting zullen zij, die belangstellen in het Indische leger, en speciaal in het wapen der cavalerie, kennis genomen hebben van het onlangs verschenen Koloniaal Verslag; vooral zal dat het geval zijn met hen, die in den laatsten tijd zoowel in officieele als publieke geschriften zijn te velde getrokken tegen de voorgenomen vermindering van dat wapen.

Treffen ons toch bij de lezing van het Koloniaal Verslag over 1878—79 de volgende zinsneden:

»Omtrent de reorganisatie van het wapen der cavalerie zijn onlangs nadere voorstellen van de Indische Regeering ontvangen, waarbij aan de vroeger aanbevolen inkrimping van dat wapen tot twee Europeesche veldeskadrons wordt vastgehouden, en boven die formatie gerekend wordt op het detachement cavalerie bij de paardenstoeterij te Malassoro (Zuid-Celebes), waarvan het inlandsch personeel naar de behoefte aangevuld zou kunnen worden uit dat der bereden artillerie; terwijl de aanvulling van het kader dan bij het detachement zelf zou moeten plaats hebben.

»Een beslissing nopens dit voorstel wordt aangehouden, totdat de hooger vermelde geheele herziening der legerformatie tot stand komt.

»Inmiddels is de Indische Regeering aangeschreven, om de cavalerie niet compleet te houden overeenkomstig de cijfers harer tegenwoordige formatie — thans 6 eskadrons, een dépôt en een detachement, te zamen 40 officieren, 1075 Europeesche en inlandsche onderofficieren en minderen en 850 paarden — maar haar sterkte geleidelijk te doen dalen tot de voorgestelde formatiecijfers (13 officieren en 386 minderen); —"

met een zekere tevredenheid lezen wij in het Koloniaal Verslag over 1879—80 het volgende:

»Op bladzijde 32 van het vorig Verslag werd melding gemaakt van een aanschrijving, die aan de Indische Regeering werd gericht met het doel om de sterkte van het regiment cavalerie, in afwachting der reorganisatie van dat wapen, geleidelijk te doen afnemen. De bezwaren, die het legerbestuur tegen dit plan inbracht, deden daarop terugkomen, terwijl tevens — naar aanleiding van een voorstel om in elk geval het cavalerie-detachement te Makasser te behouden — aan de Indische Regeering werd verzocht om over de vroeger voorgestelde inkrimping van het regiment tot op twee Europeesche eskadrons nader hare gedachten te doen gaan en haar advies tijdig in te zenden, opdat bij de samenstelling der begrooting voor 1882 daarmede rekening gehouden zou kunnen worden."

Tot recht begrip van de beslissing, zooals wij die boven uit het eerstgenoemde Verslag hebben weergegeven, dient men bekend te zijn met de geschiedenis van de door de Indische Regeering ter zake gedane voorstellen. Deze geschiedenis zal hier in het kort worden vermeld, waarbij wij ons beroepen op een opstel van den heer F. de Bas, kapitein bij den Generalen Staf van het Nederlandsche leger, voorkomende in de nos. 9 en 10 van de *Militaire Spectator* van 1880. De naam van dezen officier is ons een waarborg, dat hetgeen hij ter zake mededeelt werkelijk is »de waarheid".

Volgens dien geachten schrijver dan is het voorstel tot vermindering van de N. I. cavalerie bepaald uitgegaan van den Gouverneur-Generaal, en ligt de oorsprong in het verlangen der Indische Regeering om een korps bereden politie op te richten zonder de staatsbegrooting te bezwaren of andere posten van het budget te doen verdwijnen. Door vermindering van het ruiterwapen, waarvan de dienst niet geëvenredigd werd geoordeeld aan het daaraan ten koste gelegd bedrag, hoopte men de fondsen te vinden, voor het gewenscht politiekorps noodig.

De Kommandant van het N. I. leger kon zich echter op verschillende deugdelijke gronden daarmede niet vereenigen en gaf te kennen, dat hij veeleer gestemd was voor een uitbreiding dan voor een vermindering van het wapen; hij gevoelde zich verplicht minstens tot behoud van de tegenwoordige sterkte te adviseeren.

De aangevoerde gronden werden niet bestreden, laat staan wederlegd; de Gouverneur-Generaal deelde den Legerkommandant eenvoudig mede, dat hij ze niet beamen kon, dat zijn meening ter zake gevestigd was, en dat hij den Legerkommandant opdroeg ten spoedigste voorstellen te doen tot samenstelling van de cavalerie op verminderden voet.

De Legerbevelhebber vermeende echter andermaal zijn bedenkingen tegen den voorgenomen maatregel te moeten inbrengen en verklaarde in den gewilden geest geen organisatie te *kunnen* ontwerpen, waarbij de ruiterij nog geschikt moest worden geoordeeld voor het doel, waar-

voor dit wapen bestemd is; ten slotte gaf hij te kennen, dat, indien aan de voorgenomen vermindering werd vastgehouden. Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal zelf behoorde te beslissen, op welke wijze de noodig geachte maatregel tot stand gebracht moest worden.

Ook dit protest was vruchteloos, en de Legerkommandant werd uitgenoodigd, een organisatie te ontwerpen, waarbij als maximum van sterkte het getal van 13 officieren, 386 minderen en 333 troepenpaarden was aangenomen.

Dienoveneenkomstig geschiedde; de ontworpen organisatie rekende op 300 Europeesche ruiters, ingedeeld in twee eskadrons, met behoud van het detachement te Malosoro (Celebes) en twee detachementen te Soerakarta en Djokjakarta.

Zoo is, in 't kort, de geschiedenis, die — het zij hier in het voorbijgaan gezegd — een merkwaardig voorbeeld oplevert van de moeielijkheden, welke de Kommandant van het Indische leger ondervindt bij de uitoefening van zijn ambt, en tevens van den hoogst ongewenschten invloed, dien door een niet-deskundig Gouverneur-Generaal op zaken van legerorganisatie, legerbeheer en aanvoering uitgeoefend kan worden en dikwijls uitgeoefend wordt.

Wij dienen nu de eerstgenomen beschikking, om in afwachting van een beslissing het sterktecijfer allengs tot het voorgestelde te doen dalen, eenigszins meer van nabij te bezien.

De Minister van Koloniën ontving het voorstel tot vermindering, krachtig aanbevolen door den Gouverneur-Generaal en ernstig bestreden door den Kommandant van het leger. Zelf niet in staat het al of niet noodzakelijke van den voorgestelden maatregel te beoordeelen, was hij ter wille van een, hoewel onbeduidende, bezuiniging en het vrijkomen van fondsen voor andere doeleinden, geneigd met den G. G. mede te gaan, doch eenigszins huiverig, tegen alle militaire adviezen, in dien zin een beslissing te nemen.

Er werd toen een uitweg gezocht, die het middel aan de hand deed om, met vermijding van den schijn, toch het doel, de *vermindering*, te bereiken; en zulk een uitweg werd gevonden. Immers, terwijl het sterktecijfer langzaam maar zeker daalde, kon de Minister aan iedereen die, b.v. in 's lands raadszaal, hem inlichtingen omtrent zijn voornemens vroeg, eenvoudig antwoorden, dat de zaak nog in onderzoek was en dat er voorshands geen beslissing zou genomen worden. Wanneer dan na een twee- of drietal jaren het voorgestelde verminderde sterktecijfer was verkregen, en men gedurende dien tijd de voor de completeering en remonteering der cavalerie toegestane gelden had bezuinigd of voor andere doeleinden aangewend, dan zou de Minister — hoogst waarschijnlijk een opvolger van den tegenwoordigen en als

zoodanig door niets gebonden — de volgende verklaring hebben kunnen afleggen: Aangezien er omtrent het wenschelijke sterktecijfer van de cavalerie verschil van gevoelen bestaat tusschen de hooggeplaatste Indische autoriteiten, kan het niet bewezen worden geacht, dat de tegenwoordige sterkte onvoldoende is; tot het terugbrengen van die sterkte op het oorspronkelijke cijfer zouden bovendien groote geldelijke offers worden gevorderd, en het schijnt daarom raadzaam den thans bestaanden toestand te bestendigen en officieel te bekrachtigen. Een verklaring waartegen niet veel zou kunnen worden ingebracht; de financiëele zijde van de quaestie zou hier den doorslag geven, en... *le tour était fait* — de vermindering was langs een omweg, maar daarom des te zekerder, bereikt.

Het is omdat wij den boven geschetsten loop van zaken voorzagen, dat wij onlangs beweerden, dat het doodvonnis over de N. I. cavalerie was uitgesproken, en slechts het tijdstip van voltrekking voorloopig onzeker bleef.

Zijn er nu voldoende redenen, om het terugkomen op de bedoelde beslissing toe te juichen?

Let men op het resultaat alléén, dan moet deze vraag zeker bevestigend worden beantwoord. Het door den Minister daarvoor opgegeven motief behoort echter nader te worden onderzocht en toegelicht, waarbij dan blijken zal, dat ernstig kan worden betwijfeld, of dat het ware en het eenige motief is.

Het terugkomen op de genomen beslissing wordt gemotiveerd als volgt: »De bezwaren, die het legerbestuur tegen dit plan inbracht, deden, enz". Deze zinsnede nu is niet volkomen duidelijk; immers, zij komt voor, nadat is gewag gemaakt van den last aan de Indische Regeering om het sterktecijfer geleidelijk te doen afnemen; de inkrimsing was dus toen geen »*plan*" meer, maar in den door ons uiteengezetten zin reeds besloten. Tegen het »*plan*" zijn zeer zeker, zooals is vermeld, door het legerbestuur bezwaren ingebracht; maar dit is geschied vóórdat de eerste beslissing genomen werd, en zij kunnen hier zeker niet bedoeld worden. Is dit wèl het geval, dan is die beslissing genomen, ongeacht het krachtige protest van den Kommandant van het leger, en dan is een jaar later in datzelfde protest aanleiding gevonden om daarop terug te komen, waarmede het bewijs geleverd zou zijn, dat in deze ernstige zaak gehandeld is met een mate van lichtvaardigheid, die niet mag worden verondersteld.

Blijkbaar heeft de Minister het oog op bezwaren, door het legerbestuur ingebracht, *nadat* de aanschrijving om het sterktecijfer geleidelijk te doen dalen te zijner kennis was gebracht.

Uit de medegedeelde geschiedenis is reeds gebleken, dat het leger-

bestuur, zelfs nà het ontvangen van den last om een organisatie op verminderden voet te ontwerpen, tot twéé maal toe ernstige bezwaren daartegen inbracht en al het mogelijke deed om den Gouverneur-Generaal tot andere gedachten te brengen. De Kommandant van het leger had in dezen dus reeds meer gedaan dan zijn plicht, en het zou, tenzij veranderde omstandigheden daartoe aanleiding gaven, zijnerzijds onnoodig en ook minder voegzaam geweest zijn, daarop na de genomen beslissing nogmaals terug te komen.

Doch zelfs al ware zulks geschied, dan nog had er voor den Gouverneur-Generaal geen aanleiding bestaan, om die bezwaren bij het Opperbestuur in Nederland over te brengen, omdat de zaak reeds meer dan voldoende was uiteengezet en toegelicht; en hàd Z. E. daartoe kunnen besluiten, dan zouden die bezwaren toch zeker verrijkt zijn geworden met zijn consideratiën en advies, en men begrijpt hoe die zouden hebben geluid van den kant eener autoriteit, die de voorgenomen vermindering had beraamd en krachtig doorgezet.

Ook het argument, dat een voorstel om in elk geval het cavaleriedetachement te Makasser te behouden, mede aanleiding zou hebben gegeven om de zaak nogmaals te overwegen, is niet wel aanneembaar; hierop toch was reeds gerekend bij de ontworpen verminderde formatie. Het is derhalve te betwijfelen, dat dergelijke bedenkingen tot de thans genomen beschikking zouden hebben geleid; of wederom vindt men aanleiding, bij het Opperbestuur een laakbare lichtvaardigheid te veronderstellen.

Er moet naar andere redenen worden gezocht, en dat deze bestaan, kan o. a. blijken uit het opstel van den heer de Bas, boven aangehaald en van ouderen datum dan het jongste Koloniaal Verslag; daarin nl. wordt medegedeeld, dat de Gouverneur-Generaal, terugkomende op vroegere inzichten, reeds bevel zou hebben gegeven om de cavalerie weder met één eskadron te vermeerderen voor Atjeh en Batavia.

Met zekerheid kan hieromtrent natuurlijk niets worden gezegd, doch wij gelooven zeer dicht bij de waarheid te zijn door te beweren, dat het onzacht verstoren van den geproclameerden vrede in Atjeh, de tengevolge van de veepest en andere nationale rampen gespannen toestand in het Bantamsche, alsmede de gelukkig spoedig onderdrukte woelingen in Bagelen altegaâr moeten worden beschouwd als de redenen, die tot de veranderde inzichten hebben geleid, waarmede dan ten slotte bewezen is, dat de inzichten en het protest van den Kommandant van het N. I. leger op deugdelijke gronden berustten, maar tevens op welke losse gronden het plan tot vermindering van het ruiterwapen steunde.

Is dat nu zoo, dan blijkt alweder, zoo dit nog noodig is, dat in

het Koloniaal Verslag met de waarheid wel wat vreemd wordt omgesprongen, en moet men tot het besluit komen, dat het oordeel, over dat verslag met al zijn bijlagen in het werk van den heer Post *Over den Waterstaat in Nederlandsch-Indië* [1]) uitgesproken, maar al te juist is.

Hoe dit alles echter ook moge zijn, zóóveel is zeker, dat van onmiddellijke inkrimping is afgezien, en aan de Indische Regeering is verzocht, over de vroegere daaromtrent gedane voorstellen nader haar gedachten te laten gaan. Maar men wil nog een reorganisatie, en dat het denkbeeld van vermindering daarbij geheel zal worden opgegeven, is niet wel te verwachten van den Gouverneur-Generaal die, wat ook de redenen mogen geweest zijn van het terugkomen op vroegere inzichten, wel niet voetstoots zijn lievelingsdenkbeeld zal laten varen. Dit kan trouwens ten overvloede afgeleid worden uit het feit, vermeld in het Koloniaal Verslag, dat tot bewapening der cavalerie naar Indië zijn gezonden 300 karabijnen, terwijl dit wapen thans sterk is 1075 Europeesche en inlandsche onderofficieren en minderen.

Van het legerbestuur is natuurlijk te verwachten, dat dit ook nu wederom met klem voor het ongeschonden behoud van de tegenwoordige formatie in de bres zal springen.

De quaestie blijft intusschen aan de orde, en onder die omstandigheden is het voor ieder, die zich geroepen voelt of in staat is daarover te spreken, plicht, zijn stem te doen hooren, ten einde langs dien weg mede te werken tot voorkoming van een maatregel, die allicht treurige gevolgen na zich zou slepen.

Verschillende schrijvers hebben in den laatsten tijd in publieke geschriften voor het ongeschonden behoud van het ruiterwapen een lans gebroken. Alhoewel naar onze meening het onderwerp nog niet is uitgeput, ligt het niet in ons voornemen op het betoog dier schrijvers uitvoerig terug te komen; het schijnt ons echter noodig omtrent een en ander nader ons gevoelen kenbaar te maken.

Hulde brengende aan de loffelijke poging, door den heer de Bas in zijn reeds meermalen genoemd opstel aangewend, om ook zijnerzijds het gevaarlijke van een vermindering der cavalerie te betoogen en te wijzen op de naar zijn overtuiging zeer ongewenschte gevolgen daarvan, moeten wij toch met dien schrijver van meening verschillen betreffende een gedeelte van den werkkring, door hem in vredestijd aan het wapen toegedacht.

Vooraf zij vermeld, dat de schrijver in een dwaling verkeert, waar hij zegt dat thans negen, op verschillende plaatsen gestationneerde

[1]) Bladz. 149 en volgende.

detachementen den dienst verrichten van de vroegere djajang-sekars. Met de in 1874 plaats gehad hebbende opheffing van die djajang-sekars en hun inlijving bij het regiment cavalerie verviel ook hun bestemming, het handhaven van orde en veiligheid, en hield hun daaruit voortvloeiende werkkring op. Sedert dien tijd maken zij deel uit van het leger en zijn volkomen onafhankelijk van de hoofden van gewestelijk bestuur, onder wie zij vroeger ressorteerden; zij verrichten dezelfde en geen andere diensten als alle overige detachementen en eskadrons, Europeanen zoowel als inlanders.

Volgens den heer de Bas verdient het overweging, de cavalerie te bezigen tot het verrichten van politie-diensten, en hij motiveert dat voorstel volgenderwijze. In gewone omstandigheden is de dienst vrij onbeduidend. Dergelijke detacheeringen zouden een zeer gewenschte afwisseling bevorderen bij den, uit den aard der zaak, eentonigen en veeltijds geestdoodenden garnizoensdienst: inspectiën, wachten, enz. Het wordt vrij onverschillig geacht, door wie de politie-dienst wordt uitgeoefend, of dit geschiedt door speciaal daartoe aangestelde dienaren dan wel door militairen, tijdelijk ter beschikking van het bestuur gesteld; en de zuinigheid pleit voor laatstbedoelde aanwijzing. Bovendien wijst de mogelijkheid om zich snel te verplaatsen de cavalerie eigenaardig voor die diensten aan. Eenige ruiters, gestationneerd in de centra der bevolking, zouden den landverhuurders een dienst bewijzen en de landschappen baten. Overal en onder alle omstandigheden, waarbij de soldaat den Staat dient, vervult hij een nuttigen werkkring.

Dit laatste nu moge in algemeenen zin waar zijn, in gevallen als het onderhavige bewijst het intusschen niets, terwijl het meerendeel der overige motieven van Kapt. de Bas door menigeen met ons waarschijnlijk zal worden beschouwd als weinig steekhoudend en van geringe beteekenis.

Herhaaldelijk is in de laatste jaren, ook in Nederland, met kracht te velde getrokken tegen een vermindering der cavalerie; doch geen enkele maal is door de tegenstanders van dien maatregel het hier ontwikkelde denkbeeld geopperd, of op slechts één der hier genoemde voordeelen van zoodanig gebruik der cavalerie gewezen; en nu zou men voor Indië een gebruik van dat wapen wenschen, waaraan door niemand in Europa wordt gedacht!

Dat de zuinigheid pleit vóór het doen verrichten van politie-diensten door de cavalerie, en dat het overigens onverschillig is door wie de politie-dienst wordt uitgeoefend is zeker een nieuw denkbeeld, maar dat vermoedelijk weinig ingang zal vinden. Onzes inziens zou dan die dienst juist duur en slecht worden verricht; het is toch natuurlijk, dat personen, die speciaal voor politie-dienst zijn aangesteld en niets anders

te presteeren hebben, geschikter zijn dan cavaleristen, voor wie de politie-dienst slechts een bijzaak kan en mag wezen.

De voordeelen, aan een dergelijke werkzaamheid der cavaleristen door den heer de Bas toegekend, kunnen nooit opwegen tegen de daarmede onafscheidelijk samengaande nadeelen, dat de oefeningen daaronder zullen lijden, dat detacheeringen van dien aard gewoonlijk weinig in het belang der discipline zijn, en het toezicht van de chefs dientengevolge bemoeielijkt wordt. Die nadeelen, door den schrijver onbegrijpelijkerwijze van weinig beteekenis geacht, zijn onzes inziens van overwegend belang; de cavalerie moet zich door gestadige en langdurige oefening in vredestijd voórbereiden voor de hoogst gewichtige taak, die haar in oorlogstijd wacht, en deze eisch, die, onder meer, het handhaven van een strenge discipline gebiedend noodig maakt, sluit elk voortdurend gebruik in de gewilde richting onherroepelijk uit. Alleen in exceptioneele gevallen, b.v. bij cordons tot tegengang van de veepest als anderzins, behoort de ruiterij den sterken arm te verleenen en de politie-macht te versterken. Een zoodanig tijdelijk gebruik is alleszins nuttig en noodig en heeft dan ook overal plaats.

Uitvoerig is door den Kapitein van den Generalen Staf van het N. I. leger L. Swart, in een opstel, voorkomende in de afleveringen 2 en 3 van het *Indisch Militair Tijdschrift* van 1880, de werkkring uiteengezet, dien het wapen der cavalerie zal hebben te vervullen bij een eventueele verdediging van Java tegen een buitenlandschen vijand; duidelijk is door dien officier aangetoond, dat het tegenwoordige sterktecijfer moet worden beschouwd als een minimum, waarbeneden men niet zal mogen gaan om de verdediging niet geheel onuitvoerbaar te maken. Tevens wijst hij op de schitterende diensten, welke de ruiterij in den Java-oorlog en andere oorlogen tegen inlandsche vijanden heeft bewezen.

Doch weinig of niets wordt vermeld van diensten, welke dit wapen in Atjeh heeft gepresteerd, of bij een oordeelkundig gebruik had kunnen presteeren. Zeker is het, dat er voor een actief optreden van de cavalerie in Atjeh weinig gelegenheid heeft bestaan; het valt echter niet te ontkennen, dat men een enkele maal van dit wapen zeer goed partij had kunnen trekken, en evenmin, dat nu dit niet geschiedde het wapen zelf daarvan de schuld niet draagt.

Wij wenschen onze meening met een tweetal voorbeelden te staven; het is ons hierbij niet te doen om te onderzoeken, aan wie of waaraan het niet gebruik maken van het wapen der cavalerie te wijten is, maar alleen om voor de toekomst wellicht nuttige wenken te geven, en om zoo mogelijk te bewijzen dat men, ook met het oog op oorlogen tegen inlandsche vijanden, het ruiterwapen niet verminderen mag.

Den 12den December 1873 trok de 3de brigade westwaarts langs het strand naar Kota Moesapi [1]). Zonder nader onderzoek had men op de verzekering der gidsen aangenomen, dat de Kwala Gighen doorwaadbaar was; dit verzuim was oorzaak dat de cavalerie, die de beweging begon, ten koste van één brigadier en twee paarden constateeren moest, dat de mededeeling der gidsen onjuist was, terwijl één officier en eenige manschappen slechts met moeite zich konden redden.

De overtocht moest nu geschieden met behulp van de sloepen der marine; de cavalerie werd voorloopig niet overgezet, zoodat de marsch alléén met de infanterie, de artillerie en de mineurs werd aanvaard over een terreinstrook tusschen het duin en de lagune, alwaar het terrein bestond uit een drogen zandbodem, begroeid met kort gras, zeer geschikt voor de beweging van artillerie en cavalerie [2]).

De marsch ondervond voortdurend oponthoud; was de cavalerie bijtijds overgezet en ingedeeld bij de voorhoede, zooals oorspronkelijk het plan schijnt geweest te zijn, dan had zij het terrein in alle richtingen en op grooten afstand kunnen doorzoeken. De vijand heeft den marsch niet noemenswaard bemoeielijkt; het tactische voordeel, door het eclaireeren van de cavalerie verkregen, zou dus alleen oorzaak geweest zijn, dat de haar volgende kolonne veiliger, gemakkelijker en dus ook spoediger had kunnen marcheeren, hetgeen intusschen van veel gewicht is. Had de vijand krachtigen weerstand geboden, dan zou de aanwezigheid van de ruiterij op een vòor haar gebruik zoo uitnemend geschikt terrein van onberekenbaar nut geweest zijn.

De cavalerie kwam eerst aan, toen de brigade reeds het bivak ter hoogte van Kotta Pohama had betrokken; 's middags verrichtte zij nog een verkenning in de richting van Kotta Babi. Een verkenning in de richting van Kotta Moesapi, uitgezonden voordat het bivak betrokken werd, moest echter nog door een compagnie infanterie gedaan worden; was de cavalerie vroeger aanwezig geweest, dan had zij ook die taak op zich kunnen nemen.

Een andere gelegenheid, waarbij de cavalerie uitmuntende diensten had kunnen bewijzen, was de aanval op ons versterkt bivak Penajoeng, den 11den April 1874. [3]) Deze aanval, waarbij de Atjehers naar gissing minstens 1000 man sterk waren, geschiedde over de geheel open sawah, die zich ten oosten van het bivak tot aan Lemboe en Pinang uitstrekt en daar als het ware een onafzienbare vlakte vormt; hij werd betrekkelijk gemakkelijk afgeslagen, nadat een viertal com-

---

[1]) *De waarheid over onze vestiging in Atjeh*, door Lt. Gen. van Swieten, bl. 109.
[2]) *De Waarheid*, enz. noot blzd. 82.
[3]) Zie omtrent dezen aanval *de Waarheid* enz. bldz. 404, en andere werken.

pagnieën een omtrekkende beweging hadden verricht en den vijand in de linkerflank bestookten; de laatste liet 10 dooden op het terrein achter. Maar hoe geheel anders zou de uitslag geweest zijn, indien de cavalerie aan die omtrekkende beweging deel had genomen, en zich, nadat de Atjehers waren begonnen te wijken, op den vijand had geworpen! Onder de wijkende massa's zou dan een geweldige slachting zijn aangericht; de verliezen en daarmede de indruk van de geleden nederlaag zouden dan belangrijk grooter geweest zijn.

Nooit is er, althans gedurende de eerste periode van den Atjeh-oorlog, schooner gelegenheid geweest om het ruiterwapen tot zijn recht te doen komen; wij kunnen het, ook in 't belang, van dat wapen, niet anders dan betreuren, dat daarvan geen gebruik is gemaakt. Het terrein, waarover de aanval en de vervolging hadden moeten geschieden, was, hoewel niet bijzonder gunstig, toch in alle richtingen goed begaanbaar; de sawah was geheel droog en ten behoeve onzer paarden grootendeels kaal gefourrageerd [1]). Nu kan men wel niet beweren, dat zulk een terrein in alle opzichten geschikt is voor de bewegingen van cavalerie, een feit is het echter, dat de schitterende charges, in den Java-oorlog uitgevoerd, bijna alle over dergelijke terreinen zijn gemaakt; bovendien mag de ruiterij een minder gunstig terrein niet schuwen, waar het er om te doen is, een flinken slag te slaan.

In den slag bij Hohenfriedberg, den 4den Juni 1745, viel de ruiterij van Frederik den Groote de op den rechtervleugel der Oostenrijkers geplaatste cavalerie aan over een terrein, dat zeer moerassig was, en hetwelk de Oostenrijkers niet waagden te betreden, omdat het door hen voor onbegaanbaar gehouden werd. De Oostenrijkers werden geheel uit elkander geslagen; zij verontschuldigden zich hieromtrent met de volgende eigenaardige woorden: „Wij konden de Pruissen niet aanvallen, eensdeels door de moerassen die tusschen ons lagen, anderdeels doordat zij zelven zich daardoor heen werkten en ons aanvielen".

In den jongsten door de Engelschen tegen de Zulu's gevoerden oorlog komen menigvuldige voorbeelden voor van het gebruik der ruiterij, zooals wij dat op den 11den April 1874 zouden hebben gewenscht, en telkens met een schitterenden uitslag. De overwinning bij Kambalu 29 Maart, Ginghilova 2 April en Ulundi 4 Juli 1879

---

[1]) Reeds den 25sten December 1873, den dag dat Lemboe genomen werd — dus ruim drie maanden te voren, toen de sawah nog geheel dras stond — had de Generaal van Swieten de gezamenlijke cavalerie mede doen uitrukken; »*omdat wellicht de vlakte gelegenheid kon geven haar nuttig te gebruiken.*" Zie: *De Luitenant-Generaal* J. van Swieten *contra den Luitenant-Generaal* G. M. Verspijck, bladz. 112.

zijn niet anders geweest dan massa-aanvallen der Zulu's op de Engelsche stellingen, waarvan de eerste twee in der haast versterkt waren. De vijanden werden tot staan en vervolgens tot wijken gebracht door een hevig infanterievuur, waarna de cavalerie te voorschijn kwam, den wijkenden vijand te lijf ging en een ontzettende slachting onder hem aanrichtte; bij Kambalu werd de vervolging zelfs 7 Engelsche mijlen ver voortgezet. En deze overwinningen werden niet behaald door een talrijke geregelde ruiterij: bij Kambalu waren er niet meer dan ruim een honderdtal bereden vrijwilligers, ten deele inboorlingen; bij Ginghilova ruim een 200tal bereden Basuto's; bij beide gelegenheden dus ongeoefende, ongeregelde ruiterij en niet veel sterker dan de bij de 2de expeditie naar Atjeh ingedeelde cavalerie; bij Ulundi waren twee Engelsche regimenten aanwezig.

Een dergelijk gebruik der ruiterij vinden wij meermalen ook in den jongsten oorlog in Afghanistan.

Toen generaal Roberts in December 1879, door de groote overmacht der Afghanen hiertoe gedwongen, Kaboel had moeten ontruimen en met zijn geheele macht binnen de Sherpur-kantonnementen was teruggetrokken, werd hij aldaar door Mahomed Jan aangevallen; nadat die aanval door een hevig vuur was tot staan gebracht, werden de Afghanen door een flank-aanval der cavalerie tot den terugtocht genoodzaakt, die spoedig in een wilde vlucht ontaardde, waarbij de vervolgende ruiterij den vijand zware verliezen toebracht.

Tot nog toe zijn omtrent de beide laatstvermelde veldtochten geen officieele gegevens te onzer kennis gekomen, zoodat niet is na te gaan, in welken vorm de bedoelde aanvallen zijn verricht, en welke verliezen daarbij werden geleden, en evenmin welke hindernissen het terrein der cavalerie bij het vervullen van haar moeielijke taak in den weg heeft gelegd; zooveel kan echter uit het tot heden gepubliceerde wèl worden opgemaakt, dat die hindernissen niet gering waren.

Was de cavalerie op 11 April 1874 gebruikt in den door ons aangegeven zin, dan zou zij zeer zeker eenige verliezen geleden hebben; doch deze hadden met het oog op het zekere succes niet mogen worden geschroomd. Verliezen doen zich bij de ruiterij altijd sterker gevoelen dan bij de andere wapens, omdat bij de ruiterij de aanvulling bezwarender is, en met het oog daarop is het nuttig en noodig, dit wapen zoo lang mogelijk, ook in het gevecht, te sparen; wie echter op een gegeven oogenblik, wanneer het er om te doen is een groot resultaat te bereiken, de cavalerie niet op een oogenschijnlijk verkwistende wijze gebruikt en haar zoo noodig ten deele opoffert, geeft het bewijs, dat hij de waarde der ruiterij niet kent.

De beide aangehaalde voorbeelden — die door anderen, wier per-

soonlijke ondervinding in dit opzicht rijker is dan de onze, wellicht kunnen worden vermeerderd — in verband met de feiten uit oorlogen, in aard en karakter overeenkomende met die welke wij in Indië tegen inlandsche vijanden te voeren hebben, zijn in weerspraak met het beweren, dat de cavalerie tegen inlandsche vijanden weinig of geen diensten kan bewijzen. Dat beweren is van allen redelijken grond ontbloot, en wij meenen gerechtigd te zijn, ook uit dit oogpunt de eventueele vermindering van de ruiterij een zeer groote fout te noemen, die hoogst nadeelige gevolgen na zich slepen moet.

Wij weten niet, welke schade nu reeds is aangericht door het opvolgen van den last tot geleidelijke vermindering van het sterktecijfer; wij hopen dat de jongste beslissing van den Minister van Koloniën tijdig genoeg in Indië moge zijn of worden ontvangen, om het terugkeeren tot den vroegeren toestand zonder te veel moeite en opofferingen mogelijk te maken; immers, het behoeft geen betoog dat het verval, tengevolge van gebrek aan onderhoud, niet kan worden gekeerd dan ten koste van opofferingen, grooter dan het verzuimde onderhoud zou hebben gevorderd. Men denke b.v. aan completeering van officieren en kader en andere zaken.

Reeds werd gezegd, dat wij ook in het belang der cavalerie zelve het niet anders dan betreuren kunnen, dat van de gelegenheid om haar te gebruiken, in het bijzonder op 11 April 1874, geen partij is getrokken; had men die gelegenheid aangegrepen, de strijd om het bestaan, hoewel buiten het wapen om gevoerd, had dan vermoedelijk niet behoeven gestreden te worden, of had althans met meer hoop op goed gevolg dan thans kunnen worden ondernomen. —

's-Hage, 1 November 1880. D. N.

NASCHRIFT.

Sedert dit opstel geschreven werd, kwam het daarin behandelde onderwerp uitvoerig ter sprake in de Tweede Kamer, bij de beraadslagingen over de Indische begrooting voor 1881.

De in het Voorloopig Verslag gedane vraag, of hetgeen ter zake van de vermindering der cavalerie in Indië geschied was, wel strookte met goede regeeringsbeginselen, werd in de Memorie van Antwoord ontwijkend beantwoord met de mededeeling, dat er van een vastgestelde nieuwe organisatie geen sprake is, aangezien de voorstellen

van de Indische Regeering nog niet aan 's Konings goedkeuring zijn onderworpen.

In de zitting van 18 November j.l., werd betreffende deze kwestie door den heer Kool o. m. het volgende gezegd:

»Hoewel ik nu het terugkomen op dat besluit op zich zelf volstrekt »niet afkeur, is dit toch geschied op eene wijze, die mijns inziens wel »afkeuring verdient. Ik meen dat bij het antwoord van den Minister, »in zijne Memorie van Beantwoording betreffende deze vraag, de zaak »niet zoo geheel juist is voorgesteld."

En verder:

»Nu vind ik het oneindig veel beter om ten halve te keeren, dan »geheel te dwalen; maar het ware nog veel beter geweest dat men »in het geheel niet gedwaald had, en zoo veel te meer niet, wanneer »de herstelling der dwaling geschiedt op eene openbare wijze, die »niet bevorderlijk is aan het prestige van het gezag."

Het zal wel niet behoeven gezegd te worden, dat deze woorden en hetgeen verder in de zitting van 18 November over deze zaak werd gezegd, ons slechts kunnen versterken in het vermoeden, in het eerste gedeelte van dit opstel uitgesproken.

Een verblijdend verschijnsel is het intusschen, dat ook de Minister van Koloniën in dezelfde zitting de verklaring heeft afgelegd, van gevoelen te zijn, dat de tot nu toe aanwezige macht aan cavalerie behoort te blijven bestaan. Hoewel uit 's Ministers antwoord tevens blijken kan, dat het gevaar voor vermindering nog niet geheel geweken is, kan toch uit die verklaring worden opgemaakt, dat althans deze Minister hoogst waarschijnlijk niet tot een vermindering zal medewerken.

Te betreuren is het, dat, toen onder het vroegere bestuur van den tegenwoordigen Minister het denkbeeld der vermindering, hetwelk door hem gedeeld werd. ontstond, Zijne Excellentie nog geen kennis had bekomen van de vele bewijzen, die in de laatste jaren zijn voorgekomen, dat de cavalerie, behoorlijk gewapend en goed aangevoerd, uitnemende diensten in Indië kan presteeren.

Zooals uit dit opstel blijken kan, hebben wij deze bewijzen niet kunnen opsporen en is dit ook aan anderen niet mogen gelukken; jammer maar, dat de Minister er niet toe heeft kunnen besluiten, ze aan de Kamer mede te deelen.

's-*Hage*, 13 Dec. '80. D. N.

Iets meer aangaande de Moslimsche bedevaart

MEDEGEDEELD DOOR

DR. A. W. T. JUYNBOLL.

Het Mekkaansche feest. Academisch proefschrift van C. SNOUCK HURGRONJE. Leiden, E. J. Brill.

De Bedevaart der Moslims is een te gewichtig punt van belangstelling voor de lezers van dit Tijdschrift, dan dat men het euvel zou duiden als ik dit onderwerp weder ter sprake breng na daarover reeds vroeger, naar aanleiding van het werk van Mr. L. W. C. Van den Berg, het een en ander te hebben medegedeeld. Zelfs voordat ik dat handboek verder ga bespreken, meen ik zonder bezwaar de Dissertatie van Dr. C. Snouck Hurgronje te kunnen aankondigen, hier te lande het eerste „academisch proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de Semitische letterkunde". Hiertoe gevoel ik mij opgewekt, zoowel wegens de belangrijkheid van dit geschrift waarop zoo spoedig mogelijk veler aandacht gevestigd worde, als ook omdat het mij aanleiding geeft om eenige noodzakelijke verbeteringen te brengen in hetgeen ik vroeger in dit Tijdschrift gezegd heb over den hadj, en daaraan eenige opmerkingen toe te voegen.

Heeft onze uitstekende hoogleeraar R. Dozy in „De Israëlieten te Mekka" onwederlegbaar aangetoond, dat de bij den hadj gebruikelijke namen niet uit de Arabische taal zijn te verklaren, maar veelal opheldering vinden in Hebreeuwsche woorden waarmede zij treffend overeenkomen, en deed hij door meesterlijke grepen in den chaos der Moslimsche voorstellingen soms verrassend licht opgaan, te ontkennen valt het niet, dat veel omtrent den hadj te vragen overbleef. Het is de groote verdienste van Dr. Snouck Hurgronje, deze belang-

rijke onderzoekingen te hebben voortgezet, en wel met schitterend gevolg. De door hem verkregen uitkomsten vergunnen een nog dieperen blik in den zin dezer eeuwenoude verborgenheden; zij brengen ons weder een flinken stap vooruit. En verdient het werk wegens de voorbeeldige bewerking zijner talrijke bronnen opzettelijke vermelding, te meer strekt het als academisch proefschift zoowel den schrijver als zijner school tot eer, en ontvange het openlijke erkenning en waardeering.

Het behandelde onderwerp was voor zulk een proeve een gelukkige keus, want bij tal van moeilijkheden bevat het veel aantrekkelijks. Immers het jaarlijks op vastgestelden tijd door duizenden Moslims als overstroomde Mekka, dat met eenige nabijgelegen en tot hetzelfde heilige gebied behoorende plaatsen als wedijvert om een schier onverzwelgbare menschenmassa beurtelings tot zich te trekken en weder los te laten; zoodat een doodelijke stilte plotseling het oorverdoovend geraas vervangt, op een plaats die, na het verstikkend gedrang van vroeger, dan uitgestorven schijnt; deze ontelbare, van heinde en ver als bijeengetooverde, menigte, die met onverstoorbare volharding de zware bedevaartstaak vervult; de vreemde ceremoniën daarbij sinds eeuwen, schijnbaar zonder belangrijke veranderingen, in eere gehouden: zij boeien in niet geringe mate de aandacht. Maar tevens drijven zij den aangeprikkelden onderzoeker onmeedoogend voort in een zee van netelige quaestiën, waaruit hij zich slechts door vastberadenheid en goeden tact zal kunnen redden.

Onder deze moeilijkheden reken ik voornamelijk de inspannende studie der Moslimsche overlevering, zoowel omtrent den hadj van den vóórtijd, toen Allah nog niet zijn laatsten gezant had gezonden, als aangaande Mohammads leven. De schrijver toont hier hoe sommigen van Mohammads gezellen ernstig enkele zijner daden durfden afkeuren (bij voorbeeld bladz. 87—89), terwijl latere geslachten zich beijverden om van den profeet alles te weten, en hem in alles te verheerlijken (bladz. 53, 99—102, 119, 123). Duidelijk ziet men uit enkele voorbeelden dat die overleveraars „zich een verkeerd doel voor oogen stelden: het beantwoorden van voor hen onoplosbare vragen aangaande hun onbekende tijden" (bladz. 59, 129, 130—140, 141—146, vooral 143), en dat bovendien „hunne methode van geschiedschrijving nog vervalscht werd door partijbelang" (bladz. 96—97, 155—156, 167—169; bladz. 177). „De vereering van den profeet", zoo zegt hij bladz. 70, „nam toe met de

jaren, de vraag naar overleveringen werd steeds levendiger, en zoo zien we dan ook het op het eerste oog onverklaarbare verschijnsel, dat het jongste geslacht aangaande détails uit Mohammeds leven het best is ingelicht (zie bladz. 163). Wij houden ons liever aan de soberheid van de oudere Çahāba". Buitendien wijst hij herhaaldelijk op onderlinge tegenspraak in verscheidene traditiën (bladz. 24—26, 77, 84--85, 110 en volgende bladzijden, 129, 144). Om deze redenen wil de schrijver slechts „een hoogst omzichtig en spaarzaam gebruik van de overlevering [1]) maken en haar steeds verlaten, waar de Koran ons een anderen weg wijst dan zij" (bladz. 15).

Ook aan de zware Koran-studie heeft hij zich dus moeten wijden; en verscheidene Koran-plaatsen, „waarvan de ware exegese bemoeielijkt werd door... de exegeten" (bladz. 177), zijn in dit geschrift op meer bevredigende wijs verklaard (bladz. 42, 49—55, 80—81, 135—137, 170—171, en vooral de geschiedenis van den Koranischen Abraham, bladz. 30—40).

In het eerste hoofdstuk deelt de schrijver „de uitkomsten mede van een onderzoek naar de redenen, die den profeet leidden tot het opnemen van de Mekkaansche feesten en ceremoniën in zijn godsdienst, en verdere bijzonderheden omtrent de wijze, waarop die annexatie plaats had. De beide andere hoofdstukken geven de beschrijving van den eeredienst, voornamelijk van die gedeelten die voor het historische onderzoek van belang zijn" (bladz. 5). Ten einde dit overzicht gemakkelijk te maken, is door den schrijver de chronologische volgorde in acht genomen, zoodat men geleidelijk beschreven vindt de toestanden van vóór Mohammad, die van Mohammads tijd vóór de Vlucht naar Madîna, en die van later. Den tijd na de Vlucht kan men weder in zes perioden splitsen, waarvan de vijf eersten nog in het eerste hoofdstuk zijn afgehandeld, namelijk 1°. de tijd van bedenken en afwachten van 622—627, 2°. de Hodaibiatocht in 628, 3°. de afdoenings-omrat van 629, 4°. de verovering van Mekka in 630, en 5°. de hadj van Aboe Bakr in 631; de laatste periode, tevens de laatste van Mohammads leven, bevat diens bedevaart van 632, welke tot voorbeeld wordt gesteld voor alle Moslims. Wegens het groote belang dezer periode, is zij in de beide andere hoofdstukken beschreven, en wel zoo dat in het tweede hoofdstuk al de voorschriften zijn saamgevat, welke de hadj en de omrat, de

[1]) Ook herinnert hij (bladz. 16, 88 en 158) dat Ibn Abbâs, nog kind toen hij den hadj van Mohammad bijwoonde, later toch een der grootste gezaghebbers was, waar het aankwam op de nauwkeurige beschrijving van Mohammads hadj!

groote en de kleine bedevaart, met elkander gemeen hebben, waarbij tevens de grens-stations van het heilig gebied, de mîqâts, besproken zijn, en de voornaamste heilige plekken der stad Mekka; terwijl het derde hoofdstuk gewijd is aan de beschrijving der plechtigheden welke uitsluitend aan den hadj eigen zijn; daarbij komt het terrein van Minâ tot Arafat en omstreken ter sprake.

Kalm overredend is de betoogtrant waarin dit alles met breede trekken wordt geschetst; en al betreurt de schrijver het veelvuldig gebruik dat hij van „het kwellende vraagteeken" moest maken, kernachtig weet hij toch zijne resultaten in het „besluit" vast te stellen, zooals bij voorbeeld uit deze woorden blijkt (bladz 188): „De opneming van den hadj en van den Ka'ba-cultus was geene concessie van Mohammed den profeet aan Mohammed den Mekkaan, maar een maatregel, dien de omstandigheden hem opdrongen en die zijne groote beteekenis ontleende aan de macht der Mekkanen van den ouden stempel. De vraag, welke beteekenis de godsgezant aan de ceremoniën gaf, heeft na het gezegde bijna geen antwoord meer noodig."

Door den aard van het onderzoek heeft zijn boek over 't geheel het deftig aanzien van een duchtig geleerd werk. Doch ieder, die de eerste bladzijde las, en zoo menige andere — soms gekruid door een anecdote of bon mot, uit de rijke bron der Arabische traditie geput (bladz. 13, 87, 156, 165—166), — zal toestemmen dat de schrijver zijn weerbarstige stof krachtig heeft beheerscht, en op den dank der lezers ook ten dezen opzichte volkomen aanspraak kan maken.

Het eerste hoofdstuk toont aan dat bij den *hadj vóór Mohammad* de handel op den voorgrond trad en „de religie den dienst van een ornament bewees" (bladz. 27). Daardoor was er verscheidenheid in de vormen van eeredienst, zoodat ook Christenen (en Joden?) den hadj konden medevieren (bladz. 28, 128, 159). Nevens handelsvoordeelen had de hadj de wijding van het nieuw aangefokt vee ten doel (bladz. 44 en 46). Bedenkt men voorts dat die heidensche hadj — waarschijnlijk ook wel door Mohammad als jongeling en man, vóór zijn optreden als godsgezant, medegemaakt (bladz. 28), — steeds gevierd werd tijdens de druk bezochte voorjaarsmarkten, dan is het begrijpelijk dat „overeenkomstig de gewoonte der Mekkaansche kooplieden" zelfs in den Koran eenmaal die hadj „als tijdmaat" is gebruikt (bladz. 27).

Volgens de Moslimsche geleerden bevat de Koran-plaats III: 91 het bevel dat elk geloovige minstens eenmaal den hadj dient te ver-

richten. Doch het is waarschijnlijk nooit Mohammads bedoeling geweest, met die woorden dat voor allen verplicht te stellen (blz. 42). „Dit Koran-vers is eenvoudig de eerste schrede op den weg, die er toe leiden moest van den Mekkaanschen hadj een moslimsch feest te maken — den laatsten en beslissenden stap deed de profeet in het laatste jaar zijns levens" (bladz. 58). Want had Mohammad aanvankelijk geruimen tijd in den waan verkeerd, den waren godsdienst te zullen leeren kennen door de Joden, — men leze de reeds genoemde geschiedenis van den Koranischen Abraham, bladz. 30—40, — later moest de godsgezant met hen breken; en „door de opneming in den Islām van den hadj *zooals hij was*, was de nieuwe godsdienst eensdeels zelfstandiger tegenover het Jodendom, anderdeels als godsdienst der Arabieren mogelijk geworden"; doch de „transformatie van dit *jaarfeest der Arabieren* in eene *godsdienstoefening der Mohammedanen* was in den aanvang voor hem middel, geen doel" (bladz. 65). Vraagt men, welk doel Mohammad dan beoogde? De schrijver antwoordt:

„De mensch moet van sommige zaken een tijdlang beroofd zijn geweest om te weten welke plaats zij innemen in zijn hart. Zoolang Mohammed in zijne vaderstad leefde, vestigde zich zijne aandacht vooral op hetgeen hem daar ergerde en was zijne bestrijding van den localen eeredienst radicaal. Thans had hij de hooggeroemde schriftbezitters van nabij leeren kennen en bij hen niet den verwachten steun gevonden. Gedurende de eerste jaren van zijn verblijf te Medina verwijderde hij zich steeds meer van de Joden, die hem niet als profeet wilden erkennen: in den aanvang laat hij het bij de uitspraak dat de schriftbezitters en zijne gemeente elk op hunne wijze zalig kunnen worden, hij tracht hen door kleine concessiën te winnen; maar hun tegenstand houdt aan en zijn invloed neemt toe, totdat hij hen als ongeloovigen bestrijdt. Naarmate de Joden hem steeds meer teleurstellen, verlevendigt zich bij Mohammed het bewustzijn, dat hij toch eigenlijk de profeet der Arabieren is, de wensch om zijne vaderstad tot zetel zijner heerschappij en middelpunt van den waren godsdienst te verheffen" (bladz. 37).

Daarom werd de qiblat („plaats, waarheen men zich in het gebed wendt") veranderd; niet langer moest men het gelaat naar Jeruzalem keeren (bladz. 37—38). In plaats van de Joodsche Vasten op den Verzoendag, — hoewel deze asjoerâ-vasten nog als sonnat-voorschrift bleef voortbestaan, — kwam in de maand Ramadhân de Moslimsche Vasten. En de viering der Joodsche feestdagen werd vervangen door de eigenaardig Moslimsche: het eene, na beëindiging der Moslimsche Vasten, heette het kleine feest; het groote feest, den tienden dag

der bedevaartsmaand, volgende op den Arafat-dag, was gewijd aan het offeren aan Allah. Want in die laatste maand van hun maanjaar zouden voortaan de Moslims naar Mekka ter bedevaart trekken, een bedevaart door den godsgezant nog zoodanig te vervormen, dat zij zou worden „een der 5 zuilen, waarop het gebouw van den Islām rust" (bladz. 11).

Doch in het tweede hoofdstuk vernemen wij reeds dat „Mohammed geen tijd heeft gehad, den hadj en wat daarmeê samenhing tot in de kleinste bijzonderheden te regelen" (bladz. 80). De meeste der nu geldende bepalingen zijn tot wet verklaard, niet rechtstreeks op bevel van Mohammad, maar omdat men door overlevering meende te weten dat de profeet die handelingen aldus verricht had; waarom de schrijver dan ook sommige dezer voorschriften beschouwt als „eene erfenis uit den vóórtijd, die wel door de moslims, maar niet door den profeet zelven is aanvaard" (bladz. 170).

De grenzen van het heilig gebied zijn „door mijlsteenen kenbaar gemaakt". Zij mogen bij hadj en bij omrat niet overschreden worden dan na aanname van den *ihrâm* „den toestand van heiligheid, voor zoover die voor menschenkinderen bereikbaar is" (bladz. 71). Onder de plaatsen vanwaar men bij voorkeur uittrekt om de omrat te verrichten, behoort Tan'îm, ten westen van Mekka, op den weg naar Djiddat gelegen. Daar de schrijver ons leert (bladz. 103) dat „deze plaats wel kortweg *omra* wordt genoemd", vermoed ik dat in mijn opstel (in dit Tijdschrift, deel I, 1880, bladz. 198; bladz. 60 van den overdruk) het door mij als 'Omrat genoemde station voor Djiddat deze zelfde plaats Tan'îm kan zijn, wat mij te waarschijnlijker voorkomt omdat de Mekkaansche Westpoort, waarbij de weg naar Tan'îm begint, bâbo l-'omrat heet. Tevens wensch ik hier een vergissing in het door mij aldaar op de volgende bladzijde gezegde te verbeteren: de bewoners van Mekka en andere plaatsen binnen de grenzen van dit gebied trekken namelijk, wanneer zij den *hadj* vieren, *niet* naar het naastbijzijnde station, maar nemen den ihrâm in hunne woonplaats aan (zie *Tanbîh* ٧٢, 11); maar bij het verrichten der *omrat* moeten zij zich naar het naastbijzijnde station begeven om vandaar den ihrâm aan te vangen (*Tanbîh* ٨٣, 15—17).

Onder de eigenaardigheden van den ihrâm noemt de schrijver op bladz. 77 ook deze „dat men in ihrām-toestand niet door de huisdeur mocht gaan, maar openingen in den muur der achterzijde van een huis maakte of langs het dak inklom". Naar ik vermoed is deze bijzonderheid bedoeld door Sjîrâzî in zijn hoofdstuk „Over den

eed" (*Tanbîh* ٢٣١, 17), daar hij, twee regels te voren, in „het huwen, parfumeeren en zich reinigen" ook verbodsartikelen voor den mohrim besprak. Hetzij men hieruit al of niet moge besluiten dat Sjîrâzî in zijn werk hier een stuk ingelascht heeft uit een ons onbekende verhandeling over den ihrâm, deze wenk kan misschien aanleiding geven dat op zulke wijs bij andere Moslimsche schrijvers meer bijzonderheden omtrent den ihrâm gevonden worden, en men aldus iets meer leere kennen „aangaande den eigenaardigen vorm, dien dit Semitisch verschijnsel op Arabisch gebied had aangenomen" (bladz. 77). Daarom meende ik er op te moeten wijzen.

„De pelgrims, op het heilig gebied gekomen, zijn Allahs gasten", zegt de schrijver zeer eigenaardig (bladz. 78); „zij mogen zulk eenen gastheer niet anders dan nederig en deemoedig in de hoogste mate, zooveel mogelijk handelende naar zijn wil en zich uitsluitend met de gedachte aan hem bezig houdende, naderen: dit denkbeeld is de eenheid, die de soms vrij heterogene ihrām-voorschriften zoo goed en kwaad het gaat voortaan verbinden moet". Deze juiste beschouwing, — geheel in overeenstemming met de verplichte reiniging voordat men Allah in de çalât hulde bewijst, — doet verwachten dat *alle* bedevaartgangers dus die ihrâm-voorschriften moeten in acht nemen. Des schrijvers bewering (bladz. 76, noot) „de vrouw is om begrijpelijke redenen van de verplichting der ihrām-kleeding vrijgesteld", schijnt in dezen zin te moeten worden opgevat, dat de vrouwen niet de mannenkleeding dragen, maar dat toch ook voor h a a r een ihrâm-kleedij is voorgeschreven; nauwkeurig vindt men ze vermeld in de Moslimsche handboeken (bij voorbeeld *Tanbîh* ٧٥, 4), en afbeeldingen van aldus gekleede vrouwen zijn in vele Europeesche werken opgenomen.

De ontleding der Moslimsche voorschriften omtrent de verschillende wijzen van vereeniging van hadj en omrat (bladz. 83 en verder) is zeer leerzaam, vooral het (bladz. 87—101) behandelde geval van Mohammads tamatto'.

Het derde hoofdstuk begint met de beschrijving van den tocht van Mekka naar het dal van Minâ, op den achtsten dag der twaalfde maand. Dan is Mekka „hunne in de eerste zeven dagen der maand overvolle stad, in weinige uren als ontvolkt" (bladz. 126). Doch vooral de volgende dag, d e d a g v a n A r a f a t, is van gewicht. Volgens een (bladz. 19 medegedeelde) overlevering aangaande de oud-Arabische hadj-jaarmarkten, moet „de dag van Arafat in den vóór-islamischen tijd de eerste dag geweest zijn van de feesten, die in de onmiddellijke nabijheid van Mekka gevierd werden" (bladz.

129). Mohammad legerde zich te Namirat, een plaats omtrent wier ligging men thans geen zekerheid meer schijnt te kunnen verkrijgen (bladz. 130—140).

Nadrukkelijk komt de schrijver op tegen „de voorstelling alsof de hoofdzaak te Arafat is het aanhooren eener preek of toespraak (chotba)" (bladz. 141—146). En wil men hem vragen of het dan „niet zeker blijkt dat Mohammed bij eene dezer gelegenheden eene chotba heeft gehouden", dan antwoordt hij met deze wedervraag: „Wanneer nauwgezet historisch onderzoek leidt tot de uitkomst dat de rede, aan Jezus toegeschreven (Matth. V vv. Lukas VI) in geene der beide overgeleverde redactiën door hem gehouden is, blijkt dan toch uit het bestaan dier redactiën, dat Jezus, hetzij op een berg of in de vlakte, eene redevoering heeft uitgesproken? Men ziet", zoo vervolgt hij, „ook ten opzichte van Mohammeds biographie komt men meermalen nauwelijks of niet boven de overlevering uit. Het „volle daglicht, waarbij de Islām ontstaan is" — volgens Sprenger III, Vorrede p. II, — heeft in de 12 eeuwen, die ons van dat ontstaan scheiden, meer van zijne kracht verloren dan de tallooze tot ons gekomene traditiën zouden doen vermoeden" (bladz. 146).

Het staan te Arafat, onder het roepen van *labbaika*, het reciteeren van Koran-plaatsen en het uitspreken van allerlei gebeden, — dàt is de eigenlijke plechtigheid waarop het dien 9en aankomt. „Wie haar heeft bijgewoond kan verdere verzuimen in den hadj goedmaken door offers, wie te laat of niet te Arafat komt, hem ontgaat de hadj" (bladz. 147).

Terwijl de schrijver „de groote, algemeene godsdienstoefening *Mohammedaansch*" verklaart (bladz. 151), houdt hij het voor zeker dat „de thans (door de Moslimsche geleerden) veroordeelde zoogenaamde nieuwigheden overblijfselen zijn van het *oud-arabische*, die in aard geheel overeenstemmen met hetgeen de overlevering aangaande het karakter van den ouden godsdienst mededeelt". Deze meening licht hij toe door deze woorden: „Toen na Mohammed sommige der door hem afgeschafte gebruiken bleken dieper wortel geschoten te hebben dan hetgeen hij als „het oudste" daarvoor in de plaats gaf, sloegen de leiders der openbare meening twee wegen in om den Islām zuiver te houden van afgoderij. De eene lag voor de hand en wordt gevolgd in de meeste pelgrimshandboeken en door de juristen: zij keuren die gebruiken ten strengste af en brandmerken ze met den in de oogen der conservatieve moslims afschuwelijken naam: nieuwigheden [1]). De andere weg werd bewan-

[1]) Als voorbeeld hiervan kan de schrijver zich beroepen op het door hem medegedeelde bladz. 127, noot 4, bladz. 158, 184 en het op bladz. 3 betreffende de Christenkerk vermelde.

deld door lieden, die zeker meer practisch van aard waren en wier religieuze voorstellingen zich niet ver boven die des volks verhieven;" zij veranderden de heidensche namen, zoodat deze den Orthodoxen niet langer aanstoot gaven; vandaar de namen „Berg der Genade" en „Koepel van Omm Salima", enz. (bl. 152).

„Wanneer de zon te Arafat is ondergegaan, begint de eerste der drie gedurende den hadj te houden gemeenschappelijke tochten", welke vóór den Islâm waarschijnlijk met *Zonnedienst* in verband gestaan hebben (bladz. 153 en 185). Het ordelooze, wilde rennen, waardoor deze tochten zich kenmerken, strijdt tegen het bevel van den profeet. „Zoowel dit voorschrift van Mohammed als het taaie voortleven van dit woeste gebruik bewijzen, dat wij in die dolle wedloopen eene erfenis te zien hebben uit den tijd der onwetendheid" (bladz. 154). Daar de schrijver geen verklaring van dit feit gegeven heeft, zij het mij vergund hier eenige opmerkingen mede te deelen, welke — al schijnen zij mogelijk gewaagd, — wellicht vernieuwd onderzoek zullen uitlokken en aldus het inzicht in deze geheimenissen meer verhelderen.

Het komt mij voor, dat de beide eerste tochten, welke kort opeen volgen, in zulk een nauw verband tot elkander staan, dat de tweede gevoeglijk als een voortzetting van den eersten kan beschouwd worden. Immers de eerste wedloop begon eertijds kort vóór zonsondergang, — bij het einde van den negenden dag, — en ging van Arafat naar Mozdalifat; de tweede begon kort na zonsopgang, den volgenden dag, en ging van Mozdalifat naar Minâ (bladz. 158). „Mozdalifa ligt van Arafat en Minā op ongeveer gelijken afstand" (bladz. 128), namelijk 2 uren gaans, — dus even ver als Minâ weder van Mekka verwijderd is (bladz. 125). Bij den eersten tocht legt men derhalve het eerste derde gedeelte af van den weg tusschen Arafat en Mekka, bij den tweeden het tweede derde gedeelte, en bij den derden het laatste, van Minâ tot Mekka. Voor het verrichten van dezen derden tocht is in den Islâm geen bepaalde tijd vastgesteld; ook geldt niet daarbij, maar wel bij de beide eersten, — bij den eersten meer dan bij den tweeden, — de bepaling dat men gemeenschappelijk moet optrekken (bladz. 166). Of dit onderscheid reeds in den vóortijd bestond, is niet bekend; doch uit het gezegde zal wel voldoende gebleken zijn, dat men de twee eerste tochten samen, als bij elkander behoorend, kan beschouwen, slechts gescheiden door den nacht.

Slaan wij nu op de bekende bijzonderheden nauwkeurig acht, dan is het eerste punt waarop ik de aandacht wil vestigen: Waartoe die haast om van Arafat naar Mozdalifat te komen, zoodat „de aarde beeft en de bergen schudden van het gestamp der gejaagde rij- en lastdieren en den haastigen gang der menigte" (bladz. 154), — daar men toch eerst tegen den volgenden morgen verder zal trekken? Van Moslimsch standpunt moet men stellig Burckhardts meening „dat in deze niets ontziende snelheid verdienste gelegen was" afkeuren; doch zou in den heidenschen tijd die haast niets beteekend hebben?

Het tweede punt: Wat verricht men 's nachts te Mozdalifat tusschen de beide tochten in? Tegenwoordig „staat het een ieder vrij, op zijne wijze den nacht te Mozdalifa door te brengen; velen houden het voor verdienstelijk ook dezen (evenals den vorigen nacht te Minā, zie bladz. 152), deels althans, biddend door te waken" (bladz. 156). Maar welke noodzakelijke, nachtelijke bezigheid kan oudtijds de heidensche bedevaartgangers gedreven hebben om zoo snel mogelijk te Mozdalifat te komen? Alle gedachten aan losbandigheid, als die bij Minâ, zijn hier uitgesloten, wijl de ihrâm niet vóór den volgenden dag, na het offer, en dan ook nog slechts ten deele, wordt afgelegd. Doch dit is zeker: de plaats wordt eenigermate verlicht, en is gedurende een groot deel van den nacht gevuld met een groot getal mannen en vrouwen met kinderen, vee en bagage; — de zwakke mannen worden met vrouwen, kinderen, vee en bagage, vóór het begin van den tweeden loop, vooruitgezonden, naar het heet in opvolging van Mohammads last (bladz. 158). Buitendien werd de heidensche hadj ook door Christenen (en Joden?) bijgewoond; tegenwoordig wordt nog het nauwe dal Mohassir, dat men bij dien tweeden tocht in versnelden pas moet doortrekken, aangewezen als de plaats waar de Christenen gewoon waren post te vatten (bladz. 159).

De plechtigheid, welke eertijds te Arafat en te Mozdalifat moet plaats gevonden hebben, bestond, indien ik mij niet bedrieg, in het verrichten van *regengebeden*. Immers de Zonnedienst heeft zich bij de Semieten steeds gekenmerkt door regengebeden en door menschenoffers. Over die offers spreken wij straks. Aan het regengebed herinnert de god Qozah, aan wien een kleine berg van Mozdalifat gewijd was, en naar wien de regenboog „de boog van Qozah" heet (bladz. 157). Onmiskenbare sporen van dit gebed meen ik teruggevonden te hebben in de *çalât al- istisqâ*, het Moslimsche gebed om regen, buiten de hadj-gebeden de eenige gemeenschappelijke çalât, die niet in den masdjid wordt gehouden, maar steeds in de

open lucht; — waarbij allen moeten tegenwoordig zijn, ook de ouden, zwakken en jongen van jaren, en zelfs het vee *mag* [1]) worden medegenomen; – waarvan ook de onder de Moslims verkeerende ongeloovigen (de Joden en Christenen) getuigen mogen zijn; — men gaat er heen zonder reukwerk of versiering, in de daagsche kleederen, in nederigheid en ootmoed; het woord *ihrâm* zou men er bijna zonder bedenken bijvoegen. Of het 71e hoofdstuk van den Koran, dat dan -- deels met opgeheven handen — moet gereciteerd worden, en of de gebruikelijke Mohammads-bede (*Tanbîh* ۳۴, 14—۳۵, 4) hieromtrent eenig licht kunnen verschaffen, is nog niet onderzocht. Slechts wil ik nog herinneren aan een bij dit regengebed voorgeschreven gebruik: een ook voor de hadji's, zelfs tijdens den ihrâm, gebezigd kleedingstuk — de ridâ — wordt zoo lang van rechts naar links, van links naar rechts, en van boven naar beneden getrokken, totdat het afvalt. En wanneer het gaat regenen, moet men liefst eenigen tijd buiten blijven staan om het begin der bui dankbaar in ontvangst te nemen.

Onderstellen we nu als mogelijk dat de bedevaartgangers van den ouden tijd te Arafat overdag regengebeden hielden, dan tegen zonsondergang gemeenschappelijk zich naar Mozdalifat begaven, en in den nacht daar de regengebeden herhaalden, doch nu eindigende met het onder heftige bewegingen afzwaaien der luttele ihrâm-kleedij; dan zou het alleszins begrijpelijk zijn waarom bij het eind van den nacht de zwakkeren vooruitgezonden werden. Na de vermoeienis van den voorafgaanden eersten loop zouden zij immers deze zonderlinge ceremoniën niet hebben kunnen volbrengen, en later slechts een ware hindernis geweest zijn voor de mannen die, onder het uitgalmen van bereidwilligheid om hunnen god te dienen, in onstuimigen draf kort daarna hen volgen.

„De onthouding van den Arabier, die opging naar heilige plaatsen, en het voorschrift, dat geen scheermes over zijn hoofd mag gaan, voordat de plechtigheden zijn afgeloopen", herinneren den schrijver (bladz. 76) „aan den Israëlitischen Nazireër" van Numeri VI. Maar den Arabier, wien anders juist het bedekt-houden van het hoofd als eerbiedsbetuiging geldt, kan de ihrâm wellicht herinneringen hebben opgewekt aan oude gebruiken, waaronder dat afwerpen van kleederen, en aldus tot berichten aangaande „stammen, die den tawāf naakt plachten te doen" welke door den schrijver (bladz. 114 „naar het rijk der legenden zijn verbannen".

[1]) Dit »*mag*" doet mij vermoeden dat dit oudtijds noodzakelijk werd geacht, hetzij men daarbij denke aan het nieuw aangefokte vee dat gewijd moest worden, of aan gewijde slachtoffers.

Daarom zou ik nog willen vragen:

Geven de overleveringen aangaande de çalât al-istisqâ eenige opheldering omtrent de regengebeden van den heidenschen tijd?

Bestaan er Arabische overleveringen waaruit blijkt van een haastig, wanordelijk hardloopen na het regengebed, zoodat dit rennen het vluchten voor een slagregen zou kunnen voorstellen?

Kan er eenig verband bespeurd worden tusschen de gebruikelijkheden bij het regengebed en de ihrâm-voorschriften der bedevaartgangers?

Doch met den schrijver stem ik in, waar hij na een andere aanleiding zegt (bladz. 164): „De gegevens leiden tot het stellen dezer vraag, niet tot hare beantwoording".

Op den tienden dag dezer maand moet de bedevaartganger vier ceremoniën volbrengen: 1°. het steenigen, 2°. het offeren, 3°. het afleggen van den ihrâm, en 4°. den tocht naar Mekka met de omgangen om de Ka'bat en de wandelingen van Çafâ en Marwat.

De steeniging. De plaats waarheen moet geworpen worden, de steenhoop, heet *djamrat*. In mijn vroeger schrijven over den hadj is hieromtrent dus een onnauwkeurigheid te herstellen Op bladz. 201 (overdruk 63) leze men aldus: „Op den tienden dag heeft de steeniging plaats bij de *djamrat al-'aqabat*, zeven steentjes één voor één (*Tanbîh* ٨١, 14—15). Op de drie volgende dagen werpt men bij elk der drie steenhoopen 7 steentjes, het eerst op den hoop bij den Masdjid al-chaif, daarna op den middelsten hoop, en de derde maal op de reeds genoemde djamrat al-'aqabat (*Tanbîh* ٨٢, 15—19)".

Over den oorsprong der plechtigheid zegt de schrijver bladz. 161: „waag ik niets te beslissen". Een overlevering, door A'isja den profeet in den mond gelegd, verzekert dat deze steenigingen te Minâ ingesteld zijn „tot instandhouding der aanroeping van Allahs naam" (bladz. 160 en 172); en een andere meening: „dat het werpen der steentjes te Minā slechts dient ter herinnering aan de takbîrs, die daarmeê telkens gepaard moeten gaan, en dat men, wanneer de vrome uitroepen slechts plaats hebben, het werpen desnoods achterwege mag laten", doet duidelijk zien „hoe zelfs rechtzinnige moslims zich min of meer bewust waren van den geringen samenhang tusschen Islām en hadj" (bladz. 190). Op bladz. 21 zegt de schrijver dat oudtijds „de plechtigheid van het werpen met steentjes ongetwijfeld bestond en wellicht waarzeggende beteekenis had". Elders herinnert hij aan andere steenigingen op naburige plaatsen, „te Mo-

ghammas en op den weg naar Tan'īm, waaraan men de beteekenis verbond van verachting voor graven van beruchte boosdoeners (Abu Righāl, Abu Lahab), die *men meende* dat onder die steenhoopen bedolven waren, terwijl men aan het *gesanctioneerde* werpen te Minā eene religieuze beteekenis gaf" (bladz. 161). Terecht merkt de schrijver verder op (bladz. 172) dat „de moslims wel bij deze steeniging denken aan het verzaken des Duivels, en in zooverre gelijkt deze plechtigheid ook in beteekenis op de vroeger genoemde grafsteenigingen; maar die voorstelling is volstrekt niet zoo overheerschend, dat men recht heeft, deze plechtigheid als „steeniging van den grooten duivel" aan te duiden" Doch zoowel de naam waarbij meermalen die Duivel genoemd wordt, *as- Sjaitân ar- radjîm*, de gesteenigde duivel, als 's schrijvers opmerking op bladz. 160: „het schijnt wel dat men vroeger gewoon was met grooter steenen te werpen", doet mij denken aan een andere in het Moslimsch recht wel bekende steeniging *radjm*, waarmede het overspel van Moslims moet gestraft worden. (Zie ook Omar's woorden, bladz. 88). Daar echter bij den Zonnedienst niet wel sprake kan zijn van het bestraffen van overspel, maar veeleer van vervloeking van onvruchtbaarheid, zou ik willen vragen, of mogelijk die steeniging te Minâ oudtijds een straf geweest is voor hen, die onbekwaam bleken om kinderen te verwekken. Want „de dagen van Minā zijn dagen van eten, drinken en zingenot" (bladz. 172); en de nachtelijke feesten, opgeluisterd door optochten met fakkellicht (bladz. 127, 151, 158 en 184), gaven ongetwijfeld aanleiding tot tooneelen die waarschijnlijk zeer goed pasten bij de heidensche begrippen van dit feest om vruchtbaarheid en zegen af te smeeken. Zij die hunne eerstgeborenen (de bij het gebed en offer aanwezige kinderen?) moesten offeren, kunnen zeer wel zich gewroken hebben op de zwakken en onvruchtbaren, door hen uit afschuw te steenigen. Of men daartoe kuilen groef, en, evenals nu bij het steenigen wegens overspel in sommige gevallen is toegestaan, de ongelukkigen verder ongemoeid liet die daaruit ontsnapten, is een vraag waarop vooralsnog geen antwoord kan gegeven worden.

Doch het offer moet in het oudste tijdvak van den Zonnedienst, hier even als elders, een menschenoffer geweest zijn. De welbekende sage van Abraham, die op goddelijk bevel in plaats van zijnen zoon een ram moest slachten, wijst immers op de latere verandering van het menschenoffer in een dieroffer. „Onder de gewijde plaatsen in den omtrek van Minā, die men gewoon is te bezoeken, vindt men er eene tegen de helling van den berg Thabīr, die beurtelings bidplaats van den ram, slachtplaats van den ram, slachtplaats van den dzabīh (Abrahams zoon) genoemd wordt, en waar Abrahams

bereidwilligheid, zijnen zoon te offeren herdacht wordt bij den steen, waarop de zoon reeds lag uitgestrekt, maar waar naar Allahs bevel in zijne plaats een ram geofferd werd" (bladz. 164). Deze sage schijnt reeds lang vóór Mohammads tijd aan de Arabieren bekend geweest te zijn, zoodat deze plaats den ram-naam bleef behouden ook nadat kameel- en rundoffers meer in zwang kwamen. „Aan dat offeren", zegt de schrijver (bladz. 182), „ontnam Mohammed al wat dit van het gewone slachten onderscheidt, behalve de aanroeping van Allahs naam en het dooden van het beest op eene vastgestelde wijze", welke elders (bladz. 162) gezegd wordt te bestaan in „doorsnijding van slokdarm, strot en carotiden". Deze behandeling moet echter, naar ik meen, evenzeer als het aanroepen van Allahs naam, ook bij het gewone slachten door de Moslims worden in acht genomen. Geldt dit ook omtrent het nederleggen van het slachtoffer in de bepaalde richting (naar de qiblat)? En nog deze vraag: Is het bekend, van wanneer de instelling dateert van het opeten van het offer?

Na het offeren volgt het afleggen van den ihrâm, beginnende met het scheren. „Wanneer men geschoren is, mag men zich weder alle den mohrim verbodene zaken veroorloven, uitgezonderd sexueelen omgang, volgens sommigen ook parfumerie. Deze zaken blijven hem ontzegd, totdat ook de vierde plechtigheid is afgeloopen, te weten de tocht naar Mekka en de daarbij behoorende tawâf". Deze tocht heeft niets belangrijks meer, daar hij niet gemeenschappelijk geschiedt, „maar ieder naar Mekka tijgt wanneer hem dit lust" (bladz. 166). Doch wanneer wij onderstellen mogen dat „reeds vóór Mohammed onthouding van sexueelen omgang door mohrims voor hun plicht gehouden werd, dan zullen ook velen vaak te zeer de lusten des vleesches bemind hebben om daarvan zoo lang beroofd te zijn" (bladz. 81). En ongetwijfeld „ontbrak oudtijds de eenheid en bestendigheid aan de godsdienstige verrichtingen der nomaden zoo goed als geheel" (bladz. 181). Niets belet ons dus te vermoeden dat oorspronkelijk voor velen deze tiende dag besloten werd door blijde vereeniging in de hoop van dan het schoonste droombeeld van den Semiet te zien verwezenlijken, een kroost als de sterren des hemels en als het zand aan den oever der zee.

De aan den Zonnegod gewijde dienst zou dan, volgens deze voorstelling, geheel buiten Mekka hebben plaats gehad. Immers na de regengebeden van Arafat en Mozdalifat volgde in het dal van Minâ eerst de steeniging, dan het vreeselijke offer en eindelijk dat besluit van den dienst strekkende tot het afsmeeken van regen, vruchtbaarheid en zegen.

Reeds vroeger heb ik in dit Tijdschrift gezegd dat ik overeen-

komst tusschen den oud-heidenschen hadj en het oud-heidensche Israëlietische loofhuttenfeest meen te bespeuren. Daar het blijkt dat „Arafat gelukkiger tijden beleefd heeft dan de tegenwoordige, zoodat men er, nog in den bloeitijd van het chalifaat, zaadvelden en komkommertuinen vond en woonhuizen, die de Mekkanen in den hadjtijd betrokken" (bladz. 183) en de plaats overvloedig van water was voorzien, — is voor den ouden tijd, waarvan hier slechts sprake was, niet toepasselijk het bezwaar dat de tegenwoordig dorre bedevaartsplaats der Arabieren voor deze vergelijking zou kunnen opleveren. De lezing van de hier besprokene dissertatie heeft het vermoeden omtrent deze overeenkomst niet weinig bij mij versterkt, zoodat ik een nauwkeurige vergelijking van de overleveringen omtrent beide deze feesten zeer gewenscht moet achten, en ik eenige hoop koester dat, door zulk onderzoek, omtrent beide deze belangrijke geheimenissen wel meer met zekerheid bekend zal worden.

De laatste ceremonie is de tocht naar Mekka, gevolgd door de omgangen (tawâf) om de ka'bat en de daarbij behoorende processiën (sa'j) van Çafâ en Marwat. In onderscheiding van de omgangen bij aankomst te Mekka, slechts als sonnat-voorschrift in gebruik (zie *Tanbîh* ٨٥, 3), en van de noodzakelijke, doch niet verplichte [1]), afscheids-omgangen (*Tanbîh* ٨٥, 2), zijn de hier bedoelde omgangen de eenige verplichte, zooals de schrijver (bladz. 170) terecht opmerkt. Ik noemde die ook in mijn opstel (bladz. 202, overdruk 64) als een der vier hoofdzaken van den hadj, en wel na den *woqoef* van den Arafatsdag, doch verzuimde — zooals ik nu met schrik bemerk — op de vorige bladzijde te melden, dat men deze omgangen na den daar besproken *tahallol* moet verrichten. De verschillende benamingen voor dezen verplichten tawâf heeft de schrijver in de tweede noot van bladzijde 166 opgegeven.

De verdere te Mekka te volbrengen plechtigheden zijn ook deels van heidenschen oorsprong en staan dan waarschijnlijk evenzeer met den ouden Zonnedienst in eenig verband. Zoo de gebruikelijkheden bij de heilige bron Zamzam. Men moet van het water drinken en zich daarmede begieten, naar het schijnt als symbool van den afgesmeekten regen; en er bestaat aanleiding genoeg om te vermoeden dat hierbij oudtijds dergelijke opgewonden feestvreugde

[1]) Op het verschil tusschen de verplichte, de noodzakelijke en de verdienstelijke handelingen, bij de bedevaart voorgeschreven, – van groot belang bij verzuim dezer handelingen betreffende het nietig maken, overdoen of ongehinderd voortgaan met de plechtigheid, — wees ik in mijn vroeger opstel bladz. 202 (overdruk 64).

heerschte als waarvan de berichten omtrent den oud-Israëlietischen dienst gewagen, daar de bedevaartgangers ook andere dranken gebruikten. Daarop schijnt Koran 9, 19 te doelen. En ook de strenge zedenmeester van Madîna, de bekende Mâlik, ergerde zich dat nog in zijnen tijd deze heidensche dranken (namens Allah den gastheer) werden aangeboden: „wanneer hij maar invloed had, zou hij de chaliefen tot afschaffing van dit gebruik bewegen" (bladz. 169). Een onderzoek der overleveringen omtrent de door Allah verordende straf op dronkenschap acht ik daarom ook zeer gewenscht.

In elk geval is het van belang op te merken dat vóór Mohammad Mekka „*eind*punt, na hem *middel*punt van de hadj-jaarmarkten" was. Door het feest van het voorjaar over te brengen in de twaalfde maand van het Moslimsch maanjaar „bevorderde Mohammed, ofschoon het zijne bedoeling stellig niet was, onwillekeurig den overgang van het oude nationale in een zuiver godsdienstig feest, waar alle volkeren der aarde zich thuis gevoelden" (bladz. 180). Van dit standpunt gezien begrijpt men de Moslimsche strekking van den hadj. Evenals de Moslims dagelijks vijf malen op den bepaalden tijd en volgens voorgeschreven wijze Allah moeten huldigen ter plaatse waar zij zijn, moeten zij eens hem zoo dicht naderen als hier op aarde mogelijk is. De ka'bat namelijk is juist onder Allahs troon geplaatst. De hadj-plechtigheden moeten dus de hulde voorstellen, daar aan Allah bewezen. Doch tegenover deze beschouwing stelle men het feit: het plechtigste, noodzakelijkste gedeelte van den hadj moet op vier à zes uren afstands van deze bij uitnemendheid heilige plek verricht worden, terwijl de ceremoniën binnen de ka'bat, „door Mohammed waarschijnlijk afgekeurd" (bladz. 189), alle bijzondere beteekenis hebben verloren!

Bij deze bespreking heb ik 's schrijvers woorden duidelijk van de mijne onderscheiden, opdat niemand, onder het lezen mijner wellicht te gewaagde voorstellingen, hem daarvoor aansprakelijk stelle. Mijne opmerkingen en vragen hebben natuurlijk slechts ten doel nieuw onderzoek uit te lokken. Ik eindig met de mededeeling der laatste stelling van den jongen doctor: „Waar in Nederlands O. Indische bezittingen de hadji's een nadeeligen invloed oefenen op de bevolking, daar behoort men zoo gestreng mogelijk de bepalingen, opgenomen in *Staatsblad* 1859, N° 42 toe te passen, ook met het doel om het aantal Mekkagangers te doen verminderen."

Moge de loopbaan van den talentvollen schrijver dezer dissertatie hem het voortzetten zijner studiën gedoogen te midden van de uitstekende hulpmiddelen der nu tijdelijk door hem verlatene Alma Mater, opdat zijn werk haar grooten luister vermeerdere en de studie van den Islâm krachtig bevordere. Moge zijn voorbeeld navolging vinden, en weldra een reeks proefschriften de Semitische letterkunde verrijken, als een welverdiende kroon voor den ijverigen en kundigen voorganger, den Leidschen hoogleeraar Dr. M. J. De Goeje.

Delft, 10 Dec. 1880.

NASCHRIFT.

Door de haast, waarin dit opstel geschreven is, bleef de bespreking der Mekkaansche omgangen, aan het einde der bedevaart, nagenoeg geheel achterwege. Dat echter ook dit punt nader onderzoek verdient, wil ik nog in het kort aanwijzen. Met de omgangen om de ka'bat hingen, oudtijds meer dan later, die van Çafâ en Marwat samen; in oude traditiën heeten beiden zoowel *tawâf* als *sa'j;* en dit kan volgens den schrijver (bladz. 105, noot 1) niet bevreemden „daar wij en onze Belgische naburen het woord ommegang eveneens gebruiken, waar een godsdienstige optocht (processie) wordt bedoeld" (bladz. 107). Daarom vraag ik: Zouden die Mekkaansche processiën oudtijds bestaan hebben in het begeleiden der feestelijk rondgedragen afgodsbeelden (de Engelen der traditie, van bladz. 109)? Werd dan wellicht het beeld van Ibrâhîm tijdelijk van zijn voetstuk (den *maqâm*) afgenomen en bij de ka'bat geplaatst? Een paar berichten (bladz. 106, noot 3) doen mij dit vermoeden. Wat Çafâ en Marwat betreft, al is het ook niet zeker welke goden daar vereerd werden (bladz. 109), hunne beelden waren omhangen met kleederen welke, telkens als het noodig bleek, vernieuwd werden; en hoewel omtrent slechts één dezer beelden vermeld schijnt dat het „een tijdlang tegen de ka'ba aan stond" (bladz. 25), werden toch beiden, evenals de heilige zwarte steen der ka'bat, eerbiedig bij den tawâf betast (bladz. 26 en 114, noot 1). Bij deze processiën — evenals de optochten van Arafat en Mozdalifat (blz. 22 en 136) misschien door eigene aanvoerders geleid, — waren oudtijds waarschijnlijk de later gevonden bazuinen in gebruik, en ook de banier welke toevertrouwd werd aan den deurwachter der ka'bat, veelal als zoodanig *sâdin* geheeten met een benaming welke eigenlijk slechts gebruikt werd voor den bewaker van een afgodstempel! — Gaven wellicht deze omgangen

aanleiding tot de schijnbaar zonderlinge bewering dat daarmede een voorstelling bedoeld werd van den loop der planeten om de aarde? (of om de zon?)

Hoe dit ook zij: omtrent de omgangen van Çafâ en Marwat bestaan minstens vier tegenstrijdige verklaringen: 1°. het wanhopend zoeken van Hagar naar water voor haren zoon, 2°. de instandhouding der aanroeping van Allahs naam, 3°. het aan de heidensche Mekkanen geleverd bewijs dat de Moslims tot krachtsinspanning in staat waren, 4°. de wedloop van Ibrâhîm met den duivel (bladz. 105 en 110—111). Voegt men bij deze onzekerheid nog het bericht „dat de sa'j door sommige stammen wèl, door andere niet verricht werd" (bladz. 118), dan zal men mij wel willen toegeven dat een vernieuwd onderzoek naar de beteekenis dezer omgangen niet overbodig is. De aansporing tot dat onderzoek was het doel van dit schrijven.

A. W. T. J.

Maandelijksche Revue

VAN

BROCHURES, TIJDSCHRIFTEN EN DAGBLADEN.

---

21 November — 17 December 1880.

INHOUD:

ROTTERDAMSCH LIBERALISME EN PROTECTIONISME. De heer Mr. N. P. van den Berg is het niet eens met den heer Joseph Jacobson, wanneer deze het herstel van de differentiëele rechten verlangt. Hij wil toestemmen, dat een »doeltreffende bescherming" van den kolonialen handel tot afdoende verbetering van den bestaanden toestand leiden *kan*, doch indien het vaststaat, dat niet alleen het belang van eenige commissionairs en makelaars, maar ook het belang van reeder, schipper, assuradeur, pakhuiseigenaar, kantoorbediende, sleeper, werkman, het belang van het algemeen in één woord, bij de zaak betrokken is, dan, zegt hij, »ligt het, dunkt mij, voor de hand, dat zij, die de vruchten zullen plukken van den gewenschten maatregel, ook de lasten er van behooren te dragen, en gaat het, naar mijn bescheiden meening, niet aan, om eenige weinige landgenooten in Indië, die geheel buiten de zaak staan, het kind van de rekening te laten

worden". Hoe men het met de bescherming ook aanlegge, steeds zal men daardoor den Indischen planter beletten, om zijn waar aan een vreemdeling te verkoopen, als deze er hoogeren prijs voor biedt dan de Nederlandsche koopman, »en dit nu ware in mijn oog een zoo stuitende onbillijkheid, dat het mij onverklaarbaar is, hoe een gemoedelijk man als de heer Jacobson een oogenblik vrede met het denkbeeld hebben kan". *Minder dan ooit* »kan de onder zooveel lasten gebukt gaande landbouw-nijverheid van Java, waarvan Indië's en Nederland's toekomst grootendeels afhangt, nieuwe lasten dragen, en alleen zij die gewoon zijn in elken Indischen planter een nabob en een met schatten verzadigden fortuinzoeker te zien, kunnen het ontkennen, dat voor het landbouwbedrijf in Indië het een wezenlijke levensquaestie heeten mag om voor zijne voortbrengselen de hoogste prijzen te kunnen bedingen, die er door een onbelemmerd wereldverkeer voor te bedingen vallen". De bescherming, die voor de Nederlandsche katoennijverheid onmisbaar wordt geacht, kan »in stede van door heffing van differentiëele invoerrechten in Indië op even afdoende wijze verleend worden door toekenning van Staatswege van premiën bij den uitvoer uit Nederland van alle in Nederland vervaardigde manufacturen, en mocht het nu een uitgemaakte zaak wezen dat het belang van Nederland de aanmoediging van den rechtstreekschen aanvoer van koloniale producten uit Indië volstrekt noodig maakt, dan ligt het als het ware voor de hand om voor rekening van den Staat premiën toe te kennen aan ieder, die de roeping gevoelen mocht om voor eigen rekening Java-producten te Amsterdam of Rotterdam ter markt te brengen. Op die wijze zal de Staat, d. i. het algemeen, de kosten dragen van een maatregel, die bestemd is om aan het algemeen ten goede te komen, en van krenking van particuliere belangen, die door de opvolging van 's heeren Jacobson's denkbeelden ten ernstigste moeten bedreigd worden, kan zoodoende in het geheel geen sprake meer wezen."

Met den heer Jacobson en diens mede-protectionisten dus kan de heer van den Berg niet medegaan, doch of hij zich daarom bij de tegenpartij, de »liberalen van het echte merk", zooals de *Nieuwe Rotterdammer* haar partijgenooten aanduidt, zou hebben aangesloten, is een vraag, waarop hij niet onvoorwaardelijk bevestigend mag antwoorden. Van het oogenblik toch, dat het protectionisme met het denkbeeld voor den dag kwam, om door de wederinvoering van een differentiëel uitvoerrecht in Indië den stroom van Indië's producten naar Nederlandsche havens te leiden, hadden de liberalen van het echte merk uit eerbied voor hun beginselen in de allereerste plaats de vraag moeten stellen, of in Indië van het heffen van *eenig* uitvoerrecht nog langer sprake mag en kan wezen. Reeds in haar mail-editie van 9 Maart 1865 schreef de *Nieuwe Rotterdammer*, dat als bron van inkomst voor de schatkist »de heffing van uitvoerrechten onvoorwaardelijk is af te keuren, wijl zij in werkelijkheid gelijk staat met de onteigening van een deel van het vermogen van den uitvoerder, waarvoor geen billijke reden hoegenaamd te geven is", en veertien jaren later, in haar mail-editie van 15 October 1879, erkent zij »dat *iedere* heffing van uitvoerrecht een onrecht is, omdat het niet

is een belasting, maar een zuivere onteigening". Tegen dat onrecht nu had van den kant van Rotterdam's liberalen vóór alles de strijd gericht moeten zijn, wanneer zij pal hadden willen staan voor hun sedert jaren beleden beginselen, want de vroeger meermalen aangevoerde verontschuldiging, dat bij de moeilijkheid om van de Europeanen in Indië directe betastingen te heffen een door planters of fabrikanten op Java te betalen uitvoerrecht niet onbillijk was te achten, is sedert de gelijktijdige invoering van de personeele en van de onder den naam van patentrecht vermomde inkomstenbelasting, waaraan alleen Indië's nijveren zijn onderworpen, voorgoed weggevallen.

Maar de ervaring »heeft Indië, helaas! reeds voor lang geleerd, hoe weinig getrouw die liberalen zich in de practijk toonen aan de beginselen, die zij ten opzichte van de koloniën zeggen te belijden. Nooit kwam dit duidelijker uit dan door de houding, die zij van den aanvang af hebben aangenomen in de nu laatstelijk aan de orde geweest zijnde belastingquaestie. Het aan de oppositie tegen de ter zake ontworpen maatregelen ten grondslag liggende zuiver liberale beginsel, door den Minister de Waal indertijd zoo juist en zoo bondig geformuleerd in de woorden: »»*alvorens* men in Indië *met fiscale be doelingen* aan het belastingwezen de hand sla, zal moeten worden beslist, wat de Kolonie aan het Moederland behoort op te brengen", is van den kant van Neêrland's liberalen met de grootste luchthartigheid en onverschilligheid miskend, en op weinig uitzonderingen na hebben al hun organen, in plaats van de argumenten te wederleggen, die wederzijds zóo herhaaldelijk zijn voorgebracht, er zich op toegelegd, voor zoover zij de zaak niet liever eenvoudig doodzwegen (gelijk de *Nieuwe Rotterdammer* b. v.) om de bestrijders van het plan verdacht te maken, als ware het hun alleen te doen om zelf wat minder aan belasting te betalen."

Is het niet, vraagt de heer van den Berg ten slotte, »of Gladstone onze koloniale liberalen op het oog had, toen hij in een van zijne jongste tijdschriftartikelen wees op het gevaar, dat er voor een staatkundige partij in gelegen is, om tegenover een groot vraagstuk te staan, *dat men niet oprecht aandurft*?

Voorzichtigheidshalve zal de *Nieuwe Rotterdammer* ook die vraag even als het overige gedeelte van het puntige artikel wel beantwoorden met .... zwijgen.

ONDERWIJS VOOR INLANDERS. Een artikel, over dat onderwerp door den heer Graafland geschreven en in de »Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendeling-Genootschap" opgenomen, moet een belangrijk artikel zijn. Zoo meenden wij, toen we eenige weken geleden den inhoud van de laatste aflevering der Mededeelingen doorliepen, en de lezing heeft die gunstige verwachting niet beschaamd. Moge ons overzicht er toe bijdragen, dat het artikel in ruimer kring bekend worde en in ruimer kring nut stichte!

De heer Graafland toont aan, dat wij, »niettegenstaande al onze goede bedoelingen en onze beste pogingen om het onderwijs te verbeteren, op een verkeerden weg zijn. Het tegenwoordig onderwijs

staat buiten de inlandsche maatschappij, en voorziet dus niet in een behoefte. »»Waartoe dient het,"" vraagt de vader, »»dat ik mijn jongen naar de school zend? 't Is goed als hij later klerk of onderwijzer of negorijhoofd kan worden; maar anders is al zijn schoolgaan tot niets nut."" En de moeder zegt: »»Mijn dochter wordt noch schrijver, noch onderwijzer: waartoe moet zij schoolgaan? Later heeft zij aan al die fraaiigheden niets. 't Is beter, dat zij leert werken."" Onverschilligheid, zoo niet tegenzin leggen de ouders aan den dag, die vroeger zelven de school bezochten, en hun kinderen bezoeken de school minder trouw."

De heer Neurdenburg schetste een nieuw plan voor het onderwijs aan inlanders, dat om zijn opvoedkundige strekking groote verdiensten heeft. Het is geheel gebaseerd op *aanschouwing:* — de oefening van de zintuigen, en van het gebruik der ledematen; — het kennisnemen van al wat den leerling omringt; — onderzoek naar de eigenschappen der lichamen; — oefening in het bepalen van maat, ruimte, gewicht, enz., en dat alles vóór nog met ons eigenlijk gezegd schoolonderwijs een aanvang wordt gemaakt. Later worden aan dat onderwijs verbonden: teekenen, het gebruik van werktuigen, en eindelijk het vervaardigen van voorwerpen van industrie en ambachten.

Die richting, zegt de heer Graafland, heeft mijn volle sympathie. Maar kan men die methode op inlandsche scholen door *inlandsche* onderwijzers doen toepassen? Hier stuit hij op het grootste bezwaar: de inlander is nog geen individu, in den zin van zelfdenkend wezen, bekwaam tot het nemen van initiatief, en begaafd met de énergie om het ten uitvoer te leggen. Van zelfwerkzaamheid en een oordeelkundige toepassing, of wel keuze der stof en doelmatige aanwending van het gegevene is nog maar bij enkelen eenig spoor. Wat van de bedoelde methode voor de kweekschool bruikbaar is, met gegronde hoop, dat de kweekelingen het later als onderwijzer min of meer getrouw zullen weergeven, zijn: de algemeene beginselen van paedagogie, die bij de methode ten grondslag liggen; bovendien: een minimum van toepassing van het schema, voor zoover dit ligt binnen het bereik der bevatting van de inlandsche onderwijzers; en eindelijk: een gewijzigde toepassing van de zoogenaamde industrie- of ambachtschool.

De heer Graafland grondt zijn plan tot reorganisatie van het onderwijs voor inlanders op deze drie overwegingen:

1e. De school moet zich aansluiten aan de inlandsche maatschappij; zij moet dienen om het kind vaardigheid te leeren in het gebruik van zijn handen, zoodat het later in zijn behoeften kan voorzien.

2e. De bestaande inlandsche maatschappij, de plaatselijke ligging en het geringe bevolkingscijfer bepalen hier de richting en den omvang van de bemoeiingen der school in dat opzicht; het programma moet algemeen op de scholen toegepast kunnen worden.

3e. Van het gewoon schoolonderwijs moet alleen datgene worden toegelaten, wat kans heeft op *toepassing in het leven*, of als hulpmiddel dienst kan doen om het hoofddoel te bevorderen, terwijl de methode van onderwijs op aanschouwing gegrond moet zijn.

De school moet dus een ander karakter hebben dan de tegenwoordige; »wanneer het noodig is, dat zij een naam draagt, dan zal zij het best gekenschetst worden met den naam van industrie-school, want dat is zij in de volle beteekenis van het woord". De gewone leervakken wenscht de heer Graafland te behouden, omdat zij dienstig kunnen zijn als *middelen* tot ontwikkeling; drie dagen van de week worden daarvoor bestemd: dan worden lezen, schrijven, rekenen, teekenen, zingen, aardrijkskunde van Nederlandsch-Indië en de eerste beginselen van natuurkundige aardrijkskunde behandeld »naar een ontwikkelende methode, zoodat sleur blijft buiten gesloten": er worde veel gesproken, en spreekoefeningen worden bij vele leervakken toegepast; er worde veel verteld door den onderwijzer en weêrgegeven door den leerling; bij het schrijven maken de geestdoodende verbindingen van lettervormen plaats voor het leeren van letters en oefening in het lezen, enz. De drie overige dagen der week »worden grootendeels gebezigd voor of in verband met de opleiding tot de industrieele oefeningen"; daartoe rekent de heer Graafland als gewoon schoolvak het teekenen naar de natuur: de mat b.v., die gevlochten zal worden, moet eerst op het bord geteekend en door de kinderen nageteekend worden; later teekenen de kinderen de figuren der mat eerst naar een opgehangen model, om daarna de mat zelve te vervaardigen. Hierop laat de heer Graafland volgen: rekenen uit het hoofd, in verband met het industrieel onderwijs, omdat daarbij als hoofdzaak moet gelden de behandeling van maat en inhoud, van gewicht, van geld en waarde met de noodige toepassing op gevallen van het dagelijksch leven Verder wordt verteld: »voor de kleinen", zegt de heer Graafland, »wensch ik volkslegenden, fabelen, enz. gebezigd te zien als leerstof; voor de grooteren: een bloemlezing van de Bijbelsche geschiedenis, zooveel mogelijk in samenhang en tijdorde." Is dat afgeloopen, dan komt de gewone uitspanning voor spelen en gymnastiek aan de beurt, en eindelijk de oefening in handenarbeid.

Voor zoover het vlechten betreft, heeft die oefening ook in de school plaats: op de tafels of de banken — dan wel op den vloer, als deze niet van aarde of steen is —; de oefeningen met het inlandsch hakmes, en verder met beitel, hamer, schaaf, boor, passer, enz, geschieden onder een afdak van de school of in een afzonderlijke loods. Wanneer eenmaal het vlechten een aanvang heeft genomen, en de leerlingen daarin vaardigheid verkrijgen, zal men allicht enkelen, straks meerderen, aantreffen, die verzoeken zullen, het werk (de mat of mand) naar huis te mogen nemen om het werk daar voort te zetten; die verwachting is gegrond op de ervaring, dat het nieuwe een prikkel geeft. Bovendien heeft de heer Graafland in zijn plan een stimulans opgenomen, »die in de tegenwoordige phase van ontwikkeling der Minahassasche maatschappij van buitengewoon effect is", n. l. het »opwekken van een gepast eigenbelang". Elke leerling moet van ieder voorwerp drie exemplaren maken; dat is voor oefening in vaardigheid gewenscht en dus niet overtollig. Het eerste exemplaar geeft hij ten geschenke aan zijn ouders; het tweede is bestemd voor de school, d.i. tot aankoop van gereedschappen en grondstoffen; het derde is voor het kind zelf, dat er mede kan doen naar goedvinden. »Niemand

werkt met lust zonder stimulans; door het kind aandeel te geven in de winst van wat hij voortbrengt, komt men slechts te gemoet aan een menschelijke neiging: loon voor werk te willen."

De arbeid moet in eere komen, en daartoe is de jeugd de geschiktste tijd en de school de beste plaats. »Stel u voor", zegt de heer Graafland, »dat het kind van zijn komst in de school, daar evenzeer vertrouwd raakt met het zien van allerlei werktuigen; — dat hij daar bepaalde uren zich bezig houdt met handenarbeid, even goed als met schrijven of eenig ander gewoon schoolvak; — dat hij daar ervaart hoe alles, wat hij leert van de gewone schoolkundigheden, een toepassing vindt bij het leeren van handwerken; hoe hij daar zijn onderwijzer, voor hem nog de hoogste autoriteit, zelf bezig ziet bij dat alles, al wordt ook een of ander verricht door hulppersoneel: wat dunkt u, zal hij dan geen andere en betere en waardiger indrukken krijgen omtrent handenarbeid, en zal die bij hem niet evenzeer in eere komen als elke andere kundigheid in de school opgedaan? Zal bovendien zijn gezichtskring niet verruimd worden, als hij daar den arbeid niet leert kennen als een slaafsche navolging van gewone handgrepen, waarin men slechts door meerdere of mindere vaardigheid een middel van bestaan kan zoeken, maar als een opgewekt streven om de verkregen kennis toe te passen en verbetering aan te brengen in het bestaande, en zelfs nieuwe dingen op dat gebied voort te brengen? En zal daardoor de énergie niet worden aangewakkerd en het talent worden ontwikkeld, zoo niet zelfs het genie een weg geopend?"

Er is in de methode, door den heer Graafland aanbevolen, zeer veel dat ons toelacht; met het gronddenkbeeld kunnen wij ons volkomen vereenigen, altijd natuurlijk voor zoover de inlandsche *volksschool* betreft; alleen tegen enkele détails van uitvoering hebben wij bezwaren, die echter met betrekking tot de *hoofdzaak* te onbeduidend zijn, dan dat wij ze *hier* zouden willen opsommen.

Vermoedelijk voert deze of gene wel de bedenking aan, dat men, door aldus de industrie over het geheele land te verspreiden, de productie dermate vermeerdert, dat de consumptie daaraan niet geëvenredigd kan zijn, waardoor het doel gemist moet worden.

Voor een dergelijke uitkomst, antwoordt de heer Graafland, heeft men niet te vreezen. Vooreerst moet men bedenken, dat de voorwerpen van industrieelen aard in de Minahassa verschillend zullen zijn; dientengevolge kan het product van de eene plaats licht verkocht worden op de andere. »De potten en pannen van Remboken worden overal in het binnenland gemakkelijk van de hand gezet, en in tijden van misgewas of gebrek, die voor dit district in de laatste jaren dikwijls voorkwamen, namen de lieden meest hun toevlucht tot het vervaardigen dier voorwerpen, en ruilden die in tegen rijst en miloe. De hoeden van Tondano's strand en van Tonsea worden in andere streken met graagte gekocht en soms met moeite gezocht. De matten van Kakas en Langowan worden overal begeerd, maar zijn schaarsch voorhanden. De manden van Lotta vinden te Menado een gereeden aftrek. Bij meerdere productie zal het gebruik vermeerderen en het vertier doen toenemen. De grenzen daarvoor zijn niet licht aan te geven."

En waarom zou de Minahassa ook voor het *buitenlandsch* verbruik niet iets anders kunnen leveren dan gouvernements-koffie, weinig notenmuscaat en een klein vrachtje copra? Tegenwoordig produceert zij van voorwerpen van industrie nog niets. »De intellectueele ontwikkeling en maatschappelijke Westersche beschaving, die in de Minahassa reeds zoo groote vorderingen gemaakt hebben, bestaan in Gorontalo en op Sangi niet; maar wat volksindustrie met uitvoer naar buiten aangaat, zijn die streken de Minahassa vooruit. Sedert Gorontalo wordt bezocht door de stoombooten van de Ned. Ind. Stoomvaartmaatschappij, stroomt het bij elk bezoek toe van voorwerpen van industrie als: hoeden, doozen, deksels ter bedekking van spijzen, bamboe-wannen, rotan-matten, kapok-matrassen, sarongs van grover en fijner weefsel, kleedingstukken, enz. Vreemd, er is ook groote uitvoer van stoelen, maar die worden meest door Minahassers bewerkt, die door aanmoediging en andere omstandigheden daarheen getrokken zijn. Is dat, omdat zij zich daar vrijer kunnen bewegen en de vrije beschikking hebben over hun tijd, die de Minahasser in de Minahassa niet heeft? Zou daar wellicht een bewijs geleverd worden, dat vrijheid bevorderlijk is aan de ontwikkeling van énergie? De Sangis brengen hun nette stevige doozen (bika) van rotan en sangket, hun koffoweefsels, grof en fijn, vischnetten, rotanmatten, houten bakken, prauwen, enz. zelven naar Menado, en loopen die bij de huizen rond te venten. Welnu, onze Minahassers konden evenzeer te Menado, Kema en Amoerang een débouché zoeken voor de voorwerpen van inlandsche industrie. Licht wordt het dan ook elders bekend, wat hier alzoo vervaardigd wordt, en zullen er bestellingen komen voor een of ander, even goed als dit thans het geval is met voorwerpen die te Gorontalo vervaardigd worden. Eindelijk zullen dan ook wel Chineezen te Menado die artikelen bij hunnen handel opnemen, en zoo is er geen gevaar voor overproductie."

ZIJN NEÊRLAND'S RECHTEN IN DEN INDISCHEN ARCHIPEL GEHANDHAAFD? Voor die gewichtige vraag heeft de heer L. van Woudrichem van Vliet een antwoord gezocht »in de parlementaire documenten, sedert het publiceeren der *Regtsvragen* gewisseld, en in het gesproken woord, in de laatste maanden van het vorig en het begin van dit jaar gevoerd."

Het overzicht van de parlementaire stukken en beraadslagingen geeft den heer van Vliet, zooals hij verklaart, »in zeker opzicht" reden om voldaan te zijn. »Nog nooit zijn de aangelegenheden van ons gezag in den Indischen Archipel zoo uitvoerig in de Tweede en Eerste Kamer besproken geworden, en nog nooit had men zich zóoveel moeite gegeven, om den geest en de strekking van het tractaat van 1824 na te gaan." Bovendien is ten slotte in beide Kamers »de zaak gebracht op het terrein, waarop zij behoort: op dat van het Departement van Buitenlandsche Zaken. Het betreft toch wel degelijk een quaestie van internationaal recht, voortspruitende uit tractaten, en die quaestie, hoewel zij onze koloniën raakt, is niet in de eerste plaats van de competentie van den minister van Koloniën, wel van dien van den minister van Buitenlandsche Zaken, voor een deel ook van den minister van Justitie."

Doch de heer van Vliet kan niet toegeven, dat men nu werkelijk de zekerheid heeft erlangd, dat Neêrland's rechten in den Archipel gehandhaafd zijn. Van onze verhouding tot Spanje met betrekking tot het recht van souvereiniteit aan gene zijde van de Philippijnsche eilanden is met geen woord gerept. Evenmin van de conventie van 1877 tusschen Groot-Brittanje en Duitschland eenerzijds en Spanje anderzijds vastgesteld. Evenmin over het diplomatiek beleid van vroegere regeeringen aangaande de nederzetting op Serawak, noch over het Engelsche onderdaan-verband. En nu het debat zelf! »Ook thans weêr werd blijk gegeven van miskenning van den waren aard van het vraagstuk, dat toch voor Nederland van zulk een uitnemend belang is. Aan verkeerde voorstelling, aan verdachtmaking zelfs ontbrak het ook nu niet, en meermalen werd gemis aan de noodige kennis door valsche redeneeringen en min juiste voorstelling van feiten bedekt." In het Verslag der Tweede Kamer over de Indische begrooting voor 1880 stuiten wij reeds dadelijk op de misvatting, alsof er hier sprake zou zijn van uitbreiding van ons koloniaal bezit; niet van uitbreiding, maar van behoud is sprake, «en dat behoud wordt bedreigd, wanneer zich in onze onmiddellijke nabijheid vreemdelingen met politiek gezag, onder openlijke of bedekte bescherming van buitenlandsche mogendheden, komen vestigen." De taak op Borneo is te zwaar voor ons, werd gezegd. Misschien zou zij te zwaar zijn, wanneer wij geheel Borneo eensklaps onder ons direct gezag wilden brengen, »maar volstrekt niet, wanneer wij eenvoudig waken tegen een voor onze heerschappij in den Archipel nadeelig gebruik door inlandsche vorsten — op instigatie van Europeanen — van het hun gelaten gezag." Nergens, beweert de Minister, heeft het tractaat van 1824 ons een absoluut recht van souvereiniteit toegekend. »Dat", antwoordt de heer van Vliet, »is in zekeren zin volkomen waar. Er heeft alleen een scheiding van grondgebied plaats gehad. Maar nergens hebben wij aan Engeland uitdrukkelijk een absoluut recht van souvereiniteit gegeven over het aan die mogendheid toegekend grondgebied op de vaste kust van Indië en op het schiereiland van Malaka. Zou Engeland echter dulden dat een ander — een Oostenrijker bijv. — zich kwam vestigen op dat grondgebied, ook al heeft het zich 't werkelijk bezit daarvan niet door bepaalde tractaten met de vroegere inlandsche vorsten verzekerd? Nog iets! De Minister zegt: er is geen grond te vinden voor aanspraken van Nederland op souvereiniteit over onafhankelijke inlandsche staten. Ook dit is in zekeren zin waar; maar niet minder waar is het, dat ons belang medebrengt te voorkomen, dat anderen zich wel souvereiniteits-rechten toekennen in landen van inlandsche vorsten, gelegen op een eiland deels onder ons rechtstreeksch gezag en, volgens den aard van het in den Indischen Archipel heerschende staatkundige stelsel, *in zijn geheel* aan ons oppergezag onderworpen. *In zijn geheel;* want is er in het tractaat van 1824 niet van Borneo gesproken, dat dit eiland behoort tot de eilanden gelegen bezuiden Straat Singapore, is niet te betwisten, en evenmin is het te betwisten, dat in de nota's, bij het sluiten van dat tractaat uitgewisseld, met geen enkel woord gewag is gemaakt van een beperking onzer vrijheid van handelen op geheel Borneo, gelijk dit wèl het geval was op Sumatra met betrekking tot Atjeh."

Wij hebben nu de lezers van dit tijdschrift met enkele bijzonderheden van het nieuwe geschrift van den heer van Vliet bekend gemaakt. Stellen zij zich daarmede tevreden, dan kunnen zij echter den bekwamen schrijver niet voldoende recht laten wedervaren. Een aandachtige lectuur van de brochure is daarom wenschelijk. In het door ons nog niet aangeroerde gedeelte van het vlugschrift leest men o. a. een bestrijding van de meening, dat de quaestie uitsluitend een *koloniale* quaestie zou zijn; voorts de voldoende toegelichte bewering, dat hetgeen wij, volgens den Minister van Lijnden, van Engeland verkregen hebben, ons niet den minsten waarborg tegen schending van onze rechten en belangen geeft, en verder deze verklaring:

»Mijn bewijsvoering is wel weersproken, maar volstrekt niet weerlegd, en tegenover het gevoelen der Regeering meen ik dan ook te kunnen blijven volhouden de conclusiën waartoe ik, op grond van onwraakbare documenten, ben gekomen: dat Nederland's aloude betrekkingen in den Indischen Archipel, volgens den aard van het in dien Archipel heerschend staatkundig stelsel, aan Nederland een, in vele opzichten door tractaten gesanctioneerd, recht geven van souvereiniteit over al de eilanden in dien Archipel; dat Nederland zoo al niet een in allen deele streng beschreven, dan toch een stilzwijgend toegestemd traditioneel recht van gezag kan doen gelden ook ten aanzien van het noordelijk gedeelte van Borneo; dat de tractaten van 1814 en 1824 zeer zeker tegenover Engeland het recht geven elken vreemden invloed, hetzij van eene regeering, hetzij van particulieren, op de eilanden van den Indischen Archipel, geheel Borneo daaronder begrepen, te weren; en dat Nederland eveneens rechten heeft tegenover Spanje, ontleend aan de tractaten van Munster en Utrecht, die ten aanzien van het territoriaal bezit bewesten de Philippijnen nooit zijn vervallen."

Dat is het advies van den Heer van Vliet.

Wanneer treedt de heer Robidé van der Aa met zijn reeds zoo lang ongeduldig verbeid werk over de Borneo-quaestie op?

— De *Amsterdamsche Courant*, die zich steeds met zooveel ijver aan deze zaak liet gelegen zijn, besprak in haar nummer van 23 November de Borneo-quaestie opnieuw. Aan de hand van het Koloniaal Verslag ging zij thans na, »wat de Regeering, die verleden jaar verklaarde te waken, in het belang van Nederland op noordelijk Borneo heeft gedaan".

De Kommandant van het schroefstoomschip *Makasser* ondernam in 't laatst van 1879 een reis naar noordelijk Borneo, o. a. ten einde een bezoek te brengen aan Serawak, Laboean, Broenai, de Europeesche nederzettingen, die ontstaan waren tengevolge van de concessiën door de Sultans van Broenai en van Solok aan den heer von Overbeck verleend, en aan de Spaansche vestigingen in den Solok-Archipel en het zuidelijk gedeelte der Philippijnen. Op Broenai zelf kon de Kommandant — vreemd genoeg! — niets te weten komen van hetgeen door den Sultan was geschied, maar op andere plaatsen slaagde hij.

Ofschoon zij reeds van elders bekend zijn, zegt de *Amsterdamsche*,

wenschen wij de inlichtingen, die thans als officieel kunnen worden beschouwd, hier toch nog te laten volgen.

De concessiën betreffen het noordelijk gedeelte van het Broenaisch gebied, van de Kimanas-rivier af tot de Maloedoe-baai, en de bij die baai beginnende noordoostkust, welke tot het gebied van den Sultan van Solok behoort. Ook op die noordoostkust — zegt de Minister in het Koloniaal Verslag — schijnt echter de Sultan van Broenai zich eenig recht toe te kennen. Althans de heer von Overbeck heeft zich verbonden, hem daarvoor jaarlijks 2000 dollars te betalen, terwijl hij aan den Sultan van Solok 5000 dollars 's jaars heeft te voldoen. Wat de noordwestkust betreft, heeft de heer von Overbeck met den Sultan van Broenai alleen gecontracteerd voor het gedeelte benoorden de Papar-rivier; de daarvoor te betalen schatting bedraagt 10 000 dollars 's jaars. Voor een gedeelte tusschen de Kimanas- en de Papar-rivieren, waar de aangewezen opvolger van den Sultan gezag voert, is met dezen gecontracteerd voor een bedrag van 3000 dollars 's jaars. Ook het kustgebied benoorden de Papar-rivier staat echter niet onder het rechtstreeksch bestuur van den Sultan van Broenai. Een belangrijk gedeelte daarvan, waar de fraaie Gaja-baai gelegen is en verscheidene rivieren, o. a. de Inamam, de Mangatta (ook Kabatoean genoemd), de Mengkabong en de Soelaman in zee vallen, behoort aan den pangerang Roup, die in de door den Sultan verleende concessie niet gekend is en haar voor zijn gebied als ongeldig beschouwt. De concessionaris heeft zich dan ook vooralsnog van elke gezagoefening in dat gebied onthouden. Van de twee etablissementen, die hij aan de noordwestkust heeft opgericht, ligt het eene aan de Papar-rivier, ten zuiden, en het andere aan de Tampasoek-rivier, ten noorden van de kuststreek, waarover pangerang Roup gezag voert. Een derde etablissement van den heer von Overbeck bevindt zich aan de Sandakan-baai op de noordoostkust.

Wij weten dus officieel, welk grondgebied de concessiën van den heer von Overbeck omvatten; wij weten tevens, dat hij zich vooralsnog heeft onthouden van elke gezagsoefening in het gebied van den pangerang Roup.

Maar wat heeft de heer van Overbeck nu wel gedaan in het ander gebied?

De Kommandant van de *Makasser* bevond, dat de agent van den heer von Overbeck bij de Papar-rivier niet tot taak had, handel te drijven.

Zoo rapporteert nu dezelfde Minister, die ten vorigen jare herhaaldelijk verklaarde, dat er in de zaak von Overbeck niet de minste quaestie was van staatkundige bemoeienis; het was maar een handelsspeculatie, meer niet!

Er is in een der vestigingen van baron von Overbeck zelfs geen sprake van handeldrijven, maar wèl en alléén van rechtspraak, belastingheffing, politiek bestuur!

Onze Oost. Somber wordt *de Standaard* gestemd bij de gedachte aan onze Oost.

Hoor, hoe ze weeklaagt!

De groote staatkundige partijen hebben voor de koloniale quaestie hart noch tijd meer. De pers, die in een vroeger decennium soms het vaderland om de Oost scheen te vergeten, bemoeit zich thans niet dan hoogst zelden met de aangelegenheden van het verre Oosten. »Vlugschriften over koloniën, die het vroeger regende, zijn thans in zeldzaamheid aan witte raven niet ongelijk. Mailberichten trekken niemands aandacht meer, of er moest weer eens in Atjeh geklopt zijn. Het volk bekommert zich gansch niet meer om onze koloniën." En nu de Kamer formeel eenmaal de Regeering ontwend heeft aan het dragen van eigen verantwoordelijkheid, »trekken ook onze ministers van Koloniën zich den gang van zaken al minder aan; terwijl tot overmaat van smart de Regeering op Buitenzorg, die men steeds onmondiger onder de voogdij der Staten-Generaal heeft neêrgedrukt, al even weinig aandrift gevoelt, om aan het herstel der krakende machine haar armen te wagen. Een *trouvaille* is dan nog een gouverneur-generaal als de heer van Lansberge, die kostelijk de kunst verstaat om te waken, dat niemand tegen de wrakke stutten aanloopt, en voorts door veel digniteit en minzaamheid een niet al te gemelijke stemming in de Indische bureaux onderhoudt."

Dat alles is wel wat overdreven. De digniteit van den aftredenden landvoogd is betwistbaar; de klacht over toenemende onverschilligheid aangaande onze Oost is onbillijk. De Gouverneur-Generaal van Lansberge kan wat waardigheid betreft Z. E. Mr. P. Mijer niet overschaduwen, en staat in bekwaamheid ver bij dien voorganger achter.

De pers, die, volgens *de Standaard*, zich tegenwoordig »hoogst zelden" met de aangelegenheden van Indië bemoeit, bewijst elke maand dat *de Standaard* dwaalt. Het *Vaderland*, het *Dagblad*, de *Amsterdamsche Courant*, de *Nieuwe Rotterdamsche*, de *Middelburgsche*, het *Nieuws van den Dag*, de *Arnhemsche*, het *Handelsblad* bovenal laten zich over elk vraagstuk, dat hier te lande aan de orde is, hooren. In niet één vroeger decennium heeft een Nederlandsch dagblad zich dermate als tegenwoordig het *Handelsblad* beijverd om de belangstelling in koloniale aangelegenheden op te wekken en levendig te houden. In niet één vroeger decennium ook zijn er zooveel tijdschrift-artikelen over koloniale aangelegenheden gepubliceerd als tegenwoordig, vooral niet zooveel *onderteekende* artikelen, en in dat *openlijk* optreden van een grooter aantal schrijvers vinden wij voor ons een even bemoedigend als merkwaardig verschijnsel.

Er kon meer gedaan worden, er *moesten* door de pers nog krachtiger pogingen worden aangewend om het Nederlandsche volk voor te lichten; wij geven het gereedelijk toe. Beoogt *de Standaard*, om daartoe op te wekken, dan kunnen wij het doel alleen prijzen. Doch *de Standaard* late het dan niet bij klachten en vermaningen blijven. Het blad zelf ga voor! Met groote waardeering herinneren wij ons nog de artikelen, welke *de Standaard* vele maanden geleden aan koloniale aangelegenheden wijdde: de meesterlijke artikelen tot »ons Program" behoorende bovenal. In dit geheele jaar 1880 echter toonde *de Standaard* hoogst zelden voor koloniale quaesties »hart en tijd" te hebben. Zelfs over uiterst belangrijke vraagstukken, die bij de Staten-Generaal in behandeling moesten komen, werd gezwegen. Over

de ontworpen bijdragen-wet onder anderen geen enkel woord! Toch was dat ontwerp ook van een anti-revolutionnair standpunt bij uitnemendheid gewichtig; immers, rechtstreeks gold het een quaestie van moraliteit, een quaestie van eerlijkheid: het was een regeeringsantwoord op de vraag, in hoever het vijfde gebod door een christenvolk in practijk gebracht moet worden bij zijn koloniaal beleid.

De Standaard beschouwe die klacht van ons standpunt. Omdat wij haar stem gaarne hooren, omdat wij de overtuiging hebben dat zij een grooten invloed uitoefent, en weten, dat de beginselen der anti-revolutionnaire partij, eerlijk toegepast, aan vele ongerechtigheden betreffende Indië een einde moeten maken, dáárom betreuren wij haar zwijgen zeer.

Ook nu kunnen wij tot ons genoegen op verschillende punten van overeenstemming wijzen. Wij onderschrijven b. v. het volgende:

Het prestige der residenten en hoogere ambtenaren moet voor al lager worden uitgetrokken.

Met de financiën tobt men bitter. Om maar de koffie-opbrengst op te drijven, wordt nu ondershands niet minder sterke pressie op de bevolking uitgeoefend, dan toen eertijds Koning en Volk wierookten voor het batig slot.

Niet zonder farizeesche zelfgenoegzaamheid kunt ge in de koloniale verslagen de opsomming lezen van het aantal schooltjes en schoolmeesters, dat op Java en de Buitenbezittingen aan het »beschaven" der inlandsche volksjeugd dienstbaar is gesteld. Maar wie, achter de schermen om, eens uitrekent. op hoeveel duizend kinderen er nu één school gaat, en op hoeveel honderdduizenden er één schoolmeester komt, die laat zich door dat schijnvertoon niet blinddoeken, maar hoort het roepen van den wachter wel: »De morgen is nog niet gekomen; nog is het *nacht*".

»In zijn opium-praktijken kan het Christelijk Gouvernement van het Christelijk Nederland, dank meê aan de driejarige verpachting, zich over steeds uitzettende en hooger klimmende cijfers verblijden. Vooral nu ook de Atjeher in de gelegenheid is gesteld, om zijn wrok tegen onze rechtsverkrachting en zijn smart over het verlies van zijn vaderland in opiumbedwelming te vergeten."

Het Mohamedanisme vormt al meer en meer »een voor ons Gouvernement te duchten macht".

Het Gouvernement vervreemdt de kleine Europeesche kolonie al meer en meer van zich; onder de Chineezen is het niet zoo rustig meer als vroeger, en vreemde gasten sluipen door alle kreeken en inhammen onze Oost binnen.

»Zooals het in reddelooze toestanden altijd gaat, zoo werd het dus ook in onze koloniale aangelegenheden al meer een leven bij den dag. Een stelselloos afdoen van wat voorkomt, onder verbazing dat het nog zoo goed loopt. Een wezenlijk »meêloopen" van de dingen, waaruit, daar men zich in de oorzaak van dat »meêloopen" volstrekt vergist, dan van lieverleê een optimisme geboren wordt, dat luchtigjes weg vraagt: »waarom men zich zoo druk zou maken over wat immers toch van zelf loopt?" en in verslagen en bij monde van den Minister nooit uitgeput noch ooit ten einde is met zijn »geruststellende verzekeringen".

Voor een »kras protest" tegen dien toestand is het »alleszins tijd".

De Neutraliteit der Regeering in zake Godsdienst. Het door *de Standaard* begeerde protest bleef, tot ons leedwezen, achterwege, maar er werd door de heeren Donner en Keuchenius een debat uitgelokt, dat *de Standaard* in haar nummer van 3 en 4 December »belangrijk" noemt.

De heer Donner wees onder anderen hierop, dat in boekjes van regeeringswege voor de inlandsche scholen gepubliceerd, herhaaldelijk de woorden »Allah" en »Allah taâla" voorkomen, maar de naam van Jezus Christus wordt gemist. De Minister verdedigde dat op grond van zijn beginselen, en meende, dat het op het neutrale standpunt der Regeering zeker niet te verdedigen zou zijn, wanneer zij die inlandsche leerboeken op inlandsche scholen, aan inlandsche kinderen gegeven, gebruikte als middel tot propaganda. De Minister legde den klemtoon op het woord »inlandsch." *De Standaard* maakt de juiste aanmerking, dat »inlandsch" en »Mohamedaansch" niet hetzelfde beteekent, maar, voegt zij er bij, »is 's Ministers bedoeling overeenkomstig zijn woorden, dan zou het vermoeden rijzen, dat de Regeering zich aan deze nog grootere fout schuldig maakte, van eenvoudig alle inlanders als Mohamedanen te beschouwen, en zou men schier geloof hechten aan wat wij dezer dagen hoorden en ons nauwelijks mogelijk scheen, dat inlanders, die het Christendom belijden, nochtans genoodzaakt worden, om bij voorkomende gevallen op den Koran den eed af te leggen." Wat overigens de neutraliteit der Regeering betreft, in Indië schijnt ze niet weinig te verschillen van den zin, dien de Regeering er aan hecht, wanneer 't het moederland geldt. Neutraal in Nederland beteekent: met den godsdienst zich niet inlaten. Daarentegen verstaat de Regeering onder neutraliteit, wanneer het Indië raakt: zich tegenover de Mohamedanen — of alle inlanders? — houden, als beleed ook zij zelve den godsdienst van Mohamed.

De heer Keuchenius beklaagde zich over de beschikking van den Gouverneur-Generaal, waarbij aan den zendeling-leeraar Bieger te kennen was gegeven, dat, »indien de gemoedsbezwaren zijner leerlingen tegen de vaccine niet ophouden, zijn prediking, waardoor die bezwaren in het leven worden geroepen, door de Regeering schadelijk moet worden geacht." Daarop antwoordde de Minister: »Mij dunkt, waar de Regeering den plicht op zich neemt, om de zendelingen in hun arbeid te beschermen, zij ook alleszins het recht heeft, om hun de verplichting op te leggen, dat zij niet door hun spreken en hun leeringen de Regeering bemoeielijken op den weg, dien deze meent ten nutte der bevolking te moeten begaan." Moeten de zendelingen buiten het gemeene recht worden gesteld? vraagt *de Standaard*. »Dat zij de bescherming genieten, waarop ook ieder ander aanspraak heeft, mag hun niet als gunst worden aangerekend, maar is eenvoudig de plicht der Regeering." En wat wordt nu daartegenover van den zendeling geëischt? Zijn prediking zal niet mogen uitwerken een overtuiging, die afwijkt van een overtuiging der Regeering. »Ja, zelfs bepaalt de Minister er zich niet toe, te eischen, dat de overtuiging der Regeering in zake de vaccine zal worden ontzien. Geheel in het algemeen wordt dit ontzag geëischt: dus voor elke meening, voor ieder inzicht der Regeering." Zal dit alleen ten opzichte der Evangelieprediking gelden? Of zal de Regeering er naar streven, het

régime algemeen te maken? De grond, waarop zij den eisch aan den zendeling doet: de bescherming van zijn persoon, bestaat immers tegenover ieder ander evenzeer? Zal zoo ook het zwijgen aan alle bladen worden opgelegd, zoodra zij toonen van eene andere meening dan de Regeering te zijn? »Voorwaar, het dunkt ons onmogelijk, in de beschikking des Ministers iets anders te zien dan òf een daad van de schromelijkste willekeur, òf een uiting van beginselen, waarmede geen Nederlander vrede kan hebben."

Tot zoover *de Standaard.*

Onzes inziens is de zaak deze: de Regeering acht de vaccinatiën en revaccinatiën noodig, en vindt bij de bevolking hoe langer hoe meer medewerking. Door den invloed van een zendeling begint er echter in Bagelen onder de inlanders verzet tegen de vaccine te ontstaan; de Regeering geeft daarna dien zendeling te kennen, dat een prediking, die dergelijk verzet in 't leven roept, door haar schadelijk wordt geacht.

Staat die zendeling dan beneden het gemeen recht? vraagt *de Standaard.*

Wij antwoorden: indien een dagblad zulk een invloed op de inlandsche bevolking had uitgeoefend als de zendeling Bieger, dan zou de redacteur of uitgever allerwaarschijnlijkst vrij wat strenger behandeld zijn.

Maar er is een andere vraag: gesteld dat een *hadji* of een Mohamedaansch geestelijke bij de inlanders »gemoedsbezwaren" tegen de vaccine had doen ontstaan, zou ook hij ter verantwoording geroepen en met een straf bedreigd zijn?

Ronduit gezegd: we gelooven het niet.

En nu nog een opmerking! De Minister verklaarde in de Kamer, dat de Regeering de vaccine wil, omdat zij ze in 't belang van de bevolking acht; de Regeering kon zich dus door gemoedsbezwaren niet laten weerhouden. Wanneer echter dezelfde Minister zich omtrent de conversie-circulaire verantwoorden moet, dan verklaart hij zich tegen alle pressie, tegen elke, zelfs tegen een schijnbare inbreuk op den vrijen wil der bevolking. *Of* de Minister acht het individueel grondbezit niet in 't belang der bevolking, *of* hij is inconsequent.

Opzettelijke dienstweigering van militairen bij andere gelegenheid dan tegenover den vijand of in een belegerde of berende plaats moet, volgens de leer welke het Hoog Militair Gerechtshof in den laatsten tijd huldigde, slechts dan overeenkomstig Art. 95 van het Crimineel Wetboek, en dus met kruiwagenstraf, worden gestraft, wanneer er sprake is van het opzettelijk niet volvoeren van eigenlijk gezegde militaire verrichtingen; onwil in het verrichten van diensten, die bij reglementen van inwendige orde zijn voorgeschreven, kan, meent het Hof, slechts een disciplinaire straf ten gevolge hebben.

Die jurisprudentie wordt in het *Dagblad* van 17 November door »N, Indisch officier," bestreden.

Art. 95 van het Crimineel Wetboek luidt:

»Elk militair, die in een affaire tegen den vijand, of in eene plaats welke »dadelijk belegerd of berend is, uitdrukkelijk weigert of opzettelijk nalaat, de »orders van dengene, die boven hem gesteld is, te gehoorzamen of na te komen,

»zal met den dood gestraft worden, en wanneer dezelve misdaad in andere ge- »legenheden wordt gepleegd, zal dezelve, zoo het een officier is, met cassatie en »zoo het een onder-officier of minder militair is, met den kruiwagen gestraft »worden."

Nu vragen wij aan een ieder, rechtsgeleerde of niet, die Nederlandsch kan en wil lezen en begrijpen, zegt de schrijver, of de beteekenis van dit artikel een andere kan zijn dan deze: het uitdrukkelijk weigeren of opzettelijk nalaten aan de orders van een meerdere te gehoorzamen of ze na te komen, is altijd strafbaar met den kruiwagen en in sommige gevallen met den dood. Is met dit artikel overeen te brengen een onderscheid tusschen de eigenlijk gezegde militaire verrichtingen en de diensten, die bij reglement van inwendige orde zijn voorgeschreven? »Voor het belang van den dienst en van de krijgstucht is het weigeren van een gecommandeerden wachtdienst even noodlottig als het weigeren om een bevolen corvée te verrichten, en deze zware vergrijpen behooren derhalve gelijkelijk overeenkomstig Art. 95 C. W. te worden gestraft."

Zoo is de zaak jaren achtereen begrepen, en algemeen begrepen, het Hoog Militair Gerechtshof zelf niet uitgezonderd. Eerst in den laatsten tijd heeft het Hof een nieuwe interpretatie ontdekt. De vonnissen van militairen, die wegens dienstweigering door de krijgsraden tot kruiwagenstraf veroordeeld waren, werden door het Hof vernietigd, met verwijzing naar den disciplinairen rechter. De krijgsraden gingen voort met vonnissen, het Hof ging voort met vernietigen. De gevallen zijn volstrekt niet zeldzaam, dat de ten laatste disciplinair gestrafte militairen denzelfden weg herhaaldelijk volgden, en zich zoodoende voortdurend aan den dienst onttrokken. Onder die omstandigheden was het handhaven van de krijgstucht natuurlijk buitengewoon bezwaarlijk.

De Kommandant van het Indisch leger voelde zich gedrongen, de Regeering voor te stellen, Art. 95 in dier voege te wijzigen, dat men de vroeger toegepaste straf kon blijven opleggen, en de Indische Regeering, door hem overtuigd, nam het voorstel over.

Hier te lande echter werden vooralsnog geen termen gevonden.

Door wien niet?

Heeft de Minister van Koloniën zelf de ondervinding opgedaan, dat het kwaad door disciplinaire straffen beteugeld kan worden? »Het gaat toch niet aan, om zonder deugdelijke weerlegging de motieven op zij te zetten, waarmede de Kommandant van het leger het urgente van de voorgestelde wijziging heeft aangetoond, en die de Indische Regeering bewogen hebben, daaraan haar goedkeuring te hechten." Onlangs werd per mail het bericht aangebracht, dat 2700 militairen van het Indisch leger in voorarrest zitten, en dat er bij het Hoog Militair Gerechtshof 1700 onafgedane zaken zijn. Die cijfers zijn welsprekend.

De schrijver vestigt er voorts de aandacht op, dat in Art. 95 alleen gesproken wordt van kruiwagenstraf, zonder dat een maximum bepaald is De militaire rechter kan dus deze straf b. v. voor een tijdvak gelijk aan den onverschenen diensttijd of zelfs langer toepassen. Doet hij dat eenige malen, »dan zal zeker elk militair, het doorbrengen van zijn onverschenen diensttijd in de gelederen verkiezende boven

het slijten daarvan in den kruiwagen, zich voor dienstweigering wachten, en het kwaad zelf dus al zeer spoedig beteugeld zijn".

Er is inderdaad alle kans op. Maar veel succes zal de geachte schrijver vooreerst niet beleven. Het oude en doelmatig bevonden middel toch valt niet in den smaak van sommige invloedrijke mannen, die verstoorders van de orde als zwakkeren beschouwen, welke zij geroepen zijn te beschermen. Dat de militairen slecht gekleed zijn, dat duizenden een huisvesting wordt aangewezen, waardoor hun gezondheid ondermijnd en hun leven verkort moet worden, daarin berust men een kwart eeuw en langer; doch dat sujetten, die zich ten zeerste aan de krijgstucht vergrijpen, door strenge maatregelen weer in den band en tot hun plicht worden gebracht, dat is een hardvochtigheid en onmenschelijkheid, die het teer gemoed der *would be*-philanthropen met verontwaardiging vervult.

De organisatie van het militair bestuur bij het Departement van Koloniën is slecht. Dat is reeds dikwijls aangetoond, nu onlangs — n.l. in het *Dagblad* van 25 November — weêr door »een Indisch officier". Hij noemt den toestand »zoo ongezond mogelijk". De Minister is uit den aard der zaak niet op de hoogte van Indische militaire aangelegenheden, en zijn raadgevers zijn geheel onbekend met Indië en volkomen onbevoegd, om een adviseerende, veel minder een beslissende, stem te hebben in voorstellen, door een man als de Indische Legerkommandant gedaan. »Het is toch niet meer dan natuurlijk, dat de Minister in dit gedeelte van zijn veelomvattende taak dient te worden bijgestaan door een beproefd Indisch hoofd- of opperofficier, die door jarenlange studie en ondervinding het leger en zijn behoeften volkomen kent."

De schrijver herinnert, hoe verontrustend de toestand in 1870 was, omdat de wenken en voorstellen van Generaal Kroesen in den wind geslagen waren, en merkt op dat de kolonie ook thans nog tegen een buitenlandschen vijand niet te verdedigen is. Bijna elke maatregel tot verbetering, in Indië beraamd, wordt door het militair bestuur bij het Departement van Koloniën verhinderd. Zoo gaat het in 't groote en in 't kleinere.

De schrijver haalt als voorbeeld de geschiedenis der kleedingquaestie aan. Reeds vóór 1873 werd de uniform van het Indische leger afgekeurd, en dit bleek dermate gegrond te zijn, dat de officieren te velde, zonder aanmerking van hooger hand, een geheel andere uniform dan de voorgeschrevene droegen. Had men den Legerkommandant gemachtigd, om onder zijn oog, bij een paar compagniën te Batavia, de proef te nemen met een nieuwe uniform, dan had de Regeering na ontvangst der rapporten zich kunnen bezighouden met de financiëele zijde van de quaestie en met de vraag, wat het belang der Nederlandsche nijverheid vorderde, en »in 2—4 jaar, zeer ruim genomen, zou de zaak dan geregeld kunnen zijn". Thans echter is de verbetering nog altijd aanstaande. Het Koloniaal Verslag belooft de nieuwe uniform voor 1 Januari 1884; de zaak zal dan in elf jaar haar beslag gekregen hebben! Intusschen moeten duizenden militairen in een tropisch klimaat dienst blijven doen met een onpractische uniform. Een bevoegd

persoon zou anders hebben voorgelicht, en het Indisch legerbestuur met minder betweterij hebben lastig gevallen.

Even treurig is de geschiedenis van het defensie-stelsel, de kaderquaestie, de aanvulling van het officierskorps, de locatie der troepen in gezonde streken, enz. enz.

Over de verwerping van het wetsontwerp betreffende de Indische Bijdrage bedroeft het weekblad *de Amsterdammer* zich niet, en het geeft van die stemming rekenschap in zijn nommer van 21 November.

Oogenschijnlijk was het in het voordeel van Indië. Nederland zou immers toonen, wat Indië ook overhield, niet meer dan een bescheiden deel daarvan voor zich te eischen, hoogstens 6 millioen, maar — merkt *de Amsterdammer* op — dat oogenschijnlijke verdween aanstonds weer, als men bedacht, dat er vooreerst aan Indische overschotten niet te denken viel, en deze vriendelijke maatregel, op dit oogenblik genomen, had daarom voor anderen de beteekenis van een listige poging, om zelfs nu iets uit de Indische middelen zich toe te eigenen. »Inderdaad wanneer wij Indiërs waren, wij zouden niet met het ontwerp dwepen, gelooven wij. Wij zouden zeker zeggen, dat de tijd, nu de baten tengevolge van den Atjeh-oorlog, die allerminst op ons verzoek ondernomen werd, ontbreken, weinig gepast is, om langs dezen weg zich nog van een paar millioen voor de vaderlandsche huishouding te verzekeren. De humaniteit van het moederland zou op nobeler wijze bewezen kunnen worden, dan door de voorgestelde financiëele regeling."

Wij hebben tegen die meening niets in te brengen, en met onverdeelde instemming, met een gevoel van erkentelijkheid tevens, hebben wij gelezen wat *de Amsterdammer* op de door ons aangehaalde woorden laat volgen. Letterlijk schrijven wij het af:

»Nu eenmaal de begrooting van Neerlandsch-Indië te 's-Hage wordt vastgesteld, kan er, in 't welbegrepen belang van Indië, nooit van iets anders sprake zijn, dan van een bijdrage tot vergoeding voor door het moederland bewezen diensten, teruggave van voor Indië bestede gelden. Zij, die van de financiëele eenheid van Indië en Nederland spreken, vergeten dat de eenheid slechts bestaanbaar is met de goede trouw jegens de kolonie, als er ook eenheid van de beide rijksdeelen ten opzichte der vertegenwoordiging wordt gevonden. Wordt de vertegenwoordiging, die de begrooting vaststelt en dus over de Indische middelen beschikt, buiten Indië om gevormd, dan kan het niet anders of de belangen van het Moederland zullen die van Indië zelf doen vergeten, en men zal, wanneer een deel van het batig slot aan Nederland wordt toegezegd, op een schrikbarende wijs aan het rekenen gaan om een batig slot te verkrijgen."

Dat klinkt anders dan de taal van sommige zoogenaamd liberale bladen, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* b.v., wier moraliteitsbeginselen haar niet verhinderd hebben, om het lijdelijk aan te zien, dat de eenheidspolitiek in de practijk ten laste van Indië een naastingspolitiek werd, en om het onwaardige stelsel nog steeds in bescherming te nemen.

»Nederland", dus gaat *de Amsterdammer* voort, »Nederland heeft

direct en indirect zooveel van Indië genoten, dat het wezenlijk geen gratie kan heeten, wanneer Indië in tijden als deze, nu het de gevolgen van een oorlog ondervindt, waarvan het weinig voordeel kan plukken, niet wordt lastig gevallen om een bijdrage voor onze schatkist. Het moge waar zijn dat het Moederland zich uitgaven getroost, die het niet zou behoeven te doen, als het Indië niet bezat, daar staat toch nog altijd tegenover, dat juist dat bezit van Indië niet ophoudt aan de nationale welvaart schatten toe te voegen."

Aan het slot van haar artikel drukt *de Amsterdammer* de meening uit, dat er van een regeling der Indische bijdrage eerst dan sprake kan zijn, als Indië na het eindigen van den Atjeh-oorlog en tengevolge van de noodige hervormingen wezenlijk een batig saldo kan aanwijzen, zonder dat er tekort gedaan is aan de allereerste behoeften, waarin een verlicht bestuur moet voorzien. En wanneer die tijd aanbreekt, is het, volgens *de Amsterdammer*, »zeer de vraag, of Nederland zoo angstig naar het verkrijgen van een paar millioen als vaste bijdrage zal moeten streven. Dan toch mag men verwachten dat de voorspoed, die op Insulinde zal heerschen, op indirecte wijs oneindig meer voor Nederland zal afwerpen, dan door een kunstmatige afpersing van een vaste bijdrage voor de staatskas kan worden verkregen".

Zeer zeker, maar zou het toch geen aanbeveling verdienen, om ten spoedigste wettelijk te bepalen, dat Nederland nooit meer dan de restitutie der voor Indië bestede gelden kan vorderen? Men zou, gelooven wij, daardoor de verbetering van Indië's financiëelen toestand verhaasten, en een gegronde grief van Indië uit den weg ruimen. De finale afscheiding der Indische van de Nederlandsche financiën is een onafwijsbare voorwaarde voor Nederland's en Indië's eendracht.

— De *Arnhemsche Courant* is door de verwerping op zich zelve evenmin verrast, en ook zij was met het ontwerp niet bijzonder ingenomen. Maar, zegt zij in haar nummer van 29 November, wat ons wèl bevreemd heeft, en wat een onaangenamen indruk maakt, is dat het onmogelijk is, in het besluit der Kamer eenig stelsel of beginsel te ontdekken. Het is een besluit, zooals onze Kamer er, helaas! zoo menig heeft genomen: een geheel negatief besluit. Wij weten nu, dat de Kamer deze regeling *niet* wil, maar welke regeling wil zij *wel*?

Uit het debat is dit niet op te maken.

Art. 1 van het ontwerp, dat aanvankelijk luidde: »De bijdragen van »Nederlandsch-Indië aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven »bestaan uit: *a.* eene som van twee millioen guldens 's jaars; *b.* de »helft, tot een beloop van hoogstens zes millioen guldens, van het voor»deelig verschil tusschen de ontvangsten van den dienst en de uitgaven, »met inbegrip van de bijdrage vermeld onder letter *a*"; luidde, toen het geamendeerd in stemming kwam: »de bijdragen van Nederlandsch»Indië aan de middelen tot dekking van 's Rijks uitgaven bestaan »uit: *a.* eene som van twee millioen guldens 's jaars; *b.* de helft, tot »een bedrag van hoogstens zes millioen guldens, van het voordeelig »verschil tusschen de ontvangsten en de uitgaven van den laatst afgesloten »dienst. — Bij het berekenen van deze bijdragen worden de onder »litt *a.* vermelde gelden begrepen onder de uitgaven van den dienst, maar

»worden de aan de ontvangsten toegevoegde overschotten van andere »diensten buiten aanmerking gelaten."

Door die wijziging werd het geheele ontwerp veel aannemelijker. Toch werd het met 45 tegen 19 stemmen verworpen.

Onder de 19, die vóór stemden, vinden wij den oud-minister van Koloniën Van Rees en de oud-ministers van Financiën Blussé, Van Delden en Gleichman; verder de heeren des Amorie van der Hoeven en van Gennep; de overigen behoorden tot de liberale partij. Zij stemden vóór, om vastheid te geven aan onzen financiëelen toestand en zekerheid aan Indië tegen de baatzuchtige exploitatie door het moederland.

Welke redenen hadden de 45 tegenstemmers voor hun afkeurend votum? Elf — de heeren van Houten, Lenting, Rutgers van Rozenburg, Bastert, Bredius, de Casembroot, van Wassenaer van Catwijck, Schimmelpenninck, Corver Hooft, Keuchenius en Heydenrijck, — hebben hun stem gemotiveerd. »De overige 34 opposanten stemden zonder opgave van redenen tegen, en toch ware nu zoo ooit motiveering noodig geweest, vanwege de uiterst heterogene samenstelling dezer meerderheid. Men behoeft de stemlijst slechts na te gaan om te zien, dat de meest onvereenigbare elementen, onvereenigbaar zoowel in de partijpolitiek, als in de financiëele en koloniale politiek, zich hier bij elkander gevoegd hebben tot eene beslissing die voor de toekomst alles onbeslist laat en tot geenerlei stelsel of beginsel behoort. Boven alle anderen blonken ook thans weder, even als op 14 October, de twee groote Kappeynisten, de anders zoo onvermoeide woordvoerder in koloniale aangelegenheden, de heer Mirandolle, en de oud-minister uit het Kabinet-Kappeyne, de heer Tak van Poortvliet, door hun stom votum uit. Voor een Kabinet als dit achten zij duidelijk alle stemmotiveering noodelooze moeite en tijdverspilling. Zulk een Kabinet voteert men dood *sans phrases*, en als iemand vraagt op welke gronden, zal hij met het *stat*, *pro ratione*, *voluntas* genoegen moeten nemen."

Ziedaar het geluk van een volk als het Nederlandsche, dat, om met de *Arnhemsche* te spreken, een Kabinet bezit, dat *zaken* doet, en een Kamer, die *politiek* doet.

— Het *Algemeen Handelsblad* oordeelde den 20sten November even scherp. »Der Geist der stets verneint", zeide zij o. a. »is gisteren weder eens over de Tweede Kamer vaardig geworden"..... »De uitkomst is geheel negatief, gelijk bij de meeste financiëele regelingen, die de Kamer in de laatste jaren voor zich kreeg"..... »Wederom is gebleken, dat de Tweede Kamer in zich zelve zóó verdeeld is, dat zij niets grootsch tot stand kan brengen."

— Het *Utrechtsch Dagblad* kon zich met de uitspraak van het *Handelsblad* natuurlijk niet vereenigen. In zijn »eenvoud" meende het, dat het totstandbrengen van het Wetboek van Strafrecht iets grootsch was. En wat de verdeeldheid der leden betreft, vroeg het *Utrechtsch Dagblad*, of het *Handelsblad* dan een liberaal terrorisme wenschte. »'t Is waar, men had eenige jaren geleden, bij een veel sterker geteekende partijverdeeling, meer geprononceerde stemlijsten. Maar die oplossing van elke individualiteit in het partijverband, dat dan één

of meer toevallige specialiteiten tot mentor heeft, is de dood voor alle ware vrijheid en dieusvolgens op den duur onbestaanbaar voor waarlijk vrijzinnige mannen."

Het *Utrechtsch Dagblad* neemt de keus wat beperkt: liberaal terrorisme en tweedracht zijn twee *uitersten*. Als men dat uit het oog verliest, maakt men discussie met iemand, die zijn tijd niet aan een onvruchtbaar debat wil besteden, onmogelijk.

Het blad verwachtte de verwerping van het wetsontwerp en vereenigt er zich mede. De afgevaardigde uit Amsterdam, dus redeneerde zij, heeft er aan herinnerd, op welke zonderlinge wijze het ontwerp van den Minister van Bosse in de wereld kwam. Van dat wetsontwerp was het besprokene een afstammeling. De quaestie hing dus in de lucht; de zaak moest van de rol. En, zoo besloot het *Utrechtsch Dagblad*, nu hebben wij er volkomen vrede mede, dat de Kamer, na grondig onderzoek, zonder eenige partijzucht en met een zoo aanzienlijke meerderheid, aan de behandeling van het vraagstuk een einde maakte.

Met het *Handelsblad* en met de *Arnhemsche Courant* gelooven wij, dat er bij de behandeling en verwerping van het ontwerp betreffende de Indische bijdrage hier en daar partijzucht in 't spel is geweest, en dat de vraag van het *Utrechtsch Dagblad*: »Moet de Kamer een regeling aannemen, die zij niet in het belang des lands acht?" hier niet op haar plaats is.

Voor de tevredenheid van het genoemde blad over de behandeling der quaestie vindt men waarschijnlijk eenige opheldering in zijn verklaring, dat het geen regeling van de financiëele verhouding tusschen Indië en Nederland wenscht, omdat het Indië en Nederland als één beschouwt. Dat eenheidsstelsel was, is en moet zijn in het belang van Nederland; daarom zal het door menigeen nimmer losgelaten worden. Doch op redelijke en zedelijke gronden te verdedigen is het niet. Het *Utrechtsch Dagblad* beproeve het!

— De verwerping van het wetsontwerp was ook niet in strijd met de richting van de *Middelburgsche Courant*, zooals die o. a in haar nummer van 16 November is aangewezen. Maar welk een verschil tusschen haar beginselen en het stelsel van het *Utrechtsch Dagblad!*

»Het is met zekeren weerzin," zeide de *Middelburgsche*, »dat wij over dit onderwerp andermaal onze zienswijze gaan ontvouwen. Zij is onzen lezers uit vroegere opstellen overvloedig bekend". — — »Wij blijven overtuigd, dat het vorderen van bijdragen in de kosten der Nederlandsche staatshuishouding uit de koloniale kas, nadat deze terugbetaald heeft wat voor haar rechtstreeks uitgegeven of voorgeschoten is, tegenover Indië *onrechtvaardig*, voor Nederland verderfelijk is. Het is onze meening gebleven, dat indien het vaststellen van zoodanige bijdrage een vooruitgang in betrekkelijken zin geweest zou zijn in de jaren van overvloed, het een onverantwoordelijke daad genoemd moet worden zoolang Indië gebukt gaat onder den kostbaren Atjeh-oorlog of diens rechtstreeksche gevolgen."

Onrechtmatig en verderfelijk noemde de *Middelburgsche Courant* dan ook de wisselvallige bijdrage van hoogstens 6 millioen, welke de Minister van Indië wilde vorderen, behalve de vaste bijdrage van twee millioen,

die hij tot dekking der kosten van het auxiliair eskader verlangde. »Onrechtmatig, dewijl de kolonie, na terugbetaald te hebben wat voor haar rechtstreeks voorgeschoten is, na bovendien nog ten volle den gemengden post voor het auxiliair eskader gekweten te hebben, naar onze meening aan het moederland niets meer schuldig blijft. Wat in de verschillende hoofdstukken der Nederlandsche staatsbegrooting nog uit te cijferen is, waarin de kolonie minder of meer rechtstreeks betrokken geacht kan worden, wordt naar onze schatting dubbel en dwars opgewogen door de financiëele en andere voordeelen, welke het bezit der kolonie indirect voor den Nederlandschen staat afwerpt. Men denke slechts aan het daardoor bevorderde vertier van handel, scheepvaart en nijverheid; aan de in Indië gemaakte fortuinen; aan de door Indië betaald en in Nederland verteerd wordende verloftraktementen en pensioenen, welke onder allerlei vormen de Nederlandsche schatkist helpen stijven; men denke aan het politieke gewicht en aanzien, dat de Nederlandsche staat aan zijne positie als koloniale mogendheid dankt en dat in geen »angstvallig becijferde" restitutieposten uitgedrukt kan worden. Verderfelijk tevens is de wisselvallige bijdrage, dewijl, met haar, de Nederlandsche staatsbegrooting »wisselvallig" wordt en natie en regeering voortgaan, met voor uitgaven welke slechts door eigen middelen, de vruchten van eigen arbeid en opoffering, bestreden mogen' worden, te rekenen op »buitenkansjes" *welke* haar niet toekomen."

Wij hebben onlangs onzen lezers medegedeeld, welke cynische beginselen de heer van Eck ten aanzien van Indië belijdt. Het artikel van de *Middelburgsche Courant* bewijst, gelukkig, dat men geheel Middelburg niet naar dien afgevaardigde beoordeelen mag. Nog één citaat vergunne men ons!

»Werd het ontwerp-van Goltstein aangenomen, dan zou er overigens niet veel veranderd zijn in den toestand van vóor den Atjeh-oorlog. Toen was de jaarlijksche sluitpost ongeveer tien millioen; voortaan zou het maximum der twee bijdragen acht millioen beloopen. Twee millioen zou het moederland zich dus hebben laten afdingen. Maar daarentegen zou de kolonie in zoo ver van slechter conditie worden, dat zij voortaan, in voor- en tegenspoed, gelijkelijk tot het bijdragen van twee millioen verplicht zou wezen en groot gevaar zou loopen, dat haar bovendien, bij 't opmaken van elke begrooting, de verplichting tot het storten van eenige »wisselvallige" millioenen zou voorgerekend worden.

»Handelden de Staten-Generaal en de regeering naar onzen wensch, zij zouden de eerste alinea van het eerste artikel van het wetsontwerp aannemen, de tweede verwerpen, de drie andere artikelen in overeenstemming daarmede wijzigen, en aldus voorgoed het tijdvak sluiten, waarin Oost-Indië voor de behoeften van den Nederlandschen staat bijdragen afstond. L a a t h e t b ij d e h o n d e r d e n m i l l i o e n e n, w e l k e d e s c h a t k i s t i n m i n d e r d a n e e n h a l v e e e u w u i t d e k o l o n i e g e t r o k k e n h e e f t, b l ij v e n! De kolonie kan voor haar spoorwegnet, haar bevloeiingswerken, haar rivier-verbetering, ja voor sommige der allereerste behoeften, welke tot de ontwikkeling en het welzijn van een land vereischt worden,

haar inkomsten best gebruiken. En ook het moederland zou daar wel bij varen."

— Het anti-revolutionnaire blad *het Noorden* verklaarde naar aanleiding van »een zeer belangrijk artikel", dat voor *de Indische Gids* geschreven werd door Dr. Wijnmalen, »wiens wel versneden pen reeds zooveel gedaan heeft in het belang van de anti-revolutionnaire partij, en wiens stem op alle belangrijke, niet het minst politieke vergaderingen (alleen in de Tweede Kamer werd hem nog geen plaats aangeboden) met graagte wordt gehoord": »Dat de schrijver, zoo min als wij, de aanneming van dit ontwerp- van Goltstein begeerde, spreekt voor ieder goed anti-revolutionnair van zelf." .... »Men weet het, op koloniaal terrein zijn er twee machtige partijen, die elkander bekampen; een derde, die in aanwas is, de onze, kan èn vanwege haar jonkheid èn ter wille van de weinige der zake kundige mannen in haren kring, nog niet meê worden gerekend, ofschoon het niet te ontkennen valt, dat er ook in dezen een schoone toekomst voor haar open ligt. De conservatieven willen een kolonie hebben, enkel en alleen om er van trekken. De liberalen daarentegen willen naar luid der Grondwet, dat het rijk in Indië een ondeelbaar geheel zal uitmaken met het deel in Europa. Dus, dan ook in de financiën, dan ook in oorlogs- en marinezaken, dan ook in het bestuur. Geen willekeur mag dan de Indiërs terughouden, ook hun afgevaardigden naar het Binnenhof te zenden. Maar zie, voor die consequente toepassing zijn de liberalen beducht. Ze voelen het zoo, dat gaat toch eigenlijk niet aan. Ja, ook in de financiëele aangelegenheden wel één, maar toch, als Indië in oorlog en dies in schulden komt, dan ware het niet ongevallig, den last der burgeren daar ietwat te verzwaren, ten einde te voorkomen dat wij zouden moeten bijpassen. Zoolang er wat valt te deelen, dan één. Daarop loopt dan ook alle verdere redeneering dood, omdat men met een enkele uitzondering voor de consequenties van het beginsel terugdeinst."

»Zoo min liberaal als conservatief", zegt *het Noorden* in zijn nummer van 14 December, »redt Indië van het dwangjuk van den Mammon. Of denkt ge soms nog, dat de eenheidstheorie redden zal? Geenszins, want wat nu door den conservatieven van Goltstein, die zich liberaal noemt, wordt gedaan, zult ge straks zien uitvoeren met verstaald gezicht door een inderdaad-liberaal, maar die meer conservatief is op de dubbeltjes, meer conservatief op de millioenen."

In een volgende aflevering hopen wij van de zeer belangwekkende en thans nog niet geëindigde artikelenreeks in *het Noorden* nog een en ander over te nemen. Hier worde besloten met de manlijke verklaring, door *de Standaard* afgelegd en nu door *het Noorden* herhaald: »Geen vaste bijdrage noch ook batige sloten, maar een geheel ander stelsel met scheiding van dienst en van beheer; en dat wel met dien verstande, dat het Indisch beheer niets meer met het Rijksdomein of het Rijksleger te doen hebbe; maar overigens uit de productie van eigen maatschappij goedmake wat ze ten behoeve dier maatschappij te kosten legt."

De benoeming van den heer 's Jacob tot Gouverneur-Generaal gaf *het Vaderland* een artikel in de pen, dat den schrijver tot eer strekt. Het is in het nummer van 27 November te vinden.

De benoeming tot Gouverneur-Generaal — zeide *het Vaderland* o. a. — is het grootste bewijs van vertrouwen, dat de Regeering in iemand kan stellen. Maar hem wordt ook de zwaarste taak opgelegd, die op een Nederlandsch staatsman kan rusten. Zoo de benoemde niet alle eischen van een staatsman in zich vereenigt, moet de gedachte aan zijn verantwoordelijkheid hem doen duizelen. Want de welvaart van de aan zijn zorgen toevertrouwde millioenen menschen; de ontwikkeling en vooruitgang van de talrijke, maar nog zoo achterlijke inlandsche maatschappij; de rust en bloei van de Europeesche bevolking, die, hoe klein in aantal ook, toch de groote beteekenis heeft, dat zij Indië tot een Nederlandsche kolonie maakt — dat alles hangt voor een groot deel van het regeeringsbeleid van den Gouverneur-Generaal af. Hoeveel staatsmansbeleid, diepe menschenkennis en toewijding aan de schoone, maar zware taak zijn er niet noodig, om die hooge plichten te kunnen vervullen!

Geen wonder, dat telkens wanneer de Koning tot de benoeming van een Gouverneur-Generaal zal overgaan, de verwachting hoog gespannen is. Vooral in Indië. In Nederland is de benoeming voor de meesten slechts de beantwoording van de vraag, wien de rijkst bezoldigde en meest begeerde hooge betrekking zal toevallen; doch in Indië wordt aan de benoeming een beteekenis gehecht, die geheel met de inzichten omtrent de belangen van land en volk vereenzelvigd is. Worden er verbeteringen gewenscht, de naam en het verledene van den nieuwbenoemde doen op de vervulling dier wenschen hopen of een voortduren van het bestaande vreezen; zijn er toestanden, van welke men gevoelt, dat een krachtige hand ze zal moeten veranderen, het bericht der benoeming zal de hoop op die veranderingen aanwakkeren of terneerslaan. Het is waar, menige illusie is bedrogen uitgekomen, maar de hoop blijft.

De taak van den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal is zwaar. »Dat er veel te wenschen is zal niemand ontkennen; evenmin dat in Indië in de laatste jaren weinig vooruitgang viel waar te nemen. In de politieke aangelegenheden betreffende het grondgebied waren wij niet gelukkig, getuigen nog de laatste koloniale verslagen. In de Atjeh-geschiedenis is een gelukkige wending gekomen, maar niet dan na een weifelende politiek, terwijl een misplaatst en gelukkig ook mislukt streven om voorbarig het burgerlijk gezag in te voeren het prestige van de Indische Regeering niet heeft verhoogd. Onder de Europeesche industriëelen en handelsbevolking is de geest van ontevredenheid in hooge mate gestegen, vooral door de houding der Regeering tegenover de belastingschuldigen. In de ambtenaarswereld klagen de leden der rechterlijke macht over miskenning van de waardigheid en onafhankelijkheid der magistratuur. In het leger valt niet op veel te roemen, nu de uitputting, die de Atjeh-oorlog heeft veroorzaakt, slechts langzaam en in geringe mate wordt hersteld. En naast die bijzondere klachten — als wij ze zoo noemen mogen — de algemeene. Het stelsel om noodeloos aan de gouvernements-cultuur

de particuliere ontginning en landbouwnijverheid op te offeren; de verwaarloozing van een der hoogste belangen van Java — aanzienlijke uitbreiding der irrigatiewerken; de bewijzen van onmacht om belangrijke verbeteringen te brengen in het telken jare al meer verouderende en eenzijdiger drukkende stelsel van belastingen op de inlandsche bevolking; de onkunde en het gebrek aan initiatief, waardoor zulke rijke schatten, die de bodem ons zou kunnen opleveren, tot de vrome wenschen blijven behooren: de miskenning der belangen van den voornaamsten tak der volksnijverheid, den landbouw; de toeneming van het demoraliseerend opium-schuiven met al den ellendigen aanhang van het tegenwoordig pachtstelsel; de nog steeds gebrekkige veiligheid, zelfs op zee onder de kusten van Java; — over dat alles en nog meer is sedert lang geklaagd, maar ook het bestuur der laatste jaren heeft daarin geen verbetering aangebracht. Waar men voldoende kennis van de toestanden had verwacht, werd de noodzakelijkheid om toch nog eens nader te onderzoeken voor de zooveelste maal vernomen; waar op een krachtig optreden was gehoopt, zag men meer weifeling dan beslistheid, somtijds zelfs onmacht; waar op de toekomst moest gelet, werd bij het tegenwoordige stilgestaan. Niet altijd, maar toch dikwerf, veel te veel geschiedde het zoo.

»Zeker, er zijn ook eenige lichtpunten in ons koloniaal bestuur der jongste tijden. En daaronder rekenen wij vooral, met dankbaarheid, de uitbreiding van het spoorwegnet op Java. Maar toch kan dat weinige licht de schaduwen niet verdrijven. En bij de beoordeeling der vraag of er genoeg is gedaan, moet niet zoozeer gelet worden op hetgeen er is verricht, als wel op hetgeen er had kunnen en moeten gedaan zijn. En dan is het antwoord beschamend."

Het Vaderland besluit met de hoop, dat de verwachtingen, welke men van den nieuw benoemden landvoogd koestert, zooveel mogelijk verwezenlijkt zullen worden; het hoopt dit voor Nederland zelf en »voor het schoone, door ons lang niet genoeg gewaardeerde Indië".

— »EEN ONVERWACHTEN STAP VOORUIT" noemde *het Vaderland* den 30en November de benoeming van den heer 's Jacob, toen het de benijdenswaardige gelegenheid had zijn lezers te verrassen met een uittreksel uit een door nagenoeg allen reeds vergeten brochure, die in 1859 te Rotterdam verscheen. In dat vlugschrift staat o. a.:

»De groote alles beheerschende vraag is deze: is vrije arbeid op groote schaal, »is vrije cultuur mogelijk, met behoud van de tegenwoordige inrichting der »inlandsche maatschappij en zonder den inlander in nog erger toestand van »druk te brengen, dan waarin hij thans onder het dwangstelsel verkeert? Op »die vraag antwoord ik met de innigste overtuiging: dat is niet mogelijk. Tegen »vrije cultuur, die naar het oordeel der voorstanders zeer terecht verbetering »van het lot der inlanders op het oog heeft, verzet zich de geheele inrichting »der inlandsche maatschappij, verzet zich het Oostersche begrip van slaafsche »onderwerping aan gezaghebbenden, het begrip van misbruik van gezag door »Oostersche gezagvoerders, de druk der heerendiensten en eindelijk het gemis »aan individueel landbezit. Neemt deze belemmeringen weg, en de vrije cultuur »zal mogelijk zijn en een weldaad voor een bevolking van vele millioenen."

En verder:

»De levensvoorwaarden voor vrije cultuur zijn afschaffing van de heerendiensten »en het verleenen van individueel landbezit aan de tegenwoordige opgezetenen.

»Zoolang de inlander geen vrije beschikking heeft over zijn tijd, is elke over»eenkomst reeds à priori ijdel; want de ondernemer kan onmogelijk berekeningen »bouwen op den arbeid van een bevolking. die ten allen tijde geroepen kan »worden om voor het Gouvernement of voor haar hoofden werk te verrichten. »En de grond moet den Javaan individueel toebehooren, de bezitter moet ten »opzichte van de bearbeiding van den grond onafhankelijk zijn van de willekeur »van het dèsa-hoofd. En als die voorwaarden vervuld zullen zijn, dan eerst zal »de productie met reuzenschreden vooruitgaan en direct en indirect ook voor »den Staat nieuwe bronnen van voorspoed openen. Die hervormingen op zichzelve, »ik erken het volgaarne, zijn hoogst gewichtige vraagstukken, en de staatsman. »die ze met moed en beleid zal weten en durven tot stand brengen of slechts »voorbereiden, zou voorzeker voor tijdgenoot en nageslacht zich een onvergetelijke »eerzuil stichten."

Zoo schreef de heer 's Jacob in 1859.

Hoe klinkt die taal geheel anders, zegt *het Vaderland*, dan - om bij een zeer nauw verwant onderwerp te blijven — de slinger-om den-arm-stijl der »neutrale" conversie-circulaire van de heeren van Goltstein en van Lansberge, een circulaire die zóó neutraal is, dat zij zich ook onzijdig houdt ten aanzien der bezwaren, die de ontwikkeling van den agrarischen toestand in den weg staan, ja, die bezwaren als van geen overwegende beteekenis beschouwt. *Het Vaderland* meent, Indië met de benoeming te mogen geluk wenschen, te meer daar ook de uitbreiding van het spoorwegwezen in den heer 's Jacob zeker een warm voorstander en een kundig beoordeelaar zal vinden, en »de nieuw benoemde Gouverneur-Generaal in de gunstige omstandigheden verkeert, niet alleen door zijn karakter en maatschappelijke positie, maar vooral ook door zijn vaste overtuiging en zijn kennis van Indië, om een meer onafhankelijk standpunt in te nemen, en het prestige van den Gouverneur-Generaal — dat in de laatste jaren niet verhoogd is — omhoog te houden." Ook moet men, volgens *het Vaderland*, »den Minister van Koloniën dank weten, dat hij niet geschroomd heeft over het hemelsbreed verschil tusschen het politiek-economisch geschrift van den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal en de conversie circulaire van den aftredenden Landvoogd heen te stappen."

Aan het belangrijk artikel van *het Vaderland* ontbreekt slechts één ding, n.l. de op degelijke gronden berustende verzekering, dat de Minister den inhoud van het politiek-economisch geschrift kende, en dat de nieuw benoemde Gouverneur-Generaal dezelfde beginselen voorstaat als de heer F. 's Jacob van het jaar 1859.

— De *Amsterdamsche Courant* van 2 December vindt het niet onaardig om te zien, hoe sommige bladen van de zich noemende liberale partij zich aan »een illusie" overgeven en in den heer 's Jacob de opgaande zon aanbidden. Uit een brochure, welke deze Heer in 1859 geschreven heeft, trachten zij de waarschijnlijkheid te destilleeren, dat hij in 1881 als Gouverneur Generaal Insulinde zal besturen in den geest der van Hoëvell's en van de Putte's, en vooral verwachten zij dat hij zich haasten zal de conversie-circulaire van zijn voorganger ongedaan te maken, óp grond dat hij in 1859 zich voor vrije cultuur en individueel landbezit heeft verklaard.

De schrijver in de *Amsterdamsche Courant* acht het ondenkbaar, dat de Minister van Goltstein de circulaire zoo spoedig aan vernietiging

zal prijs geven, en gelooft bovendien niet, dat de heer 's Jacob, na alles, wat in de 21 jaren sedert zijn vertrek uit Indië en sedert het verschijnen van zijn brochure is voorgevallen, belangstellend te hebben gade geslagen, nog dezelfde gedachten betreffende vrije cultuur en vrijen arbeid op Java heeft als in 1859.

Zou de *Amsterdamsche*, die den liberalen bladen verwijt, dat zij den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal het hof maken, kunnen verklaren *dat* de heer 's Jacob sinds 1859 al de gebeurtenissen in Indië belangstellend heeft gade geslagen, en *waarom* de heer 's Jacob, op grond van hetgeen er na zijn vertrek uit Indië voorviel, de denkbeelden welke hij tijdens zijn verblijf in Indië aanhing, zou moeten laten varen?

»Wanneer", zegt de *Amsterdamsche Courant* aan het slot, »wanneer de heer 's Jacob verklaart, dat èn de geheele inrichting der inlandsche maatschappij èn het Oostersche begrip van slaafsche onderwerping aan gezaghebbenden zich verzetten tegen de zegeningen van vrijen arbeid, vrije cultuur en individueel grondbezit, welke de liberale Nederlanders verklaren, aan de inlanders te willen geven, en dat die *onmogelijk* weg te nemen belemmeringen eerst moeten worden uit den weg geruimd, is het zeker wel een illusie, als men van dienzelfden man, geroepen tot het bestuur over de inlandsche maatschappij, gelijk zij is ingericht en met haar Oostersche begrippen, maatregelen of adviezen aan de Nederlandsche Regeering verwacht, welke tegen het belang zouden zijn van ons gezag Er zijn toch van die toestanden in Indië, waaraan men niet kan raken, zonder dat gezag gevaar te doen loopen. De vraag is dus maar, of wij in ernst heer en meester in Indië willen blijven of niet. Zoo ja, dan gedrage men zich naar de conversie-circulaire van den Gouverneur-Generaal van Lansberge: zoo neen, dan ga men voort met de Westersche begrippen op Oostersche toestanden toe te passen. en iedere stap op dien weg zal het oogenblik naderbij brengen, waarop 20 millioen Javanen het volmaakt onnoodig en overbodig zullen vinden, om zich uit de verte door 4 millioen Europeanen te laten regeeren. Men kieze!"

Een *Schlagwort!*

Heeft de ondervinding ergens op Java geleerd, dat het individueel grondbezit schadelijk is voor het gezag? Zelfs een gedwongen conversie van communaal in individueel grondbezit zou dat niet zijn. De bevolking, die tijdens den bloei van het cultuurstelsel en ook nog daarna de gewelddadige en hoogst afkeurenswaardige vernietiging van het individueel bezit verdragen heeft, zou der Regeering zeker niet vijandig worden, wanneer deze de willekeur van weleer zooveel doenlijk trachtte te herstellen. Het ware te wenschen, dat dergelijke Westersche begrippen (van rechtvaardigheid en gezonde landhuishoudkunde) méér werden toegepast op Oostersche toestanden.

Wordt ons gezag misschien bedreigd, wanneer men de *slaafsche* onderwerping eenigermate tempert, den kleinen man tot het besef brengende dat hij willekeur en knevelarij *niet* te verdragen heeft? Als dat het geval was, dan zou ons gezag veroordeeld zijn.

De heer 's Jacob heeft zulks begrepen. Op de twee genoemde belemmeringen wijzende, sprak hij: »Neem deze belemmeringen weg,

en de vrije cultuur zal mogelijk zijn en een weldaad voor een bevolking van vele millioenen" — En hij *wilde* dat de belemmeringen weggenomen zouden worden. Moeielijkheden achtte hij natuurlijk aan 't vervullen van die taak verbonden; maar onoverkomelijk waren ze ook zijns inziens niet. »Integendeel" — om nogmaals *het Vaderland* aan te halen — »in het vol bewustzijn van den goeden weg gevonden te hebben, sprak hij krachtig de overtuiging uit, dat wat er gedaan *moet* worden, ook gedaan *kan* worden."

Dat is duidelijk. Het is mogelijk, dat de verwachting welke *het Vaderland* van den nieuwen Gouverneur-Generaal betreffende grondbezit en heerendiensten koestert, later blijkt een illusie geweest te zijn, maar dan zal ook het vertrouwen op de vastheid van zijn overtuiging blijken, een illusie te zijn geweest. Gelukkig bestaat er nog niet de minste reden, om de standvastigheid van den heer 's Jacob in twijfel te trekken.

— Afgescheiden van den glans en het voordeel, welke aan den Buitenzorgschen troon verbonden zijn gebleven, zegt de *Middelburgsche Courant* in haar nummer van 27 November, heeft hij van zijn vroegere beteekenis veel verloren. »In dien zin, dat een bezoeker der audientiezaal van het gouvernements-paleis te Weltevreden, de lange rij van beeltenissen van oud-gouverneurs, van Pieter Both's tijd tot op den onzen, overziende, velen daarvan als l a n d v o o g d e n in den waren zin des woords zal begroeten; maar hij in de heeren met geborduurde rokken uit het laatste paar tiental jaren niet veel meer dan gewone, zeer hooggeplaatste ambtenaren hoeft te zien."…. »De 7 jaren van Coen's bestuur, de 25 van Maetsuiker, de 3 van Daendels, de 3 van Van den Bosch, — om van anderen te zwijgen, — zijn in Indië's geschiedenis tijdvakken van gelijke beteekenis, als de regeeringen van sommige souvereinen voor onafhankelijke volken geweest zijn; even goed als men in de kunst, de zeden, de letterkunde, de regeeringsmanieren van Frankrijk spreekt van een stijl-Lodewijk XIV, zoo zou ook, sprekende over Indische toestanden, de uitdrukking: »stijl-Daendels", of »stijl-Coen" voor iemand, die met de geschiedenis van Indië vertrouwd is, een niet twijfelachtige beteekenis hebben." Maar na den heer Rochussen is het ambt van gouverneur-generaal in dien zin geen landvoogdij meer geweest. In de jaren toen hij regeerde — van 1845 tot '51 — werd het ministerie van koloniën nog door matglazen ruiten voor het gluren van de menigte bewaard; »niet zonder grond mag men beweren dat de Gouverneurs-Generaal Merkus en Rochussen, die na de regeering van Willem I, maar vóor de bemoeiing der Staten-Generaal met het inwendig bestuur der koloniën, het oppergezag in Indë gevoerd hebben, zulks met meer zelfstandigheid gedaan hebben dan het geval was met de gouverneurs-generaal onder de O. I. Compagnie, welke van hare lasthebbers stipte gehoorzaamheid in bepaalde opzichten, behoudens volkomen onafhankelijkheid in andere, eischte." Sedert is de beteekenis der waardigheid met iedere benoeming afgenomen, en onder die gewijzigde omstandigheden zijn de eigenschappen, welke den diplomaat plegen te kenmerken, de meest gewaardeerde hoedanigheden voor aspiranten naar den Buitenzorgschen troon geworden.

De heer 's Jacob is een bekwaam en energiek man, maar geen diplomaat, en het zal te bezien staan, of het hem onder het draaien van het ministeriëele »lotsverwisselings-wentelrad", zoo goed als zijn voorganger zal gelukken, zich te Buitenzorg in evenwicht te houden. De voornaamste beteekenis van zijn benoeming is, dat Indië een spoorwegkoning krijgt. De heer 's Jacob vindt de uiteinden van 't net aangevangen, de vraag van staats- of particulieren aanleg in eerstbedoelden zin beslist, de beginselen van aansluiting en voortzetting in hoofdzaak uitgemaakt. Door zijn speciale kennis en ervaring kan de voltooiing van het net in hooge mate bespoedigd en bevorderd worden. Gelukt het hem dat werk tot stand te brengen, dan zullen, alleen voor die weldaad aan Java, toekomstige bezoekers der audientiezaal te Weltevreden, eenmaal voor de beeltenis van den hr. 's Jacob staande, hem den lof niet onthouden: »Een landvoogd kon hij niet meer zijn, maar onder de administrateurs, wier nagedachtenis wij in eere houden, verdient zijn naam met dankbaarheid genoemd te worden."

Dat is het gevoelen van de *Middelburgsche Courant*.

Haar zeer lezenswaardig artikel vindt, wat de hoofdzaak betreft, bij ons alle instemming. Tegen een paar, nog niet door ons vermelde, punten hebben wij bezwaar.

1°. »Onder den invloed der telegraphische gedachtenwisseling tusschen den Haag en Buitenzorg", zegt de *Middelburgsche*, »is het initiatief tot den Atjeh-oorlog zoodanig onkenbaar geworden, dat zelfs de geschiedenis aarzelen zal wien zij daarvoor feitelijk en zedelijk verantwoordelijk stellen moet, en de last dier aansprakelijkheid op de namen Loudon en Fransen van de Putte verdeeld zal blijven drukken."

Wij herinneren den schrijver het telegram, door den Minister van Koloniën den 18en Februari 1873 aan den Gouverneur-Generaal gezonden en o. a. deze woorden inhoudende: »Zend een krachtige zeemacht naar Atjeh om dat rijk opheldering en rekenschap te vragen. Zoo Atjeh niet behoorlijk aan onzen eisch voldoet, dan moeten de noodige strijdkrachten worden bijeengebracht, waarmede wij onzen eisch, zonder het minste verwijl, genoegzaam klem kunnen bijzetten." Met dat ondubbelzinnig telegram in handen moet men, meenen wij, de aansprakelijkheid voor het verklaren van den oorlog opleggen aan den Minister van de Putte, even als het dien Minister en eenigen zijner voorgangers te wijten is, dat men in Indië niet beter voor den krijg toegerust was.

2°. »De Atjeh-oorlog en de invoering der nieuwe belastingen", zegt de *Middelburgsche* elders, »moeten de voeten van den Buitenzorgschen troon wel eens hebben doen trillen. Maar de heer van Lansberge is er, deftig en met waardigheid, op blijven zitten en zal op gelijke wijze in de koets van glas en góud stappen, welke hem uit zijn paleis op Rijswijk in statigen optocht naar den Kleinen Boom terug zal brengen."

't Laatste ontkennen wij niet, maar dat de Gouverneur-Generaal zich op den troon door waardigheid onderscheiden zou hebben, is ons onbekend. Hoe was de houding van dien Gouverneur-Generaal in de Atjeh-zaak? Welke belangrijke quaestie bracht hij tot afdoening?

Welke beginselen volgde hij bij benoemingen? Er is dikwijls geklaagd over den Gouverneur-Generaal Mijer, en ver van altijd ten onrechte, maar men maakt zich jegens den Gouverneur-Generaal van Lansberge aan vleierij schuldig, indien men hem met den Gouverneur-Generaal Mijer op één lijn stelt.

De boekenstrijd over Atjeh. Het *Handelsblad* (zie het nummer van 11 December) is van oordeel, dat de werken van generaal Van Swieten in letterkundige waarde onmiskenbaar veel hooger staan dan die van zijn tegenstanders. Behalve de vloeiende stijl treft den lezer in het laatste weerschrift van den generaal zijn algemeene kennis en rijke ondervinding. Consequent in zijn beginsel dat het niet genoeg is den Indischen volken bij opstand of verzet vrees, maar vooral vertrouwen, zoo mogelijk liefde voor het Nederlandsch bestuur in te boezemen, wraakt hij met veelzijdige kennis van land en volk elke andere politiek in onze koloniën en staaft hetgeen hij zegt door menigvuldige voorbeelden uit de Java-oorlogen, uit Bali, Celebes, de Zuid- en Oostkust van Borneo, enz. Generaal Van Swieten maakt deze balans voor de jaren sinds 1874 op:

»Aan de debetzijde: 30 000 menschenlevens, 160 en meer millioen gulden benevens de invoering van nieuwe belastingen in Nederland en in Indië om het stelsel (de door den generaal Verspyck verdedigde agressieve politiek) staande te houden.

»Aan de creditzijde: een verbitterd volk en een verwoest land, dat Nederland ruineert en met bajonetten bezaaid moet worden om het betrekkelijk kleine veroverde deel te kunnen behouden."

Dat is vrij sterk gekleurd, maar moeielijk is het te ontkennen, zegt het *Handelsblad*, dat de militaire verhoudingen in Indië ernstige zorg baren. Men moet bij alle inspanning, welke Atjeh vordert, schromen, elders in den Archipel, waar onlusten broeien, krachtig op te treden. Bovendien wordt het leger met bezuinigingen bedreigd. Eerst wilde men de sterkte van de cavalerie met twee derden verminderen, ten einde de gelden te vinden voor de oprichting van een korps van 1200 bereden politiesoldaten; thans nog is een nieuwe legerorganisatie in het verschiet, wellicht met inkrimping tot doel, ofschoon onpartijdige stemmen van zeer bevoegden pleiten voor uitbreiding, althans voor handhaving der legersterkte. »Generaal Van Swieten staat dus lang niet alleen."

De generaal vergelijkt zijn operatieplan met het niet toegepaste plan van generaal Verspyck. Wie echter zal uitmaken, of een ontwikkelde onderstelling al dan niet gelukkige kansen zou hebben geloopen? Om zich niet op broos ijs te wagen, zal het *Handelsblad* den generaal op dat terrein niet volgen, maar wat de generaal omtrent de transportdiensten, enz. mededeelt, wordt gewaardeerd als een krijgskundige bijdrage, die door ernstige beoefenaars der Indische krijgskunde wel ter harte genomen mag worden.

»Een fraai hoofdstuk" is, volgens het *Handelsblad*, dat, waarin de ongelukkige gebeurtenissen van 16 April 1874 worden besproken, »Van Swieten's critiek omtrent den aanval op dien datum en menige andere tot heden onbekende bijzonderheid van Romswinckel's verhou-

ding tot beide bevelhebbers, licht tevens een tipje op van den sluier, die nog heenligt over de waarheid — een andere dan de officieele — omtrent den onvriendelijken geest, die den generaal Van Swieten in zijn hoofdkwartier omringde, en onvermijdelijk het vertrouwen in den opperbevelhebber moest schokken."

Aan die critiek verbindt het *Handelsblad* nog een voorstel. Wij deelen dat dadelijk mede, na onze bevreemding en ons leedwezen te kennen gegeven te hebben omtrent het zwijgen van het *Handelsblad* over de tegenstrijdigheid tusschen generaal Van Swieten's dagboek en generaal Van Swieten's telegrammen. Op die tegenstrijdigheid heeft generaal Verspyck de aandacht gevestigd en wij hebben niet kunnen ontdekken, dat generaal Van Swieten zich aangaande dat kapitale punt voldoende heeft verantwoord, en evenmin dat generaal Van Swieten de waarheid huldigde toen hij beweerde, dat noch hij noch kolonel Pel de veel besproken briefjes van kapitein Vervloet ontvangen heeft.

Het *Handelsblad* verwacht, dat ook generaal Verspyck zich nu weer aan het schrijven zal zetten; hoe trouwens zou die opperofficier dit *kunnen* nalaten? Generaal Van Swieten toch beschuldigde hem o. a. van desbewust onwaarheid te hebben gesproken.

Buitenlandsche schrijvers hebben deze strijdschriften op één lijn gesteld met die, waarin de Fransche militaire autoriteiten de handelingen van 1870 en '71 trachtten te vergoelijken. Maar dat generaal Trochu werd aangevallen door zijn vijanden is hieruit te verklaren, dat Parijs werd ingenomen; welke nederlaag echter kan men verwijten aan de beide mannen, die elkanders vijanden zijn geworden, terwijl Nederland ten aanschouwe van de wereld, welke hun succès, hun moed en hun volharding luide heeft toegejuicht, partij kiest voor de eene of de andere zijde?

De pennestrijd tusschen generaal Van Swieten en generaal Verspyck is grootendeels aan eigenzinnigheid toe te schrijven. Hij is echter zeer nadeelig voor onze krijgsmacht en voor den naam der bevelhebbers. Er moet een einde aan komen. De mogelijkheid daartoe bestaat. »Het gouvernement benoeme een commissie van kundige officieren en ambtenaren, bij voorkeur onder hen, die aan de expeditie hebben deelgenomen; vertrouwe hun alle stukken van diplomatieken en van krijgskundigen aard toe en drage aan die commissie zonder eenigen band de samenstelling op van het waarachtig verhaal van den 7jarigen krijg in Atjeh. Dat werk zal nog ander nut hebben dan het beëindigen van noodlottige twisten. De krijgsgeschiedenis zal worden verrijkt met een Nederlandsch werk, gelijk Oostenrijk en Italie bezitten over den oorlog van 1866 en Duitschland over den reuzenstrijd van 1870 en '71. Inzonderheid de koloniale mogendheden zullen veel belangstelling toonen in een werk, hetwelk rijke leering moet bevatten voor de leiding van den oorlog in tropische gewesten en duidelijk zal maken, hoe het gouvernement van Nederlandsch-Indië zich heeft gekweten van de verplichting, om de algemeene belangen van handel en scheepvaart in den Oostindischen Archipel tegen belemmering te beveiligen."

Dat voorstel ondersteunen wij gaarne, indien er reden is om aan

te nemen, dat de twee generaals in afwachting van de uitspraak der commissie den strijd zullen staken. Voordat het commissoriale werk voltooid is, verloopen er licht tien jaren, en tegen dien tijd zal de strijdlust wel bekoeld zijn.

Voor en tegen het Consignatie-stelsel. Drie artikelen, in het *Handelsblad* van 7, 8 en 9 December te vinden, dragen dat opschrift.

In het eerste tracht het *Handelsblad* aan te toonen, dat de tegenstanders van het consignatie-stelsel zich vaak met ondeugdelijke argumenten vergenoegen.

Zoo stellen zij het verzenden van koffie en tin naar Nederland gelijk met het heffen van differentiëele uitvoerrechten; trapsgewijze willen zij den verkoop op Java zien uitbreiden, trapsgewijze om schokken te vermijden, maar het einddoel is: verkoop van alles in Indië.

Verkoopen echter de particulieren zelven hun product alleen op Java? Het tegendeel is waar. Tabak, thee, notenmuscaat, indigo gaan nagenoeg geheel naar Europa Van suiker en vrije koffie wordt een deel in Indië aan de markt gebracht, maar in verhouding tot het geheel is dat niet belangrijk. De algemeene regel is, dat de Europeesche planters *niet* in Indië verkoopen.

Aan stappen om daarin verandering te brengen, heeft het niet ontbroken; zelfs is enkele jaren geleden een krachtige poging aangewend, om door samenwerking van planters en kooplieden een theemarkt te Batavia te vestigen, maar de uitkomsten zijn steeds onbevredigend gebleven. De Indische theeplanters, die weinig met de Nederlandsche markt zijn ingenomen, zenden hun product nu naar Engeland; in Indië verkoopen zij het *niet*. »Het schijnt ons uitermate gewaagd", zoo luidt de conclusie van het *Handelsblad*, »om als een axioma te stellen, dat het gouvernement blaam verdient, wanneer het handelt precies als de planter, van wien niemand iets anders denkt, dan dat hij zijn eigenbelang najaagt."

Het *Handelsblad* staat daarna stil bij het argument, door *de Economist* geopperd: »De belangen van den Indischen handel en van de belastingplichtigen in 't algemeen zijn voor de Regeering niet minder bindend, dan die der Nederlandsche commissiehuizen en overige met het consignatie-stelsel opgegroeide belangen." De stelling wordt als juist erkend, maar ze is op deze quaestie niet toepasselijk. De producten mogen niet naar Nederland gezonden worden, om de Nederlandsche markt te bevoordeelen; mogen ze wel in Indië worden verkocht ten voordeele van de Indische markt? In Indië wordt reeds een vierde van het product aan de markt gebracht; reeds nu dus wordt de handvol kooplieden, die in Indië handel in koffie drijven, niet stiefmoederlijk bedeeld, en men moet wel in aanmerking nemen, dat hetgeen door de voorstanders van den verkoop in Indië met den weidschen naam van »Indischen handel" wordt aangeduid, weinig anders is dan het trekken van wat commissiepenningen door enkele huizen, die zich met het inkoopen voor de Europeesche of Amerikaansche markt belasten. Voor iederen pikol koffie meer, die in Indië verkocht wordt, zal een gulden of zoo in de kassen der Indische handelshuizen kunnen vloeien, maar van verlevendiging van handel

of vermeerdering van vertier zal geen de minste sprake kunnen zijn.

Er is nog een argument, dat voortdurend ten gunste van den verkoop van meer producten in Indië wordt aangevoerd; door *de Economist* is het gebruikt, door de Bataviasche Kamer van Koophandel (in 1877) en door de Amsterdamsche insgelijks (in 1878). Het argument ontleent zijn oorsprong aan hetgeen zeer oneigenaardig met den naam van het »Indisch tekort" wordt aangeduid; dat is: de som, die jaarlijks ten behoeve van den Indischen dienst moet aangevoerd worden uit de opbrengst der hier te lande geveilde producten. De trapsgewijze uitbreiding van den verkoop in Indië acht men het natuurlijk middel tot voorziening in het Indisch tekort, tot het geven van een gezonden grondslag aan de Indische geldmarkt.

In die meening kan het *Handelsblad* weder niet deelen.

Het Gouvernement wijkt ten deze in geen enkel opzicht af van hetgeen de particuliere planter veelal doet: het Gouvernement zendt zijn producten naar Nederland ten verkoop en verschaft zich fondsen door wisseltrekking, welke wissels worden gekocht door hen, die naar Europa te remitteeren hebben. Zichzelve benadeelt de Regeering daardoor zeker niet; haar papier wordt door de koopers verkozen boven alle ander; zij heeft altijd een schreefje vóór boven andere planters. Natuurlijk is de concurrentie, welke de Regeering door het aan de markt brengen van papier van den allereersten rang den wissels van banken of particulieren aandoet, dezen niet altijd even aangenaam, maar dit komt dan toch den koopers weder ten goede, en »het beweren, dat het kleine verschil in appreciatie van gouvernementswissels en ander vertrouwbaar papier een storenden invloed op de bewegingen der geldmarkt uitoefent, is tot in het bespottelijke overdreven" De verhouding tusschen wissel en specie is in de laatste jaren in Indië vrij standvastig geweest, en, wat vooral merkwaardig is, geregeld ten gunste van het papier. Het Gouvernement plaatst zijn op zes maanden na dato getrokken wissels tegen ongeveer pari en het particulier papier is slechts weinig goedkooper, zoodat het renteverlies den kooper in het geheel niet of slechts voor een zeer gering deel wordt vergoed.

Verder moet de geldcirculatie het ontgelden. Het is het *Handelsblad* onbegrijpelijk, hoe in 't algemeen het stelsel van verkoop der gouvernementsproducten op de geldcirculatie eenigen invloed kan uitoefenen. »Of de Regeering haar kassen vult door wissels dan wel door producten te verkoopen, schijnt, wat den omloop van specie betreft, zoo onverschillig mogelijk. Wat zij ontvangt, is in beide gevallen een deel van het in Indië aanwezige betaalmiddel, en is eveneens in beide gevallen bestemd, om 's lands kas te verlaten zoo spoedig als het gekomen is." Al had de Regeering geen enkelen pikol koffie of tin te verkoopen, 't zij hier te lande of in Indië, zij heeft te zorgen, dat er geen gebrek is aan specie, zoowel grove munt als pasgeld in al zijn verdeelingen, en daar in Indië geen muntinrichting is, kan hieraan alleen worden voldaan door toezending uit Nederland. Het *Handelsblad* gelooft, dat Indië zich sedert langen tijd in een ruime en gelijkmatige geldcirculatie verheugt, en dat dit aan een oordeelkundige regeling der specie-uitzending te danken is.

Wanneer mocht blijken, dat de particuliere planter een andere markt gaat zoeken, dàn is zeer zeker ook voor de Regeering de tijd aangebroken, om zijn aanvoeren herwaarts te temperen. Is de verhouding tusschen afzet en aanvoer ongunstig, en wordt dus de handel in het artikel traag en lusteloos, dan is niets minder geschikt om het evenwicht te herstellen dan gedwongen aanvoeren, die, gelijk de gouvernements koffie, niet onverkocht mogen blijven. Bij overdrijving van het consignatie-stelsel is er dus onbetwistbaar groote kans op slechte prijzen voor de schatkist en op voortdurend malaise in den handel.

Nu bedroeg, blijkens de becijferingen van mr. N. P. van den Berg, de gouvernements-oogst op Java in de viertallen jaren:

1868—1872.	2 952 000	pikols,
1872—1876.	3 284 000	» en
1876—1880.	4 248 000	» en het is

zoo goed als zeker, dat het bij die vermeerdering niet blijven zal, want de belangen van haar koffiecultuur zijn in de laatste jaren door de Regeering zeer »behartigd". Zal de afzet dezelfde elasticiteit vertoonen als de aanvoer?

Blijkens de historisch-statistische gegevens van mr. van den Berg heeft de algemeene uitvoer van koffie uit Nederland in 1861 nagenoeg 63 millioen KG. bedragen, en in het jaar 1877, dat gunstig afstak bij al zijn voorgangers op één na, ruim 78 millioen. »Er is dus volstrekt geen aanleiding tot jammerklachten over het verloopen der Nederlandsche koffiemarkt; er is zelfs gezonde vooruitgang." Maar het laat zich niet voorzien, dat een snelle vermeerdering van den toevoer zou leiden tot iets anders dan tot opeenhooping van product, dus tot trager en verliesgevenden handel. Brengt de Regeering in de naaste toekomst geen verandering in het consignatie-stelsel, dan zal de gedwongen aanvoer van het gouvernement zóó ruimschoots in de behoeften der Nederlandsche markt voorzien, dat er voor particuliere aanvoeren geen plaats meer blijft, en deze elders een goed heenkomen moeten zoeken.

Naar het advies van het *Handelsblad* moet de Regeering, zoodra zij bespeurt, dat de particuliere aanvoeren naar Nederland verminderen, in dezelfde verhouding als de hare vermeerderen, aan die vermeerdering paal en perk stellen, door in Nederland niet meer dan b. v. 7 à 800 000 pikols en al het overige in Indië te verkoopen. Niemand kan ontveinzen, dat tusschen aanvoer en afzet evenwicht moet bestaan, en dat het voortdurend verstoren en verbreken daarvan door gedwongen aanvoeren den handel grootelijks benadeelt. »Alleen een zeer bekrompen ijverzucht op de voordeelen van den Indischen handel kan het onvoorwaardelijk behoud der tegenwoordige regeling verlangen."

De drie artikelen van het *Handelsblad* lieten wij zonder eenige aanmerking de revue passeeren.

Toch hebben wij bedenkingen, die, naar 't ons voorkomt, niet van alle belang zijn ontbloot. O. a. deze:

Wat het *Handelsblad* vóór het consignatie-stelsel aanvoert, berust hierop, dat ook particulieren hun product bij voorkeur in Europa

verkoopen; wordt zoo gehandeld door hen, die het best weten waar de markt het voordeeligst is, dan doet het Gouvernement verstandig, met ook zijn product niet op Java aan de markt te brengen.

Het *Handelsblad* gaat uit van een verkeerd systeem.

Verscheidene planters zenden hun product naar Europa, dat is zoo; eenigen doen dat uit vrije verkiezing, anderen omdat zij door een contract gebonden zijn. De laatsten mag het *Handelsblad* niet mederekenen, en in tegenstelling met het eerste wijzen wij op hetgeen er in Indië zelf verkocht wordt. Laat het *Handelsblad* eens onderzoeken, wat er elk jaar op Java onder anderen in suiker, koffie en indigo omgaat, en het zal verbaasd staan over den omvang van die transactiën. Duizenden en duizenden pikols suiker alleen worden er verhandeld, en zeer dikwijls gebeurt het, dat het product reeds drie- of viermaal van kooper veranderd is, vóórdat het nog geleverd kan worden.

Als het Gouvernement in zijn qualiteit van planter de particulieren moet navolgen, zooals het *Handelsblad* wenscht, dan zal het Gouvernement zich veel minder beperken tot de Nederlandsche markt, en dan zal dus juist het tegenovergestelde gebeuren van hetgeen het *Handelsblad* bedoelt.

GEÏMPORTEERDE LEGERARTSEN. In een tweetal belangrijke artikelen van een onbekend of, liever, ongenoemd schrijver komt het *Handelsblad* van 8 en 9 December op voor de belangen van den geneeskundigen dienst bij het leger in Indië.

Wij moeten ons tot twee citaten bepalen.

Het eerste betreft het gehalte van de vreemdelingen, welke aangeworven zijn, om als officier van gezondheid in Indië te dienen. Men mag, volgens den schrijver, constateeren, dat het meerendeel niet voldoende bekwaam *kan* zijn. »De medische opleiding en het staatsexamen laten in Oostenrijk en Duitschland zeer veel te wenschen over. In de zitting van den 20sten Maart 1865, zeide het Kamerlid van Goltstein; »men gaat daarbij uit van het denkbeeld dat er een groot gewicht kan gehecht worden aan het verkrijgen van dien doctorsgraad in den vreemde. Maar wanneer men van nabij bekend is met hetgeen er op sommige buitenlandsche hoogescholen te dien aanzien voorkomt, zal men van die meening terugkomen, want men vindt daar de meeste gemakkelijkheid en voorkomendheid om er een diploma tot uitoefening der geneeskunst te erlangen. En zou men nu hen, die op deze wijze een diploma hebben verkregen, vrijstellen? Men moest, dunkt mij, ook de vreemdelingen aan het examen onderwerpen." Deze voorstelling is ook nu nog geldig. Zij wordt bevestigd door een stuk van meer recenten datum en officieus karakter, een rapport dat onlangs door dr. Warlomont, 1e vice president van de Kon. Academie van Geneeskunde, met een commissie van vier leden, is ingediend aan den minister van Onderwijs in België, en in druk gegeven. Het handelt over het weren van Duitsche medici uit België als zij niet voldoen willen aan het Belgische examen, en spreekt over de waarde van het Duitsche diploma, verkregen na »Staatsprüfung," in korte trekken aldus: Niet meer dan 4 jaren inschrijving aan een

academie, daarin begrepen slechts 1 jaar kliniek, zijn in Duitschland voldoende om zich het doctorsdiploma te verwerven en aan het staats-examen te onderwerpen, 2 jaren studie minder dan in België. Het is duidelijk, dat de strengheid van het staatsexamen gewijzigd is naar dien korten tijd van studie. Alle geneeskundige vakken worden bij het staatsexamen in ééne zitting geëxamineerd. Virchow zelf heeft op het laatste geneeskundig congres te Amsterdam het onderwijs scherp gecritiseerd. De vrijheid, aan de studenten gelaten in hun studie is oorzaak, dat onder hen uitstekende geesten zich ontwikkelen, maar de groote massa vegeteert onder dit systeem. Vele medische studenten in Duitschland zijn arm, verdienen den kost met les geven en komen toch in 4 jaren gereed. Toen men den studietijd met een jaar verlengd wilde zien, stuitte dit af op het medelijden van den Minister met de geldverlegenheid der studenten. Een oorgetuige schrijft dat hij examen oorde afnemen te Leipzig, dat nog wel als streng bekend staat, en zij waren »pitoyables"; een ander te Berlijn, waar de onwetendheid der candidaten »lui révoltait profondément", en toch werden zij toegelaten tot de practijk. De middenmaat van het gehalte der medici, de maat waarop het aankomt voor de maatschappij, leger incluis, de maat die voor het publiek belang het meest gewenscht is, staat in België – en men kan gerust zeggen: ook in Holland — veel hooger dan in Duitschland. -- Onbegrijpelijk is het dan ook, hoe de minister van Koloniën eenige maanden geleden een langdurig verlof met behoud van bezoldiging kon verleenen aan 2 artsen, die zich te Amsterdam voor rekening van het Rijk hadden bekwaamd tot militair geneesheer in Indië, als reden voor dat verlof o. a. opgevende: ter verkrijging van een doctorsdiploma in Duitschland. Men zou verwachten, dat het groote gebrek aan geschikte geneesheeren den Minister zou nopen die Hollandsche artsen onmiddellijk naar Indië te zenden, artsen die te Amsterdam den lande, we durven niet zeggen hoeveel, hebben gekost; in plaats daarvan bezoldigt hij hen eenigen tijd uit 's Lands schatkist, om, nadat zij den hoogsten Hollandschen titel, dien van arts, voor rijksrekening hebben behaald, een doctorsdiploma van twijfelachtige waarde in het buitenland te halen; is er grooter parodie denkbaar op de rijksuniversiteiten van ons land? Het Rijk, zijn hoog noodige militaire artsen wegzendende, om in een ander land te promoveeren! — Vraagt men nu hoe Duitschland en Oostenrijk dan hunne kundige artsen bekomen, men vindt het antwoord in het feit dat de ijverige jongelieden met eenig fortuin zich niet tevreden stellen met het diploma, maar na hun examen zich nog geruimen tijd toeleggen aan de universiteiten en hospitalen eer zij practijk uitoefenen of privaatdocent worden. Meent de Minister, dat deze laatste categorie zich heeft aangemeld voor Indië? Misschien bij uitzondering, zeker niet als regel. En de uitzonderingen zouden ons artsexamen met glans hebben doorstaan, indien de Minister hen er aan onderworpen had."

Ons tweede citaat wijst een middel aan, om in de behoeften van den geneeskundigen dienst afdoende en voldoende te voorzien. »De Minister beweerde dat verbetering van positie waarschijnlijk ook niet baten zou: er was overal gebrek aan geneesheeren. Dit nu is onjuist.

Holland kan nog best een 50-tal geneesheeren missen. Het platteland zal langzamerhand moeite hebben, maar dit staat niet in het minste verband met de behoefte aan geneesheeren voor Indië. Engeland worstelde ook geruimen tijd met gebrek aan militaire artsen in de koloniën; het besloot eindelijk de positie passend te maken aan hunne diensten en nu melden de burger-geneesheeren zich geregeld aan. Het zou wel wonderlijk zijn, indien zulk een axioma alleen in Holland niet opging.

Indien gij daartoe niet overgaat, dan zal uw tegenwoordig stelsel van opleiding van Hollandsche artsen ook telenrstellingen banen in de toekomst, waarschuwde de heer Keuchenius. Thans wordt een rijkssubsidie gegeven aan medische studenten op de hoogescholen, van *f* 8000, die zich daarvoor verbinden 8 jaren in de koloniën te dienen. Die weg is goed en veel goedkooper dan de inrichting te Amsterdam. Eenige dezer studenten evenwel hebben reeds de genoten toelage teruggegeven, toen zij hunne studiën voltooid hadden; er zijn er onder de thans studeerenden wellicht verscheidene aan te wijzen, die hetzelfde voornemen koesteren.

Hoe immoreel dit zij, hoe afkeurenswaardig dat ouders en voogden van den Staat een toelage nemen (die zij niet behoeven terug te geven bij ziekte of overlijden hunner zonen), dat geld beschouwen als renteloos voorschot, met het vaste voornemen om zich toch niet te houden aan de belofte van den Staat daarvoor te zullen dienen, — de wet kan daartegen niets doen. Die medici zijn den Minister door de handen geglipt, en er zullen er meer volgen, als de kostelooze staatsopleiding niet gesteund wordt door een aannemelijke positie. Nog eens, betaal die jonge artsen behoorlijk met jaarlijksche opklimming; stel het Indische korps niet achter bij het Hollandsche of bij de vloot dat generaals- en kolonelsrangen heeft in den geneeskundigen dienst voor minder verantwoordelijkheid en gemakkelijker arbeid; grief hen niet door het weigeren van verlof dat ge anderen officieren verleent.

Dan zullen de medici niet alleen voor rekening van den Staat komen *studeeren*, maar ook den Staat komen *dienen*; zij zullen overgehaald worden tot blijven en niet, zooals thans, den dienst verlaten of er zich aan onttrekken als zij er eenigszins kans toe zien. Geven wij aldus aan onze landgenooten wat hun toekomt, dan hebben wij geen duren, vreemden afval noodig, en anders wel."

Varia.

UITGIFTE VAN GRONDEN AAN CHINEEZEN EN ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.

Het *Algemeen Handelsblad* besprak en ontried in zijn nummer van 3 Juni j.l. de toelating van Chineezen als erfpachters; aanleiding daartoe vond het in een door de Regeering uitgevaardigde circulaire.

Deze circulaire is volledig te vinden in de pas verschenen 1e aflevering van het *Bijblad op het Staatsblad van N. I.*, deel XVIII. Wij nemen haar daaruit over.

Circulaire aan de hoofden van gewestelijk bestuur (die der Vorstenlanden op Java *uitgezonderd).*

N°. 383. Batavia, 2 Maart 1880.

Bij de behandeling van verzoeken van Chineezen en andere vreemde Oosterlingen ter bekoming van den titel van eigendom of het recht van opstal of erfpacht worden dikwijls bezwaren te berde gebracht, ontleend — niet aan de persoonlijkheid of soliditeit der aanvragers in het bijzonder — maar aan de gebreken en ondeugden, die, naar het oordeel der adviseurs, aan den landaard, waartoe de aanvrager behoort, in het algemeen eigen zijn.

Zoo is men dikwijls tegen toekenning van door Chineezen aangevraagde titels op gronden gestemd, omdat men den Chineezen over het algemeen een hebzucht toeschrijft, die tot knevelarij van de inheemsche bevolking en tot bedriegelijke handelingen ten nadeele van deze en van het Gouvernement leidt.

Daargelaten de vraag, in hoever dergelijke beweringen in hare algemeenheid juist mogen zijn, staat het echter vast, dat zij thans geen reden van bestaan meer hebben, sedert de quaestie omtrent de toelating ook van Oostersche vreemdelingen tot het landbezit door den wetgever reeds in beginsel is beslist.

Bij art. 11 van het Koninklijk besluit van 20 Juli 1870 n°. 15,

tot uitvoering der agrarische wet (*Staatsblad* 1870, n°. 118), is o. m. bepaald:

1°. dat als erfpachters worden toegelaten alle ingezetenen van Nederlandsch-Indië;

2°. dat däardoor evenwel geen verandering gebracht wordt in de verordeningen, krachtens art. 105 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië de voorwaarden regelende der toelating van vreemdelingen.

Als toelichting hierop schreef de Minister de Waal:

»De verordeningen, welke de tweede zinsnede van het artikel handhaaft, — namelijk op de toelating en vestiging van Nederlanders en vreemdelingen, — zijn alleszins voldoende om Westersche en Oostersche vreemdelingen, waar die voor de openbare rust gevaarlijk mochten worden, in toom te houden."

»Een strenge toepassing dier verordeningen is tevens het ware middel tegen de slechte zijde van het landbezit der Chineezen."

»Meermalen is de wenschelijkheid betoogd, om dat landbezit geheel te verbieden, in te krimpen of tot zijn tegenwoordigen omvang te beperken."

»Zulke maatregelen zijn verwerpelijk voorgekomen. Daargelaten, dat zij in overweging gegeven werden met het oog op zoodanig landbezit, waaraan verbonden is het recht om van de inheemsche bevolking belastingen in geld, producten of arbeid te heffen, is er, in het algemeen, geen reden om nijvere vreemde Oosterlingen, die zich goed gedragen, van het landbezit uit te sluiten."

Volgt uit het bovenstaande duidelijk, dat, waar het de verkrijging van landbezit geldt, de wetgever, om billijkheidsredenen, de eene klasse van ingezetenen niet boven de andere heeft willen bevoordeelen, er blijkt tevens uit, dat waar de ondeugden, aan vreemde Oosterlingen eigen, zich ten nadeele van derden mochten uiten, naar het oordeel van den wetgever, ook de middelen aanwezig zijn, om daaraan paal en perk te stellen.

Het is op het verband, dat tusschen de voorschriften op de uitgifte van gronden en die op de toelating en vestiging van vreemdelingen bestaat, dat de Regeering Uw aandacht bepaaldelijk wenscht te vestigen.

Het is onbetwistbaar, dat de bevoegdheid, den hoofden van gewestelijk bestuur bij *Staatsblad* 1866, n°. 57, toegekend, om aan Chineezen of andere vreemde Oosterlingen slechts »tot wederopzeggens" vergunning te verleenen tot vestiging buiten de voor hunnen landaard aangewezen wijken, een zeer krachtig middel is, om de inlandsche bevolking, op erfpachtsperceelen werkzaam, voor knevelarij, of in het algemeen haar belangen en die der Regeering voor benadeeling van de zijde dier vreemdelingen te vrijwaren.

Uw hierboven omschreven bevoegdheid is door niets beperkt, zoodat naar geen bewijs behoeft gevraagd te worden, doch ook, waar kwade praktijken slechts vermoed of verwacht worden, van die macht kan worden gebruik gemaakt.

Stelselmatige uitsluiting der vreemde Oosterlingen van het landbezit in het algemeen heeft echter de wetgever nimmer bedoeld noch

gewild, en het zóu dan ook op den geest eener talrijke en zeer nijvere bevolking als de Chineezen een hoogst schadelijken indruk kunnen maken, indien hun bij de toepassing der wet de voorrechten werden onthouden, welke diezelfde wet hun toekent.

In de voorschriften omtrent de vestiging der vreemde Oosterlingen moet, geheel in overeenstemming met de bedoeling van den wetgever, de kracht gezocht worden tot het fnuiken en weren van meerbedoelde kwade praktijken, en de Regeering heeft ook thans nog de overtuiging, dat met een gestrenge doch rechtvaardige en, waar noodig, ruime toepassing dier voorschriften dat doel alleszins bereikbaar is.

Ik heb de eer door de mededeeling van het vorenstaande aan ontvangen bevelen te voldoen.

De 1ste Gouvernements-Secretaris,

(*w. g.*) Frank.

Op grond van hetgeen in de Juli-aflevering van dit tijdschrift, Jaargang 1880, ter zake is aangevoerd, blijven wij de uitvaardiging van de circulaire betreuren. De toelating van Chineezen is niet in het belang van den inlander en ook niet wenschelijk voor het gezag.

NOG IETS OVER ABDOE'RRAHMAN.

Er is dezer dagen bij den heer Sijthoff te Leiden een boek verschenen, waarvan de titel is »Atjeh à vol d'oiseau" en waarvan de schrijver zich »Melantjong" noemt.

Wij vonden daarin een bladzijde, die zich aansluit bij hetgeen in het November-nummer van dit tijdschrift over Abdoe'rRahman werd gezegd, en als een nieuwe bijdrage voor de kennis van dien merkwaardigen man zeker met belangstelling gelezen zal worden.

»Melantjong" beschrijft een bezoek, dat Toekoe Bait bij den Gouverneur bracht, en wijst er op, hoe ver die Atjehnees bij Abdoe'rRahman of, zooals »Melantjong" hem noemt, Abdul Rachman achterstaat.

Abdoe'rRahman spreekt o. a. zeer goed Fransch en Engelsch, en dat hij een zeer beschaafd man was, zegt de schrijver, »vernam ik juist op dezen avond van een officier, die hem bij een diner ontmoet had. Ziehier wat mij verteld werd van dezen man, een Aziaat, dien wij Europeeërs allicht als een halfwilde beschouwen.

»Habib — die reeds onze gevangene was, — trad binnen als gast, en werd door den heer des huizes ontvangen op denzelfden voet als de andere genoodigden. De Atjehsche groote man werd voorgesteld, en men nam plaats. Habib toonde zich dadelijk zeer spraakzaam en nam deel aan het algemeen gesprek, op een wijze die blijk gaf, dat hij zich volstrekt niet gegeneerd voelde in Europeeschen kring. Zijn manier van spreken was kalm, zijn stem zacht en ernstig van toon; hij vroeg naar verscheidene bijzonderheden met een belangstelling, die men van zijn zijde niet verwachtte, want hij werd algemeen voor een woest en ontembaar man gehouden. In alles betoonde hij zich hoffelijk

en welgemanierd, een echt gentleman. De vrouw des huizes, die door eenige huiselijke bezigheden alsnog niet verschenen was, trad binnen; terstond rees Habib op van zijn stoel en werd, na zijn eerste eerbiedige begroeting, aan de dame voorgesteld. De gastheer bood nu den fanatieken volksleider een Manilla aan; zeer gaarne wilde Habib er een aannemen, doch vroeg eerst: »of het rooken mevrouw niet zou hinderen." Men kan zich voorstellen, hoe verbaasd allen waren, van een Arabier, in ons oog een barbaar, een man, die de vrouw beschouwt als een wezen, dat ver beneden hem staat, zulk een bewijs van beschaving te zien. Iedereen was getroffen door zijn hoogst beschaafde houding. Ook aan tafel gedroeg hij zich als een zeer wel opgevoed mensch; hij was zeer matig in het gebruik van spijzen, at op Europeesche wijze met lepel, vork en mes, en nam ook overigens alle vormen wel in acht, daar hij zelfs den gastheer met een glas wijn dankte voor het vriendelijk onthaal. Dit baarde zooveel meer verwondering, omdat de wijn, zooals men weet, een den Arabieren verboden drank is. Habib droeg de Oostersche kleeding; zijn hoofddeksel was een Turksche fez; den tulband had hij thuis gelaten; een lang kleed van eenvoudige, donkere stof viel bijna tot op zijne voeten, en daaronder kon men eenige Europeesche kleedingstukken zien, b. v. den pantalon, de schoenen en kousen." —

Hier eindigen wij onze aanhaling.

Wij doen nu nog een vraag, die na 't lezen van het in 't November nummer voorkomend artikel meer dan eens bij ons opkwam: Had de Regeering na Abdoe'rRahman's onderwerping van zijn kennis aangaande land en volk en van zijn invloed op de Atjehneezen geen partij kunnen trekken voor het doel om ook andere aanzienlijke vijanden in Noord-Sumatra te bewegen, het hoofd in den schoot te leggen? —

DE BRUG OVER DE MADIOEN-RIVIER

TER

HOOFDPLAATS MADIOEN.

In het Koloniaal Verslag voor 1880 wordt vermeld (blz. 111), dat men de spoorwegbruggen zoo mogelijk dienstbaar zal maken aan het gewoon verkeer, en dat ten aanzien van 3 dergelijke bruggen (die over de *Tjitaroem* in de Preanger, over de *Brantas-rivier* bij Kertosono en over de *Madioen-rivier* ter hoofdplaats Madioen) reeds beslist is, dat zij ook voor voetgangers zullen worden ingericht. Aan het verkeer met paarden en rijtuigen, zegt het Verslag, waren zij niet dienstbaar te maken zonder dat de kosten werden vermeerderd met een bedrag, waarvoor even goed afzonderlijke bruggen konden worden gebouwd.

De beslissing ten opzichte der brug bij de hoofdplaats Madioen is te betreuren.

Een korte beschrijving van de plaatselijke ligging van Madioen en van de gesteldheid aldaar zal dat doen zien.

Om van uit de residentie Solo, uit Ngawi, van de suikerfabrieken Poerwodadi en Redjosari, van het bevolkte Maas Patti naar Madioen te gaan, moet men de Madioen-rivier, die vlak langs de hoofdplaats stroomt, over.

Dit is, bij gemis van een brug, reeds voor voetgangers bezwarend, en in nog veel grooter mate voor hen, die per as den overtocht doen.

De linkeroever der rivier is over een groot gedeelte vrij vlak, maar als bezaaid met rivier- of rolsteenen, zoodat een eenigszins zwaar voertuig niet over dien oever komt, zonder dat men een span buffels te hulp roept.

Heeft de rivier weinig water, dan gaat het rijtuig met die buffels verder door het water tot aan den rechteroever; is er echter veel water in de rivier, dan worden voertuig en paarden op een vlot gebracht en hiermede naar de overzijde getransporteerd.

Eindelijk, na veel haspelen en tijdverlies, is men aan den rechteroever gekomen. Maar nu begint pas de eigenlijke intocht of liever optocht ter hoofdplaats, want de rechteroever bestaat uit een zware helling, die voor een voertuig nooit anders dan met behulp van een span buffels te bestijgen is, zelfs voor een leeg voertuig niet.

Dat zijn de bezwaren bij een reis *naar* Madioen.

Wil men, omgekeerd, *uit* Madioen naar een der genoemde plaatsen vertrekken, dan moet het voertuig den rechteroever voorzichtig afgelaten worden; achter aan het voertuig maakt men dan een touw vast, dat door eenige personen, die op den rechteroever staan, langzaam gevierd wordt, of wel men appliceert een remschoen, die echter alleen bij reiswagens voorhanden is, en in het onderhavige geval meestal niet voldoende blijkt te zijn om het voertuig tegen te houden. Zulk een tocht kost tijd en is niet zonder gevaar, en heeft men veilig de helling afgelegd, dan zijn de moeielijkheden nog niet achter den rug, want om op den linkeroever te komen, heeft men weêr de hulp van vlot en buffels noodig. Voor het gebruik van die buffels, van het vlot c. q. en voor de hulp bij het afdalen van den rechteroever, wordt betaald volgens tarief; voor een reiswagen, bespannen met 4 paarden die mede overgaan, betaalt men *f* 1.—.

De groote bedrijvigheid te Maas-Patti en Poerwodadi heeft ten gevolge, dat er een drukke communicatie met Madioen bestaat en een *onbelemmerde* passage over de Madioen-rivier een b e h o e f t e is. Plaatselijk wordt dat zeer gevoeld, en voorzeker is reeds menigmaal daarop gewezen; toch handelt de Regeering alsof zij daarmede geheel onbekend was, en helpt zij alleen de voetgangers; juist hen, die er het minst behoefte aan hebben.

DE WERKING VAN PATENTRECHT EN PERSONEELE BELASTING.

Wat wij hieronder laten volgen, is overgenomen uit de nieuwste aflevering van het nog altijd niet geheel afgedrukte Koloniaal Verslag voor 1880.

Personeele belasting. »Zooals reeds in 't vorig verslag werd aangeteekend, heeft de invoering van deze belasting zonder groote moeielijkheden plaats gehad.

Over het algemeen bleef echter de aanvankelijke toepassing van de belasting, die zoowel voor de administratie als voor de belastingschuldigen geheel nieuw was, niet vrij van groote gebreken. Misslagen van de zijde der administratie zoowel als van de zijde der belastingplichtigen gaven aanleiding tot het inbrengen van vele bezwaren tegen den aanslag. Aan de klachten werd zooveel mogelijk tegemoet gekomen, ook in die gevallen waar de te hooge aanslag te wijten was aan vergissingen der aangevers. Doorgaans veroorzaakten de gebreken in de uitvoering van de belastingverordening meer nadeel aan de schatkist dan aan de belastingschuldigen. Was reeds spoedig het vermoeden ontstaan dat dit het geval was, de door de inspecteurs van financiën in de tweede helft van het jaar ingestelde plaatselijke onderzoekingen deden allen twijfel daaromtrent ophouden. Zoo bleken de door de hoofden van gewestelijk bestuur vastgestelde tarieven, die de verhouding van de huurwaarde (d. i. de eerste grondslag der belasting) tot de waarde van het meubilair en de rijtuigen (den tweeden grondslag) moesten aanwijzen voor het geval dat geen schatting van meubilair en rijtuigen werd verlangd (art. 23 der verordening), op menige plaats niet met de werkelijkheid in overeenstemming, hetgeen een te lage heffing naar den tweeden grondslag ten gevolge had. Ook liet de toepassing van die tarieven veelal te wenschen over in de gevallen bedoeld bij art. 4 der verordening, d. i. wanneer een deel der woning niet in aanmerking komt voor de berekening der belastbare huurwaarde. Vrij algemeen bleken de ambtenaren in de dwaling te hebben verkeerd, dat in die gevallen de aanslag naar den tweeden grondslag de *belastbare*, in stede van de *geheele*, huurwaarde had te volgen. Op vele plaatsen werd ook voorbijgezien, dat de in art. 4 bedoelde uitzondering betreffende die gedeelten van woningen, welke dienen voor de uitoefening van een beroep of bedrijf waarvoor patentrecht of bedrijtsbelasting verschuldigd is, alleen dan geldt, wanneer die gedeelten *uitsluitend* voor zulk een beroep of bedrijf dienen. Vooral moest dit misverstand van invloed zijn op den aanslag van vreemde oosterlingen, die doorgaans geen of weinig onderscheid maken tusschen de gedeelten hunner huizen welke voor woning en die welke voor de uitoefening van een bedrijf dienen. Een andere verkeerde opvatting had een niet minder belangrijken invloed op den aanslag. Geheele of gedeeltelijke vrijstelling van belasting is toegekend aan hen, die een huis bewonen waarvan de *geheele* huurwaarde een door den Gouverneur-Generaal bepaalde som niet te boven gaat (art. 8 der verordening). De bepaling werd door vele hoofden van gewestelijk bestuur toegepast,

alsof de grens der vrijstelling werd aangewezen door de belastbare in plaats van de geheele huurwaarde. Vandaar, dat de vrijstelling ten onrechte werd toegekend aan velen, die een gedeelte hunner woning hadden afgezonderd voor een beroep of bedrijf en voor wie die belastbare huurwaarde dus minder bedroeg dan de huurwaarde hunner geheele woning (art. 4, 1e der verordening). Voorts bleek, dat in vele gewesten de aangiften van de huurwaarde der woningen, in 't bijzonder die der vreemde oosterlingen, zonder onderzoek waren aangenomen, zelfs in gevallen waarin de onjuistheid van die aangiften dadelijk moest in het oog vallen. Ook schijnen de bepalingen omtrent den derden grondslag der belasting (de heffing naar het aantal paarden) niet overal behoorlijk te zijn nagekomen, zoodat vermoedelijk door beter toezicht op de heffing naar dien grondslag de opbrengst der belasting mede nog zal kunnen stijgen.

Uit den aard der zaak zijn de hoofden van gewestelijk bestuur op een en ander opmerkzaam gemaakt, en is het dus te verwachten dat bij den aanslag voor 1880 de begane fouten zullen worden vermeden.

Komen in den vervolge deze oorzaken van te lage heffing te vervallen, en kan mettertijd de personeele belasting in Atjeh worden ingevoerd, en in Riouw, zoomede in de beide residentiën op Borneo, ook op de vreemde oosterlingen worden toegepast, dan mag het er voor gehouden worden, dat de opbrengst meer zal naderen tot de aanvankelijke raming. In stede van het bedrag van *f* 1 060 000 (*f* 900 000 op Java en Madoera en *f* 160 000 voor de Buitenbezittingen), waarop de inkomsten uit dit middel bij de begrooting voor 1879 waren geschat [1]), leverde de aanslag over dat jaar — waarbij trouwens volgens den wensch der Regeering bijzondere gematigdheid werd betracht — na aftrekking van de uit de verordening voortvloeiende verminderingen slechts *f* 701 297 op (*f* 613 376 op Java en Madoera en *f* 87 921 in de Buitenbezittingen).

De bij afzonderlijk besluit vastgestelde lijst der ambtenaren, die voor de verrichting van hun dienstwerk rijpaard moeten houden en deswege vrijstelling genieten voor den derden grondslag, werd in Januari 1880 (*Indisch Staatsblad* N°. 16) aangevuld met eenige categoriën van landsdienaren zoo op als buiten Java. Bij dezelfde verordening stelde de Gouverneur-Generaal voor het jaar 1880 het bedrag vast van de huurwaarden, die tot geheele of gedeeltelijke vrijstelling van belasting naar de eerste twee grondslagen aanleiding geven. De voor 1879 aangenomen grenzen voor de vrijstelling (*Indisch Staatsblad* 1878 N°. 352) werden, op grond der ondervinding, voor verschillende plaatsen ingekrompen.

Ten einde personen met geringe inkomsten, in 't bijzonder de vastbezoldigden, die de bij de belastingverordening voorgeschreven betaling in vijf termijnen bezwarend mochten vinden, eenigszins tegemoet te komen, is dit jaar (blijkens bekendmaking in de *Javasche Courant* van 2 Maart j.l.) aan de belastingschuldigen vrijheid gegeven om het over elk dier termijnen verschuldigde bij maandelijksche gedeelten aan

---

[1]) Bij de begrooting voor 1880 werd de opbrengst geraamd op *f* 670 000 (*f* 600 000 voor Java en Madoera en *f* 70 000 voor de Buitenbezittingen).

te zuiveren. Over hetgeen op den verschijndag van elken wettelijken termijn aan de belasting ontbreekt blijft boete verschuldigd.

Het voornemen bestaat om in de bepalingen betreffende den derden grondslag (paarden) eenige wijziging te brengen. Tot dusver worden alle belastingschuldigen, behalve de practiseerende geneesheeren, wat den genoemden grondslag betreft, aangeslagen naar een opklimmend tarief. Deze regeling levert een groot bezwaar op voor eigenaren en beheerders van landbouw-ondernemingen, die tot uitoefening van hun bedrijf gedwongen zijn een groot aantal rij- en trekpaarden te houden. Het ligt nu in de bedoeling om personen, die van den landbouw hun bedrijf maken, mede slechts *f* 6 per paard te doen betalen, hoe groot het getal paarden ook zij."

Patentrecht. »De vooringenomenheid, die in den aanvang van 1879 bij de Europeesche ingezetenen, inzonderheid bij den handelstand op de drie hoofdplaatsen van Java, tegen de nieuwe belastingen, en wel vooral tegen de verordening op het patentrecht, bestond (zie vorig verslag blz. 171), kreeg in den verderen loop van het jaar nieuw voedsel, toen te Semarang de zeer hooge sommen bekend werden, waarvoor de commissie van aanslag in het patentrecht te dier plaatse eenige handelaren had aangeslagen, die geweigerd hadden aangifte te doen of inlichtingen te verstrekken. Zoowel het reeds in 't vorig verslag (blz. 171) vermelde verzoek der Handelsvereeniging te Semarang, als de verzoeken van de betrokken personen om vernietiging of vermindering van hunne aanslagen, moesten, op grond der wettelijke bepalingen, worden afgewezen. Evenmin kon een gunstige beschikking gegeven worden op een adres van gelijke strekking der Kamer van Koophandel en Nijverheid aldaar. Eenige Semarangsche handelaren en firma's namen nu het besluit om bij wijze van protest in gebreke te blijven met de betaling van den tweeden termijn van het patentrecht. Daardoor werd een gerechtelijke invordering noodig, en nu werd de executoriale verkoop van in beslag genomen goederen door allerlei niet binnen de termen der strafwet vallende middelen belemmerd en voor een groot deel onmogelijk gemaakt, ook nadat — met wijziging van de instructie voor de vendukantoren — bij ordonnantie van 21 November 1879 (*Indisch Staatsblad* nº. 310) was bepaald dat executoriale verkoopingen voortaan ook bij wijze van inschrijving, in plaats van bij opbod of afslag, konden worden gehouden. De door al deze omstandigheden te Semarang teweeggebrachte spanning eindigde echter reeds vóór den afloop van het jaar. Twee der handelaren, die aan het lijdelijk verzet hadden deelgenomen, uitten den wensch dat het conflict mocht ophouden en riepen daartoe de tusschenkomst in van den heer van den Berg, president der Javasche Bank te Batavia, die den 25sten November de door hem ontvangen berichten ter kennis bracht van den Gouverneur-Generaal. Den volgenden dag gewerd dezen een antwoord van den Landvoogd, waarbij hem o. a. werd te kennen gegeven: dat aan een vergelijk tusschen de Regeering en ingezetenen, die tegen de wet in verzet zijn, niet te denken viel; dat de Regeering voor eerbiediging van de wet zou zorgen, met voorbijgang van alle andere consideratiën

en met alle te harer beschikking staande middelen; en dat het verzet 't welk sedert geruimen tijd te Semarang bestond, en vooral de laatste manifestatiën, geen ander gevolg konden hebben dan de pogingen te dwarsboomen, die de Regeering in het werk mocht willen stellen om voor de belastingschuldigen meer waarborgen in het leven te roepen tegen handelingen der commissiën van aanslag, die in strijd mochten zijn met het verlangen der Regeering, welke verklaard had geen overdreven fiscaliteit te willen.

Nadat de inhoud van dit antwoord, met machtiging van den Gouverneur-Generaal, te Semarang was bekend gemaakt, volhardden de handelaren aldaar niet langer in hunne houding, maar betaalden zij vrijwillig de verschenen termijnen der belasting.

Intusschen had de Regeering zoowel hier te lande als in Indië de mogelijkheid voorzien. dat in de regeling van het patentrecht, naar aanleiding van de ondervinding gedurende het eerste jaar harer toepassing verkregen, wat de bijzonderheden betreft, verbeteringen zouden moeten worden gebracht.

De beschikking, die, krachtens een machtiging des Konings d.d. 19 October 1879, den 9den December door den Gouverneur-Generaal aan de drie Kamers van Koophandel en Nijverheid op Java werd gegeven op haar gezamenlijk adres van Mei/Juni te voren (blz. 171), stelde wel is waar op den voorgrond, dat van een terugkomen op de hoofdbeginselen der belastingregeling geen sprake kon zijn, maar hield tevens de verzekering in, dat alle voorstellen en denkbeelden die tot verbetering van de verordening konden strekken met de meeste aandacht door de Regeering zouden worden overwogen. In denzelfden geest waren reeds in Augustus te voren, op last van den Gouverneur-Generaal, aan de inspecteurs van financiën, ieder in hun ressort, de noodige onderzoekingen nopens de werking en toepassing zoowel van het patentrecht als van de personeele belasting opgedragen, en toen hunne rapporten waren ingekomen, deed de Landvoogd den 1sten December 1879, onder aanwijzing van eenige punten waarop in het bijzonder zou zijn te letten, den directeur van Financiën uitnoodigen om de vraag te onderzoeken, in hoever het wenschelijk ware sommige bepalingen der beide nieuwe belasting-verordeningen te herzien.

De plaats gehad hebbende onderzoekingen en overwegingen hebben zich, wat het patentrecht betreft, opgelost in de ordonnantie van 22 Januari 1880 (*Indisch Staatsblad* n°. 15), waarbij eenige bepalingen der verordening van 30 December 1878 (*Indisch Staatsblad* n°. 350), onder 's Konings nadere goedkeuring, werden herzien en aangevuld. De daarbij vastgestelde wijzigingen komen op het volgende neder:

1e. Het ook door het gebeurde te Samarang aan het licht gekomen bezwaar, dat art. 24 der patentverordening de gelegenheid afsneed om onjuiste aanslagen te wijzigen, wanneer men zich niet kon beroepen op verkeerde toepassing of schending van wettelijke bepalingen, is weggenomen. Bij een nieuw artikel 24a heeft zich de Gouverneur-Generaal de bevoegdheid voorbehouden om de aanslagen der commissiën te doen herzien, wanneer hij dit noodig acht.

2e. Voor de belastingschuldigen, wier belastbaar inkomen niet

uitsluitend uit vaste belooningen of bezoldigingen bestaat, is nu een klassificatie vastgesteld, zoodat zij bij het doen van aangifte eenvoudig de klasse hebben op te geven, waaronder hun inkomen valt. De belasting wordt dan berekend over de middensom van elke klasse.

3e. Ten einde waarborgen te schenken voor de geheimhouding van het bedrag, dat bij de berekening van het inkomen is afgetrokken voor renten van opgenomen kapitalen, is bepaald, dat deze opgaaf kan geschieden in een verzegeld aan het aangiftebiljet gehecht stuk, dat in de vergadering der commissie van aanslag wordt voorgelezen en onmiddellijk daarna vernietigd, zonder dat van den inhoud eenige aanteekening mag geschieden.

4e. Door in het eedsformulier voor den voorzitter en de leden der commissie van aanslag het woord »nauwgezet" te vervangen door »zoo nauwgezet mogelijk", is tegemoet gekomen aan de gemoedsbezwaren van sommige leden van commissiën, die meenden, dat in vele gevallen bij den aanslag onmogelijk met nauwgezetheid kon worden te werk gegaan, daar meermalen een inkomen moest worden geschat zonder dat men redelijke grondslagen kon vinden. Verder is het eedsformulier aangevuld met de belofte van geheimhouding van alles wat geheim behoort te blijven, en is die geheimhouding, welke tot dusver, zoowel voor de commissiën van aanslag als voor hen, die tot de door haar belegde vergaderingen toegang hebben, alleen was voorgeschreven ten opzichte van de verstrekte nadere gegevens en ophelderingen, thans ook tot de aangifte en den aanslag uitgestrekt.

5e. Eindelijk behelst de ordonnantie van 22 Januari jl. ook een wijziging van den eed, waartoe een gedeelte der belastingschuldigen verplicht is. De formule »dat de aangifte naar des aangevers beste weten te goeder trouw is geschied", luidt thans: »dat in de aangifte en in de daarbij behoorende opgaaf niets is vermeld of verzwegen met het opzet van benadeeling van 's lands schatkist". Er waren personen, die meenden, dat het vroegere formulier de mogelijkheid afsneed om een hooger inkomen dan het werkelijk genotene op te geven, wanneer dit door een belastingschuldige in het belang van zijn crediet of om andere redenen wenschelijk mocht worden geoordeeld.

Deze wijzigingen zijn door het Opperbestuur goedgekeurd, onder voorbehoud, dat voor volgende jaren bij de berekening van de belasting het minimum en niet het gemiddelde van elke klasse tot grondslag genomen, en dat de regeling van de klassen in dien zin herzien worde, dat de te groote spelingen, vooral in de hoogere klassen, worden beperkt, voor zooveel dit mogelijk is zonder het geheele doel der klassificatie te verijdelen. Overigens zal nader worden overwogen, of de vraag aangaande de renten van opgenomen kapitalen niet uit de aangifte-biljetten kan wegvallen.

Wanneer men het gebeurde te Samarang uitzondert, ging de invoering van het patentrecht niet met bijzondere moeielijkheden gepaard. Wel echter liet de wijze van toepassing veel te wenschen over. Het kan geen bevreemding wekken, dat bij de invoering van deze belasting zoowel bij de commissiën van aanslag als bij de belastingschuldigen meermalen misverstand en onzekerheid hebben geheerscht. Vele aanslagen moesten dan ook worden vernietigd of

gewijzigd, en bij verschillende circulaires moest aan de ambtenaren en de commissiën mededeeling gedaan worden van de zienswijze der Regeering omtrent de toepassing van de bepalingen der verordening.

De meest voorkomende misslagen waren de volgende:

1e. Verkeerde toepassing van de bepaling (art. 5 der verordening) dat van het patentplichtig inkomen wordt afgetrokken het gedeelte, dat bij den aanslag in de grondlasten in aanmerking komt. Velen begrepen die bepaling zóó, dat het bedrag der verponding zelve van het inkomen mocht worden afgetrokken, terwijl anderen de af te trekken som wilden stellen op tienmaal dat bedrag. Uit de bepalingen der verpondings-ordonnantie volgt echter, dat het gedeelte van het inkomen van den patentplichtige, dat bij den aanslag in de verponding in aanmerking komt, een tiende gedeelte van de verpondingswaarde is.

2e. Verkeerde toepassing van het beginsel der ordonnantie (zie o. a. no. 3457 van het *Bijblad* op het Indisch Staatsblad), dat alle ten behoeve van denzelfden persoon uitgeoefende patentplichtige werkzaamheden in ééne aangifte, en dus ook in één aanslag, kunnen worden samengevat. Soms waren de inkomsten van twee of meer ondernemingen ten laste van den hoofdbeheerder aangeslagen, hoewel die ondernemingen niet voor rekening van dezelfde personen gedreven werden, en omgekeerd werden ondernemingen afzonderlijk aangeslagen, hoewel gezamenlijke aanslag had kunnen geschieden.

3e. Verzuimde of onvolledige toepassing van het voorschrift (art. 21, 3de lid), dat de commissie van aanslag, wanneer zij de aangifte niet aannemelijk acht, den aangever in de gelegenheid stelt nadere gegevens of ophelderingen te verstrekken.

Voor volgende jaren schijnt een meer doelmatige en eenvormige uitvoering van de patentbepalingen te mogen worden verwacht, waartoe uit den aard der zaak zullen bijdragen zoowel de beslissingen op de ingediende doleantiën genomen, als de inlichtingen, die in vele bijzondere gevallen verstrekt werden ter beantwoording van gerezen vragen omtrent de juiste bedoeling van verschillende bepalingen.

Blijkens de gewestelijke opgaven bedroeg de aanslag in het patentrecht voor 1879, na aftrekking van de verminderingen, voor Java en Madoera, ongeveer *f* 660 000, voor de Buitenbezittingen ruim *f* 58 000, of te zamen ongeveer *f* 724 000. De raming, die voor Java en Madoera op *f* 350 000 en voor de Buitenbezittingen op *f* 50 000 gesteld was, werd dus ver overtroffen."

Dank zij den oprechten afkeer van overdreven fiscaliteit wellicht, voegen wij bij die officiëele mededeeling. Hoe ernstig het met dien afkeer gesteld is, hebben het vorige jaar de kooplieden en hebben dit jaar de Chineezen te Semarang ondervonden, en ondervonden gedurende het geheele bestuur van den heer van Lansberge de landrenteplichtige en cultuurdienstplichtige inlanders. Een Engelsch schrijver stigmatiseerde onlangs het koloniaal bestuur der Nederlanders als: »a national speculation out of which money is to be made for the relief of the taxpayer at home"; ten aanzien van die politiek heeft de tegenwoordige Gouverneur-Generaal zich steeds zeer dienst-

vaardig betoond, al werd dat ook voor de ingezetenen van Indië zooveel mogelijk verbloemd.

Aangaande de wijzigingen, welke de Regeering thans reeds vermeend heeft in de ordonnantiën te moeten brengen, stippen wij aan, dat er vrijstellingen zijn verleend, welke niet verdedigd kunnen worden, en dat een der voor de belastingschuldigen hatelijkste bepalingen van de ordonnantie betreffende het patentrecht gehandhaafd is, ofschoon dat door het belang der schatkist niet gevorderd werd. Blijkens het boven uit het Koloniaal Verslag medegedeelde *zal* de afschaffing *nog nader overwogen worden!* Meer zullen wij van de wijzigingen niet zeggen.

Wij moeten echter waarschuwen tegen de meening, alsof men in Indië thans met de nieuwe belastingen verzoend zou zijn: men is dat niet, en zal het nimmer worden ook, zoolang de overtuiging ontbreekt, dat het opleggen van een zwaarderen belastingdruk noodig was voor Indië zelf.

Het is onze vaste overtuiging, dat de invoering der nieuwe belastingen zonder gelijktijdige scheiding tusschen Nederlandsche en Indische financiën en tevens zonder gelijktijdige afschaffing van de uitvoerrechten een hoogst impolitieke daad is geweest, en nog ergerlijker, omdat het nog zwaarder te dragen is, schijnt ons het voortdurend opdrijven van landrente, heeren- en cultuurdiensten.

HET BESTUREND PERSONEEL IN TERNATE EN DE ZEEROOF.

Opmerkelijk — dus wordt uit Ternate geschreven — is het, hoe uiteenloopend de residentiën Ternate en Timor door de Regeering bedacht en behandeld worden, wat het verleenen van bestuursmiddelen betreft.

Op Timor bestaat het controleurs-personeel uit: één controleur te Soemba, twee civiele gezaghebbers en acht posthouders op de andere eilanden; voorts beschikt de Resident ter hoofdplaats over een gewapend politiekorps onder een schout.

En Ternate?

In een gebied, dat zich uitstrekt van Celebes tot Nieuw Guinea's kust, werd nog vier jaar geleden geen enkele contrôleur gevonden, en waren slechts twee of drie posthouders. Bij de wetenschap, die het Gouvernement bezat, dat de vaste route, welke de zeeroovers van Halmaheira nemen, Ganeh, Obi, Soela, Bangaai, Tomini, Saleier, enz. is, was het onverantwoordelijk, dat er voor die plaatsen geen controleerende ambtenaren werden aangesteld. Het was toch der Regeering bekend, dat de zeeroovers zich wel wachten om dáár waar Europeanen, en vooral dáár waar gouvernements-ambtenaren gevestigd zijn, zich te vertoonen.

Sinds den Hassan-opstand is er eenige verbetering gekomen: er is nu een contrôleur op Halmaheira, en onlangs, in 't laatst van Augustus

namelijk, is er een posthouder naar de Soela-groep vertrokken, terwijl Bangaai acht maanden geleden een ijverig posthouder kreeg. Al die posten worden gedurig door onze oorlogschepen bezocht.

De Regeering weet echter wel, dat er nog vrij wat meer *noodig* is. Hoe zal b. v. de posthouder op Batjan contrôle kunnen uitoefenen over hetgeen op Ganeh en Obi gebeurt? Beide ressorteeren onder zijn afdeeling. Van al hetgeen er op de eilanden beoosten Halmaheira tot Nieuw Guinea geschiedt, komen wij niets te weten, en niettegenstaande al onze aanspraken op Nieuw Guinea blijft dit eiland voor ons een terra incognita. De weinige kennis, die wij er van bezitten, hebben wij hoofdzakelijk aan *vreemde* reizigers en natuuronderzoekers te danken!

Ik beweer volstrekt niet, dat het Gouvernement ten aanzien van Timor te kwistig is, maar alleen, dat het ten aanzien van de residentie Ternate veel te weinig doet, ook om zijn verplichtingen omtrent den zeeroof behoorlijk te kunnen vervullen.

Men make zich dienaangaande geen illusiën!

In 1879 werd het roovershoofd Medom onderworpen en ontving hij vergiffenis op voorwaarde dat hij zou trachten, de zwervende benden zijner stamgenooten bijeen en tot rede te brengen, maar dit is niet gebeurd, voordat de Resident den afgeleefden Singadji van Tobello afgezet en Medom in zijn plaats gesteld had; toen kregen de zwervende roovers vertrouwen en keerden zij met vreedzame bedoelingen naar hun haardsteden terug.

Dat wil zeggen: de meesten kwamen terug. Één bende heeft daartoe tot heden nog niet willen besluiten.

Aan haar hoofd staat een man, die voor eenige jaren, in zijn rooversbedrijf gestoord, gevankelijk naar Ternate gebracht en tot twintig jaar dwangarbeid benevens tepronkstelling onder de galg veroordeeld werd, maar die uit zijn gevangenis wist te ontsnappen en sedert steeds op vrije voeten bleef. Verleden jaar meende men hem weer in handen te zullen krijgen: een hongi-vloot, door de bemanning van de *Batavia* bijgestaan, omsingelde de kleine bende en hield haar vier weken lang ingesloten: eens op een nacht wisten de roovers een der prauwen te overrompelen, en weer waren zij in veiligheid!

Niet lang daarna hoorde men, dat de bende een kampong op Bangaai aangevallen en geplunderd had. Gewoon om, in het besef van hun zwakheid, bij de nadering van Halmaheirasche zeeroovers de vlucht te nemen, maakten de mannen zich ook nu uit de voeten een schuilplaats in de bosschen zoekende, en vrouwen en kinderen weer aan hun lot overlatende. De vrouwen en kinderen werden door de zeeschuimers medegenomen, en voor kruit, wapenen en drank aan de bemanning van de Mandhareesche handelsprauwen verkocht, die op hun beurt ze voor boschproducten van de hand zetten aan manlijke familieleden.

Verleden maand moet de bende ook een Chineesche handelsprauw in de Bangaai vermeesterd hebben.

Onze oorlogschepen trachtten de zeeschuimers te vatten, maar traag in hun bewegingen misten zij dezen keer, even als zoo dikwijls vroeger, het doel. Het einde zal wel zijn, dat Medom van Tobello op de bende wordt afgezonden met de opdracht om de roovers tegen toezegging van vergiffenis te bewegen, naar hun woonplaatsen terug te keeren.

Alleen door een onafgebroken en scherp toezicht van den posthouder te Galela kan men die lastige avonturiers eenigermate in 't oog en in bedwang houden.

Ternate, September 1880.

GEVAAR VOOR EEN NIEUWE INBREUK OP NEERLAND'S RECHTEN IN INDIË.

Een jaar of dertig geleden werd de bevolking van de noordwestelijk van Nieuw-Guinea liggende Mapia- of St. Davidseilanden weggevoerd door de inwoners van Mabie, die voor dat doel een strooptocht hadden georganiseerd. Slechts drie personen werden achtergelaten, en dezen — twee mannen en één vrouw — zijn thans de gezamenlijke ouders van een dertiental kinderen.

Behalve die inboorlingen echter vindt men op de Mapia-eilanden nog andere bewoners. Voor een vijfentwintig jaar had een Europeesch ingezetene van Ternate het plan gevormd, om op die eilanden een onderneming te vestigen voor de fabricatie van klapperolie; kostbare machineriën werden ingekocht en met een schoener naar de plaats van bestemming gezonden, maar nergens vond het vaartuig een goeden ankergrond, en daar het strand uit steile rotswanden bestaat, kon er van lossen geen sprake zijn: de schoener moest onverrichter zake terugkeeren, en de industriëele onderneming mislukte. Een Brit en een Duitscher echter vinden in diezelfde industrie, nu reeds eenige jaren achtereen, een middel van bestaan; zij echter drijven de zaak op eenvoudiger schaal. De copra, die zij uit de ongemeen talrijke kokospalmen bereiden, stuwen zij in vaten, en deze worden daarna in zee gerold, en dan door heen en weer zeilende schoeners opgepikt.

Hevig zijn beiden op elkander gebeten; ieder klaagt dat zijn concurrent het op zijn leven heeft gemunt; onrustig is voortdurend beider bestaan. Maar hoe verdeeld zij ook mogen zijn, in één opzicht toonen zij een volkomen eensgezindheid: geen van beiden wil het Nederlandsch Gouvernement om een acte van vast verblijf vragen. Reeds vijf jaar geleden is hun aangezegd, dat zij dien stap moesten doen: geen van beiden echter denkt er nog aan, de moeite te nemen. Nu eens verontschuldigen zij zich met de mededeeling, dat zij geen scheepsgelegenheid hebben gehad; een volgenden keer verzinnen zij een ander argument; altijd zijn het uitvluchten en ...... altijd laat de Regeering van Nederlandsch-Indië zich dat welgevallen.

De quaestie treedt weldra vermoedelijk een nieuwe phase in: een te Parijs woonachtig Nederlander namelijk heeft in het begin van dit jaar bij de Regeering de Mapia-eilanden aangevraagd. Wat zal de Regeering daarop beslissen? 't Zou niet al te ongelooflijk zijn, indien er vóór het aftreden van Z. E. van Lansberge ook nog een Engelsche of Duitsche vlag op de Mapia-eilanden werd geheschen!

Men denke aan de voor Nederland vernederende geschiedenis van

de Ashmore shoal en ook aan de treurige zaak van von Overbeck, Vorst Overbeck, Maharadja Overbeck, zooals hij nu reeds in *das Ausland* en de *Monatschrift für den Orient* wordt genoemd. Een handelsonderneming, niets anders, beoogde die indringer volgens den Minister van Goltstein, en daarmede werd het Nederlandsche volk in slaap gesust. Ook officieel kan nu niet langer worden verbloemd, dat de vestiging een politieke beteekenis heeft. De *Makasser* heeft der Regeering berichten van Borneo aangebracht, die allen twijfel, welke ooit bestaan mocht hebben, wegneemt. Drie Engelsche residenten zijn er aangesteld, die van de animositeit welke er tusschen de inlanders en de Spanjaarden bestaat partij trekken, om de eersten dagelijks in den wapenhandel te doen oefenen, en hen bentings te doen bouwen. Verder beschikt de firma Dent c. s. over een geneeskundige en een natuuronderzoeker. Ook Chineesche handelaren hebben zij aangevoerd. *J'y suis et j'y reste* schijnt de leus, en men doet zaken *en oefent gezag uit.*

TWEEËRLEI OFFICIEELE WAARHEID AANGAANDE DEN VEESTAPEL OP JAVA.

De mededeelingen van den tegenwoordigen Minister van Koloniën bleken reeds herhaaldelijk van zulk een gehalte geweest te zijn, dat zij, die zich daarop verlaten hadden, een teleurstelling moesten ondervinden.

Bij gelegenheid van de discussiën over de conversie-circulaire op den 19den November jl. zeide de heer Mirandolle: »De Minister heeft herinnerd aan het bekende telegram, door hem gezonden tijdens de reis van den heer Levyssohn Norman over Java. Nu meen ik te mogen herinneren aan de gedachtenwisseling, die, naar aanleiding van die reis, in de Kamer heeft plaats gehad; *en dan zal blijken, dat telkens,* wanneer de Minister over de zaak der conversie inlichtingen aan de Kamer heeft gegeven, *die inlichtingen volkomen met elkander in strijd waren.*"

Hetzelfde moet, helaas! geconstateerd worden betreffende de inlichtingen van den Minister over de vestiging van den heer von Overbeck op Borneo; over de Semarangsche belastingquaestie; over den algemeenen gezondheidstoestand op Java in 1879; over de quaestie van de boschproducten en over andere onderwerpen daarenboven.

Een van die andere onderwerpen is de sterkte van den veestapel op Java.

In de Mei- en Juni-aflevering van den vorigen jaargang publiceerde *de Indische Gids* een reeks van becijferingen, die op officieele gegevens berustten en waaruit de conclusie getrokken werd, dat de veestapel gedurende de laatste tientallen jaren niet even sterk was toegenomen als de uitgestrektheid bouwgronden en ook niet zoo sterk als het bevolkingscijfer.

Met andere woorden: dat de veestapel betrekkelijk *achteruit-*

gegaan was. Op de honderd bouws gronden, door de inlanders voor eigen cultuur gebezigd, waren

van 1839—1849 per jaar gem. 105 buffels, 36 runderen en 24 paarden,
van 1869—1879 daarentegen 91 » , 50 » » 22 » .

Op de duizend inlanders — zoo werd verder berekend — telde men gemiddeld

van 1849—1859: 180 buffels, 66 runderen en 44 paarden,
» 1859—1869: 177 » , 75 » » 42 » , en
» 1869—1879: 153 » , 84 » » 37 » , zoodat er van 1869—1879 gemiddeld op elke 1000 inlanders 18 runderen *meer*, maar 27 buffels èn 7 paarden *minder* waren dan van 1849—1859. Het een en ander voor zoover Java, behalve de residentiën Batavia, Solo en Djokja, betreft; deze drie residentiën werden in beide genoemde gevallen buiten rekening gelaten, omdat dienaangaande de officieele statistiek te onvolledig is, om ter zake te *kunnen* dienen.

Het even treurige als belangrijke feit trok, gelukkig! de opmerkzaamheid, lokte onderzoek uit en werd den 22sten November in de Tweede Kamer ter sprake gebracht door den afgevaardigde uit Hoorn, toen deze, evenals de heer Lenting, in het belang van den veestapel op de stichting van een school tot vorming van inlandsche veeartsen aandrong. »In de tweede plaats", zeide Mr. van Dedem o. a., »wijs ik er op, dat de veestapel onder ons bestuur, volgens de statistieken, niet zoo sterk als de bevolking vooruitgegaan, dus betrekkelijk achteruitgegaan is."

Tot onze verwondering werd dat door den Minister stellig ontkend. »Wat betreft de bewering van den geachten afgevaardigde omtrent den achteruitgang van den veestapel op Java," dus sprak Z. E. van Goltstein, »dit is een onderwerp van nog al ruimen omvang. Omdat hij het slechts aanduidde, zal ik niet ver in bijzonderheden daaromtrent treden, maar ik vereenig mij volstrekt niet met zijne bewering, die ook in tijdschriften hier te lande is uiteengezet en als het ware met cijfers is gestaafd. Ik geloof volstrekt niet, dat de conclusiën, uit die cijfers getrokken, juist zijn. Ik geef dus niet toe, hetgeen de geachte afgevaardigde te kennen gaf, dat de veestapel op Java zeer zou zijn achteruitgegaan."

De Minister dan verklaarde pertinent, zich geenszins te vereenigen met de bewering, »dat de veestapel niet zoo sterk als de bevolking vooruitgegaan, dus betrekkelijk achteruitgegaan is." Onder den indruk van die geruststellende of, wil men, bevredigende verklaring van den Minister werden de debatten over de Indische begrooting voortgezet en ten einde gebracht.

Toch was er reeds op dien 22sten November ter landsdrukkerij een gedeelte van een verslag onder handen, waarin diezelfde Minister den betrekkelijken achteruitgang van den veestapel erkent en zelfs bewijst! Het drukwerk kwam eerst gereed, nadat de discussiën over de Indische begrooting *afgeloopen* waren, en het is de vraag, of één der Kamerleden bij de vele werkzaamheden, welke hen sedert bezig hielden, nog tijd gevonden heeft, om het bedoelde laatste gedeelte van het Koloniaal Verslag in te zien; doch wie die moeite wèl kan nemen en pag. 187 opslaat, zal daar, na de mededeeling, dat er in

1878 op geheel Java en Madoera 2.880.811 buffels, 1.921.139 runderen en 632.235 paarden waren, het volgende lezen:

»Uit sommige gewesten zijn weder opgaven verkregen die zeer afwijken van de laatstbekende getallen, zoodat de verschillen aan andere oorzaken dan aan werkelijke toe- of afneming schijnen te moeten worden toegeschreven Vooral is zulks ditmaal het geval met de opgaven betreffende Djokjakarta en Soerakarta. Ophelderingen kunnen echter ten deze niet worden verstrekt. Intusschen schijnt aan de jaarlijks geleverde cijfers, beschouwd over eene reeks van jaren, toch altijd een betrekkelijke waarde te mogen worden toegekend. Hier volgt dan ook een aan de bestaande gegevens ontleend overzicht van de cijfers betreffende den veestapel in 19 van de 22 gewesten op Java [1]) gedurende de vier tienjarige tijdvakken sedert 1838, waaronder ter vergelijking de totaalcijfers van diezelfde gewesten over 1878 afzonderlijk worden vermeld.

»Volgens de opgaven over de vermelde 10jarige tijdvakken waren gemiddeld per jaar aanwezig:

	Buffels	Runderen	Paarden	Te zamen
1839 t/m 1848	1 301 576	473 651	312 879	2 088 106
1849 t/m 1858	1 479 262	577 439	376 401	2 433 102
1859 t/m 1868	1 954 613	858 684	479 015	3 292 312
1869 t/m 1878	2 259 386	1 246 058	546 702	4 052 146
1878 (alléén)	2 333 357	1 401 393	539 599	4 274 349.

»In welke verhouding de veestapel volgens de bekende statistieken stond tot de uitgestrektheid der bouwgronden van de inlandsche bevolking en tot hare getalsterkte, is te zien uit het volgende:

»Per 100 bouws (met eerste gewassen) beplante gronden beschikte de inlandsche bevolking over het navolgend aantal:

	Buffels	Runderen	Paarden	Te zamen
1839 t/m 1848	91^{4}	33^{3}	22	146^{7}
1849 t/m 1858	87^{6}	34^{1}	22^{3}	143^{9}
1859 t/m 1868	93^{9}	41^{2}	23	158^{1}
1869 t/m 1878	91^{1}	50^{2}	22	163^{3}
1878 (alléén)	83	49^{9}	19^{2}	152^{1}.

»Per 1000 inlanders telde men:

	Buffels	Runderen	Paarden	Te zamen
1839 t/m 1848	**176^{5}**	**64^{2}**	**42^{4}**	**283^{1}**
1849 t/m 1858	**175^{7}**	**68^{5}**	**44^{7}**	**288^{9}**
1859 t/m 1868	**174^{7}**	**76^{7}**	**42^{8}**	**294^{2}**
1869 t/m 1878	**154^{1}**	**84^{9}**	**37^{3}**	**276^{3}**
1878 (alléén)	**147^{8}**	**88^{7}**	**34^{1}**	**270^{6}.**

»Uit het eerste overzicht is dus af te leiden dat de veestapel op Java gestadig toenam; uit het laatste dat die toeneming in evenredigheid minder sterk was dan de toeneming der bevolking en van haren landbouw."

Men lette op die drie laatste regels, door ons aan het Koloniaal Verslag ontleend!

De cijfers welke de Minister betreffende den veestapel op elke honderd bouws *met eerste gewassen* beplante gronden publiceert, wijken, zooals men ziet, af van onze getallen betreffende den veestapel op elke honderd bouws door de inlanders voor eigen cultuur gebezigd; maar ook blijkt, dat de officieele berekening van het getal buffels, runderen en paarden op elke duizend *inlanders*, vrij wel overeenstemt met de berekening die in *de Indische Gids* werd gemaakt. Waaraan de bestaande verschillen toe te schrijven zijn, zullen wij dezer dagen

---

[1]) Nopens Madoera zijn over de jaren 1839 t/m 1879 geen doorloopende opgaven bekend; evenmin nopens de residentiën Batavia, Djokjakarta en Soerakarta op Java.

trachten op te sporen: voorshands willen wij aannemen, dat de officieele berekening juister is dan de onze, en dus dat de achteruitgang met betrekking tot de bouwgronden niet zóó groot was, als wij te kennen gaven. Het bestaan van den achteruitgang in 't algemeen is echter ook op grond van het officieele verslag niet te ontkennen; in verhouding tot het bevolkingscijfer is hij volgens dat verslag zelfs zeer aanzienlijk. Dat hij zulks in verhouding tot de bouwgronden minder is, maakt den toestand niet gunstiger: immers, wanneer de officieele cijfers met betrekking tot het zielental juist zijn, dan kan uit de officieele cijfers betrekkelijk de bouwgronden alleen afgeleid worden, dat ook de landbouw zich niet naar evenredigheid van het zielental uitgebreid heeft; ergo: dat zich ook in dit opzicht achteruitgang vertoont.

Wij blijven evenwel bij de hoofdzaak, en resumeeren.

De afgevaardigde uit Hoorn beweerde, dat de veestapel niet zoo sterk als de bevolking aangroeide; de Minister ontkende dat, en onderwijl liet de Minister een officieel rapport drukken, waaruit met geen mogelijkheid iets anders te concludeeren valt dan dat er in 1878 — een jaar dat in vergelijking met 1879 en 1880, de jaren van de veepest, alsmede de eerstvolgende jaren wel niet als een bijzonder *ongunstig* jaar aan te merken is — gemiddeld op elke duizend inlanders 24 runderen *meer*, maar 8 paarden en 29 buffels *minder* waren dan in elk der jaren van 1839 *tot* 1849.

Het oordeel verblijve den zelfstandigen waarheidlievenden lezer!

BESCHULDIGINGEN EN MAATREGELEN TEGEN PLANTERS.

»Ik heb", sprak de heer Insinger, afgevaardigde van Almeloo, den 19en November bij de beraadslaging over de Indische begrooting voor 1881, »ik heb in de zitting van verleden jaar, op 21 October, voor de tweede maal hier feiten ter sprake gebracht van mishandeling van de ergste soort. Ik zal ze nu niet herhalen. Toen ik ze hier opgaf, werd mij van vele kanten, onder anderen door den geachten afgevaardigde uit Breda, gezegd: noem ze, zeg wie het gedaan heeft, anders is het een lasterlijke aantijging. Ik heb natuurlijk aan dien aandrang geen gevolg gegeven, maar, zooals den Minister wel bekend is, heb ik aan zijn verzoek voldaan, om hem, na afloop van de zitting, onder vier oogen, te zeggen, waar de feiten gepleegd waren. Het is hem toen waarschijnlijk gebleken, dat ik niet gesproken had, zooals hij meende, »»als overbrenger van een onbestemd gerucht, uit Indië overgewaaid.""

»Ik vraag in de eerste plaats: wat is het gevolg geweest van het onderzoek dat de Minister van Koloniën te dien opzichte mij toen heeft beloofd en zeer zeker ook heeft ingesteld?

»Is de schuldige gevonden (ik twijfel er niet aan of dat zal wel gelukt zijn), maar is hij dan gestraft? De Minister zeide mij toen

(het is reeds een jaar geleden maar ik kan wachten, en een jaar daarna nogmaals op een zaak terugkomen): het is zeker niet de bedoeling van den spreker dat het publiek van de zaak wordt gesaisisseerd? Het is mijn bedoeling, dat het publiek er wel van worde gesaisisseerd, omdat ik meen dat het een zaak van publiek belang is; anders had ik er niet van gerept in de Kamer en ware een bezoek in het kabinet van den Minister genoegzaam geweest.

»Ik acht het ook wel degelijk van publiek belang, dat niet administrateurs van ondernemingen van particuliere cultures zich het recht aanmatigen — en dat kwistig gebruiken — om zelven met vrijheids- en lijfstraffen de door hen gemaakte contracten te doen uitvoeren en nakomen. Het is mij bekend dat door hen toekenning van dat recht gevraagd is en ook, dat, zeer terecht, die aanvraag is van de hand gewezen. Dit belet evenwel niet dat de feitelijke toestand is, dat men doet en handelt alsof men het recht had, dat daar misbruik gemaakt wordt van de toepassing van lijf- en vrijheidsstraffen op de meest ergerlijke wijze. Dit zijn geen losse, onbestemde, overgewaaide geruchten; wanneer de Minister van Koloniën de zaak heeft onderzocht — en daaraan twijfel ik niet — zal hij het met mij eens moeten zijn.

»Nu vraag ik hem in de tweede plaats: wat heeft de Regeering gedaan om dat te keeren?

»Ik weet dat eene uitbreiding van de politie heeft plaats gehad op Sumatra's Oostkust, en dat bij besluit n° 341 een som is uitgetrokken van *f* 837.50 's maands te besteden voor een stoombarkas. Ongelukkig heeft men in dat besluit de uitdrukking *steamlaunch* gebruikt. Is de Engelsche invloed dan zoo sterk, dat men in onze officieele stukken een Engelsche benaming moet gebruiken voor een stoombarkas?

»Ik vraag: is dit voldoende? Is die kleine uitbreiding van politie iets beteekenend?"

De Minister antwoordde daarop: »Voor zoover de verstrekte gegevens het mogelijk maakten, is wel degelijk met de vraag rekening gehouden, en daaromtrent zijn inlichtingen gevraagd. Het doet mij leed dat het Koloniaal Verslag op dit oogenblik nog niet geheel is uitgegeven, want in het deel dat nu ter perse ligt zou de geachte spreker het antwoord op zijn vraag vinden. Behalve eenige gevallen die veel vroeger voorkwamen en waarop gister onder anderen door den geachten spreker uit Breda gezinspeeld werd en, indien ik mij niet vergis, een administrateur betroffen, die zich zelven het leven benam, is in de laatste jaren volgens de officieele berichten in het algemeen de toestand bevredigend geweest. »»Over het algemeen"" — zoo lezen wij in het Koloniaal Verslag — »»laat de behandeling van het werkvolk zeer weinig te wenschen over. In de laatste jaren is slechts één geval van mishandeling voorgekomen waarin termen gevonden zijn om tegen den administrateur der onderneming, waar het feit plaats had, en tegen den assistent, die op last van den eerste de mishandeling pleegde, eene strafrechterlijke vervolging in te stellen.""

»Het feit schijnt namelijk gebeurd te zijn op de nu opgeheven onderneming Rudolphsburg, waar in September 1878 een Chineesche Koeli gedurende een paar dagen, terwijl hij aan een paal gebonden

was, zonder eten of drinken gelaten, daarna ziek geworden en aan de gevolgen dier strafoefening overleden is. Volgens een bewijs van den officier van justitie bij den raad van justitie te Batavia, was toen de gerechtelijke instructie gesloten en zou spoedig de terechtstelling der beklaagden gerequireerd worden. Sedert heb ik niets van de zaak vernomen, noch hoe zij is afgeloopen.

»In 't algemeen dus zijn de officieele berichten bevredigend. Dat er echter misbruiken plaats hebben, neem ik niet enkel aan op grond van de berichten van den geachten spreker, maar ook omdat dit als 't ware in den aard van den toestand daar ligt. Maar dit heeft dan ook de Indische Regeering sedert lang bedacht doen zijn op versterking van de bestuurs- en de politiemiddelen. De heer Insinger vindt die versterking luttel, maar mij dunkt dat de som van *f* 68092 's jaars daarvoor uitgetrokken op het hoofdstuk Binnenlandsch Bestuur, onder art. 37, nog al vrij aanzienlijk is. In verband ook met het houden van een beter toezicht op de landelijke ondernemers is de zetel van den assistent-resident verplaatst van Laboean Deli naar Medan, waar hij meer in het centrum van die ondernemingen verkeert."

De heer Insinger repliceerde: »Ik ben bezig met te zoeken naar den post van *f* 68000 door den Minister onder de afdeeling *Binnenlandsch bestuur* voor *politie* op Sumatra's Oostkust uitgetrokken, maar heb dien tot nog toe niet gevonden. Intusschen ben ik den Minister dankbaar voor het mij gegeven antwoord. Daaruit blijkt mij dat het zijn wensch is om in den door mij geschetsten geest werkzaam te zijn. Het is mij echter gebleken dat de Minister mijne inlichtingen van verleden jaar niet goed schijnt te hebben genoteerd, en dat door 's Ministers onderzoek op een andere plaats een tweede feit van mishandeling aan den dag is gekomen.

»De officieele rapporten schijnen dus niet zeer vertrouwbaar te wezen, want thans hooren wij van een Chinees, die twee dagen lang aan een paal is gebonden geweest en zoodanig mishandeld, dat hij er van gestorven is. Ik heb verleden jaar het feit aangehaald van een man, die, tengevolge van twist, door den administrateur in een hok was opgesloten, en daar, van den honger gestorven, gevonden is. Dat zijn twee geheel verschillende gevallen.

»Ik heb aan den Minister de plaats opgegeven waar dat feit is voorgevallen, en zal het, na afloop van deze beraadslaging, nogmaals doen, met verzoek om op die niet verlatene, maar nog in volle werking zijnde plantage een streng onderzoek te doen plaats hebben door een ander persoon, die met een scherper oog gewapend is dan degeen, die tot nog toe met dat onderzoek is belast geweest.

»Ik heb — de Minister zal het mij wel toegeven — aangetoond, dat een scherper toezicht inderdaad niet zoo geheel overbodig is, én uit deze korte discussie blijkt verder, dat de officieele berichten niet geheel betrouwbaar zijn."

Het wederantwoord van den Minister luidde: »De vraag van den geachten spreker uit Almeloo zal aan de Indische Regeering worden gedaan met opgaaf van den naam der plantage, welke door den geachten spreker is bedoeld. Maar wanneer de geachte afgevaardigde wenscht dat er lieden zijn die beter uit hunne oogen zien ter Oostkust

van Sumatra dan zij aan wie het onderzoek was opgedragen, meen ik hem te mogen zeggen dat, als hij zoo groot belang stelt in de zaak der arbeiders ter Oostkust van Sumatra, hij toch zijne oogen gebruiken moet voor het lezen der bladz. 8, 9 en 10 van de Memorie van Toelichting, waar een zeer uitvoerige omschrijving wordt aangetroffen van al wat de Regeering ter verbetering van het toezicht beoogt: niet alleen een aanzienlijke uitbreiding der Europeesche politie, maar ook de aanstelling van Chineesche hoofden; men tracht alle waarborgen te stellen tegen de herhaling van feiten, die niemand meer betreurt dan de Regeering."

De heer Insinger schijnt nu den moed gehad te hebben om althans in het geheim den Minister den naam der plantage te noemen, waar de door hem bedoelde mishandelingen gepleegd zouden zijn. Hierover verheugen wij ons. Is het een illusie, van den afgevaardigde uit Almeloo te verwachten, dat hij langzamerhand zal inzien, hoe weinig ridderlijk hij deze quaestie in haar geheel behandeld heeft?

De heer van der Hoeven beweerde den 18en November, dat »om zeer krachtig te waken tegen misbruiken, die men maken mocht van het recht van den sterkste, dat ongetwijfeld door meerdere énergie en ontwikkeling aan de planters boven hun inlandsche arbeiders gegeven is", bij een minister twee vereischten noodig zijn. In de eerste plaats een groote mate van doorzicht, in de tweede plaats ervaring. »Het eerste vereischte", zeide de redenaar, »zal ik dezen Minister, aan wiens kunde ik zeer gaarne dikwijls hulde bracht en ook thans weer hulde breng, niet ontzeggen. Maar het is waar, dat hem ontbreekt die ervaring, welke alleen door verkeer in de landen waar dergelijke toestanden bestaan, kan worden opgedaan. Die ervaring bezit deze Minister niet, omdat hij nooit in tropische landen vertoefd heeft. Hij staat derhalve meer dan anderen bloot te bukken voor de schranderheid, om niet te zeggen de sluwheid, waarmede de planterspartij steeds trachten zal hem vóór hare belangen over te halen: om het uit te drukken met een woord aan een der laatste romans van onzen onvergetelijken weldoener Charles Dickens ontleend: »he knows not their tricks and their manners."

Het zij ons vergund, de herinnering aan »onzen onvergetelijken weldoener" met een te vermeerderen.

Tot de eerste letterkundige voortbrengselen van Dickens behooren, gelijk men weet, »the Mudfog papers"; onlangs werden zij in de Tauchnitz-editie opgenomen. Dickens brengt ons daardoor in kennis met de merkwaardige stad Mudfog, de zetel van een vermaard genootschap voor de beoefening van kunsten en wetenschappen en — »a remarkably pleasant town, situated in a charming hollow by the side of a river, from which river Mudfog derives an agreeable scent of pitch, tar, coals and rope yarn, a roving population in oil-skin hats, a pretty steady influx of drunken bargemen, and a great many other maritime advantages." Aangaande een der zittingen van het beroemde genootschap heeft Dickens het volgende genotuleerd:

»De heer Tickle gaf den leden een bril ter bezichtiging, die hij onlangs uitgevonden had, en waarmede men voorwerpen, die op een

grooten afstand verwijderd waren, zeer duidelijk kon onderscheiden, en stekeblind werd voor dingen die zich in de onmiddellijke nabijheid bevonden. De heer Tickle noemde die uitvinding hoogst nuttig, en beweerde dat zij geheel en al op de gezichtsleer gegrond was.

»De President verzocht ten aanzien van dit laatste om eenige inlichting. Hij had er nooit van gehoord, dat het menschelijk oog opmerkelijk was door die eigenaardigheden, waarvan de geachte spreker melding gemaakt had.

»De heer Tickle kon niet ontveinzen, dat hem die verklaring eenigszins bevreemdde, daar de President toch de ondervinding moest hebben opgedaan, dat zeer velen onder onze uitstekendste landgenooten en groote staatslieden met het bloote oog vanuit hun woonplaats de afgrijselijkste dingen op plantages in West-Indië kunnen waarnemen, maar van hetgeen er in hun nabijheid, b. v. in de katoenfabrieken van Manchester, voorvalt, niets bespeuren. Ook kon het den President niet onbekend zijn, hoe vlug de meeste menschen de fouten in hun naaste ontdekten, en hoe blind zij voor hun eigene waren. Verschilde de Voorzitter in dat opzicht van de groote meerderheid, dan moest er aan zijn oog iets haperen, en om dat gebrek tegemoet te komen, werd deze bril gemaakt."

Bescheiden vragen wij den geachten afgevaardigde uit Almeloo: is de Tickle-bril in Nederland ook reeds in gebruik?

Onze hoofdgrief is echter *niet*, dat men bij voorkeur het verkeerde, dat elders bestaat, tracht op te sporen; wáár het kwaad ook gevonden worde, overal moet het worden tegengegaan. Maar dat men om hetgeen één misdeed den geheelen stand, waartoe hij behoort, in minachting brengt, dat is, dunkt ons, strijdig met elk begrip van betamelijkheid en eerlijkheid En handelde de heer Insinger anders? *Openlijk* klaagde hij over schandalen, op landelijke ondernemingen ter Sumatra's oostkust bedreven; *in het geheim* wees hij den Minister één schuldige aan. Toen hij *openlijk* sprak van mishandelingen, die er op plantages gepleegd zouden zijn, had hij onzes inziens *openlijk* die plantages moeten noemen; anders handelende bracht hij bij hen, die aan zijn woorden waarde hechtten, *alle* ondernemers in verdenking.

De houding van den heer van der Hoeven was waardiger, en wat hij tegen art. 4 van de ordonnantie, voorkomende in *Indisch Staatsblad* 1880, No. 133, te berde bracht, beamen wij. Dat artikel, waarin den werkman verboden wordt zonder toestemming van den ondernemer of diens gemachtigde de onderneming te verlaten, is »inderdaad zóó onrechtmatig, dat het voortbestaan een schandvlek ware voor de Nederlandsche natie". Door die bepaling — de heer van der Hoeven heeft het duidelijk aangetoond — staat de arbeider weerloos tegenover den werkgever. Hij kan zelfs geen klacht inbrengen wegens mishandeling, want art. 5 zegt wel, dat de werkgever verplicht is, den arbeider in de gelegenheid te stellen zijn klachten bij het bestuur in te dienen, maar die verplichting zal wel een ijdel woord heeten, daar de werkgever den man geen enkelen dag vrij zal geven tot het inbrengen der klacht. Minstens had, meenen wij, op het weigeren van verlof tot het indienen van een klacht, een zware straf gesteld moeten zijn.

Doch de heer van der Hoeven verviel ook weder in een algemeene

beschuldiging tegen de landbouw-industriëelen, en daarmede kunnen wij geen vrede hebben.

De heer van der Hoeven sprak opnieuw van een planterspartij; hij moet weten, dat het even ongerijmd is van een planterspartij als van een advocaten- of onderwijzers- of havenmeesterspartij te spreken.

De planterspartij is er, volgens den heer van der Hoeven, op uit, »om de mindere en zwakkere rassen, wier hulp zij noodig hebben voor hun ondernemingen, te maken tot een soort van werktuigen, waarvan zij trachten te verkrijgen den meest mogelijken arbeid tegen het minst mogelijke loon". Juister ware het om te zeggen, dat in Indië gelijk in Nederland de sterkere blootstaat, en niet altijd weerstand biedt, aan de verleiding om den zwakkere te kort te doen: de Nederlanders in Europa geraken in die verzoeking ten opzichte van de Nederlanders en inboorlingen in Indië, de Europeanen in Indië ten opzichte van de hen dienende inlanders, en deze inlanders weder ten opzichte van hen, die hun ondergeschikten of minderen zijn.

Tegenover dat streven van de sterkeren moet de Regeering — wij zijn dit met den heer van der Hoeven volkomen eens — een zeer krachtige bescherming van de zwakkeren stellen. Maar hoe? Laten wij ons nu alleen bepalen tot de verhouding tusschen Europeesche werkgevers en inlandsche werknemers, zonder daarom, gelijk bij den heer van der Hoeven steeds het geval schijnt, uit het oog te verliezen, dat de Regeering *elk* misbruik van het recht van den sterkste moet weren.

Voortdurend de ondernemers in het algemeen af te schilderen als individuen, wier streven het is, »zoo na mogelijk te komen tot een toestand die in feitelijkheid niet veel verschilt van slavernij", zet kwaad bloed, en welk nut heeft het? Hoegenaamd geen.

Wij zouden daarom den heer van der Hoeven gaarne in overweging willen geven, een anderen weg in te slaan. Wend al uw invloed aan, zouden wij hem willen verzoeken, om te bewerken, dat de Regeering de tijd, dien tegenwoordig de contrôleurs en assistent-residenten meerendeels aan onvruchtbaar schrijfwerk verspillen, doorbrengen op de velden en in de dèsa's, zoodat de ambtenaren meer in aanraking komen met de bevolking, persoonlijk hun afdeelingen en residentiën nauwkeurig leeren kennen, met eigen oog en oor waarnemen wat er omgaat, de taal der inlanders leeren spreken en het vertrouwen der inlanders leeren winnen.

Zoolang dat niet gebeurt, de schrijfmanie blijft woeden en de ambtenaren dagelijks de kans hebben van de eene residentie of van het eene eiland naar het andere overgeplaatst te worden, is een voldoende contrôle en is een behoorlijke bescherming van den inlander onbestaanbaar. Men moge voortreffelijke wetten samenstellen, — wie zal zorgen, dat de wetten worden gehandhaafd? Men moge onder eede den inlander bescherming tegen willekeur beloven, — wie zal de willekeur opsporen? Men moge het personeel bij het binnenlandsch bestuur uitbreiden — 't voornaamste wat men daardoor verkrijgt is eenige schrijftafels meer. Over het geheel kan niet geklaagd worden, dat de Regeering gebrek heeft aan personeel, maar wel, dat zij het personeel niet weet te gebruiken.

Wanneer de heer van der Hoeven verlangt, dat ieder Europeaan,

die zich aan den inlander vergrijpt, strafrechterlijk vervolgd worde, dan gaan wij met hem mede; zelfs zouden wij wenschen, dat ieder Europeaan, die aan mishandeling van inlanders schuldig bevonden werd, voorgoed het recht om in de binnenlanden zich op te houden verloor. Van onzen kant vertrouwen wij evenwel ook, dat de heer van der Hoeven toestemt, dat men, om een schuldige te straffen, een schuldige gevonden moet hebben, en geeft hij dat toe, dan erkent hij ook het nuttige en urgente van de door ons aanbevolen maatregelen, en hoort de Kamer eerlang van hem weder een welsprekend en nu zeker ook vruchtbaar pleidooi.

EEN VRIJHANDELS-UNIE TUSSCHEN ENGELAND EN ZIJN KOLONIËN.

Het weekblad *the Colonies and India* bevat in zijn laatste nummer (van 18 December) eenige mededeelingen, welke wij meenen, ten spoedigste onder de oogen onzer lezers te moeten brengen.

In Februari aanstaande zal er te Londen door vertegenwoordigers van de kamers van koophandel uit verschillende deelen des rijks een conferentie gehouden worden over de beste middelen, om voor het geheele Britsche gebied uniformiteit van tolrechten tot stand te brengen. De verschillende kamers van koophandel in Engeland zenden 48 vertegenwoordigers, Canada 19, Indië 9 en elk der andere koloniën van 2 tot 4. Het hoofddoel is, door speciale regelingen wederzijdsche handelsvoordeelen te scheppen tusschen het moederland en de koloniën en tusschen die koloniën zelven: een zeer machtige tolunie dus, in de eerste plaats tot bescherming van Britsche belangen. Alle deelen van het Britsche rijk zullen zich verbinden, jegens elkander het beginsel van vrijen handel te volgen, en ten aanzien van die artikelen, waarvan nog rechten geheven moeten worden, een uniform laag tarief vaststellen, voor zoover den Engelschen handel betreft, maar een hooger tarief voor den handel van andere landen, tenzij deze landen zich bij de tolunie hebben aangesloten, door haar dezelfde voordeelen toe te zeggen, welke zij zich van de unie kunnen verzekeren. Het beginsel stemt eenigermate overeen met dat van de internationale Postunie.

Het komt ons voor, in het belang van Nederland te zijn, dat de Regeering hier te lande aan het bovenbedoelde plan nog iets meer dan de gewone opmerkzaamheid wijde.

Antwoord

AAN DEN HEER

Dr. A. W. T. JUYNBOLL.

DOOR

Mr. L. W. C. VAN DEN BERG.

In de afleveringen van December 1879 en Februari 1880 van het Tijdschrift »de Indische Gids" werden de beide eerste artikelen opgenomen van eene recensie van mijn werk »de beginselen van het Mohammedaansche recht" door den hoogleeraar Dr. A. W. T. Juynboll, eene recensie welke sedert niet werd voortgezet. Op de door mij tot de redactie van dit Tijdschrift gerichte vraag om inlichtingen, in hoeverre hier al dan niet aan eene definitieve staking moest worden gedacht, mocht ik dezer dagen ten antwoord bekomen, dat wel is waar bij den heer Juynboll het voornemen bestaat om zijn arbeid te voleindigen, doch dat de gezondheidstoestand van dien geleerde het onmogelijk maakt te bepalen, wanneer zulks zal geschieden. Daar bovendien de beide reeds gepubliceerde artikelen een in zekeren zin afgerond geheel vormen, vermeen ik niet langer te mogen dralen met gebruik te maken van de mij door de redactie welwillend verleende vergunning om mijn antwoord aan het oordeel der lezers te onderwerpen, die eventueel van den aanval des heeren Juynboll hebben kennis genomen.

Dit tevens tot toelichting, waarom het antwoord op de beide artikelen eerst thans kan verschijnen.

Men zal het, geloof ik, van mij billijken, dat ik in dit antwoord de zuiver subjectieve opmerkingen van den hoogleeraar over de geschiktheid van juristen in het algemeen voor de studie van het Mohamme-

daansche recht, over de indeeling van dit vak bij de rechtsgeleerde faculteit aan de Rijkshoogeschool te Leiden, enz. enz., als mij niet betreffende, onbeantwoord laat, en dat ik hetzelfde doe met de geheel ongemotiveerde insinuatie, alsof een vroeger werk van mij zooveel beter zoude zijn als het onderhavige, omdat ik het eerste niet geheel alleen, »maar met medewerking of hulp van anderen" zou hebben samengesteld [1]).

Waar het de wetenschap geldt, zal ik nimmer discussie van de hand wijzen, en heb zulks tot nu toe ook nimmer gedaan, doch een debat over dergelijke punten komt mij tamelijk onvruchtbaar voor. Dat rechtskennis niet zoo geheel overbodig is als de hoogleeraar schijnt te meenen, zal uit het vervolg van dit opstel blijken, terwijl de beide eenige fouten [2]), welke Z. Hooggel. meent te hebben opgemerkt, dat in mijn Academisch proefschrift *niet*, maar in mijn onderhavig werk *wel* voorkomen, op een misverstand zijnerzijds berusten.

De bezwaren van den heer Juynboll kunnen worden teruggebracht tot twee categoriën.

Vooreerst heeft hij bedenkingen tegen mijne opvatting van de stof en tegen de wijze van behandeling.

In de tweede plaats verwijt hij mij een aantal onjuistheden.

Wat de bedenkingen van de eerste categorie betreft, zoo komt het mij voor dat, indien men erkent, dat ik duidelijk rekenschap heb gegeven van het plan en de methode, welke ik gevolgd heb [3]), het geschrevene ook alleen naar dat plan en die methode mag worden beoordeeld. In het dagelijksch leven zou men iemand, die een treurspel afkeurde, op grond dat hij liever een blijspel had gezien, ten antwoord geven, dat hij dan maar zelf de letterkunde met het verlangde tooneelstuk moet verrijken, doch dat het vervaardigde alleen aan de eischen van het treurspel mag worden getoetst. En zoo is het ook hier. Waar ik uitdrukkelijk heb verklaard een overzicht te willen geven van het »*recht* van den Islâm", is het de ongerijmdheid zelve te beweren, dat de titel eigenlijk had moeten luiden »de *leer* van den Islâm" en mij daarna te verwijten, dat ik de Mohammedaansche theologie, als een deel van »de leer" uitmakende, niet heb behandeld.

Waar ik op den voorgrond heb gesteld alleen het zuiver Mohammedaansche recht summier te willen uiteenzetten, en voor een behandeling der eigenaardige afwijkingen in den Archipel, bij gebrek aan

---

[1]) Zie Aflevering December, pag. 799.

[2]) Zonderling klinkt het, dat de heer Juynboll op pag. 799 (Aflevering December) eerst mededeelt dat »veel van hetgeen hij in mijn tegenwoordig werk afkeurt in het vroegere zonder fout voorkwam", terwijl ten slotte blijkt dat dit »vele" in »twee" punten zou bestaan.

[3]) Aflevering December, pagina's 794 en 799.

bronnen, den tijd nog niet gekomen acht, hoe kan men daar van mij verlangen, dat ik in den titel er melding van had moeten maken, dat ik den »Islâm in Nederlandsch Indië" bedoel? Over de Mohammedaansche theologie is reeds betrekkelijk veel geschreven, dat niet uitsluitend voor specialiteiten, maar ook voor het publiek toegankelijk is [1]), en eene nieuwe behandeling daarvan zou alleen gemotiveerd zijn geweest, indien ik het daarover tot nu toe geschrevene weder *ab ovo* aan de bronnen ging toetsen, een arbeid minstens evenveel studie vorderende als de onderzoekingen omtrent het recht zelve. Over dit laatste bestond echter nog niets; besturende zoowel als rechterlijke ambtenaren in Indië zaten elk oogenblik omtrent de meest principieele quaestiën verlegen, en ik achtte het daarom volkomen verantwoord, de vruchten van mijn arbeid op dit gebied te publiceeren.

Dat nu het recht onmogelijk met vrucht kan behandeld worden zonder het met de theologie in verband te brengen [2]) weet ik even goed als de heer Juynboll, en is door mij trouwens reeds op pagina 2 van mijn werk [3]) vooropgesteld. Waar het mij voorkwam noodig te zijn op dit verband te wijzen, heb ik zulks steeds gedaan (zie b. v. pagina 2, 15 enz), doch om gelijk de heer Juynboll verlangt, ook theologische onderwerpen uiteen te zetten, welke geene rechtsgevolgen hebben, daartoe achtte ik mij niet geroepen.

En wat de eigenaardige afwijkingen in Indië betreft, sedert jaren houd ik mij reeds bezig met langzamerhand gegevens daaromtrent te verzamelen. Een opstel over de Priesterschap op Java wacht slechts op eenige nadere inlichtingen om te verschijnen, doch gelijk ieder weet, die zich met dergelijken arbeid heeft bezig gehouden, is het beschrijven dier afwijkingen een zaak van zooveel omvang en is het zoo moeilijk, zelfs indien men in Indië verblijf houdt, uit de verschillende deelen van den Archipel vertrouwbare gegevens te bekomen, dat ik geloof volkomen verantwoord te zijn met te hebben gehandeld als ik deed, en het publiceeren mijner aanteekeningen op dit gebied tot nader order uit te stellen.

Daar men bij een doel, als ik mij voorstelde, steeds naar kortheid en eenvoudigheid moet streven, heb ik met opzet vermeden philosophische of historische beschouwingen in het werk ten beste te geven. Evenmin achtte ik mij gerechtigd telkens te wijzen op het verband tusschen den Islâm en andere godsdiensten. Alleen indien eene rechts-

[1]) Ik wijs voor Nederlanders slechts op de bekende werken van de hoogleeraren Dozy en Niemann, »het Islamisme" en »Inleiding tot de kennis van den Islâm".

[2]) Aflevering December, pag. 798.

[3]) De citaten hebben betrekking op den tweeden druk.

instelling als b. v. de Souvereiniteit zonder historische toelichting niet te verstaan is, of waar het eene hypothese geldt van dat belang, als die van den hoogleeraar Dozy omtrent den oorsprong van het Mekkaansche heiligdom en het hadj-feest ben ik van den regel afgeweken; doch ik acht het tot begrip van den tegenwoordigen toestand volkomen overbodig om, gelijk de heer Juynboll wenscht [1]), b. v. bij de *zakât* te vermelden, dat sommige categoriën van belastbare zaken eerst door den Chalief 'Omar zijn aangewezen, of om de verwarring van Mohammad met Boeddha te bespreken, welke Z. Hooggel. vermoedt [2]), dat bij vele Mohammedanen op Java bestaat, wanneer zij ter bedevaart trekken. Of dit vermoeden juist is, weet ik niet, doch zooveel is zeker, dat, wilde men al de dwaalbegrippen van onbeschaafde en onkundige lieden vermelden en hypothesen uitdenken om die dwaalbegrippen te verklaren men een arbeid zou ondernemen zonder eenig doel hoegenaamd.

Dat nu de heer Juynboll, zich zelfs een oogenblik op mijn standpunt plaatsende, eenige punten in mijn werk mist, welke hij had willen behandeld zien, en dat hij andere punten hetzij te uitvoerig, hetzij niet uitvoerig genoeg uiteengezet vindt, kan ik mij zeer goed begrijpen. Indien men een kort overzicht van eenig vak van wetenschap wil geven, heeft de keuze van wat men weg zal laten altijd tot op zekere hoogte iets subjectiefs, en hij, die zou willen beweren op dit oogenblik een werk over de Instituten van het Mohammedaansche recht te hebben geschreven, dat aan elk en aan alles voldeed, zou zich naar mijne meening daarmede het brevet hebben uitgereikt van kwakzalverij. Ieder rechtsgeleerde zal mij dit toegeven, indien hij bedenkt hoeveel handboeken er over het Romeinsche recht geschreven zijn en waarschijnlijk nog zullen geschreven worden. Bovendien hebben wij in het Romeinsche recht een monument van geleerdheid en in het Mohammedaansche een afschrikwekkend voorbeeld van dorre casuistiek; terwijl eindelijk de geschriften der Mohammedaansche juristen slechts voor een onbeteekenend gedeelte zijn uitgegeven, voor een nog geringer gedeelte zijn verklaard, en tal van rechtstermen bevatten, welke in de woordenboeken niet of niet voldoende zijn geëxpliceerd. Dat onder deze omstandigheden verschil van meening zal bestaan over ondergeschikte punten, waar men eene eerste proeve tot systematiseering waagt, spreekt van zelve, en ik ben steeds de eerste om er tegen te waarschuwen, dat men mijn werk niet als een wetboek te beschouwen heeft, maar slechts als eene uiteenzetting van de algemeene rechtsbeginselen van den Islâm.

---

1) Aflevering Februari, pag. 185.
2) Ibid. pag. 205.

M. i. maakt nu de heer Juynboll zich aan de groote fout schuldig van in zijne recensie niet voldoende te doen uitkomen, wáár het een verschil van opvatting en wáár het eene, naar zijne meening, door mij begane fout geldt. En toch is dit van veel belang, want de eerste bezwaren kunnen worden uit den weg geruimd, de laatste, indien zij althans juist zijn, niet.

Indien ik den hoogleeraar b. v. verzeker, het werk niet te hebben geschreven ten behoeve van Europeanen, die tot den Islâm willen overgaan, maar, behalve met een wetenschappelijk, ook met het practische doel om het mijne bij te dragen tot verbetering van de rechtspraak over den inlander en tot voorlichting van hen, die als bestuurders met de bevolking in aanraking komen, zal hij dadelijk inzien, dat ik terecht onderwerpen van zoo intiemen aard als *haidh*, *istihâdhat* en *nifâs* [1]) niet in bijzonderheden heb behandeld, doch er mij toe bepaald heb met het daaromtrent geldende beginsel vast te stellen, en er overigens slechts dan op heb gewezen, waar zij practische rechtsgevolgen hadden. De lezers, welke ik op het oog had, moeten weten welken invloed de *haidh* heeft op het huwelijksrecht, doch het moet hun volkomen onverschillig zijn te weten wat al dan niet *haidh* daarstelt. Zoo is het ook met het onderwerp, op pagina 161 door mij behandeld. Ik heb daarin alleen vermeld wat m. i. voor het recht noodig was, b. v. welk deel aan een *chonthâ* in eene erfenis toekomt, doch welke b. v. de kenteekenen van een *chonthâ* zijn, behoort in een handboek als ik mij voorstelde niet te huis. Voor de overgroote meerderheid mijner lezers hebben dergelijke zaken immers geenerlei belang hoegenaamd, omreden zij daarvan, in hunne functiën althans, wel nooit iets te zien zullen krijgen, en het uitweiden daarover voor hen dus slechts ballast zou zijn. Dat het nu voor den heer Juynboll een »teleurstelling" is [2]) o. a. omtrent dergelijke aangelegenheden geene meerdere bijzonderheden in mijn werk te hebben aangetroffen, doet mij voor Z.Hooggel. leed, doch het gold hier, gelijk hij nu, hoop ik, zal inzien, geenszins de vrees mijnerzijds om »delicate quaestiën" te bespreken [3]), maar alleen den m. i. volkomen gewettigden afkeer om mij noodeloos in viezigheden te verdiepen, welke door de Mohammedaansche juristen met een voorliefde worden uitgeplozen, waarvan men niet weet of men ze belachelijk dan wel bedroevend zal vinden.

Met het oog op mijne lezers achtte ik het evenmin noodig te vermelden, welke verrichtingen bij reiniging, gebed, enz. *fardh* en welke

---

[1]) Zie Aflevering Februari, p. 175. Met het oog op de lezers van dit tijdschrift meen ik mij tot de Arabische namen te mogen bepalen.

[2]) Aflevering December, pagina 794

[3]) Aflevering Februari, pagina 175.

slechts *sonnat* zijn. Een Mohammedaan dient zulks te weten, omdat het niet nakomen van de eerste veel bezwarender voor zijn zielsrust is dan dat van de tweede. Voor den Europeaan daarentegen is het in de eerste plaats van belang een duidelijk begrip te hebben van hetgeen hij den Mohammedaan ziet doen, terwijl de heer Juynboll te goed met de bronnen, waaruit ik geput heb, bekend is om zelf niet in te zien, dat het veel gemakkelijker voor mij zou geweest zijn om die, gelijk hij gewild had, ten deze letterlijk te volgen, dan om de *fardh-* en *sonnat*-voorschriften tot één geheel te brengen.

Waar mij nu, speciaal met opzicht tot de bovengenoemde »delicate quaestiën", door den heer Juynboll verweten wordt, dat die toch bij een »volledig" overzicht van het recht behooren [1]), antwoord ik hem dat zulks juist zou zijn, indien ik op de geïncrimineerde plaats [2]) het woord »volledig" had gebezigd in den zin van »alles afdoend", doch dat het geheele verband aanduidt, dat ik dit woord niet in dien zin heb willen bezigen, maar in tegenoverstelling van »partieel". Dergelijke woordenvitterijen komen in de recensie herhaaldelijk [3]) voor, doch ik vertrouw dat het gezond verstand van den lezer daarover wel reeds recht zal hebben gedaan.

Maar wat het ergste is, de heer Juynboll heeft tot zijn »teleurstelling" sommige zaken in mijn werk niet aangetroffen, welke er toch inderdaad in staan vermeld. Zoo zal Z.Hooggel. bij herlezing ontwaren, dat de paardenbelasting der Hanafieten [4]) geenszins door mij is overgeslagen, maar behandeld is op pagina 46, en dat er op pagina 10 uitdrukkelijk op is gewezen, dat er ook nog andere *imâm's* dan de vier genoemden bestaan hebben [5]). Daar er echter tegenwoordig slechts vier scholen meer gevonden worden, achtte ik het niet noodig ook de namen dezer andere *imâm's* te vermelden, welke in den Archipel trouwens volkomen onbekend zijn. Ik ben verbaasd dat de heer Juynboll dit niet uit zichzelf begrepen heeft, en schijnt te onderstellen, dat ik die namen sedert 1868 zou hebben vergeten. Indien men op iemands

---

[1]) Aflevering Februari, pagina 175.

[2]) Voorrede. pagina V.

[3]) Men zie b. v. de aanmerkingen over algemeen gangbare en tot nog toe door ieder gebezigde uitdrukkingen als: »Mohammedaansch", »rechtsgeleerd" »religieus" enz. (Aflev. December, pagina's 794, 815 en 821). Intusschen hoop ik in een eventueele derde uitgave te trachten dergelijke misvattingen, voor zoover ze niet al te gezocht zijn, te voorkomen, en wil ik b. v. gaarne in de op 815 noot 1 geïncrimineerde plaats »rechtsgeleerde uitspraak" in »juridische uitspraak" of »uitspraak omtrent het recht" veranderen.

[4]) Aflevering December, pagina 818 en Februari, pagina 186.

[5]) Aflevering December, pagina 817.

werk aanmerkingen maakt, moet men, naar mijne meening, beginnen met dat werk eerst behoorlijk te lezen.

Ik kan thans overgaan tot de tweede categorie van des hoogleeraars bedenkingen, namelijk de naar zijne meening in mijn werk voorkomende onjuistheden. Ik wensch de beide artikelen daarbij op den voet te volgen:

Aflevering December pagina 807. De heer Juynboll vindt de uitdrukking »theocratie" te algemeen, omdat niet alle monotheïsten in hunne voorstelling van het godsbegrip overeenstemmen, en dus de denkbeelden der Moslims afwijken van het begrip dat men b.v. ten onzent aan theocratie hecht. Deze opmerking is alleen te verklaren doordat de heer Juynboll blijkbaar niet weet wat men in het staatsrecht onder »theocratie" verstaat. Indien hij zich de moeite wil getroosten zulks b.v. in het Staatswörterbuch van Bluntschli, ja des noods in een Conversations-lexicon na te zien, zal hij ontwaren: dat ik het woord theocratie in den algemeen aangenomen zin heb gebezigd, dat theocratie niet beteekent een bepaalden staatsvorm, maar een staatsidee of staatstype, zoodat b.v. de voormalige Kerkelijke Staat, het rijk der Chaliefen, en de Israëlietische republiek onder de Richteren, ofschoon wat organisatie betreft niets met elkander gemeen hebbende, alle theocratiën zijn — en eindelijk, dat niemand er tot nog toe aan getwijfeld heeft dat de Semietische volken zich nimmer zelfstandig boven de theocratie hebben kunnen verheffen. Vooral met de waarschuwing op pagina VI noot 2 voor oogen verwondert het mij, dat de heer Juynboll zich niet eerst heeft vergewist, welke beteekenis in een rechtsgeleerd werk aan het woord theocratie te hechten is, alvorens op het gebruik daarvan aanmerking te maken.

Pagina's 812 en 815. De heer Juynboll wenscht het beschreven recht d. w. z. de wet te verdeelen in Koran, *sonnat*, *idjmâ'* en *qijâs*, in stede van gelijk door mij gedaan is in Koran, *sonnat* en de *fatwâ's*. Indien men de Arabische woorden door Hollandsche vervangt, zal, geloof ik, ieder, die met de beginselen van het recht vertrouwd is, aan mijne verdeeling de voorkeur geven. *Idjmâ'* namelijk beteekent de overeenstemming tusschen de uitspraken of beslissingen der juridische autoriteiten, speciaal in den tijd der eerste Chaliefen en *qijâs* de redeneering bij analogie, waardoor sommige autoriteiten tot het doen hunner uitspraken gebracht werden. En nu zal het toch wel logischer zijn om kortweg als bron voor het beschreven recht die «uitspraken" zelve voorop te stellen en er dan op te wijzen dat zij des te meer gezag hebben naar mate zij van grootere autoriteiten afkomstig zijn en minder op zichzelve staan. Evenals in den Romeinschen keizerstijd de uitspraken van juristen, aan wie het *jus respondendi* was

toegekend, zoo hebben ook bij de tegenwoordige Mohammedanen de uitspraken van personen, die als autoriteiten in het recht worden beschouwd, voor den rechter kracht van wet, tenzij natuurlijk de rechter zelf eene hoogere autoriteit bezitte. De vergelijking met het *jus respondendi* gaat nog verder op, als men zich herinnert dat door Hadrianus alleen aan de *communis opinio* bindende kracht werd toegekend en wij dus hier ook een soort van *idjmâ'* voor ons hebben. Alleen wijkt de autoriteit bij de Mohammedanen in zooverre van die bij de Romeinen af, dat die bij de laatsten door den keizer werd toegekend en die bij de eersten alleen een gevolg is van de openbare meening, speciaal onder de juristen zelven. De inzage van vonnissen, door Indische priesterraden zoowel als die door Arabische kâdhi's gewezen, zou den heer Juynboll overtuigen dat daarin b.v. eene uitspraak van Nawawi op dezelfde wijze wordt aangehaald als in een Nederlandsch vonnis een artikel uit het Burgerlijk Wetboek. Daarentegen vindt men b.v. in Indië nimmer een beroep gedaan op Aboe Ishâq asj-Sjîrâzî, omdat die schrijver in den Archipel zoo goed als onbekend is. En al mogen de autoriteiten van minderen rang niet zelfstandig den Koran en de *sonnat* interpreteeren, gelijk de heer Juynboll aanvoert, zoo belet zulks geenszins dat hunne uitspraken kracht van wet hebben voor zooverre hunne autoriteit gaat, en meen ik dus volkomen verantwoord te zijn met in navolging van § 3 Tit. II Lib. I der Instituten van de *responsa prudentium* als van een deel van het *jus scriptum* te gewagen. Ik constateer hier verder dat de wijze, waarop de bronnen van het recht reeds door mij waren gequalificeerd en geclassificeerd in mijn werk *De contractu »do ut des"* nagevolgd is o.a. door A. von Kremer in zijne bekende: *Culturgeschichte des Orients*, d. w. z. in het eenige wetenschappelijke werk, dat sedert verscheen en waarin deze materie ter sprake kwam. Ook die schrijver laat *idjmâ'* en *qijâs* als zelfstandige deelen der »wet" onvermeld, iets dat trouwens, wat het laatste betreft, door de logica wordt gevorderd. Hoe toch kan men »redeneering" als eene „wet" betitelen? Dit doen zelfs de Arabieren niet, die wel in één mond spreken van Koran, *sonnat*, *idjmâ'* en *qijâs*, doch deze te zamen nimmer de wet (sjar') noemen. Men kan immers wel »aanhanger" zijn van het recht van redeneeren of eene redeneering »volgen", maar het »redeneeren" als »wet" te beschouwen heeft geen zin, tenzij men aan de beide woorden eene beteekenis hechte, welke zij noch hier noch in het betoog des heeren Juynboll hebben.

Pagina 814. Volgens den heer Juynboll is de door mij gegeven verklaring der woorden *hadîth* en *sonnat* minder juist. Ik verwijs hem echter naar eene autoriteit, welke hij zeker niet zal wraken, na-

melijk het woordenboek van Lane. Daar zal hij zien dat, ofschoon *hadîth* in het algemeen een verhaal beteekent, ook al heeft het niet een daad of gezegde van Mohammad ten onderwerp, het toch in specialen zin zoodanig verhaal aanduidt. Dat de verzamelingen van dergelijke verhalen nimmer *sonnat* heeten is natuurlijk, omdat geen daarvan er aanspraak op maakt de totaliteit dier verhalen te bevatten [1]). Ook in het Hollandsch zou men een werk, dat »overleveringen" bevat, niet licht betitelen als handelende over »de overlevering". En zoo is het ook met de verklaring van den *'ilm al- hadîth*; die wetenschap toch houdt zich met de kennis en de kritiek »der overleveringen" bezig, en niet met de kennis en de kritiek »der overlevering", hetgeen geheel iets anders zou zijn. De Arabieren waren verstandig genoeg eene zoo onjuiste uitdrukking te vermijden. Ook von Kremer l.l. 1e deel pagina's 471 en 472 volgt mij trouwens ten deze evenals ten opzichte van den *idjmâ'* en den *qijâs*.

Pagina 817. Ik kan thans niet meer nagaan waaraan door mij in 1868 de uitspraak is ontleend dat Aboe Hanîfat »uit nederigheid" het ambt van kâdhî weigerde. Vermoedelijk was het echter de plaats uit Ibn Taghrîbardi geciteerd in v. Hammer Purgstall's *Litteraturgeschichte* Dl. III pagina 98 [2]), in verband met pagina XXV van het *Preliminary discourse* te vinden in het eerste deel van Hamilton's vertaling der *Hidâjat*.

Dat Ibn Challikân de nederigheidsreden niet vermeldt, is nog geen bewijs dat ze niet bestaan heeft. De zaak is trouwens van weinig belang. Aboe Hanîfat was nederig en weigerde het ambt van kâdhî; of nu die weigering uit nederigheid voortsproot gelijk Hamilton, dan wel niet, gelijk de heer Juynboll beweert zonder het bewijs voor een ander motief te geven, is in allen gevalle een punt dat hier niet verder op te helderen valt.

Pagina 819. Op pagina 12 van mijn werk heb ik Nederlandsch Indië niet genoemd, omdat ik daar spreek van de landen waar de Hanafietische ritus »heerschende" is. Dit nu is in den Archipel nergens het geval. Wel vindt men hier en daar een Hanafiet, speciaal ter westkust van Sumatra, doch nergens wordt voor zooverre mij bekend, b.v. bij de openbare godsdienstoefeningen een andere ritus dan die van Sjâfe'i gevolgd. Men zal in Europa Italië toch wel niet

---

[1]) Zie mijn werk »*De contractu* »*do ut des*" pagina 4 noot 3.

[2]) Ofschoon de heer Juynboll dit werk op pagina 817 noot 1 als verouderd stigmatiseert, komt het mij voor dat er nog veel uit te leeren valt, al is het dat er een enkel jaartal verkeerd in is opgegeven. Wie zal een werk van dien omvang schrijven, waar niet vele vergissingen in *moeten* voorkomen.

onder de Protestantsche landen opnoemen, ofschoon er hier en daar enkele Protestanten leven! Ik geloof op pagina 15, in stede van met het op pagina 12 vermelde in strijd te zijn, juist de verhouding der Hanafieten tot Nederlandsch Indië in den geest van het bovenstaande te hebben opgegeven. Bij eene meer aandachtige herlezing zal de heer Juynboll dan ook bemerken, dat ik er in de laatst geciteerde plaats nog speciaal op gewezen heb, dat de Hanafieten in den Archipel niet heerschende zijn.

Aflevering Februari pagina 177. Dat de overgroote meerderheid der inlanders in deze gewesten het gebed verwaarloozen, meende ik dat van publieke notorieteit was. Wil de heer Juynboll mijne verklaring ten deze niet gelooven, zoo blijft er niets over dan dat hij zich in persoon kome overtuigen. Op welke plaats ik op Java ook geweest ben, nergens heb ik een inlander op de vastgestelde uren van den dag in het openbaar zien bidden, terwijl men ook nimmer aan mindere drukte op straat bemerkt, dat een aanzienlijk aantal zich binnenshuis van die plicht gaat kwijten. Dat er op de vele milioenen inlanders ten deze wel uitzonderingen bestaan, spreekt bovendien van zelve. Hetgeen ik van den »lippendienst" gezegd heb, moet ik evenzeer staande houden. De Mohammedanen, met wie ik ooit in aanraking kwam, Arabieren daaronder begrepen, hebben mij nimmer den indruk gemaakt van het gebed op te vatten zooals het Christendom zulks voorschrijft, en ik ben zoo vrij om, in spijt van des hoogleeraars opmerking ten deze, de Katholieke Christenen in dit opzicht met de anderen te blijven gelijkstellen, al bidden zij soms in het Latijn.

Pagina 178. De uitdrukking »toekang adan", welke de heer Juynboll als een veelal op Java gebruikelijke term voor *moädsdsin* noemt, heb ik nimmer gehoord, en ook bij navraag niet kunnen bemerken, dat ergens in zwang is. Het algemeen gebezigde woord is »modin", dat intusschen tevens de gewone titel der dessa-geestelijken is. Op Java komt ook *bilal* in den zin van dessa-geestelijken voor, maar niet in dien van *moädsdsin*, gelijk op Sumatra's westkust het geval is.

Pag. 179. Van de daar door den heer Juynboll opgegeven termen moet *badoeq* zijn *bĕdoeg* en *taboeh*: *taboh*. Men zie de woordenboeken; speciaal het 1e deel van Van de Wall's Woordenboek, uitgegeven door Dr. v. d. Tuuk, pag. 183. Het door den heer Juynboll geopperde bezwaar tegen de verklaring der *zakât* als eene zuivering der bezittingen van den smet der zonde zal vervallen, indien hij bij eene herlezing bemerkt, dat ik hier slechts mededeel wat *volgens de Arabieren* als de verklaring van de *zakât* moet worden aangemerkt, doch geenszins als de verklaring, welke ik er zelf van geef, terwijl hij in Lane's Lexicon en de daar aangehaalde autoriteiten zal zien, dat

volgens de Arabische schrijvers de *zakât* werkelijk strekt om de *goederen* van den smet der zonde te reinigen en niet den persoon van den bezitter. Dit is alleen met *de zakât al-fitr* het geval, welke daarom in Indië *djakat badan* heet. Wel is waar zou men uit de aangehaalde Koranplaats kunnen opmaken, dat met de *zakât* een zuivering van den bezitter en niet van de bezitting bedoeld wordt, doch ik heb mijn werk niet geschreven om Mohammedanen voor te lichten omtrent het al of niet juiste hunner opvattingen, maar wel om aan Europeanen mede te deelen welke de opvattingen der Mohammedanen zijn. Indien de heer Juynboll eens zal hebben nagegaan, welke behoeften al zoo hier en daar in Europa uit armenbelastingen worden bestreden, zal hij inzien, dat men zeer goed de *zakât* eene soort van armenbelasting kan noemen, al strekt zij niet uitsluitend tot onderhoud van »armen" in den striktsten zin.

Pag. 186. Dat de geloovige, die zich aan de verplichting der *zakât* onttrekt, des doods schuldig zou zijn, heb ik met opzet niet in het hoofdstuk over de *zakât* vermeld, daar het een gevolg is van den op pag. 178 door mij gegeven algemeenen regel dat het weigeren om de verplichtingen, welke de godsdienst oplegt, na te komen, rebellie daarstelt en met den dood gestraft wordt. Evenmin heb ik speciaal behoeven te vermelden, dat de onvoldane *zakât* uit den boedel van den overledene moet worden gekweten, daar op pag. 117 staat dat van elken opengevallen boedel eerst de begrafeniskosten en de schulden jegens wien ook moeten worden afgetrokken. Het zou ten eenenmale overbodig zijn geweest in het geheele werk de toepassing van dien regel telkens te herhalen; zelfs al is men geen rechtsgeleerde, zoo kan men dit toch wel inzien, en het verwijt, mij ten deze door den heer Juynboll gedaan, mist dus allen grond.

Pag. 187. Dat de door mij gebezigde spelling *mokâtib* even goed is, als de door den heer Juynboll aangegeven spelling *mokâtab*, blijkt o. a. uit de woordenboeken van Kazimirski en Freytag en uit het *Supplément* van den hoogleeraar Dozy.

Pagg. 191 en 193. De heer Juynboll dwaalt, door te meenen dat *sahoer* het eten beteekent, waarmede men de vasten verbreekt. Integendeel beteekent dit woord het eten even voor dat de dag en daarmede de vasten begint. Ook hier verwijs ik naar elk woordenboek dat men wil.

Pagina 192. Dat de inlanders het feest van het einde der vasten *tahoen baroe* noemen, mag ik zonder nader bewijs niet aannemen. Althans in het woordenboek van T. Roorda staat die uitdrukking vermeld als het Europeesch of Chineesch nieuwjaar te beteekenen en in het Maleische woordenboek van v. d. Wall ontbreekt zij geheel. Hoe

de heer Juynboll verder aan *tahoen baroe ketoepat* en *bådå lomban* komt, weet ik werkelijk niet. *Ketoepat* is een soort van rijstkoekjes, bij inlanders en inlandsche kinderen geliefd, en *tahoen baroe ketoepat* zou dus beteekenen het nieuwjaar waarop »men dergelijke koekjes eet". Te Batavia althans kan ik verzekeren dat niemand die uitdrukking kent, terwijl volgens het even geciteerde woordenboek *bådå lomban* een locaal feest is, te Japara gevierd, hetwelk met het feest van het einde der vasten niets te maken heeft. Dat misschien een inlander wel eens tegen een Europeaan sprekende het feest als zijn *tahoen baroe* heeft aangeduid, is zeer wel mogelijk, doch beteekent even weinig als het feit dat onlangs iemand mij mededeelde van zijn bediende te hebben vernomen dat de *Lailat al-qadr* het inlandsche St. Nikolaasfeest was. De bediende was tot deze vergelijking waarschijnlijk gekomen door de volgende sluitreden: De Europeanen gaan elkander met nieuwjaar gelukwenschen, veelal met hunne fraaiste kleederen; wij doen hetzelfde op ons feest bij het einde der vasten; eenige dagen te voren worden op St. Nikolaas de winkels enz. geïllumineerd, en wij illumineeren op den 27sten Ramadhan! Kan men nu op grond van zoo iets zeggen dat de inlanders bedoelden nacht »St. Nikolaas" noemen?

Pagina 193. Mijn spelling »malaman" is goed, omdat het grondwoord in het Maleisch *malam* en niet *malĕm* is, gelijk de heer Juynboll schijnt te onderstellen. *Malĕm* is Javaansch en Bataviaasch Maleisch. Men zie de woordenboeken. Daarin zal de hoogleeraar ook ontwaren dat *nĕm* geen Maleisch is, maar dat men daarvoor in die taal *ĕnam* zegt.

Pagina 196. Dat de »zwarte steen" door de Musulmannen wel degelijk geloofd wordt zwart te zijn geworden door de zonden der menschen kan de heer Juynboll o. a. bevestigd vinden in *Burton's*: Pilgrimage to Mecca and Medina, Tauchnitz ed. d. III p. 8 noot (**).

Pagina 201. De *ifâdhat* is door mij als een woeste wedloop gequalificeerd in overeenstemming met de verhalen van de meest geloofwaardige reizigers en met de algemeene opvatting bij de Europeesche geleerden. Men zie b. v. *Burton* l.l. pagina 79 en *Dozy*: De Israëlieten te Mekka, pagina 127.

Na bovenstaande wederlegging van des hoogleeraars opmerkingen doet het mij genoegen ten slotte op een paar punten te kunnen wijzen, waar ik zoo niet geheel, althans ten deele de »behulpzame hand" kan aannemen, welke hij mij tot verbetering van mijn werk zegt toe te steken.

Vooreerst zal ik trachten bij een eventueelen derden druk meer dan ik gedaan heb de Javaansche en Maleische uitspraak der Arabische woorden te vermelden, evenals de Javaansche en Maleische woorden, welke voor de Arabische rechtstermen soms worden gebruikt. Zoo zal

ik ook natuurlijk de werken citeeren, op mijn onderwerp betrekking hebbende, welke sedert zijn verschenen. De vermelding der 2e uitgave van den *Kitab Toehpah* is verzuimd, en de in 1874 en 1876 verschenen Zweedsche en Engelsche vertalingen van den Koran, Querry's *Recueil*, enz. waren mij tot nog toe niet bekend, doch bij nader onderzoek zal het den heer Juynboll blijken dat zijne beschuldiging, als zoude ik niet van Sprenger's Mohammad of van von Kremer's Ideen gesproken hebben, op eene vergissing zijnerzijds berust.

Men zie mijn werk op pagina's 1 en 6.

De door den heer Juynboll aangegeven schrijfwijze 'ilmoe 'l-kalâm, enz., ofschoon met de inlandsche uitspraak overeenkomende, kan ik niet beamen. Schrijft men 'ilmoe, dan moet men ook consequent zijn en *kalâmi*, *'abdon*, *çalâton*, enz. schrijven, iets dat een geheel verkeerd denkbeeld van de uitspraak zou geven. Ik houd mij dus bij de vulgair Arabische uitspraak, en acht het beter hier of daar in eene noot op deze algemeene afwijking bij de bewoners van den Archipel te wijzen.

De aangehaalde Koranplaatsen en het register hoop ik nog eens aandachtig na te gaan, ofschoon bij het aangeven van zoovele citaten drukfouten in de cijfers nimmer geheel te vermijden zijn, tenzij men bijzondere voorzorgen bij de correctie der proeven neemt. Men zij echter niet te vlug met het denken aan een drukfout, indien een plaats uit den Koran niet dadelijk blijkt op het onderwerp betrekking te hebben, want, bij de zucht der rechtsgeleerden om bewijsplaatsen voor elke instelling of rechtsregel te vinden, halen zij niet zelden texten aan, welke op geheel iets anders slaan, doch waarin bij toeval het woord gebezigd is, dat de instelling enz. aanduidt. Eene vertaling inziende, begrijpt men dan natuurlijk van de aanhaling niets. Een sterk voorbeeld hiervan is Koran XXIII : 74, waaruit men de wettigheid van den *charâdj* heeft afgeleid.

De editie van den Koran, welke door mij werd gebezigd bij het citeeren, is die van Flügel en de vertaling die van Kazimirski, beide, naar ik meen, werken van erkend gezag.

De heer Juynboll heeft verder gelijk, dat wanneer ik داعٍ en قاضٍ schrijf ik ook باغٍ, واصٍ en والٍ in stede van باغي واصي en والي had moeten schrijven, doch dwaalt indien hij de laatste spelling voor niet goed verklaart[1]). باغٍ enz. namelijk is de litteraire spelling en باغي

[1]) Aflevering December, pag. 803. Dit zou het tweede der boven geciteerde punten zijn, waarin ik, volgens den heer Juynboll, sedert 1868 blijken van achteruitgang gaf.

de vulgaire, maar aangezien ik overal de vulgaire spelling (namelijk weglating van den *tanwîn*) heb gevolgd, moeten niet alleen باغي enz. blijven staan, maar zelfs داعٍ en قاضٍ in داعي en قاضي worden veranderd. Zie Caussin de Perceval's *Grammaire Arabe vulgaire* [1]).

De gemaakte opmerking van den hoogleeraar zou dus juist zijn, indien hij van eene onregelmatigheid en niet van eene fout had gesproken. Thans is zij slechts behartigingswaardig in omgekeerden zin als waarin hij haar heeft geformuleerd.

Ten slotte kan op pagina 54 r. 4 en 5 v. b. door het schrappen der woorden »naar"... »*b. v.*" en op p. 65 r. 2 v. b. door »op" te veranderen in »bij" aan de juiste opmerkingen van den hoogleeraar omtrent de kaffârat bij de vasten en den aard van den Maqâm Ibrâhîm worden te gemoet gekomen. Zoo ook zal ik bij een eventueelen herdruk de woorden *Monkar*, *Nakîr*, *tarâwîh* en enkele andere schrijven gelijk zij door hem zijn aangegeven.

Ik hoop dat de gezondheidstoestand van den heer Juynboll hem moge toelaten zijne recensie voort te zetten en dat ik mij tegen zijne eventueele verdere bedenkingen even afdoend zal kunnen verdedigen als ik geloof het op het tot dusver te berde gebrachte te hebben gedaan. Aangenaam zal het mij echter zijn, indien de hoogleeraar dan de hierboven door mij gegeven wenken omtrent kritiek in het algemeen zoude willen ter harte nemen.

Batavia, 13 October 1880.

---

[1]) In mijn werk: *De contractu »do ut des"* was natuurlijk de litteraire spelling gevolgd.

Koloniale litteratuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

Insulinde. Twaalf tafereelen uit Nederlandsch-Indië, volgens teekeningen en studiën naar de natuur door A. de Grijs, geëtst door C. L. VAN KESTEREN, met tekst van P. J. VETH, hoogleeraar te Leiden. IIIe aflevering. Uitgave van C. L. VAN KESTEREN.

De verschijning van deze derde aflevering was ons bijzonder aangenaam; zij liet zóó lang op zich wachten, dat wij begonnen te vreezen, dat de tweede aflevering de laatste zou blijven, en dit zouden wij in elk opzicht betreurd hebben. Tot heden moge de uitgifte niet die ondersteuning gevonden hebben welke zij verdient, een werk als dit *moet* zijn weg vinden, wanneer het compleet is. Twijfelden wij daaraan, we zouden aan de belangstelling van onze landgenooten in Nederlandsch-Indië moeten twijfelen en aan hun goeden smaak en kunstzin bovendien. De etsen van den Heer van Kesteren maken met den tekst van Prof. Veth een geheel uit, dat ons verschillende natuurtooneelen van het heerlijke Insulinde op artistieke en aangrijpende wijze voor oogen stelt, en als zoodanig een *blijvende* waarde heeft.

Het zal ons een groot genoegen zijn, binnen een niet al te langen tijd ook de verschijning van de vierde aflevering te mogen aankondigen, in het vertrouwen dat de uitgever daarmede zijn verdienstelijken arbeid waardig besluiten zal. De thans verschenen derde aflevering schildert ons de Telaga Warna, een opkomende bui bij Sindanglaja en een kampong van Batavia. Vooral de eerste en de laatste ets zijn juweeltjes.

November '80. v. C.

Kijkjes in onze Oost door MELATI VAN JAVA. Met zes gekleurde plaatjes. Te Leiden, bij A. W. SIJTHOFF. 1880. 8o.

De drie boekjes, die tot heden onder bovenstaanden titel verschenen, maken over het geheel een niet onaangenamen indruk. Ik geloof echter, dat ik niet onbillijk ben, wanneer ik de bijschriften vrij onbeduidend noem, de kleuren van de plaatjes eenigszins grillig en de teekeningen ten deele onnauwkeurig. Tot toelichting van het laatste verwijs ik naar den Chinees, die niets Chineesch te zien geeft dan zijn kleeding, en naar de op hetzelfde plaatje voorkomende Europeesche dame met roode koontjes, een effen grijzen sarong en een strookenrijke kabaja. Mijn aanmerking op sommige kleuren wordt, vrees ik, door elk boekje minstens vijfmaal bevestigd, en zeker ten volle door het plaatje, dat ons Nicootje te paard onder geleide van Sarko, den koetsier, vertoont: de huid van het paardje b. v. verschilt niet van de huid van Sarko! En wat de bijschriften aangaat, de lezer oordeele zelf! Op goed geluk af kies ik er een dat hier volge.

»Amat, zullen we wat gaan knikkeren?" vraagt Ali aan zijn vriendje. Ali woont bij zijne ouders in de kampong [1]) evenals zijn broer Katjong, maar Amat is taliapi-jongen bij een Hollandschen heer en die weet dus hoe zijn sinjo's [2]) Albert en Frans het spelen. Katjong en Ali zouden het gaarne van Amat willen leeren, maar daar komt Ketjil aan, die ouder is dan Amat en zijn vader den toekan spen [3]) moet helpen in de huishouding. »Om te knikkeren," zegt Ketjil, »moet men knikkers hebben." »Och kom", roept Amat, »poor apa? [4]) We kunnen het ook met steentjes doen!" »Bah foei, steentjes! Wie knikkert er nu met steentjes?" Maar Katjong en Ali zijn veel te verlangend om het te leeren en ze hebben de mooiste ronde steentjes bij mekaar gezocht en beginnen nu, zoo goed zij 't kunnen, met Amat te spelen, maar Ketjil heeft op alles wat aan te merken en toont genoeg dat niemand het zoo mooi kan als hij. Maar nu begint het Amat en de andere jongens te vervelen. »Weet je wat, Ketjil? zegt Amat nu: »zooals het behoort, kunnen wij 't nooit spelen, wanneer we geen knikkers hebben; ga dus eens naar sinjo Willem toe en vraag of die je geen oude knikkers geven wil; dan kan je het later aan Katjong en Ali leeren." Ketjil begrijpt wel dat ze hem eigenlijk weg willen hebben en is dus zoo verstandig om maar heen te gaan, terwijl de andere jongens zich even goed met de steentjes vermaken alsof het de mooiste Hollandsche knikkers waren. Tevredenheid is een groote schat, die meer waard is dan het kostbaarste speelgoed."

Melati kan stellig iets veel beters leveren, en *noblesse oblige.*

Enkele aanmerkingen op vertalingen van Maleische woorden houd ik achterwege. De vertaling van »ikan kering" door »gedroogde *rijst*" is stellig een drukfout of schrijffout.

ASTAGA.

Jaarboek van het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië, uitgegeven op last van Zijne Excellentie den Minister van Koloniën. Negende jaargang. Eerste deel. 1880. Amsterdam, C. F. STEMLER. 285 blz. gr. 8°.

In de eerste 38 blz. geeft de Mijningenieur I. A. Huguenin het 2e hoofdstuk van een verslag zijner onderzoekingen in de afdeelingen Soekaboemi en Tjiandjoer der residentie Preanger Regentschappen, waarvan het 1ste hoofdstuk is opgenomen in het Tweede deel, 1878,

---

[1]) Javaansch dorp. [2]) Bediende, die het toezicht heeft over de provisiekast [3]) Jongeheeren. [4]) Waartoe dient het?

van het Jaarb. v. h. mijnw. in N. O. I. Een paar woorden over dat 1ste hoofdstuk, waarbij eene kaart en twee platen zijn gevoegd.

Het geeft een verslag over een onderzoek naar de gesteenten, welke zullen worden ontmoet bij het drijven van een tunnel van ± 625 M. lengte door een' zuidoostelijken uitlooper van den vulkaan Gèdé, bij Tjiménténg, 16 K. M. van Soekaboemi in de richting van Tjiandjoer.

Met genoegen zag ik den Hoofdingenieur, chef van de Staatsspoorwegen in Ned. Ind., gebruik maken van de hulp, welke het mijnwezen hem kon bieden, niet alleen voor deze tunnel-kwestie, maar ook om kolen in de nabijheid van het werk op te sporen, welke als brandstof zouden kunnen dienen voor de door hem te bezigen stoomwerktuigen; het mijnwezen kan met vrucht aan den aanleg van spoorwegen dienstbaar worden gemaakt, en omgekeerd kan het mijnwezen van de spoorwegen veel nut trekken, als daaraan monsters van de voorkomende gesteenten en vooral van de versteeningen worden toegezonden, welke in insnijdingen en tunnels worden gevonden, waarop bij den aanleg van spoorwegen acht kan worden geslagen.

De verslaggever heeft de spoorweg-ingenieurs bekend gemaakt met de gesteenten, welke zij achtervolgens zullen ontmoeten, — met de andesiet-kern welke men moet verwachten in den tunnel te zullen aantreffen, die met de werktuigen, vroeger te Merak op de westkust van Bantam gebruikt, kan worden doorboord, — met het gebrek aan kwartszand tot bereiding van metselspecie in de omgeving van den ontworpen tunnel, en met de onzuiverheid van den in de nabijheid voorkomenden kalksteen. De kaart, op plaat 2 bij dit 1ste hoofdstuk gevoegd, geeft met het daaronder geplaatst profiel en den tekst een duidelijk overzicht van de geologische gesteldheid en van wat men bij den spoorwegaanleg en de tunneldrijving zal ontmoeten; de 1ste plaat geeft tal van profielen, maar is daarin wel wat te weelderig: zij had eenvoudiger kunnen wezen en daardoor minder kostbaar voor de uitgave, terwijl het aan de verstaanbaarheid van het verslag niet zou hebben geschaad.

Het 2de hoofdstuk bevat het verslag over het onderzoek naar kolenafzettingen in de beide afdeelingen Soekaboemi en Tjiandjoer; tot opheldering zijn ook bij dit hoofdstuk eene kaart en twee platen gevoegd.

In de »Inleiding" deelt de verslaggever mee wat het eerst aanleiding gaf tot dit onderzoek, en hoe hij, door het uitloven van belooningen aan aanwijzers, zoomede door den ijver van den Assistent-Resident Mentel, in korten tijd een aantal vindplaatsen van kolen is te weten gekomen.

In de »Beschrijving der kolenvindplaatsen," welke de volgende 25 blzn. inneemt, worden zeer uitvoerig de gang van het onderzoek en de verkregen uitkomsten beschreven; over het algemeen werden koollaagjes gevonden; meestal zwartkolen, maar ook bruinkolen; bijna overal was de gevonden kool door zwavelijzer belangrijk verontreinigd. Eene uitzondering maken daarop de vindplaatsen op de zuidelijke helling van den heuvel Gedongan, waar eene koollaag van 2 M. zwaarte werd aangetroffen in het valleitje van de Tji Djati, terwijl men aan de Tji Katomas in de koolafzetting welke met eerstgenoemde in verband stond, een put van 5 M. diepte vond zonder nog het

onderliggende der kolen te bereiken; deze kolen zijn glinsterend zwart en gemakkelijk vergruisbaar, zij bevatten 9% asch en »na 3 à 4 »maanden in de open lucht te hebben gelegen, valt het vaste gedeelte »vanzelf uit elkander en overdekt het gruis zich met naaldjes van »zwavelzuur ijzeroxydule." 400 ton kolen, — zegt de Heer Huguenin, — liggen daar voor het weghalen; de Regeering heeft aan de Staatsspoorwegen de ontginning afgestaan: veel bijzonders zal die gunst vermoedelijk niet blijken te zijn.

De verslaggever besluit met een' blik op de geologie en spreekt achtervolgens kortelijk over »Eruptief gesteente," »Kleisteenen," »Kalksteen," »Oudere conglomeraten en brecciën," »Jongste rolsteenafzettingen," »Ouderdom van het gesteente," en »Waarde der kolen."

In het 1ste hoofdstuk wordt gesproken van »Tjandjoer" en in het 2de van »Tjandjor;" op blz. 8 wordt het technische woord uit de belegeringskunst »loopgraaf" gebruikt voor »ingraving" of »insnijding" in een hellend terrein; op blz. 32 wordt gesproken over de Tji »Mahi," die naam komt ook op Plaat I voor, terwijl dat watertje op de Kaart als Tji »Ma" is aangewezen; ook de twee bij dit hoofdstuk gevoegde platen hadden door vereenvoudiging niet aan duidelijkheid behoeven te verliezen.

Van blz. 39—93 bevat dit deel van het Jaarboek eene verhandeling over de meest doelmatige afmetingen van reservoirs boven de Artesische putten door den Mijningenieur R. Fennema.

De schrijver dezer belangrijke verhandeling verdeelt haar in twee hoofdstukken. Daarvan bevat het 1ste het doel der reservoirs en de ontwikkeling van eene reeks formules, welke kunnen dienen tot beantwoording van vele vraagpunten betreffende de doelmatige afmetingen dier vergaderbakken en om de gevolgen aan te toonen dier doelmatige inrichting op de tot verbruik beschikbare hoeveelheid water per etmaal. In het 2de hoofdstuk past de schrijver de formules toe, op eenige gevallen bij de putten te Grissee, Sĕmarang en Batavia.

Het is zeer merkwaardig en van groot nut hetgeen de ingenieur Fennema aantoont, door die toepassing der formules op bestaande Artesische putten.

a. De put op de Aloon Aloon te Grissee levert dagelijks eene hoeveelheid water die verbruikt kan worden van hoogstens 14,950 £.

Indien tusschen de bestaande reservoirs eene verbindingsbuis wordt aangebracht, zoo dicht mogelijk aan den bodem, zal die hoeveelheid bijna 50% meer worden. 22,200 £.

Zoo een geheel nieuw reservoir werd gemaakt, zou die hoeveelheid worden . . . . 33.000 £.

Terwijl door het nog eene meter lager liggen van den bodem van dat nieuwe reservoir, die hoeveelheid water zou worden. . . . . 36,000 £.

De put te Grissee kan dus meer dan de dubbele hoeveelheid water tot verbruik leveren van wat zij thans daartoe aanbiedt.

b. De put in het kettingkwartier, — verblijf der strafgevangene inlanders en daarmede gelijkgestelden, — te Sĕmarang levert dagelijks hoogstens . . . . . . 189,840 £.

Door buiten een reservoir te bouwen, met den bodem op gelijke diepte als het bestaande en daarmede door eene wijde buis in gemeenschap, zal de dagelijks tot verbruik beschikbare hoeveelheid water ruim 48% meer worden. . . . . 282,240 £.

c. De put in de wijk Pasajangan te Sĕmarang levert dagelijks eene beschikbare hoeveelheid water van . . . 140,896 £.

Door pompen op de hydranten te plaatsen zal die hoeveelheid worden . . . . 245,700 £.

d. De 10 putten te Batavia leveren dagelijks tot gebruik 6.278,000 £.

Daarvan	gebruiken de Europeanen. .	1,300,000 £	
	de inlanders, Chineezen, enz.	2,400,000 »	
	de schepen.	300,000 »	
	de wegbesproeiing	450,000 »	
	de rioleering	1,500,000 »	
en blijft	voor lekkage en spuien. . .	328,000 »	
			6,278,000 liter.

Bij die verdeeling is niet gerekend op water voor de brandweer, maar met behulp der formules weet men terstond hoeveel water door de brandspuiten uit de reservoirs kan worden verkregen en wat behoort gedaan te worden, opdat er geen of zoo weinig mogelijk stoornis in de vermelde verdeeling ontsta.

Ten slotte wijst de ingenieur Fennema, door gebruik te maken van de formules, den weg, om fonteinen met aanzienlijke springhoogte gedurende eenige uren te doen springen, zonder dat zulks belangrijken invloed behoeft te hebben op de voorgedragen waterverdeeling.

De plaat bij deze verhandeling behoorende had dezelfde figuren op kleiner schaal kunnen bevatten en ware dan even duidelijk en half zoo groot geworden.

De volgende verhandeling — blz. 95—134 — is van den Mijningenieur W. Godefroy met aanteekeningen van den Mijningenieur D. de Jongh Hz. (sic.) en handelt over de kettingpomp en het waterwiel, waardoor zij in beweging wordt gebracht, de Chineesche middelen om de kollong-mijnen op Bangka en Blitong droog te houden.

Het 1ste hoofdstuk bevat beschouwingen over de bepaling van het nuttig effect der Chineesche werktuigen en van den watertoevloed in kollong-mijnen; in het 2de vindt men de uitkomsten van eenige in Juni 1879 gedane waarnemingen in twee kollong-mijnen van het district Blinjoe op Bangka; het 3de hoofdstuk bevat waarnemingen omtrent het effect der beproefde werktuigen en de uitkomsten der berekeningen.

Onder het 2de hoofdstuk staat »Blinjoe, Juli 1879", onder het 3de staat »Soengeiliat, Juli 1879» en dewijl in het 3de hoofdstuk onder op blz. 127 van de uitkomsten, in de 2de alinea op blz. 131 van een ingeslopen fout en van de benaderings-methode, en, in de 2de alinea op blz. 132 van de gedeeltelijk onjuiste opmerking (zie blz. 117) van den ingenieur Godefroy gesproken wordt, kan deze dat hoofdstuk niet zelf hebben geschreven en komt men tot het *vermoeden* dat het 1ste en en 2de hoofdstuk is geschreven door den ingenieur Godefroy en het

3de de »Aanteekeningen» bevat van den ingenieur de Jongh, die bovendien twee noten onder blz. 98 als van hem afkomstig waarmerkte, terwijl de overige noten onder het 1ste en 2de hoofdstuk niet zijn geparapheerd en dus *waarschijnlijk* van den ingenieur Godefroy zullen zijn; de redactie had die onzekerheid kunnen voorkomen, welke het stuk niet verduidelijkt, en men vooral in een Jaarboek moet vermijden.

Mogen de ingenieurs de J. en G. zich de moeite getroosten, den Chineeschen mijnwerkers de overtuiging te schenken van de uitkomst van hunnen arbeid, opdat dezen hun voordeel inziende daarvan gebruik maken; de mijningenieurs kunnen toch de mijn-kongsèh's helpen bij de keuze der geschiktste plaats voor de kettingpomp en het waterwiel.

Blz. 135 tot 168 bevat de 7de verhandeling over de palaeontologie van Nederlandsch Indië, volgens de noot van den Mijn-ingenieur R. D. M. Verbeek onder blz. 135, met toestemming van den schrijver en uitgever, met gebruikmaking van de oorspronkelijke platen, in het Jaarboek overgenomen uit de »Abhandlungen der Schweizerischen palaeontologischen Gesellschaft, Vol. I, 1874."

Deze verhandeling, waaraan de aanteekeningen over de versteende visschen van Professor Rütimeyer zijn toegevoegd, is van Professor Osw. Heer en gaat vergezeld van 3 platen; zij handelt over 14 planten- en eenige visch-afdrukken, gevonden in fijne mergelschiefer, welke naar boven zandiger wordt en allengs in den zuiveren zandsteen overgaat, waarmede de steenkolen van Ombiliën voorkomen.

Professor Heer deelt als uitkomst van zijn onderzoek mee, dat de mergelschiefer en de daarboven voorkomende kolen van Ombiliën tertiair zijn, waarschijnlijk tot de Mioceen-vorming behooren, en dat de daarin voorkomende planten nauw verwant zijn aan de nog levende in tropisch Azië, waarom zij tot eenzelfde klimaat doen besluiten, maar vooraf zegt hij: »Erst ein reichlicheres Material wird es aber möglich machen, mit grösser Sicherheit zu bestimmen, in welche Abtheilung des Tertiär diese Kohlenbildung Sumatras gehöre," terwijl hij er op laat volgen, dat van de door Professor Rütimeyer bepaalde visschen één, de soort Smerdis, zeer verbreid is in de Eoceenvorming, maar ook in de onder-Mioceen voorkomt, en in twee andere, tot de Haring-familie behoorende, komen Haringen voor van het bovenste Krijt, door de tertiaire vormingen heen tot op den tegenwoordigen tijd.

Blz. 169 tot 202 bevat de verhandeling no. 8 over de Palaeontologie van Nederlandsch-Indië, welke volgens eene noot van Verbeek (onder blz. 169), op gelijke wijze als de voorgaande, met de oorspronpelijke platen is overgenomen, deze uit de »N. Denkschriften der Schweizerischen palaeontologischen Gesellschaft, 1879"; zij is eveneens van Professor Osw. Heer.

Deze verhandeling met 6 platen handelt over een tweede, rijkere verzameling planten-versteeningen, uit fijne mergelschiefer van denzelfden geologischen horizon als die waarover de verhandeling no. 7 verslag gaf, maar van eene andere vindplaats.

Nu Professor Heer over meer versteende planten heeft kunnen oordeelen, zegt hij nog, dat deze fossiele flora van Sumatra nader

bij de planten van de Mioceen-vorming van Europa komen dan bij die der Eoceen-vorming, althans zooveel zich dit uit het nog onvolledige materiaal laat bepalen, terwijl zij zeer nauw verwant zijn aan de nog levende planten van tropisch Azië.

Alhoewel Verbeek in zijne noot onder blz. 178 de kwestie, ook naar mijne meening, juist heeft beslist, zoo geloof ik toch met Professor Heer, dat men wel zal doen, door zich langzaam te haasten bij het identificëeren der geologische vormingen in Indië met de gelijktijdige in Europa. Het is toch de vraag nog, of men in Nederlandsch-Indië dezelfde »étages" zal kunnen of behooren te onderscheiden als in Europa. Heeft het klimaat in Nederlandsch-Indië gedurende het tertiaire tijdvak maar weinig verandering ondergaan en verschilt het maar weinig van het tegenwoordige, dan zal de algeheele beantwoording mijner vraag nog wel wat uitblijven, maar zulks kan niet schaden; immers, men kan intusschen in Indië de gelijktijdige afzettingen in verschillende streken bepalen en de verschillende étages in Indië rangschikken naar geologische tijdorde, waardoor men eene natuurlijke rangschikking zal verkrijgen van de in Indië voorkomende geologische étages, welke dan kunnen worden gegroepeerd naar hunnen aard, op grond der verkregen uitgebreide kennis van de daarin voorkomende versteeningen, maar met nauwgezette inachtneming van de in Europa en Noord-Amerika reeds aangenomen indeeling.

De verhandeling N°. 9 over de Nederlandsch-Indische Palaeontologie, — blz. 103 tot 253, — betreffende versteeningen van de Padangsche Bovenlanden en het eiland Nias, is van Henry Woodward van het »British Museum", en is, op gelijke wijze als N°. 7 en 8, met 6 daarbij gevoegde platen overgenomen uit het »Geological Magazine, September—December 1879." De Mijningenieur Verbeek heeft onder dit stuk noten geplaatst en er (blz. 253 tot 259) een naschrift bijgevoegd, om de verwarring tot klaarheid te brengen, welke in die versteeningen van Sumatra en Nias schijnt ontstaan te zijn door verwisseling of verloren gaan van étiquetten; dit was met zekerheid te doen, doordien de versteeningen van de Padangsche Bovenlanden in kalksteen en die van Nias in mergels en kleisteenen voorkwamen.

Van de versteeningen der Padangsche Bovenlanden werden 4 tot de Kolenkalksteen- en 14 tot de Eoceen-vorming gebracht, terwijl die van het eiland Nias tot jongere tertiaire lagen behooren.

Blz. 263 tot 285 bevatten »Mededeelingen" als:

»Vleugelboor voor Aalborger-grondboringen" door den mijningenieur P. van Dijk, met eene plaat, welke door 8 duidelijke figuren de inrichting doet kennen. Met vertrouwen verbeiden wij de goede uitkomsten, welke van Dijk zich vleit van de toepassing dezer belangrijke verbetering spoedig te kunnen meedeelen, en gaarne zullen wij dan ook vernemen, wat de geachte schrijver bedoelt, met het »onverjongde" gedeelte van den kop der boor, regel 16 v. b. blz. 265.

»Het voorkomen van topaas op Billiton" (Blitong), door den mijningenieur J. A. Schuurman.

»Derde vervolg op de opgave van geschriften, handelende over de geologie, mineralogie en topographie van Nederlandsch Oost-Indië, door den mijningenieur R. D. M. Verbeek.

»Iets over Pengaron- en Assahan-kolen en de bruikbaarheid van de eersten voor gasbereiding," door Dr. H. Cretier, met eene plaat, waarop de toestellen, bij het scheikundig onderzoek gebruikt, zijn afgebeeld. Volgens den schrijver zijn de Borneo-kolen van Pengaron (Oranje-Nassau) voor de lichtgasbereiding in Indië aanbevelenswaardig.

's-Gravenhage,
25 October 1880.

CORNS. DE GROOT.

A history of the trade in tin; a short description of tin mining and metallurgy; a history of the origin and progress of tin-plate trade and a description of the ancient and modern processes of manufacturing tin-plates. Bij Philip William Flower. With illustrations. London, George Belland Sons. 1880. (The right of translation is reserved). 220 blz. 8°.

Van dit boek, dat reeds eenigen tijd bij mij op tafel ligt, beloofde de titel veel, maar de inhoud viel erg tegen; ik was voornemens mijne geringschatting in weinige regels uit te drukken, zonder rekenschap te geven, maar ik achtte eene ongemotiveerde uitspraak te weinig en besloot daarom mijne bevinding te laten volgen, om den lezer in staat te stellen zelf over de geringe waarde van het boek te oordeelen.

In de »Introduction" noemt de schrijver den steentijd een »period of barbarism" en zegt »the first use of metals was the starting point of progress;" alsof het uitvinden en vervaardigen van het eerste gereedschap, al was het dan ook maar van steen, »polished and finished with judgment and care," niet een grootsch begin van vooruitgang is geweest; het gereedschap uit den steentijd heeft gediend bij de opsporing der ertsen waaruit de eerste metalen werden verkregen.

De schrijver neemt zich voor aan te toonen »that the tin so necessary to form *brass*" in den ouden tijd werd voortgebracht door de Britten en verkocht aan de Phoeniciërs; alsof dit niet reeds eene halve eeuw geleden in onze kindsheid op school werd geleerd.

De schrijver wil den oorsprong, den vooruitgang en den tegenwoordigen toestand der blik-industrie beschrijven.

Hoofdstuk I »*History of tin and tinplates.*" De schrijver zegt dat hij, bij het zoeken in de archieven van de wereld naar den oorsprong en het eerste gebruik van tin, gevonden heeft in Genesis, kort *na* de beschrijving van den zondvloed, »Tubal Cain, an instructor of every artificer in brass." Volgens Genesis heeft Tubal Kaïn (Vulkaan?) geleefd *voor* den zondvloed, zie de hoofdstukken IV, VI, VII en VIII, terwijl in den Engelschen tekst staat »Tubal-Cain, an instructor of every artificer in brass *and iron*". Niet alleen dat de schrijver onjuist uit den

Bijbel citeert, — de waarde van het citaat, als het juist was, laat ik onbesproken, — maar hij verkracht den tekst en bepaalt »de ontdekking en het gebruik van koper en *tin,* volgens de christelijke tijdrekening, tusschen 4004 en 1635 v. C. (Sic). Zulk eene niets beteekenende tijdsbepaling, waarbij 2369 jaren speling wordt gelaten, is ten koste van onjuistheid en verkrachting verkregen, immers het woord »brass" beteekent in een boek dat over metalen en metallurgie handelt, eene alliage van koper en zink en niet, zooals de schrijver zegt, van koper en tin, in 't Engelsch »bronze, gunmetal" genaamd.

Volgens den schrijver is Boek I der Koningen 1015 jaren v. C. geschreven en hij citeert ook daaruit, om een bepaald uitgangspunt voor het gebruik van tin te erlangen, waarbij hij alweer het woord »brass" synoniem met »bronze" maakt. Hij verwijst hen die twijfelen mochten aan den aard van het metaal naar het hoofdstuk volgende op het VIIde, maar de lijst die men daar zoeken moet staat niet in hoofdstuk VIII, maar komt voor v. 15 tot 45 van hoofdstuk VII. Men behoeft geen geschiedschrijver te wezen om de geringe bruikbaarheid te beseffen van den persoon Hiram, die in hoofdstuk VII, v. 13 en 14 gezegd wordt een bekwaam koperwerker van Tyrus te zijn geweest, die koperwerk voor Salomo maakte, terwijl in hoofdstuk IX te lezen staat, dat hij Koning van Tyrus was en hout en goud leverde voor den tempelbouw, welke levering hem werd betaald met de schenking van twintig steden in Galilea. Met zulke middelen bepaalt de schrijver dat 1000 jaren v. C. in Tyrus tin met koper werd gelliëerd; dit kan wel waar zijn, maar door hem is het niet bewezen.

Hij schijnt zeer ingenomen met de Phoeniciërs, zoodat hij in zijne »geschiedenis van tin en blik" zelfs een stuk afschrijft uit de aardrijkskunde van Bloomfield, over de verwoesting van Tyrus, welk oorlogsfeit met tin noch blik iets te maken heeft.

Over de geschiedenis van blik wordt niet gesproken in dit hoofdstuk.

Hoofdstuk II is getiteld: »*Metallurgy of tin.*" De schrijver zegt, vrij onjuist, dat de waarde van tin volgt op die van goud en zilver en dat tin het lichtste en smeltbaarste is der metalen. In waarde staan ook boven tin: platina, aluminium, bismuth, nikkel, kwik en antimonium; lichter dan tin zijn gegoten zink, antimonium en aluminium; in smeltbaarheid staan tin en bismuth dichtbij elkander.

Tinerts is niet eigenaardig aan de primitieve vormingen, zooals gezegd wordt. In aders en stokwerken komt het voor in gneis, glimmerschiefer, porfier, graniet, greisen, toermalijn-schiefer, en in kleisteen, kleischiefer en kiezelkleizandsteen van de Devonische vorming, terwijl het stroomtinerts in Posttertiaire berggruislagen wordt gevonden.

De schrijver vermeldt dat tin zich onder den hamer gemakkelijk laat bewerken, en zegt daarbij onjuist dat het niet tot draad is te trekken, maar laat onvermeld dat het zich tot zeer dunne bladen laat pletten, waarvan de dunste soort tot omwikkeling van vele zaken en het dikkere tot capsules op fleschen enz. wordt gebezigd en dat ook dit tin maar eenmaal wordt gebruikt, evenals het tin van het blik. Bij het overnemen van een artikel uit de »Gallery of Art and Nature," handelende over de vervalsching van tin, blz. 31, zegt hij vooraf, dat de Hollanders een frauduleus gebruik maken van nagemaakte

stempels, om het met lood vervalschte tin voor Engelsch te doen doorgaan (Sic). Achter het overgenomen onbeduidende stuk zegt hij, dat, indien hij een schrijver van grooten naam (?) mag gelooven, »in Holland elke tinsmelter Engelsche stempels heeft en wat ook zijn tin moge wezen, het merk »blocktin" het doet doorgaan voor Engelsch"; hij schrijft er het rijmpje onder:

„In buying and selling the fault of the Dutch
»Is giving too little and asking too much."

Deze hatelijkheid strookt weinig met den lof welken hij ook aan het tin der Hollanders van Bangka en Blitong geeft, waar hij blz. 168 van onderen en 169 bovenaan zegt, dat al het vreemde tin goed geraffineerd is, zuiver en goed van kleur, wat de hoedanigheid betreft, onverschillig vanwaar het komt, beter van kleur en in gesmolten toestand *vloeibaarder* dan het Engelsche, waarom het gebruikt wordt om den schoonen buitenkant aan het blik te geven.

Als metallurgie van tin neemt hij eene populaire beschrijving over van Wheal cock (»Huel-cok") nabij St. Just en voegt er een plaatje bij van Botallack, zonder daarover een woord te zeggen; van beide mijnen en van nog een paar andere in die streek van Cornwall, loopen de werken tot onder zee. Zoo neemt hij op blz. 33 uit »Manufactures in Metal" ook het sprookje over van de »Divining rod," een tooverstaf, die, handig bestuurd, metaaladers doet vinden, welke aan het oppervlak der aarde niet zichtbaar zijn; hij doet dit zonder er eenige opheldering bij te voegen. Op blz. 34, 35 en bovenaan op 36 spreekt de schrijver over de »toekomst van het tin," welke niet tot de metallurgie, maar wel tot de staathuishoudkunde behoort; hij komt tot de niet nieuwe gevolgtrekking, dat de toekomst van de tinproductie een kwestie is van de voortbrengingskosten; die met de minste kosten voortbrengt zal de markt regelen: diepe mijnen als in Cornwall gaat het slecht bij een lage markt, zij kunnen de mededinging niet volhouden tegen de stroomtinertsmijnen aan den beganen grond van Australië, Bangka, Blitong en Malakka. Hoe slecht hij onderricht is blijkt bovenaan op blz. 36: »convicts," dit zijn strafgevangenen, ontginnen, volgens hem, de tinmijnen op Bangka en Blitong, terwijl de waarheid is dat het door Chineesche mijnwerkers, op contract arbeidende, geschiedt.

Hoofdstuk III. »*History of tinplates.* De geschiedenis was in hoofdstuk I reeds beloofd, maar niet gegeven. De schrijver stelt den oorsprong van het blikmaken in Bohemen, maar in welke stad of dorp in Noord-Duitschland (Sic) en in welk jaar het blikmaken begon, is onbekend. Saksen volgde in 1620 Bohemen na, en uit Saksen kwam in 1670 het geheim der blikfabricage naar Pont-y-Pool in Monmoutshire, alwaar men met de zaak begon, die door omstandigheden (?) niet tot stand kwam vóór 1720, toen John Hanbury haar op dezelfde plaats opvatte, omdat daar waterkracht beschikbaar was en best ijzeren, gewalste platen daar overvloedig voorhanden waren; sedert dien tijd heeft de blik-fabricage zich in Engeland ontwikkeld.

De schrijver neemt uit »Coxe's Historical Tour" eene biographie over van John Hanbury (blz. 45 en volg.) en diens portret als titelplaat. Op blz. 51 geeft hij zes stukken litteratuur op over het

blikmaken; die stukken heeft hij in zijn werk overgenomen: dit vereischt geen toelichting.

Wonderbaar is hetgeen hij aan het slot van dit hoofdstuk, op blz. 51, zegt. »Bij gebrek van eene andere geschiedenis tot leid»draad, is de taak van het verzamelen en schikken van het mate»riaal uiterst moeilijk geweest en hij hoopt daarom verschoond te »worden van onnauwkeurigheden waarin hij mag gevallen zijn; »maar hij gelooft dat eene zorgvuldige studie der aangeboden inlich»tingen den lezer eene samenhangende en vertrouwbare geschiedenis »(de eerst gepubliceerde) van den oorsprong en ontwikkeling van »het blikbedrijf zullen verschaffen." Het ware beter geweest zoo de schrijver zelf die geschiedenis had gegeven dan den lezer aan 't werk te zetten, die daarbij niet boos mag worden als hij onnauwkeurigheden ontmoet.

Merkwaardig voor ons, Hollanders, is hetgeen hij op blz. 41 zegt van Yarranton, die in 1670 met twee helpers uit Engeland naar Saksen reisde om de blik-fabricage daar af te kijken. »Yarranton voorzag zeer goed, dat door het toenemen van den handel de rijkdom zou vermeerderen en dat met meer geld betere middelen zouden komen om de Hollanders te weerstaan; want het grootste verlangen van zijn leven was om Holland te berooven van dien handel, waardoor de Hollanders zoo fabelachtig rijk en welvarend en voorspoedig waren geworden, en terzelfder tijd zoo machtig, dat »zij", — om Yarranton's eigen woorden te gebruiken, — »ten laatste zich tegenover oud Engeland zelf durfden stellen, en pronkende met hun pas geboren vlag op de wateren van Vader Theems, onze schepen te Chattam hadden verbrand.""

Het IVe hoofdstuk is de vertaling van het 1ste stuk litteratuur, eene dissertatie van Réaumur over de kunst van blikmaken. (Histoire de l'Académie des sciences. Paris, 1725).

Hoofdstuk V is de vertaling van het 2de stuk litteratuur, eene beschrijving van het blikmaken te Mansvaux in den Elsas (Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers par une Société de gens de lettres. Paris, 1756).

Hoofdstuk VI is de vertaling van het 3de stuk litteratuur, handelende over het eerste blikmaken in Duitschland en Zweden. (Onderzoekingen en opmerkingen betreffende mijnen, enz., gedaan op eene reis in Duitschland en Zweden. Lion, 1744).

Hoofdstuk VII is overgedrukt naar het 4de stuk litteratuur, eene beschrijving van de verschillende processen gevolgd bij het blikmaken, voorkomende in een' brief, welke S. Parkes den 20sten Februari 1818 geschreven heeft aan B. Naylor, gepubliceerd te Manchester in 1818.

Hoofdstuk VIII is overgedrukt naar het 5de stuk litteratuur, handelende over het maken van blik, van E. Rogers. (Reports of the South Wales Institute of Engineers, 1857.)

Hoofdstuk XI is gewijd aan A. Yarranton, waarbij de schrijver terugkomt op de »pas geboren vlag der Hollanders," het titelblad reproduceert van een boek in 1677 (tien jaren na Chattam, 1667) te London gedrukt en geschreven door Yarranton, op welk titelblad onder veel meer wordt toegezegd het middel te geven »to out-do

the Dutch without fighting" en drie stukken uit dat boek overneemt.

Hoofdstuk X bevat eveneens overgedrukte stukken uit het boek van Yarranton van 1677.

Hoofdstuk XI is een overdruk van eene samenspraak tusschen een' Cornwallschen tinmijnwerker, een' ijzermijnwerker uit het „Forets of Dean in Gloucestershire" en een' reiziger A° D° 1677, dus waarschijnlijk ook uit het boek van Yarranton.

Hoofdstuk XII bevat allerlei overdrukken, als: over ijzerwerken, uit »Beauties of Engeland and Wales» van den Eerwaarden Evans en Britton, 1810; over kool- en ijzerwerken van Pont-y-Pool, die begonnen zijn in 1588, uit D. Williams's »Monmouthshire» 1796; over aardewerk van Pont-y-Pool, uit Coxe's »Historical Tour», 1801; over de familie Hanbury, met een grafschrift op een' steen in de kerk te Kidderminster waaronder, in 1704, zekere Capel Hanbury is begraven; over Neath en den omtrek van dat plaatsje in 1798, uit »Walks through Wales» van den Eerwaarden R. Warnar van Bath; over de Abdy van Neath, de vertaling van eene Ode A° D° 1500; Caerleon, deels uit »Gyraldus« (?) en deels — zooveel de blikfabriek betreft, — uit »Beauties of Engeland and Wales" van de Eerwaarden Evans en »Brittan«, 1810; enz.

Hoofdstuk XIII is waarschijnlijk het 6de stuk literatuur, dat op het einde van hoofdstuk III was vermeld als: »A detailed account of the manufacture, as carried on at the leading works of South Wales in 1875». Het is een oppervlakkig verhaal, voor leeken veelal onverstaanbaar, van de bewerkingen in eene blikfabriek, waarachter wordt medegedeeld: dat koperen voorwerpen gevaarlijk en tinnen onschadelijk zijn, in het gebruik tot spijs-, drank- en medicijnbereiding: wat vrij algemeen bekend is.

Hoofdstuk XIV. De S. is tevreden over *zijn werk* in de 13 voorgaande hoofdstukken vervat; hij heeft meegedeeld waar het blik vandaan komt en geeft nu, blz. 176 tot 185, een verhaal, dat een denkbeeld geeft waar het wordt heengezonden en waartoe gebruikt.

Als »Appendix" geeft hij: »Hemming's patent" den 7den October 1691 aan hem verleend door »William and Mary", Koning en Koningin van Engeland; eenige statistieke opgaven over tin, overgenomen uit »Hunt's Mineral Statistics of the United Kingdom, for 1874", »The Journal of the Statistical Society in 1839" en eenige door hem zelven verzamelde, welke tin en blik betreffen.

Hij besluit zijn boek met een vers getiteld »Excelsior."

's-Gravenhage,
7 November 1880. Corns. de Groot.

NB. Wegens plaatsgebrek kunnen de rubrieken: »Berichten en mededeelingen" en »Nieuwe uitgaven" eerst in een volgend nommer worden voortgezet.

Red.

FREDERICK DE HOUTMAN TE ATJEH.

Cort verhaal van 't gene wedervaren is Frederick de Houtman te Atchein, enz., Afdruk van het te Gouda op het Stads-Museum van Oudheden berustende Handschrift. Gouda, G. B. van Goor Zonen. 1880. (IV) en 49 blz. in kl. 4°.

Malaka, in de vijftiende eeuw de stapelplaats voor den handel tusschen Westelijk Azië en den Maleischen archipel, was daardoor de rijkste en machtigste Maleische staat geworden. Toen echter in 1511 de Portugeezen de hoofdstad innamen en de sultan op het eiland Bintang de wijk moest nemen, zochten de Mohammedaansche handelaars, op wie de Portugeezen het in 't bijzonder voorzien hadden en die dus Malaka liever vermeden, een ander emporium en vonden dit weldra te Atjeh, vroeger een onbeduidend staatje, maar dat door de verovering der bloeiende havensteden Pedir en Pasei aan Sumatra's Oostkust spoedig in macht toenam. In 't midden van de vijftiende eeuw was Atjeh reeds een gevaarlijke mededingster van het Portugeesche Malaka geworden, en vooral tijdens Mansoer Sjah, die in 1567 den troon beklom, konden de Europeeërs zich nog slechts met moeite tegen de Atjehers staande houden, en ging de tusschenhandel voor een groot deel naar de gunstig gelegen haven aan de noordpunt van Sumatra over. Mansoer breidde zijn gezag ook meer en meer uit, zoodat de Portugeesche geschiedschrijver omstreeks 1580 hem bijna zonder overdrijving »heer over 't geheele eiland Sumatra" kon noemen; de kuststaten althans waren meerendeels aan Atjeh schatplichtig geworden. Ook Djohor, waar de afstammelingen der vroegere sultanen van Malaka zich gevestigd hadden, werd, zoodra Mansoer bespeurde dat het met zijne vijanden heulde, door hem onschadelijk gemaakt. Het schijnt echter dat hij zijne rijksgrooten (orang-kaja's) te veel gezag had toegestaan en dat dit de aanleiding was dat hij in 1586 vermoord werd en een zijner vroegere gunstelingen, eerst als voogd van zijn onmondigen kleinzoon, maar toen ook deze gestorven of uit den weg geruimd was, zelf onder den naam van Alaed-dîn Sjah, den troon van Atjeh beklom. De onlusten tijdens die troonsverwisseling hadden Atjeh verzwakt; de nieuwe sultan was een oud man, die gaarne vrede hield. Jan Huygen van Linschoten verhaalt ons dat hij in 't laatst van 1587 toen Dom Paulo da Gama de residentie van den sultan van Djohor ingenomen

en vernield had, een gezantschap naar Malaka zond om dezen den vrede aan te bieden. Met graagte namen de Portugeezen dien aan en sedert werd hun vergund te Atjeh te komen handeldrijven.

Zoo stonden de zaken toen twee Zeeuwsche schepen, de Leeuw en de Leeuwin, onder het opperbevel van Cornelis de Houtman, den 30 Juni 1599 ter reede van Atjeh het anker uitwierpen.

Van hetgeen met deze beide schepen op reis, en in 't bijzonder te Atjeh, voorviel, was tot nog toe niet veel meer bekend dan hetgeen de beroemde Engelsche zeeman John Davis, die als eerste stuurman aan den tocht deelnam, in een kort, maar niet onbelangrijk journaal had opgeteekend. Thans wordt door de Goudsche »Librye-meesters" een ander verhaal in druk gegeven, geschreven door Frederik de Houtman, den broeder van Cornelis en kapitein op de Leeuwin. Zooals wij weten bleef Frederik meer dan twee jaren in gevangenschap te Atjeh achter, en van zijn wedervaren gedurende dien tijd, was ons zoo goed als niets bekend. Daar het nu uitgegeven journaal over den geheelen tijd zijner gevangenschap loopt, een tijd waarin Houtman gelegenheid genoeg had om kennis van land en volk op te doen, was onze hoop gewettigd, dat hij ons daarvan wat belangrijks zou vertellen. In die hoop worden wij echter teleurgesteld. Omtrent de toestanden te Atjeh in dien tijd vernemen wij weinig wat ons niet reeds door Fransche en Engelsche reizigers was medegedeeld. Het »Cort verhael" geeft niet veel meer dan een relaas van Houtman's persoonlijk wedervaren en van dat zijner metgezellen. Het voorname interest ligt hierin dat wij er Frederik de Houtman van eene zeer gunstige zijde in leeren kennen. Het doet ons thans goed te weten dat de eerbewijzen die hem later zoo ruimschoots te beurt vielen eene verdiende belooning zijn geweest voor de kordaatheid waarmede hij, zelfs in 't aangezicht van den dood, de eer van zijn land en volk heeft weten op te houden. De Goudenaars, die hem vast een monument hebben opgericht, zullen er zich niet het minst in verheugen, dat zijn roem op een beteren grondslag blijkt te rusten dan die van zijn broeder.

Het »Cort verhael" behelst tot aan de komst der schepen te Atjeh weinig wat niet door Davis verhaald is [1]). Alleen treedt Houtman in eenige bijzonderheden over de fraaie ruïnes op een der Malediven waar men aan land ging [2]). Omtrent de onderhandelingen te Atjeh vóór den moord der Hollanders, vult zijn verhaal dat van Davis aan. Het is aan onze geschiedschrijvers ontsnapt, dat in 't vervolg op Diogo do Couto's groote werk (Dec. XII da Asia, Livro V, cap. IX; vgl. Livro II, cap. X aan 't slot) de aanleiding tot dien moord verhaald wordt. De Sultan van Atjeh had in 1598 gezanten naar Goa afgevaardigd, die daar door den Vicekoning eervol ontvangen en in

---

[1]) Het verschil in de datums is hieruit te verklaren dat Davis de oude tijdrekening gebruikt, die een verschil geeft van tien dagen met de nieuwe.

[2]) De tekst is hier en elders niet correct, maar daar het denkelijk een afschrift is, kunnen de onnauwkeurigheden wel aan den afschrijver liggen. Een nauwlettend uitgever zou echter fouten als *Focymans* voor *Coeymans*, wat meermalen voorkomt, terwijl de naam eenige regels lager goed gedrukt is, *Auguam* voor *Anguam* of *Anzuam*, *Piaman* voor *Priaman*, enz., verbeterd hebben.

een Portugeesch schip naar Malaka gebracht waren, vanwaar zij onder geleide van Affonso Vicente, een inwoner van Malaka, als gezant aan den Sultan naar Atjeh terugkeerden, waar zij de Hollandsche schepen aantroffen. Wij weten echter van Davis en De Houtman dat Affonso Vicente zich bij hun komst te Atjeh bevond, en dat de gezanten van Atjeh met zekeren Simon Nunes van Malaka aankwamen, toen de overeenkomst met de Hollanders reeds geregeld was en deze een pinas naar Pedir gezonden hadden om lading in te nemen. Na dien tijd, verhaalt De Houtman, ging de levering van den peper »slappelijck voort", terwijl de Sultan voorwendde dat hij eenige prauwen met peper van Samalanga en Pasangan verwachtte. Hetgeen nu de Portugeesche schrijver verder mededeelt kan wel in de hoofdzaak juist zijn. De Atjehsche gezanten die van Goa kwamen, gaven hoog op van de goede ontvangst die zij van den Vicekoning genoten hadden, zoodat de Sultan niet wist welke eerbewijzen hij den Portugeezen zou aandoen. Affonso Vicente nu maakte gebruik van die welwillende gezindheid om eens, toen hij zich met den Sultan en den tolk alleen bevond, hem tegen de Hollanders op te zetten, die niets dan zeeroovers waren en opstandelingen tegen hun wettigen vorst, en hem te betoogen dat hij het in zijn macht had om aan den Koning van Spanje en Portugal metterdaad te toonen dat hij zijn vriend was. Hij had slechts de voornaamste Hollanders te gast te noodigen en aan het maal te laten ombrengen; intusschen moest de vloot die hij tegen Djohor uitrustte zich van de Hollandsche vloot meester maken.

De verraderlijke Portugees wist den Sultan zoo belust te maken op den rijkdom der Hollandsche schepen en hem de zaak zoo te vergemakkelijken dat hij eindelijk zijne toestemming gaf. Toen alles gereed was, noodigde de Sultan den Hollandschen opperbevelhebber op een feestmaal. Hij zelf sloeg dit af wegens ongesteldheid, maar zond zijn broeder met de voornaamste gezaghebbenden. Terwijl deze aan tafel zaten overvielen hen de Atjehers en doodden hen, en te gelijker tijd tastte hun vloot de schepen aan, die zich echter uit de voeten maakten.

Dit verhaal verklaart den omkeer in des Sultans gezindheid ten opzichte der Hollanders voldoende, en daar het van den kant der Portugeezen zelf komt, hebben wij er niet aan te twijfelen dat zij de aanstokers en beleiders van den moord geweest zijn. Van Meteren, die daarvan reeds melding maakte, verdient dus op dit punt ons volle vertrouwen.

De bijzonderheden van den moord zijn, zooals wij weten, door den Portugeeschen schrijver, onnauwkeurig vermeld. De eigenlijke moord had aan boord der schepen plaats. Davis, die er bij was, is voor die gebeurtenis onze voorname zegsman. Wat er echter aan land voorviel en het wedervaren der achtergeblevenen na het vertrek der schepen, vernemen wij thans voor het eerst in bijzonderheden van Frederik de Houtman. Hoewel hij zijne lotgenooten vermaande om niet te doen blijken dat zij »eenighe wercken conden maken oft haer beroemen met eenich groff geschut omme te gaen", omdat zij dan door den Sultan geprest zouden worden om »Moors" te worden, begreep de Sultan toch wel dat Houtman meer bekwaamheden bezat

dan een gewoon zeeman, en trachtte hem door gunstbewijzen aan zich te verbinden. Hij moest beginnen met eene vrouw te nemen en de Sultan bracht die zelf bij hem en zeide dat zij van hoogen adel was en dat hij haar veel slaven en »goeds" mede ten huwelijk zou geven, zonder hem daarom te willen dwingen te Atjeh te blijven als er weder schepen van zijne natie kwamen. Houtman weerstond de verzoeking, en de Sultan drong er ook niet verder op aan, maar met de gunstbewijzen was het uit. Sommigen van het volk, die niet zoo standvastig waren als hij en het christelijk geloof afzwoeren, hadden 't er echter op den duur niet veel beter om en moesten even goed dienst doen als de overigen.

Op 't eind van Juli 1600 kwam 't eskader van Jacob Wilkens voor Atjeh. Wij wisten tot nu toe niet anders dan dat zijne onderhandelingen met den Sultan mislukten. (Zie De Jonge, II, 236). De Houtman bevond zich toen aan het hof te Pedir, waar een zoon van den Sultan van Atjeh zijne residentie hield, en vernam van dezen dat de Hollanders een brief van Prins Maurits aan den Sultan hadden overhandigd. Een van de gevangenen had in 't geheim aan Wilkens doen weten wat hier met de Zeeuwsche schepen was voorgevallen, waarop deze, hoewel hij reeds beloofd had aan land te komen en de Sultan aanstalten gemaakt had om hem te ontvangen en levensmiddelen aan boord had gezonden, uitvluchten zocht en den volgenden dag, na eenige schoten gelost te hebben met zijn eskader onder zeil ging. De Sultan was hierover »geheel gram" geworden en toen hij bespeurde wat de reden van Wilkens vertrek geweest was kregen de gevangenen het er niet te beter door, en werd zelfs aan een der renegaten zijn vrouw en huis, land en geld ontnomen en namen zijn »welige dagen" een einde. »De andere renegeerden" voegt De Houtman er bij, »al een tijdlanck te voren van honger vergingen ende in ellendicheyt storven".

Den 15 November 1600 vernam De Houtman, dat een schip van Malaka te Atjeh was gekomen, waarop zich een geestelijke bevond die den Sultan het verzoek van den Koning van Portugal overbracht om te Atjeh een fort te mogen bezetten »als by name Lubock, welck is het sterckste fort dat den Coninck heeft". Tot belooning daarvoor zouden de Portugeezen den Sultan Djohor helpen veroveren. De sultan gaf ten antwoord dat de Koning of anderen van zijnentwege hem eerst Djohor zouden leveren, dan zou hun geen fort geweigerd worden. Het voorstel van Portugal zette echter kwaad bloed bij den Atjeher, want hij geloofde niet veel aan hunne beloften.

Eenige dagen daarna, toen de Portugeesche gezant zich nog aan het Hof van den Sultan bevond, kwam Paulus van Caerden met twee schepen voor Atjeh; zijn reisjournaal (in »Begin en Voortgang der O. I. Comp.") geeft ons uitvoerig verslag wat tusschen hem en den Sultan voorviel, hoe de Portugeezen dezen tegen de Hollanders opzetten en hoe de vlucht van eenige Hollandsche gevangenen naar de schepen hun zaak nog meer bedierf. De Houtman, die zelf op aandrang zijner medegevangenen met hen in een prauw uit Pedir ontvlucht en in Van Caerden's schip opgenomen was, nam toen met eene zelfverloochening die boven onzen lof verheven is, op zich den

Sultan zoo mogelijk gunstiger voor de Hollanders te stemmen. Wij weten wat hiervan de uitslag was en vernemen het nader van De Houtman zelven. Onder voorwendsel dat hij bij zijn vlucht van Pedir kostbare zaken van den vorst had medegenomen, werd hij met een strop om den hals en de handen aan een stok gebonden »gelyck men een verwesen man ten galge leydt", naar Pedir teruggebracht en daar in de boeien geklonken. Van Caerden bespeurde nu weldra dat de Portugeezen nog te veel invloed bij den Sultan hadden om op een goed einde der onderhandelingen te kunnen hopen, liet al zijne manschappen die aan boord waren, in stilte aan land komen en legde toen beslag op alle vreemde handelsschepen die zich in de haven bevonden, ten einde gewaarborgd te zijn voor de teruggave der voorgeschoten gelden en aan land gebleven koopwaren. De Atjehers begonnen toen de Hollandsche schepen te beschieten, waarop deze een Portugeesch schip en een paar anderen in brand staken. De Houtman was intusschen van Pedir opontboden om namens den Sultan schriftelijk met Van Caerden te onderhandelen. Zoowel uit zijn eigen journaal als uit dat van Van Caerden blijkt dat hij, hoewel de »Portugysche paep" en zekere Matthijs Meeu, een Hamburger in Portugeeschen dienst, hem op de vingers zagen, den Hollandschen vlootvoogd tusschen de regels door wist te waarschuwen dat de Sultan branders liet gereed maken om op de Hollandsche schepen af te zenden en dat hij hem ried de reede te verlaten. Van Caerden wachtte nog een paar dagen met de schepen voor 't eiland Poeloe Way, maar toen hij niets naders van den Sultan vernam, zeilde hij verder.

Onze Houtman bleef nu weder in gevangenschap achter. Hem wachtte nog de grootste beproeving. De Sultan eischte zijn overgang tot »Mahomets geloof", en toen de pogingen der priesters om hem van de waarheid van den Islâm te overtuigen, ijdel bleken, werd hem aangezegd dat hij slechts te kiezen had tusschen besnijdenis of den dood. Maar De Houtman bleef standvastig, ook toen een Atjeher met uitgetrokken zwaard, dat hij boven zijn hoofd zwaaide, hem nog vier of vijfmaal de keuze liet, toen men vervolgens zijn rechterhand op een blok legde met het mes er op, dreigende die af te houwen en eindelijk, toen men hem in den mond van een kanon stak en daarin drie uren liet zitten met het zekere vooruitzicht, zooals meer gebeurde, om daaruit in zee geschoten te worden, terwijl de omstanders hem op allerlei wijzen beleedigden en mishandelden.

»Nota" voegt de eerlijke Houtman er bij als hij dit verhaald heeft: »Al dusdanich lyden is myn medebroeder Jan Dircxsz. van Dort timmerman tot Pedir aengedaen, alsoo ick daer naer verstaen hebbe, als oock gebonden ende geboeyt synde, voor een oliphant geworpen, dreygende hem te verscheuren, ende dat omdat hij niet moors wilde worden."

Dat men de Houtman spaarde was alleen omdat men dienst van hem hebben kon. De kennis die hij van 't Maleisch had opgedaan (en waaraan wij ook zijn Maleisch »Spraeck- ende Woordboek" te danken hebben) stelde hem in staat de hollandsche brieven die den sultan gezonden waren (ook door van Caerden overland uit Tikoe en Priaman) in 't Maleisch te vertalen. Dat hij ter wille daarvan

in 't leven gelaten werd was al veel. Aan handen en voeten geboeid moest hij zijn verblijf houden in een hok, zes voet lang en twee voet breed, met een weinig bladeren bedekt, zoodat ik acht, schrijft hij, dat een hond in ons land beter en grooter huis heeft. Ongemak en koû bezorgden hem het »rood melesoen" (dysenterie) en toen hij den koning liet verzoeken in dien toestand ontboeid te mogen worden, kreeg hij ten antwoord dat als hij niet »moors" wilde worden men hem geen eten meer zou brengen. Dit werd hem ook een poos werkelijk onthouden, zoodat hij 't alleen aan de barmhartigheid zijner medegevangenen te danken had dat hij in 't leven bleef. Had hij nu maar eenige medische kennis bezeten of dit willen voorwenden, dan was daarin zeker spoedig verandering gekomen, want de sultan wiens »benen ende lijff seer geswollen waren" liet hem eenigen tijd daarna een geneesmiddel vragen en men wilde hem ternauwernood gelooven, toen hij eerlijk bekende dat hij geen verstand van geneeskunde had. Gelukkig kwam hij op den inval om een model van een buskruitmolen te maken, dat den sultan gebracht werd en dezen wel beviel, zoodat men hem nu althans de handen ontboeide en naar de geschutgieterij bracht om den molen met behulp van inlandsche timmerlieden te vervaardigen.

In Juni 1601 kwamen twee Portugeesche schepen, behoorende tot eene vloot van omtrent 40 zeilen, die, onderweg naar den Archipel (zooals wij van elders weten, hoofzakelijk met het doel om de Hollanders te verjagen), bij Ceylon door een storm verstrooid was, ter reede van Atjeh. De Portugeezen drongen weder aan op de bezetting en versterking van het fort »Lubock", en de sultan, vernemende dat nog verscheidene schepen voorbijgezeild waren, en tevens lastig gevallen door de Maleiers van Djohor, wier vloot zich aan de Atjehsche kust vertoonde, vreesde dat de Portugeezen met dezen tegen hem samenspanden. In plaats van hem door eene vreedzame houding die vrees te benemen, bedierven de Portugeezen hunne zaak nog meer door in 't gezicht van de reede een handelschip te willen buit maken dat van de Roode Zee naar Atjeh kwam. De sultan liet nu alle Portugeezen die zich te Atjeh bevonden ontwapenen en bewaken. Toen echter den 5 Juli een ander schip van de Portugeesche armada (waarop zich de gezant aan den sultan zal bevonden hebben) ter reede kwam, durfde de sultan wel niet anders dan hen feestelijk te ontvangen, maar dat zijne vriendschap voor hen geveinsd was zou de tijd leeren.

Een maand na 't vertrek van dit schip kwamen er weder vier schepen in 't gezicht en weldra wist men dat het Hollanders moesten zijn, schrijft Houtman, »want haer wel lieten hooren dat ze niet sonder geschut oft kruydt en waren". De Portugeesche »paep" die zich nog altijd aan 't hof van den sultan bevond, ried dat men de beide Hollandsche gevangenen die te Atjeh waren naar 't binnenland zou wegvoeren, doch de sultan had andere plannen en liet Houtman en zijn medgezel slechts »in syn fruythof bewaren."

Het einde van zijne gevangenschap was nabij. »Adi 25 Augusti" schrijft hij, »hebbe ick de duytsche trompetten hooren geluydt geven, alsoo dat my 't hart verblijde, hopende dat Godt ons uyt der mooren

handen verlossen soude". Ditmaal werd zijne hoop niet verijdeld. De boeien werden hem afgedaan en toen werd hij voor den sultan gebracht, waar de opperkommiezen Gerard de Roy en Laurens Bicker en een der kapiteins van het Nederlandsche eskader reeds gezeten waren. Het was even als de schepen waarop hij zelf gekomen was, door Zeeuwsche reeders uitgerust. »Ick noemde hen int harte wellecoom", verhaalt de Houtman, »doch en dorste niet spreken. Den Coninck gebood, ick by haer neder sitten soude, seyde voort door den tolck: Alsoo ick u belooft hebbe den ouden capiteyn Houtman by ulieden te doen comen, gelyck ick nu gedaen hebbe, soo geeff ick hem u oock gansch vry. Waerop ick de handen om hoge steeckende, gelyck de manier is, hebbe hem bedanckt. Voort seyde tot my in deselve sprake van 't maleys, seggende: Ghy capiteyn, waect dat geen quaet en sticht, ende yets seght dat soo niet en is, want ick geve u nu geheel vrij, ende al hebt ghij wat verdriet geleden ende eenich verlies van goet gehadt, ick sal voor u ende u vrouw weder ander goet geven, daerom doet wel." Waerop ick antwoorde dat ick syn Ma. seer bedancte, ende hoopte dat hij van my geen quaet horen en soude."

Dat was De Houtmans laatste ontmoeting met den vorst van Atjeh. Toen de Zeeuwen naar hunne schepen terugkeerden werd hem toegestaan hen te vergezellen. »Ende ben sauonts", zoo eindigt zijn journaal, »aen den Admirael Jan Tonneman gecomen alwaer ick goede kennisse vonde, dewelcke alle seer verblijt waren datse my gesont in de schepen sagen, ende ick dus niet te minder verblydt synde, dat my Godt uyt der Mooren handen verlost hadde."

Ik heb met opzet nu en dan de woorden van den verhaler zelven aangehaald om het eenvoudige, onopgesmukte van zijn dagboek te doen opmerken, dat allen twijfel aan de waarheid van 't gebeurde verre houdt. Er komt trouwens in zijn verhaal niets voor in strijd met hetgeen wij van geloofwaardige getuigen omtrent Atjeh in dien tijd vernemen; het helpt integendeel de overdreven voorstelling weerleggen die sommigen zich van de vroegere grootheid dier oude Maleische staten gemaakt hebben, iets waartoe hare eigen legendaire verhalen aanleiding geven.

Bij een eventueelen herdruk (van zorgvuldiger hand) zou eene vertaling van het voor onzen landaard wel minder vleiende maar toch niet minder karakteristieke journaal van John Davis gevoegd kunnen worden. Na hetgeen de heer Leupe van dien uitmuntenden zeeman gezegd heeft, kunnen wij toch niet meer volstaan met uit de hoogte op zijne mededeelingen neer te zien.

P. A. Tiele.

Wetenschap en Industrie.

HANDEL VAN NEDERLANDSCH-INDIË MET CHINA, DE KAAPSTAD, TREBIZONDE, ENGELAND EN MARSEILLE.

CHINA.

De in- en uitvoerhandel tusschen Java en China gedurende de laatste vijf jaren (1875 tot '80) blijkt uit de volgende cijfers:

	Invoer van Java	Uitvoer naar Java	Totaal	
1875	230 202	500 384	730 586	Haikwantaels.
1876	185 882	278 181	464 063	»
1877	111 961	467 560	579 521	»
1878	157 888	511 163	669 051	»
1879	120 035	293 727	413 762	»

(Een haikwantael is ongeveer *f* 3.40 Nederlandsch.)

De handel tusschen den Nederlandsch-Indischen Archipel en China, via Singapore gedreven, is onder bovenstaande cijfers natuurlijk niet begrepen.

Het voornaamste, wat hier betreffende de scheepvaart van Nederland en zijn koloniën op China is op te merken, is de opening van den geprojecteerden stoomvaartdienst tusschen Java en China, via Manilla, Macao en Hongkong, door het stoomschip der Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij, »Graaf van Bijlandt», den 4den Mei 1880 van Java te Amoy aangekomen.

De volgende opgaven van de waarden der met Nederlandsche en vreemde schepen vervoerde goederen tusschen Amoy en Nederlandsch-Indië zijn genomen van de scheepslijsten van den consul der Nederlanden te Amoy over 1879.

Invoer van Java te Amoy met vreemde schepen	149 402	doll.
Uitvoer van Amoy naar Java » Nederl. »	27 330	»
» » » » » » vreemde »	403 983	»
Totaal der in- en uitgevoerde goederen. . . .	580 715	doll.

of ongeveer *f* 1 393 716 Nederlandsch.

(*Uit het verslag van den Consul-Generaal der Nederlanden in* China *over* 1879 *en de eerste helft van* 1880).

DE KAAPSTAD.

Ook gedurende het jaar 1879 zeilde in de havens van de westelijke provinciën der Kaap-kolonie wederom geen koopvaardijschip met Nederlandsche artikelen uit Nederland of zijn overzeesche bezittingen binnen. De Nederlandsche en de koloniale producten worden met Engelsche mailbooten aangevoerd.

De Hollandsche voortbrengselen en die der Nederlandsche koloniën blijven voortdurend gewild. Volgens gedrukte prijscouranten stonden genoteerd:

Java-koffie	tot	November	per	100 ℔	£ 4	tot	£	5.
»	»	in	»	»	» 4.15	»	»	5.
»	»	» December	»	»	» 5 —	»	»	5.10

(*Uit het Jaarverslag van den Consul-Generaal der Nederlanden te* Kaapstad.)

TREBIZONDE.

In het afgeloopen jaar werden 7193 kisten thee, product van de Nederlandsche koloniën, ingevoerd; zij bestonden uit verschillende soorten, wogen gezamenlijk 150 000 kilo en hadden een waarde van ongeveer twee millioen francs. 3856 kisten zijn van hier naar Perzië gezonden via Erzeroem en 1500 via Poti. De rest vond zijn weg naar verschillende plaatsen van den Kaukasus en Anatolië.

(*Uit het verslag van den Consul dd.* 12 *April* 1880.)

GROOT-BRITTANNIË EN IERLAND.

Java-thee komt hier te lande meer en meer in gebruik. De qualiteit is in 1879 veel verbeterd, met andere woorden: zij is toen meer met het oog op den smaak der Engelschen bereid. In vergelijking met de Indische thee is de Java-thee zeer goedkoop. In 1879 werden van Java aangevoerd 2 897 950 Engelsche ponden, tegen 2 654 580 in 1878.

Van ongeraffineerde Java-suiker werden in 1879 1 550 845 cwt. ter waarde van 1 766 285 pond sterling aangevoerd, tegen 1 514 469 cwt. of 1 839 556 pond sterling in 1878.

Verder werden uit Java aangevoerd:

	1879.	1878.
Koffie . . .	6 cwt. ter waarde van £ 26	38 cwt. ter waarde van £ 193.
Peper. . . .	74250 lb.	
Rijst	30 cwt.	

Uit de overige Nederlandsch-Indische bezittingen is in 1879, even als in 1878, niets ingevoerd.

De uitvoer van katoenen stukgoederen naar Java is belangrijk toegenomen: in 1878 bedroeg hij 58 798 700 yards ter waarde van £ 873 755; in 1879 76 020 700 yards ter waarde van £ 1 046 021.

Het bedrag van den uitvoer der overige artikelen naar Java blijkt uit de volgende cijfers:

	1879.	1878.	
Aardewerk en porselein voor een waarde van	12 890 ;	18 058	pd. st
Metalen: ijzer, bewerkt en onbewerkt	55 790 ;	75 587	» »
» koper » » »	28 582 ;	35 878	» »
Steenkolen, sintels en andere brandstoffen	43 440 ;	44 677	» »
Wapenen en ammunitie: buskruit	2 090 ;	1 368	» »
Werktuigen (stoom)	53 385 ;	60 937	» »
» alle andere	49 627 ;	47 116	» »
Wollen goederen	25 170 ;	17 633	» »
IJzerwaren en messenmakerswerk, niet afzonderlijk genoemd	9 578 ;	10 028	» »
Zeep	47 190 ;	24 862	» »
Andere artikelen	99 106 ;	112 954	» »

Al die artikelen waren voortbrengselen van Groot-Brittannië en Ierland zelf. Bovendien voerde het Vereenigd Koninkrijk deze producten van vreemde landen en Britsche koloniën naar Java uit:

	1879.	1878.	
Metalen: ijzeren staven voor een waarde van	7 096 ;	2 252	pd. st.
Was	810 ;	1 644	» »
Wijn	1 828 ;	1 874	» »
Andere artikelen	3 213 ;	11 389	» »

Naar de overige Nederlandsch-Oostindische bezittingen werd in 1879 voor een waarde van £ 278 (tegen £ 44 in 1878) aan voortbrengselen van vreemde landen en Britsche koloniën uitgevoerd, en aan voortbrengselen van Groot-Brittannië en Ierland zelf voor een waarde van £ 89 985 (tegen £ 206 895 in 1878) n. l.

	1879.	1878.	
Katoenen garens voor een waarde van	25 993 ;	59 431	pd. st.
» goederen	56 526 ;	126 698	» »
Metalen: ijzer, bewerkt en onbewerkt	238 ;	4 675	» »
Steenkolen, sintels en andere brandstoffen	3 870 ;	8 965	» »

De totaal in- en uitvoeren bedroegen:

	Totaal Invoeren 1879	Totaal Invoeren 1878	Totaal Uitvoeren 1879	Totaal Uitvoeren 1878
Van of naar Java	£ 1 784 140,	£ 1 850 643;	£ 1 567 188,	£ 1 473 093.
Overige N.-I. bezittingen			£ 90 263,	£ 206 939.

(*Uit het Jaarverslag van den Consul-Generaal te* Londen, *dd.* 6 *Sept.* 1880.)

MARSEILLE.

Gedurende de eerste helft van 1880 kwamen in deze haven 5 Nederlandsche schepen, metende 3616 ton, uit vreemde havens en de Nederlandsche koloniën binnen.

Drie stoomschepen onder vreemde vlag, metende 2877 tonnen,

arriveerden rechtstreeks van Java. Een van deze schepen vervolgde zijn reis naar Rotterdam, na de lossing van de voor deze haven bestemde goederen.

Met de schepen, van Nederlandsch Oost-Indië aangekomen (drie onder vreemde en een onder nationale vlag) werden ingevoerd:

1 474	balen koffie,	100	kisten indigo,
1 287	» peper,	200	» gom, enz.
12 322	kanasters suiker,		

Uit dit overzicht blijkt, dat de handelsbeweging van de Nederlandsche koloniën op de haven van Marseille zich blijft staande houden en weinig of geen verandering heeft ondergaan.

(*Uit het Verslag van den Consul dd.* 21 *Aug.* 1880.)

LANDVERHUIZING VAN CHINEEZEN.

In den toestand van de Chineesche emigratie naar het buitenland — dus deelt de Nederlandsche Consul-Generaal in zijn jongste jaarverslag mede — is, sinds de overeenkomst tusschen Spanje en China den 17den November 1877 gesloten, waarbij alleen vrije emigratie wordt veroorloofd, weinig verandering gekomen.

In Februari 1880 heeft men te Canton getracht om, onder de voorwaarden van de gesloten conventie, de vrije emigratie van Chineesche arbeiders naar Cuba te bewerkstelligen en werd met dit doel een stoomschip naar Whampoa (de haven van Canton) gezonden om de emigranten in te nemen en naar hun bestemming over te brengen. Door de tusschenkomst van de Chineesche autoriteiten te Canton zijn deze pogingen echter, even als die voor de emigratie naar Peru in 1878 aangewend, geheel mislukt.

Bij de thans bestaande bepalingen en de toenemende waakzaamheid der Chineesche autoriteiten voor de stipte toepassing, wordt de Chineesche emigratie naar het buitenland, op uitgebreide schaal, uiterst moeielijk gemaakt. Bij alle ondernemingen, daartoe betrekking hebbende, moet dan ook steeds de grootste omzichtigheid worden in acht genomen.

ONTGINNING VAN GOUDMIJNEN IN BRITSCH-INDIË.

De rapporten van den heer Brough Smyth omtrent rijke goudmijnen, welke in Zuidelijk-Indië (Wijnaad) ontdekt zouden zijn, vonden aanvankelijk weinig belangstelling, waarschijnlijk omdat zij geen groot vertrouwen vonden. Langzamerhand echter is de heer Smyth zijn doel genaderd, en thans, nu alle twijfel aangaande de juistheid zijner

mededeelingen geweken schijnt, worden verschillende voorstellen om tot ontginning over te gaan met geestdrift ondersteund. Volgens de *Mining World* van 27 November j.l. zijn er reeds zeventien maatschappijen tot stand gekomen, welke zij alle bij name noemt. De kleinste zullen met een kapitaal van 75 000 pond sterling werken; het maatschappelijk kapitaal van elk der overige variëert van 100 000 tot 250 000 pond.

De schrijver van *Endymion* zou ook daarbij wellicht kunnen aanteekenen: »It cannot be pretended, that all this energy and enterprise were free in their speculations from those evils, which, it seems, must inevitably attend any extensive public speculations, however well founded. Many of the scenes and circumstances recalled the days of the South Sea Scheme." Maar als men, om dat gevaar te ontgaan, de handen in den schoot legt, is het geneesmiddel zeker nog erger dan de kwaal. Het is voor Nederlandsch-Indië, en voor Nederland zelf niet minder, een ware ramp, dat wij in énergie zoo ver bij Engeland achterstaan. Hoe lang reeds ligt er in Nederlandsch-Indië voor een waarde van millioenen onaangeroerd in steenkolen- en andere mijnen! Is het niet ondenkbaar, dat Engelschen meester van de Ombiliën-velden b.v. zouden kunnen zijn, en die mijnen jaren achtereen op ontginning zouden laten wachten?

DE P. & O. STEAM NAVIGATION COMPANY.

In het nieuwe Jaarverslag van bovengenoemde Maatschappij wordt het dividend op 5 % vastgesteld, zijnde de netto winst £ 149 862. Het vervoer van passagiers bracht bruto £ 592 768 op; dat der vrachtgoederen £ 975 286, en de mailcontracten leverden een ontvangst van £ 484 764. De ontvangsten verminderden in de laatste twee jaar met £ 240 000, maar in het nu afgeloopen jaar waren zij £ 180 000 hooger dan in het onmiddellijk daaraan voorafgegane jaar. De uitgaven stegen in het afgeloopen jaar, omdat de grootere snelheid, waartoe de nieuwe mailcontracten de Maatschappij verplichten, het kolenverbruik deden toenemen, en ook omdat er extra-reizen werden gedaan. Twee schepen, de *Travancore* en de *Hindostan*, verloor de Maatschappij en één dat reeds in 1855 gebouwd werd, n.l. de *Pera*, verkocht zij; acht nieuwe schepen zijn in aanbouw.

NIEUWE STOFFEN VOOR PAPIERFABRICATIE.

Onder de rubriek »Engelsche kroniek" in het *Algemeen Handelsblad* van 7 November l.l. wordt de aandacht gevestigd op hetgeen

in Britsch-Indië en Engeland gedaan wordt om een gedeelte van het sluimerend kapitaal te lokken naar Britsch-Indië, ten einde aldaar nieuwe stoffen te exploiteeren, welke voor papierfabricatie te gebruiken zijn.

»Een der ambtenaren van het departement van Binnenlandsche Zaken te Calcutta", — zoo wordt ons medegedeeld — »heeft in eenige belangrijke verslagen aangeduid, dat Indië bijzonder rijk is in vezelplanten van allerlei aard, doch dat er weinig gedaan wordt om dit Indisch product dienstbaar te maken aan het doel, waarvoor het door de natuur bestemd is. Er zijn verscheidene papiermolens in verschillende Indische districten, doch deze brengen niets dan grof, ruw, ongebleekt papier voort en kunnen niet wedijveren met Europeesche molens in het fabriceeren van fijne soorten. In 1873 deed het Indische gouvernement onderzoek naar het gehalte en het aantal vezelplanten van het land, doch de verschafte gegevens schijnen gebrekkig te zijn geweest. Bij sommige plaatsen wordt papier van vezelplanten gemaakt, doch het fabrikaat is niet bruikbaar. Het materiaal dat gewoonlijk gebruikt wordt, is scheurpapier en oude lompen. In Bombay heeft de fabricatie van papier plaats op omstreeks dertig verschillende plaatsen en de daar gebruikte stof is weder paplinnen en lompen. Bij de stad Ahmedabad heeft een inlander een stoompapierfabriek opgericht. Die inlander is een ongeletterd, doch ondernemend man. Hij beheert de fabriek zelf, zonder eenige hulp van Europeanen, en het product, dat in zijne fabriek vervaardigd wordt, is bruikbaar voor ruw schrijfpapier. Ahmedabad is lang beroemd geweest om hare papierfabrieken, welke belangrijk door het gouvernement ondersteund werden. Evenals elke andere industrie in Ahmedabad, is de fabricatie van papier in handen der Mohamedanen en wordt die handel gedreven door een soort van gilde.

»Er zijn in Indië onderscheidene belangrijke vezelplanten; sommige, waaronder de *calotropis*, groeien op woeste plaatsen, zelfs op droog zand, en zij schijnen geen water noodig te hebben. Een melkachtig sap, dat uit den bast van den boom druppelt, geeft een zelfstandigheid, die veel heeft van gutta percha. De vezel dier plant is een zeer merkwaardig product. Men kan er sterk touw van maken en zij kan ook voor kleederstoffen gebruikt worden, omdat zij zich gemakkelijk vermengt met zijde en wol. Deskundigen hebben berekend, dat deze plant, indien zij voor het maken van papier werd aangewend, ontzaggelijk veel zou opleveren. De pisang is een plant, die vooral op de Philippijnsche eilanden bloeit, waar zij de vezel voortbrengt, bekend onder den naam van Manilla-hennep. Theophrastus spreekt reeds van deze plant, als dienende in zijn tijd tot voedsel in Indië. In West-Indië is zij onder den naam van banaanvijg een zeer gewild voedsel. Pogingen zijn aangewend om die plant in verschillende gedeelten van Indië in te voeren, namelijk op de Andamannische eilanden, Burma en andere plaatsen, doch de proeven, ofschoon gelukkig geslaagd, werden op te kleine schaal genomen, om te ontdekken of het papiermaken een handelsbedrijf kan worden. Wat de aloë betreft, is reeds bewezen, dat de vezels uitstekend van gehalte zijn. In Bengalen zijn 300 morgen gronds met aloë beplant, met het doel voorraad te

verschaffen voor de papiermolens. De resultaten van deze proefneming zijn bevredigend. Een andere vezelplant, die opmerking verdient, is de *malachna capitata.* De verslagen omtrent die plant luiden gunstig, doch de behandeling schijnt nog te wenschen over te laten. Eindelijk moet het welbekende bamboesriet vermeld worden, dat de beste resultaten voor het maken van papier heeft opgeleverd. Inderdaad wordt aan de bewerking van dat riet veel zorg besteed en in verschillende plantages is het met vrucht tot het maken van papier aangewend.

»Uit een en ander blijkt" — zoo eindigt de Engelsche kroniekschrijver — »dat Indië overvloed heeft van ruw materiaal, dat voor de papiermarkt kan bewerkt worden; evenwel is te vreezen, dat door gebrek aan toezicht bij de verschillende proefnemingen en door de opheffing van het departement van landbouw, elke onderneming van dien aard zal mislukken."

Het boven geschrevene geldt ongetwijfeld ook voor de Ned. Ind. koloniën. Java en de verdere eilanden zijn rijk aan vezelstoffen, die grondstof voor papier kunnen opleveren. Indien de fabriekmatige nijverheid in Indië kon worden aangemoedigd, zou de bewerking dier grondstoffen — zij het slechts tot het eerste papierdeeg —, een ruim veld voor nuttigen arbeid en voordeelige aanwending van kapitaal openen.

W.

KINA-CULTUUR EN KINA-PRIJZEN.

In het September-nummer namen wij de mededeeling op, dat Ceylon

in 1877	. . . .	72 127
» 1878	. . . .	186 797 en
» 1879	. . . .	507 368 Eng. ponden kina uitvoerde,

en herinnerende welk een uitbreiding de cultuur en productie ook elders ondergaan, vroegen wij of de hooge kina-prijzen zich nog lang zouden kunnen staande houden.

Een antwoord daarop mochten wij niet ontvangen, doch sedert, n.l. uit het December-nummer van *The British Trade Journal*, vernamen wij cijfers, die den twijfel versterken. Zij hebben betrekking op Britsch-Indië. Britsch-Indië voerde uit:

in 1875/76	26 992	Eng. pond	kinabast	ter	waarde van	£ 2 570
» 1876/77	72 452	»	»	»		» 6 413
» 1877/78	286 944	»	»	»		» 39 635
» 1878/79	227 179	»	»	»		» 28 196
» 1879/80	459 286	»	»	»		» 66 071

DE OMVANG DER VRIJE SUIKERCULTUUR OP JAVA.

Uit de volgende, pas gepubliceerde officiëele opgaaf kan blijken, welk deel van de gronden der bevolking door haar voor de oogsten van 1878 en 1879 *vrijwillig* met suikerriet werd beplant (de mislukte velden en het op woonerven geteelde riet daargelaten):

	1878.	1879.
	(Aantal	bouws).
ten behoeve van ondernemers in contract met het Gouvernement	3948	4521
ten behoeve van vrije suikerfabrieken . . .	8829	10093
voor eigen behoefte of voor de inlandsche markt	6469	8974
	19246	23588

De aanplant (waaronder achtereenvolgens 757 en 2501 bouws waarop het riet als tweede gewas werd geteeld) was over de verschillende gewesten verdeeld als volgt:

	1878.	1879.
	(Aantal	bouws).
Soerabaja	3439	4499
Bantam	828	3360
Cheribon	2555	2858
Japara	1992	2597
Tegal	1455	1909
Probolingo	1770	1694
Rembang	1427	1662
Pasoeroean	1068	1076
Kediri	1422	961
Pekalongan	1409	945
Andere gewesten (9 in 1878 en 10 in 1879). .	1881	2027
	19246	23588

De vrijwillige suikercultuur wordt gezegd den inlandschen planter een voordeel te kunnen afwerpen van *f* 100 à *f* 300 per bouw. In Pasoeroean leverde de verkoop in het klein (per rietstok) zelfs *f* 300 à *f* 400 per bouw op. Bij levering van het riet aan fabrieken (bij het gewicht) werd *f* 0.40 per pikol ontvangen. Zij die het riet in buffelmolens verwerkten, en de suiker in bereiden staat verkochten, konden voor de 100 schijfjes *f* 1.25 à *f* 2.— bedingen.

Inlandsche Geneesmiddelen.

DOOR

BISSCHOP GREVELINK.

I.

De Slijmappel of Belvrucht; — ***Fructus Belae;*** — ***Baelfruit, Indian Bael, Bengal quince,*** Eng.; — ***Tangkoeloe,*** Mal.; — ***Modjôh,*** Jav., — ***Bila,*** Mak. —

„Op Java heerschen sommige buikziekten, welke aan alle uit Europa gezonden medicamenten hardnekkig wederstand bieden, zoodat men op het laatst niet meer weet wat men er tegen doen zal. In zulke gevallen gebeurt het niet zelden, dat de Europeesche geneesheer, in weerwil van zijn grootere kunde, door de empirische geneeswijze eens inlanders beschaamd gemaakt wordt, die zulke ziekten somtijds spoedig weet te beteugelen." Deze woorden van een vermaard geneeskundige [1]) meen ik niet ongepast als inleiding te mogen bezigen tot de hier volgende beschrijving van bovengenoemde vrucht, die in Britsch-Indië grooten naam heeft verkregen als geneesmiddel in dyssenterie en diarrhaea, zoodat zij met lof is vermeld in de *Indian annals of Medical Science* (October 1854) en een plaats heeft verkregen in de Engelsche Pharmacopoea, doch desniettegenstaande op Java door een geneesheer van naam, in blinde vooringenomenheid tegen inlandsche *antidyssentericae*, zonder haar te beproeven, veroordeeld is.

---

[1]) F. A. C. Waitz, Med. Doct. Stads Geneesheer, Heel- en Vroedmeester te Semarang, Lid van het Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia en Correspondeerend Lid van het Koninkl. Aziat. Genoots. van Groot-Brittannie en Ierland. — »Praktische waarnemingen over eenige Javaansche geneesmiddelen, welke niet alleen vele uitheemsche medicamenten kunnen vervangen, maar dezelven ook tegen eenige ziekten, op het eiland Java heerschende, in werkzaamheid overtreffen."

De boom, die haar voortbrengt, is de *Aegle Marmelos* [1]) corr. van de familie der *Aurantiaceae* [2]) en wordt gevonden in de meeste deelen van het Indische vasteland, waar hij door de Hindoe's als heilig beschouwd, dikwijls geplant wordt in de nabijheid hunner tempels. Verder komt hij in het wild voor in de bosschen van de Coromandel Ghauts en in die van de westelijke Himalaya. In den Indischen Archipel, waar de vrucht weinig gegeten wordt, is hij mede niet zeldzaam, z. a. in Oostelijk Java, Soembawa, Celebes, Ambon, Timor, enz.

Van het nut, dat hij oplevert, zegt Rumphius alleen: „de jonge bladeren worden bij de rijst gegeten; met rijst en kurkuma fijn gewreven, smeert men ze op het lijf om huidjeukte te doen verdwijnen. Uit het pulpa der vrucht zou vroeger een soort opium gestookt zijn." Volgens Filet worden de bladeren door de Javanen toegediend bij wormziekte en ook gebezigd op wonden, welke hunne paarden door het drukken der zadels soms bekomen. De vruchten worden als lekkernij gegeten. [3]) P. van Rees zegt van den boom: „Het fraaie, fijne, zwavelgele hout is bijzonder voor meubels en meer ander fijn werk geschikt en wordt door de Javanen veel tot geweerschachten, piekstijlen en krisscheden gebruikt. De bladeren, zegt men, zijn een goed middel tegen den beet van vergiftige slangen: ook gebruiken de Javanen die als een krachtig geneesmiddel voor de wonden hunner buffels." (*Tijds. v. Nijv. v. N I.*)

Daar nu geen dezer en ook geen der overige auteurs, die geschreven hebben over het nut van de gewassen van den Nederl. Indischen Archipel, gewag maakt van de vrucht als *Antidyssenterisch* middel, zoo is het meer dan waarschijnlijk dat zij als zoodanig, op Java althans, nooit bekend is geweest. Merkwaardig in dit opzicht is het dat zelfs

---

[1]) *Aegle*, een van de Hesperiden; *marmelos* van het Portugeesche marmelo. een kwee. *Fl. & Hnb.*

[2]) De synoniemen zijn: *Ferronia pellucida*, Roxb. — *Crataeva Marmelos* L. — *Bilacus* Rumph. H A. 1. pag. 197, t. 81. - Rheed. H. M. 111, t. 37. — *Slijmappelboom*, Ned. — *Bael* or *Bel-tree*, Eng. Hij bereikt een hoogte van 30 - 40 voet, heeft den stam met stevige scherpe doorns bezet en draagt oneven gevinde bladen, de blaadjes één-, zeer zeldzaam twee-parig, langwerpig of breed lancetvormig, zelden stomp, gekarteld, flauw gestippeld, het oneven blad het grootst; de bloemen zijn groot, wit, welriekend, op lange steeltjes tot okselstandige pluimen vergaderd. De kelk is 4—5 tandig. zachtharig; bloembladeren 4—5, afstaande; helmdraden 30—40; helmen lijn-langwerpig; vruchtknop 8—15 hokkig, de hokjes in twee rijen; de vrucht is een veelzadige bes met dikke schil, de zaden zijn in lijmig pulpa gewikkeld.

[3]) *Bot. Tuin te Weltevreden.* Wat de lekkernij betreft, dit is een punt van smaak, doch het is zeker dat zij weinig gezocht is, en menig Europeaan op Java haar niet eens bij naam kent.

Dr. Waitz geen gewag er van maakt in zijn bovengenoemde „Praktische waarnemingen."

Op het vaste land van Indië daarentegen werd volgens Fluckiger & Hanbury reeds in oude Sanskrietsche gedichten, sommigen waarvan, z. a. de *Yajur Veda*, verondersteld worden geschreven te zijn niet later dan duizend jaren v. Chr., bestendig op dezen boom gezinspeeld, onder den naam van ***Bilva*** . Garcia d' Orta, die in de 16e eeuw als lijfarts van den Portugeeschen Onderkoning in Indië, verblijf hield te Goa, schreef van de vrucht onder den naam van ***Marmelos de Benguala*** (Bengaalsche Kwee), een bericht, waarin hij het gebruik opgeeft voor gevallen van dysenteria. In de volgende eeuw is het gewas vermeld door Bontius, die het ***Malum Cydonium*** noemt, en het slijm der vrucht zag gebruiken bij spruw, de gebraden vrucht bij dysenterie en cholera. Ook is het afgebeeld in Rheede's ***Hortus Malabaricus,*** waarin gezegd wordt dat een afkooksel van wortel en bast een uitmuntend middel is bij hypochondrie, melancholie en hartbezwaren; dat de bladeren in aftrekselvorm gebezigd worden bij asthmatische bezwaren en de eenigszins nog onrijpe vrucht bij diarrhaea en dyssenterie. In denzelfden zin wordt de vrucht vermeld door schrijvers van lateren tijd, Roxburgh, Ainslie, enz., wier beschouwingen door Drury [1]) aldus zijn samengevat: „De vrucht van dezen boom is eenigszins gelijk een oranje. De cellen bevatten, behalve de zaden, een groote hoeveelheid taaie, doorschijnende kleefstof, welke bij het drogen verhart, doch doorschijnend blijft. De vrucht is voedzaam en wordt bij gelegenheid gebruikt als een alterativus. Zij is zeer smakelijk en hare eigenschappen voor het verdrijven van aanhoudende neiging tot verstoppingen zijn wel gevestigd. De wortel, schors en bladeren worden in Malabar geacht verkoelend te zijn. De schors van den wortel vooral maakt een deel uit van samengestelde afkooksels in tusschenpoozende koortsen, en pappen, van de bladeren gemaakt, worden tegen oogziekten aangewend. Het afkooksel van de vrucht voordat zij rijp is wordt toegediend in diarrhaea en dyssenterie; en dat van de rijpe vrucht, met het sap van tamarinde gemengd, vormt een aangenamen drank; een afkooksel van de schors van den boom wordt gegeven tegen hartklopping, en van de bladeren tegen asthma. In gevallen van gewone verstoorde spijsvertering wordt, volgens Dr. Green, een sorbet van de rijpe vrucht, elken morgen ingenomen, dienstig bevonden. Hij voegt er bij, dat de onrijpe vrucht gedurende zes uren geroosterd een vermogend astringent is." [2])

[1]) ***The useful plants of India.*** Van de oeconomische toepassing van de vrucht leest men daar, dat het slijmig bekleedsel der zaden een ui muntend bindmiddel is in metselspecie, vooral in het bekleeden van welwaterputten. Van de samentrekkende vruchtschil wordt een gele verfstof verkregen. (Roxb.)

[2]) ***Indian annals of Medical Science,*** II. 224.

Evenwel, niettegenstaande deze vrucht zoolang op het vasteland van Indië bekend en gewaardeerd is geweest, wekte haar gebruik als geneesmiddel geen aandacht in Europa tot omstreeks het jaar 1850, en tegenwoordig (1874) wordt de gedroogde vrucht niet zelden ingevoerd, waartoe voorzeker niet weinig zal hebben bijgedragen een nota betreffende den boom uit de pen van *Hugh Cleghorn*, [1]) Med. Doct, met overlegging van belangrijke mededeelingen van Alexander Grant en andere geneesheeren omtrent de behandeling en het gebruik der belvrucht, omtrent de verschillende bereidingen van sorbet, marmelade, conserf, extract en geconcentreerde siroop er van, alsmede hetgeen betrekking heeft op de gedroogde vruchten. Het geheel is opgenomen in de reeds hiervoren aangehaalde *Indian Annals* van October 1854, III. p. 222—234.

Natuurlijk hebben scheikundigen de belvrucht tot een voorwerp van onderzoek gemaakt teneinde de bestanddeelen te ontdekken, die in zulke moeielijk te behandelen ziekten, als hierboven reeds zoo dikwijls genoemd zijn, genezing doen ontstaan. Aangaande dezen hebben, o. a. de Heeren Fluckiger & Hanbury in 1874 het verslag hunner nasporingen geleverd, waarvan ik 't volgende overneem:

„De vrucht is een groote bes van 2 à 4 duim doorsnede, van verschillenden vorm, bolrond, of eenigszins afgeplat gelijk een oranje, eivormig of peervormig, in een gladde, harde schil; het inwendige, verdeeld in 10—15 cellen, elk bevattende onderscheidene wollige zaden, bestaat uit een lijmerig pulpa, hetwelk door het drogen zeer hard wordt. In den verschen staat is de vrucht zeer aromatisch, en het sappige moes dat zij bevat heeft een aangenamen geur, zoodat, met water gemengd en behoorlijk verzoet, het een smakelijken verkoelenden drank verschaft De vrucht wordt nimmer gegeten als dessert, ofschoon van het moes met suiker somtijds een conserf wordt gemaakt."

„De vrucht van den wilden boom [2]) wordt beschreven als klein, hard en reukeloos, doch de echte belvrucht, die bestemd is tot het medicinaal gebruik, is zooals de bovenbeschrevene en wordt gedroogd in den half

---

[1]) Tevens Conservator of Forests (Madras Presidency) en schrijver van het werk: »*The Forests and Gardens of South-India,*" waarin hij van het hier bedoelde gewas zegt dat het hout van den stam hard is, *doch wegens de groote waarde uit een geneeskundig oogpunt wordt de boom niet gekapt en is het hout tegenwoordig niet verkrijgbaar*. (p. 237.)

[2]) Het is moeielijk te vatten wat hier door »wilde boom" verstaan wordt, daar alle vruchtboomen in de warme landen gezegd kunnen worden *wild* te zijn. Van boomkweekerij weet niemand daar iets af en het veredelen van vruchten door enting, snoeiing, bemesting is, voor zoover mij bekend, nog door niemand op groote schaal beproefd. Van tweehuizige gewassen wordt altijd het mannelijke door de inlanders *het wilde* genoemd.

rijpen staat. In den handel komt zij voor als gedroogde schijfjes, die aan den buitenkant een gladde grijsachtige schil dragen, omsluitende een hard, oranje of rood gomachtig pulpa, waarin zich sommigen van de 10 à 15 cellen bevinden, die de geheele vrucht uitmaken. Elke cel bevat van 6 tot 10 saamgedrukte langwerpige zaden, nagenoeg drie lijnen lang, bedekt met witachtige wollige haren. Als men het pulpa breekt is de breuk bijna kleurloos, en overigens heeft het een flauwen zuurachtigen smaak zonder aroma wrangheid of zoetheid."

„Ook wordt er een Bael- of Bel-vrucht ingevoerd, welke geheel rijp is ingezameld. Zulke vruchten worden aangebracht, gebroken op een onregelmatige wijze en gedroogd, of in dwarse schijven gezaagd en dan gedroogd, of ook wel in haar geheel, als wanneer zij iets behouden hebben van haren oorspronkelijken geur, gelijkende op dien van Elemi."

Wat nu het scheikundig samenstel betreft zeggen zij: „Wij zijn niet in staat de merkwaardige analysis te bevestigen, die van deze drogerij gegeven is in de Pharmacopoea van Indië; noch ook kunnen wij uit eenig scheikundig onderzoek verklaren uit welk van de samenstellende deelen de beweerde geneeskundige werking van de Bael voortvloeit."

„Het moes met koud water bevochtigd geeft een roode vloeistof, bevattende voornamelijk slijm, en (waarschijnlijk) pectine, welke zich afscheidt als het vocht geconcentreerd wordt door verdamping. De slijm kan door neutraal loodsuiker of door wijngeest worden neergeslagen, doch wordt niet gekleurd door jodine. Het kan door filtreeren worden afgescheiden in een werkelijk oplosbaar deel (zooals bleek door het bijvoegen van alcohol of loodsuiker) en een ander, bevattende het grootste deel, hetwelk alleen zwelt gelijk tragacanth, doch is verreweg meer kleverig en volmaakt doorschijnend."

„Geenerlei ijzerzout, in het aftreksel gemengd, teekent de aanwezigheid daarin van eenige waardeerbare hoeveelheid tannine, [1]) en ook is er in de drogerij, hier bedoeld, niet de minste samentrekkende eigenschap te vinden."

Van het nut zegt de Pharmacographie verder, dat zij een hooge reputatie geniet in Indië als een geneesmiddel van dyssenterie en diarrhaea; terwijl zij tevens den naam heeft van laxeerend te werken waar constipatie bestaat.

En eindelijk komt men aan het slot van het artikel in de Pharmacographia te vernemen, hetgeen menigeen verwonderen zal, dat de belvrucht vervalscht of vervangen wordt door de *Feronia Elephantum* Corr., die tot niets dient en er bijzonder veel op gelijkt, en wat meer

[1]) Hierin zijn wij dus, zeggen bovengenoemde scheikundigen, in verschil met Collas van Pondichery, die aan de rijpe vrucht 5 prct. tannine toeschrijft. Ook Henry Pollock bevond dat het moes zoowel als de schil van de vrucht beiden acidum tannicum inhouden.

is, de meergenoemde schrijvers zagen op een verkooping van drogistwaren, gehouden den 8sten Mei 1873, 40 zakken ***granaatappel-schillen*** opveilen onder den naam van gedroogde belvrucht.

Met zulke bedriegerijen wordt het eenigszins verklaarbaar, dat een geacht geneesheer te Batavia zich op de volgende wijze over dit geneesmiddel uitliet: [1])

„De lof van de belvrucht kwam weldra uit Bengalen ter kennis van de Engelsche kooplieden te Batavia en van hen tot sommigen onzer cliënten, die aan diarrhaea sinds eenigen tijd lijdende waren. Zij hebben de conserf gebruikt [2]), ik meen die van Pound te Calcutta, doch, voor zoover wij ons herinneren kunnen, zonder eenige goede, maar wel met een ongunstige uitwerking. [3]) Twee dezer patiënten leden aan spruwdiarrhaea en de derde aan enterohelcose na dysenterie. Na 1859 hebben wij te Batavia niets meer van die belvrucht gehoord."

Ook de verschillende uitkomsten door onderscheidene scheikundigen van het samenstel der vrucht verkregen, is niet wel anders te verklaren dan door aan te nemen dat het onderzoek is aangewend op voorwerpen van verschillenden oorsprong.

Maar om zonder een nauwgezet onderzoek en enkel op zulke gegevens, als door Dr. S. zijn aangevoerd, een middel te verwerpen, dat sinds onheugelijke tijden door tal van geleerden als heilzaam is aangeprezen en dat geheel de Europeesche bevolking [4]) van Indië ten zegen kan strekken door de systematische kwik- en loodvergiftiging te doen ophouden, waaraan zij volgens de regels van de kunst onderworpen zijn, zal, zoo ik hoop, onder Nederlandsche geneesheeren in Indië geen enkel navolger of verdediger vinden.

's-Gravenhage, 24 Oct. 1880.

---

[1]) Dr. C Swaving. *Eene bijdrage tot de studie der Oost-Indische geneesmiddelen uit het plantenrijk;* (Nederlandsch *Tijdschrift voor Geneeskunde*, jaarg. 1864.)

[2]) Het laat zich denken dat zij zulks deden, omdat de apothekers-middelen, zooals gewoonlijk in deze ziekte, reeds »eenigen tijd" geen genezing aanbrachten.

[3]) De geachte geneesheer duide het mij niet ten kwade, als ik zeg dat men diezelfde aanmerking in Indië bestendig hoort uit den mond van lijders aan buikziekte tegen apothekersmiddelen en de behandeling *secundem artem* van de medische faculteit.

[4]) De inlandsche bevolking is ten opzichte van buikziekte gelukkiger dan de Europeesche, dewijl *hun* doekons enkel plantaardige *Njamoe's* (medicijn) ingeven en veel gebruik maken van *Parm's* of omslagen van kruiden, waarbij het den patiënt vergund is zich behoorlijk te voeden, onder welk régime zij in weinige dagen genezen. Maar wie schetst de horreurs van het *saliveeren* met niets dan boeboer tjina en een snuifje zout tot voedsel! Die het er doorhaalt — en de percentage derzulken is gering — doet zulks alleen ten koste van zijn tanden, van zijn hoofdhaar en (voor eenige maanden) het gebruik zijner beenen!

Schetsen uit het Volksleven in Nederl. Oost-Indië.

DOOR

R. VAN ECK.

VII.

SPELEN EN VERMAKEN.

(*Eerste vervolg*).

Ziehier dan het beloofde stuk.

De keuze was nog al moeielijk, ook omdat het hier de plaats niet is de talrijke verklaringen en toelichtingen te geven, die deze wajang-verhalen voor oningewijden noodig maken. Ik wil echter mijn goeden wil in deze toonen, en letterlijk overnemen een fragment van de vertaling, die een goed kenner van het Javaansch en van Javaansche toestanden ons in een der eerste jaargangen van het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië geleverd heeft van het wajang-verhaal *Pregiwa*. De lezer neme dit weinige voor lief, ook al ontmoet hij hier en daar iets, dat hem minder duidelijk voorkomt. Ook zij hier nog opgemerkt, dat de vertaler gemeend heeft de platte uitdrukkingen, die de dalang, zooals ik vroeger opmerkte, soms zijn figuren in den mond legt of waarmede hij zijn gebrekkige voordracht nu en dan tracht goed te maken, uit beleefdheid voor onze meer zedige ooren te moeten weglaten.

PERSONEN: Sangkoeni, Dhoersosono en eenige Korowo's (leden van een beroemd heldengeslacht).

»Houden wij" (zoo spreekt de dalang) „met de vorigen op en keeren wij tot het verhaal terug van prins *Dhoersosono,* prins *Arjo Sangkoeni* en de Korowo's met hunne manschappen, die zich in een boschaadje

bevinden, alwaar zij, na vergeefsche moeite in het zoeken van de *patah's* (bruidsmeisjes aan de hoven), zijn komen rusten. Zij waren al de dorpen ingeloopen, doch hadden ze door de bewoners verlaten gevonden, die in de bosschen waren gaan schuilen."

Sangkoeni tot Dhoersosono.

Wel arjo, hoe zijt gij of uwe broeders geslaagd in het zoeken van de patah's?

Dhoersosono.

Wij hebben alles doorzocht, oom, wij zijn door al de streken links en rechts geweest, de bewoners zijn in de bosschen gaan schuilen.

Sangkoeni.

Gij moogt er van zeggen wat gij wilt, maar het is uwe eigene schuld. Gij voert eene vrouw met u, wier bloeitijd reeds voorbij is; dat schrikt de menschen af.

Dhoersosono.

De reden, waarom ik haar medeneem, oom! is, omdat ik niet gauw eet van hetgeen niet lekker is, want ik lust geen spijzen, die door mannen bereid zijn.

Sangkoeni.

Kom, ik weet wat gij met haar in den zin hebt. Over dag moet zij voor u werken, en des nachts kunt gij u door haar laten pidjatten. Toe, zend haar maar weder naar huis; geef haar geld en kleederen; dan zal men goed van u spreken. Laten wij nu een anderen weg nemen en naar de zuidelijke dèsa's gaan; dààr zijn mooie vrouwen. (*Tjaroetjitro* komt op).

Tjaroetjitro tot Dhoersosono.

Mijn oudere broeder, daar zijn twee mooie vrouwen!

Dhoersosono.

Kom, snijd haar den pas af!

Sangkoeni.

Och, doe het niet! Ga gij haar zelf te gemoet! Kom, ik zal u vergezellen; spreek haar zacht aan. *(Zij vertrekken.)*

De twee *Endang's* (dochters van een kluizenaar) en de *Tjantrik* (leerling van een dalang of van een kluizenaar).

Tjantrik.

Waarom keert gij terug, dames?

Pregiwa.

Wel Tjantrik, daar is een edelman; hij ziet en wijst naar mij.

Tjantrik.

Wel, een mensch, zou die niet zien? een hond, zou die zich niet bewegen? Gij moedigt de vreesachtigen aan (door voor hen weg te loopen). Als zij werkelijk hier komen, dan wil ik met u afspreken, dat ik u voor mijne vrouw zal uitgeven; want, komen zij hier, dan zullen zij zekerlijk naar u vragen.

Pregiwa.

Ik wil wel voor uwe vrouw doorgaan, maar niet werkelijk uwe vrouw zijn.

Tjantrik.

Dat is goed, prinses; laat ik u intusschen leeren, daar zij nog niet gekomen zijn.

Pregiwa.

Zooals gij wilt.

Tjantrik.

Bok nganten! (mijn lief vrouwtje).

Pregiwa.

Wat is er?

Tjantrik.

Ach, dat is mis. Gij moet zóó antwoorden; ik zal het u leeren; zeg: hier ben ik, mijn lieve, beste, aardige vent! *(De Tjantrik laat zich vallen van blijdschap en blikoogt. Hij staat weder op.)*

Tjantrik.

Ga nu achter mij zitten en houd u alsof gij sigaren oprolt.

Dhoersosono, Sangkoeni en Tjaroetjitro *komen op.*

Dhoersosono tot Tjantrik.

Leelijke oom, waar woont gij en hoe heet gij?

Tjantrik.

Waarom noemt gij mij *leelijk?* Ik mag leelijk of mooi zijn, men behoort iemand fatsoenlijk aan te spreken.

Sangkoeni (zacht tot Dhoersosono).

Zacht, prins! men moet voorzichtig zijn, als men met iemand

spreekt, die grof van schouders (d. i. een gemeen man) is. Men trapt liever op iets vuils, dat vrij gemakkelijk af te wasschen is (dan zich van zoo iemand een beleediging op den hals te halen).

Dhoersosono tot Tjantrik.

Waar woont gij, grootvadertje! en hoe is uw naam?

Tjantrik.

Ik weet niet, dat ik ooit met uwe grootmoeder getrouwd ben geweest!

Dhoersosono.

Waar woont gij *oom*, en hoe is uw naam?

Tjantrik.

Ik heb uwe tante nooit tot vrouw gehad!

Sangkoeni (zacht tot Dhoersosono).

Zacht toch, zacht, prins!

Dhoersosono tot Tjantrik.

Of gij het wilt of niet, ik noem u oom. Nu, waar woont gij en hoe heet gij? Weet gij niet wie ik ben, dat gij mij niet in de hooge taal wilt antwoorden? Ik ben immers een bloedverwant van den vorst; mijn naam is prins Arjo Dhoersosono.

Tjantrik.

Nu, gij zijt dan een edelman voor u zelven, ik ben niet bang voor u; ik heb u niets te verzoeken. Wat mijn woonplaats betreft, die is op den berg *Handoeng Kantjana*, en mijn naam *Bagoes Kenthol Nganten Donoloko.*

Dhoersosono.

Ik vraag u: die vrouwen daar achter u, wat zijn zij van u?

Tjantrik.

Deze is mijne vrouw. Gij behoeft mij niet met groote oogen aan te zien, alsof gij mij niet geloofdet. Ik heb haar niet met mijn geld, maar met mijne trouw tot vrouw gekocht.

Dhoersosono.

Kom, laten wij met elkander vriendschap sluiten! Ik vraag u om uwe vrouw; hebt gij er tien voor betaald, ik geef er u het dubbele voor terug, en gij kunt daarbij eene keus doen onder de vrouwen, die ik in menigte heb.

Tjantrik.

Waarom zou ik haar overdoen? Ik heb haar immers niet gekocht om er een handel van te maken. Zij is geen paard, dat ik haar zou verruilen, of zij, die het aangaat, moet het zelve willen; ik ben voor den vader bang.

Dhoersosono.

Wilt gij haar aan mij geven, dan verzoek ik u er om; maar verzet gij er u tegen, dan zal ik geweld met geweld te keer gaan.

Pregiwa tot Tjantrik.

Mijn allerbeste man!

Tjantrik.

Wat is er? (hij laat zich vallen) Och, moeder! (grijnslacht en staat weder op.)

Dhoersosono.

Och! het is een gek!

Sangkoeni tot Dhoersosono.

Laat hem begaan!

Pregiwa tot Tjantrik.

Ik moet.....

Tjantrik.

Doe het maar hier!

Pregiwa.

Ik ben beschaamd, ik zal even daar gaan. (Zij gaat met hare zuster af.)

Tjantrik.

Dat is goed, maar blijf niet lang weg!

Dhoersosono tot Tjantrik.

Hoe is het, geeft gij haar aan mij of niet?

Tjantrik.

Ik geef haar u niet, en wilt gij het met mij probeeren, probeer het maar!

Dhoersosono tot Tjaroetjitro.

Kom, val op hem aan, Tjaroetjitro! (Tjaroetjitro en eenige Korowo's vechten de een na den ander met den Tjantrik, maar allen verliezen het.)

Sangkoeni tot de Korowo's.

Wacht eens, stelt nu maar de slagorde *pritnébo* tegen hem! Treed een uwer hem nu maar onder de oogen; als hij op u afkomt, loop dan weg; intusschen moet een ander hem volgen en van achteren pakken.

(De Tjantrik wordt van achteren door twee personen omvat, terwijl een hem van voren vasthoudt. Zij steken met hunne krissen, maar kunnen hem door de sprongen, die hij maakt, niet treffen.)

Tjantrik.

Mijn heertje, gij moet mij niet dooden. Wilt gij mijne vrouwen nemen, neem haar dan maar. Die meisjes zijn eigenlijk mijne meesteressen. Zij zijn prinsessen van Madhoekoro en willen voor haar vader gaan verschijnen.

Een der Korowo's.

Hadt gij maar straks de waarheid gezegd, dan hadt gij geen pijn behoeven te lijden. Nu, wij zullen u niet dooden.

Tjantrik.

Ja, mijnheer! ik zal uwe paarden oppassen.

(De Korowo's nemen de gelegenheid waar, terwijl de Tjantrik onder het spreken stil staat, en steken hem van voren en van achteren. De Tjantrik valt dood neder.)

Een der Korowo's tot Dhoersosono.

De Tjantrik is dood.

Dhoersosono.

Ga nu de meisjes zoeken, en zorg dat wij geene moeite met haar hebben.

(De Korowo's en Dhoersosono gaan af. De twee meisjes weenen om den dood van den Tjantrik. Dhoersosono en Sangkoeni naderen haar, maar de meisjes loopen weg.)

Dhoersosono (lachende tot de twee meisjes.)

Blijft staan, mijn jongere zusters, ik zal u geen bruidsmeisjes maken, maar u zelf trouwen.

Sangkoeni.

Behandel haar niet zoo ruw, prins! Als gij een hert wilt vangen, moet gij het met een hert lokken, en wilt gij een vogel vangen, zoo moet gij dien ook met een vogel lokken.

Dhoersosono (tot zijn bediende Togog).

Kom hier, Togog! Ik verzoek uwe hulp om die meisjes machtig te worden.

(De meisjes ontmoeten Togog.)

Togog.

Komt, volgt mij maar, ik zal u aan mijn heer overleveren; gij kunt het niet aangenamer hebben dan vrouwen te zijn van mijn meester.

Pregiwa.

Ja, beambte, ik wil slechts met u trouwen. Na eenigen tijd zullen wij dan een zoon krijgen, dien zal het hoofd met eene kuif op zijn kruin geschoren worden. Als gij dan voor uw heer gaat verschijnen, dan zal ons kind, achter blijvende, om u schreien. Het zal een mutsje op hebben en een mes op zijde. Het zal u om een klein paard vragen. Ach, beambte! gij zult er toch een voor het kind koopen?

Togog (door deze woorden betooverd, droomt van het kind en roept, zonder meer op de meisjes acht te geven):

Mijn kuifje, mijn zoon! wat kwelt gij mij! Ik heb maar één zoon, wien ik het hoofd met eene kuif op de kruin geschoren heb. Ga ik mijne opwachting bij den vorst maken, hij blijft dan achter en schreit om mij. Hij heeft een mutsje op en een mes op zijde. Hij vraagt mij om een klein paard. Kuifje, wat zou toch een veulen kosten? *(Hij gaat raaskallende af)*.

Sorohito (een andere knecht van Dhoersosono) tot de meisjes:

Ha, hier valt gij mij in handen. Gaat met mij, ik zal u aan mijn meester overleveren.

Pregiwa.

Ja, mijnheertje, ik wil 't wel, als ik u hebben mag. Al brabbelt gij zoo, het staat u niet kwaad.

Sorohita (evenals Togog betooverd).

Ha, wat zegt gij daar? Door geduld komt men mettertijd aan het doel. Ik ben een echte buitenlander, men kan mij niet bedotten. Ha, ha, ha! (Hij gaat af en de meisjes ontsnappen hem).

Dhoersosono en Togog.

Dhoersosono.

Waar zijn nu de meisjes, Togog?

Togog (*nog ijlende*).

Kuifje, hoeveel zou een klein veulen kosten?

Dhoersosono.

Wacht eens, houd met bidden op! Waar zijn de meisjes?

Togog.

Kuifje, hoeveel zou een klein veulen kosten?

Dhoersosono *geeft hem een slag.*

Togog (*wegloopende*) roept:

Kuifje, kuifje!

Dhoersosono (*nu tot Sorohito*).

Welnu, Sorohito, waar zijn de meisjes gebleven?

Sorohito.

Ha, ha, ha!

Dhoersosono (geeft hem ook een klap).

Ei, die meisjes verstaan dan wel de tooverkunst! Nu, of zij willen of niet, ik zal haar dan liefkozen gelijk men het den tijger doet, (d. i. met geweld zien te vangen).

(De meisjes ontsnappen echter aan zijne vervolging door zich in eene ravijn te laten afglijden — waarop hij aldus voortgaat):

Dat al de mannen de ravijn afklimmen; zoo zij dood zijn, brenge men hare lijken boven!

(De Korowo's klimmen af, gevolgd door Dhoersosono.)

Gelijk aan het slot van de vorige schets is gezegd, behoort bij de bespreking van het inlandsch tooneel op Java ook melding gemaakt te worden van de

Wajang wong,

waarbij menschen (wong) de plaats der poppen innemen. De opmerkzame lezer zal zich herinneren, hoe het mannelijk auditorium in den regel weinig met de schaduwbeelden op heeft en zich liever verlustigt in de aanschouwing van de sierlijk toegeruste poppen zelven. Het scherm heeft dus voor hen geen beteekenis, en dit mag sommigen wel op het denkbeeld gebracht hebben om het niet alleen geheel weg te laten, maar de op te voeren stukken aan levende tooneelspelers, gekleed in het fantastisch costuum der wajanghelden en heldinnen, toe te vertrouwen. Mogelijk ook dat hierbij Europeesche invloeden in het spel geweest zijn. De wajang wong toch is van lateren datum; zij dagteekent uit den tijd, toen de O. I. Compagnie haar gezag reeds

over geheel Java deed gelden en de naam *walanda* tot in de verste binnenlanden, zoo al niet met eerbied dan toch met groot ontzag genoemd werd. Als uitvinder van deze *ringgit tiang* — zoo heet de w. w. in het Hoog-Javaansch — noemt men den Javaan *Mas Saïd*, later (1757) *Pangéran Adipati Mangkoe Negåra*, voorzaat van den tegenwoordigen onafhankelijken prins van Soerakarta. Hoewel met eene goede bedoeling ingevoerd en schijnbaar »voldoende aan eene algemeen gevoelde behoefte" — om mij eens van dezen westerschen bedelaarsstijl te bedienen — leed echter de nieuwe uitvinding schipbreuk op den streng conservatieven geest der Javanen, en is zij, niettegenstaande in den regel vrouwen — hetzij in haar eigen, hetzij in mannencostuum — de hoofdrollen vervullen, nooit, wat men noemt populair geworden. Buiten de Vorstenlanden, waar zij bij groote festiviteiten een enkele maal wordt vertoond, is zij zelfs zoo goed als onbekend gebleven, en waar men er over spreekt, daar rangschikt men de wajang wong onder de dingen die, evenals het gebruik van petroleum bij de gewone wajang, met de adat in stijd zijn en zonder fout den ondergang van de inlandsche maatschappij ten gevolge zullen hebben.

Nu make echter niemand uit het bovenstaande op, dat de Javanen bepaalde tegenstanders zijn van tooneelvoorstellingen, waarbij levende personen als acteurs en actrices optreden. Het tegendeel blijkt uit hunne groote ingenomenheid met de

Topèng dalang,

gemaskerde voorstellingen, die, naar het schijnt, oorspronkelijk in West-Java — de Soenda-landen — thuis behoorden, maar tegenwoordig over het geheele eiland bekend zijn. Zooals de lezer straks gelegenheid hebben zal op te merken, verschilt dit spel in den grond der zaak weinig van de wajang wong, maar — zoo redeneeren de Javanen, die er eene eigene philosophie op na houden — de naam *wajang* komt er niet bij te pas, en »le nom ne fait rien à la chose" moge voor de Europeanen waar zijn, voor ons is »le nom" alles. Maar, ter zake! De *topèng dalang* dan ontleent zijn naam aan de houten, kunstig beschilderde maskers (topèng), die de acteurs en actrices aan een pennetje, dat aan de binnenzijde is aangebracht, met de tanden vasthouden en waarmede zij zoo hun gelaat bedekken. Kleur en snede zijn verschillend, naar gelang de op te voeren personen van hoogeren of lageren stand zijn. De fraaiste, d. z. dezulken waaraan het meeste klatergoud zit en die eene zachtgele kleur hebben (*poetih-koening*, de »godenkleur", gelijk in mijne schets van het »huwelijk" reeds is opgemerkt), komen alleen dan te voorschijn als de een of andere

hemelbewoner, een prins of eene prinses zich op het tooneel laat zien. Voor het overige gelijken deze maskers vrij wel op elkander. Zij hebben – om hier de beschrijving van den heer de Serière (Tijdschrift van N. Indië, 1873, 2) over te nemen — »zeer geprononceerde trekken; groote, ronde, barsche, of ovale zachtsprekende, immer zwarte oogen, met idealis gebogen oogleden en wenkbrauwen; lange en gewone neuzen van allerlei karakteristieke vormen; zeer zichtbare, geslepen gekleurde tanden; wangen, mond, lippen en kin goed gesneden en geïmiteerd." Natuurlijk hebben *raksasa's* en *boeta's*, dit heir van gevreesde titanen, die nu, dank zij het schijnsel van de Halve Maan, onzichtbaar over het eiland rondwaren, maar vroeger zich overal lieten zien en overal hun treurige rol speelden, hun eigen *topèng* of *kedok*, gelijk het van hen ook wel genoemd wordt.

Maar, zoo vraagt de lezer, wat beteekent nu dit topèng dalang? Hoe komt dat *dalang* er bij? Wel, die twee behooren bij elkander als suiker en zoet, zooals de Javanen zouden zeggen. En, ziehier waarom! De personen, die bij deze voorstelling optreden, zijn geen tooneelisten in den eigenlijken zin van het woord; het zijn pantomimisten, die, gelijk Raffles het ergens uitdrukt, »only have to suit the action to the word". Het woord behòort uitsluitend aan den *dalang* die de voorgestelde geschiedenis, evenals bij de gewone wajang, zingende of sprekende reciteert. Bovendien is hij hier ook orkestmeester en rust op hem de taak om, al voortsprekende, zoowel den spelers als den muzikanten maat en toon aan te geven. Hoe hij dit doet? Op eene zeer ingenieuse manier, die ik onzen orkestdirecteuren met hunne bewegelijke dirigeerstokken ter navolging zou aanbevelen, als zij niet zoo ver van onze zeden en gebruiken afweek. Zie, daar zit onze dalang rustig naast de onafscheidelijke kist neergehurkt. De handen zijn ledig, maar met de teenen van den eenen voet houdt hij de *tjempala* (een stukje hout) vast, dat hij gemakkelijk naar de buitenzijde van de kotak brengen kan, waar de *keprak* is opgehangen, die wij bij de andere wajang hebben leeren kennen. Hij heeft nu verder niets te doen dan zoo bedaard weg dezen klepper te laten hooren, om zijn personeel, dat zijn geklep verstaat, in de maat te houden en hun al die aanwijzingen te geven, die voor het geregeld afspelen van het stuk noodig zijn. Dat hij ook hier zijne kist bij zich heeft, geschiedt geenszins uit gewoonte. Zij dient hem thans tot berging van de maskers en andere zaken, die straks door hem aan de spelers zullen worden uitgedeeld.

De kleeding der tooneelspelers heeft in den regel weinig bijzonders Alleen de hoofdacteur of actrice prijkt soms in een eigenaardig costuum, dat wij met alle recht »bont" zouden noemen, doch waaraan

de inlandsche toeschouwers de hel schitterende kleuren als iets verrukkelijks bewonderen. Zie dit hoofd eens! Hoe sierlijk hangt die *kopjah* (een soort van Arabische muts, die men met het zwarte haar van een aap of van een geit overtrokken heeft) op den gitzwarten haarwrong! Hoe schitteren de rosetten van gekleurde koralen, die daar aan den benedenrand van dit hoofdtooisel, in de buurt van de slapen, zijn aangebracht en waaraan lange snoeren van heerlijke melati (kleine witte, welriekende bloemen, eenigszins overeenstemmende met onze jasmijn) tot op, ja, over de schouders afhangen! Zou men niet wanen, een prins of een bruidegom voor zich te zien? En nu zwegen we nog van de geele tjempaka-bloempjes, die op het overige gedeelte van het hoofdhaar als gezaaid liggen; van de schitterende hals- en armsieraden, wier glans keurig uitkomt bij de dikke laag *borèh* (een geel smeersel), waarmede het naakte bovenlijf, de schouders en de armen bedekt zijn; van den zijden rok, die door een kostbaren gordelband op de heupen bevestigd is; van de schelletjes, die door middel van een rood bandje boven den enkel zijn vastgemaakt, enz. enz. Waarlijk, men moet al zeer van zijn Javaanschen aard verbasterd zijn om bij het zien van zooveel heerlijkheid een uitroep van bewondering te kunnen terughouden!

Intusschen is de man, wien dit uit honderd monden herhaald *lah!* geldt, dood bedaard naar den achtergrond van het tooneel voortgestapt, zonder het publiek ook maar met een enkelen blik te verwaardigen. Niemand echter, die hem dit euvel duidt. Integendeel, aller oog blijft met belangstelling op hem gevestigd, en ieder doet zijn best om hem goed te kunnen zien, als hij op het voor hem uitgespreid matje plaats neemt. Zie, hoe kalm en toch met hoeveel gemakkelijkheid in de beweging zet hij zich neer! Hoe sierlijk kruist hij de welgevormde beenen onder zich! Wat flinke schouders, wat pracht van armen! Zeker, men behoeft het niet meer te vragen of hij geschikt is voor zijn rol! Ook heden zal hij zijn roem als eerste topèng-danser handhaven! Vooral het jongere geslacht is één en al bewondering en kan nauwelijks het oogenblik afwachten, waarop hij zich in zijne volle lengte verheffen en de voorstelling een aanvang nemen zal. Ha! daar geven de muzikanten de eerste, tevens laatste, waarschuwing. De verstaf zittenden schuiven zooveel mogelijk naar voren, terwijl de hierdoor opengekomen ruimte onmiddellijk wordt ingenomen door hen, die nog buiten de zaal vertoefden, maar nu bij het hooren van de luid en ver klinkende toonen van de *kenong's*, *saron's*, *gong's* en een paar andere instrumenten, ijlings komen aangeloopen. Enkelen hurken juist neêr, als een harde slag op de groote *gong* (een bekken, uit een mengsel van koper en tin vervaardigd) het einde van de ouverture aankondigt,

en nauwelijks is het dreunend geluid weggestorven of — de held van den avond rijst langzaam, bedaard en deftig uit zijne zittende houding op. Nog altijd is hij ongemaskerd, en met reden. De dans, dien hij gaat uitvoeren, behoort niet tot het stuk, dat voor heden is aangekondigd. 't Is een apartje, een soort van introductie, waarmede hij het talrijk publiek voor zijn persoon hoopt te winnen of, zoo hij zijn lauweren reeds heeft geplukt, het enthousiasme zijner vereerders tot het kookpunt op te voeren. Wij, die 's mans costuum eenvoudig bespottelijk vinden en onze eigene idée's hebben van lichamelijk schoon, maken van de gelegenheid gebruik om elkander te vertellen, dat deze geheele introductie in niets anders bestaat dan in *tandakken*, het dansen op inlandsche wijze, waarbij alles van den vloer komt, behalve de voeten, en de groote kunst hierin bestaat om, op de maat van de muziek, het geheele lichaam — armen, beenen, vingers, het hoofd, enz. — al zulke bewegingen te laten maken, die wij dikwijls leelijk, onkiesch misschien, zouden noemen, doch die in de oogen van het inlandsch publiek het non plus ultra van liefelijkheid en — verleidelijkheid zijn. Wilt gij wel gelooven, dat zoo'n draaiende topèng-acteur hoofd en hart van menig meisje niet zelden wat al te veel in beweging brengt? De heer de Serière verzekert het ons in zijne uitvoerige schets, en wie lang onder de inboorlingen heeft verkeerd, weet dat hij ook hier niet overdrijft. Men moet echter Javaan zijn om zoo iets goed te kunnen begrijpen.

Terwijl wij zoo praten is het voorspel afgeloopen. De muziek blijft echter aanhouden, en wel om onzen acteur gelegenheid te geven, al zwaaiende en draaiende naar zijne plaats terug te keeren en zich daar het masker voor te hangen. Zooals ik straks reeds opmerkte, bevindt zich dit voorwerp in de kotak van den dalang, en behoeft hij dus niet ver te gaan om het te krijgen. Als gij echter denkt, dat hij de topèng zoo maar voor het nemen en aanbinden heeft, dan hebt gij het bepaald mis. 't Is een leelijk ding in uw oog, maar — vergeet 't niet! — het moet een geliefkoosden held of eene hooggeprezen heldin uit den gouden voortijd voorstellen, en het verwondere u daarom niet, hoe datzelfde onooglijk stukje hout voor den inlander, met zijne sterke verbeeldingskracht, iets heiligs heeft en niet dan gewijde handen het mogen aanraken. Het ligt dan ook maar niet zoo open en bloot in de kist, maar zorgvuldig in een wit linnen doekje gewikkeld, van welk omkleedsel het alleen met het noodige ceremonieel mag worden ontdaan. Zie, daar staat de gevierde man voor de door den dalang geopende kist. »Hij buigt" — zoo laat ik nu den heer de Serière verder vertellen — »met onmiskenbaar welbehagen de rechterknie sterk voorwaarts, zet den linkervoet een groote schrede achterwaarts,

beide voeten met de teenen ferm naar buiten gekeerd; de soupele spanbroek en kain doen de voorbeeldig gevormde beenen en goed gevulde dijen, in die krachtig gespannen houding, nog beter uitkomen; het slanke en sierlijk gebouwde bovenlijf zacht voorover gebogen, de borst eenigermate opgeheven, de fijn gespierde doch goed gevulde schouders zacht naar achteren getrokken, met gestrekten hals, het hoofd fier omhoog, eenigszins achterover, met de levendige zwarte oogen tartend of aanlokkend rondblikkende, de rijke lippen half geopend met een ernstig welwillenden trek om den mond en de beide lenige armen beurtelings voor- en achterwaarts bewegende op de voor deze tandak gebruikelijke wijze, neemt hij de langs de schouders nederhangende melati-snoeren van de kopjah tusschen den zoo opmerkelijk buigzamen duim en voorsten vinger, en brengt de uiteinden, die als eene guirlande er over heen hangen, met beide handen geopend vooruit opgeheven tot op de hoogte van de schouders, terwijl de sierlijk gevormde vingers, waarvan de goed onderhouden nagels door de *patjar* (eene bloem) een verhoogde roodachtige tint hebben gekregen, door buiging en bewegingen van kracht en oefening getuigen en zeer de aandacht der toeschouwers trekken. In die houding blijft hij eenige maten staan, met hoofd en lichaam cadenceerende bewegingen makende, waaronder het zoogenaamde *gèdèg* — een drievoudig schudden met het hoofd, men zou kunnen zeggen: schudding in drie tempo's, waarvan de laatste moet samentreffen met een slag op de groote gong, die zijn volle golvende toonen nog lang doet hooren — een niet onbelangrijk deel uitmaakt. Daarna laat de acteur, door een goed bestudeerde gracieuse wending van de beide handen, de vangsnoeren van het hoofdtooisel vallen en zet de linkerhand op den rand van de voor hem staande kotak, buigt het zoo even nog fier opgeheven hoofd aandachtig voorover, als om een blik te werpen op de zich daarin bevindende verzameling van geëerbiedigde celebriteiten, en neemt op plechtige wijze met de rechterhand de nog behoorlijk bedekte physionomie van den held uit de voor te stellen geschiedenis, maakt met dat voorwerp in de hand nog eenige figuren en zet het dan op de beschreven wijze voor zijn aangezicht."

En thans neemt de eigenlijke voorstelling een aanvang. Over de op te voeren stukken behoef ik hier niet meer te spreken. Het zijn dezelfde histories, die door de wajang-gedog worden gespeeld. Ook hier is *radèn Pandji* de man, wiens avontuurlijk leven bij voorkeur ten tooneele wordt gevoerd. Bijzondere vermelding verdienen evenwel de *clowns*, die onafscheidelijk aan de topèng dalang verbonden zijn en door hunne bespottelijke maskers, comische bewegingen als anderszins niet weinig tot de opgewekte vroolijkheid van het publiek bij-

dragen. In de Javaansche geschriften treden deze grappenmakers op als hofnarren of vertrouwde volgelingen van vorstelijke personen. Ook vrouwen komen daaronder voor.

Alvorens verder te gaan moet ik, om geen critiek uit te lokken, even op twee punten terugkomen. Over de kleeding van den hoofdacteur sprekende, vergat ik er bij te voegen, dat de dames, die bij deze topèng-dalang optreden, het bovenlijf steeds met een zijden slèndang bedekt hebben. Dit heeft ook daar plaats, waar de vrouwen anders, zooals b.v. op Bali, de gewoonte hebben om zich te decolleteeren tot op de heupen, en geschiedt, naar ik gis, minder uit zedigheid, dan uit een zeker bijgeloovig ontzag voor de onzichtbare geesten. Ook in den tempel en op andere heilige plaatsen behooren de vrouwen steeds zorgvuldig de borsten bedekt te houden Omgekeerd mogen de mannen een buisje dragen, behalve als tijd of plaats het hofcostuum voorschrijft, waaronder ook het ontbloote bovenlijf gerekend is.

Mijne tweede fout was, dat ik boven van eene *zaal* sprak en door dat deftige woord den lezer te veel aan een welingerichten schouwburg heb doen denken. De waarheid is, dat de voorstellingen van de topèng-dalang gewoonlijk in de pandopo (voor- of achtergalerij van het huis) of in eene opzettelijk daarvoor opgerichte loods gegeven worden. Begrijpt de man, die het gezelschap op zijne kosten laat spelen, zijn fatsoen, dan zorgt hij er voor dat de zaal (om nu nog eens dit woord te bezigen) behoorlijk versierd is. Natuurlijk verstaat de een deze kunst beter dan de ander, doch de meeste Javanen weten toch met levende bloemen, groene, roode en gele vruchten, gekleurde gordijnen, enz. enz. zoo aardig te tooveren, dat het geheel een decoratief daarstelt, waarop zelfs een niet al te veeleischende Hollander met welgevallen zou kunnen neerzien. Voor de neêrgehurkte inlanders zijn al die scherpe geuren en schreeuwende kleuren enkel profetie van de heerlijkheden, die de voorstelling hun brengen zal.

Van geheel anderen aard is de

topèng babakan,

die hoofdzakelijk eveneens in West-Java thuis behoort, maar nu elders op het eiland ook voorkomt. 't Is eigenlijk niets meer dan eene grappige straatvertooning, waarbij twee personen, een man en eene vrouw, gewoonlijk beiden gemaskerd, onder begeleiding van een trom en een paar bekkens, een brokstuk (babak) van een of ander lied of verhaal voordragen. De groote aantrekkelijkheid van deze vertooningen ligt in de kluchten en grappen van den mannelijken speler, die nooit nalaten het toegestroomde publiek te vermaken en soms zoo ver gaan, dat zelfs de *pandji* — zoo heet de dame — moeite heeft zich goed

te houden. Volgens den heer W. L. Ritter, wiens »Tooneelen uit het leven van Java's bewoners" bekend zijn, nemen deze vertooningen in de Ommelanden van Batavia vaak den vorm aan van eene geregelde maskerade, waaraan dan ook de muzikanten, hun instrument in den steek latende, deelnemen, en voert men dan stukjes op, waarin bekende personen, een enkele maal ook wel Europeanen, worden geparodiëerd. Zelfs de priesters, die anders in deze buurt nog al in hoog aanzien staan, worden door deze straat-komedianten niet gespaard. In de bovengemelde »Tooneelen" vinden wij van dit laatste een staaltje medegedeeld, dat ik de vrijheid zal nemen hier even na te vertellen.

Het spel is in vollen gang. Juist heeft eene verliefde buiging van een der hansworsten (*bodor*) het publiek in een schaterlach doen uitbarsten, als plotseling een der gemaskerden tegen den grond valt en voor dood blijft liggen. Terstond staken de anderen hun spel, hurken bij hun kameraad neêr, en aan het schudden van hun hoofd kan men zien, dat zij zijn toestand hoogst gevaarlijk achten. Na een poosje heen en weer praten, besluiten zij een priester te gaan roepen om den stervende, zooals de godsdienst voorschrijft, de grondstellingen van den Islam, benevens het 36e en 37e Hoofdstuk van den Koran voor te lezen. Een oogenblik later verschijnt de heilige man, op den voet gevolgd door een kleinen jongen, die hem gewoonlijk de sirih-doos nadraagt, maar nu een grooten zak bij zich heeft. Klaarblijkelijk was de *lĕbé* (priester) juist op zijn gewone wandeling door de plaats en heeft zijn schraapzucht er hem op doen rekenen, dat er hier en daar wel een kleinigheid voor den zielenherder zal overschieten. Als de booze wereld toch al op hem en zijns gelijke het rijmpje *lĕbé-ĕmbé* »de lĕbé is een geit," toepast, dan wil hij ook maar afknabbelen wat hij kan, en de rest voor een kwaden dag meê naar huis nemen. Dat ook in andere opzichten de natuur bij hem boven de leer gaat, bewijst de manier, waarop hij aan den wensch der treurende familie voldoet. In plaats toch van terstond naar den toestand van den lijder te onderzoeken, hurkt hij rustig neêr en laat zich door zijn kleinen volgeling het noodige voor eene sirih-pruim toereiken. Eerst als het eerste, roode speeksel den grond verft en eene goede prise tabak tegen de tanden rust, ziet hij om zich heen en vraagt hij met het onnoozelste gezicht van de wereld, wat er van hem verlangd wordt. Men wijst hem op den patiënt, die nu zoo onbewegelijk ligt, dat men het er voor houden moet, dat hij den laatsten adem heeft uitgeblazen. Wie er echter haast heeft, onze priester niet. Vóór hij iets doet, wil hij weten, hoeveel men hem voor zijne diensten denkt te betalen. Met eene huilende stem vraagt men hem wat zijn gebed wel kosten moet. Hij noemt eene som, die alweder van zijn inhaligheid getuigt. Na

lang loven en bieden, waarbij de *amil*, gelijk deze voorgangers ook worden genoemd, al een paar malen gedreigd heeft den doode aan zijn lot te zullen overlaten, wordt men het eindelijk eens. De prijs is nog wel wat hoog, maar de familie is te goed Mohamedaansch om niet te weten, dat de overledene het, zonder de gebruikelijke gebeden, in het graf zwaar zal te verantwoorden hebben, als straks de engelen *Nakir* en *Moenkir* bij hem komen, om een onderzoek naar zijn geloof in te stellen. Het gebed voor den doode zal dus een aanvang nemen. De priester zet zich in postuur — doch nauwelijks zijn de eerste woorden van het voorgeschreven formulier over zijne lippen gekomen, of daar wordt zijne aandacht getrokken door de toonen van de *angkloeng*, het nationaal muziekinstrument der Soendaneezen, dat bij geen feest mag worden gemist. Wat zou daar te doen zijn? Onze bidder behoeft niet lang te vragen. Bijna op hetzelfde oogenblik laat zich het schel, bij wijlen gillend gezang van eene ronggèng of publieke dansmeid hooren. Die verleiding is den heiligen man, die in zijn hart een echte Javaan gebleven is, te sterk. Fluks richt hij zich op uit zijne zittende houding, stapt kalm over het voor hem liggend lijk heen en spoedt zich naar de sirene, die, nog vóór hij haar goed heeft gezien, de snaren van zijn zinnelijk gemoed in beweging bracht. Deze handelwijze strookt echter geenszins met de wenschen van de treurende familie. Men haast zich dan ook hem terug te halen. Een paar minuten later herhaalt zich echter weer hetzelfde tooneel, totdat ten slotte blijkt dat er met dezen amil niets is aan te vangen en men hem onder het toedienen van een dracht slagen eenvoudig van de plaats wegjaagt — tot groot vermaak van de toeschouwers, die lang dit spel met ingehouden adem hebben aangestaard, maar nu hunne tevredenheid door een uitbundig gelach aan den dag leggen.

Zooals ik reeds zeide, speelt dit theater-comique in den regel op straat, bij voorkeur bij maanlicht en anders bij het matte schijnsel van eene sterk walmende olielamp. Aan het einde van de voorstelling worden de toeschouwers uitgenoodigd eene kleinigheid te offeren. Nu en dan wordt zulk reizend gezelschap ook wel door den een of anderen welgezeten inlander uitgenoodigd om, tegen betaling, op zijn erf te komen spelen, waar dan, evenals bij andere voorstellingen, de toegang voor iedereen vrij is. Entree-kaarten kennen de inlanders niet.

Tot de tooneelvoorstellingen kan ook gerekend worden de BAKONG, waarbij de acteurs een' tijger of ander dier voorstellen en, zoo toegerust, allerlei vreemsoortige bewegingen maken. Voor zoover mij bekend, wordt deze vertooning tegenwoordig echter zelden gegeven, en behoort zij meer thuis op het naburige Bali waar, zooals ik herhaaldelijk opmerkte, veel van wat op Java door den Islam verdrongen

is een veilig toevluchtsoord gevonden heeft. Dit is o. a. ook het geval met de *gamboeh*, een der vele nationale krijgsdansen, die op Madoera en Bali bij verschillende gelegenheden worden uitgevoerd, doch die onder de Javanen weinig meer dan bij name bekend zijn.

Het zou hier de plaats zijn te spreken over de *tandak* of danspartijen (*djogèd* heet het bij de Javanen en *higel* bij de Soendaneezen), die op Java een eigenaardig karakter dragen en misschien meer dan iets anders tot de publieke vermakelijkheden moeten worden gerekend. Dit onderwerp is echter reeds zoo vaak door anderen behandeld, dat ik er hier kort over zijn kan. Het meest bekend is de dans der *telèdèk* of *ringgit*, ook wel *djanggroeng* geheeten en in de wandeling aangeduid met haar Soendaneeschen naam van *ronggèng*, de echte bajadeeren, die over het geheele eiland worden aangetroffen, en nooit optreden of zij zien zich in een oogenblik door eene gansche schaar van mannen en jongelingen omringd, op wie heur wulpsche bewegingen en van liefde overvloeiend gezang altijd weer den diepsten indruk maken. Hoewel geen inlander het u tot schande zal rekenen, als gij u onder de toeschouwers plaatst of zelfs uw erf voor de ronggèng opent om dáár haar — voor het jeugdig geslacht — zoo verderfelijke kunst te vertoonen, zoo mag toch ter eere van de Javanen worden gezegd, dat deze publieke danseressen de voorwerpen zijn van de algemeene verachting. Iedere andere vrouw wendt zich met afkeer van haar af, en ook de mannen tellen haar zoo weinig, dat een getrouwde vrouw, zoodra zij ook maar eenmaal als ronggèng is opgetreden, daardoor alle rechten tegenover haren echtgenoot heeft verloren en door dezen zonder meer kan worden verstooten. In onze schets over de »Echtscheiding" hebben wij hierover reeds met een enkel woord gesproken.

Gewoonlijk wonen deze ronggèng bij elkander in een soort van bordeel, waar zij onder behoorlijke directie staan, om, na in den zang en den dans onderwezen te zijn, voor rekening van hun goeroe (onderwijzer) op avontuur uit te gaan. Bij een geregelden dans behoort het tot de liefhebberijen van de mannelijke toeschouwers om zich door de ronggèng een slip van haar slendang te laten toereiken, waarop de bevoorrechte (!) vooruittreedt en eenige oogenblikken met haar mede danst (metoni).

Nu en dan treden ook mannen als publieke dansers op. Zij worden dan eveneens *telèdèk* of *ronggèng* genoemd.

Een bijzondere soort van dans is de

beksan of djedjogèdan,

die gewoonlijk door kleine jongens (beksa of djogèd) wordt uitgevoerd

en eigenlijk alleen aan de hoven thuis behoort. Soms zijn deze knapen met schild en lans gewapend en leveren zij, dus gewapend en in twee afdeelingen tegenover elkander geplaatst, al tandakkende een soort van spiegelgevecht, dat niet onaardig is om aan te zien.

Tot het privaat eigendom van de Vorsten van Djokjakarta en Soerakarta behooren bepaaldelijk de

Serimpi,

een viertal jeugdige danseressen, die gewoonlijk van aanzienlijke afkomst zijn en ook in andere opzichten niets met de gewone dansmeiden gemeen hebben. Zij mogen alleen optreden in tegenwoordigheid van den Vorst. Van iets lageren rang zijn de

Bedåjå,

die hier en daar ook in de dalems (woningen) der mindere prinsen en van de regenten worden aangetroffen, met dit onderscheid alleen, dat hier steeds slechts *zeven* te gelijk mogen optreden, terwijl genoemde Vorsten recht op een *negental* hebben. Zij handhaven dit jus caesareum zoo streng dat, als zij, wat voorkomt, hunne *bedåjå* aan den een' of anderen prins uitleenen, nooit meer dan *zeven* te gelijk worden afgestaan. Ook deze laatste danseressen hebben over het algemeen, wat heur zedelijkheid aangaat, een goeden naam. Dat er anders in dit opzicht nog al iets op haar valt af te dingen, zou men geneigd zijn op te maken uit het op Java zeer gebruikelijke woord *medåjå*, dat van *bedåjå* afkomt en niets minder beteekent dan »bij de hoeren loopen". Of zijn de bedåjå vroeger misschien gewone *ronggèng* geweest?

Zoowel de bedåjå als de serimpi is enkel danseres. Het door haar op te voeren stuk wordt haar eerst behoorlijk door een daarvoor aangewezen persoon voorgelezen. Zij hebben dan alleen »to suit the action to the word", zooals wij Raffles hoorden zeggen.

Eene vertooning van meer zuiver godsdienstigen aard noem ik het

Sintrèn,

waarbij een jongen of een meisje onder eene zorgvuldig bedekte mand wordt geplaatst en daar zoo lang blijft zitten, totdat de muziek, in vereeniging met het eentonig gezang der omstanders, hare — hoe zal ik 't noemen? — bedwelmende uitwerking op het jeugdig slachtoffer heeft uitgeoefend. Naar den diepen zin van deze zonderlinge vertooning vragende, antwoordt Raffles ons, »dat de kracht van dit sintrèn hierin bestaat, dat de spelers zich zoo volkomen aan de macht van de muziek weten over te geven, dat zij daarin als 't ware opgaan

en elk ander gevoel bij hen verdoofd wordt". De schrijver vergeet echter, geloof ik, er bij te voegen, dat de geest van den knaap of het meisje in slaap moet worden gezongen, ten einde de een of andere godheid gelegenheid te geven in het — om zoo te zeggen — onbewoonde lichaam te varen en zich daarmede aan het stoffelijk oog te vertoonen. Als dan ook straks de mand wordt opgelicht en de sintrèn (het woord beteekent »besoest") met verwilderde oogen en geheel veranderde gelaatstrekken zich al tandakkende over het tooneel beweegt, is er niemand onder de toeschouwers, die hem of haar niet voor een uit hooger sferen neergekomen wezen aanziet. Ieder vindt het dan ook verklaarbaar dat, als de déwa na eenige oogenblikken het geleende lichaam weder verlaat, dit bewegingloos tegen den grond valt, en de sintrèn bij het ontwaken zich niets van het gebeurde herinneren kan. Een Europeesch toeschouwer ziet misschien alles voor komediespel aan. Wie echter elders dergelijke godsdienstige, uit den vóór-Islamitischen tijd stammende vertooningen heeft bijgewoond, die waagt het niet te ontkennen, dat hier vaak droeve ernst gevonden wordt, die ons slechts met een gevoel van medelijden vervullen kan. Of men op Java, even als elders bij dergelijke gelegenheden, ook van wierook en bedwelmende dranken gebruik maakt om zulk een medium des te spoediger buiten zinnen te brengen, is mij onbekend.

Hoewel niet tot de eigenlijke spelen en vermakelijkheden behoorende, wil ik hier toch met een enkel woord gewag maken van de werkzaamheid der

Toekang pantoen,

de barden der Soendaneezen, die stad en land afreizen, om, onder begeleiding van een soort van viool, een of ander verhaal uit den ouden tijd zingende voor te dragen. Ook elders op Java komen die rondreizende zangers voor.

(*Wordt vervolgd.*)

Eene doodenlijst over 't afgeloopen jaar.

Onder de weemoedige herinneringen aan 't afgeloopen jaar verbonden, behoort ongetwijfeld ook deze, dat ons weder tal van uitnemende mannen ontvielen, die deels húnne krachten aan den dienst van den staat en de maatschappij wijdden, deels hunne offers en talenten op het altaar der wetenschap en kunst brachten.

Vraagt ge naar de namen der staatslieden, die van 't tooneel zijn afgetreden, men noemt u de namen van mr. J. J. Teding van Berkhout, te Amsterdam en mr. C. van Heukelom, te 's-Gravenhage, leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; beiden hierin overeenkomend, dat hun hart warm klopte, waar het de bevordering gold der belangen van Indië, dat aan hen menig belangrijk advies dankt.

Jaren achtereen, 't laatst door het hoofd-kiesdistrict Amsterdam, was aan van Heukelom het mandaat van volksvertegenwoordiger opgedragen, dat hij tot aan zijn dood, op ongeveer 60-jarigen leeftijd, mocht waarnemen. Wilt ge zijn portret? Lavater Jr. schetst hem in zijne, in 1879 uitgegeven »Politieke Photografiën" volgenderwijs: een »vurig liberaal, vroolijk man, vol snedige opmerkingen en geestige *Witze*; hij was van de Putte's rechter- (misschien soms ook zijn linker-) hand. Kees van Heukelom, zoo noemen de vrienden hem, was een toongever, een populair man in 't parlement.... Hij sprak slechts bij bijzondere gelegenheden, vooral over Indische en spoorweg-aangelegenheden. Aan hem vooral dankt Indië de eerste spoorwegen; hij ijverde er onvermoeid voor, en, namen velen 't hem kwalijk dat hij later bij de Indische Spoorwegmaatschappij een bezoldigd ambt aanvaardde, van Heukelom was te veel man van eer om met dàt vooruitzicht de zaak der spoorwegen te bepleiten. Men deed hem dan ook onrecht toen men hem, onder beschuldiging van een oratio pro domo te hebben gehouden, uit de Kamer verwijderde. En dat onrecht heeft Amsterdam hersteld door van Heukelom de eereplaats, die De Vries

in 't Parlement openliet, te geven.... In van Heukelom heeft men de type van een eerlijk, voortvarend liberaal, geen theorist, maar een man van de practijk; een die Indië kent, maar die daarom niet minder met Nederlandsche belangen — vooral de materiëele — die van handel, scheepvaart en nijverheid — vertrouwd is. Daarbij komt dat van Heukelom een man van de daad is; hij praat zelden en kort; hij vult het Bijblad niet; maar in de sectiën voert hij, bij de voorbereiding der af te doene zaken, het hoogste woord. Daar schijnt 't licht zijner ervaring helder en met meer vrucht dan in de openbare vergadering. Als hij daar 't woord voert, is 't om een korte, veelal scherpe opmerking te maken, een woord ad rem ten beste te geven of een beginsel, dat hem lief is, te verdedigen." Men hoore hem, waar hij aan het woord is over de Indische begrooting in 't algemeen als in haar onderdeelen, over cultures en consignatiestelsel, over landrente en heerendiensten, over het inlandsch bestuur, over den toestand der Indische geldmiddelen en meer andere Indische belangen; men ga vooral het zittingjaar 1865—1866 na, toen het wetsontwerp tot vaststelling van grondslagen voor de vestiging van ondernemingen van landbouw en nijverheid in N. I. aan de orde was. Was hij toen en nog in de daarop volgende jaren machtig door zijn krachtige taal, in het laatste tijdperk van zijn parlementair leven ondervond hij echter de toenemende zwakheid van gestel, waaronder hij gebukt ging en waardoor hij, nog onverwachts, uit zijn werkzaamheid werd weggerukt.

Aan zijne liefde voor de wetenschap gedachtig, was het zeker een goed denkbeeld van zijn erfgenaam, om zijne bibliotheek, rijk vooral aan koloniale litteratuur, niet onder den hamer van den auctionaris te doen verstrooien, maar als een geheel, tot een gedenkteeken, aan de boekenverzameling der Tweede Kamer te doen toevoegen.

Was van Heukelom, waar het beginselen gold, steeds dezelfde: niet minder zijn ambtgenoot en tegenstander, mr. J. J. Teding van Berkhout, die, na eene kortstondige ziekte, in den ouderdom van 65 jaren den 25 Juli l. l. te Amsterdam overleed. Sedert 1873 lid der Tweede Kamer voor het kiesdistrict Gorinchem, was hij er een der talentvolste, moedigste en meest getrouwe strijders voor de anti-revolutionaire beginselen. Had deze Afgevaardigde boven alles voor het christelijk onderwijs zijne innige sympathie; was hij een der eersten, die de oprichting van Christelijke scholen bevorderden en steunden, voor de behartiging van andere niet minder gewichtige nationale belangen, waaronder die onzer koloniën, had hij eveneens een open oor en hart. Ook daarbij heeft hij met onverdeelden ijver en onmiskenbaar talent de anti-revolutionnaire beginselen verdedigd en het goed recht daarvan

doen gelden; en waar die beginselen hem drongen op koloniaal terrein soms af te wijken van de gedragslijn, door zijne vrienden gevolgd, had hij steeds den moed zijn even diep gewortelde als onwrikbare overtuiging uit te spreken. Ten bewijze hiervan zij slechts, onder zijne vele doorwrochte koloniale adviezen, herinnerd aan de merkwaardige rede, door hem uitgesproken in de zitting van 22 December 1876, waarin hij de nu zooveel besproken vraag der conversie van communaal in individueel bezit met de hem eigene helderheid uiteenzette; en nadat zijne medestanders den staf hadden gebroken over de toen zooveel geruchtmakende verklaring van den Minister Alting Mees, aarzelde de Gorcumsche Afgevaardigde, na een historisch betoog, dat blijk gaf van nauwgezette en ernstige studie der conversie-zaak, geenszins om de verzekering te geven, dat hij zeer verheugd was over de mededeeling van dien Minister, in overeenstemming met den Gouverneur-Generaal gedaan.

Zoowel dit bondig en zaakrijk advies als zoo menig ander over koloniale vraagstukken gedurende zijn parlementaire loopbaan uitgesproken, geeft recht tot de verklaring dat zijn gemis in de Kamer door wie Indië liefheeft moet worden betreurd.

Een oud-Minister ontviel ons in den heer L. G. Brocx, 2 Dec. j.l. op 61jarigen leeftijd. Sedert Juni 1868 tot 18 December 1873 Minister van Marine, werd hem, na de aftreding des heeren E. de Waal, in November 1870, tijdelijk het beheer opgedragen van het Departement van Koloniën, welk interimaat tot 4 Januari 1871 duurde tengevolge van het optreden des heeren mr. P. P. van Bosse. Zeer uitvoerige levensbijzonderheden, waaronder zijn kortstondig verblijf in Oost- en West-Indië, vindt men medegedeeld in de *Nieuwe Rott. Courant* van 7 December j.l.

Met het oog op zijne buitenlandsche betrekkingen werd in 't vorige jaar een doode niet herdacht. Het is mr. Jan Hendrik Donker Curtius, wiens stoffelijk overschot den 1en December 1879 te Arnhem grafwaarts werd gebracht. Na eene langdurige ambtelijke loopbaan in Nederlandsch-Indië, 't laatst raadsheer bij het Hooggerechtshof, werd hem in 1851 de betrekking opgedragen van opperhoofd der faktorij voor den Nederlandschen handel in Japan, welke titel later verwisseld werd met dien van Commissaris des Konings aldaar. Het gelukte hem, de Japansche regeering over te halen gedeeltelijk haar stelsel van afsluiting te laten varen. In Maart 1858 begaf hij zich met zijn secretaris, den heer D. de Graeff van Polsbroek, over land van Nagasaki naar Yedo, de residentiestad van den Taikoen. In het laatst van

April daar aangekomen, wist hij betrekkingen aan te knoopen met de naaste omgeving van den Taikoen en dezen ten gunste zijner zending te winnen, waarvan het gevolg was dat de Japansche regeering in Juli 1858 met den heer Donker Curtius een tractaat van handel en scheepvaart sloot, waarbij verscheidene havens in Japan voor den Nederlandschen handel werden geopend. Tevens werd een additioneele schriftelijke toezegging gedaan, dat de Japansche regeering eenzelfde tractaat zou sluiten met diegene der Europeesche mogendheden die haar verlangen daartoe zouden kenbaar maken. In Augustus 1858 te Decima teruggekeerd, werd dit tractaat terstond aan de Nederlandsche regeering toegezonden, en door haar werden de Europeesche mogendheden daarmede in kennis gesteld. Rusland, Engeland en Frankrijk zonden dan ook onverwijld gevolmachtigden naar Japan, en deze natiën erlangden toen, zonder eenige moeite, gelijkluidende tractaten als dat met Nederland gesloten. Alleen Rusland heeft dezen gewichtigen dienst, door den heer Donker bewezen, erkend; het benoemde hem tot kommandeur der Orde van St. Anna met diamanten; terwijl onze Regeering hem met het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw versierde.

Aan hem dankt men de »Proeve eener Japansche spraakkunst," toegelicht, verbeterd en met uitgebreide bijvoegselen vermeerderd door dr. J. Hoffmann, uitgegeven op last van Zijne Excellentie den Minister van Koloniën. Leijden, A. W. Sijthoff. 1857, 8°."

In 1862 werd den heer Donker Curtius, op zijn verzoek, een eervol ontslag uit 's lands dienst toegekend, sedert welken tijd hij, na Japan verlaten te hebben, een ambteloos leven leidde [1]).

Nevens den heer Donker Curtius mag wel de heer F. C. Rose, in den aanvang des jaars te 's-Gravenhage overleden, worden herdacht. Na een betrekkelijk kort verblijf in Ned. Indië opgeklommen tot den rang van eersten adjunct-secretaris van het Gouvernement, werd hij in Maart 1850 aangewezen om het toenmalig opperhoofd van de factorij van den Nederlandschen handel op Japan, den heer J. H. Levyssohn, den bekenden schrijver der »Bladen over Japan", te vervangen. Reeds in December van het volgende jaar echter verzocht en verkreeg hij zijn eervol ontslag uit die betrekking, sedert welken tijd hij te

---

[1]) Verg. *'t Dagbl. van Z.-Holl. en 's Grav.* 10 Dec 1879. Eene uitvoerige beschouwing omtrent Donker Curtius' werkzaamheid in Japan treft men aan in J. van der Chijs' »Neêrlands streven tot openstelling van Japan voor den wereldhandel Uit officiële, grootendeels onuitgegeven bescheiden toegelicht. Uitgeg. door het Kon. Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië. Amst., F. Muller. 1867. 8°."

's-Gravenhage een ambteloos leven leidde, gewijd aan studiën over Japan en omliggende landen. De catalogus zijner boekerij, onlangs bij de firma W. P. van Stockum en Zoon verkocht, wijst, als zijne nalatenschap, een beduidenden schat aan van werken over Japan, waaronder tal van kostbare pracht- en plaatwerken en teekeningen, alsmede een tweetal handschriften, waarvan 't eerste eene verzameling bevat van bouwstoffen voor een geschiedenis der Nederlanders in Japan, door den heer Rose zelven bijeengebracht, en 't tweede eene collectie van stukken betreffende de geschiedenis der Nederlanders op Formosa, waarbij o. a., in handschrift, een door hem samengestelde geschiedenis onzer vestiging op dat eiland van 1622—1625.

Nog andere Oostindische hoofdambtenaren ontvielen ons. Sommigen van hen hadden — enkelen sedert lang, anderen vóór korten tijd — den dienst vaarwel gezegd. Van dezen noemen wij:

J. H. Vemer, te 's Gravenhage overleden, die zijne Indische loopbaan eindigde met de vervulling der betrekking van directeur van Financiën.

Jhr. Th. van Capellen, geb. te 's Gravenhage den 20 April 1816, overleden te Marseille den 29 Oct. l.l. Als officier van het regiment rijdende artillerie in 1840 bij het leger in Ned. Indië overgeplaatst, en spoedig tot adjudant van den Gouverneur-Generaal benoemd, was hij bij gelegenheid der Balische expeditiën als Gouvernements-Commissaris niet onverdienstelijk werkzaam. Later, na 't verlaten van den militairen dienst, vervulde hij onderscheidene civiele betrekkingen, laatstelijk die van resident van Samarang. In het vaderland teruggekeerd, vereerde Z. M. de Koning hem met de administratie van 't kroondomein, waarvan hij eerst kort vóór zijn dood verzocht ontheven te worden, terwijl zijne ambtelijke diensten werden erkend door zijne benoeming tot ridder der Militaire Willemsorde 4e klasse en kommandeur der orde van de Eikenkroon.

H. G. Kruseman, 25 Juli 1880 te Brussel overleden, in leven gep. Generaal-majoor van het O. I. leger. Versierd met het ridderkruis der M. W. orde, stond hij bekend als »een kundig, nauwgezet, streng chef, een ontwikkeld, degelijk militair van den ouden stempel." Zijn naam komt het laatst voor in het Naamregister der officieren van 1854 als kolonel-kommandant der 2e militaire afdeeling op Java, en blijft ongetwijfeld in veler herinnering voortleven door de optreding zijner begaafde dochter Mina.

Emanuel Francis, geb. 7 Maart 1798 te Alapé bij Cochin op de kust

van Malabar, overleden te Delft, den 3 Sept. jl., laatstelijk President der Javasche Bank. Door zijn kleinzoon, den geëerden Haagschen advocaat, Mr. A. J. E. A. Bik, werd reeds in de October-aflevering van dit Tijdschrift eene welverdiende hulde aan zijne nagedachtenis gebracht.

Willem Louis de Sturler, geb. te Tiel 15 Juni 1802, overleden te 's-Gravenhage 24 November 1879. In 1818 van kadet van de militaire school tot 2den luitenant bij het bataillon Pioniers benoemd, ging hij al spoedig in den Indischen krijgsdienst over, en nam in 1821 deel aan de expeditie tegen den Sultan van Palembang, waarbij hij zich dermate onderscheidde, dat hem in 1822, ter belooning zijner diensten, het ridderkruis der M. W. orde 4e klasse werd toegekend bij eene zeer vleiende missive van den Secretaris van staat, Gouverneur-Generaal van der Capellen. Twee jaren later werd hij benoemd tot 1sten luitenant-ingenieur te Palembang, en tevens belast met het beheer der civiele gebouwen aldaar; in November 1824 werd hem de vereerende taak opgedragen om er den kraton in staat van verdediging te brengen tegenover den Sultan Achmad Naja Moedin, bij wiens aanval hij tegenwoordig was; kort hierna, in Februari 1825, werd hem tot herstel van gezondheid een tweejarig verlof naar Nederland toegestaan. Bij zijne terugkomst in Indië nam hij deel aan den oorlog op Java, 't geen hem later de medaille deed verwerven, ingesteld bij Z. M. besluit van 27 Juni 1831, no. 54; en was hij in den aanvang van 1830 ter beschikking gesteld van den eerstaanwezenden Ingenieur der 2e groote militaire afdeeling tot het uitvoeren en surveilleeren van de werken aan de forten te Djokjakarta en Klatten, in October van hetzelfde jaar werd hij, bij zijne benoeming tot kapitein der genie, aanstonds toegevoegd aan den Hoofdingenieur van den waterstaat en civiele gebouwen, wien men door »een in het vak der bouwkunde bekwaam ambtenaar" wenschte te doen bijstaan. In September 1837 gedetacheerd bij het Militair Departement, bleef hij daarbij nog twee jaren werkzaam; bij besluit van den Gouv.-Gen. van 1 Januari 1840 gepensioneerd met den rang van Majoor, verliet hij Indië om zich eerst te Groningen, daarna te Leiden, 't laatst te 's-Gravenhage te vestigen.

Zijn ambteloos leven was verre van onvruchtbaar voor de indologische wetenschap. Tal van belangrijke monographiën en vlugschriften werden door hem sedert 1841 uitgegeven, welke alle ten doel hadden den verleden en tegenwoordigen toestand van Java, de natuurlijke voordeelen van bodem en luchtstreek in het licht te stellen en te doen waardeeren, en mocht ook al het meer conservatief standpunt, dat de schrijver bij zijne beschouwingen innam, bij velen bestrijding

ontmoeten, elk onpartijdige zal gaarne erkennen, dat de Sturlers' geschriften steeds een rijke bron zijn voor de kennis der Indische toestanden; en ware hem 't voorrecht te beurt gevallen nog vóór zijn dood uitgegeven te zien zijn in de laatste jaren zijns levens vervaardigd historisch en ethnographisch werk over Palembang — vrucht van onvermoeide, omvangrijke studiën en nasporingen in 't Rijksarchief — zeker zou niet enkel de vurigste wensch zijns harten zijn vervuld, doch tevens der wetenschap eene groote aanwinst zijn toegebracht.

Terwijl Z. M. de Koning de verdiensten van De Sturler huldigde, door hem in 1856 te benoemen tot Commandeur van de orde van de Eikenkroon, namen onderscheidene letterkundige en geleerde genootschappen hem in hunnen kring op: zoo o. a. de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, in wier bundel »Levensberichten" eerlang eene bio- en bibliographie van De Sturler zal voorkomen, waarnaar wij kortheidshalve mogen verwijzen.

Van de nog in dienst zijnde ambtenaren verloor Indië een vijftal:

Elisa Netscher, geb. te Rotterdam 7 December 1825, overleden te Batavia, 8 April 1880, laatstelijk lid in den Raad van Nederlandsch-Indië. Aan zijne nagedachtenis werd reeds in het Juli-nommer van dit Tijdschrift een woord gewijd, terwijl, naar we vernemen, voor het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, een levensbericht van wijlen het Eerelid E. Netscher zal worden samengesteld door den Voorzitter, Mr. T. H. der Kinderen.

In het dezer dagen verschenen tweede stuk van deel XLI der Verhandelingen van evengemeld Genootschap is de door Netscher nagelaten belangrijke studie over »Padang in het laatst der XVIIIe eeuw" opgenomen.

R. J. A. Bouricius, overleden te Batavia 12 September 1880, bekend door zijne nauwgezette plichtsbetrachting en kunde bij de vervulling der betrekking van Inspecteur over de bebakening, de kustverlichting en het loodswezen in N. I. De Regeering vereerde hem met het ridderkruis der beide Nederlandsche orden.

A. Ligtvoet, in leven Assistent Resident van de Ooster-Districten van Celebes, overleden te Macassar. Bekend door zijne historische, ethnographische en linguistische studiën, waarvan werden uitgegeven in de »Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Ned. Indië": de »Transcriptie van het Dagboek der Vorsten van Gowa en Tello, met vertaling en aanteekeningen", eene

»Beschrijving en geschiedenis van Boeton", sedert overgedrukt in de »Celebes-Courant", waarin tevens zijn opgenomen uitvoerige »Aanteekeningen betreffende den economischen toestand en de ethnographie van het rijk van Sumbawa". (Zie jaarg. 1880, n°. 79 en vlg.)

Uit de onlangs verschenen Notulen van de Bestuursvergaderingen van het Batav. Gen. van Kunsten en Wetenschap., Deel XVIII, n°. 2, blijkt, dat er in Ligtvoet's nalatenschap nog handschriften berusten, nagenoeg alle betrekking hebbende op de geschiedenis van Celebes, doch die, als voor het Genootschap geene waarde bezittende, niet door de Directie van de Erven werden overgenomen.

H. van Gaffron, overleden te Sindanglaja 2 November jl. In 1840 toegevoegd aan eene natuurkundige commissie naar de Molukken, bleef hij er ruim drie jaren werkzaam, waarna hij op Java terugkeerde om kort daarop met eene dergelijke zending naar Borneo te vertrekken. Aldaar in 1846 benoemd tot gecommitteerde van Zuid- en Oostkust en Binnenland, werd hem in 1848 de opening opgedragen van steenkolenmijnen te Pengaron, terwijl hij, drie jaren later, tot directeur der mijnen benoemd werd. In 1853 werd hij toegevoegd aan den Gouvernements Commissaris voor de Westerafdeeling van Borneo, later benoemd tot assistent-resident te Sintang; in 1860 ging hij in gelijke betrekking naar Billiton, welke hij tien jaar later, na zijn terugkeer uit Nederland met verlof, verwisselde met die van algemeen pakhuismeester te Batavia. Voornamelijk onderscheidde hij zich bij den opstand te Bandjermasin, terwijl hij wegens de krijgsverrichtingen langs de Kapoeas-rivier benoemd werd tot ridder der Mil. Willemsorde.

Dr. R. H. C. C. Scheffer, in leven Directeur van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, geb. te Spaarndam 12 September 1844, overleden te Sindanglaja in Maart 1880. Deze verdienstelijke Ambtenaar werd mede reeds herdacht in de September-aflevering van dit Tijdschrift, en zeer onlangs in »Eigen Haard", 1880, aflevering 17, door den oud-hoofdinspecteur der cultures, K. W. van Gorkom in een opstel, getiteld: »Dr. R. H. C. C. Scheffer en 's Lands plantentuin te Buitenzorg, met platen."

Met Dr. Scheffer vormen Mr. S. C. Snellen van Vollenhoven en Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge een drietal mannen, wier gemis in de wetenschappelijke wereld wordt gevoeld en betreurd. De wetenschappelijke verdiensten van den eerste, meer bepaald ook ten opzichte van de Oost-Indische insecten-fauna werden reeds vroeger in de Mei-Juni-aflevering van deze »Gids" door Jhr. G. A. Six herdacht. Ook werd

aan den tweede bereids een woord van hulde gewijd in de April-afl., terwijl bovendien in de Nederlandsche Spectator en in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam keurige portretten van den ongeëvenaarden Schrijver van »De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië" werden geleverd, waarnaar wij den belangstellende gaarne verwijzen.

Ook de vrienden der kunst hebben een verlies te betreuren door het afsterven, den 23sten April l.l., te Buitenzorg, van den bekenden Raden Saleh Sarif Bastaman. Eene biographie van dezen indischen Schilder werd reeds jaren geleden opgenomen in het »Tijdschrift voor Ned. Indië," 8e jaarg. I, blz. 276 en vlg., terwijl zijn portret, met bijschrift der Redactie, voorkomt in hetzelfde orgaan, 13e jaarg. II, blz. 274 en vlg. Ook J. Immerzeel Jr. en Chr. Kramm geven in hunne werken over »De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, enz" eenige bijzonderheden omtrent het leven van onzen Raden.

Eindelijk mogen hier de namen aangeteekend van mr. J. W. Tijdeman en E. C. Enklaar, die door hunne warme belangstelling in de aangelegenheden van Indië velen tot voorbeeld mogen zijn.

Aangaande den eerste, Advocaat te Amsterdam, herinneren wij de »Proeve van beantwoording" der vraag: »hoe zullen op Java spoorwegen worden aangelegd?" Amsterdam, P. N. van Kampen, 1863. 8°. met gelith. kaart.

De laatstgenoemde, die in den ouderdom van bijna 82 jaar te Arnhem ontsliep, had zich vooral de bevordering van den landbouw in Nederland tot levenstaak gemaakt en zijne geschriften meermalen met goud zien bekroond: maar ook Indië dankt hem menig goed geschrift, gelijk o. a. zijne »Beschouwingen aangaande de gedragslijn welke wij omtrent Java behooren te volgen. Kampen, 1868, 8°;" zijne critiek van het wetsontwerp tot uitgifte in erfpacht van woeste gronden in Ned. Indië (Zwolle, 1866, 8°.); zijne studie over de vraag omtrent »het koloniseren met Nederlanders op Java en het tegenwoordig cultuurstelsel" (Kampen, 1857, 8°.) Geruimen tijd was hij ook correspondent van »de Locomotief."

den Haag, December 1880. W.

S Lankhout & Co del.

De nieuwe Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

Een en ander uit het leven van den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal hebben de dagbladen reeds bekend gemaakt, en ofschoon dat, zooals wij gelooven, nu juist niet is wat de Indische lezer het eerst en het meest wenscht te weten, zal men het toch wel belangrijk genoeg vinden, om aangevuld en gewijzigd hier nog eens oververteld te worden.

Den 25sten Februari 1822 werd de heer F. 's Jacob te 's-Hage geboren.

Dertien jaar later zag hij zich — na te Amsterdam door den onderwijzer Geelhoed voorbereid te zijn — als adelborst 2e klasse op het Koninklijk Instituut voor de Marine te Medemblik toegelaten, waar hij tot in 1839 bleef, en zich dermate onderscheidde, dat hij in 't laatstgenoemde jaar bij de bevordering tot adelborst 1e klasse N°. 1 van de promotie werd.

Als adelborst vond hij een plaatsing op Zr. Ms. fregat *de Rijn*, dat onder bevel van Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden verschillende havens der Middellandsche Zee en ook Rusland bezocht, en nadat hij in 't laatst van 1843 tot luitenant t/z 2e klasse bevorderd en vervolgens op non-activiteit gesteld was, maakte hij een andere interessante reis mede, die op zijn verdere loopbaan een overwegenden invloed uitoefende.

Het was de reis met Zr. Ms. fregat *Jason*, kommandant Bouricius, dat in 't begin van 1845 het vaderland verliet, om den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal Mr. J. J. Rochussen, naar Indië over te brengen.

Van dien tijd dagteekent zijn elfjarig verblijf in de kolonie.

Eerst trad hij als adjudant van Z. E. Rochussen op en in de omgeving van dien ervaringrijken en veelzijdig ontwikkelden staatsman, die door nauwe banden van bloedverwantschap aan hem verbonden was — de heer Rochussen was een oom van moederszijde — maar die hem daarenboven om persoonlijke redenen zeer veel vertrouwen en vriendschap betoonde, was de heer 's Jacob eenige jaren lang getuige van de groote moeielijkheden, waaraan de Gouverneur-Generaal in een tijd van schier algemeene verslapping het hoofd had te bieden.

Eens werd de Hr. 's Jacob uit dien kring verplaatst, maar alleen om de leerschool van den staatsman af te wisselen met den dienst van den krijgsman, toen tot fnuiking van Britsche kuiperijen en tuchtiging van Balineesche woordbreuk in 1846 een expeditie naar Boeleling trok. Opperbevelhebber van die expeditie was, gelijk men weet, de Schout-bij-nacht van den Bosch, Kommandant der maritieme middelen de Kapitein ter zee Enslie, bevelhebber der landmacht de Luitenant-Kolonel Bakker, en onder de bevelen van den laatste nam de Hr. 's Jacob met eere aan de vijandelijkheden deel. Het Ridderkruis 4e klasse van de Militaire Willemsorde was de belooning voor zijn uitstekende diensten.

Sedert bekleedde hij nog twee jaar de betrekking van adjudant. In 1848 nl. werd door den Gouverneur-Generaal Rochussen de eerste proef genomen met het sluiten van overeenkomsten voor suikerondernemingen zonder voorschot van de Regeering, en een van de zeven contracten werd met den Hr. 's Jacob aangegaan, die daarop zijn ontslag uit den zeedienst nam.

Vol ijver wijdde hij zich nu ook aan den nieuwen werkkring; onder zijn persoonlijke leiding werd de fabriek Kremboong gebouwd; en in betrekkelijk korten tijd was hij een der voor hun taak het best berekende industrieelen.

Lang achtereen echter kon hij niet op Kremboong blijven, welk een ruim veld hij daar ook voor zijn werkzaamheid vond, en welk een succes hij ook daar van zijn arbeid oogstte. Want leed knakte zijn gezondheid: eerst door den dood zijner nog jeugdige gade — Mejonkvrouwe van Hogendorp, dochter van den Raad van Indië van dien naam — en, nadat die slag ternauwernood gevallen was, door het verlies van het jongste zijner twee kinderen.

Op raad van zijn geneesheer besloot hij nu, met den eenigen hem overgebleven zoon naar Nederland te vertrekken, en hij wenschte niet terug te komen op Java. Maar volgens de eigenaardige verhouding, die er destijds tusschen Regeering en gouvernements-suikercontractanten bestond, moest die laatste wensch onvervuld blijven,

en had hij, zelfs om enkele jaren in Europa door te brengen, een verlof noodig van de Regeering, die hem dat, na zijn indiening van een verzoekschrift met overlegging van een geneeskundig certificaat, voor den tijd van twee jaar verleende.

In 't laatst van 1854 was de verloftijd, door den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist vastgesteld, verstreken, en kwam de Hr. 's Jacob op Kremboong terug, om weer zich zelven met het beheer van de onderneming te belasten, en nog twee jaar de leiding in handen te houden.

Hiermede werd het verblijf op Java besloten.

In 1857 vestigde de Hr. 's Jacob zich metterwoon te Rotterdam.

Gedurende zijn verloftijd was hij als publicist opgetreden door een tweetal tijdschrift-artikelen te publiceeren, waarin hij een „ontwerp van een nieuw suikercontract" bekend maakte en verdedigde; in 1859 verscheen van zijn hand een brochure, „Gedwongen en vrije suikercultuur op Java" getiteld. Over den vorm en de strekking van die twee geschriften spreken wij straks; hier zij het genoeg, ze als vruchten van zijn werkzaamheid te vermelden.

De jaren van zijn verblijf te Rotterdam maken echter het rustigste tijdvak van zijn leven uit. Of juister: de jaren van 1857 tot 1869. Want in dit jaar werd de periode van rust weer geheel afgesloten. Men bood hem de directie van de Maatschappij tot exploitatie der Staatsspoorwegen aan, en hij liet zich de keus welgevallen, ofschoon de actiën der Maatschappij niet hooger stonden dan 27%. Alleen door de meest mogelijke krachtsinspanning, een niet alledaagsch beleid en volkomen toewijding kon die toestand verbeterd worden, en tien jaren achtereen werd die krachtsinspanning ontwikkeld, werd dat beleid ontvouwd. werden met die toewijding de booze geesten bezworen. De aandeelen der Maatschappij gingen met rassche schreden vooruit, stonden na weinig jaren pari, en worden nu onder de fondsen voor solide geldbelegging gerekend, en naar het getuigenis van tegenstanders en vrienden beiden is dat *zijn* werk vooral. Met dit vereerende bewustzijn kon hij in 1879 — hij had verzocht voor een herbenoeming niet in aanmerking te komen — zijn taak een ander overdragen.

Maar menigeen onder onze lezers zweven reeds lang een paar vragen op de lippen, die bij het bespreken van de benoeming van een nieuwen gouverneur-generaal in Indië nooit uitblijven.

Ter beantwoording van de eene vraag verwijzen wij naar het portret dat wij het genoegen hebben hierbij aan te bieden, en dat een getrouwe reproductie is van een uitstekend geslaagde photo-

graphische afbeelding, eerst enkele weken geleden vervaardigd. Als wij nu daarbij nog de mededeelingen voegen, dat de Hr. 's Jacob een man is van vrij rijzige en forsche gestalte, hoogst beschaafde vormen heeft, een opgeruimd humeur bezit, tot de aangename causeurs behoort, en den indruk maakt van iemand, die gewoon is, gezag uit te oefenen, — dan is, naar wij ons vleien, aan de belangstelling betreffende het eene der bedoelde punten voldoende tegemoet gekomen.

Het andere bespreken wij niet zonder aarzeling, en niemand zal dat misduiden wien het heugt, hoe dikwijls reeds Indië in zijn aangename verwachting betreffende een nieuwen landvoogd bitter teleurgesteld werd, hetzij omdat de geestkracht van den gouverneur-generaal brak tegen den onwil op het Plein, hetzij omdat bij de voordracht tot benoeming van dien gouverneur-generaal koning en land door den verantwoordelijken minister slecht werden gediend.

Van het laatste is, Goddank! thans volstrekt geen sprake. Veeleer moet den Minister van Goltstein de hulde worden gebracht, dat er slechts weinig gouverneurs-generaal te noemen zijn, die men algemeen met zooveel vertrouwen het bestuur zag aanvaarden, als er gekoesterd wordt jegens hem, op wien de Minister dezen keer zijn keus heeft gevestigd.

En is die ingenomenheid reeds uit het medegedeelde te verklaren, er zijn nog andere gronden voor haar aan te voeren.

De Heer 's Jacob is geen partijman.

Wij maakten hierboven melding van eenige geschriften, welke hij in de wereld zond, en gaven het plan te kennen, om op vorm en strekking nog even terug te komen.

Laten wij dat nu doen.

Omtrent den vorm van de brochure, die in 1859 verscheen, zeide een bevoegd beoordeelaar, die zijn tegenstander was, de Hr. van Hoëvell namelijk: „De Hr. 's Jacob begint met een captatio benevolotentiae. Hij vraagt verschooning voor den vorm van zijn boekske. „„Niet gewoon,"" zoo schrijft hij, „„voor het publiek als schrijver op te treden, zal men het vergeven, indien ik wellicht mijn denkbeelden niet heb ontwikkeld in die logische orde, welke men anders het recht zou hebben te wenschen."" Zulk een verzoek was overbodig. Zijn geschrift laat, wat duidelijkheid, levendigheid, zelfs hier en daar luim en humor, betreft, weinig te wenschen over. 't Geeft een aangename en onderhoudende lectuur."

Van al die loftuitingen releveeren wij er een: den lof betreffende de duidelijkheid. In dit opzicht is, meenen wij, de brochure een voorbeeld, en teekent zij de persoonlijkheid in haar geheel. Zij doet

ons den schrijver kennen, als een man die weet wat hij wil. Voordat hij een hervormingsplan te berde brengt, of ten uitvoer wil leggen heeft hij het bestaande grondig onderzocht, een vast doel zich gesteld en naar dat onderzoek en naar dat doel zijn keus der middelen geregeld.

Een volledig politiek programma leverde de Hr. 's Jacob in zijn geschriften niet. Verre van dien. Dat lag ook geheel buiten zijn kader. Het gebrekkige van de toenmalige grondslagen der suikercultuur bloot te leggen, en een andere regeling dienaangaande voor te bereiden — meer beoogde hij niet. Dáárvoor alleen ontwierp hij dan ook een plan, en op dit plan hadden wij zoo even het oog, toen wij hem als hervormer beoordeelden. Overigens bevatten zijn geschriften slechts een belijdenis van beginselen of de aanprijzing van een richting op politiek en economisch gebied, nu en dan eenigszins omstandig toegelicht en verdedigd.

Aan de mogelijkheid van een vrije suikerindustrie geloofde hij in 1854 niet. Het vrijwillig planten van riet, meende hij, kon den Javaan niet overgelaten worden, zonder de suikerindustie met een bijna zekeren ondergang te bedreigen. „Bekend toch", dus sprak de Hr. 's Jacob over den inlander, „is zijn gehechtheid aan de oude gebruiken en gewoonten, somtijds zelfs met terzijdestelling of verwaarloozing van zijn eigenbelang, een geneigdheid welke hoofdzakelijk is toe te schrijven aan zijnen minder opgewekten speculatiegeest, tengevolge van langdurige onderdrukking en knevelarijen door zijn hoofden, waardoor hij geen de minste zekerheid had voor het behoud van de vruchten van zijn vlijt of nijverheid". Doch de Hr. 's Jacob wilde geen „volstrekten" dwang en evenmin dwang voor altijd. „Er bestaat ook hier", dus liet hij zich uit, "een middenweg, dien wij als den eenigen, die tot het beoogde doel zal leiden, willen aanprijzen. Dwang moge bij de invoering van het cultuurstelsel onvoorwaardelijk noodig geweest zijn, om den van natuur apathieken Javaan tot den arbeid te nopen, de Javaan is in de sedert verloopen 25 jaren tengevolge van de werking van het cultuurstelsel veranderd; die *onvoorwaardelijke* dwang is niet meer in alle omstandigheden noodig". Daarom wenschte de Hr. 's Jacob eensdeels o. a., dat de fabrikant zelf in zijn behoefte aan brandhout zou voorzien en dat hij het in bossen gebonden riet geheel door eigen middelen naar de fabriek zou doen vervoeren; en anderdeels verlangde de Hr. 's Jacob o. m., dat de fabrikant alleen bij gebleken ontoereikendheid van eigen pogingen de hulp van het bestuur zou mogen inroepen voor het verkrijgen van werkvolk, bestemd tot de eigenlijke bereiding van suiker, zoomede van arbeiders (koeli's) bestemd tot het verrichten van sjouwers-

werk; dat hij zich „omtrent het te betalen kap- en sleeploon der houtwerken, voor zijn fabriek benoodigd, met de bevolking (zou) verstaan, in stede van dit te betalen op een door het bestuur te bepalen voet", en dat het loon voor het rietsnijden op *f* 12.50 per bouw zou worden gesteld, terwijl er in de meeste residentiën slechts *f* 8.30 werd betaald. De Hr. 's Jacob dus wilde den dwang reeds dadelijk beperken, en hij wilde tevens een stelsel van vrijheid voorbereiden. „Wij gelooven", dit was zijn woord, „dat als het voorgestelde gewijzigde contract gedurende zekeren langeren of korteren tijd gewerkt zal hebben, en de Javaansche bevolking, door ondervinding geleerd, met haar ware belangen bekend zal zijn geworden, en als zij door een krachtig en weldadig bestuur tegen de knevelarijen van inlandsche hoofden beschermd wordt, er alsdan geen dwang van het Gouvernement meer zal behoeven plaats te hebben, om haar tot het aanplanten van suikerriet te nopen."

Doch zou de bevolking tot het besef van haar ware belangen geraken, dan dienden naar de overtuiging van den heer 's Jacob ook het stelsel der landrente en dat der heerendiensten en dat van het grondbezit een belangrijke hervorming te ondergaan. „De Javaan is op dit oogenblik onderworpen aan een stelsel van ongelijkmatig drukkende landrenten en heerendiensten; wij hopen dat hij het niet zal blijven. Er bestaan zeer zeker middelen, om hem daaraan te onttrekken".... „Is het doel der Regeering om langzamerhand van *verplichten* tot vrijen arbeid te geraken, zij verge niet alles en alleen van den fabrikant; met hoogere dagloonen alleen zal men dat doel niet bereiken; de Javaan moet worden *in de gelegenheid gesteld*, om te arbeiden; dit is de plicht der Regeering; en eerst wanneer de Regeering die voorwaarde vervuld zal hebben, zal zij met recht van de fabrikanten kunnen eischen, dat zij zelven in hunne behoeften aan arbeiders voorzien, en wij aarzelen geen oogenblik als ons persoonlijk gevoelen op te geven, dat die fabrikanten daarin alsdan ook geen de minste zwarigheid zullen ondervinden." Dus schreef de heer 's Jacob in 1854, en vijf jaar later komt hij andermaal, en nu nog krachtiger, voor die denkbeelden op. „De levensvoorwaarden voor vrije cultuur zijn afschaffing van de heerendiensten en het verleenen van individueel landbezit aan de tegenwoordige opgezetenen", zegt hij, en hij laat daarna volgen: „Zoolang de inlander geen vrije beschikking heeft over zijn tijd, is elke overeenkomst reeds à priori ijdel; want de ondernemer kan onmogelijk berekeningen bouwen op den arbeid van een bevolking, die ten allen tijde geroepen kan worden om voor het Gouvernement of voor haar hoofden werk te verrichten. En de grond moet

den Javaan individueel toebehooren, de bezitter moet ten opzichte van de bearbeiding van den grond onafhankelijk zijn van de willekeur van het dèsa-hoofd. Eerst als die voorwaarden vervuld zullen zijn, dan eerst zal de productie met reuzenschreden vooruitgaan en direct en indirect ook voor den Staat nieuwe bronnen van voorspoed openen. Die hervormingen op zich zelve, ik erken het volgaarne, zijn hoogst gewichtige vraagstukken, en de staatsman, die ze met moed en beleid zal weten en durven totstandbrengen of slechts voorbereiden, zou voorzeker voor tijdgenoot en nageslacht zich een onvergankelijke eerzuil stichten."

Doch men wete tevens, dat de Hr. 's Jacob zich met die hervormingen niet tevreden stelde. Waar hij de verheffing en de beschaving des volks voorstond, moest hij meer verlangen. Want, om zijn eigen woorden te herhalen, „door arbeid alleen en door betaling van dien arbeid zal men geene natie tot hoogere ontwikkeling leiden; daartoe behoort meer, en in de eerste plaats christelijk en zedelijk onderwijs. En wat is er in dat opzicht in de verloopen kwart-eeuw gedaan?"

Onderwijl, meende hij, moesten de fabrikanten tot voorbereiding van de periode van vrijen arbeid het hunne doen. Dat blijkt, zooals men reeds zag, uit zijn geschrift. Maar — men vergunne ons deze digressie — hij toonde het ook door de daad. Gedurende de laatste jaren van zijn beheer op Java spande hij alle krachten in, om den vrijen arbeid voor zijn fabriek te ontwikkelen, en toen hij de leiding der zaak aan een administrateur overgaf, deed hij zulks met den stelligen last om in die richting voort te werken, en zooveel mogelijk het belang der bevolking ter harte te nemen.

Dus geen overeenkomsten met de hoofden, maar met de bevolking zelve. In dit opzicht stond hij geheel aan de zijde van den Heer Rochussen, lijnrecht tegenover de Heeren van Hoëvell en Lion, en hij verdedigde in 1859 zijn standpunt aldus: „De vrije cultuur wordt op die wijze" (door met de hoofden contracten te sluiten) „een gruwzaam middel van onderdrukking voor den inlander, en ik was daarvan door treffende voorbeelden zóó overtuigd, dat ik mij van het nemen van verdere proeven uit het oogpunt der zedelijkheid heb moeten onthouden. Ik heb mij afgevraagd, en vraag het ook mijnen lezers, of een dergelijke toestand, ter liefde van een *naam* zonder *wezen*, mocht worden aangemoedigd? En of het niet beter ware, dan nog den Javaan onder den arbeid van het Gouvernement te laten, hetwelk althans het loon, dat hij verdient, zonder eenige tusschenkomst der loerah's uitreikt?"

Opmerkelijk is ook, wat de heer 's Jacob over den invloed van Indo-Europeanen te berde bracht. Er waren in die dagen onder de

leden der Staten-Generaal personen — men zegt, dat zij zelfs thans nog niet tot het verleden behooren — die uit onkunde of uit dommen hoogmoed of uit kleingeestigen naijver of uit andere nog laaghartiger beweegredenen de vrijheid van spreken misbruikten, om de industriëelen van Nederlandsch-Indië in verdenking en minachting te brengen. Tegen die onbetamelijke daad werd door den heer 's Jacob in zijn brochure geprotesteerd, nadat hij vijf jaar te voren deze blijvend behartigenswaardige woorden had geschreven: „Het zijn de Europeesche fabrikanten, menschen met geen officiëel karakter bekleed, en met wie de Javaan elk oogenblik in onmiddellijke aanraking komt, die hem zijne rechten hebben leeren kennen. Heeft de fabrikant in deze omstandigheden eenigen invloed op de bevolking verkregen, strekt hij haar dikwijls tot raadsman of scheidsrechter in kleine zaken, heeft hij haar vertrouwen ingeboezemd, komt zij bij hem dikwijls om geldelijke hulp of met klachten tegen hare eigene hoofden, dan is dit te danken aan den invloed, dien elk beschaafd man op minder beschaafden uitoefent. Die weldadige invloed wordt, helaas! maar al tè dikwijls miskend door ijverzuchtige ambtenaren, die daarin slechts willen zien een ondermijning van hun gezag, terwijl zij de oogen sluiten voor het goede, dat niet onmiddellijk van hen uitgaat."

Wij leggen thans de geschriften van den Heer 's Jacob ter zijde. Zij leveren slechts enkele trekken voor het portret van den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal als politiek persoon, maar hoofdlijnen vindt men daaronder, en wegens een van zijn nader te noemen hoedanigheden achten wij het hoogst waarschijnlijk, dat de schets, waarin men den Heer 's Jacob vijfentwintig jaar geleden herkende, niet veranderd behoeft te worden, om ook nog in 1881 gelijkend te zijn. Meenen nu wellicht de liberalen, krachtens zijn denkbeelden over inlandsche hoofden, landrente, heerendiensten en grondbezit hem als een der hunnen te mogen beschouwen, de weg dien de Heer 's Jacob wenschte in te slaan was toch zeker zeer verschillend van den weg dien de meeste koloniale hervormers tot heden hebben gevolgd, en verder staat het te bezien, of zijn gevoelen over andere cardinale quaestiën, de Comptabiliteitswet bij voorbeeld, hem niet in nauwe aanraking met de conservatieven brengt. Begrijpen wij hem wel, dan zal de Heer 's Jacob – niet om den waan of het drijven van een politieke partij te volgen, maar omdat het besef van het belang der bevolking hem dringt — verschillende maatregelen welke hij vijfentwintig jaar geleden wenschelijk achtte, thans als volstrekt onvermijdelijk beschouwen, en zich door geen bezwaren laten afschrikken van de uitvoering, doch ook, vóórdat hij

de handen aan het werk slaat, zich ernstig rekenschap geven van den tegenwoordigen toestand des lands en van het verleden, den aard, de ontwikkeling en de maatschappelijke verhoudingen der inwoners. En die verwachting bovenal, ook in Indië gekoesterd, bereidt hem daar onder het denkende gedeelte der bevolking een hartelijk welkom. Liberaal en conservatief — ginds vooral weet men, hoezeer het schermen met die woorden kwaad heeft gesticht. Wie dáár op het terrein van koloniale politiek bedriegen noch bedrogen worden wil, hecht aan partijleuzen niet meer.

De continuiteit van succes in zijn vorige loopbanen is een andere grond voor de hoop, nu de Heer 's Jacob als gouverneur-generaal optreedt. In alle kringen, waarin hij zich bewoog heeft hij de aangenaamste herinneringen achtergelaten, en in alle betrekkingen die hij bekleedde, muntte hij uit. Was hij te Medemblik No. 1 van zijn studiejaar, waartoe 34 kweekelingen behoorden, en verliet hij bij zijn promotie tot adelborst het Instituut weder als No. 1, als zeeofficier was hij stellig een der voortreflijksten van het korps; als industrieel bracht hij zelf een van de best ingerichte fabrieken tot stand en stond hij aan het hoofd van een uitstekend beheerde onderneming; als directeur van de Maatschappij tot exploitatie der Staatsspoorwegen heeft hij resultaten weten te verkrijgen, die terecht bewondering en verbazing opwekken.

Waaraan deze uitkomsten te danken waren, werd reeds in enkele algemeene bewoordingen uitgedrukt. Doch daarmede willen wij niet volstaan. Hebben wij zijn werkzaamheid en zijn beleid genoemd, wij moeten er tevens op wijzen, dat het schitterend resultaat onbereikbaar ware geweest, indien hij niet een groot organiseerend vermogen had bezeten, en van de toewijding, die in hem geprezen werd, willen wij een enkel blijk vermelden.

Spaarzaamheid bij het beheer — dat was zeker een der hoofdvoorwaarden voor de verbetering van den stand van zaken bij de Maatschappij die hem tot haar directeur had gekozen. Onmiddellijk werd dan ook het snoeimes ter hand genomen, en vooral in de eerste jaren werd het stelsel van bezuiniging streng volgehouden. Maar hij begon met zijn eigen traktement te verminderen. Was hij aangesteld op *f* 18000 — waar hij ten nutte der Maatschappij offers vergen moest van anderen, wilde hij zelf niet vrijgesteld blijven en hij kromp dadelijk het traktement van *f* 18000 tot *f* 8000 in.

Zulk een daad verzoent ondergeschikten met een harden maatregel, vooral wanneer zij, gelijk hier het geval was, niet geïsoleerd staat. In 't algemeen mag gezegd worden, dat hij veel eischte, maar ook dat hij zelf veel presteerde. En dit, gepaard aan een humanen

toon, aan een open oog voor verdienste en aan een stipte rechtvaardigheid deed tusschen meerdere en mindere een heilzamen gemeenschapszin ontstaan, een ijverige en vruchtdragende samenwerking voor het algemeen belang.

Wij certificeeren niet, maar relateeren slechts; men houde dit wèl in het oog. Zelven zijn wij volkomen onbevoegd een oordeel te vellen. Het zijn verklaringen van anderen, waarop wij steunen; verklaringen echter niet alleen van hen, die den Hr. 's Jacob warme vriendschap toedragen, maar ook van hen, wier onpartijdigheid door hun sympathie niet in gevaar wordt gebracht. Vatten wij samen, wat door menschen van uiteenloopende richtingen en rangen als een eerlijk getuigenis van hun persoonlijke ondervinding medegedeeld wordt, dan moeten wij den Heer 's Jacob beschouwen als een man met een vastheid van karakter, die in onwrikbaarheid kan overgaan; met een groote werkkracht, een onverflauwden werklust en een practischen geest; met een helder oordeel en met nobele beginselen; sober jegens zich zelven en gul jegens anderen, mild vooral ten aanzien van nuttige instellingen en ongelukkige medemenschen; streng voor ondergeschikten, maar ook zijn ondergeschikten voorgaande in nauwgezette plichtsbetrachting: een aristocraat in den goeden, oorspronkelijken zin van het woord, en daarbij een man van de daad.

Deze algemeenheid van vereering, ook na jarenlange vervulling van een betrekking die, bij een breede opvatting, hem met velerlei particuliere belangen in botsing m o e t hebben gebracht, is de derde grond voor vertrouwen in den nieuw benoemden gouverneur-generaal, en naar onze schatting de beste. Indien een man met zulk een naam en met zulk een verleden ginds het geschokte gezag niet versterkt, de ontwikkeling van het land niet krachtig bevordert, de weldenkende ingezetenen niet bevredigt, dan moet men aan allen wanhopen, of voor 't minst het tegenwoordige regeeringsstelsel onherroepelijk veroordeeld achten.

Billijkheids- en voorzichtigheidshalve, zoowel om niet te veel te eischen als om niet te spoedig teleurgesteld te worden, heeft men echter drie omstandigheden in het oog te houden.

Ten eerste: den tegenwoordigen toestand der kolonie. Tot verlevendiging van het geheugen een paar opmerkingen. De vraag, die, bij het overwegen van hetgeen met betrekking tot Indië gedaan dient te worden, op den voorgrond treedt, is ongetwijfeld: hoe kunnen wij de kolonie behouden; hoe zullen wij, ook dan wanneer Nederland tijdelijk voor den vijand moet bukken, ginds den vreemden overheerscher kunnen weren? Die eerste van alle

vragen schijnt door de Regeering zelfs nog niet met ernst gesteld te zijn. — Onderzoekt men nu verder het gehalte der doode strijdmiddelen, de weerbaarheid van het leger en de gezindheid der inwoners jegens het Nederlandsch gezag, dan is de bevinding vrij verontrustend. – De energie van het bestuur? Volgens den man die aan het hoofd staat van het binnenlandsch bestuur, verliezen de ambtenaren hun kracht door schrijfwoede; volgens het staatsblad en de archieven van de verschillende departementen en residentie-bureaux is het oordeel van dien directeur volkomen juist; blijkens de menigte van klappers, registers, enz. zijn de stäatsbladen een doolhof geworden; blijkens de practijk en ook blijkens de toelichtingen en herinneringen in elken jaargang van het Bijblad op het Staatsblad worden tal van verordeningen en besluiten òf verkeerd òf in het geheel niet toegepast. — Het stelsel van bestuur? Iemand, die niet tot de Indische ontevredenen behoort, die integendeel dikwijls met al het gezag van zijn naam de koloniale hervormers heeft gesteund — den Hoogleeraar Buijs bedoelen wij — moest toch dezer dagen verklaren: „Koloniën? Veel verder dan tot ontbinding hebben wij het nog niet gebracht, want zelfs over den grondslag, waarop het nieuwe gebouw moet berusten, blijft de oude strijd voortduren." — De politie? De handhaving der politie, dit zal wel niemand betwisten, is op Java inzonderheid van het gehalte der 40000 dèsa-hoofden afhankelijk, en zelfs de lezing van officiëele bescheiden kan geen anderen indruk maken, dan dat er onder die dèsa-hoofden vele handlangers van opium-smokkelaars, veedieven en andere misdadigers zijn. – De welvaart der bevolking? Blijkens de jaarverslagen der Javasche Bank en andere instellingen neemt het debiet van gouden sieraden onder de inlanders af; blijkens de ervaring neemt het opiumverbruik toe; blijkens de officiëele rapporten is de druk der koffiecultuur verzwaard, en wordt de landrente gestadig opgedreven; blijkens de ondervinding blijven de irrigatiewerken hoogst onvoldoende, en blijkens de officiëele statistiek gaat de veestapel reeds jaren lang achteruit.

Voor het beoogde doel, verfrissching van het voorstellingsvermogen, is dat genoeg. Over de donkere toekomst der suikerindustrie, over den wrakken grondslag van de landverhuring in Solo en Djokdja, over de onbillijke handhaving der uitvoerrechten nà het opleggen aan de Europeesche industriëelen van een verkapte inkomstenbelasting, over den tragen voortgang bij den spoorwegbouw, over het slecht georganiseerde inlandsch onderwijs, over de vele vermomde heerendiensten en andere verdrietige onderwerpen zwijgen wij, om nog even hierop — en dit zijn de twee overige bedoelde omstandigheden — te wijzen, dat de Gouverneur-Generaal het hedendaagsche Indië

niet kent, en dat er onder de regeeringspersonen te Batavia slechts zeer weinigen zijn, die hem juiste inlichtingen kunnen verschaffen en op wie hij in het algemeen steunen kan. De Gouverneur-Generaal heeft reeds vijfentwintig jaar geleden de kolonie verlaten, en werd, althans in de laatste tien jaar door zijn arbeid voor de Maatschappij tot exploitatie der Staatsspoorwegen, verhinderd, aan de studie van koloniale aangelegenheden veel tijd te besteden. De regeeringspersonen, die vóór allen geroepen zijn hem van raad te dienen, kennen meerendeels de economische toestanden van Java en de inlandsche huishouding ook niet, en, een enkele misschien uitgezonderd, verheffen zich de hooggeplaatste ambtenaren niet boven het middelmatige.

Met die drie omstandigheden — met het reusachtige van de taak, met het veelomvattende van de studie, die de hervorming vooraf gaan moet, en met het gebrek aan eminente helpers - houde men in Indië rekening. Hoogst waarschijnlijk wordt dan de verwachting niet beschaamd; en die verwachting mag gunstig zijn. Men mag toch aannemen, dat een man, die als de Heer 's Jacob onafhankelijk is door fortuin en van karakter, en steeds zich als een krachtige persoonlijkheid heeft doen gelden, op 58jarigen leeftijd niet de landvoogdij van Indië aanvaardt, dan met den wil om óók dáár sporen van werkzaamheid na te laten, en volstrekt niet tot die mannen behoort, die als gouverneur-generaal de bescheidenheid zóóver drijven, dat zij zich bij de historie voor een vergeten plaats aanbevelen. Men mag toch, steunend op zijn goeden naam, de overtuiging hebben, dat, bijaldien hij in Indië, maar vooral in Nederland, die medewerking vindt, waarop hij voor zijn bestuurstaak moet kunnen rekenen, en bijaldien hij de kracht, welke hij tot nu toe volgens veler verzekering in zich zelven bezit, behouden blijft, zijn optreden als gouverneur-generaal de dagteekening van een gelukkigen omkeer in de kolonie zal zijn. Medewerking in Nederland zal hem verleend moeten worden, wil men voorkomen dat de Heer 's Jacob de daad van den rechtschapen Loudon herhale. Medewerking in Indië moet hem worden betoond door allen die onder hem dienen, en wat de ingezetenen der kolonie in het algemeen betreft, zal hun liefde voor het land dat zij bewonen, hen niet nopen, dezen gouverneur-generaal met vertrouwen te bejegenen en naar best vermogen te steunen?

De jongste regeling van de krijgsschool voor officieren,

DOOR

P. R. GOUDSCHAAL.

De Krijgsschool dagteekent ten onzent van het jaar 1875. De beweegreden van het Kon. Besluit betreffende hare organisatie luidt als volgt:

> Overwegende, dat de noodzakelijkheid is gebleken, om aan alle officieren, die door aanleg. intellectueele ontwikkeling en kennis daartoe in aanmerking zullen kunnen komen, de gelegenheid te openen zoodanige hoogere wetenschappelijke en practische vorming te verkrijgen, als ten grondslag moet strekken aan het naar behooren bekleeden van de hoogere rangen in het leger of het vervullen van de verschillende dienstbetrekkingen bij den Generalen Staf, de Intendance enz, die tot de hoogere troepenleiding behooren;
>
> Gelet op Onze besluiten. enz.

Voorts bepaalde art. 1 van dat Besluit, dat de stafschool voor dat doeleinde zou worden hervormd, m. a w. *opgeheven.*

In hoofdzaak kwam de inrichting der nieuwe instelling hierop neer: Er waren twee hoofdcursussen: een *volledige* cursus, die *drie* jaren duurde; en een cursus voor de *intendance* van slechts *één* jaar. Eerstgemelde cursus zou worden gevolgd door officieren — *in den regel* luitenants — van de Infanterie, Cavalerie, Artillerie en Genie; laatstgemelde door officieren van alle wapens en dienstvakken zonder voorkeur van rang. De cursus voor de Artillerie werd nog weer gesplitst in twee afdeelingen: een *tactische* en een *technische* afdeeling. De wintermaanden -- November tot Mei — waren bestemd voor het *theoretisch* onderricht; de zomer voor het onderhouden en

uitbreiden der *practische vorming*. Tot dit laatste werden, na afloop van elken wintercursus, de officieren van de verschillende wapens gedurende de zomermaanden gedetacheerd bij een ander wapen dan waartoe zij behoorden; de officieren van den cursus voor Intendance toegevoegd aan de Intendanten, bij voorkeur in legerplaatsen of bij de najaarsmanoeuvres; die der *technische* afdeeling ingedeeld bij de Pontonniers, Mineurs en Sappeurs of bij de Torpedo-compagnie; die der *tactische* afdeeling eindelijk, na afloop van den *derden* wintercursus, onder leiding van den Directeur der Krijgsschool door het doen van een verkenningsreis geoefend in die diensten, welke de officier moet kennen om tot hooger troepenleiding geschikt te zijn. De officieren, die den volledigen cursus geheel hadden doorloopen, keerden naar hunne korpsen terug; een bepaald eindexamen werd niet afgenomen, evenmin als er voor de toekomst stellige toezeggingen werden gedaan met betrekking tot bevordering als anderszins. Alleen omtrent de officieren der Intendance en die der technische en tactische afdeelingen werd na 't einde van den cursus een omstandig rapport aan het Departement van Oorlog gezonden, waarbij met betrekking tot die der tactische afdeeling uitdrukkelijk moest worden vermeld, voor welke dienstbetrekking bijzondere geschiktheid was betoond. Neemt men bij dit alles in aanmerking, dat, om tot de Krijgsschool te worden toegelaten, een vrij moeilijk examen moest worden afgelegd, terwijl aan het verblijf aldaar voor buitengewone onkosten slechts eene jaarlijksche schadeloosstelling van *f* 200 was verbonden, dan blijkt genoeg, dat de instelling, zooals zij hier was geregeld, niet blijvend kon wezen: daargelaten de financieële bezwaren, vooral voor gehuwden, en de weinig uitlokkende kansen van het toelatingsexamen, ontbrak de voornaamste beweegkracht, de prikkel van het eigenbelang.

Reeds binnen het jaar had dan ook een eerste wijziging plaats. Bij aanschrijving van 25 April 1876 stelde de Minister van Oorlog een nieuw programma vast voor het toelatingsexamen. Daarbij kwamen van de toelatingseischen voor een volledigen cursus o. a. te vervallen: de *mechanica* in haar geheel; van de *beschrijvende meetkunst* de drievlakkige hoek, de perspectief en de schaduwen; alsmede de kennis van het *Militair recht*. De eischen daarentegen voor den Intendance-cursus werden eenigszins uitgebreid, meer bepaald met betrekking tot de scheikunde — onder aanbeveling van de aspiranten, om in dit vak, gedurende een jaar b.v., de lessen te volgen aan een inrichting van middelbaar of hooger onderwijs. Overigens werd ook hier het *Militair recht* van het programma geschrapt.

Van meer gewicht voor de toekomst der instelling was de wijziging, ingevolge het Kon. Besluit van 22 October d. a. v., waarbij ook aan officieren van het Indische leger gelegenheid werd gegeven, de lessen der Krijgsschool bij te wonen. Wij komen daarop afzonderlijk terug.

Het volgende jaar gaf een belangrijke uitbreiding aan den cursus voor de Intendance. Bij Kon. Besluit van 31 Maart 1877 werd tot betere voorziening in de behoefte aan een goed gevormde en voorbereide Intendance bij het leger bepaald, dat die cursus voortaan *twee* jaren zou duren, doch zich zou bepalen tot *zes* maanden voor die officieren, welke den volledigen cursus hadden bijgewoond; voorts dat in het vervolg in den regel niemand bij de Militaire Intendance zou geplaatst worden, die niet een dezer beide cursussen met goed gevolg had doorloopen. Diensvolgens werd bij Min. Dispositie o. a. het volgende vastgesteld:

De officieren van *alle* wapens en dienstvakken, mits voldoende aan de vroeger gestelde algemeene voorwaarden, kunnen tot den Intendance-cursus worden toegelaten; — de onder-intendanten der 2de klasse, de kapiteins-kwartiermeester en de officieren, die een volledigen cursus aan de Krijgsschool hebben gevolgd, zonder toelatingsexamen; de overige officieren, nadat zij aan de eischen van het toelatingsexamen zullen hebben voldaan. Tevens werden de toelatingseischen en het programma van onderwijs in dier voege gewijzigd, dat de kennis van de korpsadministratie en dienstvoorschriften, alsmede van de scheikunde niet meer voor toelating zou worden gevorderd, maar daarentegen deze vakken in het programma van onderwijs zouden worden opgenomen. Eindelijk werd nog bepaald, dat te rekenen van 1 November 1879 de onderintendanten der 2de klasse alleen dàn voor benoeming tot 1ste klasse in aanmerking zouden komen, als zij den cursus voor de Intendance met goed gevolg hadden doorloopen. De strekking van al deze bepalingen zal later, ter gelegener plaatse, worden nagegaan.

Kort daarna, 30 Mei 1877, kwam de nieuwe wet op het onderwijs bij de Kon. Mil. Academie tot stand. Art. 11 dier wet luidde als volgt:

Er is een krijgsschool, bestemd tot voortzetting der studiën van officieren, van de Mil. Academie, de regimentscursussen en andere opleidingsscholen afkomstig. De inrichting dier school wordt geregeld bij algemeenen maatregel van inwendig bestuur, met dien verstande dat de bijwoning van den daar te houden cursus verplichtend is voor de luitenants der Artillerie en Genie van het leger hier te lande, die hunne opleiding aan de Academie voortaan zullen ontvangen.

Door deze wetsbepaling kreeg de Krijgsschool een gansch ander karakter. Tot nu toe was zij uitsluitend geweest een inrichting van hooger onderwijs, een soort van *vrije universiteit;* voortaan zou zij tevens moeten worden beschouwd als een inrichting voor meer uitgebreid middelbaar onderwijs, als een andere applicatieschool, zooals die bij de Academie-wet van '69 was in 't leven geroepen.

Diensvolgens verscheen den 14den Maart 1878 een Koninklijk Besluit, waarbij de inrichting der Krijgsschool opnieuw werd geregeld. De beweegreden van het besluit der eerste oprichting kwam daarin niet voor, maar dat de Minister de Roo, van wien de voordracht was uitgegaan, op het punt van „hoogere troepenleiding" homogeen was met den Minister Enderlein, blijkt genoeg uit den verderen inhoud, dien we thans van naderbij willen beschouwen.

De nieuwe Krijgsschool werd gesplitst in *twee* afdeelingen: de *eerste* afdeeling, nauw verwant met de vroegere Applicatieschool, was voornamelijk bestemd voor de luitenants der Artillerie en Genie, zoodra zij hun 2de dienstjaar als officier zouden zijn ingetreden; de *tweede* voor alle andere officieren, die de lessen der Krijgsschool zouden bijwonen. De eerste afdeeling zou gevestigd zijn te Breda; de tweede te 's-Gravenhage. De cursus voor de officieren der eerste afdeeling zou in den regel *een* jaar duren; die der tweede afdeeling *twee* jaren. Om tot de tweede afdeeling te worden toegelaten, moest vooraf, behoudens andere voorwaarden en eischen, een examen worden afgelegd, wa natuurlijk voor de officieren 'er eerste afdeeling niet werd vereischt. Daarentegen waren de laatsten verplicht een eindexamen af te leggen, terwijl dit met betrekking tot de eersten aan eigen goedvinden werd overgelaten. De lessen in de eerste afdeeling beoogden enkel voortzetting van 't vroeger genoten onderwijs; die in de tweede afdeeling daarentegen droegen in alle opzichten het karakter van vrije studie: de officieren dezer afdeeling konden namelijk naar verkiezing een cursus volgen voor algemeene krijgskundige studiën, voor studiën uitsluitend vereischt van officieren der Artillerie en Genie, voor bekwaming tot den Intendancedienst, ja, zelfs een cursus bijwonen in enkele vakken. Wanneer de officieren der eerste afdeeling *niet* voldeden aan het examen in de vakken, waarin zij onderwijs hadden genoten, dan werden zij beschouwd de vereischte kunde voor bevordering te missen; hun werd alsdan vergund, door den cursus een tweede en, zoo noodig, een derde maal te volgen, zich alsnog die kunde eigen te maken. De officieren der tweede afdeeling daarentegen, die vrijwillig het eindexamen in de vakken van het genoten onderwijs aflegden en slaagden, ontvingen van wege den Minister van Oorlog een *bre-*

vet, dat bijzondere aanspraken waarborgde: te rekenen van 1 October 1881 zouden namelijk, behoudens de verder noodige eischen, *voor een plaatsing bij den Generalen Staf, bij de Intendance of in speciale betrekkingen, waarvoor meer dan gewone kunde wordt gevorderd, in de eerste plaats die kapiteins en luitenants in aanmerking komen, die in 't bezit waren van het bedoelde brevet.*

Uit alles blijkt, dat naast de nieuw opgerichte Krijgsschool de oude instelling, ofschoon in eenigszins gewijzigden vorm, was blijven bestaan; dat er van nu af feitelijk *twee* krijgsscholen bestonden: de eene, zooals gezegd, een inrichting van *meer uitgebreid middelbaar,* de andere van *hooger militair onderwijs.* Beide instellingen hadden weinig meer met elkander gemeen, dan den naam; een omstandigheid, die voor een juiste beschouwing van de jongste regeling wèl in 't oog moet worden gehouden.

Van den verderen inhoud van voormeld Besluit en de tot uitvoering daarvan genomen beschikking van den Minister van Oorlog d.d. 18 Mei '78, verdient nog het volgende de bijzondere aandacht.

Wat het te geven onderwijs betreft, werd bepaald, dat de cursus der eerste afdeeling in de vakken, die ook aan de Militaire Academie werden onderwezen, geheel zou aansluiten bij het daar gegeven onderwijs. Van andere aansluiting bij die instelling werd in het Besluit niet gewaagd: een hoofd- of opperofficier met den titel van *Inspecteur van het Militair Onderwijs* zou belast zijn met het toezicht ook op de Krijgsschool, terwijl het onderwijs zou worden gegeven door officieren en burgerleeraren, daartoe door den Minister van Oorlog aan te wijzen. Zooals wij zullen zien, bleek later ten deze een andere regeling noodig.

Met betrekking tot het eindexamen der tweede afdeeling treft het de aandacht dat, ter verkrijging van een *brevet,* daaraan ook kon worden deelgenomen door officieren, die de lessen aan de Krijgsschool *niet* hadden gevolgd. Deze bepaling was hierom van gewicht, wijl bij het beperkt aantal plaatsen in de tweede afdeeling — hoogstens 20, waarvan 10 voor de infanterie en de overige 10 voor alle andere wapens en diensttakken te zamen — allicht de bedenking moest rijzen, dat aan een groot getal officieren de gelegenheid was afgesneden om de geëischte waarborgen te leveren voor geschiktheid tot den hoofdofficiersrang. Werden die waarborgen niet meer gezocht door middel van de Krijgsschool, dan werd de gemelde gunstige bepaling overtollig. Dat deze bij de jongste regeling, tegelijk met het uitreiken van het brevet, is vervallen, krijgt daardoor een bijzondere beteekenis.

Een derde punt, dat we moeten aanstippen, is de handhaving

van het beginsel, om ook kapiteins en luitenants van de legers in Oost- en West-Indië tot de Krijgsschool toe te laten, en waaromtrent nog datzelfde jaar, bij Kon. Besluit van 16 Aug., een nadere regeling werd vastgesteld. Onder de bepalingen van dat besluit, die, met het oog op de latere regeling, van belang zijn te weten, noemen we vooreerst die, waarbij jaarlijks niet meer dan *zes* officieren van het Indische leger tot de tweede afdeeling der Krijgsschool zouden worden toegelaten; voorts de beschikking, waarbij aan de gehuwde officieren, die een of meer kinderen ten hunnen laste hadden, tijdens hun verblijf aan de Krijgsschool een jaarlijksche toelage van 1000 gl. werd toegekend, — een bepaling, die we later niet meer zullen ontmoeten; eindelijk de bepaling, waarbij aan de Indische officieren, die in 't bezit zouden zijn van een brevet, van af den dag hunner inscheping naar Indië tot op het tijdstip hunner benoeming tot den hoofdofficiersrang een maandelijksche toelage van 50 gl. toegekend werd. Ook deze bepaling werd later buiten werking gesteld.

Omtrent de exameneischen en de programma's van onderwijs, vastgesteld bij Min. Disp. van 18 Mei '78, zij nog ter loops aangeduid dat, door de splitsing der tweede afdeeling in de drie vroeger vermelde cursussen, de afstand tusschen de eerste en de tweede afdeeling nòg grooter werd, wat niet weinig moet hebben bijgedragen om, bij de bekende quaestie in de Tweede Kamer, het denkbeeld als zou er slechts *één* Krijgsschool bestaan, onaannemelijk te maken. Vooral in dit opzicht was er van de oorspronkelijke instelling te veel overgenomen en op ééne afdeeling overgebracht. Wij zullen straks gelegenheid hebben te wijzen op een meer eenvoudige regeling, waarbij die fout is vermeden.

Hiermede meenen wij de kennisneming van de jongste Kon. Besluiten betreffende de Krijgsschool, genoegzaam te hebben voorbereid.

Het hoofdbeginsel der nieuwe regeling vinden wij uitgedrukt in de beweegreden van het besluit van 9 Juni j. l.:

> *In aanmerking nemende*, zoo lezen wij daar, *dat het wenschelijk is aan de Krijgsschool een meer algemeene strekking te geven, waarbij vooral het streven naar het verkrijgen van meer kennis op den voorgrond treedt en ontwikkeling in verschillende richtingen mogelijk is;*
> *Overwegende*, enz.

Geheel in overeenstemming dus met art. 11 der Academie-wet van '77, wordt hier als doel van de instelling aangewezen, verhooging van het wetenschappelijk en intellectueel gehalte van het officierskorps

in 't algemeen; van vorming voor speciale betrekkingen of voor hoogere troepenleiding is daarbij geen sprake. In art. 1 van het besluit wordt dan ook de bestemming van de Krijgsschool omschreven, als dienende tot voortzetting der studiën van officieren, van de Kon. Mil. Academie en de onderscheidene cursussen afkomstig; en wel, volgens art. 2, met dien verstande, dat de *eerste* afdeeling *uitsluitend* bestemd is voor de luitenants, bedoeld bij art. 11 der bovengenoemde wet, terwijl de *tweede* afdeeling moet dienen om aan officieren *gelegenheid* te geven zich meer algemeen te ontwikkelen.

Van den Intendance-cursus wordt, in tegenstelling met vroeger, bij dit besluit geen melding gemaakt. Als een geheel op zich zelf staande instelling is deze bij een later afzonderlijk besluit geregeld: op gelijke wijze als de vroegere hoofdcursus te Kampen stond naast het Instructie-Bataillon, waaraan hij zijn oorsprong en voortbestaan dankte, staat de Intendance-cursus naast de Krijgsschool, zonder daarvan deel uit te maken. De afstand, die, blijkens art. 3, ook bij de nieuwe regeling de beide afdeelingen scheidt — vestiging te Breda en 's-Gravenhage — wordt daardoor aanmerkelijk kleiner; en neemt men daarbij in aanmerking het wegvallen van de vroegere hoofdstrekking — hoogere vorming voor bijzondere doeleinden — dan denkt men bij de lezing van het volgende artikel nog slechts aan eene enkele ondeelbare instelling. In dat artikel wordt bepaald, dat de inwendige regeling van de Krijgsschool geschiedt bij een door den Minister van Oorlog vast te stellen reglement.

Werd bij de Academie-wet van '77 het bijwonen van den cursus aan de Krijgsschool verplichtend gesteld voor de luitenants der Artillerie en Genie hier te lande, krachtens art. 5, in verband met een later Kon. Besluit, strekt die verplichting zich ook uit tot de officieren van die categorie, bestemd voor het leger in Oost-Indië. Voldoen dezen niet aan 't examen, dat bij het einde van den cursus der eerste afdeeling wordt afgenomen of wel aan een examen in Indië met overeenkomstige eischen, dan worden zij niet geschikt geacht, om voor bevordering in aanmerking te komen; — dezelfde bepaling dus, die wij bij de regeling van '78 aantroffen. Alleen bestaat er dit onderscheid dat toen, bij niet-slagen, de cursus tot driemalen toe mocht worden gevolgd, terwijl dit thans slechts tweemaal mag geschieden.

De artt. 6—12 hebben uitsluitend betrekking op de eerste afdeeling. Zij stemmen bijna geheel met de vroegere bepalingen overeen: de vakken van onderwijs zijn nagenoeg dezelfde; het onderwijs zelf sluit aan bij dat van de Kon. Mil. Academie; de cursus duurt één jaar en begint voor bedoelde officieren bij de intrede van het 2de

dienstjaar; een goed afgelegd eindexamen, dat in 't openbaar wordt afgenomen, is een voorwaarde van bevordering tot 1ste luitenant. Art. 12 echter levert met het vroeger bepaalde een belangrijk verschil op: *het stelt de eerste afdeeling onder het bestuur van den Gouverneur der Kon. Mil. Academie.* Terwijl bij de oorspronkelijke, enkelvoudige krijgsschool het oppertoezicht was opgedragen aan den Chef van den Generalen Staf, en een Hoofdofficier van dien Staf als *Directeur* belast was met de leiding, werd bij de regeling van 1878 van een directeur niet gewaagd: de tweevoudige instelling stond van toen af alleen onder het toezicht van den Inspecteur van het Militair onderwijs. Krachtens de jongste regeling daarentegen blijft niet alleen laatstgemeld toezicht bestaan, en staat weer een hoofdofficier als directeur aan 't hoofd van de tweede afdeeling, maar wordt bovendien de eerste afdeeling onder de bevelen gesteld van den Kommandant der inrichting, waarvan zij — ingevolge de blijkbare bedoeling der wet van '77 — een onderdeel uitmaakt. Zoodanige regeling verdient o. i. verre de voorkeur boven de vorige: ondanks scherpere afscheiding, bestaat er beter verband. De bepaling, mede vervat in art. 12, *dat het onderwijs bij de eerste afdeeling gegeven wordt door de hoofden van onderwijs en verdere leeraren der Academie*, draagt daartoe het hare bij.

De volgende 11 artikelen betreffen alleen de tweede afdeeling. Welk een vereenvoudiging de inrichting dezer afdeeling ondergaan heeft, blijkt het best, als men het aantal leervakken vergelijkt met dat bij de voorlaatste regeling. Toen waren er, ten behoeve van de verschillende categoriën, niet minder dan 25 vakken van onderwijs; thans zijn er slechts 8 à 10, te weten: *geodesie*, *artilleriewetenschap*, *versterkingskunst*, *tactiek*, *strategie en krijgsgeschiedenis* met toepassing op Nederlandsche toestanden, *de leer van troepenaanvoering en legerverpleging*, *de oorlogspolitiek en oorlogsgebruiken*, *militaire aardrijkskunde en statistiek*. Het bijwonen van het onderwijs in deze vakken is verplichtend. Overigens kan het aantal vakken uitgebreid worden met zoodanige die een meer algemeene ontwikkeling beoogen; terwijl, bij wijze van uitzondering, vergunning verleend wordt, om slechts enkele lessen te volgen. De cursus in de tweede afdeeling duurt *twee* jaren; een eindexamen wordt er niet afgelegd, doch aan 't einde van den cursus wordt betreffende de officieren, die de lessen volgden, een uitvoerig verslag ingediend, opgemaakt door een commissie, bestaande uit den directeur en minstens vier leeraren der Krijgsschool. Van bijzondere uitzichten of bepaalde onderscheidingen bij eventueel gunstige beoordeeling wordt niet gesproken. Het lijdt echter geen twijfel, of daarmede zal te zijner tijd rekening

worden gehouden, en ook zonder dergelijke bindende en dikwijls schadelijk werkende bepalingen, zal gaandeweg de overtuiging zich vestigen, dat aan het bezoeken van de Krijgsschool nog andere voordeelen verbonden zijn, dan het bewustzijn, ten algemeenen nutte ijverig werkzaam te zijn geweest.

't Is hier de geschikte plaats, om eenige oogenblikken stil te staan bij den inhoud van art. 17. Dit artikel bepaalt, dat alléén *luitenants* tot de tweede afdeeling der Krijgsschool kunnen worden toegelaten.

Bij de oorspronkelijke regeling werden, zooals we gezien hebben, *in den regel* luitenants ter detacheering bestemd, maar ook voor *kapiteins* bleef toch de gelegenheid tot plaatsing open. Bij de regeling van '78 werden daartoe zelfs in de eerste plaats aangewezen de kapiteins der verschillende wapens, de onder-intendanten der 2de klasse en de kapiteins-kwartiermeester. Welke reden mag er bestaan hebben, om voortaan, zoowel bij den gewonen cursus, als bij dien der Intendance de kapiteins van het leger h. t. l. geheel buiten te sluiten, en alleen voor die van het Indische leger de gelegenheid tot plaatsing open te laten? Is het om de instelling meer in overeenstemming te brengen met de bedoeling der wet, waar deze als bestemming van de Krijgsschool alleen wijst op het doen *voortzetten* van vroegere studiën, en wordt de tijd, noodig voor het bereiken van den kapiteinsrang, te lang geacht, om dan nog te denken aan voortgezet onderwijs? Of heeft de ervaring moeilijkheden opgeleverd en hebben bijzondere redenen van de toelating van kapiteins doen afzien? Misschien werkten beiderlei overwegingen samen. Maar dan doet zich toch de vraag voor, of — afgezien van de bezwaren tegen het bijwonen als kapitein van den volledigen cursus of wel van den Intendance-cursus — de uitzondering betreffende het volgen van *enkele* lessen niet geldend of, beter nog misschien, *uitsluitend* geldend zou kunnen worden verklaard voor de kapiteins der verschillende wapens en dienstvakken. Hoogst nuttig zouden wij het achten, wanneer ook langs dien weg kennis in 't leger verspreid werd: b. v. door tactische oefeningen op de kaart met het oog op de landsverdediging, door studiën op de terreinen en forten in de Nieuwe Hollandsche waterlinie, e. m. d. Een groot aantal kapiteins zou op die wijze de hun ontbrekende onmisbare kennis kunnen aanvullen en minder gevaar loopen te eeniger tijd te moeten steunen op aanwijzingen van een jongere in rang, op de voorlichting van een ex-leerling der Krijgsschool. Welke belangen daarmeê gemoeid kunnen zijn, behoeft wel geen nadere aanwijzing.

In verband met vorenstaande opmerking zij nog gewezen op de wenschelijkheid, om, zoo eenigszins mogelijk, rekening te houden

met de belangen van de onbemiddelde officieren. Bij de eerste oprichting was aan het verblijf bij de Krijgsschool een jaarlijksche schadeloosstelling verbonden, terwijl later aan Indische officieren, die wettige kinderen ten hunnen laste hadden, tijdens hun verblijf aan de Krijgsschool eene aanzienlijke toelage toegekend werd. In het jongste besluit evenwel wordt van geenerlei vergoeding of schadeloosstelling melding gemaakt.

Men geve aan alle officieren, die de lessen der tweede afdeeling volgen, voor buitengewone onkosten, een jaarlijksche toelage van b. v. 400 gl.; de gehuwde officieren zullen zich dan niet meer door financiëele redenen laten weerhouden, om naar een plaatsing te dingen; en naarmate dientengevolge de mededinging grooter wordt, zullen de daarvoor benoodigde gelden beter besteed zijn. Men zal die dan kunnen beschouwen als een belooning voor zoodanige officieren, die zich door kennis en ontwikkeling boven anderen onderscheiden, die door studie en ijverige plichtsbetrachting het meest voor de toekomst beloven. Bij den tegenwoordigen stand der luitenantstraktementen zal zoodanige tijdelijke lotsverbetering bovendien voor velen zelfs een machtige prikkel zijn, om zich de kundigheden eigen te maken, voor plaatsing op de Krijgsschool vereischt, en op die wijze zal de som van 8000 gl., bij schatting jaarlijks daartoe benoodigd, duizendvoudige rente afwerpen.

Van de overige artikelen vereischt hier alleen nog vermelding dat, waarbij bepaald wordt, dat aan de leeraren der tweede afdeeling het geven van onderwijs aan den Intendance-cursus kan worden opgedragen. Neemt men in aanmerking, dat de leervakken van dien cursus òf in 't geheel niet op den gewonen cursus onderwezen worden, òf met het oog op het doel eene speciale behandeling vorderen, dan blijkt de wenschelijkheid, om, zoo immer mogelijk, vaste leeraren uitsluitend met dat onderwijs te belasten en alzoo voor dien cursus de reeds gedeeltelijk verkregen afscheiding van de Krijgsschool volkomen te bewerkstelligen.

Tegelijk met het Besluit, houdende de voren omschreven regeling der Krijgsschool, verscheen een Min. Dispositie van 20 Sept. jl., waarbij de eischen van toelating tot de tweede afdeeling werden vastgesteld. Zij komen in hoofdzaak overeen met die van de vroegere tweede afdeeling: iets meer uitgebreid, zonder echter noemenswaard moeilijker te zijn. De driehoeksmeting, beschrijvende en analytische meetkunst, alsmede de natuurkunde kwamen o. a. op het vorige examen-programma niet voor, doch 't zijn hier slechts de beginselen, die daarvan worden gevraagd. Ook overigens zullen de eischen niemand weerhouden, om zich aan de examenkansen te onderwerpen:

één jaar van ernstige voorbereiding is voor het meerendeel onzer jonge officieren voldoende.

Als grondslag voor verdere studie schijnen ons de toelatingseischen doeltreffend gekozen; in verschillende opzichten blijkt van een streven naar 't bevorderen van wezenlijk nuttige kennis. Zoo wordt, om een voorbeeld te noemen, bij de vermelding der genoemde wiskundige vakken uitdrukkelijk gezegd, dat de daarvan gevorderde kennis „bij de *driehoeksmeting* moet dienen tot toepassing op vraagstukken uit de werkdadige meetkunst; bij de *beschrijvende meetkunst* tot toepassing van de leer der projectiën op het in teekening brengen van veldwerken; bij de *analytische meetkunst* tot toepassing van de leer der coördinaten op graphische voorstellingen."

Met betrekking tot de vereischte taalkennis moeten we terugkomen op een reeds vroeger gemaakte opmerking. Van de Hoogduitsche taal wordt ook nu weer evenmin het lezen van Duitsch schrift als het schrijven met de bijna nog algemeen gebruikelijke Duitsche letter gevraagd. Toch zijn er tal van officieren, die, meenende het Duitsch voldoende te kennen, niet in staat zouden wezen op de voorposten tegenover den vijand een Duitsch rapport te lezen, of — wat ook voorkomen kan, noodig te zijn — zoodanig stuk op te stellen als van een Duitsche zijde afkomstig.

Bij dezelfde beschikking wordt voorts bepaald, dat jaarlijks in de maand Juni of Juli, ten overstaan van een telkens daartoe te benoemen commissie, te 's-Hage het toelatingsexamen zal worden afgenomen. Daarbij wordt even als vroeger er op gewezen, dat de toelating tot dat examen als een bijzondere gunst moet worden beschouwd, een gunst, die de aspirant zich door zijn gedrag en dienstijver moet hebben waardig gemaakt. Zeer zeker is dit de juiste opvatting, maar zal die gestelde voorwaarde doel treffen, dan is noodig dat een plaatsing bij de tweede afdeeling der Krijgsschool zoo begeerlijk mogelijk worde gemaakt en vóór alles elke belemmering van financiëelen aard worde weggeruimd. Alleen dáárdoor zal de gewenschte mededinging ontstaan, terwijl men anders gevaar loopt plaatsen te moeten toewijzen aan aspiranten, wien het voornamelijk hierom te doen is, een minder aangenaam garnizoen tijdelijk te verwisselen tegen het aanlokkelijke verblijf in de residentie.

Gaan wij thans na, op welke voorwaarden de Indische officieren tot de Krijgsschool worden toegelaten.

De twee daarop betrekking hebbende besluiten dagteekenen reeds van 5 December 1879, doch hebben door de nieuwe regeling geen verandering ondergaan.

Het eerste besluit, No. 27, bepaalt in art. 1, dat alle aan de Kon.

Mil. Academie opgeleide 2de luitenants der Artillerie en Genie van het leger in Nederlandsch-Indië, na ult$_o$. December 1879 als zoodanig benoemd, onmiddellijk na hun benoeming gedetacheerd worden bij het Nederlandsche leger, ter bijwoning van den eerstvolgenden cursus in de eerste afdeeling der Krijgsschool. Zij leggen bij het eind van dien cursus een examen af in de vakken, waarin zij aldaar onderwijs hebben genoten. Voldoen zij aan dat examen niet, dan mogen zij nog eenmaal den cursus volgen, om daarna opnieuw eindexamen af te leggen. Voorts is even als vroeger bepaald, dat bedoelde luitenants geacht worden de ter bevordering tot 1ste luitenant vereischte kunde te missen, zoolang door hen niet is voldaan, hetzij aan de eischen van het examen in art. 1 genoemd, dan wel aan die van een examen in Nederlandsch Indië af te nemen, naar daarvoor door den Gouverneur-Generaal vast te stellen regelen.

Volgens de wet op de Kon. Mil. Academie van 30 Mei '77 wordt het bijwonen van den cursus der eerste afdeeling alleen verplichtend gesteld voor de luitenants der Artillerie en Genie van het leger *hier te lande*, terwijl daarbij van een eindexamen geen melding, veel minder een voorwaarde van bevordering gemaakt wordt. Onzes inziens is daarom bovenstaande bepaling niet zuiver wettelijk; — in 't algemeen niet tegenover de kadets, die op het oogenblik van de uitvaardiging van het Besluit het wapen der Artillerie of Genie als hun bestemming hadden gekozen; in 't bijzonder niet tegenover de kadetten dier wapens voor het O. I. leger. Wanneer eenmaal bij de wet is bepaald, dat die bestemming na een vierjarig verblijf aan de Academie kan bereikt zijn — en art. 10 is op dat punt zeer duidelijk — dan behoort de Staat die toezegging gestand te doen, zoodra aan de daaraan verbondene voorwaarden voldaan is: het afleggen namelijk van een goed eindexamen, bij goed gedrag en lichamelijke geschiktheid. Naar onze opvatting moest daarom de nieuw benoemde luitenant van de Artillerie of Genie O. I. dadelijk zijn bestemming kunnen volgen, om daarna, evenals zijn tijdgenooten van het leger hier te lande, overeenkomstig den gewonen gang van zaken, volgens de ranglijst in de termen te vallen voor bevordering tot 1ste luitenant en kapitein.

Men werpt ons tegen, dat de hier besproken maatregel niet op zich zelf staat, maar moet worden beschouwd als een uitvloeisel van vroegere toestanden. Dit is volkomen waar.

Reeds bij de wet van '69 was de exceptioneele toestand der kadets van de Artillerie en Genie in het leven geroepen. Zelfs was daarin de bepaling opgenomen, dat eerst na het met goed gevolg doorloopen van den cursus aan de Applicatieschool, en naar gelang

van de gebleken kunde bij het daartoe af te leggen eindexamen de volgorde in de ranglijst van officieren zou worden bepaald. Hoewel dus de benoeming tot 2de luitenant reeds plaats had na een tweejarig verblijf aan de Academie, wilde de wetgever den cursus aan de Applicatieschool voor bedoelde kadetten beschouwd zien als deel uitmakend van de academische opleiding. De aspirant-officier voor de Artillerie of Genie wist in zoover vooruit dat die opleiding niet *twee*, maar minstens *drie* jaren duurde; en daar nu de wetgever van '77, ondanks de verlenging van den academiecursus tot *vier* jaren, in de Krijgsschool een geheel gelijksoortige instelling aan de Academie verbond en daaromtrent ook overeenkomstige bepalingen vaststelde als voor de vroegere Applicatieschool, mag men besluiten, dat daarmede ook hetzelfde doel werd beoogd. De detacheering aan de Krijgsschool van bedoelde luitenants van het O. I. leger onmiddellijk na hun benoeming lag dus voor de hand. Daar voorts Art. 5 van de wet van 28 Aug. 51 aan de bevordering bij ancienniteit de uitdrukkelijke voorwaarde van vereischte kunde en bekwaamheid verbindt, moest het legerbestuur wel als vanzelf er toe gebracht worden, de daartoe noodige waarborgen te zoeken langs den boven aangeduiden weg: examen bij de eerste afdeeling der Krijgsschool of wel bij het leger in Indië met overeenkomstige eischen.

Dit alles ontneemt echter niets aan ons wettelijk bezwaar: in elk geval zullen bij de aanstaande herziening van de wet op de Kon. Mil. Academie meer stellige voorschriften ten deze gewenscht zijn. Maar er is meer. De regeling, zooals zij thans bestaat, mist zoowel het karakter van stabiliteit als van eenheid. Wij stellen op den voorgrond, dat ouders, die voor hun zoons een bestemming zoeken, zekerheid willen hebben, dat de toekomst van dezen na zekeren termijn voldoende waarborgen oplevert; dat de aspiranten zelven, zoodra zij hun bestemming bereikt hebben, bij gelijkheid van aanspraken gelijkheid van rechten verlangen. Nu is voor de kadets hier te lande bepaald, dat de cursus in vier jaren afloopt; dat, bij goed gedrag en ijverige studie, zij daarna benoemd worden tot officier. Wel is waar moet dan door de luitenants der Artillerie en Genie, na één jaar dienst als zoodanig, nog een cursus aan de Krijgsschool worden doorloopen, doch hunne bevordering blijft genoegzaam verzekerd: nòch de wet, nòch het jongste Besluit stelt daaromtrent eenige beperkende voorwaarde. De kadetten dier wapens, voor Indië bestemd, daarentegen doorloopen feitelijk een *vijf*jarigen cursus, willen zij aanspraken op bevordering doen gelden; meer nog: ingeval zij een eerste en een tweede maal bij de Krijgsschool niet slagen, moeten zij in Indië hun studiën voortzetten en zich opnieuw aan een

examen onderwerpen. De gevolgen van zoodanige regeling kunnen niet uitblijven: bij de niet voldoend verzekerde toekomst minder aspiranten voor de wapens der Artillerie en Genie O. I., en onder de jongere officieren een aantal ontevredenen en „meeloopers," die onnoemelijk veel kwaad in de gelederen stichten.

De vraag, òf en in hoever hier een *vijfde* studiejaar met de daaraan verbondene voorwaarden, noodig moet worden geacht, verdient daarom wel zeer ernstige overweging. Ons schijnt het toe, dat zij ontkennend moet worden beantwoord: de hoofdreden, die in den tegenwoordigen tijd aan Europeesche officieren hoogere eischen dóet stellen, geldt voor Indië niet.

Anders is het met de toelating tot de *tweede* afdeeling. Het zou voorzeker door velen zeer gewaardeerd worden, als het getal plaatsen, dat daarbij voor de Indische officieren is opengesteld, eenigszins uitgebreid werd. Bij de vroegere regeling bedroeg dat getal jaarlijks *zes;* thans is bepaald, dat niet meer dan *twaalf* officieren van het Indische leger gelijktijdig den tweejarigen cursus mogen volgen, wat vrij wel op hetzelfde neerkomt. Voor den cursus, aangevangen op 1 October jl., werden dan ook slechts *zes* plaatsen opengesteld. Tot nu toe is er wel is waar nog weinig van de gelegenheid tot plaatsing gebruik gemaakt, maar wij twijfelen niet, of de mededinging zal toenemen, niet alleen door de nieuwe richting, die aan het onderwijs der tweede afdeeling is gegeven, maar vooral daar eerlang het Indische legerbestuur kan doen blijken, dat het de meerdere kunde van voormalige leerlingen der Krijgsschool naar waarde weet te schatten. In ieder geval zal in dien zin naar uitbreiding moeten worden gestreefd: 't is een van de middelen, om het zoo terecht aangeprezen nauwer verband tusschen het Indische en het Nederlandsche leger te bevorderen.

De geldelijke voorwaarden zijn voor den Indischen officier op onbekrompen wijze geregeld; zoodat niemand, gehuwd of ongehuwd, zich om financiëele redenen van een detacheering bij de Krijgsschool zal laten weêrhouden. Heeft een officier aan het in Indië af te nemen toelatingsexamen voldaan, dan wordt hem en zijn gezin van gouvernementswege overtocht verleend naar Nederland en terug; hij geniet gedurende dien tijd het Indische activiteitstractement; ontvangt bij aankomst een gratificatie van 600 gl. en voorts een jaarlijksch traktement van 3000 gl. als kapitein en van 2300 gl. als luitenant. 't Is misschien niet overbodig hierbij te voegen, dat hij zijn Indische uniform blijft dragen.

Terloops zij opgemerkt, dat de pas benoemde Indische officieren der eerste afdeeling tijdens hun verblijf aan de Krijgsschool slechts

het *Nederlandsche* traktement genieten; deze bepaling zal wel geen bedenking ontmoeten.

Met betrekking tot de toelating bij de tweede afdeeling verdient nog vermelding, dat, bij het onvervuld blijven van gewone plaatsen, die Indische officieren, welke ingevolge het Besluit van 18 Aug. '71 bij het Nederlandsche leger gedetacheerd of wel in Nederland met verlof zijn, aan de lessen dier afdeeling kunnen deelnemen; — mits namelijk door hen worde voldaan aan het Nederlandsche admissie-examen volgens een voor zooveel noodig *met het oog op de belangen van den Indischen dienst* gewijzigd programma. Men mag aannemen, dat met de laatste zinsnede geenszins een verzwaring der eischen bedoeld is. Voor met verlof zijnde officieren althans schijnt eerder het tegendeel gewenscht.

Wat nu het onderwijs betreft, dat de Indische officieren aan de Krijgsschool genieten, daaromtrent behelst alleen het Besluit N°. 28 eenige aanwijzing. Art. 1 van dat Besluit bepaalt, dat het onderwijs in de Oostersche talen, het Mahomedaansch recht en de land- en volkenkunde van Ned. Indië ten behoeve van de Indische officieren bij de tweede afdeeling kan worden toevertrouwd aan hoogleeraren bij de instelling van onderwijs in de Indische taal-, land- en volkenkunde te Delft.

Blijkens het jongst verschenen Koloniaal Verslag wordt thans door een drietal hoogleeraren onderwijs in die vakken gegeven. Tevens wordt in dat verslag meegedeeld, dat, buiten de officieren, dingende naar de *zes* opengestelde plaatsen, het Nederlandsche admissie-examen gedaan is door een Indisch officier, bij het Nederlandsche leger gedetacheerd, terwijl bovendien aan een met verlof zijnd officier, zonder admissie-examen, vergund is het onderwijs in de Oostersche talen bij te wonen. Moge het goede voorbeeld, door den laatste gegeven door velen worden gevolgd! Wellicht zal dat aanleiding geven, dat ten behoeve van het onderwijs voor Indische officieren de Krijgsschool zoodanige uitbreiding erlangt, dat ook voor de militaire vakken afzonderlijke onderwijzers, bij voorkeur Indische officieren, worden aangesteld. Is dat bij de officiersopleiding de weg, om deugdelijke Indische officieren te kweeken, hier is het een middel, om de vechtwijze op Indischen bodem tegenover een inlandschen vijand te verheffen tot een zelfstandig onderdeel der militaire wetenschap.

Voor verdere bijzonderheden betreffende de regeling moeten we verwijzen naar de verschillende besluiten daaromtrent vastgesteld: behalve de reeds vermelde, het gouvernementsbesluit van 11 Februari 1880 en dat van 28 April d. a. v. (Ind. Staatsblad Nos. 40 en 89).

Volledigheidshalve thans nog een kort woord over den cursus voor Intendance, geregeld bij Kon. Besluit van 7 Sept. jl.

Zooals we vroeger gezien hebben, was een van de hoofdmotieven voor het oprichten van een Krijgsschool de behoefte aan betere voorziening in de legerverpleging, zoowel in tijd van vrede als in geval van oorlog. Eenerzijds deed zich, naast den steeds sterkeren aandrang tot lotsverbetering van den soldaat, de eisch gelden van een zoo zuinig mogelijk legerbeheer; van den anderen kant had de ervaring van den Fransch-Duitschen oorlog doen zien, welk een machtige factor de dienst der Intendance bij het krijgvoeren is. Aan den toenmaligen Minister van Oorlog Enderlein komt de eer toe, dit het eerst in al zijn omvang te hebben overzien, en door opneming in de Krijgsschool van een afzonderlijken cursus voor Intendance blijvend de aandacht op dezen gewichtigen tak van dienst te hebben gevestigd. Brengen wij het vroeger daaromtrent gezegde kortelijk in herinnering. Aanvankelijk duurde de Intendance-cursus één jaar, ook voor zoodanige officieren, die, te voren behalve ter voldoening aan de betrekkelijk lage toelatingseischen, nooit eenige studie van statistiek, van magazijn-, ambulance- of voerwezen, van legerverpleging en administratie hadden gemaakt. Al spoedig bleek evenwel de noodzakelijkheid — en vooral na de uitbreiding, die inmiddels de dienst der Intendance ondergaan had, was dit te voorzien — om den gestelden tijd van voorbereiding te verlengen. Zóóveel leerstof, als hier voorgezet werd, kon onmogelijk in één jaar tijds worden verwerkt. Nog vóór het totstandkomen van de nieuwe Academiewet, — afgescheiden dus van de daaruit voortvloeiende nieuwe regeling der Krijgsschool — verscheen diensvolgens het Kon. Besluit van 31 Maart '77, waarbij de cursus voor Intendance op *twee* jaren gesteld werd; met dien verstande, dat de officieren die een volledigen driejarigen cursus hadden bijgewoond, konden volstaan met een cursus van zes maanden. Tevens werd bepaald, dat voortaan in den regel niemand bij de Militaire Intendance zou worden geplaatst, zonder een van die beide cursussen met goed gevolg te hebben doorloopen; terwijl meer bepaald voor de onderintendanten 2de klasse het bijwonen van den Intendance-cursus tot een voorwaarde van bevordering werd gemaakt. Daarbij werd, ingevolge de aan het Besluit toegevoegde Min. Disp., aan laatstbedoelde officieren, evenals aan de kapiteins-kwartiermeester, vrijstelling verleend van het admissie-examen.

Bij de splitsing van de Krijgsschool in twee afdeelingen werd de cursus voor Intendance tot een onderdeel van het onderwijs in de tweede afdeeling gemaakt. De bepalingen omtrent vrijstelling van het

admissie-examen voor de even genoemde officieren, alsmede die betreffende de toelating op gunstige voorwaarden van oud-leerlingen der Krijgsschool, werden daarbij buiten werking gesteld. Kort daarna verschenen tevens nieuwe programma's van de eischen voor toelating en voor het eindexamen, beide het kenmerk dragend van een streven naar een meer zelfstandige opleiding der Intendance-officieren.

Eerst het jongste Besluit evenwel bracht een meer volledige scheiding. Voor 't eerst wordt daarbij de cursus voor Intendance als een geheel op zich zelf staande instelling geregeld: de omstandigheid alleen, dat de leeraren der Krijgsschool bij dien cursus belast kunnen worden met het geven van onderwijs, en dat het bestuur is opgedragen aan den Directeur van de tweede afdeeling der Krijgsschool, herinnert nog aan het vroeger zoo nauwe verband. Hiermede is het overgangstijdperk afgesloten. Dat ook het legerbestuur zich daarvan bewust is, blijkt het best uit de bepaling, dat voortaan alléén *luitenants* tot den cursus voor Intendance zullen worden toegelaten. Na velerlei wisselingen, die de regeling ondergaan heeft, en door de daaruit geputte ervaring, heeft zich eindelijk de overtuiging gevestigd, dat voor de „behoorlijke" vervulling van dezen tak van dienst niet alleen grondige kennis, maar de toewijding van een geheel leven vereischt wordt. Wel is waar is daarmede nog het laatste woord niet gezegd, en zal ook met betrekking tot de jongste regeling aanvulling en verbetering noodzakelijk blijken; maar de omstandigheid, dat juist door die regeling de weg is gebaand voor geleidelijke hervorming, mag als een belangrijke schrede op den weg van vooruitgang worden beschouwd.

Het monopolie der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij.

De *Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij* is een transportonderneming als iedere andere. Heeft zij een contract met den Staat, er zijn vele contracten te water en te land ook met andere ondernemers gesloten; heeft zij thans een contract, dat haar hoogst voordeelig is, dat haar, wat de gemeenschap ter zee betreft, het volstrekt gezag over bijna den geheelen Indischen Archipel geeft — toen den 6den Januari 1874 de openbare uitbesteding plaats vond, om in de behoefte aan een stoompaketvaart van 1876 tot en met 1890 voor den Staat te voorzien, stond het een ieder vrij om mede te dingen. Wie zich met de laagste subsidie in geld per geographische mijl tevreden betoonde en zich verder wilde onderwerpen aan de voorwaarden, welke men in *Bijblad* N°. 2744 vindt opgenomen, die inschrijver moest het contract erlangen. In zulk een eerlijke mededinging behaalde de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij den prijs, en sedert genoot zij alzoo de schoone vruchten van haar eigen ondernemingsgeest.

Dit is de officiëele waarheid, maar niet de heusche, de werkelijke waarheid. Deze stelt de zaak aldus voor:

De organisatie van een uitgebreide transportonderneming, als *het onderhouden van een geregelden stoompaketvaartdienst in den Archipel*, is niet, en kan niet zijn, het werk van den betrekkelijk korten tijd, die er moet verloopen tusschen de inschrijving en de inwerkingtreding van een contract. Integendeel: hier is een langzaam voortgaande ontwikkeling van jaren en jaren noodig. Nu stond de Nederl.-Indische Stoomvaartmaatschappij reeds lang met den Staat in verbintenis, en onder de werking daarvan werd de onderneming steeds uitge-

-eid[1]), zoodat zij met elk nieuw contract grootere afmetingen had -angd, waardoor het voor andere ondernemers des te moeilijker moest -orden om bij eventueele aanbesteding mede te dingen. Nog steeds -emt die geleidelijke uitbreiding toe. Zoo b. v., terwijl de nu be-aande overeenkomst, volgens de voorwaarden van 6 Januari '74, -chte *elf* diensten, werd reeds een paar maanden na de inwer-gtreding, nl. bij gouvernementsbesluit van 14 April 1876 (*Bijblad* . 3153), dat getal met twee lijnen vermeerderd, nl. tusschen Batavia Atjeh, ter West- en ter Oostkust van Sumatra. Die dus zulk een -tract bezit, komt bij een nieuwe inschrijving kant en klaar, ge-d en al gewapend op de markt; de gevestigde onderneming heeft -endien niet de minste moeite tot het stellen van de bij de wet -eischte twee gegoede borgen, noch loopt ze gevaar de halve ton verbeuren, welke art. 38 der Voorwaarden vordert, dat *binnen één* -and na de sluiting der overeenkomst door de onderneming in -lands kas gestort worde, en welke som, met bijpassing van 6 pct. -te 's jaars, slechts dan wordt terugbetaald, zoo de aangenomen -etvaart op den tijd en de wijze, bij de voorwaarden bepaald, in -rking is gebracht. Trouwens, het is meer dan opmerkelijk, dat -or zulk een bepaling, welke toch ook de mededinging drukte, de - werd gehaald *ééne maand* nadat de Ned. Indische Stoomvaartmaat-appij het contract had bekomen, dus aan art. 38 had moeten vol-n: bij het besluit van 11 Februari 1874 N° 12 werd namelijk de -derlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij van de in art. 38 ver-lde verplichting ontheven! Wanneer nu eens andere ondernemers -h van mededinging hadden laten terughouden, juist door het op-ggen van dien buitengewonen financiëelen last? ?

Nochtans, er zouden zich ook zonder art. 38 geene andere inschrij-rs aanmelden. Zich tot den strijd voor te bereiden door alvast op -gen hand lijnen te openen, is niet geraden gebleken: onmogelijk is - mededinging vol te houden tegen een onderneming, die gedurende -n loop van het levende contract wordt geholpen met subsidie, -t renteloze voorschotten en met het uitsluitend transport van alle -uvernementsgoederen en personenvervoer. Telkens wanneer zich een -dedinger opdeed, die door lagere vrachten het niet-officiëel ver-

---

[1]) De geldelijk door den Staat ondersteunde Stoompaketvaart bezat op ult°

1860	7	bodems	van	samen	1000	last	en	X	pkr.
1870	12	»	»	»	3800	»	»	1470	»
1877	25	»	»	»	12300	»	»	3750	»

(1877 ongerekend 2 stoomjachten).

Men zie verder over de ontwikkeling van deze vaart: *Onze Indische Financiën* -oor de Waal, III blz. 12/17.

voer dreigde tot zich te trekken, viel het aan de in contract werkende Maatschappij niet moeilijk, om, door tijdelijk hare vrachten te verminderen, haar jeugdige zuster in den grond te loopen. De lezer weet, dat zulks meer is dan een bloote veronderstelling: het *is* herhaaldelijk geschied.

Een aanbesteding als die van den 6den Januari 1874 mocht dus gerust een mystificatie heeten, waarvan al de voordeelen toevielen aan den inschrijver, al de nadeelen aan den Staat en het publiek.

Vooreerst toch werd het doel, om door het inwerkingbrengen van de openbare mededinging het bedrag der inschrijvingsommen tot een minimum terug te brengen, niet bereikt; want voor ernstige mededinging behoefde, gelijk wij opmerkten, geen vrees hoegenaamd te bestaan. En wanneer het voor niemand een geheim was, dat alleen de Indische Stoomvaartmaatschappij als inschrijver zou opkomen, dan ware een onderhandsche behandeling der zaak vrij wat verkieselijker geweest, ten einde het contract verband te doen houden, zoowel met het feit, dat de contractant ter andere een reeds sinds lang bestaande bloeiende onderneming was, als met de omstandigheid dat die onderneming weer een monopolie in handen dreigde te krijgen.

Waartoe b. v. die toekenning van een *renteloos* voorschot, groot 12 ton, waarvan de aflossing eerst in het 4e contractsjaar zou behoeven aan te vangen en wel in twaalf jaarlijksche termijnen? Dergelijke voorschotten mogen nuttig, dikwerf noodzakelijk zijn om gevaarvolle ondernemingen in 't leven te roepen, van een anderen kant ontaarden zij door het renteloze in subsidiën, in geldgeschenken, wanneer ze aan gevestigde ondernemingen als de Ned.-Indische Stoomvaartmaatschappij toegekend worden. Zoo er iemand was, die niet met renteloze voorschotten van staatswege bijgestaan behoefde te worden, dan moest het zeker die Maatschappij zijn, wier aandeelen algemeen gezocht worden en hoog genoteerd staan.

Waarom wijders, nu men vooralsnog enkel van de Ned.-Indische Stoomvaartmaatschappij afhing, een verbintenis voor zoo'n geruimen tijd (van '76 t/m '90) gesloten? De transportcontracten worden in den regel aangegaan voor *vijf* jaren. Die tijd kan wel wat kort schijnen, wanneer de aannemer, indien hij er niet in slaagt opnieuw het contract te bekomen, verplicht is zich van den ganschen inventaris der onderneming, alléén met het oog op het contract aangeschaft, tegen iederen prijs te ontdoen; doch zulk een geval deed zich bij de Ned.-Indische Stoomvaartaatschappij niet voor. De onderneming bestond, en bestond sinds jaren; zij was een rijke, bloeiende onderneming, en het nieuwe contract had hier niets in het leven te roepen of ten aanzien der transportmiddelen te waarborgen.

Niettemin wordt voor een nieuw vijftiental jaren een drukkend monopolie bestendigd, en bestendigd over den ganschen Indischen Archipel.

Was dan het opnemen van zulk een kolossaal gebied in één perceel het gevolg van den drang der omstandigheden? Kon door een verstandige splitsing niet meer gelegenheid geopend worden, om ook aan kleine maatschappijen het leven te geven en aldus langzamerhand met een min wenschelijk monopolie te breken? Het bezwaar, dat bij een splitsing voor nadeelige lijnen geen aannemers te vinden zouden zijn, vervalt bij de overweging, dat de gouvernements-subsidiën juist strekken, om dergelijke diensten aanneembaar te maken.

En daarnevens bestaan zeer voordeelige lijnen, zooals die langs Java's noordkust: voor deze behoefde wellicht niet alleen van geen ondersteuning meer sprake te zijn, maar waren gouvernements-contracten zonder drukkende uitsluiting te denken. Dit beginsel is bij het gouvernementsbesluit dd. 27 Mei 1875 (*Bijblad* No. 3081) uitdrukkelijk gehuldigd ten aanzien van alle onder Nederlandsche vlag tusschen Nederland en Indië varende stoomschepen, in weerwil dat ook maatschappijen dier schepen in contract met den Staat staan [1]); wij zien niet in, waarom het niet even goed zou kunnen gelden voor een stoomvaart langs Java's noordkust. Zoo ergens de kiemen voor een meer vrije beweging aanwezig zijn, dan is het daar. Tegenwoordig echter worden zij verstikt door een contract, dat den machtige machtiger maakt, den kleine in den grond werkt, en aan het publiek een onderneming opdringt, die, alleenheerscheres als ze is, straffeloos aan het dure het slechte paart.

De wetgever stelde zich op het onware standpunt, dat de gouvernementeele stoompaketvaartdienst in den Indischen Archipel geheel gelijk stond met een gewone transportonderneming, en meende dat de voorwaarden zich niet verder behoefden uit te strekken, dan de belangen van den Staat alleen, en dan nog het woord »Staat" opgevat in dien engen zin welken sommige ambtenaren daaraan plegen te hechten. Hij bedong zóo en zooveel diensten: die waren voor het Gouvernement voldoende; hij vorderde die tarieven, doch enkel in acht te nemen voor het vervoer der landsdienaren en der landsgoederen; hij verlangde die voeding, doch enkel voor de gouvernements-

---

[1]) Zoo vindt men contracten met de Maatschappij *Nederland: voor het vervoer van brievenmalen* in *Bijblad* 3175; *voor den overvoer van producten en muntspeciën* in *Bijblad* 3222; *voor het vervoer van gouvernementspassagiers* in *Bijblad* 3231; maar geen van deze contracten schenkt aan de Maatschappij *Nederland* een monopolie.

passagiers; hij eischte die aanspraken, doch alleen voor zooveel betreft diezelfde categorie van personen! Ten behoeve van het publiek geen woord, geen waarborg hoegenaamd.

Dat was een grove fout!

Omdat de Ned. Indische Stoomvaartmaatschappij feitelijk in het bezit van een monopolie was, had men met dien toestand rekening moeten houden en een aanbestedingscomedie dienen te vermijden. Als monopolist is die Maatschappij gelijk te stellen met een particuliere spoorwegonderneming. Waarom wordt deze aan tal van nauwgezette bepalingen onderworpen, die het publiek tegen misbruiken der ondernemers zullen beschermen? Eenvoudig, wijl bijna iedere spoorwegconcessie een monopolie geeft, zoodat waarborgen tegen willekeur van den alleenheerscher onmisbaar zijn. Die overweging deed o. a. geboren worden het uit 229 — zegge twee honderd negenentwintig — artikelen bestaande *Algemeen Reglement voor de spoorwegdiensten in Nederlandsch-Indië*, vastgesteld bij Koloniale Ordonnantie dd. 2 Nov. 1866 (*Staatsblad* No. 132). Maar voor de Indische Stoomvaart, alhoewel geplaatst in een toestand volkomen gelijk aan dien onzer spoorwegen, is zulk een regeling niet noodig gebleken, en voor dat gemis betaalt het publiek zoowel middellijk als onmiddellijk.

Ja, er bestaat ook een Koloniale Ordonnantie dd. 12 December 1866 (*Stbl.* 146), dus ongeveer gelijktijdig met het Spoorwegreglement uitgevaardigd, tot *Regeling van het toezicht der Regeering op het personen- en goederenvervoer door middel van stoomschepen*; maar wat houden hare 13 artikelen in? Eigenlijk niets anders dan de verplichting, om, wanneer men stoomschepen in dienst wil stellen, daarvoor vergunning te vragen, en verder eenige voorschriften, betrekkelijk de veiligheid in acht te nemen.

Onder deze laatste lezen wij in art. 3 sub 3*b*, »*dat het aantal sloepen en reddingsmiddelen in verhouding staat tot het over te voeren aantal passagiers en de bemanning*".

Welke deskundigen zijn het dan, die volgens art. 4 de propvolle booten der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij ongehinderd laten komen en gaan? Zijn de schimmen van de *Kroesen* niet daar, om er voortdurend aan te herinneren, dat te dikwerf wanverhouding heerscht tusschen het getal van de reddingsmiddelen en dat van hen, die in tijd van nood ze zouden behoeven? En wanneer men dat art. 3 niet ten volle met alle gestrengheid doet toepassen, wat blijft er dan nog wezenlijks van de gansche regeling over? O, wel is het der moeite waard om met het slotartikel 13 boeten van *f* 100 tot *f* 1000 te bedreigen tegen de misdadigen, die zonder vergunning een stoombootdienst openen, alsof de stoombooten in Nederlandsch-Indië

zoo maar uit den grond oprijzen, dat de Regeering er geen oog meer op kan houden, en alsof er zoo ontzettend veel van die vergunningen voor het publiek afhangt. . ..

Inderdaad, zoo aan de *Regeling* in *Stbl.* 1866 No. 146 de veiligheidsvoorschriften worden ontnomen, verliest ze alle waarde; wij zullen er dan ook niet meer op terugkomen. Zien wij slechts wat de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij voor het publiek ten slotte geworden is.

Nemen wij in de eerste plaats de tarieven.

Art. 42 van het Spoorweg-reglement luidt ter zake:

»*De tarieven voor het vervoer van personen en goederen behoeven de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal.*"

»*De Gouverneur-Generaal kan ten allen tijde verlaging der tarieven bevelen.*"

»*Zoo door de verlaging de zuivere winst der ondernemers beneden de tien ten honderd daalt, ontvangen zij schadeloosstelling uit 's lands kas.*"

»*De schadeloosstelling wordt, bij gebreke van minnelijke schikking, door den rechter bepaald.*"

Plaatst nu daarnaast een regeling als die der Stoomvaart, waarbij de tarieven geheel aan de goedwilligheid der betrokken Maatschappij worden overgelaten. Er heeft te dien aanzien een opdrijving plaats, die o. a. genoegzaam alle gezellig personenverkeer stremt. Niemand toch, die niet voor eenigen tijd of voor volstrekt noodzakelijke dienstaangelegenheden reizen moet, kan het er voor over hebben, om zulke zware vrachten te betalen. Pleiziertochten tegen verminderde prijzen, retourreizen loopende over een beperkten tijd, kortom, alles wat in Europa een levendig, een aangenaam verkeer geeft, wordt door de hooge tarieven der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij gesmoord.

Beschouwen wij een ander kwaad!

Het getal der diensten, dat in de voorwaarden van aanbesteding werd opgenomen, is uit den aard der zaak als een minimum te beschouwen, omdat de Staat bij die voorwaarden alleen *zijn* belangen op het oog had. Maar is nu met dat minimum aan de openbare behoefte voldaan? Wanneer langs de noordkust van Java genoegzaam nooit ééne reis wordt afgelegd, zonder dat een deel van het reizend publiek verplicht is, zich het gemis van een hut en slaapplaats te getroosten, is daarin dan niet het bewijs gelegen, dat er een dringende behoefte aan vermeerdering van diensten bestaat?

Het contract waarborgt wel den gouvernementspassagiers de beschikking »*over een behoorlijke, van zuiver beddegoed voorziene slaapplaats*" — een zuiverheid die, tusschen haakjes gezegd, doet glim-

lachen, — maar de particulier kan geenerlei vordering ten deze doen gelden: die niet mee wil gaan blijft maar thuis, is het ultimatum, en hierbij heeft men zich neder te leggen. Daar de voordeelen des te grooter zijn, naar gelang er meer personen in eenzelfde boot kunnen worden gepakt, houdt de Maatschappij aan het vastgestelde minimum al te streng de hand. Trouwens, het zij hier ter loops opgemerkt, dit is ook een kwaad, aan particuliere spoorwegmaatschappijen dikwerf eigen, als komende, gelijk Chesney in zijn bekend werk over *Indian Polity* terecht opmerkt: »most directly into opposition with the wishes of the public as represented by the state. The interest of the former is to obtain the maximum of return with the minimum of traffic; of the latter to produce the same returns by the lowest possible rates of fares."

Ik zal wijders noch over voeding en bediening, noch over zindelijkheid en voorkomendheid, noch over inrichting en snelheid der booten eenig woord reppen: wij zijn in Indië niet veel gewend, en denken er zelfs niet aan, dat veel anders kon en moest wezen. Bovendien, gedeeltelijk dragen deze onderwerpen uit zichzelven een te algemeen karakter, terwijl voor een ander deel de verzamelde gegevens mij niet voldoende toeschijnen, om tegen vergissingen te waarborgen; en ik wil voorkomen, dat men in onjuistheden een middel van verdediging zoekt, zooals men gewoon is te doen, ook al zijn de onjuistheden van ondergeschikten aard. Waar ik slechts het autocratisch karakter der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij en de gevolgen daarvan wensch uiteen te zetten, kan ik omtrent al die punten te gemakkelijker zwijgen, wijl ik uitvoerig wensch te bespreken een gedrukt stuk, dat den geest van willekeur glashelder weergeeft: ik bedoel het cognossement der onderneming, als bevattende de bepalingen, waaronder de verzending der goederen plaats heeft.

Bovenaan staat daar met dikke letters gedrukt, *dat de afscheping der goederen geschiedt op de ondervolgende voorwaarden, waarvan de afzender kennis draagt en* WELKE HIJ VERKLAART AAN TE NEMEN; dit doet ons reeds terstond het eigenaardige van den toestand gevoelen. Wijl men zich bij gemis van eenige andere stoombootgelegenheid aan alles, wat er gesteld wordt, *moet* onderwerpen, is een verklaring, die den indruk maakt van een vrijwillige overeenkomst, een ergerlijke ironie. Dat de ondernemer er inderdaad evenzoo over denkt, blijkt uit het slotartikel 16, want komt daarin voor, dat de aflader de voorwaarden ten bewijze der aanneming moet teekenen, er volgt onmiddellijk op:

»bij gemis van handteekening vermindert geenszins de waarde der voorgaande clausules."

Dit is nu niet precies fraai Hollandsch, doch hadden wij al de

voorgaande artikelen gelezen, dan waren wij aan het kenmerkend *argot* reeds gewoon.

Ik sla nu echter eerst de cognossementen van een paar andere stoomvaartondernemingen op.

Bij de vergelijking houde men steeds in het oog, dat hier van geen monopolie sprake is, dat zij niet op zulke voordeelige en uitsluitende contracten varen als de Ned. Indische Stoomvaartmaatschappij heeft bekomen. Hetgeen die meer vrije ondernemingen verkiezen te stellen, dat moeten zij zelven weten; althans, er is voor staatsonthouding ten deze eenige grond, hoewel volstrekte onthouding altijd aan bedenkingen onderhevig schijnt.

Wij nemen de cognossementen van de Stoomvaartmaatschappij *Nederland* en van de Rotterdamsche *Lloyd*, welke ondernemingen, zooals wij weten, een stoomvaart tusschen Nederland en Indië exploiteeren. Beider cognossementen zijn wel onderling volkomen gelijkluidend, maar zij verschillen ten deze van onze *Indische*, gelijk ik gemakshalve die der Ned. Indische Stoomvaartmaatschappij zal noemen, in tegenstelling met de *Nederlandsche*, voor de vaart op het moederland. Zij zeggen o. a. niet zoo kort af, dat het den ondernemer onverschillig is, of men het cognossement al dan niet teekent:

»*Door de aanneming van dit cognossement verklaren partijen zich te onderwerpen aan de gedrukte en geschreven conditiën in dit cognossement. Hiervan geteekend.... eensluidende, het eene nagekomen zijnde, de andere van geene waarde.*"

En welke zijn alzoo die »voorgaande clausules", waarvan het aangehaalde slotartikel 16 van het Indisch cognossement gewaagt? Ziehier de onmiddellijk voorafgaande bepaling, waarop onwillekeurig het oog valt:

»*De vracht op alle goederen, welke op het cognossement voorkomen, wordt der Maatschappij betaald, of het schip behouden aankomt of*.... ONDER WEG VERGAAT."

Is dat niet ongehoord onredelijk? Men heeft uwe goederen naar den grond getold, en toch zult gij voor die onderzeesche reis evenzeer betalen, alsof de bestemming naar behooren bereikt ware. Gij zult zelfs betalen, al brengt ook een onderzoek aan het licht, dat de schipbreuk enkel aan de onoppassendheid van de dienaren der Maatschappij is te wijten geweest. Gij betaalt hetzij het schip behouden aankomt of wel onderweg vergaat!

Ik weet niet, in hoever de *Nederlandsche* ondernemingen gelijke begrippen over het mijn en dijn zijn toegedaan: haar cognossementen bevatten intusschen zulk een origineele bepaling niet. Dat ook de Staat met zoo'n practische vereffening der transportrekeningen volstrekt niet gediend is, blijkt uit een in *Bijblad* n°. 3354 opgenomen circulaire

van den directeur van Binnenlandsch Bestuur dd. 22 Februari 1878, waarbij uitdrukkelijk aan de Gewestelijke Bestuurshoofden het verlangen der Regeering wordt in herinnering gebracht, »dat onder de voorwaarden voor het vervoer van gouvernementsgoederen en producten *steeds* worde opgenomen de clausule, *dat alleen betaling van vracht zal plaats hebben over de uitgeleverde en niet over de ten vervoer toevertrouwde hoeveelheden*".

Waarlijk, zulk een voorwaarde mag alleszins billijk heeten: men is toch niet te veeleischend, wanneer op straffe van geenerlei betaling verlangd wordt, dat de goederen geleverd worden op de plaats, waarheen de expediteur ze beloofde te zenden.

Doch dat de Ned. Indische Stoomvaartmaatschappij steeds naar zich toerekent, blijkt niet minder uit art. 14:

»*De Maatschappij behoudt zich het recht voor, om* DES GOED OORDEELENDE, *ter bestemde haven, het gewicht en den inhoud der pakken, specie, voorwerpen van waarde en andere gedeelten der lading te constateeren en.... bij bevinding van een onjuiste opgave* HET DUBBELDE DER GEWONE VRACHT TE EISCHEN!"

»*Des goed oordeelende*", — *des belust*, zou de »goed lachende pen" van den Bloemendaalschen wijsgeer schrijven — zal de Maatschappij kunnen eischen »het dubbelde der gewone vracht", omdat..... zij zich liever volstrekt niet de verplichting oplegt, zelve bij voorbaat na te gaan, wat zij ontvangt! In de eene of andere Europeesche wereldstad blijkt zulk een voorzorg niet te veel voor den menschelijken ondernemingsgeest, maar in Indië is dat heel wat anders. Ik weet alweder niet, wat de *Nederlandsche* ondernemingen er van denken, maar haar cognossementen missen ook zulk een schoone bepaling.

Laten wij nog een artikel teruggaan, dus naar art. 13, luidende:

»HET OVERSCHEPEN VAN COLLIS, bestemd voor havens buiten de lijn dezer *Maatschappij, wordt gedaan door hunne*" (lees: *hare*) »*agenten, ten koste en op risico der goederen, ofschoon het cognossement slechts de bepaalde bestemming meldt.*

»DE VERANTWOORDELIJKHEID DER MAATSCHAPPIJ HOUDT OP, *zoodra hunne*" (hare) »*opvolgers ter verdere bezorging de collis hebben overgenomen.*"

Dat »ten koste en op risico der goederen" is schering en inslag, zooals wij ook verder zullen zien: wel nauwgezet zorgt de Maatschappij er voor, zich aan geen risico hoegenaamd bloot te stellen! Er staat echter, dat de verantwoordelijkheid der Maatschappij in zeker geval *ophoudt:* volgt daaruit niet logisch, dat er voor die verantwoordelijkheid ook een begin moet zijn? Helaas! het vermoeden ligt voor de hand, dat men eigenlijk aan geen begin van aansprakelijkheid gedacht en het ook niet in art. 13 bedoeld heeft. Want een nagenoeg gelijk-

luidend voorschrift in de *Nederlandsche* cognossementen gewaagt ook van het ophouden der verantwoordelijkheid, maar de verantwoordelijkheid van den *gezagvoerder*, niet die van de Maatschappij, en daardoor dunkt ons, het foutieve gebruik van het woordje »hun", in plaats van »haar", dat hierboven werd aangewezen, ineens verklaard. Er is in het geheele Indische cognossement slechts één artikel, dat de verantwoordelijkheid der onderneming regelt, en dat artikel zegt eenvoudig weg, dat de Maatschappij voor niets verantwoordelijk is. Dit zich is de inhoud:

»De Maatschappij is niet aansprakelijk voor abuizen of onoplettendheid der gezagvoerders van welken aard ook, noch voor die des loods, der zeelieden of andere personen in welken dienst ook aan boord."

Wat is de Indische stoomvaartdienst toch een schoone, eenvoudige zaak! Daarbij is een spoorwegonderneming niets. Artikel 1 van het Reglement voor de spoorwegen b. v. bepaalt:

»De ondernemers van eenen spoorwegdienst *zijn verantwoordelijk voor de schade, door personen of goederen bij de uitoefening van den dienst geleden, ten ware de schade buiten hunne schuld of die hunner beambten of bedienden zij ontstaan."*

En art. 2:

»Ten aanzien van die ondernemers geldt hetgeen bij het Wetboek van Koophandel betrekkelijk voerlieden en schippers is bepaald."

Met zulke lastige voorschriften ten behoeve van »*voerlieden en schippers*" gegeven, moge een spoortrein genoegen nemen, een schipper als de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij bekreunt er zich niet om: zij is haar eigen wetgeefster, en wie bezwaar maakt, om zich aan haar te onderwerpen, moet maar zien hoe hij zich zonder haar helpt!

Het voorschrift over de niet-aansprakelijkheid der onderneming leest men in art. 2. Het moest echter staan in den aanhef, in art. 1, omdat het den geest van al de overige zoogenaamde *voorwaarden* wedergeeft. Waar toch de Maatschappij voor alle verantwoordelijkheid bedankt, krijgen de gezagvoerders zeker niet minder recht om hun niet-aansprakelijkheid tegenover het publiek staande te houden, waarom dan ook art. 1 bepaalt:

»De gezagvoerder is niet aansprakelijk voor de risico en gevaren der zee; voor aanhouden door vorsten of machten; zeeroovers of gewapende roovers bij land of op zee; overboordwerping of andere ongelukken; aanzeiling; brand aan boord of in de lichters; voor verlies of schade, veroorzaakt door ongeluk aan de machines of ketels; schade aan goederen, veroorzaakt door ratten of ongedierte; voor brekage van breekbare voorwerpen; voor lekkage van vochten; voor het gewicht, den inhoud, de maat, noch voor de waarde."

Waarvoor mag dan de kapitein wèl verantwoordelijk zijn, als hij het zelfs niet is voor de ongelukken, door zijn zorgeloosheid, roekeloosheid of domheid begaan?

En de gevolgen? Er wordt met de goederen op de schandelijkste wijze omgesprongen, geen zorg hoegenaamd wordt er voor gedragen; een »*voorzichtig te behandelen*" op uwe kisten, schijnt een reden te meer, om ze van boven in het ruim te werpen: niemand immers is verantwoordelijk voor *brekage* .... van *breekbare* voorwerpen, zoo min als voor *lekkage* van .... *vochten*. De clausule in het genoemde artikel, die van schade door ratten of ongedierte gewaagt, heeft misschien betrekking op Westfaalsche hammen en andere lekkernijen die bij vergissing of uit verveling door het scheepsvolk worden opgegeten, of op dranken, waaraan de ronde zeeman zich onderweg te goed doet, om daarna uit dankbaarheid de geledigde flesschen weder op haar plaats te leggen. Hoe het zij, voor niets wordt ingestaan: noch voor inhoud, noch voor maat, noch voor waarde; is het wonder, dat uwe goederen gestolen zijn, als gij ze niet kort en klein of door vocht bedorven thuis krijgt? Ik durf gerust beweren, dat althans de klachten over de behandeling der goederen *algemeen* gehoord worden. Is het te veel gevraagd van de Maatschappij, dat ze haar best doe, om het publiek tegen schade te vrijwaren; met één woord: dat er goede politie worde gehouden? Behoort die ruwheid aan boord, soms aan brooddronkenheid grenzende, tot de zaken, benoodigd, om het vaartuig in behouden haven te doen landen? Bekleeden kommandant en officieren een te hoog maatschappelijk standpunt, om op zulke kleinigheden te letten en te doen letten, als op de onschendbaarheid van de hun toevertrouwde goederen?

Trouwens, wanneer ik hier van de verantwoordelijkheid der gezagvoerders spreek, dan wil dit niet zeggen, dat ik mij met daartoe strekkende bepalingen in een cognossement zou kunnen vereenigen. Inderdaad, ik begrijp niets van die voorschriften, gelijk vervat in art. 1 en in andere dergelijke bepalingen, waarbij die verantwoordelijkheid wordt te berde gebracht. Want met welke persoonlijkheid heeft het publiek te doen? Is het met den gezagvoerder? Immers neen. Het publiek contracteert met en betaalt aan de Maatschappij. De gezagvoerder is aan haar ondergeschikt, en wat zij omtrent zijn verantwoordelijkheid jegens haar wenscht te bepalen, gaat het publiek niet aan. Er kan, dunkt mij, nooit quaestie zijn van een verantwoordelijkheid tusschen loondienaars der Maatschappij en de afladers; al wat genen verrichten, geschiedt, moet geschieden namens de vennootschap, die door hen gediend wordt, en deze is de eenige persoon met wie over geldelijke verantwoordelijkheid tegenover de afladers kan worden onderhandeld.

Wij bespreken een beginsel: de rechtszekerheid zou natuurlijk even weinig bestaan, wanneer de *niet-verantwoordelijkheid* aan de Maatschappij, als wanneer zij aan den gezagvoerder werd opgelegd. Ook de Nederlandsche cognossementen bevatten een bepaling, als wij hier behandelden, maar altijd is de toon eenigszins minder aanmatigend:

»ONVERMINDERD DE AANSPRAKELIJKHEID VAN DEN GEZAGVOERDER VOOR GOEDE STUWAGE EN BEHANDELING VAN DE LADING AAN BOORD VAN HET STOOMSCHIP,

»*is hij niet aansprakelijk voor gewicht*"

(volgt ongeveer hetgeen in art. 1 van het *Indisch* cognossement staat, maar beter geredigeerd.)

»*In geval van eenig onheil, veroorzaakt door averij aan machine of ketels, waarvan de oorzaak niet aan zee-evenementen is toe te schrijven, doch van dien aard is,*

DAT REDELIJKERWIJZE NIET IS AAN TE NEMEN, DAT MEN DOOR MEERDERE VOORZORGEN HET ONHEIL HAD KUNNEN VOORKOMEN,

zullen bij uitzondering als averij grosse worden omgeslagen alle loonen, verschuldigd voor hulp tot behoud van schip en lading verleend....

Bij averijen en bij alle andere gevallen (voor zooverre bij dit cognossement daarvan niet is afgeweken):

ZIJN DE BEPALINGEN VAN HET NEDERLANDSCH WETBOEK VAN KOOPHANDEL VAN KRACHT."

Ik weet, dat bepalingen als deze niet in staat blijken om de onschendbaarheid der goederen te waarborgen, maar toch de wijze van voorstelling is anders. De volstrekte niet-aansprakelijkheid wordt vervangen door een erkenning van zekere verantwoordelijkheid voor »de behandeling van de lading aan boord", voor gebeurtenissen, waarvan »redelijkerwijze" is aan te nemen, »dat men door meerdere voorzorgen het onheil had kunnen voorkomen", voor de naleving van bepalingen, in het Wetboek van Koophandel te vinden, en van kracht gebleven in weerwil van het cognossement.

De Ned. Indische Stoomvaartmaatschappij zwijgt al die mogelijkheden kortweg dood: noch art. 1, noch art. 2 erkent eenige verantwoordelijkheid, van »welken aard ook!" Toch wordt in art. 3, dat de adresseering der goederen behandelt, opnieuw verzekerd:

»DE GEZAGVOERDER IS NIET AANSPRAKELIJK:

»noch voor averij, veroorzaakt door slechte verpakking, noch voor oponthoud, veroorzaakt door verkeerde merken en adressen."

Een billijke bepaling; maar als gij daaruit de gevolgtrekking maakt, dat er dan wèl eenige verantwoordelijkheid ontstaat, wanneer oponthoud niet aan de hier omschreven oorzaken is toe te schrijven, dan zullen de volgende artikelen het u spoedig anders leeren.

Art. 8 b. v. — weder een van die origineele voorschriften, welke men te vergeefs in onze *Nederlandsche* cognossementen zoekt, — munt nogmaals door karakteristieke willekeur uit.

Veronderstel, dat gij wegens verhuizing met al uwe goederen, rijtuigen, mobilair, enz. plaats hebt genomen op een stoomschip, waarmede gij op den vastgestelden dag hoopt te vertrekken. Men neemt uwe passage aan, zoo voor uw persoon als voor uwe goederen; doch gij komt nauwelijks aan boord, of gij verneemt.... dat een deel uwer goederen niet met deze boot kan medegenomen worden. Gij verzet er u tegen; gij wijst er op, dat bij uw aankomst ter plaatse, het voor u natuurlijk van het grootste belang is, dat gij met al uwe goederen tegelijk de binnenlanden kunt ingaan, wijl anders wat gij zelf zoudt kunnen bewaken, aan vreemden moet worden overgelaten: het helpt u altemaal niets; art. 8 legt u het zwijgen op. En geloof niet, dat men u van zoo'n willekeurige behandeling speciaal kennis geeft: als gij reeds aan boord zijt, terwijl men nog aan het laden der goederen is, wordt de ruimte eens even opgenomen, en hoort gij een »officier" bevelen, dat het overblijvende noch niet geladen gedeelte maar een volgenden keer moet médekomen, en nu toevallig, over de verschansing ziende, ontwaart gij, dat daar met uwe eigen belangen gespeeld wordt! Maar het is alweder geheel overeenkomstig de wet, want art. 8 luidt:

»*De gezagvoerder behoudt zich het recht voor, om de hem toevertrouwde goederen*
TEN ALLEN TIJDE OVER TE SCHEPEN,
ZELFS ALVORENS ZIJN ANKER TE LICHTEN,
naar boord van een ander der Maatschappij toebehoorend vaartuig, en
ZELFS NAAR BOORD VAN EEN VREEMD SCHIP.
Ingeval van overscheping WAARBORGT HIJ GEEN RUIMTE AAN BOORD, WAARHEEN DE GOEDEREN WORDEN OVERGESCHEEPT."

Over dat niet-waarborgen geen woord meer: wij weten reeds, dat de Maatschappij voor niets instaat; maar men vraagt zich onwillekeurig af, hoe de gezagvoerder die overscheping weet te doen plaats hebben, in weerwil van »geen ruimte aan boord der boot, *waarheen de goederen worden ingescheept*".

Men leert echter aldoende het *argot* verstaan. De volgende alinea verklaart, dat er dan eigenlijk nog niet overgescheept kan worden.

»*Bij gebrek aan ruimte en* IN AFWACHTING VAN DE OVERSCHEPING *worden de specie, de voorwerpen van waarde en andere goederen gelost en geëntreposeerd of opgestapeld,*

en wel — nota bene! —

OP RISICO DER GECONSIGNEERDEN."

Vindt ge het niet fraai? Lees daarbij nog de slotalinea:

»*De geconsigneerden hebben geen verhaal op den gezagvoerder, noch op de Maatschappij, voor oponthoud ter plaatse van overscheping.*"

Ook art. 5 is slechts vervuld van niet-aansprakelijkheid: elke afscheng namelijk, al geschiedt ze ook *door den gezagvoerder* of *door de aatschappij*, heeft plaats »op risico der goederen"!

Het Nederlandsch cognossement zwijgt hier weer.

Art. 9 van het Indische cognossement luidt:

»*Wanneer tengevolge van slecht weder of andere belemmeringen, van de verlichtingen der posterijen of van de vorderingen der Maatschappij's reiswijzers, goederen niet geland zijn ter bestemder plaatse, is de gezagvoerder gemachtigd ze mede te nemen..* . ZONDER DAT HIERDOOR SCHADEVERGOEDING VOOR OPONTOUD ZAL KUNNEN WORDEN GEËISCHT."

Wie zou er ook aan durven denken!

»*De verlenging der reis is*.... OP RISICO DER GOEDEREN."

Natuurlijk!

Nochtans, ook hier weder houdt het Nederlandsch cognossement j een ongeveer gelijkluidende bepaling, eenige erkenning van aanrakelijkheid in. Want als aan den gezagvoerder het recht wordt egeven, om in een der bij art. 9 omschreven gevallen de goederen n langere reis, dan door de afladers bedoeld was, te doen maken, an wordt te gelijker tijd aan de ontvangers de bevoegdheid toegeend, dat zij:

»DE DAARVOOR VERSCHULDIGDE VERBETERING VAN ASSURANTIEPREMIE TEN LASTE AN DEN GEZAGVOERDER KUNNEN BRENGEN."

Van zulk een vrijheid maakt ons Indisch cognossement geen melding.

Het eenige artikel daarin, dat een zweem van aansprakelijkheid hijnt te willen verzekeren, is art. 11, o. a. bepalende:

»*Ingeval het oponthoud in de aflevering van goederen aan den gezagvoerder te ijten is, zal geen schadevergoeding toegestaan worden, tenzij bewezen wordt, dat erkelijk schade geleden is.*"

Men zie, hoe noode hier een schijn van verantwoordelijkheid wordt rkend: de bepaling luidt eigenlijk meer als een verbod. Men moet ts toegeven — maar doet het zóó, dat de bepaling toch een dood voorschrift zal blijken. Want men heeft hier natuurlijk het geval p het oog, dat de gezagvoerder niet met eenige overmacht te doen eeft gehad, dus, zooals het *Nederlandsch* cognossement zich alweder beter uitdrukt:

»*Ingeval van vertraging in de aflevering der goederen* TENGEVOLGE VAN ZIJNE NALATIGHEID OF VERZUIM."

Een gezagvoerder van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaat-

schappij behoeft in deze nimmer nalatigheid of verzuim te erkennen, en dat zal hij ook niet doen, terwijl zoovele andere bepalingen, die wij citeerden, hem veroorloven om de vertraging aan wettige oorzaken te wijten. Zoo is b. v., aangezien de Maatschappij zich van alle verplichting ontslaat, om bevorens gewicht, maat, adressen en merken na te gaan, een verontschuldiging met betrekking tot de adresseering steeds bij de hand. Hoe dikwerf gebeurt het dan ook niet, dat de goederen, alleen tengevolge van het gebrek aan orde, maanden noodig hebben voor een reis, die in een paar dagen zou zijn afgeloopen, indien men de lading onmiddellijk ter bestemmingsplaats gelost had! Maar men zit in de binnenlanden, en hoe zal men nu vandaaruit gaan *bewijzen*, dat men werkelijk schade heeft geleden? Het feit, dat het goed zoo lang overal rondgezworven heeft, dat men zich allerlei lasten heeft moeten getroosten, om het ter elfder ure in handen te krijgen, dat men weken en weken achtereen in ongerustheid heeft verkeerd, dat alles is niet genoeg!

En nu voor het nagerecht een zeer verrassend artikel, behandelende de aankomst der goederen.

Wanneer de lossing door den gezagvoerder of door de Maatschappij geschiedt, wordt zulks »in elk geval" gedaan, zegt art. 6, »ten koste en op risico der goederen".

Dit wisten wij nu wel vooraf, maar daaraan wordt zeer vriendelijk toegevoegd:

»*zonder den ontvanger der goederen vooruit te waarschuwen.*"

Spoorwegmaatschappijen mogen u de goederen niet thuis zenden, of gij wordt door een vrachtbrief van de aankomst verwittigd (zie o. a. art. 188/191 van het Spoorwegreglement); maar hetzelfde van de Stoomvaartmaatschappij te verlangen ware onbescheiden. Is er niemand om de goederen in ontvangst te nemen, aangezien b. v. de afzender, uit onkunde met dergelijke fraaie bepalingen, nagelaten heeft den geconsigneerde tijdig van de aankomst kennis te geven, of wel wijl de post het bericht heeft zoek gemaakt, of ook wijl de goederen tengevolge eener ongewenschte overscheping niet op de boot zijn, waarmede men ze verwachtte, dan worden, zegt al. 2 art. 6:

»*de goederen, specie en voorwerpen van waarde gedeponeerd,* NAAR PLAATSELIJKE OMSTANDIGHEDEN, *aan het Toldepartement* OP DE KADE, *in een openbaar of particulier pakhuis of....* AAN BOORD VAN EEN ANDER VAARTUIG, *alles ten koste en op risico der goederen.*"

De goederen kunnen gevaar loopen van maanden achter elkander aan bederf ten prooi in een douane-pakhuis opgeborgen te worden, waaruit zij eindelijk eerst verlost worden tegen betaling van een pak-

huishuur, die wellicht hun waarde verre overtreft: de Maatschappij bekreunt zich daarom niet, en het publiek is weerloos.

't Is waar, de Nederlandsche cognossementen houden een gelijkluidend voorschrift in, maar er is alweder eenig verschil, als om minstens eenigen goeden wil te toonen. Verzekert de Indische bepaling, dat de lossing, hetzij door den gezagvoerder, hetzij door de Maatschappij, *steeds* zal geschieden zonder waarschuwing, de Nederlandsche geeft slechts *het recht*, en dan enkel aan den *gezagvoerder*, om zonder voorafgaande kennisgeving de goederen op de kade te brengen.

Maar — nogmaals zij het herinnerd! — al waren ook de bepalingen dier vrije ondernemingen veel tyrannieker dan die, welke de Ned. Indische Stoomvaartmaatschappij heeft vastgesteld, zoo zouden er niettemin nog geenerlei redenen bestaan, om de heerschende willekeur van deze Maatschappij stilzwijgend te eerbiedigen.

Steunende en trotsch op een monopolie, dat haar rijkdom en aanzien verschaft, waardoor zelfs de wetgever voor de kolossale gebreken blind blijft, stelt de Maatschappij het publiek op cijns en maakt zij dit tot slachtoffer van schromelijke willekeur.

Heb ik, om dat aan te toonen, artikel voor artikel van haar cognossement besproken, 't was niet wijl ik die bepalingen zoo volstrekt afkeur, noch wijl ik mij vlei, dat eenigszins zachtere voorschriften veel verbetering zouden aanbrengen; maar omdat men door het samenstel der voorschriften, het stuk in zijn geheel genomen, de consequente toepassing leert kennen van de beginselen eener alles dwingende, niets ontziende alleenheersching, die zich van elke verantwoordelijkheid ontslagen acht.

En toch, eere wie eere toekomt!

Fortuna heeft de Ned. Indische Stoomvaartmaatschappij toegelachen, maar niet ieder weet haar op het rechte tijdstip te ontvangen, en zoo goed te ontvangen. De Maatschappij heeft schatten verdiend, doch niet zonder arbeid, niet zonder geestkracht, niet zonder groote mate van bekwaamheid. Zij verheugt zich in het bezit van een schoon monopolie; nochtans, zij heeft met groot beleid, waar het pas gaf, niet enkel weten te nemen, doch ook weten te geven. Die zich tot den Directeur wendde om verlaging van vracht, hetzij voor zijn persoon of voor zijn goederen, werd volstrekt niet altijd afgewezen. Die verzocht de eene of andere speciale gunst aan boord te mogen hebben, als een eigen vrije hut, kon, wanneer zijn stand het medebracht, dikwerf op een welwillend onthaal rekenen. Hun die goederen in een schipbreuk verloren, werd onmiddellijk de verzekering gegeven, dat de Maatschappij alles zoude vergoeden, waardoor ineens de alge-

meen opgewekte verontwaardiging en medelijden, dat door het openen van inschrijvingen bedenkelijke afmetingen dreigde te krijgen, bezworen werd. En als in de veelbewogen dagen van Atjeh de Regeering te nacht en te ontijde om vervoermiddelen vroeg — nooit, nooit was het der Maatschappij te veel, om, het kostte wat het kostte, te geven hetgeen zij beschikbaar kon krijgen.

Zulk een politiek beleid, dat standvastig naar een ideaal streeft, en door wijlen Hulsteijn werd bezield, dwingt bewondering af.

Maar wij hebben meer te doen dan te bewonderen: wij hebben er ook uit te leeren. De legisterij van den tegenwoordigen tijd toch, levert voortdurend zulk een samenraapsel van de meest onbekookte regelingen, dat de handelsman van den eenvoudigsten stempel er de schouders voor moet ophalen. Geen andere gedachte schijnt daarbij te leiden, geen ander ideaal schijnt daarbij de wet te stellen, dan te voldoen aan de meest beperkte eischen eener administratie. Geschiedenissen als van de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij wijzen er nader op, wat bedoeld wordt. De gebreken dezer laatste maatschappij zijn die van een autocraat, en die autocratie wordt door 's lands administratie onderhouden, bestendigd, gesteund — zonder noodzaak.

Waarlijk, wanneer eens de Indische nijverheid kan gezegd worden eenige hoogte te hebben bereikt, dan zal het zijn in weerwil van het staatsbestuur, dat met zijne regelingen onophoudelijk de organische ontwikkeling verstoort. Daarop heeft reeds menigeen gewezen, en als men nochtans den moed niet verliest voor een betere toekomst, en men zich niet laat verleiden door de bedachtzame spreuk, dat bepaaldelijk zwijgen hier goud ware, dan is het, wijl voortdurend de natuur zich krachtiger dan de leer betoont. Inderdaad, gene duldt het niet, dat zulk een monopolie, als bestreden werd, blijft bestaan: hoe spoediger er een einde aan komt, des te eerder waarborgt men aan Nederlandsch-Indië een gezondere, een ruimere ontwikkeling van haar stoompaketvaart: een der voorname levensaderen van onzen Archipel.

October 1879.

Eene handleiding voor de studie van den Islâm,

BEOORDEELD DOOR

Dr. A. W. T. JUYNBOLL.

III.

De beginselen van het Mohammedaansche Recht, volgens de imâm's Aboe Hanîfat en Sjâfe'i, door Mr. L. W. C. VAN DEN BERG. Tweede herz. druk.

Na de in het tweede gedeelte mijner beoordeeling besproken *'ibâdât* of de plichten jegens Allah (samen als een geheel wellicht juister *al-'ibâdat* te noemen), komen nu de *mo'âmalát* of de plichten tegenover de menschen (samen *al-mo'âmalat*) ter sprake. Evenals den geheelen *'ilmoe l-fiqh* in ruimeren zin, zoo kan men dit tweede deel, *al-mo'âmalat,* in engeren zin de Moslimsche rechtsgeleerdheid noemen. Deze is in het handboek met zorg behandeld. De schrijver begint met de splitsing zijner stof in vier deelen:

1) over de rechtshandelingen,
2) over het personen- en familierecht,
3) over het strafrecht,
4) over het staatsrecht.

Door deze, bij de Moslimsche geleerden niet gewone, indeeling toont de schrijver sterkere afwijking van de door hem wetenschappelijk geordende Moslimsche boeken, dan onder het behandelen der 'ibâdat. Hiermede heeft hij een nuttig en verdienstelijk werk verricht, waarvoor hem dank toekomt van ieder die in dezen tijd de Moslimsche rechtsgeleerdheid wil bestudeeren. Dat alleen bij de eerste

dezer vier afdeelingen, de rechtshandelingen, een daaraan beantwoordende Moslimsche of Arabische naam is opgegeven, moet men toeschrijven aan onbekendheid der Moslims met de overige onderscheidingen; ook tot aanduiding van „privaat recht" bij voorbeeld en van „publiek recht" schijnen zij geene kunstwoorden te bezitten. De bij hen gebruikelijke rechtstermen zijn in het handboek van v. d. B. meerendeels opgeteekend.

Des te zonderlinger is echter het verzuim van den schrijver ten opzichte van enkele hoofdbegrippen: evenals den term *Islâm* (zie mijne beoordeeling in dit Tijdschrift, jaargang 1879, deel II, blz. 804 en verder), mist men bij hem ook den Arabischen naam voor de Moslimsche rechtsgeleerdheid in bovenbedoelden zin. En men telle deze zwarigheid niet gering. Want de vroeger vermelde naam, dien wij daarvoor zouden aanwijzen, de *mo'âmalat*, heeft bij hem een geheel andere beteekenis; volgens bladz. 16 en 67 van zijn werk duidt de schrijver daarmede aan: „de rechtshandelingen, namelijk die, welke alleen op het vermogensrecht betrekking hebben. Het huwelijk b. v. wordt door de rechtsgeleerden alleen pro memorie tot de mo'âmalât gebracht." Doch indien, naar zijne meening, het woord *mo'âmalât* (of in singul. *mo'âmalat*) niet gebruikt wordt in die ruimere beteekenis welke ik daaraan toeschrijf, hoe heet dan, volgens hem, dit deel der *'ilmoe l-fiqh?* Daarvoor is toch stellig een naam gegeven door de Moslimsche geleerden, om het te onderscheiden van de *'ibâdat.*

Evenals het woord *mo'âmalat* in de beteekenis van rechtshandeling gebruikt wordt, zoo beduidt het ook dikwijls, in algemeener zin, handelwijs, behandeling, plicht tegenover iemand of iets, soms zelfs verdrag (zie Dozy, *Suppl.* in voce et l. cit.). In het systeem van den Islâm beteekent, naar ik meen, *al-mo'âmalat* als kunstterm (tegenover *al-'ibâdat*) de Moslimsche rechtsgeleerdheid. Deze beteekenis moge twijfelachtig schijnen, omdat zij nog niet als zoodanig in de woordenboeken is opgeteekend; doch haar werkelijk bestaan meen ik te kunnen bewijzen uit eene plaats van Ibn Qâsim's *taqrîb*, den bekenden commentaar van Aboe Sjodjâ'; op bladz. 45 zegt deze, bij den aanvang van het hoofdstuk over de contracten: „Nadat de schrijver (Aboe Sjodjâ') de mo'âmalat van den schepper, dat zijn de 'ibâdât, heeft afgehandeld, neemt hij de mo'âmalat van de schepselen onderhanden." [1]) De *'ibâdât*, de handelingen of plichten jegens Allah, heeten daar dus de *mo'âma-*

[1]) De Arabische woorden zijn:

ولما فرغ المصنف من معاملة الخالق وهي العبادات اخذ في معاملة الخلائق.

lat van den schepper, en zoo de handelingen of plichten tegenover de menschen de *mo'âmalat* van de schepselen. Uit het gebruik dezer woorden blijkt, naar mijne meening, dat indien, in tegenstelling van *al-'ibâdat*, er sprake is van *al-mo'âmalat* zonder nadere bepaling, daarmede moet bedoeld zijn de leer van den Islâm omtrent de plichten tegenover de menschen, of omtrent de rechtshandelingen in den algemeenen zin van „zoodanige handelingen, waarvan de strekking is en die de voorwaarde zijn tot het doen ontstaan, de wijziging of de opheffing van rechtsbetrekkingen" [1]) tusschen menschen, of wat ik noemde de Moslimsche rechtsgeleerdheid.

Eigenaardig worden dus de handelingen in betrekking tot Allah genoemd *'ibâdât*, d. i. de slaafsche verplichtingen van den dienaar tegenover den heer, terwijl de handelingen in betrekking tot de medemenschen heeten *al-mo'âmalat* d. i. de samenwerking, of *mo'âmalât*, plichten der samenleving, waarbij der menschen wederkeerige rechten en plichten geregeld zijn.

Daar sinds langen tijd opgemerkt is hoe de Moslimsche theologie in verscheidene punten overeenkomt met de Joodsche en met de Christelijke leer (— in den laatsten tijd door A. von Kremer, en vroeger door Reland, Weil, Geiger, Sprenger en vele anderen), zoo ligt de bewering voor de hand, dat ook het Moslimsche recht eenigen invloed ondervonden heeft van het Talmoedische en van het Romeinsche recht. Immers ieder, die den nauwen samenhang van godsdienst en recht in den Islâm heeft gadegeslagen, moet het natuurlijk achten dat de Moslims, — op theologisch gebied onder den invloed hunne naburen, — ook van hunne grondige rechtsstudie voordeel hebben getrokken. En hoewel tot nu toe nog niet nauwkeurig kan bepaald worden, in welke mate zij hunne juridische ontwikkeling aan anderen te danken hebben, — hetgeen niemand kan bevreemden, die weet hoe weinig nog de verbazende massa werken over Moslimsche jurisprudentie bestudeerd is, zoodat zelfs over den omvang hunner rechtskennis nog geen helder licht voor ons is opgegaan, — zoo werd toch meermalen reeds aangetoond dat de Moslimsche juristen niet allen evenzeer vreemden invloed geschuwd hebben. Men hoede zich alzoo voor verkeerde opvatting der woorden van Mr. v. d. B. (bladz. 8, in de derde noot): „Op den invloed door het Romeinsche en Talmudische recht op de ontwikkeling der rechtswetenschap onder de

[1]) Zie Mr. J. E. Goudsmit, Pandecten-systeem, I, bladz. 120.

Mohammedanen uitgeoefend, is door mij het eerst gewezen in mijn werk „de contractu „do ut des" „p. 17 en 18, terwijl dit onderwerp nader is uitgewerkt door v. Kremer in zijne Culturgeschichte, dl. I, p. 532 volgg." Want, hoe zeer zijne verdienste ook ten dezen opzichte erkend moet worden, hij zal wel niet bedoeld hebben, dat deze vreemde invloed eerst sinds 1868 is opgemerkt. Reeds in 1853 wees immers ENGER daarop in zijne uitgaaf van *Mawardî*, op bladz. XIV, 15, 22 en 32, en uit een daar geciteerde plaats van RELAND (*diss. misc.* III, pag. 4) blijkt, dat deze in 1708 reeds zich verlustigde in het vergelijken van het Romeinsche met het Moslimsche recht. Ook in geschriften als het *Moslemitisches Eherecht des Koduri* van HELMSDÖRFER in 1832, en de welbekende Leidsche dissertatie van TESTA *de conjugiis jure moslimico*, in 1843 verschenen, was ontwijfelbaar zeker de treffende overeenstemming van den Islâm met het Talmoedische en met het Romeinsche recht op verscheidene punten aangetoond. Aan dit onderzoek heeft laatst ook VON KREMER krachtig deelgenomen, op meer plaatsen dan de aangegevene: want behalve op bladz. 508, 511 en 514 van het eerste deel zijner voortreffelijke *Culturgeschichte*, handelt hij hierover uitvoerig op bladz. 516—520, 525—526, 532—547, en in het tweede deel op bladz. 159. Deze laatste plaats is tevens zoo belangrijk tot beantwoording der vraag: wie de beoefening van het Romeinsche recht onder de Moslims verspreid hebben, dat ik de vrijheid neem zijne woorden hier mede te deelen.

„Die Clienten verstanden es in der That, die Araber zu überholen, denn sie waren die ersten, welche die gelehrten Studien pflegten und sich hiedurch ein immer zunehmendes Ansehen errangen. Sie cultivirten mit besonderer Vorliebe die theologischen und juridischen Studien und vermittelten den Import fremder Ideen in den Islam. So kam durch jüdische Proselyten die so sehr an den Talmud erinnernde Gewohnheit des Commentirens des heiligen Buches, die Vorliebe für die Tradition und deren Sammlung, der spitzfindige in Kleinigkeiten so gerne sich breit machende und wichtig thuende Ton der Schulmeisterei in die arabische Literatur. Es wird von einem Vollblutaraber erzählt, dass er, befragt, worin er seine Söhne unterrichten lasse, geantwortet habe: im Erbrechte (farâïd), worauf der Andere entgegnete, das sei die Wissenschaft der Clienten, die sich nicht für den echten Araber schicke, der höchstens die alten Gedichte zu kennen brauche, um als gebildet zu gelten. (Kâmil 264) Aber die Clienten machten mit solchen Studien sich eine Stellung, wurden Richter und Gesetzesgelehrte."

Onder deze cliënten muntte, gelijk bekend is, ver boven zijne

voorgangers en tijdgenooten ABOE HANÎFAT uit, zoodat hij den naam verwierf van den grooten Imâm. Zou hij deze populariteit, dezen roem te danken hebben aan betere bekendheid met het Romeinsche recht? Zou wellicht zijn veelvuldig gebruik van den *Qijâs* moeten opgevat worden als een overbrengen van vele Romeinsche elementen in de Moslimsche rechtswetenschap? Indien dit bewezen ware, zou tevens begrijpelijk zijn hoe, kort na hem, MÂLIK tot het tegenovergestelde uiterste verviel, door zich bijna uitsluitend tot de Arabische traditie te beperken, en hoe nog weder later SJÂFI'Î de wel wat sterk door Mâlik gedrevene afkeuring van Aboe Hanîfat's stelsel matigde, door slechts die Romeinsche elementen toe te laten welke niet tegen de eigenlijk Moslimsche beginselen aandruisen. Want ook in geschriften zijner volgers komen, zoowel als bij Hanafiten, sporen van Romeinsche elementen voor. Hoewel deze gissing waarschijnlijk niet spoedig tot zekerheid gebracht zal zijn, meen ik toch enkele wenken, welke mogelijk tot latere oplossing van dit belangrijk vraagstuk kunnen bijdragen, hier niet te moeten verzwijgen; want hoewel ik, wegens de onzekerheid, aan zulke pogingen tot verklaring eigen, met opzet deze opmerking niet medegedeeld heb bij de vroegere bespreking van Aboe Hanîfat en zijne verhouding tegenover de overige juridische autoriteiten van den Islâm, wil ik die hier, omdat de door mij bedoelde aanduiding bepaaldelijk op het hier te bespreken gedeelte van het Moslimsche systeem betrekking heeft, onder voorbehoud van nader onderzoek, dus als eene voorloopige, doch niet onwaarschijnlijke, gissing bekend maken.

Het heeft namelijk zeer mijne aandacht getroffen, dat bij vele punten, waar de Hanafiten en de Sjafiïten in de Moslimsche rechtsleer van elkander verschillen, de Sjafiïten consequenter en scherper dan de Hanafiten de Arabische denkbeelden toepassen. Om dit beweren met een voorbeeld toe te lichten, kies ik bij voorkeur een punt dat den schijn heeft van eigenaardig Moslimsch te zijn, en dat, volgens het handboek (bladz. 68): „een expediënt aan de hand geeft, dat naar onze begrippen, deels alle rechtshandelingen, waarbij het is toegelaten, op losse schroeven moet zetten, deels eene geheel andere rechtsverhouding daarstelt, dan de Arabieren hebben gemeend"; ik bedoel den *chijâr* of het recht, aan elk der contracteerende partijen voorbehouden, om te kiezen of de overeenkomst bekrachtigd of verbroken zal worden. Op bladz. 84 noemt Mr. V. D. B. als zoodanigen *chijâr* een die uitsluitend aan de Hanafiten eigen is; bij hen „bestaat zij niet alleen van rechtswege, maar mag men daarvan zelfs niet bij voorbaat afstand doen." Deze keus,

„de *chijâr ar-ro'jat*, of keuze bij het zien eener zaak, is het recht, dat, volgens de Hanafieten, wordt toegekend aan hem, die eene niet vooraf geziene zaak gekocht heeft, om die zaak pro lubitu terug te geven, en den koop aldus niet te doen doorgaan. Sjâfi'î," aldus vervolgt de schrijver, „beweert van zijn standpunt terecht, dat, daar zulk eene zaak alleen op monster mag gekocht worden, indien zij niet met het monster overeenkomt, de in de volgende plaats te noemen keuze ruim voldoende is om den kooper voor schade te waarborgen" [1]). (Die laatst bedoelde keus, „de *chijâr al-'aib*, of keuze wegens verborgen gebreken" heetende, was immers aan de Romeinen niet onbekend?) Dat nu de Hanafiten den *chijâr ar-ro'jat* als noodzakelijk voorstellen, hoewel deze nevens die andere keus best kon gemist worden, is zóó vreemd, dat zich de vraag voordoet: hoe zijn de Hanafiten aan den chijâr ar-ro'jat gekomen? waarop ik, tot mogelijke oplossing, weder vraag of niet het Romeinsche *pactum displicentiae* „ut si displicuisset inemta esset" [2]), hiertoe aanleiding kan gegeven hebben?

Wil mén een ander voorbeeld? De „zeer subtiele onderscheidingen" tusschen ruil en koop, „welke alleen bij de Hanafieten voorkomen" (v. d. B. bladz. 86), zijn gegrond op de onderstelling dat het aequivalent bij koop steeds geld moet zijn. Daar echter de Moslims geld beschouwen als koopwaar, mag men vermoeden, dat ook deze Hanafitische eigenaardigheid ontleend is aan het Romeinsche recht.

Om nog op een ander, voor de buitenwereld zeer merkbaar, verschil van opvatting te wijzen, noem ik het recht tot ontginning van woesten grond, en ook het recht van naasting, dat Aboe Hanîfat aan de „Andersgläubigen" toekent (zie von Kremer, *Culturgesch.* I, bladz. 496; v. d. Berg, bladz. 111) op dezelfde voorwaarden die bij andere autoriteiten uitsluitend gelden voor de Moslims. Op dit punt is dus aan vreemden invloed wel niet te twijfelen.

Doch deze voorbeelden mogen hier voldoende geacht worden om tot een onderzoek dezer belangrijke quaestie aanleiding te geven. Door een of ander Hanafitisch handboek over recht, bij voorbeeld den beroemden kitâb al-Qodurî, aan de Romeinsche rechtsbronnen te toetsen, en wel bij voorkeur op die plaatsen waar de kitâb merkbaar verschilt van de Sjafiïtische leer, kan men, waarschijnlijk zonder groote inspanning, spoedig tot eenig resultaat geraken, en

[1]) Indien met de aangehaalde woorden bedoeld is, dat Sjâfi'î werkelijk in dit opzicht bij Aboe Hanîfat strijd heeft opgemerkt tegen de echt-Moslimsche beginselen, steunt de schrijver hiermede op verrassende wijze mijne onderstelling.

[2]) Zie Goudsmit, Pandecten-Systeem, II, bladz. 128.

aldus vaster grond bekomen tot verder onderzoek. Deze arbeid is natuurlijk vooral onzen jurist-orientalisten aanbevolen die, beter dan anderen, tot dit opsporen en vergelijken op het gebied van het Romeinsche recht in staat zijn.

Over het algemeen zou waarschijnlijk het spoediger bekend worden met de zoo rijke Arabische litteratuur over het Moslimsche recht zeer bevorderd kunnen worden, indien deze juristen voornamelijk de Hanafitische boeken onderzoeken wilden; dan konden daarentegen de Sjafiïtische geschriften, — ten onzent wegens den Indischen Archipel van het grootste gewicht, — evenals de Moslimsche theologie, meer bepaald de aandacht trekken van die orientalisten, welke wegens hunne litterarische of theologische, meer uitsluitend Semitische studiën, spoediger het in de Sjafiïtische school heerschende standpunt vatten. Doch in hoever deze, mij zoo wenschelijk voorkomende, arbeidsverdeeling ook erkend worde, in elk geval is bij het vergelijken der twee genoemde rechts-systemen, de Hanafitische en de Sjafiïtische school, het scherp uiteenhouden van beider standpunt en het nauwkeurig aanteekenen der daarbij bemerkte bewijsplaatsen een onmisbare voorwaarde tot degelijken vooruitgang.

In het beknopte handboek is zulk eene bewijsvoering natuurlijk niet geleverd. Bij de beoordeeling daarvan wil ik dit punt dus liever niet aanroeren, hoewel ik, op sommige plaatsen der door mij geraadpleegde Moslimsche geschriften, niet geheel bevestigd heb gevonden wat als kenmerkend verschil der scholen door Mr. v. d. B. is opgeteekend. Immers indien ik hier, door aanvoering der bewijsplaatsen, rekenschap gaf van mijne bevinding, dan zou dit toch niet bijdragen tot beoordeeling van het hier te bespreken werk; want de schrijver zal op de door hem bedoelde, maar niet genoemde, plaatsen wel geheel andere beschouwingen hebben aangetroffen, dan die waarop ik mij zou moeten beroepen. Doch dit staat bij mij vast: juist wegens deze onzekerheid, — gebrek aan bewijs en onmogelijkheid van contrôle, — kan ik aan verscheidene opgaven van het handboek omtrent deze verschilpunten vooralsnog geen vaste waarde toekennen. De verhouding der rechtsscholen acht ik nog niet genoegzaam bepaald; ten einde daaromtrent juist te kunnen oordeelen, dient men haar verschil omtrent de ondergeschikte punten goed te kennen, en ze dus eerst aan een ernstig onderzoek te onderwerpen.

Om de aldus te bestudeeren geschriften goed te verstaan, zal men niet uit het oog moeten verliezen, in welke volgorde en in welk verband de schrijvers hunne verschillende hoofd- en onderdeelen van het recht hebben behandeld. Zelfs in die gevallen waar wij van hunne methode afwijken, om den goeden weg, door Mr. v. d. B.

zoo juist aangewezen, op te gaan, zal men, door het aanhoudend letten op hunne wijze van werken en bewerken, menige misvatting ontkomen. Men verontschuldige zich niet door te verklaren, dat alle Moslimsche schrijvers over recht dezelfde volgorde in acht nemen; reeds bij vluchtige vergelijking van sommiger inhoudsopgaven ziet men, dat het verschil grooter is dan de enkele woorden van het handboek (v. d. B. bladz. 16 en 17) doen vermoeden; bij scherper onderzoek springen deze afwijkingen steeds meer in het oog. En hoe vreemd hunne rangschikking der stof soms ook schijne, door schielijke verwerping van den samenhang hunner woorden en gedachtenuiting ontneme men zich niet deze schoone gelegenheid om hunne bedoeling beter te vatten. Wanneer dan op de hier aangegeven wijze de geschriften over het Moslimsche recht van alle zijden goed bekeken worden, zal men niet spoedig tot vaste resultaten komen, want zulk een onderzoek is van langen duur. Maar daarom te meer acht ik een doelmatige verdeeling van dezen arbeid noodzakelijk; de omvang der te bewerken massa is groot.

Nadat ik deze gedachten heb medegedeeld, kan niemand verwachten, dat ik de volgende hoofdstukken op dezelfde uitvoerige wijze zal beschouwen als tot nu toe is geschied. Want, maakte het geringe verschil van opvatting en bewerking der *'ibâdât* bij de Moslimsche auteurs, het mij mogelijk, de korte mededeelingen daarvan in het handboek van Mr. v. d. B. te verbeteren en aan te vullen, — wat te gemakkelijker geschieden kon, daar de schrijver in dat gedeelte hunne gegevens als op den voet kon volgen, — het gedeelte van zijn werk, dat wij nu zullen gaan bespreken, wijkt in bewerking der stof zoo sterk af van de Moslimsche bronnen, en geeft derhalve zoo licht aanleiding tot misvatting van 's schrijvers bedoeling, dat het mij ongeraden schijnt, hier alle bijzonderheden ter sprake te brengen. Het wetenschappelijk schiften en ordenen van het Moslimsche materiaal, dat immers eerst recht in dit gedeelte valt op te merken, durf ik nog niet aan een even scherp onderzoek onderwerpen als waarvoor het vroegere mij mogelijk en nuttig voorkwam; want te zeer eerbiedig en waardeer ik deze eerste pogingen om licht te brengen in die duisternis, dan dat ik het, niet overal voor mij even doorzichtige, plan van den schrijver in de verdere ontwikkeling zou willen storen door aanmerkingen, die hier mogelijk niet zouden aansporen tot verder doordringen der moeilijkheden, gelijk dit bij het vroeger besprokene met meer kans op slagen is gewaagd, maar hem integendeel zouden kunnen afschrikken, of althans door hem wellicht als voorbarig ter zijde zouden geschoven worden. Daarom zal ik mij nu, ten opzichte van het tweede deel

van het handboek, bepalen tot enkele opmerkingen omtrent eenige bijzaken welke misschien den schrijver bij het bewerken eener nieuwe uitgaaf van dienst kunnen zijn. Later hoop ik dan het laatste hoofdstuk, handelende over het erfrecht, liever geheel naar mijne inzichten, onafhankelijk van dit handboek te behandelen, volgens de leer der Sjafiïtische school, en wel bepaaldelijk slechts naar de dan nader te vermelden bronnen.

Tot zoo ver had ik dit, tot mijn spijt en buiten mijn wil telkens afgebroken, opstel voortgezet, en was juist van plan dit nu te vervolgen en zoo spoedig mogelijk af te werken, ten einde daarna ander werk aan te vatten dat ik ook reeds lang heb moeten laten liggen, toen mij het *Antwoord van Mr. L. W. C. van den Berg* (in dit Tijdschrift, jaargang 1881, I bladz. 120—133) in handen kwam. Hoezeer ook het, maar al te duidelijk hieruit blijkende, misverstand betreurende, meen ik toch bij zulk een protest niet te mogen berusten. Of in zijn antwoord de ware toon is getroffen, welken men verwachten mag van iemand die reden van klagen meent te hebben over onbillijke beoordeeling, zal wel ieder lezer voor zich beslissen; doch men veroorlove mij hier aan te toonen, dat de heer v. d. B., in het vuur zijner verdediging, mijne bedoelingen in een verkeerd licht heeft gesteld, en mij meeningen en gezegden toedicht, welke op mij niet van toepassing zijn. Een enkele gegronde aanmerking van zijne zijde wil ik daarbij gaarne erkennen. Volgen wij zoo veel doenlijk zijne redeneering.

Volgens bladz. 120 zou ik opmerkingen gemaakt hebben „over de geschiktheid van juristen in het algemeen voor de studie van het Mohammedaansche recht," terwijl ik (in dit Tijdschr. jg. 1879, II, bl. 795—797), behalve evenals nu over het, den jurist als zoodanig vreemde, Semitische standpunt, toen slechts, over de indeeling van den Islâm, onder den mijns inziens verkeerden naam van het M. recht, bij de rechtsgeleerde faculteit aan de Rijkshoogeschool te Leiden sprekende, verklaarde waarom dit vak mijns inziens niet bij voorkeur moest opgedragen zijn aan een juridisch hoogleeraar, vooral niet aan iemand wien reeds een ander belangrijk leervak is toevertrouwd. Daarbij had ik geenszins het oog op enkele uitstekende uitzonderingen die, evenals de heer L. W. C. van den Berg en anderen, zoowel op den naam van Orientalist als van Jurist aanspraak kunnen

maken, — maar doelde op het even noodzakelijke, theologische deel van den Islâm, dat minder eigenaardig nu door een jurist zal moeten gedoceerd en bestudeerd worden. „Over de geschiktheid van juristen in het algemeen voor de studie van het M. recht" was dus in het geheel geen sprake. En geeft dit nu den klager aanleiding om (bl. 121) mij de zotte meening aan te passen, „dat rechtskennis geheel overbodig is"?

Op dezelfde bladz. noemt Mr. v. d. B., „een overzicht willende geven van het *recht* van den Islâm", het de ongerijmdheid zelve te beweren, dat de titel eigenlijk had moeten luiden „de *leer* van den Islâm", en vraagt verder (bl. 122): „hoe kan men van mij verlangen, dat ik in den titel er melding van had moeten maken, dat ik den „Islâm in Nederlandsch Indië" bedoel?" — Maar in plaats van dat te begeeren of te verlangen, had ik immers (bl. 799) voorgesteld: „eenen titel ongeveer van dezen inhoud: *De leer* (niet van den Islâm maar) *van de Hanafîtische en de Sjafiïtische school, met betrekking op den Islâm in Nederlandsch-Indië, wetenschappelijk geordend door* Mr. L. W. C. VAN DEN BERG." Welnu! handelt de *leer* der genoemde scholen over iets anders als „het *recht* van den Islâm"? En wat het tweede punt betreft: in het „antwoord" verzekert de heer v. d. B. zelf, dat hij zijn werk te boek heeft gesteld niet „om Mohammedanen voor te lichten" (bl. 130), en niet „ten behoeve van Europeanen die tot den Islâm willen overgaan" (bl. 124), maar „behalve met een wetenschappelijk, ook met het praktische doel om bij te dragen tot verbetering van de rechtspraak over den inlander en tot voorlichting van hen, die als bestuurders met de bevolking in aanraking komen" (bl. 124), daar „besturende zoowel als rechterlijke ambtenaren in Indië elk oogenblik omtrent de meest principiëele quaestiën (van het M. recht) verlegen zaten" (bl. 122). Wat dunkt u? Rechtvaardigen deze duidelijke verklaringen niet genoegzaam mijne bewering: dat het handboek geschreven is „met betrekking op den Islâm in N. I."? En dit is niet volmaakt hetzelfde als „een behandeling der eigenaardige afwijkingen in den Archipel" (bl. 121), eene uitdrukking in dit verband door mij niet gebezigd. — Moge het (bl. 122) toegezegde „opstel over de Priesterschap op Java" voldoen aan een lang begeerden wensch om meer van de Javaansche priesters te weten! Van harte juich ik dit plan toe, zonder in het minst den heer v. d. B. (wat hij, hoewel zonder reden, schijnt te denken) te verwijten dat hij zijne „aanteekeningen op dit gebied" nog niet gepubliceerd heeft.

Volgens bl. 121 heb ik hem dan toch verweten, dat hij „de Mohammedaansche theologie, als een deel van „de leer" uitmakende,

niet behandeld" heeft? Wel neen! Integendeel heb ik verklaard (in mijn opstel, bl. 821 en later bl. 171), dat hij dit niet gedaan heeft omdat de theologie *niet* een deel uitmaakt van de leer der door hem wetenschappelijk geordende Moslimsche boeken. Bij zijn verdere klacht (bl. 122) over mijn verlangen dat hij „ook theologische onderwerpen uiteen zal zetten, welke geene rechtsgevolgen hebben," verzuimt hij weder eenige plaats aan te geven, waaruit zulk dwaas verlangen zou moeten blijken!

Onjuist drukt voorts de heer v. d. B. mijne meening uit, door mij den wil toe te schrijven, dat hij zijne bronnen liever letterlijk had moeten volgen, zonder eenheid te brengen in de voorschriften (bl. 125). Weet ge welk geval hem deze conclusie doet trekken? „Indien men" (evenals dit op bl. 126 door hem wordt voorgesteld) „de Arabische woorden (hier, op bl. 125, *fardh* en *sonnat*) door Hollandsche vervangt", acht Mr. v. d. B. het niet „noodig te vermelden welke verrichtingen *hoofdzaak* en welke slechts *bijzaak* zijn" (bl. 124). En daarop vraag ik met de door hem (bl. 126) gebezigde woorden: Zal daaraan „ieder, die met de beginselen van het recht vertrouwd is, de voorkeur geven?" Bij twijfel aan mijne bedoeling, vergelijke men hierbij de opmerkingen in mijn opstel op bl. 173 en 179.

Of wat beteekent die deftige verklaring van zijn „volkomen gewettigden afkeer om zich noodeloos in viezigheden te verdiepen" (bl. 124)? Hij bekent, even te voren, de daar bedoelde zaken wel behandeld te hebben; maar hij deed het niet bij elkander, op de in de Moslimsche boeken hiertoe aangewezen plaats, zooals mij, om daar vermelde reden, verkieslijker voorkomt; dàt is het verschil. De mij daarbij toegedichte „teleurstelling, van niet meerdere bijzonderheden omtrent dergelijke aangelegenheden in zijn werk te hebben aangetroffen," is ontleend aan woorden die ik in dat verband niet gebruikt heb; heeft mogelijk de heer v. d. B. op deze wijs een blijk zijner welwillendheid willen uitdrukken?

Op bl. 126 ergert hij zich over mijne woorden (bl. 807): „Als het hoofdbegrip van den Islâm noemde ik de *theokratie*, met de waarschuwing dat deze benaming te algemeen is." Zoo schreef ik, terstond daarop de eigenaardige tint der Moslimsche theokratie nader aanduidende, omdat ik te voren (bl. 795) omtrent het hoofdbegrip van den Islâm terloops had opgemerkt: „laten we dit hier (hoewel de benaming te algemeen is) kortheidshalve theokratie noemen." Moet ik nu, tot straf dezer uiting, „het Staatswörterbuch van Bluntschli, ja, des noods een Conversations-lexicon nazien", om te ontwaren, zooals de klager verzekert, dat Mr. v. d. B. „het woord

theokratie in den algemeen aangenomen zin heeft gebezigd?" De heer V. D. B. die, zonder dat hem hier leed geschiedde, zonder dat er zelfs aan hem was gedacht, zoo tegen mij uitvaart, begon dezelfde bladzijde (126) met de behartigenswaardige woorden: „Indien men op iemands werk aanmerkingen maakt, moet men, naar mijne meening, beginnen met dat werk eerst behoorlijk te lezen." Hoe weinig deze woorden ook daar op mij toepasselijk zijn, hoop ik straks (bl. 18) te toonen.

Had de heer V. D. B., in plaats van te jammeren over mijn „aanval (bl. 120), vitten (125), verwijten (121, 125 en elders), beschuldigen (132) en insinueeren (121)", bedaard op de bedoeling van mijn schrijven gelet, dan kon hij zulke gevolgtrekkingen niet gemaakt hebben. Kiezen wij als voorbeeld de Hanafitische paardenbelasting: door vergelijking van de twee door hem zelf (bl. 125, noot 4) aangehaalde plaatsen van mijn opstel (818 en 186) had hij, — hoewel mijn eene uitdrukking (bl. 186) „niet vermeld" minder gelukkig gekozen was, want ik bedoelde „niet behandeld" [1]), — toch kunnen begrijpen uit het op bl. 818 aangevoerde, dat ik meer verwacht had dan de m. i. te korte opgaaf die hierover in het handboek stond. Uit het „antwoord" (bl. 125) verneemt men echter, „dat de paardenbelasting der Hanafieten behandeld is op pagina 46." Ter herinnering van belangstellenden schrijf ik hier de geheele plaats uit; men oordeele zelf. Letterlijk staat er: „Alleen Aboe Hanîfat eischt van paarden één dînâr (of tien dirhem's) per stuk." Dat is nu de wel behandelde paardenbelasting der Hanafiten!

Bij het bespreken van h e t d o e l d e r z a k â t toonde ik aan, (bl. 183), dat men zich liever niet op Qorân 9, 104 moet beroepen om als „raison d'être voor de zakât te noemen het zuiveren der bezittingen van de smet der zonde" (zie handb. bl. 43). Volgens het „antwoord" bl. 129, heeft de heer V. D. BERG: — zich niet beroepen op die Qorânplaats? — ja... maar toch eigenlijk „de verklaring *volgens de Arabieren* medegedeeld!"

Mijne meening over *idjmâ'* en *qijâs* is in het „antwoord" verworpen. Vraagt men op welke gronden? De heer V. D. B. antwoordt (bl. 126): „*Idjmâ'* beteekent de overeenstemming tusschen de uitspraken of beslissingen der juridische autoriteiten, speciaal in den tijd der eerste Chaliefen en *qijâs* de redeneering bij analogie, waardoor sommige autoriteiten tot het doen hunner uitspraken gebracht werden."

---

[1]) Wegens het in mijn tekst kort daarop volgende woord „behandelt", is mij, bij de correctie der drukproef, de ongelukkige inval aangewaaid, dit woord aldus te veranderen.

Op bl. 127 voegt hij hieraan nog toe: „Men kan wel „aanhanger" zijn van het recht van redeneeren of eene redeneering „volgen", maar het „redeneeren" als „wet" te beschouwen heeft geen zin, tenzij men aan de beide woorden eene beteekenis hechte, welke zij noch hier noch in het betoog des heeren J. hebben." Mijne meening, hoewel overeenstemmende met de orthodox-Moslimsche voorstelling, dat *idjma'* als derde, en *qijâs* als vierde rechtsbron van den Islâm zijn aan te merken, heeft derhalve „geen zin?" en met mijne woorden „dat Mâlik zeer weinig gebruik maakte van den qijâs", heb ik eigenlijk gezegd, dat Mâlik weinig gebruik maakte van het „redeneeren?" Waarlijk, indien wij ons hier aan de beteekenis-opgaaf van den heer v. d. B. moesten houden, zouden wij ons er niet uit kunnen redden. In mijn opstel (bl. 815 en 816) toonde ik echter aan, dat niet slechts bovenbedoelde overeenstemming, maar ook het resultaat der overeenstemming *idjmâ'* of *djamâ'at* heet, en dat zoo ook het resultaat der dusgenaamde redeneering of analogische verklaring *qijâs* wordt genoemd; tot bevestiging van dit laatste voegde ik daarbij de evenzeer gebruikelijke woorden *al-ma'qoel*, het begrepene, en *ar-râï* het inzicht, met verwijzing naar zeer goede autoriteiten. Wat mocht het baten? Niets! Hoewel volgens den Islâm het gezag van den *qijâs* eerst toegelaten wordt wanneer de *idjmâ'* op dat punt blijkt te ontbreken, onderscheidt Mr. v. d. B. die beide rechtsbronnen niet; hij verwart ze tot ééne bron en noemt die „de uitspraken der rechtsgeleerden", niettegenstaande ik waarschuwde tegen deze te algemeene uitdrukking waardoor hier toch slechts mogen aangeduid worden „de uitspraken van rechtsgeleerden wier autoriteit in idjmâ' of in qijâs is erkend." Zijn nu deze argumenten wel te bestrijden, gelijk in het „antwoord" (bl. 127) geschiedt, door verwijzing naar de *communis opinio* en de *responsa prudentium* der Romeinen?

Tot mijn genoegen kan ik bij het daarop volgend verschilpunt den heer v. d. B. (bl. 128) terstond toegeven, dat het woord *hadîth* „in specialen zin een verhaal aanduidt dat een daad of gezegde van Mohammad ten onderwerp heeft." Want ook mij was deze beteekenis wel bekend. Juist om misverstand te voorkomen bij de lezers van het handboek, die mogelijk niet op deze beteekenis bedacht zouden zijn, zeide ik derhalve op die plaats van mijn opstel (bl. 814) dat hier niet bedoeld zijn de hadîth's der handelingen en meeningen van Mohammads vrienden, maar „slechts die hadîth's welke op Mohammad's leven als profeet betrekking hebben, en als zoodanig norm of leefregel voor de Moslims zijn." Deze aanwijzing kwam mij noodzakelijk voor, juist omdat ik meen, dat *al-hadîth*, zoowel op de çahâbat als op Mohammad betrekking hebbende, de technische

term is voor alle hadîth's bijeen, op dezelfde wijs als *al-'ibâdat* voor alle 'ibâdats, en *al-mo'âmalat* voor alle mo'âmalats bijeen. Ten onrechte past dus Mr. v. d. B. het verwarren van „de overleveringen" met „de overlevering" op mij toe, onder beleefde toevoeging dezer woorden (bl. 128 van het antwoord): „De Arabieren waren verstandig genoeg eene zoo onjuiste uitdrukking te vermijden."

Volgens diezelfde bladzijde van het antwoord heeft de heer v. d. B. zijne uitspraak „dat Aboe Hanîfat uit nederigheid het ambt van Kâdhî weigerde" vermoedelijk ontleend aan „de plaats uit Ibn Taghrîbardî geciteerd in v. Hammer-Purgstall's *Litteratur-Geschichte*." Uit de daar bedoelde plaats van Ibn Taghrîbardî (te vinden in deel I, 403—406 der Leidsche uitgaaf) blijkt echter, dat deze auteur hetzelfde omtrent Aboe Hanîfat bericht als wat ik uit Ibn Challikân aanhaalde. Tabarî (III, 278 l. 2—13) getuigt evenmin voor de nederigheidsreden. In Nawawî's biogr. dict. (p. 698—707) vind ik ook niets wat daarvoor pleit. In de Annales van Aboe l-fidâ schijnt echter een bewijsplaats voor te komen (sub anno 150) waaruit blijkt dat de latere volgers van den grooten Imâm slechts die enkele reden van Aboe Hanîfat's weigering kenden of erkenden; — van goed onderrichte zijde is mij dit vriendschaplijk medegedeeld; daar ik niet in de gelegenheid ben, deze plaats in te zien, moet ik het op gezag aannemen; — niettemin blijft mijne overtuiging ongeschokt, dat Ab. Han., tegenover den dwingeland Al-Mançoer, met groote geestkracht, een tijd lang althans, heeft geweigerd diens handlanger te zijn om onrecht te vergoelijken; de aard van zijn werk, zijn invloed, zijn eedverzoening, zijn geheele persoonlijkheid schijnt slechts deze meening te gedoogen [1]). Aangenaam zou het mij zijn, zoo in eene levensbeschrijving van dezen genialen jurist weldra dit gewichtig punt van historisch onderzoek mocht duidelijk gemaakt worden; met belangstelling hoop ik later dienaangaande beter te worden ingelicht. Doch op de aanmerking van den heer v. d B. (bl. 128, noot 2) gevoel ik mij verplicht te antwoorden, dat men zeker verstandiger handelt, met dankbaar de goede bronnen, wier toegang thans openstaat, te gebruiken dan, door het raadplegen der werken van v. Hammer en Hamilton, zich zelf en anderen (ook de nagedachtenis dezer geleerden) te bemoeilijken.

Bij de in het handb. bl. 12 voorkomende woorden: „Ook in Egypte heeft zij (de Hanafitische school) eenige volgelingen behouden", merkte ik pro memorie op, dat volgens bl. 15: „ook in den Indischen Archipel Hanafiten worden aangetroffen." Deze verwijzing geeft den

[1]) Men vergelijke hierbij het gezegde in het handboek bl. 195 en noot 2 aldaar

heer v. D. B. (antw. bl. 129) aanleiding tot de overbodige herinnering: „dat de Hanafieten in den Archipel niet heerschende zijn;" niemand heeft het tegendeel immers beweerd.

Zijn protest tegen mijne aanteekening van bl. 177 verliest alle beteekenis voor ieder die er op let, dat ik ter plaatse over den *langgar* en over de *nîat* sprak. In mijne uiteenzetting van het eigenaardig Moslimsche standpunt (bl. 807 en verder) meen ik mijne bedoeling voldoende ontwikkeld te hebben.

De uitdrukking „toekang adan" heb ik op veler geloofwaardige verzekering als een op Java zeer gebruikelijken term opgegeven; gaarne laat ik mij dienaangaande beter inlichten. Voor het Javaansche woord *bĕḍoeg* kent het Maleisch de woorden *bĕdoeq* (niet *badoeq*, zooals bij vergissing in mijn opstel, bl. 179, is afgedrukt; ook niet *bĕdoeg* zooals de heer v. D. B. hier opgeeft), ook *bĕdoeḳ* geschreven (v. D. Wall, uitgave v. d. Tuuk 1877, I, 211), en *tāboh* (idem I, 322; de schrijfwijze *taboeh* vindt men in Pijnappels Wdb. bij Verkerk Pistorius, Studiën Pad. Bovenl., en anderen). De heer v. D. B. verwijst „speciaal naar het 1e deel van Von de Wall's Woordenboek, uitgegeven door Dr. v. d. Tuuk, pag. 183." In mijn exemplaar van dat Wdb., dat ik eerst bekwam nadat mijn opstel reeds was afgedrukt, vind ik echter op „pag. 183" niets omtrent deze woorden, maar wel op de hier door mij genoemde plaatsen.

Het Arabische woord *mokâtab* wordt door Mr. v. D. B. in het „antwoord" bl. 130, met beroep op de daar aangehaalde autoriteiten, bij voorkeur *mokâtib* geschreven, evenals in het handboek. Daarentegen houd ik mij aan het gebruik der forma passiva *mokâtab* voor den slaaf, en wel op dezen grond: volgens den Islâm kan een slaaf niet handelend optreden tegenover zijn meester; daarom kan, dunkt mij, ook slechts deze meester active *mokâtib* heeten; want hij is het, die de *kitâbat* aangaat ten behoeve van zijnen slaaf, den *mokâtab*. De tijd moge het leeren, welke opinie de ware is. Dat tegen mijne opvatting zich vele juristen zullen verklaren, geloof ik echter niet. Bovendien maak ik belangstellenden opmerkzaam op de waarschuwing van Dozy, Supp. préf. XI; want zijn citaat is van Botros al-Bistânî.

Geen verschil is echter mogelijk omtrent de beteekenis van het Arabische woord *saḥoer*. Ik ben den heer v. D. B. dankbaar, mij deze dwaling (bl. 130) aangetoond te hebben. Daarom leze men op bl. 191 van mijn opstel het begin aldus: „Het eten dat men neemt even voordat de vasten begint, heet in het Arabisch *saḥoer*, en het nemen van dat voedsel *soḥoer*, doch ook wel *saḥoer*." Voor bl. 193 geeft deze opmerking tot geene verandering aanleiding.

Doch over de Moslimsche feesten is het mij niet mogelijk in discussie te treden met den heer v. d. B., die, in plaats van te letten op hetgeen in mijn opstel, bl 181, over zijne methode ten dezen opzichte is opgemerkt, zich nu (bl. 131) op losse praatjes van inlandsche bedienden over St. Nikolaas beroept, na mijn zoeken naar den voor-islamitischen oorsprong der feesten, in Arabië en in Indië, zoo bits gesignaleerd te hebben (bl. 123) als „het uitdenken van hypothesen om de dwaalbegrippen van onbeschaafde en onkundige lieden te verklaren." Mogelijk vind ik later aanleiding om meer over die feesten mede te deelen; en gaarne zal ik mijne informatiën nog eens aan vernieuwd onderzoek onderwerpen. Maar in plaats van daarover nu uit te weiden, neem ik liever deze gelegenheid te baat om twee nog niet opgemerkte misstellingen in mijn opstel te verbeteren. Op bl. 172 leze men namelijk: „De Indische gewoonte om Moslimsche feestdagen, ook die van Mohammads geboorte, openlijk met wijn en heildronken te vieren, komt later ter sprake." Hierover dus wellicht later. En op bl. 198 l. 6 leze men: „In het algemeen is namelijk op te merken, dat iemands eerste bedevaart steeds voor de verplichte wordt aangerekend."

Op bl. 131 leest de heer v. d. B. mij de les over het Maleisch; hij acht het daar noodig te verzekeren, dat men voor het telwoord *zes* „in die taal *ĕnam* zegt", en dat ons woord *nacht* „in het Maleisch *malam* en niet *malĕm* is". De uitdrukking „poewasa nĕm hari" nam ik woordelijk over uit een van Sumatra afkomstig stuk; het doet mij leed, op het oogenblik niet in staat te zijn hierover nadere inlichting te geven. Of het woord *nĕm* daar fout is, beslis ik niet; maar het bericht omtrent die zesdaagsche vasten is wèl te vertrouwen. — En wat die nacht-quaestie betreft, — niet van het Maleische woord *malam* was bij mij sprake, maar van het Javaansche *malĕman*; daarvan zeide ik in mijn opstel (bl. 193): „het woord is natuurlijk, evenals zoo vele andere woorden betreffende den Javaanschen Islâm, uit het Maleisch af te leiden". Op gezag van autoriteiten als het Jav. Wdb. van T. Roorda (aldus ook op bl. 130 nog door den heer v. d. B. geciteerd), C. F. Winter (in T. N. I. 1843, I p. 720 en elders) en anderen, houd ik mij vooralsnog aan de schrijfwijze *malĕman*, in afwachting van het bewijs, dat het woord *malaman* in de hier bedoelde beteekenis bestaat en het bekende *malĕman* moet vervangen.

Over de aanmerkingen betreffende de bedevaart snel heenstappende (met verwijzing hiervoor naar mijn vorig opstel over dit onderwerp), haast ik mij om eindelijk de zwaarste grief van den klager te onderzoeken; het geldt mijne woorden: „veel van hetgeen in het hand-

boek moet afgekeurd worden, komt zonder fout in zijn Akademisch proefschrift voor". Gaarne zou ik mijn leedwezen hebben betuigd over deze woorden, die blijkbaar door den heer v. d. B. zijn opgevat in anderen zin, dan bij het nederschrijven door mij bedoeld werd. Het verband nagaande, waarin deze woorden voorkomen (bl. 799 van mijn opstel), zou men bijkans vermoeden, dat dit misverstand ontstaan is uit verschillende opvatting van het begrip »medewerking of hulp". Hoe de heer v. d. B. over „de behulpzame hand" van mij ook denke, — dat hij gaarne die van anderen aanneemt en dit dankbaar erkennen wil, meende ik niet te mogen betwijfelen, daar mij het tegenovergestelde vermoeden ongerijmd scheen met betrekking op een geleerde als hij, die, naar men verwacht, niet slechts eigene eer beoogt, maar vooral tot uitbreiding van wetenschappelijke kennis tracht mede te werken. Doch deze beschouwing daargelaten, — de overmoedige toon, waarop de heer v. d. B. in het antwoord spreekt van „de beide eenige fouten" die bovendien „op een misverstand" mijnerzijds zouden berusten (bl. 121) noodzaakt mij nu wel, die illusie te verstoren.

Vooreerst dan die twee fouten welke geen fouten zouden zijn:

I°. Volgens bl. 132 en 133 van het „antwoord" had ik hier moeten spreken, niet van fouten, maar van eene onregelmatigheid in de schrijfwijze der Arabische woorden van het handboek voorkomende; „thans is zij (mijne opmerking) slechts behartigingswaardig in omgekeerden zin als waarin ik haar heb geformuleerd." In de dissertatie „was natuurlijk de litteraire spelling gevolgd," en in het handboek „overal de vulgaire spelling." Waarom? — En op die wijs kan men wel de spelling van woorden als *moftî* rechtvaardigen; maar ook *fatwâ* (ultima alif)? In den tweeden druk van Ellious Bocthor's Woordb., herzien en vermeerderd door denzelfden Caussin de Perceval, wiens *grammaire arabe vulgaire* geciteerd is (bl. 133), komt bl. 342 niet deze, wel de andere vorm (ultima ya) voor. Buitendien wijs ik terstond, — de heer v. d. B. schijnt dit te eischen — een andere fout aan, zoowel bij het vulgaire, als bij het litteraire Arabisch van toepassing: op bl. 120 en 243 van het handb. worde driemaal het Arabische *inn* veranderd tot *in*; volgens bovenvermelde Gramm. van Caussin de Perceval, zegt men in het vulgair Arabisch: *in safal* (Gr. p. 139), *in 'ala* (zonder verlengingsteeken, p. 58) en *in t'nàhha* (p. 39). Doch het is mijn plan niet, hier over het klass. of vulg. Arabisch uit te weiden. Met welk doel de heer v. d. B. afweek van de, in de door hem geordende Mosl. boeken gebruikelijke, litteraire spelling, blijkt evenmin, als de reden waarom hij de door mij aangegevene schrijfwijs, „ofschoon met de inlandsche

uitspraak overeenkomende, niet kan beamen" (bl. 132). Voortaan hoop ik zelfs nog nauwkeuriger die inlandsche uitspraak te volgen, door bij voorbeeld de letter *t* weg te laten in woorden die ik volgens den heer v. d. B. tot nu toe *Mekkat* en *Aboe Hanîfat* schreef. Want ik blijf bij mijn vroegeren raad: men leere zooveel mogelijk den aanstaanden Indischen ambtenaar slechts die Arabische woorden welke bij de inlandsche bevolking in gebruik zijn, met de daar heerschende uitspraak, en verzuime niet de inlandsche, althans de Javaansche en de Maleische, woorden daarbij te voegen waar de Arabische weinig of niet in zwang zijn. Dit laatste heeft de heer v. d. B. nu (bl. 131) reeds toegestemd.

II°. Op bl. 125 van het „antwoord" verbaast zich de heer v. d. B. over mijne opmerking omtrent de imâm's. Hoe zoo? In zijn handb. leert hij (bl. 10), dat er „in de geheele geschiedenis van den Islâm slechts vier (!) personen gevonden worden, die volgens het algemeen gevoelen het tot den eersten graad van autoriteit gebracht hebben," en zegt verder: „behalve dezen zijn er nog wel enkele anderen geweest, die op dien rang aanspraak maakten, doch hun gezag is òf in het geheel niet, òf slechts door weinigen erkend." Tegen deze opvatting maakte ik bezwaar, omdat uit zijne woorden niemand kan afleiden: *a*) dat hij bepaald *zes* imâm's bedoeld heeft, *b*) welke zes, *c*) dat hun gezag wèl erkend is, en *d*) vooral het gezag van den hier niet vermelden Sofjân Thaurî, „een der meest beroemde juridische autoriteiten," zooals ik nog daarbij voegde. Mij bevalt de hier vollediger behandeling in de dissertatie beter; doch volgens het „antwoord" was het „niet noodig ook de namen dezer andere imâm's te vermelden"; waarom niet? „zij zijn in den Archipel volkomen onbekend." Terloops dan hierop nog eens (zie hiervoor bl. 10) de vraag: is het handboek niet geschreven „met betrekking op den Islâm in N. I."? en (zie hiervoor bl. 12): heb ik het werk niet behoorlijk gelezen?

Tot mijn leedwezen kan ik voorts den heer v. d. B. niet toegeven, dat deze twee, hier dus gehandhaafde, punten de eenige „blijken van achteruitgang" (volgens „antw." bl. 132, noot) zouden zijn. Moet ik nog een paar punten aanwijzen om hem te overtuigen? Welaan dan!

III°. Een reeds in mijn opstel, bl. 801, genoemd punt. Van den Javaanschen *Kitab toehpah* sprekende, zeide ik, dat dit, voor de Javaansche termen van den Islâm zoo belangrijke, werkje niet onder de in het handb. geraadpleegde bronnen voorkomt, maar wel in de dissertatie, bl. 23, waar zeer juist is opgemerkt, dat dit werkje „utpote maximae auctoritatis apud Javanos minime negligendum est."

IV°. Eerst na 1868 schrijft de heer v. d. B. tegen de algemeene gewoonte, *Sjîja'ieten*; volgens zijn handb. (bl. 14 noot) is de andere uitspraak *Sj-î'iten* zelfs „minder juist". Moge hem het onlangs door Prof. De Goeje geleverde bewijs (D. M. G. XXXIV, S. 371 ff.) overtuigen, dat de eenige ware vorm, ook in de diss. voorkomende, juist die is, welke nu door den heer v. d. B. wordt afgekeurd.

Doch dit zij nu toch voldoende, om den schrijver van het handboek eindelijk te overtuigen, dat niet zonder reden mijne aanmerkingen zijn gemaakt, zelfs niettegenstaande zijne „afdoende verdediging" (bl. 133), die mij niet beslissend voorkomt. Hij meene niet, dat eenig boos opzet mij tot „insinuatie" dreef, of mij prikkelde om hem te bevitten. Wordt, naar zijne meening, in mijne beoordeeling misschien te weinig de aandacht gevestigd op het goede dat ruimschoots in het handboek voorhanden is, uitdrukkelijk meen ik toch op de verdiensten van zijn werk te hebben gewezen. Op bl. 170 bij voorbeeld sprak ik van „dit belangrijk boek"; en reeds de eerste bladzijden mijner beoordeeling lieten omtrent mijne ingenomenheid met zijn werk geen twijfel. Anders zoude ik, in tegenstelling van den eersten druk, — dien ik, ter wille van den schrijver, opzettelijk onvermeld liet, — niet zulke uitvoerige opmerkingen omtrent deze nieuwe uitgave hebben medegedeeld. Maar zijn ernstig streven om het boek te verbeteren, noopte mij om de bedenkingen niet te verzwijgen, die mij, door het telkens raadplegen van dit werk bij mijne lessen, wellicht sterker troffen dan anderen, die het waarschijnlijk zelden, niet zoo langdurig en aanhoudend, onder oogen hebben. Was ook mijne openlijke aanbeveling van dezen tweeden druk aan „belangstellenden, en daaronder ook aan de bezitters der eerste uitgaaf," niet duidelijk genoeg? Of zou ik het handboek zooveel mogelijk als leiddraad volgen bij het onderwijs, indien het door mij onbruikbaar of slecht was bevonden? Wel had ik gehoopt met mijne aanmerkingen den schrijver bewezen te hebben, hoe het mij der moeite waard toescheen, hem krachtig bij te staan; maar nimmer heb ik vermoed, dat ik zoo doende hem griefde, en nutteloos werk verrichtte. Doch nu mij uit 's schrijvers antwoord is gebleken, dat hij slechts schoorvoetend zou kunnen aannemen de behulpzame hand, welke hij nog niet naar zich uitgestoken zag, en dat de daartoe door mij aangewende pogingen, door treurig misverstand, zoo werden miskend, — nu gevoel ik mij verplicht de hand terug te trekken.

Kleine verbeteringen van zijn boek, door hier een woord te schrappen, en daar een kleinigheid te veranderen, gelijk de schrijver genadig toezegt (bl. 125, noot 3 en bl. 133), zijn op eenvoudiger en doelmatiger wijs te bewerkstelligen. Onder de studenten, die

mijne collegiën over den Islâm volgen, kan de heer v. d. B. later des verkiezende wellicht iemand bereid vinden om hem aan te toonen, welke wijzigingen ik, bij het gebruiken van het handboek, heb voorgesteld. Doch nu van mijne in deze beoordeeling aangegevene veranderingen allen, die van ingrijpenden aard waren, met de toelichtingen kortweg door hem zijn verworpen, en de overigen, slechts quaestiën van ondergeschikt belang, zoo veel geschrijf en geschermutsel veroorzaken, — nu zou het dwaasheid en tijdverspilling zijn, dezen arbeid te vervolgen.

Tot staving dezer meening beroep ik mij op de opzettelijk hier nog afgedrukte inleiding van het derde stuk mijner beoordeeling. Nevens het goede in het handboek, ook daar op hoogen prijs gesteld, moest ik toch weder verschil van opvatting aantoonen en op menige latere aanmerking doelen. Bij de bespreking der bai'-contracten, die daarop had moeten volgen, in het erfrecht, huwelijksrecht, strafrecht en staatsrecht, op allerlei plaatsen zoude ik eenige, soms vele, kleine of groote, bedenkingen hebben mede te deelen, veelal op de methode van behandeling. Doch het blijve hierbij.

Mijne meening over het handboek vat ik daarom liever in het kort aldus samen: Ik erken het vele goede in deze proeve van systematische behandeling van het M. recht, — vooral bij de titels „over de verbintenissen in het algemeen" (deel II, hoofdst. II, titel I) en „over zaken en zakelijke rechten in het algemeen" (deel II, hoofdst. III, titel I). Doch ik moet waarschuwen tegen het onvoorwaardelijk aannemen der in enkele boeken gevonden gegevens, als geldende ook voor de niet onderzochte geschriften, zoodat men niet alleen gevaar loopt van voor eigenaardig Hanafitisch of voor bepaald Sjafiïtisch aan te zien, wat slechts een bijzondere opvatting, mogelijk zelfs een fout, [1]) van enkele schrijvers dier scholen is, maar tevens licht mistast in het onderscheiden van het verschil der twee rechtsscholen. [2]) Overigens hoop ik, dat de tweede uitgaaf van dit werk bij herdruk even veel zal winnen in degelijkheid en netheid

---

[1]) Een voorbeeld hiervan heb ik reeds aangegeven op bl 186 mijner beoordeeling.

[2]) Om een paar voorbeelden aan te stippen, uit verschillende gedeelten van het handb. genomen, vergelijke men handb. bl. 75, noot 4 met Sjîrâzî, *tanbîh* 113, l. 14—15; handb. bl. 207, 6 laatste regels, met *tanbîh* 337, l. 9—12; handb. 224, regel 8 met *tanbîh* 296, l. 10—11. De juistheid van sommige verzekeringen, zooals die in handb. bl. 131 regel 16 gegeven, komt mij zoo onwaarschijnlijk voor, dat ik bewijsplaatsen daar althans niet overbodig acht. Ook is op enkele plaatsen het aangegeven verschil te groot voorgesteld; b. v. handb. bl. 72, noot 3 staat: »Sjâfi'î beweert het laatste, Aboe Hanîfat het eerste"; volgens *tanbîh* 246, l. 19—20 staat echter Sjâfi'î desnoods het laatste toe, maar keurt hij het eerste beter. Enz. enz.

van bewerking, als reeds bij deze eerste herziening van den eersten druk ten zeerste werd gewaardeerd. Bij den heer v. d. B. wil ik voorts niet langer aandringen op een overzicht van het geheele systeem van den Islâm, met historische toelichtingen en noodzakelijke ophelderingen, — al ware het ook slechts volgens de inzichten van een enkele partij of school, wat voor den aanvang althans mij het raadzaamst schijnt; — want dit verzoek sloeg hij af. De taak is, wel overwogen, eigenlijk misschien ook te zwaar. Men neme derhalve zijn boek zooals het is; mogelijk zal het steeds beter worden.

Wat mij betreft, mijn gezondheidstoestand gedoogt, helaas! niet, dat ik buiten de beroepsbezigheden zoo aanhoudend mij inspannen zou, als tot de volvoering van een dergelijke reuzentaak vereischt wordt. Aan lust daartoe zou het mij anders waarlijk niet ontbreken. En al trek ik hier nu ook het vroeger gevormde plan in: om het handboek van Mr. v. d. B. naar vermogen te helpen vervormen, — de gelegenheid voor bijdragen, tot vermeerdering onzer kennis van den Islâm, blijft toch op andere wijze voor mij opengesteld. Indien mijne bemoeiïng in deze aangelegenheid wellicht niets anders te weeg kan brengen, als het opwekken van anderen, opdat die naar vermogen de handen aan dat werk slaan en misschien zelfs tot doelmatige arbeidsverdeeling, en zoo tot bespoediging van het werk komen, ook dan mag ik rekenen belangstellend en werkzaam deel te hebben genomen aan de verovering van deze nuttige kennis; want de kennis van den Islâm, mits verstandig aangewend, zal steeds een krachtig hulpmiddel blijken voor het bestuur van de inlanders van Nederlandsch Indië.

Dit schrijven meen ik het best te eindigen door, met volle instemming, de woorden te herhalen, waarmede Prof. dr. De Jong zijne recensie van v. d. Berg's handschriften-catalogus aldus besluit (*Gids*, 1875, N°. 9):

„En hiermede neem ik afscheid van het werk van van den Berg, waardoor hij zonder twijfel de wetenschap zeer aan zich heeft verplicht. Hij beschouwe mijne aanmerkingen, zonder omwegen geuit, als een bewijs van de belangstelling, waarmede ik zijn boek heb gelezen, en tevens als een wensch, dat het vele goede, dat wij van zijne kundigheden nog mogen verwachten, met wat meer zorg bewerkt het licht moge zien."

Delft, 8 Januari 1881.

De exploitatie van 's lands bosschen op Java.

INLEIDING.

Vreemd is het zeker, dat er tot nu toe over bovengenoemd onderwerp zoo weinig gepubliceerd is; immers reeds vijftien jaren zijn er verloopen sinds de Regeering besloot, om de exploitatie van 's lands bosschen in 't algemeen aan de particuliere nijverheid over te geven en van dien regel alleen af te wijken ten aanzien van het hout, dat voor 's lands werken benoodigd zou zijn en door heerendienstplichtigen gekapt en vervoerd kon worden, alsmede — maar van dit voorbehoud wordt nooit gebruik gemaakt — ten aanzien van het hout dat de Regeering goedkooper zou kunnen aankappen in eigen beheer.

Waarom de boschambtenaren het zwijgen bewaarden, weet ik niet, maar ik vermeen, dat het meer dan tijd is, het onderwerp te bespreken, en pogingen aan te wenden om de Regeering tot het inzicht te brengen, dat er een andere regeling noodig is. Vooral in deze financiëel gedrukte dagen kan daarvan vrucht verwacht worden.

Wat hier volgt is een uitvloeisel van die overtuiging. Met vermijding, zooveel mogelijk, van technische termen, opdat ook de leek kunne oordeelen, geef ik eenige denkbeelden over boschexploitatie ter overweging. Ik bespreek

1e. De resultaten van de tegenwoordige exploitatie.

2e. De middelen om tot betere resultaten te komen.

3e. De te verwachten resultaten.

I.

DE RESULTATEN VAN DE TEGENWOORDIGE BOSCHEXPLOITATIE.

Sinds 1865 worden de bosschen geëxploiteerd op de tegenwoordige wijze, die in Art. 8 van het Bosch-reglement (*Indisch Staatsblad* 1874, N°. 110) omschreven is.

Uit de statistische gegevens, welke tot heden bijeengebracht konden worden, kunnen wij opmaken, dat

1e. de uitgestrektheid in exploitatie zijnd bosch toeneemt;

2e. de boschprijzen stijgen;

3e. de maximum-prijs per bouw bosch ± *f* 500 bedraagt; terwijl gemiddeld slechts *f* 201.15 wordt betaald, en

4e. alleen schoone en gemakkelijk te exploiteeren bosschen uitbesteed worden.

Wij moeten dus aannemen, dat de particuliere industrie voor een goed djati-bosch, waarvan bovendien de exploitatie aan weinig of geen bezwaren onderhevig is, niet meer betalen kan, dan gemiddeld *f* 201.15 per bouw.

Door deze som moeten gedekt worden:

a. de rente van het grondkapitaal;

b. de aanlegkosten, en

c. de kosten van beheer.

Al die kosten willen wij hier kapitaliseeren op den oogsttijd (honderd jaar); den rentestandaard stellen wij bij die becijfering zeer laag, n.l. op 2½ procent.

De rente van het grondkapitaal keert jaarlijks terug, ja, wordt jaarlijks hooger; 't laatste echter zullen wij niet in rekening brengen. Stellen wij nu de waarde van een bouw boschgrond op *f* 40, dan drukt daarvan op de boschwaarde jaarlijks een rente van *f* 1, hetgeen een van het product af te trekken grondrente-kapitaal van *f* 432.36 vertegenwoordigt.

De kosten van aanleg worden ineens betaald, maar daarbij komt gedurende de eerste jaren het onderhoud. Met inbegrip van dat onderhoud *tot* het vijfde jaar moeten de aanlegkosten op een minimum van *f* 30 worden geraamd, en deze som, geprolongeerd over 98 jaren, vertegenwoordigt een aanlegkapitaal van *f* 337.32.

Eindelijk de kosten van beheer, insgelijks een jaarlijks terugkeerende uitgave, en in denzelfden zin als de grondrente drukkende. Zij bedragen tegenwoordig op Java *f* 0.21 per bouw, wat voor den oogsttijd een kapitaal van *f* 90.79 representeert.

Andere wisselvallige onkosten — gevolgen van mislukte cultures, diefstal, enz. — laat ik buiten beschouwing; daarentegen verwaarloos ik ook de vóór-opbrengsten, welke door uitdunningen en schoonmaak verkregen worden.

De vaste uitgaven bezwaren derhalve elken bouw bosch met *f* 432.36 + *f* 337.32 + *f* 90.79 of *f* 860.47 onkosten-kapitaal.

Die prijs minstens moest dan ook bij den verkoop van op stam staand hout te bedingen zijn.

Maar, blijkens het Koloniaal Verslag voor 1878, *wordt* er gemiddeld niet meer dan *f* 201.15 verkregen, of ruim *f* 600 per bouw minder!

En de particulier heeft vier redenen voor één, om geen hoogere prijzen te besteden. De particulier heeft van het kapitaal, dat hij in zijn onderneming steekt, vrij wat meer dan 2 1/2 % rente te betalen. De particulier verder heeft het bosch in verbinding te brengen met groote wegen, en moet daarvoor een betrekkelijk kleine uitgestrektheid met zeer belangrijke uitgaven bezwaren. De particulier is bovendien in den regel volstrekt niet op de hoogte van den oogst der boschproducten, zoodat hij daarbij niet met het noodige overleg handelt en daarvan niet veel partij trekt. Het exploiteeren van een bosch, eindelijk, gaat gepaard met veel ontbering; een bemiddeld man onderneemt zelf dat werk niet, maar stelt een zetbaas aan, die zwaar gesalariëerd moet worden, of hij treedt als geldschieter op, als wanneer de feitelijke ondernemer groote winsten en ook nog hooge rente voor werkkapitaal heeft te betalen. Om al die redenen is het te begrijpen, dat het Gouvernement gemiddeld slechts *f* 201.15 per bouw maakt.

Daarbij komt, dat het Gouvernement bij de uitbesteding geen vaste verkoopswaarde als minimum aanneemt. Men becijfert die waarde wel, maar op zulke eigenaardige grondslagen, dat de berekening volstrekt niets beteekent. In het Koloniaal Verslag voor 1878 lezen wij onder anderen: »De zuivere inkomsten, die het Gouvernement in 1878 aan de bosschen ontleende, worden mitsdien gesteld op ruim *f* 820 000, waarbij nog is op te merken, dat de voor de marine en de burgerlijke openbare werken geleverde houtmassa slechts tegen den tariefsprijs, d. i. tegen nauwelijks de helft van de marktwaarde, is in rekening gebracht"; aan openbare werken nu wordt op stam staand hout geleverd, dat door heerendienstplichtigen wordt gekapt en vervoerd, en hiervoor wordt tariefswaarde gerekend. Bosschen, welke aan de exploitatie overgegeven zullen worden, schat men bespottelijk laag; men rekent ongeveer 40 kubieke meters per bouw, en de waarde daarvan becijfert men op een vierde of een vijfde van de tariefswaarde. Bij de uitbesteding halen de bosschen ten hoogste het dubbele van de taxatie, dus de helft van de tariefswaarde; daarvoor worden de perceelen gaarne afgestaan. Waarom moet aan openbare werken voor op stam staand hout nog meer dan het dubbele worden berekend?

Tegen mijn bewering, dat het Gouvernement per bouw ruim *f* 600

minder ontvangt dan hetgeen het als minimum moest innen, zal men wellicht aanvoeren, dat ik de kosten van aanleg in rekening heb gebracht, terwijl er voor aanleg niets uitgegeven is, daar de bosschen een gift der natuur zijn. Maar moet het Gouvernement dáárom dat erfdeel den contractanten in den schoot werpen? Moet dáárom de schatkist jaarlijks een inkomst derven van *f* 659.32 per bouw of van *f* 1 881 445 — zegge: bijna twee millioen — voor de geheele boschvlakte, die aan de particuliere exploitatie is overgegeven?

Van het geengebeurd is met de contracten Tempoeran en Gedangan in de residentie Semarang, met het contract Padang in Japara, met het contract Parengan in Rembang en ook met andere contracten wil ik hier niet spreken, maar ik moet in 't algemeen er tegen opkomen, dat men den Staat lasten doet dragen, waarvan de vruchten eerst na een eeuw geplukt kunnen worden, en dat men die vruchten dan laat oogsten door particulieren. Ik moet er tegen opkomen, dat men den Staat belast, en dan jaarlijks ruim 18 ton gouds prijs geeft. Daarvan maak ik vooral het corps technische boschambtenaren een grief. In 1850 reeds kwamen dergelijke ambtenaren uit Europa, en nog heeft geen hunner de Regeering voldoende aangetoond, dat de exploitatie, zooals zij tot heden plaats vindt, een zwaar verlies voor de schatkist na zich sleept. Reglementen konden er worden samengesteld, als dat van *Staatsblad* 1865 N°. 96 en *Staatsblad* 1874 N°. 110, die eenzijdig waren en onpractisch in de uitvoering, maar een winstgevende exploitatie tot stand te brengen, dat ging, naar 't schijnt, de krachten te boven. Is het te verwonderen, dat het publiek weinig vertrouwen in het corps technische boschambtenaren toont, en de opheffing van dat corps als een verstandigen zuinigheidsmaatregel begint te beschouwen?

Eenige algemeene aanwijzingen te geven betreffende de middelen om 's lands bosschen meer ten bate van 's lands kas te doen strekken — ziedaar, wat ik mij nu ten doel stel.

II.

DE MIDDELEN OM TOT BETERE RESULTATEN TE KOMEN.

Op den voorgrond stel ik, dat de Regeering zelve bij het verbruik van hout meer spaarzaamheid moet betrachten.

De verkwisting van de ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur, wanneer die als bouwmeesters optreden, is werkelijk in het oog loopend. Eén voorbeeld! Voor een bruggetje van 12 meters lengte met een dek

van 6 meters breedte werd in dit jaar door een wedono een hout-aanvraag-staat opgemaakt; (dat is bij de tegenwoordige wijze van bouwen in de binnenlanden regel; ook maakt de wedono den repartitiestaat op, en beide staten worden door den regent en den contrôleur geteekend). Voor dat bruggetje nu werden zevenhonderd zes en tachtig stuks balken met een gezamenlijken inhoud van 94.232 M^3 en tot een verkoopswaarde van *f* 4982 aangevraagd, en tegelijk voor een ander bruggetje van 6 M. lengte en 6 M. breedte 563 balken met een inhoud van 33.943 M^3 en ter waarde van *f* 1802. De aanvraagstaat passeerde den regent, den contrôleur en ook den resident, maar niemand vielen de enorme cijfers op.

Het is zeer noodig, dat voortaan dergelijke ramingen van hout aan het oordeel van den Eerstaanwezend Ingenieur worden onderworpen.

Om de verkwisting nog meer tegen te gaan, late men daarenboven de door den ingenieur vastgestelde hoeveelheid *in vrijen arbeid* vellen, en gebruike men de *heerendienstplichtigen* voor de verschillende boschwerken: d. i. voor het graven van plantkuilen, voor het openhouden van grensgrebbels, voor het aanleggen van wegen, voor het schoonmaken van cultures, enz. Zóó verzekert men spaarzaamheid in het houtverbruik, èn verkrijgt men een wederzijdsche contrôle op den gedwongen arbeid. Immers, van het hout dat door het boschpersoneel in vrijen arbeid gekapt wordt, zal niet meer worden afgegeven dan volgens den geverifiëerden aanvraagstaat noodig is, terwijl de districtshoofden wel zullen zorgen, dat er voor den boscharbeid niet meer heerendienstplichtigen verstrekt worden dan toegestaan werd. Het verspillen van hout, hierin bestaande dat men het enkel bekapt, in stede van het te bezagen, zal dan ook wel een einde nemen.

Tegenwoordig verslindt het houtkappen in heerendienst ontzaggelijk veel handenarbeid.

Ik liet in dit jaar geregeld elken morgen rol houden van het aantal heerendienstplichtigen, die uitgekomen waren om timmerhout te vellen, dat voor Binnenlandsch Bestuur noodig was, en ik constateerde, dat er voor elken kubieken meter 24 werkdagen werden verbruikt!

Stel den arbeid van één heerendienstplichtige per dag op slechts *f* 0.25, dan komt toch elke kubieke meter, door Binnenlandsch Bestuur vertimmerd, op *f* 6 te staan, terwijl diezelfde hoeveelheid in vrijen arbeid voor *f* 4 kan worden geleverd waarbij nog in 't oog te houden is, dat het hout door heerendienstplichtigen ellendig, in vrijen arbeid echter uitstekend bekapt wordt.

Men moet niet vergeten, dat hoe meer werk het Gouvernement in heerendienst laat uitvoeren, hoe meer gelegenheid de inlandsche hoofden

hebben voor zich zelven vermomde heerendienstplichtigen te gebruiken; dat bij het kappen in heerendienst zich niet zelden het merkwaardige geval voordoet, dat eenige stukken hout op een geheel andere plaats terecht komen dan waarvoor zij officieel bestemd werden, en dat er door heerendienstplichtigen wegens gebrek aan toezicht en ijver, traag en slecht gewerkt wordt. Werden die krachten, onder strenge contrôle, aan de boschcultuur gewijd, er zou een veel betere en meer loonende uitkomst verkregen worden.

Hoe men de zaak ook beschouwe, steeds zal men tot de slotsom moeten geraken, dat het in 's lands belang is, de houtaanvragen door den Eerstaanwezend Ingenieur te doen verifiëeren, het door hem noodig geoordeelde hout door boschambtenaren te doen aankappen in vrijen arbeid en de daardoor beschikbaar komende heerendienstplichtigen te gebruiken voor plantkuilen graven, wegenaanleg en anderen boscharbeid.

Mijn tweede advies is: *De exploitatie moet in ieders behoefte voorzien.*

Dat doet de tegenwoordige exploitatie niet.

Tal van Europeanen, Chineezen, Arabieren en inlanders wonen in huizen, met gestolen hout gebouwd; het weinige, dat op verkoopingen of van contractanten wordt gekocht, dient meestal als bibit, om ongestoord hout te kunnen laten kappen en vervoeren. En waaraan zijn die houtdieverijen, althans gedeeltelijk, toe te schrijven? De tegenwoordige exploitatie voorziet niet in de behoefte van hen, die geen groote hoeveelheden noodig hebben.

Maar ook voor de fabrieken is zij weinig geschikt, hoewel die belangrijke quantiteiten verbruiken.

Slechts eenige fabrieken hebben zoogenaamde contracten voor den schoonmaak van bosschen gesloten, waardoor zij, tegen *f* 0.20 à *f* 0.50 per gestapelden meter, hout uit 's lands bosschen verzamelen; van die weinige fabrieken ontvangt het Gouvernement *f* 1.30 tot *f* 3.50 per vadem, verondersteld dat er niet meer hout in de fabriek komt, dan de houtvester constateert.

Eenige fabrieken vragen vergunning aan, om in 's lands bosschen hout te mogen verzamelen tegen *f* 7.50 per vadem. Dit is mij steeds voorgekomen als een middel, om een titel tot boschdiefstal te erlangen. Ik zal niet beweren, dat allen van dat middel gebruik maken; ik meen echter, dat het niemand in handen gegeven moest worden. Een der fabrikanten vertelde mij, dat hij met 200 vadem volstaan kon, als hij zelf verzamelen mocht, maar verzamelde de Regeering en stapelde zij buiten het bosch op, dan had hij wel 400 vadem noodig. Wat zulk een feit beteekent, heb ik niet toe te lichten.

De meeste fabrieken voorzien in haar behoefte door opkoop òf van kamponghout (vruchtboomen) òf van gestolen hout. Vandaar de treurige verschijnselen, dat er in verschillende streken van Java groot gebrek aan vruchtboomen heerscht, en dat elders de grenzen der djatibosschen over uitgestrektheden van honderden bouws vernield zijn.

In de residentie Japara heeft de Regeering dit jaar een proef genomen met het vellen van brandhout op gedevasteerde boschterreinen, welk brandhout zij bij geschikte afvoerwegen laat opstapelen, en in het publiek verkoopt tot een minimum-prijs, die een netto-winst van minstens *f* 5 per vadem geeft. Op die wijze zullen 3600 vadem ter beschikking van de fabrikanten komen, en zal aan de schatkist een netto-winst van minstens *f* 20 000 toevloeien, terwijl een reden of voorwendsel om clandestien hout op te koopen, alsmede een oorzaak van vernieling der vruchtboomen, aldus buiten rekening wordt gesteld.

Ik moet nu nog van de tegenwoordige regeling in betrekking tot de inlanders een woord zeggen.

Ingevolge Art. 28 van het Bosch-reglement kan den inlander tot aankap van hout, dat voor eigen gebruik dient, vergunning worden verleend.

Dat is schijnbaar zeer mild. Maar hoe staat het met de uitvoering? De formaliteiten, welke de inlander zich getroosten moet om de vergunning te vragen, en de vexatiën en afpersingen, welke hij te lijden heeft, om de vergunning te verkrijgen, zijn van dien aard, dat het hem veel gemakkelijker toeschijnt, het hout te stelen, of, waar dit niet gaat, het hout te koopen.

Indien de exploitatie van 's lands bosschen zoodanig geregeld ware, dat de inlanders zich het benoodigde hout gemakkelijk en tegen billijke prijzen konden aanschaffen, dan zouden zij daarvan zeker gebruik maken, en dit zou op de markt een vrij beduidenden invloed uitoefenen, omdat de inlandsche bevolking een groot zielental bedraagt en omdat zij bij haar bouwen niet weinig hout verspilt. Door persoonlijk den aankap van inlanders eenigszins na te gaan, verwierf ik zooveel vertrouwen bij hen, dat er alleen in de eerste helft van dit jaar en in drie districten 909.09 M³. ter waarde van ± *f* 3000 werd gekapt. De houtprijs is hier slechts *f* 3.30 per kubieke meter, omdat de inlander zelf moet kappen, daartoe tegen hooge procenten geld opneemt, enz., zoodat ik veronderstel dat de bevolking bij een openbaren verkoop voor het hout meer zou bieden, dan zij nu betaalt, aangezien zij dan van elke verdere beslommering bevrijd zou zijn.

De vergunning aan inlanders om voor eigen gebruik te kappen, leidt daarenboven tot een tal van onregelmatigheden. Een Chinees b.v. leent een inlander geld, waarvoor de laatste al zijn roerende

goederen verpandt; de inlander kapt hout, en de Chinees naast de balkjes. Een inlander heeft reeds een goed huis en is een vrij bemiddeld man; nu associëert hij als geldschieter zich met een onbemiddelde, en deze gaat daarna aan het kappen voor zich zelven en evenzeer voor zijn compagnon. Een ander inlander neemt te goeder trouw geld op, maar blijft als debiteur in gebreke; de schuldeischer stelt een civiele actie in, en de boedel van den schuldenaar wordt verkocht. Dergelijke gevallen doen zich bij honderden voor.

Mijn derde advies is: *Houd de particuliere industrie buiten de boschgrenzen!*

De particuliere industrie strekke zich niet verder uit dan den handel in hout en de bewerking van het hout.

Met de exploitatie belaste zich de Regeering zelve.

Ik dring daarop aan, omdat dan in ieders behoefte voorzien zal kunnen worden, en de boven besproken onregelmatigheden zullen ophouden.

Ik dring verder daarop aan, omdat er dan beter op de klimatologische en economische eischen van het land kan worden gelet. Een particulier is niet in staat, daaraan te voldoen. *Zijn* belangen strijden met elk gezond boschbeheer. Dit vordert, dat men de vlakte, waarop jaarlijks geveld zal worden, zooveel mogelijk verdeele, ten einde het hout op verschillende plaatsen onder het bereik der koopers kome; dat men cultuurvlakten verkrijge, waarvan het welslagen verzekerd kan worden, door calamiteiten — tengevolge van schadelijke insecten, schimmelplanten, branden, enz. — te verhoeden. Particulieren daarentegen verlangen groote samenhangende vellingsvlakten, omdat zij daardoor de exploitatiekosten per vlakte-eenheid tot een minimum kunnen reduceeren, doch daardoor ook wordt het beheer bemoeilijkt, de kosten van aanleg grooter en de houtprijs hooger. Om de eischen van het klimaat en de toekomst van het bosch bekreunen zij zich niet. Bij particuliere exploitatie worden de *algemeene* belangen veel te weinig behartigd. Het *staats*belang ligt in *staats*exploitatie.

Ik raad die staatsexploitatie ook in het vol vertrouwen op het bevredigende van de financiëele resultaten met nadruk aan. Het Gouvernement heeft bij zulk een exploitatie niet meer dan 2½ % rente te berekenen. Het Gouvernement kan de verbinding van de bosschen met de wegen op groote schaal tot stand brengen, en door alle bosschen met wegen te verbinden, zouden de uitgaven betrekkelijk veel geringer worden. Het Gouvernement zou meer voordeel van de boschproducten trekken. *Kortom:* de redenen die een particulier weerhouden, meer dan *f 201.15* per bouw te besteden, bestaan niet voor het Gouvernement.

Voor het Gouvernement kan de exploitatie een zeer winstgevend bedrijf worden.

Wellicht zal men mij op de treurige resultaten van de exploitatie te Panolan wijzen. Mocht dit het geval zijn, dan bedient men zich van een wapen, dat voor het beoogde doel niet bruikbaar is. Eer wordt door dat voorbeeld mijn meening bevestigd. Te Panolan toch was de boschbouwer tevens houtzaagmolenaar en had als zoodanig, buiten den werkkring waarvoor hij opgeleid was, nog een hem vreemde taak, die aan een zelfstandige onderneming overgelaten had moeten worden, en die zooveel tijd en inspanning vereischte, dat de zorg voor de bosschen op den achtergrond moest geraken. De boschambtenaar werd onttrokken aan zijn eigen vak, om een beroep uit te oefenen waarvoor hij de capaciteit miste.

Wanneer ik de exploitatie van 's lands bosschen door het Gouvernement aanbeveel, dan bedoel ik daarmede, dat de Regeering zich belaste met het telen en vellen van hout in ruwen staat, overal waar het algemeen belang zulks vereischt, en in zulke hoeveelheden als met de consumptie en met de beschikbare gronden overeen te brengen is. Uit de jäarlijksche velling voorzie de Regeering het eerst in de behoeften van haar eigen bouwwerken, en het overige zette zij door openbaren verkoop van de hand. Dan trede de houthandelaar op, en geve aan het hout den voor de consumptie gewilden vorm. Aldus ontstaat er een houtindustrie, geheel onafhankelijk van de eigenaardige moeielijkheden aan het boschwerk verbonden.

Maar op welke wijze zal dat beginsel van eigen exploitatie door de Regeering in practijk worden gebracht?

Met die vraag moeten wij ons dadelijk bezig houden.

Mijn vierde advies is: *Neem de bosschen op, ten einde de noodige kennis van terrein en gewas te verkrijgen.*

Staatsblad 1874 No. 110 wil dat: »de bosschen moeten afgebakend, opgemeten en in kaart gebracht worden", schrijft Art. 3 van het Boschreglement voor.

Wij moeten volkomen op de hoogte zijn omtrent de quantiteit en qualiteit van den boschgrond, omtrent de wegen, voetpaden en de wateren in de bosschen, omtrent de verscheidenheden van het terrein en den ouderdom van het hout.

Van die opname worden détailkaarten op $^{1}/_{5000}$ en verjongde kaarten op $\frac{1}{25000}$ vervaardigd, en met die kaarten en de verkregen kennis gewapend, zijn wij in staat, een plan te ontwerpen, dat blijvende waarborgen geeft voor de juiste uitoefening van het bedrijf.

Het in te richten boschcomplex verdeelen wij, naar gelang van het

terrein in rechthoeken van 700 bij 350 M. of in figuren, die zich bij het wegen- en waterstelsel aansluiten, en ongeveer dezelfde uitgestrektheid van 22.5 H A. hebben. Elk typisch grondcomplex wordt geheel zelfstandig behandeld; en van elk complex wordt jaarlijks ± een honderdste geveld. Van houtsoort en ligging hangt af, of er meer of minder geveld zal worden.

De grootte van het complex variëert naar gelang der jaarlijksche vellingsvlakte, hetgeen nauwkeurig in een détailhandleiding toegelicht, doch hier slechts in den breede aangegeven kan worden. Ik waarschuw hier nog alleen tegen elke opname van de staande houtmassa, waarvoor ons alle statistische gegevens ontbreken, en uitsluitend deze kunnen tot een nauwkeurige bepaling van den inhoud leiden. Men houde zich dus aan de uitgestrektheid.

Mijn vijfde advies is: *De afteoogsten vlakte moet juist verdeeld worden.*

Na het zooeven genoemde werk verricht te hebben, kan men de jaarlijksche vellingsvlakte in elk complex gemakkelijk vaststellen. Waarschijnlijk zal die vlakte gemiddeld $^{1}/_{100}$ van het complex bedragen; dat namen wij ook hierboven aan. Men vergete echter niet, dat op diluviale gronden de djati veel sneller groeit en dus veel eerder oud genoeg is om geveld te worden, dan op tertiaire gronden, het terrein bij uitnemendheid voor de teelt van deugdelijk djati-hout.

Gelijkmatig worden aldus onze vellingsvlakten over onze figuren verdeeld: klein zijn ze, maar ze zijn op vele plaatsen onder het bereik van allerlei koopers gelegen. Ook zijn die vlakten gemakkelijk weer te beplanten (door natuurlijke verjonging) en gemakkelijk tegen schadelijke invloeden, zoowel van dier als mensch, te bewaken. Evenzeer kan men daarbij, door op de windrichting te letten, zooveel mogelijk stormschade voorkomen. Altemaal factoren van een rationeel boschbedrijf, welke bij de tegenwoordige exploitatie worden gemist.

Blijvende waarde heeft een plan, in dier voege opgemaakt: het regelt het bedrijf voor geruimen tijd; weldra kan men met eenvoudige revisiën der opname en contrôle der grenzen volstaan.

Mijn zesde advies is: *Verbind de bosschen door een net van wegen met de groote verkeer- en handelswegen!*

De grondslag van het wegensysteem is het bedrijfsplan, nadat dit door de hoogste autoriteit bekrachtigd is.

Oogenschijnlijk zullen de uitgaven voor de verbinding van elk boschcomplex met de groote verkeerwegen een bezwaar worden geacht, en buiten die verbinding wensch ik nog afvoerwegen in het bosch zelf, op een onderlingen afstand van circa 700 M. Men wete

echter, dat ik hier voor een weg van 8 M. breedte (n.l. 5 M. behoorlijke begrinting van 20 c.M. dikte. links en rechts een voetpad van 0.5 M. en een grebbel van 1 M.) per strekkende Nederlandsche el slechts *f* 2.50 betaal, en men neme verder het geleidelijke van den voortgang bij zulk werk in aanmerking. Ik heb de overtuiging, dat de groote voordeelen ruimschoots tegen de kosten opwegen. De brandhoutvellingen, hoofdzakelijk ten behoeve van negen suikerfabrieken in Japara, leerden mij, dat gedevasteerd bosch, waarin geen stuk timmerhout meer voorhanden is, gemiddeld per bouw *f* 650 zuiver afwerpt, terwijl, zooals ik boven opmerkte, de hoogste prijs, door particulieren betaald voor uitstekend bosch met gemakkelijk transport, tegenwoordig *f* 500 beloopt. Is het dan optimisme, dat wij voor een bouw goed bosch met ± 100 M^3 timmerhout en ± 60 vadem brandhout op *f* 2500 netto rekenen? Waar aldus een verhooging van de netto-opbrengsten met 400 % te verkrijgen is, mag men voor één uitgave van ± *f* 13 per bouw aan wegen niet terugdeinzen, en hooger dan *f* 13 zullen de kosten niet stijgen. Voeg daarbij, dat die uitgaaf alleen geleidelijk wordt gedaan, n.l. naarmate de velling voortschrijdt.

Mijn zevende advies luidt: *Er moeten meer ingrijpende politiemaatregelen vastgesteld en gehandhaafd worden.*

In 1876 noodigde het departement van Binnenlandsch Bestuur de verschillende hoofden van Gewestelijk Bestuur op Java en Madoera uit, hun oordeel ten beste te geven omtrent de werking van het Boschreglement (*Staatsblad* 1874 N°. 110) en de daarbij behoorende boschpolitiebepalingen (*Staatsblad* 1875 N°. 216). Van verschillende zijden weet ik, dat het oordeel zeer ongunstig uitviel.

Hoe ook zou het anders hebben kunnen zijn?

Elk misdrijf en elke overtreding, het boschwezen betreffende, moest den delinquent materieel nadeel berokkenen, in den vorm van verbeurdverklaring, niet slechts van het gestolene — want een confiscatie hiervan is niets anders dan een teruggeven aan den eigenaar — maar ook van de werktuigen of in 't algemeen de hulpmiddelen, waarmede het feit gepleegd werd. Boete moest alleen dan worden opgelegd, wanneer de bedoelde werktuigen ontbraken of een te geringe waarde hadden. En welke straf beloopt tegenwoordig de schuldige? Een houtdief, die uit een bosch bij zee hout steelt, en dit 's nachts met tien of twaalf span karbouwen naar zee sleept, kan alleen tot arbeid en boete veroordeeld worden; zijn transportmiddelen verbeurt hij niet.

Elk misdrijf en elke medeplichtigheid daaraan moesten, ten aanzien zoowel van Europeanen als van inlanders, met tenarbeidstelling aan boschwerk worden gestraft. Daarvan is tegenwoordig geen sprake.

Het bestaande weide- en sprokkelrecht (servituut) der gemeenten op boschgronden moest geregeld worden. Zulk een regeling ontbreekt ▪ eenenmale.

Het houtverkeer buiten de bosschen behoorde geheel vrij te zijn, ▪r dat binnen de bosschen moest men aan des te strenger contrôle ▪erwerpen. Tegenwoordig heeft juist het omgekeerde plaats. Vide ▪t. 48 alinea 4.

De verdachte bezitters van hout in boschdèsa's moesten genoodzaakt ▪nen worden, de rechtmatigheid der herkomst van het hout aan te ▪nen. Ook dat is tegenwoordig niet mogelijk.

De vigeerende bepalingen zijn volstrekt onvoldoende. Er bestaat ▪miskenbaar behoefte aan wijziging en aanvulling. Voor een paar ▪r nog is dat door den Resident van Rembang geconstateerd, toen hij ▪gevens verzamelde voor een nieuwe boschpolitie-keur in zijn gewest, ▪ ik geloof niet, dat één resident het tegendeel kan staande houden.

Mijn achtste advies is: *Breid het personeel uit!*

Met het tegenwoordige personeel zijn de voorgestelde verbeteringen ▪iet tot stand te brengen; vermeerdering is dus onmisbaar. Maar die ▪rmeerdering kan trapsgewijze plaats vinden, en wel zóó, dat elke ▪rmeerdering onmiddellijk en ruimschoots wordt vergoed door de ▪sultaten.

Het eerste werk zal moeten zijn: het samenstellen van een commissie ▪oor de bedrijfsinrichting met een Chef, die onder de rechtstreeksche ▪velen van den betrokken Directeur en den aan dezen toegevoegden ▪specteur staat, en die, behalve over een Europeeschen en eenige ▪landsche teekenaars, die de opnamen in kaart brengen, over een ▪ader van houtvesters en aspiranten beschikt, waaruit hij verschillende ▪ommissiën vormt. Elke commissie wordt door den Chef gepresideerd ▪ werkt onder zijn orders; meer dan vier dergelijke commissiën zal ▪ wel niet kunnen leiden. In overleg met den houtvester van een ▪strict werken de commissiën een bedrijfsplan uit voor een complex ▪ ± 8000 H.A.; is dat plan goedgekeurd, dan wordt voor dit complex ▪ nieuwe houtvester benoemd, die het beheer overneemt en het vastgestelde plan ten uitvoer legt, terwijl de commissiën zich met een ▪der complex bezig houden, en zoo voortgaande langzamerhand voor ▪ke houtvesterij (complex) een plan bewerken.

De uitgaven daarvoor raam ik op *f* 61 320 per jaar, n.l.

f	9600	's jaars voor den Chef der Inrichting;
»	6000	» » » Teekenaar (Europeaan);
»	12000	» » twee Houtvesters 2e kl. (elk à *f* 500 's maands);
»	7800	» » » » 3e » (elk à *f* 325 's maands);

ƒ 24000 's jaars voor acht Aspir Houtvesters (elk à ƒ 250 's maands);
» 1920 » » vier inl. Teekenaars (elk à ƒ 40 's maands);

Met zulk een personeel zou men in tien jaar tijds ruim twintig houtvesterijen op gezonde grondslagen kunnen regelen, en milde bronnen van inkomsten voor de schatkist openen.

Op Java en Madoera hebben wij ± 650 000 H. A. djati- en stellig 300 000 H. A. wildhout-bosch, gezamenlijk derhalve 950 000 H. A. Volgens het Koloniaal Verslag voor 1878 werpt die uitgestrektheid jaarlijks zuiver ± ƒ 720 000 af; dat is: ƒ 0.76 per H. A. Daarentegen worden er in 't geheel ƒ 286 000 per jaar aan personeele uitgaven besteed; dat is: ƒ 0.30 per H. A. Bijgevolg beloopt de netto-opbrengst het 2½voud van de personeele uitgaven.

Stel nu daarnaast Duitschland! In Duitschland bedraagt de netto-winst per hectare gemiddeld ƒ 12.60 en zijn de uitgaven voor het personeel gemiddeld ƒ 2.50 per jaar of 5 maal minder. Duitschland dus maakt per hectare bijna ƒ 12 meer dan Indië.

Vergeet verder niet, dat voor Java alleen de winstgevende boschvlakte in rekening is gebracht, met uitsluiting van de bosschen, die aangehouden moeten worden ten algemeenen nutte, maar niets afwerpen, terwijl in Duitschland het geheele bosch-areaal is genomen. De bewouding van duinen en van uitgestrekte zandvlakten heeft alleen ten doel, aangrenzende cultuurgronden tegen verzanding te beschermen; de bewouding van bergruggen en bergtoppen dient alleen, om windbrekers te verkrijgen of om, tot verzekering van een geregelde waterverdeeling, de bronnen te conserveeren. Al die werken zijn ontegenzeggelijk van algemeen nut, maar de resultaten komen geldelijk niet ten bate van het boschwezen, dat ze ten koste van groote uitgaven verkreeg, en daardoor wordt het netto-winstcijfer van het boschwezen lager.

De conclusie zal wel geen andere kunnen zijn, dan dat het boschwezen in Duitschland veel meer rendeert dan in Nederlandsch-Indië; en ik meen dat vooral te moeten toeschrijven aan Duitschland's meer intensief beheer. De houtmarkt op Java is volstrekt niet slechter dan in Duitschland, waar men gemiddeld 25% van het staatsdomein met bosch ziet bedekt, wat op Java niet meer het geval is, en waar de consumptie, tengevolge der vele surrogaten, minder dan op Java bedraagt. De mindere netto-winst op Java is te wijten aan de extensiviteit van het beheer en aan de speculatie met de uitbesteding der boschontginning.

Eindelijk — en dit is mijn laatste advies —: *zorg voor de opleiding van goed inlandsch hulppersoneel!*

Daarover niets meer dan een kort woord. Ik hoop later de vraag

te bespreken, *hoe* die opleiding, ook met het oog op den landbouw, behoort te geschieden; hier wilde ik alleen het denkbeeld te berde brengen, in de meening dat het op zich zelf genomen geen aanbeveling behoeft. Zal de houtvester een gezond beheer voeren, dan moet hij ter zijde gestaan worden door een hulppersoneel, dat heeft leeren dienen met stiptheid en overleg, en ik geloof, dat men wel zal doen, het Europeesch opzieners-personeel geheel af te schaffen en door goed opgeleide inlanders te vervangen. In deze richting kan, volgens mijn ondervinding, op Java nog zeer veel worden gedaan.

III.

DE TE VERWACHTEN RESULTATEN.

Van Java's houtbosschen worden alleen de djati-bosschen geëxploiteerd en nog slechts voor een klein gedeelte. In het geheel beslaan de djati-bosschen een oppervlakte van ± 650 000 H. A.; niet meer dan een vierde daarvan — en misschien dat nog niet eens — verkeert in zoodanigen toestand, dat de particuliere industrie er aan durft.

Het bedoelde vierde gedeelte, of 162 500 H. A., zou een *jaarlijksche* vellingsvlakte geven van 1625 H. A. Nu worden op Java geveld:

3202 bouws 's jaars krachtens contract met het Gouvernement,
600 » » voor Binnenlandsch Bestuur,
150 » » ingevolge licentie aan Europeanen en inlanders en
300 » » zonder licentie door Europeesche of inlandsche dieven.

Samen dus 4252 bouws of 2976 H. A. per jaar.

Op dien voet voortgaande zal men de bosschen van Java reeds in 54 jaar uitgeput hebben; het gecultiveerde hout zal nog niet gekapt kunnen worden, en de voorraad goed hout zal verbruikt zijn: de Regeering zal geen bosschen meer bezitten, welke de particuliere industrie zal willen exploiteeren. Zal dan de Regeering zelve de exploitatie gaan ondernemen in middelmatige of slechte bosschen, die weinig of geen winst zullen afwerpen, nadat die Regeering een halve eeuw achtereen jaarlijks ruim achttien ton aan het systeem van exploitatie door particulieren heeft opgeofferd?

Mij dunkt, met zulke vooruitzichten kan men tusschen particuliere en staatsexploitatie niet lang weifelen.

Doch zelfs afgescheiden daarvan moet de exploitatie door particulieren bedenkelijk worden geacht.

Zij berokkent inderdaad aan de schatkist een aanzienlijke winstderving. Werden de bosschen, in den boven omschreven geest, van gouvernementswege geëxploiteerd, dan zou men spoedig uitstekende resultaten verkrijgen, vooral bij een zeer scherpe contrôle en bij invoering van taakwerk, overal waar 't laatste mocht blijken, mogelijk te zijn. Al bereikten wij de hoogte der netto-winsten van Duitschland niet, wij zouden reeds ontzaggelijk veel winnen, indien wij het slechts tot de helft van dat netto-cijfer brachten, wat toch stellig geen illusie is. Met de helft van het netto-cijfer der winst, welke het boschwezen in Duitschland afwerpt, zouden onze bosschen spoedig — in plaats van de *f* 720 000, waarmede wij ons tegenwoordig behelpen moeten — zuiver *f* 6.50 × 950 000 = *f* 5 985 000 afwerpen.

Tot dat resultaat kunnen wij trapsgewijze komen binnen vijf en twintig jaar, indien de Regeering besluit tot een verstandig beheer; blijft zij echter vasthouden aan het nu nog vigeerend stelsel, dan zal datzelfde tijdvak van 25 jaar voldoende zijn, om de nog aanwezige schoone djati-bosschen te herscheppen in kreupelhout.

Ik voor mij beschouw het als een plicht van iederen staatsburger, tegen een volharden in de tegenwoordige richting te waarschuwen. Uitsluitend van Java sprak ik; alléén van de bosschen op Java zou de schatkist jaarlijks bijna zes millioen kunnen trekken. En hoeveel meer nog dan dáár wordt er op Sumatra en Borneo verspild, waar de kostbaarste bosschen, die bij een verstandige exploitatie jaarlijks schatten zouden kunnen afwerpen, verwaarloosd blijven door onze roekeloosheid, onze kortzichtigheid of ons gebrek aan énergie. Onderwijl berekent men, dat er geen geld is om in Indië's behoeften te voorzien, legt men den Europeanen nieuwe belastingen op, en plaagt men de inlanders door de zichtbare en onzichtbare heerendiensten te verzwaren, en door hen met een *pĕksa aloes* (die in de dèsa weldra overgaat in een *pĕksa kasar*) koffie te doen planten tegen een onbeduidend loon.

Java, November 1880.

Maandelijksche Revue

VAN

BROCHURES, TIJDSCHRIFTEN EN DAGBLADEN.

17 December 1880 — 16 Januari 1881.

INHOUD:

DE VEEPEST OP JAVA. In een belangrijken brief, gedateerd Batavia 24 November 1880, brengt de Hr. A. J. W. van Delden, ter bevordering van een duidelijke voorstelling, zijn bekende twee missives aan den Resident van Batavia tot drie hoofdpunten terug.

1e. Zijn twijfel aangaande den aard der ziekte, en zijn meening dat wij hier niet staan voor een geheel nieuwen ziektevorm.

De Algemeene Secretaris schreef den 19 Juli jl. aan de Kamer van Koophandel: »Er wordt wel beweerd, dat de veeziekte welke thans heerscht, reeds vroeger op Java voorgekomen is, ja zelfs daar endemisch zoude zijn. De juistheid dier bewering is door niets gestaafd geworden, terwijl de nu gedurende bijna twee jaren verkregen ondervinding en de gedane waarnemingen juist het tegendeel hebben aangetoond."

Een onderzoek, door den Hr. van Delden ingesteld, bracht opnieuw de verslagen aan het licht, welke in 1866 en 1867 door de veeartsen Reedijk en Voigt aan de Regeering werden ingediend over de ziekten, onder de buffels in verschillende gewesten van Java en Sumatra waargenomen, en die verslagen *bevestigen* dat hetgeen thans runderpest heet in 1866 en '67 miltvuur werd genoemd, en *destijds* in veel gevallen met goed gevolg door het toedienen van geneesmiddelen bestreden werd!

Volgens de bestaande bepalingen wordt bij runderpest het stelsel van *afmaking* toegepast, en is bij miltvuur slechts *afzondering* voorgeschreven. Zelfs het meest geoefend oog echter is dikwijls niet in staat, het onderscheid tusschen beide ziektevormen te herkennen; »een der veeartsen onder anderen beweert, dat daartoe alleen mogelijkheid bestaat, indien het zieke dier gekluisterd op den grond geworpen en

[1]) Een paar artikelen in het *Handelsblad* en *Vaderland* bespreken wij later.

vastgebonden onder zijn knie ligt." Voor runderpest aanziende wat miltvuur is, heeft men noodeloos verdachte dieren opgeofferd.

2e. De mogelijkheid van genezing,

Van regeeringswege werden proefparken gemaakt te Toengoel Toetoeng in de residentie Bantam en te Soesoekan in de residentie Krawang. »Voor mij en zeker voor velen met mij", zegt de Hr. van Delden, »is het steeds een raadsel gebleven, waarom juist de keus voor deze proefparken viel op de meest ongunstig gelegen, moeilijk te bereiken plaatsen. Dat moge wellicht streng wetenschappelijk zijn geweest, — de vraag is gewettigd, of het wel practisch was. Waarom niet liever in die kampongs in de nabijheid van Batavia en Buitenzorg, waar de ziekte telkens uitbrak en waar ze nu nog heerscht, waarom in die kampongs de door sommige personen aangeboden middelen niet beproefd op zieke en verdachte dieren, liever dan ze af te maken? Konden die kampongs, als besmetting gevreesd werd, niet dadelijk worden omheind en de omheiningen door de bewoners onder toezicht hunner hoofden niet streng bewaakt worden? Zou dan het volle daglicht niet zijn gevallen op een vraagstuk thans nog onopgelost? En zou zulk een keus om de proeven te nemen dus niet veel practischer geweest zijn?"

Ingevolge bekomen last vertrok de Hr. Bloem in het laatst van Augustus »met spoed" naar Tjiringin, om daar een proef met zijn geneesmiddel te nemen; maar toen hij er *veertien* dagen lang geweest was, had men hem nog geen enkelen zieken buffel ter behandeling gegeven. »Hij werd daar zelf ziek, en dit, gevoegd bij zijn natuurlijk verlangen om, na twee weken tot werkeloosheid te zijn gedoemd, bij zijn hoogst zwangere vrouw en bij zijn vijf jonge kinderen terug te zijn, deed hem besluiten, met toestemming der autoriteit van wie de opdracht was uitgegaan, huiswaarts te keeren."

Een nieuwen last om zijn geneesmiddel te Toengoel Toetoeng toe te passen, ontving Bloem niet; in stede van daarheen werd hij naar het proefpark te Soesoekan gezonden. Twee dagen wachtte hij hier op de komst van veeartsen; geen enkele veearts was er te zien. Bloem nam toen met zijn assistent Berretty de terugreis naar Batavia aan. Onderweg kwamen zij nu de veeartsen tegen, en, na even thuis te zijn geweest, trokken Bloem en Berretty nogmaals naar Soesoekan.

Het officiëele nieuwsblad rapporteert omtrent hetgeen verder gebeurde: »Nadat aan al de door hem" (Bloem) »gestelde eischen door de veeartsen voldaan was en hem acht zieke buffels waren aangewezen, om zijn middel daarop toe te passen, heeft hij echter geweigerd die te behandelen en verklaard alleen dieren in behandeling te willen nemen, die niet aangetast doch in kralen verbleven zijn waar zij met zieke beesten in aanraking zijn geweest."

Bloem daarentegen beweert, dat de meeste der acht zieke dieren reeds in het laatste stadium der ziekte verkeerden en dat daarom bezwaar moest worden gemaakt ze onvoorwaardelijk in behandeling te nemen, daar het de verklaarde wil was geweest van den landvoogd, dat hij geen beesten behoefde te behandelen, die reeds dat stadium ingetreden waren. Berretty bevestigt die bewering, terwijl Sadjim, die van Solo was gekomen om met zijn middel proeven te nemen, volhoudt dat

de dieren eerst dan door de veeartsen als ziek ter behandeling werden afgestaan als ze reeds tot drie en vier dagen, ja, langer blijkbaar aan de veepest hadden geleden en het bij het snel verloop der runderpest meestal te laat was. [1]) Toen Bloem zijn bezwaren voorbracht en hij wees op eenige andere beesten, die, hoewel ziek, toch nog niet in dat stadium verkeerden, werd hem, ook volgens Berretty, geantwoord dat hij geene beesten had te vragen, maar dat hem die door de veeartsen zouden worden aangewezen. Desniettemin stemde Bloem er den 23sten October in toe, twee buffels, die reeds ernstig aangetast waren, te behandelen, eensdeels omdat zijn verlof ten einde spoedde, en anderdeels omdat hij, ongeacht de weinige sympathie die hem te Soesoekan ten deel viel, toch blijk wilde geven van zijn ernstig voornemen om zijn middel te beproeven. Een der twee buffels stierf reeds den volgenden morgen; dit had Bloem trouwens voorspeld toen hij den vorigen dag des avonds de twee dieren ter behandeling overnam; de andere buffel daarentegen was vier dagen daarna hersteld. Toen Bloem dit rapporteerde, werd die herstelling betwijfeld en werd hem de raad gegeven liever huiswaarts te keeren, daar zich in de laatst verloopen vier dagen geen nieuwe gevallen van veepest hadden voorgedaan.

In den namiddag van den 28sten werd weder een zieke buffel aan Bloem ter behandeling gegeven. Deze buffel bleek zóó onhandelbaar, dat hij niet dan met levensgevaar kon worden genaderd, zoodat het onmogelijk was hem eenig geneesmiddel toe te dienen. Tot vier keeren toe brak het touw dat door zijn neusholte was gebonden, zoodat hij niet kon worden behandeld, en een paar dagen later was hij reeds een lijk.

Den 30sten October eindelijk werd hem weer een buffel afgegeven, die, hoezeer ook wild, eenigszins meer handelbaar w s. Deze buffel vertoonde twee dagen later, bij Bloem's vertrek van Soesoekan, eenige teekenen van beterschap, daar hij wat jong gras wilde tot zich nemen. Desniettemin vreesde Bloem, bij zijn vertrek van daar op den 1sten November, dat dit geval doodelijk zoude afloopen.

Wat ook de uitslag moge zijn geweest van zijne proeven, zooveel is zeker, dat die proeven zich bepaald hebben tot een onbeduidend, tot een niets bewijzend cijfer, en dat er weinig overeenstemming heerscht tusschen de voorstellingen der veeartsen eenerzijds en de door Berretty gestaafde beweringen van Bloem anderzijds. Leest men bij voorbeeld de eerste twee verslagen van de commissie te Soesoekan, dan moet het immers, hoe weinig talrijk de proeven ook waren, een ieder opvallen, dat terwijl de door Bloem en Sadjim behandelde, maar *gestorven* buffels bij sectie bleken aan *runderpest* te hebben geleden, van den eenigen door Bloem *hersteldcn* buffel betwijfeld werd of deze *wel hersteld* was, en, wat alles

[1]) Sadjim — we citeeren den Hr. van Delden — was mij niet onbekend. Hij was vijfentwintig jaren geleden bij mij in dienst. Hij had zich toegelegd op het medicineeren van paarden en runderen en werd geëngageerd door mijn zwager C. Doornik, met wien hij naar Midden-Java vertrok. En toen deze eenige maanden geleden voorgoed naar Europa terugkeerde, bleef Sadjim in de buurt van Klaten achter, waar hij door het behandelen van paarden en vee gunstig bekend was geworden. Het bestuur van Solo zond hem naar Batavia om hem in de gelegenheid te stellen zijn middelen op zieke buffels toe te passen. Te Batavia aangekomen, was zijn eerste bezoek natuurlijk bij zijn vroegeren meester.

afdoet, of hij wel aan *runderpest* had geleden, ongeacht hem die buffel als door die ziekte aangetast, ter behandeling was overgegeven.

Doch hiermede is de geschiedenis van dezen buffel nog niet geëindigd, want volgens het derde verslag der veeartsen, loopende van 27 October tot en met 4 November 1880, stierf die buffel na Bloem's vertrek, en toen werd geconstateerd dat het dier wèl aan *runderpest* had geleden.

»De voorstelling van de geschiedenis der proeven te Soesoekan eenerzijds en anderzijds," dus besluit de Hr. van Delden, »is zóó uiteenloopend dat daarop geen uitspraak kan worden gedaan. Die uitspraak is alleen mogelijk, nadat partijen over en weder zullen zijn gehoord. Dit kan alleen onpartijdig geschieden bij wijze van enquête."

3e. Mijne afkeuring der bepalingen en van de daarop gegronde maatregelen tot bestrijding der ziekte.

»De staatkunde der Regeering tot bestrijding der veepest was gebaseerd op de dure ondervinding in Nederland en ook hier opgedaan;" zoo schreef de Algemeene Secretaris den 3en Augustus aan de Kamer van Koophandel te Batavia.

De Hr. van Delden teekent daarbij aan: »Hierin ligt juist mijn groote grief tegen die staatkunde"... »Waren de sociale toestanden in Nederlandsch-Indië geheel gelijk of bijna gelijk aan die van Nederland, ik zou zwijgen. Maar het verschil is zóó hemelsbreed, dat een vergelijking, op welke beperkte schaal ook, falen moet, gezwegen nog van het feit, dat op Java al die middelen ontbraken waarover in Nederland in zoo ruime mate kon beschikt worden." [1])

Met die meening staat de Hr. van Delden niet alleen. Onverwachts traden twee gouvernements-veeartsen, de H.H. D. Driessen en J. Duijsens, als zijn bondgenooten op. In hun verslag, door de *Javasche Courant* van 12 October 1880 gepubliceerd, verklaren zij onder anderen, dat de runderpest in een bijzonder boosaardig karakter voorkomt, wanneer

---

[1]) In Nederland — zegt de Hr. van Delden — werd de ziekte beperkt binnen de besmette streek door het vormen van militaire cordons, die streng werden bewaakt. In de officiëele stukken is ook dikwijls sprake van cordons op Java. Menig lezer, onbekend met de werkelijkheid, zou allicht denken, dat wij ook hier militaire cordons hadden, die, een goed bewaakte omheining vormende, geschikt zouden zijn om de verspreiding der ziekte te keeren.

Ziehier de werkelijkheid, althans zooals ik haar meermalen waarnam in de afdeeling Buitenzorg.

Zoodra er een cordon moet worden getrokken, worden eenige dunne bamboezen staken ter hoogte van ongeveer 12 voet, in den grond gestoken, op onderlingen afstand van plus minus 25 voet. Deze staken zijn van boven verbonden door een zeer dun bamboe-touw. Ten teeken dat de plek besmet is, hangt hier en daar een wit lapje aan het touw. Bij wat harden wind vallen de staken neer en breekt het touw. Van politietoezicht is natuurlijk hoegenaamd geen quaestie. Vandaar dat menschen, honden, paarden, katten, ganzen, eenden, kippen, even vrij als elders zich buiten en binnen de besmette streek bewegen. Alleen buffels en runderen zijn er van uitgesloten. Dat zijn Indische militaire, — neen, bamboezen cordons. Maar omdat men in Nederland cordons had gehad, moesten er ook op Java zijn. Het verschil is waarlijk al te beduidend. Maar zoo gaat het als bepalingen, voor Nederland uitgevaardigd, heel eenvoudig voor Nederlandsch-Indië worden gecopiëerd of pasklaar gemaakt, zonder dat rekening wordt gehouden met het verschil in sociale toestanden. Ik moet buiten beschouwing laten den bamboezen pagger, waardoor men meent dat de ziekte belet zou worden zich ten oosten der Preanger te verplaatsen, want ik heb dien pagger niet gezien en kan er dus niet over oordeelen.

de dieren in slechte, nauwe stallen, bij en op mestvaalten gebouwd, opgesloten worden, en in zulke nauwe stallen moeten de buffels op Java, geheel tegen hun natuur in, dagen en weken achtereen blijven; dat middel, door de Regeering bedacht, om de runderpest tegen te gaan, was dus juist een middel om de dieren ziek te maken.

Van het afmakingstelsel zeggen de genoemde veeartsen: »Het afmakingstelsel is doeltreffend, *indien de sociale toestanden en de veeartsenijkundige politie gereed zijn tot de tenuitvoerlegging.* Hoe die sociale toestanden, die veeartsenijkundige politie, waaronder de veeartsenijkundige dienst, in de eerste plaats dan zijn moeten om het afmakingstelsel ten uitvoer te brengen, ligt duidelijk opgesloten in het rationeele afmakingstelsel zelf.

»Daaromtrent bestaat geen verschil van meening.

»Het kan dus geen moeilijkheden baren om, *na de aandachtige vergelijking van den socialen toestand en de veeartsenijkundige politie*, zooals die gevorderd wordt door het Lanciersche stelsel van bestrijding van runderpest, *met de bestaande sociale toestanden en de bestaande veeartsenijkundige politie* tot een antwoord te komen.

»De rijke ervaring der twee laatste jaren zal het geven van dat antwoord nog gemakkelijker maken.

»*En wanneer dan dat antwoord is, dat sociale toestanden en veeartsenijkundige dienst hier te lande niet beantwoorden aan die, door het rationeel afmakingstelsel gevorderd, dan verandert door dat antwoord ook het temporair karakter der behandeling van runderpest.*"

In denzelfden geest als wij oordeelende, verklaart de Hr. van Delden: »Had men bij het uitbreken der ziekte op het land Simplicitas, snel gehandeld, en was er tusschen het oogenblik, waarop de ziekte werd geconstateerd en het oogenblik, waarop last gegeven werd tot afmaking der kudde runderen, niet te veel tijd verloopen, dan zou wellicht de ziekte in hare kiem zijn gesmoord. En al had men, door *onverwijld* te handelen, *al* de buffels en *al* de runderen niet van den landheer alleen, maar zelfs van *al* de ingezetenen afgemaakt, en ware daardoor de verspreiding der ziekte belet, dan zou het afmakingstelsel goed hebben gewerkt. Maar toen dit werd nagelaten en de ziekte meer en meer om zich heen greep en hare verwoestingen aanrichtte in de aangrenzende gewesten, had men moeten begrijpen dat het uitsluitend afmakingstelsel had uitgediend; dat men een nachtspook najoeg en dat de toepassing van het stelsel het geneesmiddel erger maakte dan de kwaal."

De Hr. van Delden herinnert vervolgens, dat men in Britsch-Indië er nooit aan gedacht heeft, heil te zoeken in het Europeesche afmakingstelsel, en in 1866 een enquête omtrent de runderpest deed houden. Ook in Nederland had zulk een onderzoek plaats: bij Koninklijk besluit van 2 Januari 1867 werd een staatscommissie benoemd, om over de middelen tot wering en uitroeiing van de ziekte daar te lande verslag uit te brengen. Niet uit zucht naar slaafsche navolging wenscht de Hr. van Delden ook voor Nederlandsch-Indië een enquête, maar omdat alleen door zulk een onderzoek »tot oplossing kan worden gebracht het groote vraagstuk, dat sedert het begin van 1879 de voortdurende zorg heeft vereischt van de Regeering en de inspanning van

hare dienaren, een vraagstuk dat sedert maanden de angstige en belangstellende aandacht gaande houdt van alle klassen van ingezetenen zonder onderscheid."

De denkbeelden van den Hr. van Delden komen hierop neêr:

»De Regeering benoeme een staatscommissie, waarvan het voorzitterschap worde bekleed door een aanzienlijk staatsdienaar, bij voorbeeld een lid van den raad van Nederlandsch-Indië.

»In die commissie zouden zitting moeten nemen: de kolonel, chef van den geneeskundigen dienst; een ambtenaar van het binnenlandsch bestuur; een gouvernements-veearts; een particulier veearts; een Europeesch landeigenaar; een intelligent Chineesch landeigenaar; een of twee personen uit den handel, aan te wijzen door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia; een ambtenaar of particulier persoon als notularis en secretaris.

»De taak der commissie behoort te zijn:

1°. te onderzoeken of de bestaande bepalingen tot wering der runderpest, verband houden eensdeels met de sociale toestanden en de aanwezige middelen om die bepalingen behoorlijk uit te voeren, anderdeels met de opgedane ondervinding sedert de ziekte op het land Simplicitas uitbrak;

2°. te onderzoeken of de proeven, genomen tot bestrijding der ziekte, kunnen gezegd worden te zijn afgeloopen, en zoo niet, of er geen middel zou bestaan, dat zoo al niet als *specifiek-middel*, toch als *voorbehoed-middel* met goed gevolg zou kunnen worden aangewend.

»De commissie behoort zoo vrij mogelijk te zijn in de vervulling van hare taak. Zij moet bij voorbeeld bevoegd wezen zoodanige personen te hooren, desnoods onder eede te hooren, als licht kunnen verspreiden over het onderwerp. Worden die personen opgeroepen om door de commissie gehoord te worden, dan behooren zij, die zulks wenschen, evenals dit in Nederland plaats had, schadeloos te worden gesteld voor hunne kosten van reis en verblijf. Zij die belet worden voor de commissie te verschijnen, behooren te kunnen worden gehoord op vraagpunten, zoo noodig onder eede. Personen, niet door de commissie opgeroepen, moeten in de gelegenheid worden gesteld, haar in te lichten, hetzij mondeling hetzij schriftelijk.

»De vergaderingen der commissie behooren in het openbaar te worden gehouden. Zijn hare onderzoekingen afgeloopen, dan dient zij een verslag in van hare bevinding, aangevuld door zoodanige voorstellen als waartoe de uitkomsten van haar onderzoek zullen hebben geleid. Dat verslag wordt in het officiëel nieuwsblad opgenomen, zoodra het der Regeering zal zijn aangeboden."

De Hr. van Delden hoopt, dat zijn tegenwoordig betoog, aan de Kamer van Koophandel te Batavia gericht, bij deze gelijken weerklank zal vinden als zijn vroegere brieven; dan zal het vraagstuk, in welken zin dan ook, tot een oplossing moeten komen. De Regeering die twee deskundige ambtenaren afvaardigde om met de Handelsvereeniging te Semarang en andere belangstellenden middelen tegen de koffiebladziekte te beramen, zal — volgens den Hr. van Delden — zeker ook ten opzichte van de veeziekte een loffelijk streven, om door onderzoek en bespreking tot de waarheid te komen, aan den dag leggen.

Een beroep op de Nederlandsche Maecenaten doet Jhr. Mr. Quarles van Ufford in een te 's-Hage verschenen brochure.

Wij ontvangen dat vlugschrift, nu er met het afdrukken van dit nummer reeds een begin is gemaakt, maar wij wenschen geen maand te laten voorbijgaan, eer wij een poging aanwenden om het streven van den schrijver te steunen.

Met hem wenschen wij ten zeerste, dat allen die in de meerdere bekendheid van Nederlandsch-Indië belang stellen zich tot de Regeering en de Staten-Generaal wenden, om te verkrijgen, dat Dr. B. F. Matthes een passende en behoorlijke bezoldigde betrekking worde geopend, en gaarne maken wij het woord van den Hr. Quarles tot het onze: »Mochten de vereenigde pogingen van zoovelen onverhoopt niet het verlangde gevolg hebben, laten wij ons dan vereenigen en ieder zijn penningske bijdragen, ten einde, doende wat 's lands regeering verzuimde te doen, te verhoeden dat een verdienstelijk geleerde als Dr. Matthes zijn laatste levensjaren in kommervolle omstandigheden doorbrenge, of genoodzaakt worde in den vreemde het brood te gaan zoeken, dat zijn vaderland hem onthoudt."

Het zou echter een schande zijn, indien bleek, dat het laatste middel het eenige nog aan te wenden middel was. De houding der Regeering ten opzichte van Dr. Matthes, is thans reeds te laken. Dr. Matthes is »de eerste Europeaan, die de Makassaarsche en Boegineesche talen wetenschappelijk beoefend heeft, en die, na schier een menschenleven op Celebes te hebben doorgebracht, er in slaagde, die talen grammaticaal te beschrijven en er woordenboeken over uit te geven." Honoris causa werd hem om zijn studiën van het Arabisch en Sanskrit de graad van doctor toegekend. Tal van bijdragen tot de kennis van land en volk leverde hij. Op verzoek van de Regeering vertrok hij, nadat hij de taak, welke hem door het Bijbelgenootschap toevertrouwd en waarvoor hij van 1848 tot in 1858 en van 1860 tot in 1870 op Celebes werkzaam was, ten einde had gebracht, andermaal naar Makasser, om zich met de oprichting en de eerste leiding van de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te belasten, en hoe uitnemend hij zich daarvan kweet, getuigt het nieuwe Koloniaal Verslag. Tijdens dat laatste verblijf te Makasser ontving hij van de Delftsche inrichting voor Indisch onderwijs de uitnoodiging om aldaar als leeraar op te treden; voor dat aanbod bedankte hij, in afwachting van een beslissing omtrent een voorstel van den Gouverneur van Celebes, die Dr. Matthes als ambtenaar voor de inlandsche talen door het Gouvernement wenschte aangesteld te zien; doch de Regeering wilde van de gunstige gelegenheid om een verdienstelijk man aan zich te verbinden, geen partij trekken, en thans wacht hem, op hoogen leeftijd in het vaderland teruggekeerd, gebrek!

Met de toekomst van dien geleerde is de eer van de Regeering en van Nederland gemoeid.

Dat is ons eerste, nog *niet* ons laatste, woord.

Koloniale politiek. In prachtige redeneeringen en schoonklinkende phrases, zegt *het Noorden*, spreken de organen der liberale partij bestendig van eerlijkheid en rechtvaardigheid; zij handelen echter vrij wel in denzelfden geest als de conservatieven. »Aangenomen, lezer, dat

men op dit oogenblik inderdaad meende wat er gezegd wordt, kent gij dan onze liberale mannen zoo mild, dat zij, ingeval Indië jaar op jaar steeds dieper in schulden kwam, en er dus werkelijk, om het eenheidsbeginsel naar waarheid toe te passen, telkens uit onze kas moest worden bijgepast, zonder recht om het terug te eischen (want immers als twee personen samen de vertering uit gemeenschappelijke portemonnaie accordeeren, zal het moeilijk vallen voor den een, om later terug te eischen wat zijn kameraad meer dan hij verteerd heeft), — zoudt gij denken, zeggen we, dat zij dan maar altijd door gewillig zouden geven, nimmer berouw gevoelende over wat ze begonnen waren, en geen moeite doende om dien toestand zoo spoedig mogelijk op te heffen? Immers, het is zoo doorzichtig als glas, dat dit idée, ook bij grondige indenking, te bizarre is om er zelfs maar over te denken, het in onze beginselen op te nemen. En dan bovendien, laten we een oogenblik den toestand van voor een jaar of zestien, twintig geleden indenken, toen er jaarlijks eenige millioenen uit Indië in onze schatkist terecht kwamen. Zou van dezen kant zooveel geroep om verandering van dien toestand nu gehoord worden, zoo die millioenen ook thans nog even onbekrompen vloeiden? Of zouden we niet met eenigen grond mogen aannemen, nu we de vruchten der liberale politiek van zoo lange jaren hebben waargenomen, dat de vrees voor bijpassen, en niet het heil van Indië, de drijfkracht is om, in tegenspraak met de beginselen dezer mannen en der Grondwet, nu juist in de financiëele aangelegenheden een scheiding te brengen tusschen de financiën van Nederland en Indië? Want waarlijk, al die prachtige theorieën, en dat ver klinkend »»recht voor Indië'", en dergelijke uitroepen meer, wat bleken ze onder de herhaalde regeeringen van liberale kabinetten anders te zijn dan maskers, waarachter in den grond niets anders en niets minder verborgen was, dan wat de conservatieven openlijk in hun vaandel voerden?"

Het tegenwoordig kabinet — merkt *het Noorden* in zijn nummer van 24 December op — vervult ten aanzien van de liberale partij slechts de nederige rol eener dienstmaagd, die luisterend naar de bevelen harer vrouw, deze gehoorzaam ten uitvoer brengt. »Viel het ooit te betwijfelen, of een ministerie in de gegeven omstandigheden buiten of boven de partijen zou *kunnen* staan, door de indiening van het wetsontwerp voor de Indische bijdrage is bewezen, dat dit kabinet zich aan de meerderheid van het tyranniseerend liberalisme onderworpen heeft." *Het Noorden* gaat zóó ver, om te beweren, dat de anders zoo eminente mannen, die het ministerie uitmaken, reeds te ver gedaald zijn, »om de achting van het volk van Nederland dat naar degelijkheid en waarheid smacht, in korter dan de eerste tien jaren te kunnen herwinnen." Een uitspraak die wij, althans voor zoover vier der ministers aangaat, onredelijk achten, en meer ruw dan krachtig.

Varia.

OVEREENKOMSTEN MET INLANDSCHE VORSTEN [1]).

CONTRACT EN SUPPLETOIR CONTRACT MET SAMBAS.

CONTRACT.

Aangezien het wenschelijk is voorgekomen om de wederzijdsche chten en verplichtingen tusschen het Nederlandsch Gouvernement nerzijds en Z. H. den sultan van Sambas en de rijksgrooten van en staat, ter andere zijde, nader te omschrijven, en tevens verschilnde der vigeerende contractueele bepalingen te herzien, ten einde aren inhoud meer in overeenstemming te brengen met de eischen n den tegenwoordigen tijd;

Zoo is op heden, den drie en twintigsten Augustus des jaars achttien onderd zeven en zeventig, onder nadere goedkeuring van den Gourneur-Generaal van Nederlandsch-Indië en uit naam van het Nederndsch-Indisch Gouvernement, tusschen ons Cornelis Kater, resident der Vesterafdeeling van Borneo, ter eenerzijde, en Z. H. sultan Mohamad safioedin en de rijksgrooten van Sambas, ter andere zijde, overeenkomen als volgt:

ARTIKEL 1.

Even als hunne voorgangers verklaren ook de tegenwoordige vorst, ltan Mohamad Tsafioedin, en de rijksgrooten van Sambas dat dit ndschap behoort tot het grondgebied van Nederlandsch-Indië, en dat mitsdien Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, vertegenwoordigd door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als wettig opperheer erkennen. Zij beloven derhalve aan het Gouvernement van Nederlandsch-Indië en aan zijne vertegenwoordigers trouw, gehoorzaamheid en onderwerping.

---

[1]) Overgenomen uit de laatste Bijlagen van de Handelingen der Staten-Generaal.

ARTIKEL 2

De grenzen van het rijk van Sambas zijn omschreven op den aan dit contract gehechten staat, tevens inhoudende een opgave van de tot het rijk behoorende eilanden.

ARTIKEL 3.

Het rijk van Sambas wordt als een erfelijk leen afgestaan aan Z. H. sultan Mohamad Tsafioedin, onder uitdrukkelijke voorwaarde van stipte en trouwe nakoming der in dit contract omschreven verplichtingen, en onder bepaling dat de zetel van den vorst is en blijft ter hoofdplaats Sambas, en dat die zonder overleg met en toestemming van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement niet mag worden verlegd.

De sultan Mohamad Tsafioedin verklaart dit leen op die voorwaarden te aanvaarden.

ARTIKEL 4.

De vorst van Sambas noch zijne rijksgrooten zullen het rijk ooit aan eenige andere natie dan de Nederlandsche overgeven, noch met eenige andere mogendheid, hetzij Oostersche of Westersche, noch met eenigen onderdaan van zoodanige natie, eenig verbond of eenige overeenkomst aangaan of briefwisseling houden, noch geschenken of zendelingen ontvangen van of zenden aan zoodanige mogendheid of zoodanigen onderdaan, noch toelaten dat zulks door of namens hunne kinderen of andere bloedverwanten of door of namens hunne onderdanen plaats vinde.

ARTIKEL 5.

Bij overlijden van den vorst, of in gevallen dat de vorstelijke zetel van het rijk van Sambas door andere omstandigheden onvervuld mocht geraken, treedt de als troonsopvolger aangewezen prins als vorst van het rijk op, na vooraf in geschrifte te hebben afgelegd, geteekend en bezegeld den eed van trouw aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden en aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië als 's Konings vertegenwoordiger in die gewesten, zoomede van stipte naleving dezer overeenkomst.

De vorst en de rijksgrooten zullen telkens wanneer de waardigheid van troonsopvolger onvervuld mocht zijn, met eerbiediging van 's lands instellingen en in overleg met den resident der Westerafdeeling van Borneo, zoodra mogelijk den prins aanwijzen dien zij tot troonsopvolger wenschen bestemd te zien.

Deze aanwijzing wordt onderworpen aan de goedkeuring en bekrachtiging van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, zonder welke zij van geenerlei gevolg is.

Bij gemis aan eenstemmigheid tusschen den vorst en zijne rijksgrooten onderling, of tusschen dezen en den resident der Westerafdeeling van Borneo, wordt de keuze van den tot troonsopvolger aan te wijzen prins onderworpen aan de beslissing van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, aan welke beslissing de vorst en de rijksgrooten zich onvoorwaardelijk zullen onderwerpen.

Artikel 6.

Bijaldien de aangewezen troonsopvolger gedurende zijne minderjarigheid tot de vorstelijke waardigheid mocht geroepen worden, wordt tot aan het door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië te bepalen tijdstip zijner meerderjarigheid het vorstelijk gezag en het bestuur van het rijk van Sambas uitgeoefend door één of meer prinsen van het vorstelijk stamhuis, daartoe door den Gouverneur-Generaal bij voorkeur uit de broeders of andere nabestaanden van den overleden vorst te kiezen, en bij een daarvan uit te reiken acte in de hun opgedragen waardigheid te bevestigen.

Geen uitroeping, voorstelling van het volk of bevestiging van den tot vorst gekozen prins is geldig, wanneer die niet geschiedt krachtens een door den Gouverneur-Generaal onderteekende acte, waarbij de keuze van dien prins wordt goedgekeurd en bekrachtigd.

Artikel 7.

De vorst en de rijksgrooten van Sambas zullen het rijk van Sambas besturen in overleg en in overeenstemming met de aldaar geplaatste ambtenaren van het Gouvernement.

Het verleenen van titels en de aanstelling alsmede het ontslag van rijksgrooten zullen niet mogen geschieden zonder dat daaromtrent met de in het rijk van Sambas bescheidene gouvernements-ambtenaren is overeengekomen. Ook de macht en bevoegdheid, aan de rijksgrooten toe te kennen, zullen in overeenstemming met de ambtenaren worden geregeld.

De sultan en de rijksgrooten van Sambas zullen, zonder medeweten van of voorafgaand overleg met den resident der Westerafdeeling van Borneo, aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement geen brieven noch gezantschappen afzenden.

Artikel 8.

De vorst en de rijksgrooten van Sambas zullen met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement steeds vrede en oprechte vriendschap onderhouden en dat Gouvernement, waar noodig, op eerste aanvrage met alle in hun bereik zijnde middelen hulp verleenen door het leveren van hulptroepen, koelies, wapenen en vaartuigen, en zulks tegen zoodanige vergoeding als het Gouvernement billijk zal achten.

Zij verbinden zich evenzeer vrede en vriendschap te onderhouden met de vorsten der naburige of van andere tot het grondgebied van Nederlandsch-Indië behoorende rijken, en zullen mitsdien zonder voorkennis of toestemming van het Gouvernement van Nederlandsch-Indië tegen zoodanige vorsten geene vijandelijkheden plegen, noch daartoe uitrustingen of voorbereidselen maken, noch versterkingen binnen het rijk van Sambas opwerpen.

Versterkingen, die met voorkennis van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement binnen het rijk mochten bestaan, of nader opgericht worden, zullen op eerste aanzegging van dat Gouvernement geslecht worden.

ARTIKEL 9.

Aan het Nederlandsch-Indisch Gouvernement blijft het recht voorbehouden om, zulks nuttig of noodig oordeelende, te allen tijde, behalve de reeds in Sambas aanwezige, één of meer Europeesche of inlandsche ambtenaren en het noodige overige personeel in het rijk van Sambas te vestigen; belovende de vorst en de rijksgrooten ook die ambtenaren te eerbiedigen en te doen eerbiedigen.

ARTIKEL 10.

Indien het Gouvernement in het vervolg mocht verlangen om aan de bestaande bezettingen, versterkingen of etablissementen uitbreiding te geven, dan wel om nog op andere plaatsen in het rijk van Sambas bezetting te leggen, versterkingen op te werpen, of etablissementen op te richten, zullen de vorst en de rijksgrooten niet alleen zulks toestaan, maar ook daartoe, tegen billijke betaling en vergoeding voor eventueel daaruit voortvloeiende derving van inkomsten, alle mogelijke hulp en bijstand verleenen, terwijl zij voor elk van zoodanige bezettingen, versterkingen of etablissementen kosteloos ter beschikking van het Gouvernement zullen stellen een uitgestrektheid gronds ter grootte van één vierkante paal, ter plaatse naar de keuze van het Gouvernement, behoudens billijke schadeloosstelling aan rechthebbenden. De ter beschikking van het Gouvernement gestelde terreinen zullen behoorlijk afgebakend en in kaart gebracht worden.

Het Gouvernement belooft dergelijke gronden niet te vervreemden noch te verkoopen, maar die, wanneer zij niet meer voor het beoogde doel mochten noodig zijn, weder aan het leen toe te voegen.

Evenzoo verbinden de vorst en de rijksgrooten zich om, wanneer zij daartoe aangezocht worden, tegen betaling mede te werken tot den bouw van vaartuigen ten behoeve van het Gouvernement.

ARTIKEL 11.

De vorst en de rijksgrooten van Sambas zullen met rechtvaardigheid regeeren, — het welzijn des volks bevorderen, — den landbouw, de nijverheid, den handel, de scheepvaart en alle overige wettige en nuttige bronnen van volksbestaan beschermen en bevorderen, — in bescherming nemen en doen beschermen allen, die zich met vergunning van het Gouvernement binnen het rijk van Sambas gevestigd hebben of aldaar tijdelijk verblijf houden, alle handelaren, onderdanen van het Gouvernement, zoomede in het algemeen alle handelaren zonder onderscheid, die in het rijk ten handel komen.

Alle den handel belemmerende gebruiken zullen mitsdien in het rijk van Sambas afgeschaft en verboden zijn.

Aan de handelaren van dat rijk worden met betrekking tot den handel op Java en op alle andere landen onder het bestuur van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement wederkeerig dezelfde rechten verzekerd, die onderdanen van het Gouvernement in het rijk van Sambas genieten, mits hunne schepen voorzien zijn van de gebruikelijke door het Gouvernement van Nederlandsch-Indië uit te geven zeebrieven of jaarpassen.

ARTIKEL 12.

De vorst en de rijksgrooten van Sambas verbinden zich om aan Europeanen of andere oostersche of westersche vreemdelingen geen gronden af te staan, en hunne toelating of vestiging buiten de havens van het rijk niet te vergunnen, zonder voorkennis of vooraf verkregen toestemming van de naastbij bescheiden gezagvoerende Nederlandsche ambtenaren.

Handelaren echter zullen in de havens van het rijk van Sambas worden toegelaten en aldaar verblijf mogen houden zonder die voorkennis of toestemming, zoolang zij de orde en rust niet verstoren, zullende van hun meer dan drie maanden voortgezet verblijf in die havens door den vorst en de rijksgrooten kennis moeten worden gegeven aan den assistent-resident van Sambas of aan dien te Montrado.

Het Gouvernement van Nederlandsch-Indië behoudt zich de bevoegdheid voor, om ten aanzien van de toelating en vestiging van Chineezen en andere oostersche vreemdelingen in het rijk van Sambas ten allen tijde zoodanige verordeningen uit te vaardigen, als het in het algemeen belang van Nederlandsch-Indië of in het bijzonder belang van het rijk van Sambas zal noodig achten.

Personen, die zich zonder verlof hebben verwijderd uit 's Gouvernements militairen of maritiemen dienst, voortvluchtige veroordeelden, of misdadigers en dergelijken, zullen door den vorst van Sambas in geen geval binnen dat rijk worden geduld, maar onverwijld aan het Gouvernement uitgeleverd worden indien zij zich daar vertoonen, en zulks ook zonder dat hunne uitlevering in elk voorkomend geval geëischt wordt.

ARTIKEL 13.

De vorst en de rijksgrooten zullen aan personen, niet behoorende tot de inheemsche bevolking van het rijk van Sambas, geen concessiën tot ondernemingen van landbouw of mijnontginning verleenen, noch aan zoodanige personen gronden verhuren of verkoopen, dan na verkregen toestemming van het Gouvernement.

Zoodanige concessiën zullen, in het meeste voordeel van den vorst en de rijksgrooten, doch met inachtneming der algemeene belangen van Nederlandsch-Indië, waartoe ook het rijk van Sambas behoort, steeds zooveel mogelijk worden geregeld in overeenstemming met de algemeene verordeningen, vervat in het Koninklijk besluit van 2 September 1873 n°. 13 en de ordonnantie van 9 November 1873, en in de wet van 9 April 1870, de Koninklijke besluiten van 20 Juli 1870 n°. 15, 16 April 1872 n°. 28 en 3 December 1873 n°. 19, de ordonnantie van 27 December 1872 en het besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van dien datum, n°. 28, en met die bepalingen welke later tot wijziging of aanvulling dier verordeningen mochten worden vastgesteld.

Van zoodanige wijzigingen en aanvullingen zal eventueel aan den vorst en de rijksgrooten van Sambas onverwijld worden kennis gegeven, terwijl van de voormelde verordeningen, zooals die zijn opgenomen in de Indische Staatsbladen van 1873 n°s 217 *a* en 217 *b*,

en van 1870 nos 55 en 118, 1872 nos 116, 237 *a* en 237 *b*, en 1874 n°. 78, gedrukte Maleische vertalingen aan dit contract gehecht zijn.

Het Nederlandsch-Indisch Gouvernement behoudt zich wijders het recht voor, om voor zijne rekening ondernemingen van landbouw of mijnontginning in het rijk van Sambas te doen aanvangen en voortzetten, of wel het recht daartoe aan particulieren af te staan, een en ander behoudens billijke schadeloosstelling aan den betrokkene wanneer daartoe grond bestaat.

De vorst en de rijksgrooten van Sambas beloven zoodanige ondernemingen steeds zooveel mogelijk te bevorderen.

Ook blijft aan het Gouvernement het recht voorbehouden om in de bosschen van het rijk van Sambas te allen tijde zooveel mast-, timmer- en brandhout te doen aankappen, dan wel op te koopen en uit te voeren, als het noodig zal achten, en zulks zonder dat deswege door den vorst en de rijksgrooten van Sambas, onder welke benaming ook, eenige opbrengst of betaling zal worden gevorderd; zullende evenwel geene aankappingen plaats hebben zonder voorafgaand overleg met hen.

Artikel 14.

De vorst en de rijksgrooten van Sambas zullen, zonder toestemming van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, te hunnen behoeve geene andere belastingen heffen dan die, omschreven in de aan dit contract gehechte opgave, en zullen mitsdien zonder die toestemming die belastingen, hetzij die in geld, in natura of in arbeid opgebracht worden, in geen geval verhoogd of verzwaard worden.

De vorst en de rijksgrooten verbinden zich in het algemeen te zorgen en te doen zorgen, dat in het rijk van Sambas geen bovenmatige of onwettige heffingen, hoe ook genaamd en door wien ook, van de bevolking geëischt worden.

Artikel 15.

Aan Z. H. den sultan Mohamad Tsafioedin zal door het Gouvernement jaarlijks worden uitbetaald een schadeloosstelling van twaalf duizend gulden, desverkiezende door den vorst bij maandelijksche termijnen uit 's lands kas te ontvangen.

De sultan en de rijksgrooten erkennen dat het rijk van Sambas een schuld heeft aan het Nederlandsch-Indische Gouvernement van acht en veertig duizend gulden.

Artikel 16.

Ter voorziening in het onderhoud van de leden der vorstelijke familie verbindt zich Z. H. de sultan om aan hen in apanage af te staan zoodanig gedeelte van het rijk van Sambas, als daartoe in billijkheid kan worden afgezonderd.

Voor den afgetreden vorst, jang di pertoean Oemar Kamal'oedin, zal dit gedeelte bestaan uit het landschap Kenday, de anak-soengei Kloempang en de dèsa Tekarang.

ARTIKEL 17.

Al de door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement in omloop gebrachte muntsoorten zullen ook in het rijk van Sambas tegen den wettigen koers gangbaar zijn.

ARTIKEL 18.

Alle personen, niet behoorende tot de inheemsche bevolking, van welken landaard ook, die gevestigd zijn binnen het rijk van Sambas, en voorts alle personen zonder onderscheid die op het grondgebied der in dat rijk bestaande of eventueel op te richten gouvernements-etablissementen gevestigd zijn, worden beschouwd als onderdanen van het Gouvernement en staan onder het onmiddellijk gezag van de door het Gouvernement aldaar bescheiden besturende ambtenaren.

ARTIKEL 19.

Het recht tot de uitoefening van politie en justitie over alle inwoners van het rijk Sambas, van welken landaard ook, behoort aan het Gouvernement als souverein des lands.

Op zoodanige plaatsen waar geen Europeesch ambtenaar is gevestigd, wordt, zoolang daaromtrent door het Gouvernement geen nadere regeling wordt gemaakt, aan den vorst of aan de met inachtneming van art. 7 aangestelde mantri's (ieder op het hem aangewezen terrein) overgelaten, voor zooverre het Sambassche onderdanen betreft, de berechting van zoodanige overtredingen als volgens de bestaande wettelijke verordeningen op de politierol worden afgedaan en waartegen geen andere straffen zijn bedreigd dan geldboete van hoogstens *f* 100, gevangenis van niet meer dan acht dagen en tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon van ten langste drie maanden.

De boeten komen ten voordeele van den lande, en de uitspraken der mantri's zijn, voor zoover daaromtrent geene nadere regeling door het Gouvernement wordt vastgesteld, onderworpen aan revisie van den vorst, die de bevoegdheid heeft de opgelegde straf te wijzigen, dan wel die geheel te vernietigen.

ARTIKEL 20.

De rechtspraak in alle andere straf- en overtredingszaken berust bij de Europeesche ambtenaren en bij de verschillende door het Gouvernement ingestelde of nader in te stellen rechtbanken.

De vorst en de rijksgrooten verbinden zich, den ambtenaren van het Gouvernement de noodige hulp en bijstand te verleenen in het opsporen van misdrijven en overtredingen en in het arresteeren der schuldigen.

Zij zullen de vonnissen, door de Nederlandsch-Indische rechters en rechtbanken over hun onderdanen uitgesproken, steeds eerbiedigen en binnen hun gebied naar behooren helpen uitvoeren.

De rechtspraak in burgerlijke zaken berust bij de bestaande rechtbanken. Burgerlijke zaken, waarvan de waarde in geschil niet meer

bedraagt dan *f* 50 en waarbij partijen behooren tot de rechtstreeksche onderdanen van den vorst van Sambas, zullen, buiten de plaatsen waar Europeesche ambtenaren zijn gevestigd, mede aan de beslissing van den vorst of zijne mantri's worden onderworpen, totdat daaromtrent een andere regeling door het Gouvernement mocht worden gemaakt.

Op verzoek van den sultan van Sambas wordt hierbij verklaard:

a. dat vrouwen van aanzien, die als beklaagden, beschuldigden of getuigen gehoord moeten worden, behalve voor den raad van justitie, niet buiten den dalem van den sultan behoeven te compareeren, in welken dalem mede de voorloopige onderzoekingen zullen worden gehouden, belovende Z. H. voor de orde op de terechtzitting en voor de verschijning van beklaagden, beschuldigden of getuigen te zullen zorg dragen;

b. dat niet strafbaar is hij, die eenen amokmaker op de plaats doodt.

ARTIKEL 21.

Alle door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement vastgestelde of nader uit te vaardigen verordeningen en bepalingen betreffende rechten, belastingen en verpachtingen, en in het algemeen betreffende alle inkomsten van het Gouvernement, hoe ook genaamd, zullen van verbindende kracht zijn voor de ingezetenen zonder onderscheid van die plaatsen in het rijk van Sambas, waar zoodanige inkomsten aan het Gouvernement zijn of eventueel zullen worden afgestaan.

ARTIKEL 22.

In het rijk van Sambas zijn menschenroof, slavenhandel en in- en uitvoer van slaven verboden, en zullen die misdadige bedrijven door den vorst en de rijksgrooten van Sambas binnen dat rijk niet geduld, maar met alle in hun bereik staande middelen krachtdadig tegengegaan worden.

Evenzeer blijft in het rijk van Sambas verboden het nemen van pandelingen als waarborg voor schuld.

ARTIKEL 23.

De vorst en de rijksgrooten van Sambas zullen den zee- en rivierroof met alle in hun bereik zijnde middelen krachtdadig tegengaan en doen tegengaan, en geen schuilplaats noch eenige andere hulp of medewerking, hoe ook genaamd, verleenen, noch toestaan dat die verleend worde, aan zee- of rivierroovers, noch aan personen die hun bekend zijn of aangewezen worden als zoodanig bedrijf uit te oefenen of daarin betrokken te zijn.

Op gelijke wijze zullen de vorst en de rijksgrooten met alle hun ten dienste staande middelen het koppensnellen tegengaan.

Zij zullen degenen, die aan zee- of rivierroof of aan het koppensnellen schuldig of medeplichtig bevonden worden, aan de in het rijk van Sambas bescheiden gouvernements-ambtenaren uitleveren, ten einde de schuldigen strafrechtelijk voor den bevoegden rechter te doen vervolgen.

ARTIKEL 24.

De vorst en de rijksgrooten verbinden zich om aan alle schepen en vaartuigen, welke langs de kusten of langs de boorden der rivieren binnen het rijk Sambas in nood mochten vervallen, allen bijstand te verleenen, de schipbreukelingen te verzorgen, en zich geen hunner goederen toe te eigenen, noch te gedoogen dat iemand, wie ook, zich die toeëigene.

Zij verbinden zich om schepen en vaartuigen of goederen, welke aan het strand of langs de rivieren binnen het gebied van hun rijk mochten stranden of komen aandrijven of worden aangebracht, en welker eigenaren onbekend zijn, te bergen, dan wel ten voordeele van belanghebbenden in het openbaar te verkoopen, indien die niet kunnen worden bewaard.

Van het stranden van schepen en vaartuigen, of het aanbrengen van aan het strand of uit de rivier opgevischte goederen, zullen de vorst en de rijksgrooten overwijld kennis geven aan den meest nabij zijnden ambtenaar van het Gouvernement.

De vorst en de rijksgrooten kunnen hulp- en bergloon vorderen, die naar mate van de moeite door hen zelven worden begroot. Van die begrooting geven zij onverwijld kennis aan het Europeesch bestuur. Belanghebbenden die zich met deze begrooting bezwaard mochten achten, kunnen de beslissing van den Gouverneur-Generaal inroepen door tusschenkomst van den resident der Westerafdeeling van Borneo.

ARTIKEL 25.

De vorst en de rijksgrooten van Sambas verbinden zich om, met de middelen onder hun bereik of te hunner beschikking gesteld of nog te stellen, het volksonderwijs in hun rijk krachtdadig te ondersteunen en te bevorderen.

ARTIKEL 26.

De vorst en de rijksgrooten van Sambas verbinden zich de vaccine onder hun onderdanen toe te laten en te bevorderen.

ARTIKEL 27.

De vorst en de rijksgrooten van Sambas erkennen dat door dit contract alle vroegere overeenkomsten, door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement met de vorsten van Sambas gesloten, voor zooverre die met het tegenwoordig contract in strijd zijn, zijn vervallen.

Omtrent punten bij dit contract niet voorzien, en die later blijken mochten in het belang van land en volk regeling te behoeven, wordt voorts overeengekomen, dat partijen zich daarover in der minne zullen verstaan.

Het Gouvernement van Nederlandsch-Indië zal den vorst en de rijksgrooten van Sambas en hun opvolgers, zoolang zij de hun in dit contract opgelegde verplichtingen trouw en stipt opvolgen, in hun

waardigheden en rechten als zoodanig handhaven, en zich niet verder met de inwendige huishouding des rijks inlaten als bij dit contract is omschreven.

Aldus ten dage en jare in den aanhef dezes vermeld te Sambas overeengekomen, in quadruplo opgemaakt, onderteekend en bezegeld door den vorst van Sambas, sultan Mohamad Tsafioedin, en door zijne rijksgrooten, de pangerans Bandahara Sri Maharadja, Tomongong Mangkoe Ningrat, Pakoe Negara en Laksamana, in tegenwoordigheid van mij resident der Westerafdeeling van Borneo en den assistent-resident van Sambas.

Handteekeningen en stempels van den sultan en de rijksgrooten. (*w. g.*) KATER. (») TEN SIETHOFF.

Deze overeenkomst is goedgekeurd en bekrachtigd op den 3den December achttien honderd negen en zeventig.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*w. g.*) VAN LANSBERGE.

Ter ordonnantie van den Gouverneur-Generaal,
De Algemeene Secretaris,
(*w. g.*) PANNEKOEK.

Behoort bij art. 2 van het contract met Sambas.

OPGAVE der grenzen van het rijk van Sambas.

Grens met het Broenaische landschap Serawak. Van af het noordwestelijkste kustpunt van Borneo, genaamd Tandjoeng Datoe en gelegen op 109 graden 38 minuten oosterlengte van Greenwich en op 2 graden 6 minuten noorderbreedte [1]) in een zuidelijke richting naar den binnenslands en ter absolute hoogte van p. m. 900 voeten zich verheffenden top van den Goenoeng Datoe, op een afstand van ongeveer een halve geographische mijl van voornoemden Tandjoeng Datoe gelegen.

In eene zuid-zuidwestelijke richting, gelijkerwijs voornoemde Goenoeng Datoe door een heuvelrij aan den waterscheidenden Goenoeng Pangngie verbonden wordt, vervolgt de grenslijn tot aan de op dien berg voorkomende waterscheiding haren loop.

De Goenoeng Pangngie heeft een absolute hoogte van p. m. 1500 voeten en verbindt zich over een lage heuvelrij, welke eerst een west-zuidwestelijke en vervolgens eene zuid-zuidwestelijke richting volgt, aan het lage gebergte Tjermai, genaamd Goenoeng Tjermai Ketjil en Goenoeng Tjermai Besar, vanwaar de grenslijn zuidwestelijk in den

[1]) De bepaling van de ligging eener plaats op het vlak der aarde is zoo ten eenenmale bij den inlander onbekend, dat die bepaling uit den Maleischen tekst is weggelaten, waarin tevens de geographische mijl door mijl besaar wordt aangeduid.

Goenoeng Batoe, ook genaamd Moenggoe-rasak, en een absolute hoogte hebbende van p. m. 600 voeten, neêrstrijkt; zijnde Goenoeng Pangngie van Goenoeng Batoe of Moenggoe-rasak op een afstand van ongeveer 2½ geographische mijlen verwijderd.

Van af Goenoeng Batoe of Moenggoe-rasak vervolgt de waterscheiding over de toppen van den Goenoeng Dongan en den Goenoeng Poeting in zuidoostelijke richting haren loop tot aan de noordelijke strijklinie of uitloopers van het Koewaai- of Kwaai-gebergte, tot daar waar dit zoogenaamde voorgebergte van de Koewaai of Kwaai op een afstand van ongeveer 2½ geographische mijlen van den voornoemden Goenoeng Batoe verwijderd ligt.

Van de hiervoren genoemde waterscheidende hoogten vloeien af: om de oost, naar het grondgebied van Serawak, de Soengie Daun, de Soengie Temoessan, de Soengie Kwaai en meer andere; en naar het grondgebied van Sambas, om de noordwest ten westen: de Soengie Temadjoek, de Soengie Limau manies, de Soengie Balatan, de Soengie Patering, de Soengie Bamban, de Soengie Palo en meer andere soengies.

In zuidelijke richting voortgaande, stelt de hoofdrug der Koewaai of Kwaai, waarop zich de hoogste toppen ter absolute hoogte van p. m. 32 voeten verheffen, als grens en waterscheidend gebergte tevens de voortgaande grenslijn daar; wordende ter verduidelijking hier bovendien aangeteekend, dat een der toppen van het Kwaai-gebergte, genaamd Goenoeng Roempoet en waarover de grenslijn loopt, op 109 graden 41 minuten oosterlengte van Greenwich en op 1 graad 43 minuten noorderbreedte zal gelegen zijn.

De strekking van het Kwaai-gebergte, van af het noorden gerekend, is aanvankelijk zuidwaarts en hierna zuidoostwaarts gelegen, van waar hetzelve over de bergtoppen Goenoeng Pajoeng en Goenoeng Kaliman vrij steil naar de heuvelrij Barirang neêrstrijkt, een uitgestrektheid of lengte doorsnijdende van 3¼ geographische mijl.

Van de west- en zuidwestelijke hellingen, zoomede van de noordoostelijke tot de zuidoostelijke hellingen van het genoemde gebergte, stroomen af:

1°. over het grondgebied van Sambas, de bronnen der Soengie Sempajang, Soengie Sadjiengan en Soengie Sentimo (Ajer Poetie) en verschillende neventakken, die alle tot het Sambassche stroomgebied behooren;

2°. over het grondgebied van Serawak, de bronnen der Soengie Semattan en Soengie Loendoe, met neventakken, behoorende tot het stroomgebied van Serawak.

De hiervoren genoemde heuvelrij Barirang vormt, in eene zuidoostelijke richting voortgaande, als waterscheidende heuvels de verdere onafgebroken natuurgrens tusschen Sambas en het Broenaische landschap Serawak. Deze breedtoppige heuvelrij, waarvan de hoogst gelegen punten ongeveer een absolute hoogte van 250 voeten bereiken zijn onbewoond, afwisselend met alang-alang en laag geboomte begroeid, wordende door dezelve ingenomen een uitgestrektheid van 2¼ geographische mijlen.

Langs de zuidwestelijke hellingen dezer heuvelrij stroomen ook, even als van het Kwaai-gebergte, over het Sambassche grondgebied

af de wateren die de Soengie Sentimo voeden, speciaal de zoogenaamde Ajer Poetie en neventakken, terwijl van de tegenovergestelde noord-oostelijke hellingen dezer zelfde heuvelrij onderscheidene beekjes over het Serawaksche grondgebied vloeien, die zich in de Loendoe-rivier uitstorten.

Aan den zuidoostelijkèn voet der heuvelrij Barirang loopt de grenslijn door over den aldaar geïsoleerd staanden Goenoeng Rassau, die zich tot een absolute hoogte van ongeveer 1200 voeten verheft en gelegen zal zijn op 109 graden 50 minuten oosterlengte van Greenwich en 1 graad 39 minuten noorderbreedte.

Op de westelijke hellingen van den Goenoeng Rassau vloeien over het Sambassche grondgebied af onderscheidene beekjes die de Soengie Ajer Itam vormen, en zich met de hiervoren reeds genoemde, op het Kwaaigebergte en de heuvelrij Barirang ontspringende, Soengie Ajer Poetie in de Soengie Sentimo uitstorten; terwijl daarentegen op de noordoostelijke en oostelijke hellingen van dezen zelfden Goenoeng Rassau de voornaamste bronnen der Loendoe-rivier gelegen zijn.

De waterscheidende grens van den top des Goenongs Rassau tot aan den top des Goenoengs Raja, welke beide bergen op een afstand van 2 ¼ geographische mijlen van elkander gelegen zijn blijft een zuid-oostelijke richting volgen, en het tusschen die beide bergen gelegen hoogland verheft zich niet hooger dan 250 voeten boven het oppervlak der zee.

Van den langen bergrug Raja valt de oostelijke helft binnen de Sambassche grenslijn, hebbende deze berg, die een gegiste absolute hoogte van 700 voeten bereikt, een strekking van west-zuidwest naar oost-zuidoost.

Van den top des Goenoengs Raja loopt de waterscheidende grens naar den top des Goenoengs Andau of Kedjatau, waartusschen een afstand gelegen is van ongeveer ¾ geographische mijl.

Op de toppen dier beide bergen zijn ook bronnen gelegen van beekjes, de namen voerende van Soengie Kajan en Soengie Katoengngau. die naar Soengie Loendoe van Serawak stroomen.

De Goenoeng Andau of Kedjatau, op wier zuidwestelijke helft voor een gedeelte de bronnen der tot het stroomgebied van Sambas behoorende Soengie Separan gelegen zijn, wordt gerekend de absolute hoogte van 400 voeten niet te boven te gaan.

Van af Goenoeng Andau of Kedjatau loopt de waterscheidende grenslijn in een richting van zuidoost ten zuiden over een heuvelrij, zich meer verheffende dan de tusschen Goenoeng Rassau en Goenoeng Raja liggende heuvelrij, voort tot aan den Goenoeng Djagoei, die een absolute hoogte heeft van p. m. 1600 voeten.

Over het grondgebied van Sambas vloeien van de westelijke helling van den Goenoeng Djagoei af de Soengie Membaai en de Soengie Pajang; terwijl aan de tegenovergestelde noordoostelijke helling van dezen zelfden berg soengies ontspringen, zooals onder anderen de Soengie Serieken, die tot het stroomgebied van Serawak behooren.

De waterscheidende grenslijn vervolgt van af den Goenoeng Djagoei in een zuid-zuidoostelijke richting haren loop langs de oosterhelling van den Goenoeng Kiesam, van waar die lijn over eenige lage heuvels

heenstrijkt en weder zuid-zuidoostelijk opklimt in den Goenoeng Apie, ook genaamd Goenoeng Goembang, die gerekend wordt een absolute hoogte van p. m. 1700 voeten te bereiken.

Op de noordelijke helling van dezen Goenoeng Apie of Goenoeng Goembang is een klein plateau gelegen, van welks westelijken rand de kreek of Soengoe Goembang over het grondgebied van Sambas afvloeit en, na zich met de Soengie Liang vereenigd te hebben, in de Sambas-rivier wordt opgenomen. Op den oostelijken rand van datzelfde plateau ontspringt de tot het riviergebied van Serawak behoorende Soengie Serago, aan welke kreek de Dajaksche kampong Goembang is gelegen, zoodat de tegenwoordige aldus omschreven ligging dezer kampong, over welke vroeger een grensgeschil ontstond, tot het gebied van Serawak behoort. Deze kampong, die 46 huisgezinnen telt en ter hoogte van ongeveer 500 voeten boven zee gelegen is, ligt op 110 graden 6 minuten oosterlengte van Greenwich en op 1 graad 19 minuten noorderbreedte.

Van af den Goenoeng Apie of Goenoeng Goembang loopt de waterscheidende grenslijn in zuidelijke richting, over de ongeveer 2000 voeten boven de zee zich verheffende toppen van Goenoeng Bedoek en Genoeng Resak, tot aan den top van Genoeng-Seboeloe. De zadels, welke genoemde bergtoppen verbinden, kunnen op een absolute hoogte van ongeveer 500 voeten gerekend worden, onderscheidende de genoemde bergen zich hierdoor dat zij zeer steile hellingen hebben.

In eene groote vallei, ten noordoosten van Goenoeng Seboeloe en op ongeveer 25 minuten gaans over de Sambassche waterscheiding aan den voet van den Goenoeng Ember, ligt de Dajaksche kampong Teronggos, welke op het grondgebied van Serawak gelegen is.

Van af den Goenoeng Djagoei tot aan den Goenoeng Apie of Goenoeng Goembang bedraagt de afstand 1¼ geographische mijl. en van af dit laatstbedoelde grenspunt tot aan den Goenoeng Seboeloe I geographische mijl.

De hellingen der hiervoren genoemde bergen Apie of Goembang, Bedoek, Resak en Seboeloe zijn zeer waterrijk en onderscheidene kreken en spruitjes vinden hier een oorsprong. Zoo vloeien van de westerhellingen dier bergen af de kreken of soengies: Senajan, Meromo, Soepap, Daun, Liang, Pawau, Soekit, Kendit en Tapong, alle behoorende tot het stroomgebied van Sambas, terwijl op de oosterhellingen dierzelfde bergen ontspringen de navolgende tot Serawak behoorende soengies, als: Serieken, Nawaän, Talok, Serago, Seboeloe, Sebahan, Serimau, Toebak en Pidah.

Van af den Goenoeng Seboeloe loopt de noordelijke waterscheidende grenslijn in een richting van oost ten zuiden over den Goenoeng Ember naar den Goenoeng Boengo, alwaar de waterscheiding een boog of segment om de zuid beschrijft, ten gevolge waarvan de afstand van den top des bergs Seboeloe tot aan dien van den berg Boengo, welke een absolute hoogte van p. m. 2200 voeten bereikt, ongeveer 1½ geographische mijl bedraagt.

Dit laatste en uiterste zuid-oostelijke grenspunt van Sambas met het Broenaische landschap Serawak (want hierna begint de grens-aanraking van Sambas met de Nederlandsche onderhoorigheid Sanggouw) zal gelegen zijn op 110 graden 9 minuten oosterlengte van Greenwich en op 1 graad 15 minuten noorderbreedte, bedragende de directe

lengte der Sambassche grenzen met het Broenaische landschap Serawak, namelijk van af Tandjoeng Datoe tot en met de waterscheiding des bergs Boengo, 20 ¼ geographische mijlen.

Grens met het landschap Sanggouw. De besprekingen met het rijk van Sanggouw omtrent de grenzen zijn nog niet ten einde, weshalve die in deze nog niet kunnen worden opgenomen.

Grens met het landschap Landak. Deze grens werd voorloopig vastgesteld bij art. 1 van het besluit van den resident der Westerafdeeling van Borneo, dd. 24 April 1857, n°. 15, als volgt:

van af den top van den berg Sehee (Goenoeng Pandan), langs het gebergte of de heuvelenrij in een noord-oostelijke richting van den Goenoeng Pandan Ketjil, naar den top van den Goenoeng Pandan Besar; van dezen naar den Goenoeng Sempara over den Goenoeng Sempoeja naar den berg Klambeh; van dezen langs een heuvelenrij in een oostelijke richting naar den Goenoeng Temboerang, en van daar in een zuid-oostelijke richting naar den Goenoeng Sieijhaboe; voorts over Simalah in een rechte lijn naar den top van den Goenoeng Sibiroe, en van dezen mede in een rechte lijn naar den top van den berg Menriboe, omsluitende verder den oorsprong der Soengie Majoen en Soengei Tamoe, langs den bergketen die zich van af Menriboe tot aan het gebergte Bajan Mioet uitstrekt; —

in welke grensbepaling bij besluit van den resident der Westerafdeeling van Borneo dd. 15 September 1860 n°. 24, goedgekeurd bij gouvernementsbesluit dd. 26 Januari 1861 n°. 1, de navolgende wijziging is gebracht geworden, als:

Watergrens. De Kenday-rivier met neventakjes tot aan haren oorsprong, en van daar in een rechte richting naar den berg Sekadjoe tot aan den oever der Sambas-rivier;

Heuvelgrens. Van af Padang Seringgit, welke heuvel volgens bedoelde watergrens thans geheel binnen Sambas valt, in een rechte lijn naar den berg Seroewie, en van daar volgende de tot heden bestaande grenzen.

Grens met het landschap Mampawa. Deze grens is vastgesteld geworden bij besluit van den resident der Westerafdeeling van Borneo, dd. 4 October 1866 n°. 84, als volgt:

Van af de monding van de Soengie Doerie tot aan haren oorsprong in den top van den berg Kajoe-Mera; van daar in een rechte lijn naar den top van den berg Sempoerak; vervolgens in een rechte lijn naar den top van den berg Sabahoe, en van daar langs de toppen van de bergen: Kajoe Malam, Remadeh, Batoe Doelang, Boeloe Bidik, Jakie Nahoe, Ganting Engkabang, Papadak, Bajoenam Tanam, Ganting Batoeng, Anoer Radeh, Tamaoe, Assoeng Mandoeng, Penaring, Penampak, Sebangkie en Pandan Ketjil of Renatteng, tot aan den top van den berg Sehee, met dien verstande dat de grenslijn de genoemde bergen midden door deelt, vallende het noord-noordoostelijk en noordwestelijk gedeelte binnen het rijk van Sambas, en het zuid-zuidwestelijk en zuidwestelijk gedeelte binnen het rijk van Mampawa.

Ten westen grenst het rijk van Sambas aan de Chineesche Zee.

Voorts behooren tot het rijk van Sambas de navolgende eilanden, als: Baroek, Rendajan, Boekoetan, Penatah-Besar, Penatah-Ketjil, Kaboeng, Siloewas, Semessak, Keran, Tempoeroeng, Boeroeng, Poentianak en Toewa.

De omschrijving dezer grenzen kan nog niet als definitief aangemerkt worden, vermits voor sommige gedeelten de grenzen eerst later na nauwkeurige opneming kunnen worden vastgesteld.

Behoort bij art. 14 van het contract met Sambas.

OPGAVE der belastingen in het rijk van Sambas.

Belastingen.

Inheemsche bevolking.

a. Dajaks.

Iedere gehuwde Dajak betaalt een belasting van *f* 12 (twaalf gulden) per jaar.

Wanneer hij die in padi wenscht te voldoen, levert hij 70 gantangs padi.

De inhoud van iedere gantang, zoo die met rijst gevuld is, weegt 10 katti's.

Ook zal het den belastingschuldige vrijstaan zijn belasting in bosch- of andere producten te voldoen, welke volgens de bestaande marktprijzen zullen worden aangenomen.

De betaling der belasting in geld, padi of andere producten geschiedt ter woonplaats van den belastingschuldige.

Van deze belasting komt *f* 10 aan den apanagehouder en *f* 2 aan den pembekal.

Geen dwang zal mogen worden in practijk gebracht om den belastingschuldige in rijst of padi te doen betalen.

De bepaling van 70 gantangs in de 2de alinea van dit artikel is dan ook alleen in het belang van den belastingschuldige gemaakt, om, wanneer de prijs van padi goedkooper is dan *f* 12 voor de 70 gantangs, met de levering van die hoeveelheid te kunnen volstaan.

b. Maleiers.

De belasting op de Maleische bevolking bekend onder de namen van: Boemi's, Annak Boemi's, Malang Boemi's en Mardikas, bedraagt voor iederen gehuwde *f* 1.50, voor iederen weduwnaar of op zich zelf wonenden ongehuwde *f* 1.

Deze belasting wordt verdeeld als volgt:

aan kiai dalam	*f* 381.20
» mantri dalam	» 110.60
» toekang pajoeng	» 110.60
» den modim jang djaga mesdjit	» 221.20
» den jang di pertoean	» 160.00

en het resteerende aan den sultan.

Heerendiensten.

Inheemsche bevolking.

a. Dajaks.

§ 1. De volkshoofden der Dajaksche bevolking mogen voor hun onderhoud van iederen gehuwde, weduwnaar of op zich zelf wonenden ongehuwde 5 onbetaalde dagdiensten per jaar vorderen.

§ 2. Bij reizen van den sultan, van de mantri's, pembekals of van zendelingen in de Dajaklanden kunnen een zeker aantal personen onder de Dajaks worden gerequireerd tot het dragen van hun huishoudelijke benoodigdheden.

b. Maleiers.

§ 1. Ten gehoeve van vorst en mantri s mogen van de gehuwden onder de Maleische bevolking, bekend onder de namen van Boemi's. Annak Boemi's en Malang-Boemi's, een aantal personen worden te werk gesteld (kerdja krahan) als volgt:

bij	den	sultan	. . . .	9	man
»	»	pangeran	Mangkoe Boemi .	4	»
»	»	»	Bandahara. . .	4	»
»	»	»	Tomongong . .	4	»
»	»	»	Pakoe Negara .	4	»
»	»	»	Laksamana . .	4	»
»	»	»	Tjakra	2	»
»	»	»	Moeda	2	»
»	»	»	Soemodilaga . .	2	»
»	»	»	Soemadjaja . .	2	»
»	»	»	Kiai dalam . .	2	»
»	»	»	Segroending . .	2	»
»	»	»	Sembrang . . .	2	»
»	»	»	Manggis . . .	2	»
»	»	»	Panghoeloe . .	2	»
»	»	»	Jang di Pertoean	6	»
»	»	»	Mantri dalam .	2	»
			Totaal	55	man.

Behalve voor deze vaste diensten kunnen de gehuwden ook van tijd tot tijd worden opgeroepen voor den bouw of het herstel van woningen en prauwen van vorst en mantri's, bij huwelijks- of andere feesten, sterfgevallen, en voor het afhalen van de rijstbelasting uit de Dajaklanden in tijden waarin de bevolking geen ladang-werk heeft.

Aan de dienstplichtigen wordt immer vrije voeding verstrekt.

Het getal werkdagen mag nimmer veertig dagen per jaar en per dienstplichtige tebovengaan.

Deze diensten zijn afkoopbaar met *f* 10 per jaar en per dienstplichtige.

§ 2. De Mardikas zullen geen huishoudelijke diensten bij vorst of mantri's verrichten. Hun diensten blijven dezelfde als zij gewoon

zijn tot dusverre te praesteeren en zulks ook tegen genot van vrije voeding.

Het getal werkdagen per gehuwde mag nimmer veertig dagen per jaar en per dienstplichtige tebovengaan.

Deze diensten zijn mede afkoopbaar met *f* 10 per jaar en per dienstplichtige.

§ 3. Onder de bovenbedoelde veertig werkdagen zijn mede begrepen vier werkdagen, welke de pembekals voor hun onderhoud van de gehuwden mogen vorderen.

Deze dienst zal aan de pembekals zoo mogelijk in geld worden uitgekeerd, berekend tegen *f* 1 per gehuwde onder hun gebied ressorteerende, wanneer de som wegens afgekochte diensten dit toelaat.

§ 4. Behalve de bovenbedoelde diensten mogen de kepala kampongs der Boemi's, Annak Boemi's, Malang Boemi's en Mardikas voor hun onderhoud van iederen gehuwde, weduwnaar of op zich zelf wonenden ongehuwde, 2 onbeloonde dagdiensten per jaar vorderen.

Deze dienst is afkoopbaar met *f* 0.50 per jaar voor iederen dienstplichtige.

§ 5. Geen dwang tot afkoop der bovenbedoelde diensten is geoorloofd.

Belasting voor de geestelijkheid.

Inheemsche bevolking (*Mahomedanen*).

§ 1. *Dzekat.* Iedere Mahomedaan betaalt als dzekat van de door hem geoogste padi 10 percent van de opbrengst.

De velden die minder dan 250 gantangs hebben opgebracht, zijn van deze belasting uitgesloten.

Deze belasting wordt verdeeld als volgt:

voor de helft aan den imam ketib;

een vierde aan den lebay der kampong;

een vierde aan de armen.

§ 2. *Pietrah.* Iedere gehuwde Mahomedaan betaalt een halve gantang rijst aan pietrah.

De verdeeling geschiedt op dezelfde wijze als de bovenbedoelde dzekat.

§ 3. Van alle nalatenschappen der Mahomedaansche bevolking wordt een recht van 5 pct. geheven.

De verdeeling dezer belasting geschiedt als volgt:

3/5 aan den executeur in den boedel;

1/5 aan den imam ketib;

1/5 aan den mesdjit.

Belasting op de boschproducten.

§ 1. Een recht van tien ten honderd wordt geheven van alle gewonnen boschproducten die als handelsartikelen worden gebezigd.

De boschproducten die tot eigen gebruik worden verzameld, zijn van dit recht vrijgesteld.

§ 2. Chineezen, die ijzer- of ander hout kappen, kunnen die belasting tegen betaling van *f* 1 per maand en per werkman afkoopen.

§ 3. De belasting, in § 1 en 2 bedoeld, in de Dajaklanden geheven

wordende, komt ten voordeele van apanagehouders; in landstreken door Maleiers bewoond, ten voordeele van den sultan.

De belasting wordt geheven ter plaatse waar de boschproducten worden verzameld.

Belasting op den landbouw.

Voor Chineezen en andere vreemde oosterlingen, meer dan 20 bouws grond per persoon of corporatie ontginnende, wordt, ingevolge art. 13 van het contract, het aan den vorst verschuldigde in overleg met het bestuur geregeld, maar zal dat verschuldigde nimmer meer bedragen dan één gulden 's jaars per bouw, de bouw gerekend op een lengte van 50 en een breedte van 40 vadem en iedere vadem op 6 voeten Rhijnlandsche maat.

Deze belasting komt ten voordeele van den sultan.

Voor eensluidende afschriften,
De Gouvernements-Secretaris,
(*w. g.*) A. Sol.

SUPPLETOIR CONTRACT MET SAMBAS.

Aangezien het wenschelijk is voorgekomen om de artt. 19 en 20 van het op den 23sten Augustus 1877 tusschen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement met den sultan van Sambas gesloten contract eenigszins te wijzigen;

Zoo is, op heden den negen en twintigsten Juli des jaars achttien honderd negen en zeventig, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië en uit naam van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, tusschen ons C. Kater, resident der Westerafdeeling van Borneo, ter eener zijde, en Z. H. sultan Mohamad Tsafioedin en de rijksgrooten van Sambas, ter andere zijde, overeengekomen dat genoemde artt. 19 en 20 zullen luiden als volgt:

Artikel 19.

Zijne Hoogheid de vorst en zijne rijksgrooten zorgen, in overleg en in overeenstemming met de daartoe door het Gouvernement aangewezen ambtenaren, voor de uitoefening der politie en de opsporing van misdrijven en overtredingen onder de inlandsche en met dezen gelijkgestelde personen binnen het geheele grondgebied van het rijk Sambas, waaronder niet wordt begrepen het grondgebied der bestaande of nader op te richten gouvernements-etablissementen in dat rijk.

Voor zooveel betreft de Chineezen of andere niet tot de inheemsche bevolking behoorende personen, die onder eigen — door of van wege het Gouvernement aangestelde — hoofden zijn, of nader mochten worden gesteld, bepaalt zich die zorg tot het verleenen van hulp en bijstand aan die hoofden, die wederkeerig verplicht zijn den vorst en zijn rijksgrooten in de uitoefening der politie de meest mogelijke medewerking te verleenen.

Van alle misdrijven en overtredingen, door andere dan de in de

eerste alinea bedoelde inlanders of met dezen gelijkgestelde personen binnen het rijk Sambas gepleegd, met uitzondering van die, bedoeld in het eerste gedeelte van n°. 2 van het volgend artikel, wordt door of van wege Z. H. den vorst zoo spoedig mogelijk kennis gegeven aan den door de Regeering voor de verdere behandeling aangewezen ambtenaar onder toezending der stukken van het voorloopig onderzoek en der opgevatte beklaagden.

ARTIKEL 20.

Behoudens de uitzonderingen, in het tweede lid van dit artikel vermeld, zijn allen, die zich binnen het gebied van Sambas bevinden, onderworpen aan de rechtspraak der rechtbanken en rechters van het Gouvernement.

Zoolang daaromtrent niet anders door het Gouvernement is voorzien, worden buiten de plaatsen waar gouvernementsambtenaren zijn of nader mochten worden gevestigd, door den vorst of de door hem met inachtneming van art. 7 van het contract van 23 Augustus 1877 aangestelde mantri's berecht:

1°. burgerlijke geschillen over een waarde van niet meer dan ƒ 50 tusschen onderdanen van het rijk Sambas onderling:

2°. zoodanige overtredingen door onderdanen van het rijk Sambas gepleegd, als ingevolge de in de residentie Westerafdeeling van Borneo vigeerende wettelijke bepalingen behooren tot de bevoegdheid van den politierechter, met uitzondering van die op het stuk van 's lands middelen en pachten.

Bij de uitoefening der onder n°. 2 bedoelde rechtsmacht zullen geen andere of zwaardere straffen mogen worden opgelegd dan tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon gedurende ten langste drie maanden, of gevangenisstraf gedurende ten langste acht dagen.

Tot behoorlijke tenuitvoerlegging van de vonnissen en bevelschriften, gewezen of uitgevaardigd door de rechtbanken en rechters van het Gouvernement, wordt door den vorst en zijn evenbedoelde rijksgrooten de noodige hulp en medewerking verleend.

Aldus ten dage en jare in den aanhef dezes vermeld te Sambas overeengekomen, in quadruplo opgemaakt, onderteekend en bezegeld door den vorst van Sambas, sultan Mohamad Tsafioedin, en door zijne rijksgrooten de pangerans Bandahara Sri Maharadja, Tomongong Mangkoe Ningrat, Pakoe Negara en Laksamana, in tegenwoordigheid van mij resident der Westerafdeeling van Borneo en den assistent-resident van Sambas.

Handteekeningen en stempels van den sultan en de rijksgrooten.

(*w. g.*) KATER.
(*w. g.*) TOOROP.

Deze suppletoire overeenkomst is goedgekeurd en bekrachtigd op den 3den December achttien honderd negen en zeventig.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*w. g.*) VAN LANSBERGE.
Ter ordonnantie, enz.

NOTA VAN TOELICHTING.

Sambas, hetwelk het noordelijk deel der residentie Westerafdeeling van Borneo uitmaakt, wordt begrensd ten westen en ten noorden door de Chineesche Zee, ten noordoosten door Serawak, ten zuiden door Mampawa en ten zuidoosten door Mampawa, Landak en Sanggouw.

De oppervlakte bedraagt ongeveer 244 vierkante geographische mijlen, en de bevolking, volgens opgave van het inlandsch bestuur, bijna 69 000 zielen, waaronder omstreeks 13 800 Chineezen, ruim 31 000 Maleiers en bijna 24 000 Dajaks.

Sambas kan, na Broenai en Soekadana, beschouwd worden als een der oudste rijken welke zich op de westkust van Borneo hebben gevormd.

De eerste contractueele aanrakingen met de Nederlanders dateeren reeds van het jaar 1609. In dat jaar sloot Samuel Blommaert een overeenkomst met den vorst van Sambas, waarbij hoofdzakelijk werd bedongen het monopolie van den diamanthandel in Landak (dat toen onder de suprematie van Sambas moet hebben gestaan). Dit contract leverde niet veel voordeel op, en het kantoor te Sambas schijnt reeds in 1623 met andere kantoren op de kust van Borneo te zijn opgeheven. Wel hadden daarna af en toe aanrakingen met dat rijk plaats, doch ook deze hielden op toen in het jaar 1791 alle betrekkingen der Oost-Indische Compagnie met Borneo's Westkust werden afgebroken.

Niet minder dan de overige landschappen op de genoemde kust, nam Sambas destijds en later aan den zeeroof deel, en dit was de aanleiding dat onder het Engelsch tusschenbestuur, in 1812, een expeditie tegen het rijk werd uitgerust, welke de vloot van pangeran Anom, den jongeren broeder van den regeerenden sultan, op de Sambasrivier vernietigde. Deze pangeran Anom wist niettemin te bewerken, dat hij in 1815 als sultan werd erkend onder den titel van sultan Mohamad II Alie Tsafioedin.

Na het herstel van ons gezag in den Oost-Indischen Archipel haastte die sultan zich om met de Indische Regeering in aanraking te komen, daartoe gedrongen door den ongunstigen stand van zaken in zijn gebied, welke voornamelijk een gevolg was van de weerspannige houding der Chineezen, die feitelijk geen ander bestuur dan dat hunner kongsi's erkenden. In den aanvang van het jaar 1819 sloot de commissaris Nahuys een contract met hem, waarbij hij zijn gebied aan het Nederlandsch Gouvernement afstond, om het als een leen terug te ontvangen. Verder deed hij ten behoeve van dat Gouvernement afstand van de in- en uitgaande rechten, verpachtingen, monopoliën en hoofdgelden der Chineezen in zijn gebied, waarvoor hem een zekere schadeloosstelling werd toegekend. De rechtspraak zoowel over de Europeanen als over de Chineezen en inlanders zou geheel bij het Gouvernement berusten.

Kort na het totstandkomen van dit contract zag de Indische Regeering zich gedwongen om zich te bemoeien met de aangelegenheden der Chineesche kongsi's in Sambas, die niet geneigd waren ons

g te erkennen en weigerden de hoofdgelden op te brengen. Eerst
t vijandelijke ontmoetingen hadden plaats gehad, onderwierpen zij
in het jaar 1822 aan de door ons gestelde voorwaarden. In ver-
d hiermede kwam den 10den Mei van het volgend jaar een ampliatie
het contract van 1819 tot stand, waarbij onder anderen de sultan
ofde zich te zullen onthouden van alle bemoeiing met het ontvan-
der door de Chineezen opgebracht wordende belastingen, en het
schap Lara in vollen eigendom aan het Nederlandsch-Indisch Gou-
ement werd afgestaan Nadat in 1824 opnieuw een opstand onder
Chineezen was uitgebroken, werd, bij gebreke aan genoegzame
ht om het in bezit te houden, dit landschap door ons ontruimd.
n 1828 overleed sultan Mohamad II Alie Tsafioedin, en aangezien
aangewezen opvolger minderjarig was, werd het regentschap op-
ragen aan den pangeran Bandahara onder den titel van sultan
ian I Kamaloedin. Met dezen werd in genoemd jaar een nieuw
tract gesloten, waarbij onder anderen de positie des regents geregeld,
landschap Lara aan Sambas teruggegeven en het beheer der kleine
tie- en justitiezaken aan den sultan opgedragen werd, terwijl voorts
rin werd erkend dat het rijk aan het Nederlandsch-Indisch Gouver-
nent een som van ƒ 48 000 verschuldigd was.
Sultan Osman, die zich niet hield aan de bepalingen van dit con-
ct, werd in 1831 als regent vervangen door sultan Oemar Aka-
din, met wien wederom eene overeenkomst werd aangegaan, in
fdzaak gelijk aan de vorige.
Na den dood van sultan Oemar in 1846 kwam de zoon van sultan
hamad II Alie Tsafioedin aan de regeering onder den titel van
tan Aboe Bakar III Tadjoedin. Bij de overeenkomst, welke in
48 met hem werd aangegaan, werden de overige contracten aan-
uld en gewijzigd. Onder het zwakke bestuur van dezen vorst
n de weerspannige houding der Chineezen in Sambas een zoo
stig karakter aan, dat in 1850 besloten werd van gouvernements-
ge krachtig tegen hen op te treden. Het gevolg hiervan was dat
, na een hardnekkigen tegenstand te hebben geboden, in 1854
der ons rechtstreeksch bestuur werden gebracht en hun kongsi's
bonden werden.
In deze verwikkelingen was niet alleen gebleken dat de sultan
geschikt was voor de regeering, doch zijn gedrag had ook aanleiding
geven om zijn goede gezindheid jegens het Gouvernement in twijfel
trekken. Hij werd daarom genoopt van het bestuur afstand te
en ten behoeve van zijn oudsten zoon [1]), doch wegens diens jeug-
gen leeftijd trad de rijksbestuurder onder den titel van sultan Moeda
mar III Kamaloedin als regent op, en met dezen werd den 23sten
ptember 1854 een nieuw contract gesloten, hetwelk slechts weinig
n dat van het jaar 1848 afweek.
In 1866 trad de regent af en aanvaardde de jonge vorst zelf het
stuur onder den naam van sultan Mohamad III Tsafioedin. Aan-
zien het wenschelijk is voorgekomen om het contract van 1854 meer

1) Tevens werd hij naar Java gerelegeerd, doch nu onlangs is hem vergund
ar Sambas terug te keeren. Zie bl. 15 van het Koloniaal Verslag van 1880.

met de eischen des tijds in overeenstemming te brengen, is met dezen sultan de hiernevens aangeboden overeenkomst van 23 Augustus 1877 aangegaan.

De reden dat dit contract eerst den 3den December 1879 door den Gouverneur-Generaal is bekrachtigd, ligt in de omstandigheid dat na het sluiten daarvan de wenschelijkheid aan het licht trad om de daarin voorkomende bepalingen betreffende de uitoefening der justitie en politie (artt. 19 en 20) eenigszins te wijzigen. Het bleek namelijk dat de bepaling, waarbij aan het Europeesch bestuur de uitoefening der politie in Sambas werd opgedragen, niet strookte met de beginselen. welke op dit punt ten grondslag liggen aan de in behandeling zijnde reorganisatie van het rechtswezen in de Westerafdeeling van Borneo; volgens die beginselen toch behoort de uitoefening der politie aan het rijksbestuur, in overeenstemming en in overleg met de gouvernements-ambtenaren, te worden overgelaten. Verder werd het beter geacht om, ter voorkoming van mogelijke misbruiken, onder de straffen, door den vorst of zijne mantri's op te leggen ter zake van overtredingen. waarvan hun de berechting wordt overgelaten, niet op te nemen de straf van geldboete. Eindelijk werd geen genoegzame grond aanwezig geoordeeld om de exceptioneele bepalingen betreffende het in rechten compareeren van vrouwen van aanzien, en het straffeloos dooden van amokmakers te handhaven. Tegen deze veranderingen zijn bij den sultan geen bezwaren gerezen, en dienvolgens zijn bij het mede aangeboden suppletoir contract van 29 Juli 1879 de artt. 19 en 20 van het contract dd. 23 Augustus 1877 in den aangegeven zin gewijzigd.

HET NIEUWSTE VERSLAG OMTRENT DE GOUVERNEMENTS-KOFFIECULTUUR.

Wij ontleenen dat aan het laatst verschenen gedeelte van het Koloniaal Verslag. Men verzuime toch niet daarvan kennis te nemen. De eerste regels de beste maken duidelijk welk een vreeselijke last door de gouvernements-koffiecultuur den inlanders op de schouders is gelegd, en in strijd met het Regeeringsreglement wordt die cultuur op steeds grooter schaal gedreven.

Ziehier wat het Verslag vermeldt:

Er waren in 1879 niet minder dan 18 276 883 oude en 2 359 994 jonge boomen af te schrijven. Bij de beschouwing van het eerstgenoemde cijfer heeft men weder in de eerste plaats te denken aan een rectificatie der leggers; evenals in 1878 werden namelijk een aantal plantsoenen afgeschreven die reeds sinds geruimen tijd geen vruchten meer droegen, maar welke men in vroegere jaren verzuimd had uit de leggers af te voeren. Het zeer aanzienlijk getal der af te schrijven jonge boomen komt grootendeels voor rekening van de residentie Semarang alleen. Toen de hoofdinspecteur der koffiecultuur in dit

gewest het onderzoek instelde, bleek het dat onder den vorigen resident vele bijplantingen waren verricht op ongeschikte gronden, en dat 1 626 694 jonge boomen afgeschreven moesten worden. Ook in eenige andere gewesten (namelijk in een gedeelte van de Preanger Regentschappen, in Cheribon, Japara, Banjoemas en Kedoe) was een onoordeelkundige keuze van gronden oorzaak dat vele jonge boomen moesten worden afgeschreven. De afschrijving van 27 840 jonge boomen in Tegal was voor een groot deel te wijten aan verwaarloozing van nieuwe plantsoenen ten gevolge van slecht toezicht. In Probolingo, Besoeki en Banjoewangi had het jonge plantsoen veel te lijden van insecten en hun larven. In Bantam en Pasoeroean golden de afschrijvingen van jonge boomen meest inboetingen in oude tuinen, die voortaan niet meer zullen plaats vinden, zooals reeds in het vorig verslag is gezegd.

Wat de bijplantingen betreft, werden in het afgeloopen jaar veel matiger eischen gesteld dan in 1878. Er moesten namelijk in 't geheel 14 588 111 boomen worden bijgeplant, dat is 4 116 494 boomen minder dan in 1878. Vooral in Semarang werden de bijplantingen, tengevolge van het hooger bedoelde plaatselijk onderzoek van den hoofdinspecteur, aanzienlijk beperkt, en in de afdeelingen Ambarawa en Salatiga werden zelfs alle dèsa's daarvan verschoond, omdat het gebleken was dat het deugdelijk onderhoud van de in 1876—1878 aangelegde plantsoenen reeds werk genoeg van de bevolking vorderen zou. Overigens werden weder vele dèsa's in verschillende gewesten van bijplantingen vrijgesteld om gelijke redenen als in het vorig verslag vermeld zijn, namelijk: hetzij omdat geschikte gronden ontbraken [1], hetzij omdat het (in streken waar de met koffie beplante gronden van middelmatige qualiteit zijn) nuttiger werd geacht de bestaande tuinen te doen bemesten dan nieuwe te doen aanleggen, hetzij omdat het maximum aantal boomen, met het onderhoud waarvan een dèsa kon belast worden, reeds was bereikt, hetzij omdat de bevolking in het voorafgegane jaar meer had bijgeplant dan haar bevolen was. Deze verschillende omstandigheden waren oorzaak dat van de 719 970 als cultuurplichtig te boek staande huisgezinnen in 1879 slechts 469 931 met nieuwe bijplantingen werden belast.

Daar in de jaren 1876–1878 achtereenvolgens 2 684 048, 3 716 167 en 3 149 551 boomen méér zijn bijgeplant dan van bestuurswege voorgeschreven was, mag verwacht worden dat ook in den westmoesson van 1879/80 de bijplantingen in geregelde tuinen het genoemde aantal van 14 588 111 boomen aanzienlijk zullen overtreffen. Daarbij komen

[1] Dit was vooral veel het geval in de lagere gedeelten van Semarang, Japara, Banjoemas, Bagelen, Kedoe, Madioen en Kediri. Een ander gewest, Bantam namelijk, werd sinds lang in zijn geheel als ongeschikt voor eenigszins belangrijke bijplantingen beschouwd; men beweerde veelal dat zelfs de bestaande tuinen alle waren aangelegd op gronden van de bevolking. Een onderzoek, door den hoofdinspecteur der koffiecultuur ingesteld, heeft deswege echter twijfel doen rijzen, vooral wat betreft de 30 à 40 jaren geleden aangelegde plantsoenen in het Karanggebergte. Er is nu een nauwkeurige opneming bevolen, met het doel om tot een juiste kennis te geraken van de gronden, die in de termen zouden vallen om weder aan de rechthebbenden te worden teruggegeven, en van die welke voor herhaalde beplanting met koffie in aanmerking zouden kunnen gebracht worden.

dan nog de aanplantingen in de monosoeko-tuinen, wier omvang bezwaarlijk met eenige nauwkeurigheid is te contrôleeren.

De merdika-tuinen (aan inlandsche ondernemers overgelaten gouvernements-tuinen) in de Preanger-Regentschappen besloegen bij het einde van 1879 een uitgestrektheid van 6873 bouws (dat is 254 bouws méér dan een jaar te voren), waaronder 1176 bouws die vóór de overdracht reeds waren afgeschreven. Enkele der overgedragen tuinen zijn wegens onvoldoend onderhoud teruggenomen moeten worden; andere werden teruggenomen op verzoek der bezitters, die zich op den duur niet in staat zagen aan hunne verplichtingen te voldoen. Naarmate de gelegenheid zich voordeed, werden dergelijke tuinen weder aan andere solide inlanders uitgegeven of weder bij de gewone gouvernements-aanplantingen gevoegd In Bantam breidden de merdika-tuinen zich niet uit [1]; in de overige gewesten worden er nog geene van eenige beteekenis aangetroffen.

Wat den arbeid betreft, die in het afgeloopen jaar ten behoeve van de gouvernementsaanplantingen werd verricht, is het navolgende te vermelden.

Er werd bijzonder op gelet dat overal goede zaadkoffie werd gebezigd, en waar die plaatselijk ontbrak op het oogenblik dat men er behoefte aan had, zooals in enkele streken van Banjoemas, Pasoeroean en de Preanger-Regentschappen het geval was. werd ze elders ingekocht. Hoewel de kweekbedden hier en daar te lijden hadden van de vele regens, leverden ze een voldoend aantal krachtige kweekplantjes voor de bijplantingen op, terwijl bovendien hier en daar nog bibit overschoot, die gretig gebruikt en zelfs opgekocht werd voor het aanleggen van monosoeko-tuinen. De eerste bewerking der nieuwe gronden werd in sommige streken vertraagd doordien het zeer regenachtige weder belette om de gronden tijdig af te branden. Desniettemin kwamen de uitgeschreven bijplantingen naar behooren tot stand. De vele regens waren ook oorzaak, dat het onderhoud der oude aanplantingen meer arbeid vorderde dan gewoonlijk, daar het onkruid telkens opnieuw opschoot.

In onderscheidene gewesten werd uitbreiding gegeven aan het toppen van koffieboomen, die door hun ligging of geaardheid voor deze kunstbewerking in aanmerking kwamen, en men bevond zich daar steeds wel bij. Tot het op stomp kappen van oude boomen werd alleen machtiging verleend in de residentie Kediri (voor 18250 boomen).

Met den aanplant van Liberia-koffie werden in een zestal gewesten nieuwe proeven genomen, welke aanvankelijk vrij gunstige uitkomsten beloofden. Ook nopens de jonge aanplantingen van Laurina-koffie in Madioen, Banjoemas en de Preanger-Regentschappen zijn tot dusver bevredigende berichten ontvangen.

Van ziekten hadden de koffieplantsoenen in 1879 betrekkelijk weinig te lijden. In Besoeki en Probolingo werden weder — even als in 1878 — eenige jonge tuinen beschadigd door engerlingen, die de wortels der koffieplanten afknaagden, maar groot nadeel werd daarvan niet ondervonden. In Banjoewangi kwam de »hama lentok" niet minder dan gewoonlijk in de koffietuinen voor. Daar dit insect hoofdzakelijk

[1] In 't vorig verslag (blz. 179) werd gezegd, dat de uitgestrektheid der merdika-tuinen in dat gewest 302 bouws bedroeg; men leze daarvoor 202.

op den dadap voorkomt, is aan de betrokken ambtenaren aanbevolen dien schaduwboom niet meer te doen aanplanten, en in stede daarvan gebruik te maken van albizzia moluccana of andere geschikte boomsoorten. De bladziekte (hemileia vastatrix) vertoonde zich in eenige tuinen van de Preanger-Regentschappen, Cheribon en Banjoemas, en in het begin van 1880 werd zij ook in eenige andere gewesten (Semarang, Kedoe en Tegal) waargenomen, doch veelal slechts op minder vruchtbare of minder goed bewerkte gronden, en niet in zoodanigen graad dat er een verontrustend karakter aan viel toe te kennen. Veeleer scheen te mogen worden aangenomen dat de ziekte ook in vroegere jaren over geheel Java hier en daar wel was voorgekomen, zonder de aandacht te trekken, dewijl zij weinig schade aanrichtte; doch dat zij nu ten gevolge van de langdurige vochtige weêrsgesteldheid een grooteren omvang had gekregen dan gewoonlijk. De toepassing van bijzondere kunstmiddelen ter bestrijding van de ziekte scheen na de negatieve resultaten, die daarmede op Ceylon verkregen waren, niet aan te bevelen, en zou trouwens bij de zoo omvangrijke gouvernementscultuur niet wel mogelijk zijn geweest. De beste uitkomsten mocht men nog verwachten van een goede bewerking der gronden, die aan de planten de noodige kracht zou geven om de ziekte te weêrstaan. Aan den hoofdinspecteur voor de koffiecultuur werd mitsdien opgedragen, te dezer zake de noodige wenken aan de betrokken autoriteiten te geven, en zijnerzijds is daarop bij eene circulaire van 30 Mei j.l. aan de besturende ambtenaren aanbevolen om in de tuinen die door de bladziekte waren aangetast den grond goed te laten omwerken, geulen of kuilen te laten graven voor de afleiding van het overvloedige water, voor zooveel mogelijk de tuinen te laten bemesten, en voor zooveel noodig de verplichte bijplantingen te beperken in evenredigheid met den zwaarderen arbeid, die voor de betere verzorging der bestaande plantsoenen mocht gevorderd worden [1]).

Het plukken der vruchten werd in het afgeloopen jaar door de aanhoudende regens zeer bemoeielijkt, en ongetwijfeld is dientengevolge veel koffie niet tijdig geoogst of zelfs geheel verloren gegaan. Waar hulpplukkers noodig waren, zooals in Pasoeroean en in het district Tengger in Probolingo, kwamen dezen in voldoenden getale op. In de hooge streken van Selokaton (Semarang), waar de bezitters van uitgebreide monosoeko-aanplantingen elk jaar moeite hebben het product behoorlijk te oogsten, werd een proef genomen met het verleenen van

---

[1]) In het begin van Augustus j.l. is in een te Semarang door de handelsvereeniging belegde vergadering van koffieplanters en anderen van gedachten gewisseld over de maatregelen, die tot bestrijding der ziekte zouden te nemen zijn. Ook de Indische Regeering heeft zich op die vergadering doen vertegenwoordigen, en wel door den hoofdinspecteur voor de koffiecultuur, een tweetal assistent-residenten en den assistent-hortulanus van 's lands plantentuin. Aangaande het door deze gedelegeerden aan den Indische Regeering gerapporteerde is hier te lande geen bericht ontvangen. Volgens de dagbladen zou door de vergadering besloten zijn: 1°. om op gemeenschappelijke kosten een commissie van deskundigen naar Ceylon af te vaardigen: 2°. om op Java een proefstation tot stand te brengen, dat ook voor andere ziekten en andere cultures te benuttigen zal zijn; en 3°. om de industriëelen aan te sporen ook zelven proeven te nemen en den uitslag daarvan bekend te maken.

voorschotten uit 's lands kas om hen in staat te stellen tegen contante betaling hulpplukkers te huren, zooals op de vele particuliere koffielanden in die streek gebruikelijk is. Die proef gaf goede uitkomsten en zou daarom in 1880 hervat worden.

Niet minder dan de pluk leed ook de bereiding door de natte weêrsgesteldheid, en dientengevolge werd veel koffie van inférieure qualiteit ingeleverd. In Bantam waren op elke 100 pikols koffie, die in ontvangst genomen werden, 18 pikols van inférieure qualiteit; terwijl gewoonlijk aldaar slechts 11 pCt. inférieur is. Een hoeveelheid van 1605 picols, die in dat gewest als 1ste soort ingenomen, doch later voor verzending naar Nederland afgekeurd was, bracht bij verkoop te Batavia slechts iets meer dan *f* 30.— per pikol op.

Van nieuwe proefnemingen met machinale koffiebereiding is ditmaal geen melding te maken. De 100 handpelmolens, waarvan op blz. 179 van het vorig verslag sprake was (pulpers van het systeem Gordon-Holle) zijn in verschillende residentiën rondgedeeld, doch nopens hun werking zal eerst in een volgend jaar kunnen worden bericht. De twee molens voor het ontbolsteren van koffie in de roode schil, welke eenige jaren geleden van bestuurswege in Pasoeroean zijn opgesteld, werden bij voortduring door de bevolking gaarne benuttigd. Eén daarvan werd echter in Augustus 1878 onbruikbaar door het breken van een kamrad. Bereiding van koffie, overeenkomstig de bepalingen van *Indisch Staatsblad* 1873 nº. 54, had ook in 1879 weder alleen plaats in Pasoeroean en in de Preanger-Regentschappen. In het laatstgenoemd gewest hielden zich daarmede 1 Europeaan en 3 Chineezen bezig, die 1980 pikols inleverden. In Pasoeroean verwerkten 15 Europeanen en 18 Chineezen in 't geheel 6710 pikols. Tot dusver werd alleen op het bekende etablissement Sisir het product op West-Indische wijze bereid, doch thans zijn door drie Europeanen in Pasoeroean zoogenaamde Ledgerwood-installatie's voor West-Indische bereiding opgericht. Aan den ondernemer van Sisir werd in het afgeloopen jaar als premie voor de levering van supérieure koffie (op den voet van art. 5 der aangehaalde verordening) een bedrag van *f* 3903.19 uitbetaald.

De in 't vorig verslag (blz. 180) bedoelde proef met de verzending van koffie in de hoornschil naar Nederland heeft geen voordeelige uitkomsten opgeleverd. De herwaarts gezonden 1000 pikols waren afkomstig van de Preanger-Regentschappen, Tegal en Besoeki. De koffie uit de beide eerste gewesten bracht bij de veiling zuiver (dat is na aftrekking der kosten van het pellen hier te lande) minder, die uit Besoeki weinig meer op dan in Indië bereide koffie uit dezelfde gewesten, en natuurlijk had de in de hoornschil verzonden koffie veel meer aan transport gekost.

Thans zal een proef worden genomen ter beoordeeling in hoever het voordeelig zou kunnen zijn, om de voor verscheping naar Nederland bestemde koffie in Indië te sorteeren. Een 1000tal pikols uit den oogst van 1880 zullen te Pasoeroean gesorteerd en vervolgens tegelijk met 1000 pikols niet gesorteerde koffie uit hetzelfde pakhuis verscheept en hier te lande geveild worden.

De koffieoogst van 1879 is bijzonder overvloedig geweest, en heeft zelfs den zeer aanzienlijken oogst van 1876 nog een weinig overtroffen.

alle gewesten te zamen (dus de Vorstenlanden medegerekend) wer- 1 267 167 pikols ingeleverd (waaronder 22 631 pikols 2de soort), waarschijnlijk is nog veel verloren gegaan (zooals hooger reeds werd gemerkt) tengevolge van de vele regens gedurende den oogsttijd [1]). Hieronder volgt een verkort vijfjarig overzicht, hetwelk, als naar woonte, tevens de bruto- en netto opbrengst doet kennen van de te lande verkochte gouvernementskoffie.

Jaren.	Hoeveelheid in het geheel bij de pakhuizen ontvangen. — Pikols	Gezamenlijke kosten van de aan het Gouvernement geleverde koffie, gerekend tot aan den opslag in de afscheeppakhuizen	Gemiddelde prijs waarop de pikol koffie aan het Gouvernement te staan kwam (berekend over de geheele hoeveelheid ontvangen koffie tot aan de afscheeppakhuizen.	Opbrengst van de in Nederland geveilde koffie per pikol.	
				Bruto.	Netto. [2])
1875	493 4:0	f 8 514 936	f 17.25[5]	f 69.47 7/10	f 62.98
1876	1 266 196	20 407 336	16.11[5]	64.10 6/10	57.99 1/10
1877	875 410	14 808 919	16.91	63.95 8/10	58 03 8/10
1878	831 515	13 623 041	16.38	59.87 2/10	53.90
1879	1 267 167	20 557 572	16.22	54.97	50 38

Bij het einde van het afgeloopen jaar beliep het aantal inkooppakhuizen op Java 377, tegen 367 in December 1878. (In vijf gewesten vermeerderde het getal met 16, doch daarentegen werden ook eenige inkooppakhuizen opgeheven, tengevolge waarvan men er in vijf andere residentiën 6 minder telde dan in 1878). In de regeling der bezoldiging van de pakhuismeesters is onlangs een door de ondervinding noodig gebleken wijziging gebracht. Tot dusver hielden de traktementen der inlandsche beambten verband met de klassen, waarin de pakhuizen waren te rangschikken naar gelang van de hoeveelheid koffie er ingeleverd werd, en wanneer na den afloop van een oogst bleek eenig pakhuis in een hoogere of in een lagere klasse moest worden gerangschikt dan in het vorige jaar (wat dikwijls het geval was tengevolge van een bijzonder voordeeligen of nadeeligen oogst of van opheffing of oprichting van een ander pakhuis in de nabijheid), moest er bijpassing of terugbetaling van bezoldiging plaats vinden, hetgeen veel omslag en moeielijkheden veroorzaakte. Bovendien was de bezoldiging der hulppakhuismeesters (eene vierde klasse van pakhuismeesters op plaatsen, waar de jaarlijksche inkoop minder dan 1000 pikols bedroeg) ontoereikend gebleken. Bij *Indisch Staatsblad* 1880 n°. 20 nu, met opheffing van het onderscheid tusschen pakhuizen en hulppakhuizen, aan alle pakhuismeesters (die in de residentie Bantam, voor wie toch reeds een afwijkende regeling bestond, voorloopig uitgezonderd), in stede van de tot dusver genoten inkomsten [3]), met ingang

[1]) Het natte weder was oorzaak dat vooral in de hooggelegen tuinen, die in de regel het meeste product geven, weinig bloesem is gezet voor den oogst van 1880, en deze zal dan ook veel geringer zijn dan die van 1879. In 't begin van Augustus j.l. raamde men in 't geheel 683920 pikols te zullen ontvangen. (Tot Juli waren 396690 pikols ingeleverd.)

[2]) Ten overvloede wordt opgemerkt, dat hier, evenals vroeger, weder alleen in mindering zijn gebracht de kosten van afscheping, overvoer en verkoop.

[3]) Waaronder ook de vergoeding voor het gemis van heerendienstplichtigen (*Indisch Staatsblad* 1874 n°. 72).

van 1 Maart 1880 toegelegd een traktement van *f* 30 's maands, en een toelage ten bedrage van *f* 0.30 per pikol voor de eerste 800 pikols, die boven een hoeveelheid van 200 pikols in eenig jaar worden ingekocht, en van *f* 0.10 voor elken pikol meer. Tot vermeerdering van 's lands uitgaven zal deze maatregel niet leiden.

Aan het sinds lang bij de Indische Regeering aanhangige vraagstuk, of en welke nieuwe voorzieningen dienden getroffen te worden om het onttrekken van koffie aan de verplichte levering op afdoende wijze tegen te gaan, is in het afgeloopen jaar een oplossing gegeven. Bij een ordonnantie van 28 September en bij een besluit van 8 Oct. 1879 (*Indisch Staatsblad* n°s. 286 en 288) zijn namelijk, ter vervanging van de art. 13—16 der resolutie in *Indisch Staatsblad* 1833 n°. 7, strengere bepalingen gemaakt op het vervoer en bezit van koffie. Daarbij is voor geheel Java, met uitzondering van de door de residenten aan te wijzen streken waar zeer veel koffie geteeld wordt, tot regel gesteld, dat — behalve van gouvernementswege — geen koffie tot een grootere hoeveelheid dan 5 katti's ($^1/_{20}$ pikol) vervoerd mag worden zonder pas. Wanneer derhalve iemand een grootere hoeveelheid zonder pas vervoert, is hij strafbaar, zonder dat door het openbaar gezag het bewijs behoeft te worden geleverd dat de herkomst der koffie onwettig was (De moeielijkheid van dit bewijs maakte het vroeger veelal onmogelijk om lieden te vervolgen, die van sluikhandel in koffie verdacht werden). Voor de streken, waar veel koffie geteeld wordt, scheen een dergelijke bepaling niet gemaakt te kunnen worden, omdat zij het wettig vervoer van koffie te zeer belemmeren zou; maar aan de residenten is de bevoegdheid gegeven om daar andere maatregelen toe te passen ten einde den sluikhandel in koffie te weren. Zij zullen er namelijk, voor zooveel noodig, de wegen kunnen aanwijzen, welke bij uitsluiting van alle andere gevolgd moeten worden wanneer men koffie wil vervoeren zonder pas, of zij zullen er zekere kringen kunnen aanwijzen, binnen welke geen andere personen dan de landbouwers en landbouwondernemers bereide of onbereide koffie boven een zekere hoeveelheid in hun bezit mogen hebben. De nieuwe bepalingen zijn nader toegelicht in een kabinetsbrief van den Gouverneur-Generaal aan de hoofden van gewestelijk bestuur (Bijblad op het *Indisch Staatsblad* n°. 3449).

DE SPOORWEG IN DE PREANGER.

De Minister heeft aan de Kamer verzekerd, dat de werkzaamheden aan den spoorweg naar de Preanger volstrekt niet gestaakt werden. Blijkens een missive, waarin de Kamer van Koophandel te Batavia den Gouverneur-Generaal het bedenkelijke van zulk een staking betoogde, en ook blijkens berichten, door ons uit Indië ontvangen, hebben velen op Java zelf van den gang van zaken bij den spoorweg een anderen indruk gekregen.

Hoe dat echter ook zij, het bespreken van de quaestie in de Tweede

Kamer heeft dit goede gevolg gehad, dat de Regeering er zeker van kan zijn, bij de Vertegenwoordiging steun te zullen vinden, indien zij de begonnen werken met kracht voortzet.

Overbodig is zulk een aansporing niet. »Nu nog," zoo schrijft ons een ingezetene van Buitenzorg die zeer goed op de hoogte pleegt te zijn, wanneer hij berichten zendt, »moeten er in de pakhuizen in het gebergte ongeveer 10000 pikols koffie van 1879 liggen. Natuurlijk gaan ze in qualiteit achteruit; het verlies aan waarde is reeds zeer groot. Waar moet dat heen? Omdat er door de veeziekte geen trekvee genoeg meer was, zette men menschen voor de karren om als buffels te fungeeren. Sedert de bevolking door koortsen wordt geplaagd, kan men ook geen menschen genoeg meer krijgen!"

Had de Regeering de bevolking van de door veepest geteisterde streken tijdig de gelegenheid geopend, om aan den spoorweg te werken, dan zou de aanleg nu reeds veel verder gevorderd en dan zou tevens de bevolking geholpen zijn. Zoo oordeelt ook onze berichtgever. »Maar", dus voegt hij er bij »*dat* schijnt met de batig-slot-politiek *niet* te strooken. Om u een klein idee te geven van de besnoeiingen, waaraan de begrooting voor 1881 *hier* onderworpen werd — in den Haag zal men de operatie nog wel voortgezet hebben — stip ik aan, dat er te Batavia ongeveer een derde van het bouwplan geschrapt is, en dat bouwplan was reeds ingericht naar de circulaire, waarin de Directeur der Burgerlijke Openbare Werken den ambtenaren aanschrijft, om toch onderscheid te maken tusschen het dringend noodige, het noodige, het iets minder noodige, enz. Op die wijze voorziet men in de behoeften van Indië! Wanneer zullen er toch in de Kamer eens wakkere stemmen opgaan tegen die onwaarheid der begrootingen en die onbillijkheid ten nadeele van Indië?"

BORNEO VOOR ENGELAND?

Ziehier een extract uit de voorrede van het werk, getiteld: »*The Gardens of the Sun* etc. *Borneo and the Sulu Archipelago* by F. W. Burbidge. *London* 1880."

The immediate future of an island larger in area than Great Britain cannot fail to be of interest to political thinkers, especially to those who belong to the »Scientific frontier" school.

Malay government is weaker now than it was even at the time, Sir James Brooke received Sarawak, and the aid of our own Government is now being sought in favour of the cession of the whole of Northern Borneo — from Gaya Bay to Sabuco — to a public company! Unaided by England, Borneo seems likely to suffer in two ways — either to be annexed by the Government of Manilla, or else to fall into the hands of the promoters of public companies. The Sulu Archipelago has already thus lost its independence; and the question which now suggests itself is: What will England do with her *foster-colony Borneo* the Beautiful? [1])

---

[1]) Dat is — vluchtig vertaald —: De onmiddellijke toekomst van een eiland, grooter in uitgebreidheid dan Groot Brittannië, kan niet missen de belangstelling

Merkwaardig in dit stuk is vooral, dat er niet de minste melding wordt gemaakt van het Nederlandsche Gouvernement, dat inlijving zelfs bij de Spaansche koloniën als waarschijnlijk wordt gesteld en dat Borneo genoemd wordt »the foster colony of England"!

B. G.

DE TARIEVEN VOOR HET GOEDERENVERVOER MET SPOORWEGEN OP JAVA.

Van een geachte zijde werd ons het volgende ter plaatsing gezonden:

»Zooals u uit onze vroegere conferentiën omtrent de spoorwegen op Java zult hebben ontwaard, stel ik een groot belang in den aanleg van spoorwegen op Java. Ik heb daarin altijd gezien een der krachtigste middelen om industrie en landbouw te bevorderen. Ook uwe opinie was dezelfde. Wij bedoelden toen een spoorwegnet dat zoude worden geëxploiteerd in den geest der spoorwegen van Europa en Amerika.

Tot mijn leedwezen verneem ik uit alle berichten van Java, dat onze verwachting geheel wordt teleurgesteld, want dat het tarief op de reeds in exploitatie gebrachte stukken van den Java-Staatsspoor zóó buitensporig hoog is gesteld, dat de meeste producten goedkooper, of minstens even goedkoop, met karren als met spoor kunnen worden getransporteerd. Nu is het wel buiten twijfel, dat de exploitatie der spoorwegen op Java kostbaarder is dan in Europa of Amerika, hoewel de aanleg goedkooper is, maar de exploitatie-kosten op Java zullen toch gewis geen 50 % hooger zijn dan de exploitatie-kosten in Europa.

Ook bestaat tot nu toe op Java geen tarief voor wagenladingen, evenmin als een speciaal tarief voor 100ton-transporten, zooals bij alle Europeesche maatschappijen het geval is. Men vordert op Java voor 100.000 kilo dezelfde vracht als voor 1000 kilo, berekend over 100 kilo. Voor landbouwproducten betaalt men in Europa en Amerika het *laagste* tarief, op Java daarentegen het *hoogste*.

Om door eenige cijfers aan te toonen het verschil tusschen de vrachtprijzen van goederen in verschillende landen vergeleken met Java, noteer ik hier de volgende vrachten:

---

te wekken van politieke denkers, in het bijzonder van dezulken die behooren tot de school der »Wetenschappelijke grens". Het Gouvernement der Maleiers (?) is nu zwakker dan zelfs toen Sir James Brooke Serawak ontving, en thans zoekt men de hulp van ons gouvernement te verkrijgen voor den afstand van geheel Noordelijk Borneo — van Gaya-baai tot Sabuco — aan een particuliere maatschappij! Zonder de hulp van Engeland is het waarschijnlijk, dat Borneo in tweeërlei opzicht te lijden zal hebben: — òf het wordt door het Gouvernement van Manilla geannexeerd, òf het valt in handen van hen die het oprichten van maatschappijen voorstaan. De Zoeloe-Archipel heeft op die wijze alreeds zijn onafhankelijkheid verloren, en de quaestie die zich nu voordoet is: Wat zal Engeland aanvangen met zijn voedsterkolonie, *het schoone Borneo?*

Amerika.

In het jaar 1873 per ton-kilometer 5.41 centimes.
» » » 1879 » » » 3.12 centimes.
(Zie *Moniteur des Intérêts materiels* 5 Septembre 1880).

Nederlandsche Rijnspoorweg-Maatschappij.

1880 per ton-kilometer in centimes

herleid wagenlading	A	9.71	centimes; gemiddeld 7.64
	B	8.28	
	C	7.20	
	D	5.38	
Speciaal tarief		4.49	

Java Staatsspoorweg.

Malang-Soerabaja 90 kilometer per ton *f* 14.
Malang-Pasoeroean 64 » » » » 10.
of per ton-kilometer 32.08
» » » » 33 centimes.

De tarieven van den Staatsspoorweg op Java zijn dus **10** maal hooger dan die van de spoorwegen in Amerika, en **7** maal hooger dan het speciaal tarief van den Rijnspoor.

Ziedaar, waarde Directeur, cijfers die duidelijker spreken dan alle lange redeneeringen; ik vertrouw dat ik op uwe medewerking kan rekenen, om door het publiceeren daarvan, de bewindvoerders der Staatsspoorwegen op Java te bewegen, aan den geheel abnormalen toestand spoedig een einde te maken. De koffie- en suikeroogst van 1881 begint in *Mei* en *Juni* aanstaande, zoodat het veranderen en wijzigen der tarieven moet geschieden vóór dat tijdstip, opdat de industrie van het verbeterde transportmiddel een nuttig gebruik zal kunnen maken en de spoorwegen voor Java een zegen zullen worden. Met een tarief als het nu bestaande worden de landbouw en industrie door de Staatsspoorwegen weinig of niet gebaat, wordt het doel van den aanleg in vele gevallen geheel gemist.

Bij de tarieven der Spoorweg-maatschappij Semarang-Vorstenlanden heeft men wel is waar voor *steenkolen* en *ijzer* een tarief IIIe klasse ingevoerd, hetwelk ongeveer 30 % bedraagt van het tarief Ie klasse, maar dat tarief wordt *niet* toegepast op de stapelproducten voor de Europeesche markt. Koffie en suiker betalen het hoogste tarief met eene geringe korting bij volle wagenladingen.

Herhaalde malen zijn bezwaren bij de Indische Regeering ingebracht tegen die buitensporige tarieven, maar de bestaande voorschriften in de acte van concessie en de benarde geldelijke toestand der Maatschappij hebben waarschijnlijk een verandering ter zake vooreerst onmogelijk gemaakt. Belanghebbenden op Java hadden zich met de hoop gevleid, dat de herinnering aan die bezwaren ten gevolge gehad zou hebben, dat althans bij de Staatsspoorwegen op Java de belemmeringen vermeden werden; doch zij vinden zich, helaas! bitter teleurgesteld. Vertoogen op Java bij den Directeur der Staatsspoorwegen bleven

zonder gevolg, en daarom is eene openbare uiteenzetting der zaak noodzakelijk.

De bezwaren zullen naar mijn oordeel het best weggeruimd kunnen worden door de invoering en toepassing op Java van tarieven voor wagenladingen en voor 100ton-transporten (speciaal tarief) op denzelfden voet als die bestaan bij de Europeesche en andere spoorwegen.

Indien men bij de Staatsspoorwegen op *Java* als basis nam het bestaande tarief der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij met de uitdrukkelijke wijziging, dat *alle* stapelproducten bij wagenladingen en bij 100ton-verzendingen zullen worden vervoerd tegen 80 % van klasse no. III voor wagenladingen en 60 % voor 100ton-partijen, dan zouden de industrie en landbouw tegen billijke vrachten kunnen afvoeren, terwijl tevens de spoorwegen behoorlijke betaling zouden erlangen De vracht per *ton-kilometer* IIIe klasse van 11 centimes zoude dan voor wagenladingen 9 centimes, en voor speciaal tarief 6.6 centimes beloopen, zijnde nagenoeg 50 % hooger dan bij de Rijnspoorwegmaatschappij, en aangezien het personenvervoer op Java nagenoeg voldoende is, om rente en exploitatie-kosten te dekken, komt het mij voor, dat er geen bezwaar bij de Indische Regeering kan bestaan, om door eene zoodanige verandering in de tarieven de industrie eenigermate in staat te stellen, de concurrentie met andere landen en koloniën te blijven volhouden.

Ik stel mij voor u nog meer détails mede te deelen omtrent de wijze van exploitatie der Staatsspoorwegen op Java, vergeleken met die van de Nederlandsche Staatsspoorwegen. Voor ditmaal bepaal ik mij tot het bovenstaande."

In verband met het bovenopgenomene staat het volgende, waaraan het *Algemeen Handelsblad* een plaats verleende in een van zijn laatste nummers:

IETS OVER HET SPOORWEGVERVOER IN INDIË.

Het vervoer van verschillende goederen per spoorweg kost op Java van drie- tot ongeveer VIJFmaal *meer dan in Nederland.*

Dat is, zooals men hieronder aangetoond vindt, een feit, en dit te constateeren is, meen ik, voldoende om de belangstelling op te wekken voor een kort woord over de tarieven van het goederenvervoer in Indië, en om iederen weldenkende voor het gevoelen te winnen, dat die tarieven herzien moeten worden.

Tot vergelijking met de Indische vrachten neem ik de prijzen van de Rijnspoorweg-maatschappij. Partijdigheid zal men daarin wel niet vinden, want de Rijnspoorwegmaatschappij moge, als andere dergelijke lichamen, aan velerlei miskenning blootstaan, niemand heeft haar zelfs in de verste verte durven beschuldigen, dat zij ten koste van haar aandeelhouders het publiek verwent

En *zij* is, vergeleken met de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, de mildheid zelve!

De Rijnspoorweg-maatschappij heeft, gelijk men weet, voor het vervoer van goederen welke niet als ijlgoed worden verzonden, twee

klassen vastgesteld, die van toepassing zijn bij het transport van hoeveelheden van minder dan 5000 kilo, en bovendien voor grootere hoeveelheden een wagenladingsklasse welke verdeeld is in A, B, C, D en een speciaal tarief; hiervoor zijn de vrachten belangrijk verminderd.

Door de Nederlandsch Indische Spoorwegmaatschappij daarentegen wordt wel in sommige gevallen voor het vervoer van suiker 5 à 10 % korting op het tarief toegekend, en is ten aanzien van goederen en producten welke de inlanders ter markt brengen, eenige jaren geleden bepaald, dat volle wagenladingen van tien ton de helft zullen betalen, maar wordt overigens alleen bij *volle* wagenladingen een vrachtvermindering toegestaan, die slechts *vijf* procent beloopt.

Dat is één groot nadeel bij het spoorwegvervoer op Java.

Een ander nadeel is, dat het tarief voor de eerste klasse, waartoe men zoowel suiker, tabak en thee als koffie en indigo brengt, *zestien* cent per ton-kilometer bedraagt; dat der tweede klasse, onder anderen op padi en rijst toepasselijk, *tien* cent, en dat der derde of *laagste* ongeveer *vijf*.

De beteekenis van een en ander blijkt misschien het best, door den prijs dien men bij een hoeveelheid van tien ton aan de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij voor het vervoer van enkele artikelen per ton-kilometer betaalt, te stellen naast hetgeen men aan de Rijnspoorwegmaatschappij daarvoor uitgeven moet bij het transport over een van haar duurste trajecten, nl. Arnhem—Amsterdam. Men verkrijgt dan o. a. dit kleine overzicht:

	Vracht in Nederland.		Vracht in Indië.
Koffie	3.87	cent;	15⅛
Suiker	3.44	»	15⅛
Tabak	3.87	»	15⅛
Guano	2.75 à 2.15	»	9½
Houtskolen	2.15	»	9½
IJzerwaren	3.44	»	15⅛
IJs	2.15	»	15⅛

Of acht men het wenschelijk, een vergelijking te maken tusschen hetgeen in Indië en hetgeen in Nederland *over de geheele lengte* van een zeker traject per ton moet worden betaald? Voor zulk een vergelijking nemen wij, wat Nederland betreft, het zeker niet zeer goedkoope traject Amsterdam—Westervoort, en wat Indië aangaat, het nagenoeg even lange traject Semarang—Kali-Osso.

De vracht van koffie nu is:
voor het traject Amsterdam—Westervoort (98 K. M.) *f* 3.80 per ton;
voor het traject Semarang - Kali Osso (97.3 K. M.) *f* 14.91^5 »

De vracht van suiker beloopt:
naar Amsterdam—Westervoort *f* 3.20, maar
naar Semarang—Kali-Osso *f* 14.91^5,
zoodat men bij het vervoer *over eenzelfde distantie* (± 98 K.M.) voor elke zestien pikol suiker in Indië bijna *twaalf gulden* meer betaalt dan in Nederland.

Ik geloof niet, dat het noodig is, de vergelijking voort te zetten.

Het bestaande verschil is, dunkt mij, voldoende aangetoond. Men

houde intusschen wel in het oog, dat bij een vervoer van kleiner hoeveelheden het onderscheid in het nadeel van Indië nog grooter is.

Gaat men nu te ver, wanneer men de handhaving van een tarief als het Indische een misbruik noemt?

Dat men in de eerste jaren na de opening van den Indischen spoorweg, toen de zaak nog nieuw was, toen men nog niet wist of de onderneming rentabel zou zijn, dat men toen den inkoop van het dure rollend materieel zooveel mogelijk beperkte, en de Indische tarieven 200 of 300 percent boven de hoogste Hollandsche tarieven stelde, — het publiek kon daarin berusten. Werd er dan ook eens een enkelen keer geklaagd, de belofte van de vertegenwoordigers der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, dat de tarieven gaandeweg verlaagd zouden worden, was genoeg om de afzenders van goederen over de vervaarlijke vrachtberekening te doen zwijgen. Maar de exploitatie van den spoorweg — en van het publiek — duurt nu reeds meer dan tien jaren; aan de levenskracht van de spoorwegen valt thans niet meer te twijfelen; de aandeelen van de N.-I. Spoorwegmaatschappij zijn thans reeds tot 150 % gestegen, en wel niemand zal thans ontkennen, dat de trafiek door een betrekkelijk kleine verlaging nog aanzienlijk zou toenemen. Met andere woorden: dezelfde argumenten, waarmede aanvankelijk het hooge tarief te verdedigen was, vorderen nu, dat men het tarief verlage.

Art. 40 der Concessie bepaalt, dat de Gouverneur-Generaal vermindering der tarieven voor vrachtgoederen kan *bevelen*, wanneer het dividend, aan de aandeelhouders uitgekeerd, meer dan tien ten honderd bedraagt. Van zulk een »bevel" kan voorloopig geen sprake zijn. Maar de Regeering, die der Spoorwegmaatschappij zooveel toegevendheid toonde, overschrijdt zeker de grenzen van de betamelijkheid niet, door een verlaging van tarief *met gezag te verzoeken*, en zulk een verzoek zou hoogst waarschijnlijk voldoende zijn.

De Regeering zelve echter volgt ook den verkeerden weg, dien de Spoorwegmaatschappij is ingeslagen. Het transport op den Staatsspoorweg in den Oosthoek is nagenoeg even duur als dat op de lijn Semarang—Vorstenlanden. De tarieven van de Rijnspoorweg-maatschappij, de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij en den Indischen Staatsspoorweg naast elkander plaatsende, komt men o. a. tot de bevinding, dat het vervoer van koffie per ton

f 4.40	kost op het traject	Arnhem—Amsterdam	(92 K. M.)
» 14.91[5]	» » » »	Semarang—Kali Osso	(973 K. M.)
» 14.—	» » » »	Malang—Soerabaja	(90 K. M.)

terwijl de transportkosten van suiker per ton

f 3.20	bedragen voor het traject	Arnhem—Amsterdam.
» 14.91[5]	» » » »	Semarang—Kali Osso en
» 14.—	» » » »	Malang—Soerabaja.

Zonder de tusschenkomst van de Wetgevende Macht en van die corporatiën die, als de Kamers van Koophandel, geacht moeten worden ter zake invloed te kunnen uitoefenen, zal de onbillijkheid vermoedelijk nog menig jaar voortduren. Is het ongepast, die interventie te vragen? Wat men den Indo-Europeanen ook verwijte, niemand zal hun ten laste kunnen leggen, dat zij in deze aangelegenheid voor-

barig hebben geklaagd, en wat men ook bedenke om te betoogen dat het billijk is de Indische tarieven hooger dan de Hollandsche te stellen, niemand vermoedelijk zal zich kunnen sterk maken om te bewijzen, dat het aangaat, ginds 300 % meer te vorderen dan op den duursten spoorweg in Nederland wordt betaald. Als aandeelhouder van de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij moge men met het vigeerende tarief gediend zijn, als mensch en staatsburger moet men het een schreeuwende onbillijkheid achten. Zulk een exorbitant verschil tusschen het Indische en het Hollandsche tarief wordt door het verschil tusschen Indische en Hollandsche aanleg- en exploitatiekosten niet gemotiveerd. De weerga van Nederlandsch-Indische spoorwegvrachten zal men ook in Britsch-Indië, gelooven wij, vruchteloos zoeken.

Den Europeeschen industriëelen op Java, die door den druk van verponding, hoofdgeld, uitvoerrechten, personeele belasting, patentbelasting en andere cijnsen, maar ook door het gebrek aan veiligheid, toch reeds veel meer bezwaard zijn, dan hun concurrenten op Ceylon, in Britsch-Indië en elders, zou de verlaging van het spoorwegtarief althans eenige verlichting aanbrengen, en ook zij, die daardoor niet gebaat zouden worden omdat de weinige spoorbanen die er nog op Java zijn, te ver van hun ondernemingen liggen, dan dat zij van dit moderne vervoermiddel gebruik zouden kunnen maken, ook zij zouden ongetwijfeld de vermindering van het tarief als een blijk van billijkheid jegens Indië waardeeren. Ik moet echter erkennen, dat mijns inziens de krachtigste aanbeveling van den voorgestelden maatregel onze plicht jegens de *inlandsche* bevolking is.

Boven is met een enkel woord gesproken over het transport van rijst per spoorweg op Java Vijf cent per ton en kilometer is de vracht bij een vervoer van tien ton ineens. Even veel is de vracht voor padi. Een vervoer van tien ton ineens is echter voor inlanders een groote zeldzaamheid, en vervoeren zij minder, dan kost het transport van padi of rijst per ton en kilometer *tien* cent.

In Britsch-Indië handelt men in dat opzicht vrijgeviger. Ik heb de verschillende tarieven van het kolossale Britsch-Indische spoorwegnet nu nog niet te mijner beschikking; voorloopig moet ik mij vergenoegen met een beroep op een buitenlandsch wetenschappelijk tijdschrift, de *Oesterreichische Monatschrift für den Orient* van 15 December jl. Er wordt daarin mededeeling gedaan van een voornemen, om in de tarieven van de verschillende Britsch-Indische spoorwegen meer eenheid en meer eenvoud te brengen: enkele maatschappijen, zooals de Great India Peninsular hebben tegenwoordig voor het goederenvervoer niet minder dan elf klassen; op sommige banen is als eenheid voor de vrachtberekening 1, op andere 100 maund aangenomen, en — wat hier ter zake dient — per ton en mijl kost het vervoer van graan:

op de Oudh and Rohilcund baan	0.561	pence;
» » East India	0.681	»
» » Great India Peninsular	0.681	»
» » Sindh Punjab and Delhi	0.698	»
» » Madras	1.021	»
» » Bombay, Baroda and Central India	1·055	» en
» » Rajpootana en andere Staatsbanen	1.191	»

Hoogst waarschijnlijk worden met die ton en mijl een Engelsche maat bedoeld, zoodat het vervoer van graan op de duurste Britsch-Indische lijn nog circa 2¼ maal goedkooper zou zijn dan op een der spoorwegen van Java.

Ik zal nog op een andere bijzonderheid wijzen, die stellig niet betwistbaar en even welsprekend is: deze namelijk, dat de inlander voor het vervoer van zijn djagong, ketella, katjang en andere landbouwproducten nagenoeg nooit gebruik maakt van den spoorweg, maar, evenals in oude tijden, van pikolpaard of kar. De profetie, dat de spoorweg den inlandschen landbouw en de inlandsche nijverheid verlevendigen zou, is tot heden door de uitkomst vrij ondubbelzinnig beschaamd. Voor het personenvervoer bewijst de spoorweg den inlander uitstekende diensten, maar wat het goederenvervoer aangaat, wordt de inlander door den spoorweg nog minder dan de Europeaan gebaat, en juist hem, juist die inlandsche bevolking, die zooveel gewerkt en verdragen heeft, om Nederland in het bezit van spoorwegen te stellen, moest de begonnen verbetering van de vervoermiddelen in eigen land boven allen ten goede komen.

19 Januari 1881. C. E. v. Kesteren.

WERVING VAN ALFOEREN VOOR HET LEGER.

Den oorsprong, althans de uitbreiding, van den zeeroof in het oostelijk gedeelte van den Archipel hebben velen, en mijns inziens terecht, aan de op instigatie der Compagnie gehouden hongi-tochten toegeschreven; extirpatie van specerijboomen ging met roof van menschen en goederen samen. In 1824 werden de hongi-tochten door den Gouverneur-Generaal van der Capellen afgeschaft; te verwonderen en te betreuren is het, dat men toen niet besloot, van de plotseling tot stilstand gedoemde krachten voor een ander doel partij te trekken. Waarom ze niet voor het leger gebruikt?

Dezelfde vraag kan ook met betrekking tot het tegenwoordige worden gedaan. Gedurende den Java-oorlog heeft men de hulp van Alfoersche hulptroepen uit Menado en Ambon leeren waardeeren, doch jaren daarna heeft het Gouvernement zich van de beschikbare krachten alleen bediend, om een korps Ambon-Menadosche christenen voltallig te houden. In 1876 werd beproefd, om ook door werving onder de Alfoeren in de residentie Ternate een bataljon samen te stellen, en tot 1878 is men daarmede voortgegaan; toen werd de werving weêr gestaakt Na den Hassan-opstand werd zij heropend, en aangezien de opstandelingen door dienst te nemen de straf konden ontloopen, meldden velen zich aan. Sedert echter levert de werving weer weinig resultaten: maandelijks slechts ongeveer zes man!

Als wij ons niet zeer vergissen, heeft het Gouvernement niet den juisten weg ingeslagen. Om half- of heelwilden tot dienstneming te lokken, moet men iets anders te baat nemen dan hooge handgelden. Waar *f* 200 handgeld werd betaald, kan men *f* 150 als weggeworpen beschouwen, want kleeren dragen de Alfoeren niet; zelfs een mat om

op te slapen beschouwen zij als luxe, en van geldswaarde hebben zij niet het minste begrip. Voor zulke menschen, wier illusie is, een snoer veelkleurige kralen en armbanden uit schelpen vervaardigd machtig te worden, en die in het bezit van een geweer met vuursteenslot het toppunt van rijkdom zien, kan het Gouvernement met een kwart van het handgeld volstaan. Een Alfoer, die zich niet voor *f* 50 laat overhalen, laat zich ook voor *f* 200 niet werven.

Bij de *f* 200 komen tegenwoordig nog de reiskosten van den luitenant en den sergeant, die met de werving zijn belast; verder *f* 25 voor den aanbrenger en een premie aan den Sultan, ten bedrage van *f* 50 per hoofd. Die premie is bespottelijk. Kreeg het *negorijhoofd* voor elken man dien hij door werving verliest een kleine geldelijke vergoeding, daarmede zou men vrede moeten hebben; maar dat men den respectieven sultans, die traktementen genieten en in wier belang tonnen gouds worden uitgegeven voor civiel bestuur en voor de land- en zeemacht die hen beschermt, in de laatste jaren *f* 15 000 uitkeerde, omdat 300 van hun onderdanen — en dan nog meerendeels personen die tegen hen opgestaan waren — dienst namen bij het leger, daartoe bestond niet de minste reden. De Hassan-opstand was geheel tegen den Sultan van Tidore gericht; het Gouvernement heeft dat verzet bedwongen, en dit heeft ons minstens vier ton gekost; ware het nu onredelijk geweest, van den Sultan voor die hulp de kostelooze levering van een jaarlijksch contingent te vorderen?

De Regeering heeft, dunkt ons, alle recht zulk een levering èn van den Sultan van Tidore èn van dien van Ternate te eischen. Ook in de residentie Timor zou zij dat stelsel kunnen toepassen, en langs dien weg zou zij het Indische leger versterken met veel minder kostbare en toch veel bruikbaarder elementen, dan onder de vreemdelingen die te Harderwijk geworven worden, dikwijls te vinden zijn. Gewend aan het leven te midden der moerassen en der sago-bosschen of de miasmen der koraalreven, bestand tegen ontberingen, krachtig en rijzig van gestalte, zijn de Alfoeren tevens uitmuntende schutters.

Ternate, October 1880.

IDEEËN OVER KOLONIALE POLITIEK.

I hope that England will realize once and for all the poverty of the people from whom the Indian revenues are raised. When we have clearly recognised this, we shall see that the smallest act of financial sharp-dealing with India is an act not only of iniquity but of cruelty and meanness, and one which carries with it lasting reproach.

(HUNTER, *Englands Work in India.* London 1881).

However firmly one may believe in the uses of adversity, one must admit that there are degrees of suffering which not only render any moral or material growth impossible, but corrupt and degrade the sufferer. Of these, semi-starvation is one.

(H. C. IRWIN, *The garden of India.* London 1880.)

Correspondentie-Artikelen.

NAAR AANLEIDING VAN HET ARTIKEL

»DE NIEUWE HAVEN VOOR BATAVIA".

In het Januari-nommer van dit maandschrift, komt een bondig en belangrijk artikel voor over den bouw van »de nieuwe haven voor Batavia".

Zonder iets te willen afdingen op de noodzakelijkheid van het groote werk en op de wijze van executie, die voorzeker getuigt van een degelijke en ruime ondersteuning van Regeeringswege en van énergie van de zijde der uitvoerders, zij het ondergeteekende vergund, omtrent enkele punten eenige opmerkingen te maken of toelichtingen te geven.

Op blz. 1 zegt de schrijver, dat de handelsweg van Europa naar China en Japan, hetzij langs de Kaap, hetzij door 't Kanaal van Suez genomen, steeds door Straat Soenda en dus langs Batavia loopt.

Men meent dat dit niet altijd het geval is, daar voor de mailbooten die op China varen, de stoomers der P. & O. Company en ook die van de Messageries Maritimes, Singapore een vast station is, en genoemde vaartuigen van uit die plaats door Straat Malaka den weg naar Europa nemen. Het blijft zeer de vraag, of daarin na voltooiing der Bataviasche haven verandering zal komen; of Singapore niet te dien opzichte een concurrent van Batavia zal blijven.

Op blz. 2 lezen wij:

»het tegenwoordig havenkanaal is uitsluitend bevaarbaar voor kleinere scheepjes van geen grooteren diepgang dan 6 Eng. voet (1.80 M.) en nog is een onafgebroken strijd van den baggermolen tegen de aanslibbing noodzakelijk, om het vaarwater voor dit doel bruikbaar te doen blijven."

De schrijver beweert dus, dat zelfs een diepte van 1.80 M. in het havenkanaal niet kan gehouden worden zonder onafgebroken hulp van een baggermolen.

Dit is minder juist.

Indien men bedenkt, dat het havenkanaal door een dam van de rivier van Batavia is afgesloten, dat de toegang tot die rivier geschiedt door een schutsluis, en dat in dit kanaal geen ander slib kan komen, dan dat daarin gebracht wordt door het schutten en door eenige aanspoeling in de coupure van het oostelijk hoofd en bij den mond der hoofden, — dan is het duidelijk, dat het kanaal, eenmaal op de verlangde diepte gebracht zijnde, niet heel veel uitgebaggerd behoeft te worden en de molen tegen de aanslibbing in dat vaarwater geen onafgebroken strijd behoeft te voeren.

»De baggermolen werkt niet veel meer dan 300 uur per jaar (35 dagen)", zoo leest men in het werk van de Bataviasche Kamer van Koophandel over: *Eene zeehaven voor Batavia*, en ondergeteekende kan getuigen, dat die verklaring van de Bataviasche Kamer in hoofdzaak juist is, daar de molen zeer weinig te baggeren had.

Wat evenwel zeer bezwarend was, was de zekerheid, dat men met het verlengen der hoofden steeds moest blijven voortgaan, om vóór die hoofden de vereischte diepte te houden; dáárin bestond de onafgebroken strijd dien men met de aanslibbing te voeren had, vóór dat men besloot een haven te Priok te maken.

»Zelfs werden geene maatregelen genomen om de grootste vijand van de reede, de onafgebroken aanslibbing van de baai van Batavia te overwinnen" (blz. 2 en 3.)

Hiertegen moet ondergeteekende aanvoeren, dat van het overwinnen van dien vijand eerst sprake zou kunnen zijn, wanneer men middelen had, om aan de rivieren die in de baai van Batavia uitmonden haar slibgehalte te ontnemen.

De bewoordingen, door schrijver gebruikt, geven den schijn alsof men iets van ondergeschikt belang — »zelfs dat niet" — verzuimde te verbeteren, terwijl het hier juist de hoofdzaak betreft.

Door het verplaatsen van de ligplaats der schepen van de reede van Batavia naar de havenkom te Tandjong Priok, wordt de aanslibbing nu evenmin overwonnen als vroeger, maar heeft men ten opzichte van den vijand een andere — en wij vertrouwen dit geheel —, een betere stelling aangenomen.

Het onderzoek, in de baai van Batavia gehouden, heeft toch doen zien dat Tandjong Priok moet beschouwd worden als die plaats in de baai, die het minst aan opslibbing onderhevig is.

Met betrekking tot bovenstaande aanhaling lezen wij op blz. 3:

»de dagbladen wezen herhaaldelijk hierop; van alle zijden werd geklaagd, doch niemand handelde."

Dat niemand handelde en verbetering trachtte aan te brengen alvorens het bekende schrijven van wijlen Z. K. H. Prins Hendrik den stoot gaf tot die verrichtingen en onderzoekingen, waarvan de havenbouw te Priok thans het gevolg is, is niet geheel juist.

Er kan toch gewezen worden: [1])

1e. Op de opdracht van den Minister van Koloniën in 1865 aan den toenmaligen Hoofdingenieur Caland en den majoor der genie in Indië Maarschalk, om te onderzoeken wat gedaan konde worden om den toestand van de havens te Batavia en te Semarang te verbeteren.

2e. Op de werken, die het Bataviasch havenkanaal in een bevredigenden toestand hebben gebracht, zoodat verklaard konde worden door wijlen Z. K. H. Prins Hendrik in HDs. genoemd schrijven:

»dat volgens mededeelingen Z. H. gedaan, het kanaal thans zoo voldoende was als gewenscht konde worden."

en door de Bataviasche Kamer van Koophandel:

»dat met erkentelijkheid in herinnering gebracht wordt, dat in den vroeger ergerlijken toestand van het havenkanaal door de maatregelen van den eerstaanwezend ingenieur in de Residentie Batavia, W. van Raders, zulk een aanmerkelijke verbetering is gekomen, dat de gemeenschap met de reede verzekerd is."

3e. Op het ontwerp door wijlen den heer Kloppenburg in 1866 opgemaakt voor een bassin, dat ten oosten van het havenkanaal zou komen, bestemd was voor stoomschepen van de Nederlandsch-Indische Stoomvaart-maatschappij, kusters enz., en tevens voorzien van inrichtingen tot herstelling van vaartuigen. De diepte van het bassin was bepaald op 4.50 — LW.

4e. Op het ontwerp voor een haven te Batavia, in 1871 opgemaakt door den Heer Krajenbrink, en

5e. Op de aanbevelingen van den voormaligen eerstaanwezend ingenieur in de Residentie Batavia W. van Raders, om Tandjong Priok te bestemmen voor havenplaats van Batavia.

Wij zien hieruit, dat de houding van verschillende zijden niet zoodanig was, dat er beweerd kan worden dat niemand handelde.

Op blz. 8 wordt gezegd, dat men te Tandjong Priok met betrekking tot het verkrijgen van werkvolk in de ongunstigste conditie verkeerde, onder meer ook wegens de mindere gezondheid der plaats.

---

[1]) Zie het werk: »*Eene zeehaven voor Batavia*", verzameling van officiëele bescheiden, uitgegeven door de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia.

Dat Tandjong Priok als minder gezond bekend stond, blijkt niet uit hetgeen men in vroeger en later tijd daaromtrent vernam.

Tijdens de O.-I. Compagnie stonden daar verscheidene steenen huizen en vele personen trokken er heen om verkwikking te zoeken, zooals blijkt uit hetgeen Valentijn bericht.

De met klappertuinen bezette zandachtige vlakte biedt trouwens voor de gezondheid betere waarborgen aan dan het modderige en op vele punten met stilstaande slooten doorsnedene Batavia.

Ten opzichte van de constructie der zeehoofden vermeldt men op blz. 14, dat eenige wijziging in de voorgenomen constructie der zeehoofden met succes bekroond is. Die wijziging bestaat hierin dat de hoofden niet worden gebouwd op een dunne laag zand besloten tusschen de fundeeringsdammen, maar op een zandbeplemping van ongeveer 2 M. hoogte in de as der hoofden, welke hoeveelheid zand in zee gestort werd vóór men overging tot de storting der dammen, die de fundeering der taluds van de hoofden moesten uitmaken.

Men vermeent, dat wijlen de heer J. G. C. von Dentzsch, ingenieur 2de kl. van den Waterstaat in N.-I., die het eerste ontwerp van de haven te Priok opgemaakt heeft, ook omtrent den bouw der hoofden het denkbeeld had om die op zware zandbeplempingen te stellen. Hij echter besloot die zandstortingen dadelijk tusschen de steenstortingen te doen plaats hebben; naarmate van de zakking wilde hij met de storting van zand en steen voortgaan, en bij voldoende stabiliteit op dezen grondslag kon de verdere bouw der hoofden geschieden.

Beide stelsels komen dus ten opzichte der zandstortingen overeen en verschillen alleen in het later of vroeger storten van de fundeeringsdammen.

Bij de thans gevolgde wijze wordt de slappe ondergrond ter zijde weggedreven; bij die volgens het ontwerp von Dentzsch wordt de min of meer vloeibare bodem door de zandbeplemping samengedrukt en deze beplemping door de afsluitdammen verhinderd weg te spoelen.

Dat men de hoofden op een zware zandbeplemping gezet heeft, in plaats van daartoe zooals primitief het plan scheen te zijn een dunne laag te gebruiken, komt ook ondergeteekende doelmatig voor. Er wordt alleen opgemerkt, dat de denkbeelden van thans met die van vroeger in overeenstemming zijn.

Reeds nu is de tijding gekomen dat een stoomschip der Maatschappij *Nederland* van de havenkom te Priok gebruik heeft gemaakt, en het is wel te verwachten dat dit groote werk op den gestelden tijd, dat is in 't voorjaar van 1887, gereed zal komen. In de belangen van handel en scheepvaart zal alsdan flink en ruim voorzien zijn.

Maar opdat die handel en scheepvaart bloeie en de kosten voor de haven gedaan productief worden, is het een vereischte dat de bevolking van Java welvarend zij en niet, in getalsterkte toenemende, geteisterd worde door het stationnair blijven der hoeveelheid levensmiddelen dan wel door gebrek. Ruimte van levensmiddelen geeft welvaart, welvaart geeft handel, handel doet de nieuwe haven van Batavia tot haar recht komen.

De Javaan nu is landbouwer, en voor het welslagen van den landbouw is op Java noodig irrigatie.

Dat dan ook de Regeering op even onbekrompen en degelijke wijze, als zij zulks vòor de haven te Batavia gedaan heeft, de belangen van den inlandschen landbouw behartige, door het doen uitvoeren van verschillende irrigatie-werken waaraan Java ten zeerste behoefte heeft, en het zal blijken dat de uitgaven daarvoor, op zich zelf reeds productief, ruimschoots het hare er toe zullen bijdragen om ook het kapitaal, dat gebruikt is voor de nieuwe haven voor Batavia, rentegevend te maken.

'*s-Hage*, December 1880. H. M. Dibbetz.

»WAHRHEIT UND DICHTUNG" OMTRENT MINAHASSA-TOESTANDEN.

Aldus moet worden betiteld het artikel, dat in het Mei-Juni-nummer van dit Tijdschrift voorkomt op bladz. 929, onder den titel: »*Eene andere lezing over de Minahassa*". Laat ik dat met enkele punten toelichten.

Over den moord op den contrôleur Haga schreef ik in mijn vorigen de waarheid. Waarheid is het ook, dat er aanslagen zijn gesmeed en aanvallen gedaan op den contrôleur van Tondano; doch dat men het op de Hollanders in 't algemeen gemunt had, behoort tot de »Dichtung".

»Dichtung" is almede, dat de contrôleur van Belang te Loboe door zes kerels zou zijn aangevallen. De eenige waarheid in dit geval is de *inhechtenisneming*. De schuld dier menschen bestaat hierin: toen zij gedwongen werden, in den tijd van den padi-pluk in den koffietuin te werken, hebben zij in hun gramschap gezegd: »Wij zullen den contrôleur vermoorden". Toen echter de contrôleur een paar weken daarna in loco kwam, heeft niemand een vinger naar hem uitgestoken. Eerst een paar maanden later werd die zaak aangebracht. Daarop heeft de hoofddjaksa de zaak onderzocht, en in Januari 1880 werden acht menschen gearresteerd voor het booze woord, in Oktober 1879

gesproken. Vier hunner hebben een maand of vijf te Menado in de gevangenis doorgebracht; de andere vier zitten er nog. Zoo straft men hier een enkel woord in drift gesproken. *Dit is de volle waarheid.*

Als de schrijver het tegenwoordig gewestelijk bestuur vrijspreekt van schuld aan de beweging tegen de contrôleurs, dan is daar waarheid in; doch den Assistent-Resident met zijn energieke maatregelen zal wel geen onpartijdige van schuld vrijpleiten; ook is 't niet noodig, de oorzaak in 't wanbestuur van vroegere residenten te zoeken; zij ligt alleen in het verlies van grondbezit, maar vooral in de zware cultuur- en heerendiensten.

Waarheid is er in, dat het bestuur der residenten tusschen de H.H. Bosscher en Musschenbroek veel te wenschen overliet; doch daarvan moet het tweejarig bestuur van den wakkeren, zoo zeer beminden Happé worden uitgezonderd.

Waarheid is het, dat de naam Jansen hier nog een goeden klank heeft, en dat deze resident het land tot in de afgelegenste streken bezocht; maar dat men daarom gaarne heerendiensten deed, is bepaald verdichting.

Waarheid is, dat thans de heerendiensten het volk zwaar vallen, doch dit komt omdat zij zwaarder zijn dan ooit, en omdat voortgezette ontwikkeling der bevolking de zwaarte van 't juk meer doet gevoelen. Scholen en heerendiensten kunnen op den duur niet samengaan.

Waarheid is, dat de resident Swaving soms met weinig takt te werk ging; maar hem daarom de zelfmoorden van de HH. Meyer en Wilson op den hals te schuiven, is een toepassing van het causaal verband, waarmede men naar willekeur alles zou kunnen bewijzen.

Waarheid is, dat de werklust bij de Minahassers niet groot schijnt; maar geheel »Dichtung" is de meening, dat onbetaalde of slecht betaalde arbeid werklust zou opwekken. Integendeel zijn die eindelooze heerendiensten de oorzaak van luiheid, en kan alleen vrije, goed betaalde arbeid werklust doen ontstaan.

Waarheid is 't eindelijk, dat onze Resident veel takt heeft, maar dwaling de meening, dat takt voldoende is om een hard juk aangenaam te maken.

October 1880. W.

Koloniale litteratuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

Kawi-Javaansch woordenboek, ten behoeve van degenen, die Javaansche gedichten wenschen te lezen, opgesteld door C. F. Winter Sr. Batavia, Landsdrukkerij. 4°. (VII, 576 blz.)

Zooals reeds op den titel vermeld staat, is dit woordenboek bestemd voor degenen die Javaansche gedichten wenschen te lezen en maakt het geen aanspraak een gids te zijn bij de studie der geschriften in 't echte Kawi, 't Oudjavaansch. Dr. van der Tuuk, die de uitgave er van bèzorgd heeft, stelt in zijne voorrede duidelijk in het licht waarin de verdienste is van dit woordenboek, wat de lezer verwachten mag er in te zullen vinden, wat niet. »Dat de Javanen 't Kawi niet meer verstaan", zegt genoemde geleerde, »mag, om den beoefenaar der Kawiletterkunde op zijn hoede te doen zijn, als bekend genoeg hier eventjes in herinnering gebracht worden. Met dat al is deze verzameling woorden van zeer veel belang te achten voor de lezers van Jav. gedichten, daar de Jav. dichters niet spaarzaam zijn met 't gebruik van zoogenaamde Kawi-woorden, en 't Jav. Woordenboek van Gericke, door Roorda uitgegeven, vooral wat de poëtische woorden betreft, zeer veel te wenschen overlaat. Of de Javanen ze goed spellen en verklaren doet niets ter zake. Immers bij 't lezen van hunne gedichten moet men hunne opvatting kennen, al moge zij ook nog zoo verkeerd zijn; zoo bijv. geven de Javanen aan *swanita* de beteekenis van *zweet*, en men moet dit weten, om de plaats, waarin het gebezigd wordt, te verstaan. Aan *tamoejana* geven zij de beteekenis van *prĕndjak*, en al kan men nu bewijzen dat dit verkeerd is, het woord komt werkelijk in die beteekenis voor in de *Wiwâhâ djarwâ*, die op 's Lands Drukkerij is uitgegeven."

Daar het Woordenboek eigenlijk eene verzameling van zulke woorden bevat welke door Javaansche dichters gebezigd worden, vindt men daarin de spelling — en daarmeê gepaarde uitspraak — der nieuwere

taal. De samensteller heeft zulks niet met opzet gedaan, en als Dr. van der Tuuk zegt: »de groote verdienste van dit Woordenboek, waarvan vooral de vorm, vele onnoodige herhalingen te weeg brengende, af te keuren is, is wel, dat daarin de Javaansche spelling is behouden geworden", dan zou het vitten zijn, daarop aan te merken dat het behoud der hedendaagsche spelling toch meer een geluk, dan een verdienste mag heeten.

Hoewel de door Winter gegeven verklaring — welke, zooals wij veilig mogen aannemen, de traditioneele bij de Javanen is — voor de teksten in echt Oudjavaansch niet dan met voorzichtigheid te gebruiken is, gelooven wij toch dat ze, mits vergeleken met de plaatsen waar een of ander woord in de oude teksten voorkomt, in menig geval zal blijken bruikbaar te wezen. Zoo denkt er ook Dr. van der Tuuk over, want hij spreekt het als zijne overtuiging uit, »dat dit woordenboek ieder die het met verstand gebruikt, veel zal aan de hand doen, waarmede hij zijn voordeel kan doen."

In de eerste en voornaamste plaats dan mag Winter's werk beschouwd worden als eene aanwinst voor de beoefening der nieuwere Javaansche letterkunde, en ten tweede, al is het ook in minderen graad, als een nuttig hulpmiddel om de beteekenis van menig Oudjavaansch woord op 't spoor te komen.

Het verheugt ons, uit de voorrede opnieuw te vernemen dat de heer van der Tuuk bezig is met het samenstellen van een Kawi-Woordenboek, eene taak waarvoor niemand zoo goed voorbereid mag geacht worden als hij.

H. Kern.

Handleiding tot de beoefening der Madoereesche taal met Woordenboek door W. J. Elzevier Stokmans en J. C. P. Marinissen. Soerabaja, Thieme en C°. Goes, F. Kleeuwens en Zoon. 1880. 8°.

Met recht veel genoegen voldoe ik aan het verlangen der Redactie van dit Tijdschrift om bovenstaand werk aan te kondigen.

Het was eerst mijn plan het boek wat nauwkeuriger te lezen en er dan eene eenigszins uitgebreider recensie van te geven, maar de tijd ontbreekt mij daartoe. Toch wil ik niet langer wachten en thans reeds het werk der HH. Stokmans en Marinissen, al is het dan ook wat minder uitvoerig, bespreken.

Vóór alles moet ik op het gelukkige verschijnsel wijzen, dat er onder onze Indische tabaksplanters gevonden worden, die zich niet zoozeer door hunne materiëele zorgen laten bezig houden, of zij vinden nog tijd en lust om ook aan geestelijken arbeid een gedeelte van hun duren tijd te besteden.

Deze Handleiding voorziet in eene ware behoefte. Zij toch, die met de Madoereezen in aanraking komen en zich dus van hunne taal

moeten bedienen, waren tot nog toe verstoken van een leiddraad, die hen in hun gebrek aan kennis van woorden of de eigenaardige wijze om zich in het Madoereesch uit te drukken, te gemoet kwam, en stonden dus achter bij hen, die voor het Javaansch en Soendaneesch o. a. in de werken der HH. Jansz en Grashuis een dergelijk hulpmiddel konden vinden. Doch de HH. S. en M. geven niet alleen een woordenlijst en spreekwijzen — zij laten er een spraakkunst aan voorafgaan, die »zooveel doenlijk" de Nederlandsche volgt. Zij gevoelen zelf, dat een Madoereesche spraakkunst, wegens het groote grammaticale verschil met onze taal (o. a. het ontbreken van verbuiging en vervoeging), anders moet worden ingericht dan een Nederlandsche, maar willen waarschijnlijk te hulp komen aan hen, die door gebrek aan kennis van het Javaansche letterschrift, niet in de gelegenheid zijn kennis te nemen van de Javaansche Grammatica, die wegens de groote overeenkomst van beide talen, voor het Madoereesch zoo uitstekend tot grondslag kan dienen.

Uit den aard der zaak had dus eene spraakkunst, zooals die door de HH. S. en M. wordt gegeven, niet veel aantrekkelijks voor mij, en ik moet bekennen, dat een vluchtig doorbladeren er van in die stemming geen verandering heeft gebracht. Ik zal mij tot een paar aanmerkingen bepalen.

Onder de aanhechtsels, die zouden dienen om zelfstandige naamwoorden te vormen, wordt in twee afzonderlijke categoriën opgegeven het aanhechtsel *a* en het aanhechtsel *na*, alsof die twee niet één en hetzelfde waren, nl. het aanhechtsel van het bezittelijk voornaamwoord van den 3en persoon, het eerste in den regel achter medeklinkers, het tweede achter klinkers. Maar kan dat dan een aanhechtsel genoemd worden, om zelfst. nw. te vormen? Immers neen. Wel kunnen de opgegeven voorbeelden »lebarra, lantjanga", dikwijls door »breedte" en »lengte" vertaald worden, maar dat aanhechtsel *a* of *na* houdt zijn oorspronkelijke beteekenis, zoodat »lantjanga" bv. beteekent »zijn, haar *of* hun lengte"; »lebarra", »lantjanga": »de breedte *of* lengte van iets, dat genoemd of bedoeld wordt" — en buitendien kan het b.v. beteekenen, »als iets breed, heel breed is, op zijn breedst genomen", enz. Men ziet dat het dus geen zelfstandigwoordelijk (venia sit verbo) aanhechtsel is, zooals b.v. bij ons het aanhechtsel *te*, in lengte, breedte.

Bij de werkwoorden wordt gezegd: dat de neusklanken dikwijls verwisseld worden met andere aanvangletters, de *n* wordt *t*, nabar wordt tabar, enz. Omgekeerd heeft de verwisseling even goed plaats, zoodat *t* een *n* wordt, enz.

Zoo krijgt die cardinale hoofdregel in de Polynesische talen, nl. dat het grondwoord, bij de vorming tot een werkwoord, een neusletter aanneemt, overeenkomende met den medeklinker waarmêe het grondwoord begint, wel iets van een *chassé croisé*. En toch is een vaste regel, dat bv. de *t* een *n*, de *p* een *m*, de *k* een *ng*, de *s* een *nj* wordt, enz., welke neusletter alleen in den lijdenden vorm weer plaats maakt voor den aanvangmedeklinker van het grondwoord: »mokol" (werkwoord van pokol) »slaan"; »i pokol" »geslagen worden."

Wat de HH. S. en M. dan ook laten volgen: »De aanvangletters

van sommige werkwoorden worden evenals de neusletters dikwijls verwisseld" — is alleen *in dien zin* waar.

Iets anders is het of in de spreektaal die neusletter niet dikwijls verwaarloosd wordt. Bedriegt mijn geheugen mij niet, dan hoort men in het actief b.v. wel eens zeggen »tamĕn" voor »namĕn" »planten".

Bij den uitgang aki moet ik even aanteekenen, ook in verband met hetgeen daarover in de Handleiding elders gezegd wordt — dat dit aanhechtsel in sommige gevallen (zoover ik kan nagaan bepaaldelijk daar, waar het aan het werkwoord den zin geeft van maken, veroorzaken, »veroorzakingsvorm") vervangen wordt door een voorvoegsel *ma*, hetgeen in het passief *pa* wordt: mabĕrsè bet. dus »schoonmaken" *i* pabĕrsè »schoongemaakt worden." Wordt pabĕrsè »gebiedend" uitgesproken, zoo is het de passieve Imperatief, en bet. »maak het schoon" nl. van iets, dat genoemd is of door den zin aangewezen wordt.

Bij de »lijdende vorm" worden er afzonderlijke categoriën gevormd van *e* of *i* vóór het gewone werkwoord, vóór overgangswerkwoorden en vóór veroorzakingswerkwoorden, terwijl het toch altijd maar één en hetzelfde passieve voorvoegsel *e* of *i* is. Dit is evenwel alleen omslachtig, maar als nu wordt opgegeven, dat »de lijdende zin (!) van een werkwoord" wordt verkregen door achtervoeging van *ien* of *en*, terwijl dit niets anders is dan de uitgang van het overgangswerkwoord en niets met actief of passief te maken heeft — blijkens het bijgevoegde voorbeeld: i bĕrsè-èn »werd schoongemaakt" hetgeen door het voorvoegsel *i* passief wordt van het door de HH. zelf op bl. 36 opgegeven actief bĕrsè-èn »iets schoonmaken (vóór de zachte medeklinkers wordt evenals in het Javaansch de neusletter, het kenmerk van het actief, dikwijls verwaarloosd) — dan wordt deze splitsing bedenkelijk en zou tot valsche voorstellingen leiden. Categorie 7 behoort dus bij 2.

Dezelfde aanmerking geldt voor 9°. Het voorvoegsel mà vormt veroorzakingswerkwoorden evenals aki en behoort dus bij 3°., met dien verstande evenwel, dat ma in het passief verandert in pa, met andere woorden, dat het den neusletter in het passief verliest. En hiermede moet ik nog even protest aanteekenen tegen 1°. »*e* of *i* komt voor het *onveranderd* werkwoord."

Dat dit een ketterij van de ergste soort is, zal men na het bovengezegde lichtelijk begrijpen, en laat zich gemakkelijk bewijzen door de voorbeelden, die de HH. S. en M. elders hebben gegeven. Hier onder 1°. n.l. leest men: tjörön (ik zou schrijven: djörön — hierover later) i tompaq toean »het paard wordt door mijnheer bereden," alsof dat tompaq met *verandering* van de *n* (de neusletter, het karakter van het actief), niet het passief was van nompaq, hetgeen in de woordenlijst door hen zelf terecht wordt opgegeven als het actief: »ons rijden" (berijden is eigenlijk nompaq è, maar dit ter loops.)

Doch, zooals ik reeds boven zeide, dit gedeelte der spraakkunst had a priori al niet veel aantrekkelijks voor mij. Iets anders was het met het gedeelte, dat het schrift en de uitspraak behandelt. Dat blijft voor iemand, die niet dikwijls in de gelegenheid is de taal te hooren

spreken, altijd een zeer moeielijke zaak, hoeveel te meer ten opzichte van het Madoereesch, hetgeen op het punt der uitspraak zooveel moeielijkheid oplevert.

Ik begin alweer met een woord van lof voor de groote moeite, door de HH. S. en M. aan dit gedeelte ten koste gelegd. Zij hebben de uitspraak zooveel mogelijk trachten weer te geven en daardoor een onwaardeerbaren dienst bewezen aan hen, die, zooals ik, verstoken zijn van het voorrecht om de uitspraak van het Madoereesch nauwkeurig af te luisteren. De HH. S. en M. geven hier de vrucht van een jarenlange observatie, maar of zij daarom bewijzen steeds *goed* gehoord te hebben, meen ik, hoe klein mijn kring van waarneming heeft kunnen zijn, te mogen betwijfelen. Doch zooveel is zeker, de HH. hebben geen moeite gespaard om overal de uitspraak tot in de fijnste nuances door teekens terug te geven. Of het niet hier en daar kan genoemd worden *trop de zèle* is een andere vraag. Om twee scherpe e's en o's aan te nemen, schijnt mij overbodig. De scherpe *e* b.v. in nge van ngeke kan, als hij wat gerekt wordt, m. i. weinig verschillen van de *e* in klero en omgekeerd bij snellere uitspraak die van klero weinig van die in de eerste lettergreep van ngeke. De HH. S. en M. nu schrijven ngèkè en klêro. Hetzelfde is het geval met de *o* in oning en in pona (door die HH. geschreven: òning en pôna). Zoo vormen m. i. ook de *ĕ* in kĕkĕr (N.B. 't Jav. gagar), de *å* in njempå ('t Jav. njĕmbah) en de *ö* in tjörön (Jav. djaran) een en denzelfden klank. Het is namelijk die klank, welke gehoord wordt bij het uitspreken der medeklinkers *d, w, ḍ, dj, g* en *b*, en het best wordt teruggegeven door *ö*, zooals de HH. S. en M. dit ook doen in tjörön (over de schrijfwijze van de *tj* in plaats van de *dj* hieronder.). Die *ö* kan b.v aan het eind van een woord wel eens zoo kort worden (immers het is zelf niet anders dan de lange Pĕpĕt) dat hij veel krijgt van de (korte) Pĕpĕt of korte *ĕ*-klank, maar blijft daarvan toch onderscheiden. Daarom is m. i. het gebruik der *ĕ* zooals in kĕkĕr in plaats van de oorspronkelijke *ö*-klank af te keuren, al wil ik aannemen, dat bij snellere uitspraak niet veel onderscheid tusschen de *ö* en de *ĕ* wordt gehoord. Ik zou dus in navolging van het algemeen gebruik de *ĕ* willen blijven behouden voor de korte *e*, en dus schrijven: pĕrkara, niet perkara. De inlanders zelf immers houden, als zij hunne taal met Javaansche letter schrijven, dat onderscheid in het oog, en schrijven dat woord: gagar, niet gĕgĕr. Ja, het blijft zeer de vraag, of men, door zoo fijn te willen onderscheiden, geen gevaar loopt mis te tasten. Als de HH. S. en M. bij het eerste beste woord hunner Woordenlijst op »aafsch, omgekeerd" opgeven: i phöliek, tĕbåli, en dus in het eene woord een *ö* hooren en in het andere eene *å*, geloof ik, dat zij zich vergissen. Beide vormen toch zijn afgeleid van de synonieme woorden balik en bali met éénzelfde ba. Tebali n.l. is het maleische tĕrbalik en het andere een maleisch (zij het dan ook in dien zin ongebruikelijk) di balik.

Dat ik boven recht had door de vrees te uiten, dat het gebruik der *ĕ*-klank voor iets anders dan de korte *e*, aanleiding zou geven tot verwarring, daarvan geven de HH. S. en M. zelf het bewijs. Zij schrijven hier tĕbåli en verder in de woordenlijst mĕngi (aamechtig, Jav.

mĕngi), njĕmpå (njĕmbah), kĕpåt (»gauw" Jav. kĕbat), bĕrsè (Mal. bĕrsih) en in tal van andere woorden die de korte *e*-klank hebben, met de *ĕ*-klank, terwijl zij blijkens hunne voorbeelden, zie bl. 3, daarvoor hadden aangenomen de *e;* zie ald. poenten (Jav. botĕn), perkara (Jav. pĕrkara).

Ik wil nu niet langer bij de klinkers stil staan, maar de wijze bespreken, waarop in deze Handleiding is teruggegeven de eigenaardige uitspraak der *d*, *b* en *g* in sommige gevallen. In mijne Handleiding had ik daarop gewezen en die uitspraak getracht duidelijk te maken door te vergelijken met een in onze taal snel uitgesproken: 't doet er niet toe, en: 'k ga nog niet uit, daarmede aangevende, dat de uitspraak dier medeklinkers resp. tusschen de *t* en *d*, tusschen de *p* en *b* (voor de *b* had ik zoo geen voorbeeld) en tusschen de *k* en *g* in zweefde.

De HH. S. en M. hebben de juistheid hiervan voor de *g* erkend en schrijven nu: mar*kg*å, mê*kg*ö, *kg*alè en zoo meer. Ik laat nu geheel daar, of ik die HH. zou volgen in hun streven om de uitspraak tot in de fijnste nuances terug te geven, maar in ieder geval dit geeft geen aanleiding tot verwarring. Anders is het, wanneer zij de uitspraak der *d* willen teruggeven door een *t*, want daargelaten of de *d* in die gevallen meer of min van een *d* of een *t* heeft, een *t* wordt die toch nooit, en nu schrijven die HH. o. a. het woord dadi »worden" tötti — zoo wordt de *b* een *p:* zij schrijven karpoej (het Jav. kĕbo, Mal. karbau); ook de *dj* schijnt nu en dan in hunne ooren te klinken als *tj* en wordt djaran: »paard" tjörön. Maar mijne Heeren Stokmans en Marinissen, is dat ernst?

Is er voor u werkelijk geen onderscheid tusschen de medeklinkers in dadi, en die in tetes »droppel", of tusschen den aanvangmedeklinker van djaran en dien van tjara »gewoonte, wijze"? Maar als dadi werkelijk met een *t*, en djaran met een *tj* werd uitgesproken, waarom schrijven dan de inlanders, die het Javaansche letterschrift gebruiken, steeds dadi (*of* daddih) en djaran, terwijl in het Javaansche alfabet toch ook de *t* en de *tj* voorhanden zijn?

Ben ik hiermeê aan het eind mijner aanmerkingen op de spraakkunst? In geenen deele. Bij eene vluchtige lezing reeds trof ik nog vrij wat aan, waarmeê ik mij niet kan vereenigen. Doch om billijk te zijn, zou ik het boek grondig moeten lezen, en daartoe heb ik geen tijd. Ik ben zeker, dat bij vele gebreken, ook veel goeds aan het licht zou komen. Zoo bevat de spraakkunst een schat van voorbeelden, en tal van wetenswaardige bijzonderheden, b. v. in het hoofdstuk over de telwoorden, de geldzaken, de vlaktematen, — ik zal niet nalaten er mijn voordeel meê te doen.

Ten einde eene woordenlijst naar waarde te kunnen beoordeelen, moet men die eenigen tijd in toepassing hebben gebracht, en daar dit het geval niet is, zoo kan mijn oordeel hierover slechts oppervlakkig zijn.

Een opmerking, die trouwens het geheele boekje geldt, is deze, dat door Madoereesch in deze Handleiding moet verstaan worden de Madoereesche taal zooals die in den Oosthoek van Java gesproken wordt.

Zoo treft men in geschriften van Madoera afkomstig het in de Woordenlijst bij »gij" opgegeven båq-ĕn, diebie-ĕn, niet aan, maar

baqna, dibikna (de uitg. 3e persoon bezitt. voornw. nl. is op Madoera a of na niet ĕn); en zoo het bij »tante" opgegeven matjŏdi — ik zou schrijven madjŏdi — wordt in stukken van Soemenap gebruikt voor »oom". Bij djŏkgŏ vond ik het Jav. tangi, mij uit Madoereesche stukken onbekend; sèng (Jav. sing) voor se, als betrekkelijk voornaamwoord; ngossong, »met zijn velen vervoeren", Jav. ngoesoeng, voor ngangkoh; nglatieni (Jav. ngladèni) »onderhouden, in orde houden" schijnen Javanismen. Op »geboren worden" vind ik het Jav. mĕdal als metål — maar mis tĕrbi; op »rijstmesje" een met het Jav. ani-ani overeenkomende njianji (ngĕni »rijst snijden" luidt in het Mad. nganji), terwijl het volgens Raden Abdoel Moehni tanggŏpan of tanggĕpan is, — en zoo verder.

Tengevolge van dialectisch verschil wellicht? vind ik bij bĕng'ô »huis", niet het onderdanige »tjompoq"; bij rijstkoken »a tana", maar niet »djŏrŏng", bij »volle maan" mis ik »sénat boelŏn" [Volg. S. en M. boelån; let wel, ik wil hiermeê niet beweren, dat lan eveneens wordt uitgesproken als in djŏlŏn, (volg. S. en M. tjŏlŏn) maar wegens het betrekkelijk geringe verschil in uitspraak en wegens de moeielijkheid om steeds een fijne distinctie te maken (zie boven) — de HH. S. en M. weifelen zelf bij »kaaiman" of dit uitgesproken moet worden bådjå dan wel bŏdjĕ — zou ik de *a* achter de *d*, *w*, *ḍ*, *dj*, *g* en *b*, zoo ik moest transscribeeren, teruggeven door *ŏ*]; bij »ploegen" vind ik à nangkŏlĕ en niet a saka, bij koffie »kopi" en niet kaqbŏ (als ik hier en daar moet transscribeeren, doe ik het zooveel mogelijk overeenkomstig de wijze waarop ik die woorden in Jav. schrift vond gespeld en wil mij daarvoor niet aansprakelijk stellen; de uit de Woordenlijst aangehaalde woorden laat ik onveranderd), bij »aankomen" mis ik »mattol of doettol" (napa is hier waarschijnlijk vergeten, men vindt het op »tot"), op »eenigszins" vind ik alleen sàkònè, sàkòdi (welke woorden bet. »een weinig") en mis »sĕmoh" en »abŏg", bij »op, ten einde" ontbreekt abie*k* (of *q*) ml. abis, voor »hopen, verwachten" wordt opgegeven »ngarĕp" en mis ik ngadjŏp, voor »handen en voeten wasschen" volg. Woordenlijst à bĕtjŏ, trof ik elders aan: bŏssŏ.

Nog ééne aanmerking: voor »diep" vindt men »thŏlĕm" ml. dalam, en voor hof v. d. vorst (l. paleis) »dŏlĕm" Jav. dalĕm. Deze *th* vervangt blijkens een der bij de *th* opgegeven voorbeelden bl. 3 de Jav. tongletter *ḍ* (soms wel eens geschreven *dh* maar meestal *ḍ*) nl. ngathång Jav. ngaḍang — zie in de Woordenlijst nog o. a. kathång »al te met" Jav. kaḍang, thiengèn Jav. dingin. — Welnu de Madoereezen schrijven juist omgekeerd: diep schrijven zij dŏlĕm en paleis dŏlĕm.

Slechts deze weinige kantteekeningen heb ik bij de Woordenlijst gemaakt; alleen een eenigszins langdurige practijk zal recht geven om over dezen arbeid, die 150 bl. (en deze met dubbele kolommen) beslaat, een oordeel uit te spreken. Ik ben overtuigd er heel wat uit te zullen leeren.

De »spreekwijzen" schijnen mij toe al zeer goed geslaagd. De toon der gesprekken is ongedwongen; men vindt er den Madoereeschen karaktertrek op eigenaardige wijze in teruggegeven. Dat de Heeren S. en M. door hunne jarenlange ervaring hier sterk zijn, spreekt van zelf. Toch zij het mij vergund — al ware het slechts om het

bewijs te leveren, dat ik althans het begin wat nauwkeuriger heb gelezen — hier nog eenige op- of aanmerkingen te laten volgen.

Bl. 227 onder. »De gang is niet aangenaam", vind ik »de gang" vert. boeroenà. Het woord boeroe ken ik wel in de bet. van »wegloopen, hard wegloopen" en derg., niet in die van »gaan". — Er blijkt niet van wien of wat gesproken wordt, wellicht van een paard. Zegt men dan niet padjölönna?

»Gebrek aan eten" 218, 15 v. o. wordt vert.: kakorangan makan. Dat makan kwam mij verdacht voor, ik vond dan ook in de woordenlijst makanan; wordt dit Maleische woord wel in zuiver Madoereesch gebruikt? Bedriegt mijn geheugen mij niet, zoo vond ik in stukken v. Madoera alleen: kakan, ngakan en kakanan (dit laatste meer in de bet. van: nagerechten?)

Op diezelfde blz. onderaan is »wordt belegerd" vert. door *i* ngĕpong. Is de spreektaal zoo verbasterd dat men in het passief de neusletter behoudt en *i* ngĕpong zegt voor *i* kĕpong?

»Mannen zijn gewoonlijk sterker dan vrouwen", »sterk" wordt vert. door kĕlar. Bedrieg ik mij niet, dan is dit minder juist. Kĕlar bet. immers evenals in het Javaansch: genoegzame krachten bezitten tot of voor iets, sterk genoeg, mans genoeg, enz. Ik zou hier prefereeren kowat. Voor »wegbrengen" in het zinnetje: »Breng deze brieven weg" bl. 229, 12 v. o. wordt gebruikt atĕr aki. Beteekent dat eigenlijk niet: bezorgen; brengen, daar, waar ze zijn moeten? en zou het niet strikt genomen zijn: gibö of kébö aki — (Ik zie daar juist, het woordenlijstje naslaande, dat NB.! wegbrengen wordt gelijk gesteld met wederbrengen, en brengen = aanbrengen i. pl. v. = dragen, bij zich hebben, meenemen of iets derg.; is dat geen druk- of schrijffout?) Bl. 230, b. De kinderen zijn weer allen gezond, wordt »gezond" door issak vertaald. Terwijl ik mij niet herinner dit woord in deze of andere bet. te hebben aangetroffen (de HH. S. en M. gebruiken het meer, o. a. »de weg is niet *in orde*": tjölöna taq issak) meen ik zeker te zijn, dat men op Madoera althans hier liever zou gebruiken börös.

230, 15. »Mijnheer berijdt een schimmel", wordt berijdt vert. door nompaq — van den Mijnheer zou ik liever bezigen, het van aanzienlijken gebruikelijke nètè.

Bl. 231, 6. »Zijn praten is wat verward", wordt vert.: otjaq-ĕn (op Madoera otjaqna) maq taq kàrôan. Mij is maq wel bekend in andere bet. o. a. als uitroep van verwondering — en zoo met omzetting zou het de vertaling kunnen zijn van: wat of kijk wat is zijn praten verward. Maar »wat verward" bet. »eenigszins verward" en eenigszins is in het Mad. sĕmoh, abög en (ik geloof ook) ragi.

Op diezelfde pag. komt mij de uitdrukking sĕkgĕtje blöka taq voor »een oogenblik zelfs niet" wat vreemd voor. Ik zou i. pl. v. blöka liever gebruiken böi. En nog ééne aanmerking op 238, 8. »Stoute kinderen"; hier wordt kinderen vertaald door anaq-anaq. Dit is, meen ik, verkeerd. Anaq bet. evenals in het Jav. en Mal. het kind *in betrekking tot zijn ouders*; anders is het in het Jav. botjah, in het Mal. tot den leeftijd v. e. paar jaar: kanak, later boedak; in het Madoereesch kanah (of kanaq) en herhaald nahkanah of naqkanaq.

Doch ik wil dit voor mij gevaarlijke terrein verlaten en strijk op dit gebied gaarne de vlag voor de HH. Stokmans en Marinissen, die zoovele jaren aan de practische toepassing der taal hebben gewijd. Ten slotte wensch ik hun veel voldoening toe voor de moeite en tijd aan dit boek besteed. Zij kunnen m. i. met vertrouwen den uitslag van hun streven tegemoetzien, want zoowel ambtenaren als particulieren zullen er bij hun omgang met de Madoereesche bevolking veel dienst van hebben. Die Heeren hebben, niettegenstaande zij door hun werkkring daartoe niet onmiddellijk geroepen waren, eene belangrijke bijdrage tot de kennis der Madoereesche taal geleverd.

Moge dit loffelijke voorbeeld navolging vinden!

Leiden, Dec. 1880. A. C. Vreede.

Kijkjes in de Oost. Een leesboek voor de volksschool door H. C. van der Heijde. I. Java; II. Buitenbezittingen. Groningen, P. Noordhoff en M. Smit. 1880 en 1877. Prijs *f* 0.40..

Had ik voor eenigen tijd het genoegen »Onze Bezittingen in andere Werelddeelen" van den heer N. W. Posthumus aan te kondigen, even gaarne voldoe ik aan de uitnoodiging om bovenstaande werkjes, voor de »Volksschool" bestemd, met een kort woord bij de lezers van »de Indische Gids" in te leiden.

»Zal", schreef onlangs iemand, »onze positie tegenover de koloniën ooit eene zuivere worden, dan moet ons volk Indië kennen", en, zoo vraag ik, hoe wordt dit doel beter bereikt, dan door onze spes patriae reeds op de banken van de lagere school vertrouwd te maken met »Onze Oost", en hun aan het verstand te brengen dat — gelijk de heer v. d. Heijde in zijne voorrede het uitdrukt — »indien wij geen belang stellen in dat gedeelte van Nederland, wij nagenoeg even onverstandig zouden zijn als een Hollander, die zich onverschillig wilde toonen ten opzichte van Friesland en Noordbrabant." En dubbel dankbaar behooren wij te zijn, waar een man als de Leidsche hoofdonderwijzer zich tot cicerone in gindsche zee van eilanden aanbiedt. Ieder kan over Indië spreken, maar daarvan zoo te vertellen, dat de jeugdige hoorders gaarne luisteren en zij zich eene juiste voorstelling van Insulinde kunnen vormen, dat is voorwaar niet ieders zaak. De heer v. d. H. verstaat deze kunst uitnemend. Het verwondert mij dan ook niet, dat van het eerste gedeelte van zijn boekje, in 1875 uitgegeven, reeds een tweede druk verschenen is. En toch is het nog bij lange niet het beste van de twee. Toch heeft het gebreken, waarvan het tweede gedeelte zoo goed als vrij gebleven is, gebreken die mij het »herzien" op het titelblad bepaald voor eene drukfout doen aanzien. Op tal van plaatsen kan met de stukken worden aangewezen, dat de schrijver Indië alleen van hooren zeggen kent en bij de gave van compileeren in veel geringer mate bezit dan de Hoog-

leeraar Veth, die zijn papieren kind tot peter wilde zijn. Ik wil — niet om te vitten, maar om tot verbetering van een zeer goed boekje bij te dragen — *enkele* gebreken en fouten noemen.

In No. 2 van de dertig lessen laat de schrijver zijn uitvarend schip, nadat het de Canarische eilanden gepasseerd is, regelrecht op *St. Helena* aanzeilen, wat eene even groote nautieke fout is, als zijn thuiskomend vaartuig naar de zuidpunt van het eiland Ceilon koers te doen zetten (blz. 6). Dat ditzelfde schip, »loopende met een fiksche vaart", bijna vier dagen noodig heeft om van *Anjer* naar *Batavia* te komen (blz. 19), is alleen mogelijk met een kapitein, die nog in 1880 zijnen passagiers meent te moeten aanraden om (bladz. 20) »niet in de oude stad, maar in een der buitenwijken" hunnen intrek te nemen. Of onze landgenooten bij hunne aankomst aan den Boom te Batavia tegenwoordig bij voorkeur in een dos-à-dos plaats nemen, meen ik te moeten betwijfelen. Evenzoo, dat men van Soerabaja naar Pasoeroean reizende nog altijd van een omnibus gebruik maakt (blz. 92.) De schrijver had aan dit laatste vervoermiddel de voorkeur kunnen geven, om zijnen lezers een en ander van den weg te laten zien, maar hij rijst »vliegensvlug" (zooals hij zich ergens uitdrukt) van de eene stad naar de andere en heeft ons onderweg niets te vertellen.

Op blz. 29 leest men, dat »de te betalen opium-pacht voor elk der pachters afhankelijk is van het gebruik." Dit vereischt bepaald nadere verklaring, evenzeer als — een paar regels verder — het »kanonschot, dat de militairen aanspoort zich naar hunne kazerne te begeven."

Dat de inlanders van den minderen stand »koelies" worden genoemd, heeft de schrijver niet van prof. Veth gehoord. De geheele les 10, waarin deze flater voorkomt, kon in een »herzienen druk" beter zijn.

De inwoners van Semarang zullen zeker vlaggen als »de plannen tot verbetering van hunne haven tot uitvoering zijn gekomen," maar of zij hunne stad zullen herkennen uit de beschrijving van den heer v. d. H., is eene andere vraag. Zeker is 't, dat de schrijver Semarang evenmin heeft aanschouwd, als dat hij den keizer van Soerakarta eene sirih-pruim heeft zien nuttigen (blz. 68). Of behoort het misschien tot de prerogatieven van Z. M. om de kalk op de pinangnoot in plaats van op het sirihblad te smeren?

Dat *atap* zoo maar »door bladeren van een soort van palmboom" (in Deel II wordt het, blz. 50, »bladeren van den sagopalm" genoemd) mag worden omschreven, is onjuist (blz. 72). Onjuist of onduidelijk dat »bij elke hut een groote bak staat, waarin de oogst wordt nedergelegd." En bepaald fout, dat de koffie (blz. 92), »waar ook in Indië geteeld, aan niemand mag worden verkocht dan aan het Gouvernement."

Dat men bij kaap Nangkar (Djangkar) straat Bali binnenzeilende (blz. 103) »*links* de bergachtige Javaansche kust en *rechts* het lachend groen van het kleine eiland Bali ziet" is natuurlijk een drukfout. Zoo ook »Noord-Oostkust", waar Daendels eene veilige ligplaats voor oorlogsschepen noodig had.

Doch genoeg om te bewijzen, dat Prof. Veth wel zijn naam, maar niet zijne pen aan de »Kijkjes in de Oost" heeft geleend, en het zeer

in het belang van dit nuttig boekje, dat ik van harte een groot debiet toewensch, zoude zijn, zoo de geleerde Indioloog bij een lateren herdruk besluiten kon om het eene te doen en het andere niet na te laten.

B., Dec. 1880. v. E.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND.

Al-Moschtabih, auctore Schamso 'd-dín Abu Abdallah Mohammed ibn Ahmed Ab-dhabí, e codd. mss. editus a Dr. P. de Jong. Lugduni Batavorum, E. J. Brill. 1881. 8°.

Berckel (C. J. A. van), Bijdrage tot de geschiedenis van het Europeesch opperbestuur over Nederlandsch-Indië. 1780—1806. Leiden, S. C. van Doesburgh. 1880. 8°. (8 en 216 blz.).

Brieven aan de Neefjes in de Oost. Door Oom Gidéon. Amsterdam, J. C. Loman Jr. 8°. 1880. (240 blz.) *f* 1.90

Eck (R. van), Een en ander over het Menangkabausch-Maleisch Amsterdam, J. H. de Bussy. 1880. 8°. (18 blz.) *f* 0.50.

Faijasi rijo refo manseren Allah biëda, kiawer kwaar ro woos Woranda be woos Noefoor. Ro J. G. Geissler, Pandita ro Mansinam (N.-Guinea), ma warpoor ro J. L. van Hasselt, Pandita ro Mansinam. (Bijbelsche Geschiedenissen van F. L. Zahn. Vertaald in de Papoeesch-Noefoorsche taal door J. G. Geissler. Herzien door J. L. van Hasselt.) Utrecht, Kemink & Zoon. 1880. 8°. (II, 280 blz.)

Gorkom (K. W. van) De Oost-Indische cultures in betrekking tot handel en nijverheid. I. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1881. 8°. (II, 508 blz. met uitsl. tabellen.)

Hellema (D.), Eene reis om de wereld. Zr. Ms. schroefstoomschip 1e klasse Curaçao in 1874 en 1875, onder bevel van den kapitein ter zee J. A. Vandevelde. Nieuwediep, J. C. de Buisonjé & Zoon. 1880. 8°.

Kitābo-l-adhdād sive de vocabulis Arabicis quae plures habent significationes inter se oppositas auctore Abu Bekr ibno-'l-Anbāri. Ex unico qui superest codice Lugdunensi edidit atque indicibus instruxit M. Th. Houtsma. Lugduni Batavorum, E. J. Brill. 1880. 8°.

Maas Jr. (J. P. van der), In de Oost. Kerstverhaal voor Jongelieden. Delfzijl Jan Haan. 1880, 4°. (20 blz.) *f* 0.20.

Mayne-Reed, De schipbreukelingen op het eiland Borneo. Vrij naar 't Engelsch door S. J. Andriessen. Met 4 gekleurde platen. 2e druk. Amsterdam, Scheltema & Holkema. 1880. 8°. (184 blz.) *f* 0.90. Geb. *f* 1.25

Melantjong, Atjeh à vol d'oiseau. Leiden, A. W. Sijthoff. 1881. 8°. (VI, 254 blz.) *f* 3.—.

Op de reede van Batavia. 's Gravenhage, H. C. Voorhoeve Jzn. 1880. 8°. (20 blz.) *f* 0.07.

Portret van den Gouverneur-Generaal E. 's Jacob. Gegr. door Lankhout. Amsterdam, J. H. de Bussy.

Rees (W. A. van) Neêrlands Indië. Teekeningen van Jhr. J. C. Rappard. Afl. 5—8. Leiden, A. W. Sijthoff. 1880. folio. (Blz. 32—64, met 4 platen). Per afl. *f* 1.90.

Smits (J. C. J.), Gedenkboek van het Koloniaal-Militair Invalidenhuis Bronbeek. Opgedragen aan Z. M. den Koning, Stichter en Beschermheer. Uitgegeven ten voordeele van het Koloniaal-Militair Invalidenhuis. Arnhem, P. Gouda Quint. 1881. 4°. Afl. 1.

Snouck Hurgonje (Ch.), Het Mekkaansche feest. Leiden, E. J. Brill. 1880. 8°. (8 en 200 blz.).

Staatsblad van Nederlandsch-Indië voor het jaar 1879. Zalt-Bommel, Joh. Noman & Zoon. 1880. Gr. 8°. (X, 162 en XI blz.). ƒ 3.—.

Valette (E.), Baren en Oudgasten. Indische schetsen. 's Gravenhage, Henri J. Stemberg. 1880. 8°. (218 blz.) ƒ 2.50.

Wijma (J) en J. C. Sander, Bezoek aan Nederlandsch-Indië. Leesboek voor de Lagere School, Burger-Avondschool en het Huisgezin. Met eene voorrede van Prof. P. J. Veth. Schiedam, J. Odé. 1880. 8°.

Deze 4e druk is herzien met medewerking van den Heer J. M. Rosskopf, Inspecteur van het Onderwijs in N. I.

IN NEDERLANDSCH-INDIË.

Alphabet (Geïllustreerd Nederl.-Indisch), ten dienste van kinderen, die het Maleisch verstaan, en aan wie men, met behulp van die taal, de waarde en klank der Nederlandsche letters wil leeren. Batavia, Visser & Co. 1880. 4°. (28 platen met bijschrift.)

Bijvoegsel (Vijfde en Zesde) van den Instructie-Inventaris voor de Artillerie der Landmacht in Nederlandsch Oost-Indië. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Boelen (Anton), Het lager onderwijs in verband tot onze weerbaarheid. Batavia, Visser & Co. 8°. ƒ 1.—. (Ten voordeele der Fröbelschool te Batavia.)

Gelder (W. van), Beschrijving van het eiland Java en zijn bewoners, voor de scholen in Nederl.-Indië. Derde gedeelte (Midden-Java). Vierde gedeelte (Oost-Java). Batavia, G. Kolff & Co. 1880. 8°.

Jaarverslag der Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij. Boekjaar 1879. Batavia, W. Bruining & Co. 1880. 4°. (13 blz.).

Rapport aan den Koning van de Commissie, benoemd bij Zijner Majesteits besluit van 2 Januarij 1867, betreffende de middelen tot bestrijding van den veetyphus, met eene bijlage, benevens de verordeningen waartoe bedoeld rapport geleid heeft, welke laatsten zijn opgenomen in de Nederlandsche Staatsbladen van 1870, Nos. 131 en 191 en van 1872, No. 105. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8°. (46 blz.).

Reglement regelende het toezigt op het gebruik van stoomtoestellen in Nederlandsch-Indië. Met eenige aanteekeningen door een deskundige. Djokdja, W. Buning. 1880. 8°.

Rekenboek voor de scholen op Zuid-Celebes. Geheele getallen. Toepassing met benoemde getallen. I. A. 1. B. Makassar, B. Ch. Brugman. 1880. 8°.

Idem. Tiendeelige breuken. Maat-, gewicht- en muntstelsel. 2. A. 2. B. Makassar, J. van den Bunge Bille. 1879. 8°.

Tabellen aangevende den kubieken inhoud van balken en kromhouten van gelijke en ongelijke breedte en dikte. Ampliatie van den staat over den kubieken inhoud van vierkant beslagene balken van gelijke breedte en dikte en van de daaraan beantwoordende Dolken, bedoeld bij het besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, van den 13den September 1858, No. 58. Tweede druk. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. folio. (VI, 95 blz.).

Tijdschrift van het Indisch Aardrijkskundig Genootschap, onder redactie van A. J. ten Brink. 1e jaargang. Afl. 1. Samarang, G. C. T. van Dorp & Co. 4°. (Blz. 1—68. met 2 kaarten).

Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Deel XLI. 2e stuk. Batavia, W. Bruining & Co. 's Hage, M. Nijhoff. 1880. 4°.

Hierin de verhandeling van wijlen E. Netscher over »Padang in het laatst der XVIIIe eeuw."

Verzameling van ordonnanciën betrekkelijk veeziekten in Nederlandsch-Indië en van handleidingen tot het desinfecteeren van besmette of van besmetting verdachte voorwerpen, schepen enz., zoomede tot de kennis der kenteekenen van besmettelijke veeziekten. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. 8°. (38 blz.).

Vliet (L. V. W. van), Internationaal regt. Zijn Neêrland's regten in den Indischen Archipel gehandhaafd? Batavia, W. Bruining & Co. (Amsterdam, J. H. de Bussy). 1880. 8°. (59 blz.). ƒ 2.50.

Voorwaarden (Algemeene) voor de uitvoering en het onderhoud bij aanneming der werken onder het beheer van het Departement der Burgerlijke Openbare Werken in Nederlandsch-Indië. Goedgekeurd bij Gouvernements besluit van den 20sten Junij 1871 No. 14 en gewijzigd bij dat van den 23sten September 1875 No. 8. Herdruk. Batavia, Landsdrukkerij. 1879. (XII, 128 blz.).

Vrendenberg (H.), Waterwegen en waterleidingen op Java. Soerabaia, Thieme & Co. 8°. Voor de abonné's van het Soer. Handelsblad ƒ 0.50. Voor niet-abonné's ƒ 2.50.

Winckel (A. E.), De voorschriften op de aanbestedingen in Nederlandsch-Indië, bijeenverzameld en in zakelijke orde gerangschikt, ten dienste van aanbesteders en belanghebbenden. Tweede, herziene druk. Bijgewerkt tot 1 Mei 1880. Batavia, W. Bruining & Co. 1880. 8°.

NB. Wegens plaatsgebrek kan een gedeelte van de »Nieuwe uitgaven" eerst in het volgend nommer opgenomen worden.

Red.

Wetenschap en Industrie.

UITVOER VAN OLIFANTEN UIT CEYLON.

Sinds 1873, zegt de *Oesterreichische Monatschrift für den Orient*, wordt op Ceylon van elken olifant, dien men uitvoeren wil, een recht van twee honderd ropijen geheven. Weinig jaren daarna werden er nagenoeg geen olifanten meer uitgevoerd. Tegen

173	stuks	ter	waarde	van	28690	ropijen	in	1863
194	»	»	»	»	45920	»	»	1864
271	»	»	»	»	72660	»	»	1865
203	»	»	»	»	63250	»	»	1866
148	»	»	»	»	23280	»	»	1867
167	»	»	»	»	47450	»	»	1868 en
199	»	»	»	»	46500	»	»	1869,

werd er in elk der jaren 1877, '78 en '79 slechts één olifant uitgevoerd, respectievelijk ter waarde van 500, 500 en 1000 ropijen.

UITVOER VAN KOKOSNOTEN NAAR MARSEILLE.

Uit Ceylon worden tegenwoordig groote hoeveelheden gedroogde kokosnoten naar Marseille verscheept. Reeds sedert vrij geruimen tijd werd de copra naar de Fransche haven vervoerd, doch steeds op kleine schaal. Nu echter door de concurrentie van petroleum de vraag naar klapperolie zeer verminderd is, zoodat de prijs van het laatstgenoemde artikel op de Europeesche markt een belangrijke daling heeft ondergaan, wordt de kokosnoot in Europa veel meer dan vroeger tot het

fabriceeren van zeep gebruikt, en daarvoor is de noot in haar gedroogden toestand dienstiger dan de olie. De vermeerdering van de vraag naar copra verlevendigt den handel en ontslaat de Ceylonneezen van de moeite om de olie uit de noten te persen en haar te bereiden.

Bovenstaand bericht komt voor in *the Colonies and India* van 25 December.

Zou het niet mogelijk zijn, ook van de klappercultuur in Nederlandsch-Indië meer partij te trekken voor den export-handel?

DE HANDEL VAN NED.-INDIË.

De algemeene invoer bedroeg, blijkens de jongste aflevering van het nog steeds niet compleete Koloniaal Verslag van 1880:

Uit:	1877.		1878.	
	Koopmanschappen.	Speciën.	Koopmanschappen.	Speciën.
Nederland	ƒ 50 082 462 p [1]);	953 451 p;	ƒ 42 729 509 p;	1 609 750 p.
»	» 6 826 581 g [2]);	17 966 000 g;	» 6 869 344 g;	10 000 000 g.
Andere landen (buiten den Oosterschen Archipel)	» 32 921 937 p;	950 400 p;	» 27 619 089 p;	260 500 p.
»	» 755 174 g;	—	» 5 331 681 g;	—
Oost. Archipel — Singapore	» 25 950 794 p;	10 145 767 p;	» 28 363 164 p;	8 569 965 p.
Oost. Archipel — »	» 2 090 199 g;	—	» 378 540 g;	—
Oost. Archipel — Andere gedeelten (buiten N.-I.)	» 3 730 595 p;	1 312 040 p;	» 4 679 327 p;	4 038 510 p.

De algemeene uitvoer beliep

Naar:	1877.		1878.	
	Koopmanschappen.	Speciën.	Koopmanschappen.	Speciën.
Nederland	ƒ 86 596 834 p;	—	ƒ 58 422 890 p;	6 860 000 p.
»	» 57 116 672 g;	—	» 38 290 204 g;	—
Eng. Kanaal (om orders)	» 8 950 770 p;	—	» 11 859 941 p;	—
Andere landen (buit. den Oosterschen Archipel)	» 44 574 556 p;	37 850 p;	» 42 179 184 p;	99 350 p.
Oost. Archipel — Singapore	» 17 261 884 p;	1 481 766 p;	» 17 719 672 p;	515 455 p.
Oost. Archipel — Andere gedeelten (buiten N.-I.)	» 44 79 405 p;	9599 p;	» 4 018 425 p:	2 500 p.

---

[1]) p. beteekent voor rekening van particulieren.
[2]) g. beteekent voor rekening van het Gouvernement.

Aan koopmanschappen (behalve voor rekening van het Gouvernement) werd in 1878, bij vergelijking met 1877, minder in Nederlandsch-Indië ingevoerd voor een waarde van circa *f* 9$^{1}/_{3}$ millioen, hoofdzakelijk door minderen aanbreng van katoenen goederen (waarvan ingevoerd werd voor een waarde van *f* 32 millioen tegen *f* 43½ millioen in 1877), doch de invoer ten verbruik was omstreeks 6 ton hooger dan in 1877. Wat de uitvoeren voor rekening van particulieren betreft, gaf de algemeene uitvoer van 1878 een nadeelig verschil met 1877 van circa *f* 27$^{2}/_{3}$ millioen; de uitvoer uit het vrije verkeer een nadeelig verschil van ruim *f* 26 millioen, 't welk voornamelijk is toe te schrijven eensdeels aan minderen uitvoer van koffie, anderdeels aan lagere taxatie van koffie, suiker en tabak.

De invoer van Singapore en van andere niet tot Ned.-Indië behoorende gedeelten van den Oosterschen Archipel (waaronder voornamelijk Pinang en Malakka) is toegenomen, doch die van Nederland en elders is afgenomen, terwijl zich, wat den uitvoer betreft, alleen toeneming voordoet in de verschepingen naar het Engelsch Kanaal om orders en in die naar Singapore.

Wat het jaar 1879 betreft, beschikt de Regeering nog over geen andere opgaven dan die te vinden zijn in de maandelijksche overzichten betreffende de handelsbeweging op Java en Madoera, welke door het Indisch Departement van Financiën in het licht gegeven worden en alleen den invoer tot verbruik (zoowel rechtstreeks als bij uitslag uit entrepôt), zoomede den uitvoer uit het vrije verkeer aanwijzen. Uit deze maandstaten — wier inrichting in Augustus 1879 eenige verbetering heeft ondergaan — is echter niet op te maken het *totaal* van den bedoelden in- en uitvoer, omdat: 1o. als maatstaf der opgaven niet algemeen de waarde wordt gevolgd, maar de meeste artikelen naar het gewicht of de maat worden opgegeven; 2o. alleen de voornaamste artikelen van in- en uitvoer worden vermeld.

Niet overbodig schijnt het om hier de cijfers te doen volgen, welke die maandstaten over elk der vijf jaren 1875 tot en met 1879 aanwijzen ten aanzien van een paar hoofdartikelen van invoer en van een zestal uitvoerproducten. De cijfers tusschen ( ) vermeld, doen zien, welk gedeelte der opgegeven hoeveelheid van Nederland ingevoerd of derwaarts uitgevoerd werd.

Op Java en Madoera werden door particulieren ingevoerd ten verbruik (zoowel rechtstreeks gelost als uit entrepôt):

Jaren	Manufacturen van katoen (Waarde)	Petroleum (Liters)
1875	*f* 29 061 720	11 993 790
	(19 432 191)	(1 501 402)
1876	31 994 981	13 002 718
	(20 399 874)	(1 663 164)
1877	29 774 392	26 473 287
	(18 341 654)	(1 807 200)
1878	24 369 123	17 673 092
	(15 218 813)	(4 860)
1879	28 880 850	39 791 067
	(niet opgegeven)	(niet opgegeven).

Van Java en Madoera werden door particulieren uitgevoerd uit het vrije verkeer (alles in K.G.):

Jaren	Suiker (*a*)	Koffie	Tabak	Indigo	Thee	Rijst (gepelde en ongepelde)
1875	206 735 803;	18 233 646;	14 534 111;	312 246;	2 171 606;	9 449 210
	(99 017 730);	(15 955 854);	(14 045 885);	(256 267);	(2 099 752);	(5 519 922)
1876	198 607 224;	21 087 360;	14 903 616;	610 827;	2 379 379;	7 093 325
	(67 087 961);	(19 368 401);	(13 776 766);	(426 523);	(2 245 400);	(4 104 418)
1877	232 355 450;	20 792 697;	16 882 115;	935 428;	2 572 270;	14 266 385
	(79 763 823);	(19 179 902);	16 451 253);	(506 628);	(2 333 82[illegible]);	(5 373 582)
1878	230 970 707;	13 999 328:	15 315 118;	411 668;	3 490 169;	12 788 157
	(57 745 412);	(10 007 264);	(14 584 471);	(285 423);	(3 269 243);	(3 339 890)
1879	195 656 960;	19 820 194;	11 620 170;	502 967;	2 593 738;	8 659 655
	(35 085 806);	(13 432 354);	(10 990 741);	(316 428);	(2 030 865);	(4 654 798)

DE HOOGERE BURGERSCHOOL TE SEMARANG.

Het nette boekje, dat onder den titel van »Programma der lessen aan de Hoogere Burgerschool met vijfjarigen cursus te Semarang. Vierde schooljaar 1880—1881" het licht zag op de drukkerij van den heer Baier, behandelt een onderwerp waarvoor wij gaarne altijd belangstelling toonen.

Het Personeel der inrichting bestond, behalve uit den heer Hardeman, die sedert de opening van de school als directeur werkzaam is, uit de leeraren Lamminga, Op de Coul, ten Brink, Dr. Mertens, van de Wall, Kok de Jong, Dr. Haver Droeze, Segaar, Julius, Kunst en Wijngaard, en uit de gymnastiek-onderwijzers Stoel, van der Made en Lantermans.

De Commissie van Toezicht was bij het begin van het vierde schooljaar uit den President van den Raad van Justitie Mr. W. de Gelder, den landsadvocaat Mr. Voûte, Ds. Ovink, Pastoor Lijnen, den heer van den Berg, Agent der Internationale Crediet- en Handelsvereeniging *Rotterdam*, en den heer van der Ven, secretaris der residentie, samengesteld.

1 November 1877 werd de school met 32 leerlingen geopend; bij het begin van den cursus 1880—1881 waren er reeds 92 (twee-en-negentig), zes toehoorders medegerekend. Van de 86 eigenlijke leerlingen behoorden 31 tot het eerste, 24 tot het tweede, 14 tot het derde, 11 tot het vierde en 6 tot het vijfde studiejaar; van de zes toehoorders volgde 1 het onderwijs in het eerste studiejaar, 1 in het tweede, 1 in het derde, 1 in het vierde en 2 in het vijfde.

Onder de nieuw toegelaten leerlingen telde men vier oud-leerlingen van het Gymnasium Willem III.

---

a) Naar het Engelsch Kanaal (om orders) werden verscheept de navolgende hoeveelheden suiker (mede in K.G.): in 1875 26.519 220, in 1876 29.868.068, in 1877 34.252.506, in 1878 48.139.935 en in 1879 50.329.139.

STERFTE OP DE VLOOT.

Een belangrijk geneeskundig Jaarverslag nopens den gezondheidstoestand bij de Koninklijke Nederlandsche Marine gedurende het jaar 1878 is te vinden in de 4e aflevering van het *Nederlandsch Militair Geneeskundig Archief*, 1880. Omtrent de verhouding van de sterfte tot de sterkte wordt daarin o. a. een overzicht gegeven, waaruit blijkt, dat

op de schepen binnengaats het getal overledenen 1 pct. van de sterkte bedroeg;
bij de mariniers in het garnizoen, mede 1 pct.;
op de schepen, bestemd voor buitenlandschen dienst, slechts 1 tiende pct.;
op de schepen in West-Indië ruim 1 pct.; en
op de schepen in Oost-Indië, zoowel wat inlanders als Europeanen aangaat, 2.25 pct.

MINERALE BRONNEN IN INDIË.

Tot heden zijn volgens een zeer interessant artikel, dat Dr. Fr. Schneider aan het Aardrijkskundig Genootschap afstond [1]) en in het dezer dagen verschenen Bijblad van het tijdschrift dier vereeniging opgenomen werd, 193 warme bronnen in den Archipel ontdekt; 89 daarvan treft men op Java aan, 67 op Celebes en 37 op de overige eilanden.

Het nut dat daarvan te trekken zou zijn, blijkt eenigermate door de volgende mededeelingen, hier en daar uit Dr. Schneiders artikel genomen:

Djamboe Dipa, vier palen boven Lembang gelegen, in de nabijheid van koffietuinen, heeft een gemiddelde temperatuur van 21°, die in de koude nachten tot 15° daalt. De plaats is gemakkelijk te bereiken, terwijl, van Lembang uit, in de behoeften der lijders kan voorzien worden. De geneeskrachtige werking van dit water is tweeledig: als therme en als adstringeerend staalwater, dat de verslapte slijmvliezen versterkt. Wil men eene vergelijking met Europeesch mineraalwater, dan kunnen wij naast de bron van Djamboe Dipa noemen: Aix les Bains in Savoye, de vermaarde Aquae Gratianae der Romeinen; Warmbrunn in Silezië; Toeplitz in Bohemen; de laatstgenoemde bron heeft zich bij uitnemendheid gunstig betoond voor genezing van verlammingen tengevolge van verwondingen te velde. De baden van Djamboe Dipa zouden dus menig officier een reis naar Europa kunnen besparen, en den soldaat vrijwaren tegen afkeuring voor den dienst.

In de nabijheid van Tji-atar, in Krawang, liggen op korten afstand van elkander, maar op verschillende hoogten, de warme bronnen Tji-

---

[1]) Het artikel is gedateerd: »Bangkalan, 5 November 1875," en schijnt dus vijf jaar geleden geschreven te zijn.

panas (5872 voet) en Tji-pabela (3000 voet) tegen de oostelijke helling van den Tankoeban Prahoe. De eerstgenoemde, Tji-panas, ontspringt uit de jongere bazalt-lava, welke het trachiet bedekt, en verraadt zich reeds op verren afstand door den reuk van zwavelwaterstof. Het water heeft een temperatuur van 43° en smaakt zeer zuur; op vijftig voeten afstand van de bron verzamelt het water zich in een kom van 30 voet breedte. Het is groenachtig van kleur als gevolg van een melkwit bezinksel op den bodem van het bekken.

De bron van Pabela ligt 2800 voet lager op dezelfde helling van den Tankoeban Prahoe, op ¼ paal afstands van het koffie-etablissement. Deze bron ontstaat uit drie wellen, uit de rotswanden van de kloof te voorschijn komende; de openingen uit welke het water vloeit, zijn met zwavel en aluin aangeslagen, evenals de steenen die onder het bereik vallen van dit minerale water. Het klimaat is koel, de plaats gemakkelijk te bereiken en in dit opzicht geschikt voor een gezondheids-etablissement. Behalve tegen rheumatisme en huidziekten zou het water uitnemend dienstig zijn tot genezing van verslapping van het slijmvlies van maag en darmkanaal, chronische dysenterie en aphthae, omdat lijders, die in Indië van deze ziekten herstellen, minder aan vernieuwde instorting zijn blootgesteld, dan zij die genezing in Europa vonden.

Op het plateau Pengalengan liggen, anderhalven paal van elkander verwijderd, twee warme bronnen aan den voet van den Goenoeng Wajang. Het water van deze bronnen sijpelt door den rotswand aan den oever van de beek Tji Beren en stort zich in deze beek uit. Daar dit plateau gemakkelijk te bereiken is, en de hooge ligging (4200 voet boven de zee) een aangenaam koel klimaat waarborgt, terwijl de samenstelling van het water een verdund Karlsbader water gelijkt, zou deze bron zeer zeker uitnemend geschikt zijn ter genezing van leverziekte, haemorrhoïden en hypochondrie, en aldus menig ambtenaar een reis naar Europa besparen.

66 heete bronnen zijn er in de Minahassa tusschen Tondano en Langowang, aan den voet van den vulkaan Sopoetan: Bleeker noemt deze streek het hoogland van Tompasso. Een cirkel van drie paal diameter omvat de meeste warme bronnen in de nabijheid van Langowang; zij bestaan uit ronde gaten in den kleigrond met ondermijnde randen en gevuld met kokende modder. De grond in den omtrek van deze gaten is zoo heet, dat men door de schoenzolen heen de hitte gevoelt. Het water bevat een zwavelalkali.

Op den zuidelijken oever van het meer van Tondano, dat mijns inziens een kratermeer is, ligt de warme bron van Kakas, met helder kokend kalkwater. In deze bron heb ik eene vrouw, die tengevolge van embolie na eene bevalling, aan parese der onderste ledematen leed, met goed gevolg laten baden; na zes weken was zij hersteld. Op eenige palen afstand van de negorij Tondano ligt aan den openbaren weg het meer Tataäran, dat bekend is door den dood van den graaf Vidua. Dit meer, ongeveer een kwart paal breed en een halven paal lang, is gevuld met een groenachtig alkalisch zwavelwater, dat

zwavelcalcium bevat. De contrôleur de Clercq heeft te Amoerang nieuwe zwavelbronnen gevonden, die door den apotheker Polak scheikundig onderzocht werden; ook deze liggen aan den voet van den vulkaan Sopoetan; de eene bron ontspringt op den oever, de andere midden in de uitwatering van de rivier Moinit.

Ware het reizen per stoomboot in Indië niet zoo buitengewoon kostbaar, dan zouden de thermen van Langowang, op het plateau van Tompasso, in de eerste plaats in aanmerking moeten komen voor een op te richten badetablissement. Het klimaat is zeer aangenaam koel, door de ligging van 2700 voet boven de zee, en niet zoo vochtig als het hoogland van Java. De rozen bloeien er overvloedig; de groenten zijn er smakelijk als in Europa; het drinkwater is zuiver. Dysenterie geneest op dit plateau spoedig. De bevolking is arbeidzaam, beleefd en hulpvaardig.

Aan koude zuurbronnen is Indië insgelijks rijk.
Ook daarvan enkele voorbeelden.

Op 112° 48′ O. L. en 7° 22′ Z. B., in het Kendeng-gebergte, 2 paal ten noorden landwaarts in van den karreweg van Soerabaja naar Modjokerto liggen, te midden der rijstvelden, op de toppen en tegen de hellingen van een reeks lage zachtglooiende heuvels de jodium-bronnen van Genoek Watoe. Aan den zuidelijken voet zijn jodium-bronnen gelegen; aan den noordelijken voet zoet-waterbronnen. Men treft hier een geboorden put aan, alsmede een vierkante kom van 10 voet lengte, 6 voet breedte en 4 voet diepte, gevuld met groenachtig ziltig water. Overal ontdekt men kleine ronde bronopeningen, en op den platten top van een heuvel van kalksteen tal van ronde, nauwe gaten, welke uitloopen in met mineraalwater gevulde, wijde potvormige waterbakken. Het is deze formatie die aan het oord den naam gaf van Genoek Watoe; het geheel is een herhaling van het koepelvormig gewelf over een vroeger genoemde bron, namelijk de Tji-sopan bij Tasik Malaja in de Preanger. Het klimaat is daar wat koeler dan te Soerabaja, waar de gemiddelde temperatuur 27° is; ook is daar de lucht droger, het aantal regendagen geringer dan hier. Bestond er een goede weg, dan kon men van de beschreven plaats in Soerabaja ook in den westmoesson gebruik maken. Met goed gevolg heb ik een badkuur in dit water voorgeschreven en het ook aan kinderen laten drinken tegen klierziekte en atrophie; voorts is het heilzaam tegen rheumatisme (de plaats biedt meer dan eenige andere voordeelen aan voor de genezing dezer kwaal), tegen secundaire en tertiaire syphilis en tegen kwikkachexie. De inlanders gebruiken het tegen huidziekten. Wel is waar mislukte hier een onderneming voor zoutaanmaak en voor baden, maar wij gelooven, dat de schuld daarvan geheel te wijten is aan de onbevoegde ondernemers. Een liter van dit water bevat 0.131 gram joodnatrium.

Meer noordelijk (112° 17′ O. L. en 7° 17′ Z. B.) liggen de jodiumbronnen van den Goenoeng Sahari; deze naamberg van één dag, wijst op het vroeger bestaan van een slijkvulkaan. In een klein ke-

teldal ligt hier een jodium-bron, op wier water aardolie drijft, en dat veel koolzuur en ammoniak bevat, zoodat het door de inlanders gebruikt wordt als gist om te bakken. Van deze bron, door een heuvel van wellicht 100 voet hoogte gescheiden, ligt een breede bergkam, naar den rivierkant en naar het zuiden open, bedekt met zilte onvruchtbare rijstvelden. Midden door den kam van oost naar west strekt zich een reeks van jodium- en zoutwaterbronnen uit; aan het westeinde nabij Gagor hebben de inlanders een diepen kuil gegraven om aardhars te verzamelen, die met de aardolie op het water drijft; dit water heeft een grauwe tint, veroorzaakt door een bacillarie en komt het dichtst bij het water van Waroe, met 30 gram chloornatrium per liter.

Noordelijk van deze reeks, op hoogstens 50 voet afstands, ligt aan den voet van eèn kleinen heuvel, die het dal in het noorden afsluit, een grijze kleivlakte, welke een modderpoel omgeeft, uit welken aanhoudend koolzuurblazen opborrelen: door middel van een in den poel gedreven bamboe kan men zeer helder water verzamelen, dat gelijkt op water uit den geïsoleerden put verkregen, en zeer veel koolzure natron bevat. Over de geheele uitgestrektheid verspreidt het bromium een zeer onaangenamen geur, die onmiddellijk door elk mijner geleiders, op verschillende tijden medegenomen, op deze plaats herkend werd: vermoedelijk is er ook koolwaterstof onder gemengd. De plek is niet meer dan 5 paal van Soerabaja gelegen, in de onmiddellijke nabijheid van de Brantas-rivier en den grooten karreweg naar Modjokerto; ontegenzeggelijk bezit deze plaats dus veel voordeelen, genoeg voor de oprichting van een badetablissement. Men kan hier joodnatrium-, joodchloornatrium- en rivierbaden nemen, terwijl het joodnatriumwater inwendig gebruikt kan worden tegen rheumatisme, graveel, jicht, enz. Daarbij gedoogt de nabijheid van Soerabaja, dat lijders ter hoofdplaats wonende toch van de baden gebruik maken.

Op de eilandjes Semauw en Rotti komen slijkvulkanen en jodiumbronnen voor. Op de noordoostkust van Semauw liggen de jodiumbronnen in een heuvelachtig boschrijk terrein; in den omtrek van een paal vond ik 15 bronnen, gedeeltelijk bestaande uit kleine putten met helder water, ten deele uit modderpoelen; opmerking verdient, dat somtijds in de onmiddellijke nabijheid daarvan, slechts door een steendam gescheiden, bronnen van het zuiverste drinkwater ontspringen. Het eiland Poeloe Kambing tusschen Timor en Semauw is een slijkvulkaan met een ongeveer 300 voet hoogen kegel; de steile rotsachtige kust is alleen aan de noordoostzijde toegankelijk, en voert vandaar langs een zachte helling naar den afgeknotten top. Hier ligt een kom van 20—23 voeten middellijn, omgeven door een 20 voet hoogen kleiwal; in die kom verheffen zich verscheidene heuvels van klei, verschillend van gedaante, 10 à 25 voet hoog. Een geheel geïsoleerde kegel van klei, een maangebergte, een muurvormige kam, een gevaarte, dat aan een oud kasteel doet denken, liggen hier verspreid; overal op de toppen daarvan liggen met modder gevulde kommen, waaruit blazen opborrelen, die aan de lucht uiteenbarsten en het slijk over den rand van den krater doen vloeien. Het water, door het

slijk afgescheiden, is helder, smaakt ziltig en prikkelend, bevat koolzure natron en jodium. De inlanders noemen het ajer saboen (zeepwater). Het is mij gebleken, dat dit water groote geneeskracht bezit tegen secundaire en tertiaire syphilis en beenverzwering; daartoe liet ik dagelijks twee voetbaden nemen en twee of drie glazen water drinken. Het klimaat van Timor is aangenaam en verfrisschend; men ademt er met genoegen de zuivere lucht in. De gemiddelde temperatuur bedraagt 's morgens 6 uur 24°, 's middags 1 uur 30° en 's avonds 10 uur 25°. In de maanden Mei, Juni, Juli is de temperatuur 's morgens 15°, 's middags 25° en 's avonds 15°. Gedurende den westmoesson staat de thermometer bijna constant 25°. De vruchten zijn er uitmuntend; de rijst, hoewel slechts weinig verbouwd, gelijkt op Carolina-rijst; aardappelen zijn nergens in den Archipel van zulke goede qualiteit; het drinkwater is na dat van Ceram het zuiverste in den Archipel.

Zijn voortreffelijke studie besluit Dr. Schneider met deze woorden:

»Uit het overzicht van de bekende en chemisch onderzochte mineraalbronnen van Nederlandsch-Oostindië blijkt:

dat de bovenlanden van West-Java als aangewezen zijn tot de oprichting van een etablissement voor warme baden;

dat Soerabaja een bij uitnemendheid geschikte plaats is voor de oprichting van etablissementen voor jodium-baden;

dat Semauw dringend aanbevolen moet worden voor de stichting van een asyl voor de ongelukkige leprozen der Molukken;

dat het hoogland van Tompasso voor een algemeen sanitarium bijzonder geschikt is.

Mocht deze arbeid aan de hooge Regeering bekend worden en aanleiding geven tot het verwezenlijken van mijne innige wenschen voor deze zaak, dan zou daardoor voorzien worden in eene behoefte die zich in Indië dringend doet gevoelen."

DE BUITENLANDSCHE HANDEL VAN JAPAN.

Aan het ongewoon laat verschenen Verslag van het Engelsche Consulaat over het jaar 1879 zijn deze bijzonderheden ontleend.

De invoer bedroeg 32 603 838 dollars tegen 33 334 392 in 1878; de uitvoer 27 372 976 tegen 26 359 419 in het vorige jaar. De invoer van katoenen goederen verminderde met 627 333, die van wapenen en munitie met 251 384, die van metalen met 312 334 dollars, enz. De uitvoer van zijde daarentegen steeg met 2 153 299, die van thee met 3 033 032, die van was met 223 607, die van kamfer met 145 317 dollars, enz. De prijzen van de zijde waren in 1879 lager, de prijzen van thee echter hooger dan in 1878.

De tonnemaat van de in- en uitgeklaarde schepen onder vreemde vlag was 641 830; in 1878 was zij 748 772. In de vermindering deelden Engeland voor 76 662, Amerika voor 7 434, Zweden voor 15 469, Frankrijk voor 1 530 en andere natiën voor 5 897 ton. De Duitsche scheepvaart nam met 3 372 ton toe; de Hollandsche met 1 746.

Het getal der in Japan gevestigde Europeanen bedroeg 2 398, zijnde 79 minder dan in 1878. Het getal Chineezen dat in 1877 2 107 en in 1878 3 028 bedroeg, steeg tot 3 649. (*O. M. f. d. O.*)

Mienjak Tangkawang en Mienjak Tangkallak,

DOOR

BISSCHOP GREVELINK. [1])

Het eerste dezer is een boterachtige vette olie, welke tot voedsel kan dienen en sedert lang in Engeland een uitgebreide toepassing heeft verkregen als smeermiddel van machinedeelen in stoomschepen en op spoorwegen. Zij is het product van onderscheidene in de bosschen van Borneo voorkomende boomen van het geslacht Hopea, behoorende tot de familie der Dipterocarpeën [2]) en werd ongeveer zestig jaar geleden beschreven door John Crawfurd, resident op Java onder het Engelsch bestuur, als een plantaardige talk of gestolde olie welke, door koking verkregen uit de noot of pit van een boom, door de Maleiers »*kawan*" genoemd, in bamboe-kanasters gestort wordt, van een harde zelfstandigheid is en eene gele kleur heeft. »Deze is", zeide hij, »in grooten overvloed en goedkoop, weshalve zij in een land, waar dierlijk vet en olie geheel ontbreken (?), bij een meer wetenschappelijken landbouw een artikel van een ongemeene nuttigheid en belang kan worden. Het is zelfs niet voor onmogelijk te houden dat zij te eeniger tijd een voortbrengsel kan worden, geschikt voor de markt van Europa, als de koophandel weder meer veerkracht verkrijgt en met kennis gedreven wordt." [3])

---

[1]) Bij dit artikel behoort dezelfde aanteekening als te vinden is in de December-aflevering pag 1163. DIR.

[2]) De naam beteekent: »tweevleugel-vruchtigen", naar de twee slippen van den kelkzoom waarmede de vrucht gekroond is en die in de meeste soorten, zeer vergroot, zich als vleugels vertoonen.

[3]) J. Crawfurd, *Indian Archipelago.* Ofschoon zijn voorspelling is uitgekomen, daar zijne landslieden het bedoelde vet al spoedig een belangrijke tak van handel deden worden, maakte hij er echter geen het minste gewag van in zijn later uitgekomen *Dictionary of the Indian Islands.*

In 1816 kwamen de eilanden van den Indischen Archipel benevens het schiereiland van Malaka weder in ons bezit, doch er verliep een geruim aantal jaren waarin geen Nederlander het waagde zich daar te komen vestigen om met de voortbrengselen van het land zijn voordeel te doen. Men was den onophoudelijken roof door de Engelschen op onzen zeehandel gepleegd eindelijk moe geworden, en daarbij kwam dat in Indië, destijds niet anders bekend dan als het apenland, de *Cholera morbus* zijn troon gevestigd had, waar zij, z. a. nog in 1821, haar scepter zwaaide op een wijze die den schrik sloeg in het hart van de weinigen, die anders lust zouden gehad hebben er heen te gaan [1]). Zulk een toestand van werkeloosheid mocht niet voortduren, en om er een einde aan te maken werd op last des Konings in 1830 het cultuurstelsel op Java ingevoerd, onder den invloed waarvan het verachte apenland in den tijd van weinige jaren zoo verbazend ontwikkelde, dat dichters en romanschrijvers, door de ontzettende hoeveelheid koloniale producten die het opleverde, bekoord, er in vervoering den naam aan gaven van »het heerlijk Insulinde". Dan, helaas! voor en aleer men dat stelsel den tijd gunde zich over boschproducten uit te strekken, werd het lafhartig prijsgegeven aan de vijanden van Neêrlands welzijn om door hen te worden gesloopt, en dus bleef de Mienjak Tangkawang onder ons nog altijd in het vergeetboek tot in het jaar 1859, toen Prof. de Vriese, door den Koning naar Indië gezonden, te Singapore kwam, in last hebbende de cultures oogenschouwelijk op te nemen en nasporingen te doen naar voorwerpen, geschikt om handelsartikelen voor de Nederlandsche markt te worden. Deze geleerde, de magazijnen bezoekende van den heer Wilson, koopman op genoemd eiland, zag daar de hem toenmaals nog geheel onbekende Mienjak Tangkawang in duizendtallen bamboezen opgestapeld liggen en vroeg wat het was, waarop de heer W. antwoordde: »Het is een product van uw eigen kolonie Borneo; gij behoort het te kennen!" Men kan zich de verlegenheid voorstellen van den waardigen Professor, die den naam van dit vet waarschijnlijk nooit had hooren noemen, en zóó onbekend was met het gewas dat het opleverde, dat hij, te Batavia aangekomen, in een vlugschrift getiteld: »*Eenige opmerkingen en wenken* enz." de vraag richtte tot hen, die kruidkunde niet wetenschappelijk beoefenden, om hem te melden uit welken boom de Mienjak Tangkawang verkregen werd.

Daarna bleek het uit een officiëel schrijven van den wd. Resident

[1]) Het was in dat vreeselijke moordjaar, dat Bokkemolen & Langenberg cum sociis, te Batavia de afzichtelijke *farce* hebben vertoond, van al zingende, drinkende en dobbelende in een lijkwagen rond te rijden, welke Eugène Sue in zijn »*Juif errant*" heeft beschreven.

der Westerafdeeling van Borneo, dat in 1856 van hier waren uitgevoerd 10 550 pik. (651 568 K.G.), en volgens een later bericht bedroeg de uitvoer van dat vet in 1858—59 *alleen uit Pontianak*, niet minder dan 9935 pik. (613 585 K.G.), welke hoeveelheid te dier plaatse een waarde vertegenwoordigde van *f* 232 595. De berichtgever laat er op volgen: »Rekene men nu hierbij de uitvoeren uit Singkawang, Sambas, Bandjermasin, enz. en men zal een belangrijk jaarlijksch totaal bekomen, dat den Nederlandschen handel ontgaat en den handel van Singapore tot een groot voordeel verstrekt." (Zie: *Onderzoek in Neêrl. Indie*. Leiden 1861.)

Vraagt men misschien, hoe het mogelijk is geweest, dat het genoemde boomvet, in weerwil van residenten en contrôleurs ons onbekend is gebleven, het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde* van Mr. Sloet tot Oldhuis zoekt de oplossing er van in vier omstandigheden, waarvan elk ons evenzeer tot schande verstrekt. Het heet daar o. a. dat onze Indische handelaren zich tot nog toe (1861) te weinig gemengd hebben in den handel der inboorlingen! Waarom deden zij dat niet? »Omdat", z. a. het tijdschrift zegt, »de oprichting van Nederlandsche handelshuizen in de Buitenbezittingen *nooit is aangemoedigd*." Maar was dan de aanmoediging die de Engelschen noopten hun voordeel tot in de bezittingen eener vreemde mogendheid te zoeken, niet groot genoeg voor Nederlanders in hun eigen bezitting? De oplossing is even snugger als het denkbeeld van hen, die dezen handel voor Nederland dachten te winnen, door er een professor in de kruidkunde heen te zenden om de gewassen waarvan het vet verkregen wordt botanisch te bestemmen, even alsof het gemis van een wetenschappelijken naam voor de Engelschen ooit eenig bezwaar had opgeleverd, om zich gedurende een reeks van jaren van het product meester te maken! Zoo dacht ook Prof. d. V. toen hij zijn zes soorten *talkboomen* beschreven en daaraan namen gegeven had [1]) en ten slotte vroeg »of het nu niet de beurt is aan de scheikunde en de industrie om aan te wijzen welk nut er van te trekken". Eerst ongeveer twintig jaren daarna werd het antwoord op deze vraag vernomen uit de volgende aankondiging: »De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid

[1]) Dit zijn de *Hopea macrophylla, H. splendida, H. aspera, H. lanceolata* en *H. seminis*. — De *Hopea balangeran* en *H. sangal* waren reeds lang te voren door Korthals in Borneo ontdekt en bestemd geworden, doch van haar producten staat alleen bekend dat de eerste dezer twee een hars oplevert, dat den naam draagt van *Njating Mahambong*, en de tweede een *schoon, wit hars* voortbrengt, *Njating mata poesa* en *Njating Pleppek* genoemd. De *Damar selan* wordt verkregen van *Hopea selanica* Roxb., welke in de Molukken, Boeroe en Ternate voorkomt.

t in haar 102e Algemeene Vergadering gehouden te Arnhem, den
n 10n Juli 1879, onder het voorzitterschap van den Staatsraad
W. L. van Oordt, besloten de volgende prijsvragen uit te schrijven:
njak tangkawang 658. »De Maatschappij looft hare gouden medaille
an den Nederlandschen handelaar, die gedurende de jaren 1880,
1 en 1882 elk jaar in Nederland zal hebben ingevoerd en ter
kt gebracht 1000 kilo van het boomvet van Borneo genaamd
njak tangkawang. Antwoorden met bewijzen van getuigschriften
te zenden."

Welke uitwerking deze uitloving op den Indischen handelstand mag
ben gehad is mij niet bekend, doch sommige der laatst ontvangen
ische couranten, met name het *Algemeen Dagblad*, de *Telegraaf*
het *Soerab. Handelsblad*, behelzen, betreffende het bedoelde boom-
, het volgende bericht, dat er niet veel goeds van belooft.

»Wij vernemen thans met de meeste zekerheid", zeggen die bladen,
t een paar bezendingen van 5 à 7000 kilogr. reeds vroeger van
 van Java's handelplaatsen naar Nederland op proef zijn geëxpor-
rd en aan waskaarsenfabrikanten geleverd; dat het echter gebleken
dat dit vet op Java zelf hooger waarde heeft, dan — de onkosten
n vervoer, verkoop, enz. in aanmerking genomen — in Holland.
 Java wordt het bij het batiken gebruikt, en zelfs toen de prijs
 van — want het is, op Semarang bijv., een gewoon handelsartikel —
r laag was, leverde het bij uitvoer en verkoop in Nederland nog
lies op."

»De handelaar, die zich met deze proefnemingen bezig hield, zal
tuurlijk niet om de gouden medaille komen vragen."

Intusschen is het uit een en ander van het in die couranten ver-
lde zoo klaar als de dag dat zij, die zoo schreven, geen de minste
nnis van het onderwerp bezaten, en dat »de paar verzendingen van
 à 7000 kilogr." hierboven bedoeld, uit een geheel ander vet dan de
enjak Tangkawang, en wel bepaaldelijk uit een dat op Java bekend
 als de *Mienjak Tangkallak*, hebben bestaan.

Het laatstgenoemde vet wordt verkregen uit het zaad van den
Indischen wasboom [1]), welke in de *Flora van Neêrlandsch-Indië* genoemd
 Lepidadenia Wigthiana Nees [2]) van de familie der Lauriergewassen.
Deze groeit op Java in de afdeeling Toeban van de residentie Rem-
bang (volgens P. van Rees) en in Soerakarta waar hij *Pohon malam*

---

[1]) Dus te noemen in onderscheiding van de Chineesche, de Japansche, de
N.-Amerikaansche en wellicht nog andere was-boomen.

[2]) De synoniemen zijn: *Litsaea Sebifera* Bl. — *Cylicodaphne Sebifera* Bl. — *Tetranthera macrantha* Wall. — *T. callophylla* Miq. — T. Roxburghii Hassk.

heet [1]). Teijsman zag hem veelvuldig op Banka, waar hij den naam van *Maleh* draagt. Reeds is door Hasskarl en Filet van dezen boom gezegd, dat men uit de zaden *een plantaardige was* verkrijgt waarvan men kaarsen maakt. Prof. Miquel in de bovengenoemde *Flora* heeft hem hierin nagevolgd, en Prof. de Vriese den boom beschrijvende als een der grootste en hoogste van Westelijk Java, voegt er bij, dat de heer Hof te Salatiga een dezer boomen voor zijn huis heeft staan, waarvan het vet uit de vrucht genoegzaam is om er 500—600 kaarsen uit te maken, *die voor de jaarlijksche verlichting van zijn huis voldoende zijn* [2]). Minder gunstig, doch meer betrouwbaar is het bericht van den heer van Gorkom, luidende als volgt: »Een volwassen boom levert 7000 vruchten; deze hebben een gemakkelijk te verwijderen omhulsel en vertoonen zich dan als muskaatnoten; de kleur is licht bruin en de zelfstandigheid is vleezig; de kern is zacht en smaakt zuiver vetachtig. Een boom levert een hoeveelheid vet voor 100 geelachtige witte kaarsen van 42 wichtjes ieder, dus te zamen 4,2 Ned. ℔ vet. De vruchten worden in een ketel met kokend water gelegd en onder goede afsluiting daarin afgekoeld. Hierna neemt men er de dunne huid der vrucht af, droogt de pitten in de zon, stampt ze fijn en perst onder verwarming de vetstoffen er uit." (*Nieuw Tijdschrift.*)

De Bankaneezen zijn zeer verzot op het malsche vleesch der vruchten; zij leggen die bij het koken van hun rijst daarop om gestoomd te worden, waarna zij ze met graagte nuttigen en het er voor houden, dat zij even voedzaam zijn als vleesch. Van de pitten werd hier (Banka) vroeger geen gebruik gemaakt, maar op aanraden van eenige administrateurs der districten, is men begonnen ook plantenwas daaruit te bereiden. De Chineezen betalen hier van *f* 40 tot *f* 50 voor de pikol dezer was. (Teijsmann in Tijds. v. Nijv. v. N.-I. XVIII 1873.)

Veel is hier nog bij te voegen, doch het is tijd dit artikel te besluiten.

In geheel deze geschiedenis van het Tangkawang-vet heb ik het Nederlandsche volk, welks roeping het is, de hulpbronnen zijner over-

---

[1]) Volgens van Gorkom, die over dezen boom een, naar het getuigenis van Prof. Bleekrode, belangrijke bijdrage heeft geleverd in het *Nat. Tijdschrift van N.-I.* D. XVIII, V 410, welke bijdrage door laatstgenoemde is overgenomen in zijn *Nieuw Tijdschrift*, jaargang 1860. Zij bevat de scheikundige analyse van het vet.

[2]) In Indië steekt men het geheele jaar de lichten op ten half 7 uur. Gesteld nu, dat de heer H. ten half 11 ter ruste gaat, dan heeft hij zijn woning elken avond gedurende vier uren verlicht met minder dan twee kaarsen, waaruit volgt òf dat zijn woning ongemeen klein is, òf dat zijne kaarsen een ongemeen lichtend vermogen moeten bezitten. Mij komt het voor, dat die wonderlijke verlichtingsgeschiedenis een zoogenaamd »Oostindisch koopje" is.

zeesche bezittingen te exploiteeren, voorzeker niet doen uitkomen als de waardige afstammelingen van

»Dat Goddelijk voorgeslacht hetwelk des aardrijks schatten
»Het loon der nijverheid mogt in zijn arm omvatten" [1],

maar het is beter een natie haar tekortkomingen voor te houden, dan ze te bedekken en haar te vleien met het bezit van deugden welke zij sinds lang heeft verzaakt.

Den Haag, 14 October 1880.

---

[1]) Helmers. *Hollandsche Natie.*

De Oostkust van Sumatra,

DOOR

J. S. G. GRAMBERG.

I.

Wanneer men de Chineesche zee in zuidwestelijke richting uitstevent en in de lijn Natoena- en Anambas-eilanden op de zuidelijkste punt van het Maleische schiereiland, Kaap Romania, aanhoudt, bereikt men Straat Singapore, genoemd naar het wereldbekende eiland, dat tevens de noordelijke grens der zeeëngte helpt vormen. Tot de zuidelijke grens kunnen gerekend worden Bintang, Batam en de noordelijkste Karimon-eilanden, alle behoorende tot de Lingga-groep.

Karimon ter eener en Tandjong Boeroe ter andere zijde gepasseerd zijnde, krijgt men het ruimer: men is in de eigenlijke Straat van Malaka. Inderdaad is deze zeestraat merkwaardig. Zij vormt den grooten handelsweg van het verre Westen naar het even verre Oosten. Zij is de trechter, waardoor Amerika, Europa en Vóór-Azië hunne vaartuigen zenden naar Siam, Cochin-China en Japan.

Druk is de vaart dan ook in dat wijde zeekanaal, waarvan de noordelijke oever wordt gevormd door het Maleische schiereiland en de zuidelijke door Sumatra's Oostkust. Aanvangende op 1° 30′ N.B. en 103° 15′ O.L., kan zij gezegd worden te eindigen bij Diamant-punt op den zuidelijken en het eiland Salanga aan den noordelijken oever.

De eigenlijke Straat Malaka heeft dus een lengte van een kleine 80 geographische mijlen. Aan de bovenopening heeft de trechter, zooals wij de Straat genoemd hebben, een wijdte van ongeveer vijftien geographische mijlen, terwijl hij lager, in de eigenlijke straat van Singapore, slechts een vierde graad of nauwelijks vier mijlen breed is. Daar de vloed in Straat Malaka om de Zuid trekt, staat er in het nauwere gedeelte van den zeeweg natuurlijk een zware stroom; zelfs in de meer

zuidelijk gelegen nauwe passages van den Lingga-Archipel doet die stroom, die vooral bij het intrekken van den vloed zeer sterk is, zich nog duidelijk gevoelen.

De noordelijke oeverlijn van Straat Malaka biedt vrij wat afwisseling aan: bergtoppen nabij en in 't verschiet, inhammen, eilandengroepen, rijzing en daling der kustlijn. Aan de overzijde daarentegen ontwaart het oog slechts een onafgebroken voortloopende, lage kust, dicht bezet met de zoogenaamde strandvegetatie, die zelfs tot in zee voortloopt en waarbij de Rhizophoren met hare luchtwortels de hoofdrol spelen [1]). Toch ziet men, onder den Sumatra-wal komende, spoedig dat die schijnbaar doorloopende kustlijn meermalen afgebroken wordt door breede riviermondingen, baaien, inhammen, zeearmen, die eilanden vormen grooter nog dan de eilanden aan den Malaka-kant. Echter is alles drassig, laag en bijgevolg eentonig; alleen benoorden Langkat wordt eenige rijzing van den bodem merkbaar [2]).

Een streek, zóó gunstig voor de zeevaart gelegen, moest reeds van af het tijdstip, dat de handel zich niet meer tot binnenlandsche communicatie bepaalde, een begeerlijk punt van bezetting worden, en daarna ook een voorwerp van kamp en strijd. Zoo zijn allengs aan den noordkant de oeverstaten Kedah, Perak, Salangoer en Djohor ontstaan, om niet te vergeten Malaka en de oude handelsplaats Singapoera. Aan den zuidelijken oeverkant — zegge de Oostkust van Sumatra in ruimeren zin — waren het hoofdzakelijk de mondingen of bewoonbare oevers der grootere rivieren, die tot handelsnederzettingen dienden, zooals die der Indragiri-, Kampar-, Siak-, Rokan-, Bila-, Asahan- en Batoe-(Bara)-rivier. Ook Atjeh, Pedir, Pasei en andere plaatsen in het Noorden hebben reeds vroeg den handel tot zich getrokken.

Onder de oudste zeevaarders in den eigenlijk Indischen Archipel kan men gerustelijk de Boegineezen rekenen, die van uit Makasser de Molukken en Java bezochten; maar dat zij in den beginne ook verder westwaarts zijn doorgedrongen, durven wij niet verzekeren. Vermoedelijk hebben zij zich aanvankelijk in hun vaart om de west tot de Soenda-zee bepaald; de toenmalige behoeften toch eischten niet meer dan de producten van den nog weinig gecultiveerden bodem.

[1]) Hoewel enkele boom- en heestersoorten ook deelnemen aan de vorming dezer somber groene kustlijn, zooals de Sonneratia, de Algiceras, de Climacandra, voeren de Rhizophoren den boventoon.

[2]) Het is hier de plaats om op te merken dat de geheele Oostkust van Sumatra in geographischen zin, dus niet alleen volgens staatkundige indeeling, dezelfde physiologische gesteldheid des bodems te aanschouwen geeft, zoodat de bovenstaande oeverschets ook gelden mag, zoowel voor de oostkust van Lampong als voor den noordkant van Palembang, zoowel voor den kustzoom van Djambi als voor het Deltaland der Indragiri.

Voor de eerste buitenlanders, die met Sumatra en Java kennis maakten, worden de Siameezen gehouden, en als de oorzaak van hun komst noemt men het toeval, namelijk: hevigen wind en stroom in den westmoesson. Doch hoe aannemelijk dit ook moge zijn, het kan zeer wel wezen, dat zij, hunne zeetochten wenschende uit te breiden, juist van den westmoesson hebben gebruik gemaakt, om Sumatra en vervolgens Java aan te doen en met den oostmoesson weder huiswaarts te keeren. Dit wordt nog tegenwoordig door alle inlandsche handelsvaartuigen gedaan. De Makassaren, de prauwvoerders van Bawean en in 't algemeen zij die om de oost thuis behooren, maken gebruik van den oostmoesson, om in de meer westelijke havens hunne waren af te zetten en bij het doorwaaien der weste winden terug te gaan.

Na die eerste vreemdelingen verschenen weldra de Chineezen, die, reeds lang met Siam, ja, zelfs met Indië's vasten wal handel drijvende, aldaar te weten gekomen waren, welke belangrijke producten, hoofdzakelijk specerijen en harsen, in den hun nog vreemden Archipel aanwezig waren. Die kennismaking der Chineezen met Java en vooral met Sumatra moet zeer vroeg hebben plaats gegrepen. Immers reeds vóór onze jaartelling bestond er communicatie over zee tusschen China en Indië, en hoogst waarschijnlijk dreven de bewoners van het Hemelsche Rijk, wier geschiktheid voor verplaatsing en kolonisatie bekend is, toen ook reeds handel in de Perzische golf.

Van dien tijd dagteekent de ontwikkeling van Java en Sumatra, zoowel op het gebied van handel als op dat van landbouw. Chineesch aardewerk, koper en kramerijen, maar vooral ook de Chineesche lijnwaden en zijden stoffen waren voor den landzaat te begeerlijke artikelen, om die niet door ietwat vermeerderde krachtsinspanning in bezit te krijgen. Weldra breidden zich de handelsbetrekkingen met China uit, en eerlang vonden de zoo gewilde producten van den Indischen Archipel door Thibet en Turkestan hun weg naar Perzië of door Afghanistan naar Hindostan.

Deze laatste handelsroute gaf aanleiding, dat de Hindoe-zeevaarders op hun beurt de gewilde handelsartikelen langs korteren weg zochten te bekomen dan tot nu toe het geval was geweest. Wij zien hen dan ook reeds op het laatst der 4e eeuw in Atjeh. Evenals Bantam op West-Java de stapelplaats geworden was van den Javaanschen handel op China, werd Atjeh de stapelplaats van den handel der Hindoes. Hun invloed breidde zich niet minder snel uit dan die der Chineezen; hun godsdienst drong zelfs tot in het Menangkabausche door, en van hunne nederzettingen zijn nog heden ten dage verscheidene steenen bouwvallen langs Sumatra's Oostkust te vinden.

Doch Sumatra alleen kon niet in alle opzichten aan de wenschen

der Hindoes voldoen. Daarom wendden zij den steven naar Java, waar zij in Bantam en verder oostwaarts de zoozeer gewilde specerijen vonden, uit de Molukken aangebracht door de Makassaren, en zoowel op godsdienst, als op landbouw, kunsten en wetenschappen oefenden zij een belangrijken invloed uit. Uit de mededeelingen van den Chineeschen pelgrim Fa-Hiam blijkt, dat hij reeds in 405 n. Ch. het Boeddhisme op Java aantrof.

De handel echter ondervond belemmering omdat de Javaansche vorsten rechten hieven, en het gevolg daarvan was, dat hij een uitweg zocht. Hij vond dien door de stichting van de handelsstad Singapoera in 1101.

Dat was het werk der Boegineezen, geholpen door Kampar, Siak en eenige andere oeverbewoners van Sumatra's Oostkust. Ook een goed deel der Maleiers van Menangkabau en omgelegen landen schijnen mede naar de nieuwe handelsstad te zijn geëmigreerd en wel onder aanvoering van Sri Toerie Boewana, een zoon des konings van Palembang. Singapoera werd nu de stapelplaats van den handel der Hindoes, evenals Bantam er een was voor de Chineezen.

Daaruit ontstonden groote verwikkelingen. De handel der Chineezen was door de nieuwe vestiging voor een goed deel gefnuikt; vooral had hun lijnwaadhandel zwaar geleden door den invoer van de zeer gezochte Indische lijnwaden. Maar niet minder waren de Javaansche handelsbelangen geknakt door het ontstaan van een nieuwe stapelplaats; de Boegineezen (Makassaren) toch zagen meer voordeel in het direct overbrengen van de specerijen uit de Molukken naar Singapoera dan in den afzet van hun producten op Java, waar zij aan zware heffingen waren onderworpen.

Singapoera moest dus vallen, en dit gelukte den Javaanschen vorsten na herhaalde pogingen. Ongeveer anderhalve eeuw had Singapoera gebloeid; niet alleen vielen de handelsvaartuigen van Java, de Molukken en de gansche Maleische nabuurschap er binnen, doch ook strekte Singapoera's handel zich westwaarts uit tot Ceylon en Vóór-Indië en zelfs tot Arabië, terwijl uit het Oosten Siam en China talrijk aldaar waren vertegenwoordigd in vaartuigen en handelaren.

Tengevolge van deze verovering verplaatste zich de handel, doch het doel der Javaansche vorsten werd niet bereikt. De verdreven vorst, Sri Iskander-Sjah, vestigde zich namelijk met een groot aantal volgelingen op de vaste kust, stichtte aldaar Malaka, en nu werd dit het standpunt van de Maleische macht en tevens van den toenmaligen handel tusschen Oost en West. Het was dat reeds bij de eerste komst der Portugeezen in 1509. Toen Lopez Sequeira aldaar verscheen, trof hij er uit het Westen Arabieren en Perzianen, kooplieden van Ceylon,

Guzerat, Bengalen, Malabar en Pegu aan; uit het Oosten: Siameezen, Chineezen en Japanners, terwijl er uit den Indischen Archipel een groot aantal Javanen, Makassaren en zelfs bewoners van de Philippijnsche eilanden gevestigd waren. Ook bevonden zich onder die allen een menigte Maleiers van het naburige Sumatra, hoofdzakelijk van de Oostkust.

Door eene tusschenkomende omstandigheid kon Malaka als inlandsche staat zich echter niet langer staande houden. Door den overgang van zijn vorst Mahmoed Sjah [1]) tot den Islam was het onder den invloed van Arabische kooplieden geraakt, en naar hun inblazingen luisterende, deed de trouwelooze vorst vele der manschappen van Lopez vermoorden of gevangen nemen. De beroemde Onderkoning van Goa, d'Albuquerque, wenschte niets liever dan zulk een conflict; meer welkom moest hem het bezit van een vast punt in Straat Malaka zijn dan een niet altijd te vertrouwen contract met een inlandsch vorst. In 1511 kwam hij met een 20tal oorlogschepen uit Indië, en na een paar bloedige gevechten waren de Portugeezen in het bezit der voorname koopstad. Natuurlijk werden nu de invloed en de handel van Portugal overwegend in Achter-Indië, China, Japan en den geheelen Indischen Archipel.

Doch daardoor ook had d'Albuquerque zich den onverzoenlijken haat op den hals gehaald van het gansche Mohamedanisme. Hij had niet alleen een Maleisch vorstenhuis verdreven en aanzienlijke handelsvoordeelen doen verloren gaan: hij had bovendien een knak aan den Islam toegebracht. En zou het daarbij blijven? Nu de Kafirs meester waren geworden van een der hoofdzetels van het Mohamedanisme in het verre Oosten, was er gevaar voor nog grooter verlies. Vandaar een langdurige worsteling op leven en dood tusschen het Europeesche en het inlandsche element, waaraan ook Atjeh en zelfs Java deelnamen. Eerst in 1527 konden de Portugeezen hun macht in Straat Malaka als gevestigd beschouwen.

Van zeer langen duur echter was zij niet. Op haar beurt zou ook zij tenondergaan. Een andere Westersche natie zou komen opdagen, die, de Portugeezen te vuur en te zwaard bestrijdende, niet slechts in Straat Malaka maar in den ganschen Indischen Archipel hun invloed zou vernietigen. We zullen straks zien, welke natie dit was.

Uit Malaka verdreven, had Sultan Mahmoed Sjah zich op het eiland Bintang gevestigd, en toen hij ook van daar verjaagd was, stak hij

---

[1]) Mahmoed Sjah heeft zich een goeden naam verworven door de samenstelling van een wetboek voor het zeerecht. Dit opmerkelijke boek handelt over de rechtspraak aan boord der schepen, omschrijft de rechten en verplichtingen der hoofden en mindere schepelingen en omvat tevens het handels- en civiel recht.

met zijn volgelingen over naar den zuidhoek van het Maleische schiereiland en stichtte er het rijk van Djohor. Gesteund door Javanen, Palembangers, Siakkers, Atjehers en Boegineezen nam Djohor weldra in macht en aanzien toe, en het vorstenhuis van het nieuwe rijk werd door vriendschapsbanden en aanhuwelijking weder even aanzienlijk als vroeger, terwijl de haat tegen de ongeloovige overweldigers niets van zijn bitterheid verloor. Als een erfdeel ging hij over van vader op zoon.

Doch ook de Portugeezen zaten niet stil: na Malaka bemachtigd te hebben, wilden zij Djohor ten onder brengen. —

In den loop van die worstelingen was in het kleine Nederland de groote Oostindische Compagnie opgericht, het machtige lichaam, dat niet alleen handel dreef tot in de verste zeeën, maar ook oorlog voerde.

Niet lang duurde het, of de Compagnie zond hare vloten ook naar Straat Malaka. Eerst werd met afwisselend gevolg Atjeh eenige malen aangedaan; weldra drong zij verder de Straat in, om den algemeenen vijand »des vaderlands" — zegge: de Portugeezen — te bekampen, en op de hoogte van den stand der zaken gekomen, beschouwde zij het ondersteunen van Djohor tegen de Portugeezen als een doelmatige politiek. Reeds in 1603 ontzetten een paar Compagnie's-schepen den vorst van Djohor, die in zijn hoofdstad door een talrijke Portugeesche vloot belegerd werd. Geen aanslag op Malaka werd echter destijds gewaagd, hoewel Admiraal Steven van der Hagen in last had »alle offentie den Spaniaerts, Portugijzen ende hare adherenten aen te doen". Andere plichten eischten den voorrang.

In Mei 1606 verscheen Admiraal Matelief met een vloot van 11 schepen voor Malaka, doch ook toen was het doel niet te bereiken. De stad was te zeer versterkt, om bij verrassing te kunnen worden genomen. Daarbij kwam, dat een talrijke Portugeesche vloot tot ontzet opdaagde. De toeleg mislukte dus; alleen leed de vijand daarbij gevoelige verliezen, en werd met den Vorst van Djohor een verbond gesloten, tengevolge waarvan de Compagnie hem meermalen steunde met geschut en ammunitie.

Eerst in 1641 werd Malaka vermeesterd, na vanuit het jeugdige Batavia meermalen bestookt te zijn. Een beleg van 5 maanden was den val van de stad voorafgegaan. 7000 man hadden de Portugeezen daarbij verloren; 's Compagnies verlies aan manschappen bedroeg 1000 man.

Eigenaardig is het officiëel bericht van dit wapenfeit, dat uit Batavia den Raad van XVII werd toegezonden. Wij schrijven het hier voor een deel af: [1])

---

[1]) Zie Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge. *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië.* Dl. V bl. 247.

»Dese victorie stelt des Comps. standt herwaerts over in groot respect ende verseeckeringh. Treffelijcke negotie sal daeromtrent gevoordert worden. Alle omliggende princen sullen ons adoreren, Atchin onse vrient blijven ende apparent den thol van de geheele Sumatra Westcust schencken; (Sic!) de Mattaram *moet* onsen vrient worden den rijs in Batavia vercoopen ende deszelfs nootwendigheden uyt onse handen halen. Theeft hier onder de gevangene Portugesen groot verslagenheyt gecauseert, (Sy) seggen rondt uyt nu Malacca verlooren is, geen India meer hebben, ende 't is seecker, God de voorste, bij al dien UEd. resolveren 't geyschte volck te senden (6000 man) de Portugees in corte geheel India sullen doen ruymen, Engelse ende Denen moeten dan verdroogen, ende sal UEd. meester van dese rijcke traffijcke blijven."

Waarlijk, dit was niet te veel gezegd. De verovering van Malaka was een gewichtig feit; zij gaf den nekslag aan het gezag der Portugeezen in den Indischen Archipel.

Een oogenblik moeten wij nu nog verwijlen bij het *liberaal en oordeelkundig gebruik*, dat de Indische Regeering van de overwinning wenschte te maken. Aan den Raad van XVII werd namelijk voorgesteld, om den handel te Malaka niet aan het streng monopolie-stelsel te onderwerpen, doch hem tegen het heffen van matige tollen aan de energie der particulieren over te laten, evenals de Portugeezen dit terecht hadden gedaan. De Gouverneur-Generaal en Raden, meer bekend met het verleden van Malaka dan de Heeren XVII in Nederland, schreven: [1]) »De handel van de Portugeezen hier te lande is van geheel andere natuur als die van de Comp. *en het ware niet vreemd* [2]) *indien wij den handel in Malakka aan particulieren geheel openstelden*, mits slechts voor de Comp. werd voorbehouden: de peper, de diamanten, de besoar, het goud, de amber, de paarlen en een gedeelte van de tin. Wij zullen dan onze garnisoenen en de andere onkosten van Malakka uit de inkomsten van de tollen kunnen vinden, zooals de staat der inkomsten van Malakka, toen het nog in bloeijenden stand was, ons duidelijk leert. In Batavia zou dan de handel op den ouden voet kunnen worden voortgezet," enz., »want", schreef men er bij: »*zeker is het, dat de Compagnie niet alles kan waarnemen.*"

Maar daarin trad de Raad van XVII niet. Hij was er te bekrompen en te kortzichtig toe. Het monopolie-stelsel werd ingevoerd, en het vroeger onder inlandsch en Portugeesch bestuur zoo bloeiende Malaka bloedde dood onder den druk der Hollanders, en — is sedert

---

[1]) Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge, dl. V, CXVIII.

[2]) Zegge: niet ondoelmatig.

dood gebleven. Verschillende lotsveranderingen heeft het ondervonden: dikwijls is het door inlandsche vorsten bedreigd en belegerd; in 1795 is het door de Engelschen ten behoeve van den Prins van Oranje (?) in bezit genomen; later is het aan Nederland gerestitueerd, om eindelijk, ingevolge het tractaat van 1824, voor goed aan Brittannië te worden afgestaan; maar nooit heeft het zich weer kunnen opheffen uit dien val, waartoe het door de Compagnie geraakte.

Aan Engelands volharding, doorzicht en vrije handelsbegrippen was het echter voorbehouden, om aan *Straat* Malaka een nieuw handelsleven te schenken.

Eerst werd beproefd, om in het noordelijk gedeelte een handelsstad te stichten. Poeloe Pinang en een deel van de vaste kust werd in den aanvang dezer eeuw van den Vorst van Kedah overgenomen, en op het sedert in Prince of Wales herdoopte eiland Pinang verrees George-town. Verschillende omstandigheden werkten evenwel samen, om den aanvankelijken bloei der nieuwe nederzetting tegen te houden. Alle pogingen van den secretaris der nieuwe kolonie, Stamford Raffles, die de ziel was van het toenmalig Britsch bestuur aldaar, mochten niets baten.

Het lag echter niet in het karakter der Engelschen, en vooral niet in dat van Raffles, om zich bij dit ontmoedigend verschijnsel neer te leggen. In 1819 verrees op het eiland Singapoera, destijds een schuilplaats voor zeeroovers en tijgers, een tweede koopstad, die in bloei noch voor haar vroegere naamgenoot, noch voor het eenmaal zoo welvarende Malaka behoefde onder te doen, maar zelfs aanspraak kon maken op den roem van een der grootste koopsteden in het Oosten te zijn. Dit werk van Thomas Stamford Raffles getuigde van oordeel en doorzicht. Hij toch had de juiste plek weten te kiezen, waar een koopstad met vrijhandel kon groot worden. En al had hij niet Java, en daarmede den ganschen Archipel, den Nederlanders weten te ontnemen; al had hij in het hart van Sumatra de Rafflesia niet ontdekt, noch ook de eerste wetenschappelijke geschiedenis geschreven van Java, — toch zou zijn naam der vergetelheid zijn ontrukt door de stichting van de vrijhaven Singapoera, die meer levenskracht bezit dan alle nagemaakte vrijhavens van Nederlandsch Indië te zamen.

II.

In ons vorig opstel hebben wij een algemeenen, vluchtigen blik geworpen op straat Malaka als grooten handelsweg, en daarbij hoofdzakelijk het oog gehad op den noordelijken oever dier zeeëngte, dus

op het Maleische schiereiland; thans zullen wij ons meer bepaald met den zuidelijken oever bezighouden. Dit is toch het hoofddoel van onzen arbeid.

De zuidelijke oever wordt uitsluitend gevormd door de Oostkust van Sumatra en ettelijke eilanden, daartoe behoorende.

Ruim genomen, strekt de Oostkust zich van af Tandjong Batoe (Atjeh) ten noorden tot en met de oostelijkste monding der Djambi-rivier nabij Tandjong Taboeng ten zuiden uit. Voor ons doel is het echter voldoende, de Oostkust slechts van af genoemd noordpunt tot aan de grens van Indragiri en Djambi, gelegen even onder de linie op 103° 30′ O.L., in oogenschouw te nemen.

Met een enkel woord hebben wij bereids gemeld, dat de gansche zuidergrens van straat Malaka laag en drassig is. De bodem is alzoo alluviaal en de afstand van de uitloopers des Barisans is, vooral in het meer zuidelijk gedeelte, zóó groot, dat de rivieren, op de oostelijke berghellingen ontspringende, gelegenheid vinden om zich gedurende haar langen loop tot breede stroomen te ontwikkelen en goede handelswegen vormen, die gereeden afvoer van producten toelaten uit het binnenland. De meeste oevers dier stroomen zijn dan ook in den regel tot vrij ver binnenwaarts bevolkt en bebouwd. In het noorden daarentegen, waar het gebergte de kustlijn meer nadert, zijn de rivieren, hoewel bevaarbaar, van veel minder beteekenis, daar zij betrekkelijk een korten loop en minder voedende zijtakken hebben.

De voornaamste van deze stroomen zijn — om niet te spreken van de buiten ons bestek gelegen Moesi en Djambi —:

1e. de Indragiri, hoogerop de Kwantan geheeten; nabij haar oorsprong zijn de zoo rijke Ombiliën-kolenvelden gelegen, die altijd nog op ontginning wachten;

2e. de Kampar, die insgelijks een uitgestrekten loop heeft, veel nevenrivieren opneemt en groot gemak aanbiedt voor het binnenlandsche handelsverkeer; alleen de monding is voor grootere vaartuigen onbevaarbaar;

3e. de schoone Siak-rivier, de eenige die tot vrij diep in het binnenland bevaarbaar is voor schepen van groot charter, doch door een schraal bevolkte en weinig bebouwde streek loopt;

4e. de Rokan, die insgelijks een verren loop heeft; aan de tamelijk wijde monding is zij meer bekend als Tanah Poetih-rivier.

Ook de Bila-, Asahan- en Batoe(-Bara)-rivieren zijn flinke stroomen, die het verre binnenland gemeenschap met Straat Malaka aanbieden.

Omtrent de rivieren Kampar, Rokan en Bila moet nog een eigenaardig natuurverschijnsel worden medegedeeld. Bij sommige – niet bij alle — vloedtijden ontstaat er aan de monding van genoemde rivieren

een soort van golfstroom. Uit zee komen dan een paar kolossale golven of rollers opzetten, die alles met een onweerstaanbare vaart meesleepen. Ongelukkig de onbewaakte prauw of *sampan*, die door zulk een roller wordt overvallen. Losgerukt en medegevoerd door de onbedwingbare watermassa gaat zulk een vaartuig meestal te gronde of wordt tegen de oevers verbrijzeld. Wordt de prauw bewaakt, dan is het gevaar minder groot. Zelfs weten behendige varensgasten van den golfstroom een goed gebruik te maken, wanneer zij stroomopwaarts moeten; niet zelden brengt hij dan een vaartuig mijlen ver de rivier op.

Opmerking verdient het, dat de meeste rivieren haar namen hebben geschonken aan de omliggende rijken. Dat is niet alleen het geval met de grootere stroomen, doch ook met die van minderen rang, zooals die van Serdang, Deli, Langkat en andere. Een bewijs, dat die streken al vroeg als de geschiktste plaatsen van nederzetting zijn beschouwd.

Algemeen is de alluviaal-bodem vruchtbaar, maar er is natuurlijk verschil in bebouwbaarheid. De rijke vegetatie, die physiognomie aan het landschap verleent, geeft een maatstaf voor die bebouwbaarheid. Hoofdzakelijk is het verschil in plantengroei aan de meerdere of mindere hoogte, en dus aan de mindere of meerdere drassigheid toe te schrijven. Naar die hoogte-berekening zou men aan de hand der natuur vanuit zee de volgende indeeling kunnen maken:

1e. De moerassige kustzoom. Hij bestaat uit een weeken, modderachtigen bodem, soms door de eb blootgelegd, soms niet. Hij is de groeiplaats der zoogenaamde zeestrand-bosschen — vooral bestaande uit de reeds genoemde Rizophoren, bij de Maleiers bekend als *bakau* — en zouden een ondoordringbaren wal tusschen de zee en het binnenland vormen, indien niet tal van wijde riviermonden, enge zeekanalen (*selats*) en kreken tot weg dienden in de verward dooreengroeiende houtmassa's. Ook liggen hier en daar tusschen de dichtbegroeide modderbanken enkele zandige platen, die een geheel andere, een reeds meer gevariëerde vegetatie te aanschouwen geven. Nu eens verrijzen er boschjes *tjemara*-boomen [1]; dan weer vertoont zich de breedbladige waroe met den *ketapang*, terwijl grassoorten en leguminosen — hier echte kruipplanten met wijde vertakkingen — allerwege den grond bedekken. Deze zandige kuststreken zou men dan ook het eigenlijke strand kunnen noemen, indien zij de overhand hadden; iets wat het geval niet is.

2e. Achter de zandige voormuur treft men niet zelden weder een moerassigen bodem aan, welks flora echter een geheel andere type aanbiedt dan de pas verlaten rizophoren-gordel. Wij zouden dit gedeelte

---

[1] *Casuarina equisetifolia*. Deze noemt men in de Molukken Casuaris-boomen.

het begin der zoetwater-vegetatie kunnen noemen. Hier toch vin
men in de dichte bosschen den nipa-palm en de schroefvormige pandan
struiken, ook de sonneratia, dwergachtige cassia's en andere heeste
doorn- en slingerplanten, waaronder niet te vergeten de zonderlin
nepenthes met hunne van deksels voorziene waterkelken (*priok monj*
Alles is hier vochtig en somber; nooit dringt een zonnestraal tot d
bodem door.

3e. Allengs wordt de grond iets vaster. Men is enkele voeten bov
het niveau der zee; doch dit rijzen gaat in sommige streken — voo
in het meer zuidelijk gedeelte — zeer langzaam, zoodat men
monding der rivier reeds verscheidene mijlen achter zich moet hebbe
vóórdat men met recht kan zeggen op vasten bodem te staan. D
nipapalm wordt nu schaarscher — men treft ze nog alleen aan in
drassigste plaatsen; — maar hoogere palmsoorten vertoonen zich. D
niboeng, de arecu of pinang en de caryota (ook een pinangsoor
steken tusschen de verschillende rotansoorten uit, welke *doornpal*
met zijn lange slingertakken het terrein niet zelden zoodanig beslaa
dat een doortocht ondoenlijk is. Hier en daar treft men ook reeds d
zoo nuttige sago-palm (Mal. *roembia*) in menigte aan, en bespeu
men een aanleg van *ladangs* of rijstvelden. Een opengekapte ruimt
in het bosch, een zeer primitieve paalwoning (*goeboek*), een paar kokos
en pinangboomen en enkele pisangstammen beschaduwen een hoekj
rijstland, waarvan de heldergroene kleur een niet onaardig contras
maakt met de sombere tint van het omringend woud.

Weldra bereikt men, voortgaande, een hoogte, waar de bodem aller
lei cultuur toelaat. Tabak, peper, gambier, suiker, katoen zouden hie
uitmuntend gedijen. De woudboomen leveren solied timmer- en meubel
hout; de rivieren zijn flinke afvoerkanalen. Maar — bevolking? Dagen
achtereen kan men de rivieren opvaren of een boschpad bewandelen,
zonder één kampong te ontmoeten, of zelfs iemand op weg tegen te
komen. Eenzaamheid en verlatenheid heerschen op stroom, in bosch,
in zeearm (*selat*) en op de talrijke eilandengroepen vanaf de mondingen der Indragiri tot aan de uitwatering der Rokan-rivier. Wèl
geven een paar inlandsche handelsvaartuigen van Singapore nu en
dan leven, b. v. aan de Siak-rivier, die ook eens in de maand een
verplicht bezoek van de mailboot ontvangt; wèl is er bedrijvigheid in
de Brouwerstraat op sommige tijden des jaars door de troeboek-visscherij: — doch doodschheid is regel, en gebrek aan bevolking een
algemeen verschijnsel. Zelfs aan de meer noordelijke rivieroevers, en
een eind ver het binnenland in, waar de bevolking het talrijkst is, is
zij toch nog schaarsch in vergelijking met de uitgestrektheid en vruchtbaarheid van den alluvialen grond, die de eigenlijke oostkust vormt.

Zonder eenig gevaar voor overbevolking zou daar een paar millioen menschen meer kunnen wonen, dan de kust thans herbergt.

De bodem, een verweeringsproduct van het plutonisch gesteente des Barisans en van zijn uitloopers, bestaat hoofdzakelijk uit zand met klei gemengd en is meer of minder gekleurd door ijzeroxyde. Ook kalk behoort tot zijn samenstellende deelen, en de eeuwenheugende bosschen hebben een rijke humuslaag doen ontstaan. Trekt men van de gansche uitgestrektheid den nog niet gedegen bodem der lage eilanden, de onbestemde rivierdelta's, den drabbigen kustzoom af — die alle nog eeuwen behoeven om bouwgrond te worden — dan nog blijven er duizenden vierkante mijlen over, die geschikt zijn voor allerlei cultuur in het groot. Wat landbouw op uitgebreide schaal vermag om de physiognomie van een landstreek te wijzigen en belangrijke volksophoopingen te vormen, dat bewijzen de vorstendommen Deli en Langkat, waarover wij later zullen spreken.

Bij de beschouwing van de algemeene gesteldheid des bodems sluit zich als vanzelf de kennismaking aan van de producten, welke deze oogenschijnlijk onbeheerde en onbenutte moeras- en boschstreken voor den landzaat afwerpen, en die hem — indolent als hij is — met weinig moeite aan den kost helpen.

De bewoner der hoogere gronden bepaalt zich in den regel tot ladang-bouw. Hij teelt rijst en wat veldvruchten, zooals obi en katjang, verbouwt wat katoen als tweede gewas, heeft een paar suikerrietstruiken, eenige pisang-, klapper- en pinangboomen en vischt wel eens in ledige oogenblikken. Voor hetgeen hij van zijn bouwerij overhoudt, ruilt hij tabak, zout, opium, lijnwaden en andere benoodigdheden in. Zij, die van den ladang-bouw geen hoofdzaak maken, trekken naar het bosch om te oogsten wat de natuur aanbiedt, ook zonder voorafgaanden handenarbeid. Deze inzamelaars van de zoogenaamde »boschproducten" hebben in den regel geen vaste woonstee, en hebben zij die al, dan nog zijn het echte zwervers.

De dichte moerasbosschen leveren inderdaad tal van artikelen, die zeer gewild zijn.

Wij zullen er hier eenige opnoemen.

1e. De *rotting* (rotan), welke doornpalm en klimplant in hare eigenlijke groeiplaatsen b. v. Palembang, Lampong en Oost-Sumatra zulke dichte bosschen vormt, dat vooral voor een Europeaan de doortocht door den muur van bladeren, dorens en stengels ten eenenmale onmogelijk is. Minstens 20 bruikbare soorten zijn er: de fijnste dient voor vlechtwerk; van de dikste, bij de Hollanders bekend onder den onverklaarbaren naam van mannetjes-rotting, maakt men b. v. wandelstokken. Het is een zeer belangrijk product van inzameling voor den inlander,

doch hij gaat daarmede zoo ruw te werk, dat er in de meest gewilde soorten reeds schaarschte begint te komen.

Dit is ook het geval met

2°. de *getah pertja*, welk woord door de Engelschen verbasterd is in gutta percha, en als zoodanig algemeen bij handel en industrie bekend. Het gevaar staat voor de deur, dat het geslacht der Isonandra's, waardoor deze nuttige en veel gebruikte stof voor de industrie geleverd wordt, verdwijnt. Elders neemt men hetzelfde verontrustend verschijnsel waar. Het Bandjermasinsche, eenmaal zoo rijk aan getah-pertja-productie, levert thans bijna niets meer; om het product te bekomen waarnaar zoo drukke vraag is, moeten de inzamelaars tegenwoordig hun schreden naar den kant van Koetei richten. Op het eiland Singapore, het hoofddepôt van den getah-pertja-handel, en in de omgelegen streken — vroeger ruim van Isonandra-bosschen voorzien — is nu zelfs geen enkele boom meer te vinden. De Maleier kapt den boom om, doch plant niet bij.

3°. Het *sago*-kloppen is insgelijks een belangrijke tak van bedrijf voor den inlander. De sago-palm [1]) komt in deze streken overvloedig voor; dichte bosschen staan er van op de lage eilanden en langs de rivieroevers. De sago-boom heeft een eigenaar, terwijl overigens het inzamelen van boschproducten een ieder vrijstaat. Zelfs heeft men hier en daar eenigszins geregelde aanplantingen van sago-boomen, die in den regel aan hoofden of enkele gegoede personen toebehooren [2]). Deze palm is dus, hoewel zij terecht tot de boschproducten gerekend wordt, min of meer tot cultuurplant verheven. En zij verdient dat ten volle. Een tweevoudig voordeel levert zij. Vooreerst behalen de aaneengeregen degenvormige bladeren goede prijzen als atap- of dakbedekking, waartoe ook de bladeren van den nipa-palm dienen, die insgelijks ruimschoots in deze streken aanwezig is. Ten tweede wordt er veel geld verdiend aan het merg. Dat is het voornaamste. Een volwassen boom levert 300 à 400 Amst. ponden. Het merg wordt, na velling van den boom, er uit geklopt en gespoeld, en dan als ruw meel in den handel gebracht, waarna het fabriekmatig bereid wordt tot geparelde sago. De jaarlijksche hoeveelheden sagomeel, in deze streken gewonnen, zijn zeer aanzienlijk.

Verdere natuurlijke voortbrengselen der wildernis zijn verschillende soorten van harsen en oliën, die hoofdzakelijk van de boomsoort Dipterocarpus komen, welke in deze streken in de wildernis bij menigte gevonden worden.

---

1) Sagus laevis-Rumph.

2) Hetzelfde geldt voor den *Sialang*, een reusachtig hoogen boom (Alstonia) waarop bijen nestelen. Hij is het bijzonder eigendom van den eersten vinder; inzameling van was en honig komt echter in de lage streken bijna niet voor, wel meer noordwaarts.

De voornaamste harssoorten zijn de *damar batoe*, die bruin en grof is, en de *damar poetih* (*mata koetjing*), waarvan fijne vernissen worden gestookt. Het vroeger op de kantoren zoo onmisbaar fleschje *sandrak* (of sandarak) bevatte niets anders dan fijn gestampte damar poetih.

Van de oliën of vetten zijn de belangrijkste de kroing- en soentei-olie. De soentei-olie wordt bereid uit noten of pitten van den soentei-boom, en heeft de kleur van Zwitsersche kaas en de consistentie van boter. Bij zorgvuldige bereiding zou zij gereedelijk de boter kunnen vervangen. Zij is reukeloos en niet onaangenaam van smaak. De soentei levert dezelfde vetstof, welke op Borneo bekend is als Tengkawang-olie [1]) en veel gebruikt wordt voor machinevet.

Nog een ander product leveren die onbeheerde wouden op, dat een uitgebreiden tak van bedrijf in 't leven houdt, waarvan echter wel vreemdelingen, doch geenszins de landzaat, de voordeelen genieten. In de dichte wouden van Sumatra's Oostkust en de daarvoor gelegen eilanden groeien namelijk eenige houtsoorten, die een niet overdeugdzaam, maar toch bruikbaar bouwmateriaal leveren. Sinds jaren hebben Chineesche ondernemers uit Singapore in die streken druk werkende houtzagerijen gevestigd, die tal van houtwerken afleveren, welke — nota bene! — onder den naam van »Singapoersche planken" een grooten aftrek vinden, niet alleen in genoemde stad en het naburig Malaka, maar op Poeloe Pinang, te Deli, te Langkat en zelfs op Java. Er zijn vrij veel van die houtzagerijen, en ik heb er meer dan een bezocht, waar een ondernemer met 40 à 50 Chineesche koeli's werkte, en waar steeds een aanzienlijke voorraad van gezaagd en ongezaagd hout voorhanden was.

De waarde, welke door vreemdelingen onttrokken wordt aan den bodem, die onder het gezag en de bescherming van het Nederlandsch-Indisch gouvernement heet te staan, is ver van gering. De genoemde boschproducten toch worden niet alleen uit de zuidelijke streken van Sumatra's Oostkust (Indragiri, Kampar, Siak, Rokan, Koeboe) uitgevoerd, maar ook de meer noordelijke havenplaatsen, zooals Panei en Bila zetten daarvan belangrijke hoeveelheden af, tegelijk met cultuur- en industrievoortbrengselen. Panei, Bila en Batoe(-Bara) leveren — behalve groote hoeveelheden rotan, harsen, was, — klapperolie, gedroogde visch en veld- en boomvruchten. De bewoners van Asahan voorzien andere streken van rijst in een vrij belangrijke hoeveelheid. Serdang, Langkat en Deli (vooral laatstgenoemd landschap) leveren de deugd-

---

[1]) Afkomstig van de Hopea en Shorea Tengkawang, insgelijks een diptero-carpus-soort.

zame en in Straat Malaka zoo gezochte Bataksche paarden, benevens op inlandsche wijze bereide tabak van zeer goede qualiteit. De kennismaking met laatstgenoemd product in 1863 heeft sedert in deze streken een uitgebreide tabaksindustrie in 't leven geroepen.

Nagenoeg al die natuurproducten van den feitelijk bijna nog geheel ongecontrôleerden bodem, waarvan de uitgestrektheid bij tienduizenden hectaren te meten is, honderdduizenden bossen rotan, aanzienlijke hoeveelheden sago-meel, tal van blokken was, ladingen getah-pertja, oliën en harsen, paarden, rijst, tabak en wat al meer, gaan, even als het gezaagde hout, naar Singapore, voor een deel ook naar Malaka en Poeloe Pinang, doch meerendeels naar eerstgenoemde plaats. Verder trekt Singapore een goed deel koffie van de Westkust, waarvan de herkomst vrij duister is, en nog een artikel, uitsluitend aan deze streken eigen, en dat een belangrijke bron van verdienste aanbiedt, namelijk de troeboek! [1])

En vallen alle producten van deze streken in handen der Engelsche kooplieden, wederkeerig zijn ingezetenen der naburige Britsche koloniën ook bijna de eenige importeurs van de artikelen, welke de bewoners van strandgewesten uit andere landen ontvangen. Waterwegen brengen Engelsche en Chineesche koopwaren tot vrij diep in het binnenland; voorts zijn er vaste en erkende handelswegen over land, welke de gemeenschap van de west- met de oostkust verzekeren. Zoo heeft men een algemeen gebruikten landweg, die van de westkust langs de heuvelreeks van Selegie door het gebied van Kampar naar de oostkust voert; een andere landroute, die in meer westelijke richting nabij de monding der Rokan-rivier haar terminus vindt, en ook Deli en Langkat hebben evenals de overige strandplaatsen hunne geregelde landpaden, die den afvoer van goederen naar het strand mogelijk maken. Lijnwaden, kramerijen, opium, ijzerwerken, alles is Engelsch product, en de biersoorten welke de weinige hier gevestigde Europeanen gebruiken, zijn de onveranderlijke porter en ale. De Chineezen op hunne beurt voeren zijde, thee, medicijnen, aarde- en koperwerk in. De marktprijzen in deze gewesten regelen zich geheel naar die van Singapore, en de dollar is de basis van berekening voor alle geldswaarde.

Maar, denkt men misschien, in een streek geheel zonder cultuur en zonder industrie — en dat is werkelijk het meer zuidelijk gelegen deel der Oostkust — kan de omzet niet zoo bijzonder groot zijn. Daarin vergist men zich schromelijk. De handel in natuurproducten te Singapore wordt voor een zeer belangrijk deel gevoed door den toevoer uit de bosschen en binnenlanden van het lager deel van Sumatra's

---

[1]) Zie *de Indische Gids* pag. 331, aflevering Augustus 1880.

Oostkust, terwijl de meer noordelijk gelegen afvoerplaatsen veelal te Poeloe Pinang hunne producten afzetten.

Opvallend is het, hoe met die Britsche handelsgemeenschap de verspreiding van Britsche invloeden en denkbeelden hand aan hand gaat. Het »Ingries poenja" is een zeer gebruikelijke uitdrukking, zoowel bij handelaars en prauwvoerders als bij gewone inlanders, en zelfs de hoofden, ofschoon sedert 1862 meer direct onder Nederlandsch gezag en zich allengs meer daarnaar voegende, kunnen een zekere toenaderingszucht, een zekere liefde voor al wat Engelsch is, bezwaarlijk ontveinzen.

Kan het ook anders? De Nederlandsche invloed in Straat Malaka was reeds in het begin dezer eeuw niet overwegend meer; hij verminderde sterk bij de verrijzing en snelle ontwikkeling van Singapore, dat weldra alle producten der omgeving tot zich trok, en verdween weldra na onze ontruiming van de stad Malaka in 1824. Sympathie hadden wij in die streken niet weten te verwerven, en aangename herinneringen lieten wij daar ook niet na. Het autocratische van ons bestuur, onze politiek van uitsluiting, onze gehechtheid aan omslachtige formaliteiten, onze weinige neiging tot toenadering —, dat alles had den bewoner, en vooral den handelaar, dezer streken, van ons vervreemd, en de Engelsche kooplieden van de »Straits" zorgden uit eigenbelang, dat die minder gunstige gevoelens tegenover de Hollanders eer versterkt dan verzacht werden, en wisten een monopolie in de gansche omgeving van Straat Malaka te verkrijgen, hetzelfde dat zij zoo afkeurenswaardig hadden gevonden in hun mededingers, de Nederlanders.

Dat monopolie zullen zij behouden totdat..... doch genoeg! Wij hebben in dit hoofdstuk alleen een vluchtige schets willen geven van de natuurlijke gesteldheid des bodems in deze streken, van de producten, welke hij afwerpt, ook zonder Europeesche cultuur, en van den handel die daardoor wordt gevoed. Het terrein der politiek vermijden wij zooveel mogelijk.

Slechts een vraag nog, en een opmerking. Is het te verwonderen, dat de Engelschen hun invloed en alleenhandel in Straat Malaka, verkregen door hun vrijhandelstelsel, gaarne behouden? Is het te verwonderen ook, dat bij onze aanvankelijke machtsuitbreiding op Sumatra's Oostkust, de kooplieden uit de »Straits" luide klachten aanhieven over de usurpatiën der Hollanders aldaar, en het Britsch Gouvernement trachtten te bewegen, onzen voortgang op Sumatra te stuiten?

Met dat al was onze machtsuitbreiding hun niet nadeelig. Tot op den huidigen dag vloeien nog de producten van het Nederlandsch

grondgebied naar de Britsche overzijde. Ja, de eigenlijke bloei van Poeloe Pinang kan gezegd worden te zijn aangevangen met de ontwikkeling der tabaksindustrie in Deli, en hoewel de inwoners van George Town [1]) bij den aanvang van den Atjeh-oorlog dien uiterst onrechtvaardig noemden en zich zeer benadeeld achtten door het sluiten van de peperhavens, zijn zij niettemin na dien tijd eenige millioenen rijker geworden door vermeerderde handelsbeweging. Vandaar dat de handelsstand van Poeloe Pinang bij slot van rekening onzen oorlog met Atjeh niet zoo geheel onbillijk gaat achten.

---

[1]) Hoofdplaats van Poeloe Pinang.

(*Wordt vervolgd.*)

Schetsen uit het Volksleven in Nederl. Oost-Indië,

DOOR

R. VAN ECK.

SPELEN EN VERMAKEN.

(*Tweede vervolg*).

En thans stappen wij van het onderwerp zang en dans af, om met andere vermakelijkheden der Javanen kennis te maken. Het eerst noem ik het Javaansche tournooi-spel of

Senènan,

dus genoemd, omdat het gewoonlijk op een Maandag (*itsnèn* of *senèn*) gehouden wordt. Alleen gekroonde hoofden — zooals wij zouden zeggen — hebben het recht om daarvoor den *Zaterdag* aan te wijzen; vandaar het spreekwoord: »een veulen, dat in het Zaterdagsch tournooispel wil meedoen", wat gezegd wordt van iemand, die zich laat meesleepen in eene onderneming, waarvoor hem de noodige kennis ontbreekt. Oorspronkelijk behoort deze vertooning dan ook alleen aan de hoven te huis en diende zij hoofdzakelijk om den vorsten, die bij zulke gelegenheden alle ondergeschikte hoofden om zich vereenigden, een geschikt middel aan de hand te doen om hunne macht en grootheid ten toon te spreiden. Reeds Wouter Schouten maakt in zijne »Oost-Indische Reys-Beschrijving" van dit tournooi melding. Ook de goede vader Valentijn kan niet nalaten er een paar bladzijden aan te wijden. Eerstgenoemde schrijver, wiens merkwaardig boek zoo zachtkens aan vergeten wordt en daarom nog wel eens mag worden aangehaald, laat er zich aldus over uit: »Somwijlen des Saturdags, doch meest des Maandags, komen om te Tornoyen doorgaans wel 5

à 600, en somtijds meerder of minder van de grootste Heeren des Rijks te paard op het groot en vermakelijk plein voor het hof, wezende altemaal na de Javaansche wijze, gelijk als ook hun paarden, op het sierlijkste opgepronkt: den Adel hebbende tot hun kleeding een fijn gebloemt van zijde, of spierwit katoen lijwaad kleed om de middel en het onderlijf geslingert, blootshoofd en het bovenlijf naakt; het hoofd pronkt met een klein fijn wit mutsjen of met een katoene doek, of die van zijde gemaakt is, die t'saamgerolt zijnde, met eenige keeren tulbantsgewijs om het hoofd gewonden is. Deze aanzienlijkste Edelen en voorname Personagien hebben rondom ten einde van het plein een perk of open huisken, daar door hun dienaars ieder zijn paarden worden bewaart; en ook van andere hare dienaars op alderlij speeltuig, als koopere bekkens, trommels, *Gomgommen*, enz. werd gespeelt; gelijk als ook rondtom heen de speelluiden van den Konink op dergelijk speeltuig haar lustig laten hooren, inzonderheid als de bruine Majesteit, ook niet anders dan op de bovengemelde wijze gehabitueert en mede met het bovenlijf naakt, uit zijn Paleis te voorschijn komt gereden, wezende met een lijfwacht van eenige hondert gewapende mannen, doch alle te voet, verseld. Straks heeft de Adel de oogen na den Konink geslagen, om te zien of zijn Hooft met een *Javaanse* muts of Tullebant is bedekt; versiert hem het laatste, zoo is ieders Hooft van stonden aan mede op dezelfde wijs, en anders met eene Javaanse muts voorzien. Het plein, dat rondtom heen heksgewijze afgesloten is, wordt ook, als de Keizer dus te voorschijn komt, terstond gesloten zoo dat niemand dan voor dien tijd wordt uitgelaten; en buiten omhenen houden onderwijl 10, 12 en somtijds meerder duizent gewapende mannen de wacht, opdat de Javaanse Majesteit niet verraderlijk mogt komen te bejegenen; die dan aldus te paarde op het Tornoyplein zijnde gekomen, met een bijzondere deftigheid het perk eens in zijn ronte overrijd, wordend van stonden aan door de geheele menigte Heeren en Edelluiden eerbiediglijk gevolgt; heeft dan zijn Majesteit lust om zelfs in dit Tornoyspel een ren te doen, zoo pikt hij iemant der grootste Heeren uit, hebbende ieder eene lans met een pop of knoop aan het einde in de vuist; de(n) Koning vooruit rennende, zetten zijn voet-soldaten of lijfschutters uit alle magt hem wederzijds agter na; den uitgedaagden volgt op 't spoor, en zoekt den Sousouhounan onderhalende, binnen de lengte van zijne lans te krijgen, om zoo te betoonen dat hij zijn Majesteit zoude komen treffen, die onderwijl met zijn lans de steeken van zijn vervolger tragt te pareeren en dien te stooten. Dus ten einde van het plein geraakt zijnde, keeren zij beide gezwindelijk om, en word den vervolger nu vervolgt: dit duurt zoo over en weder en dikmaals met verversing van andere paarden, totdat

een van die beide een merkelijk voordeel op zijn tegenpartije verkregen heeft; doch weet hem (zich) doorgaans bij deze gelegentheit de minder tegen zijn meerder niet opgeblazen, maar vrij verstandelijk aan te stellen en tegens den Konink tournoyende dien veel meer met een betooningen van een geestige vaardigheit, respect en verschooning, als door een plomp gewelt zijn verkregene avantagie aan te wijzen.

»Dit tornoyen des Koninks en ook der Edelen duurt gemeenlijk van des namiddags ten vieren tot in of tegens den avontstont, als de Zonne ondergaat, rennende deze Javaanse Grooten na malkanderen met eene wakkere vaardigheit, stekende en stootende met een stompe lans, zoekt ieder zijn tegenpartij uit de zaal te ligten, die dan, overmits dit door hun gauwigheit zelden gebeurt, van d'andere Heeren, doch evenwel niet publijkelijk van zijn mindere, boertsgewijse word uitgelachen; en vliegen in dit Tornoyen dikmaals Tulbanden en Mutsen daarhenen, daar in den Konink hem sonderling vermaakt; en worden dusdanige Tornoijen dus weekelijks niet alleen binnen Mataram, maar ook (gelijk mij voor de waarheid berigt is) in de steden Bantam, Japare, Tubaon en andere, tot vermaak en oeffening aangestelt."

Gelijk ik boven reeds zeide en ook uit W. Schouten's beschrijving blijkt, is bij deze tournooispelen de tentoonstelling van vorstelijke pracht en heerlijkheid hoofdzaak. Te schitteren en bewonderd te worden, ziedaar de voorname drijfveer, niet slechts van den Vorst of Regent, die het feest geeft, maar ook van de ondergeschikte Hoofden — de gewone dèsaman is van de deelneming uitgesloten — die met hunne bontgetuigde paardjes — prijkende in de *prabot-watangan*, het tuig dat alleen bij deze gelegenheid en bij bruiloften mag worden gebruikt, — op de baan verschijnen en straks, ieder op de plaats die geboorte en rang hem aanwijzen, en op de maat van de gamelan, in het gevolg van den Heer en Meester den gebruikelijken rondgang maken. Fier rijden zij daarheen, gewapend met de *sodor*, gelijk hunne lange, stompe lansen worden genoemd, en zouden aan onze middeneeuwsche ridders kunnen doen denken, als alles niet zoo klein en karikatuurachtig was. Ook het eigenlijk tournooi heeft weinig te beduiden. In plaats van flink op elkander in te stormen, rijden de kampioenen naast elkander en trachten zij de tegenpartij, als 't ware in de vlucht, uit het zaal te lichten. Aan het einde van de baan gekomen, nemen zij kalm hunne plaats in, en zijn de oogen der toeschouwers alweer gericht op een ander paar, dat op dezelfde wijze, eerst langzaam, daarna sneller en eindelijk in vliegenden galop, de lange baan afrijdt. De aandacht van het in het rond geschaard publiek beweegt zich juist in omgekeerde orde. Eerst hoog gespannen,

neemt zij al spoedig af, en nauwelijks is het vierde of vijfde paar in den strijd geweest, of aller oog wendt zich van deze halve ridders af om zich nu uitsluitend te vestigen op de *clowns*, die, op magere paarden gezeten en met vervaarlijk groote lansen in de hand, de baan in alle richtingen doorkruisen en eigenlijk niet anders doen dan de geheele senènan of *watangan*, gelijk men 't ook noemt, te parodieeren. Loopt de pret ten einde, dan geven deze volleerde grappenmakers hun »pièce de résistance", door vuurwerk aan de staarten hunner paarden te binden en dit te ontsteken. Wie zich nu niet door de hevig verschrikte en als woest geworden gladakkers in het zand laat werpen, is natuurlijk de held van den dag. Weinige clowns onderwerpen zich echter aan deze proef; de meesten geven er de voorkeur aan om hunne plaats door levensgroote poppen te doen innemen, die zoo op het paard worden geplaatst, dat zij al de bewegingen kunnen maken, die een dronken ruiter bij mogelijkheid vertoonen kan.

Een koddige nabootsing van dit spel is het *rèjog* bij bruiloftsoptochten, dat voorgesteld wordt door paarden van gevlochten bamboe, waarop hansworsten gezeten zijn die met elkander een tournooi vertoonen.

Deze en andere spiegelgevechten hebben bij voorkeur plaats na het einde van de groote vasten. In *Djapara* heeft men daarvoor het *lomban*-feest, dat hoofdzakelijk bestaat in een spelevaart naar een naburig eilandje, waar dan de spiegelgevechten gehouden worden.

Gewone *harddraverijen,* zooals die van tijd tot tijd in de omstreken van Batavia door Europeanen worden uitgeschreven, behooren op Java niet te huis. Men kent er alleen het *kerapan*, waarbij men twee dieren om ze te oefenen om het hardst laat loopen, zonder ze daarom echter voor een publieken wedren te bestemmen. Iets van een harddraverij woonde de Gouverneur-Generaal de Eerens bij, toen hem op zijn reis over Java en Madoera op laatstgenoemd eiland het schouwspel aangeboden werd van een wedloop van twintig, sierlijk uitgedoschte stieren, die twee aan twee voor een ploeg gebonden waren en zoo een groote ruimte hadden af te loopen. Aan het einde van de baan waren twee lange bamboestokken in den grond geplaatst, en nu was het de kunst voor deze ongedresseerde dieren, om zoo in de koers te blijven, dat bedoelde stokken omver gereden werden. Volgens den berichtgever bereikten slechts drie span het aangewezen doel; de rest bleef onderweg steken of kwam op een geheel ander punt terecht.

Meer bekend op Java is het

Geloetan

of *worstelspel*, waarbij de deelnemers in twee rijen tegenover elkander plaats nemen; beide partijen sturen dan een kampvechter vooruit, die

op een gegeven teeken op elkander aanvallen en al worstelende hunne kracht en behendigheid op de tegenpartij beproeven. Wie het eerst onder ligt, wordt als overwonnen beschouwd. Zoodra de kamp beslist is, treden twee andere kampioenen voor, beladen met de goede wenschen van hen, die zich tot hunne partij hebben verklaard. Een dergelijk spel is het

Oedjoengan

bij de Soendaneezen. Hier zijn echter de strijders met een stuk dunne rotan gewapend, waarmede zij elkander tegen de beenen trachten te slaan en dit zoolang volhouden, totdat de eene partij, door pijn gedwongen, den strijd opgeeft. Men gaat bij dezen kamp met zooveel ernst te werk, dat de ingeschreven deelnemers, volgens den heer Coolsma, minstens drie dagen lang »door onthouding van voedsel en zinnelijke genieting" zich voor dit zonderling duel voorbereiden.

Een tweede voorname soort van spelen zijn de

Adoe-adoe of Aben-aben,

gelijk op Java elk schouwspel wordt genoemd, waarbij dieren, tot vermaak van de toeschouwers, tegen elkander worden aangehitst. Bovenaan staat het

Adon-adon

of »tijgergevecht", waarbij een voor dit doel opgevangen tijger wordt aangewezen om zijne krachten te meten met een zijner natuurlijke vijanden, den scherp gehoornden *kebo* of buffel. Uit den aard der zaak behoort dit schouwspel tot die vermakelijkheden, die slechts op hooge feestgetijden voorkomen en de medewerking van hooggeplaatste personen behoeven. Voor het overige is het een echt volksvermaak, dat al wat Javaansch bloed in zijn aderen heeft met groote ingenomenheid vervult en nooit nalaat den diepsten indruk te maken. Zooals de meeste lezers weten, behoort noch de buffel noch de matjan tot de moedigste dieren. De laatste is van nature zelfs laf. Hildebrand karakteriseert hem dan ook juist, als hij hem noemt de »viervoetige slang, die van achteren aanvalt". Ook de inboorlingen, hoeveel eerbied zij overigens voor hem mogen hebben — bij voorkeur spreken zij hem met »mijnheer" of »grootvader" aan — koesteren geen hoogen dunk van zijne dapperheid, waarom zij dan ook een laffen, verraderlijken aanval niet juister weten te omschrijven, dan door te zeggen: »hij besprong hem als een tijger". Zij zijn er dan ook ten volle van overtuigd dat »mijnheer", als hij zich zoo plotseling tegenover een buffel geplaatst ziet, aan geen vechten denkt, maar liefst terstond »den vorm van een oor aannemen", m. a. w. het hazenpad kiezen zou. Men

richt daarom ook de kampplaats zoo in, dat de vlucht onmogelijk wordt. Eigenlijk is zij niet anders dan een groot hok van 15—20 voet in diameter en ongeveer 12 voet hoog, en geheel uit stevige bamboes en zware palen saamgesteld. Aan de eene zijde zijn een of meer kleinere hokken aangebracht, waarin de tijger (of tijgers) zit opgesloten, die een paar dagen geleden nog vrij door de bosschen rondliep, maar door expresselijk daartoe uitgezonden jagers levend is opgevangen. Zooals wij zagen, is het strijdperk niet bijster groot. Voor den tijger, die voor zijn sprong juist ruimte behoeft, zelfs veel te klein. Volgens sommigen, waaronder ook Raffles, zouden de Javanen met opzet de kans voor den matjan gering maken, omdat zij in dit gevecht nog iets meer dan een gewoon schouwspel zien. Voor hen zou nl. dit tijgergevecht een strijd zijn tusschen Europeaan en Inlander, die op politiek terrein reeds zoo menigmaal vijandig tegenover elkander hebben gestaan; de laatste is hierbij steeds de verliezende partij geweest en tracht zich nu, bij gebrek aan beter, daarover te wreken, door den representant van de blanken — de tijger — in dit gevecht de nederlaag te bereiden. Onverklaarbaar is deze kinderachtige wraakoefening zeker niet. Hoe dit echter ook zijn moge, zooveel is zeker, dat »si matjan", zoo aan de ruimte gewoon, zich met een klein plaatsje moet tevreden stellen. Of hij 't reeds in de gaten heeft? Wij zouden haast zeggen van ja. Althans, nu een der knechten de schuif van zijn hok heeft opgetrokken, toont hij niet den minsten lust om zijne gevangenis te verlaten. Men moet hem met geweld daaruit verjagen. Eindelijk wordt het hem daar binnen te benauwd en staat hij met één sprong midden in het strijdperk — vlak tegenover zijn vijand, die reeds eenige oogenblikken vroeger is binnengebracht en als bij instinct geraden heeft wat hem te wachten staat. Hoe fonkelen de oogen van het anders zoo vreedzame dier! Hoe dreigend zijn die scherpgemaakte hoornen gericht naar de plaats vanwaar het gevaar komen moet! »Grootvader", die een oogenblik als verbijsterd in 't rond keek, maar nu weer tot kalmte gekomen is en met de hem eigen scherpzinnigheid het terrein in een oogwenk heeft verkend, voorspelt zich daarvan weinig goeds. Aan terugkeeren valt niet te denken; dus, den sprong gewaagd! De tegenpartij is echter op hare hoede. Met een behendigen zwaai heft de buffel den kop op en — daar hangt »si matjan" aan en tusschen de hoornen, de beide voorklauwen krampachtig in den dikken hals van zijn vijand geslagen. Vreeselijk dringen de scherpe nagels in het vleesch van den buffel, wiens woede daardoor ten toppunt stijgt. Na eenige vergeefsche pogingen om zich den ongewenschten gast van den hals te schuiven, doet hij eenige stappen voorwaarts en — krak! krak! klinkt het door het hok en over het plein, waar de duizenden

toeschouwers met gerekte halzen en ingehouden adem den vreeselijken strijd aanzien. De tijger is vrij onzacht tegen de houten beschutting terecht gekomen. Brullende van pijn stoot hij zijne tanden nog dieper in den kop van zijn vijand, doch deze heeft nu een geschikt steunpunt gevonden en dwingt hem, door stoot op stoot, los te laten. Nog eene laatste voorwaartsche beweging en — daar valt de koning van het Indische woud met een harden plomp tegen den grond. En zijn overwinnaar? Langzaam gaat hij achteruit om dan, aanhoudend met den kop schuddende als om het bloed, dat hem uit tal van wonden stroomt, van zich af te schudden, tegenover den nu geslagen vijand plaats te nemen. Bij oogenblikken licht hij het deerlijk gehavende hoofd op en laat hij zijne oogen in 't rond waren, als wilde hij het publiek vragen of men tevreden over hem is.

Hij voor zich is dubbel content — zoo content dat, als het straks blijkt dat de tijger nog niet geheel weerloos is gemaakt en het gebruik de hernieuwing van den strijd voorschrijft, hij niet den minsten lust betoont om zich van de plaats te bewegen. Ook de tegenpartij bedankt beleefd voor de haar aangeboden gelegenheid om revanche te nemen. De Vorst of Regent heeft echter zijn »bis" uitgesproken en, willen de heeren niet vechten, men zal er hen toe dwingen. Terwijl enkelen den hijgenden buffel door de tralies heen met zoogenaamde *karbouwenbladeren*, die een hevig brandende jeuking veroorzaken, bestrijken, of het arme dier met een aftreksel van deze *kemoedoeh* — gelijk ze heeten — overgieten, werpen anderen stroo op en rondom den tijger en steken dit in brand. Zoo van alle kanten aangezet, vliegen beide kampioenen eindelijk in dolle woede op, rennen als wild door het hok, totdat zij na eenige oogenblikken weer vlak tegenover elkander staan en — een paar goed aangebrachte stooten van den buffel den halfdooden tijger voor goed afmaken. Een gemompel van welgevallen gaat door de menigte, en als straks de overwinnaar, met tal van wonden als zoovele eereteekenen bedekt, naar zijn stal wordt teruggevoerd, dan kan hij er zeker van zijn, dat hem door allen in stilte de verschuldigde eer en hulde zal worden toegebracht. Hij heeft zich een naam gemaakt, die hem eene eervolle vermelding bezorgt in de jaarboeken van het tijgergevecht. En, wat voor onzen buffel meer zegt, hij ontvangt, zooals iemand te recht opmerkt, het genadebrood en wordt door zijn meester voortreffelijk verpleegd en opgepast.

Soms gebeurt het dat de buffel er in slaagt zijn vijand in diens sprong met de hoornen op te vangen, om hem dan met een fikschen worp tegen de palissaden te morzelen te gooien. Deze heldendaad heeft echter deze schaduwzijde voor hem, dat in dit geval fluks de schuif van een ander hok geopend wordt, en een andere konings-

tijger — want 't is juist deze soort die bij voorkeur voor dit gevecht wordt uitgekozen — te voorschijn springt en de strijd opnieuw een aanvang neemt. Soms heeft men ook wel de aardigheid — zie de »Tafereelen van Javaansche zeden" van den Graaf van Hogendorp — om den dooden tijger aan een touw in de hoogte te hijschen en zoo den buffel in den waan te brengen, dat zijn vijand nog leeft en zich op hem wil werpen. De dwaze sprongen van het dus getergde dier dragen dan niet weinig bij tot verlustiging van de toeschouwers.

Zooals ik reeds opmerkte, behoort het tot de zeldzaamheden, dat de buffel het onderspit delft. De tijger wordt echter in dit geval niet vrijgelaten, maar men haast zich hem op eene eigenaardige wijze, *rampog* genaamd, af te maken. Ook op tijgers, die niet in het gevecht zijn geweest, wordt dit *rampog*, dat een onderdeel van het hier besproken wreed vermaak uitmaakt, toegepast. Ik wil een ooggetuige laten verhalen, hoe dit in zijn werk gaat. »In een vierkant van ongeveer drie honderd voet aan elke zijde, stonden de aanzienlijke hoofden en andere inlanders met lange pieken gewapend, in drie dubbele rijen achter elkander, van welke de voorste rij, volgens de gewoonte der oosterlingen, op den grond zat. In het midden van dit vierkant stonden vier groote hokken, met gedroogd riet en andere brandbare stof bedekt. Op een wenk van den Keizer begeven zich twee Javanen al tandakkende naar een dier hokken en maken hun *sembah* (compliment) voor den Vorst. Daar klimt de een op het hok, trekt de schuif tweemalen open, en laat die tweemalen weer vallen, opent haar voor de derde maal, werpt haar weg op den grond, gaat langzaam van het hok weder af, en zet zich op zijde van de geopende tijgerkooi neêr. Middelerwijl heeft zijn makker de alang-alang (riet) in brand gestoken en plaatst zich eveneens naast het hok. Nadat beiden weder hun sembah gemaakt hebben, staan zij op en verwijderen zich langzamerhand, al tandakkende, even zoo als zij gekomen waren, doch niet vóór dat de Vorst hun daartoe door een wenk vrijheid heeft gegeven.

»Ondertusschen blijft de tijger in zijn hok, totdat de vlammen hem daaruit drijven. Dan ziet hij eerst verbaasd in het rond; maar als hij zich los van banden en gevangenis gevoelt, drijft de zucht naar vrijheid hem tot woede en razernij. Woest slaat hij zijn staart: zijne schitterende oogen schieten vlammen: zijn huilend gebrul dooft het geraas van de gamelan. Zoo loopt hij den kring van speren en pieken, welke hem insluit, soms tot twee of driemaal toe rond, neemt eindelijk zijne kans waar en vliegt op die wapenen in. Meestal is dit zijn laatste aanval, daar hij door de pieken wordt opgevangen. Maar de eerste der vier tijgers, die wij op die wijze zagen afmaken, deed een gelukkigen sprong, vloog over de wapenen die hem tegen werden gehouden

been en vluchtte in het binnenste van het paleis. Groot was de schrik, die daarbij de meeste Europeesche toeschouwers beving; maar de Javanen en vooral de Soesoehoenan bleven ook toen even koud en bedaard en deftig, als zij gedurende het geheele gevecht waren geweest. De adat (gewoonte) brengt mede, dat bij een tijgergevecht zoowel de Vorst als al de aanwezige hovelingen en hofgrooten een eerbiedig stilzwijgen bewaren en niet van hunne zitplaatsen oprijzen, voor alles geëindigd is. Zij bleven aan deze gewoonte getrouw, ook toen wij ons over het ontsnappen van den tijger verontrustten.

»De beide tijgers, die reeds den buffel bevochten, betoonden weinig lust om ook op deze wijze nog eens de oogen der aanschouwers te verlustigen. Ze bleven, toen de vlammen hen uit hun hok hadden verdreven, stil en vreedzaam liggen. Maar de slimme Javaan wist raad. Onder een soort van afdak, uit bamboe gevlochten, zit een vijftien- of twintigtal menschen, dat met dit afdak voortschuift en door de openingen heen den tijger met lange stokken aanhitst en aanport, totdat hij woedend opvliegt en in het lot der overigen deelt."

Volledigheidshalve voeg ik hier nog bij, hoe het vroeger op Java gebruikelijk was om misdadigers tot een tweegevecht met tijgers te veroordeelen. Dank zij den invloed van het Nederlandsch Gouvernement is deze wreede gewoonte echter afgeschaft. Het laatste voorbeeld van dien aard had plaats in het begin dezer eeuw, toen twee brandstichters, met een afgestompte kris gewapend, een strijd op leven en dood met een tijger te kampen hadden. Een der ongelukkigen was spoedig afgemaakt. Zijn kameraad hield echter gedurende twee uren den ongelijken strijd vol en slaagde er ten laatste in zijn vijand te dooden. Men stuurde nu echter een tweeden tijger op hem af en eerst toen hij ook dezen onder den voet had, werd de strijd als geëindigd beschouwd en de overwinnaar, die duidelijk bewezen had een gunsteling der goden te zijn, van alle verdere strafvervolging ontslagen. Men ging zelfs zoo ver van hem tot belooning in den lagen adelstand te verheffen.

Tot de gebruiken bij een rampog-partij behoort ook nog, dat het hoofd van dat gedeelte van den kring, waar de tijger doorbreekt, tot schande een bepaalde hoeveelheid rijst als boete betalen moet.

Op Madoera, waar de tijgergevechten mede zeer in den smaak vallen, laat men ook wel buffels tegen elkander in het strijdperk treden. Waar echter hier of op Java de kosten van zulke gevechten boven het vermogen van den feestgever gaan, daar stelt men zich met een surrogaat te vreden en verlustigt men zich in de aanschouwing van een

Gevecht tusschen een bok en een wild zwijn,

dat door de dwaze sprongen van het eerste en de lompe bewegingen

van het laatste dier niet weinig stof tot lachen oplevert. Voor den minder sterken bok is een klein plaatsje in het strijdperk afgeschoten, waar hij zich kan terugtrekken, zoo vaak de scherpe tanden van de tjèlèng hem te na komen. Hij voor zich doet den vijand in den regel weinig leed. Deze behoudt gewoonlijk het veld, doch aangezien hij tot de dieren behoort, die voor den inlander *haram* (onrein) zijn, wordt hij niet als de buffel heilig verklaard, maar stuurt men hem eenige uitgehongerde honden op het lijf, die spoedig een einde aan zijn leven hebben gemaakt.

En thans stappen wij, na nog even melding gemaakt te hebben van het

mentja en ngadjogèd

der Soendaneezen — waarbij onder begeleiding van de muziek al dansende een soort van schermpartij gehouden wordt — ook van dit onderwerp af.

De lezer heeft, zonder dat ik het opzettelijk vermeldde, reeds begrepen, dat bij de vermelde dierengevechten geen weddingschappen gehouden worden. Dit is echter wel het geval bij een ander soort van *adoe-adoe*, waarbij ik nu eenige oogenblikken wensch stil te staan. Ik bedoel de *hanen-*, *krekel-* en andere gevechten, die meer direct tot de *volks*vermaken behooren en voor onze kennis van het karakter der Javanen dit voordeel hebben, dat zij 's volks hartstocht voor hazardspelen duidelijk doen uitkomen. Wie er nog aan mocht twijfelen, dat zoo'n kalme Javaan, met zijne doffe oogen en trage bewegingen, een geboren *botoh* (speler) is, en de dobbelzucht hem in merg en been zit, die behoeft hem slechts, gelijk ik in den aanvang van deze schets reeds met een enkel woord opmerkte, bij een hanen- of krekelgevecht gade te slaan. Dáár is hij als 't ware een geheel ander mensch; dáár komt het aan het licht, hoe achter dat strakke gelaat een ziel huist, die maar al te zeer door het geweld van den hartstocht in beweging kan worden gebracht. Nauwelijks gaat dan ook het gerucht dat ergens een adoe-adoe, zooals hier bedoeld, gehouden zal worden, of een zekere gejaagdheid maakt zich van de spelers — en wie is het niet? — meester. In koortsachtige spanning wordt alles in gereedheid gebracht om naar den eisch aan het uitgeschreven spel te kunnen deelnemen; schietgebeden worden opgezonden, offers gebracht, ten einde de goden gunstig voor zich te stemmen en de booze geesten te bewegen om ditmaal uitsluitend den buurman in de kaarten te

zien. Wie ver af woont, getroost zich gaarne een reis van twee, drie en vier dagen. Is de tijd krap afgemeten, dan gebruikt men, om een inlandsch spreekwoord te bezigen, »de borst tot voeten en de kin tot stok", m. a. w. dan loopt men, zooals nooit een ambtenaar in functie een Javaan heeft zien loopen. Alleen in dit geval gelooven de inlanders, dat »time money" is. Deze aangeboren zucht voor het spel moet dan ook, meen ik, als een der voornaamste oorzaken worden aangemerkt, waarom de meeste Javanen veel hebben van (ik gebruik alweer hun eigen spreekwoord) een »doorzijpelende pot"; ons »zoo gewonnen zoo geronnen" is geheel op hen van toepassing. En bleef 't er nu nog maar bij, dat iemand eenvoudig zijn overgespaard geld verspeelt, om dan aan de dobbeltafel den rug toe te keeren tot tijd en wijle de beurs opnieuw gevuld is. Maar neen, eenmaal aan het dobbelen en wedden weet de Javaan van geen uitscheiden. Al wat los en vast is, wordt te gelde gemaakt, in de hoop dat de kans keeren en de verloren schade zal worden ingehaald. Is alles op, dan neemt men zijn toevlucht tot de geldschieters, inlandsche en vreemde, die er hun dagwerk van maken om berooide spelers aan *bratoe* of dobbelkapitaal te helpen. Dat wil zeggen: helpen op hun manier, helpen tegen interest zóó hoog, dat het spreekwoord »helpen en knuppelen" niet ten onrechte op deze philantropen wordt toegepast. Natuurlijk raakt het crediet eens uit en moeten dan andere, minder eerlijke wegen worden ingeslagen om aan geld te komen. Hier komt nog bij dat, gelijk ik in een vorige schets meen te hebben opgemerkt, speelschuld overal in Indië als een eereschuld wordt aangemerkt, zoo zelfs dat de wet er zich mede bemoeien kan. Bij de Bataks heeft een crediteur bij het spel het recht om zijn nalatigen debiteur een *tali pasa* (strik van touw) voor de voeten te werpen, welke zinnebeeldige handeling zooveel zeggen wil als: »indien gij mij niet betaalt, dan laat ik je binden als mijn slaaf". Een reden te meer dus voor ongelukkige spelers om coûte-qui-coûte zich geld te verschaffen. Voor dezulken onder mijne lezers, die korter of langer in het land van den Orang-oetan en den Paradijsvogel hebben vertoefd, behoef ik er hier niet op te wijzen, hoe de oneerlijkheid van huisbedienden voor een voornaam gedeelte aan dezen algemeenen hartstocht voor het spel moet worden toegeschreven. Wie dit nog niet wist, hij informeere zich bij den een of anderen Oost-Indischen ambtenaar, die ergens in Indië met de »politierol" belast is geweest. Ook de eigenaars van suikerfabrieken en tabaksplantages met hunne kapitalen aan voorschotten (*poorskot* zeggen de Javanen) zouden hiervan veel kunnen vertellen.

Doch genoeg om aan te toonen, hoe deze soort van spelen onze bijzondere opmerkzaamheid verdienen. Waar ik er nu toe overga ze

te noemen en kortelijk te beschrijven, daar zou ik in de allereerste moeten spreken van het

ngadoe djago,

of »hanengevecht", dat oorspronkelijk onder de Maleiers van Sumatra's Westkust schijnt thuis te behooren en van daar zijn weg naar een gedeelte van de Bataklanden, naar Java, Bali en Celebes gevonden heeft. Mijne lezers zullen zich echter herinneren, dat ik dit onderwerp (*Gids*, Deel I, blz. 102) reeds afzonderlijk en uitvoerig behandeld heb. Ook deelde ik daar reeds mede, hoe het Indisch Gouvernement het hanengevecht op Java met zijn veto heeft getroffen en de inlanders hier alleen bij uitzondering, met hoog verlof van de politie, en verder in het geheim aan hun lust voor dit spel kunnen botvieren. Geoorloofd daarentegen is het

ngadoe gemak

of »kwartelgevecht", dat, voor zoover mij bekend, uitsluitend op Java thuis behoort. Ik noem deze vogels, onder de inlanders ook *poejoeh* geheeten, *kwartels*, in navolging van het Javaansch Woordenboek van Dr. T. Roorda. In Veth's »Java" worden zij ons voorgesteld onder hun latijnschen naam van *hemipodius pugnax*, anders gezegd »wibbelhoenders", wat velen mijner lezers misschien even barbaarsch in de ooren klinkt. Laat het daarom genoeg wezen te zeggen, dat deze »gemak" nog iets kleiner zijn dan onze kwartels en in kleur en vorm het meest onze patrijzen nabij komen. Voor het overige is het een zeer schuw volkje, dat zich hoogst moeielijk laat vangen en, eenmaal in de koeroengan (kooi) geplaatst, aan hun eigenaar heel wat tijd en geduld kosten vóor ze zoo tam geworden zijn, dat men ze voor het gevecht kan africhten. Opmerking verdient dat alleen de wijfjes — de »gemak-wadon" — voor dit doel worden uitgekozen. En waarom? Volgens de inlanders, en die kunnen het weten, zijn zij niet alleen mooier, grooter en sterker dan de mannetjes (bentjé), maar ook — moediger! Dit zal dan ook de reden zijn, waarom men nu en dan een getrouwd man bij een bentjé hoort vergelijken, van wien men anders gewoon is te zeggen, dat hij een *tapih* (vrouwenrok) draagt, m. a. w. onder de plak van zijn vrouw staat.

Stel u dan, mijn lezer! zulk een dappere dame voor! Haar meester is de wereld te rijk met haar. Na langen tijd te vergeefs zijne strikken op het pas gesneden padiveld te hebben uitgezet, is hij eindelijk thuis gekomen met het heugelijk bericht, dat de goden hem gunstig zijn geweest en hij zijn »gemak" gevangen heeft. Veel tijd tot vertellen gunt hij zich niet. Zoo spoedig mogelijk wordt de schoone gevangene in

het voor haar bestemde kooitje geplaatst en — nu neemt de verzorging een aanvang. Dat de baas elken dag een uur of langer het veld in moet om voor zijne voedsterlinge witte mieren, sprinkhanen en andere insecten te zoeken, is voor hem de moeite niet waard om er van te spreken. Het komt niet in aanmerking bij den tijd, dien hij besteden moet om de aanstaande kampvechtster aan zijn gezicht te gewennen en haar ook maar eenigszins handelbaar te maken. En als men er dan nog maar zeker van was, dat men vroeg of laat zijn moeite beloond zal zien. Maar dit is zeer quaestieus. »Vele poejoeh", zoo schrijft de heer de Serière terecht, »bezwijken onder het rusteloos pogen om de kooi te ontkomen en stooten zich den schedel open tegen de fijne bamboe-traliën." Een Javaan mag zich dus hoogst gelukkig rekenen — en hij doet zulks! — als het hem na maanden van geduld en inspanning gelukt zijn gevangene zoo ver te brengen, dat zij zich zonder veel tegenspartelen in de hand laat nemen en zij geschikt wordt geacht om aan het »ngedoe gemak" meê te doen. De schuwheid is haar echter zoo aangeboren, dat de eigenaar verstandig handelt met de kooi steeds zorgvuldig met een stuk doek bedekt te houden, en alles te vermijden wat de schoone dame aan het schrikken kan brengen. Vooral op het terrein van den strijd zelf zijn deze voorzorgsmaatregelen dringend voorgeschreven. Een enkele verkeerde handeling kan het werk van maanden nutteloos maken.

De dag van het gevecht is aangebroken. Van heinde en ver stroomt de menigte saam om aan de pret deel te nemen. De plaats van samenkomst is gewoonlijk een open plein in of bij het dorp, waartoe ieder vrijen toegang heeft. Lang voor den aanvang van het »ngadoe" zijn alle plaatsen bezet. Vooraan zitten de eigenaars van gemaks, ieder met zijn kooitje naast zich, terwijl de rechterhand, gelijk het gebruik voorschrijft, de koorden vasthoudt van de lis, waarmede de koeroengan gesloten is. Achter hen zijn de andere bebotoh (spelers) neergehurkt, die, ten bewijze dat zij niet enkel toeschouwers wenschen te zijn, van tijd tot tijd een paar rijksdaalders doen rinkinkelen. De buitenste rijen worden ingenomen door kinderen, koopvrouwen en — geldschieters, allen gekomen om op hunne wijze van het feest te genieten. In het midden van dezen breeden kring staat de *pengadon*, een bamboezen kooi, ongeveer 5 palmen hoog en 7½ palmen in doorsnede, waarin straks de gewichtige strijd zal worden gestreden. Ik zeg: »straks", want er is nog heel wat te doen alvorens het eerste paar kampvechtsters deze miniatuur arena zal betreden. Eerst moet natuurlijk worden uitgemaakt, welke twee gemaks onder de vele ingeschrevenen (om hier deze westersche uitdrukking te bezigen) den

strijd zullen openen. Is dit vraagstuk opgelost, dan gaat men onderzoeken òf de voorgestelde partijen in allen deele aan elkander gewaagd zijn. De eene gemak mag wel iets grooter zijn dan de andere, maar dan moet deze de een of andere eigenschap bezitten, die tegen dat verschil opweegt. En zoo voort, en zoo voort. Eindelijk is de keuring afgeloopen en krijgt het publiek gelegenheid om zijn weddingschappen aan te gaan. Wat een leven! Van alle kanten hoort men grootere of kleinere sommen noemen, die op een der beide gemaks worden ingezet. Om verwarring te voorkomen, heeft men de dames een »nom de guerre" gegeven, waarvan de beteekenis aan hare wezenlijke of vermeende capaciteiten beantwoordt. Eerst als alle weddingschappen behoorlijk geregeld zijn, worden de voor den strijd aangewezen gemaks voorzichtig uit de koeroengan genomen en »na vooraf gedrenkt en met eenige druppels water onder de vleugels bekoeld te zijn", te gelijker tijd door de eigenaars onder de bovenbedoelde pengadon geplaatst. Ook hierbij moet alles volgens de regels van het spel geschieden. Wie zijn beestje te vroeg loslaat of het, wat wij zouden noemen, een douwtje geeft, kan door de tegenpartij tot de orde geroepen, desnoods van de mededinging uitgesloten worden. Daar trekken zich de handen terug, de pengadon valt neer, en nu? »De kleine kampstrijdsters", zoo laat ik nu den heer de Serière vertellen, »steken fier hare fijne kopjes omhoog en nemen een uitdagende houding aan, krabben de vloer met hare gele pootjes, zetten de vlerkjes wat uit, pikken op den grond, zien elkaar herhaaldelijk met schitterende oogen aan, alsof de een de andere tart om den aanval te beginnen, en naderen meer en meer, totdat ze als het ware tegen elkaar staan, de borstjes zoo hoog mogelijk opheffende en vooruitzettende, na elkaar pikkende en voor- en achterwaarts dringende met afwisselende kansen. De snavelslagen zijn steeds gericht op het hoofd, de oogen en ooren, die ze, als de slag raak is, eenigen tijd stevig in den bek vasthouden, totdat eindelijk de twee bekjes in elkaar zijn geslagen en beide kampsters al dringende en trekkende trachten elkaar neer te werpen. De eerstvallende sleept dan gewoonlijk de andere mede en, zonder los te laten, wentelen zij dan herhaalde keeren over den vloer, totdat door afmatting de een de andere los laat en beiden weer zijn opgestaan om den strijd opnieuw te beginnen, hetgeen zich eenige keeren herhaalt en meestal daarmede eindigt, dat een voorgoed de vlucht neemt en dan, overeenkomstig den regel voor dit gevecht, onmiddellijk door den eigenaar uit het strijdperk wordt genomen om met koud water gelaafd en verzorgd te worden."

Men hoort het, bloedig is de strijd niet, en in dit opzicht onder-

scheidt zich dit ngadoe zeker gunstig van het ngadoe djago. De belangstelling, waarmede groot en klein het gevecht gadeslaat, is er echter niet minder om. Hoewel de pengadon van alle zijden open is, kunnen de verst afzittenden toch niet altijd even gemakkelijk de bewegingen der kempende vogels gadeslaan, wat toch noodig is om de kans van hun weddingschap te berekenen. Ieder tracht dus zooveel mogelijk naar voren te dringen, en het laat zich daardoor begrijpen, dat het bij zulk ngadoe-gemak niet zelden onrustig in zijn werk gaat. Hierbij komt nog dat de eigenaars der twee kleine kampioenen het recht hebben om hunne lievelingen door geroep of handgeklap aan te moedigen, iets wat bij het ngadoe djago streng verboden is. Eerst als de strijd beslist is, keert alles weer tot de vorige kalmte terug; de verliezers betalen hun weddingschap, de gelukkige winners strijken hun centen, dubbeltjes, guldens of rijksdaalders op, allen voorzien zich van een versche sirihpruim en kauwen er lustig op toe, totdat — een tweede paar het strijdperk betreedt en het lieve leven van voren af aan begint. Wij voor ons hebben er genoeg van, en gaan een kijkje nemen bij het

ngadoe djangkrik

of »krekelgevecht", een niet minder geliefkoosd volksvermaak, waarbij eveneens weddingschappen werden aangegaan. Hier zijn het echter weer de mannetjes, die in het strijdperk treden en alzoo den roem van hun geslacht handhaven. De Javanen hangen de voor het gevecht bestemde djangkriks, gedurende 24 uren, aan een om het midden van het lichaam geknoopten draad horizontaal op en houden ze dan eenige oogenblikken onder water om ze geheel bewusteloos te maken. Eerst nu worden de beestjes in een bamboezen kokertje (toelan) geplaatst, waarin zij op de kampplaats verschijnen. Als voedsel wordt hun geregeld fijn gewreven nasi toegediend. Voor hun zoogenaamd galgenmaal vermengt men de gekookte rijst met het zaad van de *katjoeboeng* (doornappel), dat een dronkenmakende kracht heeft en de djangkrik, nog vóór hij tegenover den vijand staat, half woedend maakt. Zoodra nu alles voor het gevecht gereed is en de weddingschappen geregeld zijn, plaatst men de beide toelan in een open korfje, dat door een schuifje in twee deelen gescheiden is. Alvorens echter dit schuifje te openen, worden de twee kampioenen met een kwastje zoolang gekitteld, dat zij als razenden door de nauwe gevangenis zich bewegen en nauwelijks zien zij zich tegenover de tegenpartij geplaatst, of zij vallen met groote woede op elkander aan, als wilden zij op elkander het lijden wreken, dat de menschen hun hebben aangedaan. Lang duurt de strijd gewoonlijk niet; spoedig ligt de eene djangkrik als dood

op den grond, wat het sein is om aan het gevecht een einde te maken, de verloren weddingschappen te betalen en een tweede paar strijders op te brengen. De gelukkige overwinnaar krijgt tot belooning bij zijn rijst wat van fijngestampte djarakblaadjes (waarvan de inlanders de djarakolie bereiden) om de pijn in de kaken te verzachten. Heeft hij in den strijd geen wonden of breuken bekomen, dan mag hij misschien later nogmaals een proeve van zijn heldenmoed geven.

Wat ik nu ga zeggen, zal zeker menigen lezer vreemd in de ooren klinken. Het is niet meer of minder dan dat op Java ook het oplaten van vliegers,

lajangan of langlajangan,

gelijk de Soendaneezen ze noemen, een hazardspel geworden is, waaraan bij voorkeur volwassenen, onverschillig tot welken stand zij behooren, deelnemen, — en deelnemen met een hartstochtelijkheid, waarvan wij ons nauwelijks een denkbeeld vormen kunnen. Gewoonlijk heeft dit spel in den oostmoesson of het droge jaargetijde plaats, omdat men dan meer zeker is van den wind, die, zooals de lezer weet, in dezen tijd bestendig uit denzelfden hoek blijft waaien. De pret bestaat hierin, dat twee vliegers te gelijker tijd worden opgelaten om straks, wanneer ze een bepaalde hoogte hebben bereikt, zoo gedirigeerd te worden, dat de beide touwen over elkander heenschuren en wel zoo, dat het eene doorgesneden wordt. Om dit gemakkelijk te maken, zijn de beide tali (touw) met een kleverig vocht — veelal gewreven *ketan* (een soort van kleverige rijst) — en verder met fijn gestampt glas of steengruis bestreken. Soms duurt de strijd lang, soms is hij in een paar minuten beslist. De talrijke toeschouwers zijn in twee partijen gesplitst en hebben, nadat de beide zwevers (dit is de letterlijke vertaling van *lajangan*) aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen werden, met elkander weddingschappen aangegaan. In den regel zijn de vliegers met een of andere wajangfiguur beschilderd, wier naam dan als onderscheidingsteeken dienst doet. De partij, wier held het eerst met gebroken touw naar beneden tuimelt, heeft natuurlijk haar inzet verloren, tenzij bewezen kan worden, dat de strijd niet volkomen volgens de regels van het spel gevoerd is. Een kleine afwijking van het reglement, dat wel niet beschreven is maar door iedereen nauwkeurig gekend wordt, is voldoende om den kamp voor nietig te verklaren.

Nu ik toch over de lajangan spreek, kan ik hier nog bijvoegen, dat op Java en hier en daar elders een soort van vliegers in zwang is, die, eenmaal hoog in de lucht staande, een ver weerklinkend maar hoogst eentonig geluid doen hooren. Dit effect wordt teweeggebracht door een bamboezen boog (soendarèn), waarop een blad van den waroe-

boom of ook wel een band van dun geschraapte bamboe gespannen is, waar de wind tegen aanblaast. Zulk een vlieger wordt *soewangan* genoemd. De inlanders luisteren gaarne naar deze eentonige muziek, die hun als een stem uit de godenwereld daarboven tegenklinkt.

Met den naam van *ngadoe* wordt, ten slotte, ook bestempeld het om een weddingschap tegen elkander slaan van *kemiri* en andere harde noten, dat soms met de hand, soms door middel van een of ander instrument geschiedt (plèdèk). Ook aan deze spelen nemen volwassenen deel.

Groote liefhebbers zijn de Javanen verder van

kaart- en dobbelspelen.

Bij de eersten maken zij bij voorkeur gebruik van Chineesche kaarten. Gezocht vooral in het zoogenaamde *Setoter*, een soort van blufspel, dat blijkens zijn naam (men zegt afgeleid van het Duitsche *stossen*) van Europeeschen oorsprong is. Onder de dobbelspelen staat bovenaan het

dakon-spel,

dat zijn naam ontleent aan een langwerpig houten blok, van ongeveer 3½ voet lang, met een groot gat of holte aan beide einden en twee rijen van zeven of negen kleinere gaten aan de twee zijden. Gewoonlijk bedient men zich hierbij van de pitten van den sawoboom, waarvan in ieder bakje een gelijke hoeveelheid, dus 7 of 9, gelegd worden. Als ik mij wel herinner, bestaat de kunst hierin, dat de twee partijen, om de beurt spelende, de pitten, één voor één en bakje voor bakje uittellende, zoo in de verschillende gaatjes en ten laatste in het groote gat (de pot) aan het uiteinde van het bord weten af te deelen, dat men telkens bij een gevuld bakje uitkomt. Zelden loopt dit geregeld af, welke kwade kans valsche spelers trachten goed te maken door bedriegelijk twee of meer pitten in hetzelfde bakje te laten vallen. Het spel is geëindigd, zoodra de laatste speler de laatste pit in zijn pot heeft gebracht. De partij. die nu de meeste pitten in haar pot heeft, heeft gewonnen. Ook onder Europeesche, in Indië geboren dames is dit spel zeer geliefd. Op het naburige Bali draagt het den naam van *metjiwa*.

Ook het *schaakspel* (tjatoer) is op Java bekend; het wordt echter zelden, althans onder de gewone inlanders, gespeeld. Meer algemeen zijn het *tjoeki* — een soort van damspel, waarbij men zich van zwarte en witte boonen bedient — en het *matjanan*, eveneens een damspel, waarbij elke partij twee stukken heeft, die tijgers, en 23, die runderen voorstellen. Men ziet de Javanen dit laatste veel op straat spelen, waar zij zich dan eenvoudig van steentjes bedienen.

En zoo kom ik geleidelijk tot de eigenlijke

kinderspelen,

wier getal legio is. De Javaansche jeugd, aan zich zelf overgelaten en buiten het oog van deftige hoofden en Europeanen, weet zich even goed te vermaken als de onze. En eigenaardig is, dat hare spelen voor een goed deel uit vermaken en oefeningen bestaan, waaraan een Hollandsche jongen of meisje zonder bijzondere voorbereiding kan deelnemen. Zelfs het *tollen* (gansingan of kékéjan) en *prikken* (manggal), het *even òf oneven* (kètjèk) en het *knikkeren* (nglerak), het *kopje-over* (kedjoem palik) en *haasje-over* (loempatan) enz. ontbreken niet. Het zou natuurlijk nutteloos zijn al deze spelen hier uitvoerig te beschrijven. Mijne lezers zullen met eene korte opgave van de voornaamste al dubbel tevreden zijn. Ik noem dan het:

ngoendi-oemboel (kaatsspel);
djaranan (paardjespelen);
gimer (een dobbelspel, waarbij een tolletje of een stuk geld wordt rondgedraaid);
djoegilan (een echt jongensspel, waarbij een puntig stukje hout met kracht in den grond geworpen wordt, waarop de tegenpartij trachten moet het met zijn houtje omver te werpen);
léjèk (een meisjesspel, dat bij voorkeur in den maneschijn wordt gespeeld en hierin bestaat, dat de meisjes elkander bij de hand houden en zoo, al zingende, achterover hangende ronddraaien om, zoodra het aangeheven liedje ten einde is, te gelijk op de hurken te gaan zitten);
kedok (een bijgeloovig kinderspel, waarbij een als een pop aangekleede schepper van een klapperdop het middenpunt van den kring uitmaakt);
bèngkat (een spel met bènda-boonen, die met den voet worden voortgeschopt, met het doel om de boonen der tegenpartij, die op kleine afstanden achter elkander op den grond zijn geplaatst, omver te werpen);
keplèk (kruis of munt, met duiten, die aan den eenen kant wit gemaakt zijn);
malingan (een soort van krijgsspel, waarbij ieder speler 18 stukken heeft, waarmede hij die van de tegenpartij moet trachten in te sluiten), enz. enz.

Onder de Soendaneesche jeugd is het *koemkoeman* (blindemannetjesspel) en het *tjoktjangan* (krijgertje spelen) zeer geliefd. Bij het laatste wordt afgeteld met het volgende liedje:

Djoengdjaë balakatan djoengdjaë —
poetjoek mĕnjan mangsoï godong malati, riri —
riri njandoeng ka poetra dalĕm tamenggoeng, bandoeng —
bandoeng tipoeng molongpong saoenda-endo, poho —
poho tadi laladjo teu mawa simboet, boetoet —
boetoet-betet kakampis moending kadĕmpet, tjoeët.

Voor diegenen onder mijne lezers, die moeite hebben dit hier en daar zinloos liedje van buiten te leeren, laat ik hier een echt Hollandsch aftelrijmpje volgen, dat ik uit mijn geheugen opschrijf:

Kletsenboom — zaligen toom —
toom en zalen — visschen halen —
haal en visch — stoel en disch —
disch en stoel — water en poel —
poel en water — kat en kater —
kater en kat — muis en rat —
rat en muis — storm en luis —
luis en storm — winter en worm —
worm en wind — kalf en kind —
kind en kalf — verrotte zalf —
zalf en rot — lepel en pot —
pot en lepel — dominé's klepel —
ies, bies, brij — wie is af —
ik of gij.

En met dit alles behalve stichtelijk rijmpje uit een van Gelderland's achterhoeken besluit ik deze schets van de *Spelen en Vermaken op Java.* Thans komen de amusementen van de Insulaners op de Buitenbezittingen aan de beurt.

De Villa Slamat Tinggal.

DOOR

J U L I A. [1]).

WALTHER.

Batavia, 11 Juni 18—.

Mijn lieve Maria,

Uit mijn telegram weet gij reeds, dat ik den 5en Juni in welstand hier aangekomen ben. We hadden een voorspoedige reis, van zeeziekte wist ik, gelukkig! niets, tusschen passagiers en kapitein heerschte de beste harmonie: in menig opzicht ging alles naar wensch. Maar, Maria,

---

[1]) 1e Vervolg van de October-aflevering.

In die aflevering — een kleine toelichting zal, meenen wij, vooral den nieuwen abonnés niet onwelkom zijn — in die aflevering dan maakt de lezer kennis met de twee hoofdpersonen.

De een is Walther Bergsma, een jong mensch van 21 jaar, die financiëel en intellectueel niet bij machte bleek te zijn, om de studiën, welke zijn deftige, maar onbemiddelde ouders voor hem onmisbaar achtten, te voltooien; die daarna een betrekking zocht, maar niet slaagde; die toen beproefde de pen te hanteeren, maar voor zijn boek geen uitgever kon vinden; die vervolgens zich als muziek-onderwijzer vestigde, maar weder teleurstelling ondervond, en die nu door de herinnering aan al den tegenspoed en al het gebrek dat hij reeds geleden heeft en onder den druk van zijn tegenwoordig lot dermate tot wanhoop gedreven is, dat hij op het punt staat, door zelfmoord zijn bestaan ten einde te brengen. »Maar wat doet hem plotseling terugdeinzen van den afgrond, waarin hij zich verpletteren ging? Het is de macht der liefde, de gedachte aan haar, die hij niet verlaten kon, en die als zijn goede engel juist thans voor zijn herinnering treedt, als om hem te smeeken: Keer terug! Keer terug!"

De goede engel heet Marie Duringh, en is secondante op een meisjes-instituut te 's-Hage, dat de weinig beminlijke Juffrouw Staak tot directrice heeft; wij vernemen verder omtrent haar, dat twee van haar broers in Indië zijn, en twee andere, de jongste, met haar moeder in de residentie wonen. Toen Walther Bergsma voornemens was, zich het leven te benemen, wanhoopte hij ook aan

steeds verder verwijderde ik mij van u, en de gedachte daaraan heeft mij vele smartelijke oogenblikken doen doorleven. O, als dat uur komt, dat ik u terugzie, uw stem weder hoor, u weder aan mijn hart drukken mag...... doch waar zwerven mijn gedachten heen!

Ik zal u vertellen, hoe het mij sedert mijn aankomst gegaan is; dat doet mij goed, en ik weet, dat ik daarmede een van Uw wenschen vervul.

Met groote hartelijkheid ben ik door Oom en Tante ontvangen, en bij hen blijf ik logeeren, totdat ik een werkkring gevonden zal hebben. Daarop bestaat, Goddank! kans; Oom heeft uitgebreide relatiën en mij reeds met eenige invloedrijke personen in kennis gebracht, die niet ongenegen schijnen, mij om zijnent wil van dienst te zijn. Waarschijnlijk word ik bij de Secretarie geplaatst; dat vond Oom het verkieselijkst, omdat ik dan in de hoofdstad kan blijven, en minder gevaar heb in het vergeetboek te geraken, dan wanneer ik naar de binnenlanden trek. De zaak loopt dus geheel anders, dan ik mij in Holland had voorgesteld.

Indië bevalt mij tot nog toe uitmuntend. De natuur is verrukkelijk, en als er één menschenklasse is, die het »savoir vivre" goed verstaat, dan zijn het de Europeanen hier. De warmte hindert mij nog volstrekt niet; ik heb ze in Holland dikwijls vrij wat drukkender gevonden dan hier, maar door huis, kleeding en levenswijs kan men er hier beter tegen. De rijsttafel met al die *atjar's* en *sambals* vond ik in het begin wel wat erg piquant, doch langzamerhand gewen ik er al aan, en verscheidene vruchten vond ik heerlijk.

. . . .
. . . .

3 Juli.

Dank, dank voor Uw twee brieven, die ik in gezondheid ontving en gelezen en herlezen heb, totdat ik ze van buiten kende. Gij hebt mij daardoor zeer gelukkig gemaakt; elke regel getuigde van liefde, en dat geeft mij moed en opgewektheid. Soms, wanneer ik denk hoe lang het misschien nog duren zal, eer gij hier zult zijn als de mijne, geheel de mijne, bekruipt mij vrees en neêrslachtigheid; ban gij, mijn

---

het geluk, dat Marie Duringh zijn liefde beantwoorden zou; nu Marie ons voorgesteld wordt, is zij Walthers verloofde. Hem zelven ontmoeten wij in Nederland niet meer: hij is naar Java vertrokken om daar zijn geluk te beproeven. Maar wij maken nog kennis met een Indisch kind, Betsy Ferrier geheeten, dat op de kostschool van Mej. Staak zeer veel te verduren heeft; en met Adèle Verbeek, een mooi en vroolijk meisje, secondante even als Marie en Marie's beste vriendin, zoodat Marie dan ook het eerst van haar de verrassende tijding verneemt, dat zij gaat trouwen met Karl Baron von Osbrucken, een weduwnaar en vader van drie kinderen, waaronder een zoon van ongeveer 21 jaar. »Mijn lieve Adèle," zegt Marie, »als gij mij verteld hadt, dat de zoon uw uitverkorene was, zou ik zulks lichter hebben kunnen gelooven."

Maria, die zorg door Uw trouwe liefde, en laat mij steeds meer le
in Uw hart, dat voor mij nooit een geheim verborg........

Ik ben nu reeds eenige weken in mijn nieuwen werkkring. V
heb ik te doen, maar mijn chef, de heer O., schijnt met mij ingenom
ten minste ik geniet van hem veel beleefdheid. Dezer dagen vroeg
mij te dineeren; ik heb toen met zijn vrouw kennis gemaakt, en
met zijn dochter, een lief meisje van uw leeftijd dat u stellig, als
haar ontmoettet, zou bevallen.

Voor dienstzaken ben ik onlangs naar Buitenzorg geweest, en O
maakte de reis mede. Dat hadt gij moeten bijwonen; van zulk
vliegen over den weg zou menig pas aangekomen Hollander het op
zenuwen krijgen. In drie uur werd het geheele traject van twaalf
gaans afgehold. Om de zes paal (de weg is ongeveer 38 paal la
houdt het rijtuig stil bij een loods, een gebouwtje dat wel iets h
van een karavanserai, waar men van paarden verwisselt, wat slec
een paar minuten duurt, daar het nieuwe vierspan bij de komst
het rijtuig of den »wagen", zooals men hier altijd zegt, reeds get
is, en verder krijgt men daar twee nieuwe zoogenaamde loopers, n
menschen, die achter op het rijtuig staan, om door schreeuwen, flui
en zweepklappen de paarden in vollen draf of galop te houden,
als dat niet helpt, van tijd tot tijd een poos naast de paarden loo
om ze meer van nabij aan te wakkeren. Rustig reist men niet, m
wel vlug, ten minste als de posthouder goedvindt paarden te ge
die nog niet te oud of te moe zijn, en als de weg niet al te slecht

Wij hadden volstrekt niet te klagen, maar alle reden om ons o
de veranderingen, die in de laatste eeuw ten behoeve van het verk
gemaakt zijn, te verheugen. Wanneer vroeger een Gouverneur-Gene
van Batavia naar Buitenzorg trok, dan bad men in de kerken voor
gelukkige reis, omdat er destijds geen behoorlijke weg bestond;
ten minste luidt de legende. Een voetpad was er, meer niet, en dikw
was het daarop vrij onveilig. Geheel Java over ontbrak een flinke rijw
en men beschouwde het als onmogelijk, er een te leggen, tot
Daendels, alle hinderpalen trotseerende, het onzinnig geachte plan t
uitvoer bracht.

Ik heb in Buitenzorg genotvolle uren gesleten. Wat daar de natu
mij te aanschouwen gaf, kan ik niet beschrijven. Raphaëls penseel
noodig zijn, om den wolkenloozen hemel, waaraan de zon zoo pracht
onderging, voor u aanschouwelijk te maken: den gouden avondzonn
gloed die de rotsgesteenten tintte met prachtvolle kleuren, het donk
bosch op den achtergrond, en de blauwe bergen aan weerszijden —
zal dat alles nooit vergeten. Nu en dan kon ik mij verbeelden, in h
Ahrthal te zijn, de ossenwagens zoowel als de berggezichten herinnerd

mij er aan, maar de illusie werd een oogenblik later verbroken door de bamboezen met atap gedekte huizen en de naakte en vuile kinderen van inlanders.

Te Buitenzorg maakte ik onder geleide van mijn vriendelijken gastheer, den heer van Reede, een paar heerlijke uitstapjes naar Kota Batoe en Batoe Toelis, en kwam ik in kennis met Radhen Saleh, „le prince Djalma" uit *le Juif Errant*, een van de meest beschaafde bewoners van Insulinde, al draagt hij ook nog steeds de inlandsche kleeding, en de niet onverdienstelijke schilder van „de Boschbrand", het groote schilderij op het Loo, en van andere stukken.

Het hoofddoel van mijn uitstapje naar Buitenzorg werd echter door mij niet uit het oog verloren, en met succes heb ik mij van de opdracht gekweten. Blijkbaar was ook mijn chef tevreden, want nadat ik hem rapport had uitgebracht, drukte hij mij de hand, en vroeg mij voor den volgenden avond ten eten, en dat beteekent iets bij hem die voor zeer trotsch bekend staat. Ik nam natuurlijk de invitatie aan, werd behalve aan de vrouw des huizes aan verschillende gasten voorgesteld, en o. a. aan een zeer lieve dame, zekere mevrouw Ferrier, die mij vertelde dat zij een dochter op kostschool had in Europa, en dat die dochter een groote vriendin was van een juffrouw Marie, over wie zij in nagenoeg elken brief schreef. Den familienaam van juffrouw Marie was mevrouw vergeten, ik vermoed dat gij het zijt. Schrijf mij eens daarover! . . . .
. . . .

1 Sept. 18—.

Goede tijding, Marie! Er is voor mij promotie op til. Dat geeft mij nieuwen moed en nieuw vertrouwen, en het is mij, als had ik reeds een voorsmaak van hetgeen de toekomst ons brengen moet; eindeloos geluk in onze hereeniging. Het verledene met zijn ledige en donkere dagen schijnt onafzienbaar ver achter mij te liggen, en nieuwe idealen verfrisschen en sterken mij. Wie weet, hoe spoedig de zalige tijd daar is, dat ik U, mijn Maria, in mijn woning mag binnenleiden! . . .
. . . .

EEN MIJLPAAL OP DEN WEG.

Augustus met zijn warme dagen was gekomen; daarbuiten was alles rondom zonneschijn en leven, en binnenshuis was het soms zoo drukkend warm, dat hoewel deuren en ramen tegen elkander openstonden, men toch te vergeefs naar eenige koelte smachtte. In de woning van mevrouw Dühring echter was het tamelijk koel, en onder de verandah,

die een bekoorlijk uitzicht op een net aangelegden tuin vergunde, vinden wij Maria terug, aan de zijde harer moeder gezeten, en bezig haar voor te lezen. Maria is weinig veranderd, sedert wij haar het laatst gadesloegen; de onbezorgde, onschuldige meisjeslach ligt nog op haar gelaat, en geen wolkje rimpelt het jeugdig voorhoofd, of benevelt de vriendelijke oogen, die vol hoop de toekomst tegenblikken. Het is nu reeds een halfjaar geleden sinds Walther haar verliet, en onder drukke bezigheden, afgewisseld door trouwe zorg voor haar moeder, is ondanks haar verlangen naar den dag harer hereeniging met den geliefde, de tijd haar als omgevlogen, en begrijpt ze het nauwelijks dat zij zich niet nog eenzamer en meer verlaten heeft gevoeld.

Het jonge meisje legt het boek neêr, en zegt: „We zullen het hierbij laten, vindt u niet?"

„Interesseert u de lectuur niet?"

„Jawel, maar vandaag wil ik liever nog wat met u praten, mamalief; heel veel tijd heb ik niet meer, omdat ik nog toilet moet maken voor het feest van dezen avond."

„Dat is waar; ik was bijna vergeten, dat ge daarheen gaat. Doch zeg mij eens, Marie, gelooft ge, dat alleen liefde Adèle bestuurt?"

„Ik geloof het niet alleen, maar weet het zeker, mama! Adèle is er het meisje niet naar om uit eenig bijoogmerk een huwelijk aan te gaan; ik weet zeker dat zij, als zij niet beminde, liever levenslang eenzaam zou blijven."

„Maar begrijpt ge dan haar smaak?"

„Wel zeker! Wanneer u Von Osbrukken kendet, zoudt u dit niet vragen. In de laatste maanden heb ik hem door zijn omgang met Adèle meermalen gesproken, en telkens gevoelde ik dat er iets in hem is dat voor hem inneemt; het is alsof men in zijn bijzijn beter en edeler wordt; hij zelf schijnt mij, vrij van iedere lage gedachte, alleen naar volmaking in den schoonsten zin te streven. Zijn gesprekken zijn geestig en onderhoudend; nooit hoorde ik uit zijn mond één klacht of kwaadsprekend woord; steeds doet hij het mogelijke om de gebreken van anderen te bedekken, of zwijgt er over. „Als ieder eens begon", zegt hij, „met zichzelf te corrigeeren, dan zou men het zóó druk krijgen, dat er voor het afkeuren van fouten van anderen geen tijd overbleef." Zeker, ik kan mij begrijpen, dat Adèle zulk een man bemint, en dat waar men eens de volle kracht zijner liefde gevoeld heeft, het onmogelijk is anders dan gelukkig te zijn. O, mama, wat is het heerlijk achting te kunnen koesteren voor den man onzer keuze; dat geluk heb ik ook met mijn Walther, en mij dunkt, dat waar liefde op wederzijdsche achting gegrondvest is, het huwelijk gezegend moet zijn."

„Ja, mijn kind, daarin hebt ge gelijk; wanneer edele karakters elk-

ander ontmoeten en zich aansluiten, dan worden beiden tot een volmaakt geheel, en iedere disharmonie wijkt. Komen er dan stormen, (en welk huwelijksleven kent ze niet?) ze worden moedig, hand in hand, weerstaan en doorleefd; teleurstellingen, ze worden ligt geacht; zorgen, ze worden gedragen; verdriet, het wordt niet tot een scherpe prikkel, die doodt; oog in oog en hart aan hart, wekt de een den ander op tot nieuw vertrouwen, vasten moed, vurig geloof en krachtig gebed."

Terwijl mevrouw Dühring sprak, was het of haar gelaat langzamerhand door een heiligen gloed werd overtogen; als vermoeid leunde zij het hoofd een wijle achterover, en liet den blik weiden over het lachende landschap rondom. Toen sprak zij, en haar stem daalde tot een zacht fluisteren: — »o, Mijn kind, hoe zou de eenige wensch van mijn hart vervuld zijn, als ik u zoo met Walther vereenigd zag! Ook ik heb eenmaal die uren doorleefd, waarin een ongekend gevoel van zalige verrukking mij aan de zijde van den echtgenoot boeide, doch ook ik heb smart leeren kennen, felle zielesmart. Ik heb gestaan aan het ziekbed van uw vader, ik heb daar bittere uren doorleefd, ik heb zijn laatsten snik gehoord, maar ook zijn laatste bede: verlaat Gij, o Hemelsche Vader, mijn arme vrouw niet, maar troost Gij, waar ik het niet kan."

Weder zweeg Marie's moeder, om haar aandoening te bedwingen, eer zij voortging: „Mijn kind, zulke uren vergeet men nooit, maar zulke uren kunnen ook voor u komen. Zelfs dan echter is er troost in het bewustzijn, alles voor elkander geweest te zijn. De liefhebbende vrouw heeft een dure roeping op aarde, maar ook de eervolste; vergeet dat nooit!"

Maria's blik hing als het ware met innige liefde aan de lippen harer moeder. Het scheen haar een oogenblik, dat het duister werd voor haar geestesoog, en zij een afscheidswoord hoorde. Doch in het volgende boog zij zich over het beminde gelaat, en sprak na een hartelijken kus: „Leer mij te worden, zooals gij; dan weet ik zeker, dat Walther een gelukkige vrouw zal krijgen, die in staat zal zijn hem te geven wat hij van het leven, ook van het huwelijksleven, verwacht."

Nog eenigen tijd zetten de dames in dezen geest het gesprek voort; daarop stond Marie op en begaf zich naar de kamer, die altijd in haars moeders huis de hare heette, ten einde eenig toilet te maken voor de buitenpartij, welke dien middag ter eere van haar vriendin Adèle en van Von Osbrukken gegeven werd. Een half uur later was zij weder bij haar moeder, en nu kon deze een uitroep van bewondering nauwelijks bedwingen. En waarlijk, het jonge meisje was dan ook schoon in haar eenvoud. Een effen wit kleed, waarvan de reinheid door geen enkel versiersel gebroken werd, tooide haar, en liet haar sierlijke ge-

stalte op het bevalligst uitkomen. Slechts een eenvoudig paarlen snoer omgaf den blanken hals; het was een geschenk, dat Walthers moeder haar bij hare verloving had aangeboden, en dat door die moeder zelve als jonge bruid was gedragen. „Veel kan ik u niet geven," had zij gezegd, „gij weet dat mij daartoe het vermogen ontbreekt; doch de dochter, die mij door mijn zoon wordt geschonken, moet waardig zijn, dit zuiver kleinood te dragen, dat voor mij eens zoo groote waarde had." En Maria had dit geschenk op den juisten prijs gesteld; het sierde haar bij iedere voorkomende gelegenheid.

„Geen strikje, geen enkele bloem?" vroeg mevrouw Dühring na het toilet harer dochter beschouwd te hebben.

„Waartoe, lieve moeder? Ik dacht, ik meende"..... en haar stem haperde eenigszins, „omdat Walther mij niet ziet, en ik alleen moet gaan"....

„Dat gij daarom zoo weinig mogelijk aan uw toilet moest doen? Nu, mij is het zoo ook liever; de jonge meisjes maken er tegenwoordig maar al te veel werk van; ze begrijpen niet meer, dat juist eenvoud het grootste sieraad is der vrouw."

Maria kuste haar moeder vroolijk vaarwel. „Blijf nu niet op mij wachten, mama", zei zij bij het heengaan, „als het soms van avond wat laat mocht worden. Nelly kan mij immers wel binnenlaten, en helpen."

Het was een opwekkend feest; baron Von Osbrukken had moeite noch kosten ontzien om het zoo schitterend mogelijk te maken. In een zestal rijtuigen reden de gasten naar een bekende uitspanningsplaats in de buurt van de residentie, waar voor een goed avondeten, verlichting en vuurwerk was gezorgd. De lieve bruid in haar rijk doch eenvoudig toilet had een glans van stil geluk op haar gelaat; men kon het haar aanzien, dat zij overtuigd was bemind te worden en te beminnen; dat bewustzijn adelde haar geheele voorkomen en maakte haar in veler oogen tot een schoonheid. Baron Karl Von Osbrukken was aanhoudend aan haar zijde en sloeg haar nu en dan met een blik vol verrukking gade; bij hem scheen 't waar te zijn, dat wanneer de man in de tweede helft des levens bemint, deze liefde bijkans nog vuriger en hartstochtelijker is dan die der jongelingsjaren; hij scheen in zonneschijn te wandelen, een zonneschijn van onbegrensd geluk. Alle gasten beijverden zich om het bruid en bruidegom dien middag zoo aangenaam mogelijk te maken, en toen op het groene grasveld de muziek tot den dans noodigde, was weldra alles in beweging.

Maria had een zeer gunstigen indruk van Von Osbrukken ontvangen; thans leerde zij ook zijn kinderen kennen. Daar waren Theodoor, een kleine krullebol, die waar hij maar kon de aanstaande stiefmoeder

volgde, en haar zijn kinderlijke liefde betoonde; Augusta, de lieve dertienjarige, die dat gevoel met haar kleinen broeder deelde, en vroolijk snapte tegen haar mooie mama, en verder de oudste zoon des huizes. Hem was Maria reeds vroeger voorgesteld; het was een jong mensch van twee of drie en twintig jaren, met vurige oogen, fiere houding en vlugge bewegingen, een lieveling der jonge dames.

Dien avond scheen de jonkman minder dan ooit zich om eenige dame te bekommeren. Een enkele maal had hij Maria ten dans genoodigd, een enkele maal ook zijn stiefmoeder daartoe overgehaald, en dan was door velen de opmerking gemaakt, welk een knap paartje zij waren, en hoe hij haast nog beter aan de zijde van het jonge meisje paste dan de bruidegom zelf. Toch had niemand gezien hoe gloeiend zijn blik was toen hij Adèle vroeg, zoodat zij niet weigeren durfde; hoe vast zijn hand haar omsloot, zoodat het haar benauwde, en hoe hij bij het rondzweven met haar enkele woorden sprak, slechts voor haar hoorbaar. Niemand had opgemerkt, dat de bruid plotseling verbleekte en zijn arm losliet; niemand had gezien, hoe zijn blik den haren bleef zoeken, zelfs toen zij weder naast den bruidegom, zijn vader, stond. Ja toch, ééne had het opgemerkt, eene, die lief en leed met Adèle gedeeld had, en die wist hoe trouw haar hart aan den aanstaanden echtgenoot hing. Toen Adèle een oogenblik een weinig ter zijde was gaan zitten, ging Marie tot haar en sprak: „Ge zijt vermoeid, niet waar?"

„Ja, we hadden ook bijna al te veel feesten in de laatste dagen. Men begint te wenschen, dat daaraan een eind komt."

„Nu, uw huwelijksdag is niet verre meer. Maar Adèle, wat ik u bidden mag, wees op uw hoede!"

„Hoe meent ge; wat bedoelt ge, Marie?"

„Ge weet, wat ik bedoel; ik ben misschien de eenige, die gezien heeft, hoe Johan zich tegenover u gedraagt; dat kon aanleiding geven tot bitteren naijver."

„Maar ik geef hem immers geen voet."

„Neen, dat weet ik, daartoe ken ik mijn vriendin te goed; doch zelfs de dans met hem is gevaarlijk. Als ik in uw plaats was, stond ik hem zelfs niet te woord."

„O, Marie", antwoordde Adèle zacht, „gij weet niet hoe alles mij benauwt en beangst. Ik zal zoo blijde zijn, als ik Karl's vrouw ben; dan komt er aan Johan's hartstocht wel een einde; maar het spijt mij zoo voor den armen jongen, die overigens geen kwaad hart heeft. Gelukkig bemerkt Karl zijn neiging nog niet."

„Is dat wel waarlijk gelukkig? Gij kunt nog moeite genoeg krijgen in later dagen; daarom, lieve Adèle, zou ik dadelijk na uw huwelijk uw echtgenoot de zaak mededeelen; in alles moet hij uw steun zijn."

Juist kwam Von Osbrukken zijn bruid weder opzoeken. „Heb ik u lang alleen gelaten?” vroeg hij met warmte.

„Ik heb zoo goed mogelijk uw gemis trachten te vergoeden door met Marie te babbelen”, antwoordde Adèle.

Hij sloeg haar opmerkzaam gade: „Ge ziet er bleek en ontdaan uit, liefste”, zeide hij; „zijt ge moê?”

„Wel wat; ge weet Karl, ik werd in ons stil kostschoolleven niet aan zooveel feesten en partijen gewend.”

„Geduld maar, mijn bruidje; nog eenige dagen, en ik breng u in de wijde wereld, en we gaan vreemde, prachtige streken zien, totdat ook daarvoor de lust ons vergaat, en we verlangen naar ons gezellig huis.”

Adèle sloeg den blik tot hem op; ook zijn gelaat was ontroerd, doch innige liefde sprak uit zijn woorden, en zij gevoelde dat zij bij hem veilig was, en dat hij haar beschermen zou tegen ieder gevaar, iederen storm, die haar zou kunnen bedreigen.

De zon was geheel ondergegaan, de lichten in de ruime eetzaal verspreidden heldere stralen over de kostelijke spijzen, bloemen en groen versierden tafel en muren, op het geheele feest heerschte schijnbaar geen enkele disharmonie, en toen het dessert was aangevangen, volgde de eene heildronk den andere, en was er niemand, die niet medestemde in de liederen welke bruid en bruidegom ter eer werden aangeheven. Eén plaats aan tafel echter was ledig gebleven; doch buiten Adèle had niemand hem, voor wien die plaats bestemd was, gemist. Eenzaam, terwijl alle anderen aan zang en scherts zich overgaven, doolde hij voort. Voor het eerst in zijn leven had een ontzettende hartstocht hem aangegrepen, en hij had gestreden en geleden, doch tevergeefs had hij getracht het beeld uit zijn gedachten te verbannen; telkens en telkens weer trad het hem tegen, lachend en schoon. Hij wilde niet meer denken aan haar, die hem vreemd moest blijven, en toch vervulde zij geheel zijn ziel, zijn moed werd gekluisterd, zijn kracht gebroken, de hartstocht zegepraalde. Zoo niet een macht buiten hem den arme bewaart, zal hij wellicht gevangen worden in de netten van den drankduivel.

Eenzaam loopt hij voort; zijn voorhoofd gloeit, zijn handen branden koortsig, en onwillekeurig ontsnappen hem woorden, die in zijn borst voor eeuwig besloten moesten blijven, doch niemand hoort welk bitter geheim zijn hoofd en hart nederbuigt. Allerlei illusiën benevelen zijn geest, en doen hem wenschen, om, zij het ook slechts een enkele maal, haar blik op hem te zien rusten, haar adem op zijn wangen te voelen. Indien hij slechts wist dat zij hem beminde, dan zou hij willen heengaan, zwerven van oord tot oord, of blijven om haar te vinden, telkens opnieuw. En in zijn verbeelding hoorde hij haar vroolijken kout, zag

hij haar vriendelijk oog lachend geslagen op den man aan haar zijde,... zijn vader. Hij weet dat zij nimmer hem toebehooren kon, en toch.... hij moet er zich van overtuigen, of zij thans werkelijk onbezorgd schijnt. Hij treedt voort tot bij de geopende deur, hij kan de feesttafel overzien, waarvan de gasten juist oprijzen, om zich weder naar buiten te begeven. Daar is zij, de beminde vrouw, vertrouwend leunend op den arm van den aanstaanden echtvriend...... o God, hoe vreeselijk! Als een noodkreet klinkt het in zijn hart; de ongelukkige kan dat niet langer aanschouwen, hij moet vluchten, vluchten, immer voort. Doch het is, als zijn zijne voeten aan die plaats gekluisterd, als kan hij niet gaan zonder vaarwel.

Geheel alleen treedt Adèle voor de glazen deur, om de frissche lucht in te ademen. Met een ijzeren vuist grijpt de schier ijlhoofdige jonkman haar arm, en trekt haar naar buiten onder den starrenhemel. Ontsteld, bevreesd om te roepen, en daardoor een geheim prijs te geven, dat eeuwig een geheim blijven moet, volgt hem Adèle in den duisteren nacht.

„Wat moet dit beteekenen?" klinkt het hard en streng van haar lippen, wanneer zij buiten het gehoor der gasten zijn.

„Ik wil afscheid van u nemen", antwoordt de jonkman hartstochtelijk; „ik kon niet gaan, zonder een laatsten blik op u.... mijne stiefmoeder.... ha, ha, ha! Een fraaie verhouding, niet waar; de vader wil huwen, en zijn bruid wordt door den zoon bemind."

Een sombere lach gleed van zijn lipnen; zij deed Adèle huiveren.

„Dacht gij waarlijk dat ik zou blijven toezien, en mij rustig houden? Bij God, dat kan, dat wil ik niet. Eens meende, eens hoopte ik, u te kunnen winnen, doch helaas! Vaarwel Adèle, word gelukkig!"

Tranen waren er in zijn hokkende stem, en die zachtheid, meer nog dan de ruwheid van straks, ontroerde de bruid, en deed haar wenschen, om hem te kunnen ontvluchten. Maar zijn knellende hand omsloot nog steeds haar arm. Het was haar als begaf haar alle gevoel, alle bewustzijn; zij sloot de oogen en zonk neder. Gloeiende lippen werden op de hare gedrukt; zij was als levenloos. Angstig, riep Maria haar bij haar naam, en vroeg de bruidegom naar zijn geliefde: Adèle hoorde het niet.

Toen zij weer tot bewustzijn kwam, was zij alleen, en een groote loomheid bemoeilijkte haar het opstaan. Plotseling herinnerde zij zich het tafereel van straks, en met een schier wanhopige poging richtte zij zich op. Een nameloos wee greep haar aan; het was alsof eensklaps alle hoop op geluk verdwenen en haar hemel kleurloos geworden was.

Nu hoorde zij den baron, die haar angstig riep. „Karl", antwoordde zij zacht. — In een oogenblik was hij bij haar, en omsloot haar vol liefde.

„Wat is er gebeurd, Adèle? Ge hebt mij doen ontstellen; Marie zocht u te vergeefs, en ook mijn geroep liet ge zoo lang onbeantwoord?"

»O, vraag het mij thans niet, Karl! Ik heb u veel, zeer veel mede te deelen, een geheim dat thans eerst mij benauwt en kwelt, en dat gij, ach! te spoedig weten zult. Laat deze avond nog onbewolkt voor u eindigen; morgen zult ge alles weten!"

De baron zag haar verwonderd aan; het avondlicht bedekte haar bleekheid voor zijn oog, doch hij gevoelde hoe haar arm in den zijne trilde, en hoe moeilijk zij ging. Hij viel haar echter niet met vragen lastig; hij wilde geen vertrouwen dat afgeperst was; hij deed al het mogelijke om haar geschokt zenuwgestel te doen bedaren, ofschoon hij zelf niet het minst aangegrepen was door wat hem thans in haar zoo wondervreemd toescheen en verontrustte, en toen hij zag dat zij haar kalmte herwonnen had, en in staat was weder bij de gasten zich te vervoegen, trachtte hij haar afwezigheid door een lichte ongesteldheid te verontschuldigen, waaraan nu ook de bleeke kleur der bruid werd toegeschreven.

's Avonds in zijn eigen vertrekken gekomen, vond Von Osbrukken een brief, die hem het raadselachtige ophelderde: het was een laatst vaarwel van Johan, die verklaarde dat hij nimmermeer onder het ouderlijk dak terugkomen zou. Wat hij wilde, dat werd den beangsten vader eerst jaren later openbaar; nadat hij den volgenden morgen Adèle gesproken had, moest hij erkennen dat hij voor het oogenblik niets vermocht; hopen kon hij slechts dat zijn kind eens tot zijn vader terugkeeren zou.

In alle stilte werd het huwelijk voltrokken, daar Adèle's zenuwleven geschokt was, zoodat zij tegen veel drukte opzag. Wanneer iemand vroeg naar den zoon des huizes, wiens afwezigheid natuurlijk de algemeene nieuwsgierigheid opwekte, dan viel het haar en den bruidegom niet weinig moeilijk, een geschikt antwoord te geven. Buiten Marie bevroedde echter niemand de ware toedracht der zaak. En terwijl deze hare vriendin van harte alles goeds wenschte, kon zij zich niet weerhouden, medelijden te gevoelen voor den man die, zoo jong nog, reeds zulk een zwaar leed te dragen had.

(*Wordt vervolgd*).

De officiëele litteratuur over de opium op Java [1]).

De belangstelling van de Staten-Generaal in de opiumkwestie voor ons Oost-Indisch gebied heeft de publicatie van tal van officieele bescheiden, het laatste twintigjarig tijdvak betreffende, in de Bijlagen van de Staatscourant ten gevolge gehad. Die bescheiden doen ons niet alleen de gedragslijn, welke door de Regeering tegenover de opium gevolgd is, kennen, maar veroorloven ons ook een blik te slaan in hetgeen er in den boezem der Regeering is voorgevallen, en zijn daardoor voor de verklaring en beoordeeling van die gedragslijn van groote waarde. Hoe belangrijk echter deze officiëele litteratuur ook moge zijn, niet ieder heeft tijd en lust om de honderden bladzijden, welke zij beslaat, door te worstelen. Het is daarom dat wij willen trachten er in groote trekken, voor zooveel Java betreft, een overzicht van te geven, om daarna stil te staan bij de vraag wat hier uit het verledene voor de toekomst te leeren valt. Een korte herinnering aan de geschiedenis van de opium op Java vóór het door ons te behandelen tijdperk zal de inleiding moeten vormen. De welbekende „Proeve van eene geschiedenis van den handel en het verbruik van opium in Nederlandsch-Indië" van J. C. Baud [2]) en het deel van de „Aanteekeningen over koloniale onderwerpen" van den Heer E. de Waal, dat aan de opiumpacht op Java is gewijd, zullen daarbij onze leiddraad zijn.

Vooraf een woord over de bekoring, die de opium uitoefent. Hoe dikwerf men ook in Nederland over het „heulsap" moge hebben

[1]) Java, in administratieven zin, d. i.: met Madoera en de kleinere eilanden, die het omgeven.

[2]) Opgenomen in het Tijdschrift van het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië.

gehoord, toch blijft er in die bekoring nog altijd iets geheimzinnigs. Waarin is zij gelegen? Waarin verschilt de opwekking, welke de opium teweegbrengt, van die, welke in de alcoholische dranken wordt gevonden? Dit zijn vragen, die de gedachte aan de opium als vanzelf rijzen doet.

Wie het antwoord op die vragen zoekt in de Quincey's bekend werk „the confessions of an opium eater" krijgt wellicht voor een deel, in plaats van werkelijkheid, de vrucht eener rijke phantasie. Datzelfde kan niet gezegd worden van het verslag eener proef, door een wetenschappelijk reiziger, den Heer von Miklucha Maclay, in China op zich zelven genomen. Een aanzienlijke hoeveelheid opium werd door hem in enkele uren gerookt en na iedere pijp deelde hij zijne gewaarwordingen mede, waarvan terstond aanteekening werd gehouden. Allengs ziet men die aangenamer worden totdat na de 22e pijp vermeld wordt: „Subjectives Gefühl einer grossen Ruhe, eines angenehmen Wohlbehagens. Ueber den Grad dieses Wohlbehagens drückt sich M. aus, es wäre angenehmer wie der Coitus mit einem schönen Mädchen." [1]) Deze proef staat echter op zich zelf. Ten minste het is ons niet gebleken dat de fijne opmerker, die blijkbaar het „qui bene distinguit" zeer nauwgezet opnam, zijne onderzoeking heeft voortgezet. In de Proeve van J. C. Baud vindt men omtrent het genot, dat de opium schenkt, het volgende opgeteekend: „Zij, die er op verzot zijn, beweren dat het wellustige neigingen opwekt, het genot van den bijslaap rekt, aangename droomen verschaft, en, wakende, moed en krachten schraagt en de verdrietelijkheden des levens doet vergeten." Wat schrijver dezes van personen, van nabij met het heulsap bekend, vernam, stemt hiermede overeen. In Baud's Proeve [2]) wordt nog eene verwijzing naar eene beschrijving, door Jan Huygen van Linschoten in zijn „Itenerarium ofte voyagie ende schipvaart" aangetroffen, „eene beschrijving," zegt hij, „wel waardig om gelezen, maar wegens de *erotische* bijzonderheden, welke zij bevat, onvatbaar om hier overgenomen te worden." Dat wij, Baud's voorbeeld volgende, ons mede van het overnemen dier bijzonderheden onthouden, zal zeker door ieder onzer lezers worden goedgekeurd.

Tegen de actie, die de opium teweegbrengt, staat eene sterke reactie over. Zeker is het verder dat de opium „voor den aan het schuiven verslaafde eene hoogst nadeelige uitwerking heeft, daar zij de krachten ontzenuwt, alle energie uitdooft en geest en lichaam te

---

[1]) Natuurkundig Tijdschrift van N. Indië, XXXVe deel.
[2]) Pag. 82.

gronde richt" [1]). Of daarnaast een matig gebruik staat, dat weinig of geen schade doet, is eene vraag, waarover niet allen eenstemmig denken en waarop wij later hopen terug te komen.

Na getoetst te hebben wat van het opiumgebruik in het tegenwoordige Ned. Indisch gebied vóór 1600 bij verschillende schrijvers te vinden is, komt Baud tot de conclusie, dat in het met dat jaar eindigende tijdvak „de specerij-eilanden de eenige gedeelten van het tegenwoordig Ned. Indië waren, van welke men met zekerheid weet, dat het gebruik van opium aldaar was doorgedrongen; dat men hetzelfde, hoezeer met minder stellige zekerheid, kan aannemen van Bantam en eenige andere Javasche zeehavens; dat het gebruik ook bestond in Atjeh, en waarschijnlijk ook in de overige peperhavens van den Archipel; — en eindelijk dat zij, die tot het opiumeten of rooken waren overgegaan, alleen te vinden waren onder de in de zeehavens gevestigde vreemde Oosterlingen en onder de rijken en voornamen onder de inheemsche bevolking" [2]).

De O.-I. Compagnie, die nu ten tooneele verscheen, zag al spoedig in de opium een voordeelig handelsartikel en streefde er van toen af, getrouw aan hare handelspolitiek, naar, om er het voorwerp van een monopolie van te maken. Reeds in 1676 gelukte haar dit in het Mataramsche Rijk, in 1678 in de staten van den Sultan van Cheribon, terwijl later het monopolie ook tot Bantam werd uitgestrekt. Ook na haar optreden als souverein schijnt zij nimmer het product van den slaapbol uit een ander oogpunt dan dat der handelswinsten, die het kon opleveren, beschouwd te hebben. Maakte de opium voortdurend de bezorgdheid van 's Compagnies bewindvoerders gaande, deed zij telkens hun bloed van verontwaardiging koken, die bezorgdheid betrof alleen den „vuylen sluikhandel", die verontwaardiging was alleen gericht tegen de „enorme vuyligheden", van de smokkelaars of „lorredraaijers", die dreigden de Compagnie „de beenen onder het lijff weg te slaan". Nog in 1794 werd aan de Indische Regeering op het hart gedrukt om te trachten het debiet zooveel mogelijk uit te breiden. „Het is beter," — zoo werd haar geschreven — „dat eene gegeven winst worde behaald op de grootst mogelijke hoeveelheid, vermits daardoor de lorredraaijers

[1]) Woorden van de Memorie van Beantwoording Ind. begrooting 1881 pag. 38.
[2]) Proeve, bl. 89.

en andere waaghalzen meer worden afgeschrikt, dan wanneer de som op eene kleine hoeveelheid wordt gewonnen" [1]).

Op een ander standpunt plaatste zich de staatscommissie, belast met het ontwerpen van een nieuw Charter voor de O.-Indische bezittingen nadat die van de Compagnie door de Bataafsche Republiek waren overgenomen. Den opiumhandel uit een zedelijk oogpunt in krachtige woorden veroordeelende, stelde zij voor om den invoer in de bezittingen, beoosten Java gelegen, te verbieden, en om dien op Java wel toe te staan, doch niet anders dan op uitdrukkelijk bekomen permissie der Hooge Regeering, aan welke tevens zoude moeten worden in last gegeven, onder het opleggen van eene bepaalde verantwoordelijkheid, „om alle maatregelen in het werk te stellen, welke de plaatselijke omstandigheden zullen toelaten, om het gebruik van de amfioen op het eiland Java te doen verminderen, en, is het mogelijk, geheel te doen ophouden."

Ook Daendels beschouwde het opiumgebruik voor Java als een euvel, dat bestreden moest worden. In zijne geschiedenis van het door hem over Java gevoerde beheer verklaart hij, dat de door hem genomen maatregelen beperking van het opiumgebruik ten doel hadden.

Hoe de man, die gedurende het Britsche tusschenbestuur het gezag over onze O.-I. bezittingen voerde, over de opium dacht, kan worden opgemaakt uit de volgende woorden, in zijne „History of Java" voorkomende: „The use of opium, it must be confessed and lamented, has struck deep into the habits, and extended its malignant influence to the morals of the people, and is likely to perpetuate its power in degrading their character and enervating their energies, as long as the European Government, overlooking every consideration of policy and humanity, shall allow a paltry addition to their finances to outweigh all regard to the ultimate happiness and prosperity of the country." [2]) In overeenstemming met den geest, die uit deze woorden ademt, was Raffles' publicatie van den 1en September 1815, volgens welke, zoodra de nog loopende contracten zouden zijn geëindigd, het gebruik van opium op Java zoude beperkt worden tot de steden Batavia, Semarang en Soerabaja en de Vorstenlanden. Doch die maatregel werd door het Opperbestuur in Bengalen afgekeurd, zonder twijfel met het oog op de opiumveilingen der Engelsche Oost-Indische Compagnie te Calcutta, die een niet onbelangrijke bron van inkomsten voor haar vormden,

---

[1]) Proeve, bl. 149.

[2]) History of Java, vol. 1, chap. II. Opium.

zoodat vermindering der verbruikers tegen haar belang streed. Op ontvangen bevel moest Raffles zijne publicatie van 1. Sept. 1815 weder intrekken.

Dat de Regeering, die na het herstel van het Nederlandsch gezag optrad, het opiumgebruik als een kwaad voor Java is blijven beschouwen, kan worden opgemaakt uit het besluit om den invoer en het gebruik in de Preanger-Regentschappen te verbieden, in verband met de overwegingen, waarop dat besluit werd gegrond. Daarin heet het, „dat alle stappen, welke door het gouvernement kunnen worden gedaan in het belang van de afschaffing van het gebruik van amfioen zonder al te groote opoffering van 's lands inkomsten, als heilzaam en doelmatig moeten worden beschouwd." [1]) Blijkt niet, dat men zich in de eerste jaren elders op Java bestrijding van het opiumgebruik ten doel heeft gesteld, deze overweging wijst er op, dat alleen financiëele consideratiën in die dagen van Indische tekorten er van hebben teruggehouden.

In 1832 ziet men echter in onze opiumpolitiek eene verandering komen. „Men besloot toen" — zegt J. C. Baud — „tot het nemen eener proeve om uit de opiumpacht een klimmend voordeel te trekken zonder aanleiding te geven tot vermeerdering van het verbruik." Dat dit sinds 1817 toegenomen was, meende men uit het klimmend cijfer van den pachtschat, alsook uit de uitvoerregisters van Calcutta, te moeten afleiden.

Had de Compagnie haar monopolie uitgeoefend door den verkoop in het groot aan zich te houden, het debiet in het klein van het bij haar gekochte vrij latende, sinds Daendels was het juist de verkoop in het klein geweest, waarvan het monopolie ieder ander had uitgesloten. Van nu af echter zou het staatsmonopolie *allen* handel in opium omvatten. Alleen van de Regeering zouden de pachters van het debiet in het klein hunne opium mogen ontvangen. Aan hen zoude — op deze wijze hoopte men het gestelde doel te bereiken — niet meer opium worden verstrekt dan ter voorziening in reeds bestaande behoefte noodig werd geacht, en die hoeveelheid zou men hen zoo duur mogelijk doen betalen. Van tijd tot tijd werden nu zoogenaamde proeven genomen om de bestaande behoefte te leeren kennen. Men besteedde namelijk de pacht uit op dien voet, dat zij gegund zoude worden aan hem, die tegen een vastgestelden zeer hoogen prijs per katti de grootst mogelijke hoeveelheid opium zoude nemen. Na zoodanige proef nam men dan gedurende verscheidene jaren het aldus verkregen cijfer als

---

[1]) Besluit d d. 3 December 1824, Stbl. no. 44.

maatstaf der voor den pachter beschikbaar te stellen hoeveelheid aan, terwijl de pacht werd gegund aan hem, die voor het recht van het debiet daarvan de hoogste som bood.

Men had, volgens Baud — zoo niet de vader, dan toch een der vaders van dit stelsel, het maximum-stelsel, zooals de geijkte benaming luidt, — verwacht dat het ten gevolge zoude hebben, dat de pachters en hunne onderhoorigen door hun eigenbelang zouden worden genoopt om tot het weren van den sluikhandel mede te werken. [1]) In zijne Proeve erkent Baud echter dat die verwachting niet geheel verwezenlijkt was. „Uit de bekend geworden daadzaken is het blijkbaar" — zegt hij — „dat men in 1833 te hoog gespannen verwachtingen had toen men geloofde, dat de destijds aan de pacht gegeven inrichting de pachters en hunne onderhoorigen zoude maken tot bondgenooten van het Gouvernement in het weren van allen sluikhandel. Zij hebben, dus komt het voor, wel belang bij het weren van den sluikhandel in het algemeen, maar drijven eenen bijzonderen, echter door de omstandigheden beperkten, sluikhandel voor eigen rekening." Allengs ging dat smokkelen van de pachters bij de Regeering zwaarder wegen. De oud-Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist zeide daaromtrent in de Tweede Kamer v. d. Stat.-Gen. van 25 Februari 1859 het volgende: „Zeker is het, dat ik in 1853 en 1854 tot de overtuiging kwam dat die handel door de Chineesche amfioenpachters gedreven werd met eene stoutmoedigheid en onbeschaamdheid, die inderdaad alle begrip te boven gaat; zij hadden niet alleen inlanders van den gewonen stempel omgekocht, maar ook enkele inlandsche hoofden en zelfs *djaksas* in hun belang weten te winnen. Er waren inlanders, die door de Chineesche pachters verbannen waren naar een aangewezen oord van Java, op straffe des doods ingeval van terugkeer; het waren de zoodanigen, voor wier getuigenis de pachters bevreesd waren wanneer hun smokkelhandel aan 't licht komen mocht.... Er was maar één middel om het kwaad te bedwingen, en dat middel was om het lokaas van het eigenbelang weg te nemen." In die overtuiging had de Heer Duymaer v. Twist als Gouverneur-Generaal een nieuwe regeling der pacht ingevoerd, welke met 1855 in werking was getreden. Niet aan vooruitbepaalde maxima bleef, volgens die regeling, het wettig debiet der pachters gebonden. Hun zoude de beschikking worden gegeven over zooveel opium als zij zouden behoeven, en zulks, voor zoover de gevraagde hoeveelheid te boven ging, de zoogenaamde *tiban*, waarvoor een zeer

---

[1]) Proeve, p. 168.

hooge prijs was gesteld, tegen den marktprijs van de opium te Singapore, verhoogd met de kosten van transport. Dit meerdere werd in onderscheiding van de *tiban*, *siram* genoemd. De beoordeeling van den omvang der behoefte behield de Regeering zich echter voor en droeg die aan hare residenten op. Het doel der regeling was — zoo lezen wij in dezelfde redevoering van den Heer Duymaer v. Twist -- „vooreerst om het groote kwaad van smokkelen van opium voor goed te weren, en in de tweede plaats om te komen tot de kennis der waarheid omtrent het werkelijk verbruik van amfioen op Java, ten einde, wanneer dat verbruik bekend zou zijn, den tiban te verhoogen."

Langer dan de Gouv.-Gen. Duymaer v. Twist schijnt bedoeld te hebben, bleef de door hem ingevoerde regeling in stand, en wel tot 1861. Doch reeds geruimen tijd te voren was wijziging daarvan bij de Regeering in overweging. Het is met de gedachtenwisseling daarover tusschen de verschillende autoriteiten, ons bekend uit den bundel stukken, den 24en Juli 1862 aan de Staten-Generaal overgelegd, dat het tijdvak, waarbij wij ons voornamen uitvoeriger stil te staan, aanvangt.

In de eerste plaats hebben wij melding te maken van eene missive van den Minister Rochussen van 3 Mei 1858; hierin werd «de aandacht der Indische Regeering op de opiumpacht in het algemeen gevestigd, met uitnoodiging om, na een ingesteld onderzoek, voorstellen te doen, welke strekken kunnen om het gebruik van opium te doen verminderen." De Minister merkte daarbij op: „Bij eene Regeering, die het zedelijk en stoffelijk welzijn van de onder hare heerschappij gestelde volken wenscht te bevorderen en in hare welvaart eenen steun erkent voor haar gezag, mag het doel" (dat met de pacht beoogd moet worden) „geen ander wezen dan om door het opdrijven van den prijs der amfioen dit artikel onder het bereik te stellen van het geringste mogelijk getal; en elke regeling zoude daarom ook moeten worden veroordeeld, die de strekking had om door een vermeerderd debiet de rijzing van den pachtschat te verkrijgen." [1]) Voorts kwam nog in die missive het volgende voor: „Tot vermindering van het gebruik van opium onder de inlandsche bevolking op Java schijnt mij, zoolang het

[1]) Bijlagen 1862/63 p. 529.

verbod van invoer slechts tot vermeerderden sluikhandel en tot aanzienlijke schade voor 's lands geldmiddelen moet leiden, geen meer afdoend middel te kunnen worden aangewend dan het getal der opiumkitten te verminderen. Het is toch door de vermenigvuldiging van deze, dat de inlandsche bevolking zich meer en meer in verzoeking gebracht ziet om zich aan het gebruik van dat verderfelijk heulsap over te geven en de amfioenpacht zelve van het doel, dat met haar beoogd moet worden, zich van lieverlede verwijdert." [1])

Veel indruk schijnt dit schrijven in Indië niet te hebben teweeggebracht. Nadat de residenten, naar aanleiding daarvan, door de Indische Regeering waren geraadpleegd, bleef de zaak anderhalf jaar bij de Directie der Middelen en Domeinen, waaronder de opiumpacht toenmaals ressorteerde, rusten. „Het was," — zegt het kort te voren afgetreden hoofd dier Directie, de Heer E. de Waal, in zijn Aanteekening over de opiumpacht — „alsof men tegen het door den Minister voorgeschreven onderzoek opzag of vreesde vergeefschen arbeid te verrichten."

Wat dit laatste vermoeden niet onwaarschijnlijker maakt, is dat het advies van den Directeur weder acht maanden bij den Raad van Indië aanhangig bleef en daarna door dit college werd voorgesteld om, tegelijk met de noodige machtiging tot handelen, eene verklaring van het Opperbestuur te vragen, „dat het de ernstige wil is om daartoe" — vermindering meer en meer van het opiumgebruik — „te geraken ook met geleidelijke opoffering van de aanzienlijke voordeelen, uit dat middel voor 's lands kas voortvloeiende," een voorstel, te lezen in verband met het in den aanvang van het advies voorkomende: „De opiumpacht heeft steeds als middel van inkomst de belangstelling van de Regeering dezer landen in hooge mate gaande gehouden en ieder middel dat leiden kon om de jaarlijksche opbrengst van deze pacht op te voeren, werd met gretigheid aangenomen. Zelfs de latere tijd getuigt daarvan, want de in 1832 aangenomen en sedert gevolgde wijze van opiumverpachting had ten doel om van dezen tak van inkomst meer voordeel voor de schatkist te trekken; en het mag niet worden ontkend, dat het gestadig toenemen van den opium-pachtschat voor de Regeering tot dusverre geen onverschillige zaak is geweest." [2])

Alvorens echter aan dit advies gevolg had kunnen worden gegeven, waren reeds nieuwe instructiën, waarin de gevraagde ondubbelzinnige

---

[1]) t. z. p., p. 531.
[2]) Advies dd. 21 Mei 1861 Bijl. 1862/63 p. 529,

verklaring voorkwam, door den inmiddels opgetreden opvolger van den Heer Rochussen, mr. J. Loudon, naar Indië gezonden. „Getroffen door het schromelijk misbruik van opium, zijns inziens duidelijk uit den steeds hoogeren pachtschat," had hij — zoo verklaarde deze Minister in de zitting der 2e Kamer van 26 April 1861 — „met toestemming des Konings het Indische Bestuur aangeschreven om tot inkrimping zooveel mogelijk van dat misbruik maatregelen te nemen bij de eerstvolgende verpachting."

In die depêche kwam onder anderen voor: „dat het 's Konings ernstig verlangen is dat *vóór de eerstvolgende verpachting*, voor zooveel noodig onder nadere goedkeuring, eene nieuwe regeling van de opiumpacht op Java en Madoera worde vastgesteld, met het doel niet alleen om verdere toeneming van het misbruik te verhinderen, maar ook de reeds bestaande noodlottige uitbreiding van dat kwaad te beperken, al is het ook dat zoodanige nieuwe regeling het verlies van een gedeelte van de tegenwoordige opbrengst van de pacht ten gevolge moet hebben." Een eerste voorwaarde was — zoo had de Minister aan Z. M. gerapporteerd — „dat de Regeering bereid ware een deel der inkomsten, die uit deze noodlottige bron voortsproten, op te offeren; deze opoffering, door zedelijkheid en menschelijkheid gebiedend voorgeschreven, zou strekken tot vermeerdering van welvaart onder de bevolking en daardoor indirecte voordeelen voor het gouvernement in het leven roepen." [1])

Nu begon men in Indië te gelooven dat het ernst was. En merkwaardig is het, welke warme instemming en toejuiching de door het Opperbestuur voorgeschreven gedragslijn thans bij de Indische autoriteiten, die opnieuw werden geraadpleegd, vond. In de eerste plaats bij de residenten. Al was hun oordeel er niet over gevraagd, toch voelden verscheidene hunner behoefte om daarvan te getuigen op een wijze, die zeker in de officiëele taal zeldzaam mag worden genoemd. „Het zij mij vergund" — zoo lezen wij o. a. in de missive van den Resident van Soerabaja [2]) aan den Directeur — „u hartelijk geluk te wenschen met den ontvangen last der Regeering om krachtdadige maatregelen te beramen tot vermindering van het opiumgebruik onder de inlandsche bevolking op Java. Zonder twijfel zullen die maatregelen ten gevolge hebben een beduidende vermindering der inkomsten, welke thans ter zake van het toenemend bederf der bevolking in 's Rijks schatkist vloeien, maar desniettemin durf ik met gerustheid de meening belijden dat de duurzame belangen van dit

[1]) Ministeriëele Depêche 19 April 1861 lit. H. n°. 28/490.
[2]) Het tegenwoordig lid der Tweede Kamer de Heer O. van Rees.

gezegend eiland en daarmede die van het moederland voorzeker zullen worden gebaat. — Niets zal mij aangenamer zijn dan mede te werken om aan de bevolking, hoe eerder hoe liever, die groote weldaad te bewijzen." [1])

Een tweede opmerkelijk verschijnsel in de thans uitgebrachte adviezen is dat in het bereikbare van het doel, aan de opiumpolitiek voortaan gesteld, algemeen vertrouwen werd uitgesproken. Zoo lezen wij in hetzelfde schrijven van den Resident van Soerabaja, een gewest, waar de toestand almede het ongunstigst was:

„Tot mijn leedwezen behoort de residentie Soerabaja, immers vooralsnog, niet tot die begunstigde streken, waar het debiet of gebruik van opium geheel of voor een zeker deel zoude kunnen verboden worden.

„De ondeugd is reeds te algemeen onder de bevolking verspreid en de uitgestrekte noordkust is op alle punten te gemakkelijk genaakbaar, om van zulk een verbod goede gevolgen te kunnen verwachten.

„Ik wanhoop er echter niet aan dat, bij krachtige doorzetting der heilzame bedoelingen van de Regeering, eenmaal de dag zal aanbreken, waarop ook dit gewest geheel of gedeeltelijk, voor het debiet van opium kan gesloten worden.

„Voorloopig zal die maatregel alleen met minder bezwaar zijn toe te passen op meer zuidelijke gewesten. Bedrieg ik mij niet, dan moet door een uwer ambtsvoorgangers reeds een voorstel in dien zin gedaan zijn, met betrekking tot de residentiën Banjoemas, Kedoe en Bagelen."

Eenzelfden geest als in de adviezen der residenten treffen wij ook in die van den Directeur der Middelen en Domeinen en van den Raad van Indië aan.

Staan wij thans een oogenblik stil bij de gedachtenwisseling over de middelen, waarmede naar het voorgestelde doel gestreefd zoude moeten worden.

Zooals wij boven aanstipten, was de Indische Regeering begonnen, na ontvangst van de missive van den Minister Rochussen van 3 Mei 1858, met het raadplegen van de hoofden van gewestelijk bestuur. Wij kennen hunne adviezen alleen uit de analyse, welke het latere rapport van den Directeur der Middelen en Domeinen er van geeft (d.d. 24en September 1860). [2]) Algemeen deelden zij het denkbeeld van den Minister, dat inkrimping van het aantal verkoop-

---

[1]) T. z. p. pag. 568, 569, 570.
[2]) T. z. p. p. 539 v.

plaatsen van groot belang moest worden geacht. Vee meer behelsden de meeste adviezen niet. Ook daarop achtte de heer de Waal zijn onderstelling toepasselijk, „dat men tegen het door den Minister voorgeschreven onderzoek opzag of vreesde vergeefschen arbeid te verrichten."

De Directeur zag zich door de adviezen der residenten in de meening versterkt, „dat betreffende de consumtie van de opium zelve en de middelen tot wering van bovenmatig gebruik van dat heulsap nog veel in het duister is gebleven." [1]) Mede voor geleidelijke vermindering van kitten gestemd, oordeelde hij echter, dat het thans in de eerste plaats op een anderen maatregel aankwam. „De te bejammeren toename van het gebruik van opium, waarover bijna alle hoofden van gewestelijk bestuur klaagden," was z. i. aan het stelsel van verstrekking van opium naar behoefte toe te schrijven. Daarop moest noodwendig worden teruggekomen.

Met dit laatste gevoelen vereenigde zich de Raad van Indië. Een maximum moest weder voor het debiet der pachters worden bepaald, en gestreefd moest er naar worden dit jaarlijks zooveel mogelijk in te krimpen. Wat de vermindering van de verkoopplaatsen van opium betreft, — zegt hetzelfde college — „men rekene evenwel op dit middel tot beperking van het opiumgebruik niet te veel, omdat de uitkomst niet in overeenstemming is met de theorie".... „De opiumschuiver" — zoo heet het verder — „ziet er niet tegen op om wat verder te gaan wanneer zulks ter verkrijging van opium noodig is, terwijl de pachters daar, waar de kitten te ver zijn afgelegen, de opium dikwerf doen rondventen, hetgeen, naar het schijnt, moeielijk te beletten is." Indien echter alle verbruik van opium buiten de kitten mocht kunnen worden verboden, „dan eerst zou de inkrimping van het getal opiumkitten tot gewenschte uitkomsten leiden en ongetwijfeld aan het opiumverbruik een zware slag worden toegebracht." De Raad durft echter tot het voorschrijven van dien maatregel niet adviseeren, op grond van de groote moeielijkheden, die aan de handhaving zouden verbonden zijn. „Gelijktijdig" — d. w. z. met het maximum-stelsel — zegt de Raad van Indië verder, »mogen dan ook zoodanige andere maatregelen genomen worden als dienstig en uitvoerbaar zullen worden geacht om het verbruik van opium bij de bevolking te doen verminderen, doch welke uit den aard der zaak voor het oogenblik nog niet in derzelver geheel aangewezen en dus slechts in overweging kunnen genomen worden, naar gelang de ondervinding de behoefte daaraan doet gevoelen en de

---

[1]) T. z. p. p. 541.

invoering daarvan door de omstandigheden mogelijk wordt gemaakt, waartoe wellicht ook kan in aanmerking komen het vaststellen van minimumprijzen, tegen welke de opium door de pachters zal mogen worden verkocht. Inmiddels worde voortgegaan met een gestrenge toepassing van hetgeen den Gouverneur-Generaal ten slotte van art. 77 van zijne Instructie is ten plicht gesteld, en steeds gepoogd om, door zedelijken invloed van hoofden en geestelijken op de minderen, het verbruik van opium te doen afnemen" [1]).

Wij komen thans tot het tweede administratieve onderzoek, dat, zooals wij boven aanstipten, na de aanschrijving van den Minister Loudon van 19 April 1861, plaats had. Ditmaal waren het bepaalde vragen, die aan de residenten werden gericht, vervat in een circulaire, van den Directeur der Middelen uitgaande. En wel, in de eerste plaats, in verband met het voornemen om tot het maximumstelsel terug te keeren, op welk cijfer de maxima in het gebied van elke residentie behoorden te worden gesteld; verder werd het oordeel dezer hoofdambtenaren gevraagd over de denkbeelden, die wij door den Raad van Indië hoorden opperen: verbod om te schuiven buiten de kitten; bepaling van een minimum voor den prijs, waarvoor de opium door de pachters zoude mogen worden verkocht; zoomede over het denkbeeld om de straffen tegen den smokkelhandel, tot nu toe alleen in boete bestaande, te verzwaren. Ten aanzien van dit laatste merkt de Directeur op, dat het de Regeering voorkomt dat de gestelde boeten den rijken sluikhandelaar niet weerhouden van speculatiën, welke bij welslagen groote winsten beloven. Last not least vermelden wij de vraag, aan de missive van den Minister Loudon ontleend, of niet al aanstonds het verbod tegen invoer en gebruik van opium, in de Preanger-Regentschappen vigeerende, ook op andere deelen van Java en Madoera zoude kunnen worden toegepast. De kwestie moest zijn — zoo had de Regeering aan den Directeur medegedeeld — in welke residentiën zich afdeelingen of des noods districten bevonden, waar weinig opium onder de inlandsche bevolking gebruikt werd [2]). Ten slotte werd aan de residenten te kennen gegeven, „dat het het ernstig verlangen der Regeering is dat geene gepaste middelen onbeproefd worden gelaten om het verbruik van opium in uw gebied geleidelijk te doen afnemen, en dat het haar daarom aangenaam zal wezen daartoe zoo dikwerf voorstellen te ontvangen als u ter bereiking van het doel dienstig en tijdig zal achten", een uitvloeisel blijkbaar van de meening, die wij den Raad van Indië hoorden uitspreken, dat de maat-

[1]) T. z. p. p. 529.
[2]) Id. p. 537.

regelen, die tot bereiking van het doel konden leiden, nog niet in hun geheel aangewezen konden worden, doch allengs door de ondervinding zouden worden aan de hand gedaan.

Wat in de antwoorden der residenten in de eerste plaats in het oog valt, is dat, niettegenstaande onder de hun gestelde vragen van vermindering van het aantal kitten geen sprake was, opnieuw algemeen de wenschelijkheid daarvan door hen op den voorgrond werd gesteld. De meening, door den Raad van Indië daaromtrent uitgesproken, werd blijkbaar door hen niet gedeeld. In tegenstelling met de bewering dat schuivers niet tegen het afleggen van groote afstanden opzien om opium te krijgen, zien wij o. a. den resident van Kediri aanvoeren: „Ik voor mij houd het er voor dat het eenige middel om het gebruik van opium te beperken en geleidelijk af te schaffen, een geleidelijke intrekking van kitten is, dus de menschen in het verkrijgen van het heulsap te bemoeielijken.

„Wanneer een inlander groote afstanden moet afleggen om opium te koopen, dan zal hij dat laten, tenzij hij een verharde schuiver is.

„Doch niet alle schuivers zijn onverbeterlijk; ik geloof dat men $^3/_4$ daarvan mag aannemen als menschen, die, wanneer hun de gelegenheid tot inkoop van opium werd belemmerd, van lieverlede het schuiven zouden ontwennen."

Hij wijst vervolgens, evenals ook andere residenten deden, aan, welke vermindering hij het aantal kitten zoude wenschen te zien ondergaan om in enkele jaren het opiumgebruik binnen enge grenzen terug te dringen. [1]) Onder de meest voortvarenden in dat opzicht behoorde ook de resident van Banjoemas, die het aantal kitten in zijne residentie, buiten een deel van het gebied, dat hij terstond tot verboden kring wenschte te zien maken, 62 bedragende, in vier jaar tijds tot 5 wilde zien terugbrengen. [2])

Vóor de toepassing van het Preanger verbodstelsel werden door verscheidene residenten streken aangewezen. Elders verklaarde men met leedwezen, dat de gewoonte te veel was ingeworteld en verspreid om op eenmaal uitgeroeid te worden. Verzwaring van straffen tegen den smokkelhandel achtte men algemeen noodig; weinig rationeel vond men het die straffen, zooals het geval was, alleen in geldboete en subsidiaire gevangenisstraf te doen bestaan. Wat betreft het verbieden van het schuiven buiten de kitten, daar verklaarde zich de meerderheid voor hunne residentiën tegen èn om de moeielijkheid der handhaving, èn omdat men vreesde dat de maatregel daar meer kwaad dan goed zoude doen. Bouwden de voor-

---

1) T. z. p. p. 575.
2) Id. p. 581.

standers er op, dat schaamte velen er van zoude terughouden om zich openbaar als schuivers te doen kennen, anderen verwachtten dat juist door degenen, die het schuiven niet wilden nalaten, naar de kitten te drijven, velen over de schaamte zouden heenkomen. Er waren er onder de tegenstanders, die in een later stadium daarvan echter wel heil zouden verwachten. Ook over het vaststellen van minima voor de debietprijzen waren de gevoelens verschillend. De meerderheid was er tegen, vooral op grond dat men de handhaving van den maatregel te moeielijk achtte.

Twee der adviseurs wilden terstond voor geheel Java tot een radicalen maatregel zien overgaan. Een hunner, toenmaals assistent-resident van Tangerang, de Heer Verploegh, die later tot de moeielijke betrekking van Directeur van Binnenlandsch Bestuur geroepen werd, verklaarde onbewimpeld in een toepassing van de denkbeelden, welke bij de Regeering in overweging waren, geen heil te zien. Het voortbestaan van de pacht, — onder voorwaarden, die den pachter verbieden zooveel mogelijk winst te zoeken — achtte hij een ongerijmdheid.

„Is het de ernstige wil van het Gouvernement" — zegt hij — „om het gebruik van opium onder de bevolking op Java op afdoende wijze tegen te gaan, dan meen ik dat tot geen andere middelen dan die van geweld behoort te worden besloten.

„De opiumpacht moet dan in de eerste plaats worden afgeschaft.

„Men verbiede sub poene van strenge lijfstraffen den invoer en het gebruik van opium, behalve voor geneeskundige vermengingen op voorschrift van Europeesche geneesheeren en in Europeesche apotheken.

„Als eenige overgangsbepaling zoude kunnen worden vastgesteld, dat het verbod in werking treedt op 1 Januari 1864 en dat de pacht tot dien tijd in stand blijft op den actueelen voet, ten einde den opiumschuivers ruimte van tijd te geven om zich individueel aan het gemis van opium te gewennen" [1]).

Ook de resident van Tegal, de Heer Keuchenius, zag alleen in een algemeen verbod tegen bezit en verbruik van opium voor de inlandsche bevolking, heil. [2])

Nadat nog de Directeur der Middelen en Domeinen en de Raad van Indië waren gehoord, werd aan den wensch van het Opperbestuur dat nog vóór de verpachting van 1862 een nieuwe pachtregeling zoude worden ingevoerd, door de Indische Regeering gevolg gegeven. [3]) Tot het maximumstelsel werd teruggekeerd en al

[1]) T. z. p. p. 595.
[2]) Id. p. 576.
[3]) Ordonnantiën van 12 Oct. 1861.

aanstonds werd het maximum voor 1862 aanmerkelijk lager gesteld dan de verstrekking van opium aan de pachters laatstelijk had bedragen. Op verschillende streken werd het verbod van invoer en verbruik van opium van toepassing verklaard of, zooals de geijkte term luidt, zij werden tot verboden kringen gemaakt. Wat de regeling van het aantal verkoopplaatsen van opium betreft, daaromtrent bleef van kracht de bepaling van art. 5 van het Reglement van 16 October 1853, Stbl. 87, houdende: „Door de hoofden van gewestelijk bestuur worden, in overeenstemming met den Directeur der Middelen en Domeinen, geregeld en vastgesteld het getal opiumverkoopplaatsen, derzelver vestiging en de grenzen van elk district, tot welke die verkoopplaatsen behooren."

Niet gering was de verwachting, welke de waarn.de Gouv.-Generaal, toen hij van de nieuwe regeling aan het Opperbestuur kennis gaf, zeide daarvan te koesteren. „De mindere opbrengst der pacht" — zoo schreef hij — „zoude allicht een en meer millioenen bedragen." Toch werd die regeling door hem maar een eerste stap geacht. Hij besloot zijne missive [1]) met te wijzen, als een maatregel, waardoor een geleidelijke vermindering der consumtie van opium bevorderd zoude worden, op de bovenvermelde aanschrijving namens de Regeering aan de residenten: „dat geene gepaste middelen onbeproefd worden gelaten om het gebruik van opium binnen hun gebied geleidelijk te doen afnemen, en dat het haar daarom aangenaam zal wezen daartoe zoo dikwerf voorstellen te ontvangen als zij ter bereiking van het doel dienstig en tijdig zullen achten," welke aanschrijving, zooals wij reeds opmerkten, blijkbaar een uitvloeisel was van de overtuiging, dat eerst allengs de ondervinding alles, wat er tegen het opiumgebruik te doen viel, leeren kon. Doch ook als eerste stap beteekende, zoo was door den Directeur der Middelen verklaard, de nieuwe regeling op zich zelve nog weinig. „Wil men dat de voorgenomen maatregelen om het opiumgebruik te verminderen en eindelijk te verbieden" — zoo had hij geschreven — „zullen gelukken, in dat geval moet men niet terugdeinzen voor de noodwendige geldelijke opofferingen, welke eene behoorlijke kustbewaking zal vorderen, en zullen de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur in hunne handelingen ten deze vrij moeten zijn en aan hen de noodig geoordeelde voorzieningen worden overgelaten door de ter hunner beschikking stelling van voldoende fondsen." Op grond daarvan had de Directeur voorgesteld hem te machtigen „om in overleg te treden met de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur omtrent het ter

[1]) Missive dd. 12 Oct. 1861 aan den Min. v. Koloniën. T. 1. p. p. 521.

beschikking stellen van de noodig geachte fondsen om met eenig resultaat den smokkelhandel te kunnen tegengaan en deswege door tusschenkomst van den Directeur van Financiën de noodige voorstellen te doen." Weersproken was de juistheid van des Directeurs meening dat er meerdere middelen tot bestrijding van den sluikhandel noodig waren, door den Raad van Indië, in zijn aan de nieuwe regeling voorafgegaan advies niet, doch het college had gemeend, dat er geene noodzakelijkheid bestond om op zijn voorstel te beschikken, „blijvende het hem vrijgelaten om telkens wanneer hem zulks wenschelijk voorkomt, aan de Regeering voorstellen in te dienen tot uitbreiding van recherche- en politiemiddelen tot beteren tegengang van den sluikhandel in amfioen." Wordt in het boven aangehaalde schrijven, waarin 's Raads Vice-President als waarnemend Gouv-Gen. van de nieuwe regeling aan het Opperbestuur mededeeling deed, van meerdere middelen tot bestrijding van den sluikhandel geen gewag gemaakt, wij zouden daaruit niet durven concludeeren dat hij ze niet noodig achtte. En dat te minder omdat hij in dezelfde missive, niettegenstaande de bereidverklaring van het Opperbestuur om een deel van de inkomsten, uit de opium voortvloeiende, op te offeren, nog de mogelijkheid aanneemt, dat zijne regeling, met het oog op de vermindering van pacht, welke verwacht werd, in Nederland „gedesavoueerd" zoude worden. Dat het het Opperbestuur met zijn offervaardigheid nu ernst was, scheen men nog maar niet te kunnen gelooven.

Wat daarvan zijn moge, geen bevreemding kan het zeker wekken, dat de Commissie uit de Tweede Kamer, waaraan het onderzoek der door ons besprokene, tot rechtvaardiging van de regeling van 12 Oct. 1861 overgelegde stukken was opgedragen, zich nog niet in staat achtte om over hetgeen er voor de toekomst van te verwachten was, een oordeel uit te spreken, doch verlangde dat de Kamer op de hoogte van den verderen gang van zaken zoude worden gehouden.[1])

Door de latere stukken, welke dientengevolge aan de Staten-Generaal werden overgelegd, en de koloniale verslagen zijn wij in staat daaromtrent het volgende mede te deelen.

Ieder jaar werden aanvankelijk de maxima, waaraan de pachters gebonden werden, verminderd. Voor 1862 werden zij gesteld op 87.528 katti's, terwijl het laatste jaar der vroegere regeling de verstrekking aan de pachters had bedragen 102.185[s]; voor 1863 op

---

[1]) Rapporten van 29 Mei en 12 December 1863. Bijl. 1862/63 p. 1449 en 1863/64 p. 635.

75.560; voor 1864 op 70.548; voor 1865 op 70.548; voor 1866, 1867, 1868 en 1869 op 71.400 katti's. Minder bedroeg de hoeveelheid, waarover door de pachters werd beschikt, al was de prijs, dien zij per katti te betalen hadden, niet of weinig meer dan de kostprijs voor de Regeering. Het eerste jaar schoten er zelfs meer dan 10.000 katti's over; de drie volgende jaren beneden de 3000; van 1867—1869 beneden de 1000 katti's 's jaars. Het aantal kitten werd elk jaar ingekrompen; in 1861 had het bedragen 1812; voor 1862 werd het gesteld op 1482; voor 1863 op 1159; voor 1864 op 880; voor 1865 en 1866 op 879; voor 1868 op 668; voor 1869 op 662. En het terrein, waarvoor het verbod tegen invoer en verbruik van opium gold, werd allengs uitgebreid. In 1868 stond de uitgestrektheid, naar de schatting van den Directeur der Midd. en Dom., de Preanger-Regentschappen buiten rekening gelaten, met een viertal residentiën gelijk. Belangrijke maatregelen werden er overigens in de eerste jaren niet genomen, indien men uitzondert de verzwaring der straffen tegen den smokkelhandel — nog alleen in boete bestaande — welke bij Ordonnantie van 9 October 1863 haar beslag kreeg.

Van de versterking der politie en der kustbewaking kwam in den eersten tijd niets. Een zonderling schouwspel vertoonen ons de rapporten van den Directeur der Middelen, die bij missive van den Minister v. Koloniën van 29 Oct. 1863 aan de Tweede Kamer werden overgelegd. De Directeur zat te wachten op voorstellen van de residenten; de residenten deelden de meening van den Directeur: „te trachten de middelen van politie en recherche te verbeteren, is" — zegt hij — „een algemeen aangeprezen middel" [1]); doch ook van hen ging het initiatief niet uit. Het gevolg was dat alles zich oploste in jeremiades als deze [2]):

„En nu vraag ik vrijmoedig welke blijken van bijzonderen tegengang van den sluikhandel zijn door bijna alle betrokken hoofden van gewestelijk bestuur in de laatste tijden geleverd, en waarin hebben de middelen, door hen daartoe aangewend, bestaan?

„Ik zou bijna moeten zeggen: geene. Ten minste bij mijne Directie blijkt daaromtrent niets dan hetgeen als theorie op papier is gesteld, en gedurende de drie jaren, dat ik de eer heb Directeur der Middelen te zijn, is mij door geen der hier bedoelde hoofdambtenaren eenig voorstel tot tegengang van den smokkelhandel voorgelegd; veelmin eenige fondsen aangevraagd; en moet ik het daarbij wel betwijfelen of de aan hen voor geheime politie toegestane fondsen op verre na

[1]) Miss. 12 Juli 1862, Bijblad 1863/64 pag. 492.
[2]) Miss. Dir. 5 Jan. 1863 t. z. pl. p. 499.

toereikend zullen zijn ter bereiking van dat doel"; elders zegt hij: „en is het aan de min energieke maatregelen, welke tot tegengang van dit voor ziel en lichaam zoo schadelijk opiummisbruik vooral in de laatste jaren zijn aangewend, vooral te wijten, dat nu weder, na intrekking van de siram-opiumverstrekkingen, de smokkelaars het hoofd durven opsteken." Inmiddels werd nog eens, volgens het Kol. Verslag van 1863, aan de hoofden van gewestelijk bestuur eene ernstige aanbeveling gericht: „om den sluikhandel in opium *met alle hun ten dienste staande middelen* op klemvolle wijze te keer te gaan." Eindelijk hoort men in het Kol. Verslag over 1865 van iets meer van de zijde der Directie van de Middelen — aan wier hoofd Mr. du Cloux inmiddels door den heer D. Castens vervangen was — gewagen. „Maatregelen werden intusschen genomen" — zoo heet het daar — „om den toenemenden sluikhandel in opium zooveel mogelijk te ontdekken." „Niet alleen werd een ruim crediet beschikbaar gesteld voor de aanwending van buitengewone middelen van recherche en politie in Indië zelf, maar ook werd de medewerking ingeroepen van den Ned. Consul te Singapoor, vermits de sluikhandel voor een groot gedeelte van daar scheen uit te gaan."

Men zoude denken dat nu voor het in 1861 aangenomen stelsel betere dagen waren aangebroken, dat het voortaan aan de noodige krachtsinspanning om het te handhaven niet meer ontbreken zoude En aanvankelijk zoude men daarin worden bevestigd, wanneer men den Directeur der Middelen hoorde verklaren:

„de aangelegenheden der opium op Java hebben gedurende de jaren 1865 en 1866 onderwerpen uitgemaakt van bijzondere onderzoekingen en overwegingen, waarvan de ordonnantiën van den 30en October 1866 (Stbl. 117 en 118) uitvloeisels zijn.

„Deze ordonnantiën hebben de strekking:

a. Om het bestaande stelsel van verpachting van het middel der opium te behouden, in verband echter met den regel om het getal opium-verbruikplaatsen van lieverlede te verminderen, ten einde langs dien weg éénmaal te kunnen geraken tot het sedert 1861 als einddoel voorgeschreven *algemeen verbod van verbruik van opium.*

b. Om den sluikhandel van opium meer met klem tegen te gaan, door betere contrôle over de pachtadministratie en door strengere bestraffing van den sluikhandel en daarmede in verband staande overtredingen."

Toch zoude men zich in de verwachting, waarvan wij spraken, bedrogen vinden. Van nu af treedt juist eene kentering in, die weldra het stelsel van 1861 ten val zoude brengen.

De eerste teekenen van die kentering zien wij zich openbaren in

hetzelfde stuk van den Directeur der Middelen, den heer D. Castens, waaraan bovenstaand citaat is ontleend. Het was eene circulaire aan de residenten, waarin hun de vragen werden gericht: of het verbruik van opium onder het bestaande stelsel al of niet was toegenomen, en „op welke wijze de opium-sluikhandel is te bestrijden, zóódat dezelve een einde neemt en niet herleeft? welke kosten worden gevorderd om dat doel te bereiken?" In dat advies deelt de Directeur als zijne overtuiging mede, dat sluikhandel op groote schaal door de pachters plaats heeft, en geeft hij een belangrijke beschrijving van hetgeen de ervaring hem daaromtrent heeft geleerd. Wijzende op de vele en moeielijk te bewaken wegen, die de sluikhandel volgen kan, vermeldt hij echter tevens het feit dat het dien handel in de gegeven omstandigheden weinig moeite kostte om zijne waar binnen te voeren. Bekend is het, zegt hij o. a., dat colportage van opium tegen de vermindering der wettige verkoopplaatsen over staat. En verder: „er is voorzeker geen meer afdoend bewijs van de machteloosheid van den goeden wil der besturende ambtenaren der politie en recherche dan dat er zeldzaam aanhalingen van noemenswaardige hoeveelheden geschieden als een gevolg van hunne maatregelen van opsporing, en dat de meeste aanhalingen daarentegen voortvloeien uit *louter toeval.*" Onmogelijk achtte daarom echter de Directeur het bedwingen van den sluikhandel in de bestaande omstandigheden niet, al zou er, naar zijne meening, een geheel andere weg moeten worden ingeslagen. „Naar mijn gevoelen", — zegt hij, — „is de openbare en geheime opsporing van den opium-sluikhandel door bekende lagere landsdienoren vrij doelloos, en verwacht ik al zeer weinig van de medewerking daarin van de ondergeschikte hoofden en beambten van politie en recherche.

„De enorme winsten, welke de sluikhandel in opium aan de zoo rijk met hulpmiddelen bedeelde pachters oplevert, zullen hen schatten geld doen overhebben, om die winsten te blijven behouden, welke voor de gelukkige sluikers, uithoofde van gebrek aan opium, *al grooter* worden, naar gelang de ongelukkige sluikers worden achterhaald.

„Met het oog op de mij bekend geworden betalingen voor de opiumsluikerij, schat ik dat de pachters, om 800 kisten opium te sluiken en heimelijk te verkoopen, wellicht drie millioen gulden voor kosten van den sluikhandel in allerlei vorm besteden, echter om het dubbele dier millioenen te verdienen.

„Ik stel mij dan ook voor dat, indien men den sluikhandel door *politie* krachtig wil bestrijden, men allicht een millioen en meer

zal moeten uitgeven om de reeds uitgegeven wordende en meerder uit te geven millioenen der sluikhandelaren te *overwinnen* met behulp van de kracht der wet." [1])

Blijkt hieruit dat de Directeur Castens de handhaving van het aangenomen stelsel alleen eene kwestie van geld achtte, toch maakt zijn circulaire, niet het minst de formuleering der vraag aan de residenten: *op welke wijze de opiumsluikhandel is te bestrijden, zoodat dezelve een einde neemt en niet herleeft*, den indruk dat hij niet voor het behoud van dat stelsel was gestemd. Onwillekeurig brengt men dit in verband hiermede, dat de heer Castens, zooals elders bleek, omtrent de gevolgen van het opiumgebruik op Java een geheel andere meening was toegedaan dan die, welke wij tot nu toe hebben zien huldigen, eene meening, welke op zijne geheele beschouwing omtrent de te volgen opiumpolitiek van grooten invloed moet zijn geweest.

„Het misbruik en daarmede het gebruik van opium" — zegt hij — „is te ongunstig in het algemeen beoordeeld op grond van enkele feiten.

„Het oordeel over misbruik is ten onrechte neergekomen op het gebruik.

„Het gebruik is niet algemeen; het misbruik geen volkskwaal." [2])

Een later advies, na het verlaten van den dienst door den Heer Castens gegeven, levert het bewijs dat hij inderdaad het verlaten van het maximum-stelsel heeft aangeraden, al wilde hij tot zekere hoogte door het bepalen van minimum-debietprijzen de pachters nog in bedwang houden. [3])

Terwijl in Indië nog slechts deze eerste teekenen eener kentering zich openbaarden, was er reeds in de gevoelens van het Opperbestuur in Nederland een besliste kentering ingetreden. Nog was den 7en November 1865 in een Rapport aan den Koning door den Minister van Koloniën gezegd: „Van het tegenwoordige stelsel is dusver slechts één schaduwzijde gebleken, namelijk dat de smokkelhandel daaronder meer veld wint dan onder het vroegere." Doch niet lang daarna zien wij een volgend Minister, den Heer Trakranen, een geheel ander standpunt innemen. Als slotsom van de beschouwingen, waartoe de Indische rapporten omtrent de ontdekkingen op het gebied van den sluikhandel hem aanleiding hadden gegeven, meende deze aan den G. G. te moeten berichten (miss. d.d. 16 Febr. 1867) „dat hij langere handhaving van het stelsel van beperkte opium-

[1]) Bijl. 1871/72 p. 2035.
[2]) Bijl. 1871/72, p. 2116.
[3]) Bijl. 1871/72, p. 2097.

verstrekking niet voor zijn verantwoording zou kunnen nemen. Zonder den Landvoogd te willen binden of zijn initiatief eenigszins te beperken, verlangde hij van de Indische Regeering eene bespoedigde indiening van voorstellen tot een wijziging van het thans bestaande stelsel der opiumpacht, welke, naar hij vermoedde, ook door den Gouv.-Gen. dringend noodzakelijk werd geacht." [1])

Een zeer verschillenden indruk zien wij dit ministerieele schrijven op de twee autoriteiten, die de Gouv.-Gen. er over te hooren had, den Directeur van Financiën, tot wiens directie inmiddels de opiumpacht tengevolge van de opheffing van de Directie der Middelen en Domeinen was overgegaan, en den Raad van N. Indië, maken.

Eerstgenoemde — het was de Heer Rutering, die toenmaals de betrekking bekleedde; een geestverwant van den Heer Castens, wat het oordeel over de gevolgen van het opiumgebruik op Java betreft, — verklaarde terstond zich geheel met het denkbeeld van het Opperbestuur om het maximum-stelsel te verlaten, te vereenigen, hoewel hij, evenals de Heer Castens, door minimum-debietprijzen den pachters nog eenigen band wilde aanleggen. Uit het feit dat de opiumpacht nagenoeg evenveel opbracht als vóór 1862 leidde hij af: „dat de aan de verstrekking gestelde limite geen waarde heeft, en dat in hetgeen benoodigd is of gesleten kan worden door den smokkelhandel wordt voorzien." Dezen achtte de Directeur een groot kwaad, omdat hij tot mindere prijzen opium aanbieden en daardoor de strekking hebben zoude om het gebruik te bevorderen, en verder leiden zoude „tot omkooping en brutaal geweld, plichtverzuim en losmaking van de gehoorzaamheid aan de landsregeering." Van de vraag of de smokkelhandel niet met goed gevolg bestreden zoude kunnen worden, maakt hij zich af met de machtspreuk: „dat waar bij overtreding groote winsten te behalen zijn, de sluikhandel middelen vindt om het gestelde verbod krachteloos te maken, is zoo algemeen bekend dat het feit inderdaad niet meer behoeft beredeneerd te worden." Doch opmerkelijk is het, dat in hetzelfde advies de verklaring voorkomt dat de belooning van hen, die tot tegengang van den smokkelhandel werkzaam waren, onzeker en geheel onvoldoende was „Aan die onzekerheid en ongenoegzaamheid van belooning van hen, door wie het monopolie moet worden gesteund en de verderfelijke smokkelhandel tegengegaan, zal door het Gouvernement een einde moeten worden gemaakt." Daartoe acht hij, indien het

[1]) Zie Rapp. 5 Mei 1868, voorkomende in den bundel stukken overgelegd bij missive van den Min. v. Kol aan de 2e Kamer d.d. 10 Januari 1873. Bijl. 1872/73. Vel 50, 9 p. 23.

maximum-stelsel verlaten wordt, nog noodig, „dat voor het beloonen van hen, die tot het ontdekken der overtredingen op het stuk der opiumpacht en tot het doen der aanhalingen van onwettige opium hebben medegewerkt, en voor het doen van uitgaven tot die ontdekkingen zal worden beschikbaar gesteld eene som van *f* 150.000 's jaars." Ook in andere opzichten neemt de Directeur, afgescheiden van verandering van stelsel, de noodzakelijkheid van verbetering in den bestaanden toestand aan. Sluiting der entrepôts voor den opslag van opium was z. i. tot tegengang van den sluikhandel een dringend vereischte. Een nader schrijven wenschte hij door den G. G. aan de hoofden van gewestelijk bestuur te zien richten, „met de ernstige aanbeveling en last om geene inlandsche hoofden aan te stellen of voor te dragen, waarvan de overtuiging niet bestaat, dat zij geen gebruik maken van opium, en hen, die zich daaraan schuldig maken, tot ontslag voor te dragen." Verder wilde hij den Directeur van Financiën zien opdragen: „om met de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera in overleg te treden omtrent hetgeen nog zal kunnen worden gedaan om het stelsel van de kringen, waarbinnen geen invoer of verkoop van opium wordt toegelaten, te handhaven, deswege te berichten en de vereischte voorstellen te doen" [1]).

Geheel anders luidde het advies dat daarop door den Raad van Indië gegeven werd [2]). Alleen op vermoedens, zegt dit college, steunt de meening van den vroegeren Directeur der Middelen Castens en den Directeur van Financiën Rutering, dat het bestaande stelsel „eene ongekende uitbreiding van den sluikhandel in opium door de pachters zelven zouden bevorderd hebben", „en dat het gebruik zoude zijn toegenomen door de gesloken opium, die voor mindere prijzen wordt van de hand gezet." „Van het voornaamste criterium ter oplossing der vraag of het verbruik is toegenomen, wordt" — zegt de Raad v. Indië — „door den Directeur niet gewaagd. Dat criterium is gelegen in de stijging of daling van den verkoopprijs en détail sedert 1862, waardoor het artikel al dan niet onder het bereik van meer verbruikers moet zijn gekomen." Dit punt wil de Raad daarom nader toegelicht zien. Het vaststellen van minimum-debietprijzen werd onuitvoerlijk geacht. Overigens vereenigde de Raad zich met des Directeurs voorstellen, bepaaldelijk ook wat de beschikking over *f* 150.000 tot tegengang van den sluikhandel betreft. „Als de Regeering op ernstige wijs de overtredingen wil doen opsporen, moet zij daartoe ook de middelen verschaffen."

---

1) Miss. dd. 23 Mei 1867 Bijl. 1871/72 p. 2039 v.
2) Miss. dd. 14 Juni 1867 T. z p. p. 2049 v.

Inmiddels werden van de residenten ontvangen de antwoorden op de vragen, die wij boven den Directeur der Midd. Castens in zijne Circulaire van Dec. 1866 aan hen hoorden stellen. Alleen de slotsom daarvan wordt ons door den Directeur v. Financiën meêgedeeld. De grootste helft der residenten had verklaard dat, was het niet mogelijk om het verbruik in cijfers op te geven, dit echter naar hunne meening toenemende was; de overigen waren voor hunne gewesten van een ander gevoelen. Op de zonderlinge vraag, „op welke wijze de sluikhandel is te bestrijden, zoodat dezelve een einde neemt en niet herleeft", hadden de eerstbedoelden geantwoord: „dat een *volstrekt afdoend* middel niet is aan te geven, maar dat daartoe zal moeten strekken: de onbeperkte verstrekking van opium aan de pachters, waarbij door enkelen nog wordt gevoegd: een goed georganiseerde kustbewaking en politie; het aanstellen van speciale ambtenaren tot tegengang van den smokkelhandel; levenslang bannissement van de overtreders." De overigen hadden gezegd: „het verlaten van het pachtstelsel, of liever van het monopolie en verbod van invoer en verbruik — of: vermeerdering van personeel bij de recherche en contrôle, vermindering van kitten en verhooging van den verkoopprijs; tegengang van den smokkel aan de stranden." [1]) In zijn gevoelen hadden deze rapporten, zegt de Directeur, geen verandering gebracht, evenmin als, volgens zijn later schrijven van 19 Oct., die van drie residenten, welke later inkwamen.

Na van dezelfde rapporten en de gevraagde statistieken der debietprijzen gedurende de laatste jaren te hebben kennis genomen, vulde nu de Raad v. Indië zijn advies van 14 Juli 1867 volgenderwijze aan. Gebleken was het thans — zeide hij — dat de debietprijzen onder het in 1862 ingevoerde maximum-stelsel waren gestegen. Wat de door een deel der residenten uitgesproken meening betreft, dat het verbruik van opium onder dat stelsel zoude zijn toegenomen, was de Raad van gevoelen dat daarvoor een grond werd opgegeven, die blijkbaar onjuist was. De slotsom, waartoe het college kwam, vatte het zamen in het volgende oordeel over het loslaten van het stelsel van beperkte verstrekking: „het geneesmiddel, hoe afdoende het ook zij tegen de kwaal, die men wenschte te bestrijden" — de sluikhandel — „zou dus in zijne gevolgen nog oneindig rampzaliger zijn dan die kwaal zelve." Mitsdien werd aan den Gouv.-Gen. voorgesteld om aan den Minister v. Koloniën in overweging te geven, om van het denkbeeld om ter wering van den sluikhandel tot het stelsel van verstrekking naar behoefte terug te

---

[1]) Miss. dd. 22 Aug. 1867; 19 Oct. 1887 T. z. p. p. 2046, v. 2048, v.

keeren, af te zien; verder om, overeenkomstig des Directeurs advies, 's Konings machtiging te vragen om de entrepôts op Java voor den opslag van opium te sluiten, en om voor de bestrijding van den sluikhandel *f* 150.000 's jaars beschikbaar te stellen; eindelijk was 's Raads gevoelen om overeenkomstig de verdere, boven door ons vermelde, voorstellen van den Directeur te handelen. [1])

Men zou veronderstellen dat de G.-G., Mr. P. Mijer, tegenover deze twee uiteenloopende adviezen geplaatst, zich in een zeer moeielijke positie zoude hebben gevoeld; dat hij, die, nog kort geleden, als Minister, krachtige bestrijding van het opiumgebruik in zijn programma had aangekondigd, hij steeds zoo voorzichtig en bedachtzaam, althans niet zonder huivering tot het besluit zoude zijn gekomen om loslating van de beperking, die het bestaande stelsel aan het debiet der pachters oplegde, aan het Opperbestuur aan te bevelen. Doch wie zoo dacht, zou zich ten eenenmale bedrogen vinden. „Ook ik acht mij onbezwaard," zegt de G.-G, zich met het advies van den Directeur van Financiën vereenigende, aan den Minister, „mij te verklaren tegen een stelsel, dat, hoezeer met goede bedoelingen, echter met zeer slechte gevolgen, onthoudt wat voor de vervulling van bekende behoeften noodig is; dat de pogingen om in dat ontbrekende te voorzien met zware straffen bedreigt, en dat alzoo in zich bevat de kiem eener depravatie van de Oostersche maatschappij, waarvan de omvang niet volkomen bekend is." En verder: „Ik aarzel dan ook geen oogenblik Uwer Excellentie te verzoeken 's Konings machtiging te willen vragen, om het thans bij de opiumpacht gevolgde stelsel te verlaten en terug te keeren tot dat van IX eerstelijk, van de Publicatie van 10 October 1854 (*Stbl.* 76)." Overigens werd in hoofdzaak in het schrijven van den Landvoogd het advies van den Raad van Indië gevolgd, bepaaldelijk ook wat de aanvrage van *f* 150.000 's jaars tot bestrijding van den sluikhandel betreft [2]).

Toen het schrijven van den G.-G. in Nederland kwam, was de ministerieële portefeuille reeds weder in andere handen, en wel in die van den Heer Hasselman, overgegaan. In de meening van het Opperbestuur was daardoor echter geene verandering gekomen. Wèl behoorde de Heer Hasselman onder degenen, die de gevolgen van het opiumgebruik voor Java geheel anders inzagen dan de Directeuren Castens en Rutering. „Wie, zooals ik" — zegt de Minister aan Z. M. — „jaren lang geleefd heeft te midden van een aan het amfioenschuiven verslaafde bevolking en in alle kleuren de

[1]) Advies dd. 25 Oct. 1867 T. z. p. p. 2054, v.
[2]) Miss. 13 Nov. 1867. T. z. p. p. 2057.

ellende heeft voor oogen gehad, welke uit het misbruik van den amfioen voortvloeit, moet genegen zijn om niets te verzuimen, wat tot bestrijding en onderdrukking van het euvel kan strekken." Doch hij meende dat de sluikhandel der pachters de beperking van het bestaande stelsel krachteloos maakte en dat er tegen de pachters niet te strijden viel. Een beroep deed hij o. a. op een advies van den Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van 3 Oct. 1866, houdende dat „Oost- en Midden-Java overdekt is met een goed georganiseerd net van sluikhandel, waarvan de draden zich bevinden in handen van de pachters, een net dat, om de ongehoorde voordeelen, die het oplevert, trots de hoogste boeten, trots de zwaarste straffen, zal blijven bestaan zoolang het belang der pachters medebrengt het te behouden." Met den Gouv.-Gen. nam hij verder aan, dat de strijd tegen de pachters ook bezwaren van staatkundigen aard meêbracht. „Ik veroorloof mij Uwer Majesteit's aandacht in het bijzonder te vestigen op het zeer geheime en vertrouwelijke rapport van den Directeur der Middelen en Domeinen, dd. 9 October 1866, n°. 3910, waarin de vroeger schijnbaar los daarheen geworpen bewering dat Europeesche en inlandsche ambtenaren stelselmatig door de opiumpachters worden omgekocht, maar al te zeer met onwraakbare feiten wordt gestaafd. Het blijkt daaruit, hoe de smokkelhandel der pachters aanleiding geeft tot ondermijning van het gezag, door de uitvoerders van de bevelen der Regeering in de binnenlanden, althans voor een deel, in afhankelijkheid te brengen van Chineesche pachters en sluikers." Voorgesteld werd mitsdien aan den Koning, om aan den G.-G. de gevraagde machtiging tot het verlaten van het bestaande stelsel en terugkeer tot het stelsel van verstrekking van opium naar behoefte te verleenen. Voor het sluiten der entrepôts voor opium zag de Minister onder het stelsel, waartoe thans zoude worden teruggekeerd, geene noodzakelijkheid. Wat betreft de gevraagde beschikking over *f* 150.000 's jaars tot handhaving van het monopolie tegen den sluikhandel, tusschen dit voorstel en den weg, die ten aanzien van de verboden kringen zoude worden gevolgd, werd door den Minister een verband aangenomen, dat hem aanleiding gaf aan Z. M. aan te raden om de overweging daarvan uit te stellen totdat „de toegezegde voorstellen betreffende het stelsel van verboden kringen aan het Opperbestuur zullen zijn ingediend" [1]).

Nog voordat dit rapport den Koning bereikt had, was opnieuw een ministerieël leven ten einde gespoed, en was de Heer E. de

---

[1]) D. d. 16 April 1869 Bijl. 1872/73, 50, 13, p.21, v.

Waal als opvolger van den Heer Hasselman opgetreden. Aan een nieuwe overweging werd dientengevolge het rapport onderworpen. Met de algemeene strekking en met het slotvoorstel der voordracht van zijn voorganger, verklaarde de Heer de Waal zich te kunnen vereenigen. „Alleen zoude ik de aan den Gouv.-Gen. te verleenen machtiging wenschen uit te breiden in dien zin, dat het Indische bestuur voortaan vrijheid hebbe het stelsel van opiumverpachting te regelen, mits overeenkomstig het grondbeginsel, dat geen aanleiding gegeven wordt tot een *georganiseerden* sluikhandel, waarbij de bevolking met de pachters samenspant tegen het bestuur." Volkomen overeenstemming bestond er echter tusschen den Heer de Waal en zijn voorganger, wat de gevraagde *f* 150.000 's jaars betreft [1]).

Over de wijze, waarop aan de machtiging, welke overeenkomstig dit Rapport op de Indische Regeering was verstrekt, uitvoering zoude worden gegeven, moesten thans weder Directeur en Raad van Indië worden gehoord. Alleen het advies van deze laatste autoriteit komt echter onder de aan de Stat.-Gen. overgelegde stukken voor. Dit had dan ook den doorslag gegeven. Op den voorgrond zette de Raad, dat het meeningsverschil tusschen hem en den Gouv.-Gen. door het Opperbestuur in het voordeel van laatstgenoemde was beslist. Daarna bleef het nu alleen nog de vraag, hoe aan het beginsel, door het Opperbestuur gesteld, uitvoering te geven. Verwerpelijk achtte het college het denkbeeld, door den Minister Hasselman aanbevolen, om weder, evenals onder het stelsel van den Gouv.-Gen. Duymaer van Twist, opium naar behoefte ter beoordeeling van de residenten toe te staan; want een maatstaf voor die behoefte was niet te geven. Vaststelling van een minimum voor de debietprijzen hebben wij reeds vroeger den Raad onuitvoerbaar hooren noemen. Een consequente toepassing van het door het Opperbestuur voorgeschreven beginsel — dit was de conclusie van het advies — werd alleen mogelijk geacht door de bepaling om de hoeveelheid opium, die zij ongeveer tegen kostprijs zouden erlangen, geheel aan de pachters over te laten, „in welke verhoogde mate zich daaronder de gevolgen, die de Raad van het loslaten van het maximum-stelsel vreesde, ook zouden voordoen." Sluiting der entrepôts werd onder zoodanige regeling niet verder noodig gerekend. Vermelding vereischt ten slotte nog, in het voorbijgaan, in dit advies het volgende oordeel aangaande het beleid, waarmede het in 1862 ingevoerde stelsel toegepast was geworden: „het aanwijzen van verboden kringen, daar waar de bevolking van opium pleegt gebruik te maken en het onbezonnen

[1]) Rapp. dd. 24 Aug. 1868. T. z. p. p. 25.

...ken van zoovele opiumkitten op plaatsen, waar zij in verband ...ene gevestigde en niet te vernietigen behoefte noodig bleven, ... zonder eenig nut een nieuwe aanleiding tot sluikhandel in het ... geroepen." Op hetgeen thans ten aanzien van de verboden ...en werd voorgesteld, komen wij nader terug [1]).

...t advies van den Raad van Indië om alle beperking van het ...debiet van de pachters los te laten, vond bij den Gouv.-Gen. ...ming; met 1870 trad eene nieuwe, daarop gebaseerde rege-... voor die van 1861 in de plaats.

...as dit stelsel als eene definitief of als een tijdelijk proefstelsel ...eschouwen? Deze vraag werd in de zitting der 2de Kamer van October 1870 aan den Minister gericht. Het antwoord luidde: ... dit stelsel definitief zal zijn, moet de ondervinding, die men ...an zal opdoen, beslissen." Inconsequentie op grond dat op ...uitspraak der ondervinding zoude zijn vooruitgeloopen, kan ...er der Regeering niet worden verweten. Hoe ondubbelzinnig ... uitspraak na twee jaren was, al had men inmiddels in de Kolo-... Verslagen geene nadeelige gevolgen aan de regeling hooren ...en, bleek uit eene interpellatie, in de zitting der Tweede ...er van 11 Maart 1872 door den Heer Mirandolle tot den ...ister gericht. Door Haarlem's afgevaardigde werd er op ...ezen, dat de pachtregeling van 1869, den pachters zooveel ... aanbiedende als zij verlangden, een sluikhandel op groote ...al van den een in het gebied van den ander had uit-...kt, de debietprijzen zeer had doen dalen, en het opiumgebruik ...omelijk had doen toenemen, terwijl de waarde der pacht, ...ens de uitkomsten die de verpachtingen hadden opgeleverd, ... was verminderd. Hoe kras ook deze aanklacht was, tegen-...ak vond zij van de zijde des Ministers — den heer van ...e — niet. Niet minder donker werd door dezen de toestand ...gesteld. „Het is mij gebleken" — zeide hij o. a. — „dat de ...treden Gouv.-Gen. tot zijn leedwezen heeft moeten erkennen, ... de uitkomsten in geenen deele aan zijn verwachting hebben ...twoord, want dat het kwaad, dat hij wenschte te voorkomen, ... in hooge mate was bevorderd." — „Men mag niet uit het ... verliezen dat, gelijk de geachte spreker terecht opmerkt, ... schromelijke vermeerdering van het gebruik van opium het ...otste kwaad is, oneindig grooter dan het verlies, door de schat-... geleden." Nadere bijzonderheden kwam het Kol. Verslag van ...73 brengen. Daaruit bleek o. a. dat de hoeveelheid opium, waar-

[1]) Advies 16 April 1869. T. z. p. p. 26.

over de pachters beschikt hadden, terwijl de verstrekking in 1869 was geweest 70.478 katti's, hadden bedragen in 1870 126.325, in 1871 203.363, in 1872 266.489. De gemiddelde debietprijzen der opium waren in verscheidene residentiën gedaald tot nagenoeg de helft van hun vroeger bedrag, terwijl er residentiën waren, waar zij niet of weinig meer dan een derde bedroegen van hetgeen ze drie jaren te voren geweest waren. De opbrengst der pacht was voor 1871 ruim een half millioen minder geweest dan het vorige jaar, terwijl zij voor 1872 weder met nagenoeg twee millioen was verminderd. „De onbeperkte siram-verstrekking" — zoo werden de uitkomsten door het K. V. geresumeerd — „tegen eenvoudige vergoeding der kosten van inkoop en aanvoer, bleek meer en meer een zoodanige mededinging onder de pachters uit te lokken in het ter sluiks afzetten in elkanders pachtgebied van de grootst mogelijke hoeveelheden opium, dat niet alleen de debietprijzen in vele erkende verkoopplaatsen sterk daalden, maar ook de winsten der pachters dreigden af te nemen in een mate, die bij toeneming van het gebruik van opium aan de pacht hare waarde voor een goed gedeelte zou ontnemen tot gevoelige schade voor 's lands kas." Tevens werd medegedeeld, dat met 1873 tot het zoogenaamde maximum-stelsel terug was gekeerd.

Alvorens wij de geschiedenis van de sinds verloopen jaren bespreken, zij het ons vergund een oogenblik op onze schreden terug te keeren, om bij het gebeurde met de verboden kringen stil te staan.

In zijn schrijven van 13 November 1867 aan den Min. v. Koloniën, waarin hij verklaarde zich te vereenigen met de zienswijze van het Opperbestuur, dat het maximum-stelsel verlaten behoorde te worden, — dit herinnerde de Landvoogd aan den Minister in een missive van 26 October 1869,[1]) — kwam ook deze mededeeling voor: dat de Directeur van Financiën was aangeschreven „om met de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madoera in overleg te treden omtrent hetgeen nog zoude kunnen worden gedaan om het stelsel van de kringen, waarbinnen geen invoer of verkoop van opium wordt toegelaten, te handhaven;" een aanschrijving, waartoe ook de Raad van Indië had geadviseerd. Later echter had de Gouv.-Generaal, het onderwerp in een nauw verband achtende met het voor het vervolg aan te nemen stelsel van verpachting, het geraden geoordeeld, om „alvorens nieuwe maatregelen te beramen tot handhaving op een meer afdoende wijze, van het stelsel van verboden kringen, de beschikking af te wachten op de door hem gedane

---

[1]) Bijl. 1871/72, p. 2107.

tellen." Daarna was de Koninklijke machtiging gekomen, die dische Regeering vrijliet in het regelen der opiumpacht „mits enkomstig het grondbeginsel dat geen aanleiding zou gegeven n tot een *georganiseerden* sluikhandel, waarbij de bevolking de pachters samenspant tegen het bestuur"; bij welk zelfde ven — dit zij hier in het voorbijgaan herinnerd — tevens was t, dat omtrent de gevraagde beschikking over *f* 150 000 's jaars egengang van den smokkelhandel eerst bij de behandeling oegezegde Indische voorstellen betreffende het stelsel der ver- kringen zoude worden beslist. Toen was de vraag, waarop het anzien van die verboden kringen aankwam, in het oog van den -Gen., overeenkomstig 's Raads advies van 16 April 1869, een e geworden. In overeenstemming met den Raad was nu de teur van Financiën opnieuw aangeschreven, „om, na overleg de hoofden van gewestelijk bestuur, de noodige voorstellen te tot wegneming der aanleiding tot den smokkelhandel in opium, ele plaatsen voortgesproten uit het aanwijzen van verboden en, dáár waar de bevolking van opium pleegt gebruik te maken." echter tot intrekking van verboden kringen de machtiging het Opperbestuur werd vereischt, zoo werd nu, bij gezegd ven van 26 Oct. 1869, het welmeenen van den Minister ge- d omtrent het gerezen denkbeeld in het algemeen, om tot intrekking der verboden kringen over te gaan, waar die tot georganiseerden sluikhandel aanleiding geven, „waarbij de bevol- met de pachters samenspant tegen het bestuur." Wie meenen t, dat op deze veranderde houding wellicht niet geheel zonder ed was de gedachte, dat voorstellen, die geld zouden kosten, et Opperbestuur niet op een gewillig oor konden rekenen, zal chien eene bevestiging daarvan vinden in een missive, tegen het e van de landvoogdij van den Heer Mijer aan den Minister oloniën gericht. In bedoeld schrijven, dd. 18 Nov. 1871, wordt gd, dat opnieuw in beschouwing was genomen de vraag, „op e wijze het toenemend opiumverbruik door wijziging der pacht- waarden zou zijn tegen te gaan," dat in den boezem van den d van Indië een denkbeeld was geopperd dat daartoe wellicht leiden; „mocht evenwel" — heet het dan verder zonder protest den Landvoogd — „de daarmede gepaard gaande vermindering de inkomsten, door de opiumpacht verkregen, daartegen bezwaar eren, dan vermeende de Raad"[1]) enz. — Wat daarvan wezen e, in allen gevalle had de Indische Regeering de voldoening dat

[1]) Bijl. 1872/73, 50, 5 p. 8.

haar denkbeeld om den smokkelhandel der pachters in de verboden kringen te fnuiken door de aanleiding daartoe weg te nemen, bij het Opperbestuur volle instemming vond. Bij ministerieel schrijven van 2 Juni 1870 werd zij gemachtigd om „tot de intrekking van de verboden kringen in Ned.-Indië over te gaan, daar waar het verbod van den invoer en het bezit van opium aanleiding geeft tot een door de bevolking ondersteunden sluikhandel in opium." Van de f 150.000 hoort men nu verder niet meer. [1])

Over de uitvoering dezer machtiging volgde thans nog een gedachtenwisseling, die tot een scherpen strijd tusschen den Directeur van Financiën aan de eene, en sommige hoofden van gewestelijk bestuur, gesteund door den Raad van Indië, aan de andere zijde aanleiding gaf.

Hoe de Directeur Rutering over de gevolgen van het opiumgebruik voor Java dacht, hebben wij boven reeds vermeld. Ligt het voor de hand, dat dit in het algemeen op zijn houding tegenover de opium van invloed zal zijn geweest, hier kwam er bij dat hij aan de mogelijkheid van voldoende handhaving van verbodsbepalingen voor *deelen* van Java niet geloofde, al geloofde hij daaraan wel voor een verbodsbepaling, die *geheel* Java gelden zoude. „Zoolang op Java nog één thail opium wettiglijk verbruikt kan worden," — zegt hij in een zijner adviezen, — „zal het ook met de beste politie en recherche — en de Indische is nog verre van dien trap van volmaaktheid verwijderd, — niet mogelijk zijn den sluikhandel in dat artikel te beletten. Volkomen verbod voor geheel Java, zware straffen op de overtreding daarvan en een goed betaalde politie- en recherchemacht met voldoende middelen om zich snel te bewegen, zouden alleen daartoe in staat zijn." [2]) Geen wonder dat van zijn standpunt de Directeur niet voor het behoud der verboden kringen gestemd was. Anders was het met den meeste residenten gesteld. Sommigen hadden de overtuiging, dat de verbodsbepalingen in hunne gewesten wèl goede vruchten hadden opgeleverd; anderen dat dit het geval zoude zijn geweest indien de noodige middelen om ze te handhaven, maar niet hadden ontbroken. Wat men bij de geringe middelen, die men bezat, door zedelijken invloed nog gedaan had kunnen krijgen, kan o. a. blijken uit de mededeeling van den resident van Banjoemas, dat de regent van Poerwakerta hem geschreven had: „dat de inlandsche ambtenaren, tijdens en na het invoeren der verbodsbepalingen, zich veel moeite gegeven hebben om het

---

[1]) Bijl. 1871/72, p. 2106.
[2]) Missive dd. 18 Juli 1870, Bijl. 1871/72, p. 2108.

opiumgebruik tegen te gaan en nu „„beschaamd"" zouden zijn, indien het verbod weder werd ingetrokken." De ass. res. van Poerwakerta was van meening dat, „bij opheffing van het voor die afdeeling in het leven geroepen verbod, het den schijn zoude hebben alsof het zedelijk belang van de bevolking voor het financiëel belang van het gouvernement zoude moeten zwichten." Door den resident van Bagelen werd bericht, dat de meeste schuivers de afdeeling Ambal — die tot een verboden kring was gemaakt, — hadden verlaten en de verkrijging van opium aldaar nu met groote moeielijkheden gepaard ging. Wat voornamelijk in het gevoerde debat treft, is: hoe weinig men op de hoogte was van den feitelijken toestand. In zijn advies van 18 Juli 1870 wijst de Directeur herhaaldelijk op de groote vermeerdering der opiumverstrekking aan de pachters gedurende de eerste helft van dat jaar als een onwraakbaar bewijs dat het verbruik van opium onder de vroegere regeling veel grooter was geweest dan de toenmaals aan de pachters verstrekte hoeveelheid, en was hij dus nog ten eenenmale blind voor den sluikhandel van het eene perceel in het andere, de daling der debietprijzen en de vermeerdering dientengevolge van het gebruik, die de nieuwe regeling al aanstonds in het leven had geroepen. En uit die zonderlinge dwaling meent hij zelfs zijn krachtigste argument tegen de verboden kringen te kunnen putten!

Het einde was, dat voor het grootste deel der verboden kringen de verbodsbepalingen weder werden opgeheven.

Staan wij thans nog een oogenblik stil bij het laatste tijdvak, dat met 1873 aanvangt. Wij stipten boven reeds aan, dat in het Kol. Verslag van 1873 werd medegedeeld, dat met den aanvang van dat jaar tot het maximum-stelsel was teruggekeerd. Of daarmede echter ook teruggekeerd was tot het doel, dat in 1861 en volgende jaren met dat stelsel beoogd was: „vermindering meer en meer van het opiumgebruik om tot een algemeen verbod te geraken", is een andere vraag.

Aangenaam — zegt in een schrijven van 20 Aug. 1872 de Minister van Koloniën tot den Gouv.-Generaal — was hem het bericht geweest dat in Indië een nieuwe pachtregeling werd voorbereid. Met het oog echter op het groote gewicht van het onderwerp en ook omdat hij de Indische regeering na de vroegere instructiën niet vrij achtte, meende hij de kennis van zijne zienswijze aan den Gouverneur-Generaal niet te mogen onthouden.

„Ik erken" — zegt de Minister — „dat het moeielijk is, overeenstemming te brengen tusschen het belang van de schatkist en den wensch der Regeering, zoowel hier te lande als in Indië, om het

opiumverbruik te doen verminderen, althans niet te doen toenemen.

„Doch zeer zeker heeft het beginsel van onbeperkte verstrekking die overeenstemming niet doen bereiken.

„Het eenige middel om daartoe te geraken, is te zoeken in maatregèlen, die de strekking hebben om den verkoopsprijs zoo hoog mogelijk op te voeren.

„Na al de genomen proeven is het stelsel, van 1862—1868 gevolgd, m. i. de meest rationeele weg.

„Dat onder die regeling, gelijk onder elke andere, gevallen van sluikhandel zullen voorkomen, is niet te vermijden. Mochten de beschikbare middelen om dien sluikhandel te bestrijden, niet voldoende zijn, dan zal U. E. mij bereid vinden om, indien noodig, meer toe te staan."

Overeenstemming te brengen tusschen het belang van de schatkist en den wensch der Regeering om het opiumverbruik te doen verminderen, althans niet te doen toenemen: zoo werd dus thans het doel, waarnaar gestreefd moest worden, geformuleerd.

Zien wij nu, wat er in werkelijkheid gedaan is geworden.

Onder het stelsel van 1861 meende men in de eerste plaats in vermindering van het aantal verkoopplaatsen en uitbreiding der verboden kringen heil te moeten zoeken. Daarvan was nu geen sprake meer. In 1872 683 bedragende, klom het aantal verkoopplaatsen weder tot 764 in 1880; voor 1881 is het op 824 gesteld. De omvang der verboden kringen bleef onveranderd.

Uit het Kol. Verslag van 1873 blijkt dat voor dat jaar het maximum gebracht was op 117360 katti's, een cijfer, wel is waar, aanmerkelijk hooger dan de maxima van 1862 tot 1870 waren geweest, doch daarentegen nog niet de helft van hetgeen de verstrekkingen in 1872 waren geworden. Met het oog daarop — zegt het Verslag — bestond er alle reden om krachtige maatregelen tegen den sluikhandel te nemen. „Buitengewone middelen van recherche werden voor een achttal strandresidentiën op Java en voor Madoera en Bali beschikbaar gesteld." En de entrepôts op Java en Madoera werden voor den opslag van opium gesloten." Mag hierin een streven naar vermindering van het verbruik worden gezien, in de volgende Koloniale Verslagen is dat streven niet meer op te merken. „Waar de behoefte inderdaad grooter bleek dan de toegestane hoeveelheden en dus met grond voor sluikhandel, ook van de zijde der pachters, kon worden gevreesd, moest" — zegt het Kol. Versl. van 1874 — „de voorkeur gegeven worden aan uitbreiding van het wettig debiet door ruimer versterking van regeeringswege." En het is diezelfde stelregel, welken men voortdurend

ziet voorop zetten. In het laatste Kol. Verslag vindt men hem weder in de volgende woorden terug: „De maxima voor de verstrekkingen, gedurende den pachttermijn 1878—1880 aangenomen, bleken na opzettelijk onderzoek in verscheidene gewesten onvoldoende voor de werkelijke behoefte.” Dientengevolge werd het totaal der maxima weder aanmerkelijk verhoogd, zoodat het sinds 1873 van 117.360 tot 176.580 is geklommen.

Uit het wettig debiet kan natuurlijk, bij de groote rol, die de sluikhandel steeds gespeeld heeft en nog speelt, tot den geheelen omvang van het verbruik niet geconcludeerd worden. Toch is een vergelijking tusschen het verledene en het tegenwoordige in dit opzicht niet geheel zonder belang. In Baud's Proeve komt een schatting voor van het verbruik op verschillende tijdstippen van 1600 af. Volgens deze schatting, welke echter lang niet op onfeilbare grondslagen rust, zoude het opiumgebruik op Java het grootst zijn geweest omstreeks 1755, toen het $^{1}/_{34}$ ℔ per hoofd zoude hebben bedragen. Sinds dien zoude het tot het tijdstip, waarop Baud schreef, allengs weder afgenomen zijn. Na 1834 neemt hij als maatstaf de verstrekkingen aan de pachters. Per hoofd bedroegen die, volgens zijne berekening, in 1836 $\frac{1}{142}$ ℔, in 1846 $\frac{1}{174}$ ℔, in 1850 $\frac{1}{182}$ ℔. Maakt men eenzelfde berekening per hoofd voor 1878, het laatste jaar, waarvoor de Kol. Verslagen ons Java's bevolkingcijfer opgeven, dan komt men op een bedrag van $\frac{1}{94}$ ℔. Nagenoeg verdubbeld zou dus, volgens eene vergelijking met het bedrag in 1850, welker termen echter zeker niet op nauwkeurigheid aanspraak kunnen maken, het wettig debiet per hoofd sinds laatstbedoeld tijdstip zijn.

Grooter beteekenis voor den omvang van het verbruik hebben ongetwijfeld de prijzen, waarvoor de opium door de pachters gedebiteerd wordt. Steeds is beweerd, en nimmer is weersproken, dat daarvan de omvang van het gebruik in groote mate afhankelijk is. Opdrijving van de debietprijzen moest dan ook, volgens de ministeriëele missive van 20 Aug. 1872, in de eerste plaats het streven zijn. Vanzelf rijst dus de vraag wat sinds dien de loop der debietprijzen geweest is.

Allereerst moet hier de opmerking een plaats vinden, dat slechts één keer van een streven naar verhooging der debietprijzen in de Kol. Verslagen sprake is, namelijk in het Kol. Verslag van 1877. Daar wordt melding gemaakt van eene circulaire aan de residenten, waarin „opnieuw werd gewezen op de noodzakelijkheid om rekening te houden met de behoefte, en om te voorkomen dat door te geringe verstrekking de verboden invoer worde bevorderd”, waarop dan deze woorden volgen: „ook werd in herinnering gebracht dat

de regeling er naar behoort te streven, dat de pachter zijn voordeel liever zoeke in het debiteeren van opium tegen hooge prijzen dan in groot debiet tegen lage prijzen." Dat er iets zou geschied zijn, om dat streven in werkelijkheid in de pachtregeling neer te leggen, blijkt niet. Doch wel is het een feit, dat over het geheel sinds 1872 geen vooruitgang in de debietprijzen, in de officiëele statistiek vermeld, valt op te merken. Is in enkele residentiën de prijs wat toegenomen, grooter is het aantal van die, waarin hij nog verder is achteruitgegaan. Het gemiddelde, over alle pachtperceelen berekend, is nog heel wat minder dan het in 1872 was. Het bedroeg in 1879 weinig meer dan *f* 11.50 per thail, terwijl het in 1872 nog *f* 16 was. [1]) Volgens een rapport van den Directeur der Midd. en Dom. Castens van 1866, zoude de gemiddelde debietprijs in de verkoopplaatsen der pachters toenmaals *f* 22.50 per thail hebben bedragen; de gemiddelde prijs der gesloken opium werd toen door hem op *f* 15 per thail geschat. [2])

Hoe ging het inmiddels met de inkomst, die de opiumpacht aan de schatkist oplevert, een van de belangen, die, volgens het ministeriëel schrijven van 20 Aug. 1872, in het oog moesten gehouden worden? Van 1862 tot 1870 had die inkomst gevariëerd tusschen *f* 9.029.772 en *f* 10.672.440. De vier laatste jaren van dat tijdvak was zij beneden de tien millioen gebleven. Van 1870 tot 1872 was zij gedaald tot *f* 7.042.980. Van 1873 af zien wij nu echter eene rijzing intreden, die, na spoedig de opbrengst der pachten op het oude peil te hebben teruggebracht, bleef aanhouden; op niet minder dan *f* 12.943.002 kan door het laatste Kol. Verslag die bate voor 1880 worden gesteld.

Niet te ontkennen is het dat men in het met 1873 aangevangen tijdvak meer dan te voren van verbeteringen in de regeling der pacht en van nieuwe uitgaven, aan de bescherming van het monopolie ten koste gelegd, hoort gewagen. Als een belangrijke maatregel wordt reeds in het Kol. Verslag van 1873 het sluiten der entrepôts op Java en Madoera voor den opslag der opium vermeld. „De aanzienlijke toeneming toch van den uitvoer van opium uit de entrepôts juist gedurende de jaren van beperkte verstrekking, scheen alleszins de meening te wettigen dat de sluikhandel zich toen o. a. voedde uit de entrepôts op Java, en dat de voorgewende uitvoeren van daar naar de Buitenbezittingen en de inlandsche staten grooten-

[1]) Veel minder groot is het verschil tusschen de gemiddelde debietprijzen per mata ($\frac{1}{10}$ thail), die ook in de Kol. Verslagen worden opgegeven. Volgens bevoegde beoordeelaars kan men daarop echter minder staat maken.

[2]) Miss. dd. 31 Dec. 1866. Bijl 1871/72 p 2036.

deels slechts voor dien sluikhandel dienden." In het Koloniaal Verslag van 1874 wordt gewag gemaakt van een aanvulling van het pachtreglement van 1869 „met de bepaling dat de boeken der pachters en slijters moeten worden gehouden in de Maleische, of, zoo belanghebbenden dit verkiezen, in de Nederlandsche taal en geschreven met Latijnsche karakters". (Stbl. 1873 n°. 204). „Het opleggen van deze verplichting aan de pachters strekt om de opiumboeken niet langer voor het bestuur gesloten te doen blijven en het toezicht mogelijk te maken." Omtrent die boekhouding leest men nog in het volgende Kol. Verslag, dat van regeeringswege voor de door de pachters en hun ondergeschikten te houden boeken modellen waren vastgesteld. „Hierdoor hoopte men de bepaling dat die boeken in het Nederlandsch of Maleisch met Latijnsche karakters moeten worden gehouden, meer ten volle te doen beantwoorden aan het doel, waarmede zij werd ingevoerd, namelijk om eene contrôle op de boeken van de zijde van het Bestuur mogelijk te maken." Een verbod behalve aan de daartoe bevoegden om meer dan twee thail ruwe of één thail bereide opinm te bezitten, wordt in het Kol. Verslag van 1874 vermeld, later gevolgd door een verbod tegen alle verkoop en bezit van *onbereide* opium, maatregelen, waardoor men meende aan het onwettig bezit der waar een groote belemmering in den weg te leggen. Bij aansporingen om met de beschikbare middelen den sluikhandel zooveel mogelijk te keer te gaan, liet de Regeering het verder in dit tijdvak niet. Van hetgeen in het Kol. Verslag van 1873 over het beschikbaar stellen van fondsen voor buitengewone middelen van recherche voorkomt, maakten wij boven al gewag. Nog het volgende dient hier aangestipt te worden. De premiën voor het aanbrengen van gesloken opium, waarop vroeger dikwerf lang moest worden gewacht en die soms geheel achterwege bleven, werden verhoogd. Bepaald werd, dat zij binnen acht dagen na de aanhaling uitgekeerd zouden worden. Tijdelijke maatregelen werden in sommige residentiën, volgens het Koloniaal Verslag van 1876, in afwachting van een algemeene reorganisatie der politie genomen, bestaande in versterking van het politiepersoneel, ook door Europeesche ambtenaren, en het belasten ook van de contrôleurs bij het binnenlandsch bestuur met het opsporen van opiumovertredingen. Raadpleegt men de begrooting voor 1881, dan vindt men daarop tot tegengang van den sluikhandel op Java, een post van *f* 68000, dienende tot toelage en bezoldiging van het tijdelijk personeel, *f* 30 000 voor kosten voor geheim toezicht, benevens een post, waaruit moet gevonden worden de „uitkeering wegens aangehaalde en verbeurdverklaarde amfioen," waartegen echter de

waarde van die amfioen, welke den Staat ten goede komt, overstaat.

Telkens hoort men over de vruchten van de genomene maatregelen in de Koloniale Verslagen gunstige getuigenissen afleggen. Zoo leest men b. v. in het Kol. Verslag van 1874, nadat vermeld is een aanzienlijke rijzing van de debietprijzen der pacht te Soerabaja als gevolg van de daar tegen den sluikhandel genomen maatregelen: „een bewijs, dat een krachtig goed georganiseerd politietoezicht wel bij machte is om den smokkelhandel op afdoende wijze te keer te gaan." Wat echter over het geheel de resultaten waren, hebben wij zoo even gezien.

Een aanmerkelijke rijzing onderging de directe bate, die de opium aan de schatkist afwerpt. Doch hoe is het gesteld met het zedelijk doel, dat onze opiumpolitiek heet te beoogen? De Minister van Bosse zeide in de zitting der 2e Kamer van 11 Maart 1872 in antwoord op de interpellatie van den heer Mirandolle: „De geachte spreker zal het toch met mij eens zijn, dat het niet zoo gemakkelijk vallen zal om het zoo geduchte kwaad in korten tijd te herstellen. De bevolking toch, eenmaal gewend aan het verkrijgen van opium, die nu goedkoop is, zal er in den eersten tijd niet gaarne hoogen prijs voor besteden: het kwaad zal dus niet zoo spoedig te beteugelen zijn. Ernstig zal er intusschen naar gestreefd worden; omtrent dit punt kan geen verschil van gevoelen tusschen den geachten afgevaardigde en mij bestaan." De gegevens, waarop wij wezen, leveren maar al te veel reden op om te vreezen dat, in de sinds verloopen negen jaar, niet alleen het onder de regeling van 1869 verloren terrein niet is herwonnen, maar nog meer terrein verloren is gegaan.

(*Wordt vervolgd.)*

Conversie van communaal in erfelijk individueel bezit.

In voldoening aan de toezegging, door den Minister van Koloniën gedaan, in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 22 November jl., wordt als bijlage van het Koloniaal Verslag voor 1880 overgelegd een overzicht van de antwoorden, welke door de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur in die gewesten van Java, waar men communaal bezit aantreft, gegeven zijn op deze vragen, in 1878 tot hen gericht:

1°. *Betoont de bevolking op den duur geneigdheid, om gemeentelijk grondbezit te converteeren in erfelijk individueel bezit? Zoo neen, welke zijn de beletselen, die, niet als een gevolg van den economischen toestand, haar daarvan terughouden, en waardoor zouden die beletselen kunnen worden weggenomen?*

2°. *Openbaart zich bij de bevolking, zoo al geen verlangen naar conversie van communaal in erfelijk individueel bezit, dan toch eenig streven naar verbetering in de agrarische toestanden, en wat zou gedaan kunnen worden om de belemmeringen, waarop zij stuit, weg te nemen?*

3°. *Heeft het geval zich voorgedaan, dat de bevolking die indertijd tot de conversie was overgegaan, thans tot den ouden of een gewijzigden toestand van het grondbezit is teruggekeerd, en welke redenen hebben haar tot die handeling geleid?*

4°. *Welke misbruiken hebben bij of na het totstandkomen der conversie plaats gehad, en op welke wijze kunnen zij worden geweerd?*

5°. *Welke regelen behooren naar uw oordeel gesteld te worden om onzekerheid omtrent rechten en verplichtingen te voorkomen, en de rechten — zoowel van de nieuwe individueele bezitters als van den Staat — te waarborgen met opzicht tot de heeren- en cultuurdiensten?*

Alleen met de eerste vraag houden wij ons bezig.

Bij de lezing van het overzicht heeft men reden zich te verbazen over de tegenstrijdigheid van de in 1878 gegeven antwoorden, met de uitkomsten van het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond, nedergelegd in het van regeeringswege gepubliceerde Eindrésumé.

Terwijl toch uit die antwoorden over het algemeen valt af te leiden, dat de inlandsche bevolking weinig of geen geneigdheid betoont, om gemeentelijk grondbezit in erfelijk individueel bezit te converteeren; dat zij daaraan geen behoefte gevoelt; dat zij de voordeelen er van niet inziet; in één woord: dat zij nog niet rijp is voor dien vorm van het grondbezit, blijkt uit het Eindrésumé, dat zij reeds lang geleden het individueel bezit kende niet alleen, maar dat het ook in die gewesten van Java, waarop het overzicht betrekking heeft, bijna overal bestond, doch tengevolge van den druk der heeren- en cultuurdiensten, door verkeerde regeling van het landrentestelsel, door de willekeur van Europeesche ambtenaren en inlandsche hoofden en door andere, van den volkswil onafhankelijke oorzaken, voor het communaal bezit heeft moeten plaats maken [1]).

Nochtans wordt door de meeste der geraadpleegde autoriteiten over de conversie — of laat ons, juister, zeggen: over de herconversie — van gemeentelijk in erfelijk individueel grondbezit gesproken en geoordeeld als over een geheel nieuwen, onbekenden toestand, waarvan men zich de gevolgen nauwelijks kan indenken, maar waarvan men allerlei moeilijkheden en gevaren voorziet, die bijna met een sociale revolutie zouden zijn gelijk te stellen.

Geen wonder dan ook, dat de toenmalige Minister van Koloniën, de heer O. van Rees, in het vorige Koloniaal Verslag, de ontvangst van de rapporten aankondigende, zijn oordeel daarover te kennen gaf in bewoordingen, waaruit een gevoel van bitterheid sprak.

„Bouwstoffen voor een algemeene regeling", dus lezen wij in het Koloniaal Verslag, „zijn in die rapporten schaars te vinden. Vele ambtenaren hebben meer gezocht naar bezwaren, die uit conversie zouden kunnen voortvloeien, dan naar middelen om die bezwaren uit den weg te ruimen of te ontgaan. Het verband tusschen grond-

[1]) Tot staving van dit beweren moeten wij den belangstellenden lezer verwijzen naar het tweede gedeelte van het *Eindresumé van het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond*, terwijl wij hun, die niet in de gelegenheid zijn, die zeer belangrijke officieele bron zelve te raadplegen, zeer de lezing aanbevelen van het artikel van de hand van den heer v. K., voorkomende in de September- en Octoberafleveringen van den tweeden jaargang van dit tijdschrift, onder den titel: »De nieuwste officieele bijdragen voor de geschiedenis van het grondbezit op Java."

bezit en verplichte diensten schijnt voor velen een schrikbeeld te zijn tegen de conversie; dat schrikbeeld zou zeker vanzelf vervallen zijn, als men zich de moeite had willen geven, de toestanden na te gaan in die streken van Java, waar erfelijk individueel bezit bestaat en desniettemin cultuur- en heerendiensten geregeld worden verricht, het dèsa-verband behoorlijk wordt gehandhaafd, de irrigatie der sawahs geen belemmering ondervindt, en het gezag der dorps-hoofden niet minder is dan elders."

Dit oordeel is ook het onze, en ten bewijze, dat wij dit niet lichtvaardig uitspreken, zullen wij in de volgende regelen de bezwaren resumeeren, die door de meeste ambtenaren tegen de conversie zijn aangevoerd, en daarna trachten ze te wederleggen, of aan te toonen op welke wijze ze naar onze meening zijn te ontgaan.

Vooraf echter twee bemerkingen.

De eerste is, dat de vragen ons voorkomen, niet geheel onpartijdig, niet objectief genoeg, niet zóó gesteld te zijn, dat er niet uit valt op te maken, welken weg de Regeering uit wil.

Dit toch is van het meeste gewicht, want er zijn altijd zwakke ambtenaren, die, wanneer zij tot het uitbrengen van advies geroepen worden, zich in de allereerste plaats afvragen, welk advies het meest zou overeenkomen met de bovendrijvende bestuursrichting of met de meeningen en inzichten van personen, die geacht worden, grooten invloed uit te oefenen.

Zoo zouden wij in het eerste gedeelte van vraag I, luidende: „Betoont de bevolking op den duur geneigdheid?" de woorden „op den duur" gaarne gemist hebben, omdat wanneer de bevolking zich *op den duur* — dat wil zeggen: *met volharding* — tot conversie geneigd betoonde, *zóódat zij op dien wensch bij elke voegzame gelegenheid terugkwam*, dit voor de Regeering niet zou zijn verborgen gebleven; waaruit volgt: dat de Regeering op haar aldus gestelde vraag geen ander dan een ontkennend antwoord verwachten kon óf verwacht heeft; hetgeen ook blijkt uit het tweede gedeelte der vraag, 't welk al dadelijk aanvangt met: „*zoo neen*, welke zijn alsdan," enz.

Nu zij het verre van ons, te beweren, dat die eerste en belangrijkste vraag opzettelijk aldus gesteld is om een antwoord uit te lokken in een bepaalden zin, of ook dat *alle* geraadpleegde ambtenaren zwak genoeg zouden geweest zijn, om zich daardoor te laten influenceeren; doch een regeering, die de waarheid kennen wil, en vooral een regeering als de Indische, van wier gunst of ongunst het wel en wee der ambtenaren geheel afhankelijk is, dient alles te vermijden, wat van eenigen invloed zou kunnen zijn op

de onbevangenheid van het oordeel harer dienaren, wier adviezen zij inroept of die zij noodig acht te raadplegen.

Wij kunnen dan ook niet geheel den twijfel onderdrukken, of menig antwoord niet anders uitgevallen zou zijn, indien de eerste vraag aldus ware gesteld geworden: „Betoont de bevolking genegenheid, om gemeentelijk grondbezit te converteeren in erfelijk individueel bezit? Zoo ja, welke zijn dan de beletselen die niet als een gevolg van den economischen toestand haar vooralsnog daarvan terughouden, en waardoor zouden die beletselen kunnen worden weggenomen? Zoo neen, welke zijn dan de redenen, die haar aan het gemeentelijk grondbezit boven het erfelijk individueel bezit de voorkeur doen schenken?"

Onze tweede bedenking is deze: dat vele adviseurs zich blijkbaar geen helder denkbeeld hebben gevormd van den aard van het erfelijk individueel grondbezit, van de rechten, die daaruit voortvloeien en van de lasten en verplichtingen, die er jegens den Staat en de gemeenten aan verbonden zijn; daar anders voorzeker menig bezwaar, door hen gemaakt, menig beletsel tegen de conversie aangevoerd, zou vervallen, althans door hen zou opgelost zijn.

Aangezien wij in den loop van ons betoog nog meermalen op dit punt zullen moeten terugkomen, wenschen wij hier onze opvatting van den aard van het erfelijk individueel grondbezit, met de daaraan verbonden rechten en verplichtingen, eenigszins nader te omschrijven.

Het erfelijk individueel bezitrecht is een specifiek inlandsch recht, dat beheerscht wordt door de godsdienstige wetten, volksinstellingen en gebruiken van den inlander, en door de voorschriften uitgegaan van het Gouvernement.

Het is alzoo een recht, dat uitsluitend door inlanders kan worden uitgeoefend, omdat de wetten en de instellingen, die het beheerschen, alleen voor hen verbindend zijn, en de verplichtingen er aan verbonden alleen door hen kunnen worden nageleefd.

Het spruit voort uit, of wordt verkregen door ontginning. Het is vatbaar voor overdracht hetzij door verkoop, schenking of erflating, doch alleen aan inlanders; zijnde — opdat daaromtrent geene andere meening zou kunnen ontstaan — ten overvloede bij ordonnantie van 4 Augustus 1875 (*Ind. Staatsbl.*, n°. 179) krachtens machtiging des Konings bepaald: dat gebruiksrecht op grond niet vatbaar is voor vervreemding door inlanders aan niet-inlanders, zoodat alle overeenkomsten, die zoodanige vervreemding rechtstreeks of zijdelings ten doel hebben, van rechtswege nietig zijn.

Gronden, door inlanders erfelijk individueel bezeten, kunnen aan

anderen voor onbepaalden tijd in huur of in gebruik worden afgestaan, mits zorgende dat de lasten en verplichtingen daarop rustende, behoorlijk worden gekweten — doch aan niet-inlanders kunnen zij voor niet langer dan vijf jaren worden verhuurd, terwijl ook de huur van grond, die bij de gouvernements-cultures is ingedeeld, is verboden op straffe van nietigheid.

Behoudens de omschreven beperkingen en de voorwaarde, dat de lasten en verplichtingen rustende op den grond behoorlijk worden gekweten, wordt het erfelijk individueel bezitrecht, voortvloeiende uit ontginning, uitdrukkelijk door de Regeering erkend in de agrarische wet, houdende aanvulling van art. 62 van het Reglement op het beleid der Regeering (*Ind. Staatsbl.* 1870 n°. 50) en in art. 7 van de ontginningsordonnantie (*Ind. Staatsbl.* 1874 n°. 79); en kan door den Staat, over gronden door den inlander als zoodanig bezeten, niet worden beschikt dan ten algemeenen nutte op den voet van art. 77 R. R. en ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde cultures, volgens de daarop betrekkelijke verordeningen, tegen behoorlijke schadeloosstelling.

De godsdienstige wetten van den inlander, zoomede zijn instellingen en gebruiken, stemmen hiermede volkomen overeen.

Het Mahomedaansch recht kent land, dat in eigendom toebehoort aan den Mahomedaanschen staat; land, waarop de opgezetenen een erfelijk bezit of gebruiksrecht uitoefenen, en land dat aan de opgezetenen in eigendom toebehoort.

Volgens het Mahomedaansch recht heeft de vruchtgebruiker een uitsluitend recht op den grond, waaruit hij niet kan worden ontzet, zoolang hij de daarop rustende schatting betaalt.

Wanneer alzoo de individueele bezitter niet voldoet aan de verplichting om schatting te betalen, en onwillig is zich te kwijten van de diensten die aan het grondbezit verbonden zijn, kan hij uit zijn bezit worden ontzet; — dit volgt onzes inziens duidelijk uit het voorafgaande, doch is, naar wij meenen, door de Indische autoriteiten niet genoegzaam in het oog gehouden.

Hoe dit zou moeten geschieden, hoedanig tegen den onwilligen grondbezitter zou moeten worden geprocedeerd, indien het erfelijk individueel bezit algemeen werd: of hij door den rechter of door het administratief gezag uit zijn bezit zou moeten worden ontzet, — dit is eene zaak van latere zorg. Thans geschiedt dit in die dèsa's, waar individueel bezit algemeen is, eenvoudig door het dèsa-hoofd dat den bezitter, als hij zijne landrente niet betaalt, of weigert heeren- en cultuur- of dèsa-diensten te verrichten, zijn grond ontneemt en tijdelijk aan een ander (bij voorkeur een der naaste bloedver-

wanten van den bezitter) geeft, die op zich nemen wil de landrente te betalen en de verplichte diensten te praesteeren; en de inlander vindt dit zóó natuurlijk, zoo geheel overeenkomende met zijn begrip van recht en billijkheid, dat niemand er aan denkt daartegen zijn stem te verheffen. Trouwens, de inlanders zijn zóó doordrongen van het denkbeeld dat het praesteeren van heeren- en cultuurdiensten en het betalen van landrente verplichtingen zijn, onafscheidelijk aan het grondbezit verbonden, dat niemand die prijs stelt op het behoud van zijn grond — en dit doen bijna alle inlanders — er aan denken zal, zich aan die verplichtingen te onttrekken.

Na deze beschouwingen kunnen wij overgaan tot de ontleding der bezwaren, die blijkens het overzicht tegen de conversie zijn ingebracht.

Bijna algemeen worden de heeren- en cultuurdiensten in de eerste plaats genoemd als beletselen, die aan de conversie in den weg staan. Sommigen meenen, dat, zoolang deze gehandhaafd blijven, zich tegen de conversie onoverkomelijke bezwaren zullen voordoen, die voor geenerlei regeling vatbaar zijn. Welke die bezwaren zijn wordt echter niet gezegd; en het zou dan ook moeielijk vallen de bewering dat zij onoverkomelijk zijn in ernst vol te houden tegenover het feit, dat in streken, waar het individueel bezit algemeen is, de heeren- en cultuurdiensten even geregeld worden verricht als in die, waar uitsluitend communaal bezit bestaat. Er wordt wel gezegd: „wanneer in dèsa's met communaal bezit een landbouwer nalatig blijft in de vervulling van heeren- en cultuurdiensten of de landrente niet betaalt, dan worden de diensten door anderen verricht en de landrenten door de mede-deelgerechtigden gekweten, doch de onwillige verliest zijn aandeel in den gemeentegrond: bij individueel bezit echter, zou dit afdoende middel (ontzetting uit het grondbezit) tegen luie en onwillige heerendienstplichtigen moeielijk zijn toe te passen, en er dus geen dwangmiddel meer bestaan om hen tot het nakomen hunner verplichtingen te dwingen. Wèl" — dus redeneert men verder — „kan aan een dèsa-bewoner ingevolge art. 83 al. 2 van het Reglement op de R. O., wegens het niet-vervullen van den op hem als grondbezitter rustenden heerendienstplicht, door het regentschapsgerecht een der daarbij vermelde straffen worden opgelegd — doch, moet deze straf dikwijls aan verschillende heerendienstplichtigen worden opgelegd, dan zullen de overblijvende goedgezinde heerendienstplichtigen hiervan den last moeten dragen en den voor een grooter aantal heerendienstplichtigen bestemden arbeid moeten verrichten."

Deze bezwaren zijn echter van minder belang dan zij oppervlakkig schijnen, en overigens gemakkelijk te ondervangen. Van minder belang, omdat wij hierboven reeds aantoonden, dat de erfelijk individueele bezitter uithoofde van zijn recht op den grond, evenzeer tot betaling van landrente en tot het verrichten van *alle* diensten, die aan het grondbezit verbonden zijn, verplicht is als de deelhebber in communale gronden, zoodat hij met evenveel recht als deze uit zijn bezit kan worden ontzet, indien hij die verplichtingen niet nakomt. Wel is waar zou dit niet zoo gemakkelijk en zonder eenigen vorm van proces kunnen geschieden, als met een deelhebber in gemeentegrond het geval is, en zou die ontzetting van zijn recht door den landraad moeten worden uitgesproken, op vordering van het O. M. (den djaksa), maar daardoor zou de zaak dan ook veel meer indruk maken, en andere onwilligen afschrikken. Men verlieze daarbij ook niet uit het oog, dat het heel iets anders is te worden ontzet van een uitsluitend zakelijk recht op den grond, dat men aan zijne kinderen kan nalaten, dan eenvoudig te worden verstoken van een aandeel in den gemeentegrond, dat men slechts voor een beperkten tijd bezit en dat ieder oogenblik kan worden ingekrompen of voor een minder voordeelig verwisseld. Daarenboven zal men het in de meeste gevallen niet zoo ver behoeven te laten komen, als het dèsa-hoofd tegen den onwilligen grondbezitter, bijtijds de toepassing van art. 83 al. 2 der R. O. inroept, en vooral als de Regeering de aldaar voorkomende strafbepaling zoodanig wijzigt, dat de regent de bevoegdheid erlangt, om in stede van gevangenisstraf of geldboete van hoogstens *f* 10.— wegens het niet-nakomen van persoonlijke diensten, ter zake van het grondbezit, hoogstens zes dagen tenarbeidstelling op te leggen, te ondergaan ter plaatse waar de overtreding is bedreven: Dan zullen ook de goedgezinde heerendienstplichtigen geen gevaar loopen den last te dragen van den onwil van een of meerdere hunner dèsa-genooten, die zich trouwens dan wel zeer zelden meer zal voordoen.

Als een ander bezwaar tegen de conversie wordt aangevoerd de ongelijkmatige druk der heeren- en cultuurdiensten, die zich bij het individueel bezit zal doen gevoelen.

Erfelijk individueel bezit — dus redeneert men — zal ten gevolge hebben, dat naast een geringen grondbezitter een groote zal wezen, en daar de persoonlijke diensten niet meer mogen beloopen dan een zeker maximum (52 dagen per jaar), zal de rijke boven den arme bevoordeeld zijn; en telkens als een gemeentelid zijn individueel bezeten grond aan een ander lid dier gemeente verkocht, zou het aantal heeren-, cultuur- en gemeentedienstplichtigen met één man vermin-

deren, terwijl de lasten der gemeente onveranderd bleven; en evenzeer zou dit het geval zijn als de individueele bezitter zijn grond mocht verkoopen aan bewoners van een andere dèsa, of indien bij zijn overlijden, zijn grondbezit overgaat op erfgenamen, die in een andere dèsa wonen en geen lust hebben om te verhuizen.

Bij het laatste gedeelte van deze redeneering is niet consequent in het oog gehouden, dat aan het erfelijk individueel bezit het verrichten van heerendiensten onafscheidelijk verbonden is. Deze diensten moeten uit den aard der zaak worden verricht, ten behoeve van de dèsa onder wier gebied de grond gelegen is, zoodat als iemand zijn grond verkoopt aan een bewoner eener andere dèsa, deze — al verkiest hij niet van woonplaats te veranderen — niettemin in de vreemde dèsa alle diensten zal moeten praesteeren, waartoe hij ter zake van den grond gehouden is, en waartoe hij dan ook door dezelfde middelen moet kunnen worden genoodzaakt als de overige bewoners dier dèsa. Wenscht hij die diensten niet persoonlijk te verrichten, dan kan hij een vervanger stellen, en dit zal hem niet zoo moeielijk vallen, daar hij voor de bebouwing toch veelal een helper of vervanger zal moeten zoeken, die in de dèsa woont.

Ditzelfde geldt ook voor erfgenamen, die in het bezit raken van gronden gelegen in een andere dèsa, waarheen zij niet genegen zijn te verhuizen. Ook zij, als zij de lusten willen genieten aan den alzoo verkregen grond verbonden, moeten òf zelven de daaraan verbonden lasten verrichten, òf zich daarbij doen vervangen, òf afstand doen van hun recht.

Ter voorkoming van al te ongelijkmatigen druk der verplichte diensten, voortvloeiende uit een onevenredige verhouding tusschen de uitgestrektheid van het grondbezit en de van elken bezitter gevorderde dienstpraestatie, zou bij het totstandkomen der conversie kunnen worden bepaald, dat de verschuldigde diensten over de deelhebbers in de gronden worden omgeslagen in evenredigheid van ieders aandeelen in het bezit.

Vrees, dat hierdoor het maximum van het aantal dagdiensten dat van elken dienstplichtige kan worden gevorderd, door groote grondbezitters spoedig zou worden bereikt of overschreden, behoeft gelooven wij niet te bestaan, indien wij althans als juist mogen aannemen wat in het Koloniaal Verslag voor 1880 staat opgeteekend, dat in 1879, toen het getal dagdiensten ruim 2½ millioen meer bedroeg dan in het vorige jaar, slechts 16 dagdiensten van elken heerendienstplichtige gevorderd zijn. Wèl wordt daarbij onmiddellijk opgemerkt, „dat er reden is om aan te nemen, dat in werkelijkheid meer heerendiensten gepraesteerd zijn dan de statistiek aanwijst" —

en dit gelooven wij ook — maar daar staat tegenover de verklaring der Regeering: „dat zij zich in werkelijkheid, overeenkomstig de stellige voorschriften van het Regeeringsreglement, sinds langen tijd aanhoudend toelegt op een geleidelijke beperking der verplichte diensten [1]), en dat waarschijnlijk zeer spoedig weder een belangrijke stap in die richting zal gedaan worden" [2]), zoodat wij ons gerechtigd achten aan te nemen, dat weldra het totaal der dagdiensten, dat van de bevolking gevergd wordt, aanmerkelijk zal dalen, zoodat ieders aandeel daarin, ook zelfs al mocht hij ter zake van de uitgestrektheid van zijn grondbezit, meerdere aandeelen voor zijne rekening krijgen, het maximum van 52 dagdiensten per jaar niet licht zal bereiken, — en al werd dit ook het geval, dan zou hierin niets onbillijks gelegen zijn, daar dan nog steeds de meerdere lasten tegenover de grootere lusten staan zouden — terwijl het den grooteren grondbezitter, die toch, zoo hij geen volwassen zonen of nabestaanden heeft, die hem behulpzaam zijn, daglooners voor de bebouwing van zijn grond zal moeten aannemen, lichter vallen zal, dit grooter aantal diensten door anderen in zijn plaats te doen verrichten, dan het den kleinen landbouwer wezen zal om zich persoonlijk van een geringer aantal dagdiensten te kwijten.

Als bezwaren tegen de conversie werden nog opgegeven:

a. de zekerheid, dat zich geen nieuwelingen in de dèsa zouden kunnen vestigen en dus de heerendiensten niet verlicht worden;

b. dat het niet meer mogelijk zou zijn, om ieder volwassen zoon van een dèsa-genoot een aandeel in den grond te geven;

c. dat bij overgang op de erfgenamen het aandeel van ieder hunner te klein wordt.

Wij zien niet in waarom zich geen nieuwelingen meer in de dèsa zouden vestigen, wanneer de gronden eenmaal individueel verdeeld zijn. Integendeel, wij zien het dagelijks gebeuren in die dèsa's van Oost-Java, waar niets dan individueel bezit bestaat, dat zich daar nieuwelingen van Madoera of elders afkomstig komen vestigen. Zij wonen dan bij dezen of genen laudbouwer in, en zijn hem behulpzaam in het bebouwen van zijn grond of in het verrichten van heeren- en

---

[1]) Als een gevolg van dit streven hebben wij zeker te beschouwen het treurige feit, dat in 1879 ruim 2.600.000 dagdiensten meer van de bevolking gevorderd zijn dan het jaar te voren. Wij weten zeer goed dat men op de cijfers die dit verschil aantoonen niet veel vertrouwen kan, doch onderling mogen zij gerust vergeleken worden, daar zij langs denzelfden weg verkregen zijn en door dezelfde routen zijn aangedaan.

[2]) Zie de kabinets-circulaire van den Gouverneur-Generaal dd. 15 Aug. 1880 no. 20, de z. g. conversie-circulaire.

desa-diensten, tot tijd en wijle zij genoeg hebben opgespaard om een stuk grond te koopen of een goed gelegen stuk voor eigen rekening te ontginnen. Buitendien, wat belet een of meerderen, desnoods allen, individueelen bezitters om, als de verplichte diensten hun te zwaar worden, zoodat de last het genot overtreft, een aandeel in hun grond, tijdelijk of voorgoed in gebruik te geven aan een nieuweling, onder verplichting daarvoor heerendiensten te praesteeren? Trouwens als deze diensten werkelijk te zwaar zijn zullen zich wel weinig liefhebbers, die een aandeel in den grond verlangen, aanmelden; en zijn zij niet bovenmate zwaar dan zal wel niemand verlangen, zich van zijn grond te ontdoen.

Om aan ieder volwassen zoon van een dèsa-genoot een aandeel in den grond te geven zou zeker moeielijk vallen, althans zoolang de vader leeft en niet geneigd is zijn grond bij levenden lijve te verdeelen of af te staan; ook is het juist, dat bij overgang op de erfgenamen het aandeel van ieder te klein, te veel verbrokkeld zou worden, indien er meerdere erfgenamen zijn; doch wij meenen dat de inlandsche begrippen over erfopvolging eenigszins van de onze verschillen, met dat gevolg, dat de vader zich het recht toekent reeds bij zijn leven aan te wijzen, op wie zijner zonen of schoonzonen het bezit van den grond zal overgaan.

Dat niet aan ieder volwassen zoon van een dèsa-genoot een aandeel in den grond kan worden gegeven, achten wij evenmin een nadeel als dat het niet langer mogelijk zal zijn, om aan ieder die zich in de dèsa wil vestigen, een aandeel toe te kennen; want hierdoor zal de lust van jonge flinke mannen worden aangewakkerd, om zelven grondbezitters te worden en daartoe een stuk grond te ontginnen, behoorende tot het gebied der dèsa waar zij geboren zijn of waar zij zich wenschen te vestigen, en zoo zij dat te huis niet vinden kunnen, zullen zij daarhenen trekken waar nog vele woeste gronden op de nijvere hand des landbouwers wachten, om vruchten voort te brengen, en zullen zij ginds hunne dèsa's vestigen.

Hierdoor zal verbrokkeling van bouwgrond worden voorkomen, nieuwe nederzettingen ontstaan en woeste gronden worden ontgonnen en in cultuur gebracht, tengevolge waarvan de grootste nadeelen van het communaal bezit, dat het de nieuwe ontginningen tegenwerkt en schadelijke opeenhooping van bevolking veroorzaakt, zullen ophouden.

Ten blijke dat wij met deze meening niet alleen staan en dat zij door de ondervinding vrij wel wordt bevestigd, beroepen wij ons op den assistent-resident van Brebes (residentie Tegal), die blijkens het overzicht — zie bladzijde 2 — het volgende rapporteert:

„In de districten Brebes en Losari wordt bij erfelijk individueel bezit veel communaal bezit met vaste aandeelen aangetroffen, sedert in 1867 op aansporing van het bestuur, de bevolking er toe is overgegaan om de door haar communaal bezeten bouwgronden, die telken jare onder de rechthebbenden werden verdeeld, als vaste aandeelen te beschouwen. Door die vaste verdeeling, bleven nieuwelingen en orang-menoempang, die nog geen sawah's bezaten, verstoken van het vooruitzicht, eerlang als deelgerechtigden in de bouwgronden te zullen worden opgenomen. *Vandaar dat na bedoelde regeling de ontginning van woeste gronden tot sawah's zulk een groote vlucht heeft genomen.*"

Dat door individueel bezit nieuwe ontginningen krachtdadig worden bevorderd, blijkt ook nog uit hetgeen men in het 2e deel van het Eindrésumé omtrent de residentie Japara, waar men thans, volgens den tegenwoordigen resident niet van het individueel grondbezit wenscht gediend te zijn, vindt medegedeeld. Wij lezen daar namelijk het volgende:

„In het district Majong verkreeg men volgens het aloude gebruik door ontginning individueel bezit. In het jaar 1833 bepaalde de toenmalige regent van Japara, Pangerang Ario Tjitro Soemo, dat zij, die gronden ontgonnen, volgens het oude gebruik ze zouden bezitten in individueel bezit, en daarvan geschreven bewijzen zouden erlangen. *Tengevolge van die toezegging werden tot* 800 *bouws sawah ontgonnen.*

„Toen de tegenwoordige Regent in 1841 districtshoofd van Majong werd, bevorderde hij eveneens, door de toezegging dat ontginning individueel bezit zou geven, krachtdadig de ontginning van sawah's *tengevolge waarvan ongeveer* 150 *bouws werden ontgonnen.* In 1851, ten tijde van den assistent-resident Ten Cate, drong genoemd districtshoofd er bij het bestuur op aan, dat, in voldoening aan gedane beloften, aan de bezitters van individueele sawah's, bewijzen zouden worden gegeven; genoemde Assistent-Resident wilde er echter niets van weten en gelastte zelfs, dat al de sawah's in het gemeen bezit zouden worden opgenomen. Die toestand duurde tot aan het optreden van den tegenwoordigen Regent Raden Adipati Tjitro Wikromo, in 1857, die dadelijk met medeweten van den resident Castens, de *atoeran koeno — de regeling van ouds* -- weder invoerde, volgens welke door ontginning individueel bezit werd verkregen. *Daarop namen de ontginningen weder een groote vlucht.* In 1867 werd een onderzoek ingesteld naar de vóór 1851 ontgonnen individueele sawah's, die toen in het gemeen bezit waren opgenomen, en werd de herkomst van ongeveer 1000 bouws bewezen en erkend,

waarop die gronden door den Regent in registers werden opgenomen.

„In het district Japara werden, volgens het daar vigeerend gebruik, de pas ontgonnen sawah's na zes of acht jaren in het gemeen bezit opgenomen, totdat, mede in 1833, den ontginner erfelijk individueel bezit werd toegezegd. Ook hier echter gingen in 1848 of 1849, op last van den assistent-resident Ten Cate, al de *sawah joso* in het gemeen bezit over. Als gevolg van dien maatregel, toonde de bevolking weder weinig geneigdheid tot het doen van ontginningen, hetwelk den Regent aanleiding gaf, er bij den Gouverneur-Generaal Pahud bij gelegenheid van diens bezoek te Japara in 1858, op aan te dringen, dat het erfelijk individueel bezit als rechtmatig zou worden erkend. Zijn voorstel vond ingang. Sedert werden, althans in de dèsa's waar het aangenomen gebruik er zich niet tegen verzette, de ontginners in het erfelijk individueel bezit gehandhaafd."

Wij hebben ons dit lange citaat, dat wij nog met vele andere zouden kunnen vermeerderen, veroorloofd:

1°. omdat het een krachtig bewijs is voor onze stelling, dat het individueel bezit de ontginningen bevordert;

2°. omdat er uit blijkt dat de landbouwende bevolking het individueel bezit wel degelijk op prijs stelt, en

3°. omdat men er alweder uit zien kan, hoe de bestuurvoerende ambtenaren, in den bloeitijd van het cultuurstelsel en onbeperkte heerendiensten, niet schroomden de verkregen en gewaarborgde rechten der bevolking te verkrachten, en met één machtwoord de individueel bezeten velden in gemeen bezit te doen overgaan, terwijl men thans zoo angstig bezorgd is voor, en zoovele bezwaren schept tegen het in het leven roepen van een toestand, die zou blijken een weldaad te zijn voor de bevolking van Java, en die in vele streken een herstel zou wezen van vroeger gepleegd onrecht.

Ook wordt voorspeld, dat na de conversie de geregelde irrigatie der velden groote moeielijkheden met zich brengen en tot vele geschillen aanleiding geven zou. Bij communaal bezit, zegt men, is dit een gemeentezaak, die door het dèsa-bestuur in overleg met de grondbezitters geregeld wordt. Bij erfelijk individueel bezit, vreest men, zou ieder man vóor zich zelven zorgen en over het water willen beschikken naarmate (in de hoeveelheid en op de tijden) dat hij dit voor zijn grond en zijn aanplant behoeft, zonder op de belangen van aangrenzende gronden te letten.

Ook dit is een denkbeeldig bezwaar, dat in dèsa's met gronden in uitsluitend individueel bezit niet gevoeld wordt. Willekeurige beschikking over het bevloeiingswater wordt nergens toegelaten en

overal wordt dit door de dèsa-besturen naarmate van omstandigheden, gemeenschappelijk geregeld. Dit *kan* en *moet* zoo blijven, en in geval van geschillen wordt door het plaatselijk bestuur beslist, 't geen niets ongewoons is.

Een der geraadpleegde autoriteiten (de wnd Assistent-Resident van Tjilatjap) zegt met veel juistheid:

„De regeling van de irrigatie kan gevoegelijk aan de dèsa's zelven worden overgelaten, aangezien de ondervinding heeft geleerd, dat in die districten waar reeds individueel bezit bestaat, deze zaak geen moeielijkheden oplevert, omdat de Javanen, in tegenstelling van de Europeanen, bij wie een dergelijke regeling een noodzakelijkheid zoude zijn, zoo uitnemend de kunst verstaan, om dergelijke onderwerpen onder elkander te regelen, zonder dat eenige stoornis plaats heeft." — „De verplichtingen welke op den grond rusten zijn bij den inlander genoegzaam bekend, en men zal hem altijd bereid vinden daaraan te voldoen."

Zou deze opmerking ook niet gelden ten aanzien van de heeren- en cultuurdiensten? Zoodat de vrees van velen, dat een landbouwer zich daaraan zou pogen te onttrekken bij erfelijk individueel bezit van den grond, hersenschimmig verdient genoemd te worden? Ons dunkt, ook hierin heeft de ondervinding reeds uitspraak gedaan.

Een ander bezwaar — doch dat minder tegen de conversie zelve dan tegen het totstandkomen der conversie en hare werking is gericht — meent men te zien in de te verwachten tegenwerking der inlandsche ambtenaren en hoofden, die daarvan gezagsvermindering vreezen, en wier willekeur in het beschikken over de bouwgronden daardoor aan banden zou worden gelegd.

„Het dèsa-bestuur is tegen verandering," zegt de resident van Madioen, „omdat het verwarring voorziet van de regeling der heeren- en cultuurdiensten, en zeer stellig niet het minst, omdat bij conversie zijn rechtmatige inkomsten minder zouden worden [1]), en de thans bestaande onrechtmatige aandeelen in het communale grondbezit duidelijk in het oog zouden vallen." Ook de resident van Cheribon is van oordeel, dat om diezelfde reden de conversie door de dèsahoofden, wier belang medebrengt dat in den bestaanden toestand geen verandering komt, zal worden tegengewerkt. „Immers," dus concludeert hij, „de belooning der dèsa-hoofden bestaat hoofdzakelijk in het bezit van ambtelijke velden, en deze belooning is nergens vast bepaald, en meestal zeer ruim".... dus: willekeurig en onrechtmatig.

[1]) Het waarom begrijpen wij niet. C. B.

Door de jaarlijksche verdeeling en aanwijzing der gronden vinden de dèsa-hoofden en het dèsa-bestuur een geschikte gelegenheid, om hun gezag en invloed te vergrooten en hun beurs te bevoordeelen, doordien zij daaraan de macht ontleenen, om hun vrienden en verwanten, door het geven van grootere en betere grondstukken te bevoordeelen; ten koste van anderen; of aan personen tegen wie zij om de eene of andere reden ingenomen zijn, de slechtste gronden toe te bedeelen. Dat de inlandsche hoofden dus weinig geneigdheid betoonen, om mede te werken tot een maatregel waardoor hun zulke middelen tot gezagsoefening, tot het bevoordeelen van zich zelven en hunne vrienden, uit de hand zouden genomen worden, laat zich begrijpen — doch voor de Regeering moest dat juist een reden zijn, om de conversie te *willen*, en voor de tegenwerking der hoofden mag zij allerminst terugdeinzen.

Maar, het is waar, de Gouverneur-Generaal vertelt ons, dat de stremmende invloed der hoofden geen algemeen kwaad is, dus niet door algemeene maatregelen bestreden behoeft te worden: „waar de tegenstand van het dèsa-hoofd" — dus doet Z. E. in de conversie-circulaire schrijven — „enkel uit zelfzuchtige motieven voortvloeit, daar zullen de leden der gemeente natuurlijk niet nalaten hun invloed aan te wenden om het hoofd tot andere inzichten te brengen, opdat hij met zijn gemeentenaren de handen ineensla ter behartiging van de gemeenschappelijke belangen." Welk een optimisme! Waar heeft de Gouverneur-Generaal die grondige kennis van het volkskarakter opgedaan? zouden wij haast willen vragen, en weet Z. E. dan niet de dingen die geschied zijn; hoe alles is gedaan om de inlandsche bevolking in den waan te brengen, dat de Regeering de conversie niet wil, en daardoor den hoofden een wapen tegen de conversie in handen te geven, waarvan zij niet nalaten gebruik te maken, om elke stem te smoren, die zich in de dèsa ten voordeele van het individueel bezit zou pogen te verheffen?

De geraadpleegde autoriteiten hebben meerendeels verklaard dat de bevolking geen geneigdheid *toont*, om het communaal bezit in erfelijk individueel bezit te converteeren. Wij gelooven dit ook, maar willen daarom nog niet aannemen, dat die geneigdheid niet *bestaat*. Wij houden het er integendeel zeer stellig voor, uit hoofde van al hetgeen het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond en de latere onderzoekingen van de ambtenaren bij de statistieke opname hebben aan het licht gebracht, dat de geneigdheid bij de groote meerderheid wel degelijk bestaat, doch dat de kleine man zich niet uit, en zelfs op afvrage niet *onomwonden* uit, omdat hij in het denkbeeld verkeert dat hij daardoor tegen den geest zou

spreken van zijn meerderen, niet slechts van de dèsa-hoofden, maar ook van de inlandsche en Europeesche ambtenaren. En hoe kan het anders? Eerst treedt de Algemeene Secretaris op en maakt als apostel der conversie een reis over Java, met dit gevolg dat hij in vele streken, bij ambtenaren, hoofden en landbouwers, grooten bijval vindt, en in een aantal dèsa's de communale gronden individueel worden verdeeld; maar ziet, daar klieft een bliksemstraal de lucht, en uit Nederland komt het telegraphisch bevel, om de zending van den Algemeenen Secretaris te staken en dien ambtenaar terug te roepen; ergo: afkeuring van wat hij deed, afkeuring van de conversie; en als ware dit nog niet genoeg om de opgewekte geestdrift te stuiten, ontvangen de ambtenaren schriftelijk last van den Gouverneur-Generaal, om zich voortaan met de conversie niet te bemoeien, en niets te doen, wat haar zou kunnen bevorderen of tegenwerken.

Degenen, die wisten wat dergelijke aanschrijvingen te beduiden hebben, wisten ook dat de conversie van het regeeringsprogramma verwijderd, en dat daarmede vooreerst geen eer of voordeel te behalen was.

De hoofden der dèsa's waar de nieuwe orde van zaken reeds was ingevoerd maakten van die wetenschap dan ook eén behendig gebruik, en overtuigd dat zij bij de Europeesche ambtenaren geen tegenstand zouden ontmoeten, wisten zij hunne onderhoorigen zonder moeite te belezen, om tot den vroegeren toestand terug te keeren, onder voorgeven dat de negri de conversie eigenlijk niet wilde, en dat slechts zwaardere heerendiensten en hoogere landrente van de nieuwe regelingen het gevolg zouden zijn.

Hieruit laat zich dan ook het feit verklaren: dat verscheidene dèsa's, die tot de verdeeling hunner velden in individueel bezit waren overgegaan, reeds kort daarna tot het communaal bezit zijn teruggekeerd. Met oude toestanden is men bekend, men kent er al de voor- en nadeelen van; de voordeelen van nieuwe toestanden laten zich niet altijd zoo dadelijk gevoelen, men gevoelt zich daarin niet altijd zoo dadelijk thuis; zoodat er maar weinig aandrang noodig was om den aan zijn gewoonte zoo zeer gehechten Javaan, de kortelings verlaten regelingen te doen terugwenschen, nog vóórdat de nieuwe genoegzaam waren beproefd.

Al hetgeen verder in zake de conversie is voorgevallen is niet geschikt om haar te bevorderen. De inlandsche hoofden willen haar niet omdat hunne belangen er zich tegen verzetten; de ambtenaren zijn haar meerendeels in beginsel toegedaan, doch zien tegen de uitvoering op; en de tegenwoordige Regeering is haar blijkbaar ongenegen.

In de conversie-circulaire neemt zij schijnbaar een onzijdig standpunt aan; doch daarin worden de bezwaren, die tegen de conversie zijn aangevoerd, zoo breed uitgemeten, en daarentegen de voordeelen, die er voor land en volk uit zouden kunnen voortvloeien, zoo geheel verzwegen, dat een ieder, die officieele stukken lezen kan, terstond heeft begrepen, dat door die circulaire de conversie op de lange baan geschoven is, ja, dat er nimmer meer sprake van zal zijn, zoolang de Regeering niet uitdrukkelijk verklaart dat zij de conversie *wil*, en regelen stelt om daartoe te geraken en de eenmaal tot stand gebrachte conversie tegen reactie te beschermen.

Dit zal, hopen wij, het werk zijn van den nieuwen Gouverneur-Generaal, daarbij gesteund door een verlicht Minister van Koloniën, die de behoeften van Nederlandsch-Indië uit eigen ervaring kent.

C. B

Veepest en Staatsspoorwegen op Java.

Ieder die op Java bekend is met de eischen en behoeften der transportmiddelen, weet dat men kan aannemen, dat er voor elke kar 's jaars gemiddeld een span buffels of trekossen benoodigd is.

Nu de veepest in of bij Batavia, Bantam en de Preanger-Regentschappen blijft voortwoeden, is het zeer zeker hoogst belangrijk, na te gaan, in welke mate door de Staatsspoorwegen op Java het middel kan gevonden worden, om de jaarlijksche behoefte aan trekvee voor goederen- en producten-transporten te *verminderen* en daardoor de mogelijkheid te doen ontstaan, om den veestapel in de geteisterde residentiën te herstellen.

Vooraf moet hier worden aangeteekend, dat het juiste getal afgemaakte beesten niet bekend is, maar dat het, berekend naar de betaalde schadeloosstelling, op minstens 120 000 geschat moet worden.

Uit het laatste Koloniaal Verslag (pag. 186) blijkt dat in de volgende streken, waar de Staatsspoorwegen geopend zijn of spoedig geopend zullen worden, het volgend getal karren aanwezig was voor het vervoer van goederen en producten:

1. Preanger-Regentschappen.	3893
2. Soerabaja-Modjokerto	7815
3. Pasoeroean-Malang.	6721
4. Kediri	3743
5. Madioen	970
Te zamen. . . .	23142

Zonder gevaar voor overdrijving kan men beweren, dat er voor dat aantal karren jaarlijks 46 000 stuks trekvee, van de krachtigste soort, aan den landbouw worden onttrokken.

Door den aanleg der Staatsspoorwegen zal ongeveer $^3/_5$ van het vervoer van producten, dat thans per kar geschieden moet, kunnen vervallen, mits het vervoer op den spoorweg tegen een laag tarief worde opengesteld.

Wordt dit resultaat bereikt, dan zullen er in genoemde 5 residentiën voor de karren 27 000 stuks trekvee minder aan den landbouw onttrokken worden.

Waarlijk een niet gering cijfer! Het is voldoende om in weinige jaren den veestapel in den Westhoek van Java te herstellen.

Afgescheiden van dit doel, dat voor de Regeering op het oogenblik wel het belangrijkste zal wezen, moet er op gelet worden, dat volgens het Koloniaal Verslag (pag. 187) de Javasche landbouwer voor den aanbouw van elke 100 bouw sawahs of eerste gewassen, 133 stuks vee gebruikt en behoeft. Door het beschikbaarkomen van 27 000 stuks trekvee zal dus *jaarlijks* een uitbreiding aan de rijstcultuur kunnen worden gegeven van 20 300 bouw. Niet alleen zal aan de bevolking daardoor een belangrijke vermeerdering van voedingsmiddelen worden verzekerd, maar ook zal de schatkist een vermeerdering van landrente bekomen van ruim *f* 164 000 's jaars, daar de gemiddelde landrente in genoemde 5 residentiën *f* 8.08 per bouw bedraagt. (Zie Bijlage N van het Koloniaal Verslag).

Wanneer men nu nagaat, dat bij een jaarlijksche vermeerdering van den veestapel met 27 000 stuks, na verloop van *vijf jaren* behoort gerekend te worden op een toename van 100 000 stuks, terwijl de ontvangsten aan landrente met *f* 800 000 zullen toenemen, dan zal ieder onbevooroordeelde moeten erkennen, dat de welbegrepen belangen der schatkist vorderen, dat niets worde nagelaten, om het vervoer van producten per Staatsspoorwegen op Java uit te breiden.

Door het *Handelsblad* van 25 Januari werd er op gewezen, hoe langdurig en gedwee de bevolking van Java had gearbeid en was dienstbaar gemaakt voor het opbrengen van de gelden, die vereischt werden om Nederland van spoorwegen te voorzien. Nu die periode voorbij is en de opbrengsten worden gebruikt voor den aanleg van spoorwegen op Java zelf, zal wel niemand durven beweren, dat de exploitatie van de Indische spoorwegen zoodanig mag geschieden, dat de bevolking verstoken blijft van de voordeelen, welke het spoorwegnet behoort op te leveren.

Dikwerf is beweerd, dat Nederland met twee maten meet al naardat een zaak voor Nederland zelf of voor Java wordt beoordeeld. Het voorgevallene met de inkomstenbelasting heeft een sterk argument gegeven aan de personen, die dat meenen; ongunstig buiten allen twijfel heeft de invoering van die belasting teruggewerkt op de geheele Indische maatschappij. Wèl is de gevoeligheid ter zake nu eenigszins gestild, doch het zoude onstaatkundig zijn om door het instandhouden van de tegenwoordig op Java vigeerende spoorwegtarieven, die 5 à 6 maal hooger zijn dan in *Nederland* bij de Staatsspoorwegen, een

nieuwe grief te doen ontstaan, waarvoor zelfs uit een financiëel oogpunt niet de geringste aanleiding is.

De uitkomsten bij de exploitatie van den Staatsspoorweg op Java tusschen Soerabaja—Malang en Pasoeroean toch hebben, blijkens pag. 118 van het Koloniaal Verslag, *reeds* bewezen, dat het personenvervoer alleen genoeg opbrengt, om de kosten der exploitatie te dekken. De bedoelde lijn, 112 kilometer lang, heeft volgens het Koloniaal Verslag, pag. 115, gekost *f* 9 490 000. De reizigers betaalden gemiddeld *f* 415 454 over 98 kilometer of *f* 474 808 over 112 kilometer. De exploitatie-kosten bedroegen, op 112 kilometer herleid, *f* 423 630. Er bleef dus een voordeelig saldo over van *f* 51 174.

Indien men het tarief had gesteld op 50 % *boven* het tarief bij de Nederlandsche Staatsspoorwegen of $^1/_3$ van het thans bestaande tarief, dan zou in 1880 voor de getransporteerde goederen zijn ontvangen: in stede van *f* 411 880 (herleid op 112 kilometer) de som van *f* 137 293, welke som, gevoegd bij de boven aangegeven *f* 51 174, een overschot zou gelaten hebben van *f* 188 467 of ongeveer 2 % van het aanlegkapitaal. Wanneer men gelieft in aanmerking te nemen, dat het vervoer per spoor tegenwoordig even duur is als het transport per kar, dan lijdt het geen twijfel of, bij verlaging van het tarief tot $^1/_3$ van het bestaande, *4* à *5* maal meer producten per spoor zouden vervoerd zijn dan thans, en de spoorweg dan ruim 5 % gerendeerd zoude hebben. En al mocht ook dat niet geheel het geval geweest zijn, zeker zou toch binnen weinig jaren de verhooging van de opbrengst der landrente het verschil meer dan compenseeren.

Sommige personen stellen de thesis dat *thans* hetzelfde wordt verkregen met minder moeite en omslag, doch met personen die alleen op dadelijke financiëele resultaten letten en ten eenenmale buiten becijfering laten de groote welvaart, welke de Indische maatschappij zal kunnen bereiken met medewerking van een spoorweg die voor een matig tarief vervoert — een tarief dat in den aanvang zelfs 50 % hooger kan zijn dan dat van de Nederlandsche Staatsspoorwegen — is geen discussie mogelijk.

Een en ander resumeerende kom ik tot de slotsom, dat de Regeering, in het belang der bevolking van Java en ter bestrijding van de veepest, het vervoer per spoorweg door lage tarieven zooveel mogelijk behoort te bevorderen, en tevens dat dit kan geschieden zonder financiëele bezwaren. Laten wij hopen, dat de nieuwe Gouverneur-Generaal daartoe zal willen medewerken!

X.

's-Hage, Februari 1881.

Maandelijksche Revue

VAN

BROCHURES, TIJDSCHRIFTEN EN DAGBLADEN.

---

16 Januari — 14 Februari 1881.

INHOUD:

Uit de buitenlandsche pers: *the Army and Navy Magazine* zet uiteen, dat de heer Allen ongelijk had toen hij te kennen gaf dat Indië een lastpost voor Engeland is, en hij wil dat Engeland Indië zal houden; *the Westminster Review* betoogt dat òf Rusland òf Engeland Afghanistan moet annexeeren; een ambtenaar uit Madras geeft in een brochure zijn, gedeeltelijk niet gezonde, ideeën over den financiëelen toestand van Britsch-Indië en een interessante schets van het leven van den kleinen man in Indië. — Uit de binnenlandsche pers: gewichtige »opiumcijfers," door het *Handelsblad* gepubliceerd; »de koloniale handel sedert 1878 en de sta istiek" volgens *het Vaderland;* de belangstelling door de *Middelburgsche Courant* en het *Handelsblad* ten aanzien der Bataviasche havenwerken betoond.

Waarom Engeland Indië moet houden, zet Generaal Orfeur Cavenagh in *the Army and Navy Magazine* uiteen.

De voorlaatste aflevering van den vorigen Jaargang van *de Indische Gids* bevatte een kort overzicht van een artikel, dat door den heer Grant Allen in *the Contemporary Review* was geplaatst, en de strekking had om propaganda te maken voor de meening dat Engeland er niets bij verliezen zou, indien het Indië prijs gaf.

Die meening nu wordt door Generaal Cavenagh krachtig bestreden. Het hindert hem, dat zijn tegenstander, dien hij niet noemt, een bij uitstek nationale quaestie behandelt even als iemand, die debet- en creditposten boekt; hij beschouwt dat als een »sordid and somewhat narrow-minded process of dealing". Maar aangezien elk schrijver het recht heeft, om een onderwerp te bespreken van het standpunt dat hem goeddunkt, stelt de Generaal die bedenking ter zijde, en behandelt ook hij de quaestie als een boekhouder of financier.

Hij staat dan ten eerste stil bij de bewering, dat de oorlogen welke in Indië of tegen de stammen in het Noordwesten gevoerd zijn, Engeland millioenen hebben gekost; hij brengt daartegen in, dat niet alleen Engeland voor die oorlogen geen stuiver heeft uitgegeven, maar ook dat zij die de zaak bestudeerd hebben, vrij algemeen van ge-

voelen zijn, dat de vereffening van de rekeningen der militaire uitgaven over het geheel niet ten nadeele van Engeland geweest is.

De heer Allen meet de indirecte uitgaven niet minder breed uit: volgens hem is het alleen ter wille van Indië, dat Engeland in Gibraltar, Malta, Cyprus, Egypte en Aden gezag uitoefent, en een vloot in de Middellandsche Zee onderhoudt; zelfs de Krim-oorlog wordt op rekening van Indië gesteld.

Een en ander acht Generaal Cavenagh betwistbaar. Aden is een Indisch station met een Indisch garnizoen, en kost dus Engeland niets. Voor Egypte is niets meer uitgegeven dan tot aankoop van de aandeelen in de Suez-kanaalmaatschappij noodig was; die actiën zijn misschien geen slechte geldbelegging, en om zijn handel met landen ten oosten van de Roode Zee heeft Engeland bij de onafhankelijkheid en welvaart van Egypte zooveel belang, dat het zich hiervoor wel eenige offers mag getroosten. Immers de in- en uitvoer naar en uit China bedroegen in 1878 22 550 863; die betreffende Hongkong 5 851 466; de handelsbeweging van Engeland met Ceylon beliep 5 851 486; met Japan 3 535 748; met de Straits Settlements 4 419 743 en met Australië 42 380 570. Ook in en bij de Middellandsche Zee heeft Engeland groote commerciëele belangen: de commerciëele beweging met Europeesch Turkije loopt over 6 770 565; die met Griekenland over 2 796 063; die met Egypte over 13 428 726; die met Marokko over 755 875; die met Italië over 9 697 125; die met Rumenië over 1 971 030. Om dien handel te beschermen en om te vermijden, dat de Middellandsche Zee een Fransch meer zou worden, werd in 1704 Gibraltar genomen en nam Engeland bezit van Malta. Destijds heerschte Engeland in Indië nog slechts over een klein gedeelte van zijn tegenwoordig gebied, en was de contrôle van het bestuur over Indië bijna geheel in handen van een louter commerciëele maatschappij. Indien het nu destijds reeds onvermijdelijk geacht werd, eenige versterkte punten te bezitten, waar de marine zich van het benoodigde konde voorzien, en die voor de koopvaardijvloot tot vluchthavens konden dienen, hoeveel te meer moet dat dan tegenwoordig het geval zijn, nu de heerschappij ter zee afhankelijk is van de beschikking over kolenstations, en nu zonder het middel om den voorraad brandstof aan boord der oorlogschepen aan te vullen, de koopvaardijschepen op genade of ongenade aan enkele Alabama's overgeleverd zouden zijn.

Engelands betrekkingen met China worden eenigermate beheerscht door de consideratie van den handel tusschen China en Indië. Dat geeft Generaal Cavenagh toe. Hij voegt er echter de herinnering bij, dat de waarde van den handel tusschen Engeland en China op meer dan twee en twintig millioen wordt geraamd: een belang dat zeker gewichtig genoeg is om op eenige bescherming aanspraak te kunnen maken. En heeft Engeland met China een kostbaren oorlog gevoerd, het is daarvoor door het Hof te Peking schadeloos gesteld.

Wat de bewering aangaat, dat de oorlog in de Krim alleen ten doel had, den weg naar Indië open te houden, de heer Allen vergeet, zooals Generaal Cavenagh zeer juist opmerkt, dat er in 1854 nog geen Suez-kanaal bestond; dat men in Engeland aan het succes

van de pogingen om door de landengte van Suez een waterweg te graven, ten ernstigste twijfelde; dat de route naar Indië nog altijd om de Kaap liep, en dat Frankrijk en Sardinië de campagne in de Krim medemaakten, ofschoon geen van die twee landen belangrijke bezittingen in het Oosten had.

Met verwijzing naar die opmerkingen vraagt Generaal Cavenagh, welke grond er is voor de zoo stellig geuite klacht, dat de verdediging en het behoud van Indië Engeland in elk der laatste vijf en dertig jaren gemiddeld minstens 15 millioen (pd. sterling) heeft gekost.

Hij gaat daarna over tot de beschouwing van de directe en indirecte voordeelen, welke Engeland van Indië getrokken heeft.

De specie niet medegerekend, beliep de invoer van Indië in 1878 £ 39 326 003; de uitvoer £ 65 185 713. De geheele handelsbeweging dus vertegenwoordigde een waarde van £ 104 511 716. Daarvan komt 61.22 pCt. voor Engeland. De Heer Allen becijfert, dat er alleen door de Engelsche katoenfabrikanten vijf millioen pd. sterling winst behaald is. Hoeveel werd er bovendien op de overige export-artikelen verdiend! Voeg daarbij, wat door duizenden scheepsbouwmeesters en anderen op de oevers van Theems en Clyde en door duizenden zeelieden is ontvangen van dien handel met Indië. Vergeet ook niet, wat Engeland alleen aan inkomstenbelasting int van Indische traktementen, pensioenen, spoorweg-dividenden, enz. die in Engeland ontvangen worden, en hoe Engelands welvaart toeneemt door de vertering of de belegging in Engeland van hetgeen in Indië verdiend werd.

Nam Engeland nog zijn oude positie in; stelden andere volken zich nog altijd tevreden met de ruiling van voedsel en grondstoffen voor gemaakte goederen, dan zou Engeland zonder ernstige gevolgen een gedeelte van zijn Indischen handel kunnen missen. Maar die positie heeft het in de laatste jaren verloren: in elke richting staan mededingers op, wier bekwaamheid en energie alleen hen tot gevaarlijke concurrenten zelfs op de Engelsche markten maken, terwijl de Engelsche producten in den vreemde met hooge beschermende rechten worden bezwaard, en Groot-Brittanje voor zijn levensbehoeften afhankelijk is van buitenlandsche aanvoeren, daar de Britsche eilanden geen voedsel genoeg produceeren om in de behoeften der bevolking te voorzien. Engeland is gedwongen om het product van vreemde landen te nemen, maar kan hen niet dwingen zijn producten te koopen. Engelands nationaal bestaan hangt van Engelands handel af, en deze moet een nieuw veld zoeken, daar het oude langzamerhand voor Engeland gesloten wordt.

't Is waar, indien de politieke betrekking met Indië ophield, zou Engeland kunnen voortgaan, op Indië handel te drijven; maar wat zou de toestand zijn van het land, wanneer de sterke arm, die vrede en orde handhaaft, teruggetrokken werd? Een chaos en anarchie zouden ontstaan, die de Engelschen zou noodzaken hun operatiën tot enkele versterkte factorijen op de kust te bepalen.

De talrijke spoorwegen, het net van kanalen en andere publieke werken die hoofdzakelijk door Engelsche bekwaamheid en in een groote mate met Engelsch kapitaal tot stand gebracht zijn, getuigen dat Groot-Brittanje er naar gestreefd heeft, den materiëelen voorspoed

des volks te bevorderen. Waar nog in deze eeuw de landstreek werd verwoest door horden vrijbuiters, en de landbouwer in ommuurde dorpen een wijkplaats moest zoeken of met het zwaard aan zijn zijde de velden beploegde, liggen thans open gehuchten, en heerscht veiligheid voor persoon en goed. Ten opzichte van persoonlijke vrijheid en van veiligheid staan de inlanders niet achter bij de Engelschen.

In elken wetgevenden raad hebben inlanders zitting. Op dezen weg heeft Engeland voort te gaan. Ook de zegeningen van politieke vrijheid moet de inlander ten volle leeren waardeeren. Die uitkomst, de geschiktheid voor zelfbestuur, wordt wellicht eerst na eeuwen verkregen; want, al bezit Indië onder de voornaamste klassen werkelijk bekwame en verlichte mannen, dezen zijn uitzonderingen. Doch die uitkomst blijve het ernstige doel. Het zou den Engelschen onwaardig zijn, om een land, waaraan zij de weldaden der moderne beschaving hebben geschonken, weêr tot een toestand van barbaarschheid te doen vervallen; het land dat zij zoo lang de zegeningen des vredes hebben doen genieten, weêr het tooneel van tweedracht en bloedstorting te doen worden; en dat zou het gevolg zijn indien Engeland zijn hand terugtrok, want dan zou het geheele land, waarin de verwijfde rassen van eigenlijk Bengalen en Zuid-Indië leven, weldra de prooi worden van de oorlogzuchtige stammen van het Noordwesten, en eeuwen zouden voorbijgaan, eer die rassen de rechten en vrijheden welke zij tegenwoordig genieten, herwonnen hadden. De thans reeds verkregen resultaten geven, hoe gebrekkig ze ook nog mogen zijn, Engeland toch eenige aanspraak op den lof van een bekwaam beheerder en eenig recht op de dankbaarheid der inboorlingen; deze resultaten mogen niet lichtvaardig verworpen worden, maar moeten Engeland ten prikkel zijn, om de bevolking nog meer te ontwikkelen en nog nauwer aan zich te verbinden.

Afghanistan moet òf door den Keizer van Rusland òf door de Keizerin van Indië worden geannexeerd; zelfstandig kan het niet blijven; daarvoor is de bevolking te verwilderd en te woest. Geen vorst, die eenigszins wet en orde wil handhaven, kan zich daar staande houden. Engeland heeft bij herhaling beproefd, in Afghanistan een geregeld bestuur te vestigen; nooit was dit van langen duur, ofschoon Engeland zijn steun verleende. Rusland is achtereenvolgens van Orenburg naar Taschkend en van Taschkend naar Khiva voortgerukt, heeft Centraal-Azië tot een Russische provincie gemaakt, en het is hoogst onwaarschijnlijk, dat het van verdere veroveringen zal afzien, en dus in het zand zal blijven steken. Een neutraal terrein tusschen Engeland en Rusland in Azië kan Afghanistan, dat telkens aan regeeringloosheid prijs gegeven wordt, niet zijn.

Dat is de hoofdgedachte van een uitvoerig en zeer goed geschreven artikel, in *the Westminster Review* van Januari opgenomen [1]). De schrijver toont vervolgens een beslist voorstander te zijn van de annexatie door Engeland. Een Duitscher noemde Afghanistan »het

[1]) In hetzelfde nummer komt onder de rubriek »Independent Section" een artikel over »Bi-metallism" voor, dat de aandacht verdient.

glacis van de vesting Hindostan"; *the Westminster* verlangt, dat Engeland het geheele glacis in handen hebbe, ten einde Rusland op het juiste punt tot staan te brengen, en te voorkomen, dat Rusland ook Indië aantaste. In het belang der inlandsche bevolking zoowel als van Engeland wordt dat geacht. Trekt Engeland uit Afghanistan terug, dan wordt dit land weer het tooneel van anarchie en verwarring, of het wordt door Rusland vermeesterd, en zoo heilzaam een Britsch bestuur over het geheel voor Aziatische volken is, zoo verderfelijk is een Russisch. Het eene is een school der vrijheid; het andere een seminarium, waar elke opwelling van autonomie onderdrukt wordt. De staatsdienst bij de Engelschen is vrij van smet; die bij de Russen is aangetast door corruptie.

WAAROM DE TOESTAND DER BRITSCH-INDISCHE FINANCIËN niet gunstiger is, en hoe de kleine landbouwer in Britsch-Indië den kost verdient, tracht een civiel ambtenaar in Madras, de heer W. M. Thornburn, duidelijk te maken. Hij heeft met dat doel een brochure uitgegeven [1]), die wel waard is gelezen te worden, in zoover namelijk, dat het boekje veel gegevens omtrent den economischen toestand van Britsch-Indië bevat. Overigens heeft het weinig te beteekenen.

Den minder gunstigen toestand van Britsch-Indië wijt hij ten deele hieraan, dat het Engelsche bestuur uitgaven voor zijn rekening neemt, welke door de inlandsche staten gedragen dienden te worden. 't Is waar, dat de inlandsche vorsten veel geld besteden aan de troepen, die zij op de been houden, maar juist daarin ziet de heer Thornburn een groot schandaal (*one of the great scandals of the empire*). Voor de bescherming van de vorsten tegen buitenlandsche vijanden zijn de troepen niet noodig; daarvoor zorgt het Britsch-Indische leger. Voor het onderdrukken van binnenlandsche onlusten worden zij ook niet vereischt; daartoe zijn de Britsche garnizoenen en contingenten toereikend. In de kleine staten, behalve Mysore en Travancore, dienen de inlandsche troepen alleen om de militaire praalzucht van de vorsten te bevredigen. In de grootere staten zijn ze niets anders dan een bedreiging voor het Engelsche gezag. — Samen hebben de inlandsche vorsten een macht van 250 000 soldaten.

Behalve aan hun troepen verkwisten de inlandsche vorsten groote bedragen aan hun paleizen of hofhouding. De vorsten van Scindia en Kashmire verteren elk bijna evenveel als de civiele lijst van Keizerin Victoria beloopt. De vorst van Holkar, die minder dan een millioen onderdanen heeft, gebruikt voor zijn hofhouding jaarlijks £ 85 000. Die van Travancore 50 000 ropijen per maand.

De inlandsche vorsten worden door het Britsch-Indische leger minstens even veel gebaat als Indië. Niet minder partij trekken zij van den politieken of diplomatieken dienst der Engelschen. Zeker ook is het centraal bestuur te Londen en te Calcutta in hun belang. Billijk ware het dus, dat zij naar evenredigheid bijdroegen in de kosten van een en ander. Volgens de berekening van den heer Thorburn zou £ 3 437 500 of 27½ % van £ 12 500 000 voor rekening moeten komen

[1]) *India solvent*. Madras, Higginbotham and C°. 1880.

van al de inlandsche vorsten, met uitzondering van den Nizam. Zij contribueeren niet meer dan £ 700 000; dus £ 2 737 500 te weinig.

Onder de voornaamste vorsten is de Nizam de eenige, die zijn aandeel behoorlijk betaalt. Hij stond in 1800 voor het onderhoud van Engeland's subsidiaire macht in zijn gebied Bellari, Kadapa en Kornul af, en van die districten trekt Engeland in goede jaren bruto £ 785 000. De bedoelde subsidiaire macht wordt bijgestaan door het Hyderabad-contingent; ook dat moest Engeland onderhouden, en tot schadeloosstelling daarvoor stond de Nizam nog de Berar-districten af: een rijk land met een zielental van 2 250 000 en met £ 700 000 inkomsten, buiten hetgeen aan plaatselijke belastingen wordt geïnd. Zulk een indemniteit, afstand van grondgebied, zou de heer Thornburn van alle inlandsche vorsten verlangen; hij acht dit een rectificatie van grenzen, waartegen niet het minst in te brengen is. En inderdaad »entirely unobjectionable" *is* die rectificatie van.... Engelsch standpunt. Overigens valt er tegen te zeggen, dat het voorstel niet geheel vrij van onbeschaamdheid is. De tegenwoordige regeling van de verhouding tusschen de inlandsche staten en Engeland berust immers op tractaten?

Om de Britsch-Indische schatkist te stijven heeft de heer Thornburn nog andere middelen bij de hand. Een belasting op het huwelijk zou niet alleen geen verzet vinden, maar zelfs zeer populair worden, als het bestuur slechts de verbintenis aanging, om het bedrag van de onkosten der huwelijksfeesten door middel der pers bekend te maken. Het is een punt van eer bij de Hindoes — en de Mohamedanen zijn dikwijls even buitensporig — om het inkomen van een geheel jaar te verkwisten, en er op te bluffen, dat zij nog meer uitgegeven hebben. De licentie zou aldus moeten luiden: »Gij, A. B., ontvangt hierbij vergunning, om met C. D. te trouwen en ..... ropijen voor de plechtigheid uit te geven." Een licentie om 25 ropijen uit te geven zou drie stuiver kunnen kosten; een voor 50 ropijen één ropij; een voor 100 ropijen vijf. De heer Thornburn becijfert, dat daardoor de schatkist elk jaar de niet onaardige som van £ 950 000 zou ontvangen. Een zeer voordeelige speculatie op inlandsche ijdelheid en grootspraak zeker! En welk een ruim veld voor nieuwe belastingen vindt men niet als men slechts begonnen is, zich in die richting te bewegen!

Voorts kon men de schatkist zeer bevoordeelen door te bezuinigen. Maar waarop? Op den burgerlijken dienst? Op de militaire uitgaven? Op het onderwijs? Ja, op het onderwijs ook, want het Gouvernement geeft tegenwoordig £ 800 000 uit »on English education, exclusive of what is spent by Local Fund Boards and Municipalities", en de helft van dat enorme bedrag wordt »verspild aan gouvernements-scholen, die een onpractisch onderwijs geven aan een menigte personen, zonder dat dezen er veel minder dan niets voor betalen". Maar vooral op de gevangenissen. Ongeveer 100 000 pond sterling per jaar zou daarop uitgewonnen kunnen worden. In plaats van gevangenisstraf moest men dikwijls rottingstraf opleggen. Verstokte misdadigers moest men in de gevangenis zetten, maar niet voor langen tijd: een paar jaar in de gevangenis en dan eens of tweemaal in de maand een afstraffing met den rotting, zou veel goedkooper zijn en tevens een veel beter

effect hebben dan een langdurige gevangenisstraf op den tegenwoordigen voet. Gevaarlijke dwepers, hoofden van rooverbenden en dergelijke sujetten moest men levenslang verbannen. Men heeft de rottingstraf wreed of dierlijk (*cruel or brûtal*) genoemd, maar veertig jaar geleden deed menig chirurg bij een operatie vrij wat meer pijn, en geen redelijk wezen schold hem daarom voor wreed uit.

De heer Thornburn toont ook door die vergelijking, dat het hem aan oorspronkelijkheid niet ontbreekt. Jammer dat zijn originaliteit te dikwijls aan den dag komt bij het zeggen van dwaasheden. Ook wij zijn van meening, dat de rottingstraf is »a really deterrent" en in verschillende gevallen de beste straf, en zijn nu, als in 1864, van oordeel, dat de zoogenaamde liberale maatregel van den Gouverneur-Generaal Sloet niet genomen had kunnen worden, indien hij zich rekenschap had gegeven van den toestand der inlanders en, in verband daarmede, van de materiëele en moreele gevolgen der afschaffing. Maar als wij dat gevoelen willen toelichten, herhalen wij de bovenmedegedeelde redeneering van den heer Thornburn niet. Wij zoeken dan elders in zijn brochure, of daar wellicht geen verstandiger opmerkingen en argumenten te vinden zijn, en meenen deze aan te treffen op bladzijde 27 in deze woorden: »De rottingstraf kan alleen dàn wreed zijn, wanneer zij onrechtvaardig of onverdiend wordt opgelegd, maar in zulk een geval is ook de gevangenisstraf wreed, en zelfs de geldboete. Gevangenisstraf van een anderen kant moet altijd wreed zijn, omdat zij één, zoo niet twee klassen van geheel onschuldigen treft. Zij is een wreedheid ten aanzien van den eerlijken belastingschuldige, inzonderheid wanneer hij arm is; want zij dwingt hem, om van zijn sober middel van bestaan nog iets af te zonderen voor het onderhoud van een schurkachtigen landgenoot. Wreed is zij bovendien ten opzichte van des misdadigers vrouw en kinderen, want dezen verliezen door de gevangenisstraf hun broodwinner." — En op pagina 26: »Gevangenisstraf vernedert de lagere klassen niet. Voor de meeste misdadigers in Indië is zij nauwelijks een straf."

Maar de heer Thornburn brengt ook de agrarische aangelegenheden ter sprake. De volgende, onzes inziens interessante, bijzonderheden omtrent het leven van den »kleinen man" in Britsch-Indië zijn uit zijn boekje overgenomen, en beschouwen wij als behoorende tot het goede deel van zijn brochure.

Men beweert, dat het Gouvernement 60 à 70 % van het brutoproduct van den landbouw neemt; in Madras neemt het nog geen dertig procent. Nominaal is daar de belasting een derde, twee vijfden of op zijn hoogst de helft van de netto-opbrengst. Maar omdat het stroo niet medegerekend wordt, omdat het beschot en de productiekosten in een voor den landbouwer (*rayat*) voordeeligen zin wordt geraamd, en somtijds ook omdat de prijzen sinds 1866 stegen, ontvangt de schatkist zelden een vierde, meestal slechts een vijfde of zesde van de opbrengst der droge gronden, en alleen van de bebouwers dier gronden zou men met eenig recht kunnen beweren, dat zij doodarm zijn.

De uitgaven van den kleinen landbouwer op droge gronden zijn feitelijk beperkt tot zaad en tot rente van de waarde zijner stieren

of, indien hij geen ploegvee bezit, het geld dat hij betalen moet om die dieren te huren. Hij voedt de stieren met het stroo van zijn velden, en kan, behalve in urgente gevallen, als wanneer de armere rayats elkander te hulp komen, den noodigen arbeid zelf, met geen anderen bijstand dan dien van zijn gezin, verrichten.

De zandachtige en schralere kleigronden moeten in den regel 4 anna's (zes stuiver) tot 12 anna's per acre opbrengen. Het gemiddelde beschot per acre variëert van 150 tot 350 Eng. ponden. Laten wij nu eenvoudigheidshalve aannemen, dat een rayat slechts eenerlei grond heeft, waarvoor hij 8 anna's (zestig cents) belasting betaalt en waarvan hij 240 ponden graan oogst. Hij, zijn vrouw en drie kinderen gebruiken 6 Eng. ponden per dag of 2100 (ongeveer 1 ton) per jaar. Hij moet dus 9 acres bebouwen. De geldswaarde van den oogst zal c^a. 3½ ropij per acre zijn; samen 31½. Voor zijn negen acres zal hij het Gouvernement 4 ropijen en 8 anna's moeten betalen, en voor lokale fondsen en het dorpsbestuur een anna per ropij elk, bijgevolg nog eens negen anna's. Elke acre eischt ongeveer zestien ponden zaad, ter waarde van vier anna's. Zijn paar kleine ploegdieren zullen hem hoogstens 50 ropij hebben gekost, als hij ze gekocht heeft toen ze reeds hun volle grootte hadden. Maar waarschijnlijk kocht hij ze voor minder dan de helft, toen ze nog jong waren, of kreeg hij ze van zijn eigen koeien en fokte hij ze op met het stroo van zijn velden en het gras van den woesten grond bij het dorp. Of ook, hij bezit slechts één stier en heeft voor het beploegen van zijn akker een overeenkomst aangegaan met iemand die in dergelijke omstandigheden verkeert. De rente van 50 ropijën tegen 12 % is 6 ropijen. Heeft de man geen stieren, dan moet hij ongeveer hetzelfde bedrag aan huur van ploegvee betalen. Een paar stieren beploegt per dag drie acres, en in gewone jaren komt dat op niet hooger dan 8 anna's te staan. Elke acre moet driemaal beploegd worden. De verschillende belastingen, de rente van den prijs der stieren en de kosten van het zaad bij elkander tellende, krijgen wij 13 ropijen en 5 anna's als de waarde van het surplus, dat de rayat moet hebben, nadat hij zijn huisgezin gevoed heeft. Elke acre produceert een waarde van 3½ ropijen, zoodat er na aftrek van 9 anna's voor het Gouvernement en 14 anna's 8 pie's voor stieren en zaad, 2 ropijen en 4 pie's overblijft voor andere doeleinden. Het ligt voor de hand, dat de landbouwer, door nog zeven acres meer in cultuur te brengen, waarop hij oliezaad of peulvruchten kweekt, die gemakkelijk van de hand te zetten zijn, zijn belasting betalen en, voor zoover het koren betreft, zich voeden kan. Hij bebouwt dan in het geheel zestien acres, en dat kan hij, wat lichte gronden betreft, geheel alleen, zonder hulp van vreemden af. Zijn vrouw en misschien een of twee van zijn kinderen kunnen hem helpen zaaien en oogsten. Voor 't ploegen heeft hij geen bijstand noodig, want de ploeg is in 't algemeen zeer licht en woelt den grond niet diep om. Bij 't wieden helpen zijn bloedverwanten en buren hem een handje.

In de meeste gevallen heeft de kleine landbouwer geen koren genoeg om daarvan met de zijnen te kunnen leven en zijn belastingen te kunnen betalen, maar is hij er schaapherder of koeli bij. In den drukken tijd zelfs heeft hij voor zich zelven en zijn stieren niet zoo-

veel te doen, of hij kan nog werken voor de grootere landbouwers, die assistentie noodig hebben. Zelden bedraagt zijn loon minder dan 4 Eng. ponden koren; in den oogsttijd stijgt het tot 10 ponden. In dien tijd kan een arbeidersgezin in één dag genoeg verdienen om voor drie of vier dagen eten te hebben. De koeli, die geen grond heeft, wordt dikwijls bij het jaar gehuurd, vooral wanneer hij niet getrouwd is, wordt dan overeenkomstig zijn klasse gehuisvest, gekleed en gevoed en ontvangt bovendien 4 anna's per maand voor kleine verteringen. Voor een Engelschen lezer is dat zoo goed als niets, maar een inlander kan met een stuiver of zes heel wat doen. Zijn sigaartjes kosten hem niet meer dan een stuiver de twee dozijn, en een pint palmsap wordt met een' farthing (1¼ cent) goed betaald.

Men zal de opmerking maken, dat nog niet alle onkosten voor levensonderhoud en bedrijf in rekening zijn gebracht. De rayat moet mest hebben en landbouwgereedschappen, en hij kan niet van graan alleen leven. Hij moet een huis hebben, kleêren, huisraad, brandhout, keukengereedschappen, en dan ook nog een en ander dat hij bij zijn koren eten en drinken kan.

De opmerking is juist. Maar ook is het waar, dat de rayat al die dingen niet van zijn akker te vragen heeft. Hij heeft nog andere hulpbronnen. De meeste dorpen, waarvan de grond licht of schraal is, hebben in hun nabijheid groote uitgestrektheden heuvels, kreupelbosch of anderen woesten grond. Daar vinden groote kudden geiten en schapen voedsel, zelfs in het warme seizoen, want zij eten vooral bladeren. Gras voor het vee is er minstens de helft van het jaar in overvloed. In deze dorpen zijn de inlanders evenzeer schaapherders en veefokkers als boeren. Bijna iedereen bezit eenige schapen en geiten, en één of twee buffels, die niet veel aan onderhoud kosten, of misschien even veel koeien. De beesten van het dorp worden 's morgens door drie of vier knapen, dan wel door lieden van de Golla (schaapherders)- kaste naar buiten gebracht, om ze te laten grazen tot 's avonds, als wanneer de dieren in een kooi of stal opgesloten worden; de schapen en geiten menigmaal binnen ruwe omheiningen op de velden zelven, waardoor men zich de moeite bespaart, de mest voor die velden uit het dorp te halen. Voorts maakt de landbouwer tot bemesting veelvuldig gebruik van bladeren, inzonderheid van die van den kanaga-boom, welken men in de bovenlandsche districten allerwege langs de rivieren aantreft. Is het hem onmogelijk, mest genoeg bijeen te krijgen, dan laat de rayat zijn uitgeput land een jaar of twee braak liggen, en bebouwt zoolang een ander stuk, dat nog niet ontgonnen werd, of althans reeds eenigen tijd onbebouwd is gebleven. Gebrek aan bouwgrond bestaat er niet, en men behoort er voor te waken, dat zulk een gebrek zich ook in de toekomst niet doe gevoelen.

Zijn gereedschappen kan de rayat grootendeels zelf vervaardigen; daarvoor heeft hij de hulp van timmerman en smid zeer weinig noodig. Het ijzer voor een inlandschen ploeg kost zelden een ropij. Voor een bed kan hij volstaan met wat hout uit het bosch en enkele anna's vezelen van klappernoten. Een hut kost hem twee of drie ropijen aan bamboe of ander hout voor stijlen. De wanden maakt hij dikwijls

van steenen, die hij op de heuvels vindt, en van klei. Is er geen materiaal genoeg in de buurt, om leemwanden te vervaardigen, licht is er voldoende om een wand van gespleten bamboe, die per vierkante yard een anna kost, te bepleisteren. Voor dakbedekking kan hij lang gras, dat op de heuvels groeit, gebruiken, of het stroo van zijn akkers, of ook de grootere bladeren van den palmyra, en om die bladeren te verkrijgen, heeft hij voor zijn geheele hut niet meer dan één ropij te besteden. Zijn kookgereedschappen levert de pottebakker van het dorp hem voor acht anna's. Tot bestrijding van zijn kleine uitgaven voor zout, peper, uien, erwten, palmsap en tabak verkoopt of verruilt hij de melk en boter van zijn buffel, de jongen van zijn geiten en de wol van zijn schapen. Nu en dan vergast hij zich op een jonge geit of een hoen, op wat tamarinde voor zijn kerry, en die tamarinde kan hij voor ongeveer 1¼ cent per pond koopen bij den dorps-munsif, gesteld dat hij ze op eigen erf of in de openbare boomgaarden niet voor 't plukken heeft. De katoenen kleêren voor hem zelven en zijn gezin zullen hem 2½ à 3 ropijen per jaar kosten.

Maar hoe is het leven van den kleinen landbouwer elders, op de zwarte en goede roode en gemengde grondsoorten?

Vele voordeelen van den rayat op de schralere gronden mist hij. Het meerendeel van het land is reeds onder den ploeg gebracht. Weidegronden zijn schaarsch. Kreupelbosschen insgelijks. Schapen en vee zijn minder talrijk, en daar er weinig brandhout is, moeten dikwijls de uitwerpselen der dieren daarvoor dienen. De asch daarvan is echter uitstekend voor bemesting, en de zwarte katoen- of Regadagrond, die de uitgestrekte vlakten van Dekkan, de Afgestane Districten, het Krishna-district en de zuidelijkste streken bedekt, is bijna onafhankelijk van zulk een hulp. Reeds eeuwen achtereen heeft hij met niet meer mest dan hij tegenwoordig krijgt, oogsten geleverd, en nog eeuwen zal hij even productief zijn. Van uitputting is geen spoor te ontdekken. Natuurlijk zijn de kosten van bewerking hier grooter dan op schraler gronden; het ploegen is zwaarder, en er moet meermalen worden geploegd. Maar is er niet veel weidegrond, de groote productie van stroo maakt het gebrek eenigszins goed, en is de ploegtijd voorbij, dan wordt het vee naar de naburige bovenlandsche weide gedreven, een enkelen keer 40 tot 50 Engelsche mijlen ver, en daar blijft het vier, vijf maanden achtereen. Soms moet daarvoor iets betaald worden, nooit echter boven een à twee anna's per maand.

Hoewel de belasting zwaarder en de kosten van bewerking grooter zijn, kan een rayat met zijn familie van vier of vijf acres genoeg voedsel trekken. Door nog een vijf- of zestal acres met katoen, indigo, oliezaad of peulvruchten zoowel als koren te beplanten, kan hij zijn belastingen (1 ropij en 10 à 11 anna's per acre) en zijn onkosten (1 ropij en 6 anna's) betalen, en een even goed leven hebben als de rayat op de schralere gronden zich door het bewerken van twintig acres verzekert.

Deze kleine bijzonderheden, zegt de heer Thornburn, kunnen den heer Hyndman en anderen doen begrijpen, hoe de bevolking van Indië toch nog maar altijd blijft bestaan, geheel in strijd met hun cijfers, die bewijzen dat de inlander verhongeren moet.

Wat ons in zijn mededeelingen zeer treft, dat is het goedkoope van den arbeid en van verschillende landbouwproducten in Britsch-Indië. Wij hebben nooit een groot vertrouwen gesteld in de beweringen van hen, die het doen voorkomen, alsof de bevolking van Britsch-Indië nagenoeg voortdurend gebrek lijdt, maar de cijfers van den heer Thornburn hebben toch iets verrassends. Wij wisten niet, dat de inlander in zóó kleine inkomsten een voldoend middel van bestaan vindt.

Britsch-Indië is het land der contrasten. Dat een groot deel der bevolking geen kapitaal bezit en aan geen eenigszins belangrijke kapitaalsvorming denken kan, blijkt ook uit Thornburn's cijfers. Doch tegenover hen staan ettelijke zeer rijke landgenooten. Er is onlangs van de hand van Sir Richard Temple een werk verschenen — »India in 1880" — waarvan terecht gezegd wordt, dat het voor ieder aanstaand Indisch ambtenaar even onmisbaar is als een Murray of Baedeker voor een toerist; het is een encyclopaedisch boek, dat ook den lezers van *de Indische Gids* gerust mag aanbevolen worden. In dit belangrijke boek nu vinden wij onder anderen de bijzonderheid, dat er van de Indische schuld niet minder dan een achtste — of achttien millioen ponden sterling — in handen van inlanders is, terwijl een ander enorm bedrag door inlanders belegd is in landelijke en industriëele ondernemingen. Weinig kapitaal bij duizenden en groote fortuinen bij enkelen — zóó is, meenen wij, de werkelijkheid in Britsch-Indië, wat de inlandsche bevolking aangaat.

OPIUMCIJFERS. De tegenwoordige regeling van het stelsel der opiumpacht dagteekent van 1873. Zij neemt voor ieder pachtperceel een maximum van maandelijks te verstrekken opium aan, dat onverbiddelijk gehandhaafd wordt, met dien verstande zelfs, dat bijaldien gedurende een maand minder dan het maximum mocht zijn verlangd, de pachter niet even veel méér vragen mag in een volgende maand.

Het *Handelsblad* (in zijn nummers van 18 en 23 December kan men het nalezen) is met die regeling niet ingenomen, omdat de machtige pachter door te geringe verstrekking als het ware gedwongen wordt te sluiken, wat de Regeering *hem* hoogst moeielijk kan beletten. Maar — merkt het blad zeer juist op — dit is in ieder geval duidelijk, dat de bedoeling van het maximum-stelsel, vermindering van opiumgebruik, nooit bereikt kan worden, wanneer men de maxima in den loop der tijden verhoogt. En nu constateert het *Handelsblad* deze feiten:

1e. Reeds aanvankelijk meende de Regeering aan de behoefte een groote concessie te moeten doen, toen zij bij *Staatsblad* 179 van 1872 het maximum voor geheel Java over 1873 bepaalde op 117 360 katti's. Immers in 1862 was ook een proeve genomen met hetzelfde stelsel en het maximum toen gesteld op 87 528 katti's.

2e. Voor 1874 vindt men de regeling der pachtvoorwaarden in *Staatsblad* 1873 No. 205, en daar bedraagt het maximum reeds 135 960.

3e. In het laatst van 1874 wordt het stelsel van den driejarigen pachttermijn ingevoerd, en daarbij het maximum bepaald over de jaren 1875/1877. Het bedraagt 161 160.

4e. In 1877 (*Staatsblad* No. 162) is geregeld het maximum van verstrekking over 1878/1880. Het luidt 163 620.

En eindelijk is voor de jongste verpachting in de Javasche Courant van 6 Augustus de ordonnantie verschenen, waarin voor 1881/1883 de gewone voorzieningen zijn getroffen. Het maximum is thans 176 580 katti's.

De Regeering heeft dus, onder den schijn van het stelsel te handhaven, zeer belangrijke concessies gedaan aan de »behoefte". En dat het laatste woord ten deze nog niet is gesproken, mag uit de verschillen tusschen 1876 en 1880 veilig worden opgemaakt.

Minstens in de helft van de perceelen is het toegestaan verbruik opgevoerd; slechts aan één perceel — n l. Batavia, Bantam en Krawang — is in 1880 minder toegedacht.

Ook het aantal kitten is in de meeste residentiën vergroot. In 1874 waren er in het geheel 694; nu zijn er 824.

Gedeeltelijk wordt natuurlijk de toeneming van het wettig opiumgebruik verontschuldigd door de krachtige werking van den sluikhandel; de hoofden van gewestelijk bestuur zijn overtuigd, dat waar zich behoefte aan meer opium openbaart, die behoefte bevredigd *zal* worden, zoo niet langs den wettigen dan langs den onwettigen weg, en het is geen wonder, dat zij aan den eersten de voorkeur geven. Maar dit neemt niet weg, dat het maximum-stelsel, zoolang de sluikhandel de maxima voortdurend in de hoogte drijft, veel gelijkt op een wassen neus. »Een gelijkmatige voortzetting van de wijze, waarop thans het opium-verbruik wordt bestreden, zal er toe leiden, dat tegen het einde der eeuw het wettig verbruik tot twee honderd vijftig à drie honderd duizend katti's zal zijn gebracht, terwijl men omstreeks 1860 voor een verbruik van minder dan honderd duizend terugschrikte."

De voornaamste cijfers geeft het *Handelsblad* in zijn nummer van 23 December. Het publiceert daarin een staatje van den prijs in centen, die gedurende 1871 in de kitten der onderscheidene pachtperceelen voor een mata bereide opium werd betaald (een mata is het honderdste deel van een thail of het zestien honderdste deel van een katti) en van den prijs, die daarvoor in 1878 werd besteed.

	1871.	1878.			
Batavia c.a...	31	28:	minder	3	cent.
Cheribon	18^5	14;	»	4^5	»
Tegal.......	16	15;	»	1	»
Pekalongan ..	23	15;	»	8	»
Semarang....	30 (van 1870, zijnde van 1871 niet opgegeven).........	13^5;	»	16^5	»
Japara	15	12^5;	»	2^5	»
Rembang....	11	10;	»	1	»
Soerabaja....	15	16;	meer	1	»
Pasoeroean...	27^5	20;	minder	7^5	»
Probolinggo..	20	13^5;	»	6^5	»
Besoeki......	19	18^5:	»	0^5	»
Banjoewangi	20	20;			
Banjoemas ...	31	24^5;	»	6^5	»

	1871.	1878.
Bagelen......	38^{5}	24; minder 14^{5} cent.
Kedoe.......	25	20; » 5 »
Djokjakarta..	29^{5}	37^{5}; meer 8 »
Soerakarta...	17^{5}	13^{5}; minder 4 »
Madioen......	25	20; » 5 »
Kediri.......	25	14; » 11 »
Madoera.....	15^{5}	13; » 2^{5} »

»Voorbedachtelijk", zegt het *Handelsblad*, »kozen wij 1871 in stede van 1872, omdat in laatstgenoemd jaar de ordonnantie betreffende de invoering van het maximum-stelsel is gepubliceerd, en het niet onmogelijk is, dat het bekend worden dier omwenteling reeds invloed op de prijzen heeft geoefend. Hadden wij de jaren 1869 of 1870 gekozen, de op te merken verschillen zouden nog belangrijker zijn."

Ook in de twee jaren 1876—78 werd de opium over het geheel goedkooper, en wel 3 cent in Batavia, 1½ in Cheribon, 1 in Tegal, 3 in Rembang, 1 in Pasoeroean, 1½ in Probolinggo, 4 in Besoeki, 1 in Bagelen, 5 in Kedoe, 1½ in Solo, ½ op Madoera, 2½ in Madioen en 8½ in Kediri. In Pekalongan, Banjoewangi en Djokjakarta bleef de prijs stationnair. In Semarang, Japara, Soerabaja en Banjoemas alleen steeg hij een weinig, n.l. respectievelijk 1, ½, 2 en 1 cent.

De Regeering maakt zich betreffende het verminderen van den sluikhandel een illusie. Het is waar, dat in de laatste jaren belangrijke partijen opium zijn aangehaald, en dat de scherpe maatregelen tot tegengaan van het smokkelen hierop invloed hebben uitgeoefend. Maar of dit verschil op de massa kan worden gevoeld, mag met reden worden betwijfeld.

De voortdurende vermindering der détailprijzen kan alleen aan het sluiken worden toegeschreven.

Niet minder sprekend is het aantal opium-overtredingen, waarmeê zoowel politierol als landraden aanhoudend worden overstelpt. Nog in het vorige jaar heeft de Regeering zich verplicht gezien weer een verscherping in de strafbepalingen op deze materie te brengen, door het voorschrift, dat ieder recidivist, hoe gering de gesloken hoeveelheid bij de herhaling der overtreding ook zij, gestraft wordt met de straf, die anders op het sluiken van meer dan één katti is gesteld, waardoor de zaak ter competentie van den landraad komt. »Het schijnt ons een bijzonder veeg teeken, dat juist tegen het herhaaldelijk sluiken van uiterst geringe hoeveelheden — het bedrijf van den gewonen inlander — met zooveel ernst moet worden opgetreden."

Maar wij hebben geen gevolgtrekkingen meer te maken; wij hebben een getuige dien niemand zal wraken. De assistent-resident Sollewijn Gelpke zegt van *zijn* afdeeling, gelegen in het zuiden der residentie Kediri: »Het bestuur weet dat er een groot aantal geheime kitten bestaat, *prembé* genaamd, alle bij de dèsa-hoofden bekend; dat er waarschijnlijk veel meer opium wordt gebruikt dan verstrekt; dat mannen, vrouwen en kinderen schuiven; dat ten bewijze van de algemeenheid van het opiumgebruik men aanhaalt, hoe in de dèsa er een fictieve

ant bestaat van 6 cent, gêlèng geheeten, naar de kleinste hoeveelheid am en den prijs waarvoor die te krijgen is". Zoo spreekt een ambtear openlijk van de door hem zelven bestuurde afdeeling; hij moet wel e overtuiging hebben, dat niemand het zich ernstig zal aantrekken.

Nu is het in Kediri zeker ongunstiger dan elders gesteld; in de stelijke residentiën is het opiumverbruik betrekkelijk nog gering, n ook aan de zuidkust van Midden-Java is de bevolking in dit opzicht og weinig bedorven. Hoe gegrond echter is de vrees, dat ook dáár e lagere prijzen zullen leiden tot verbruik in ruimeren kring!

Het tegenwoordige opiumstelsel zou voortreffelijk zijn, wanneer de geering den sluikhandel in bedwang had; zij zou dan de maxima verbiddelijk kunnen handhaven, en de pachter, zelf verstoken van gelegenheid om meer te slijten en geen mededinging van eenige eekenis te duchten hebbende, zou zijn voordeel zoeken eer in vergoging dan in verlaging van den verkoopprijs. Maar de Regeering eeft den sluikhandel *niet* in bedwang, en nu blijkt het maximum-stelsel igenachtig en bedriegelijk te zijn. Juist door den schijn aan te emen van het misbruik op de eenvoudigste en doeltreffendste wijze gen te gaan, houdt dit stelsel van het bezigen van deugdelijke iddelen terug. Op die wijze wordt het zedelijk gevoel in slaap geiegd en het koele verstand op het dwaalspoor gebracht, maar aan et verderfelijk misbruik van opium de vrije teugel gelaten.

De KOLONIALE HANDEL SEDERT 1873 EN DE STATISTIEK. De invoer hier te lande van goederen uit Nederlandsch-Indië wijst werkelijk edert 1 Januari 1874 een lager cijfer aan, zegt de schrijver van en artikel, in *het Vaderland* van 10 Januari jl. opgenomen. »Het erschil tusschen dat jaar en 1879 bedroeg niet minder dan 110 millioen kilogram voor den algemeenen invoer en 26½ millioen gulden voor den invoer tot verbruik."

Hoofdzakelijk betreft dat den aanvoer van koffie en suiker. Vergeleken met 1873 wijst de algemeene invoer van goederen uit Nederlandsch-Indië de volgende verschillen aan, in millioenen kilogrammen:

	Voor alle goederen.	Voor koffie.	Voor suiker.
1874	— 28	— 15	— 11½
1875	— 55	— 2	— 38½
1876	— 64	— 20	— 23½
1877	— 50½	+ 5½	— 49
1878	— 79½	— 18	— 50
1879	— 110	— 16	— 86½

Voor den invoer tot verbruik zijn deze verschillen als volgt (in millioenen guldens):

	Voor alle goederen.	Voor koffie	Voor suiker.
1874	— 5½	— 5	+ 2½
1875	— 5	+ 1	— 6½
1876	— 9½	— 7½	— 7½
1877	— 8	+ 4½	— 13
1878	— 13½	— 5	— 12½
1879	— 26½	— 6½	— 22

De mindere aanvoer van koffie is tijdelijk. In 1873 werd 773 920 pikol gouvernements-koffie geoogst; in 1874 1 031 989; in 1875 493 420; in 1876 1 266 196; in 1877 875 410 en in 1878 831 515. Het overvloedigst was dus de oogst in 1874 en 1876. Wat van de gouvernements-cultuur geldt, zal ook wel waar zijn ten opzichte van de particuliere teelt, en neemt men daarbij nog in aanmerking, dat de in het eene jaar geoogste koffie doorgaans in het volgend jaar hier te lande wordt aangebracht, dan blijkt dat die oogsten op den invoer van Java-koffie in Nederland den grootsten invloed uitoefenen.

De vermindering van de invoeren van Indische producten hier te lande komt nagenoeg uitsluitend op de *suiker* neêr.

Zij, die de afschaffing van het differentiëel uitvoerrecht betreuren, wijten de vermindering van den suikeraanvoer hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, aan den noodlottigen maatregel van 1872. Maar zij vergeten, dat vóór 1872 ook de uitvoer van koffie naar het moederland met een differentiëel recht van 3 pct. was beschermd. »Wanneer dus", zegt de schrijver, »in de vermindering van den uitvoer naar Nederland tusschen beide artikelen een zoo groot verschil wordt waargenomen, dan kan dit niet uitsluitend of zelfs niet hoofdzakelijk worden verklaard uit de afschaffing van het differentiëele recht."

Hij zoekt de oorzaak elders. Voordat wij hem echter op dien weg volgen, moeten wij ons de aanmerking veroorloven, dat hij een belangrijk punt uit het oog schijnt te verliezen. De koffie is grootendeels een gouvernements-product; de suiker is dat volstrekt niet. De koffie werd op last van het gouvernement grootendeels naar Nederland verscheept; over de suiker had het gouvernement geen zeggen. Dat de aanvoeren van koffie in Nederland na 1872 weinig of niet vermeerderden toont alleen, hoe groot de beschermende invloed van het consignatie-stelsel is, en volstrekt niet, dat de afschaffing van de differentiëele rechten zonder gevolgen bleef. Ten opzichte van de suiker die niet aan het consignatie-stelsel onderworpen was, nam men sinds de afschaffing van de differentiëele rechten een vermindering van aanvoeren in Nederland waar.

De schrijver in *het Vaderland* brengt de mindere aanvoeren van Java-suiker in verband met het toenemend verbruik van beetwortelsuiker door de raffinadeurs hier te lande. Het verbruik van beetwortelsuiker, dat in 1874 slechts 31 millioen kilo bedroeg, steeg in 1879 tot 85 millioen, terwijl de invoer van rietsuiker in datzelfde tijdvak van 88 millioen tot beneden de 30 millioen daalde. »En nu is het bekend, dat tot het verbruik van beetwortelsuiker zeer belangrijke factoren medewerken, die met het uitvoerrecht in Indië niets gemeen hebben. Met name heeft men hier te denken aan de hooge premiën die bij den uitvoer dier suiker in sommige vreemde landen worden toegekend en in welke onze raffinadeurs, bij bewerking van het vandáar afkomstige ruwe product, deelen. Vandaar dat die industriëelen, van wie de Nederlandsche markt van ruwe suiker bijna uitsluitend afhangt, boven de Java-suiker de voorkeur geven, in den laatsten tijd vooral, aan de Oostenrijksche en Duitsche beetwortelsuiker. Hierbij komen sommige bepalingen van de Nederlandsche accijnswet, waardoor de schaal nog méér ten gunste der beet-

telsuiker overslaat. Maar voor zooveel de vervanging van Java-r beetsuiker een nadeel voor onzen handel in het algemeen mag ten, moet het middel tegen bevoordeeling van de laatstbedoelde den aard der zaak gezocht worden in wijziging der voorschriften, rop zij berust, niet in een terugtred op het gebied der koloniale delswetgeving. De wet van 25 Mei 1880 (Staatsblad no. 93) een stap in de eerstgenoemde richting, in zooverre zij de strek-g heeft om den invoer van kunstmatig gekleurde of vermengde ers tegen te gaan, door klasseering naar het werkelijk gehalte de standmonsters voor de beetwortelsuiker op den grondslag van n Java-standaard te herzien."

Tot zoover over den invoer uit Indië. Nu over den uitvoer naar dië. De cijfers dienaangaande zijn:

	Algem. uitvoer. kilogr.	Uitv. uit het vrij verkeer. guldens.
1873	81 654 939	45 083 100
1874	79 465 952	36 360 030
1875	81 471 807	40 922 514
1876	88 053 946	42 368 376
1877	92 169 117	47 719 776
1878	78 714 149	52 710 962
1879	74 460 061	41 485 067

Schijnbaar weêr achteruitgang. Maar onder den uitvoer uit het ije verkeer voor 1873 is een bedrag van bijna 15½ millioen gemunt ud en zilver, tegen 3 millioen voor 1879; laat men die bedragen iten rekening, dan toont 1879, in plaats van een vermindering n 3½ millioen, een vermeerdering aan van circa 9 millioen. Bo-ndien bedroeg volgens de Nederlandsche statistiek de algemeene tvoer naar Indië in 1877 10½ millioen kilogram meer dan in 873, terwijl de uitvoer uit het vrije verkeer in 1878 zijn hoogste jfer (52½ millioen gulden) bereikte. Vermindert men de cijfers an dezen laatsten uitvoer met de verzending van specie, dan blijkt, t de waarde van dien uitvoer bedroeg (in millioen guldens):

in 1873	29½
» 1874	36½
» 1875	38
» 1876	40
» 1877	39½
» 1878	44½
» 1879	38½. —

De nieuwe haven voor Batavia. Met groote ingenomenheid maken wij melding van een drietal artikelen.

Twee kwamen voor in de *Middelburgsche Courant* van 17 en 18 Januari.

Een in het *Handelsblad* van 3 Februari.

Beide bladen geven een overzicht van het artikel »De nieuwe haven voor Batavia", in ons voorlaatste nummer gepubliceerd, en

knoopen daaraan eenige beschouwingen en opmerkingen vast, welke wij, althans in hoofdzaak, hier zullen overnemen.

»Nog herinneren wij ons levendig", zegt de *Middelburgsche Courant*, »welk een verbazing de beschrijving der Bataviasche havenwerken bij ons wekte, toen ze voorkwam in het verslag omtrent den toestand van Nederlandsch-Indië over 1877. Het was alsof de geest der poëzie over onze bewindslieden vaardig was geworden en hen, in plaats van een periodiek verslag, een heldendicht in de pen had gegeven. Men las er in van stoombaggermolens, die de kust van Java zouden aantasten, op plaatsen waar nog niets dan moeras, koraalrif en zandbanken te vinden waren. Van graafmachines, die zich zelf een weg zouden graven, dwars door de klapper- en nipabosschen heen, tot aan den Kleinen Boom, om de oude haven van Batavia te verbinden met een nieuwe, die nog geschapen moest worden. Van geweldige trachiet- en porfierblokken, te houwen uit de steengroeven te Merak, in straat Soenda, te laden op stoomkranen, die zich zelf over rails een weg zouden zoeken tot op de nog te bouwen hoofden, waar stoomlichters en sleepbooten de ontilbare blokken zouden ontvangen, om ze over te brengen naar de plaats der havenhoofden en ze daar, met wiskunstige zekerheid, neder te laten juist op de plek, waar den vorigen dag onder water een ruimte opengelaten zou zijn."

Ook herinnert de *Middelburgsche Courant* zich nog levendig »de bezwaren, waarmede deze stoute plannen, vóór en nà haar ontwerping, ontvangen werden door de beklemden van gemoed, door hen die niets goeds zagen in al dat nieuwe en groote. Met heimwee naar den »goeden ouden tijd", toen het zoo gemakkelijk scheen om rijk te worden, hadden zij achtereenvolgens alles bestreden wat tot een ruimer opvatting onzer taak als koloniale mogendheid behoorde. Geen vermindering der heerendiensten — want die zou in strijd zijn met de *adat*, den grondslag van ons gezag. Geen afschaffing der willekeurige politie- en lijfstraffen, — want die zou afbreuk doen aan ons *prestige*. Geen inkrimping van het cultuurstelsel en geen intrekking der cultuur-procenten, — want die zouden ons voeren tot een staatsbankroet. Geen onderwijs aan de Europeanen op Java, — want dat zou den band der kolonie met het moederland te los maken. Geen onderwijs aan de inlanders, — want dat zou hen te wijs doen worden. Geen particuliere landbouwondernemingen, — want Java moest een rijks-koffiefabriek blijven. Geen spoorwegen, — want de Javanen hadden ze niet noodig en zouden er geen gebruik van maken. En nu ook: geen haven voor Batavia, want daar bestond geen behoefte aan. Of wel, indien er behoefte aan bestond, dan zeker op een andere wijze dan de voorgestelde. Niet ten Oosten van de oude haven, maar ten Westen er van, of er vlak voor. Niet met havenhoofden, maar met een breekwater. Niet met een spoor, maar met een kanaal. Maar nooit, in geen geval, zóó als 't voorgesteld werd. Dáár zouden de machten van hemel en aarde zich tegen verzetten. Pestziekten en koortsen zouden het leger van werklieden teisteren, dat daar, in de moerassen van Java's kust, aan 't werk zou moeten tijgen. Geen Europeaan zou het er uit kunnen houden;

geen Javaan er voor te vinden zijn. De stormen van den Westmoesson en de hitte van het droge jaargetijde zouden om strijd het gedane werk ongedaan maken. Niet zoovele jaren, maar zooveel tientallen van jaren als geraamd werden, zou het werk duren."

Het opstel in *de Indische Gids* geeft, naar het oordeel van de *Middelburgsche Courant*, van den omvang en den gang van het werk een beschrijving, welke zoo aantrekkelijk is als een roman en zoo verheffend als een heldendicht. »Het is om trotsch te worden op onzen tijd en op onze landgenooten, als men ziet welke dingen daar, onder een vijandig klimaat, tot stand gebracht, welke moeielijkheden daar overwonnen zijn."

Die moeielijkheden worden vervolgens geschetst, evenals de vooruitgang van het grootsche werk, en na medegedeeld te hebben, dat de arbeid in al de drie afdeelingen van den haven-, kanaal- en spoorwegbouw thans »geregeld en met steeds toenemende voortvarendheid" wordt voortgezet, stelt en beantwoordt de *M. C.* de vraag, of de haven aan haar bestemming beantwoorden zal.

»Dit zal" — zegt zij, en wij vereenigen ons geheel met die meening — »voor een groot deel afhangen van de wijze waarop de Nederlandsche ondernemingsgeest dit nieuwe werktuig, dat tot zijne beschikking gesteld wordt, hanteeren zal. Java is, — merkt *de Indische Gids* op, — een eiland, in zijn uitvoer dus afhankelijk van de werkkrachten, in zijn invoer van de behoeften en de koopkracht zijner bevolking. Dit is juist, en wij trekken er het gevolg uit, dat het aanleggen eener nieuwe haven dus op zichzelf de markt van Java voor onzen handel niet overvloediger en het *débouché* voor de Nederlandsche nijverheid niet grooter maakt. Deze aanleg kan Batavia maken tot een pleisterplaats voor groote schepen, gelijk Singapore tot dusver was, met dokken, werven en andere inrichtingen voor de scheepvaart, welke onze kolonie, tot onze schande, nog mist. Maar daarmede alleen, ofschoon men zich over het resultaat verheugen zou, wordt het doel van het werk niet bereikt. Het gewicht van Batavia, met zijn nieuwe haven, als stapel- en handelsplaats, hangt af van de ontwikkeling der voortbrengende en der verterende kracht van het eiland, en deze is alleen te verwachten van Europeesche kapitalen, handelskennis, nijverheid en ondernemingsgeest."

Opmerkelijk zijn ook deze woorden: »Bleven de Nederlanders achterlijk, of bleken zij te zwak om zich van die nieuwe, voor hen geopende wegen meester te maken, dan zouden ongetwijfeld vreemdelingen zich in hun plaats dringen. Java, evenals een halve eeuw geleden, door middel van angstvallige politie-bepalingen, te omringen met een *cordon*, waarbinnen geen vreemdeling zou kunnen doordringen, — daaraan valt niet meer te denken. Evenals de vrije handel, zoo is ook de onbelemmerde toelating van vreemdelingen, voor zoover zij de middelen bezitten om in hun onderhoud te voorzien, de onmisbare voorwaarde voor de politieke veiligheid onzer koloniën. De nieuwe haven is dus een prachtige deur, met groote kosten, veel wijsheid en tot dusver met bijzonder geluk, door de Regeering aan het gebouw onzer kolonie aangebracht. Die deur dicht of op een kier te houden, is onmogelijk: zelfs indien de bewoners

van het huis daar niet met geweld tegen opkwamen, zouden de hebzuchtige en jaloersche buren het ons spoedig afleeren. Wie nu door deze deur naar binnen zullen gaan, hangt van de Nederlanders af. Wanneer zij bijtijds, zoolang de werklieden nog bezig zijn, er *queue* voor maken en zich gereed houden om, zoodra zij openstaat, de opening met hun lichamen te vullen, dan is er geen nood dat vreemdelingen vóór hen de gangen en portalen, de kamers en provisiekasten zullen bezetten."

Ook dit werk des vredes is dus, wèl beschouwd, niets dan een werk van strijd. »Maar wat is iedere arbeid anders? En in 't bijzonder, wat is de handel anders dan een strijd om 't bestaan, niet slechts met mededingende menschen en volken, maar ook met de krachten der natuur? De natuur schenkt aan het eene land bevaarbare rivieren en diepe zeegaten; zij onthoudt ze aan het andere. Het zeegat, dat zij in de eene eeuw diep houdt, doet zij in de andere verzanden; de rivier, die voor het ééne geslacht een »wandelende weg" was, wordt voor het andere een verstopt vaarwater, een bron slechts van overstroomingen en moerassen. Brugge en Stavoren, Venetië en Novogorod, — om ze niet bij tientallen meer te noemen, — kunnen er van getuigen. Maar dan komt de mensch en bouwt zich zijn Petersburg, zijn Bremerhaven, zijn IJmuiden, graaft zich zijn Suezkanaal, zijn kanaal van Languedoc; put zich uit in wanhopige pogingen om voor de verstopte Maas een kunstmatigen Rotterdamschen waterweg te scheppen. En eindelijk moeten de nijverheid en de handel er zijn om van dien strijd de vruchten te doen plukken. Anders blijven de overwinningen, die men behaalt, waardeloos, — zooals niet ver van de plaats alwaar wij schrijven, helaas! te bewijzen valt.".

Nederland heeft »in dezen strijd, ondanks de nederlagen welke het soms leed en de misslagen die het nu en dan beging, steeds een roemrijk aandeel genomen. Moge de overwinning, welke wij aanvankelijk bezig zijn op Java's strand te bevechten, daartoe opnieuw het hare bijdragen!"

Wij nemen nu van de met veel talent en veel belangstelling in Indië geschreven artikelen der *Middelburgsche Courant* afscheid, om de aandacht te vestigen op de bespreking van hetzelfde onderwerp in het *Handelsblad*.

Het *Handelsblad* getroostte zich de moeite en kosten om aan het onderwerp een afzonderlijk bijvoegsel te wijden, waarin ter bevordering van een juiste voorstelling aangaande ligging en omvang der havenwerken, een teekening werd opgenomen.

Eerst schildert het de moeite, de gevaren, de groote uitgaven en het tijdverlies bij gemis van voldoende havenwerken aan een lossen en laden te Batavia in den Westmoesson verbonden. Wat de onkosten en het tijdverlies betreft, worden deze feiten medegedeeld: De verscheping van het eene stoomschip in het andere, waarbij het goed voor het dubbel vervoer naar en van den wal tweemaal in handen van de prauwenveeren is geweest en door het opslaglokaal is gepasseerd, kost *f* 4.50 per meter of *f* 6 per ton; in een goed ingerichte haven, waar de stoomschepen aan een gemeenschappelijke kade liggen, bedragen die kosten

vijftig cent per ton. Een zeilschip dat met 800 ton stukgoed en spoorwegmateriëel te Batavia aankwam, werd nog onlangs aldaar 55 dagen opgehouden voor het lossen van die lading en het innemen van 300 ton ballast. In de charterpartijen van steenkolen is 40 ton per dag het maximum voor de lossing, zoodat schepen van duizend ton meer dan vier weken verspelen voor een werkzaamheid, die in goed ingerichte havens slechts vier dagen behoeft te duren.

Gelukkig, zegt het *Handelsblad*, nadert de tijd waarin al dat tijdverlies, al die kapitaalverspilling tot het verleden zal behooren. Nog blijft er veel te doen, eer de nieuwe haven voor Batavia voltooid is, maar het zware werk waaraan het meeste risico verbonden was, is onder de knie, en reeds nu kunnen wij ons verheugen in het slagen van deze grootsche onderneming.

Daarna geeft het *Handelsblad* een helder overzicht van hetgeen reeds tot stand kwam; verwijst den Amsterdammer, die zich van de Bataviasche havenwerken een oppervlakkig denkbeeld wil vormen, naar de haven van IJmuiden; herinnert, dat de kosten der Bataviasche haven geraamd werden op 18 millioen, en de tijd voor den bouw op tien jaar, en releveert dat de voltooiing reeds in 1883 te gemoet gezien wordt, dus *vier jaar* vóór den geraamden termijn, terwijl ook op financiëel terrein de vooruitzichten gunstig zijn. Voorspoed werd bij het werk ondervonden, maar — en deze opmerking van het *Handelsblad* zal zeker èn in Nederland èn in Indië grooten bijval vinden — »toch kan men het sobere exposé van het gedane werk in *de Indische Gids* niet lezen, zonder het talent van organisatie en de technische genialiteit te bewonderen, waarmede in dat luttel aantal maanden, een kolonie van arbeiders op Tandjong Priok, een kolonie steengravers op het eiland Merak voortdurend ijverig aan 't werk is gehouden, een spoorweg gelegd, een kanaal gegraven, groote kunstwerken gemaakt, een fabriek gesticht, een stoomflottille in aanhoudenden dienst gebracht is, en dat alles in een tropisch klimaat met slechts een beperkten staf van kundige assistenten, terwijl aan het werkvolk alles moest worden geleerd, en terwijl de vrees voor de gezondheid telkens goede werkkrachten terughield. Voegt daarbij, dat al dat werk gedaan is binnen het kader der Indische comptabiliteitswet, zoodat een zeer uitvoerige administratie is gehouden van ieder deel en onderdeel zoowel van het werk als van de werktuigen, en dat ons als gevolg van die administratie een studie wordt beloofd, waaruit een verrassend licht zal opgaan over de redenen die gewoonlijk de werkelijke uitgaven voor publieke werken de ramingen doen overtreffen."

Het *Handelsblad* hoopt, dat de »onvermoeide chef, de Heer J. A. de Gelder," met de voltooiing van het werk denzelfden voorspoed zal hebben als met den aanvang, en het is overtuigd dat spoedig na de opening zal blijken, hoezeer de nieuwe haven het verkeer bevordert. »Amsterdam met IJmuiden," zegt het, »kan onzen vrienden in Indië toonen, wat Batavia zal worden met Tandjong Priok. Het is bekend dat vele handelaars te Batavia voor een vijftal jaren geenszins ingenomen waren met het plan. Zij hadden de haven liever dichter bij hun pakhuizen en kantoren gehad, en dit is zeer verklaarbaar. Maar wat zij toen betoogden, wordt, gelooven wij, meer en meer

door de ondervinding geleerd. De hoofdzaak is een goede haven en gemakkelijke, onkostbare aansluiting tusschen zee- en landweg. Kunnen de technische autoriteiten u die niet vlak voor uw deur bezorgen, ziet er dan niet tegen op, een kwartier te sporen of uw goederen door een stil kanaal een paar uur te laten slepen — het verkeer gewent zich spoedig aan den nieuwen toestand. Wij zijn overtuigd, dat niets meer kan bijdragen, om van Batavia de hoofdstad te maken ook op het gebied van handel en scheepvaart, dan de nieuwe haven die haar in staat zal stellen, Singapore naar de kroon te steken."

Daarvoor echter moet de exploitatie van de haven aan den breeden aanleg beantwoorden. Het is raadzaam in tijds maatregelen te nemen. Met vele der oude tradities van »de boom" zal moeten worden gebroken. Orde, regelmaat en snelle afdoening moeten in de plaats gesteld worden van verwarring en opeenhooping bij ongewone drukte.

Het *Handelsblad* verwacht dat de nieuwe Landvoogd daarvoor zal zorg dragen.

Varia.

OVEREENKOMSTEN MET INLANDSCHE VORSTEN[1]).

ACTEN VAN VERBAND EN VAN BEVESTIGING MET TAJAN.

ACTE VAN VERBAND van den panembahan van Tajan.

Ik pangeran Ratoe Poetra Negara, met den naam van Pakoe Negara Soeria Kesoema optredende als panembahan van Tajan, beloof plechtiglijk:

dat ik aan den Koning der Nederlanden en aan den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als 's Konings vertegenwoordiger in deze gewesten, gehouw en getrouw zal zijn, en het gebied van Tajan, dat mij in leen wordt afgestaan en als zoodanig door mij wordt aangenomen, met allen ijver, oplettendheid en toewijding voor en van wege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zal besturen overeenkomstig de wetten en instellingen des lands, en met stipte inachtneming van de bepalingen, vervat in de met mijne voorgangers gesloten overeenkomsten;

dat ik te allen tijde bereid zal zijn mij met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te verstaan omtrent punten bij die overeenkomsten niet voorzien, en die nader blijken mochten in het belang van land en volk regeling te behoeven, terwijl ik mij speciaal bereid verklaar om toe te treden tot een herziening der thans vigeerende contractueele bepalingen, meer in overeenstemming met de eischen van den tegenwoordigen tijd;

dat ik alles zal aanwenden wat tot heil en voordeel van mijn rijk kan strekken;

dat ik niets met raad en daad zal doen wat in het nadeel van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement of van zijne onderhoorigen zal zijn,

---

[1]) Overgenomen uit de jongste Bijlagen van de Handelingen der Staten-Generaal.

noch zal gedoogen dat zulks door anderen worde gedaan, maar dat ik integendeel, ingeval mij zoodanige daden mochten ter oore komen, deze naar mijn beste vermogen afweren, en daarvan kennis geven zal aan den resident der Westerafdeeling van Borneo of aan den meest nabij zijnden ambtenaar van het Gouvernement;

dat ik wijders alle verbintenissen, voortvloeiende uit de tusschen het Gouvernement en mijne voorgangers gesloten overeenkomsten, heilig en getrouw zal nakomen, en voorts alles zal doen wat een getrouw en eerlijk vorst en leenman betaamt.

Deze verklaring heb ik met eede bevestigd, bezegeld en onderteekend ten overstaan van Cornelis Kater, resident der Wester-afdeeling van Borneo, en van de rijksgrooten.

Geschreven te Tajan den tweeden Maart 1800 en tachtig.

Zegel en handteekening van den Panembahan.

Voor de beëediging,
(*w. g.*) MOHAMAD SALEH.
Imam.

Ten mijnen overstaan,
(*w. g.*) C. KATER.

ACTE VAN BEVESTIGING van den panembahan van Tajan.

Nademaal in de plaats van den op heden, krachtens het gouvernementsbesluit van den 3den Februari 1880, n°. 15, afgetreden vorst van Tajan, panembahan Adi Ningrat, in een op den tweeden Maart 1880 ter hoofdplaats van het rijk Tajan, met de rijksgrooten, de hoofden en de bevolking, door den resident der Westerafdeeling van Borneo gehouden vergadering, eenstemmig tot opvolger van den afgetreden vorst is verkozen diens oudste wettige zoon, pangeran Ratoe Poetra Negara;

En aangezien pangeran Ratoe Poetra Negara, op heden den tweeden Maart des jaars achttien honderd tachtig, in handen van mij, Cornelis Kater, resident der Westerafdeeling van Borneo, plechtig heeft beëedigd en ten mijnen overstaan heeft bezegeld en onderteekend de aan deze acte gehechte schriftelijke verbintenis;

Zoo wordt, mede in opvolging van het in hoofde dezes genoemd besluit, voornoemde pangeran Ratoe Poetra Negara bij deze door mij, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, in naam en vanwege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement plechtig bevestigd in zijn waardigheid van vorst van Tajan, en zulks onder den naam en titel van panembahan Pakoe Negara Soeria Kesoema, ten blijke waarvan hem van deze acte, zoomede van de bovenbedoelde door hem aangegane schriftelijke verbintenis, nadat die stukken zullen zijn voorzien van het bewijs van goedkeuring en be-

krachtiging van den Gouverneur-Generaal, een exemplaar zal worden uitgereikt.

Aldus gedaan te Tajan ten dage en jare voorschreven.

De resident der Westerafdeeling van Borneo,
(*w. g.*) C. KATER.

In tegenwoordigheid van:

De aspirant-contrôleur van Tajan en Meliouw,
(*w. g.*) A. MELLINK.

De contrôleur van Sanggouw en Sekadouw,
(*w. g.*) SNELLEBRAND.

Deze acten van verband en van bevestiging zijn goedgekeurd en bekrachtigd op heden den tweeden Mei des jaars een duizend acht honderd tachtig.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*w. g.*) VAN LANSBERGE.
Ter ordonnantie enz.

NOTA VAN TOELICHTING.

In Tajan, een der aan de Kapoeas gelegen landschappen der residentie Westerafdeeling van Borneo, werd de panembahan, die sedert het laatst van 1873 aldaar het bewind voerde, in den aanvang van 1880 wegens ziekte, op zijn verzoek, van zijn waardigheid ontheven. In overeenstemming met de wenschen der bevolking is in zijn plaats zijn oudste wettige zoon tot panembahan verheven.

De door dezen gepasseerde acte van verband en de aan hem uitgereikte acte van bevestiging, welke hiernevens worden aangeboden, zijn in hoofdzaak gelijkluidend aan die welke in der tijd bij het optreden van zijn vader werden gepasseerd. [1])

Met het oog op de wenschelijkheid dat het thans nog vigeerend contract van 1855 meer in overeenstemming worde gebracht met de eischen des tijds, is in de acte van bevestiging een clausule opgenomen waarbij de nieuwe panembahan zich speciaal verbindt om toe te treden tot een herziening der bestaande overeenkomst.

ACTEN VAN VERBAND EN VAN BEVESTIGING MET TERNATE.

ACTE VAN VERBAND van den sultan van Ternate.

Ik Assoelthan Tadjoel Mahfoel Binajatillahilhanan Siradjoel Moelki Amiroeldin Iskandar Moenawaroessadik Wahoewaminaladilin Sjah Poetra Ajanhar, vorst van Ternate, beloof plechtig:

dat ik aan den Koning der Nederlanden en aan den Gouverneur-

[1]) Gedrukte stukken der Tweede Kamer, zitting 1875—76, 82, n°. 5. In de destijds aangeboden Nota van Toelichting (n°. 9 van den bundel) zijn nopens het landgoed Tajan eenige bijzonderheden aangeteekend.

Generaal van Nederlandsch-Indië, als 's Konings vertegenwoordiger in deze gewesten, gehouw en getrouw zal zijn, en het rijk van Ternate, dat mij in leen wordt afgestaan en als zoodanig door mij wordt aangenomen, met allen ijver, oplettendheid en toewijding voor en vanwege het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zal besturen overeenkomstig de instellingen en wetten des rijks;

dat ik de tusschen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en mijne voorgangers gesloten overeenkomsten heilig en getrouw zal nakomen;

dat ik te allen tijde genegen zal zijn om mij met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement te verstaan omtrent punten, bij die overeenkomsten niet voorzien en die nader blijken mochten in het belang van land en volk regeling te behoeven, terwijl ik mij speciaal bereid verklaar om toe te treden tot een herziening der thans vigeerende contractueele bepalingen, meer in overeenstemming met de eischen van den tegenwoordigen tijd, en dat ik voorts alles zal doen wat een getrouw en eerlijk vorst en leenman betaamt.

Deze verklaring heb ik met eede bevestigd, bezegeld en onderteekend ten overstaan van Owen Maurits de Munnick, resident van Ternate, en in bijzijn van de navolgende rijksgrooten: Boenga, djoegoegoe; Abdoel Adjidjie, secretaris; Mahdoem, kadle, en Moehaddiem, hoehoem.

Ten overstaan van mij, resident van Ternate,
(*w. g.*) DE MUNNICK.

(Handteekening en stempel van den sultan.)
(Handteekeningen van de rijksgrooten.)

ACTE VAN BEVESTIGING van den sultan van Ternate.

Nademaal in de plaats van den op 25 October 1876 overleden sultan van Ternate, Assoelthanoel Mahfoel Binajatillahil Mannan Siradjoel Moelki Amiroeddin Iskandar Poetra Mohamad Arsad Wahoewa Minassalihin Sjah, door het Gouvernement van Nederlandsch-Indië tot sultan van Ternate is verkozen en verheven prins kapitein-laut Ajanhar van Ternate, oudste wettige zoon van den overleden titularis;

En aangezien prins kapitein-laut Ajanhar voornoemd, op heden den twintigsten October des jaars achttien honderd negen en zeventig, in handen van mij Owen Maurits de Munnick, resident van Ternate, plechtig heeft beëedigd en te mijnen overstaan heeft bezegeld en onderteekend de aan deze acte gehechte schriftelijke verbintenis;

Zoo wordt voornoemde prins kapitein-laut Ajanhar bij deze door mij plechtig bevestigd in zijn waardigheid van sultan van Ternate onder den naam en titel van Assoelthan Tadjoel Mahfoel Binajatillahilbanan Siradjoel Moelki Amiroeddin Iskandar Moenawaroessadik Wahoewaminaladilin Sjah Poetra Ajanhar, ten blijke waarvan hem van deze acte, zoomede van de bovenbedoelde door hem aangegane schriftelijke ver-

bintenis, nadat die stukken zullen zijn voorzien van het bewijs van goedkeuring en bekrachtiging van den Gouverneur-Generaal, een exemplaar zal worden uitgereikt.

Aldus gedaan te Ternate ten dage en jare omschreven.

De resident van Ternate,
(*w. g.*) DE MUNNICK.

In tegenwoordigheid van ons.
(Handteekeningen van de rijksgrooten.)

Deze acten van verband en van bevestiging zijn goedgekeurd en bekrachtigd op heden den dertienden Juli des jaars een duizend acht honderd en tachtig.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.
(*w. g.*) VAN LANSBERGE.
Ter ordonnantie enz.

NOTA VAN TOELICHTING.

Nadat de sultan van Ternate in October 1876 was gestorven, werd het bestuur aldaar voorloopig opgedragen aan een bestuurscommissie bestaande uit vier der voornaamste hofgrooten. De Indische Regeering wenschte namelijk met de aanstelling van een nieuwen sultan te wachten, totdat een bevredigende staat van zaken op Halmaheira zou zijn tot stand gekomen. Dat eiland, hetwelk voor een deel aan Ternate en voor een ander deel aan Tidore behoort, verkeerde destijds in onrust door den opstand van Danoe Baba Hassan, welke voornamelijk voedsel had verkregen tengevolge van het wanbestuur en de afpersingen waaraan de bevolking dikwijls blootstond van de zijde der Ternataansche en Tidoreesche hoofden.

Ook nadat die opstand door de onderwerping van Danoe Baba Hassan in Juni 1877 was geëindigd, bleef de Indische Regeering aanvankelijk geneigd om niet over te gaan tot de aanstelling van een nieuwen sultan, alvorens een beslissing zou kunnen worden genomen omtrent de definitieve regeling der aangelegenheden op Halmaheira. (Thans zijn aldaar, bij wijze van voorloopigen maatregel, op verschillende punten posthouders geplaatst die toezicht uitoefenen op de handelingen der inlandsche ambtenaren.) Van dit voornemen heeft zij echter moeten afzien, omdat gebleken is dat nadeelige gevolgen te duchten waren van een langer onvervuld laten der sultans-waardigheid. De rust en orde in Ternate dreigden namelijk in gevaar te worden gebracht door de kuiperijen der verschillende pretendenten, terwijl bovendien de bevolking ontwend geraakte aan het praesteeren van diensten en aan het opbrengen van belastingen ten behoeve van haar vorst. Op grond hiervan is het raadzaam geoordeeld om den oudsten wettigen zoon van den overleden vorst tot sultan aan te stellen. De bij zijn optreding gepasseerde acten van verband en van bevestiging worden hierbij overgelegd.

Ten slotte zij medegedeeld dat het noodige wordt verricht om het thans met Ternate vigeerend contract, hetwelk van het jaar 1862 dateert [1]), door eene nieuwe overeenkomst te vervangen.

SUPPLETOIR CONTRACT MET TIDORE.

Vermits Zijne Hoogheid Halifatoel Moealam Daiman Filadil Bitadlalillahil Malikil Wahab Wahoea Said Ahmad Fathoedien Sjah Kaitjil Djaoehar Alam, sultan van Tidore, en zijne rijksgrooten den wensch hebben te kennen gegeven om op den eersten Juli des jaars achttien honderd negen en zeventig de slavernij in het geheele rijk Tidore, met uitzondering van Nieuw-Guinea en de daaronder ressorteerende eilanden, af te schaffen, en bijgevolg het bepaalde in de artt. 18 en 24 van de tusschen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement en Zijne Hoogheid den genoemden sultan en zijne rijksgrooten op den zes en twintigsten Maart achttien honderd twee en zeventig gesloten overeenkomst niet meer zal voldoen;

Zoo is op heden, den eersten Juli achttien honderd negen en zeventig, onder nadere goedkeuring van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, tusschen ons, Owen Maurits de Munnick, resident van Ternate, daartoe behoorlijk gemachtigd bij lastbrief van 16 April 1879, n°. 5, en Halifatoel Moealam Daiman Filadil Bitadlalillahil Malikil Wahab Wahoea Said Ahmad Fathoedien Sjah Kaitjil Djaoehar Alam, sultan van Tidore, en zijne rijksgrooten overeengekomen als volgt:

Artikel 1.

Artikel vier en twintig der op den zes en twintigsten Maart achttien honderd twee en zeventig gesloten overeenkomst met den sultan van Tidore en zijne rijksgrooten wordt aangevuld met de volgende bepaling:

»Op den eersten Juli achttien honderd negen en zeventig is in het »geheele rijk, met uitzondering van Nieuw-Guinea en de daaronder »ressorteerende eilanden, de slavernij afgeschaft, en na dat tijdstip »wordt het houden van slaven binnen het rijk, daarvan uitgezonderd »Nieuw-Guinea en de daaronder ressorteerende eilanden, niet meer »geduld."

Artikel 2.

Artikel achttien der vorenbedoelde overeenkomst wordt gewijzigd in dier voege, dat achter de in de eerste alinea van dat artikel voorkomende woorden: »verboden slavenhandel" worden gevoegd de woorden »hem in zijne vrijheid belemmeren van een vrij mensch, hem in »den waan brengende of latende dat hij slaaf is."

---

[1]) Gedrukte stukken der Tweede Kamer, zitting 1864—1865, XXI, n°. 17.

ARTIKEL 3.

De aldus gewijzigde artikelen treden in werking op den eersten Juli achttien honderd negen en zeventig.

Aldus gedaan, geteekend, bezegeld en bezworen te Tidore den eersten Juli achttien honderd negen en zeventig.

(*w. g.*) DE MUNNICK.

(Zegel en handteekeningen van den sultan en de rijksgrooten.)

Deze overeenkomst is goedgekeurd en bekrachtigd op den zevenden September achttien honderd negen en zeventig.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,
(*w. g.*) VAN LANSBERGE.
Ter ordonnantie enz.

NOTA VAN TOELICHTING.

De afschaffing der slavernij in het gebied van Tidore, met uitzondering van Nieuw-Guinea en de daaronder behoorende eilanden, waartoe de sultan zich, in navolging van dien van Batjan, in den aanvang van 1878 had bereid verklaard (zie het Koloniaal Verslag van dat jaar, blz. 74), heeft den 1sten Juli 1879 op plechtige wijze plaats gehad.

Het bedrag der door het Gouvernement aan de rechthebbenden uitgekeerde schadeloosstellingen bedraagt ongeveer *f* 150 000.

Ten einde den nieuwen toestand te bevestigen en de gevolgen daarvan te regelen, is met den sultan van Tidore de hiernevens overgelegde suppletoire overeenkomst gesloten, waarbij, op het voetspoor van die welke den 4den Augustus 1878 [1]) met den sultan van Batjan werd aangegaan, vooreerst art. 24 van het vigeerend contract van 26 Maart 1872 [2]) is aangevuld met de bepaling dat de slavernij in het gebied van Tidore, met uitzondering van Nieuw-Guinea en de daaronder behoorende eilanden, is afgeschaft en dus ook het houden van slaven aldaar niet meer geduld wordt, en voorts art. 18 van dat contract is uitgebreid in dien zin, dat het houden van slaven gebracht is onder de misdrijven die door den landraad berecht moeten worden.

ENGELAND EN BORNEO.

Het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage* ontleende onlangs aan de *Oesterreichische Monatschrift für den Orient* van 15 Januari j.l. het bericht, dat de Regeering van Groot-Brittanje op het punt staat aan de »Dent-Overbeck Company" een Royal Charter voor Borneo uit te reiken.

---

[1]) Gedrukte stukken der Tweede Kamer, zitting 1879—1880, 86, n°. 23.
[2]) Gedrukte stukken der Tweede Kamer, zitting 1874—1875, 71, n°. 6.

De *Monatschrift* verheugt zich thans in het vooruitzicht, dat er weldra naar het voorbeeld van het door Radja Brooke bestuurde rijk een »staat" zal ontstaan, die den Europeanen een vruchtbaar veld voor hun ondernemingszucht zal aanbieden, en zij deelt een en ander aangaande Serawak mede.

Brooke, die zich in den laatsten tijd veelal in Europa ophield, heeft onlangs na zijn terugkomst op Serawak den »Grooten Raad" bijeengeroepen. Vier jaren achtereen had deze geen vergadering gehouden, en ook ditmaal mocht hij van den Radja vernemen, dat er niets belangrijks te beslissen viel; slechts om een oude gewoonte niet in onbruik te doen geraken, waren de raadsleden uitgenoodigd, bijeen te komen!

Het land ontwikkelt zich intusschen onder Engelsch beheer, door inlanders bijgestaan, voorspoedig. De waarde van den binnenlandschen invoer in Serawak beliep in het laatste jaar 253.551 pond sterling; die van den uitvoer 268.575.

De geheele uitvoer van Noord-Borneo bestond in 1879 uit:

74.060 pond sterling; uitvoer van Noord-Borneo en Soeloe over Laboean;
35.830 » » » » Broenei naar Singapore en
268.575 » » » » Serawak naar Singapore.

De handel van Noord-Borneo en Soeloe met Laboean werd tot nu toe gedreven met inlandsche vaartuigen en een kleine Engelsche stoomboot, die twaalf reizen per jaar maakte; onlangs is een tweede stoomboot van 151 ton in de vaart gebracht, en daarvoor heeft de Dent-Overbeck Company subsidie toegestaan

Aldus het genoemde Weener maandschrift.

Vermoedelijk ligt dit aan onze bekrompenheid van opvatting, maar de zaak-Overbeck blijft ons een doorn in het oog. Of de Nederlandsche diplomatie de vestiging van dien vreemdeling en zijn aanhang als gezaghebbers op Noord-Borneo had kunnen en moeten voorkomen, dat is een quaestie, waarover de meeningen wel steeds zullen uiteenloopen, maar dat de Minister de Staten-Generaal over den aard der concessie onjuist heeft voorgelicht, en dat de Heer Overbeck of zijn agenten jaren achtereen èn op Borneo èn te Weenen èn te Londen aan de verwezenlijking van zijn plannen konden arbeiden zonder dat de Nederlandsche besturende ambtenaren ginds en de Nederlandsche diplomaten hier, in Europa, iets van al het drijven bespeurden, althans zonder dat de Nederlandsche Regeering blijk gaf iets van hetgeen er gaande was te weten of te vermoeden, — dat is, gelooven wij, niet tegen te spreken, en dat ook is voor de natie weinig vereerend en weinig geruststellend. Welken waarborg heeft het Nederlandsche volk, dat het in andere zaken beter wordt voorgelicht, en dat er overigens voor zijn belangen in Indië wèl wordt gewaakt? In de laatste jaren — men herinnere het zich! — beleefden wij ook nog de geschiedenis van de Ashmore Shoal en bovendien de annexatie door Engeland van eenige niet ver van Java gelegen eilandjes.

DE MINISTERIËELE WAARHEID EN DE SPOORWEG NAAR DE PREANGER.

Ter bevestiging en aanvulling van een in onze vorige aflevering geplaatst stukje kan het volgende dienen, dat aan het *Algemeen Dagblad v. N.-I.* werd ontleend:

Omtrent de staking der werkzaamheden aan den Preanger-spoorweg tengevolge van de vergissing aan het Departement van Koloniën, waardoor men daar dacht, dat van dien aanleg toch al het beschikbare geld niet zou kunnen verwerkt worden, en deswege maar alvast over een deel van dat geld voor uitgaven in Nederland met dienzelfden spoorweg in verband beschikt had, werden einde October hier de eerste berichten vernomen, welke later tot aller verwondering door de Regeering voor geheel ongegrond verklaard werden. Ziehier wat de cijfers uit het verslag omtrent de werkzaamheden gedurende October aangaande verminderde werkzaamheid te lezen geven.

De staking zou op de 2e, 3e en 4e sectie der lijn (verdere secties zijn nog niet onder handen) hebben plaats gegrepen. Gaat men de cijfers na, dan vindt men op de 2e sectie voor grondverzet in Juli 44 741 kub. M., in Augustus 72 578, in September 53 179, in October 41 846 kub. M. Gereed gekomen meters aardebaan: in Augustus 1076, in September 597, in October 333. Voor 't eerst onderhanden genomen meters aardebaan: in Aug. 1796, in Sept. 859, in October 131. Aan afloop van het aardewerk kan de vermindering niet toegeschreven worden, want er zijn nog ruim 5000 meter aardebaan onder handen en ruim 8000 onbegonnen.

In het metselwerk valt eveneens vermindering op te merken. Dit was in Aug. 865 kub. M., in Sept. 1772 kub. M., in October 580 kub. M.

Op de 3e sectie zijn dezelfde vergelijkende cijfers als volgt: Grondverzet: Juli 9984 kub. M., Aug. 71 664, Sept. 49 445, in Oct. 42 072. Gereed gekomen meters aardebaan: in Aug. geen, in Sept. 2812, in Oct. geen. Voor 't eerst onderhanden genomen meters aardebaan: in Aug. 1614, Sept. 641, Oct geen. Metselwerk in kub. Ms. niet opgegeven.

Op de 4e sectie. Grondverzet Juli 46 115 kub. M, Aug. 41 432, Sept. 24 072, Oct, 12 105. Gereed gekomen meters aardebaan: Aug. 36, Sept. geen, Oct. 16. Voor 't eerst onder handen genomen meters aardebaan Aug. 602, Sept. 1086, Oct. 648.

Alles toont een merkbare vermindering der werkzaamheid in Sept. en Oct. Naar wij nog onlangs uit zeer goede particuliere bron vernamen, is wel degelijk hier en daar gedurende ongeveer een maand gestaakt geworden. Echter hebben op vele gedeelten de aannemers het werk gaande gehouden door voorschot uit eigen fondsen. De schade door verloop van werkvolk voor den spoorweg is echter minder groot geweest dan zich liet aanzien. Maar de half afgewerkt gelaten aardwerken zijn in dien tusschentijd natuurlijk wèl achteruitgegaan.

VERVOER PER SPOORWEG DUURDER DAN PER KAR.

»In het laatst van December" — zoo schrijft men ons uit Soerabaja — »werd er te Modjokerto een vergadering gehouden van den Chef van de Beweging der Indische Staatsspoorwegen en al de fabrikanten wier ondernemingen langs de lijn Sidhoardjo-Kertosono gelegen zijn; daarop werd het vervoer van producten per spoor besproken. Het resultaat der conferentie is geweest, dat één fabrikant besloten heeft een proef te nemen met den afvoer per spoor, omdat hem dit transport niet veel meer kan kosten dan het transport op de oude manier; maar al de andere fabrikanten zien er van af, hun product per spoor te laten vervoeren, omdat dit voor hen belangrijk duurder zou zijn!

Dit frappante feit bewijst alweêr, hoe bekrompen de spoorwegzaak *tot heden* wordt opgevat. Men heeft eenige tientallen jaren gedraald eer men tot spoorwegbouw overging; men heeft sedert schoorvoetend een stap verder gezet door uiterst langzaam nog een lijntje te leggen, en het weinige dat er aldus met horten en stooten tot stand en in exploitatie gebracht is, maakt men door dwaas dure tarieven voor bevolking en Europeesche industrieelen nu nog zooveel mogelijk onbruikbaar."

WAT DOET DE REGEERING VOOR Dr. MATTHES?

Het flinke »beroep" van Jhr. Mr. Quarles van Ufford »op de Nederlandsche Maecenaten" heeft het geheele land door weerklank gevonden, en nergens is daarvan een beter blijk gegeven dan te Leiden, waar de Senaat der Rijksuniversiteit den heer Matthes honoris causa het doctoraat in de taal- en letterkunde van den Oostindischen Archipel toekende.

Zal nu de Regeering nog dralen, om ook harerzijds den hoogst verdienstelijken geleerde een rechtmatige waardeering te betoonen?

Een der bezwaren tegen de uitvoering van het denkbeeld, om voor den heer Matthes een gouvernements-betrekking beschikbaar te stellen, is door het loffelijk besluit van Leiden's Senaat geheel opgeheven; de gewichtigste overweging die thans nog overblijft, bepaalt zich hiertoe, of de Regeering een betrekkelijk luttele som besteden mag, om een reeds bejaard man, aan wien het land zeer groote verplichtingen heeft, op eervolle wijs een middel van bestaan te doen vinden!

Reeds is weken lang een beslissing der Regeering verbeid; moge zij begrijpen, dat er geen tijd meer verloren mag gaan! Om haarszelfs wil niet, en om den leeftijd en de positie van Dr. Matthes niet. Er moet ten spoedigste gehandeld worden.

Where is a will there is a way. De Regeering *kan* helpen; daar zal wel niemand aan twijfelen. Zij kan dat, niet alleen door Dr. Matthes tot hoogleeraar te benoemen, maar bovendien langs andere wegen. Hoe menigmaal zijn niet personen, die geen verleden

hadden als Dr. Matthes, tijdelijk of ook definitief op voor hen voordeelige conditiën door een minister hier of ginds werkzaam gesteld! Waarom kan dat met hem niet gebeuren?

Maar al moest de Regeering, om in dezen voorziening te brengen, ook tot een geheel buitengewonen maatregel overgaan, zij zou dat niet mogen nalaten. Wat tot heden uit de schatkist genomen werd, om mannen die zich als pionniers op het gebied der taal-, land- en volkenkunde van den Oost-Indischen Archipel onderscheidden waardig te beloonen, is, de belangrijkheid van de wetenschap en de productuviteit der bezittingen in aanmerking genomen, bedroevend weinig; velen hunner waren zendelingen of vreemde reizigers. De Regeering zal zich waarlijk niet aan verkwisting bezondigen, door in den vervolge jaarlijks enkele duizenden guldens toe te kennen aan een geleerde, die zóó lang, zóó ijverig en zóó vruchtbaar voor de wetenschap werkte, als Dr. Matthes deed, en die bereid en bekwaam is, nog meer te presteeren.

DE TOESTAND VAN BANTAM.

Veepest en koortsepidemie hebben de residentie Bantam maanden achtereen kunnen teisteren, zonder dat de Regeering één enkelen verstandigen en flinken maatregel nam, om den nood der bevolking te lenigen.

Een geruimen tijd waren de zieken zelfs van alle geneesmiddelen verstoken.

Eén geneesheer werd eindelijk gezonden, om den stand van zaken op te nemen en van zijn bevinding verslag uit te brengen. Het was Dr. Arntzenius.

Energiek en moedig heeft die zich van zijn mandaat gekweten, meer door mededoogen met een ongelukkige bevolking dan door ontzag voor schuldige autoriteiten geleid.

Omtrent zijn rapport berichtte de *Soerabaja Courant* o. a.:

Dr. Arntzenius heeft een bepaald plan ingediend om in den radeloozen toestand der Bantamsche bevolking redding aan te brengen. De oorspronkelijke bedoeling der Regeering met de zending van Dr. A. naar Bantam was eenvoudig om daar, bij wijze van rondreizend apotheker, eenige quininepillen uit te deelen om de koortslijders wat op de been te houden. Dr. A. heeft echter de zending aldus niet willen opvatten, maar zich ten taak gesteld, het hart der quaestie te zoeken. Hij is, om zoo te zeggen, van hut tot hut door de residentie getrokken, om de gesteldheid der bewoners na te gaan en heeft daarbij de diepste ellende aangetroffen.

Naar aanleiding dier bevindingen heeft Dr. A. niet alleen rapport, maar ook voorstellen bij de Regeering ingediend. Waarin die bestaan, moet voor het oogenblik nog geheim blijven. Wij kunnen echter

mededeelen, dat het plan practisch is en niet al te kostbaar en dat het evengoed ten vorigen jare, in verband met de bestaande organisatie tegen de veepest, had kunnen worden uitgevoerd. Dit uitstel heeft wellicht aan duizenden het leven gekost.

Aard en strekking der verbeteringsplannen van Dr. A. zullen intusschen waarschijnlijk spoedig aan het licht komen, daar wij met vrij veel zekerheid kunnen mededeelen, dat de Regeering geneigd is er gevolg aan te geven. Wij kunnen tevens verzekeren, dat, bij nietuitvoering van verbeteringsplannen, tegen Maart of April a. s. hongersnood in Bantam onvermijdelijk is.

Over 't algemeen is de houding der Regeering tegenover Dr. A., wiens rapport voor haar in geen geval erg vleiend is, niet kleingeestig. Een onzer berichtgevers uit Batavia, die gelegenheid heeft om in dergelijke zaken een weinig achter de schermen te kijken, deelt ons daaromtrent de eigenaardigheid mede, dat de heeren Sprenger van Eyk en Levyssohn Norman Dr. A's wijze van handelen goedkeuren en plichtmatig achten, maar dat zij die geneigd zijn hem zijne openhartigheid min of meer ten kwade te duiden moeten worden gezocht in de hoogere sferen van den geneeskundigen dienst. — *A bon entendeur demi-mot suffit.*

Het is voor den nieuwen landvoogd 's Jacob te hopen, dat deze zaak met kracht worde aangepakt vóór zijn komst, opdat aan het hoofd van den stoet die hem met gejuich zal binnenhalen, niet sta het grijnzende beeld des hongers of het roode spook des opstands.

Wij trachten, in een volgend nummer daarvan nog een en ander mede te deelen.

Moge de arme Bantamsche bevolking nu ten minste vinden, wat tot heden haar onthouden werd: rationeele en afdoende hulp! —

Des heeren C. B.ˢ beschuldigingen tegen Mr. I. weerlegd.

Eenige dagen geleden kreeg ik *de Indische Gids* in handen van December 1880, waarin ik een stuk aantrof van den heer C. B., handelende over een onlangs verschenen vlugschrift, getiteld: »Iets over de tegenwoordige afhankelijkheid der Nederlandsch-Indische rechterlijke ambtenaren". Dat vlugschrift, waarin betoogd wordt, dat noodzakelijk wettelijke bepalingen gemaakt moeten worden ter waarborging van de onafhankelijkheid der Nederlandsch-Indische rechterlijke ambtenaren, houdt eenige feiten in, ten bewijze dat sommige dier ambtenaren in de laatste jaren op voor hen onaangename wijze hebben ondervonden, dat zij niet wettelijk onafhankelijk zijn. Als een der argumenten voor dat betoog moet mijn overplaatsing als landraadspresident van Soerabaja naar Semarang in het jaar 1878 dienst doen.

De heer C. B. nu bestrijdt dat vlugschrift, en beweert o. a. bij de bespreking van het feit mijner overplaatsing, welke ook door hem als een straf wordt beschouwd, dat die straf mij zeer terecht is opgelegd, want *dat ik mij vergrepen heb aan den eerbied voor de wet en een mijner ondergeschikten, mijn griffier, tot ongehoorzaamheid aan de wet heb aangezet.*

Deze beschuldigingen, m. i. van de zwaarste almede, welke tegen een rechterlijk ambtenaar kunnen worden ingebracht, mag ik niet stilzwijgend laten voorbij gaan. Zoo ik dit deed, zou ik toch als het ware erkennen, dat die beschuldigingen juist zijn, en voor zulk een erkentenis bestaat geen de minste grond.

Op afdoende wijze vertrouw ik dit te kunnen aantoonen.

Gemakshalve laat ik eerst het door den heer C. B. uit het bewuste gschrift geputte verhaal mijner overplaatsing, hetwelk, ofschoon

niet geheel volledig, in hoofdzaak juist is, met de daarbij gevoegde aanmerkingen en beschuldigingen hieronder volgen.

De heer C. B. dan schrijft:

»Het tweede feit, dat dienen moet om de onafhankelijkheid der rechterlijke ambtenaren en de aanmatiging der bestuursambtenaren te bewijzen komt op het volgende neder:

»Op zekeren dag, in het begin van 1878, vernam de toenmalige president van den Landraad te Soerabaja, Mr. I., van zijn adjunct-griffier, dat hij (de adjunct-griffier) door den president B. tijdelijk met de waarneming van de betrekking van griffier bij het omgaand gerecht was belast en dat hij den volgenden dag als zoodanig zou moeten fungeeren, daar een schriftelijk door hem gedaan verzoek om intrekking van die benoeming onbeantwoord was gelaten.

»Tengevolge van deze mededeeling van zijn adjunct-griffier, die destijds bij ontstentenis van den griffier met werk was overladen en dus onmogelijk met nog andere werkzaamheden kon worden belast, verzocht Mr. I. bij particulier briefje aan den Resident die benoeming in te trekken. Hij ontving echter een weigerend antwoord (zeker niet ongemotiveerd) en verzocht daarop, ter vermijding van onaangenaamheden, aan den omgaanden rechter, dat deze zijn griffier, die zich te Grissee bevond, per telegram mocht ontbieden; aan welk verzoek gereedelijk werd voldaan.

»Hieruit blijkt alzoo, dat de omgaande rechter eigenlijk de eenige schuldige zou geweest zijn, als Mr. I. zijn adjunct-griffier een paar dagen had moeten missen of als er onaangenaamheden ontstaan waren door een niet onmogelijk verbod om aan 's Residents opdracht te voldoen. Daar hij toch zijn griffier zoo gemakkelijk bij zich kon ontbieden, toen zijn collega Mr. I. hem dit verzocht, bestond er geen voldoende reden voor diens afwezigheid, en dus geen noodzakelijkheid om den Resident te verzoeken een anderen ambtenaar aan te wijzen om hem tijdelijk in zijn functiën te vervangen.

»Een paar maanden na deze gebeurtenis hoorde Mr. I. van den intusschen benoemden griffier van den Landraad, dat deze door den assistent-resident voor de politie, bij afwezen van den Resident, was benoemd tot tijdelijk waarnemend griffier ter terechtzitting van het Omgaand Gerecht, welke een paar dagen vóór het begin der Mohamedaansche vastenmaand zou worden gehouden.

»Daar gedurende die maand van inlandsche rechtbanken geen zitting kan plaats vinden en derhalve vóór dien tijd door den voorzitter van den landraad te Soerabaja zooveel zaken werden afgedaan als maar eenigszins mogelijk was, was het voor den griffier een onmogelijkheid gevolg te geven aan die opdracht, welke het opmaken der

processen-verbaal van de zitting van het omgaand gerecht in zich sloot en hem dus gedurende meerdere dagen aan zijn eigenlijk werk zou hebben onttrokken. [1]) De griffier vroeg hierop aan den President of hij voor die benoeming kon bedanken, waarop deze een bevestigend antwoord gaf en zeide de zaak wel in orde te zullen brengen.

»De zaak kwam echter *niet* in orde. De Resident, ter hoofdplaats teruggekeerd, meende de door den assistent-resident namens hem gedane opdracht te moeten handhaven. In dit gevoelen kon een correspondentie, die de president Mr. I. met hem opende, geen verandering brengen. Zij eindigde met de verklaring van den Resident, dat hij den griffier aansprakelijk stelde voor de gevolgen zijner dienstweigering, en het antwoord van den President van den Landraad, dat die zoogenaamde dienstweigering aan hem en niet aan zijn griffier te wijten was.

»Het gevolg van dit alles was: 1o. dat de zitting van het omgaand gerecht geen plaats kon hebben en een tal van beklaagden des te langer in preventieve hechtenis moest doorbrengen; 2o. dat een week of wat later, bij besluit van 21 September 1878 n°. 17, de president van den landraad Mr. I. in gelijkstandige betrekking naar het wegens zijn gezondheid (lees: ongezondheid) algemeen gevreesde Semarang werd overgeplaatst.

»Die straf werd hem opgelegd, omdat hij het prestige van den resident B. van Soerabaja zou hebben benadeeld — en zeer terecht,

---

[1]) Dus beweert Mr. I. of zijn woordvoerder Mr. K., maar de Landraad had toch ook nog een adjunct- of substituut-griffier en buitendien de bevoegdheid (zie art 64 R. O.) om een buitengewoon substituut-griffier buiten bezwaar van den lande aan te stellen. Wat betreft het bezwaar van Mr. I., dat die opdracht in zich sloot het opmaken van de processen-verbaal van de zittingen, wijzen wij op de practijk, die met zich brengt, dat in dergelijke exceptioneele gevallen de Omgaande Rechter zelf die processen-verbaal opmaakt volgens aanteekeningen door den waarnemenden griffier op de terechtzitting gehouden; en daar de President van den Landraad ons verzekert, dat zijn griffier behoort tot die z. g. inlandsche kinderen, die de Hollandsche taal niet genoegzaam machtig zijn om in die taal eenigszins ingewikkelde zaken behoorlijk te behandelen, is de veronderstelling gewettigd, dat de Omgaande Rechter in dit geval wel niet van den regel der practijk zal afgeweken zijn, zoodat de President van den Landraad zijn griffier wel niet langer dan een paar dagen, den gewonen duur der zittingen van het Omgaand Gerecht, had behoeven te missen; een gemis dat hij met het oog op de mindere bruikbaarheid van dien ambtenaar, waarop ons in een noot wordt gewezen, wel niet zwaar zou gevoeld hebben. Men ziet alzoo, dat de beweerde onmogelijkheid en het belang der justiciabelen en preventief gevangenen breed werden uitgemeten om eigen onwil te bedekken. Ook mag gevraagd worden of dan het belang der preventief gevangenen, die voor het omgaand gerecht moesten terecht staan, voor niets gold. *Noot van den heer* B.

want Mr. I. had meer en erger gedaan, dan het prestige van den Resident te benadeelen: hij, als Voorzitter van een rechtbank, had zich vergrepen aan den eerbied voor de wet en een zijner ondergeschikten, zijn griffier, tot ongehoorzaamheid aan de wet aangezet.

»Wat toch was hier het geval? Art. 103 der R. O. bepaalt in het 2de lid: »In geval van afwezigheid, belet of ontstentenis van den griffier wordt op schriftelijk verzoek van den omgaanden rechter door den resident, ter plaatse waar de rechtbank van omgang moet gehouden worden, een ander ambtenaar met de tijdelijke waarneming (dier betrekking) belast."

»Krachtens die wettelijke bevoegdheid had de Resident, toen de griffier bij de Rechtbank van Omgang verhinderd werd zijn functiën waar te nemen, op schriftelijk verzoek van den Omgaanden Rechter daarin voorzien door den griffier van den Landraad tijdelijk daarmede te belasten.

»Nu beweert Mr. I. wel, dat het vanzelf spreekt dat onder »ambtenaar" enkel de aan den resident ondergeschikte ambtenaren bedoeld worden, en vindt voor die uitlegging steun in het *Bijblad van het Staatsblad* n°. 395, doch in geen geval stond het aan hem te beoordeelen, of de Resident een goed, dan wel een verkeerd gebruik maakte van de hem verleende bevoegdheid; dit was een zaak tusschen dien hoofdambtenaar en de Regeering. Ten andere blijft de vraag over of die uitlegging wel juist is. De bevoegdheid des residents is in de wet zelve niet aan banden gelegd, hetgeen toch gemakkelijk had kunnen geschieden, indien de wetgever dit gewild had, door tusschen »een ander" en »ambtenaar" de woorden: »aan hem ondergeschikt" te plaatsen. Men heeft dit niet gedaan, vermoedelijk omdat men de keus des residents niet te zeer heeft willen beperken, daar zij in den regel toch al niet zeer ruim te noemen is.

»»Il faut juger les écrits d'après leur date." Dit geldt ook voor het voorschrift vervat in het *Bijblad* n°. 395. Toen dit werd uitgevaardigd, verheugde men zich nog niet in het bezit van afzonderlijke rechtskundige voorzitters der landraden. De rechtbanken werden toen nog voorgezeten door de residenten en assistent-residenten. Door dit voorschrift werd den residenten de bevoegdheid dus niet ontnomen, om aan de griffiers van die colleges tijdelijk de waarneming van gelijke betrekking bij het omgaand gerecht op te dragen en zij maakten daarvan veel gebruik, omdat het hun rationeel voorkwam iemand te kiezen, die met het werk, dat hem werd opgedragen, bekend en vertrouwd was en bleven ook later op dien weg voortgaan, omdat zij zelven als voorzitters van de landraden bij al hun werkzaamheden daarvan weinig last en hinder hadden ondervonden en zich dus moeielijk

konden voorstellen dat de rechtsgeleerde presidenten, die toch met geen andere functiën belast zijn, hun griffier zoo noode een paar dagen zouden kunnen missen, wanneer een ander rechterlijk college daardoor werd geriefd."

Men ziet alzoo, dat de heer C.-B. niet aarzelt de schuld van de tusschen den Resident B. en mij gerezen moeielijkheden geheel op mij te laden.

Intusschen is het duidelijk, dat bij de beoordeeling van die zaak alles neerkomt op de beantwoording der vraag, hoe het aangehaalde 2de lid van art. 103 Recht. Org. moet worden opgevat. Zijn de residenten volgens die wettelijke bepaling bevoegd om *ieder ambtenaar te dwingen* tijdelijk de functiën van griffier bij het omgaand gerecht waar te nemen? Kunnen zij b.v. een president van een raad van justitie, een officier van justitie of welk ambtenaar ook, civiel of militair, daartoe noodzaken?

Mij dunkt, ieder, ook hij, die geen jurist is, moet begrijpen, dat de wetgever zulk een ongerijmdheid wel niet kan hebben bedoeld of gewild, en dat dus een wetsinterpretatie, welke tot zulke dwaasheden leidt, meer dan verdacht is.

Maar, zal men zeggen, de bedoeling of wil des wetgevers dient geheel buiten beschouwing te blijven, wanneer zijn woorden geen aanleiding geven tot twijfel.

Doet dit geval zich hier soms voor? Kennen wellicht de duidelijke bewoordingen der wet aan de residenten op Java, voor zooveel de voorziening betreft in de tijdelijke waarneming der betrekking van griffier bij het omgaand gerecht, een even groote macht toe, als bijna eenig despoot ter wereld bezit?

Het spreekt wel vanzelf, dat dit niet het geval is. Wat meer zegt, art. 103 al. 2 Recht. Org. is zoo duidelijk gesteld, dat daarbij van twijfel omtrent de bedoeling des wetgevers geen sprake kan wezen. Die bepaling zegt, dat, bij afwezigheid, belet of ontstentenis van den griffier bij het omgaand gerecht, door den resident, ter plaatse waar de rechtbank van omgang moet gehouden worden, een ander ambtenaar met de tijdelijke waarneming dier betrekking wordt »*belast*". Iemand met iets *belasten* nu beteekent: iemand een last opleggen, hem een last geven. *Met iets belasten* kan men derhalve alleen zijn *ondergeschikten* of *bedienden*, hen, over wie men uit kracht van eenig publiekrechterlijk voorschrift of op grond van een privaatrechterlijk contract heeft te bevelen.

Nu is het een niet te weerspreken, algemeen als juist erkend, feit, dat de griffiers van landraden onder afzonderlijke rechtsgeleerde voorzitters, *niet* onder de bevelen staan van de residenten. Mitsdien kunnen

dezen hen volgens de duidelijke bewoordingen der wet niet noodzaken om als waarnemend griffier van het omgaand gerecht op te treden, evenmin als zij ieder ander, van hen onafhankelijk ambtenaar daartoe kunnen dwingen. Art. 103 al. 2 Recht. Org. is zoo duidelijk mogelijk. Het kan dus geheel onnoodig worden geacht die bepaling op de door den heer C. B. voorgestelde wijze te veranderen. Zelfs zou zoodanige verandering zeer zijn af te keuren. Door in een wettelijke bepaling te vermelden, dat een ambtenaar alleen bevelen kan geven of iets kan gelasten aan ambtenaren, die aan hem ondergeschikt zijn, doch *niet* aan ambtenaren, die *niet* aan hem ondergeschikt zijn, maakt men die bepaling niet beter. Dat is duidelijk.

Bovendien, wezenlijk gevaar voor een verkeerde opvatting van art. 103 al. 2 Recht. Org. bestaat er niet. Althans de residenten, van wie mij verteld werd, dat zij te goeder trouw gemeend hadden bevoegd te zijn om ten behoeve van het omgaand gerecht te beschikken over den griffier van een landraad, voorgezeten door een rechtsgeleerde, waren, naar mij dan tevens werd medegedeeld, zoodra zij op hun dwaling opmerkzaam waren gemaakt, daarvan teruggekomen. Ook door de Indische Regeering werd, naar mij verzekerd is, art. 103 al. 2 Recht. Org. geacht volkomen duidelijk geredigeerd te zijn.

Het is derhalve zelfs onnoodig, om ter verklaring van die wettelijke bepaling een beroep te doen op het door den heer C. B. besproken Bijblad, hetwelk overigens als een van regeeringswege gegeven wetsexplicatie door administratieve ambtenaren behoort te worden nageleefd.

Toen dus de griffier van den door mij voorgezeten landraad mijn gevoelen inwon nopens de vraag of hij voldoen moest aan 's residents last om ter terechtzitting van de rechtbank van omgang, een paar dagen voor het begin der Poewasa, als griffier te fungeeren, antwoordde ik ontkennend. Tevens zeide ik wel te zullen zorgen, dat die last werd ingetrokken. Ik meende, dat het mij al zeer weinig moeite zou kosten dit te bewerken, omdat de resident B. slechts een paar maanden te voren, nadat wij lang en breed over art. 103 al. 2 Recht. Org. hadden gesproken, mij volmondig had toegegeven, dat die wettelijke bepaling hem geen recht gaf om over mijn griffier, op welke wijze ook, te beschikken, terwijl evengezegde last niet door hem, resident, zelven, maar, tijdens zijn afwezigheid, door den assistent-resident voor de politie was gegeven.

Daar waren verschillende redenen, waarom ik het voor wenschelijk hield zelf die zaak te behandelen. Vooreerst namelijk oordeelde ik, dat het tegenover den resident een betere houding had, zoo ik zelf de bestaande moeielijkheid met hem uit den weg trachtte te ruimen; ten anderen achtte ik mijn griffier, hoe bekwaam hij ook wezen mocht

voor zijn eigenlijk werk (het opteekenen der vragen en antwoorden, gedaan en gegeven ter terechtzitting, m. a. w. het maken der processen-verbaal), minder geschikt om schriftelijk of mondeling een juridische quaestie, hoe eenvoudig ook, uiteen te zetten, en ten slotte meende ik door zelf te handelen beter mijn doel te zullen bereiken om namelijk den resident B., met wien ik steeds op een zeer goeden voet had gestaan, te bewegen den door den assistent-resident op mijn griffier verstrekten last in te trekken. Het stond toch bij mij vast dat ik mij mijn griffier niet mocht laten ontnemen, daar het toen uiterst bezwarend voor mij was hem gedurende eenige dagen te missen.

De heer C. B. houdt deze bewering klaarblijkelijk voor een voorwendsel.

Toch was zij dat niet.

Tengevolge van ziekte, eerst van mij zelven en daarna van den adjunct-griffier, was er korten tijd voor het begin van de poewasa van 1878 buitengewoon veel werk bij den landraad te Soerabaja. Daarbij kwam, dat toen door den resident zooveel zaken, als maar eenigszins mogelijk was, naar dat college werden overgewezen, hetgeen geschiedde op mijn verzoek. Het was namelijk mijn streven bij den aanvang der vastenmaand zoo weinig gevangenen als mogelijk in preventieve hechtenis te doen zijn. Ik was zoodoende destijds met werk overkropt, en mijn griffier, die in de gelegenheid moest worden gesteld de processtukken binnen den wettelijken termijn aan het Hooggerechtshof te doen toekomen, eveneens.

Trouwens ik zou den laatsten dag voor het begin der vasten geen zitting hebben gehouden van 's morgens acht tot 's avonds tien ure, met tweemalen een rusttijd, telkens van een uur, gelijk ik toen gedaan heb, indien ik niet buitengewoon veel werk had gehad. [1])

Indien ik onder die omstandigheden, zonder dringende noodzaak, enkel uit beleefdheid voor den resident B. of uit groote bezorgdheid voor de belangen der preventief gevangenen, wier zaken door het omgaand gerecht moesten worden behandeld, mijn griffier aan zijn eigen werk had laten onttrekken, dan zou ik zeer zeker onverantwoordelijk hebben gehandeld.

Intusschen is het duidelijk, dat de heer C. B. zich moeielijk kan

---

[1]) De heer C. B. geeft mij nu den raad, dat ik, indien ik mijn griffier zoo noode kon missen, maar een buitengewoon substituut-griffier had moeten doen benoemen. Een fraai denkbeeld inderdaad. Had ik, ter voldoening aan een wederrechtelijk bevel van een resident, aan dezen een door de Regeering onder mijn bevelen geplaatsten ambtenaar moeten afstaan, en dan verder maar moeten trachten mij op de een of andere wijze te behelpen? Dat zou al te bespottelijk zijn geweest.

voorstellen, dat de afdoening der zaken van een landraad, *bijzaak voor een met zoo veel ander werk overladen bestuursambten* aan een rechtsgeleerde inderdaad handen vol werk kan geven.

Verwonderen doe ik mij daarover niet.

De wijze toch, waarop bestuursambtenaren in den regel de la raadzaken behandelen of liever laten behandelen door hun griff is niet van dien aard, dat hun die werkzaamheden veel tijd ku kosten. Niet, dat ik dien ambtenaren daarvan een verwijt m Zulks zij verre. Vooreerst veroorloven hun vele andere bezigh hun *inderdaad* meestal niet, veel tijd aan die zaken te besteden, ten andere ontbreekt hun alle rechtskennis. Natuurlijk, om iet weten, moet men het geleerd hebben, en een administratief ambte heeft zich gewoonlijk niet op rechtswetenschap toegelegd.

Vandaar, dat zijn oordeel omtrent zaken, op dat gebied te behoorende, ook niet altijd even juist is. De heer C. B. zelf le een argument voor die stelling met hetgeen hij in het stuk, wa hij mij aanvalt, zegt omtrent de zaak van zekeren »Pa Moelani")

Een weinig rechtskennis en zoodoende een beter begrip van bewijskracht, welke het bij art. 4 van Stbl. 1872 n°. 117 bedo register bezit, zou den heer C. B. er zeker voor bewaard heb om in de behandeling en afdoening van die zaak door den landr grond te vinden tot het doen van vrij heftige verwijten aan president van die rechtbank.

Doch laat ik tot het onderwerp van mijn schrijven terugkeeren.

Mijn bewering dan, dat het in de gegeven omstandigheden ui bezwarend voor mij was 's landraads griffier voor eenige dagen missen, was, gelijk ik reeds zeide, geen voorwendsel. Dat bez maakte ik kenbaar aan den assistent-resident voor de politie, ik tevens mededeelde, dat de residenten m. i. niet bevoegd waren de griffiers van landraden, voorgezeten door een rechtsgeleerde

---

[1]) Niet onopgemerkt mag blijven, dat de heer C. B. heeft verzuimd ee zeer belangrijke omstandigheden in zake Pa Moelani mede te deelen en dat d tengevolge zijn van die zaak gegeven voorstelling vrij onduidelijk is. Die on delijkheid zou niet bestaan, indien vermeld ware: *dat de administratieve a naar, die ingevolge art. 10 van Stbl 1872 no. 117 een procesverbaal had me opmaken van het door de bevolking van Gendong tegen het verzoek van Pa Mo lani gedaan verzet, dat proces-verbaal* NIET *heeft opgemaakt* (aangezien dergeli zaken hem nog niet waren voorgekomen, zat hij er inderdaad mede ver hoe dat stuk in te richten); *maar dat eenige lieden van de dèsa Gendong een de Javaansche taal gesteld schriftuur* (een soort van acte van verzet) *ter gr van den landraad gebracht en daar aan een magang afgegeven hebben.*

Elkeen zal begrijpen, dat een dergelijk bij de wet niet bekend schrift in rechten geen de minste waarde hebben kon.

belasten met de tijdelijke waarneming der betrekking van griffier bij het omgaand gerecht, en dat de resident B. mij dit een paar maanden te voren volmondig had toegestemd, terwijl ik hem eindelijk verzocht om den resident, zoodra deze ter hoofdplaats zou zijn teruggekeerd, in overweging te geven den op mijn griffier verstrekten last in te trekken. Van den uitslag van dat verzoek hoorde ik niets. En zoo meende ik reeds dat de zaak in orde was, toen ik op zekeren dag *vier dagen vóórdat de rechtbank van omgang zitting zou houden*, van mijn adjunct-griffier vernam dat de resident, die intusschen teruggekeerd was, geweigerd had aan mijn verzoek te voldoen. *Dienzelfden dag nog, slechts eenige oogenblikken na de ontvangst van dat bericht*, herhaalde ik bij officieele missive aan den resident, onder uiteenzetting nogmaals van de daarvoor bestaande argumenten, mijn aan den assistent-resident voor de politie gedaan verzoek. En wat deed de resident B. toen? Niets. Of ja, hij schreef mij een paar onnoodige missives, misschien om mij te intimideeren, maar overigens deed hij niets.

Hij telegrafeerde niet naar Batavia, zooals hij had kunnen doen (landraadpresidenten zijn niet bevoegd diensttelegrammen te verzenden), hij belastte niet dezen of genen van het talrijke, aan hem ondergeschikte personeel met de tijdelijke waarneming der betrekking van griffier bij het omgaand gerecht, kortom: hij trof geen enkelen maatregel van voorziening. Toch had hij, een zoo hoog geplaatst ambtenaar, wel dienen te weten, dat niemand gehoorzaamheid is verschuldigd aan een onwettig bevel en dat het voor een administratief ambtenaar plicht is om, wanneer hij met een van hem onafhankelijk ambtenaar in meening verschilt ten aanzien eener zaak, welke in hare gevolgen zeer belangrijk kan zijn, alsdan de beslissing in te roepen van degenen, die boven hem geplaatst zijn.

Het gevolg van dit alles was, dat de zitting van het omgaand gerecht geen plaats kon hebben, en een tal van beklaagden des te langer in preventieve hechtenis moest doorbrengen. Was dit echter mijn schuld of die van den resident B.? Ik had *tijdig* gewaarschuwd, dat ik mij mijn griffier niet kon laten ontnemen. Wat kon ik meer doen? Of had ik moeten bukken voor den wil van een resident, aan wien ik niet ondergeschikt was? Zeker, eerbied voor de wet betaamt in de eerste plaats een president van een rechtbank, maar dat hij zich ten koste van den goeden gang van zaken bij die rechtbank, *waarvoor hij aansprakelijk is*, zou onderwerpen aan willekeur en dwingelandij, dat hij zoodoende afstand zou doen van zijn zelfstandigheid, dat kan, dat mag niet van hem gevergd worden.

Mij dunkt, het is zoo klaar als de dag, dat de door den heer C. B.

tegen mij ingebrachte beschuldigingen onhoudbaar zijn. Maar, waren die beschuldigingen wel ernstig gemeend? Bij de lezing van het stuk, waarin zij voorkomen, kon ik eenigen twijfel daaromtrent soms niet geheel onderdrukken. Die twijfel vond zijn grond in het oordeel van den heer C. B. over een conflict te Semarang, hetwelk, volgens zijn verklaring, in het door hem beoordeelde vlugschrift in hoofdzaak juist wordt medegedeeld.

Nu blijkt uit dat vlugschrift ten aanzien van bedoeld conflict in substantie het volgende:

dat de toenmalige president van den landraad te Semarang, Mr. d. H., nadat hem bij besluit van 5 November 1875 een tweejarig verlof naar Europa was verleend, in overleg met den Directeur van Justitie, nog eenigen tijd zijn betrekking bleef waarnemen en alzoo ook voortging met, overeenkomstig art. 337 Inl. Regl., te bepalen, welke overtredingen hij op de voor de behandeling van die soort van zaken vastgestelde dagen zou afdoen;

dat echter de assistent-resident voor de politie v. S., die destijds bij afwezigheid van den resident diens functiën waarnam en eenige der zaken, waarin Mr. d. H. zittingdagen bepaald had, zelf scheen te willen behandelen, aan den landraadvoorzitter opgaf in welke volgorde hij, assistent-resident, wilde, dat de te berechten zaken behandeld zouden worden, bewerende hij krachtens de wet tot het bepalen van die volgorde gerechtigd te zijn;

dat Mr. d. H. die mededeeling onbeantwoord liet;

dat de heer v. S. daarop verklaarde, dat hij, aangezien de titularis tengevolge van het hem verleende verlof naar Europa had opgehouden president van den landraad te zijn, krachtens art. 93 al. 1 Recht. Org zelf als landraadpresident optrad, wordende Mr. d. H. zelfs met een strafrechtelijke vervolging (art. 137 Strafw. Eur.) bedreigd;

dat ook die missive onbeantwoord bleef;

dat de heer v. S. alstoen aan Mr. d. H. schreef, dat hij, ingevolge art. 92 Recht. Org., de bevoegdheid bezittende om zelf den landraad te presideeren, van die bevoegdheid gebruik zou maken;

dat ook dit schrijven voor kennisgeving werd aangenomen;

dat de heer v. S. vervolgens aan de inlandsche en andere hoofden verbood met Mr. de H. zitting te nemen;

dat nochtans ten bepaalden dage zitting genomen werd;

dat de heer v. S. alstoen, eerst door den secretaris der residentie en daarna door den deurwaarder, Mr. de H. liet sommeeren de gerechtszaal te ontruimen;

dat die sommaties zonder gevolg bleven;

dat toen echter de hoofddjaksa plotseling zoo ernstig ongesteld werd,

dat hij zich moest verwijderen, kunnende hij niet vervangen worden door een der adjunct-hoofddjaksa's, daar deze door den heer v. S. waren weggezonden, zonder dat iemand wist waarheen; en

dat Mr. d. H., die zoodoende geen zitting kon houden, de behandeling der voorgebrachte zaken moest uitstellen tot den volgenden dag.

Uit het vorenstaande blijkt alzoo, dat de heer v. S. — om van zijn andere wetsinterpretaties maar te zwijgen — zich op art. 93 Recht. Org. beriep ten bewijze, dat hij, die destijds bij de afwezigheid van den resident dezen verving en zich dus als resident beschouwde, bevoegd was zelf den landraad te presideeren. De wettelijke bepaling, waarop hij zich aldus beriep, luidt: »De Gouverneur-Generaal kan zelfs op de plaatsen, waar een resident gevestigd is, een assistent-resident met het voorzitterschap van den landraad belasten, *zonder dat daardoor evenwel wordt verkort de bevoegdheid van den resident om, zulks nuttig of noodig achtende, in persoon als voorzitter van de in zijne residentie gevestigde landraden op te treden.*"

En nu vraag ik: Was des heeren v. S. interpretatie van de wettelijke bepaling, vervat in art. 93 Recht. Org., dwazer dan die, door den resident B. van art. 103 al. 2 dierzelfde organisatie gegeven? Ik zie dat niet in.

En verder. Hoe was de houding van Mr. d. H. tegenover die wetsinterpretatie? Begreep hij: »DAT HET IN GEEN GEVAL AAN HEM STOND TE OORDEELEN OF DE RESIDENT EEN GOED, DAN WEL EEN VERKEERD GEBRUIK MAAKTE VAN DE HEM VERLEENDE BEVOEGDHEID"; zag hij in: »DAT DIT WAS EEN ZAAK TUSSCHEN DIEN (HOOFD)AMBTENAAR EN DE REGEERING"? Geenszins. Integendeel, hij achtte zich wel degelijk geroepen om die zoogenaamde bevoegdheid te beoordeelen. En m. i. terecht. Hij, de president, zou toch zeer verkeerd hebben gedaan met zich zoo maar van zijn zetel te laten dringen door een onbevoegde.

Maar eveneens zou ik verkeerd hebben gehandeld, indien ik mij mijn griffier, toen door den resident B. op onwettige wijze over hem werd beschikt, zoo maar had laten ontnemen of wel hem eenvoudig verboden had zijn gewone werkzaamheden te verzuimen, het verder aan hem overlatende, hoe zich uit die moeielijkheid te redden. Dit laatste zou mijnerzijds tegenover een ondergeschikte ook niet zeer loyaal zijn geweest.

Intusschen verwaardigde Mr. d. H. zich zelfs niet, zijn oordeel over art. 93 Recht. Org. aan den heer v. S. mede te deelen.

Ik had althans nog de beleefdheid om, niettegenstaande ik reeds een paar maanden te voren den resident B. art. 103 al. 2 Recht. Org. duidelijk had verklaard en mijn verklaring toen had zien aannemen, nog eens van voren af aan hetzelfde te doen.

Maar, meent misschien deze of gene, de handelwijze van den heer v. S. is vooral dáárom allerlaakbaarst, omdat hij door zich halsstarrig vast te klampen aan zijn ongerijmde wetsinterpretatie, een rechterlijk college belet heeft zitting te houden. Welnu, de resident B. heeft, gelijk wij gezien hebben, volkomen hetzelfde gedaan. Nochtans valt tusschen de handelwijze van die twee administratieve ambtenaren in enkele opzichten wel eenig verschil op te merken. De heer v. S. namelijk heeft, voor zoover blijkt, vóór zijn conflict met Mr. d. H. nooit erkend de bij die gelegenheid aan art. 93 Recht. Org. ontleende bevoegdheid *niet* te bezitten, en evenmin heeft hij, voor zoover blijkt, na een rechterlijk college verhinderd te hebben zitting te houden, de schuld aan dat feit weten te schuiven op de schouders van een rechterlijk ambtenaar en dezen daarvoor laten boeten. De beslissing omtrent de vraag, in wiens voordeel dat verschil is, kan, dunkt mij, niet moeielijk zijn. En toch schrijft de heer C. B., die den resident B. klaarblijkelijk vrijspreekt van alle schuld aan het tusschen dezen en mij ontstaan conflict, in hetzelfde stuk, waarin hij dat doet, naar aanleiding van het conflict te Semarang, het volgende:

»Het andere feit, dat ons wordt medegedeeld, betreft een conflict tusschen Mr. d. H., voorzitter van den landraad te Semarang, aan wien wegens ziekte een tweejarig verlof naar Europa was verleend, en den heer v. S., assistent-resident voor de politie aldaar, omtrent de bevoegdheid om het voorzitterschap van den landraad te bekleeden, die door elk van beiden voor zich gevindiceerd werd. De feiten, zooals zij in de brochure gerelateerd worden, zijn in hoofdzaak juist. Zij zijn zóó ergerlijk, dat het ons tegenstaat ze nogmaals te herhalen en wij den belangstellenden lezer liever naar de brochure zelve verwijzen. Toen wij dit schandaal vernamen, vroegen wij ons af of de heer v. S. het verstand verloren had, en meenden, dat hij onmiddellijk behoorde te worden ontslagen. Toen wij zijn verantwoording gelezen hadden, bleven wij bij dat gevoelen, dat nog niet is gewijzigd; maar wij betreurden het tevens, dat de Regeering naar aanleiding van dat stuk geen ernstig en gestreng onderzoek heeft doen instellen; dan zou er over die treurige zaak meer licht verspreid en dan zou zij waarschijnlijk hier niet opnieuw opgerakeld zijn."

Onverklaarbaar bijna is het, dat iemand, die aldus oordeelt over bovenvermeld conflict te Semarang en zelfs zegt, dat, naar zijn meening de assistent-resident v. S. onmiddellijk uit 's lands dienst had moeten ontslagen worden, zoo met een gansch andere maat meet in zake mijn conflict met den resident B.

Gaarne zou ik nog eenige punten van het betoog des heeren

C. B. weerleggen, doch ik zie geen kans dit te doen, zonder snaren aan te roeren, welke ik, in mijn hoedanigheid van ambtenaar, meen liever te moeten laten rusten.

Bovendien, mijn verdediging heb ik in hoofdzaak ten einde gebracht. Na de lezing daarvan zal niemand, naar ik hoop, nog van meening zijn, *dat ik als voorzitter van een rechtbank mij heb vergrepen aan den eerbied voor de wet en een mijner ondergeschikten, mijn griffier, tot ongehoorzaamheid aan de wet heb aangezet*. En de heer C. B., die mij, zij het ook met scherpe wapenen, openlijk heeft aangevallen en mij aldus in de gelegenheid heeft gesteld mij te verdedigen — hoezeer dit door mij op prijs wordt gesteld zal ieder, wien zijn goede naam ter harte gaat, beseffen — zal, ik twijfel er niet aan, een der eersten zijn om te erkennen, dat zijn tegen mij ingebrachte beschuldigingen ten eenenmale ongegrond waren.

Delft, 6 Jan. 1881. A. J. Immink.

Koloniale litteratuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

G. J. A. VAN BERCKEL, Bijdrage tot de Geschiedenis van het Europeesch opperbestuur over Nederlandsch-Indië, 1780—1806. Academisch Proefschrift. Leiden, 1880 8°.

Toen ik voor eenige maanden in dit Tijdschrift twee koloniale dissertatiën aankondigde, kon ik weinig vermoeden, dat reeds spoedig daarop door mij de blijde boodschap zou kunnen worden gebracht, dat de academische koloniale litteratuur wederom een belangrijke aanwinst had verkregen.

De heer van Berckel behandelt in zijn proefschrift het belangrijke tijdvak uit de geschiedenis van Nederlandsch-Indië, dat de jaren van 1780 tot 1806 omvat.

Daartoe verdeelt hij zijn geschrift in drie uitgebreide hoofdstukken.

In het eerste hoofdstuk worden de gebeurtenissen vermeld die langzamerhand geleid hebben tot de opheffing der Oost-Indische Compagnie, (1780—1796).

Evenals zoo menige instelling moest ook de Oost-Indische Compagnie ondergaan in den fellen stroom des tijds. Het kon niet anders, of ook die Maatschappij moest om hare inwendige zwakheid en haar tal van gebreken ineenstorten.

Op het eind van 't jaar 1780 had Engeland aan de Republiek den oorlog verklaard, een oorlog die voor de Compagnie de noodlottigste gevolgen zoude hebben. Maar reeds vóordat de oorlog zijn dadelijke gevolgen in het moederland had doen gevoelen, bevond zich de Compagnie in geldverlegenheid, iets wat er door den oorlog natuurlijk niet beter op werd. Herhaaldelijk moesten de Heeren XVII zich tot de Staten van Holland wenden hetzij om handsluiting, d. i. opschorting van de verzilvering der recepissen, hetzij om geldelijke ondersteuning (bl. 4).

Als vergoeding voor die ondersteuning eischten de staten grootere

contrôle op de verrichtingen der Compagnie. Bij een der latere verzoeken om onderstand stelden de Staten dit in handen eener personeele Commissie, die op 30 Oct. 1783 verslag uitbracht, en den toestand der Compagnie een »Temporair Disappoinctement" noemde (bl. 7). De strekking van dit rapport was niet anders dan om ten koste van den Prins, Opperbevelhebber der O.-I. Compagnie, het octrooi te veranderen en den Staten meer dadelijke inmenging in de zaken toe te staan. Die inmenging in de zaken, zegt een »Nader plan tot Redres" van 1784, zou hoofdzakelijk moeten geschieden door middel der Hoofdparticipanten, aan wie tot dusver te weinig invloed was gegeven; zij zouden een onderzoek moeten instellen naar den toestand der Compagnie in 't algemeen, de wenschelijkheid moeten overwegen eener afschaffing van het Haagsche Besoigne, en jaarlijks rapport moeten uitbrengen aan eene commissie uit de Staten.

Het »nader plan" lokte eenigen strijd uit, doch werd eindelijk, door de Staten van Holland gewijzigd, aangenomen. — Naar de Staten-Generaal opgezonden bleef het daar een tijd lang liggen, totdat op aansporen van Holland de Staten-Generaal besloten de verschillende kamers der O.-I. Compagnie aan te schrijven om binnen 14 dagen bericht te geven omtrent dit plan van Holland.

De antwoorden der kamers getuigden van weinig instemming. Vooral de praesidiale kamer van Zeeland beklaagde zich bitter. Het zou ons te ver voeren de bedenkingen mede te deelen, die van verschillende zijden werden gemaakt. Bedenkingen die op hare beurt weer bedenkingen uitlokten en tot vrij heftige polemiek aanleiding gaven.

Niets mocht baten; noch protesten, noch dreigende missives (bl. 21). Eindelijk moest zelfs Zeeland het hoofd in den schoot leggen [1]) en hiermede was, zooals de schr. zegt, »de strijd tusschen Holland en de Generaliteit met Zeeland, die eenige maanden geleden gedreigd had tot een burgeroorlog aanleiding te geven, afgeloopen."

Dit alles was grootendeels politiek drijven geweest, en zoo kon het niet anders of, toen des Prinsen gezag tijdelijk weer bovenkwam, moest zijne partij zoo spoedig mogelijk het verlorene trachten te herwinnen. — Weer werden commissiën benoemd, weer werd beraadslaagd en weer werden verschillende voorstellen tot redres van den bestaanden toestand gedaan. Den loop der gebeurtenissen, het gevoelen dier verschillende commissiën vermeldt de heer v. Berckel in zijn geschrift op bl. 28 tot bl. 36; de voornaamste resultaten en hervormingen waartoe men was gekomen, deelt hij daar mede.

»Jammer maar", zegt de heer van Berckel hieromtrent, »dat de meeste dier hervormingen òf in het geheel niet, òf slechts gebrekkig werden ten uitvoer gelegd." Vandaar dan ook wellicht, dat men wederom (in 1791) voor een deficit stond, en dat de eerste advocaat der Compagnie, Mr. S. C. Nederburgh, moest verklaren: »het bankroet is onvermijdelijk, en men is dus tot de noodzakelijkheid gekomen om de ontzettende vraag te doen: welke zijn de meest geschikte middelen om bij den aanstaanden val der Compagnie de zaken buiten confusie

[1]) Zie Resol. Holl. 30 Maart 1787.

te houden? om de algemeene rampen, welke daarvan onafscheidelijk zullen zijn in den minst mogelijken graad te doen gevoelen."

Bovendien bleef het geldgebrek aanhouden terwijl bij elke aanvrage om subsidie de oppositie in kracht toenam (bl. 39). Van alle zijden kwamen klachten, en allengs moesten zelfs zij die den staat der O.-I. Compagnie een »tijdelijk disappoinctement" genoemd hadden, bekennen, dat de toestand hopeloos en onhoudbaar werd.

Van nu af aan begon de doodstrijd der Compagnie. Noch conferentiën, noch adviezen, noch rapporten mochten baten. — Uit den aard der zaak stelden zich de Bewindhebbers, die alles wilden wijten aan den ongelukkigen samenloop van omstandigheden, op een geheel ander standpunt dan de Gecommitteerde Raden. — Was de val der Compagnie onvermijdelijk, dan wilden Bewindhebbers als 't ware een accoord treffen met de verschillende crediteuren der Compagnie. Gecommitteerde Raden daarentegen wenschten meer doortastende maatregelen; in de eerste plaats eene nieuwe organisatie van het bestuur en bezuiniging (bl. 48). In dien geest wenschten zij ook bij de Staten eene beslissing uit te lokken.

Nog was in deze geene beslissing genomen, toen de Staten van Holland werden vervangen door de Provisioneele Representanten van Holland, die de bestaande Commissie ontsloeg en daarvoor eene andere in de plaats stelde. 1795 (bl. 52). Deze nieuwe Commissie twijfelde geenszins aan het behoud der Compagnie en decreteerde, zooals de heer van Berckel op bl. 54 vermeldt: »dat het niemand zoude vrijstaan voor den val der Comp. te stemmen, welke die van het vaderland zelve is." — Met dit al stelde de voorzitter der Provisioneele Representanten van Holland, P. Gevers, voor, dat er zoo spoedig mogelijk in den bestaanden toestand van zaken verandering zou worden gebracht en dat het daarheen zou worden geleid, dat de collegiën van Bewindhebbers der O.-I. Compagnie zouden worden verklaard te zijn vernietigd. In plaats van hen wenschte hij een commité van 21 personen, die de zaken zouden beheeren.

Het verder verloop van deze onverwachte wending van zaken wordt door den heer van Berckel op bl. 57—64 geschetst, waarbij hij de verschillende bedenkingen tegen Gevers' voorstel, inzonderheid die van Zeeland, niet onvermeld laat.

Op den 16en November 1795 werd echter het decreet van Holland tot Resolutie der Staten-Generaal verheven, niettegenstaande inmiddels bij diezelfde Staten-Generaal een verzoek der Heeren XVII om verlenging van het octrooi was ingekomen, en dat door hen was toegestaan.

In het decreet van 16 November was aan de bedenkingen van Zeeland gevolg gegeven, doch Zeeland was hiermede niet tevreden, hetgeen echter niet belette, dat het besluit reeds den 24en December daaropvolgend in uitvoering werd gebracht, en daarbij »werd goed»gevonden en verstaan het thans nog subsisteerend Bewind van de »O.-I. Comp. hier te lande, onverminderd voor het overige het octrooi »aan die Maatschappij verleend, geheel en al en mits dezen te ver»nietigen."

Groote tegenstand werd door het oude bestuur niet geboden (bl. 66). De heer van Berckel schrijft deze lauwheid hieraan toe, dat bewind-

hebbers zeer goed begrepen, dat al hunne pogingen niets zouden baten, en zelden, zegt hij op bl. 68, »is de leus Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, die boven alle staatsstukken uit dien tijd prijkt, erger misbruikt dan bij deze gelegenheid." Maar toch heeft de heer van Berckel een open oog voor de gebreken, die de O.-I. Comp. aankleefden, en verklaart hij ook, dat de houding der bewindhebbers als college heel weinig zijn sympathie opwekken.

De strijd was spoedig volstreden. Nog restte de benoeming der verschillende leden van het nieuwe Commité (bl. 70—72), en daartoe gingen de Staten-Generaal den 4en Febr. 1796 over.

Echter bleek het optreden van dit nieuwe Commité — waarvan de Staten-Generaal in de Resolutie van 24 Dec. 1795 hadden verklaard, dat het slechts een provisioneele maatregel was — niet voldoende om den achteruitgang van zaken te stuiten. Immers in Mei 1797 moest de Nationale Vergadering aan de O.-I. Compagnie een algemeene surséance van betaling toestaan.

Besluiten wij dit korte verslag van het eerste hoofdstuk met des heeren van Berckel's eigene woorden:

»Twee groote beginselen drongen meer en meer door; het eerste »was: sterke centralisatie ten koste der provinciale souvereiniteit en »als gevolg daarvan amalgamatie der schuld. Toen het eerste reeds »in het Reglement der Nationale Vergadering van 21 Jan. 1796 »gehuldigd werd, veranderde de positie van wat men nog de Oost-»Indische Compagnie noemde ten opzichte van Holland en Zeeland »geheel. Deze werden van souvereinen gewone crediteuren, en bij »amalgamatie der schulden zouden ze ook die hoedanigheid verliezen. »'t Kon niet anders of de Staat zou dan de Compagnie, die hij geheel »in zijn macht had, opheffen en den wettelijken toestand, die hoe-»genaamd geen raison d'être meer had, in overeenstemming brengen »met den feitelijken."

Zoo zijn wij genaderd tot het tweede hoofdstuk van het geschrift.

Gelijk wij vroeger opmerkten was de oprichting van een Commité tot den O.-I. Handel en Bezittingen slechts een voorloopige maatregel geweest. Een definitieve regeling van zaken zou eerst kunnen geschieden bij de vaststelling van een kolonialen titel in de staatsregeling van 1798. Hoe die koloniale titel ontstond, hoe in verband daarmede de Raad van de Aziatische Bezittingen en Etablissementen werd opgericht, beschrijft de heer van Berckel in het tweede hoofdstuk van zijn geschrift.

De verandering kwam niet dan met groote moeite tot stand. Voorloopig waren de meesten van meening, dat het in 't belang van den Staat was, met het oog op het voortduren van het octrooi der O.-I. Compagnie, de zaken in statu quo te laten (bl. 83). Toch, bij al het verschil van gevoelen was men het vrij algemeen daarover eens, dat het Bataafsche volk de geheele nalatenschap der O.-I. Compagnie aan zich trekken en alle baten en lasten dier maatschappij nationaal verklaren moest (bl. 89). Naast dit staatsgezag zou het administratief gezag der koloniën worden uitgeoefend door een college, ondergeschikt aan het Uitvoerend Bewind.

Die beginselen werden dan ook gehuldigd in de Constitutie van

1798. Niet dadelijk was men tot deze beslissing gekomen, en het is eerst nadat menig advies over de verhouding van den Staat tot de koloniën was uitgebracht, dat men de beginselen vaststelde. Die adviezen — meerendeels van Wiselius afkomstig — worden door den heer van Berckel vermeld (bl. 74—96) voordat hij overgaat tot de mededeeling der samenstelling van en de instructie voor den Aziatischen Raad (bl. 97—114). Vooral, bij het gebrek aan noodige gegevens, was het moeilijk hier te lande zich een juist denkbeeld te vormen omtrent den toestand van zaken in de koloniën; vandaar dan ook, dat zelfs een Wiselius zijn denkbeelden soms moest wijzigen (bl. 118). In verband hiermede wijst de heer van Berckel op de verdiensten van Dirk van Hogendorp, die, uit Indië teruggekeerd, zich haastte zijn meer vrijzinnige denkbeelden openbaar te maken.

Het oude Commité bleef zich zoo lang mogelijk vasthouden aan het hem eenmaal toegestane gezag; dit gaf aanleiding tot een conflict met het Uitvoerend Bewind, in zake de terugzending van Prediger, door den heer van Berckel aan het eind van het tweede hoofdstuk (bl. 122—127) vermeld. —

Het derde hoofdstuk behandelt het tijdvak 1800 tot 1806, en is hoofdzakelijk gewijd aan de omschrijving van de samenstelling, den aard en den werkkring van den Aziatischen Raad (bl. 128—133). Dan gaat de heer van Berckel den invloed na, dien de nieuwe denkbeelden van Dirk van Hogendorp op de openbare meening hebben gehad. Belangrijke koloniale vraagstukken — als dat van den eigendom van land, van de vrije vaart — waren door hem ter sprake gebracht; maar hadden de nieuwere denkbeelden ook al hunne voorstanders gevonden, de Raad kon zich niet daarmede vereenigen. Vooral Nederburgh bleef tegen het nieuwe stelsel gezind. Hogendorp matigde daarop zijne eischen en kwam in een later geschrift van 1802, bij behoud der groote beginselen, aan de bezwaren der tegenpartij eenigszins tegemoet. Ook aan dit gewijzigde stelsel wijdt de heer van Berckel enkele bladzijden. Intusschen was de Raad verplicht geweest zich van sommige eigendommen te ontdoen, nog afkomstig van de vroegere Compagnie; verschillende werven b. v. werden aan het Departement van Marine overgedaan en sommige kantoren afgeschaft (bl. 152—154).

De nieuwere denkbeelden hadden in zoover veld gewonnen, dat het Staatsbewind besloot een proef te nemen met de vrije vaart op de west van Indië en Batavia [1]). De weder uitgebroken oorlog was echter oorzaak, dat deze maatregel niet de verwachte gevolgen had. — Nog was de vraag niet beslist hoe de participanten der O.-I. Comp. zouden worden schadeloos gesteld. De schikkingen, daaromtrent voorgesteld, mochten niet de goedkeuring van het Wetgevend Lichaam verwerven (bl. 159).

Bij de toepassing van het beginsel om den handel ook voor particulieren open te stellen, moest de werkkring van den Raad een wijziging in dien geest ondergaan. Welke die wijzigingen waren en hoe zij tot stand kwamen vermeldt de heer van Berckel op bl. 160—164,

---

[1]) Besl. van het Staatsbew. van 1 Maart 1803, n°. 22.

waarna hij uit den uitslag der verkiezing van de verschillende nieuwe leden van den Raad met v. Limburg Brouwer tot het besluit komt, »dat deze (uitslag) voor een goed deel toe te schrijven was aan de zich meer en meer openbarende neiging voor een terugkeer tot een vroegere orde van zaken en daarmede gepaard gaanden afkeer van al te warme voorstanders der omwenteling van 1795" (bl. 168). Hierbij kwamen nog persoonlijke antipathiën, waarvan eenige voorbeelden met de gevolgen van dien door den heer van Berckel worden medegedeeld.

Een der zaken, waarmede zich de Raad reeds spoedig moest bezig houden, was de voordracht van een Gouverneur-Generaal aan het Staatsbewind. Na eenige weifeling viel deze voordracht in den door het Staatsbewind gewenschten zin uit.

Inmiddels was het Charter voor de Aziatische bezittingen nog niet definitief vastgesteld, en evenmin kwam in de Constitutie van 1805 iets omtrent de overzeesche bezittingen of koloniën voor, zoodat de Raadpensionaris Schimmelpenninck in deze door niets gebonden was. Weer dreigde de zaak op te zullen gaan in eindelooze beraadslagingen, toen de Raadpensionaris besloot een Gouverneur- en Commissaris-Generaal te benoemen. De instructiën voor dezen moesten steunen op het Charter zooals dat door de Commissie tot de O.-I. zaken was geprojecteerd en 31 Augustus 1802 aan het toenmalig Staatsbewind was ingezonden. Wederom werden bedenkingen geopperd — maar eindelijk werden den 21en Nov. 1805 aan den Raadpensionaris overgelegd: 1°. een concept-reglement op het beleid der Regeering en het Justitiewezen in de Aziatische Bezittingen van de Bataafsche Republiek; 2°. een concept-instructie voor Comm.-Genl; 3°. voor den Gouv.-Genl. en 4°. voor het Hoog Gerechtshof. De voornaamste bepalingen dier concepten worden door den heer van Berckel nagegaan (bl. 188—194), waarna hij kortelijk de verrichtingen van den Raad mededeelt ten opzichte van een request van D. van Hogendorp, aan den Raadpensionaris ingediend en om advies gesteld in handen van den Raad. Schimmelpenninck, die over het algemeen met den persoon en de vrijzinnige denkbeelden van v. Hogendorp ingenomen schijnt geweest te zijn, gaf op dit request, in strijd met het advies van den Raad, een gunstige beschikking.

Reeds twee dagen na het nemen van dit besluit legde de Raadpensionaris zijn ambt neder, en de Bataafsche Republiek werd in het koninkrijk Holland herschapen. De nieuwe Constitutie bepaalde in haar art. 36 het volgende omtrent de koloniën: »De bestiering der »koloniën en van alles wat derzelver innerlijke Regeering betreft, »behoort bij uitsluiting aan den Koning."

Op 25 Juni 1806 verscheen een Kon. besluit, houdende de instelling van Directeurs-Generaal, waaronder een voor de zaken van Indië en van den Koophandel (bl. 197). Op 6 Juli werd mr. P. v. d. Heim tot Directeur-Generaal voor de zaken der Koloniën en van den Handel benoemd, terwijl de Miot hem als Secretaris-Genl. werd toegevoegd. Den leden van den Raad wordt verzocht, »welgemelden Minister in zijne qualiteit te blijven assisteeren"; terwijl »voorts de leden van den nu gesupprimeerden Raad worden bedankt".

Na een kort woord, waarin de aard en de geschiedenis van den Aziatischen Raad worden geresumeerd, besluit de heer van Berckel het derde hoofdstuk en tevens zijn geschrift met de volgende woorden: »Lodewijk deed, toen hij den Raad van Aziatische bezittingen »verving door een Directeur-Generaal dan ook slechts den laatsten »stap op den weg, die niet altijd even geleidelijk, maar steeds in »dezelfde richting, van 1780 tot 1806 het oude recht ten opzichte »van onze overzeesche bezittingen aan het nieuwe verbond."

Dien weg te volgen en te beschrijven is het doel van het geschrift des heeren van Berckel. Slechts zij die bekend zijn met de breedsprakigheid der verschillende staatsstukken uit het einde der vorige eeuw, en beseffen, dat de overgang van een oud tot een nieuw beginsel steeds met schokken gepaard gaat, begrijpen hoe groote moeite de heer van Berckel zich heeft moeten getroosten om door een tal van resolutiën, memoriën, adviezen en geschriften den weg te zoeken en te vinden. Dit alles is niet zonder invloed gebleven op den stijl van het geschrift, al is de schrijver, dit beken ik, zooveel mogelijk aan dat bezwaar tegemoet gekomen. Verdienstelijk is het geschrift vooral daar, waar het de verschillende stelsels omtrent de belangrijkste koloniale vraagstukken uit den behandelden tijd ontwikkelt; de heer van Berckel heeft niet geschroomd, daarvoor een menigte van ongebruikte bronnen, grootendeels bewaard in het Rijksarchief, te onderzoeken.

Moge dit korte verslag, een zeer dor overzicht van des schrijvers arbeid, anderen opwekken om nog niet behandelde tijdvakken uit de geschiedenis van Nederlandsch-Indië even grondig en met denzelfden wetenschappelijken zin te bestudeeren en te beschrijven!

Eindelijk nog de verzekering, dat de reeds bestaande belangrijke geschiedkundige koloniale monographieën zich, naar mijn bescheiden meening, over haar jongste zuster niet behoeven te schamen.

's-Gravenhage, 3 Februari 1881. MR. A. J. E. A. BIK.

De vaart der Vega om Azië en Europa, 1878—1880, door Prof. A. E. Nordenskiöld. Naar de Zweedsch-Duitsche uitgave voor Nederland bewerkt, door Prof. Dr. C. M. Kan. Met omstreeks 250 afbeeldingen en kaarten. 1e aflevering. Amsterdam, C. L. BRINKMAN.

Of vele onzer lezers het met Prof. Nordenskiöld eens zullen zijn, wanneer hij de overtuiging uitspreekt, dat een zeiltocht langs de noordkust van Azië zonder een samenloop van al te ongunstige omstandigheden uitvoerbaar is?

Waarschijnlijk niet, ten minste niet in dien zin, dat er op de uit-

voerbaarheid eenigszins te rekenen valt, en de Noordelijke IJszee een veilige handelsweg tusschen Europa en Oostelijk-Azië zou kunnen worden.

Toch zullen ook onze Indische lezers, indien zij even met den kloeken en wetenschappelijken reiziger hebben kennis gemaakt, hem gaarne en met belangstelling op zijn frisschen tocht vergezellen. »Deze reisbeschrijving", zegt Prof. Kan, »onderscheidt zich in vele opzichten. Voor zoover wij het werk thans kennen, is het noch uitsluitend reisverhaal, noch bloot wetenschappelijke beschrijving der landen en volken, op de reis gezien. Juist daarin ligt het aantrekkelijke van de lectuur, dat het verhaal der lotgevallen, op reis ondervonden, wordt afgewisseld met geschiedkundige overzichten, ook op geographisch gebied; met levendige schilderingen van het volksleven der bewoners van de poolgewesten, en met het bespreken van wetenschappelijke vraagstukken, die binnen het bereik van beschaafde lezers vallen. Voegt men daarbij de vele, zoo eigenaardige illustraties, die niet enkel het boek versieren, maar ook de lectuur zooveel aangenamer en gemakkelijker maken, alsmede de kaarten, die ons het terrein der reis in vroeger dagen en thans zoo helder voor oogen stellen — dan mag de beschrijving even opmerkelijk heeten als de reis zelve."

Met de overzetting in het Hollandsch belastte zich dan ook Prof. Kan volgaarne, en dat is wel een der beste aanbevelingen, waarmede de heer Brinkman deze uitgaaf in de wereld kon zenden. Enkele vlekjes meenen wij hier en daar te bespeuren: op blz. 22 en 28 o. a., waar men de uitdrukkingen aantreft: »Op deze gronden *schijnt* het mij *waarschijnlijk*"; »Al deze pogingen om *op* een open zee naar het noorden te gaan"; »Dikwijls tegengesproken, maar *toch* telkens weder in het volks- en jagersgeloof opgenomen, zijn deze geruchten ten slotte *toch* in hoofdzaak bevestigd door de ontdekking *der* Nieuw-Siberische eilanden, Wrangelland en het Oostelijk van de Behringstraat gelegen deel van Noord-Amerika, welks natuurlijke gesteldheid aanleiding gaf tot het weven van dat *valsche* en opgesmukte kleed van sagen, waarin het volksgeloof ten *onrechte* de overigens werkelijk bestaande eilanden *in* de IJszee gehuld heeft." Dat is echter ook de eenige aanmerking waarvoor ik grond vind, en zelf acht ik ze van zóó weinig gewicht, dat ik deze Hollandsche uitgaaf zeer verdienstelijk noem. Ik denk daarbij ook aan de typographische uitvoering, die inderdaad bijzonder te prijzen is.

Mogen de negentien volgende afleveringen voor de eerste niet onderdoen!

K.

HOOYKAAS' Repertorium op de kol. litteratuur. Ter perse bezorgd door Dr. W. N. DU RIEU. Amsterdam, 1875—80, 4 stn. 8°.

»Qui trop embrasse mal étreint!" Dat woord had evengoed als motto voor het werk kunnen staan, dat nu compleet voor mij ligt, als het: »Neem het zooals het is, niet zooals het wezen kon." Toch

is het dilettantisch motto juister en geheel in overeenstemming met het werk, waarvan het hoofdgebrek is: volslagen gemis van critiek.

De heer Hooykaas heeft, met een ijver eene betere zaak waardig, stellig uren aan uren besteed aan het bijeenzamelen van allerlei artikelen, waarin, al was het slechts zijdelings, van Indië, in de ruimste beteekenis van het woord, sprake was. Wij kunnen hem ons voorstellen bezig te snuffelen in elk boek of blad, dat onder zijn bereik kwam, ten einde het aantal titels te vermeerderen. Me dunkt, dat hij nu en dan met overgroot genot moet hebben bemerkt, hoe zijne verzameling aangroeide, hoe zijne portefeuilles dikker werden, en — daarom heeft hij te veel aan de uitgebreidheid, te weinig aan de innerlijke waarde van zijn arbeid gehecht

Het Kon. Instituut v. N. I. nam op 24 Sept. 1870 zeker meer een wijs dan wel een vleiend besluit, toen het verklaarde, dat »de uitgaaf van het geheel vóor onbestaanbaar werd gehouden met den wetenschappelijken naam van het Instituut." De geleerde bibliothecaris der Leidsche Universiteit trok zich in een onbewaakt oogenblik, vol bibliographischen weldadigheidszin, »het weeskind" aan en heeft er leed genoeg van gehad. Het is toch treurig om na 10 jaren werkens te moeten verklaren, dat men zijne snipperuren, — en snipperuren zijn goud! — aan »beter en aangenamer werk" had kunnen besteden. Dat »beter" is treurig waar, en wij wenschen Dr. du Rieu van harte geluk, dat die arbeid is afgeloopen; wij danken hem voor wat hij ons gaf, al bewonderen wij de gave niet. Een enkel woord over het werk.

Dat er in die 4 dikke deelen veel staat dat gemak kan geven en dat wij, — om een volksterm te bezigen, — nu toch »meer dan niets" hebben, is stellig waar. Maar het oncritische van het werk bederft alles. Zoo wij even de »Lijst der geraadpleegde tijdschriften" (29 blz.) inzien, dan zien wij niet alleen, dat er, zooals de heer du Rieu ook opmerkt, tal van *boeken* op voorkomen, die gemist hadden kunnen worden, maar wij vinden ook tijdschriften vermeld, als »Bloemenkorf v. buitenl. vernuft," »Boekverslag," »De bijenkorf v. d. besch. stand," »Pandora," »De Rozenstruik" enz., enz., en tal van andere, voor de wetenschap onbeduidende periodieken, welker artikelen men toch wel nimmer als bronnen zal gebruiken. Toch is dat het eenige doel bij de bewerking van een Repertorium: bij elk artikel moet men zich afvragen, of het ooit als bron kan gebruikt worden. Dadelijk reeds bij het doorloopen dezer lijst komt men tot de overtuiging hoe machinaal al dat reuzenwerk is verricht. Op blz. 4 b. v. vindt men de *Bijdragen v. rechtsgeleerdheid*, op blz. 17 de *Nederl. Jaarboeken v. rechtsgel.*, op blz. 4 weder de *N. Bijdragen* en eindelijk op blz. 20 het *Rechtsgeleerd Bijblad.* Van de *Godgeleerde bijdragen* vindt men de verschillende reeksen op blz. 3 (*Bibl. v. theol. letterk.*), op blz. 4 (*Bijdr. tot de godgel. wet.*) en op blz. 8 (*Godgeleerde bijdr.*), terwijl deze laatste niet, zooals men zou vermoeden, tot 1865 maar slechts tot 1850 zijn doorgewerkt. De *Mercurius* (op blz. 4 en 10) loopt slechts tot 1739; van *Kist en Royaards' Archief* vindt men (op blz. 12) eerst het *Archief* (1829—40), dan het *Nieuw Archief* (1852—54) en dan eerst het *Nederl. Archief* (1841—49); het *Staatk. en Staathuishoudk. Jaarboekje* begint eerst met 1857, terwijl tal van werken, die toch gemakkelijk

te krijgen waren, slechts gedeeltelijk zijn bewerkt. Zoo ontbreekt o. a. dl. VII van Nijhoff's Bijdragen en dl. II—IX van Themis. Op zich zelf is dit nu wel zulk een groot verlies niet en het is licht mogelijk dat die dln. zelfs niets over Indië bevatten; maar het is een droevig bewijs, dat elk begrip van systematisch werken heeft ontbroken.

Bezien wij even het laatstverschenen deel, dan maken wij dezelfde opmerking. Wie zal er nu ooit gaan zoeken naar Chineesche zedelessen in de *Volksbode* (N°. 16071)? Wie, die iets wil weten over den witten olifant, zal daarvoor het *Leeskabinet* naslaan (N°. 16100)? Wien kan het schelen, dat de heer de Waal in het *Indisch Magazijn* eene aankondiging plaatste van een artikel in de Revue Britannique: La fille du bûcheron (N°. 18022)? Wie zal in het *Leeskabinet* gaan zoeken naar »De bron der danseres" (N°. 18314) of in *De Rozenstruik* naar »De Ganges" (N°. 18316)? Welk belang heeft het voor de wetenschap, dat er ooit stukjes werden geschreven als »De geitedief", »De leugenaar," en »Hoe men schuitenvoerder worden kan" (N°. 18508—10)? De afdeeling »Fraaie letteren", die thans de blz. 589 tot 617 inneemt, had men, misschien op eene enkele uitzondering na, geheel kunnen weglaten. Ook in de afdeeling »Biographiën", overigens een der belangrijkste en der meest practisch bruikbare gedeelten van het geheele werk, blijkt overal de liefde voor quantiteit, uitgebreidheid, dikte.

Die 67 blz. (661—728) waren gemakkelijk tot enkele terug te brengen geweest, indien men zich had vergenoegd met den naam van den patiënt, dien van den schrijver en van het tijdschrift, waarin de biographie voorkomt. Nu wordt ruimte en geduld noodeloos in beslag genomen door de lange titels, waarvan ons geen letter wordt gespaard; en al die »Levensschetsen" en »Schetsen van het leven", »Levensbijzonderheden" en »Bijzonderheden van het leven" vermoeien ons bovenmate en laten het oog slechts onzeker dwalen over die bladzijden. Buitendien wordt het gebruik zeer bemoeielijkt, door 's heeren Hooykaas' eigenaardig systeem. Vooral nu het beloofde Register in den steek blijft, is het geen kleinigheid om wat men noodig heeft uit den chaos op te delven.

Dat het werk slechts tot 1865 loopt, wat zeker op zich zelf reeds een even groot als onvermijdelijk gebrek is, is de kleinste grief die wij er tegen hebben. Maar te breede opvatting en uitbreidingszucht maakt dat het Instituut, helaas! gelijk had, toen het den reuzenarbeid van den Heer Hooykaas met verpletterende oprechtheid noemde »een werk van practische onbruikbaarheid."

Volgaarne vereenigen wij ons met den wensch van Dr. du Rieu, dat het niet moge blijven bij dit Repertorium, maar dat er een vervolg moge verschijnen, om tot leidsman te strekken in de in de laatste jaren zoo uitgebreide koloniale litteratuur; en wij voegen er bij: dat de bewerker met de werkkracht van Hooykaas een meer critischen zin en meer kennis moge vereenigen, en dat hij moge ter zijde stellen alles, wat waardeloos is.

Die zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht!

's-Hage, 20 Jan. '81. P. A. M. Boele van Hensbroek.

Jottings made during a tour amongst the Land Dyaks of Upper-Sarawak, Borneo, during the year 1874, bij Noël Denison, formerly of the Sarawak Service. — Singapore: printed at the: »mission press" — 1879, gr. 8°.

De heer Noël Denison heeft volgens zijne verklaring in de »Introduction" van het bovengenoemde werk, van 1870 tot 1872 de betrekking van magistraat en assistent-resident in Boven-Sarawak bekleed; hij heeft zich beijverd, zooveel hem mogelijk geweest is, inlichtingen zoowel van Nederlandsche als van Engelsche zijde in te winnen omtrent de stammen der Land-Dajaks in Sarawak; en het is hem eindelijk in 1874 gelukt al de Dajaksche stammen, aan de zuidelijke en westelijke vertakkingen der Sarawak-rivier gevestigd, te bezoeken, alsook sommige der stammen aan de Sekijam-rivier (Sekajam) op Nederlandsch grondgebied, en verder die, welke op de strook tusschen de Sarawak en de Samaharang en aan de boorden van laatstgenoemden stroom hunne woonplaats gevestigd hebben.

Hij is dus in staat geweest aan zijne »Jottings" dien graad van nauwkeurigheid te geven, welke ethnographische pennevruchten eigen moet wezen, om ze voor de wetenschap van nut te doen zijn. Die nauwkeurigheid heeft hij ten volle betracht, en hoewel het terrein waarop hij zich bewogen heeft, met betrekking tot geheel Borneo luttel te noemen is, bevat zijn boek een groote hoeveelheid wetenswaardige bijzonderheden, die alweer dienstig zullen zijn om de kennis te vermeerderen, omtrent de Dajaksche stammen, die nog zoo zeer onbekend zijn.

Voor den ethnoloog is dat boek een ware aanwinst.

De Engelsche auteurs en ook Denison schrijven Dyak, wat wij Dajak spellen. In uitspraak zijn beide woorden nagenoeg gelijk. Maar of die naam onder de inboorlingen te Sarawak gebruikelijk voorkomt, vonden wij niet aangeteekend. In het Nederlandsch gebied is de naam Dajak zeer weinig bekend. Dáár, voornamelijk in de Zuid- en Ooster-Afdeeling van Borneo, bestempelt zich de niet-Mahomedaansche bevolking met den algemeenen naam van Ngadjoe's. In het Dajaksche dialect der binnenlanden beteekent »ngadjoe": »stroomopwaarts," en duidt op hen die in het binnenland langs de rivieren wonen. De naam Dajak wordt meer opgenomen als een scheldnaam, die op hun waggelenden en gebrekkigen gang duidt. »Dadajak" beteekent: »waggelend gaan." En werkelijk doordat de Dajaks het grootste gedeelte huns levens met gekruiste beenen in hunne prauwen doorbrengen, zijn die beenen bij de meesten hunner eenigszins krom, vermagerd en minder krachtig, waardoor hun gang waggelend is. Door het veelvuldig roeien zijn evenwel borst en armen flink ontwikkeld.

Op de »geographical position of the Land-Dyaks on the island Borneo," waarmede het eerste hoofdstuk der Jottings aanvangt, hebben wij wel wat af te dingen. De schrijver geeft daar op dat, volgens zijn eigene onderzoekingen en de inlichtingen van Nederlandsche schrijvers, »the locality of the Land Dyaks" tusschen de monding der Pontianak-rivier, den 2en graad noorderbreedte en een lijn over den

111en graad Oosterlengte van Greenwich getrokken, waar die die breedten ontmoet, begrepen zoude zijn: »This would embrace the whole of the Land-Dyaks under Sarawak rule, and those of Sambas, Mampawa, Landak, Tajang, Meliouw and Sangouw in the Netherlands Indian territory." Maar het gebied der Dajaks is oneindig meer uitgebreid dan hier opgegeven is. Onder Dajaks, z. a. de Heer Denison dat verklaart:

»all these Dyaks may be said to speak same language; each tribe has, perhaps, its own particularities of words, idiom and pronunciation, and in some districts provincialism may abound, but still the dialect of all these tribes is radically the same" —

moet dan gesorteerd worden de geheele bevolking in de binnenlanden van Borneo. De Maleiers toch hebben zich alleen langs de kusten neergezet en dat nog maar langs de oost- en westkust. Langs de zuidkust van af Kwala Lopak tot aan de grenzen van het rijk van Kotta Waringin worden zeer weinig Maleiers aangetroffen en zijn het uitsluitend Dajaks, welke die kust bevolken. Wegens volslagen onbekendheid met de noordkusten, nemen wij de verzekering van den Heer Denison omtrent de verspreiding der Dajaks aldaar aan, dat zij slechts reikt tot den 2en noorderbreedtegraad: »this would confine their limit to latitude of Cape Datu, to the Northward of which are no Land-Dyak settlements," hoewel Prof. Veth de »locality" der Zee-Dajaks, dat toch ook Dajaks zijn, in Broenai aanwijst, hetwelk benoorden den 2en graad N.B. gelegen is. Maar laat het zijn, dat die paralel wezenlijk de bedoelde grens aangeeft, dan is niet het kleine strookje hetwelk de Hr. D. aanwijst, maar ruim $\frac{5}{8}$ gedeelte van dat gedeelte van Borneo, hetwelk bezuiden den aangeduiden breedtegraad gelegen is, door Dajaks en wel door Land-Dajaks bewoond.

En in die meening staan wij niet alleen. Meerdere schrijvers, o. a. Prof. P. J. Veth, O. von Kessel, G. Muller, Dr. C. A. L. M. Schwaner, deelden haar, en niet ten onrechte, daar de verschillende stammen van Borneo's binnenlanden in godsdienst, zeden en gebruiken in *grondvorm* met elkander overeenkomen en alleen hierin met elkander verschillen, dat die zeden en gebruiken, naarmate de stammen dieper in de binnenlanden wonen, wilder en woester zijn. Slacht men — om daaromtrent een voorbeeld tot staving aan te halen — in de binnenlanden slaven bij sommige plechtige gelegenheden, als bij de uitvaart van overleden hoofden; in de benedenlanden wordt bij dergelijke gelegenheden onder het waarnemen van alle daarbij behoorende gebruiken en het gillen van dezelfde gezangen als bij menschenoffers, een buffel op dezelfde gruwelijke manier ten doode gemarteld.

Dat in de zeden en gewoonten der Sarawak-Dajaks betrekkelijk groote afwijkingen aangetroffen worden van die hunner stamgenooten op Nederlandsch grondgebied, kan geene bevreemding baren. De schaarschte van bevolking in Borneo's binnenlanden, die het verkeer zeer bemoeielijkt; de belemmeringen, door watervallen en door bergketenen, van de middelen van verkeer; de totale afwezigheid van gemeenschapsmiddelen, z. a. wij westerlingen die begrijpen;

maar niet het minst de bloedveeten, die voortdurend tusschen de verschillende stammen bestaan, hebben als een grooten slagboom tusschen de telgen van eenzelfde gezin gelegd en natuurlijk aanmerkelijke verschillen in begrippen en levenswijze doen geboren worden. Toch blijft de indruk bij het doorlezen der »Jottings" ongeschonden, dat in weerwil van die verschillen, of beter dat *door* die verschillen veler meening bevestigd is, dat al de stammen in Borneo's binnenlanden een gemeenschappelijken oorsprong hebben.

Wat ons wel het meeste opviel, is dat de Heer D. bijna niet van het koppensnellen, dat verfoeilijke gebruik der Dajaks, in zijn werk spreekt. Alleen in het Ve Hoofdstuk, en dan nog maar in een noot wordt als uittreksel van het »Journal of the Indian Archipelago" over de Djankang-Dajaks, die op de Nederlandsche grenzen wonen, medegedeeld: »The practise of cutting off heads is also their confession and boast. They seem to consider it their greatest glory." Men zou daaruit af kunnen leiden, dat die gruwel bij de Dajaks in Sarawak niet voorkomt. Dat zou eene onjuiste opvatting zijn; want bij de Sadong- en Batang-Loepar-Dajaks van Sarawak is het koppensnellen even veelvuldig in zwang als bij de Dajaks op Nederlandsch grondgebied. De nimmer geëindigde verwikkelingen der stammen aan weerszijde der grenzen bewijzen ons dat voortdurend.

Door den Heer D. wordt ook niet veel over het »cannibalism" gezegd. Alleen worden door hem de Djankangs en Meriboen-Dajaks — beiden met aanverwante stammen op Nederlandsch en Sarawaksch grondgebied — van dien gruwel beticht. Over de voorliefde voor menschenvleesch van de Djankang-Dajaks gaf Prof. Veth reeds jaren geleden bericht in zijn »Borneo's Westerafdeeling." Wij kunnen er bijvoegen, dat meest alle stammen in de binnenlanden op Nederlandsch grondgebied zich bij gelegenheid vergasten aan de hersenen van gevallen vijanden en geslachte pandelingen, en dat van de binnenlanders zeer weinigen zoo'n lekkernij weigeren, wanneer zij het geluk hebben bij zoo'n feestelijkheid aan te zitten De Tehring-Dajaks, de Pari-Dajaks en verscheidene stammen der Poenans en Manketans versmaden ook de overige deelen van een menschelijk lichaam niet; het vleesch onder de voetzolen en de muis der hand zijn evenwel de meest gewilde stukken. Diezelfde stammen verorberen niet alleen de lichamen hunner vijanden of hunner geofferde slaven; hun zieken of gekwetsten, wanneer het geval hopeloos voorkomt, wordt de hals afgesneden, en het vleesch, gepoft en gebraden, wordt met smaak gegeten. Dat alles is genoegzaam uit de verslagen en rapporten der Nederlandsche ambtenaren te lezen.

Zouden nu de Dajaks op Sarawaksch grondgebied van zachtere zeden zijn? Het is mogelijk, ofschoon er wel grond bestaat tot het vermoeden van het tegendeel; daar de woestheid en wreedheid der Zee-Dajaks, die gedeeltelijk Sarawak en het aangrenzende Broenai bewonen, spreekwoordelijk zijn geworden.

Het streven van den Heer D., om ons bekend te maken, voor zoover hem aangaat, met de bewoners van Sarawak, verdient allen lof. Wordt zijn voorbeeld gevolgd, dan zullen wij weldra volledig bekend worden met de bewoners van dat grootste der eilanden. De schr-

keeringen in de zeden der verschillende stammen zullen duidelijk te voorschijn treden; en dan zal de tijd niet meer ver af zijn, dat de handen in elkaêr zullen kunnen geslagen worden, om voorgoed een einde te maken aan de vele gruwelen, die in de binnenlanden van Borneo nog steeds gebeuren en die zóó menschonteerend zijn, dat hun weêrga onder het hemelgewelf niet te vinden is. Maar dan zal Nederland moeten afzien van zijn kleingeestige en achterdochtige politiek in het Oosten, waardoor in andere Europeesche nationaliteiten gevaarlijke mededingers gezien worden, die, wel beschouwd, niet anders zouden zijn dan onze krachtige bondgenooten bij de taak, om de zegeningen der beschaving ook in de binnenlanden van Borneo te brengen.

's-Hage, Februari 1881. M. T. H. PERELAER.

Regeeringsalmanak voor 1881. Batavia, Landsdrukkerij 1880.

Een vriendelijke hand stelde ons in staat, thans reeds kennis te maken met den nieuwen Regeeringsalmanak.

Dikwijls hebben wij dat jaarboek op Java eerst in het laatst van Februari of in het begin van Maart zien verschijnen, zoodat het in Nederland niet verkrijgbaar kon zijn, vóór de maand Mei; dezen keer was de Almanak reeds voor het einde van J a n u a r i in Nederland! Wij gelooven niet, dat dit vroeger ooit gebeurd is.

De voortvarendheid, welke ten deze in Indië aan den dag is gelegd, verdient des te meer lof, daar het werk niet met minder zorg dan vroeger behandeld is, en de nieuwe Regeeringsalmanak zijn voorgangers in rijkdom van inhoud nog overtreft. Zelfs vergeleken met den omvangrijken Almanak voor 1880 is het pas verschenen jaarboek belangrijk lijviger. De Almanak voor 1880 bestond uit 927 bladzijden, waarbij nog 310 pagina's Bijlagen waren gevoegd, te zamen dus uit 1237 bladzijden; de Almanak voor 1881 telt er in het geheel 1324, of vijf en een half vel druks meer. In de allerlaatste dagen van October werden de eerste vellen afgedrukt; een maand daarna was het drukken van het geheele werk afgeloopen.

Verschillende uitbreidingen en verbeteringen zullen wij aanwijzen.

Onder anderen is de inhoudsopgaaf vollediger geworden. Maakte de »inhoud" van den Almanak voor 1880 geen melding van de »Pradoto ter hoofdplaats Soerakarta en de zes pradoto's in de afdeelingen Klaten, Ampel, Bojolali, Kartosoero, Sragen en Soekohardjo"; noch van de »Apothekers, paardenartsen, scheikundig laboratorium en 's Rijks Magazijn van geneesmiddelen"; noch van het »Suppletie-depôt te Mr. Cornelis," ofschoon over dat alles in het boek wèl een en ander te vinden was, — bij het samenstellen van de inhoudsopgaaf voor den nieuwen Almanak zijn die leemten behoorlijk aangevuld. De rangschikking komt ons niet overal onberispelijk voor, maar de volledigheid heeft ontegenzeggelijk gewonnen.

Dat de inhoudsopgaaf bovendien gewijzigd is naar de veranderin-

gen, welke sinds het verschijnen van den vorigen Almanak in verschillende takken van dienst, bij officieele en particuliere instellingen of inrichtingen en elders viel waar te nemen, spreekt vanzelf; men vindt dus daarin b. v. de »assistent-residenten in commissie voor de koffiecultuur," de »paardenstoeterij te Malassoro" en andere nieuwigheden behoorlijk vermeld.

Groote uitbreiding is voorts gegeven aan de opgaven betreffende »de opkomst en den ondergang der maan te Batavia" en inzonderheid aan de »Regeling van het brievenvervoer in N. Indië." Noch aan die opgaven noch aan die regeling echter hebben de meeste koopers veel. De Regeling beslaat thans 42 bladzijden, en zeer nauwkeurig wordt daarin *op de minuut af* aangegeven, hoe laat de post van de verschillende kantoren in den Archipel vertrekt, en wanneer zij daar aankomt; of juister: *zoude* vertrekken en *zoude* aankomen, indien de fraaie bepalingen nageleefd werden, hetgeen bij het postwezen geen gewoonte is. Welk nut hebben nu al die cijfers? Welk vertrouwen verdienen zij, en vinden zij ook bij een niet onnoozelen lezer? Het eenige ware gedeelte van de geheele Regeling is, gelooven wij, dàt, waarin voor den tijd van aankomst der post in Boelecomba en Saleier wordt aangegeven: »onbepaald".

Uit de Bijlagen van den Almanak voor 1880 is voor 1881 de Regeling betreffende het ontginningsrecht der inheemsche bevolking in de gouvernements-landen van Menado verdwenen; insgelijks heeft men de »Regelen volgens welke in de Minahassa verhuur van grond door inlanders aan niet-inlanders geschieden kan" weggelaten. Daarentegen werd aan den Almanak voor 1881 toegevoegd een »Algemeen Statistisch Overzicht betreffende Nederlandsch-Indië over de jaren 1869 tot en met 1878", en handelende over Grondgebied, Bevolking, Landbouw en Veeteelt, Spoorwegen, Telegrafen en Brievenposterij, Handels- en Scheepvaartbeweging, Gouvernements-onderwijs en Opbrengst van de voornaamste Middelen van Inkomst van den Staat. Het laatste, de opneming van het Statistisch Overzicht namelijk, meenen wij, met een kleine straks te noemen reserve, als een aanwinst te mogen beschouwen; de twee weglatingen als geen verlies. Van specialen aard zijnde, omdat ze op slechts één gewest of één afdeeling betrekking hadden, waren de genoemde regelingen in den Almanak eenigszins misplaatst.

Vermeerderd *en* verbeterd is het alphabetisch register, dat »bladwijzer" wordt genoemd. In den vorigen jaargang trof men daarin b. v. aan »Aardoliebronnen (Ontginning van) pag. 402"; pag. 402 opslaande, vernam men, welke staatsbladen men voor de ontginning van delfstoffen inhoudende gronden had te raadplegen, en welke voor de exploitatie van aardolie-bronnen, maar het woord »delfstoffen" werd in het alphabetisch register *niet* gevonden. De bladwijzer gaf dus te veel of hij gaf te weinig; men moest *of* eenige namen weglaten *of* een groote menigte andere rubrieken ook opnemen. Nu is tot het laatste besloten, maar tevens heeft men, volgens een vasten — hoewel nog niet *zeer* vasten — regel, het register in andere opzichten uitgebreid, zoodat het ongeveer 110 rubrieken of aanwijzingen méér geeft dan de registers van vorige jaargangen.

Wat wij onder »vorige" jaargangen hier verstaan, weet of vermoedt de lezer reeds; 't zijn de jaargangen van 1878 en 1879. Gingen wij nog verder terug, de vergelijking zou stellig veel interessanter worden, en veel verrassender uitkomsten leveren. Leg b. v. dezen lijvigen »Regeeringsalmanak" voor 1881 naast zijn voorganger van 1807, een geschrift ternauwernood 130 kleine pagina's beslaande, maar met den vervaarlijk uitgerekten titel: »Naamboek van den WelEdelen Heeren der Hoge Indiasche Regeering zo tot, als buiten, Batavia; mitsgaders Van de politique bedienden, die van de Justitie, de Kerk, Burgery, Zeevaart, Militie, Arthillerie, Chirurgie, &c., zo als dezelve onder ultimo December 1806, alhier in weezen zijn bevonden: Item der Gouverneurs, Directeurs, en Commandeurs, mitsgaders verdere Opperhoofden en mindere bedienden, op de respectieve Comptoiren van Indië. Nevens Een Lyst van de gewezen Dienaaren, die op het thans aan de Engelschen toebehoorend Gouvernement Ceilon aanweezig zijn en van die, welke zich bevinden op de overige nog niet overgenomen Etablissementen. En een Lyst van de persoonen, die gerepatrieerd zijn, en één van die naar de Buiten-Comptoiren vertrokken zijn, item één van de overledenen. Te Batavia Gedrukt by Compagnie's-Drukker Pieter van Geemen, Met approbatie vân Hunne Hoog-Edelheden." — Of, wilt gij nog verder terug, naast het even inhoudarme en titelrijke: »Naamboek" van 1761, dan wel naast het bij de Drukkers der Compagnie, Welsing en Tronenbroeck, verschenen »Naamboekje der gequalificeerde amptenaren en andere officianten en bedienden te Batavia" van den jare 1718, — het allereerste dat uitgegeven werd! — Of, bijaldien gij u tot het jongste vijftigtal jaren bepalen wilt, naast den Almanak van 1831, een uit den tijd van van den Bosch dus, toen de donkere dagen van het cultuurstelsel begonnen aan te breken, doch ook de bureaucratie het bestuur nog niet verlamde, daar de Algemeene Secretarie, behalve uit den Chef, uit drie adjunct-secretarissen en slechts twaalf hoofdcommiezen, eerste en tweede commiezen bestond, terwijl zij nu is samengesteld uit den Algemeenen Secretaris, één eersten en één tweeden Gouvernements-Secretaris, drie referendarissen, drie en twintig hoofdcommiezen, eerste en tweede commiezen, dertien derde commiezen en twee ambtenaren voor de Afdeeling Statistiek: — in het geheel 44 personen, behalve nog elf ambtenaren ter beschikking van den Algemeenen Secretaris, en twee commiezen, toegevoegd aan den Secretaris van den Raad van Indië! — Welk een verbetering van typographische uitvoering, en — wat oneindig belangrijker is — welk een verbazende verandering van bestuurskring, bestuursrichting en bestuursmiddelen komt door zulk een vergelijking van Almanakken en Naamboeken aan het licht!

Aan de verleiding om daarover uit te weiden, mogen wij echter nu niet toegeven, en wij keeren naar den nieuwen Regeeringsalmanak terug, om nog een paar korte opmerkingen te maken, die verbeteringen ten gevolge kunnen hebben.

Kleine onnauwkeurigheden die waarschijnlijk drukfouten zijn, gaan we zwijgend voorbij, op grond van hetgeen tot heden gebeurde vertrouwende dat zij in een volgenden Jaargang hersteld zullen worden.

Wij meenen echter te mogen verzoeken, dat het Statistisch Overzicht een bijzonder nauwlettende herziening onderga. Boven prezen wij de plaatsing van dit Overzicht met eenige reserve; wij moesten dat voorbehoud maken om meer dan één reden. Terwijl toch voor de inlandsche bevolking van Java en Madoera over 1878 in het Overzicht wordt opgegeven 18 824 574, vinden wij daarvoor elders als »verbeterde opgave" 18 793 677; en waren er volgens het Overzicht 4020 »andere vreemde Oosterlingen", volgens de »verbeterde opgave" waren er duizend minder! Er zijn nog meer suspecte cijfers te noemen; zal men aan het Statistisch Overzicht de gewenschte waarde kunnen hechten, dan dienen zij geverifiëerd te worden.

Wij wenschen verder in overweging te geven, niet om den Almanak nog meer uit te breiden, maar om enkele der Bijlagen te vervangen. Onder die Bijlagen vindt men o. a. één: »Tarief van *buitenlandsche* telegrammen", en de geheele Comptabiliteitswet; zouden de meeste bezitters van den Almanak niet meer gediend zijn met b. v. een overzicht betreffende de ontvangsten en uitgaven van N. I., een statistiek van het rendement der verschillende middelen van inkomsten, een statistiek aangaande de gouvernements-koffiecultuur of een tarief voor het personen- en goederenvervoer op de staatsspoorwegen? Dit laatste behoort, dunkt ons, bij de tarieven voor den post- en telegraafdienst en andere tarieven, die reeds onder de Bijlagen zijn opgenomen.

Bij ons verlangen naar nieuwe verbeteringen houden wij intusschen het vele goede, nu bereids gegeven, met erkentelijkheid in het oog.

De Regeeringsalmanak was reeds vele jaren een voortreffelijke uitgaaf; wij kennen geen kolonie, waar een over het geheel beter werk van dien aard verschijnt; en de nieuwe jaargang zal er zeker toe bijdragen, dat deze uitgave hoe langer hoe meer terrein wint. Hij zal dat gevolg hebben door den rijkdom van zijn inhoud en vooral ook door zijn tijdige verschijning. Wij hebben op het laatste in het belang der zaak dikwijls aangedrongen; het is ons thans een groot genoegen te mogen mededeelen, dat men de welwillendheid gehad heeft, dien wensch te vervullen.

Hem die zich met de redactie belastte, èn hem wien de typographische uitvoering werd opgedragen, maken wij over hun arbeid een welgemeend compliment.

3 Febr. '81. V. KESTEREN.

Atjeh à vol d'oiseau, door Melantjong.
Leiden, A. W. SIJTHOFF. 1881.

De opmerking is gemaakt, dat men in den titel van dit boek slechts één woord behoeft te veranderen, om hem Fransch te doen worden, en hiermede toonde de criticus zich terecht niet ingenomen.

Als men het boek met eenige aandacht leest, vindt men tegen de keus van woorden licht nog meer bedenkingen.

Bladzijde 6 bevat dezen zin: »Het valt bijna elken mailreiziger op, e de natuur op Sumatra's Noordwesthoek, als 't ware al haar acht ten toon spreidt, de heerlijkste kleuren, in alle tinten, kwistig toont; alsof zij hem, op dit uiterste gedeelte van Nederlandsch-ië, nog eenmaal, voor 't laatst doch ook voor altijd, de herinnering a de tropen in 't geheugen wil prenten."

Bladzijde 9: »Door al 't gejoel heen klinken den oplettenden toe-houwer enkele woorden en locale uitdrukkingen in de ooren, waar-or hij vernemen kan, welke landslieden daar zooal bijeen zijn: vaansch, Maleisch, Sundaneesch, Balineesch, Madureesch, het *verbas-rde Maleisch der Batavianen — het zoogenaamde »passer-Maleisch"* [1]) — a zelfs het Chineesch."

Bladzijde 14: »De namen alleen van die zoogenaamde hôtels duiden noegzaam aan, dat de »haute volée" hier geen huisvesting komt eken. »De rijzende zon" — »het anker" — »het *marine-hôtel*" — ne namen zijn zeker welsprekend genoeg."

Op bladzijde 250 — we slaan kortheidshalve veel over — staat: Ach ja, uit dat kleine postkantoortje, een vertrek van ± vijf *meter rootte* (bij Kotta Radja), komt vaak veel droefheid voort; het zendt aar al dikwijls tranen en *kommernis* aan hen, die er juist het minst p rekenden."

Ik heb verder tegen het boek, dat de schrijver nu en dan bij zijn treven naar een lossen stijl de teugels wat al te veel viert.

Op bladzijde 144 vernemen wij: »Niet oneigenaardig werd Oleh-Karang Olie Korang genoemd, ten tijde der bezuinigingskoorts, toen de verstrekking van olie tot op de helft verminderd werd", en in een noot: »O l e h werd veranderd in O l i e; K a r a n g in K o r a n g, het-geen te weinig beteekent". — Op bladzijde 195: »Een van de Atjehsche hoofden heette Toekoe Baït, doch had den bijnaam van Toekan-paït": bitter-maker. — Mogelijk is een en ander heel grappig; ook ten op-zichte van »uien" verschilt de smaak; maar ik voor mij ben van meening, dat een schrijver die eenige neiging tot het produceeren van dergelijke aardigheden heeft, de meeste lezers zeer aan zich ver-plicht, door aan die neiging nooit iets toe te geven, gedachtig aan den wenk van Fontenelle: »Il est plus aisé de s'abstenir que de se contenir".

Zinsneden als »een drukte van wat ben je me" (pag. 23); »militairen van alle rangen en graden, ambtenaren, dames, njaais, enfin, tout Paris zullen we maar eens zeggen" (pag. 29); »een dier posten, die den koenen bezoeker gelegenheid geeft, de gymnas-tische oefeningen zijner jeugd nog eens op te poetsen" (pag. 145) laten we voor 't geen ze zijn: vrij onschuldige staaltjes van een gemeenzamen toon. De uitweiding op bladzijde 211 over zekere rivier echter is al in een bijzonder ongelukkig moment op het papier gebracht. Het is met den stijl als met de kleeding: losheid kan op beschaafde lieden alleen dan een aangenamen indruk maken, wanneer zij onder de hoede staat van de gratie en de decentie. Dat had de schrijver iets meer in 't oog moeten houden.

---

[1]) Wij cursiveeren hier en elders.

Ten derde moet ik vragen, of de schrijver bij de spelling en vertaling van sommige inlandsche woorden zich niet heeft vergist. Zoo lezen wij dat »toekan" beteekent »hoofd of chef", en dat op de »bedoek" slaan is: op een »stuk hout" slaan.

En dus? vraagt wellicht de lezer, die van bovenstaande aanmerkingen heeft kennis genomen, en naar 't einde van deze aankondiging verlangt.

Dus, antwoord ik, is mijn lof niet onvermengd.

Maar geprezen worde het boek. Bij de fouten welke wij bespraken, hebben wij in aanmerking te nemen, dat Melantjong, volgens zijn eigen verklaring, zijn uitstapjes »in 't wondervreemde land" niet met het doel om een werk van letterkundige waarde samen te stellen, beschreef; alleen de opmerkingen en indrukken van een toerist wilde hij mededeelen. Hierin is hij nu zoodanig geslaagd, dat men hem met het resultaat geluk mag wenschen. »Mocht", zoo besluit hij zijn boek, »dit eenvoudige werkje hun, die dierbare betrekkingen hebben in Atjeh, een idee geven van het leven en de toestanden aldaar; mocht het hen, die er geweest zijn, nog eens herinneren aan vroolijke en droeve uren, daar beleefd, aan de vele trouwe vrienden en kameraden, daar achtergelaten of, helaas! door den dood weggerukt, en ook aan schrijver dezer bladzijden, die zijn Atjehsche vrienden en vriendinnen nimmer zal vergeten, en hun bij dezen een hartelijk vaarwel toeroept, met de bede: mocht het een »tot wederziens" zijn!" Wij twijfelen niet, of dat doel — het verlevendigen van nauwkeurige herinneringen bij hen, die in Atjeh geweest zijn en het voorstellen van de toestanden aldaar aan hen die nooit op 't veroverde gebied van Noord-Sumatra een voet zetten — wordt door de uitgifte van dit boek bereikt.

Aan een dergelijk boek had het publiek behoefte. Ons dunkt, dat menigeen reeds verlangend daarnaar uitgezien heeft, en nu dit werk verschenen is, zullen stellig ook zij, die het twistgeschrijf over Atjeh moede zijn, gaarne mede *melantjong* volgen, om het Indische leger, en speciaal onze landgenooten ginds, gade te slaan in hun dagelijksch leven en in hun uren van verpoozing: op verschillende posten en in verschillende omstandigheden: te Oleh-leh, te Kotta-Radja, in de Zuid- en in de Noordoosterlinie, in de Westerlinie en op Poeloe Bras: in de societeit, bij de aankomst van een mail, op de passers, in het hospitaal, op een receptie bij den Generaal, in de komedie, op een spoorwegritje en elders en bij andere gelegenheden. Daarvoor vinden zij in Melantjong een blijkbaar ervaren gids, en na met hem rondgezworven te hebben, zullen zij de toestanden in Atjeh wellicht gunstiger beoordeelen, maar zeker juister. Ik meen, dat dan tevens hun belangstelling *in* en waardeering *van* het Indische leger toegenomen zullen zijn.

SERKLAAS VAN DEN.

In de Tweede Kamer. Portretten door Castor-etPollux. Sneek, H. Pyttersen Az. 1881.

Als iemand de goedheid wilde hebben, onder die ruim vijftig zoogenoemde portretten er één aan te wijzen, dat een portret *is*, en blijk geeft van goeden smaak, zou hij daardoor ten zeerste verplichten

een vereerder van Sagittarius.

NIEUWE UITGAVEN.

IN HET BUITENLAND.

D'Albertis (L. M.), New Guinea: What I Did and What I Saw. London, Low. 1880. 8°. 2 vols. (830 pp.) 42 s.

Audsley (G. A.) and J. L. Bowes, Keramic Art of Japan. London, H. Sotheran & Co. 1881. 8°.

Bibliothèque de feu M. Jules Thonneller. Partie Orientale et linguistique. (Vente 1—18 Dec. 1880.) Paris, Ernest Leroux. 1880. 8°.

Books (Sacred) of the East. Edited by F. Max Müller. Vols 6 and 9: The Quran. Translated by E. H. Palmer. London, Frowde. 1880. 8°. 10s. 6d.

Buddhist Birth Stories: or, Jataka tales. From the original Pali of the Jatakatthavannanà, now for the first time edited by Prof. V. Fausboll. Translated by T. W. Rhys Davids. London, Trübner & Co. 1880. 8°. Vol. I. (CIV, 348 pp.) 18s.

Buller (Rev. James), New Zealand. Past and Present. London, Hodder and Stoughton. 1880. 8°. (204 pp.) 3s. 6d.

Bunsen (Ernest de), The Angel-Messiah of Buddhists, Essenes, and Christians. London, Longmans. 1880. 8°. 10s. 6d.

Burbidge (F. W.), The Gardens of the Sun: or a Naturalist's Journal on the mountains and in the forests and swamps of Borneo and the Sulu Archipelago. With illustrations. London, John Murray. 1880. 8°. (XX, 364 pp.).

Chamberlain (Basil Hall), The classical poetry of the Japanese. London, Trübner & Co. 1880. 8°. (XII, 228 pp.) 7s. 6d.

Cooper (H. Stonehewer), Coral Lands. With Illustrations. London, Bentley. 1880. 2 vols. 8°. (pp. 720). 28s.

Demson (Noel) Jottings made during a tour amongst the Land Dyaks of Upper Sarawak, Borneo, during the year 1874. Singapore, printed at the »Mission Press." 1879. 8°.

Eden (C. H.), China, Historical and Descriptive. With an Appendix on Corea. 2nd. ed. London, Marcus Ward. 1880. 8°. (pp. 334). 3s. 6d.

Feudge (Fannie R.), India. Illustrated. Boston, 1880. 12mo. (pp. XXIII, 640) 7s. 6d.

Fornander (A.), An account of the Polynesian race: its Origin and Migrations. London, Trübner & C°. 1880. 8°. Vol. II. (VIII, 400 pp.) 10s. 6d.

Guimet (E.), Promenades Japonaises. Tokio-Nikko. Paris, Charpentier. 1880. 8°. fr. 25.

Gulistan (The); or, Rose Garden of Shekh Muskliu'd-Din Sâdi of Shiraz. Translated into Prose and Verse, with an Introduction, Preface, and a Life of the Author, by Edward B. Eastwick. (Trübner's Oriental Series.) 2nd. ed. London, Trübner & Co. 1880. 8°. (pp. 166). 10s. 6d.

Hoola van Nooten (Mme Berthe), Fleurs, fruits et feuillages choisis de l'île de Java peints d'après nature. Troisième édition publiée par Merzbach & Falk. Bruxelles, C. Muquardt. 1880. folio. (40 pl. met tekst.) ƒ 96.25.

Hübbe-Schleiden (D. J. U.), Überseeische Politik, eine Culturwissenschaftliche Studie mit Zahlenbildern. Separat-Ausgabe ohne Anhang. Hamburg, L. Friederichsen & Co. 1881. 8⁰. ƒ 1.95.

Hutcheon (Mrs.), Leaves from a Mission House in India. 2nd. ed. enlarged London, Wesleyan Conference Office. 1880. 12mo. (102 pp.) 1s.

Klatt, Die Compositiae d. Herbarium Schlagintweit aus Hochasien und südlichen indischen Gebieten Leipzig, Engelmann. 1880. 8⁰. 8 m.

Knox (T. W.), Boy Travellers in de Far East. Part 2. Adventures of Two Youths in a Journey to Siam and Java. With Descriptions of Cochin-China, Cambodia, Sumatra, and the Malay Archipelago. Illustrated. New-York, 1880. 8⁰. (pp. 446). 15s.

Köhler's (K. F.) Antiquarium in Leipzig. Catalog N⁰. 338. Orientalia. Bibliothek des verst. Akademikers Anton v. Schiefner in St. Petersburg. Leipzig, 1880. 8⁰. (66 s.) 1610 nrs.

Kreitner (Gustav), Im fernen Osten. Reisen des Grafen Bela Széchenny in Indien, Japan, China, Tibet und Birma in den Jahren 1877—1880. Mit zweihundert Original-Holzschnitten und mehreren Karten. 1. Lieferung. Wien, Alfred Hölder. 1880. 8⁰. 50 pf.

Legge (James), A Letter to prof. Max Müller, chiefly on the Translation into English of the Chinese Terms Tî and Shang Tî. In reply to a Letter to him by »Inquirer" in »The Chinese Recorder and Missionary Journal" for May-June, 1880. London, Trübner & Co. 1880. 8⁰. (30 pp.) 1s.

Lesson (Dr. A.) Les Polynésiens. Leur origine, leurs migrations, leur langage. Ouvrage rédigé d'après le manuscrit de l'Auteur par Ludovic Martinet. Tome deuxième. Paris, Ernest Leroux. 1881. 8⁰. (IV, 552 pp.) ƒ 7.50.

Lyall (C. J.), Sketch of the Hindustani Language. London, Longmans. 1880. 8⁰. (56 pp.) 1s.

Markham (C. R.), Peruvian Bark; a Popular Account of the Introduction of the Cinchona cultivation into British India, 1860—1880. With Map and Illustrations. London, Murray. 1880. 8⁰. (pp. 568). 14 s.

Oppert (Gustav), On the weapons, army organization and political maxims of the ancient Hindus. With special Reference to Gunpowder and Firearms. London, Trübner & Co. 1880. 8⁰. (VIII, 162 pp.) 7 s. 6 d.

Parliamentary. London, P. S. King. 1880. folio: East India. Railways. Report for 1879. 1 s. 4 d. — Condition of India. Report of Jas. Caird. 6 d. — Famine Report. Part. 2. 2 s.

Phear (Sir J. B.), The Aryan Village in India and Ceylon. London, Macmillan. 1880. 8⁰. 7 s. 6 d.

Rein (J. J.), Japan nach Reisen und Studien im Auftrage der Königlich Preussischen Regierung dargestellt. Leipzig, W. Engelmann. 1881. 8⁰. Vol. I.

Rivers (George), A Catalogue of second hand works, in all departments of literature, many published in and relating to Africa, America, Australasia, China, Japan, the West Indies, etc. etc. London, 1880. 8⁰.

Rivière (H.), Souvenirs de la Nouvelle-Calédonie. Paris, Calmann Levy. 1880. 8⁰. fr. 8.

Sell (Rev. E.), The faith of Islam. London, Trübner & Co. 1880. 8⁰. (250 pp.)

Wellington (Duke), A selection from the Despatches, Memoranda, and other Papers relating to India. Edited by Sidney J. Owen, with an Introductory Essay, Maps, and Plans. London, Frowde. 1880. 8⁰. (pp. 814). 24 s.

Wheeler (J. Talboys), The history of India from the earliest ages. Vol. IV. Part II. Mogul empire — Aurungzeb. London, Trübner & C⁰. 1880. 8⁰.

Het Minangkabousch ten opzichte van het Maleisch [1])

DOOR

J. L. VAN DER TOORN.

In het maandnommer September van dit tijdschrift komt onder de rubriek »Koloniale Litteratuur" een beoordeeling voor van den heer Klinkert over de geschiedenis van de Prinses Balkis door D. Gerth van Wijk. Allen, die met dit zoo belangrijke werk hebben kennis gemaakt, zullen zich verheugen over de gunstige critiek door den heer Klinkert uitgebracht. In aanmerking genomen toch de groote moeielijkheden, die de Minangkabousche taal aanbiedt om de ontelbare menigte eigenaardige uitdrukkingen in de juiste beteekenis weer te geven, vooral indien men, zooals de S., op zulk een verren afstand den arbeid moet verrichten, zal men gaarne erkennen, dat er ten volle een loftuiting verdiend was.

Niet ieder zal het echter eens zijn met hetgeen de heer Klinkert omtrent het wezen van de Minangkabousche taal zelve zegt.

Zoo lezen wij b. v. op de eerste bladzijde: »Er behoort eenige bedrevenheid toe, om uit zulk een verbastering het zuivere Maleisch weer op te sporen". — Zou dat oordeel niet meer daarop berusten, dat men nu eenmaal voorgoed schijnt aangenomen te hebben, dat het Minangkabousch een verbasterd Maleisch *moet* zijn, een oordeel gebaseerd op de mindere kennis die men vroeger van die taal had, maar dat heden, dunkt ons, wel wat verouderd mag heeten?

---

[1]) Naar aanleiding van de beoordeeling door den heer Klinkert uitgebracht over de Geschiedenis van de Prinses Balkis door D. Gerth van Wijk.

Die verbastering toch — gesteld dat zij bestaat — vertoont zich dan toch hoofdzakelijk maar in de uitspraak en alle bezwaar wordt weggenomen, door zich de vaste regels, waaraan de laatste onderworpen is, eigen te maken. Hoort men den Minangkabouer spreken, dan merkt men dat hij volstrekt niet willekeurig te werk gaat bij het noemen zijner letterteekens, maar dat, behoudens een enkele uitzondering, alle gelijk geschreven uitgangen op dezelfde wijs worden uitgesproken en dat we dus met bepaalde wetten te doen hebben. *As* op het einde der woorden klinkt als *èh; at* als e^{ε}; *ap* als $\breve{o}^{\varepsilon}$; *al* en *ar* als *a; it* als i^{ε}; *is* als *ih, oes* als *oe-ih; a* op het eind van een woord klinkt als ŏ, zooals de *oo* in het woord *oor* b. v.; en nog vele andere regels meer. Waar zulke wijzigingen bestaan, kan men daar spreken van »verbastering"? Dat er vele Maleische woorden en uitdrukkingen in het Minangkabousch niet bekend zijn of aldaar een andere beteekenis hebben, is volgens ons idee ook geen »verbastering" te noemen, want eveneens zijn er een overgroote hoeveelheid woorden en spreekwijzen in het Minangkabousch te vinden, die in het Maleisch niet bestaan of althans in de woordenboeken niet aangetroffen worden, ongerekend nog de woorden, die in eerstgenoemde taal zooveel rijker en uitgebreider beteekenis hebben dan in de laatste en die bij nauwkeurig onderzoek evenzeer meerder licht over het Maleisch werpen als de geschiedenis van de Prinses Balkis. Men denke slechts aan het tal van spreekwoorden door den heer Habbema uitgegeven, de raadsels en pantoens van den heer Harmsen, de gesprekken van si Daoed Radja Medan, enz.

Op dezelfde bladzijde leest men: »Niet dat wij juist met dat Maleisch dwepen. Integendeel, wij houden uitspraak en schrijfwijze van het Minangkabousch voor zeer verbasterd. Over de zonderlinge afwijkingen geeft S. in zijn aanteekeningen menige opheldering. Daaruit blijkt dat de Minangkabouers nu eens letters uitspreken, die in schrift niet voorkomen, dan weer letters onuitgesproken laten, die men in schrift werkelijk aantreft, terwijl sommige letters in de uitspraak door geheel andere vervangen worden."

Op grond waarvan kan men uitspraak en schrijfwijze voor verbasterd houden? Zou men niet evengoed kunnen veronderstellen, dat zij zich even als de Maleische ontwikkeld heeft uit de aloude landstaal der Soematranen, maar dat de laatste een meer verfijnden en beschaafden vorm heeft aangenomen, zoowel ten gevolge van veranderde levenswijze, zeden en gewoonten, als door den invloed dien de kennismaking met meer ontwikkelde natiën op haar moest hebben? Wanneer we toch het Minangkabousch met het Maleisch vergelijken, dan vinden wij:

a. woordvormen, die in beide gelijke beteekenis hebben;
b. woordvormen, in beide voorkomende, maar in het Minangkabousch met veel uitgebreider beteekenis;
c. woordvormen, in beide aanwezig, maar in geheel verschillenden zin;
d. woordvormen, die in het Maleisch bestaan, maar in het Minangkabousch onbekend zijn;
e. woordvormen, die in het Minangkabousch worden gebruikt, maar in het geheel niet bestaan in de Maleische taal.

Met het oog nu vooral op de punten *b, c* en *e* zouden we, bij de vraag hoe de Minangkabouers aan de vormen gekomen zijn, moeielijk anders kunnen antwoorden, dan dat zij ze òf van zich zelf hebben, òf van andere, niet het Maleisch sprekende volkstammen hebben overgenomen; maar geen van de gevallen zou ons een aanwijzing kunnen zijn, dat het Minangkabousch een verbasterd Maleisch is. Evenmin vinden we reden daarvoor in het vierde punt, wijl de Maleiers ingevolge van meerdere beschaving en ontwikkeling die woordvormen later kunnen aangenomen hebben. Het eerste punt zou aannemen, dat de Minangkabouers in vroeger tijden hetzelfde Maleisch spraken, maar we kunnen hier zoowel te doen hebben met woorden, die reeds bestonden in den tijd, dat de Minangkabouers nog één volk waren, dat de taal sprak van Soematra's eerste bewoners, als met die welke door vreemden invloed zijn ontstaan.

Wat nu die »zonderlinge afwijkingen" betreft, wij vermeenden dat de heer Gerth van Wijk eenige der voornaamste regels omtrent de uitspraak had aangegeven, regels waaraan men zich, op enkele uitzonderingen na, immer houden kan. In de uitspraak van *tempat*, *empat*, *angkat* en dergelijke als *tampè*^{c}, *ampè*^{c}, *angkè*^{c}, zien wij geen verbastering, maar den regel dat *at* wordt uitgesproken als *è*^{c}; evenzeer is het volgens den regel, dat *oes* als *oe-ih* wordt uitgesproken, dat men *tikoeih*, *poetoeih* enz. zegt. Verbastering of afwijking zou men het kunnen noemen, indien men meer willekeurig te werk ging en er geen behoorlijke regels op na hield. Thans hebben wij m. i. minder te doen met een verbastering van het Maleisch dan wel met een andere wijziging van de oude landstaal, een afwijking waardoor het Minangkabousch zich naast het Maleisch gevormd en ontwikkeld heeft tot een tweede hoofddialect dat, hoewel zich uitende onder andere klanken, zoo niet rijker dan toch minstens even rijk is als het laatstgenoemde.

De heer Klinkert zegt verder: »Nochtans gelooven wij met die transcriptie voor ons, dat de beoefenaren van het Minangkabousch de gebrekkige uitspraak wel wat veel op den voorgrond plaatsen. 't Geval

toch doet zich overal voor, dat een zekere klasse van menschen, die zelfs de meerderheid uitmaakt, door verkeerde gewoonten en gebrekkige opvoeding de landstaal slecht uitspreekt. Denkt maar eens aan ons plat Amsterdamsch, Rotterdamsch, Leidsch en Haagsch om van Scheveningsch en Katwijksch niet te spreken. In onze leerboeken over de Nederlandsche taal laten wij die afwijkingen in de uitspraak voor hetgeen zij zijn, en mij komt het voor dat de uitspraak der Minangkabouers hetzelfde verdient. Zooals van het Nederlandsch, bestaat er ook van het Maleisch een zuivere uitspraak, die elke letter tot haar recht laat komen, en hoewel die verre van algemeen is, moet toch ieder zich verplicht rekenen, het volk daaraan te gewennen evenals aan het zuiver schrijven van de taal."

Wij, die het Minangkabousch als een hoofddialect beschouwen, denken er anders over en meenen dat het Minangkabousch als Minangkabousch moet uitgesproken worden, evenals het Vlaamsch als Vlaamsch en het Nederlandsch als Nederlandsch. Spraken wij het uit als Maleisch, dan zouden we aan het wezen der taal onrecht plegen, we zouden daarenboven niet verstaan worden en eindelijk nog zou men in groote moeielijkheden komen met woorden, die wel in het Minangkabousch maar niet in het Maleisch bekend zijn. Hoe zouden we het b. v. maken met uitdrukkingen zooals:

Ba^ε atŏ roepŏnŏ toe kini? Hoe maakt hij het tegenwoordig? *Inda^ε dèn asŏ kaba^ε nangkŏ.* Ik stelde me niet voor dat het zóó zou wezen. *Banda nan boeboeih lah babakang sadŏnŏ.* De waterleiding, waarin een gat was, is gestopt.

Niemand zal het in twijfel trekken, dat men onverstaanbaar zou zijn, indien men volgens de Maleische uitspraak zeide:

Bak ata roepanja itoe (kini?) Indak (dèn?) asa kabak nanka, of *Bandar (nan) boeboes lah berbakang sadanja;* — en ongetwijfeld zou het een wanhopig werk zijn, indien men zulk een groot zielental aan die vreemde wijze van spreken zou willen gewennen. Niet alleen in zijn spreken, maar ook in zijn schrijftaal treft men bij den Maleier van deze streken zijn klanken aan, en koedŏ met den imalah (ٜ) boven alif of *ampe^ε* met de *hamsa* achteraan, zijn evenmin als vele andere zeldzaam voorkomende gevallen. Dat de heer Gerth van Wijk nu, evenals andere beoefenaren van de Minangkabousche taal, in de transcriptie die uitspraak op den voorgrond plaatst, is m. i. noodzakelijk voor hen, die zich op de taal eenigszins willen toeleggen, wijl zij daardoor op de hoogte komen van de waarde die de Minangkabouer aan zijn letterteekens geeft, en tegen mogelijke dwalingen gevrijwaard worden.

Wat aangaat de beschouwing om de Minangkabousche uitspraak

te behandelen zooals wij dat het Scheveningsch, Katwijksch, enz. doen we kunnen het daarin met den heer Klinkert niet eens zijn. Wat beteekent toch die meerderheid van zekere klasse, die Leidsch, Amsterdamsch, enz. spreken ten opzichte van de bevolking van geheel Nederland? Wat zijn die honderdtallen Rotterdamsch sprekende Hollanders in vergelijking van het zuiver Nederlandsch sprekende gedeelte? Het Minangkabousch echter is een taal, die op zijn minst genomen in een geheel gewest, een residentie met vier assistent-residentiën gangbaar is. Die bevolking bestaat uit meer dan zesmaal honderdduizend zielen; zij heeft haar eigen weinig verbasterde zeden en gewoonten, haar eigen overleveringen, haar eigen letterkunde, door haar zelf in het leven geroepen wetten en regeeringsvorm, en kan zich beroepen op vorsten, die in het oosten een roemvolle plaats bekleeden. Het land, dat door dit volk bewoond wordt, behoort tot een rijk, dat vroeger het grootste gedeelte van Soematra in zich sloot, en kan thans nog als Padangsche Bovenlanden wedijveren met de schoonste en belangrijkste gewesten van Nederlandsch-Indië. En de taal van dat rijk »het Vaderland van den Maleier", zouden we dan, al is het slechts in uitspraak, gelijkstellen met het plat Amsterdamsch of Katwijksch? Zijn de inwoners van die plaatsen dan ook evenals de Minangkabouers als een afzonderlijk volk te beschouwen, of zou men onder al dat krom en slecht gesproken Nederlandsch niet veeleer een te beklagen provincialisme moeten zien? Zou een woordenboek of grammatica, in een van deze opgesteld, eenig meerder licht doen opgaan over onze moedertaal, of zou Katwijk b. v. een letterkundig product kunnen leveren van evenveel waarde voor het Nederlandsch als de »geschiedenis van prinses Balkis" voor de kennis van het Maleisch is?

Wat wij vermeenen beter op één lijn met bovenstaande verbasteringen te kunnen stellen, is het Minangkabousch, zooals het in enkele negorijen wordt gesproken, een uitspraak van Koerai in de naaste omgeving van Fort de Kock b.v., waar de bewoner zegt: »*tenŏ*ᶜ *bana lagi dŏ na*ᶜ *badambin didadŏnŏ 'n doen*" voor *kŏ*ᶜ *inda*ᶜ *tenŏ*ᶜ *banailah na*ᶜ *kanai dadŏnŏ nan toen* = Als ge hem nog niet geraakt hebt, mikt dan goed om hem in de borst te treffen. — De zuiver Minangkabousch sprekende Maleier echter wordt overal in de Padangsche Bovenlanden verstaan en kan zelfs op sommige plaatsen buiten zijn gewest daarmede terechtkomen.

De heer Klinkert zegt op een volgende bladzijde: »Verder gaat veel onder den naam van Minangkabousch door, wat echter bij de Maleiers elders ook wordt aangetroffen. Dit is mij uit menige opmerking van den S. gebleken, zoo b.v. de uitspraak van *ai* in plaats van

ei; het onduidelijk of in het geheel niet uitspreken van *r* en *l* op het eind van woorden enz." — 't Is volgens onze meening maar weer de vraag wat de goede uitspraak is: *ai* of *ei*, en welke dan onverbasterd Maleisch moet heeten. De heer von de Wall (van der Tuuk) geeft in zijn woordenboek overal de eerste, de heer Pijnappel de laatste letter.

Wel verre van te zeggen dat wij niet met de taal van het Minangkabousche rijk »dwepen", is het onze meening dat zij in alle opzichten evenzeer verdient bestudeerd te worden als haar zustertaal. Mocht men nog niet genoegzaam bekend zijn met de vaste regelen waaraan zij gebonden is, mocht de groote verscheidenheid in woordvormen. begripswijzigingen en samenstellingen nog in het duister liggen, een ernstig en volhardend onderzoek zou der wetenschap weldra kunnen toonen, dat er in de beoefening der krachtige en rijke taal een ruim veld voor ontdekkingen gevonden was.

Dat zij rijk is aan afleiding en samenstelling, kernachtig in haar uitdrukking, moge blijken uit enkele voorbeelden die ik uit mijn verzameling hier doe volgen.

De bewoner van deze streken heeft voor het aangeven van den tijd de volgende uitdrukkingen: *tabi*[s] *padja*, ongeveer vijf uren 's morgens; *bakitjau moerai*, ongeveer half zes 's morgens, als de kitjau, een vogel, begint te roepen; *tapantja matŏhari*, ongeveer zes uur 's morgens; *barisoeă*[s] *isoeă*[s], bij zonsopgang; *sapanggalah matŏhari naiă*[s], ongeveer ten zeven ure 's morgens (zie omtrent afleiding: Verkerk Pistorius, *Padangsche Bovenlanden*); *tarampai djamoea*, van acht tot negen uur, omdat alsdan de te drogen rijst op een matje wordt uitgespreid; *lapèh badja*[c], zoowat tien uur 's morgens; *mandjalang tangah*, van tien of elf uur; *tangah naia*[s], van negen tot twaalf uur; *tangah hari tapĕ*[s]; *sadang boenta bajang-bajang*; *tapidja*[s] *bajang-bajang* (zie Woordenb. Pijnappel) alle uitdrukkingen voor twaalf uur: n.l. als de halve dag vol is, als de schaduw rond is, als er op de schaduw getrapt wordt; *tagalintji(a)* [r] *matŏhari* of *tagèlè*[s] *matŏhari*, ongeveer half een, van *gelintjir* = uitglijden of *gelek* = o. a. uitwijken, op zij gaan; *sapanggalah matŏhari toeroen*, ongeveer een uur 's middags; *tangah toeroen*, van een tot drie uur; *toemboeă*[s] *tana*, ongeveer vijf uur, de tijd wanneer de rijst voor het avondeten wordt gestampt; *sapanggalah matŏhari katatjampoeăng*, de achtermiddag, n.l. als de zon ruim twee manslengten van de kim verwijderd is; *rendang matŏhari*, tegen zes uur 's avonds; *baraboei*[s] *sandjŏ*, tusschen licht en donker, n.l. als dag en nacht om de schemering wedijveren; *sandjŏ rajŏ* of *sandjŏ gadang*, ongeveer half zeven 's avonds; *hari lapèh sandjŏ* = ongeveer zeven

uur; *mandjalang tangah malam,* van tien tot twaalf uur 's avonds; *tangah malam,* half een 's nachts.

sakali ajam bakoekoeă^{c}, ongeveer twee uur 's nachts.
doeŏ kali » » » drie » »
tigŏ kali » » » vier » »
para^{c} *siang*, tegen vijf uur 's morgens (*para*^{c} = tuin).

Zoo drukt men de verschillende wijzen van slapen o. a. uit door:

tidoe$\overset{(r)}{(a)}$ *manilantang,* op den rug slapen.
» *mahèrèng* » de zijde »
» *mangatoe*$\overset{(r)}{(a)}$, met opgetrokken beenen op de zijde of in elkander gerold slapen.
» *manoengkoei*^{c}, op den buik liggende.
» *manggaloeăng*, nog meer in elkander gerold dan mangatoer.
» *batoengkè*^{c} *kaki*, op den rug slapen met de beenen opgetrokken zoodat de voeten den grond raken.
» *bakalang tangan*, met de armen onder 't hoofd.
» *mangakah*, met de beenen van elkander en op den rug.
» *mangapah*, met de armen en beenen van elkaar.
» *pangkoe*$\overset{(r)}{(a)}$, op de zijde met de handen tusschen het dikst der beenen.
» *tambilang*, met de beenen geheel rechtuit.

Evenzoo heeft men verschillende benamingen voor het zitten; o. a.

doedoeă^{c} *badjoentai*, zitten met de beenen afhangende (zie v. d. Wall).

doedoeă^{c} *mantjangkoeăng*, op de hurken zitten.

doedoeă mantjongkong, met de knieën op den grond en op de palmen der handen rustende.

doedoeă^{c} *batoengkĕ*^{c} *loetoei*^{c}, met een der beenen op den grond, den voet achter den hiel van het andere waarop de arm rust.

doedoeă^{c} *basimpoeăh*, met het achterste op den grond, de beenen eenigszins schuin onder het lichaam, zoodat de eene hiel onder het achterste komt (wijze van zitten der vrouwen).

doedoeă^{c} *basimpoeăh kata*^{c}, met de beenen onder het lichaam, zoodat de teenen den grond raken, zooals bij het bidden.

doedoeă^{c} *maroenggoeăh*, op een verhevenheid gehurkt zitten met de armen over de knieën geslagen.

doedoeă^{c} *basèlŏ*, met het achterste op den grond en de beenen over elkander gekruist; de gewone wijze van zitten bij de Maleiers.

doedoeă^{c} *mahoendjoe*$\overset{(r)}{(a)}$, met het achterste op den grond, de beenen rechtuit en de armen op de borst.

*doedoeă*ˢ *mangalai*, in liggende houding met de hand onder het hoofd zittende.

*doedoeă*ˢ *mahanja*, op eenige plaats in zittende houding neervallen.

*doedoeă*ˢ *batoengkè*ˢ *dagoeă*ˢ, zitten met de beenen gekruist, den elleboog onder het hoofd op een der knieën rustende.

*doedoeă*ˢ *batalakan*, zitten met de beenen gekruist en tevens op één hand of beide handen rustende.

*doedoeă*ˢ *basanda(r)*, met de beenen rechtuit en met den rug tegen iets aanleunende zitten.

*doedoeă*ˢ *batoengkè*ˢ *roeang*, hurken met de ellebogen op de knieën en het hoofd in de handen rustende.

*doedoeă*ˢ *sandaran tanggoeli* of *batoengkè*ˢ *loetoei*ˢ, met opgetrokken beenen zitten, met de armen er omheen geslagen.

Een even groote verscheidenheid vindt men voor *dragen*, *staan*, *loopen*, *spreken*, *zien*, *hooren*, *baden*, *vechten*, enz.

Om eenige voorbeelden van figuurlijke taal aan te geven, stippen wij enkele woorden aan, die onder de letter *s* te huis hooren. *Tamakan disadah* (*sadah* = sirihkalk), bekocht of beetgenomen zijn; *dalam sari*ˢ = zwanger zijn; *basangai dihaboe dingin* (in de koude asch verwarmen) fig. niets kunnen missen, niet bij machte zijn iemand te helpen; *tarŏ basangai*, *nasi masa*ˢ = het mes van twee kanten laten snijden; *sapah* (zie wdb. Pijnappel) *sapah oerang*, een uitgeworpene, verbannene; *indă basapah dinŏ* = hij heeft alles opgegeten; *pamakan sapah* = een oude zaak nog eens ophalen, nakauwen; *habih manjih, sapah taboeăng*, eerst van iemand zooveel mogelijk profiteeren en hem dan verlaten; ook: alles doen om iemand goed te maken, en als het toch niet helpt, hem aan zijn lot overlaten; *nasi dimakan, rasŏ sakan* (rijst eten en een smaak hebben alsof het zemelen zijn) = geen lust hebben iets te doen, moedeloos zijn; *saloeăng* (zie wdb. P.) ook een soort van bamboezen fluit; *manjaloeăng*, bedriegen, beetnemen; *doedoeă*ˢ *basaloeăng*, in treurige houding nederzitten; *malèngah ba*ˢ *tjandŏ oerang basaloeăng* (scheef of schuin uitkijken zooals een fluitspeler) = geen acht geven op iets, er zich niet om bekommeren; *basaloeă*ˢ *katŏ*, in de rede vallen; *salisiăh samè*ˢ, mal à propos; *sawang* (zie wdb. P.) *manampoeăh pasawangan*, in benarde omstandigheden verkeeren; *katŏ santiăng*, het mes op de keel zetten, geen uitweg laten; *bakabè*ˢ *santiăng*, onder sterke contrôle staan (*santiăng* = moeielijk, lastig, knellend, benauwd, gespannen), enz.

Het woord *salah*, dat in het woordenboek van den heer Pijnappel

s in zoo velerlei beteekenissen voorkomt, wordt ook in deze
ken in legio uitdrukkingen gebezigd als:
banang = onlekker zijn, zich onwel gevoelen.
boelansi[ᶜ] = uitpuilend van de oogen door drift, in hooge mate driftig.
bang salah = bloedschande.
tjaliă[ᶜ] = op ongepaste manier naar iets kijken.
radjin = overdreven ijverig.
tjandŏ = tegen de vormen, in strijd met de gewoonten.
laloe = te ver gaan in een zaak, ze te ver drijven.
makan mamoetahkan, van iemand, die zich laat omkoopen en
e bij ontdekking daarvan meer straf krijgt dan hij geld ontving.
rasŏ = zich niet op zijn gemak gevoelen; het gevoel dat
men heeft, als men iets ongewoons doet.
takoei[ᶜ] = overdreven bang; buitengewoon bevreesd.
soedah = als 't maar klaar is, het komt er niet op aan hoe.
panarimŏan = verkeerd opnemen.
angkoeăh = onbeschoft.
roesoeăh = tot krankzinnig worden toe bedroefd zijn.
soerangi[ᶜ] = een buitengewoon leelijk gezicht zetten.
samboerè[ᶜ] = overdreven driftig invallen.
saki[ᶜ] = ernstig ziek; onbeschrijfelijk leed.
datang = op onhandige wijs te werk gaan, enz.

Als voorbeeld van vormverandering nemen wij het woord *salang* =
een.
jalang, leenen van, afleenen.
jalangi, in leen vragen n.l. van verschillende personen of verschillende voorwerpen.
bŏ manjalangi tjawan pinggan bakèh si Anoe = ik leen kopjes
en schoteltjes van N. N.
bŏ manjalangi si Anoe tjawan pinggan = ik leen kopjes en schoteltjes aan N. N. — In dezen laatsten zin is *manjalangi* genomen voor *mampasalangi*.
pasalangi = beleenen met, sprekende van den toestand waarin
de beleende komt en zoowel één- als veelheid uitdrukkende.
jalangkan, leenen ten behoeve van een ander.
Anoe manjalangkan si Batoe pitih bakèh si Ali = N. N. leent
geld van Ali voor si Batoe.
mpasalangkan = in leen geven, het geleende besprekende: *Hambŏ mampasalangkan pitih bakèh si Anoe* = Ik leen geld aan si Anoe; waarvoor men ook zeggen kan: *Hambŏ mampasalangi si Anoe pitih*.
basalang, geleend zoowel *van* als *aan*.

Pitih basalang di hambŏ bakèh si Anoe. Het geld door mij geleend van N. N. *Pitih basalang di si Anoe bakèh hambŏ.* Het geld door N. N. van mij geleend.

basalangi, geleend van veel goederen sprekende; ook: beleend.

Banja[ε] *banai haratŏ si Anoe basalangi di si Batoe*: Batoe heeft veel goederen van N. N. geleend.

Hambo basalangi pitih di toean. Ik ben met geld beleend door mijnheer. In den laatsten zin staat *basalangi* voor *bapasalangi.*

bapasalangi, beleend zijn of geworden.

Oerang misikin toe bapasalangi pitih di oerang kajŏ. Die arme is met geld beleend door een rijke.

basalangkan, beleend door iemand met het geld van een ander. *Si Batoe basalangkan koedŏ di si Anoe bakèh si Oema.* Batoe wordt door N. N. met een paard van Oemar beleend, of krijgt van N. N. het paard van Oemar te leen.

bapasalang, in leen geven als toestand van den leener.

Hambŏ bapasalang koedŏ bakèh si Anoe. Ik leen N. N. een paard.

bapasalangkan, in leen geven, het geleende bedoelende.

Hambō bapasalangkan koedŏ bakèh si Anoe. Ik heb N. N. een paard te leen gegeven. *Koedŏ toe bapasalangkan di si Anoe bakèh hambŏ.* Dat paard heeft N. N. aan mij te leen gegeven.

pasalang, het geleende.

panjalang, de beleende of leener van.

papasalang, leener aan.

manjalang-njalangkan, aan verscheidene personen te leen vragen ten behoeve van anderen.

manjalang-njalangi, gedurig te leen vragen of aan veel lieden vragen.

basalang-salangan, aan elkander leenende zijn.

Verdere afgeleide vormen heeft men met *pa*, *ka*, *di* en *ta*, waarin *ka* in de beteekenis van »zullen" of »te zullen" voorkomt.

Kabasalang; kabasalangkan, kabapasalang; kabapasalang-salangi enz.; *tapasalangkan, pasalang-salangkan; dipasalangi.*

Eigenaardig zijn de volgende uitdrukkingen:

Padi lah dihajam of *Padi lah habih di hajam.* De kippen zijn bezig de rijst op te eten of, als versterking, hebben de rijst opgegeten.

Baloe(a) [(r)] *lah dikoetjiăng.* De katten zijn aan de dendeng of aan de dendeng geweest.

Inda[ε] *tahoe di ampè*[ε] voor: hij is een groote domkop.

Takakŏ[ε] *ditji*[ε] *hajam*: bij ongeluk in kippendrek getast hebben.

Tamakan dihaboeă[ε]: bij ongeluk haren naar binnen gekregen hebben.

*Inda*ᶜ *tahoe di nan lama*ᶜ: niet weten wat lekker is, wat goed of tot eigen best is.
Kalintjau-pintjau: voor iemand die een ander tusschen een groote menigte zoekt doch hem telkens misloopt.
Kalintjau baoe(a), (r) van alles door elkander; ook: over allerlei zaken verward door elkander spreken.
katjilau-bikau, opschudding gepaard met veel geschreeuw.
kalèngkang-pèngkang, scheef door elkander.
*galémè*ᶜ*-témè*ᶜ, er slordig, haveloos uitzien.
*kalioei*ᶜ — *mioei*ᶜ, door allerlei uitvluchten iemand misleiden, waarvoor ook *kalintjoei*ᶜ*-mintjoei*ᶜ.

Het voorvoegsel *ma* komt voor eenige woordvormen met de beteekenis van »zich voordoen zooals het grondwoord uitdrukt tengevolge van een handeling of omstandigheid".
mahitam, *manjirah*, *mamoetiăh*, enz.
Lah mahitam oerang. Het zag zwart van de menschen.

Het praefix *ba* voor werkwoorden duidt dikwijls »een plaats gehad hebben" aan van hetgeen in het grondwoord wordt uitgedrukt, en komt overeen met ons participe passief:
bamakan, *baśoerè*ᶜ, *basahŏ*ᶜ, enz.
Lah bamakan nasi tjakŏ? Is de rijst van daar straks reeds opgegeten?
*Pintoe basahŏ*ᶜ *di oerang*. Men had de deur gesloten.
Door voorvoeging van *ba* en achtervoeging van *kan* wordt het voorwerp voorgesteld als de handeling in het grondwoord ondergaan te hebben, o. a.:
batidoe(ă)kan, (r) *badjalangkan*, enz.
*ana*ᶜ *toe lah batidoerkan* = het kind is reeds in slaap gebracht; — zoo ook: *basoerè*ᶜ*i* = beschreven zijn; *batidoeri* of *bakatidoeri* = beslapen zijn; *bakadjari* = nagejaagd zijn, enz.
Koedŏ lah badjalangkan = het paard is reeds gebracht.

Door bijvoeging van *si* drukt men »versterking" of »een zich voordoen' uit van datgeen wat net grondwoord beteekent in woorden zooals:
basiragoe = geheel in de war zijn; *basitondjong* = opgewekt, vroolijk zijn; *basiboetŏ* = zich blind voordoen; *basipaka*ᶜ = zich doof houden, enz.

Pi komt in een menigte woorden voor in de beteekenis van *pe*; b.v. *piangè*ᶜ, *pitanggang*, *pikaseh*, *pigariăng*, *pitoendoeă*ᶜ, *pitŏlŏng*, *pitaroeăh*.

Woorden, met *bapa* beginnende, drukken dikwijls een vergrootenden trap uit; b.v. *bapatinggi* = hooger gemaakt, *baparandah* = lager gemaakt, *bapaëlŏ* = mooier gemaakt; zoo ook die met *dipa* beginnen; b.v. *dipasirah*, *dipalawèh*, *dipasengkè*ᶜ, enz.

*Lah djadi bapatinggi marawa nan toen? Ko*ᶜ *aloen, patinggilah kini.* Is die vlag reeds hooger gemaakt? Zoo niet, doe het dan.

*Para*ᶜ *nangkŏ kadipalawèh kŏmoeăh, ikŏ kini sampi*ᶜ *amè*ᶜ. Ik zal dezen tuin breeder maken, want hij is nu te smal.

Van woorden, samengesteld met het voorvoegsel *sa*, maakt men door voorvoeging van *ba*, *ma*, *di*, enz. werkwoordsvormen.
manjaroemahkan = iemand laten trouwen.
basaroemahkan = getrouwd geworden door iemand.
manjaroemahi = gaan trouwen.

Het woordje *di* komt in verschillende beteekenissen voor, zooals: aan, door, van, in, op, wat betreft.

Het woordje *ta* komt in sommige uitdrukkingen voor met de beteekenis van: tot aan, tot in; b.v. *tatoelang saki*ᶜ *nŏ; tadjantoeăng katŏ oerang; — tabana*ᶜ *asah gigihnŏ*, enz.

Wat de opmerkingen aangaat, die de heer Klinkert maakt naar aanleiding van de aanteekeningen, achter in het werk van den heer Gerth van Wijk voorkomende, ik veroorloof mij het ondervolgende daaromtrent in het midden te brengen.

batŏ — *mambatŏ* komt in deze streken voor in de beteekenis van: ophoogen door middel van graszoden, een dijk b.v. langs den weg maken; *tanah batŏ*, opgehoogde aarde als dijkomwalling, enz.

tjaranŏ basah wordt door sommigen opgegeven, zooals door den S. is aangeteekend. Anderen echter beschouwen het als *berasah*. Men komt echter daarin met elkander overeen, dat het glimmend, glanzend en effen beteekent. Moeielijk is het bij zulke woorden terstond te beslissen, en dikwijls moet men langen tijd wachten alvorens met zekerheid te kunnen zeggen wat het zijn moet. De S. zelf, aan de juistheid van de verklaring twijfelende, heeft ze nogmaals nader onderzocht, doch verkreeg, meen ik, eerst zekerheid toen zijn werk was afgedrukt. Hoogst waarschijnlijk zal hij zijn bemerkingen daaromtrent nog publiceeren.

tjandakia moet, meen ik, *tjandŏ-kiŏ* zijn, zooals de S. in den tekst

kiŏ geschreven heeft. *Tjerdik* op zich zelf heeft doorgaans een ongunstige beteekenis, b. v. inhalig, loos, met slinksche streken omgaan. *Tjerdik tjanda-kia* heeft een geheel tegenovergestelden zin en wordt gebezigd van lieden, die hun slimheid ten beste van anderen aanwenden. *Tjandŏ* = zooals, evenals; wat *kiŏ* beteekent is mij onbekend.

Tjati. Pandai Bilang is zeker een schrijffout en moet zijn: *Tjati Bilang Pandai*, de bijnaam van den bekenden goudsmid Si Aubat. *Tjati* wordt hier ook gebezigd in de beteekenis van *çah* = volkomen, volmaakt, geldig; *bilang (terbilang)* voor *masjhoer*, zoodat men zou komen tot »een die met recht beroemd was of erkend werd om zijn bedrevenheid".

oemboet komt, behalve in de gewone beteekenis, hier ook voor in die, welke de S. aangeeft.

goesar-goesar is niet oorspronkelijk; het wordt echter, zooals ook blijkt uit het verhaal, doorgaans gebruikt voor wispelturig.

kintjir is de juiste uitspraak; het komt mij voor dat de Riouwsche uitspraak ook meer *kintjir* dan *kentjir* is.

kapoek, zooals de S. opgeeft, wordt algemeen gezegd.

kalamari beteekent, meen ik, gisteren; voor eergisteren zegt men gewoonlijk *loemba hari;* ook wel een enkele maal *kalamari dahoeloe.*

loeli = weefstoel.

tjŏtai zegt men gewoonlijk voor een stukje bamboe, dat men bij zeker dobbelspel gebruikt om het geld, dat op het einde er van gelegd wordt, naar boven te werpen. Men heeft het echter ook, zooals de S. zegt, voor *ontbloot, uitgetrokken,* waarvoor echter ook gebruikt wordt *tjétai.* Dit laatste komt nog weer in andere beteekenissen voor, b.v. van goederen: »gewild zijn", »aftrek hebben."

Malah tibŏ djaga nan gandji(a)[l] batjétai di oerang: Als er vreemde koopwaren aankomen, hebben zij veel aftrek. — Zoo ook zegt men van iemand, die graag gewild is als schoonzoon: *Oerang nan toen dipatjétaikan oerang manarimŏ.*

kamba(l), kist van rotan; gewoonlijk in de soerau voorkomende als bergplaats van boeken, kleeren, enz. In het verhaal is het een kistje in den vorm van een *kambal.* Zoo zegt men b. v. ook voor een kamer, die er keurig netjes uitziet als loftuiting: *kamba katjŏ,* zooals wij wel eens zeggen: een koninklijk vertrek.

entah kan m. i. zoowel »ik kan het niet zeggen", als »ik weet het niet" beteekenen, en enkele uitdrukkingen versterken mij in de meening dat het meer het eerste dan wel het laatste is. Zoo komt

entah-barentah als versterking voor in de beteekenis van: »ik kan het volstrekt niet zeggen, 't is me niet mogelijk het onder woorden te brengen, 't is volstrekt niet uit te drukken", enz.; b. v. *entah-barentah nŏ makan api* = 't is volstrekt niet te zeggen hoe groot de brand was; *entah-barentah kakajaannŏ* = zijn rijkdommen zijn niet te bepalen; *entah-barentah banja*[s] *amèh* = 't is niet op te geven hoeveel goud hij had. Wat betreft »*tiada sahaja tahoe*" zou men dit laatste, dunkt mij, even goed weglaten kunnen, zonder daardoor aan de beteekenis iets te veranderen. Wil men het er bij laten, dan kan men voor *entah iŏ datang, entah inda*[s], *inda*[s] *hambŏ tahoe* m. i. ook vertalen: ik kan niet zeggen of hij al dan niet komt, want ik weet het niet. Ook de heer von de Wall geeft op blz. 114 dergelijke beteekenissen op.

badaroen kan van zwaar dichtvallen van deuren gezegd worden; men gebruikt het echter meer voor het vallen van aarde, zware boomen, zwaar neervallend water, enz. en beteekent in het algemeen: dreunen.

badariă[s] komt voor in de beteekenis van *kraken*, van dreunen, het geluid bij het opwinden van een horloge, enz.

badariăng zegt men voor klingelen, rinkelen, rammelen, b.v. van bellen, glasscherven, geld, enz. Zoo zegt men *bakitjoei*[s] voor het krassen van hengsels van de wielen eener pedati, enz. (Hier heeft men o. a. een woord, waarvan het minder eigenaardig zou wezen de uitspraak te wijzigen, daar *bakitjoei*[s] een natuurlijker nabootsing is dan *bakitjoet*.) Opmerkelijk is het, dat er in de Minangkabousche taal zooveel van deze nabootsingen met de letter *d* beginnen. Zoo heeft men o. a.:

dakoeih, het geluid met de tong om b.v. een paard aan te sporen; — *datjèh*, als er verveling, verwondering, medelijden opgewekt is; — *datji*[s] (zie *detjit*), het piepen van vogels, muizen, hagedissen, enz.; — *daroei*[s], het geluid van voortgeschoven voorwerpen, het snorrend geluid van een wiel; het geluid in de keel van menschen, die te veel gegeten hebben enz.; — *dangoeng*, het geluid van den vlieger in de lucht, als de wind blaast tegen de nerf van het suikerrietblad, den draad of dun rotan, die er in de breedte voor gespannen is; het geluid van de stemvork, enz.

dara[s], kraken van een huis, van oude meubels, enz.

daroeih, het geluid van linnen en andere stukgoederen als het gescheurd wordt.

dasi(a) (r), sissen bij het braden, het geluid van gestreken linnengoed, dat uiteen wordt gehaald, ritselen van bladeren.

dasoeih, sissen, schuifelen van slangen.

joei[s], geluid van een touw, rotan of ander buigzaam voorwerp, als men het door de lucht slaat.
-ang, het bulderen van een kanon.
-ang, het knallen van een geweer; — en nog vele andere meer.
komt voor in de beteekenis van *sajit*, dat in de oude uitgave door den heer Pijnappel is opgegeven, maar door den heer Klinkert als verkeerd werd aangemerkt. De uitspraak en schrijfwijze duiden *saït* aan.
-*ong*, dat op Riouw (zie *songsong*) zoowel »iemand achter op komen" als »iemand tegengaan", »inhalen" is, komt hier alleen in de laatste beteekenis voor, terwijl men het figuurlijk ook gebruikt voor tegenspreken, weerstreven, b.v. *katŏ sigadang djan disonsong* = groote lieden moet men niet tegenspreken.
-*dai* in *tatah kandai* is m. i. een schrijf- of drukfout; *tatah kŏndai* en *toesoek kŏndai* is, meen ik, niet hetzelfde. Voor het laatste (haarnaald) gebruikt men hier bij voorkeur *tjoetjoeă*[s] *kŏndai*, terwijl het eerste een soort van gouden kam is op het hoofdhaar staande. *Kandai* is in 't algemeen »versiersel", b.v. de kwasten van het zadel van een paard op oostersche wijze opgetuigd; *balang kandai* wordt gezegd van een paard, dat aan beide zijden van den buik wit, maar overigens donker gekleurd is; *bakandai-kandai*, van verschillende versierselen voorzien zijn, versierd, opgetuigd; b.v. *Oerang nan djŏ-ang kawin toe, bakandai-kandai pakaiannŏ*: Jong getrouwden zijn met verschillende versierselen behangen; — *Ramboei*[s] *dikandai* is van sieraden voorzien hoofdhaar; netjes opgemaakt; — *mangandai* = versieren, optuigen. De *tatak kŏndai*, *banamŏ kandai ana*[s] *darŏ* (zie den tekst) wordt het hoofdsieraad (bij uitnemendheid) van de bruid genaamd. Wat men elders *koendai* heet, noemt men hier doorgaans *sanggoe(a)*.[1]
-*ăng* of liever *manatiăng* is optillen, oplichten op de vlakke hand; ook op die wijze wegbrengen, dragen; opbrengen van eten. Wat in het woordenboek van den heer von de Wall is aangegeven, komt hiermede overeen, terwijl in dat van den heer Pijnappel het woord *tatang* als zoodanig voorkomt. Vergelijkt men *tatang* in het eerste met dat in het laatste, dan ziet men bij den een »dragen op de palm van de hand" en bij den ander »op die wijs houden".
djamba(r) is het gerecht of de hoeveelheid eten voor een bepaald aantal personen. Dit aantal is voor deze streek *zes*, voor andere *vier* of *vijf*. Men zal b.v. zeggen *alè*[s]*nŏ lai doeŏ djamba*, wat hier beteekent: er waren 12 personen (elders 8 of 10) op het feest. *Djamba lah tahidang* = de schotels zijn reeds opgebracht; er is reeds opgedischt. — *Oerang toe bari badjamba soerang soerang* = geef dien

menschen hun eigen eten. — *Sadjamba* = zij die gezamenlijk eten. — *Djamba* is dus ook het gerecht voor één persoon.

*taloei*ᶜ. — S. geeft *bataloet*, dat in deze streken overeenkomt met de beteekenis in het Supp. van het Wdb. P., en gebruikt wordt voor aanhoudend, onophoudelijk, bij herhaling, bij voortduring; b.v. *bataloei*ᶜ *datang oerang kapakan* = er kwamen aanhoudend menschen naar de markt. Sommigen echter gebruiken hiervoor *taloen*, wat bij anderen weer »wild door elkander" is, en geven aan het eerste den zin van »op de knieën liggen", b.v. bij het gebed, bij het aanleggen van een geweer (*basitaloei*ᶜ). In het woordenboek van den heer v. d. Wall vindt men voor »wild door elkander" weer *taloe* gegeven.

*atjiä*ᶜ (*atjik*) komt ook voor in het wdb. van den heer v. d. Wall blz. 15, en is, zooals de heer Gerth v. Wijk zegt, een woord, dat in de Benedenlanden als beleefdheidsvorm gebruikt wordt bij het aanspreken van vrouwen.

oelah. Gaat men de beteekenis van dit woord in de woordenboeken van de heeren v. d. Wall en Pijnappel na, dan ziet men dat zij vrij wel overeenkomen. In deze streken echter heeft, zooals de S. zegt, het woord *mangoelah* een minder gunstige beteekenis. Zoo heeft men b.v. ook *baoelah* = een minder goed karakter aan den dag leggen, kunsten verkoopen; b.v. *koedŏ toe takoei*ᶜ *awa*ᶜ *maratja*ᶜ *baoelah banai* = Ik ben bang om op dat paard te gaan zitten, het verkoopt kunsten. Met tegenovergestelde beteekenis heeft men echter ook *saoelah*, dat gelijkmoedig, zachtaardig, wil zeggen; b.v. *Ana*ᶜ *toe saoelah banai, inda*ᶜ *iŏ amoeăh mangaranŏi oerang* = Dit kind is zeer goedaardig, het geeft geen last.

Saoelah-oelah = 1°. zooals, alsof, gelijkstaande met; b.v. *soèrè*ᶜ *hambŏ nangkŏ saoelah-oelah kaganti badan diri hambŏ*, en 2°. slechts, niets anders dan, 't is alleen maar om; b.v. *Maengko hambŏ himban toean toean karoemah hambŏ nangkŏ, inda*ᶜ *kamakan minoem dŏ, saoelahoelah kamengètjè*ᶜ*-ngètjè*ᶜ *samiăng* = Ik heb u niet bij mij verzocht om u te onthalen, doch alleen maar om wat te praten.

timbang. In den zin door den S. gegeven, is m. i *manimbangi* niet anders te vertalen dan door »veranderen, verwisselen", zooals in den tekst ook is geschied. Deze beteekenis is door den heer Pijnappel niet aangegeven, doch wordt hier zeer dikwijls gebezigd. Om er »wikken, overwegen" uit te lezen, diende er voor meerdere duidelijkheid, dunkt mij, *inda*ᶜ *boeliah di timbang* te staan. *Timbang* komt o. a. ook voor in: *batimbang tandŏ* = de teekens of panden wisselen tusschen bruid en bruidegom; *inda*ᶜ *tatimbangi haganŏ* = de waarde kan met geen andere verwisseld worden (dat kost te veel); *batimbang tjaliă*ᶜ = ter sluiks blikken wisselen; *batimbang lapa*ᶜ, klappen wisselen, fig. voor

»van gelijken stand"; *batimbang anggoeă*ᶜ = bij afwisseling met het hoofd knikken; fig. voor »het niet eens zijn"; *satimbang djŏ njaŏ* of *timbangan njaŏ*, in de beteekenis »zoo lief als zijn eigen leven".

Salai. *Manjalai* te nemen voor *manjalaï* als vorm van *njala* is m. i. niet doenlijk. *Njala* toch klinkt als *njalŏ* en de Maleier zegt dan ook *manjalŏï* in onderscheiding van *manjalai*. Behalve de beteekenissen in de woordenboeken opgegeven komt, zooals de S. zegt, *salai* hier ook voor in die van »in de warmte leggen, roosteren boven het vuur, aansteken van een lamp, sigaar, enz."

*Ikan babalah tjakŏ salailah kapanèh na*ᶜ *masiă*ᶜ = Leg de opengespalkte visch in de zonnewarmte om ze droog te doen worden. — *Salaikanlah sakapiăng baloea toe ka api* = Rooster een stukje van dit gedroogde vleesch boven het vuur. — *Ba*ᶜ *a inda*ᶜ *disalai djoeŏ api, harilah malam* = Waarom steekt ge toch geen licht aan? 't is reeds donker. *Mati tasalai*, door buitengewone warmte doodgegaan; *manjalai*, ook in de beteekenis van lastig vallen, b.v. *kama-kama hambŏ pai oerang toe manjalai djoeŏ* = Waar ik ook ga, dat mensch valt me overal lastig; *basalai*, op een warmen dag buiten lang moeten wachten; b.v. *Lah basalai, hambŏ dilaman na*ᶜ *basoeŏ djŏ iŏ, inda*ᶜ *djoeŏ boeliăh* = Ik heb buiten lang gewacht om het te ontmoeten, doch het kon niet. — *basalalai* = voortdurend lastig vallen; die gewoonte in sterke mate bezitten; — *ba*ᶜ *di salai hati hambŏ bérang:* fig. mijn bloed kookt van boosheid; — *ba*ᶜ *disalai:* fig. in moeielijke omstandigheden zijn, of zooals wij dikwijls zeggen: »voor een heet vuur staan"; *salaian*, een soort van vlechtwerk in de keuken hangende om peper, zout, enz. droog te bewaren.

Roendiăng komt voornamelijk voor in de beteekenis van: spreken over iets, iets met elkander bepraten, doorgaans over een zaak van aanbelang; *baroendiăng-bapapa*: breedvoerig bespreken, beraadslagen, overleggen.

Gèlèk is m. i. »er over heen", »ter zijde uit" uitwijken, op zij gaan; b.v. *aia tagèlè*ᶜ, van water dat b.v. over den rand van het glas stort door stooten, enz. *Katŏ tagèlè*ᶜ*:* fig. zich voorbij praten; — *tagèlè hati* fig. overgehaald om te doen, wat men eerst niet wilde; — *matŏhari tagèlè*ᶜ, de zon is over het toppunt heen, dus over twaalven.

Kalapa nioer gadiăng wordt, zooals de heer Gerth van Wijk terecht opmerkt, als een wonderboom uit den vroegeren tijd beschouwd. Iemand, die van zijn vruchten at, veranderde in een beest.

Manoentoet, zooals de S. aangeeft, zal wel een schrijf- of drukfout wezen voor manatah of manètèh, wat hier nevens *bimbiang* in gebruik is. Het komt mij voor dat de hoofdbeteekenis van het woord »vragen" is. *Basitoenggiăng* komt ook mij voor meer »mèt het hoofd naar beneden"

dan wel »met het achterste naar boven gekeerd" te zijn, waarvo
men hier gewoonlijk *soenggiăng* gebruikt. *Manjoengiăngi* is »zij
achterste laten zien aan iemand"; *manjoengiăngkan*, het achterste na
boven keeren;

manjimbar is hier, hetgeen men op Riouw *menjambar* noemt.

Sapai-sapai komt voor in de beteekenis van zachte wind, zuchtj
b.v. *Sadang ditapan dèn to rabah, kŏ' koenoen angin sapai-sapa*
»Door een orkaan ben ik niet omgevallen, wat zal dan een zucht
geven?" fig.: »voor groote zaken deins ik niet terug, hoeveel te minde
voor kleine";

— *lajoe*, meen ik, is hier niet in gebruik; *lajoer* wèl.

Fort-de-Kock,
8 November 1880.

Wetenschap en Industrie.

WAT ENGELANDS OORLOG TEGEN AFGHANISTAN KOSTTE.

Het Indische Gouvernement, zegt *the Spectator* van 22 Januari, heeft eindelijk de rekening van den oorlog tegen Afghanistan opgemaakt. Eerst zou hij drie millioen pond sterling gekost hebben, en daarna verzekerden Lord Lytton en Sir E. Strachey, dat in elk geval een raming van zes millioen niet te laag kon zijn. Het totaal der kosten, met inbegrip van de uitgaven voor de grensspoorwegen, maar na aftrek van de ontvangsten voor additioneele trafiek op de staatspoorwegen, wordt nu gesteld op 20 crores of — de ropij voor haar officiëele waarde aannemende — meer dan zeventien millioen pond sterling. Daarbij komen dan nog later de uitgaven voor de ontruiming van Kandahar, die bij den tegenwoordigen toestand van het transportwezen zeer veel zal kosten, alsmede de pretensiën nà den oorlog. Het gezamenlijk bedrag zal wel niet ver beneden de twintig millioen blijken te zijn.

DE ELECTRISCHE SPOORWEG TE CALCUTTA.

Wat Amerika nog niet bezit, wat Parijs en Brussel alleen tijdens de aldaar gehouden tentoonstellingen gehad hebben, wat Berlijn alleen nog maar had, dat heeft thans ook Calcutta. De electrische spoorweg in den Zoölogischen tuin te Calcutta is op den 25en Dec. j l. feestelijk geopend door Sir Ashley Eden, in tegenwoordigheid van Maharajah Runodeep Singh van Nepaul en een groot aantal andere heeren, die aldaar bijeengekomen waren om getuigen van het feit te zijn.

De eerste trein, waarop zich bevonden: de Luitenant-gouverneur, de Maharajah met zijn gevolg, kolonel Stanton, R. E., de heer en Mevrouw Henry en nog eenige andere personen, vertrok met klokslag van acht ure, en legde den geheelen weg af met een snelheid van vijf mijlen in het uur.

Op den terugtocht ondervond men eenige moeielijkheid bij het bestijgen van de steilte, waarmede de terugweg begint; men wendde

herhaaldelijk, doch vergeefsche pogingen aan, tot eindelijk de zaak gelukte.

De rails, waarop de wagens loopen, zijn geheel gelijk aan die van de gewone spoorwegen; zij zijn van den grond geïsoleerd door gewone houten dwarsliggers, en zijn in electrische verbinding met een dynamo-electrische machine, die door een stoomwerktuig van tien paardekracht in beweging gebracht wordt; die stoommachine staat in een loods buiten den tuin.

Op den eigenlijken treintrekker is een magneto-electrisch werktuig geplaatst, dat door den stroom van de dynamo-electrische machine, daarheen geleid langs de rails, in beweging gebracht wordt; die beweging wordt overgebracht op twee der wielen. Een en ander is ook daar behoorlijk geïsoleerd. De electrische stroom gaat van de plaats, waar deze wordt opgewekt, langs de rails, door de wielen, die van metaal zijn, naar het magneto-electrische werktuig; de noodige drijfstangen zijn aan de as daarvan verbonden, en door de draaiende beweging van laatstgenoemd werktuig komt de treintrekker, en dus ook de trein, in beweging.

De rails liggen een halven meter van elkander; de wagens zijn net gebouwd en gemakkelijk ingericht.

De electrische spoorweg is boven de tramwaylijnen te verkiezen in mijnen, tunnels en andere plaatsen, waar afwezigheid van geraas en rook een eerste vereischte is. Wij vernemen dat men in Berlijn bezig is met het nemen van proeven op uitgebreide schaal; aldaar is, volgens berichten, door het gemeentebestuur een concessie verleend voor eene lijn, die Wedding-Platz met Belle-Alliance Platz zal verbinden. Die weg zal aangelegd worden op ijzeren kolommen, die hoog genoeg zijn om de passage van voetgangers en rijtuigen niet te hinderen.

Het zou, naar ons oordeel, niet practisch zijn, deze bewegende kracht toe te passen op tramways in de gewone straten, want de isolatie der rails zou dan nog al bezwaren hebben, tenzij men den weg over palen of kolommen aanlegge. In geval van slechte isolatie zou de electrische stroom van de eene rail op de andere overgaan, zonder het magneto-electrische werktuig te bereiken, en in geval van verhooging van den weg, doen zich lichtelijk bezwaren in het straatverkeer op. Buiten om een stad aangelegd kan de zaak wellicht met goeden uitslag ten uitvoer gebracht worden.

Op de tentoonstellingen te Parijs (1878) en te Brussel (1880) had men de isolatie volkomen in zijn macht, dewijl de weg daar aangelegd was op een van het gewoon verkeer afgesloten terrein.

AUSTRALIË EEN KOFFIE- EN THEEMARKT VOOR BRITSCH-INDIË.

De tentoonstelling te Melbourne, waarop ook verschillende theesoorten uit Britsch-Indië vertegenwoordigd waren, deed het plan ontstaan om te beproeven, of voortaan ook de Britsch-Indische thee geen aftrek

zou kunnen vinden in Australië; tot nu toe gebruikte men er nagenoeg uitsluitend Chineesch product. Een syndicaat werd gevormd, en spoedig daarna was de eerste proef verscheept. De uitslag was alleszins bevredigend: de geheele partij van 113689 Engelsche ponden werd van de hand gezet tegen 1 s. 2 d. à 2 s. 5 d. per pond, en de koopers vroegen nog meer. Het syndicaat heeft besloten, de operatiën het volgende jaar voort te zetten, en dan ook naar Amerika een partij thee te zenden.

Een in 't laatst der vorige maand hier aangekomen nummer van de *Madras Standard* bericht, dat er uit Melbourne pogingen zijn aangewend, om insgelijks voor de koffie van Madras een débouché in Australië te vinden, en dat die in Britsch-Indië zeer gesteund worden.

DE ONTWIKKELING VAN CEYLON.

In 't vorig nummer van dit tijdschrift werd over twee exportartikelen van Ceylon gesproken: een dat belangrijk kan worden (uitvoer van kokosnoten naar Europa) en een dat opgehouden heeft van belang te zijn (uitvoer van olifanten).

The British Trade Journal van Februari vestigt de aandacht op andere bijzonderheden van Ceylon's export-handel.

In de eerste plaats brengt zij de koffie ter sprake. In 1837 vertegenwoordigde de uitvoer van dat artikel een waarde van één millioen ropijen; in 1877 een van vijftig millioen. Een en twee jaren hierna, in 1878 en '79 dus, was de uitvoer geringer; dit mindere wordt op zes en twintig millioen ropijen gesteld, of voor elke koffieonderneming op Ceylon gemiddeld 10 000 ropijen per jaar. Maar deze gedrukte stemming is, gelooft men, van slechts tijdelijken aard. De grootste hoeveelheid koffie schijnt in 1869—70 verscheept te zijn, in hetzelfde jaar waarin de koffiebladziekte verscheen; dat bedrag echter, 886 000 cwt., werd in 1874—75 bijna geëvenaard, toen er 874 000 cwt. werd uitgevoerd. In 1878—79 bedroeg de export 775 000 cwt., maar wat men aan hoeveelheid minder had, werd door de hoogere waarde meer dan goedgemaakt; althans, volgens de opgaven van het tolkantoor bedroeg de waarde van den uitvoer 41 060 000 ropijen in 1879 tegen 23 910 000 in 1870; misschien echter werd in het laatste jaar de waarde te laag aangegeven. De groote achteruitgang bestaat bij de »native" koffie: van 218 000 cwt., ter waarde van 4 371 000 ropijen, in 1868, daalde de uitvoer tot 49 284 cwt., ter waarde van 1 675 565 ropijen in 1879.

Vervolgens andere stapelproducten besprekende, constateert *the British Trade Journal*, dat er gedurende de drie jaren 1877, 1878 en 1879 2 184 224 gallons kokosolie, 64 317 cwt. kokosvezels en 1 440 981 Eng. ponden kaneel werden verscheept, tegen 407 332 gallons kokosolie, 25 782 cwt. kokosvezels en 452 039 pd. kaneel, in de *vijf* jaar 1837, '38, '39, '40 en 41.

Wat de nieuwe producten betreft, in 1879 werd 507 368 Eng. pd. kinabast uitgevoerd tegen 186 797 pd. in 1878 en 28 ons in 1869; terwijl men voor den uitvoer van 1880 op een millioen pd. rekent.

De uitvoer van thee bedroeg in 1878 18 635 Eng. pd.; in 1879 81 492.

Omtrent de *in*voeren geeft het genoemde maandschrift slechts voor het koren cijfers: in de *vijf* jaren waarvan 1841 het laatste was, werden gemiddeld 908 779 bushels graan ingevoerd; in de *drie* jaren 1877, '78 en '79 niet minder dan 6 052 687.

»Ceylon", zegt het, »has made immense strides during the last 40 years."

EEN NIEUWE STOOMVAART OP AUSTRALIË.

Den 11en Februari jl. vertrok van Londen direct naar Brisbane de nieuw gebouwde stoomer *Merkara,* om den 11en Maart gevolgd te worden door de *Roma* en den 8en April door de *Almora.*

Al die booten doen Napels aan, voor passagiers die daar mochten willen embarkeeren. Volgens een annonce in de Engelsche bladen worden behalve voor Brisbane, ook voor Batavia, Semarang, Soerabaja en andere plaatsen van den Indischen Archipel passagiers en lading aangenomen.

De nieuwe dienst wordt geopend tengevolge van een contract, door de Britsch-Indische Stoomvaart-maatschappij met het Gouvernement van Queensland voor een directen maildienst tusschen Londen en Brisbane gesloten. De directeuren rekenen vooral op belangrijke aanvoeren van wol en versch vleesch uit Australië.

De proeven, met den uitvoer van bevroren schapenvleesch uit Australië naar Engeland genomen, leveren gunstige resultaten: een partij van 18000 schapen per *Protos* aangevoerd werd in de derde week van Januari jl. grif van de hand gezet tegen bijna 7 stuiver het Engelsche pond (0.45 Ned.), en ofschoon die prijs in normale omstandigheden wel nooit gemaakt zal worden — dat hij nu verkregen werd, was hieraan toe te schrijven, dat de stoornis van den spoorwegdienst tengevolge van sneeuwjacht de gewone groote aanvoeren verhinderde — meent men toch gemiddeld op 5 stuiver te kunnen rekenen, wat den importeurs nog een vrij belangrijke marge laat. Men raamt het getal schapen, dat de Australian Frozen Meat Export Company wekelijks te Londen kan plaatsen, op tien duizend. In welstand levend aangebracht, vindt Australisch vee, en ook de Australische schapen, stellig nog grooter aftrek.

KOFFIE-UITVOEREN VAN PADANG.

De Kamer van Koophandel en Nijverheid te Padang heeft de goede gewoonte om jaarlijks een Verslag betreffende den handel aldaar samen te stellen, dat dan als Bijlage aan het Koloniaal Verslag wordt toegevoegd. Zouden de Kamers te Makasser, Soerabaja, Semarang en Batavia niet kunnen besluiten, hetzelfde te doen? Vroeger placht te Semarang de *Handelsvereeniging* een dergelijk Jaarverslag afzonderlijk uit te geven, doch ook dat heeft opgehouden.

Het nieuwste Verslag betreffende den handel te Padang is onder anderen verrijkt met een »Overzicht van den uitvoer van koffie te Padang in elk der jaren 1860 t/m 1879, gerangschikt naar de landen of plaatsen van bestemming." Daarin komen deze cijfers voor:

Jaren;	Holland,	Amerika;	Java;	Californië;	Totaal.	
1860	103 125	12 297	3 345	—	124 199	pikol
1861	135 759	25 934	1 343	—	169 928	»
1862	121 335	15 921	2 516	—	149 633	»
1863	102 590	23 745	622	2400	129 357	»
1864	108 128	48 543	2 087	2300	161 058	»
1865	150 782	—	2 188	1200	154 170	»
1866	76 359	63 495	3 705	3000	146 574	»
1867	48 418	57 147	3 550	3494	112 609	»
1868	108 807	72 761	8 041	—	189 891	»
1869	56 166	102 781	9 169	—	168 320	»
1870	22 656	92 002	6 441	—	121 099	»
1871	59 358	137 214	6 406	—	202 978	»
1872	9 725	88 380	11 174	1460	110 839	»
1873	35 003	53 436	9 366	—	97 805	»
1874	24 842	99 376	4 339	—	128 557	»
1875	4 590	150 586	5 668	—	160 844	»
1876	33 593	98 823	9 364	—	141 780	»
1877	23 556	106 354	7 127	2286	140 923	»
1878	19 794	94 890	5 711	1300	121 795	»
1879	2 230	99 457	782	2164	104 633	»

Ter aanvulling en toelichting dient hier nog aangestipt te worden, dat er in sommige jaren ook naar havens aan de Middellandsche Zee, naar Frankrijk, Coromandel, Engeland en Pinang koffie werd uitgevoerd, en wel naar de havens aan de Middellandsche Zee in de jaren 1877 en 1878; respectievelijk 1600 en 100 pikols;

naar Frankrijk in de jaren 1860, 1861 en 1862; respectievelijk 5232, 6892 en 9861 pikols;

naar Coromandel in 1860 en 1866; respectievelijk 200 en 15 pikols;

naar Engeland in 1868 en 1869; respectievelijk 282 en 204, en

naar Pinang slechts één jaar, nl. in 1872, en voor een bedrag van 100 pikols.

ONTDEKKING VAN EEN NIEUWE RIVIER.

Volgens de bladen van Queensland is er onlangs op eenige mijlen afstands van het eiland Schnapper, dichtbij Cooktown, een groote rivier ontdekt. Zij loopt tusschen kreupelbosch, een menigte cederboomen en andere, vermoedelijk ebbenboomen, door.

EEN STOOMVAART TUSSCHEN MARSEILLE EN NIEUW-CALEDONIË.

L'Exploration maakt melding van een plan, om een stoompaketvaart tusschen Marseille en Nieuw-Caledonië via Suez, Réunion en Mauritius in 't leven te roepen. Men hoopt daardoor Marseille tot de hoofdstapelplaats van Australisch koren en Australische wol te maken. De concessie zou aan de Messageries Maritimes worden gegund, die binnen twee jaar de exploitatie zou moeten beginnen, en voorloopig met een maandelijkschen dienst zou kunnen volstaan.

EEN »KOLONIALE BANK."

Enkele dagen nadat het vorig nummer van dit tijdschrift verzonden was, ontvingen wij een »Prospectus" van een »Koloniale Bank" te vestigen te Amsterdam, »met een maatschappelijk kapitaal van tien millioen gulden, waarvan voorloopig een eerste serie van vijf duizend aandeelen of vijf millioen gulden wordt uitgegeven."

Sedert kon men uit de dagbladen vernemen, dat op de vastgestelde dagen, 1 en 2 Februari, de inschrijving, die alleen te Amsterdam geopend was, het bedrag der uitgifte niet onbelangrijk overschreed; slechts 75% van de ingeschreven bedragen werd toegewezen. Het doel heeft dus bijzonder veel bijval gevonden, en vooral ook de namen van hen die zich aan het hoofd plaatsten hebben een groot gewicht in de schaal geworpen.

Als commissarissen treden op: de HH.

Jhr. Mr. C. J. A. DEN TEX, oud-Burgemeester van Amsterdam, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal;

C. FELLINGER, chef van de firma KREGLINGER & Co.;

H. C. HINTZEN, lid van de firma WÜSTE & HINTZEN;

P. N. MULLER, lid van de firma MULLER & CALKOEN en

A. F. WILLINK, chef van de firma WILLINK & Co.;

allen te Amsterdam.

Directeur is: de Heer J. HUDIG DZN., voorheen Secretaris van de Nederlandsche Handel-Maatschappij; procuratiehouder: de Heer A. JANNETTE WALEN, voorheen procuratiehouder van de Nederlandsch-Indische Handelsbank; hoofdagent op Java: de Heer A. C. DE MEIJIER, thans chef van de firma DE MEIJIER & Co. te Batavia.

doel, met de oprichting der Bank beoogd, is volgens het Pros- s tweeledig: aan de Nederlandsche kapitalen ruimere winsten te ffen, dan de rentestandaard gemiddeld hier te lande mede- t, en aan de Nederlandsche koloniën die middelen te verzeke- welke deze behoeven om de steeds toenemende productie te be- igen en te vergrooten.

t Prospectus merkt op, dat de belangen van moederland en iën daardoor gelijktijdig bevorderd worden en gaat dan aldus t:

dert 1863 zijn hier te lande geene groote Maatschappijen tot l gekomen, die het hoofddoel hebben hare kapitalen voor den bouw en de Nijverheid op Java beschikbaar te stellen.

at zij evenwel met vrucht werkzaam kunnen zijn, blijkt uit de aanvragen om geldelijke medewerking, waaraan niet kan worden an, en uit de pogingen meer en meer door landbouwondernemers dië aangewend om met in Europa gevestigde firma's betrekkingen e knoopen, ten einde van deze het noodige werkkapitaal te ver- en. En nu zou 't inderdaad te betreuren zijn, indien de voor- n, welke het verschaffen van die gelden oplevert, verloren gingen de Nederlandsche kapitalisten en alweder ten bate kwamen van nden, wier invloed op Java steeds grooter wordt.

)e vraag naar Europeesch kapitaal komt van Indië. En het aan- tot ruime betaling voor het gebruik gaat daarmede gepaard. Geen der trouwens, wanneer men, zonder nog te letten op de bestaande res, slechts vluchtig de steeds toenemende ontginning der woeste den nagaat. Immers terwijl in 1874 nog maar 44 000 bouws in r en erfpacht waren uitgegeven, klom dat cijfer reeds tot 116 000 s in het jaar 1880.

Een aanzienlijk deel van deze gronden wacht slechts op kapitaal ontgonnen en winstgevend gemaakt te worden. De productie van , thee en kina zou aanmerkelijk vermeerderen, indien de onder- rs het noodige werkkapitaal verkregen, terwijl de suikercultuur n groote kapitalen noodig zal hebben, zoodra over weinige jaren chenkomst der Regeering bij den aanplant geheel ophoudt.

rachtig ook zal de voortbrenging van alle producten in Indië derd worden door het gemakkelijker vervoer, tengevolge van het uitgebreid spoorwegnet. Maar ook die productie kan niet toe- n, zonder nieuw kapitaal.

et arbeidsveld is dus groot genoeg.

e vestiging van agentschappen zal de Bank in de gelegenheid n haar werkkring over geheel Indië uit te breiden en op hare gen alsmede op die, welke haar door anderen mochten worden rtrouwd, rechtstreeks en voortdurend toezicht te houden.

xploitatie van landbouw-ondernemingen voor eigen rekening blijft r van den werkkring der Bank uitgesloten. Deze zal alleen als henpersoon optreden.

p het zoo ruime gebied van Indië is waarlijk nog geen sprake overmatige mededinging tusschen de maatschappijen van gelijk- tigen aard als de onze. Reeds dadelijk bij hare vestiging vindt de ONIALE *BANK* een aantal ondernemingen, waaraan zij met voordeel

kapitaal zal kunnen toevertrouwen. Zij vraagt dus zonder sch de medewerking van den Nederlandschen kapitalist, overtuigd is, hem op den duur, als de vrucht van haren arbeid een vol dividend te kunnen toekennen."

Het behoeft, hopen wij, niet gezegd te worden, dat wij de oprid van een Bank met zulk een doel en zulke middelen voor Java juister: voor *Indië*, want de Bank zal zich in de gelegenheid st »haar werkkring over geheel Indië uit te breiden," — een achten, inzonderheid wanneer het kapitaal ook aangewend word *nieuwe* ondernemingen in 't leven te roepen. Dááraan in de plaats is behoefte; dáárop wacht een inderdaad zeer aanzienlij deelte van de duizenden bouws, die wel in huur en erfpacht zij gegeven, maar nog altijd onontgonnen zijn, zoodat ze tot de o keling en de welvaart van Indië tegenwoordig evenmin iets bij als gedurende al de honderden jaren, die het uitgeven in h erfpacht voorafgingen.

Er is nog een reden, waarom wij met bijzondere ingenomenhei Bank tot stand zien komen. Hoe meer Nederlandsch kapitaal Indië gestoken wordt, — hoe meer men zich in Nederland aan l der kolonie laat gelegen zijn, en hoe meer kansen men in Indië op bescherming tegen onveiligheid, op een waarlijk milde toep der agrarische wetten, kortom: op een verbetering van bestuur. is in 't algemeen waar, en het geldt ongetwijfeld vooral ten a van instellingen die het voorrecht hebben onder haar leiders personen te tellen als de nieuwe Koloniale Bank.

BESCHERMING TEGEN VLIEGEN, MUSKIETEN, EN

Het *Album der Natuur* herinnert in zijn laatste aflevering (1881 dat volgens het Engelsche tijdschrift *Nature* van 6 Mei 1880 ee kooksel van quassia-hout een bescherming voor planten, diere menschen tegen vele lastige insecten is, en voegt er onder andere »Het hout heeft geenerlei schadelijke eigenschappen en kan de gerust beproefd worden Bij elken apotheker of drogist is het t komen in den vorm van dunne splinters of schilfers. Wil me eenigszins groote hoeveelheid hebben, om er planten mede te beg dan kookt men een half kilo van zulke stukjes van quassia-hout een zekere hoeveelheid water gedurende eenigen tijd, giet da afkooksel af, giet een nieuwe hoeveelheid water op het achtergebl quassia-hout, kookt die wederom daarmede, en herhaalt hetzelfde lang, totdat de gezamenlijke hoeveelheid van het afkooksel ong 15 liters bedraagt; dat is meer dan genoeg om een zeer grooten gieter te vullen. Bij het begieten zorge men vooral, dat de onde der bladeren getroffen wordt, en daarvoor zal een spuit, voorzien een mondstuk met kleine gaatjes, nog betere diensten doen." — »Om de hand tegen muskieten en vliegen te beschermen, is een

strijking met het quassia-afkooksel voldoende, dat men daarop van zelf laat drogen."

Het hout heeft een zeer bitteren smaak en deelt dien mede aan het water waarmede het gekookt wordt. Wellicht is het juist deze eigenschap, die sommige soorten van zuigende insecten, die zich met de sappen van planten of het bloed van dieren voeden, afschrikt en verjaagt.

LEÊRLOOIEN IN INDIË.

Onder dit opschrift kwam in de October-aflevering van den vorigen jaargang een artikel voor, dat de heer Bisschop Grevelink de goedheid had gehad, voor *De Indische Gids* te bestemmen. Van diezelfde hand ontvingen wij dezer dagen de mededeeling, dat blijkens een aankondiging in het laatste nummer van het *Tanners and Curriers Journal* een Franschman het middel heeft gevonden, om in den tijd van twaalf uur leêr te bereiden. »A French tanner", zegt de annonce, »has just perfected a new process of tanning in twelve hours. Bij means of this process the good qualities of the leather are not only developed, but a finish and rare softness are likewise imparted. The process hasbeen patented throughout the world, and has the advantage of economy over all others methods, and the leather thus manufactured is in every way equal to that of six months tanning. The process may be applied to currying with the same splendid results. The inventor of this new process has been making experiments continually for the last twelve months, and has now perfected his process Boots and shoes, and other articles made of leather tanned by the process, have given satisfactory proof of the value of the discovery. The inventor wishes to sell the »Rights" for England, America, and Australia. For all particulars address M. Michel Fils (Fournisseur de l'Armée) St. Quentin (Aisne) France."

KUNSTINDIGO.

Reeds in het allereerste nummer van dit tijdschrift, dus in December 1879, vermeldden wij op het gezag van *the British Trade Journal* dat een Beiersch professor, er in geslaagd was, na twintig jaar gezocht en proeven genomen te hebben, goede kunstindigo te vervaardigen, en zes maanden later verplichtte Dr. van Hamel Roos ons, door omtrent de bereiding eenige interessante bijzonderheden in *de Indische Gids* mede te deelen.

Met een verwijzing naar de *Chemische Zeitung* van 18 November 1880 wordt de uitvinding nu ook in het *Album der Natuur* besproken, echter zonder dat daarover een nieuw licht wordt verspreid. Om het belang van de zaak en om het gezag van het zoo even genoemde tijdschrift ware het, naar onze bescheiden meening wenschelijk geweest dat het *Album* zich eerder had doen hooren. *Un homme averti en*

vaut deux. De indigo-planters op Java en hun geldschieters mo
met de kunstindigo rekening houden. Wèl noemt het *Album* de
reidingswijze van Prof. Baeyer — zoo heet de uitvinder — tam
omslachtig, waardoor de kunstindigo voorloopig te kostbaar is
veel aftrek te vinden; maar ook laat het daarop volgen: »Wan
men intusschen bedenkt, hoe de meekrap allengs verdrongen is
de kunstmatige alizarine, terwijl deze aanvankelijk ook zeer hoo
prijs was, dan mag men het als waarschijnlijk aannemen, dat oo
bereiding van kunstmatige indigo allengs zóó zal verbeterd wor
dat zij den wedstrijd met de natuurlijke met goed gevolg kan voe
en dat *binnen* EENIGE *jaren* geen indigo uit de tropische gewe
meer met voordeel zal kunnen worden ingevoerd."

Deze uitspraak van het *Album* met die van Dr. van Hamel
vergelijkende, treft men een groote eenstemmigheid aan.

Nog een ander wetenschappelijk man oordeelt in denzelfden g
de schrijver van een artikel in de *Industrie Blätter* van 8 Jan
1881 namelijk. »Es steht zu erwarten," dus laat hij zich uit, »
jetzt nachdem die fabrikmäszige Darstellung des Indigo's durch
Baeyerschen Patente angebahnt ist, dieses wichtige Product d
verbesserte Fabrikationsmethode *sehr bald* in solcher Beschaffenheit
den Markt kommen wird, dasz er den bisher verwendeten natürlic
Indigo, dessen Werth bekanntlich, je nach seinem Gehalte an Ind
tin, sehr häufig, bald gröszer, bald geringer ist, vollständig verd
gen wird."

Nu reeds — ook dit meenen wij niet onbemerkt te moeten lat
heeft de indigomarkt den invloed van de nieuwe uitvinding gev
Men ziet dat in *the British Trade Journal* van 1 Februari jl. ge
stateerd. Na de mededeeling, dat de geraamde indigo-consumptie
Europa in 1877 34, in 1878 40, in 1879 38 en in 1880 32 dui
kisten beliep, zegt het: »This decrease in deliveries was a resul
a rather prolonged »»scare,"" which existed on the Continent ow
to reports of a substitute for indigo stated to have been invente
Germany and holders of stocks were therefore desirous of work
these off as far as possible, and were not anxious to replace. At
same time orders on foreign account, to Calcutta, were much reduc

Dat acht *the Trade Journal* voorbarig, en niet zonder reden. P
Baeyer moge, nu hij een patent verkregen heeft, de bereiding
kunstindigo op veel grooter schaal voortzetten dan vroeger, »in
eerste plaats moet de nieuwe blauwe verfstof, om commerciëel suc
te hebben, betrekkelijk goedkoop zijn, en bovendien zonder mo
verkrijgbaar zooals de consumenten dat wenschen, eer zij ten min
ernstig, met de indigo kan concurreeren. »Zelfs dan," dus eind
the Trade Journal, »zullen zij die gewoon zijn aan een artikel,
tot nu toe jaren achtereen goede resultaten heeft gegeven, slec
langzamerhand van de superioriteit van het nieuwe artikel overtu
worden, en voordat hun onbedriegelijk gebleken is, dat het laatste
voorkeur verdient, zullen zij het niet nemen."

Het feit komt ons intusschen te belangrijk voor, om daarop n
met eenigen nadruk te wijzen.

De bamboe als grondstof voor papier,

DOOR

S. VAN WESTRUM.

Wij hebben indertijd eene vertaalde verhandeling uitgegeven, van Thos. Routledge, den vermaarden papierfabrikant in Engeland, over bamboe en ampas als grondstoffen tot papierbereiding; zij was gedrukt op papier van bamboe vervaardigd. Of ze veel gelezen is weten wij niet, nog minder of ze aanleiding heeft gegeven tot overdenking. Wèl hoorden wij de bewering dat de koloniën *landbouw*-gewesten zijn, en niet geschikt voor *industriëele* ondernemingen; maar in hoever er verschil is tusschen het persen van suikerriet om sap te verkoopen, en het persen van bamboe om vezelstof te verkoopen, hebben wij niet kunnen ontdekken.

Doch zelfs in de Engelsche koloniën is het vraagstuk, om bamboe tot papierbereiding te gebruiken, nog niet geheel opgelost; hoewel daar *en* bestuur *en* talrijke particuliere ondernemingen de zaak krachtig hebben aangevat.

Wij willen nu mededeelen hoe het met de papierbereiding uit bamboe staat, en wat men er vóór en er tegen vond.

Men zal dan zien, dat het beginsel levenskracht heeft, en de bamboecultuur in onze koloniën winstgevend kan worden. Door onze koloniën verstaan wij evenzeer *Suriname* en *West-Indië* als de *Oost-Indische bezittingen.*

Eerst een paar woorden tot inleiding.

Wij gelooven, dat het groote publiek nog niet weet hoeveel papier er jaarlijks verbruikt wordt.

In ronde getallen verbruiken de 364 millioen zoogenaamde beschaafde menschen twaalf millioen kilo papier. Verder zijn er nog 600 millioen menschen die zich van Chineesch, 130 millioen die

zich van Arabisch papier, 24 millioen die zich van boombast, enz. bedienen, en 280 millioen anderen, die in het geheel geen schrift kennen.

Wij houden ons alleen bezig met de 12 millioen kilo Europeesch en Amerikaansch papier.

Nu is de vraag, of al het verbruikte behangselpapier, de millioenen doozen voor het Magasin du Louvre, le Bon Marché en andere soortgelijke inrichtingen, de papieren boordjes van Mey Edelich en zijn concurrenten, de talrijke ornamenten en étagère-voorwerpen van papier maché (ook papierstof), enz. enz. zijn medegerekend.

Wij gelooven dat men, het woord papier in uitgebreiden zin opvattende, voor de geconsumeerde hoeveelheid het dubbele moet stellen, en men kan gerust aannemen, dat minstens viermaal de hoeveelheid van het papier als grondstof noodig is.

Wij leven in een wereld van papier. Nog meer dan zeep is dit artikel een maatstaf van beschaving. En wanneér men bedenkt, dat Amerika — zoowel Zuid als Noord, — dat Afrika, alsmede Australië, zich verbazend in Europeeschen zin ontwikkelen; dat overal, zelfs in de afgelegenste streken, beschaving doordringt — dus ook papier; dat de luxe ook ten aanzien van behangselpapier, doozen en ornamenten toeneemt, en men van papierstof ook reeds meubelen maakt, — dan zal men gaarne toestemmen dat de basis van de kolossale papier-industrie — de productie van vezelstoffen — moet vergroot worden.

Ook over het maken van papier heerscht veelal eene verkeerde voorstelling.

Men zegt: goed papier kan alleen van lompen gemaakt worden. Dit is verkeerd uitgedrukt.

Papier wordt gemaakt van *vezelstof*. De beste vezelstof is zeker vlas. Vlas echter moet eerst als linnen rente opbrengen voordat het in de papierkuip komt. Evenzoo is het met hennep, katoen, enz. Naarmate nu de industrie voor de vezelstoffen een ruimer veld opent en ze meer leert bewerken, — dat is: productiever maakt — naar die mate worden ze ook duurder, en wordt het gebruik voor papierbereiding beperkter. Men maakt van oude lompen thans een soort wol, en van deze nieuwe kleeren; ook belangrijke chemische artikelen die een groote handelswaarde hebben, bloedloogzout b. v., worden er van vervaardigd.

Neem de Jute. Voor nog geen 50 jaren was ze alleen te gebruiken voor koffiezakken; tegenwoordig echter vindt men overal zeer fraaie gordijnen, tafelkleeden, enz. van deze spinstof. Men moet niet vergeten dat de ontwikkeling der mechanische Textil-Industrie eerst in de laatste 15 à 20 jaren reuzenschreden deed. Dat alles is ten

nadeele van den papierfabrikant, want deze moet telkens nieuwe grondstoffen zoeken om goed en tevens goedkoop papier te leveren; papier toch is een artikel, dat nagenoeg geen deel neemt aan de algemeene prijsverhooging.

Men heeft in de laatste tijden talrijke vezelstoffen voor de papierfabrieken aangewezen; — wij gelooven 152!

Desnoods kan men alle vezelplanten daartoe gebruiken. Doch er zijn grenzen die men moet in acht nemen, om de mogelijkheid van het verbruik te bepalen; grenzen, die gevonden zijn door de practijk.

Volgens de tegenwoordige papierprijzen moet een grondstof minstens 30 % vezelstof produceeren, en mag deze, gezuiverd, gedroogd en gebleekt, niet meer dan ongeveer 30 gulden per 100 kilo kosten.

Hieruit blijkt nu, waarom men lompen en geen vlas of hennep gebruikt. Immers deze vezelstoffen komen, gereinigd en gebleekt, op 90 à 120 gulden te staan; ze moeten dan eerst als geweven stoffen rente opbrengen. De planter moet in aanmerking nemen arbeidsloon, transportkosten, verdiensten en vooral de regelmatige en genoegzame productie. Dit laatste inzonderheid is van groot belang, want eene cultuur die maanden lang moet stilstaan kan niet rentegevend zijn en een goedkoop stapelartikel produceeren.

De Europeesche producten die dienstig zijn voor den papierfabrikant, zullen weldra niet meer voldoen. Lompen worden verbazend duur. Stroo stijgt ook in prijs, geeft weinig procent papierstof, en bovendien slechts een hard doorzichtig soort papier.

Geslepen houtstof is totaal ongeschikt voor redelijk papier; het is alleen te gebruiken voor zeer inferieure soorten en bordpapier. Cellulose is door de chemische behandeling nog te duur; ook is het de vraag of juist die zware chemische behandeling het papier wel geschikt maakt voor bewaring in archieven.

De Alfa of Esparto is een uitstekende vezelstof; ze geeft fraai papier; de Engelsche papieren bewijzen dit. Maar zal die stof nog lang in voldoende hoeveelheid te leveren zijn? Wij zijn van het tegendeel overtuigd. Engeland gebruikt jaarlijks 200000 ton; het artikel wordt met succès ook reeds op het vasteland ingevoerd, en het is de vraag, of Algerië en de overige Noord-Afrikaansche Staten in de toenemende behoefte kunnen voorzien. Niet dat er geen Alfa genoeg is; — daar groeien millioenen tonnen op de grenzen der Sahara; maar hoe verder van de kust (in deze streken zonder waterwegen) hoe meer, en zelfs buiten verhouding meer, men voor transportkosten betalen moet; en — wij zagen het boven — er zijn voor de productiekosten vaste grenzen.

Thos. Routledge heeft dat alles reeds jaren lang ingezien, en zich

daarom steeds beziggehouden met het zoeken naar andere grondstof.

In 1868 heeft hij de Alfa ingevoerd die vroeger niets geen waarde had, zelfs niet als veevoer, en nu millioenen voordeel opbrengt. De belangrijkheid van het artikel blijkt hieruit, dat de Compagnie Franco-Algérienne met 20 millioen francs kapitaal, een spoorweg gebouwd heeft van de Middellandsche Zee naar de Alfa-landen (215 kilometer); krachtige hydraulische machinen bezit, en met den export van dit vroeger waardelooze gras uitstekende zaken maakt. De Alfa kost thans in Londen £ 6 à 7 per ton. Zij wordt geperst op 700 kilo per M^3.

Routledge heeft nu gevonden, dat de bamboe eene uitstekende grondstof voor papier levert, en wij zullen het dus aan hem te danken hebben, wanneer die grassoort eene belangrijke plaats gaat innemen onder de cultuurplanten der Nederlandsche koloniën.

Wij willen thans de resultaten van zijn onderzoek en die van de reeds begonnen proeven mededeelen, doch eerst een verklaring geven.

Wij schrijven geheel practisch, als kooplieden. Wij bezitten niet de minste botanische kennis, en hebben geen flauw idee zelfs van kolonialen landbouw.

Wij spreken van *bamboe*, en vermijden zooveel mogelijk vreemde namen, die wij uit de werken van de Sturler, Seubert en anderen over landbouw en botanie gemakkelijk zouden kunnen naschrijven.

Dit ter informatie van door bloedaandrang geplaagde Indische critici.

Wat wij verhalen rust op particuliere mededeelingen en op het niet in den handel gebrachte Bluebook »Memorandum on Materials in India suitable for the manufacture of Paper by Mr. L. Liotard, and published by the Home and Revenue Department of the Indian Government."

De bamboevezels die geschikt zijn voor papierbereiding, worden verkregen van jonge groene stengels, ongeveer 2 à 3 Engelsche duim dik en 20 à 25 Eng. voet lang.

De soort die men planten moet is die, welke het snelste groeit, het meeste vocht bevat, en de langste geledingen heeft; dit laatste om den minsten afval en de langste vezels te verkrijgen. Ze wordt regelmatig geplant, en zoodanig dat men zoo dikwijls mogelijk kappen kan. De wortels en de stoel blijven zoolang mogelijk dezelfde.

Een frisch gekapte bamboestengel, zooals wij hierboven beschreven, bevat 60 à 75 % vocht, en de droge stengel geeft 60 % vezelstof, goed droog en tot verzending verpakt.

Dit staat met ongeveer 6 ton per Eng. acre gelijk: een hoeveelheid die zeer groot is, in vergelijking met vlas dat 5 à 600 pond, hennep dat 700 pond, jute dat 5 à 600 pond geeft.

Wij herhalen: de stengel wordt niet dikker of dunner gekapt dan 2 à 3 Eng. duimen, want is hij jonger dan zijn de vezels niet rijp; is hij dikker, dan zijn de vezels te houterig.

De jonge bamboe kan geruimen tijd *onder* water bewaard worden zonder dat de vezels veranderen (*niet* echter half onder water). Dat is van belang wanneer de fabriek niet op de plantage zelve ligt, en er gelegenheid is met vlotten de bamboe daarheen te brengen. Om de jonge stengels tegen de zonnehitte te beschermen en voor uitdroging te bewaren, bindt men oude bamboe op het vlot. Men kan dan een voorraad tot bereiding verzamelen, wanneer er niet veel tegelijk gekapt kan worden.

De stengels worden met de hand in twee deelen gespleten, en onder de pletrollen gebracht evenals suikerriet.

De machine bestaat uit twee stel pletrollen van 18 Eng. duim lengte en evenveel middellijn; het eene stel is plat en het andere gegroefd. Tusschen de platte rollen wordt het vocht uitgeperst, en tusschen de gegroefde wordt de bamboe in lange banden gesneden, die dan in stukken van drie voet verdeeld worden; de bovenste, middel-, en onderste stukken worden zorgvuldig afzonderlijk gehouden, want ze hebben vezels van verschillende fijnheid. Alle stukken worden daarna goed gedroogd in de zon, en in balen verpakt om verscheept te worden.

Dit is de ruwe beschrijving van bamboe-vezels-industrie voor papierfabrikanten.

Het spreekt vanzelf dat die bereiding verbeterd kan worden.

Een gewone machine voor handenarbeid kost *f* 1500; een met stoom is natuurlijk duurder, doch produceert ook meer. Evenzoo ligt het voor de hand, dat men, door de balen hydraulisch te persen, de vracht vermindert; en bereidt men de stukken bamboe verder volgens het systeem Routledge [1]), dan levert men *halfstof* voor papier, welk product veel meer waarde heeft dan de vezels waarvan wij hierboven spraken.

De vraag is nu: kunnen de kosten voor een fijnere bereiding minus de bezuiniging op de vracht, opwegen tegen het onderscheid in prijs, dien de papierfabrikant betaalt voor gedroogde stukken bamboe en voor bereide halfstof?

Dat moet de ondervinding leeren.

---

[1]) Als gemachtigde van den heer Routledge geven wij inlichtingen over de verdere bereiding. W.

De verschillende proeven, in Engelsch-Indië, op Jamaïca en elders genomen, gaven zeer uiteenloopende resultaten. Wij zullen ze hier alle mededeelen, zoowel de ongunstige als de gunstige.

De ongunstige vooral zijn leerrijk, omdat ze den invloed aanduiden, dien ten eerste de soort der bamboe, ten tweede de landstreek, ten derde de sterkte der bevolking, ten vierde de gezondheidstoestand, en ten vijfde de middelen van vervoer uitoefenen.

(Wordt vervolgd.)

De Kalangs op Java,

DOOR

GUSTAAF WINTER. [1])

In het *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volken-*

---

1) »Onder de Javanen bestaat een klasse van personen, bekend onder den naam van *wong kalang*, die gemeenlijk te zamen wonen in één of meer dèsa's, en zich overigens afgezonderd houden van de overige bevolking.

»Dit feit is slechts aan weinige Europeanen bekend, en zelfs zij, die door een lang verblijf in de binnenlanden en door een grondige bekendheid met de Javaansche taal geacht mogen worden goed op de hoogte der Javaansche toestanden te zijn, blijken van het bestaan dezer personen nimmer iets te hebben vernomen. Ook in het werk van Prof. Veth »Java" vindt men in het eerste deel van deze Kalangers in het geheel geen melding gemaakt."

Aldus de heer E. Ketjen in het *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde,* Deel XXIV.

De heer Ketjen drukt zijn bevreemding over die onbekendheid uit, en er is meer dan één reden toe.

De Kalangers waren in vroeger tijd algemeen bekend. »Zoo spreekt reeds Speelman in zijn instructie, den 23en Maart 1678 bij zijn vertrek uit Midden-Java aan zijn opvolger gegeven, van zekeren Toemengoeng Lamongan, een der twee voornaamste hoofden van de Kalangers, die veel van zijn volk in de districten van Semarang en Demak had, en welke Kalangers hun eigen profijt zochten met het kappen en verkoopen van hout.

Het Javaansche woordenboek van Gericke en Roorda (oude uitgave) maakt van de Kalangers melding onder het woord *kalang*, en stelt hen voor als een klasse van menschen, die in de nabijheid van Soerakarta wonen, en volgens het geloof der Javanen uit de vermenging van een vrouw met een hond ontstaan zijn; het woordenboek voegt daarbij, dat het hoofd dezer Kalangers den titel van wedono draagt.

In de residentie Pekalongan worden zij thans nog gevonden in de dèsa's Ketitang-lor en Ketitang-kidoel in het district Pekadjangan; de eene van die dèsa wordt uitsluitend, de andere voor de helft door hen bewoond. In het geheel zijn er daar ongeveer 500.

kunde [1]) vindt men reeds een bijdrage tot de kennis der Kalang van den heer E. Ketjen, toegelicht door eenige aanteekeningen v den heer H. L. Ch. te M.

Voor het leveren van die bijdrage heeft de heer Ketjen, blijkb uit het daarin aangehaalde, verscheidene bronnen geraadpleegd, do ook hem schijnt het niet gelukt, den oorsprong der Kalangs zoodanig ontsluieren, dat men op traditioneel gebied een helder lichtpunt ontwa

Ik durf niet beloven, dat men bij de kennismaking met de volge excerpta betere grondslagen zal aantreffen, noch dat daardoor de oo sprong der Kalangs zal worden verklaard; er kan evenwel word gewezen op een geschiedkundige bron, in zooverre namelijk, dat h verhaal betreffende den Kalang, zij het ook traditie, in de annal der geschiedenis van Java is opgenomen.

In de residentie Tegal vindt men er nabij de grens van Pekalongan in dèsa's Kedawoeng-Sirandoe, Ambo, Kelang-wetan, Kelang-tengah, Kelang-koel Kelang-lorog, Srampadan, Sikajoe, Lawang, Bedji-legenoeh, Temoe-ireng, Ke kallan, Dawoehan en Botekan.

In Kendal zouden zij in de dèsa Plosso te vinden zijn, terwijl volgens de b richten der inlanders meer westelijk en in het zuiden van Java, vooral in regentschappen Ambal en Tjilatjap, hun aantal nog zeer groot moet wezen.

De heer Ketjen deelt verder mede, dat de Javaansche hoofden zich zoo schamen de Kalangers onder hun onderhoorigen te tellen, en dat de Kalange zelven er nauwelijks voor zouden durven uitkomen wat zij zijn. In naam belijd zij den Mahomedaanschen godsdienst en hun taal is dezelfde als die der Javane maar hun plechtigheden bij huwelijken, geboorten en sterfgevallen wijken v de inlandsche gebruiken af. Met eenige van die ceremoniën maakt de hee Ketjen zijn lezers bekend; hij zelf vernam ze uit den mond van Javanen. D heer Ketjen oppert de gissing, dat er onder de Kalangers wellicht sporen zij te ontdekken van den godsdienst, dien de inwoners van Java vóór de komst de Hindoes beleden.

De vragen, welke in 1862 door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land e Volkenkunde werden gedaan, blijven z. i. nog altijd aan de orde; deze vragen zijn o. m.:

Zijn heden nog onder de Javanen bekend de benamingen van Kalang, Pinggi en Gadjah-mati?

Hoe groot is hun aantal in de verschillende districten van Java?

Wat is de oorsprong dier namen?

Wat is hun tegenwoordige toestand, zoowel maatschappelijk als godsdienstig?

Zijn zij van de overige Javanen door lichaamsbouw en gelaatstrekken onderscheiden?

De heer Ketjen zou bij die oude vragen nog deze nieuwe willen voegen:

Kan de oorsprong van den naam Kalang ook worden nagespoord?

Deze vraag — en in 't algemeen: het hierboven zeer vluchtig geschetste artikel van den heer Ketjen — gaf den heer Winter aanleiding tot het schrijven van een opstel, dat hij de goedheid had voor *de Indische Gids* af te staan, en dat wij thans het genoegen hebben, onder de oogen onzer lezers te brengen.

DIRECTIE.

[1]) Deel XXIV. Aflev. 4 en 5.

Om voorloopig niet veel meer hierover te zeggen, verwijs ik naar de toelichting, die dit artikel besluit; daarin wordt, naar ik hoop, genoegzaam aangetoond, wat men van den oorsprong der Kalangs te denken hebbe.

Het werk, door mij geraadpleegd, werd mij bereidwillig hiertoe afgestaan door den Pangeran Adipatie Ario Mangkoenegoro IV, en was, volgens zijn verklaring, oorspronkelijk in de Kawi-taal op kropak of lontar-bladeren geschreven. Op last van den Soesoehoenan Pakoe Boewono VIII werd het door Raden Ngabehie Rongo Warsito, een Javaansch letterkundige in dienst van den Soesoehoenan, in het Javaansch in proza vertaald; eerst na het overlijden van dezen vorst echter werd het voltooid.

Om een goed overzicht te kunnen geven, vermeen ik den draad der geschiedenis te moeten opvatten, waar zij begint gewag te maken van hen, welke zij als de voorouders van den stamvader der Kalangs aanwijst. Beknoptheidshalve zal ik mij vele bekortingen en uitlatingen veroorloven, hetgeen echter aan de duidelijkheid geen afbreuk doet, daar er in die gedeelten der geschiedenis veel voorkomt, wat tot den Kalang-stamvader niet in onmiddellijke betrekking staat.

In het Sangkolo [1])-jaar 1015 regeerden op Java twee aanzienlijke vorsten, met name Praboe Sindoelo van Galooh en Praboe Hanglingdrio van Penging, die tegen elkander oorlog voerden.

Van verscheidene kanten fel bestookt, werd Praboe Hanglingdrio bovendien verontrust met de tijding, dat eenige zijner vazallen verslagen waren of zich onderworpen hadden, en dat de vijand al meer en meer het rijk van Penging naderde.

Goede raad was duur. Praboe Hanglingdrio was zeer ter neder gedrukt en wist niet wat aan te vangen, toen gelukkig de Pandito Déwobroto van Madiopandjang uitkomst bracht in zijn benarden toestand. Hij ried n.l. den vorst aan, om zijn macht op één punt te vereenigen en den vijand op die wijze gevoelig afbreuk te doen. Dientengevolge werd Praboe Tjitroséno van Salembi bevolen, met zijn legermacht naar Prambanan uit te rukken, ten einde Raden Darmomojo, die bereids Praboe Karoongkolo, den vorst van Prambanan, slag leverde, te hulp te komen. Tjitroséno brak met zijn leger op, en bij aankomst te Prambanan haastte hij zich den last te volbrengen, doch met geen gelukkigen uitslag: telkens werd zijn leger door Karoongkolo met verlies teruggeslagen. Nu werd Darmomojo aangeraden, om zich te begeven naar Parangtritia, en daar van de goden de over-

[1]) Volgens opgave van den Regent Djojosaroso gelijkstaande met het Mah jaar 1046 en met de Chr. jaartelling 1140.

winning af te smeeken. Tjitroséno verkreeg de opdracht, gedur zijn afwezigheid hem als veldheer te vervangen, hetgeen een noemde op zich nam.

Zoo vertrok Darmomojo naar Parangtritis. Hier zonderde hij in het gebed af, en tot zijn groot genoegen werd zijn bede verh Hij erlangde van de goden een pijl, genaamd Tjoendo-mani [1]); d mede gewapend, keerde hij ijlings naar het oorlogsveld terug, en hij hier den pijl op 's vijands legerdrommen afschoot, werden d allen uit elkander en op de vlucht gedreven, en verbrand en versch door het vuur, dat uit den pijl voortkwam. Karoongkolo, dat zi ontstak in woede en wierp zich als dol op 's vijands leger. Niet echter mocht hij zijn woede botvieren, want Darmomojo, de verni van zijn leger ziende, schoot weder den geduchten Tjoendo-mani trof daarmede Karoongkolo het hoofd, en van den romp gesch viel dit daarop in de Zuiderzee.

Weldra vernam Roro Djoongrang de treurmare, dat haar br Karoongkolo op het slagveld was gebleven. Zielsbedroefd sloot zi paleis en verliet de kadaton zonder eenig geleide. Ronddolende zo te weten welken weg zij nam, kwam de treurende bij den oever rivier Opak, waar zij verwijlde om uit te rusten en om intus door het gebed tot de goden kracht en hulpe te zoeken in den

Daar vernam zij opeens een stem, gelijkende op die van broeder, en zeggende, dat zij zich moest begeven naar de dèsa en dat zij aldaar de hulp inroepen van een reus, genaamd Da mooho, in wien haar broeder zich had geïncarneerd. Terstond liet Roro Djoongrang de plaats, waar zij gebeden had, en Opak-oever verder volgende, bereikte zij weldra de aangeduide welke zij bewoond vond door een reuzin, met name Wiwrito haar navraag naar den reus Darmomooho bekwam zij tot besc dat de genoemde haar jongste zoon was, en dat haar oudste gen was Kapiboroboedo, doch de gedaante had van een witten aap. zonen hadden zich echter in boetedoening afgezonderd te Par tritis. Roro Djoongrang verzocht de reuzin hen te willen terugro daar zij aan een van beide een belangrijk verzoek te doen had.

Wiwrito bewees gaarne den van haar gevorderden dienst, en k na eenigen tijd met hare beide zonen terug. Door den nood drongen verwon Roro Djoongrang haar maagdelijke schuchterhei maakte den boeteling Darmomooho, als den aangewezen persoon,

---

[1]) Skr. *Tjoeda*, top, hoofd, etc. *Tjoedamani*, een kroonjuweel. Kawi: naam een pijl. N. woordenboek van Gericke, pag. 127.

[2]) Volgens de Javanen hebben dusdanige pijlen de eigenschap van, na schoten te zijn, vanzelf terug te komen bij den schutter.

het rijk van den vijand verlossen kon, met de reden van haar komst bekend. Doch daarmede niet alleen, maar ook met haar gelofte, dat wie den vijand kon verslaan, over haar hand en hart kon beschikken. Dit was het hooge woord, dat haar het schaamrood naar de wangen joeg, en niet dan in den hoogsten nood haar over de lippen kwam.

Gelijk lichtelijk te gissen was, nam Darmomooho volgaarne het voorstel der schoone Prinses aan; dadelijk was hij bereid haar naar Prambanan te volgen, waarheen ook de Prinses weldra met hem vertrok, nadat zij van de reuzin en van Kapiboroboedo afscheid had genomen. De laatste zocht zijn kluis te Parangtritis weder op, om zijn boetedoening voort te zetten.

In het paleis te Prambanan heimelijk teruggekomen, liet Roro Djoongrang haar bondgenoot het vorstelijk gewaad van haar broeder aantrekken. Toen Darmomooho zich verkleed had, verscheen hij weder voor de Prinses, en waarlijk, men kon hem van den overleden Karoongkolo niet onderscheiden, zoo sprekend geleek hij op hem. Verrast en verheugd tevens dat haar moeite en opoffering zoo goed beloond werden, liet zij 's vorsten Rijksbestierder den Patih Toebar onderrichten, dat zij van de goden een hulp had verkregen in Darmomooho, die nu, vorstelijk getooid, ook door Toebar niet te onderkennen zou zijn geweest van Praboe Karoongkolo, als hij het niet beter geweten had.

De voortzetting van den oorlog met den Patih besprekende, maakte de Prinses hem met haar voornemen bekend, om den bondgenoot Darmomooho tot vorst van Prambanan te verheffen in de plaats van wijlen haar broeder. Toebar keurde het plan goed. Aldus bekwam Darmomooho de vorstelijke waardigheid, en daarmede den nieuwen naam van Praboe Boko.

Pati Toebar kreeg in last, de uiteengedreven bevolking terug te roepen en weder slagvaardig te maken, waaraan hij voldeed. Met vernieuwden moed rukte men tegen den vijand op, men kwam tot een treffen, doch Boko moest met leedwezen ervaren, dat het leger van Prambanan weder overwonnen werd. Hierdoor niet weinig in verlegenheid gebracht, spoedde hij zich tot de Prinses, en maakte haar tot vertrouweling van de list, welke hij tegen den vijand wilde aanwenden. Hij verzocht haar, hem te vergunnen, haar gestalte aan te nemen. De Prinses had hiertegen geen bezwaar. Ook Toebar, met het verzoek bekend gemaakt, hechtte zijn goedkeuring aan het plan. Weldra had de gedaanteverandering plaats. Boko geleek nu volkomen op Roro Djoongrang, en vertrok naar het vijandelijke leger; inmiddels zou Toebar het leger in slagorde houden.

In het vijandelijk legerkamp aangekomen stelde Boko zich aan Darmomojo voor als de Prinses Roro Djoongrang van Prambanan,

jongere zuster van den voormaligen vorst Karoongkolo. De gewaande Roro Djoongrang verhaalde vervolgens den vorst dat zij door den nood gedrongen de toevlucht nam tot den vijandelijken veldheer, daar zij de dringende aanzoeken van haar aanverwant, met name Boko, wilde ontvlieden, die na haars broeders overlijden zich tot vorst van Prambanan verheven had, en haar met geweld tot zijn gemalin wilde maken, en dat zij liever verkoos, Darmomojo te dienen. Deze, in liefde ontstoken voor de schoone vrouw, troonde de valsche Roro Djoongrang naar de echtsponde; doch Boko nam de gelegenheid waar, om zijn wel overlegde list uit te voeren. Door de aanwending van een bijzonder sterk werkend vergif viel Darmomojo als dood ter neder. Boko borg het lichaam in een kist, die door de macht der goden onzichtbaar was voor de menigte, nam nu de gedaante aan van den bezweken vorst Darmomojo, begaf zich naar buiten en beval den vijandelijken legerhoofden zich slagvaardig te houden, totdat hij van zijn afzondering zou teruggekomen zijn. Praboe Tjitroséno en verdere legerhoofden dachten niet beter, of Darmomojo in eigen persoon wilde zich weder in boetedoening begeven zooals zij van hem gewoon waren. Zoo gelukte het Boko door een dubbele list, zich van het legerkamp Penging te verwijderen en naar Prambanan terug te keeren met medevoering van het lichaam van Darmomojo.

Groot was de vreugde van Roro Djoongrang, toen Boko, die zijn vorige gedaante weder aangenomen had, het lichaam van Darmomojo aan de Prinses liet zien. Boko echter gunde zich den tijd niet om al de loftuitingen en dankbetuigingen aan te hooren, maar verzocht haar zich te mogen verwijderen ten einde het lichaam in de Zuiderzee te werpen.

Nadat hij die taak volbracht had, haastte hij zich naar het vorstelijk paleis terug te keeren, en te verzoeken tot de Prinses te worden toegelaten. Het was nu tijd, dacht Boko, om Roro Djoongrang aan haar gelofte te herinneren, daar hij van zijn zijde zijn woord gestand had gedaan, door den gevreesden vijandelijken veldheer onschadelijk te maken. Voor de Prinses verschenen, maakte hij in alle bescheidenheid haar met de redenen zijner komst bekend, en gedachtig aan haar gelofte, was Roro Djoongrang niet ongenegen tot een huwelijk over te gaan, en zoo huwde zij met Praboe Boko.

Nauwelijks was het lichaam van Darmomojo in de diepte der zee gezonken, of er ontstond een groote beroering in het water. De zee geleek wel door een orkaan te zijn geteisterd. Ratoe-Angin-angin, de Geestenkoningin der Zuiderzee, was er niet weinig door onthutst, doch weldra ontdekte zij de oorzaak van den plotselingen storm. Zij zag op den bodem der zee het lichaam van Darmomojo liggen. Het van naderbij

ziende, wist zij al dadelijk dat zij geen lijk voor zich had, maar een zwijmde, die door boozen toeleg met vergif in dien toestand gebracht is. Zij daalde niet met de toediening van een middel ter genezing, zij mocht zich verheugen in de onmiddellijke herstelling van Daromojo.

Ratoe-Angin-angin ondervroeg hem over zijn wedervaren en nadere ijzonderheden omtrent zijn persoon, en toen Darmomojo haar alles nstandig verhaald had, geleidde zij hem naar haar paleis, alwaar hij in haar de belangrijke voorspelling vernam, dat de doodsure van den orst van Prambanan nog niet geslagen was, doch dat hij door de and van een kampioen, met name Bandoong, afkomstig van Penging, ou sterven.

Darmomojo herinnerde zich nu ineens dat zijn gemalin, welke hij n gezegende omstandigheden achtergelaten had, hem had medegeeeld, een goddelijke openbaring in een droom te hebben erlangd, iidende, dat indien zij van een zoon verlost mocht worden, aan dezen e naam van Bandoong moest worden gegeven. Over de voorspelling an de Ratoe Angin-angin nadenkende, meende hij dat haar profetie vel in eenig verband stond met den droom zijner gemalin. Dit deed iem het besluit opvatten, om den tijd van de vervulling der voorspeling af te wachten; tot zoolang zou hij in het paleis der vorstin verblijven.

Uit het huwelijk van Roro Djoongrang met Boko werd intusschen een dochter geboren, aan wie de naam werd gegeven van Roro Nawangsih. Hoewel het kind een buitengewone schoonheid beloofde te worden, kon haar geboorte den vorstelijken vader nochtans niet verblijden; veeleer verviel hij in diepe droefheid door de gedachte, dat nu zijn hoop op een mannelijken spruit, op een aanstaanden troonsopvolger, wellicht voor altijd zou verijdeld zijn. Dientengevolge beval hij zijn Patih Toebar, voor hem eenige verstrooiing te bedenken. Deze zeide, dat zijn vader Resi Sakèlie, die met buitengewone gaven toegerust was, daartoe zekerlijk in staat zoude zijn, en Sakèlie werd bereid gevonden. Hij beraamde met zijn broeder Resi Bahèksie een vermakelijkheid, welke den vorst veel genoegen verschafte. Terwijl Boko zijn afleiding zocht in hanengevechten, welke Sakèlie hem aanraadde en die den vorst een langen tijd moesten bezig houden, wijl de machtige Pandita hem onoverwinnelijke kemphanen kon scheppen, naderde de tijd dat de voorspelling en de droom, hierboven genoemd, vervuld zouden worden.

Op zekeren dag maakte Ratoe Angin-angin Darmomojo bekend, dat thans de tijd was aangebroken, waarin het rijk van Prambanan zou worden tenondergebracht Darmomojo begreep, dat hij zijn aan-

genaam verblijf in het paleis der Geestenkoningin niet langer rekken, en nam dus van haar afscheid om naar zijn leger terug te keeren. Nauwelijks verscheen hij daar, of alle legerhoo met Tjitroséno aan de spits, haastten zich den lang verwachten te gemoet te komen. Over en weder werden ieders lotgeval hoofdzaak verhaald. Darmomojo kwam te weten, welke list Boko tegen hem was te baat genomen, hoe volkomen weerloo gemaakt en hoe diep hij daardoor gekrenkt en vernederd was. On dellijk liet hij bevelen geven tot hervatting der vijandelijkheden, de beide legers leverden elkander slag met afwisselende kansen.

Wij verlaten het slagveld bij Prambanan, om terug te kome de voorspelling en den droom waarvan hierboven sprake was.

Dèwi Rarasati, de gemalin van Darmomojo, door dezen in zwangeren toestand te Penging achtergelaten, toen hij naar Pramb tegen den vijand moest te velde trekken, was terwijl de vermeld beurtenissen voorvielen van een zoon bevallen, wien de naam we geven van Raden Bandoong. Den mannelijken leeftijd sedert be hebbende, kwam hij te weten, dat zijn vader Darmomojo ten getrokken was en zich op het oorlogsveld te Prambanan bevond hoewel zijn moeder het stellig ontkende en hem zooveel doenlijk het voornemen om zijn vader te volgen, trachtte af te brengen, het haar niet baten; zoodat Raden Bandoong, haars ondanks, de naar Prambanan aanvaardde.

Onderweg werd hij door een roover, genaamd Bondowoso, a vallen. Na een geduchten kamp bleef hij echter overwinnaar in strijd, en erlangde van den roover diens naam en onderricht o den strijd onoverwinnelijk te blijven. Van af dien tijd voegde Band den naam des roovers bij den zijnen en heette hij: Raden Band Bondowoso. Toen de strijd afgeloopen was vervolgde hij de reis Prambanan en kwam in het leger, waar hij, na verkregen aanwij spoedig in een tweegevecht geraakte met Praboe Boko. Drie d duurde de strijd, doch ten laatste moest de vorst van Prambanan onderspit delven, en Bandoong-Bondowoso, niet tevreden met zijn o winning, verscheurde letterlijk Boko's lijk, en wierp de deelen naar windstreken.

Kapiboroboedo, door Roro Djoongraug te hulp geroepen, toog ten strijde tegen Bandoong-Bondowoso; de laatste werd in de wo ling ter aarde geworpen en in zwijm weggedragen, toen de invall nacht de strijdenden scheidde. Den volgenden dag zou de nauw bijgekomen Bandoong-Bondowoso den strijd hervatten, doch hie werd hij teruggehouden, omdat hij nog niet tot zijn vorige kr gekomen was. Praboe Darmomojo stond nu tegenover Kapiborobo

in tweegevecht. Hij maakte er echter spoedig een einde aan door op den laatste den pijl Tjoendomani af te schieten, waardoor Kapiboroboedo gedood werd.

Na het eindigen van den oorlog werden de lijken der gesneuvelden verbrand; voor het eerst werd de asch in steenen urnen (tjandi) bewaard.

Praboe Darmomojo, Tjitroséno en andere legerhoofden, zoomede Bandoong-Bondowoso, bezochten nu het paleis te Prambanan, alwaar zij Roro Djoongrang, de weduwe van Praboe Boko, vonden.

Nauwelijks had de jeugdige held, Raden Bandoong-Bondowoso, de koningin-weduwe gezien, of haar onvergelijkelijke schoonheid maakte zulk een indruk op zijn licht ontvlambaar gemoed, dat hij terstond voor haar een vurige liefde opvatte. De vader en anderen, dit bemerkende, lieten hem met haar alleen.

Roro Djoongrang, die wel wist wat er met het lijk van haar gemaal gebeurd was, en nog te zeer de smart gevoelde, waardoor haar hart vaneen gereten werd, zoo dikwijls als zij dacht welk een verguizing het overschot van den gesneuvelden vorst Boko getroffen had door de hand van dienzelfden man, die haar nu zijn liefde bekende, kon het oor niet leenen aan zijn aanzoeken, die hoe langer hoe dringender werden. Zoo verliet zij hem ijlings en klaagde den vorst Darmomojo haar nood.

Darmomojo had gaarne gezien dat het huwelijk tot stand kwam; nadat hij alles in het werk gesteld had om Roro Djoongrang daartoe over te halen, gaf zij ten laatste toe, doch onder voorwaarde dat de verstrooide deelen van Boko's lijk, hoe klein ook en waar ook gelegen, een plaats zouden verkrijgen in steenen urnen, veel schooner dan onlangs voor de gesneuvelden vervaardigd waren, en ten slotte dat die urnen in één nacht zouden gereed zijn.

Op het hooren van dezen onuitvoerbaren eisch van Roro Djoongrang was Darmomojo zoo versteld, dat hij geen woord kon uitbrengen; doch de overmoedige en door liefde verblinde Bandoong nam zonder verder nadenken op zich, de bedongen voorwaarde te vervullen. De vader besefte echter des te dieper de ongelegenheid, door dit ondoordacht aannemen teweeggebracht. Hij nam afscheid van Roro Djoongrang, en gevolgd door zijn zoon en legerhoofden, verliet hij het paleis Prambanan, om naar het legerkamp Penging terug te trekken. Aldaar aangekomen ondervroeg hij Bandoong, of hij inderdaad aan de gestelde voorwaarden kon voldoen, doch moest hij tot zijn leedwezen vernemen, dat Bandoong daartoe niet bij machte en hetgeen hij beloofd had niet meer dan grootspraak geweest was.

De verplichting, die op hem rustte als vader om zijn zoon uit de

netelige omstandigheid te redden, bracht hem aan het peinzen op den gelukkigen inval dat hij een machtige vriendin had in Ratoe Angin-angin, die hem wellicht de gewenschte hulp zou leenen. Terstond maakte Darmomojo de noodige toebereidselen om hulp der Geestenkoningin in te roepen, waartoe hij onder and wierook brandde. Bijna op hetzelfde oogenblik verscheen Ratoe Ang angin voor hem. Darmomojo verhaalde haar het gebeurde, en wel zwaren eisch Roro Djoongrang gesteld had als voorwaarde tot in liging van het aanzoek. Boven verwachting werd nochtans de vraagde hulp toegezegd; de Ratoe Angin-angin achtte een getal duizend stuks urnen voor het doel voldoende. Raden Bandoong daarop ontboden en onderricht, welk tooverformulier hij moest toe sen, en welke gebeden bij die gelegenheid dienden opgezegd te word Nadat hij alles begrepen en zich het geleerde goed ingeprent verdween de Geestenkoningin.

Des nachts deed Bandoong nauwgezet al wat hem onderwezen De vorst en al de legerhoofden vereenigden hun gebeden met zijne. Boven denken en verwachten werden de vereenigde gebed verhoord. In denzelfden nacht verrezen de urnen op de verschill plaatsen, waar de deelen van Boko's lijk verspreid lagen. Op één was het getal van duizend bereikt, toen eensklaps het stampen een rijstblok gehoord werd in de nabij gelegen désa Ketonggo. Ba doong en al de anderen schrikten daarvan op, denkende dat de aangebroken was, en staakten hun heilig werk. Doch zich verge sende, bemerkten zij hun dwaling daar het nog nacht was. De djoong toch die juist in bloei stond, liet nog geen enkele bloem aarde vallen, hetgeen gewoonlijk in den morgenstond gebeurt. In tusschen was het te laat, om de fout te herstellen. Woede door de ondervonden teleurstelling, sprak Bandoong een vloek over de jongelingen en jonge maagden der désa Ketonggo; h oud zij ook mochten worden, nooit mochten zij het huwelijksge smaken.

Toen Darmomojo en gevolg het paleis Prambanan verlaten hadd en Roro Djoongrang alleen achterbleef, overlegde zij bij zich zel dat zij niet kon twijfelen aan de macht van Darmomojo, om de door haar geëischte steenen urnen in één nacht gereed te maken. Doch zóó groot was haar tegenzin in een huwelijk met Raden Bandoong dat zij, daartoe gedwongen, zeker tot zelfmoord zou overgaan. Ten einde raad, wist zij niets beters te doen, dan de ramp welke haar boven het hoofd hing te ontvluchten. In denzelfden nacht dat men in het legerkamp Penging het boven beschreven heilig werk verrichtte, besloot zij het paleis Prambanan met haar dochter Roro Nawangsih

en de reuzin Wiwrito te verlaten, zonder te weten, waar zij een toevluchtsoord zou vinden.

Nadat de oorlog geëindigd was met den val van het rijk Prambanan, werden de legerhoofden, waaronder Darmomojo, naar Penging teruggeroepen door vorst Hanglingdrio, die de overwinnaars met geschenken overlaadde, en verder met de voornaamsten de zaken die aan de orde waren regelde.

Roro Djoongrang vervolgde intusschen met de reuzin Wiwrito en haar dochter Nawangsih haar vlucht, en kwam ten laatste in een bosch ten zuiden van het Zuidergebergte met name Sookokarwie: Daar vertoevende, om van de doorgestane vermoeienissen uit te rusten, hoorde zij weemoedige klaagtoonen, waarin zij, scherper toeluisterende, de stem van haar gemaal Praboe Boko herkende. Weldra kon zij duidelijk verstaan, dat Boko zijn vroege scheiding van haar diep betreurde, en daarom nog niet naar de Kaswarijan [1]) opgevaren was, al moest hij, om steeds bij haar te zijn, zelfs nog zeven malen incarneeren. Voor zijn dochter en de reuzin Wiwrito had hij ook in dien geest een weegeklag geuit, dat haar, en voornamelijk Roro Djoongrang, zoo zeer aangreep, dat de laatste het voor de oogen schemerde en zij niets meer kon onderscheiden. In den toestand van geestverbijstering, waarin Roro Djoongrang door innig zielsverdriet en vertwijfeling gebracht was, was haar laatste toevlucht een priem, welken zij altijd bij zich droeg. In een oogwenk was het moordtuig uit de schede, en luid roepende tot Boko dat zij hem terstond zou volgen, wierp zij zich terstond op de spits van den dolk. Wiwrito, dat bedrijf ziende, ontrukte het noodlottig wapen aan de stervende, en benam zich op dezelfde wijze het leven.

Zoo werd Roro Nawangsih alleen in de wereld gelaten. Bitterlijk schreiende, verwijderde zij zich kruipende al meer en meer van het lijk harer moeder. Zij zou jammerlijk omgekomen zijn, indien door de genade der goden het niet anders beschikt was.

Niet ver van de plaats, waar Nawangsih voortkroop, bevond zich een vrouw van de désa Dadappan, die zich naar het bosch had begeven om eetbare bladeren te verzamelen. Het geschrei van een kind hoorende, ging zij daarop af en vond Roro Nawangsih. Innig met de vondelinge begaan, nam zij het kind tot zich, en gaf het den naam van Roro Temon.

De vorst van Galooh, Praboe Sindoelo, in het begin van ons verhaal genoemd, had een zoon, genaamd Déwototjengkar. die bestemd was hem op te volgen, doch wegens ergerlijk wangedrag van het rijk

[1]) Het hemelrijk. Het hemelsche Paradijs.

Galooh verwijderd werd. Van kwaad tot erger vervallende, deed hij ten laatste zijn vader den oorlog aan. Praboe Sindoelo, den ondergang van zijn zoon niet wenschende, wilde hem geen slag leveren, doch trachtte hem door vermaningen, wijze lessen en raadgevingen over te halen niet verder tegen zijn vader te kampen.

Dit echter scheen Dewototjengkar slechts aan te wakkeren in zijn verwoedheid, en als een razende viel hij zijn vader aan. Praboe Sindoelo, ziende dat niets meer hielp om den plichtvergeten zoon tot rede te brengen, ontweek den strijd door met zijn geheele kedaton te verdwijnen. Het rijk Galooh werd weder een wildernis als voorheen, waar men, in plaats van het vorstelijk paleis, niets anders zag dan struikgewas en onkruid. Het somber gezicht van de nu ledige plaats, waar eenmaal de luister van een vorstelijken troon geschitterd had, kon den ontaarden Déwototjengkar voor een wijle tot droefheid en berouw bewegen; maar spoedig beraamde hij nieuwe plannen tot een oorlog tegen de overgebleven rijken, die nog niet onderworpen waren.

Penging als het machtigste rijk werd het eerst aangevallen en ten onder gebracht. Daarop stichtte Déwototjengkar zich een rijk te Mendangkamolan, en nu kwam Somopoero aan de beurt om beoorloogd te worden.

Toen Prambanan gevallen en aan Penging onderworpen was, gelijk boven werd verhaald, werd Toebar, de Patih der voormalige vorsten van Prambanan, tot vorst van deze plaats verheven, doch hij vroeg en kreeg de vergunning, om zijn rijk te vestigen te Somopoero. Vandaar dat Déwototjengkar nu zijn legermacht tegen dit rijk liet oprukken. Na één hevigen tegenstand werd ook Somopoero overwonnen. Praboe Toebar moest voor de overmacht van Déwototjengkar zwichten en sneuvelde op het slagveld, doch verdween even als Praboe Sindoelo. Zijn zoon, genaamd Djojosentiko, dit vernemende, ontvluchtte het rijk Somopoero en begaf zich zuidwaarts naar de Goenoong Idjo, wellicht om een zwervend leven te moeten leiden, daar hij nu geen onderkomen wist, weinig vermoedende dat Déwototjengkar naar den erfgenaam van Praboe Toebar liet uitzien.

Raden Djojosentiko was intusschen te Goenoong Idjo aangekomen. Het was hem bekend dat zich daar een kluizenaar ophield met name Samparwadi. Deze had den roep van een gunsteling der goden te zijn, en begaafd met helderziendheid. Hij richtte zijn schreden naar de kluis van den beroemden boeteling, dien hij met zijn afkomst en wedervaren bekend maakte, en wien hij bad, hem te willen openbaren wat zijn naaste toekomst zou zijn. Het antwoord luidde, dat Roro Nawangsih, de dochter van wijlen Roro Djoongrang, nu nog door de goden in afzondering gehouden, eenmaal zijn gade zou worden. Daar

zij van vorstelijke afkomst was, zoo zou een echt met haar het middel kunnen worden zijner redding. Thans echter was de tijd daartoe nog niet gekomen; het ware beter dien in gebed en boeteloening af te wachten in de eenzaamheid van het kluizenaarsleven, waartoe de gelegenheid zich vanzelf aanbood.

Djojosentiko volgde dezen raad bereidwillig op, en woonde nu bij Samparwadi in om den voorspelden tijd te verbeiden.

Zijn geduld werd echter op een zware proef gesteld. Hoewel hij afleiding vond in het gebed en in de stille afzondering der boetedoening, viel hem de tijd toch zóó oneindig lang, dat hij zich niet kon weêrhouden, om bij Samparwadi navraag te doen naar de verblijfplaats van Roro Nawangsih. Met eenige gestrengheid beduidde de boeteling hem, dat hij vreesde tegen het verbod der godheid te handelen, en vooralsnog op zijn vraag niet mocht antwoorden. Mocht Nawangsih zich ook al in de nabijheid van de kluis bevinden, wanneer de ure der ontmoeting nog niet geslagen was, dan ware dat gelijk met een verblijf op een zeer verwijderde plaats gelegen, en omgekeerd, al bevond zij zich in den uithoek der wereld, zij zoude vanzelf komen, indien de tijd daarvoor was aangebroken.

Raden Djojosentiko was geenszins tevreden gesteld met dit antwoord en drong nog sterker bij den kluizenaar op een mededeeling aan, zeggende: »O, heilig man! wist ik maar, waar zij zich ophield! Het ligt volstrekt niet in mijn bedoeling haar verblijf nu op te sporen. Gij vreest den toorn der goden op te wekken; welaan, moge die op mij alleen neêrkomen!"

»Maar Raden", hervatte de kluizenaar, »hoe wilt gij dat een onschuldig persoon de straf zal ondergaan van den schuldige? Indien ik het geheim der goden openbaarde, dan zou ik met opzet de schuld op mij laden. Om deze reden durf ik het geheim niet openbaren. Doch kunt gij tot de Soerologo [1]) opgaan om openbaring te vragen, het staat u vrij."

Raden Djojosentiko, dit hoorende, nam het op als een zinspeling op zijn onmacht. Hij was er zoo verontwaardigd over, dat hij allen eerbied voor den heilige uit het oog verloor, en hem deze woorden toevoegde:

»Hé, Samparwadi! Gij zijt in werkelijkheid slechts een schijnheilige; gij zijt niet van volkomen zuivere beginselen. Heimelijk gaat ge van booze streken zwanger. Uw stervensuur is thans geslagen."

Meteen trok hij zijn kris en stak den geestelijke dood. Het lichaam verdween, doch weldra trof de verwensching van den heilige zijn ooren:

[1]) Verblijfplaats der goden.

»Hé, telg uit Somopoero! wat tracht gij naar lage begeerlijkhe gij hebt een schandelijk, gemeen karakter gelijk een hond! On vind nu den toorn der goden, onderga de straf desgenen, die geboorte van een nakomeling verhaasten wil. Gij zult met Nawang (in den echt) vereenigd worden, maar weet, dat uw eigen kroo den dood zal aandoen."

Hier zweeg de stem. Djojosentiko ontwaarde terstond, dat hij een bruinen hond herschapen was. Hoe groot was zijn berouw o den beganen misstap! Hij bad den goden vurig, dat het hun be gen mocht hem te bevrijden van dezen vloek en straf. Tot antwo op zijn bede vernam hij weder de stem van den geestelijke, die al tot hem sprak:

»Raden Djojosentiko, weet dat het eenmaal door de goden bep is, dat gij uw menschelijke gedaante niet zult herkrijgen, dan all als gij met uw gade in vleeschelijke gemeenschap zijt. Daarna gij weder in uw tegenwoordige gedaante veranderen, want tot uwen dood zult gij ze niet vermogen af te leggen. Wat Nawang betreft, zij is tot voedsterkind aangenomen door een vrouw Ro Dadapan en door deze genaamd Roro Temon. Vertrek van G noong Idjo en begeef u westwaarts naar Dadapan; daar zult gij h vinden."

Zielsbeschaamd verwijderde Djojosentiko zich van Goenoong Idjo volgde de aanwijzing van den onzichtbare. Nadat hij verscheid désa's had aangedaan en overal waar hij kwam scherp geluisterd h of hij soms niet de désa Dadapan hoorde noemen, verliet hij, n wetende wat te doen, de bewoonde streken en sloeg den weg na het bosch in. Dieper en dieper boschwaarts ingaande, kwam hij westen het bosch Sookokarwi te land. Om zich heen starende, o dekte hij een gehucht, dat te midden van de groote wildernis allo stond.

Hoe dichter hij bij de plaats kwam, hoe meer het hem verwonder geen menschelijke stem te vernemen. Alles was er stil en doods toch werd de stilte bij wijlen afgebroken door een geluid, dat, na mate hij naderde, zich duidelijker liet onderscheiden als het eigenaard geklop, dat door een weefgestoelte wordt voortgebracht, en dat het bovengedeelte van het huis scheen te komen. Djojosentiko sto nu vlak voor de woning en had zich niet bedrogen. Hij had ni alleen wezenlijk een weefstoel gehoord, maar zag tot zijn niet gerin verbazing, dat een meisje van voorbeeldelooze schoonheid op een zo dering in het voorhuis daaraan gezeten was.

Denken wij ons eenige jaren terug, in den tijd toen Rondo Dadapan de voedstermoeder van Roro Temon, dit hulpeloos kind in het bosc

bij Sookokarwie van een wissen dood redde, door het tot zich te nemen. Destijds kon zij ternauwernood den kost vinden met den verkoop van bladeren, doch sedert zij Roro Temon haar zorgen mocht wijden, had zij niet alleen een ruim bestaan, maar werd haar nering zoo gezegend, dat zij zich zelfs kostbare lijfsieraden en kleinodiën kon aanschaffen. Had zij eertijds het kind uit gevoel van medelijden opgenomen, thans werd Roro Temon met de teederste liefde bemind en verkreeg zij alles, wat zij verlangde van de voorheen arme, doch nu bemiddelde weduwe.

Toen Roro Temon tot een maagd opgegroeid was, vond zij haar lust in het weven. Om te voorkomen, dat haar eenig onheil zou bejegenen, als Roro Dadapan haar bij wijlen alleen moest laten, werd voor haar een werk-, tevens wijkplaats in het voorhuis gereed gemaakt en werd de weefstoel daar nedergezet, waar Raden Djojosentiko haar aantrof. Juist was Rondo Dadapan uit het huis gegaan, om naar gewoonte de verzamelde bladeren naar de markt te brengen.

Roro Temon was dus alleen en hield zich onledig met weven, toen haar schietspoel bij ongeluk haar hand ontgleed en van de zoldering op den grond viel. Deels uit vrees en deels uit bezorgdheid om haar weefstoel te verlaten, daar de draden lichtelijk dooreen konden raken, gelijk wegens de gebrekkige samenstelling van Javaansche weefgetouwen meermalen gebeurt, bleef zij een poosje werkeloos zitten. In dergelijke omstandigheden uit men soms een wensch, waarvan men overtuigd is, dat hij niet vervuld kan worden, en zoo deed Roro Temon, van geen kwaad bewust, een plechtige gelofte, dat wie haar de schietspoel kon terugbrengen, hetzij mensch of dier, door haar naar gelang der kunne als bloedverwant of echtgenoot zou worden erkend. Herhaaldelijk en luide sprak zij die gelofte uit, in de stellige overtuiging, dat er geen hulp zou opdagen, daar in heel de uitgestrekte wildernis geen mensch te vinden was; laat staan dat eenig dier, indien het de menschelijke taal ook al verstond, haar hulp zou komen bieden, wat zij stellig tot de onmogelijkheden rekende.

Roro Temon dus dacht er in het geheel niet aan, dat weldra haar wensch, en op zulk een onvoorziene wijs, zou vervuld worden. Zij kon niet vermoeden, dat de in een hond herschapen Raden Djojosentiko bij de deur van het huis zat, toen zij meer gedachtenloos dan gemeend, meer om aan haar spijt en wrevel lucht te geven dan in de hoop op verwezenlijking, de gelofte deed.

Maar nauwelijks had Djojosentiko de woorden opgevangen, of hij schoot ijlings toe en nam de schietspoel in den bek. In een oogenblik was hij langs de tegen de zoldering geplaatste ladder opgeklommen en legde de spoel voor de voeten van de schoone weefster neder.

Eerst wist Roro Temon niet wat zij van dat alles denken moest. Roerloos en verstomd van verbazing zat zij daar. Langzamerhand haar gedachten verzamelende, werd zij door de werkelijkheid tot het besef gebracht welk een lot de vervulling der gelofte haar bereid had, en ook dat daaraan niets te veranderen viel, daar zij in deze gebeurtenis de beschikking der goden erkende.

Zij nam de schietspoel en zette het werk voort, terwijl zij zacht tot den hond zeide: »Het is nu eenmaal beschoren dat ik uw wederhelft moet worden. Welaan! het zij dan zoo!"

Het was intusschen de tijd dat Rondo Dadapan te huis kwam, en naar gewoonte riep zij haar voedsterkind reeds van de verte toe. De bekende stem vernemende, klom Roro Temon van de zoldering af, door Djojosentiko, in de gedaante van een hond, gevolgd. Hem ziende, vroeg Rondo Dadapan waar zij het dier van daan had. Roro Temon zeide dat zij het had gevonden bij de deur, de hond was vanzelf binnengeloopen.

»Welnu", hervatte de weduwe, »hij moge u in uw eenzaamheid tot gezelschap dienen en bij wijlen de wilde varkens verjagen, als ze ons plantsoen op het erf bezoeken."

Nadat Rondo Dadapan het op de markt gekochte een plaats gegeven had, legde zij den hond wat rijst op een blad voor, doch hij rook er niet eens aan, hetgeen zij voor een goede hoedanigheid hield en haar nog meer versterkte in het denkbeeld, dat het goed was het dier te houden.

Toen de nacht gevallen was, en Rondo Dadapan zich ter ruste begeven had, kroop de hond stil de kamer van Roro Temon binnen en vleide zich op haar bedstede neder, dicht tegen haar dringende, alsof hij van haar de vervulling harer gelofte wilde afsmeeken.

De schoone weefster, die nog niet slapen kon en vervuld was met allerlei gedachten over het in den morgen voorgevallene, bevroedde zijn bedoeling, en was niet weinig verlegen in haar neteligen toestand. Wat zij ook overlegde en overwoog, ditmaal was het haar niet mogelijk, eenige uitkomst te ontdekken in het hachelijk oogenblik. Door het aanhoudend dringen van den hond nog meer in het nauw gebracht, wendde zij eindelijk het hoofd naar die zijde om, waar de hond lag, doch wie beschrijft haar verbazing toen zij, in stede van den hond een schoonen jongeling ontwaarde, die in demoedige houding haar om hare liefde bad! In een ommezien was droefheid in vreugde veranderd, en kwam men tot wederzijdsche verklaringen, die tot de ontdekking van de levensgeschiedenis en het verder wedervaren van Raden Djojosentiko leidden. Het eenige wat hun geluk vergalde was dat Djojosentiko, daartoe verwenscht, telkens weder in de gedaante

van een hond moest veranderen, zoodra hij de zaligheid van het echtelijk samenzijn genoten had.

Het gevolg hiervan kon voor het zorgvolle hart en het waakzaam oog van Rondo Dadapan op den duur niet verborgen blijven.

Roro Temon moest zich aan een scherp verhoor onderwerpen, doch op alle navragen bleef zij hardnekkig het antwoord schuldig, terwijl schuldgevoel haar gelaat bij afwisseling met een doodelijke bleekheid en een vurigen schaamteblos bedekte.

De weduwe kwam hierdoor op het vermoeden om het ergste te denken, en in haar vertwijfeling en verontwaardiging greep zij naar een stok en sloeg daarmede het dier, dat echter, vlug den slag ontwijkende, haar doodbeet.

Na het treurig uiteinde van Rondo Dadapan, leefden de echtelingen ongestoord in de eenzaamheid voort, en mochten zij op den gezetten tijd zich verheugen in de geboorte van een welgeschapen zoon, wien zij den naam gaven van Djokosoepoetro.

Voorspoedig groeide het kind op, en de jongelingsjaren bereikt hebbende, vond hij zijn grootste genoegen in de jacht. Gewapend met een scherp gepunte bamboe, of met een korte piek, ging hij door den hond vergezeld dikwerf jagen. Menig varken werd gedood, dikwijls zonder dat Djokosoepoetro zijn piek behoefde te gebruiken, wijl de hond sterk en dapper genoeg was om een varken aan te vallen en af te maken. Dierhalve hield hij veel van het dier, en werd het voortaan zijn trouwe jachtgezel.

Op zekeren dag dreef de lust tot jagen den jongeling weder naar het bosch. De hond volgde hem zonder geroepen te worden. Met de piek gewapend wilde Djokosoepoetro dieper het woud ingaan, toen hij een wild varken van buitengewone grootte in het gezicht kreeg. Dadelijk liep hij zoo snel hij kon op het dier toe, doch het beest was hem te vlug af en nam de wijk in een dicht kreupelbosch. Naar gewoonte hitste Djokosoepoetro zijn hond tegen het wild aan, terwijl hij daarbij herhaaldelijk in de hand klapte. Met een luid aanhoudend geblaf was de hond in een paar sprongen het varken achterna in het kreupelhout gevolgd, doch het duurde niet lang of hij kroop met alle teekenen van vrees er weder uit. Alle moeite wendde Djokosoepoetro aan om de jacht voort te zetten, doch het was te vergeefs; de hond liep om hem heen en trok hem ten laatste met zijn muil bij het kleedje, als het ware om hem van de plaats weg te voeren.

Djokosoepoetro begreep dit ongewone doen van den hond niet, en dacht veeleer dat hij kwaad in den zin had en hem wilde bijten. Hierdoor toornig geworden stak hij het trouwe dier met zijn piek dood. Maar wat gebeurde nu? Op het onverwachtst sprong een tijger

uit bedoeld kreupelbosch op hem toe en Djokosoepoetro had nauwelijks den tijd om den aanval te ontwijken.

Na een gevaarvollen strijd gelukte het hem evenwel den tijger te dooden. Van vermoeienis liet hij zich naast de lijken der beide dieren neêrzijgen, en had nu den tijd om over hetgeen hem gebeurd was na te denken. Het werd hem hoe langer hoe duidelijker, dat hij door een noodlottig misverstand den dood had aangedaan aan een dier, dat hem van een dreigend gevaar, zelfs van den dood, had willen redden. En zijn moeder hield zoo zielsveel van den hond. Dit laatste maakte hem nog mismoediger.

In die gemoedsstemming kon hij niet langer in het bosch verwijlen; de zucht om zijn treurig nieuws mede te deelen, dreef hem huiswaarts, hoewel hij niet wist wat hij zijn moeder zou zeggen, om haar met het verlies van den hond te verzoenen en haar leed te verzachten. Langzaam en weifelend liep hij intusschen voort. Ongemerkt was hij het huis genaderd; na eenig toevens trad hij eindelijk binnen, waar hij zijn moeder reeds op hem vond wachten met het eten, dat gereed gezet was; een bewijs, dat hij ditmaal langer dan gewoonlijk was uitgebleven.

Zij zetten zich aan den disch. Het kon aan het moederoog niet ontgaan, dat haar zoon weinig at, maar nog meer viel het haar op dat zij den hond niet zag. Dikwijls ging deze haar zoon vooruit, en kwam iets vroeger te huis. Maar nu, of zij al naar buiten en rondom in de kleine woning keek, de hond bleef onzichtbaar. Zij kon haar onrust niet langer verbergen, en vroeg met een beklemd hart haar zoon, waar de hond gebleven was.

Djokosoepoetro kon haar de waarheid niet verzwijgen, en bekende dus, dat door een onvergeeflijk misverstand de geliefde hond door zijn hand gedood was. Hij verhaalde haar daarop het voorgevallene in het bosch.

Bitterlijk weende Roro Temon op het vernemen van den dood haars gemaals. In de verzuchtingen van het vertwijfelend gemoed uitte zij het innig verlangen om hem in den dood te volgen.

Het kon niet anders, of deze houding der moeder moest den zoon ten hoogste verwonderen. Het gold immers slechts het verlies van een hond!

»Ach moeder", zoo ving hij aan, »wil mij zeggen, wat u kan bewogen hebben, om zulk een groot misbaar te maken en u zoo over te geven aan droefheid en wanhoop, dat gij aan een spoedigen dood de voorkeur geeft boven het leven met uw eenigen zoon!"

Diep bewogen antwoordde Roro Temon: »O mijn zoon, neem het niet verkeerd op! Weet dat de hond, dien gij doodgestoken hebt, uw

eigen vader was. Hij was een vorstenspruit, de zoon van Praboe Toebar van het rijk Somopoero, en heette Raden Djojosentiko. Zooals hij mij verhaalde, verkreeg hij die gedaante door een vervloeking van den Pandito van Goenoong Idjo, genaamd Samparwadi. Gedurende zijn leven was het hem alleen vergund de menschelijke gedaante aan te nemen, wanneer de liefde hem drong innige en groote blijken daarvan aan zijn gade te geven. En dan vertoonde hij zich als een schoon man. Wat mij zelve betreft, ik ben een Prinses uit Prambanan, de dochter van Praboe Boko en Roro Djoongrang."

Roro Temon deelde haar zoon verder de bijzonderheden van de geschiedenis zijner voorouders mede; ook hoe hij met de vorstelijke familie uit Somopoero en Prambanan vermaagschapt was. Aandachtig leende hij het oor aan het belangrijk verhaal zijner moeder, en hij betreurde het zeer, dat hij het geluk niet had gehad zijn vader in menschelijke gedaante te aanschouwen.

Nochtans aan zijn lijk wilde hij de laatste eer bewijzen, waarom hij aanstonds weder boschwaarts snelde.

Ter plaatse gekomen, waar hij des morgens de zoo ongelukkig geëindigde jacht gehouden had, vond hij het lijk nog ongeschonden en bracht het naar huis. Schreiende legde hij het eerbiedig voor zijn moeder en zeide: »Ziehier, moeder, vaders lijk. Ik zal het in een urn bewaren, opdat ik aan zijn dierbaar overschot ten allen tijde de noodige eer bewijzen kunne.".

Op het zien van het stoffelijk omhulsel van den dierbaren doode, barstte Roro Temon weer in tranen uit, en werd zij door zielesmart zoo hevig aangegrepen, dat zij nu vast besloten was, zich terstond het leven te benemen. Zij bedacht echter dat zij haar zoon nog niet alles gezegd had; uit liefde voor hem bedwong zij zich, en verzamelde haar laatste krachten om hem deze merkwaardige woorden toe te voegen: »O, mijn veelgeliefde zoon, ik moet u verlaten. Ik wensch uw vader te volgen naar het rijk der onsterfelijkheid. Wenscht gij uw naaste toekomst te bereiden, zie dan de voetsporen uwer voorzaten te drukken. Mocht men in Prambanan of Somopoero uw afkomst in twijfel trekken, zoo kunt gij die bewijzen door de vorstelijke kleeding, welke uw vader weleer als mensch gedragen heeft, en gemerkt is met zijn naam en met dien van uw grootvader, den vorst Toebar. Gij zult ze vinden in mijn bedstede; draag ze tot teeken uwer vorstelijke afkomst, opdat men u niet miskenne. Tot meerder bewijs kunnen ook mijn liefsieraden dienen, welke mede zijn gemerkt met mijn eigenlijken naam Roro Nawangsih, dochter van Praboe Boko. En nu mijn zoon, het wordt mijn tijd; vaarwel! Weldra ga ik op naar uw vader, die reeds te lang mij verbeidt."

De klank der laatste woorden was nog niet weggestorven, of de priem, van de schede ontbloot, vond reeds zijn weg in haar hart. Stervende viel zij op het lijk van den hond, die terstond verdween om plaats te maken voor een menschelijk lijk, dat van Raden Djojosentiko.

Het viel Djokosoepoetro moeielijk, om zich van deze elkander snel opvolgende tooneelen rekenschap te geven; al wat hij zag en beleefde was zoo ongewoon, dat er een geruime tijd verliep, alvorens hij tot bezinning kwam en begreep, dat een menschenlijk naast dat zijner moeder lag, waar zoo even nog het hondenlijk zich bevond. Hij vermoedde, dat dit stoffelijk omhulsel zijn vader toebehoord had. Zijn gemoed schoot vol en hij brak weder in bitter geween los, terwijl hij de voeten van den zoo dierbaren overledene omhelsde. Maar wat kon hij tegen de beschikking der goden doen? zoo troostte hij zich zelven. Beter ware het zijn kinderlijken plicht aan de geliefde dooden te vervullen. Hij reinigde dus de beide lijken en verrichtte verder het noodige, waarna hij ze in een urn bewaarde en een eereplaats gaf in het gehucht te Dadapan.

Door droefheid overstelpt onthield Djokosoepoetro zich van den slaap en van voedsel. Dagelijks begaf hij zich in den gebede naar de urn, en smeekte telkens zijn vader om vergeving, dat hij hem in zijn onwetendheid den dood had aangedaan.

Aldus was hij op zekeren dag in innige overpeinzing voor de urn verdiept en zóó vereenzelvigd met het onderwerp zijns gebeds, dat hij in een gezicht een verschijning zag, alsof zijn ouders tot hem nederdaalden. Duidelijk hoorde hij zich deze woorden toespreken: »Hé, Djokosoepoetro, mijn zoon, houd op met uwe gebeden; die zijn door de goden verhoord. Ik kom tot u, om u een openbaring te doen."

Djokosoepoetro brak zijn devotie af en vroeg of de verschijning een godheid was, die zijn leven tot zich wilde nemen.

Raden Djojosentiko, want die was het, vervolgde: »Gij herkent mij niet? Ik ben uw vader, dien gij in de gedaante van een hond op aarde hebt leeren kennen. Ik ben het, die Raden Djojosentiko genaamd werd."

Djokosoepoetro haastte zich nu den voetkus te doen, en smeekte nogmaals zijn vader hem zijn groote zonden te willen vergeven, daar hij in waarheid niet kon vermoeden, dat de hond destijds zijn vader was. Mocht hij geen vergiffenis kunnen verwerven, zoo ware het beter, dat de vader maar een eind aan zijn leven maakte of hem in de hel wierp.

Raden Djojosentiko beduidde zijn zoon, dat hetgeen hij gedaan had hem niet als een misdaad kon worden toegerekend, daar hij den

loodslag beging in onwetendheid. Veeleer moest de vader hem erkentelijk zijn, daar hij door de hand zijns zoons verlost was van de straf, die hij op aarde had moeten ondergaan. Het was bovendien ook tijd, dat zij beiden naar het eeuwige rijk opgingen. Verder liet hij het zijn zoon niet aan wijze leeringen ontbreken. Ten laatste gaf hij hem den raad naar Somopoero te vertrekken en het door den oorlog verwoeste rijk te herstellen. Wanneer dit geschied was, diende hij den raad van de oudsten des lands op te volgen. Eenmaal zou hij als vorst van Somopoero regeeren. Om als nazaat van de vorsten van genoemd rijk te worden herkend, had hij de hofkleeding zijns vaders aan te doen en daarin gedost naar Somopoero te reizen.

Nadat hem nogmaals voorgehouden was, welke zijn verplichtingen waren, om de gelukzaligheid deelachtig te worden, verdween het visioen.

Had Djokosoepoetro gedraald toen hij de aanwijzing van zijn moeder omtrent zijn toekomst vernam, de reden, die tot het uitstel toen geldig was, moest nu wijken voor den drang der omstandigheden en noopte hem tot onverwijld handelen. Hij begaf zich naar de legerstede zijner ouders en vond daar inderdaad de hofkleeding zijns vaders, en wel overeenkomstig de beschrijving, daarvan gegeven.

Toen hij ze aangedaan had bezag hij zich in den spiegel en ontwaarde hij tot zijn groote vreugde, dat hij sprekend op zijn vader geleek, alleen met dit onderscheid, dat hij er veel jeugdiger uitzag.

Niet lang na het gebeurde kwamen vier mannen met hun vrouwen bij Raden Djokosoepoetro. Op de vraag naar hun herkomst, erkenden zij van het rijk Somopoero te zijn gekomen, en dat zij voornemens waren zich te Dadapan metterwoon te vestigen, omdat Somopoero, door den oorlog geteisterd, nu verlaten was en meer een wildernis geleek dan een vorstelijke verblijfplaats. De ingezetenen hadden meerendeels de hoofdplaats verlaten en hun heil gezocht op de naburige landerijen.

Djokosopoetro vroeg, wie het rijk tenondergebracht had, en of er na den val van dat vorstendom niemand belast was met het beheer.

Praboe Déwototjengkar, zoon van vorst Sindoelo, zoo luidde het antwoord, had Somopoero beoorloogd en aan zich onderworpen. Aan drie voornaamsten van het rijk, waaronder Hario Sarodo, werd het beheer toevertrouwd, en werd tevens opgedragen den erfgenaam van Praboe Toebar op te sporen. Zij, de vier mannen, echter verlieten daarop Somopoero en vestigden zich in het bosch Sookokarwi. Daar zij zich twee jaren geleden van Somopoero verwijderd hadden, wisten zij niet te zeggen of de genoemde voornaamsten nog het rijk beheerden. Hun komst te Dadapan was het gevolg van een ingeving der godheid,

luidende: dat wanneer zij zich ter beschikking stelden van hem, die deze désa bewoonde, zij hun vorige welvaart konden herkrijgen.

Raden Djokosoepoetra maakte zich nu aan de vier mannen bekend, en nadat hun aandacht meer gevestigd was op zijn voorkomen en kleeding, bevonden zij dat hij treffend geleek op wijlen Raden Djojosentiko, dien zij zich nog zeer goed konden voorstellen.

Om kort te gaan: Djokosoepoetro en de vier mannen maakten zich op, om spoedig naar Somopoero te vertrekken Toen alles voor de reis gereed was, verlieten zij Dadapan. Djokosoepoetro kon niet nalaten een traan te plengen aan de gedachtenis eener plaats, waaraan hij nu voor goed den rug toekeerde, en waar hij in den laatsten tijd wel veel verdriet beleefd, doch ook zijn eerste jeugd in veel vreugde doorgebracht had.

Zonder tegenspoed werd het doel hunner reis bereikt. Dadelijk begaven zij zich naar de woning van Hario Sarodo, alwaar de vier mannen Djokosoepoetro aan dezen voorstelden als den zoon van Raden Djojosentiko en Roro Nawangsih.

Hario Sarodo haastte zich den aanstaanden troonsopvolger de noodige eer te bewijzen en met blijken zijner verknochtheid te overladen.

Djokosoepoetro nam eenige rust, vervolgens begon hij met behulp der drie voornaamsten regel te brengen in het rijk, waarin nu vreesselijke wanorde heerschte. Van lieverlede slaagde hij door onvermoeide pogingen, om alles weder te ordenen, zoowel binnen als buiten den rijkszetel. De mare zijner komst werd spoedig verbreid; terug kwamen de uitgewekenen en het rijk werd in zijn vorige welvaart en aanzien hersteld.

Hario Sarodo dacht, dat thans het juiste tijdstip aangebroken was om zich van de opdracht te kwijten, welke hij van Praboe Déwototjengkar ontving toen Somopoero tenondergebracht werd. Op zekeren dag verscheen hij voor Raden Djokosoepoetro en begon zijn rede als volgt: »Raden! Toen het rijk Somopoero door Praboe Déwototjengkar in onderwerping gebracht was, werd mij door dezen vorst bevolen uit te zien naar den erfgenaam van uw grootvader Praboe Toebar. Gij, de lang verwachte, zijt nu aangekomen. Vindt gij het niet geraden, om nu uw opwachting te maken bij Praboe Déwototjengkar in Mendang Kamolan, waarheen ik u alsdan begeleiden zal? Zekerlijk zal men u tot vorst verheffen en gij uw grootvader Praboe Toebar op den troon volgen."

Djokosoepoetro, het woord nemende, zeide tot Hario Sarodo: »O, dat is gemakkelijk. Maar de Godheid heeft mij geopenbaard, dat Praboe Déwototjengkar mij niet tot vorst verheffen zal. Het is reeds beschikt, dat eerlang een belangrijke gebeurtenis mijn verheffing zal voorafgaan, en dat ik dien tijd moet afwachten."

Hario Sarodo, beseffende dat Raden Djokosoepoetro meer wist dan hij, bewaarde hierop eerbiedig het stilzwijgen. Ook de andere voornaamsten des rijks eerbiedigden het door Djokosoepoetro genomen besluit.

De gebeurtenis en de tijd, waarvan Djokosoepoetro sprak, behoorden intusschen reeds tot het verledene. Een ander vorst voerde den schepter over Java, namelijk Praboe Widojoko. Op zekeren dag in staatsie gezeten op den Sitihinggil, verhief hij verscheidene vazallen tot vorsten, in de eerste plaats zijn zoon; hij wenschte afstand van den troon te doen. Bij die gelegenheid werd Djokosoepoetro verkozen om zijn grootvader Praboe Toebar op te volgen, doch niet als vorst. Hij verkreeg alleen den rang van Adipatie, en daarbij den naam Adipatie Kalang-Handogo. Al de Boepaties Kalang zouden aan hem ondergeschikt zijn, en al de bosschen in het rijk aanwezig zouden onder zijn toezicht staan.

Tot zoover de geschiedenis.

Alleen het laatste gedeelte spreekt bepaaldelijk, maar nog slechts met een enkel woord, over de Kalangs. Aangezien in één adem gezegd werd, dat Adipatie-Kalang-Handogo het gezag zou voeren over de Kalangs en het toezicht zou hebben over de bosschen, is het zeer waarschijnlijk, dat de Kalangs reeds in dien tijd dezelfde diensten presteerden als tegenwoordig. Sedert onheuglijke jaren oefenden zij te Soerakarta het beroep uit van houtkappers, om niet te spreken van hun aandeel in den huisbouw, hetgeen wellicht als een in later tijd ingevoerde wijziging van hun beroep kan worden aangemerkt.

Uit de boven geciteerde phrase kan men afleiden, dat de Kalangs moeten bestaan hebben vóórdat Kalang-Handogo tot Adipatie verheven werd. Deze gevolgtrekking ligt zelfs voor de hand. Bezwaarlijk toch is aan te nemen, dat eerst bij die gelegenheid een klasse van menschen onder den naam van Kalangs zou gevormd zijn, waarover hij het gezag zou voeren, en is dit waar, dan is het ook uitgemaakt, dat hij niet kan beschouwd worden als de stamvader der Kalangs. Wat aanleiding gaf aan Praboe Widojoko, om te verhinderen dat Djokosoepoetro zijn voorzaten als vorst opvolgde, meldt de geschiedenis niet. Nochtans kan aan de omstandigheid zijner benoeming tot Adipatie niet worden ontleend de gevolgtrekking, als zou hij de stamvader der Kalangs zijn geweest.

Niets anders ook kan ze rechtvaardigen. Dat zijn nakomelingen, zij het ook gaandeweg in mindere rangen, steeds een zeker aanzien hebben opgehouden, is zeker; daar ieder Javaan bijzonder gesteld is op een rang of titel, hoe gering ook, zoodat hieruit is op te maken, dat het eigenlijke Kalang-volk niet uit adellijk bloed kan gesproten zijn. Bovendien werd Djokosoepoetro door zijn verheffing tot den rang van Adi-

patie meer een cijnsbaar souverein, dan dat hij in het bijzonder het hoofd van de Kalang-bevolking werd geplaatst, die het m deel moet hebben uitgemaakt van de opgezetenen van Somopoero

Destijds, toen men zoo vrijgevig was met het uitdeelen van r of staten en van adellijke titels, kreeg Kalang-Handogo schijnlijk ook geen klein stuk land; immers het rijk Somopoero een vorstendom genoemd en was een erfdeel van zijn vorstelijke voorz Aangenomen dat zulke vorstendommen kleine rijkjes waren, nog geeft dit geen grond tot het besluit, dat de Kalangs van afgestamd zijn, want spreekt de geschiedenis van een aanstelling hoofd over dit volk, dan moet toch dit volk reeds bestaan hebben zijn benoeming. Duidelijk blijkt zulks verder uit de omschrijving de Boepaties Kalang aan hem ondergeschikt zouden zijn; er w dus toen reeds mindere hoofden over de Kalangs aangesteld.

Een Boepatie Kalang heeft de tegenwoordige Keizer ook in di het is: Raden Toemengoong Wreksonagoro. Hij is een kleinzoon een van 's vorsten Rijksbestierders, welke laatsten volstrekt geen Kal waren. Dit is een bevestiging van het zoo even aangevoerde.

Geeft men daarentegen toe, dat eerst bij zijn verheffing werd sloten tot de formatie der Kalangs, dan volgt ook vanzelf, dat d zich verder hebben voortgeplant, en dat op die wijze de klasse den huidigen dag in stand is gebleven, maar niet dat zij Kal Handogo tot stamvader hadden.

Ook zijn naam, die, volgens het gevoelen van den Pangeran patie Ario Mangkoenagoro, een zinspeling kon zijn op de antecede van zijn vader Djojosentiko, geeft geen recht om dezen als den Kal stamvader te erkennen.

»Kalang" is geen gebruikelijke vorm; alleen als eigennaam w daarmede bedoeld het Kalang-volk of de klasse van dezen naam.

»Kalangan" beteekent: in de rondte vliegen, bijv. van een duif daartoe afgericht en losgelaten wordt, dan al wijder en wijder krin in de lucht beschrijft [1]) en hooger en hooger vliegt.

»Halang" [2]), is zooveel als bedorven, verwoest.

Kalang als een samensmelting van *Ka* en *halang* (kawi-afleidin in den zin van vernield worden, wordt naar mijn weten niet gebru

»Handogo" beteekent: met den voet schoppen; afvallig zijn; ontr zijn aan zijn beginsel. [3])

De naam *Kalanghandogo*, uit twee woorden samengesteld, be

---

[1]) Pag. 281 *Nieuw woordenboek* van Gericke.
[2]) Pag. 62 *Nieuw woordenboek* van Gericke.
[3]) *Nieuw woordenboek* van Gericke Pag. 323, 967 en 971.

geen beteekenis, doelende op de aangehaalde zinspeling, zonder weglating van het eerste woord, tenzij men aanneme dat *kalang* slechts de volksklasse van dien naam aanduidt, en dan beteekent het: De afvallige *kalang* of een *kalang*, die ontrouw aan zijn beginselen is geworden.

»Kalang" is geen verkorting van »Kalangan". Dit laatste is een op zich zelf staand woord en beteekent, zooals boven uitgelegd werd: »in de rondte vliegen". In figuurlijken zin zou dat woord kunnen gelden als zinspeling op het *zwervend* leven dat Djojosentiko had moeten leiden, toen hij door den vloek van den Pandito in een hond herschapen werd. Doch de uitlegging in dezen zin zou wat ver gezocht zijn.

Het meest aannemelijke is dus: »de aan zijn beginsel ontrouw gewordene", dan wel: »de zijn geluk van zich werpende", hetgeen de figuurlijke verklaring zou zijn van: »met de voeten van zich af schoppen". *Kalang* als voorvoegsel kan dan weggedacht worden. Dit verklaart ook juister den toestand van Djojosentiko, die als een afvallige beschouwd en dienovereenkomstig behandeld werd. De verwensching, over hem uitgesproken, had hij door zijn oproerig bestaan, door zijn zwarten ondank en door zijn verraderlijken dood dubbel verdiend,

De tweede uitlegging ziet op zijn aanstaande toekomst, die bijna onder zijn bereik was en waarin hij zich eerlang zou mogen verheugen, doch welke door hem met de voeten werd vertreden. Had hij haar willen afwachten, dan had hij een behoorlijk huwelijk kunnen sluiten met Roro Nawangsih, en zou hij mogelijk tot den troon geroepen zijn. Zijn dood werd echter door eigen toedoen verhaast. Wellicht kan het worden toegeschreven aan innig zielsverdriet en wanhoop, dat hij nooit de vorstelijke opvolger werd van wijlen Praboe Toebar. Want de gedaanteverandering en wat er verder verhaald werd van zijn levensbijzonderheden en die van Roro Nawangsih zijn symbolen. Gelijk in bijna alle Javaansche werken, heeft ook bij de overzetting van het werk, waarvan in den aanhef sprake is, de schrijver van zijn vrijheid een kwistig gebruik gemaakt, en de misdaad verpersoonlijkt; een karakteristiek geliefkoosd thema, dat op verscheidene wijzen wordt bearbeid.

Met dat al wordt de sluier, die er nog steeds over den Kalang-oorsprong ligt, niet opgeheven.

Dat de Kalang nu een volksklasse uitmaakt, en wel in naam slechts, kan dunkt mij niet ontkend worden, althans niet zonder andere gegevens dan die mij ten dienste staan. Het tegenwoordige volk, dat Kalang genaamd wordt, draagt geen kenmerkend rasteeken. De individuen zijn van de overige Javanen typisch volstrekt niet te

onderscheiden, noch door den vorm van het gelaat, noch door de kleur van het gelaat, noch door den bouw van het lichaam, noch ook door hun taal.

De bijzondere gebruiken en gewoonten, welke de Kalangs met de Javanen niet gemeen hebben, kunnen wij niet anders beschouwen dan als een bewijsgrond voor het bestaan van oudtijds ingevoerde instellingen. Op verschillende plaatsen van Java bespeurt men dienaangaande afwijkingen.

Mochten ook elders, wat mij niet bekend is, de Kalangs een eigen godsdienst hebben, hier in Soerakarta belijden zij den Mahomedaanschen godsdienst. Ook leven zij niet in afzonderlijke désa's. De Javanen behandelen hen als hun gelijken en vermengen zich met hen door huwelijk. Men wil weten dat in vroeger tijd de Kalangs min of meer in minachting stonden bij de Javanen, maar tegenwoordig is van afkeer en afscheiding niets te bespeuren. Het is bovendien vrij gewaagd als waarheid aan te nemen, wat de hedendaagsche Javaan uit een zeer zwakke herinnering als een overlevering mededeelt. De veronderstelling dat de Kalangs hun oorsprong te danken gehad hebben aan de vereeniging van een rooden hond met een vrouw toont alweder, hoe gaarne de Javaan zonder nauwkeurig onderzoek zich aan overleveringen hecht, vooral als ze zich in den nevel der eeuwen verliezen en door fabuleuse mysteriën kenmerken.

De Pingers zijn geen stamgenooten der Kalangs, maar de krijgsgevangenen des Soesoehoenans, afkomstig van Blambangan [1]). Zij bewonen nu nog een désa nabij Kartasoera, zeven paal van de hoofdplaats Solo gelegen; hun naam ontleenen zij aan die désa. De minnen, voor den Kraton benoodigd, werden, en worden tegenwoordig nog, uit deze klasse van menschen gekozen. Waarschijnlijk omdat men hen als lijfeigenen van den vorst beschouwt, worden zij verplicht zich te onderwerpen aan een dienst, welken immers ook de Javaansche vrouw niet dan gedwongen verricht; want het dienen als min eischt, dat men eigen kroost spene en verlate en misschien blootstelle aan al de gevaren van een verwaarloosde voeding. Neemt men daarbij in aanmerking, dat een min, die voor den dienst in den Kraton is aangesteld, niet meer naar haar gezin mag omzien, althans in den eersten tijd niet, en ook geen bericht ontvangt van haar familie, die niet in den Kraton mag komen, dan is het zeer verklaarbaar, dat er voor zulk een dienst niet veel geneigdheid bestaat.

Het is niet geheel onwaarschijnlijk, dat er in onheuglijke tijden, toen Hindoevolken nog Java bewoonden, zich ook een stam of ras

[1]) *Nieuw woordenboek* van Gericke, pag. 717.

heeft nedergezet, dat overeenkwam met de beschrijving der Kalangs in het opstel van den heer A. B. Meijer; doch men kan hiervan overtuigd zijn, dat zulk een stam sedert geheel verdwenen is door kruising met de Javanen. In Soerakarta althans zal men nergens een zweem van het oorspronkelijke type terugvinden. In hoeverre men op andere plaatsen in Indië in de nasporing der overblijfselen van dit ras gelukkiger is en een antropologisch bewijs van het bestaan van den Kalang aantreft, zullen deskundigen hebben uit te maken. Naar mijn bescheiden meening mag men niet uit het oog verliezen, dat in latere jaren verscheidene negerstammen naar Indië zijn gekomen en zich hier hebben voortgeplant door vermenging met de Indische bevolking. Mocht men ook al een type aantreffen, dat eenige verwantschap toont met Negritos, Semangs, enz., dan weet ik niet of men niet op het dwaalspoor wordt gebracht, door het voor een afstammeling van den Kalang te houden.

Met deze eenigszins uitvoerige excerpta had ik geen ander doel, dan om aan onderzoekers de gelegenheid te openen, zich op de hoogte te brengen van hetgeen de Javaansche geschiedenis over den Kalang zegt.

Hoe weinig daarin ook over dezen volksstam verhaald wordt, men kan daardoor evenwel tot een voldoend logische gevolgtrekking aangaande den oorsprong der Kalangs geraken. Overigens wordt aan deskundige navorschers overgelaten, uit bovenstaande gegevens de conclusie te trekken, welke zij met het resultaat van hun onderzoek het best in overeenstemming kunnen brengen.

Solo, 25 October 1880.

De Oostkust van Sumatra.

DOOR

J. S. G. GRAMBERG.

III.

Wij hebben in het eerste hoofdstuk opgemerkt, dat de noordelijke oever van Straat Malaka in vroeger tijden meermalen tooneelen opleverde van worsteling en strijd; dat Maleische rijken daar ontstonden en te gronde gingen; dat het oude Singapore, als het ware door een algemeene impulsie gesticht, moest vallen door afgunst en overmacht van een anderen kant; dat de stad Malaka werd gebouwd, bestookt, genomen, hernomen om alleen staande te blijven als een gedenkteeken van vervallen grootheid: dat een nieuw Singapore is verrezen, 't oude in bloei ver overtreffende. Ook de zuidelijke oever der zeeëngte heeft merkwaardige lotgevallen gehad. Ook Sumatra's Oostkust is maar al te dikwijls het terrein voor land- en zeegevechten geweest. Niet alleen voerden de kuststaatjes vaak onderling krijg, maar bovendien kwam het niet zelden voor dat een grooter macht, een buitenlandsche vijand, opdaagde om naar de suprematie over het geheel te streven. Meestal werd de overwinning gekocht door een wreedaardig bloedigen strijd, somtijds was zij het loon van trouweloosheid en verraad. Gewoonlijk was godsdienst — zucht tot bekeering — het voorwendsel, maar uitbreiding van macht of handelsvoordeel het hoofddoel.

Hoe al die kuststaten heetten, kan niet met zekerheid worden opgegeven. Op de schetskaart van Mr. de Jonge [1]) vinden wij Pedir, Pasei, Aroe, Siak, Kampar en Indragiri. De Portugees Mendez Pinto,

---

[1]) *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië* (1595—1610) Dl. II.

die in 1539 dienstreizen deed voor den Gouverneur van Malaka, noemt nog een Bataksch strandrijk, dat even als Aroe en Siak door hem werd bezocht.

De groote geweldenaar was datzelfde Atjeh, waarvan wij maar al te nadrukkelijk ondervinden hoe sterk het nog is, zelfs in zijn tegenwoordig verval. Atjeh heeft zich meermalen aan beide oevers van Straat Malaka duchtig doen gelden. Tot twee keeren toe heeft het Djohor verwoest en eens den vorst van dit rijk uit Riouw gejaagd. Daarop kwam Djohor, dat zich allengs had weten te herstellen, met de woelige Boegineesche zwervers als eene eigenlijke mogendheid op het oorlogstooneel. Vervolgens heeft Siak een korte periode van overmacht in deze wateren gekend.

Atjeh was door zijn ligging aan Sumatra's noordpunt als aangewezen voor den handel uit verre streken. Zijn bloei, zijn macht en invloed zijn dan ook van vroege dagteekening. Zijn eerste betrekkingen met het eigenlijk buitenland waren Siam, Hindostan, China. Later volgde gemeenschap met Arabië. Nog later kwamen aanrakingen met Westersche volken: Portugeezen, Engelschen, Hollanders, enz.

Dat de rol door Atjeh, op het staatstooneel gespeeld, meestal een valsche is geweest, leert de geschiedenis; dat die rol *vooreerst* is uitgespeeld leert het tegenwoordige.

Om een goed overzicht van de onderlinge verhoudingen der verschillende Staten van de Oostkust te verkrijgen en om tevens geleidelijk te kunnen nagaan hoe de tegenwoordige status quo aldaar is in het leven geroepen, zou een ietwat uitvoerige historische studie over Atjeh dienstig zijn. De lezer verwachte die niet van ons. Van ons neme hij een zeer vluchtige schets voor lief; een andere bevoegde hand heeft reeds de noodige bouwstoffen verzameld voor een geschiedenis, waardoor ongetwijfeld de Atjeh-litteratuur met een degelijk werk vermeerderd zal worden.

De Atjehers zijn eigenlijk geen oorspronkelijk volk; men kan hen beschouwen als Batakkers, die, door hun wonen aan zee, meer en vroeger met verschillende nationaliteiten in aanraking zijn gekomen dan hun meer binnenwaarts gevestigde stamgenooten, en deze menigvuldige en langdurige invloeden van buiten, dat eeuwenheugend verkeer met Hindoes, Chineezen, Malabaren, Perzen, Javanen en Maleiers en vooral met Arabieren, heeft het oorspronkelijke karakter en de oorspronkelijke zeden en gewoonten belangrijk gewijzigd.

Het eerst heeft Voor-Indië zich op noordelijk Sumatra doen gelden. Handelaren uit Hindostan brachten daar hun waren en ook hun godsdienst, die zich weldra buiten de Batakkers om verder over het

eiland verspreidde. Van deze eerste Hindoe-beschaving heeft echter slechts weinig tot op onzen tijd stand gehouden. Wij weten iets van een machtig Hindoe-rijk Menangkabau; er zijn nog ettelijke beelden, inscriptiën en ruïnen uit die dagen; de voor ons bewaard gebleven namen van Indragiri (Hemelsche berg), Indrapoera (Hemelstad) en andere verraden een Indische herkomst — doch dat zijn ook nagenoeg de eenige overblijfselen.

Daarna kwamen de Arabieren; eerst voor een handelsdoel, vervolgens met den Koran, en eindelijk met het zwaard. Hun invloed was overwegend, en hij is dat gebleven. Nog heerscht de Islam op Sumatra en maakt er vorderingen, meer zelfs dan op Java. Reeds op het eind der 12e eeuw was de leer van Mohammed duurzaam gevestigd in Noord-Sumatra.

Atjeh was toen nog slechts een onderhoorigheid van Pedir, dat de machtigste staat was van Noord-Sumatra, terwijl het nabij gelegen Pasei destijds een even groote en belangrijke koopstad moet zijn geweest als Malaka. In 1509 vond Diego Lopez Sequeira te Pedir en Pasei tal van vreemde handelsvaartuigen uit China, Indië, Malaka en Java. De Portugeezen, die er op uit waren om zich het monopolie van de peper te verzekeren, zochten door inmenging in de binnenlandsche aangelegenheden invloed te krijgen; in 1521 gelukte hun dit, en weldra begon de handelsvoorspoed van Pasei te verminderen. Doch Atjeh rukte zich van Pedir af, en verjoeg de Portugeezen.

Hadden dezen al spoedig na hun komst en hun vestiging in de Indische zeeën te kampen gehad met een wijd vertakte ligue van Indische en Arabische vorsten, die uit geloofs- en handelsbelangen de Westersche indringers met alle kracht wilden weren, wat hun echter niet gelukte, — omstreeks 1567 was er een nieuwe coalitie op uitgebreide schaal tegen de Portugeezen in 't leven geroepen. Bij die samenspanning, welke van de Roode tot de Chineesche zee zich uitstrekte, had Atjeh zich aangesloten, nadat het reeds sedert 1521 met verschillende kansen de Portugeezen had bekampt. Van weêrszijden werd met verbittering gestreden, en wat trouweloosheid, verraad en wreedheid betrof, spande Atjeh steeds de kroon. Behalve door verraad echter verloren de Portugeezen ook veel door eigen schuld. De bevelhebbers waren te zeer op eigen gewin bedacht, dan dat zij zouden ijveren voor de hun toevertrouwde belangen, en de verwaarloozing dáárvan was wel de hoofdoorzaak van de uitbreiding van Atjehs macht en grootheid.

Omstreeks 1530 kon de tweede vorst van Atjeh, Alaoedin-Sjah, reeds den titel voeren van Sultan van Atjeh, Baros, Pedir, Pasei, Daja en Batak, terwijl honderden oorlogsvaartuigen en duizenden strijders hem

ten dienste stonden. Meermalen is Malaka toen bedreigd geworden, en de stad zou gevallen zijn (1585), zoo de aanvoerder van het leger zich niet als vorst opgeworpen en onder den naam van Alaoedin den troon van Atjeh bestegen had, waarna hij een verbond sloot met de Portugeezen.

Tijdens zijn bestuur verschenen de Nederlanders voor het eerst in Straat Malaka. De gebroeders Houtman landden hier in 1599 op hun tweeden tocht naar Indië.

Daarmede begint dus onze kennismaking met Atjeh, en dit begin reeds bracht groote trouweloosheid van den kant der Atjehers aan den dag. De gebroeders Houtman en anderen werden er de slachtoffers van; Cornelis Houtman en vele schepelingen werden vermoord, en zijn broeder Frederik werd ruim twee jaren gevangen gehouden »niet sonder vele periculen sijns levens". Een jaar daarna ondervond ook Paulus van Caarden Atjeh's verraad, en in 1602 werd de trouweloosheid herhaald te Tikoe, dat toen ook onder Atjeh behoorde. En nu is het zonder twijfel — de geschiedenis leert het — dat de ijverzuchtige Portugeezen met de Atjehneezen tegen ons heulden en hen tegen ons aanhitsten, doch door verraderlijk te zijn openbaarde de Atjehnees in de eerste plaats zijn eigen karakter.

Op het einde van 1601 scheen er een ommekeer in onze ongunstige verhouding tot Atjeh gekomen; zelfs zond het gezanten naar Nederland. Ons zijn aldaar was echter aan groote wisselvalligheden onderworpen, en herhaaldelijk werden na 1601 onze betrekkingen met Atjeh afgebroken, meestal omdat dit rijk de contracten schond, en moord en roof pleegde. In 1616 moesten wij onze factorij aldaar opbreken.

Atjeh beschikte in die dagen over een ontzagwekkende macht. Zijn aanslag op Malaka in 1615 mislukte, maar overal elders zegevierde het Siak, Aroe en Deli op Sumatra en Djohor, Pahang, Kedah en Perak aan de overzijde, allen moesten bukken. Ter Westkust van Sumatra vielen Baros, Tikoe, Pasaman, Priaman en Slida in Atjehs handen. De Engelsche en Nederlandsche kooplieden werden daar verjaagd. In 1621 werden wij ook uit Padang verdreven, en zeven jaar daarna werd Malaka andermaal aangevallen, thans door 250 oorlogsvaartuigen bemand met 20 000 strijders en voorzien van een artillerie-trein, die niet onbelangrijk was. Alleen hulp van buiten, o. a. van vijf schepen uit Koromandel, redde toen de Portugeezen. Malaka viel, maar eerst in 1641, en door Nederlandsche wapenen, welke nu door Atjeh en Djohor werden bijgestaan.

Omstreeks 1641 had er een eigenaardige omkeering plaats in het staatsbestuur van Atjeh. De toenmalige sultan Maghajat Sjah stierf kinderloos. Door toedoen der Orang Kaja's (een soort van staatsraad,

bestaande uit 12 personen) kwam zijn weduwe op den troon, en gedurende een zestigtal jaren bleef hij door koninginnen bezet. Van dien tijd dagteekent Atjeh's verval. De handen der vorstinnen waren gebonden, zoodat zij niets vermochten zonder tusschenkomst van den raad; zelfs geen huwelijk mochten zij aangaan, dat niet door de Orang Kaja's goedgevonden werd. En hoewel na dit vrouwentijdvak weder sultans den troon bestegen, het bestuur bleef toch oligarchisch. Eigenlijk Atjeh bestaat uit slechts drie provinciën, aan het hoofd waarvan Panglima's staan, die, evenals eertijds de Ephoren in Sparta, de contrôleurs der Atjehsche vorsten zijn; tegen die machtige stamhoofden waren verarmde of verwijfde vorsten machteloos, en krachtige persoonlijkheden kwamen niet meer op den troon. Naar den wil der stamhoofden werden sultans gekozen en verdreven. Meermalen was het land de prooi van partijtwisten en anarchie.

De vriendschap tusschen de Nederlanders en Atjeh bleef ook destijds niet ongedeerd. In 1637 was den Nederlanders de uitsluitende handel op Sumatra's Westkust toegestaan; in 1659 werd aan de Compagnie de helft van Perak's tinproductie toegezegd, en werd haar andermaal verzekerd, dat andere natiën uit de Atjehsche havens geweerd zouden worden; maar menigvuldige redenen had de Compagnie, om moorden en contractbreuken te wreken. 't Is echter niet minder waar, dat zij zelve te kort deed aan de billijkheid: alleenhandel en verminderde prijzen vorderend, in alles bekrompen inzichten en schraapzucht verradend. Doch de Compagnie volhardde, en door list en geweld won zij in aanzien. Er werden kantoren opgericht te Padang, Tikoe, Priaman en elders, waarmede natuurlijk een verdrijving van de Atjehers samenging. Er werd een verbond gesloten (1662) met de vorsten ter Westkust, waarvan de Maharadja van Menangkabau het hoofd werd, en de volken op de Westkust stelden zich onder bescherming der Compagnie. De macht der Portugeezen was voorgoed gefnuikt.

Een ander mededinger echter stond op: dat waren de Engelschen. In 1666 hadden zij weer vasten voet gekregen in Atjeh, en het duurde niet lang of zij wisten ook eenige vorsten ter Westkust het zoogenaamde eeuwig Menangkabausch verbond te doen verbreken. Daarmede nog niet tevreden, stichtten zij in 1686 Benkoelen; aanhoudend breidden zij hun macht uit.

Kort en juist schetst Prof. Veth den toestand van Sumatra's Westkust in die dagen aldus: »Uit de strijdige aanspraken van Atjeh, Menangkabau en Indrapoera, uit de mededinging der Engelschen, uit de onstaatkundige handelingen der Compagnie en de vele geweldenarijen door haar gepleegd, ontstond zulk een tallooze menigte conflicten, zulk een eindeloos weefsel van verwarringen, dat men veilig zeggen kan,

dat onder het bestuur der Compagnie nimmer een halfjaar achtereen op de geheele Westkust algemeene rust heerschte" [1]).

Wij keeren thans terug naar de Oostkust. De kleine uitweiding over Sumatra's Westkust was noodig om onze verhouding tot Atjeh in latere dagen te leeren kennen; dat wil zeggen: de immer voortdurende antipathie welke Atjeh voor het Nederlandsch gezag is blijven koesteren. En neemt men daarbij in aanmerking, dat onze invloed in Straat Malaka sedert het begin dezer eeuw allengskens verflauwde en door het contract van 1824, waarbij de stad Malaka onder de Britsche vlag kwam, en onze handen ten opzichte van Sumatra's Oostkust gedeeltelijk en tegenover Atjeh geheel gebonden werden, volkomen teniet ging, dan kan het niet bevreemden, dat Atjeh halsstarrig weigerde om met het Indisch Gouvernement in aanraking te komen, en ons tartte, hoe zwak het ook was.

Dat het door inlandsche staten vernederd werd, moest Atjeh echter verdragen; dat werd door Engeland niet verhinderd. Tal van onderworpen staten op de Oostkust schudden het juk af, en verjoegen hun overheerschers. Reeds in 't begin der achttiende eeuw maakte Batoe Bara zich van Atjeh los. Siak gaf het voorbeeld, en na de Atjehers van hun grondgebied te hebben verdreven, maakten de vorsten van Siak zich van de suprematie over de Oostkust meester. Trouwens, een zware taak kan dat niet geweest zijn, aangezien die staatjes door langdurige onderdrukking uitgeput waren geraakt.

Er zijn in die onophoudelijke worstelingen strandrijken te gronde gegaan, waarvan de geschiedenis niets dan de namen heeft bewaard. Zoo vermeldt de Portugeesche schrijver Mendez Pinto een Bataksch strandrijk, gelegen tusschen Atjeh en Pedir, waarvan de hoofdplaats Panaju heette, en waarvan de vorst door Atjeh aangevallen werd, en, hoewel zegevierend in den aanvang, eindigde met te bukken. Ook het koninkrijk Aroe, dat in bondgenootschap leefde met de Portugeezen van Malaka, werd in 1539 door Atjeh aangevallen en veroverd, en na afwisselende oorlogskansen is ook dit rijk, dat vrij aanzienlijk moet zijn geweest, bezweken. Aroe was een noordwestelijke nabuur van Siak; ten minste Pinto, die als gezant van den toenmaligen gouverneur van Malaka den vorst van Aroe bezocht, bericht ons dat de hoofdstad van dit rijk iets stroomopwaarts aan de rivier Paneti-can gelegen was, met welken naam hoogst waarschijnlijk de rivier Panei zal zijn bedoeld, waarin een stroompje valt, dat thans nog Soengei Arau heet. Niet onmogelijk is het ook, dat de zuidelijke grens tusschen Aroe en Siak de linkeroever der rivier Rokan is geweest

[1]) Zie *De Gids* 1849 blz. 569.

Tot aan de Tamiang-rivier, welke thans nog de vastgestelde grens is tusschen de Oostkust en Atjeh, dreef Siak Atjeh terug. Ook Langkat, Deli, Serdang, Batoe Tjina, Batoe Bara en Assahan onderwierp Siak aan zich. Doch begon aldus een nieuw tijdperk voor de kuststaten van den zuidelijken oever van Straat Malakka, van een voortdurenden bloei en welvaart getuigde het niet. Eerstens hadden langdurige oorlogen het land ontvolkt en verwoest. Ten andere hadden onderdrukking en knevelarij de energie afbreuk gedaan. Door beide omstandigheden verarmde het land, en werd de cultuur van verschillende gewassen verwaarloosd. Leverden vroeger Palembang en Djambi, en ook Indragiri, Kampar en verdere noordwaarts gelegen landstreken peper op, thans is langs de geheele Oostkust geen spoor van pepercultuur meer te bespeuren.

Voor zoover echter de achteruitgang de vorsten betrof, is een der hoofdoorzaken daarvan nog niet genoemd. De strijd tusschen inlandsche volken onderling, hoe vinnig hij ook was, zou nooit zoo diep ingrijpend en vernietigend geweest zijn, indien het Westersche element zich van inmenging onthouden had. Het optreden van Portugeezen, Nederlanders en Engelschen moest verzwakking van de minder ontwikkelde nationaliteiten, waarmede zij in aanraking kwamen, ten gevolge hebben; immers hun tactiek en beleid vermochten meer dan Oostersche trouweloosheid en overmacht, en hun grootere administratieve bekwaamheid, meerdere handelskennis en ruimere beschikking over débouchés gaven hun een beslist overwicht op hun Oostersche mededingers. De groothandel kwam alzoo meer en meer in handen der Europeanen, en het vertier werd in hun etablissementen geconcentreerd, waardoor de Maleische vorsten aanmerkelijke inkomsten verloren, niet alleen de inkomsten van rechten en tollen, maar ook de winsten die zij als groothandelaren vroeger zelven genoten.

In knevelarij van den mindere moesten zij thans hun bestaan zoeken, en verder in zeeroof. Van oudsher een geliefkoosd bedrijf van meest alle Maleische strandvorsten, werd de zeeroof sinds het laatst der vorige en het begin dezer eeuw voor velen hunner een middel van bestaan waartoe de behoefte drong [1]). De slavenhandel, zoo inheemsch in Indië, leverde bijzonder groote voordeelen op, en vooral de door ons geschetste streken leenden zich daartoe bij uitstek. De Lingga-groep, Singapoera (vóór de stichting der nieuwe stad), de Karimon-eilanden, de mondingen der Indragiri en niet minder de eenzame zeekanalen (selats) om en bij de Siak-rivier waren uitmun-

---

[1]) Onder de zeeroovers dezer streken waren de sultans van Siak niet de minste, en tot zelfs in de laatste jaren was Atjeh een ware roofstaat.

tende schuilhoeken voor zeeroovers. Bekend is het overigens wat het aan tijd en moeite heeft gekost om dien verfoeilijken tak van bedrijf uit te roeien.

Aangezien Siak nu, hoewel voor een goed deel slechts in naam, de suprematie over de Oostkust Staten uitoefent, zullen wij ons in 't vervolg hoofdzakelijk met dit rijk bezighouden en met zijn zoogenaamde „Onderhoorigheden".

(*Wordt vervolgd*).

Schetsen uit het Volksleven in Nederl. Oost-Indië,

DOOR

R. VAN ECK.

VIII.

DE MOHAMEDAANSCHE FEESTEN OP JAVA.

Na ons zoo lang met de spelen en vermaken der Javanen te hebben beziggehouden, wil ik, alvorens de amusementen op de Buitenbezittingen te beschrijven, een korte schets trachten te geven van de Mohamedaansche feesten op Java. Zooals wel geen mijner lezers onbekend zal wezen, zijn alle bewoners van dit eiland — met uitzondering alleen van de *Tenggereezen* in de residentie Pasoeroean en de *Badoeï* of *Knèkès* in Bantam, die aan het Hindoeïsme getrouw bleven — belijders van den Islam. Bij meer dan ééne gelegenheid wees ik er echter reeds op, dat hun orthodoxie nog al iets te wenschen overlaat. Het Mohamedanisme is voor hen weinig meer dan een kleed — een »officieel kleed" heeft iemand het genoemd — dat men hun losjes over de schouders geworpen heeft, en tusschen welks scheuren en gaten het oude heidendom, nu eens wat meer dan weer wat minder brutaal, komt uitkijken. »Het Javaansch gemoed is heidenschgezind; hun godsdienst een product van Boedhisme, Brahmanisme, Civaïsme en Mohamedanisme, niet verwerkt en tot één geheel gebracht, maar alles dooreen gemengd en wonderlijk verward." Ziedaar in het kort en met de woorden van iemand, die lange jaren onder het volk verkeerde, het beeld van den godsdienstigen Javaan geschetst. En dit geldt nu niet alleen den bewoner van Midden- en Oost-Java; 't is ook van toepassing op de Soendaneezen, bij wie

de leer van de Halve Maan iets dieper wortel geschoten heeft en door wie hare voorschriften iets getrouwer worden nageleefd. In den grond der zaak zijn ook zij niet anders dan »verkleede Hindoe's", die vrij wat meer ontzag hebben voor de oude *banaspati* en *djoerig*, dan voor de *djins* en *sétans*, booze geesten, waarmede de Islam hen heeft bekend gemaakt.

Om zich van de waarheid van een en ander te overtuigen, heeft men slechts acht te geven op de wijze, waarop deze inlanders zich met de onzichtbare wereld in betrekking stellen. Alles zegt 't ons dan, hoe de groote hoop feitelijk aan den ouden natuurgodsdienst getrouw gebleven is. Dat de naam van den God der Mohamedanen — Allah — allen als in den mond bestorven ligt; dat het *Sakarsané Goesti Allah* (het zij zooals A. wil), of het *mongså bodowå Goesti Allah* (het zij aan A. overgelaten) groot en klein minstens tienmalen daags van de lippen vloeit, bewijst niet voor het tegendeel. 't Zijn eenvoudig uitingen van het fatalisme, dat niet eerst door den Islam op Java is gebracht, maar hier reeds in de »tijden der onwetendheid" — gelijk sommige Javanen de vóór-Islamitische periode gelieven te noemen — op den troon zat. Bovendien geschiedt de vermelding van Allah's naam hier en elders slechts pro forma; ik zou haast zeggen: uit beleefdheid. Feitelijk worden de gebeden en verzuchtingen van het door vrees en angst gefolterde hart opgezonden aan den eersten onder de goede geesten, *Danhyang dèsa,* den oorspronkelijken bewoner — naar het geloof der Javanen — van de plek, waarop hun dorp gebouwd is. Dit is in hun oog de ware *bahoereksâ*, de beschermheer van de plaats en zijne bewoners, wier wel en wee in zijne handen zijn. Bij voorkeur resideert hij in den een of anderen lommerrijken boom in de nabijheid, en ziet van zijn verheven zitplaats met welgevallen neer op de offers, die de geloovige gemeente bij plechtige gelegenheden of wanneer oók aan zijne voeten neêrlegt. Als zijne dienaren — want hij is natuurlijk te verheven om zich direct met de belangen zijner aanbidders te bemoeien — fungeeren de *tjakal-bakal* of *akal-bakal*, de geesten der eerste ontginners van het dorp. Ook de groote steden hebben zulk een beschermheer. Hier hoort men hem echter zelden *Danghyang* noemen, maar is hij meer bekend onder den naam van *Ratoe-demit* of »vorst der booze geesten", gelijk de letterlijke vertaling van het woord uitdrukt. Hoe deze en andere geesten echter ook mogen heeten, overal ontvangen zij het leeuwendeel van de offeranden der menigte, en zijn zij het ook tot wie, zooals ik reeds zeide, bij voorkeur de gebeden worden opgezonden. Ook de huiselijke feesten dragen alle in meer of mindere mate de bewijzen

aan zich, dat de Islam, na bijna vier eeuwen lang de heerschende godsdienst geweest te zijn, er nog niet in geslaagd is zich van het *hart* dezer eilanders meester te maken.

Intusschen, het kleed waarvan ik sprak bestaat en, hoe gescheurd ook, het dekt de leden van Javaan en Soendanees, die het zich, trots alles, een eere achten het te mogen dragen. De groote meerderheid zou het u dan ook hoogst kwalijk nemen als gij hen voor Hindoe's hield, en met een »Er is geen God dan Allah en Mohamad is zijn gezant" den smaad van zulk een groote beleediging van zich trachten af te werpen. Hebben wij dan niet de *sonnah* (besnijdenis)? Eten wij soms varkensvleesch? Is Allah niet de Heer en Mohamad zijn profeet? Kennen wij niet de *roekoen imân*, de vereischten van het geloof, met de *roekoen Islâm*, die ons onze godsdienstplichten voorschrijven? Is 't niet ons aller ideaal om minstens éénmaal in ons leven den pelgrimstocht naar de heilige stad Mekka te mogen ondernemen? Dit en nog veel meer zouden diezelfde verkleede Hindoe's u tegenwerpen en — niet zonder recht. Hoeveel dit volk ook van den ouden zuurdeesem moge zijn bijgebleven, het kleed dat zijn leden tooit is op en top Moslemsch, en eerder zou de Javaan te bewegen zijn zijn Danhyang dèsa en de Soendanees zijn Banaspati te vloeken, dan ontrouw te worden aan zijn »Er is geen God dan Allah". Dat de groote hoop enkele voorname voorschriften van den Islam, bij voorbeeld die omtrent het dagelijksch gebed, verwaarloost; dat, tengevolge ook van den politieken toestand des lands, sommige Moslemsche wetten geheel of gedeeltelijk buiten werking blijven; dat de Islam zich hier, tolerant als hij zijn kan, met enkele takken van den ouden stam heeft geassimileerd, is alles waar, maar neemt niet weg dat het Mohamedanisme de officiëele godsdienst van Java is, de eenige waarmede het Gouvernement te rekenen heeft.

Maar, ik schrijf geen verhandeling over den Islam op Java. Mijn eenig doel was in een paar woorden het godsdienstig bestaan van Javanen en Soendaneezen te schetsen, als noodzakelijke inleiding op wat ik nu over de Mohamedaansche feesten onder dit volk ga zeggen. Vooraf zij nog opgemerkt, dat ik hier niet het oog heb op de talrijke huiselijke feesten — b.v. bij geboorte, huwelijk, besnijdenis, enz. — die alle een religieus karakter dragen. Als ik van Mohamedaansche feesten spreek, bedoel ik uitsluitend de groote jaarlijksche feesten, die, overal waar de Halve Maan haar bleek schijnsel doet lichten, een gewichtig moment in het volksleven uitmaken en ook op Java algemeen met meer of minder luister worden gevierd. Bepaald voorgeschreven zijn slechts twee feesten, nl. de *'îd-al-qorbân* en *'îd-al-fitr*, of het *groote* en het *kleine* feest, gelijk men in de wandeling gewoon is ze te noemen. In den

mond der Arabieren zijn het *de* feesten, de beiram's bij uitnemendheid, waaraan geen rechtgeloovig Moslem zich onttrekken mag. De Javanen, die veel met de heilige Arabische taal op hebben, maar er niets van verstaan, hebben de beide îd's veranderd in *garĕbĕg bĕsar* of groote garĕbĕg en *garĕbĕg poewåså* of vasten-garĕbĕg. De naam garĕbĕg, die eigenlijk »gegons" beteekent, werd reeds in den voor-Islamitischen tijd gebezigd voor een op gezette dagen terugkeerende plechtigheid, hierin bestaande, dat de ondergeschikte hoofden des lands met hunne volgelingen ter hoofdplaats kwamen om daar voor hunnen Heer en Meester te verschijnen (måråsowan) en voor dezen een soort van defilé te houden. Op het naburige, Hindoesche Bali is dit gebruik eveneens bekend; men noemt het daar *grĕbĕg*. Vraagt men nu naar de reden, waarom men juist dit woord voor de hier bedoelde feesten gekozen heeft, dan antwoord ik, dat de Javaansche vorsten, om het oude met het nieuwe te verbinden, reeds van den beginne af de burgerlijke viering van de 'îd-al-qorbân en de 'îd-al-fitr aan zich getrokken en hun paleis tot het middelpunt der feestviering gemaakt hebben. Als hoofd van den godsdienst (panåtågåmå) en als heeren des lands konden en mochten zij zulks doen. In de oogen des volks is de vorst nl. niets minder dan de »stedehouder Gods op aarde", en het is dan ook nog iets meer dan gewone beleefdheid als men hun titels geeft als b.v. de »verhevene"; »geheiligde zon"; »spijker der wereld"; »steun des lands"; »hals der wereld"; »glans der bloemen"; »onwrikbare wetenschap"; »aangebedene", enz., enz. De politieke toestand van Java heeft, zooals bekend is, groote verandering in de positie dezer »zonnen" teweeggebracht. Ruim $^7/_8$ gedeelte van het eiland kent op het oogenblik slechts zijne *radèn adipati* en *radèn toemenggoeng*, regenten, wier afhankelijke positie zich ook in de door hen gegeven feesten, de garĕbĕg niet uitgezonderd, uitspreekt. Geheel anders is het echter gesteld met de *Vorstenlanden*, Soeråkartå en Djokjokartå, waar de Soesoehoenan en de Sultan, hoezeer ook ondergeschikt aan den *hèjang* (»grootvader", gelijk zij den Gouverneur-Generaal betitelen) en hoezeer ook tot op zekere hoogte afhankelijk van hunnen »vader" (*båpå* noemen zij den Resident), nog met al den luister, waarmede een Oostersch despoot zich weet te omringen, op den gehavenden troon der vaderen gezeten zijn. Zie dien kraton (paleis) maar eens aan! Omgeven door een breeden muur, aan welks voet een diep gegraven gracht stroomt, vormt hij een stad op zichzelf, wier afzonderlijke gebouwen en tenten door breede straten en smalle paden van elkander gescheiden zijn. Behalve de hoofdpoort bevinden zich in den ringmuur nog kleinere deuren, die toegang tot den kraton met zijne duizenden bewoners verleenen. Men moet echter tot den

hofstoet behooren om anders dan met bijzonder verlof dit heiligdom te mogen binnengaan. Wilt gij 't zonder dit wagen, wees er zeker van, dat gij geen tien pas zult doen of gij wordt aangehouden door een van de talrijke afdeelingen schutters en lijfwachten, die overal hebben post gevat en niets liever willen dan door het opbrengen van een ongenooden gast hun ijver aan den dag te kunnen leggen. Zijt gij van een entréekaartje voorzien, laat u dan door den wedânâ-karaton, den major domi of door een der mindere beambten door dien doolhof van gebouwen rondleiden. Het eerst wijst men u dan zeker de prâbajasâ, het sérail, dat nog door eene afzonderlijke ombeining van de overige woningen is afgescheiden en door uitgelezen wachters bewaakt wordt. Ik behoef u wel niet te zeggen, dat gij geen poging behoeft te wagen om u aan de bewoners van dit vrouwenverblijf te laten voorstellen. Zelfs de verklaring, dat gij Z. Majesteit een gewichtig staatsgeheim hebt mede te deelen, zou u den toegang niet verschaffen. Mocht de vorst in zijn neerbuigende goedheid u eene audientie toestaan, hij zou u naar de *panepèn* verwijzen, een gebouwtje, dat daar ginds aan de noordzijde van de prâbâjâsâ is opgericht en zijn geheim kabinet kan worden genoemd. Wilt gij gaarne eenige dames zien, laat u dan voorstellen aan de *njahi-mas patisedah*, het hoofd van de vrouwelijke paleisbeambten. Deze brengt u misschien in kennis met haar heirleger van *keparak djero* en *keparak djaba*, die allen haar bijzondere bezigheden hebben, zooals b.v. de *soka*, die voor lekkere gebakjes heeft te zorgen, de *rĕdĕn*, die zijn aangewezen om de vorstenstaatsie binnen de muren van het paleis te dragen, enz., enz. Verlangt gij — maar neen, ik zou op die manier een complete beschrijving van den kraton gaan geven en daarvoor is hier in deze schets geen plaats. Laat mij dus nog alleen zeggen, dat bij elken *dalĕm* — zoo noemt men de vorstelijke woning ook — een groot open plein behoort, waar Z. Majesteit gelegenheid heeft zich aan zijn volk te vertoonen en waar tevens de groote feesten gegeven worden. Op dit plein of *aloen-aloen*, gelijk de inlanders het noemen, bevindt zich o. a. de *sitihinggil* of *sitinggil*, een vierkant ommuurd terras met traliewerk en poort van voren, waarbinnen de *bangsal-witânâ* of zetel van den vorst is opgericht. Ten oosten hiervan staat een soort van open tent met een plat dak van bamboe, de *pagĕlaran* geheeten, waar, op den garĕbĕg-dag, de rijksbestierder gezeten is om op de bevelen van zijn koninklijken meester te wachten. Aan de westzijde van de sitinggil prijkt de groote *masdjid* of *mĕsigit* (moskée), die in elk opzicht de eerste tempel des lands mag worden genoemd. Ook zonder dit heiligdom echter geniet de aloen-aloen in hooge mate de gunst van het publiek. Geen grooter genot, geen hooger eer voor

groot en klein, dan daar eenige uren in een zalig nietsdoen, beschaduwd door de breede takken van een heiligen waringin-boom (ficus Indica) te mogen neêrzitten. Men moet een Javaan van dat voorrecht hebben hooren spreken, om eerbied te krijgen voor dat groote plein, waar op een feestdag, als b.v. de garĕbĕg, geen enkel plekje onbezet blijft en de liefelijke tonen der gamelans zich met de stem der duizenden paren, om de grootheid en heerlijkheid van de »zon des lands" te bezingen.

Doch genoeg om te bewijzen dat deze inlandsche vorsten de aangewezen personen zijn om bij de viering van de garĕbĕg's den toon aan te geven. Alvorens nu over te gaan tot een korte beschrijving van de hier bedoelde feesten, merk ik op hoe de Javanen aan de twee genoemde garĕbĕg's nog een derde hebben toegevoegd, nl. de g. *moeloed*. Onder alle Mohamedanen bestaat n.l. het gebruik om de geboortedagen (maulid) van de voornaamste predikers van den Islam godsdienstig te herdenken. Natuurlijk staat de maulid (vandaar het Javaansche *moeloed*) van den profeet Mohamed bovenaan. Tegen de bedoeling van den wetgever in hebben de Javanen er echter een feest bij uitnemendheid van gemaakt, dat minstens met de beide andere garĕbĕg gelijk staat. Ontbreken de middelen om de maulid-an-nabi, die op den 12en dag der derde maand invalt, luisterrijk te vieren, dan kiest men genoemden dag en genoemde maand uit voor het houden van familiefeesten, die daardoor een zeker cachet van heiligheid verkrijgen. In de hoofdplaatsen en aan de hoven der vorsten echter wordt de moeloed zoowel godsdienstig als burgerlijk met den meest mogelijken luister gevierd. Vooral mag daar niet ontbreken de *dikir* (van het Arabische *dzikr*), een soort van openbare lofvermelding Gods, op den avond van het feest, waaraan alle priesters uit het regentschap of uit het rijk moeten deelnemen. Onder sommige Mohamedanen behoort hiertoe ook een soort van godsdienstigen dans; op Java zijn het echter alleen enkele personen, de *tyang doel*, die op deze wijze Allah trachten te verheerlijken. Voor allen verplicht is op dezen dag o. a. ook nog de *sidĕkah-angatoerri*, een uit bepaalde spijzen saâmgestelde offermaaltijd ter eere van den Profeet. Alleen wie daartoe een bepaalde gelofte gedaan heeft, kan deze sidĕkah ook buiten zijn woning houden. In de Vorstenlanden wordt dit offer eens in de acht jaren — in het jaar *Dal* — door den sultan in de soerambi of voorhof van den tempel gebracht. Zijne Majesteit is dan gezeten op de *kobong*, een soort van praalzetel van wit katoen. De door hem aangeboden sidĕkah draagt den bijzonderen naam van *hadjat-dalĕm*.

En nu ons eigenlijk onderwerp. Het *groote feest* ('îd-al-qorbăn),

ook wel »slachtfeest" genoemd, valt, zooals ik zeide, op den tienden dag der twaalfde maand (Dzoe'l-Hidjdja) van de Mohamedaansche tijdrekening. Op Java noemt men het *garĕbĕg besar* of *lebaran hadji*. Het werd ingesteld ter herinnering aan de bereidwilligheid van den door de Mohamedanen zoo hoog vereerden nabi Ibrahim (profeet Abraham), toen hij op Gods bevel zijn geliefden zoon op het brandaltaar neêrlegde. Opmerking verdient, dat de Arabieren, en in navolging van hen alle Moslems, onder dezen zoon niet Izaäk, maar hun stamvader *Ismaël* verstaan. Zij beroepen zich daarbij ook op den Koran, die aan laatstgenoemde steeds den voorrang toekent, zooals b.v. in Soera II vs. 127 en 130, waar wij aldus lezen: »Waart gij tegenwoordig, toen Jacob op het punt was te sterven, »en tot zijne zonen zeide: Wien wilt gij vereeren na mijnen dood? »Zij antwoordden: wij zullen uwen God aanbidden en den God uwer »vaderen Abraham, Ismaël en Izaäk. Zegt: wij gelooven aan God »en wat hij ons heeft geopenbaard, en wat hij heeft geopenbaard »aan Abraham, Ismaël, Izaäk en Jacob." Abrahams geloofsdaad blijft echter hoofdzaak. De herinnering daaraan wordt gevierd met het houden van een plechtige godsdienstoefening — een gezamenlijke verheerlijking van God (takbiran) — het slachten van dieren en het houden van een offermaaltijd. Eigenlijk moet een en ander geschieden op de plaats zelve, waar Abraham zijn zoon op het altaar bond, namelijk in de vallei *Mina*, in de buurt van de heilige stad Mekka. Voor hen, die aan de bedevaart deelnemen, is dit dan ook bepaald verplichtend. De lange en kostbare reis zou haar doel hebben gemist, als de pelgrim niet op den 10en dag van de twaalfde maand aan de plechtigheid in genoemd dal deelgenomen, en daar zijn offerdier — een kameel, een schaap of een bok — had geslacht. Eerst na voldoening aan dit ceremoniëel kan men gezegd worden in alles aan de verplichtingen van de hadjdj te hebben voldaan en krijgt men aanspraak op den vereerenden titel van *hadji*. 't Is echter zoo duidelijk als iets, dat niet alle Moslems op genoemden dag zich in de heilige stad kunnen bevinden. Van allen wordt echter deelneming aan de gedachtenisviering geëischt en zoo verricht men dan tehuis, wat de bevoorrechte pelgrims in Mekka doen. Wil een Javaan — of welke Moslem ook — aanspraak maken op den naam van vroom, dan behoort hij zich gedurende twee dagen door vasten en bidden voor de waardige viering van het lebaran hadji voor te bereiden. Evenzoo rekent men het tot de bijzondere verdiensten, dat men zijn offerdier niet voor zich alleen behoudt, maar daarvan ook aan de armen in het dorp uitdeelt. Na afloop van de offerande neemt de burgerlijke viering van het feest (om mij deze uitdrukking

te veroorloven) een aanvang; men verheugt zich met de broeders en zusters in Mekka, die het doel hunner reize hebben bereikt, en legt zijne vreugde aan den dag op een wijze, zooals plaats en gelegenheid die aangeven. Straks laat ik een beschrijving van zulk garĕbĕg-feest in de Vorstenlanden volgen.

Van geheel anderen aard is het *'id-al-fitr*, het »kleine" feest, ook wel »ontbijtfeest" genoemd, dat twee maanden vroeger gevierd wordt, en wel op den eersten dag van de maand *Sawal*. De Javaansche naam *garĕbĕg poewåså* heeft zijn oorsprong te danken aan de dertig-daagsche vasten (poewåså), die aan dit feest voorafgaat. In gehoorzaamheid aan Mohamed's voorschrift, vervat in vs. 181 uit Soera II: »De maand Ramadlan (*Ramĕlan* zegt men op Java), waarin de Koran »werd geopenbaard als een leiding voor de menschen en tot onder-»scheiding van goed en kwaad, zult gij vasten. Daarom laat hem, »die tehuis is, die maand vasten; doch hij, die ziek is of op reis is, »zal later een gelijk getal andere dagen vasten. God wil het u »gemakkelijk en niet moeielijk maken; hij wil slechts, dat gij de »bepaalde vastendagen houdt en God verheerlijkt, omdat hij u op »den rechten weg geleid heeft en dat gij hem zoudt danken", in gehoorzaamheid aan dit voorschrift, zeg ik, is het onder de Mohamedanen, ook op Java, gewoonte geworden, om gedurende genoemde maand tusschen zonsop- en ondergang zich geheel van het gebruik van spijzen te onthouden. Natuurlijk volgen niet allen even streng dit gebruik op. Ieder, die Java kent, weet, dat er vele inlanders gevonden worden, die het in deze niet al te nauw nemen en zich herhaaldelijk aan de vastenwet bezondigen. Daarentegen zijn er ook weer anderen, die de zaak zoo sérieus mogelijk opnemen. Terwijl de Koran zegt: »Eet en drinkt, totdat gij bij den ochtendglans een witten draad van een zwarten draad kunt onderscheiden en vast dan tot den nacht", wagen zij het alleen in het middernachtsuur tusschen 12 en 1 iets te nuttigen, om zich dan den overigen tijd van alle voedsel te onthouden. Weer andere Javanen zouden voor geen geld van de wereld tusschen 6 uur 's morgens en 's avonds de vastenwet breken, doch achten zich gerechtigd om na dien tijd zich aan een overvloedigen disch (*boeka* noemt men dezen avondmaaltijd) voor de ontbering schadeloos te stellen. Dezen houden zich ook streng aan de zoo even geciteerde uitspraak van den Koran, door bij het aanbreken van den dag zich door een ontbijt — *sahoer* genoemd — voor de twaalfuursche vasten te prepareeren.

Ook de overige vastenwetten worden door den een meer, door den ander minder streng opgevolgd. Verboden is verder: het dragen van gouden of zilveren voorwerpen, het aantrekken van zijden kleedingstukken,

het bespelen, koopen en verkoopen van muziekinstrumenten, h rooken, het zich parfumeeren, het zitten op een tijgervel, waarv het haar niet is verwijderd, en . enkele andere zaken meer. Z streng houdt men zich op Java en elders over 't algemeen aan h verbod om gedurende de vastenmaand rechtszaken te behandelen zich met dingen bezig te houden, die buiten de sfeer van het me gewone dagelijksche leven vallen. Vreemdelingen doen dan ook m het best om den inlander in dezen poewåså-tijd niet dan bij hoo noodzakelijkheid met »zaken" lastig te vallen — tenzij men h misschien geld te betalen heeft, wat nooit te onpas komt.

Voldoet een Javaan aan de voorschriften van den Islam, dan hoort hij den dag in het gebed, d. i. in de verheerlijking van All door te brengen. Ook de uren tusschen zons-ondergang en opg moeten zooveel mogelijk aan stille rust en vroome overdenkingen gewijd. Alleen in den avond van den 21n, 23n, 25n, 27n en 29n der maand is wat luidruchtigheid veroorloofd, een verlof waarvan bewoners van Java, althans op sommige plaatsen, een tamelijk r gebruik maken. Het minst van alles is wel, dat men zich dan een welvoorziene tafel te goed doet en zijn vreugde door het afsch ten van een geweer of het afsteken van vuurwerk aan den dag le Wie goed wil handelen, verzuimt niet op zulke avonden een d van de gereed gemaakte spijzen aan de armen rond te deelen, en ter eere van de vier eerste Kalifen met de Wali's en ter gedachte van Mohamad, die gedurende zijn afzondering in de spelonk de h op genoemde avonden aangeboden spijzen weigerde te nuttigen, m ze onder zijne volgelingen liet ronddeelen. In de Vorstenlanden w den deze offers — *malěman* genoemd — beurtelings door den Keiz den kroonprins, de andere prinsen, den rijksbestierder en de t menggoeng's (de hoogste ambtenaren) uitgedeeld. In sommige st ken van Java brengt de bevolking een soort van belasting (palěm op om hun . hoofd in staat te stellen een algemeene uitdeeling v spijzen te houden.

Gelijk wij boven zagen geeft afwezigheid van huis tijdelijk v stelling van de vasten. Ook zieken en zwakken mogen op die dag spijzen tot zich nemen. Is de verhindering een blijvende, d kan men volstaan met dagelijks een zekere hoeveelheid levensmi delen — gewoonlijk rijst — voor de armen af te zonderen. Alle krankzinnigen en minderjarigen zijn ten eenenmale van de vaste wet vrijgelaten.

Het begin van de vasten wordt op den laatsten dag van de acht maand (*Sjaban* of *Saban*, gelijk de Javanen het uitspreken), des mo gens ten tien en des namiddags ten 1/2 4 ure aangekondigd, door mi

del van de *bedoeg*, een groote van gebanghout vervaardigde en met een geitenvel overtrokken trom, die overal in de moskeeën en andere bidplaatsen is opgehangen. De zorg hiervoor is opgedragen aan de moädsdsin, op Java meer bekend onder den naam van *modin*. [In den pennestrijd tusschen de heeren Juynboll en van den Berg over deze en andere zaken van den Islam (Zie o. a. Januari-nummer van de *Ind. Gids*), komen ook deze *modin* ter sprake, die volgens eerstgenoemden geleerde hier en daar op Java ook wel *toekang adan* worden genoemd. De heer van den Berg heeft die uitdrukking nimmer gehoord; hij zou haar echter gekend hebben, als hij de »Twaalf Voorlezingen over West-Java" van den zendeling Coolsma had willen nalezen. Op blz. 94 van dit geschrift komt *toekang adan* voor, en wel als benaming voor »jongelingen, die een heldere en krachtige stem hebben" en daarom door den modin worden uitgekozen om voor hem de adsân (adan) uit te roepen.] Op gelijke wijze heeft — om mij hier een Westerschen term te veroorloven — het uitluiden van de *poewå å* plaats, en wel tegen zonsondergang van den 30n dag der maand Ramĕlan. Dan is het feest in het dorp; de garĕbĕg poewåså (*lebaran pitrah* noemen de Soendaneezen den nu aangebroken dag der 10e maand) is aangebroken en daarmede het oogenblik, dat men blijde en vroolijk mag zijn, in het zalig bewustzijn van Allah en zijnen Profeet den hun verschuldigden tol te hebben betaald. Fluks worden nu de Zondagsche kleederen met de gouden en zilveren kostbaarheden uit kisten en trommels te voorschijn gehaald, en tooit zich alles in feestdosch om de 'îd-al-fitr, het feest der ontnuchtering, naar behooren te kunnen medevieren. Enkelen hebben het zoo druk met de toebereidselen voor den maaltijd en de daaraan verbonden vreugdebedrijven, dat zij haast zouden vergeten de door den Islam voorgeschreven *pitrah* aan den priester af te dragen. Dit is een soort van hoofdelijken omslag, die op Java niet overal even groot is, doch op zeer veel plaatsen vijf kati rijst bedraagt. Wie geen rijst bezit of ze liever zelf behoudt, kan de waarde ook in geld betalen. Alleen de arme, die op den laatsten dag van Ramĕlan maar juist zooveel voedsel heeft, dat hij zichzelven en zijn gezin daarmede spijzigen kan, is van de pitrah vrijgelaten.

De officiëele opening van het feest heeft eerst den volgenden ochtend ten half zeven plaats. Wie maar eenigszins in de gelegenheid is, trekt op dat uur, zoo mogelijk in het gevolg van het inlandsch hoofd der plaats, naar den tempel, waar de priesters reeds in vol ornaat, dat is in witte tabbaarden en met een witten tulband op het hoofd, gezeten zijn. Zoodra de menigte heeft plaats genomen, betreedt de *imam* of voorganger den predikstoel (*mimbar* of, zoo

de Soendaneezen zeggen, *panimbaran*) om door voorlezing van een in voor allen onverstaanbaar Arabisch opgestelde preek de geloovigen tot het gebed voor te bereiden. Zijn gehoor bestaat enkel uit mannen, tenzij zich in den tempel een afgezonderde galerij voor vrouwen mocht bevinden, wat echter slechts met enkele hoofdmoskeeën het geval is. Ook Kafirs (niet-Mohamedanen) worden tot deze plechtigheid niet toegelaten. Zelfs in de Vorstenlanden waar, zooals wij zullen zien, de Gouvernementsambtenaren officiëel aan het garèbegfeest deelnemen, houdt men hen liefst buiten den heiligen mesdjid, waar alleen geloovigen en dan nog slechts met gewasschen voeten mogen binnen treden. Een buitengewone eer mag het dan ook wel worden genoemd, die den heer Th. A. L. Kroesen, voorheen contrôleur op Sumatra's Westkust, wedervoer, toen hij op een goeden dag de uitnoodiging ontving om de feestgodsdienstoefening bij te wonen. Bovendien schonk de imam hem een afschrift van zijn preek, welk merkwaardig stuk opgenomen is in Deel III, Nieuwe volgreeks, van de Bijdragen van het Kon. Instituut voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde.

Op de preek volgt het *gebed*, dat, zooals velen mijner lezers weten, een der vijf zoogenaamde *pilaren* van den Islam uitmaakt en volgens bepaalde voorschriften moet worden uitgesproken. Al naar de gelegenheid van den dag, bestaat het uit een of meer *rakat's* (rek'at) of »buigingen", m. a. w. het voorgeschreven formuliergebed wordt slechts eenmaal opgezegd of, met kleine wijzigingen, twee-, drie- en meermalen herhaald. Alvorens aan deze verheerlijking van Allah — want dat is de hoofdstrekking van het Moslemsch gebed — te mogen deelnemen, moeten de bidders, in rechtopstaande houding, bij zichzelven de *nijat* (bedoeling) om te bidden uitspreken, een verklaring die trouwens aan elke andere religieuse handeling moet zijn voorafgegaan, zal zij geldig wezen. Den inhoud van zulk gebed en het daarbij te volgen ceremoniëel vinden mijne lezers uitvoerig beschreven in de »Beginselen van het Mohamedaansche Recht" van Mr. L. W. C. van den Berg. Voor wie dit boek niet onder zijn bereik heeft, laat ik hier de eenigszins verkorte beschrijving uit bovengenoemde »Twaalf Voorlezingen" volgen:

»De imam spreekt tot allen, die aan het gebed deelnemen: »Komt, laat ons bidden, en schenke God ons barmhartigheid!" Nu volgt het uitspreken van de nijat, waarop de handen opwaarts geheven worden en men de *takbir* laat hooren, dat zijn de woorden: *Allahoe Akbar*, »God is groot". Daarna legt men de handen op den buik en zegt een koranvers op, waaraan men toevoegt de *taoed*, d. i. de woorden: »Moge God mij beschermen tegen den gesteenigden satan!" waar

men laat volgen de *patihah* of eerste Soera van den Koran, die met »amien" besloten wordt. Vervolgens spreekt men dit gebed uit: »O God, houd mij verre van overtreding, zoover als het einde des hemels ten oosten verwijderd is van dat ten westen", waarna men andermaal een Soera uit den Koran opzegt, bijv. de 112e: »In naam van God, den barmhartige en den ontfermer. Spreek: God is de eenige en volkomene God: Hij brengt niet voort en is niet voortgebracht; geen wezen is Hem gelijk!"

»Hierop buigt men zich en zegt: »Geprezen zij mijn Heer, de Heerlijke!" Zich weer oprichtende spreekt men: »Hoor, o God, hen die U prijzen". Nu volgt de *soedjoed* of neerbuiging ter aarde, waarbij men achtereenvolgens met de knieën, de handen, het voorhoofd en den neus den grond aanraakt. Zich zoo gebogen hebbende zegt men: »Geprezen zij mijn Heer, de Verhevene!" tot drie malen toe. De geheele buiging wordt op dezelfde wijze herhaald, en daarop gaat men zitten. Een oogenblik gerust hebbende, spreekt men: »O Heer, vergeef mij en erbarm U over mij; voorzie in mijn levensonderhoud, bewaar mij voor straf, verhoog mijn geluk, wijs mij den rechten godsdienst en genees mij!"

»Hiermede is ééne buiging volbracht. Zijn ook de overige afgeloopen, dan eindigt men het geheel met een zegenbede voor Mohamad en zijne familie, en een vredegroet aan allen die tegenwoordig zijn."

Doch wij moeten verder. Tegen 7 uur is de godsdienstoefening afgeloopen, en neemt de burgerlijke viering van de *Lebaran* of *Garěbĕg* een aanvang. Op plaatsen waar, om mij van deze uitdrukking te bedienen, geen hoffeesten gegeven worden, legt men zijn vreugde aan den dag door het houden van vroolijke maaltijden, het afsteken van vuurwerk, het deelnemen aan publieke spelen, enz., enz. Ook verzuimt men niet zijne vrienden en geburen op te zoeken, om hen met den gelukkigen afloop van de poewåså geluk te wenschen en vergiffenis te vragen voor wat men wetend of onwetend jegens hen mocht hebben misdreven. In de hoofdplaatsen is de dalĕm van den regent, zooals ik boven reeds opmerkte, het middenpunt van de algemeene feestviering. Ook bestaat hier, evenals in de Vorstenlanden, het gebruik dat de ambtenaren met de voornaamste particulieren, allen in groot tenue, op dezen en andere garĕbĕg-dagen hun opwachting bij dit Hoofd gaan maken, om hunne gelukwenschen aan zijne voeten neêr te leggen. Vooral de Resident of Adsistent Resident mag zich aan dezen plicht niet onttrekken. Het Gouvernement zou hem bij verzuim ernstig zijn misnoegen doen gevoelen. Wie hieraan mocht twijfelen, leze maar eens — niet het een of ander

dagblad, maar — het Bijblad van de Staats-Courant, 1852, blz. 227 en volgd. Daar staat zwart op wit hoe, nu omstreeks dertig jaren geleden, in Soerakarta de *garĕbĕg moeloed* (zie boven) zou worden gevierd. Ouder gewoonte hadden de meeste Europeanen zich in hun Zondagsch pak gestoken, maar toen men naar den kraton zou gaan om Z. M. te complimenteeren, ontbraken juist de drie beambten, die in deze comedie-vertooning de hoofdrollen hadden te vervullen, nl. de *Resident*, de *Kolonel-kommandànt* van het garnizoen en de *Predikant*. De vorst en de zijnen waren over dit vergrijp tegen de adat alles behalve gesticht. Natuurlijk kwam het gebeurde het Gouvernement ter oore. De drie schuldigen werden ter verantwoording geroepen, en toen de *resident* geen andere verontschuldiging wist in te brengen dan dat hij wegens familie-aangelegenheden elders dien dag had moeten doorbrengen, de *kolonel*, dat hij zijn ouden rok niet meer kon dichtknoopen en de *predikant*, dat hij geen aanschrijving van het kerkbestuur had ontvangen, was hun vonnis spoedig gereed: eerstgenoemde ambtenaar werd eenvoudig ontslagen, de kolonel gepensionneerd en de dominé naar elders verplaatst!

Dit wederkeerig féliciteeren op lebaran heeft sommige Europeanen op het idée gebracht, dat wij hier met het *nieuwjaar* der Javanen te doen hebben, gelijk dan ook velen onzer landgenooten op dien dag den regent of ander inlandsch hoofd werkelijk met een »slamèt tahoen baharoe" (gezegend nieuwjaar) begroeten. Wij zijn nu echter beter ingelicht en zouden onze gelukwenschen nog drie volle maanden bewaren, wisten wij niet, dat onze gewoonte om elkaar bij den aanvang van het nieuwe jaar het compliment van den dag te brengen onder de bevolking van Java onbekend is.

Op den tweeden dag na het eindigen van de vasten brengen de inboorlingen, vooral de vrouwen, een bezoek aan de graven hunner afgestorvenen, en worden deze voor allen zoo gewijde plaatsen behoorlijk schoongemaakt en met bloemen bestrooid. Ten overvloede ontsteekt men er wierook, wiens geurige walm de drager wordt van de gebeden om zegen en voorspoed, die het liefhebbend hart voor de overledenen opzendt. In sommige streken van Java is deze dag bekend onder den naam van »dag der bloemstrooiing".

Intusschen duurt de burgerlijke viering van de lebaran onafgebroken voort. Mag er al hier en daar een enkele vrome inlander gevonden worden, die ook de zoogenaamde *kaloewihanné ramĕlan* houdt — d. w. z. de zes vastendagen op den 2en—7en der maand — de overgroote meerderheid oordeelt, dat Allah met een volle maand tevreden mag zijn, en laat zich door niets in haar vreugde storen. Eerst omstreeks het midden der tiende maand neemt het feest een

einde; het geluid van gamelan en rebab verstomt; de dalangs en talèdèks verdwijnen en alles keert tot de gewone orde van zaken terug. Dat velen over den diepen zin van de vasten hebben nagedacht of nog zullen nadenken, zou ik niet durven beweren. Verreweg de meeste Javanen voldoen werktuigelijk aan deze verplichting jegens Allah of, zoo zij er nog hunne gedachten over laten gaan, zien in de poewåså eenvoudig een geschikt middel om zich als goede Moslems te doen kennen en zich bij Allah en zijn profeet aangenaam te maken. Een en ander neemt evenwel niet weg, dat de vastenwet een der hechtste pilaren van den Islam op Java moet worden genoemd, die nog onbewegelijk zal blijven staan, ook al mocht deze godsdienst op elk ander punt van zijn kracht verliezen.

En hiermede zou ik mijn schets van de Mohamedaansche feesten op Java kunnen besluiten. Onze geleerde beoefenaars van het Moslemsch-recht zullen wel zeggen — gesteld dat mijn opstel onder hunne oogen komt — dat ik dit hoogst gewichtig onderwerp iets minder oppervlakkig had kunnen behandelen. Ik schreef echter niet voor hen, maar voor mijne gewone lezers, waarvan de meesten de hier bedoelde feesten misschien nauwelijks bij name kennen en die mij dank zullen weten, dat ik er hun ten minste het voornaamste van heb medegedeeld. Ik reken vast op dien dank en wil dan ook al dadelijk mijn erkentelijkheid daarvoor betoonen, door nu, ten slotte, een korte beschrijving te laten volgen van de wijze, waarop in de Vorstenlanden de *garĕbĕg*, waarover boven gehandeld is, gevierd wordt. Wij kiezen daartoe de *garĕbĕg mocloed*, het feest bij uitnemendheid in de schatting van allen, die zich Javaan of Soendanees noemen.

Wij zijn in Djokjakarta. 't Is de avond van den elfden der derde maand of, juister gezegd, — want met zonsondergang vangt de nieuwe dag reeds aan — de avond van den 12en dag. De stad, anders tamelijk stil, is nu reeds sedert eenige dagen het tooneel van drukke bedrijvigheid geweest. Van heinde en ver zijn de dorpelingen saâmgestroomd om aan het geboortefeest van den Profeet deel te nemen en zich te verlustigen in de aanschouwing van de pracht en heerlijkheid, die de landsheer, de djĕng-sinoehoen (de aangebedene) weer zal ten toon spreiden. Een voorsmaak van dat genot bood hun reeds de *sekatèn* aan, het puik van alle gamelans, die reeds voor acht dagen naar den voorhof des tempels is overgebracht en daar nacht en dag hare liefelijke toonen heeft doen hooren. Binnen de muren van den grooten mĕsigit zijn op dit oogenblik de honderden priesters uit het land bijeen, om straks, onder voorzitterschap van den maspanghoeloe (hoofdpriester), het feest van morgen met een godsdienst-

oefening in te leiden. Wie van de feestgangers lust heeft hun *dikir* (zie boven) aan te hooren, haast zich een plaatsje in het sombere en van alle versierselen ontbloote gebouw uit te zoeken. Hoe ruim echter ook, de tempel kan ditmaal niet allen bevatten. Honderden geloovigen zijn genoodzaakt in den voorhof en buiten op het plein neêr te hurken, wat trouwens op hetzelfde neerkomt. Men ademt onder de muren van den heiligen mĕsigit en dat is voor allen genoeg. Van de opgedreunde dikir verstaat toch niemand iets. Wij, ongeloovige Europeanen, blijven geheel buiten — omdat dit der gemeente het aangenaamst is - en wachten geduldig den dag van morgen af, wanneer de burgerlijke viering van het feest een aanvang neemt, waarbij op Java ook kafirs worden toegelaten.

Eindelijk is de nacht bijna voorbij. Nog is het oog van den dag niet boven de kimmen verschenen, of van alle zijden stroomen lange rijen van Javanen naar de aloen-aloen. Het zijn de volgelingen van de voornaamste staatsambtenaren die, naar oud gebruik, de gamelan hunner heeren in plechtstatigen optocht naar het feestterrein overbrengen. Voor ons vreemdelingen bieden die verschillende afdeelingen weinig of geen variatie aan. Zooveel te meer echter voor de inboorlingen, die u o. a. terstond kunnen zeggen tot wiens gevolg dit of dat troepje van sierlijk uitgedoste Javanen behoort. Zij zien dat aan de vooruit gedragen *pajoeng* (zonnescherm), die, zooals enkelen mijner lezers zullen weten, op Java tot de onderscheidingsteekenen der inlandsche (en ook van enkele Europeesche) ambtenaren behoort. Alleen vorsten mogen van de *pajoeng gilap*, een geheel verguld scherm, gebruik maken. Behalve door de gamelan-dragers, die *sadjoeroe-djoeroe*, d.. i. ieder op de plaats die rang en stand aanwijzen, neerhurken, wordt de aloen-aloen voor een goed gedeelte gevuld door de soldaten van den sultan, die — zooals wij zouden zeggen -- uit het staand leger en de réserve bestaan en zich, onder aanvoering van hunne eigene officieren, in orde op het plein scharen.

Intusschen zijn eenige uren voorbijgegaan. Het is nu omstreeks ½ 10 geworden, en om dezen tijd verzamelen zich de Europeesche ambtenaren met de voornaamste burgers en de officieren van het garnizoen in de zoogenaamde *lodji*, de woning van den Resident, waar ook de onafhankelijke prins *Pakoe Alam* met gevolg is afgestapt. Een half uur later verschijnen daar twee aanzienlijke hofbeambten om den *Kangdjeng Toewan Residèn* uit te noodigen met zijn gezelschap naar den kraton te komen en het Moeloed-feest met zijn hooge tegenwoordigheid te vereeren. Nauwelijks zijn de gezanten vertrokken, of de Resident stelt zich aan het hoofd van den stoet en nemen allen in de gereedstaande rijtuigen plaats. Langzaam rijdt

men nu tot in de nabijheid van den sitihinggil (zie boven) en wandelt het hooge gezelschap, waaraan de troepen de militaire honneurs bewijzen, naar de eigenlijke woning van den Sultan. Deze zit reeds in zijn pendopo, in groot tenue van half Javaansch half Europeesch maaksel, op »båpå, te wachten en gaat hem eenige schreden te gemoet om zich dan na de gebruikelijke plichtplegingen, door den Resident aan de hand naar zijn *dampar*, een gouden stoeltje zonder leuning en rustende op vier pooten, te laten terugleiden. Zoodra Z. M. weer op den troon gezeten is, neemt de vertegenwoordiger van het Gouvernement plaats aan zijn linkerhand en wel op een stoel, die geheel met gele zijde overtrokken is. Dezulken onder mijne lezers, die zich herinneren dat *geel* in Indië de vorstelijke kleur is, erkennen met mij dat de Resident over de hem aangedane eer tevreden mag zijn. De andere Europeanen moeten zich, evenals de voornaamste prinsen, met minder kostbare zittingen vergenoegen, terwijl de overige leden van het gezelschap het reeds een onderscheiding achten, dat zij zoo dicht in de nabijheid van de »Zon der wereld" op den vloer mogen neêrhurken.

Voor zoover mij bekend, loopt bij deze gelegenheid geen ceremoniemeester rond om ieder zijn plaats aan te wijzen. Dit is trouwens ook niet noodig; vooral de Javanen kennen precies de hun door rang en stand aangewezen plek op deze zonnebaan. Naast den sultan staat een gouden tafeltje, waarop een sirihdoos met toebehooren geplaatst is. Zoodra allen gezeten zijn wordt, naar Javaansch gebruik, de betel rondgediend, waarop tegenwoordig, natuurlijk ter eere van de Europeesche gasten, een kopje thee volgt. Nog zijn echter de kopjes niet behoorlijk leeg gedronken, of Zijne Majesteit rijst op van zijn troon, welk voorbeeld door allen gevolgd wordt. Nu neemt de Resident zijn keizerlijken zoon andermaal bij de hand en geleidt hem zeer plechtstatig naar de sitihinggil, waar het tweede bedrijf van deze vertooning, zal ik maar zeggen, moet worden afgespeeld. Achter het hooge tweetal volgt de assistent-resident of wel de secretaris, die met hetzelfde ceremoniëel den kroonprins opbrengt. Op eenige passen afstand van den sultan trippelen een paar dozijnen sierlijk gekleede vrouwen voort, die de oepåtjårå of vorstelijke insigniën dragen, als daar zijn: een gouden sirihdoos (lopak-lopak), een met draperieën bedekt tabouret (dampar), twee waaiers van pauweveeren (keboet-badak), een gouden koker (ketjoemas), een gouden olifant (gadjah mas), een bijzonder soort van staatsie-zonnescherm (pajoeng-bawat), een gouden ketel (tjèrèt), een opgerolde mat, enz. enz. De trein wordt geopend en gesloten door duizenden inlanders, die tot het gevolg van den sultan en zijne grooten behooren.

In de vorstelijke tent aangekomen neemt Z. Majesteit met den Resident plaats in de *bangsal-witănâ* (zie boven), waar ook de zooeven bedoelde vrouwen neêrhurken. De ruimte achter den troon wordt ingenomen door eenige honderden inlandsche ambtenaren, allen gedekt met de *koeloek* of staatsiemuts en gewapend met de *wadoeng* (een soort van kapmes), ten teeken, dat zij bereid zijn ook het laagste werk voor hun Heer en Meester te verrichten.

Terwijl nu de gamelan een van hare luidklinkendste stukken laat hooren en ook een Europeesch muziekkorps zijn welkomstgroet uitblaast, naderen twee hofbeambten al kruipend den vorstelijken zetel en zetten een gouden tafeltje, waarop een schenkblad met sirih geplaatst is, voor Z. M. neer. Nauwelijks is dit geschied of daar kondigt het geluid van trommen het oogenblik aan, waarop het groot defilé een aanvang neemt. In lange rijen trekken nu de vorstelijke troepen, ieder met zijn eigen vaandel, voorbij den troon. De achterhoede wordt gevormd door een bende arlequins, die al dansende en grimmassen makende voorwaarts gaan en elk oogenblik in gevaar verkeeren van door de gamelan-dragers, die den trein sluiten, omvergeloopen te worden. Ook zonder die bij elk Javaansch feest onontbeerlijke clowns heeft de geheele vertooning iets bespottelijks. Ik raad u echter ten zeerste aan om uw lachlust te bedwingen, ten einde geen kwade vrienden te worden met uwe bruine buurlui, die zich door niets den ernstigen plooi, waarin hun gezicht zich heeft gezet, laten wegnemen.

Nauwelijks zijn de soldaten gepasseerd of een andere optocht trekt de aandacht. Het zijn de bedienden, die op berrie's van bamboe de *goenoengan* naar den voorhof des tempels dragen om ze daar door den hoogepriester te laten inzegenen. Zooals gij ziet, bestaat de vracht uit hooge pyramiden van rijst, vruchten, sirih, enz., die hun naam van *goenoengan* (wat op een berg gelijkt) met eere dragen. Vraagt gij naar hun bestemming, dan zal de eerste de beste Javaan u vertellen, dat het de offergaven zijn, die de milddadigste aller vorsten bestemd heeft om onder zijne volgelingen te worden uitgedeeld. Bij het passeeren van de sitinggil worden de goenoengan met saluutschoten begroet. Een oogenblik later zendt de sultan een boodschap aan den rijksbestierder in de *pagĕlaran* (zie boven), en gelast hem zich naar den tempel te begeven om voor de uitdeeling van de spijzen zorg te dragen. Nieuwe saluutschoten begroeten dit blijk van vorstelijke milddadigheid.

En nu volgt iets, wat nu niet precies Mohamedaansch kan worden genoemd. Als op een echt Europeesch feest presenteeren de bedienden rooden wijn en madera rond, en nauwelijks heeft ieder der hooge gasten zijn glas in de hand of Zijne Majesteit richt zich halverwege

op en noodigt het gezelschap uit de *slamĕtnja garĕbĕg-moeloed*, het heil van het moeloed-feest, te drinken. Natuurlijk kan de Resident nu niet zwijgen en zoo volgen dan nog *zes* officieele toosten, die ik hier — voor de curiositeit en om mijn lezers een idée te geven van de taal, die men in Indië de officiëele gouvernementstaal noemt — neerschrijf gelijk ze worden uitgesproken. Een vertaling is overbodig.

1 Slamĕtnja Sri Padoeka njang di pertoewan Besar Gouverneur-Generaal di India Nederland.
2 Slamĕtnja Sri Padoeka toewan Sultan di Djokdjokartå, Kommandeur Orde Nederlandsche Leeuw.
3 Slamĕtnja Kangdjĕng toewan Resident di Djokjokartå, Ridder Orde Nederlandsche Leeuw.
4 Slamĕtnja Kangdjĕng Goesti Pangéran Adipati Anom (Kroonprins).
5 Slamĕtnja Sri Padoeka toewan Soesoehoenan poenja familie.
6 Slamĕtnja tanah Djawa.

Nadat nu nog gebak en sirih is rondgedeeld en de gezamenlijke gamelans een soort van monstertaptoe hebben doen hooren, geeft de Sultan het sein tot vertrek, waarop de Resident Z. Majesteit, op dezelfde wijze waarop men gekomen is, naar zijn kraton teruggeleidt. Na hier nog even een kopje thee gebruikt te hebben, neemt »båpå", die zich in zijn stijf officiëel costuum alles behalve lekker gevoelt (zooals men in Indië zou zeggen) en de geheele moeloed voor een kabaai zou willen geven, afscheid en keert het gezelschap naar de rijtuigen terug. De plechtigheid is hiermede echter nog niet afgeloopen. Waar het Gouvernement zich op het feest van den sultan zoo luisterrijk heeft laten vertegenwoordigen, daar eischt de beleefdheid dat deze den Resident met een contrabezoek vereere Om hem daartoe in de gelegenheid te stellen is het gebruik geworden, dat tegen één uur in de lodji een déjeuner wordt aangericht, en de Resident den vorst laat uitnoodigen om daaraan te komen deelnemen. Gewoonlijk echter is Z. Majesteit te vermoeid om van de eer gebruik te maken en zendt hij den kroonprins om zijn plaats te vervullen. Bij de komst van den hoogen gast staan de troepen van straks »en haie" op den weg geschaard, terwijl de kanonnen van het fort negentien saluutschoten doen hooren. Wij behoeven niet tot de gasten te behooren om te begrijpen, dat het déjeuner, hoe keurig ook toebereid, vrij stijf afloopt. Wèl doen de inlandsche heeren hun best om door het verzwelgen van glas op glas het bewijs te leveren, dat zij Mohameds voorschrift omtrent het drinken van wijn niet al te ernstig opvatten. Zij kennen echter te weinig Maleisch en vinden de vorken, messen en lepels te onhandige dingen om met pleizier te kunnen eten. Gelukkig echter zijn ook voor dit déjeuner door de adat

toosten voorgeschreven, die allen de noodige afleiding bezorgen. Volgens door mij aan een goed adres ingewonnen bericht luiden deze heildronken in Soeråkartå aldus:

1 Slamětnja Sri Baginda Maharadja Nederland dengan familienja (de Koning)
2 Slamětnja Sri Padoeka njang dipertoewan Gouverneur-Generaal dengan Raad di India Nederland.
3 Slamětnja Sri Padoeka toewan Soesoehoenan di Soeråkartå, Kommandeur Orde Nederlandsche Leeuw.
4 Slamětnja Kangdjěng toewan Resident di Soeråkartå, Ridder Orde N Leeuw
5 Slamětnja Kangdjěng Goesti Pangéran Adipati-Anom (Kroonprins).
6 Slamětnja Kangdjéng Pangéran Adipati Ariå Mangkoen-Negårå, Ridder O. N. L. (onafhankelijke prins).
7 Slamětnja toewan Militaire Kommandant dengan (met) toewan-toewan Assistent-Resident.
8 Slamětnja Kangdjěng Pangéran Pangéran (prinsen) di Soeråkartå dan familienja Sri Padoeka toewan Soesoehoenan.
9 Slamětnja Poetrå Sentånå di Mangkoe-negaran (de familie van den onafhankelijken prins) dengan toewan toewan njang sama ada di sini (met al de hier aanwezige heeren).
10 Slamětnja Kangdjěng Radèn Adipati dengan toeměnggoeng-toemenggoeng samoea (de rijksbestierder met al de andere voorname beambten).
11 Slamětnja garěběg-mooloed.
12 Slamětnja tanah Djawa.

Tegen drie uur is het déjeuner afgeloopen en keert ieder naar zijn huis terug.

En hiermede heb ik aan mijn belofte voldaan. Ik herhaal, dat het mij vooral te doen was om hen, die de garěběgs niet of slechts bij name kennen, eenigszins op de hoogte te brengen van deze feesten, die zulk een voorname plaats in het volksleven op Java innemen. Gaarne erken ik, dat er hier en daar gelegenheid te over was om commentaren te maken, maar — ik schrijf geen boek en als ik niets voor mijn lezers te denken overliet, dan zou mijn schets — hoe zal ik het zeggen? — geen schets zijn. Ieder neme dus het geschrevene voor lief.

De Villa Slamat-Tinggal,

DOOR

JULIA.

TELEURGESTELDE VERWACHTING.

In plaats van Adèle op haar huwelijksuitstapje te volgen, en getuige te zijn van de vreugde, die haar en Marie bezielde, toen zij in haar eigen huis haar vriendin wederzag, verplaatsen wij ons naar Java.

Het landhuis, waar ik den lezer binnenleid, ligt niet ver van Java's hoofdstad, en behoort aan de familie Ferrier. De tijd is 's morgens twaalf uur; de plaats: een eetzaal. De gedekte tafel draagt allerlei spijzen; de familie heeft juist haar plaatsen ingenomen. Aan de zijde van den heer des huizes, een krachtig man met vriendelijk gelaat, zit zijn vrouw, de moeder van een zestal, waaronder een meisje, dat sprekend op haar oudere zuster Betsy gelijkt, en mogelijk vijftien of zestien jaren telt. Naast haar treffen we een bekende aan, Walther Bergsma, die een niet druk, doch altijd welkom bezoeker is in dezen kring, terwijl aan het boveneinde van den disch nog een heer zich bevindt, welke als de gouverneur van de beide oudste jongens wordt voorgesteld, en die nog een vreemdeling is in Indië.

Het gesprek is levendig.

„Ik herinner mij", sprak de heer des huizes, en hij antwoordde daarmede op een voorafgegaan woord van Walther over ongelijke huwelijken, „ik herinner mij, dat Betsy in een van haar laatste brieven schreef, dat zij mede gevraagd was voor de feesten bij gelegenheid van zulk een huwelijk: een huwelijk tusschen een oud heer, wiens naam mij ontgaan is, en een mooie jonge secondante van haar school".

„Ik kan mij zulk een smaak nooit begrijpen", viel het meisje Walther's zijde in; „om gelukkig te wezen, moeten, dunkt mij, partijen even oud zijn, en goed te zamen komen."

Bergsma haalde de schouders op en antwoordde niet, doch mevr. Ferrier gaf haar dochter te verstaan, dat zij haar nog te jong om over dergelijke onderwerpen meê te spreken.

„Ik zou wel eens willen weten wat die secondante tot dezen bewogen heeft", hervatte Walther na een poos.

„O", zeide de gouverneur, „zulke dingen komen bij ons niet zelden voor. Als ik het wel heb, is hier sprake van zekeren baron von O brukken, die kortelings zijn weduwnaarstaat vaarwel heeft gezegd. was ook een van de gasten, die zijn luisterrijke partijen bijwoonde, amuseerde mij uitstekend. Er waren veel lieve, aardige meisjes, aan heeren was als gewoonlijk gebrek, zoodat men waarlijk nauwelijks wist, wie onder die velen te kiezen, en de meeste heeren konden beide armen aanbieden om de dames naar tafel te brengen. Zelfs bruidegom mocht zich niet alleen met de bruid tevreden stellen, wandelde tusschen deze en haar vriendin, beiden even mooi en koorlijk. Nu dit huwelijk uit liefde gesloten werd, geloof ik, dat heel wat jonge meisjes zijn, die werkelijk voor een veertiger of vijftig den neus niet zullen ophalen, en dat wij, jongeren, ons dus behoeven te haasten, maar alle tijd hebben om te kiezen."

„De jeugd echter is de bloeitijd van het leven, en „„des levens bloeit eenmaal slechts op aard" ", antwoordde Walther. „Jonge lief is vurig en rein; jonge illusiën stemmen het jongelingshart fris Denkt gij waarlijk, dat die illusiën in later dagen even schoon zij Wat mij betreft, ik geloof het niet."

„Het is jammer, dat gij baron von Osbrukken over dit punt eens ondervragen kunt; hij zou u de beste inlichtingen kunnen geven doch wat ik van hem zag en hoorde, laat bij mij geen twijfel of is nu nog gelukkiger dan toen hij den stap voor de eerste maal, zeker niet minder hartstochtelijk, deed. Er waren op zijn feest enkele heeren van zijn leeftijd, die nog ongehuwd waren, en hun werd door de jongere dames niet weinig het hof gemaakt."

„Maken de dames in Holland aan de heeren het hof", vroeg het meisje lachend. „Hier gaat dat anders toe."

„O", antwoordde de gouverneur, „dat gaat bij ons zoo aardig. herinner mij nog onze *belle* in den Haag; ze had uitnemend den sl om ieder tot zich te trekken, maar als men zich in de netten v Arabella v. V. had laten vangen, en men bijkans geneigd was h hooge woord te spreken, dan draaide zij plotseling den pretendent d rug toe, en nam een *haut air* aan, als begreep zij niet, hoe hij d

d had haar te willen vragen. In dat opzicht schijnen onze Indische es fijner; is het niet zoo, mevrouw?"

De Indische dames spelen zelden met gevoel", antwoordde de aan-rokene laconisch. „Zij wachten stil haar beurt af, merken op, en en aan, als de pretendent haar bevalt."

Ja, ja, coquetterie is daarbij nooit in het spel", schertste mijnheer ier; „als men het maar gelooven wil."

Nu, dat is bij ons dan anders; daar hebt ge zelfs meisjes, die stil gageerd zijn, en die zich niet ontzien om, als de galant afwezig beleefdheden van anderen te accepteeren. Ik hoorde daarvan een l van een zekere Marie Düringh, een meisje, dat zeer mijn op-zaamheid trok door den grooten eenvoud van kleeding en de htige en vriendelijke oogen. Zij werd letterlijk achtervolgd door eenigszins bejaard heer, en het scheen, dat zij daarvoor ook volstrekt onverschillig was. Toen ik hierover eenige opmerking tegen een buurmeisje maakte, lachte zij eerst zeer geheimzinnig en liet zich elijk ontvallen, dat de coquette zich liever wat in acht moest en, daar menigeen toch wel wist, dat zij verloofd was" Is dat dan publiek", vroeg ik haar. „Jawel, maar haar galant is reeds maanden in Amerika of Australië", was het antwoord, „en zij spreekt nooit n iemand over hem. De arme stakkert zal nog eens plotseling emen, dat de aanstaande bruid, die hij verliet, getrouwd is met n of genen rijkaard."

e jonge Bergsma had eerst stil toegeluisterd, toen de naam zijner e genoemd werd; thans werd zijn gelaat doodsbleek, en onwille-ig legde hij de hand op het hart, als gevoelde hij daar een stekende Niemand toch wist van zijn verloving; omdat zijn positie nog niet gunstig was, had hij daarover in zijn tegenwoordige omgeving nooit oken; het geheim drukte hem nu zeer. Hij hoorde nauwelijks meer de gouverneur verder vertelde, hoe hij zijn reis naar Java beschreef e familie amuseerde met een verhaal van onaangenaamheden tus-den eersten stuurman en den kapitein, die soms tot allerlei hten hadden aanleiding gegeven, en hij hoorde niet, dat bij de eming van mede-passagiers de naam van Johan Von Osbrukken kwam, die een betrekking op een suikerplantage had gekregen. k zag hij voor zich, en vergat tweemaal mevrouw Ferrier op een g te antwoorden, zoodat zij vermoedde dat hij onwel was.

a de rijsttafel nam Walther dadelijk afscheid, met het voorwendsel hij nog dringende brieven te schrijven had, en eenige minuten later hij alléén.

iep ongelukkig gevoelde hij zich. Dat hij zich in Marie bedrogen kon hij niet betwijfelen; hij mocht haar nooit voor coquet hebben

aangezien, het bleek nu dat ook zij van die vrouwenondeugd niet vrij was. Ook was het niet onmogelijk dat zij, het lange wachten moede, verlangde daaraan een einde te maken. Welnu, hij zou den eersten stap doen om het verbond te verbreken, dat hen een lang jaar vereenigd had gehouden. Maar wat mocht hij nu nog van het leven verwachten? Zijn hoop was vernietigd. Hij was bedrogen; zijn afzijn was slechts tot eigenbaatzuchtige doeleinden gebruikt, en onderwijl was hij misleid door brieven vol betuigingen van een liefde, zoo heilig en rein, als alleen de edele vrouw schenken kan. Hij wilde aan haar onschuld gelooven, maar alle grond voor dat geloof ontzonk hem.

De mail kwam, en bracht ditmaal slechts brieven van de ouders, geen enkel woord van Marie. Dit was de eerste maal dat Bergsma geen tijding ontving, en pessimistisch zocht hij de oorzaak alleen in de verandering van haar gezindheid jegens hem.

Wat hij zelf per volgende mail naar Holland schreef, deed Marie maar al te duidelijk gevoelen, dat er een verwijdering tusschen haar en haar verloofde ontstaan was, en onbewust van eenige schuld, werd zij door deze koelheid en bitterheid gekrenkt. Twijfelde hij aan haar....... vaartwel dan alle illusiën! De man, die haar tot eenige laagheid, zij het ook slechts voor enkele oogenblikken, in staat waande, kon niet verwachten dat hij haar gelukkig zou maken. Beter een kort afscheidswoord, waaronder het hart dreigt te breken, dan een levenslang berouw.

Doch hoe zwaar trof haar die slag! Het was haar onmogelijk de gewone bezigheden te verrichten; ziek naar hoofd en hart moest zij de directrice vergunning vragen om eenige dagen bij haar moeder door te brengen. Deze kon zij alles mededeelen.

Uren lang lag zij daar dagelijks in de kleine huiskamer op de sopha, onverschillig voor alles, wat rondom haar gebeurde, en slechts nu en dan uit haar lusteloosheid opgewekt door de stem harer moeder, die zich over den zielstoestand van het jonge meisje zeer bekommerde. Het scheen haar ondoenlijk om terug te keeren naar de school, onder die velen, die eens haar verloving vernomen hadden, en nu met het einde daarvan bekend zouden worden. Als verstandige vrouw echter, die in drukke werkzaamheid het beste geneesmiddel zag, wees de moeder haar dochter op haar plichten, hoewel haar eigen hart bloedde om de smart van haar kind. Zij zelve achtte Marie's toekomst, evenals die van haar jongste kinderen, ver van helder, nu de zoete verwachting op teleurstelling was uitgeloopen. Zij kon het zich niet langer ontveinzen, dat haar krachten dagelijks afnamen; wat moest er worden van haar jongste kinderen? Marie kon zich zelve redden, doch om tevens de zorg voor haar broeders, die het gymnasium bezochten op zich te nemen, daartoe was zij niet in staat. Geheel iets

anders zou het geweest zijn, als Walther aan haar zijde had gestaan. Wat de oudere broeders betreft, hun positie was, ja goed, doch wat vermochten zij op zulk een verren afstand tegenover de van hen vervreemde jongeren?

Deze gedachten drukten mevrouw Düringh ter neder, en het was haar een verlichting toen het jonge meisje op zekeren avond met verhelderd gelaat aan de theetafel kwam. „Mama", sprak zij zacht, als antwoord op den vragenden blik, die haar trof, „eindelijk ben ik mij zelf weêr; ik heb overwonnen."

„Goddank, mijn kind; ik wist dat dit komen moest", zeide mevrouw Düringh hartelijk.

„Ik ben zeer zelfzuchtig geweest; denkend aan mijn eigen droefheid, heb ik er niet op gelet, hoe u er uitzaagt."

Mevrouw Düringh glimlachte flauw bij de zelfbeschuldiging harer dochter, en deze ging voort: „Zeg mij wat u scheelt; zal ik den dokter laten halen?"

„Twee vragen ineens", sprak de moeder schertsend; „wat het laatste betreft, dat is niet meer noodig. Reeds voor geruimen tijd raadpleegde ik een bekwaam arts, en ik ken de kwaal, waarvoor geen kruid gewassen schijnt te zijn. Ik heb het voor u en de jongens zoo lang mogelijk verborgen gehouden, doch, lief kind, ik geloof, dat gij het thans behoort te weten, om u zelf op nog een verlies voor te bereiden. Schrei niet, Marie, tracht u te beheerschen om mijnentwil."

„Weten de jongens dit", waagde Marie na een pauze te vragen, toen zij de eerste hartstochtelijke uitbarsting van smart een weinig bedwongen had.

„Ja, ik heb het zelve uw broeders medegedeeld, Marie; wat er van u en hen worden zal, dit beangst mij dikwijls."

„O, mama, denk daar maar niet over, die dingen komen terecht; maar..... o, hoe pijnlijk zal het voor ons zijn, u te moeten missen; is er dan waarlijk geen herstel mogelijk?"

„Vlei u daarmede niet; doch het kan nog zeer lang duren eer ik opgeroepen word. In dat geval echter zult gij in den echtgenoot van Adèle, wien ik verzocht, het voogdijschap over u en uw jongste broeders op zich te willen nemen, een steun vinden, waarop gij gerust vertrouwen moogt. Sinds ik dien man beter leerde kennen, heb ik de hoogste achting voor hem, en ik geloof dat gij aan hem een goed vriend en raadsman zult krijgen."

Weinig dagen later was Marie weêr aan 't werk op school; zij had in waarheid zich zelve overwonnen; haar fierheid had gezegepraald over haar liefde. Daarbij was de ziekte van haar moeder wel geschikt om haar gedachten van zich zelve af te leiden. Ieder uurtje dat zij vrijaf

had, bracht zij bij haar moeder door, en het was voor deze bemoedig
te zien, dat allengs iets van de oude opgeruimdheid en wilskracht
het jonge meisje terugkeerde, en een zacht blosje nu en dan wo
haar gelaat kleurde. De gesprekken tusschen moeder en kind lie
meesttijds over de groote scheiding die aanstaande was. De naam
Walther werd tusschen haar niet meer genoemd. En toch..... wie
beiden kon vergeten?

De lente kwam; daarbuiten tooiden zich boom en plant met
eerste groen; de kleine bloempjes staken hier en daar reeds de ko
schuchter vooruit, als vreesden zij te vroeg zich te wagen; de vo
zongen hun voorjaarslied — alles sprak van herrijzen, herleven. Fri
en jong lag daar de nieuwe natuur, en spreidde haar wonderen
kortelings eerst van het lijkkleed bevrijd, en frisch en jong gevoe
zich menig hart, dat zoolang naar de Meizon gesmacht had. En ter
daarbuiten alles dartelde en zong, werd in een stil vertrek d
Marie's moeder de strijd gestreden tusschen leven en dood: en to
de Mei-klokjes in de avondlucht trilden, ontvlood de ziel het aards
huis om den nieuwen eeuwigen morgen tegen te gaan. Stom v
smart drukte Marie hare moeder de oogen toe; thans stond zij all
in de wijde, wijde wereld.

De begrafenisdag kwam en verliep; volgende dagen kwamen
gingen voort; slechts rouw en tranen brachten zij aan de eenzame.

Op zekeren morgen, kort na het groot verlies, bevond Marie zi
onder de veranda; het was de eerste maal dat zij zich weder buit
begeven had. De frissche lucht deed haar goed. Vele dagen echt
zou zij hier niet meer kunnen genieten, want het huis behoorde ha
reeds niet meer, en haar plicht riep haar tot de bezigheden van h
schoolleven terug, die voortaan haar moesten bewaren voor armoe
en verval.

Hierover dacht zij nog na, toen de komst van Adèle haar wer
gemeld. Marie wist niet dat zij van haar verre reis reeds terug wa
en ging haar dadelijk te gemoet. „Daar doet gij wel aan, dat ge m
zoo dadelijk bezoekt", sprak zij haar begroetend.

„Hoe smart het mij, u onder zulke treurige omstandigheden te
zien! Von Osbrukken laat u ook zeggen, hoezeer hij in uw zwa
verlies deelt. Is uw moeder lang ziek geweest?"

„Neen, bepaald ziek niet", antwoordde Marie, en nu vertelde z
zoo goed mogelijk alles wat haar den laatsten tijd had geschokt, e
ofschoon tranen haar stem nu en dan schier verstikten, deed het haa
toch goed, haar hart uit te storten.

Toen zij zweeg, vroeg Adèle wat zij thans dacht aan te vangen.

„Ik weet het niet", luidde het droevig antwoord. „Vooreerst natuur-

lijk zal ik nog bij juffrouw Staak blijven, maar voor lang zal dat wel niet zijn. De sentimenteele atmosfeer daar is niet geschikt om mijn fierheid en energie aan te wakkeren, en die beiden heb ik waarlijk wel noodig."

Adèle deed moeite haar vriendin te overreden eenigen tijd bij haar te logeeren, maar Marie wilde daarvan niets hooren, en dus nam Adèle afscheid met de vaste belofte van een spoedige wederkomst, terwijl Marie zich gereed maakte om naar het instituut terug te keeren. Dit besluit kostte haar natuurlijk moeite, doch daar een voornemen *opvatten* en een voornemen *uitvoeren,* vooral waar het plichten gold, bij Marie één was, had zij weldra de geliefde woning voorgoed verlaten tot groote vreugde van juffrouw Staak, die zeer wel overtuigd was dat de invloed van haar secondante op de meisjes, ondanks de vele gebreken die zij Marie toeschreef, allerminst gering mocht worden geacht.

WEDER OP HET INSTITUUT.

„Juffrouw Marie!"

„Wat wilt ge, Lucie? Ge ziet, dat ik bezig ben."

„Een enkel woordje maar, juffrouw! Weet gij reeds dat Betsy ons binnen kort verlaten gaat?"

„Wie zegt dat?"

„Zij zelve vertelde, dat zij aanstaanden herfst naar haar ouders terug gaat. Het spijt mij, want den laatsten tijd mocht ik haar wel lijden."

„En ik niet minder. Maar nu wat anders, Lucie-lief! Kent gij uw Fransche grammaire al?"

„Bijna, en na de rekenles heb ik er nog tijd genoeg voor. O, juffrouw Marie, ik moet u nog wat vertellen: juffrouw Jo is verliefd op onzen rekenmeester!"

„Kom, kom, dwaasheid, meisje!"

„Neen, heusch! De juffrouw kleurt als hij de kamer inkomt, en krijgt dan bepaald hartkloppingen, en net zoo gaat het met iemand anders, wanneer Ds. Severs ons catechisatie-les komt geven."

„Wie is die gelukkige?"

„U moet mij niet verklappen. Heeft u niet opgemerkt, dat juffrouw Staak altijd zelve bij de catechisatie tegenwoordig is? Het is ons opgevallen, hoe zij haar oogen, onder en na de les, nog meer dan gewoonlijk naar boven slaat; ook geeft zij Dominé bij het afscheid altijd de hand."

„Foei, Lucie! Ge moet niet dadelijk achter alles iets zoeken; dat kan immers geheel zonder bedoeling geschieden."

„Denkt u dit waarlijk?" vroeg Lucie schalksch. „Nu, wij weten wel beter."

„Ook staat het u niet mooi, iemand die zooveel ouder is te beoordeelen."

„Toe, lieve juffrouw Marie, preek nu maar niet; het gaat u wel aardig af, doch liever hoor ik het toch niet."

„Wat een deugniet! Ja, de waarheid wil niet gehoord zijn, niet waar? Maar, waar blijven de andere meisjes? De meester zal dadelijk hier zijn; trek even aan de bel voor de les!"

Lucie ging naar het schelkoord; nagenoeg op hetzelfde oogenblik trad Adèle's plaatsvervangster, Johanna Raabe, binnen, gevolgd door enkele élèves, en even na haar kwam een jonge man in het schoollokaal, die de rekenmeester was. De meisjes zochten allen haar plaatsen; boeken en schriften werden verdeeld, de les nam een aanvang.

Om beurten moesten de meisjes voor het groote zwarte bord komen, om een vraagstuk op te lossen.

Juffrouw Johanna hield het toezicht, en breidde intusschen ijverig aan een paar kindersokjes, wat Lucie tot haar buurmeisje deed fluisteren, dat de juffrouw voor de toekomst zorgde. Marie corrigeerde schrijfwerk; ook haar klasse was hier aanwezig, en zij had dus een rustuur; maar terwijl haar pen over het papier gleed, had zij gelegenheid, nu en dan den blik te slaan op haar collega, die altijd voortbreidde met hoogroode kleur. Lucie had werkelijk gelijk gehad, dat zag Marie nu, en dat hoorde zij ook aan de soms eenigszins bedremmelde stem van den onderwijzer, die geheel in de war scheen te geraken, wanneer een zijdelingsche wenk van Johanna's zijde hem trof.

Er is een moeielijk vraagstuk opgegeven Verscheidene meisjes beproeven te vergeefs het op te lossen. De beurt is aan Betsy Ferrier. Langzaam nadert zij; ieder is overtuigd dat zij niet slagen zal, maar met een vaste hand neemt zij het krijt op en schrijft zonder aarzelen op het bord, tusschen aanhalingsteekens: „Ik ben verliefd." Een oogenblik heerscht er stilte in het schoollokaal; dan begint de een na den ander te lachen, en niemand kan zich langer goedhouden. Zelfs Marie is dit onmogelijk; om het niet te laten merken, buigt zij zich even buiten het venster.

Doodsbleek en vol toorn staat daar de rekenmeester wiens geheim geraden en verraden is, en kijkt aarzelend naar Johanna, die met hoogroode kleur het vertrek verlaat.

Uitbundige vroolijkheid en wanorde heerschen in de zaal. De meester verzoekt, Marie gebiedt, stilte, doch het duurt geruimen tijd eer er

stilte is en de les zonder verdere stoornis voortgezet kan worden.

„Verzoek juffrouw Dühring op mijn kamer te komen!" Dus luidde het bevel der directrice kort na het einde der rekenles, tot een der meisjes.

De geroepene kwam.

Al dadelijk begreep Marie, dat haar iets onaangenaams wachtte, want het gelaat van juffrouw Staak stond buitengewoon ernstig, en zelfs in de wijze waarop zij de deur sloot lag iets onheilspellends. Marie liet zich echter daardoor niet van streek brengen, doch vroeg eenvoudig: „u hebt mij laten roepen; mag ik weten wat u verlangt?"

„Wat beteekent die wanorde bij de rekenles?" klonk het streng.

„Excuseer mij, juffrouw! dat is mijn zaak niet. Juffrouw Raabe had daar de surveillance, niet ik."

„Zoo; doch gij waart tegenwoordig en daarom verplicht zulk een scène te helpen voorkomen. Gij weet zeer goed, hoe groot de invloed is, dien gij op de meisjes hebt, en daarom verlang, ja, eisch ik van u, dat gij dien invloed ten goede aanwendt."

„Ik ben overtuigd, dat ik in deze steeds mijn plicht deed", antwoordde Marie hooghartig, „maar het schijnt, dat gij mij den laatsten tijd geheel verkeerd beoordeelt, en ik in uw oogen geen goed meer doen kan. Zooals ik u zeide was het mijn zaak niet, heden op te passen op de meisjes van de rekenklasse; ik had mijn rustuur en besteedde dit voor het nazien van thema's in de school, zoodat ik toevallig bij het gebeurde tegenwoordig was."

„En gij hebt er niet om gelachen?"

„Wie zou niet lachen die even over de uitwerking nadenkt? Gij zelve zoudt u niet hebben kunnen bedwingen, als gij Johanna's kleur en Berthold's verlegenheid gezien hadt."

„Maar daarmede geeft gij de meisjes recht om haar dartelheid bot te vieren, en uit eerbied voor de wetten en reglementen van onze school hadt gij dat moeten voorkomen."

„Ik zie niet in, in welk opzicht men mij van te weinig respect beschuldigen kan; doch meent u, dat mijn omgang nadeelig op de meisjes werkt, dan is het beter, dat ik elders naar een betrekking omzie."

„Gij zijt verbitterd; ga naar uw kamer en verootmoedig u in de eenzaamheid!"

Marie hief trotsch het hoofd omhoog. „Verbitterd ben ik niet", antwoordde zij, „en verootmoediging heeft misschien een ander meer noodig dan ik. Rechtvaardigheid echter eisch ik, en in dit oogenblik word ik onrechtvaardig behandeld en beoordeeld."

„Gelooft gij dat werkelijk?" vroeg de directrice streng. „Marie, Marie, door welke harde wegen zult gij nog geleid moeten worden om het trotsche hart te buigen!"

„Ik dank u voor uw vriendelijk oordeel", antwoordde het jonge meisje ironisch, en zij trad naar de deur om de kamer te verlaten.

„Gij zult er voor zorgen, dat zulke ongeregeldheden niet weer plaats vinden," riep mejuffrouw Staak haar nog na.

„Voor zoover het van mij afhangt, ja", antwoordde Marie trotsch en met een lichte buiging verliet zij het vertrek.

Daarbuiten gleed een glimlachje om haar lippen bij de gedachte dat de directrice zelf nog menige les van recht, billijkheid en eenvoud had te leeren, eer zij op den ladder der volmaaktheid ook maar enkele sporten geklommen had.

In het schoollokaal vond Marie de meeste meisjes bijeen, en aan den algemeenen lachlust bespeurde zij dadelijk, waarover nog altijd het gesprek liep. 's Avonds werd het voorgevallene door de directrice in een stichtelijk gebed herdacht; daarna volgden eenige rustige dagen.

Marie begon weder aan het schoolleven te gewennen. De afleiding deed haar goed. Langzamerhand kwamen haar kleur en oude levendigheid terug, en slechts de rouwkleederen herinnerden haar omgeving welk groot verlies zij geleden had. Zij echter bleef de lieve afgestorvene met innige liefde en dankbaarheid gedenken, en eerde haar nagedachtenis door in haar geest te handelen, dikwijls zich zelve vragende: „hoe zou mama gewenscht hebben, dat ik dit deed?" alsof zij haar moeder nog steeds van alles rekenschap te geven had.

Haar vrije dagen sleet zij thans bij de familie von Osbrukken; de genegenheid tusschen de beide vriendinnen was door het huwelijk van de eene niet verflauwd, veeleer versterkt geworden. De opmerking is niet zelden gemaakt en waar bevonden, dat vriendschap in het huwelijk een ongerijmdheid is. De beste vrienden en meest intieme vriendinnen trekken zich terug, zoodra de echtgenoot dáár is. Ligt dit euvel bij de echtgenooten of bij de vrienden? Of verdrijft wellicht jaloesie de onderlinge vriendschap van vroeger? Adèle en Marie bleven elkander een warme sympathie toedragen; en vond Marie troost in den omgang met de jonge vrouw, die haar zoo goed begreep, deze van hare zijde gevoelde, dat Marie's genegenheid haar nuttig, ja, bijna onmisbaar was. Natuurlijk was Adèle steeds op de hoogte van al wat er op het instituut voorviel, en op den Zondag na het hierboven gemelde lachten de vriendinnen hartelijk om het gebeurde, dat zoo kluchtig mogelijk door Marie werd voorgesteld.

Niemand meene, dat er nu voorgoed een einde was gekomen aan den geest van plagerij onder de meisjes van het instituut; niettegenstaande de klacht van juffrouw Staak, dat op deze wijze haar Christelijke school in discrediet kwam, ging er bijna geen week om, dat er niet iets plaats vond, hetgeen in staat was haar hooge vertoornheid

weder op te wekken. Nu eens waren de mantelmouwen dichtgenaaid, dan weder al de laarzen verstopt, en nooit was de schuldige te vinden. De directrice bedacht een nieuwe straf: alwie zich aan de orde vergreep, moest in haar vrijen tijd een opstel maken over een onderwerp, dat doorgaans in verband stond tot het delict. Op zekeren avond trof dat Betsy. Wat was er geschied?

De gymnastiek-zaal, waar allerlei zaken voor het onderwijs in kamergymnastiek aanwezig waren, eischte een nieuw behang; het oude hing met vellen aan den muur. De zuinige directrice echter was van plan nog een jaartje te wachten. „Wat", sprak Betsy Ferrier, „zal de juffrouw zulk een hoog kostgeld van ons ontvangen, en ons in zoo'n leelijk hok les laten geven? Meisjes, daarin moet verandering komen."

„Wat wilt gij doen?" vroegen enkelen.

„Dat zult ge zien. Wie heeft moed genoeg om mij te helpen, en misschien met mij straf te ondergaan?"

„Ik, ik", riep een vijftal der meest stoutmoedigen.

„Goed zoo! Gij Eveline, zorgt dat gij morgen wat stijfsel medebrengt; gij, dagmeisjes, moet mij helpen. U verraden zal ik niet. Wie neemt nu op zich, om mij een twintigtal papieren sitzen mede te brengen, rood, geel, groen, ja, alle mogelijke kleuren?"

Verscheiden meisjes beloofden het.

„Dat is dus afgesproken, en ik beloof je morgen een kolossale pret, dat zult ge eens zien."

„Stil, daar komt juffrouw Düringh; laat niets merken."

„O, die zou ons toch niet verklappen; zij is de goedheid zelve, en houdt ook wel van een grapje."

Het luiden van de etensbel brak het samenzijn der meisjes af; allen spoedden zich naar de zaal.

Den volgenden dag werd het plannetje uitgevoerd, en wie toen onder het speeluur de bedrijvigheid in de gymnastiek-zaal had gadegeslagen, had onmogelijk een gullen lach kunnen bedwingen. Veler handen waren aan het werk. De een smeerde stijfsel aan; de ander plakte papier op; een derde streek het glad; in weinig tijd was het vuile behangsel verdwenen voor gele, blauwe, roode vakken alles dooreen, terwijl in het midden op een stuk wit papier de woorden: „Zuinigheid, gepaard met vlijt, bouwt huizen als muizennesten zoo wijd" te lezen waren.

De arbeid was verricht; de werksters rustten en genoten. Daar ging de deur open en juffrouw Staak trad op den drempel. Wat een schouwspel! Bleek en trillend van woede, slaat zij de vreeselijk rollende oogen op den meisjeskring, die een onderdrukt lachen doet hooren. „Wee u!" klinkt het dreigend van haar lippen. Ik eisch, dat gij mij

zegt wie de aanvoerster is geweest. Zij moet de school verlaten en onmiddellijk!

Niemand antwoordde; algemeene stilte heerschte in het vertrek.

Daar trad Betsy moedig vooruit, en sprak beslist: „Juffrouw Staak, ik bedacht het plan en voerde het uit; ik wenschte u een les te geven en hoop dat ze u nuttig zij. Gij moogt mij vrij wegjagen, ik zou toch binnen kort gaan en zal tot zoo lang wel hier of daar kunnen logeeren."

„Brutaal schepsel!" viel de directrice uit, alle zelfbeheersching verliezend. „Ga weg, en dadelijk; kom mij vooreerst niet meer onder de oogen; later zal ik over uw lot beschikken. Begin met een opstel te maken over deze vraag: „wat ben ik tegenover mijn onderwijzeressen verplicht; hoe geef ik haar de eer die haar toekomt?""

„Het opstel zal ik maken; mijn lot echter berust niet uw handen", antwoordde Betsy, en begaf zich naar de slaapkamer, het gewone verblijf voor de gestraften.

Hoofdschuddend volgde haar de directrice: haar hart was bezwaard niet alleen door hetgeen zij gezien, maar vooral ook door hetgeen zij gezegd had. Zou zij het in toorn gesproken woord gestand doen, dan moest zij een meisje wegjagen, dat haar jaarlijks een hoog kostgeld inbracht.

Het eenige, wat zij er op wist te vinden, was dat Betsy haar excuus kwam vragen; dan kon zij de schoone rol vervullen, om een schuldige vergiffenis te schenken, en door Marie's invloed op Betsy zou deze wel tot berouw te brengen zijn. Zoo gebeurde het dan ook. Na een lang en ernstig gesprek liet Marie Düringh zich overhalen, haar bemiddeling te verleenen, en het einde was, dat Betsy vergunning kreeg op de school te blijven, tot den tijd dien haar ouders voor haar vertrek hadden bepaald.

Mejuffrouw Staak rees echter door die scène niet in de achting van Marie; hoe langer hoe minder kon deze zich buigen voor zulk een gezag, en den vormendienst dulden, die op dit instituut gehuldigd werd. Zij besloot een andere betrekking te zoeken. Een- en andermaal plaatste zij een advertentie, doch de brieven, die zij daarop ontving, voldeden haar niet. Reeds werd zij daardoor een weinig ontmoedigd. Toen werd haar een voorstel gedaan, dat haar bijzonder aantrok.

Op zekeren dag namelijk kwam Betsy Ferrier met een opgeruimd gezicht bij haar en hield een brief in de hoogte. „Wat denkt gij, dat daarin staat?" vroeg zij glimlachend.

„Ik weet het niet; van wie komt die?"

„Van mijn moeder, en er staat iets voor u in."

Marie verbleekte; zij dacht aan Walther. Maar wat zou mevrouw Ferrier over hem schrijven?

„Gij maakt mij nieuwsgierig", sprak zij kalm.

„Gij weet, dat doe ik graag", klonk het schertsend antwoord, maar ditmaal zal ik medelijden met u hebben. Ik moet u zeggen, dat mama verlangt kennis te maken met.... u. Ik heb haar dikwijls over u geschreven, en haar verteld hoeveel ik van u hield, en omdat mama er zoo tegen opziet om mijn jongere zuster ook naar Europa te zenden, zou ze gaarne hebben, dat gij in het najaar met mij meêgingt naar Java, om daar de opvoeding van Nora op u te nemen. Mama schrijft dat ik u daaromtrent eens polsen moet; hebt gij er ooren naar, dan ontvangt gij zoo spoedig mogelijk persoonlijk bericht, en schrijft mama u de voorwaarden. Toe juffrouw Marie, bedenk u niet lang; zeg maar: ja!"

Marie had haar glimlachend aangehoord; het deed haar goed te zien, hoe hartelijk Betsy zich voor haar interesseerde, zoodat haar invloed op dit meisje althans niet te vergeefs was geweest; nu oogstte zij haar loon voor jaren van arbeid, en zij gevoelde zich gelukkig in de overtuiging, dat zij zich een vriendin verworven had, die met trouwe toewijding aan haar had gedacht. Wat haar antwoord was, is te gissen; in het vaderland hield haar geen enkele band terug. Een hartelijke omhelzing van Betsy vertelde haar, hoe gelukkig zij deze gemaakt had door het genomen besluit.

Toen juffrouw Staak het vernam, haalde zij medelijdend de schouders op; doch het jonge meisje stoorde zich daaraan niet, overtuigd dat zij, onder de vleugelen van moeder Staak blijvende, steeds afhankelijk blijven zou, terwijl het haar in den vreemde althans mogelijk zou zijn, beter in eigen onderhoud te voorzien, en nog iets voor haar betrekkingen over te maken.

Haar voogd had met groote welwillendheid zich het lot van haar broeder aangetrokken, en bij volkomen gemis van ooms of tantes, vond ook zij in zijn woning een vriendelijk thuis tot aan haar vertrek. Op zekeren morgen ging zij naar Adèle om von Osbrukken's raad in te winnen. Tot haar verwondering ontmoette zij daar dominé Severs.

Het kleine mannetje scheen bevriend met den baron; althans zijn toon van spreken was hartelijk en ongemaakt. Toen Marie binnentrad, groette hij haar als een oude bekende; zij was korten tijd een van zijn leerlingen geweest. Hij was een hoogst beschaafd man met een vriendelijk innemend gelaat en, in weerwil van zijn postuur, een favori in de dameswereld. Meer dan één had de oogen op den jongen man gevestigd en Marie wist zeer goed dat er ook onder de meisjes van het instituut sommigen waren, die dag en nacht over den predikant mijmerden, zijn catechisatie de zaligste uren van de week achtten,

en het minste vriendelijke woord van zijn lippen in een voor haar vleienden zin vertolkten. Zij echter kon zich deze dweperij niet verklaren; haar frisch meisjeskarakter was daarvoor ontoegankelijk, en daar zij den jongen prediker had leeren kennen als een degelijk man, begreep zij hoezeer hij tot spotternij geneigd moest worden bij de verheerlijking, die sommigen hem betoonden. Thans ook gevoelde zij zich aangetrokken door zijn eenvoud en door de gemakkelijkheid waarmede hij het gesprek wist te leiden in een geest, die allen, den baron niet uitgezonderd, aangenaam moest zijn.

Maria deelde haar plannen mede.

„Gij moet het natuurlijk zelf weten", sprak Adèle hoofdschuddend, „doch als het aan mij stond om te kiezen bleef ik vrij wat liever in Holland, dan zoo ver in den vreemde te gaan zwerven."

„Mijns inziens", sprak Severs voor haar, „heeft juffrouw Marie gelijk. Ginds is meer kans om zich vrienden te maken en vooruit te komen dan hier."

„Marie behoeft geen vrienden te gaan zoeken", antwoordde Adèle hartelijk, „want die heeft ze al."

„Ja, dat is zoo, en ik zie er tegen op om u te verlaten, maar Adèle, ik geloof toch zeker dat ik goed handel door naar Indië te gaan. Mijn broeders zijn in goede handen; ik weet dat uw man voor hen doen zal, wat hij kan; ik word op het instituut niet begrepen, en haak dus naar verandering; en als gij gezien hadt, hoe hartelijk Betsy mijn jawoord aannam, dan zoudt gij met mij gevoelen, dat mij daar een schoone rijke werkkring wacht."

„Maar dien zoudt ge ook hier kunnen vinden!"

„Misschien; tot nu toe evenwel heb ik vergeefs beproefd."

De twee vriendinnen spraken nog eenigen tijd over het onderwerp door. Onderwijl ging de predikant naar het geopend venster, en wenkte den baron om bij hem te komen. „Hoe staat het toch met Marie's verloving?" vroeg hij dezen zacht. „Ik meende dat haar galant in Indië was, en dat zij daarom daarheen wilde gaan."

„Still" antwoordde von Osbrukken, „spreek daarover maar niet. „Dat engagement is reeds lang af, en ik geloof dat het allerminst in Maria's karakter ligt, om zelve te gaan hernieuwen wat door haar verbroken werd."

„Dus meent gij waarlijk, dat het haar alleen om een werkkring te doen is?"

„Daarvan houd ik mij overtuigd."

„Maar dien kan ze ook hier vinden, indien zij wil. Wie haar tot vrouw krijgt moet gelukkig worden."

„Zij vereenigt althans alles in zich wat een man zoo gaarne in zijn

vrouw ziet: lieftalligheid, zachtheid, bescheidenheid, waarheid en eenvoud: hoofddeugden, niet waar, van het vrouwenkarakter?"

Dominé Severs sloeg weder den blik op het jonge meisje. „Zij ziet er lief uit", sprak hij als voor zichzelf. „Zou zij waarlijk de eerste liefde vergeten hebben? Is het dan wel liefde geweest?"

„Wat het laatste betreft, durf ik u niet inlichten; liefde toch openbaart zich op zoo velerlei manieren. Maar oordeel zelf: zou het mogelijk zijn, dat zij nog aan hem dacht, en zoo vroolijk sprak als nu met mijn vrouw?"

„Neen, dat is juist. Ik moet er over nadenken."

„Denk niet te lang, want dan kan het vogeltje ontsnappen, en een pastorie zonder vrouw . . . . . enfin, ik zal maar zwijgen, en voor u het beste hopen."

De predikant nam afscheid. Marie bleef nog praten, en sprak met zooveel warmte over Indië en den werkkring, die haar daar wachtte, dat Adèle noch von Osbrukken zich langer daartegen verzette. Opgeruimd keerde het jonge meisje naar de kostschool terug.

Weinig vermoedde zij, welken strijd zij vóór haar vertrek nog te strijden had.

Hoe vast verschillende kostmeisjes ook overtuigd waren van de groote sympathie, die mejuffrouw Staak voor den heer Severs koesterde, en hoe ook deze eerwaardige dame zelve daarop vertrouwde, de persoon in quaestie deed op zekeren dag aanzoek om Marie's hand. Zijn aanzoek echter werd zeer beleefd doch vastbesloten afgewezen. Wat de reden daarvan was, hield het meisje voor zich; zij wilde hem niet zeggen dat het haar onmogelijk was hem te vergeten, dien zij eens bemind had, en evenmin dat zij volstrekt niet begrepen had welke gezindheid hem bij zoo menige kleine attentie voor haar bezield had. Natuurlijk bleef voor de talrijke meisjesschool, noch voor mejuffrouw Staak de weigering een geheim, maar gelukkig werden zij daarmede eerst kort vóór den tijd, waarop Maria het instituut verliet, bekend, zoodat deze de verbolgenheid der directrice niet lang meer gevoelde.

WAT WERD VAN HEM?

Walther Bergsma had werkelijk een goeden stap vooruitgezet op den promotie-ladder; binnen korten tijd had hij het tot refendaris gebracht. Toch stond zijn oog somber, en waren zijn bewegingen veel minder levendig dan eens in Holland; het scheen dat hij aanhoudend door droefgeestige gedachten gekweld en daardoor ongeschikt voor het gezellige verkeer werd. Vrienden had hij ook weinig, benijders des te

meer, en wie hem zochten, deden dat meer in de hoop dat zij bij zijn bevorderingen op het sleeptouw zouden genomen worden, dan uit ware belangstelling en sympathie. Alleen van den heer Ferrier en zijn vrouw op de villa Slamat-Tinggal ondervond hij steeds groote hartelijkheid. Doch ook dáár zou hij niet lang meer een vriendelijk thuis kunnen vinden, want hij had van mevrouw vernomen dat zij haar oudste dochter wachtende was, en wie deze vergezelde, en daar hij er tegen opzag haar te ontmoeten, die hij vergeten wilde, was het zaak, den omgang met de Ferriers langzamerhand af te breken.

Nog altijd had Marie Düringh een groote plaats in zijn hart; somwijlen kwam de vraag bij hem op, of hij ook te overijld gehandeld had, en zij misschien toch niet zoo schuldig was als hij eerst meende.

Hierover mijmerde de jonge man, toen Ketjil, zijn bediende, den jongen baron von Osbrukken aandiende.

Baron Johan von Osbrukken was dezelfde niet meer, dien wij in Holland leerden kennen. Zelfs zijn gelaat was veranderd. In plaats van het gezonde bruin, had het thans dat akelig vaalwit, nu en dan door hoogrood afgewisseld, dat eigen is aan hen, die verslaafd zijn aan sterken drank. Zijn oogen stonden hol en woest, zijn uiterlijk verried den blasé. Hij allerminst was de man, met wien Walther Bergsma een vriendschapsband kon sluiten. Maar Bergsma had den jongen man ontmoet en dadelijk medelijden voor hem opgevat; het scheen hem toe als waren zij lotgenooten, met geen ander verschil dan dat de een in den arbeid afleiding zocht voor zijn verdriet, terwijl de ander ze trachtte te vinden in het toegeven aan verleiding. Bergsma had zich afgevraagd of het niet zijn plicht was, dezen ongelukkige de reddende hand te reiken, en zonder hem ooit te doen gevoelen dat hij slechts uit medelijden handelde, had hij getracht een dieper blik in zijn verleden en karakter te slaan, ten einde den draad te vinden, waarlangs hij hem van het kwade tot het goede terug zou kunnen leiden. Ook herinnerde Walther zich zeer goed, hoe Marie hem een en andermaal over dezen man had geschreven, en niet weinig jaloersch was geweest over den hartelijken toon, waarop zij van hem melding maakte en zich naar hem informeerde; sedert had hij eenigszins anders leeren denken, en begreep hij hoe het vrouwenhart getroffen kon zijn door het aanschouwen van zulk een smart. Eenmaal begonnen, zich het lot van Johan aan te trekken, bleef hij, niettegenstaande diens voortgang op den verkeerden weg, hem ontvangen; er was, meende hij, reeds iets gewonnen, indien von Osbrukken voortging hem te bezoeken, zelfs nadat Walther hem zijn gebrek onder de oogen had gebracht. Dat er voor Bergsma zelven in deze visites weinig genoegelijks gelegen was, is te begrijpen.

De beide heeren hadden zich in de voorgalerij neergezet; de korte schemering had plaats gemaakt voor den avond; de lampen werden ontstoken en wierpen een helder schijnsel naar buiten, hetgeen aan het geheel iets gezelligs gaf. De warmte was over; het was nu een genot daar rustig te zitten.

Nadat er eenigen tijd over verschillende dingen gesproken was, vroeg Bergsma: „Hebt gij met de laatste mail ook tijding uit Holland ontvangen?"

„Ja, gij ook zeker."

„Mijn ouders schrijven mij vrij geregeld."

„De mijne", en bitterheid sprak uit Johan's woorden, „de mijne schrijven mij nooit; voor hen ben ik reeds dood."

„En toch hadt gij tijding."

„Ja, mijn jongere zuster schreef me; een lief, zoet kind, dat wel gaarne als bekeerster van haar ellendigen broeder zou willen optreden. Intusschen meldde zij mij allerlei nieuwtjes, waarover ik me niet weinig verbaas: ten eerste schijnt mijn vader, misschien onder den invloed van zijn vrouw, vroom te willen worden, althans dikke vrienden te zijn met zekeren dominé Severs (hebt ge dien nooit hooren noemen? dat kleine, pedante kereltje?); hij komt heel dikwijls en geeft catechetisch onderricht aan de kinderen. Ik heb papa nooit van zulk een zijde leeren kennen; nu, de smaken kunnen veranderen!" En weder verscheen een bittere glimlach op zijn gelaat.

„Severs? Severs?" sprak Walther bij zichzelf, als bedacht hij zich waar hij dien naam had gehoord. „O ja, nu herinner ik hem mij. Ik heb hem vroeger eens bij de familie Düringh ontmoet."

„Waarmede hij weldra in nauwer betrekking zal komen."

Walther verbleekte zichtbaar. „Hoe is dat mogelijk?" sprak hij aarzelend; „mevrouw Düringh is dood, en zoover ik weet is de familie verstrooid."

„Kom, kom, houd u zoo dom maar niet. Ge hadt indertijd ook wel een goed oogje op Marietje, en menigeen zeide zelfs dat gij met haar verloofd waart, hoewel ik me dan uw heengaan niet begrijpen kan."

„Marie en Severs!"

„Waarom niet? Zij is geknipt voor dominé's-vrouw; vindt ge niet?"

„Het kan niet waar zijn."

„Het moet waar zijn; Auguste noemt hun namen bijna in één adem als de drukste bezoekers van ons huis; zij roemt Marietje bijster."

„Zegt zij, dat ze verloofd zijn?"

„Dat nu juist niet; maar het spreekt vanzelf."

„Neen, dat doet het niet; was dat waar, dan zou Marie geen reis naar Indië ondernemen, en dat nog wel in conditie."

„Komt zij dan hier?"

„Ja, bij de Ferriers. Gelooft ge nu nog aan een verloving?"

„Ik weet niet wat ik er van zeggen moet, doch vreemd is het zeker. Intusschen als zij nog niet weggekaapt is, zal ze hier wel spoedig een goede partij doen, want mooie meisjes komen nooit te onpas. Overigens behelst de brief van mijn zuster slechts zedepreeken, die ik de moeite niet genomen heb geregeld door te lezen."

Het gesprek liep nu over andere onderwerpen; Johan vertelde van een uitstapje dat hij naar Bantam gemaakt had, om aldaar eenige ruïnen te bezichtigen, en naar Serang, waar hij kennis maakte met eenige jagers, die hem tot een jacht op wilde zwijnen overhaalden, hetgeen waarlijk wel de moeite van een zwaren dag beloonde. Toen von Osbrukken afscheid nam, was de nacht reeds ingevallen. Maar geruimen tijd nog ging Walther in de voorgalerij op en neêr, in ernstige gedachten verdiept. Opnieuw was de wonde opengereten, die hij reeds voorgoed gesloten waande, en hij gevoelde zich ellendig. Hij smachtte er naar, Marie terug te zien, en een woord van vergiffenis uit haar mond te hooren; hij kon niet leven buiten haar. Al zijn illusiën waren op haar gevestigd. Maar indien het eens waar was, dat zij thans reeds hem vergeten en zich verloofd had.....

Mijmerend en lijdend vergat hij hoe ver de nacht reeds gevorderd was, totdat zijn trouwe Ketjil, na eenige keeren te vergeefs gekucht te hebben, ten einde de opmerkzaamheid van zijn meester te trekken, eindelijk moed vatte, om hem te herinneren, hoe laat het reeds was.

Den volgenden dag was een vast besluit genomen; hij wilde naar de Ferriers gaan om daar te hooren, of Marie werkelijk bij hen kwam. In korten tijd bracht zijn paard hem te Slamat-Tinggal.

Hij liet zich aandienen.

Mevrouw was ongesteld, zoodat zij niemand ontving. Mijnheer was in den tuin, maar Eleonore, de jongste dochter des huizes, verscheen in de galerij en noodigde Walther uit, met haar mede te gaan naar papa; dan kon ook hij de nieuwe planten die uit Holland gekomen waren, eens zien; en luchtig als een fee, zweefde zij naast hem en sprak schertsend over allerlei dingen, die in haar oogen zeer belangrijk waren.

„Zeg eens, Nora", vroeg Walther ineens, „wanneer komt uw zuster nu tehuis?"

„Betsy? Zoover we weten, kunnen we haar, als het schip geen tegenspoed heeft, in de volgende maand verwachten."

„Het is toch een heele onderneming voor een jonge dame zoo alleen de reis te doen!"

„O, maar ze komt niet alleen; ten eerste reist ze in gezelschap van

mijn aanstaande gouvernante, Maria Düringh, en ten tweede zijn beiden aanbevolen aan een familie, die papa verwant is. Ze zullen dus wel een gezellig tochtje hebben."

Dus kwam Marie werkelijk, en wist men hier niets van een engagement haar betreffend; anders zou het snapachtig meisje ook dat wel hebben opgebiecht. Dat juist wilde Walther weten. Bevrijd was hij thans van angst en vrees, en meer opgewekt dan in langen tijd het geval was, beantwoordde hij de gulle scherts waarmede zijn gezellin hem plaagde. Zijn plan was gemaakt; hij wilde allen schroom om haar te ontmoeten overwinnen; misschien...... o, wie durft uitspreken wat in dat hart omging! Nu een geloof dat bergen meent te kunnen verzetten, straks weêr een twijfel die tot pessimisme overhelt.

Vriendelijk kwam de heer Ferrier hem te gemoet, om hem daarna mede te nemen naar zijn nieuw aangelegde kweekerij. Wel was deze de moeite waard gezien te worden. Allerlei Europeesche en Indische planten en bloemen vermengden daar heur kleuren en geuren en vormden als het ware een prachtig bouquet.

De jonge Bergsma roemde terecht den goeden smaak en de pracht van den aanleg, en weldra was hij zoo met de bloemen en heesters bezig, dat hij zijn treurige gedachten voor eenigen tijd bannen kon, om geheel aandacht te zijn voor alles wat de plantenliefhebber hem mededeelde

's Middags huiswaarts keerende, bezielde hem de gedachte, om te herwinnen wat hij verloren had. Was Marie onschuldig, had zij hem nog zoo lief als voorheen, dan kon het hem niet moeielijk vallen het misverstand uit den weg te ruimen en zich in haar oogen te rechtvaardigen. Dat zou zijn streven zijn van af het oogenblik dat hij haar ontmoeten zou, en deze ontmoeting, die hij eerst had willen vermijden, scheen hem nu zoo welkom, dat hij met ongeduld de ure afwachtte, waarin hij hooren zou, dat het schip op de reede van Batavia was aangekomen. Hoe weinig begreep hij het hart der vrouw!

Onder de kennissen, die Walther in Indië gemaakt had, telde hij ook een man van grooten invloed, die zeer met hem ingenomen was en opnieuw pogingen deed om hem te doen bevorderen. Slaagden zij, en daartoe bestond alle kans, dan zou hij aan een huwelijk kunnen denken, en zijn vrouw zulk een positie verzekeren, als hij voor haar wenschte. Hij kon, na alles wat hij van Indische toestanden gezien had, niet gelooven, dat een vrouw zich op den duur in bekrompen omstandigheden zou weten te schikken en zich daarin gelukkig kon gevoelen; hij wist niet, dat de echte vrouw gaarne werkt voor den geliefden man, moet het zijn zelfs nachten door, terwijl zij niets vraagt dan een dankbaren blik. Had hij dat geweten, dat kunnen gelooven,

hoeveel meer nog zou hij zijn gepleegd onrecht verontschuldigd hebben; want zulk een vrouw was Marie.

Hopend en twijfelend leefde hij dagen en weken voort. Op gezette tijden bezocht hij de woning van zijn oom en tante, waar hij altijd welkom was; en ook zijn overige bekenden verwaarloosde hij niet, al vond hij bij hen ook niet wat hij zocht: afleiding en moed. Ten laatste echter viel het wachten en strijden hem te zwaar, hij moest zijn gedachten een andere richting geven; hij wilde op reis.

Het gevraagde verlof werd hem gegeven; hij nam afscheid van zijn superieuren, bezocht nog eenmaal de villa Slamat-Tinggal en vernam daar de laatste tijding van het verwacht wordende schip, verliet Batavia, bezocht het stille Semarang, het schoone en nijvere Soerabaja, waar hem te Simpang in het residentiehuis gulle gastvrijheid werd bewezen, en vanwaar hij menig interessant uitstapje maakte naar de fabrieken en werven ter hoofdplaats en de welvarende industrieële ondernemingen in het binnenland.

Nog niet lang echter had hij hier vertoefd, toen een brief van zijn oom hem o. a. meldde, dat het schip aangekomen was en daarop spoedde hij zich terug naar Batavia.

(*Wordt vervolgd.*)

Ideeën voor en over koloniale politiek.

RECHTERLIJKE MACHT.

En donnant pour juges au peuple les hommes les plus distingués on lui apprend à honorer la justice. . . . .

De la valeur du juge dépendent la bonté de la justice et l'effet salutaire des lois. . . . .

L'inamovibilité ne crée pas à elle seule l'indépendance et ne protége le juge que contre un seul danger: la perte de sa charge. Il est d'autres écueils contre lesquels peut sombrer la liberté d'esprit du magistrat. Notre hiérarchie judiciaire contient des degrés qu'il est dans la nature de l'homme de vouloir franchir: le juge suppléant privé de traitement veut devenir juge, le juge aspire à une présidence, le président rêve la robe rouge, le conseiller calcule à quelle époque les mises à la retraite lui permettront de présider une chambre, et la cour de cassation brille au sommet comme le but réservé dans cette course de la vie aux plus heureux. Ces degrés d'honneur offrent, par la différence des traitemens insuffisans aux premiers échelons, un attrait de plus aux magistrats, en leur faisant entrevoir les sollicitations comme un devoir de père de famille. Ceci est un grand danger pour la justice, car les juges, pouvant sans cesse aspirer à s'élever, tournent trop souvent leurs regards vers celui qui distribue l'avancement. »On avance dans les tribunaux, disait M. de Tocqueville, comme on gagne des grades dans une armée. On veut que les juges soient inamovibles pour qu'ils restent libres; mais qu'importe que nul ne puisse leur ravir leur indépendance, si eux-mêmes en font volontairement le sacrifice?"

Quelle que soit la rapidité du mouvement qui entraîne les hommes dans les sociétés les plus turbulentes, il y a une force qui doit fermer le centre et le pivot: le pouvoir du juge doit demeurer immobile au milieu de ce mouvement universel; il faut le constituer, l'armer fortement et faire de son rôle une mission dont les factions seront impuissantes à le détourner. Plus cette mission est haute et difficile, et plus

est important le choix de ceux qui la rempliront. Relever les ma strats, les choisir sans faiblesse, à la mesure de leur science et de caractère, les entourer de considération et de respect, étouffer l' tion, récompenser le travail, voilà le devoir urgent.

(GEORGES PICOT, *Revue des deux Mondes*, 15 *Janvier* 1881).

WAT EN WIE INDIË HELPEN ZAL.

English writers who tell our Indian fellow-subjects to look to Government for every improvement in their lot, are doing a very gr dis-service to the Indian races. The permanent remedies for poverty of India rest with the people themselves.

But while the Indian Government can do much, and the Ind people can do more, there are some unfulfilled functions which English in England must with greater fidelity perform. They must realize t the responsibility for India has passed into the hands of Parliam and through Parliament to the electoral body of Great Britain. T must realize that if, through ignorance or indifference, they fail discharge that responsibility, they are acting as bad citizens. They m therefore set themselves to learn more about India; they must act a spirit of absolute honesty towards the Indian finances; and must deal with Indian questions sent home for their decision, not the interests of powerful classes or political parties in England, in the sole interest of Indian people.

(HUNTER, *Englands work in India, London 1881.*)

FINANCIEELE VERANTWOORDELIJKHEID.

There is a good reason to believe that economy, instead of lesseni would in almost every instance greatly promote administrative ciency in India. One of the chief defects in the present system governing that country is the weakening of individual responsibi Experience has again and again proved that no task is more hope than to attempt to fasten responsibility upon a particular depart or individual for any mistake that may be committed, or for waste that may result from laxity of control.

(FAWCETT, *Indian financ*).

BUREAUCRATIE.

La première chose qui frappe aux Indes, c'est l'abus des papera je ne crois pas qu'à Byzance même on ait jamais compliqué dav tage la moindre chose.

(Le Cte. Jülien de Rochechouart, *Excursions autour du monde*).

The administration is simply smothered in paper.

(THORNBURN, *India solved*).

Bedenkingen tegen een proeve van „historische critiek."

Houdt aan in 't lesen.

Er is dikwijls, ook in de Kamer, op aangedrongen, dat de Regeering de officiëele bescheiden over de oorlogsverklaring aan Atjeh publiceeren zou, en onzes inziens zeer terecht.

Met niet minder klem moet men verlangen, dat het Rapport over de Enquête naar het geheele beloop der eerste expeditie voor het publiek verkrijgbaar worde gesteld.

Zeven jaar duren de vijandelijkheden reeds, en nog altijd moet het volk uit den mond zijner Regeering vernemen, wie de auteur van den oorlog is, wat de aanleiding en wat de beweegreden tot het verklaren van den oorlog was, en wie het te verantwoorden hebben, dat de eerste tocht, met zooveel vertrouwen begonnen, met zooveel teleurstelling en vernedering eindigde. Onschuldigen worden verdacht of beticht, en de geest des tijds wordt miskend. Het is een toestand, een vrij volk en een constitutioneele Regeering onwaardig.

Was het die overweging, die den heer Fransen van de Putte als lid der Staten-Generaal opheffing van de geheimhouding deed vragen, wat de stukken betrekkelijk de oorlogsverklaring aangaat? Als minister had hij steeds een tegenovergestelde gedragslijn gevolgd, en had juist hij het systeem der geheimhouding ingewijd.

Of had het nu geen recht van bestaan meer?

Zeker waren de omstandigheden veel veranderd. Hoe ook de Minister van de Putte zich beijverd had, de oorzaken van den Atjeh-oorlog geheim te houden, onvriendelijke handen hadden in

verloop van tijd den sluier zóó hoog opgelicht, dat hij nu wel geheel weggenomen kon worden. Enkele bijzonderheden kende het publiek nog niet, maar in hoofdzaak was alles wat den Staten-Generaal onder belofte van geheimhouding werd medegedeeld, openlijk, uit boeken en dagbladen, aan het volk bekend geworden, zoodat dit omtrent de rol welke de Minister van de Putte gespeeld had toch niet meer in het onzekere verkeerde. „De Afgevaardigde uit Hoorn", zeide Mr. Wintgens den 27en November 1878 in de Kamer, „heeft de verantwoordelijkheid voor den oorlog tegen Atjeh aanvaard; hij moest die ook wel aanvaarden, want hij is daarvan geweest de auteur." Tot dezelfde conclusie, welke de heer Wintgens en andere leden der Volksvertegenwoordiging uit de geheime stukken trokken, moest het publiek geraken, dat zich op de hoogte der Atjeh-litteratuur had gesteld. Daarom kon het Kamerlid Fransen van de Putte met de opheffing van de geheimhouding vrede hebben. „Vaderlandslievend" mocht zijn aandrang op publiciteit nog zijn, „kloek" kon hij thans bezwaarlijk genoemd worden.

Aan de berichten, welke het publiek over de geschiedenis der oorlogsverklaring ontvangen heeft, ontbreekt nog slechts het officiëele cachet. 't Is waar, indien de Regeering tot een volledige openbaarmaking overging, zou men ook te weten komen, dat Atjeh, te Konstantinopel hulp zoekende, er aanvankelijk welwillend gehoor vond, en dat wij het vooral aan de vriendschappelijke interventie van den Russischen gezant Ignatieff hebben te danken, dat Atjeh's pogingen om Turkije tegen ons in 't harnas te jagen mislukten. Doch dergelijke bijzonderheden zijn met betrekking tot de hoofdquaestie van weinig belang. Het belangrijkste dat omtrent de hoofdquaestie tot heden onbekend bleef, is dat er niets geheims meer bestaat.

Anders is het met 't Enquête-rapport. Dienaangaande is het publiek nog nagenoeg alle licht onthouden. Nu en dan zijn enkele bijzonderheden gepubliceerd, maar eenigermate uitvoerige en tevens vertrouwbare extracten worden tot heden gemist; en, zijn weinig regelen voldoende om onweerlegbaar aan te toonen, dat de Minister Fransen van de Putte — en *niet* de Gouverneur-Generaal Loudon, — de auteur van den oorlog is en den heer Nieuwenhuyzen voor het Regeeringscommissariaat heeft aangewezen; heeft men daarvoor alleen de telegrammen te reproduceeren, tusschen het Plein en Buitenzorg in de maand Februari van het jaar 1873 gewisseld,— het volumineuse Enquête-rapport leert men niet kennen door enkele extracten zonder verband.

Wij zullen dat aantoonen. Aanleiding daartoe vinden wij in de

te geschriften van de Generaals Booms en Verspyck [1]). Wij bewijzen, dat hetgeen zij betreffende de Enquête mededeelen s onjuist is en altijd eenzijdig, zoodat hetgeen zij publiceerden teniet gedaan door hetgeen zij verzwegen.

vert misschien deze of gene, om opnieuw aan een oude zaak andacht te wijden, — het zij ons veroorloofd hem te her-n, dat het hier den goeden naam geldt van mannen, aan wie aat, dus ook ieder onzer als burger van den Staat, verplich-eeft, en dat wij allen de frischheid van ons rechtsgevoel hebben derhouden, om niet een waarborg voor eigene en anderer nst te verliezen.

arschuwt men ons tegen de poging, om den indruk, door woord-ers als de genoemde schrijvers teweeggebracht, uit te wis-, — wij antwoorden, dat wij ons uitsluitend wenden tot hen waarheidszin sterker is dan hun autoriteitsgeloof. Indien wij enenmale van het voorrecht verstoken zijn om, evenals Generaal pyck en Generaal Booms, het gewicht van een gevierden en hebbenden naam in de schaal te kunnen werpen, voor dat gemis restige zoeken wij een vergoeding in de vertrouwbaarheid onzer vens en in het zelfstandig oordeel van hen wien ze ter over-ng worden aangeboden.

hez les esprits d'élite, la lecture ajoute au nombre des idées, les esprits ordinaires elle étouffe le peu qu'on en pourrait avoir."

oge ook dit opstel denkbeelden vermeerderen en denkbeelden mmen!

wee punten treden op den voorgrond:

. de bewering van Generaal Verspyck, en dus ook van Generaal ms, dat de Enquête een maatregel was, waartoe in overijling of, den geijkten term te gebruiken, „in zenuwachtige gejaagdheid" oten werd, en

. hun bewering, dat het onderzoek niets aan den dag heeft acht, „dat strekken kan, om het aangewende middel te recht-rdigen".

Vij beginnen met na te gaan, wanneer en waardoor het besluit het houden van de Enquête ontstond.

) Verg.:
De eerste Atjehsche expeditie en haar Enquête. Historische critiek door neraal Booms", en
Generaal van Swieten en de Waarheid, door den Luitenant-Generaal M. Verspyck."

I.

Den 17en April 1873 ontving de Gouverneur-Generaal van den Gouvernementscommissaris ter reede van Atjeh dit telegram:

»Generaal Köhler heden morgen gesneuveld; zijn lijk wordt overgevoerd naar Pinang ter verdere doorzending naar Batavia. Consul zal Uwe Excellentie deswege telegrapheeren. Zaken gaan niet gunstig; verwoede tegenstand; vijand blijft aanhouden; kraton, die van zwaar geschut voorzien en zeer talrijk bezet is, verdedigt zich à outrance. Onze troepen worden daarbij van alle kanten gedurig door talrijke benden buiten kraton bestookt.

»Mij komt vermeerdering militaire en marine-macht noodzakelijk voor. Omtrent voorziening in opperbevel ben ik zoo vrij mij aan het met Uwe Excellentie in conferentie Buitenzorg besprokene te gedragen."

Een dag later bracht de telegraaf den Kommandant van het Leger deze depêche van Kolonel van Daalen:

»Heden morgen is de Opperbevelhebber gesneuveld. Kommando over land- en zeemacht is door mij aanvaard. Messigit nabij den kraton met veel verlies genomen. Het weder in de laatste dagen ongunstig.

»Groote behoefte aan koelis."

Het kan de aandacht niet ontsnappen, dat die twee telegrammen omtrent den stand van zaken een verschillende voorstelling gaven; toch waren zij niet alleen op denzelfden dag (14 April) geschreven, maar was er ook na de afzending van de eene depêche niets voorgevallen, dat in den geest van de andere een wijziging moest brengen. En te meer treft het verschil, wanneer men de twee telegrammen in verband met de functiën en positiën van de twee rapporteurs beschouwt. De een die op het oorlogsveld zelf zich beweegt, de Opperbevelhebber, spreekt alleen over het „groote verlies", dat de inneming van de messigit heeft gekost; de Regeeringscommissaris, die ter reede aan boord der *Soerabaja* logeert, zendt het rapport, dat onze troepen van alle kanten en gedurig door talrijke benden bestookt worden. De Opperbevelhebber zelf vraagt alleen koeli's aan; de Regeeringscommissaris acht vermeerdering van militaire en marinemacht noodzakelijk.

Het treffend gebrek aan overeenstemming tusschen de twee hoofdpersonen der expeditie, dat aldus dadelijk na het optreden van Kolonel van Daalen aan het licht kwam, moet te Buitenzorg en te Batavia een onaangenamen indruk hebben gemaakt.

De Regeering, [1]) die steeds al hetgeen voor de expeditie gevraagd

[1]) Dit woord hebben wij hier en elders in den meer beperkten zin genomen van Gouverneur-Generaal, hetzij dan met of zonder den Raad van Indië.

werd, ten spoedigste en in de ruimste mate beschikbaar stelde, week ook dezen keer van dien regel niet af, en het Departement van Oorlog stond haar weer krachtig ter zijde. Algemeen werd voortvarend en doortastend gehandeld. Nog op denzelfden dag dat de depêche van den Regeeringscommissaris te Buitenzorg aankwam, werd Generaal Verspyck per telegram van Semarang geroepen om als Opperbevelhebber naar Atjeh te vertrekken, en werd, mede telegraphisch, naar den Oosthoek en Midden-Java last gezonden om een bataljon van Soerabaja en een van Ambarawa — beide op order van den Legerkommandant reeds vooruit gereed gemaakt — te doen inschepen, zoodra hiervoor stoombooten zouden zijn aangewezen, waartoe de Hoofdintendant der militaire Administratie zich onverwijld was gaan verstaan met den Marine-Superintendent der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij. Artillerie, officieren van gezondheid, hospitaal-personeel en 500 dwangarbeiders voor koelidiensten zouden van Batavia vertrekken. Den negentienden, dus één dag na de ontvangst van het telegram van Kolonel van Daalen, zou Zr. Ms. stoomschip *Timor* Generaal Verspyck en een 70tal minderen naar Atjeh overbrengen. Uiterlijk den 21sten zouden van Soerabaja 600 man infanterie vertrekken; van Semarang: 720 man infanterie en 100 koeli's; van Batavia: 75 artilleristen, 75 hospitaalsoldaten, de noodige officieren, 400 koeli's, eenig positie-, berg- en getrokken veldgeschut met munitie benevens reserve-munitie voor artillerie te velde.

Al die inspanning echter bleef zonder vrucht. Den 18en had de Gouverneur-Generaal den Regeeringscommissaris telegraphisch kennis gegeven, dat generaal Verspyck tot Opperbevelhebber was benoemd, en dat over een paar dagen twee bataljons met artillerie en een oorlogschip gezonden zouden worden; den 19en kwam uit Atjeh een straks te citeeren telegram, waarin uitstel van beschikking omtrent het zenden van versterking werd gevraagd, en den 20sten het volgende, zeer opmerkelijke

PROCES-VERBAAL. [1])

»Des voormiddags ten tien ure van den zeventienden April achttien honderd drieënzeventig waren aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Soerabaja* vergaderd de Gouvernementscommissaris voor Atjeh, de heer F. N. Nieuwenhuyzen de Opperbevelher der land- en zeemacht bij de expeditie tegen het rijk van Atjeh,

[1]) Het proces-verbaal volgt hier in zijn geheel, ook om hetgeen in ons volgend artikel daarover gezegd zal worden. De lezer houde bij dit *eerste* artikel steeds in het oog, dat hierin alleen gesproken wordt van hetgeen vóór de enquête bekend was. Wat *door* en na de enquête aan het licht kwam, bespreken wij in het tweede opstel.

de Kolonel der Infanterie E. C. van Daalen, de Bevelhebber der Mari
Middelen in de wateren van Atjeh, de Kapitein ter Zee J. F. Koopman,
dant des Konings in buitengewonen dienst, en de Chef van den Staf bij
melde expeditie, de Kolonel bij het wapen der Genie A. W. Egter van W
kerke, terwijl de adjudanten van den Opperbevelhebber en van den Beve
ber der Maritieme middelen, de luitenants-ter-zee der 1ste klasse C. J.
kellé en J. M. Berends en de secretaris van den Gouvernementscommis
Mr. H. J. Canter Visscher de vergadering bijwoonden.

»De vergadering wordt ingeleid door den Opperbevelhebber, den Kolonel
Daalen voornoemd, met een verwijzing tot het geringe succès, dat bij
aanvaarding van het opperkommando op veertien April jl. van de krijg
ratiën was verkregen en met een korte mededeeling van hetgeen sedert
de troepenmacht was verricht.

»Den vijftienden April was namelijk een verkenning uit de genomen m
git in een zijwaartsche richting van den kraton des Sultans gedaan, ten
te bespeuren, of de voorgelegen benting niet kon worden omgetrokken. Da
werden de troepen hevig door den vijand bestookt en kwam men teven
de overtuiging dat het terreïn, waarop men zich bewegen moest, voor de
pen zoo goed als onbegaanbaar was.

»Dientengevolge meende men de aangevangen operatiën door een aanva
bedoelde benting te moeten voortzetten. Daartoe begaf zich in den vro
morgen van den zestienden April het derde bataillon, met het negende ba
lon als reserve, op marsch naar de benting, die denkelijk in de richting
den kraton gelegen is, terwijl de messigit door de overige troepenmacht bez
bleef; het duurde niet lang of de helft der reserve moest zich bij de voo
troepen aansluiten, zonder dat dit echter tot eenig gunstig gevolg leidde, daa
tegenstand van de zijde des vijands buitengewoon was. Diensvolgens werd, na
verlies van ruim honderd dooden en gekwetsten, tot de retraite besloten, w
in de beste orde werd volbracht en uitstekend slaagde.

»In den middag van dien dag werd daarop een krijgsraad belegd, waa
de chefs der verschillende korpsen, diensten en staven tegenwoordig waren
de volgende vragen werden gesteld:

»Eerstens, of van een hernieuwden aanval eenig succès te verwachten e
het raadzaam was, daartoe over te gaan? Deze vraag werd, in verband
de door den vijand aan den dag gelegde krachtsontwikkeling en ingeno
positie, en in verband met onze eigene beschikbare strijdmacht, eenstem
ontkennend beantwoord, op grond waarvan door den Opperbevelhebber w
besloten niet tot een hernieuwden aanval over te gaan.

»Tweedens, in hoever het, op den voorgrond stellende, dat de thans in
nomen positie, welke derhalve niet meer dient tot punt van uitgang voor e
aanval op het object (den kraton), verlaten moet worden, overweging verdie
nog dienzelfden dag tot de ontruiming over te gaan? Omtrent deze vraag w
ren de gevoelens verdeeld, hebbende zich twee der aanwezige chefs voor e
onverwijld terugtrekken verklaard. Door den Opperbevelhebber werd even
beslist, met het terugtrekken tot den volgenden dag te verwijlen, als wann
de met geblesseerden vertrekkende koelies terug zouden gekeerd zijn,
mogelijk nog vermeerderd met een honderdtal, ten einde bij het retireeren na
de operatiebasis (het strand) niets te behoeven achter te laten. Aan dit teru
trekken is dan ook in den ochtend van den zeventienden door de gezamenlijk
macht in de beste orde gevolg gegeven en is daarna de Opperbevelhebber m

den Chef van den Staf aan boord gekomen, ten einde met den Gouvernementscommissaris te aboucheeren.

»Na de mededeeling van een en ander, en na van den Gouvernementscommissaris op de vraag, of de politieke onderhandelingen wellicht een gunstige wending hadden genomen, ten antwoord te hebben bekomen, dat van zoodanige onderhandelingen hoegenaamd geen sprake meer is geweest, stelde de Opperbevelhebber als zijn meening op den voorgrond, waarin door den Chef van den Staf geheel werd gedeeld, dat staking der krijgsverrichtingen alleszins wenschelijk is, niet slechts wegens het groote aantal gesneuvelden en gewonden, bedragende dit voor de landmacht alleen reeds ruim vierhonderd man, als vooral ook uithoofde der feitelijk gebleken onvoldoendheid der middelen, waarover op dat oogenblik tegen een overmachtigen en hoogst verwoeden vijand te beschikken valt, terwijl ook dan, wanneer nog zoo spoedig mogelijk versterking mocht kunnen worden gezonden, hiermede in elk geval zooveel tijd zou verloopen, dat het seizoen, hetwelk reeds bij de uitrusting der expeditie als het alleen geschikte werd aangegeven, feitelijk zou zijn verstreken en men dus de krijgsverrichtingen in het ongunstige seizoen zou moeten opnieuw aanvangen.

»Voorts mocht, zijns inziens, niet worden uit het oog verloren, dat de voorraad hooi voor de artillerie- en cavaleriepaarden, zelfs bij verminderd ration, slechts voor een acht-, hoogstens tiental dagen zou kunnen strekken en, volgens verklaring van den paardenarts, het voeden van gaba en rijst op den duur niet van voldoende gehalte zou zijn.

»Den ernstigen toestand, waarin de troepenmacht zich thans bevindt, ten volle beseffende en de hooge beteekenis der door den Opperbevelhebber geopperde bezwaren erkennende, meende de Gouvernementscommissaris evenwel onder de aandacht te moeten brengen welken hoogst ongunstigen indruk een staking der expeditie en een terugkeer der troepen uit den aard der zaak zouden moeten maken.

»Bij de overweging van dit punt werd de vraag ter sprake gebracht, of gedurende den kwaden moesson de reede van Atjeh een veilige ligplaats voor de schepen zou blijven aanbieden en de gemeenschap van de reede met het strand niet verbroken zou worden?

»Deze vraag meende de Kommandant der Maritieme Middelen in algemeenen zin ontkennend te moeten beantwoorden. Zijns inziens maakt de in de maand April ingevallen kwade moesson het liggen ter genoemde reede aan groote bezwaren onderhevig met het oog op de hooge zeeën en de hevige branding, welke het behoud van de tegenwoordige ankerplaats nabij het strand niet doenlijk zouden maken, terwijl de buien uit het noordwesten dikwerf elke gemeenschap met den wal afsluiten.

»Na deze toelichting oppert de Gouvernementscommissaris de vraag, of de marine bij machte is om, in afwachting der komst eener eventueele tweede expeditie herwaarts, Atjeh's kusten met vrucht te bekruisen, ten einde den invoer binnenslands van wapens en ammunitie te beletten?

»Naar het oordeel van den Bevelhebber der Maritieme Middelen zou de kwade moesson de uitoefening der politie ter zee zeer bemoeielijken en zouden ook de vaartuigen, in verband met de hierboven genoemde bezwaren van nautischen aard, de kusten niet genoeg kunnen naderen, om op afdoende wijze tegen den invoer van contrabande te waken. Bovendien werd door gemelden bevelhebber gewezen op den bekenden slechten staat der ketels van Zr. Ms. stoom-

schepen *Djambi*, *Marnix* en *Coehoorn*, welke het dien bodems ondoenlijk maakt, steeds stoomklaar te blijven en het noodige drinkwater te distilleeren, terwijl eindelijk, bij gebrek van dat water, het heen en weer stoomen naar en van Pinang, om zich van die levensbehoefte te voorzien, een grooten voorraad steenkolen eischt, welken het onzeker is ter gemelde plaats steeds in genoegzame mate te zullen aantreffen

»Alsnu, na al die punten in ernstige beschouwing te hebben genomen, terugkomende op het vraagstuk der al dan niet staking van de ondernomen krijgsverrichtingen en den terugkeer der troepenmacht, gaf de Gouvernements-commissaris te kennen, dat dienaangaande alleen door de Regeering kon worden beslist, waarna door den Opperbevelhebber het voorstel werd gedaan, om al voort van den tegenwoordigen stand der zaken en van het in overweging genomen vraagpunt aan den Gouverneur-Generaal mededeeling te doen en Zijner Excellenties welmeenen te vragen, hoedanig verder ten deze behoorde te worden gehandeld.

»Daarop telegram vastgesteld, heden morgen per *Hornet* naar Pinang verzonden. [1])

»Aldus opgemaakt door NIEUWENHUIJZEN, VAN DAALEN, KOOPMAN, EGTER VAN WISSEKERKE."

„Zeer opmerkelijk" noemden wij dat Proces-verbaal. Er is waarlijk veel reden voor. Let o. a. op het feit, dat de nieuwe Opperbevelhebber, die den 14en April, na het nemen van de messigit, nog niets anders dan koeli's aanvroeg, nu reeds, na één gevecht, den toestand zóó donker inziet, dat hij een staking der expeditie „alleszins wenschelijk" noemt! En — om al dadelijk nog één reden bij te brengen; later volgen er meer — wat moest de Regeering hiervan denken, dat blijkens het Proces-verbaal de beraadslaging over het staken van de vijandelijkheden uitsluitend door den Regeeringscommissaris, den Opperbevelhebber, den Kommandant der Maritieme Middelen en den Chef van den Staf werd gevoerd? Toen den 20en Juli 1848 een soortgelijk netelig vraagstuk ten aanzien van Bali aan de orde was, werd daarvoor een „krijgsraad" belegd, waarin de *veertien* hoogst geplaatste officieren der verschillende wapens zitting hadden, en de landmacht — om alleen van deze te spreken — bestond bij de expeditie tegen Bali

[1]) Dit telegram dat, gelijk reeds gezegd werd, den negentienden te Buitenzorg kwam, luidde als volgt:

»Verzoeke vooreerst uitstel beschikking omtrent zending versterking. Dit telegram wordt verzonden per *Hornet*. die twaalf uur van hier vertrekt. Toestand zoodanig, dat staking expeditie, in verband met moesson, in overweging zal worden gegeven. Troepen leden gisteren gevoelig échec, nabij Kraton; dientengevolge heden naar strandbivak teruggekeerd. Omstandig telegram omtrent hetgeen verder noodig voorkomt zal nog heden met andere gelegenheid worden afgezonden; ter zake wordt nu hier aan boord beraadslaagd.

Soerabaja—Atjeh, zeventien April 1873.

Gouvernementscommissaris
(w. g.) NIEUWENHUIJZEN.

uit 109 officieren en 2265 manschappen; bij de expeditie tegen Atjeh echter uit 168 officieren en 3198 minderen. Was dan in Atjeh voor de beraadslaging over de belangrijkste quaestie te velde, aan een „vergadering" met het kleinst mogelijke ledental de voorkeur gegeven? Een dag te voren, den 16en, moest in Atjeh worden uitgemaakt of men den aanval op een benting vernieuwen, dan wel de messigit ontruimen zou, en spoedig werd een krijgsraad belegd en allen chefs der verschillende korpsen, diensten en staven advies gevraagd; had men dan den 17en, toen men de veel gewichtiger decisie, of men de geheele expeditie staken zou, genomen moest worden, had men dan toen, in stede van weder een krijgsraad te beleggen, en dezen keer alle chefs van korpsen, troepen en diensten en bovendien alle kommandeerende officieren der zeemacht te hooren, zich tot een „vergadering" bepaald, die, behalve door den Regeeringscommissaris met zijn secretaris, door slechts *drie* officieren met twee adjudanten werden bijgewoond?

Het kan wel niet anders, of zulke vragen moesten bij de Regeering rijzen, en de lezing van het Proces-verbaal in zijn geheel moest twijfel achterlaten.

Niemand echter kan der Regeering verwijten, dat zij aan dien twijfel voedsel of ontijdig lucht gegeven heeft. Integendeel! Zich zelve mocht zij niet kunnen ontveinzen, dat haar vertrouwen in de hoofdpersonen der expeditionnaire macht begon te verzwakken, wie haar hoorde moest den indruk krijgen, dat naar haar meening de bewoordingen voor den aanhef van het Proces-verbaal weldra blijken zouden minder gelukkig gekozen te zijn; dat er volgens haar opvatting geen onregelmatigheid begaan, en de hoog ernstige zaak naar krijgsgebruik behandeld was, zoodat de „vergadering" in werkelijkheid een behoorlijk samengestelde krijgsraad was geweest, of althans een raad van verdediging in den zin van het Koninklijk besluit van 26 Maart 1815 N°. 131. Gelijktijdig met het Proces-verbaal bracht de telegraaf een dépêche van den Opperbevelhebber aan den Legerkommandant waarin de krijgsraad, welke den zestienden gehouden was, „conferentie" werd genoemd [1]); misschien had die vergissing

---

[1]) Ziehier de daarop betrekking hebbende woorden, voorkomende in het telegram, gedateerd: »Bivak aan strand Atjeh, achttien April."

»Zestien. Aanval op versterking achter messigit in vermoedelijke richting kraton; negen compagniën in gevecht; krijgen in korten tijd meer dan honderd gesneuvelden en gekwetsten; trekken in de beste orde terug.

»'s Middags conferentie met de chefs, hernieuwde aanval wordt eenstemmig

op grooter schaal zich herhaald, en dat hopende zoowel als mogelijk achtende, sprak de Regeering in die dagen, op de „vergadering" doelende, steeds van den „krijgsraad".

Wij zullen aanstonds voorbeelden daarvan zien.

Een, mede den 20sten April ontvangen, telegram van den Opperbevelhebber in Atjeh aan den Legerkommandant berichtte, dat de stemming der troepen „gedrukt" was, en „alle" omstandigheden „even ongunstig" waren, „met vooruitzicht van verergering bij den dag".

Ook die depêche kwam ter sprake in de buitengewone zitting van den Raad van Indië, welke de Gouverneur-Generaal onmiddellijk na de ontvangst van het Proces-verbaal van den „krijgsraad" belegd had en welke door de Kommandanten der Land- en Zeemacht en door Generaal Verspyck werd bijgewoond.

Waartoe die beraadslagingen ten slotte, wat den oorlog betreft, leidden, is bekend: de Kommandant der Zeemacht had, in volkomen overeenstemming met den Kommandant der Maritieme Middelen in Atjeh, verklaard dat weldra de schepen ter reede van Atjeh geen veilige ligplaats meer vinden zouden; de Kommandant der Landmacht had verzekerd dat hij, van welke zijde hij de zaak ook beschouwde, „voor 't oogenblik geen enkel lichtpunt" zag, „en, bij volharding, niets dan het geheel wegsmelten onzer troepenmacht in 't verschiet"; Generaal Verspyck, de nieuw benoemde Opperbevelhebber, had de vraag, of de luttele kans op succes tegen zooveel slechte gewaagd mocht worden, „bepaald ontkennend" beantwoord: voor die eenparige adviezen der militaire en marine-autoriteiten zwichtende, waren de leden van den Raad van Indië van oordeel, dat er niets anders overbleef dan terug te trekken, en bij deze zienswijze zich met volle overtuiging aansluitende, „machtigde" de Gouverneur-Generaal nog dienzelfden dag den Regeeringscommissaris tot den terugtocht. Letterlijk luidde het daarop betrekking hebbende telegram aldus: „Op afdoende gronden, door *krijgsraad* aangevoerd, en vooral ook wegens het ongunstige jaargetij machtig ik u, de expeditionnaire macht onmiddellijk te doen terugkeeren met het vaste voornemen, den krijgstocht te hervatten in het goede seizoen. Marine zal intusschen de kust zoo goed mogelijk moeten blokkeeren."

---

ontraden en daarvan dan ook door mij afgezien en terugtocht strand *bij* bedreigde communicatie noodzakelijk geacht."

In het Proces-verbaal wordt die »conferentie met de chefs" nauwkeuriger »krijgsraad" genoemd.

Doch al is dat alles in hoofdzaak bekend, het heeft zijn nut, met eenige getrouwe citaten uit officiëele bescheiden de herinnering te verlevendigen, opdat hetgeen daarna uit Atjeh bericht werd juist begrepen worde, en ook opdat het publiek eens voor al wete, wat het te denken heeft van hen, die het doen voorkomen, alsof de Gouverneur-Generaal, na volgens hun onware bewering in zenuwachtige gejaagdheid den oorlog begonnen te hebben, in zenuwachtige gejaagdheid *bevel* gaf, de vijandelijkheden te staken. In niet één telegram van den Gouverneur-Generaal aan den Regeeringscommissaris is iets van een lastgeving te ontdekken, en geen eerlijk man die de officiëele stukken gelezen heeft kan ontkennen, of ook zelfs betwijfelen, dat de „machtiging" verleend werd op de eenstemmige en toch zeker *niet* overijld uitgebrachte adviezen van den Kommandant der Landmacht, den Kommandant der Zeemacht en Generaal Verspyck, welke adviezen een weerklank waren van de uitspraak van den pseudo-krijgsraad.

Er zou daarover nog veel meer te zeggen zijn, maar aangezien het hier minder te doen is om hetgeen *na* de enquête verzonnen werd, dan om hetgeen *vóór* de enquête gebeurde en tot de enquête leidde, bepalen wij ons tot de eenvoudige opmerking van zoo even, en wijzen nu op een derde moment in de treurige geschiedenis.

Het is dit telegram van den Regeeringscommissaris aan den Gouverneur-Generaal, gedateerd 25 en ontvangen 30 April:

»Na terugkeer aan strand zeventien dezer *troepen door vijand ongemoeid gelaten;* dagelijks door artillerie en cavalerie onder bedekking infanterie gefourageerd, doch met weinig succes; weerstandsvermogen der door onze troepen bezette benting gestadig verhoogd en andere maatregelen van beveiliging bivak genomen. 21 dezer verkenning door drie compagniën negende bataljon, drie compagniën barisan en sectie getrokken vierponders onder overste Rochemont, vergezeld van een officier der opname, in zuidwestelijke richting langs strand tot aan monding westelijke lagune zonder vijandelijke ontmoetingen. Van vertrouweling Toekoe Nik Radja Setia vernomen Sultan kraton nog niet heeft verlaten, daar omringd is door verscheidene hoeloebalangs waarvan Panglima Polim de voornaamste, en drie à zes duizend strijders; ook dat er zich bevinden drie Europeanen, waarvan een Amerikaan, een ander Franschman, wier hoofdzaak is bediening geschut; leeftocht in kraton wordt schaarsch, doch uit binnenland weder aangevuld. *Weersgesteldheid algemeen gunstig.* 20 's namiddags kortstondige bui uit noordwesten, waardoor beschuttingsmiddelen in bivak leden. *Gezondheidstoestand bevredigend;* zieken ongeveer honderd vijftig. Lijst gesneuvelden en gewonden door Opperbevelhebber aan Legerkommandant opgezonden. Telegram 20 dezer, terugkeer expeditionnaire macht, eergisteren avond ontvangen. *Opperbevelhebber blijft dien in den zich verder ontwikkeld hebbenden toestand urgent achten;* dientengevolge gisteren eerste preparatieven tot wederinscheping gemaakt."

Voor velen op Java was dat telegram een uitkomst, en men zal dit begrijpen, wanneer men zich herinnert, met welke donkere kleuren in de telegrammen, den 20sten uit Atjeh ontvangen, de toestand onzer. troepen geschetst was, en dat er sedert dien dag een week achtereen vruchteloos naar een nieuwe tijding was uitgezien. De vijand, dit wist men, haatte de indringers met een doodelijken haat, en in de officieele berichten was hij voorgesteld niet alleen als onversaagd maar ook als overmachtig; onze troepen daarentegen verkeerden, luidens diezelfde berichten, in een gedrukte stemming en in het gevaar van geheel weg te smelten: was het niet waarschijnlijk, dat de Atjehnees, in het bewustzijn dat hij onze troepen gedwongen had terug te keeren, hen tot in hun schuilhoeken vervolgen zou, 'om daar nog eenmaal een ontzettend bloedbad aan te richten? Zoo had men zich zelven en anderen gevraagd, en daarop waren er geruchten in omloop gekomen die, bij de alleszins verklaarbare ongerustheid hier en daar gereedelijk ingang vindende, deden gelooven, dat inderdaad de Atjehnees zijn wraak in het strandbivak had gekoeld. Welk een onbeschrijflijk aangename verrassing, na tien dagen van angstige bezorgdheid, moest dus de depêche van 25 April voor velen zijn!

Ook voor de Regeering; want ook voor haar was dit telegram het eerste na de depêches die den 20sten waren aangekomen, en den treurigen inhoud van deze kende alleen zij ten volle.

Maar, van een anderen kant, wat had zij nu te denken van het Proces-verbaal en de boven geciteerde depêche van den Opperbevelhebber aan den Legerkommandant, waarmede de machtiging tot den terugtocht was geprovoceerd?

Den 17en wordt haar in het Proces-verbaal verzekerd, dat de kwade moesson, die het behoud van de tegenwoordige ankerplaats ondoenlijk maakte en dikwerf elke gemeenschap met den wal afsloot, reeds ingevallen was; den 25en, dus nadat die kwade moesson zich reeds acht dagen lang heeft moeten doen gevoelen, wordt niet alleen geen enkel voorbeeld van haar nadeelige gevolgen vermeld, maar wordt zelfs bericht, dat de weersgesteldheid in de afgeloopen week algemeen gunstig is geweest!

Nu is dit op zichzelf volstrekt niet van overwegend belang, want moessons zijn bijna evenmin standvastig als menschen, maar bij dat eene komt meer. Den 17en en 18en April wordt de Atjehnees als een verwoede, van alle kanten opdringende en overal ons bestokende, overmachtige vijand beschreven, en den 25en brengt dezelfde rapporteur de tijding, dat de Atjehnees onze troepen ongehinderd naar het strand heeft laten trekken, en in al die dagen niet eenmaal

heeft beproefd, om eenigermate hun rust te verstoren, zelfs niet toen zes compagniën de wijkplaats verlaten hadden om een verkenning te doen! Den 17en ook wordt der Regeering aangezegd, dat alle omstandigheden even ongunstig zijn en dat de toestand met den dag zal verergeren; dat de geheele landmacht in Atjeh wegsmelten zal, wordt niet tot terugroepen besloten; en den 25en zendt de Commissaris een telegram, dat in verband met hetgeen uit vroegere officieele berichten van het oorlogsterrein bleek, de Regeering tot de wetenschap brengt, dat de troepenmacht nog uit 3000 gezonde militairen bestaat, die voorzien zijn van vivres, van water, van wapenen, van al het noodige! En het is niet alleen de Regeeringscommissaris, die in dezen zin thans rapporteert, maar ook de Opperbevelhebber. Bestaat er tusschen beider telegrammen nog verschil, dit betreft nu alleen de mate van volledigheid; overigens heerscht ditmaal een volkomen eenstemmigheid. De Opperbevelhebber toch seinde den 25en April aan den Legerkommandant:

»Sedert aankomst alhier *op geene wijze bestookt of verontrust.* Van verblijf werd in afwachting de decisie partij getrokken tot verdere versterking bivak en verkenning terrein.

»Opgave van gewonde officieren, enz.

»Totaal gekwetsten van de landmacht 417, waaronder echter al degenen, *die reeds weder dienst doen. Algemeene gezondheidstoestand steeds zeer bevredigend.*"

Met verwijzing naar die twee, ter elfder ure verzonden, telegrammen van Commissaris en Opperbevelhebber vragen wij in gemoede: kon de Regeering ook thans nog gelooven, dat zij in Atjeh naar behooren was gediend?

De twee telegrammen, niet langs den kortsten weg, viâ Pinang, maar viâ Singapore verzonden, bereikten eerst vijf dagen later hun bestemming, toen de transportvloot met de geheele expeditionnaire landmacht reeds den terugtocht had aanvaard. Den 29en namelijk had zij de reede van Atjeh verlaten.

Maar eer nog de troepen te Batavia waren aangekomen, wist men op Java reeds, hoe door menigeen die aan den tocht deelgenomen had, over het staken van de vijandelijkheden en de leiding van de expeditie geoordeeld werd. Over het algemeen was dat voor de chefs niet gunstig. Een der brieven, uit het strandbivak geschreven aan de *Soerabaja Courant,* bevatte o. a. deze passage: „Hadden zij ons liever den braven Jet-wel [1]) gezonden! Die zou ons wel

[1]) Voor zeer enkele lezers is misschien de toelichting noodig, dat daarmede de bekende Generaal de Brabant wordt bedoeld.

den weg naar den Kraton hebben gewezen. Ware hij hier geweest, wellicht ware het pleit reeds beslecht." Andere correspondenten spraken in denzelfden geest, maar in veel scherper bewoordingen. Weder anderen gaven hun afkeuring in bedekte termen te kennen, de onbedwongen uiting opschortende tot na hun terugkomst op Java en kalmer oogenblikken. Betuigingen van vertrouwen op de leiders der expeditie waren, als we ons niet zeer bedriegen, onder die honderden brieven zeldzaamheden.

Generaal Verspyck qualificeert sinds zijn terugkomst in Nederland de minder vleiende berichten en oordeelvellingen als „kwaadaardige praatjes", en na de opinie uitgedrukt te hebben, dat de Gouverneur-Generaal, aan die „praatjes" een einde willende maken, had moeten beginnen, „de onzuivere bron te sluiten, waaruit zij voortkwamen", ontziet hij zich niet, te beweren: „Die onzuivere bron bevond zich in de onmiddellijke nabijheid van den Gouverneur-Generaal, die tot schade van 's lands zaken en van zijn eigen naam een blind vertrouwen in hem stelde."

Generaal Booms schrijft dat na, en bouwt er een deel van zijn „historische critiek" op!

In een minder nevelachtige en minder hartstochtelijke taal overgezet, beteekent de uitspraak van Generaal Verspyck, gelooven wij, dat al hetgeen uit het strandbivak over de gestiën van den Commissaris Nieuwenhuyzen, Kolonel van Daalen, Kolonel Koopman en Kolonel Egter van Wissekerke naar Java geschreven werd, kwaadaardige praatjes waren, door den overste P. R. de Rochemont uit Atjeh aan zijn broeder, den Adjudant van den Gouverneur-Generaal, en daarna door dien broeder aan Z. E. Loudon overgebriefd.

De Generaal kan dat niet verantwoorden. Indien het hier de plaats was, om over den man, die als de „onzuivere bron" wordt aangeduid, een woord te zeggen, dan zou Generaal Verspyck hooren, dat zijn antipathie voor dien persoon ons niet bevreemdt en ook volstrekt niet hindert. Maar wat ons onaangenaam stemt en afkeurenswaardig voorkomt, het is dit, dat zelfs Generaal Verspyck bij het beoordeelen van een zaak zich door persoonlijke consideratiën laat overheerschen. Daarvoor moest hij te fier zijn en is hij te hoog geplaatst.

Of vergissen wij ons? Hebben persoonlijke consideratiën niet gegolden?

In dat geval van tweeën een: òf de Generaal is in 1873 vreemd gebleven aan hetgeen er in het leger en de geheele Indische maatschappij omging; òf sinds 1873 is zijn geheugen verontrustend afgenomen.

Wij verwijzen naar hetgeen voor ieder destijds in de dagbladen e lezen stond.

Het verblijf der troepen in het strandbivak duurde elf dagen; niet ikwijls, waarschijnlijk niet meer dan ééns, werden postpaketten oor Java gesloten; als correspondent van een dagblad op te treden 'erd onder de militairen algemeen vrij gevaarlijk geacht, zoodat eer weinigen zich daaraan waagden en wel niemand een brief *echtstreeks* aan een dagblad zond: toch ontvingen verschillende ouranten reeds vóór de ontscheping der expeditionnaire troepen iededeelingen en beschouwingen, van dezelfde strekking als de zoo-enaamde „kwaadaardige praatjes", en deze eenstemmigheid, bij lagbladen die niet gewoon waren één lijn te trekken, was en is iog veelbeteekenend.

De *Soerabaja Courant* haalden wij reeds aan. Verder beroepen vij ons op de *Locomotief*, het *Algemeen Dagblad* en de *Java Bode*. Vermoedelijk zijn er nog meer te noemen, maar hieromtrent kunnen vij geen zekerheid verkrijgen.

Het *Algemeen Dagblad* b. v. schreef den 9en Mei [1]) — toen de roepen nog niet gedebarqueerd waren — dat er ontevredenheid onder hen heerschte, „en niet slechts onder de manschappen". Van een gevestigde openbare meening omtrent dezen onzen eersten tocht naar Atjeh, zeide het *Dagblad* vervolgens, „kan op dit oogenblik nog geen sprake zijn"; doch „van verschillende zijden hoort men aanmerkingen maken, welke hierin overeenstemmen, dat aan uitrusting, onderhoud en leiding veel ontbroken heeft. Enkelen beweren, dat de expeditie zelfs in dit jaargetijde zonder gevaar had kunnen voortgezet worden."

Waarschijnlijk zal Generaal Verspyck daartegen inbrengen, dat het *Dagblad* uit dezelfde onzuivere bron putte als de Gouverneur-Generaal. Maar hoe was het dan met al die andere bladen? Werd ook de *Java Bode* door den heer de Rochemont geïnspireerd? Dit zal Generaal Verspyck niet durven beweren: er bestond destijds, en ook nog enkele jaren later, een te nauwe band tusschen hem zelven en den redacteur der *Java Bode*, dan dat de heer de Rochemont op het bureau van dit blad een open oor zou hebben kunnen vinden. En de *Java Bode* zeide: „Chefs worden nu reeds op allerlei wijzen beoordeeld en wel het meest door menschen van welke vele wellicht niet eens in staat zijn, een oordeel te vellen over zichzelf, en dit geschiedt ten aanhoore van het publiek, dat er in 't algemeen volstrekt geen verstand van heeft, en alles wat het hoort en maar

---

[1]) *Algemeen Dagblad v. N. I.* 10 Mei 1873.

eenigszins geloofwaardig acht, voor goede munt aanneemt en commentariëert. Het is te hopen, dat de Regeering aan zulk een toestand, die niet dan zeer schadelijk op de discipline van het leger en op het prestige van den hoofdofficiersstand tegenover het publiek werken kan, spoedig een einde make, zoo noodig door het houden eener enquête. En mochten er dan, zooals men hoort beweren, zijn, die in hun plichten zijn tekort geschoten, dat men dan dezen voorbeeldig straffe. Mag men op de stemming van *vele* officieren afgaan, dan schijnt het leger een enquête te *vragen*". [1]) Dat publiceerde de redacteur van de *Java Bode* den 10en, en schreef hij den 9en Mei, nadat hij een week vroeger reeds met een half woord te kennen had gegeven, dat er aanmerkingen werden gemaakt; immers den 3en Mei oordeelde hij het raadzaam, zijn lezers even de onvolmaaktheid van al het menschelijke onder het oog te brengen. „Dat men", dit waren zijn woorden, „ter waarborging van het goed succes der expeditie gedaan heeft, wat men meende met mogelijkheid te kunnen doen, schijnt als zeker beschouwd te mogen worden. Onberispelijkheid in de *uitvoering* — van wat ook — bestaat niet, is ondenkbaar."

Heeft alleen Generaal Verspyck van dat alles niets gelezen en niets verstaan; of is hij alles vergeten?

Wij mogen nog meer vragen, n.l. dit: heeft de Generaal niet reeds vrij lang vóórdat de dagbladen — die langs een omweg, en dus betrekkelijk laat, hun berichten ontvingen — de quaestie bespraken, vernomen, hoe er in het strandbivak over de leiding van de expeditie gesproken werd; hij, die zooveel relatiën in het leger had?

Dat andere hooggeplaatste personen van de klachten en afkeuringen niet onkundig bleven, al werd er nog niets gepubliceerd, is geen geheim, en dat de geruchten ook den Gouverneur-Generaal ter oore kwamen, zal toch wel niet bevreemdend zijn, de menigte der brieven uit Atjeh in aanmerking genomen.

Even natuurlijk is het verder, dat aan die geruchten waarde werd gehecht: èn om hun eensluidendheid èn om de persoonlijkheid van sommige berichtgevers verdienden zij zulks. Vergeet daarbij niet, hoeveel er dagen achtereen gebeurd was, dat het vertrouwen op de leiders der expeditie verzwakken moest!

Voor de Regeering waren de berichten en beschouwingen der dagbladen de bevestiging van hetgeen zij reeds van andere zijden vernomen had of hetgeen zij weldra van anderen vernemen zou. Als voorbeeld halen wij slechts de moesson-quaestie aan. Door het

[1]) Het woord »vragen" werd door de *Java Bode* zelve gecursiveerd.

Dagblad werd, zooals wij zagen, medegedeeld, dat volgens sommigen het jaargetijde geen reden voor den terugtocht kon zijn, en reeds dagen te voren — den 23sten April, derhalve toen het laatste telegram van den Opperbevelhebber nog niet uit Atjeh verzonden, laat staan: te Buitenzorg ontvangen was — had de *Soerabaja Courant* deze mededeelingen van een deskundige gepubliceerd: „Wanneer van af April tot October de Zuidwestewind daar" (in Atjeh) „waait, heeft men den wind van den wal, en kan men zonder gevaar aan land komen. Dikwerf echter willen hier Z.W. winden ronddraaien naar het W.N.W. en N.W., en is bij zulke winden de reede van Atjeh minder veilig"....... „In *elk* seizoen *kan* men ter reede van Atjeh tijden hebben, dat men veilig landen kan, maar ook dagen dat de communicatie met den wal niet doenlijk is." Even stellig nu was den Gouverneur-Generaal door anderen verzekerd, dat een terugtocht op grond van den moesson minstens ontijdig geacht moest worden, en met een beroep op Horsburgh en dergelijke erkende autoriteiten was de uitspraak, dat de kwade moesson eerst in Juni, Juli en Augustus haar volle kracht krijgt, bevestigd.

Wij moeten nu onzen lezers verzoeken, zich te herinneren al hetgeen voorafgegaan was, en de *politieke* beteekenis van de expeditie en van haar mislukking in rekening te brengen.

Was het, vragen wij vervolgens, te verwonderen, dat de Gouverneur-Generaal, nu hij toch waarlijk niet meer de overtuiging kon hebben, dat de Regeering ten opzichte van het staken der vijandelijkheden „met goeden raad" was gediend, aan de mogelijkheid dacht om het noodlottige échec door het hervatten van de expeditie onmiddellijk te herstellen, en ten einde dienaangaande zekerheid te verkrijgen tot een onderzoek besloot?

Dáárom en dáárvoor schreef de Gouverneur-Generaal den 6en Mei aan den Legerkommandant:

»Sedert eenige dagen gaan er geruchten rond, die een scherpe tegenstelling vormen met de beweegredenen, welke bij den krijgsraad voor Atjeh gegolden hebben, om de staking der krijgsbedrijven te lande en de terugroeping onzer expeditionnaire macht aan mij als gebiedend noodzakelijk voor te stellen.

»Deze geruchten vinden, zoo ik wel ben onderricht, hunnen oorsprong in berichten, welke van het oorlogstooneel afkomstig zijn, en winnen in die mate veld, dat ik mij onmogelijk zwijgende dáárbij neder kan leggen.

»We stonden voor een expeditie, die — het staatsbelang vorderde dit dringend — niet mislukken mocht, en aan wier uitrusting dan ook, naar mij telkens en telkens verzekerd werd, de meest mogelijke zorg besteed was

»Niet dan met den grootsten weerzin besloot ik, op de dringende vertoogen van den krijgsraad voor Atjeh, welke bij Uwe Excellentie, evenals bij den Vice-Admiraal Uhlenbeck, volmondig weerklank vonden, tot het doen terugkeeren

der expeditionnaire macht, diep doordrongen van al de bedenkelijke gevolgen van dien uitersten maatregel.

»Bij den bestaanden twijfel omtrent de juistheid dier beslissing, welke na terugkeer der troepen — ik houd mij daarvan overtuigd — zich met luider stem verheffen zal, is het voor Uwe Excellentie, niet minder dan voor mij van het hoogste belang te weten, of wij op dat gewichtige oogenblik met goeden raad gediend zijn geworden, of zij, in welken zoo groot vertrouwen gesteld is moeten worden, dit niet hebben beschaamd.

»Het is daarom, dat ik de eer heb Uwer Excellentie te verzoeken, om alle hoofdofficieren van het Indisch leger, die aan de expeditie tegen Atjeh hebben deelgenomen, namens mij op te dragen de navolgende vragen te beantwoorden:

»1e Een krijgsraad, op 17 April ter reede van Atjeh gehouden, heeft een voortzetting van den oorlog, ook met versterking van de expeditie, onraadzaam, de terugroeping van de expeditionnaire krijgsmacht noodzakelijk geoordeeld. Kondet gij u op dien datum al of niet met deze uitspraak van den krijgsraad vereenigen? Waarom?

»2e Is het al of niet te rechtvaardigen, dat de expeditionnaire macht gedurende al de dagen, die zij, in afwachting van een beslissing van den krijgsraad, op het bivak aan het strand heeft doorgebracht, niets tegen den vijand heeft ondernomen? En waarom?

»3e Wat was uw gevoelen op den dag der wederinscheping van de expeditionnaire krijgsmacht? Was een terugkeer van de expeditie ook toen dringend noodzakelijk? Of wel, kon de expeditie, behoorlijk versterkt, met kans op welslagen haar werk voortzetten? En waarom?"

Zoo luidde het eerste gedeelte van den brief.

Maar er stond nog meer in.

De opdracht was tweeledig.

Het eene lid was de last aan den Legerkommandant om de drie vragen te doen, met de bepaling dat de antwoorden binnen zesendertig uur aan den Gouverneur-Generaal gezonden moesten worden. Dat gedeelte der opdracht wordt door Generaal Verspyck en Generaal Booms uitvoerig besproken.

Een ander en laatste gedeelte gold den Legerkommandant, den Kommandant der Zeemacht en den nieuw benoemden Opperbevelhebber der expeditie: den Legerkommandant namelijk werd verzocht, om in overleg met den Vice-Admiraal Uhlenbeck en met Generaal Verspyck advies uit te brengen over de vraag, of het niet doenlijk zou zijn, onverwijld naar Atjeh terug te trekken en de vijandelijkheden weêr te beginnen.

Beide deelen der opdracht maken een aaneensluitend geheel uit, zoodat het laatste het eerste toelicht. De Gouverneur-Generaal wenschte, dat de drie vragen twaalf uur nadat de hoofdofficieren ze ontvangen zouden hebben, beantwoord zouden zijn, en dat uiterlijk vierentwintig uur hierna de antwoorden met het gevoelen van den Legerkommandant te zijner kennisse zouden zijn gebracht: niets was

rationeeler. Immers van die antwoorden wellicht hing het af, of de troepen ontscheept zouden worden, dan wel den terugtocht naar Atjeh zouden aanvaarden.

Maar Generaal Verspyck en Generaal Booms brengen dat niet in rekening; zij reppen zelfs niet van het laatste deel der opdracht! Misschien is het toeval; zeker echter is, dat, hadden zij er van gesproken en de beteekenis er van doen uitkomen, ook de minst nadenkende en meest kortzichtige de onredelijkheid en onbetamelijkheid van hun beschuldiging tegen den Gouverneur-Generaal zou hebben doorzien.

Daarentegen beijveren zij zich met vereende krachten, om den Gouverneur-Generaal nog een andere tekortkoming ten laste te leggen. „De Gouverneur-Generaal", heet het nu, „tastte het militair gezag aan in de personen, van wier schuld nog niets gebleken was." „Toen de expeditie ter reede van Batavia kwam en de Gouverneur-Generaal aan al de hoofdofficieren dier expeditie, buiten den chef om, en met uitzondering van den chef alleen, de fatale drie vragen liet doen, toen tastte hij in den persoon van dien chef, den Kolonel van Daalen, het militair gezag zèlf aan, door aan al die ondergeschikten met zoovele woorden te verklaren dat hij, Gouverneur-Generaal, ter zake van handelingen, waarover hij zelf nog geen oordeel had, reeds a priori meer vertrouwen stelde in de meeningen en oordeelvellingen van de ondergeschikten dan in het oordeel van den verantwoordelijken chef, wiens inlichting hij niet vroeg, wiens rapport hij zelfs niet afwachtte."

Wij zullen Generaal Verspyck daarop even antwoorden.

De „ondergeschikten", wier meening door den Gouverneur-Generaal, Opperbevelhebber der Land- en Zeemacht, gevraagd werd, waren alle chefs van korpsen, staven en diensten. Het waren dus dezelfde officieren, die bij een regelmatige behandeling van zaken in Atjeh gehoord hadden moeten zijn, toen Kolonel van Daalen en Kolonel Koopman de behoefte om terug te keeren voelden opkomen. De Gouverneur-Generaal, die den 6en nog altijd veronderstelde, dat er voor de beraadslaging over het staken der vijandelijkheden een behoorlijk geconstitueerde *krijgsraad* was belegd — hetgeen weder *niet* bewijst dat hij te spoedig veroordeelde of wantrouwde — moest dan ook aannemen, dat de bedoelde hoofdofficieren reeds gehoord waren, en wenschte door de eerste vraag te vernemen, of en waarom ieder *hunner* in dien krijgsraad voortzetting van den oorlog, zelfs na versterking van de expeditionnaire macht, onraadzaam had geacht; *hun* argumenten toch kende de Gouverneur-Generaal niet; in het Proces-verbaal waren uitsluitend de opinies van den

Regeeringscommissaris, van Kolonel van Daalen, Kolonel Koopman en Kolonel Egter van Wissekerke opgenomen. En aangezien een verstandig mensch een onderzoek pleegt te houden om te vernemen hetgeen hij *niet* weet, werden Kolonel Egter alleen de tweede en de derde, en werd Kolonel van Daalen geen enkele vraag gedaan. Gaven de antwoorden der chefs van korpsen, staven en diensten hiertoe reden, dan kon de Gouverneur-Generaal later Kolonel van Daalen opheldering verzoeken of hem tot verantwoording roepen, maar het had geen zin, een van de vragen aan Kolonel van Daalen voor te leggen, daar hij bij voorbaat ze reeds alle beantwoord had; en wel: de eerste in het Proces-verbaal; de tweede door zijn houding sedert 17 April — *hij* immers was opperbevelhebber geweest, en *hij* had tegen den vijand niets willen ondernemen; — en de derde door het telegram van 25 April, ter zake aangevuld door dit gedeelte der depêche van den Regeeringscommissaris van denzelfden datum: „Opperbevelhebber blijft den terugkeer der expeditionnaire macht in den zich verder ontwikkeld hebbenden toestand urgent achten." Wat, eindelijk, de klacht betreft, dat het militair gezag geknakt zou zijn, omdat de chefs van korpsen, staven en diensten een oordeel uitspraken over de meening van den Kolonel, wij waardeeren de bezorgdheid van Generaal Verspyck, maar meenen de vrees te moeten uitspreken dat hetgeen de Generaal ter goeder trouw bezorgdheid voor het gezag noemt, inderdaad bezorgdheid is voor een vriend.

Het is niet te ontkennen, dat de geheele Atjeh-quaestie, en in het bijzonder de Enquête-quaestie, bij sommigen in de eerste plaats een personen-quaestie is. De Redacteur der *Java-Bode*, de heer van Daalen, die aanvankelijk op een onderzoek aandrong, en later, toen de resultaten van het onderzoek Kolonel van Daalen en anderen dreigden te compromitteeren, de Regeering vinnig bestreed, staat met zijn revirement niet geïsoleerd.

Tot ons leedwezen vinden wij geen reden om te gelooven, dat Generaal Verspyck zich op een veel hooger en breeder standpunt heeft geplaatst. De beklaagde en geprezen Kolonel is de vriend, die Generaal Verspyck talrijke blijken van vereering gaf, die nog in den morgen van den 10en Mei, bij den intocht der teruggekeerde troepen, aan den Boom te Batavia de profetie uitsprak, dat een tweede expeditie onder aanvoering van hem, den Generaal „die bij 't gansche leger zoo hoog staat aangeschreven", den Atjehnees tot onderwerping brengen zou; de met smaad en schimp overladen Regeering is de Gouverneur-Generaal Loudon, die de gedragingen van den Kolonel aan een onderzoek onderwierp en de leiding der tweede expeditie niet aan Generaal Verspyck, maar aan Generaal van Swieten opdroeg.

Met weerzin schrijven wij dat — en de kalmte, welke wij bij het bespreken van zoo ergerlijke onjuistheden, verminkingen en verzinselen ons opdrongen, pleit voor deze verzekering — maar zonder de persoonlijke sympathieën en antipathieën van Generaal Verspyck mede te rekenen, is zijn gedragslijn niet te verklaren.

Nog echter zouden wij nagelaten hebben, daarvan te reppen, had niet de Generaal zelf openlijk allen twijfel weggenomen.

Hij deed dat reeds in 't laatst van 1873 en het begin van 1874 even ondubbelzinnig als stuitend. Of de man, die door de benoeming van Generaal van Swieten het meest gepasseerd werd, wel de Generaal-Majoor Verspyck was, en niet de Luitenant-Generaal Whitton, de Legerkommandant, is voor ons tot heden geen uitgemaakte zaak; maar dat Generaal Verspyck, die toch in rang, en immers ook, althans eenigermate, in verdienste beneden Generaal van Swieten stond, en die in den Gouverneur-Generaal den Opperbevelhebber der Land- en Zeemacht had te eerbiedigen, zich bij de appreciatie van Generaal van Swieten's benoeming en bij de uiting van zijn gevoeligheid overschatte, is volstrekt niet twijfelachtig voor ons. De Gouverneur-Generaal had het zeer wenschelijk geoordeeld, bij de tweede expeditie 't civiel en 't militair gezag in één hand te vereenigen, en daar hij, „met alle waardeering van de krijgskundige bekwaamheden van Generaal Verspyck", niet overtuigd was, dat deze de noodige politieke bekwaamheden bezat, om de „toen vooral zoo moeilijk geworden" taak van Regeeringscommissaris te vervullen, en de omstandigheden zóó ernstig waren, dat de Regeering geen proef mocht nemen, waar zij betrekkelijk zekerheid meende te vinden, dáárom had de Gouverneur-Generaal aan het Opperbestuur voorgesteld, Generaal van Swieten te benoemen, als dengene, „die de meeste waarborgen aanbood van de noodzakelijke vereischten te bezitten" [1]). Generaal Verspyck deelde die zienswijze niet: het is te begrijpen. Ook noemen wij het volkomen natuurlijk, dat hij teleurgesteld was, ja, dat de teleurstelling hem zeer pijnlijk trof, en dat hij dit den Gouverneur-Generaal niet geheel verborg. De gevoeligheid echter, welke hij aan den dag legde, werd een

[1]) De Gouverneur-Generaal was aanvankelijk voornemens, Generaal Verspyck tot Opperbevelhebber te benoemen maar met den Regeeringscommissaris naast zich. Nooit is er sprake van geweest, Generaal Verspyck èn het militair èn het politiek beleid op te dragen: daarvoor had generaal Verspyck als Regeeringscommissaris op Borneo te veel fouten begaan. Toen dus de Gouverneur-Generaal niemand vond, die voor de politieke leiding Generaal Verspyck ter zijde kon staan, en 't civiel en 't militair gezag in één persoon vereenigd moesten worden, was de Gouverneur-Generaal wel genoodzaakt van het bovengenoemde voornemen af te zien.

wrok, en zelfs algemeen in 't oog loopende demonstratiën tegen den Gouverneur-Generaal werden niet geschuwd. Zóó weinig werden destijds de nu in geschrifte aangeprezen militaire tucht en het nu in geschrifte verheerlijkte militaire prestige in de practijk door den Generaal zelven geëerd, dat hij na Generaal van Swieten's benoeming — dus in oorlogstijd! — zijn ontslag uit den dienst verlangde, en openlijk de zijde koos van hen, die bewezen hadden, den Gouverneur-Generaal geen goed hart toe te dragen.

En wat hij in die dagen zich ongestraft veroorloven kon tegen den Landvoogd, omdat hij vertrouwde, dat het staatsbelang het behoud van zijn diensten vorderde, en wist dat uit dien hoofde de Gouverneur-Generaal veel verdroeg, werd sedert den oud-Landvoogd niet bespaard. In 1875 hoort hij ergens in den Haag, dat de Gouverneur-Generaal Loudon, om Generaal van Swieten vragende, den Minister in den waan gebracht, heeft, dat zulks met medeweten en goedkeuring van hem, Generaal Verspyck, geschiedde; elk Kamerlid, dat zich den inhoud der Atjeh-bescheiden herinnert, kan hem verzekeren, dat die beschuldiging valsch is; maar *hem* is het gerucht of, om in zijn taal te spreken, het „kwaadaardige praatje" aanleiding noch reden tot het instellen van een „onderzoek", en hoe afkeerig van zenuwachtige gejaagdheid, overijling en hartstochtelijkheid *hij* ook moge zijn, weldra aanvaardt hij het vaderschap over een geschrift, waarin den oud-Gouverneur-Generaal Loudon, geheel onverdiend natuurlijk, verweten wordt, den Minister misleid te hebben. Vijf jaar later zendt hij een boek in de wereld, dat tot weërlegging van Generaal van Swieten is bestemd; ook dat wordt aan de voortzetting van zijn strijd tegen den oud-Gouverneur-Generaal Loudon dienstbaar gemaakt, en nog blijkt de vijandschap niets van haar bitterheid verloren te hebben, en nog schijnen een afkeurenswaardig doel en verwerpelijke middelen elkander te moeten heiligen. Lichtvaardige insinuatiën en aantijgingen wisselen elkander af. De eenige consequentie is die der hartstochtelijke partijdigheid. Niet zoozeer het beginsel, als wel de zaak bepaalt de gedragslijn. Niet van den aard der quaestie, maar van den naam des persoons hangt de uitspraak af. Ernstige beschuldigingen tegen Kolonel van Daalen worden als „kwaadaardige praatjes" veroordeeld; verzinselen tegen den Gouverneur-Generaal daarentegen worden voetstoots tot uitgangspunt voor de ernstigste beschuldigingen gekozen. De Gouverneur-Generaal ondervraagt de chefs van korpsen, staven en diensten over het advies van Kolonel van Daalen: dat is een „door niets gerechtvaardigde krenking van een landsdienaar, die steeds met eere en onderscheiding diende"; dat is een hartstochtelijke overijling, een onverantwoordelijke ondermij-

ning van militair gezag en prestige. De Kapitein Borel daarentegen schrijft een boek, waarin hij de strengste afkeuringen over het krijgsbeleid van den Luitenant-Generaal van Swieten opneemt: dat is een degelijke critiek, een welbedachte en kloeke stap, een daad waarvoor Generaal Verspyck hem de vriendschapshand reikt [1])!

Kenmerkend is ook het oordeel van Generaal Verspyck over de *resultaten* van de opdracht, den 6en Mei door den Gouverneur-Generaal aan den Legerkommandant gedaan. „De drie vragen", zegt hij, „leidden niet tot het gewenschte resultaat! De Gouverneur-Generaal had zonder vrucht èn zich zelven èn den Kommandant der expeditie zwaar gecompromitteerd; dit had een waarschuwing kunnen zijn, om den, te kwader uur ingeslagen, weg te verlaten. 't Gebeurde echter niet: wat met zenuwachtige gejaagdheid, ondoordacht begonnen was, werd even koortsachtig voortgezet."

Wat die woorden — „de drie vragen leidden niet tot het gewenschte doel" — in den mond van Generaal Verspyck te beteekenen hebben, is niet moeilijk te gissen: blijkbaar wil hij het doen voorkomen, alsof de Gouverneur-Generaal er op uit was, Kolonel van Daalen, Kolonel Koopman en den Commissaris Nieuwenhuyzen voor het mislukken van de eerste expeditie aansprakelijk te stellen, en toen hij ontdekte, dat de drie vragen hem daartoe geen termen gaven, besloot een ander middel te beproeven. Een ridderlijke beschuldiging alweder, en des te treffender na Generaal Verspyck's verontwaardiging over de *vermeende* „kwaadaardige praatjes"!

In strijd met zijn insinuatie nu verklaren wij pertinent, dat ook de antwoorden van de hoofdofficieren over het geheel den Gouverneur-Generaal den indruk moesten geven, dat er voor den terugtocht van de expeditionnaire troepen geen geldige redenen hadden bestaan, en bijgevolg, dat de Regeering door het Proces-verbaal werkelijk met slechten raad was gediend. Daarenboven bleek zulks thans ook het

---

[1]) Slechts die twee voorbeelden van het meten met twee maten halen wij aan; niet, helaas! omdat Generaal Verspyck's afdwalingen daarmede alle opgenoemd zijn, maar omdat het onderwerp te weinig aantrekkelijk is, dan dat men het niet zoo spoedig mogelijk zou laten glippen.

Wat het boek van Kapitein Borel betreft, verbazend blijft het, dat iemand in een ondergeschikte betrekking als de zijne, een critiek heeft kunnen geven van hetgeen bij de tweede expeditie in haar geheel gebeurde. Uit *eigen* aanschouwing kon hij betrekkelijk slechts weinig van de toestanden en gebeurtenissen weten

Hoe dat echter ook zij, het is een belangrijk werk.

Maar eerlijkheidshalve had Generaal Verspyck van *zijn* standpunt het boek onvoorwaardelijk moeten afkeuren als een anti-militaire daad.

gevoelen van den Legerkommandant te zijn. Nu zal vermoedelijk Generaal Verspyck zijn „neen" blijven stellen tegenover ons „ja", sterk door de wetenschap dat alleen officieele stukken, die niet gepubliceerd zijn, de quaestie beslissend kunnen uitmaken. Maar voor de antwoorden gaat dit niet op. De hoofdofficieren, die de vragen beantwoordden, zijn ook door de Commissie van Enquête gehoord, en hetgeen wij in een volgend opstel als extracten uit het Enquêterapport zullen opnemen, verleent aan onze voorstelling minstens een schijn van juistheid, die een vrij afdoende bevestiging moet worden geacht, tenzij men mocht aannemen, hetgeen zelfs Generaal Verspyck niet zal kunnen, dat de getuigenissen, voor de zooveel later opgetreden formeele commissie van onderzoek afgelegd, den chefs der expeditie ongunstiger zijn geweest, dan de antwoorden, die vroeger, meer onder den eersten indruk, en meer ondershands, op de drie vragen werden gegeven.

In een anderen zin begrepen, is echter de uitdrukking dat het gewenschte resultaat niet verkregen werd, onberispelijk juist, namelijk voor zoover de opdracht in haar *geheel* aangaat, en speciaal dat gedeelte, waarin Generaal Verspyck een niet onbelangrijke rol vervulde, en waarover, evenals Generaal Verspyck, Generaal Booms geen oordeel velt. Het doel van de geheele opdracht toch was — niet, gelijk de twee genoemde schrijvers met weglating van de hoofdzaak trachten te doen gelooven, om de chefs der expeditie reeds dadelijk in staat van beschuldiging te stellen, maar, — gelijk wij met citaten uit het officieele stuk aantoonden, om tot de wetenschap te geraken, of en waarom elk der chefs van korpsen, staven en diensten den terugkeer der expeditionnaire macht noodig geoordeeld had, *en* of het niet mogelijk zou zijn, onder een nieuwen opperbevelhebber en met versterking de vijandelijkheden onverwijld te hervatten. Dit moest beslist worden door den Legerkommandant, in overleg met den Kommandant der Zeemacht en Generaal Verspyck, die c. q. als expeditie-kommandant zou optreden, en voor deze beslissing konden de antwoorden op de drie vragen zeer nuttig zijn.

Verrassend vlug was de decisie genomen; nóg binnen den termijn, door den — immers altijd haastigen? — Gouverneur-Generaal gesteld; den 7en Mei reeds. Waarom werden niet eerst de antwoorden op de drie vragen afgewacht? Nu bleef de Kommandant der Zeemacht het voortzetten van den oorlog in dezen tijd van het jaar als onmogelijk beschouwen, en Generaal Verspyck van zijn kant was volkomen bereid de vijandelijkheden te heropenen, maar mits hij eerst de expeditionnaire macht reorganiseeren kon, waarvoor hij circa drie weken noodig meende te hebben, en verder nog, mits hij

de „zekerheid" had,..... dat hem dan de moesson niet beletten zou in Atjeh te debarqueeren en te ageeren! Alleen op die twee condities durfde Generaal Verspyck — die nooit met zenuwachtige gejaagdheid handelt — de verantwoordelijkheid aanvaarden, en daarop werd niet teruggekomen. In zóóver nu leidde de opdracht ongetwijfeld niet tot het gewenschte resultaat, maar tot een diepe teleurstelling.

Van een enquête was dus den 6en Mei nog geen sprake; dat is hierboven aangetoond.

Ook bij de ontscheping der troepen, den 10en Mei, nog niet.

Maar toen den Gouverneur-Generaal uit de antwoorden op de drie vragen gebleken was, dat de terugtocht, die tot aan de uiteinden van den Archipel ons prestige een schok had toegebracht, niet verantwoord kon worden; toen buitendien aan het licht kwam, dat de chefs van korpsen, staven en diensten door Kolonel van Daalen over het terugkeeren volstrekt niet waren gehoord, en evenmin de kommandeerende officieren der Marine; toen daarenboven allerwege aangaande de leiding der expeditie tijdingen waren verspreid, welke niet gezegd konden worden van enkele onruststokers afkomstig te zijn, en die den eerbied van den mindere voor den meerdere afbreuk deden, en zelfs den bezadigdsten onder de officieren en ambtenaren de vraag op de lippen legden, of er nu geen recht zou worden gedaan — toen riep de Gouverneur-Generaal, terugziende op al de treurige verrassingen sinds Köhler's dood, den Raad van Indië met de Kommandanten van Land- en Zeemacht samen, en eenparig werd een enquête gebiedend noodzakelijk geoordeeld.

Generaal Booms schrijft Generaal Verspyck argeloos na, dat het besluit met koortsachtige gejaagdheid genomen en uitgevoerd werd, en voegt er bij, dat den dertienden Mei de enquête werd „ingesteld". De waarheid luidt alweder anders. Over die koortsachtige gejaagdheid, die dezen keer den geheelen Raad van Indië en zelfs den Legerkommandant en den Kommandant der Marine aangegrepen zou hebben, hebben wij niets te zeggen: het publiek, dat Generaal Verspyck met dergelijke ongerijmdheden voor zich winnen kan, wordt hem niet benijd. Wij willen Generaal Booms alleen beleefd onder het oog brengen, dat hij òf in den datum zich bedriegt, òf twee begrippen, die gescheiden behooren te blijven, met elkander verwart. Het „instellen" van het onderzoek begon eerst den 15en *Juni*. Bedoelt de Generaal met het *instellen van de enquête* misschien de *uitvaardiging van het besluit òm een onderzoek te houden*,

ook dan nog is zijn datum foutief, want — en dit bewijst den onbevooroordeelde opnieuw, dat de beschuldiging van overijling een verdichtsel is — het bedoelde besluit dateert eerst van *achttien* Mei. Nadat de Raad van Indië met de Kommandanten van Leger en Marine zich vóór het houden van een enquête had verklaard, en, hetgeen in dezelfde zitting gebeurde, een lijst was opgemaakt van de personen, die voor het lidmaatschap der Commissie in aanmerking konden komen, overlegde de Gouverneur-Generaal vijf dagen bij zich zelven, eer hij het besluit onderteekende; Generaal Booms heeft, om dienaangaande alle zekerheid te bekomen, slechts het Enquête-rapport op te slaan, en in de eerste regels van het „Voorwoord" reeds zal hij vinden: „Bij art. 1 van zijn besluit van 18" (*achttien*) „Mei 1873 N°. 1 behaagde het den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië aan een commissie het instellen op te dragen van een omstandig onderzoek met opzicht tot het geheele beloop der krachtens het besluit van 14 Maart bevorens, La V, geheim, ondernomen expeditie tegen het rijk van Atjeh, van de uitrusting af tot de wederinscheping der troepen." Vermoedelijk is het cijfer 13 in Generaal Booms' geschrift een drukfout, welke hij vergeten heeft, in het lijstje der errata op te nemen, maar in elk geval is het een belangrijke vergissing.

Een zeker niet minder ernstige fout beging Generaal Booms, toen hij zich niet warsch toonde van het denkbeeld, door Generaal Verspyck geopperd, dat de Regeering met de enquête beoogde, om haar eigen schuld op de bevelhebbers der expeditie over te dragen. Generaal Booms liet zich daarbij deze woorden ontvallen: „Die bevelhebbers moesten boeten, behalve voor eigen misslagen, ook nog voor de misslagen, de tekortkomingen en de teleurstelling van de Regeering."

Een weinig verheffende gewaarwording wekken die woorden weer.

Aan de Regeering wordt telkens door Generaal Booms en Generaal Verspyck hartstochtelijkheid, overijling, lichtvaardigheid verweten; met welke maat meten die twee aanklagers toch zich zelven?

Ons dunkt, bij eenig nadenken moet Generaal Booms uit eigen beweging verklaren, dat zijn woorden hoogst onvoegzaam zijn. [1])

Wij doen hem een voorstel en een vraag.

Als men tot klaarheid wil brengen, of de Regeering schuld had

---

[1]) Elders ontziet Generaal Booms zich niet, om 't als waarschijnlijk voor te stellen, dat de Regeering zeker telegram vervalscht heeft, »om de erkenning harer verkeerde beoordeeling van het beleid der eerste expeditie zoo lang mogelijk te vermijden."

Hoe lichtvaardig en onwaardig ook die woorden zijn, toonen wij later aan.

aan het mislukken der expeditie, dan heeft men zonder twijfel te onderzoeken, of zij, hetzij vroeger, hetzij later, eenigszins in gebreke is gebleven, om die middelen te verschaffen welke de autoriteiten, die zij ter zake te raadplegen had, noodig oordeelden voor het succes: dáárop komt het aan. Generaal Booms beweert de geheele geschiedenis der Atjeh-zaak te kennen; wij gelooven het niet, maar willen het op zijn verzekering voor een oogenblik aannemen. Welnu, laat de Generaal een bewijs, één enkel bewijs slechts, bijbrengen tot ontzenuwing van deze onze verklaring — waarop wij in een volgend artikel zullen terugkomen — dat èn de Legerkommandant, Generaal Kroesen, èn de officier die als expeditie-kommandant moest optreden, n.l. Generaal Köhler, de sterkte en de uitrusting der expeditionnaire macht alleszins toereikend hebben genoemd!

De vraag, welke wij ons veroorloven Generaal Booms te doen, is, of iemand niet een al te bescheiden gebruik maakt van zijn gezond verstand, wanneer hij meent, dat de Regeering, ten einde de aansprakelijkheid voor haar tekortkomingen te ontgaan, een onderzoek gelastte, waardoor die tekortkomingen openbaar *moesten* worden. Wij zouden de woorden van Generaal Verspyck betreffende zekere bewering van Generaal van Swieten kunnen herhalen: »Gelooft de schrijver er werkelijk aan, wat heeft men dan te denken van zijn inzicht? Gelooft hij er niet aan, wat moet men dan denken van zijn goede trouw?"

Alleen in het bewustzijn, dat harerzijds niets was verzuimd om „de expeditie die — het staatsbelang vorderde dit dringend — niet mislukken mocht", volkomen te doen slagen, kon de Regeering tot het houden eener enquête besluiten.

En voorts uit plichtbesef.

Generaal van Swieten is van meening dat de chefs der eerste expeditie de Regeering voor het instellen der enquête dankbaar hadden moeten zijn, omdat zij daardoor in de gelegenheid kwamen, zich zooveel mogelijk te verdedigen en te zuiveren.

Dat is min of meer onredelijk. Een rechtbank kan de onschuld van een beklaagde aan het licht brengen, maar in weerwil van die goede kans laat zich toch niemand bij voorkeur op de bank der beklaagden zetten.

Wij moeten over en weer eerlijk zijn. Als de Regeering de chefs met de uiterste gestrengheid had willen vervolgen, dan had zij ongetwijfeld een anderen weg ingeslagen; maar ook is het niet tegen te spreken, dat zij, als zij den chefs genoegen had willen doen, hen na afloop der expeditie ongemoeid gelaten had.

De Regeering had op hoogere belangen te letten, dan persoonlijke

consideratiën, en dáárvoor was, *na al het gebeurde,* een streng onder-
zoek onvermijdelijk geworden

Wij spraken boven van ongunstige tijdingen, sedert de terugkomst der troepen over de chefs der expeditie verspreid. Daartoe behoorden *onder anderen:*

dat de voorstelling als zou de Atjehnees overmachtig geweest zijn, zeer overdreven was;

dat men echter onzerzijds van den beginne af op het oorlogsterrein met weinig eenheid en voortvarendheid gehandeld had;

dat er tusschen den Opperbevelhebber en den Onderbevelhebber geen samenwerking had bestaan;

dat na den dood van Generaal Köhler Kolonel van Daalen getdraald had, het kommando te aanvaarden;

dat de Kommandant der Maritieme Middelen reeds vóór Generaal Köhler's dood bedacht was geweest op terugtrekken;

dat Kolonel van Daalen, ternauwernood het kommando overgenomen hebbende, insgelijks de quaestie van den terugtocht overwogen had;

dat hij dan ook al spoedig, nadat een zeker percentage van de troepenmacht buiten gevecht was gesteld, met den Kommandant der Zeemacht bij den Regeeringscommissaris er op aandrong, om den Gouverneur-Generaal machtiging tot het staken der vijandelijkheden te vragen;

dat daarover de chefs van korpsen, troepen en diensten volstrekt niet waren gehoord;

dat het proces-verbaal, den Gouverneur-Generaal gezonden, anders luidde dan het proces-verbaal, in de „vergadering" gearresteerd;

dat, naar de verklaring van verschillende marine-officieren, en ook van civiele gezagvoerders die uit ondervinding konden spreken, de moesson het staken der vijandelijkheden niet gebood, en

dat naar de verzekering van verschillende officieren der landmacht, het voortzetten van de expeditie onder een energiek en beleidvol opperbevelhebber zeer waarschijnlijk met succes zou zijn bekroond.

„Wanneer telkens, na een geleden tegenspoed in den oorlog", zegt een onzer grootste autoriteiten op militair gebied, „de handelingen van den aanvoerder welke dien tegenspoed heeft ondervonden, streng, maar nauwkeurig en onpartijdig werden onderzocht, dan zou het openlijk bekend gemaakte oordeel van zulk een krijgsraad alle onbillijke beoordeelingen van het algemeen voorkomen." Dat schreef Generaal Knoop bij het bespreken van hetgeen tegen den aanvoerder der tweede Balische expeditie werd ingebracht; indien hij in 1873 op Java vernomen had, hoe de chefs der eerste

Atjehsche expeditie beoordeeld werden — wij hebben in verzachte bewoordingen slechts enkele beschuldigingen genoemd — dan zou hij deswege vooral een streng onderzoek aanbevolen hebben. Misschien had hij een omslachtige enquête minder doeltreffend geoordeeld, maar stellig had hij in 't geheel geen vrede gehad met de summiere rechtspleging van Generaal Verspyck, die „op veel minder gewelddadige wijze," dan nu volgens hem is geschied, aan de „praatjes" den kop wilde indrukken, n. l. door een paar der „schreeuwers" bij de bevoegde militaire autoriteit of wel bij den Legerkommandant te ontbieden en.... hun daar den mond te snoeren! Daarvoor is Generaal Knoop te ernstig en te verstandig. Daarvoor was de quaestie te gewichtig. Want, wat ook Generaal Verspyck moge te berde brengen, een waarheid is het, dat er in die dagen een agitatie heerschte, zooals oud-officieren zich niet herinnerden, ooit wegens het mislukken eener expeditie beleefd te hebben. Waarheid is het, dat velerlei compromitteerende beoordeelingen en berichten aangaande den gang van zaken bij de expeditie tot in de afgelegenste garnizoenen doordrongen en ook den inlanders ter oore kwamen. Waarheid verder is het, dat menigeen, van wien de berichten en oordeelvellingen uitgingen, niet tot de „schreeuwers", maar tot de degelijkste officieren behoorde. Waarheid, eindelijk, is het, dat sommige der „praatjes" aan de Regeering maar al te gegrond moesten voorkomen, gelijk zij dan ook — wij zullen dit later zien — door de enquête maar al te zeer bevestigd zijn. Tusschen de particuliere „praatjes" en hetgeen uit de officieele tijdingen afgeleid moest worden, heerschte in menig opzicht een treffende overeenstemming.

Naar *aanleiding* van die berichten en oordeelvellingen nu, die op het leger, dat uit zooveel heterogene bestanddeelen is samengesteld, een noodlottigen invloed moesten uitoefenen, en die met het prestige van dat leger het gezag der Regeering over de inlandsche bevolking dreigden te ondermijnen, werd tot een enquête besloten. Niet tot een krijgsraads-onderzoek. Uit den aard der zaak zou zich dat tot enkele punten hebben bepaald, en de Regeering wilde meer. Zij wilde niet alleen tot klaarheid doen brengen waarin de chefs te kort geschoten waren, maar ook wat buiten de schuld van de chefs tot het échec had bijgedragen. Zij wilde èn recht doen èn gegevens verzamelen waarvan partij te trekken zou zijn voor de tweede expeditie. En om dit doel te kunnen bereiken, moest zij een onderzoek verlangen, dat zoowel het politiek als het militair beleid omvatte; een onderzoek dat zich niet slechts met de gebeurtenissen na Köhler's dood onledig hield, maar zich ook over hetgeen vóór

Köhler's sneuvelen geschied was uitstrekte; kortom: een enquête naar het geheele beloop der expeditie.

Op 't gevaar af, of met de kans, van door Generaal Verspyck onder de „doldriftige ijveraars voor de staatsmanswijsheid van den Gouverneur-Generaal Loudon" gerangschikt te worden, moeten wij voor ons den maatregel prijzen. Of hij in elk opzicht goed is uitgevoerd, kunnen wij niet beoordeelen; die quaestie moet ook afgescheiden blijven van het besluit tot het houden der enquête. Generaal Booms beweert, dat men te veel in détails is afgedaald; deze aanmerking schijnt niet geheel ongegrond. Generaal Verspyck legt den Voorzitter ten laste, dat hij het onderzoek „eenzijdig en partijdig" heeft geleid; wij moeten aarzelen daaraan veel gewicht te hechten, omdat wij weten, hoe kwistig en haastig Generaal Verspyck met beschuldigingen is, en bovendien blijkt uit geen enkele omstandigheid, dat de Generaal, die in de commissie zitting had, totdat alle vragen gedaan, alle antwoorden ontvangen en de beraadslagingen omtrent de inrichting van het rapport afgeloopen waren, *destijds*, dus ter goeder ure, tegen die eenzijdigheid en partijdigheid één protest heeft laten hooren. Waarom heeft hij toen niet gesproken?

Maar, nogeens, wij willen bij de hoofdzaak blijven.

Waardoor en wanneer ontstond de enquête?

Die vraag stelden wij ons ter beantwoording.

Wij meenen duidelijk gemaakt te hebben, dat de berichten en oordeelvellingen, door de teruggekeerde troepen verspreid, ter goeder trouw slechts als de *aanleiding* tot de enquête kunnen worden beschouwd, en dat men, om de oorzaak te vinden, opklimmen moet tot de eerste telegrammen na Köhler's dood. Al wat sinds diens dood voorviel, staat met de enquête in verband, heeft de enquête onvermijdelijk helpen maken. Vrucht van een nauwgezette overweging van het staatsbelang, was inderdaad de enquête tevens niets anders dan het geleidelijk ontwikkeld resultaat van een weken achtereen aan de Regeering opgedrongen twijfel.

(*Wordt vervolgd*). A—Z.

Art. 2 N°. 27 van het Politiereglement voor inlanders,

DOOR

H. C. HUMME.

Mijnheer de Redacteur!

Toen ik in 1877 de debatten in de Tweede Kamer had gevolgd over de intrekking van Art. 2 N°. 27 Inl. Pol.-Regl., kon ik den aandrang niet weerstaan, om een stuk over dat onderwerp te schrijven, ten einde te trachten, de scheeve voorstellingen, welke door sommige Leden van de toepassing van dat voorschrift waren gemaakt, te ontzenuwen. Toen ik er echter mede gereed was, vernam ik tot mijn spijt dat de Minister van Koloniën reeds een decisie had genomen, in overeenstemming met den wensch van de meerderheid der Kamer. Alzoo bleef mijn geschrijf in portefeuille.

Nu evenwel in den laatsten tijd uit alle hoeken van onze Oost klachten opgaan omtrent de gevolgen der intrekking van bovenbedoeld artikel, en het derhalve niet onmogelijk is, dat binnen kort op dat onderwerp zal worden teruggekomen, is 't wellicht niet ondienstig, mijn vroeger gemaakte bedenkingen uit haar donker verblijf te voorschijn te roepen en thans nog door den druk kenbaar te maken aan belangstellenden.

Ik zend u het stuk toe gelijk 't was, daar 't mij voorkomt, dat een terugblik *op* en een analyse *van* de argumenten, die door de zegevierende partij zijn aangewend geworden, hier van veel belang zijn.

Gij weet dat ik, in betrekkelijken zin, tot geen *partij* wensch

geklassificeerd te worden; maar dat ik in alles *de waarheid* en *mijn ondervinding* raadpleeg. Vandáár dat ik nu weer eens vóór de conservatieve partij strijd.

Achtend:

Uw. dw.

Den Haag, October 1880. H. C. HUMME.

EEN NAWOORD OVER ART. 2 N°. 27

VAN HET

POLITIE-STRAFREGLEMENT VOOR INLANDERS.

Art. 2 N°. 27 van 't Politie-strafreglement voor Inlanders luidt als volgt:

»Met geldboete van *zestien* tot *vijfentwintig gulden*, of met *tenarbeidstelling* aan *publieke werken* voor den kost zonder loon van *zeven* tot *twaalf dagen*, wordt gestraft: hij, die zich als dienstbode of werkman voor den gewonen huurtijd of voor een onbepaalden tijd bij de maand verhuurt, en, zonder aannemelijke redenen, binnen den gewonen huurtijd of gedurende de loopende maand, zonder toestemming van den dienstbruiker, zijn dienst verlaat of weigert te arbeiden, en zulks behoudens zijne burgerlijke verplichting, en tenware het feit misdrijf mocht daarstellen."

Tengevolge eener vroeger door een Lid voorgestelde motie, verklarende dat bovenstaand artikel behoorde te worden ingetrokken, werd, na breedvoerige debatten, op 26 Febr. jl. met 39 tegen 27 stemmen aangenomen de conclusie der *meerderheid* eener desbetreffende commissie van onderzoek, luidende:

»dat de Tweede Kamer der Staten-Generaal, onder dankbetuiging aan den Minister van Koloniën voor de gegeven inlichtingen, verklare, dat, behoudens de verplichtingen der Regeering, om de rechtsverhouding tusschen werkgevers en van elders aangevoerde arbeiders bij afzonderlijke verordening te regelen, het *niet wenschelijk* is, Art 2 N°. 27 van het Politie-strafreglement voor Inlanders (Ind. Stsbl. 1872 N°. 111) *nog langer te laten bestaan*."

De conclusie der *minderheid* dierzelfde commissie luidde:

»dat de Kamer, onder dankbetuiging enz., verklare, dat Art. 2 N°. 27 van het Politie-strafreglement voor Inlanders — zonder *onvoorwaardelijke* loslating van 't beginsel van strafbaarheid, — door een nieuwe regeling van 't onderwerp behoort te worden vervangen."

De debatten over dit onderwerp hebben geloopen over *twee* hoofdpunten: 1°. of de verklaring van den wensch der Kamer eenig vruchtbaar gevolg zal hebben; m. a. w.: of de Regeering, na kennis-

name van die verklaring *verplicht* is aan den wensch der Kamer te voldoen, dan wel of de Minister van Koloniën die eenvoudig kan aannemen als een *advies* van de meerderheid, waarvan door hem naar omstandigheden *kan gebruik gemaakt worden*, en 2°. over de wenschelijkheid van het behoud van het bewuste artikel zelf.

Het eerste punt, dat natuurlijk tot geen conclusie leiden kon, zullen wij niet bespreken. Alleen wordt hierbij aangeteekend, dat de Minister van Koloniën heeft verklaard, het voorstel van de Kamer te zullen beschouwen als een *advies*, waarvan hij zoodanig gebruik zal maken, als, in overleg met de Indische Regeering, in 't belang van den Staat noodig zal worden geoordeeld.

Wil de Kamer de Regeering dwingen, om haar wensch op te volgen — zoo spreekt de Minister verder —, dan behoort zij van haar recht gebruik te maken, door zelve het initiatief daartoe te nemen, opdat het onderwerp door de Wet geregeld worde.

Kan daarmede nu de zaak als afgedaan beschouwd worden? Neen; want 't is niet bekend, of de Minister van Koloniën het advies zal opvolgen, evenmin of de Kamer, bij niet-opvolging van haar wensch, een daartoe leidende Wet zal provoceeren. En daarom behoort ieder die geroepen wordt in deze hoogst belangrijke quaestie een stem uit te brengen of invloed uit te oefenen, de zaak *goed te kennen*. Wellicht kan een stem buiten de Kamer, van iemand, die de werking van het bewuste artikel bij ondervinding kent, en die de debatten heeft aangehoord, door 't releveeren van enkele punten die blijkbaar door sommigen verkeerd zijn geïnterpreteerd een ander licht doen opgaan bij die Leden van de Kamer, die hierin geen zelfstandig gevoelen *kunnen* hebben, en wier opinie wordt beheerscht door de welsprekende taal van sommige hunner medeleden.

Zeer opmerkelijk was 't verschijnsel, dat voor het behoud van de strafbepaling werd gestreden door conservatieven, terwijl van liberale zijde op hare intrekking werd aangedrongen.

Altijd toch heet het: „de liberalen willen de afschaffing van de dwangcultures, om de particuliere industrie in de plaats van de Regeering te doen treden. Het is zuiver eigenbelang dat hen drijft."

Bij de discussiën over individueel en communaal grondbezit kwam dat thema telkens op den voorgrond: „de Javaan moet worden beschermd tegen de inhaligheid en de tirannie van den particulieren ondernemer," enz.

Men zou dus gedacht hebben dat de liberalen met kracht zouden strijden vóór het behoud van een strafbepaling, die door de industriëelen als een bijna onmisbare steun voor de uitoefening van hun

bedrijf wordt beschouwd. Men zou meenen dat van conservat
zijde daarentegen ernstige pogingen zouden worden aangewend
dat wetsartikel te doen intrekken, opdat de particuliere onderne
niet ten koste van de Javaansche bevolking mochten worden
protegeerd.

Maar ziet, juist 't tegenovergestelde heeft plaats: de liber
getrouw aan hun leus van algeheele vrijheid, geven gehoor
een élan van edelmoedige menschenliefde, en willen den Ja
niet opgeofferd hebben aan de belangen der particuliere in
triëelen — anders hun protégés —, terwijl de conservatieven,
hun zijde niet onder willende doen in edelmoedigheid, daa
blijk geven, door juist nu den particulieren ondernemers de hand b
't hoofd te houden.

De heer Wintgens zegt dan ook: „.....Maar mijne begri
van loyauteit verzetten er zich tegen, om aan eén door mij a
keurd stelsel de steunsels te ontrukken die 't behoeft, ten einc
daardoor in duigen te doen vallen."

Het was dus werkelijk een „combat de générosité": geen pa
quaestie, maar de ware uiting van edele menschenliefde.

Ik heb zooeven gesproken van 't releveeren van sommige v
keerde interpretatiën van 't artikel, en zal daartoe die
deelten der redevoeringen van sommige leden, welke mij het
gefrappeerd, in herinnering brengen.

Nadat de heer Wintgens op soms zeer juiste gronden het beh
van de strafbepaling heeft verdedigd, staat de heer Des Am
v. d. Hoeven op. Door zijn vrij langdurig verblijf op Java beh
hij tot de zeer weinige Indische specialiteiten in de Kamer.
stem mag derhalve niet zonder invloed zijn, en wanneer men
klemmenden toon heeft gehoord, waarmede hij zijn gevoelen
brengt, een toon die zóo ten volle de blijken draagt van diepgevo
verontwaardiging over de noodlottige gevolgen, welke een zóó vicie
bepaling voor den ongelukkigen Javaan hebben moet, — dan
't niet anders, of hij moet alle oningewijden, die 't hart op de rec
plaats dragen, medeslepen.

Maar..... bij veel waars wat de heer v. d. Hoeven zegt, h
hij *in de hoofdzaak* gedwaald. Hij heeft het art. verkeerd geïn
preteerd; hij heeft daaraan een *kracht* en een *uitgebreidheid* toegek
die het niet bezit.

Ik zal dat aantoonen.

De heer v. d. Hoeven beroept zich in de eerste plaats op
Koloniale Verslagen, waarin herhaaldelijk wordt medegedeeld: „
goede meesters — dit zijn dezulken, die met den inlander weten om

gaan, die zijn taal verstaan, die weten te geven en te nemen, die bovenal fatsoenlijke mannen zijn, — dat dezen zich niet hebben te beklagen over gebrek aan volk of over de moeielijkheid om 't te krijgen. Maar het oproermaken, het inbrandsteken van schuren geschiedt, volgens diezelfde verslagen, bijna altijd ten nadeele van slechte meesters."

In de tweede plaats beroept dat lid zich op een artikel in *'t Algemeen Dagblad van Nederl. Indië* van den 17en October 1876, waarin gezegd wordt, „hoe op Java alle soort van lieden zich aan 't hoofd stellen van cultuurondernemingen, die niet alleen de kennis tot 't drijven van zoodanige onderneming ten eenenmale missen, maar bovendien zoowel door hun karakter als door onbekendheid met taal en volkskarakter niet de geschiktheid bezitten, om met den inlander om te gaan." „Geen Javaan uit de *onbedorven bergdistricten*" — (de koeli's van de benedenlanden zijn, helaas! niet meer zoo onbedorven) — „kan tegen grove en brutale bejegening; ondervindt hij die, dan zal hij, als hij kan, zich terugtrekken van alle aanraking met den Europeaan, *desnoods door verbreking van zijne overeenkomsten, en wil men hem dwingen tot nakoming zijner beloften, en ziet hij geen andere uitkomst, dan is hij tot alles in staat.*"

Dat alles is volkomen juist. Vele landbouw- en industrieële ondernemingen zouden betere resultaten afwerpen, indien de administrateur er meerdere geschiktheid voor bezat, — ook door het gemakkelijker verkrijgen en behouden van goed werkvolk. En *indien* door onze strafbepaling de werkman *gedwongen werd, om bij een gehaten meester te blijven dienen*, dan zou ik er geen oogenblik over denken, om haar intrekking met alle kracht te ondersteunen.

Maar *dat is zoo niet.*

Zoo citeert de heer v. d. H. nog de volgende regels uit het boven aangehaald dagbladartikel, als een der oorzaken van meermalen voorgekomen brand in tabakschuren in Probolingo: „de omstandigheid, dat in elke tabakschuur voor het bossen en sorteeren van tabak een aantal vrouwen en meisjes worden geoccupeerd, die door 't goede loon, maar tegen den zin van echtgenoot of aanstaande, gelokt worden, en vaak geheel andere diensten doen dan waarvoor zij kwamen."

Hij haalt dit aan, als voorbeeld, *hoe de strafbepaling aanleiding zou kunnen geven tot onzedelijke behandeling van vrouwen.* Ziet, dergelijke aanhalingen moeten wel de verontwaardiging zijner medeleden in hooge mate opwekken. Maar wat beteekenen zij, als men ze analyseert?

Ik moet ronduit verklaren, dat ik *het verband tusschen die han-*

delingen, welke als een der oorzaken van brandstichting worden opgegeven, *en het geïncrimineerde strafartikel* niet vat.

Hoe kan de begaafde spreker zeggen: „Zij (de strafbepaling) zal den inlander noodzaken bij een meester te blijven, dien hij niet verdragen kan"? *Waar staat dat geschreven?* Verkeert men in 't denkbeeld dat, na hem de straf wegens dienstweigering te hebben doen ondergaan, de politie-rechter den man weder overgeeft aan zijn meester? Niets is minder waar dan dat; want *na die straf is hij vrij.*

Ware de bedreigde straf zóó zwaar, dat zij kon worden beschouwd als een dwangmiddel om den werknemer te binden aan zijn gehaten meester, dan zou ik kunnen meenen, dat men dáárin het verband moest zoeken tusschen de bepaling en de verschrikkelijke gevolgen die men er van voorspelt; maar ook dat is 't geval niet. Immers voor een inlander, die door ruwe bejegening of welke onbehoorlijke behandeling ook, een zoo grooten tegenzin in de nakoming zijner beloften gevoelt, dat hij zelfs geen maand langer in zijn dienst kan blijven, is een straf van *zeven* tot *twaalf dagen* tenarbeidstelling waarlijk zoo zwaar niet te dragen. Hij zal daarin veeleer een geschikt middel vinden om zich te vrijwaren van verdere onaangename bejegening van de zijde zijns gehaten meesters. Zeker is 't, dat in den regel die straf zelfs lichter is dan het praesteeren van de diensten zelven waarvoor hij zich heeft verhuurd.

Bij het in 't leven roepen van dat artikel heeft men juist opzettelijk de bedreigde straf zoo licht gesteld, *ter voorkoming* dat zij als dwangmiddel zou worden gebezigd om den werkman aan zijn meester te binden; want men had met die strafbepaling de bereiking van een geheel ander doel voor oogen; waarover straks nader.

Dat argument van den spreker gaat dus niet op.

Maar dit is nog niet alles.

De werkman is, volgens die bepaling, slechts dan strafbaar, wanneer zijn dienstweigering op geen *aannemelijke redenen* steunt. Die aannemelijke redenen nu konden natuurlijk niet één voor één in 't artikel worden opgenoemd, maar worden overgelaten aan de beoordeeling van den politie-rechter. Deze politie-rechter is een Europeesch ambtenaar (resident of assistent-resident), die dan toch geen nieuweling is, en zoowel met het karakter van de onder zijn gebied gevestigde particuliere ondernemens als met dat van de inlandsche bevolking genoegzaam bekend moet zijn, om niet zoo maar iederen aanklager in 't gelijk te stellen en den werknemer, die werkelijk gegronde redenen heeft tot dienstweigering, *per se* te straffen.

Ook ik heb den tijd beleefd, toen men slechts den naam van zijn huisbediende had op te geven aan den resident, — met wien men

zorgde op goeden voet te staan, — om den ongelukkige zijn „competente portie" te bezorgen; maar die tijden zijn gelukkig voorbij.

Ik begrijp dan ook niet, hoe de Resident van Pekalongan bij de bespreking van onze strafbepaling kan te pas brengen het voorbeeld van zeker persoon, die aan zijne bedienden een voorschot gaf van *f* 30 en *f* 1 loon in de maand. *Wat wordt met dat voorbeeld,* dat de Heer v. d. H. aanhaalt, *bedoeld?* Wordt die persoon door de strafbepaling *beschermd?* Wordt zijn immoreele handeling door haar *gesanctionneerd?* Geenszins! Wanneer *die* man dienst weigert, *dan heeft hij een aannemelijke reden,* en dan *mag de resident hem niet straffen.* Ik ga nog verder. De resident behoort, door een duidelijke verklaring van *de reden waarom* die man niet strafbaar is, anderen te waarschuwen tegen dergelijke onzedelijke verbintenissen.

Dat voorbeeld dus, waarmede de Resident van Pekalongan veel effect schijnt gemaakt te hebben, *heeft voor dit onderwerp geen waarde.*

Ook de heer Fransen v. d. Putte haalt dat voorbeeld aan, als een bewijs dat de strafbepaling strekt om 't verderfelijke *voorschottenstelsel te bevorderen.* Anderen hebben gezegd, dat daardoor zelfs een *vermomd pandelingschap* ontstaat.

Bevordering van 't voorschottenstelsel en vermomd pandelingschap? — Ja, *indien* de wetgever had gewild, dat zij die wegens genoten voorschot, schuldenaars van den werkgever zouden zijn gebleven, na de ondergane straf hunne diensten bij dienzelfden meester zouden blijven presteeren, totdat het voorschot zou zijn inverdiend. Maar *dat is immers geenszins het geval.* De strafbepaling *spreekt niet van voorschotten.*

Zelfs leest men in de memorie van toelichting op het Politie-strafreglement, van de hand des heeren Mr. T. H. der Kinderen, het navolgende: „Hij vreesde toch, dat wanneer de al of niet strafbaarheid afhankelijk werd gesteld van het al of niet ontvangen van voorschot, het reeds zoo gebruikelijk en niet aan te prijzen geven van voorschot aan dienstboden of werklieden nog zou toenemen, en dus door het voorschot zou worden medegewerkt tot een toestand, die dikwerf den inlandschen dienstbode of werkman zich doet beschouwen als de pandeling van zijn meester. Hij liet daarom de woorden „*voorschot ontvangen hebbende*" *wegvallen.*"

Het doet er derhalve niets toe, of de werkman of dienstbode in voorschot is of niet. Indien hij dienst weigert of wegloopt, zonder aannemelijke reden, dan wordt hij gestraft en daarna *vrijgelaten*; en was hij bij zijn meester in voorschot, dan is de laatste zijn geld

kwijt, — behoudens de civiele actie,.... die hem toch niets opbreng
En kan de eerste wèl aannemelijke redenen bijbrengen, — gel
b.v. die kok van *f* 1 loon en *f* 30 voorschot, — dan wordt hij
niet gestraft.

Bovendien is er nog een ander zeer gewichtig punt, — en hier
schijnt niemand te hebben gelet.

Wanneer een werkman of dienstbode een voorschot heeft genot
gelijkstaande met *drie, vier* of desnoods *tien* maanden loon, d
heeft hij zich daardoor nog *volstrekt niet verbonden*, om gedure
drie, vier of *tien* maanden bij denzelfden meester te blijven dien
want de strafbepaling spreekt van dienstweigering „*binnen den g
wonen tijd of gedurende de loopende maand*", en opdat dit p
aan geen twijfel onderhevig zij, wordt daarvan in de toelichten
memorie gezegd: „De uitdrukking „bepaalden tijd" of „onbepaald
huurtijd" (gelijk in 't concept te lezen stond) werd door de Regeeri
veranderd in „gewonen huurtijd", opdat de bepaling bij overee
komsten van een *langeren duur* geen *aanleiding zou geven t
misbruiken.*"

Waar blijft nu de dwang, waardoor een vermomd pandelingste
ontstaat?

Ik ben zelfs veeleer geneigd tot een tegenovergestelde conclu
namelijk: dat de strafbepaling den voorschotgevers voorzichtigh
leert, om geen grooter voorschot te geven, dan hetgeen in é
maand kan worden inverdiend. Terwijl toch vóór 1872 de usan
en het volksbegrip vaststelden dat een werknemer zich verbond voo
den tijd benoodigd om zijn voorschot in te dienen, zegt de stra
bepaling thans pertinent dat het genoten voorschot *niets tot den
diensttijd afdoet*, en ontneemt daardoor alle kracht, vroeger aan d
usance en 't volksbegrip ontleend. Het *beginsel*, waarop het ve
momde pandelingschap berustte, is door die bepaling *ten eene
male vernietigd.* Zij wijst den politie-rechter den loyalen weg aa
dien de Regeering bewandelen wil. Zij is de doodsteek voor pande
linghouders, en een reddende engel voor slecht betaalde en slech
bejegende pandelingen.

Niemand kan grooter tegenstander zijn van slavernij en pandeling-
schap, in welken vorm ook, dan ik. En menigmaal heb ik de
gelegenheid aangegrepen, om een inlander die ter goeder trouw zich
als pandeling beschouwde, in den geest van evenbedoelden kok, de
oogen te openen, of den meester tijdig te waarschuwen om billijker
conditiën te stellen.

Eén voorbeeld uit velen. Het was vóór het jaar 1872.

De levering van gras voor de gouvernements-postpaarden, gesta-

tioneerd langs den grooten postweg in de Afd. T., Res. R., was aangenomen door een Chinees.

Deze had ter voldoening aan zijn verplichtingen mondelinge overeenkomsten getroffen met eenige dèsa-lieden, waarbij de laatsten, voor de dagelijksche levering van tweemans-drachten gras per persoon, het minime loon van *f* 2.50 per man 's maands ontvingen. Maar aan elk hunner had hij een voorschot van *f* 10.— gegeven, met het kennelijke doel, om die voordeelige verbintenis zoolang mogelijk te doen voortduren. De Chinees zorgde dan ook wel, dat 't voorschot niet inverdiend werd, want telkens verstrekte hij hun een nieuwen hoofddoek of wat anders op afrekening. Bleef een hunner in gebreke, dan werd hij op aanzoek van den aannemer door het dèsa-hoofd of den Wedånå opgespoord en *misschien* wel gestraft, maar in elk geval tot zijn plicht geroepen. Want vóór 1872 was de verhouding tusschen de werkgevers en werknemers in 't algemeen nog niet geregeld. — Immers het voorkomende in het Politie-reglement van 1829 voor Soerabaja had alleen betrekking op huisbedienden. — En daarom wisten vele ambtenaren dikwijls niet recht, hoe zij moesten handelen bij klachten wegens dienstverlating. Sommigen meenden naar gelang van omstandigheden een beslissing te kunnen nemen; terwijl anderen van opinie waren, dat, bij ontstentenis van eenige bepaling op dat onderwerp, van geen tusschenkomst sprake kon zijn, anders dan voor zoover de zaak voor den Landraad werd gebracht. Deze laatste opvatting zal wel de juiste zijn geweest.

De inlandsche ambtenaren volgden veelal het volksbegrip, en zóó bestond die soort pandelingschap vroeger in zeer groote mate.

Kort na mijn komst te T. waren weder een viertal grassnijders van den Chineeschen aannemer weigerachtig en kwam de zaak te mijner kennis. De nalatigen werden opgeroepen, en verklaarden, in tegenwoordigheid van den Chinees, dat zij reeds sedert geruimen tijd gras hadden gesneden, maar 't niet langer voor *f* 2.50 's maands doen konden, daar dat loon niet voldoende was om van te leven. Zij erkenden voorschot te hebben genoten, maar zagen geen kans dat immer of ooit op deze wijze te kunnen aflossen. Na partijen te hebben gehoord, nam ik de volgende beslissing: Ik gaf den aannemer te kennen, dat geen enkel voorschrift mij de macht verleende, om de grassnijders voor hun verzuim te straffen, nog veel minder om hen te dwingen langer voor hem gras te snijden, maar dat zelfs voor 't geval ik de faculteit daartoe had, het recht in deze zaak voorzeker *niet* aan *zijn* zijde zou zijn, en wel op grond van de onzedelijke strekking en bedoeling, welke aan zijn verbintenis ten grondslag lag en die de Regeering niet mag in bescherming

nemen. Wat het voorschot betrof, daarvoor kon hij, evenals voor de wegens dienstweigering wellicht geleden schade, de betrokken personen voor den Landraad dagvaarden.

De slimme Chinees begreep mij volmaakt goed, en hoe onaangenaam de zaak ook voor hem was, gevoelde hij blijkbaar, dat op die rechtspraak niets af te dingen viel.

Hij berekende terstond de gevolgen van zijn positie, en, wetende dat een civiel vonnis van den Landraad tegenover insolvente Javanen hem geen voordeel kon aanbrengen, deed hij aan de grassnijders het voorstel om tegen *f* 7 of *f* 8 's maands in zijn dienst te blijven, 'tgeen door dezen werd aangenomen.

Dat was vóór 1872.

En hoe zou *thans* de politie-rechter, met Art. 2 N°. 27 van 't Strafreglement in de hand, een dergelijke zaak moeten beslissen? *Op volmaakt gelijke wijze;* met dit onderscheid, dat, terwijl *toen*, wegens ontstentenis van eenig voorschrift, de politie-rechter soms in 't duister rondtastte, en de pandelinghouders daardoor meer vrij spel hadden, *thans* de strafbepaling hem den weg wijst dien hij te bewandelen heeft.

Neen, zij die door de edelste bedoelingen gedreven, — daarvan ben ik ten volle overtuigd, — de intrekking van deze voor de maatschappelijke orde zoo nuttige strafbepaling wenschen, zij streven hun doel voorbij; want uit 't vorenstaande is duidelijk gebleken, dat de bereiking van dat doel door de richtige toepassing van 't verworpen artikel juist wordt bevorderd.

En nu spreke men niet van *misbruiken*, want dan zeg ik met den heer Godefroi: „als men zóó ver gaat, dan moet men maar de pen halen door alle mogelijke strafbepalingen, door 't geheele strafwetboek voor inlanders; want elke bepaling *kan* misbruikt worden, en daarom *geen* gebruik, geen strafwet; alles maar geoorloofd en straffeloos, wat in elke welgeordende maatschappij ongeoorloofd en strafbaar moet zijn!"

Mocht men al bij den gevoerden strijd tegen de rottingstraf met vrucht dat argument gebezigd hebben, omdat de délicten, waartegen die straf bedreigd was, niet waren omschreven, — tegen de strafbepaling wegens dienstweigering mist het zijn kracht.

De Minister van Koloniën had volkomen recht op het gezegde van den heer Mirandolle: „dat hij handel, nijverheid en landbouw in Indië wel wilde aangemoedigd zien, maar niet *ten koste en door exploitatie van den inlander*," te antwoorden: „....maar ik vraag of deze strafbepaling kan worden gesignaleerd als zoodanig, dat zij schaden zal aan de inlandsche bevolking; ik vraag wanneer op 't niet nakomen

van overeenkomsten, op het zich meester maken van genoten voorschotten, straf wordt gesteld, dat kan gelijk gesteld worden met mishandeling van de inlandsche bevolking?"

Maar ik heb den Minister iets anders hooren zeggen, dat mijn aandacht ten zeerste heeft getrokken, namelijk dit: „....en alle quaestie over vermomd pandelingschap op te heffen, door aan de bestaande bepaling toe te voegen een tweede alinea, ter voorkoming van allen mogelijken dwang, te dien effecte, dat ingeval van terechtstelling van den werkman, deze niet genoodzaakt zou zijn *tot den werkgever terug te keeren.*"

Uit mijn hiervoren uiteengezette beschouwing blijkt, dat ik in de verte niet gedacht heb aan de mogelijkheid van terugzending van den werkman naar den werkgever, door de politie. Ik achtte zoodanige handeling in strijd met den geest van strafoefening in 't algemeen. Is dat punt echter twijfelachtig en is 't denkbaar, dat sommige politie-rechters die uitlegging aan de strafbepaling kunnen geven, dan komt 't mij niet alleen wenschelijk, maar noodzakelijk voor, daaraan ten spoedigste zoodanige alinea toe te voegen, als de Minister bedoelt; want *dat* zou niet alleen een vermomd pandelingschap bevorderen, maar zelfs werkelijk te eeniger tijd *noodlottige gevolgen kunnen hebben!*

Werd de werkman, na 't ondergaan der straf wegens dienstweigering, *gedwongen bij zijn meester terug te keeren,* dan zou de heer van Houten gelijk hebben, wanneer hij zegt: „wat is nu het gevolg van strafbedreiging? Dit, dat zij in meerdere of mindere mate dispenseert van de zorg voor de aanwezigheid en de ontwikkeling van de aangewezene ethische krachten en factoren in een onderneming. Men gaat vertrouwen op de straf, op de tusschenkomst van 't gezag, en verwaarloost 't overige; dat is het verderfelijke van de strafbepaling. Men lette b.v. op den invloed van de straf op 't voorschottenstelsel. *Zonder* strafbedreiging is het eene zaak die ieders belang bevordert en geschiedt het geven van voorschot in *beider* belang. Maar het voorschottenstelsel *met* strafbedreiging bevordert niet meer kapitaalverstrekking; integendeel wordt 't dan het middel om door een oogenblikkelijk aanloksel van eene geldsom de werkkracht afhankelijk te maken en *meester te worden van den man die het voorschot heeft verteerd.*"

Maar gelijk door mij de zaak wordt opgevat en in den waren zin is uitgelegd, valt dat argument immers geheel in duigen.

Het is wel deugdelijk in 't belang van den meester, ook *met* de strafbedreiging, om zijn werkman door goede behandeling aan zich te binden, en heeft deze voorschot genoten, dan *zooveel te meer;*

want bij dienstweigering verliest hij niet alleen zijn werkkracht, maar ook zijn geld. Daarom brengt zijn belang dan ook mede om, bij 't ontstaan van eenig geschil, eerst te beproeven de zaak in der minne te schikken, alvorens den man bij de politie aan te klagen. De strafbepaling is voor hem alleen een schild dat hem eenigszins beschermt tegen de kwade praktijken van hen, die op zijn beurs azen, zonder de bedoeling, daarvoor eenige dienstprestatie terug te geven.

Het is dus van 't grootste gewicht, dat de politierechters, die geroepen worden in deze recht te spreken, de bedoeling der Regeering met de créatie van onze strafbepaling goed begrijpen; dat ze zij of worde een steun voor den werkgever tegen kwade praktijken en kwaadgezinde werknemers, maar ook tevens een uitkomst voor den werknemer tegen de inhaligheid of slechte bezuiniging van de zijde des werkgevers.

Ik heb gezegd „créatie"; want vóór 1872 bestond geen strafbedreiging tegen dienstweigering of dienstverlating van werklieden, daar het Politie-reglement van 1829 voor *Soerabaja en voorsteden*, kennelijk slechts betrekking had op *huisbedienden*, want dáár bestonden *in dat jaar* nog geen werkplaatsen of andere industriëele ondernemingen.

Door de toepasselijkverklaring van dat Reglement op andere deelen van Ned. Indië, werd dus alleen voorzien in de verhouding tusschen huisbedienden en hun meesters, maar niet in die tusschen werkgevers en werknemers in 't algemeen. Ook *in de practijk* werd die uitlegging *in 't algemeen* daaraan gegeven.

Ik heb de overtuiging, dat de intrekking van art. 2 n°. 27 Pol. regl. onberekenbare gevolgen zou hebben voor de werkgevers, door de beteekenis daaraan door den inlander toegekend, dat hij voortaan weder, evenals vroeger, straffeloos oneerlijk zou mogen zijn jegens die particuliere ondernemers.

Doch ik wil dat argument niet eens als verdedigingsmiddel bezigen.

Indien de strafbepaling nog niet bestond, zoo zou ik de uitvaardiging er van zeer wenschelijk achten en toejuichen.

Ik heb de adviezen van de residenten niet gelezen, maar in de Kamer werd geconstateerd, dat, op één enkele uitzondering na, allen unaniem vóór 't behoud er van hebben gestreden. En nu mag de heer v. d. Hoeven van de residenten zeggen wat hij wil, toch is 't wel opvallend dat allen hetzelfde gevoelen op dit punt hebben. Zijn zij allen van dezelfde school? Hebben allen 'tzelfde karakter en dezelfde zwakheden? Zijn allen zóó bevriend met de particuliere ondernemers, dat zij de belangen van dezen stellen boven die van de inlandsche bevolking? — Geenszins.

Maar het had hun al sedert lang gehinderd, dat karrevoerders, koeli's, enz. met het beste succes systematisch de ondernemers afzetten, in de volle overtuiging, dat zulke praktijken niet vielen onder 't bereik der strafwet. Menigmaal had men den aanklager moeten verwijzen naar den Landraad. Maar wat baatte het? Een civiel vonnis tot schadevergoeding, daar had hij niets aan, want de man bezat niets; veelal zelfs geen eigen huis. Een strafvervolging? Evenmin. Heeft niet meermalen de Landraad een karrevoerder, die *f* 50 tot *f* 100 voorschot had gevraagd en gekregen, *om daarvoor een trekbeest te koopen*, maar in stede daarvan 't voorschot had verdobbeld en met dansmeiden doorgebracht, waardoor hij geen vervoermiddel bezat om 't riet te transporteeren, waartoe hij zich had verbonden, — heeft niet meermalen de Landraad zoodanig slecht sujet veroordeeld, met het resultaat dat het Hof in revisie dat vonnis vernietigde, omdat 's mans handeling niet het kenmerk droeg van oplichting of afzetterij? En wat was dan 't gevolg van zoodanig échec? *Bevordering van oneerlijkheid*!

Waarlijk, het was hoog tijd, dat deze strafbepaling in 't leven geroepen werd, niet alleen om de particuliere ondernemers te beschermen tegen kwade praktijken, maar vooral ook uit een zedelijk-maatschappelijk oogpunt. Aan de inlandsche bevolking moest worden te kennen gegeven, dat de Regeering dergelijke oneerlijke handelingen *niet* goedkeurt; want vergeet niet, dat bij alle goede eigenschappen die men den Javaan toekent, dat deel van de inlandsche bevolking, dat in en voor de industriëele ondernemingen (de suikerfabrieken vooral) werkt, van de minst deugdzame soort is.

Ik ben een vriend van den Javaan en heb menigmaal voor zijne belangen gestreden, maar ik ben een vijand van losbandigheid en oneerlijkheid. Wat zegt de heer Holle, de bekende vriend van den inlander, de man die zelfs in zijne bewegingen, in zijne dagelijksche gewoonten, zooveel mogelijk de inlandsche adats opvolgt, ten einde zich als 't ware met hen te verbroederen? Hij zegt: „Het behoud van de bepaling komt mij wenschelijk voor, maar ik moet verklaren, dat *ik* er nooit behoefte aan gehad heb." Dat hij zelf er geen behoefte aan gehad heeft, strekt hem tot eere. Dat is niet alleen omdat hij fatsoenlijk man is, maar omdat hij bovendien een zeldzamen tact heeft om zich bij de bevolking bemind te maken, een eigenschap, die men niet algemeen in die mate kan verwachten, noch mag vorderen.

Maar kan 't verschil in karakter van de inlandsche bevolking in zijn omgeving met die van de andere streken op Java en elders ook niet voor een deel daarvan de oorzaak zijn? — In elk geval

acht diezelfde heer Holle toch de strafbepaling *wenschelijk*, — let wel: *wenschelijk!*

Indien hij, de vriend der inlandsche bevolking, in die bepaling niet anders zag dan exploitatie van den inlander ten bate van den Europeeschen werkgever; indien hij daarin zag onderdrukking, onrecht, schade voor de inlandsche bevolking, hij zou zeer zeker de bepaling *niet* wenschelijk achten. Maar ik ben overtuigd dat de heer Holle de zaak uit hetzelfde oogpunt heeft beschouwd, als waarin ik ze thans gesteld heb, en haar behoud *in 't algemeen belang* dus wenschelijk acht.

Aangezien echter uit het Kamer-debat is gebleken, dat de redactie van het artikel, volgens de opvatting van sommigen, vatbaar is voor een andere interpretatie dan door den ontwerper werd bedoeld, zoo zou die, tot wegneming van allen twijfel, kunnen worden gewijzigd, als volgt:

»Met geldboete van *f* 16 tot *f* 25, of met tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon, van *zeven* tot *twaalf* dagen, wordt gestraft:

»hij die, zich als dienstbode of werkman verhuurd hebbende (*a*) *voor een bepaalden tijd*, of (*b*) *bij de maand voor een onbepaalden tijd*, zonder aannemelijke redenen, binnen den hieronder vermelden tijd. zonder toestemming van den dienstbruiker, zijn dienst verlaat, of weigert te arbeiden:

»voor (*a*): *binnen den bepaalden tijd*, of, is die langer dan drie maanden, binnen de drie maanden;

»voor (*b*): *gedurende de loopende maand.*

»En zulks behoudens zijne burgerlijke verplichtingen, en tenware het feit misdrijf mocht daarstellen.

»Bij het voornemen om den dienst te verlaten behoort de werkman of dienstbode in beide gevallen uiterlijk op den 15en der maand daarvan kennis te geven aan zijn patroon, om op den laatsten dierzelfde maand te worden ontslagen.

»Het genot van voorschot of welke andere geldschuld ook, *maakt geen verandering* in de toepassing van deze bepaling.

»Na de executie der bedreigde straf is de dienstbode of werkman *niet verplicht* naar zijn meester terug te keeren.

De *aannemelijkheid* der redenen van dienstweigering of ontvluchting wordt aan de beoordeeling van den politie-rechter overgelaten."

Ten aanzien van de *immigranten* kunnen andere bepalingen worden ontworpen, overeenkomstig de verhouding van dezen met hunne werkgevers.

Den Haag, Maart 1877.

Slot. Wanneer nu de berichten uit Indië aantoonen, dat een verstandige toepassing van de in 1877 verworpen strafbepaling verkieslijk is boven de tegenwoordige regeling van 't onderwerp, dan hoop ik dat niemand zich door valsche schaamte zal laten terughouden, om het vroeger afgekeurde opnieuw in bescherming te nemen.

Oct. 1880. H.

De nood van Bantam.

> Hoofden van Lebak, wij hebben dikwijls misslagen begaan, en ons land is arm, omdat wij zooveel misslagen begingen.
>
> MAX HAVELAAR.

't Liep tegen het einde van 1879, toen de Regeering een assistent-resident naar Bantam zond, om den Resident bij te staan, nu de bevolking zooveel te lijden had tengevolge van veepest, koorts en droogte.

In 't begin van het jaar was de veeziekte op Java het eerst geconstateerd op het land Simplicitas in de afdeeling Meester Cornelis, vanwaar zij zich weldra over een groot deel der residentie Batavia en ook over de hoofdplaats uitbreidde. „Met inspanning van alle krachten," gelijk het Koloniaal Verslag verzekert, „werd getracht de verwoestende ziekte te stuiten, en in April scheen men haar in de residentie Batavia meester te zijn geworden, nadat een 3000tal beesten waren afgemaakt." Maar in Mei vertoonde zij zich weder, en op verschillende plaatsen, in de genoemde residentie, en terwijl zij een maand later ongekend hevig woedde in de afdeelingen Buitenzorg, Meester Cornelis en Tangerang, heerschte zij tevens in de Preanger-Regentschappen en Bantam. Sedert het begin van April was de besmetting naar de Preanger overgeslagen; sedert het laatst van die maand naar de afdeelingen Lebak en Serang in Bantam. [1])

Evenals elders werden in Bantam verboden kringen getrokken waarbinnen het aan vrije lucht en baden gewone vee gestald moest blijven; paggers opgericht waarvan men verwachtte dat zij de besmetting zouden keeren, en gecommitteerden aangesteld die zoowel de verdachte als de zieke beesten deden afmaken; en evenals elders

---

1) Zie Koloniaal Verslag over 1879, pag. 125.

ontbrak deskundig toezicht en werd der bevolking veel overlast aangedaan, zonder dat dit haar veestapel ten goede kwam. Duizenden buffels werden doodgeschoten, en reeds vóór het uitbreken van de ziekte was de veestapel in Bantam zeer zwak. Het getal der buffels bedroeg weinig meer dan 160 000, dat der runderen in de geheele residentie hoogstens twee duizend. Buffels en runderen samentellende, vond men op elke duizend Bantammers

in	1870	225	stuks,	benevens	dertien	paarden;
„	1871	227	„	„	„	„
„	1872	225	„	„	veertien	„
„	1873	218	„	„	„	„
„	1874	227	„	„	„	„
„	1875	176	„	„	acht	„
„	1876	217	„	„	vijftien	„
„	1877	226	„	„	tien	„
„	1878	233	„	„	vijftien	„

of aan buffels en runderen ongeveer de helft van hetgeen een der armste provinciën van Nederland aan runderen bezit, en aan paarden, wat de quantiteit betreft, slechts ongeveer een tiende! [1]) Wel donker moest dus de toekomst van Bantam's bevolking worden, nu er van de weinige buffels nog zoo vele bezweken aan de pest, en een ander, waarschijnlijk niet minder groot, getal als verdachten werd afgemaakt op last van onbekwame gecommitteerden.

Aanvankelijk was haar bezorgdheid echter niet groot; want voor elken afgemaakten buffel werd den eigenaar een schadeloosstelling uitgekeerd, ruim genoeg om daarvoor een andere kerbouw te koopen, zoodra de veeziekte geweken zou zijn; en men vleide zich met de hoop, dat zij niet lang meer aanhouden zou. Maar de hoop werd beschaamd, ja, de pest breidde zich uit, en ook onder de bevolking sloop een ziekte rond, die weldra honderden den dood aandeed. De Resident rapporteerde, dat in October 175 inlanders aan koorts overleden; maar bekend is het, dat, zooals het getal der levenden door de inlandsche hoofden en ambtenaren gemeenlijk te laag wordt aangegeven, opdat het Gouvernement zich in zijn eischen van cultuur- en heerendiensten eenigermate beperke, zoo ook het getal der gestorvenen te laag wordt gesteld, opdat er geen twijfel rijze aan de tijdigheid en doeltreffendheid van de maatregelen, in het belang van den openbaren gezondheidstoestand genomen. Bovendien voegde de Resident zelf bij zijn cijfer de waarschuwing: „voor zoover de opgaven strekken." Het cijfer van 175 dus kon om tweeërlei rede-

[1]) Vergelijk het artikel *De veestapel op Java* in *de Indische Gids* 1880 1e deel pag. 852 en 853, alsmede het *Koloniaal Verslag* voor 1880, pag. 186.

geen geloof vinden: ten eerste niet als officiëele waarheid, ten de niet krachtens de reserve van den Resident. En wie korter nger tijd zich in Bantam opgehouden had, *wist* dat de verwoesn, door de koorts aangericht, veel geduchter waren. Was hij niet getuige geweest van de talrijkheid der begrafenissen, en hij niet op het gelaat van duizenden inlanders de teekenen eener ttende ziekte waargenomen?

e tijd voor het bewerken der sawah's naderde. Het geld, als oeding voor het afmaken van de buffels ontvangen, was vernen; hier, omdat de nood drong nu de kostwinner door koorts werkeloosheid werd gedoemd; ginds, omdat het in wanhoop of zorgeloosheid met spel en opium werd verbrast. Ploegvee had ig landbouwer niet meer. Koortsen hielden duizenden in hun ing. En wien de pest of de gecommitteerden niet van zijn vee den beroofd en de koortsen niet de krachten hadden gesloopt, kon veelal zijn velden toch nog niet bereiden voor den oogst, t er kwam geen regen, die den grond week en vruchtbaar en moest. October was reeds aangebroken, en nog altijd stond lucht strak. November trad in, en de Westmoesson werd door zwaar beproefde bevolking vruchteloos verwacht. Een enkelen r brak er een stortbui los, zóó geweldig, dat trots de langdurige elle droogte sommige rivieren het water niet verzwelgen konden, r één, twee dagen later was de grond weer dorstig als vóór overstelpenden vloed. Door de zon uitgeschroeid verkorrelden aardkluiten op de akkers, scheurde de grond vaneen en werden velden zóó hard, dat zij als knarsten onder de aanraking van gijzer of patjol.

In enkele districten der afdeelingen Serang en Lebak is het te rzien, dat door gebrek aan ploegen niet alle sawah's zullen kunnen lant worden", rapporteerde de Resident van Bantam over Nober 1879. [1])

Officiëele waarheid alweer!

De Regeering zelve achtte den toestand veel ongunstiger, en om reden zond zij den Assistent-Resident W. A. de Kock van Leeuwen r Bantam.

Wellicht ware een zestal geneesheeren voor de bevolking dienstiger eest, maar de heer van Leeuwen deed wat hij vermocht. In de eeling Serang aan het werk gesteld, doorkruiste hij die in alle tingen, hield overal onderzoek, en als een eerlijk man bracht hij port uit. Hij heeft zijn taak even conscientieus volbracht als

---

[1]) Zie *Javasche Courant* van 6 Januari 1880.

opgevat. Hij is de eerste geweest, die over den vreeselijken toestand een helder licht heeft verspreid.

Drie maanden hield hij zich in Serang op.

Over drie maanden althans loopen zijn verslagen.

Het eerste heeft betrekking op December, en doet ons den indruk kennen, dien het aanschouwen van de werkelijkheid in Serang op hem maakte. „De toestand van het grootste gedeelte der afdeeling," zegt hij, „was treurig. Hoofden en bevolking toonden zich ontmoedigd in de bewerking van de gronden, tengevolge van geleden verliezen van een belangrijk deel van den veestapel [1]), terwijl hun alle gelegenheid was ontzegd, om nieuwe beesten van elders aan te koopen." Ook was de weersgesteldheid nog te ongunstig, „om de bevolking tot den veldarbeid aan te moedigen." Daarenboven hadden de inlanders „in meerdere of mindere mate te kampen met koortsen."

In hetzelfde rapport vernemen wij, wat er beproefd werd tot leniging van den toestand. Het bestuur was verplicht geweest, met het af- en opsluitingstelsel eenigszins te breken, wilde het niet alle velden onbebouwd zien blijven, en het had de bevolking vergund om ondanks de afsluiting van veertien onderdistricten (alleen het onderdistrict Tjiroeas was opengesteld) het nog behouden gebleven ploegvee voor den veldarbeid te gebruiken van 6 tot 10 uur 's morgens, waarna het weder in de kralen opgesloten moest worden. Ontstemd en ontmoedigd hadden echter de inlanders van die vergunning geen partij getrokken, totdat in December hun de beteekenis en het nut daarvan was aangetoond, en totdat er enkele regenbuien gevallen waren. In den loop van December werden negen onderdistricten, waar zich tien dagen geen gevallen van veepest hadden voorgedaan, opengesteld; ook dat bracht er toe bij, den moed bij de bevolking te doen herleven. Maar inzonderheid werd dit resultaat verkregen door de vergunning aan de bevolking in de nog gesloten onderdistricten, om plantaardige en dierlijke mest uit de dèsa's, waar geen veepest heerschte, maar die binnen den verboden kring lagen, te gebruiken op de velden tot die dèsa's behoorende, alsmede om met toestemming van de eigenaren ploegvee te gebruiken uit niet-besmette dèsa's, hoogstens twee paal afstands verwijderd en in hetzelfde onderdistrict liggende, mits de ploegtijd bepaald bleef op 6—10 uur voormiddags, en mits de beesten na den arbeid onmiddellijk teruggebracht werden naar hun eigenaren. De heer van Leeuwen zelf verklaart: „Vooral door de laatste vergunning werd de lust tot

[1]) Wij spatieëren.

veldarbeid weer aangewakkerd, en constateert rapporteur hier gaarne het feit, dat hij later den patjol weleens heeft zien hanteeren door vrouwen en het ploegtrekken ook door dezen of door een klupje kinderen [1]).

Kan men treffender uitdrukken, hoe hoog de nood voor de landbouwende gezinnen gestegen was, dan door die sobere mededeeling, dat zelfs vrouwen en kinderen het werk van ploegvee verrichtten?

Maar koorts en veepest en bandjir en droogte stelden ook in Januari het geduld en de hoop der bevolking op een zware proef, en maakten haar loffelijk en vaak voorbeeldig streven meerendeels ijdel. 28 825 bouws sawahs zijn er in de gouvernementslanden der afdeeling Serang; daarvan werden gedurende Januari niet meer dan 4 833½ bouws beplant. Van de 9 941 bouws tegal 5 488. Voor December en Januari gezamenlijk bedroeg de aanplant 6 107½ bouws sawahs en 7 028½ bouws tegal, veelal met padi beplant als tipar. In bewerking waren er voorts 5 044 bouws sawahs en 151 bouws tegals.

Ziehier een vergelijkend overzicht betreffende 1877, 1878, 1879 en 1880; daghelder toont dat, hoe ver men dit jaar ten achter was.

	1877	1878	1879	1880	
Augustus . . .	1073	—	—	—	b. sawahs.
September . .	3284	—	—	—	
October . . .	3501	—	—	—	
November. . .	3705	1402	20	—	
December. . .	4343	4664	1274	—	
Januari. . . .	18123	14537	17190	6107½.	

„Blijft de weersgesteldheid gunstig voor den aanplant," dus rapporteerde de heer van Leeuwen, „*dan* zal de toestand der bevolking met betrekking tot haar voedingsmiddelen hier toch niet *hopeloos* zijn; doch dan moet ook na den Westmoesson de aanplant van tweede gewassen als cassave, aardvruchten (ketella en obi) en djagong op uitgebreide schaal plaats vinden" [1]). Vooral aan den aanplant van djagong hechtte hij, de waarde van dat voedingsmiddel kennende, terecht veel gewicht, en omdat de in Bantam gecultiveerde soort niet onder de beste te rangschikken was, had hij reeds den 10en Januari aan de Regeering in overweging gegeven ± 25000 kolven betere djagong naar Bantam te zenden, en de bibit tegen een halven cent de kolf ter beschikking van de bevolking te stellen.

De weersgesteldheid bleef in Februari *niet* gunstig. Bijna overal werd gebrek aan water gevoeld. Den 15en kwam er verandering,

[1]) Zie de *Javasche Courant* van 10 Maart 1880.
[1]) Zie de *Javasche Courant* van 16 Maart 1880.

maar tegen het laatst der maand namen de regens weer af. De bibit had op enkele plaatsen meer dan den voor overplanten vereischten ouderdom; elders, onder Tanara, stond zij verschroeid te velde.

En zwaar èn in wijden kring heerschten de koortsen. „Als een bewijs", zegt de heer van Leeuwen, „hoe moeilijk in dit jaar de bewerking der gronden is, kan hier worden vermeld, dat groote grondbezitters voor niets hun velden hebben trachten af te staan aan anderen ter beplanting met padi, doch te vergeefs; iets dat hier vroeger nooit gebeurd moet zijn. Voor een dag veldarbeid zijn de loonen gestegen tot 50 à 60 cent, waarbij dan nog voeding wordt verstrekt, en toch zijn de arbeiders slechts zeer schaarsch te bekomen."

Dientengevolge dan ook werden in Februari weinig meer dan 2000 bouws sawah en 1585½ bouws tegal aangeplant, uitmakende met den aanplant van December en Januari 8107 bouws sawah en 7073 [1]) bouws tegal. Geoogst werd reeds van 33 en 286 bouws. In bewerking waren nog 4472 en 131 bouws [2]).

Zelfs de officieele koortsstatistiek kon de uitbreiding der ziekte niet verbloemen. Had zij voor het getal overledenen in de geheele residentie gedurende November 480 gekozen, en was zij wat December aangaat weer tot 250 afgeslagen, voor Januari durfde zij niet minder stellen dan 2569, en nu moest officieel het bestaan van een epidemie worden erkend. Voor Februari ging zij echter terug tot 1655, om voor Maart tot 3160 en voor April zelfs tot 5778 te stijgen. Het getal der lijders heeft inderdaad waarschijnlijk meer dan het tienvoudige bedragen.

Doch eer wij dat onderwerp vervolgen, willen wij nog een oogenblik ons bezighouden met het rapport van den heer van Leeuwen. Hoe donker hij op grond van zijn onderzoek den toestand reeds in Januari inzag, vernamen wij: alleen wanneer de weersgesteldheid in Februari gunstig bleef, zou de toestand niet hopeloos zijn. Die reserve was door de droogte in Februari vervallen. Hij vleide zich thans nog met de gedachte, dat de opgaven betreffende de uitgestrektheid der beplante sawahs wellicht te laag waren geweest, en langzamerhand geloofde hij, dat er in werkelijkheid „veel meer" was aangeplant. Maar met dat al achtte hij de ellende groot en het vooruitzicht zorgwekkend. „Op de particuliere landen Tjikandi Oedik en Tjikandi Ilir was de toestand vrij bevredigend," rapporteerde hij. „Wel zullen ook daar vele velden onbeplant blijven wegens gebrek aan genoegzame werkkrachten, doch de beide administrateurs schijnen er reeds

---

[1]) In de *Javasche Courant* staat 6169 bouws; dat moet een vergissing zijn. Voor het verslag over Februari zie men de *Javasche Courant* van 2 April 1880.

[2]) Wij bedoelen natuurlijk 4472 b. sawah en 131 bouws tegal.

bij voorbaat op bedacht te zijn, om ingeval van gebrek aan rijst de bevolking te ondersteunen, waartoe zij in hun pakhuizen uit den oogst van 1879 nog hebben opgeschuurd liggen respectievelijk ± 100 000 en 80 000 gèdèngs padi van ± 10 katti's de gèdèng, alzoo gelijkstaande aan ± 10 000 en 8 000 pikols padi." [1]) Wat echter zou in de gouvernementslanden het lot der inlanders zijn?

De heer van Leeuwen gaf natuurlijk geen antwoord op die vraag; zelfs stelde hij ze niet. Hij legde de pen als rapporteur voorgoed neder; de Regeering riep hem tot een anderen werkkring.

Sinds had de Resident een geruimen tijd weer alleen het woord, en nu volgde een nieuwe periode van apaisement.

Over F e b r u a r i 1880 werd in het maandrapport aangaande de voedingsmiddelen onder de rubriek „Omstandigheden van buitengewonen aard" opgeteekend: „In enkele districten der afdeeling Serang en in de districten Sadjira en Waroeng Goenoeng der afdeeling Lebak bestaat e e n i g e bezorgdheid voor de naaste toekomst." [2])

Over M a a r t: „In het Noorder Regentschap, in Sadjira en Waroeng Goenoeng zijn v e l e velden onbeplant gebleven en bestaat e e n i g e bezorgdheid voor de naaste toekomst." Voorzieningen echter worden niet noodig geacht.

Over A p r i l: E e n i g e bezorgdheid voor de naaste toekomst bestaat er n o g s t e e d s voor de afdeeling Serang en de districten Sadjira en Waroeng Goenoeng van de afdeeling Lebak, waar tengevolge van ziekte onder de bevolking en het vee v e l e velden onbeplant zijn gebleven, doch w o r d e n v o o r z i e n i n g e n v o o r a l s n o g n i e t n o o d i g g e a c h t."

Over M e i: „Voor de afdeeling Serang en een gedeelte van Lebak bestaat er n o g s t e e d s b e z o r g d h e i d voor de naaste toekomst.

---

[1]) *Javasche Courant* van 2 April 1880.

[2]) Een overzicht van de administratieve indeeling van Bantam komt hier wellicht dezen en genen niet ongelegen.

Bantam telt 5 afdeelingen: *Serang*, *Anjer*, *Pandeglang*, *Tjaringin* en *Lebak*, (met 6 contrôle-afdeelingen: Serang, Anjer, Pandeglang, Tjaringin, Lebak en Malimping) of 4 regentschappen, als:

Noorder (*Serang en Anjer*) met 8 districten: Serang, Tjiroeas, Onderandir, Tanara, Kramat-watoe, Tjilegon en Anjer, benevens het district Tjikandi, bevattende de particuliere landen Tjikandi Ilir en Oedik;

Midden (*Pandeglang*) met 5 districten: Pandeglang, Baros, Kollelet, Tjiomas, Tjimanoek;

Wester (*Tjaringin*) met 4 districten: Tjaringin, Menes, Panimbang, Tjibiliong;

Zuider (*Lebak*) met 5 districten: Waroeng-Goenoeng, Lebak, Sadjira, Parong-Koedjang, Tjilangkahan;

samen 22 districten en 1736 dèsa's.

Andere voorzieningen dan de reeds genomene worden voorloopig niet noodig geacht."

Over Juni: „Nog steeds bestaat er voor de afdeeling Serang en een gedeelte van Lebak bezorgdheid voor de naaste toekomst. Voorzieningen worden voorloopig nog niet noodig geacht."

Over Juli: „Nog steeds," enz. (Woordelijk hetzelfde als over Juni, behalve dat het woordje „nog" vóór „niet" is weggelaten).

Over Augustus: „Geene."

Over September: „Naar Batavia werden gedurende de maand uitgevoerd 1112 pikol rijst."

Over October: „Voor de afdeelingen Serang en Lebak bestaat nog steeds eenige bezorgdheid voor de toekomst. Dit geldt vooral ten aanzien van het district Kramatwatoe (afd. Serang) waar de bevolking in een twaalftal dèsa's door koortsen verhinderd wordt haar dagelijksch brood te verdienen. Hulp van gouvernementswege wordt noodig geacht, indien de toestand van te langen duur mocht zijn. Overigens legt de bevolking zich met veel ijver toe op het bewerken harer gronden, en tracht zij het gemis van ploegvee zooveel doenlijk door zwaren arbeid aan te vullen. De tipars zijn voor een groot gedeelte reeds beplant." [1])

Hoe kon de Resident van Bantam zóó schrijven over zulk een toestand?

Hoe vooral kon de Regeering dulden, dat er aldus gerapporteerd werd, en die rapporten publiceeren als waar?

Bedenkelijke politieke gevolgen had zij daarvan niet te vreezen; dat is zoo. Een hongerig volk dat met zijn lijden ziet spotten, slaat wel eens tot gewelddadige protesten over, en dergelijke vertoogen hadden, voor de „naaste toekomst" van Bantams bestuurders zelven, nog iets meer dan „eenige" bezorgdheid kunnen doen geboren worden, maar het Nederlandsch gezag heeft den beschavenden invloed, dien een Europeesch bestuur op een Oostersch volk pleegt uit te oefenen, dermate getemperd — uit eerbied voor de hâdat wellicht — dat de inlanders die de taal van hun overheerschers verstaan, hoogst zeldzame uitzonderingen zijn; en dus bleven de ongelukkigen onkundig van hetgeen anders hen geprikkeld zou hebben als een ondragelijke terging.

Doch de Regeering zelve kon in de rapporten geen vertrouwen stellen. Ten opzichte van April wordt haar verklaard, dat er nog geen voorzorgsmaatregelen noodig zijn, en ten aanzien van Mei, toen de stand van zaken volgens de beschrijving van den Resident

---

[1]) De aangehaalde rapporten komen voor in de *Javasche Courant* van 10 Dec., 16 Nov.. 9 Nov., 14 Sept., 27 Juli, 6 Juli, 1 Juni, enz.

dezelfde gebleven was, luidt het rapport, dat er geen andere dan de reeds genomen voorzieningen vereischt worden. Had dan de Regeering gedurende April of Mei overbodige maatregelen aangewend? Zij zelve was van het tegendeel overtuigd. Maar dan moest ook zij zelve de bedriegelijkheid van de rapporten welke zij publiceerde beseffen.

Nog is dat alles niet. Op verre na zelfs niet.

De Resident rapporteerde, dat in enkele districten van de afdeeling Serang gedurende Februari eenige bezorgdheid voor de naaste toekomst bestond; de Regeering maakte die mededeeling openbaar, en zij wist destijds reeds, dat er tengevolge van gebrek aan vee en van ziekte onder de bevolking in eenige districten vele velden onbeplant gebleven waren; want zij deed die tijding opnemen in de *Javasche Courant* van 5 Maart, als een rapport over Januari.

De Resident ging in Maart voort, den toestand weinig zorgelijk te noemen, en de Regeering *wist* uit het rapport van den heer de Kock van Leeuwen destijds reeds, dat er volgens dezen van de 28 000 bouws sawahs in de afdeeling Serang minstens de helft onbeplant was gebleven uit gebrek aan regen, ploegvee en werkkrachten [1]). Had zij aan de juistheid der verslagen van den heer de Kock van Leeuwen getwijfeld, dan ware het haar plicht geweest, haar plicht jegens zich zelve en vooral jegens de bevolking, om hem ter verantwoording te roepen, en een anderen ambtenaar met een nieuw onderzoek te belasten. Maar zij deed dat niet: zij nam de rapporten aan van den Resident, en zij nam de rapporten aan van den heer de Kock van Leeuwen, en beider verslagen publiceerde zij als *de* waarheid in de *Javasche Courant!*

Wij gaan niet zoover als sommige Indische bladen, die te kennen gaven, dat de Regeering, het licht schuwende, den assistent-resident de Kock van Leeuwen van zijn zending onthief, doch haar apathische houding moet diepe verontwaardiging wekken, en dat de rapporten van den Assistent-Resident veel vertrouwbaarder zijn dan de berichten van den Resident, achten wij evenzeer boven elken twijfel verheven, als dat de Regeering daarvan verzekerd geworden moet zijn, indien zij één oogenblik ernstig nagedacht heeft.

De mededeelingen van den Resident, zóó stereotiep bijna dat hij ze gemakshalve had kunnen doen graveeren om ze maandelijks met één klap — of ook desnoods eenige maanden vooruit — in de

[1]) De heer van Leeuwen gaf, zooals reeds medegedeeld werd, het vermoeden te kennen, dat de bevolking veel meer dan de aanvankelijk opgegeven 8000 bouws beplant had; daarom stelden wij de uitgestrektheid van den aanplant op ± 14000 bouws, wat niet slechts »veel meer", maar zelfs *zeer* veel meer is.

rubriek „Bijzonderheden van buitengewonen aard" af te stempelen, waren met hetgeen der Regeering betreffende koortsen en veepest stellig bekend was, lijnrecht in strijd.

Aangaande die koortsen toch nam de Regeering zelve in het Koloniaal Verslag voor 1880 de verontrustende tijding op: „In Bantam begonnen tegen het einde van 1879 de koortsen zóó hevig te woeden, dat buitengewone voorzieningen noodig zijn geoordeeld; het personeel van den geneeskundigen dienst is namelijk tijdelijk versterkt geworden met één officier van gezondheid en drie dokters djawa. In de eerste maanden van 1880 heeft de epidemie daar zich nog gedurig uitgebreid. Het aantal dergenen die er geneeskundige behandeling ontvingen bedroeg bij het einde van het afgeloopen jaar 6059, en het aantal nieuwe zieken beliep in Januari jl. 10273, in Februari 10657, in Maart 16031, in April 32770, en van dezen stierven er in de genoemde maanden achtereenvolgens 2569, 1655, 3160 en 5778, d. i. 15.73, 10.53, 13.32 en 13.42 %. *Nopens degenen, die niet bij het personeel van den geneeskundigen dienst in behandeling kwamen, zijn uit den aard der zaak geen nauwkeurige opgaven te verstrekken.*" [1]) Nu heeft de residentie Bantam bij een oppervlakte van 150 ☐ geographische mijlen een inlandsche bevolking van circa 760 000 zielen. *Na* het aanbrengen der „buitengewone voorzieningen" waren er in het geheele gewest slechts *twee* Europeesche geneesheeren. Men kan daaruit eenigermate afleiden, hoeveel zieken er door gebrek aan deskundig personeel buiten behandeling *moesten* blijven, en bovendien waren er talrijke patiënten, die uit wantrouwen tegen Europeanen geen geneeskundige behandeling wilden. De officieele cijfers aangaande de morbiliteit en mortaliteit geven van de treurige gevolgen, welke de koortsen inderdaad na zich sleepten, een zeer onvolkomen voorstelling.

Omtrent de veepest deelde de Regeering in hetzelfde Koloniaal Verslag [2]) mede: „In Bantam, waar de ziekte zich in April 1879 het eerst vertoonde in de afdeelingen Lebak en Serang, hadden vooral de noordelijke streken hevig te lijden. Na de afdeelingen Pandeglang en Anjer, waarheen de ziekte zich in de eerstvolgende maanden een weg baande, werd in het laatst van Januari ook de eenige nog onbesmet gebleven afdeeling Tjaringin in het zuiden der residentie aangetast. Eerst omstreeks half Februari werd de toestand in Bantam een weinig gunstiger, en sedert de tweede helft van Maart bleef de ziekte er over 't algemeen stationnair. Volgens de laatste berichten, betreffende de tweede helft van Juni, eischte zij toen nog de meeste

[1]) Koloniaal Verslag, pag. 102.
[2]) Koloniaal Verslag, pag. 106.

offers in de districten Tjikandi (afdeeling Serang) en Tjaringin (afdeeling van dien naam), nam zij eenigermate af in Pandeglang, doch breidde zij zich zuidelijk in Lebak eenigszins uit. Op 31 December 1879 had het cijfer der afgemaakte buffels, zieke en verdachte te zamen genomen [1]), reeds een totaal bereikt van 32 613, waarvan in Serang 19 700, in Lebak 5567, in Pandeglang 5029 en in Anjer 2317. En gedurende de eerste zes maanden van dit jaar werden nog afgemaakt 13 616 buffels (waaronder 2790 in de afdeeling Tjaringin) [2])."

Bijgevolg was het voor de Regeering geen geheim, dat er veel ellende was in de residentie Bantam.

En dat de toestand ongemeen vreeselijk was in Serang en Lebak, ook dáárvan moet zij de zekerheid hebben bekomen, indien zij althans de gebeurtenissen in Bantam belangwekkend genoeg heeft geacht, om er eenige opmerkzaamheid aan te wijden.

Ten eerste komt er in datzelfde Koloniale Verslag waaraan wij zooeven enkele bijzonderheden ontleenden, op bladzijde 106 een noot voor, die aldus luidt: „Volgens de opgaven van 31 December 1878 bezat Bantam destijds 174 700 buffels, waarvan in de drie eerstgenoemde afdeelingen" (Serang, Lebak en Pandeglang) „respectievelijk 52 900, 41 300 en 33 400 en in Anjer gezamenlijk met de afdeeling Tjaringin 47 800. Het aantal runderen in het geheele gewest bedroeg op genoemd tijdstip niet meer dan omstreeks 2000."

Verder had de Regeering statistische bescheiden tot haar beschikking, [3]) volgens welke er van de 755 598 zielen, die bij het eind van 1878 de inlandsche bevolking van Bantam uitmaakten,

292 715	gevonden	werden	in	de	afdeeling	Serang
219 411	„	„	„	„	„	Pandeglang
129 084	„	„	„	„	„	Lebak en
114 388	„	„	„	„	„	Tjaringin.

[1]) »Omstreeks medio October meende de Resident er toe te moeten overgaan, om, wanneer zich in eenig gehucht de ziekte vertoonde, het stelsel van afmaking ook te doen toepassen op het vee in de dichtbij gelegen gehuchten of dèsa's. Op last der Regeering is echter, na verloop van eenige weken, die afmaking op groote schaal gestaakt. Sedert de laatste week van November werden dientengevolge, behalve de zieke beesten, slechts de zoodanige afgemaakt die vermoed werden in de nabijheid der aangetaste of daarmede in onmiddellijke aanraking te zijn geweest." Noot v. h. *K. V.*

[2]) »Voor elke maand afzonderlijk was het cijfer achtereenvolgens 3980, 3354, 1968, 1753, 1235 en 1326. Deze 13616 buffels, benevens nog 625 in hetzelfde tijdvak afgemaakte runderen, schapen, geiten en varkens hadden gezamenlijk een getaxeerde waarde van *f* 332 890. Over 1879 zijn dergelijke opgaven niet voorhanden." Noot v. h. *K. V.*

[3]) Koloniaal Verslag 1880, Bijlage A VII.

Onder de niet zeer talrijke bevolking van de afdeelingen Sera en Lebak was thans menig huisgezin, dat niet zijn aandeel in de b werking der sawahs kon dragen.

Voorts waren er volgens de eigen opgaven der Regeering in

	Serang	*Lebak*	*Pandeglang*	*Anjer*	
van de	52200	41300	33400 en	47800	buffels op 31 Dec. 18
	19700	5567	5029 en	2317	afgem. op 31 Dec.
zoodat er slechts	32500	35733	28371 en	45483	overbleven.

Daarbij kwam wel is waar het cijfer der in 1879 geboren buffe die in het leven gebleven waren, maar van een anderen kant moest de bedragen nog verminderd worden met het getal der kerbouw die gestorven waren zonder door de pest aangetast of als suspect ter dood veroordeeld te zijn. Hoogst waarschijnlijk was de veesta den 31en December 1879 in Serang, Lebak, Pandeglang en An zeer weinig *boven* de 32 500, 35 733, 28 371 en 45 483 buffels. gedurende de eerste zes maanden van 1880 werden er in de gehe residentie nog 13616 buffels afgemaakt, waaronder 2790 in de afd ling Tjaringin. Anjer, waartoe Tjaringin behoort, bezat derha 1 Juli 1880 nog slechts 42 693 buffels. Hoeveel Pandeglang, Le en Serang er van 1 Januari tot 1 Juli verloren, wordt niet voor afzonderlijk opgegeven. In de drie afdeelingen samen, dit weten werden gedurende die zes maanden 10 826 buffels doodgeschot en bij het begin van 1880 bezaten zij er reeds niet meer dan c 96 604 in het geheel; derhalve bleven haar nog geen 85 buffels over!

Al die bijzonderheden, wij herhalen het, waren aan de Regeer bekend, want ze zijn door haar in de Koloniale Verslagen, — die we gelezen worden — opgenomen. Hoe dan is het te verantwoorden, zij den Resident liet begaan, en hem de behulpzame hand lee om maandelijks den lezers der *Javasche Courant* te verzeker dat er in Bantam over het geheel, en ook in Serang en Lebak, we reden tot bezorgdheid was?

„Ellende hier en ellende daar", schreef een Indisch blad[1]; „d zenden bouws in de gouvernementslanden onbeplant tengevolge gebrek aan ploegvee en van epidemische koortsen; gebrek aan wa in de leidingen; geen andere hulp van regeeringswege dan de t zending van 50 pikols djagong-zaad; op twee particuliere land daarentegen bijna 20 000 pikols padi opgeschuurd van den vorig oogst, om de bevolking in den nood bij te staan; de veepest voor

[1]) Zie de *Locomotief* van 29 October 1880.

woedende; de koortsen insgelijks. Wat wonder, dat de Nederlandsch-Indische Regeering haar toevlucht nam tot de oude struisvogelpolitiek?"

Zelfs kinine werd in den beginne, naar men ons verzekert, aan de arme bevolking slechts karig verstrekt!

Een geruimen tijd ook bleef het getal Europeesche geneesheeren voor de geheele residentie: *twee!*

Eén hunner, de officier van gezondheid Perk, klaagde in zijn rapport van 29 April, dat de zieken weigerden, geneeskundigen raad op te volgen, en voortgingen roedjak, ketella, bedorven visch, klapperwater, enz. te gebruiken, wat bij vele koortslijders diarrhee ten gevolge had. Een inlandsch hoofd te Boender dronk op één morgen in een aanval van koorts tien klappers leeg; 's avonds was hij dan ook een lijk.

Niemand zal dat ongeloofelijk voorkomen; immers, inlanders zijn veelal zeer onvoorzichtig bij ziekte. Maar zou niet de roekeloosheid der Bantammers veel geringer en zeldzamer zijn geweest, indien de Regeering hun tijdig een plichtmatige belangstelling had betoond; indien de Regeering dadelijk na het uitbreken der epidemie hun minstens een zestal Europeesche geneesheeren gezonden had die met inlanders wisten om te gaan en ruimschoots over de middelen konden beschikken om de ziekte stelselmatig te bestrijden; kortom: indien de Regeering zich meer aan het lot der inlanders had laten gelegen zijn, in stede van hen door haar onverschilligheid tot wanhoop te drijven? Toen later het plichtbesef bij de Regeering ontwaakte, en zij haar verzuim eenigermate trachtte te herstellen, toen gaven de inlanders minder of geen reden tot klachten over onwil en roekeloosheid.

Maar schoorvoetend slechts ging de Regeering er toe over, de bevolking tegemoet te komen.

Wij zagen, dat het getal koortslijders in de geheele residentie gedurende Januari 1880 10273, gedurende Februari 10651, gedurende Maart 16031, gedurende April 32770 bedroeg, en dat er in die vier maanden 12162 aan koorts bezweken.

Wij putten uit dezelfde bron, n. l. het Koloniaal Verslag, het bericht, dat er tot Juli 1880 46229 buffels werden afgemaakt.

Nu gaan we na, wat sedert gebeurde.

Koorts noch veepest verdween.

Wel namen beide af.

In verband met het verminderen van de veeziekte werd in September de opheffing van het troepencordon voorgesteld, en het nieuwste officieele bericht — in de *Javasche Courant* van 8 Februari, ten vervolge

op een mededeeling in de *Javasche Courant* van 28 Januari — luidt: „Evenals gedurende het vorige rapport-tijdvak deden zich van 20 t/m 26 Januari slechts enkele gevallen van veepest voor in de districten Tjikandi en Tjilangkahan; in het eerste district bijna dagelijks, in het andere slechts op één plaats op één dag; tengevolge waarvan werden afgemaakt 62 beesten, waarvan 40 aangetast en 22 verdacht." De veepest zou zich dus toen, wat Lebak betreft, tot één dèsa bepaald hebben. Men dient evenwel hierbij te weten, dat er in eenige voorafgaande rapporten volstrekt niet gesproken wordt van Lebak, zoodat de pest destijds uit die afdeeling geweken en daarna er teruggekomen schijnt,[1]) evenals o. a. met de afdeeling Anjer gebeurde, die blijkens de *Javasche Courant* van 6 Augustus in de eerste helft van Juni „geheel vrij", en blijkens de *Javasche Courant* van 16 Augustus enkele dagen later weer besmet was, en nu in een onderdistrict (Bodjonegara), waar voorheen de ziekte nooit waargenomen werd. Men zie niet voorbij ook, dat er in September jl. voor Bantam insgelijks een gelukkig keerpunt scheen aangebroken, en dat de gunstige toestand de geheele maand en nog weken daarna stand hield, maar in November een einde nam, en dat sedert nog menige kraal werd uitgemoord. In het belang van het ongelukkige gewest blijve men wantrouwend en wakker.

Hoe na April de koortsen woedden, kan eenigermate uit deze gegevens worden afgeleid. Van October 1879 tot Augustus 1880 stierven er aan die ziekte 33 245 inlanders, en waren 162 294 onder behandeling [2]). Den 11en Augustus waren er 13 785 lijders; gedurende September kwamen daar 10 991 zieken bij; de sterfteverhouding was 9.9 % [3]). Daarop nam de ziekte af. In December was de sterfte 1 465. Den 1en Januari jl. waren in behandeling 4 788 lijders; den 11en 4 143; van 1 tot 11 overleden er 332 [4]). Een en ander natuurlijk weer „voor zoover de opgaven strekken"!

Hoogst waarschijnlijk overdrijft men niet, wanneer men de hoe-

---

[1]) Een pas ontvangen *Javasche Courant* van 11 Februari bericht, dat er van 27 Januari tot 8 Februari alleen in Tjikandi nog enkele gevallen voorkwamen.

[2]) Dit cijfer is ontleend aan een, blijkbaar met behulp van officieele gegevens samengesteld, artikel, door den officier van gezondheid Kats geschreven tot verdediging van den Chef van den Geneeskundigen Dienst, wiens houding in zake Bantam door de *Java Bode* den 10en Sept. krachtig was afgekeurd. Het artikel van Dr. Kats vindt men in het *Bataviaasch Handelsblad* van 12 en 13 October.

[3]) Zie de *Javasche Courant* van 14 December 1880.

[4]) Zie de *Javasche Courant* van 21 Januari 1881. In een per laatste mail ontvangen Februari-nummer wordt gezegd, dat de koortsen tegen het eind van Januari weer toenamen.

veelheid der tot heden gestorven koortslijders op 60 000 [1]), en het getal der tot heden afgemaakte buffels op 50 000 schat, en is dit juist, dan moet

alleen de koortsepidemie circa acht percent van de bevolking hebben weggerukt, en dan moet er

alleen door afmaking ongeveer achtentwintig percent van den veestapel vernietigd zijn!

Is dat niet ontzettend?

En hoe zal de toekomst zijn? Jaren en jaren zeker zullen er moeten voorbijgaan, eer Bantâm de gevolgen van de twee epidemiën te boven gekomen is, en wat zal er in de eerstvolgende maanden reeds worden van hen, die het leven behouden hebben, maar met uitgeputte lichamen, ledige buffelkralen en in een woestenij verkeerde padi-velden?

De toestand is zóó vreeselijk, dat men, bij alle verontwaardiging over plichtverzaking ten opzichte eener weerlooze en noodlijdende bevolking, hen op wier hoofden de aansprakelijkheid rust, nog beklagen moet.

Want zij zullen niet altijd de gedachte kunnen weren, dat, menschelijkerwijze gesproken, velen die nu gestorven of verarmd of ziekelijk zijn, dat verlies van leven, bestaansmiddel of gezondheid bespaard had kunnen worden.

Het stelsel van afsluiting en afmaking, tegen de veepest gevolgd, had misschien nuttig kunnen werken, indien er dadelijk bij het uitbreken van de ziekte om den besmetten kring een cordon was getrokken met een heir van nauwlettende wachters; indien er een toereikend getal deskundigen beschikbaar ware geweest om de bevolking te raden en te vermanen, om de af te maken buffels aan te wijzen, om op het begraven der gedoode dieren een scherp toezicht uit te oefenen, en het gebruik der genees- en ontsmettingsmiddelen te contrôleeren, en — dit niet te vergeten — indien den eigenaren nooit een schadeloosstelling in geld ware toegekend, maar hun steeds voor elken afgemaakten buffel een gezonde buffel ware toegezegd, na 't uitwoeden der pest hun van bestuurswege te leveren. Toen echter de ziekte zich reeds over een geheele residentie, ja, over meer dan één gewest had uitgebreid, was de practijk van het afsluitingsstelsel, wegens de terreinbezwaren en het gebrek aan vertrouwbaar personeel, een tastbaar ongerijmd streven naar het onmo-

---

[1]) Het *Bataviaasch Handelsblad* raamt meer: volgens een van zijn Decembernummers stierven er in slechts *vijf* maanden 40000.

De *Locomotief* sprak den 11en Januari j. l. van 55000 ellendig omgekomen Bantammers.

gelijke, en was de voornaamste maatregel waarvan nog heil te hopen viel, deze, dat alle beschikbare krachten op het tijdig afmaken van werkelijk of hoogst waarschijnlijk aangetaste dieren, op het zorgvuldig begraven en het behoorlijk ontsmetten geconcentreerd werden, met volkomen vermijding altijd van een vergoeding in geld. Nu werd er o. a. in Bantam een kostbare pagger opgericht, daarbij voor elke drie paal een gecommitteerde als contrôleur aangesteld, en overal waar de pagger de wegen kruiste een drom inlanders op post gezet, en nadat de veepest de haar aangewezen grens reeds lang overgesprongen was, stonden de wakers er nog — reglementair als de Russische schildwacht uit een bekende anecdote — maar het vervoer van vee werd er vroeger en later niet door verhinderd, en ongeveer *f* 12 000 per maand kostte de bewaking voor één district. Drie honderd soldaten werden op de been gebracht, en duizenden guldens kostte ook dit cordon, en vele der militairen werden ziek en der bevolking waren zij tot last, maar de veepest belemmerden zij niet. De inlanders werden gedwongen hun buffels in de kralen te houden, gras te snijden om ze in de kralen te voeden, en de kralen te ompaggeren ten einde die tegen besmetting te vrijwaren; de dieren, aan de opsluiting niet gewend, en wellicht nog slechter dan gewoonlijk gevoed, werden ziek; een andere ziekte dan veepest kenden de gecommitteerden niet, en de buffels werden doodgeschoten. Van welk gehalte de gecommitteerden in de besmette residentiën dikwijls waren, leert de heer van Delden ons beseffen [1]), door hen „met enkele uitzonderingen, maatschappelijke schipbreukelingen" te noemen, die geen van allen de vereischte kunde bezaten, en van welke sommigen de inlandsche hoofden uitscholden en den kleinen man mishandelden, terwijl anderen tegen betaling van geld toelieten, dat de buffels of runderen buiten de kraal naar een weide werden gebracht, en weder anderen geheele kudden uitroeiden — hoewel neutrale deskundigen hadden aangetoond dat enkele aangetaste dieren door toegediende middelen reeds begonnen te herstellen — om dan later de schadevergoeding, welke voor de afgemaakte beesten uit 's lands kas werd betaald, met hun handlangers te deelen. Dergelijke sujetten — weggejaagde ambtenaren, gewezen mindere militairen van slechten naam en particulieren met een donker verleden — werden ook over de residentie Bantam losgelaten, en werden de schrik en het bederf der bevolking. Later is het gehalte veel verbeterd, maar deskundigen waren de gecommitteerden toen evenmin als vroeger, en evenals vroeger beslisten toen de gecommitteerden

[1]) In zijn ook door *de Indische Gids* bekend gemaakte Nota van 10 Aug. '80.

in hoogste instantie over het leven en den dood van het vee. Afdoende ontsmettingsmaatregelen zijn niet genomen, welke vervaarlijke hoeveelheden carbolzuur er ook werden verbruikt [1]). Dieren en menschen openden voor de epizoötie telkens een nieuw terrein. Wilde varkens woelden de graven der afgemaakte buffels om, verslonden de lijken, werden insgelijks aangetast, stierven, werden natuurlijk niet weggeruimd, strekten op hun beurt anderen dieren tot spijs en plantten aldus op hun beurt de besmetting voort. De niet-gedesinfecteerde gecommitteerden zelven hielpen onbewust de pest verbreiden. Den inlander, al de moeite welke hij zich voor zijn buffel getroosten moest moede, te eerder daar hem een ruime schadeloosstelling toeschitterde, werd het afmaken van zijn kerbouw een gewenschte uitkomst, en opzettelijk dikwijls werkte hij de besmetting in de hand. Andere kwade praktijken hadden eenzelfde rampzalige uitkomst. Zoo werd in de bosschen van het district Parong-Koedjang (Lebak) maanden geleden een menigte lijken van in staat van ontbinding verkeerende kerbouwen gevonden; bij onderzoek bleek, dat een hadji met oogluiking van den wedono beesten welke door veepest waren aangetast in die bosschen had verborgen, ten einde zijn dèsa bevrijd te doen blijven van de gevreesde bestuursmaatregelen, en

---

[1]) Wij meenen hier een extract te mogen opnemen uit een brief, door een geestig en geloofwaardig ingezetene van Indië onlangs ons gezonden. Hilariteit wekt het op, maar een gevoel van bitterheid over zooveel onwaardig comediespel laat het na.

»De veepest is nog in volle glorie. 't Laatste plan is, om achter Cheribon een veelooze streek te maken, afgesloten door 2 paggers, en alle vervoer over die lijn te voorkomen door uit te zetten posten. Ook gezonde beesten zullen die lijn niet mogen passeeren. Jammer, dat men de wilde varkens en de vogels ook niet keeren kan; die toch, vooral de laatste, kunnen de smetstof ook overbrengen.

»Menige arme drommel spint intusschen zijde bij de veepest. Vijf en tien gulden daags is niet onaardig voor de vele leegloopers die nergens anders aan den kost kunnen komen Er zijn onmogelijke sujetten bij. Een verstandig idee vond ik het van iemand, onlangs gepensioneerd, die voor drie maanden veepester is geworden en er een kleine duizend gulden zakgeld heeft uitgeklopt!

»'t Desinfecteeren was, zooals het plaats had, een bespottelijkheid. Ik kwam kort geleden te paard met twee bedienden te voet en een hondje, de M.... over. De beide bedienden moesten zich geheel ontkleeden en kregen een bad in stinkend carbolzuurwater. 't Paard werd de beenen met een bamboespuit bespoten; 't hondje, dat moeielijk te vangen was, kreeg een spuitsel van achteren, en mij werden de beide schoenzolen met carbolzuur aangeraakt. »*Boleh djalan sekarang*", zei de man die de spuit hanteerde, een pradjoerit. Bij inlanders schijnt dus de besmetting op het geheele lichaam vat te hebben, bij paarden alleen aan de pooten, bij honden aan 't zitvlak en bij Europeanen aan de schoenzolen."

aldus gelegenheid te hebben om de buffels die hij met bedriegelijke voorwendselen uiterst goedkoop van de bevolking kreeg uit te voeren naar streken, waar hij ze voor grof geld van de hand kon zetten. Elders werden afgemaakte dieren, die reeds begraven waren, weer uit de kuilen gehaald, om hun de huiden af te stroopen, en deze in den handel te brengen, en menigeen vond aldus een zeer winstgevend bedrijf. In één woord: het stelsel ten aanzien der veepest toegepast, was een duur stelsel, een ondoelmatig stelsel en een demoraliseerend stelsel. De Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid wist dat — o. a. uit de dagbladen, uit een officieel rapport en uit de zakelijke nota's van den heer van Delden — maar de Directeur had niet den zedelijken moed, om zijn dwaling te erkennen, en volhardde daarin, ook toen hem door de ervaring gebleken was, wat anderen die iets van de Javaansche huishouding kennen reeds a priori onvermijdelijk hadden geacht.

En terwijl er schatten verspild werden aan een veroordeeld systeem van veepestbestrijding, hoopte men de koorts te bedwingen met ten eenenmale onvoldoende middelen, stelselloos aangewend.

Weken lang, gelijk wij reeds zagen, werd den duizenden zieken, over de geheele residentie verspreid, slechts één Europeesch geneesheer gegund.

Eindelijk werden nog twee officieren van gezondheid, de heeren Dr. Krch en Perk, met eenige dokters djawa naar Bantam [1]) gedirigeerd; na die inspanning nam men te Batavia weer voor vrij geruimen tijd rust.

Er bleef, zoo 't schijnt, nu slechts na te gaan, of van de geneeskundige hulp en medicijnen wel „op de meest rationeele" wijze gebruik werd gemaakt.

Voor dat doel werd in de eerste dagen van Juli de dirigeerende officier van gezondheid tweede klasse van Goens naar Bantam gezonden. Of hij over de aanwending van de middelen tevreden was, is ons niet gebleken; wel werd gepubliceerd, wat hij over het ontstaan der koortsen dacht, en wat hij als een der oorzaken van de groote mortaliteit beschouwde. „Tot de sterfte", rapporteerde hij, „bracht ook meestal de ondoelmatige en nadeelige levenswijze der zieken veel bij." Tot het ontstaan der epidemie moeten „miasmatische emanaties" medewerken. De epidemie begon „als het ware" korten tijd na het uitbreken van de veepest, „niettegenstaande" er, zegt de heer van Goens, „door mij geen verband is kunnen gevonden worden tusschen deze epidemiën onder menschen en beesten." [2])

Dat was de aangenaamste tijding, welke men te Batavia wenschen

[1]) Volgens het officieuse artikel, door Dr. Kats in het *Bataviaasch Handelsblad* van 12 en 13 October geplaatst, waren er destijds zes dokters djawa.

[2]) Deze bijzonderheden zijn aan het artikel van den heer Kats ontleend.

kon: geen verband tusschen koortsepidemie en veepest, en de verschrikkelijke sterfte een gevolg vooral van de roekeloosheid of domheid der inlanders zelven. Men legde zich dan ook opnieuw te slapen.

In 't laatst van October ontwaakte men nog eens. Er diende weer iets voor Bantam gedaan te worden, en juist was er een geneesheer uit Europa teruggekomen, wien men een zending opdragen kon.

Het was Dr. Arntzenius. Krachtens zijn aanstelling als stadsgeneesheer was hij voor de taak waarmede men hem nu belasten wilde niet beschikbaar, doch wat van den ambtenaar niet gevorderd kon worden, kon van den geneesheer niet vruchteloos worden gevraagd, en in het belang der Bantammers voldeed hij gaarne aan den wensch van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, twee dagen na zijn ontscheping hem kenbaar gemaakt.

De opdracht teekent den toestand. Ongeveer een jaar reeds had de epidemie gewoed, en thans werd Dr. Arntzenius geroepen om „een *onderzoek in te stellen* naar de heerschende koortsen en *maatregelen te beramen* tot bestrijding"!

Den 30en October kwam hij in Lebak; veertien dagen later was de tocht ten einde; hij had toen de geheele afdeeling doorreisd.

Het resultaat van zijn onvermoeide en nauwgezette waarnemingen en van zijn talrijke conferentiën met Europeesche ambtenaren, inlandsche hoofden en ook met de bevolking zelve aangaande den hygiënischen toestand der kampongs, het verloop der ziekte, de verstrekking van geneesmiddelen en den aard der voeding legde hij neder in een rapport, dat te Batavia een even onaangenamen als diepen indruk maakte. Hij was nagenoeg regelrecht uit Nederland in Bantam gekomen; hem was de geschiedenis der veepest en koortsepidemie ten eenenmale vreemd; hij was op het aanschouwen van zooveel ellende niet voorbereid, en hij was in het gebruik van de officieele waarheid verregaand onbedreven. Niet dat hij de vormen der betamelijkheid en wellevendheid uit het oog verloor, maar zich nederzettende om te rapporteeren wat hij gezien had, dacht hij nog steeds met bitterheid en verontwaardiging aan het lot van Bantams bevolking, en in zulk een gemoedsgesteldheid schrijft men „de bonne foy", maar komt de *officieele* waarheid te weinig tot haar recht.

Het rapport is dan ook van regeeringswege niet gepubliceerd, en schijnt ergens in het archief van den Directeur diep onder een stapel officieele stukken begraven te zijn.

Maar nu en dan is er door de pers een gedeelte van bekend geworden [1]).

---

[1]) Vooral door het *Bataviaasch Handelsblad*; zie zijn nummers van 21 en 22 December. Ook door de *Soerabaja Courant*.

Ook wij hebben er reeds enkele bijzonderheden uit getrokken [1], bij het bespreken van de veepest.

Eenige andere, die aanstonds volgen, hebben meer betrekking op de koortsen.

Tusschen beide epidemiën vindt Dr. Arntzenius wèl verband.

Overal in Lebak werd hij getroffen door het ziekelijke voorkomen der inlanders welke hij onderweg zag, en een groote menigte was te zwak om op de been te blijven. Fletskleurig zagen schier allen er uit; daarbij waren de meesten vermagerd, en velen met een schurftachtigen uitslag bedekt. De geheele bevolking was in heviger of zachter graad lijdend!

Ernstige zieken echter waren er weinig. Nagenoeg nergens nam hij de verschijnselen van malaria cachexie waar. In den regel waren het eenvoudige koortsen. Maar door de slechte voeding en andere deprimeerende oorzaken waren die eenvoudige koortsen voldoende, om het gestel geheel te ondermijnen; en genazen de zieken, dan kwamen zij door het gebrek aan versterkend voedsel slechts zeer langzaam op hun verhaal, en was een geruimen tijd hun weerstandsvermogen zóó gering, dat zij bij een nieuwen aanval zeer spoedig het leven verloren, indien de koorts — zooals menigmaal het geval was — niet tijdig door kinine-pillen werd afgeweerd.

De weersgesteldheid werkte nagenoeg het geheele jaar door ongunstig op den gezondheidstoestand in Lebak. De ongemeen droge Westmoesson werd door een zeldzaam regenachtigen Oostmoesson gevolgd. In gewone omstandigheden reeds zijn miasmatische koortsen op sommige plaatsen van Bantam endemisch; nu de met een weelderigen plantengroei overdekte bodem dagelijks afwisselend aan een tropische zon en een tropische regenbui was blootgesteld, moest de ontwikkeling van miasmen natuurlijk nog veel geduchter zijn.

Maar bodem en weersgesteldheid waren niet de eenige oorzaak der epidemie.

De voorschriften, bij het begraven van afgemaakte buffels na te leven, werden den laatsten tijd in Lebak opgevolgd; gebeurde dat echter vroeger ook? Gebeurde het ook, toen men, door de afmakingswoede aangegrepen, vier paal in de rondte van de besmette kraal alle buffels deed doodschieten, en men binnen weinig uren, vaak 's avonds of 's nachts, honderden beesten te begraven had? Er wordt verzekerd, dat menigmaal dagen na zulk een slachting de door ontbindingsgassen opgezwollen lijken der kerbouwen — soms lagen er twintig

[1]) Wij moeten den lezer dringend verzoeken, wel in het oog te houden, dat nagenoeg al hetgeen door ons aangaande de verwoestingen van veepest en koortsepidemie in dit artikel werd geplaatst, aan officieele en officieuse bescheiden is ontleend.

in één kuil! — de aarde waarmede zij bedekt waren oplichtten, en een verpestenden adem over de nabijgelegen kampongs verspreidden! Het is een feit bovendien, dat de koortsepidemie het vreeselijkst gewoed heeft in de afdeeling Pandeglang, in hoog gelegen en vroeger gezonde kampongs, maar waar de buffels het snelst vermoord en het slechtst begraven waren.

Op grond daarvan en van andere feiten heeft Dr. Arntzenius de overtuiging, dat de veepest en haar ongeschikte bestrijders de koortsepidemie in haar sloopingswerk hebben bijgestaan. Dat ook de gedrukte stemming van de bevolking voor haar gezondheidstoestand schadelijk was, en dat bovendien de groote inspanning welke hier en daar de landbouw vergde nadeelige gevolgen voor de gezondheid had, spreekt vanzelf. De voeding kan op het ontstaan der ziekte niet van grooten invloed geweest zijn.

Het rapport van Dr Arntzenius werd niet in de *Javasche Courant* opgenomen, zeiden wij. Wèl kwam daarin een verslag voor van Dr. Krch, die in het tot Lebak behoorende onderdistrict Kontjang Koelon werkzaam is, en dat werd 31 December j.l. ingediend. Het uiterlijk voorkomen der bevolking, rapporteert hij, is in Kontjang-Koelon „volstrekt niet onrustwekkend.” Enkele aan malaria cachexie lijdenden vindt men echter in „elke dèsa”, en „in het bijzonder in de ampians, waar geen kampong-hoofd en dus geen voldoend toezicht over het schoonmaken van de kampongs bestaat.” Altijd op zijn tournées, in elke dèsa en in elke ampian liet hij door het districts- of onderdistrictshoofd, dikwijls ook door den regent, de zieken waarschuwen, „om gedurende de koorts niet te baden, niet 's nachts op een balé-balé buitenshuis te slapen en zich te onthouden van het eten van onrijpe vruchten (roedjak) of bedorven visch, zoo ook van het drinken van klapperwater.” Verstrekking van vleesch acht hij voor elke dèsa noodig; zeker, merkt Dr. Krch op, was de bevolking ook vroeger niet dikwijls in de gelegenheid, vleesch te eten, „maar,” voegt hij er o. i. zeer terecht bij, „toen bestond een normale toestand, geen ziekte onder de menschen en onder het vee.” Hij wenscht echter „natuurlijk,” dat het vleesch slechts aan personen die zulks het meest behoeven worden verstrekt, en beveelt bij gebrek aan slachtvee in het bijzonder dengdeng aan; Australisch vleesch zullen de inlanders niet willen gebruiken. Wat de toekomst betreft, voedingsmiddelen (rijst) zijn voldoende aanwezig, en „behoeft dus volstrekt geen vrees voor hongertyphus te worden gekoesterd.” [1]) Moest dan dáárvan zelfs s p r a k e zijn?

---

[1]) *Javasche Courant* 18 Januari 1881.

Doch het streven van Dr. Arntzenius, hoe ook schijnbaar miskend, droeg vrucht. Iederen machthebbende, had hij verklaard, zou hij gaarne hebben laten zien, wat zijn oogen getroffen hadden in Bantam; dan zou een warme belangstelling in het lot der wegstervende bevolking de koorden der beurs wel doen ontknoopen. De koorden werden losgemaakt. Hij had er op aangedrongen, dat men door verbeterde voeding het weerstandsvermogen van den inlander tegen ziekte vergrooten, en dat men de behandeling van de lijders alleen aan Europeanen opdragen zou — aan Europeesche geneesheeren, door gecommitteerden onder toezicht van contrôleurs bijgestaan — en aldus heeft de Regeering goedgevonden te besluiten. „In het belang der bestrijding van de in de residentie Bantam heerschende koortsepidemie," berichtte het officieele nieuwsblad van 24 December, „zijn door de Regeering de volgende maatregelen genomen:

»Voor het dagelijksch behandelen van de zieken, het toedienen van geneesmiddelen, het toezicht houden op het opvolgen der hygiene-maatregelen en alles wat door het bestuur in het belang der zieke bevolking mocht worden noodig geacht, zijn beschikbaar gesteld twintig door den Inspecteur van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst van Java en Madoera en de hieronder te noemen geneeskundigen aan te wijzen Europeesche ziekenverplegers.

Ter contrôleering van bovenbedoelde ziekenverplegers worden ter beschikking van den Resident van Bantam gesteld vier ambtenaren van het binnenlandsch bestuur en vier Europeesche geneeskundigen.

Voorts is machtiging verleend tot indienststelling van acht door den Chef van den Geneeskundigen Dienst aan te wijzen ziekenverplegers, om onder de leiding en de bevelen van de hierboven bedoelde Europeesche geneeskundigen werkzaam te zijn.

De Inspecteur van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst op Java en Madoera wordt naar Bantam gedirigeerd, om de onmiddellijke leiding van den ten nutte der zieke bevolking georganiseerden geneeskundigen dienst tijdelijk op zich te nemen, en zich met den Resident van Bantam in betrekking te stellen waar de belangen der epidemielijders dit vorderen.

Eindelijk is genoemde Resident gemachtigd tot het doen aankoopen van slachtvee voor de kostelooze verstrekking van dierlijk voedsel aan de zieke bevolking."

Dr. Idsinga, de Inspecteur van den Geneeskundigen Dienst, die den 1en Januari j.l. naar Bantam vertrok, rapporteerde den 10en dier maand uit Lebak: „Voor zoover de bevolking nu door mij is gezien, heb ik den indruk ontvangen, dat over het algemeen de koortsen niet kwaadaardig zijn, maar dat de herhaalde aanvallen zulk een algemeene verzwakking ten gevolge hebben, dat een groot gedeelte na korten of langen tijd sterven, en van de overgeblevene zeker meer dan $^1/_3$ in meerdere of mindere mate aan malaria cachexie lijdt. Hoewel onder de door mij bezochte lijders slechts zelden diarrhee

is aangetroffen, zoo hebben bij velen de spijsverteringsorganen zeker ook veel door de algemeene uitputting geleden, en geeft de voeding op de gewone wijze geen voldoend herstel van krachten, zoodat meerdere uitputting, zelfs de dood, noodzakelijk moet volgen, wanneer de pas herstelden bij het hervatten van hunne werkzaamheden in het veld zich opnieuw aan nadeelige invloeden moeten blootstellen. Kan in deze omstandigheden het toedienen van geneesmiddelen niet ontbeerd worden om bestaande koortsaanvallen te bestrijden, veel meer is het noodig de voeding te hulp te komen." Dr. Idsinga stelde deswege dadelijk bij zijn aankomst te Serang voor, dengdeng te verstrekken en, wat een leek eenigszins bevreemden moet, gezouten vleesch. Later is nog aan den Resident verzocht, om den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in overweging te geven, ook gedroogde visch, gezouten eieren en melk in blik voor de jonge kinderen beschikbaar te stellen. „In alle door mij bezochte dèsa's," zeide Dr. Idsinga verder, „toonde de bevolking met die maatregelen veel ingenomenheid", en hij drukte den geneesheeren, den contrôleurs bij het binnenlandsch bestuur en den ziekenverplegers op het hart, om, waar het nog noodig mocht zijn, de bevolking op zachte wijze tot het gebruik van deze voedingsmiddelen te bewegen, en „vooral" om „te zorgen dat die middelen behoorlijk worden aangewend, en der zieke bevolking ten goede komen." [1])

De Resident rapporteerde den 10en Januari over December, na bericht te hebben dat de epidemie op de „meeste" plaatsen „belangrijk" afnam, en na ook zijnerzijds te hebben verklaard, dat echter bij „de meeste herstelden" nog in een „groote" mate„ uitputting" heerschte: „Alles wat mogelijk is, wordt verricht om daartegen te reageeren."

En inderdaad, de maatregelen welke door de Regeering zijn toegezegd schijnen nog wel niet alle uitgevoerd; — we leiden dit o. a. hieruit af, dat Dr. Idsinga zijn rapport van den 10 Januari eindigde met de woorden: „van de ziekenverplegers zijn er twee in de assistent-residentie Lebak werkzaam; het is mij nog niet bekend, of er reeds meerdere zijn aangesteld" — maar er is veel gedaan.

Ook dat moet erkend worden, en met meer dan een enkel woord.

In de laatste dagen van December begon van bestuurswege de verstrekking van versch vleesch.

Daarna werden proeven met de verstrekking van zoutvleesch en dengdeng genomen.

Den 30en December vertrokken acht inlandsche ziekenverplegers uit het groot militair hospitaal te Batavia naar Serang; tevens werd

---

[1]) *Javasche Courant* 20 Januari 1881.

voor de aanstelling van 20 Europeesche ziekenverplegers „onverwijld" zorg gedragen.

Vier officieren van gezondheid, vier ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur en nog vier dokters djawa, alsmede de Inspecteur van den Burgerlijken Geneeskundigen Dienst, uit wiens eerste rapport wij boven reeds het een en ander overnamen, werden ter beschikking van den Resident gesteld.

Op verzoek van den Resident werd een groote hoeveelheid gezouten vleesch en Australisch vleesch in blikken gezonden, en toen hij spoedig daarop berichtte, dat het Australisch vleesch in blikken minder gewild was, en hij een proef met gezouten Australisch vleesch in vaten wenschte te nemen, ontving hij dadelijk 1000 K.G. van dat vleesch benevens 600 K.G. dengdeng, terwijl de levering van nog 20 000 K.G. dengdeng werd voorbereid. Zelfs werd den Resident door den Directeur gevraagd, of ook de toezending van melk, gezouten eieren en gedroogde visch niet gewenscht zou zijn, en nadat een bevestigend antwoord ontvangen was, werden in de derde week van Januari 5000 K.G. gezouten vleesch, 2327 K.G. dengdeng, 300 blikken gecondenseerde melk, 30 krandjangs gedroogde visch (*ikan sepat*), 3000 K.G. *ikan gaboes* en 5000 gezouten eieren naar Bantam vervoerd, waarop een paar dagen later 20 krandjangs *ikan sepat* en nog 5000 gezouten eieren volgden.

Aan die bijzonderheden heeft men genoeg, om overtuigd te worden, dat de Regeering en ook de Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, met het verleden gebroken hebben. Misschien herhalen deze en gene nu wel de aanmerking van een der Indische bladen: „Men vervalt van het eene uiterste in het andere; na eerst maanden lang de bevolking van Bantam te hebben verwaarloosd, springt men over op genees- en versterkingsmiddelen, welke alleen de gegoede Europeaan zich verschaffen kan" [1]). Maar hoe gegrond men die aanmerking ook vinde, wie hoopt niet, dat, indien er uitersten moeten zijn, de Regeering bij het tegenwoordige blijve!

Ware zij er eerder toe overgegaan, er zou in Bantam minder treurigheid en armoede zijn, en wij zouden ons minder te schamen hebben.

„De maatregelen komen laat, zeer laat," werd geklaagd [2]) en daaraan werd de vraag vastgeknoopt: „Aan wien de schuld?" met het antwoord: „Voor een deel zeker aan het bureaucratisch raderwerk, dat tusschen hem, die den toestand bij aanschouwing kent, en hem, die maatregelen moet beramen, een berg papier opstapelt, die den indruk

---

[1]) *Zondagsblad v. h. Ind. Vaderland* van 9 Januari 1881.

[2]) Door het *Algemeen Dagblad van N. I.*

bestaande ellende verzwakt en waardoor aan overleg, rappor-
ing, correspondentie en wat niet al, veel tijd verloren gaat, die
ers nuttig gebruikt had kunnen worden. Een „stuk over koortsen
Bantam" kan op een schrijfstafel dagen blijven liggen en wachten
zijn beurt; maar zoo diegeen, die de zieken huis aan huis ziet
liggen en sterven, zelf meerder macht had of buiten de bureau-
uette om het noodige gedaan kon krijgen, zou de werkelijkheid
genoeg zich laten hooren, om niet te behoeven te wachten op
beurt." [1])

en ander Indisch redacteur vereenigde zich met dat antwoord
, en bij het besef, dat de journalist gehouden is, „de werkelijk
sprakelijke personen voor het voetlicht te brengen", oordeelde
„De Directeur van Eeredienst, Onderwijs en Nijverheid en de
ef van den Geneeskundigen Dienst hebben — het behoeft nauwe-
s gezegd — niet met opzet, maar slechts uit nalatigheid, tijdig
delen verzuimd. Daarom gevoelen zij wellicht hun geweten door
dooden in Bantam niet bezwaard. Het openbaar geweten echter
nt er tegen op, dat deze zaak afloope alsof het een eenvoudige
delstransactie gold, zich oplossende in een rekening, door zekere
na aan Vriend Hein aangeboden, voor aan ZEd. geleverd eene
tij van zóóveel duizenden menschenlevens, merk Bantam 1880." [2])

Wij voor ons meenen, dat noch de Resident, noch de Chef van den
neeskundigen Dienst, noch de Directeur van Onderwijs, Eeredienst en
jverheid, noch de Gouverneur-Generaal hun houding verantwoorden
nnen; de eerste niet, wegens zijn verbloemende rapporten; de tweede
t, wegens zijn traagheid in het verstrekken van geneeskundige
lp aan de koortslijders, en zijn lijdzaamheid ten aanzien van de
k uit een hygiënisch oogpunt bedenkelijke buffelmoorden; de
rde niet, wegens zijn halsstarrig volharden in de toepassing van
n door rede en practijk beide veroordeeld opsluitings- en afma-
ngsstelsel; de vierde niet, wegens zijn berusting in hetgeen èn
esident èn Chef van den Geneeskundigen Dienst èn Directeur
kortschoten of misdeden.

Maar hoe dat ook zij, dit is, helaas! buiten alle quaestie, dat er
lende over Bantam en schande over Neêrland's naam is gebracht.
Vij hebben het rijk van Bantam, dat eenmaal geheel westelijk Java
heerschte, in Palembang bevelen gaf, in Menangkabau gehoor-
aamd werd, in Soekadana zijn wil deed gelden, belaagd, verzwakt
n ontwricht, en als een bedeelde van het Nederlandsch-Indische
ouvernement is de laatste zijner Sultans, Mohamad Tsafi Oedin, nu

[1]) en [2]) *Soerabaja-Courant* van 7 Januari j. l.

veertig jaren geleden ellendig gestorven in een der achterbuurten van Soerabaja. Veel hadden wij dus Bantam te vergoeden, maar wat wij van Bantam gemaakt hebben, en in het bijzonder wat daar in 1879 en 80 is geschied, blijft een protest tegen de, trouwens altijd verwaten, bewering, dat het slechtste Europeesch bestuur nog beter dan het beste inlandsche is.

v. K.

De spoorwegen op Java, vergeleken met die van Egypte en Turkije.

Wanneer men den algemeenen en den economischen toestand van Java stelt tegenover dien van Turkije en Egypte, dan ontwaart men dat Java sedert 1835 in veel gunstiger omstandigheden heeft verkeerd, dan beide genoemde landen; op Java toch heerschte niet alleen voortdurende vrede, maar ontwikkelden zich landbouw en industrie zonder sociale omwentelingen en andere schokken, terwijl deze in Egypte en in Turkije niet zeldzaam waren.

In andere opzichten bestaat er, althans wat de Mohamedaansche bevolking betreft, veel overeenkomst tusschen de drie landen, en vooral tusschen Java en Egypte. De invloed van den Islam bracht in de drie landen een slaafsche onderwerping aan de erkende machten te weeg, en had ten gevolge, dat de landbouwende stand weinig of geen deel nam aan de politieke omwentelingen die plaats vonden. Maar treft men in geen van de drie landen bij den landbouwer de onvermoeide energie van den Noordschen landman aan, van een anderen kant moet men erkennen, dat de min of meer despotieke handelingen der bestuurders, die zoowel in Egypte als in Turkije en op Java den landbouwer bezwaard hebben met heffingen in natura, met het presteeren van persoonlijke diensten, hoofdgelden, enz. den landbouw niet tot stilstand hebben gedwongen. Ondanks al die belemmeringen heeft de landbouw zich uitgebreid.

Op Java echter minder dan men verlangen mocht.

Wat Egypte betreft, is de ontwikkeling inzonderheid hieraan te danken, dat er veel, *zeer veel*, gedaan is, om het systeem van irrigatie — zoo belangrijk in alle Oostersche landen — te verbeteren; het Nijl-water bereikt thans landerijen, die er vroeger van verstoken waren.

Zulke werken zoekt men te vergeefs in Turkije en ook op Java. Op Java vindt men hier en daar een zwakke poging om locale irrigatie te verbeteren, maar de groote Solo-rivier, — de eenige die met de Nijl kan worden vergeleken, vooral wanneer zij, volgens het plan van Stieltjes, met de Progo vereenigd zal zijn, — loopt thans, in 1881, nog even nutteloos naar zee als honderd jaren geleden, toen het Europeesch gezag daarover beschikking erlangde. Toch zijn er honderdduizenden bunders gronden langs de Solo-rivier gelegen, die onbeplant blijven of een ellendige opbrengst afwerpen, alleen door gemis van irrigatie-water, hoewel dat door eenige barrages of dammen, vervaardigd naar het model der Nijl-barrage, daarop gevoerd kon worden.

En is de toestand van Java in vergelijking met beide genoemde landen, wat het transportwezen, en speciaal de spoorwegen, aangaat, gunstiger?

De bevolking van Europeesch-Turkije telt thans 4 147 000 zielen behalve

275 000	in Creta
932 000	„ Roumelië
1 187 000	„ Bosnië
1 965 000	„ Bulgarije
4 359 000.	Alzoo te zamen ongeveer 8 500 000 inwoners.

In al die provinciën zijn de volgende spoorweglijnen in exploitatie:

Konstantinopel—Adrianopel	310	K.M.
Adrianopel—Sarembey	243	„
Tirnova—Jambolij.	104	„
Koullili—Dedeaghatch	112	„
Saloniki—Uskub	243	„
Uskub—Mitrovitza	120	„
Banjalongka—Novi	102	„
Totaal	1234	K.M.
Bovendien 3 lijnen bij Smyrna 231 K.M.		
Ismid—Scutari 43 „		
	274	K.M.
TOTAAL-GENERAAL	1508	„

In Egypte waren in 1880 op 17 400 000 inwoners 1494 K.M. spoorwegen in exploitatie, die 1 952 426 personen vervoerden. De ontvangsten bedroegen 1 079 500 Egyptische ponden sterling (van 26 franken); de uitgaven daarentegen 442 660 pond, zoodat er een

batig slot is overgebleven van 630 000 ponden sterling of nagenoeg *f* 8 000 000 (acht millioen gulden).

De bevolking van Java telt ongeveer 19 000 000 zielen, en de spoorwegen, die in exploitatie zijn, bedragen 418 K.M. n l.:

Semarang—Vorstenlanden	208	K.M.
Batavia—Buitenzorg	58	„
Soerabaja—Malang—Pasoeroean . . .	112	„
Soerabaja—Modjokerto	40	„ ; terwijl

bovendien in constructie zijn de lijnen:

Modjokerto—Madioen	130	„
Madioen—Solo	138	„
Buitenzorg—Bandong	175	„
Totaal . . .	861	K.M.

Ook in dit opzicht weder staat dus Java verre ten achter èn bij Turkije èn bij Egypte, die elk reeds jaren het voorrecht genieten 3maal meer spoorwegen te bezitten. Is het onder die omstandigheden te verwonderen, dat in Egypte de suikercultuur verdubbeld is, terwijl die op Java achteruitgaat?

Verschillende berichten uit Java luiden, dat de belanghebbende industriëelen in Malang, Pasoeroean, Soerabaja, Modjokerto, Kediri en Madioen zich tot den chef der Staatsspoorwegen hebben gewend met bezwaren tegen het tarief, tengevolge waarvan nagenoeg nergens ter wereld het spoorwegvervoer zoo duur is als op Java, zelfs in Egypte en Turkije niet. Al die vertoogen echter zijn zonder gevolg gebleven, en huns ondanks zijn de belanghebbenden nu gedwongen, weer tot de oude gebrekkige transportmiddelen voor koffie en suiker hun toevlucht te nemen, en *af te zien van het gebruiken der Java-staatsspoorwegen voor het transporteeren van hun oogsten!*

De toepassing van het denkbeeld in *de Indische Gids* van Maart, dat namelijk de Java-staatsspoorwegen een middel konden worden, om den veestapel, die door de pest zoo zeer geleden heeft te herstellen, wordt door die kortzichtige wijze van exploitatie wederom voor geruimen tijd verschoven.

De industriëelen vleiden zich jaren lang met de hoop dat zij in goedkooper vervoermiddelen een tegemoetkoming zouden verkrijgen voor de jaarlijks stijgende productie-kosten; allen moesten onderstellen, dat op de *Java*-staatsspoorwegen, die *minder* voor aanleg kosten dan de *Nederlandsche* staatsspoorwegen, zoo niet *geheel dezelfde*, althans *nagenoeg gelijke*, tarieven zouden worden ingevoerd. Op die redelijke verwachting is een bittere teleurstelling gevolgd, die zoowel de inlandsche als de Europeesche maatschappij treft.

Uit een en ander blijkt dat *Java* thans het bezwaar ondervindt, dat in vroegere tijden in Europa gevoeld werd door de vereeniging in één hand van spoorweg-aanleg en spoorweg-exploitatie. In Europa begreep men de noodzakelijkheid om voor de exploitatie specialiteiten te zoeken, die uitsluitend belast zijn met de exploitatie der gebaande lijnen. Zulk een specialiteit ontbreekt blijkbaar tot nu toe op Java.

Niemand weet beter dan de nieuwe landvoogd, vroeger Chef der Exploitatie-maatschappij in *Nederland*, welk nut dergelijke speciale personen voor den dienst kunnen stichten. Aan zijn aandacht kan het niet ontgaan, hoe buitensporig hoog de tarieven voor den staatsspoorweg op Java zijn opgedreven. Ook is het hem niet onbekend, met welke concurrentie de Java-planters te kampen hebben. Alle belanghebbenden zien thans met vurig verlangen uit naar zijn tusschenkomst, om hen door het verleenen van matige transporttarieven in staat te stellen, de zware lasten te dragen, die hen elk jaar meer drukken, die het voortdurend bestaan, althans de ontwikkeling, van hun bedrijf in de waagschaal stellen. Immers, de prijzen van suiker en koffie zijn in de laatste jaren aanzienlijk gedaald, terwijl ter gelijker tijd de kosten van productie en het bedrag van allerlei belastingen voortdurend zijn gestegen.

Laat ons eindigen met de hoop uit te spreken, dat de bevolking van Java niet vruchteloos aan den nieuwen Landvoogd zal vragen, om althans met betrekking tot de Staatsspoorwegen niet anders te worden behandeld dan de inwoners van Nederland, wier staatsspoorwegen zij, namelijk Java's bevolking, heeft betaald.

's-Hage, 1 Maart 1881. X.

Correspondentie-Artikel.

EEN BRIEF VAN MR. N. P. VAN DEN BERG,

NAAR AANLEIDING

VAN EEN UITSPRAAK VAN DEN HEER BASTERT IN DE TWEEDE KAMER.

Batavia, 1 Januari 1881.

Aan de Redactie van
de Indische Gids.

Blijkens het gisteren avond in mijn bezit gekomen officieele Verslag der Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft de heer J. N. Bastert, afgevaardigde van het kiesdistrict Utrecht, in de zitting van den 18en November jl. den Minister van Koloniën te verstaan gegeven, dat mijn persoon »niet te huis behoort in onze Indische huishouding", en het de plicht der Regeering geweest ware mij »desnoods uit de Kolonie te verwijderen", wijl ik door middel van de drukpers denkbeelden verspreid heb, die — niet met de inzichten van dien volksvertegenwoordiger strooken.

Ik vind hierin aanleiding u beleefd te verzoeken, om in een van de eerstverschijnende afleveringen van uw Tijdschrift te willen overdrukken het door mij in het *Algemeen Dagblad van N. I.* van 12 Augustus 1878 N°. 187 geplaatst opstel: »Vaderlandsliefde", omdat de poging, die ik indertijd heb aangewend, om datzelfde opstel ook onder de oogen te doen komen van Nederlandsche lezers, tot mijn spijt mislukt is.

Aan mijn verzoek toch om het bewuste artikel in zijn geheel in *de Economist* over te nemen, kon door de Redactie van dat Tijdschrift, — waarin mij de zoo heusche opmerking gemaakt was, dat het mij met mijne bestrijding van »de bijdrage-politiek" alleen te doen was *om zelf zoo min mogelijk belasting te betalen, ten einde zooveel*

mogelijk over te houden — niet worden voldaan (het heette o. a. dat mijn opstel zich kenmerkte door »een heftigheid van toon, welke men van mij niet gewoon was", (*Economist*, 1878, II, 1053), — en het is niet geheel onmogelijk, dat mij tengevolge van die weigering thans weder ten aanhoore van de geheele volksvertegenwoordiging bedoelingen worden toegedicht, die alleen haar grond vinden kunnen in eene zeer oppervlakkige lezing van mijn geïncrimineerd geschrift.

De vraag schijnt zelfs geoorloofd, of de heer Bastert zich wel de moeite heeft gegeven om van den inhoud van dat geschrift kennis te nemen. Hij haalt alleen aan, wat het *Batav. Handelsblad* in zijn nommer van 13 Mei 1878 er van gezegd heeft; maar wat hiervan zijn moge, van hetgeen ik indertijd in mijn brief aan den oud-minister Mr. F. Alting Mees heb geschreven, kan ik, vasthoudende aan het motto dat ik boven mijn opstel »Vaderlandsliefde" plaatste, geen woord terug nemen, want ik ben er niet van overtuigd dat ik mij in eenig opzicht aan het schrijven van onwaarheid heb schuldig gemaakt.

Immers de grondslag van mijn betoog, van al wat ik sedert jaren over Nederlands politiek tegenover Indië heb geschreven, is de stelling, dat Nederland groot belang heeft bij het behoud van Indië, doch dat Indië daarentegen bij de bestendiging van Nederlands heerschappij alleen belang hebben *kan* onder de mits dat Nederland tegenover Indië zonder eenig voorbehoud en zonder eigenbelangzuchtige bijbedoelingen eene staatkunde volgt, die aan inboorling en vreemdeling, evengoed als aan zijne eigene landgenooten, de erkenning moet afdwingen, dat geen heerschappij voor Indië weldadiger kan zijn dan de heerschappij van Nederland.

Met eene dergelijke staatkunde nu (die tot mijne niet geringe zelfvoldoening met volkomen dezelfde woorden, — edoch zonder mijnen naam te noemen, — wordt aangeprezen door het Roomsch-Katholieke hoofdorgaan *de Tijd*, blijkens het in zijn nommer van 28 Juni 1880 voorkomend hoofdartikel »Een meesterstuk van diplomatie") verdraagt zich niet de toeleg om Indië te doen zijn en blijven eene nationale speculatie ter verlichting van de belastingschuldigen in het moederland, — en door tegen dien toeleg, waar het pas geeft, op te komen, bewijs ik mijn vaderland, naar mijne innige overtuiging, een beteren dienst dan de heer Bastert met zijne poging om de Regeering tegen de Europeesche maatschappij in Indië in het harnas te jagen.

U bij voorbaat mijn dank aanbiedende voor de opneming van deze regelen in uw geacht en hoog gewaardeerd Tijdschrift, blijf ik met de meeste achting:

UEd. dw. dienaar,
N. P. van den Berg.

VADERLANDSLIEFDE.

»Wetenschap eischt oprechtheid en het belang der waarheid vordert de waarheid."
BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. IV. 75.

In *de Economist* van Mei jl. leest men aan het slot van eene aankondiging van mijn open brief aan den oud-minister Mr. F. Alting Mees het volgende:

»Maar tegen eene der redeneeringen van den heer van den Berg wenschen wij zoo krachtig mogelijk protest aan te teekenen. Met innig leedwezen lazen wij hetgeen hij op blz. 13 zegt aangaande de vraag, in hoever Indië belang heeft bij de bestendiging van Nederlands heerschappij in het Oosten, en zijne conclusie, dat ongetwijfeld het behoud van Indië voor Nederland eene quaestie van zijn of niet zijn uitmaakt, (wat nog te bewijzen zou zijn en in bovenvermeld nummer van het *Handelsblad* wordt ontkend), maar Indië geen belang heeft bij de bestendiging van Nederlands heerschappij, »zoolang het vermoeden bestaan blijft, dat het onder het bestuur van een anderen Europeeschen beheerscher misschien billijker zal worden behandeld dan dit van den kant van Nederland in de laatste halve eeuw het geval is geweest," enz. Met het grootste leedwezen lazen wij die woorden. Wij weten wel dat zoo iets al meermalen in enkele dagbladen en particuliere brieven uit Indië is gezegd. Maar dat een man van het standpunt van den heer van den Berg zich aan dergelijke onvaderlandslievende, cynische uiting schuldig maakt, achten wij een bitter treurig verschijnsel. Wij hopen dat er allerwege in Nederland, en ook bij velen in Indië, een krachtig protest tegen zal worden uitgesproken. Wij durven den heer van den Berg voorspellen, dat hij weldra berouw zal gevoelen over die woorden, die bovendien tot de kracht van zijn betoog tegen de voorgenomen belastingplannen niets bijbrengen en best daaruit hadden kunnen wegblijven, omdat hij spoedig bemerken zal, dat men hem die voortdurend voor de voeten zal werpen en zeggen dat men niet in discussie wenscht te treden met iemand, die alle gevoel van vaderlandsliefde zoo ver wegwerpt.

»Gaat de auri sacra fames, gaat het cynisme onzer Indische broeders zoover, dat zij alle vaderlandsliefde op zijde zetten en vergeten dat zij Nederlanders zijn, zoodra er slechts sprake is om hen iets meer belasting te doen betalen? Is het zoozeer waar dat men slechts naar Indië gaat om er in den kortst mogelijken tijd fortuin te maken, dat men daarvoor al het andere vergeet, en met onverschilligheid, met vreugde zelfs die bezitting van Nederlandsche in andere handen zou zien overgaan, zoo er maar kans bestond dat de nieuwe beheerscher door minder belastingen te heffen, aan het spoedig rijk worden eenige mindere belemmeringen in den weg legde?

»Wij kunnen, wij willen niet gelooven, dat zulke betreurenswaardige onvaderlandslievende gevoelens door een eenigszins aanmerkelijk deel van het ontwikkeld publiek van Ned.-Indië worden gedeeld en hopen uit Indië zelf daartegen spoedig krachtige protesten te hooren.

»Gaarne namen wij aan, indien zoo iets van een kundig, bedachtzaam man als de heer van den Berg te gelooven ware, dat de bedoelde woorden zonder genoegzaam nadenken, in een oogenblik van wrevel, waren ter neder geschreven. Maar wat hij zegt over het nog meer belasten van de inlanders niet minder dan de Europeanen, zoo er van nieuwe belastingen sprake moet zijn, over den druk

der weinige uitvoerrechten, die nog in Indië worden geheven (zie de eerste aanteekening), geeft, helaas! den indruk alsof hij slechts op één punt bedacht is: de Europeanen in Indië moeten zoo min mogelijk belastingen betalen, opdat zij zooveel mogelijk overhouden."

Niemand, die mijn protest tegen »de bijdrage" gelezen heeft, kan van mij eene bestrijding of wederlegging van de medegedeelde beschouwingen verwacht hebben. Ik geloof, dat zij den steller, den heer Jonkheer meester J. K. W. Quarles van Ufford, meer schaden zullen dan mij, want in plaats van met kalmte de onhoudbaarheid aan te toonen van de door mij voorgedragen meening, dat Nederland tegenover Indië eene staatkunde behoort te volgen, die aan inboorling en vreemdeling de erkenning moet afdwingen, dat geen heerschappij voor Indië weldadiger zijn kan dan de heerschappij van Nederland, heeft hij zich boos gemaakt, en met even veel recht als indertijd Bastiat een eind maakte aan zijne polemiek met Proudhon over het kosteloos crediet, meen ik den schrijver der »Koloniale Kroniek" te mogen toevoegen: »vous avez fini par où on finit quand on a tort: vous vous êtes fâché."

Ik zou dan ook naar aanleiding van de beschouwingen van *de Economist* niet op de zaak zijn teruggekomen, ware het niet, dat ik uit de oordeelvellingen van anderen meen te moeten opmaken, dat de schuld van de zonderlinge gevolgtrekkingen, die de kroniekschrijver uit mijn brief aan Mr. Alting Mees heeft gelieven af te leiden, grootendeels aan mij zelven ligt, in zooverre het mij niet gelukt schijnt te zijn om mijne bedoelingen duidelijk onder woorden te brengen.

Zoo lees ik b. v. in *het Vaderland* van 27 April jl. N°. 99, dat ik in bedoeld geschrift Nederland zou gedreigd hebben met den afval van Indië, en het *Rotterdamsche Nieuwsblad* van 11 Juni jl. N°. 56 gaat nog een stap verder door mij de *woorden* in den mond te leggen, *dat het voor Indië te wenschen ware, dat zijn heerscher een ander dan Nederland was*. Het zij hier met nadruk geconstateerd, dat deze woorden nergens in mijn geschrift voorkomen. Ik heb alleen als mijne meening over Nederlands koloniaal beleid gedurende de laatste halve eeuw aangeteekend, dat Engeland, indien het meester van Java en Sumatra geweest ware, meer *zou gedaan hebben* voor de materiëele ontwikkeling dier eilanden dan Nederland in de jaren na 1830 *gedaan heeft*, omdat zijne staatkunde tegenover Indië vóór alles op eigen geldelijk voordeel gericht was, — en wie met het *Rotterdamsch Nieuwsblad* in deze opmerking de getuigenis van »verzwakte vaderlandsliefde" meent te moeten zien, die behoort ook Gijsbert Karel Van Hogendorp van dezelfde tekortkoming te beschuldigen, waar hij in zijne *Bijdragen tot de huishouding van staat* de onbewimpelde verklaring aflegt, dat

de groote veranderingen door de Engelschen ingevoerd, sedert zij zich in 1811 feitelijk van Java hadden meester gemaakt, het lot der inboorlingen *ongemeen hebben verbeterd* (deel X, bl. 43). Het onderscheid tusschen de opmerking van Van Hogendorp en de mijne ligt alleen hierin, dat hij den verleden tijd bezigde, terwijl ik in den voorwaardelijken tijd sprak; maar laat het *Rotterdamsche Nieuwsblad*, dat er ons Indische Nederlanders op gemoedelijken toon aan herinnert om de uit patria medegenomen *lares* niet weg te werpen, het mij eerst duidelijk maken, wat men eigenlijk onder vaderlandsliefde te verstaan heeft.

Hoe lang werden zij, die zich na 1830 tegen het stelsel van behoud verzetten, beschouwd als medeburgers den naam van Nederlander onwaardig, en de dagen van April 1853 zijn mij nog niet uit het geheugen, toen Neerlands steden weergalmden van een nieuw volkslied, waarin het o. a. van Thorbecke heette:

Hij is geen telg van de echte teelt!
Geen zoon van 't Vaderland!

Waren zij onvaderlandslievend, die zich van den aanvang af tegen den noodlottigen Atjeh-oorlog verklaarden, en zou het thans vaderlandslievend heeten mogen om Nederland aan te sporen tot het in bezit nemen van geheel Noordelijk Borneo ten einde ook aldaar allen vreemden invloed te weren?

In mijn oog is de financiëele politiek, die Nederland nu ruim veertig jaren achtereen tegenover Indië *heeft* gevolgd, niet te verdedigen, en nu dunkt het mij, in overeenstemming met het versje van vader van Alphen, meer vaderlandslievend, te wijzen op hetgeen, naar mijne opvatting althans, eene zeer ernstige feil is, dan om zijne tekortkomingen in dit opzicht te verbloemen of te vergoelijken, door telkens opnieuw voor den dag te komen met de stelling, dat het ten eigen nutte aanwenden der Indische baten eene voor Nederland onvermijdelijke noodzakelijkheid geweest is, want het onhoudbare van deze stelling is bereids op m. i. zegevierende wijze aangetoond door professor Pierson in zijn voortreffelijk boek over *Koloniale politiek*, bl. 189/90.

Nu moge het den heer Quarles van Ufford behagen om mijne bedoelingen bij de lezers van *de Economist* in verdenking te brengen, en hun wijs te maken, dat het mij met mijne bestrijding van »de bijdrage"-politiek alleen te doen is *om zelf zoo min mogelijk belasting te betalen, ten einde zooveel mogelijk over te houden;* — ik zal mij door dergelijke, den eerlijken publicist onwaardige aantijgingen niet laten afbrengen van den ingeslagen weg, want het is mijne vaste overtuiging, dat ik door het volgen van dien weg aan mijn vaderland

een beteren dienst bewijs, dan door mede te zingen in het koor van hen, die de batig-slot-politiek nog zoo verwerpelijk niet vinden. Wat ik *ter wille van de eer van Nederland* verlang is, dat het zich in zijne houding tegenover Indië steeds late leiden door dienzelfden geest van waarheid en rechtvaardigheid, waarop Engeland met betrekking tot zijne koloniale politiek roem meent te mogen dragen, en waarmede de toeleg om het beheer over Indië zoodanig te voeren, dat er ook voor Nederland nog wat overschiete, in lijnrechten strijd is, want ook thans nog blijft het volkomen waar wat professor Veth in *de Gids* van Augustus 1864 ter aankondiging van een der toen pas verschenen pennevruchten des heeren Quarles schreef:

»Er kan zonder twijfel wel het een en ander in Indië verbeterd worden, ook zonder dat het batig slot daardoor bedreigd wordt; maar afdoende hervormingen zullen steeds onmogelijk worden bevonden, zoolang de eerste eisch blijft dat Indië geld, veel geld rechtstreeks aan het moederland opbrenge, en zich met het hoognoodige behelpe, opdat Nederland aan geen ding gebrek hebbe. Het ernstig streven van allen, die voor de toekomst van Indië willen arbeiden, moet daarheen gericht zijn, dat Nederland het batig slot kunne ontberen en daardoor in staat worde gesteld eene edelmoedige politiek jegens de koloniën tot richtsnoer te nemen, en dat de ingezetenen (van Nederland) meer overtuigd worden dan tot nog toe het geval is, dat onder de vele redenen die het bezit van koloniën voor eene natie wenschelijk maken, het rechtstreeksch geldelijk voordeel de minst gewichtige te achten is. Het uitgebreider veld daardoor aan handel en industrie geopend, het oefenperk aan de intellectueele en moreele krachten der natie verschaft, de vermeerdering van het aanzien, de macht, den rijkdom des ganschen volks, moeten oneindig hooger worden aangeslagen. Kan het besef hiervan gewekt worden — en ik erken dat het moeielijk is *bij een volk, dat naar verstand en hart beiden door het langdurig genot der batige sloten is gedemoraliseerd* — dan zullen maatregelen als die welke de heer Quarles hier heeft voorgedragen, (zooals o. a. de instelling van »een vertegenwoordigend en wetgevend lichaam, voorgezeten door den Gouverneur-Generaal, en zamengesteld uit de leden van den Raad van Indië, de directeuren der verschillende departementen van bestuur", enz.), niet alleen doel kunnen treffen, maar zich ook van zelve aan de natie aanbevelen: want alsdan zullen de belangen van Nederland en Nederlandsch-Indië dezelfde zijn. Maar zoolang men het nut van de koloniën naar de hoegrootheid der batige sloten berekent, zullen de belangen van moederland en koloniën onvereenigbaar zijn, en zullen zij met elkander om het langste stroo blijven trekken."

Misschien zal men *tegenwoordig* ook dit betoog onvaderlandslievend noemen, evenals het per laatste mail alhier aangebrachte *Amsterdamsche Handelsblad* een onvaderlandslievenden toeleg schijnt te zien in het onlangs weder door mij opgerakelde denkbeeld van een wetgevende macht in Indië voor Indië, dat intusschen, blijkens het aangehaalde Gids-nommer, bereids 14 jaren geleden met warmte verdedigd werd èn door den heer Quarles èn door professor Veth; — maar uit

uit welken zonderlingen hoek de wind in Nederland voor het oogenblik ook waaien moge, mijne overtuiging staat vast, dat regeling der financiëele verhouding tusschen Nederland en Indië eene zaak is die in beider waarachtig belang geen uitstel gedoogt, en indien het waar is, wat mij van meer dan één kant uit patria gemeld werd door mannen op wier oordeel ik den hoogsten prijs stel, dat mijn open brief aan Mr. Alting Mees er het zijne toe heeft bijgedragen om bij sommigen het besef van de dringende noodzakelijkheid van bedoelde regeling te helpen verlevendigen, dan meen ik het er voor te mogen houden, dat mijn geschrijf ten slotte aan de waarachtige belangen van mijn vaderland zeer stellig zal ten goede komen, hoe onvaderlandslievend de heer Quarles en anderen het ook schelden mogen.

Batavia, 11 Augustus 1878. N. P. van den Berg.

Maandelijksche Revue

VAN

BROCHURES, TIJDSCHRIFTEN EN DAGBLADEN.

---

14 Februari — 18 Maart 1881.

INHOUD:

HET BEHEER VAN BRITSCH-INDIË wenscht de heer Fowler, lid van het Lagerhuis, aan een enquête te onderwerpen; binnen kort zal hij daartoe een motie indienen.

't Zal niet de eerste maal zijn, indien nu tot een dergelijk onderzoek besloten wordt; van 1871 tot 1874 toch werd er ook door een commissie een enquête gehouden, toen betreffende de Indische geldmiddelen.

De heer Fowler echter wenscht, dat het onderzoek thans over het financiëel en over het algemeen beheer loope, en de bijdrage van Engeland tot dekking van de uitgaven voor den oorlog tegen Afghanistan maakt de kennis van den gang van zaken in Indië van groot belang voor den Engelschen belastingschuldige, daargelaten nog dat Indische quaestiën in de laatste jaren op de geheele Engelsche politiek een grooten invloed hebben uitgeoefend.

Goed geleid, zonder partijgeest en partijgeweld, kan het onderzoek zeer nuttig zijn. Het stelsel, dat tot in 1858 met betrekking tot het bestuur over Indië gevolgd werd, had veel gebreken. De gezagsverdeeling tusschen den Raad van Directeuren der Maatschappij en den

Raad van Toezicht was onverdedigbaar in theorie en belemmerend in de practijk. De Directeuren werden door de Maatschappij zelve gekozen, en waren in vele opzichten alleen verantwoordelijk aan een lichaam dat klaarblijkelijk ongeschikt was, om over hen eenig gezag te doen gelden. De Raad van Toezicht werd door de Kroon benoemd. Conflicten tusschen die twee deelen van de weinig gelijkwerkende machine waren niet ongewoon. Toch was het systeem in de practijk nog zoo slecht niet. Twee omstandigheden neutraliseerden de nadeelen in niet geringe mate. De eene was, dat de aanhoudende vernieuwingen van het charter der Compagnie de belangrijkste quaestiën der Indische politiek onder de oogen van het Parlement bracht; de andere, dat de leden van den Raad van Directeuren dikwijls zitting hadden in het Lagerhuis. De invloed, dien de Oostindische Compagnie daardoor in het Lagerhuis bezat, had veel overeenkomst met den invloed dien de Engelsche Bank tegenwoordig bezit. De gedragslijn, welke de Raad van Directeuren goedkeurde, werd daar door vertegenwoordigers van hun klasse gesteund, door menschen die niet alleen de onderwerpen welke zij bespraken grondig kenden, maar ook het gewicht in de schaal legden, dat aan zulke kennis altijd ontleend wordt. Dit was één groot voordeel. De gelegenheid, om de grondbeginselen van het Indisch beheer periodiek te herzien, was niet minder belangrijk. De weinige redevoeringen welke tegenwoordig worden gehouden, nadat een Indische begrooting aan de orde is gesteld, zijn in den regel kleurloos. Een discussie over een budget met inkomsten, waartoe geen der sprekers bijdraagt, en waarvan het beheer hen persoonlijk niet treft, kan op zijn best slechts weinig levendig zijn. Bij de conflicten van parlementaire partijen Indië te besturen kan alleen tot een in zich zelf verdeelde en verwarde politiek in buitenlandsche aangelegenheden en tot een geringschatting van het gezonde beginsel om op de behoeften des volks te letten, leiden. De nu voorgestelde enquête kan een gelegenheid geven tot kalme discussie zonder partijgeest, en het is mogelijk dat de ontwikkeling van Britsche ondernemingszucht in Indië langzamerhand mannen oplevert, die betreffende dit land een kennis van détails bezitten, welke bij een debat over Indische quaestiën van dienst kan zijn In elk geval is het een voordeel, dat Engeland kennis opdoet van het inwendig beheer van Indië.

De toekomst van Deli. Inconsequentie is der Indische Regeering tot een tweede natuur geworden, maar hierin blijft zij zich gelijk, dat zij de nijverheid zelden tegemoet komt door verbetering van verkeersmiddelen en door het waarborgen van rechtszekerheid, en dat ternauwernood een tak van nijverheid zich begint te ontwikkelen, of de fiscus komt om den bloei te temperen.

Dien indruk, meenen wij, moet ook de lectuur van de goed geschrevene en zakelijke brochure van den heer Cremer over »De toekomst van Deli" maken.

Toen de eerste planters in Deli kwamen, vonden zij daar veelbelovende muskaattuinen. Zij pachtten die, en legden zelven van 1868 tot '70 uitgebreide tuinen aan. Tevens riepen zij omstreeks denzelfden tijd op groote schaal klapperplantages in 't leven. Na korter of langer

tijd echter moesten zij die aanplantingen, waarin eenige tonnen gouds waren gestoken, opgeven, daar de aan 't zeestrand gelegen inlandsche aanplantingen voor den afscheep van het product, en bovendien wat de mogelijkheid tot reinhouding betreft, veel betere waarborgen aanboden dan hunne eigene aanplantingen in 't binnenland. Ook de proeven met cacao, koffie, indigo, enz. leverden weinig resultaat.

Een extensieve tabakscultuur was dus niet het begin; eerst nadat de vaste of intensieve cultures gebleken waren, niet loonend te zijn, werd tot de tabaksteelt overgegaan, en een voorname oorzaak was, dat daarmede belangrijke winsten behaald konden worden. In de toekomst echter zal dat motief veel minder gelden. De prijzen van de Sumatra-tabak zijn gedaald; flinke winsten zijn voortaan alleen voor die planters weggelegd, die op goede gronden zuinig, met overleg en ijver werken.

Maar twee gewichtige omstandigheden houden de invoering van vaste cultures, in 't bijzonder van de notenmuskaatcultuur, tegen.

De eene is Staatsblad 1875 N°. 272, regelende de uitvoerrechten.

Nadat het Nederlandsch Gouvernement van den Sultan het recht om belasting te heffen overgenomen had, werd een tarief van in- en uitvoerrechten vastgesteld, waarbij de pas gevestigde muskaatcultuur getroffen werd met een uitvoerrecht van *f* 8 per 100 kilo voor de noten en van *f* 16 voor de foelie. De muskaatboom moet circa 12 jaar oud zijn, voordat hij vrucht geeft; een aanplant verslindt dus, daar hij zeer geregeld moet worden schoongehouden, een belangrijk kapitaal. De verkoopwaarde te Singapore kan voor noten in den dop op ongeveer 28 dollars en voor de foelie op ± 40 dollars per pikol worden gesteld, zoodat het uitvoerrecht voor de noten ongeveer 8½, voor de foelie 11½ % der netto-waarde bedraagt. Een dergelijke naasting bij verscheep van een product, dat zoo veel tijd en kapitaal kost, is niet aanmoedigend.

De quaestie der uitvoerrechten is voor de planters een bron van ongerustheid. De plannen tot invoering van nieuwe uitvoerrechten in de Buitenbezittingen zijn wel in de portefeuille teruggekeerd, maar zullen zij daar voorgoed blijven rusten? Meer dan eenige andere klasse heeft de *handel* in Nederland belang bij toenemende productie van de Buitenbezittingen, en toch vaardigde de tweede koopstad van ons rijk den voorsteller van die uitvoerrechten af naar de Tweede Kamer, na een lang debat over al of niet beschermende rechten, een quaestie van veel minder urgenten aard dan die der uitvoerrechten; wederinvoering toch van beschermende rechten zal wel even weinig kans hebben als wederinvoering der doodstraf. Is nu de handel zoo onverschillig omtrent de uitvoerrechten, geen wonder dat de planters ongerust zijn; vooral ook nu het hun bekend is, dat de Indische Regeering de vraag overweegt, of de uitvoerrechten op tabak voor Sumatra's Oostkust verhoogd kunnen worden. Reeds zijn de lasten, door het Staatsblad van 1875 en Staatsblad 1879 N°. 269 aan de Oostkust opgelegd, zwaarder, dan die, welke voor Java, Madoera, Banka en andere deelen van den Archipel zijn vastgesteld: van huiden wordt op Java en elders 2% geheven, op Sumatra's Oostkust 5; van koffie op Java, enz. 3, op de Oostkust *f* 4 per 100 kilo, en als uit-

voerrecht van damar, rotting, neushoorn en ivoor betaalt men 5 % van de waarde, van drakenbloed ƒ 6 per 100 kilo, van getah ƒ 8 per 100 kilo, van witte peper ƒ 5 en van zwarte ƒ 2 per 100 kilo, van tabak voor de inlandsche markt ƒ 2 per 100 kilo, enz. terwijl al die artikelen op Java vrij van uitvoerrechten zijn. Het Staatsblad van 1875 stelde voor Sumatra's Oostkust, de suiker, thee, tin, indigo en vogelnestjes vrij; het Staatsblad van 1879 onderwierp die aan hetzelfde recht, dat op Java geheven wordt, zoodat daarmede het vroegere voordeel, dat de Oostkust in vergelijking met Java had, weggenomen werd, terwijl de nadeelen — bij de vestiging van ons bestuur: in- en uitvoerrechten, benevens pachten en posterijen; in 1878: belasting op het bedrijf voor Chineezen; in 1879: Patent en Personeel; in 1880: registratie der werkovereenkomsten — bleven bestaan. Voortdurend zijn de lasten verhoogd, en daarom zou een nieuwe verhooging niemand verwonderen, doch daarom ook deinst de planter terug voor maatregelen, die eerst na vele jaren vrucht kunnen opleveren, en leeft hij zooveel mogelijk bij den dag.

Een andere reden was de motie-Mirandolle, strekkende tot afschaffing van Art. 2 N°. 27 van het Politiereglement voor inlanders (strafbaarheid der verbreking van werkovereenkomsten). In 1875 ingediend, werd zij in 1876 aangenomen, met de verplichting voor de Regeering om voor die streken, waar met immigranten werd gewerkt, de verhouding tusschen werkgevers en werklieden afzonderlijk te regelen. Een jaar lang echter was aldus der industrie een zwaard boven het hoofd gehouden, en dat had haar geen goed gedaan. In 1879 deed de Minister van Rees, wat zijn twee voorgangers niet hadden willen doen, en na art. 2 n°. 27 geschrapt te hebben, riep hij een bepaling in het leven, die in de meeste gevallen van contractbreuk geen waarde had en het geweten der ambtenaren op een zware proef stelde, daar zij te beslissen hadden of een arbeider reeds bij 't nemen van zijn voorschot plan had zich daarmede eenvoudig te verrijken ten koste van zijn meester. In Augustus 1880 eerst is voor de Oostkust de reeds in 1876 voorgespiegelde regeling uitgevaardigd, en deze is »kort, practisch, zondigt niet, zooals vele regelingen onzer buren in de Straits, door de zucht om in alles en nog iets te voorzien."

Er is daartegen aangevoerd, dat de werkman, die tegen den administrateur klachten wil indienen, verhinderd kan worden, de onderneming te verlaten; de heer Cremer doet o. a. opmerken, dat wanneer elke koeli steeds zonder verlof de onderneming mocht verlaten, de ondernemer moeilijk zou kunnen bepalen, of er desertieplannen bestaan, en, dus gaat hij voort, »vervoegt een koeli zich om te klagen bij de politie, en beweert hij te vergeefs om een verlofpas daartoe gevraagd te hebben, dan zal hij niet zonder onderzoek in de gevangenis worden gestopt, zooals de heer v. d. Hoeven beweert, maar onderzoekt de ambtenaar naar de juistheid van dat beweren, en blijkt die, dan wordt niet de koeli gestraft, maar de planter, en wel met een geldboete van ƒ 100 (art. 13)." De heer Cremer releveert verder, dat het nieuwe reglement eerder voor de werknemers dan voor de werkgevers te gunstig is, en beroept zich tot staving daarvan op art. 8, waardoor zelfs gezonde werklieden, die lust hebben terug te keeren, en zeer

goed hun eigen overtocht kunnen betalen, hun onderhoud tot de terugzending en ook de passagegelden ten laste van den werkgever mogen laten komen. De heer Cremer zou verlangen dat voor de vagebonden, de door of in den arbeid verzwakten of ziek gewordenen, »de invalieden van den arbeid" gezorgd werd, en in Deli zelf. »Al konden wij een land vinden", zegt hij, »dat de zorg voor deze invalieden wilde overnemen, dan zou ik 't een blaam vinden voor Deli, daarvan gebruik te maken. Een blaam, die voor de toekomst van een land, dat door immigratie groot moet worden, hoogst nadeelig kan zijn. Een blaam, trouwens, vooral voor den Nederlandschen naam in Azië." Voor de invalieden moet een asiel worden opgericht, op de wijze van de elders in het Oosten bestaande hospitalen voor lepra-lijders en andere ongeneeslijken. De kosten zouden uit bijdragen van welvarende Chineezen en van de planters gevonden kunnen worden. Voor het onderhoud zou men moeten kunnen rekenen op de Regeering, en vooral voor het bestuur, want de Regeering »alleen heeft de macht te zorgen voor de zoo noodige orde in een dergelijke inrichting".

Een ander bezwaar tegen het invoeren van vaste cultures in Deli, is de houding der Regeering ten opzichte der overschrijving van landbouwcontracten. Er is in 1877 een model gearresteerd voor de met de vorsten en hoofden te sluiten contracten voor landbouwondernemingen; en in 1878 is dat model eenigszins gewijzigd. Het besluit, waarbij die wijzigingen werden gemaakt, bestaat uit twee artikelen; maar het tweede is niet gepubliceerd. In Februari van dit jaar echter ontving een planter, die een landbouwcontract van een ander had overgenomen, en dat in Februari van 't vorige jaar aan den Resident had gezonden tot goedkeuring der overschrijving het terug, met de mededeeling, dat de goedkeuring niet kon worden gegeven. Bij besluit van 19 October n°. 1 — »hetzelfde waarin dat achterbaks gehouden art. 2 voorkwam" — was n.l. door de Regeering uitgemaakt, dat geen overschrijving van contracten goedgekeurd kon worden, »zoo dezelve niet in overeenstemming waren gebracht met het vastgestelde model-contract, zooals dit bij de aangehaalde beschikking is gewijzigd en aangevuld." Zoo iets had niemand achter art. 2 gezocht; hoe ook zou-men hebben kunnen vermoeden, dat er op grond van de voorwaarden zelven der contracten, bezwaren tegen overschrijvingen zouden worden gemaakt; immers, al de contracten *waren* goedgekeurd door den Resident, en men kon niet aannemen, dat hetgeen heden goedgevonden was morgen verworpen zou worden; bovendien, de uitgifte was geschied voor 99 of 75 jaar, zoodat overschrijvingen op andere personen voor de hand lagen; ook hadden de contracteerende vorsten nooit om die beperking gevraagd; integendeel: zij werden daardoor onaangenaam verrast; en eindelijk, in de contracten staat, dat overschrijving van »*dit*" contract aan de goedkeuring moet worden onderworpen. De Regeering wenscht nu een nieuwen toestand te scheppen, waarbij »dit" contract eenvoudig vervalt, om plaats te maken voor een *ander* met *andere* bepalingen en een *anderen* Europeeschen contractant. De overeenkomsten zijn thans geheel waardeloos, door »de onzekerheid, of eventueel noodige overname door den geldschieter zal worden bekrachtigd." De planter, die zich tegenwoordig aan

't aanleggen van stabiele ondernemingen waagt, geeft, tenzij hij in 't bezit is eener overeenkomst zonder 't beding der goedkeuring, of een maatschappij vertegenwoordigt, die vrij zeker is van een langdurig bestaan, blijk van een optimisme dat, »met het oog op de financiëele politiek van Nederland ten opzichte zijner koloniën, bewonderenswaardig is. Ook navolgenswaardig?"

Nog een bezwaar tegen het invoeren van vaste cultures is de slechte toestand der hoofdwegen en bruggen. De weg van Laboean (de landingsplaats) tot aan Medan (den zetel van het bestuur) was in December j. l. zoo onvoldoende, dat het vervoer van producten per kar gestaakt moest worden. Aan de verbindingswegen met Langkat en Serdang en vele andere wegen naar punten van belang wordt niets gedaan. Ongeveer 160 man gestraften, de zieken niet meegeteld, zijn alleen in Deli beschikbaar; onder toezicht van een deskundig persoon zouden zij de wegen veel kunnen verbeteren.

Maar het Europeesch bestuur schijnt zich nog steeds als slechts voorloopig te beschouwen. Nog altijd woont de militaire macht in voorloopige barakken en huisjes met bedekking en omwanding van palmbladen, en niet uit den grond gebouwd. Nog altijd wonen de civiele ambtenaren te Laboean en Medan in voorloopig geleende huizen van den Sultan en een planter. Nog altijd zijn de gevangenen geborgen in ongezonde, lekke loodsen. Nog altijd wacht de Assistent-Resident op de aanstelling van een algemeenen ontvanger. Nog altijd zijn de Chineesche hoofden onbetaald. Nog altijd voorziet de Regeering in de behoefte van den civielen geneeskundigen dienst voor de drie rijken door een toelage aan één officier van gezondheid te Medan. Dat voorbeeld der Regeering om alleen voor den dag van heden te zorgen — en dit nog onvoldoende — kan niet anders dan verslappend werken op den lust der planters om aan de toekomst te denken. Toch bracht in 1879 Deli met Serdang en Langkat voor de schatkist *f* 1 195 196 aan ontvangsten op, terwijl de uitgaven *f* 693 870 beliepen, gelijk door den heer Cremer in bijzonderheden wordt aangetoond. »Maar de Indische begrooting", zegt hij geheel naar waarheid, »wordt er op ingericht, om batige saldo's te scheppen. Geen rhetorische wending in de Kamers kan die werkelijkheid voor het oog van den opmerker in Indië verbergen. En toch komt het geld, besteed ter voldoening aan Indië's behoeften, ten bate van Neêrlands voorspoed."

Onderwijl beijveren zich de planters, om den toestand te verbeteren. De tabaksbouw blijft bloeien: over 1880 brachten de 57544 pakken van oogst 1879 à 118 cent per ½ kilo op circa 10½ millioen gulden, tegen 48455 pakken à 126 cent of 9 millioen over 1878. Belangrijke proeven met Liberia- en Arabische koffie zijn reeds met aanvankelijk goeden uitslag genomen. Ook worden ernstig de cultures van cacao, rameh, gom-elastiek, enz. beproefd. Aanplant van goede bamboe- en houtsoorten trekt meer en meer de aandacht. Naar doelmatige bemesting voor 't leveren van meerdere tabaksoogsten op dezelfde gronden wordt steeds gezocht. Voor immigratie van *goed* volk uit China wordt meer en meer zorg gedragen, en tegen onderhuring en andere dergelijke kwade praktijken zijn overeenkomsten gemaakt, die al een jaar of vier eerlijk worden nagekomen. Javanen, in de meeste

gevallen met vrouw en kinderen, zijn geregeld aangevoerd uit Semarang, Bagelen, Rembang, enz.; maar 't resultaat was treurig: »een bende van aan opium en spel verslaafde scharrelaars die zich, waarschijnlijk op 't laatste oogenblik, hadden voorzien van een vrouw van verdacht allooi; ieder met ondeugden genoeg voor tien Chineezen." Kon van het Britsch bestuur vergunning worden verkregen tot het aanwerven van werkvolk in Britsch-Indië, onder de zoogenaamde Klings, dan ware onmiddellijk een bron geopend van bekend, goed volk.

Er zijn er die beweren, dat vooral vreemdelingen de vruchten plukken van onze vestiging in Deli. Daartegen pleit ten eerste het bekende feit, dat het *geheele* product wordt verhandeld op de *Nederlandsche* markt. Ook wordt de cultuur van dat product voor verreweg het grootste gedeelte met Nederlandsch kapitaal gedreven. Onder het in Deli werkzame *personeel* echter is het Nederlandsch element niet in die mate vertegenwoordigd, als men in een Nederlandsche kolonie zou verwachten. Gedeeltelijk komt dat hierdoor, dat de goede resultaten het eerst personen uit de dichtstbij gelegen streken lokten; maar voor een grooter deel door andere oorzaken. De heer Elout klaagt over de moeilijkheid voor jongelieden in Nederland, om in Indië bij landbouw of handelsinrichtingen geplaatst te worden; »mij", zegt de heer Cremer, »is juist het tegenovergestelde gebleken: onze Maatschappij" (de heer C. is Hoofdadministrateur der Deli-maatschappij) »ondervindt gewoonlijk groote bezwaren in de voldoening uit Nederland aan de bijna immer bestaan hebbende behoefte aan *geschikt* personeel voor haar ondernemingen in Deli. Ook anderen hebben, geloof ik, met die moeielijkheid te kampen." De jongelingschap in Nederland schept behoeften, waaraan al te gemakkelijk wordt voldaan, en heeft geen lust, om de »hardships" van 't plantersleven te trotseeren. Het ideaal onzer gegoede burgerij voor hun zonen is het ambtenaarschap, en het onderwijs is er voornamelijk op ingericht, om aan dat ideaal te voldoen. »Wil men, dat een kolonie als de onze, waar, laten we dit niet over het hoofd zien, reeds een belangrijk getal flinke Nederlanders werk vinden, nog meer ten nutte strekke onzer jongelingschap, men trachte dan te leveren vooral zulke, die practisch ontwikkeld zijn, die zelf de handen uit de mouwen hebben leeren steken."

Met dit zoo behartigenswaardige woord besluiten wij ons overzicht: een overzicht dat velen moge aanmoedigen, de brochure ter hand te nemen en de vele daarin vervatte gezonde denkbeelden te helpen verwezenlijken.

NEDERLAND TEGENOVER INDIË EN INDIË TEGENOVER NEDERLAND is de titel van een artikel, dat in het *Handelsblad* van 24 Fedruari te vinden is, en goede en schoone denkbeelden bevat.

In het kort komt het hierop neêr.

De belangstelling van Nederland in zijn koloniën is in de laatste jaren zeer toegenomen, maar toch is het er nog ver van af, dat zij geëvenredigd zou zijn aan de beteekenis, welke de koloniën voor Nederland hebben. »Voor een straat of weg — een zaak van louter locaal en luttel belang — zal men zich het harnas aantrekken, en niet rusten voordat men gedaan heeft wat men plichtmatig acht, al

zou het ook velen ergeren, vrienden tot vijanden maken, den ondersten steen boven brengen, terwijl men een gewichtig belang van kolonialen aard met onverschilligheid zal voorbijgaan." Al ware het alleen om den roem dien het moedig voorgeslacht er zich door verwierf, moest de belangstelling in Indië grooter zijn; want een volk verheft zich, door de groote daden zijner voorouders in eere te houden. Maar er is nog een tweede reden: de Oostindische bezittingen zijn bovendien »een deel der kurk, waarop onze nationale onafhankelijkheid, ons zelfstandig volksbestaan drijft"; dat moest men beseffen.

Intusschen geen waardeering of belangstelling zonder kennis, en in afwachting dat die kennis zeer toegenomen blijkt te zijn, heeft Nederland den plicht van bescheidenheid te betrachten in zijn oordeel, en dien van zelfbeheersching in zijn inmenging. In hun oordeel over Indië en Indische zaken leggen de Nederlanders tegenwoordig niet zelden een lichtvaardigheid aan den dag, waarover men in Indië terecht de schouders ophaalt. In hun oordeel over de personen aldaar zijn zij vaak onbillijk: »naar enkelen, wier afkeuringswaardig gedrag terecht wordt veroordeeld, wordt niet zelden de geheele Indo-Europeesche maatschappij afgemeten, en over allen een oordeel geveld, alsof wij nog onder de oude Compagnie leefden". Ook de plicht van zelfbeheersching in de inmenging wordt niet altijd behoorlijk nagekomen. Toch behoort behoedzaamheid bij het opperbestuur der koloniën voor te zitten. Dat wil het Regeeringsreglement, en andere gronden versterken dien eisch. Men mist op het Plein de noodige kennis om behoedzaamheid te kunnen ontberen; de meesten daar zijn »ongetwijfeld kundige en geschikte personen", maar »bijna allen zijn vreemd aan de koloniën en missen dus de voordeelen die aan locale kennis eigen zijn; voordeelen, die hier te meer te waardeeren vallen, omdat zij verband houden met het groote verschil, dat er tusschen Oostersche en Westersche toestanden bestaat". Daarenboven is behoedzaamheid aan te bevelen, omdat Indië een land is waar het onvoorziene zulk een voorname rol speelt, dat het aan de beste voorzieningen vaak den schijn geeft van onbedachtzaamheid; »men staat er niet zelden voor eigenaardigheden, waarop een geregeld denkvermogen niet verdacht kan wezen".

»Nederland en zijn bewoners behooren alles te vermijden wat Indië en zijn ingezetenen rechtmatig kan grieven of ontstemmen," zegt het *Handelsblad*, »en daarentegen alles te doen, wat de onderlinge banden kan versterken en toebalen. Eerst wanneer dit geschiedt en de Regeering op dien weg voorgaat door een wijs en deugdelijk beleid, zal Nederland in waarheid toonen voor Indië een moederland te zijn."

En nu de plichten van Indië!

Is de kennis, die men in Nederland van Indië heeft gering, op de kennis in Indië van Nederland en zijn toestanden valt ook niet te roemen. »Nu doet het er wel weinig toe, of de kennis van Nederland en zijn toestanden in Indië niet groot is, want Indië heeft in de zaken van bestuur of wetgeving in het moederland toch geen kapittel", maar aan het vertrek op jeugdigen leeftijd, voordat men hier in de burgermaatschappij is opgenomen, is wel degelijk een kwaad gevolg ver-

bonden. Langzamerhand verflauwt de herinnering aan Nederland en verzwakken de vroegere sympathieën, om het veld te ruimen voor nieuwe denkbeelden, die in de belangen van het oogenblik een gestadig voedsel tot verandering vinden. »Ondanks zich zelven en als 't ware onbewust wordt er een voorliefde in het leven geroepen, die eenzijdig maakt en een juist en billijk oordeel in den weg staat".

Een andere klip, welke vermeden dient te worden, is de waan, dat men in een geheel exceptioneelen toestand verkeert, en die waan onderstelt behoeften aan spel, weelde, enz. die inderdaad niet aanwezig zijn. Het lichaam moet zich noodwendig schikken naar de nieuwe toestanden, waarin het geplaatst is, maar »wie de genoemde behoeften niet weet te verstaan, vervalt weldra in uitgaven, waarvoor de middelen ras te kort schieten, en dan treedt men licht òf in het gild der pruttelaars die door hun ontevreden geest het gezellig gemoedsleven zoo vergallen òf in dat der eerzuchtigen, wier eergevoel daalt naarmate hun eerzucht klimt". Het is »voor hen, die dit gevaar niet hebben weten te vermijden, dat de pers haar zoogenaamden gekruiden kost ten beste geeft; een kost, dien zij zeker achterwege zou laten, als zij wist hoeveel hooger men haar zou schatten, wanneer zij de personen liet rusten, om alleen de zaken te bespreken en slechts naar kruiden omzag niet voor den toon, maar voor de argumenten."

Besluit: »Indië moet vertrouwen stellen in Nederland, en begaat dit al een politieke feil, gelijk bij de invoering der personeele en patentbelasting, dan met bezadigdheid zijn bezwaren blootleggen, maar geen Amerikaansch geblaf aanheffen, waarvoor men natuurlijk Indisch doof moet zijn. Aan Neêrlands wensch om tegenover Indië billijk en rechtvaardig te zijn, kan of mag in Indië niet getwijfeld worden, of men is willens blind voor de verbazende toeneming, die de begrooting van uitgaven in de laatste twintig jaar heeft ondergaan. Het kan dus slechts de vraag zijn, of men met het koloniaal beleid op een goeden weg is, en die vraag staat open voor elke discussie, zoowel in Indië als in Nederland."

Een paar kantteekeningen houde ons het *Handelsblad* ten goede.

1e. Hetgeen »slechts" een vraag kan zijn, is de voornaamste van alle vragen, en op die belangrijke vraag wordt door de meerderheid in Indië hoogst waarschijnlijk een ontkennend antwoord gegeven.

2e. De uitgaven voor Indië zijn zeker toegenomen, maar toch hoofdzakelijk omdat de inkomsten van Indië èn langs den natuurlijken weg èn door het aanwenden van meer pressie toegenomen zijn. Heeft Nederland in de jaren die onmiddellijk het uitbreken van den Atjehoorlog vooraf gingen — sedert die oorlog woedde, was er uit Indië weinig of niets te krijgen — heeft Nederland b.v. van 1860 tot 1873 minder van Indië gevergd, dan twintig à vijf-en-twintig jaar vroeger over een gelijk aantal jaren? Van 1841 *tot* 1851 trok Nederland, volgens de wel zijdelings gelaakte, maar nooit op goede gronden gewraakte, becijfering van den heer de Waal jaarlijks ruim *veertien* millioen, en van 1871 tot 1878 zelfs, dus in een periode waartoe drie jaren van den Atjeh-oorlog behooren. meende Nederland jaarlijks *zeventien* millioen van Indië te mogen heffen!

3e. Het gezegde betreffende het gild der pruttelaars en den door

hen geliefkoosden gekruiden schotel der dagbladpers doet ons de vrijheid nemen te vragen, hoe het *Handelsblad* denkt *over*, en wat het ter verklaring aanvoert *van* hetgeen hier te lande al zoo geschreven en gedaan wordt bij gelegenheid van verkiezingen en geschreven wordt (ook »geblaft"?) tegen het opleggen van nieuwe belastingen.

4e. »Indië moet vertrouwen hebben in Nederland." Wij zijn dat geheel met het *Handelsblad* eens. Wij geven ook toe, dat er in Holland een betere geest ten aanzien van Indië merkbaar is, en onbillijk zou het zijn, daarbij te verzwijgen dat het *Handelsblad* tot die verbetering zeer veel bijdraagt. Echter *kan* het vertrouwen van Indië nog niet zoo vast en zoo algemeen zijn, als door het *Handelsblad* en ook door ons van harte wordt gewenscht, zoolang men hier te lande voor een zaak van locale en luttele beteekenis desnoods den ondersten steen boven brengt, terwijl men, om nogmaals de juiste woorden van het *Handelsblad* te herhalen, een gewichtig koloniaal belang met onverschilligheid zal voorbijgaan.

Het middelbaar onderwijs in Indië is, volgens de *Arnhemsche Courant* van 24 Februari, niet zoo deugdelijk als in Nederland, en men kan niet met zekerheid zeggen, dat de eindexamens der hoogere burgerscholen daar onder gelijke waarborgen afgenomen worden als hier. De oorzaak ligt niet in de reglementen — de vakken waarin ginds onderwijs gegeven wordt zijn volmaakt gelijk aan die welke men genoemd ziet in art. 17 der wet op het middelbaar onderwijs; het examen wordt nagenoeg op dezelfde wijze afgenomen als in Nederland, en de eischen daarvoor stemmen ook overeen — maar de samenstelling van het onderwijzend personeel is een hinderpaal. »Reeds in 1860, toen het gymnasium Willem III geopend werd, trok het de aandacht, dat al dadelijk een gewezen lager onderwijzer tot docent in de Nederlandsche taal, een sergeant bij het garnizoensbataljon der 1e militaire afdeeling op Java tot docent in de Duitsche taal, een gewezen scheepsgezagvoerder voor het onderwijs in het Italiaansch boekhouden werden aangewezen, en daar uit Nederland geen 1e docent voor de wis- en natuurkunde te verkrijgen scheen, die gegradueerd was, werd door het Indisch bestuur aan den Minister van Koloniën medegedeeld, dat er geen bezwaar bestond, met dispensatie van het bepaalde bij het Indisch besluit van 23 September 1850 n°. 3, een bekwamen en geschikten ongegradueerde tot die betrekking te benoemen," hetgeen echter door den Minister niet goedgevonden werd. Sedert zijn herhaaldelijk onderwijzers van lagere scholen tot leeraar bij het middelbaar onderwijs benoemd, die niet zelden gebrek aan tact, methode en kennis verraden, en het is de vraag of de traktementsverhooging, welke in 't laatst van 1880 aangenomen werd, in den toestand verbetering zal brengen. Om te bewerken, dat de aanstelling van bevoegden regel, van onbevoegden uitzondering worde, moet, meent de schrijver, de Regeering de wettelijke bepalingen op de benoembaarheid van leeraren bij het middelbaar onderwijs in Nederland van toepassing voor Indië verklaren.

Hecht de schrijver niet te weinig gewicht aan de nauwgezetheid, waarmede in Nederland docenten voor de Indische burgerscholen worden ge-

kozen? Het is zeker zeer wenschelijk, dat het middelbaar onderwijs alleen ge:even worde door personen, die daartoe krachtens de wet bevoegd zijn, zoodat het volstrekt niet goed te keuren is, dat men hen die slechts een acte voor lager onderwijs hebben eerst provisioneel en daarna definitief in het kader der docenten voor middelbaar onderwijs schuift; maar het is ook waar, dat menig lager onderwijzer, die tijdelijk aan een burgerschool werd werkzaam gesteld, geschikter was dan sommige definitief benoemde personen, die uit Nederland werden gezonden. Onder dezen waren er werkelijk ook wel, die geen tact en methode hadden; althans geen goede methode als docent.

De schrijver vindt ook een groot kwaad in de regeling van het schooltoezicht, dat voor het gymnasium Willem III aan een college van curatoren en voor de burgerscholen te Semarang en te Soerabaja aan commissiën van toezicht opgedragen is. »Zulke commissiën van toezicht", meent hij, »zijn niet altijd voor het middelbaar onderwijs gewenschte verschijningen; wij ondervinden het in ons land maar al te zeer; niet omdat zij willens en wetens in het nadeel der scholen werkzaam zijn" (zeer vriendelijk!) »maar omdat zij vaak op geenerlei ondervinding steunende, eigen inzichten boven die van alleszins bevoegde beoordeelaars stellen".... »In Indië schijnt het tegendeel het geval te zijn; daar letten de commissiën van toezicht niet genoeg op, of de leeraars voor hun taak berekend zijn"; namen zij die moeite wèl, dan zou men in Indië niet behoeven te klagen, dat er leeraren zijn, »die de meeste nachten der week in de societeit aan de speeltafel zitten", en zou men niet kunnen wijzen op een leeraar, »wiens onzedelijkheid hem tot een levende type van Zola's helden maakt, en die rechten van ergerlijke tradities onder de jongelieden verspreidt."

Of die leeraren, en speciaal die Zola-type, in Indië aangesteld, dan wel in Nederland voor Indië uitgekozen zijn, daarover laat de schrijver zijn lezers in 't onzekere, hetgeen jammer is Zeer nuttig is desniettemin de wenk, dien hij Regeering en commissiën van toezicht geeft. Wij voor ons zijn van oordeel, dat commissiën van toezicht, die dergelijke sujetten als leeraren dulden, een te ruim geweten hebben, dan dat de Regeering haar niet alle vertrouwen zou moeten ontzeggen en van elke bemoeienis met het onderwijs ontheffen.

De schrijver beveelt aan, dat den directeuren der hoogere burgerscholen meer zelfstandigheid worde geschonken; »naarmate daardoor hun verantwoordelijkheid grooter wordt," zegt hij, »zullen zij de taak met meer toewijding vervullen."

Verantwoordelijkheid aan wie? Aan den Directeur te Batavia? Wat beteekent die verantwoordelijkheid?

Wij herhalen het: èn de docenten èn de leden der commissiën moeten met meer nauwgezetheid gekozen worden. Ook zouden wij het zeer wenschelijk achten, dat een practisch bekwaam en ervaren man, buiten het kader der Indische burgerscholen staande — een inspecteur in Nederland b. v. — opgedragen werd, om eens eenige maanden den toestand van het middelbaar onderwijs in Indië te onderzoeken.

EEN INDISCHE STAFSCHOOL. Met verwijzing naar een opmerkelijk artikel in het *Bataviaasch Handelsblad*, waaraan het eenige beschouwingen ontleent, bracht de *Amsterdamsche Courant* den 26en Februari de opheffing van de Indische stafschool ter sprake.

Onder den indruk der gebeurtenissen van 1870, toen onzen bewindsmannen de schrik om het hart geslagen was, erkende het Opperbestuur eindelijk de noodzakelijkheid, om het Indisch leger een werkelijken generalen staf te schenken. De instelling kwam eerst in het tijdperk van radeloosheid na de mislukte Atjeh-expeditie tot stand, maar toen nog met zooveel redeloozen spoed, dat er geen tijd overschoot, om het advies der Indische Regeering in te winnen. Medio 1874 dan ook reeds werd den Legerkommandant opgedragen, een afdoende wijziging van het nieuwe dienstvak voor te stellen.

De organisatie van den generalen staf was inmiddels aangevuld met een stafschool; het toelatingsexamen en de regeling van het onderwijs waren voorgeschreven. Voor de betrekking van kapitein-instructeur echter bood zich niemand aan, niet omdat het aan stof om leeraren te vormen ontbrak, maar omdat de voorwaarden volstrekt niet aanlokkelijk waren, en toen daarop de Legerkommandant voorstelde, om de kapiteins, die men hiervoor geschikt achtte, tijdelijk met het onderwijs aan de Stafschool te belasten, wilde de Minister zijn toestemming niet geven. »'t Had er wel iets van, alsof hij verheugd was, een goede reden gevonden te hebben, om de nauwelijks bestaande stafschool weer op te heffen."

Daartoe kwam het dan ook bij Koninklijk besluit van 20 Maart 1876 N°. 19.

Desniettemin blijft een stafschool voor Indië noodzakelijk. Nog nooit is daar het leger behoorlijk voorbereid ten oorlog getrokken; vele doellooze offers heeft het gebracht. »De zaken gaande houden kan iedereen; voor de toekomst werken vermag slechts een duchtige generale staf, gerecruteerd uit officieren, die toegepaste krijgskunde hebben geleerd in Indië. Dáár is het terrein en het leger; dáár zijn de bronnen van studie; dáár moest dus eigenaardig de stafschool verrijzen."

Doch er is één zeer groot bezwaar. Wie, op het geheele ministerie van Koloniën, weet door eigen ondervinding of aanschouwing iets van Indië in 't algemeen en van 't Indische leger in 't bijzonder? Veeleer schijnen oud-Indiërs systematisch geweerd te worden van het Plein.

Die klacht uit noch het *Bataviaasch Handelsblad* noch de *Amsterdamsche Courant*; zij is de onze. Maar dat ook de genoemde bladen voor een der hoofdoorzaken van veel dat verkeerd is niet blind zijn, blijkt uit deze woorden: »Reorganisatie van het ministerie van Koloniën door toevoeging van een behoorlijk bezet militair bureau en wijziging der instructie van den Legerkommandant, waardoor dien opperofficier meer gezag wordt gewaarborgd, zijn de eenige middelen, om een einde te maken aan het tegenwoordig systeem dat feitelijk alle verantwoordelijkheid opheft."

DE NIEUWE GOUVERNEUR-GENERAAL had zijn reis naar Indië met een oorlogschip moeten maken, meent de *Amsterdamsche Courant* blijkens haar nummer van 15 Februari. Zij stelt op den voorgrond, dat, »indien

de reis per openbaren dienst gemaakt moest worden", zij geen betere gelegenheid zou kunnen aanwijzen dan die, welke onze voortreffelijke Stoomvaartmaatschappij *Nederland* aanbiedt. Maar de Gouverneur-Generaal mag niet als een gewoon mailreiziger aankomen met een boot, die nog honderden anderen van allen rang en stand tegelijk met hem overbrengt. Dat is »meer dan een quaestie van vorm". Vroeger zou dan ook aan zulk een manier van reizen niet gedacht zijn. Toen begreep men, »dat door het aanzien, door het prestige waarmede 's Konings plaatsvervanger werd omringd, den Oosterlingen eerbied werd ingeboezemd voor 't Nederlandsch gezag". Tegenwoordig »stellen wij oorlogschepen ter beschikking van satrapen en bestuurders van onafhankelijke staatjes, wanneer die heeren hun verlangen te kennen geven, den Gouverneur-Generaal een bezoek te brengen", en steekt de Gouverneur-Generaal zelf met een gewone mailboot naar Indië over.

In richting verschillen wij ver van de *Amsterdamsche Courant*, maar haar artikel van 15 Februari onderschrijven wij. Men is in de laatste jaren met het afschaffen van formaliteiten en het nivelleeren van rangen en standen wel wat ver gegaan in Indië; dáár betrekkelijk nog verder dan hier, en juist dáár in een onderworpen land en een Oostersche maatschappij had men voorzichtigheidshalve aan de oude hâdat streng moeten vasthouden. Kon men geen oorlogschip ter beschikking van den nieuw-benoemden Gouverneur-Generaal stellen; geen enkel dat hem op een behoorlijken tijd in Indië bracht; men had hem dan ten minste met een of meer oorlogschepen van Singapore moeten afhalen, en in verband daarmede had de heer 's Jacob uit Europa dienen te vertrekken met de Engelsche of Fransche mail.

Uit politieke consideratiën dus is de overtocht met een Hollandsche mailboot af te raden, hoeveel daarvoor in andere opzichten, dank zij de uitmuntende maatregelen van de Maatschappij *Nederland*, ook te zeggen moge zijn.

De planters in Indië zenden in den regel hun product *niet* voor eigen rekening ten verkoop naar Nederland of elders, voegt Mr. van den Berg het *Algemeen Handelsblad* toe, dat, zooals wij reeds in *de Indische Gids* van Januari opmerkten, het tegendeel beweerde, en het Gouvernement aanried het voorbeeld der planters te volgen.

Laat, zeiden wij destijds, het *Handelsblad* eens onderzoeken, wat er elk jaar op Java in suiker, koffie en indigo omgaat; en het zal verbaasd staan over den omvang van die transactiën. Duizenden en duizenden pikols suiker alleen worden er verhandeld, en zeer dikwijls gebeurt het, dat het product reeds drie- of viermaal van kooper veranderd is, voordat het nog geleverd kan worden.

Wat dus het *Handelsblad* als een argument vóór het consignatiestelsel beschouwde, noemden wij een argument daar*tegen*.

Ook Mr. van den Berg denkt er zoo over, en hij beroept zich op eenige getuigen, aan wier eerlijkheid en goede trouw wel niet getwijfeld zal worden.

In de eerste plaats op de Ned. Handelmaatschappij. Mr. van den Berg haalt haar verslagen over 1875, '76, '77, '78 en '79 aan. Wij bepalen

ons tot twee citaten betreffende de laatste jaren. In het verslag van 1878 zegt de Handelmaatschappij: »*Het grootste gedeelte van de koffie, suiker en specerijen, als ook de arak, werd in den Indischen Archipel gerealiseerd.* Daarentegen worden thee, tabak en indigo ten verkoop naar Nederland gezonden, terwijl ook de oogst van enkele suikerfabrieken, op verlangen der eigenaren, naar Europa werd geconsigneerd." In dat over 1879, het laatst verschenene: »*Het grootste gedeelte van de suiker en specerijen, als ook de arak, werd in den Indischen Archipel gerealiseerd.* Daarentegen werden thee, tabak en indigo ten verkoop naar Nederland gezonden."

De Ned. Indische Handelsbank zegt, wat het jaar 1876 betreft, dat het hoofdagentschap op Java in consignatie ontving 40 000 pikols koffie, *die bijna geheel op Java verkocht werden*, en 363 000 pikols suiker, *waarvan twee derden op verlangen der eigenaren op Java werden te gelde gemaakt;* wat het jaar 1877 betreft, dat de toen in consignatie geleverde 315 000 pikols suiker *voor het meerendeel* op Java *zijn van de hand gezet.* (Over de realisatie van de in dat jaar in consignatie ontvangen 28 000 pik. koffie wordt in het verslag niet gesproken); wat het jaar 1878 betreft, dat de toen geconsigneerde 24 000 pikols koffie voor twee derden of 16 000 pikols, en de in consignatie ontvangen 500 000 pikols suiker *geheel op Java werden gerealiseerd* Omtrent de productenomzettingen in het jaar 1879 bevatten de verslagen der Handelsbank geene bijzonderheden; maar het hier medegedeelde zal voor den onpartijdigen en onbevooroordeelden lezer meer dan voldoende zijn om hem te doen inzien, welke waarde men heeft te hechten aan het beweren van het Amsterdamsche blad, dat de Europeesche planters *niet* in Indië verkoopen. Zij doen dit wel; in hoofdzaak worden alleen de tabak en thee naar Europa verzonden, omdat daarvoor in Indië nog geen markt is, en wat de tabak aangaat, ook wel nooit ontstaan zal, daar de qualiteit van het product zich tijdens de reis naar Europa veelal zoo wijzigt, dat een waardebepaling vóór den afscheep meestentijds een loutere loterij is. Voor de andere uitvoerproducten echter bezit Indië een uitgebreide, met de geheele wereld in betrekking staande markt, en de planters zullen die blijven benuttigen zoolang hun belang dit medebrengt, evenals de Billiton-maatschappij geregeld al haar tin te Batavia aan de markt brengt, niet ter wille van »de handvol kooplieden", die op Java in tin doen, maar uit de overtuiging, »dat de verkoop in Indië tot het maken van betere prijzen aanleiding geeft."

Gelijkerwijs, zegt Mr. van den Berg, »behoort ook de Staat in het belang van de schatkist, dat is in het belang van het algemeen, zijn tin en zijn koffie ter markt te brengen daar, waar naar alle waarschijnlijkheid de beste prijzen zijn te bedingen. Ik geef den schrijver in het *Amsterdamsche Handelsblad* gaarne toe, dat de becijferingen, die meermalen gemaakt zijn ten bewijze, dat een verkoop in Indië voordeeliger is dan een verkoop in Nederland, slechts een betrekkelijke waarde hebben; maar wij kunnen die becijferingen veilig laten rusten, waar wij voor het feit staan, dat, *met uitzondering alleen van de Padangveiling van* 31 *December* 1857, nog nimmer in Indië een veiling van Gouvernementskoffie is gehouden, waarvan na den afloop niet door alle belangheb-

benden en deskundigen in Nederland moest getuigd worden, dat de bedongen prijzen te boven gingen de pariteit, die in verband tot den stand der prijzen ter Nederlandsche markt, op dat oogenblik voor het artikel kon worden aangelegd."

Hoe men de zaak ook tracht te plooien en te vergoelijken, dus besluit de schrijver, »het onttrekken aan de Indische markt van de Gouvernements-producten, waarvoor in Indië een gevestigde en door de geheele wereld bekende markt bestaat (had de Regeering nog thee of tabak te verkoopen, ik zou de eerste wezen om op de consignatie van die producten naar Nederland aan te dringen), is, overeenkomstig de bedoelingen van den ontwerper van het stelsel, een zuiver protectionistische maatregel, die ter bescherming van den nationalen koffie- en tinhandel in Nederland misschien zeer heilzaam en gewettigd wezen kan, maar dien men dan ook *als zoodanig* moet *durven* verdedigen, gelijk dit door de oude garde van de voorstanders van het cultuur- en consignatie-stelsel steeds onverholen en onverbloemd gedaan is."

Een antwoord op de terechtwijzing van Mr. van den Berg verscheen in het *Handelsblad* van 8 Februari.

De cijfers, waarmede de heer van den Berg bewijst dat het *Handelsblad* dwaalde, en welke het *Handelsblad*, om zijn stelling te kunnen volhouden, te ontzenuwen had, worden door zijn bestrijder niet overgenomen. Dat maakt geen aangenamen indruk.

De stelling wordt nu zelfs eenigszins gewijzigd. Wat toch was de quaestie? Geen andere dan deze, of de planters op Java bij voorkeur hun product voor eigen rekening in Europa verkoopen. Het *Handelsblad* beweerde van »ja", en gaf op grond daarvan aan de Regeering den raad, om ook haar product in Europa aan de markt te brengen; de planters, dit kon men aannemen, wisten wel waar de hoogste prijzen waren te halen. De heer van den Berg bracht, evenals wij, daartegen in, dat de planters, die vrij over hun product kunnen beschikken, die niet door een consignatie-contract gebonden zijn aan verkoop in Nederland, bij preferentie een kooper op Java zoeken, en de heer van den Berg bewees, dat zij in de laatste jaren, behalve voor tabak, thee, indigo en notenmuskaat, een uitgebreide markt op Java vinden. »Veelbeteekenende uitzonderingen voorwaar", roept nu het *Handelsblad* uit, »en wat dit niet aanwezig zijn van een markt betreft, juist *daarop* beroepen wij ons." Dus beroept zich het *Handelsblad* op de afwezigheid van een tabaks-, thee-, indigo- en notenmuskaatmarkt in Indië, om de Regeering te ontraden van de Indische *koffie*markt gebruik te maken? Wij hebben nu blijkbaar aan het vorige artikel van het *Handelsblad*, al konden wij ons met het uitgangspunt volstrekt niet vereenigen, nog te veel waarde gehecht, door te meenen dat het logisch was.

Men lette intusschen hierop, dat het *Handelsblad* »het bestaan eener koffiemarkt op Java, en zelfs van een belangrijke koffiemarkt in 't minst niet wenschte tegen te spreken". Het wil ook wel »aannemen", dat »de hoeveelheid particuliere koffie, die op Java verkocht wordt, grooter is dan wij" (het *Handelsblad*) »ons vroeger voorstel-

den." Dat het echter den toestand door den heer van den Berg te rooskleurig geschilderd acht, en met nadruk staande houdt, »dat het gedeelte van het product, 't welk Indië jaarlijks onverkocht verlaat, een aanzienlijk gewicht in de schaal legt", kan voor notificatie aangenomen worden. Elk onpartijdige zal wel toegeven, dat òf het *Handelsblad* zijn raad aan de Regeering om voor den verkoop van haar product het voorbeeld te volgen der planters — en hiermede worden natuurlijk bedoeld: de niet door een contract aan een bepaalde markt gebonden planters — herroepen moet, *òf*, den moed der consequentie hebbende, bij de Regeering heeft aan te dringen op uitbreiding van de gouvernements-koffieveilingen in Indië zelf.

Onze koloniale handel gaat, volgens de *Amsterdamsche Courant* van 5 Maart, wel degelijk achteruit; althans staat hij stil. Een algemeen overzicht, door eenige handelsfirma's samengesteld, van de voortbrenging en uitvoeren uit de landen van productie over het laatste tiental jaren, van koffie zoowel als van thee en specerijen, toont dat aan.

Wat de *Amsterdamsche Courant* uit die overzichten publiceert, is wel der moeite waard gelezen en getoetst te worden. In hoofdzaak deelen wij het mede.

Gaan wij allereerst na, tot welke uitkomsten de productie der *koffie* gedurende de laatste tien jaren en de aanvoer van dat artikel naar Nederland leidt, dan treft ons het feit, hier met de cijfers aangetoond, van den volslagen stilstand der koffieteelt voor rekening van het Nederlandsch Gouvernement. De oogst daarvan in het jaar 1879/80 bleef beneden elk der acht voorgaande, en bedroeg nauwelijks de helft van die in 1878/79, 1875/76 en 1873/74. Daarentegen verdubbelde in dien tijd trapsgewijze de opbrengst der particuliere koffieteelt op Java. De cultuur op Sumatra ging even gradueel achteruit, waartegen die op Celebes in tamelijk gelijke mate toenam.

Het gevolg hiervan, gevoegd bij meer uitvoer naar andere landen, was, dat de aanvoer der Ned.-Indische koffie hier te lande over de jaren 1871—1880, stationnair bleef, wat het Java-product aangaat; voor de Makasser-koffie vermeerderde van 40 000 tot 70 000 balen, maar voor die van Padang terugliep van 57 000 tot 800 balen.

De geheele koffieproductie der wereld is toenemende. Zij steeg van 7 300 000 [1]) in 1870/71 tot 8 500 000 in 1879/80, en wordt zelfs voor het nog loopende jaar op 9 200 000 balen geraamd, voornamelijk ten gevolge der stijgende voortbrenging van de Liberi.-, Guatemala- en Santos-soorten. Zoowel in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, als op de gezamenlijke Europeesche hoofdmarkten, vermeerderden dan ook de aanvoeren gestadig, op deze laatste van 4 500 000 balen in 1871 tot 5 600 000 in 1880. Hoe was het nu met de Nederlandsche markt in die jaren gesteld? Behalve de koffie onzer koloniën, werd er van Ceylon en Rio de Janeiro steeds minder, van de laatste sedert 1877 in 't geheel niets meer aangevoerd; daar-

[1]) De baal = 60 kilogram.

entegen uit Afrika en Santos regelmatig meer. Maar het eindcijfer van 1880 bleef niettemin gelijk aan dat van zeven der voorgaande jaren en zelfs beneden dat van een hunner. Het treurige en beschamende bewijs wordt hierdoor geleverd, dat in de vermeerdering van ruim een millioen balen koffie, over de latere jaren, op de Europeesche hoofdmarkten, de Nederlandsche markt voor geen enkele baal deelde!

Zien wij nu hoe het met de *thee* gesteld is. De aanvoer hier te lande van dit artikel uit China, die nog grootendeels over Engeland ging, verminderde van 45 000 kisten in 1871 tot 35 000 in 1880. Wat meer zegt, de aanvoeren onzer Java-thee bleven stationnair. Het cijfer van het laatste jaar was in dat opzicht gelijk aan dat van 1871, en minder dan in elk der jaren 1873, 1875, 1877 en 1878. In het toenemend thee-verbruik wordt dan ook weder door de andere Europeesche markten voorzien.

Met de *specerijen* is het niet beter gesteld. Zelfs noemen de staten, die wij voor ons hebben, sommige artikelen niet, waarvan het bekend is dat zij, zooals de kaneel, thans bijna geheel onze markt vermijden. Noot, foelie, nagelen en peper worden hier genoemd. Geen dezer artikelen, waarvan de aanvoer hier te lande niet òf stationnair is gebleven, òf werkelijk is afgenomen.

Alleen van rijst is de aanvoer hier te lande in de jaren 1871—1880 vermeerderd. Niet evenwel met het product van Java, maar met dat van Britsch-Indië. Uit Java kwamen in 1880 slechts 5000 ton rijst naar Nederland, tegen 9000 in 1871. De totale uitvoer van het product van Java beliep in het afgeloopen jaar nauwelijks een derde van dien van tien jaren te voren.

— Als tegenhanger van het opstel in de *Amsterdamsche Courant* is een artikel van Mr. N. P. van den Berg in het *Alg. Dagbl. van N. I.* (d.d. 2 Febr. j. l.) op zijn plaats.

Mr. Wintgens beweerde den 4en December in de Kamer, dat de heer van Bloemen Waanders »de reeds verouderde cijfers" van Mr. v. d. B. over den handel tusschen Nederland en Indië omvergeworpen had; ter rechtvaardiging van zijn vroeger betoog nu, publiceert de heer van den Berg in »een woord aan den heer Mr. W. Wintgens' de resultaten van nieuwe becijferingen waartoe ook van de laatst (in Januari j.l.) openbaar gemaakte officieele gegevens gebruik is gemaakt.

De heer van den Berg kwam tot de conclusie, dat per jaar gemiddeld van Java werd uitgevoerd in de jaren:

		1849—1853	1878—1880
Arak	totaal	3 580 000 liters	5 001 000 liters
	naar Nederland	1 552 000 »	3 364 000 »
		of 43 pct.	of 66 pct.
Foelie	totaal	89 000 kilo	99 000 kilo
	n. Nederland	84 000 »	92 000 »
		of 93 pct.	of 92 pct.
Gom Dammar	totaal	147 000 kilo	827 000 kilo
	n. Nederland	47 000 »	314 000 »
		of 32 pct.	of 39 pct.

		1849—1853	1878—1880
Get. Pertjah	totaal	7 000 kilo	65 000 kilo
	n. Nederland	900 »	30 000 »
		of 12 pct.	of 48 pct.
Huiden	totaal	178 000 st.	2 949 000 kilo
	n. Nederland	108 000 »	2 635 000 »
		of 60 pct.	of 89 pct.
Indigo	totaal	510 000 kilo	349 000 kilo
	n. Nederland	460 000 »	291 000 »
		of 90 pct.	of 83 pct.
Koffie	totaal	61 690 000 kilo	67 937 000 kilo
	n. Nederland	54 746 000 »	61 636 000 »
		of 88 pct.	of 90 pct.
Nagelen	totaal	173 000 kilo	84 000 kilo
	n. Nederland	162 000 »	45 000 »
		of 94 pct.	of 54 pct.
Notenmuskaat	totaal	313 000 kilo	480 000 kilo
	n. Nederland	274 000 »	413 000 »
		of 87 pct.	of 86 pct.
Peper	totaal	1 381 000 kilo	1 085 000 kilo
	n. Nederland	677 000 »	650 000 »
		of 51 pct.	of 60 pct.
Rijst	totaal	39 122 000 kilo	10 091 000 kilo
	n. Nederland	14 074 000 »	4 673 000 »
		of 36 pct.	of 49 pct.
Rotting	totaal	2 852 000 kilo	2 850 000 kilo
	n. Nederland	1 550 000 »	1 639 000 »
		of 54 pct.	of 58 pct.
Suiker	totaal	97 712 000 kilo	220 000 000 kilo
	n. Nederland	81 034 000 »	39 000 000 »
		of 83 pct.	of 18 pct,
Tabak	totaal	1 587 000 kilo	10 764 000 kilo
	n. Nederland	1 118 000 »	10 657 000 »
		of 70 pct.	of 99 pct.
Thee	totaal	449 000 kilo	2 866 000 kilo
	n. Nederland	448 000 »	2 505 000 »
		of 99¾ pct.	of 87 pct.
Tin	totaal	4 092 000 kilo	9 413 000 kilo
	n. Nederland	3 968 000 »	8 793 000 »
		of 97 pct.	of 93 pct.

Uit dit vergelijkend overzicht blijkt dat de uitvoer naar Nederland *verminderd* is

van	indigo	met	169 000	kilo
»	nagelen	»	117 000	»
»	peper	»	27 000	»
»	rijst	»	9 401 000	»
»	suiker	»	42 034 000	»

terwijl daarentegen de uitvoer *vermeerderde*

van	arak	met	1 812 000	liters
»	foelie	»	8 000	kilo
»	dammar	»	267 000	»
»	getah	»	291 000	»
»	koffie	»	6 890 000	»
»	notenmuskaat	»	139 000	»
»	rotting	»	89 000	»
»	tabak	»	9 505 000	»
»	thee	»	2 057 000	»
»	tin	»	4 825 000	»

en, zegt Mr. van den Berg, neemt men hierbij in aanmerking, dat d verminderde uitvoer van *rijst* naar Nederland niets hoegenaamd heef te maken met de oorzaken, waaraan de heer Waanders het »verloopen van Neêrlands koloniale markt meent te moeten wijten (proportione toch ging van den totalen rijstuitvoer 13 pct. *meer* naar Nederland dan springt het duidelijk in het oog, dat, zooals ik vroeger beweerde alleen met betrekking tot de suiker van eene de aandacht waardig vermindering sprake kan zijn.

Maar voor den heer van den Berg zijn die resultaten van zij becijferingen nog iets meer dan de bevestiging van zijn vroeger oordee over het al of niet verloopen van de koloniale markt. »Ik heb er" sprak hij tot den heer Wintgens, »een ernstiger doel mede op he oog, en wel om ze te doen strekken tot een protest tegen dat dee uwer rede, waar gij smeekt: »Kom terug op de afschaffing der diffe rentiëele rechten; herstel den vorigen toestand." Immers, tenzij d onjuistheid der becijferingen mocht kunnen worden aangetoond, staa het vast, dat ook op het standpunt van Mr. Wintgens, de wederin- voering van een differentiëel recht alleen met betrekking tot suike eenigen zin zou kunnen hebben, want van arak, dammar, tabak, peper, rotting, tin, noten en foelie ging er proportioneel meer of evenveel naar Nederland als voorheen, toen er nog differentiëele rechten werden geheven, en nu moge voor indigo en thee de verhouding iets minder gunstig zijn geworden, namelijk voor de indigo met 7 en voor de thee met 13 percent, maar wat beteekent dit tegenover het feit, dat tegenwoordig ruim 2 500 000 kilo Java-thee naar Nederland gaat in plaats van de 450 000 kilo van voorheen?

»Gij zult mij waarschijnlijk opmerken", voegt de heer van den Berg den heer Wintgens toe, »dat ik zooeven de koffie onvermeld liet, maar ik heb hiervoor een goede reden, want ik wensch u uit te noodigen om bij de uitvoeren van dit artikel meer in bijzonder- heden stil te staan."

»Volgens de nu laatstelijk van Gouvernementswege gepubliceerde statistiek werden in de jaren 1878, 1879 en 1880 *gemiddeld per jaar* van Java uitgevoerd naar:

Kanaal voor orders	133 000	kilo	koffie
Engeland	500 000	»	»
Frankrijk	528 000	»	»
Italië	55 000	»	»
Oostenrijk	499 000	»	»
Turkije	101 000	»	»
Amerika	4 188 000	»	»
Singapore	61 000	»	»
Australië	111 000	»	»
Naar elders	125 000	»	»
of te zamen	6 301 000	kilo	koffie,

die, volgens u en uwe medestanders, tot schande van het tegenwoordig regeeringsbeleid aan de Nederlandsche markt worden onttrokken."

»Wanneer ge nu echter door den bibliothekaris van de Tweede Kamer u wilt doen voorleggen de officieele *Verslagen van handel en scheepvaart van Java en Madoera* over de jaren 1849 tot en m

3, en u de moeite wilt getroosten om na te cijferen, hoe het lie jaren met den uitvoer van koffie van Java naar den vreemde eld was, dan zal u blijken, dat over dat tijdperk *gemiddeld per* ' werden verscheept naar:

Engeland	110 000	kilo	koffie
Frankrijk	2 709 000	»	» [1])
België	111 000	»	»
Zweden	75 000	»	»
Denemarken	146 000	»	»
Hamburg	82 000	»	»
Bremen	132 000	»	»
Overig Europa	11 000	»	»
Amerika	2 553 000	»	»
China	51 000	»	»
Manilla	19 000	»	»
Australië	358 000	»	»
Singapore, enz.	568 000	»	»
of te zamen	6 925 000	kilo	koffie,

dus ruim C00 000 kilo per jaar *meer* dan tegenwoordig, niettegen-ınde de werking van de publicatie van 26 Mei 1848 (Sthl. N°. 20), arbij bepaald was, »»dat de koffie voortaan, bij den uitvoer van 'a en Madoera, zal zijn onderworpen aan een uitgaand recht van ten honderd van de waarde, en van de helft van dien, of 6 ten ıderd van de waarde, indien de uitvoer geschiedt in Nederlandsche ıepen naar Nederland, met borgstelling voor het verschil." "

»Toen bestond dus in zijn volle kracht de ideaal-toestand, naar den ugkeer waarvan thans met zooveel weemoed door u en uwe geest-rwanten verlangd wordt; — maar wat baatte het? Voor hetgeen de goede zaak noemt, niets; en gaat het nu aan om, met boven-ıande cijfers voor oogen, te beweren dat voor het tegenwoordige ndelsverkeer van Nederland alleen van zulk een terugkeer heil is verwachten?"

En wat nu de suiker aangaat, zou de heer Wintgens, alle over-egingen van internationale politiek thans daargelaten, in gemoede in stem durven uitbrengen voor een herstel van het differentiëel cht? De wederinvoering van een differentieel uitvoerrecht op suiker ın 3% — of van 6, wanneer men tot de vóór 1860 vigeerende tarief-etgeving mocht willen terugkeeren — staat voor de fabrikanten op ıva gelijk met de oplegging van een nieuwen last, dien zij in het oeitevolle overgangstijdperk, waarin hun bedrijf tegenwoordig ver-eert, minder dan ooit velen kunnen. Het is niet te betwijfelen, vol-

[1]) Bijzonder opmerkelijk is het »verloopen" van den koffie-uitvoer van Java ıar Frankrijk. Bedroeg die uitvoer in de jaren 1849/53 gemiddeld per jaar ıim 43 000 pikols, in 1855 alleen steeg hij tot ruim 79 600 pikols en in 1858 gingen ıog ruim 65 000 pikols koffie van Java naar Frankrijk. Na het jaar 1860 echter ı die uitvoer gaandeweg verminderd, en tegenwoordig gaat gemiddeld per jaar ıiet meer dan 8 500 pikols Java-koffie derwaarts. Ook Australië ontving *voorheen* ıeel meer koffie van Java dan tegenwoordig, en kan het, met deze cijfers voor ogen, nu aangaan om de Nederlandsche markt ernstig bedreigd te achten door de omstandigheid, dat Amerika thans wat meer koffie van Java trekt dan vroeger, doch nog niet eens zooveel als *voorheen* naar Australië en Frankrijk te zamen werd uitgevoerd?

gens den heer van den Berg, dat bij een goed en zaakkundig beheer van de bestaande ondernemingen nog een veel belovende toekomst voor dezen voor de algemeene volkswelvaart zoo gewichtigen tak van nijverheid is weggelegd, onder de mits evenwel dat aan die nijverheid geen nieuwe belemmeringen in den weg worden gelegd, en in dit opzicht kan bezwaarlijk een meer bedenkelijke maatregel bedacht worden dan de door u aangeprezene, die aan de fabrikanten den weg moet afsnijden om hun product ook in den vreemde van de hand te zetten.

Het streven van den heer Wintgens om in Nederland weder een bloeiende suikermarkt in 't leven te roepen, vindt bij den heer van den Berg alle sympathie, maar hij ziet niet in, met welk recht van de fabrikanten op Java geldelijke offers kunnen geëischt worden ter bescherming van de Nederlandsche markt, en zoolang hem dit niet duidelijk wordt gemaakt, blijft hij vasthouden aan het denkbeeld, reeds meermalen door hem aangegeven, om namelijk van staatswege premiën op den aanvoer van suiker uit te loven, wanneer het belang van het algemeen, en dus van den Staat, een toeneming der suikeraanvoeren op de Nederlandsche markt noodig mocht maken.

Met beleefden aandrang beveelt de schrijver ook ter overweging aan, wat hij in het *Bataviaasch Handelsblad* van 19 October j.l. (zie *de Indische Gids* 1881, pag. 60) uiteenzette over de bestendiging der Indische uitvoerrechten in het algemeen *na* de invoering van het zoogenoemde patentrecht. Tegen den wil van Mr. Wintgens is die belasting ingevoerd, maar nu moest het ook dezen des te duidelijker zijn, dat de heffing van geen enkel uitvoerrecht nog langer te rechtvaardigen is, wijl dat recht gelijkstaat met »de onteigening van een deel van het vermogen van den uitvoerder", en deze dus bij de bestaande regeling tweemaal in zijn vermogen wordt aangetast, een regeling waarmede zeker niet één lid der Volksvertegenwoordiging vrede hebben zou, indien het de belangen van Nederlands nijveren gold.

De heer van den Berg besluit zijn degelijk betoog aldus: »Mocht deze zienswijze, die ik meen juist te zijn, door u kunnen gedeeld worden, dan zal, *à fortiori*, ook bij u wel nimmer sprake meer kunnen wezen van de wederinvoering van het vroeger hier gevigeerd hebbend differentiëel rechtentarief, waardoor de toestand van de reeds onder zooveel lasten gebukt gaande landbouwnijverheid in Indië licht geheel onhoudbaar worden kan."

— Ook het *Algemeen Handelsblad* bespreekt de bij de *Javasche Courant* van 25 Januari j.l. gevoegde staten van uitvoer der voornaamste handelsartikelen uit het »vrij verkeer van Java en Madoera door particulieren" gedurende 1880. (Zie het *Handelsblad* van 10 Februari).

Het zakelijk gedeelte citeeren wij hier.

Dat de Nederlandsche markt van jaar tot jaar minder vatbaar wordt voor opneming der *koloniale* s u i k e r is ook weer in het afgeloopene duidelijk gebleken. Van den totalen uitvoer, die ruim 234 millioen KG. bedroeg, werd verzonden naar

Nederland	23.6	of	10	pCt.
Kanaal voor orders	67.6	»	29	»
Engeland	72.7	7	31	»
Australië	22.6	»	9½	»
Amerika	16.8	»	7	»
Frankrijk	8.7	»	3½	»

terwijl het overige bij geringere hoeveelheden over andere landen werd verspreid.

De particuliere uitvoer van koffie beliep 25 297 737 K.G. tegen 19 820 194 in 1879. De verdeeling was als volgt:

Nederland	14.78	millioen	of	63½	pCt.
Amerika	5.60	»	»	24	»
Engeland.	1.35	»	»	6	»
Frankrijk.	0.70	»	»	3	»

In 1879 ontving Nederland 67½ pCt., Amerika 24½ pCt., Frankrijk 1½ pCt., Engeland nagenoeg niets. Het is niet onbelangrijk op te merken, dat, in weerwil der buitengewoon groote *gedwongen* aanvoeren van gouvernementswege in de laatste jaren, de vrije aanvoer in Nederland gedurende 1880 nog grooter was dan in 1879, hoewel het percentsgewijze aandeel een weinig daalde. Daarentegen is er in 't afgeloopen jaar voor 't eerst een noemenswaardige hoeveelheid koffie naar Engeland gezonden.

De tabak van 1880 ging, op 100 KG. na, *geheel* naar Nederland. Ongelukkigerwijze is de cultuur van dit artikel zoo ingekrompen, dat de geheele oogst, die vrij gunstig uitviel, slechts 6 395·191 KG. bedroeg, tegen 11 020 806 in 1879.

De uitvoer van thee bedroeg 2 513 611 KG. Ziehier de verdeeling:

Nederland . .	2.21	millioen	KG.	of	88	pCt.	
Engeland . .	0.11	»	»	»	4½	»	
Perzië. . . .	0.11	»	»	»	4	»	enz. enz.

In 1879 trok Nederland slechts 78 pCt., Engeland 15 pCt. Wij moeten echter vragen: zijn die cijfers wel te vertrouwen? Men klaagt immers juist meer en meer, dat voor de Java-thee aan de Engelsche markt de voorkeur wordt gegeven wegens hare voor den afzender meer voordeelige voorwaarden.

Tin werd geëxporteerd ter hoeveelheid van 4 617 398 KG. Hiervan naar

Nederland . .	3.85	millioen	KG.	of	83½	pCt.	
Frankrijk . .	0.29	»	»	»	6½	»	
Singapore . .	0.22	»	»	»	4½	»	
Amerika . . .	0.19	»	»	»	4	»	enz. enz.

In 1879 was de verhouding, wat dit artikel aangaat, nagenoeg dezelfde, schoon een weinig minder gunstig voor Nederland.

De rijst-uitvoer beliep in 1880 8 853 260 KG., waarvan naar:

Nederland . . .	6.02	millioen	KG.	of	68	pCt.	
Kanaal voor orders.	2.18	»	»	»	24½	»	
Australië	0 46	»	»	»	5	»	enz. enz.

Het vorige jaar trok Nederland 53 pCt.

Bij het artikel **huiden** veranderde de stemming nagenoeg niet tusschen het aandeel in den export. Dat van Nederland was 90¼ pCt. van de 3 250 589, in 1879 90 pCt. van den destijds veel geringeren uitvoer.

De **indigo** werd verdeeld als volgt, terwijl de geheele uitvoer 373 673 KG. bedroeg:

Nederland	303 538 KG. of 81¼ pCt.	
Overig Europa	24 724 » » 6¼ »	enz.

In het vorige jaar had Nederland 86 pCt. van dit artikel getrokken.

De verzending van **arak**, van welk artikel, het zij in 't voorbijgaan gezegd, de productie onder het stelsel van veraccijnsing geregeld en hard achteruitgaat, bedroeg 2 753 654 liter, waarvan 78¼ pCt. Nederland bereikte. In het vorige jaar had Nederlands aandeel vrij wat minder dan 50 pCt. bedragen. Mededingers zijn steeds Siam en Singapore.

De andere artikelen van uitvoer, als rotting en specerijen, kunnen onvermeld blijven, daar zij, grootendeels van de Buitenbezittingen afkomstig, op Java zijn aangebracht en van daar weer uitgevoerd.

Het *Handelsblad* wenscht echter van de cijfers nog een ander gebruik te maken.

Percentsgewijze was het aandeel van alle Europeesche staten, behalve Nederland, in den toevoer van Indische producten voor zoover die in Europa konden worden verbruikt: nihil wat *arak, foelie, gomelastiek, getah pertjah, kaneel, kapok, nagelen, notenmuskaat* en *tabak* betreft; 17½ voor *gom dammar;* 3½ voor huiden; 6½ voor *indigo;* 11 voor *koffie;* 30 voor *peper;* 66 voor *suiker;* 7 voor *rotting;* 4½ voor *thee;* 6½ voor *tin* en 24½ voor *rijst* (Kanaal voor orders). Hoeveelheden van minder dan 3% zijn bij die becijferingen verwaarloosd.

De handel van Indië met Europa (behalve Nederland) heeft dus niet veel te beduiden, uitgezonderd natuurlijk de suiker. De betrekkingen met Amerika zijn van geringen omvang. Afrika wordt in de staten slechts een enkele maal genoemd. Er schiet dus niets anders over dan de relatiën met de min of meer in de nabijheid gelegen landen als Singapore, Siam, China, Australië. Wat beteekent dus de bewering van Mr. van den Berg, dat Indië voor de meeste artikelen kan bogen op het bezit van een uitgebreide, met de geheele wereld in betrekking staande markt?

Vooral ook is merkwaardig, dat de heer van den Berg in zijn woord aan Mr. Wintgens zegevierend aantoont, dat de uitvoer naar Nederland bij de meeste producten is toegenomen, en op het verloopen van den koffie-uitvoer naar Frankrijk wijst, die in de jaren 1849—1853 gemiddeld per jaar ruim 43 000 pikols bedroeg, in 1855 tot 79 600 pikols klom, maar na 1860 gaandeweg is verminderd en nu gedaald tot 8500 kikol, terwijl hij opmerkt, dat ook Australië *voorheen* veel meer koffie van Java ontving dan tegenwoordig. Wat anders, vraagt het *Handelsblad*, heeft de schrijver hiermede betoogd, dan de verslapping van Indië's handelsbetrekkingen met de overige wereld? Maar dan kan men zich ook, volgens het *Handelsblad*, moeilijk iets

goeds voorspellen van meer verkoop van koffie in Indië, tenzij om de overvoering van de Nederlandsche markt te beletten. De schrijver had »zijn geliefkoosd denkbeeld geen zwaarderen slag kunnen toebrengen dan door de mededeeling der thans door hem gepubliceerde cijfers."

DE NIEUWE BANKREGELING. In 1827 werd bij besluit van den Commissaris-Generaal du Bus de Gisignies de Javasche Bank opgericht, met de bepaling dat zij zou zijn een naamlooze vennootschap, en krachtens al de daarop volgende ocrtooien (*Stbl.* 1837 N°. 33, 1848 N°. 12, 1859 N°. 98, 1870 N°. 34) is zij een naamlooze vennootschap gebleven. Niets zou den Indischen wetgever verhinderd hebben, om bij het nieuwe octrooi de tot dusver gevolgde regeling te bestendigen, overeenkomstig het ontwerp, dat in overleg met een door de deelhebbers benoemde commissie vastgesteld en der Regeering aangeboden werd, maar in strijd met de vroeger gehuldigde opvatting heeft de Regeering blijkens het Koninklijk besluit van 16 October 1880 beslist, dat het bestaan der Javasche Bank nu op denzelfden voet behoorde geregeld te worden als in 1864 voor de Nederlandsche Bank is geschied. Ook de Javasche Bank zal zich dientengevolge als naamlooze vennootschap hebben te constitueeren naar de bepalingen van het gemeene recht.

Hiertoe is het verlijden van een acte van oprichting in authentieken vorm noodwendig, en om aan het daarop betrekking hebbende artikel van het Wetboek van Koophandel te kunnen voldoen, is de medewerking van alle deelhebbers onmisbaar.

Maar hoe die te verkrijgen?

Zeer terecht heeft de Regeering begrepen, dat geen doeltreffender middel te bedenken was dan het overnemen in de Indische bankregeling van dezelfde overgangsbepalingen, die indertijd bij de regeling der bankaangelegenheden in Nederland waren vastgesteld, en van deze beslissing der Regeering is de in de dagbladen verschenen aankondiging van de Directie der Bank, waarbij deelhebbers worden opgeroepen, om vóór of op den 1sten Maart e. k. in te zenden een verklaring van toetreding tot de nieuwe vennootschap, die 1 April e. k. de bestaande instelling vervangen zal, een rechtstreeksch uitvloeisel. Wie met de inzending dier verklaring *wetens* en *willens* in gebreke blijven, zullen, zooals de aankondiging luidt, »geacht worden van hun recht van deelname in de verlengde vennootschap geen gebruik te maken", en hun zal, volgens art. 27 van het Koninklijk besluit van 16 October j. l. worden uitgekeerd hun aandeel in het kapitaal en in het reservefonds naar den maatstaf van de balans van ultimo Maart 1881. Gesteld nu, dat het reservefonds, thans ruim *f* 445000 bedragende. tegen dien tijd tot *f* 480000 of 8 percent van het maatschappelijk kapitaal van zes millioen gulden zal gestegen zijn, dan zullen de niet toetredende deelhebbers dus slechts *f* 540 terug ontvangen voor een aandeel, dat op dat oogenblik ter beurze vermoedelijk nog wel p. m. *f* 850 waard zal zijn, en het is niet aan te nemen, dat iemand zich willens en wetens een verlies van ruim *f* 300 per aandeel zal getroosten.

Zeker ware het, met het oog op de nog gebrekkige communicatie middelen met sommige afgelegen oorden in dezen Archipel (er bevindt zich zelfs een deelhebber op de Sangir-eilanden, waarmede dikwerf gedurende maanden achtereen geen gemeenschap mogelijk is), alleszins wenschelijk geweest indien de nieuwe bankregeling in plaats van in December j. l. een half jaar vroeger had kunnen worden afgekondigd, maar het spreekt vanzelf, dat niemand het slachtoffer worden mag van die vertraagde afkondiging, en hiervoor behoeft ook niet de minste vrees te bestaan, want art. 1316 van het Burgerlijk Wetboek geeft aan de bestuurders der Bank of aan anderen immers het recht om ter bekwamer tijd in te staan en zich sterk te maken voor die deelhebbers, die *door omstandigheden van hun wil onafhankelijk* in de onmogelijkheid zijn te zorgen voor de tijdige inzending van de verklaring, die tot behoud van hunne rechten noodig is.

In elk geval moet, volgens het imperatieve voorschrift van art. 7 van het Koninklijk besluit van 16 October 1880, N°. 19, het maatschappelijk kapitaal der Bank ad zes millioen gulden, op 1 April e. k. ten volle gestort aanwezig zijn, en mocht het nu op 1 Maart e. k. soms blijken, dat sommige deelhebbers door het niet voldoen aan de tot hen gerichte oproeping van den 23 December j. l., die tot den laatsten Februari zekerheidshalve in *alle* Indische dagbladen herhaald wordt, hun recht om in de nieuwe vennootschap te blijven deelnemen, prijsgeven, dan zullen bestuurders der Bank hebben te zorgen, dat er, zooals de Minister Betz het in de boven reeds bedoelde zitting der Tweede Kamer van 20 November 1863 aangaf, »andere liefhebbers gevonden worden om de niet geplaatste aandeelen over te nemen."

Het bovenstaande — een verkorting van hetgeen Mr. N. P. van den Berg in het *Algemeen Dagblad* van 24 Januari j. l. schreef — zal wel voldoende wezen, om de zaak waar het op aan komt duidelijk te maken voor hen — »en hun aantal is volgens de opgedane ervaring niet gering" — die zich geen voldoende rekenschap hebben weten te geven van den omslag, waarmede de invoering van een nieuwe bankregeling ditmaal moet gepaard gaan. Het kwam ons wenschelijk voor dit ook onder de oogen onzer lezers te brengen.

Slaan zij het genoemde dagblad op, dan kunnen belangstellenden daarin tevens de verklaring vinden, waarom de rechten van de deelhebbers in de Bank niet miskend zijn door de bepaling van art. 27 der nieuwe regeling, dat de statuten, behoudens de goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, vastgesteld worden door het bestuur der nu nog bestaande Bank, in overleg met den Raad van Commissarissen. De heer van den Berg toont aan, dat volkomen dezelfde bepaling door de Wetgevende Macht in 1863 werd goedgekeurd, toen zij opgenomen was in het wetsontwerp houdende voorzieningen omtrent de Nederlandsche Bank.

Hoeveel overeenkomst er echter tusschen de regelingen voor de twee banken ook besta, in een niet onbeduidend opzicht werd toch voor de Bank in het exceptionneele Indië een exceptionneele bepaling onvermijdelijk geacht. Ter loops teekent de heer van den Berg dat aan met vermijding van elke aanmerking; wij moeten iets uitvoeriger daarvan melding maken.

Het bedoelde karakteristieke artikel luidt:

De president en de directeuren kunnen door den Gouverneur-Generaal niet worden ontslagen, dan:
a. op eigen verzoek;
b. ongevraagd, op voorstel of na raadpleging van den raad van commissarissen, wegens:
veroordeeling tot gevangenisstraf ter zake van misdrijf;
verklaring van te zijn in staat van kennelijk onvermogen;
gijzeling wegens schulden;
plaatsing onder curatele;
het uit het oog verliezen van de waardigheid van hun ambt;
wangedrag;
merkelijke achteloosheid;
overtreding van de bepalingen van dit besluit;
ongeschiktheid door ouderdom of aanhoudende ziels- of lichaamsziekte.
Ingeval van dringende noodzakelijkheid kunnen de president en de directeuren, in afwachting dat zij om een der sub *b* genoemde redenen worden ontslagen, door den Gouverneur-Generaal in de uitoefening van hun ambt worden geschorst.
Het besluit, waarbij de president of een directeur ongevraagd wordt ontslagen, wordt met redenen omkleed en aan den Koning medegedeeld.

Van een dergelijke bepaling wordt in de Nederlandsche bankwet zelfs geen spoor aangetroffen. Zij werd echter nagenoeg gelijkluidend ook in het octrooi van 1870 opgenomen. Vermoedelijk omdat zij zoo uitstekend gewerkt heeft, heeft de Regeering daarvan niet kunnen scheiden.

De nieuwe regeling der heerendiensten werd in *het Vaderland* van 17 Februari en in het *Algemeen Handelsblad* van 3 en 4 Maart besproken.

Alvorens wij van de critiek melding maken, meenen wij de regeling in haar geheel te moeten opnemen.

Artikel 1. Behoudens het bepaalde bij het tweede lid van art. 27 van het reglement op het beleid der Regeering van *Nederlandsch-Indië* worden voor de onderscheidene gewesten van *Java* en *Madoera* vastgesteld de navolgende regelen, betreffende den aard en den duur der persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verplicht zijn, en de gevallen waarin, en de wijze en voorwaarden, waarop zij kunnen worden gevorderd.

§ 1. Het beginsel, dat de heerendienstplichtigheid rust op den grond, wordt gehandhaafd overal waar het in werking is,

Wáár op grond van inheemsche gebruiken of instellingen een andere grondslag gevolgd wordt, wordt daarin geene verandering gebracht.

Bij verschil of twijfel beslist de Gouverneur-Generaal

§ 2. Behoudens wanneer zulks bij rampen van hooger hand, dan wel tot afwending van algemeen gevaar, tijdelijk noodig mocht zijn, worden er onder geene omstandigheden van de heerendienstplichtigen meer gevorderd, dan 52 dagen arbeid in het jaar, zoodanig dat zij, voor zooveel zulks doenlijk en wenschelijk is, telkens één dag zullen uitkomen van de zeven etmalen.

De duur van één dag arbeid bedraagt twaalf uren, daaronder begrepen de tijd, noodig voor het afleggen van den afstand tusschen de woning van den dienstplichtige en het werk, waarvoor hij is opgeroepen, heen en terug, benevens de noodige rusttijd.

§ 3. Waar de beschikbare krachten voor de te verrichten diensten onto reikend zijn, wordt door den resident omtrent de wijze van voorziening aan de Regeering een voorstel ingediend door tusschenkomst van den directeur van binnenlandsch bestuur.

§ 4. De gemeentelijke diensten worden, behoudens toezicht, dat ze binnen billijke grenzen blijven, aan geene rechtstreeksche regeling van bestuurswege onderworpen.

Inmenging van Europeesche of inlandsche ambtenaren, met het doel om de gemeentelijke diensten uit te breiden of te verzwaren, is uitdrukkelijk verboden.

§ 5. De cultuurdiensten worden door bijzondere voorschriften beheerscht.

§ 6. De inboorlingen zijn niet verplicht tot eenige levering, betaald of onbetaald, van materialen of andere goederen, die hun bijzonder of gemeentelijk eigendom zijn.

Elke vordering van dien aard is onvoorwaardelijk verboden, behoudens het voorkomende in artikel 67 der bepalingen, regelende de onteigening ten a'gemeenen nutte (*Staatsblad* 1864 n°. 6) en de ordonnantie van 5 Mei 1875 (*Staatsblad* n°. 110.)

§ 7. De heerendiensten zijn onderscheiden in *algemeene* en *bijzondere* diensten.

Onder *algemeene* diensten worden verstaan de zoodanige, welke niet dagelijks de opkomst vorderen van een vast aantal dienstplichtigen, doch naar de behoefte worden geregeld.

Bijzondere diensten zijn de zoodanige, waarvoor dagelijks een vast aantal dienstplichtigen uitkomt, of waarvoor dagelijks een zeker aantal kan opgeroepen worden.

§ 8. Behoudens wanneer zulks bij rampen van hooger hand, dan wel tot afwending van algemeen gevaar tijdelijk noodig mocht zijn, worden onder geen naam of voorwendsel van de bevolking andere heerendiensten gevorderd, dan die in artikel 1 §§ 13 en 14 van deze ordonnantie genoemd worden.

§ 9. De algemeene en bijzondere diensten worden zooveel mogelijk over de dèsa's gelijkmatig verdeeld en zooveel mogelijk binnen het district beperkt.

Waar het meer in het belang van dicht aan de grens liggende desa's is, om in een ander dan in het eigen district te worden te werk gesteld, mag hiervan worden afgeweken.

Elke dèsa wordt, naar gelang der werkkrachten, waarover tot het doen van heerendienst mag worden beschikt, belast met een werktaak (quantum arbeid), beperkt tot een minimum aantal soorten van diensten en plaatsen van tewerkstelling.

§ 10. De verdeeling der aan elke dèsa opgelegde werktaken wordt aan haar zelve overgelaten.

§ 11. De verdeeling der diensten tusschen de verschillende dèsa's geschiedt met inachtneming van den kortst mogelijken afstand tusschen de woningen der dienstplichtigen en de plaatsen, waar zij worden te werk gesteld.

Voor tewerkstelling bij de algemeene diensten op een afstand van meer dan 8 paal ($2^1/_2$ uur gaans) wordt in elk bijzonder geval de machtiging van den Gouverneur-Generaal vereischt.

§ 12. De heerendiensten worden zonder loon of tegemoetkoming verricht, voor zooveel niet anders is of wordt bepaald.

§ 13. De algemeene heerendiensten zijn die ten behoeve van het aanleggen, herstellen en onderhouden:

1°. van openbare werken van algemeen nut, waarbij het belang der inlandsche bevolking rechtstreeks betrokken is, als: groote post- en binnenwegen, bruggen, en duikers, dijken, dammen en waterwerken, passerloodsen, wachthuizen en mijl-palen; en

2°. van districtsgevangenissen, pasangrahans en passantenhuizen.

Zoomede die ten behoeve van het vervoer van gouvernements reizigers en goederen.

Deze diensten bestaan uitsluitend in koeliarbeid.

§ 14. Onder de bijzondere heerendiensten worden begrepen:

a. het bewaken van 's lands pakhuizen;
b. het bedienen der niet-verpachte overvaarten;
c. het bezetten der wachthuizen;
d. het doen van diensten bij de inlandsche hoofden;
e. het overbrengen van brieven;
f. het vervoeren van gevangenen;
g. het bewaken der districtsgevangenissen;
h. het bewaken van waterwerken;
i. het leveren van gras voor de paarden op de stations der binnenlandsche posterijen.

Artikel 2. Deze ordonnantie treedt in werking op 1 Januari 1880.

Het Vaderland drukt reeds in het opschrift van zijn artikel zijn oordeel uit: »Groote beloften, kleine daden".

Laten wij zien, hoe het die uitspraak motiveert.

De strekking van Art. 57 van het Regeeringsreglement is volkomen duidelijk: »In elk gewest worden de aard en duur der persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verplicht zijn, de gevallen waarin, en de wijze en voorwaarden waarop zij kunnen worden gevorderd, door den Gouverneur-Generaal geregeld, in overeenstemming met de bestaande gebruiken, instellingen en behoeften." En even duidelijk is het voorschrift betreffende de periodieke herziening der verordeningen van de persoonlijke diensten en het doel, waarnaar steeds bij die herziening moet gestreefd worden: »De verordeningen, die persoonlijke diensten betreffende, worden in elk gewest om de vijf jaren door den Gouverneur-Generaal herzien met het doel om daarin trapsgewijze de veranderingen te brengen, bestaanbaar met het algemeen belang."

Desniettemin is er in al de 26 jaren, sinds de vaststelling van het Regeeringsreglement verloopen, van een gewestelijke regeling door den Gouverneur-Generaal geen sprake geweest; elke vijf jaren werden bij besluit van den Gouverneur-Generaal slechts eenige »regelen en wenken" gegeven, die bij de herziening van de voorschriften omtrent de persoonlijke diensten in acht genomen moesten worden; de regelingen zelven werden aan de residenten overgelaten. Daarenboven werd van het *doel* der herziening in den considerans steeds gezwegen.

Thans is er in dien *onwettigen* toestand een verandering gekomen, »maar een verandering die, wanneer zij blijft bij hetgeen tot nu toe is verricht, niet meer is dan een verschil in naam en vorm bij behoud van denzelfden toestand". Wat vroeger als wenken en regelen in een gewoon regeeringsbesluit werd gegeven en in het *Bijblad* werd opgenomen, is nu als een algemeen reglement in den vorm van een koloniale ordonnantie vastgesteld, en in het *Staatsblad* geplaatst. »Ook nu nog, in strijd met de wet, geen gewestelijke regeling door den Gouverneur-Generaal; ook nu nog, in strijd met de wet, geen vijfjaarlijksche herziening in elk gewest door hetzelfde gezag."

De bepaling omtrent den aard, den duur en de verdeeling der diensten wijkt van de vroegere voorschriften alleen in zoover af, dat dit belangrijke voorschrift *niet* in het nieuwe reglement is overgenomen: »de diensten worden zooveel mogelijk gevorderd en uitgevoerd op vaste tijdstippen van het jaar, niet samentreffende met de cultuurdiensten en met den tijd, waarin de heerendienstplichtigen zich persoonlijk aan hun eigen cultures en daarmede samenhangende werkzaamheden moeten wijden." In het besluit van 1 October 1875 is dat voorschrift nog te vinden.

Ook in het besluit van 1875 werden de algemeene diensten ten behoeve van het aanleggen, herstellen en onderhouden van districtsgevangenissen, pasangrahans en passantenhuizen slechts *voorloopig* onder de algemeene diensten gerangschikt; thans schijnen ze *blijvend* daaronder opgenomen.

Wat de algemeene diensten betreft, zijn er bijgevolg twee veranderingen gemaakt, die niet in het belang der bevolking kunnen worden geacht.

Wat de bijzondere diensten aangaat, die zijn dezelfde gebleven. »In tegenstelling dus met hetgeen sedert jaren door de Vertegenwoordiging is gevraagd en door de verschillende ministers is beloofd, schijnt het

Indisch bestuur de pantjen-diensten liefst zooveel mogelijk te willen consolideeren."

Behoorlijk gemotiveerd en scherp geformuleerd, is de conclusie van *het Vaderland* deze, dat de ordonnantie betreffende de heerendiensten weer blijken geeft »van de vooral in de laatste jaren gevolgde politiek van rijke beloften, herhaalde overwegingen, eindelooze onderzoekingen en weinige daden."

— Het *Handelsblad* oordeelt iets minder ongunstig.

Na ook zijnerzijds op de verwaarloozing van het wettelijk voorschrift betreffende het regelen en herzien *voor elk gewest afzonderlijk* gewezen te hebben, en nadat het de zeer juiste opmerking heeft gemaakt, dat de regeling niet overal op dezelfde leest *kan* worden geschoeid, daar de toestanden in de verschillende residentiën ver uiteenloopen, geeft het een overzicht van den inhoud der nieuwe ordonnantie, en verklaart daarna: »Het geheele stuk zou onovertrefbaar zijn in onbeduidendheid, wanneer het niet de opsomming bevatte der verschuldigde diensten." »Dit", meent het *Handelsblad*, »is ten minste een verbetering, en, als men ernstig wil, niet alleen op het papier."

Het *Handelsblad* noemt dus de ordonnantie feitelijk volstrekt onbeduidend, want de opsomming der verschuldigde diensten kwam in de vroegere besluiten even goed voor als in de nieuwe ordonnantie, zoodat er in dit opzicht werkelijk niets verbeterd is.

Mogelijk heeft het *Handelsblad* reden, om het »geen al te gewaagde gevolgtrekking" te achten, »dat de Minister het onderzoek over de vraag, welke heerendiensten op de inlandsche bevolking drukken, als gesloten beschouwt, en ten bewijze daarvan de nieuwe ordonnantie wenscht over te leggen."

Reeds geruimen tijd geleden is van de Indische Regeering een voorstel uitgegaan, om alle niet ten algemeenen nutte strekkende heerendiensten op Java en Madoera — bijgevolg diensten die niet gepresteerd worden voor den aanleg en het onderhoud van wegen, bruggen, duikers, dijken, waterleidingen, enz. — gelijktijdig af te schaffen tegen equivalent in geld: het maximum dagdiensten per jaar zou van 52 verminderd worden tot 42, en van elken dienstplichtige zou een hoofdgeld van één gulden 's jaars worden geheven. Het aantal heerendienstplichtigen op Java bedraagt twee millioen: voor twee millioen dus zou de bevolking van nagenoeg een derde der in het geheel verschuldigde heerendiensten ontheven worden, en van dat bedrag zouden de inlandsche hoofden een toelage van vijf gulden 's maands ontvangen als vergoeding voor het verlies van pantjens, terwijl het overige toereikend zou zijn tot dekking van al de andere uitgaven, aan de nieuwe regeling verbonden.

In 1878 werd de uitvoering van dat voorstel door den minister van Bosse onraadzaam geacht, omdat er voor de Europeanen en vreemde Oosterlingen nieuwe belastingen moesten worden ingevoerd.

In 1879 onder den minister van Rees was men er bijna, maar toen de begrooting voor 1880 behandeld werd, had de heer van Rees plaats gemaakt voor den heer van Goltstein, die natuurlijk eerst weder in overleg met het Indisch bestuur moest treden.

Den 22en November 1880 eindelijk gaf de minister van Goltstein te kennen, dat hij in 1881 een voorstel tot gedeeltelijke afschaffing der heerendiensten hoopte in te dienen, en »zeer zeker" droeg de Minister thans reeds kennis van de nieuwe ordonnantie betreffende de heerendiensten, den 31en December j.l. door den Gouverneur-Generaal onderteekend.

Op dien grond nu meent het *Handelsblad*, dat de Minister het onderzoek als gesloten beschouwt, en ten bewijze daarvan de ordonnantie wenscht over te leggen. Het brengt echter daartegen in, dat geheel dezelfde opsomming van heerendiensten, als men in die ordonnantie aantreft, reeds te vinden is in het Koloniaal verslag over 1878, met één enkele uitzondering. »Er komt in het verslag geregeld een categorie van diensten voor, die in de ordonnantie wordt gemist. Namelijk: onderhoud van schoollokalen voor inlanders (alleen wanneer het onderwijs, daarin van gouvernementswege te geven, geheel kosteloos is.) Hiervoor zijn in 1878 gevergd 373, zegge *drie honderd drie en zeventig* dagdiensten. De opheffing van dien drukkenden (!) last is dus een hervorming."

Daarmede gelooft het *Handelsblad* het karakter der ordonnantie van 31 December 1880 genoegzaam in het licht gesteld te hebben. Op zich zelve levert zij nagenoeg niets, »maar zij is een inleiding tot een proeve van hervorming..." »Men staat thans, of meent te staan, op vasten wettelijken bodem, waaruit verdere operatiën worden voorbereid." De Minister wil het denkbeeld om heerendiensten op te heffen tegen equivalent in geldbelasting »gedeeltelijk ten uitvoer leggen".

Wij hopen dat het *Handelsblad* gelijk heeft. Goede teekenen daarvoor zien wij echter nog niet.

Varia.

TWEE ADRESSEN IN ZAKE Dr. B. F. MATTHES.

Gelijk verwacht kon worden, heeft het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië zich de belangen der studie van de Makassaarsche en Boegineesche taal- en letterkunde aangetrokken en zich daartoe, onder dagteekening van 28 Februari jl., bij adressen tot de Ministers van Binnenlandsche Zaken en Koloniën gewend. Wij zijn in staat gesteld, van die beide adressen hieronder een afschrift mede te deelen.

Het adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken luidt als volgt:

's-Gravenhage, den 28en Februari 1881.

Excellentie!

In de overtuiging, dat het belang der wetenschap ook dat van den Staat is en dat Nederland geroepen is om in de kennis van de taal-, land- en volkenkunde van den Indischen Archipel niet alleen met vreemde rijken te wedijveren, maar ze te overtreffen, neemt het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië de vrijheid zich tot Uwe Excellentie te wenden om Uwe aandacht te vestigen op de belangen der studie van de talen van Zuidelijk Celebes, het Makassaarsch en Boegineesch.

Het is bekend, dat weinig talen van den Archipel in rijkdom van letterkundige gewrochten zich met de bovengenoemde kunnen meten, en het zou bevreemding kunnen wekken, dat de studie er van betrekkelijk zoo weinig verbreid is, wist men niet tevens hoe lang het duurt vóórdat de vaste grondslagen van een nieuw vak van wetenschap gelegd zijn en hoe bezwaarlijk het is eenig vak zonder voorlichting en leiding met vrucht te beoefenen.

Dank zij de onvermoeide werkzaamheid van Dr. B. F. Matthes gedurende een dertigjarig verblijf op Celebes zijn de onmisbare grondslagen gelegd. Aan hem toch heeft men te danken eene reeks van werken over de Makassaarsche en Boegineesche taal- en letterkunde, belangrijke mededeelingen over de toestanden van land en volk van

Zuid-Celebes, die zoozeer worden verduidelijkt door de rijke verzameling van ethnographische voorwerpen, door hem zoo belangeloos aan het Rijks Museum te Leiden geschonken.

Ontbreekt het derhalve niet aan materiëele hulpmiddelen voor de studie, de zoo noodige leiding en het mondeling onderricht in het Makassaarsch en Boegineesch worden aan de Rijks-Universiteiten ten eenenmale gemist.

Ware er geen geleerde te vinden, wien men het onderwijs in de meergemelde vakken van wetenschap zou kunnen opdragen, dan zou het Instituut het niet gewaagd hebben de aandacht van Uwe Excellentie op eene, naar zijn gevoelen, bestaande leemte in het Indol gisch onderwijs te vestigen. Maar nu Dr. Matthes in het vaderland is teruggekeerd en dus van zijne bekwaamheid en talenten partij kan getrokken worden, mag het Instituut niet verzuimen de overtuiging uit te spreken, dat nu de gelegenheid zich als van zelve aanbiedt om de studie van het Makassaarsch en Boegineesch op krachtige wijze te bevorderen.

Op welke wijze zulks het gevoegelijkst en ten oorbaar van den lande geschieden kan, blijve aan het verlicht oordeel van Uwe Excellentie overgelaten.

Namens het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

(*w. g.*) Jhr. Mr. W. VAN RAPPARD,
Voorzitter.

Dr. TH. CH. L. WIJNMALEN,
Secretaris.

Het adres, aan den Minister van Koloniën verzonden, is van den volgenden inhoud:

's-Gravenhage, den 28en Februari 1881.

Excellentie!

Het zij aan het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië vergund zich tot Uwe Excellentie te wenden in het belang eener zaak, waarvan het Instituut zich overtuigd houdt dat zij bij U levendige sympathie wekt.

Voor eenigen tijd is Dr. B. F. Matthes, na zijne hem van regeeringswege opgedragen taak aan de kweekschool voor onderwijzers te Makasser volbracht te hebben, in het vaderland teruggekeerd, in het bezit van rijke materialen voor de taal-, land- en volkenkunde van Zuidelijk-Celebes. Bij de bekwaamheid en den ijver, welke de heer Matthes gedurende zijn dertigjarig verblijf op Celebes heeft doen blijken, kan met grond verondersteld worden, dat het ten zeerste in het belang der Indologische wetenschap, en dus ook van Nederlandsch-Indië en van den lande zou wezen, indien de talenten en de bouwstoffen van den heer Matthes niet ongebruikt bleven. Om zich er van te ver-

zekeren, dat de vruchten van zijne veeljarige studie en omvangrijke kennis niet verloren gaan, zou het wenschelijk wezen dat hem, die thans zonder betrekking is, eene bepaalde opdracht werd gegeven ter verwerking van de door hem verzamelde materialen. De aard en omvang van de op te dragen taak, alsmede de wijze, waarop de Staat zich van de diensten van Dr. Matthes verzekeren zal, blijve aan het beleid van Uwe Excellentie overgelaten; het Koninklijk Instituut mag van zijnen kant de gelegenheid niet laten voorbijgaan om Uwe aandacht te vestigen op eene goede zaak, welke het in Uwe belangstelling met vrijmoedigheid en vertrouwen aanbeveelt.

Namens het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië.

(*w. g.*) Jhr. Mr. W. van Rappard,
Voorzitter.

Dr. Th. Ch. L. Wijnmalen,
Secretaris.

EEN MAATREGEL IN HET BELANG VAN HET EUROPEESCH ONDERWIJS.

Art. 29 van het *Staatsblad* van 1873 N°. 65, het Reglement van Orde, Tucht en Beheer voor de openbare lagere scholen in Nederlansch-Indië, is gewijzigd. Het schoolgeld bedroeg

	Voor het eerste,	Voor het tweede,		Voor het derde en ieder volgend kind.
1e klasse	f 10.—	f 6.—	en	f 4.—
2e »	» 8.—	» 5.—	»	» 3.—
3e »	» 6.—	» 4.-	»	» 2.—
4e »	» 4.—	» 2.50	»	» 1.50 en
5e »	» 2.50	» 1.50	»	» 1.—

Voortaan zal betaald worden:

1e klasse	f 8.—	f 5.50	en	f 3.—
2e »	» 6.—	» 4.—	»	» 2.—
3e »	» 4.—	» 2.25	»	» 1.50
4e »	» 2.50	» 1.50	»	» 1.— en
5e »	» 1.50	» 1.—	»	» 0.50.

Den vrijgevigen maatregel, waardoor vooral de zoogenaamde inlandsche kinderen gebaat worden, vermelden wij met groot genoegen.

VACCINE-DWANG?

ı heer Keuchenius zal als lid der Tweede Kamer den Minister van niën interpelleeren over een besluit van den Gouverneur-Generaal, bij den zendeling-leeraar Bieger in de residentie Bagelen te kennen ven werd, dat »indien de gemoedsbezwaren zijner leerlingen tegen accine niet ophouden, zijn prediking, waardoor die bezwaren in even worden geroepen, door de Regeering schadelijk moet worden nt.''

'ij kunnen niet beoordeelen of de Regeering het ontstaan der gelsbezwaren tegen de vaccine ten rechte aan den invloed van den eling toeschrijft, maar dat zij door de nieuwe hindernis tegen de ine zeer ontstemd is, vinden wij alleszins natuurlijk. De Regeering heeft zich tal van jaren bijzonder veel moeite gegeven, om de nkingen die er bij de Oosterlingen tegen het inenten moesten ıan uit den weg te ruimen; zij heeft afzonderlijke vaccinateurs gesteld; zij heeft het bij herhaling — het eerst in 1821, daarna 831, in 1849, in 1869 en 1876 — den ambtenaren bij het binnenlsch bestuur op het hart gedrukt om toch in het belang der volksındheid de zaak zooveel mogelijk te bevorderen; zij heeft zich egen betoond, om aan inlandsche hoofden en ambtenaren die zich opzichte der vaccine bijzonder verdienstelijk maken onderscheidingen te kennen; zij heeft zich de kosten getroost om geregeld koepokstof Nederland te doen aanvoeren, en heeft gelden voor de oprichting een parc vaccinogène te Buitenzorg aangevraagd; kortom: op grondslag, door het Engelsche tusschenbestuur in 1815 gelegd, ft de Nederlandsche Regeering voortgebouwd met een ijver en een ıaatzuchtigheid, die grooten lof verdienen en bij de overigens gegde politiek hoogst opmerkelijk zijn. Ook meent zij gaandeweg in e streken de bezwaren der inlanders, althans tegen vaccinatie — met revaccinatie was zij minder gelukkig — overwonnen te hebben, dat zij in 1878 rapporteerde, dat de voortgang der koepokinenting ır *alle* gewesten van Java en Madoera bevredigend en voor enkele fs »bijzonder gunstig'' was; in 1879: dat de voortgang geheel Java Madoera over, goed en voor enkele residentiën zelfs »zeer goed'' noemd kon worden, enz. De onverwachte tegenstand die zich in gelen onder de inlandsche christenen voordeed, moet dus op de geering wel een zeer onaangenamen indruk hebben gemaakt, te er daar zij dien toeschreef aan den invloed van een Europeaan.

Hetgeen in de residentie Bagelen gebeurde, kwam ons in de gechte, toen wij dezer dagen lazen, dat er onder de meest ontwikkelde boorlingen van Britsch-Indië stemmen opgaan, om de Regeering te wegen, dáár de vaccine verplichtend te stellen. Reeds eenige jaren leden werd dit met een beroep op de heilzame resultaten der vaccine or inlanders aangeprezen; hun denkbeeld schijnt nu in ruimen kring ld gewonnen te hebben.

EEN NIEUWE GOUVERNEUR VOOR ATJEH.

De *Staatscourant* van den 19en dezer bracht de volgende onaangenaam verrassende tijding:

»Van den gouverneur-generaal van Ned.-Indië is het telegraphisch bericht ontvangen, dat, ingevolge de Koninklijke machtiging, verleend in October 18[illegible], het burgerlijk bestuur in Atjeh is ingevoerd, dat onder nadere goedkeuring van het Opperbestuur een volledige gewestelijke organisatie en een regeling van het rechtswezen zijn vastgesteld, en dat tot gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden is benoemd de heer Pruys van der Hoeven."

Algemeen maakte die tijding hier te lande een onaangenamen indruk. Bladen van de meest uiteenloopende richtingen — zoowel het *Handelsblad* als de *Amsterdamsche Courant* en zoowel het *Dagblad* als *het Vaderland* b. v. — gaven daarvan blijk. *Het Vaderland* schreef o. a.: »Wij willen alleen herinneren hetgeen in de Tweede Kamer bij de beraadslaging over het adres van antwoord op de Troonrede den 2[illegible] Sept. van het vorige jaar gezegd is. De optimistische beschouwing der Troonrede vond in de Kamer geen bepaalden weerklank en zelfs werd in het adres van antwoord uitdrukkelijk voor te hoog gespannen verwachtingen gewaarschuwd. Algemeen was dan ook in de Kamer het verzet tegen plannen van een overhaaste wijziging van het bestuur van Atjeh. De heer Rutgers van Rozenburg o. a., die het antwoord der Kamer een »scherpen en veelbeteekenenden wenk" noemde, deed uitkomen, dat de Regeering, als zij niet de verwerping van de Atjeh-paragraaf vorderde, er mede rekening zou hebben te houden. De heer Kool vond in den toestand van Sumatra's Noordkust aanleiding om tot groote voorzichtigheid aan te manen. De heer Keuchenius wilde de zaken overlaten aan den Gouverneur-Generaal *in overleg* met den bekwamen en dapperen gouverneur van der Heyden. De heer De Casembroot voegde zijn waarschuwende stem bij die der anderen. En de *Minister van Koloniën* antwoordde uitdrukkelijk op al die waarschuwingen: »Aan overhaaste invoering van een burgerlijk bestuur, gelijk eenige leden vreezen, in een land dat daarvoor nog niet geschikt is, wordt door de Indische Regeering niet gedacht, en daarvan is in de troonrede ook niet gerept." Overigens wees hij er nog op, dat een burgerlijk bestuur volstrekt niet behoeft te zijn een bestuur onder een burgerlijk hoofd, want het burgerlijk bestuur kan ook zeer wel door een militair worden gevoerd. Ná dat alles komt het bericht uit Indië dubbel vreemd voor. Daarenboven geeft het nog aanleiding tot verschillende vragen. Zijn de omstandigheden tusschen October van het vorige jaar en nu zóó veranderd, dat hetgeen, waaraan toen niet gedacht werd, nu als noodzakelijk moet worden beschouwd? Waarom heeft de Gouverneur-Generaal Van Lansberge dien gewichtigen maatregel willen nemen aan den vooravond van zijn aftreden, en waarom is daarmede niet gewacht tot het optreden van den heer 's Jacob, die in de mogelijke gevolgen van den maatregel zal moeten voorzien? Is de maatregel geschied in overleg met den Gouverneur van Atjeh, van wien het bekend is dat hij nog voor korten tijd een militairen bevelhebber hoog noodig achtte, waarom hij dan ook zelf in het belang der zaak zich bereid verklaard had nog eenigen tijd te Atjeh te willen

ɜn? Is het ontslag van generaal Van der Heijden geschied op diens ɒek en zóó dat er niet de minste krenking in gelegen is voor den , aan wien Nederland zulke groote verplichtingen heeft?"

ɜt antwoord op de laatste twee vragen bleef niet lang uit: Generaal der Heijden werd *niet* op verzoek van zijn betrekking als gouver- en militair bevelhebber van Atjeh ontheven. Tevens werd bekend, de Generaal den Gouverneur-Generaal verlof gevraagd had, om Padang te gaan, ten einde daar den nieuwen Landvoogd bij zijn omst te verwelkomen, en dat dit verlof geweigerd was!

Ioe," vraagt het *Utrechtsch Dagblad*, »zal de aftredende Gouver- -Generaal zich over deze handelingen verantwoorden? Zal de heer ansberge kalm op een buitengoed zich terugtrekken, nadat hij den , wien de Koning, de regeering, de natie huldigden, zóó bejegende, ıt hij misschien op de onvoorzichtigste wijze Atjeh beroofde van den ıurder, die door zijn naam alleen op de bevolking den grootsten ɔed uitoefende? Is dat het loon, dat Nederland voor zijne helden, de mannen, waarop het roem draagt, wenscht weggelegd te zien?"

[et spijt ons, het *Utrechtsch Dagblad* op gebrek aan kalmte en ıdigdheid te betrappen, en begrijpt het niet, dat men van een ɪtreden Gouverneur-Generaal geen verantwoording vraagt?

[en heeft te Buitenzorg de finale onderwerping van Atjeh willen ɛteeren, gelooven wij, om een weinig roemrijk bestuur van zes jaar ans een schijn van luister bij te zetten.

Koloniale litteratuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

Selected essays on language, mythology and religion by F. Max Müller. In two volumes. London, Longmans, Green, and C° 1880. 8°.

Oude bekenden in een nieuw gewaad, — zoo mogen we wel de »Essays" noemen, die ons kort geleden door Max Müller werden aangeboden in een tweetal net gebonden deeltjes, waarvan het tweede meer uitsluitend over onderwerpen handelt, die voor den beoefenaar van en belangstellende in de Indologische wetenschap niet van belang ontbloot zijn. De bundel wordt geopend met de rede, door Max Müller gehouden op het Internationaal Congres van Orientalisten, dat te Londen in September 1874 werd gehouden. De tweede studie is de bekende lezing over de zending in de Westminster Abdij, welke later, gelijk velen zich herinneren zullen, door Busken Huet opzettelijk is besproken geworden. Uit de »Fortnightly Review" van Juli 1874 is voorts overgenomen de verhandeling over de levensvatbaarheid van het Brahmanisme; uit de »Edinburgh Review" van 1862 eene andere over het Buddhisme, en uit de »Times" van 1857 en 1880 eene derde en vierde over de Buddhistische pelgrims en het Semitisch monotheïsme, terwijl mede is afgedrukt een opstel, gericht aan den »Editor of The Times" over de beteekenis van het Nirvâna (1857). Eindelijk bevat de bundel Max Müller's voordrachten over de Vedas (Maart 1865), over het Buddhistisch nihilisme (September 1869), over Sanskritische texten, in Japan ontdekt (Febr. 1880), terwijl 't geheel besloten wordt met een drietal studiën over Popol Vuh, over de analogiën in de vergelijkende godsdienstwetenschap en over de vrijheid.

De naam van den geleerden Orientalist heeft ook bij ons een te goeden klank, dan dat het noodig zou zijn in eenige nadere ontwikkeling te treden omtrent de wijze, waarop de meegedeelde onderwerpen

door hem zijn behandeld; de eenvoudige aanduiding daarvan moge daarom voldoende zijn om aan deze nieuwe uitgave der »Essays" over taal, mythologie en godsdienst een gunstig onthaal te verzekeren.

C.

Indien in Wort und Bild. Eine Schilderung des Indischen Kaiserreiches von EMIL SCHLAGINTWEIT. Erster Band. Leipzig, HEINRICH SCHMIDT & CARL GÜNTHER. 1880. folio.

Reeds vroeger maakten wij met een enkel woord melding van de voorgenomen uitgave van dit prachtwerk. Thans ligt het eerste deel er van voor ons, waarin achtereenvolgens worden behandeld het land en de producten van Indië, Bombay, het volk en het kastenwezen, Dekhan, Haidarabad, Madras, de Nilgiris, het Christendom in Indië, de godsdienst der Hindus, Orissa, Bengalen en Behar. Wettigde reeds de inzage der eerste afleveringen het vermoeden, dat ons een prachtwerk van den eersten rang zou worden aangeboden, nu het eerste deel voltooid is, mag terecht de verklaring worden afgelegd, dat de gekoesterde verwachting vervuld, zoo niet overtroffen is. Zeer juist is, naar we gelooven, het oordeel, kort en pittig, dat daaromtrent in de jongst verschenen 2e aflevering van het 27e dl. van Dr. A. Petermann's Mittheilungen aldus geformuleerd wordt: »Die 228 Illustrationen des ersten Bandes, worunter 56 die ganze hohe Quartseite einnehmen, sind nicht nur gute, grossentheils vortreffliche Holzschnitte, sondern nach Gegenstand und Auffassung gut ausgewählt und meistens neu. Jeder Beschauer wird sich durch sie gefesselt fühlen, mag er nun mehr der tropischen Natur, oder den Physiognomien, Costümen, Geräthen, Behausungen der verschiedenen Völkerschaften, oder den eigenartigen, bald barocken, bald märchenhaft schönen Bauten Interesse entgegen bringen. Und wenn er, angeregt durch die überaus mannigfaltigen Formen jener fremden Culturwelt, Aufklärung im Texte sucht, wird ihn der Reichthum des Gebotenen, die aus eingehender Literaturkenntniss hervorgegangene vollkommene Beherrschung des Gegenstandes überraschen, da man bei einem Bilderwerke in der Regel keinen gelehrten Text erwartet. Die Gelehrsamkeit zeigt sich allerdings hier nicht in dem Anhäufen von Thatsachen und dem Prunken mit Citaten; der Verfasser ist weit über den Standpunkt der blossen Compilation hinaus zur freien Gestaltung seiner aus ernsten Studien gewonnenen Anschauungen vorgeschritten. Wir kennen kein anderers Werk, welches sich in ähnlicher Weise dazu eignete, als angenehmer und zuverlässiger Führer für die Wunderwelt Indiens zu dienen. Hoch steht es über den vielgepriesenen Bilderbüchern, die heutzutage als Reisewerke von grosser Bedeutung auf den Markt gebracht werden, aber weder inhaltlich noch künstlerisch einem einigermaassen geläuterten Geschmack behagen können."

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

Een oude bekende in een nieuw gewaad. In 1877 werd aan den heer C. F. Stemler, te Amsterdam, opgedragen een Schoolkaart uit te geven van den Nederlandschen Oost-Indischen Archipel, ontworpen door Jonkh. Von Schmidt auf Altenstadt, ten dienste van het onderwijs in Indië. Naar het schijnt, is onbekendheid met de behoeften, die in Nederland aan een dergelijke kaart bestaat, de oorzaak geweest dat er niet zooveel exemplaren werden afgedrukt, als men stellig zou hebben gedaan, wanneer men de overtuiging had gehad, dat eene totaal blinde kaart van 3 Meter breedte niet zou afschrikken, haar op de scholen in te voeren. Doch de nog steeds voortdurende aanvragen, nadat de betrekkelijk ruime overdruk dezer kaart is uitverkocht, deden den uitgever onlangs besluiten eene nieuwe uitgave te ondernemen; maar dan, volgens ontvangen opmerkingen, voorzien van de cartons der voornaamste streken van den Oost-Indischen Archipel en van benaming of lettering. De afmeting der kaart zal in de breedte ruim 2 Meter en in de hoogte ruim 1.50 Meter zijn. In kleuren gedrukt, zal zij een getrouw en duidelijk beeld van den Oost-Indischen Archipel weêrgeven, terwijl de grenzen der residentiën en rijken door zeer duidelijke onderscheiding niet aan het oog ontsnappen. De donkere tint der zee zal de diepte van meer dan 100 vadem doen zien om de verdeeling in eene Aziatische en Australische helft aan te geven; de kleur der vulkaantoppen zal den uitgestrekten gordel doen uitkomen; spoorweg-, stoomvaart- en telegraaflijnen met de vuurtorens zullen aanwijzen welke plaatsen of streken van den Archipel voor den handel het belangrijkst zijn, terwijl de lettering voor alle benamingen, doelmatig verkort en met oordeel geplaatst, zoodanig gekozen is, dat zij, hoewel goed leesbaar, het beeld der kaart niet schaadt.

Het is te verwachten dat aan de bewerking dezer kaart door den uitgever de noodige zorg zal worden gewijd, terwijl hij zeker de noodige deelneming bij zijne onderneming zal ondervinden, waarmede men met Juli of Augustus dezes jaars gereed hoopt te zijn.

Een reeds lang bekend jubilé. In den 2en jaargang, n°. 20, 28 Februari 1881, van het »Aardrijkskundig Weekblad" wordt de klacht vernomen, dat het volstrekt geen ongewoon verschijnsel is, »dat de roem van eigen landgenooten ons Nederlanders 't eerst in vreemde taal ter oore komt, dat wij met naïeve verwondering in buitenlandsche bladen de grootheid van eigen land-, soms stadgenooten leeren beseffen, die wij voorheen òf niet kenden of door kleinmoedige geringschatting van 'tgeen eigen bodem oplevert, niet genoeg waardeerden. Al heel weinig kent men in ons land de uitstekende mannen, die in onze Indische bezittingen in dienst van wetenschap of kunst werkzaam zijn." Met name wordt gewezen op Teysmann, wiens verdiensten echter ook in zijn vaderland niet onbekend gebleven zijn, doch wiens 50jarig jubilée men eerst uit de »Annales de l'extrême Orient," te Parijs uitgegeven, moest vernemen, waarom men dan ook meende geen overbodig werk

te doen aan het daarin omtrent het gevierde feest voorkomende opstel den hoofdinhoud te ontleenen.

Hoewel wij, tot zekere hoogte, de gegrondheid der klacht van den geëerden verslaggever in het »Aardrijkskundig Weekblad" beamen en mede ons er over verheugen, dat hij den roem van onze uitstekende mannen in Indië ook door middel van zijn orgaan wil helpen verbreiden, betreuren wij echter van de andere zijde het ontmoedigend verschijnsel, dat men in ons vaderland meer aandacht schijnt te schenken aan buitenlandsche bladen en tijdschriften, dan aan die, welke in Indië worden uitgegeven. Immers had men daarvan kennis genomen, dan zou men reeds, meer dan één jaar geleden, en wel in het »Bataviaasch Handelsblad," maileditie, 8 Jan 1880, n°. 1, een zeer uitvoerig verslag hebben kunnen lezen van het »vijftigjarig jubileum van Teysmann's werken en streven in Ned.-Indië." En wie voorts de in 1880 uitgegeven 5e afl. van dl. XXV van het bekende »Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië" had ter hand genomen, zou zich zeker met ons hebben verheugd niet enkel over de met zorg bewerkte beschrijving van het gevierde feest, maar tevens over de daarin medegedeelde blijken van hartelijke deelneming en waardeering, ook uit Nederland den hooggeschatten jubilaris geschonken.

Batjan. Met het oog op de door de heeren Jhr. Elout en anderen voorgenomen exploitatie van dit eiland, een van de minst bekende en, naar het zich laat aanzien, belangrijkste eilanden van de residentie Ternate, vestigen wij gaarne de aandacht op de jongst verschenen 2e en 3e aflevering van de »Berichten van de Utrechtsche Zendings-Vereeniging. 1881." Door den heer H. W. van Malsen, hulpprediker aldaar, wordt een overzicht gegeven over dit eiland, zijne bewoners, den toestand der christelijke gemeente en zijne werkzaamheden aldaar. Om de vele bijzonderheden, die er in het artikel voorkomen omtrent land en volk, verdient het ook belangstelling buiten den kring van hen, wien in den regel de zendingsberichten in handen komen.

Japansche en Chineesche literatuur. Door een grondig kenner der Japansche letterkunde, Basil Hall Chamberlain, wordt eerlang in Trübner's bekende »Oriental Series," eene anthologie uitgegeven van de beste Japansche gedichten in metrische vertalingen, onder den titel: »The classical poetry of the Japanese."

Voor den Sinoloog zal zeker het bericht, onlangs in de bladen vermeld, hoogst welkom zijn, dat de Nederlandsche Regeering eene allerkostbaarste verzameling Chineesche boeken, haar door de firma E. J. Brill, te Leiden, aangeboden, voor de bibliotheek der Rijksuniversiteit aldaar aangekocht heeft. Volgens het »Leidsche Dagblad" moet die collectie bevatten 50 boeken van alle vakken van wetenschap in 2610 deelen vervat, die in ongeveer 200 Chineesche banden, met blauw linnen overtrokken, bewaard worden, elk met twee ivoren grendeltjes gesloten. Onder die werken komen o. a. voor de classieke encyclopaedie, genaamd »de Juweelen-zee" in 200 deelen, welke het Britsch Museum niet bezit, een andere met duizenden afbeeldingen geïllustreerd, in 104

deelen, 4 geschriften over recht en staatsbestuur, waaronder het Chineesche strafwetboek in 42 deelen, van 1872, en verscheidene bundels gedichten en romans, als »De droomen van het Roode Slaapvertrek."

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN NEDERLANDSCH-INDIË.

Almanak (Regerings-) voor Nederlandsch-Indië. 1881. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°.

Almanak bahasa Melajoe. Maleische Almanak 1881. (Vijfde jaargang). Onder redactie van F. L. Winter. Djokdjokarta, H. Buning. 1880. 8°. m. portret van H. M. de Koningin.

Almanak (Javaansche) voor 1881. (Acht-en-twintigste jaargang). Samarang, G. C. T. van Dorp & Co. 1880. 8°. met portret en platen.

Beets (D.), Indische Schetsen. (10 Photographiën in cabinet-formaat naar teekeningen). Haarlem, J. M. Schalekamp. In rood linnen portefeuille. ƒ 6.75.

Berg (J. Z. van den), Boekoe parintah njang bergoena kapada segala orang njang ada di bawa parintahnja Kompeni Ollanda. Soerabaya, Gebr. Gimberg & Co. 1880. 8°.

Boekoe obat-obat voor orang toewa dan anak-anak tertinggalannja Njonja E. van Gent, Dentelle. Vierde druk. Djokdja, H. Buning. 1880. 8°.

Cohen Stuart (A. B.), Nota over »Adelijke titels". Batavia, Landsdrukkerij. 1880. folio.

Cremer (J. T.), De toekomst van Deli. Eenige opmerkingen. Leiden, Gualth. Kolff. 1881. 8°. (IV. 48 blz.) ƒ 0.50.

Delden (Van), (Brief aan de Kamer van Koophandel en Nijverheid te Batavia, nadere beschouwingen bevattende omtrent de maatregelen van regeeringswege genomen tot bestrijding van de in West-Java heerschende veepest). Batavia, 24 Nov. 1880. folio.

Haven (De nieuwe) voor Batavia, met afzonderlijken tekst. Eene kaart in kleurendruk. Amsterdam, J. H. de Bussy. 1881. (1 vel in plano en 28 blz. tekst). ƒ 2.50.

Hooykaas (J. C.), Repertorium op de koloniale litteratuur of systematische inhoudsopgaaf van hetgeen voorkomt over de Koloniën, (beoosten de Kaap) in mengelwerken en tijdschriften, van 1595 tot 1865 uitgegeven in Nederland en zijne overzeesche bezittingen. Ter perse bezorgd door Dr. W. N. du Rieu. Vierde stuk. Tweede deel. Tweede helft. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon. 188[illegible]. 8°.

Jaarboek van het Mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië Uitgegeven op last van Zijne Excellentie den Minister van Koloniën. Negende jaargang. Tweede deel. 1880 Amsterdam, C. F. Stemler. 1880. 8°.

Jaarboekje voor het lager onderwijs in Nederland en Neêrlandsch-Indië, uitgegeven door de Afdeeling Maarssen van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap. 13e jaargang. 1881. Amsterdam, C. L. Brinkman. 1881. kl. 8°. (4, 324 en 32 blz.) ƒ 0.75.

Jaarverslag (Vierde) van den dienst der Staatsspoorwegen op Java loopende van 1 Junij 1878 tot ult°. Mei 1879. Batavia, W. Bruining & Co. 1880. 8°. met uitsl. tabellen.

Kern (H.), De voornaamste godsdiensten. Geschiedenis van het Buddhisme in Indië. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink. 1881. 8°. 1e en 2e afl. (bl. 1—96) ƒ 0.45 per afl.

Klinkert (H. C.), Conversatie-boek voor het Maleisch, bevattende vijfduizend alphabetisch geordende zinnen en een paar gesprekken. Haarlem, H. M. van Dorp. 1881. 8°. (VIII, 273 blz.) In linnen band ƒ 2.50.

Leesboek (Maleisch) voor inlanders, door A. F. von de Wall. Eerste stuk. Hikajat Bachtijar. Geschiedenis van Bachtijar naar een Maleisch handschrift bewerkt en uitgegeven door A. F. von de Wall. Batavia, G. Kolff & Co. 1880. 8°.

Musschenbroek (Mr. S. C. J. W. van), Mededeelingen omtrent grondstoffen uit het oostelijk gedeelte van onzen Indischen Archipel, die, meer algemeen bekend, bij ons ruimere toepassing zouden kunnen vinden, voor onzen handel en nijverheid van meer belang zouden kunnen worden. (Eerste gedeelte). In de vergadering van 2 December 1880 van het Rotterdamsche Natuurkundig Genootschap voorgedragen. Leiden, E. J. Brill. 1880. 8°. (67 blz.) ƒ 1.00.

Naam- en Ranglijst der officieren van het Koninklijke leger der Nederlanden en van de Nederlandsche Indiën, 1881. 50e jaargang. Met voorkennis van het Ministerie van Oorlog. Gorinchem, J. Noorduyn & Zoon. 1881. kl. 8°. (XVI en 382 blz.) Bij inteek. ƒ 1.00; buiten inteek. ƒ 1.30.

Notulen der vergadering ter bespreking van de koffiebladziekte, gehouden te Samarang op Dinsdag 3 Augustus 1880. Samarang, Grivel & Co. 1880. 8°.

Smits (J. C. J.), Gedenkboek van het Koloniaal-Militair Invalidenhuis Bronbeek. Opgedragen aan Z. M. den Koning, Stichter en Beschermheer. Uitgegeven ten voordeele van het Koloniaal-Militair Invalidenhuis. Arnhem, P. Gouda Quint. 1881. 4°. Afl. 2.

Statistiek van den handel, de scheepvaart en de in- en uitvoerregten in Nederlandsch-Indië over het jaar 1878. Samengesteld bij het Departement van Financiën. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 4°.

Trouerbach (W. G.), Lotgevallen van twee vrienden I. Mandja en I. Djooma. Makassar, W. Eekhout. 1880. 8°.

Verbeek (Z. O.), De zilver- en goudmijnen van Salida op Sumatra's Westkust. Batavia, Ernst & Co. 1880. 8°.

Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeeling Natuurkunde. XXe deel. Met platen. Amsterdam, Joh. Müller. 1880. 4°.

Hierin zijn opgenomen de verslagen van Dr. van Rijckevorsel over eene magnetische opneming van den Indischen Archipel in 1874—77 en eene bijdrage van Prof. Th. H. Behrens over de petrographie van den Indischen Archipel.

Verordeningen (De Agrarische) in Nederlandsch-Indië, van aanteekeningen, en een alphabetisch register voorzien door A. Mijer. 2e herziene en vermeerderde druk. Batavia, Ernst & Co. ('s Hage, Mart. Nijhoff.) 1880. Gr. 8°. (XIV en 424 blz.) ƒ 8.00.

Verslag (Algemeen) van den staat van het Middelbaar en Lager Onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in Nederlandsch-Indië voor 1878. Batavia, Landsdrukkerij ('s Hage, Mart. Nijhoff) 1880. 8°. (80 blz.) ƒ 1.00.

Werff (W. J. van der), Guinea. Eene bladzijde uit Nederland's maritime gedenkboeken. Uitgegeven ten voordeele van een oud-strijder der expeditie van 1869—70. 's Gravenhage, de Gebroeders van Cleef. 1881. kl. 8°. (100 blz.) ƒ 1.00.

Wetgeving (De Indo-Nederlandsche). Staatsbladen van Nederlandsch-Indië, bewerkt en met aant. voorzien door J. Boudewijnse en G. H. van Soest. 16e afl. 1866—1869. Haarlem, H. M. van Dorp. Batavia, H. M. van Dorp & Co. 1880. Imp. 8°. (Blz. 641—789 met titel en voorwoord van het 4e deel). ƒ 4.75.

Zendingsblad (Geïllustreerd) voor het huisgezin. Orgaan van het Java-Comité en van het Centraal-Comité voor de oprichting en de instandhouding van een Seminarie nabij Batavia. 1881. No. 1. Amsterdam, Höveker & Zoon. 1881 4°. (16 blz.) Per jaarg. ƒ 2.

IN HET BUITENLAND.

Ali (Syed Ameer), The personal Law of the Mahommedans (according to all the Schools); together with a Comparative Sketch of the Law of Inheritance among the Sunnis and the Shiahs. London, W. H. Allen. 1881. (pp 440). 15 s.

Archipelago (The Eastern). A description of the scenery, animal and vegetable life, people, and physical wonders of the Islands in the Eastern seas. By the Author of »The arctic world", »Recent polar voyages", »The bird world", etc. With sixty illustrations and a map. London, T. Nelson and Sons. 1880. 8°. ƒ 3.25.

Bastian (Adolf), Die heilige Sage der Polynesier. Kosmogonie und Theogonie. Leipzig, F. A. Brockhaus. 1881. 8°. (XIV, 304 blz.) ƒ 3.90.

Bramsen (Wm), Japanese Chronological tables showing the Date, according to the Julian or Gregorian Calendar, of the First Day of each Japanese Month. From Tai-Kwa, 1st year, to Mei-ji, 6th year (645 A. D. to 1873 A. D). With an Introductory Essay on »Japanese Chronology and Calendars. (London, Trübner & Co.) 1880. 4°. obl. 14 s.

Bramsen (Wm), The coins of Japan. Part. I. The Copper, Lead, and Iron Coins issued bij the Central Government. (London, Trübner & Co.) 1880. (pp. 10, with Plates of 74 Coins). 5 s.

Bramsen (Wm), Japanese Weights, with their Equivalents in French and English Weights. (London, Trübner & Co.) 1880. folio. 1 s.

Bramsen (Wm), Japanese lineal measures, with their Equivalents in French and English Measures. London, Trübner & Co.) 1880. folio. 1 s.

India. Memorial of Landholders and Traders of Karwar and Hubli, asking for speedy construction of a Railway from the Malabar Coast to the Uplands of the Southern Deccan. London, P. S. King. 1881. 8°. (pp. 25). 1 s.

•Lascelles (F.), Reminiscences of an Indian Judge. London, Simpkin. 1881 8°. (pp. 180). 3 d. 6 s.

Mesnevi (The). (Usually known as the Mesneviyi Sherif, or Holy Mesnevi) of Movlana (Our Lord) Jelalu'd-din Muhammed Er-rumi. Book the first. Together with some Account of the Life and, Acts of the Author, of his Ancestors, and of his Descendants. Illustrated, Translated and the poetry versified, in English, bij James W. Redhouse. London, Trübner & Co. 1881. 8°. (pp. 448). 41 s.

Mueller (Bon Ferd. von), Select extra-tropical plants, readely eligible for industrial culture or naturalisation, with Indications of their native countries and some of their uses. (Publication of the Government of India). London, Trübner & Co. 1880 8°. (pp. X, 394.) 8s.

Müller (F. Max), Selected essays on Language, Mythology, and Religion. London, Longmans. 1881. 8ro. 2 vols. (pp. 1. 310 16 s.)

Osten Sacken (C. R.), Enumeration of the diptera of the Malay Archipelago collected bij Prof. Odoardo Beccari, Mr. L. M. d'Albertis and others. Genova, Typografia del R. Instituto dei sordo muti. 1881. 8°. (104 pp.).
(Estratto dagli Ann. del Mus. Civ. di St. Nat. di Gen. vol. XVI, 4—7 Febbraio 1881).

Parliamentary. London, P. S. King 1881. folio: China. Consuls' Reports for 1879. — India, Sanitary Measures in 1878—79. — Japan, Consuls. Reports for 1879.

Rice (Lewis), Mysore and Coorg: A Gazetteer, compiled for the Government of India. London, Trübner & Co. 8°. 3 vols, (pp. 700, 572, 462, with Maps.) 25 s.

Rice (Lewis). Mysore inscriptions. Translated for Government. London, Trübner & Co. 1880. 8°. (pp. 458, with Plate and Map.) 30 s.

Scheidnagel (Manuel), Las colonias Españolas de Asia. Islas Filipinas. Madrid, Pacheco y Pinto. 1880. 8°. ƒ 4.00.

Shore (H. N.), The Flight of the Lapwing: A Naval officer's Jottings in China, Formosa, and Japan. London, Longmans. 1881. 8°. (pp. 552) 15 s.

Smyth (R. Brough), Report on the gold mines of the South-Eastern Portion of the Wynaad and the Carcoov Ghat. (Publication of the Government of Madras). London, Trübner & Co. 1880. folio. (pp. VI, 100, with six Maps).

Stokes (Maive), Indian fairy tales collected. With notes bij Maria Stokes, and an introduction bij W. R. S. Ralston. London, Ellis & White. 1880 8°. (XXXII 303 p.) ƒ 4.90.

Temple (Richard), India in 1880. London, John. Murray. 1880. 8°. (XX, 524 pp.) ƒ 10.40.

BIJDRAGEN OVER ONZE KOLONIËN IN BUITENLANDSCHE TIJDSCHRIFTEN.

Bij de voltooiing van Hooykaas' welbekend »Repertorium op de koloniale litteratuur", dat tot het jaar 1865 loopt, werd door den geëerden uitgever, Dr. W. N. du Rieu, de wensch geuit dat er onder een of anderen vorm een Vervolg moge verschijnen, dat daarop aansluit, doch zich tot onze Koloniën bepaalt, maar kan het zijn, met toevoeging van *alle* tijdschriftartikelen, ook van vroeger, in *buitenlandsche* bundels gedrukt. Zeker zal die wensch zoowel door de beoefenaren der Indologische wetenschap als door de vele belangstellenden in de koloniale aangelegenheden ten volle worden gedeeld. Het is echter zeer te betwijfelen, of spoedig eene alleszins bevoegde hand die veelzins moeielijke en omvangrijke taak zal kunnen ten uitvoer brengen.

Inmiddels kunnen bijdragen daarvoor worden geleverd en zullen zij, naar we meenen, velen ook niet onwelkom zijn. Een er van zij hier den lezer aangeboden, bevattende eene opgaaf van hetgeen wij in de buitenlandsche tijdschriften van het afgeloopen jaar over onzen Indischen Archipel hebben gevonden, terwijl wij ons voorstellen die later te vervolgen, wellicht dan ook met toevoeging van hetgeen vroeger in de periodieke organen van het buitenland over onze koloniën werd gedrukt.

W.

Charnay (D.), Six semaines à Java. *Tour du Monde*. XXXIX. N. 99. Vgl. *Globus*. XXXVIII. 1880. N. 1.

Elopura, die Residenz des Maharadschah Overbeck. *Ausland*. 1880. N. 40.

Forbes (H. O.), Notes on the Cocos or Keeling Islands. *Proceed. of the Roy. Geogr. Soc.* I. 1879. p. 777.

Galton (J. C.), Further notes upon the Papuans of Maclay Coast, New Guinea. *The Nature*, Jan. 1. 8. 1880.

Hagen (F.), Ethnographisches von Sumatra's Ostküste. *Correspondenzbl. d. deutschen Ges. f. Anthropologie* etc. 1880. N. 5.

Kolonien, Handel der Niederländisch-Ostindische, in 1878. *Preuss. Handelsarch.* 1880. N. 3.

Maxwell (W. E.), Malay Proverbs. *Journ. of the Straits Branch of the Asiatic. Soc.* N°. 3.

Metzger (E.). Zustände in den niederländisch-ostindischen Colonien. *Ausland*. 1880. N. 41.

Meijer (A. B.), Sur l'ethnologie de la Nouvelle Guinée. *Bulletin de la Soc. d'Anthropologie Avril-Juillet* 1880.

Meyners d'Estrey, L'ancien empire d'Atchin. *Annales de l'extrême Orient*. 1880. N. 24. p. 257.

Miklucho-Maclay (Z. v.), Die Melanesier der Malaiischen Halbinsel. *Globus* XXXVII. 1880. N 1.

Mohnike, Die Chinesen in Niederländisch Indien. *Globus*. XXXVII. N. 17.

Montano, Lettre au Dr. Hamy, d. Soulou, 31 décembre 1879. *Bullet. de la Soc. de Géog de Paris*. 6me série. XIX. 1880. p. 353.

Nawes (W. G.), Notes on New Guinea and its inhabitants. *Proceed. of the Roy. Geogr. Soc.* II. 1880. p. 602.

Nawes (W. G.), Ethnological notes on the Motu, Koitapu and Koiarie Tribes of New Guinea. *Journ. of the Anthropolog. Institute*. 1879. p. 369.

Nias, Die Insel. Ausland. 1880. N. 48.

Padang, Ueber den Hafen von, *Annalen d. Hydrograph*. 1880. p. 484.

Padang, Handel von, in 1878. *Deutsches Handelsarch.* 1880. N. 19.

Papua, Die, Neuguinea's und der Nachbarinseln. *Ausland.* 1880 N. 39.

Pazos (P. de) Die Bewohner des Suluh-Archipels. Nach dem Spanischen von F. Blumentritt. *Globus.* XXXVII. 1880 N. 6.

Raffles (Sir T.). The maritime Code of the Malays, reprinted from a Translation. *Journ. of the Straits Branch of the R. Asiatic Soc.*, N° 3.

Raffray (A.), Eine Forschungsreise nach den Molukken und Neuguinea. *Aus allen Welttheilen.* XI. 1880. p. 339, 356.

Raffray (A.), Voyage en Nouvelle Guinée. *Tour du Monde.* 1879. N. 953.

Rosenberg (H. v.), Les îles Kei. Notes ethnographiques. *Annales de l'extrême Orient.* 1880. N. 20. p. 231.

Rupprecht (F. A. v.), Missigits in Niederländisch-Ostindien. *Globus.* XXXVIII, N. 10.

Schreiber (Dr. A.), Der Wettstreit des Christenthums und des Islams in Holländisch-Ostindien. *Evang. Missions-Magazin, N. F., herausg. v. Jos. Hesse.* 23 Jahrg. p. 63.

»Sumatra", On the name. *Journ. of the Straits Branch of the R. Asiatic Soc* N. 4. 1880. p. 37.

Veth (P. J.), Notizia su Selajar ed isole adiacente. *Cosmos di Cora.* VI. 1880. p. 41.

Veth (P. J.), The Dutch Expedition to Central-Sumatra. *Proceed. of the R. geogr. Soc.* I. 1879. p. 759.

Veth (P. J.), Die Expedition nach Central-Sumatra, ausgeführt von der Niederländischen Gesellschaft. *Petermann's Mitthl.* 1880. p. 1.

Veth (P. J.), Java. Langues et littérature. *Annales de l'extrême Orient.* Avril 1880.

Wake (C. St.), Notes on the Polynesian race. *Journ. Anthrop Institute, London Aug.* 1880.

Westpalm van Hoorn tot Burgh, Geography of Achin. Transl. by Bieber. *Journ. of the Straits Branch of the R. Asiatic Soc.* N. 3. 1879. p. 121.

Yule (Col.) Notes on Analogies of Manners between the Indo-Chinese Races and the Races of the Indian Archipelago. *Journ. Antrop Institute, London* Febr. 1880.

Ter herinnering aan P. A. Leupe.

EEN WOORD BIJ HET GRAF.

18 Februari 1881.

DOOR

A. A. VORSTERMAN VAN OIJEN.

Nog versch ligt 't ons in het geheugen, dat wij de laatste eer bewezen aan 't stoffelijk overschot van den verdienstelijken Adjunct-archivaris, Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge. Thans zijn wij hier geroepen, dien plicht te vervullen jegens een wellicht even verdienstelijk Ambtenaar.

Pieter Arend Leupe, geboren te Haarlem 22 December 1808, — wie had bij zijne geboorte gedacht, dat hij eenmaal zoo'n man zou geworden zijn!

Gij, mijn Vriend, die als eenvoudig soldaat bij het korps Mariniers in dienst traadt, later tot officier opklomt en als kapitein gepensioneerd werdt met den rang van Majoor, hebt eervol gestreden tijdens den Belgischen opstand. Gedurende Uwe veelvuldige reizen hebt Gij toen reeds met den tijd, die U gegund werd, gewoekerd; Gij toch hebt alstoen menig buitenlandsch archief bestudeerd en de kiem gelegd van 't geen Gij later worden zoudt. Sedert 1863 aan het Rijksarchief geplaatst, hebt Gij menigen zoowel binnen- als buitenlandschen navorscher en geschiedschrijver aan U verplicht; steeds vond men U bereid om te helpen, daar waar dit in uw vermogen was. Veel hebt Gij sedert dien tijd gewerkt; daarvan getuigen uwe veelvuldige geschriften. Slechts enkele behoef ik hier in herinnering te brengen. In 1867 verscheen van U met uwen vriend van Braam Houckgeest, »de geschiedenis van het corps Mariniers van 1665 tot op dezen tijd"; kort daarop Uwe belangrijke studie over Gregorius Everardus Rumphius, Ambonsch natuurkundige, niet lang geleden eene andere over Nieuw-Guinea; — doch waartoe meer genoemd? zekerlijk zoude nog een overgroot getal andere bijdragen genoemd kunnen worden, die van uw lust en uwen onvermoeiden ijver getuigen; we vinden ze verspreid in

de werken van het Koninklijk Instituut voor de Taal- Land en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, dat U onder zijne verdienstelijke leden telde, in de Verhandelingen en berichten betrekkelijk het zeewezen, in de Werken van het Historisch Utrechtsch Genootschap en op verschillende andere plaatsen, te veel om hier op te noemen.

Leupe! Uw pad liep hier niet altijd over rozen, Gij hebt niet altijd het zoete en 't aangename der aarde mogen genieten; geen ridderkruis, dat Gij voor uw werken en streven waarlijk wel verdiendet, sierde uwe borst. Voor de wetenschap en ook voor ons zijt Gij te vroeg heengegaan; gelukkig hebt Gij weinig geleden, daar een plotselinge dood U wegnam. Ons zijt Ge slechts voorgegaan, en uw naam zal steeds bij ons in dankbare herinnering blijven.

Uwe assche ruste in vrede!

Naar aanleiding

VAN

s'HEEREN R. VAN ECK'S BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET MENANGKABAUSCH-MALEISCH,

(*Indische Gids*, November 1880.)

DOOR

J. HABBEMA.

Het is een verblijdend verschijnsel dat het Menangkabausch, eene taal die door meer dan een millioen menschen in het belangrijkste gedeelte van Sumatra wordt gesproken, in den laatsten tijd meer en meer de aandacht trekt der beoefenaren van Indische talen.

De heer v. Eck heeft door zijne bijdrage in dit Tijdschrift (November 1880) getoond, dat de kennismaking met het Menangkabausche dialect hem ernst is.

Na zich op de hoogte te hebben gesteld van hetgeen er al zoo in den laatsten tijd omtrent dat dialect is medegedeeld, heeft hij getracht daarvan een geheel te maken, en stelt ten slotte eene transscriptie van het Menangkabausch met Latijnsch karakter voor, die in enkele opzichten van de door mij gebezigde afwijkt.

Om aan te toonen dat mijn stelsel van transscriptie op goede gronden berust, ben ik genoodzaakt nogmaals de voornaamste regels op te geven, die de transscriptie van het Menangkabausche dialect moeten beheerschen.

1. De stomme *e* wordt in het Agamsche dialect steeds als *a*, in het Raosche als *o* uitgesproken, terwijl zij in het Moko-Mokosche dialect in de uitspraak onveranderd blijft. Perang = *parang* of *porang*.

2. De slotklank *a* wordt in Maleische woorden steeds als *o* (minder kort of dof dan de Javaansche å) uitgesproken.

Aanmerking. Woorden op *ia* eindigende zijn uit andere talen ontleend; *manoesia* en *satia* zijn Sanskriet, *doenia* is Arabisch. In die woorden wordt de slot-*a* in *ĕ* veranderd; Maleische woorden *ia* volgen den bovenstaanden regel, b. v. *sio-sio*, *roembio*, *bio-bio*, i. p. v. sia-sia, roembia, bia-bia.

3. De eindconsonanten *t*, *p* en *k* worden in de uitspraak niet gehoord.

De klinker of zijn verlenging, die een dezer medeklinkers voorafgaat, wordt zeer kort uitgesproken, als het ware in de keel teruggedrongen, ter aanduiding waarvan de »hamza" geschreven wordt boven de plaats der eindconsonant:

toetoep = *toetoeiˤ*; patoet = *patoeiˤ*; sepit = *sapiˤ*; datoek = *datoeaˤ*; anak = *anaˤ*; itik = *itiĕˤ*.

Aanmerking. De *a*, die de *p* voorafgaat, verandert in *o*; gaat zij de *t* vooraf, zoo verandert zij in *è*; dit is ook het geval met de *a* voor de eindconsonant *s*: sarap = *saroˤ*, amat = *amèˤ*.

4. De slotmedeklinker *s* wordt steeds door *h* vervangen; *as*, *is* en *oes* worden dus als *èh*, *ih* en *oeih* uitgesproken: amas = *amèh*; betis = *batih*; poetoes = *poetoeih*.

5. De *r* en *l* op het einde der woorden, worden in het Agamsche dialect *in het geheel niet gehoord*.

In Tanah-Datar worden deze *beide* eindmedeklinkers in eene gebrouwde *r* veranderd, overeenkomende met de uitspraak der غ in woorden als بالغ:

besar = *basa*; pasir = *pasiĕ*; hantjoer = *hantjoea*; bantal = *banta*; bedil = *badiĕ*; betoel = *batoea*.

6. In alle woorden waarvan de klinker, die den eindmedeklinker voorafgaat, eene *oe* of *i* is, wordt deze klinker verlengd; uitgezonderd in de uitgangen *is*, *it*, en voor de medeklinkers *m* en *n* [1]).

---

[1]) Maleische woorden, op *ip* eindigende, heb ik vruchteloos gezocht; *ketip* is hier onbekend. Woorden als خطيب en غالب spreekt men uit *katiˤ* en *galiˤ*.

Gaat de *oe* vooraf aan de *t*, *p* of *s*, zoo wordt zij verlengd door middel eener korte *i*-klank; in alle andere gevallen geschiedt de verlenging door eene korte *a* of *ĕ*:
betis = *batih*; parit = *pari*[c];
petoes = *patoeih*; patoet = *patoei*[c]; toetoep = *toetoei*[c];
datoek = *datoea*[c]; oepik = *oepiĕ*[c];
djatoeh = *djatoeah*; djernih = *djaniĕh*;
kasoer = *kasoea*; sindir = *sindiĕ*;
toenggoel = *toenggoea*; sambil = *sambiĕ*;
oesoeng = *oesoeang*; iring = *iriĕng*.

Aanmerking. Al de bovenstaande regels zijn, behoudens enkele uitzonderingen, steeds van toepassing op Maleische woorden en op een aantal vreemde woorden, die in het Maleisch het burgerrecht hebben verkregen.

Die regels blijven in de meeste gevallen ook van toepassing op woorden, waaraan een of meer suffixen zijn gehecht.

rwisseling of weglating van klinkers en medeklinkers aan het of in het midden van een woord komen, zooals uit des heeren k's opgave blijkt, dikwijls voor.

vorens in eene beschouwing te treden omtrent de door den heer k voorgestelde transscriptie, wensch ik nog eenige opmerkingen te deelen omtrent het voorgaande gedeelte van zijn arbeid.

blz. 959 bespreekt de heer v. Eck de wenschelijkheid van eene rm-transscriptie voor het Menangkabausch.

s een bewijs dat ook ik overtuigd ben van de wenschelijkheid van, zal ik voortaan mijne schrijfwijze *djatoeĕ* (djatoeh) en *djaniĕ* nih) veranderen in *djatoeah* en *djaniĕh*, welke laatste transscriptie, grond van de bovenstaande regels voor de uitspraak, m. i. de is.

Vij hebben namelijk in het Menangkabausch steeds te doen met enging van den klinker, die den slotmedeklinker voorafgaat. Die engingsklinker komt dus noodwendig vóór, en niet achter de eindsonant.

Dat ik tot nog toe de *h* heb weggelaten, geschiedde alleen om te rkomen, dat men dien medeklinker in de uitspraak zou doen hooren; *h* toch is na de verlengingsklinkers *a* en *ĕ* nagenoeg stom. Dit is ter niet het geval, wanneer de *h* door een anderen klinker dan de of *ĕ* wordt voorafgegaan. Zoo is de *h* volstrekt niet stom in *poetoeih*, *ĕh*, *batih*, *sawah*.

De heer v. Eck zegt verder op blz. 959: »Waar echter eenmaal de

hoofdregels voor de uitspraak zijn vastgesteld, en de waarde van elke letter bekend is, daar behoeft men bij de transscriptie niet altijd zoo angstvallig te werk te gaan, enz."

Zoodra die regels voor de uitspraak meer algemeen bekend zijn, zie ik er geen bezwaar in, kleine concessiën te doen aan anderer oordeel, doch zoolang het Menangkabausch aan de meeste taalbeoefenaren nagenoeg onbekend is, acht ik het noodig, een zooveel mogelijk getrouw beeld van het dialect weer te geven.

Taal wordt gesproken, en de zichtbare voorstelling van de gesproken taal moet m. i. zoo mogelijk geen twijfel overlaten omtrent de uitspraak der woorden.

Was het Menangkabausche dialect even bekend als het Riousche, zoo zou men zelfs zonder bezwaar de woorden in hun gewonen Riouschen vorm kunnen schrijven. Wanneer de Maleier ter kuste een brief leest, waarin de woorden in den regel niet op Menangkabausche wijze zijn gespeld, zoo spreekt hij die woorden toch uit, zooals ieder Menangkabauer dat gewoon is te doen.

Die herleiding nu moge gemakkelijk zijn voor den Maleier, of voor den taalbeoefenaar, wien die regels als in het bloed zitten, voor iemand bij wien dit nog niet geval is, moet het dunkt mij zeer lastig zijn zich eene juiste voorstelling te maken van de taal zooals zij gesproken wordt, wanneer de transscriptie hem niet *zooveel mogelijk* daarin te hulp komt.

Blz. 959 § 1:

Raso en *rasai* komen beide voor; *kena* wordt altijd *kanai* uitgesproken.

Blz. 960 r. 1:

Hoewel in Tanah-Datar de *a* in de eerste *open* lettergreep van tweelettergrepige woorden wel eens als *o* wordt uitgesproken, zoo is dit evenwel geen regel.

§ 3:

Ofschoon de voorvoegsels *pe* en *per* wel eens in *pi* worden veranderd, is dit toch meestal niet het geval; zoowel *pe* als *per* worden in den regel als *pa* uitgesproken.

Blz. 961 § 9:

De Maleische woorden *gigi*, *titi* worden in 't Menangkabausch geschreven: *gigis*, *titis*, en uitgesproken *gigih*, *titih* (zie regel 4 hierboven).

Zie ook blz. 964 r. 4: *katitihan* = *katitisan*.

Blz. 965 § 36:

De *n* voor de *i* geplaatst verandert in de uitspraak niet altijd in *nj*; djernih = *djaniĕh*; seni = *sani*.

§ 39:

h aan het einde van een woord is na eene *a* en *o* volstrekt niet Stom kan men haar noemen na de verlengingsklinkers *a* of *ĕ*.
l1.:
t *toei*[s] voor datoeq wordt zeker *toea*[s] bedoeld.
. 967 § 49:
owel in het schema van des heeren Gerth v. Wijck's stelsel van scriptie, als in dat van den heer v. Eck zelf, is eene drukingeslopen; *ar*, *is*, *oes* r. 16 v. b. en r. 3 v. o. moet zijn *ar*, r.

ıalve een aantal teekens die de heer. v. Eck wil bezigen, om de en op *r* en *l*, op *t* en *p* eindigende in schrift te kunnen onderen, verschilt zijne transscriptie alleen met de mijne ten opzichte le uitgangen *oeh* en *ih*, waarvoor genoemde heer de transscriptie en *ihĕ* het beste acht.

meen in het voorgaande voldoende te hebben aangetoond dat de ifwijze *oeah* en *iĕh* te prefereeren is.

rder wordt door den heer v. Eck voor den uitgang *oep* de transie *wi*[s] voorgesteld, terwijl ik *oei*[s] schrijf.

t het voorgaande blijkt dat de klinkers *oe* en *i* in de uitgangen woorden veelal worden verlengd (regel 6). Het is dus in strijd dien regel den klinker *oe* door den medeklinker *w* te vervangen; men dit echter, zoo eischt de consequentie, ook de uitgangen *oet* en *oes*, door *wa*[s], *wi*[s] en *wih* weer te geven.

transscriptie van den Hr. v. Eck zal den lezer doen denken, de uitgang *oet* anders behoort te worden uitgesproken dan wat volstrekt niet het geval is, blijkens den vroeger opgegeven no. 3.

n woord als *toetwi*[s] (toetoep) zal, vooral door een Nederlander, heel rs worden gelezen dan *toetoei*[s], waarin de oe-klank van de tweede rgreep bijna even veel klemtoon behoort te hebben als de eerste rgreep.

e transscriptie door den heer. v. Eck voorgesteld, noopt mij nog terug te komen op hetgeen hij op blz. 959 zegt, namelijk:

Waar echter eenmaal de hoofdregels voor de uitspraak zijn vasteld, en de waarde van elke letter bekend is, daar behoeft men bij transcriptie niet altijd zoo angstvallig te werk te gaan, en kan kleine concessie aan anderer oordeel niet schaden."

laar mijne bescheiden meening kan aan het oordeel van den lezer den overgelaten of het woord *in den zin* op eene *r* of *l*, op eene f *p* eindigt, vooral wanneer men de onderscheiding dier eindmedekers slechts met behulp van een aantal teekens (. .) (—) ('), en

het begaan van eene inconsequentie (namelijk het vervangen van oe door *wi*ᶜ) kan verkrijgen [1]).

Er zijn toch al teekens genoeg noodig voor het transscribeeren van het Menangkabausch, en het het is m. i. niet raadzaam daar nog meer bij te voegen. Die overvloed van teekens maakt de lectuur lastig en vermoeiend, en geeft bovendien onvermijdelijk aanleiding tot een legio schrijf- en drukfouten. Het middel zou m. i. erger zijn dan de kwaal.

Ten slotte nog een paar opmerkingen omtrent de door den heer v. Eck opgegeven verkortingen en samentrekkingen in het Menangkabausch.

*ba*ᶜ *mano* mag in schrift wel eens gebruikt worden, in den regel wordt voor bagaimana *ba*ᶜ*a* (baᶜapa) gebezigd.

*ba*ᶜ *iko* is niet »nanti" »sabentar"; daarvoor zegt men *baiko* (berikoe) of *béko*.

djo = *djoeo* of *dengan*; het staat ook dikwijls i. p. v. *djanja*.

ko = iko, doch *ko*ᶜ = djekalau.

ma = mano; *ma*ᶜ (Tanah Datar) en *na*ᶜ (Agam) = hendak, akan soepaja.

*pi*ᶜ moet zijn *pië*ᶜ = *oepië*ᶜ (oepik).

Woorden die niet tot het gewone Maleisch behooren.

angkau is eene samentrekking van *ang* en *kau*; ter Sumatra's Westkust bezigt men *ang* alleen tot mannen, *kau* alleen tot vrouwen.

djanjo = oedjarnja (zie Woordenb. v. d. Wall); het woord was dus beter in de voorgaande rubriek der verkortingen en samentrekkingen geplaatst.

kalian is een pers. vnw. van den 2n pers. meerv.; het wordt alleen door meerderen tot minderen gebezigd; behoort ook in de eerste rubriek thuis, als verkorting van *sakalian*.

mano is al vroeger vermeld; blz. 968 r. 7 v. o.; zoo ook oepi (lees oepiëᶜ).

Ik weet niet of het opzet dan wel toeval is, dat de door den heer v. Eck aangehaalde zinnen uit de »Poeti Baloekih" alle zoo bijzonder eenvoudig zijn.

Indien het Menangkabausch niet meer afweek van het Riousch, dan

---

[1]) Het Maleisch met Arabisch karakter laat nog vrij wat meer aan het oordeel van den lezer over. Toch zal iedereen, die niet geheel en al vreemdeling is in het Maleisch, wel weten, wat hij in den zin dien hij leest te verstaan heeft onder عكت , ڤڠڤ en dergelijke woorden, die op 5 of 6 verschillende wijzen kunnen gelezen worden.

in de opgegeven zinnen het geval is, zoo zou het dialectverschil niet veel te beteekenen hebben, en hoofdzakelijk bestaan in de gewijzigde uitspraak van de uitgangen der woorden.

Het ware m. i. wenschelijk geweest ook passages uit de »Poeti Baloekih" of uit de gesprekken van Radja Médan mede te deelen, waaruit kon blijken, dat het Menangkabausch dialect niet alleen door het gebruik van in het Riousch onbekende woorden, maar ook in de constructie der zinnen, dikwijls sterk afwijkt van het gewone Maleisch.

Fort de Kock, December 1880.

Wetenschap en Industrie.

WELKE THEORIE TIEN EEUWEN GELEDEN OP JAVA VOOR LANDEIGENDOM GOLD.

Hoogst belangrijk voor de vermeerdering van de kennis betreffende de Javaansche oudheid is een bijdrage, door Prof. Kern voor de onlangs verschenen aflevering (Deel X, 1e stuk) van de *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie voor Wetenschappen*, Afdeeling *Letterkunde*, geleverd.

»Over een oud-Javaansche oorkonde van Çaka 782" is de titel.

Nadat in 1875 een dertigtal grootere en kleinere oude Javaansche inscripties door wijlen Dr. A. Cohen Stuart zijn uitgegeven, hebben nieuwe vondsten het getal soortgelijke stukken gaandeweg vermeerderd, en de uitgave van deze laatsten is aan den Heer K. F. Holle te danken.

Een dezer stukken nu wordt door Prof. Kern behandeld: een inscriptie, bestaande uit veertien koperen platen, op één na aan beide zijden beschreven, en twee charters behelzende: de eerste van 't jaar 782 der Çaka- of 860 der Christelijke jaartelling, de andere van 't Çaka-jaar 1295.

»In veel opzichten", zegt Prof. Kern, »komt de inhoud van ons stuk overeen met dien van andere in de door Cohen Stuart uitgegeven verzameling van oorkonden. Bij wijze van gunst wordt aan een verdienstelijk man het recht verleend om in een zeker gebied als heer en meester op te treden. Zulk een gebied heet dan *dharmasima swatantra* of lĕpas, d. i. letterlijk »vrij rechtsgebied, vrije rechtsmark", en bij verkorting ook wel eenvoudig *dharma*, het recht, de ban. Soms gaat het verleenen van die vrijheerlijke rechten, als wij ze zoo noemen mogen, gepaard met schenking van aan den vorst toebehoorende gronden, o. a. in KO II. In ons stuk is zulks echter niet het geval, dan misschien voor een klein gedeelte van 't geheel. Onverschillig op welke wijze de heeren van een vrijdèsa eigenaars van den grond geworden zijn, worden hun vanwege den heerschenden vorst bepaalde voorrechten verzekerd voor 't heden en de toekomst, voorrechten van allerlei aard die men zou kunnen samenvatten onder den naam van

heerlijke rechten mitsgaders bevoegdheid om de uiterlijke kenteekenen van gezag, in kleeding, enz. ten toon te spreiden."

Men — in de eerste plaats: Prof. Kern — zal het ons ten goede houden, dat wij het bij dit citaat niet laten, maar ook de vertaling van eenige gedeelten der oorkonden overnemen. Zooals men zien zal, is daarin onder anderen sprake van grond door iemand bij een verdeeling der marga, tegen betaling van een zekere som aan de markgenooten, gekocht.

De aanhef is als volgt:

»Saluut! In het jaar na Çaka 782; maand Kârttikka; dertiende dag der lichte helft van de maand; dag der zesdaagsche week: Mawulu, der vijfdaagsche Pon; op Donderdag; Wuku Landĕp; stand van de planeet in het Z.O.; maanhuis Açwini, staande onder de Açwins en behoorende tot den kring der onder Wâyu staande maanhuizen; yoga Wyatipâta; uur aan Soma gewijd, Karana Taitila; heer van den knoop Brahman. Op dat tijdstip heeft Z. M. Koning Çrî-Bhuwaneçwara Wishnu sakalâtmaka, de Zeeghaftige, Parâkramottunggadewa, wien de titel toekomt van behoeder der wereld, een bevel gegeven, dat ontvangen is door de drie voorname Ministers, den Mantri Hino, den Mantri Sirikan en den Mantri Halu en medegedeeld aan de gezamenlijke hoofdambtenaren voor de verschillende aangelegenheden, te beginnen met den Kanuruhan Mpu Dharmaçakti, om volgens het bevel van Z. M. den Koning den last over te brengen aan Mijnheere te Bodhi-mimba dat hij uitvoering geve aan het door Hoogstdenzelven uitgevaardigd edict, voorzien van het vorstelijk merk, het streng in acht te nemen en een vrij rechtsgebied af te bakenen, (en wel) den grond dien Mijnheere te Bodhi-mimba verkregen heeft tegen betaling van 7 Kati, 12 Suwarna (= Tahil), 10 Mâsha (Amas) gouds aan Priyayi's te Bungur Zuid, aan elk hunner die (hem) hun grond verkocht hebben; (te weten): Banyak Trang, oudste onder de —?; Banyak Kantjing, oudste assessor; Intip, jongste assessor; Umbil (?) anangung, bode; Kwek, commies; eindelijk Kaki hadyan Lalawan, hoofd buyut. Dit is het aantal der Priyayi's welke hun grond verkocht hebben. (Gezegde grond) meet aan akkers (sawahs) met inbegrip van tuinen, erven, met laagten en hoogten, 20 Tĕmpahs alles en alles.

Voorts is er grond van het dorp Kuryak, aan den noordkant van de gemeente Asana geheeten, die Mijnheere (te Bodhi-mimba) in bezit gekregen heeft voor 2 Kati's 10 Mâsha's gouds, groot 2 Tĕmpahs, 1 Djoeng met inbegrip van tuinen en erven. Deze twee (perceelen)..... deze dan zullen tot een vrij rechtsgebied afgebakend worden door Mijnheere te Bodhi-mimba, welk gebied in erfenis zal overgaan aan zijne kinderen, genaamd Jonker Imbangi en Jonkvrouwe Anarghâ.

Aanleiding (tot de verleening van 't privilegie is dat) Mijnheere te Bodhi-mimba, een groot man, Kshatriya van geslacht, Buddhist van gezindte, algemeen erkend als in karakter aan (den Buddha) Wairocana gelijk, en de leermeester van Z. Maj. den Koning is, en dat hij de bemiddeling heeft ingeroepen van den Kanuruhan Dharmaçakti om onderdanigst zich tot Z. Maj. den Koning te wenden en te smeeken dat het Zijne Maj. den Koning behagen mocht goedgunstiglijk aan Mijnheere te Bodhi-mimba het voorrecht te verleenen dat rechtsgebied

te Bungur Noord af te bakenen, terwijl hij als aanspraak deed gelden dat Mijnheere te Bodhi-mimba zijn uiterste best doet en zijne krachten inspant dag en nacht om zich in stil en biddend gepeins te verdiepen, er voor biddende dat Z. Maj. de Koning zijne vijanden moge overwinnen en steeds vaster op den juweelen troon moge zetelen, in onverdeelde heerschappij deze wereld bezittende, en bovenal dat de Vorst lang moge leven. Mijnheere te Bodhi-mimba is dus als het ware de oorzaak dat het Zijner Maj. den Koning wel gaat in zijn onverdeelde heerschappij, en Z. M. de Koning, die een grootmachtig heer is, de beschermer der gansche aarde, gelijk aan Wishnu, in diens volle kracht de wereld verlichtende, kan niet anders dan de getrouwe gehechtheid vergelden van hem, die zijn uiterste best doet en zijn krachten inspant dag en nacht, om door middel van stil gepeins voor 's Konings heil te bidden. Deswegens heeft het Z. Maj. den Koning behaagd als gunst aan Mijnheere te Bodhi-mimba het onherroepelijk voorrecht te verleenen, dat deze een vrij rechtsgebied afbakent te Bungur Noord en te Asana. Daarop zullen in de acht richtingen steenen in den grond gezet worden. Het zal bestemd zijn om er een tempel op te richten, waarin het beeld van den Buddha zal staan, ter wiens vereering telkens in de maand Kârttika een feest zal gevierd worden. Voorts zullen er plaatsen (worden bestemd) voor de twee kinderen, van welke de oudste een zoon is, genaamd Jonker Imbangi; de jongste een dochter genaamd Jonkvrouwe Anarghâ. Jonker Imbangi en Jonkvrouwe Anarghâ zullen dan meester zijn in het rechtsgebied. Nadat de bevestiging van 't gebied en den tempel volgens de gebruikelijke godsdienstige plechtigheden heeft plaats gehad, zal (de dèsa) den naam aannemen van »Rechtsgebied van Kantjana". De inwijdende priester zal een Buddhist zijn.

De ligging van het land des gebieds van Kantjana, ten opzichte der vier windstreken, alsmede zijn uitgestrektheid en omvang, is als volgt: in Z. O. richting, gerekend van het N. O., grenst het aan den noordelijken kant aan gronden van Talan en van Kakatang; in het Z. O. grenst het aan gronden van Kuryak. In Z. W. richting van het Z. O. gerekend, grenst het aan gronden van Hudjung-ing-ĕluk en aan gronden van Bunger Zuid; loopt midden in het grondgebied van Gayanti; oostelijk van Gayanti gaat het in de richting van Kasutjèn, westelijk van Kasutjèn in de richting van de sawahs van Kamuka, westelijk van Kamuka raakt het aan Gĕsang; in het Z. W. grenst het aan de gronden van Djĕlag. In N. O. richting van het Z. W. te beginnen, grenst het aan Djĕlag en wel zóó dat het midden der rivier de grens van beide gemeenten vormt. N. W. grenst het aan grond van Talan. Verder loopt de grens aldus: in N. O. richting van 't N. W. te beginnen, belendt het aan de gronden van het distrikt Talan, maakt oostwaarts een bocht (?), loopt langs de gronden — houdt aan op de grens van Batjutju. In 't N. O. belendt het aan grond van Talan en Kakatang· Zoo is de ligging van het grondgebied van Kantjana ten opzichte der vier windstreken.

De verdeeling der rijstakkers is als volgt: Ten behoeve van Bhaṭâra (d. i. de Çiwatempel) 2 Tĕmpahs, gelegen in Asana; aandeel van Bhaṭâri (Durgâ) 2 Djoengs, 1 Kikil. — 5 Djoengs; ten nutte van den

wijpriester 2 Tĕmpahs, in Gayanti gelegen; de wijpriester zal een Brahmapriester zijn, de eerwaarde heer Hastawîra. Een Djoeng — — [1]); 1 Djoeng voor het gevolg; 2 Djoengs ter bebouwing voor de leden van het gevolg die ver of dichtbij boodschappen te doen hebben; schaduw (of bescherming) van den paggĕr 2 Djoeng. Het als erfdeel voor de kinderen bestemde gedeelte is 20 Tĕmpahs voor Jonker Imbangi en Jonkvrouwe Anarghâ. Dezen hebben 't gezag met hun nadere en verdere afstammelingen, nu en later, tot in lengte van dagen *(in saecula saeculorum)*.

Nu volgen er eenige regels, waarvan de inhoud in hoofdzaak deze is dat »5 Amas zilver op te brengen zijn bij gelegenheid van het heilig feest hetwelk telken jare in de maand Kârttika gevierd wordt, en 6 Amas zilver op vollemaansdag der maand Ashâdha, door de genooten ten bate van het godsdienstig feest in het rechtsgebied." De laatste som komt van de zuivering (of 't zuiveringswater) en het water in de kruiken, en de eerste, naar het schijnt, van het onderhoud. Daar de beteekenis van eenige termen mij onbekend is, zal ik mij liever niet in gissingen over dit punt verdiepen. Daarna leest men:

»Wijders verleent Z. Maj. de Koning aan al de afstammelingen van Mijnheere te Bodhi-mimba het gunstbewijs dat zij mogen beschikken en handelen op het gebied, dat zij een witten zonnescherm mogen hebben, overdag en bij nacht een schel (?) mogen gebruiken," enz. Onder de voorrechten behoort ook dat zij zoogenaamd »goudsmeersel" mogen gebruiken en gebloemde stoffen van bepaald patroon dragen.

»Het gebied zij vrij en onafhankelijk en mag niet betreden worden door de ondergeschikten der drie ministers (?)," noch door andere titularissen, welk verbod in acht zal genomen worden door de toekomstige vorsten in de eerste plaats, tot al de geringste lieden toe; tot al degenen, die tuk zijn op goed van waarde, te beginnen met grootere en kleinere woekeraars, bedelmonniken (?), — afgeleefde, huislooze personen, — bastaards, enz".

Er volgt nog een gansche reeks van namen van min of meer verdachte menschenklassen, waaronder o. a. gerekend worden handelaars in houtskool, kalk, touw, hakmessen, alsook speelbazen, tooneelspelers en zelfs grofsmeden. Intusschen bevat die dorre opsomming veel termen, waarvan de beteekenis onzeker is.

Na de opsomming van allerlei landloopers, die ook in soortgelijke oorkonden van Voor-Indië bedoeld schijnen, wanneer daarin gezegd wordt, dat een gebied niet betreden mag worden door câṭabhaṭa's, gaat ons stuk aldus voort:

»Al dezen en hunsgelijken mogen dus niet op het rechtsgebied komen; de eigenaar van het rechtsgebied is uitsluitend en onbeperkt meester over al zijn goederen van waarde. Zoo toch zijn de (weinige) lusten en de (groote) lasten (van die indringers) dat men ze zou kunnen vergelijken met een pinangbloesem die geen vrucht draagt, een pompoen die zich slingert over den grond, een lijk van een doode dat aan den dauw is (?) blootgesteld, bloed gestort op den bodem, een hagedis dood op den weg, onbesuisdheid (of baldadigheid), speeksel dat men (weder)

[1]) De woorden *pamuber paragi* onvertaald.

moet inslikken, speeksel gesprenkeld, overijling met woorden, overgauwheid met de hand, het ontblooten van wapentuig, *amok* maken, onbeschoftheid, — — — schimpen, ruzie, enz. De heer van het rechtsgebied en de genooten hebben onbeperkt gezag over al hun goederen."

De zevende plaat die nu volgen moest, is verloren gegaan, en de inhoud er van laat zich, zelfs met behulp van andere gelijksoortige oorkonden, niet met zekerheid opmaken. Alleen zooveel blijkt er uit het begin van Pl. 8, dat het laatste gedeelte van Pl. 7 iets dergelijks moet bevat hebben als wat wij in K. O. VII, 3, a, 5 vgg. aantreffen, namelijk de vergunning om verschillende handwerken te laten uitoefenen zonder belasting of patent er voor te betalen. Daaraan vooraf gaat in laatstgemeld stuk de vergunning tot het aanleggen van een hanenstrijdperk (*galangang*), het houden van feesten daarin, enz. Nu is het geenszins onmogelijk dat hetzelfde ook deel heeft uitgemaakt van den verloren tekst, maar het is onmogelijk om iets met zekerheid daaromtrent te zeggen, want hoezeer de aard der privilegies en zelfs de bewoordingen, waarin ze uitgedrukt zijn, in de verschillende acten met elkaâr overeenkomen, wijkt de volgorde waarin de voorrechten opgesomd zijn, aanmerkelijk af. Het eenige waaraan niet getwijfeld kan worden, is dat in het laatste gedeelte van Pl. 7 uitgedrukt heeft gestaan de vergunning aan de begunstigden om ambachten te laten uitoefenen. Ettelijke van deze zijn vermeld op Pl. 8 welke aldus begint:

»Kopersmeden, metaaldraadmakers, metaalgieters, timmerlieden, — alsook smeden, ieder één; — — vertellers, rondventers (?), ieder twee in getal, doch zoo er meer dan dit getal zijn, is er belasting van te heffen door de (koninklijke) ambtenaren. Wijders geeft Z. Maj. de Koning vergunning aan de genooten dat zij allerlei soort van vorstelijke vleeschspijzen mogen eten: *badawangs* (soort van schildpadden), *banings* (landschildpadden), schapen; — dat zij waterrozen tot oorsieraad mogen dragen; — dat zij in dienst mogen nemen lijfknechten, Wandans, slaven houden, slaven slaan, weggeloopen knechten ('t hoofd) scheren, slaven die zich aan een vergrijp schuldig gemaakt hebben slaan tot bloedens toe; dat zij een toevlucht mogen wezen voor dieven die pas gestolen hebben; geboeide personen die bij geval het gebied der genooten doortrekken bevrijden; dat zij een toevlucht mogen wezen voor weggeloopen knechten en voor vrouwen wier aanraking verboden is, doch zonder de eersten tot wegloopen te bewegen of de laatsten te trouwen; vervolgingen stuiten; *amok* makenden vrijlaten wanneer dezen niet door de vervolgers achterhaald zijn; de toevlucht mogen wezen van insolvente schuldenaars onder verplichting dat jaarlijks 1 Amas van de Tahil (d. i. $^1/_{16}$) stuksgewijze van de geheele schuld te kwijten zij".

»Zoo luiden de privilegiën van Z. Maj. den Koning aan Mijnheere te Bodhi-mimba bij de afbakening van gezegd vrij rechtsgebied te Bungur Noord en te Asana dat den naam krijgt van »Rechtsgebied van Kantjana." Op dat tijdstip zal Mijnheere te Bodi-mimba als bepaalde som geven 5 Suwarna's gouds aan Z. Maj. den Koning en aan de drie Ministers; aan den Mantri Hino zal als bepaalde som 1 Suwarna aangeboden worden; aan den Mantri Sirikan 1 Suwarna als

bepaalde som; aan den Mantri-Halu 1 Suwarna als bepaalde som. Wijders ontvangen de hoofdambtenaren voor de verschillende departementen die over de uitvoering der verordeningen gesteld zijn, een bepaalde som van 5 Amas elk; de Kanuruhan ontvangt 1 stuk kleed en 5 Amas zilver."

Nu volgt een opsomming van nog andere beambten, die ieder 5, 4 of 3 Amas krijgen, en dan gaat het op den vijfden regel aldus voort:

»Wijders ontvangen de burgervaders van den omtrek die men als getuigen bij de afbakening laat tegenwoordig zijn, een vaste som. Buyut Hudan-Mrang van Talan, vergezeld van zijn commies Jañjangan, ontvangt als vaste som 1 Amas, 1 Kupang en 1 kleed; evenzoo Buyut Karwadâna van Kuryak, commies Tulung pĕgâ (?); Buyut Sangugangan van Wagai, commies Tjangkir; Buyut Kârwabanu van Gĕsang, commies Sĕgâlalab; Buyut Kĕbo-mirah van Patjĕkan, commies Pasir; Buyut Dâna-hutang van...., commies Taliduk; Buyut Kĕbo-lalampin van Wurungkud, commies Kulak-tamuy; Buyut Ranggah Wahas van Kulupwan, commies Talun; Buyut Kĕbo Tjandi van Ganting, commies Wah-twak; Buyut Ranggah Pakis van Pamasangan, commies Irus; Buyut Kĕbo-nâga van Wĕḍi, commies Tjaluwak; Buyut Tjangke van Tjamuṇda, commies Dâna-harsha. Al deze personen van de naburige gemeenten, zooveel als hier genoemd zijn, krijgen voor hun tegenwoordigheid een bepaalde som van 1 Amas, 1 Kupang de persoon, benevens 1 stuk kleed."

»Nadat deze vaste sommen gegeven zijn, zal de samĕgat Wadihati onder de tent zich opmaken, een hoen den hals afsnijden, dat hij op het plein verplettert, een ei wegsmijten en biddend de handen opheffen tot de goden zeggende: »U smeek ik, Bhaṭâra, Çri Haricandana, groote Rshi Agastya Oost, Zuid, West, Noord, middelpunt, zenith, nadir, Zon, Maan, Aarde, Water ,Wind, Vuur, Offerbrenger, de aether, orde, dag en nacht, morgen- en avondschemering, Dwergen, Rivieren, Vampyrs, helbewoners, Daemonen, Garuda, Gandharwa's, Graha's, Elven, wereldslangen, hoeders der vier hemelstreken: Yama, Waruna, Kubera, Wasawa, gij godentelgen, vijf Kuçika's, Nandîçwara, Mahâkâla, Shadwinaya, vorst der Nâga's, godin Durgâ, Vierzijdige, Oneindige, Heer der goden, god des Tijds en des Doods, scharen van wezens, gij die erkend zijt als alziende getuigen welke aanschouwt wat veraf of nabij is, bij dag en bij nacht, gij die u in alle wezens belichaamd hebt en ze bezielt, o hoort naar den eed en vloek die ik voor u, gij goden alle, zweer tegen den mensch, die in de boosheid van zijn gemoed de vrijheid van het rechtsgebied van Kantjana en al hetgeen daar als recht geldt poogt te storen, hij zij Brahmaan, Kshatriya, Waiçya, Çûdra of Paria, vertrouwde raadsman van de Kroon of dorpshoofd, met zijn lieden, met zijn huisgenooten; wanneer zoo iemand de vrijheid van het Rechtsgebied en hetgeen daar als wet geldt, en al wat door de nazaten van Mijnheere te Bodi-mimba zal beschikt en verricht worden, poogt te storen, zoo worde hij door u gedood, o gij goden! zoo sterve hij door uwe bestiering, zonder dat (hij den tijd hebbe) van rugwaarts te blikken, naar achteren te zien; hij worde gestooten naar links, dan weêr naar rechts, geslagen van voren, ge-

beukt op zijn rug; zijn hersenpan worde gespleten; zijne hersens geslurpt, zijn buik opengereten, zijn darmen doorwoeld, zijn ingewand uitgehaald, zijn hart uitgerukt, zijn bloed gedronken, daarop worde hij door worging eindelijk afgemaakt. Als hij in het bosch gaat, worde hij door de giftige slangen gebeten, door de tijgers opgevreten; of als hij op het veld gaat, worde hij door den bliksemflits getroffen, door de reuzen in stukken gescheurd; wanneer hij tehuis verwijlt, moge het bliksemvuur op hem nedervallen, worde hij door het vuur overdekt en verbrand; laat hem met zijn have tot asch vergaan (in een oogenblik) zonder dat hij kan ommezien, en in de hel geworpen worden. Als hij te water gaat, worde hij gesnapt door de krokodillen, haaien, (?) walvisschen. Wanneer hij stijgt op zijn tocht vinde hij bezwaar, stuitte hij op de spitsen der rotsen; bij het dalen moge hij mis gaan, struikelen, verpletteren, middendoor breken; op vlakken grond rake hij afgemat, dol, verbijsterd. Zoo moge de ongerechte sterven, die de vrijheid van het Rechtsgebied van Kantjana stoort en hetgeen daar als wet geldt. Laten allen het weten en oppassen!"

HANDEL VAN NEDERLANDSCH-INDIË MET CANTON, SAN FRANCISCO.

Canton.

Schepen rechtstreeks uit of naar Nederlandsch-Indië arriveerden of vertrokken hier niet.

Het is zeer te betreuren, dat in de nieuwe lijn tusschen Hongkong en Nederlandsch-Indië, Whampoa of Canton niet opgenomen werd; het is te hopen, dat dit alsnog en spoedig zal geschieden, daar een groot gedeelte der lading, van Hongkong naar Batavia en andere havens verscheept, van Canton komt.

(Uit het *Annual Report* van den W[d] Consul der Nederlanden te Canton, dd. 21 Sept. 1880.)

San Francisco.

Drie schepen kwamen van Java hier aan; het waren de vreemde schepen:

Highmoor (Eng.) van Banjoewangi, in ballast;

J. A. Wright (Am.) van Soerabaja, ook in ballast, en

Mercury (Am.) van Soerabaja, aanbrengende 19 260 pikols ruwe suiker, 389 pikols koffie, 2410 colli bamboe, 20 kn. gom en 14 stukken hout.

De geheele aanvoer van suiker uit Nederlandsch-Oostindië bedroeg in 1879 slechts 2 619 303 ponden tegen 6 460 602 in 1878. De grootere afstand en de daardoor langere reis en hoogere vrachten, vergeleken bij Manilla en China, zijn oorzaak, dat sedert vele jaren van Java minder wordt aangevoerd dan anders het geval zou zijn.

De aanvoer van koffie uit N. O.-I. was insgelijks veel kleiner. 1 058 641 bedroeg hij in 1878, 410 945 in 1879. Wat te San Francisco als Java-koffie wordt verhandeld, is hoofdzakelijk Padang. De aanvoer, welke bij gebreke aan geregelde scheepvaart van N.-I. op San Francisco aan groote kosten onderhevig is, vindt gewoonlijk plaats per stoomboot van Java naar Hongkong en van Hongkong per stoomboot naar San Francisco. In den aanvang van het jaar was de hoeveelheid aan de markt vrij aanzienlijk en de prijs op 22 dollarcents per pond te noteeren. Grootendeels tengevolge der geringe aanvoeren vond een rijzing plaats, en gedurende de laatste helft van het jaar werden verscheiden partijtjes tot circa 26 dollarcents per pond omgezet.

Behalve ruwe suiker en koffie worden uit de Nederlandsche Koloniën nog specerijen uitgevoerd, waarvan de hoeveelheid echter gering is. Zij worden langs denzelfden weg naar San Francisco gebracht als de koffie.

(Uit het Jaarlijksch Verslag van den Consul der Nederlanden te San Francisco dd. 1 Aug. 1880).

DE HANDEL VAN PENANG

MET JAVA, SUMATRA IN 'T ALGEMEEN EN MET ATJEH IN 'T BIJZONDER.

De invoeren van Java in Penang namen af; die van Sumatra namen toe, zoodat ze in 1879 3 388 019 dollars bedroegen tegen 3 176 048 in 1878, 3 151 376 in 1877 en 2 413 901 in 1876. De voornaamste artikelen van Sumatra, waarvan de invoer grooter wordt, zijn: gom, rotan, specie, betelnoot, notenmuskaat, tabak en eenige kleinere artikelen als: bijenwas, touwwerk, gambir, matten, enz. De artikelen waarvan minder werd ingevoerd, zijn hoofdzakelijk huiden, foelie, peper, rijst en padi alsmede eenige artikelen van kleiner belang, b. v. gedroogde visch en India rubber.

De uitvoeren van Penang naar Java werden insgelijk kleiner; de oorzaken daarvan waren een groote vermindering in specie-remises en het ophouden van de verschepingen van parafine. Ook de uitvoeren naar Sumatra daalden: na in 1876 5 787 468, in 1877 5 934 934 en in 1878 7 878 298 dollars bedragen te hebben, beliepen zij in 1879 6 879 172 dollars. Voornamelijk werd deze vermindering waargenomen ten aanzien van vee, gevogelte, varkens, pannen, metselsteenen, koffie, katoenen goederen, zijden goederen, vilt, fruit, gouddraad, tarwe, juweelen, kokosolie, opium, provisiën, specie en ijzerwaren, terwijl de uitvoeren van katjangolie, verduurzaamde levensmiddelen, zeep, brandewijn, jenever, verschillende wijnen, brandhout, gezaagd timmerhout, tabak, sigaren, minerale wateren, ijzerwaren, goeni-zakken, vuurwerk, cement, kolen en thee toenamen. In 't algemeen: de uitvoer van eigenlijk gezegde handelsartikelen naar Sumatra werd kleiner; die van voedsel en huiselijke benoodigdheden vooral werd grooter.

Van Penang naar Atjeh vertrokken

in 1879	100	stoombooten	metende	22 818	ton
» 1878	61	»	»	12 416	»
» 1877	96	»	»	16 083	» en
» 1876	82	»	»	13 758	»

De mailbooten van de N. I. Stoomvaartschappij zijn daarin n[illegible] begrepen; ook de booten van de contractanten voor land- en zeema[illegible] zijn niet medegerekend. De uitbreiding der stoomvaart is hoofdzakel[illegible] te danken aan Chineezen.

Zeilschepen vertrokken er van Penang naar Atjeh

243,	metende	15 465	in	1879;	
352,	»	21 990	»	1878;	
442,	»	23 300	»	1877	en
380,	»	23 087	»	1876	

Onder Nederlandsche vlag kwamen aan:

in 1879	108	stoomschepen,	met	133 675	en	11	zeilschepen	met	3 141	ton;
» 1878	77	»	»	97 586	»	10	»	»	8 089	»
» 1877	79	»	»	71 716	»	12	»	»	8 295	» en
» 1876	101	»	»	90 070	»	18	»	»	12 541	»

Onder Nederlandsche vlag klaarden uit:

in 1879	108	stoomschepen,	met	133 675	en	14	zeilschepen	met	3 379	ton;
» 1878	76	»	»	97 480	»	9	»	»	7 990	»
» 1877	79	»	»	71 716	»	12	»	»	8 295	» en
» 1876	102	»	»	85 862	»	17	»	»	12 494	»

Onder die stoomschepen zijn de booten der N. I. Stoomvaartmaa[illegible] schappij wel begrepen, zoowel wat de aangekomene als de vertrokke[illegible] betreft. Tusschen Padang en Singapore viâ Penang kwam een Holla[illegible] sche stoomboot in de vaart.

Het getal inlandsche vaartuigen dat, van Sumatra aankwam ond[illegible] Nederlandsche of Engelsche vlag, bedroeg.

312 met. 10 665 ton in 1879, tegen 286 met. 10 154 ton in 187[illegible]
en het getal dat naar Sumatra uitklaarde:
421 met. 13 773 ton in 1879, tegen 559 met. 18 062 ton in 187[illegible]

Een firma, die vroeger uitsluitend importzaken deed, is in verbindi[illegible] met een aanzienlijk huis te Batavia bij den aanvang van het j[illegible] begonnen om met een Engelsche boot producten naar Amsterdam [illegible] te voeren; zij verscheepte 1360 pikols zwarte peper, 382 pikols rot[illegible] en 10 pikols olie. De proef is echter niet herhaald. De markt vo[illegible] de bedoelde artikelen schijnt in Holland minder gunstig te zijn d[illegible] in Engeland en Frankrijk. Ook schijnen de Engelsche banken min[illegible] meer iets tegen wissels op het vasteland te hebben.

De vrachten voor tabak naar Holland varieerden van *f* 45 tot *f* [illegible] per last in de eerste zes maanden van het jaar, toen de lading ve[illegible] deeld was tusschen de Hollandsche mailbooten, Holt's steamers en [illegible] Engelsche mailbooten. Tegen het einde van het seizoen, toen de tw[illegible] concurrenten zich teruggetrokken hadden, verhoogde Holt's agent [illegible] vracht tot *f* 80 à *f* 90 per last van 800 kilo. Om zooveel mogel[illegible] mededinging te weren, bracht Holt's Company voor het vervoer va[illegible] tabak, passagiers, koeli's, enz. tusschen Deli, Langkat en Singapor[illegible]

een speciale boot in de vaart; daarmede werd het product van Sumatra naar Singapore vervoerd, waar het bij de Tanjong Paggar-werf overgescheept werd in Holt's steamers, hetgeen zeer veel voor heeft boven een overschepen in de open haven van Penang, aangezien het weer in het tabaksseizoen menigmaal ongunstig is, en bovendien worden tijdverlies en extra-uitgaven voor het overschepen bespaard.

Over den handel tusschen Penang en Atjeh worden o. a. deze bijzonderheden medegedeeld:

In December 1878 werden alle havens van Atjeh, behalve Edi en Olehleh, gesloten. In Februari 1879 werden zij weder alle geopend. Daarop, in Juli 1879, werd weder bepaald, dat alle schepen Olehleh moesten aandoen, voordat zij hun reis naar andere havens voortzetten, en eindelijk werd in Augustus van dat jaar dezelfde bepaling als voor Olehleh voor Edi uitgevaardigd.

Die maatregelen verbitterden natuurlijk buitenlandsche handelaars, en heeft eenigen bewogen zich geheel terug te trekken. Er werd een vertoog aan de Kamer van Koophandel te Penang ingediend, met het doel om de zaak onder de oogen der Britsche autoriteiten te brengen; de quaestie is nog hangende.

De invoeren uit Atjeh bedroegen, volgens het Shipping Office te Penang:

1879	1878	1877	1876	1875		1874		
98 870;	133 778;	155 569;	55 113;	164 368	en	96 358	pikols	zwarte peper;
74 595;	53 705;	63 466;	72 961;	69 325	»	114 843	»	betelnoten:
64;	24;	28½;	45;	32	»	130	»	notenmuskaat;
643;	3 144;	1 201;	2 410;	2 913	»	2 203	»	huiden;
654;	154;	1 081;	900;	758	»	479½	»	matten;
745;	605;	322;	2 298;	720	»	254	»	rotting;
49;	15;	33;	37½;	8	»	105	»	katoen;
7 000;	0;	0;	1000;	1 200	»	0	stuks	green snail shells;
10 4$\frac{7}{10}$;	9;	6;	27½;	24¼	»	24	pikols	bijenwas.

De uitvoeren naar Atjeh in dezelfde jaren

10 385;	12 289;	13 920;	13 376;	31 424	en	39 276	corges katoenen goederen;
6 766;	33 840;	24 970;	118 716;	35 400	»	11 720	E. p katoenen garens zijden goederen;

De uitvoer van zijde die in 1876 749 corges bedroeg, was in 1879 tot 104 corges, 3 kn. en 616 r. pond. gedaald:

366;	452;	451;	405;	444	en	528	kisten opium;
7 432;	1 882;	1 507;	3 169;	1 360	»	1 201	kojangs rijst.
160;	165;	208¼;	1 126;	1 527¼	»	530	katti's goud- en zilverdr.

De uitvoer van edelgesteenten naar Atjeh is nagenoeg geheel opgehouden.

Die van bouwmaterialen over het geheel belangrijk vermeerderd.

Uit een zuiver commerciëel oogpunt was de betrekking van Penang met Atjeh in 1879 ongunstiger dan ooit te voren.

Eindelijk worden hier nog enkele bijzonderheden over de emigratie en immigratie van Chineezen vermeld.

Voor Sumatra, en speciaal Deli en Langkat, werden 4036 werkovereenkomsten gesloten, door het »Protectorate of Chinese" geregistreerd.

Naar Atjeh nam niet alleen de emigratie af, maar ook nam de

immigratie van daar uit toe. Er vertrokken uit Penang naar Olehleh van April tot December 1877 3846; 1878 5012 en 1879 4141 Chineezen. Er kwamen uit Olehleh te Penang in die jaren respectievelijk geen enkele, 2564 en 3290 Chineezen terug. De verminderde vraag naar koeli's voor onze vestigingen in Atjeh, de langzamerhand toenemende beschikking over Atjehsche arbeidskrachten, de belangrijke aanvoer van Chineezen in 1877 en 1878 en de vermindering van het getal immigranten in Penang verklaren de reductie van 1879 voldoende. Voorts moet hier opgemerkt worden, dat in de genoemde cijfers een zeker getal Chineesche handelaren begrepen zijn, die geregeld tusschen Penang en Olehleh reizen.

(Extract uit het *Annual Report* van den Wd Consul der Nederlanden te Penang, dd. 1 Sept. 1880).

SCHOOLPLICHT IN PORTUGEESCH-INDIË.

Het Portugeesch Gouvernement te Goa heeft lager onderwijs verplichtend verklaard. Alle kinderen tusschen de zeven en twaalf jaar oud, onverschillig tot welke sekse zij behooren, zijn aan de werking van die wet onderworpen, indien zij binnen een afstand van twee Engelsche mijlen een gouvernements-school vinden, waar hun kosteloos onderwijs aangeboden wordt. Ouders en voogden, die de nieuwe bepaling overtreden, zullen gestraft worden met tenarbeidstelling zonder loon voor den tijd van een tot vier dagen. Alleen de zeer armen, wien het niet mogelijk is, hun kinderen naar school te zenden, zijn van die straf vrijgesteld.

The Englishman, een Britsch-Indisch blad, deelt dat in een van zijn Februari-nummers mede.

STERFTE ONDER DE MILITAIREN IN VERBAND MET HUN LEEFTIJD.

De hertog van Wellington was van oordeel, dat de krachtigste militairen vooral in warme landen onder hen gevonden werden, die tusschen de dertig en veertig jaar oud waren; inzonderheid wanneer dezen tot aan dien leeftijd hadden gediend. Als ik mij niet vergis, zeide hij, zijn er na een vijf- of tienjarigen Indischen dienst meer menschen in leven onder hen, die op hun dertigste of vijfendertigste jaar in dienst traden, dan onder de militairen die op den gewonen leeftijd van recruten, dat is tusschen de achttien en twee- of drieëntwintig jaar, in dienst kwamen.

De Hertog heeft zich zeer bedrogen. In de laatste jaren althans was de werkelijke verhouding zeer verschillend van zijn meening. Volgens

het rapport van den Militairen Geneeskundigen Dienst in Britsch-Indië over 1878 bedroeg de sterfte gedurende de laatste tien jaren (1868 *tot* 1878) per 1000 militairen:

onder de twintig jaar 8.17;
» de vijfentwintig jaar 14.89;
van 30 tot 35 jaar 25.34;
van 35 tot 40 jaar 31.55; zoodat de sterftekansen voor militairen tusschen de 35 en 40 jaar tweemaal ongunstiger zijn dan voor militairen beneden de 25.

Het »*Statistical Abstract relating to British India 14th Number*" geeft aangaande 1869—1878 deze cijfers, per 1000 militairen:

onder de twintig jaar	7.65
van 20 tot en met 24 jaar	15.43
» 25 » » » 29 »	17.90
» 30 » » » 34 »	24.46
» 35 » » » 39 »	30.45
» 40 jaar en ouder	54.35.

HET BUDGET VAN FRANSCH-INDIE.

De inkomsten van Fransch-Indië zijn, in Engelsche munt uitgedrukt, voor 1881 op een bedrag van £ 68 828 geraamd. Pondichery draagt daartoe £ 42 822, Chandernagore £ 7319, Karrikal £ 15 253, Mahé £ 1 859 en Yanaon £ 1 572 bij.

De uitgaven zijn zoodanig geregeld, dat er van de inkomsten niets overblijft, terwijl de lokale inkomsten in Chandernagore, Karrikal en Mahé de uitgaven zullen overtreffen, en in de overige bezittingen wat de lokale begrooting aangaat een nadeelig saldo zullen hebben.

De zwaarste uitgaven-post is die voor onderwijs (n.l. £ 6 175); daarop volgt die voor politie (£ 5 113).

De voornaamste bron van inkomsten zijn de belastingen op het stoken van arak, den invoer van arak en den invoer van tabak en betelnoten.

HET MUNTEN IN BRITSCH-INDIE.

Er is een munt te Bombay en er is er een te Calcutta.

Den netto-invoer van zilver, en hetgeen er van vermunt werd, leert men uit de volgende cijfers kennen:

1874—75 . . .	464	lakhs	aangevoerd;	490	lakhs	vermunt
1875—76 . . .	155	»	»	255	»	»
1876—77 . . .	720	»	»	627	»	»
1877—78	1460	»	»	1618	»	»
1878—79 . . .	397	»	»	721	»	»
1879—80 . . .	787	»	»	1025	»	»

De lakh is 100 000 ropijen of ± *f* 110 000 Nederlandsch.

Behalve het aangevoerde zilver werden aan de munt te Bombay in 1878—'79 en 1879—'80 voor een waarde van 67 en 45 lakhs oude munten (hoofdzakelijk Baroda-ropijen) ontvangen, en in de jaren van den hongersnood, toen het gebrek vele inlanders in Zuid- en Westelijk-Indië dwong om kostbaarheden te gelde te maken, verschillende ornamenten: in 1877—'78 voor een waarde van 124 lakhs; in 1878—'79 voor 116 en in 1879—'80 voor 92 lakhs.

In 't geheel werden te Calcutta gedurende 1878—'79 76 504 971 muntstukken geslagen, en in 1879—'80 74 181 243; te Bombay: 48 862 807 en 81 215 596. Te Calcutta wordt het meeste koper, te Bombay het minste zilver vermunt.

De kosten van het munten bedroegen met inbegrip van de *pro forma* posten voor rente, verlofstraktementen, pensioenen, enz. te Calcutta 999 252 ropijen in 1878—'79 en 940 843 in 1879—'80, respectievelijk tegen 541 985 en 517 277 ontvangsten. Bombay daarentegen maakte in de genoemde jaren respectievelijk 382 482 en 968 294 ropijen winst: daar toch beliepen de ontvangsten 1 159 814 en 1 851 834, de uitgaven 777 132 en 883 540 ropijen.

Verder werd aan de munten nog het een en ander verdiend door het slaan van medaljes, het maken van balansen, zegels, enz.; netto was de winst daarop:

	1878—79		1879—80	
voor Calcutta	7 453;		9 214	ropijen;
» Bombay	1 290	en	818	»

Al de bovenstaande gegevens zijn ontleend aan een onlangs genomen resolutie van het Britsch-Indisch Gouvernement, die door *the Homeward Mail* van 28 Februari in extenso overgenomen werd.

WILDE-PAARDENJACHT IN AUSTRALIË.

Wat de »mustang" is voor Amerika, is de »brumbie" voor Australië. Groote troepen van die wilde paarden zwerven tegenwoordig nog in de binnenlanden van Queensland en Niew South-Wales rond. Zóó talrijk zijn ze, dat de squatters in de nieuwe districten voorzorgsmaatregelen moeten nemen, om zich zelven en de weiden voor hun schapen tegen hen te beschermen. Het vernietigen van de brumbies is even noodzakelijk als de vernietiging van kangaroes en konijnen.

De jacht op die dieren en het temmen is voor menigen avontuurlijken Australiër een waar genot. Men beweert, zegt *the Colonies and India*, dat er in één jaar op een enkel station van Nieuw Zuid-Wales niet minder dan zeven duizend geschoten zijn, en talk en huiden halen goede prijzen. Vangt men ze, waarvoor nagenoeg dezelfde methode wordt toegepast als de inwoners van Mexico en Zuid-Amerika volgen, en temt men ze, dan heeft men dieren, waarvan zeer veel partij te trekken is. Buitengewoon groot, zijn zij tevens ongemeen sterk, en

hun jongen, door kruising met Europeesche paarden verkregen, zijn in elk opzicht van uitstekende qualiteit.

Dien weg moet men op. Hoe verder de kolonisten in het binnenland doordringen, hoe meer wilde paarden zij ontmoeten zullen; maar ook hoe grooter de bevolking wordt, hoe bedenkelijker het zal zijn, met het uitroeien der brumbies voort te gaan. Australië levert nu reeds een vrij belangrijke hoeveelheid paarden aan Britsch-Indië; het kan in het temmen en veredelen van de brumbies een ruime bron van inkomsten vinden.

DE KOFFIEHANDEL.

In zijn handelsoverzicht voor 1880, zegt *the Economist* van 5 Maart, wijst de *Anglo-Brazilian* met een begrijpelijken trots op de positie van Brazilië als de grootste koffieproducent van de wereld, en haalt de volgende raming van de totalen der productie in 1855 en 1878 aan:

Brazilië	163 400	kilo-tons	in	1855;	225 500	in	1878
Nederl. bezittingen.	71 322	»	»	»	91 404	»	»
West-Indië . . .	29 300	»	»	»	41 800	»	»
Ceylon.	28 780	»	»	»	53 422	»	»
Zuid-Afrika . . .	22 315	»	»	»	35 890	»	»
Arabië	6 176	»	»	»	2 799	»	»
Centraal-Amerika .	4 000	»	»	»	4 000	»	»
Philippijnen . . .	3 500	»	»	»	32 500	»	»
Oceanië	1 358	»	»	»	3 396	»	»
Afrika.	—	»	»	»	150	»	»
	330 151				490 861		

Brazilië is in de laatste jaren met overvloedige koffieoogsten gezegend geworden. In 1878—'79 bedroegen de uitvoeren alleen 3 705 830 zak van 60 kilo; in 1879—'80 2 909 058 zak. In Engeland echter komt van het Braziliaansche product weinig aan de markt: in 1877, '78, '79 en '80 beliepen de invoeren in Engeland slechts 187 912, 200 998, 260 297 en 272 442 cwts.

DE EERSTE STOOMTRAM OP JAVA.

Het zal nu wel niet lang meer duren eer op Java een stoomtram in werking komt. De concessie toch, door de heeren Clifford, Dijkman en Walker voor een stoomtram tusschen Semarang en Djoewana, via Demak, Koedoes en Pati gevraagd, is toegestaan, zooals wij tot ons genoegen vernamen.

Moge er op deze concessie voor een stoomtram nog menige volgen!

De bamboe als grondstof voor papier,

DOOR

S. VAN WESTRUM.

II. (*Slot.*)

De Engelsch-Indische Regeering had last gegeven, dat de verschillende provinciale besturen den Heer Routledge krachtig zouden ondersteunen, en haar alles zouden mededeelen wat er wetenswaardig voorkwam.

Het eerste wat hun nu te doen stond, was een landstreek te zoeken, geschikt voor de bamboe-industrie, niet alléén als proef, maar ook als een blijvende onderneming.

In de Punjab is het klimaat te droog, en groeit de bamboe te langzaam; bovendien liggen de bamboe-streken te ver van de zeehavens en zou dus het transport te veel kosten.

Het provinciaal bestuur van de Oudh en de Noord-Westelijke provinciën waren niet geneigd, eenige moeite voor de nieuwe onderneming te doen, of eenige kosten daarvoor te maken.

In Bombay heerschte een ziekte in de bamboe-plant, waardoor vele kwijnden en stierven, en de vraag naar de rietsoort was in deze volkrijke provinciën zóó groot, dat men niet verwachten kon, dat hier op een voordeelige wijze genoeg voor een industriëele onderneming zou te krijgen zijn.

In Mysore, Coorg en Madras groeit de bamboe in zeer ongezonde streken, en is handenarbeid zeer duur; ook hier is de communicatie zeer slecht. In de weinige districten waar die bezwaren niet bestonden, waren de bamboe-bosschen particulier eigendom.

In de Centraalprovinciën (Chanda-districten), n.l. te Moharli, werd eene proef genomen met een oude suikermolen, en werden 4500 jonge stengels tot vezelstof verwerkt. De proef mislukte totaal; de oude

suikermolen werkte niet goed, en het bleek dat men een soort bamboe (*dendacalmus strictus*) genomen had die zeer dun en hard is, en bovendien weinig stengels geeft. Ook waren de transportkosten van Moharli tot de naaste haven veel te hoog.

Assam en Burmah schijnen geschikt te zijn voor de bedoelde industrie. De opziener der bosschen rapporteert: »In de Brahmaputra-vallei en in Cachar zijn bamboe-wouden van duizend acres, dicht begroeid. Ze liggen aan twee uitstekende karrewegen; het centrum Barnihut is slechts 16 mijlen van de Brahmaputra gelegen, en vlak bij een kleine rivier, die het grootste gedeelte van het jaar bevaarbaar is. Het arbeidsloon is niet hoog, en overvloed van brandhout is er te vinden. De tegenwoordige waarde der bamboe op de plaats zelve is nul." De opziener beweert verder o. a., dat in Burmah bamboe, welke na de maand October gekapt is, houterig wordt en niet geschikt is voor papierstof. Volgens hem is de beste tijd van kappen van Augustus tot October; dan zijn de stengels van twee tot vijf maanden zelfs uitstekend voor het doel geschikt.

Men zal misschien vragen, waarom wij al die détails mededeelen. Ons antwoord is: omdat al die bemerkingen met locale wijzigingen waarde kunnen hebben voor ondernemers in Nederlandsch-Indië.

Na veel geschrijf besloot de Regeering eene proef te nemen. Routledge moest de bereiding, verpakking en verzending, en het Gouvernement zou de machine betalen. Ze kocht natuurlijk de allergoedkoopste die er te krijgen was.

De arbeid begon uitstekend; de machine, door 10 man (!) in beweging gesteld, plette ± 200 stengels per uur. Maar na een paar uur brak de machine; de hefboom was van te slecht ijzer!! Ze werd toen naar Rangoon gezonden en voor stoomkracht ingericht, waardoor ze 500 stengels per uur plette; dit duurde echter maanden en kostte natuurlijk nu het dubbele.

1000 stengels geplet, gedroogd en gepakt wogen daar een ton (1015 kilo). Ongelukkig had men niet tijdig maatregelen genomen om de balen bamboe-vezels dadelijk in te schepen; ze bleven in den regen liggen, schimmelden, gingen tot verrotting over en werden weggesmeten.

Slechts enkele bundels werden gered en aan Routledge gezonden, die de qualiteit voortreflijk vond. Volgens een nauwkeurige berekening kostten deze bamboe-vezels franco Rangoon 15 ropijen (± 19 Guld.) per ton.

Dat resultaat is bijzonder bevredigend.

$1^2/_3$ ton bamboe-vezels geeft evenveel, doch beter, papier dan 2 ton Alfa, welke thans in Londen £ 6 à 7 per ton kost.

Wij zouden nu nog kunnen spreken van een proef met 12 000 bamboe-stengels, die per 1000 stengels twee ton vezelstof gaf, doch die mededeeling zou wegens het gebrek aan bijzonderheden weinig waarde hebben. Hoe lang waren die stengels en hoe dik? Dienaangaande ontbreken alle gegevens, en dus valt er ook over het resultaat niet te oordeelen. Alleen weten wij, dat volgens Routledge er van de stengels 75 % aan afval en vocht verloren gaat, zoodat 1000 stengels, om 2 ton vezelstof te kunnen geven, een gewicht moeten hebben van 8 ton.

Wij zullen evenmin uitweiden over de administratieve verwikkelingen, die telkens tusschen de Indische bureaumannen en den voortvarenden Routledge ontstonden, maar alleen zeggen, dat hij zijn onderneming naar Demarara verplaatste, waar hij met het meeste succes bamboe-plantages heeft aangelegd, die reeds de verwerking van bamboe-vezels tot papier ten gevolge hebben gehad, en dat het Britsch-Indische bestuur langzamerhand tot de overtuiging kwam dat de bamboe-cultuur zoo slecht niet was.

Het ging voort, informatiën in te winnen,

Een planter in West-Indië schreef, dat frissche stengels na zes weken even krachtig waren als die welke hij vóór dien tijd had afgesneden, en dat hij, wanneer voor een overvloedige bewatering gezorgd werd, vier malen in het jaar gemakkelijk kon oogsten.

Een ander beweerde, dat er bij sommige soorten van bamboe, eenige oude dikke stengels aan den stoel moeten blijven, om aan de jonge meer kracht te geven. Hij zegt echter uitdrukkelijk, dat dit met slechts »eenige soorten" het geval is.

In een boek: *Monograph of the bamboe* zegt Generaal Munro:

»Een goed geplante bamboe geeft in vochtige streken 10 à 20 spruiten per jaar. Ik geloof, dat men gerust jaarlijks 6 à 7 spruiten van de tien kan kappen. De oude worden om de twee jaar gekapt en dienen tot brandstof. De stoel zal ongeveer 30 jaren lang jonge spruiten geven, daarna begint hij te bloeien en sterft."

M. B. Ribbentrop, conservator van de bosschen in Burmah, schrijft aan Routledge:

»De bewoners van de dorpen in Pega Chong kappen onophoudelijk hunne bamboe-stengels twee voet van den stoel, zonder dat het tot nu toe blijkt dat het aantal stoelen in de jungles vermindert. Ook is het zijne ernstige overtuiging, dat men door een *kunstmatige irrigatie* het productie-vermogen der bamboe-plant nog zeer veel kan uitbreiden."

Routledge zelf verklaarde aan de Indische Regeering:

»Ik ben overtuigd, dat het onmogelijk is een vezelplant te vinden, die meer geschikt is om in de behoefte der papierindustrie te voorzien dan de bamboe, niet alleen wat hoedanigheid aangaat, maar ook

door de mogelijke productie en de gunstige omstandigheden waaronder ze te verkrijgen en te bewerken is. Er zijn natuurlijk proeven mislukt, doch deze kunnen niet als bewijs aangevoerd worden, dat de gunstige overtuiging, welke ik na zooveel jaren onderzoekens verkreeg, valsch is; een overtuiging dat de bamboe-industrie eene weldaad voor de koloniën niet alléén, maar ook voor de papier-industrie over de geheele wereld zal zijn."

En hiermede hebben wij al wat wij wetenswaardigs achten medegedeeld. Het is zuiver copiewerk, wij zelve kunnen in de omstreken van Maagdenburg geen bamboe-cultuur bestudeeren.

Wij hebben détails medegedeeld van plaatselijken aard, omdat wij vermeenen dat ze gewijzigd ook in Ned.-Indië kunnen voorkomen. Wij deden dit tot waarschuwing tegen onbekookte ondernemingen, die alleen verlies zouden geven. Een bamboevezel-fabriek in een bevolkte streek, of ver van een haven, of in streken waar de ware soort niet groeit, kan geen levenskracht hebben.

Bamboe-vezel is een stapelartikel van betrekkelijk geringe waarde. Nemen wij als basis de *Alfa* aan, dan zou een ton *zuivere*, *droge vezelstof* thans ongeveer 180 gulden kunnen kosten.

Wij zeggen: *ongeveer;* want de prijs variëert naar hoedanigheid en naar vraag en aanbod. Men heeft Alfa, waarvoor in onbereiden toestand 120 gulden, en andere waarvoor 45 gulden wordt betaald, terwijl *diezelfde* soorten 80 à 90 en 65 gulden kunnen kosten.

De zuiverheid der vezelstof, waardoor geen vracht behoeft betaald te worden voor onbruikbare bestanddeelen, en waardoor de papierfabrikant alleen bruikbare grondstof ontvangt, moet, in verband met een zuinige en zorgvuldige bewerking, de waarde van het artikel verhoogen.

Wij gelooven, dat de ruwbewerkte stukken bamboe, zooals wij in het begin beschreven, te veel ballast geven, en den papierfabrikant te veel moeite bij de bereiding veroorzaken.

Rentabel, stellen wij ons voor, is zulk een onderneming, die de bamboe-vezelstof levert als zijdeachtig werk, hydraulisch geperst in balen van ± 200 kilo's, van ongeveer 0.65 M^3 afmeting (zooals de ruwe Alfa van de Comp[ie] Franco-Algérienne). Wij bekennen dat daarvoor machtige persen noodig zijn, doch de geheele onderneming is dan alleen aan te raden, wanneer zij dadelijk op ruime schaal kan begonnen worden. Een tuintjes-cultuur is ze bepaald niet.

Maagdenburg, December '80.

De Oostkust van Sumatra,

DOOR

J. S. G. GRAMBERG.

IV.

De vorstenhuizen van Siak en van Lingga zijn verwant aan d van Djohor. Het huis van Siak echter heeft Arabisch bloed in zi opgenomen; dat van Lingga veel Boegineesch. Zelfs is de tegenwoordig onderkoning van Lingga (gevestigd op het eiland Mars, tegenov Riouw) een Boeginees.

De vroegste historie van Siak ligt natuurlijk in het duister. Inland sche geschiedschrijvers toonen steeds behept te zijn met de zucht o te fantaseeren; om verhalen op te nemen aangaande de werking va bovennatuurlijke krachten; om de geboorten hunner helden met won deren en misteriën in verband te brengen; en hun tijdsopgave verdienen zelden vertrouwen. De geschiedkundige waarheid te schifte van de menigte verdichtselen is in den regel onmogelijk.

Voor zooveel wij kunnen nagaan is de eerste eigenlijke vorst va Siak een onechte zoon van den Djohorschen sultan Abdoel-Djalil Radja Hasan geweest. Aangezien tijdens dezen sultan de Hollanders onder Jacob Heemskerck Djohor voor het eerst aandeden en dit in 1603 plaats greep, moet Radja Hasan in het begin van de XVIIe eeuw aan het bestuur gekomen zijn.

Zijn heerschappij was niet van langen duur; Atjeh maakte daaraan een einde, toen het Djohor tenonderbracht.

Driemaal tastte Atjeh Djohor aan: eerst in 1613, vervolgens in 1615 en eindelijk in 1616. Djohor had in 1606 een of- en defensief verbond met de Nederlanders tegen de Portugeezen gesloten, in de hoop, dat

daardoor te eeniger tijd weêr in het bezit van Malaka zou ge-
ı; maar onze hulp, die herhaaldelijk ingeroepen werd, en ook nu
an verleend, was nooit krachtig genoeg, om Djohor's wensch te doen
ezenlijken. Van zijn kant stelde Djohor ons insgelijks te leur, toen
verzochten op zijn gebied een steenen fort te mogen zetten, en
om licht te bevroeden redenen trouwens, zijn toestemming onthield,
ıt wij ons met houten gebouwen moesten blijven vergenoegen.
en weer dus beantwoordde het verbond niet aan de verwachting,
ɔen een schrijven van Prins Maurits de tijding bracht, dat er met
je een twaalfjarig bestand was gesloten en de vijandelijkheden
ı Portugal een einde moesten nemen, maakte Djohor zich nog
van ons los. Wil men weten, of daartoe nog een andere dan
enoemde omstandigheden medewerkte, men leze het antwoord op
brief van Prins Maurits. »Voorders", zoo lezen wij daar, »werdt
; schrijvens van onse broeder verzocht, ons voorgaende verbondt te
ıeerderen ofte vernieuwen; waeromme dat toch telckens verandert
vernieuwt; waer derhalve onse begeere dat onse broeder gelieve
een persoon van aensien met voller macht ende authoriteijt
ewaerts te willen zenden, opdat met dien een onverbreeckelick
ort mach gemaekt werden, twelck mochte duren tot de dagen des
leels toe; al quamen dan twintich ofte dertich admiraelen soo waer
geen veranderen meer aen; want nu soo compt een admirael, met
cken wij een goet accoort hebben gemaekt, compt daernaer een
ere en verandert tselvige; soo doende sal tgeen eijnde hebben
ɔrde te maecken" [1]). Een klacht, die, helaas! maar al te veel
nd had, ofschoon er in Nederland ernstig sprake van was, voor
e hoofdvestiging in Indië juist Djohor te kiezen! Weifelend en
ıkelend boezemden wij Djohor ontzag noch vertrouwen in, en weldra
ek onze invloed aldaar dermate verminderd te zijn, dat het der
tugeesche partij, door den vorst van Siak gesteund, gelukte, om
hor een verbond van vrede en vriendschap met de overweldigers
ı zijn oude vorsten in Malaka te doen sluiten. Maar Atjeh bleef
tugals doodsvijand, en alleen omdat Djohor ten opzichte der Por-
eezen een andere gedragslijn had aangenomen, werd het in
13, '15 en '16 aangerand, en Djohor veroverende, maakte Atjeh
ɛ Siak cijnsbaar. Bekend is het, dat de vorst van Atjeh in Siak
ı gemachtigde of *wakil* had, wien de zorg voor het innen der be-
tingen was opgedragen.

Hoelang Atjeh's overwicht geduurd heeft, is onbekend, maar wij
ten, dat Djohor in 1662 voor het innen van belastingen weder

[1]) Jhr. Mr. de Jonge dl. III. blz. 306.

Sabandars had aan de rivieren Siak en Rokan en dat de Oost-Indis Compagnie in 1648, 1685 en 1689 met Djohor overeenkomsten sl hoofdzakelijk om zich den uitsluitenden tolvrijen handel ook op Siak-rivier, en hiermede den handel met Sumatra's binnenlanden verzekeren. Zelfs tot in de Padangsche bovenlanden strekte die han zich uit, en de omzet was zeer aanzienlijk. Vooral echter was hij op het eiland Bengkalis.

Siak op zijn beurt maakte zich onafhankelijk van Djohor; en omstreeks het midden der achttiende eeuw werden Batoe Bara Asahan tot Siak's onderhoorigheden gerekend. Zijn eerste onafhankelij vorst was Radja Ketjil, omtrent wiens geboorte en lotgevallen Maleische schrijvers een menigte romantische bijzonderheden vermeld die echter door de rapporten der overheden van Malaka bevestig worden, en dus tot het gebied der werkelijkheid behooren. Vand dat wij ze hier gedeeltelijk opnemen.

Mahmoed, de sultan van Djohor, had zich door zijn wreedh zooveel haat en afschuw op den hals gehaald, dat de bandaha Padoeka Radja hem liet vermoorden, en door het volk tot opvolg werd gekozen.

Een der vrouwen van Mahmoed had tijdens diens leven en tijde haar zwangerschap, om de mishandelingen van den wreedaard t ontgaan, de vlucht genomen; en toen het kind, een zoon, gebore was, had zij het naar het hof van Menangkabau te Pagerroejoen gezonden. Dat kind heette later Radja Ketjil, maar werd te Pag roejoeng groot gebracht onder den naam van Toean Boedjang.

Tot jongeling opgegroeid, bereisde hij verschillende streken, bezo ook Djambi en Palembang, en ging in laatstgenoemd gewest e huwelijk aan, uit welke echtverbintenis een zoon ontsproot, die la historisch bekend geworden is als Radja Alam.

Eerzuchtig en ondernemend besloot Toean Boedjang of, zooals h later genoemd werd, Radja Ketjil, den moordenaar van zijn vader we van zijn troon te stooten, en zijn pleegvader, de Maharadja van Menang kabau, gaf hem voor dat doel een bevelschrift in handen, aan al zij onderdanen op de Oostkust gericht, en hen oproepende Radja Ketj te steunen.

De steun werd verleend; weldra erkenden alle Menangkabaners te Bengkalis, Tanah Poetih (Rokan), Kaboe en Batoe Bara zijn gezag Hij maakte daarvan gebruik, om in Siak het Menangkabansche soekoe bestuur in te voeren, zooals dat daar nog in onzen tijd bestaat, en sloot vervolgens een overeenkomst met twee hoofden van Boegineesche fortuinzoekers, Daing Parani en Daing Tjelak, die hij op zijn zwerf tochten in het Palembangsche had leeren kennen: beiden zonden hem

zijn aanvallen op Djohor ter zijde staan, en gelukte de onderning, dan zou hij als sultan Parani tot onderkoning aanstellen. Zonder het bijeentrekken van de Boegineesche troepen af te wachten, t hij echter op Djohor aan, na te voren aan Padoeka Radja, die er den titel van Abdoel Djalil het bestuur voerde, ridderlijk een logsverklaring gezonden te hebben. Zijn aanhang, meende hij, was ls groot genoeg, en de uitkomst bewees, dat hij zijn macht niet rschat had. Stad en vorstelijk paleis vielen in zijn hand. Als loel Djalil Rahmat Sjah besteeg hij den troon, waarvan Abdoel Djalil dreven was.

Doch rustig bezat hij dien niet lang; en dit had hij zich zelven te ten.

Hij had zich, zooals wij zagen, door een belofte verbonden jegens e Boegineesche hoofden. De Boegineezen bezochten sinds onheuge tijden Sumatra en Malaka voor het drijven van handel; de egineesche benden, die onder leiding van Parani en Tjelak stonden, ren lieden, die na Speelman's overwinning op Celebes en de verauwing van het Bongaaisch verbond, met vrouw en kinderen hun lerland verlaten hadden, omdat zij voor den overwinnaar niet buigen lden. Zulke uitgewekenen vond men omstreeks dienzelfden tijd ook het Bantamsche — men had daar onder anderen Kraeng Monterano met 800 volgelingen, Radja Loeboe en Daeng Mangaspa met n aanhang — en ook in den oorlog tusschen den Vorst van Mataram Troeno Djojo hebben zij een belangrijke rol gespeeld.

Op Sumatra en Malaka waren zij nu eens op de hand van de st-Indische Compagnie, dan weder stonden zij aan de zijde van haar janden. Steeds echter deden zij zich met nadruk gelden en aan het stuur van den Lingga-Archipel hadden zij blijvend deel.

De belofte aan die Boegineezen nu werd door Radja Ketjil niet nageomen, en Daing Parani keerde daarom de wapenen tegen zijn vroegeren ondgenoot. De onttroonde vorst van Djohor had twee zoons, Radja oleiman en Toengkoe Abdoel Rahman, benevens drie dochters Toengkoe engah, Toengkoe Kamaria en Toengkoe Manda. Het waren allen inderen van één moeder en, ofschoon allen uit een onwettig huwelijk aren voortgesproten, werden zij boven anderen begunstigd. Om den fgezetten vorst te vriend te houden, dien hij tot bandahara verheven ad, vroeg Radja Ketjil hem om de hand van Toengkoe Tengah, naar toen hij op het punt stond met haar te huwen, zag hij de jongere uster Toengkoe Kamaria, en gaf hij aan deze de voorkeur. Uit rraak trad daarop Toengkoe Tengah met Daing Parani in den echt, meedde met hem een samenzwering om Radja Ketjil te vermoorden, Kamaria te ontvoeren en Soleiman op den troon te plaatsen, en dat

plan werd uitgevoerd en gelukte gedeeltelijk. Kamaria geraakt de handen van haar verbolgen zuster, en eerst na jaren kwam weder in het bezit van Radja Ketjil, en Radja Ketjil vond zijn toe te Djohor onhoudbaar, verplaatste daarom den zetel des bestuurs Riouw, en werd ook hier jaren achtereen door de Boegineezen best Zóó ver kwam het, dat hij van Riouw verdreven werd, en in l na een nieuwe mislukte poging om den rijkszetel te herwinnen, af deed van Djohors troon om voortaan alleen sultan van Siak te

De Oost-Indische Compagnie bleef hem bij haar onderhandeli als sultan van Djohor erkennen, maar versmaadde van een and kant ook de hulp van Soleiman niet, zoodat zij zich van een interve ten behoeve van Radja Ketjil zorgvuldig onthield. Krankzinnig over hij, 81 jaar oud, in 1746.

Ook toen echter kwam het land nog niet tot rust.

Twee zonen, Radja Mohamad en Radja Alam, liet Radja K achter, en beiden maakten aanspraak op den troon, wat een langdur en bloedigen oorlog ten gevolge had, door het bestuur van Mal dat nu eens dezen dan genen pretendent steunde, aangewakkerd. 14en December 1745 had sultan Soleiman het rijk van Siak de Oost-Indische Compagnie afgestaan, die daarna, in 1756, op eiland Goentoeng, even boven de monding der Siak-rivier, een vestigde, doch drie jaar later werd die post door Radja Moha verraderlijk overvallen en uitgemoord. 55 Europeanen verloren leven. Dat moest gewroken worden, en twee jaar later, in 17 stevende een vloot naar de Siak-rivier en bemachtigde de hoofdpl na een hardnekkige verdediging, waarop Radja Alam vrede ma met de Compagnie — Radja Mohamad was inmiddels overleden en een tractaat van onderwerping en vriendschap teekende (1761).

Maar ook de rust, die daardoor aan Siak teruggeven werd, slechts kortstondig. Na Radja Alam's overlijden, ontstonden nie geschillen over de troonsopvolging. Mohamad Ali, zijn zoon, had bestuur aanvaard; zekere Radja Ismaël betwistte hem zijn recht Door bemiddeling van het bestuur te Malaka werd de oneenigh eindelijk hiermede opgelost, dat Mohamad Ali als sultan van Salang optrad, en Radja Ismaël het bestuur over Siak werd toegewezen.

De zoon des laatsten was ook zijn opvolger; sultan Jahija hij. Na dezen, en wel in 1791, verviel de troon aan een zijtak het oude vorstenhuis, doordien zekere Said Ali — zoon van een Mekka afkomstigen Arabier, Said Osman geheeten, die zich inder jegens Radja Alam verdienstelijk gemaakt en deswege diens zust ten huwelijk gekregen had — zijn wettigen heer en schoonbroeder Siak verdreef en zich zelven tot sultan verhief; en zijn geslacht

tot op den huidigen dag het bestuur over Siak behouden. Bij het begin dezer eeuw waren er nog enkele afstammelingen in de rechte lijn van Siaks eersten zelfstandigen vorst, Radja Ketjil, in leven, en onder hen was er één, Radja Akil genaamd, die pogingen aanwendde, den troon te herwinnen, doch geen hunner heeft den nakomelingen van Said Ali de teugels weêr uit de handen kunnen nemen; Radja Akil moest in 't zwerven een lijfsbehoud zoeken, totdat hij, omstreeks 1824, sultan van Soekadana werd ter belooning van gewichtige diensten, aan het Nederlandsch bestuur bewezen. Zeer terecht noemt Prof Veth dien Radja Akil, in zijn beschrijving van Borneo's Wester-afdeeling, »Den Indischen Aeneas.'' [1])

De Oost-Indische Compagnie had zich over de verwisseling van dynastie niet te beklagen: Sultan Ibrahim o. a., die na Said Ali den troon besteeg, bleef haar zoo lang mogelijk getrouw. Doch zij geraakte in verval, haar invloed in Straat Malaka nam langzamerhand af, haar gemeenschap met de Oostkust hield allengs op, en reeds tijdens Ibrahims bestuur breidde zich de Britsche invloed merkbaar uit. Sinds de stichting van de Engelsche kolonie op Poeloe Pinang had men van daaruit, evenals vanuit Malaka, in het belang van den handel meermalen agenten en gezanten naar Siak gezonden om den toestand en de productie des lands te leeren kennen, en later ook, om zich ten minste het behoud van den handel in Straat Malaka te verzekeren, ingeval zij krachtens het Weener tractaat de door hem bezette stad zouden moeten ontruimen. Voor dat doel deed o. a. de Britsche resident van Malaka, Majoor Farquehar, verschillende reizen, en maakte hij verschillende plannen van vestiging, eerst het oog slaande op de Karimon-eilanden en daarna op Siak, waar hij te Tandjong Djati (op het eiland Bengkalis) een établissement wilde aanleggen. Ook ging hij in 1818 een overeenkomst met Sultan Ibrahim aan, doch die betrof alleen vrijheid van handelsverkeer en wering van alle monopolie; van afstand van grondgebied of een politieke verbintenis is in geen der zes artikelen sprake.

Wij van onzen kant sloten vier jaar later, dus in 1822, met Siak een overeenkomst, en nadat de »Nautilus" de Oostkust hydrographisch opgenomen had, kreeg de kommandant van de oorlogsbrik *Sirene* den last, een tractaat te sluiten. Het was een vernieuwing van de overeenkomst van 1661, maar in één opzicht vormde het daarmede een schreeuwend contrast, daar het in art. 4 deze vrijzinnige bepaling bevatte: »De handel van en op het rijk van Siak is, zonder uitzondering van eenige natie, open en vrij. De Sultan zal geen monopolie in zijn rijk gedoogen."

[1]) De lotgevallen der beide Siaksche vorsten Radja Ketjil en Radja Akil zijn inderdaad een afzonderlijke vermelding waardig. De geschiedenis van den laatste zoo gemakkelijk zijn na te gaan in de Indische Archieven.

De Nederlandsche Regeering bewees dus den Sultan de hooge onderscheiding, haar in de practijk van liberale beginselen te mogen voorgaan! Of hebben wij hier aan ontzag voor Engeland te denken?

Zeker is het, dat de Britsche invloed ons in Siak afbreuk deed. Na Farquehar gezonden te hebben voor louter commerciëele belangen, droeg het bestuur van Georgetown (Poeloe Pinang) aan een zijner ambtenaren, John Anderson, een zending op, waarmede ook de politiek gemoeid was; getuige dit gedeelte der hem gegeven instructie: »En ten laatste elk middel van bewijs en overreding te gebruiken, om hen (de vorsten) te weerhouden van te treden in eenigen alleenhandel, in eenige uitsluitende overeenkomst of in eenige staatkundige verbinding met de Hollanders." In dien geest handelde Anderson, en het resultaat was dat hij van zijn tocht naar Siak (in Maart 1823) aan den Gouverneur van Poeloe Pinang een schrijven medebracht, waarin de Sultan en de vijf Rijksgrooten verklaarden:

Art. 1. Zijne Majesteit en de vijf hoofden zullen aan de Hollanders noch aan eenige andere natie een vestiging verleenen, noch hun toestaan hunne vlag te hijschen of te wonen te Siak of op eenige plaats onder het beheer daarvan."

Art. 8. Indien Z. M. of zijn rijk in eenige moeielijkheid mocht gewikkeld zijn, dan zal hij daarvan onmiddellijk kennis geven aan den Gouverneur van Pinang en hulp en raad vragen.

Ettelijke dagen te voren hadden Deli en Langkat op aanzoek van Anderson een dergelijk contract gesloten.

Zeer juist zegt de heer E. Netscher in het XXXVe deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen: »Het vereischt geen diep onderzoek om de waarde van dat zoogenaamde contract of verbintenis naar behooren te schatten. Engeland had daartoe de bevoegdheid niet, op grond van het bepaalde bij het tractaat van 1814, en Siak evenmin, als zijnde ingevolge het contract van 1761 geen eigenlijk souvereine staat meer." Het Britsche Gouvernement in Europa heeft dan ook die tractaten nooit geratifiëerd.

In 1829 werd Sultan Ibrahim, die sedert lang aan zinsverbijstering lijdende was, vervangen door Toengkoe Ismaël, een kleinzoon van Sultan Said Ali, en destijds nog zóó jong dat hij ter raadsvergadering moest worden gedragen. Te zijnen gunste was een oudere broeder, Toengkoe Soeloeng Laut gepasseerd. Waarom dit geschiedde is niet duidelijk; wellicht omdat intrigues en hofkabalen in Siak regel waren geworden.

Persoonlijk verdiende hij die bevoorrechting niet, althans naar de uitkomsten van zijn bestuur en naar zijn gedrag in later jaren te oordeelen.

Toen wij Siak in 1863 voor het eerst bezochten, zat deze Sultan Ismaël nog op den troon, en hij bleeke en aan opium verslaafd, verregaand immoreel persoon te zijn, een onwaardig vorst in een verwaarloosd land en te midden van een gedemoraliseerde hofhouding. De vorstelijke familie en de rijksgrooten leefden in diepe armoede. De bevolking was, om de onophoudelijke knevelarijen van den kant van Sultan Ismaël's familie te ontgaan, voor een goed deel verloopen. Handel en scheepvaart bestonden bijna niet meer. In één woord: Siak was een ongelukkig armoedig land tengevolge van langdurigen burgerkrijg en schandelijk wanbestuur.

Wegens dat wanbestuur is men eindelijk er toe overgegaan, Sultan Ismaël te onttronen en als sultan door zijn broeder Kasim te doen vervangen. Het is een gemoedelijk vorst, die thans nog regeert onder den naam van Sjarif Kasim Abdoel Djalil Saif Oedin.

(Slot volgt.)

Indische Handelsproducten

DOOR

BISSCHOP GREVELINK.

II.

Kruidnagelen; Caryophylli; Cloves Eng.; Cloux de Girofle Fr.; *Gewurznelken* D.; *Garofani* It.; *Clavos di especia, Clavillos* Sp.; *Gwosdika* Russ.; *Calafur* Pers.; *Karnafil, Karunfal* Arab.; *Tsjinké* Mal.

Dit zijn de jonge bloemknoppen van de *Caryophyllus aromaticus* L. [1]), een boom van de familie der Myrtelbloemigen (*Myrtaceae*) en bestaan uit de langwerpig-tolvormige kelkbuis met 4-tandigen zoom, die gekroond is met 4- tot een half-bolvormig deksel gesloten bloembladjes, welke bij het bloeien zich openen en dan dadelijk afvallen. In den volledigen staat hebben deze bloemknoppen de gedaante van een kleinen spijker of nagel en vandaar de naam in onderscheidene talen.

Het eigenlijke vaderland van den kruidnagelboom ligt in de eilan-

---

[1]) Synoniemen: *Carrophyllum* Rumph. Herb. Amb. II, p. 1 t. 3; *Eugenia Caryophyllata* Thunb; *Myrtus Caryophyllus* Spr.; *Eugenia aromatica* Baill. *Histoire des plantes.*

Deze fraaie boom waarvan Rumphius getuigt dat het is »eene van de schoonste, cierlijkste, alsmede costelijkste onder alle mij bekende boomen", bereikt een hoogte van 30—40 voet, doch de gekweekte worden doorgaans getopt en tot gemak der inzameling van de nagelen lager gehouden; bladen tegenoverstaand, kort gesteeld, eirond langwerpig-gespitst, aan den voet wigvormig afloopend, leêrachtig gestippeld, 3—4½ duim lang; bloemen in drie gaffelige bloeitoppen aan het einde der jonge takjes tot bloemspiesen vergaderd; kelk en bloemkroon als boven; helmdraden veeltallig, op een vierkante schijf ingeplant; vruchtknop met de kelkbuis vergroeid, 2-hokkig veel eierig; stijl enkelvoud; de vrucht is een 2—1-hokkige, 2—1 zadige droge bes.

[M]akian, Ternate [1]), Tidor, Mortir en Bachian dicht bij de west-[kust] van Djilolo [2]), vanwaar hij echter reeds vóór de komst der [Portu]geezen, zoo Rumphius beweert [3]), is overgebracht naar Ambon, [..]noa, Haroekoe en Noesa Laut, hoewel hij daar minder welig [groeit d]an op de vijf eerstgenoemde, waar hij tengevolge van oorlogen [en op] grond van overeenkomsten werd uitgeroeid. Langen tijd meende [men d]at deze boom nergens kon groeien dan op de bovengenoemde [eiland]en, daar zulks te vergeefs beproefd was op Java, Celebes en [..]o, doch in het laatst van de vorige eeuw is het gelukt hem [over t]e planten in Poelo Pinang, Malaka en Benkoelen waar hij tot [..]e goed is geslaagd. Ook naar de Mascarenische eilanden en naar Zuid-Amerika beproefde men deze cultuur over te brengen, [doch] nergens, voor zooveel mij gebleken is, met eenig duurzaam goed [gevol]g. Op Mauritius en Bourbon (Reunion) werd de boom in 1770 [overge]plant, en scheen welig te groeien, doch later is hij er bijkans [geheel] verdwenen. Omstreeks 1773 werd hij in Cayenne en op eenige [van] de Caraïbische eilanden ingevoerd. In het eerst waren de be-[richte]n gunstig; op St. Domingo (Haïti) vermenigvuldigde de boom [boven] verwachting; [4]) uit Martinique werd in 1797 een bezending [van] 380 pd. nagelen en in het volgend jaar nog een van 200 pd. te [Bord]en aangebracht; verzending van monsters heeft ook uit St. [..] en in 1800 uit St. Vincent plaats gehad, [5]) doch in latere jaren [heeft] men verder van een nagel-oogst op een van die eilanden niets vernomen [6]). Daarentegen is de nagelcultuur volkomen ge-[slaag]d in Zanzibar en Pemba aan de Oostkust van Afrika, waar zij [in h]et begin onzer eeuw werd overgeplant door Arabieren [7]).

---

[1]) Ternate werd in 1304 door Javanen en Maleiers bezocht om nagelen te [koopen] en velen hunner vestigden zich aldaar. Pickering *Chronological History [of P]lants.*

[2]) Deze groep vormt de oorspronkelijk genoemde Molukken.

[3]) Dit schijnt een vergissing van Rumphius geweest te zijn. Toen Francis [Drak]e Ternate bezocht in 1579, was de sultan van dat eiland nog in het volle [bezit] van het kruidnagel-monopolie, doch op het eiland Tidore waren de Por-[tugeezen] meester van dien handel. Zie A. R. Wallace. *Malay Archipelago* 11, p. €.

[4]) Descourtilz. *Flore médicale des Antilles.*

[5]) Zie o. a. de Sturler. *Handboek voor den Landbouw in Ned. O. I.*

[6]) Van al de Caraïbische eilanden zijn het alleen St. Vincent en Martinique, [waar] de boom als genaturaliseerd voorkomt in de Flora van Grisebach. Op den [cata]logus van op Barbados aanwezige planten van Schomburgh komt hij niet voor. *History of Barbados.* Volgens Miquel »*Artsenij-gewassen*" onderscheidt men [in] den handel Amboina of Oost-Indische en Cayenne-kruidnagelen; echter wor-[den] zij onder de uitvoer artikelen van die kolonie niet genoemd in de *Annuaire [de l]'économie politique et de statistique* van 1878.

[7]) Pickering, als boven.

De boom wordt door zaden of stekken voortgeplant, draagt zeld vóór het 8e of 9e, gewoonlijk eerst in het 12e of 15e jaar, werpt v een tot vijf pond nagelen af [1]) en bereikt een gemiddelden ouderd van 75 jaren. De jonge boompjes verlangen eenig lommer, maar zij volwassen zijn moet het wilde daar naast staande geboomte we genomen worden. Op zandgronden komen zij slecht voort, het be zijn zwarte gronden die een gelen kleigrond tot ondergrond hebbe Om de drie of vier jaren leveren de boomen een goeden oogst. D inzamelingstijd is van October tot December. De laagste tros worden met de hand afgeplukt; die hooger hangen met behulp v kromme stokken. Deze verrichting vereischt dat men behoedza zij met de boomen niet te beschadigen, alzoo het bewezen is, dat daardoor gedurende eenige jaren weigeren vruchten voort te breng Vervolgens laat men de nagelen eenige dagen uitgespreid op horde liggen, waar zij berookt worden door een zacht houtvuur; daar worden zij in de zon gedroogd. Wat overigens de geurige eigensch van het product betreft, geen elders gekweekte soort kan met d der Molukken wedijveren [2]).

Wat er toe geleid heeft om dit zonderling product, hetwelk in z eigen land tot niets bruikbaar werd geacht, tot een belangrijk han delsartikel te maken, is tot hiertoe een raadsel; niettemin is het zek dat het in China reeds 226 jaar vóór onze jaartelling in gebrui was, en tot het jaar onzes Heeren 220 gebleven is, onder de hoveli gen om hun adem geurig te maken [3]). In Europa werd do Plinius het eerst gewaagd van *Caryophyllon* doch men twijfelt of h daarmede kruidnagelen heeft bedoeld. Zij worden echter ten stellig ste genoemd in een der pandecten van Aurelianus, welke betrekki heeft op den tijd tusschen 176 en 180, zoodat er geen twijfel besta of kruidnagelen waren destijds in Europa bekend (zie de Sturler Keizer Constantijn (314—355) gaf aan St. Silvester, Bisschop va Rome, geschenken van gouden en zilveren vaten, mitsgaders reuk waren en specerijen, waaronder 150 pd. nagelen, hetwelk in dien tij een verbazend groote hoeveelheid was. In de zesde eeuw zijn

---

[1]) Een ander kundig en geloofwaardig berichtgever, zegt Crawfurd, getuigt d een boom, rondom welken goed gewied en die wel behandeld wordt, van v tot twintig pond geeft. *Indian Archipelago.*

[2]) De Sturler, als boven. — Volgens andere deskundigen worden kruidnage len in Londensche prijscouranten in de volgorde van hun waarde aldus opgege ven: »Penang, Bencoolen, Amboyna, Zanzibar. — Fluckiger en Hanbury *Pharma cographia.*

[3]) Deze en volgende geschiedkundige bijzonderheden zijn overgenomen voor namelijk uit Fluckiger en Hanbury.

l door Cosmas Indicopleustes als een voortbrengsel, dat uit naar Ceylon en van daar met zijdestoffen, Agel- of Adelaars-), sandelhout en andere producten naar ver verwijderde oorden verzonden. Een eeuw later werden zij nauwkeurig beschreven Paulus Aegineta en waren zij veel in gebruik tot het kruiden edsel en als medicijn. Benedictus Crispus, in het begin van de ıw Aartsbisschop van Milaan, noemt ze *Cariophyllus Ater;* en worden zij met andere artikelen vermeld in het diploma, ver- door Chilperic II, aan het klooster van Corbie in Normandië. et einde van de 12e eeuw vindt men kruidnagelen opgeteekend de waren, waarvan rechten werden geheven in Acon (het ıe Acre) in Palestina, hetwelk destijds een voorname stapelplaats ın den handel op de Middellandsche Zee. Ook komen zij voor t tarief van Marseille A. D. 1228, op dat van Barcelona van en van Parijs 1296.

zulke daadzaken blijkt dat deze specerij destijds een gewoon lsartikel was. Het was echter zeer kostbaar, gelijk blijkt uit het udboek van de gravin van Leicester A.D. 1265, waarin de prijs opgegeven als van 10 tot 12 shillings het pond [2]), juist zooals n de saffraan. Onderscheidene andere voorbeelden van den hoogen van dit artikel kunnen worden aangevoerd. [3])

ı het land hunner afkomst schijnt de eerste benaderde aanwij- gegeven te zijn door den Arabischen schrijver Ibn Khurdadbah, 869—885, die kruidnagelen met klappernoten, suiker en sandel- noemt als voortbrengselen van Java. Zoo hij hierin al niet geheel was, Marco Polo die vier eeuwen later Java bezocht, verbeterde em niet.

olo Conti, een Venetiaansch koopman, die in het midden van de euw den Indischen Archipel bereikte, vernam dat nagelen naar

---

'e *Calambac* van Valentijn.

ie Pharmacogr: — gelijkstaande met *f* 13.22[75] à *f* 15.87[25] het kilogram.

Crawfurd beweert dat de prijs van nagelen in Engeland vóór de ontdek- van den reisweg over zee naar Indië, niet minder was dan dertig shillings ond, overeenkomende met nagenoeg veertig gulden het kilogram. Om nu prijs te doen sluiten met dien van bovengenoemd huishoudboek zou men n aannemen dat deze laatstbedoelde 18 of 20 shillings het pond beneden gewonen prijs waren ingekocht. Daarentegen zou men kunnen beweren dat nagelen in de 12e eeuw in Engeland even goedkoop zijn geweest als tegen- lig, daar toch Walter Scott, die zich een oudheidkenner noemde, in een historische romans, aan een tijdgenoot van Richard I de gelijkenis in de legt: »van den vijand met evenveel pijlen te zullen doorschieten *as there loves in a gammon of bacon at Christmas.*" Ivanhoe Ch. XXXI.

Java werden gebracht van Banda, hetwelk vijftien dagen zeilens w
om de Oost gelegen was.

Met de komst der Portugeezen in het begin van de 16e e
begonnen meer nauwkeurige berichten van de specerij-eilanden E
te bereiken, en Pigafetta, de reisgenoot van Magelaen, gaf v
nagelboom, zooals hij dien waarnam in 1521 [1]), een beschrij
welke een reiziger van drie eeuwen later niet tot oneer zou verstr

In 1512 maakten de Portugeezen zich meester van den nagelh
die sedert onheugelijke tijden het monopolie was geweest v
regeerende sultans en radja's, en behielden die tot in 1605, —
tijdvak, zegt Crawfurd, van roof, geweld en bijgeloof. [2])

In genoemd jaar gaven zij het kasteel van Amboina bij verdrag
de Hollanders over en daarmede verkregen onze ondernemende
vaderen door het recht van verovering bezit van de specerij-eil
als het welverdiende loon voor de bekwaamheid, moed en volh
waarmede zij hunne machtige vijanden hadden vervolgd en ten
gebracht. In dat bezit was natuurlijk begrepen de handel in spec
die door de vorige veroveraars was gedreven, want het waren
sche mannen, die oude Bataven, die er op uit togen om verover
en buit te maken, doch zij stelden de regeerende vorsten scha
door hun een vast inkomen toe te leggen en hun beschermi
verleenen tegen de onophoudelijke aanvallen en gruwelijke ver
king van de Portugeezen, met hetwelk te doen zij dien vorsten
als hun onderdanen de grootste weldaad bewezen, die dezen k
wenschen. Daartoe was het echter volstrekt noodig den aankweek
specerij-gewassen binnen enge grenzen te beperken, hetwelk niet a
kon geschieden dan door ze overal elders zorgvuldig uit te r
Het duurde evenwel niet lang of de Engelschen beproefden op
beurt de Molukken in bezit te krijgen door ons er uit te verdrij
waartoe zij reeds in 1609, uit Poeloe Run en Rosengain, w
zich genesteld hadden, in het geheim gemeenschap hielden met
bevolking van Amboina en andere eilanden, welke zij tegen de Ne
landers opstookten.

Dezen waren echter op hun hoede, en toen zij in 1623 ontdekt
dat de Engelschen een samenzwering gesmeed hadden om hen te

[1]) Op het eiland Tidore, waar Espinoza, de opvolger van Magelaen, z
zijner schepen met nagelen laadde, ingeruild tegen rood laken, drinkgl
messen en bijlen. De regeerende vorst was een Mohamedaan en heette A
zor. *Circumnavigation of the globe.*

[2]) Zonder op dit oordeel veel te willen afdingen dient het toch niet o
gemerkt te blijven, dat deze spleentieke Engelschman de Nederlanders i
Molukken bijkans even laag schat als hij de Portugeezen heeft gedaan.

moorden en zich van het kasteel meester te maken, deden zij hen grijpen en ten getale van tien bij rechterlijk vonnis ter dood brengen. Aldus teleurgesteld in hun onderneming om zich meester te maken van een alleenhandel, dien de Nederlanders niet dan met de grootste opofferingen bemachtigd hadden, en kort daarna uit den Indischen Archipel verdreven, gaven de Engelschen deze gebeurtenis den naam van »the massacre of Amboyna", dwongen ons na herhaalde zeeslagen een som geld tot schadevergoeding te betalen en hebben sedert dien tijd niet opgehouden onze bepalingen van den specerijhandel voor te stellen als door satan zelven uitgedacht. [1])

Over deze vernieling van de nagel- en notenmuskaatboomen voor het hierboven vermelde oogmerk, laat zich een verlicht en gemoedelijk Engelschman aldus hooren: »Deze maatregel, welke gewoonlijk aanleiding geeft tot het uiten van zooveel deugdzame verontwaardiging tegen de Hollanders, kan verdedigd worden op soortgelijke gronden, en is voorzeker in lange na niet zoo slecht, als menig monopolie, zoo lang gehandhaafd door ons zelven. Nagelen en muskaatnoten zijn geen levensbehoeften. Zij worden zelfs door de inlanders van de Molukken niet eens gebruikt, en niemand leed door het vernielen van

[1]) Crawfurd noemt ze »measures of satanic rigour, and of sacrilege towards bountiful nature." Eindelijk zijn woede niet kunnende beteugelen roept hij uit: »de vindingrijkheid van den mensch heeft moeielijk een plan kunnen bedenken dat meer verwoestend voor de nijverheid, meer vijandig tegen het bevorderen van de algemeene welvaart, of schadelijker voor de moraliteit was dan dit stelsel, gevormd in een barbaarsch tijdvak, en het strekt tot schande van een beschaafd volk dat er in blijft volharden!"

Als men nu nagaat dat deze uitboezeming van bovengenoemd individu een monopolie van onschadelijke specerijen betreft, dan is men verlegen om woorden te vinden ter behoorlijke waardeering der Regeering van Hare Groot Brittannische Majesteit, die jaarlijks meer dan 250 millioen gulden trekt uit het doemwaardig opium-monopolie, waarmede Hare Aziatische onderzaten en bondgenooten in bedwang worden gehouden door de verlamming van hun lichaam en de verstomping van hun geest. Nauwkeuriger gerekend heeft dit monopolie opgebracht in:

	1878—'79.	1879—'80.
Aan verbruik in Britsch Indië	*f* 109 469 520	*f* 112 792 812
» uitvoer	» 148 856 976	» 171 879 768
Totaal. .	*f* 258 326 496	*f* 284 672 580

Waarlijk, die Nederlanders die sedert het jaar 1848, om hun verlicht liberalisme te luchten, met de *Pall Mall Gazette* om strijd ons Indisch cultuurstelsel in verachting hebben gebracht, hadden beter gedaan hun Engelsche vrienden op hun eigen tekortkomingen te wijzen. Het Nederlandsche Gouvernement kweekte in Indië althans geen *schadelijke* producten om zijn onderdanen te plunderen en zich te laten vergiftigen.

die cultuur eenig belangrijk nadeel, dewijl er een honderdtal andere producten van even veel waarde kunnen worden aangekweekt en die uit een maatschappelijk oogpunt veel nuttiger zijn. Het is een geval volmaakt gelijk aan onzen fiscalen maatregel van niet toe te laten dat in Engeland tabak wordt geplant, en is uit een zedelijk en huishoudelijk oogpunt beschouwd noch beter noch slechter. Het zoutmonopolie hetwelk wij zoolang in Indië hebben gehandhaafd, was voorzeker slechter [1]). Inderdaad zoolang wij een stelsel in het leven houden van in- en uitgaande rechten en accijnsen om artikelen van dagelijksche behoeften te belasten, hetwelk een aantal beambten en kustbewakers noodig maakt om het behoorlijk te doen werken, en hetwelk oorzaak is van een aantal wettelijke overtredingen, zóólang is het de uiterste ongerijmdheid een vertoon te maken van verontwaardiging wegens het gedrag van de Hollanders, die in hun overzeesche bezittingen een stelsel invoerden, dat veel beter te rechtvaardigen is, veel minder kwaad berokkende en veel voordeeliger was dan het onze hier boven bedoeld. Ik tart de bedillers van dezen maatregel van het Hollandsche Gouvernement, het bewijs te leveren dat werkelijk eenig euvel, hetzij stoffelijk of zedelijk, daaruit is voortgevloeid, terwijl zulke euvels de erkende gevolgen zijn van elk onzer monopoliën en handelsbeperkingen" (A. Russell Wallace. *Malay Archipelago*) I. p. 453—56.

Onder Nederlanders echter is in de laatste dertig jaar onze voormalige specerijhandel onvoorwaardelijk veroordeeld als een gewrocht van hetgeen zij noemen de bekrompen handelspolitiek van de Holl. O. I. Compagnie, aan wier maatregelen zij het verval toeschrijven dat deze handel in onze eeuw heeft ondergaan; en evenwel, met minder vooringenomenheid over de zaak nadenkende, zouden zij gereedelijk tot de overtuiging komen dat het bedoelde verval, hetwelk artikelen van smaak betreft, die niet dan in uiterst geringe hoeveelheden verbruikt en met geringen arbeid in ontzettende hoeveelheden worden ingeoogst, een onmiddellijk gevolg is geweest van overproductie, en dat dit verschijnsel reeds 250 jaren geleden zou zijn waargenomen bijaldien de cultuur er van destijds gelijk nu, van alle belemmeringen was vrijgesteld geworden. Specerijen toch kunnen niet naar dezelfde

---

1) In de plaats van het vroegere zoutmonopolie wordt in Britsch-Indië op het zout een belasting geheven, waarvan de opbrengst, nà die van de landrente en de opium, het hoogste cijfer bedraagt van al de Indische inkomsten, namelijk *f* 83 293.440 in het jaar 1878—'79. Barton, een groot vereerder van het Engelsche bestuur van Bengalen, zegt van den toestand der bevolking: »Daar zijn er zoo arm, dat zij zelfs geen zout kunnen bekostigen en zich behelpen moeten met de asch van verbrande planten." *Bengal*; *an account of the country from arliest times etc.* William Blackwood and sons, Edinburgh and London 1874.

regels beoordeeld worden als suiker, koffie, tabak, enz. waarvan het verbruik zich meer en meer over den aardbol verbreidt en in elk land steeds toenemende is in een mate dat de prijs er van, in weerwil van de steeds vermeerderende productie, bestendig blijft stijgen, terwijl daarentegen de prijs van kruidnagelen, peper en andere dergelijken sedert zij het eerst in Europa bekend werden, niettegenstaande de ontzettende verhooging van het cijfer der bevolking en het daaraan geëvenredigd toegenomen verbruik, tot heden toe gaandeweg gedaald is [1]). Het lijdt dan ook wel niet den minsten twijfel, of deze tak van cultuur zal door de Europeanen van lieverlede, evenals die van de grondnoten (Arachis), palmolie, palmsuiker enz., geheel en al worden overgelaten aan de inlandsche bevolking der tropische landen. De gewichtigste stap daartoe is bereids door het Gouvernement gedaan bij ordonnantie Buitenzorg dd. 2 Dec. 1863 (*Ind. Staatsblad* n°. 169) tot opheffing van de verplichte teelt en levering van kruidnagelen in de residentie Ambon en onderhoorigheden en tot invoering eener belasting per huisgezin van de negorijbevolking aldaar. Zie Tijdschrift voor N. I. 2 j. 1.179.

Reeds sedert een aantal jaren komen de meeste kruidnagelen uit Zanzibar en Pemba, welke eilanden soms in een enkel jaargetijde 10½ millioen Eng. ponden [2]) er van kunnen voortbrengen. In 1872 werd Zanzibar door een orkaan bezocht, welke $^5/_6$ van de nagelboomen op het eiland vernielden, doch Pemba bleef van die ramp verschoond, en de uitvoer van nagelen naar Bombay, hetwelk de hoofdmarkt is van de voortbrengselen dezer streken, bedroeg nog in hetzelfde jaar 1 279 398 K.G., terwijl de uitvoer van nagelen uit Bombay naar Engeland terzelfder tijde 3271 Cwt of 166 466 K.G. bedroeg. Groote hoeveelheden worden uit Zanzibar rechtstreeks naar de Vereenigde Staten en naar Hamburg gezonden, terwijl kleinere partijen in versche huiden gepakt naar de havens van de Roode Zee gaan. Die, welke voor de Europeesche en Amerikaansche havens bestemd zijn, worden verzonden in matten, gevlochten van kokosboombladeren [3]).

Volgens Engelsche consulaire rapporten heeft de nageloogst in de

---

[1]) De hier boven opgegeven prijzen van het pond nagelen in Engeland waren in 1609 gedaald tot *f* 3.60 en *f* 3.75 het Eng. pond. Omstreeks 1790 werden nagelen daar te lande verkocht voor *f* 2.10 en in 1843 was de prijs van *f* 0.60 tot *f* 1.30 het Eng. pond. M. Calloch. *Dictionary of Commerce.*

Volgens Makelaarsstaat Rotterdam 1879, varieërden de prijzen tusschen 27—118 cent het kilogram naar gelang van den voorraad.

[2]) 4.762.695 K.G.

[3]) Pickering ontmoette een bezending kruidnagelen op den weg van Mekka naar de Thebaid.

Molukken in 1854 opgeleverd 510 912 Eng. ponden (231 745 K.G.) en zou de uitvoer van nagelen uit Java in het jaar 1871 bedragen hebben 1397 pikols of 84 479 K.G., doch volgens het Staatkundig Jaarboekje van 1875 wordt de uitvoer van dat artikel uit den Ned. Ind. Archipel voor het jaar 1871 op niet meer gesteld dan 11 434 K.G. ter waarde van *f* 5887.

De volgende opgaaf van den nageluitvoer uit genoemden Archipel is overgenomen uit de statistiek van den handel en scheepvaart in Ned.-Indië [1]):

	1874.		1875.		1876.	
	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.	Hoeveelheid.	Waarde.
Naar Nederland	K.G. 49 411	*f* 74 116	K.G. 342 662	*f* 513 993	K.G. 2 591	*f* 3 887
» Singapore	» 31 561	» 48 342	» 74 253	» 111 353	» 20 862	» 31 293
» Australië	» 600	» 900	» 1 141	» 1 711	» 1 000	» 1 500
» China	» —	» —	» —	» —	» 1 800	» 2 700
Totaal	K.G. 81 572	*f* 122 358	K.G. 418 056	*f* 627 057	K.G. 26 253	*f* 39 380

De invoer van nagelen in Nederland bedroeg in:

1874.	1875.	1876.	1877.	1878.	1879.
K.G. 53 000	K.G. 275 000	K.G. 1200	K.G. 40 700	K.G. 39 100	K.G. 38 100.

De bijproducten van den kruidnagel zijn:

1e. *Nagelolie* — de *Oleum Caryophylli* der apotheken. Deze wordt door lang voortgezette destillatie verkregen uit de bovenbedoelde bloemknoppen, die van 16 tot 18 % er van inhouden.

2e. *Moedernagelen* — *Antophylli.* Dit zijn de vruchten van den kruidnagelboom, bestaande uit langwerpig eironde bessen van ongeveer een duim lang, en bevatten veel minder olie dan de bloemknoppen of eigenlijke nagelen. Zij worden soms in Engeland verkocht tegen 10 of 15 cents het pond. [2])

3e. *Koningsnagel*, de *Caryophyllum Regium* van Rumphius, is de naam die gegeven wordt aan een monster-vorm van de gewone nagel, waarvan zij onderscheiden is door een grooter aantal kelkslippen en groote schutblaadjes aan den voet van de kelkbuis, terwijl de bloemkroon onvolkomen ontwikkeld is. Zij zijn alleen bekend als voorwerpen van het bijgeloof der inlanders.

Het voornaamste verbruik van kruidnagelen is als geurgevend en smaakprikkelend middel in de bereiding van voedsel. Als geneesmiddel

[1]) De waarde van alle is geregeld *f* 1.50.

[2]) On les confit au sucre et au vin sous le nom d'Authofles. Baillon *Histoire des Plantes.*

zijn zij van weinig belang, ofschoon zij geurig, verwarmend, opwekkend, als adjuvans van andere *tonica* nuttig kunnen zijn. De vluchtige olie, welke somtijds verlichting in kiespijn aanbrengt, is een veel gebruikt bestanddeel van pillendeeg [1]).

Den Haag, 18 Januari 1881.

---

[1]) Miquel, »Artsenij-gewassen."

Het politiek gedeelte van bovenstaand opstel voor rekening van den geachten schrijver latende, brengen wij hem, om het overige van den inhoud, dank voor deze belangrijke nieuwe bijdrage. *Dir.*

De Villa Slamat-Tinggal,

DOOR

JULIA.

NOG EEN KIJKJE OP SLAMAT-TINGGAL.

De zeereis was in de maand Februari volbracht; de heer en mevrouw Ferrier zagen na een scheiding van vier jaar hun oudste dochter terug, en vonden de hoop dat Betsy tot een mooi maar tevens ontwikkeld jong meisje zou opgroeien verwezenlijkt, en de ouderlijke woning, waarnaar Betsy zoo dikwijls terug verlangd had, was ook voor Marie een vriendelijk thuis.

Mevrouw Ferrier, een Hollandsche van geboorte en opvoeding, had de kunst verstaan, om het hart van den man harer keuze te winnen en te behouden; zij was een zachte en verstandige vrouw, die zich geheel wijdde aan de belangen van echtgenoot en kroost. Nu had zij daarbij een hulp gekregen in haar oudste dochter, en ongelijk aan zooveel moeders gaf zij haar bezigheid, om haar gedachten in beslag te nemen, en haar tijd nuttig te besteden. Zij ging uit van het beginsel dat de vrouw en man elkander moeten leiden, doch dat waar zijn plicht hem tot de maatschappij en het publieke leven roept, de hare zich beperkt tot het huis en haar onmiddellijke omgeving, en dien plicht prentte zij ook thans haar dochter in.

Aan zulk een familie gewende Marie zeer spoedig, vooral daar zij zag dat ook Eleonora, die thans meer bepaald aan haar zorg was toevertrouwd, zich aan haar hechtte. Was Betsy door grooter overeenkomst in leeftijd en ondervinding meer Marie's vertrouwde, Eleonora had zij lief om haar gulheid, openhartigheid en vroolijkheid.

Wat de zoons betrof, met hen had de gouvernante niets te maken,

die kwamen voor rekening van een gouverneur in wien Marie bij de eerste ontmoeting op Slamat-Tinggal een jongmensch had herkend, die haar in Holland niet geheel vreemd was geweest en met wien zij dan ook aan tafel druk praatte over Holland én de lieve residentie.

Op zekeren middag in de maand Mei had Marie zich naar buiten begeven. De laatste dagen toch hadden verschillende herinneringen bij haar opgewekt, zij had thans behoefte aan de eenzaamheid. Zij dacht terug aan de vorige Meimaand. Welk een verschil met nu! Zou hij vrede hebben met zijn besluit om afstand van haar te doen? Hoe gaarne zou zij ongezien hem gadeslaan en weten of hij gelukkig was, of hij vergeten kon! Zij had gemeend dat haar strijd voorbij was, en ondanks zich zelve voelde zij zich weder aangetrokken tot den man, die haar liefde met ontrouw beloond had.

Zoo mijmerde zij voort. Vlug bewoog zij haar voetje langs de prachtige grasvelden, als wilde zij haar gedachten ontvlieden. Te midden der kalme natuur echter werd zij allengskens rustiger en in een opgeruimder stemming keerde zij naar de woning terug.

„Marie, Marie, waar blijft gij toch?" hoorde zij roepen toen zij het huis naderde.

„Hebt gij mij noodig, Betsy?" antwoordde de geroepene, zich haastende.

„Ja, kom, ik wilde u helpen bij uw toilet, en ik heb u iets te zeggen, dat voor u van belang kan zijn."

„Goede tijding?"

„Goed of slecht, dat hangt van uw eigen oordeel af. Ga maar met mij meê!"

De beide meisjes traden Marie's kamer binnen. Het was een prettig, vroolijk vertrek. Breede openslaande deuren, op dit uur van den dag wegens de zonnehitte nog door jalousiën gesloten, gaven toegang tot den tuin. Een laag ledikant achter neteldoek verborgen, een paar vergulde spiegels tegen den witten wand, lichtblauwe meubelen, een gemakkelijke sofa, met een tafeltje er voor, maakten het meubilair uit, en op dat tafeltje stonden nu doozen met bloemen, door de zorgzame hand van Betsy tot keus bij het verdere toilet daar neêrgezet.

„Gij weet, Marietje", sprak Betsy vroolijk, terwijl zij een takje witte jasmijnen in de hand nam, „dat gij er van avond bijzonder lief moet uitzien. De partij, die mijn ouders te mijner eere geven, geldt eigenlijk toch ook u, want min of meer beschouw ik u als mijn oudste zuster. Wat dunkt u van dit takje? Het zal in uw prachtig haar zoo goed voldoen! En hier een ander om op uw witte japon te hechten."

„Het is een mooie, fijne bouquet", antwoordde Marie, de gemaakte bloemen bewonderende, „maar ik voor mij gaf en geef nog de voor-

keur aan wezenlijke bloemen, en daarom heb ik een paar witte rozen geplukt, waarop ik altijd zeer gesteld was."

Betsy bemerkte niet, hoe een blosje Marie's wangen kleurde, en sprak: „Welnu, gij moet het zelve weten; dan neem ik de jasmijn. Ga nu even voor dien spiegel zitten en laat mij nu eens uw kamenier zijn; de baboe heeft het vandaag zoo volhandig; en daarna kunt gij mij helpen."

Marie nam er genoegen mede, en Betsy begon met ijver aan haar werk. Het was vrij lastig de lange zwarte lokken te ontwarren en op te steken met sierlijkheid, maar Betsy slaagde zeer naar wensch, zoodat zij zelve moest uitroepen: „Heusch, Marie, niets kon u beter staan, dan die levende bloem der onschuld; gij zult alle heeren van avond verliefd op u maken."

„Wie komen er al zoo?"

„Ja, dat is het juist wat ik u vertellen wilde. Herinnert ge u nog Adèle's bruiloft? Dan herinnert ge u ook nog wel haar grooten stiefzoon, om wien toen zoo dikwijls gelachen werd. Nu, die met de Noorderzon verdwenene, is hier een opkomend licht, hoewel mama zegt, dat zij hem niet lijden mag. Hij moet volstrekt niets uitvoeren; hij is ergens op een plantage geweest, maar daar heeft hij zijn ontslag gekregen, omdat hij niet deugen wilde en dronk. Hij was ook voor van avond geïnviteerd, maar na hetgeen papa van hem gehoord heeft, heeft hij hem een briefje geschreven om hem te zeggen dat hij voortaan ons huis voor hem gesloten zou vinden om redenen, die hem wel bekend zouden zijn."

„Arme jongen!"

„Hoe zegt gij dit zoo?"

„Omdat ik het een en ander weet, waardoor hij in mijn oogen minder schuldig is. Hij heeft een harden strijd gehad, en die heeft van hem gemaakt wat hij nu is; niemand had hij die hem een hand tot hulp toestak. Och, het is zoo begrijpelijk, dat sommigen in zulk een strijd ondergaan."

„Maar, dit is toch wel nooit te verontschuldigen. Mijns inziens behoort de man, man te zijn onder alle omstandigheden, dat wil zeggen: vrij te zijn van lafheid of lafhartigheid."

„Ja, maar zulke ideaal-mannen vindt men in het werkelijk leven heel zelden."

„Wat denkt ge van papa?"

„O! die zou tegen veel bestand zijn; maar welk een steun vond hij ook in uwe moeder!"

„Gij denkt, net als mama, dat de vrouw voor den man in alle opzichten onmisbaar is."

Marie glimlachte: „Dat is een punt”, sprak zij, „waarover wij maar niet verder zullen redeneeren. Maar om nog eens op Johan terug te komen, ik geloof zeker dat hij, met zijn aanleg, veel had kunnen worden, indien een vrouwen- of vriendenhand hem intijds ware gereikt. Hij miste alles: zijn vader, zijn moeder, zijn vrienden, en de vrouw, die hij beminde, mocht hij niet beminnen!”

„Kent gij dan zijn geschiedenis?”

„Ik gis ze, en..... ik heb zielsmedelijden met hem, omdat ik zijn strijd kan begrijpen.”

„Dan zeg ik met u: arme jongen! en ik zal papa verzoeken eens onder vier oogen met hem te spreken. Wie weet wat dat nog uitwerkt.”

„Uw vader kan stellig grooten invloed uitoefenen. Maar Betsy-lief, wat zijt gij toch een gekkinnetje; ik vroeg u wie er al zoo komen, en krijg ten antwoord, wie er niet komt.”

Betsy lachte hartelijk. „Wie is er wel eens nieuwsgierig?” plaagde zij.

„En wie is er wel eens coquet?” antwoordde Marie, met welgevallen het door haar gemaakte kapsel beschouwend, dat Betsy haar hoofdje in alle richtingen voor den spiegel liet bekijken.

„Dwaasheid! coquetterie is een hatelijke ondeugd, zegt mama, en ik geloof niet dat ik coquet ben.”

„Wie is het niet? Ik houd er mij zelve niet vrij van, evenmin als iedere andere vrouw. Maar biecht nu eens op; op de komst van welke grootmogenden moet ik mij voorbereiden?”

„O, het zijn meest vrienden en bekenden van papa; ouden en jongen, de resident van Batavia met vrouw en dochter, verschillende andere ambtenaren, doctoren, kooplieden, ja, ik weet al niet wie.”

„Enfin, ik ken er toch geen een van; gij zult dus werk genoeg hebben om mij op de hoogte te brengen.”

„Misschien minder dan gij denkt; kent gij de familie Geeverse dan niet? Zij komen ook.”

„Geeverse? Ja, maar ook alleen bij naam.”

Marie's wang was wit geworden, terwijl zij antwoordde, want zij herinnerde zich maar al te goed dat dit de onbekende en toch bekende familie was van..... maar wat deed het ter zake!

„Zie zoo”, sprak Betsy, „ons toilet is gereed. Wat dunkt u, Marie; zie ik er goed genoeg uit?”

„Zeker, zeker,” antwoordde Marie opgetogen. En ze had er reden voor. Het toilet door Betsy gekozen paste uitstekend bij haar donkere tint, zoodat ze deze op het voordeeligst deed uitkomen; en de donkere oogen, die thans van genot schitterden, gaven aan haar geheele persoonlijkheid iets zeer aantrekkelijks. Welk een onderscheid met Marie; de

zachte, dwepende natuur. Zij was in het wit gekleed, dat door zijn eenvoud zoo in harmonie met haar geheele wezen was.

Juist waren beiden gereed, toen Eleonora, eveneens gekleed, haar kwam afhalen. „Ga maar vooruit!" sprak haar zuster, „ik heb nog iets te doen", en terwijl Marie met haar kweekeling zich naar de receptiezaal begaf, opende Betsy een deur, waardoor zij in de vertrekken van haar vader kwam; zij klopte, en daarna binnengetreden, vroeg zij: „Mag ik u iets verzoeken? Maar zeg me eerst, hoe u vindt dat ik er uitzie?"

„Heel goed, die japon bevalt me. Wiens keus is dat?"

„De mijne, maar mama heeft er mij bij geholpen. Doch nu mijn verzoek!"

„Laat eens hooren."

„U weet, papalief, wat er met Von Osbrukken gebeurd is; u moet dat jonge mensch toch maar aan huis blijven ontvangen, want waarlijk ik geloof niet, dat zijn schuld zoo groot is als die wel schijnt."

„Ei, ei, interesseert ge u zoozeer voor dien jongen? Weet ge wel, wie hij is?"

„Hij is een jonge baron, niet waar, die speelt en drinkt. Ja, dat is overal bekend. Maar papalief, stel nu eens dat die man een wanhopigen strijd had doorgestaan, dat hij een verdriet had gehad, zóó groot, dat hij het alleen niet dragen kon, en toch niemand had aan wien hij zijn leed mocht vertrouwen? Ik geloof, dat als u zoo dacht, dat u dan hem de hand zoudt toesteken."

„Maar, Betsy, wie bracht u die dwaasheden in het hoofd?"

„Zijn het dwaasheden, papa? Marie en ik, we hebben Von Osbrukken in Holland gekend, en weten iets van het verdriet, waarvoor hij afleiding zoekt in den drank. Wie weet, wanneer u zijn vertrouwen wist te winnen, of het u dan niet gelukken zou hem op 't goede pad terug te brengen. Als ieder hem den rug toekeert, waar moet het dan met hem heen!"

„Gij zijt me een pleitbezorgster!"

„Ach, papa, u weet, dat ik waarheid spreek. Geef hem permissie weêr hier te komen."

„Maar die man kan gevaarlijk worden! Gij kunt uw medelijden wel eens al te ver drijven, Betsy-lief, en ook over Marie heb ik te waken."

„Hoe, papa, zulk een man gevaarlijk? Neen, daarvoor behoeft u niet bang te zijn, althans zoolang hij niet een heel ander mensch is geworden; daarvoor weten we te veel van hem. Waarlijk, u moest hem maar door dezen of genen laten weten, dat u hem wel eens spreken wildet, en hem dan eens onder vier oogen onder handen nemen. Het spijt me zoo, dat u hem het laatste briefje geschreven hebt."

„Dat briefje? Dat is 'me geheel door het hoofd gegaan; daar ligt het nog op mijn bureau. Hij zal nu van avond misschien toch onder de gasten zijn; de hemel weet, hoe ik mij zelf daarmeê compromitteer."

„Kom, kom, papa, dat is zoo erg niet. Eerstens heeft ieder, die u kent te veel respect voor u, om niet te denken dat u wel weet *wat* en *waarom* u iets doet, en ten andere zullen er onder al die groote heeren ook wel enkele zijn, die hun eigen verleden even gaarne voor vreemde oogen verbergen."

„Wat slaat ge weêr door! Maar er is nu eenmaal niets aan te veranderen; hij moet dus maar komen."

„En u zult een uur bepalen, waarop u eens met hem praten wilt?"

„Ja, ik zal dat probeeren."

„U bent een papa, op wien ik trotsch ben."

„En gij een ondeugende vleister, wie ik als waardig gemaal een tuchtmeester toewensch."

„Als u de *w* weg wilt laten, zou hij me beter aanstaan. Maar kom, de gasten kunnen dadelijk hier zijn, en ik zie, dat u nog niet geheel gereed zijt; ik wil u dus niet langer ophouden."

En met een hartelijken kus verliet Betsy haar vader.

Het gezicht van een goed ingerichte en verlichte danszaal is zeker niet weinig opwekkend. De groepjes dames, wier keur van toiletten in verscheidenheid schijnt te willen wedijveren met de sierlijke bloemfestoenen, die de muren en hoeken der zaal tooien, de menigte galante heeren, die zich beijveren hun schoonen aan te spreken of van dienst te zijn en dan het orkest met de wegsleepende dansmelodiën, dat alles is wel geschikt om het hart tot vroolijkheid te stemmen. Geen wonder dan ook dat Marie, zoo weinig aan zulke feesten gewoon, aan den arm van Betsy, die haar verschillende gasten aanwees en noemde, met genot haar blik liet zweven over de pratende, lachende of dansende paren. Plotseling echter verbleekte zij; dichtbij den ingang stond hij, die eens haar toebehoorde, en dien zij nu zou wenschen te ontvluchten, want zij gevoelde hoe haar zwak hart klopte. Geen oog scheen hij van haar af te wenden; zij wist dit, hoewel zij niet durfde opzien. Maar gedachtig aan de plaats waar zij zich bevond en ook aan het groot verdriet, dat hij haar had aangedaan, verbande zij de herinnering aan het verleden zooveel mogelijk en trachtte door nieuwe vroolijkheid hem te bewijzen dat ook zij vergeten kon.

Op dat oogenblik naderde haar Johan Von Osbrukken, die haar ten dans vroeg. Een oogenblik weifelde zij, in het volgende echter legde zij haar arm in den zijne en doorwandelde met hem de feestzaal.

Bergsma's gelaat betrok; hij had het gezien.

Toen Marie na eenige walstoeren haar plaats weer bereikte, voegde

zij zich bij Betsy, die eveneens gedanst had, en met van pleizier schitterende oogen tegen haar cavalier sprak; hier nu vond zij afleiding genoeg, en onder allerlei gesprekken verliepen eenige oogenblikken, totdat de dames door anderen werden gevraagd voor den dans.

„Hoe bevalt u Von Osbrukken?" fluisterde Betsy haar vriendin nog even toe.

„Ik weet het niet; hij spreekt heel aangenaam, doch hij is wat frivool."

„O, maar gij maakt ook altijd vergelijkingen", antwoordde het jonge meisje ondeugend. „Wat mij betreft, ik heb een paar malen met hem gedanst, en vind hem een van de prettigste onder de jongelui die hier zijn; hij verstaat zijn wereld."

Marie bloosde, want weder had zij de zaal rondgezien en bemerkt dat een plaats ledig was; de bewuste persoon echter was nader getreden en stond thans niet ver van haar af. Haastig vatte zij den arm van haar danser en zwierde met hem rond in lustigen wals.

„Zij ontwijkt mij", sprak Walther in zich zelf en staarde haar somber na.

Zoo ging een groot deel van den avond voorbij; Marie danste veel; hooger gekleurd waren haar wangen, en de lachende oogen verrieden geen oogenblik dat zij inwendig leed. Zij wist zich volkomen te beheerschen, en was zij dit ook niet aan zich zelve verplicht na de beleediging haar aangedaan? Verscheiden malen gaf zij haar woord aan Von Osbrukken, en sprak vroolijk met hem. Toen Betsy hem eens voorbij ging, zag zij hem in een gesprek met Bergsma, die niet danste en hoorde hem zeggen — wat ze ook later haar vriendin mededeelde: — „Dat is een heel aardige meid, die Marie Düringh; drommel Bergsma, hoe kon je die laten loopen?"

„Dit is mijn zaak!" was het antwoord, dat haar zoo dof en droevig tegenklonk, dat zij de geheele waarheid er uit raadde, en wel naar hem toe had willen gaan om tegen hem te zeggen: „Bergsma, gij kwelt uzelf en haar er bij, maak er een einde aan, want ik weet dat zij nog van u houdt."

Hij poogde later herhaaldelijk Marie te naderen en aan te spreken, maar zij voorkwam dat voortdurend, toch maar al te goed wetende hoe zwak zij jegens hem nog was en niet willende dat hij die zwakheid bespeuren en in zijn voordeel uitleggen zou. Neen beter, veel beter was het, dat hij zich vergeten waande, want zij zou dien man toch nooit weder kunnen toebehooren.

De laatste dans voor het souper zou beginnen en nog zat Marie wachtend op Von Osbrukken, die haar om deze polka gevraagd had. Plotseling was het haar, of een donkere sluier zich voor haar oog

ɔptrok, en ze hoorde zacht, schier smeekend haar vragen: „Hebt gij voor mij niet een enkelen dans over, juffrouw Düringh?"

Marie kon niet opzien; zij wist wie daar stond, zij hoorde die stem weder, die eens als de zoetste melodie haar oor getroffen had. Daar stond hij, doodsbleek, en wachtte haar antwoord. Eindelijk kwam het. „Aan u was het geweest, mijnheer Bergsma", sprak zij met een zelfbeheersching, die haar de grootste inspanning kostte, „om vroeger reeds in den avond mij die vraag te doen, indien gij er waarlijk prijs op steldet met mij te dansen; thans heb ik geen enkelen dans meer over, en zal u dus deze eer tot een volgende gelegenheid moeten weigeren." Haar stem was zacht, doch vast; zonder een zweem van onvriendelijkheid of toorn, doch met de koele beleefdheid, die zij tegenover ieder ander in acht zou nemen, en die hem moest zeggen, dat hij voor haar slechts was, wat al de gasten dien avond haar waren: een vreemde, niets meer.

Toch waagde hij een enkele poging. „Mag ik dan uw cavalier aan tafel zijn, juffrouw Düringh?" bad hij.

Thans zag zij hem aan; haar gelaat was doodsbleek. „Ook dat moet ik u weigeren, mijnheer Bergsma, want uw vriend Von Osbrukken heeft reeds mijn woord".

„Hij? O, juffrouw Duringh, doe het niet als ik u waarschuwen mag."

„Het spijt mij, dat ik u teleurstellen moet", sprak zij fier, „doch ik breek nooit mijn belofte", en een stap vooruit gaande, nam zij, met een koele buiging voor Walther, den arm van Von Osbrukken, die inmiddels gekomen was, en volgde met hem de dansende paren.

Onopgemerkt, verliet hij spoedig daarna het feest, gekrenkt omdat zij hem verachtte en hij het verdiende, en bedroefd omdat zij gevaar liep zich te compromitteeren met Von Osbrukken.

Marie van haar kant herwon haar uiterlijke kalmte en sprak zoo vroolijk mogelijk met haar geleider, die zich tot het jonge meisje steeds meer aangetrokken gevoelde.

Na het feest zochten de meisjes haar vertrekken op; wel had Betsy nog gaarne met Marie een uurtje gebabbeld, maar deze verzekerde haar dat zij moede was en naar rust verlangde. Dat zij die zocht noch vond, behoeft hier wel niet verzekerd te worden; en terwijl zij uren lang bij zich zelf overlegde hoe verder te handelen, en aan Walther Bergsma voorgoed alle illusie omtrent haar te ontnemen, gevoelde zij dat haar thans een vrouwelijke raadgeefster zeer nuttig zijn zou. Zij besloot mevrouw Ferrier mede te deelen wat haar bekommerde, in de hoop dat die haar verstaan en leiden zou.

Zoodra zij den volgenden morgen de gelegenheid er toe zag, verzocht zij een uurtje onderhoud, hetgeen haar dadelijk werd toegestaan en

toen zij zich met mevrouw Ferrier alleen zag, ontlastte zij geheel haar hart, en hield niets voor zich van wat haar zoozeer bedroefde.

Mevrouw Ferrier luisterde stil toe; ook haar hart werd door medelijden bewogen. „Zoo jong nog", sprak zij eindelijk met een zucht, „en reeds zooveel leed achter u."

Marie zweeg een poos door innerlijke ontroering; toen vroeg zij:

„Hoe heb ik nu te handelen? Raad gij mij, lieve mevrouw!"

„Houdt ge nog van hem?"

„Ja, ik vrees, dat dit gevoel eerst met mij sterven zal."

„En hij?"

„Ik geloof dat hij spijt heeft; ik meende aan zijn stem gisteren avond te bespeuren, dat hij alles zou willen geven om ongedaan te maken, wat geschied is."

„Dan, lieve, is er nog niet veel verloren."

„Mevrouw! Gij meent toch niet, neen, gij kunt niet bedoelen, dat ik ooit zou trouwen met iemand, die mij zoo behandelde! Van het oogenblik af, dat hij aan mijn liefde voor hem twijfelde, wist ik, dat een vereeniging een onmogelijkheid zou zijn. Daarom bestreed ik het gevoel voor hem, dat ondanks mijzelf gebleven is. Twijfel is wantrouwen, en een huwelijk, dat met twijfel begonnen wordt, kan niet gelukkig zijn. Een jaloersch echtgenoot zou ik niet kunnen achten; een man zou mij geheel en tegenover een ieder moeten vertrouwen, wilde hij mij gelukkig maken."

„Daarin hebt gij gelijk, mijn kind. Maar neem eens aan dat Bergsma in de opwelling van een oogenblik, misschien door opstokerij geleid, gehandeld heeft, en thans zijn schuld erkent; neem eens aan dat....."

„Ach, mevrouw, die veronderstelling verbetert de zaak niet. Wie in de opwelling van een oogenblik een menschenhart vertreden durft is niet de man die beantwoordt aan het ideaal, dat ik mij van den echtgenoot vorm."

„Maar zoekt gij uw ideaal op aarde niet te vergeefs?"

„Neen. Ik weet dat er zulke mannen zijn; ik ken er. Gij zelf weet zeer goed, dat ook gij met minder niet tevreden waart, en wat mij betreft, liever ongetrouwd dan de vrouw van een man, die mij dagelijks reden zou geven tot kwelling of minachting."

„Denkt gij er zoo over, lieve Marie, dan waarlijk ziet het er met Walther erg uit; want ik vrees dat hij dan heel wat moeite zal hebben om zijn daad in uw oogen te rechtvaardigen."

„Dat zal hij nimmer kunnen en daarom moet hij dood voor mij zijn. Maar hoe overtuig ik hem daarvan? Hij schijnt in andere verwachting te leven."

„Niet door groote koelheid of terughouding. Heeft hij u nog lief,

n zou dit juist een prikkel voor hem kunnen zijn, om nog sterker
ı te houden. Een man overwint zoo graag de vrouw, die hij
nint."

„Hoe moet ik dan handelen?"

„Mijns inziens, precies, alsof Walther nooit uw verloofde is geweest,
ar slechts een vriend. Ontloop hem niet; bedwing alle schroom in
ı tegenwoordigheid, en tracht hem zoo te bewijzen dat hij niets voor
is. Misschien zal hij dan wel eens een gelegenheid te baat nemen
ı u tête à tête te spreken; zoek dat niet, maar ontwijk het ook
t; dan kunt ge hem immers antwoorden, en zeggen hoe ge hem
oordeelt."

„Doch dat alles is moeielijk."

„Niet te moeielijk voor u, lieve Marie! Denk hieraan dat gij door
e te geven, zijn karakter voor goed benadeelen zoudt, terwijl gij door
engheid misschien zelfs in uwe verwijdering nog hem nuttig kunt
n, en dit wilt ge toch zeker liever. Hij moet, hij mag niet denken,
t een zoo lichtvaardig spel met een vrouw zonder gevolgen blijft;
e gedachte zou hem trotsch en zelfzuchtig maken; laat hem zien, dat
j u niet ongestraft kwetsen kan, en misschien..... doch ik wil dit
nisschien" nog niet uitspreken. Gij zelf, lief kind, oordeelt verstandig
noeg om zelfstandig te handelen."

„Ik hoop maar dat hij dezen familiekring niet al te dikwijls bezoekt;
t zou mijn strijd verzwaren."

„Wapen u, hem niet zelden te zien; hij zal niet kunnen wegblijven.
och zooveel ik kan, zal ik u helpen."

„Dank, dank, lieve mevrouw; ik wist wel dat ik in u een goede
adgeefster zou vinden."

„Ben ik dat niet zooveel mogelijk tegenover de vriendin en opvoedster
an mijn dochters verplicht?"

MANNENSTRIJD.

Op zekeren avond in Augustus had hij besloten de gewone receptie
ij de Ferriers te bezoeken. Den laatsten tijd was hij schier overal een
reemdeling geworden, zoo trok hij zich van alles terug. Zijn oude
kennissen klaagden daarover zeer, maar hij verontschuldigde zich wegens
drukke bezigheid, die ook werkelijk zijn grootste afleiding was.

Nu en dan had hij Marie gezien en gesproken, en steeds meer was

hij tot de overtuiging gekomen, dat hij zijn geluk verworpen had, door aan den schijn en aan losse geruchten te veel waarde te hechten, dat een karakter als het hare tot geen laagheid in staat kon zijn, en dat zij volkomen terecht zijn handelwijze omtrent haar als onvergeeflijk beschouwde. Soms fluisterde zijn mannelijke ijdelheid hem toe, dat zij nog wel te herwinnen zou zijn, maar dat gebeurde hoogst zelden, want haar houding tegenover hem was zóó ongekunsteld, dat hij gewoonlijk maar al te zeer moest vreezen, dat bij haar alle liefde verdwenen was.

Om haar niet geheel te vermijden, wat zijn herinneringsvermogen en verlangen te sterk geprikkeld zou hebben, daarom wilde hij nu weder den familiekring bezoeken.

Hij vond in de voorgallerij reeds een anderen bezoeker. Aan de tafel naast Betsy, zat Marie; zij hield zich met een handwerkje bezig, van tijd tot tijd vroolijk de scherts van Von Osbrukken beantwoordend.

„Altoos hij!" dacht Walther met een stille zucht.

Von Osbrukken scheen één oog en oor voor Marie; het was als betooverde zij hem, als zou zij in staat zijn van hem te maken, wat zij slechts wilde. Het jonge meisje daarentegen nam van de hulde, die hij haar bracht, nauwelijks eenige notitie.

Er werd thee gepresenteerd en andere ververschingen. Von Osbrukken bediende de dames, en bleef aan haar zijde.

Walther verveelde en ergerde zich. Hem alleen, meende hij, kwam de plaats toe, thans door een ander bezet.

Het gezelschap verspreidde zich; de piano lokte sommigen, anderen zetten zich aan whist- of ombretafels; Walther behoorde tot de eersten.

Hij zelf was een goed pianist; zijn spel was onder zijn bekenden gezocht. Men vroeg hem om te spelen.

Hij weigerde.

Men drong sterker bij hem aan. Betsy, Von Osbrukken, mevrouw Ferrier, allen vroegen hem, behalve zij; zij wendde het hoofd van hem af.

Hij weigerde weder, nu omdat hij geen muziek bij zich had, zooals hij zeide.

„Maar gij fantaseert", sprak Betsy, „ik weet dit uit goede bron; is het niet zoo Marie?"

„Mijnheer Bergsma fantaseert uitstekend", antwoordde Marie, die nu wel genoodzaakt was zich in het gesprek te mengen, en er lag iets dubbelzinnigs in haar woorden, dat Walther plotseling verbleeken deed. Hij trad naar het klavier; „ik wil den wensch van allen niet weigeren", sprak hij; „ik zal u een kleine fantasie ten beste geven."

Roerend zacht klonken de toonen; het was als wilde hij zijn gansche ziel in die accoorden uitstorten; als moesten deze voor hem pleiten, en haar iets vertellen van zijn leed. Kort speelde hij; het was een lied

zonder woorden, doch zoo vol gevoel en beteekenis, dat zijn eigen borst trilde van ontroering. Toen hij eindigde, was Marie niet meer daar. Zacht, onbemerkt had zij de zaal verlaten, en zich in de voorgaanderij teruggetrokken, waar het thans rustig was en stil. Daar hoorde zij dicht bij haar de vraag: „van wien was dat stuk en hoe heette het?" „Wie de componist is zeg ik niet; noem het „herinnering", antwoordde Walther en hij verliet het instrument.

Marie had hem verstaan en begrepen.

Zij leunde over de balustrade en zag naar buiten, naar de rustige natuur met den sierlijken helderen sterrenhemel en het was haar als ging er een adem van verleden tijden voorbij, die haar zacht weemoedig stemde.

Op dit oogenblik kruiste een schaduw het kiezelpad, en zij wist wie het was, die haar eenzaamheid kwam storen. „Zijt gij alleen", juffrouw Düringh, en mag ik u wel storen?" vroeg de vroolijke stem van Von Osbrukken. Marie's gelaat kon een trek van teleurstelling niet verbergen. Bemerkte Johan dit?

Hij zette zich ongedwongen op een der fauteuils. „Hoe beviel u dat spel zoo even?" vroeg hij bedaard.

„Ik heb nauwelijks geluisterd; het was daar binnen zoo drukkend en warm, dat ik mij hierheen terugtrok, om de avondlucht in te ademen."

„Nu, mij voldeed het niet. Ik kon er niet een enkele gedachte in vinden."

„Niet ieder is in staat, de gedachte van den toondichter te vatten", antwoordde Marie ietwat lakonisch, en stond op om zich weder bij de gasten te begeven, daar dit samenzijn haar vreemd toescheen en niet beviel.

„Ach, blijf nog een oogenblik!" verzocht Von Osbrukken, „ik wilde u iets mededeelen. Ik ben er in geslaagd een betrekking te vinden, die misschien voor de toekomst iets beloven kan; want hoewel ik het nu juist niet om te leven noodig heb, zoo weet ik toch wel, hoe gij over nietsdoeners denkt. Ik wilde mij associeeren met iemand, die een fabriek wil oprichten van machinerieën."

„Dus een nieuwe onderneming? En is de persoon in quaestie solide en te vertrouwen?" vroeg zij, eenigszins verwonderd, dat hij haar dit mededeelde.

„Zeker, ik heb alles goed onderzocht."

„Ik zou evenwel met zulke zaken zeer voorzichtig zijn; men wordt zoo licht bedrogen."

„Interesseert ge er u voor?"

„O, zeker; gij weet immers dat ik belang stel in u en mij hartelijk verheug als ik iets goeds van u hoor", sprak zij eenvoudig.

„Is dat waar, juffrouw Düringh?"

„Ik ben niet gewoon, mijn woorden te herhalen."

„Ligt daarin voor mij een belofte?" vroeg hij begeerig.

„Ik begrijp u niet", antwoordde zij en trad door hem gevolgd de zaal weder in, waar zij zich plotseling tegenover Bergsma bevond. Een oogenblik ontstelde zij, en hij die het zag, schreef haar verlegenheid toe: hij had haar gezien en gadegeslagen in gesprek alléén met dien...... neen, het woord mocht niet over zijn lippen komen, nu zij dien man beminde.

Marie daarentegen zag hem ongedwongen aan. „Ik moet u nog danken", zeide zij, „voor uw heerlijk spel van dezen avond; gij deedt mij, onwillens misschien, goed."

Hoe eenvoudig stond zij daar! Was het mogelijk dat zij zoo bedriegen kon? En toch was zij alleen met dien Von Osbrukken. Wat beteekende dit? Was zij misschien werkelijk reeds verloofd?

Hij kon haar nu niet aanzien, zonder dat een gevoel van bitterheid in zijn ziel opsteeg; een vrouw, die zoo spoedig, als zij de oude liefde vergeten kon om zich weg te werpen aan den eerste den beste, die op haar weg kwam, zulk een vrouw moest valsch zijn en de achting van een eerlijk man onwaardig.

Marie zag hem aan; getroffen door de bleekheid van zijn gelaat: „Gij zijt ziek", zeide zij goedhartig, „gij moet u meer in acht nemen."

„Wat kan u dat schelen?" sprak hij hartstochtelijk, „mijn lot nteresseert u immers niet meer?" „Maar", voegde hij er bitter bij, „Von Osbrukken mag wel toezien, dat gij met hem niet een spel speelt als met mij".

Marie week terug, wankelde en zou neêrgezonken zijn, indien Betsy, die gezien had, dat er iets gaande was, niet plotseling ware toegeschoten, en haar gesteund had, om vervolgens haar naar buiten te leiden. Allen verwonderden zich over deze ongesteldheid; alleen Walther Bergsma zweeg stil, maar wierp nu en dan een somberen blik ter zijde naar Von Osbrukken, die intusschen rustig een sigaar rookte, en zich het tooneel niet erg scheen aan te trekken. Had hij misschien weer voorbarig gehandeld? Had hij weder onrecht gedaan? Had hij opnieuw haar verongelijkt?

Hij nam afscheid, hij kon niet langer blijven. Hij kon ook niet langer dagen achtereen in onzekerheid verkeeren.

Den volgenden dag schreef hij een briefje aan Marie om haar te verzoeken hem een enkel oogenblik te woord te staan; doch ontving de boodschap, dat juffrouw Düringh licht ongesteld was en hem niet ontvangen kon. Hij begaf zich daarop naar Slamat Tinggal, en trachtte

mevrouw Ferrier te spreken, doch ook deze liet zich excuseeren. In de voorgaanderij vond hij echter Betsy, die daar lezend op en neêr wandelde, en moest van deze hooren, „dat hij wel zou doen, in het huis van haar vader dergelijke scènes niet weêr te maken."

„U zoudt, om die quaestie te kunnen beoordeelen eerst goed op de hoogte moeten zijn van sommige dingen, juffrouw Betsy", antwoordde hij.

„Meent gij van uw vroegere verhouding tot Marie? Nu, wat dat betreft, daarover moogt gij waarlijk wel zwijgen. Als mij een man behandeld had, zooals gij haar behandeld hebt, ik zou hem nooit meer een goed woord geven en hem diep verachten."

„Meent gij dat?"

„Ja, zeker. Ik zou vergeten, en zoo spoedig mogelijk mij elders binden, misschien wel zonder genegenheid, alleen maar om hem te toonen dat hij voor mij niets meer zijn kon."

„Zoo handelt geen vrouw, die weet wat liefde is."

„Dat kan zijn; wraak nemen zou ik evenwel zeker, en misschien was de heerlijkste wraak om hem te zien ondergaan in zelfverwijt. Maar Marie is zoo zacht en goed; zij is een geheel andere natuur dan ik, en haar buigt neêr, wat mij met kracht bezielen zou."

„Is Marie werkelijk zoo terneêrgeslagen?"

„Och Bergsma, ge deedt beter om naar haar toe te gaan en haar te zeggen, dat gij spijt gevoelt. Ik weet wel, een man belijdt nooit schuld, maar in dit geval moest ge dat doen. Marie's ziekte beteekent overigens zooveel niet: een beetje hoofdpijn en een paar roode oogen. Wat hebt ge er toch aan, haar en u zelf zoo te plagen?"

Bergsma zweeg; een nieuwe strijd woedde in zijn ziel; daar werd hem nu door een jong meisje de waarheid gezegd. Innerlijk verzette hij zich daar tegen, en toch had zij recht.

„Heeft juffrouw Düringh u alles verteld", vroeg hij na een poos, begeerig om meer te hooren.

„Dat weet ik niet", antwoordde Betsy, „en ik weet ook niet of Marie het goed zou vinden, wanneer ik u overbriefde wat zij mij in vertrouwelijke gesprekken mededeelde. Dit echter kan ik u wel zeggen, daar het eigen opmerkingen zijn, dat geen meisje ooit beter en reiner een man bemind heeft dan Marie u. Ik heb haar destijds gadegeslagen, en heb zeer goed gezien hoe gelukkig zij was in deze liefde, zoo vrij van eenig bijoogmerk, en ik weet ook wat het haar gekost heeft, het engagement te moeten verbreken; gij moogt dat dan gelooven of niet."

„Weet Marie waarlijk niet dat gij dus met mij spreekt", vroeg hij nog twijfelend.

Betsy wendde zich verontwaardigd af. „Wat in vredesnaam zal toch

in staat zijn om uw eeuwige twijfelzucht te bedwingen? Weet gij wat Bergsma? Ik spreek u geen woord meer over deze zaak, want ik zou Marie vernederen, door haar in uw oogen te willen verhoogen; ze is waarlijk veel te goed voor een pessimist als gij zijt."

„Gij zijt niet zeer beleefd, jonge dame!"

„Mijn hemel, men moet een engel van geduld zijn tegenover u, om niet eindelijk onbeleefd te worden," sprak zij half schertsend, half ernstig. „Als alle mannen zoo waren, dan geloof ik dat ze met mij al heel spoedig slaags zouden zijn, of dat ik hun ontloopen zou, zoover mijn voeten mij dragen konden."

„Juffrouw Düringh weigert mij te ontvangen," sprak hij trotsch.

„Ei, is het er zoo mee gesteld? Dus, gij hadt al een poging willen doen om weer goed te maken, wat gij misdreven hebt. Nu, dan wil ik maar niet langer boos op u zijn, en u liever een handje helpen. Ik zal Marie gaan voorstellen om naar papa's kweekerij te gaan, de lucht zal haar hoofd goed doen. Ze kan daar op een der banken of in de oranjerie gaan zitten, terwijl ik even met de vrouw van Banda, den tuinman, wil gaan spreken. De arme vrouw, vroeger mijn kindermeid, is al lang ziek, en heeft mij laten vragen om eens naar haar te komen zien."

Bergsma reikte haar de hand.

Een uurtje later vinden we de dames in den tuin. Een afgeschoten lap gronds, een kwartiertje van het huis gelegen, aan het einde van een weiland, droeg den naam van de kweekerij; zelden trof men daar iemand anders aan dan den heer Ferrier, en deze was nu nog op het kantoor. Betsy had geen beter plaats kunnen aanwijzen voor de ontmoeting.

Marie was dien morgen bijzonder bleek en neerslachtig; zij begreep niet wat Walther gisteren avond gedreven had; was het al niet erg genoeg dat hij het verbond vernietigde; moest hij nu ook nog haar beschimpen? Zij wist niet, welk leed hij had over het haastig, in drift gesproken woord en zij wilde hem toonen, dat zij zelfs zijn achting niet behoefde om gelukkig te zijn. Zelden gewis waren menschen die elkander inderdaad liefhadden, door een misverstand meer gescheiden dan deze twee.

De jonge meisjes gingen het pad af, dat naar het hek geleidde en traden de kweekerij binnen. Aan het einde daarvan bevond zich een kleine nette tuinmanswoning, waar Banda woonde. Daarheen ging Betsy. „Ik moet hier even binnengaan", sprak zij, „doch het zal niet lang duren. Als gij gindsche laan ingaat, zult ge wel een bankje vinden om mij te wachten; er is daar schaduw en koelte, die men hierbinnen zeker te vergeefs zoekt."

Marie volgde de haar aangewezen richting, en langzaam, als vermoeid, liet zij zich op de eerste bank neder, die vrij uitzicht verleende op een naburig landgoed. Niet lang zat zij daar, toen zachte schreden haar oor troffen, en omziende ontmoette haar oog dat van Walther Bergsma.

„Hoe gaat het u?" vroeg hij zacht, „gevoelt ge u iets beter?"

„O, ik ben weder geheel wèl", antwoordde zij, en een gevoel van fierheid kwam over haar en maakte haar sterk. Wat gaf dien man het recht haar nu nog met zijn vragen lastig te vallen?

„Ik vrees, juffrouw Düringh, dat ik u gisteren avond onwillens zwaar beleedigd heb; om dit te herstellen vroeg ik u heden morgen mij een gesprek toe te staan, dat mij niet geschonken zou zijn, indien mijn genius niet goedgunstiger dan gij over mij had gedacht."

„Of het onwillens was, weet ik niet", antwoordde zij koud, „onverwacht was het zeker."

„Mag ik u zeggen, dat het mij innig leed doet. Als ik u eens alles mededeelen mocht! Maar zeg mij één ding: hoe moet ik u voortaan beschouwen? Zijt gij verloofd; zijt gij met Von Osbrukken verloofd?"

Angstig smeekend zag hij haar aan, doch trotsch klonk hem haar antwoord tegen: „Ik begrijp niet, hoe gij na een woord als het uwe, nog mijn vertrouwen durft vragen. Mij dunkt, wie een vrouw beschouwt, zooals gij blijkbaar mij doet, die moest haar schuwen, minstens met rust laten."

„Dat meent gij niet, dat kunt gij niet meenen, gij weet zeer goed welk een driftige opvliegende natuur ik heb, en..... ik zag u in gesprek met dien man, dien ik maar al te goed ken."

„Dus gij bespiedt mij, en een eenvoudig samenzijn wordt door u uitgelegd op een wijze, die een fatsoenlijk man zich schamen moest voor meisjesooren uit te spreken?"

„Gij zijt verbitterd."

„Heb ik daartoe niet alle recht? Of meent gij mannen alles te kunnen doen en zeggen? Wat u en mij betreft, ik leerde u kennen, en wensch van nu af met vrede gelaten te worden."

Terwijl Marie sprak was zij opgestaan, en nu stond zij op het punt die plaats te verlaten. Doch hij hield haar terug. „Ga zoo niet heen, doe het niet! Misschien is dit de eenige maal dat alles tusschen ons verklaard kan worden, ontloop die gelegenheid niet! Ach, kon ik, durfde ik geheel mijn hart u blootleggen; en wildet gij gelooven dat wat ik u gisteren zeide in een oogenblik van drift, mij door de gloeiendste ijverzucht op de lippen gelegd werd, een ijverzucht, die het gevolg is der innigste liefde."

„Ik zie niet in, welk nut het hebben kan, een gevoel te ontleden, dat voor mij alle waarde verloren heeft", klonk het fier. „Waarlijk, mijnheer Bergsma, gij doet vergeefsche moeite; doch om u daarvan ten volle te overtuigen, wil ik wel zeggen wat ik van zulk een hartstocht denk. Een jaloersch man weet niet wat echte liefde is, noch wat die vermag. Wat hij liefde noemt, is egoïsme. Een man, die een vrouw waarlijk bemint, moet nooit aan haar twijfelen; moet gelooven, dat zij nooit tot een laagheid in staat is. IJverzucht verraadt gebrek aan zulk een liefde."

„En zulk een man", sprak hij na eenige oogenblikken, „heeft dus ook het recht verbeurd om u te zeggen dat ook hij geleden heeft. O, wildet ge dat maar gelooven!"

„Hoe kan ik hem gelooven, die aan mij twijfelde?"

„Toch is het zoo; toen de band, die voor eeuwig ons had moeten vereenigen, verbroken was, toen ik u de woorden in den mond had gegeven, die ons scheiden moesten, toen..... O, Marie, ik was zoo ellendig, zoo alléén. Ik zocht u overal, en gij ontnaamt mij de hoop dat ik u zou kunnen herwinnen. Ik had gehecht aan losse geruchten; iemand zeide, dat gij binnenkort verloofd zoudt worden aan een ouden, rijken heer, die u overal volgde, en dat gij slechts op de eerste de beste aanleiding wachtte om ons verbond te verbreken. Ik hoorde die stem en leed onbeschrijfelijk. Toen kwam de mail, zonder mij een brief van u te brengen."

„Dat was tijdens mama's ziekte", sprak Marie met ontroering.

„Dat weet ik nu, doch het versterkte mij in mijn twijfel. Later hoorde ik weer van u dergelijke verhalen als zoo even. Wat moest ik doen, wat gelooven?"

„Gij kendet mij immers; gij hadt kunnen weten, dat een karakter als het mijne slechts eenmaal bemint."

„Marie, is dat waarheid?" vroeg hij hartstochtelijk, en hij zag haar hoopvol aan, als lag er in haar woord voor hem een belofte.

„Zeker", antwoordde zij, „en daarom, al bestaat hij, die deze liefde won, voor mij niet meer, de herinnering zal mij trouw blijven en ik haar."

„En geen tweede liefde zal deze vervangen?" vroeg hij onstuimig.

„Neen, nimmer. Doch wat gaat u dit aan, waarvoor interesseert ge u?"

„Omdat ik dan meen te moeten spreken. Gij weet zeer goed, hoe mijn karakter, immer tot twijfelen gestemd, aan de schaduwzijden van het leven hechtte. Gij waart de eerste zonnestraal op mijn pad, en met verrukking begroette ik dien. Toen kwam onze scheiding; gij bezieldet mij, gij gaaft mij levenslust en arbeidskracht, en wat ik thans ben in de maatschappij, ik ben het haar verplicht, die mijn schuld tegenover

haar te groot acht, om een woord van dank van mijn lippen te hooren. O, juffrouw Düringh, Marie, wildet gij nog aan mij gelooven! Ik vernam uw vertrek naar Indië, en hoopte. Te vergeefs! Mijn God, mag mijn strijd dan nog niet eindigen? Moet ik immer lijden, alleen en eenzaam, den zwerver gelijk zonder eigen tehuis?"

Hij zweeg een oogenblik; Marie had haar hoofd een weinig afgewend; haar ontroering was haar te sterk.

Daar was hij weder aan haar zijde, hij, dien zij liefhad; daar pleitte hij voor zich en zij wist dat ieder zijner woorden waarheid was. En toch, zij wilde niet toegeven. Eén zwakheid thans kon haar misschien een heel leven door berouwen, want welk geluk was er te wachten in een echt met dien twijfelaar? Hij had haar meisjeswaarde, haar liefde mistrouwd, hij wist niet wat liefde was.

Thans sprak Walther weder, en zijn stem klonk zoo ernstig dat hij de diepste snaren haars harten trillen deed van innerlijk leed. „Moet ik gelooven", zoo klonk het, „dat ik nimmer mij zelf in uwe oogen rechtvaardigen kan, dat gij mij nooit de zwakheid van een oogenblik vergeven wilt?"

„Neen", sprak zij zacht, „ik wil u vergeven wat gij mij misdeed, ik wil uw driftig woord vergeten."

„En dat is alles?" riep hij opgewonden uit, want haar stem zeide hem wat hij te hopen had. „Vergiffenis biedt mij de vrouw die ik aanbid, vergiffenis...... niets meer!" Zijn stem klonk hartstochtelijk en toornig beide. Een bloedroode kleur was hem in het gezicht gestegen. „Ach", ging hij voort, „vergiffenis! Een schoon woord voorwaar; vergiffenis voor een enkele daad, die haar eigen ellende medebracht, vergiffenis voor weken van tweestrijd, van zorg en verdriet! Dat is alles!"

Marie's hoofd leunde op haar hand en tranen ontrolden haar oogen.

„Gij weent?" en zacht klonken deze woorden van Walther. „Gij weent; wien gelden die tranen?"

„Den man, dien ik eens beminde."

„En dien gij nog liefhebt! Marie, onthoud mij die bekentenis niet."

„Neen", sprak zij standvastig, „eens heb ik bemind doch dat is voorbij, voor immer voorbij. De vriendenhand wil ik u met mijn vergiffenis reiken; maar liefde beheerscht mij reeds lang niet meer!"

„Is dat uw laatste woord?"

„Wat kan ik u meer zeggen? Wij beiden zijn nu eenmaal gescheiden, en wat eens was kan nimmer worden."

„Zoo zoo, gij beiden in gesprek", klonk Betsy's heldere stem. „Ik werd langer opgehouden dan ik verwachtte; het is hoog tijd dat

we naar huis teruggaan", en haar arm aan Marie gevend, daar zij zeer goed zag dat deze zeer ontroerd was, liep zij met haar voort en trachtte schertsend iets van het stijve van deze wandeling te ontnemen.

Bij het huis nam Walther afscheid, en behield Marie's hand, die hem aarzelend gereikt werd, een weinig langer in de zijne dan die der vriendin.

„Nimmer meer", vroeg hij nog eens, zeer zacht.

Zij hief fier het hoofd op; nieuwe moed straalde op haar gelaat, en zelfbeheersching. Dat was haar antwoord.

(*Wordt vervolgd.*)

Ideeën voor en over koloniale politiek.

Westersche wetten en Oostersche hâdats.

When the history of India during the last twenty years of our rule comes to be written, the reader will be astonished at the perfect plague of laws which has swept over the country.

> Es erben sich Gesetz' und Rechte
> Wie ein' ewige Krankheit fort.

And truly might the cynical native critic add:

> Vom Rechte das mit uns geboren ist,
> Vom dem ist, leider! nie die Frage.

No doubt the substitution of a foreign Government based on law for an indigenous one based on personal will has to some extent necessitated the change from unwritten and expansive customs to written and stereotyped codes; but the very fact that such a process has proved inevitable, and that the act of translation constitutes in itself a gigantic revolution, makes it all the more incumbent on the Indian Government to limit it to what is absolutely necessary, and to discourage speculative legislation like that which is now in vogue. It is too often forgotten that it is men and not machines that have to be set in motion, and that legal rights require popular recognition before they can be truly said to exist. Otherwise they remain *in vacuo*, unsanctioned by that which can alone give them true sanction — the general consciousness of their social helpfulness.

(A. K. Connell, *Discontent and danger in India*, 1880).

Vrijheid van critiek.

There is no subject too sacred to be touched by reason. The more that the free minds of free men and the free tongues and the free pens of men free from all restraints but those of due responsability and conscience are brought to bear upon a subject, the better for truth.

(*Westminster Review*, January 1881).

Indo-europeanen.

There is a tendency in men of deep convictions to become sterner under an Indian sun, and surrounded by the facts of Indian life..... When a man retires from India under ordinary circumstances, he generally fancies that he will fit into old associations from whence he was taken, and he finds that he fits to nothing (if he ventures to quit London), unless it is a bowling-green or a news-room. If he be of a political turn, he may become an extreme Tory or an extreme Radical; but even then, as a Tory he appeals his friends with what they deem perfectly revolutionary views as to land, and much besides, or as a Radical drives other Radicals wild with his notions as to strong government. He is the round man in the square hole, go where he may. These are some of the many penalties paid for the advantages of an Indian career.

(James Routledge, *Journal of the E. I. Association*, 1878).

Het meest noodige voor den landbouw.

The most inportant requisite for efficient cultivation is, that the farmer shall be secure of the return from any extra labour or expenditure he may put into the soil. All uncertain, short, or unprotected tenures are incompatible with such a requisite, and therefore to be condemned as injurious to individuals and to the country.

(Robert Jamieson, *Political Economy for business peoples*, 1880).

Voor conservatieven.

Pour avoir quelque chose à conserver, il faudrait commencer par rebâtir.

(*Revue Britannique*, Février 1881).

De zwevende kabelspoorweg en zijn toepassing bij de ontginning der Ombilinkolen,

DOOR

D. D. VETH.

De grondslag waarop dit middel van vervoer berust, is het bekende denkbeeld om een, bij wijze van telegraafdraad vrij in de lucht hangenden kabel als spoorbaan te gebruiken voor het vervoer van kleine wagens, die door menschenhand of door een tweeden zich bewegenden kabel worden voortbewogen.

De inrichting van zulk een zwevenden kabelspoorweg, voor doorgaand vervoer in beide richtingen, zooals hij in de laatste jaren door A. Bleichert te Leipzig, specialiteit in het aanleggen van kabelspoorwegen, wordt gebouwd, is de volgende.

Het kabelspoor wordt gevormd door twee parallel loopende staaldraadkabels of aan elkander gesmede ronde ijzeren stangen, welke op houten of ijzeren staanders rusten, waarvan de hoogten en onderlinge afstanden van den aard van het terrein afhangen. De afstanden bedragen gewoonlijk 25 à 30 M., maar spanningen van verscheidene honderden meters leveren geen bezwaar op. De kabels worden aan de ééne zijde vast verankerd en aan de andere zijde door middel van een gewicht in de noodige spanning gehouden. Aan de beide uiteinden zijn de beide kabelsporen door middel van een wissel, uit op den smallen kant gesteld bandijzer bestaande, met elkander verbonden.

De vervoerbakken hangen aan de ééne zijde van kleine wagentjes, op twee, in één vlak liggende en van een groef voorziene wielen,

waarmede zij langs de kabels loopen en de ondersteuningspunten kunnen overschrijden. Het bewegen van de vervoerbakken geschiedt door een staaldraadkabel zonder einde van geringe dikte, die tusschen de eindpunten van den weg, op eenigen afstand van de kabelsporen, evenwijdig daarmede loopt. Ook deze kabel wordt door middel van een tegengewicht in een constante spanning gehouden, en aan één der uiteinden door middel van een drijfwiel in beweging gebracht.

De vervoerbakken hebben een zelfwerkende inrichting waarmede zij aan den bewegingskabel verbonden worden. Komt nu een vervoerbak aan een der stations aan, zoo wordt de verbinding tusschen dezen bak en den bewegingskabel op zelfwerkende wijze verbroken, zoodat, terwijl de kabel zich blijft voortbewegen, de bak stil blijft staan en door een arbeider geledigd of gevuld kan worden. Daarna wordt de bak op den wissel geduwd en naar den anderen kabelspoorweg gebracht, waar hij weder met den trekkabel verbonden en zoo langs het andere spoor teruggevoerd wordt.

De over de geheele spoorbaan gelijkmatig verdeelde vervoerbakken maken dus met den trekkabel een cirkelbeweging; op het eene kabelspoor rijden de wagens steeds in de éene, op het andere steeds in de tegenovergestelde richting.

Bij lange banen is het noodig haar in verschillende secties te verdeelen, welke ieder een afzonderlijken trekkabel verkrijgen; dientengevolge behoeft, wat lengte betreft, geen grens aan dergelijke inrichting gesteld te worden.

De afstand waarop de vervoerbakken elkander volgen, hangt af van de hoeveelheid die getransporteerd moet worden, de snelheid waarmede zij zich bewegen, en den inhoud der bakken. Nemen wij aan, dat dagelijks in 10 uren 800 pikol, in bakken die één pikol bevatten, en met een snelheid van 1 M. in de seconde, vervoerd moeten worden, dan bedraagt de afstand:

$$\frac{600}{800} \times 60 = 45 \text{ M.}$$

en het tijdsverloop tusschen twee op elkander volgende bakken dus 45 seconden. Men kan dus door vermeerdering van de snelheid of het dichter op elkander doen volgen, de hoeveelheid die getransporteerd moet worden, naarmate het noodig is vergrooten, zoodat de hoeveelheid die vervoerd kan worden, hoofdzakelijk bepaald wordt door den tijd die noodig is voor het aanbrengen van de op elkander volgende bakken.

Stijgingen van 1 op 3 leveren niet de minste zwarigheden op, en

men kan derhalve, in verband met de groote vrije spanningen die er aan gegeven kunnen worden, gerust beweren, dat het terrein nooit een hinderpaal voor den aanleg van dit vervoermiddel behoeft te zijn. Hoewel het beter is wanneer de weg geheel recht aangelegd kan worden, zoo levert toch het maken van bochten geen overwegend bezwaar op; alleen worden de aanlegkosten een weinig hooger en de exploitatie iets minder eenvoudig.

Is het te verwachten vervoer niet groot, zoo kan de kabelspoorweg met slechts één kabelspoor aangelegd worden. Dan moet de trekkabel afwisselend in beide richtingen bewogen worden, en worden eerst eenige bakken in de eene richting verzonden, om dan later weder gezamenlijk terug te keeren.

In de laatste 5 of 6 jaren zijn door den heer Bleichert in het geheel 114 zwevende kabelspoorwegen gebouwd, waaronder slechts zeer weinige met periodiek vervoer. Van dezen dienen er 53 tot het vervoer van ertsen en steenkolen bij de mijnen, 5 zijn bij steengroeven aangelegd, 35 doen dienst in verschillende fabrieken, 5 zijn voor rekening van aannemers gebouwd en nog 13 voor verschillende doeleinden. Alle bij elkander hebben een lengte van ongeveer 100 K.M.

Als het meest geschikte middel om te doen zien, voor hoevele doeleinden van verschillenden aard dit transportmiddel bruikbaar is en hoe uitgebreide toepassing het reeds heeft gevonden, laat ik hieronder een lijst volgen van eenige door den heer Bleichert aangelegde inrichtingen van dien aard.

Voor wien gebouwd.	Lengte M.	Vervoer in tonnen per		Aard van het transport en aanmerkingen.
		dag	uur	
Actiën-Gesellsch. Phönix te Laar bij Ruhrort.	2021	100	—	Vervoer van ijzererts van de mijn naar een bestaanden weg. Grootste stijging 1:4. Spanning van 140 M. Hoogte der staanders tot 21 M. Drijfkracht 8—9 paardenkrachten.
Heinrichshütte bij Au a. d. Sieg.	1560	—	20	Van de mijn naar de smelthut. Drijfkracht: locomobile die stoom ontvangt uit de stoommachine voor de mijn en slechts met 1 paardenkracht werkt.
Actiën-Gesellsch. Phönix te Laar bij Ruhrort.	706	—	—	IJzererts, van de mijn naar een paardenspoorweg. Daar het vervoer bergaf gaat, is geen drijfkracht noodig. Voor bediening wordt slechts 2 man vereischt.
Krupp'sche Hüttenverwaltung te Sain bij Coblentz.	2150	100	—	IJzererts, van de mijn naar een bestaanden weg. Drijfkracht 3—4 paardenkrachten.

Voor wien gebouwd.	Lengte M.	Vervoer in tonnen per dag	Vervoer in tonnen per uur	Aard van het transport en aanmerkingen.
Krupp'scheBergverwaltung te Braunfels.	325	—	15	IJzererts van een bewaarplaats naar het station Stockhausen van den Nassauschen spoorweg. Drijfkracht 1½ paardenkracht.
Fr. Krupp te Essen.	—	—	—	Voor het vervoer van in bewerking zijnde stukken geschut en machinedeelen, tusschen de verschillende gedeelten van de fabriek. Grootste last 850 K.G.
Fürstliche Bergverwaltung te Braunfels.	3590	100	—	IJzererts van de mijn naar de smelthut. Drijfkracht 5 paardenkrachten.
Rochet & C^n^. te Bilbao, Spanje.	1840	400	—	IJzererts van de mijn Aurora naar het spoorwegstation Ortuella. Helling 1 op 3.
Orconera Iron ore Cy. lim. te Bilbao.	450	—	50	IJzererts van de mijn César naar het spoorwegstation Bodovalle. Helling 1 op 2.6.
Grufve Bolaget, Zweden.	—	60	—	Zinkerts van de bewaarplaats naar de ovens.
Gesellschaft Lintorfer Bleiwerke bij Dusseldorp.	1035	125	—	Transport van looderts en zwavelkies in de eene en van steenkolen in de andere richting, tusschen de mijn en het spoorwegstation Lintorf. Drijfkracht een liggende machine van 4 paardenkrachten.
Gewerkschaft Briloner Eisenberg bij Olsberg.	3500	—	—	IJzererts van de mijn naar het station Olsberg. Drijfkracht 1½ paardenkracht.
Société anonyme des Hauts-fourneaux de Rodange in Luxemburg.	1750	—	36	IJzererts van de mijn naar de smelthut. Drijfkracht 2½ paardenkracht.
Société française et italienne des Houillères de Dombrowa, Rusland.	1360	—	10	Steenkolen van de mijn naar een spoorwegstation.
Ver. Friederike te Hamersleben.	3785 270 1040	—	30	Bruinkolen van de mijn naar het station Wegersleben, met twee zijbanen.
Cons. Johann Baptista Grube te Schlegel.	4555	200	—	Steenkolen van de mijn naar het station Mittelsteine.
Joseph Werndl, Albona in Istrië.	5240	—	25	Steenkolen van de mijnen naar de kust.
	820	—	15	
Gebr. Buderus in Wetzlar.	10710	—	25	IJzererts van de mijnen naar het station Gunterau.
	370	—	15	Zijbaan naar de mijn Riesenburg.
	550	—	15	Zijbaan naar de mijn Stollberg.
	150	—	15	Zijbaan naar de mijn Mark.
	500	—	15	Van de mijn Wilhelm naar het station Schafstall.
	1310	—	12	Van de mijn Jozef Georg naar het station Gräveneck.
	265	—	15	Zijbaan.
	1250	—	12	Van de mijn Heinrichsegen naar de mijn Bibrichstollen.
	600	—	12	Van de mijn Glona naar de mijn Bibrichstollen.

Voor wien gebouwd.	Lengte M.	Vervoer in tonnen per dag	Vervoer in tonnen per uur	Aard van het transport en aanmerkingen.
Gebr. Buderus in Wetzlar.	3800	—	12	Van de mijn Bibrichstollen naar het station Ammenau.
A. von Hansemann, Rittergut Lanken, Eiland Rügen.	1300	300	—	Transport van krijt van de groef naar de kust. De baan daalt 1 op 18, zoodat geen drijfkracht noodig is.
Friedrich Zieke, Dusseldorp.	1190	125	—	Transport van straatsteenen en bouwsteenen uit een basaltgroef naar de chaussée.
Güter- und Gruben-verwaltung te Sielce.	1580	—	10	Kalksteen uit een groef naar de kalkbranderijen. Drijfkracht: locomobile van 4 paardenkrachten.
J. H. Hagenah te Stade.	840	150	—	Gebrande metselsteenen van de steenbakkerij naar de Barnkruger Haven, en vandaar het leem naar de steenbakkerij. Drijfkracht 2 paardenkrachten.
P. Schmidheinz, Espenmoos, St. Gallen.	780	—	8	Leem naar de steenbakkerij.
	210	—	8	Baksteenen.
Pomm. Portl. Cementfabrik, Lebbin bij Swinemünde.	470	—	500	Krijt. Drijfkracht 4 paardenkrachten.
W. M. Schram, Sliedrecht.	—	1000	—	Zand in bakken met 600 KG. inhoud.
Vestingw. te Straatsburg.	1100	500	—	Aarde. De baan is reeds driemaal verlegd geworden.
F. en L. Fratelli Ruggio, Genua.	1000	—	6	Metselspecie voor de vestingwerken aan den Mt Cenis. Stijging 1 : 3.
	500	—	6	
Houtermans & Cordes, Thorn.	1550	—	12	Bouwmateriaal voor het bouwen der forten bij Thorn.
K. K. priv Porzellanfabrik, A. C. Anges te Aich bij Carlsbad.	810	75	—	Transport van bruinkolen naar de fabriek en terug, transport van allen afval uit de fabriek. Drijfkracht 1 paardenkracht. Bediening met vullen en ledigen der bakken 2 man.
Muldenthal Papierfabrik, Freiberg, Saksen.	150	—	—	Transport van papier uit het eene gedeelte der fabriek naar het andere.
Suikerfabriek Böblingen.	620	180	—	Steenkolen en beetwortels van het station naar de fabriek.
Suikerraffinaderij Gutschdorf bij Gr. Rosen.	200	—	5	Suiker.
Oberschlesische Actiën-Gesellschaft für Fabrikation von Lignose te Kruppamühle bij Keltsch.	3840	40	—	Steenkolen, katoenbalen, flesschen met zuur en verder alle voor de fabriek aankomende goederen. Er is slechts één kabelspoor, maar de snelheid kan tot 5 m. in de seconde of 18 K.M. in het uur gebracht worden.
Grosze Mühle bij Bitterfeld.	—	—	—	Transport van meel en koren.
Insterburger Actiën-spinnerei.	75	—	45	Garen van de pakkerij naar het magazijn. De baan is eensporig; de bakken kunnen 70 KG. te gelijk vervoeren.
Gasfabriek, Hannover.	575	300	—	Steenkolen van het station Küchengarten naar de fabriek.

Voor wien gebouwd.	Lengte M.	Vervoer in tonnen per		Aard van het transport en aanmerkingen.
		dag	uur	
Dr. C. Heine, Lindenau-Leipzig.	—	—	—	Stroo van een groote stoom-dorsch-machine naar de schuren. Vervoer in het uur 240 bossen.
Rybinsk-Bologoje-Eisenbahn-Gesellschaft te St. Petersburg.	1700	—	33	Transport van koren uit de Wolga-schepen naar de groote schuren bij het spoorwegstation Kopajew. Drijfkracht is een locomobile van 4 paardenkrachten.
Société de la manufacture d'Indiennes, te Moskou.	200	—	5	Diverse waren.
Hemelinger Actiën-Bierbrauerei te Bremen.	240	—	25	Vervoer van ijs.

Onder gewone omstandigheden bedragen, volgens den heer Bleichert, de vervoerkosten voor 100 pikols in guldens:

bij een dagelijksch vervoer van	en bij een lengte in meters van							
	250	500	750	1 000	2 000	3 000	6 000	10 000
800 pik.	0.90	1.02	1.23	1.32	2.25	3.00	4.68	8.64
1 600 »	0.45	0.60	0.75	0.87	1.35	1.80	2.70	4.96
8 000 »	0.15	0.21	0.26	0.30	0.43	0.60	0.94	1.65

Hierbij zijn in rekening gebracht de gemiddelde prijzen voor arbeidsloon, brandstoffen, enz. in Duitschland, — rente, amortisatie, bediening, enz. alles inbegrepen.

De kosten van alle metaaldeelen worden opgegeven per strekkende meter in guldens te Leipzig te bedragen:

bij een dagelijksch vervoer in ééne richting van	en bij een lengte in meters van							
	250	500	750	1 000	2 000	3 000	5 000	10 000
800 pik.	9.60	7 20	6.75	6.30	5.70	5.55	5.40	5 25
1 600 »	10.05	7.65	7.20	6.75	6.30	6.15	6.00	5.85
8 000 »	13.50	10.20	10.00	9.60	9.30	9.15	8.90	8.75

Hierbij moeten dan nog gevoegd worden de kosten der bewegingsmachine, van het transport, van de staanders en van het opstellen, voor welke twee laatste posten in niet te moeilijk terrein van 1 000 tot 5 000 G. per kilometer gerekend moet worden.

De zwevende kabelspoorweg is slechts een wijziging van eene sinds lang bekende inrichting, bekend onder den naam van transportkabel. In een brochure, „de Transportkabel; rapport over een nieuw

middel van vervoer, door den hoofdingenieur der staatsspoorwegen J. A. Kool en den ingenieur van den waterstaat in Nederlandsch-Indië P. J. Siedenburg", en eveneens in het opstel van den heer J. Sluiter, eersten luitenant der artillerie, „de transportkabel en zijne toepassing in Indië," in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië 1873, wordt dit middel van vervoer ten sterkste aanbevolen. Zooals men zich herinneren zal, is bij den transportkabel slechts één kabel benoodigd, die zich over met raderen voorziene steunpunten voortbeweegt en zoodoende de daaraan hangende lasten medeneemt.

Hoe eenvoudig dit denkbeeld van den transportkabel ook zij en op hoe vernuftige wijze de verschillende bij de constructie zich voordoende moeielijkheden overwonnen zijn, zoo geloof ik toch, dat aan den zwevenden kabelspoorweg over het algemeen de voorkeur moet gegeven worden, hoewel ik niet wil ontkennen, dat er misschien omstandigheden kunnen bestaan waarin de schaal naar de zijde van den transportkabel moet overslaan.

De voordeelen van den zwevenden kabelspoorweg tegenover den transportkabel zijn de volgende:

1°. Het aanwenden van sterkere stijgingen. Terwijl men bij den transportkabel geen sterker hellingen dan 1 op 8 mag aanwenden, omdat dan de zadels waarmede de bakken aan den kabel verbonden zijn, gaan schuiven, levert bij den zwevenden kabelspoorweg een helling van 1 : 3 niet de minste zwarigheden op.

2°. Mindere slijtage. Bij den transportkabel moet men aannemen, dat de kabel om de 2 jaar vernieuwd moet worden, terwijl bij den zwevenden kabelspoorweg alles eerst na 20 jaar vernieuwing zal behoeven. Daarbij heeft men dus slechts 5 % van het kapitaal voor een vernieuwingsfonds af te zonderen, terwijl bij den transportkabel, daar de kabel ongeveer $^1/_8$ van den geheelen aanleg kost, daartoe bijna 11 % in rekening moeten gebracht worden. Dat de slijtage in den dikken zich bewegenden kabel, welke nog te gelijker tijd den geheelen last moet dragen en ook niet rustig over de wielen loopt, veel grooter is, dan die van den dikken kabel welke geheel in rust verkeert, en van den zeer dunnen trekkabel te zamen, zal wel niet nader behoeven aangetoond te worden. Ook de slijtage van de wielen en assen aan de steunpunten van den transportkabel zal veel grooter zijn, dan die aan de raderen van de wagentjes bij den zwevenden kabelspoorweg.

3°. Veel grooter transportvermogen. Zoo ver mij bekend is, heeft geen enkele transportkabel met aanzienlijk vervoer aan de gestelde eischen voldaan, hetgeen bij den zwevenden kabelspoorweg

wel het geval is. (Men vergelijke hiervoor de boven verstrekte opgaven van het vervoer met de kabelspoorwegen, met dat omtrent den transportkabel in bovengenoemde brochure.)

4°. Rustiger gang, waardoor ook grootere snelheden aangewend kunnen worden. Voornamelijk door het overgaan van de lasten uit de spoorgoten op den kabel ontstaan er bij den transportkabel slingerende bewegingen, waardoor de slijtage van alles zeer toeneemt en zelfs een afwerpen der lasten mogelijk wordt. Bij den zwevenden kabelspoorweg, daarentegen, vindt slechts een kleine doorbuiging tusschen de steunpunten plaats, maar komen zijdelingsche bewegingen volstrekt niet voor.

Tegenover al deze voordeelen kan slechts één nadeel gesteld worden, namelijk de meerdere aanlegkosten door den tweeden kabel veroorzaakt. Door het onder 3° aangevoerde wordt dit verschil in werkelijkheid, zoo het al niet geheel verdwijnt, dan toch uiterst gering. Was dus de transportkabel voor vele plaatsen een zeer aanbevelenswaardig vervoermiddel, zoo is dit met den zwevenden kabelspoorweg zeker in nog veel grooter mate het geval.

Het bovenstaande zal, naar ik vertrouw, voldoende zijn om het groote belang van dit middel van vervoer in het licht te stellen en om duidelijk te maken, dat ook in Nederlandsch-Indië in vele gevallen met vrucht hiervan gebruik gemaakt zal kunnen worden. Ik ga er nu toe over om na te gaan, in hoever dit transportmiddel ook bij de exploitatie der Ombilinkolenvelden gebruikt kan worden.

Een verbinding door middel van een zwevenden kabelspoorweg tusschen Sawah Loento, de plaats waar de Ombilinkolen het best aan den dag gebracht kunnen worden, en de Brandewijnsbaai, zal eene lengte van omstreeks 70 KM. verkrijgen, waarvan 28 KM. over het gebergte en de overige door nagenoeg vlak terrein, door het dal van de Soengei Siloengkang, door het dal van de Padangrivier, of door de vlakte van Solok voeren.

Volgens de boven opgegeven tabel bedragen voor een baan met een dagelijksch vervoer van 8000 pik. of 500 ton, de kosten van alle metaalwerk, vervoerbakken inbegrepen, te Leipzig 8.76 G. per strekkenden meter. Het gewicht hiervan bedraagt per KM. 20 ton en de vracht van Amsterdam naar Padang moet op 25 G., die van Leipzig naar Amsterdam en van Padang naar de plaats van gebruik te zamen op 15 G. gesteld worden.

Voor de houten staanders zal een gemiddelde prijs van 100 G. zeker voldoende zijn, en de gemiddelde afstand kan op 25 M. aangenomen worden.

Voor onteigening en omhakken van de boomen is 500 G. per KM. zeker zeer ruim gerekend.

Voor het opstellen der baan is 1 000 G. stellig meer dan voldoende.

Voor de voorbereidende werkzaamheden en het personeel gedurende den bouwtijd behoeft ongetwijfeld niet meer dan 1 000 G. gerekend te worden, en eindelijk meen ik voor woningen en werkplaatsen, evenals voor de drijfkracht, hetzelfde te moeten stellen.

De gezamenlijke kosten per kilometer bedragen dan:

Metaalwerk	8 760	G.
Transportkosten 20 T. à 40 G.	800	„
40 staanders à 100 G.	4 000	„
Onteigening en ontbosschen	500	„
Opstellen	1 000	„
Voorbereidende werkzaamheden en personeel	1 000	„
Woningen en werkplaatsen	1 000	„
Drijfkracht	1 000	„
Diversen	3 940	„
	22 000	G.

De geheele vervoerinrichting moet dus 70 × 22 000 = 1 540 000 G. kosten.

Stijgt echter het vervoer tot over de 100 000 T. per jaar, zoo moet tot den aanleg van een tweeden transportspoorweg overgegaan worden, en dan stijgt het benoodigde kapitaal tot 3 080 000 G.

Volgens de opgaven van den heer Bleichert moeten de kosten van vervoer in een dergelijk geval op 0.027 G. per ton-kilometer gesteld worden. Nemen wij hiervoor 0.04 G., daar de opgaven der fabrikanten gewoonlijk de gunstigste gevallen in het oog hebben, zoo bedragen de zelfkosten van een ton kolen te Padang:

Zelfkosten der steenkolen te Sawah Loento	4.—	G.
Weeg- en expeditie-loon	0.50	„
Transport 70 KM. à 0.04	2.80	„
Rente voor het aan de havenwerken bestede kapitaal en herstellingen daarvan	1.—	„
Diversen	0.70	„
Te zamen	9.—	G.

Nemen wij nu aan, dat een hoeveelheid van 200 000 T. tegen een gemiddelden prijs van 11 G. te Padang van de hand gezet kan worden, en dat voor de eigenlijke mijnexploitatie en de havenwerken nog

1 920 000 G. noodig zijn, zoodat het geheele kapitaal tot 5 000 000 G. stijgt, zoo wordt er toch reeds een zuivere winst van 8 % genoten.

Ik geloof niet dat ik bij deze berekening een der factoren te gunstig aangenomen heb; waarschijnlijk daarentegen is het, dat, wanneer men voor den afvoerweg, voor die gedeelten waar de kosten per kilometer niet veel meer dan die van den dubbelen kabelspoorweg zullen bedragen, van een gewonen spoorweg gebruik maakt, de resultaten nog veel gunstiger zullen zijn.

Leiden, April, 1881.

Bedenkingen tegen een proeve van „historische critiek."

Houdt aan in 't lesen.

II.

Verrassende, bijna ongelooflijke, bijzonderheden komen hier en daar in het Enquête-rapport voor. Zoo lezen wij op bladzijde 147 onder anderen, dat Kolonel van Daalen reeds den derden dag na de ontscheping van de troepen, toen hij aan het strand was achtergebleven terwijl de Generaal het binnenland was ingetrokken om de messigit te nemen, den moed begon te verliezen. „Alhoewel", dus luidt de geheele volzin, „door den Generaal aan den Kolonel van Daalen was opgedragen, de barisans in het oostelijke fort te doen blijven, totdat zou kunnen worden overgegaan tot het verder onverdedigbaar maken daarvan door middel van mijnen, gaf de Kolonel toch op den 11den April den last tot ontruiming van het fort, zonder dat het onverdedigbaar was gemaakt, op grond dat de mineurs nog steeds bezig waren aan het verbeteren der brug, en hij vermeende hierop niet te mogen wachten, zoowel om de barisans niet langer dan noodig was gedetacheerd te laten, als omdat in het strandbivak dringend behoefte was aan meerdere werkkrachten; hiervan gaf hij aan den Generaal kennis bij een schrijven van den 11den April, waarin hij tevens de hoop uitte, al de beslommeringen, die hij sedert den vorigen dag had, te zullen kunnen volhouden." [1]) Kan, vragen wij, een onderbevelhebber zich erger compromitteeren? Als men die zinsnede leest, is dan het échec dat de expeditionaire macht moest ondervinden, toen die

---

[1]) *Wij* lieten spatiëeren, hier en ook dikwijls later.

Onderbevelhebber Opperbevelhebber was geworden, niet reeds voor de helft verklaard? Overeenkomstig hun gewoonte, hebben Generaal Verspyck en Generaal Booms de door ons gespatiëerde woorden van het Enquête-rapport, die in het kader van hun eigenaardige „historische critiek" volstrekt niet pasten, zorgvuldig verzwegen.

Maar laten wij beginnen met het begin.

De Commissie van Enquête had, gelijk wij zagen, tot klaarheid te brengen, waarin de chefs der expeditie tekortgeschoten waren *en* wat buiten hun schuld tot het échec had bijgedragen.

Met het rapport naast ons, teekenen wij nauwkeurig de belangrijkste feiten op.

Generaal Booms tracht zijn lezers te doen gelooven, dat de expeditie mislukte, omdat de chefs met overhaasting ageerden en *moesten* ageeren, en omdat de vijand van den beginne af overmachtig en overmoedig bleek te zijn. Gedwongen „gejaagdheid" en „optimisme": dat is de schering en de inslag van den mantel der liefde, dien de Generaal over de chefs der expeditie uitspreidt.

Wij daarentegen beweren,

dat men van onze zijde — wel verre van zich te haasten; laat staan: te overhaasten — getalmd heeft;

dat de overmacht van den vijand een verzinsel is;

dat de vijand in den beginne ook hoogst zelden overmoedig was;

dat hij echter door ons gebrek aan voortvarendheid, eenheid en beleid allengskens overmoedig w e r d, en

dat dit gebrek aan voortvarendheid, eenheid en beleid uit het Enquête-rapport overtuigend blijkt, zoodat Generaal Booms

òf het Enquête-rapport niet gelezen,

òf het niet begrepen,

òf het met opzet onjuist geëxcerpeerd en geïnterprêteerd heeft. En aangezien Generaal Booms moreel te hoog staat voor het laatste en intellectueel te hoog voor het tweede, blijft er niets anders over, dan dat hij *zelf* het *geheele* rapport n o o i t b e h o o r l i j k g e l e z e n h e e f t.

Om onze beweringen te b e w i j z e n, zullen wij eenige extracten uit het Enquête-rapport stellen naast daarop betrekking hebbende en vrij wel volledige extracten uit het geschrift van Generaal Booms. Voor zoover de gebeurtenissen t i j d e n s Generaal Köhler aangaat, zullen onze extracten uit het Enquête-rapport eenigszins uitvoerig zijn, omdat die gebeurtenissen voor het verder beloop der expeditie nagenoeg beslissend waren; wat s i n d s Generaal Köhler's dood voorviel, zullen wij veel beknopter vermelden. Wanneer echter te eeniger tijd de noodzakelijkheid aan den dag mocht komen, om ook i n d e n

breede aan te toonen, dat de lezing welke Generaal Booms van de laatste phase der eerste expeditie geeft, onvolledig en onjuist is, zoodat zij evenmin vertrouwen verdient als zijn relaas en critiek van de feiten die Generaal Köhler's dood voorafgingen, dan zal men ons daartoe bereid vinden.

Tegen den middag van den 22en Maart 1873, omstreeks half twaalf, werd van het vlaggeschip der expeditionaire macht ter reede van Batavia het sein gegeven om het anker te lichten, en weinig minuten later stoomde de vloot in linie weg. Eerst den 2en April hadden alle schepen Pinang bereikt; eerst in den namiddag van den 5en kon de vloot het anker laten vallen ter reede van Atjeh.

De reis had dus nagenoeg 16 dagen geduurd, hoewel men „bijna voortdurend" goed weer had gehad [1]). „Als een der voornaamste redenen hiervan moet worden aangemerkt, dat de als vlaggeschip dienstdoende *William Mackinnon* een zeer luie stoomer was en van alle schepen het langzaamst liep. In de tweede plaats heeft aan de trage reis ook schuld de omstandigheid, dat datzelfde vaartuig in den namiddag van 26 Maart niet verder kon stoomen, omdat twee steunijzers in den stoomketel ontzet waren, ten gevolge waarvan de reis gedurende ongeveer 24 uren moest worden gestaakt; terwijl een derde motief voor den langen duur van den overtocht wellicht gezocht moet worden in het slecht bij elkaar blijven van de schepen. Zoo verliet de *Baron Sloet van de Beele* reeds op den dag van vertrek tegen zonsondergang de linie van bataille en stuurde zij westelijker; zoo bevonden op 24 Maart in den namiddag de *Willem III* en de *Baron Sloet* zich niet meer bij de vloot; zoo waren op 27 Maart bij het aanbreken van den dag geen andere schepen van de transportvloot voor de *Mackinnon* te zien dan de *Cores de Vries* en de *Gouverneur-Generaal Mijer;* zoo vond dat stoomschip op 28 Maart des ochtends omstreeks 7 uur de *Baron Sloet van de Beele* met de *Maarten van Rossem* ten anker liggen in de nabijheid van Poeloe Saoe, hetgeen den Opperbevelhebber aanleiding gaf aan den gezaghebber van eerstgenoemd vaartuig, wegens het verlaten der vloot en het aanhoudend slecht nakomen zijner verplichtingen, zijn ernstige ontevredenheid te doen seinen; zoo lagen op dien dag, toen de *Mackinnon* te tien en een half uur in den voormiddag ter buitenreede van

[1]) De met aanhalingsteekens gebruikte woorden heeft de lezer steeds, behalve natuurlijk wanneer een andere bron uitdrukkelijk wordt genoemd, als extracten uit het Enquête-rapport te beschouwen. De tusschen haakjes geplaatste cijfers met de letter *p* er voor, wijzen aan wáár in het Rapport onze citaten te vinden zijn.

Singapore kwam, aldaar de *Baron Bentinck*, de *Susanna Johanna* en de *Kosmopoliet III*, terwijl de *Willem III* in New-Harbour geankerd was; zoo was eindelijk op 30 Maart de *Sloet van de Beele* geheel achteruit en kwamen de *Willem III* en de *Baron Bentinck* eerst den dag na de aankomst aldaar van de *Mackinnon* te Pinang ten anker" (p. 70 en 71).

Het Enquête-rapport onthoudt zich van andere aanmerkingen. De les ligt trouwens voor de hand. „Het in linie stoomen", zegt de Oud-Luitenant-Kolonel der Artillerie J. J. de Rochemont, „kan zijn nut hebben voor een oorlogsvloot, die dit moeielijk werk moet kennen, omdat het voor haar van het grootste belang is, zeker te zijn den vijand steeds met vereenigde krachten te kunnen ontmoeten. Maar welk nut, de sierlijke afvaart nu eens daargelaten, kan het geven aan een transportvloot, tijdelijk samengesteld uit ingehuurde handelsschepen, die de reis, langs veiligen weg af te leggen, zoo spoedig mogelijk moeten maken? Hadden wij de inscheping onzer expeditionaire krijgsmacht zoodanig geregeld, dat het langzaamst loopend stoomschip het eerst, het snelst loopend stoomschip het laatst tot vertrek gereed was geweest; en hadden wij vervolgens elk stoomschip zoodra mogelijk op eigen gelegenheid doen vertrekken — onze expeditie zou haar krijgsverrichtingen minstens 8 dagen vroeger hebben kunnen aanvangen." [1]) Te dezen opzichte zijn wij het met den heer de Rochemont volkomen eens.

Nu stellen wij die vertraging van acht dagen niet geheel alleen op rekening van de chefs der expeditie, maar dat zij, en met name Generaal Köhler, daaraan ten eenenmale onschuldig zouden zijn, is niet waarschijnlijk. En al nemen we dit een oogenblik aan, al valt de verantwoordelijkheid uitsluitend op het Departement van Oorlog of het Departement van Marine of wie dan ook, — het feit dat men een geheele week verloren liet gaan is toch zeker te belangrijk, om het te verzwijgen in een „historische critiek." Generaal Booms echter, die zich tot taak gesteld had om aan te toonen, dat er tegen Atjeh met „overhaasting" gehandeld werd, vond zwijgen in dit geval goud.

„Te Pinang aangekomen," (den 31en Maart) „vernam de Opperbevelhebber van den Nederlandschen Consul, dat de Commissaris op 26 Maart aan Atjeh den oorlog had verklaard. Op 31 Maart en 1 April werden officieele bezoeken gewisseld met den Kommandant van de ter reede van Pinang liggende Engelsche gunboat *Hornet*, welk vaartuig was

[1]) *Onze oorlog met Atsjin*, 1e deel.

bestemd om ter reede van Atjeh te waken tegen den invoer van oorlogscontrabande door schepen onder Britsche vlag, ter handhaving van het te dier zake door den Gouverneur der Straits Settlements uitgevaardigd verbod, en op den laatstgenoemden dag bracht de Opperbevelhebber met den Kommandant der Infanterie, den Chef van den Staf en zijn twee adjudanten, een bezoek aan den Luitenant-Gouverneur van Pinang, bij wien het middagmaal werd gebruikt en de avond doorgebracht." — „Van het aanwezen van alle schepen te Pinang maakte de Opperbevelhebber gebruik om ze te bezoeken, en de Chef van den Geneeskundigen Dienst om zich op alle persoonlijk te gaan overtuigen van den gezondheidstoestand, die, gelijk ook op reis door middel van seinen herhaaldelijk was vernomen, alleszins voldoende werd bevonden, zoodat slechts 15 lijders op het ziekenschip behoefden te worden overgebracht." (p. 71).

Bij deze eenvoudige mededeeling van het Enquête-rapport rijst de vraag, of Generaal Köhler niet verstandiger gehandeld had, indien hij onverwijld de reis naar Atjeh had voortgezet, met achterlating voor de schepen, die nog niet ter reede van Pinang aangekomen waren, van den last om hem ten spoedigste te volgen.

Generaal Booms, terecht inziende dat Generaal Köhler's verblijf van twee dagen op Pinang nadat aan Atjeh reeds de oorlog verklaard was, bij het betoog dat er met „gejaagdheid" en „overhaasting" gehandeld werd alleen van ondienst kan zijn, doet er in zijn „historische critiek" het zwijgen toe.

„Onmiddellijk nadat het anker" (ter reede van Atjeh) „gevallen was, „begaf de Opperbevelhebber zich, vergezeld van den Chef van den Staf en zijn Adjudant, den Luitenant-ter-Zee C. J. Marinkelle, naar boord van Zr. Ms. stoomschip *Citadel van Antwerpen*, ten einde aldaar van den Gouvernementscommissaris berichten omtrent den stand van zaken te bekomen. De Commissaris deed hun mededeeling van den toestand en van de oorlogsverklaring, waarvan zij trouwens reeds te Pinang bericht hadden bekomen. Ook vernamen zij hier wat sedert de oorlogsverklaring door de Marine was verricht. Verder gaf de Kapitein-Luitenant-ter-Zee Binkes, de aangewezen Kommandant der landingsdivisie, zijne meening over het landingspunt, in verband tot de verschillende waarnemingen. De Commissaris beval wijders bij deze gelegenheid den Opperbevelhebber de goede diensten aan van den Contrôleur Kraijenhoff en meldde hem de aanwezigheid der twee te Pinang aangenomen Chineesche gidsen, terwijl de Kapitein-ter-Zee Koopman, die zich mede dadelijk na zijn aankomst op de reede bij den Gouvernements

commissaris had vervoegd, berichtte, dat hij van Singapore een Engelschman had medegebracht, die door hem was geëngageerd om als gids bij de expeditie dienst te doen." (p. 74 en 75).

's Avonds begaf de Contrôleur Kraijenhoff, die tweemaal in Atjeh aan wal was geweest, zich aan boord van de *William Mackinnon*, om zijn opwachting te maken bij den Generaal, en hem zijn diensten aan te bieden. „De Generaal zat, zoo verklaart hij, alleen op een bank naast de koekoek; op zijn verzoek naast hem plaats genomen hebbende, vertelde hij in verband tot de expeditie het een en ander, zooals: dat men voorzichtig moest zijn met het drinkwater uit vrees van vergiftiging, dat de vijand voornemens was zich hevig te verdedigen en dat zelfs Toengkoe Paulim gezegd had, dat hij vrouwen en kinderen zou opofferen om de Hollanders te beletten vasten voet aan wal te zetten. De Generaal noemde dit alles praatjes en zeide, dat, zoolang de Atjehers de ongeboren vrucht niet opofferden, dat alles niets beteekende. Hij vertelde toen daarop ook nog het een en ander van een weg, die, achter kampong Meraksa om, naar het zwakste gedeelte van den Kraton voert, waar zich een poort bevindt met een deur, die door een houwitser te vernielen is, en zeide hem verder dat het boekje, hetwelk aan de officieren was medegegeven, veel onjuistheden bevatte en eigenlijk de lieden op het dwaalspoor moest brengen, dat de sterkte der Atjehers daarin veel te gering was opgegeven en dat volgens de door hem op zijne Atjehsche tochten gehouden journalen, de getalsterkte geheel anders was en men die wel op 50 000 man kon schatten, aangezien de XXII Moekims gerekend worden er alleen reeds 30 000 op de been te kunnen brengen. De Generaal scheen echter aan zijne mededeelingen niet te hechten en hetzij wegens zijne drukten, hetzij om andere redenen zijn vertrek te wenschen; op het aanbod van zijn diensten zeide de Generaal: „ach! waarvoor zou 't dienen"? Hij verzocht den Generaal uitdrukkelijk hem mede naar den wal te nemen, maar deze achtte het onnoodig." (pag 76).

Behalve Jhr. Kraijenhoff waren er nog veertien personen „bestemd of geschikt om als gidsen of tolken te dienen."... „Een verhoor van deze" (vijftien) „personen vóór den aanvang der expeditie om hun verklaringen onderling te vergelijken, en met elkander aan te vullen en te verbeteren, is niet gehouden geworden." (p. 261).

Generaal Booms brengt hiertegen in, dat dan toch de Marine de gegevens van *vier* van die personen „met de hare tot een geheel had gebracht in een brief en schetsen vóór de komst van den Opperbevelhebber", en gaat daarna aldus voort: „Kon de Opperbevelhebber dat misschien hebben gedaan op het geschikte tijdstip, vóór zijn

vertrek, met personen die eerst ter elfder uur te Deli, te Singapore, te Pinang inderhaast werden aangenomen en rechtstreeks naar het oorlogstooneel gedirigeerd, en waarvan sommige hem zelfs geheel onbekend bleven? En bij aankomst ter reede was er minder tijd en gelegenheid tot het raadplegen van documenten, tot confrontatie en vergelijkende studie, tot het doen van een keuze uit de gidsen en tolken, wat ter zake van een onbekend land reeds op zichzelf geen gemakkelijke taak is; toen moest men gebruiken wat men had, toen was er te voorzien in tal van zaken betrekkelijk het debarquement, de vestiging op het strand, enz., toen moest er gehandeld en met spoed gehandeld worden. Ziet men niet overal de bewijzen van dat abrupt opkomen, van dien spoed, die overhaasting en gejaagdheid van de expeditie?"

Het antwoord kan kort zijn.

Het opteekenen door de Marine van hetgeen vier gidsen of tolken haar verteld hadden, kon den Chef van den Staf niet ontheffen van de verplichting om zelf de negentien personen te confronteeren. Te zeggen, dat dáárvoor tijd en gelegenheid ontbrak, klinkt vooral in den mond van een opperofficier uiterst vreemd! Men had de vijandelijkheden niet mogen beginnen, eer men de gidsen zorgvuldig ondervraagd, hun antwoorden vergeleken en daaruit, na eventueele tegenstrijdigheden zooveel doenlijk opgelost te hebben, een leiddraad voor het operatieplan vastgesteld had. Daarvoor moest tijd gevonden worden. En hiernaar had men niet lang te zoeken. Na het onnoodige oponthoud te Pinang nog van „overhaasting" te spreken, is inderdaad te ongerijmd. Bovendien, wat gebeurde er den 6en en 7en? Ook toen werd aan confrontatie van gidsen en tolken niet gedacht.

Den 6en werd door twee Europeesche compagnieën Infanterie een verkenning gedaan, waaraan door Generaal Köhler, Kolonel van Daalen en Kolonel Egter van Wissekerke werd deelgenomen. Kwart over achten 's morgens bereikte men den wal. Een kwartier te voren was den Luitenant-Kolonel van Thiel aan boord van de *Baron Sloet van de Beele* een sein gegeven, om met nog twee inlandsche compagnieën te debarqueeren; dezen kwamen tegen half tien aan land. De eerste twee compagnieën waren „alleen verontrust door een flauw vuur uit het zuidelijkst gelegen fort (versterking n°. 1 of westelijk fort) dat echter geheel onschadelijk was." Overigens was er niet de minste tegenstand, en „het schoonste weder begunstigde den tocht, en er stond zóó weinig branding op de kust, dat de manschappen nagenoeg droogvoets aan den wal kwamen." (p. 121)

Om half negen, dus reeds vóór het debarquement der inlandsche compagnieën, gelastte de Opperbevelhebber een verkenning naar den kant der genoemde versterking; zij werd verricht door den Chef der Opname, Kapitein von Balluseck, gedekt door een detachement van 1 sergeant, 2 korporaals en 23 soldaten onder bevel van den Luitenant Surber, en Generaal Köhler met Kolonel Egter woonden haar bij. „Aanvankelijk strekte zij zich uit tot ongeveer 150 pas van de versterking n°. 1, waaruit voortdurend een flauw geweervuur kwam. Daar het verkenningsdetachement te zwak was, om een aanval tegen die versterking te kunnen ondernemen, ten einde het vuur tot zwijgen te brengen, werd het na de landing der inlandsche compagnieën met een sectie der 1ste compagnie onder den 2den Luitenant G. C. Turk versterkt. Deze macht rukte naar de versterking op en stormde haar, zonder tegenstand te ondervinden, binnen; het bleek toen dat de vijand haar had verlaten." (p. 122) — — „In de versterking vond men eenige kleedingstukken, eetwaren, breekijzers en andere gereedschappen, enz.; wel een blijk, dat de vijand haar met overhaasting had verlaten. Aan bewapening werden eenige geweren, lansen, klewangs en een weinig munitie voor klein geweer buit gemaakt. De geschutbewapening bestond uit 3 oude ijzeren kanonnen van 6 en 8 ℔, en een bronzen monsterkanon of mortier van 47 c.m. Ook lag nog op de noordelijke borstwering een groot stuk geschut zonder affuit van 12 ℔, terwijl aan de zuidwestzijde buiten de versterking nog een oud kanon reeds half in het zand was weggezakt." (p. 123).

Nog twee verkenningen volgden, en wel naar aanleiding van een schets, die door den Kapitein-Luitenant-ter-Zee Binkes aan den Opperbevelhebber gezonden was, en die aanwees dat er van de landingsplaats een voetpad naar het binnenland liep, en dat men, naar het binnenland oprukkende, een lagune [1]) met een geul (cunette) over moest.

---

[1]) Over die veelbesproken lagune nog deze toelichting:

Het terrein waarop men landde, »bestond," zegt het Enquête-rapport, »uit kwartszand, eenige voeten boven de oppervlakte der zee verheven, waarop, op eenigen afstand van de zee, een zandrug ongeveer evenwijdig aan deze doorliep. Meer landwaarts in en verder tot de versterking n°. 1 was de grond met spichtig gras begroeid; hier en daar stond een enkele boom, en aan de oostzijde, op ongeveer 100 pas van het strand, was een boschje, terwijl overigens het terrein open lag." Buiten den rand van dat boschje aan de oostelijke zijde ging het terrein spoedig in een lagune over, »over welke men een vrij uitzicht had, en dientengevolge bleek toen, dat men zich bevond op een oeverwal of nering, waarachter een lagune of haf, die met laag water voor het grootste gedeelte droog viel en welks diepste gedeelte (zoogenaamde cunette) zich als een riviertje op deze plaats omstreeks ter breedte van 25 m., door het moeras slingerde, dat

apitein Romswinckel werd gelast, dat voetpad te verkennen, ekt door een sectie der 6e compagnie van het 12de bataillon nterie onder den 1en Luitenant Surber. „Het voetpad volgende, m men aan de lagune, over wier diepste gedeelte, de cunette, brug werd aangetroffen, volgens het rapport van den Luitenant ber vervaardigd van op jukken van klapperboomen liggende lken en een breedte hebbende van 0.6 meter." Aan de zuidzijde lagune was het terrein met dicht bosch bedekt, en daarachter ond zich een eveneens dicht begroeide kampong, die or de versterkingspatrouille op ongeveer 1500 pas in delijke en westelijke richting doorgetrokken werd. kampong was doorsneden door smalle voetpaden en door de rbare bevolking nagenoeg geheel verlaten. Op het zien der daten namen eenige weinige gewapende Atjehers vlucht (p. 123).

De andere verkenning, aan Kapitein von Balluseck opgedragen door twee inlandsche compagnieën onder den Overste van Thiel lekt, werd in zuidwestelijke richting gedaan, en had o. a. ten l, bekend te worden met de westelijke uitwatering der lagune. genoeg 450 meter van de landingsplaats vond zij een verlaten rk, een aarden redoute, met een ijzeren en een merkwaardigen onzen vuurmond; „daar geen vernagelpennen van boord waren degenomen, werden deze stukken zoo goed mogelijk onbruikbaar maakt door het indrijven van boomstammen, takken, aarde, steen, enz." Verder oprukkende stootte men op eenige vijandelijke verrkingen, „die blijkens de achtergelaten goederen, bestaande uit legtjes, hoofdkussens, kookgereedschappen, rijst en toespijzen, door n vijand in overhaasting verlaten waren." — — „Terwijl r het terrein werd opgenomen, deden eenige Atjehers, met geweer, nderbus en klewang gewapend, een aanval op den linkervleugel;" kele schoten waren echter voldoende, om dezen aanval af te slaan, de vijand ging, een 8-tal gesneuvelden achterlatende, op de ucht. „Alsnu werd voorzichtig voorwaarts gerukt, omdat het terrein den linkervleugel en voor het front al gaandeweg meer begroeid erd. Tot ongeveer 700 m. van de landingsplaats gevorderd, werd e colonne in front, maar voornamelijk in den linkerflank, onverhoeds t het struikgewas en dicht begroeid terrein door een drom Atjehers angevallen, die zich met dollen overmoed op de tirailleur-linie

———

ier en daar met rhizophoren en nipa was begroeid, terwijl aan de overzijde ezer lagune kampongs waren met de gewone kampongboschjes van vruchtoomen," enz. (p. 121).

wierpen. Door het onverwachte en hevige van den aanval deinsde een oogenblik de tirailleur-linie terug, terwijl de vijand, zich van de klewang bedienende, tot binnen die linie doordrong. De 2de Luitenant der Infanterie E. W. Bisschoff van Heemskerk, die den linkervleugel der tirailleur-linie aanvoerde, hield moedig stand en geraakte daardoor voor de teruggeweken tirailleur-linie; hij spoorde de zijnen aan, terwijl hij zelf werd aangevallen en door een gelukkigen sabelslag en daarna gevolgd schot aan de klewang van een Atjeher ontsnapte. Ook de Kapitein L. F. Nix, Kommandant der 3de compagnie, droeg door zijn flinke houding er veel toe bij, dat de tirailleur-linie zich spoedig herstelde. Door den hevigen aanval en het doordringen van den vijand tot in en achter de tirailleur-linie, ontstond in deze een gaping, waarop de Kapitein Altenstein den hoofdtroep in bataille liet formeeren en door de in de tirailleur-linie ontstane opening een snelvuur opende op den doorgedrongen vijand, die, een honderdtal sterk, hierop spoedig terugdeinsde en op de vlucht ging, een 20tal dooden achterlatende. Aan onze zijde werden slechts drie manschappen gekwetst." (p. 124). Na dit gevecht marcheerde men weer ongehinderd door, totdat men ongeveer een kwartier landwaarts was ingerukt, n.l. tot ongeveer 1300 meter van de landingsplaats. Toen werd het bericht ontvangen, dat zich bij de uitwatering der lagune een menigte vijanden vertoonde, waarop Zr. Ms. Stoomschip *Soerabaja* wenschte te vuren. „Inderdaad bemerkte men ook bij de verkenningscolonne een menigte volk aldaar, en aangezien de uitwatering der lagune door peiling genoegzaam was te bepalen en het niet in de bedoeling van den Opperbevelhebber lag, om een ernstig gevecht verre van het debarquementspunt te laten leveren, werd tot den terugtocht besloten."

Intusschen hadden de 1ste en 6e compagnieën de landingsplaats blijven bezetten, in afwachting van den terugkeer der verkenning naar den mond der lagune. „Men stond in verschillende groepjes te praten, en de Generaal, bij de tirailleur-linie komende, waar alles rustig was, knoopte daar met den Kapitein (thans Majoor) A. Luymes, naar deze verklaart, een gesprek aan, waarbij die Kapitein onder anderen zeide: „„Jongens, Generaal, wat zijn wij goed aan den wal gekomen; als u nog een paar compagnieën liet debarqueeren, dan waren wij hier al vast klaar."" Hiermede, zeide hij, was zijn bedoeling, dat, aangezien men, met het oog op de versterkingen, die men van boord had gezien, nog al tegen het debarquement opzag en ergen weerstand meende te moet verwachten, terwijl men nu zonder slag of stoot aan den wal was gekomen en het weder zoo gunstig was, het beste zou zijn, nu

maar aan den wal te blijven, hetgeen, als het geheele bataljon aan den wal was gebracht, zijns inziens, gelegenheid zou geven, het later debarquement van de overige troepen te beschermen. De Generaal antwoordde schouderophalend: „„Wat ik heden heb, heb ik morgen ook"" (p. 125).

En om half een keerden de troepen naar boord terug!

Een groote fout was het onzes inziens, dat aan de verkenning, waarvoor in den beginne slechts twee compagnieën werden bestemd, door alle drie hoofdpersonen van de expeditionaire landmacht werd deelgenomen; zeer onvoorzichtig was dat. En oordeelen *wij* zoo, nog veel strenger moest Generaal Booms een afkeuring uitspreken; want volgens hem was immers de vijand èn overmoedig èn overmachtig? Het blijkt evenwel, dat de overmoed en overmacht slechts opportunistische argumenten zijn; de Generaal bespaart den chefs zelfs elken zweem van afkeuring; het feit wordt niet eens vermeld.

Maar de ernstigste misslag werd zeker begaan, door naar boord terug te keeren. Generaal Booms acht het twijfelachtig, of den 6en nog in tijds al het noodige kon worden verricht, om meer troepen te debarqueeren, en tevens om te zorgen voor hun defensieve opstelling, voeding en verpleging; een twijfel, voegt hij er bij, dien ook Generaal Whitton schijnt te deelen. Generaal Booms vertelt echter niet, wat het Enquête-rapport ter zake mededeelt. Noch Kolonel Egter, noch Kolonel van Daalen schijnt het onmogelijk geacht te hebben, het strand bezet te houden, en overigens lezen wij in het Rapport: „Volgens den Kommandant van de barisans, den Luitenant-Kolonel P. R. de Rochemont zou zijn bataljon dadelijk gereed zijn geweest. Ook de Bataljons-kommandant van Thiel verklaarde, dat het bataljon dadelijk gereed zou zijn geweest, maar volgens den Adjudant van den Opperbevelhebber, den Luitenant-ter-Zee 1ste klasse C. J. Marinkelle, bestond er op dat oogenblik nog geen gelegenheid om meerdere troepen te debarqueeren, aangezien er nog geen maatregelen voor het debarquement genomen waren, terwijl ook de Kapitein von Balluseck vermeende, dat het op administratief gebied veel bezwaren zou hebben gehad, omdat alles nog niet was voorbereid om de gelande troepen van het noodige te voorzien, en ook de vlotten tot landing der artillerie nog niet gereed waren. Hiertegenover staat, dat men dan toch in allen gevalle de debarquementsmiddelen in gereedheid had, die reeds vier compagnieën aan den wal hadden gezet, gelijk zulks ook wordt opgemerkt door den gezagvoerder van de *William Mackinnon*, die zegt: „„Vier compagnieën waren reeds aan den wal gebracht in den ochtend, en het spreekt toch wel vanzelf, dat men evengoed

in den namiddag er nog twee met de noodige vivres aan den wal had kunnen brengen; daarbij was het prachtig weer."" Wel is waar waren de vlotten nog niet beschikbaar, maar als men het noodig had geoordeeld eenig geschut aan den wal te hebben, dan had dit geen beletsel behoeven te zijn, want een paar houwitsers van de marine-landingsdivisie met hunne bediening zouden gemakkelijk met de sloepen of barkassen aan den wal te brengen zijn geweest." (p. 126). „Blijkbaar," dus besluit het Enquête-rapport, „heeft het verlaten van het strand op 6 April velen verbaasd en geen gunstigen indruk gemaakt," en de Schout-bij-Nacht Geerling verklaarde: „Ten aanzien dier verkenning merk ik op dat het, na afloop daarvan, terugkeeren naar boord, en het daarna nog tot den 8sten April wachten om met gezamenlijke macht te landen, dewijl men niet vóór dien tijd tot debarquement gereed was, niet wel overeen te brengen zijn met de regelen van militair beleid" [1]).

Generaal Booms, anders van uitweidingen niet afkeerig, heeft voor zijn mededeelingen aangaande die verkenning een opmerkelijk bescheiden gebruik gemaakt van het Enquête-rapport, en de beschouwingen van den Kommandant der Zeemacht geheel onvermeld gelaten. Het eenige, wat hij over de ongelukkige verkenning nog mededeelt, is dit: „Generaal Köhler dacht voetstoots te zullen slagen, en waagde zich 6 April aan wal, aanvankelijk met slechts 2 compagnieën. Doch hoewel hij het open strand onder het vuur van onze schepen zonder noemenswaardigen tegenstand bereikte, zoo toonden hem toch 'svijands overmoedige aanvallen, zoodra hij het bedekte terrein naderde, dat hij voorzichtig moest zijn, en toen hij spoedig daarop vernam en bemerkte dat een menigte vijanden zich bij de uitwatering der lagune verzameld had, besloot hij, hoewel met nog 2 compagnieën versterkt, terug te keeren."

Als men over de verkenning niets anders leest dan hetgeen Generaal Booms goedgevonden heeft, daarover te schrijven, moet men den indruk krijgen, dat de Atjehnees wel niet onmiddellijk bij de landing, maar toch zoodra onze soldaten het bedekte terrein naderden, een geduchten tegenstand bood, en wáár dat bedekte terrein

---

[1]) Nadat het Enquête-rapport gedrukt was, werd daarvan een exemplaar aan den Kommandant der Zeemacht en een aan den Kommandant der Landmacht gezonden, met verzoek om hun beschouwingen mede te deelen. De eerste, de Schout-bij-Nacht Geerling, die den Vice-Admiraal Uhlenbeck opgevolgd was, voldeed daaraan bij geheime missive van 17 Oct. 1874; de laatste bij een van den 28en November daaraanvolgende. Beide stukken zullen nu en dan aangehaald worden als B. K. Z. (Beschouwingen van den Kommandant der Zeemacht) en B. K. L.

lag, wijst de Generaal niet aan, zoodat de verbeelding vrij spel heeft. Evenmin vermeldt hij, dat er bij de twee ontmoetingen met den vijand naar raming slechts ongeveer *dertig* en *tachtig* Atjehneezen tegenover ons stonden, ofschoon dat in het Enquête-rapport zeer duidelijk wordt medegedeeld. (p. 318) Evenmin ook neemt hij het belangrijke bericht op, dat onze troepen nà het kortstondige gevecht bij het „bedekte terrein" nog circa 600 meter onverlet doormarcheerden (p. 124). Is dat een eerlijke „historische critiek"?

Uit de aangehaalde feiten blijkt intusschen, dat die talrijke, overmoedige vijand, die ons van den beginne af fel bestookte, een fictief personage is, door Generaal Booms op hem gelegen tijden te hulp geroepen om de tekortkomingen der chefs te bedekken.

Na de wederinscheping der verkenningstroepen op den 6en April begaven zich de Opperbevelhebber, de Kommandant der Infanterie en de Chef van den Staf naar den Gouvernementscommissaris aan boord van de *Citadel van Antwerpen*, alwaar zich ook de Kommandant der Maritieme Middelen vervoegde, ten einde de noodige maatregelen te bespreken voor het definitief debarquement.

Aanvankelijk werd bepaald, dat reeds den volgenden dag (den 7en) zou worden gedebarqueerd, „maar bij het vernemen, hoe alle voorbereidingen nog gemaakt moesten worden, viel het den Kommandant der Infanterie" (Kolonel van Daalen) „naar hij verklaart op, dat bij het reeds ver gevorderde middaguur daartoe geen voldoende tijd zou overschieten en, toen hij deze opmerking had medegedeeld aan den Adjudant van den Opperbevelhebber, den Luitenant-ter-Zee 1ste klasse Marinkelle, en deze, het gevoelen van den Kolonel deelende, haar den Opperbevelhebber had overgebracht, werd de landing verschoven tot den 8sten." Waarom de Kolonel van Daalen hier, hoewel zelf in de conferentie zitting hebbende, de tusschenkomst van des Generaals Adjudant inriep, verklaart hij in zijn antwoord op een der hem voorgelegde vragen, waar hij zegt, „dat de Generaal hem nooit heeft geraadpleegd en hem zelfs geen enkele maal heeft aangemoedigd om zijn gevoelen te doen kennen omtrent de te nemen of reeds genomen maatregelen, en dat hij dan ook daarom in de conferentie van den 6en April de door hem gemaakte opmerking onder de aandacht van den Generaal deed brengen door diens Adjudant." (p. 127)

Het nog overig gedeelte van den 6en en de dag van den 7en April werden aan voorbereidende werkzaamheden besteed.

Den 8en, des morgens te vijf uur, werd voor de sloepen het sein gegeven, om zich bij de *Djambi* te vereenigen.

Om 7 uur 30 minuten zetten de 1e en de 6e compagnie van het 12e bataljon, kort daarop gevolgd door de 4e, voet aan wal. Om vier uur 's middags was de landing geheel afgeloopen. De Opperbevelhebber met den Chef van den Staf debarqueerde om half zes; tot zoolang was Kolonel van Daalen ook met het bevel over de later debarqueerende gedeelten belast.

De omstandigheden waren ditmaal ongunstiger dan op den 6en. „De zee was minder kalm dan op den 6en, er stond meer branding langs de kust en dientengevolge moesten, bij het aan wal komen, de troepen een eind door de zee loopen; verscheidene patronen werden hierdoor nat (die echter spoedig werden verwisseld) en er sloegen zelfs een paar sloepen, die dwarszee's kwamen en waarin manschappen van de 1ste compagnie gezeten waren, in de branding om." (p. 132).

Ook liet thans de vijand ons niet ongemoeid. „Nauwelijks hadden de 1ste en 6de compagnie voet aan wal en rukte de 6de met een sectie en tirailleur meer oostwaarts op, terwijl de 1ste, die door het omslaan der sloepen eenig oponthoud had gehad, zich nog formeerde en nog niet aan de 6e was aangesloten, of de vijand deed, naar gissing 400 man sterk, uit het kreupelhout achter den duinrand en de versterking n°. 1 een verwoeden aanval; hij was gewapend met vuursteengeweren, donderbussen, klewangs en lansen en, na zijn schot gelost te hebben, wierp hij zijn vuurwapenen weg en stormde in blinde woede, ondanks het vuur der tirailleurs, met het blanke wapen op de troepen in." (p. 132).

Kolonel van Daalen beweerde voor de Enquête-commissie, dat een gedeelte onzer troepen een oogenblik teruggeweken was, en dat de meer rechts opgestelde manschappen, daardoor geheel onthutst rakende, gedreigd hadden dat voorbeeld te volgen, doch dat hij (de Kolonel) hen vermaand had om stand te houden, en dat „die toespraak, op een bedaarden en vasten toon geuit", hen „blijkbaar" de gewenschte kalmte had doen hernemen. De juistheid van die mededeeling is echter door de Kommandanten der 1e en 6e compagnie en door den Luitenant Trip ten stelligste weersproken geworden; en ontkennende dat de troepen teruggeweken waren, zeiden allen, van een toespraak van den Kommandant der Infanterie „niets te hebben ontwaard", en „den Kolonel zelfs niet te hebben gezien". (pag. 133). De Luitenant-Kolonel van Thiel voegde er bij, „dat het bovendien moeilijk geweest zou zijn, om onder het snelvuur een toespraak te hooren." (p. 134).

Door het „flinke gedrag" der troepen werd de vijand afgeslagen, en week hij in den boschrand terug op het slagveld 82 dooden

achterlatende. „Het gevecht had hoogstens 5 minuten geduurd". (p. 132). Van onze zijde waren er 2 mindere militairen gesneuveld en 9 gekwetst [1]).

Na voor de lijken der gevallen kameraden gedéfileerd te hebben, begaf zich het 12de bataljon op marsch, om, overeenkomstig den last van den Kommandant der Infanterie (Kolonel van Daalen), de twee zoogenaamde westelijke en oostelijke versterkingen (versterking n°. 1 en n°. 2) aan te vallen, den vijand daaruit te verdrijven, en ze voorloopig bezet te houden. De Korpskommandant, de Overste van Thiel, had bij het ontvangen van dien last op de omstandigheid gewezen, dat het meerendeel der manschappen niets meer in de veldflesschen had, en dat tegen 12 uur de soep aan den wal gebracht zou worden; de Kolonel had ten antwoord gegeven, dat die omstandigheden geen beletsel mochten zijn, vermits de manschappen des morgens een stevig maal hadden genuttigd, bovendien hun volle veldflesch en twee rations hard brood hadden medegenomen. Artillerie was door den Overste gevraagd; over artillerie viel op dat oogenblik nog niet te beschikken. Over stormladders evenmin: „ofschoon 20 stuks van Java waren medegenomen —" gemaakt „van bamboe met houten sporten en van een lengte van ± 5 el, volgens den Chef der expeditionaire Genie uitmuntend goed en doelmatig" — konden zij niet gebruikt worden, „omdat zij in het ruim lagen van het ziekenschip, waar spoedig veel gewonden moesten worden verpleegd, zoodat het moeilijk was, er bij te komen." (p. 137).

Versterking n°. 1 werd verlaten gevonden.

Behoedzaam rukte de voorhoede verder, en had weldra het westelijkste gedeelte der naar haar kant gekeerde face van versterking n°. 2 in het gezicht. Niet lang hierna vertoonden zich op dien muur de vijanden, en toen de voorhoede tot ongeveer 350 pas genaderd was, openden de Atjehneezen hun vuur. Daar het strand niet de minste dekking aanbood, „gelastte de Kapitein Luymes aan zijn compagnie om te gaan liggen en het vuur van den vijand bedaard te beantwoorden; kort daarop werd die Kapitein gewond en deed de vijand onverhoeds een uitval, waardoor de compagnie [2]) een tiental passen terugging, waar zij stand hield en den vijand, die volgens sommigen niet zeer talrijk was (naar schatting 30 à 80 man), doch volgens

[1]) Volgens de opgaaf van den Geneeskundigen Dienst sneuvelden er 9 en werden er 12 geblesseerd (p. 135.)

[2]) De Officier van Administratie der 1ste klasse bij de Marine L. F. C. Seelking verklaart, van boord gezien te hebben, dat deze aanval eerst plaats had, toen de troepen reeds terugtrokken, en dit zegt ook de 1ste Luitenant-Adjudant J. H. Heil, die het gevecht bijwoonde. (Noot Enquête-rapport).

het rapport van den Bataljons-kommandant een groot aantal bedroeg, door een snelvuur verdreef." (p. 138) „Meer en meer echter werd het den Luitenant-Kolonel van Thiel duidelijk, dat de versterking zonder artillerie niet zou zijn te vermeesteren, en toen hij, den vijand in het bosch aan de rechterzijde een hevig geschreeuw hoorende aanheffen, moest veronderstellen, dat wellicht het voornemen bestond een omtrekkende beweging te maken, waardoor hij met zijn bataljon tusschen twee vuren zou komen, besloot hij op versterking n°. 1 terug te trekken, waarbij de 6de compagnie den terugtocht dekte." Twee der onzen waren gesneuveld en zes gewond.

In de westelijke versterking teruggetrokken, zond de Overste van Thiel den Luitenant Bruinsma naar Kolonel van Daalen om rapport uit te brengen en te zeggen, dat het 12e bataljon dood afgemat was, dat het gebrek aan water had, en dat de manschappen sinds het debarquement niets gegeten hadden; tevens liet hij hem artillerie en nadere bevelen vragen.

De Kolonel antwoordde, dat hij versche troepen en artillerie zou zenden, dat het bataljon eenigen tijd rust moest nemen, en dat de Overste verder „naar omstandigheden" moest handelen, „alsmede, zoo hij dacht kans van slagen te hebben, nog een aanval op die versterking doen."

Er kwamen twee compagnieën van het 3e bataljon onder kommando van Kapitein van Lier met een sectie getrokken kanons van 8 cm. „De soep voor het bataljon was inmiddels van boord gezonden, doch door de branding gedeeltelijk verloren gegaan en overigens met zeewater vermengd. Met het drinkwater was men gelukkiger, daar men in de versterking putten had gevonden, waarvan het water door den Geneeskundigen Dienst werd goedgekeurd; bovendien kwam later nog water van boord. Blijkens het rapport van den Kommandant der Infanterie werden ten 2½ uur des namiddags de resteerende vivres, benevens drinkwater, naar het 12de bataljon gezonden onder bedekking van drie compagnieën barisan, die tevens tot versterking moesten dienen." (p. 139).

Een verkenning werd gedaan, om te zien, of het mogelijk was, langs de achterzijde van de versterking binnen te komen; zij leidde tot geen resultaat.

De sectie artillerie kwam in batterij, en begon de versterking op ongeveer 600 pas met granaten en granaatkartetsen te beschieten; het doel werd niet bereikt.

Nadat 49 à 50 projectielen en daaronder alle bij de sectie aanwezige granaatkartetsen verschoten waren, „was de Sectie-kommandant bevreesd, dat men, op deze wijze voortgaande, spoedig de munitie

der 1ste linie zoude verbruikt hebben, hetgeen hem niet raadzaam voorkwam, daar hij wist dat de munitie der 2de linie nog niet aan wal was en ook dien dag waarschijnlijk niet ontscheept zou worden," (p. 140) en hij verzocht dus den Batailjonskommandant, om den Kommandant der expeditionaire Artillerie, den Luitenant-Kolonel Boumeester, van den stand van zaken kennis te geven.

Dit geschiedde, en daarop kwam de Overste Boumeester zelf met een sectie berghouwitsers, onder bedekking van een compagnie van het 9e bataillon; de sectie getrokken kanons van 8 cm. werd onverwijld naar het bivak teruggezonden; de berghouwitsers, 500 pas van de versterking in batterij opgesteld, bewierpen haar met granaten, en toen 14 worpen gedaan waren, achtte de Overste van Thiel het oogenblik gekomen, een storm te wagen. Wèl wist hij, dat de vijand nog niet geweken was, maar ook meende hij te mogen aannemen, dat het granaatvuur den Atjehnees toch eenige verliezen had toegebracht.

De stormcolonne echter had geen stormladders, en de steile muur was drie à vier Nederlandsche ellen hoog! Zij moest terugtrekken.

De vijand bleef doorvuren, doch onthield zich van vervolging. 8 dooden en 50 gewonden telden wij. —

Men oordeele nu over de doeltreffendheid der voorbereidingsmaatregelen, waaraan den 6en de namiddag en den 7en de geheele dag waren besteed. De stormladders had men in het ruim van het ziekenschip gelaten, omdat men er moeilijk bij kon komen — er waren reeds *drie* gekwetsten! —; en tolken en gidsen had men niet geconfronteerd, omdat, er volgens Generaal Booms, geen tijd voor was en de Marine toch reeds vier van de negentien personen had ondervraagd!

En hoe heeft men te oordeelen over het beleid te velde?

Generaal Booms schrijft aangaande de krijgsverrichtingen op den 8en, dat daardoor de optimistische verwachtingen ten tweeden male werden geschokt: „Op onze eerste compagnieën, die van het strand voorwaarts rukten, deed de vijand, naar gissing 400 man sterk, een onstuimigen aanval; na zijn schot gelost te hebben, stormde hij in blinde woede en ondanks het vuur der tirailleurs met het blanke wapen tot binnen hunne linie, en noopte deze gedeeltelijk tot retireeren; doch het snelvuur der gesloten afdeelingen bracht hem tot stand, en weldra tot den aftocht binnen het bedekte terrein: deze korte mêlée kostte ons volgens gemiddelde opgave 16 man aan dooden en gewonden. De strandversterking n°. 1 werd, evenals den 6en, door hem verlaten; doch in en nabij n°. 2, die niet was om te trekken zooals men aanvankelijk dacht, hield hij moedig

stand, sloeg hij tweemaal onzen aanval af, en daaruit werd hij eerst den volgenden morgen door het vuur van de schepen verdreven."

Wat men te gelooven heeft van dat terugtrekken onzer troepen, is boven reeds medegedeeld, en wat het zoogenaamde „optimisme" betreft, het komt voor rekening van den Kolonel, dien de Generaal in bescherming neemt. Vermoedelijk zou ook anders de Generaal voor de poging om bestormingen te beproeven op muren die niet te bestormen en evenmin met de aan den wal aanwezige middelen in bres te leggen waren, wel een minder euphemistisch woord gekozen hebben. Het was toch een onverantwoordelijke verspilling van munitie en menschenlevens, en evenmin als zij het ontzag van den vijand voor de Nederlandsche wapenen verhoogde, evenmin versterkte zij het vertrouwen van onze troepen op hun aanvoerders. Na die noodlottige affaire van 8 April gerelateerd te hebben, moest de Commissie van Enquête verklaren: „Ook zijn er, die de wijze, waarop men tegen de oostelijke versterking had laten ageeren, beschouwen als een der redenen, dat het vertrouwen in de leiding was geschokt" (p. 142).

Geen wonder waarlijk!

Generaal Whitton, die nagenoeg altijd wanneer hij een afkeuring uitsprak, een „nochtans" te baat nam om de schuld zooveel mogelijk te bedekken, en die de chefs der expeditie steeds zoo zacht mogelijk beoordeelde, kon echter niet nalaten, te getuigen dat de operatiën niet behoorlijk geleid waren, en dat men daarbij meer aan het toeval dan aan een goed „overwogen plan van aanval" had overgelaten [1]). Wèl doet hij hierop ter vergoelijking weder volgen — en *die* woorden neemt Generaal Booms met instemming over: — »Maar bij deze afkeuring mag niet worden voorbijgezien, dat de vijand bij onze troepen reeds een tegenover een inlandschen vijand ongewoon ontzag had teweeggebracht; dat men blijkbaar nog niet had genoegzaam vertrouwen, d. i. de overtuiging van de zoo zeer groote kracht van een korps met achterlaadgeweer bewapend, en dat de ondervinding bij het bevechten van inlandsche vijanden in het algemeen gesproken, in de laatste jaren opgedaan, den chefs in meerdere of mindere mate aanleiding gaf tot voor den onderwerpelijken toestand verkeerde handelingen", — doch die redeneering verlicht de schuld volstrekt niet. Integendeel! Hadden de Atjehneezen zich inderdaad reeds als zoo machtige en geduchte tegenstanders doen kennen, des te erger was dan de nalatigheid der chefs die, volgens Generaal Whitton zelven, nagenoeg alles aan het toeval overlieten.

[1] B. K. L pag. 4.

Neen, niet omdat de Atjehnees onzen troepen „een tegenover een inlandschen vijand ongewoon ontzag" inboezemde, mislukte de aanval; indien er sprake is van een bewonderenswaardige doodsverachting, dan geldt dat vrij wat meer van onze troepen die moedig het onmogelijke beproefden, dan van den Atjehnees, wien ons geschutvuur niet deerde en die veilig achter de muren zich verschuilen kon, waartegen wij als onzinnigen het hoofd te pletter stieten. Wat spreekt Generaal Booms van een te licht tellen van den vijand, alsof daaraan het échec te wijten zou zijn? Onze troepen werden ongemeen slecht geleid. Dat alleen was de fout. Ook Generaal Whitton erkent onbewimpeld, dat er ernstige misslagen zijn begaan, ofschoon Generaal Booms dáárvan bijna geen melding maakt. „De bevelen, die de Luitenant-Kolonel van Thiel van den Kolonel van Daalen ontving, waren vrij onbestemd", zegt Generaal Whitton onder anderen. „De Kolonel bevond zich een 500 meters van de stelling van het teruggetrokken bataljon; hij stelde eene sectie veldartillerie (later, toen de aanval reeds opnieuw hokte, ook een sectie berghouwitsers) en nog infanterie ter beschikking van den Overste; — maar schijnt het niet noodig te hebben geacht, met den Overste het ondervondene nader te bespreken en, in verband daarmede, nadere bevelen te geven; het bleef „„handelen naar omstandigheden."" Had men toen dadelijk den Opperbevelhebber voorgesteld, het fort flink door de Marine te laten beschieten en in verband hiermede ter goeder tijd een nieuwen, ernstig doorgevoerden aanval ondernomen, dan zou zeer waarschijnlijk het fort dien dag nog zijn genomen en den hoogst ongunstigen indruk van den tweeden, weder afgeslagen aanval zijn voorkomen. Men deed dit niet; men vroeg ook niet om ten spoedigste mortieren van 12 dm. met munitie en ook de stormladders aan wal te zenden." — „Bij den tweeden aanval heeft men, niet over mortieren kunnende beschikken, weinig resultaat gehad van het artillerie-vuur tegen de versterking; hetgeen de artillerie-officieren hadden kunnen voorzien.[1]) Middelen om den muur te beklimmen had men niet; tot een doortastenden aanval werd niet overgegaan; en dewijl de vijand de positie onder die omstandigheden niet wilde opgeven, besloot men weder tot het terugtrekken van de aanzienlijke macht waarover daar beschikt kon worden." Ieder, die lezen kan, moet in die woorden, uitgesproken door een conciliant man als Generaal Whitton, een zeer strenge veroordeeling vinden.

Toen des namiddags de Opperbevelhebber en de Chef van den

[1]) Generaal Whitton was oud-artillerie-officier.

Staf aan wal gekomen waren en hun de stand van zaken was blootgelegd, „richtte de eerstgenoemde een schrijven aan den Kommandant der Maritieme Middelen, waarin hij hem verzocht, den volgenden ochtend zoo vroeg mogelijk de oostelijke versterking in bres te doen leggen." (p. 143).

Het 12e bataljon, de 2 compagnien van het 3e en die van het 9e bataljon infanterie en de artillerie betrokken na den mislukten aanval het bivak; het linker halve bataillon barisans dat onder Kapitein Mekern ten noordoosten van de versterking n°. 1 ter observatie had post gevat, toen de tweede aanval op de versterking n°. 2 begon, was daar gebleven. Bij het inspecteeren van de positie gelastte de Opperbevelhebber Kapitein Mekern, „dáár vooral te blijven standhouden. Kort daarna kwam de Chef van den Staf en gelastte hem terug te trekken op het bivak, en alhoewel later tegen half zeven uur een officier kwam, om namens den Opperbevelhebber te gelasten buiten te blijven staan, deelde de Kapitein, nu niet meer wetende waaraan zich te houden, aan dien officier mede, dat hij, zonder schriftelijk tegenbevel, de laatste order van den Chef van den Staf zou opvolgen, waarop hij naar het bivak terugtrok." (p. 143).

„Gedurende den nacht werd het bivak bij herhaling gealarmeerd, hetgeen, blijkens het algemeen verslag, niet zoozeer veroorzaakt werd door vijandelijke aanvallen, als wel door het voorbarig schieten van de zijde der troepen, vooral door de barisans, niettegenstaande de order was gegeven, om zonder bepaald bevel niet te vuren. De Chef van den Staf bezocht gedurende den nacht de voorpostenlinie een paar maal en beval, met de noodige waakzaamheid, vooral ook aan om niet voorbarig te schieten. Ook werden in dien nacht nog maatregelen genomen, om den aan wal gebrachten voorraad water behoorlijk onder de troepen te doen verdeelen, waarbij de Kapitein Romswinckel, Adjudant van den Opperbevelhebber, onvermoeid werkzaam was. Tot 3½ uur scheen de maan en de nacht liep overigens zonder stoornis ten einde." (p. 149). —

Aangezien die feiten op zich zelven genoeg zeggen, hebben wij hier slechts aan te stippen, dat Generaal Booms van een en ander weder geen melding maakt.

Ten einde gegevens te bekomen voor den definitieven opmarsch naar het binnenland, besloot de Opperbevelhebber den 9en April een sterke verkenningscolonne uit te zenden in dezelfde richting, welke den 6en door Kapitein Romswinckel was gevolgd (zie boven) en den 8en door Kapitein von Balluseck met een sectie Amboineezen en vier Europeanen. Thans namen drie compagnieën van het 9e bataljon, de 1e compagnie

van de landingsdivisie, benevens eenige mineurs en sappeurs aan den tocht deel. Geen enkel artillerie-officier echter deed de verkenning mede. (p. 150).

Omtrent het resultaat zegt de Chef van den staf in zijn Journaal: „Was al, ook bij het nog ontbreken der kaart van het doorloopen terrein en het blijkbaar slechts beperkte gedeelte, waarover de verkenning zich bewogen had, die verkenning voor den definitieven aanval verderop van weinig waarde, een betrekkelijk belangrijk resultaat was de wetenschap dat de in onze onmiddellijke nabijheid gelegene, voor onze gemeenschap meest gevaarlijke kampongs (zoowel rechts, als links van den te volgen weg) geheel verlaten en op geenerlei weerstand ingericht waren." (p. 152). —

Van deze merkwaardige bijzonderheden getuigt het eene niet voor het beleid onzerzijds, en het andere niet voor 's vijands overmacht en overmoed; men vindt dan ook geen van beide in het geschrift van Generaal Booms vermeld.

Ingevolge den schriftelijken last van den Opperbevelhebber werd in den morgen van den 9en April ten zes uur het vuur van de schepen geopend, om een bres te schieten in de versterking n°. 2; daaraan namen alle stoomschepen der Marine deel.

Ongeveer kwart over tienen rukte de Overste de Rochemont met het korps barisans, een sectie veldartillerie en een detachement mineurs tegen de versterking op; tot ongeveer 500 meter van het fort gekomen, werd aan de Marine het sein gegeven om het vuren te staken; op ongeveer 150 pas stelden zich de berghouwitsers in batterij, en werden zij met kartetsen geladen, om bij een eventueelen aanval den vijand tegen te houden.

Langzaam werd voortgegaan. Van de zijde van den vijand werd geen enkel schot gelost. Ongehinderd kwamen onze troepen in de versterking; zij vonden daar een gesneuvelden Atjeher, twee vaatjes buskruit en eenige patronen, alsmede een vlag, een verrekijker, wapens, enz., „waaruit men moest opmaken dat de vijand," — nu een ernstig gevaar dreigde, — „overhaast het fort had verlaten". (p. 145).

Het rechter half-bataljon barisans, de mineurs en de artillerie keerden naar het strandbivak terug; het linker half-bataljon barisans bleef onder den Korpskommandant in de versterking achter.

„Daar de drie compagnieën barisans niet voldoende waren om het fort n°. 2 geheel te bezetten, werd des nachts in carré gebivakeerd, terwijl de wallen door schildwachten bezet waren. Gedurende het

nachtelijk alarm van den 9den op den 10den, vlogen eenige geweerkogels van de troepen in het strandbivak over het fort heen. De Luitenant-Kolonel de Rochemont, vermoedende dat de artillerie der marine-landingsdivisie, die op de noordoostelijke face van het bivak had post gevat, was opgesteld in de richting van het fort, zond daarom den 1sten Luitenant-Adjudant van Dugteren in den namiddag van den volgenden dag naar den Bivaks-Kommandant, ten einde, zoo zijn vermoeden juist mocht zijn, te verzoeken het geschut een weinig te verplaatsen. Werkelijk bevond men, dat de artillerie der marine-landingsdivisie naar den kant der oostelijke versterking stond, en op het daartoe gedaan verzoek werd terstond aan die stukken een andere richting gegeven." (p. 146)

De Kolonel van Daalen droeg bij die gelegenheid den 1sten Luitenant van Dugteren op, om den Overste de Rochemont het bericht over te brengen, dat ingevolge rapport van Zr. Ms. stoomschip *Djambi* groote drommen vijanden zich verzamelden aan de monding der rivier, met den last om, als de vijand het fort mocht aanvallen, zoolang mogelijk stand te houden, en, als dat niet meer mogelijk was, op het hoofdkwartier terug te trekken en door het signaal „Wilhelmus" sein te geven dat er vrienden waren. De 1ste Luitenant van Dugteren maakte, zeide hij, hiertegen de bedenking, dat de drie compagnieën barisans in die zoo uitgestrekte versterking niet voldoende waren, om aan een overmachtigen vijand het hoofd te bieden, en dat hij daarom meende te mogen verzoeken om een sectie artillerie. Daarop werd de Kapitein der Artillerie de Jongh geroepen, aan wien de Kolonel vroeg, of hij een sectie artillerie kon missen; deze maakte eenige bezwaren, om het geschut binnen de versterking te brengen, doch op verzekering van den 1sten Luitenant van Dugteren, dat er een opening in de versterking was, waardoor het geschut binnengebracht kon worden, zeide de Kapitein tegen den Kolonel, dat er voor de verdediging van het bivak dan zooveel geschut minder was, waarop de Kolonel antwoordde: „dan kunt u niets krijgen".

De Kolonel, naar aanleiding van deze verklaring van den Heer van Dugteren, ondervraagd, zeide, dat het zeer wel mogelijk is, „dat de heer van Dugteren om geschut heeft gevraagd, doch dat hij dit dan niet heeft gegeven om reden hij zulks, gelet op de nabijheid, niet noodzakelijk achtte. Hij bleef overigens den geheelen nacht wakker, om op het eerste schot onverwijld de vereischte bevelen te kunnen geven."

Intusschen „was het vrij donker geworden en de Kolonel vroeg

den heer van Dugteren, zooals deze verklaarde, of hij bedekking bij zich had en zeide hem, op het ontkennend antwoord: „ga maar terug en laat u niet afsnijden." (p. 146 en 147).

Het fort werd niet aangevallen. —

Naar 't ons voorkomt, zijn die bijzonderheden, die eensdeels alweder bewijzen dat de zoogenoemde doodsverachting van den vijand zorg voor lijfsbehoud niet buitensloot, en die anderdeels op den eigenaardigen gang van zaken onder Kolonel van Daalen een niet onhelder licht werpen, in een onpartijdige „historische critiek" niet misplaatst. Generaal Booms echter heeft ze uit de zijne alle geweerd.

Maar nog veel opmerkelijker en bezwarender is een leemte in het relaas, dat de Generaal van het innemen der messigit en van de andere gebeurtenissen op den 10en geeft. Zelf noemt hij een van die gebeurtenissen „in den betrekkelijken zin het keerpunt van de expeditie", en de hoofdoorzaak van de noodlottige wending — een nalatigheid van een der door hem in bescherming genomen chefs — verbloemt hij, neen! verbergt hij!

Die beschuldiging, wij gevoelen het, is hoogst ernstig. Zij kan niet op goede gronden berusten, of het crediet van Generaal Booms als geschiedschrijver en criticus moet voortaan in ieders oogen wrak staan.

De beslissing zij weer aan den denkenden lezer overgelaten.

Eerst geven wij het verhaal en het oordeel van Generaal Booms in extenso. Het citaat is wat lang, maar de quaestie is van te groot gewicht, om over dat bezwaar niet heen te stappen.

Generaal Booms dan schrijft:

»Een derden schok kregen de optimistische verwachtingen den 10en, bij den aanval op de messigit, die de vijand zeer krachtig en andermaal actief — d. i. gepaard met tegen-aanvallen — verdedigde, die hij zelfs niet prijs gaf toen de tempel door onze artillerie in brand was geschoten, en eerst verliet toen wij er van drie zijden binnendrongen. In 't kort, dat gevecht was hevig en hield het grootste gedeelte van onze macht een paar uur in spanning. Hoe groot ons verlies bij dien aanval zelven was, vinden wij niet afzonderlijk vermeld; 't is begrepen onder de verliezen van den geheelen dag. Deze bedroegen aan gesneuvelden 7 onderofficieren en manschappen, benevens 2 officieren die aan vermoeienis bezweken; en aan gewonden 3 officieren, 43 onderofficieren en manschappen, of een totaal van 5 officieren, 50 onderofficieren en minderen buiten gevecht, waarvan het grootste gedeelte moet komen voor rekening van den aanval.

»De messigit was nu omstreeks 2 uur wel in ons bezit, maar de vijand niet verslagen. Hij werd wel partiëel en op korten afstand vervolgd; zelfs drong een gedeelte der comp.ie Meis door binnen den kampong ten Z. O. en ontdekte daar

een hoogen muur waarachter huizen, wat de ommuurde begraafplaatsen moeten geweest zijn, op een 100 m. voor den N. W. hoek van den Kraton gelegen: doch de vijand bleef het vuur op eenigen afstand voortzetten uit een groot huis ten O, uit den kampongrand langs de rivier, ook uit een loopgraaf aan de overzijde, en van tijd tot tijd met geschut uit het Z. O.; en toen kort daarna de afdeelingen die hem hadden vervolgd, op herhaald appel binnen de messigit terugkeerden, kwam hij weer opzetten, ja, zou hij zelfs een paar aanvallen hebben gewaagd om den tempel weer binnen te dringen

De vijand was dus noch verslagen noch ontmoedigd. En hoe stond het nu aan onze zijde?

In de messigit voerde overste Binkes van de Marine het bevel over 1 compie landingsdivisie, 10 comp.ien infe (9e en ged. 3e bat.) en een detachement sappeurs. Aanvankelijk was de toestand daarbinnen »bar": de troepen hadden veel geleden door de vermoeienissen van den dag, de inspanning van het gevecht en het vuur des vijands, terwijl het nog brandende gebouw een hevige hitte verspreidde. Doch deze toestand werd meer en meer dragelijk nadat het gebouw was ineengestort en eenige rust intrad. Overste Binkes, den Kommt van het 9e bataljon, Maj. Knoote, en »eenige andere officieren die hij niet kende", gehoord hebbende, meende echter dat versche of minder vermoeide troepen noodig waren om voor de veiligheid 's nachts te kunnen instaan. Generaal Köhler schijnt eerst het voornemen te hebben gehad om het halve bataljon barisan, dat hij met 2 compagnieen 3e bataljon en 1 compagnie landingsdivisie nog bij zich had, ter aflossing te zenden; doch vermoedelijk omdat hij de barisans – wier houding den 9en, bij den aanval op de strandversterking n°. 2, toen reeds verlaten, zeer weifelend was geweest — bij nadere overweging op dien gevaarlijken post niet genoegzaam vertrouwde, zag hij van dat voornemen af, en hij zou toen hebben laten zeggen, dat er geen versche troepen meer waren. Overste Binkes zou daarop het voorstel hebben gedaan om vóór den nacht de messigit te verlaten, een voorstel dat Generaal Köhler goedkeurde. Dientengevolge ontruimden wij den tempel te 6 uur, met muziek en luide hoerah's ter beantwoording van de huilende kreten van den vijand, die terstond de messigit weer binnendrong en onze troepen van daaruit weer beschoot, nog voordat zij het inmiddels op 500—600 m. in de sawah betrokken bivak bereikt hadden.

Dat het verlaten van de messigit een fout was hebben wij reeds elders gezegd. Generaal van Swieten schijnt de reden van dat ontruimen te zoeken in »het niet aanwezig zijn der noodige middelen om de troepen in de messigit te dekken tegen de schoten van buiten". Bij de E. was er slechts quaestie van het gemis van stormladders en van springmiddelen om na de inneming eene bres te openen tot gemeenschap met het bivak. Het gemis hiervan heeft zich wel doen gevoelen, doch in den muur waren reeds gaten van verval, waardoor men o. a. naar binnen kwam ook zonder ladders. Waaraan echter is het toe te schrijven dat den 10en aan genie-materieel gebrek was? Omdat uit gebrek »aan genoegzame debarquementsmiddelen" o. a. de genie-goederen en materialen eerst den 10en aan wal konden komen, en zelfs dien dag slechts nog zeer langzaam. Kruit en ontstekingsmiddelen werden niet meegenomen wegens »het beperkt getal koeli's". En waarom dan niet gewacht met oprukken? Omdat de eisch die alles beheerschte was, om zooveel mogelijk spoed te maken; volgens de reeds aangehaalde instructie van 5 Maart, was het zaak om na volbrachte landing »*met de meeste snelheid* de hoofdplaats en den Kraton te bereiken." – Neen, de oorzaak van het ontruimen der messigit ligt dieper dan in een quaestie van

dekking. Zij ligt behalve in de vermoeidheid van den troep in den ongewonen indruk dien de vijand ook dezen dag weer teweegbracht. Hij had het grootste gedeelte van onze macht geruimen tijd en echec en in spanning gehouden. Zijne houding en zijn offensief optreden met de blanke wapens bij onzen aanval, hadden zelfs teweeggebracht dat een gedeelte onzer reserve achterwaarts front maakte om de colonne aan dien kant te dekken, en men het noodig had geoordeeld om de vaandels van het 3e en 9e bataljon en de vlag der marine-landingsdivisie binnen een klein carré te beschermen. En ook nadat de messigit gevallen was, bleef hij in de nabijheid stand houden, gaf hij geen blijken van ontmoediging, beproefde hij den tempel te hernemen. Ons verlies was zeer zeker »een niet onaanzienlijk" geweest; de inspanning groot; de post, door bedekt terrein omgeven, zou gedurende den nacht groote waakzaamheid vereischen. »Het schijnt dan ook dat men het bij den algemeenen toestand wenschelijk oordeelde niet zoo dicht tegenover den vijand te blijven staan", zegt Gen. Whitton in zijn rapport, waarin hij overigens voor en tegen de ontruiming spreekt. Zeker niet alle officieren dachten er zoo over, o. a. blijkbaar niet Kapt. van Lier, de Kommandant van het aanwezig gedeelte van het 3e bataljon. Volgens het Enquête-rapport zou het oordeel over het verlaten van de messigit, bij de officieren zelfs »over het algemeen ongunstig" zijn geweest. — Juister zou het zijn te zeggen, dat de meerderheid van de getuigen *die een zelfstandig oordeel konden uitbrengen en uitbrachten* zich bij de Enquête in dien geest verklaarde, namelijk 8 van de 13; de vijf andere getuigen geven geen eigen oordeel, of zijn voorwaardelijk hetzij onvoorwaardelijk voor de ontruiming: nog 5 andere van de 18 getuigen die het Enquête-rapport aanhaalt, zijn niet in de messigit geweest, en een daarvan (XI) werd er in het geheel niet over gehoord. De meerderheid dus van *de gehoorde ooggetuigen* oordeelde ongunstig over de ontruiming. Wij denken er ook zoo over, maar *après coup*, buiten de gewaarwordingen en de zienswijze van het slagveld, en hebben dus rekening te houden met de zienswijze van Gen. van Swieten van 1874, die terwijl de rivier door onze sloepenflotille bewaakt werd, toch nog 6 compagnieën bezetting met een veldbatterij voor de messigit noodig oordeelde, behalve 2 compagnieën voor hare enveloppe, en terwijl nog 4 compagnieën in de nabijheid, te Djawa, gestationneerd waren. Eindelijk wist men 10 April '73 nog niet dat de messigit »een voor de operatiën tegen den Kraton onmisbaar punt was". Maar men kon toch wel het gewicht beseffen der wederzijdsche indrukken die hare ontruiming moest teweegbrengen; en dewijl men desniettegenstaande daartoe besloot, moet de indruk dien de vijand teweeg had gebracht wel sterk in rekening zijn gekomen."

Het verhaal betreffende het innemen van de messigit is zeer oppervlakkig, en geeft van de werkelijkheid een niet juisten indruk.

Wij beginnen met te erkennen, dat de Atjeher toen zijn moskee werd bedreigd een zeer grooten moed aan den dag legde; fanatisme kwam in 't spel, en na de vele fouten die er van onzen kant reeds waren begaan, hield vrees hem minder dan anders het geval geweest zou zijn in toom.

Nochtans, men overdrijve niet!

„Het gevecht hield", zooals de Generaal opmerkt, „het grootste gedeelte van onze macht een paar uur in spanning." Dat is waar,

doch zeker niets buitengewoons. Intusschen had daarbij o. a. vermeld dienen te worden:

dat naar de messigit waren opgerukt: het 3e bataljon met één sectie bergartillerie en twee sectiën mineurs en sappeurs als voorhoede; de marine-landings-divisie, vier compagnieën van het 9e bataljon en 3 compagnieën barisans met een sectie bergartillerie en 4 mortieren van 12 cm. als hoofdmacht, en 2 compagnieën van het 9e bataljon als achterhoede;

dat „de sappeurs noch van stormladders noch van ontstekingsmiddelen en kruit voorzien waren, daar deze nog niet gedebarqueerd waren; de laatste werden op den 11en of 12en nagezonden; de eerste zijn nimmer ontscheept" (p. 154);

dat de artillerie de messigit bewierp met granaten, maar ofschoon „vele" dezer projectielen binnen de ommuring van het gebouw sprongen, „dit vuur zonder veel uitwerking bleef" (p. 158 en 159);

dat volgens het oordeel van Generaal Whitton „de bevelen van den voorhoede-kommandant die de leiding van het gevecht had, niet alle even kalm en krachtig werden uitgevoerd", [1]) en

dat het grootste getal Atjehers, dat zich ergens gedurende de geheele eerste expeditie tegenover ons heeft vertoond, slechts zes à zeven honderd man is geweest. (p. 318).

Offensief met de blanke wapenen trad de vijand tegen ons op, verhaalt de Generaal. Had het geen aanbeveling verdiend, om te vermelden hoe dikwijls dat gebeurde en hoe talrijk ongeveer de vijand daarbij was? Eens waren er *vijftien* Atjehneezen die met blanke wapenen uit een boschje te voorschijn kwamen (p. 157), en eens *dertig* à *veertig*, die zich achter een muurtje hadden verborgen, en de eerste sectie van de compagnie Pordon plotseling te lijf ging. (p. 158).

De messigit was blijkens het Enquête-rapport weinig weerbaar, en „het vuren uit de messigit bestond hoofdzakelijk uit geweervuur, terwijl ook een lilla en donderbussen schenen gebruikt te worden" (p. 159); had Generaal Booms eerlijkheidshalve ook dáárvan niet moeten spreken? Alleen die bijzonderheden, die ons den Atjehnees als een onverwinlijken tegenstander doen kennen, en deswege het échec der expeditie als onvermijdelijk moeten doen beschouwen, schijnt hij in den regel meldenswaard te achten.

Eerst toen wij van drie zijden den tempel waren binnengedrongen, verliet de Atjehnees dien, volgens den Generaal. Wij stellen daarnaast dit belangrijke extract uit het Enquête-rapport: „Het vuur van den

[1]) B. K. L. p. 6.

vijand verminderde belangrijk, toen het gebouw in lichtelaaie vlam stond, waarop de Kapitein van Lier, het oogenblik gunstig achtende, de colonne" (bestaande uit twee compagnieën en een peleton) „met den stormpas liet voortrukken. Een voetpad ging op 60 pas van de messigit langs een suikerrietveld in afdalende richting op den muur aan. Langs dat voetpad werd, zonder op het vijandelijk vuur te letten, voortgerukt, en in den muur geen opening vindende, klom men langs een arengboom, geholpen door een paar struiken, die uit den muur groeiden, op den muur. De 1ste Luitenant Zweyss was de eerste boven en riep den Kapitein van Lier toe, dat hij vele vijanden zag vluchten; hierna beklommen de 1ste Luitenant Brondgeest en de Kapitein van Lier, door de manschappen gevolgd, den muur, terwijl op *een* ander punt, bijna gelijktijdig, op dezen ook kwamen de Adjudant-Onderofficier von Bredow, de Amboneesche Sergeant Doringin en de Europeesche Korporaal Bonger. Een sectie hield een oogenblik stand aan den voet van den muur, ten einde het beklimmen te beschermen. Toen de vijand een twintigtal officieren en manschappen binnen de ommuring zag, ging hij ijlings op de vlucht." (p. 159).

„Van de inname der messigit zond de Majoor Cavaljé terstond bericht aan den Opperbevelheber," zegt het Enquête-rapport (p. 161); noch de Generaal, noch de Chef van den Staf hebben echter de messigit bezocht, verklaart het elders (p. 168). Ook voor dit verzuim heeft Generaal Booms de oogen gesloten.

De Luitenant van der Veen die de tijding dat de messigit bemachtigd was aan Generaal Köhler overbracht, had tevens den last, de sappeurs te doen oprukken en zooveel mogelijk ladders mede te nemen; dus lezen wij in het Enquête rapport, en verder treffen wij daarin deze mededeeling aan: „De mineurs, die, op bekomen last, van de ambulance naar de messigit waren opgerukt, echter zonder ladders, daar deze niet gedebarqueerd waren, kregen last den muur aan de westzijde beklimbaar te maken. Nadat zij een half uur met pikhouweel en koevoet hieraan gewerkt hadden zonder het door de hardheid van den muur verder te hebben kunnen brengen dan het losmaken van een paar steenen, werd hiervan afgezien en zulks te eerder, daar toch aan het zuidelijk gedeelte, zooals bij de inname was gebleken, een opening was. Hierna werd hun verzocht het ingestorte gebouw verder omver te halen, doch, daar ook geen brandhaken aanwezig waren, kon hieraan almede niet worden voldaan, en trokken zij, verder van geen dienst zijnde, naar het carré terug, waarbij ook de Generaal zich bevond." (p. 161).

Generaal Booms brengt daartegen in, dat er in den muur reeds gaten waren, waardoor men o. a. naar binnenkwam ook zonder ladders. Dit nu is juist, doch was uit dien hoofde het gevraagde overbodig? Met evenveel recht zou de Generaal kunnen beweren, dat het gemis van stormladders niet werd gevoeld, omdat men langs een arengboom op den muur kon klimmen; maar wie zijn gezond verstand gebruikt, zal het wel eens zijn met Generaal Whitton, wanneer deze zegt: „Ladders waren niet medegenomen, ze waren niet gedebarqueerd; wat hiervan ter verschooning gezegd wordt, kan in het geheel niet als zoodanig gelden; de Genie had moeten zorgen, dat de ladders aan den wal kwamen; ze waren niet medegegeven, om aan boord gelaten te worden." [1]) Had men den westelijken muur door springmiddelen kunnen opruimen, dan zou Generaal Köhler het vermoedelijk niet noodig geacht hebben, de messigit weer te verlaten. En wat de brandhaken betreft, hoeveel hitte en afmatting zou onzen troepen in de messigit niet bespaard zijn, indien de mineurs de gereedschappen hadden gehad, noodig om het brandende houten gebouw omver te halen!

Doch ook al die eenzijdige en scheeve voorstellingen van Generaal Booms beteekenen niets in vergelijking met de verminking, waarop wij het oog hadden toen wij hierboven aan de bespreking van de messigit-affaire begonnen, en waarbij wij thans zullen stilstaan.

Reeds bij de verkenning op den 6en April was geconstateerd:

dat er tusschen de landingsplaats en het object van den veldtocht (den Kraton) een lagune was gelegen;

dat door die lagune een pad liep, en

dat er in het pad over het diepste gedeelte der lagune (de cunette) een brug lag, die voor den overtocht van artillerie ongeschikt was.

Den 8en was de lagune met de brug weer in oogenschouw genomen.

Den 9en nogmaals, nu o. a. door den Chef der expeditionaire Genie, door den Kapitein der Genie Kielstra en door den Luitenant der Genie Broese van Groenou, die gezamenlijk een rapport onderteekenden, waaruit bleek dat de rivier of cunette ter plaatse 25 m. breed was; — dat de brug op 5 jukken rustte, elk bestaande uit 2 schuins geplaatste klapperhouten palen, van boven 0.75 meter binnenwerks uit elkander, en aldaar verbonden door een 4 op 8 cm. zwaren door de palen gaanden dwarslegger, van zeer hard hout; — verder, dat het dek, van dezelfde houtsoort, niet meer dan hoogstens

[1]) B. K. L. pag. 6.

0.4 meter breed was en uit niets anders bestond, dan één enkele rij, in de lengte van de brug over de dwarsliggers gelegde ± 5 cm. dikke planken. „De brug, die hooger lag dan de bodem van de lagune, had wijders van en naar dien bodem hellende op- en afgangen, die, volgens verklaringen van onderscheidene officieren en de latere ondervinding bij den opmarsch der troepen, vrij steil moeten zijn geweest. Het was dus niets dan een loopbrug." (p. 238.)

Den Chef van den Staf, Kolonel Egter van Wissekerke, moet dat bekend geworden zijn, doch eerst om vijf uur in den namiddag van den 9en, toen de Korpskommandanten bij den Opperbevelhebber waren, om orders te ontvangen voor den opmarsch naar het binnenland, die den volgenden ochtend beginnen zou, werd last gegeven om de brug te verbeteren, en wel door Generaal Köhler zelven, nadat hij uit den mond van Kapitein Kielstra vernomen had, dat de artillerie over de brug, zooals die nu was, niet zou kunnen komen. De Commissie van Enquête constateert „als door haar onderzoek bewezen feiten:

„dat niettegenstaande hetgeen omtrent den weg en den rivierovergang in de lagune reeds vóór den 6den April bekend was door de mededeelingen van de Marine en nader bekend moet zijn geworden door de in die richting op den 6den en 8sten April gemaakte verkenningen, aan den Chef der expeditionaire Genie ter zake in tijds inlichtingen, noch bevelen zijn gegeven, en eerst den 9den April, des namiddags ten 5 ure, het verbeteren van de bestaande brug is gelast, toen er reeds, met het oog op het besluit, om den 10den naar het binnenland op te rukken, geen middelen meer konden worden aangevoerd, om dit werk op voldoende wijze te verrichten; en

„dat de toestand van den overgang der lagune en van de door de voorposten bezette en dus binnen of op de grens van die voorposten gelegen brug evenmin door den Chef van den Staf en den Kommandant der Infanterie, die den 8sten April aldaar het bevel voerde, als door den Opperbevelhebber persoonlijk is onderzocht." (p. 243).

Om 9 uur 's avonds toen Kapitein Kielstra het rapport ontvangen had, dat men het met de brug, wegens gebrek aan materialen, niet verder had kunnen brengen dan tot een breedte van 70 cm., zoodat het artillerie-materieel, om over de brug te kunnen worden gebracht, uit elkander zou moeten worden genomen, wilde hij hieromtrent aan den Kommandant der Artillerie berichten, maar hij vond dezen niet in het hoofdkwartier, echter wel den Kolonel-Chef van den Staf, die zeide, in de geringe breedte der brug geen overwegend bezwaar

te zien en het bericht den Overste Bouwmeester te zullen mededeelen. (p. 153) [1])

Bij den opmarsch die den volgenden morgen om 7 uur aanving „gaf de toestand van de brug al aanstonds groot oponthoud, niet alleen tengevolge van de noodzakelijkheid om de voertuigen van de artillerie uit elkander te nemen, maar ook omdat het zeer smalle bruggendek, waarover, door gebrek aan bamboe, geen sasak was kunnen worden gelegd, en vooral ook de steile op- en afrit, door het overgaan der uit de lagune komende manschappen, door slijk en water spoedig zóó glad werd, dat de overtocht, vooral voor de bereden officieren, de paarden en muildieren van de Artillerie, zeer moeielijk werd. Een paar paarden gleden dan ook al spoedig van de brug in de cunette, en men was genoodzaakt paarden en muildieren, na ze te hebben afgeladen, te laten overzwemmen naar den overkant" (p. 239 en 240).

Hoe lang de opmarsch der troepen van het bivak tot in de sawah door den onvoldoenden toestand der brug is vertraagd, „is uit den aard der zaak niet met volkomen juistheid te bepalen; de verklaringen daaromtrent voor de Commissie afgelegd zijn òf zeer onbestemd òf te uiteenloopend, om daarop te kunnen afgaan. Zeker is het intusschen, dat dit oponthoud eenige uren moet hebben geduurd, zooals noodwendig volgt uit de volgende feiten: n. l.

1e dat de brug niet alleen onvoldoende was voor den overtocht van paarden, muildieren en voertuigen, maar ook te smal voor de troepen, om er in geregelde orde met twee man in het front over te kunnen trekken, en

2e dat, volgens het rapport van den bij de voorhoede ingedeelden stafofficier, den 1sten Luitenant der Infanterie van der Veen, de voorhoede om 7 uur uit het bivak aan het strand afmarcheerde, tien minuten later aan de brug kwam, die brug eerst om ruim 9 uur had gepasseerd, ¼ uur later op de sawah halt hield, om de hoofdcolonne in te wachten, en van daar eerst omstreeks 12 uur, op last van den Opperbevelhebber, verder oprukte." (p. 240).

Op de vraag van de Enquête-commissie, of de onvoldoende toestand van de brug niet „van hoogst nadeeligen invloed" was geweest op de krijgsoperatiën en de verdere gebeurtenissen van den dag, antwoordde Kolonel Egter: „Naar mijn oordeel bepaald niet; had men de

[1]) »Volgens den Chef van den Staf is dit rapport echter niet volledig genoeg geweest om hem den waren toestand van de brug geheel te doen kennen en heeft men onder anderen verzuimd mede te deelen, dat de op- en afgangen zoo steil waren " (p. 239).

messigit eerst zoo laat genomen, dat dit late uur op zich zelf belet had van het succes partij te trekken, dan zou met grond beweerd kunnen worden, dat het oponthoud daaraan schuld was, doch dit is blijkbaar zoo niet; de messigit is om twee uur genomen en niets zou verhinderd hebben, ze nog bijtijds met al de troepen te bezetten en daarvoor in te richten. Dat dit niet geschied is, was dus klaarblijkelijk niet het gevolg van het uur, doch van andere oorzaken, en om nu aan te nemen, dat de Generaal om 12 uur anders zou gehandeld hebben, dan om twee uur, zou eene geheele gratuite, door niets gewettigde veronderstelling zijn." (p. 244).

Die poging om zich te rechtvaardigen toont hoe onverdedigbaar zijn houding inderdaad was. De opmarsch was om 7 uur 's morgens begonnen; tot ongeveer *elf* uur moest de voorhoede, na de brug gepasseerd te zijn, halt houden om de hoofdmacht in te wachten, en „de hitte was dien dag bijzonder groot, en hoewel men hier en daar wat schaduw vinden kon, moest het grootste gedeelte der troepen toch in de open sawah in de zon blijven staan." (p. 156). Was de brug behoorlijk in orde geweest, dan zouden de troepen veel minder vermoeid geweest zijn, reeds tusschen 8 en 9 uur 's morgens voor de missigit gestaan, en haar reeds tusschen tienen en elven genomen hebben. Nu daarentegen konden zij eerst tusschen 12 en 1 uur de operatie beginnen, en onder welke omstandigheden! „Alhoewel de afstand van het strand tot de messigit niet groot was en de sawah niet veel moeielijkheden opleverde, was de opmarsch, door het langdurig wachten, veroorzaakt door het oponthoud bij het overtrekken der brug, toch zeer vermoeiend geweest. Het hierop volgend gevecht en vooral de blakerende hitte in de messigit, gepaard aan de hitte eener tropische zon, waarbij gedurende een groot gedeelte van den dag gebrek aan drinkwater was gekomen, waren oorzaak, dat de troepen, die het eerst de messigit bezet hadden, door afmatting buiten staat waren verder iets te verrichten. De Luitenant-ter-Zee 1ste klasse Engelvaart, Kommandant der 1ste divisie van de Marine-landingsdivisie, en de 1ste Luitenant-Adjudant der Infanterie Brondgeest overleden door vermoeienis en verscheidene matrozen vielen van afmatting neder." (p. 166).

Van het denkbeeld uitgaande, dat Kolonel Egter meende wat hij zeide, moet men zich verwonderen over het gebrek aan doorzicht door een hoofdofficier, Chef van het wetenschappelijk wapen der Genie, betoond.

In zijn meening stond de gewezen Chef van den Staf dan ook alleen; „immers", zegt het Enquête-rapport, „*alle* officieren, die

daarnaar door de Commissie zijn ondervraagd, verklaren zoo goed als eenstemmig, dat de vermoeidheid der troepen, die voor den Generaal-Majoor-Opperbevelhebber de hoofdaanleiding was om tot het, zoowel door den Chef van den Staf als door den Kolonel van Daalen en andere officieren afgekeurde, eerste verlaten van de veroverde messigit zijn toestemming te geven, voor een groot deel daaraan moet worden toegeschreven, dat de troepen, die reeds 's morgens om 5 à 5½ uur onder de wapens waren gekomen, zoolang vóór de brug en op de sawah in de brandende zon hebben moeten wachten tengevolge van het oponthoud, door den moeilijken overtocht van de brug in den opmarsch gebracht." (p. 244).

Merkwaardig — we citeeren nogmaals het Enquête-rapport — „is daarbij de verklaring door den Kapitein-Luitenant-ter-Zee, Kommandant der Marine-landingsdivisie, Binkes afgelegd, en waaruit het volgende is overgenomen.

„„De juiste duur van het oponthoud, dat door de brug veroorzaakt is, kan ik niet zeggen, maar zeker heeft de landingsdivisie 2 à 3 uren besteed, vóór zij er over was. De brug was niet meer dan een vonder van een plank breedte, zoodat men er man voor man over moest trekken. De plank was daarenboven zóó glad van de slijk, dat men moeite had zich op de been te houden. Zeker meer dan de helft van den tijd, dien de landingsdivisie moest wachten, stonden de manschappen tot aan den buik in het water der lagune. Nadat de landingsdivisie over de brug was, heeft zij op de eerste sawah nog wel 1½ uur gewacht, vóórdat de overige troepen op de sawah déboucheerden.

„Bij een beteren toestand der brug zoude het succes van den dag zeer zeker grooter hebben kunnen zijn:

1°. waren dan de troepen verscher geweest. Nu waren zij door het lange staan en het voetje voor voetje marcheeren zeer vermoeid.

2°. was men eerder in het bezit gekomen der messigit. De Generaal had dan zeker geen last gegeven om daar te blijven, maar was verder doorgegaan, en het is moeielijk te bepalen wat daarvan de gevolgen zouden geweest zijn. Had de Generaal tòch in de messigit willen blijven, dan ware er gelegenheid geweest, de positie eenigszins te versterken, waarvoor nu de hulpmiddelen ontbraken.""

En verder nog:

„„Het lange staan in het water vóór en nà het overtrekken van de brug over den rivierarm, het zeer langzaam vooruittrekken over den smallen weg, dien men passeeren moest, vóórdat men de eerste sawah bereikte, en daarbij de brandende zonnehitte, waarvoor op de

sawah's niet de minste beschutting te vinden was, maakten dat de troepen zeer vermoeid waren, zoodat vele manschappen een hersenberoerte nabij waren; de afstand, dien men aflegt, is niet de eenige factor, die in rekening moet worden gebracht voor de vermoeienis, die men daarbij ondervindt; ook de tijd, dien men daartoe zonder rusten besteedt, de weg, waarover men gaat, enz. moeten daarbij in aanmerking worden genomen."" (p. 244 en 245).

Tot zoover het Enquête-rapport.

En hoe oordeelde Generaal Whitton?

„Het is een onbetwistbaar feit, dat die zoo onvoldoende toestand van de passage door de lagune van bijzonder grooten invloed is geweest op de operatiën van den 10en. Het is niet te verklaren, hoe deze zoo hoogst gewichtige zaak, — de zekerheid van het zonder bijzonder oponthoud en geregeld kunnen passeeren der lagune en het deboucheeren op het terrein aan de overzijde, — zoo weinig de aandacht der autoriteiten heeft getrokken, dat noch de Chef van den Staf, noch de Chef van de Artillerie die zoo nabij gelegen passage, dat soort défilé, zijn gaan zien. Indien men den 8sten 's namiddags of 's avonds aan het werk was gegaan, om materialen en gereedschappen te verzamelen, om daarna den arbeid met kracht aan te pakken, dan zou de brug en het dijkje, in 't kort de passage, bijtijds in goed bruikbaren staat kunnen zijn gebracht. Er werd blijkbaar niet aan gedacht, of men stelde zich de zaak, de hindernis voor een geregelden opmarsch, te licht voor; — en in dien verkeerden waan bleven de genoemde chefs nog, toen den 9den de last werd gegeven, de brug geschikt te maken voor de artillerie. Te denken, dat alleen bergartillerie de brug moest passeeren, was een geheel verkeerde denkwijze; al bestond het plan, om vooreerst alleen met het berggeschut op te rukken, dan had men toch moeten denken aan de mogelijkheid, dat spoedig de bijstand kon gevorderd worden van de veldartillerie. Het gereed maken der brug, ook voor de veldartillerie, had de eisch moeten zijn. Mogelijk had ook op andere wijze een behoorlijke passage over de lagune kunnen worden daargesteld. Is het zeker, dat de passage volkomen bijtijds gereed had kunnen zijn, indien men den 8sten begonnen was met de uitvoering; — het is ook in het geheel niet met zekerheid te zeggen, dat, ten minste de brug met hare opritten niet nog den 10den 's morgens gereed kon zijn, nadat den 9den 's middags de last tot het geschikt maken was gegeven. Men had maneschijn, men kon toch zeker ook nog over lantaarns beschikken, — men had met ploegen bij aflossing kunnen doorwerken, daartoe hoofdzakelijk bestemmen de deta-

chementen van de troepen die den 10den niet zouden oprukken; ook de Artillerie had aan dat werk behulpzaam kunnen zijn; en zeer mogelijk had de Marine ook nog hulp kunnen verleenen, waar het gold een zoo gewichtige zaak." — ......„Het gebeurde met die passage over de lagune blijft een fout, die niet te verdedigen is. De brug werd later afdoende verbeterd."

Van de gevolgen zegt Generaal Whitton o. a: „Men ondervond in ruime mate de nadeelige gevolgen van de zoo gebrekkige voorbereiding ter zake van den lagune-overgang, met het gevolg dat de betrekkelijk nabij gelegen messigit eerst omstreeks 2 uur werd vermeesterd. Ware de passage vooraf naar eisch in gereedheid gebracht, dan zou de lagune door de geheele macht wel drie uren vroeger kunnen zijn overgetrokken, en het is niet onwaarschijnlijk, dat de messigit dan reeds om 10 uur in ons bezit zou geweest zijn. De troepen zouden namelijk, tegen de messigit in gevecht komende. lang nog zooveel niet door zon en hitte hebben geleden, kalmer in het vuur zijn gekomen en zeker niet zooveel tijd tot het veroveren van de messigit hebben besteed als nu het geval was. Maar al had men de messigit eerst tegen b. v. 11 uur kunnen nemen, dan zou het verschil in tijd, vooral gelet op de groote hitte en wat na het nemen nog te doen was, voor onze troepen een groot voordeel zijn geweest. Wat de troepen op dien brandend heeten dag te verduren hebben gehad, is bekend."..... „Dat oponthoud dien dag en de buitengewone hitte hadden noodlottige gevolgen." Ook, omdat de bevelen van den voorhoede-kommandant „nu niet alle even kalm en krachtig werden uitgevoerd." [1])

Wij hebben thans te wijzen op de houding van den schrijver der „historische critiek".

Eerst echter moeten wij terugkomen op een belangrijke quaestie, vroeger door ons slechts aangeroerd.

In ons vorig artikel staat op pag. 660 deze noot: „Elders ontziet Generaal Booms zich niet, om 't als waarschijnlijk voor te stellen, dat de Regeering zeker telegram vervalscht heeft, „„om de erkenning harer verkeerde beoordeeling van het beleid der eerste expeditie zoolang mogelijk te vermijden."" Hoe lichtvaardig en onwaardig ook die woorden zijn, toonen wij later aan."

Dat wenschen wij nu te doen.

De bedoelde woorden van Generaal Booms zijn deze:

»Zeide Generaal van Swieten ook niet in zijn telegram van 24 Januari 1874 de vermeestering van den Kraton meldende: »»Het terrein is van dien aard

---

[1]) B. K. L. p. 4. 5 en 6.

lat een aanval *de vive force* zeker zoude zijn afgeslagen, en dat zonder deze ;elukkige manoeuvre (de omvattende beweging), de versterking niet had kunnen vorden geforceerd. Nu de vijand zijn gemeenschap verloren had, was de uitlag beslissend."" Zoo lezen wij in de *Nederlandsche* Staatscourant. Dat klinkt eenigszins anders dan dat Kolonel van Daalen slechts den arm had uit te trekken om zich van den Kraton meester te maken, dat hij den Kraton slechts voor 't grijpen had, zooals te Batavia verkondigd was! En is het niet zeer opmerkelijk dat de aangehaalde midden-alinea uit dat telegram niet voorkomt n het overigens gelijkluidend dat de officieele *Javasche* Courant aan Indië te e lezen gaf? Voor Generaal van Swieten bestond geen reden om die alinea weg aten uit zijn telegram voor Batavia bestemd. Integendeel. Die alinea moest rechtvaardigen waarom hij geen stormaanval beproefde; hij sprak in dien zin ook in zijn Dagorder en spreekt nog zoo in *de Waarheid.* 't Is dus hoogst waarschijnlijk dat die alinea voorkwam ook in zijn telegram voor Batavia, en is het niet even waarschijnlijk dat de Regeering bij de publicatie in Indië ze voorbedachtelijk wegliet? En heeft men hierbij niet te denken dat zulks dan geschiedde, om de erkenning harer verkeerde beoordeeling van het beleid der eerste expeditie zoo lang mogelijk te vermijden?"

In 't kort meenen wij de redeneering van Generaal Booms aldus te kunnen weergeven: „Toen Generaal van Swieten aan den Minister van Koloniën den val van den Kraton seinde, nam hij, blijkens de *Nederlandsche Staatscourant*, in zijn telegram ook deze woorden op: „„Het terrein is van dien aard, dat een aanval d e v i v e f o r ce zeker zou zijn afgeslagen, en dat zonder de omvattende beweging de versterking niet had kunnen worden geforceerd."" „De Indische Regeering had er Kolonel van Daalen een grief van gemaakt, dat niet reeds bij de eerste expeditie de Kraton genomen werd. Uit het telegram van Generaal van Swieten bleek thans, dat de Indische Regeering het beleid van de eerste expeditie verkeerd beoordeeld had. Daarom liet zij in het voor de *Javasche Courant* bestemde telegram de aangehaalde woorden voorbedachtelijk weg."

Als de Regeering het verwijt van Generaal Booms verdiend had, dan zou zij voor een kleingeestig doel een laagheid hebben begaan. V o o r b e d a c h t e l i j k toch liet zij, volgens den Generaal, haar onverdiende zware beschuldiging rusten op de chefs der eerste expeditie, omdat zij den moed niet had, n u r e e d s haar ongelijk aan het licht te zien komen.

Vacherot schreef een jaar geleden in de *Revue des deux Mondes:* „La passion politique frappe fort sans s'inquiéter de frapper juste. Quand l'homme qu'elle attaque est un adversaire, elle en fait un ennemi capable des plus noirs desseins, sinon de tous les crimes. Elle lui refuse le talent, la conscience, le patriotisme. Elle a besoin de tous ces gros mots pour enlever son crédit, sa popularité, sa puissance à l'homme qui fait obstacle à la politique de ses patrons."

Met een kleine wijziging zijn die woorden ten volle toepasselijk op het geschrift van Generaal Booms.

Ook voor zoover dat gedeelte betreft waarin hij over de gewaande vervalsching handelt.

Wie ons tot hiertoe gevolgd heeft, begrijpt wat hij over de voorgewende miskenning van de chefs der eerste expeditie redelijkheidshalve denken moet, en hetgeen wij verder aanvoeren zullen, zal het oordeel stellig niet verzachten. Voor Generaal Booms kan het bij het schrijven van zijn aanklacht geen geheim zijn geweest — indien hij ten minste op de hoogte was van zijn onderwerp — dat de Regeering, toen zij de tijding aangaande den val van den Kraton publiceerde, reeds wist, wat er door de Enquête omtrent de chefs der eerste expeditie aan den dag was gekomen, en dit wetende, had zij waarlijk het oordeel van het publiek niet te vreezen, aangenomen namelijk dat het publiek juist, en dus in een anderen geest dan dien van Generaal Booms, werd voorgelicht. Wat overigens Generaal Booms het *recht* geeft, om der Regeering te verwijten, dat zij uit kleingeestige menschenvrees een laagheid deed, daarop heeft die Generaal zich nog te verantwoorden.

In afwachting hiervan zouden wij dit onderwerp kunnen laten rusten, doch na al hetgeen gedurende de laatste jaren beproefd is, om propagande te maken voor de ideeën, die in Generaal Booms wel niet een overmachtigen maar toch reeds een eenigszins overmoedigen ijveraar vinden, is het ter voorkoming van volksmisleiding dienstig, de quaestie nog van een andere zijde te beschouwen.

Ten eerste worde opgemerkt, dat Generaal Booms een vergelijking maakt die mank gaat. Toen Kolonel van Daalen als opperbevelhebber fungeerde, schreef men 1873 en bezat de vijand weinig weerstandsvermogen, zooals op pag. 315 en volg. van het Enquête-rapport duidelijk wordt aangetoond. Toen Generaal van Swieten als Opperbevelhebber ageerde, waren wij tien maanden verder, en daarvan had de vijand, die door hetgeen hij bij de eerste expeditie ondervonden had tot het besef van zijn kracht was ontwaakt, ijverig partij getrokken, zoodat hij nu op de hulp van vele bondgenooten rekenen, en over betere bewapening en talrijke degelijke versterking beschikken kon. De verhouding was voor Generaal van Swieten, niettegenstaande zijn grootere macht, veel ongunstiger dan zij voor Generaal Köhler en voor Kolonel van Daalen was geweest. Ons dunkt, als partijzucht Generaal Booms niet verblindt, zal dat zijn scherpzinnigheid toch niet ontgaan. En dan, hoe kan Generaal Booms zich beroepen op Generaal van Swieten, wiens krijgsbeleid immers zoo streng afgekeurd moet worden; den „ouden generaal" immers,

die volgens het getuigenis van Generaal Booms' geestverwant, „geen gebruik van zijn troepen wist te maken," en „angstvallig, weifelend langs den weg kroop?" [1])

Generaal Booms let blijkbaar te veel op zijn doel, te weinig op zijn middelen.

Voor die meening werden reeds vele bewijzen bijgebracht; wij zullen er meer leveren.

Toen de Indische Regeering in de *Javasche Courant* het bericht van Generaal van Swieten aangaande den val des Kratons deed plaatsen, gebruikte zij deze woorden: „De Kraton is ons. Door een omvattende beweging, gisteren en heden gedaan, is Kraton geheel berend en gemeenschap met omliggend land afgesneden. Sterkte was *toen* niet meer houdbaar." [2]) Beteekent dat bericht der Regeering iets anders, dan dat Generaal van Swieten er geen mogelijkheid in had gezien om den Kraton de vive force te nemen; dat zijns inziens de Kraton alléén door een twee dagen voortgezette omvattende beweging gevallen was? En reeds *tien* dagen te voren had de Regeering als telegram van Generaal van Swieten o. a. dit gepubliceerd: „Veel blijft er te werken, om den Kraton aan den moedigen vijand zonder aanzienlijk verlies te ontnemen, wegens bedekt terrein en achterliggende veldwerken;" [3]) waaruit alweder blijkt dat Generaal van Swieten een poging om den Kraton de vive force te nemen onverantwoordelijk achtte, en ook, dat de Indische Regeering volstrekt niet schroomde, die zienswijze openbaar te maken? En *vijf* dagen voordat de vermeestering van den Kraton door de Indische Regeering in de *Javasche Courant* was medegedeeld, had zij een depêche ontvangen, waarin Generaal van Swieten op de ondubbelzinnigste wijze de meening uitsprak, dat er van een inneming de vive force geen sprake kon zijn, en even ondubbelzinnig was ook dat door de Regeering gepubliceerd; en wel in deze bewoordingen: „Kraton moet berend worden om val *zeker* te maken; hiertoe is 2e helft van brigade Padang ontboden." [4]) De Regeering heeft dus feitelijk tot driemaal toe hetzelfde gepubliceerd, wat Generaal Booms haar verwijten durft, met onedele bedoelingen verzwegen te hebben! Heeft Generaal Booms dat alles niet gelezen,

---

[1]) »*Generaal van Swieten en de waarheid*, door den Luitenant-Generaal Verspyck," pag. 18, 19, enz

[2]) *Buitengewoon nummer der Javasche Courant* 27 Januari 1874.

[3]) *Buitengewoon nummer der Javasche Courant* van Zaterdag 17 Januari 1874.

[4]) *Buitengewoon nummer der Javasche Courant* van Donderdag 22 Januari.

wat matigt hij zich dan een oordeel aan; heeft hij het wèl gelezen, wat heeft men dan te denken van zijn eerlijkheid?

De keus is beperkt, maar *tertium non datur.*

Wil men intusschen het gehalte der „historische critiek" van Generaal Booms, haar nauwgezetheid en degelijkheid, nog nader leeren kennen, men keere dan na deze uitweiding met ons tot zijn lezing van de messigit-affaire terug.

Wij zagen, dat naar het eenparig getuigenis van alle officieren, den Chef van den Staf natuurlijk uitgezonderd, de treurige gebeurtenis, welke Generaal Booms „in den betrekkelijken zin het keerpunt van de eerste expeditie" noemt, hoofdzakelijk te wijten was aan den onvoldoenden toestand der lagune-brug, dewijl dientengevolge de troepen te laat en te afgemat bij de messigit kwamen, om, na haar genomen te hebben, nog verder voort te kunnen rukken, of althans zich in de moskee een behoorlijk versterkte en veilige positie te kunnen verzekeren. Wij zagen ook, dat de onvoldoende toestand reeds den zesden April waargenomen was, en dat er eerst in den namiddag van den 9en een poging werd gedaan om verbetering aan te brengen, en toen nog zonder voldoende werkkrachten en hulpmiddelen.

Met de geschiedenis van die brug voor oogen kon Generaal Booms, zooals vanzelf spreekt, niet volhouden, dat de eerste expeditie tegen Atjeh mislukte door „overhaasting"; ieder van zijn lezers moest zij een onomstootelijk bewijs zijn van het tegendeel, van gebrek aan voortvarendheid namelijk, en van gebrek aan militair beleid. Maar dan ook ontviel Generaal Booms het hoofdargument voor zijn pleidooi; dan was de slechte zaak onmiddellijk een verloren zaak tevens.

Generaal Booms besloot, de lagune-brug geheel te ontwijken! *Tien* folio pagina's van het Enquête-rapport zijn aan de beschamende geschiedenis van die brug gewijd; uitvoerig ook staat Generaal Whitton bij de „niet te verdedigen" nalatigheid stil; Generaals Booms echter schijnt dat gedeelte van de documenten, welke hij beweert gelezen te hebben, ten eenenmale ontsnapt te zijn: met geen enkele syllabe roert hij de historie der brug, de ware oorzaak van het „keerpunt der eerste expeditie," aan!

Hoe zou dat in de taal van Generaal Booms zelven gequalificeerd moeten worden? En deze, hetzij dan toevallige, hetzij voorbedachtelijke, verminking is niet fictief.

Zoo handelt deze pleitbezorger van de chefs der eerste expeditie! Nu eens verwijt hij den Legerkommandant, in één zitting van den Raad van Nederlandsch-Indië een telegram van Kolonel van Daalen

onjuist weergegeven te hebben; dan weder durft hij op de meest losse gronden de Regeering ten laste leggen, dat zij een depêche verminkt, ja, vervalscht heeft; geen van hen, die hij als tegenstanders van de chefs der expeditie beschouwt, spaart hij insinuatie of beschuldiging, en overigens zoekt hij heil in verbloemen of bemantelen!

Wij meenen dat bewezen te hebben.

Tot besluit nog één voorbeeld; daarna zullen wij Generaal Booms tijdelijk ongenoemd laten, en den verderen loop der gebeurtenissen door beknopte extracten uit het Enquête-rapport en de missive van Generaal Whitton doen kennen.

„Men mag aannemen," zegt Generaal Whitton, „dat het verlaten van de messigit ook al spoedig nadeelig op de plans van den Opperbevelhebber terugwerkte; er ontstond weifeling omtrent het „„wat nu te doen;"" dit is blijkbaar. Den dag na het terugtrekken uit de messigit, gaf de Kolonel, Chef van den Staf, den Generaal in ernstige overweging, dien dag nog de messigit te hernemen; de Opperbevelhebber bepaalde dit tegen den dag daarna, dat is den 12den: maar scheen dit plan toch niet sterk gemeend, want hij wilde eerst den volgenden dag de bevelen daartoe geven (waardoor het tijdstip van dien dag c. q. toch vertraagd zou worden). Die bevelen werden inusschen den 12den *niet* gegeven. Dien dag werd gelast 2 compagnieën van het 12de bataljon (achterlaadgeweren) van het strand te doen opkomen. Het laat zich moeilijk verklaren, dat niet reeds den 11den bevolen werd, om de vier kanons der veldbatterij (met nog een paar mortiertjes te laten opkomen, onder geleide of dekking van een paar compagnieën van het 12de bataljon en een paar compagnieën van de barisan (die later konden terugkeeren) om bij den marsch van de artillerie c. q. behulpzaam te zijn. Juist de flinke tegenstand van den vijand had er toe moeten leiden, die artilleriekracht tot zich te trekken; de werking van het getrokken veldgeschut zou op den vijand indruk hebben gemaakt, en die hulp was stellig niet overbodig. Ook de Artillerie-kommandant heeft dit niet voorgesteld; last tot verbetering van de lagune-passage was den 10den reeds gegeven en in elk geval kon de artillerie de lagune door een zoogenaamde manoeuvre de force overkomen; geen degelijk artillerist kan dit tegenspreken; en eenmaal op de sawah, waren de terreinmoeilijkheden inderdaad niet groot. Men had maneschijn; men kon desverkiezende met den dag nog over de lagune tot op de sawah komen en 's avonds, na genomen rust, verderop gaan in de koelte; voor aanwijzing van den richtigen weg kon gezorgd worden.

Men had spoedig genoeg die artillerie bij zich kunnen hebben; — maar men schijnt tegen het vervoer — onbegrijpelijkerwijze — te hebben opgezien." [1])

De Artillerie-kommandant beweerde, dat Generaal Köhler die geduchte vermeerdering van artillerie niet verlangde, en dat geschut voor de verdere operatiën niet noodig geoordeeld werd.

Was dan destijds reeds van het oprukken tegen den Kraton afgezien?!

Generaal Whitton merkt aan: „Dat men aanvankelijk, den 10den, het veldgeschut nog niet medenam, is zeer verklaarbaar, maar nu, na de reeds opgedane ondervinding bij de messigit, kon toch niet op goede gronden beweerd worden, dat dit geschut niet van stellig nut zou zijn." — — — — „Dat niet partij trekken van de beschikbare artillerie was een fout, te grooter ook nog, omdat men wist, dat de granaatuitrusting der vier berghouwitsers niet groot was (zonder reserve boven de gewone uitrusting) en men bij uitsluitend gebruik van dit berggeschut kans liep, spoedig gebrek aan munitie te krijgen; daarbij beteekent het kartetsschot bij die houwitsers toch ook niet heel veel. Ook hierbij moet gedacht worden aan minder goede opvatting van den toestand, waarin men zich bevond; dan eens was men te zwaartillend, dan weder te gering schattend." [2])

Doch ook in andere opzichten werden weer fouten begaan, naar het oordeel van Generaal Whitton. „Den 12den werd door den Generaal een verkenning bevolen, waartoe drie compagnieën van het 9de bataljon werden aangewezen, onder bevel van Majoor Knoote; de Kapitein von Balluseck, Chef der verkenningsbrigade, werd hieraan toegevoegd. Die verkenning rukte eerst om acht uur uit, waarschijnlijk zoo laat, tengevolge van den twijfel 's morgens vroeg nog, of men dadelijk weder tegen de messigit zou oprukken of niet. De verkenning moest, eerst zuidelijk op, trachten een weg te vinden, om tot bij den Kraton te kunnen komen, zonder dat het noodig zou zijn eerst weder de messigit te nemen. Deze verkenning, die natuurlijk oostelijk moest aanhouden, is niet met genoegzame energie uitgevoerd; men had een nog al moeilijk terrein te doorgaan, een „„weg"" werd niet gevonden; toen men zóó ver was, dat er duidelijke teekenen waren, dat men, met nog eenige volharding, belangrijke wetenschap zou kunnen opdoen ter zake van den Kraton en de nabij gelegen werken

---

[1]) B. K. L. pag. 7.
[2]) B. K. L. pag. 7 en 8.

of wat ook, keerde de verkenning terug, omdat de vijand de troepen had opgemerkt en op deze schoot; de brave Kapitein von Balluseck wilde verder oostwaarts op; maar de Majoor meende aan de opdracht, om zich niet met ernstige gevechten in te laten, beter te voldoen, door terug te keeren. Het was verkeerd; met drie compagnieën met achterlaadgeweren behoefde men niet terug, vóórdat aan de verkenningsopdracht behoorlijk voldaan was. De verkenningscolonne werd gedurende den terugmarsch nog al sterk bestookt, zoodat ze moest halt houden en met den vijand bataílleeren; na den vijand verjaagd te hebben, kwam de verkenning tegen ruim 12 uur in het bivak terug. Ze had weinig of geen resultaat gehad; dat men niet ver van den Kraton kon zijn, wisten de aanvoerders toch; waar die meer bepaald lag, wist men vóór en ook na de verkenning nog niet. Een sterke verkenningspatrouille, den 12den in noordoostelijke richting uitgezonden, leverde ook geen gunstig resultaat. Het doel der tactische verkenningen werd blijkbaar niet goed opgevat." [1])

Generaal Booms laat zich over die fouten niet uit, maar erkent, dat Generaal Köhler een kostbaren tijd, 4 dagen, verloren liet gaan. Letterlijk zegt hij — en men leze dit aandachtig! —

»De Chef van den Staf, in wiens dienstafwezigheid tot de ontruiming besloten was, zag de fout in. Hij gaf den Generaal 11 April in » »ernstige overweging om de messigit dien dag nog te hernemen, maar de Opperbevelhebber bepaalde dit tegen den dag daarna, dat is den 12den; maar scheen dit plan toch niet sterk gemeend, want hij wilde eerst den volgenden dag de bevelen daartoe geven (waardoor het tijdstip van den aanval c.q. toch vertraagd zou worden). Die bevelen werden intusschen den 12den *niet* gegeven."" Hij gelastte toen verkenningen om te zien of men den Kraton zou kunnen naderen zonder de messigit te hernemen. Die verkenningen gaven niet de gewenschte uitkomst. Den 13den bleef hij toen ook nog lijdelijk, en eerst den 14den werd de ruïne van den messigit hernomen.

Deze had ons dus 4 dagen opgehouden. Een kostbare tijd was daardoor verloren gegaan. Gedurende die dagen werden onze troepen uit de messigit en omliggende kampongs in hun sawah-bivak gedurig beschoten, vonden zij weinig rust en leden dientengevolge eenig verlies. In dat bivak werd het nog onbehagelijker, toen in den morgen van den 13den een paar zware regenbuien vielen en den bodem modderig maakten: ook 11 en 12 was er regen gevallen. Dat een en ander de ontstemming vermeerderde, ligt voor de hand. De troep was zenuwachtig geworden: in den nacht van 11—12 April ontstond bij de landingsdivisie een loos alarm dat eenige verwarring veroorzaakte, en de onverwachts in hun slaap gestoorde manschappen een oogenblik deed meenen dat de Atjehers reeds in het bivak waren doorgedrongen. Hoe daarentegen de moed van den vijand nog verhoogd was blijkt daaruit, dat hij den 12den, terwijl

---

1) B. K. L. pag. 8.

hij onze verkenning krachtig bestookte, tevens te 9½ en te 2 uur, dus op klaarlichten dag, aanvallen waagde op ons bivak, en reeds beproefde zich te nestelen in onzen rug nabij de terreinafscheiding — een modderige dwarssloot omstreeks halfweg de messigit en het strand — ter bedreiging van onze gemeenschap. Over de houding der 2 compagnieën barisans die hem van daar moesten verdrijven, viel andermaal »»over het algemeen niet te roemen."" Onze gevechtsverliezen beliepen den 12den 1 officier en 4 minderen aan gesneuvelden, 32 minderen aan gewonden. Twee compagnieën 12de bataljon kwamen daarentegen uit het strandbivak aan.

Dit alles te zamen genomen, benevens het tijdverlies van 4 dagen waar men met het oog op den te verwachten moesson spoed had te maken, doet ons in het prijs geven van de messigit op den 10den, in den betrekkelijken zin het keerpunt zien van de expeditie. De misrekening van waarschijnlijk niet eens slaags te zullen raken, begon de expeditie te beheerschen. De Chef van den Staf spreekt van »»besluiteloosheid"" bij den Opperbevelhebber. Generaal Whitton zegt »»er ontstond weifeling omtrent het wat nu te doen; dit is blijkbaar."" En dat Generaal Köhler den toestand nu reeds ernstig inzag, blijkt duidelijk uit zijn brief van 13 April aan den Gouvernementscommissaris, waarin hij wijst op de moeilijkheden van het terrein, de belangrijke verliezen reeds geleden, de hevigheid van den ondervonden en nog te verwachten tegenstand. Inderdaad, men had zijn vijand te licht geteld; de niet verwachte tegenstand en de moeielijkheden die men ondervond deden hunne gewone uitwerking, en waar men de gevolgen constateert, mag de oorzaak niet onvermeld blijven." . . . . . .

»De messigit werd dan in den vroegen morgen van den 14den hernomen na een gevecht van 1 uur, waaraan 11 compagnieën Infanterie, benevens een detachement mineurs en de bergbatterij, of de beste helft van onze macht deel nam. Ons verlies was dien 14den — de eigenlijke aanval is ook thans niet afzonderlijk uitgetrokken — andermaal zeer aanzienlijk, namelijk aan gesneuvelden 1 officier en 3 man, aan gekwetsten 8 officieren en 91 man, of totaal 9 officieren en 94 onderofficieren en minderen buiten gevecht."

„De verkenningen gaven niet de gewenschte uitkomst," constateert Generaal Booms. Maar waarom niet? Die vraag, waarop volgens Generaal Whitton ten antwoord gegeven moet worden dat er tactische fouten werden begaan, stelt Generaal Booms zich *niet*.

Het tijdverlies van 4 dagen had slechte gevolgen, erkent Generaal Booms, doch met de bijvoeging „waar men met het oog op den te verwachten moesson spoed had te maken." Wat doet het laatste hier ter zake? Is een talmen en weifelen van vier dagen niet bij *elke* operatie een hoogst afkeurenswaardige onvoorzichtigheid?

„Inderdaad," roept Generaal Booms uit, „men had zijn vijand te licht geteld; de niet verwachte tegenstand en de moeilijkheden die men ondervond, deden hun gewone uitwerking." Volgens Generaal Booms haastte men zich aanvankelijk te zeer omdat men op geen tegenstand rekende en werd men besluiteloos, toen de tegenstand zich deed gevoelen. Volgens de geschiedenis talmde men en ageerde men met weinig beleid in het begin, en werd men kleinmoedig, en

talmde men nogmaals, toen de onvermijdelijke gevolgen van de nalatigheid gedragen moesten worden.

Na een gevecht van één uur, vertelt de Generaal, werd de „ruïne van de messigit" hernomen.

Alweder een scheeve voorstelling!

De zoogenaamde „ruïne" toch was blijkens het Enquête-rapport veel weerbaarder, dat het oorspronkelijk gebouw geweest was, en bij de verdediging van die „ruïne" legde de Atjehnees een veel grooter onversaagdheid aan den dag dan den 10den. Wat op het strand was gebeurd, herhaalde zich in de moskee. Den 6den kwamen wij met twee compagnieën zonder slag of stoot aan den wal; den 8sten, toen wij met een veel grootere macht debarqueerden, wachtte de Atjehnees ons met de klewang in de hand op. Den 10den was zijn messigit nog volstrekt niet versterkt, konden onze troepen langs een arengboom op den muur klimmen en nam hij de vlucht, zoodra een twintigtal onzer officieren en manschappen in de moskee waren gekomen; maar doordien wij de messigit weer prijs gaven, verflauwde zijn reeds afgenomen ontzag voor ons beleid en onze energie nog meer, en toen wij twee dagen werkeloos bleven, tastte hij zelf ons aan, en toen wij eindelijk den 14den nogmaals offensief optraden, ondervonden wij dat *hij* niet stilgezeten had. „Het bleek nu," verklaart het Enquête-rapport, „dat de vijand aan de overzijde der rivier, alwaar hij op den 10den slechts vanachter een galangan had geschoten, aarden werken had aangelegd, waaraan nog steeds ijverig werd voortgewerkt; ook beoosten de messigit, waar men op den 10den geen versterking had bespeurd, had de vijand zich nu blijkbaar verschanst. Uit deze nieuwe werken, alsmede uit een terreinplooi aan den overkant der rivier, uit een boschje, uit zuidoostelijke richting (den Kraton) en de huizen oostelijk en zuidoostelijk van de messigit werd een hevig op deze plaats gericht vuur onderhouden." (p. 183 en 184). En verder: „De tijd, verloopen nadat de troepen op den 10den de ommuring van de messigit hadden verlaten, was door de Atjehers benut, om de plaats eenigszins in meer verdedigbaren staat te brengen. Achter het midden van den westelijken muur hadden zij een banket aangebracht, zoo ook in den zuidwestelijken hoek en langs de zuidelijke face, terwijl het gat in het westelijk gedeelte van dezen muur met steenen, klei, boomtakken, enz. was dichtgemaakt; het gat in den zuidelijken muur was echter nog open. Zij hadden er nu ook eenig geschut gebracht, bestaande uit een ijzeren kanon van 3 ℔ en een of twee lilla's: deze stonden op het banket in den zuidwestelijken hoek." (p. 184).

En om een denkbeeld te geven van den moed, waarmede hij *thans*

de aanvallen trachtte af te slaan, hebben wij slechts na te lezen, wat er in het Enquête-rapport over het bestormen van de messigit voorkomt. Ditmaal beschikten wij over stormladders — op last van Generaal Köhler had de Genie er in het bivak 4 dubbele en 3 enkele vervaardigd, die echter door haar zwaarte en door haar lengte moeielijk te hanteeren waren — maar nu stond een „groot aantal" Atjehers, met lans en klewang gewapend, Kapitein van Lier en zijn manschappen af te wachten, zoodat dezen verhinderd werden om van den muur naar binnen te springen. „De manschappen, die tot aan den bovenkant van den muur waren opgeklommen, vuurden, terwijl de benedenstaanden de geweren laadden. Daar de voorsten spoedig gewond werden, zonder gelegenheid gehad te hebben om zich over den muur te verspreiden, gaf dit op de ladders verwarring; sommigen vielen, anderen trachten naar beneden te komen. Telkens beklommen echter de soldaten de ladders opnieuw en zetten den strijd voort. Hoezeer het vuur der onzen wel eenige uitwerking had, was het toch niet voldoende om den vijand te doen wijken; daarom werd een ordonnance naar den Majoor gezonden met het verzoek om handgranaten. De Kapitein van Lier, die zich naar boven begaf om te zien, hoe het met den vijand gesteld was, werd door een steenworp gewond, en daarop aanvaardde de 1ste Luitenant Ligtenberg het kommando over zijne compagnie; terwijl het bevel over de stormcolonne en de troepen, die zich na de beklimming en inname binnen de ommuring zouden bevinden, aan den Kapitein Pordon werd opgedragen. Geen handgranaten aanwezig zijnde, werden bij de artillerie eenige vrijwilligers gevraagd, om granaten van 12 cm. binnen de ommuring te werpen; eenigen boden zich daartoe aan, en wierpen van de stormladders een negental granaten naar beneden tusschen de vijanden. Een der vrijwilligers sneuvelde bij deze gelegenheid. De Majoor Cavaljé zond intusschen den 1sten Luitenant van den Staf van der Veen naar den Opperbevelhebber, om een paar met achterladers gewapende compagnieën te vragen. De 4de compagnie van het 9de bataljon infanterie, gekommandeerd door den Kapitein Huijer, snelde daarop, geleid door dien Luitenant, de colonne van Lier te hulp (het was toen 6½ uur) en ontving van den Majoor het bevel, om onverwijld de stormladders te beklimmen, die ongeveer in het midden der westelijke face van de messigit stonden. Toen die compagnie hier was aangekomen, werd aan de met trompladers gewapende soldaten van het 3de bataillon infanterie gelast, de stormladders te verlaten, en Kapitein Huijer klom aan het hoofd zijner compagnie naar boven. Te gelijker tijd rukten de in front staande compagnieën op, die zich met den looppas onder

den muur begaven. Weldra stelde zich daar ook de 1ste compagnie van het 9de bataljon, onder Kapitein van Schendel, op, die ter versterking was gezonden. Boven gekomen, opende Kapitein Huijer, die zelf medeschoot, een snelvuur op den vijand in de enceinte, die zich bleef verweren en onder anderen met zijne lange lansen trachtte de aanvallers van den muur te stooten; daardoor kreeg ook Kapitein Huijer een lanswond aan den rechterpols, maar hij bleef doorvuren, en toen eindelijk door de binnengeworpen granaten en het onophoudelijk snelvuur de vijand begon te wijken en dientengevolge binnen de enceinte aan den voet van den muur wat ruimte ontstond, sprong hij naar beneden, gelijktijdig met den Europeeschen fuselier Gilgien, terwijl de soldaten op den muur den vijand door hun vuur in bedwang hielden. Weldra sprongen ook de overige manschappen naar beneden en van hen het eerst de korporaal Menzi. De compagnieën, die aan den voet van den muur hadden postgevat, volgden nu, hetzij over de stormladders, hetzij over den muur. Het zuidelijk gedeelte van den muur werd beklommen door de compagnie Lauer en ook de compagnie Albrecht was spoedig binnen de enceinte door de opening in de zuidelijke face, die zich daar ook reeds op den 10den April bevond. De vijand deed, terwijl de soldaten nog bezig waren den muur te beklimmen, uit het suikerrietveld eenige aanvallen op de voor den muur staande troepen, die echter met behulp van de 1ste en 5de compagnie, welke laatste intusschen op een tweede aanvraag om versterking was gekomen, met achterlating door den vijand van een 25-tal dooden, werden afgeslagen." (p. 182 en 183).

Dat was een geheel andere tegenstand dan die op den 10en.

Ook Generaal Whitton constateert, dat de herovering van de messigit op den 14en een veel zwaardere taa kwas, dan de inneming vier dagen te voren: „de verdedigingsmiddelen van den vijand en de hardnekkigheid der verdediging waren grooter."

Toch werd thans de messigit in één uur genomen.

Er had zich namelijk dezen keer geen lagune-geschiedenis voorgedaan!

Maar die geschiedenis was door Generaal Booms verzwegen; *hij* dus kon nu ook niet daarnaar verwijzen.

De moeilijkheid werd ontdoken door van een „ruïne" te spreken; dat *die* in één uur door „de beste helft van onze macht" genomen werd, kon zijn lezers niet vreemd toeschijnen, te minder daar het hernemen, blijkens zijn opgaaf, nog vele offers van ons eischte. Had Generaal Booms de weerbaarheid van de moskee en de houding van den Atjehnees op den 14en eenigszins uitvoerig naar waarheid

beschreven, dan had hij kunnen verwachten dat men hem vroeg: Vanwaar kwam het, dat wij den 14en zooveel eerder de messigit in handen hadden dan den 10en, hoewel het verzet op den 14en belangrijk krachtiger was? En in dat geval zou de lastige geschiedenis der lagune-brug aan het licht hebben moeten komen; want hoofdzakelijk omdat de troepen den 14en niet afgemat waren, maar in tegenstelling van den 10en, 's morgens vroeg en frisch de actie begonnen, was de messigit den 14en reeds na één uur weer in onze handen.

Misschien deugt onze verklaring niet. Wij geven ze gaarne voor beter, doch voorloopig noemen wij ook ten aanzien van de herneming van de messigit, de houding van den schrijver der „historische critiek" niet correct.

In den vorm eener kroniek zijn de voornaamste gebeurtenissen die Generaal Köhler's dood voorafgingen, aldus te resumeeren:

22 *Maart*. Vertrek der expeditionaire macht van Batavia.

5 *April*. Aankomst ter reede van Atjeh. Duur der reis dus zestien dagen, zijnde ongeveer een week langer dan onvermijdelijk was. Twee dagen van die week bleven de chefs noodeloos op Pinang, hoewel zij wisten dat toen de oorlog reeds was verklaard.

6 *April*. Twee compagnieën komen zonder slag of stoot aan wal. Alle drie chefs nemen aan die „verkenning" deel. Confrontatie van de verschillende gidsen en tolken heeft niet plaats gehad. Na het debarquement der bedoelde compagnieën volgt nog een ongestoorde landing van twee andere. Twee verkenningen worden gehouden. Om één uur 's middags zijn allen weer aan boord.

7 *April*. Voorbereidende maatregelen voor de definitieve landing. Confrontatie van de gidsen en tolken wordt daartoe niet gerekend. Zorg voor het ontschepen van stormladders, brandhaken en ontstekingsmiddelen evenmin.

8 *April*. Definitieve landing. De vijand komt ons thans met de wapenen in de hand tegemoet. Aanval onzerzijds op versterking n°. 2, ingevolge last van Kolonel van Daalen, met een poging tot bestorming van stormvrije muren: nuttelooze verspilling van tijd, munitie en menschenlevens; verlies van prestige tegenover den vijand; verzwakking van het vertrouwen onzer troepen op het beleid hunner aanvoerders. Voorts wordt dien dag een verkenning gehouden.

9 *April*. Vermeestering van versterking n°. 2, nadat de Marine overeenkomstig den last van Generaal Köhler bres geschoten heeft. Derde verkenning van den weg naar den Kraton door de lagune heen. (De eerste verkenning had den 6en, de tweede den 8en plaats.) Voorbereidende maatregelen voor den tocht naar het binnenland.

10 *April.* Afmarsch 's morgens om zeven uur. Wegens den reeds drie dagen te voren als geheel onvoldoend bekenden, en toch niet behoorlijk verbeterden toestand van de brug over de lagune, komen de troepen eerst *vijf* uur na hun vertrek en afgemat voor de messigit, die omstreeks 2 uur genomen wordt, en tegen 6 uur weer prijs gegeven, omdat Generaal Köhler op grond van de uitputting der troepen vreest, de positie niet voldoende te kunnen bezetten. Een bivak op ongeveer 600 meter ten Westen van de messigit wordt betrokken. De vijand bezet de messigit dadelijk weder.

11 *April.* Kolonel van Daalen die veilig op het strand vertoeft, hoopt de vele beslommeringen, welke hij sinds den vorigen dag ondervonden heeft, te kunnen volhouden. Kolonel Egter dringt bij Generaal Köhler op het hernemen van de messigit aan. De Generaal spreekt het voornemen uit, om dat den volgenden dag te doen plaats hebben. De vijand versterkt zich.

12 *April.* De Generaal komt op zijn voornemen terug, en laat een verkenning doen eerst in een zuidelijke en daarna in een oostelijke richting. Het doel der tactische verkenningen werd volgens Generaal Whitton blijkbaar niet goed opgevat; geen van beide leverde dan ook het gewenschte resultaat. De vijand gaat voort zich te versterken, en toont nu zijn overmoed door een aanval op het bivak.

13 *April.* Wij zitten nog altijd stil. De vijand breidt zijn krijgstoerustingen uit.

14 *April.* Herneming van de messigit na een zeer fellen tegenstand.

Wij laschten dat lijstje hier in, hoofdzakelijk om het herinnerings- en voorstellingsvermogen van den lezer tegemoet te komen, en thans, naar het voorafgaande verwijzende, meenen wij alle recht te hebben om te beweren:

1e dat er veel kostbare tijd verspild werd;

2e dat er niet één dag te noemen is, waarop de chefs energiek *en* beleidvol de beschikbare krachten en middelen hebben aangewend, en

3e dat er niet één succes is behaald, waarvan zooveel mogelijk partij getrokken is.

Kan iemand zulk een dag of zulk een succes noemen, hij zal ons verplichten, door niet te zwijgen. Generaal Booms in de eerste plaats noodigen wij daartoe uit.

De vijand was niet op den oorlog voorbereid. [1]) Dat

[1]) Bij de in den tekst volgende extracten uit het Enquête-rapport en de missive van Generaal Whitton — van af »Dat bleek" tot aan het slot van dit

bleek den Gouvernementscommissaris reeds dadelijk bij zijn aankomst ter reede op 22 Maart. „Er was aan het strand van versterkingen, enz. niet veel te zien; wanneer men wist, waar zij lagen," verklaart de Kommandant van de *Citadel van Antwerpen*, waarop de Commissaris zich bevond, „zag men op sommige plaatsen de muren der twee versterkingen, waarvan de inwendige ruimten nagenoeg geheel met boomen en planten schenen te zijn begroeid, terwijl ook op vele plaatsen een welige plantengroei de muren der forten aan het oog onttrok." (p. 315).

Zoodra hij echter vermoedde aangevallen te zullen worden, begon de Atjehnees zich ter verdediging gereed te maken, eerst bij de versterking aan de monden der rivier, daarna in de steenen forten langs het strand. (p. 315).

Aan een aanval op de messigit schijnt hij echter niet te hebben gedacht; althans nà de inneming op 10 April vond men daar geen verdedigingswerken, ook geen geschut, alleen een vaatje met patronen, en de muren vertoonden menige opening die niet was versperd, zoodat het vermoeden gewettigd schijnt, dat de vijand zich eerst gewapend binnen de ommuring van de messigit heeft opgesteld, toen hij bemerkte dat de troepen dit gebouw wilden innemen. Op den 14en daarentegen, nà de herneming van de messigit, bleek dat de vijand die plaats eenigszins had versterkt, want toen werden er banketten en een drietal stukjes geschut aangetroffen, terwijl aan den overkant der rivier, vanwaar men op den 10en vanachter een galangan met pagger was beschoten, een loopgraaf, en in de richting van de pasar, nabij de roemah pandjang, een versterking was aangelegd, waaruit de messigit kon worden beschoten. Hier en daar was toen ook in den omtrek eenig geschut in batterij gesteld en had de vijand kuilen gegraven, waaruit hij verdekt de messigit kon beschieten. (p. 316).

De verdedigbaarheid van de forten aan het strand was gering; vooral het westelijk fort was erg in verval en gedeeltelijk open. De muur van de westelijke face langs het strand was geheel verdwenen, terwijl in de oostelijke nog staande face een opening of coupure was. Tegen eenen aanval van de landzijde was het niet bestand en de vijand had dan ook niet de minste pogingen in het werk gesteld, om het hiertegen te verdedigen; alles wat hij hier had verricht, strekte alleen tot beveiliging tegen het vuur van de schepen. Ook

---

artikel — zijn nu en dan door òns eenige opmerkingen gemaakt, zoodat men daarvoor noch de Enquête-commissie noch den Generaal aansprakelijk heeft te stellen, tenzij het tegendeel blijke.

in het oostelijk fort bevond zich in de noordoostelijke face een groote opening, waardoor de vijand in- en uitging, en in het zuidelijk gedeelte een scheur, groot genoeg om één man doortocht te verleenen. (p. 316).

Het geschut, dat op 6 April in de versterking n°. 1 werd aangetroffen, bestond in de eerste plaats uit een grooten bronzen vuurmond, waarvan het kaliber wordt opgegeven van 45 cm. tot 80 cm.; dit stuk lag half in het zand gezakt. Overigens waren er nog drie oude ijzeren vuurmonden van tusschen de 4 en 12 ℔, alsmede op de noordelijke borstwering een metalen kanon van 12 à 18 ℔, aan de monding gescheurd. Aan de zuidwestelijke zijde van de versterking lag aan het strand nog een stuk. Al deze stukken waren zonder affuiten en onbruikbaar. Uit deze versterking is dan ook niet met geschut geschoten. (p. 316).

Het geschut in het oostelijk fort bestond volgens den 1sten Luitenant Booms, die het liet vernagelen, uit 8 stukken, alle op rolpaarden, bovendien een drieponder mede op een rolpaard alsmede in het midden en aan de noordoostelijke zijde der versterking een groot stuk geschut, reeds gedeeltelijk in het zand gezakt en zonder affuit. Volgens anderen waren er meer stukken aanwezig en stonden alle ook niet op affuiten; van sommige waren de tappen af. Het kaliber bedroeg 1, 2, 3 en 12 ℔; alle waren zeer oud. Een draaibas van 1 of 2 ℔ en een kleine drieponder op affuit werden medegenomen. Uit deze stukken werd op de schepen gevuurd. (p. 316)

In het werkje aan de zuidwestelijke zijde van de landingsplaats waren twee stukken, een bronzen met Arabische karakters en een ijzeren, beide lange 6- of 12-ponders en zonder affuiten. Bij de borstwering verderop lag een klein, mede ongeaffuitteerd ijzeren kanon. In het aarden werkje bij de monding der lagune waren, volgens den Kapitein der Artillerie de Jongh, die ze liet vernagelen, drie stukken geschut, volgens anderen twee, zonder affuiten, terwijl een nieuw affuit in het midden der versterking stond. Bij de verhakking voor het pasarpleintje lag een stuk zonder affuit van 6 ℔, verder een stuk bij de borstwering nabij de sawah; ook bevonden zich op een aardophooging aldaar 2 stukken zonder affuit, alle oud, verroest en bijna onkenbaar. Op den 10^{en} vond men in de messigit geen geschut; dat wat er werd aangetroffen bij de inname op den 14^{den}, bestond, volgens den Luitenant Booms, uit drie lilla's, waarvan een op een soort van affuit, volgens den Luitenant Seibert een ijzeren kanon van 3 ℔ en een bronzen lilla van ± $^{3}/_{4}$ ℔. Het stukje geschut, op een soort van rolpaard, achter de messigit, dat door den 1sten Luitenant Sievers werd vernageld, was een lilla van 2 ℔. Aan

weerszijden van de poort van den Kraton bevond zich een lilla. Ook op den heuvel aan de westelijke face van den Kraton was eenig geschut en sommigen zagen op den tweeden muur nog andere stukken liggen van groot kaliber, terwijl ook Sidi Tahil binnen den Kraton, behalve op den muur, nog een stuk had gezien, dat zonder affuit op den grond lag. In de versterking aan den overkant der rivier waren vermoedelijk één of twee lilla's. In oostelijke richting was waarschijnlijk in het geboomte één lilla. Sommigen zagen op het gebouw, dat bij de verkenning van den 12den werd gezien, een paar stukken geschut. Ook wordt nog gesproken van geschutstellingen beoosten de messigit, die men des nachts opmerkte aan de vlam van het schot; de juiste plaats wordt echter niet vermeld, en het is waarschijnlijk dat hiermede zijn bedoeld de stukken, waarvan reeds vroeger melding is gemaakt. Bij een poging van den Kapitein Sepp, om de roemah-pandjang in brand te steken, werden in die richting nog een paar schietgaten met lilla's gezien. Bij de monding der Atjeh-rivier werd slechts een klein stuk geschut opgemerkt, waarschijnlijk van 2 ℔. Uit de versterking nabij Pedropunt kreeg de *Sumatra* een schot op de waterlijn, volgens gissing uit een stuk van 12 ℔. (p. 316 en 317).

De projectielen, door den vijand gebezigd, waren volle kogels; ook schoot hij wel met halve kogels, waarvan er één, volgens den Luitenant-Kolonel der artillerie Boumeester vermoedelijk afkomstig van een kettingkogel en geschoten uit een kanon van 24 ℔, in den ochtend van den 14den nederviel. (p. 317.)

Het geschut was in den regel zeer slecht gericht, meestal te hoog.

De handwapenen, door de Atjehers gebezigd, bestonden uit donderbussen, geweren (grootendeels, zoo niet alle, vuursteengeweren), klewangs, lansen en krissen, terwijl sommigen nog een klein rond schild van mandwerk met koperen knoppen droegen. De klewang was in hunne handen een gevreesd wapen, zooals bleek uit zoo menige zware wond, daarmede, vooral bij hunne woedende aanvallen van 6 en 8 April toegebracht. Voor hunne geweren bezigden zij allerlei projectielen.

De meeste kogels waren van tin of lood, veelal vermengd met porselein, glasscherven of steentjes; sommige waren gekapt, en zelfs vond men er met bamboepijltjes, die er uitzagen als de volant van het raketspel. Ook gebruikte de vijand ganzenhagel in bamboezen kokertjes, stukken van spijkers, steentjes, terwijl eens zelfs een tinnen tuit van een trekpot bij de landingsdivisie nederviel. Geen spoor van achterladers, revolvers en dergelijke werden aan-

;etroffen, en al de hier en daar gevonden munitie was van gladziels-;eweren. Van geweren en kruit was de vijand nog al ruim voorzien p. 317 en 318).

Aangaande de getalsterkte van den vijand is alleen op te ;even wat de schatting daarvan was bij de verschillende ontmoetingen.

Zoo werd de sterkte van den vijand geraamd:

bij den aanval op den 6den op dertig en op zestig à tachtig man,

bij de landing (den 8en) op drie- à vierhonderd man;

bij den aanval bij de eerste operatie tegen het oostelijk fort op lertig à tachtig man;

bij den aanval op de colonne de Buck (den 10den) op vijftien man;

bij den aanval op de stormcolonne op den 10den op dertig à veertig man;

bij den aanval op de verkenningscolonne van den 12den op twee honderd vijftig à driehonderd vijftig man;

bij den aanval op het bivak op den 12den op eenige honderden;

bij den terugtocht op den 17den op vier- à vijfhonderd man.

De Kapitein IJssel de Schepper verklaarde, bij deze laatste gelegenheid het grootste aantal vijanden bij elkander te hebben gezien. De aanzienlijkste menigte Atjehers zag, volgens zijn opgave, de Amboneesche fuselier Lopies, die zei, dat, terwijl hij op 16 April over den muur van den Kraton lag, een troep, naar zijn schatting zes à zeven honderd man, naar achteren trok, terwijl een zestigtal achter de poort stonden. Uit deze opgaven blijkt, dat de vijand zich nimmer in grooten getale heeft vertoond, en, alhoewel zulks nog geen zekerheid geeft, dat hij slechts een geringe getalsterkte had, mag men er toch gerust uit afleiden, dat de troepen niet tegenover een macht hebben gestaan van veertig à vijftig duizend man, zooals vóór den aanvang van den oorlog door sommigen werd geraamd. Ook wijst almede niet op een talrijke strijdkracht de omstandigheid, welke de 1ste Luitenant Booms vermeldt, dat, bij gelegenheid der verkenning op 12 April, majoor Knoote in de richting waar de verkenning henen leidde op de tongtong had hooren slaan en daarop de Atjehers naar den overkant der rivier naar het zuiden overliepen, waaruit men zou moeten afleiden, dat de vijand zich verplaatste naar gelang van de richting, waarin de troepen zich bewogen." (p. 318.)

Dat alles is door de Enquête aan het licht gekomen.

Maar wat de vijand aan getalsterkte, bewapening en geoefendheid tekortschoot, trachtte hij aan te vullen door datgene wat onzen bevelhebbers te zeer ontbrak, n.l. élan, en door ons

talmen en onze tactische misslagen werd hij in staat gesteld, bondgenooten te werven en verschillende belangrijke posities te bevestigen, en werden allengskens de flauwhartigen onder de Atjehneezen moedig en de moedigen overmoedig.

Over het onvoldoende élan aan onze zijde straks meer. Hier eerst nog iets over den stafdienst, het operatieplan en de onderlinge verhouding der chefs.

Door Kolonel van Daalen en ook door den Chef van den Staf, Kolonel Egter van Wissekerke, werd gebrek aan gegevens omtrent den vijand zóó herhaaldelijk op den voorgrond gesteld, en werd zóó dikwijls beweerd, dat men aangaande de juiste ligging van den Kraton nergens een bruikbare inlichting kon verkrijgen, dat de Commissie van Enquête besloot, daaraan haar bijzondere aandacht te wijden. De resultaten van haar onderzoek waren o. a.:

dat de Staf zich nooit heeft bezig gehouden met het ondervragen van gidsen; (p. 261)

dat gedurende de expeditie geen enkel officier belast werd om berichten, die aangaande den vijand verkregen konden worden, op te sporen en op te teekenen;

dat de verklaringen, afgelegd door krijgsgevangenen, zendelingen van het bevriende hoofd Toeṅgkoe Nik Radja Moeda Setia, enz., de vermoedelijke, ook wel eens van anderen — bij voorbeeld de eigen officieren, veldwachtkommandanten, enz. — ontvangen mededeelingen van hetgeen zij bij en van den vijand hadden gezien, of in het kort, de berichten omtrent den vijand zoowel in beperkten, als uitgebreiden zin, bij den Staf niet geregeld opgeteekend en verzameld zijn; in het journaal van den Chef van den Staf zijn daarvan slechts onbeduidende aanteekeningen (meestal niets anders, dan dat men niets van eenig belang heeft vernomen) te vinden; en

dat er gedurende de expeditie behoudens de terreinopname, die door de topographische brigade werd verricht, *niets* gedaan is, om de kennis van land en volk uit te breiden. De Kolonel, Chef van den Staf, meende, blijkens eigen verklaring, dat „het daarvoor noch de tijd, noch de gelegenheid was"! (p. 275)

Voorts verdienen deze bijzonderheden opmerking:

a. Na het uitgeven van de debarquementsorder (den 7en April) zijn geen andere schriftelijke orders of dispositiën omtrent de krijgsoperatiën van het hoofdkwartier uitgegaan, dan twee, beide gedagteekend 13 April 1873: de eene gericht aan den Kommandant der Maritieme Middelen tot het tegengaan van het opwerpen van vijan-

delijke versterkingen aan den mond der Atjeh-rivier en elders; de andere aan den Kommandant in het strandbivak over het opzenden van munitie, vivres, enz. Alles schijnt verder mondeling afgedaan te zijn.

b. Kolonel van Daalen werd, tijdens zijn verbiijf in het strandbivak, van hetgeen er in het binnenland voorviel onderricht, door particuliere briefjes van Generaal Köhler en Kolonel Egter en door mondelinge mededeelingen van bij hem op transport komende officieren.

c. Geregeld ontving ook de Gouvernementscommissaris geen officieele tijdingen; bij brief van 16 April beklaagde hij zich aan den Gouverneur-Generaal, „dat hij geen berichten van het hoofdkwartier bekwam."

d. Van hetgeen verhandeld werd in de belangrijke vergadering op 16 April — toen men besloot uit de messigit naar het strand terug te trekken — zijn „geen notulen of iets van dien aard" gehouden.

e. „Ook van het verhandelde in de conferentiën of samensprekingen (die van 17 April, onder voorzitting van den Gouvernementscommissaris en terwijl diens secretaris als zoodanig de vergadering bijstond, met den Kapitein-ter-Zee Koopman gehouden, uitgezonderd) zijn slechts zeer algemeene en korte aanteekeningen in het Journaal van den Chef van den Staf te vinden, zonder vermelding, bij voorbeeld, van de bijzondere voorstellen en de, van die der meerderheid afwijkende, zienswijzen van sommige der geraadpleegde officieren, noch van de redenen, die tot verwerping van die voorstellen hebben geleid, terwijl het geheugen van de Chefs veelal te kort schoot, om nopens een en ander thans" (voor de Commissie van Enquête) „nog nadere inlichtingen te kunnen geven." (p. 274 en 275).

Wat betreft het operatieplan, uit de antwoorden van Kolonel Egter in verband met de verklaringen van andere officieren, leidde de Commissie van Enquête af:

1e »dat de Generaal-Opperbevelhebber volgens een vooraf door hem beraamd en vastgesteld operatie- of aanvalsplan heeft gehandeld, waarvan hij bepaalde verwachtingen koesterde en dat berustte op de algemeene instructiën, hem ter zake door den Kommandant van het leger in diens nota van den 5den Maart 1873 gegeven, op de gegevens der Marine en op hetgeen hij verder van den vijand, zijne hulpmiddelen, het terrein, de te verwachten weersgesteldheid, enz. wist of had vernomen;

2e dat de Generaal dit plan echter niet volledig noch geregeld aan zijnen aangewezen opvolger, den Kolonel van Daalen en evenmin aan den Kommandant der Maritieme Middelen heeft medegedeeld, terwijl daarvan door zijnen Staf niet meer is uitgewerkt dan de dispositie of order voor het debarquement;

3e dat de omstandigheden, waarin men verkeerde, van dien aard waren, dat het plan van den Generaal niet anders dan zeer eenvoudig kon zijn, en slechts in algemeene trekken kon worden vastgesteld; en

4e dat het plan, voor zoover het bij den opmarsch op den 10den April tot rijpheid was gekomen, is geweest: met alle beschikbare macht ineens en op één punt te debarqueeren, ter plaatse den Opperbevelhebber door de Marine als de meest geschikte aangewezen, en door hem zelven ook als zoodanig erkend; en vervolgens na de standforten te hebben genomen, met achterlating van voldoende macht tot verzekering van de operatiebasis aan het strand, met alle overige troepen langs één en wel de kortste operatielijn tegen 's vijands hoofdversterking (de Kraton) op te rukken, zoodra dit maar eenigszins mogelijk zoude zijn, in verband met de aanbeveling van den Kommandant van het leger, om met de meeste snelheid de hoofdplaats en den Kraton te bereiken." (p. 119 en 120).

Dat dit voornemen den dag waarop het ontstond niet overleefde, hebben wij reeds gezien: den 10en toch werd de genomen missigit weer verlaten, en eerst den 14en werd zij hernomen.

Omtrent zijn verhouding tot Generaal Köhler verklaarde Kolonel van Daalen: „Mijn verhouding tot den Generaal was goed, zonder intiem te zijn. Als Chef was hij echter teruggetrokken en stijf. Wat zijn plannen betreft, heeft hij mij nooit iets anders medegedeeld, dan dat hij den Kraton wilde veroveren, en dat wel, met het oog op het spoedig verwacht wordende ongunstige jaargetijde, in den kortst mogelijken tijd. Geraadpleegd ben ik nooit, terwijl ik zelfs geen enkele aanmoediging heb ontvangen om mijn gevoelen te doen kennen omtrent de te nemen of reeds genomen maatregelen." (p. 276). [1])

Omtrent zijn verhouding tot den Chef van den Staf: „Toen ik ter

[1]) Kolonel Whitton merkte op: »Het komt mij voor, dat de Kolonel, van den aanvang af, zich door te groote bescheidenheid, of wat ook, niet genoeg — ik meen natuurlijk op passende eerbiedige wijze — heeft doen gelden en hij, omdat de Generaal weinig mededeelzaam was, zich ook te veel heeft teruggetrokken. Zoo moet het verwondering baren, dat de Kolonel, toen hij den 6den in de vergadering was van de chefs, en gehandeld werd over het debarqueeren dat de Generaal den 7den wilde doen plaats vinden, niet openlijk aan den Generaal, maar aan een der adjudanten zijn bezwaren mededeelde tegen een debarqueeren den 7den, met verzoek den Generaal daarop te wijzen. De Kolonel verklaart wijders, dat vanaf het tijdstip dat hij als Opperbevelhebber fungeerde, de Chef van den Staf hem behoorlijk alle inlichtingen gaf en hem trouw bijstond. Het komt niet overeen met den rang, noch met de waardigheid van de positie, die de Kolonel bij de Expeditie innam, om, nu hij in het opperbevel was gevolgd, na afloop der expeditie officieel dat bovenbedoeld bezwaar te doen gelden, bij wijze van verschooning; ook had de Kolonel zich gedurende de expeditie tegen niemand zijner ondergeschikten daarover mogen uitlaten, dewijl zulke ontboezemingen of mededeelingen toch het vertrouwen moeten schokken." (B. K. L. p. 9).

elfder uur aan de expeditie werd toegevoegd, hetgeen ik als een fout beschouw," — — „was de Kolonel Egter van Wisselkerke, die daardoor in zijne verwachtingen teleurgesteld werd, zeer verstoord. Zelfs moet hij uit dien hoofde zijn ontslag als Chef van den Staf verzocht hebben, waarin natuurlijk niet getreden kon worden. Zeer ten onrechte, daar ik hoegenaamd geen schuld aan die inschuiving had, heeft hij zijn verbolgenheid doen blijken, door mij, aan boord van het stafschip, buiten alle dienstbesprekingen te houden en mij, als 't ware, te ignoreeren, zoodat dit schier een ieder opviel. Op den 9en gaf hij het sterkste bewijs van zijn geringe genegenheid mijwaarts. De Generaal droeg hem toen, in bijzijn van velen onzer, op, om een telegram aan den Legerkommandant gereed te maken, waarin werd medegedeeld, dat gisteren de landing met uitstekend succes volbracht was, onder commando van den Kolonel van Daalen. Nauwelijks waren die woorden uitgesproken, of de Kolonel Egter van Wissekerke repliceerde: „ „als wij in zulke détails (?) treden, dan wordt het telegram veel te lang."" Als gevolg van die vreemde opmerking is het bericht overgeseind, zonder vermelding van mijn naam. Ware die niet achterwege gelaten, dan zou ik, gelet op het ridderlijk karakter van Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning, op den kort daarna van Zijne Majesteit ontvangen gelukwensch met het aanvankelijk behaalde succes en op hetgeen met den Kapitein Koops en anderen is voorgevallen, mij hoogst waarschijnlijk in een veel gunstiger positie bevinden dan thans het geval is." (p. 277).

Het is bijna onaannemelijk, dat de Chef van den Staf zich zoo verregaand kleingeestig in zijn naijver zou hebben betoond, maar de verklaring van Kolonel van Daalen teekent in elk geval het oogpunt, waaruit *hij* Kolonel Egter beschouwde.

De laatste van zijn kant verklaarde, dat zijn verhouding tot Generaal Köhler zeer goed was, en „zelfs", voegde hij er bij, „voor onze geringe vroegere bekendheid en voor zoover zijn eigenaardigheid zulks meebracht, hartelijk." .... „Met den Kolonel van Daalen," dus besluit hij, „was ik door de gelijkheid van rang, vanzelf in een eenigszins andere verhouding, en valt daarvan niets bijzonders te zeggen, dan dat zij goed was." (p. 278).

Samenwerking tusschen de *drie* chefs kon derhalve *niet* bestaan, en hoe „hartelijk" de verhouding tusschen *twee* hunner, Generaal Köhler en Kolonel Egter, ook geweest zij, „waar het de quaestie van inlichtingen, gidsen, politiek en dergelijke gold," dus beweert de Chef van den Staf zelf, „had de Generaal de neiging ze geheel tot zich te trekken, en af te doen, zonder mij zelfs altijd op de hoogte te stellen." (p. 277). En zooals Generaal Köhler handelde

met Kolonel van Daalen, zoo handelde Kolonel Egter weer met zijn Souschef: op de vraag of hij door den Chef van den Staf, volgens zijn instructie, steeds van alles op de hoogte was gehouden, antwoordde Kapitein de Bont: „Neen, volstrekt niet." Bovendien verklaarde de Kapitein van den Staf, dat Kolonel Egter „hem nimmer heeft geraadpleegd, scheen te doen, alsof hij er niet was en dit — voor zoover hij zulks heeft kunnen opmerken — in den regel ook zoo was met de andere officieren bij den Staf; dat hij buiten alles is gehouden en o. a. nimmer eenig verhoor van gidsen of inboorlingen heeft bijgewoond; dat men hem nagenoeg geen diensten heeft doen verrichten, en dat hij slechts één verkenning (9 April) heeft medegemaakt en de opdracht heeft gehad, om bij den aanval van den 16en April tegenwoordig te zijn, en nu en dan een order heeft overgebracht." (p. 271).

De verhouding van Generaal Köhler tot den Regeeringscommissaris eindelijk is eenigermate af te leiden uit het feit, dat die Commissaris geen geregelde berichten van het oorlogsterrein ontving. (p. 274).

Na den dood van Generaal Köhler schijnt de verhouding tusschen Kolonel van Daalen en Kolonel Egter verbeterd te zijn: „hij heeft mij steeds goed en ijverig met raad en daad bijgestaan," getuigde de eerste.

Maar de slechte verhouding tusschen Opperbevelhebber en Regeeringscommissaris verergerde: de Regeeringscommissaris toch telegrafeerde naar Batavia om versterking, zonder Kolonel van Daalen daarover te raadplegen, zelfs zonder hem daarvan kennis te geven! Het is moeilijk, een bejegening te bedenken, voor een opperbevelhebber meer kwetsend.

En aan élan werd door het optreden van Kolonel van Daalen als Opperbevelhebber volstrekt niet gewonnen. Generaal Whitton zet uiteen, dat ook na Generaal Köhler's dood de Kraton te nemen ware geweest, ja, zelfs na de weer niet behoorlijk voorbereide krijgsverrichting van den 16en — de eenige aanval, tijdens Kolonel van Daalen op den vijand gewaagd —, maar hij maakt daarbij o. a. de voorwaarde, dat er dan dien dag (den 16en) „met kracht" gewerkt had moeten worden aan het dekken van de positie in de messigit, dat men „op het moreel der troepen had moeten werken en alle alarmeerende gesprekken of handelingen streng had moeten tegengaan. Opgewektheid en bewijs van energie bij den aanvoerder, den Chef," zegt de Generaal, „zou zeker wel gunstig geïnfluenceerd hebben." De Opperbevelhebber had het veldgeschut met nog een gedeelte van de Infanterie „van het

strand moeten laten opkomen, den 16en nog, met vivres en munitie zooveel noodig en doenlijk; en met energie moeten te kennen geven, dat den 17en een aanval op groote schaal zou plaats hebben, die tot de overwinning moest leiden. In verband met zulk een plan, had hij stellige en genoeg uitvoerige bevelen moeten geven; zeggen dat hij persoonlijk den aanval zou leiden; — niet alzoo een bevel „„naar omstandigheden te handelen,"" maar zich eenige meest denkbare gevallen voor den loop van het gevecht moeten voorstellen en voor die verschillende gevallen een beknopt plan maken en de bevelen duidelijk geven. Hij had er ten overvloede aan moeten herinneren, wat een door te voeren aanval voor de daarvoor aangewezen troepen beteekent en deze in zulke oogenblikken tot het uiterste moeten handelen en doorzetten; hoe noodzakelijk vuurdiscipline en het in de hand houden der troepen is, en dat een korps tot het aanvallen van een bepaald doel, in den regel zich niet mag ophouden, om het vijandelijk vuur te beantwoorden, waartoe andere troepen zoo noodig kunnen worden aangewezen, dewijl door dat ophouden en zich in vuurgevecht wikkelen de kracht van den aanval wordt gebroken. (Wij hadden niet te doen met een vijand, met achterlaadgeweren bewapend, noch met geschut, dat in korten tijd veel kwaad kon doen, maar met een bewapening, waarbij het treffen meer of min toeval is). Maar men onderzocht niet; men gaf zich dientengevolge niet goed rekenschap van de toestanden; de chefs droegen bij om den geest der troep niet op te wekken; de Opperbevelhebber hield een vergadering van chefs en eenige subalterne officieren; en men besloot eenparig, de positie op te geven en naar het strand terug te gaan." [1])

Kolonel van Daalen, meenen wij, was een bekwaam officier, maar hij was geen uitstekend soldaat, en nog minder een geschikt aanvoerder.

Als wij ons niet bedriegen, was hij daarvan zelf overtuigd. Zeker althans zijn er feiten genoeg, om anderen daarvan te overtuigen.

Den 11en reeds, gelijk wij zagen, vreesde hij al de beslommeringen, die hij — NB. aan het strand en sinds den vorigen dag! — ondervonden had, niet te kunnen volhouden.

Den 14en ontving hij op het strand 's morgens om 10 uur het bericht, dat Generaal Köhler dien hij vervangen moest, zwaar gewond werd, en anderhalf uur later de tijding, dat de Generaal gestorven was, en niet voor half vier steeg hij te paard, zoodat hij eerst om vijf uur in de messigit kwam, daar de marsch moeilijk was voor

[1]) B. K. L. pag. 14 en 15.

de compagnieën die hem vergezelden, en lang van duur. Er bestond naar zijn gevoelen niet de minste aanleiding tot spoed, en daar hij bekend was „met den op sommige punten hoogst onveiligen toestand onzer communicatielijn," zou het zijns erachtens een „onverantwoordelijke roekeloosheid" geweest zijn, — „eerder te verwachten van een razenden Roeland dan van een verstandig en bezadigd Opperbevelhebber, —" om zich aan het geleide van enkele cavaleristen toe te vertrouwen (p. 190). Generaal Whitton echter teekende daarbij aan: „De Kolonel had vroeger kunnen aankomen." .... „Hij had een compagnie kunnen nemen van het 12de bataillon, die dan mede bij de hoofdmacht kon blijven of met een transport teruggaan" [1].

Niet verzwegen ook worde het, dat Kolonel van Daalen, eer hij van het strand naar de messigit trok, door den Overste Binkes, den Kommandant der Marine-landingsdivisie, aan den Kommandant der Maritieme Middelen, Kolonel Koopman, deed vragen, „om een schip naar de Kloeang-baai te zenden, om die op te nemen en te onderzoeken, of zij wellicht een geschikte plaats zou opleveren voor het debarqueeren of eventueel embarqueeren van troepen; verder de stemming der bevolking aldaar zooveel mogelijk te leeren kennen, te onderzoeken of er versterkingen aan de kust aanwezig waren en voorts om alles na te gaan, wat kon geacht worden betrekking te hebben op het ageeren aldaar met zee- of landmacht." (p. 108). Verschillende conclusiën zijn daaruit te trekken: doch de minst te wraken zal wel deze zijn, dat Kolonel van Daalen den toestand als zorgwekkend beschouwde, en dit moet aan de juistheid zijner bewering, dat er voor hem niet de geringste aanleiding tot urgentie bij het aanvaarden van het opperbevelhebberschap bestond, afbreuk doen.

Het naderend échec ontwikkelde zich geleidelijk.

Volgens het Journaal van den Chef van den Staf werd de toestand reeds den 14den na Generaal Köhler's dood door de aanwezige korpskommandanten „hachelijk" genoemd, en Kolonel van Daalen zelf verklaarde voor de Enquête-commissie: „Hoewel ik reeds het een en ander gehoord had omtrent de onveiligheid op sommige punten van onze communicatielijn, vond ik, bij mijn oprukken naar de missigit, de werkelijkheid toch ongunstiger, dan ik mij had voorgesteld.". . . . „Na mijn aankomst in de missigit merkte ik reeds spoedig op, dat men binnen de versterking, op vele plaatsen, geenszins tegen 's vijands projectielen beschut was, en dat de geest der bezetting

[1]) B K. L. pag. 8.

eerder gedrukt dan opgewekt moest genoemd worden. Als slotsom mijner bevinding achtte ik dus onzen toestand niet gunstig." (p. 195).

Den 15en — we citeeren nu Generaal Whitton — „werd een sterke verkenning tegen half elf (d.i. later dan noodig en doelmatig was) uitgezonden van 4 compagnieën (een 300 man) met achterlaadgeweren onder den Luitenant-Kolonel van Thiel, met een detachement van de opnemingsbrigade en eenige sappeurs met gereedschappen. De order werd mondeling gegeven, en is het weder niet duidelijk, wat meer bepaald gelast werd. Van gidsen werd nu ook geen gebruik gemaakt." . . . . „Deze verkenning gaf weder weinig resultaten. Ze hield niet genoeg links (Zuid-Oost) van, en marcheerde alzoo op eenen afstand langs den Kraton en kwam ongeveer op hetzelfde terrein als bij de verkenning van den 12den. Ook deze operatie is niet doelmatig geleid; daarbij handelde men niet flink en krachtig genoeg, door de verkenning op te geven, toen men door den vijand beschoten werd, nadat hij onze verkenning had waargenomen." De verkenning kwam na 1½ uur bij de messigit terug. „Al wat men nu wist (of wat de chefs weten konden en moesten, ook door het bedaard hooren van de ondergeschikte officieren, die het een en ander buiten de messigit hadden kunnen waarnemen, alsook van gidsen) moest genoegzaam bevestigen de bestaande meening, dat de Kraton niet veraf in Zuidoostelijke richting moest gelegen zijn. Toch meenden de Opperbevelhebber en de Chef van den Staf, dat men stond vóór, dat het vijandelijke vuur afgegeven werd, uit voorwerken van den Kraton en deze ergens verderop, daarachter lag. Die meening laat zich moeielijk verklaren." [1]).

Den 16en, zegt Generaal Whitton verder, rukte men op, „genoegzaam in de richting van den zeer nabijgelegen Kraton. „De voorbereiding voor dezen aanval was niet afdoende." . . . . „De aanval moest de beteekenis hebben van een verrassing." . . . . „Hoe men op de verrassing konde rekenen en daarop den aanval baseeren, is niet goed te verklaren; men stond als het ware tegen den vijand, die toch zeker binnen kort een aanval wel moest verwachten. Het was een te veel op goed geluk handelen. De aanvalscolonne rukte om 5½ uur 's morgens vroeg op; na eenige minuten werd ze van drie zijden hevig beschoten. Er was geen sprake meer van verrassing, toch wel in dien zin, dat onze troepen werden verrast door dat hevig vuur en een oogenblik weifelden, wat in dit geval niet te verwonderen is. Het hoofd van den aanval zwonk rechtsaf

---

[1]) B. K. L. pag. 10.

en kwam voor eenen muur met poort, die in zicht was gekomen bij den opmarsch. De aanvallende colonne ontwikkelde zich en ging het vijandelijk vuur beantwoorden. Dit laatste knakte reeds de kracht van den aanval; onze troepen stonden zoo goed als bloot, de vijand was vrij goed gedekt en alleen door zijn krachtig vuur merkbaar. De stelling, het vuur van den vijand, was omvattend; de verliezen moesten onzerzijds groot zijn." . . . „De Majoor liet versterking vragen, in de hoop dat het gevecht nog een gunstige wending zou nemen, maar de aanval was gebroken; men moest spoedig daarna terug." . . . „De aanval had een slecht resultaat, [1]) maar de uitslag van dit gevecht, waarbij nog geen 9 compagnieën in het vuur kwamen, behoefde niettegenstaande de geleden verliezen, niet te leiden tot een geheel opgeven van onze stelling, waar 19 compagnieën nog bijeen waren met artillerie en cavalerie." [2])

Kort na de terugkomst van de troepen van den aanval op den Kraton werd bemerkt, dat de vijand aan den rand van de in zuidelijke richting gelegen kampong bezig was, een versterking op te werpen; daaraan hechtten beide Kolonels bijzonder groot gewicht. „De Kolonel van Daalen zeide, dat hem reeds bij zijn opmarsch naar de messigit de groote onveiligheid van een gedeelte der communicatielijn was opgevallen, terwijl hij het een geluk achtte, dat de vijand daarvan geen gebruik had gemaakt, om aan de convooien van gewonden, vivres, enz. groote verliezen toe te brengen. Die kwetsbare plek, die hij als „„onze Achilles-pees"" beschouwde, bleek de vijand thans opgemerkt te hebben, terwijl hij voornemens scheen ons daar te treffen". (p. 213)

Een colonne werd uitgezonden, om den vijand te beletten met het opwerpen van de versterking voort te gaan, en nauwelijks was

---

[1]) De Commissie van Enquête merkt op,

»dat, behalve hetgeen men vóór den aanval omtrent de plaatselijke gesteldheid weten kon, deze nog de stellige wetenschap had verschaft, dat in de steenen face der versterking, waarop men was gestuit, zich een houten poort bevond;

dat binnen die versterking een tweede muur was, evenwijdig met den eersten, en

dat tegenover de poort een gang naar achteren liep en door de versterking een kanaaltje of riviertje stroomde;

door al hetwelk de juistheid van hetgeen de Generaal-Majoor Köhler reeds in zijne als Kolonel, Militaire-Kommandant van Sumatra's Westkust, op last van het Departement van Oorlog vervaardigde aanteekeningen omtrent de ligging van den Kraton en deze vorstelijke verblijfplaats mededeelde, alsmede van hetgeen daaromtrent voorkomt in het aan de officieren medegegeven zakboekje, ten krachtigste werd bevestigd." (p. 212 en 213).

[2]) B. K. L. pag. 11 en 12.

zij vertrokken, of de Opperbevelhebber belegde een krijgsraad. Bij de beantwoording van de vragen, hem hieromtrent door de Enquête-commissie gesteld, verklaarde de Kolonel: „Toen zich nu bij den mislukten aanval nog een poging van den vijand had gevoegd, om onze communicatie te onderbreken, en nadat twee kapiteins van den Staf, wier opinie ik op hoogen prijs stelde, mij, ieder afzonderlijk, met den meesten aandrang in overweging gegeven hadden, om, in opvolging van het algemeen gevoelen, op het strandbivak terug te trekken, besloot ik dienaangaande het advies der aanwezige chefs in te roepen, met welk plan zich de Chef van den Staf vereenigde". (p. 215) — — — — Op de vraag waarom deze vergadering zoo spoedig na het geleden échec was belegd geworden, voordat de gemoederen tot kalmte waren, werd geantwoord door den Kolonel van Daalen, „dat, naar hij vermeent, de vergadering tegen elf uur werd gehouden, zoodat er ongeveer vijf uur sedert het échec waren verloopen en hij dan ook betwijfelt, dat de gemoederen nog niet tot kalmte waren gekomen, daar hij geen enkel spoor van het tegendeel heeft kunnen waarnemen. WEL WAS DE ALGEMEENE STEMMING ZEER GEDRUKT EN ZWAARMOEDIG, DOCH DIT WAS REEDS DE BEIDE VORIGE DAGEN GEBLEKEN". (p. 215 en 216) Volgens Kolonel van Daalen dus was reeds den 14en de stemming algemeen zeer gedrukt!

Den 17en trokken de troepen terug naar het strand.

's Morgens 7 uur begon de afmarsch.

De Opperbevelhebber en de Chef van den Staf, „zoo spoedig mogelijk naar den Gouvernementscommissaris wenschende te gaan, reden, zoodra zij den uitgang van de sawah, waarvan de rand door troepen uit het strandbivak was bezet, hadden bereikt, langs en door de voorhoede heen en bereikten ten 8½ ure bijna gelijktijdig met de voorste manschappen het bivak". (p. 224) Het voornemen van den Opperbevelhebber was, den Gouvernementscommissaris „mondeling bekend te maken met hetgeen in de laatste dagen was voorgevallen en verder in zijne tegenwoordigheid den Kommandant der Maritieme Middelen te hooren op hetgeen omtrent de in het a. s. regenseizoen te verwachten stremming der communicatie tusschen de reede en den wal was verteld, om vervolgens dienovereenkomstig onze positie te bespreken en c.q. het noodige voor te stellen. De Kolonel, Chef van den Staf, ging mede op last van den Opperbevelhebber, om tegenwoordig te zijn bij zijn voorstellen aan den Commissaris, waarbij hij dan tevens van zijn adhaesie kon doen blijken." (p. 332)

Aan boord van de *Djambi* noodigde de Opperbevelhebber den

Kommandant der Maritieme Middelen, Kolonel Koopman, uit, de voorgenomen conferentie met den Commissaris bij te wonen. „De Kommandant", zegt het Enquête-rapport, „was verrast door de onverwachte komst van den Opperbevelhebber, en verklaarde zich, nadat de Kolonel hem in 't kort op zeer ernstige en bedaarde wijze mededeeling had gedaan van den toestand, bereid, aan de uitnoodiging gevolg te geven."

Het is niet gewaagd, te veronderstellen dat Kolonel van Daalen weldra ondervond, ook bij Kolonel Koopman op adhaesie te kunnen rekenen.

Wij leiden dit af uit hetgeen bladz. 113, 114 en 115 van het Enquête-rapport te lezen geeft. Dáár toch wordt o. a. medegedeeld, dat de Kommandant der Maritieme Middelen reeds den 10en April telegraphisch een suppletie van buskruit, kogels en granaten aanvroeg, ofschoon de oorlogsschepen en de schepen der Gouvernementsmarine geheel ten oorlog waren toegerust, en dat hij den 11en een nader telegram zond van den volgenden inhoud: „Hoofdleger messigit verbrand, bezit genomen; Kraton vuurt hevig. Compagnies-kommandant Engelvaart overleden; zal nog debarqueeren Luitenant Guyot. Ik laat scheepsmacht positie behouden voor het vermelde fort; dekking achtergebleven kampement; verminderde amunitie- en kruitvoorraad; verplicht trachten vernieling rivierforten om inscheping troepenmacht met kracht te kunnen beschermen en mogelijk te maken. Vraag kardoeszakken, kruit en amunitie." — — — — Den 11en, drie dagen na het debarquement dus, reeds bereidde Kolonel Koopman den Kommandant der Marine op een spoedigen terugkeer voor, en ook „reeds op 15 April wees hij in een rapport aan den Kommandant der Marine op een mogelijk ongunstigen afloop". (p. 115)

Dus was dit de zaak: Kolonel van Daalen zou voorstellen doen aan den Commissaris, Kolonel Egter zou van zijn adhaesie doen blijken, en Kolonel Koopman had in het denkbeeld om heen te gaan reeds lang leeren berusten. In de conferentie, die daarop alléén door de drie kolonels met den Gouvernementscommissaris gehouden werd — in tegenwoordigheid van den Secretaris Mr. Canter Visscher en de adjudanten Marinkelle en Berends — voerde dan ook kolonel Koopman niet de minste oppositie. Neen, hij steunde het voorstel om heen te gaan met alle kracht, en wel met een beroep op den moesson, en toen het concept van het Proces-verbaal hem werd voorgelegd, ging hij zoover om eenige uitdrukkingen welke hij gebezigd had, te vervangen door woorden welke hij *niet* had gebruikt, maar die veel sterker waren en dus de Regeering eerder zouden doen be-

sluiten, de machtiging tot het staken van de vijandelijkheden te verleenen.

Wij zullen dat geen voorbedachtelijke misleiding noemen, *wij* zullen niet spreken van vervalsching ook; het is meer afdoend, dat wij bewijzen. Bladzijde 335 van het Enquête-rapport stelt ons hiertoe in staat. Wij lezen daar: „Ook verdient vermelding, dat in het ter verdere resumtie gezonden, in de vergadering opgemaakte concept van het Proces-verbaal stond geschreven: „„de in de maand Mei INVALLENDE kwade moesson,"" doch dat dit bij de resumtie door den Kapitein-ter-Zee Koopman is veranderd in: „„de in de maand April INGEVALLEN kwade moesson."" ...... „Ook veranderde de Kommandant der Maritieme Middelen nog in dezelfde alinea in het door den Secretaris geredigeerde stuk de woorden: „„terwijl de buien uit het noordwesten elke gemeenschap met de reede zouden afsluiten"" in: „„terwijl de buien uit het noordwesten dikwerf elke gemeenschap met den wal afsluiten." [1])

In dat, evenals in nagenoeg elk ander, opzicht bleken dus de zoogenaamde „kwaadaardige praatjes," die na de terugkomst der troepen verspreid werden, en *aanleiding* tot het houden van een enquête gaven, niets dan waarheid te bevatten!

Over de moessonquaestie zullen wij kort zijn. Tot zoolang men mocht trachten het staken van de vijandelijkheden nogmaals op grond van den „ingevallen" of „invallenden" kwaden moesson te verdedigen, bepalen wij ons tot dit extract uit het Enquête-rapport: „Bij de officieren der Marine vond in 't algemeen het voorstel, om de troepen naar Java te doen terugkeeren, geen instemming, en het algemeen gevoelen was, dat, welke redenen daartoe overigens ook mochten leiden, weer en wind daarvoor op dat oogenblik en althans in de eerste weken nimmer een gegrond motief wezen konden. Tot nog toe had men het prachtigste

---

[1]) De beteekenis van die verandering zal de lezer het best begrijpen, wanneer wij den geheelen zin afschrijven. In het staande de vergadering opgemaakte Proces-verbaal stond: »Zijns inziens" (d.i. volgens het inzicht van Kolonel Koopman) »maakt de in de maand Mei invallende kwade moesson het liggen ter reede aan groote bezwaren onderhevig met het oog op de hooge zeeën en de hevige branding, welke het behoud van de tegenwoordige ankerplaats nabij het strand niet doenlijk zouden maken, terwijl de buien uit het noordwesten dikwerf elke gemeenschap met den wal zouden afsluiten." Kolonel Koopman nu haalde het woord *zouden* door, en zette in plaats van »in de maand Mei invallende:" »in de maand April ingevallen." (p. 334).

Zie verder het Proces-verbaal in de vorige aflevering van dit tijdschrift, pag. 639 e. sq.

weder gehad; slechts eens (op 13 April) was er een bui gevallen en men verwachtte niet, dat de zoogenaamde kwade moesson vóór Juni zijn invloed zou doen gevoelen; wel had men nu de kentering te verwachten, maar gedurende deze behoefde er stellig geen vrees te zijn voor verbreking van communicatie tusschen den wal en de reede, en leerde bovendien de ondervinding niet, dat zelfs in het midden van den kwaden moesson in Oost-Indië de gemeenschap tusschen den wal en de schepen op de reede op zijn ergst nooit geheel voor een langeren tijd is verbroken dan eenige weinige dagen? Ook had Mohamad Arifien" (een van de gidsen) reeds den 14en aan boord van de *Sumatra* verteld, dat men eerst over een week of zes slecht weer zou hebben. Dit gevoelen werd ook gedeeld door den Adjudant van den Opperbevelhebber, den Luitenant-ter-Zee Marinkelle, die zeide, dat vrees voor verbreking der communicatie, volgens hem, terugkeer niet noodzakelijk maakte, want de stremming zou, naar zijne meening, niet van langen duur kunnen zijn: „„„die noordwestebuien,"" zeide hij, „„houden gewoonlijk zoo lang niet aan."" En zelfs ook Kolonel Koopman verklaarde, — *voor de Enquête-commissie!* — „dat, naar hetgeen hij daarvan had gehoord, het te Atjeh, evenals in den geheelen Archipel, slechts eenige dagen achtereen, meestal korter, slecht weer is, om daarna door goed weer te worden afgewisseld." (p 339).

Wij moeten echter thans nog voor een oogenblik terugkomen op een zaak, in ons vorig artikel [1]) besproken, toen wij het een en ander over de drie vragen zeiden, die op last van den Gouverneur-Generaal aan de teruggekeerde officieren ter reede van Batavia werden gedaan, en over de antwoorden die volgens Generaal Verspyck „niet leidden tot het gewenschte resultaat," terwijl *wij* beweren, dat ook zij den Gouverneur-Generaal moesten doen gelooven dat er voor het staken van de vijandelijkheden geen degelijke motieven waren aan te voeren. „Nu zal vermoedelijk," zoo schreven wij, „Generaal Verspyck zijn *neen* blijven stellen tegenover ons *ja,* sterk door de wetenschap dat alleen officieele stukken, die niet gepubliceerd zijn, de quaestie kunnen uitmaken. Maar" .... „de hoofdofficieren die de vragen beantwoordden zijn ook door de Commissie van Enquête gehoord, en hetgeen wij in een volgend opstel als extracten uit het Enquête-rapport zullen opnemen, verleent aan *onze* voorstelling minstens een schijn van juistheid, die een vrij afdoende bevestiging moet worden geacht, tenzij men mocht aannemen, hetgeen zelfs Generaal Verspyck niet zal kunnen, dat de getuigenissen, voor de zooveel later opge-

[1]) Vorige aflevering 657 e. sq.

treden formeele commissie van onderzoek afgelegd, den chefs der eerste expeditie ongunstiger zijn geweest, dan de antwoorden die vroeger, meer onder den eersten indruk en meer ondershands op de drie vragen werden gegeven."

Wat nu werd voor de Enquête-commissie ter zake verklaard, en niet alleen door hoofdofficieren, maar door de officieren in 't algemeen?

De officieren der landmacht, die min of meer stellig oordeelden dat een terugkeer naar Java wenschelijk was geweest, waren blijkens het Enquête-rapport: de Chef van den Geneeskundigen Dienst, de Kommandant van de expeditionaire Artillerie, de Chef van de Intendance, de Overste van Thiel, Majoor Cavaljé, Majoor Knoote, de Kapiteins de Jongh, Huyer, von Balluseck, de Luitenant Kerlen en de Luitenant Reck. Daarentegen waren de Overste de Rochemont, Kapitein Muller, Kapitein Romswinckel, Kapitein Mekern, Kapitein Meis, Kapitein Lanzing, Kapitein Pordon, Kapitein van Schendel, Kapitein IJssel de Schepper, de 1ste Luitenant Heyl en de 2de Luitenant Ilgen van meening, dat men had kunnen en moeten blijven. Maar onder hen die vóór het staken van de vijandelijkheden waren, was er, zoover wij hebben kunnen nagaan, niet één, of hij motiveerde zijn stem met een beroep op de onmogelijkheid om gedurende den „kwaden moesson" versterking en vivres aan te voeren, en het geloof aan die onmogelijkheid berustte op hetgeen Kolonel Koopman of „*men*" van een bedenkelijken toestand in het genoemde jaargetijde verzekerd had. Op de vraag of ook hij den 17en April staking van de vijandelijkheden noodzakelijk geoordeeld had, antwoordde b. v. de Chef van den Geneeskundigen Dienst: „Ja, en wel omdat, volgens algemeen gevoelen, de sterkte onzer troepen te gering was, om met succes den vijand verder te bestrijden, terwijl, met het oog op hetgeen van de op handen weersgesteldheid ter reede van Atjeh bekend was, nieuw te ontbieden troepen niet dan met levensgevaar zouden kunnen debarqueeren en het tengevolge van die weersgesteldheid zou kunnen gebeuren, dat, terwijl op de reede voldoende vivres aanwezig waren, de troepen aan wal gebrek zouden lijden bij de onmogelijkheid, om die levensmiddelen aan wal te brengen." (p. 341). De Chef der Artillerie: „Ik zou mij met het oordeel van den op 17 April ter reede van Atjeh gehouden krijgsraad hebben vereenigd, omdat het naderende ongunstige jaargetijde verdere krijgsoperatiën in hooge mate zou hebben bemoeilijkt, zoo niet onmogelijk gemaakt, daar, naar verzekerd werd, in dat seizoen de communicatie met de reede, dagen achtereen kon gestremd zijn, de gezondheidstoestand der troepen bij aanhoudenden regen stellig aanmerkelijk zou geleden hebben; en eindelijk het doorsneden en nu reeds moeilijk terrein

al zeer spoedig voor bewegingen van betrekkelijk groote troepenmassa's ten eenenmale onbruikbaar zou geworden zijn." (p. 342). De Overste van Thiel: „Wanneer de communicatie met de schepen niet spoedig voor langen tijd verbroken werd en er versterking gekomen was van artillerie (belegeringsgeschut), mineurs, koeli's, en ook wat infanterie, zou men de expeditie zeer zeker hebben kunnen voortzetten." (p. 343). De Majoor Cavaljé: „Wanneer het waar was, hetgeen men vertelde, dat weldra de communicatie met de schepen tengevolge van het slechte weder zou verbroken zijn, dan was het zeker wenschelijk; anders geloof ik wel, dat men het aan het strand zou hebben kunnen houden. Of het mogelijk zou zijn geweest, met de beschikbare macht opnieuw met gegronde kans op succes verder te ageeren, of wel eerst belangrijke versterking zou moeten worden afgewacht, kon ik toen, door gebrek aan voldoende gegevens, niet beoordeelen." (p. 343). In dien geest spreken allen. Hadden wij nu niet alle recht om, in strijd met hetgeen Generaal Verspyck schreef, te beweren dat ook de verklaringen van de officieren der expeditionaire landmacht den Gouverneur-Generaal, die reeds wist wat er van de moesson-quaestie te denken viel, den indruk moesten geven, dat er voor den terugtocht van de troepen geen geldige redenen hadden bestaan, en bijgevolg, dat de Regeering door het Procesverbaal werkelijk met slechten raad was gediend?

Bijzonderheden omtrent den gang van zaken in het strandbivak[1]) kunnen wij onvermeld laten; het zij hier genoeg aan te stippen, dat Kolonel van Daalen dadelijk na afloop der conferentie den korpskommandanten bevel gaf om — „tot misleiding van den vijand", zooals hij beweerde — uit te strooien, dat men òf versterking van Batavia zou afwachten òf reëmbarqueeren ten einde op een ander punt van Atjeh te landen (p. 376). De Chef van den Staf echter toonde van den overmoed en de overmacht des vijands thans voor onze troepen niets meer te vreezen; hij ging ten minste een dag later naar boord, en bleef daar tot den terugkeer naar Java, „zijnde hij alleen op twee dagen aan den wal geweest, om met den Kolonel-Opperbevelhebber te confereeren" (p. 275).

Voor de juiste beoordeeling van hetgeen onder de militaire chefs der eerste expeditie voorviel, zijn nu zeker genoeg gegevens bijeengebracht.

---

[1] Wij bedoelen natuurlijk het bivak dat betrokken werd na den terugkeer der troepen uit het binnenland; niet het bivak na de landing (op den 9 en 10 April) toen volgens den Chef van den Staf Kolonel van Daalen bivakskommandant was, terwijl Kolonel van Daalen zelf zegt dat er geen was aangesteld (p 281).

Één der hoofdpersonen echter leerden wij nog niet voldoende kennen.

Het is de Regeeringscommissaris, de Heer Nieuwenhuijzen.

Welke houding hij tegenover Kolonel van Daalen aannam, bleek uit het feit, dat hij zonder eenig overleg met dien Opperbevelhebber den Gouverneur-Generaal om versterking vroeg. Daarbij behoort nog, dat Kolonel van Daalen hem beschuldigt, een belangrijk bericht onjuist overgebracht te hebben. Acht dagen nadat de troepen weer het bivak op het strand betrokken hadden, seinde n.l. de Commissaris — het telegram is in ons vorig artikel te vinden [1]) — dat de Opperbevelhebber den terugkeer der troepen naar Java in den zich verder ontwikkeld hebbenden toestand urgent bleef achten;" volgens p. 370 van het Enquête-rapport verklaarde Kolonel van Daalen „volstrekt niet" gesproken te hebben van den „zich verder ontwikkelden toestand."

En hoe gedroeg zich de Regeeringscommissaris ten opzichte van den Gouverneur-Generaal Loudon?

Dat zeggen o. a. deze feiten:

1°. NADAT hij met de drie Kolonels het Procesverbaal geteekend had, waarin aan de Regeering machtiging om terug te keeren werd gevraagd, verzond hij een telegram waarin o. a. voorkwam: „Verzoeke vooreerst uitstel beschikking omtrent zending versterking. Toestand zoodanig, dat staking expeditie, in verband met moesson, in overweging zal worden gegeven. Troepen leden gisteren gevoelig échec, nabij Kraton; dientengevolge heden naar strandbivak teruggekeerd. Ter zake WORDT NU hier aan boord beraadslaagd". (p. 335).

2°. Tegelijk met het Proces-verbaal zond de Regeeringscommissaris, zonder eenige medewerking, ja, zelfs, buiten weten van de Kolonels, dit telegram aan den Gouverneur-Generaal:

»Opperbevelhebber vermeent, dat, bij de goed gewapende en versterkte overmacht des vijands, van een langer voortzetten onzer onderneming niets anders is te wachten, dan een geleidelijk wegsmelten onzer troepen, vooreerst alleen door de wapenen des vijands, maar verder ook door ziekten, tengevolge van aanhoudende vermoeienissen en ontberingen. Gesteld dat twee bataljons ter versterking werden gezonden, zou een daarvan alleen reeds noodig zijn tot aanvulling der geleden verliezen en het andere geen genoegzame krachtsvermeerdering opleveren. De vijand verzet, verdedigt zich met ongeëvenaarden moed en standvastigheid, wordt gestadig door nieuwen toevoer van volk aangevuld en beschikt daarbij over tal van zeer sterke werken. Willen wij Atjeh nemen, dan achten de militaire autoriteiten thans, nu zij eenmaal eenige

[1]) Pag. 645 v. d. vorige aflevering van dit tijdschrift.

kennis van den wezenlijken toestand opdeden, daartoe geheel andere machtsontwikkeling dan de tegenwoordige, noodig. Men moet er dan niet tegen behoeven op te zien, om des noods een geheel bataljon aan een storm op te offeren. Dit en verdere motieven, aangevoerd in een conferentie, waarvan proces-verbaal is opgemaakt, dat tegelijk met dit telegram wordt overgezeind, heeft den Opperbevelhebber bewogen, mij een terugtrekken van hier voor te stellen. Ik heb mij niet bevoegd geacht daarin te treden, zonder daaromtrent eerst de bevelen van Uwe Excellentie te hebben vernomen; ik veroorloof mij die thans in te roepen, daarbij aanteekenende, dat voorschreven stap, volgens mijn meening, ons prestige gevoelig zal schokken, niet alleen hier, maar in den geheelen Archipel, terwijl, zoo wij hier, na verloop van eenige maanden, met een expeditie van, bij voorbeeld, tien bataljons terugkeeren, de vijand inmiddels gelegenheid zal hebben gehad zich verder te versterken en wellicht, ook, om zich van de thans ontbrekende wapens van latere vinding te voorzien als: getrokken kanonnen, achterladers, enz Na al hetgeen ik in bovenbedoelde conferentie moest vernemen, kan ik intusschen niet ontkennen, dat onze tegenwoordige positie langer onhoudbaar is, en geen halve maatregelen kunnen strekken, om daarin gewenschte verandering te brengen. De stoomer *Telegraaf* die dit telegram overbrengt, wacht te Pinang op Uwer Excellentie's beslissing." (p. 338.)

De Kapitein-Luitenant-ter-Zee Binkes kreeg van Kolonel Koopman inzage van het Proces-verbaal, en van oordeel zijnde, dat tot nog toe de noodzakelijkheid van terugkeer naar Java niet was gebleken, begaf hij zich naar den Gouvernementscommissaris, ten einde te beproeven of er niets aan te doen was, om de gevolgen der conferentie te voorkomen. Volkomen gerustgesteld ging de Overste Binkes heen: de Commissaris had hem een telegram laten zien dat gelijktijdig met het Proces-verbaal der conferentie zou worden verzonden; dientengevolge verwachtte de Overste, dat de Generaal-Majoor Verspyck met versterking zou komen en dat er van ontruiming van het strand althans geen sprake meer kon zijn.

Zoo verklaarde de heer Binkes aan de Commissie van Enquête. (p. 337.)

De Commissie zond hem daarop een afschrift van het telegram, dat de Gouvernementscommissaris inderdaad gelijktijdig met het Procesverbaal verzonden had, en vroeg hem, of dit het geruststellend telegram was, dat de Commissaris hem had laten lezen. Bij missive van 8 Januari 1874 berichtte daarop de Overste aan de Commissie, dat hij niet geloofde, het hem toegezonden telegram immer gelezen te hebben! „„De lezing er van," schreef hij verder, „„zoude mij althans geene redenen gegeven hebben, mij ideeën te scheppen omtrent den verderen loop der gebeurtenissen na 17 April j.l., die ik bepaald van mijn bezoek op Zr. Ms. stoomschip *Soerabaja* koesterde." (p. 337).

Ook vele andere officieren der Marine verklaarden, nadat de conferentie gehouden was, te hebben vernomen, dat de Gouvernements-commissaris zeer tegen den terugkeer der troepen gestemd was en, gelijktijdig met het Proces-verbaal van het in de vergadering verhandelde, een telegram aan den Gouverneur-Generaal had gezonden, waarbij hij als zijn gevoelen mededeelde, dat de expeditionaire troepen niet moesten worden teruggeroepen. De Commissaris schijnt zich echter in de conferentie niet in dien zin te hebben uitgelaten. (p. 337).

3°. De machtiging om de troepen te doen terugkeeren ontvangen hebbende, toonde de Regeeringscommissaris zich zeer ontstemd! „Hij had bepaald versterking, geen terugroeping verwacht en gewenscht." (p. 365). Ofschoon dan ook reeds verschillende maatregelen voor het reëmbarquement genomen waren, hield hij nog een conferentie met den Opperbevelhebber, „ten einde als de toestand het eenigszins toeliet, het reëmbarquement uit te stellen en nader om versterking te vragen." (p. 366). Zoo althans verzekert Jhr. Kraijenhoff die namens den Gouvernementscommissaris Kolonel van Daalen tot de conferentie moest uitnoodigen, maar de Kolonel verklaart: „„Ik weet, dat de Commissaris mij toen of later heeft afgevraagd, of ik terwijl het weer (eenige buien uitgezonderd) niet ongunstiger geworden was, het noodzakelijk achtte, om gebruik te maken van de verleende machtiging tot staking der expeditie en terugkeer naar Java, waarop ik ZHEdG. heb geantwoord, dat mijn voorstel daartoe hoofdzakelijk en bijna uitsluitend gegrond was op den spoedig te verwachten regenmoesson en de, volgens den Kolonel Koopman en anderen, alsdan gedurig te duchten stremming der gemeenschap tusschen den wal en de reê, en dat nu hoe langer zoo meer dit ongunstig jaargetijde naderde, zoodat ik natuurlijk van gevoelen was, dat wij, zoodra mogelijk, overeenkomstig de ontvangen machtiging moesten handelen. In het hoofdkwartier teruggekeerd, heb ik zelf aan eenigen over die vraag van den Commissaris mijn verwondering te kennen gegeven, die dan ook door hen gedeeld werd."" (p. 367). [1])

Wat er inderdaad door den Regeeringscommissaris met Kolonel van Daalen besproken is, kan niet tot klaarheid worden gebracht, daar de Heer Nieuwenhuijzen weigerde, de vragen der Enquête-

---

[1]) Kolonel van Daalen meende ook nog te moeten verklaren, dat hij, bij den Commissaris komende, zijn ingenomenheid met de ontvangen machtiging tot terugkeer betuigde. »»Die autorisatie toch"" zeide hij, »»hield eene goedkeuring in van zijn voorstel door de Regeering en welk chef zou zich daarover niet verheugd hebben?"" (p. 367).

commissie te beantwoorden, en de conferentie door geen derden werd bijgewoond. Zeker intusschen is, dat na de bespreking de maatregelen voor het vertrek der troepen met kracht werden voortgezet, zoodat de Heer Nieuwenhuijzen de verantwoordelijkheid om te blijven niet heeft durven aanvaarden, ofschoon, ook blijkens *zijn* opvatting van de ontvangen machtiging, geen terugkeer der troepen gelast was, en ofschoon de Gouverneur-Generaal hem reeds vóór de oorlogsverklaring geseind had: „Ik geef u volmacht zelfs buiten uw instructie. Ik sta voor de gevolgen. Ik dek u met mijn verantwoordelijkheid."

De Heer Nieuwenhuijzen bracht den Gouverneur-Generaal in den waan, dat, toen hij verzocht om het zenden van versterking uit te stellen, de beraadslaging over het staken van de vijandelijkheden nog gehouden moest worden.

Toch was die beraadslaging reeds afgeloopen.

De Heer Nieuwenhuijzen bracht verschillende personen, speciaal officieren der Marine, in den waan, dat *hij* geen terugkeer der expeditie wilde; dat deed hij

a. door den Overste Binkes een telegram te laten lezen dat, naar het heette, tegelijk met het Proces-verbaal aan den Gouverneur-Generaal gezonden zou worden, doch nooit verzonden *is*, en

b. door nog ter elfder ure Jhr. Kraijenhoff op te dragen, Kolonel van Daalen uit te noodigen voor een bespreking van de quaestie of het niet mogelijk zou zijn te blijven.

Toch had de Commissaris zelf bij verschillende gelegenheden de machtiging om terug te keeren voorbereid en uitgelokt — het laatst door zijn telegram van 18 April, dat hij zonder medeweten van de Kolonels verzonden had, en waarin hij den toestand „onhoudbaar" noemde — en toch wist hij, dat hij volkomen gerechtigd was, de vijandelijkheden te doen voortzetten!

Wij moeten bekennen, geen woord te kunnen vinden om de houding van den Heer Nieuwenhuijzen te karakteriseeren, zooals zij verdient, maar wij kunnen niet verbergen, dat bij het schrijven van het weinige dat over dien man gezegd moest worden, de pen ons van verontwaardiging dikwijls heeft getrild in de hand. En ook *hij* is een van die personen, welke Generaal Booms verdedigt!

Men overzie en overdenke thans wat wij uit het Enquête-rapport aanteekenden over het beloop der eerste expeditie in haar geheel!

Generaal Verspyck en Generaal Booms beweren, dat het onderzoek niets aan den dag heeft gebracht, dat strekken kan, om de Enquête te rechtvaardigen.

Met den vinger naar die reeks van ernstige misslagen, die aaneenschakeling van de bedenkelijkste tekortkomingen, welke door de Enquête aan het licht zijn gebracht, moeten wij er ons over verbazen en ergeren tevens, dat twee opperofficieren zóó geringe eischen stellen aan hen, wien de leiding eener bij uitnemendheid belangrijke expeditie, en daarmede de handhaving van de eer des legers en van ons prestige in den Archipel, wordt toevertrouwd. —

(*Slot volgt.*) A—Z.

Statistieke bijdragen

OM TE DIENEN BIJ DE

SAMENSTELLING VAN EEN NIEUW TARIEF

VOOR DE

STAATSSPOORWEGEN OP JAVA.

Hoewel de lijn Soerabaja—Pasoeroean - Malang nog maar een paar jaren in exploitatie is, kan men uit de door de Regeering in het Koloniaal Verslag gepubliceerde cijfers reeds opmaken (pag. 117), hoe de inkomsten van die lijn in verhouding staan tot de kosten van aanleg. De laatste bedragen volgens pag. 115 K. V. *f* 9 490 000 of *f* 84 732 per kilometer.

Gedurende de laatste 5 maanden van 1880, toen de geheele lijn in exploitatie was, bedroeg de opbrengst voor vervoer als volgt:

1.	Personen	*f*	213 658,69
2.	Bagage	„	840,84
3.	Bestelgoederen.	„	23 528,10
4.	Rijtuigen, paarden en vee	„	2 786,67
5.	Telegraaf en diversen	„	13 908,45
6.	Vrachtgoederen . . . pro memorie		„
	In 5 maanden.	*f*	254 722,75
	Of herleid tot 12 maanden . . .	„	611 334,60
	Zijnde per kilometer	„	5 458,34
	en per dag per kilometer	„	14,95

De exploitatiekosten bedroegen per dag per kilometer *f* 10,24, zelfs met *inbegrip* der uitgaven voor *vrachtgoederen*, waarvan de inkomsten echter *niet* zijn in rekening gebracht. Op het vervoer, van 1 tot 5 hiervoren gespecificeerd, is dus een winst gemaakt van *f* 4,71 per kilometer of over 112 kilometer in 365 dagen *f* 192 544,80.

In de bovenvermelde 5 maanden werden vervoerd 30 097 ton vrachtgoederen, hetgeen over 12 maanden 81 834 ton vrachtgoederen aangeeft.

Als men bij de samenstelling van het nieuwe tarief uitgaat van de grondstelling, dat van het uitgegeven kapitaal 5 % rente, van den beginne der exploitatie af, zal moeten worden verzekerd, dan behoort het tarief zoodanig gewijzigd te worden, dat daarmede een inkomst worde verkregen van *f* 474 500 's jaars.

Uit bovenstaande cijfers is nu gebleken, dat het personenvervoer, met inbegrip der kosten, gevallen op het vrachtgoederen-transport, een winst heeft gegeven van *f* 192 544,80, zoodat aan het winstcijfer ontbreekt *f* 282 000, om de 5 % rente te behalen.

Om die som te ontvangen van 81 834 ton vrachtgoederen, waarop men 's jaars kan rekenen, moet per ton-kilometer worden ontvangen *f* 0,03$^{7}/_{100}$, indien namelijk die 81 834 ton over de geheele lengte van den spoorweg van 112 kilometer mocht vervoerd worden. Dit zal echter nimmer plaats vinden, omdat de lijn aan twee zeehavens, die van Soerabaja en Pasoeroean, eindigt. Zonder vrees voor misrekening kan men echter wel aannemen, dat die goederen gemiddeld over 65 kilometer zullen worden vervoerd, zoodat ze dan *f* 0,051 per ton-kilometer aan vracht zullen moeten betalen, om de gevorderde *f* 282 000 op te brengen.

Uit de cijfers, die de Regeering in het Kol. Verslag heeft openbaar gemaakt, blijkt niet, of in de *exploitatiekosten* ad *f* 10,24 is begrepen een afzondering voor vernieuwingsfondsen. Indien daarvoor niets is in rekening gebracht, omdat de lijn geheel nieuw was, dan behoort het cijfer der exploitatiekosten verhoogd te worden met *f* 1,40 per dag-kilometer, en zal men de waarheid zeer nabij komen, als men de geheele exploitatiekosten rekent op *f* 11,64, in stede van *f* 10,24. Dit cijfer nadert zeer dat van de Ned.-Ind. Spoorwegmaatschappij, dat bedroeg op de lijn Semarang—Vorstenlanden (breed spoor) *f* 12,86, en op de lijn Batavia—Buitenzorg (smal spoor) *f* 12,44.

De winst van *f* 14,95 zoude dan verminderen met *f* 11,64, en bedragen 112 × 365 × 3,31 = *f* 147 394,30

af 1 % Afdeelingschefs	„	1 473,94
Netto	*f*	145 920,36

Om de som, benoodigd voor 5 % rente, onder die omstandigheden te verkrijgen, zou dan voor goederen moeten worden ontvangen *f* 327 105,70.

Deze opbrengst verdeelende over 65 kilometer op 81 834 ton, dan verkrijgt men per ton-kilometer *f* 0 06^{15}. Dit bedrag is de helft

van hetgeen de Staat in 1880 van de goederen ontving, of 0 12' per ton-kilometer. (Zie pag, 117 van het *Koloniaal Verslag.*)

Uit Bijlaag N°. 1 blijkt, dat bij de lijn Semarang-Vorstenlanden het vervoer van passagiers in 6 jaren is verdubbeld en bij de lijn Batavia-Buitenzorg met 70 % is vermeerderd. Zoodanige vermeerdering zal ongetwijfeld ook op de Oosterlijnen plaats vinden zoodra dit plaats heeft zal de lijn alleen door passagiers-vervoer reeds 5 % rente afwerpen.

De statistiek van Bijlage I toont aan, dat de regentschappen en districten door welke de spoorwegen in de Vorstenlanden loopen, bevolkt zijn door 1 109 641 zielen, die 1 010 735 passagiers gaven.

De lijn Batavia-Buitenzorg, die slechts 670 281 zielen bevat, in de opgegeven districten, had 857 615 passagiers.

Uit Bijlage II blijkt dat langs de lijn Soerabaja-Malang-Pasoeroean 1 281 198 zielen woonachtig zijn, die thans nog slechts 650 000 passagiers aan den spoorweg verschaften.

In verhouding tot het passagiersgetal bij de sedert 6 jaren geëxploiteerde lijnen, kan men gerust aannemen, dat ook op de Oosterlijnen het aantal reizigers in weinig jaren zal *verdubbelen.*

Voor de lijn Solo-Soerabaja vindt men het volgende aantal inwoners: 2 099 550, waaronder 21 604 vreemde Oosterlingen.

Ook op die lijn kan men stellig rekenen, bij den aanvang der aansluiting met den Solo-Semarang-spoorweg, een buitengewoon groot getal reizigers te zullen hebben, want de handelsrelatiën tusschen Semarang-Solo-Soerabaja zullen door de versnelde gemeenschap in groote mate toenemen. Ook op die lijn is men dus reeds zeker, dat de exploitatiekosten ruim gedekt zullen worden en 2½ % rente zullen afwerpen.

Wel is waar kent men nog niet het kostende der lijn Sidoardjo-Solo, maar als men in aanmerking neemt dat op Java de aanlegkosten in het *algemeen* gering zijn, en dit bijzonder het geval zal zijn voor de lijn Sidoardjo-Solo, die over 141 kilometer slechts *f* 1 820.—, aan onteigening per kilometer heeft gekost, en dat ook voor de lijn Solo-Madioen dat cijfer niet zal worden overschreden, dan zal zonder misrekening kunnen worden aangenomen, dat de lijn Soerabaja-Solo niet meer dan *f* 75 000 per kilometer zal kosten, of *f* 10 000 per kilometer *minder* dan de lijn *Soerabaja-Malang,* waarbij alleen de onteigening reeds belangrijke sommen heeft gevorderd, en het werkloon, door concurrentie met de suikerfabrieken, dikwerf tot buitensporige prijzen werd opgedreven.

Op die lijn bestaat dus geen motief, om hooger tarieven te be-

hoeven toe te passen, dan op de lijn Soerabaja-Pasoeroean-Malang, zijnde $6^{15}/_{100}$ cent per ton-kilometer voor vrachtgoederen.

De vraag is dikwerf gedaan, *welke inlanders* van de verlaagde vrachttarieven zullen kunnen gebruik maken. Om die te beantwoorden behoeft men slechts de cijfers te raadplegen, die in het K. V. voorkomen omtrent de belasting op het bedrijf. Zie Bijlaag III. Zoo vindt men op de lijn Soerabaja-Malang-Pas.-Solo-Djokja:

Inlandsche handelaren	in 't groot	338
	in 't klein	54 516
Vreemde Oosterlingen	in 't groot	910
	in 't klein	5 149
Nijverheidsondernemers:		
Inlanders	in 't groot	22
	in 't klein	19 438
Vreemde Oosterlingen,		
handelende	in 't groot	50
	in 't klein	251
	Totaal	80 774

Bij een zoo groot getal handelaren en nijverheidsondernemers kan het niet anders, of *veel, zeer veel* vrachtgoederen zullen worden aangeboden ter vervoer, indien de goederentarieven eeniger mate worden ingericht zooals die van andere landen.

In Frankrijk berekent Opperman (Traité des Chemins de fer), dat in de landbouwende districten voor elken passagier 's jaars ½ ton vrachtgoederen wordt vervoerd; indien men in overweging neemt dat de landbouw in Europa 5 maanden geheel stilstaat, en die op Java daarentegen zonder tusschenpoozen voortgezet wordt, en 3 oogsten van vele landerijen 's jaars getrokken worden, dan zou men moeten komen tot de gevolgtrekking, dat op Java minstens evenveel vrachtgoederen te vervoeren zullen worden aangeboden als in de Fransche districten, waar de bevolking van koren- en veeteelt leeft.

Zoodanige basis is op Java echter nog niet te constateeren, omdat op de tot nu toe geëxploiteerde spoorwegen het goederentarief zóó hoog is gesteld, dat in de meeste gevallen vervoer per as of per paard goedkooper uitkomt.

Zonder gevaar van zich te vergissen, kan men echter wel rekenen op 3maal meer vrachtgoederen, dan thans gegeven zijn, bij een verlaging van het tarief tot $^1/_3$ van het vigeerende of 4 cents per ton-kilometer, zijnde nog altijd 30% hooger, dan hiervoren is gebleken noodig te zijn voor een rente-opbrengst van 5%.

Zijn de exploitatiekosten op *Java* werkelijk zooveel hooger dan in *Europa*, en wettigen die de instandhouding van de voorloopige tarieven?

Een vergelijking met andere landen zal ook dit punt nader toelichten.

1871	waren de exploitatie-kosten per *dag-kilometer*:			
	Belgische Staatsspoorwegen. . . .	*fr.* 64,82	of *f*	32
	Grand Central	„ 31,34	„ „	15
	Grand Luxembourg.	„ 50,90	„ „	25
	Mauv. Maumont.	„ 55,93	„ „	27,50
1879	Exploitatie-Maatschappij		*f*	12,29
	Semarang-Vorstenlanden.		„	13,86
	Malang-Pasoeroean (pag. 118)		„	10,24
	Batavia-Buitenzorg. (pag. 122)		„	12,44

Wel is waar bedraagt de prijs der steenkolen op Java veel meer dan in Europa, maar de *algemeene kosten* van exploitatie zijn *veel lager*, omdat men op Java veel minder behoeft te letten op de eischen, die men in Europa aan de exploitatie van spoorwegen stelt.

Daardoor is het verbruik van steenkolen minder dan in Europa; zoo was bij de Holl. Spoorwegmaatschappij het verbruik van steenkolen in 1879 per kilometer 9,9 kilo, terwijl dit op de lijn Batavia-Buitenzorg 4,63 kilo, en op Semarang-Vorstenlanden 7,91 kg. bedroeg, en op de lijn Pasoeroean-Soerabaja 6,92 kg.

Alles te zamen genomen, blijkt uit de resultaten, vermeld op pag. 118, K. V., dat de exploitatie van spoorwegen op Java *niet kostbaarder* is dan in *Europa*, en daar de aanlegkosten tot die in *Nederland* welke *f* 187 744 per kilometer hebben bedragen, staan als 75 tot 187 of ongeveer 1 tot 2½, zoo kan men zonder bezwaar dadelijk tot een aanzienlijke verlaging der tarieven voor vrachtgoederen overgaan.

Een vermindering tot gemiddeld 5 cents per ton-kilometer stelt de inkomsten van den spoorweg niet in gevaar, en zal daarentegen veel bijdragen tot ontwikkeling van den binnenlandschen handel, wanneer daarbij tevens wordt in acht genomen de regel, dat voor lange afstanden de vrachten evenredig lager gesteld worden, evenals dit bij alle spoorwegen geschiedt, speciaal bij de Ned. St. Sp. volgens de formule, aangegeven in Bijlaag V, die gevolgd wordt bij de vaststelling der tarieven voor de Ned. St. Expl.-Maatschappij.

De toepassing van uniforme tarieven voor lange en korte afstanden is in strijd met de eischen der exploitatie van spoorwegen; er is dan ook in de geheele wereld daarvan afgeweken. Dusdanige

vrachtberekening op Java alleen te laten bestaan, zou een exceptie zijn, waarvoor geen motief, hoegenaamd, kan worden aangevoerd; men mag dus onderstellen, dat die verandering zonder eenig verwijl bij de Staatssp. op Java zal worden in werking gesteld.

Dit punt is voor de veraf wonende handelaren en ondernemers van overwegend belang; daarom moet men vertrouwen, dat de nieuwe Gouverneur-Generaal, die zoo bekend is met al wat de spoorwegen betreft, in de eerste plaats op dit punt zijn aandacht zal vestigen.

Een ontwerp-barême, voor Java berekend naar een middenprijs van 5 cents per ton per kilometer, vindt men in Bijlaag VI.

Uit Bijlaag IV blijkt, hoe bijzonder weinig de inlandsche bevolking voor het vervoeren van landbouwproducten van de Spoorwegen gebruik maakte.

Op de lijn Semarang—Vorstenlanden bedroeg in 1879
de opvoer van Padi (niet gepelde rijst) . . . 112 ton.
de afvoer padi . . . . 0 „
Aardvruchten en Groenten
Opvoer. . . . . 760 „
Afvoer . . . . 201 „

Batavia—Buitenzorg 1879.

Opvoer Padi. . . . . 165 „
Afvoer . . . . 65 „
Aardvruchten en Groenten
Opvoer. . . . . 131 „
Afvoer . . . . 3321 „

In hetzelfde jaar 1879 bedroeg de totale afvoer voor de inl. bevolking:

Semarang—Vorstenlanden. . . . . . . 5 700 ton
Batavia—Buitenzorg . . . . 6 917 „
Totale opvoer voor inlanders:
Semarang—Vorstenlanden. . . . . . 33 798 „
Batavia—Buitenzorg. . . . . 13 814 „

Matige tarieven, naar de eischen der wetenschap ingericht, zullen dien toestand geheel veranderen, en zoodoende de spoorwegen op Java doen beantwoorden aan het doel, waarvoor zij zijn aangelegd, te weten: *Bevordering* van *landbouw*, *nijverheid* en *handel*.

's-Gravenhage, April 1881. X.

Bijlaag I.

PERSONEN-VERKEER.

SEMARANG—VORSTENLANDEN.

1873.	577 156
1875.	899 144
1877.	957 195
1878.	981 151
1879.	1 010 735

BATAVIA—BUITENZORG.

1873.	507 528
1875.	614 109
1877.	766 809
1878.	895 443
1879.	857 615

BEVOLKINGSSTATISTIEK.

Solo	inlanders	106 587;	vreemde	Oosterlingen	3 927
Klatten	„	327 090	„	„	1 218
Semarang	„	278 554	„	„	11 776
Salatiga	„	251 014	„	„	1 779
Djokja	„	45 982	„	„	± 2 005
Kalassen	„	83 493	„	„	
		1 092 720			20 705
					1 092 720
				Totaal	1 113 425
Buitenzorg	„	363 678	„	„	10 222
Batavia	„	68 822	„	„	24 331
Meester Cornelis	„	192 789	„	„	10 534
		625 289			45 092
					625 289
				Totaal	670 381

Bijlaag II.

PERSONENVERKEER.

SOERABAJA—MALANG—PASOEROEAN 55 000 's maands,
of 's jaars 660 000.

BEVOLKINGSSTATISTIEK.

Soerabaja	inlanders	280 398;	vreemde	Oosterlingen	7 622
Sidoardjo	„	336 217	„	„	1 333
Bangil	„	168 038	„	„	1 432
Pasoeroean	„	200 037	„	„	3 166
Malang	„	281 358	„	„	1 597
		1 266 048			15 150
					1 266 048
				TOTAAL	1 281 198

SOLO—SOERABAJA.

Soerabaja	„	280 398	„	„	7 622
Sidoardjo	„	336 217	„	„	1 333
Modjokerto	„	396 100	„	„	2 773
Kediri	„	206 897	„	„	3 075
Berbek	„	156 395	„	„	204
Madioen	„	212 316	„	„	1 351
Magetan	„	155 126	„	„	245
Ngawi	„	128 507	„	„	791
Sragen	„	99 403	„	„	283
Solo	„	106 587	„	„	3 927
		2 077 946			21 604
					2 077 946
				TOTAAL	2 099 550

Bijlaag III.

Aantal handelaren bij de belasting op het bedrijf op Java aangeslagen in de volgende residentiën, waarin de Oosterspoorweg loopt.

INLANDERS.

Residentiën;	Handelaren	in 't gr.,	in 't klein;	Nijverh.,	in 't gr.,	in 't klein.
Soerabaja,	„	327	16 728	„	5	10 655
Pasoeroean,	„	5	8 537	„	2	4 603
Solo	„	21	5 112	„	—	204
Djokjakarta,	„	53	11 857	„	—	1 620
Madioen,	„	12	8 330	„	—	1 380
Kediri	„	20	3 952	„	15	976
		338	54 516		22	19 438

VREEMDE OOSTERLINGEN.

Soerabaja:	Handelaren	744	2 171	Nijverheidso.	33	122
Pasoeroean,	„	13	768	„	2	27
Solo	„	80	1 087	„	—	42
Djokjakarta	„	4	205	„	6	8
Madioen,	„	26	289	„	3	26
Kediri,	„	43	629	„	6	26
		910	5 149		50	251

Bijlaag IV.

Uit het Verslag der Ned.-Ind. Spoorwegmaatschappij kan men de goederen splitsen, die voor de Europeesche en voor de inlandsche bevolking zijn op- en afgevoerd; daardoor vindt men:

Opvoer 1879	voor inlanders,	voor Europeanen:
Semarang-Vorstenl.	33 748 ton	46 928 ton.
Buitenzorg-Batavia.	13 814 „	18 830 „
Afvoer 1879.		
Semarang-Vorstenl.	5 700 ton	89 507 ton.
Buitenzorg-Batavia.	6 917 „	6 829 „

IV.

Specificatie der op- en afvoeren van vrachtgoederen volgens het Verslag der Nederl.-Indische Spoorwegmaatschappij, dienstjaar 1879.

Opvoer **A.** Semarang-Vorstenlanden. **B.** Batavia-Buitenzorg.

	A		B	
	Inl.	Eur.	Inl.	Eur.
Manufacturen	„	2 314	„	1 205
Meubelen	„	591	„	63
Aardewerk	„	405	„	181
Dranken	„	1 382	„	38
Provisiën	„	394	„	282
Meel	„	741	„	91
Thee	„	454	„	21
IJs	„	156	„	151
Mineraalwater	„	113	„	„
Petroleum	2 958	„	776	„
Boeken	„	129	„	„
Garen	51	„	„	„
Was	205	„	„	„
Hars	„	546	„	„
Medicijnen	„	323	„	„
Zeep	390	„	67	„
Rijst	17 515	„	5 588	„
Padi	112	„	165	„
Vruchten	760	„	65	„
Kadjang	„	1 982	„	132
Gezouten visch	2 621	„	258	„
Trassi	1 127	„	161	„
Zout	5 007	„	2 436	„
Opium	31	„	„	„
Gambir	888	„	„	„
Mest	„	674	„	„
Guano	„	110	„	4 168
Boenkil	„	1 034	„	411
Steenen	„	939	„	„
Sirappen	„	521	„	„
Atap	189	„	„	„
Cement	„	372	„	663
Kalk	„	566	„	1 162
Marmer	„	58	„	6
Machinerieën	„	5 035	„	847
Spoorstaven	„	239	„	793
IJzer	„	1 613	„	977 291
Koper	„	34	„	35
Bamboes	215	„	„	„
Hout	„	6 999	„	1 702
Wapens	„	605	„	„
Verfwaren	„	763	„	75
Teer	„	119	„	56
Matten	„	310	„	21
Emballage	„	261	„	„
Steenkolen	„	263	„	3 454
Brandhout	„	15 525	„	„
Houtskool	„	178	„	„
Diversen	1 700	1 735	700	723
Houtwerken	„	11	„	„
Volgens C.	„	„	1 268	1 001
	33 748	46 928	13 814	18 880

C Lijn Batavia-Buitenzorg.

Beddengoed	13	
Kleedingstukken	11	
Glaswerk	39	
Krijt	33	
Natte indigo	18	
Kramerijen	185	
Graan	16	
Brood	69	
Dedak	31	
Suiker	91	
Koffie	25	
Klappernoten	32	
Groenten	66	
Gevogelte	67	
Eieren	14	
Versche visch	38	
Olie	497	
Tabak	349	
Gambir	225	
Spijkers	10	
Duikerbuizen	188	
Lood	62	
Zink	16	
Blik	13	
Papier	87	
Vaten	8	
Zakken	101	
Leder	18	
Wapens	9	
	2269	
Voor Inlanders	„	1268
„ Europeanen	„	1001
		2269

IV

Afvoer 1879.

	A		B	
	Inl.	Eur.	Inl.	Eur.
Suiker	„	3 641	„	395
Koffie	„	8 750	„	2 018
Indigo	„	1 114	„	„
Tabak	„	1 443	„	„
Kapok	„	10	„	2
Huiden	„	340	„	177
Leder	„	55	„	„
Rijst	286	„	1 958	„
Olie	643	„	„	„
Vruchten	201	„	63	„
Groenten	36	„	3 321	„
Klappers	2 586	„	„	„
Brandhout	„	17 658	„	181
Bamboes	66	„	„	„
Hout	„	4 097	„	112
Houtskool	900	„	„	„
Houtwerken	9	219	„	„
Steenen	„	8 043	„	507
Grint	„	7 008	„	„
Zand	„	1 262	„	„
Kalk	„	1 214	„	36
Dakpannen	„	125	„	379
Sirappen	„	124	„	„
Manufacturen	„	140	„	66
Matten	„	150	„	51
Meubelen	„	119	„	238
Mest	„	117	„	„
Afbraak	„	319	„	„
Diversen	1 000	1 089	200	214
Thee	„	„	„	1 917
Cacao	„	„	„	7
Notenmuskaat	„	„	„	3
Pinangnoten	„	„	175	„
Padi	„	„	65	„
Dedak	„	„	678	„
Aardvruchten	„	„	166	„
Aardappelen	„	„	15	„
Kadjang	„	„	162	„
Bloemen en Planten	„	„	91	„
IJs	„	„	„	53
Zakken	„	„	„	114
Vaten	„	„	„	106
Kisten	„	„	„	41
Wapens	„	„	23	„
IJzerwerk	„	„	„	15
Glaswaar	„	„	„	40
	5 701	89 506	6 917	6 829
	95 207		13 746	

A Vorstenlanden.

B Batavia-Buitenzorg.

Bijlaag V.

Grondslagen ter berekening van de vrachten voor het vervoer van ijl- en vrachtgoederen bij de Ned. Staatsspoorwegen.

In Guldens en Centen.

	Ijl-goed.	Stuk-goed.	Wagenladingsklasse.		
			A	B	C
Vast recht per 1000 KG.	1.40	0.90	0.70	0.70	0.70
Vervoer per 1000 KG. en per KM. van 1 tot 50 Kilometers	0.10	0.06	0.04	0.03	0.02
voor de volgende 100 Kilometers	0.09	0.05	0.03	0.02	0.01
„ „ daaropvolgende 100 Kilometers	0.08	0.04	0.02	0.01	0.01
„ elke Kilometer daarboven	0.07	0.03	0.01	0.01	0.01
Berekend volgens dit Barême heeft men voor 100 Kilogrammen:					
op 10 Kilometers	0.24	0.15	0.11	0.10	0.09
„ 20 „	0.34	0.21	0.15	0.13	0.11
„ 30 „	0.44	0.27	0.19	0.16	0.13
„ 40 „	0.54	0.33	0.23	0.19	0.15
„ 50 „	0.64	0.39	0.27	0.22	0.17
„ 100 „	1.09	0.64	0.42	0.32	0.22
„ 150 „	1.54	0.89	0.57	0.42	0.27
„ 200 „	1.94	1.09	0.67	0.46	0.32
„ 250 „	2.34	1.29	0.77	0.51	0.37
„ 300 „	2.69	1.44	0.82	0.56	0.42

Bijlaag VI.

Ontwerp der grondslagen voor de berekening der vrachten voor vervoer van ijl- en vrachtgoederen op de Java-Staatsspoorwegen.

	IJl-goed.	Stuk-goed.	Wagenladingsklasse (I)		
			A	B	C
Vast recht per 1000 KG.	1.40	0.90	0.70	0.70	0.70
Vervoer per 1000 KG. en per KM. van 1 tot 50 Kilometers	0.12	0.08	0.06	0.05	0.04
voor de volgende 100 Kilometers.	0.11	0.07	0.05	0.04	0.03
„ „ daaropvolgende 100 Kilometers.	0.10	0.06	0.04	0.03	0.02
„ elke Kilometer daarboven	0.09	0.05	0.03	0.02	0.02
Berekend volgens dit Barême heeft men voor 100 Kilogrammen:					
op 10 Kilometers	0.26	0.17	0.13	0.12	0.11
„ 20 „	0.38	0.25	0.19	0.17	0.15
„ 30 „	0.50	0.33	0.25	0.22	0.19
„ 40 „	0.62	0.41	0.31	0.27	0.23
„ 50 „	0.74	0.49	0.37	0.32	0.27
„ 100 „	1.29	0.87	0.62	0.52	0.42
„ 150 „	1.84	1.22	0.87	0.72	0.57
„ 200 „	2.34	1.52	1.07	0.87	0.67
„ 250 „	2.84	1.82	1.27	1.02	0.77
„ 300 „	3.39	2.07	1.42	1.12	0.87

(I) Met 12 % *vermindering* bij speciaal tarief, voor partijen *boven* de 100 *ton*.
Alle stapelproducten en voedingsmiddelen behooren tot klasse B.
Goederen, in open wagens te vervoeren, zullen in klasse C vallen.

Wegen op Sumatra.

Geen ontwikkeling is denkbaar voor een land zonder goede transportwegen. Wegen waarlangs de producten en handelsartikelen gemakkelijk vervoerd kunnen worden, zijn als de slagaderen van een land aan te merken.

In vele streken van Indië, en vooral op de Buitenbezittingen, ontbreken zij echter nog geheel.

Zoo zijn er op Sumatra streken aan te wijzen, die veel voor de toekomst beloven, doch waarvan de ontwikkeling wordt tegengehouden door de allergebrekkigste communicatie met de aangrenzende landschappen.

Men vindt aldaar in het gebergte valleien, zoo schoon gelegen, zoo overvloedig voorzien van stroomend water, en met zoodanigen vruchtbaren bodem, dat zij bij uitstek geschikt zijn voor de natte rijstcultuur, en voorraadschuren zouden kunnen worden voor de aangrenzende streken, die door de natuur minder goed bedeeld werden.

De heuvels, die deze valleien omringen en uitloopers zijn van het hooge gebergte, bieden een uitmuntenden grond aan voor de teelt van koffie, terwijl ook het vochtige klimaat die cultuur uitnemend te stade komt. Deze valleien zijn dus voor de vestiging van landbouwondernemingen als aangewezen, en nu op Java de beste gronden voor de Gouvernements-koffiecultuur zijn gereserveerd en particulieren aldaar hoe langer hoe meer moeite zullen hebben, om geschikte gronden te verkrijgen, is het wenschelijk, dat de aandacht op de voor exploitatie zoo gunstige streken op Sumatra gevestigd worde.

In het zuidelijk deel van dat eiland, dat om andere redenen evenzeer voor het vestigen van landbouwondernemingen aan te bevelen is, bevinden zich ook eenige dergelijke valleien, deels behoorende tot de residentie Benkoelen, deels tot Palembang. Zelfs zonder vestiging van landbouwondernemingen zouden deze streken zich

wel kunnen ontwikkelen, indien zij slechts niet zoo afgelegen waren. Werden zij door goede karrenwegen met de aangrenzende landschappen verbonden, dan zou de bevolking in het genot komen van hetgeen haar nu nog ontbreekt, namelijk de gelegenheid om haar overtollige producten zonder hooge transportkosten van de hand te zetten, en zich datgene, wat zij voor haar onderhoud noodig heeft en door eigen arbeid niet verkrijgen kan, voor lageren prijs aan te schaffen.

Wat baat het haar tegenwoordig, of zij al overvloedig rijst teelt, nu zij het overtollige niet kan verkoopen, en wat spoort haar aan om koffie te planten, als een groot deel van de waarde van het product door de hooge transportkosten wordt verslonden en de gedane moeite dus niet voldoende wordt beloond? Het gevolg der gebrekkige communicatie is dan ook, dat men, zoodra men het eene jaar zonder groote moeite zooveel rijst heeft verkregen, dat de voorraad voor bijna 2 jaar toereikende is, het volgend jaar met opzet zijn rijstvelden verwaarloost en dus slechts een gering product verkrijgt, want ook dit geringe product is voldoende om, gevoegd bij den overvloed van het vorige jaar, in de behoefte te voorzien.

Waren er goede afvoerwegen aangelegd, dan zouden ongetwijfeld na een goed geslaagden oogst handelaren van elders de overtollige rijst komen opkoopen, en zou de bevolking voorzeker niet nalaten, om zich niet alleen op de rijstcultuur maar ook op de teelt van koffie meer toe te leggen; dan zouden ook gezeten lieden van andere minder gunstig gelegen streken er toe gebracht worden zich daarheen te verplaatsen; dan zou er in één woord meer bedrijvigheid, werkzaamheid, vertier en welvaart ontstaan.

En waarom worden de noodige wegen niet aangelegd?

Men antwoordt daarop, dat de aanleg wordt bemoeilijkt door de schaarschheid der bevolking, doch aldus draait men in een kring rond.

De zoo gunstig gelegen landstreken kunnen niet tot ontwikkeling geraken zonder goede transportwegen, en deze kunnen niet stand komen uit gebrek aan werkkrachten.

Wilde men nu de wegen toch door die schaarsche bevolking laten maken, dan zou men van haar te zware heerendiensten moeten vergen, en gevaar loopen dat van de weinige heerendienstplichtigen nog verscheidene zich door verhuizing aan den te zwaren druk gingen onttrekken.

Om dat volksverloop te voorkomen, moet dus het bestuur matig zijn in het vorderen van heerendiensten, en hieruit volgt weder, dat de dringend noodige communicatie eerst zeer langzaam of in 't geheel niet tot stand kan komen. Daarbij is de aanleg van bruikbare

karrenwegen over het Barisan-gebergte, die door oorspronkelijk woud en langs steile bergwanden moeten gaan, zeer bezwarend, terwijl, zooals het maken en verbeteren van wegen thans nog plaats heeft — namelijk uitsluitend onder leiding van de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, dikwijls zonder voldoende gereedschappen, behoorlijk toezicht en de noodige hulpmiddelen — de werkkrachten der bevolking maar al te vaak nutteloos worden aangewend.

Een ambtenaar van het binnenlandsch bestuur is geen deskundige voor wegenaanleg.

Wel kan hij mettertijd daarin de noodige ervaring opdoen, doch hoeveel keeren heeft hij vóór hij zoover is, niet misgetast, en hoeveel werk is er dan soms niet nutteloos verricht!

Hoe dikwijls wordt een weg door de besturende ambtenaren niet verlegd, voordat hij aan de eischen voldoet, en laat hij dan toch nog niet wel eens te wenschen over?

Hoeveel werkkrachten worden aldus niet verspild tot schade der betrokken bevolking!

Behoórlijk onmiddellijk toezicht kan tegenwoordig niet uitgeoefend worden, en wegens gebrek aan voldoende gereedschappen moeten de heerendienstplichtigen zich langen tijd afsloven om een werk gebrekkig te verrichten, dat met de noodige gereedschappen en hulpmiddelen — b.v. dynamiet, tot het laten springen van rotsblokken, het opruimen van groote steenen en het ontwortelen van zware boomen, — veel beter en eerder gereed zou komen.

Er moet bijgevolg een andere weg worden ingeslagen, ten einde de voor de ontwikkeling van sommige schoon gelegen en door de natuur zoo rijk gezegende, hoewel nog weinig bekende landstreken op Sumatra, onmisbare transportwegen tot stand te kunnen brengen zonder de nog schaarsche bevolking door het vorderen van buitensporige heerendiensten te kwellen.

Naar onze bescheiden meening dient het volgende overwogen te worden.

In Nederlandsch-Indië bevinden zich verscheidene duizenden inlandsche veroordeelden. In gewone tijden worden deze veroordeelden, gelijk algemeen bekend is, zeer gebrekkig te werk gesteld, en leiden zij veelal een lui en vadsig leven. Zij staan niet eens altijd onder zooveel contrôle, dat zij zich niet van het werk of uit hun opsluitingsplaatsen verwijderen kunnen en dieverijen en andere ongerechtigheden plegen.

Voor het werk, dat zij thans doorgaans op de hoofdplaatsen verrichten, kunnen zeker zonder bezwaar vrije koeli's gebezigd worden. Enkele uitzonderingen daargelaten is de tenarbeidstelling van inlandsche veroordeelden op hoofdplaatsen bijgevolg niet noodig.

Zou men voor de ontwikkeling van sommige buitenbezittingen en van Sumatra in het bijzonder, geen goed gebruik van deze thans zoo slecht aangewende werkkrachten kunnen maken?

Men zou daartoe de veroordeelden in ploegen moeten verdeelen, en op militaire wijze onder gestreng toezicht moeten stellen.

Indien men nu aan het hoofd van iedere zoodanige ploeg veroordeelden een genie-officier plaatste met de noodige Europeesche ondergeschikten om onder zijn bevelen toezicht te houden bij het werk, en indien men hem verder een zeker getal militairen toevoegde tot bewaking der veroordeelden, dan zouden, meenen wij, die ploegen gevoegelijk ten arbeid kunnen gesteld worden voor den aanleg van transportwegen dáár, waar die voor de ontwikkeling der streek noodig zijn en wegens de schaarschheid der bevolking of om andere redenen moeilijk in heerendienst tot stand kunnen komen.

Men zou dan wegen verkrijgen, aangelegd onder toezicht van deskundig personeel en met alle middelen, die kunnen dienen om het werk te bespoedigen en te vergemakkelijken: goede, bruikbare en betrekkelijk zeer goedkoope wegen.

Zijn ze éénmaal gereed, het onderhoud zal geen bezwaar meer opleveren, daar de bevolking in die streken snel zal aangroeien, en dan het onderhoud voor haar rekening zal kunnen nemen, en *hierop* zouden de besturende ambtenaren moeten toezien.

Mochten er evenwel tegen den aauleg van transportwegen door veroordeelden overwegende bezwaren bestaan, zoo zou het beoogde doel bereikt kunnen worden door de organisatie van brigades vrije werklieden, staande onder civiel deskundig toezicht.

Hoe het zij, er *moet* voor wegenaanleg meer gedaan worden. Dat is gebiedend noodig, om de vele nu nog afgelegen en meerendeels woeste streken tot ontwikkeling en bloei te doen geraken, en het handelsverkeer in onze bezittingen aanzienlijk te doen toenemen.

S..... Z.

Maandelijksche Revue

VAN

BROCHURES, TIJDSCHRIFTEN EN DAGBLADEN.

---

18 Maart — 22 April 1881.

INHOUD:

UIT DE INDISCHE EN NEDERLANDSCHE PERS: [1]) Een gedachtenwisseling tusschen Mr. N. P. van den Berg en den Heer J. A. de Gelder over de toekomst der haven te Tandjong Priok; de Heer Zeverijn over »Onze Oostindievaarders"; de Heer van Bloemen Waanders over Nederlands Koloniale Markt; het *Vaderland*, het *Dagblad*, de *Amsterdammer*, de *Arnhemsche*, enz. over de zaak van der Heijden en de interpellatie betreffende de invoering van een civiel bestuur in Atjeh; het *Handelsblad* over een halven maatregel (beperking van de pantjen-diensten) en de Heer Bisschop Grevelink over den oorsprong en den ouderdom der demoralisatie van het Nederlandsche volk.

EEN BELANGWEKKENDE GEDACHTENWISSELING over de toekomst van de nieuwe haven voor Batavia werd in *het Algemeen Dagblad van N. I.* (Nrs. van 15 en 18 Februari) gehouden tusschen Mr. N. P. van den Berg en den Chef der Bataviasche havenwerken, den Ingenieur J. A. de Gelder.

De heer van den Berg begint met een vriendelijk oordeel over *de Indische Gids* in het algemeen, en speciaal over het eerste der in de Januari-aflevering opgenomen artikelen en de daarbij gevoegde kaart, uit te spreken; voor die welwillendheid, een bemoediging bij een niet gemakkelijke taak, zeggen wij hartelijk dank. Daarna gaat de heer van den Berg aldus voort:

»De talentvolle schrijver heeft ieder, die niet geheel onverschillig is voor den gang van zaken in Indië, aan zich verplicht door zijne duidelijke en heldere beschijving van een werk, dat hij met het volste recht »een van de meest grootsche zeewerken onzer eeuw" mag noemen, en aan ieder, die het voorrecht had om den voortgang van

---

[1]) Een paar overzichten — o. a. een van een opstel in de *Amsterdamsche Courant* — konden wegens plaatsgebrek nu niet opgenomen worden.

dat werk nu en dan op de plaats zelf gade te slaan, zal hetgeen de schrijver opmerkt omtrent de toewijding, het beleid en de energie, waarvan de uitvoering getuigt, slechts een zeer sobere weerklank dunken van den indruk door eigen aanschouwing verkregen.

Maar zal nu het grootsche werk, welks voltooiing binnen een betrekkelijk kort tijdsverloop kan worden tegemoet gezien, beantwoorden aan de grootsche verwachtingen, die de schrijver in *de Indische Gids* koestert?

Het zij mij vergund om naar aanleiding van deze vraag, die mij reeds van meer dan één kant werd voorgelegd, eenige opmerkingen in het midden te brengen. Ik ben het namelijk met de opvattingen van den geachten schrijver niet eens, en ik acht het nuttig om van mijn meening in het openbaar rekenschap te geven, ten einde langs denzelfden weg te kunnen worden terecht gewezen, bijaldien mijne zienswijze blijken mocht onjuist te zijn. Het is mij niet te doen om gelijk te hebben, maar om een voor Batavia's toekomst hoogst gewichtig vraagstuk zooveel mogelijk van alle kanten te bezien.

Volgens den schrijver in *de Indische Gids* zijn de havenwerken te Priok niet alleen bestemd om in de behoeften van het tegenwoordig handelsverkeer te voorzien, — dáárvoor zou de Regeering zooveel millioenen niet mogen verwerken, zegt hij; — maar heeft de Regeering van den aanvang af beoogd, »om Batavia tot een stapelplaats van het Oosten te maken, en haar dus te verheffen tot den rang, welken zij in den wereldhandel moest innemen en die haar door Singapore outnomen is."

Het zal den steller van de hier aangehaalde regelen niet kunnen verwonderen, dat deze mededeeling vooral op mij een hoogst verrassenden en bevreemdenden indruk heeft moeten maken. Immers in een aan de Kamer van Koophandel en Nijverheid ingediende nota van mijn hand van den 4 Juni 1876 trachtte ik te betoogen, dat het denkbeeld om Batavia de algemeene stapelplaats van het Oosten te doen worden ten koste van Singapore, met het oog op de ligging van beide plaatsen, een hersenschim kon genoemd worden, en het is naar aanleiding hiervan dat de heer hoofdingenieur M. J. Schram in zijn van 12 December 1876 gedagteekende brochure *Het goedgekeurde havenplan voor Batavia te Tandjong Priok* o. a. ook het volgende schreef:

Behalve dat in bedoelde Nota op oeconomisch gebied een en ander voorkomt wat, als niets nieuws bevattende, waarschijnlijk vroeger bij de behandeling der havenaangelegenheden buiten beschouwing werd gelaten en ook thans nog, voor zoover dit hierachter niet wederlegd wordt, buiten beschouwing kan blijven, — worden in dat stuk grove onjuistheden en een viertal beweringen aangetroffen, die, zooals ze daar staan — geheel buiten alle verband tot de vroeger in de havenkwestie gevoerde correspondentie — eene scheeve voorstelling van zaken moeten geven en daardoor tot onjuiste conclusiën moeten leiden.

Uit die Nota kan toch niet anders worden opgemaakt dan dat met verbeterde havenwerken te Batavia, in der tijd, ook zou zijn beoogd, en van de verwezenlijking dier werken werd verwacht:

1°. dat Batavia zou worden de algemeene afscheepplaats van geheel Java;

2°. dat de algemeene stapelplaats van de producten van den Oosterschen Archipel te Batavia zou worden geconcentreerd:

3°. dat Singapore van de baan geschoven zou worden als aanlegplaats of als

nood- of hulphaven van de schepen, die het verkeer tusschen Oostelijk Azië en Westelijk Europa onderhouden:

4°. dat Batavia de plaats van Singapore zou innemen.

Had men werkelijk, om het bestaan van nieuwe havenwerken te wettigen, het bovenstaande noodig geacht en deze uitkomsten van de nieuwe Bataviasche haven verwacht, dan, voorzeker, zou met genoemde nota eene groote bres geschoten zijn in de argumenten, indertijd voor de noodzakelijkheid dier haven aangevoerd.

Nu er echter onder die argumenten geen voorkomen, waaruit kan blijken, dat slechts een enkele der bovengenoemde verwachtingen werd gekoesterd, is het slechts een vuren met los kruit, dat alleen den minder zaakkundige nog schrik aanjagen kan.

Zooals toch hier achter blijken zal, heeft de Bataviasche Kamer van Koophandel en Nijverheid er zelfs nimmer, in de verte, aan gedacht, om het hierboven sub 1 tot 4, voorkomende als argumenten voor de noodzakelijkheid van verbeterde havenwerken te Batavia bij te brengen, of het raison d'être dier werken daarvan afhankelijk te stellen, zoodat dus eigenlijk in die Nota iets bestreden wordt, wat niemand tot nog toe beweerde en wat ook wel door niemand zal tegengesproken worden.

Volgens het betoog van den heer Schram is de bedoeling, waarmede de Regeering tot den aanleg van de haven te Priok besloot, dus een geheel andere geweest dan die, waarvan thans door den schrijver in *de Indische Gids* gewaagd wordt; maar voor de zaak zelf kan het vrij onverschillig heeten met welke bedoelingen de hand aan het werk werd geslagen. Hetzij men alleen het oog heeft gehad op de voorziening in de behoeften van het tegenwoordig handelsverkeer, hetzij men zich bij het genomen besluit heeft laten leiden door verwachtingen zooals die, waarvan de schrijver van het opstel in *de Indische Gids* gewaagt, — het ondernomen werk blijft er niet minder grootsch, de wijze van uitvoering niet minder bewonderenswaardig om. Maar metdatal kan het niet anders dan nuttig zijn om na te gaan, in hoeverre de verwachtingen waarvan thans voor het eerst gerept wordt, gezegd kunnen worden op goede gronden te rusten, en het is met dat doel, dat ik het volgende aan het oordeel van meer deskundigen wensch te onderwerpen.

Naar mijn bescheidene meening begaat de schrijver in *de Indische Gids* eene schromelijke vergissing, waar hij aan het slot van zijn artikel het volgende zegt: »De concurrentie met Singapore zal Batavia niet te zwaar vallen. Singapore is door zijne ligging in Straat Malakka moeilijk te naderen; *de beste weg van Aden of Point de Galle naar China leidt bezuiden Sumatra en dus door Straat Soenda*".

Het is voornamelijk deze laatste stelling waartegen ik met nadruk meen te moeten opkomen, want zij is, m. i., ten eenenmale onjuist. Reeds in mijn bovenaangehaalde nota van 4 Juni 1876 zeide ik er het volgende van:

Mijns inziens ligt Batavia buiten den koers, dien het hier bestaande wereldverkeer zich thans gekozen heeft. Wel wordt nog steeds door sommigen beweerd, dat het in enkele tijden van het jaar de reis van de Roode naar de Chineesche zee en omgekeerd bekorten zal, indien door Straat Soenda in plaats van door Straat Malakka koers gesteld wordt; maar met de havenrapporten van Anjer en Singapore voor mij heb ik nog geen enkel stoomschip kunnen ontdekken, dat op de hier bedoelde reis van den korteren weg door Straat Soenda gebruik heeft gemaakt. De stoomschepen, die het verkeer tusschen Europa en de havens van China en Japan onderhouden, stevenen alle, zonder eenige uitzondering, door Straat Malakka. Zij laten Straat Soenda en Batavia eenvoudig liggen, en zij

zullen dit blijven doen, zoolang het meer in de route gelegen Singapore al die voor de scheepvaart gewenschte gelegenheden blijft aanbieden, waardoor het op zeevaartkundig gebied reeds voorlang van veel grooter beteekenis is geworden dan Batavia.

Sedert ik deze regelen schreef zullen er weldra vijf jaren zijn verloopen, en de in dien tusschentijd opgedane ervaring heeft mij meer en meer in mijn toenmalige opvatting versterkt. Men neme slechts voor zich de door Herman Berghaus bewerkte wereldkaart naar Mercator's projectie, uitgegeven door Justus Perthes te Gotha, waarop alle handelswegen ter zee duidelijk en uitvoerig zijn aangegeven, en men zal met een oogopslag ontwaren, dat de beste weg van Aden of Point de Galle naar China en Japan en vice versa *niet* leidt bezuiden Sumatra en dus door Straat Soenda, *maar benoorden Sumatra en dus door Straat Malakka.*

Vroeger, toen het Kanaal van Suez nog niet bestond, was de toestand anders. Toen was de weg rond de Kaap de Goede Hoop de eenig mogelijke voor het verkeer tusschen Europa en het verre Oosten, en moesten alle schepen, die van Engeland naar China en Japan of omgekeerd voeren, hetzij zeil- of stoomschepen, hun koers door Straat Soenda stellen. Maar de doorgraving van de landengte van Suez heeft aan het wereldverkeer een geheel andere richting gegeven. Straat Soenda is nog slechts bij uitzondering de weg, waarvan de groote scheepvaart gebruikt maakt. Straat Soenda wordt meer en meer verlaten, en het is thans de Straat van Malakka die voor het verkeer tusschen West en Oost van oneindig grooter beteekenis is geworden.

Op werkelijk treffende wijs komt dit aan het licht bij raadpleging van de zooeven reeds aangehaalde havenrapporten van Anjer. Geen schip passeert Straat Soenda, — bij dag althans, — zonder van Anjer gerapporteerd te worden met opgaaf van plaats van vertrek en van plaats van bestemming.

Deze zoogenaamde Anjer-rapporten worden geregeld opgenomen in de marktberichten, die de Bataviasche Handelsvereeniging tweemalen 's maands uitgeeft, en wanneer men zich nu de moeite wil getroosten om uit die Anjer-rapporten na te gaan, hoeveel schepen thans op weg van en naar China en Japan door Straat Soenda gaan in vergelijking met vroeger toen het kanaal van Suez nog niet was geopend, dan zal men bevinden, dat dit aantal bedroeg in 1878 203 schepen, in 1879 100 schepen en in 1880 99 schepen of gemiddeld in de laatstverloopen drie jaren **134** schepen per jaar, terwijl diezelfde rapporten voor 1867, 320, voor 1868, 386, en voor 1869, 394 schepen (het Suez-kanaal werd in November 1869 geopend) of gemiddeld per jaar **366** schepen aangeven. In vergelijking met vroeger is het scheepvaartverkeer met China en Japan door Straat Soenda derhalve met 64 percent *verminderd*, en dat verkeer zal blijven afnemen naarmate de zeilvaart nog meer dan thans door stoomvaart verdrongen wordt, want het zijn uitsluitend zeilschepen, die thans nog hun weg door Straat Soenda nemen. Niet één enkel van China komend of derwaarts bestemd stoomschip maakt van dien weg nog gebruik, hoe goed hij in het oog van den schrijver in *de Indische Gids* ook wezen moge,

en hierin *kan* geene verandering komen zoolang Straat Malakka bevaarbaar blijft.

Het is een volstrekte onmogelijkheid dat, zooals de geachte schrijver zich uitdrukt, »in de toekomst de ontzaglijke aanvoeren naar China en Japan een weg zullen vinden door Straat Soenda en over Batavia", en heeft de Regeering, gelijk hij ons verzekert, dit bij het vaststellen van het plan van Priok op het oog gehad, dan is het onbetwistbaar, dat haar een zeer groote teleurstelling wachten moet.

Batavia heeft zijn beteekenis als aanlegplaats, die het vroeger voor het wereldverkeer had, sedert de opening van het Suez-kanaal schier geheel verloren. Hieraan valt thans niets meer te veranderen, en het is beter, dat men de zaken neemt zooals zij zijn, dan zich te vleien met verwachtingen, die, naar menschelijke berekening althans, voor geen verwezenlijking vatbaar kunnen wezen.

De mannen der wetenschap hebben, in strijd met hetgeen ik vroeger ter goeder trouw meende te mogen aannemen, nu eenmaal uitgemaakt, dat van een verbetering van de tegenwoordige reede van Batavia geen sprake kan zijn, en de aanleg van een behoorlijke haven voor Batavia op elke andere plaats dan Tandjong Priok een volstrekte onmogelijkheid is. Bij die uitspraak leg ik mij natuurlijk neder, en ieder zal er de Regeering erkentelijk voor wezen, dat, nu geen andere uitweg overbleef, zij er naar gestreefd heeft om het te Priok aan te leggen werk zoo volmaakt mogelijk te doen worden, hoe ondenkbaar het ook zij, dat Batavia in het wereldverkeer ooit de plaats van Singapore zal innemen, en hoe gering de kans ook wezen moge, dat, binnen de grenzen van den Archipel zelf, Batavia ooit de algemeene stapelplaats worden zal, waar de producten zullen heenstroomen die van Java en de omliggende eilanden naar Europa moeten worden overgevoerd.

Ook met betrekking tot dit laatste punt kan ik niets terugnemen van hetgeen ik in mijn reeds meermalen aangehaalde Nota van 4 Juni 1876 er over heb in het midden gebracht. Het blijft mijne meening dat, hoe volmaakt de nieuwe haveninrichting van Batavia ook worden moge, het eigenbelang van den producent en van den transatlantischen transportondernemer steeds meer en meer het streven in de hand zal werken om de naar Europa te vervoeren producten zoo nabij mogelijk van de plaats van voortbrenging zelve te gaan afhalen, en alleen dan kan hierin verandering komen, wanneer het door den heer Schram in zijn boven geciteerde brochure bedoelde tijdstip zal zijn aangebroken, dat, behalve Batavia, Soerabaja en Tjilatjap, geen andere havens van Java, wegens »niet afdoende te verhelpen achteruitgang", meer toegankelijk zijn zullen. Maar zelfs in dat voor Java in het algemeen zoo hopelooze geval valt het zeer te betwijfelen of het verkeer te Priok er door zal worden verlevendigd, want, wanneer ik let op de tegenwoordig op Java in zwang zijnde spoorwegtarieven, weet ik geen enkel artikel van uitvoer te bedenken, dat casu quo de transportkosten per spoor van Midden-Java b. v. naar Tandjong Priok zal kunnen dragen.

Zooals ik de zaken inzie, zal het vertier in de nieuwe haven te Priok zich nagenoeg uitsluitend blijven regelen naar het consumtief en productief vermogen van westelijk Java. Maar ik geef mijn mee-

ning gaarne voor beter, en niets zal mij welkomer wezen dan om op goede gronden van ongelijk overtuigd te worden." —

Drie dagen later volgde op dat artikel van Mr. van den Berg dit antwoord:

»In het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch-Indië* van 11 dezer No. 35, werd het slot overgenomen van een beschrijving der Havenwerken voor Batavia, voorkomende in de Januari-aflevering van *de Indische Gids.*

In dit slot wordt o. m. gezegd, dat door de voltooiing der Havenwerken te Priok, Batavia in concurrentie zal kunnen treden met Singapore en daardoor een stapelplaats zal kunnen worden voor den handel van Europa en Australië op China en Japan.

Als één der argumenten voor deze stelling wordt de meening geuit dat de beste weg van Aden of Point de Galle naar China leidt bezuiden Sumatra en dus door Straat Soenda.

In het genoemde opstel van *de Indische Gids* wordt daarenboven de veronderstelling gemaakt, dat de producten uit Oost- en Midden-Java met kleine stoomschepen naar Priok zullen worden gebracht, om aldaar in de magazijnen opgeslagen te worden, waardoor de groote mailsteamers niet meer, zooals thans, gelijk beurtschepen langs de kust van Java zullen varen, doch te Priok de Europeesche goederen zullen ontschepen en de retourlading zullen innemen.

In het *Algemeen Dagblad* van Dinsdag 15 Februari j.l. No 38, wordt door den heer N. P. van den Berg de voorstelling van de toekomst der Havenwerken, zooals deze in *de Indische Gids* gemaakt is, bestreden; tevens wordt door deze algemeen erkende specialiteit op staathuishoudkundig gebied in zijn opstel de wenschelijkheid betoogd, dat dit voor Batavia's toekomst hoogst gewichtig vraagstuk van alle kanten worde bezien, ten einde zoo mogelijk tot een juiste oplossing te geraken.

Het komt mij evenwel voor, dat de zaak op een verkeerd terrein gebracht wordt, wanneer men bij een dergelijk vraagstuk tot een beslissende oplossing wil komen; voorzeker zijn zelden slechter profeten aangetroffen, dan bij de voorspellingen der toekomst van groote werken.

Niemand had o. a. verwacht dat de haven van Vlissingen ongebruikt zou blijven; de meening dat de transito-handel tusschen Engeland en Duitschland zijn weg over Vlissingen zou nemen, werd eertijds door krachtige bewijsgronden gestaafd; de tegenwoordige toestand dier haven beschaamt evenwel alle daaromtrent gemaakte voorspellingen.

Vóór den aanvang van de doorgraving van de landengte van Suez, was Engeland bezorgd, dat door dit grootsche werk zijn handel zou benadeeld worden; bovendien meende dit rijk, de doorgraving uit een staatkundig oogpunt beschouwende, zich daartegen te moeten verzetten.

De uitkomst heeft echter bewezen dat geen land meer gebaat is door het kanaal van Suez dan Engeland, en dat de bekwaamste staathuishoudkundigen in hunne berekeningen en overwegingen gefaald hebben.

Met dergelijke voorbeelden voor oogen wensch ik mij te onthouden

van de beantwoording der vraag: wat *zal* de toekomst der havenwerken te Priok zijn? en meen ik dat deze zaak zich zal moeten bepalen tot de behandeling van de vraag: wat de toekomst der havenwerken zal *kunnen* zijn?

De zaak van deze zijde beschouwende, kan ik het gevoelen van den heer N. P. van den Berg vooralsnog niet deelen, dat het eene *volstrekte* onmogelijkheid is, dat de ontzaggelijke aanvoeren naar China en Japan een weg zullen vinden door Straat Soenda en over Batavia.

Ik ga verder en meen dat de voorspellingen in *de Indische Gids* gemaakt, zeer veel kans voor verwezenlijking hebben, mits de handel van Batavia de energie ontwikkele, om de daarin gemaakte profetie tot werkelijkheid te brengen.

Ik zou het ook een groote fout achten, wanneer bij de daarstelling der accessoires van de haven de mogelijkheid van een dergelijke toekomst werd over het hoofd gezien, een misslag die even onverschoonbaar zou zijn, als een streven om op de toekomst vooruit te loopen, door werken daar te stellen, die door de bestaande eischen niet dringend noodig zijn.

Ik heb thans niet het voornemen om de gronden te ontwikkelen, die de gewraakte zinsneden uit *de Indische Gids* zouden kunnen steunen, en wensch vooral mij te onthouden van een voortzetting van de polemiek, die vóór den aanvang van den havenbouw betreffende de bestemming van dit werk gevoerd is.

De heer van den Berg verzocht evenwel in het *Dagblad van N. I.*, dat de door hem aangevoerde argumenten, ter bestrijding van de in *de Indische Gids* gemaakte veronderstellingen, in nadere overweging zouden worden genomen; ik meen aan deze hoffelijke uitnoodiging te moeten voldoen en zal trachten aan te toonen, dat mijns inziens door die argumenten volstrekt *niet* de onmogelijkheid bewezen wordt, dat Batavia door den havenbouw een grootsche toekomst wacht, in de hoop dat daardoor de handelsgeest zal kunnen worden opgewekt, die noodig is om deze toekomst te kunnen scheppen.

De heer van den Berg is van meening dat de beste weg van Aden of Point de Galle naar China *niet* door Straat Soenda, doch door Straat Malakka leidt.

Deze meening wordt gestaafd:

ten eerste: door de cijfers der statistiek van de scheepvaart door Straat Soenda, en

ten tweede: door de kaart van Herman Berghaus.

Een verband wordt verder gezocht tusschen de opening van het kanaal van Suez en de wijziging in den handelsweg naar China.

De door den heer van den Berg aangevoerde bewijsgronden zijn zoo krachtig en afdoende, dat ik daartegen geen bedenkingen zou maken, wanneer wij heden in stede van 1881 het jaartal 1891 of later schreven; ik beaam dan ook ten volle, dat thans, nu de haven nog niet gereed is, de route voor de stoomschepen van Aden naar China door Straat Malakka moet loopen, doch beweer, dat zoodra de haven met hare accessoires voltooid is, deze noodzakelijkheid vervalt.

In de gevolgtrekking, die de heer van den Berg maakt, dat de opening van het Suez-kanaal oorzaak is van het verleggen van den

handelsweg van Straat Soenda naar Straat Malakka, meen ik op een leemte te moeten wijzen, waaruit blijken zal, waarom thans de Straat Soenda door stoomschepen gemeden wordt.

Zooals bekend is, moet in de opening van het Suez-kanaal de aanleiding gezocht worden, die de zeilschepen in hoofdzaak door stoomschepen heeft doen vervangen; een stoomschip is verplicht gedurende zijn reis vele plaatsen te bezoeken ten einde zijn kolenvoorraad aan te vullen, ook dikwijls om kleine herstellingen te kunnen verrichten. Tusschen Suez of Point de Galle en China is Singapore de eenige plaats die in de genoemde behoeften van een stoomschip kan voorzien: — omdat dus door de opening van het Suez-kanaal de stoomvaart de zeilvaart verdrongen heeft, en omdat te Batavia geen gelegenheid voor stoomschepen aangeboden wordt om kolen in te nemen, om te dokken en om reparatiën te verrichten, loopt de route naar China thans over Singapore en dus door Straat Malakka.

De weg naar China door Straat Malakka is minder veilig, dan die door Straat Soenda, vooral was dit het geval vóór den bouw van den vuurtoren van Poeloe Bras; bij zware regens en bij nacht levert deze route steeds meer bezwaren op dan die bezuiden Sumatra; geen enkel voordeel, dan uitsluitend de hulpmiddelen en inrichtingen van Singapore kan daarom thans eenig stoomschip nopen, om Straat Malakka boven Straat Soenda te verkiezen.

Zoodra Priok dezelfde, of, zooals door de uitmuntende inrichting der haven het geval zal zijn, betere hulpmiddelen dan Singapore voor stoomschepen aanbiedt, zal dus met grond kunnen verwacht worden, dat Batavia een krachtige concurrent voor Singapore in den handelsweg naar China worden kan.

De vraag of Batavia in deze concurrentie overwinnaar zal zijn, zal later moeten beantwoord worden; het is evenwel een feit, dat mededinging mogelijk is, en dat de kans groot is, dat ze met succes beloond zal worden, mits de handel ter zijner tijd een krachtig initiatief neme.

Het is mijns inziens ook onbetwistbaar dat Singapore, zoodra de haven te Priok voltooid is, de bakens zal moeten verzetten, wil zij het tij niet zien verloopen.

De Straat Malakka zal beter moeten verlicht worden, de tarieven der dokken en van de loskosten zullen een vermindering moeten ondergaan, de losmiddelen zullen verbetering vereischen. In één woord: Singapore, dat thans het monopolie heeft als handelsplaats in het Zuid-Oosten van Azië, zal in Batavia een krachtige mededingster kunnen ontmoeten.

De cijfers en de statistieke gegevens, in het dagbladartikel van den heer van den Berg voorkomende, leveren daarom mijns inziens wel het bewijs dat de stoomschepen een onveilige route volgen, wanneer op den veiligen weg geen kolenstations worden aangetroffen, doch zijn geen argument voor de stelling, dat de beste weg van Aden naar China niet door Straat Soenda loopt.

De zeilschepen uit Europa en de stoomschepen van Australië die China bezoeken, heb ik buiten beschouwing gelaten, daar voorzeker niemand betwijfelen zal, dat deze Batavia en niet Singapore zullen aandoen, zoodra de haven te Priok in hunne behoeften kan voorzien.

Het volgende onderwerp dat door den heer van den Berg bestreden

wordt, is de meening, in *de Indische Gids* uitgedrukt, dat later kleinere stoomschepen de producten naar Batavia zullen brengen, en deze te Priok in de mailsteamers zullen geladen worden.

Ook wat deze veronderstelling betreft, moet ik mij aan de zijde van *de Indische Gids* scharen.

Het behoeft geen betoog, dat slechts de noodzakelijkheid aanleiding kan zijn tot de beurtvaart der mailsteamers langs de kust. De reis van Nederland naar Java wordt in 40 dagen volbracht, doch daarna zijn deze groote stoomschepen verplicht, ten einde hunne ladingen meester te worden, gedurende 21 dagen de kustplaatsen van Java te bezoeken en gedurende dien tijd kolen te verstoken; deze tocht moet zóó overhaast geschieden dat zelden de tijd beschikbaar is om aan schip en machines de gewenschte reparatiën te verrichten. Uit een financiëel oogpunt beschouwd, is zulk een reis uitsluitend door den bestaanden dwang te verdedigen.

De Maatschappij *Nederland* heeft, zooals ik meen, het voornemen gehad, om in dezen vicieusen toestand verandering te brengen. Zij wilde door kleine stoomschepen de producten van de kust naar Batavia voeren; — de Maatschappij heeft van dit plan evenwel afgezien, daar zij met recht vreesde, dat de producenten alsdan de voorkeur zouden geven aan een afscheep hunner goederen met de schepen der concurreerende lijnen, omdat zij door het later te Batavia overschepen der producten beschadiging voor hunne goederen en in het bijzonder voor de tabak vreesden.

Een gevolg van de bezwaren, die aan het overschepen der goederen zouden verbonden zijn, is, dat thans de groote schepen langs de kust moeten varen en op de eene plaats tabak, op de andere suiker, op een derde koffie inschepen.

De producenten maken zich evenwel illusiën, wanneer zij meenen, dat hunne goederen, zoodra ze in het schip geladen zijn, geen manipulatiën meer ondergaan.

Vooreerst geschiedt de inlading met overhaasting en is het dikwijls noodzakelijk dat de stuwage later verbeterd wordt; doch daarenboven brengen menigmaal de eischen van de lading mede, dat lichtere goederen, zooals tabak en dergelijke, bij het innemen van zware artikelen, in het schip van plaats veranderen, ten einde de stabiliteit van het vaartuig niet in gevaar te brengen.

De vraag is nu, of de producenten niet zouden verkiezen, dat hunne goederen, zooals later geschieden kan, te Priok met stoomkranen uit kleine vaartuigen worden gelost en onmiddellijk in magazijnen worden opgeschuurd, om daarna weder met stoomkracht op de juiste plaats in de mailsteamers te worden gebracht, dan dat, zooals thans menigmaal plaats heeft, hunne producten in een kleine ruimte met handenarbeid worden verstuwd.

Volgens mijne meening zullen voorzeker de goederen en hunne emballage in het eerste geval minder lijden.

Er is evenwel meer: — de mailsteamers moeten door gebrek aan tijd in groote haast hunne lading innemen, en door hunne afmetingen op aanzienlijken afstand van den wal blijven. Op de kleine kustplaatsen moet daarom een groote prauwvloot aanwezig zijn, ten einde in staat

te zijn om den aanvoer der producten naar de schepen voldoende snel te doen plaats hebben; zelfs moet dikwijls reeds eenige dagen vóór de komst der schepen de belading der prauwen worden aangevangen, wil men van den tijdigen afscheep verzekerd zijn.

Het meerendeel der producten wordt per stoomschip vervoerd; indien dus geen mailsteamer ter plaatse aanwezig is, liggen de prauwen in den regel werkeloos; hooge prauwloonen zijn van dezen toestand het gevolg.

Het vroegtijdige beladen der prauwen moet van nadeeligen invloed op de producten zijn, terwijl bovendien in den snellen en overhaasten afscheep, waarbij niet altijd rekening met weer en wind gehouden kan worden, eveneens tot schade van den eigenaar der goederen strekken moet.

Zoodra dus kleine stoomschepen, die nabij den wal kunnen ankeren, en die minder beperkt in hun tijd zijn, de goederen naar Batavia voeren, zal de producent lagere prauwloonen kunnen bedingen en zal hij meerdere waarborgen tegen beschadiging van zijn eigendom verkrijgen.

Volgens mijn meening is de kans dus groot, dat ook deze voorspelling van de toekomst der Bataviasche Havenwerken bewaarheid zal worden, op den voorgrond evenwel stellende, dat het gebruik der kleinere stoombooten de vracht der goederen niet zal doen stijgen, waaruit volgt, dat de eigenaren der mailsteamers tevens in het bezit zullen moeten zijn van de kleinere kustbooten. —

Door het voorgaande heb ik getracht aan te toonen, dat de toekomst der Bataviasche Havenwerken wel zijn *kan*, zooals deze in *de Indische Gids* wordt beschreven; de plaatsruimte in dit blad zoowel als andere oorzaken beletten mij het gestelde vraagstuk in meerdere détails te behandelen; ik behoud mij evenwel voor om dit onderwerp nader ter sprake te brengen, zoodra ik voldoende gegevens der handelsbeweging van Batavia gedurende de laatste jaren verzameld zal hebben.

Ten slotte wensch ik stil te staan bij de waarschuwing, door den heer van den Berg gegeven, tegen overdreven verwachtingen.

Ik erken, dat deze waarschuwing haar nut heeft, als de zekerheid bestaat, dat de illusiën niet verwezenlijkt kunnen worden, en tevens wanneer daardoor financiëele of materiëele schade kan berokkend worden; — zooals ik heb aangetoond, kan van de toekomst van eenig groot werk te voren nimmer met zekerheid iets gezegd worden, en daarom ook niet van de haven van Batavia; evenmin als dus wiskunstig kan aangetoond worden, dat de voorspellingen betreffende de haven in *de Indische Gids* gedaan, bewaarheid zullen worden, evenmin kan het tegenovergestelde als onbetwistbaar worden beschouwd.

De voltooiing der haven zal in 1883 kunnen verwacht worden; de tijd nadert dus, dat een ontwerp voor de exploitatie van dit werk gemaakt wordt.

Ik reken het als den aangewezen weg, dat als basis voor dit ontwerp, de tegenwoordige trafiek genomen wordt, zoodat de onmiddellijk daar te stellen hulpmiddelen in verhouding zijn tot de thans bestaande handelsbeweging, doch tevens acht ik het plichtmatig, dat bij die voorstellen de toekomst der haven niet uit het oog verloren

wordt, en zelfs de verwachtingen dienaangaande hoog gespannen blijven, zoodat, wanneer later Batavia een concurrent van Singapore mocht worden, door de thans te maken accessoires een alsdan noodige uitbreiding niet onmogelijk blijkt.

Op gelijke wijze moet mijns inziens de handel zich met verwachtingen betreffende de vermeerdering van trafiek vleien. Hij moet zijn connectiën uitbreiden, hij moet zijne krachtige medewerking verleenen, om de schepen die, komende van Europa, voor China of Japan bestemd zijn, hunne route over Batavia te doen nemen, ten einde door een voortvarende en milde behartiging der belangen van de principalen, de voordeelen en de hulpbronnen van de haven te Priok te doen kennen en te doen waardeeren. Indien de handel op dergelijke energieke wijze zijn belangen bevordert, dan zullen de gestelde verwachtingen, zelfs al worden ze niet geheel bevredigd, toch steeds voordeel aanbrengen, en voor het algemeen belang de beste vruchten afwerpen.

J. A. DE GELDER." —

»ONZE OOSTINDIEVAARDERS door S. B. Zeverijn" is een brochure, onlangs te Amsterdam verschenen.

Volgens het jaarboekje *Neêrlands Vloot en Reederijen* bestond onze koopvaardijvloot voor de Groote Vaart den 1en Januari van de hieronder te noemen jaren uit het daarachter vermelde aantal schepen en tonnen:

1860	totaal	536	schepen,	metende	244 308	Tonnen	N.M.
1861	»	509	»	»	226 702	»	»
1862	»	486	»	»	218 200	»	»
1863	»	455	»	»	203 811	»	»
1864	»	435	»	»	196 906	»	»
1865	»	418	»	»	194 502	»	»
1866	»	416	»	»	196 686	»	»
1867	»	407	»	»	194 500	»	»
1868	»	394	»	»	193 480	»	»
1869	»	391	»	»	195 711	»	»
1870	»	375	»	»	194 902	»	»
1871	»	292	»	»	175 630	»	»
1872	»	257	»	»	162 112	»	»
1873	»	243	»	»	167 224	»	»
1874	»	235	»	»	163 401	»	»
1875	»	225	»	»	181 018	»	»
1876	»	218	»	»	172 459	»	»
1877	»	217	»	»	185 981	»	»
1878	»	202	»	»	194 526	»	»

Volgens den pas verschenen *Staat der Ned. Zeemacht en Koopvaardijvloot* zijn gedurende 1880 in de vaart geweest naar plaatsen aan gene zijde van de Kaap de Goede Hoop slechts 122 schepen, metende 110 807 tonnen N.M.

Ofschoon de bevolking in Nederland en in Nederlandsch-Indië sterk toenam, verloren wij dus in de laatste 21 jaar vier vijfden van de schepen en de helft van de tonnenmaat voor de Groote Vrachtvaart. Andere landen bezitten veel grootere vloten dan vroeger; wij echter zijn aanhoudend achteruitgaan. In Engeland is op alle werven druk werk, zóó zelfs dat de meeste bouwmeesters geen verdere bestellingen

die spoedig uitgevoerd moeten worden, kunnen aannemen, en bij ons staat in het geheele land geen enkel groot zeilschip op stapel.

Nu heeft de Nederlandsche Vereeniging van Assuradeuren besloten, voortaan geen risico meer te loopen met schepen op de Groote Vaart onder Nederlandsche vlag, dan die welke voorzien zijn van een certificaat van zeewaardigheid der Nederlandsche Vereeniging van Assuradeuren, A 1 zwart, A 2 zwart of B 1 zwart, en voor den overvoer van volle ladingen suiker alleen die schepen onvoorwaardelijk geschikt te achten welke zij A 1 zwart zal klasseeren: met schepen A 2 of B 1 zal zij niet alleen geen volle ladingen assureeren, maar zij wil ook die casco's, als ze zoo beladen zijn, niet teekenen.

Een register van classificatie, waarin de non-valeurs voor de Groote Vaart met rood zijn gebrandmerkt, is nog niet verschenen, maar zooveel is thans reeds te zeggen, dat er in het register voor 1892 wel niet meer dan 50 à 60 Ned. zeilschepen, metende 55 à 65 000 ton en geklasseerd A 1 zwart, zullen voorkomen; er blijven dan over 70 à 80 schepen, metende 60 à 70 000 ton, die in de klassen A 2, B 1 en rood zullen vallen. »Zeer zou het mij verwonderen", zegt de heer Zeverijn, »indiën de reederijen van 20 à 25 schepen, metende 18 à 24 000 ton, niet weigerden de reparatiën te bekostigen, die gevorderd zullen worden om een klasse in zwart te behouden. Wanneer wij dus aannemen dat dit aantal een klasse *in rood* krijgt, en dus voor de vaart op Indië wordt afgekeurd, dan houden wij niet anders over dan de bovengenoemde 50 à 60 schepen met 55 à 65 000 ton A 1 zwart en 50 à 55 schepen met 42 à 46 000 ton A 2 en B 1 zwart." 50 à 60 schepen 1e klasse is alzoo het treurig overschot van die vloot, die onze havens en dokken maakte tot wat wij vroeger zoo gaarne een mastbosch noemden.

Dat er achteruitgang kwam, was natuurlijk; »onze reederijen waren", door het stelsel van beurtbevrachting tot vaste prijzen, »vertroetelde kinderen, en toen de strijd om het bestaan aanving, ontbrak het den meesten aan de veerkracht, noodig om daarin te overwinnen". De »knapsten onder onze reeders begrepen echter al spoedig wat er gedaan moest worden om, ook bij de lagere vrachten, die het gevolg zouden worden van de opengestelde concurrentie, met voordeel te blijven varen"; zij besnoeiden het weelderige in de inrichting en uitrusting der Oostindievaarders, en inziende »dat een schip van 1 200 ton op verre na niet het dubbele kost aan aanbouw, uitrusting en onderhoud, van een schip van 600 ton, terwijl het toch, bij gelijkstaande vrachten, het dubbele verdient", bouwden of kochten zij grootere schepen. »Doch ziet! daar werden de maatregelen genomen die moesten leiden tot het verloopen der suikermarkt in Nederland, en, tot overmaat van ramp, besloot de Regeering, ongeveer te gelijker tijd, in het belang harer assurantie-rekening, om de schepen voortaan niet meer dan 8 000 pik. Gouvern. koffie elk te geven, dat wil zeggen niet meer dan $^1/_3$ of $^1/_4$ gedeelte eener volle lading. Weg was al het voordeel van groote schepen! Voor volle ladingen suiker naar het Kanaal, Amerika of Australië waren die groote schepen, die 24 000 tot 32 000 pikols laadden, niet geschikt, omdat een lading suiker, om courant te zijn, niet grooter moet zijn dan omstreeks 1000 tons of 16000

à 17000 pikols. Zij moesten dus een lading naar Nederland zoeken. Daarvoor konden zij 8000 pikols koffie van de Factorij der N. H. M. krijgen, maar suiker werd naar Nederland weinig of niet bestemd. Ergo moest de overblijvende ruimte ad 15 000 tot 25 000 pikols opgevuld worden met tabak, huiden, enz., enz. Ieder der gezagvoerders van groote schepen, die het waagde op stuk naar Nederland aan te leggen, moest 3 à 6 maanden op Java rondzwalken eer hij een volle lading naar Nederland bijeen had."

Dat, zegt de heer Zeverijn ondeugend, verdroot *zelfs* de Factorij, zoodat zij het noodig achtte, bij het toekennen van 8000 pikols koffie aan de schepen, de bepaling te maken, dat de schepen binnen drie maanden nadat zij een begin met laden gemaakt hadden, moesten vertrekken! Welke vrachten zouden Amerikanen en Engelschen wel voor hun schepen vragen, als men hun een chartepartij voorlegde met de bepaling, dat zij drie maanden voor het beladen moesten toestaan? Bij ons daarentegen moesten de gezagvoerders de voorwaarde maken, dat zij het recht hadden, drie maanden in lading te blijven!

Het spreekt vanzelf, dat onder die omstandigheden tusschen de groote schepen de scherpste concurrentie ontstond om de betrekkelijk weinige lading voor Nederland. Het gebeurde, verklaart de heer Zeverijn, »dat ik op Java connossementen zag over suiker per zeilschip naar Nederland, dus voor een reis van 110 dagen, waarin de vracht was ingevuld tot een lager cijfer dan ik vroeger gevonden had in connossementen voor goederen per stoomboot van Nederland naar Londen, dus voor een reis van gemiddeld 24 uren." De schepen kwamen hier met een vrachtmanifest, dat een cijfer aantoonde waaruit ternauwernood de afmonstering der equipage kon worden betaald. Gedurende maanden zagen wij de beste onzer Oostindievaarders in de havens van Rotterdam en Amsterdam werkeloos liggen. De tijden waren er niet naar om groote reparatiekosten te maken; dus werden de schepen onvoldoende onderhouden, in noodhavens afgekeurd, of, wat het meest voorkwam, verkocht en daarna in de houtvaart gebracht. Nieuwe kwamen er niet bij; want wie wilde onder zulke omstandigheden aandeelen in schepen nemen?

Zoo ging het. Maar het had niet zoo behooren te gaan.

De schuld lag voornamelijk aan het consignatie-stelsel, waardoor de Factorij houdster van ¾ van alle Java-koffie is; het andere ¼, dat aan particulieren toebehoort, is grootendeels op West-Indische wijze bereid, en moet daarom met stoomschepen verzonden worden. De Factorij heeft dus een overwegenden invloed op de markt voor zeilvrachten. Nu redeneert zij zoo: De Staat mag niet meer vracht betalen dan particulieren. Als particulieren niet meer betalen dan 40 shillings per ton suiker naar het Kanaal, dan mogen wij, Factorij, voor den Staat niet meer betalen dan *f* 40 per last koffie naar Holland, en zijn wij zelfs verplicht, om, als wij zien dat daartoe meer schepen worden aangeboden dan wij kunnen gebruiken, te beproeven of wij de koffie niet voor *f* 30, of *f* 20, of zelfs voor *f* 10 per last kunnen wegkrijgen. (Er zijn voorbeelden dat de Factorij de gezagvoerders voor de keus gesteld heeft tusschen het bijladen van koffie tot

f 10, of het varen met wanruimte). Die redeneering van den kant der Factorij zou volkomen correct zijn, wanneer zij, afschepende voor den Staat, inderdaad gelijk stond met een particulier koopman. Doch dat doet zij juist *niet*. Hoe zou de toestand zijn, indien er geen consignatie-stelsel bestond; met andere woorden: indien alle gouvernements-koffie op Java verkocht werd? Dan zouden de ± 900 000 pikols koffie, die de Factorij tegenwoordig alleen af te schepen heeft, verdeeld worden over al de handelshuizen van Nederlandsch-Indië, die alle rekening zouden houden met pakhuishuur, rente, enz. (wat de Staat niet doet) en uit dien hoofde hun koffie niet maanden lang in de pakhuizen zouden laten liggen (wat de Staat wèl doet), en zij zouden tegen elkander opbieden om scheepsruimte te verkrijgen, en de gezagvoerder of zijn agent zou het schip afstaan aan den meestbiedende. Er zou dan zijn een natuurlijke toestand, en alleen op zulk een toestand, en niet ook op den bestaanden, zijn de beginselen van vrijen handel toepasselijk.

De heer Zeverijn wenscht dat de Regeering door verstandige maatregelen het onnatuurlijke van den tegenwoordigen toestand neutraliseere. De Staat kan niet al zijn koffie met stoombooten doen overvoeren, omdat een stoomboot, om te kunnen bestaan, *f* 25 à *f* 50 per last meer vracht noodig heeft dan een zeilschip, en hij heeft veel koffie die op de reis een omzetting van kleur moet ondergaan, wat aan boord van een stoomschip niet gebeuren kan. Bovendien heeft de staat zeilschepen noodig voor uitgaande goederen en steenkolen, die geen stoombootvracht kunnen dragen. »Het is dus ook in het onmiddellijk belang van den Staat als planter, koopman en administrateur eener kolonie, dat de Nederlandsche zeilschepen blijven bestaan."

Er behoort, naar de zienswijze van den heer Zeverijn, een minimum-vracht vastgesteld te worden van, laat ons zeggen *f* 75 per last koffie: dat is voor de reeders van een schip van 16 à 17 000 pikols, zooals er voortaan vrij zeker alleen zullen gebouwd worden, indien men weer aan het bouwen gaat, niet meer dan juist bestaanbaar. »Het tegenwoordige oogenblik", zegt de schrijver nog, »is voor een behandeling van dit punt tusschen de Regeering en de Handelmaatschappij juist bijzonder geschikt, omdat de laatste toch met den aanvang van dit jaar nieuwe bepalingen omtrent de stuwing en ventileering der koffieladingen heeft ingevoerd, die maken dat hooger vracht betaald, en met het systeem van 8000 pikols per schip gebroken moet worden."

Maar is dan de maatregel dien de heer Zeverijn voorstel nog wel noodig?

Wij gelooven het niet. Er zal hooger vracht betaald moeten worden omdat er andere bepalingen voor de stuwing en ventileering in werking treden; het stelsel van 8000 pikols per schip zal moeten ophouden, en er zullen niet meer dan 50 à 60 1e klasse schepen zijn, die bij de Handelmaatschappij voor het transport van gouvernements-koffie, enz. in aanmerking kunnen komen. Dat alles berekent de heer Zeverijn zelf, en eenige bladzijden verder laat hij daarop volgen: »Blijkens den Ned. Ind. Regeeringsalmanak voor 1881, die kortelings hier ontvangen werd, aangevuld door de opgaven van de Handelsvereeniging te

Batavia, en door particuliere opgaven van de Buitenbezittingen, bedraagt de uitvoer van Ned. Indië gemiddeld per jaar:

Koffie	kilo's	77 586 000
Suiker	»	210 085 000
Tabak	»	15 430 000
Thee	»	2 250 000
Tin	»	7 474 000
Rijst	»	8 000 000
Rotting	»	1 380 000
Peper	»	1 000 000
Huiden	»	2 000 000
Gom dammar	»	1 168 000
Indigo	»	420 000
Noten en foelie	»	555 000
Kapok	»	330 000
Arak	liters	1 520 000

waarbij wij voor de Buitenbezittingen gerust nog mogen voegen 1 500 000 kilo's Gom-Copal, Cassia-schelpen, Rotting, enz., enz.

»Totaal 329 208 000 kilo's en 1 520 000 liters.

»Ik geloof niet ver van de waarheid verwijderd te zijn, wanneer ik aanneem, dat voor het vervoer van al die producten, ieder jaar dooreen, eene scheepsruimte noodig is van ± 300 000 Tonnen N. M.

»Hiervan hebben wij af te trekken voor de lading die omstreeks 50 stoombooten thans elk jaar van Ned.-Indië afhalen, ± 80 000 » » »

over voor de zeilschepen ± 220 000 Tonnen N. M.

»Zooals ik boven aantoonde zullen er, als alle Nederlandsche schepen gereclasseerd zijn, hoogstens overblijven 100 000 ton N. M. die in aanmerking kunnen komen om daarvoor gebruikt te worden. Aangenomen nu dat ieder schip elk jaar ééns de reis naar Oost-Indië en terug maakt, dan kunnen onze Nederlandsche zeilschepen dus nog niet eens de helft doen van het werk dat van Java retour te verrichten valt."

De Handelmaatschappij is verplicht, Nederlandsche schepen te nemen; dat privilegie hebben de Nederlandsche boven de vreemde vaartuigen reeds; het getal schepen is zeer gering, gelijk de heer Zeverijn helder uiteenzet: kan het nu in gemoede noodig en redelijk geacht worden, voor die Nederlandsche schepen ook nog een minimum-vracht van *f* 75 vast te stellen? De heer Zeverijn noemt het niet wenschelijk, dat de Regeering den bouw van zeilschepen aanmoedige door premies of vaste contracten als in den ouden tijd; want dan, zegt hij, zouden wij »weer uit de frissche versterkende buitenlucht in een broeikas-atmosfeer geraken", maar wat is het nu door hem aanbevolen stelsel feitelijk anders dan een premie-stelsel? Het zou onzes inziens moeilijk zijn, om één voorbeeld te noemen, waaruit blijkt dat men door protectionistische maatregelen ergens een gezonde en dus duurzame ontwikkeling in 't leven kan roepen, terwijl daarentegen

de bewijzen dat het protectionisme verslappend op den volksgeest werkt voor 't grijpen zijn, ook in Nederland. En nooit zeker was er minder reden, om de bescherming van de Nederlandsche vlag uit te breiden dan tegenwoordig, nu de Nederlandsche schepen, de eenige waarmede gouvernementsproducten vervoerd mogen worden, zeer weinig in getal zijn, zoodat de Handelmaatschappij voor haar vraag om scheepsruimte minder dan vroeger aanbod vindt, en dus meer dan vroeger zal moeten betalen.

De heer Zeverijn heeft, dunkt ons, een bekende kwaal — het verval van onze koopvaardijvloot — met talent en onberispelijke juistheid blootgelegd, maar het middel dat hij tot genezing aanbiedt is hetzelfde waardoor de kwaal, althans gedeeltelijk, ontstond, n. l. protectionisme, en uit dien hoofde hoogst bedenkelijk.

Overigens brengen wij den schrijver alle hulde.

Ook het slot van zijn vlugschrift is zeer lezenswaard.

Hij betoogt daarin o. a. dat in den tegenwoordigen tijd stalen of ijzeren schepen van omstreeks 1000 ton draagvermogen, niet register, het verkieselijkst zijn. »De preferentie van assuradeuren voor ijzeren of stalen schepen is thans zóó groot, dat, nog vóór korten tijd, te Londen een lading suiker met een ijzeren schip van 3 jaar, verzekerd kon worden tot 3 $^1/_2$ Pct., terwijl men voor een lading met een houten schip, van 16 jaar $^3/_3$ L I I (met een kruisje, tot bewijs van speciaal toezicht op den bouw) niet terecht kon beneden 5$^1/_2$ pct.-premie, met dezelfde franchise. Tengevolge van die voorkeur van assuradeuren en exporteurs voor stalen en ijzeren schepen, maken die thans op alle buitenlandsche vrachtenmarkten reeds minstens 5 pct. hoogere vrachten dan houten schepen van gelijken leeftijd. Men begint thans op sommige plaatsen in het buitenland de berichten over de vrachtenmarkt reeds te drukken met 2 kolommen, een voor houten en een voor ijzeren schepen. Voor de reederijen hebben de schepen van ijzer en staal tevens het voordeel, dat zij minder kosten van onderhoud. Zij behoeven niet om de 3 jaar opnieuw gekoperd en, na een zeker aantal jaren, geopend te worden. Men loopt ook geen gevaar van de inhouten vervuurd te vinden, zooals zoo dikwijls bij houten schepen voorkomt. Overal waar droogdokken zijn, en die hebben wij nu ook spoedig in Indië, kan een ijzeren of stalen schip, binnen enkele dagen, schoongemaakt en opnieuw geverfd worden. Dat zijn dus de schepen die wij moeten hebben"...

»Ik heb", zegt de heer Zeverijn nog, »een vrachtenbericht van Londensche cargadoors voor mij liggen, gedateerd 12 Februari 1881, waarin de volgende noteeringen voorkomen waartoe zij schepen vragen:

Riceports to Europe: 55/» Iron vessel
Wooden vessel 2/6 less.

Calcutta to Dundee: 52/6 Iron vessel
» » U. K. or Continent 55/» small iron vessel.
» » direct port U. K. or Continent 50/» wooden vessel.

Madras-Coast to London: 50/» Small vessel.
42/6 large vessel.

Bombay to U. K. 42/6 Iron vessel.
40/» Wooden vessel not over 1000 tons register.

Rangoon on the round from Wales 65/» small ready iron vessel.

Wat in die noteeringen het meest de aandacht trekt is:

dat men nu reeds 2/6 à 5/» meer biedt voor ijzeren schepen dan voor houten;

dat men 7/6 verschil maakt tusschen groote en kleine schepen;

dat men voor sommige reizen enkel ijzeren schepen vraagt, en in het geheel geen houten wil hebben."

Ondanks de vermeerderde stoomvaart heeft een flinke Hollandsche zeilvloot nog reden van bestaan, is een andere gezonde stelling van den heer Zeverijn. Op Oostindische reizen kunnen stoombooten alleen bestaan bij hooge vrachtprijzen. Is er één soort van stoombooten die op den duur de concurrentie tegen zeilschepen in de groote vrachtvaart zal kunnen volhouden, dan zijn het misschien cargo-boats, van gemiddeld 8 mijl vaart, met een klein verbruik van kolen en weinig verlies van ruimte voor machines en kolenhokken. Koffie, niet op de Westindische wijze bereid, zal altijd met zeilschepen verzonden moeten worden, om op reis te kunnen verbeteren van kleur. Verreweg het grootste gedeelte der Java-suiker wordt afgescheept bij ladingen van 1000 ton, naar het Kanaal voor orders, en voor dat emplooi zijn de stoombooten niet geschikt, al ware het alleen, omdat een stoomboot van 1000 ton, zelfs bij een vracht van *f* 120 per last, op de Groote Vaart niet zou kunnen bestaan.

De schepen kunnen in Nederland zelf gebouwd worden. »Wanneer men", dus luidt een behartigenswaardige opmerking van den heer Zeverijen, »zooals ik, bij toeval, in de gelegenheid is geweest om ernstig over het bouwen van stalen of ijzeren stoom- en zeilschepen in Nederland te spreken, dan komt men tot de ontdekking dat er, zelfs bij volbloed-Nederlanders, een merkwaardig vooroordeel bestaat tegen de vaderlandsche, en een even merkwaardige vooringenomenheid met de Engelsche industrie op dat gebied. Men gelooft niet dat wij hier iets goeds kunnen leveren van dien aard. Vandaar ook dat, terwijl alle Engelsche bouwmeesters volop werk hebben, in geheel Nederland geen enkel groot schip op stapel staat; ja, dat de Kon. Fabriek van stoom- en andere werktuigen te Amsterdam en de Fabriek te Fijenoord, om zoo te spreken, geen slag werk hebben. Toch hebben wij verscheidene établissementen in ons land, waar de kennis en de middelen voorhanden zijn, om een goed ijzeren schip te bouwen. Zelfs hebben wij eenige in Nederland gebouwde ijzeren en composite-schepen in de vaart, die met eere genoemd mogen worden. Het kost hier te lande niets meer om een ijzeren schip te bouwen dan in Engeland. Ginds doet men het vlugger en gemakkelijker omdat men »door oefening de kunst heeft verkregen", om, door een gepaste verdeeling van den arbeid en door de meest geschikte machinerieën, vlug en gemakkelijk te werken. Vele Nederlanders zullen het misschien moeilijk kunnen gelooven, maar niettemin is het zoo: als onze scheepmakers evenveel werk hadden op hunne werven als de Engelschen, dan zouden

zij hetzelfde werk even vlug en gemakkelijk doen voor lageren prijs, omdat ons arbeidsloon lager is."

Doch er is iets, dat ons ontbreekt. En dit is niet protectionisme, maar zelfvertrouwen en ondernemingsgeest. Kleinmoedigheid en gemakzucht, dat zijn onze grootste vijanden. Het zou goed geweest zijn, indien de heer Zeverijn alleen in de bestrijding dáárvan heil had gezocht; zijn belangrijke brochure zou er door gewonnen hebben aan consequentie en klem. De inhoud had overal in overeenstemming moeten zijn met het schoone woord van Burke, dat de heer Zeverijn tot motto koos: »Wanneer wij ons zelven te klein maken voor het veld van onzen plicht — wanneer wij onzen geest niet dwingen om zich over dat geheele veld uit te strekken en het zich levendig voor te stellen — weest verzekerd dat dan alles om ons heen zachtkens aan zal inkrimpen, totdat eindelijk de voorwerpen van onze zorg en belangstelling, de afmetingen zullen hebben aangenomen van onze geestelijke bekrompenheid."

Nederland's koloniale markt. De heer F. G. van Bloemen Waanders kan zich niet vereenigen met hetgeen Mr. N. P. van den Berg in zijn woord aan Mr. Wintgens over de koloniale markt te berde brengt.

Dat de heer Waanders in het betoog van den heer van den Berg meer »handigheid" dan »eerlijkheid" ziet, valt in zoover te betreuren, als daaruit blijkt, dat het gezichtsvermogen van den heer Waanders zeer zwak is, maar maakt overigens geen indruk.

Wèl echter dient rekening gehouden te worden met de verklaring van den heer Waanders, dat de heer van den Berg bij zijn weerlegging hem heeft misverstaan. In tweeërlei opzicht. Ten eerste kon een vergelijking van den uitvoer der producten van *geheel* Nederlandsch-Indië in het betoog van den heer Waanders geen zin hebben, daar hij handelde over het cultuurstelsel, dat alleen op *Java* vigeerde; ook de heer van den Berg had zich dus tot den uitvoer van Java moeten bepalen. Ten tweede: »niet een vergelijking van het tegenwoordige met voorheen ten opzichte van meerderen of minderen uitvoer van het getal kilo's werd door mij in de eerste plaats bedoeld", zegt de heer Waanders, »maar wel het tenietgaan van de groote periodieke veilingen, waarbij een groote verscheidenheid van koloniale producten opvolgend onder den hamer werden gebracht." Die groote veilingen hielden op, »omdat sommige cultures *noodeloos* werden ingetrokken, en bij andere *ten onrechte* van de levering aan het Gouvernement werd afgezien", en omdat zij ophielden, dáárom vooral ontstond »de in de laatste jaren toegenomen slapheid van den handel, waarover zoo terecht door belanghebbenden wordt geklaagd."

Dat deelde de Hr. Waanders mede in het *Dagblad* van 18 Maart.

Den volgenden dag trachtte hij het bewijs te leveren, dat de koloniale handel in de laatste jaren wel degelijk verloopen was. Hij produceerde daarvoor deze tabellen:

Van den uitvoer der voornaamste handelsartikelen uit het vrij verkeer van Java en Madoera door particulieren gedurende de jaren 1877 en 1879 ging procentsgewijze naar Nederland:

	in 1877	in 1879	dus in 1879 verminderd met
Arak	70	45	25
Foelie	90	90	—
Gomdammar	70	38	32
Getah Pertja	83	10	73
Huiden	90	90	—
Kapok	96	81	15
Indigo	93	86	7
Koffie	93	67	26
Kruidnagelen	69	54	15
Peper	79	51	28
Rotting	84	50	34
Suiker	34	17	17
Tabak	100	99	1
Thee	91	78	13
Tin	94	81	13

en de procentsgewijze toe- of afneming van den uitvoer naar Nederland in 1879, *in vergelijking met dien van* 1877, blijkt uit de volgende tabel:

	Uitvoer naar Nederland		procentsgewijze	
	in 1877	in 1879	vermeerd. met	vermind. met
Arak	2 694 796	2 085 620	—	23
Foelie	161 793	111 301	—	31
Gomdammar	502 962	308 297	—	39
Getah Pertja	107 015	3 350	—	97
Huiden	2 123 821	2 427 166	14	—
Kapok	831 715	403 911	—	52
Indigo	506 010	316 428	—	38
Koffie	19 179 902	13 432 354	—	30
Kruidnagelen	135 208	105 315	—	22
Peper	1 009 380	1 031 237	2	—
Rotting	2 758 454	1 143 725	—	59
Suiker	79 763 823	35 085 806	—	56
Tabak	16 403 185	10 990 741	—	33
Thee	2 333 822	2 030 865	—	13
Tin	3 335 529	3 602 847	—	8

»In gemoede: geven deze uitkomsten geen recht om te spreken — thans in *letterlijken* zin — van het verloopen onzer koloniale markt?"

Aldus de heer Waanders.

Het staatje hebben we hier en daar gewijzigd; wij hebben n.l. eenige fouten weggelaten. Zoo b. v. gaf het *Dagblad* voor 1879 als tinuitvoer naar Nederland 3 062 847 op; volgens de officieele bescheiden moet dat zijn 3 602 847.

Ook is de berekening van den Hr. Waanders niet altijd volkomen juist.

Wij hechten niet veel waarde aan een onderlinge vergelijking van twee of drie op elkander volgende jaren, maar wil men zulk een vergelijking, dan meenen wij deze cijfers en berekeningen als ververtrouwbaar te mogen publiceeren.

De *geheele* uitvoer, de uitvoer naar Nederland *en* die naar vreemde landen dus, bedroeg

	in 1877	in 1878	in 1879	
Arak	3 838 584	6 843 515	4 653 473	liters
Foelie	178 781	58 818	123 021	kilogram
Gomdammar	723 960	610 901	805 262	»

	in 1877	in 1878	in 1879	
Getah Pertja .	131 619	40 371	33 183	kilogram
Huiden . . .	2 360 328	2 592 464	2 676 710	»
Kapok . . .	865 973	1 009 233	500 675	»
Indigo . . .	526 706	307 537	365 815	»
Koffie. . . .	21 508 155	14 056 198	19 8[illegible]0 194	»
Kruidnagelen .	196 377	50 410	193 429	»
Peper. . . .	1 279 342	627 289	1 820 645	»
Rotting . . .	3 298 933	2 567 782	2 359 433	»
Suiker . . .	232 355 450	230 970 707	195 656 960	»
Tabak . . .	16 452 023	14 876 247	11 020 806	»
Thee	2 572 270	3 490 169	2 593 738	»
Tin	3 558 909	4 010 640	4 414 8[illegible]7	»

De uitvoer alleen naar Nederland beliep:

	in 1877.	in 1878.	in 1879.	
Arak	2 694 796	5 253 538	2 085 620	liters
Foelie. . . .	161 793	53 414	111 304	kilogram
Gomdammar .	502 962	311 093	308 297	»
Getah Pertja .	107 015	13 828	3 350	»
Huiden . . .	2 123 821	2 225 225	2 427 616	»
Kapok . . .	831 715	840 683	403 911	»
Indigo . . .	506 010	254 269	316 428	»
Koffie. . . .	19 179 902	10 007 264	13 432 354	»
Kruidnagelen .	135 208	29 096	105 315	»
Peper. . . .	1 009 380	459 873	1 031 237	»
Rotting . . .	2 758 454	1 852 971	1 143 725	»
Suiker . . .	79 763 823	57 745 412	35 085 806	»
Tabak . . .	16 403 185	14 584 371	10 990 741	»
Thee	2 333 822	3 269 243	2 030 865	»
Tin.	3 335 529	3 723 952	3 602 847	»

Dat is: van den geheelen uitvoer ging *naar Nederland*:

	in 1877	in 1878	in 1879
Arak	70 %	76 %	45 %
Foelie.	90 »	90 »	90 »
Gomdammar	69 »	51 »	38 »
Getah pertja	81 »	34 »	10 »
Huiden	90 »	86 »	90 »
Kapok.	97 »	83 »	80 »
Indigo.	96 »	82 »	86 »
Koffie	89 »	71 »	67 »
Kruidnagelen	69 »	57 »	54 »
Peper	79 »	73 »	56 »
Rotting	83 »	72 »	48 »
Suiker.	34 »	25 »	18 »
Tabak.	99 »	98 »	99 »
Thee	90 »	93 »	78 »
Tin.	93 »	93 »	81 »

Bijgevolg werd uitgevoerd naar Nederland:

	in 1878	in 1879
Arak.	6 % meer	25 % minder dan in 1877
Foelie	hetzelfde	hetzelfde als » »
Gomdammar . .	18 % minder	31 » minder dan » »
Getah Pertja. .	47 » »	71 » » » » »
Huiden	4 » »	hetzelfde als » »
Kapok	14 » »	17 » minder » » »
Indigo	14 » »	10 » » » » »
Koffie	18 » »	22 » » » » »
Kruidnagelen . .	12 » »	15 » » » » »

	in 1878		in 1879	
Peper . . .	6 % minder		23 % minder dan in 1877	
Rotting	11 » »		35 » » » » »	
Suiker	9 » »		16 » » » » »	
Tabak	1 » »		hetzelfde als » »	
Thee	3 » meer		12 % minder » » »	
Tin	hetzelfde als in 1877		12 » » » » »	

Wij hebben nu nog één artikel van den heer Waanders te resumeeren; dat komt in het *Dagblad* van 20 en 21 Maart voor.

De heer Waanders heeft zich de moeite getroost, uit officieele gegevens een overzicht samen te stellen over de drie laatste jaren der werking van het differentiëele stelsel (1871, '72 en '73) en over de drie laatste jaren (1878, '79 en '80). Een vergelijking van *nu* met *dertig* jaar geleden legt ter zake geen gewicht in de schaal. Evengoed zou men, volgens den heer Waanders, vijftig of honderd jaar kunnen teruggaan, »als wanneer de uitkomsten voor het tegenwoordige nog schitterender zouden zijn."

De algemeene uitvoer dan bedroeg in:

	in 1871.	in 1872.	in 1873.
Arak, vaten . . .	20 782 04	16 330 58	27 663 95
Foelie, ponden . .	64 801	61 360	145 404
Gomdammar . . .	979 638	557 032	814 549
Gomelastiek	49 123	100 619	110 961
Getah Pertja . . .	1 049 322	362 214	296 833
Huiden, stuks . . .	549 082	631 559	480 838
Indigo, ponden . .	825 217	333 170	346 656
Kaneel	19 013	136	34 122
Koffie	17 032 209	19 174 463	21 436 080
Nagelen	11 434	23 413	71 906
Notenmuscaat . . .	274 576	294 661	200 988
Peper	654 549	896 419	925 664
Rijst	57 389 667	27 098 615	19 404 876
Rotting	6 495 589	4 806 287	6 578 730
Suiker	137 544 962	193 120 912	191 816 556
Tabak	9 410 540	12 848 134	12 001 139
Thee	1 8⁹4 025	2 075 583	1 948 539
Tin	2 673 707	2 650 342	3 249 958

De uitvoer naar Nederland:

		in 1871.	in 1872.	in 1873.
Arak, vaten		13 879 62	14 105 34	24 924 16
Foelie,	ponden.	38 217	45 452	132 312
Gomdammar,	»	779 739	457 191	798 887
Gomelastiek	»	32 458	62 461	100 207
Getah Pertja,	»	184 588	187 129	260 433
Huiden,	stuks.	511 258	594 729	462 280
Indigo,	ponden.	295 214	294 107	330 661
Kaneel,	»	18 688	124	31 414
Koffie,	»	14 932 174	17 816 434	20 628 807
Nagelen,	»	5 184	9 313	67 739
Notenmuskaat,	»	146 686	179 359	277 744
Peper,	»	333 334	515 717	925 664
Rijst,	»	10 737 829	4 134 209	8 070 620
Rotting,	»	5 930 046	3 748 653	5 828 214
Suiker,	»	105 073 595	171 806 381	172 849 485
Tabak,	»	9 384 192	12 724 152	12 891 390
Thee,	»	1 736 790	2 050 390	1 922 509
Tin,	»	1 554 930	2 148 269	2 708 704

Daarentegen was de totaal uitvoer:

	in 1878	in 1879	in 1880
Arak, liter	6 843 515	4 653 473	3 508 928
Foelie, kilo	58 818	123 021	115 332
Gomdammar	610 901	805 262	1 065 623
Gomelastiek	2 471	2 341	15 902
Getah Pertja	40 371	33 183	121 126
Huiden	2 592 464	2 676 710	3 579 661
Indigo	307 537	365 845	373 673
Kaneel	16 578	14 995	4 176
Koffie	13 999 328	19 820 194	23 297 737
Nagelen	50 410	193 429	8 827
Notenmuskaat	447 246	570 183	423 565
Peper	627 289	1 820 615	809 474
Rijst	12 776 471	8 614 067	8 853 260
Rotting	2 567 782	2 359 433	3 624 435
Suiker	230 970 707	195 656 960	234 122 278
Tabak	14 876 247	11 020 806	6 395 191
Thee	3 490 169	2 593 738	2 513 611
Tin	4 010 640	4 414 877	4 617 398

En daarvan ging naar Nederland:

	in 1878	in 1879	in 1880	
Arak	5 253 538	2 085 620	2 753 651	liters
Foelie	53 414	111 204	112 364	kilogram
Gomdammar	311 090	308 297	321 974	»
Gomelastiek	2 471	573	11 274	»
Getah Pertja	13 828	3 350	74 867	»
Huiden	2 225 225	2 427 616	3 250 589	»
Indigo	254 269	316 428	203 538	»
Kaneel	3 273	5 536	3 174	»
Koffie	10 007 264	13 432 354	14 776 476	»
Nagelen	29 096	105 315	—	»
Notenmuskaat	396 163	488 438	354 149	»
Peper	459 873	1 031 237	459 259	»
Rijst	3 339 890	4 654 798	6 023 925	»
Rotting	1 852 971	1 143 725	1 921 630	»
Suiker	57 745 412	35 085 806	23 637 925	»
Tabak	14 584 371	10 990 741	6 395 091	»
Thee	3 269 243	2 030 865	2 215 840	»
Tin	3 723 952	3 602 847	3 854 819	»

Dus was de percentsgewijze verhouding:

	Procentsgewijze naar Nederland.		In het laatste tijdv.	
	in 1871/3	in 1878/80	meer.	minder.
Arak	81	68	—	13
Foelie	79	92	13	—
Gomdammar	87	38	—	49
Gomelastiek	75	69	—	6
Getah Pertja	40	47	7	—
Huiden	95	89	—	6
Indigo	91	84	—	7
Kaneel	94	34	—	60
Koffie	91	67	—	24
Nagelen	77	53	—	24
Notenmuskaat	60	86	26	—
Peper	70	60	—	10

	Procentsgewijze naar Nederland. in 1871/3	in 1878/80.	in het laatste tijdv. meer.	minder.
Rotting	87	57	—	30
Suiker	82	17	—	65
Tabak	99	99	—	—
Thee	96	98	2	—
Tin	75	85	10	—

Deze cijfers, dus besluit de heer Waanders, zijn naar het voorkomt sprekend genoeg ter rechtvaardiging der klacht van den heer Mr. W. Wintgens.

De zaak van der Heijden. »Een duistere zaak" noemde *het Vaderland* ze den 26en Maart, en het licht, door dat blad daarover verspreid, maakt haar tot een voor den Gouverneur-Generaal van Lansberge en het lid van den Raad van Nederlandsch-Indië Mr. der Kinderen, zeer compromitteerende zaak.

»Ziehier", schrijft *het Vaderland*, en in extenso geven wij zijn hoogst belangrijke onthullingen hier een plaats, »wat ons bekend is van hetgeen in Indië plaats had vóór de verwijdering van den Luitenant-Generaal van der Heijden van Atjeh!

»Het is gebleken, dat in October 1879 op voorstel van den Minister van Koloniën machtiging werd verleend om het burgerlijk bestuur in Atjeh in te voeren. Omstreeks dien tijd verbreidde zich in Nederland het gerucht, dat de hier met verlof aanwezige ambtenaar Pruijs van der Hoeven was aangewezen om generaal v. d. Heijden in het gouvernement van Atjeh en Onderhoorigheden te vervangen.

»Heeft men die machtiging gevraagd uit vrees voor den gezondheidstoestand van generaal v. d. Heijden, die hem eerlang ongeschikt kon maken voor zijn betrekking; of heeft men gedacht, dat hij zelf naar rust verlangde? Men moet het gelooven. Immers in het begin van December 1879 ontving de generaal v. d. Heijden van den Gouverneur-Generaal aanzoek om in den aanvang van 1880 zijn ontslag te vragen, omdat de G.-G. den tijd gekomen achtte — dank zij de energie en voortvarendheid van Generaal v. d. H. — om met het oog op den ingetreden gunstigen toestand van Atjeh een civiel persoon als civiel gouverneur en regeeringscommissaris derwaarts te zenden; ook omdat de G.-G. van de vooronderstelling uitging dat met reden kon verwacht worden, dat de Generaal, na zulk een langdurige inspanning van lichaam en geest, eenige rust zou wenschen te genieten. Bij die gelegenheid verwittigde de G.-G. den Generaal, dat er voorstellen waren gedaan om zijn diensten te beloonen en zijn toekomst te verzekeren."

»Generaal v. d. H., die den toestand van zijn gouvernement nog niet zoo gunstig achtte om het bestuur aan andere handen toe te vertrouwen en zijn taak als geëindigd te beschouwen, antwoordde op dat aanzoek: dat hij nog geen behoefte aan rust had, dat hij den last nog niet te zwaar vond en dus geen reden had om heen te gaan; maar dat, bijaldien de G.-G. van oordeel was, dat hij, generaal v. d. Heijden, moest heengaan weinige maanden nadat hij Atjeh had

tenondergebracht, bij het bevel daartoe zou afwachten om te gehoorzamen.

»Den 14en Januari 1880 ontving generaal v. d. H. tijding van zijn benoeming tot luit-generaal. Bij die gelegenheid schreef de G.-G. hem »dat hij, evenals de Minister van Koloniën, reden meende te hebben om te gelooven, dat het 's Generaals verlangen was om na de krijgsoperatiën van zijn vermoeiende en inspannende taak uit te rusten. Deze omstandigheid, gevoegd bij de overweging om tijdig maatregelen te nemen voor vervanging, had den Minister de Koninklijke machtiging doen provoceeren om, bij eventueel aftreden van den Generaal, een civiel commissaris naar Atjeh te mogen zenden.

»Geen maand daarna volgde de benoeming tot Gouv.-commissarissen van den generaal v. d. H. en van den gewezen resident van Palembang Pruijs v. d. Hoeven, »om te overwegen en voorstellen te doen voor de organisatie van Atjeh". Den 18en Februari kwam de Heer Pruijs v. d. H. te Kotta-Radja.

»Of de keuze van den persoon, die naar 's Generaals positie dong, een gelukkige was, mag betwijfeld worden; de harmonie mocht door beide commissarissen in het openbaar bewaard blijven, ieder begreep dat die inderdaad niet bestond. De Atjehsche hoofden, die in den Generaal hun overwinnaar, hun natuurlijken heer en meester zagen, van welken sommigen zelfs hem »Kramat" (heilig) noemden, begrepen niets van de komst eens tweeden meesters, even hoog geplaatst als de Generaal zelf. Een artikel, getiteld: »Twee koetsiers op één bok" van een te Batavia verschijnend dagblad deed uitkomen, hoe die regeeringsdaad algemeen veroordeeld werd. Inderdaad ontstond er dadelijk een gehaspel over de eerbewijzen, aan den heer Pruijs v. d. Hoeven te geven; van samenwerking werd niets bespeurd; de commissarissen hielden vol argwaan elkander in het oog en vertrokken den 22en Augustus te zamen naar Batavia om den G.-G. verslag te geven. De opinie van den generaal v. d. H. was onveranderd gebleven; de heer Pruijs v. d. H. kon niet ontkennen, dat de toestand van Atjeh nog veel beleid en krachtsvertoon vereischte, dat de Atjehers niet zoo gemakkelijk te regeeren waren als de Javanen en Maleiers, dat de pradjoerits nog niet het leger konden vervangen en dat de generaal v. d. H., die beter dan iemand Atjeh kende, daar nog zoo misplaatst niet was.

»De politieke vertooning, door den G.-G. op touw gezet, had dus geen ander resultaat dan dat het prestige van den generaal v. d. H. er eenigszins door leed. Den 20en September kwam deze te Kotta-Radja terug, tot groot genoegen der trouwe Atjehsche hoofden.

»Nauwelijks had generaal v. d. H. de teugels van het bewind weer opgevat, in de hoop zonder verdere stoornissen zijn arbeid te kunnen voortzetten, toen hem wederom een nieuwe regeeringscommissaris, de heer der Kinderen, werd toegezonden, zooals het heette »tot regeling van het rechtswezen in Atjeh", doch voornamelijk met de geheime opdracht om den generaal v. d. H. over te halen verlof naar Nederland te vragen.

»Die zending voorspelde weinig goeds. Spoedig bleek dit ten duidelijkste.

»De motieven, die nu moesten gelden om den Generaal tot weggaan

te bewegen, waren van een anderen aard. Nu heette het, dat de Generaal de wet had geschonden, niet eens, maar herhaalde keeren; een der ambtenaren van het havendepartement had oneerlijke handelingen gepleegd, die te laat ontdekt waren; de dwangarbeiders, onder toezicht staande van den gep. kapitein Kauffmann, waren mishandeld; smokkelaars van opium en wapens, die aan den rechter moesten overgegeven worden, waren door den Gouverneur van Atjeh zelven gecalangeerd, en nog meer gruwelen, te veel om op te sommen. Een gerechtelijk onderzoek kon niet uitblijven; de goede naam van den Generaal, zoo geëerd door de diensten, aan het land bewezen, zou daardoor aangetast worden, en het prestige van den bevelhebber, zoo noodig in een pas onderworpen land, daaronder lijden!

»Generaal v. d. H. was zich niet bewust van al die tekortkomingen. In den bijzonderen toestand, waarin Atjeh verkeerde, had hij voorzeker dikwijls moeten afwijken van de gewone behandeling van zaken, in het belang van het land dikwijls zelfstandig moeten optreden, maar van moedwillige verkrachting der verordeningen sprak zijn geweten hem volkomen vrij. Toch was het vooruitzicht van een rechtsvervolging, van officieren-commissarissen, die zijn handelingen namens het Hoog Militair Gerechtshof kwamen onderzoeken, niet opwekkend!

»De heer der Kinderen zeide wel, dat hij voorzeker niet zooveel kwaad had gevonden als hij verwachtte; het was hem nu wel gebleken, dat de Generaal op het vernemen van de gepleegde fraude die dadelijk tegengegaan en een onderzoek ingesteld had; dat de dwangarbeiders wel streng, maar geheel volgens de bepalingen waren behandeld; hij gaf toe, dat er veel te zeggen viel voor het persoonlijk opleggen van boeten voor smokkelarij; dat hij veel verschoonends in 's Generaals handelingen had gevonden en hem bleef hoogachten, — maar het toch beter achtte, dat de Generaal met verlof naar Europa ging, dan was hij immers van de soesa af! — Niettemin was die taal in den mond van een regeeringscommissaris pijnigend voor den heer van der Heijden.

»Den 30sten November jl. ontving de Generaal van zijn hoogen gast een brief, waarbij deze zijn »hooggeschatten vriend" een conceptschrijven aan den G.-G. aanbood, dat hij wellicht kon gebruiken »daar de Gouv.-commissaris zich voorstelde in gelijken zin aan den G.-G. te schrijven."

»Dat concept bevatte een zelfbeschuldiging van onwettige en willekeurige handelingen te hebben begaan, die onder het bereik der strafwet vielen. Hij, de Generaal, verklaarde daarin, zich wel is waar niet bewust te zijn van ooit opzettelijk de wet te hebben geschonden of misdadig te hebben gehandeld en het gestrengste onderzoek niet te schromen, doch ook niet te ontkennen, niet altijd gehandeld te hebben naar de wettelijke bepalingen en regeeringsvoorschriften, al kon hij daarvoor aanvoeren den exceptioneelen toestand van Atjeh, soms onvoldoende bekendheid met alle bepalingen, en dikwijls de noodzakelijkheid om zoo en niet anders te handelen.

»In dat concept las generaal v. d. H. o. a.: »Intusschen moet ik met Uw Exc. instemmen, dat een onderzoek groote opspraak zou veroorzaken, en het prestige van het gezag, hier vooral zoo noodig, ernstig

zou benadeelen"; dat hij daarom had besloten om aan het verlangen van den G.-G. gevolg te geven, en dus een buitenlandsch verlof wegens gezondheidsredenen zou vragen; »dat toch zijn taak op krijgsgebied met de onderwerping van Groot Atjeh en de bestaande mogelijkheid om het burgerlijk bestuur op den voorgrond te stellen en het land met een algeheele burgerlijke organisatie te begiftigen, was volbracht!"

»Generaal v. d. Heijden dacht er geen oogenblik aan dat concept over te nemen. Niet alleen zou hij geheel tegen zijn overtuiging spreken en onwaarheid verkondigen, maar hij zou zichzelf beschuldigen van feiten, waarvan zijn geweten hem vrijsprak; hij zou tot zijn eigen nadeel een rol op zich nemen in een vertooning, die machtig veel van een comedie had en met het waarachtig belang van het land in strijd mocht geacht worden.

»Met een gevoel van afkeer zond hij dus het concept terug aan den regeeringscommissaris, en gaf hem te kennen, dat hij liever de verschrikkelijke vervolging voor den rechter zou afwachten.

»Na die pogingen om generaal v. d. Heijden te nopen van zijn post te Atjeh te vertrekken, treedt het plotseling ontslag in een bijzonder licht."

Tot zoover de schrijver in *het Vaderland.*

Is hetgeen hij schrijft waar, dan is de houding van den G.-G. en van den hoofdambtenaar der Kinderen niet anders dan schandelijk te noemen.

— »Flauw licht" noemde het *Dagblad van Zuid-Holland* en *'s-Gravenhage* in zijn nummer van 1 April de ophelderingen van den Minister over de invoering van een civiel bestuur in Atjeh. Tusschen den 21en Maart, toen de Minister zeide, dat hij van de naaste aanleiding tot die invoering niets meer wist dan ieder lid van de Kamer, en den 27en Maart, toen hij niets anders had mede te deelen, dan een overzicht van voorstellen op den 15en Januari en den 2en Februari door den Gouverneur-Generaal aan den Raad gedaan, zijn toch ongetwijfeld telegrammen gewisseld, want ook den 27en Maart zeide de Minister, dat het telegram van 15 Maart hem had *verwonderd.* Echter heeft de Minister de naaste aanleiding nu nog niet medegedeeld.

Wel vernam men van den Minister iets anders, dat van veel belang is in de quaestie.

De Minister verklaarde het waarschijnlijk te achten, dat generaal van der Heijden het militair bevelhebberschap in Atjeh zal nederleggen, omdat hij opgehouden heeft gouverneur te zijn. Dat is dus *voorzien.* Maar dan moet het ook *bedoeld* zijn. Want als hij, die aan het hoofd staat, een maatregel neemt, waarvan hij een gevolg voorziet, dan bedoelt hij ook, dat dit gevolg niet zal uitblijven. »Op de aftreding van generaal van der Heijden was dus sedert October 1879, toen de machtiging tot den maatregel verkregen werd, gewerkt."

»In welk landsbelang?

»Dat men de organisatie van het rechtswezen en het burgerlijk bestuur in Atjeh wilde invoeren, kan de verklaring niet geven; want dat kon even goed plaats hebben onder den gouverneur van der Heijden als onder den gouverneur Pruijs van der Hoeven.

»Maar er is meer. De organisatie kan niet worden ingevoerd zonder een Koninklijk besluit, genomen als maatregel van inwendig bestuur, den Raad van State gehoord. Dat is met alle Buitenbezittingen in Indië altijd in acht genomen, en zoodanig besluit bestaat voor Atjeh nog niet. Dus heeft de aftredende Gouverneur-Generaal nog niets definitiefs kunnen regelen of geregeld. Misschien is een provisioneele organisatie gemaakt, maar zelfs dit blijkt niet. In elk geval zou hiermede met ongebruikelijken spoed zijn te werk gegaan. Waarom die spoed zóó groot, dat op de beslissing van het Opperbestuur werd vooruitgeloopen? Er is maar één verklaring denkbaar, namelijk dat het alléén op de vervanging van Generaal van der Heijden gemunt was."

— »De interpellatie", zegt het weekblad *De Amsterdammer* (Nr. van Zondag 3 April), »heeft inderdaad weinig licht verspreid over de beweegredenen" die tot de instelling van het burgerlijk bestuur in Atjeh leidden.

»Het zal wel een eenig feit in de geschiedenis zijn, dat een gouverneur-generaal een zoo veelbeteekenenden maatregel heeft genomen, zonder den minister van koloniën gewaarschuwd te hebben. Dat hij verzuimde dit te doen, is onverdedigbaar."

En overigens?

»Aangezien men niet kan aannemen, dat er iets bijzonders is geschied, wat een oogenblikkelijk ontslag van generaal van der Heijden noodig maakte, is deze zaak van den aftredenden gouverneur óf een willekeurig besluit, genomen met het doel om den generaal te grieven, die den tijd tot abdicatie nog niet gekomen achtte; óf een poging om het publiek ter kennisse te brengen, dat onder het bestuur van gouverneur-generaal v. Lansberge aan den oorlogstoestand op Groot-Atjeh een einde is gemaakt; óf, eindelijk, een beleefdheid aan den heer 's Jacob bewezen, om hem de moeilijkheid te besparen zijn bestuur met het nemen van een zoo gewichtig besluit te openen. Alleen het laatste zou een eenigszins bevredigende verklaring kunnen aan de hand doen. Doch zelfs dan bleef het nog de vraag of de benoeming van den heer Pruijs van der Hoeven, op het oogenblik, dat de nieuwe gouverneur in aantocht is, wel van kieschheid getuigt."

De Amsterdammer bespreekt daarna de bewering van een Haagsch correspondent der *Middelburgsche Courant*, dat Generaal van der Heijden den Gouverneur-Generaal wilde dwarsboomen in de vervulling van zijn vurigsten wensch, om zijn opvolger te ontvangen met de mededeeling, dat de oorlogstoestand had plaats gemaakt voor een geregeld bestuur. *De Amsterdammer* neemt dat aan, »doch", zegt zij, »dan kan het moeilijk ontkend worden, dat de Gouverneur-Generaal zijn eigen wenschen en zijn persoonlijke eer iets zwaarder heeft laten wegen dan 's lands belang. Immers de voldoening, dat aan den oorlogstoestand een eind werd gemaakt, zou hij even goed gesmaakt hebben als zijn opvolger onmiddellijk na aankomst in Indië het civiel bestuur over Atjeh had ingesteld. Bovendien de mededeeling aan den heer 's Jacob dat de oorlogstoestand plaats heeft gemaakt voor een geregeld bestuur schenkt al een zeer sobere glorie, wanneer men in aanmerking neemt, dat dit niet veel meer dan een groot woord is, daar de oorlog elk oogenblik kan terugkeeren en

het geregeld bestuur vooreerst slechts in naam bestaat. Moest het waar zijn, dat generaal van der Heijden de invoering van het burgerlijk bestuur in den weg stond, dan zouden wij de wilskracht en staatmanskunst van den heer v. Lansberge hooger geacht hebben, indien hij getoond had te begrijpen, dat de heer v. d. Heijden gemakkelijker, zonder zich gekwetst te gevoelen, voor een besluit van den heer 's Jacob, dan van den tegenwoordigen gouverneur had kunnen buigen. En het zou toch geen geringe verdienste voor een aftredend gouverneur-generaal geweest zijn, het vaderland bewaard te hebben voor een nieuwe Atjeh-kibbelpartij." Volgens den Minister heeft de Generaal zelf betuigd, dat het civiel bestuur geconsolideerd moest worden; het eenige verschil tusschen generaal van der Heijden en den Gouverneur-Generaal schijnt dus de wijze waarop die consolidatie plaats moest hebben, geweest te zijn, en hierover te beslissen, zou beter aan den komenden dan aan den vertrekkenden landvoogd gepast hebben. Ware de heer van Lansberge overtuigd geweest, dat de heer 's Jacob over deze quaestie niet anders zou oordeelen dan hij zelf, een uitstel van enkele weken had dan niet kunnen schaden, en in meer dan één opzicht zijn nuttige zijde gehad.

Het werd tijd, meent *De Amsterdammer*, een burgerlijk bestuur in Atjeh in te voeren; niet alleen de politiedienst, maar alles wat handel, industrie, kolonisatie in het algemeen betreft, verkeert in achterlijken toestand. »Doch het zou dubbel jammer zijn, wanneer een averechtsche wijs van handelen het militair prestige in Atjeh verzwakte, dat de grondslag voor het burgerlijk bestuur moet zijn en nog langen tijd zal blijven."

— De *Arnhemsche Courant* (zie haar n°. van 7 April) verdedigt den maatregel niet en bestrijdt hem niet, omdat zij de gronden en redenen om het militair dictatorschap in Atjeh thans door een regelmatig bestuur te vervangen, niet kent; doch zij maakt de woorden van den verslaggever der *Nieuwe Rotterdamsche Courant* tot de hare: »Zal, waar de Koning reeds in 1879 den Gouverneur-Generaal machtigde tot de daad, die hij nog vóór zijn aftreding ten uitvoer bracht, waar alle Indische autoriteiten, naar 't schijnt, eenstemmig hebben getuigd dat tot de vestiging van een burgerlijk bestuur in Groot-Atjeh kan worden overgegaan, waar een speciale commissie, uit hooge en onpartijdige regeeringsambtenaren samengesteld, in gelijken zin heeft geadviseerd, waar de Raad van Indië der Kinderen op klemmende motieven dien stap heeft aanbevolen, de Tweede Kamer bij motie van orde gaan uitmaken, dat zij in haar nog hoogere wijsheid meent, dat de tijd tot het nemen van groote maatregelen nog niet gekomen is? Wij zijn voorstanders van de inmenging der Staten-Generaal in koloniale aangelegenheden, en wij hebben het indertijd als een groote verdienste in de Kamer beschouwd, dat zij bij iedere gelegenheid op voorzichtigheid heeft aangedrongen; maar nu de maatregel genomen is, niet in overijling, maar na rijp beraad, genomen is door een landvoogd op wien ten volle van toepassing zijn de woorden, die Schooneveld veertig jaar geleden van Merkus bezigde, »den landvoogd die door zijn rechtschapenheid en onafhankelijkheid van denkwijze

aller achting verdient", genomen is door een landvoogd die zich in 's lands belang niet verantwoord achtte door langer talmen, nu zou het, naar wij vermeenen, niet alleen een onverantwoordelijke maar een hoogst onstaatkundige handeling zijn, vanuit Nederland het bevel te doen geven dat het militair bestuur wederom werd hersteld".

Onze lezers moeten, vertrouwen wij, niet van ons verlangen, dat wij nog meer overschrijven. De stellige toon waarop de schrijver in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* den Gouverneur-Generaal en de Atjeh-quaestie beoordeelt, doet vermoeden dat het hem aan vrijmoedigheid niet ontbreekt, maar is tot zijn schade niet voldoende om anderen voor zijn uitspraken te doen buigen. Overigens zal het wel niemand ontgaan, dat op dezelfde gronden die nu worden aangevoerd om de Kamer te doen berusten in het besluit van den gouverneur-Generaal van Lansberge, den volksvertegenwoordigers het recht ontzegd kan worden om iedere daad van een landvoogd af te keuren, althans wanneer die landvoogd even »rechtschapen en onafhankelijk" is als Z. E. van Lansberge.

— In haar nummer van 14 April komt de *Arnhemsche Courant* andermaal vóór den Gouverneur-Generaal tegen eenige, in de Tweede Kamer gemaakte, aanmerkingen op. Nu zegt zij o. a.:

»Is het inderdaad niet belachelijk te beweren, dat de regeeringsman in Indië, die zes jaren lang dag aan dag met de zaken van Atjeh bezig was, die in elk opzicht volkomen op de hoogte der toestanden aldaar was, een beslissing niet mocht nemen, die wel zou mogen genomen worden door een kersversch uit Holland aangekomen opvolger, *en passant* even te Atjeh pleisterende of na te Batavia vluchtig kennis van den loop der zaken te hebben genomen? Stel, dat dit gebeurd ware; stel dat de Heer 's Jacob, het gouverneur-generaalschap aanvaard hebbende, uitvoering aan zijn vaste overtuiging »dat *zoo spoedig mogelijk* het *burgerlijk bestuur* op Atjeh moet worden ingevoerd," zijne regeering begonnen had met het militair dictatorschap in Atjeh te vervangen door zoodanig bestuur; zou men dan niet even luid als nu geschreeuwd hebben over zulk eene roekelooze handeling, en met veel meer schijn van reden? De nieuwe Gouverneur-Generaal, zou men dan gezegd hebben, moge in de laatste maanden vóór zijn vertrek naar Indië veel met den Minister van Koloniën over de Indische zaken in het algemeen en de Atjehsche in het bijzonder gebesogneerd hebben; hij moge al de bescheiden over Atjeh gelezen, al de paperassen van het departement doorgesnuffeld hebben; hij moge van alles hebben kennis genomen; dit alles blijft dan toch kennis uit de tweede hand en wetenschap, niet door eigen waarneming, maar door hooren zeggen verkregen. Kan een man, zóó toegerust, de verantwoordelijkheid voor zulk een doortastenden maatdragen? Wanneer, zou men dan gevraagd hebben, het militair dictatorschap in Atjeh moet worden opgeheven en een burgerlijk bestuur ingesteld, ware dan niet de Gouverneur-Generaal van Lansberge, die sedert zes jaren de zaken van Atjeh behandelt, de aan gewezen man om met deze laatste regeeringsdaad zijn landvoogdij over Indië te besluiten?"

De *Arnhemsche* verzekert, dat de gouverneur-generaal van Lansberge »volkomen" op de hoogte der toestanden in Atjeh was; hoe en van wien hij die kennis verkreeg, is niet duidelijk; de meeste gouverneurs-generaal verlaten Indië zonder zelfs eenigszins op de hoogte te zijn.

Tegenover de meening van den Gouverneur-Generaal staat de zienswijze van generaal van der Heyden. Kent deze de toestanden in Atjeh minder dan de Heer van Lansberge? Zoo neen, op welke gronden geeft de *Arnhemsche* aan het gevoelen van den laatste de voorkeur?

Indien de Heer 's Jacob op zijn reis naar Batavia Atjeh had aangedaan, dan had hij daar de kennis, in den Haag reeds verkregen door het lezen van de officieele stukken kunnen toetsen aan de werkelijkheid, en na zelf de autoriteiten in Atjeh gehoord te hebben, had hij met den aftredenden Landvoogd kunnen confereeren, om vervolgens het besluit te nemen hetzij tot provisioneele bestendiging van het militair, hetzij tot onmiddellijke invoering van het civiel bestuur. Dat had de reis naar Atjeh vóór gehad, en de Heer 's Jacob, die niet betrokken was in de quaesties tusschen den Heer van Lansberge en generaal van der Heijden, kon bij de bedoeide beslissing een veel zuiverder standpunt innemen dan de nu afgetreden Gouverneur-Generaal.

Dat het standpunt van den laatste niet zuiver was, blijkt onzes inziens voldoende uit het weigeren van eenige dagen verlof aan generaal van der Heijden, om van andere dingen nu maar niet te spreken.

— Aan het *Utrechtsche Dagblad* dat den 8sten andermaal, in een artikel tegen de *Middelburgsche Courant*, de daad van den Gouverneur-Generaal krachtig afkeurde, ontleenen wij nog de volgende résumés betreffende twee provinciale bladen.

De *Bredasche Ct.* meent, dat de invoering van 't burgerlijk bestuur den indruk moet geven, dat de oorlogstoestand is geëindigd. Maar 't blad begrijpt niet, dat de Gouv.-Gen. dit besluit nam, wiens opvolger op weg was. De mededeelingen van den Minister hebben de *Bred. Ct.* niet veel wijzer gemaakt. Het opperbestuur te Batavia had zich nu eenmaal in 't hoofd gezet, dat de oorlogstoestand uit moest zijn: Gen. v. d. Heijden beteekende oorlogstoestand, dus Gen. v. d. Heijden mocht geen gouverneur blijven. Was het echter noodig den Generaal zijn gouverneurschap te ontnemen? Het is te vreezen, dat het Opperbestuur om zijn geloof aan vrede den dapperen Generaal heeft gekrenkt, en dat de Atjehers uit de vervanging nieuwen moed zullen scheppen. De heer v. d. Hoeven is een uitstekend ambtenaar, maar zijn invloed kan niet zoo overwegend zijn, als die van den Generaal. De *Bred. Ct.* is dus niet bevredigd door de ministerieele mededeelingen; zij hoopt, dat het besluit, Gen. v. d. Heijden zijn post te ontnemen, voor het vaderland niet noodlottig worde.

De *Kamper Ct.* waardeert het zeer in Z. M. den Koning, dat deze den generaal van der Heijden, door hem het grootkruis der orde van den Gouden Leeuw van Nassau te schenken, een nieuw blijk heeft willen geven, dat zijn groote verdiensten dankbaar worden erkend,

Liever had zij echter gezien, dat den Generaal dit blijk in een anderen vorm geschonken ware; de groote diensten, door hem aan Nederland en Indië bewezen, behooren te worden erkend door de Nederlandsche regeering, door den Koning onder verantwoordelijkheid van den Minister van Koloniën. De *K. Ct.* herinnert, dat generaal van Swieten na de verovering van den Kraton het grootkruis der Militaire Willemsorde ontving. Waarom draagt nu de minister van Goltstein generaal v. d. Heijden niet bij den Koning voor tot ridder-grootkruis van onze militaire orde, of anders tot grootkruis der orde van den Nederlandschen leeuw? De *K. Ct.* keurt de vervanging van het militair bestuur in Atjeh door een civiel bestuur geenszins af, maar het mag geen zweem van schijn hebben, als ware daarmee iets bedoeld, dat krenkend zou kunnen geacht worden voor den krijgsman, die Atjeh onderworpen heeft. Dit is blijkbaar ook de nobele gedachte des Konings geweest, doch de *K. Ct.* meent, dat de verantwoordelijke Nederlandsche regeering aan die gedachte vorm en uiting had behooren te geven.

— *Het Vaderland,* in zijn nummer van 4 April de »Atjeh-politiek" besprekende, achtte het antwoord van den Minister op de vraag of de toestand thans zoodanig was dat het militair régime zonder gevaar voor het zuiver burgerlijk bestuur plaats kon maken, wel uitvoerig, maar niet geruststellend.

De Minister sprak bijna alleen over de noodzakelijkheid om de militaire macht buiten alle maatregelen te laten, die noodig zouden zijn, om aan de groote onveiligheid in Atjeh een einde te maken. In zeer juiste trekken teekende hij het verschil tusschen een goed politiedienaar en een soldaat, maar er ontbrak aan die teekening één voornaam ding, n.l. de verzekering, dat er een voldoend aantal van die uitmuntende inlandsche politiedienaren zal gevonden worden. Onze inlandsche politieagenten zijn alles behalve uitmuntend, en vooral op die ondergeschikten zal rechtstreeks de vervulling der taak rusten, die tot nu toe op de militaire macht is gelegd.

Een tweede reden van bezorgdheid is, dat de omstandigheden, die volgens den Minister het einde van den oorlogstoestand zouden aanwijzen, niet aanwezig zijn. Als het best bewijs hoe de toestand werkelijk is, kan wellicht het volgende stuk dienen. Het is een garnizoensorder van den plaatselijken Militairen Kommandant van Kotta Radja (de hoofdplaats van onze vestiging), gedateerd 12 Februari 1881, en luidt als volgt:

»Zijne Excellentie de Militaire Bevelhebber heeft mij opgedragen het ondervolgende ter kennisse te brengen van dit garnizoen:

Den 7n Februari jl. zijn bij Anagaloeng twee Europeesche militairen, die tot dekking bij een opname dienden en niet voldoende waakzaam waren, door Atjehers overvallen, verwond en van hunne geweren beroofd.

Het daar gebeurde is dus geheel en al te wijten aan de zorgeloosheid dezer militairen en had niet kunnen plaats hebben, indien zij hunne verplichtingen naar behooren waren nagekomen. Verder wordt in herinnering gebracht, dat zich niemand zonder eene dekking buiten het garnizoen mag begeven en dat een gewapend geleide nimmer uit minder dan vijf of zes militairen mag bestaan.

Het dragen van wapens is aan Atjehers verboden. Alleen de hoofden en hunne bloedverwanten maken hierop een uitzondering, hetgeen uit hunne passen moet blijken. Patrouilles, alsmede dekkingen van transporten en anderszins, die gewapende Atjehers ontmoeten, moeten zich overtuigen, dat die Atjehers tot het dragen van wapens gerechtigd zijn. Mocht dit niet het geval zijn, dan worden zij gearresteerd en bij verzet of weigering om de wapens af te geven dood-geschoten.

Ook voor de meest vredelievend schijnende Atjehers behoort een ieder op zijn hoede te zijn, daar het meermalen is voorgekomen, dat zij wapens onder hunne kleeren hadden verborgen, zooals o. a. bij de overvalling der wacht in het blokhuis te Bekariong in de maand Juni 1880, waarbij drie militairen gedood en twee gewond werden en de wapens en patronen door de Atjehers werden medegenomen. Zoo werd ook een schildwacht, die op den passe te Analaboe stond, in Juli 1880 gewond en van zijn geweer beroofd, dat hij in strijd met zijn consignes tegen een boom had gezet.

Minstens eenmaal per maand moet aan alle officieren en minderen het voren-staande worden bekendgemaakt. Aan de mindere militairen moeten hunne verplichtingen worden voorgehouden bij dekkingen van wegen, terreinopnamen, bij het begeleiden van transporten en bij patrouilles, en hun moet duidelijk worden uitgelegd welke nadeelige gevolgen tekortkomingen of verzuimen bij dergelijke dienstverrichtingen voor hen kunnen hebben.

De plaatselijke Militaire Kommandant,
(*w. g.*) Luymes.

Elders, zegt *het Vaderland* zeer snedig, zouden omstandigheden, die de oorzaken van dergelijke orders aan de militaire garnizoenen zijn, aanleiding geven tot het afkondigen van den staat van het beleg. Te Atjeh is het omgekeerde het geval!

Slechts de grootste voorzichtigheid en een kalm, maar zeer streng beleid kunnen wellicht voorkomen, dat de maatregel, dien de gouverneur-Generaal van Lansberge nog in de laatste dagen van zijn bestuur zonder voorafgaande kennisgeving aan den Minister van Koloniën heeft gemeend te moeten nemen, noodlottige gevolgen zal hebben.

»Een halve maatregel", meent het *Handelsblad* (zie de nummers van 12 en 13 April), is wat de Minister ten aanzien der bijzondere heerendiensten voor heeft.

Reeds in 1877 deed de Indische Regeering het voorstel, om de bijzondere heerendiensten met uitzondering van het bezetten van wachthuizen af te schaffen. Alsdan zouden de volgende heerendiensten ophouden te bestaan: het bewaken van 's lands pakhuizen, van districtsgevangenissen, van waterwerken; het bedienen der niet verpachte overvaarten; het overbrengen van brieven, voor zoover de gouvernements-brievenposterij daarin niet voorziet; het leveren van gras voor de paarden op de stations van sommige posterijen; het geleiden van gevangenen, en eindelijk — het doen van diensten bij de inlandsche hoofden. Maar deze laatste, bekend onder den naam van *pantjen*, zijn verreweg de voornaamste, daar het aantal dagdiensten, dat zij vereischen, meer dan het dubbele bedraagt van al de andere samen.

Men kan dus zeggen, dat de hoofdstrekking van het voorstel was opheffing der beruchte *pantjen*-diensten.

Dat denkbeeld nu wil de Minister van Koloniën verwateren. Een afschaffing van alle *pantjen*-diensten komt hem niet raadzaam voor; hij wil geleidelijk beperken, en in de eerste plaats een einde maken aan de diensten bij die hoofden die slechts over weinig pantjens

beschikken, en dus van dezen zwaarder werk vorderen dan de pantjens bij de ruimer bedachte hoofden plegen te verrichten.

Ook kan de Minister zich niet vereenigen met het denkbeeld der Indische regeering, om als equivalent voor de op te heffen diensten één gulden 's jaars van elken heerendienstplichtige te vorderen, onverschillig of deze door de opheffing werd gebaat of niet. De Minister meent dat de billijkheid medebrengt, van elke dèsa een bedrag te vorderen, dat in evenredigheid staat tot het aantal dagdiensten per jaar, waarvan zij zou worden ontheven.

Met de geleidelijke beperking in de aangewezen richting meent de Minister voort te gaan op het voetspoor, dat in 1874 werd gevolgd. Daarin vergist de Minister zich. Het is waar, zegt het *Handelsblad*, in 1874 werd bij *Staatsblad* n°. 74 de aanspraak op *pantjens* ontnomen aan pakhuismeesters, vaccinateurs, onderwijzers en schrijvers, maar niet omdat het hun toegekende aantal gering was, maar omdat die ambtelijke personen niet met eigenlijk »gezag" zijn bekleed. Zeer terecht is toen overwogen, dat men om aanspraak te kunnen hebben op gedwongen persoonlijke diensten zijner medeburgers, een deel behoorde uit te oefenen van het in Indië zoo hoog gehouden staatsgezag. Nu echter wil de Minister voortgaan met het schrappen van het lijstje van onderen op, en daardoor onvermijdelijk ambtenaren treffen, die over de bevolking *heerschen*, b. v. de onderdistrictshoofden. Wij weten niet, waar de grenslijn zal worden getrokken; wèl echter dat zij, hoe ook getrokken, altijd een uitvloeisel zal zijn van willekeur.

De stelling of bewering dat de mindere hoofden zwaarder werk van hun dienstplichtigen vorderen dan de ruimer bedeelde hoofden, wordt door den Minister noch bewezen noch toegelicht. De Indische Regeering heeft zich daarin niet verdiept. Ook staat het niet a priori vast, dat de zwaarte der diensten omgekeerd evenredig is aan de hoeveelheid der dienstplichtigen. Naar alle waarschijnlijkheid hebben wij hier slechts met een subjectieve meening van den tegenwoordigen Minister van Koloniën te doen.

Evenmin deelt de Minister mede, om welke »verschillende redenen" het wenschelijker zou wezen, de pantjen-diensten slechts gedeeltelijk af te schaffen.

Daarentegen is de gedeeltelijke afschaffing af te keuren, omdat zij onrechtvaardig is. Waarom zijn de rechten van een onderdistrictshoofd op persoonlijke diensten minder heilig dan die van een districtshoofd, of die van een districtshoofd minder heilig dan die van een regent? »Het staat zeer te vreezen, dat de inlandsche hoofden, wanneer hun zal worden aangezegd, dat b. v. de regenten hunne dienstplichtigen behouden, de niet onlogische gevolgtrekking zullen maken, dat de Regeering tegenover de regenten consideratiën gebruikt, die tegenover lagere hoofden minder noodig worden geoordeeld; en op die wijze worden indrukken teweeg gebracht, die den luister van het Nederlandsch gezag geenszins vermeerderen."

De Indische Regeering wil voor het verlies van elken pantjen een vergoeding geven van *f* 5 's maands. De regenten zouden daardoor een toeslag bekomen van twee honderd gulden per maand. En wat zouden zij verliezen?

De arbeid der pantjens is van de grofste soort, van die, welke de Europeanen zich gemakkelijk tegen geringe betaling verschaffen. Ten minste even gemakkelijk zouden de hoofden zich daarvan op dezelfde wijze kunnen voorzien tegen een uitgaaf, die bij de toegezegde traktementsverhooging in geen vergelijking zou komen. Er is dus allezins reden om aan te nemen, dat de ruil door de verstandigste hoofden met genoegen zou worden aanvaard.

Een andere gewichtige bedenking tegen den halven maatregel is, dat zoolang de aanzienlijkste hoofden nog over pantjens beschikken, de mindere hoofden noch de bevolking zelve de overtuiging zullen hebben, dat het der Regeering met de afschaffing onverbiddelijke ernst is. Hoe zal een districtshoofd tot de overtuiging kunnen worden gebracht, dat de Regeering werkelijk er een groot maatschappelijk euvel in ziet, wanneer hij den arbeid zijner onderhoorigen ten eigen voordeele aanwendt, maar dat zij er niets kwaads in gelegen acht, bijaldien de regent, zijn chef dien hij gewoon is als het model te beschouwen waarnaar hij zich te richten heeft, zich daarvan dagelijks bedient? En hoe zal men der bevolking aan 't verstand kunnen brengen, dat zij verplicht is voor het eene hoofd te werken terwijl het andere hoofd zich aan knevelarij zal schuldig maken wanneer het haar diensten vordert? »Ontneemt men echter te gelijker tijd ook aan de regenten hun pantjens, dan mag in de eerste plaats niet worden vergeten, dat zij, die persoonlijk weinig of niet met de bevolking in aanraking komen en hun zetel hebben ten minste op afdeelingshoofdplaatsen, daardoor altijd min of meer onder toezicht staan van 't Europeesch bestuur en dus niet bij machte zijn het verbod te overtreden, zonder 't grootste gevaar te loopen dat hun afpersingen aanstonds worden ontdekt. Zij zijn dus wel verplicht zich, gaarne of niet, aan de wet te houden, en dienvolgens zeer geneigd om hetzelfde van hunne ondergeschikten, de lagere hoofden, te vergen. Dezen zal het op het voorbeeld hunner meerderen minder moeilijk vallen de wet te eerbiedigen en bij de bevolking zal weldra het bewustzijn kunnen doordringen, dat de Regeering geen andere heerendiensten wil dan die ten behoeve van den Staat."

Ook ten aanzien van het equivalent zou het plan van den Minister »tot niets goeds leiden." Het denkbeeld der Indische regeering heeft tot grondslag, dat ieder heerendienstplichtige door de afschaffing der bijzondere diensten (met uitzondering van het bezetten van wachtposten) zal worden gebaat, en zij wil daarom ook van ieder hunner een hoofdgeld van één gulden 's jaars vorderen, uit welke bijdrage de traktementsverhooging en de andere uitgaven, door de afschaffing der heerendiensten noodig geworden, ruimschoots zouden kunnen worden gekweten. Dit zou redelijk zijn en gemakkelijk uitvoerbaar, mits natuurlijk gezorgd worde dat de overblijvende diensten zooveel mogelijk gelijkelijk worden verdeeld. Maar nu de Minister een deel der pantjendiensten, misschien het grootste deel daarvan, wil behouden, zal afschaffing zeer ongelijk werken, en van een gelijkmatige verdeeling moeilijk meer sprake kunnen zijn. Vandaar zeker het plan om, gelijk in het Koloniaal Verslag staat, van elke dèssa een opbrengst te vorderen in evenredigheid tot het aantal dagdiensten per jaar waarvan

zij zou worden ontheven. Een meer onverstandige en onrechtvaardige regeling ware niet denkbaar. Immers aldus zou het voordeel van een belangrijke vermindering der heerendiensten tegen hoogst matig equivalent slechts aan enkelen ten deel vallen, terwijl verreweg de meesten daarvan nagenoeg geheel zouden zijn verstoken. En dan, hoe wijd zouden de deuren weer voor allerlei knoeierij zijn opengezet, wanneer de vergoeding dèsa's-gewijze werd opgelegd en dan zeker weer door de dèsahoofden over de bevolking moest worden omgeslagen!"

Toch vreest het *Handelsblad*, dat het plan van den Minister nog al steun zal vinden, want velen zijn er, helaas! die uit weifelmoedigheid aan halve maatregelen de voorkeur geven.

»De demoralisatie van het Nederlandsche volk" is, volgens den Heer Bisschop Grevelink, niet aan het cultuurstelsel en de batige saldo's te wijten. Niets, beweert hij, is zekerder dan dat het Nederlandsche volk gedurende de eerste vijftien jaren van ons hernieuwd bestaan als een zelfstandige natie (1814—30) de volslagenste onverschilligheid voor zijn overzeesche bezittingen toonde, en de handel, de fabrieken, de reederijen en de scheepsbouw zoo zeer kwijnden, dat de Regeering meende er toe te moeten overgaan om bij bijzondere personen den uitgedoofden zin voor groote ondernemingen te wekken. De demoralisatie schrijft de Heer Bisschop Grevelink aan de Engelschen toe, die gedurende de geheele 18e eeuw onzen handel en scheepvaart hebben gemolesteerd, bijzonder door onze rijkgeladen tehuisvaarders uit West-Indië aan te houden en voor goeden prijs te verklaren. De verfoeilijke oligarchie die destijds het bewind in handen had verdunrde liever alles dan een strijd op leven en dood te wagen, en onder de verliezen van den oorlog van 1780 sloeg de moedeloosheid des volks tot stille wanhoop over, zoodat in 1795 bij de Franschen steun gezocht werd tegen die »gevloekte eilanders" die het ons nooit vergeven konden, dat wij in elk werelddeel hen voor waren geweest, en die nu vast besloten waren, ons onbekwaam te maken om hun ooit in den weg te staan. Zij hebben ons tot »halve idioten gemaakt, die uit vrees van hun te mishagen de rijkste bron van 's lands inkomsten hebben vernield en zich daarna goedsmoeds laten vertellen, dat die inkomsten hen demoraliseerden."

Wie het artikel van den Heer Bisschop Grevelink in zijn geheel mocht willen lezen, kan aan dien wensch voldoen door het *Dagblad* van 23 April ter hand te nemen.

Volgens den schrijver moet de demoralisatie, nu zij zoo oud reeds is, wel nagenoeg ongeneeslijk zijn.

Varia.

NIEUWE ADRESSEN IN ZAKE Dr. B. F. MATTHES.

Het blijkt bij voortduring dat het welbekend beroep van Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford, in zake Dr. B. F. Matthes, allerwege weerklank en sympathie heeft gevonden. Deelden wij in de vorige aflevering twee adressen mede, welke omtrent die zaak door het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië werden gericht tot de Ministers van Koloniën en van Binnenlandsche Zaken, dezer dagen werden ons afschriften toegezonden van een viertal andere, tot evengemelde Bewindslieden gericht, en wel door Bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, te Rotterdam, en van het Aardrijkskundig Genootschap, te Amsterdam. Wij laten ze hieronder volgen, terwijl wij tot ons genoegen vernemen, dat bereids nog andere wetenschappelijke Genootschappen de zaak hebben ter harte genomen en aan de Regeering hunne adviezen òf reeds hebben ingezonden òf weldra zullen inzenden.

Het adres, door het Nederlandsch Zendelinggenootschap aan den Minister van Binnenlandsche Zaken verzonden, luidt als volgt:

Rotterdam, 4 Maart 1881.

HoogEdelGestrenge Heer!

Niet zonder opzien en toch met eenige vrijmoedigheid geven Bestuurders van het Nederlandsch Zendelinggenootschap zich bij dezen de eer, zich tot Uwe Excellentie te wenden in het belang van de wetenschap evenzeer als van een' man, die zich omtrent haar hoogst verdienstelijk gemaakt heeft.

Toen het Bestuur van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, in 1847, Dr. B. F. Matthes, destijds Subdirector bij ons Genootschap, en o. a. belast met het onderwijs in de Maleische taal aan ons zendelinghuis, tot zijn Afgevaardigde benoemde, om zich in Zuid-Celebes te gaan toe-

leggen op het Makassaarsch en Boegineesch, ten einde later vertalingen van den Bijbel in die talen te leveren, vernam ons Bestuur met leedwezen, dat het den jeugdigen geleerde voor het onderwijs zijner kweekelingen zou moeten missen; maar het verheugde zich tevens, dat door deze benoeming de weg gebaand werd om eenmaal in Zuid-Celebes het Evangelie te doen verkondigen.

Wat men vóór dien tijd in Europa van het Makassaarsch wist, beteekende weinig; van het Boegineesch was nog geen studie gemaakt.

En hoe gelukkig het Bijbelgenootschap in de keuze van zijn' Afgevaardigde was, heeft de ervaring geleerd.

Dr. Matthes leverde èn van het Makassaarsch èn van het Boegineesch spraakkunsten, woordenboeken, chrestomatiën, vertalingen van Boeken van het Oude en van het Nieuwe Testament. Voorts nog: belangrijke bijdragen tot de Ethnographie van Zuid-Celebes.

De Regeering, blijkbaar doordrongen van de waarde van dezen arbeid, ondersteunde dien, toen het Bijbelgenootschap de zich voorgestelde taak volbracht had.

Het Zendelinggenootschap was begonnen deze door de zending voort te zetten, toen bleek, dat politieke redenen bezwaren tegen de Evangelieverkondiging in den weg stelden.

Intusschen is het ten duidelijkste gebleken, van hoeveel waarde en beteekenis de studie van het Makassaarsch en Boegineesch hier te lande geworden is, met het oog op het bestuur van de Nederlandsche Koloniën.

De Instelling tot het opleiden van Indische ambtenaren te Delft benoemde een' Hoogleeraar, dien zij met dit onderwijs belastte. Aan de Universiteit van Leiden is in dit onderwijs niet voorzien.

Afgezien echter van dit zoo direct practisch nut, moet het in het oog vallen, van hoeveel beteekenis het is, dat twee zulke gewichtige talen aan eene onzer Universiteiten bij voortduring wetenschappelijk beoefend worden, en dat het te betreuren zou zijn, als na eenige jaren bleek, dat eene buitenlandsche Universiteit, gebruik makende van de hulpmiddelen door Dr. Matthes aan de wetenschap geschonken, ons Nederland, met zijne rijke koloniën, hierin de loef had afgewonnen.

Dr. Matthes is de man, die, ware zulks vroeger overwogen, naar het bescheiden oordeel van Bestuurders, nu reeds sedert lang een sieraad zoude zijn van onze zoo beroemde Leidsche Universiteit.

Meer behoeven Bestuurders niet aan te voeren tot aandrang van het verzoek, dat zij in de meest beleefde, in eerbiedige termen bij Uwe Excellentie wenschen in te brengen, dat het Uwe Excellentie behagen moge, in overweging te nemen, of dit aangevoerde termen oplevert voor het stichten van een Leerstoel voor de Makassaarsche en Boegineesche talen, in verband met de ethnographie van Zuid-Celebes.

Mocht zulks leiden tot het ook door vele mannen van wetenschap gewenschte doel, dan vertrouwen Bestuurders, dat 's Lands Vertegenwoordiging hare medewerking niet zal onthouden, met het oog op de wetenschap en op de geheel eenige wijze, waarop deze thans nog gediend kan worden in den persoon van Dr. B. F. Matthes.

Uwe Excellentie gelieve de verzekering te ontvangen van den eerbied, waarmede wij de eer hebben ons te noemen

van Uwe Excellentie de onderdanige Dienaren,

Namens Bestuurders van het Ned. Zendelinggenootschap:
(*w. g.*) W. Francken Az.,
Voorzitter.
J. C. Neurdenburg,
Secretaris.

Van dit adres werd een afschrift aangeboden aan den Minister van Koloniën onder geleide van de volgende missive:

Rotterdam, 19 Maart 1881.

Bestuurders van het Nederlandsche Zendelinggenootschap geven zich bij dezen de eer Uwe Exc. afschrift aan te bieden van eene missive door hen, i. d. 4 Maart j.l. gericht aan Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Het zou Bestuurders niet voegen Uwe Exc. de belangen der wetenschap in betrekking tot de Nederlandsche koloniën opzettelijk aan te bevelen. Toch stellen zij er prijs op, Uwe Exc. een gering blijk te geven, dat ook hun deze ter harte gaan.

En waar nu deze belangen samengaan met die van een man, die, zoo wegens zijne geleerdheid als wegens zijne beminnelijke hoedanigheden de algemeene hoogachting geniet, zijn zij niet zonder hope, dat Uwe Exc. hun verzoek wel zult willen steunen, waar zulks door Uwe Exc. noodig en nuttig bevonden zal worden.

Namens Bestuurders van het
Nederlandsche Zendelinggenootschap,
(*w. g.*) W. Francken Az.,
Voorzitter.
J. C. Neurdenburg,
Secretaris.

Vanwege het Aardrijkskundig Genootschap werden de volgende adressen ingediend:

Amsterdam, 29 Maart 1881.

Aan Zijne Excellentie
den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Excellentie!

Het Aardrijkskundig Genootschap waagt het zich tot Uwe Excellentie te wenden met een verzoek, waaraan belangstelling in de wetenschappelijke kennis van talen. landen en volken van den Indischen Archipel

niet minder deel heeft dan belangstelling in het lot van een verdienstelijk man, die eene kommervolle toekomst te gemoet gaat, zoo niet Uwe Excellentie hem eene plaats aanwijst, waarop hij de jaren die hem nog resten ten nutte van het vaderland en van de wetenschap kan aanwenden.

Er is thans in Nederland en wel bepaaldelijk aan de Rijks Hoogeschool te Leiden, wel gelegenheid om, behalve in het Javaansch en Maleisch, ook nog in een paar minder belangrijke talen van den Archipel, het Soendaasch en Madoereesch, die geen van beide op een belangrijke litteratuur kunnen boogen, universitair onderwijs te erlangen, maar die gelegenheid ontbreekt voor de beide voornaamste talen van Celebes, het Makassaarsch en Boegineesch, die zich door een veel uitgebreider en belangrijker litteratuur onderscheiden.

Het openen eener gelegenhied tot verdere wetenschappelijke beoefening dier talen mag tevens ook uit het oogpunt van de meer algemeene belangen der wetenschap worden aanbevolen, omdat daarin tevens aanleiding kan worden gevonden tot bevordering der kennis van land en volk, alsook van sommige andere talen van dat zoo gewichtig, maar nog zoo weinig bekend deel onzer Oost-Indische Bezittingen.

Het Genootschap is van meening, dat zich thans eene uitnemende gelegenheid aanbiedt, om in die leemte te voorzien, tengevolge der omstandigheid dat Dr. B. F. Matthes, die schier zijn geheele leven aan de beoefening der taal-, land- en volkenkunde van Celebes wijdde, thans, na het volbrengen zijner taak in Indië, in Nederland is teruggekeerd, terwijl het bekend is, dat hij niets liever zou wenschen, dan zijne hem nog overblijvende levensdagen hier te lande aan de voortzetting zijner geliefkoosde studiën te besteden, en alzoo, in nog meerdere opzichten dan hij reeds deed, tot de kennis van talen, land en volk van Celebes bij te dragen.

Hoewel vertrouwende dat de groote verdiensten van Dr. Matthes in dit opzicht aan Uwe Excellentie niet onbekend zullen zijn, veroorlooft het Genootschap zich bij Uwe Excellentie in herinnering te brengen, dat Matthes reeds voor meer dan 30 jaren, vóór zijn eerste vertrek naar Indië, op grond zijner uitstekende kennis op het gebied der Oostersche taalkunde tot Doctor in de letteren honoris causa werd benoemd, terwijl nog vóór weinige weken, op grond der wetenschappelijke werken, die de vruchten waren van zijn langdurig verblijf in Indië, de Senaat der Leidsche Universiteit hem ook het bij de wet op het Hooger Onderwijs ingestelde speciale doctoraat voor de talen van den Indischen Archipel heeft toegekend, ten einde de verdiensten van Matthes te huldigen door de hoogste wetenschappelijke onderscheiding, welke te zijner begeving stond. Matthes toch is door zijne Woordenboeken en Spraakkunsten der Makassaarsche en Boegineesche talen, de baanbreker en, als het ware, de schepper geweest van de wetenschappelijke beoefening dier belangrijke idiomen, terwijl hij tevens de merkwaardige letterkunde der volken die deze talen gebruiken, in zijne uitgebreide Chrestomathiën voor een aanzienlijk gedeelte onder het bereik harer beoefenaars heeft gebracht. Maar vooral vindt het Aardrijkskundig Genootschap zich genoopt hierbij op te merken, dat

Matthes met zijne linguistische studiën, ook de beoefening der Geographie en Ethnologie van Zuid-Celebes op ruime schaal heeft verbonden. Tusschen de jaren 1856 en 1867 volbracht hij herhaaldelijk moeilijke en gevaarlijke tochten niet alleen door de Gouvernementslanden, maar ook in de bondgenootschappelijke of vazallanden van Boni, Wadjoe en Sidenreng, terwijl hij van zijne geographische kennis deed blijken door de uitgave zijner aanteekeningen op dat gedeelte der Land- en Volkenkunde van Ned. Indië van Prof. de Hollander, dat over het Makassaarsche Celebes handelt. Maar vooral werd het ethnologisch terrein herhaaldelijk door hem betreden, b. v. in zijne geschriften over de Wadjoreezen en hunne wetboeken, over de Boegineesche en Makassaarsche Kotika's en over de Boegineesche Bissoe's, vooral in zijne Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Celebes en in zijne beide »Ethnographische Atlassen" tot opheldering aan zijne Makassaarsche en Boegineesche Woordenboeken toegevoegd. Vermoedelijk is het Uwe Excellentie ook niet onbekend, dat de Ethnographische voorwerpen, die de stof voor deze Atlassen hebben geleverd en door Dr. Matthes op Celebes verzameld waren, door hem tegen eenvoudige vergoeding der kosten, gedeeltelijk ook als geschenk, aan het Rijk zijn afgestaan en thans een deel uitmaken van 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden.

Het is bovendien bekend dat Dr. Matthes uit den rijken schat van aanteekeningen, door hem medegebracht, nog tal van bijdragen tot de kennis van taal, land en volk van Celebes zou kunnen leveren, en volgaarne de verschillende in tal van tijdschriften, verzamelingen en losse stukken verspreide opstellen van zijne hand, verrijkt met nog onuitgegeven bijzonderheden, zou verwerken, deels tot een aaneengeschakeld verhaal van zijne reizen in Zuid-Celebes, deels tot eene algemeene ethnologische beschrijving zijner bevolking, indien hij slechts daartoe in de gelegenheid mocht worden gesteld.

Het is met het oog op al deze bijzonderheden, dat het Aardrijkskundig Genootschap zich veroorlooft Uwe Excellentie eerbiedig te verzoeken, der wetenschap te willen bevorderlijk zijn, door middelen te beramen om ten meesten nutte van den lande van de groote talenten en kundigheden van Dr. B. F. Matthes partij te trekken.

(*w. g.*) P. J. Veth,
Voorzitter
C. M. Kan,
Secretaris.

Amsterdam, April 1881.

Aan Zijne Excellentie
den Minister van Koloniën.

Het Aardrijkskundig Genootschap heeft de eer hierbij Uwe Excellentie een afschrift toe te zenden van een adres hetwelk het gemeend heeft aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken te mogen richten, houdend het verzoek om maatregelen te nemen opdat van de

talenten en kundigheden van den heer B. F. Matthes, die schier zijn geheele leven aan de taal-, land- en volkenkunde van Celebes wijdde, en thans in Nederland is teruggekeerd, ten meesten nutte van den lande en van de wetenschap worde partij getrokken.

Bekend met Uwer Excellentie's belangstelling in alles wat de grondige kennis onzer Oost-Indische Bezittingen kan bevorderen, en overtuigd van de gezindheid Uwer Excellentie om een zoo buitengewoon verdienstelijk man als de heer Matthes, in de jaren die hem nog resten, niet zonder hulpmiddelen te laten, maar hem in staat te stellen zich onbekommerd aan zijne geliefde studiën te blijven wijden, verstout zich het Genootschap Uwe Excellentie te verzoeken zijne pogingen bij Uwer Excellentie's Ambtgenoot zooveel mogelijk te ondersteunen. Mocht het echter onverhoopt blijken dat Zijne Excellentie de Minister van Binnenlandsche Zaken, om wat reden dan ook, ongeneigd of buiten staat was aan den wensch van het Genootschap, waarmede vele honderden in den lande instemmen, te voldoen, dan veroorlooft zich het Genootschap de eerbiedige bede dat Uwe Excellentie zelve handelend moge optreden, opdat een man die 's lands belangen met de grootste onbaatzuchtigheid gedurende eene lange reeks van jaren gediend heeft, een werkkring erlange, overeenkomstig zijne jaren en verdiensten, en waardoor van zijne geheel eenige kennis van het eiland Celebes het meest mogelijke voordeel ten nutte van den lande getrokken worde.

(w. g.) P. J. Veth,
Voorzitter.
C. M. Kan,
Secretaris

EEN VERZOEK OM BESCHERMING TEGEN CONTRACTBREUK.

De »Vereeniging van Suikerfabrikanten in de residentie Probolingo" heeft het volgende adres gezonden

Aan
Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, enz. enz.

Geven met verschuldigden eerbied te kennen, de ondergeteekenden, allen werkgevers op Java.

Dat zij de vrijheid nemen zich tot Uwe Excellentie te wenden, ten einde hunne bezwaren tegen de thans heerschende bepalingen op het punt van Strafwetgeving voor nalatige of frauduleuse inlandsche werknemers eerbiedig onder Uwe aandacht te brengen.

Met leedwezen zagen de ondergeteekenden aanvankelijk de intrekking van Artikel 2 N°. 27 van het Algemeen Politie-Strafreglement voor Inlanders in Nederlandsch-Indië; evenwel meenden zij dat door de toevoeging van Artikel 328a aan het Wetboek van Strafrecht voor Inlanders in Nederlandsch-Indië de rechten van den werkgever tegenover den frauduleusen werknemer voldoende zouden zijn gewaarborgd.

Door een paar uitspraken van den Landraad te Modjokerto, welke door het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië bij arrest van 7 Februari 1880 werden bekrachtigd, en welke dus geacht kunnen worden de voor de toekomst te volgen wetsuitlegging aan te geven, is aan ondergeteekenden maar al te duidelijk gebleken, hoezeer zij zich in hunne billijke verwachtingen bedrogen hebben.

Immers door die vonnissen werden inlanders die op één, ja, zelfs op twee fabrieken, zich als koeli (dienst- of werkbode) verhuurd, op het te verrichten werk voorschot genoten en later niet aan hunne contractueele verplichtingen voldaan hadden, van alle rechtsvervolging ontslagen omdat de »den beschuldigden ten laste gelegde feiten, hoewel wettig en overtuigend bewezen, geen misdrijf of overtreding daarstellen"!.

Het komt ondergeteekenden voor dat de rechter, die dit vonnis sloeg, door de redactie der eindclausule heeft willen doen uitkomen, dat hij, hoewel vonnis slaande volgens de voorschriften der wet, niettemin van oordeel was, dat naar de eenvoudige begrippen van eerlijkheid en goede trouw, de schuldigen straf verdiend hadden.

Het is dan ook geenszins tegen deze uitspraken zelven, doch tegen de Wet, welke de uitspraken voorschrijft, dat de ondergeteekenden meenen hunne billijke bezwaren eerbiedig onder de aandacht van Uwe Excellentie te moeten brengen.

Allereerst wenschen de ondergeteekenden de vraag te stellen: Welk is het doel geweest van de verandering in de strafwetgeving tegen frauduleuse werknemers?

Uit hetgeen verder volgen zal, moge Uwer Excellentie dan zelf blijken, welk resultaat, naar hunne bescheiden meening, door die verandering reeds verkregen is of nog zal worden.

Het kan zeker nooit de bedoeling des wetgevers geweest zijn om door eenige wettelijke bepaling het frauduleus verkrijgen van geld of goed, als een geoorloofde handeling te sanctioneeren.

Immers ook de verordening van 26 Juni 1879 *Staatsblad* N°. 203, is op dit punt alleszins duidelijk, wordende daarbij met straf bedreigd: hij die met het oogmerk om zich ten koste van den meester of werkgever wederrechtelijk te bevoordeelen, zich geld of enz. heeft doen afgeven, bij wijze van voorschot voor werkzaamheden, die hij in gebreke is gebleven te verrichten.

Is het de bedoeling des wetgevers geweest, om het begrip van moraliteit bij den inlandschen werknemer te verruimen of op te heffen?

Ook dit kan bezwaarlijk het geval geweest zijn.

Immers ook bij den minst ontwikkelden inlander kan men zonder overdrijving toch wel zooveel begrip van eerlijkheid en goede trouw vooronderstellen, dat hij weet dat hij zijne verplichtingen behoort na te komen, wanneer hij op te verrichten werkzaamheden voorschot heeft genoten.

Maar hoe nu, wanneer de beschuldigde, overtuigd dat zijn handeling oneerlijk en ter kwader trouw is, gekomen voor den landraad, grootendeels samengesteld uit zijne hoofden, aldaar verneemt dat hetgeen hij deed volstrekt geen overtreding of misdrijf daarstelt, bij gevolg een alleszins geoorloofde handeling is?

Was het de bedoeling om door de gewraakte verandering het onbillijk of onrechtvaardig toepassen der vroeger geldende bepalingen te voorkomen?

Ook dit is niet wel aan te nemen; immers ware men van oordeel geweest, dat de frauduleuse inlandsche werknemer vroeger soms onbillijk of onrechtvaardig veroordeeld werd, dan zoude het wel het meest voor de hand gelegen hebben, niet om die vroegere bepalingen zelven te veranderen, doch om hare toepassing meer te bemoeielijken, en de ondergeteekenden zouden meenen een onverdiende insinuatie te uiten tegen de met het tenuitvoerleggen dier bepalingen belaste ambtenaren, indien zij gingen vooronderstellen dat de wetgever de door hen gewraakte verandering maakte, omdat hij voor de toepassing der vroegere bepalingen niet genoeg op de integriteit der zooeven genoemde ambtenaren meende te kunnen vertrouwen.

Er blijft ondergeteekenden dus niet anders over dan aan te nemen, dat de wetgever de vroegere bepalingen gewijzigd heeft, omdat hij die niet doeltreffend vond en daarvoor de nieuwe in de plaats gesteld heeft, omdat hij van meening was dat die meer zouden beantwoorden aan de eischen eener billijke strafwetgeving zonder te kort te doen aan de beginselen van eerlijkheid en goede trouw en zonder de belangen van anderen daardoor te krenken.

En nu nemen ondergeteekenden eerbiedig de vrijheid als hunne meening te uiten, dat dit doel geenszins bereikt is.

De hierboven aangehaalde verordening van 26 Juni 1879 *Staatsblad* N°. 203, is waarlijk duidelijk genoeg; en volgens de algemeene leer behoort elke strafwet naar de letter te worden uitgelegd en is een extensive interpretatie daarvan ongeoorloofd.

Toch werden de beschuldigden, hierboven bedoeld, hoewel de hun ten laste gelegde feiten wettig en overtuigend bewezen waren, vrijgesproken omdat die feiten geen misdrijf of overtreding daarstellen!

Moeten, Excellentie, de bezwaren van ondergeteekenden, waar zij tegen een wet die tot zulke uitspraken leidt, hunne stem verheffen, niet gezegd worden alleszins billijk of gegrond te zijn?

Meermalen is aan ondergeteekenden door verschillende, buiten hun werkkring staande lieden, de vraag gesteld, waartoe over 't geheel het voorschot geven op te verrichten werkzaamheden dient, — waarom niet zonder contracten en zonder voorschotten, bij dagelijksche betaling gewerkt wordt.

Het zoude te ver voeren hier in den breede te gaan uiteenzetten, waarom dit werken met voorschotten voor elken werkgever op Java, en voor den landbouwindustrieel in het bijzonder, een gebiedende noodzakelijkheid is.

Want welk ander middel blijft hem, den landbouwindustrieel, over?

Hij is verplicht om te zorgen dat hij op bepaalde tijden, voor het bewerken van den grond, voor het uitplanten of onderhouden van zijn gewassen, meest van alles voor het verwerken van zijn geteelde grondstof, op een bepaald aantal arbeiders daags kan rekenen.

Dit is niet anders mogelijk dan door zich van te voren daarvan te verzekeren — en dit gaat alweder niet anders dan door het aangaan van contracten, waarbij de werknemers zich voor een bepaalden

tijd verbinden — en dit doen zij alweder niet anders dan tegen een zeker voorschot op het te verrichten werk.

En dat ondergeteekenden in deze hunne beweringen niet alleen staan, kan o. a. blijken uit hetgeen bij de Gouvernements-havenwerken te Tandjong Priok geschiedt, waar men evenmin zonder het geven van voorschotten het noodige werkvolk kan bijeenkrijgen en waar men nog dagelijks de moeielijkheden, die uit de thans vigeerende strafwetgeving voortvloeien, ondervindt.

En het mag zeker wel een afdoend feit genoemd worden, dat gouvernementsambtenaren bij het uitvoeren van een gouvernementswerk hun principaal — d. i. datzelfde gouvernement — niet tegen oplichterij kunnen beschermen, alleen omdat de door datzelfde gouvernement gehandhaafd wordende strafwet hen geheel machteloos maakt.

En wat zal het gevolg er van zijn wanneer de frauduleuse werknemer, dat is hij, die met het oogmerk om zich ten koste van den meester of werkgever wederrechtelijk te bevoordeelen, zich geld of goed heeft doen afgeven bij wijze van voorschot voor werkzaamheden die hij in gebreke is gebleven te verrichten, van zijn rechter hoort, dat hetgeen hij deed noch overtreding noch misdrijf daarstelt, bijgevolg niet strafbaar is?

Moet niet als het natuurlijk gevolg van deze wetsuitlegging voor de naaste toekomst een toestand als zeker aangenomen worden, die den werkgever in 't algemeen geheel aan de willekeur van den frauduleusen werknemer overlevert, en de landbouwindustrie in het bijzonder met een gewissen ondergang bedreigt?

Den werkgever blijft de civiele vordering tegen den frauduleusen werknemer, zegt men.

IJdele klank!

Wellicht dat deze of gene nieuweling, met Indische toestanden onbekend, zich nog een enkele maal laat verleiden om dien weg in te slaan; een tweeden keer doet hij het zeker niet weder.

Wat toch is het geval?

Tot het dekken der kosten moet de klager beginnen met een zekere som gelds te storten; is dit geschied en de vordering geldig bevonden, dan eerst wordt door den landraad met het uitvoeren der diverse door de wet voorgeschreven formaliteiten begonnen — en de sommaties en aankondigingen tot executie, met de daarvoor bepaalde termijnen, stellen den delinquent ruimschoots in de gelegenheid om te zorgen dat hij op den voor de executie bepaalden dag niets bezit — 't welk hij dan ook niet nalaat.

Behalve dus dat des klagers vordering oninbaar wordt, boet hij er tevens nog de gemaakte kosten bij in.

Behoeft het nog nader betoog om Uwer Excellentie de overtuiging bij te brengen, dat de »civiele vordering" niet de minste waarde heeft?

Maar al hadde zij dat, de werkgever zoude er toch weinig mede gebaat zijn.

Immers wat beteekent de betrekkelijke kleine som, welke die zoogenaamde »civiele vordering" daarstelt, vergeleken bij de aanzienlijke verliezen die de industrieel lijdt, wanneer een zeker aantal arbeiders

op welke hij gerekend had, hem op een bepaalden tijd in den steek laat?

De ondergeteekenden voerden hierboven reeds aan dat het werken zonder voorschotten onmogelijk is — en als bewijs hiervan moge dienen, dat men op geheel Java te vergeefs zal zoeken naar een onderneming, die werkelijk zonder het uitgeven van voorschotten op te verrichten werkzaamheden gedreven wordt.

Dit bewijs mag op zich zelf afdoende genoemd worden, want het behoeft wel geen nader betoog dat dit uitschieten van gelden zonder eenig onderpand, en dikwijls tot zeer aanzienlijke bedragen, alleen geschiedt omdat de werknemer daartoe door de omstandigheden gedwongen wordt.

Het is niettemin denkbaar, dat deze of gene Javanenvriend de mogelijkheid daarvan toch blijve volhouden, misschien haar op een of andere plaats voor korten tijd in practijk brenge.

Doch wat bewijst een zeer enkele locale omstandigheid? Hebben die andere ondernemingen waar dat niet gaat, dan geen recht van bestaan?

Is het niet billijk dat de wetgever in het oog houde, dat bijna alle ondernemingen zijn opgericht onder, en gebaseerd op toestanden, welke het frauduleus verkrijgen van geld of goed wel degelijk aan den lijve strafbaar stelden?

Is het wel economisch of staatkundig van een regeering gehandeld, om het bestaan van zoovele nijverheidsondernemingen in de waagschaal te stellen — met algeheelen ondergang te bedreigen — door het plotseling — zonder ook maar den kortsten tijd van overgang — wegnemen van wettelijke bepalingen waarop bij de oprichting der ondernemingen gesteund werd en zonder daarvoor iets in de plaats te stellen? en dit enkel en alleen om te huldigen een rechtsbeginsel dat in andere landen, waar andere toestanden de verhoudingen tusschen werkgever en werknemer beheerschen, uit die toestanden geboren werd en daarmede misschien in overeenstemming is, doch dat hier in Indië, onder de gegeven omstandigheden, ten eenenmale onhoudbaar en onverdedigbaar is.

En dat de wetgever zelf dit ook gevoeld heeft, moge daaruit blijken, dat bij de invoering van de door de ondergeteekenden zoo zeer gewraakte strafwetbepalingen, voor het gouvernement van Sumatra's Oostkust, met name voor de tabaksondernemingen in Deli, een uitzondering gemaakt werd.

De ondervinding heeft dáár geleerd, tot welk uiterste het leidt wanneer de werkgever, door de wet niet beschermd tegen oplichterij door den frauduleusen werknemer, zich in zijn bestaan bedreigd ziet — en de Regeering, terecht inziende dat onder de nieuwe bepalingen de daar bestaande landbouwindustrie zoude tenietgaan, heeft die bepalingen voor dat gewest niet van kracht verklaard.

Hoeveel te grooter is het belang van de uitgebreide landbouwindustrie op Java en niet alleen van die industrie zelve, maar tevens van de duizenden en nogmaals duizenden inlanders, die door die industrie gevoed worden, daarbij een nuttig en ruim bestaan vinden!

Redenen waarom zij, adressanten, zich thans tot Uwe Excellentie

zijn wendende met het eerbiedig verzoek, dat het Uwer Excellentie moge behagen de vroeger heerschende bepalingen op het punt van strafwetgeving, voor nalatige of frauduleuse inlandsche werknemers, met name het bekende artikel 2, N°. 27, van het Algemeen Politie-Strafreglement voor Inlanders, in Nederlandsch-Indië weder in te voeren, dan wel zoodanige andere bepalingen voor de thans heerschende in de plaats te stellen, als Uwe Excellentie voor het behoud der Landbouwindustrie op Java zal nuttig en noodig achten.

't Welk doende:

Wij ontleenden dat adres aan de *Soerabaja Courant* van 16 Februarij jl. Het is een verzoek om bescherming tegen kwade praktijken, waartoe een gebrekkige wetsbepaling den inlander hoe langer hoe meer verleidt. Scholen oprichten om den inlander te beschaven en dergelijke wetsepalingen te laten vigeeren, is een inconsequentie of onoprechtheid.

WAAROM HET CIVIEL BESTUUR IN ATJEH WERD INGEVOERD.

De in ons vorig nummer opgenomen officieele tijding omtrent de vervanging van een militair door een civiel bestuur werd in de Tweede Kamer tengevolge van twee interpellatiën, door de heeren Keuchenius en van Rees gehouden, toegelicht.

Hoewel wij van oordeel zijn, dat de maatregel ook thans nog niet als gemotiveerd te beschouwen is, en dat het aftreden van Generaal van der Heijden bedenkelijke gevolgen zal kunnen hebben — daargelaten nog, dat men de *wijze*, waarop die Opperofficier bewogen werd heen te gaan, moeilijk als loyaal qualificeeren kan — meenen wij uit de redevoering van den Minister, behalve een belangrijke bijdrage voor de kennis van den tegenwoordigen toestand in Atjeh, een overzicht van hetgeen aan het besluit tot vestiging van een civiel bestuur voorafging, te moeten overnemen.

Aangaande het laatste deelde de Minister het volgende meê.

»Door den Minister is bij de discussiën omtrent hoofdstuk X der Staatsbegrooting voor 1880 der Kamer medegedeeld, dat de Koning de meest volkomen vrijheid had gegeven aan den Gouverneur-Generaal om tot dien maatregel over te gaan in dien vorm, waarin deze verlangde: tot benoeming van een gouverneur of van een gouvernementscommissaris, als hij dit raadzaam en oorbaar achtte. Ik meen dat volgens de regelen van ons staatsrecht dergelijke machtiging zelve overbodig was. Immers de Gouverneur-Generaal ontleent de bedoelde bevoegdheid aan het Regeeringsreglement; maar daar het een zaak gold van zoo buitengewoon gewicht, oordeelde ik het noodig den Gouverneur-Generaal die machtiging buitengewoon te doen verstrekken.

»Sedert 1879 is het dus bekend, dat het burgerlijk bestuur het

militair zou vervangen. Trouwens, wie zal willen dat het beheer voortdurend op militaire wijze gevoerd worde? Evenwel zijn er omstandigheden geweest in het begin van 1880, die vooralsnog de uitvoering der zaak hebben vertraagd. Zeer terecht heeft de Indische Regeering begrepen, dat daartoe niet mocht worden overgegaan zonder een zekere periode van voorbereiding. Men kende te weinig van de inlandsche huishouding en van het inlandsch volkskarakter om dat alles ineens te regelen.

»Twee commissarissen hebben zich dus onledig gehouden met het onderzoek te Atjeh en met voorstellen te doen betreffende den overgang van het militair tot het civiel bestuur.

»Toen ik van deze plaats het laatst het woord voerde over Atjeh, bij gelegenheid van het adres van antwoord in September j.l., deelde ik der Kamer mede, dat destijds de gouvernementscommissarissen te Batavia waren en hun voorstellen met de Regeering bespraken. Er is dan ook destijds een buitengewone vergadering van den Raad van Indië gehouden met de kommandanten van Land- en Zeemacht, de directeuren der verschillende departementen van algemeen bestuur en de gouvernementscommissarissen zelven, waarin de verschillende punten, over welke beide laatsten gerapporteerd hadden, zijn overwogen.

»Alleen bleek het der Regeering, dat de voorstellen der gouvernementscommissarissen omtrent de inrichting van het binnenlandsch bestuur te wenschen overlieten en daaromtrent nog niet kon worden beslist.

»In die vergadering is door allen, en niet het laatst door Generaal van der Heijden zelven erkend, dat de toestand van Atjeh van dien aard was, dat tot het burgerlijk bestuur kon worden overgegaan.

»Naar aanleiding der overwegingen op die vergadering, zijn door den Gouverneur-Generaal verschillende ingrijpende besluiten genomen.

»Op 10 October zijn de twee gouvernementscommissarissen onder dankbetuiging eervol van hun opdracht ontheven. Bij besluit van 12 October is, in afwachting van de volledige organisatie van het Europeesch en inlandsch bestuur in Atjeh, aan het personeel op het bureau van den Gouverneur eenige uitbreiding gegeven en Groot-Atjeh tot een zelfstandige afdeeling verklaard onder een assistent-resident te Kotta Radja, met vaststelling tevens der formatie van het Europeesch bestuur in die afdeeling.

»Bij besluit van 15 October werd Kotta Radja tot zetel van het bestuur gekozen en tot militaire hoofdvestiging. Er was verschil van gevoelen tusschen de twee gouvernementscommissarissen geweest. Generaal van der Heijden verlangde Kotta Radja tot hoofdvestiging, en de heer Pruys van der Hoeven achtte Anagaloeng een beter geschikte plaats. Er werd besloten dat men Kotta Radja als hoofdvestiging zou aannemen.

»Bij besluit van 13 October werden in verband met het eindigen van den oorlogstoestand in Atjeh de kommandanten van Land- en Zeemacht uitgenoodigd de maatregelen voor te dragen, vereischt om ten aanzien van leger en vloot tot een normalen toestand te geraken, en voorts werd den Gouverneur opgemerkt dat hij in zijn handelingen voortaan door dezelfde bepalingen en voorschriften wordt gebonden, welke voor andere gewestelijke bestuurders gelden.

»Eindelijk werd bij een besluit van 29 October de Gouverneur van Atjeh, onder mededeeling van beschouwingen, uitgenoodigd de gegevens te verzamelen, benoodigd om een in de Atjehsche volkshuishouding passende organisatie van het inlandsche bestuur in Groot-Atjeh te kunnen vaststellen, en werd voorts aan het lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, Mr. der Kinderen, aan wien als gouvernementscommissaris voor de reorganisatie van het rechtswezen in de Buitenbezittingen, het ontwerpen eener regeling van het rechtswezen in Atjeh opgedragen was, een Kabinetsschrijven gericht betreffende de door hem tot het instellen van een plaatselijk onderzoek en het houden der noodige besprekingen te ondernemen reis naar Atjeh.

»Deze besluiten waren het uitvloeisel van de straks besproken vergadering.

»Bij deze zelfde missive aan den Minister werd tevens aangeteekend dat de organisatie van het bestuur in de onderhoorigheden van Atjeh zal moeten wachten tot een besloten vereeniging der afdeelingen ter Oost- en ter Noordkust.

»Op 25 Januari 1881 werd het besluit genomen om de scheepsmacht te Atjeh te verminderen met drie oorlogsschepen, en alzoo gebracht op 4 schepen, waaraan toegevoegd zijn 3 stoombarkassen.

»Eindelijk was ieder bekend met de missie, die de heer der Kinderen op Atjeh vervulde en welke geleid heeft tot ingrijpende voorstellen tot definitieve regeling.

»Ten slotte is het telegram van 15 Maart gekomen.

»Wanneer men zich de geschiedenis herinnert van hetgeen bekend is, dan gaat het, dunkt mij, moeielijk aan, te zeggen dat het bericht omtrent Atjeh onverwacht kwam.

»Maar dat er over gecorrespondeerd is, dat de Minister zou zijn aangezocht door den Gouverneur-Generaal om goedkeuring voor het nemen eener beslissing vóór zijn vertrek, daarvan is aan den Minister niets bekend, en dat behoeft na de eenmaal gegeven Koninklijke machtiging de Gouverneur-Generaal ook niet te doen. Indien ik mij een oogenblik verplaats van het standpunt des Ministers op mijn persoonlijk standpunt, dan moet ik erkennen dat het bericht ook mij eenigszins verwonderd heeft. Maar alleen om één reden, dat namelijk de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië voldoende plichtbesef heeft gehad om, ook daar waar hij zich blootstelde aan beschuldigingen en verwijten, een besluit te nemen, wanneer hij achtte dat de tijd daartoe gekomen en het belang van den Staat daarbij uitnemend betrokken was."

Wij komen nu aan de mededeelingen betreffende den toestand in Atjeh.

De heer van Rees had o. a. gevraagd: »Zijn de berichten tot dusver bij het Departement van Koloniën omtrent den stand van zaken in Atjeh en Onderhoorigheden ontvangen, van zoodanigen aard dat naar het oordeel der Regeering uit den onlangs genomen bestuursmaatregel, vermeld in de *Staatscourant* van 19 dezer, geen ongelegenheid te vreezen is voor het Nederlandsch gezag?"

De Minister antwoordde daarop:

»Om deze vraag te beantwoorden verwijs ik vooreerst naar het overzicht, dat ik straks reeds gaf van de geschiedenis van de geheele zaak. De geachte afgevaardigde heeft woorden aangehaald, door mij bij verschillende gelegenheden in deze Kamer gesproken, en daaruit afgeleid dat men slechts behoort te denken aan een tijdperk van voorbereiding.

»Mijnheer de Voorzitter! De voorbereiding moet toch haar grenzen hebben; en indien ik mij niet vergis, is den 30sten Januari 1880 reeds het besluit genomen, waarbij die voorbereiding aanving. Later, in September, zonder voldoende berichten sprekende omtrent het gebeurde, omtrent de portée van de zaak van Samalangan, heb ik gezegd, dat, wanneer de toestand daarvoor nog niet rijp was, de Indische Regeering er natuurlijk niet aan zou denken om het civiel bestuur in te voeren. Van die meening ben ik nog. Indien de minste twijfel omtrent het raadzame van den maatregel bestaan had, zou het besluit niet genomen zijn.

»Wat zijn de laatste berichten omtrent den toestand?

»Vooreerst doe ik opmerken dat bij het bespreken van het gewest Groot-Atjeh en Onderhoorigheden, tusschen beide deelen onderscheid moet gemaakt worden. Groot Atjeh, zooals bekend is, staat onder ons direct bestuur; met de Onderhoorigheden bemoeien wij ons zoo weinig mogelijk; alleen in zoover dat de Nederlandsche souvereiniteit daar gerespecteerd worde en de plichten, welke de verschillende hoofden op zich genomen hebben, bij de onderteekening van de onderwerpingsacte — een onderteekening welke bijna overal heeft plaats gehad — vervuld worden. In de Onderhoorigheden heeft volstrekt geen organisatie plaats gehad. Daar heeft de Nederlandsche ambtenaar vooral tot plicht om te waken tegen den smokkelhandel, om te trachten op de bevolking invloed te verkrijgen, geschillen te beslechten en zoo verder. Dikwerf maakt men zich zeer overdreven denkbeelden van hetgeen men noemt de *Onderhoorigheden.* De Onderhoorigheden zijn tal van kleine staatjes — wanneer de naam van staatje niet te breed voor haar is — dikwijls met een bevolking van een paar honderd zielen. Er zijn op de Westkust 21, op de Noordkust 9 en op de Oostkust 18 van die staatjes; dat is 48 in het geheel.

»De Kamer zal begrijpen, dat in vroeger tijd, onder het zeer slappe bestuur des Sultans, voortdurend twisten, rooverijen en vechtpartijen plaats hadden tusschen de verschillende kleine hoofden. Ons bestuur heeft ten doel in die Onderhoorigheden een geregelder orde van zaken in het leven te roepen. Waar echter georganiseerd is, wat ons meer eigenlijk aangaat en genoemd wordt Groot-Atjeh, dat is het gedeelte van Atjeh dat meer direct onder het bestuur van den Sultan stond. Hoe is daar de toestand?

»Bij de beantwoording van die vraag moet men rekenschap houden met het standpunt, waarop men zich ter beoordeeling plaatst.

»Stelt men zich op het standpunt van den veroveraar of van den souverein?

»Wanneer men zich op het eerste plaatst, zijn er bewijzen en teekenen te over, dat voor verstoring van rust of hervatting van vijandelijkheden geen gevaar bestaat.

»Dan kan men wijzen op de onmacht van den vijand, gebleken uit het feit dat hij gedurende anderhalf jaar niets tegen ons heeft durven ondernemen; op de berichten van Pinang, hoofdzetel en broeinest van de Atjehsche beweging, die melden dat het Comité van Achten niet meer bestaat; op de verzoening die onlangs tusschen Pedir en Gighen heeft plaats gehad door tusschenkomst van onze ambtenaren; op het bericht nog kort geleden bij ons ontvangen van de openstelling van alle kwala's, waterwegen, waarvan er verschillende vroeger geblokkeerd waren als straf voor wederspannige handelingen. Dan kan men in het bijzonder wijzen op een schrijven van den Militairen en Civielen Bevelhebber, den 18den Augustus 1880 aan den Gouverneur-Generaal gericht, een schrijven dat strekte als antwoord op een Kabinetsbrief aan den generaal van der Heijden, inhoudende het verzoek voorstellen te doen ten einde de nog niet onderworpen hoofden te Kemala te gaan opzoeken.

»De Militaire Bevelhebber achtte dat niet wenschelijk; en na de moeielijkheid te hebben beschreven aan zulk een tocht verbonden, gaat hij aldus voort: »»Voor het geval dat Uwe Excellentie eenige waarde mocht toekennen aan mijn gevoelen omtrent den tocht naar Kemala en de opportuniteit van zulk een krijgstocht, zij het mij vergund Uwer Excellentie's aandacht te verzoeken voor het volgende:

»»In al de Onderhoorigheden van dit gewest richt men zich steeds in hoofdzaak naar den toestand en de gebeurtenissen in Groot-Atjeh.

»»Algemeen is de overtuiging doorgedrongen dat de eigenlijke oorlog met de Nederlanders, dat is die om het bezit van Groot-Atjeh, in het vorig jaar is uitgestreden en ten onzen voordeele beslist. Daarvoor pleit de schier ongestoorde rust die wij sedert Augustus 1879 hier hebben genoten, de meerdere toenadering, getuige het feit dat somtijds tot vier honderd Atjehers per dag hier in onzen dienst werken; getuige de steeds herwaarts komende uitgewekenen; getuige de arbeid op de velden in sommige streken; getuige de onderwerping van vroeger zeer vijandig gezinde hoofden, als Toekoe Abbas, en van eenige hoofden van de Westkust; getuige de herhaalde vrijwillige opkomst van verschillende hoofden naar Kotta Radja; getuige de hulp die wij nu en dan van hoofden en bevolking ondervinden om gevaarlijke personen onschadelijk te maken.

»»Van Panglima Polim en zijn zoon Radja Kwala hoort men niet meer spreken.

»»Imam Longbatta, Toekoe Paja en andere hoofden, allen vroegere aanvoerders van den vijand, hebben het woelen en onruststoken gestaakt.

»»Wij moeten nu vóór alles den schijn vermijden alsof wij dien oorlog weder zouden willen hervatten; wij moeten ons toeleggen om de rust en welvaart in Groot-Atjeh te handhaven en te verhoogen, om de bewoners afkeerig te maken van verzet of opstand, hen te verzoenen met ons bestuur, hen de voordeelen te doen plukken, welke onze aanwezigheid in materiëelen en moreelen zin voor hen kan opleveren.""

»Mij dunkt, Mijnheer de Voorzitter, dat deze brief, welke in Augustus 1880, dus weinige dagen na het gebeurde te Samalangan, door een

man geschreven is, die van krijgsoperatiën en van doortastend handelen toch niet afkeerig was, nog al eenige beteekenis heeft.

»Men kan eindelijk wijzen op het eenparig getuigenis van den Gouverneur van Atjeh en van al de hoofdofficieren die daar bekend en aanwezig zijn, dat de oorlog onherroepelijk geëindigd is. Vraagt dus de de veroveraar of zijn doel is bereikt, dan moet het antwoord bevestigend zijn. Alle mogelijke waarborgen zijn aanwezig, dat de oorlog niet zal worden hervat. Wel is het niet te ontkennen, dat al de hoofden, die vroeger tegen ons waren, nog niet zijn onderworpen of tot ons gekomen, doch telkens hoort men meer van aanzienlijke hoofden — het laatst van den voornaamsten oelema van Atjeh — die zich vrijwillig te Kotta Radja tot het Gouvernement hebben begeven.

»Maar, mijnheer de Voorzitter, wanneer men zich op het standpunt van den bestuurder stelt, dan is het antwoord minder bevredigend. Wanneer men zich toch rekenschap wil geven omtrent datgene wat men onder Groot-Atjeh verstaat, moet men niet uit het oog verliezen, dat het hier geldt een land met 50 000 inwoners van betrekkelijk zeer geringen omvang. Terwijl vroeger de bevolking 300 000 zielen schijnt te hebben bedragen, is dit getal, tengevolge van ziekten, oorlog en emigratie, tot op 50 000 gedaald. De afstand van Indrapoeri — de verst gelegen plaats in Groot-Atjeh — tot Kotta Radja is niet grooter dan dien van Batavia tot Depok.

»Op dit oogenblik is een voorloopige bestuursindeeling reeds in werking.

»De Kamer kan zich van die indeeling eenigszins een voorstelling maken door de kaart. aan de laatste aflevering van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap toegevoegd. Daarop staan ongeveer de grenzen aangegeven van de verschillende districten, waarin op dit oogenblik Groot-. tjeh is verdeeld.

»Ook is er een voorloopige inrichting voor de rechtspraak, maar die schijnt buitengewoon gebrekkig te zijn.

»De inlandsche rechtspraak is geheel zonder contrôle; die welke de Kapitein- en Luitenant-Chinees over hun onderhoorigen uitoefenen is aan geen enkelen regel gebonden. Er is volstrekt niets bepaald omtrent de wijze van rechtspleging waaraan zij zich te houden hebben. De krijgsraad, die ook residentie-raad is, en die voor een deel de civiele en strafzaken behandelt, spreekt recht volgens het oude Riouwsche reglement van 1832 Maar wat erger is, de geachte interpellant herinnerde het ook reeds, de veiligheid laat bijzonder veel te wenschen over.

»In den laatsten tijd keert de bevolking die nog niet is teruggekomen, ook niet meer naar hun haardsteden terug. Elke mail brengt berichten omtrent overvallen, dieverijen en roofpartijen, niet zoozeer aanvallen tegen onze versterkingen, maar tegen inlanders en Chineezen. De inwendige toestand van de afdeeling Groot-Atjeh is op dit oogenblik bepaald niet gunstig. In de laatste maanden van het jaar — dit strekke tot voorbeeld — is in Atjeh afgeloopen Roempit, is kampong Djawa aangevallen, zijn moorden gepleegd bij Toengkoep en Lambaroe en is het huis van Singa Radja te Kiki geplunderd. Het is te Groot-Atjeh zoo onveilig, dat de Regeeringscommissaris, die de laatste maand te Atjeh doorbracht, meende, dat het in de IV Moekims, waar behalve

de post in de kloof van Seboen geen bezetting ligt, veiliger was dan op tien minuten afstands van de zuidelijke en oostelijke faces van Kotta Radja.

»Wat is nu de oorzaak? Men denke dat er in enkele districten meer soldaten zijn dan weerbare mannen onder de bevolking, en dat er op sommige plaatsen, o. a. tusschen Penajoeng en Toengkoep, op een afstand van acht palen, dat is *twee uur*, vier versterkingen liggen.

»Zooals ik dus zeide, is op dit oogenblik de toestand, wat de veiligheid betreft, op Atjeh allerellendigst, maar de reden daarvan is eenvoudig, *dat er geen politie aanwezig is*.

»Het civiel bestuur, dat voorloopig na het besluit van den Raad van Indië is ingevoerd, en de civiele ambtenaren in Atjeh, die thans een bepaalde bevoegdheid hebben, zijn in de onmogelijkheid, om daarvan gebruik te maken, want zij hebben geen personeel.

»Het is toch niet zoo vreemd, dat de militaire macht allerminst geschikt is om in de plaats te treden van de politie. Wordt een militaire macht met politiedienst belast, dan moet zij versnipperd worden in tal van kleine posten. De missie van een politiedienaar daarenboven, en die van een soldaat, zijn geheel van elkander verschillend, en ik zou bijna zeggen: hoe beter soldaat, hoe slechter politiedienaar.

»Deze moet op eigen initiatief en spontaan weten te handelen, terwijl de soldaat juist dan het voortreffelijkst is als hij zijn initiatief ter zijde laat en zich houdt aan de orders die hij ontvangen heeft.

»Daarbij is het niet onnatuurlijk dat de militairen een afkeer hebben van het spelen voor politiedienaren, en het werkt ook demoraliseerend op hun gehalte. Het is dan ook mijns inziens een der hoofdoorzaken van de thans in Groot-Atjeh heerschende onveiligheid, dat er geen politie is. Wordt thans bij de besturende ambtenaren aangifte gedaan van een roofpartij, dan moeten dezen zich wenden tot het hoofd der militaire macht in hun district en hem verzoeken een patrouille te zenden. Het gevolg is dat er bijna geen voorbeeld bestaat dat de roovers achterhaald zijn, daar telkens de patrouilles te laat komen. De taak om daarin te voorzien is niet die van de militaire macht, maar moet die zijn van de politie.

»Dit nu is hetgeen het militair bestuur op Atjeh niet begrijpt en niet verlangt te begrijpen.

»Ik geloof dus, om te resumeeren, dat men kan erkennen, dat wij als veroveraars volkomen zijn geslaagd, dank aan de energie en de kracht waarmede Generaal van der Heijden de operatiën tegen den vijand heeft geleid; maar wij moeten het ons niet verbloemen, dat wij in onze bestuurstaak in Groot Atjeh nog zeer onvoldoende uitkomsten hebben verkregen, en het is dus vermoedelijk op grond daarvan, dat de Gouverneur-Generaal is overgegaan tot het invoeren van het burgerlijk bestuur, om een einde te maken aan een toestand, die èn wat het inlandsch bestuur betreft, èn wat het rechtswezen aangaat, onhoudbaar is.

»Op de vraag, door den geachten spreker gesteld, meen ik dus op grond van mijn mededeelingen te kunnen antwoorden, dat de Minister geen ongelegenheden vreest van de genomen maatregelen, maar daarentegen deze hoogst wenschelijk rekent."

Den heer Keuchenius, die verlangde te weten welke gewestelijke organisatiën en welke regeling van het rechtswezen in Atjeh waren ingevoerd, gaf de Minister dit bescheid:

»Door onderzoek is men er in geslaagd eenigszins het vroeger onder de sultans bestaande inlandsche bestuur in Atjeh te reconstrueeren. Men is gekomen tot de wetenschap, dat Atjeh was verdeeld in drie sagi's, aan het hoofd waarvan stonden panglima's; die sagi's waren verdeeld in districten, aan het hoofd waarvan stonden hoeloebalangs; die districten waren verdeeld in moekims, aan het hoofd waarvan imams stonden; die moekims waren weder verdeeld in kampongs, aan het hoofd waarvan stonden ketjiks, en de kampong zelf is onderverdeeld in zooveel mandarsahs als er dergelijke gewone bedehuizen in de kampong aanwezig waren. Nu is al dadelijk afgezien van de indeeling in sagi's, maar men heeft bij de voorloopige indeeling en ook bij de voorstellen van den heer der Kinderen gemeend, zooveel mogelijk te moeten voortbouwen op de grondslagen daar aanwezig, en men zal dus, wat betreft de indeeling in districten, handhaven wat vroeger bestond, zelfs grootendeels wat betreft de grenzen.

»Wat het nieuwe betreft, dat in de voorstellen van den heer der Kinderen is opgesloten, kan medegedeeld worden dat een contrôleur zou worden geplaatst in Loöng, een contrôleur in Indrapoeri en een contrôleur 1ste klasse in Kotta Radja, ten einde den daar aanwezigen assistent-resident behulpzaam te zijn. Daarbij zal de hoofdplaats van de XXVI Moekim worden verplaatst van Kroeng Kali naar Toengkoep.

»Men heeft dus het bestaande tot grondslag genomen. Men heeft zich daar evenals overal in Nederlandsch-Indië bevlijtigd, zooveel mogelijk de gewoonten en instellingen van de bevolking te eerbiedigen.

»Wat aangaat het rechtswezen, is ook in de voorstellen van den heer der Kinderen besloten tot eerbiediging van de bestaande rechtspraak. Er zal dus worden recht gesproken naar het Mohammedaansch niet naar het Indisch recht. Ten aanzien van de personen die recht zullen spreken, is behouden het stelsel van de inlandsche rechtbanken. Er zijn echter eenige afwijkingen gemaakt, en wel deze, dat er geen mutileerende straffen zullen worden uitgesproken, dat geen Godsoordeel meer als bewijsmiddel zal gelden, en dat aan onze rechtbanken zal komen de vervolging van misdrijven tegen ons gezag en onze ambtenaren.

»Dit zijn de voornaamste veranderingen in de inlandsche rechtspraak gebracht.

»Wat nu betreft de rechtspraak voor Europeanen en vreemdelingen, zoo is onder anderen de residentie Atjeh gebracht onder den Raad van Justitie van Padang, en daaromtrent zullen de noodige bepalingen worden voorgeschreven."

DE BENOEMING VAN DEN HEER WOUDRICHEM VAN VLIET.

De *Javasche Courant* bevatte onlangs de tijding, dat de Heer Woudrichem van Vliet benoemd was tot lid van het College voor Boedelmeesteren te Batavia.

Vrij algemeen heeft de Indische pers die benoeming, waardoor een particulier op hoogen leeftijd in 's lands dienst werd geplaatst en verdienstelijke jonge ambtenaren benadeeld werden, afgekeurd.

Met alle eerbied voor de groote werkkracht en bekwaamheid van den Heer van Vliet kunnen ook wij de Regeering voor die daad niet prijzen.

Zou de benoeming onder den Heer 's Jacob, den oud-adjudant en vertrouweling van den Gouverneur-Generaal Rochussen, onder wien de Heer van Vliet in 1848 Indië verliet, geschied zijn? Wij treden volstrekt niet in een appreciatie van hetgeen vroeger gebeurde; maar wij hebben de stellige overtuiging, dat de zooeven gedane vraag ontkennend beantwoord moet worden.

Ook in dat opzicht heeft de Gouverneur-Generaal van Lansberge kort vóór zijn heengaan den Gouverneur-Generaal 's Jacob voor een ongewenscht fait accompli geplaatst. Generaal van der Heyden moest nog even ten val, de Heer Woudrichem van Vliet nog even in een veilige haven worden gebracht.

Opmerkelijk is het, dat de Indische Regeering geen betrekking kon vinden voor Dr. Matthes, maar wel voor den Heer van Vliet. In verdienste staat de eerste toch wel niet bij den laatste achter.

EEN PETROLEUM-ORDONNANTIE.

De *Javasche Courant* van 22 Februari bevat een ordonnantie, Stbl. No. 57, op het vervoer te water van petroleum en andere licht ontvlambare oliën in Ned. Indië.

Bij art. 3 dier ordonnantie is bepaald, dat die oliën niet vervoerd noch gelost mogen worden, wanneer de verpakking, waarin zij zich bevinden, lek is.

De gezagvoerder, van wiens schip die oliën in lekke verpakking worden gelost, en de prauwvoerders, die zulke oliën in lekke verpakking in zijn vaartuig opneemt, worden gestraft elk met een boete van hoogstens *f* 25 voor elke lekke verpakking en verbeurdverklaring der olie, waarmede de overtreding is gepleegd.

Indien men nu in het oog houdt, dat bij overtredingen kwade trouw geen vereischte is; dat de uit Amerika aangebrachte petroleumschepen nimmer zonder min of meer lekke verpakking arriveeren en dat de gezagvoerder niet altoos dag en nacht bij het lossen tegenwoordig kan zijn -- dan ligt de gevolgtrekking voor de hand.

Of met deze verordening zal, evenals met zoovele ergerlijk de hand worden gelicht in de practijk, waardoor de eerbied voor de wet al-

weder wat meer wordt ondermijnd, of wel, zij zal worden toegepast — en dan behoeven de talentvolle schrijvers over de toekomst van de haven van Tandjong Priok zich geen illusies te maken, dat één Amerikaan hier voortaan petroleum zal wagen aan te brengen. Het ware wenschelijk dat de wetgever, alvorens deze ordonnantie uit te vaardigen, haar systeem had beschouwd in verband met de geschiedenis van de clausule: »vrij van lekkage". Hij zou zich dan afgevraagd hebben of die clausule soms bloot voor het genoegen van den handel, dan wel bij toeval in alle polissen staat.

Hoe, indien een N. I. haven als noodhaven wordt aangedaan en men genoodzaakt is zeebeschadigde petroleum te lossen en te verkoopen?

Dergelijke risico's zal de handel niet meer willen loopen en daarom eenvoudig zijn petroleum naar het gastvrijer Singapore vervoeren, waar aan den handel in die olie minder belemmeringen in den weg gelegd worden.

De wetgever verdrijft dus o. i. door deze ordonnantie òf den eerbied voor den wet, òf den petroleumhandel. Een treurig dilemma!

(*Indisch Weekblad v. h. Recht.*)

— Volgens latere mailberichten is de pas uitgevaardigde ordonnantie nu reeds aan een herziening onderworpen.

Prauwenveren en stoombooten weigeren tengevolge van Art. 3, petroleum te vervoeren, en de prijs van het artikel dat op Java ook voor de inlandsche bevolking onder de eerste behoeften gerekend moet worden, is niet onbelangrijk gestegen.

Waarom werd niet vóór de uitvaardiging van de ordonnantie een advies van deskundigen gevraagd? De Regeering had dan een dwaasheid minder begaan. [1])

EVANGELISATIE DOOR LANDONTGINNING.

Dezer dagen werd door de bladen meegedeeld dat aan de heeren Jhr. M. E. F. Elout, M. Giebert, voor zijne firma P. J. Landry en H. Hope Loudon concessie verleend is tot het uitsluitend recht van exploitatie van alle delfstoffen, bosschen, woeste gronden en parelbanken in het gebied van Batjan. Gelijktijdig werd tevens het bericht verspreid dat elders in den Archipel, en wel in het Rijk van Atjeh, door twee vreemdelingen, Franschen, mede concessie tot landontginning is aangevraagd.

Schier terzelfder tijd werd het vraagstuk der landontginning voor Java besproken, en wel naar aanleiding van een voorstel, reeds jaren geleden gedaan, doch dat nu tot uitvoering schijnt te zullen komen. Althans, ons trof dezer dagen het volgend bericht in de *Heraut* van den 10den April:

»*De Hollander*, het anti-revolutionaire weekblad voor Gouda, Haarlemmermeer, Leiden en de Rijnstreek, bevatte dezer dagen een

[1]) Blijkens een 27 j.l. ontvangen mailbericht is art. 3 ingetrokken!

ingezonden stuk waarop we gelooven de aandacht onzer lezers te moeten vestigen. Te meer is dit het geval, wijl ettelijke bescheiden ons geworden, het mogelijk maken juiste mededeelingen te geven omtrent de zaak die het geldt, in hoofdzaak hierboven aangeduid.

De heer. A. J. te O. wijst er in genoemd blad allereerst op, dat het getal zendelingen in onze Oost verbazend klein is, en tevens dat geldgebrek toch bepaald verhindert er meer te zenden. Nu reeds hebben de zendingsgenootschappen vaak tekorten.

»Onder de mannen die in Indië arbeiden," zegt de heer J; »bekleedt de zendeling P. Jansz, wien het mij een voorrecht, ja, een eere is broeder te mogen noemen, een eervolle plaats. Deze nu heeft in een brochure getiteld: »Landontginning en Evangelisatie op Java," welke brochure ik elken zendingsvriend dringend ter nauwgezette lezing aanbeveel, een plan voorgesteld om woeste gronden, die nog in verscheidene residentiën van Java voorhanden zijn, van het Gouvernement te pachten, en die door inlandsche Christenen en anderen, die zich aan de te maken voorwaarden willen onderwerpen, en wel onder toezicht van bekwame administrateurs, te doen bebouwen. Aan elke vestiging moet òf een zendeling, òf een bekwame inlandsche helper verbonden zijn, en ook een kerk en een school gebouwd worden, terwijl deze nederzettingen Java onder den zegen des Heeren, als een zout moesten doortrekken, en alzoo in de mogendheid Gods en door Zijne genade ten licht wezen."

Nauwelijks was deze brochure, die inderdaad der lezing overwaardig is, in het jaar 1874 verschenen, of het scheen dat er werkelijk al zeer spoedig uitvoering aan dit schoone en door velen toegejuichte plan zou gegeven worden, maar, helaas! toen het op de noodige kapitalen, en bovenal op de noodige eenstemmigheid aankwam, heeft tot hiertoe niemand den moed gehad de eerste te zijn. Wel is er veel over gesproken en ook veel over geschreven, maar daar bleef het bij."

En moet dat nu zoo blijven? vraagt de heer J. Het antwoord hierop wordt gegeven in een plan dat we hiermede onzen lezers voorleggen, naar aanleiding van een uittreksel uit een schrijven van den zendeling P. Ant. Jansz (zoon des bovengenoemden, en nu vier jaar mede als zendeling werkzaam) te Japara op Java.

Het luidt aldus:

»Ik heb het voornemen om met Gods hulp het plan van mijn vader: Evangelisatie door landontginning, dat reeds zes jaren lang is besproken en door velen is goedgekeurd, maar nog door niemand uitgevoerd, op kleine schaal en zeer veel vereenvoudigd, te verwezenlijken. Had ik kapitaal en kennis van cultures, ik zou misschien ook voor de uitvoering van het oorspronkelijke, grootsche plan, in vaders brochure »Landontginning en Evangelisatie" blootgelegd, niet teruggeschrikt zijn, maar nu ben ik wel genoodzaakt het eenvoudig aan te leggen, in het vertrouwen dat ook het kleine onder Gods zegen groote gevolgen kan hebben, en in de hoop dat anderen die wel kapitaal hebben, er door mochten worden opgewekt, om hetzelfde op groote schaal te doen, en dat alle Zendinggenootschappen hun tegenwoordige, weinig vruchtbare wijze van werken mochten laten varen, om eendrachtig den weg in te slaan die, naar mijn overtuiging, voor

het heden de aangewezene blijkt te zijn, den weg n.l. van evangelisatie door middel van kolonisatie. En waarlijk, het wordt daarvoor hoog tijd, want ter lessching van den gouddorst van zelfzuchtige particulieren, of ook om aan Nederland het batig slot te verzekeren worden steeds meer woeste gronden aangevraagd en ontgonnen. En daarom moet de zending er spoedig bij zijn, eer het te laat is."

Ziehier in het kort mijn plan: Ik wensch van de Regeering aan te vragen een stuk woesten grond gelegen in de residentie Japara, en groot genoeg om daarop een vrij groot aantal gezinnen te vestigen, met het doel om dien door inlandsche Christenen te laten bebouwen. Allereerst heb ik met verschillende personen dit plan besproken, en zoowel plaatselijke als gewestelijke autoriteiten, ja, zelfs inlandsche hoofden, gaven blijken van instemming en goedkeuring, en van sommigen onder hen mocht ik zelfs voorlichting en medewerking ondervinden. De gronden heb ik door landbouwende inlandsche Christenen zelf laten uitkiezen, en algemeen zegt men, dat zij voor het doel zeer geschikt zijn.

Mocht nu, naar ik wensch, op mijne aanvragen aan de Regeering gunstig beschikt worden, dan stel ik mij voor, van dien grond gedeelten in huur af te staan aan inlandsche Christenen, of ook aan niet-Christenen, die zich aan hetzelfde contract als de eersten willen onderwerpen. In dit contract zijn onderscheiden bepalingen opgenomen, die de strekking hebben het gebruik en den handel in opium, de onzedelijkheid, de veelwijverij of afgoderij, de dronkenschap, de oneerlijkheid, het spel, het woekeren, enz. tegen te gaan, en daarentegen zedelijkheid, zindelijkheid, veiligheid, orde, arbeidzaamheid, benevens het getrouw school- en kerkbezoek alsmede de viering van den Zondag als rustdag te bevorderen. Aan niemànd wordt vergund zich op die gronden te vestigen. die niet belooft, en dat ten overstaan van getuigen, zich aan die bepalingen te zullen onderwerpen. Zij die zich aan overtreding van het contract schuldig maken, worden van de onderneming verwijderd.

De opgezetenen brengen jaarlijks een billijke huursom op. Uit hetgeen de huurders opbrengen, wordt de jaarlijksche pacht, benevens hoofdgeld en verdere belastingen betaald Als alle gronden in huur zijn uitgegeven, kunnen er jaarlijks eenige honderden guldens overblijven voor den aanleg van wegen, bruggen en waterleidingen, het ondersteunen van armen, het verschaffen van medicijnen, enz. zoodat er alle kans is dat, onder Gods zegen, mettertijd de onderneming zichzelf bekostige Overgeschoten gelden, die niet terstond benoodigd zijn, worden in de spaarbank belegd. Mettertijd wensch ik mij zelf op de onderneming te vestigen, en er een kerk en een school te stichten. Wat de door de opgezetenen gehuurde grond opbrengt, is geheel hun eigendom, behoudens een klein gedeelte dat zij procentsgewijze, voor het onderhoud van hun eigen kerk en school verplicht zijn op te brengen. Onze Christenen juichen het plan zeer toe, en ook reeds van buiten de gemeente ontving ik een aanvrage om grond.

Nu is er echter, om de zaak tot stand te brengen, natuurlijk geld noodig; al heb ik hoop, dat de onderneming later, als zij eenmaal

tot stand gekomen is, zichzelf bekostigen zal. Geld is er noodig voor het opmeten en in kaart brengen, voor het overnemen van het hout dat op den grond staat, voor het aanschaffen van het noodige vee, voor degenen die geen vee hebben en die dat later, als hun grond vruchten opbrengt, in termijnen aan de onderneming kunnen betalen. Geld is er verder gedurende de eerste jaren noodig ter betaling van het hoofdgeld door de opgezetenen, zoolang hun gronden nog niet ontgonnen zijn of niet genoegzaam opbrengen, en zij nog niet de volle huur kunnen betalen. In alles zal ik wellicht een paar duizend gulden noodig hebben, waarvoor ik in Indië reeds ongeveer 150 gulden heb ontvangen."

Tot zoover de heer Jansz. Wij bepalen ons voorloopig tot de vermelding van het plan, dat naar we vernemen, reeds van hooggeschatte en alleszins bevoegde zijde goedkeuring verwierf.

IJ.

WAT DE CONVERSIE TEGENHOUDT.

Wij hebben nergens in de conversiestukken voor die vraag een klaarder en vollediger antwoord gevonden, dan dat van den Assistent-Resident van Ngawi. Het wordt hier in zijn geheel opgenomen.

»Wanneer men den agrarischen toestand van deze afdeeling nagaat, dan komt men tot de slotsom, dat deze nog zeer achterlijk is. Het communaal bezit met jaarlijksche verwisseling is er nog de nagenoeg algemeene regel, en vele ontgonnen gronden liggen braak, omdat men het vroeger heeft toegelaten dat de bevolking telkens nieuwe boschgronden bezigde met het doel om die na één of twee jaren weder te verlaten.

Van een conversie in individueel bezit heeft de bevolking geen begrip, en gevoegelijk kan worden aangenomen dat zij daarvan nimmer heeft gehoord. Wanneer gezonder toestanden zich ontwikkeld zullen hebben, zal weldra uit den boezem der bevolking een neiging in die richting zich ontwikkelen, mits het bestuur daarop invloed uitoefene door overreding.

Wanneer eenmaal de heilrijke afschaffing van de meeste heerendiensten een voldongen feit zal zijn, dan zal voorzeker een hoofdbezwaar zijn opgeheven. Het onderzoek naar het grondbezit heeft toch dit feit gestaafd, dat cultuur- en heerendiensten de oorzaak zijn geweest van den ondergang van het individueel bezit en de uitbreiding van het lijnrecht daartegenover staande, het communale.

Legt men aan hoofden en bevolking de vraag voor, of het wenschelijk zijn zou om voor een jaarlijksche verdeeling een drie- of vijfjaarlijksche in de plaats te stellen, dan ziet men dat dit denkbeeld over het algemeen een goed onthaal vindt, doch de bevolking zegt niet te weten dat zij daartoe mocht overgaan, hetgeen bewijst dat men ook hier van de redenering uitgaat, dat het bestuur handhaving van den

bestaanden toestand verlangt, en dat een eventueel initiatief van de zijde der betrokkenen om daarin verandering te brengen ongeoorloofd is. Die opvatting mag wel worden aangemerkt als een beletsel om te geraken tot een gezonder toestand (conversie), want voor de rechtbank der staathuishoudkunde is het communaal grondbeginsel voldoende gevonnisd.

Wanneer eenmaal een drie- of vijfjaarlijksche verdeeling is in de plaats getreden van de tegenwoordige wijze van verdeeling, en der bevolking bij elke gelegenheid de voordeelen der conversie zullen zijn voor oogen gehouden, dan zal menige dèsa, eenmaal dat denkbeeld in zich opgenomen hebbende, tot conversie overgaan. De maatschappelijke toestand van het overgroot gedeelte der bevolking op Java wordt beheerscht door »prentah negri". De inlander is zoo gewend aan het atoeran van bestuurswege, dat nog menig geslacht zal moeten voorbijgaan alvorens de bevolking rijp is tot eigen initiatief. Indien dus de Regeering vermeent dat de conversie de vrucht moet zijn van eigen overtuiging en initiatief, dan zal het communaal bezit nog menig geslacht overleven. In Europa zijn geen betere toestanden geboren zonder het drijven van partijen, bezield met nieuwere en betere begrippen. Het Javaansche volk is een inerte massa, beheerscht door de adat en het prentah negri; uit haar zelf zullen in de eerste eeuw wel geen hervormende begrippen voortkomen. Aan de Regeering dus is de taak opgelegd om te zijn de drager en uitvoerder van nieuwe en betere begrippen. Wanneer bij haar de overtuiging voorzit van den heerschenden ongelukkigen economischen toestand van het communaal bezit, dan is de juiste en eerlijke weg, dien zij te bewandelen heeft, het openlijk decreteeren dat die toestand, vrucht van treurige tijden van overdrijving van heeren- en cultuurdiensten, niet langer mag bestendigd worden, en dat het bestuur zich ten taak moet stellen om tot conversie over te gaan waar, na onderzoek, de mogelijkheid daartoe blijkt.

De geschiedenis heeft de feiten geboekstaafd, waaruit blijkt dat in vroegere jaren ook wel het tegenovergestelde heeft plaats gehad. Op een feit van zeer recenten aard kan nog worden gewezen. Toen een besluit der Regeering het agrarisch eigendom in het leven wilde roepen, had dit juist een tegenovergesteld resultaat in eenige dèsa's van deze afdeeling. De toenmalige wedono van Sepreh vermeende dat alle individueele bezitters van sawah's ten spoedigste agrarisch eigendom moesten aanvragen, en dus die gronden moesten doen opmeten op poene »ze anders aan het communaal bezit te moeten afstaan". De bezitter van individueele gronden in de dèsa Nglegok-wetan, op drie na, die agrarisch eigendom aanvroegen, besloten daarom hunne gronden maar af te staan, daar zij niet bij machte waren om de hooge kosten van opmeting te voldoen.

Zooals reeds is gezegd, bestaat in de afdeeling Ngawi het communaal bezit tot nog toe in zijne meest strenge vormen, de *jaarlijksche* verdeeling, en zit bij de bevolking de gedachte voor dat zulks is de atoeran negri. De overgang tot drie- of vijfjaarlijksche verdeeling is de eerste schrede om te geraken tot een beteren toestand, tot een conversie in individueel bezit.

Daar heeren- en cultuurdiensten de oorzaken zijn van de welige ontwikkeling van het communaal bezit, zoo ligt het voor de hand dat een opheffing daarvan wenschelijk, ja, noodig is. Wanneer de voorgenomen afschaffing der heerendiensten, bedoeld bij gouvernementsbesluit dd. 4 April 1878, N°. 13, een voldongen feit zal zijn, dan zal een zeer groot beletsel uit den weg zijn geruimd.

Wat de cultuurdiensten betreft, zoo zal, behalve wat de koffiecultuur aangaat, voor een groot gedeelte van Java dat bezwaar hoe langer hoe minder worden, om spoedig geheel en al op te houden; slechts de koffieplantende streken zullen dan in een minder gunstigen toestand verkeeren, zonder de kans dat daarin spoedig een grondige verbetering kan worden gebracht. Hoe meer de koffiecultuur echter wordt een zoogenaamde volkscultuur, hoe minder storend zij zal werken.

Een ander beletsel is, dat op vele plaatsen de dienstplichtigheid rust op den grond. Hoe meer de landbouw wordt belast, des te meer daalt de grond in waarde. Noodig zou het dus zijn de heerendienstplichtigheid te maken tot een persoonlijke verplichting, zooals zij op vele plaatsen reeds is. Allen die gehuwd en krachtig naar lijf en leden zijn, zouden dienstplichtig verklaard moeten worden. De dienstplichtigheid moet, om tot het ontstaan van individueel bezit te geraken, noodwendig worden losgemaakt van het grondbezit.

Het initiatief van de Regeering is noodig waar zij te doen heeft met een bevolking, bij welke geen initiatief bestaat en slechts de prentah negri wet is."

DE ADAT EN HET GRONDBEZIT.

»De Javaan Kertomengolo te Tangoeng" — zoo vertelde het *Indisch Vaderland* den 24en Februari j.l. — »erfde van zijn ouders een stuk sawah, groot 4 bouw, door hen ontgonnen en jaren lang individueel gebruikt. Bij de jongste grondverdeeling vond de loerah echter goed, dien grond onder de communale velden op te nemen en aan 4 personen als hun aandeel toe te wijzen. Kertomengolo protesteerde daartegen te vergeefs, en joeg de vier bedoelde personen van het veld weg, toen zij met de bewerking er van wilden beginnen. Hij werd te dier zake met 4 dagen gevangenis gestraft. Toen de straftijd om was en hij in de dèsa terugkeerde, waren de gronden reeds ten deele beplant, en nu veroorloofde Kertomengolo zich de vrijheid, den aanplant geheel te vernielen.

Dit laatste was zeker niet den legalen weg om zijn rechten te handhaven, maar wat kan men verwachten van een eenvoudig dèsaman die niets van staatsbladen en wetten kend, en alleen weet, dat de negri het ontginningsrecht pleegt te erkennen en te eerbiedigen!

Kertomengolo zit nu in de gevangenis, totdat de Landraad in zijn zaak uitspraak zal hebben gedaan. Misschien wordt hij wegens onrechmatige handelingen gestraft, maar daarmede is nog niet bewezen, dat men hem rechtmatig zijn sawah's ontnam." —

Zeker niet, maar het getal der Kertomengolo's zal er nog kleiner door worden. De straf die Kertomengolo treffen zal, zal bij menigen inlander voor een bewijs gelden, dat het bestuur geen verzet tegen willekeur duldt, en de hoofden zullen die interpretatie bevorderen.

Met belangstelling zien wij nadere berichten omtrent deze aangelegenheid tegemoet. Wat zal er met den Loerah gebeuren?

Correspondentie-Artikelen.

EEN PAAR AANTEEKENINGEN

OP

MR. L. W. C. V. D. BERG'S ANTWOORD AAN DR. JUYNBOLL,

(*Indische Gids*, Januari '81)

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

Gelijk ik het reeds vroeger in dit tijdschrift getuigde, ligt de studie der Islamitische gewoonten geheel en al buiten den kring mijner bijzondere werkzaamheden. Evenwel volg ik op dit gebied toch alles met groote belangstelling, voor zoover hetgeen om mij plaats vindt, zich zonder de geringste moeite aan mijn waarneming opdringt en hier, in de residentie Madioen, met zijn bekende, alhoewel hoogst vervallen kweekschool voor Mohammedaansche priesters, en met een bevolking, die zich nog al met haar godsdienst bezig houdt, — ten minste voor zooveel een Javaan zich ernstig gedurende eenigen tijd aan een zaak kan wijden, — in zulk een gewest kan men nog al het een en ander vernemen, wat elders niet zoo duidelijk voor den dag treedt.

Toen ik nu de beoordeeling van mijn waarden voormaligen leeraar, Dr. Juynboll, las over het werk van Mr. van den Berg, heb ik mij aanstonds op mijn tournée's beijverd om te vernemen, wie nu eigenlijk wel in sommige opzichten gelijk had: de Delftsche Mohammedaan of de Bataviasche, en ik ben tot de slotsom gekomen, dat in de punten, waarvan mij de bespreking gemakkelijk viel, ongetwijfeld de laatste geleerde het pleit wint. Ziehier die punten.

1°. De heer v. d. B. heeft volkomen, ja, volkomen gelijk, indien hij volhoudt, dat het verwaarloozen van het gebed alhier een zaak van publieke notoriteit is, en dat als een inlander bidt, hij slechts een »lippendienst" verricht.

Ik heb in het achttiental maanden, dat ik hier vertoef, hoogstens 3 of 4 keeren een biddenden inlander onder weg aangetroffen en ik beschouwde *die* veelvuldigheid als een gevolg van de meer godsdienstige richting der Madioeners: in andere gewesten kon ik een gansch jaar vertoeven, zonder ooit een biddenden inlander te ontmoeten!

2°. Op een vergadering van dèsa-hoofden vroeg ik aan een der aanwezige assistent-wedono's naar het woord *toekang adan*. Een dof gegons, gelach, onder de burgemeesters deed mij reeds gevoelen, dat zulk een woord niet van pas werd geoordeeld. Het antwoord luidde dan ook, dat een *toekang adan* de modin of een chetib was, die op de bĕdoeg sloeg: maar het woord *toekang adan* zelf werd nooit gebruikt. Later bevestigde dit ook nog ten overvloede de als hoogst bekwaam en godsdienstig bekend staande Regent van Ponorogo; maar altijd wanneer ik er naar vroeg, werd duidelijk de lachlust opgewekt. Het woord *toekang adan* zou dan ook eigenlijk iets verachtelijks moeten beteekenen, zooals men een dichter wel eens een *verzenmaker* noemt. De Javaan noemt o. a. de belhamels van dèsa-klachten onveranderlijk *toekang klag;* maar daarom is *toekang klag* nog geen gebruikelijk taaleigen voor iemand die zich beklaagt! Ook de titularissen van sommige Europeesche betrekkingen, die niet tot het Binnenlandsch Bestuur behooren, zoodat de inlandsche hoofden er weinig mede op hebben, worden niet zeldzaam als *toekang*.... oneerbiedig aangewezen. (*Toekang*, zooals men weet, is anders de benaming voor *ambachtsman.*)

3°. Gelijk Mr. v. d. B. terecht beweert, dwaalt Dr. Juynboll andermaal door te meenen, dat *sahoer* het eten beteekent, waarmede men de vasten breekt. Ook ten deze ondervroeg ik nog den Regent van Ponorogo: *sahoer*, bevestigde hij met zoovele woorden, is het eten (een uur) vóór de vasten begint, ('s morgens om een uur of vier).

En ten slotte nog de Poeasa-quaestie.

De heer v. d. B. heeft dunkt mij weder gelijk, waar hij meent, dat de inlanders *niet* het feest van het einde der vasten *tahoen baroe* noemen. Tegen ons Europeanen drukken zij zich wel zoo uit, omdat *wij* het groote Poeasa-feest aldus plegen te noemen, maar dat bij hen de uitdrukking *tahoen baroe* voor *abis poeasa* het burgerrecht zou hebben verkregen, geloof ik niet en wordt mij ook ten stelligste tegengesproken. Het is mij overigens aangenaam, aan den heer v. d. B. nog iets te kunnen mededeelen, wat hij beweert niet te weten, want

tahoen baroe ketoepat en *bådå lomban* zijn hier genoeg bekend: ieder inlandsch hoofd kon mij inlichten.

In de tiende maand Sawal namelijk, heeft men de vasten *sawalan*, die zes dagen duurt. Het is de tijd, waarin bij voorkeur de besnijdenis schijnt plaats te vinden, en het einde dier vasten wordt weder met een feest, een slamettan, gevierd, waarop dan *ketoepât* een geliefkoosde schotel schijnt te zijn. Ook de twaalfde maand Besar wordt, naar het voorkomt, voor een geschikte besnijdenistijd gehouden, doch men vast dan slechts twee dagen (den 8en en den 9en), terwijl het einde daarvan gevierd wordt met een slamettan *nassi poenar*, met den hoofdschotel gele rijst. Bij al dergelijke feesten schijnen de inlanders tegen Europeanen te spreken van *taoen baroe ketoepat, taoen baroe besar*, eenvoudig omdat wij nu eenmaal het einde van hun noodzakelijke vasten met ons *Nieuwjaar* hebben gedoopt. Wat toch de vasten betreft in de maanden Sawal of Besar, die beschouwen de aanzienlijken volstrekt niet als verplicht: sommigen hunner vasten, anderen niet; daarentegen wordt de groote vasten algemeen gehouden, immer wel te verstaan door de aristocratie.

Ik heb nog gevraagd, waarom juist abis poeasa Sawal *ketoepat* en abis poeasa Besar *nassi poenar* werd benuttigd; doch kon daaromtrent geen legendarisch verhaal machtig worden: het eenige antwoord, hetwelk ik kreeg, was, dat men desnoods ook wel iets anders kon opdisschen. Dit zijn gewone antwoorden van inlanders.

Geheel verscheiden van al deze periodieke vastentijden is het *bådå lomban*. Bij groote droogte ziet men wel in Europa geestelijken een verhevenheid beklimmen, om dan ten overstaan van een gansche gemeente Gode te smeeken, dat voor het genoegen dier Kerk de wetten der natuur keeren. In Indië doet de geloovige die plechtigheid geheel voor zich zelven. Hij vast een paar dagen, neemt een bad (*bådå lomban*) en hoopt aldus onder aanroeping van den Heer, dat spoedig de droogte zal ophouden.

Ziedaar wat ik als zeker te weten heb kunnen komen. Ook andere punten werden door mij nog met de inlandsche hoofden besproken, doch het is bekend, hoe de inlander, zelfs omtrent hetgeen hij het heiligst acht, in het onzekere verkeert, zijnde het natuurlijk gevolg van een verregaande onverschilligheid, van zijn gebrek aan werkelijk zedelijk gevoel.

EEN PROTEST TEGEN EEN UITDRUKKING VAN DEN HEER VRENDENBERG.

In het Decembernummer 1880 van *De Indische Gids* komt onder den titel »Verbetering van het vaarwater in de Madoera-straat," een stukje voor van den heer H. Vrendenberg, waarin hij een middel aan de hand geeft tot verbetering van het vaarwater in straat Madoera, door vermindering van den slibafvoer der Solorivier.

De heer V. maakt zich daarin ook bekend als de schrijver van de artikeltjes in de *Soerabaja Courant* en het *Soerabajaasch Handelsblad*, waarin hetzelfde onderwerp behandeld werd.

De denkbeelden, in de verschillende schrifturen van den heer V. ontwikkeld, hebben voor ons niets nieuws opgeleverd; zij stemmen op treffende wijze overeen met die, uiteengezet bij een voorstel van een der residenten op Java, welk voorstel, óók ten doel hebbende de vermindering van den slibafvoer, destijds door den Directeur der Burgerlijke Openbare Werken in onze handen werd gesteld om daarop te dienen van advies.

Wij wenschen dan ook niet in een wederlegging te treden van de denkbeelden van den heer V. De bedoeling van dit schrijven is alléén een protest te doen hooren tegen hetgeen de heer V. in genoemd Gidsartikel pag. 1119 onderaan schrijft:

»Want ik verneem dat de Commissie, hoewel zij de juistheid van mijn meening erkent, nog altijd volhoudt, dat de toestand zoodanig is dat verbetering van de bergstroomen te lang zou duren." .... enz. enz.

Nimmer hebben wij met den heer V. over eenig plan van Straat Madoera gesproken, en hij moet dus verkeerd zijn ingelicht omtrent die instemming van ons met de prioriteit zijner denkbeelden.

Wij wenschen integendeel, niet bekend te staan als met de plannen van den heer Vrendenberg in te stemmen en verklaren daarom, zijn denkbeelden van rivierverbetering op Java in verband met — of zelfs geheel afgescheiden van — de verbetering van het vaarwater in Straat Madoera, voor ten eenenmale onnut en financiëel onuitvoerbaar.

De Commissie voor de onderzoekingen in Straat Madoera,

Buitenzorg, *Rotterdam*, } 2 April '81.

(*w. g.*) J. Dijkstra.
H. Nijgh Jr.

WELKE PLAATS KOMT AAN HET MENANGKABOUSCH DIALECT TOE?

Naar aanleiding van een stuk, opgenomen in het Maartnommer van de Indische Gids van dit jaar, getiteld: »*Het Minangkabousch ten opzichte van het Maleisch door* J. L. VAN DER TOORN", zie ik mij genoodzaakt nogmaals de pen op te vatten, ten einde mijne gedachten over het Mĕnangkabousch mede te deelen. In dat stuk toch komen eenige passages voor, waarmede ik mij niet vereenigen kan en die licht tot misverstand aanleiding zouden kunnen geven.

Al dadelijk moet ik beginnen met te ontkennen, dat ik een beoordeeling van *de Geschiedenis van Prinses Balkis*, uitgegeven door den heer GERTH VAN WIJK, in de Indische Gids heb geplaatst. Mijn stukje was niet meer dan eene aankondiging, op verzoek van de Redactie van dat Tijdschrift, waarbij ik dat werk voldoende lof heb toegezwaaid en op de uitgave van meer dergelijke proeven heb aangedrongen. Van beoordeeling in den zin, dien men gewoonlijk aan dat woord hecht, namelijk van beoordeelende critiek, kon geen sprake zijn, daar ik openhartig heb beleden met het Mĕnangkabousch dialect onbekend te wezen. Daarom bepaalde ik er mij toe om aan het slot van mijn schrijven slechts eenige opheldering te vragen aangaande de beteekenis van sommige woorden, die mij uit het zuivere Maleisch bekend waren, doch in een eenigszins andere beteekenis, dan door den heer VAN WIJK daaraan gegeven. Mijn verzoek om opheldering was, natuurlijk, aan den Schrijver zelf gericht. De heer v. D. T. heeft gemeend voor hem te moeten antwoorden en daaraan hebben wij bovengenoemd stuk te danken. Uit de ophelderingen door den heer v. d. T. aangaande die woorden gegeven, blijkt, zooals wij hebben bemerkt, dat onze twijfel niet ongegrond was.

Om alle misverstand te voorkomen, moet ik verklaren, dat ook uit mijn schrijven bleek, dat ik de publiceering van de *Poetĕri Balkis* eeniglijk en alleen dáárom heb toegejuicht, omdat zij een bijdrage is voor de kennis van het Mĕnangkabousch dialect. Meer waarde heeft, naar mijn meening, dat werk niet.

Wat mijn aankondiging betreft, die heeft, voor zoover zij uit lof bestaat, de tegenspraak des heeren v. d. T. niet opgewekt, maar wel heeft hij gemeend sterk te mogen opponeeren tegen al wat ik verder over het Mĕnangkabousch dialect heb gezegd. Hij heeft dat zeer tegen mij in bescherming genomen, en geen wonder, want iets, waarvoor men zich bijzonder interesseert, wil men niet gaarne gekleinacht zien. Wij verwachten dus ook van den heer G. v. W. en anderen nog een

pleidooi ten gunste van dat dialect en niet het minst van zijn uitspraak. Beide genoemde heeren zijn specialiteiten op dat gebied, die daaraan hun kracht ontleenen. Wee dus hem, die het Mĕnangkabousch niet fraai, belangrijk, rijk, krachtig, kernachtig, ver verbreid, enz. vindt. Na al hetgeen ik echter daarover, ook van beide schrijvers, heb gelezen, wil mijn bewoudering maar niet stijgen, althans niet voor de uitspraak Beginnen we maar eens met het woord *Mĕnangkabou* zelf, zooals S. dat transscribeert. Ieder, die iets aan inlandsche talen heeft gedaan, kent het woord *mĕnang*. Welnu, in het Mĕn.kab. is het, volgens S. *minang* en wordt voor de toonlooze *e* eene *i* uitgesproken. Nu vraag ik: moet dat altijd toegepast worden? Tot welk een verwarring kan dat aanleiding geven! Reeds *minang* is geheel iets anders dan *mĕnang*. Later blijkt uit het door den S. medegedeelde, dat *sambar* in het Mĕn.kab. *simbar* is en dus de *i* voor de *a* in de plaats komt. Gaat ook dat consequent door?

De S. vraagt of mijn oordeel over het Mĕn.kab. Maleisch niet dáárop berust, dat men voorgoed schijnt aangenomen te hebben, dat het een verbasterd Maleisch zijn moet? Een dergelijke opinie mag, volgens hem, verouderd heeten. Wij kunnen hierop alleen antwoorden dat wij nog nooit gehoord hebben van personen, dwaas genoeg van te beweren, dat het Mĕn kab. Maleisch *coûte qui coûte* verbasterd zijn moet, als het dit niet werkelijk is, en dat wij niet gaarne ons oordeel op een dergelijk onzinnig beweren zouden willen laten rusten. Ons oordeel berust eeniglijk en alleen op den indruk, dien het Mĕn.kab. dialect zelf op ons maakt.

Schr. beweert, dat de verbastering, zoo ze al bestond, alleen de uitspraak zou betreffen Dit nu kunnen wij zoo grif niet aannemen, getuigen de vragen, die wij aan het slot van ons stukje hebben gedaan, getuigen verder sommige woorden en grammaticale vormen, die aan andere talen schijnen te zijn ontleend en waaronder er zijn, die een Javaanschen oorsprong verraden.

Dat de uitspraak der Mĕnangkabouers geen verbastering van de zuivere uitspraak is, tracht S. daarmede te bewijzen, dat die uitspraak aan vaste regels is gebonden. Volgens mij bewijst dit niets. Is eenmaal een slechte uitspraak algemeen in een streek verbreid, dan is het volk natuurlijk consequent in de toepassing. De Rotterdammer zal dus zoowel *schorretje* als *borretje* uitspreken en de Amsterdammer zoowel *stien* als *bien* zeggen. Waren de Betuwers niet consequent in hun uitspraak, Cremer had nooit zijn novellen in het Betuwsch kunnen schrijven. Vraagt dus S.: Waar zulke wijzigingen bestaan, kan men daar spreken van verbastering? dan antwoord ik: Naar mijn meening: ja! doch klinkt u verbastering te hard, welnu, dan zullen

wij het met u een wijziging noemen, maar dan toch altijd een wijziging, die onze bewondering niet heeft.

Verder doet de S. de vraag of men niet evengoed zou kunnen veronderstellen, dat de uitspraak van het Měnangkabousch zich evenals de Maleische ontwikkeld heeft uit de aloude landstaal? Wij antwoorden daarop, dat wij den gang van die ontwikkeling gaarne eens nader zouden willen aangewezen zien; want dat die ontwikkeling in de uitspraak van het Měnangkabousch eer een achteruitgang is te noemen, is bij mij aan geen twijfel onderhevig. Of is dat een meer ontwikkelde uitspraak als een volk zijn letters begint op te eten? Wat is dan die der Engelschen ontwikkeld, en wat staan wij Nederlanders dan op een lagen trap! Of is het niet juist omgekeerd? Is dit niet onze trots, dat wij Nederlanders alle letters uitspreken zooals het behoort en maakt ons dat niet bijzonder geschikt tot de aanleering van alle andere talen?

Wat de veronderstelling van S. betreft, dat het zuivere Maleisch zich zou ontwikkeld hebben uit de aloude landstaal der Sumatranen, zoo geloof ik tegenwoordig, dat daarvoor geen genoegzame grond bestaat. Meer en meer kom ik tot de overtuiging, dat de Maleiers niet van Měnangkabouschen oorsprong zijn. Hun eigen geschiedverhalen leveren mij grond, om het tegendeel aan te nemen. Die zoogenaamde volksverhuizing onder Sěri Tri Boewana, waarvan het meerendeel der deelnemers naar *Pělembang* terugkeert, dat bestaan van een bloeiend echt Maleisch rijk op *Bintan* onder de vorstin Wan Sěri Bani, dat verschijnen van Sang Sěpoerba op den *boekit Sěgoentong* als een geheel vreemd element, en meer, doen mij vermoeden, dat de Maleiers althans niet uit de binnenlanden van Sumatra afkomstig zijn. De *Sadjarah Mělajoe* is in het zuivere Maleisch geschreven, de meest bekende HSS., zoo van vroeger als van later tijd, zijn in het zuivere Maleisch. Waar echte Maleiers zich hebben gevestigd, bleef de taal onveranderd, zelfs op de kusten van Sumatra! Waar zich daarentegen Měnangkabouers hebben gevestigd, vindt men ook hun eigenaardige uitspraak weer terug. Een echte Maleier onderscheidt zich zelf scherp van een Měnangkabouer, al beweert hij ook, dat zijn vorsten van Sang Sěpoerba afkomstig zijn. Met hetzelfde recht leidt hij hun afstamming af van Iskandar dzoel Karnèn!

De S. wil het Měnangkabousch uitgesproken hebben als Měnangkabousch. Wij stellen er prijs op met die uitspraak bekend gemaakt te worden: vandaar dat wij de uitgave van de *Poetěri Balkis* toejuichten; doch is het Měnangkabousch werkelijk Maleisch, dan zouden wij een meer Maleische uitspraak verkieslijk achten. Het volk zelf zal aan dien wensch wel geen gehoor geven, doch de beoefenaren

van dat dialect zijn niet geroepen zich in dit geval naar het volk te schikken.

Verder beweert S., dat het Mĕn.kab. een taal is die, op zijn minst genomen, in een geheel gewest, een residentie met vier assistent-residentiën gangbaar is; dat de bevolking, die ze spreekt, bestaat uit meer dan 600 000 zielen, die haar eigen letterkunde hebben, enz. enz. De S. draaft daarop door en doet een aantal vragen, die wij, als niets tot de zaak doende, niet zullen beantwoorden, maar waar wij een paar vragen willen tegenover stellen, die geheel de quaestie raken, namelijk deze:

Hoe bewijst men, dat Mĕnangkabou het vaderland is van den Maleier?

Dat het Mĕnangkabousch *geen* provincialisme is?

Welke zijn de titels der werken, die den rijkdom der Mĕnangkabousche letterkunde uitmaken?

Zijn die werken van beter gehalte dan de *Poetĕri Balkis?*

Berust die opgave van meer dan 600 000 zielen op een vertrouwbare volkstelling?

Zoo ja, hoe is daarmede te rijmen het bezwaar, dat men oppert tegen het optouwzetten van landelijke ondernemingen in de Padangsche Bovenlanden, namelijk, dat die streken daarvoor te slecht bevolkt zijn?

Hebben die 600 000 zielen allen dezelfde uitspraak, of moeten ze, zooals anderen beweren, nog weer in drie of vier partijen verdeeld worden, die elk weer een afzonderlijke en onderling zeer verschillende uitspraak bezitten?

Welke van die drie of vier heeft dan de zuivere uitspraak van het Mĕnangkabousch?

Hebben die 600 000 zielen allen dezelfde uitspraak, wat beteekent die dan nog bij de groote verbreiding, die de meer zuivere uitspraak van het Maleisch in den Indischen Archipel heeft gekregen?

Tot zoover mijn vragen, die nog wel met een paar zouden zijn te vermeerderen.

Behalve die van *ai* zijn er nog meer bijzonderheden in de uitspraak van het Maleisch te Riouw, die geheel overeenkomen met die van Mĕnangkabou. Von Dewall heeft die, naar mijn meening zeer terecht, in zijn transscriptie niet weergegeven. Daartoe behoort de uitspraak der *a* in open eindlettergrepen, der *r*, *l*, *ḳ* of *q* als sluitletters. de uitspraak *koetjiăng* i pl v *koetjing*, *roesoeăh* i. pl. v. *roesoeh* en dergelijke. Zulk een uitspraak in alle fijne bijzonderheden in een Maleisch Woordenboek op te nemen, zou dat werk veel te locaal maken en den meesten Europeanen, die zich met den besten wil toch zulk een uitspraak niet kunnen aanwennen, tot last, ja, tot overlast strekken.

Wat v. d. W. dus gedaan heeft, zou ik ook gaarne door de beoefenaren van het Měnangkabousch zien in practijk gebracht, en ik zou hun willen toeroepen: Wilt ge niet alleen voor beoefenaren van het Měnangkabousch schrijven, spaart ons dan uw transscriptie, hoe buitengewoon nauwkeurig ze ook de uitspraak moge teruggeven; te meer, daar de Měnangkabouer geheel anders schrijft dan hij spreekt. Wilt ge u jegens het Maleisch in het algemeen verdienstelijk maken, geeft ons dan liever een, zooveel mogelijk, volledig woordenboek van dat dialect, een grammatica en een overzicht van de letterkunde. Daaraan hebben wij meer dan aan die fijne uitspraak. Daar het Měn.kab tegenwoordig zooveel degelijke beoefenaren telt, hebben wij recht daarop aan te dringen.

Wat nu de voorbeelden betreft, die S. bijbrengt, om den rijkdom en kernachtigheid van het Měn.kab aan te toonen, daarmede heeft hij allen belangstellenden voorzeker een dienst gedaan. Er is echter veel onder, dat men in bijna elke taal van Indië terugvindt en eer op armoede dan op rijkdom, eer op voosheid dan op kernachtigheid wijst. Daar hebt ge b. v. al die uitdrukkingen tot bepaling van den tijd. Alle volken, die geen uurwerken bezitten, kunnen op denzelfden denkbeeldigen rijkdom wijzen. Het zuiver Maleisch heeft ze zoowel als het Měnangkabousch, het Javaansch en Soendasch zoowel als het Makassaarsch en Boegineesch. Men raadplege daarvoor slechts de verschillende woordenboeken dier talen, hoewel ze mogelijk nog niet alle daarvoor gebruikte uitdrukkingen opgeven.

Ook door zijn vele woorden voor de wijzen van slapen, zitten, dragen, staan, enz. munt het Měn.kab. in rijkdom en kernachtigheid volstrekt niet uit, noch verdient het daarom bijzondere onderscheiding. Hetzelfde verschijnsel vindt men in de andere talen van Indië terug. Zelfs uit sommige samenstellingen met *doedoek, salah* en *tidoer*, door S. opgegeven, blijkt eer de armoede van het Měn.kab. en de machteloosheid om het denkbeeld met één woord terug te geven. Niet alle verdienen zij ook gerangschikt te worden onder de zoogenaamde samengestelde uitdrukkingen. Enkele, die daarop meer recht hebben, misten wij, b. v. *salah pikir*, *salah tampa, salah měndjadi*, enz.

De mededeelingen, die S. doet omtrent het gebruik der grammaticale vormen, zijn belangrijk, zoo ook zijn opmerkingen omtrent de beteekenis van sommige woorden. Verder deed het mij genoegen te zien. dat mijn twijfel aan de door den heer G. v. W. opgegeven beteekenis van sommige woorden, niet geheel ongegrond was. Dit betreft vooral *tanah bata, tjěrana běrasah, Tjati Bilang Pandai, loeli, kambal, běrděring, songsong, koendai, tating, taloe, těrgelèk, měnoentoet, běrsětoengging* en *sapai-sapai.*

Vreemd is het, dat in de Padangsche Bovenlanden *koendai*, volgens S., gewoonlijk *sanggoel* genoemd wordt, want die beide kapsels verschillen nogal.

Als *sambar* in het Mĕn.kab. *simbar* is, wat is dan *simbar* in dat dialect?

Het heeft ons verwonderd, dat *kĕlapa gading* voor den Mĕnangkabouer een wonderboom is uit den ouden tijd. Zijn kennis van de soorten van kokospalmen schijnt dan niet vooruit te zijn gegaan.

Wat *Tjati Bilang Pandai* betreft, die naam komt in dezelfde volgorde voor in het 3e stukje van Meurs. Leesboek, pag 62, uitg. 1880.

Na de lezing en bespreking van het stuk des heeren v. d. T. komen wij tot dit besluit: De uitspraak van het Mĕn.kab. is niet te prijzen, het uitgeven van HSS., naar de uitspraak getransscribeerd, alleen nuttig voor hen, die naar de Pad. bov.l. geroepen worden en voor een enkelen geleerde, die in die uitspraak belang stelt. Welke plaats aan het Mĕnangkabousch dialect toekomt, de bepaling daarvan stellen wij afhankelijk van de beantwoording der door ons gedane vragen aangaande de grootte der bevolking die het spreekt, de verdeeling van dat dialect, den woordenschat en den omvang der letterkunde.

Hiermede stappen wij voorgoed van dit onderwerp af, aan de Mĕnangkabouers gaarne het laatste woord latende.

Leiden, 1 Maart 1881. H. C. Klinkert.

EEN BRIEF AAN DEN HEER J. HABBEMA.

WelEdele Heer!

Met genoegen las ik in het vorig Gids-nummer uw schrijven naar aanleiding van mijn »Een en ander over het Menangkabausch-Maleisch". Toen ik mijn opstel schreef, had ik geen ander doel dan u en uwen mede-beoefenaars van het Menangkabausch het bewijs te leveren, dat uw loffelijk streven in Holland niet onopgemerkt blijft, en tevens te protesteeren tegen het voorstel van den heer Klinkert om de Menangkabausche uitspraak »te laten voor 'tgeen ze is". Thans, nu het blijkt dat mijn geringe arbeid de goedkeuring wegdraagt van iemand, aan wien wij voor een goed deel onze kennis van dit merkwaardig dialect te danken hebben, ben ik dubbel blijde de pen te hebben opgevat. Uw stuk uitvoerig te beantwoorden acht ik hier niet noodig. Gelijk gij zelf aan het slot erkent, verschilt mijn transscriptie slechts op een paar — ik voeg er bij: *ondergeschikte* — punten van de uwe. Boven-

dien was wat ik neêrschreef slechts een »proeve", die ik, gelijk ik mij uitdrukte, gaarne voor beter gaf. Mijne meening was en is, dat de heeren op Sumatra deze zaak onder elkander hebben uit te maken. Dit geldt ook van de door mij voorgestelde nieuwe teekens, waarbij ik — laat mij dit nog opmerken — vooral het oog had op zulke woorden, die uit het Riousch-Maleisch niet bekend zijn. Veel acht ik reeds gewonnen, nu gij met mij de wenschelijkheid van eene uniform-transscriptie inziet. Als nu ook de heeren v. d. Toorn c. s. het in deze met ons eens zijn, dan blijven wij bewaard voor de moeielijkheden en de verwarring, waarvoor ik in mijn opstel waarschuwde.

Zooals ik reeds te kennen gaf, acht ik het hier onnoodig stuk voor stuk nog eens met u te behandelen. Veroorloof mij alleen een paar opmerkingen. Dat de *h* na eene *a*, *è*, *i* en *oe* »volstrekt niet stom is", wil ik gaarne op uw gezag aannemen. Maar, zoo veroorloof ik mij te vragen, wordt deze letter aan het einde eener syllabe werkelijk zoo sterk uitgesproken, dat de door anderen en mij gevolgde spelling b.v. van *djatoehă*, bepaald fout is en door *djatoeah* moet worden vervangen?

Dat de *r* en *l* op het einde van de woorden in het Agamsch-dialect *in het geheel niet worden gehoord*, vind ik — in verband met hetgeen ik over het gebrouwd worden van deze letters in § 20 opmerkte — wel wat sterk uitgedrukt. Met opzet schreef ik, dat zij in de uitspraak »bijna geheel verloren gaan", en ik wil gaarne nader bericht afwachten, alvorens deze woorden in te trekken. Ten overvloede herinner ik u aan hetgeen gij zelf in uw stuk onder *2* omtrent deze beide letters opmerkt. Daar heet het alleen, dat de Maleiers de *r* en *l* als slotmedeklinkers »moeielijk kunnen uitspreken".

Over *pe* en *pi* sprekende, bediende ik mij van het woordje *vaak*. Ik wil dit gaarne vervangen door uw »meestal niet".

In § 9 heb ik, meen ik, duidelijk genoeg gezegd dat *gigi* wel *gigis* geschreven, maar daarom nog niet zoo *uitgesproken* wordt.

Omtrent de spelling *iwi'* voor *oep* (door mij alleen voorgesteld ter onderscheiding van *oei'* voor *oet*) meen ik u nog te kunnen verwijzen naar blz. 72 der Tobasche spraakkunst (Eerste stuk) van Dr. van der Tuuk De heer *Harmsen* transscribeert *oewi* (oep) en *oewik* (oet).

Bepaald met opzet koos ik »bijzonder eenvoudige" zinnen uit, omdat die — me dunkt, gij zult mij dit moeten toestemmen — alleen voor mijn doel geschikt waren. De meer moeielijke voorbeelden bleven bewaard voor het geval, dat ik aan het door mij aangekondigde plan gevolg kan geven om in een tweede opstel »de woorden en grammaticale vormen te behandelen, die niet tot het gewone Maleisch behooren" (Zie mijn opstel, blz. 958).

Doch genoeg, om u te toonen, dat ik erkentelijk ben voor uw waardeerend stuk, en ik ook verder met belangstelling de door u en anderen aangevangen studie van het Menangkabausch hoop te volgen.

Breda, April 1881. R. van Eck.

Aan de Redactie van de Indische Gids.

In het April-nummer van uw Tijdschrift komt een eerste gedeelte voor van »Bedenkingen" o. a. tegen mijn critiek van de eerste Atjehsche expeditie, opgenomen in het Mei-Juni nummer van 1880. 't Is niet mijn voornemen om andermaal dat thema te behandelen, of A—Z te volgen in zijn pleidooi voor den gewezen G. G., al heb ik te wijzen op verscheidene onjuiste beweringen en op redeneeringen bezijden de kwestie. Slechts op één punt van die »Bedenkingen" wensch ik thans de aandacht te vestigen, en verzoek daartoe een plaatsje in uw eerstvolgend nummer.

Blz. 644 namelijk zegt A—Z: »een, mede den 20en April ontvangen, telegram van den opperbevelhebber in Atjeh aan den Legerkommandant berichtte, dat de stemming der troepen »»gedrukt"" was, en »»alle"" omstandigheden »»even ongunstig"" waren »»met vooruitzicht van verergering bij den dag.""

Een telegram nu van dien opperbevelhebber waarin het bovenvermelde ou voorkomen, is mij niet bekend. Wel is mij bekend zijn telegram van den 18en, den 20en te Batavia ontvangen, dat mijn critiek in zijn geheel overnam (blz. 781—82) van blz. 338—39 Enquête-rapport. Na een beknopte mededeeling der krijgsverrichtingen van 14—17 April, zegt dit telegram: »Geest der troepen *wat* [1]) gedrukt door verliezen en onverwacht verwoeden tegenstand. Gezondheidstoestand nog gunstig." Verder geeft het de cijfers der verliezen. Dat is alles In dat telegram komt dus niet voor dat »alle omstandigheden even ongunstig waren met vooruitzicht van verergering bij den dag", noch iets dat aan eenig *periculum in mora* kon doen denken.

Intusschen zijn er verschillende gegevens die aantoonen dat wij bij A—Z toch met dit telegram te maken hebben, als: de datum van ontvangst; zijn mededeeling dat het ter sprake kwam in de raadsvergadering van den 20en, waarin over het staken der expeditie beslist werd, in verband met de verklaring van Generaal Whitton dat

---

[1]) Ik cursiveerde.

het ter zitting door hem van Kolonel van Daalen ontvangen telegram »werd voorgelezen zonder eenige weglating" [1]); en die uitdrukking »stemming der troepen gedrukt".

Ook het proces-verbaal der raadsvergadering van 20 April vermeldt een telegram van den Opperbevelhebber aan den Legerkommandant, staande de zitting ontvangen, in dezelfde termen als A—Z, doch met de bijvoeging »al naarmate de slechte moesson in hevigheid toeneemt." In mijn critiek ter zake van die raadsvergadering (blz. 785—88) meen ik duidelijk te hebben doen gevoelen, dat het met dit telegram niet in het reine moet zijn. A—Z was dus gewaarschuwd; hij kon dus in zijn »Bedenkingen" moeielijk volstaan met een bloote herhaling van dat gedeelte uit genoemd proces-verbaal, waarvan hij echter, opmerkelijk genoeg, het moessonslot wegliet; hij had, meen ik, het telegram waaraan die uitdrukkingen »dat alle omstandigheden even ongunstig waren, met vooruitzicht van verergering bij den dag, enz." ontleend zijn, in zijn geheel moeten mededeelen. En dat zou hem wel niet moeielijk zijn gevallen in zoover hij schijnt te beschikken over het geheim archief, blijkens zijn mededeeling van een, niet in het Enquête-rapport voorkomend, tweede gedeelte der geheime missive van den G. G. van 6 Mei 1873.

Is dit gedeelte van die missive van weinig of geen belang voor het debat, een ieder zal begrijpen dat de kwestie van dat telegram daarentegen van zeer groot belang is. Dat telegram toch is noodig om te bewijzen, dat werkelijk voor rekening van den Opperbevelhebber der expeditie een voorstelling van den toestand te Atjeh moet komen, zoo als het proces-verbaal der raadsvergadering van 20 April dien vermeldt. Mocht het echter blijken dat zoodanig telegram niet bestaat, dan zou zulks integendeel getuigen tegen dat proces-verbaal, dan zou dat gewichtig staatstuk op een gewichtig punt niet alleen onjuist zijn, maar een onverdiende schuld werpen op dien Opperbevelhebber. En mocht het verder blijken dat wij hier met zijn telegram van den 18en te maken hebben, dan zou de zaak er niet beter op zijn. Want dan zou een versch telegram, pas aangehoord, ter zitting beschikbaar, in het proces-verbaal van die zitting zijn weêrgegeven verminkt wat de stemming der troepen en de nog gunstige gezondheid betreft, daarentegen bezwaard met pessimistische en onjuiste voorstellingen, in die zitting te berde gebracht, doch die aan het telegram zelf vreemd zijn. Zonder nog aan opzettelijke vervalsching te denken, zou dit toch al erg genoeg wezen. Dat zou toch zeker niet getuigen voor een bezadigde en zorgvuldige behandeling van een zoo gewichtige aangelegenheid,

[1]) Zie rapport van 28 Nov. 74 blz. 18 noot.

maar op zijn zachtst genomen van die »zekere gejaagdheid" waarvan ik in mijn critiek gewaagde [1]. Dat zou verder getuigen voor de misvatting en overdrijving, in die raadsvergadering, van den toestand in Atjeh, die ik in mijn critiek ook uit andere gegevens aantoonde; een misvatting die later in de eerste plaats geweten werd aan de chefs der expeditie, en die wel de voornaamste aanleiding geweest is tot de enquête. Dat zou ook getuigen tegen de enquête zelve, aan wie een zoo kapitaal punt niet wel ontgaan kon. Eindelijk zou het getuigen tegen A—Z en zijne redeneering te dier zake.

Doch hoe belangrijk ook, ik zal thans op de zaak niet dieper ingaan, maar eindigen met de vraag: waar is het telegram, waarin de opperbevelhebber in Atjeh aan den Legerkommandant zou hebben bericht, »dat de stemming der troepen gedrukt was, en alle omstandigheden even ongunstig waren met vooruitzicht van verergering bij den dag, al naar mate de slechte moesson in hevigheid toeneemt"?

Den Haag, 10 April 1881. Generaal P. G. Booms.

---

[1]) A—Z schijnt dat punt van »gejaagdheid" zeer ter harte te nemen; hij pleit daartegen ook waar ik het niet te pas bracht. »Generaal Booms, zoo lees ik blz. 659, schrijft Generaal Verspyck argeloos na, dat het besluit (tot het instellen der enquête) met koortsachtige gejaagdheid genomen en uitgevoerd werd, en voegt er bij, dat den dertienden Mei de enquête werd ingesteld." Waar schreef ik zoo? Het eenige dat hiervan voor mijn rekening komt is de foutieve datum van 13 vermeld op mijn blz. 701, niet in letters maar tusschen haakjes in cijfers, als de datum van de instelling der enquête. En dat dit werkelijk een drukfout is, zooals A—Z ten slotte vermoedt, kan duidelijk blijken o. a. uit mijn noot van blz. 807, waarin ik wijs op de raadsvergadering van »18 Mei" als die »waarbij de enquête werd ingesteld". Verder heeft die drukfout ook daarom geen invloed kunnen uitoefenen op mijn beschouwing ter zake, omdat ook 18 Mei de rapporten en journalen van de chefs der expeditie nog niet waren ingekomen.

Koloniale litteratuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

Bibliotheca Orientalis oder eine vollständige Liste der im Jahre 1880 in Deutschland, Frankreich, Engeland und den Colonien erschienener Bücher, Broschüren, Zeitschriften u. s. w. über die Sprachen, Religionen, Antiquitäten, Literaturen und Geschichte des Ostens. Zusammengestellt von Karl Friederici. London, Trübner & C°. 1881. 8°.

De vijfde jaargang van Friederici's »Bibliotheca Orientalis" werd ons dezer dagen aangeboden. Een en andermaal reeds werd de aandacht op dit koloniaal repertorium gevestigd. Het uitvoerigst in den tweeden jaargang van »de Indische Letterbode", n°. 4, toen de »Bibliotheca Orientalis" voor het eerst het licht zag. Werd toen reeds de verklaring afgelegd dat men met erkentelijkheid aannam wat de bewerker ons gaf, wat hij op den titel van zijn arbeid op zich nam ons te geven, de dusver verschenen jaargangen, ook de laatste, kunnen onze dankbaarheid slechts verhoogen voor hetgeen ons bij voortduring wordt aangeboden; men houde slechts in het oog wat reeds vroeger werd opgemerkt, dat het zuiver Engelsch standpunt van den vervaardiger en de omstandigheid, dat hij slechts de litteratuur, in zooverre die in Engeland, Frankrijk en Duitschland het licht zag, opnam, maken, dat de »Bibliotheca Orientalis" ons geen maatstaf wezen kan voor de bepaling der meerdere of mindere belangstelling in eenig land van het Oosten.

Evenals in de vorige jaargangen zijn de boeken op het Oosten betrekkelijk, in 1880 in Engeland en zijne koloniën, Duitschland en Frankrijk verschenen, systematisch gerangschikt, met vermelding tevens van de artikelen, in tijdschriften en verzamelwerken opgenomen. De catalogus telt niet minder dan 1007 nummers.

Dat aan de Nederlandsche litteratuur over het Oosten wederom volstrekt geen plaats is verleend, kunnen wij ons verklaren waar wij op den titel letten, doch wij betreuren het ten zeerste, dat, »niet alleen aan Nederland hier geen recht is gedaan, maar dat het ook den buitenlandschen orientalist ten schade strekt, dat hem de kennis van zóóvele belangrijke werken wordt onthouden." Mogen de verdienstelijke uitgevers Trübner & C°. te Londen, die steeds getoond hebben belang te stellen in onze koloniale litteratuur, den heer Friederici op deze droevige leemte wijzen bij de eventueele bewerking der vervolgen van de »Bibliotheca Orientalis!"

Die Tertiäirschichten auf Java, nach den Entdeckungen von Fr. Junghuhn bearbeitet durch Dr. K. Martin. Leiden, bei E. J. Brill. 1880. 4°.

Belangrijker werk tot de kennis der petrefacten en tertiairformatie van Java dan het vermelde, is sedert het verschijnen van Junghuhn's »Java" zeker niet ter perse gelegd. De geleerde Schrijver stelde het samen naar de door Junghuhn verzamelde, thans te Leiden aanwezige specimina.

Het werk is gesplitst in een palæontologisch en een algemeen gedeelte, benevens een bijvoegsel en wordt toegelicht door eene geologische schetskaart van West-Java en een achtentwintigtal keurig bewerkte platen. Dat het boek in het Hoogduitsch is geschreven, zal aan zijne waardeering hier te lande geen afbreuk doen.

Gaan wij over tot ontleding van den inhoud, dan vinden wij in de eerste plaats een voorwoord, waarin de geachte Schrijver zegt, dat ten spijt van alle tot dusver gedane onderzoekingen onze kennis van Java's geologischen bouw nog zeer luttel is; ook spreekt hij van de wenschelijkheid van 't opnieuw oprichten eener natuurkundige commissie door de Regeering: hetgeen wij echter niet toegeven, daar toch het raderwerk, waarmede diergelijke commissiën op touw gezet en aan den gang gehouden worden, te omslachtig is en te licht aan verstoring onderworpen, wat bij enkele, op zich zelf staande, met Gouvernements-ondersteuning reizende personen niet het geval is. Wijders betuigt de Schrijver zijn dank aan verschillende geleerden, die hem behulpzaam waren bij den arbeid, noemt voorts de hoofdbronnen waarvan hij gebruik maakte, en klaagt over den betreurenswaardigen toestand der bibliotheek te Leiden, welke hem dwong, buitenlandsche boekerijen te raadplegen.

Dat de heer Martin bij de beschrijving der petrefacten geen vindplaatsen opgeeft, maar in stede er van de door Junghuhn in zijn catalogus gebezigde letters A—Z, daaraan store men zich niet; immers op blz. 42 van het algemeene deel vindt men de verklaring er van.

Op dit voorwoord volgt nu eene systematische opsomming en beschrijving van 286 petrefacten, behoorende tot de stammen der Cephalopoden, Gasteropoden, Conchiferen, Brachiopoden, Podophthalmaten,

Cirripediën, Coralliën en Foraminiferen, waarvan 1 tot de Cephalopoden, 160 tot de Gasteropoden, 74 tot de Conchiferen, 1 tot de Brachiopoden, 6 tot de Podophthalmaten, 13 tot de Cirripediën, 25 tot de Coralliën, 6 tot de Foraminiferen behooren; 85 dier soorten leven nog in de wateren des Indischen Oceaans, van 51 vindt men aldaar verwante soorten, van 19 worden er verwanten buiten Java gevonden en van 21 eindelijk komen er geslachtsverwanten voor; 175 der beschreven soorten zijn eindelijk nieuw voor de wetenschap Alle 286 zijn afgebeeld en van 15 geeft de Schrijver détailteekeningen.

Het algemeen gedeelte is gesplitst in meerdere afdeelingen en onderafdeelingen, waarvan wij ter verkrijging van een beter overzicht de opschriften zullen mededeelen; ze luiden:

I. Die Lagerungsverhältnisse.
- *A.* Die ältere Schichtenreihe.
  - *a.* die älteren Corallenkalke.
  - *b.* die Sandsteine und 1e Cycloclypeën Schicht.
- *B.* Die jüngere Schichtenreihe.
  - *a.* die 2e Cycloclypeën Schicht, *b.* die 3e idem.
  - *c.* Ubrige Schichten von jüngeren Complex.

II. Petrografischer Character.
- 1. die lesteine der älteren Schichtenreihe, 2. id der jüngeren id.

III. Altersbestimmung.
IV. Verbreitungsbezirk gleichwerthiger Schichten.
V. Erlaüterung der Kartenskizze.
VI. Hauptübersichtstabellen.

Werpen wij een blik op den rijken inhoud van dit gedeelte.

Volgens alle tot heden gedane waarnemingen, bestaat de laag, waarop de tertiaire formatiën van Java rusten, uit jonger eruptief gesteente. Onder de afzettingen der oudere lagen waren de oudere koraalkalken zeer moeielijk te herkennen en te determineren. Ten nauwste daaraan verbonden zijn de zandsteenen en de 1e cycloclypeën laag. Van de jongere afzettingen bevat de opvolgende 2e cycloclypeën laag Numuliten kalken, en ze behoort tot eene vorming, alle kenteekenen van een relatief niet hoogen ouderdom dragende. In de 3e veelal tufzand bevattende cycloclypeën laag vindt men Numuliniden, aanduidende, dat in de tertiairlagen een door hen gekenmerkte horizon voorkomt. De overige, tot de jongere tertiairvormingen behoorende lagen laten zich moeielijk onderling scheiden.

Verwijzende naar alles, wat de geachte Schrijver tot hier heeft gezegd, komt hij betreffende de ligwijze der Javaansche tertiairformatie tot de conclusie, dat te onderscheiden is een oudere, en een jongere lagencomplex.

Wat het petrografisch karakter betreft, zoo vindt men onder de gesteenten der andere lagenreeks veelal orbitoidenkalk, terwijl als typisch gesteente der 1e cycloclypeën schicht een onzuivere kalk moet aangemerkt worden, waarin merkwaardigerwijze waterbellen zijn besloten.

De gesteenten der jongere lagenreeks dienen als tot elkander behoorende te worden beschouwd, niettegenstaande het verschil in de deelen, waaruit zij zijn samengesteld; ze bevatten veelal zeer fijn korrelige stukjes veldspaath, hornblende, kwarts, enz. Versteeningen komen daarin menigvuldig voor.

Als resultaat der petrografische onderzoekingen, welke door Prof. Zirkel zijn geschied, werd vooral het feit verkregen, dat gesteenten onder den naam van oudere laag begrepen, voor zoo verre zij niet uit zuivere kalk bestaan, een verwantschap met oud kristallynsche gesteenten aantoonen, en dat die der jongere laag op een verband wijzen, met tertiaire en posttertiaire rotssoorten.

Om tot eene determinatie der oudheid van de tertiairlagen van Java te geraken, vergelijkt de Schrijver ze met tertiairvormingen van het Indische vastland, geeft die der Gaj-groep van Sind als gelijkwaardig op en concludeert, dat de vorming kan gerangschikt worden onder jonger Mioceen en ouder Mioceen, zoomede lagen van onbekenden ouderdom. Te oordeelen naar de weinige gegevens, die tot heden bekend zijn, komt buiten Java jonger Mioceen nog voor op Sumatra, Adenara, Luzon, de Nicobaren, in Sind en Japan, en het oudere Mioceen op Sumatra, Sind en Luzon.

Als een der belangrijkste resultaten door Schrijvers onderzoek verkregen, moet het feit aangemerkt worden, dat geen enkel mioceen petrefact van Java met een soortgelijk te vereenzelvigen is, dat tot eene verre buiten den verspreidingskring der Indopacifische fauna gelegen tertiairformatie behoort. Alle gevonden organismen sorteeren onder genoemde fauna en de meesten er van worden thans nog levend langs de kusten van Java en Sumatra aangetroffen.

Eene toelichting der kaart (West-Java op een schaal van 1 : 1450000) en een overzichtstabel van alle tot heden op Java gevonden fossiele overblijfsels van dieren (beter weekdieren) strekken aan het algemeen gedeelte tot slot.

In een bijvoegsel eindelijk geeft de geleerde Schrijver eene revisie der door Herklots reeds beschreven fossiele Echiniden van Java.

De aan het werk tot sieraad strekkende platen munten uit door nauwkeurigheid en fraaie bewerking; de gunstig bekende drukker en uitgever Trap, te Leiden, heeft er alle eer van; gelijke lof mag toegezwaaid worden aan de op het veld der Indische letterkunde zoo gunstig bekende firma E. J. Brill te Leiden (eigenaren de Heeren van Oordt en Stoppelaar) voor de zorg aan de uitgave besteed, wat te prijzenswaardiger is, omdat op des Heeren Martin's werk, uit den aard van zijnen inhoud, materieel voordeel niet te behalen valt.

Moge de Heer Martin nog dikwerf de wetenschappelijke litteratuur over Insulinde met een soortgelijke keurige pennevrucht verrijken!

Den Haag, April 1881. H. VON ROSENBERG.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

M e d e w e r k e r s h e r d a c h t. Onder dien titel komt in de jongste April-aflevering van »de Economist" een woord van hulde voor aan de nagedachtenis van wijlen den staatsraad Mr. P. J. Bachiene, wiens naam ook een goeden klank had, waar er van koloniale aangelegen-

heden sprake was. Terwijl wij daarnaar mogen verwijzen, zij hier alleen nog aangeteekend dat eene nauwkeurige biographie geleverd werd in het dagblad »Het Vaderland," overgenomen in de »Nieuwe Rott. Courant" van 20 Maart 1881.

In het onlangs verschenen »Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, gevestigd te Amsterdam, voor 1880" zijn van wijlen de h.h. Dr. R. H. C. C. Scheffer en Jhr. mr. J. K. J. de Jonge waardige levensberichten opgenomen, bewerkt door de h.h. K. W. van Gorkom en Prof. Dr. P. J. Veth. Voor hun talentvollen arbeid zullen de vele vrienden en vereerders van wijlen die beide verdienstelijke geleerden hun zeker dankbaar zijn.

Noemden wij in onze doodenlijst over het vorige jaar, in Jan. ll. in dit tijdschrift meêgedeeld, den naam van den Generaal Whitton niet, we deden het in de verwachting, dat een zuiver militair orgaan, over meerdere gegevens beschikkend, niet verzuimen zou een woord aan zijne nagedachtenis te wijden. Onze hoop werd niet teleurgesteld. Immers, het »Indisch militair Tijdschrift" bevat in de 1e aflevering dezes jaars eene uitvoerige herinnering aan het leven en de militaire loopbaan en verdiensten van wijlen dien Generaal-Kommandant van het Indisch leger.

Schneider's Typen-Atlas. Vrij algemeen werd in Duitschland met grooten lof gewag gemaakt van Dr. Oscar Schneider's Typen-Atlas op het gebied van ethnologie en planten- en dieren-geographie. »Unter dem neuen Atlanten," zoo lezen we o. a. in »Peterm. geogr. Mittheilgn. XII, 1880," »die jetzt wie Pilze aus der Erde schiessen, hebt sich als etwas eigenartiges Schneiders Typen-Atlas hervor, nicht, dass der zu grunde liegende Gedanke ganz neu wäre, aber seit lange ist unseres Wissens nichts Aehnliches erschienen. Für jeden Erdteil findt man hier auf mehreren Blättern die Volkstypen nebst den charakteristischen Tieren und Pflanzen in guten Holzschnitten, und bei jeder einzelnen Abbildung wird durch eine Ziffer auf die Stelle einer kleinen Weltkarte verwiesen, welche die Heimat des betreffenden Objectes bildet. Auswahl und Ausführung verdienen alles Lob. Man zicht an diesen Bildern, welch reiches und gutes Material von treuen Abbildungen gegenwärtig die Geographie besitzt im Gegensatze zu früheren Zeite."

Met 't oog op dit oordeel, waaraan dat der overige Duitsche pers zich schier eenstemmig aansloot, en op den geringen prijs, die voor dit leermiddel gevraagd werd, verwondert het ons niet, dat het in den korten tijd van zijn bestaan reeds op een groot aantal Duitsche scholen werd ingevoerd. En zag daarvan reeds in Engeland en elders eene uitgave het licht, ook een Nederlandsche bewerking mag er eerlang van verwacht worden door de zorg der uitgevers Brinkman & van der Meulen, met medewerking van den Secretaris van het Aardrijkskundig Genootschap en Directeur der H. Burgerschool met 3jarigen cursus te Amsterdam, den heer N. W. Posthumus.

De goede ontvangst, die bereids aan de Duitsche uitgave is te beurt gevallen, doet de verwachting koesteren dat ook de Nederlandsche bewerking van den Atlas als een groote aanwinst voor het onderwijs

in de aardrijkskunde zal worden beschouwd, terwijl de geringe prijs (*f* 1.50) voor eene algemeene verspreiding bevorderlijk kan zijn.

Sumatra-expeditie. De in het vorig jaar onder toezicht van Prof. P. J. Veth begonnen uitgave der reizen en onderzoekingen der bekende Sumatra-expeditie wordt, gelijk ook te verwachten was, geregeld voortgezet. Een groot gedeelte er van is zelfs geheel afgewerkt. Met de ons zeer onlangs aangeboden 2de aflevering van deel I toch is tevens het eerste deel van het Reisverhaal, bewerkt, door de heeren A. L. van Hasselt en Joh. Fr. Snelleman, voltooid, zoomede ook het tweede gedeelte van het derde deel, dat gewijd is aan eene beschrijving van »de talen en letterkunde van Midden-Sumatra door A. L. van Hasselt." Van het tweede en vierde deel verscheen gelijktijdig de tweede aflevering, bevattende het vervolg der »aardrijkskundige beschrijving, door D. D. Veth" en »de natuurlijke historie, door Joh. Fr. Snelleman."

Schrijvers en uitgevers hebben ook nu weder alle eer van hun omvangrijken arbeid, wat te lofwaardiger is omdat inderdaad het materieel voordeel, daaraan verbonden, waarlijk niet schitterend kan genoemd worden.

Het Boek der reizen en ontdekkingen. Had, reeds geruimen tijd geleden, de heer P. A. Tiele ons bekend gemaakt met de ontdekkingsreizen van den beroemden geograaf Vivien de Saint-Martin, onlangs gordde zich de heer Dr. G. J. Dozy, leeraar in de aardrijkskunde aan de Hoogere Burgerschool, te Leiden, aan tot eene vrije bewerking van Jules Verne's »Historie des grands voyages et des grands voyageurs," waarvan dezer dagen, onder het bovengemeld opschrift, de 1e en 2e aflevering werd in het licht gegeven door de Uitgevers-Maatschappij »Elsevier" te Rotterdam.

Terecht wordt gezegd, dat, terwijl Vivier de Saint-Martin een zooveel mogelijk volledig overzicht wilde geven van de geschiedenis der aardrijkskunde, Verne zich echter bepaalt tot het voornaamste, tot de meest beroemde reizigers, wier ontdekkingstochten hij daardoor des te uitvoeriger kon beschrijven. Het eene werk vult dus in zeker opzicht het andere aan. Waar het doel was een werk te geven voor het geheele beschaafde publiek, scheen de methode van Verne aan den Nederlandschen bewerker ook de beste weg om gelezen te worden. Maar dit publiek heeft z. i. recht, bij vermijding van allen streng wetenschappelijken vorm, op nauwkeurige mededeeling van de resultaten, waartoe de mannen der wetenschap gekomen zijn. Dr. Dozy zou trachten het een met het ander te vereenigen, terwijl hij zich voorstelt den Franschen schrijver niet zoo getrouw mogelijk te volgen, maar hem hier en daar aan te vullen, zelfs eene geheele omwerking van zijn arbeid te geven, waar de raadpleging der bronnen hem dit onvermijdelijk zou maken.

In hoever Verne's boek bij deze vrije bewerking gewonnen of verloren heeft, hopen wij dat een bevoegde hand later zal aanwijzen, zoodra het werk, dat in nagenoeg 42 afleveringen compleet zal zijn, verder zal zijn gevorderd dan de twee eerste afleveringen, waarin

worden behandeld het Grieksche tijdperk, de pelgrimstochten en ontdekkingsreizen in de eerste helft der middeleeuwen, het tijdperk der kruistochten en Marco Polo (1255—1321). Voor 's hands bepalen wij tot eene aankondiging der uitgave, die, wat haren keurigen vorm betreft, de Uitgevers-Maatschappij »Elsevier" tot eer verstrekt.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN NEDERLANDSCH-INDIË.

Almanak atawa rinting andau, bulan akan njelo 1881. Ilambagan bong Bandjermasin. 1880. 8°. (27 blz.)

Almanak voor Nederlandsch-Indië voor het jaar 1881. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°. (112 blz.)

Atlas van Nederland en zijne Bezittingen, ter aanvulling en vooral ook ten gebruike bij het teekenen van kaarten in school en huis. 4e druk. Arnhem, J. Voltelen. 1881. 4°. *f* 0.25.

Boekoe Pasatohan. Batavia, 1881. 4°.

Boeser (J. C.) en D. C. van Neck, Beknopte aardrijkskunde van Nederland en zijne Bezittingen. 2e bijgewerkte druk. Arnhem, J. Voltelen. 1881. kl. 8°. (IV en 92 blz.) *f* 0.25.

Bragolå moerti. (Aanteekeningen betreffende des Sultans vermaak: de wajang met levende acteurs, en wel het stuk, genaamd: Bragolå moerti.) Jogjakarta, A. Buning. 1880. 8°.

Entjik Pemboenji, De Oost te kijk! voor oud en voor jong; of de Nederlandsch-Indische Prenten met Hollandsche en Maleische onderschriften nader omschreven. Leiden, Gualth. Kolff. 1881. 8°. (IV en 124 blz.) *f* 1.10.

Geschiedenis (De) van Radja Sech Maradam. Macassar, W. Eekhout 1880. 8°. (147 blz.)

Hasselt (A. L. van), (Open brief aan de Heeren D. Gerth van Wijk, J. L. van der Toorn, L. K. Harmsen, J. Habbema, over de transscriptie van het Menangkabosch. Leiden, 1881.) 8°.

Hoofdstuk XIII van den Instructie-Inventaris voor de Artillerie der Landmacht in Nederlandsch Oost-Indië. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Iets over het rijk van Batjan. 's Gravenhage, H. P. de Swart & Zoon. 1880. 8°.

Kaart van de stad Samarang en omstreken. Schaal van 1 à 10.000. Samarang, G. C. T. van Dorp & Co. 1881. Lith. Emrik & Binger. 1 blad folio.

Kitab koempoelan bitjara dalam bahasa Malajoe dan Wolanda goena anak-anak di Macassar. Pada adjar dari sendiri gampang dan lakas tahoe bitjara Wolanda. Macassar, W. Eekhout. 1880. 4°.

Kruseman (Mej. Mina), Hélène Richard of in weelde geboren. Drama in drie bedrijven. Soerabaija, Gebr. Gimberg & Co. 1880. 8°. (IV, 39 blz.)

Naam- en ranglijst der officieren bij de land- en zeemagt in Nederlandsch-Indië. 1881. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°. (VI, 198 blz.)

Naamlijst der Europeesche inwoners van Nederlandsch-Indië en opgave omtrent hun burgerlijken stand. 1881. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°. (IV, 342 blz.)

Palisang oloh Kristen manintu lewu sorga, tumon djetā injarita ani John Bunjan. Bandjermasin, Ilambagan ani Rijnsch Zending-Genootschap. 1879. 4°. (II, 104 blz.)

Reglement (Politie-). Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°.

Schneider (Dr. Fr.), Geographische verspreiding der minerale bronnen in den Oost-Indischen Archipel. Amsterdam, C. L. Brinkman. Utrecht, J. L. Beijers. 1881. 4°.

No. 7 van de „Bijbladen van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, gevestigd te Amsterdam."

Sĕrat tjarijas sipoen pĕranging nĕgari Nederlan, kålå ing tahoen 1815. (Verhaal van den oorlog in Nederland in den jare 1815. Uit het Hollandsch overgezet door C. F. Winter te Soerakarta.) Djogjokarta, A. Buning. 1879. 8°.

Sĕrat katoeronggå kapal. (Beschrijving van de goede en kwade teekenen van paarden, benevens recepten tegen allerlei ziekten bij paarden. Oorspronkelijk in versmaat gesteld door den Soesoehoenan III, en in de gewone taal overgebracht door F. L. Winter). 2e druk. Djogjokarta, A. Buning. 1879. 8°.

Sĕrat wangsallan pasindèn Bådajå toewin Srimpi ing Soeråkartå. (Raadselversjes, om te worden gezongen door de Badåja's en Srimpi's te Soerakarta). Met 2 teekeningen. Samarang, A. Bisschop. 1880. 8°.

Sĕrat Pragiwå. In Javaansche poëzie overgezet door Radèn Mas Såsrå di Wir Jogjakarta, A. Buning. 1880. 8°.

Sĕrat Nålå wåså Nålå Satyå. (Nålå wåså en Nålå Satyå opgesteld door Radèn Pandji Soerjå Widjåjå). Batavia, Ogilvie & Co. 1880. 8°.

Soerat njanit pakaini ngoerok ia masa soerat. Bandjermasin, Rijnsch Zending-genootschap. 1880. 8°. (28 blz.)

Staatsblad van Nederlandsch-Indië, voor het jaar 1879. Batavia, W. Bruining & Co. 1880. 8°.

Supplement op de Verzameling van ordonnanciën betrekkelijk veeziekten in Nederlandsch-Indië en van handleidingen tot het desinfecteeren van besmette of van besmetting verdachte voorwerpen, schepen, enz., zoomede tot de kennis der kenteekenen van besmettelijke veeziekten. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8°. (14 blz.)

Surat huruphapa madjar anak olo mambasa. Ilambagan hangkadjahawen tingkat. Bandjermasin, Rijnsch Zending-genootschap. 1880. 8°. (30 blz.)

Taaloefeningen voor de lagere scholen in Nederl.-Indië. Eerste—Derde stukje. Batavia, G. Kolff & Co. 1881. 8°.

Verslag (Algemeen) van den staat van het middelbaar en lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in Nederlandsch-Indië over 1879. Batavia, Landsdrukkerij. 1881. 8°. (IV, 85 blz.)

Verslag omtrent den gouvernements post- en telegraafdienst in Nederlandsch-Indië over het jaar 1879. Batavia, G. Kolff & Co. 1881. 8°.

Wagenaar (S.), Deutsches Lese- und Übungsbuch. Samarang, A. Bisschop. 1879. 8°. (180, II blz.)

Woewoelang olah-olah. Kookboek (Receptenboek). Uit het Hollandsch vertaald door F. L. Winter te Soerakarta. 2e druk. Djokjokarta, A. Buning. 1879. 8°.

Zeverijn (S. B.), Onze Oost-Indiëvaarders. Amsterdam, J. F. V. Behrns. 1881. 8°. (46 blz.) ƒ 0.60.

IN HET BUITENLAND.

Annuaire de la Marine et des Colonies pour 1881. Paris, Berger Levrault & Cie. 1881. 8°. (833 pp.) fr. 5.

Arnold (E.), The Light of Asia; or, the Great Renunciation. 6 th éd. London, Trübner. 1881. 8°. (pp. 250) 2 s. 6 d.

Badger (George Percy), An English-Arabic Lexicon. London, C. Kegan Paul 1881. £ 9.9.

Baness (J. Frederick), Index Geographicus Indicus, being a list, alphabe-

tically arranged, of the principal places in Her Imperial Majesty's Indian Empire, with notes and statements, Statistical, Political, and Descriptive, of the several Provinces and Administrations of the Empire, the Native States, independent and feudatory, attached to, and in political relationship with each; and other information relating to India and the East. Calcutta (Newman) and London (Stanford). 1881. 8°. (201, CXII pp.)

Bellew (Capt.), Memoirs of a Griffin; or, a Cadet's First Year in India. Illustr. from Designs by the Author. New ed. London, W. H. Allen. 1881. 8°. (pp. 386). 10 s. 6 d.

Books (The sacred) of the East translated ba various Oriental Scholars and edited by F. Max Müller. Oxford, At the Clarendon Press. 1880. 8°.

Vol. IV. The Zend-Avesta. Part I. The Vendîdâd translated by James Darmesteter. — Vol. V. Pahlavi Texts translated by E. W. West. Part I. The Bundahis, Bahman Yast, and Shâyast Lâ Shâyast. — Vol. VI. The Qur'ân translated by E. H. Palmer. Part I. Chapters I to XVI. — Vol. IX. Part II. Chapters XVII to CXIV. — Vol. VII. The Institutes of Vishnu translated by Julius Jolly.

Boulger (D. C.), History of China. London, W. H. Allen. 1881. 8°. Vol. I. (pp. 602) 18 s.

British Burma. The British Burma Gazetteer. Compiled by authority. Rangoon, (Government Press). 2 vols. 8°. Vol. I (1880), pp. X, 716, XXXV; vol. II (1879) pp. 859, XVIII, photographs.

Catalogue (A) of mostly second-hand books on the History, Languages, Religions, Antiquities, Literature and Geography, of the Semitic, Iranian, and Tatar races, to be had at the affixed prices, of Trübner & Co. London, Trübner & Co. 1881. 8°.

Catalogue (A) of books, periodicals, and serials, on the History, Languages Religions, Antiquities, Literature and Geography of the East. Published by Trübner. London, 1881. 8°.

Chamberlain (Basel Hall), The classical poetry of the Japanese. London, Trübner & Co 1880. 8°. (XII, 227 pp.) ƒ 4.90.

Colonisation Circular. Part 1. Canada; Part 2, New Zealand; Part 3, Western Australia; Part 4, Cape of Good Hope; Part 5, Natal; Part 6, New South Wales. London, 1881. 8°. 1 s. (Government Publication.)

Fergusson (James) and James Burgess, The Cave temples of India. Printed and published by order of Her Majesty's Secretary of State. London, W. H. Allen & Co. 1880. gr. 8°.

Frederici (Karl), Bibliotheca Orientalis oder eine vollständige Liste der im Jahre 1880 in Deutschland, Frankreich, England und den Colonien erschienenen Bücher, Broschüren, Zeitschriften u. s. w. über die sprachen, religionen, antiquitäten, literaturen und geschichte des Ostens. (Fünfter Jahrgang.) London, Trübner & Co. 1881. 8°. (IV, 62 pp.)

Garrick (H. B. W.), Mansukhi and Sundar Singh: A Hindu Tale, with 24 Illustrations. London, W. H. Allen. 1881. 8°. 1 s. 6 d.

Hübbe-Schleiden (D. J. U.), Deutsche Colonisation, eine Replik auf das Referat des Hernn Dr. Friedrich Kapp über colonisation und Auswanderung. Hamburg, L. Friederichsen & Co. 1881. 8°. (X, 122 s.) ƒ 1.95.

Imbault-Huart (Camille), Reuceil de documents sur l'Asie Centrale. Paris, E. Leroux. 1881. 8°. (pp. 225.)

Dit werk is het XVIe deel der „Publications de l'École des langues Orientales vivantes.

Lélu (P.), En Algerie. Souvenirs d'un colon. Haris, A. Hennuyer. 1881. 18mo. ƒ 3.50.

Lethbridge (Roper), A short Manual of the History of India. With an Account of India as it is, the Soil, Climate, and Productions, the People, their Races, Religions, Public Works and Industries, the Civil Service, and System of Administration. With Maps. London, Macmillan. 1881. 8°. (pp. 380.) 5 s.

Life (Private) of a Ceylon Coffee Planter. By Himself. Colombo. London, Hamilton. 1880. 8°. (pp. 80.) 1 s. 6 d.

Malheiro (L.), Explorações geologicas e mineiras nas colonias Portuguezas. Conferencia feita na Sociedade de geographia de Lisboa na noite de 17de Janeiro de 1881. Lisboa, 1881. 8°.

Moffatt's Geography of the British Colonies. London, Moffatt. 1881. 12mo. 6 d.

Müller (Max), The Dhammapada: A collection of Verses: Being of the canonical Books of the Buddhists. Translated from Pali. (Sacred Books of the East, Vol. 10). London, Frowde. 1881. 8°. (pp. 260,. 10 s. 6 d.

Murray's Handbook of the Bombay Presidency: with an account of Bombay City. 2nd edition. London, Murray. 1881. 8°. (pp. 405, maps, plans). 15 s.

Nogueira (A. F.), A raça negra sob o ponto de vista da civilisação da Africa. Usos e costumes de alguns povos gentilicos do interior de Mossamedas e as Colonias Portuguezas. Lisboa, Typographia Nova Minerva. 1880. 8°.

Parry (Captain S. H. Jones), My journey round the world via Ceylon, New Zealand, Australia, Torres Straits, China, Japan, and the United States. London, Hurst and Blackett. 1881. 2 vols. 8°. *f* 13.65.

Peile (John), Notes on the Nalopakhyanam; or, Tale of Nala, for the Use of Classical Students. Cambridge Warehouse. 1881. 8°. 12 s.

Poenamo. Sketches of the early days of New Zealand. Romance and reality of antipodean Life in the infancy of a new Colony. London, Williams and Norgate. 1881. 8°. (XII, 359 pp.) *f* 3.90.

Poole (Stanley Lane), A scheme of Mohammadan Dynasties during the Khalifate. London, Trübner & Co. (pp. 8, with a Plate). 2 s.

Poor (Laura E.), Sanskrit and its Kindred Literatures: Studies in comparative Mythology. London, C. Kegan Paul. 1881. 12°. (pp. 468). 5 s.

Prschewalski (R. von), Reisen in der Mongolei im Gebiet der Tanguten und den Wüsten Nordtibets in den Jahren 1870 bis 1873. Autorisirte Ausgabe für Deutschland. Aus dem Russischen und mit Anmerkungen versehen von Albin Kohn. Mith 22 Illustrationen und einer karte. Zweite Auflage. Jena, H. Castenoble. 1881. 8°. (XIV, 538 s.) *f* 5.20.

Dit werk vormt het 12e deel van de »Bibliothek geographischer Reisen und Entdeckungen älterer und neuerer Zeit." Vroeger verschenen nog, althans voor zoover alleen 't Oosten wordt bedoeld: »F. M. Pinto's Abenteuerliche Reise durch China, die Tartarei, Siam, Pegu und andere Länder des Östlichen Asiens. Neu bearbeitet von Ph. H. Külb;" en: »Albert S. Bickmore, Reisen im ostindischen Archipel in den jahren 1865 und 1866. Autor. vollständige Ausg. für Deutschland. Aus dem Engl. von J. E. A. Martin. Mit 36 Illustr. in Holzschn. und 2 Karten in Farbendruck."

Schmeltz (J. D. E.) u. R. Krause, Die ethnographisch-anthropologische Abtheilung des Museum Godeffroy in Hamburg. Ein Beitrag zur Kunde der Südsee-Völker. Hamburg, Friederichsen. 1881. 8°. (pp. 687).

Sell (E.), The faith of Islam. London, Trübner & Co. 1881. 8°. (pp. XIV, 270.) 6 s. 6 d.

Seward (G. F.), Chinese Immigration in its Social and Economical Aspects. With plate. New-York, 1880. 8°. (pp. XVI, 420). 12 s. 6 d.

Sewel (Robert), Report on the Amarávati tope, and excavations on its site in 1877. Printed bij order of the Secretary of State for India in Council. London, G. Edw. Eyre and W. Spottiswoode. 1880. folio.

Temple (Sir R.), India in 1880. 2nd. ed. With two Maps. London, Murray. 1881. 8°. (pp. 520).

Vyavasthá-chandriká. A digest of Hindu law. As current in alle the Provinces of India, except Bengal Proper. By Shya'ma' Charan Sarkár Vidyá-Bhu'shan. London, Trübner & Co. 1881. 8°. 2 vol. £ 2. 8 s.

Vyavasthá'-darpana. A digest of Hindu law as current in Bengal. With Anthorities, Explanatory Notes, etc. Also admitted Legal opinions, and Decided Causes bearing upon the Vyavastha's or principles. By Shamachurn Sircur. Second edition. Enlarged and improved. London, Trübner & Co. 1881. 8°. 1 £ 6 s.

Verbeek (R. D. M), Geologische Notizen über die Inseln des Niederländisch-Indischen Archipels im Allgemeinen und über die fossilführenden Schichten Sumatra's int Besonderen. Extra-Abdruck aus »Palaeontographica," Suppl. III, Lfg. 8 u 9. Mit einer Profil-Tafel. Cassel, Theodor Fischer. 1881. 8°.

Wedderburn (Sir D.), British Colonial Policy. (Practical Politics, N°. 4.) London, Macmillan. 1881. 8°. (pp. 56). 1 s.

Wheeler (J. Talboys), The History of India under Mussulman Rule. Part 2. London, Trübner & Co. 1880. 8°. 12 s.

De beoefening der Manangkabausche taal en hare transscriptie,

BESPROKEN DOOR

DR. A. W. T. JUYNBOLL.

De Manangkabausche taal, in den laatsten tijd meermalen, ook in dit Tijdschrift, ter sprake gebracht, was voor ons Nederlanders een tiental jaren geleden bijkans nog geheel onbekend. Behalve het door Dr. H. N. Van der Tuuk en het door Dr. J. J. De Hollander in verschillende geschriften medegedeelde, en nog enkele in allerlei tijdschriften verspreide opgaven, bestonden er weinige gegevens om die van het gewone Maleisch sterk afwijkende taal te bestudeeren. Hoezeer dit gebrek ook te betreuren was, zoowel in het belang van algemeene taalvergelijking, als bovenal voor hen die in de Padangsche Bovenlanden met de slechts Manangkabausch sprekende inboorlingen telkens in aanraking kwamen, — het was te voorzien, dat ten dezen opzichte eenige verbetering niet lang kon uitblijven.

Hoe meer Sumatra's binnenlanden de opmerkzaamheid trekken, hoe duidelijker de noodzakelijkheid moet blijken van bekend te zijn met het Manangkabausch, »eene taal, die op zijn minst genomen in een geheel gewest, een residentie met vier assistent-residentiën, gangbaar is," zooals ons kort geleden nog herinnerd werd in dit Tijdschrift (1881, I, bladz. 529) door den heer J. L. Van der Toorn. »Die bevolking," zeide hij, »bestaat uit meer dan zesmaal honderdduizend zielen; zij heeft haar eigen weinig verbasterde zeden en gewoonten, haar eigen overleveringen, haar eigen letterkunde, door haar zelf in het leven geroepen wetten en regeeringsvorm, en kan zich beroepen

op vorsten, die in het Oosten een roemvolle plaats bekleeden. Het land, dat door dit volk bewoond wordt, behoort tot een rijk, dat vroeger het grootste gedeelte van Soematra in zich sloot, en kan thans nog als Padangsche Bovenlanden wedijveren met de schoonste en belangrijkste gewesten van Nederlandsch-Indië." Ook de heer J. Habbema noemt het (in de Ind. Gids, 1881, I, bladz. 763) »een verblijdend verschijnsel dat het Manangkabausch, eene taal die door meer dan een millioen menschen in het belangrijkst gedeelte van Sumatra wordt gesproken, in den laatsten tijd meer en meer de aandacht trekt der beoefenaren van Indische talen." Hij verklaart dat het niet alleen door het gebruik van elders onbekende woorden, »maar ook in de constructie per zinnen, dikwijls sterk afwijkt van het gewone Maleisch" (bladz. 769). Volgens den heer Van der Toorn (bladz. 530) verdient het Manangkabausch »evenzeer bestudeerd te worden als hare zustertaal", het Maleisch. »Een ernstig en volhardend onderzoek zou der wetenschap weldra kunnen toonen, dat er in de beoefening dezer krachtige en rijke taal een ruim veld voor ontdekkingen gevonden was. Dat zij rijk is aan afleiding en samenstelling, kernachtig in haar uitdrukking," heeft hij genoegzaam door voorbeelden in zijn opstel aangetoond.

Men behoeft tegenwoordig dan ook niet langer te klagen over gebrek aan hulpmiddelen om het Manangkabausch te leeren kennen. De in 1872 door professor Pijnappel uitgegeven Zamenspraken van Radja Médan, die den heer W. Hoogkamer aanleiding gaven tot »Eenige toelichtingen," opgenomen in de Bijdragen van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I. (4e volgreeks, 1e deel, bladz. 213—231), waarop weldra nog eenige opmerkingen van den heer J. Habbema zullen volgen, — de belangrijke bijdragen der heeren J. J. Van Limburg Brouwer, L. K. Harmsen, J. L. Van der Toorn en J. Habbema, voorkomende in het 21e, 23e, 25e en 26e deel van het Tijdschrift van het Batav. Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, — de in de Verhandelingen van dat Genootschap door den heer D. Gerth van Wijk uitgegeven Hikajat Poetri Balkis; — de in de Indische Gids (1880, II, bladz. 492—497 en 956—972) geplaatste opstellen der heeren H. C. Klinkert en R. Van Eck, en de naar aanleiding daarvan ingezonden bijdragen der heeren J. L. Van der Toorn en J. Habbema (Ind. Gids, 1881, I, bladz. 525—542 en 763—769), — en eindelijk het omvangrijke werk over Midden-Sumatra waarvan, onder allerlei voortreffelijks, grootendeels ook reeds het taalkundig gedeelte is verschenen, met zooveel zorg en talent bewerkt door den heer A. L. van Hasselt, — ziedaar een lange reeks van snel elkander opgevolgde bronnen voor de studie van het Manangkabausch.

De reeds verkregen resultaten doen ons verwachten, dat aldus steeds

vastere grondslagen voor verdere studie dezer taal zullen verkregen worden. Moeilijk zal men voortaan kunnen blijven ontkennen, dat het Manangkabausch van het Maleisch afwijkt door verschil in uitspraak, vorm en beteekenis van vele woorden, ja zelfs door verschil van zinbouw. Vergelijkingen met het Battasch, Dajaksch, Soendaneesch, Javaansch, enz. zullen steeds duidelijker in het licht stellen, dat hier een grooter verschil is op te merken dan wat men gewoon is dialect-verschil te noemen.

Doch tevens wordt het tijd, te waarschuwen voor een gevaar dat de zoo noodzakelijke eenstemmigheid en onderlinge samenwerking der beoefenaars van de Manangkabausche taal dreigt te verstoren; ik bedoel hunne verschillende wijze van transscribeeren. De moeilijkheid, in het oplossen van dit probleem gelegen, achte men niet gering. Want hoe weinig belangrijk zulke afwijkingen soms ook mogen schijnen, waar het een taal betreft die in een eigen, of althans in eenig doelmatig, schrift geschreven wordt, kan men zonder groot bezwaar spoedig een systeem van transscriptie vaststellen. Doch anders is het gesteld bij eene taal die dat hulpmiddel geheel of grootendeels mist, dus vooral uit den mond van het volk moet opgeteekend worden, en bij voorkeur steeds zal bestudeerd worden met het doel om haar in den dagelijkschen omgang met de inlanders te gebruiken. Daar dient meer dan elders op de uitspraak gelet te worden.

Het zorgvuldig toeluisteren en het nauwkeurig overbrengen van het gehoorde is echter niet ieders werk. De een schijnt andere indrukken van het spreken der inlanders opgevangen te hebben als anderen. Althans niet een der vroeger genoemde beoefenaars van het Manangkabausch stemt volkomen met een der anderen hierin overeen. Toch dient men naar objectiviteit zooveel mogelijk te trachten. De steeds ergerlijker stoornis, veroorzaakt door deze afwijkingen van transscriptie, zoude weldra aanleiding geven tot spraakverwarring, mogelijk tot nutteloozen pennestrijd.

Ten einde dit gevaar te ontkomen, is gelukkig reeds door een dezer taalonderzoekers een wakkere poging aangewend. Het verdienstelijk lid der Sumatra-expeditie, de heer A. L. van Hasselt, heeft de heeren Gerth van Wijck, van der Toorn, Harmsen en Habbema opgeroepen om gezamenlijk met hem een bruikbaar systeem van transscriptie voor het Manangkabausch te ontwerpen. De uitgave eener door hem bewerkte Manangkabausche woordenlijst zal hij uitstellen totdat dit transscriptie-systeem is vastgesteld, om dat dan daarbij in toepassing te brengen. Op zijn verzoek deel ik hier deze uitnoodiging tot dat goede werk mede.

Aan de Heeren

D. Gerth van Wijk, J. L. van der Toorn,
L. K. Harmsen, J. Habbema.

Zeer geachte Heeren!

Vergunt mij u mijne sympathie te betuigen met zooveel wat door u gedaan is om de kennis te bevorderen van het merkwaardige volk, dat de Padangsche Bovenlanden en ook daarbuiten een groot deel van Midden-Sumatra bewoont.

Aan ulieder initiatief en ingespannen arbeid danken wij het, dat de Manangkabosche taal, die eenige jaren geleden in Europa nog ten eenenmale onbekend was, thans reeds een onderwerp van studie kan uitmaken, ook voor hen, wien het niet gegeven is de taal te onderzoeken aan de bron, maar die zich in het studeervertrek moeten vergenoegen met hetgeen opgeteekend werd door anderen, die zich onder de Maleische bevolking van Midden-Sumatra bewegen.

Na afloop van de Sumatra-expeditie ben ik in Nederland onafgebroken werkzaam geweest, om de door mij verzamelde gegevens voor de pers gereed te maken. Zoo even heb ik, wat het taalkundig gedeelte betreft, dien arbeid gestaakt.

In den u hierbij aangeboden overdruk van mijn slotwoord vindt ge de reden daarvan vermeld, en ik doe bij deze een beroep op uwe liefde voor de Manangkabosche taal, met u te verzoeken om hetgeen ik in dat slotwoord voorstel, in overweging te willen nemen en ten uitvoer te brengen.

De Heeren van der Toorn, Harmsen en Habbema, die zich te Fort de Kock bevinden, zijn het best in de gelegenheid, na een nauwgezet wikken en wegen in gemeen overleg een systeem van transscriptie vast te stellen.

Mocht dan de Heer Gerth van Wijk of ik tegen een enkele der voorgeslagen vormen bedenkingen hebben, ik twijfel niet of na eene korte gedachtenwisseling zullen wij tot overeenstemming komen en daarmede den grond hebben gelegd tot een degelijker en vruchtbaarder beoefening van de Manangkabosche taal, dan bij een transscriptie-verschil als thans nog bestaat, mogelijk is.

Daar wellicht de eerste aflevering van »Midden-Sumatra" niet in u aller bezit is, voeg ik hierbij hetgeen ik in dat werk heb gezegd omtrent de door mij aangenomene schrijfwijze.

Met de verzekering mijner bijzondere hoogachting heb ik de eer te zijn:

UEdGestrenges Dw. Dienaar,
A. L. van Hasselt.

Het daar bedoelde slotwoord luidt:

Toen de Sumatra-expeditie werd uitgerust, was aan de beoefening van het Manangkabósch nog maar zeer weinig gedaan, althans vruchten van die beoefening worden niet dan sporadisch aangetroffen.

Sedert is dat anders geworden.

In het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en in de Indische Gids zijn een aantal opstellen verschenen, die de kennis van de Manangkabosche taal een groote schrede vooruit hebben gebracht.

Het waren voornamelijk de leeraren aan de kweekschool voor Inlandsche onderwijzers te Fort de Kock, de HH. D. Gerth van Wijk, J. L. van der Toorn en L. K. Harmsen, die de door zoovele bestuursambtenaren ongebruikt gelaten gelegenheid aangrepen, om dit nog geheel braak liggende veld te bearbeiden. Zij verdienen voor dat streven allen lof. En niet minder komt lof toe aan den Heer J. Habbema, die zich sedert drie jaren te Fort de Kock bevindt, speciaal met het doel om de taal te bestudeeren, voor de degelijkheid en nauwgezetheid waarmede hij zijne taak heeft opgevat, zooals blijkt uit de uitstekende proeven door hem geleverd. Wanneer den Heer Habbema de gelegenheid blijft gelaten om zijne studiën voort te zetten, dan mogen wij met grond verwachten, dat de nog zoo weinig bekende taal der bevolking van Midden-Sumatra ons weldra niet meer vreemd zal zijn, dan het Maleisch van Riouw en Malakka.

Op bldz. 2 van deze bijdragen tot de kennis der taal van Midden-Sumatra heb ik opgemerkt, hoe veel bezwaren men ontmoet bij een poging om de juiste uitspraak der woorden in schrift weer te geven, en dat ik die moeielijkheden niet overschatte, blijkt duidelijk uit het feit, dat allen die sedert Manangkabosche stukken in het licht gaven, daarbij verschillende schrijfwijzen gevolgd hebben.

Ook dat moet anders worden; want bij een verscheidenheid van transscriptie zooals die nu bestaat, wordt de beoefening der taal voor hen die niet het volk, maar alleen de geschriften kunnen raadplegen, noodeloos bemoeilijkt, ja, bijna onmogelijk gemaakt.

Het zij verre van mij te willen beweren, dat de door mij gevolgde transscriptie de beste, de ware is. Ik heb getracht zonder gebruik te maken van aan het Arabisch ontleende letterteekens, de klanken in het Romeinsch karakter uit te drukken die ik uit den mond der Manangkaboërs vernam. Dat ik hier en daar te kort schoot, niemand kan daarvan meer overtuigd zijn dan ik zelf. Had ik de transscriptie van den den Heer Habbema gekend, voordat ik de mijne in toepassing bracht, zeker zou ik deze op sommige punten gewijzigd hebben, en het zou mij niet verwonderen als de Heer Habbema omgekeerd hetzelfde zou hebben gedaan.

Ik ben overtuigd dat het zeer in het belang der studie van het Manangkabosch zal wezen, indien de tegenwoordige beoefenaren dier taal — weinigen in getal als ze zijn — alvorens verder te gaan met het publiceeren der vruchten van hun arbeid met elkander van gedachten wisselen, om te geraken tot het aannemen van een uniforme transscriptie. Wanneer alle vooringenomenheid met eigen ideeën wordt ter zijde gesteld om den wille van het door allen beoogde doel, verbreiding der kennis

van de taal die we liefhebben, dan zal het niet moeielijk zijn omtrent de beste wijze van transscriptie tot overeenstemming te geraken.

Gaarne wil ik de eerste zijn om het voorbeeld te geven, door de uitgave van de gedurende de expeditie verzamelde woordenlijst op te schorten totdat in gemeen overleg vaste regels voor de te volgen spelling zullen zijn aangenomen.

Dit plan juichen wij van harte toe. Doch ééne bedenking meen ik hierbij te moeten voegen: eene vraag waarop dit transscriptie-comité wel zal willen acht slaan. Is het niet mogelijk, onderscheid te maken in de transscriptie tusschen schrijf- en spreektaal? Kan men, bij het overbrengen der litteratuur-voortbrengsels, de geschreven taalvormen, bij voorbeeld de uitgangen *al*, *ar*, *ap*, *as*, *at*, *is*, *it*, *oep*, *oes*, *oet*, enz. niet onveranderd laten, om die alleen naar de uitspraak te wijzigen waar men het uitgesproken (niet het geschreven) woord wenscht weer te geven, of waar men uitsluitend bedoelt de uitspraak te leeren kennen, dus meer voor practische spraakoefening dan wel voor wetenschappelijk taalonderzoek?

Aanvankelijk moge de noodzakelijkheid van deze onderscheiding minder in het oog vallen; doch het is te hopen en te verwachten, dat weldra zulke aanwijzingen voor de uitspraak niet uitsluitend noodig zijn. Behalve de reeds uitgegeven Hikajat Poetri Balkis, zijn reeds meerdere geschriften bekend. En al blijkt voor het aanleeren der uitspraak het transscribeeren der geluiden nooit geheel overbodig, evenzeer is voor taalonderzoek en woordafleiding het nauwkeurig transscribeeren der letters onmisbaar noodzakelijk.

Door dit onderscheid in acht te nemen, zullen deze heeren zich tevens vrijwaren tegen de, door hen verworpene, meening dat het Manangkabausch slechts als een dialect van het Maleisch is te beschouwen. Immers waar men het dialect-verschil op den voorgrond stelt, zooals er ten aanzien ook van onze taal zoo schoone proeven zijn geleverd, is het weergeven der eigenaardige uitspraak onvermijdelijk; doch overigens volgt men de gebruikelijke schrijfwijs. Niemand zal het onderscheid der Engelsche woorden *knight* en *night* onkenbaar willen maken, of *to write* en *to right* op dezelfde wijs schrijven, hoewel de uitspraak beider uitdrukkingen nagenoeg gelijkluidend is. Het Vlaamsch, wegens zijne verwantschap en toch sterke afwijking van het Nederlandsch, reeds vroeger als punt van vergelijking aangehaald voor de verhouding van het Manangkabausch tot het Maleisch, — het schrijft bij voorbeeld toch *paard*, al luidt de uitspraak van dat woord ook *paord*. Zoo ook, om nog dit eene voorbeeld te noemen, bij het Javaansch: waar een woord eindigt op de letter *k*, wordt deze letter ook

;eschreven, niettegenstaande zij dan meestal niet als eene *k* wordt uit-;esproken.

Moge deze opmerking bij voornoemd comité behartiging vinden, en le samenwerking der beoefenaars van het Manangkabausch, zoowel ils ieders zelfstandige arbeid op dit gebied, krachtig bijdragen tot beter egrip van deze taal, zoo onmisbaar voor het in Midden-Sumatra geestigd bestuur. Hunne verdienstelijke pogingen worden met levendige elangstelling gadegeslagen; uit eigen overtuiging weten zij, dat zij en nuttig werk verrichten.

Delft, 5 April 1881.

Wetenschap en Industrie.

DE NIEUWE BEGROOTING VOOR BRITSCH-INDIË.

Voor het dienstjaar 1879-80 beliepen de ontvangsten £ 68 485 000 en de uitgaven £ 69 688 000, zoodat er een nadeelig saldo was van £ 1 203 000.

Voor 1880-81 wordt voorloopig een tekort van £ 6 269 000 aangegeven, daar het bedrag der inkomsten met inbegrip der £ 2 000 000 die door Engeland wordt bijgedragen tot dekking van de onkosten van den oorlog tegen Afghanistan, op £ 70 768 000, en dat der uitgaven op £ 77 037 000 wordt gesteld. Zonder de oorlogskosten zou er een surplus van £ 5 396 000 zijn.

Voor 1881-82 worden de inkomsten op £ 70 981 000 en de uitgaven op £ 70 126 000 begroot, zoodat er een batig saldo van £ 855 000 te verwachten schijnt. Onder die inkomsten zijn medegerekend £ 3 000 000, door het Britsche Gouvernement bijgedragen; onder de uitgaven £ 2 210 000 voor eigenlijke oorlogsuitgaven en £ 790 000 voor den met den oorlog in verband staanden spoorwegbouw op de grenzen, dus samen ook 3 millioen pond. »De tegenwoordige toestand", zeide de heer Baring bij het indienen van zijn begrooting, »is bijgevolg voorspoedig. Ik acht mij gelukkig, die meening te kunnen uitspreken, omdat de laatste misrekening ten aanzien der oorlogsuitgaven er toe medegewerkt heeft om het geloof ingang te doen vinden, dat de tegenwoordige financiëele toestand van Indië grond tot ongerustheid geeft. Dit is niet het geval. Wanneer wij eenmaal van den oorlogslast ontheven zijn, hebben wij geen reden voor groote bezorgdheid. Wat de tijdelijke financiëele moeielijkheden betreft, gewichtig mogen ze zijn, ze verschillen toch van die welke in de jaren onmiddellijk na den opstand werden beleefd. Indië verkeert niet in een toestand van een chronisch deficit. Zij kan niet alleen haar huishouding betalen, maar bovendien een belangrijk overschot leveren. De verschillende bronnen van inkomsten wijzen een ruime mate van elasticiteit aan. Deze feiten zijn bevredigend, en getuigen voor het vroegere beheer van de Indische geldmiddelen." Nieuwe belastingen zullen dan ook niet

worden ingevoerd; integendeel, de afschaffing van de license tax wordt in het verschiet gesteld.

Opmerkelijk is nog dat gedeelte van de toelichting, dat over het aanwakkeren van den particulieren ondernemingsgeest handelt. Sir John Strachey wilde uitsluitend staatsspoorwegen; zijn opvolger volgt een andere gedragslijn. Maar de heer Baring drukt de hoop uit, dat kapitalisten er toe zullen overgaan om nieuwe spoorwegen te bouwen zonder van de Regeering rentegarantie te krijgen; alleen zal hun kosteloos grond worden afgestaan. En niet alleen hoopt hij zulks, maar ook constateert hij dat er onder de auspices van de heeren Rothschild reeds een maatschappij tot stand gebracht is, voor een lijn van Calcutta naar Khelna en Jessore. De vorming van andere maatschappijen, meent hij, zal wel spoedig volgen.

DE ONTDEKKING VAN EEN NIEUWEN VOLKSSTAM.

Weinigen, zegt de *Bombay Gazette*, kunnen verwacht hebben, dat er nog, zoolang nadat wij de Andamannen in bezit genomen hebben, een nieuwe volksstam ontdekt zou worden op slechts enkele mijlen afstands van onze hoofdvestiging. Toch blijkt uit het laatste officieel rapport over het beheer van die eilanden, dat zulks werkelijk het geval geweest is. De Jarawas, zoo heeten die vreemde menschen, worden voorgesteld als een bijzonder beschroomd ras, hoewel de overige bewoners der Andamannen een onbegrijpelijken angst voor hen hebben. Hun taal en ook hun wapenen moeten zeer verschillen van die der andere Andamanners Toen zij in het afgeloopen jaar een bevriende Andamansche vestiging aanvielen, gelukte het een ouden man en eenige vrouwen gevangen te nemen, die echter, nadat zij naar Port Blair gebracht en hier door geschenken tevreden gesteld waren, naar hun bosschen teruggezonden werden.

AUSTRALISCHE WOL.

Zelfs Engelschen weten in den regel zeer weinig van de ontwikkeling der wolindustrie in Australië; het is dus aan te nemen dat voor Nederlandsche lezers de volgende bijzonderheden meerendeels geheel nieuw zullen zijn.

Om te voorkomen, dat ze dezen en genen eenigszins ongelooflijk toeschijnen, beginnen wij met de mededeeling, dat ze door *the Colonies and India* ontleend werden aan verschillende statistische opgaven, na de tentoonstelling te Melbourne gepubliceerd.

De oudste kolonie is Nieuw Zuid Wales. De kolonisten waren, zooals men weet, gedeporteerden.

Den 26en Januari 1788 werd door een expeditie onder kapitein Phillip op het strand van Port Jackson de Britsche vlag geheschen, ten teeken dat deze streek door de Engelschen in bezit genomen was, nadat tegelijk met andere dieren reeds een kleine kudde Engelsche schapen aan wal was gebracht. De Spaansche merino werd negen jaar later aangevoerd. In 1807 exporteerde Nieuw Zuid-Wales naar het moederland 245 Eng. ponden wol.

Dat was het begin der wolindustrie van Australië, door het werk van veroordeelden in 't leven geroepen. Hoe weinig droomde het kleine getal kolonisten dat dit nietige begin zich ontwikkelen zou tot een handel, die nu jaarlijks in waarde de inkomsten van menige Europeesche natie ver overtreft. De tijd rolde voort, Tasmanië werd gekoloniseerd, en weldra werd bevonden, dat de schapen in het heerlijke klimaat van dat liefelijke eiland boven verwachting tierden, en een wol leverden veel fijner nog dan ergens op het groote vasteland om de noord werd geproduceerd. Daarop volgden de landverhuizing naar Victoria, de ontdekking van de prachtige weidegronden der Riverina in de zuidelijke districten der moederkolonie en de acclimatatie van het schaap in de warmere luchtstreek van Queensland. Toen begon Nieuw Zeeland spoedig de aandacht te trekken om zijn geschiktheid voor landbouw en veeteelt, en de kudden vermenigvuldigden geheel Australië over. Al de Australische koloniën bezaten in 1879 reeds 65 941 236 schapen. De andere twee groote fokkerijen der wereld — het land bij de Plata en de Vereenigde Staten — bezitten respectievelijk 77 700 000 en 73 200 000 stuks, doch met inbegrip van de varkens; van de schapen op zich zelven bestaat, naar 't schijnt, dáár geen statistiek

Met de ontzaggelijke vermeerdering van de kudden in Australië ging een merkbare vermindering van de goudproductie gepaard. Wol werd het stapelproduct. In 1879 scheepte alleen Nieuw Zeeland, dat eerst in 1848 begonnen was wol uit te voeren 62 220 810 Eng ponden, ter waarde van £ 3 126 439 af; Victoria 47 973 091 pond ter waarde van £ 3 653 528 ongeveer. Maar voor Nieuw Zuid-Wales was het weggelegd, de kroon te spannen: 123 710 450 pond wol ter waarde van 6 491 198 pond sterling voerde die kolonie uit! Voor al de Australische koloniën samen bedroeg de export in 1879 313 274 336 E. ponden wol, op 15 901 789 pond sterling getaxeerd. Dit feit, dat met een bevolking van minder dan drie millioen de squatters van één artikel voor een waarde van bijna zestien millioen pond sterling hebben kunnen uitvoeren in één jaar, toont dat zoowel de hulpbronnen van Australië als de energie der kolonisten aan het wonderbare grenzen.

En vooral komt zulks aan het licht, wanneer men de wolproductie van Australië met die van andere deelen der wereld vergelijkt. Zoo blijkt o. a., dat er van de 411 000 000 Eng. ponden wol, die gedurende 1879 in Groot-Brittanje werden ingevoerd, 287 757 934 uit Australië kwamen, en slechts 42 millioen uit de Zuid-Afrikaansche koloniën, 21 millioen uit Britsch-Indië en 38 millioen uit al de landen van Europa. Terwijl de invoer van vlas in dertig jaar met 25, die van zijde met 59 en die van katoen met 110 percent vermeerderde, nam de invoer van wol toe met 349 percent!

Bij het verschepen van wol uit de verschillende havens heeft Victoria jaren lang het leeuwendeel gehad, hoofdzakelijk door de gunstige ligging van Melbourne als haven en de uitbreiding van zijn spoorwegstelsel. Nieuw Zuid-Wales echter heeft de noodzakelijkheid van een verlenging der zuiderbaan tot Narrandera en Hay ingezien, en voortaan zal een groot gedeelte van zijn wol naar Sydney worden gezonden, om van daar verscheept te worden. Reeds was in de laatste jaren een vermindering te Victoria waar te nemen; werden er toch in 1877-78 uit Nieuw Zuid-Wales slechts 134 622 balen verscheept tegen 298 573 uit Victoria, in 1879-'80 waren de hoeveelheden 199 875 en 301 401, zoodat Nieuw Zuid-Wales ongeveer 65000 en Victoria nog geen 3000 balen vooruitging. Ook hebben de groote stoomvaartmaatschappijen thans haar hoofdkantoor te Port-Jackson in plaats van te Melbourne.

Deze weinige statistische aanteekeningen zullen voldoende zijn, om de verbazende vermeerdering, uitgestrektheid en waarde van den Australischen wolhandel te toonen. Wij voegen er nog slechts één bijzonderheid bij: de prachtigste ram van geheel Australië bezit Tasmanië; »Sir Thomas" is hij gedoopt. Het is een merino-schaap, dat door den heer Gibson van Bellevue in Tasmanië gefokt werd en zes jaar geleden verkocht voor zeven honderd veertien pond sterling!

EEN AUSTRALISCHE INTERKOLONIALE CONFERENTIE.

Uit alle Australische koloniën waren gedelegeerden gekomen te Sydney, om over een negental punten te beraadslagen, tot bevordering van meer eenheid voorgesteld.

Over slechts drie echter werden zij het eens, en onder die drie is er hoogstens één, dat iets meer dan een locaal belang raakt: de oprichting namelijk van een algemeen Hof van Appel voor geheel Australië. Of dit voorstel ook door de wetgevende macht in elk der koloniën aangenomen zal worden, staat intusschen nog te bezien, en het is te betwijfelen, of de Australische senatoren zelven van hun recht om op de Privy Council in het moederland te appelleeren, afstand willen doen.

De voornaamste quaestie, waarvoor dan ook primitief de conferentie beraamd werd, was een uniform rechtentarief. Maar juist dáárover verstonden de gedelegeerden elkander het minst. Victoria weigerde standvastig, om iets van haar beschermend stelsel prijs te geven, hoe krachtig Zuid-Australië, Queensland, Tasmanië, West-Australië en Nieuw Zeeland, de kolonie Nieuw Zuid-Wales die de uniformiteit had voorgesteld, ook ondersteunden. Zelfs het denkbeeld om ten minste de Australische wijnen in elk der koloniën vrij van rechten toe te laten, kon niet den algemeenen bijval verkrijgen.

Over dien uitslag van de conferentie, zegt *the Colonies and India*

van 26 Maart, verwonderen wij ons niet. Dat de Australische koloniën het over de rechtenquaestie niet eens zouden worden, was te voorzien. En konden zij op dit punt, dat ongetwijfeld het gemeenschappelijk belang geldt, niet tot overeenstemming geraken, welke hoop is er dan, dat er ten opzichte van minder voor de hand liggende quaestiën die eenheid van zienswijze zal heerschen, die elke poging om de door sommigen verlangde Federale Unie te verkrijgen vooraf gaan moet?

STERKTE, BEWAPENING EN KOSTEN DER POLITIE IN BRITSCH-INDIË.

	Sterkte.	Bewapend met geweren,	sabels,	stokken.	Kosten.	
Bengalen	25 366	5 818	1 359	17 869	3 821 642	ropijen.
Assam	3 762	2 605	403	1 237	708 726	»
Noord Westelijke Provinciën en Oudh.	33 052	7 238	11 796	6 449	4 357 773	»
Punjab	20 118	9 418	10 250	387	3 089 176	»
Centraal Provinciën	8 603	3 133	576	4 768	1 310 026	»
Burmah	7 017	5 785	1 370	648	1 512 197	»
Ajmere	582	126	255	486	96 485	»
Berar	2 678	1 285	400	894	507 716	»
Mysore	5 053	386	100	4 391	613 675	»
Coorg	54	—	46	—	5 755	»
Madras	25 337	10 115	10 814	22 893	4 249 615	»
Bombay	20 116	8 710	6 587	4 179	3 520 601	»
Totaal	151 738	54 619	43 956	64 201	23 793 387	ropijen.

Toelichtingen. De opgaven zijn de laatst gepubliceerde en betreffen het jaar 1878.

In de sterktecijfers zijn niet begrepen de verschillende dorpswakers.

De uitgaven worden gedeeltelijk uit de schatkist van het rijk of de provincie, gedeeltelijk uit andere bronnen bestreden: van de 23 793 387 ropijen waren 20 843 711 »payable from imperial or provincial revenues" en 2 949 676 »from other sources".

Het personeel, dat geheel of ten deele uit de »Imperial Revenues" betaald werd, bestond uit 327 Districts-Superintendenten of Assistent-Superintendenten; 768 ondergeschikte ambtenaren op een bezoldiging van 100 ropijen of meer; 14 141 op een bezoldiging van beneden de 100 ropijen; 3 185 bereden politie-konstabels; 106 313 konstabels te voet en 737 konstabels voor de waterpolitie.

Het personeel dat geheel uit andere dan rijksmiddelen (Imperial revenues) betaald werd, bestond uit 1 638 officieren en 23 556 manschappen.

De bezoldiging bedroeg voor bereden konstabels van 7 tot 26 ropijen (o. a. 7 in Bengalen, 22½ in Ajmere, 26 in Bombay); voor de andere konstabels variëerde zij van 6 (in Bengalen) tot 12 (in Burmah).

De verhouding van de politiesterkte (officieren en manschappen) tot de vlakte-uitgebreidheid en het zielental was:

voor Bengalen	1	op	6¼	□ Eng. Mijl	of	1	op	2 872	inwoners.
» Assam.	1	»	12	»	»	» 1	»	1 091	»
» Noord-Westelijke Provinciën en Oudh . .	1	»	2¼	»	»	» 1	»	1 205	»
» Punjab	1	»	7	»	»	» 1	»	1 205	»
» Centraal Provinciën . .	1	»	10	»	»	» 1	»	968	»
» Burmah	1	»	12	»	»	» 1	»	429	»
» Ajmere	1	»	4	»	»	» 1	»	615	»
» Berar.	1	»	6	»	»	» 1	»	816	»
» Mysore	1	»	7	»	»	» 1	»	1 202	»
» Coorg.	1	»	29	»	»	» 1	»	3 117	»
» Madras	1	»	6	»	»	» 1	»	1 539	»
» Bombay.	1	»	7	»	»	» 1	»	859	»
Dus voor geheel Britsch Indië	1	»	9	»	»	» 1	»	1 280	»

Al de bovenstaande cijfers hebben wij getrokken uit het *Statistical Abstract*, »presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty", en gedrukt in 1880.

OVERZEESCHE TELEGRAFEN.

Het gouvernements-rapport betreffende het »Indo-European Telegraph Department" over het jaar 1879-'80 wijst aan, dat de bruto-inkomsten £ 82 710 bedroegen tegen £ 69 692 in het vorige jaar, en de uitgaven £ 67 999 tegen 52 523 in 1878-'79. De netto-winst was dus £ 14 711. Het getal en de duur der storingen waren veel geringer dan vroeger, en dank zij de vriendschappelijke medewerking der Perzische autoriteiten waren de gevallen van opzettelijke beschadiging onbeduidend. De depêches werden gemiddeld in 39 minuten van Kurrachee naar Londen overgebracht.

De »Eastern Extension, Australasia and China Telegraph Company" heeft over 1880 6 % uitgekeerd. Haar reservefonds beloopt nu £ 217 268.

INLANDSCHE DIEVENTAAL.

Van de hand van Abdul Ghafur verscheen een woordenboek tot verklaring van de termen, onder de benden misdadigers van de Punjab in gebruik, en Dr Leitner heeft het aan een analyse onderworpen, waarvan de resultaten samengevat zijn in een geschrift dat een belangrijke bijdrage voor de Oostersche philologie is.

Er zijn niet minder dan 17 klassen misdadigers.

Drieërlei speciale termen gebruiken zij.

Ten eerste: versch gesmede woorden, zooals *ghem*: »een dief"; *balwâ*: »een ropij"; *pâb*: »gouden ornamenten".

Ten tweede: woorden, die in een andere dan de gewone beteekenis genomen worden; *shikari* b. v., dat eigenlijk »jager" is, gebruiken zij in den zin van dief; met *chîl* (een havik) duiden zij een inspecteur aan; met *kawâ* (een kraai) een minderen polietiedienaar of konstabel; met *makkhî* (een vlieg) een sepoy.

Ten derde: woorden waarvan zij de gewone uitspraak eenigszins veranderen; 1e door er een lettergreep vóór dan wel achter te zetten; 2e door er een of meer letters in te veranderen, of 3e door er enkele letters in te schuiven. Voorbeelden: in plaats van *ek* (een) gebruiken zij *bek* of *wek*; van *sonâ* (goud) maken zij *nonâ* of *nojnâ*; van *jâte* (zij gaan weg) *jasarte*.

Andere bijzonderheden zijn hier minder op haar plaats. Naar aanleiding van Dr. Leitner's werk, dat een groot practisch nut heeft voor het opsporen van misdadigers in het genoemde deel van Britsch-Indië, wenschen wij de vraag te doen of ook ergens in Nederlandsch Indië het bestaan van een dieventaal is waargenomen, en bouwstoffen voor een grooter of kleiner woordenboek van »Native Slang" bijeengebracht zijn.

KUNSTMATIGE DROGING VAN KOFFIE, PADI, INDIGO, ENZ.

De heer P. J. van Maanen te Salatiga zond deze circulaire

Aan Heeren
koffieplanters en belanghebbenden bij de koffiecultuur in de Ned. Indische bezittingen.

M. M.

De vele en aanhoudende regens, die wij gedurende de laatste jaren hadden, waren niet alleen voor Heeren-suikerindustrieelen, maar ook voor Heeren-koffieplanters een dagelijksche bron van zorg en moeite Het drogen der koffie werd nagenoeg een volslagen onmogelijkheid, en door de moeite, welke men in de laatste jaren al meer en meer ondervindt in het zich verschaffen van het benoodigde werkvolk, die dikwerf nog vermeerderd wordt door het gelijktijdig invallen van den padi-oogst, werd menigeen een belangrijke schade toegebracht.

Het was dan ook zeer natuurlijk, dat, tijdens de onlangs (3 Augustus 1880) plaats gehad hebbende vergadering over de koffiebladziekte, door vele koffieplanters die samenkomst werd aangegrepen om het drogen der koffie op kunstmatige wijze te bespreken en wel voornamelijk het systeem Guardiola, dat op een paar ondernemingen is in werking gebracht.

Zooals bij U allen bij ondervinding bekend is, heeft het drogen der koffie op de tegenwoordige wijze, nl. op gemetselde bakken, vele

bezwaren. De groote kosten van aanleg en jaarlijksch onderhoud van die bakken, het groot aantal menschen, daar steeds bij benoodigd, het langzame drogen en daardoor verlies aan rente en bij vele en aanhoudende regens vermindering van kwaliteit, de dagelijksche uitgaven aan personeel zijn daarbij niet geringe nadeelen; doch ook het systeem Guardiola heeft niet minder groote bezwaren. Hoewel door die wijze van kunstmatige droging circa 18 pikols per dag (24 uren) verkregen worden, is dat niet voldoende voor ondernemingen, die 4000 pikols en meer 's jaars produceeren.

De kosten van aanleg en installatie zijn zeer hoog, *f* 6000. De toestel is geheel van ijzer en vrij ingewikkeld, en doordien zij door middel eener stoommachine in werking wordt gebracht, tenzij men het benoodigde water voor een waterwiel heeft, vervalt men ook in een machinist en kundig personeel, om dag en nacht het toezicht uit te oefenen.

Bovendien heeft men dagelijks ± 10 pikol steenkool noodig, en doordien de cylinder van 16 voet lengte op 6 voet diameter, beladen met ± 1500 kilogram koffie, dagelijks aan een vochtige warmte wordt blootgesteld, heeft men spoedige doorroesting van het ijzer, slijtage der assen en bussen en daardoor lekkage te vreezen, en dus vele reparatiën in het verschiet, wat, vóóral in de binnenlanden, waar het vervoer dikwijls zeer moeielijk is, zeer lastig en kostbaar zal wezen.

Reeds vele ingenieurs en planters namen proeven met kunstmatige droging, doch steeds met ongunstigen uitslag, en daar zulks niet alleen voor bestaande ondernemingen, maar vooral ook voor pas aangelegde, een zaak van overwegend belang is, vermeende ik, op grond van vroeger vrij wel geslaagde proeven met indigo, een poging te kunnen wagen, dat probleem, op koffie toegepast, op te lossen, en een voorstel om daarmede op mijne kosten eene proef te nemen, mits bij eventueel slagen mij een nader te bepalen som als vergoeding en belooning voor iedere onderneming werd toegekend, werd door velen der toen aldaar aanwezige planters met bijval aangenomen.

Dank zij de welwillendheid van den Heer A. M. Engelken, administrateur der Naamlooze Vennootschap Kredjo, die, niettegenstaande mijn procédé hem volkomen onbekend was, genoeg vertrouwen in mij stelde, om mij op de onbekrompenste wijze in alle mogelijke opzichten bij te staan, en later alle daaraan verbondene risico op zich nam, ben ik op dit oogenblik in staat, UEd. op de resultaten en belangrijke voordeelen van deze werkwijze te wijzen.

Die installatie, op hetzelfde systeem berustende als mijn vorige voor indigo, doch veel gewijzigd en verbeterd, is thans voltooid en de daarmede genomen proeven zijn uitstekend geslaagd De resultaten daarvan zijn als volgt:

1e. Eenvoudige samenstelling, zoodat men geen deskundige behoeft om de installatie op te stellen; met behulp der teekeningen kan een ieder zulks zelf doen, en wel in 4 weken tijds, bijaldien er voldoende materialen voorhanden zijn;

2e. Geen jaarlijksche reparatiën, behalve die voor gewoon onderhoud;

3e. Geen gecompliceerde machinerieën of droogbakken;
4e. De droging kan aan den eersten den besten inlander worden opgedragen;
5e. Gebruik van brandhout, waartoe alle afval dienen kan, als klapperdoppen, bamboe, gloegoe, enz. ½ vaâm in de 24 uren (een vaâm = 6 × 6 × 3 voet);
6e. Voor de bewerking zijn hoogstens 2 à 3 man daags benoodigd;
7e. Gemakkelijke constateering van de temperatuur, zoodat iedere inlander deze doen kan;
8e. De warmte kan naar willekeur geregeld worden;
9e. De installatiekosten bedragen ± *f* 1500 — iets meer of minder naar gelang van den plaatselijken prijs der materialen;
10e. Met den toestel wordt, naarmate de grootte, 25 tot 100 pikols aan droge koffie verkregen, volgens West. Ind. bereiding; ook koffie in de roode schil kan daarmede gedroogd worden;
11e. De koffie komt volkomen droog uit den toestel;
12e. De waterdampen worden volkomen verwijderd, zonder door de koffie weder te kunnen worden opgenomen;
13e. Op de kwaliteit der koffie heeft het procédé niet de minste nadeelige werking; zij is over het algemeen beter dan op droogbakken gedroogd en de hoornschil blijft volkomen gaaf. Monsters hiervan zijn bij de Handelsvereenigingen te Batavia, Semarang en Soerabaja gedeponeerd;
14e. Het procédé kan nog op den oogst van dit jaar geappliceerd worden.

Het is onnoodig UEd. op de groote voordeelen, aan deze wijze van drogen verbonden, te wijzen. Behalve dat men op alle landen, en vóóral op hoog gelegene, geheel onafhankelijk is van het weder, is men in staat reeds kort na het invallen van den pluk zijn koffie af te voeren (vóóral als men ze als gaba verzendt, wat tegenwoordig meer en meer in gebruik komt), hetgeen een aanzienlijke besparing van rente geeft. De werklieden, thans op de droogbakken gebruikt, kunnen voor het werk in de velden of elders gebezigd worden en de groote kosten van aanleg van gemetselde droogbakken, die voor een groot établissement allicht op een 30 mille geschat kunnen worden, alsmede de jaarlijksche reparatiën daaraan, vervallen geheel en al. — Het établissement kan thans tot een zeer beperkte ruimte teruggebracht worden; doch wat niet het minste weegt, is, dat de pikol koffie *f* 2 à *f* 2,50, op sommige ondernemingen zelfs *f* 4 (naarmate het jaargetijde min of meer regenachtig is) aan droogloon kostende, nu, bij hoeveelheden van 50 pikols, op ongeveer 6 centen de pikol komt te staan. De hier opgegeven kosten van het drogen per pikol koffie, de hoeveelheid gebruikt hout en de duur van bewerking, zoowel als die in het hierachter staande rapport opgegeven, zijn slechts bij benadering bepaald, daar het niet mogelijk was, zulks bij deze eerste proef voorgoed vast te stellen. De groote vochtigheid van het pas gereed gekomen gebouw, de doorweekte vloer, enz. slorpten eene massa warmte op, en al die waterdampen werkten dus zeer ten nadeele van het drogen der in het gebouw zijnde koffie.

Ook om padi, indigo, koprah, enz. te drogen is dit procédé uit-

nemend geschikt, waartoe het echter eenige wijzigingen moet ondergaan. Wat de eerste betreft, zoo kunnen daarmede ongeveer 1000 bossen en meer in een paar uren tijds volkomen droog verkregen worden.

Thans ondervindt het ook geen bezwaar meer, om de Gouv.ts koffie in de roode schil van de bevolking op te koopen en, bereid, tegen een vasten prijs aan het Gouv.t te leveren.

Tegen rémuneratie van 50 cents voor iederen pikol koffie, die UEd. gedurende den laatsten oogst verkregen hebt, met een minimum van *f* 1000 voor iedere onderneming, ben ik bereid UEd. — onder uitdrukkelijk beding, dat uwerzijds daarvan niet ten voordeele van anderen gebruik worde gemaakt of anderen in de gelegenheid worden gesteld daarvan te kunnen profiteeren, — alle inlichtingen en teekeningen betreffende dit procédé te verstrekken, zijnde de Heer A. M. Engelken, mede-eigenaar der onderneming Pĕndĕm en administrateur der naamlooze vennootschap Kerdjo (Soerakarta), alsmede de Heer J. Croes, administrateur der onderneming Pĕndĕm, genegen UEd., tegen vertoon van een schriftelijk, door mij geteekend, bewijs, de installatie te laten bezichtigen en in werking te zien en UEd. alle inlichtingen te verstrekken, welke UEd. nog zoudt wenschen te verlangen.

Wat bovengenoemden prijs aangaat, zoo heb ik vermeend dien zoo billijk mogelijk te moeten stellen, opdat een ieder in staat zij, mijn procédé toe te passen. Zoo UEd. in aanmerking neemt het groote kapitaal, dat nu reeds het eerste jaar wordt uitgewonnen (zooals uit nevenstaande opgave blijkt), het groote gemak en de weinige kosten der bewerking, alsmede de betere qualiteit en mindere hoeveelheid inferieure soorten, die men verkrijgt, alsook de geringe kosten van installatie, bij andere werkwijzen vergeleken (wat vooral bij nieuwe établissementen een groot voordeel is), zult UEd. moeten toegeven, dat de gevraagde prijs niet te hoog is en niet in comparatie komt met de voordeelen, die dit procédé oplevert.

Intusschen zal het geheel afhankelijk zijn van het aantal deelnemers of ik al dan niet er toe over zal gaan, mijn procédé bekend te maken, en ik verzoek UEd., zoo UEd. deze methode van bereiding wenscht toe te passen, mij van uwe deelname te verzekeren, door mij achterstaande verklaring met eenigen spoed ingevuld en geteekend te willen terugzenden.

Mij vleiende, dat deze mijne pogingen, om aan een algemeen gevoelde behoefte te voldoen, een gunstig onthaal bij UEd. zullen ondervinden en mij bereid verklarende tegen nader vast te stellen voorwaarden UEd. plaatselijk alle mogelijke hulp bij het opstellen te verleenen, bijaldien UEd., tot een zoodanige installatie besluitende, zulks mocht verlangen, heb ik, onder aanbeveling de eer te zijn:

Uw Dw. Dienaar,

P. J. van Maanen.

Salatiga, Januari 1881.

RESULTATEN

der op de Onderneming Pĕndĕm genomen proeven met het procédé van Maanen om langs kunstmatigen weg koffie te drogen.

Hoewel het daartoe ingerichte gebouw en de daaraan belendende schoorsteen pas den vorigen dag waren gereed gekomen en de groote vochtigheid van beide zeer nadeelig moest werken, was de uitslag van dien aard, dat er omtrent het al of niet slagen van dit procédé niet de minste twijfel overbleef. Er werd een hoeveelheid van 50 pikols (aan later te verkrijgen droog product) koffie te gelijk in behandeling genomen.

De aangewende temperatuur was aanvankelijk 105°, daarna 180° en later 210° Fahr. (99° C.)

Aan brandhout (klapper en dadap, beide pas gekapt) werd ½ vaâm gebruikt (de vadem van 6 × 6 × 3 voet) en in het geheel (per 24 uren) 6 jongens.

Het brandhout op een waarde stellende van	*f* 1.50
en het dagloon der 6 jongens ad 25 cent ieder	» 1.50
zoo gaf het drogen der 50 pikols een onkoste van	*f* 3.–

of 6 centen de pikol.

Wat den tijd betreft voor het drogen, zoo was dat het eenige wat niet aan de verwachting beantwoordde, daar zulks langer duurde, dan wij ons hadden voorgesteld; doch zulks zal binnen kort beter worden, als alles volkomen droog zal zijn en er nog een geringe wijziging in de plaatsing van een paar onderdeelen van den toestel zal zijn aangebracht.

Volgens deze nieuwe wijze van drogen zouden voor een onderneming, die 2000 pikols koffie aflevert, de onkosten ongeveer zijn als volgt:

Installatiekosten . . . . . ± *f* 1500.—	pro memorie	
kosten aankoop procédé » 1000.—	idem	
renten ad 9% over *f* 2500	»	
droogloon 2000 pikols ad 6 cents		*f* 120.—
onderhoud (schoonhouden en kleine reparatiën)		» 55.—
	Totaal	*f* 175.—

terwijl men volgens de tegenwoordige wijze werkende verkrijgt:

de installatiekosten	pro memorie	
rente installatiekosten	idem	
2000 pikols à *f* 2,50 droogloon		*f* 5000.—
onderhoud droogbakken per jaar		» 1000.—
	Totaal . . .	*f* 6000.—

Het voordeel der nieuwe wijze van drogen is hiermede dus duidelijk bewezen, daar zulks 2000 pikols volgens het nieuwe procédé slechts ± *f* 175 zal kosten, terwijl men nog een bate van 4 maanden rente voor vroegere aflevering veilig in rekening mag brengen.

Bovendien is de qualiteit zeer goed, en het zilvervlies laat zich bij deze methode volkomen los.

Wij aarzelen dan ook niet, dit nieuwe procédé van bewerking op onze andere ondernemingen - dadelijk toe te passen, terwijl wij het hiermede een ieder ten sterkste aanbevelen, wegens zijn eenvoudigheid, aanzienlijke besparing van kosten, gemakkelijker werkwijze, spoediger aflevering en betere qualiteit.

Wij verklaren ons tevens bereid, een ieder, die het in werking mocht willen zien, daartoe in de gelegenheid te stellen, bijaldien men aan de daartoe gestelde voorwaarden zal hebben voldaan.

Pĕndĕm, 28 December 1880.

J. Croes,
Administrateur der onderng. *Pĕndĕm.*

A M. Engelken,
Administrateur der onderng. *Kerdjo.*

F. Engelken,
Administrateur der onderng. *Modjogedang.*

Wij plaatsen het bovenstaande als een mededeeling.

Mocht weldra door nog meer onpartijdige deskundigen een even gunstige verklaring, als die van de Heeren Croes en Engelken worden afgelegd, het zal ons voor de industrie en ook voor den onvermoeiden uitvinder groot genoegen doen.

DE SPAARBANK TE PADANG IN 1880.

In het tweede jaar van haar bestaan kwam deze nuttige instelling tot nog hooger bloei.

1° Januari 1880 bedroeg het kapitaal van inleggers *met* bijgeschreven rente *f* 60415,28; ultimo December 1880 was het *f* 85392,02[5] *zonder* rente.

Het getal der inleggers was bij het begin van 1880 158; bij het einde van 1880 178. Onder deze 178 zijn 14 inlanders en 1 Chinees.

3	personen	hadden	gemiddeld	per	hoofd	*f* 4033.19 ingelegd (tijdelijk)
18	»	»	»	»	»	» 1770.19
9	»	»	»	»	»	» 1075.62
18	»	»	»	»	»	» 723.10
54	»	»	»	»	»	» 246.83[5]
76	»	»	»	»	»	» 71.10

De 178 inleggers hadden gemiddeld per hoofd *f* 479,73[5]

Het reservefonds, dat primo 1880 *f* 1330.22[5] bedroeg, was ultimo 1880 *f* 1331.92[5].

De interest was *f* 3122.04[5]. »Door den grooten toevloed van geld", zegt de Directie, »en door de weinige gelegenheid tot uitzetting gedurende het eerste halfjaar, waardoor bijna de helft van het kapitaal renteloos lag en daarom gedeeltelijk werd uitgezet in Vendu-accepten

van het kantoor Padang, die slechts 2½% 's jaars geven -- en eindelijk, omdat op het einde van het vorige jaar het kapitaal in hoofdzaak was omgezet in Vendu-accepten, waarvan de renten reeds waren geïnd, kan de winst over dit jaar niet groot zijn; daar evenwel het kapitaal aan Hypotheken, in het begin van dit jaar ƒ 8000, thans is opgevoerd tot ƒ 53000, is de Bank niet meer afhankelijk van den wisselvalligen toevloed van Vendu-accepten en is hare stabiliteit verzekerd en gaan wij het volgende jaar met goed vertrouwen en zekerheid te gemoet."

Het vertrouwen in de Bank »is groot, en de Directie heeft zelfs in het 2de kwartaal gebruik moeten maken van de bevoegdheid haar bij de Huishoudelijke Bepalingen verleend, om de inlagen te beperken, wegens gebrek aan emplooi voor fondsen. Van de bevoegdheid tot uitstel bij terugname van groote sommen, is dit jaar weder geen gebruik gemaakt."

Het verslag is ingediend door den heer W. B. Pearson als Directeur-Voorzitter, den heer H. van Santwijk als Directeur-Penningmeester, den heer R. Edw. van Muyen als Directeur-Secretaris, en voor »gezien en goedgekeurd" onderteekend door de heeren H. D. Canne, P. C. E. Specht Grijp en P. J. van Houten, uitmakende den »Raad van Toezicht." De heer P. J. van Houten verving den heer R. Steffan die naar Europa vertrok; de heer H. van Santwijk den heer F. D. Chandon die als Penningmeester aan de Directie ontviel, en de Directeur-Secretaris H. van Santwijk werd vervangen door den heer van Muyen. De Voorzitter, de Heer Pearson, die volgens rooster moest aftreden, werd met algemeene stemmen herkozen.

Vinde ook het nieuwe bestuur een belooning, voor zijn belangeloos streven, in den toenemenden bloei der Spaarbank!

HET 10e JAAR DER MAATSCHAPPIJ »NEDERLAND."

De resultaten voor de aandeelhouders der Stoomvaartmaatschappij *Nederland* waren:

voor 1871 dat er geen dividend werd uitgekeerd;
» 1872 dat er een verlies was van 5½%;
» 1873 dat het verlies van 5½% werd ingehaald;
» 1874 een dividend van 5%;
» 1875} mede een dividend van 5%;
» 1876}
» 1877 » een dividend van 7%;
» 1878 » » » » 2½%;
» 1879 » » » » 4½%;
» 1880 » » » » 8½%.

In die tien jaren werden 290 enkele reizen gedaan en 49 647 passagiers en 575 300 ton lading vervoerd.

In 1880 weden 26 uit- en thuisreizen gedaan; de langste uitreis duurde 48 dagen en 16 uur, de kortste 38 d. en 17½ u.; de langste thuisreis duurde 50 d. 23 u., de kortste 38 d. 23 u. Op de uitreis

werd geregeld eens in de vier weken, dus dertien maal, Padang bezocht, en werd zevenmaal Atjeh aangedaan. De thuisreis geschiedde vijfmaal via Padang, viermaal via Marseille, eenmaal via Genua.

Het personenvervoer *naar* Java bedroeg gemiddeld 112 per reis tegen 170 in 1879; *van* Java 163 tegen 157 in het vorige jaar. Het goederenvervoer beliep *naar* Port Said gemiddeld 15 m^3, *naar* Padang, Java en verder Indië 2 318 m^3 per reis. *Van* Java en Padang werd gemiddeld 1 065 last per reis overgebracht, of in het geheel 27 686 last, waarvan 3 241 voor havens aan de Middellandsche Zee; 1 236 voor buitenlandsche havens aan de Noordzee en 271 voor Noord-Amerika. Omdat de vaart Amsterdam—New-York voor de transito-vervoeren der Maatschappij *Nederland* eenig belang heeft, verbond zij zich om voor twee jaar voor *f* 3 000 per jaar deel te nemen in het garantie-fonds voor verlies ten behoeve van de genoemde vaart naar New-York.

Van de bruto-winst moet bestreden worden: 1e de interest, *f* 128 766 19 tegen *f* 138 018 76 in 1879; 2e een verliespost tot finale afsluiting der avarij-rekening *Willem III*, *f* 5 413 91; 3e *f* 340 041 79 voor afschrijving op de stoomschepen en 4e *f* 40 249 voor buitengewone afschrijvingen. Het winst-saldo blijft daardoor *f* 390 311 89½.

De zeven 1e klasse stoomschepen komen op de balans voor met *f* 4 677 284; de afschrijvingen over de in de vaart zijnde schepen zijn gestegen tot *f* 2 652 232 05½.

Er wordt bij de firma John Elder & Co. te Glasgow tot meerdere verzekering van den geregelden veertiendaagschen dienst een nieuw schip van 3 000 ton met 2 000 effect. paardenkracht gebouwd, dat den naam zal dragen van *Prins Alexander*.

De voltooiing der haven te Tandjong Priok zal, volgens de overtuiging der Directie, veel gemak, en vooral in den Westmoesson veel besparing van tijd en geld ten gevolge hebben.

»Vragen wij ons af," zegt de Directie, »of het gemiddelde dividend van $4^{8}/_{10}$ % over tien jaar bevredigend is, dan moet het antwoord ontkennend luiden. Wel schijnen de vooruitzichten voor het nieuwe tijdvak beter, maar wij moeten bedacht zijn op concurrentie, vooral nu de Fransche Regeering subsidies geeft, die de strekking hebben om Fransche schepen in staat te stellen de koopvaardijvloot der bevriende naburige natiën van haar wettig arbeidsveld te verdringen. Wij zullen aan iedere concurrentie, die onder gelijke omstandigheden werkt, het hoofd kunnen bieden, daar wij thans volledig zijn georganiseerd om een maximum van diensten met een minimum van kosten te bewijzen, doch ontveinzen ons niet, dat een ongesubsidiëerde maatschappij, zooals de onze, dubbele inspanning van krachten zal moeten doen om den nationalen handel en de nationale scheepvaart niet aan vreemden cijnsbaar te doen worden. Wij hopen, dat onze vrienden ons met alle gepaste middelen in dien strijd zullen steunen."

Wij vereenigen ons daarmede geheel. Laat ten minste ten aanzien van deze onderneming, wier directie toont dat zij berekend is voor haar taak en den goeden weg op wil, geen kleingeestige naijver geduld worden!

ONDERZOEK VAN MANGISTAN-SCHILLEN.

De heer G. Naeff te Lochem heeft schillen van vruchten der Garcinia Mangostana L., wat het gehalte aan looistof betreft, vergeleken met de aldaar in gebruik zijnde Graafschapper akkermaalschors en door middel van den barkometer bevonden, dat het gehalte aan looistof in de eerstgenoemde iets hooger is dan dat in de laatstgenoemde, en wel 7 pCt. in de mangistan-schillen en 6 pCt. in de akkermaalschors.

Nu bedraagt de tegenwoordige prijs der akkermaalschors *f* 7.50 per 100 K.G., zoodat, volgens den heer Naeff, de schillen hier te lande aftrek zouden kunnen vinden tegen den genoemden prijs of daar beneden.

Dr. de Loos, aan wiens in het *Tijdschrift van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid*, Maart 1881, opgenomen Verslag wij die bijzonderheid ontleenen, voegt daarbij:

»Het is genoegzaam bekend, dat er tot heden geen methode bestaat om het gehalte aan looistof eenigszins nauwkeurig te bepalen; vandaar dan ook dat de opgaven van het pCt. gehalte der in gebruik zijnde looimiddelen zoo zeer verschillen.

»Ik heb echter getracht de looistof, al is het dan slechts approximatief, te bepalen, en daartoe 8 gram der schillen herhaalde malen uitgekookt met water, het afkooksel nedergeslagen met een oplossing van 1 gram koperacetaat in 30 gram water, het bezinksel met kokend water afgewasschen, gedroogd en gegloeid. Er bleef daarbij 0.13 koperoxyd achter, hetwelk volgens Eder correspondeert met 0.1697 gram looistof, volgens Wolff met 0.1695 gram looistof. Daaruit volgt dat de onderzochte schillen 5.65 à 5.66 pCt. looistof zouden bevatten".

HEILIGE PLAATSEN OP JAVA.

De laatste aflevering van de ook uit een ethnographisch oogpunt zoo belangrijke »Mededeelingen vanwege het Nederlandsche Zendelinggenootschap," bevat een Bijdrage van den heer Kreemer over de poenden's of heilige plaatsen.

Men leest daarin o. a.:

De Javaan is ontzettend bijgeloovig. Hoewel niet misdeeld van gezond verstand, van opmerkingsgave, van vernuft zelfs, — getuige zijn schat van spreekwoorden, puntige gezegden, zinspreuken en overdrachtelijke zegswijzen — neemt hij toch alles goedgeloovig aan, wat hem maar door zijn doekoens, [1]) door hadji's en santri's, Maleiers en Arabieren [2]) wordt wijs gemaakt.

---

[1]) Er zijn soorten van Doekoens. Zoo heeft men D. sawah, die voor de vruchtbaarheid der rijstvelden door tooverformules zorgen; D. baï, vroedvrouwen; D. prijaji of antenar, die den Hoofden de rapals voor spoedige promotie aan de hand doen, e. m. a

[2]) De Arabieren, zelven zeer bijgeloovig, zijn 't vooral die den Javanen allerlei

De gewichtigste handelingen in 't leven worden door creduliteit beheerscht. Zaaiing en oogst, ziekte en ongeval, ontginning en verhuizen, edele en onedele daden, zijn in hun voortgang afhankelijk van de vlucht van een vogel, een voorbijkruipende slang, van een zoogenaamden gelukkigen dag, van 't geluid door een sprinkhaan gemaakt, van de lijnen der handpalmen, van de onwillekeurige bewegingen van wenkbrauwen en oogleden en zoo meer. Op een en ander wordt nauwkeurig acht gegeven.

Steeds is hij in angst en in vreeze. Hoeveel woorden heeft hij niet om dit uit te drukken! Soorten van draken en spoken zitten hem overal op de hielen. Gedurig is hij in vreeze door dezen of genen doekoen of wel vanwege zoo'n tooverheks of duivelbanner een koopje te krijgen. Tal van ilmoes en rapals, — onvruchtbare kennis, meestal in onverstaanbare spreuken of samenvoegingen van Arabische woorden bestaande; — djimats of amuletten, — van dezelfde herkomst, — moeten dienen om hem onkwetsbaar, gelukkig in de liefde, onzichtbaar bij moord en diefstal en voorspoedig in zijn arbeid te doen zijn. Dure slamëttans, — offermaaltijden aan huis of op heilige plaatsen gegeven, — moeten dienen om zijn lichaam gezond, zijn velden vruchtbaar, zijn bezwaard geweten weer zuiver te maken.

De heer Kreemer deelt daarop mee, hoe de heilige plaatsen soms ontstaan.

Eén voorbeeld nemen wij hier over.

't Was, zoo vertelt de heer Kreemer, omstreeks het jaar 1867, toen zich een jong meisje, vergezeld van haren schoonvader en broeder, van Prëmboeggan, een dèsa onder Singô-sari, begaf naar Pagëllarran, een dèsa zuidelijk van Gondang-lëgi gelegen. 't Doel dezer lieden was om den padi-oogst te gaan inhalen. Zoo liepen zij, naar de gewoonte der inlanders, achter elkaar, steeds zuidelijk aan. Opeens scheidt zich de jonge dochter van het gezelschap, voorgevende noodig naar de rivier te moeten. Vader en broeder vervolgen intusschen langzaam hunnen weg. Ongemerkt heeft het meisje dan ook de mannen

---

hokus-pokus tegen grof geld verkoopen. De rapals en de wonderbaarlijke verhalen, zooals van Blorong b. v. hebben meestal geen anderen oorsprong. Kleine reepjes papier, met eenige Arabische karakters beschreven, hebben de kracht van amuletten.

't Is opmerkelijk welken grooten invloed de Arabieren op het volk uitoefenen, zelfs in de binnenlanden. Men bedelt om hunne vriendschap, vliegt op hunne wenken, verheugt zich op 't innigst, de hand van zoo'n dikwijls smerig mensch gedrukt te hebben De hoofden van eenige beteekenis gaan op het Arabische nieuwjaar in vollen Arabischen dos — tulband en lange japon met wijde mouwen — reeds voor dag en voor dauw naar de moskee. Laat 't ons zeggen, dit volk is gehecht aan die getulbande heeren, en volgt gaarne hunne allures waar 't het hoogere geldt, omdat zij er slag van hebben gemeenzaam en knutsjes met de lui te verkeeren, als hunner een en 't van de Arabieren ook gedaan wil zijn; maar vooral omdat zij minstens voor 't oog religie hebben. Dat imponeert. Dit doet onze neutraliteit en ons indifferentisme niet. Door overmacht van bajonetten en door godsdienstloosheid wordt een volk niet gewonnen. 't Is ook het geheim van de aanhankelijkheid, den zendelingen zoo dikwijls betoond. Zij bidden met de inlanders. Hunne hoogste liefde en eerbied zoowel als die van den vromen Javaan en Maleier betreffen één en hetzelfde Opperwezen, van wien zij zich gelijkelijk afhankelijk gevoelen. Dat geeft een band. K.

ingehaald en loopt, alsof er niets gebeurd is, weer meê op. Men bereikt zoo de verlangde rijstvelden, en spoedig is het drietal, na wederzijdsche begroeting, met de anderen aan het rijstsnijden [1]). Den volgenden dag is de onvermoeide deern reeds dapper bezig aan 't stampen der verdiende padi. Maar terwijl ze daar zoo druk aan 't ontbolsteren en wannen is, komt er ongemerkt een politiedienaar [2]) het erf oploopen. Hij gaat regelrecht op haar af, vraagt haar een en ander, en gebiedt haar ten slotte met hem mede te gaan.

De zaak was, dat er eene wreede misdaad, gelukkig zeldzaam onder dit volk, bleek gepleegd te zijn. Na lang zoeken, was men de ongelukkige eindelijk op het spoor gekomen.

De vlijtige rijststampster was namelijk niet zoo eerzaam als ze scheen. Toen ze zoogenaamd even naar de rivier moest, was ze daar bevallen. Een herdersjongen, die in den omtrek zijn karbouwen hoedde, had gezien, hoe zij 't pas geboren wichtje op den buik in het water legde. Hij gaf het 's avonds aan bij den aris [3]) van Bandjar-rĕdjô,

---

[1]) De maatschappelijke toestanden hebben hier soms iets aantrekkelijks, iets wat men zou wenschen in Europa eveneens aan te treffen. Het pauperismus en de gevolgen van dien, waren dan zeker daar zoo vreeselijk niet als nu het geval is Hoe gaat het hier in den padi oogst? Het een vierde of vijfde deel van het gesnedene is voor den arbeider. De arme, die geen sawah heeft, krijgt op deze wijze, voordeeliger en eerzamer dan bij 't arenlezen onder 't O. T., een goeden voorraad padi. Helpt hij zijn welvarenden buurman de padi stampen, dan is al weder een vierde of vijfde der gestampte rijst voor zijn arbeid; voor haren arbeid moesten wij liever zeggen, want padi-snijden en padi-stampen is doorgaans het werk van vrouwen.

Zoo zijn er in de dèsa meer van zachtheid en goedwilligheid getuigende bepalingen. Jongelui, pas getrouwd, zijn een geheel jaar van allen gemeentelijken arbeid vrij, opdat zij tijd zullen hebben om zich behoorlijk in te richten. Wie een geheel nieuw huis moet bouwen, wordt 6 weken lang van allen arbeid vrijgesteld. Zoomede hij, die een feest wil geven, dat men overigens door algemeen bij te dragen en hulp te bieden mogelijk maakt. Heeft een dèsa-man een werk te doen dat hem alleen te maus is — b. v. hij wil zijn huis opzetten of verplaatsen, of wel zijne padi in bossen binden — dan helpen hem, al naar het noodig is, een deel of wel al de werkbare mannen van het dorp daarin zonder loon, alleen tegen het genot van de kost. Hij is bovendien gedurende 5 dagen van allen arbeid vrijgesteld. Komt er een nieuweling in de dèsa wonen, men stelt hem in de gelegenheid op stel te raken, door hem een geheel jaar lang niet lastig te vallen noch met gemeente-, noch met cultuur-, noch met heerendiensten. Iemand die gebrekkig is — b. v. maar één arm heeft — is eveneens van alle werk ontslagen.

[2]) Een kadjinĕman — districts-politiedienaar, zonder costuum, met geen ander distinctief dan een koperen plaat of koppel, in 't genot van een gage van *f* 10 per maand. Behalve deze heeft men nog de kĕpĕtĕngngan, — de dèsa-politieman (in deze bet niet in het woordenboek) die noch uniform, noch distinctief, noch traktement heeft, maar in zijn hoedanigheid is vrijgesteld van heeren- en cultuurdiensten. De oppas (in dienst van residenten, ass.-residenten, schouten, enz.), ook een politie-dienaar, heeft een uniform en gage. Hij vertoont zich nooit in de dèsa. K.

[3]) De Aris is een pĕtinggi, een dorpshoofd, dat wat meer in tel is dan zijne mede-functionarissen. Gewoonlijk heeft hij een vijf- of zestal dèsa's onder zich. Door zijn intermediair geeft de ass.-wĕdônô zijn bevelen aan die dèsa's. Als zoodanig vergemakkelijkt en vereenvoudigt hij 't werk van het onderdistrictshoofd niet weinig. Maar zijn onderhebbende dèsagenooten dragen er den last van, daar de bestuursleden der dèsa, toch meestal in verhouding tot de werkbare mannen zeer talrijk, daardoor met item zoo veel kĕbajan-aris — ordonnansen

die er onmiddellijk werk van maakte. De misdadigster werd, zooals wij zagen, gevonden, en ontging hare gerechte straf niet.

Het lijkje werd naar Bandjar-rĕdjô vervoerd en niet, zooals gebruikelijk, verder naar het verwijderde kerkhof van Pagĕlarran gebracht, maar door den aris bij den gardoe aan een viersprong van den weg begraven. Sedert was deze plaats heilig, en onder den naam van Djôkô-Sijô [1]) bekend. Bij toeneming heeft deze naam een liefelijken klank voor de omwonende bevolking gekregen. Ja, er komen zelfs menschen ter bedevaart van Bangil, van Pasoeroean en van Soerabaja. Naarmate de roem van Djôkô-Sijô heinde en ver weerklonk heeft men ook het grafje beter verzorgd. Nu is er een soort van pandoppo aangebouwd voor de te geven slamĕttans. De pandoppo doorgaande, komt de bezoeker aan een geheel door bamboewanden en een dito deur afgesloten ruimte. Daarbinnen, nog weder afgesloten door linnen omkleedselen — en wee dengene die deze lichtvaardig zou durven oplichten [2]) — is het opgehoogde grafje, steeds met boreh en welriekende bloemen rijkelijk overdekt. 's Nachts brandt daarop bestendig een lampje.

Men geeft daar slamĕttans, vergezeld van gamelan en dansmeiden, voor zieken; voor 't gelukken der velden; voor 't vertier van handel en nijverheid; voor 't erlangen van kinderen; ook wel ter bekoming van een postje.

Wie weet welke wonderen men nog eens van dit heilige graf zal verhalen!

---

van den aris naar de omliggende dèsa's — vermeerderd worden. Zoo ver mij bekend, is de Aris niet als zoodanig door het Gouvernement erkend. De naam komt niet in het woordenboek voor.

[1]) Djôkô-sijô, dat djôkô — jongeling — zeker per analogie met Djoko-salam, de naam van een nabijgelegen poenden. Sijô beteekent, zooals men weet, wreed behandelen. Het Jav. bijgeloof moet reeds sedert lang — de oude traditie is hier in 't spel — aan een dus geboren en onmenschelijk behandeld wicht een bijzondere kracht van heiligheid en grooten invloed hebben toegekend.

[2]) De plaats is angkĕr: door een geest bewoond. Bloemen te plukken op een graf is mede in 't geheel niet geoorloofd. K.

De Oostkust van Sumatra,

DOOR

J. S. G. GRAMBERG.

V.

(*Slot*)

Sedert 1858 heeft het rijk van Siak, wat zijn politieken toestand betreft, een groote verandering ondergaan: er is meer vastheid van bestuur, meer waarborg voor veiligheid van personen en goederen, meer contrôle tegen willekeur verkregen.

Sedert 1863 beleeft Sumatra's Oostkust een tijdperk van bloei, en die bloei is tot nog toe gelocaliseerd. Zeer gemakkelijk kon hij zich uitbreiden naar Noord en Zuid.

Beide gevallen zullen wij in dit hoofdstuk bespreken.

Niettegenstaande Siak vroeger en later contracten met Nederland gesloten had, gevoelde het meer sympathie voor de Engelschen. Trouwens, onze invloed was onbeduidend, en die van de handelaren te Poeloe Pinang, Malaka en Singapore was overwegend geworden.

Te Singapore riep dan ook de regeerende Sultan hulp in tegen zijn afvalligen broeder. Een zekere avonturier, Wilson geheeten, trachtte daarvan gebruik te maken om zich met eenige andere gelukzoekers een tweede Serawak te stichten. Hij kwam over naar Siak, om, zoo het heette, den Sultan bij te staan, verschanste zich te Boekit Batoe en te Klapa Pati, en begon zich weldra als een tweede James Brooke aan te stellen. Toen verzocht de Sultan de tusschenkomst van het Nederlandsch Gouvernement, en dit zond in 1858 een oorlogschip dat

de droomen van den aspirant-radja Wilson voorgoed verstoorde. Sinds staat Siak feitelijk onder Nederlandsch gezag.

Onze bemoeienis met de onderhoorigheden van het rijk — dat is: met de staatjes langs de Oostkust — bleef echter nog jaren achtereen zeer gering. De man, die de Regeering tot een andere houding bewoog, was de toenmalige resident van Riouw, Netscher. Nu Siak onder Nederlandsche Souvereiniteit gekomen en bij de residentie Riouw gevoegd was, wilde hij van de »onderhoorigheden" meer weten, bezocht in 1861 met een oorlogsbodem de geheele Oostkust, maakte kennis met al de staatjes, die in naam of de facto aan Siak onderworpen waren, en in 1862 werden door vorsten en hoofden verklaringen geteekend, waarin zij het oppergezag van Nederland erkenden. Eén slechts weigerde: dat was de Sultan van Asaham; noch aan Siak, noch aan ons wilde hij zich onderwerpen; het einde was echter, dat hij na de expeditie in 1865 van den troon vervallen verklaard en naar Riouw verbannen werd, waar hij nog leeft. Deli weigerde om de souvereiniteit van Siak, maar niet, om het oppergezag van Nederland te erkennen, en staat dientengevolge sedert 1862 op zich zelf.

De politieke toestand der staatjes aan de Oostkust is thans deze:

Eigenlijk Siak bezit in het binnenland de districten Mandau en Pekan Baroe, benevens de landschappen Tapong Kanan en Kiri; langs het strand Boekit Batoe en de eilanden Rantau, Pantjor, Padang en Roepit. (Bengkalis is in 1873 door het Gouvernement overgenomen). Verder westwaarts langs de kust: Koeboe, Bangka en Tanah Poetih. Door al deze genoemde gewesten wordt het gezag van den Sultan voldoende erkend. De overige kustlanden erkennen de suprematie van Siak slechts in zoover, dat zij Siaks bemiddeling inroepen bij hun onderlinge twisten. Het zijn: Paneh, Bila, Kwaloe, Batoe Bara, Padang, Serdang, Pebongengan, Langkat en Tamian. Alle liggen aan de uitwateringen van rivieren en worden thans bestuurd door contrôleurs. Deli heeft met Serdang en Langkat een assistent-resident. Een bevrienden nabuur heeft Siak in het vrijstaatje V Kota en in Kampar.

De Resident Netscher echter maakte zich ten aanzien van Sumatra's Oostkust nog in een ander opzicht verdienstelijk, dan door de regeling van de verhouding der staatjes tot het Nederlandsch Gouvernement. Persoonlijk was hem op zijn reis gebleken, welk een productieve kracht de bodem had, en hoe onbeduidend handel en nijverheid waren, en vorsten zoowel als hoofden en bevolking in diepe armoede verkeerden. Alleen Europeesche ondernemingen van landbouw en industrie konden, naar zijn overtuiging, in den treurigen staat van zaken verandering brengen.

Een vertrouwd ingezetene van Batavia werd nu over die aangelegenheid geschreven, en hem deed de Resident Netscher de vraag, of er niet iemand te vinden was, die geschikt en bereid zou zijn, op den zuidelijken oever van Straat Malaka een onderzoek in te stellen.

De keus viel op schrijver dezes, en op Nieuwjaarsdag van 1863 aanvaardden wij den tocht, die in vervolg van tijd voor de ontwikkeling van een deel van Sumatra's Oostkust zoo belangrijke gevolgen zou hebben. Straat Malaka werd bereisd, met den Sultan van Siak werden betrekkingen aangeknoopt, en tal van producten werden als monsters bijeengebracht, die bij terugkomst te Batavia aan de Handelsvereeniging, aan de Maatschappij van Landbouw en Nijverheid en aan de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging werden uitgedeeld. Ook de pers werd te hulp geroepen, en dagbladen en tijdschriften vestigden de aandacht op het uitgestrekte en vruchtbare terrein, dat ginds der particuliere industrie werd aangeboden.

De handel te Batavia was echter huiverig, om geld te steken in landbouwondernemingen op plaatsen, die men niet kende, ja, waarvan men nooit te voren de namen had hooren noemen, en een vrij geruimen tijd scheen de bestede moeite vergeefsch te zijn geweest.

Eindelijk deed zich een ondernemer op. Hij verzocht ons eenige nadere inlichtingen, en ontving ons laatste monster tabak, en ofschoon dit niet het beste van de medegebrachte monsters was, vond hij de qualiteit zoo naar genoegen, dat hij tot het oprichten van een onderneming in Deli besloot. Die eerste pionier op het gebied van den landbouw ter Sumatra's Oostkust was de heer Jacobus Nienhuijs, die eerst voor rekening van den heer P. van den Arend de zaak op getouw zette, en vervolgens voor eigen rekening tabaksplanter werd in Deli.

De uitkomsten waren boven verwachting, en nu het voorbeeld gegeven en succes verkregen was; nu de tabak om zijn uitstekende qualiteit hooge prijzen bleek te halen, en de grond vruchtbaar bleek te zijn, bleef de navolging niet uit. Allengs nam de tabakscultuur toe. Op zichzelven staande ondernemers, Hollanders, Engelschen, Duitschers, Denen en Franschen kwamen bij menigte zich in die streken vestigen, en onderscheidene maatschappijen vormden zich om de zaken in 't groot te drijven.

Staan wij na dit vluchtig relaas een oogenblik stil bij een eenigszins meer gedetailleerde opgave betreffende de ontwikkeling in het Delische vanaf 1863 tot heden. De cijfers van latere jaren zijn door ons gedurende ons ambtelijk verblijf op Sumatra's Oostkust in de jaren 1875 en 1876, toen er reeds contrôle van bestuurswege was, verzameld.

Invoer:

		1863.	1864.	1865.	1866.	1867.
Lijnwaden,	$	9600;	16500;	17400;	31510;	59570;
Zout,	kojangs	19;	20;	22;	23;	25;
Opium,	kisten	4;	5½;	6;	8;	10;

Uitvoer:

		1863.	1864.	1865.	1866.	1867.
Peper,	picols	17600;	18680;	19200;	25000;	34000;
Tabak,	»	373;	507;	801;	1200;	1300;
Notenmuskaat,	»	92;	177;	226;	500;	620.

Strikt genomen, kunnen die cijfers niet als volkomen betrouwbaar worden aangemerkt, daar zij berusten op mededeelingen verstrekt door inlandsche hoofden. In zoover zij echter toonen dat het bedrag van den in- en uitvoer geleidelijk geklommen is, hebben zij zeker waarde. De handel nam een vroeger ongekende vlucht, en de inlandsche vorsten en hoofden werden welvarend, sommigen zelfs vermogend.

Doch hoewel er nu reeds meer toezicht bestond, en daarbij grooter veiligheid voor personen en goederen, was de invloed van het Europeesch bestuur nog ver van voldoende krachtig. Die groote uitgestrektheid lands — de geheele zuidelijke oever van Straat Malaka — met drie sultanaten en tal van mindere vorstendommen, werd als het ware *aus der Ferne* bestuurd, namelijk uit Riouw! Te Siak was slechts een assistent-resident met beperkte macht. Langs de kust canteerden slechts eenige contrôleurs.

Eerst bij *Staatsblad* 1873 n°. 81 werd de Oostkust tot een afzonderlijk gewest verheven, met een resident aan het hoofd, en toen kreeg Deli een assistent-resident om het Nederlandsch Gouvernement te vertegenwoordigen bij den Sultan.

Nemen wij thans eenige opgaven ter hand van lateren tijd.

Eer wij die echter ter neder schrijven, dient men te weten dat vóór 1862 geen enkele Europeaan in het Delische gevestigd was, en dat er ook slechts weinig Chineezen (pachters van de uitvoerrechten, van het opiumdebiet en enkele kleinhandelaren) gevonden werden. Uiterst gering verder was het getal der zoogenaamde vreemde Oosterlingen (Klingaleezen).

In 1864 waren er nog slechts drie Europeesche ondernemers nabij de hoofdplaats Laboean-Deli.

In 1867 vond men er reeds een 1000 tal Chineezen (hoofdzakelijk koeli's) en was de uitvoer van tabak (zie opgaaf) reeds tot 1300 picols gestegen.

In 1873 bevonden zich reeds 13, en in 1874 reeds 23 Europeesche ondernemingen in het Delische, nl. 16 in eigenlijk Deli, 4 in Langkat en 3 in Serdang.

In 1874 beschikten de tabaksondernemers gezamenlijk over 31 295 555 boomen, die 19 642 pikols tabak opleverden. Het getal Chineezen bedroeg toen in het Delische 4 480. Hierbij kwam nog, behalve de klapperteelt in het groot, de aanplant van ruim 100 000 notenmuskaatboomen [1]).

Op ultimo April 1876 waren er 40 ondernemingen in werking en 15 nog niet in exploitatie. Op al die *estates* bevonden zich 46 administrateuren, 69 employés, 279 inlandsche mandoors en 7600 koeli's.

Het zielental wordt door de volgende vertrouwbare opgaven aangegeven:

	1875.	1876.	(Ultimo April).
Europeanen	85	124	
Arabieren.	9	9	
Chineezen.	6 371	7 607	(behalve de handelaren
Vreemde Oosterlingen .	646	774	en ambachtslieden).
Inlanders	28 303	30 204	

Uit deze vermeerdering van bevolking, voornamelijk uit die van het vreemde element, kan men het toenemen van bedrijvigheid en welvaart gereedelijk afleiden.

Volgens den Indischen Regeeringsalmanak voor 1879, was dan ook het aantal ondernemingen in 1877 weder belangrijk toegenomen. Immers daarin staat, dat er op het eind van genoemd jaar aanwezig waren in Deli 37, in Langkat 39 en in Serdang 11, of te zamen 87 landbouw ondernemingen, die behalve tabak, notenmuskaat en klappers produceerden [2]). Onder al die industriëelen was er slechts een, die zich met houtaankoop bezighield.

Volgens den Regeeringsalmanak voor 1880 bleef het getal der tabaksondernemingen stationnair, hoewel het Koloniaal Verslag over 1879 van het ontstaan van twee ondernemingen melding maakt in het gebied van den Jang-di-pertoean van Kota Pinang. Bekend is het

[1]) Behalve de pepercultuur die reeds eeuwen ook in het Delische inheemsch is, hebben eenigē inlandsche hoofden gedurende de laatste 30 jaren zich op de notenmuskaatteelt toegelegd. In 1874 hadden zij ruim een millioen boomen aangeplant.

[2]) Van den aanplant van klapperboomen komt men meer en meer terug als gevende slechte resultaten.

overigens, dat de Nederlandsche Handelmaatschappij te Edi een tabaksonderneming heeft. Hoe die werkt, weten wij echter niet.

Voorts hebben wij een opgave over 1878, afkomstig van den Nederlandschen consul te Pinang d.d. 9 October 1879, waaraan wij het volgende ontleenen:

»De waarde van den algemeenen invoer te Pinang heeft in 1878 bedragen 20 862 641 dollars; daaronder was van Sumatra aangevoerd voor een waarde van 3 176 048 dollars (ƒ 7 940 120) of 24 672 dollars (ƒ 61 680) meer dan in 1877.

»De verscheping van Sumatra-tabak over Pinang bedroeg:

Onder Nederlandsche vlag	17 604	picols.
» Engelsche »	19 815	»
» Duitsche »	742	»

Dit maakt een totaal van 38 161 pikols, gelijkstaande met 4 770 125 Amst. ponden.«

De nieuwste regeeringsberichten — in het Koloniaal Verslag voor 1880 te vinden — maken op grond van »verbeterde opgaven« van slechts 68 ondernemingen in Deli, Langkat en Serdang over 1878 melding, met de bijvoeging dat er na den afloop van den oogst over dat jaar van die 68 nog 6 verlaten werden, maar daarentegen 7 nieuwe bijkwamen, terwijl 1 onderneming (Aremberg in Deli) in 4 zelfstandige deelen werd gesplitst, en 2 ondernemingen bij andere ingesmolten werden. In 1879, zegt het Verslag, telde men derhalve in de genoemde landschappen 70 wettig gevestigde ondernemingen, alle berustende op contracten die door het Europeesch bestuur waren goedgekeurd, als: 39 in Deli, 22 in Langkat en 9 in Serdang, tegen 37,21 en 10 in 1878. Bovendien werden in 1879 nog bekrachtigd de contracten betreffende 2 landbouwconcessies in Langkat, die in de bovenstaande opgaven niet zijn begrepen, omdat de contracten in 1879 nog niet in werking werden gebracht."

En wat de productie aangaat, vermeldt het Verslag, dat op schier al de 70 ondernemingen tabak werd geteeld; op drie daarvan tevens muskaatnoten, op 1 tevens koffie en op 1 tevens koffie en cacao, en dat, terwijl 3 der nieuwe ondernemingen in 1879 nog geen product verkregen en van 2 andere de oogst niet opgegeven werd, de tabaksproductie over 1879 bedroeg:

voor 32 ondernemingen in Deli . .	5 488 131	Amst.	ponden.
» 19 » » Langkat	1 401 516	»	»
» 9 » » Serdang	1 321 925	»	»
te zamen	8 211 572	Amst.	ponden.

Dat bij die hooge vlucht van industrie, handel en scheepvaart, de bevolking moest toenemen in getalsterkte en welvaart, en de vorsten en hoofden, die vroeger in zulk een berooiden toestand leefden, betrekkelijk vermogend moesten worden, laat zich nagaan. Niet alleen toch ontvingen zij de bedongen erfpachtgelden over eenige duizenden bouws grond, maar ook de in- en uitvoerrechten, alsmede de pachten — voor den verkoop van opium, enz. — stegen aanmerkelijk. Zoo rendeerden te Deli de verschillende pachten:

	1874.	1875.
in- en uitvoer.	f 18 000	f 41 200
opiumdebiet	» 57 500	» 105 000
verkoop van arak	» 3 348	» 21 762
Totaal	f 78 848	f 167 962

En dat in een land waar een twaalftal jaren geleden bijna niets omging tengevolge van wanbestuur, afpersingen, binnenlandsche oorlogen en het nog niet bestaan van Europeesche industrie!

Geen wonder dan ook, dat Laboean Deli, de hoofdzetel des bestuurs, langzamerhand een geheel ander aanzien kreeg. De vroeger ellendige, morsige kampong is in een bedrijvige en meer geregeld gebouwde plaats herschapen. De bamboezen hutten zijn voor een goed deel vervangen door steenen of planken woningen. Talrijke Chineesche winkels en een Europeesch logement wijzen insgelijks op ontwikkeling van handel en vertier. Waar men vroeger modderige, smalle boschpaden had te betreden, zijn thans flinke breede wegen, geschikt voor rijtuigen. Zelfs bestaat er reeds sedert geruimen tijd een goede straatverlichting met petroleumlampen.

Van de hoofdplaats naar Medan, een afstand van 12 palen, loopt een rijweg, die de communicatie van het binnenland met de kust zeer vergemakkelijkt. Te Medan, het Buitenzorg van het drassige Laboean Deli, is een kampement, waar thans een 100 man troepen garnizoen houdt, en sedert 1874 ook een goed ingericht en uitmuntend gelegen hospitaal, geschikt voor de opneming van een 100tal zieken. Dit hospitaal behoort evenwel niet aan het Gouvernement, maar aan de Deli-Maatschappij, die hier haar hoofdadministratie heeft. Het hospitaal wordt bestuurd door een geneesheer, die *f* 1200 's maands geniet, terwijl een hulpapotheker aan de inrichting is verbonden tegen *f* 200 's maands.

Kon het wel anders, of de vooruitgang moest ten laatste de aandacht trekken der Indische Regeering?

Haar belangstelling lag in *financiëel belang*.

Het Gouvernement wenschte namelijk van de vorsten ter Oostkust van Sumatra tegen een zekere schadeloosstelling de bevoegdheid over te nemen om in- en uitvoerrechten te heffen en andere rechten te verpachten. Zij echter, hun inkomsten jaarlijks ziende stijgen, gevoelden aanvankelijk al zeer weinig lust in het lokaas van een vaste jaarlijksche schadeloosstelling, wèl overtuigd dat de »Companie" het leeuwendeel voor zich zou nemen. Slechts schoorvoetend traden eenige hoofden toe, nadat hun welmeenend, en tevens *overtuigend,* was voorgehouden, dat de voorgestelde maatregel hoog noodig was in het »algemeen belang". Daarop moesten anderen volgen.

Zoo kwam krachtens besluit van 28 Augustus 1875 n°. 10 de nieuwe regeling in werking, waarbij tegen schadeloosstelling aan de betrokken vorsten en hoofden het Gouvernement, te beginnen met 1876, de in- en uitvoerrechten zou heffen en ook de pachten overnam.

Algemeen echter was toen de maatregel nog niets, want de Pangeran van Langkat en de Soethan van Serdang hadden bezwaren tegen de regeling. Laastgenoemde wenschte een uitstel van 15 jaren, en toen hem onder het oog werd gebracht dat het Gouvernement onmogelijk met zulk een lang uitstel genoegen kon nemen, was zijn naïf tegenvoorstel: »samen deelen." Bij acte van November 1876 zijn genoemde vorsten eindelijk tot deze regeling toegetreden. Dit heeft ook in 1878 plaats gehad met de hoofden van den rechter- en linkeroever der Tamian-rivier.

Het geheele montant der schadeloosstelling beliep *f* 182 525.

Dit bedrag werd naar rato van de plaatselijke inkomsten verdeeld als volgt:

Afdeeling	Siak		*f* 28 350
	Kota Pinang . .	*f* 7 750	
»	Panei	» 7 750	
	Bila	» 8 750	» 24 250
»	Asahan		» 6 825
	Deli	*f* 85 000	
	Perak	» 25 850	
»	Soengal	» 5 000	
	Soeka Piring . .	» 1 000	
	Pertjoet	» 6 250	» 123 100
	Totaal . . .		*f* 182 525

De blik der Regeering in de »financiëele aangelegenheden" bleek juist te zijn geweest. Reeds bij de eerste verpachting der middelen over 1876 brachten deze op:

Voor Deli	*f* 372 300
» Siak en het overig deel der Oostkust . .	» 106 656
Totaal . .	*f* 478 956
Hiervan afgetrokken het volle bedrag der toegekende schadeloosstelling	» 182 525
blijft — behalve de voordeelen der in- en uitvoerrechten — een batig saldo van.	*f* 296 431.

Van de opbrengsten der in- en uitvoerrechten, nu door de gouvernements-ambtenaren geheven, kunnen wij mededeelen dat zij in April 1876 opbrachten: ter hoofdplaats Siak *f* 578
te Deli. . . . . » 5 585, en over het geheele jaar 1879: voor de geheele afdeeling Deli met Langkat en Serdang *f* 193 357, n.l. *f* 117 955 aan invoer- en *f* 75 402 aan uitvoerrechten.

In het geheel bedroegen de *ontvangsten* in het jaar 1879: [1])

Opiumpacht.		*f* 561 600
Licentiën op de pho- en tophospelen		» 178 240
Verkoop van sterke dranken.		» 107 040
Slachten van varkens		» 5 350
Pandjeshuizen		» 4 302
Invoerrecht.		» 117 955
Uitvoerrecht		» 75 402
Accijnsen, pakhuishuur en andere ontvangsten.		» 254
Personeele belasting op 31 Dec. betaald	*f* 6 564	
moest nog binnenkomen . . . c^a^.	» 7 500	
		» 14 000
Patentrecht		» 16 600
Recht op de openbare verkoopingen		» 1 900
Kleinzegel . . . . c^a^.		» 8 800
Belasting op het bedrijf in Deli.		» 60 992
dito dito in Langkat en Serdang moest nog binnenkomen; stel daarvoor.		» 25 000
In- en uitvoerrechten te Tamiang, tot dusver door het inl. bestuur geheven (behoort onder Langkat). . . . . c^a^.		» 1 600
Brievenpost.		» 16 161
Totaal		*f* 1 195 196

[1]) Zie de brochure van den heer Cremer »De toekomst van Deli.". Eenige opmerkingen. Leiden, G. Kolff, 1881.

Daartegenover staan voor *uitgaven:*

Departement van Justitie (traktementen griffier en fiskaal van Residentieraad, declaraties, enz.	*f*	58 054
Departement van Financiën (ontvangers in- en uitvoerrechten Deli, Langkat, Serdang, Tamiang, enz.)	»	56 028
Departement van Binnenlandsch Bestuur . . .	»	308 394
» van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid (vaccinateurs, enz.)	»	6 666
Departement van Burgerlijke openbare werken, (aanbouw woningen van ontvangers der in- en uitvoerrechten, enz.)	»	26 358
» van Oorlog, (bezetting te Medan, Tamiang en Salahadje)	»	238 370
Totaal	*f*	693 870

Het overgroot verschil der cijfers voor Deli en Siak, zoowel wat de som der jaarlijksche schadeloosstelling, als het bedrag der verpachte middelen en de opbrengst der in- en uitvoerrechten betreft, is te opmerkelijk om er niet de oorzaken van na te gaan. In 't oog toch moet het vallen, dat de opbrengst der verpachte middelen van Deli alleen reeds dadelijk bij de eerste verpachting *f* 372 300 en die van alle overige Oostkust-staten, met Siak inclus, slechts *f* 106 656 haalden, en dat Siaks hoofdvorst als schadeloosstelling voor den afstand zijner rechten slechts *f* 28 350 wist te bedingen, terwijl diens vroegere vazal van Deli (zonder Serdang en Langkat) een jaarlijksche uitkeering van *f* 123 100 geniet.

De oorzaken, die hieraan ten grondslag liggen, zijn tweeledig, en kunnen gezegd worden te komen:

1e. van den kant der Indische Regeering;

2e. van de zijde des publieks, dat de handels- en industriewereld uitmaakt.

Het Gouvernement namelijk heeft uit onbekendheid met alles wat op Deli betrekking had, het stelsel van laisser faire toegepast, zoodat de landbouwindustrie, door de bureaucratie niet belemmerd, zich vrijelijk ontwikkelen kon. Voor Siak echter is men minder vrijgevig geweest. De Indische vaderzorg vond ginds altijd bezwaren; vandaar dat voor Siak nog geen enkele landbouwonderneming is toegestaan.

De andere oorzaak is dat de handel te Batavia, die aanvankelijk niets van Deli wilde weten, nu de baan gebroken is, voor Deli alleen

oogen heeft, zoodat de overige kuststaten, waaronder Siak, buiten den stroom der beweging zijn gebleven.

Kortzichtig is dat, maar het vertrouwen dat die welvaart ter Oostkust van Sumatra zich niet in het Delische zal blijven localiseeren, doch zich te eeniger tijd om de noord en zuid zal uitbreiden, kan ons niet ontnomen worden.

Wellicht vinden wij naderhand aanleiding, om nog iets over Siak en zijn toekomst mede te deelen.

Indische Handelsproducten,

DOOR

BISSCHOP GREVELINK.

III.

Notenmuskaat, ***Muskaatnoot***, ***Nuclei Myristica***, ***Semen Myristica***, ***Nux moschata; Nutmeg*** Eng.; ***Noix de Muscade*** Fr.; ***Muscatnuss*** D.; ***Noce muscada*** It.; ***Moscada*** Sp.; ***Jowzalteib*** Arab.; ***Jatiphala*** Sanscr.; ***Pala*** Mal.

De vrucht van de ***Myristica fragrans*** Houtt. [1]), een fraaie van 30 tot 50 voet hooge boom met een kegelvormige kroon van tweerijig-afwisselende bladeren [2]) die leêrachtig, aan den voet spits, eirond elliptisch, gespitst, gevindnervig, doorschijnend gestippeld [3]) en glimmend zijn. De bloemen zijn tweehuizig [4]) en dragen slechts een enkel bloemdek, hetwelk kelkachtig, eenbladig, dik en drietandig is; zij zijn gesteeld, hangend, in en buiten de okselen, weinige bij elkaar in den mannelijken, eenzaam in den vrouwelijken boom. In die van de eerste verheft zich een kolom van ongeveer twintig langwerpige, door het helmbindsel vereenigde helmhokjes, die over de geheele lengte naar

---

[1]) ***Myristica moschata*** Thunb.; ***M. aromatica*** Lam.; ***M. officinalis*** L. fil.; ***Nux myristica*** Rumph. H. A. 11 p. 14. t. 4. — Hij behoort tot de familie der ***Myristicaceën*** bevattende vijf geslachten, waarvan dat der ***Myristica*** op den Ind. Archipel vertegenwoordigd wordt door veertig soorten.

[2]) foliis alternis distichis.

[3]) »pellucido-punctatis." Baill, Monogr. des Myristicacées p. 505. — Lindley zegt »not dotted". Veget. kingdom.

[4]) Één mannelijke boom levert stuifmeel genoeg voor dertig, of, volgens anderen, honderd vrouwelijke boomen.

buiten openbarsten. In de vrouwelijke bloem draagt de vruchtknop een ongesteelden stempel en bevat een omgekeerd eitje, hetwelk zich ontwikkelt tot een eenigszins peervormige eenzadige droge bes, die rijp zijnde, in de lengte openbarst, waardoor het zaad in een gekleurden valschen zaadmantel gewikkeld [1] (de foelie) te voorschijn komt; de beide zaadrokken zijn hard, de binnenste overgaande in de kern (de eigenlijke notenmuscaat) met oneffen kiemwit. [2]

De boom begint te dragen in het 7e—9e jaar en geeft vruchten gedurende 80 of zelfs 100 jaar, doch na het 30e jaar vermindert het vruchtgevend vermogen. Het versche zaad in den grond gelegd geeft na drie maanden jonge plantjes. Van den bloeitijd tot de rijping der vrucht vereischt een tijdsverloop van 9—10 maanden. In Januari en Februari worden de beste vruchten geoogst, hoezeer de boom gestadig doorbloeit. Zoodra zij rijp zijn, barst het vruchtbekleedsel, waarop zij geplukt en de noot, van de foelie ontdaan, gedurende twee maanden gedroogd wordt.

Het vaderland van den notenmuskaatboom en waar hij nog steeds het meest wordt aangekweekt, ligt in de Molukken, vooral op de Banda-eilanden Lontor, Neira en Poeloe Aij, vanwaar hij naar andere gewesten werd overgebracht. Thans wordt hij ook gekweekt op de Philippijnsche eilanden, op vele plaatsen in Indië, op Sumatra (1798), Mauritius (1770) en in Zuid-Amerika. Volgens getuigenis van Rumph. groeide de boom vroeger ook op de Kelang Ceram en de Zuid-Ooster-eilanden, Nila, Damme, Seroea, Kouwer en Kust Sewoei, maar werd door den oorlog of volgens contracten uitgeroeid. [3] De boom komt in het wild voort, zegt Crawfurd, in Djilolo, Ceram, Amboina, Bouro, het westelijk schiereiland van Nieuw-Guinea en in onderscheidene van de omliggende eilanden [4], daaronder begrepen de zeer kleine vulkanische groep van Banda, bezuiden Ceram, doch hij is niet inheemsch in een van de eilanden daarbewesten of in de Philippijnen. Hij is sedert lang met goed gevolg gekweekt in het warme en vochtige klimaat

---

[1] *Arillodio*, een zaadbekleedsel hetwelk niet, gelijk de Arillus, uit een verbreeding van den navelstreng ontstaat, maar uit de oppervlakte van het zaad voortspruit (Lindley. Elem[s] of Boty). »L'hypothèse suivant laquelle le *macis* participe à la fois de la nature de l'arillode et de celle de l'arille vrai, est la seule qui se rapproche de la vérité. C'est un arille du hile et du micropyle." Baill. als boven.

[2] Plantenbeschrijvingen volgens de natuurlijke stelsels zijn als lectuur onuitstaanbaar vervelend, doch als middel om de plant te herkennen, laten zij zich niet besnoeien zonder geheel nutteloos te worden.

[3] Miquel, Flora v. Nederl. Indië.

[4] Waarschijnlijk bedoelt Crawfurd andere Myristica-soorten, waarvan er bij de veertig op den Indischen Archipel gevonden worden.

van de Westkust van Indië [1]). In West-Indië is de boom op sommige van de eilanden genaturaliseerd, echter van weinig beteekenis, en over het geheel kan men zeggen dat hij nergens zoo wel tiert als in zijn vaderland. In het tijdsverloop van 1796 tot 1802, terwijl de Engelschen de Specerij-eilanden in bezit hielden, werden notenmuskaatboomen aangeplant in Benkoelen [2]), in Poeloe Pinang, later ook in Singapore, in welke twee laatste plaatsen uitgebreide plantages er van werden aangelegd, welke door een kostbare wijze van bewerking, jaren lang zeer productief werden gemaakt. [3]) In 1860 echter werden de boomen door een verwoestende plaag bezocht, welke de eigenaars onvermogend waren te beteugelen, zoodat reeds in 1867 niets van de geheele notenmuskaat-cultuur in een van die twee eilanden was overgebleven. Later zijn er in Menado en in het Padangsche van dezen boom plantages aangelegd, door inlanders geëigend, waarvan het Koloniaal Verslag 1879—'80 gunstig gewag maakt.

Notenmuskaat en foelie werden reeds vroegtijdig door de Arabieren uit Indië ingevoerd en bereikten aldus de westelijke landen van Europa. Aëtius, die zich omstreeks het jaar 540 ophield aan het hof van Konstantinopel, schijnt met notenmuskaat bekend te zijn geweest; althans als men mag aannemen dat zij wordt aangeduid door *Nuces Indicae* [4]), in de voorschriften van dien tijd een der bestanddeelen van wierook, in vereeniging met nagelen, spikenard, costus, calamus aromaticus en sandelhout.

Masudi, die Indië schijnt bezocht te hebben in A.D. 916—920, wees er op dat de muskaatnoot evenals nagelen, arécanoot en sandelhout een voortbrengsel was van de Oostelijke eilanden van den Indischen Archipel. De Arabische aardrijkskundige Edrisi, die in het midden van de 12de eeuw schreef, vermeldt de noot zoowel als de foelie als artikelen van invoer in Aden; ook was het van *Nois mouscades* en andere specerijen, dat omstreeks 1180 rechten werden geheven te Acre in Palestina. Ongeveer een eeuw later noemde Kazwini, ook een Arabisch schrijver, bepaaldelijk de Molukken als het vaderland van de hier bedoelde specerijen.

---

[1]) Drury, *The useful Plants of India.*

[2]) Volgens het laatste Koloniaal Verslag (1879—1880) was de muskaatnotencultuur in Benkoelen van lieverlede afnemende, terwijl daarentegen van de kruidnagelen-teelt gaandeweg meer werk werd gemaakt.

[3]) Het belangrijk verhaal van een reiziger, die een dezer plantages te Pinang bezocht, geplaatst in het Familie-magazijn van 1857 bl. 289 etc., is door de Sturler overgenomen in zijn »Handboek van den Landbouw in Nederl. O. I."

[4]) Kokos- of klappernoten werden in die dagen eveneens *Nux Indica* genoemd, doch niet gebruikt tot berooking.

Van het gebruik, dat in Europa van notenmuskaat gemaakt werd, vindt men de eerste vermelding in een gedicht geschreven omstreeks 1195 door Petrus d'Ebulo, bezingende den intocht van Keizer Hendrik VI in Rome, vóórdat hij gekroond werd in April 1191. Te dier gelegenheid werden de straten bewierookt met specerijen, welke worden opgesomd in den volgenden dichtregel:

»Balsama, thus, aloë, *myristica*, cynnama, nardus."

Op het laatst van de 12e eeuw werden muskaatnoten zoowel als foelie gevonden in Noordelijk Europa, — zelfs in Denemarken, zooals kan worden afgeleid uit de toespeling daarop in de schriften van Harpestreng. In Engeland was foelie, hoewel zeer goed bekend, echter een kostbare specerij, daar de waarde tusschen A. D. 1284 en 1377 ongeveer 4 s. 7 d. het pond [1]) bedroeg, terwijl een schaap in dien tijd slechts 1 s. 5 d., en een koe 9 s. 5 d. kostte. Ook in Frankrijk was foelie duur, want in de *compte de l'exécution* van het testament van Jeanne d'Evreux, koningin van Frankrijk, in 1372, worden zes onsen foelie getaxeerd op 3 sols 8 deniers, overeenkomende met 8 s. 3 d. van de tegenwoordige munt. [2])

Het gebruik van deze specerijen was lang verspreid door Europa voordat de Portugeezen de moederplant gevonden hadden op de Banda-eilanden. Dat zij deze en andere specerij-eilanden gedurende bijkans een eeuw in bezit hielden, tot zij daarin door de Nederlanders vervangen werden, is reeds aangestipt in het vorig artikel »kruidnagelen", en dus onnoodig hier te herhalen.

Al de maatregelen door de Nederlanders aangewend om den nagelhandel in eigen handen en tevens op hoogen prijs te houden, werden ook op de notenmuskaat toegepast. De Compagnie betoonde hierin die scherpzinnigheid, welke in de 17e eeuw al hare handelingen kenmerkte en haar wereldberoemd heeft gemaakt.

De zucht die de volken van Europa aandreef om hooge prijzen te betalen voor deze producten, welke even als de mirrhe [3]), de aloë [4]),

---

[1]) Overeenkomende met *f* 5.44[5] de kilogram.

[2]) Pharmacographia.

[3]) De gomhars verkregen van *Balsamodendron myrrha*, *B kataf* en *B opobalsamum*. Het is deze, die, naar men gelooft, bedoeld wordt in Exodus XXX: 23, 1491e jaar voor onze jaartelling. Zie Smith *Bible plants*.

[4]) Twee zeer van elkander verschillende gewassen worden genoemd als de moederboom van dit product, n. l. *Æloexylon -Agallochum* van de familie der vlinderbloemigen en *Aquillaria Agallocha* van de *Thymelaeaceae*. Beide worden gevonden in Cochin-China, maar de laatstgenoemde ook op Borneo. Het is een door ophooping van hars, ziekelijk aangedaan deel van den stam hetwelk daar-

de kalmus[1]), het sandelhout[2]), de cassia[3]), enz., van vroeger tijd, geen andere deugd bezaten dan die van den reuk te streelen, ontstond grootendeels uit een vrij algemeen gekoesterd geloof, dat voortbrengselen die een zoo edelen geur bezaten noodwendig zekere wonderbare heelende en genezende eigenschappen moesten bezitten, gelijk Valentijn zich overtuigd hield dat het aloëhout (*lignum Agallochum*) zijn dochter van een ziekte genezen had, nadat zij door de geneeskundigen als hopeloos was opgegeven, waarom hij dan ook verklaarde: »Het is een panacea dat met geen goud duur genoeg te betalen is!" Zulk geloof aan de voortreffelijkheid van overigens weinig beduidende handelswaren liep echter met elken dag gevaar verdrongen te worden door een betere kennis van hare bestanddeelen als wanneer het met de grove winsten van den specerijhandel spoedig gedaan zou zijn, en dus besloot de Compagnie ze niet dan spaarzaam ter markt te doen brengen en vooral zorgvuldig te waken dat buiten den kring van haar gezag aan deze artikelen van weelde geenerlei uitbreiding werd gegeven.[4])

De uitkomst heeft de wijsheid van den maatregel volkomen bewezen, daar het in den loop van twee eeuwen gebleken is dat het verbruik der hierbedoelde specerijen, in stede van door de vermeerdering van de bevolking te zijn toegenomen, integendeel in betrekkelijke verhouding aanmerkelijk verminderd is, en, zooals Crawfurd terecht aanmerkt, schijnt de trek naar notenmuskaat in de middeneeuwen en in de eerste tijden van den handel over zee met Indië een caprice te zijn geweest, die sedert lang aan het verdwijnen is, zoodat

---

door een ongemeen sterken geur verkrijgt, doch den boom weldra doet sterven. Op den Indischen Archipel is het bekend als *Kajoe Garoe.* Bileam spreekt van Aloë (Numeri XXIV: 6) alsof de boom hem van nabij bekend was, doch het is zeker dat hij in geen deel van Klein-Azië te vinden is.

Overigens wordt hij aangehaald in Ps. XLV: 8; Spr. VII: 17; Hoogl. IV: 14; Job. XIX: 39. enz.

[1]) Zie Exod. XXX: 23; Hoogl. IV: 14; Ezech. XXVII: 19.

[2]) *Santalum album*, een boom van tropisch Azië en den Indischen Archipel. Waar immer in den Bijbel het welriekende Aloë *als timmerhout* genoemd wordt, heeft men dezen boom bedoeld, zoo althans is het gevoelen der geleerden.

[3]) *Cinnamomum Cassia.* Hij is nauw verwant aan den boom, die de echte kaneel voortbrengt.

[4]) Laten zij, die de handelingen van de Holl. O. I. Compagnie willen toetsen aan de geavanceerde begrippen van de staathuishoudkundige illuminés onzer dagen, of aan de niet minder onpractische stelregels van de hedendaagsche philantropen, haar oordeelen, z. a. de rechtvaardigheid gebiedt, bij vergelijking met de handelingen harer tijdgenooten, de Engelschen in Indië zelfs tot op den tegenwoordigen tijd, en zij zullen haar uit het gerecht te voorschijn zien treden als een handelsvereeniging zonder smet of blaam.

het artikel tegenwoordig een weelde is van slechts zeer weinigen.[1])

Overigens heeft de Compagnie wegens haar in dit opzicht gevolgde handelspolitiek een warm verdediger gevonden in den verdienstelijken Engelschen natuuronderzoeker Russell Wallace, die toen hij vernam dat het specerij-monopolie zou worden opgeheven, het een in hooge mate onoordeelkundigen en geheel noodeloozen maatregel heeft genoemd.[2])

In Juli 1859 werd bepaald, dat de perkhoorigheid op 1e Januari 1860 zou vervallen. De perkhoorigen werden dientengevolge in rechten en verplichtingen gelijkgesteld met de overige inlandsche bevolking.

De noten die tot dusverre (1859) van de 1e soort met 16 en 20 duiten het pond worden betaald, zullen na 1859 tegen 21 en van de 2e en 3e soort tegen 7 en $4^1/_2$ duit genomen worden. Voor de foelie 1e soort, die vroeger met 40 en 44 duiten werd betaald, zullen de perkeniers genieten gemiddeld $48^1/_2$ duiten het pond, en voor de 2e soort (gruis) 24 duiten.

Het denkbeeld om aan de perkeniers vrije beschikking toe te kennen over hunne producten, heeft algemeen bij de autoriteiten weinig bijval gevonden.[3])

Volgens het Koloniaal Verslag van 1879—'80 produceerden de Banda-eilanden in 1878 aan notenmuskaat 3742 piks. netto.

in 1878	aan	notenmuskaat	3742	piks.	netto.
	»	foelie	1318	»	»
1879	»	notenmuskaat	6535	»	»
	»	foelie	1759	»	»

Volgens hetzelfde Koloniaal Verslag werd uit Banda verzonden:

in 1877	Notenmuskaat	Foelie.
naar Nederland	2 072 piks.	362 piks.
» Singapore	4 817 »	1009 »
» Java.	6 154 »	2429 »
» Makasser	202 »	10 »
Totaal	13 245 piks.	Totaal 3810 piks.

in 1878.	Notenmuskaat.	Foelie.
naar Nederland	289 piks.	155 piks.
» Singapore	1999 »	660 »
» Java	4688 »	1137 »
» Makasser	27 »	— »
Totaal	7003 piks.	Totaal 1952 piks.

[1]) Descriptive Dictionary of the Indian islands.

[2]) Volgens den heer v. d. Crab werd de opheffing van het monopolie slechts door een kleine minderheid van de perkeniers verlangd. *Moluksche eilanden.*

[3]) De Sturler, *Handb. v. d. landbouw in N. O. I.*

in 1879.	Notenmuskaat.	Foelie.
naar Nederland	1014 pik^s.	365 pik^s.
» Singapore	3196 »	370 »
» Java.	6670 »	1762 »
» Makasser	157 »	— »
Totaal	11037 pik^s.	Totaal 2497 pik^s.

Op Banda werden de muskaatnoten in 1879 verhandeld gemiddeld tegen *f* 127,50 en *f* 85, naar gelang zij uit of in den dop waren; en de foelie tegen *f* 80, alles per pikol. In 1878 waren de prijzen *f* 116,25, *f* 77,50 en *f* 75.

Te Padang werd voor gepelde noten *f* 150 à *f* 175, voor foelie *f* 75 à *f* 85 per pikol betaald.

Te Menado is de handel in muskaatnoten hoofdzakelijk in handen van Chineezen en Arabieren, die deze specerij opkoopen en deels zelf naar Europa verschepen, deels daartoe de tusschenkomst der Europeesche handelaren bezigen. De planter maakte *f* 40 à *f* 60 per pikol noten, en ongeveer evenveel per pikol foelie.

Blijkens de statistiek van den handel, de scheepvaart, enz. in Nederlandsch-Indië bedroeg de hoeveelheid uitgevoerde notenmuskaat uit Nederlandsch-Indië:

in 1875	711 237	K.G.,	waarvan	623 325	K.G.	naar	Nederland.
» 1876	971 202	»	»	52 358	»	»	»
» 1877	1 609 021	»	»	403 271	»	»	»
» 1878	1 237 843	»	»	697 160	»	»	»

De waarde van de in laatstgenoemd jaar uitgevoerde à *f* 1.70 bedroeg *f* 2 104 434 en de bestemming was als volgt:

naar Nederland	697 160	K.G.	ter	waarde	van	*f*	1 185 173
» Engeland	3 000	»	»	»	»	»	5 100
» Frankrijk	2,757	»	»	»	»	»	4 687
» Amerika	80 279	»	»	»	»	»	136 474
» Poeloe Pinang	178 726	»	»	»	»	»	303 834
» Singapore	271 012	»	»	»	»	»	460 721
» Australië	4 909	»	»	»	»	»	8 3
Totaal	1 237 843	K.G.				*f*	2 104 334

In hetzelfde jaar werd aan foelie uitgevoerd:

naar Nederland	229 320	K.G.	à f 2, = f	458 640
» Engeland	7 947	»	» » » »	15 894
» Amerika	12 589	»	» » » »	25 178
» Siam	310	»	» » » »	620
» Poeloe Pinang . . .	23 199	»	» » » »	46 398
» Singapore	66 335	»	» » » »	132 670
» Australië	919	»	» » » »	1 838
Totaal	340 619	K.G.	f	681 238

Van de in het Vereenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië ingevoerde notenmuskaat en foelie wordt sedert het jaar 1870 geen afzonderlijke melding gemaakt in de jaarlijksche verslagen van den handel met vreemde landen. In laatstgemeld jaar was de uitgevoerde hoeveelheid van de eerstgenoemde 537 978 ℔ (244 023 K.G.) ter waarde van £ 32 513, en die van de foelie 60 896 ℔. [1])

De muskaatnoten worden onderscheiden in twee variëteiten, de koninklijke en de groene. De eerste is grooter van stuk en heeft haar foelie langer dan de noot, welke bij de laatste niet geheel door het loofachtige netwerk omsloten is. Goede muskaatnoten onderscheidt men, als zijnde groot, rond en zwaar, fraai gemarmerd en van een lichtgrijze kleur.

Sedert de dagen van de Compagnie is het een vast gebruik geweest de noten eenigen tijd in kalkmelk te leggen; hetzij dat zulks gedaan werd om de kiemkracht te vernietigen of wel om ze tegen insecten te beveiligen, zeker is het dat men in sommige landen van Europa er zóó aan gewend is, dat om ongekalkte noten te Londen aangebracht in die landen te kunnen slijten, men genoodzaakt is ze eerst te kalken. (Flckgr. & Hnbry.)

De mannetjesnoot, die mede in den handel voorkomt, is de vrucht van de *Myristica fatua Houtt.*

De werking van notenmuskaat op het menschelijk lichaam is opwekkend, licht krampstillend, vooral op de ingewanden en wordt voorgeschreven tegen zwakke spijsvertering, cardialgia en als corrigens bij zwaar te verteren geneesmiddelen. *Miq.* Zij wordt veel gebruikt als geurgevend en smaakprikkelend middel in spijzen en dranken, doch minder gewaardeerd dan voorheen. (Flckgr. & Hnbry.)

Door persing wordt uit de gebroken en heet gemaakte noten een vaste vette olie verkregen van een bruinachtige oranjekleur, zeer aange-

[1]) Simmonds, Tropical Agriculture.

namen geur en vettig aromatischen smaak Dit is de *notenmuskaatzeep* [1]), die in rechthoekige stukken in den handel komt. Van 2 ℔ noten verkregen bovengenoemde scheikundigen 9 ons, dus 28 % vaste olie welke smelt bij 45° C. en geheel oplost in twee deelen warme aether of in vier deelen warmen wijngeest. (Sp. Gew. 0.8 Pharmacogr.). Volgens Bonastre bevat de notenmuskaat 6 % vluchtige olie, 7 % vette olie, 24 % vaste vetstof, 2 meel, 1 gom en sporen van zuur en vezel. (*Miq.*)

In de foelie hebben sommige scheikundigen 8.2 %, andere 6¼, 7 en 9 % vluchtige olie gevonden, en het samenstel van het geheel wordt zeer verschillend geacht van dat der notenmuskaat.

In den loop van het jaar 1880 werd in Nederland ingevoerd:

Notenmuskaat	369 600 KG.
Foelie	126 100 »

Van de eerstgenoemde varieerde de prijzen van 155—165 Cts.
» » tweede genoemde tusschen 105 en 120 Cts.
De voorraad op 31 Dec. bedroeg 74 000 en 22 800 K.G. respectievelijk.

---

[1]) In de Pharmacogrophia worden de volgende namen van dit product opgegeven: *Oleum Macidis; Balsamum vel Oleum Nucistie; Expressed Oil of Nutmegs, Nutmeg Butter; Oil of Mace; Beurre de Muscade; Muskatbutter, Muskatnussöl.*

De Villa Slamat-Tinggal,

DOOR

JULIA.

EEN JONGELUISPARTIJTJE.

Toen Walther Bergsma zijn woning weder bereikte was hij allermiust in een stemming van feestvreugde; hij had een nederlaag geleden en welk mannenhart zou niet daardoor gekwetst zijn?

Onaangenaam was het hem dat hij bij zijn tehuiskomst zijn anders zoo stille kamer vol gasten vond; kennissen uit Buitenzorg, zoowel van hem als van Von Osbrukken die, na den laatsten bezocht te hebben, met dezen bij hem waren gekomen, en op Ketjil's verzekering dat zijn heer niet lang afwezig zou blijven, plaats genomen hadden.

Walther was echter te veel man van de wereld om zijn gasten niet met beleefdheid te bejegenen, en langzamerhand week zijn afgetrokkenheid voor hun vroolijke scherts en nam ook hij meer ongedwongen deel aan het gesprek.

Eerst werden politieke onderwerpen behandeld, daarna andere, en nu bleven de vrouwen en het huwelijk niet lang van het tapijt.

Het spreekwoord van den wijn in den man ging ook hier weder op; de tongen werden steeds losser. Walther alleen scheen zich zelf meester te blijven; ernstig en stil, stiller naarmate de vroolijke luidruchtigheid der anderen steeg, zat hij onder zijn gasten, meer luisterend dan toongevend, en vol verlangen dat men maar heenging. Vóór dit echter geschiedde wachtte hem nog een moeilijk oogenblik.

„Wat praat gij als dollen over Betsy Ferrier", viel Von Osbrukken in; „ze is een bleeke ster naast de schitterende, die nog niemand genoemd heeft, misschien omdat niemand ze kent."

„Wie bedoelt ge?" riep men van alle zijden.

Walther Bergsma zweeg; zijn gelaat was bleek en hoog ernstig.

„Wie ik bedoel? Wel wie anders dan die schat van een Marietje. Jongens, wie die kent, ziet nooit meer naar een andere vrouw om."

Bergsma schoof onrustig op zijn stoel heen en weer.

„Wie is die Marie?"

„Het mooiste meisje, dat ik ken, arm als de mieren, en onschuldig als....., nu ja, zoover als dat gaat."

„Ik tart ieder, die iets te haren nadeele durft zeggen", sprak Bergsma opstuivend.

„Hoerah, een standje!" riep er een, die alles behalve nuchter was.

Von Osbrukken's gelaat gloeide. „Wilt gij mij voor een leugenaar uitmaken?" vroeg hij ruw.

„Ik noem hem een leugenaar", sprak Bergsma vast en luid, „die ook maar de geringste smet werpen durft op een meisje als juffrouw Düringh. Arm is zij, maar is dat schande? En nooit ontmoette ik een vrouw, rijker aan zielenadel; en gij Von Osbrukken weet dat even goed als ik."

„Ei, ei", lachte deze schamper, „is het er zoo mee gesteld! Gij zijt dus ook nog verliefd op haar? *Enfin*, twee aan het bod geeft keus! Doch wie zij prefereeren zou? Nu, ik zal maar zwijgen over sommige lieve gezegden, die ik zoo in den maneschijn opgevangen heb, onlangs nog toen ze tegen mij zeide: „gij weet immers hoezeer ik belang in u stel, hoe uw welzijn mij ter harte gaat", etc. Als ik ze alle aanhalen wilde, had ik wel den geheelen dag werk, want mijn lieve Marietje kan erg sentimenteel dwepen."

„Is hij met haar verloofd?" vroeg een der jongelui.

„Neen", antwoordde Bergsma ernstig, hard en dof. „Neen, dat is hij niet. Juffrouw Düringh zou zich nooit verlagen om een man, als hij, ook maar in 't minst voet te geven. Gij hoort, mijn heeren, hoe ik hem in dit oogenblik beleedig; ik wensch zulks; wie een vrouw beoordeelen durft, als hij, dien noem ik een lafaard."

„Bij den hemel, Bergsma, herhaal dat woord nog eens!" sprak Von Osbrukken opvliegend.

„Niet eens, maar tien- en twintigmaal zoo gij wilt. Ik tart u, mijnheer!"

„Gij zult mij rekenschap geven; ik eisch die!"

„Volgaarne, ik ben daartoe bereid; gij zult in mijn bijzijn juffrouw Düringh's naam en eer ongeschonden laten. Ik zal daarom zoo vrij zijn, u morgen ochtend mijn secondant te zenden."

„Het is mij wel", antwoordde Von Osbrukken, en keerde hem den rug toe.

Een oogenblik later was Walther alleen, nadat twee der oudsten op zich genomen hadden, zijn secondanten te zullen zijn.

Hij vroeg zich af, of Marie het wel verdiende dat hij, juist hij, haar goeden naam verdedigde. Had hij niet wijzer gedaan, maar te zwijgen?

Zulke gedachten hielden den jongen man bezig.

Tegen den avond ging hij uit; het was hem als moest hij nog eens alle plekjes bezoeken die hem lief waren. Hij bezocht zijn oom en tante; hij verhaalde hun wat voorgevallen was, en zeide dat een duel onvermijdelijk was.

Niet lang toefde hij in den familiekring; het was hem als dreigde de dood hem reeds; immers, hij wist hoe ongeoefend zijn arm was tegenover dien Von Osbrukken.

Zijn tante zag hem na, en wilde dat haar man hem van het duel zou afhouden. „Dat zou mij niet gelukken", klonk het antwoord, „daarenboven geef ik hem in stilte gelijk; ik zou precies zoo gehandeld hebben in zijn geval."

Den volgenden dag reeds vroegtijdig liet een zijner vrienden zich bij Walther aanmelden. „Alles is in orde", sprak hij binnentredend. „Von Osbrukken vindt den sabel goed, en prefereert dien zelfs boven het pistool. Morgen ochtend om zeven uur zal hij met zijn beide vrienden op de bepaalde plaats, in het door u gekozen en zeer geschikte boschje, present zijn."

Met een „goeden moed, alles zal wel gaan!" scheidden de vrienden.

DE ONTKNOOPING.

Heel vroeg in den morgen dat er bij Slamat Tinggal een bloedige tweestrijd plaats zou hebben, zat Marie Duringh, onbewust van wat haar bedreigde, alleen in de voorgallerij. Een oogenblik te voren was Betsy bij haar geweest om haar tot een wandeling uit te noodigen, maar zij excuseerde zich wegens lichte hoofdpijn.

„Dan ga ik alleen, en laat u aan uw mijmeringen over", sprak Betsy; „maar pas op, meidlief! Peinzen kan goed, doch ook kwaad doen."

„Wie zegt u dat ik peins? Ik heb hoofdpijn, dat is alles."

„Eergisteren hadt gij die ook, en morgen hebt gij die stellig weer, en zoo zal het wel blijven totdat gij geleerd zult hebben wat eigenlijk liefde is."

„Weet ik dat dan niet?"

„Neen, want dan zoudt ge iemand die veel van u houdt niet plagen met een hardheid, die u zelf te gelijker tijd wondt: Dat is geen liefde, maar gekwetste eigenliefde."

„Betsy!"

„Waarlijk, lieve Marie, wees niet boos, dat ik het u ronduit zeg, maar als gij de zaak eens beschouwen wildet zooals ik, zoudt gij misschien zeer spoedig een andere overtuiging hebben, dan die u weerhoudt om gelukkig te zijn en om gelukkig te maken."

„Gij praat in denzelfden geest als waarin Adèle Von Osbrukken mij schrijft."

„Zoo, dus die denkt ook verstandiger dan gij. Nu, dan ben ik niet bang of alles zal wel terechtkomen. Ook mama is van mijn opinie, hoewel zij tevens vindt dat gij goed handelt door hem een weinig op de proef te stellen, maar maak dat niet te lang, Marie!"

„Het is mijn bedoeling niet, hem slechts op de proef te stellen; gij weet heel goed, Betsy, dat ik meen wat ik hem gezegd heb, en dat er van een hereeniging niets meer komen kan."

„En dat alleen uit gekrenkte trots!" zuchtte Betsy, en verliet haar met een half ernstige, half komische uitdrukking in het gelaat, die bijna even duidelijk als woorden zeide: „We zullen zien!"

Nadenkende kon Marie niet ontkennen, dat er wel eenige waarheid was in Betsy's woorden. Adèle had hetzelfde geschreven. Ze las dien brief en glimlachte bij de gedachte aan de groote overeenstemming met Betsy; het was alsof deze Adèle had aangezocht om de vriendin tot een ander gezichtspunt over te halen. En toch wist Betsy bepaald niets van wat Adèle hieromtrent schreef. Ook stond dit vast bij Marie dat een ander dan Walther nooit invloed op haar verkrijgen zou. Maar wat was dan haar toekomst!

En terwijl daar allerlei vragen rezen in die meisjesziel, werd op een geringen afstand een andere strijd gestreden. Klokslag zeven uur stonden de twee partijen achter de kweekerij van den heer Ferrier in een kreupelboschje dichtbij een stuk weiland tegenover elkander: de een ernstig en koud, slechts door één gedachte bezield — haar eer te verdedigen —; de ander opgewonden door het spel en den drank, waarin hij den vorigen nacht moed had gezocht voor dezen stap.

Het sein wordt gegeven.

In den beginne is de strijd vrij wel gelijk; wat Walther mist aan geoefendheid, vergoedt hij door vlugheid. Lang strijden zij reeds, en nog blijft het lot onbeslist. Daar dringt Von Osbrukken met een groote behendigheid op Walther aan, een korte worsteling nog, en doodsbleek zinkt Bergsma neder, terwijl het bloed langs zijne zijde stroomt.

De secondanten scheidden Von Osbrukken van den verslagene.

„Vlucht", roept men hem toe, „gij hebt hem vermoord!"

Hevig ontsteld, na een blik op Walther geworpen te hebben, springt hij te paard en verwijdert zich pijlsnel.

De dokter onderzoekt den toestand van Walther lang en ernstig, bespeurt een teeken van hoop, is echter van oordeel dat hij dadelijk onder dak gebracht moet worden en dat het onmogelijk is hem naar zijn eigen woning te transporteeren.

In die omstandigheden besluit men de herbergzaamheid van den eigenaar der villa Slamat Tinggal in te roepen.

Op het oogenblik dat zij de kweekerij bereiken, is ook Betsy daar juist aangekomen, en nadat zij vernomen heeft wat voorgevallen is, gaat zij vooruit om te zorgen dat alles voor de ontvangst gereed wordt.

In de voorgallerij vindt zij Marie nog immer alleen, wil haar haastig voorbijgaan, maar ontsteltenis is te zichtbaar op haar gelaat, dan dat dit voor Marie verborgen kan blijven, en met een enkel woord zegt zij Marie dat er iets vreeselijks voorgevallen is; *hij* wordt gewond hierheen gebracht. „Wie?" vraagt Marie met doodsbleeke lippen, maar Betsy is reeds uit haar oogen verdwenen om Mevrouw Ferrier voor te bereiden, en er zijn tal van handen in beweging om een ruime kamer in gereedheid te brengen. Diep getroffen loopt Marie onrustig op en neder; daar ziet zij den kleinen stoet naderen; zij wil hem tegemoet gaan, maar haar voeten weigeren alle dienst. Zacht wordt de draagbaar nedergezet, Marie herkent het kleurlooze gelaat. Zij vat de slappe hand; roerloos en koud rust die in de hare.

Met een machtige poging beheerscht zij zich; reeds te zeer heeft zij zich tegenover vreemde oogen verraden.

Thans is ook Mevrouw Ferrier, gevolgd door eenige bedienden, naar buiten getreden; zij geeft de noodige bevelen, zoodat de gewonde voorzichtig op een goed bed wordt gelegd, en terwijl de dokter hem onderzoekt, begeeft zij zich tot Marie, om die moed in te spreken.

Voor allen zonder onderscheid gaat de dag in spanning voorbij, want een hevige wondkoorts kwam op. Nagenoeg aanhoudend ijlt hij, en wie hem ijlende hoort, kan niet lang in het onzekere verkeeren aangaande de plaats die Marie in het hart van Walther inneemt. Eens ziet hij Betsy's moeder voor Marie aan, en haar beide handen vattend, vraagt hij zoo roerend dat zij zich nauwelijks bedwingen kan: „Heb toch medelijden met mij; ik ben zoo ongelukkig!"

Marie kon die woorden niet opvangen; zij moest de verpleging van Walther aan anderen overlaten en dit vermeerderde haar smart. Aan het einde van den tweeden dag kon zij zich echter niet langer bedwingen, maar vroeg Mevrouw Ferrier of zij hem niet zien mocht, en wat zij er van dacht.

Mevrouw leidde haar naar het ziekenvertrek. Daar lag hij, met hoogroode kleur nog steeds in een koorts. Zij sloeg hem een oogenblik gade, zag den verbonden arm, die hem blijkbaar hevige pijn deed, en de bleeke lippen, die haar te vergeefs om een woord van liefde smeekten. „Marie, Marie", fluisterde hij zacht, „ben ik u dan niets?" En plotseling, allen schroom ter zijde stellende, boog ze zich over hem heen, en drukte hem een kus op het voorhoofd. Toen verwijderde ze zich, zacht zooals ze gekomen was, want ze gevoelde dat haar aandoening haar overweldigen zou, indien ze nog langer bleef.

Gedurende de eerstvolgende dagen werd het bezoek herhaald; sliep Walther, dan bracht Mevrouw Ferrier het jonge meisje eenige oogenblikken in de kamer.

De toestand werd gunstiger, de koorts werd minder, het fantaseeren korter van duur, en de slaap rustiger. Uitputting door bloedverlies en misschien niet minder door den langen zielestrijd, dat was het wat thans nog een volkomen herstel vertraagde, en Marie nog immer deed vreezen.

Op zekeren morgen — het was tien dagen na het duel — had Marie haar gewone plaats aan het ziekbed weer ingenomen. Ook Mevrouw Ferrier was daar en bespiedde met zorg het jonge meisje, dat de laatste dagen zoo bleek en verdrietig er uitzag, en dat om de wijze waarop zij haar lot droeg en om haar nauwlettende plichtsbetrachting ook bij al haar leed, zooveel achting en sympathie verdiende.

Terwijl de beide vrouwen, ieder met haar eigen gedachten vervuld, daar zaten, sloeg de kranke eensklaps met volle bewustzijn de oogen op en zag Mevrouw Ferrier aan.

Marie trad haastig terug, en het gordijn verborg haar voor zijn zoekend oog.

„Zijt gij alleen?" vroeg hij zacht; „wat zijt gij toch goed voor mij, Mevrouw, om zoo dikwijls naar mij te komen zien!"

„Gij moet u rustig en stil houden", antwoordde Mevrouw Ferrier, „gij zijt zeer ziek geweest, en de dokter zegt dat alleen rust u kan herstellen."

Hij glimlachte even, en bracht nadenkende de hand aan het hoofd. „Ik dacht", sprak hij, en hield even op, als aarzelde hij, „ik meende, dat ik in mijn droomen iemand anders hier gezien had. Is er niemand hier geweest?"

„Zeker, uw oppassers."

Hij schudde het hoofd. „Die bedoel ik niet. Soms was het, of een zachte vrouwenhand mijn kussen terecht schikte, een andere nog dan u, en.... is dat dan een droom geweest?"

Mevrouw Ferrier antwoordde niet dadelijk, doch zag naar Marie,

haar tegelijk wenkend om heen te gaan. Eenigszins onwillig gehoorzaamde het belangstellende meisje; zij had gaarne meer vernomen.

„Wie was daar aan de deur?" vroeg hij daarop.

„Ik zag niemand."

„O, zeker, er was iemand; ik hoorde een zachten voetstap. Toe, zeg het mij! Gij weet toch alles; ik zal het wel verraden hebben in die hevige koortsen; is juffrouw Duringh hier geweest?"

„Houd u kalm, Bergsma, later zult ge alles hooren."

„Kalm zijn; doch hoe kan ik dat? Alles woelt en brandt in mijn hoofd. Ja, nu weet ik het", en haastig greep hij naar een blad papier, dat op den stoel aan zijn hoofdeinde lag, en trachtte iets te lezen. „Ik kan niet", fluisterde hij en liet door uitputting het hoofd weer zakken, maar het papier behield hij bij zich. Door de groote haast waarmede zij was opgestaan, had Marie het laten vallen, en hoewel Mevrouw Ferrier hem verzocht haar den brief te geven, stond hij er op, om zelf dien aan de eigenares terug te geven; hij wist van wien hij was; het opschrift had hij gelezen. Zij had dus werkelijk aan zijn ziekbed gezeten.

Van dien dag af namen zijne krachten weder toe; nieuwe hoop en nieuwe levenslust bezielden hem en hij verlangde naar den tijd dat hij geheel hersteld zou zijn. Bij tusschenpoozen was hij er in geslaagd den brief te lezen; eerst maakte hij er zich een verwijt van dat hij zoo onbescheiden was, doch toen hij geëindigd had kleurde een levendig rood zijn gelaat; want hij wist wat hij weten wilde. In den brief toch, door Adèle geschreven, stond o. a.:

„Een enkele wonde plek is en blijft er in mijn hart; gij raaktet die aan door over de verwijdering tusschen vader en zoon te spreken. Zal dat nooit anders worden? Of zal misschien eenmaal de onnatuurlijke dwang der omstandigheden wegvallen, wanneer een jonge lieve vrouw den man het geluk hergeeft, dat hij thans voor zich verloren waant, en waarvoor hij op verboden terrein vergoeding óf vergetelheid zoekt? Eens hoopte ik, lieve Marie, dat misschien gij de vriendelijke ster zoudt willen zijn, die hem zou voorlichten op het pad der huiselijkheid en mannendeugd, doch sedert gij mij in uw hart een blik gundet, dat hart waarin slechts plaats bleef voor den eenen, die u zoo kwetste, weet ik dat gij nooit iemand toebehooren zult, tenzij wederzijds de oude schuld gedelgd, de oude liefde aangekweekt worde. Ik gun u zoo van harte een man naar uw keuze; ik zelf, die het geluk van zulk een echt kennen leerde, weet hoe hard, hoe bitter hard het tegendeel zijn moet, wanneer slechts de dood als gewenschte scheidsmuur de band weder ontbinden kan, die twee onsympathetische harten vereenigde. Daarvoor behoede u de goede Genius, die niet voor niet de liefde kweekte in uw hart."

„Gij schrijft mij, dat ge Walther hebt weergezien, dat hij met u sprak. Waarlijk, uw karakter is gansch anders dan het mijne, en bezit een kracht, die ik eerbiedigen moet, hoewel ik ze niet begrijp. Hoe is het mogelijk den man, dien men bemint, toe te spreken en te bejegenen gelijk gij Bergsma bij dit eerste wederzien deedt! Dit is een raadsel waarvan ik te vergeefs de oplossing zoek. Intusschen wil ik u gaarne toestemmen dat gij misschien goed handeldet, doch vernietigt gij aldus niet geheel uw eigen hoop op geluk? Of meent gij waarlijk, dat de tijd nimmer meer komen zal, dat gij sommige zaken anders beschouwen zult en misschien de schuld minder groot zult achten? Gij zegt wel dat gij een jaloersch man uitstaan noch achten kunt, maar zijn eigenlijk niet alle mannen eenigermate ijverzuchtig? Als gij het mij afvraagt, zou ik juist gaarne hebben dat mijn man met jaloezie mij gadesloeg; dat toont, dat zelfs hij, die er anders aan gewoon moest zijn, iets in mij opmerkt, wel in staat om hem te boeien en aan te trekken. Waarlijk, een weinig jaloezie tusschen echtgenooten kan mijns inziens geen kwaad, en zelfs kan ik het mij in een jonge vrouw begrijpen, dat zij, wanneer ze die bemerkt, moeite doet om ze sterker te maken in plaats van ze tegen te gaan."

„Ik had medelijden met uwen held, want dat hij u lief heeft, zooals gij zelf mij ook schrijft, pleit immers voor zijn karakter? Gij erkent het begrijpelijke van den twijfel bij zulk een lange afwezigheid; waarom laat ge hem dan niet den tijd om zich te rechtvaardigen? Uw hart spreekt voor hem, en gij weet maar al te goed wat een leven buiten hem voor u is; waarom dan laat ge hem en u zelve ongelukkig blijven? Ik liet uw brief aan Von Osbrukken lezen. Hij schudde het hoofd: „zij speelt met vuur", zeide hij. Ik voor mij geloof niet dat uw tegenwoordige verhouding tot het einde uwer verwachtingen leiden zal, en gij zelf zijt te verstandig, om waar gij erkent, dat er gronden ter rechtvaardiging voorhanden zijn, niet een stap tot verzoening te doen. Me dunkt, ik zie u reeds, wie weet hoe spoedig, als gelukkige bruid, met den blijden lach op het gelaat, doch voor mij zal dit wel een zien der verbeelding moeten blijven. Intuschen zal het mij hartelijk verheugen, wanneer gij mij binnen kort de tijding zenden kunt, dat het verbroken verbond weer is saamgevoegd: „wat God vereenigd heeft, scheide de mensch toch niet!" Er is voor de vrouw geen grooter levensgenot denkbaar dan in een gelukkigen echt, en gij erkent dat juist Walther alles in zich zou vereenigen om u dat geluk deelachtig te maken, indien hij niet door dien eeuwigen geest van twijfel werd beheerscht. Mijn hemel, een enkele schaduwzijde dus, aan een karakter dat overigens volmaakt u toeschijnt! En daarop staart gij zoo lang, zoo lang, totdat éene zwarte vlek het gansche karakter bedekt in uw oogen.

Leg uw eigen gebreken eens in de weegschaal evenals de zijne, en zie of gij niet elkander zult aanvullen, en wie het meest naar omlaag trekt. Volg maar spoedig het voorbeeld van.... doch het is waar, daarover schreef ik u nog niet."

„Wie denkt gij, dat hier voor een paar weken door den u wel bekenden heer Severs in den echt verbonden werd? Lach nu maar niet! Daar stond een menschenpaar: een lange vrouw, slank gelijk een gazelle, met oogen, die geen oogenblik grondwaarts blikten, naast een klein, dik manneke, met een grooten rooden neus en staande boorden die zijn breede kin als een lijst omgaven. Zij droeg een zwart zijden kleed; het eeuwige paarsche jakje was verdwenen, en ze stond daar zoo deftig alsof het geluk thans met alle deftigheid zijn intrede in hart en huis had gedaan. Wat was geschied? Onze goede eerwaardige Staak besefte, dat haar zoogenaamd Christelijke School vrij wel begon te verloopen, daar haar uitgaven de inkomsten ver overtroffen. Toen wendde zij zich vol ijver voor de goede zaak tot een, naar men zeide, rijk man, om onderstand voor de school. Zij schreef hem een paar brieven, die zijn warm hart (hij was weduwnaar met een paar dochters) in verrukking brachten, en hem deden spreken: „al het mijne zij het uwe!" Zoo bood hij haar hart en hand en zij, gehoorzaam aan de stem die luide deze roeping der vrouw predikt, verliet de op haar grondvesten wankelende school en trad met een rein geweten de nieuwe toekomst tegen."

„Wie beschrijft echter haar teleurstelling, toen zij na de eerste huwelijksdagen bemerkte dat hij geruïneerd was door eigen schuld! Drie dagen daarna lieten de schuldeischers hem vervolgen. Wat zou ze nu doen! Geheel wanhopig bezocht ze ons, vroeg Von Osbrukken te spreken, die haar den raad gaf, om den man, dien zij nog zoo weinig kende eenvoudig te laten voor wat hij was, en naar Indië te gaan, om daar aan het hoofd van een school geplaatst te worden. Eerst wilde zij van dit plan niet hooren, want hij was immers nu eenmaal haar man, doch nadat zij hem er over gesproken en zijn onverschilligheid voor haar gezien en overdacht had, nam zij een kloek besluit en ging ons landje uit.

„Wapen u er dus op, over eenige maanden mevrouw Berens te zien verschijnen, en als gij dezen naam onder de aangekomen passagiers leest, haast u dan om een welkomstbezoek aan onze lieve Staak te maken. Zij komt aan het hoofd van een school te Batavia; mijn man bezorgde dat voor haar. Zij verheugde er zich al in, u terug te zien, en wil u voorstellen om, daar gij toch ook ongelukkig waart in de liefde, samen een verbond te sluiten tegen de mannen en ieder te weren die een baard draagt of sporen. Als gij mijn wensch en raad

echter volgt, ontvang haar dan als de gelukkige bruid van den man dien gij bemint!"

Tot dusver de brief, die thans in Walther's hand trilde. Met een uitdrukking van innig geluk staarde hij peinzend naar buiten. Marie had hij intusschen nog niet gesproken; sinds zij alles van Mevrouw Ferrier gehoord had en wist dat hij haar had gezien, had zij de ziekenkamer geheel vermeden.

En dagen achtereen nog bleef hij ziek.

Op zekeren vooravond zaten de jonge meisjes in de achtergallerij, toen een bezoek werd aangediend, en weldra trad een oude bekende met een „lieve Betsy, wel, Marie!" binnen.

Het was mejuffrouw Staak, thans mevrouw Berens, die pas met de mailboot aangekomen, zich haastte een familie te bezoeken, van wier gastvrijheid ze reeds veel vernomen had.

Zij ging op een haar aangeboden stoel zitten, en begon van haar reis te vertellen. Ze was nog juist dezelfde als toen de meisjes haar verlieten, nu bijna een jaar geleden, en toch, wat was er veel in dien betrekkelijk korten tijd veranderd! Marie echter meende in den loop van het gesprek op te merken, dat die veranderingen der directrice geen nadeel hadden gedaan; het scheen haar òf het werkelijke leed dat zij doorgestaan had, iets in haar karakter had gewijzigd, of zij minder gekunsteld was geworden.

Niet lang duurde het, of Mevrouw Berens kwam met een voorstel voor den dag. „Gij moest mij helpen, Marie!" sprak zij, „gij zijt uitstekend geschikt om de leiding van een geheele school op u te nemen, en wij konden de lessen deelen en een gezellig leventje leiden. Denk eens na, hoe heerlijk dat zou zijn! Maar één ding, we sluiten alle mannen buiten ons paleisje. Hoe denkt gij daarover?"

„Ik weet het nog niet; mag ik er over nadenken?"

„Zeker, maar niet te lang. Gij begrijpt wel dat er voor onze inrichting veel van afhangt, of ik die voor mij alleen of voor ons te zamen moet regelen."

„Dat spreekt. Ik zal u in drie dagen antwoord brengen."

„Als Betsy het toestaat, wil ik het liever komen halen, om dan te gelijker tijd hare ouders te leeren kennen."

„Dat is goed; wij zullen u met genoegen verwachten."

Mejuffrouw Staak nam afscheid.

„Wat een portret!" barstte Eleonora, die maar stil had toegeluisterd uit, toen de bezoekster het niet meer hooren kon, „nu, die zal opgang maken hier in Batavia!" En allen schaterden van lachen.

„Wel aanstaand — o foei, wat ging ik daar bijna verklappen, Marietje! Hebt gij ooren naar het nieuwe voorstel?" schertste Betsy plagend.

„Zeker.”

„Meent ge dat heusch?”

„Hangt dat van mij af?”

„Niet geheel; doch kom nu naar buiten; 't is daar op het grasperk zoo heerlijk koel.”

Arm in arm gingen de beide vriendinnen naar de aangewezen plek. Zij wisten niet dat zij uit een der vensters werden gadegeslagen, daar Bergsma juist voor het venster zat.

Marie was ernstig gestemd; langzamerhand was er een plan in haar gerijpt. Zij had hem geweigerd, zij had hem teruggestooten; niet aan hem was het daarom thans, de eerste schrede tot hereeniging te doen. Zij wilde gaan en hem zeggen dat zij leed. Zij sprak daarover thans met Betsy, die haar hartelijk omhelsde.

„Eindelijk, eindelijk weer de oude, mijn beste Marie!”

„Wanneer, wanneer zou hij mij het best kunnen ontvangen? Wilt ge dat even aan uw moeder vragen?”

„Wanneer? Kijk eens naar boven, naar dat raam; hij groet al, hij heeft ons gezien.”

„Toe, ga nu dadelijk. Ieder uur van langer verwijdering, nu gij voor u zelf overtuigd zijt, maakt u schuldig en hem ellendig.”

Al pratende waren de meisjes dichtbij het huis gekomen. De kamer, waarin Bergsma zich bevond, lag op zij en had een deur aan den tuin, die directen toegang gaf, zoodat men niet eerst de gallerij behoefde door te gaan.

Op een rustbank zat Walther. Men kon het hem goed aanzien, dat hij erg ziek was geweest, doch de hevige pijnen waren thans voorbij, en de wond zoo goed als genezen, zoodat hij nu weldra vervoerd zou mogen worden. De familie Ferrier wilde daarvan echter niets hooren; voordat hij weer geheel beter was, mocht hij niet gaan.

De avond was bijzonder schoon. De herstellende kon niet scheiden van het heerlijk tafereel dat zijn oog daar aanschouwde. Hij dacht aan verleden tijden, toen hij vol hoop een onzekere toekomst tegenging; toen zijn pessimisme hem had toegefluisterd, om een einde aan zijn leven te maken; toen zij hem had leeren gelooven en hopen. „God!” fluisterde hij, en zijn gelaat scheen bezield door den Oosterschen sterrehemel, „o, kon ik nog aan menschenliefde gelooven, ik zou niet twijfelen dat Gij, haar Bron en Oorsprong, ook mijn Vader zijn wilt.”

Zacht wordt een hand op zijn schouder gelegd; zijn fluisteren is verstaan. „Wedergevonden, hereenigd”, dat was de juichtoon, die in beider hart trilde en een glans van verrukking op beider voorhoofd tooverde.

Zoo vond hen Mevrouw Ferrier, die even naar den jongen man

kwam zien. Een oogenblik bleef zij in de deur staan en dacht toen zich maar stil terug te trekken om hen niet te storen; doch Bergsma riep haar.

„Eindelijk is het dan toch alles goed", sprak zij, „nu van harte geluk, lieve vrienden!"

„Maar nu", zeide Walther na eenige oogenblikken, „moet ik u nog iets teruggeven, dat u toebehoort, Marie. Zie, dezen brief hebt gij zeker aan mijn ziekbed verloren; hij heeft mij verraden dat gij daar geweest waart, en ik kon den lust niet weerstaan hem te lezen, in de hoop dat ik misschien daarin de uitdrukking van uw gedachten zou vinden."

„En?"

„En wat ik hoopte, heb ik gevonden. Wat Adèle u schrijft maakte mij uw gedachten volkomen bekend. Één ding slechts kan ik nog maar niet gelooven, namelijk dat gij zoo overtuigd kondt zijn van uw goede handelwijze, toen gij mij —

„Och, geloof wat gij wilt", viel Marie hem in de rede, „alleen niet, dat ik u ooit minder liefhad dan op dit oogenblik."

„En wat is er van Von Osbrukken geworden?"

„Wie zal het zeggen", sprak Mevrouw Ferrier. „Hij is gevlucht en niemand hoort meer iets van hem. Hij heeft er alles doorgebracht, en zijn verhouding tot zijn vader is van dien aard, dat deze zelfs in de courant heeft moeten waarschuwen tegen het geven van crediet, daar hij geen wissels meer betalen zou. Hij zal misschien op dezen of genen dag met een rijke Chineesche Nonja verschijnen om dan een gemakkelijk leventje te leiden."

»Het spijt mij van den jongen", sprak Walther.

„Zeker, maar hij heeft het niemand dan zich zelf te wijten, en daarom moeten wij het beklagen ook maar aan hem overlaten. Wie veel talenten bezat, doch ze verbeuzelde, is een lange nagedachtenis niet waard. Maar Marie, in uw eigen belang moet ik u waarschuwen niet te lang te blijven; ik zie dat Bergsma moede is en morgen komt er weer een dag om te praten."

Natuurlijk zocht het jonge meisje dadelijk haar vriendin op om haar te zeggen hoe gelukkig zij was, en nog dienzelfden avond werd het nieuws, dat tot op Walther's volkomen herstel voor de buitenwereld verborgen zou blijven, in den familiekring medegedeeld en besproken.

„En nu het voorstel van Juffrouw Staak?" vroeg Eleonora.

„Wij zullen haar afwachten, en vertellen dat zij mij met mijn verloving geluk wenschen mag."

„Prachtig, prachtig!" riepen allen.

En zoo geschiedde het.

Wat de teleurgestelde directrice daarbij gevoelde, willen we hier niet breedvoerig beschrijven, evenmin hoe zij het hoofd schudde over de dwaasheid van sommige meisjes, die plotseling een verbroken engagement vernieuwen, en Marie toewenschte, dat deze stap haar nooit berouwen mocht.

BESLUIT.

Weinig weken na het hierboven vermelde was Marie de gelukkige bruid van Walther Bergsma, die, volkomen hersteld, op een spoedige huwelijksvoltrekking had aangedrongen. Lachend blonk thans de toekomst beiden tegen.

Op den avond na het huwelijk stonden zij te zamen in hun eigen woning. Hij had haar juist het geheele huis laten zien, en aanhoudend had zij reden gehad om den goeden smaak te bewonderen en de lieve zorg te waardeeren, waarmede hij alles voor haar had laten in orde brengen.

„Hoe zullen we dit huis noemen?" vroeg zij na een wijle.

„Laten wij het „Slamat" doopen, wilt ge? Gij weet, het beteekent heil of zegen, en dat verwachten wij toch beiden hier te vinden. Daarbij zal de naam Slamat een herinnering voor ons zijn aan het gelukkig verblijf waar ik u, mijn Marie, terugvond."

En terwijl de sterren flonkerden boven hun hoofden en fluisterden van vrede en rust, stonden zij beiden daar gelukkig bijeen, beiden geleerd hebbende wat liefde is en wat liefde vermag, beiden door duisternis tot licht geleid, en in beider hart trilde een jubeltoon als in de woorden van Geibel:

Wohl lag ich einst in Gram und Schmerz,
Da weint' ich Nacht und Tag;
Nun wein' ich wieder, weil mein Herz
Sein Glück nicht fassen mag.

Mir ist's als trug ich in der Brust
Das ganze Himmelreich;
O höchstes Leid, o höchste Lust
Wie seid ihr euch so gleich!

's-Hage, 1880.

Ideeën voor en over koloniale politiek.

VREES VOOR VREEMDE MEDEDINGERS.

We cannot be too much upon our guard against that class of politicians who believe that the strength and resources of the British empire necessarily increase with its territorial extension, and who regard all conquests or annexations of rival nations as affording just cause for alarm. They appear to think that every barbarous country, and especially every island, all over the globe, belongs, or ought to belong to England. If a rumour gets abroad that the Americans propose to purchase a naval station near Honolulu, or that a couple of German war-vessels have been lying for a considerable time at the Samoa group of islands, these »patriots" are frantic with jealousy, lest another Great Power should do *once* what England has done over and over again, and should attempt to share the British monopoly in civilizing aboriginals off the face of the earth . . . . If other great nations are willing to undertake a share in the task of civilizing Africa or Asia, a farsighted policy dictates ready acquiescence on our part in what is merely the imposition of a burden on the shoulders of a possible rival.

(DAVID WEDDERBURN, *British Colonial Policy.* 1881)

DE WAARDE VAN GRONDEIGENDOM.

Je ne connais pas de plus frappante leçon d'économie politique que Capri. D'où viennent la perfection de la culture et l'aisance de la population? Certainement pas de la fertilité de la terre qui n'est qu'un rocher stérile. Avant d'obtenir des produits il faut pour ainsi dire créer le sol. C'est la petite propriété qui a opéré ce prodige. Arthur Joung, ce partisan des grands domaines, frappé d'admiration à la vue des résultats obtenus par les petits cultivateurs de la Catalogne, s'écrie: Donnez à un propriétaire un roc nu et il le transformera en jardin. Rien n'est plus vrai. Je le vois ici sous mes yeux. En allant visiter *l'arco naturale*, cette magnifique arcade de rochers à travers laquelle on aperçoit la mer irisée, je passe par un jardin d'oliviers de création récente. L'homme qui l'exploite m'explique comment il l'agrandit chaque

année. Sur la pente rapide, en ramassant les pierres, il construit un mur transversal, puis, de toutes parts, dans les creux des rochers, il ramasse, à la hotte, le peu de terre végétale que la décomposition du calcaire y a formé. Dans ce terrain ainsi créé à la sueur de son front, il plante la vigne, l'olivier et sème un peu de froment. Il paye une redevance minime et fixe à la commune à qui appartiennent les espaces vagues. Il ne recule devant aucun sacrifice, parce qu'il sait qu'il jouira pleinement de toutes les améliorations qu'il aura faites. S'il avait fallu payer les journées employées à faire ces terrasses, le produit n'apporterait au capital qu'un intérêt illusoire; mais le propriétaire jouit de sa création. Voila sa rémunération.

(Emile de Laveleye, *L'Italie actuelle.* 1880).

Geen utopieën.

Plaise à Dieu que ceux de nos compatriotes auxquels les malheurs et les angoisses de l'heure présente n'ont pas encore enlevé tout espoir ouvrent enfin les yeux à l'évidence et, retournant le mot fatal: »Périssent les colonies plutôt qu'un principe!" s'écrient avec tous les vrais citoyens: »Périssent toutes les utopies et tous les prétendus principes plutôt qu'une seule colonie!"

(Paul Gaffarel, *Les Colonies Françaises*, 1880).

Geen pseudo-liberalisme.

I love conservatism when it means the preservation of beautiful things; I love revolution when it means the destruction of vile ones. What I despise in the pseudo liberalism of the age is that it has become only the tyranny of narrow minds vested under high-sounding phrases, and the deification of a policeman.

(Ouida, *A village Commune.* 1881).

De officieele litteratuur over de opium op Java.

Wij stelden ons ten doel niet alleen een overzicht van de geschiedenis onzer opiumpolitiek gedurende de laatste twintig jaar te geven, maar ook na te gaan wat uit die geschiedenis voor de toekomst te leeren valt.

Dit noopt ons om te trachten van het gebeurde tot de oorzaken op te klimmen.

Niet onmogelijk komt het ons voor, dat bij het lezen van ons overzicht vrienden van den grooten Franschen blijspeldichter aan een welbekend tooneel zullen zijn herinnerd. Men komt een vader mededeelen dat zijn zoon door Turksche zeeroovers is gevangen genomen en alleen door een losprijs van 500 kroonen zijn vrijheid herwinnen kan. De vader wenscht vurig zijn zoon te redden; doch, ook aan zijn geld innig gehecht, bedenkt hij, voortdurend het lot, dat dien zoon trof, bejammerende, en de „maudite galère", waarin hij gevangen zit, verwenschende, hoewel hij de 500 kroonen in den zak heeft, allerlei middelen, het eene al onmogelijker dan het andere, om er zonder dat offer te komen. Eindelijk, nadat het ijdele van al die plannen hem gebleken is, neemt hij een kloek besluit.

G é r o n t e.

(Remettant sa bourse dans sa poche et s'en allant)
Vas, vas vite requérir mon fils.

S c a p i n,

(Courant après Géronte):
Holà, Monsieur!

G é r o n t e.

Quoi?

S c a p i n.

Où est donc cet argent?

Géronte.

Ne te l'ai-je pas donné?

Scapin.

Non, vraiment, vous l'avez remis dans votre poche.

Wie van een verwantschap tusschen dit bedrijf en dat uit onze opium-politiek, waarvan wij een overzicht aanboden, rekenschap zou hebben te geven, zou, zoo stellen wij ons voor, in hoofdzaak op het volgende wijzen.

Toen in 1861 besloten werd om te trachten het opiumgebruik te doen verminderen, sprak het wel vanzelf dat daardoor de tegenstand, welken ieder monopolie uitlokt, zoude toenemen, en dat men op zoodanigen tegenstand ook van de zijde van hen, aan wie men het monopolie in handen gaf, doch verbood het op de voordeeligste wijze te exploiteeren, te rekenen had. Dat de middelen, waarover de politie en de douane beschikten, gering waren, was evenmin twijfelachtig. Voor de hand lag het dus dat, wilde men zich niet tot vrome wenschen bepalen, die middelen versterkt moesten worden. Ook hier zou geld natuurlijk de zenuw van den oorlog moeten zijn. Door den Directeur, tot wiens ressort de opiumbelangen behoorden, werd daarop dan ook terstond gewezen en door niemand werd zijn bewering weersproken. Weldra kwam toenemende sluikhandel als het ware de proef op de som leveren. Doch geopend werd met dat al de beurs gedurende de drie eerste jaren niet.

Een millioen en meer moet er wezen om het bestaande stelsel te handhaven, dit was, nadat de gevolgen van die werkeloosheid waren blootgelegd, de categorische verklaring van den Directeur, die aan het Opperbestuur werd medegedeeld. Ja maar, luidde het antwoord, dat stelsel is nu in ons oog het ware niet meer. Goed, hernam de Landvoogd — hoewel in strijd met de meening van zijn Raad, die bij het bestaande wilde blijven, — dan heb ik voor u een ander stelsel; voor de handhaving daarvan vraag ik u niet meer dan *f* 150 000. Men nam het stelsel, maar de *f* 150 000 hield men in den zak.

Wrang waren de vruchten, die men plukte. Na twee jaren moest door de Regeering de erkenning worden afgelegd dat inmiddels het opiumgebruik, in verband met een aanzienlijke daling der debietprijzen, op schromelijke wijze was toegenomen. En te gelijker tijd was de waarde van het monopolie, tengevolge van een strijd, tusschen de pachters onderling, zeer achteruitgegaan. Groot was het kwaad, verklaarde de Minister in 's Lands vergaderzaal, en niet gemakkelijk zoude het vallen om het te herstellen. Wat thans, onder dien indruk, door het Opperbestuur naar Indië werd geschreven, kwam, zooals

wij gezien hebben, hierop neder: Laat nu voortaan uw streven zijn om beter dan tot dusver het belang van de schatkist en den wensch om het opiumverbruik te doen verminderen, althans niet te doen toenemen, in overeenstemming te brengen. „Mochten" — zoo voegde de Minister er aan toe — „de beschikbare middelen om den sluikhandel te bestrijden, niet voldoende zijn, dan zal U. E. mij bereid vinden om, indien noodig, meer toe te staan."

Was het aldus — zoo zou kunnen gevraagd worden — dat na de rol, die de geldkwestie tot nu toe gespeeld had, gesproken moest worden om de Indische Regeering de overtuiging te geven, dat men thans eindelijk bereid was om aan het zedelijk doel der opiumpolitiek de noodige offers te brengen? En dat, nadat die Regeering het nog kort te voren met den aan het Opperbestuur verschuldigden eerbied bestaanbaar had geacht om te schrijven: er is een denkbeeld geopperd, dat wellicht het opiumgebruik zou kunnen doen verminderen, doch wij vreezen dat de vermindering van inkomsten, die het gevolg van verminderd gebruik zou zijn, in Uw oog een bezwaar daartegen zou wezen; met andere woorden: wij vermoeden dat Uwe in het openbaar telkens uitgesproken betuigingen, dat Gij het opiumgebruik wilt zien tegengaan, niet anders zijn dan ijdele klanken en dat Uw geheime wensch is, dat hier de kat in het donker zooveel mogelijk worde geknepen. Was het te verwachten dat de Indische Regeering van die meening zoude worden teruggebracht door het in de bovenaangehaalde woorden, uitgegaan van een Ministerie, waar men zoo uitnemend de pen weet te voeren, voorkomende, zonderlinge pleonasme „*indien noodig*"? Of wel, dat zij veeleer den indruk zoude krijgen dat daar de welbekende aap weder uit den mouw kwam kijken?

Ontkend zou nu, wel is waar, niet kunnen worden dat sinds 1873 heel wat meer voor de bestrijding van de sluikerij is uitgegeven dan vroeger het geval was, doch wat de appreciatie daarvan betreft, zou het volgende kunnen worden opgemerkt. Reeds lang was door bevoegde beoordeelaars beweerd, dat er heel wat uitgegeven worden kon eer de zuivere opbrengst der pacht zou dalen. Besteed een paar ton — zoo schreef in 1872 de oud-Directeur Castens — en als gevolg daarvan zult ge een paar millioen meer naar de schatkist zien vloeien. Beschaamd is die voorspelling zeker niet. Ruim drie millioen meer bracht de pacht elk der drie laatste jaren op dan de opbrengst in het tijdvak 1862—1870 had bedragen. Maar, al roemde de Regeering thans ook dat het bewijs was geleverd, dat „een krachtig, goed georganiseerd politie-toezicht wel bij machte is om den smokkelhandel op afdoende wijze te keer te gaan",

niet zooveel geld werd er besteed dat men het zedelijk doel een schrede nader kwam; integendeel, nog verder dan te voren is men van dat doel verwijderd geraakt. Ge ziet dus — zou kunnen gezegd worden — dat de Regeering, bewerende thans de beurs te geven, ze toch nog weder in den zak heeft gestoken.

Hoe weinig bevredigend voor ons vaderlandsch gevoel deze vergelijking tusschen het gedrag van Molière's held en onze opiumpolitiek ook moge wezen, toch zouden wij niet durven beweren, dat er volstrekt geen waarheid in schuilt. Doch wel staat het vast, dat zij, evenals elke vergelijking, mank gaat. Hoe zwaar ook de zorg voor de directe belangen der schatkist moge hebben gewogen, zeer zeker is het niet daarin alleen dat de verklaring van de tegenover de opium gevolgde gedragslijn gevonden kan worden.

Van niet geringen invloed is daarop zeker in de eerste plaats geweest, dat niet al degenen, die in de leiding der opiumbelangen een groot aandeel hebben gehad, de rol van de opium even donker hebben ingezien als met den Minister J. Loudon, den vader van de regeling van 1861, het geval was. Hebben in dit opzicht de meeningen zeer uiteengeloopen, niet minder was dat het geval met opzicht tot de vraag wat men tegenover de opium vermocht. Hoezeer onze opiumpolitiek van die wisseling van meeningen, van de toevallige omstandigheid, welke meening op een gegeven oogenblik aan het roer was, afhankelijk is geweest, springt in het oog. Een paar voorbeelden slechts zij het ons vergund aan te voeren. De rechtschapenheid, de nauwgezette opvatting van zijn plichten als staatsman van den heer J. Loudon zijn boven allen twijfel verheven. Gesteld dat deze, met zijn zienswijze omtrent de gevolgen van het opiumgebruik, evenals b. v. de Directeur Rutering, van meening geweest ware, dat alleen een radicale maatregel, een verbod voor geheel Java, te handhaven ware geweest, zou hij dan geschroomd hebben daartoe het initiatief te nemen? En mag men niet diezelfde vraag ten aanzien van den Minister Hasselman stellen, dien wij aan Z. M. hoorden verklaren: „wie, zooals ik, jaren lang geleefd heeft te midden van eene aan het amfioenschuiven verslaafde bevolking en in alle kleuren de ellende heeft voor oogen gehad, welke uit het misbruik van den amfioen voortvloeit, moet genegen zijn om niets te verzuimen, wat tot bestrijding en onderdrukking van het euvel kan strekken"? Had van een anderen kant de Directeur Castens omtrent de gevolgen van het opiumgebruik de meening van de Ministers Loudon en Hasselman gedeeld, zou het dan niet op zijn weg gelegen hebben om tot krachtiger maatregelen daartegen te adviseeren, dan hij nu deed? En zou in datzelfde geval de

Directeur Rutering niet voor den radicalen maatregel, waarvan hij de handhaving mogelijk achtte, hebben moeten ijveren, in stede van, zooals nu, zijn gezag in de tegenovergestelde richting te gebruiken? Onnoodig achten wij het die voorbeelden met andere te vermeerderen. Alleen wijzen wij er nog op dat, terwijl de groote meerderheid van hen, wier gevoelen wij uit de officieele litteratuur leeren kennen, het opiumgebruik als een zeer ernstige volkskwaal beschouwde, toevallig in het door ons behandelde tijdperk twee mannen, de Directeuren Castens en Rutering, een overwegenden invloed hebben gehad, die een tegenovergestelde meening waren toegedaan; en het toeval heeft tevens gewild, dat zij steun hebben gevonden bij anderen, die in dit opzicht tegen hen over stonden, doch die aan de doeltreffendheid van krachtige maatregelen tegenover de opium niet geloofden.

Uit het uiteenloopende der meeningen, waarop wij wezen, blijkt al genoegzaam dat het bij de leiding der opiumbelangen aan beleid heeft ontbroken. Immers, om op rationeele wijze te bepalen wat onze opiumpolitiek behoort te wezen, dient aan den eenen kant vast te staan het kwaad, dat de opium sticht, aan den anderen kant wat er tegen gedaan kan worden en ten koste van welke offers. *Le mal* en *le mal du remède* moeten tegen elkander worden gewogen. Men had dus moeten beginnen met te trachten zooveel mogelijk gegevens ter oplossing van die vragen te verzamelen, en gaandeweg die gegevens moeten aanvallen, moeten streven om meer en meer op de hoogte te komen. Het opiumgebruik, zijn omvang, zijn gevolgen, had men voortdurend behooren na te gaan. Den sluikhandel en zijn gangen had men voortdurend behooren te bespieden. Dat er, indien zulks geschied ware, ruimte voor zulke uiteenloopende gevoelens zou zijn gebleven, is wel niet denkbaar.

Doch ook in andere opzichten kwam in den geheelen loop van zaken in het door ons behandelde tijdperk gebrek aan beleid, zich in de eerste plaats in onvoldoende kennis van den feitelijken toestand openbarende, maar al te duidelijk aan het licht. Aan enkele hoofdzaken zij het ons vergund tot staving hiervan te herinneren.

Toen, nu ruim twintig jaar geleden, als doel van onze opiumpolitiek werd gesteld streven naar vermindering van het verbruik om tot algeheel verbod te komen, wilde het Opperbestuur zoodanig verbod al aanstonds zien toepassen op die streken, waar het vruchten zou kunnen dragen. Tegelijkertijd werd vermindering van het aantal verkoopplaatsen krachtig aanbevolen, om dezelfde reden waarom thans beperking van het aantal tapperijen in een groot deel van Europa toepassing vindt. Dat er in dit opzicht op Java niet

zou gehandeld zijn, kan niet worden beweerd. Doch wel bestaat er grond tot twijfel of daarbij met beleid werd te werk gegaan, wanneer wij den Raad van Indië in 1869 hooren zeggen dat het in het leven roepen van verbodsbepalingen, waar zij niet konden worden gehandhaafd, en het „onbezonnen" intrekken van vele opiumkitten zonder eenig nut een nieuwe aanleiding tot sluikhandel in het leven had geroepen.

Bij gezegde maatregelen meende men in 1861 allerminst dat het zou moeten blijven. De Directeur zag zich door de adviezen der residenten versterkt in de meening, „dat betreffende de consumtie van de opium zelve en de middelen tot wering van bovenmatig gebruik van het heulsap nog veel in het duister is gebleven". En de Raad van Indië liet er op volgen dat de maatregelen, die zouden kunnen strekken om het opiumverbruik te doen verminderen, „uit den aard der zaak voor het oogenblik nog niet in derzelver geheel aangewezen en dus slechts in overweging kunnen genomen worden, naar gelang de ondervinding de behoefte daaraan doet gevoelen en de invoering daarvan door de omstandigheden mogelijk wordt gemaakt". Aan de residenten werd in verband daarmede, zooals wij zagen, te kennen gegeven: „dat het ernstig verlangen der Regeering was, dat geen gepaste middelen onbeproefd zouden worden gelaten om het verbruik van opium in hun gebied geleidelijk te doen afnemen, en dat het haar daarom aangenaam zou wezen daartoe zoo dikwerf voorstellen te ontvangen als zij, residenten, ter bereiking van het doel dienstig zouden achten". Vraagt men nu echter welk meerder licht er is opgegaan, wat sinds dien de ondervinding geleerd heeft, wat er, tengevolge daarvan, is geschied, dan zal wel niet ontkend kunnen worden, dat het bitter weinig is geweest. Dat het in de eerste plaats op krachtige bestrijding van den smokkelhandel zou aankomen, dit althans was van den aanvang af voor ieder duidelijk. Doch wat deed men? De Indische Regeering verklaarde in 1861 dat zij voorstellen zou afwachten van den Directeur. De Directeur verklaarde in 1863, dat hij zat te wachten op voorstellen van de residenten. En dezen, hoewel doordrongen van de overtuiging dat er gehandeld moest worden, wachtten weder op hun beurt wat er van hooger hand zoude komen. Zeker, er is hierin iets, dat herinnert aan het weeshuis, aan welks liefderijke zorgen Olivier Twist, in den bekenden roman van Dickens, in zijn kindsheid werd toevertrouwd. Rammelende van den honger gingen de kinderen er iederen dag van tafel. Toch was er niemand, die aan de mogelijkheid dacht dat hij meer zou kunnen krijgen of het hart had om meer te vragen. En die herinnering dringt zich te eer

aan ons op, omdat niets wellicht op de Indische adviezen doorgaande meer invloed heeft uitgeoefend dan het denkbeeld dat voorstellen, die geld zouden kosten, weinig kans hadden op een willig oor, of, zooals de oud-Directeur de Waal het uitdrukte, „verloren moeite" zouden zijn. Doch alvorens men zou mogen aannemen dat dit in eene zaak, van welker gewicht men algemeen was overtuigd, den doorslag zou hebben gegeven, dient de vraag te worden gesteld: waren de residenten op de hoogte om de noodige voorstellen te ontwerpen? Was van zijn kant de Directeur op de hoogte om het te doen? Mocht men vergen dat zij op de hoogte waren, waartoe in de eerste plaats grondige kennis van den feitelijken toestand noodig was? Geen recht bestaat er, naar wij meenen, om die vragen bevestigend te beantwoorden, al zien wij ook later, onder het ijverig beheer van den Directeur Castens, de Directie, waartoe de opiumbelangen behoorden, zich zelve overtreffen, en iets van den sluier oplichten, die den sluikhandel voor het oog der Regeering bedekte.

Hoe het in 1867 met de kennis van den feitelijken toestand gesteld was, kan men opmaken uit den strijd, toen over de vraag of sinds 1861 het opiumverbruik al of niet was toegenomen, tusschen den Directeur der Middelen en den Raad van Indië gevoerd. Van de betrekkelijke adviezen van residenten hoorden wij den Directeur verklaren dat er niets in stond; en den Raad van Indië, dat de conclusie van de meerderheid op een verkeerden grondslag berustte.

En nu een woord over het beleid, waarvan het verlaten van het stelsel van 1861 voor een ander, dat de pachters in den omvang van hun debiet geheel vrij liet, getuigt.

Een feit is het, dat onder het eerstbedoelde stelsel de debietprijs van de opium niet minder dan het acht- à dertienvoudige van den kostprijs, waarop zij de Regeering te staan kwam, bedroeg.[1]) En wij hoorden den Raad van Indië in 1867, met verwijzing naar officieele statistieken, verklaren dat onder de regeling van 1861 de debietprijzen nog rijzende waren. Neemt men daarbij in aanmerking hoe klein gewicht en volumen van de opium in verhouding tot de waarde zijn — een katti, toen een waarde van meer dan *f* 150 op Java vertegenwoordigende, staat gelijk met $\frac{125}{200}$ kilo — dan mocht de opdrijving van den debietprijs door het bestaande stelsel zeker een belangrijk resultaat worden genoemd. Te belangrijker mocht het heeten, omdat het Gouvernement zoo weinig voor de bescherming van het monopolie deed. Daarbij kwam nog dat de uitoefening van

---

[1]) Het betoog hiervan is te vinden in eene Nota, opgenomen in de Verslagen van het Indisch Genootschap, Jaargang 1876, p. 124.

het monopolie voor Java onder een aantal pachters was verdeeld, bij wie steeds een sterke neiging had bestaan om op elkanders terrein inbreuk te maken. Afgescheiden nog van onderlinge veeten, die zij gaarne op financiëel gebied uitvechten, zijn de weinigen, die de noodige middelen bezitten om naar de pachten te dingen, er steeds op uit om elkander te ruïneeren, ten einde de concurrentie nog te verminderen. Bekend was het, dat tot dat einde, waar men kon, partij werd getrokken van de omstandigheid, dat de eene pachter niet anders te doen heeft dan in de nabijheid der grens van zijn perceel opium wat goedkooper dan zijn buurman te koop te bieden, om die opium haar weg naar het perceel van dien buurman te zien vinden. Eindelijk was er in de bestaande organisatie iets, dat tot deze inbreuk van den eenen pachter op het monopolie van den ander, voor zoover er opium voor beschikbaar was, op de meest krachtige wijze drong: het verschil namelijk in de onderlinge grootte der perceelen, of, juister, in de onderlinge grootte van hun debiet, een verschil zoo groot, dat het debiet in het eene perceel hier en daar het tienvoudige van dat in een aangrenzend perceel bedroeg; daarin lag een krachtige prikkel voor de pachters van de kleinere perceelen om op het verbruik in naburige grootere te gaan speculeeren, omdat zij door prijsverlaging in hun eigen perceel veel minder konden verliezen, in dat van hun buren veel meer te winnen hadden dan met dezen het geval was. Welke conclusie uit dit een en ander te trekken, moest, bij eenige kennis van zaken, in het oog springen. Was het al waar, zooals door voorstanders van het verlaten van het maximumstelsel werd beweerd, dat Java overdekt was met een goed georganiseerd net van sluikhandel, waarvan de draden in handen der pachters waren, en dat het Gouvernement daartegen niets vermocht, dan stond er toch tegenover, dat de pachters elkander wisten te contrôleeren en in bedwang te houden. En vermits er nu tegen sluikschen invoer van het eene perceel in het andere uit den aard der zaak zoo weinig te doen viel, zoo moest de sluikhandel van buiten Java wel het gebied zijn, waarop zij elkander het hoofd boden. Dat zij op dat gebied tegenover elkander sterk waren, is niet moeielijk te verklaren. Het feit trouwens, door de Regeering aangenomen, dat heel Java met één net van sluikhandel overdekt was, bewees hoezeer zij daar elkander noodig hadden. Van het oogenblik echter dat de pachters niet meer opium van buiten Java zouden behoeven binnen te smokkelen om over meer te beschikken dan zij, elk voor zijn perceel, noodig hadden, van het oogenblik dat zij slechts zouden behoeven te spreken, om van het Gouvernement zooveel

opium te erlangen als zij wilden; van dat oogenblik af zou noodwendig de onderlinge contrôle, het onderlinge bedwang, vervallen. Van dat oogenblik zou de deur voor sluikhandel van het eene perceel in het andere zoo wijd mogelijk zijn opengezet, van dat oogenblik zou aan de neiging der pachters om elkander op die wijze afbreuk te doen, de vrije teugel zijn gegeven, van dat oogenblik zou de prikkel voor de kleinere pachters, om op de consumtie in het gebied hunner grootere buren te gaan speculeeren, zich in zijn volle kracht kunnen doen gelden. Daar kwam nog bij, dat het te verwachten was dat ieder pachter, die zijn perceel voor een volgenden pachttermijn in andere handen zou zien overgaan, nog van den laatsten tijd van zijn pacht zou gebruik maken, om te trachten zooveel mogelijk opium tot elken prijs, het bedrag, waarvoor hij ze van het Gouvernement krijgen kon, te boven gaande, te verkoopen, wat natuurlijk anderen zou uitlokken om in ruime mate voor de toekomst op te doen. Aangenomen dus al, dat men met de bestaande middelen niets vermocht om het bestaande stelsel tegen den smokkelhandel te handhaven, aangenomen al dat grooter krachtsinspanning niet mogelijk was, of dat men er de noodige offers niet voor over had, een jammerlijke misslag was het in allen gevalle om dat stelsel voor een stelsel van geheel onbeperkte verstrekking aan de pachters te verlaten. Doch niet alleen dat men dien misslag beging, men bleef ook ten eenenmale blind voor de schromelijke gevolgen, die hij na zich sleepte. In groote trekken hebben wij ze in ons overzicht vermeld. In bijzonderheden werden ze door een ooggetuige in het Tijdschrift van Ned.-Indië beschreven. [1]) Wij wezen er boven op, hoe uit een advies van den Directeur van Finantiën van 18 Juli 1870 blijkt, dat deze toen nog in het minst niet de gevolgen der nieuwe regeling, die zich al aanstonds overal vertoond hadden, bevroedde. Geen woord ook vindt men er van gerept in het Kol. Verslag, ingediend in 1871. Niet bijtijds zelfs gingen de oogen open om te voorkomen, dat nog eens voor een derde jaar, 1872, de pacht op den voet van de regeling van 1869 uitbesteed werd. Het ging de Indische Regeering evenals die ongelukkige echtgenooten, waarover Molière zich zoo dikwerf vroolijk maakte, aan wie alleen, als waren zij met blindheid geslagen, onbekend pleegt te blijven, datgene, wat aan ieder ander in het oog springt.

En nu het laatste sinds 1873 verloopen tijdvak.

---

[1]) Jaargang 1871: De tegenwoordige regeling der amfioenpacht I p. 333, II p. 398. Jaargang 1872: Nog iets over de bestaande regeling der amfioenpacht I p. 300 en p. 348.

Niet te ontkennen valt het, zeiden wij in ons overzicht, dat men in dit tijdperk meer dan te voren van verbeteringen in de regeling van de pacht en van meer succes in de bestrijding van den smokkelhandel hoort gewagen. Gaat men echter die verbeteringen, in hoofdzaak door ons opgesomd, na, dan springt het in het oog, dat zij niet zoozeer van beleid in dit, als van gemis aan beleid in vroegere tijdvakken getuigen. Sinds meer dan een halve eeuw had men de uitoefening van het monopolie aan pachters afgestaan. Men had hen niet vrij willen laten, om dat monopolie zoo uit te oefenen als zij het voordeeligst zouden achten, doch had hun, met het oog op het zedelijk doel, dat men voorstond, beperkingen opgelegd. Wilde men die beperkingen niet een doode letter zien blijven, dan lag het voor de hand dat men beginnen moest met over de administratie der pacht en hare boekhouding contrôle uit te oefenen. Toch had men — wij hoorden de Regeering de erkenning afleggen — toegelaten, dat de boekhouding der pacht voor haar gesloten bleef; toch kwam men er nu pas toe om voorschriften te geven, die haar in de mogelijkheid zouden stellen om er het oog op te houden. Zoolang het monopolie had bestaan, had men strijd tegen den smokkelhandel te voeren gehad. Een groot bezwaar in dien strijd was steeds geweest de moeielijkheid om de onwettige herkomst der gesloken opium voor den rechter te bewijzen. Daarvan konden de annalen der rechtscollegiën op schier elke bladzijde getuigen. Toch kwam men er nu pas toe om te bepalen, dat niemand meer dan één thail bereide opium zou mogen bezitten en dus het meerdere per se als onwettig bezit zou worden beschouwd, en om het bezit van onbereide opium, waarvan de onwettige herkomst veelal in het geheel niet te bewijzen was, voortaan geheel te verbieden. Reeds tal van jaren was het op Java van algemeene bekendheid geweest, dat de entrepôts brandpunten van den sluikhandel waren. De statistieken der debietprijzen bevestigden dit. In officieele rapporten was er de aandacht der Regeering herhaaldelijk op gevestigd. Toch kwam men er nu pas toe om die entrepôts voor de opium te sluiten. En wat overigens het meerdere succes in de bestrijding van den sluikhandel betreft, veel meer bewijst dit niet dan dat de pachters tot nu toe het voorwerp van een soort van bijgeloof waren geweest. In Baud's dagen beschouwde men ze als werktuigen in de hand der Voorzienigheid, bestemd om aan den eenen kant de schatkist zooveel mogelijk te stijven, aan den anderen kant te zorgen dat de inlander zoo weinig mogelijk opium zou gebruiken. Toen dat bijgeloof was geweken, was er bij sommige autoriteiten een ander bijgeloof voor in de

plaats gekomen, dat wij o. a. in het Rapport van den Minister Hasselman aan den Koning van 16 April 1869 vonden nedergelegd. De pachters hield men nu voor een imperium in imperio, een staat in den staat, waaraan een groote mate van zelfbestuur niet onthouden kon worden. Tegenover den sluikhandel van anderen achtte men hen zoo krachtig, dat aan hen de bestrijding daarvan veilig kon worden overgelaten. Wilden zij zelf sluikhandel drijven, dan meende men dat daartegen toch niets te doen was; het best was dus maar alle belang bij den sluikhandel voor hen weg te nemen, d. i. aan hen over te laten hoeveel zij debiteeren zouden. Aan dat nieuwe bijgeloof heeft de geschiedenis der laatste jaren den kop ingedrukt. Gebleken is het dat de politie, waar zij met wat meer klem dan vroeger optrad, het verder dan de pachters tot dusver tegen den smokkelhandel van derden heeft kunnen brengen. Gebleken is het ook, dat niet alle contrôle over de pachters noodwendig een ijdel streven is. Doch met dat al is men over het geheel tegenover de sluikerij nog niet verder gekomen. Waar wij telkens de Regeering de plechtige verklaring hoorden afleggen, dat het haar met het zedelijk doel onzer opiumpolitiek ernst is, daar zouden wij de weinige vrucht van haar streven niet aan een onverdeelde toewijding, in werkelijkheid, aan het virtus post nummus durven wijten. Maar dan blijft er ook voor geen andere opvatting plaats, dan dat het ook thans nog aan het noodige beleid heeft ontbroken, aan het noodige beleid om meer dan op zich zelf staande pogingen te doen, aan het noodige beleid om op groote schaal te verrichten, wat men hier en daar op kleine schaal ondernam, aan het noodige beleid om meer dan nu en dan een plaatselijk succes te behalen, waar door een goed georganiseerd stelsel van verdediging het geheele terrein tegen een steeds voortdringenden vijand beschermd moest worden.

Waaraan nu dat gemis aan beleid, hetwelk het gedrag der Regeering heeft gekenmerkt, toe te schrijven? Zijn wij machteloos om ons beter van onze taak te kwijten, of wel lag onze machteloosheid aan oorzaken, welke weggenomen kunnen worden? Die vraag doet zich hier natuurlijk als de cardo quaestionis voor. Vanzelf brengt zij de waarheid voor den geest dat wij voor het bestuur over Indië's zoo uitgestrekt gebied slechts over een klein corps Europeesche ambtenaren te beschikken hebben en voor het overige onze agenten moeten zoeken onder de inlandsche bevolking, waaronder de ontwikkelde elementen nog schaarsch zijn. Het gaat dus niet aan om Indië's bestuur dezelfde eischen te stellen als wij hier tegenover de Overheid mogen doen gelden. Met de riemen, die men heeft, moet er noodwendig geroeid worden. Doch daarmede is niet iedere tekort-

koming te verdedigen. Die riemen zoo goed mogelijk te gebruiken, dat zal dan toch zeker wel een verplichting zijn, welke onze grootsche taak tegenover Indië ons oplegt. Zoowel waar men over weinig, als waar men over veel paarden te beschikken heeft, is het niet hetzelfde of men ze vóór, dan wel achter den wagen spant. Zal de regeeringstaak zoo goed mogelijk worden vervuld, dan komt het er in de eerste plaats op aan ze zoo doelmatig mogelijk over de krachten, die men heeft, te verdeelen, aan die krachten de beste organisatie te geven. Om na te gaan in hoeverre dit ten opzichte van de leiding der opiumpolitiek het geval was, stellen wij ons voor, een oogenblik stil te staan bij de drie volgende vragen: op wien rustte de taak? wat was haar omvang? bestond er een rationeele verhouding tusschen haar zwaarte en de grootte der krachten, die voor hare vervulling waren aangewezen?

Op wien rustte de taak?

Van 1826, toen de Directie der Middelen en Domeinen werd opgericht, tot 1866, het jaar van hare opheffing, was het tot het ressort van het hoofd dier Directie, dat de opiumbelangen behoorden. In laatstgenoemd jaar werden zij bij de Directie van Financiën ingelijfd. Onder beide Directeuren was voor elk gewest het beheer aan de hoofden van gewestelijk bestuur opgedragen. Het Besluit van 16 Mei 1828 in Staatsblad no. 39, had de strekking een derden factor aan de twee vorigen toe te voegen. Het riep twee Inspecteurs van Financiën in het leven, aan wie o. a. opgedragen was:

„Het onderzoeken en nagaan der verpachtingen, inzonderheid:

a. hoedanig de verpachte middelen werken;

b. of de pachtvoorwaarden stiptelijk worden opgevolgd;

c. voor welke verbeteringen en wijzigingen de pachten vatbaar zijn en welke veranderingen diensvolgens in de pachtvoorwaarden zullen behooren te worden gemaakt.”

Een nieuwe Inspecteur werd in 1847 gecreëerd en aan de Directie der Middelen en Domeinen toegevoegd, die onder andere werkzaamheden ook met de vorenbedoelde werd belast. Tevens bleven de Inspecteurs van Financiën op hunne inspectie-reizen aan de Directie der Middelen en Domeinen dienstbaar. Dat in den werkkring van deze Inspecteurs de opiumbelangen niet meer dan een bescheiden plaats konden innemen, ligt, wanneer men nagaat hoeveel meer nog tot hun werkkring behoorde, voor de hand. Feitelijk hebben ze die bescheiden plaats echter niet eenmaal behouden, althans in het tijdperk, waarover ons onderzoek liep. Onder de veelvuldige

rapporten en adviezen, aan de Staten-Generaal overgelegd, honderden kolommen van de Bijlagen beslaande, komt er geen enkel van een Inspecteur voor; ja zelfs wordt geen enkele maal, ook met een enkel woord, van een Inspecteur gewag gemaakt.

Sinds de jongste overlegging van stukken aan de Staten-Generaal (bij de ministerieele missive van 10 Januari 1873) plaats had, is in de organisatie van het Departement, waartoe de opiumpacht behoort, niet geringe verandering gekomen. Het aantal Inspecteurs werd aanmerkelijk vergroot; hun werkkring werd gewijzigd. „Door de toevoeging aan den Directeur van Financiën van een Inspecteur, chef van de administratie van de in- en uitvoerrechten en accijnsen" — zegt het Kol. Verslag van 1874 — „werd een afzonderlijke contrôle over die administratie in het leven geroepen, die weder in vijf contrôle-afdeelingen werd verdeeld". Aan de residenten, tot nu toe met het plaatselijk toezicht belast, werd dit ontnomen op grond dat zij, „als slechts zeer van ter zijde met dezen diensttak bekend, en in verband met hunne vele andere ambtsplichten, zich uit den aard der zaak slechts onvoldoende van deze bemoeiingen konden kwijten" [1]). Omtrent het verband van dezen maatregel met het beheer der opiumbelangen wordt in hetzelfde Kol. Verslag gezegd: „Daartoe". — namelijk tot het op afdoende wijze te keer gaan van den sluikhandel — „zal ook medewerken de reorganisatie van het personeel der in- en uitvoerrechten en accijnsen [2]). Niet lang daarna werd daarop echter teruggekomen (B. 1 Juni 1877, *Stbl.* 92) „voornamelijk omdat door het toezicht van de contrôleurs, gevestigd op zeer verren afstand van de meeste kantoren, geen genoegzame waarborg werd verkregen voor een goed beheer, en omdat de uitsluiting der bemoeienissen van de hoofden van gewestelijk bestuur ook in andere opzichten tot moeielijkheden leidde, bijv. bij de bestrijding van den opiumsluikhandel, waarbij de werkzaamheden van de recherche en die der politie hand aan hand moeten gaan" [3]). Dit laatste motief brengt natuurlijk mede, dat na 1 Juni 1877 de Inspecteur, chef van de in- en uitvoerrechten en accijnsen, met de opiumbelangen wel geen bemoeienis van eenige beteekenis meer zal hebben gehad. Evenmin kan zoodanige bemoeienis uit den aard der zaak zijn uitgegaan van de vier Inspecteurs en drie adjunct-Inspecteurs, die bij het Besluit van 29 Januari 1876 (*Stbl.* 27) aan de Directie van Financiën zijn toegevoegd, en die uitsluitend met het toezicht op

---

[1]) Kol. Verslag 1874, p. 163.
[2]) Id. p. 154.
[3]) Kol. Verslag 1877, pag.

de invordering der belastingen en de kas- en venduadministratie belast zijn.

Feitelijk — kan men dus zeggen — is het geheel op de betrokken Directeuren en onder hen op de hoofden der gewestelijke besturen dat, — met uitzondering tot zekere hoogte van een korte tusschenpoos, door een mislukte proef ingenomen — de leiding der opiumbelangen is neêrgekomen.

En nu een woord over den aard en omvang van de te vervullen taak.

Dat in de eerste plaats voor een goede vervulling grondige bekendheid met den toestand onmisbaar is, meenden wij reeds als onbetwistbaar te mogen aannemen. Hoe moeilijk het is die kennis te verkrijgen, kan o. a. uit de volgende mededeeling van den oud-Directeur der Middelen, den heer E. de Waal, worden opgemaakt: „na de Preanger zelven en hunne Buitenzorgsche en Cheribonsche grenslanden met de hoofden van gewestelijk bestuur doorkruist, en rechts en links van de regenten, van Europeesche ambtenaren, landheeren en andere ondernemers, van Chineesche pachters en agenten in de kitten, die op dezen weg lagen, alle bereikbare inlichtingen verzameld te hebben, kreeg ik de overtuiging dat het opiumverbod in de Preanger niet was „„een wassen neus"", waarvoor men het wel eens heeft doen doorgaan (zelfs is het plan geopperd om er de opiumpacht in te voeren), maar integendeel een wezenlijke kracht". Is men op de hoogte van den feitelijken toestand, dan nog blijft de taak hoogst moeielijk. De sinds 1864 opgedane ondervinding heeft nog nader bevestigd de juistheid van de woorden van denzelfden oud-Directeur [1]): „Naar mijn inzien zal het" (het te bestrijden kwaad) „nimmer afdoende te weren zijn met maatregelen zonder zamenhang als de tegenwoordige. Er moet systematisch te werk worden gegaan". Wat voor onze opiumpolitiek in het algemeen geldt, dat geldt zeker niet het minst voor den sluikhandel. Hoeveel er aan de bestrijding van dien onverzoenlijken vijand verbonden is, laat zich reeds a priori bevroeden. Boven wezen wij er reeds op hoe groot de waarde is, die de opium in verhouding tot haar volumen vertegenwoordigt. Bekend is het dat er een tal is van personen, die zich van jongs af aan den smokkelhandel hebben gewijd; dat er streken zijn, waar een niet gering doel der bevolking er zijn middel van bestaan in vindt. Omtrent het gehalte dier smokkelaars deelde

---

[1]) Opiumpacht I p. 23.

de oud-Directeur Castens, op grond van de door hem opgedane ondervinding, mede: „dat wij te doen hebben met verfijnde, sluwe overtreders, die de wet en de leemten, welke zij heeft om ontduiking mogelijk te maken, haarfijn kennen, dat zij van jongs af daarin opgeleid worden, en zich steeds verder bekwamen, dat zij gewoonlijk zijn zoo niet geboren, in, dan althans ingezetenen van het gewest of de afdeeling, waar zij hunne praktijken bedrijven, dat zij een volledige kennis bezitten van personen, localiteiten in het groot, schuilhoeken in het klein enz. [1]). En sinds de oud-Directeur Castens zijn ondervinding opdeed, is het nog vrij wat erger geworden. De regeling van 1869, zich ten doel stellende om deelneming van de inlandsche bevolking op groote schaal aan den sluikhandel te voorkomen, heeft die veel meer dan immer te voren in het leven geroepen. Omtrent de wijze, waarop de strijd tegen de opium moet gevoerd worden, hooren wij denzelfden oud-Directeur verklaren: „het moet met de opiumaanhalingen gaan zooals men van de zeeroovers in den O.-Indischen archipel in den goeden ouden tijd zeide: „„Men moet ze vangen als de muskieten, dat is daar waar ze nog niet zijn maar waar ze heen willen"". De opium moet men te gemoet gaan en niet volgen, wil men ze meester worden. Slechts nasporing der plannen door geheime politie stelt tot het eerste in staat; geheime politie, die in het oog houdt: „„secret de deux, secret de Dieu, secret de trois, secret de tout le monde" [2]). En verder: „Indien men de sluikwaar wenscht machtig te worden, ik herhaal het, moet men trachten vooral haar te kunnen te gemoet gaan; spoor de geheime plannen, de geheime organisatie en hare bestanddeelen, de personen, de plaatsen op, en wees er dan op voorbereid dat de sluikwaar onder ontelbare valsche vormen kan verholen zijn" [3])

Hoeveel er nog over de taak, die het beheer der opiumbelangen op de schouders legt, moge te zeggen zijn, het weinige dat wij aanstipten, is voorzeker al genoeg om te doen uitkomen hoe bij uitstek moeielijk die taak is te achten.

Bestond tusschen de zwaarte der taak en de grootte der krachten, die voor hare vervulling waren aangewezen, een rationeele verhou-

[1]) Rede gehouden in het Indisch Genootschap in de vergadering van 26 Maart 1872, p. 66.
[2]) t. z. pl. p. 67.
[3]) t. z. pl. p. 68.

ding? Dat is de derde vraag, die wij ons stelden, waarbij wij thans nog een oogenblik zullen hebben stil te staan.

Dat de leiding van alles, wat voor onze opiumbelangen te doen valt, in één hand moet berusten, zal na het gezegde wel geen betoog vereischen. Alleen dan kan er, wat ongetwijfeld in de eerste plaats noodig is, „systematisch worden te werk gegaan". Zeker, verschillende streken zullen dikwerf verschillende maatregelen vereischen; doch onderling verband tusschen die maatregelen is onmisbaar. Wie den strijd tegen den smokkelhandel zal leiden — duidelijk springt ook dit in het oog — moet het geheele terrein, waarop deze ageert, niet alleen op maar ook ook buiten Java overzien; moet over alle middelen, die tegen hem kunnen worden aangewend, op dat geheele terrein de beschikking hebben. Alleen dan kan tegen dien vijand, die zoo uitnemend scherp ziet, anders dan in den blinde worden gestreden; alleen dan kan tegen hem, die met zoo uitnemend beleid in het veld is, beleid van onze zijde worden overgesteld. Het was dus bij de bestaande organisatie, eerst van de Directie der Middelen, later van die der Financiën, dat de leiding moest uitgaan. Waren daar de noodige krachten er toe aanwezig? Hoe groot de werkkring van de hoofden van beide Directiën was, zal wel niet in het licht behoeven te worden gesteld; een blik in het staatsblad is voldoende om te doen zien welk een tal van andere aangelegenheden evenzeer op een deel van hun tijd aanspraak maakten, hoe maar een bescheiden deel van dien tijd aan de opiumbelangen, welke ook hun gewicht zij, kon worden ingeruimd. Voor de hand ligt het verder dat voor de leiding van den strijd tegen den smokkelhandel bijzondere eigenschappen worden vereischt, die een goed Directeur nog niet per se bezit. Ook al meent men dat voor een goed politiebeheer het „à coquin coquin et demi" nog geen bepaalde voorwaarde zij, onbetwistbaar zal het toch wel wezen dat, waar men staat tegenover een vijand, zoo sluw en geslepen en zoo rijk aan ondervinding als de opiumsluikerij, een hooge mate van sluwheid en geslepenheid en ervaring daartegenover onmisbaar is. Vergeten mag men hier verder niet, dat de Directeur aan zijn lessenaar is gebonden; tot dienstreizen, zij mogen dan al in vroegere dagen eens een enkelen keer zijn voorgekomen, laat zijn omvangrijke werkkring hem geen tijd. Heeft de Directeur voor een tak van dienst dus geen andere hulp dan die van zijn bureaulisten, dan kan hij alleen door briefwisseling in contact staan met degenen, die hem de noodige gegevens omtrent den feitelijken toestand moeten verschaffen, en die ter plaatse voor hem werkzaam moeten zijn. Hoe onvoldoende zulk een papieren schakel is, daarvan heeft Indië's administratieve geschiedenis op

velerlei gebied het doorslaande bewijs geleverd. Vandaar dan ook dat meer en meer een levende schakel tusschen het centrale bestuur en zijn plaatselijke vertegenwoordigers in de personen van Inspecteurs geschapen is. Ook bij de Directiën, waartoe de opiumbelangen behoorden, was dat, en wel sinds lang, het geval; en in den laatsten tijd zagen wij daar het aantal Inspecteurs nog aanmerkelijk uitbreiden. Doch tot de opiumbelangen, waarvoor de levende schakel wellicht meer dan ergens elders noodig was, strekte zich die maatregel, zooals wij zagen, feitelijk niet uit.

Wat de residenten betreft, bracht reeds het standpunt, waarop zij stonden, hun beperkte gezichts- en werkkring, mede, dat zij alleen als onderbevelhebbers onder een gemeenschappelijk veldheer met vrucht werkzaam konden zijn, ook nog om andere redenen ging het niet aan om het te veel op hen te laten aankomen. Op hunne schouders rustte de leiding van een administratie, die heel wat dieper ingrijpt dan die van de Commissarissen des Konings in het moederland, in gewesten, heel wat grooter en bevolkter in den regel dan de grootste en bevolktste provinciën van Nederland zijn. Ook van hen kan uit den aard der zaak, al behoort de politie ook tot hunne veelvuldige functiën, evenmin als van de Directeuren worden verwacht, dat zij door aanleg en ervaring tot politiehoofden zullen zijn aangewezen. Daar komt nog bij dat, tengevolge van de veelvuldige verplaatsingen, van den resident veelal niet meer dan een oppervlakkige kennis van het gewest kan worden verwacht.

Doch, zal men wellicht zeggen, zijn de residenten wel, waar het de opiumbelangen geldt, aan eigen krachten overgelaten? Hebben zij niet een onuitputtelijke vraagbaak, een bij uitnemendheid ervaren raadsman naast zich? Waar is het, dat de omstandigheid dat het opiummonopolie verpacht wordt, den resident voortdurend in aanraking brengt met een Chinees of anderen vreemden Oosterling, die, gedreven door den prikkel van het eigenbelang, al zijn aandacht aan de opiumzaken zal wijden; die veelal een rijke ervaring op dat gebied achter zich heeft, en dus in alle bijzonderheden op de hoogte kan worden geacht; die overigens in den regel met den toestand van het gewest althans niet minder vertrouwd is dan de resident zelf; die in menschenkennis en geslepenheid allerminst voor hem behoeft onder te doen; die de verdienste heeft om aanzienlijke sommen in de schatkist te storten en die van ouds als de krachtigste bondgenoot tegen den smokkelhandel is beschouwd; met dat al de wellevendheid zelve, steeds bereid om des residents onderdanige dienaar te wezen, steeds bereid om instemming met de inzichten van den

resident te betuigen en aan zijn doorzicht hulde te bewijzen, doch in werkelijkheid met geen ander doel bezield, dan om de opium zooveel mogelijk veld te doen winnen, zooveel mogelijk zielen onder haar heerschappij te brengen. Is het noodig er op te wijzen, met welke van Göthe's figuren deze raadsman der residenten de meeste overeenkomst vertoont?

Genoeg, meenen wij, om te doen uitkomen wat het antwoord moet zijn op de vraag, of er tusschen de taak, die voor de leiding der opiumbelangen te vervullen viel, en de krachten, voor de vervulling van die taak aangewezen, een rationeele verhouding bestond. Kon het wel haast anders, mag men vragen, of de geschiedenis onzer opiumpolitiek *moest* noodwendig een aaneenschakeling van tekortkomingen vertoonen; kon het wel haast anders, of de Regeering *moest* niet of weinig meer zien dan door den bril, welke haar door de pachters op den neus werd gezet, te zien was; kon het wel haast anders, of de Regeering *moest* zich tot een speelbal van die pachters zien maken, steeds in de richting geduwd, waarin zij haar het liefst zich zagen bewegen?

Zijn onze beschouwingen over de geschiedenis onzer opiumpolitiek in het behandelde tijdvak niet ten eenenmale onjuist geweest, dan kan het ook niet twijfelachtig zijn welke leering in de eerste plaats uit het verledene voor de toekomst valt te trekken.

Er is geen reden, waarom het niet nog evenals vroeger noodig zou zijn onze opiumpolitiek een anderen grondslag dan gissingen en wisselende individueele opvattingen te geven, om haar op de eenige rationeele basis, kennis der werkelijkheid, te grondvesten. En nog steeds komt het daarvoor in de eerste plaats op een onderzoek van deze vragen aan: wat is de invloed van de opium op Java's maatschappij, wat is de omvang van het kwaad, dat zij sticht en dat waarmede zij de toekomst bedreigt? Wat kan er tegen het kwaad worden gedaan en ten koste van welke offers?

Nog even noodig is het als vroeger, ten einde een rationeele uitvoering van onze opiumpolitiek mogelijk te maken, de leiding zoo te regelen dat zij haar taak vervullen *kan*. *The right man on the right place* te stellen, zal dan het overige moeten doen.

Nog even noodig is het als vroeger om, wanneer eenmaal is bepaald, wat onze opiumpolitiek zal wezen, welke offers men er voor over zal hebben, dan ook, wanneer het op stuk van zaken

komt, die offers niet terug te houden en alle overeenkomst met den held van Molière, waaraan wij ons door het verledene zagen herinneren, voortaan zorgvuldig te vermijden.

Niet in een schriftelijke enquête zou het onderzoek, waarop wij het oog hebben, moeten bestaan. Waartoe die leidt, vinden wij zeer juist in het verslag van een Commissie uit de Tweede Kamer over zoodanige enquête in de volgende woorden aangewezen: „Gelijk meer in Indië het geval pleegt te zijn, hebben ook nu de Indische ambtenaren zich het doel eener administrative enquête niet duidelijk voor den geest gesteld, en, in plaats van naar feiten en omstandigheden te onderzoeken en daarvan mededeeling te doen, waaruit de Regeering hare voorlichting moest putten bij het nemen eener beslissing, hebben velen zich bepaald tot het uiteenzetten van subjective beschouwingen en theoretische bespiegelingen, welke bij een dergelijke enquête geheel op den achtergrond behoorden te blijven"[1]). Alleen een persoonlijk onderzoek, in den geest van dat, door den Directeur der Midd. de Waal in de Preanger Regentschappen ingesteld, zooals wij hem dat hoorden beschrijven, kan tot het doel leiden. Persoonlijk moet degene, aan wien het onderzoek wordt opgedragen, en die het doel levendig voor oogen heeft, al degenen ondervragen, die licht kunnen verspreiden: Europeesche ambtenaren, Europeesche particulieren, die door hun werkkring de inlandsche maatschappij van nabij leerden kennen, geneesheeren, vreemde Oosterlingen, en vooral ook den inlander zelf, in de eerste plaats zijn hoofden. Dat mede de archieven onzer rechtbanken, in zoovele opzichten leerzaam, geraadpleegd zouden behooren te worden, daarop werd reeds door J. C. Baud gewezen.

Hoe het hoofdkwartier, van waaruit de leiding onzer opiumpolitiek moet plaats hebben, georganiseerd zal moeten worden, zal eerst kunnen worden bepaald wanneer die politiek zelf éénmaal op vaste grondslagen gevestigd zal zijn. Zooveel echter staat nu al wel vast, dat één man, die al zijn krachten aan de zaak kan wijden, onder den Directeur het bewind zal moeten voeren, een leider, die niet in isolement, maar in voortdurende gemeenschap met de zijnen, in inspectie en contrôle, zijn kracht zoekt.

Neemt men dit een en ander in aanmerking, dan schijnt het ons voor de hand te liggen dat de eerste stap, welke thans te doen valt, zal moeten wezen die, welke in het Voorl. Verslag van de Tweede Kamer

---

[1]) Verslag van de Commissie, belast met het onderzoek van de nota's betreffende het stelsel der opiumpacht op Java en Madura en het stelsel van de kringen, binnen welke geen invoer of verkoop van opium wordt toegelaten, d.d. 19 Nov. 1872.

betreffende de Ind. Begrooting voor 1881 aan de Regeering aanbevolen werd; namelijk voor de opiumbelangen te doen, wat voor de in- en uitgaande rechten en accijnsen gedaan is, een hoofdambtenaar met een positie, geëvenredigd aan den werkkring, als chef van dien tak van dienst aan den Directeur toe te voegen, die dan in de eerste plaats het instellen van het vereischte onderzoek en het verzamelen van de noodige gegevens als zijn taak zou hebben te beschouwen.

Toch verklaarde de Regeering van de wenschelijkheid van dezen maatregel niet overtuigd te zijn. Bij het standpunt, waarop zij zich daarbij plaatste, bij de gronden, welke zij voor hare houding aanvoerde zullen wij thans nog hebben stil te staan.

(*Wordt vervolgd.*)

Bedenkingen tegen een proeve van „historische critiek".

Houdt aen in 't lesen.

III.

Een weken achtereen aan de Regeering opgedrongen twijfel was de oorzaak van de Enquête, en door den uitslag van de Enquête is die twijfel meer dan ten volle bevestigd, is de treurige zekerheid verkregen dat het land onverantwoordelijk slecht gediend is in Atjeh.

Ziedaar de logische conclusie uit de meegedeelde reeks van feiten.

Maar, vraagt wellicht deze of gene, lag de schuld van het echec uitsluitend aan de chefs? Dat de leiding ten strengste veroordeeld moet worden, staat na het aangevoerde vast; maar is daaraan alléén het echec te wijten?

Wij zullen hier nog enkele bijzonderheden vermelden, waardoor ook die vraag beantwoord wordt.

Generaal Booms besluit zijn geschrift met deze woorden:

»De expeditie mocht niet mislukken, zegt de Gouverneur-Generaal in zijn brief van 6 Mei, omdat het staatsbelang dit dringend eischte. Het staatsbelang zal wel nimmer eischen dat eene expeditie mislukt; maar » »on n'a le droit de décréter la victoire que quand on a pris soin de l'organiser", antwoorden wij met den vlootvoogd Jurien de la Gravière. Laat dàt ten minste de leering zijn, zoo die noodlottige oorlog nog tot iets anders dienen zal dan tot wederzijdsche beschuldiging."

Dat slot kenschetst de geheele „historische critiek". De strekking zoowel als het gehalte. Den lezer te doen gelooven, dat n i e t de chefs der expeditie, maar de G o u v e r n e u r - G e n e r a a l L o u d o n het echec te verantwoorden heeft, — dat is het doel. Een valsche voorstelling van sommige, gepaard aan een bemanteling van andere

feiten, — dat is het middel, onder een schijn van gemoedelijkheid aanhoudend toegepast.

Onze korte bespreking van dat slot kan dus beschouwd worden als een resumé van onze bedenkingen tegen de geheele historische critiek. In dat slot treffen wij aan:

een misleidend citaat;

een onbewezen en onverdiende beschuldiging tegen de Regeering, en

een negatie van talrijke onwraakbare feiten, die even zoo vele niet te ontzenuwen punten van aanklacht tegen de leiders der expeditie zijn.

De feiten zijn in ons vorig artikel opgesomd. Enkele zullen wij straks herinneren. Het is overigens ons doel, om mede te deelen, hoe wij ons den gang van zaken voorstellen.

Wat heeft de Gouverneur-Generaal inderdaad gezegd omtrent het mislukken van de expeditie?

In een brief dien hij, „diep doordrongen van al de bedenkelijke gevolgen van dien uitersten maatregel", zooals hij het staken van de vijandelijkheden noemde, aan den Legerkommandant schreef, leest men *dit* —: „We stonden hier voor een expeditie, die — het staatsbelang vorderde dit dringend — niet mislukken mocht, *en aan wier uitrusting dan ook*, naar mij telkens en telkens verzekerd werd, *de meest mogelijke zorg besteed was*". Met andere woorden: omdat de expeditie een buitengewoon ernstige politieke beteekenis had, werd zij ongemeen zorgvuldig uitgerust, en dáárom had zij niet mogen mislukken.

Is het dus niet verregaand gezocht, om uit het gezegde van den Gouverneur-Generaal af te leiden, dat hij niet elke mislukte expeditie nadeelig achtte voor het staatsbelang? Generaal Booms, die aan de Commissie van Enquête „vitzucht en schoolvosserij" verwijten durft, toont opnieuw, hoe weinig hij zich zelven kent.

Doch wilden wij alle kleingeestigheden van de „historische critiek" noemen, waar bleef dan de eerbied voor den goeden smaak onzer lezers?

Met onze aanvulling van het door Generaal Booms verkorte citaat beoogden wij een ander doel.

De Gouverneur-Generaal wijst op de zorg, aan de uitrusting van de expeditie besteed.

Generaal Booms gaat de mededeeling van den Gouverneur-Generaal dat hem betreffende die uitrusting telkens de meest geruststellende verzekeringen waren gegeven, zwijgend voorbij, maakt er zelfs geen gewag van, en beweert dan, dat de Gouverneur-Generaal de overwin-

ning wel gedecreteerd, doch niet georganiseerd, niet voorbereid heeft.

Nu doen wij Generaal Booms de vraag: *waarin* schoot de Gouverneur-Generaal Loudon tekort?

De „historische critiek" geeft nergens een bepaald antwoord. Er worden daarin wel eenige beschuldigingen tegen *de Regeering* uitgebracht, maar wat Generaal Booms onder „Regeering" verstaat, is iets zeer vaags. Over de Enquête sprekende, zegt hij o. a.: „waar een regeering zoo voorgaat, is een geheel onpartijdig onderzoek moeielijk te verwachten"; — hier wordt blijkbaar met „een Regeering" de Gouverneur-Generaal Loudon bedoeld. Overeenkomstig diezelfde opvatting noemt hij het telegram, waarin de Gouverneur-Generaal Loudon den Commissaris machtigde, de troepen uit Atjeh te doen terugkeeren, een „regeeringstelegram". Later echter gebruikt hij het woord „Regeering" voor „Opperbestuur" of, meer speciaal, voor „Minister van Koloniën". Maar steeds blijft hij zoo onbestemd mogelijk. „Sedert den zomer van 1871", beweert hij, „toonde de Regeering neiging, om op een of ander tijdstip agressief tegen Atjeh te werk te gaan"; — die „Regeering" is de Minister van Bosse. Nagenoeg onmiddellijk daarop volgt: „Zelfs sloeg de Regeering het voorstel van Generaal Kroesen, om door een deskundig officier de reis van 1871 met *de Djambi* ter verkenning van de hoofdplaats te laten meêmaken, af"; — die Regeering was de Gouverneur-Generaal Mijer. Dadelijk daarna weder leest men: „de Regeering moest staande de expeditie nog te Singapore en Pinang berichten omtrent 's vijands gezindheid inwinnen"; — deze „Regeering" is natuurlijk de Gouverneur-Generaal Loudon. In één en denzelfden volzin dus dient het woord „Regeering": 1e om den Minister van Bosse, 2e om den Gouverneur-Generaal Mijer, 3e om den Gouverneur-Generaal Loudon te betitelen; en lezen wij den volgenden zin: „Kan men een regeering vrijspreken, die geen gevolg gaf aan de voorstellen van Generaal Kroesen tot verbetering van het Indische leger?" dan hebben wij er hoogst waarschijnlijk nogmaals een ander personage, namelijk den Minister Fransen van de Putte, op aan te zien, evenals Generaal Booms den Minister van de Putte bedoelen moet, wanneer hij den heer de Roo nazegt: „dat de Regeering hier te lande tijdig genoeg om het vertrek der eerste expeditie te voorkomen, de stellige wetenschap heeft gehad, dat er geen zweem van vrees meer behoefde te bestaan voor vreemde inmenging". Onder de honderd lezers zijn er vermoedelijk geen vijf, die weten welke gouverneurs-generaal of ministers in de verschillende jaren, waarover Generaal Booms spreekt, het bestuur voerden, en al gelooft

men nu ook niet dat de Generaal „voorbedachtelijk" die onzekerheid heeft doen ontstaan, dan nog zijn er zonder twijfel verschillende geldige argumenten tegen een methode als de zijne aan te voeren. Zij is wel voorzichtig, maar niet flink en loyaal.

De Generaal heeft zich dus nader te verklaren.

Om hem daarbij zooveel mogelijk tegemoet te komen, zullen wij onze zienswijze mededeelen.

De heer Loudon trad 1 Januari 1872 op als Gouverneur-Generaal. Weinig dagen vóór zijn vertrek uit Nederland, den 2en November namelijk, was met Engeland het bekende Sumatra-tractaat gesloten.

Dat het Opperbestuur reeds in den zomer van 1871, dus eer het tractaat tot stand gekomen was, aan agressie tegen Atjeh dacht, is, op welk een toon van gezag Generaal Booms zulks ook verhale, een onjuistheid, die bij een eenigszins grondige studie van de Atjeh-quaestie niemand kan ontgaan. [1])

Zelfs nà de onderteekening van het tractaat was het Opperbestuur *tegen* agressie, en zoowel de Minister van de Putte als zijn voorganger van Bosse gaven dat officieel aan den Gouverneur-Generaal Loudon te kennen, die op zijn beurt de verklaring aflegde, dat hij zonder dringende noodzakelijkheid nimmer tot oorlogzuchtige plannen tegen Noord-Sumatra zou overgaan.

Den 18en Februari 1873 echter schreef de Minister Fransen van de Putte, in overeenstemming met Koning en Ministerraad, den Gouverneur-Generaal agressie voor.

De heer Loudon had natuurlijk den last uit te voeren; en nu constateeren wij, dat die Gouverneur-Generaal, dien iemand als Generaal Booms zenuwachtige gejaagdheid en roekeloosheid poogt aan te wrijven, zich van zijn moeilijke taak gekweten heeft met een groote voortvarendheid, maar tevens met een omzichtigheid, een bedachtzaamheid, die den meesten lof verdient.

Niet eens, maar dikwijls, heeft de Landvoogd den Legerkommandant ten ernstigste tegen sanguinische verwachtingen gewaarschuwd, hem nadrukkelijk op de groote politieke beteekenis van deze expeditie gewezen, en hem dringend vermaand, om de vijandelijkheden toch niet te beginnen dan met gegronde hoop op succes, en dus met een

---

[1]) Om niet af te dwalen, verwijzen wij den Generaal naar het *Bijblad* en naar het werk van den heer de Waal over *Onze Financiën*, welke hij tot nu toe klaarblijkelijk evenmin geraadpleegd heeft als de geschriften van den heer de Rochemont. Wenscht de Generaal ook dat bewezen te zien, we zullen aan zijn verlangen voldoen. Vooraf echter dienen wij het over onze bedenkingen tegen de hoofdpunten zijner historische critiek eens te worden.

alleszins voldoende troepenmacht, zorgvuldig uitgerust en goed aangevoerd. Het was op zijn aandrang mede, dat aan de expeditionaire macht nog een bataljon werd toegevoegd, en dat twee bataljons in reserve werden gehouden, om desnoods onmiddellijk op een eventueele aanvraag om versterking naar het oorlogsterrein te kunnen vertrekken. Ook over de keus van de militaire chefs die Generaal Köhler ter zijde gesteld zouden worden — de benoeming van den heer Nieuwenhuijzen tot Regeerings-commissaris was van den Minister van de Putte uitgegaan — wisselde hij herhaaldelijk met den Legerkommandant van gedachten, en het was door hem, dat aan Generaal Kroesen de met argumenten omkleede vraag ter overweging werd gegeven, of een der kolonels voor den hem toegedachten post wel berekend zou zijn. Maar de Legerkommandant deelde die bezwaren niet, en *hij* in de eerste plaats moest geacht worden, den kolonel juist te kunnen beoordeelen, zoodat de Gouverneur-Generaal van verderen aandrang afzag.

Niets inderdaad is door den Gouverneur-Generaal verzuimd, om het succes der expeditie te verzekeren, en zelfs door zijn felste bestrijders in Indië is dat erkend.

„Generaal Köhler had slechts een woord te spreken", zeide de redacteur van Daalen nog den 2en Mei, „en een grooter strijdmacht zou hem ter beschikking worden gesteld". [1])

„Het echec der eerste expeditie", schreef de heer van Lier twee jaar later, „sproot, volgens sommigen, mede voort uit de onvoldoende samenstelling van de expeditionaire macht. Heeft die grief grond, ze mag den heer Loudon niet treffen. Wij hebben de eer gehad, wijlen Generaal Kroesen van nabij te kennen. Wij herinneren ons levendig, dat toen de opstand in Deli plaats had en *het Algemeen Dagblad* dit aan de bemoeienis van Atjeh toeschreef, ja, reeds toen den lateren oorlog wilde, wij Generaal Kroesen over een mogelijke expeditie tegen dat land spraken. De toenmalige Legerkommandant verklaarde daarvan niet te willen hooren, want hij wist niet of hij met 1 bataljon dan met 8 bataljons daarheen zou moeten gaan. Aan hem werd later overgelaten de expeditionaire macht samen te stellen. De rapporten en mondelinge verklaringen van Generaal Köhler gaven zijn chef nu de stellige overtuiging, dat 4 bataljons infanterie meer dan voldoende waren. Met nadruk heeft de heer Loudon tegen het zenden van de barisan van Madoera bedenkingen doen gelden, die gebleken zijn goeden grond te hebben; ons is de daaromtrent destijds gevoerde correspondentie niet onbekend; Generaal Kroesen

1) *Java Bode* 3 Mei 1873.

was evenwel daarvan niet af te brengen, en hij diende dergelijk punt te beslissen." [1])

Dat zijn feiten. Wil men er meer?

Alle chefs van de verschillende korpsen en diensten der expeditie verklaarden, dat noch samenstelling noch uitrusting iets te wenschen overliet.

De verschillende afdeelingschefs van het Departement van Oorlog — zoowel die van de Artillerie als van de Infanterie, van de Genie als van de Cavalerie, van de Administratie als van den Geneeskundigen Dienst — noemden de sterkte alleszins toereikend, en de uitrusting voortreffelijk.

Generaal Köhler gaf bij herhaling de verzekering, dat hij niets meer verlangde.

Generaal Kroesen, de Legerkommandant, verklaarde den Gouverneur-Generaal schriftelijk: „Een ongeluk is mogelijk. Maar menschelijkerwijze gesproken, bestaan alle kansen dat met de vertrekkende macht *ook bij den hevigsten tegenstand,* een glansrijk succes wordt behaald".

Wat heeft Generaal Booms daartegen in te brengen? *Wat* had de Gouverneur-Generaal meer kunnen of moeten doen, dan hij gedaan heeft, om het succes te verzekeren? *Waarin* schoot hij te kort?

Na op hoogen toon, maar in algemeene bewoordingen tegen den Gouverneur-Generaal Loudon een zware beschuldiging uitgesproken te hebben, toone nu Generaal Booms de kracht te bezitten, om die beschuldiging wàar te maken!

Generaal Kroesen, zagen wij, was stellig van oordeel, dat met de vertrekkende macht ook bij den hevigsten tegenstand een glansrijk succes zou worden behaald.

Dit verklaarde hij schriftelijk.

Mondeling liet hij zich tegen den Gouverneur-Generaal en ook tegen andere personen in denzelfden geest uit. Bij gelegenheid dat hij Kolonel Köhler als den bevelhebber der op handen zijnde expeditie aan den Gouverneur-Generaal presenteerde en er lang en breed over het *plan d'attaque* gesproken werd, zeide hij aan Kolonel Köhler, op de kaart wijzende: „Den derden dag na de landing hebt gij den Kraton"; en na èen bedenking van den Gouverneur-Generaal werd de verzekering met nadruk herhaald.

Was Generaal Kroesen misschien te optimistisch?

Wij zullen ook daarover onze meening zeggen.

Indien de Generaal optimistisch is geweest, dan kunnen de gevolgen

[1]) *Mr. J. Loudon en zijn bestuur,* geschetst door I. C. van Lier.

daarvan toch zeker niet voor rekening van de Regeering komen, „die" — om de woorden van den kundigen en onafhankelijken Niclou te herhalen — „daar waar het noodig was, ijverde tegen het te licht opvatten van den strijd tegen Atjeh, en wees op de noodzakelijkheid om alles te mijden wat het succes onzer wapenen maar eenigszins minder zeker zou maken, maar die nadat zij de stellige verzekering verkreeg, dat alles in orde was, en dat men, zelf aan het hoofd der expeditie geplaatst, niets beters zou verlangen, zeer zeker verplicht was dit te gelooven". [1])

Generaal Kroesen was optimistisch in één opzicht.

Niet wat de sterkte en de uitrusting van de expeditionaire macht betreft; die werden door al de voornaamste militaire autoriteiten ruim voldoende geacht; die waren van zulk een omvang en gehalte, dat men volgens Generaal Whitton zelfs na Köhler's dood en na al de verliezen en fouten, die dezen dood voorafgingen, den Kraton had kunnen vermeesteren en dus het object van de expeditie bereiken.

Neem daarbij deze vier punten in aanmerking:

1e. ongehinderd kwamen de troepen den eersten keer aan wal;

2e. de voor onze gemeenschap meest gevaarlijke kampongs, zoowel rechts als links van den te volgen weg, — Kolonel Egter zelf verklaart het — „waren geheel verlaten en op geenerlei weerstand ingericht";

3e. de messigit was niet noemenswaard versterkt, en

4e. de getalsterkte van den vijand was, vooral aanvankelijk, zeer klein.

Na al den ophef welke van deze expeditie gemaakt was, waren de tegenstand en de weerbaarheid van den Atjehnees veel geringer dan men verwacht had — althans dan ieder verwachten moest, die wist voor welk vuur onze troepen dikwijls elders in den Archipel, op Bali b.v. en ook op Sumatra, hadden gestaan.

Wat nu had men onder zulke omstandigheden met zulk een expeditionaire macht niet kunnen verkrijgen

indien het vertrek der expeditie doelmatiger ware geleid, Generaal Köhler geen twee dagen op Pinang had verwijld, en de oorlogsverklaring nagenoeg onmiddellijk gevolgd ware door het openen van de vijandelijkheden;

indien men, alvorens te debarqueeren, *alles* voor het debarquement in gereedheid had gebracht;

indien men, alvorens te landen, de gidsen en tolken had geconfronteerd;

indien men dadelijk na de landing voorgoed positie genomen had

---

[1]) *Open brieven aan den Heer Borel.*

op het vijandelijke terrein, in stede van naar boord terug te keeren, en twee dagen later de landing te hervatten;

indien men zijn tijd en munitie en kracht niet verspild had aan het bestormen van een stormvrije benting;

indien men onmiddellijk nadat de noodzakelijkheid eener overbrugging van de cunette gebleken was, de handen aan 't werk geslagen had om in die allereerste behoefte voor den opmarsch naar het binnenland te voorzien;

indien het krachtigste gedeelte der artillerie niet aan het strand ware gelaten, en de stormladders, brandhaken en ontstekingsmiddelen niet op de reede waren gebleven;

dat is: indien het *a*, *b*, *c* van de krijgskunst ware toegepast, en de vier chefs — Generaal Köhler, Kolonel van Daalen, Kolonel Koopman en Kolonel Egter, en vooral de eerste twee — eendrachtig samengewerkt hadden, om van de beschikbare middelen methodisch het meest mogelijk partij te trekken!

Te beweren is het niet, omdat het niet te bewijzen is, maar zeker mag men het toch waarschijnlijk achten, dat dàn het object in weinig dagen bereikt zou zijn.

Wij weten echter hoe de oorlog gevoerd, en dat bij den vijand het verzet, en daardoor voor ons de nederlaag „georganiseerd" werd.

Generaal Kroesen was optimistisch bij zijn keus van de personen.

„En 't heeft niet aen de saeck, maer aan den man ghelegen", zegt een oud Hollandsch spreekwoord; zoo was het ook hier.

De heer Nieuwenhuijzen was volstrekt de man niet voor het regeeringscommissariaat; zijn benoeming is een fout van den Minister van de Putte geweest.

Generaal Köhler was misschien de man om de expeditie aan te voeren wèl, maar dan had men toch zeker een ander dan Kolonel van Daalen naast hem moeten stellen.

Generaal Köhler was ontegenzeggelijk een persoonlijkheid die groote achting afdwong; het was een braaf man, en een van de kundigste infanterie-officieren welke het Indische leger in zijn gelederen heeft gehad, maar te velde had een hoofdofficier van veel ondervinding, die zijn vertrouwen bezat, hem ter zijde moeten staan.

Kolonel van Daalen *kon* die steun niet zijn, want ten eerste was die officier, hoe bekwaam ook, te velde minder bedreven, en ten tweede bestond er tusschen hem en Generaal Köhler reeds vrij lang een verwijdering. Generaal Köhler namelijk wist of althans meende te weten — wat in casu op hetzelfde neerkomt — dat Kolonel van Daalen geïntrigeerd had om hem, Köhler, te doen pensionneeren, ten einde voor zichzelven den generaalsrang te verkrijgen, en dat

dit ook gelukt zou zijn indien de Gouverneur-Generaal Mijer het niet belet en dus Generaal Köhler gehandhaafd had. Generaal Kroesen vleide zich vermoedelijk met de hoop, dat Generaal Köhler vergeten en vergeven zou hebben, maar menschkundig was dit in den Legerkommandant niet. Geraadpleegd werd Kolonel van Daalen door Generaal Köhler nooit, en toen hij zich niet vereenigen kon met het plan om den 7en te debarqueeren, deelde hij zijn bezwaar niet zelf, maar door tusschenkomst van een adjudant aan den Generaal mede!

Een verkeerde keus van onderbevelhebber is een fout bij twee expeditiën tegen Atjeh geweest. De treurige gevolgen zijn bij geen van beide achterwege gebleven, en moesten bij de eerste expeditie des te bedenkelijker zijn, omdat haar Opperbevelhebber steun noodig had, en omdat toen de Onderbevelhebber in zeer moeilijke omstandigheden den Opperbevelhebber opvolgde, en ook hij niemand naast zich zag met wien hij vertrouwelijk omging en die voldoende aanvulde wat hem ontbrak.

De treurige toestand waarin Generaal Köhler de expeditie achterliet vorderde een eminent man, krachtig ter zijde gestaan; alleen op die voorwaarde was de noodlottige gang van zaken te keeren. Doch die voorwaarde bleef onvervuld. Generaal Köhler had menige groote fout begaan, maar toen Kolonel van Daalen hem verving, was ook de kans dat het opperbevelhebberschap zijn deerlijk geknakt prestige zou herwinnen, verloren. Generaal Köhler vertrouwde zichzelven te veel; Kolonel van Daalen kon zichzelven niet genoeg vertrouwen. Generaal Köhler ging zwijgend zijns weegs; Kolonel van Daalen ging tastend rond. Generaal Köhler's kracht scheen gebroken na het verlaten van de messigit; Kolonel van Daalen's kracht scheen reeds uitgeput eer hij het opperbevelhebberschap aanvaardde. Generaal Köhler was geen voortreffelijk aanvoerder; Kolonel van Daalen was zelfs geen flink soldaat.

Het ongeluk wilde bovendien, dat naast Kolonel van Daalen als Opperbevelhebber Kolonel Egter stond als tweede Kommandant. Kolonel Egter die zich door de benoeming van Kolonel van Daalen tot Onderbevelhebber gefroisseerd geacht had, en dat gevoelig had doen blijken. Kolonel Egter verder, die onder andere omstandigheden waarschijnlijk in Atjeh zich even verdienstelijk gemaakt zou hebben als op grond van zijn verleden verwacht mocht worden, doch nu zijn vereerders bitter teleurstelde. Kolonel van Daalen zelf verklaarde, dat Kolonel Egter hem tot aan Köhler's dood op een in 't oog loopende wijze zijn geringe genegenheid toonde, en het gebeurde met de lagune-brug en wat Kolonel Egter blijkens het Enquête-rapport overigens presteerde was niet van dien aard, dat

hij in staat geacht kan worden, om te vergoeden wat Kolonel van Daalen te kort kwam.

Het citaat van Jurien de la Gravière, dat Generaal Booms op de Regeering wil toegepast zien, is dus niet op zijn plaats. Zoodra de Generaal werkelijk de Atjeh-bescheiden gelezen zal hebben, moet hij dat begrijpen, en zoodra hij ze onbevangen beoordeelen kan, zal hij dat moeten erkennen, en zich daarna nederzettende om als eerlijk man zijne vroegere „historische critiek" te herzien, en weder Jurien de la Gravière willende aanhalen, zal hij, wij zijn er zeker van, een andere keuze doen. Een zeer ruime voorraad met groote verscheidenheid staat hem ten dienste. Zelfs tegen ministers en anderen die te groote plannen ontwerpen, kan Jurien de la Gravière worden geciteerd, waar hij zegt: „Quand on se propose de faire grand, on s'expose à faire quelquefois démésuré." Ook tegen critici; voor hen b. v. die in het kwellend bewustzijn van zelven nooit iets gepresteerd te hebben, verdienstelijke mannen trachten te denigreeren door onbekwame personen met hen op één lijn te stellen, heeft hij dit woord geschreven: „Les lettres de Junius auraient eu moins de fiel si leur auteur eût mieux fait la guerre de Hanovre." En hoeveel uitdrukkingen heeft Jurien de la Gravière niet gebruikt, op den gang van zaken bij de eerste expeditie ten volle toepasselijk! Voor Kolonel van Daalen b. v. geldt: „La guerre est une science; cette science, les Alexandre, les Condé, les Bonaparte ne l'ont pas devinée, ils l'ont apprise de bonne heure." Betreffende het late aanvangen van de vijandelijkheden tegen Atjeh kan dit woord van Jurien de la Gravière dienen: „Surprendre est à la guerre le grand art." Betreffende het ongelukkige ageeren tegen de Oostelijke versterking: „Une affaire mal engagée ne se répare pas à coups de renforts." Betreffende het niet voldoende partij trekken van het succes der landing tot voorbereiding van den opmarsch naar het binnenland: „Il ne suffit pas de vaincre, l'essentiel est de tirer parti de sa victoire." Betreffende het hernemen van de messigit: „Combien les caractères irrésolus à la guerre sont à plaindre!" Betreffende het weifelen en talmen nà en ook vóór Köhler's dood: „La fermeté du commandement vaut encore mieux que l'ardeur enthousiaste du soldat." Betreffende den geest der troepen: „Un général habile doit s'efforcer d'inspirer à ses troupes la foi en sa fortune; quand cette force lui manque, son bras, si intrépide qu'il puisse être encore, en demeure énervé." Betreffende ons dapper leger, dat door de tekortkomingen van de chefs een smadelijk échec ondervond: „Leur négligence l'avait mise dans l'impossibilité de vaincre." [1])

[1]) Al die citaten zijn te vinden in: *La Marine de l'Avenir et la Marine des Anciens.*

Naar onze overtuiging derhalve zijn de oorzaken van het echec der eerste expeditie deze, dat de hoofdpersonen niet bij elkander pasten, en dat ieder der hoofdpersonen zeer ernstige fouten beging. Gelijk zoo dikwijls tot ongeluk van ons vaderland het geval is, hebben ook in Atjeh persoonlijke grieven aan de algemeene zaak zeer veel nadeel gedaan. De verantwoordelijkheid jegens den staat werd te eng opgevat. Samenwerking, wederzijdsche aanvulling, eenheid werd onmogelijk gemaakt. Daarbij, en ook ten deele daardóór, openbaarde zich telkens gebrek aan beleid en voortvaréndheid. Zoo moest de expeditie mislukken, zoo moest de nederlaag „georganiseerd" worden, zoo moet aan elke expeditionaire macht, hoe talrijk en hoe zorgvuldig uitgerust ook, de overwinning ontgaan.

Na Generaal Köhler's dood werd nog slechts éénmaal tegen den vijand opgerukt; toen keerde men naar het strand terug!

Van de politieke gevolgen, welke het staken van de vijandelijkheden moest hebben, gaf Kolonel van Daalen zich geen rekenschap; dat was de zaak van den Regeeringscommissaris, meende hij. De Regeeringscommissaris op zijn beurt verschool zich achter de adviezen van Kolonel van Daalen en Kolonel Koopman. „Niemand", zegt de Schout-bij-Nacht Geerling zeer juist, [1]) „wilde de verantwoordelijkheid op zich nemen."

Allen schuldig, kwamen zij er ten slotte toe, om gezamenlijk de verantwoordelijkheid op de Regeering te schuiven, en met de medewerking van Generaal Booms werden zij daarna nog als miskenden, als zondebokken en als slachtoffers afgeschilderd!

Over de moraliteit van zulk een daad, met kennis van de historie bedreven, kan onder eerlijke mannen geen verschil van meening zijn.

„Hoe weinigen getroosten zich de moeite van een zelfstandig onderzoek!" roept de Generaal ergens in zijn geschrift uit.

De juistheid daarvan vonden wij ook bij sommige lezers van de „historische critiek" bewezen, doordien zij, op den naam en den rang van den schrijver vertrouwende, geloof hechtten aan een onjuist verhaal en een valsch oordeel.

Wij vinden daarin een krachtige drangreden om nogmaals op het publiceeren van het Enquête-rapport aan te dringen.

De Regeering die tot de Enquête besloot, had daarmede o. a. ten doel om de ervaring bij de eerste expeditie verkregen te raadplegen voor de uitrusting en samenstelling van de tweede.

Dat doel is bereikt. Zelfs Generaal Booms geeft het toe, zij 't ook

---

[1]) B. K. Z. pag. 4.

langs omwegen: na het aanvankelijk evenals Generaal Verspyck ontkend te hebben, eindigt hij toch met de mededeeling dat Generaal van Swieten en de Legerkommandant van de verhooren der chefs, „wier getuigenis voor den loop van zaken wel het eerst in aanmerking kwam" kennis kregen; en provisioneel was dat zeker voldoende, gesteld eens dat Generaal van Swieten nog moest leeren, welke fouten er *niet* moesten worden gemaakt. Ook de Onderbevelhebber, Generaal Verspyck, was als lid der Enquête-commissie volkomen op de hoogte.

Thans echter moet de Regeering verder gaan.

Voor een ernstige studie en een degelijke beschrijving van de eerste expeditie biedt het Enquête-rapport een onmisbare en onschatbare hulpbron aan. De wetenschap heeft er recht op, dat die bron geopend worde.

Veel van hetgeen het Enquête-rapport omtrent de leiding van de expeditie verhaalt, moet bij ieder Nederlander, en vooral bij ieder militair, innige verontwaardiging gaande maken; maar ook worden er in dat rapport feiten vermeld, die de krijgsgeschiedenis van elke natie tot een sieraad zouden zijn; uitingen bij officieren en minderen zoowel der zee- als der landmacht van een offervaardigheid, een toewijding, een ridderlijken heldengeest, die men niet waarnemen kan, die men zelfs niet geboekstaafd kan zien, zonder tot geestdrift voor het Indische leger te ontgloeien. Het leger heeft er recht op, dat het gekend worde, en wat de schuldigen aangaat, wij zeggen met den Heer Huet: „Wie zich verantwoorden kan, verantwoorde zich, doch onafwijsbaar is de eisch van het beleedigd vaderlandsch gevoel, dat niet zonder pijn en schaamte het noodlottig April-bedrijf herdenken kan." [1])

Het misbruik dat reeds meermalen van de geheimhouding is gemaakt om de publieke opinie omtrent strekking en inhoud van het Enquête-rapport op een dwaalspoor te brengen; de mogelijkheid voor weinig nauwgezette personen, om met een huichelachtig, doch misleidend vertoon van ernst en waarheidszin den leugen en laster te dienen: dat misbruik en die mogelijkheid dienen ten spoedigste door opheffing van de geheimhouding gekeerd te worden. De Regeering is zulks verplicht jegens den Gouverneur-Generaal Loudon, jegens de Commissie van Enquête, jegens het leger en jegens de natie.

Tot waarschuwing en voorlichting van het publiek door eerlijke extracten uit het Enquête-rapport hebben wij het onze bijgedragen.

Veel, misschien *te* veel, hebben wij van onze lezers gevergd; toch zijn wij kort geweest. Het onderwerp is ver van uitgeput.

---

[1]) *Nationale Vertoogen*, 1e deel.

Maar ook hadden wij zoover niet te gaan.

Generaal Booms keurt het in een van zijn vroegere geschriften af, dat men na Pel's dood de kuststaatjes aanviel, in stede van verder in Groot-Atjeh, tot „de ziel van den tegenstand", door te dringen; „in plaats van den stam aan te tasten", zegt hij, „sloeg men de takken van den boom".

Die schilderachtige uitdrukking heeft ons bij de actie tegen Generaal Booms steeds voor oogen gestaan, en wij voor ons hebben getracht, de wijze les in practijk te brengen. Wij hebben dus de breedsprakige beschouwingen van den Generaal over het gehalte der gidsen en over andere onderwerpen provisioneel ter zijde gelaten: aan de „takken" was ons weinig gelegen. De strekking van zijn geschrift was, om het echec der expeditie op rekening van de Regeering te stellen, en de chefs vrij te pleiten: dat was de „stam". Die moest derhalve aangevallen worden.

Wij hebben, naar wij ons vleien, afdoend bewezen, dat de „historische critiek" zelfs aan de bescheidenste eischen van geloofwaardigheid en vertrouwbaarheid niet voldoet, zoodat de schrijver òf de documenten van de Atjeh-zaak niet gelezen, òf ze niet begrepen, of ze „voorbedachtelijk" onjuist geëxcerpeerd of geïnterprêteerd heeft. Generaal Booms moreel en intellectueel te hoog schattende dan dat wij òf het laatste òf het tweede gelooven, moeten wij het eerste aannemen, en nu den Generaal het gebrekkige en laakbare van zijn critiek is aangetoond, verwachten dat hij eerlijkheidshalve openlijk zijn ongelijk erkennen zal, dan wel alsnog een bepaald en gemotiveerd antwoord zal geven op deze vragen:

1e. *Waarin* schoot de Gouverneur-Generaal Loudon, wat het organiseeren van het succes betreft, te kort?

2e. Noem *één* dag waarop de chefs der expeditie beleidvol en voortvarend de beschikbare krachten en middelen hebben aangewend!

3e. Wijs *één* succes waarvan zooveel mogelijk partij getrokken is!

Het is meer dan tijd dat groote woorden vervangen worden door feiten.

Generaal Booms leidde zijn „historische critiek" in met de verzekering dat het hem om „recht en billijkheid" te doen was, en dat hij daarvoor „met bewijzen en argumenten" zou strijden; wij hopen, dat de Generaal dezen keer woord zal houden.

Twee maanden zullen wij verlangend daarnaar uitzien.

A—Z.

In zake Dr. Matthes.

De feiten, medegedeeld in mijn »Beroep op de Nederlandsche Maecenaten", ten behoeve van den Indoloog Dr. B. F. Matthes, berustten op inlichtingen en stukken, mij op mijn verzoek door Dr. Matthes verstrekt, toen ik het voornemen had opgevat mij zijn zaak aan te trekken. Voor de inkleeding, de beschouwingen, de gemaakte gevolgtrekkingen ben ik alleen verantwoordelijk. Beiden dragen wij gaarne het ieder onzer toekomend deel der verantwoordelijkheid voor het medegedeelde, omdat hetgeen verhaald werd niets anders behelsde dan hetgeen ons destijds aangaande den loop der zaak bekend was, er niet de allergeringste reden bestond om te veronderstellen dat aan Dr. Matthes in Indië niet de geheele loop der zaak was medegedeeld, en de gevolgtrekkingen geheel gegrond waren op en gerechtvaardigd schenen door hetgeen van den loop der zaak bekend was.

Intusschen is eerst zeer onlangs een ons vroeger geheel onbekend gebleven omstandigheid aan het licht gekomen, die, ware zij mij in Januari j.l. bij het schrijven van mijn »Beroep" bekend geweest, ongetwijfeld van invloed zou zijn geweest op den toon van mijn schrijven en het uitgesproken oordeel over een regeeringshandeling, waartoe ik mij destijds op grond van hetgeen bekend was gerechtigd achtte, minder scherp zou hebben doen luiden.

Alvorens die omstandigheid te vermelden, moge hét volgende voorafgaan.

Hoezeer mijn »Beroep op de Nederl. Maecenaten" zeer ruim verspreid en druk in tijdschriften (o. a. in »*De Indische Gids*" van Februari, Maart en April j.l. blz. 283, 488 en 746) en dagbladen (het uitvoerigst in het »*Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage*" van 11 Febr. en in het weekblad »*De Amsterdammer*", n°. 195)

besproken werd [1]), zoo werd het toch niet in den handel gebracht. Ter verduidelijking van hetgeen volgen zal, herhaal ik daarom zoo beknopt mogelijk het een en ander daaruit.

Tijdens en na voltooiing zijner theologische studiën te Leiden had de heer Matthes zich zóó onderscheiden door zijn studiën van het Arabisch, dat hem de graad van doctor honoris causa in de letteren werd toegekend. Dit leidde tot het voorstel van het Nederl. Bijbelgenootschap, dat hij, die intusschen sub-director van en leeraar in het Maleisch enz. aan het Zendelinginstituut te Rotterdam geworden was, zich naar Celebes zou begeven tot bestudeering van de vóór hem nimmer wetenschappelijk beoefende Boegineesche en Makassaarsche talen en ter overbrenging van den Bijbel in die talen. Van 1848 tot 1858 en weder van 1860 tot 1870 was Dr. Matthes op Celebes werkzaam; en aldaar en van 1870 tot 1875 hier te lande gaf hij zijn woordenboeken en spraakkunsten dier beide talen, zijn vertalingen van onderscheidene bijbelboeken en tal van bijdragen tot de kennis van land en volk uit, die hem volgens het oordeel der meest bevoegden tot den eersten kenner van de talen, het land en het volk van Zuid-Celebes stempelden. Door een samenloop van omstandigheden, waaróver hier niet behoeft te worden uitgeweid, maar waarover meer kan worden gelezen in mijn »Beroep" en in de »Kol. Kroniek" in »de Economist" van Maart j.l. blz. 279, kon Dr. Matthes in 1875 de taak, hem door het Bijbelgenootschap toevertrouwd, voorloopig althans, als afgedaan beschouwen. Zich, met toestemming des genootschaps, tijdelijk van het Bijbelgenootschap losmakende, vertrok hij, op aanzoek der Regeering, in 1875 andermaal naar Makassar, om zich te belasten met de oprichting en eerste leiding van een kweekschool voor inlandsche onderwijzers, ambtenaren en Europeesche tolken voor de Hollandsche, Maleische, Makassaarsche en Boegineesche talen (een instelling, over welker oprichting jarenlange overleggingen hadden plaats gehad en waarvan het totstandkomen dringend noodig was, wilde de Regeering aan haar plicht om voor het inlandsch onderwijs ook op Celebes te zorgen, maar eenigszins voldoen). In 1879 meende hij de leiding dier school te kunnen overlaten aan de beide onderwijzers, die hem uit Nederland naar Makassar hadden vergezeld, met de bestemming dat zij aan het hoofd dier school zouden komen nadat zij onder zijn leiding zich voor hun taak bekwaamd en in de inlandsche talen

[1]) Verder in het *Handelsblad*, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, de *Arnhemsche Courant* van 15 Januari, *het Vaderland* van 18 Januari en 3 Februari, de *Nederlandsche Spectator* van 29 Januari, de *Stemmen van Waarheid en Vrede* van Maart.

Hun allen mijn dank voor hun medewerking tot mijn doel.

genoegzaam geoefend zouden hebben. Niettegenstaande Dr. Matthes destijds zeer gaarne, zoowel in het belang zijner verdere linguistische en ethnologische studiën en van het onderwijs, als uithoofde van bijzondere omstandigheden op Celebes ware gebleven, achtte hij zich toch als eerlijk man tegenover die beide onderwijzers en met het oog op de hun geopende vooruitzichten verplicht hun de leiding dier school over te laten zoodra hij in gemoede overtuigd was dit zonder bezwaar te kunnen doen.

Spoedig nadat Dr. Matthes aan den Gouverneur van Celebes zijn wensch had te kennen gegeven om over eenige maanden van zijn betrekking aan de Kweekschool te worden ontheven, deelde deze, de heer C. C. Tromp, die van Februari 1876 af zijn betrekking bekleedde en Matthes dus gedurende ruim drie jaren in zijn nabijheid aan het werk had gezien, hem zijn voornemen mede om, zoo hij er in bewilligde, bij de Regeering pogingen aan te wenden om hem, die van 1875 af slechts met een tijdelijke commissie in 's lands dienst was belast geweest, voorgoed aan 's lands dienst op Celebes te verbinden door hem tot ambtenaar voor de beoefening der inlandsche talen te benoemen. De Gouverneur achtte dit zeer in 's lands belang, niet slechts omdat Matthes in die betrekking nog vele goede diensten zou kunnen bewijzen in het belang der studie van de nog te weinig bekende talen van Celebes, maar vooral ook omdat hem dan het toezicht zou kunnen worden opgedragen op den richtigen gang van zaken op de Kweekschool, voor welke jeugdige, voor de toekomst van Celebes zoo gewichtige instelling zoodanig deskundig toezicht van groot belang werd geacht en hij dan tevens, door het samenstellen van leerboeken in de inlandsche talen als anderszins, het noodige zou kunnen voorbereiden tot het invoeren van het inlandsch onderwijs in Zuid-Celebes, het doel waarvoor de Kweekschool in het leven geroepen was.

Matthes was met dat voornemen zeer ingenomen. Hij zou daardoor de gelegenheid hebben zijn linguistische en ethnologische studiën van Zuid-Celebes ter plaatse zelf voort te zetten en te voltooien, voor het nog zoo weinig of schier geheel niet bekende Midden-Celebes, de taal en het volk der Toradjaërs, te doen wat hij voor Zuid-Celebes deed, een zaak die hem zeer aantrok, en tevens te blijven werken voor de hem dierbaar geworden Kweekschool en aan de invoering van een goed geregeld lager onderwijs in Celebes, een zaak welke hem veel belang inboezemde, mede te werken.

Die van zoo helder inzicht getuigende pogingen van den verlichten Gouverneur van Celebes faalden. De Regeering was van oordeel dat »bestaande bepalingen" zich tegen de onmiddellijke indienststelling van Dr. Matthes verzetten.

Tegen die opvatting teekende ik op blz. 11 van mijn »Beroep" protest aan in deze woorden:

»Bij Kon. besluit van 13 Februari 1878 n°. 7 (*Ind. Staatsblad* n°. 154) zijn regelen vastgesteld voor de »indienststelling van ambtenaren voor de beoefening van Indische talen", en is het programma vastgesteld van het examen door de aspiranten af te leggen. Kennelijk, de geheele economie van het besluit leert het en het spreekt ook van zelf, heeft de samensteller van dat besluit alleen gedacht aan het vaststellen van de voorwaarden voor een eerste indienststelling van jeugdige taalgeleerden, die hun loopbaan als zoodanig nog moeten aanvangen, hun sporen nog moeten verdienen. Het ware te verwachten geweest, dat, ten ware men te Batavia het voorstel van den Gouverneur van Celebes, om Dr. Matthes als taalgeleerde aan 's lands dienst te verbinden, ongemotiveerd had gevonden, iets wat moeilijk aan te nemen was, een voordracht aan den Minister van Koloniën ware opgemaakt en door dezen aan den Koning voorgelegd, waarin het groot nut van de verbinding aan 's lands dienst, speciaal op Celebes, van een man als Dr. Matthes werd betoogd en gezegd dat de bepalingen van het Kon. besluit van 13 Februari 1878 op zoodanig geval natuurlijk niet van toepassing konden zijn; dat toch dat besluit als vereischte voor benoembaarheid stelt: òf het doctoraat in de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel, dat eerst ingesteld is bij de wet op het hooger onderwijs van 26 April 1876, bij welker inwerkingtreding de heer Matthes reeds een dertigtal jaren in het bezit was van den eenigen onder de vorige bepalingen omtrent het hooger onderwijs geldigen graad van doctor in de letteren [1]) hem (honoris causa) verleend, en wel speciaal op grond zijner gebleken kennis van het Arabisch, door de academische letterkundige faculteit, welke destijds, even als thans, ook de Oostersche talen omvatte; òf een examen, dat natuurlijk niet gevorderd kan worden van iemand die reeds lange jaren in het bezit is van het eenig vroeger verkrijgbaar doctoraat in de letteren en die reeds zijn leven gewijd heeft aan de studie der talen van den Oost-Indischen Archipel en vele vruchten dier studiën heeft openbaar gemaakt; dat dus 's Konings machtiging werd gevraagd Dr. Matthes aan 's lands dienst te verbinden op de volgende voorwaarden, enz."

Ik zeide vervolgens, in het midden latende of de beslissing te Batavia of op het Plein alhier werd genomen, omdat het destijds minder op de autoriteit, welke die beslissing nam, dan op die beslis-

---

[1]) Ik voeg er thans bij: gelijke bevoegdheid gevende als de tegenwoordige verschillende doctoraten in de letteren.

sing zelve scheen aan te komen: »»Men" besliste: het Kon. besluit »van 13 Februari 1878 bestaat en moet opgevolgd worden Het spreekt niet van uitzonderingen. Ergo, de 62jarige Dr. Matthes, de man die indertijd om zijn bijzondere kennis van het Arabisch, honoris causa doctor werd, die meer dan dertig jaren van zijn leven aan de beoefening der Indische talen wijdde, zou nog, alvorens hij als ambtenaar voor die talen in dienst trad, in allerlei vakken een examen moeten afleggen als ware hij een eerstbeginnende. Natuurlijk dat hij daartoe weinig lust gevoelde."

Kennelijk ging ik daarbij van de redeneering uit, dat bij de behandeling van het voorstel van den Gouverneur van Celebes door de Regeering alléén deze vraag overwogen was: valt Dr. Matthes onder de bepalingen van het Kon. besluit van 1878, ja, dan neen?

Dat ik, of liever wij, Dr. Matthes en ik, alle redenen hadden om te meenen dat inderdaad slechts deze en geen andere vraag overwogen was, zal straks blijken.

Intusschen is eerst zeer onlangs, en dit is de omstandigheid boven bedoeld, welke tot dit nader schrijven heeft geleid, aan het licht gekomen dat, toen de Indische Regeering de beslissing des Ministers van Koloniën omtrent het voorstel van den Gouverneur van Celebes meende te moeten inroepen, de vraag niet luidde: valt Matthes onder de bepalingen van het Kon. besluit van 13 Februari 1878?, maar ongeveer aldus: kan Matthes dispensatie krijgen van de bepalingen van het besluit van 1878? of zal hij het beroep aannemen, dat hij ontvangen heeft om aan de Indische instelling te Delft een leerstoel te bezetten?

Dat ongeveer deze vraag is gedaan en dat daarop, uit overweging dat Matthes ook te Delft voor de wetenschap nuttig werkzaam zou kunnen zijn, is geantwoord: laat hij naar Delft gaan, is eerst bepaald gebleken uit een welwillend schrijven van den Minister van Koloniën aan Dr. Matthes van 8 April j.l. Daarin wordt ongeveer het volgende gezegd. De Minister zegt te moeten veronderstellen, dat Dr. Matthes niet geheel bekend is met de redenen, welke de poging, door den Gouverneur-Generaal in Juli 1879 beproefd om hem als ambtenaar voor de beoefening der Indische talen aan den Indischen dienst te verbinden, deden mislukken. Z. Exc. schrijft vervolgens: »De Gouverneur-Generaal had namelijk getelegrapheerd, dat door U in den loop der maand, waarin hij het telegram verzond, beslist moest worden over een aanbod om tot leeraar aan de Indische instelling te Delft aangesteld te worden, voegde daarbij, dat hij U zeer geschikt achtte voor de betrekking van taalkundig ambtenaar, en eindigde met de vraag, of voor een benoeming tot die betrekking de noodige dispensatie kon

worden verleend. Mijn ambtsvoorganger had daartegen bezwaar, niet alleen omdat hij geen dispensatie wilde uitlokken van een Kon. besluit (van 13 Februari 1878 n°. 7, *Ind. Staatsblad* n°. 154), dat toen nog geen regelmatige uitvoering had gekregen; maar ook, omdat hij meende, dat door U als leeraar aan de Delftsche instelling niet minder groote diensten zouden bewezen worden door de taalkundige vorming van aspirant-ambtenaren voor Indië."

Ware die omstandigheid tijdens het schrijven van het »Beroep" bekend geweest, de toon van dat stuk ware een geheel andere geweest. Wel zou ik het hebben betreurd dat de Regeering er maar een oogenblik aan had kunnen denken dat de bepalingen van het Kon. besluit van 13 Februari 1878 op een man als Dr. Matthes van toepassing zouden kunnen zijn; (zijn niet de heeren Sprenger van Eijk en enkele andere kundige Nederlandsche ambtenaren in de laatste jaren in Indischen dienst overgegaan, enkel op grond hunner gunstige antecedenten alhier en zonder voldaan te hebben aan de bepalingen van het Kon. besluit van 10 Sept. 1864 *Staatsblad* n°. 93, houdende vaststelling der regelen, volgens welke de Indische ambtenaren door den Gouverneur-Generaal worden benoemd? en waarom zou Dr. Matthes, die sedert dertig jaren doctor in de letteren was, die sedert een reeks van jaren een eerste plaats onder de Indische taalgeleerden innam, die gelijke aanspraken bezat op een benoeming tot ambtenaar voor de inlandsche talen als de heeren Mr. L. W. C. van den Berg, N. van der Tuuk en anderen, een examen moeten afleggen als een eerstbeginnende, alvorens als ambtenaar voor de inlandsche talen in 's lands dienst te treden?) Wel zou ik het hebben betreurd dat de Regeering, niet met beide handen de gelegenheid aangrijpende om een man als Matthes voor goed aan den Indischen dienst te verbinden, schijnbaar althans, zoo weinig wetenschappelijken zin scheen te bezitten, dat het haar blijkbaar onverschillig was of een man als Matthes aan de Delftsche instelling [1]) of aan de Leidsche Universiteit werd verbonden. Wel zou ik het hebben betreurd dat de Minister,

---

[1]) Ik zie volstrekt niet laag neer op een instelling, waaraan taal- en andere geleerden van naam zijn verbonden; maar de Delftsche instelling beoogt hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, de opleiding van aanstaande Indische ambtenaren. De Leidsche Universiteit, waar uit den aard der zaak het belang der wetenschap meer op den voorgrond wordt gesteld, scheen de aangewezen plaats om van de wetenschappelijke kennis van Matthes gebruik te maken, wanneer daarvan niet langer voor Bijbel- en Zendelinggenootschap of voor den Indischen dienst partij viel te trekken.

Zeer goed is dit aangetoond in de brieven door het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, het Aardrijkskundig Genootschap

die in 1879 over de hem gedane vraag te beslissen had, kennelijk niet scheen geweten te hebben dat aan Dr. Matthes te Delft niet was toegedacht een deel der »taalkundige vorming van aspirant-ambtenaren voor Indië", maar het onderwijs in de geschiedenis van Ned. Indië, een vak eenigermate vreemd aan de studiën, welke de hoofdstudiën van zijn leven waren geweest. Bovenal zou ik het hebben betreurd, dat de Regeering niet getoond had te beseffen van hoe oneindig meer nut dan te Delft een man als Matthes had kunnen zijn op Celebes, waar hij nog groote diensten had kunnen bewijzen niet slechts op het gebied van taal-, land- en volkenkunde, maar vooral en bovenal op dat van het onderwijs, waarop, ook na het tot stand komen der onder zijn leiding opgerichte kweekschool, nog bijna alles te verrichten was, en waarvoor Matthes, met zijn buitengewone kennis van taal-, land en volk, de schier onmisbare man scheen.

Maar van een critiek in zoo weinig zachte en opzettelijk thans niet herhaalde bewoordingen, welke ik in mijn »Beroep" meende te mogen bezigen, zou ik mij dan hebben onthouden.

Toen wist ik volstrekt niet dat de Regeering zich voor het alternatief had gesteld gevonden; zal voor Matthes dispensatie worden gevraagd van de bepalingen van het Kon. besluit van 13 Februari 1878? (Liever had ik de eerste vraag aldus gesteld gezien: kan Dr. Matthes, op wien de bepalingen van het Kon. besluit van 1878 kennelijk niet van toepassing zijn, tot ambtenaar voor de inlandsche talen op Celebes worden benoemd?) Of zal hem worden vrijgelaten het beroep naar Delft aan te nemen, waar hij ook nuttig werkzaam zijn kan?

Ik wist in Januari niet anders dan dat de Regeering zich in 1879 enkel de vraag gesteld had: kan aan Dr. Matthes dispensatie worden verleend van het Kon. besluit van 1878? en tegen de ontkennende beantwoording van die vraag kwam ik op, in de bewoordingen, hierboven uit mijn »Beroep" overgenomen.

Bestond er destijds voor mij de allergeringste reden om te gissen dat de Regeering zich niet enkel voor die vraag, maar voor het alternatief had gesteld gezien: dispensatie? — of Delft?

Neen! Men oordeele!

---

en het Ned. Zendelinggenootschap over de zaak-Matthes tot den Minister van Binnenlandsche Zaken gericht en opgenomen in »*de Indische Gids*" van April en Mei j.l.

Zeer heeft het mij dan ook teleurgesteld, dat heeren curatoren der Leidsche Hoogeschool, van wie in de eerste plaats een optreden in dien zin was gehoopt, gemeend hebben zich van elke bemoeiing met de zaak te moeten onthouden.

Bij missive van den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden van den 7 Aug. 1879, n°. 455 werd aan Dr. Matthes mededeeling gedaan van den volgenden brief van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid, gericht aan genoemden Gouverneur, dd. Batavia 14 Juli 1879:

»In antwoord op uw missive van 17 Juni j.l. [1]) n°. 346, en onder wederaanbieding der daarbij overgelegde bijlage, heb ik de eer U.H.E.G het volgende mede te deelen.

De Regeering zou, indien daartoe mogelijkheid bestaat, Dr. Matthes gaarne aan den dienst verbinden als ambtenaar voor de beoefening der Indische talen.

Zij heeft daarbij begrepen, dat Dr. Matthes niet genegen zou zijn het voor die betrekking voorgeschreven examen af te leggen en daarom onderzocht of hem dispensatie van dat examen zou kunnen worden verleend.

Zij is echter tot de conclusie gekomen dat dit niet kon geschieden en dus, aannemende dat Dr. Matthes bedoeld examen niet wenscht af te leggen, moet zij afzien van het denkbeeld zijner benoeming."

De Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid,
(*w. g.*) »STORTENBEKER".

Men ziet het, van Delft was daarin geen sprake. Het verzoek om Matthes aan den Indischen dienst te verbinden wordt eenvoudig afgewezen als in strijd met de bestaande bepalingen.

Matthes, bevriend met den Gouverneur van Celebes, had dezen gesproken over het beroep naar Delft, en acht het niet onwaarschijnlijk dat deze in een nader schrijven aan de Regeering te Batavia op dat beroep naar Delft gewezen heeft als aandrang tot spoedige beslissing op zijn voorstel tot benoeming van Matthes tot ambtenaar voor de talen. Maar uit de beschikking op dat voorstel, wij zagen het, bleek volstrekt niet dat de Regeering zich het alternatief had gesteld: dispensatie? of Delft? noch dat reeds destijds de Minister van Koloniën in de zaak was gemengd geweest.

Het voor Dr. Matthes vereerend voorstel om te Delft een leerstoel in de geschiedenis van Ned.-Indië te bezetten was vervat in een schrijven van den Directeur der Delftsche instelling van 2 Mei 1879. Aanvankelijk, bij brief van 14 Juni 1879, vroeg Dr. Matthes uitstel van beslissing totdat het Gouvernement op het voorstel van den Gou-

[1]) In verband met het volgende gelieve men op die dagteekeningen te letten.

verneur van Celebes zou hebben beslist. Toen, tot zijn innig leedwezen, omdat hij in het belang zijner geliefkoosde studiën en in dat van het onderwijs gaarne nog eenige jaren op Celebes ware gebleven, op dat voorstel afwijzend was beschikt, voelde hij zich evenwel verplicht bij telegram en schrijven van Aug. 1879 voor het vereerend beroep naar Delft te bedanken, omdat omstandigheden van familie-aard het voor hem destijds bijna onmogelijk maakten om Makassar zoo spoedig te verlaten als in geval van aanneming van het beroep naar Delft noodig zou zijn geweest.[1])

Hij kon dit ook te eerder doen, daar het Bijbelgenootschap, uit waardeering der gedurende zooveel jaren door Dr. Matthes bewezen diensten, de welwillendheid had gehad hem voor den tijd van twee jaren, ingaande met het tijdstip waarop zijn inkomsten als Directeur der Kweekschool zouden ophouden, dat was 1 November 1879, een wachtgeld toe te kennen. Hij vleide zich dat in den loop dier twee jaren zijn positie wel op de een of andere wijze blijvend zou kunnen worden geregeld.

Toen zijn tegenwoordigheid op Celebes, waar hij tot zijn leedwezen geen bepaalden werkkring meer had, door zijn particuliere omstandigheden niet dringend meer werd geoordeeld, vertrok hij in Juli 1880 naar Batavia, met het doel om van daar naar Nederland terug te keeren.

Te Batavia vernam hij voor het eerst dat over het voorstel van den Gouverneur van Celebes om hem tot ambtenaar voor de talen te benoemen niet slechts de Indische autoriteiten waren geraadpleegd, maar ook de Minister van Koloniën was gehoord. Uit de bewoordingen van de boven medegedeelde missive van den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid van 14 Juli 1879, hadden zoowel de Gouverneur van Celebes als hij opgemaakt dat te Batavia was uitgemaakt, dat hij viel onder de bepalingen van het Kon. besluit van 13 Februari 1878. Nu vernam hij dat die beslissing in Nederland was genomen, maar tevens dat velen te Batavia met die beslissing zoo weinig ingenomen waren, dat pogingen aangewend waren of zouden worden aangewend om te trachten van de Regeering een herziening dier beslissing te verkrijgen.

Wat het Bataviaasch Genootschap in die richting deed en met welk gevolg blijkt uit de gedrukte notulen van dat genootschap. In de notulen der bestuursvergadering van 6 Juli 1880, gehouden onder

---

[1]) Uit Delft was op zijn spoedige beslissing aangedrongen. Zoodra men er zijn beslissing kende, werden de hem toegedachte lessen aan een ander opgedragen, die reeds in September 1879 een cursus opende.

praesidium van den heer der Kinderen, die als lid van den Raad van Ned.-Indië vermoed mocht worden geheel op de hoogte van den loop dezer zaak te zijn, leest men op blz. 105: »De heer Mr. J. C. van der Chijs wijst op het verlies, dat de taalstudie in Indië weldra zal lijden door het aanstaande vertrek van Dr. Matthes, die gedurende zulk een lange reeks van jaren zich heeft gewijd aan de beoefening van Indische talen en van wiens werkzaamheid op dat gebied bij langer verblijf nog zooveel vruchten zouden te wachten zijn.

Wordt besloten, dat de Directie bij de Regeering pogingen zal aanwenden om Dr. Matthes voor de taalstudie in Indië te behouden."

In de notulen der bestuursvergadering van 3 Aug. 1880, weder onder praesidium van den heer der Kinderen, wordt op blz. 113 onder de ter tafel gebrachte stukken vermeld: »De missive van den 1e Gouv. Secretaris, mededeelende dat de Regeering gaarne Dr. Matthes voor den Indischen dienst had willen behouden als ambtenaar voor de beoefening der Polynesische talen; dat zij evenwel tot haar leedwezen heeft moeten afzien van een dergelijke benoeming, wijl deze in strijd zou zijn met de daaromtrent bestaande bepalingen". [1])

In zijn gesprekken met ambtenaren en anderen vernam Dr. Matthes ook niets anders dan dat »strijd met de bestaande bepalingen" aan zijn benoeming in den weg had gestaan.

Een gesprek met Mr. L. W. C. van den Berg, den bekwamen ambtenaar voor Oostersche talen te Batavia, den gewonen adviseur der Regeering wanneer het quaestiën betreft met de inlandsche talen in verband staande [2]), had ten gevolge dat deze aan Matthes, op diens verzoek, een uitvoerig schrijven richtte, met vergunning om daarvan zoodanig gebruik te maken als hij zou goedvinden. In dat als bijlage tot dit stuk publiek gemaakt schrijven, betoogt de heer van den Berg uitvoerig wat op de boven overgenomen blz. 11 van mijn »Beroep" slechts in korte woorden is gezegd: dat het Kon. besluit van 13 Februari 1878 niet op Dr. Matthes van toepassing kon zijn, omdat hij bij de inwerkingtreding daarvan reeds een dertigtal jaren in het bezit was van den eenigen onder de vorige bepalingen omtrent het Hooger Onderwijs geldigen graad van doctor in de letteren, waardoor, gepaard met zijn dertigjarige studiën der Oostersche talen, hij

---

[1]) Wij spatieeren.

[2]) Volgens den Regeerings-almanak voor Ned.-Indië is zijn titel: »Ambtenaar voor de beoefening van Indische talen, tevens adviseur voor Oostersche talen en het Mohammedaansche recht", en dagteekent zijn benoeming van 10 Januari 1878. Is zijn advies in de Matthes-zaak niet gevraagd?... Ware het gevraagd en opgevolgd, van de geheele Matthes-zaak zou geen quaestie zijn geweest.

ten volle het radicaal bezat om tot ambtenaar voor de inlandsche talen te worden benoemd.

Of Dr. Matthes te Batavia iemand gesproken heeft over het een jaar te voren ontvangen beroep naar Delft, kan hij zich niet herinneren. Vermoedelijk niet. Het was een lang afgedane zaak, waarmede de Regeering en de heeren te Batavia in zekeren zin niet te maken hadden. Hij had niet de allergeringste reden om te gissen dat er eenig verband bestond of kon bestaan tusschen dat beroep en de afwijzing van het voorstel van den Gouverneur van Celebes om hem tot ambtenaar voor de talen op Celebes te benoemen Zeer zeker weet hij dat niemand te Batavia hem over dat verband sprak. Van niemand hoorde hij ook maar één woord, dat hem in de verste verte kon doen gissen, dat de Indische Regeering aan de Nederlandsche de beslissing had gevraagd tusschen het alternatief: Delft? of dispensatie? of dat de Minister van Koloniën zich dat alternatief had gesteld. Alles wat hij hoorde moest hem wel den indruk geven: de Regeering overwoog enkel dat inwilliging van het verzoek van den Gouverneur van Celebes niet kon plaats hebben zonder dat hem dispensatie werd verleend van de bepalingen van het Kon. besluit van 13 Februari 1878. En tot het verleenen van dispensatie vond zij geen termen.

Tegen die meening der Regeering kwam ik op in mijn »Beroep op de Nederlandsche Maecenaten". Ik trachtte te betoogen, dat voor Dr. Matthes geen dispensatie van het Kon. besluit van '78 te pas kwam, omdat hij èn op grond van het hem vóór dertig jaren om zijn bijzondere bekendheid met de Oostersche talen toegekend doctoraat in de letteren, èn op grond zijner veeljarige wetenschappelijke beoefening der inlandsche talen het radicaal bezat om tot ambtenaar voor die talen te worden benoemd.

Ik beweerde dat, had er al sprake moeten wezen van dispensatie, deze terstond had moeten zijn verleend omdat een verlichte Regeering had moeten toonen er prijs op te stellen een man als Dr. Matthes voor goed aan den dienst op Celebes te verbinden, waar hij gelijk de Gouverneur Tromp zoo juist inzag, èn met het oog op de eerst onlangs (na langdurige barensweeën) opgerichte kweekschool, èn voor het inlandsche onderwijs in het algemeen, waarvoor nog zoo verbazend veel te doen was, èn voor de verdere bestudeering van taal- land en volk, op welk gebied nog veel te ontdekken viel, van bijzonder groot nut had kunnen zijn. Ik betoogde de wenschelijkheid dat aan Dr. Matthes, in het vaderland teruggekeerd en thans door familie-omstandigheden gedrongen om niet dan in den uitersten nood naar Celebes terug te keeren, het liefst aan de Leidsche Universiteit, een werkkring werd geopend, waar hij, iets waartoe thans de gelegenheid ontbreekt, uni-

versitair onderwijs zou kunnen geven in het Makassaarsch en Boegineesch en tevens de gelegenheid zou hebben om de vele bouwstoffen tot nadere kennis der talen en van de ethnographie van Celebes, welke hij in de laatste jaren bijeenbracht, rustig te bewerken en met de vele, overal verspreide bijdragen tot die vakken van kennis, welke hij vroeger uitgaf, tot één groot geheel te verwerken. Ik betoogde de wenschelijkheid dat aldus werd gehandeld ook in het belang der Regeering, opdat duidelijk zou blijken dat diensten, zooals die door Dr. Matthes vele jaren bewezen, door haar op prijs worden gesteld; opdat blijke dat zij er prijs op stelt van die diensten ten meesten nutte der wetenschap partij te trekken, en niet te zullen dulden dat een geleerde als Dr. Matthes zijn laatste levensjaren in kommervolle omstandigheden doorbrenge, of wellicht verplicht worde in den vreemde het brood te zoeken dat zijn vaderland hem onthoudt.

Heb ik in mijn »Beroep" de belangen van Dr. Matthes wat veel op den voorgrond gesteld, ofschoon zij dan toch zeer bepaald met die der wetenschap in verband zijn gebracht, zeer terecht, ik erken het, zijn de belangen der wetenschap meer bepaald op den voorgrond gesteld in de adressen, welke, naar aanleiding van mijn »Beroep", over de zaak-Matthes door het Kon. Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Ned.-Ind, het Ned. Zendelinggenootschap te Rotterdam en het Aardrijkskundig Genootschap tot de Ministers van Binnenlandsche Zaken en Koloniën zijn gericht.

Voor de Indologische wetenschap, in 't bijzonder voor de uitbreiding onzer kennis van de talen, landen en volken van Celebes, is, ik ben er van overtuigd, van Dr. B. F. Matthes, die, al telt hij meer dan zestig jaren, nog veel levenskracht en werklust bezit, nog zeer veel te verwachten.

Zeer hoop ik dan ook dat, nu Matthes, door familie-omstandigheden gedrongen om, zoo eenigszins mogelijk, hier te lande te blijven, gemeend heeft geen gevolg te mogen geven aan de in de maand April j. l. door den Minister van Koloniën welwillend tot hem gerichte uitnoodiging om als ambtenaar voor de inlandsche talen naar Indië te worden uitgezonden, hij zich hier te lande van regeeringswege een gepasten wetenschappelijken werkkring moge zien aangewezen. Ik hoop dit, niettegenstaande mij bekend is, dat het Ned. Bijbelgenootschap, voor hetwelk Matthes zoo vele jaren arbeidde, hem niet in den steek zal laten en hem onlangs de voortzetting van den vroeger voor dat genootschap opgevatten arbeid opdroeg, om lat ik, met alle waardeering van dien arbeid en erkentelijk voor 's genootschaps welwillendheid jegens dien geleerde, bescheidenlijk meen dat hij op meer zuiver wetenschappelijk terrein en vrijer kunnende werken, aan de weten-

schap, aan de uitbreiding onzer kennis van een der belangrijkste deelen onzer Oost-Indische bezittingen, grooter diensten zou kunnen bewijzen dan zoo hij alleen werkzaam is in de door een particulier genootschap aangewezen richting, dat, hoe verdienstelijk het zich ook maakte voor de bevordering der taalkennis van Ned.-Indië, toch uit den aard zijner inrichting, altijd zijn hoofddoel: bijbelverklaring en bijbelverspreiding, in het oog moet houden en welks taak niet is: bevordering van wetenschappelijke kennis in het algemeen, beoefening der wetenschap om haar zelve.

Ook in het belang der Regeering zelve, ik kom er rond voor uit, zou ik zoo gaarne zien dat zij het bewijs gaf, door het bevorderen der belangen van Dr. Matthes tevens de belangen der wetenschap te bevorderen, niet blind te zijn voor de groote verdiensten van den bescheiden geleerde, die zijn geheele leven wijdde aan de Indologische wetenschap en ten bewijze daarvan hem gaarne in de gelegenheid te stellen op den avond van zijn leven in kalmte en rust en onbekommerd om het dagelijksch brood voort te gaan de vruchten zijner Indologische studiën ten algemeenen nutte te verwerken. Met uitzondering van het viertal jaren dat Dr. Matthes aan het hoofd stond der Kweekschool te Makassar, was hij gedurende schier zijn geheele leven werkzaam voor en op kosten van een particulier genootschap, dat ook nu weder uit aanmerking der belangrijke door hem bewezen diensten, in zijn onderhoud voorziet en hem daardoor in de gelegenheid stelt, want werkeloos *kan* Matthes niet zijn, zijn studiën over Celebes en ook zijn bijbelverklaring voort te zetten [1]). Dat zijn linguistische en ethnologische studiën zeer in het belang van den lande zijn geweest, zal geen der zake kundige ontkennen. Zonder hem toch ware men thans hoogst waarschijnlijk, althans wat de talen van Zuid-Celebes betreft, nog even onkundig geweest als dit vóór dertig jaar het geval was Toen wist schier niemand iets van die talen en haar betrekkelijk rijke litteratuur. Thans kan iedereen daarmede bekend worden, dank aan de woordenboeken en spraakkunsten en chrestomathiën en andere werken, door Dr. Matthes uitgegeven. Dank aan die werken kon de Regeering te Makassar een »kweekschool voor inlandsche onderwijzers en ambtenaren en Europeesche tolken" oprichten, kan zij uitvoering geven aan den op haar rustenden plicht om voor het inlandsch onderwijs op Zuid-Celebes te zorgen en kunnen de ambtenaren er inlandsche talen bestudeeren. Dank aan die werken worden te Delft de Boegi-

---

[1]) Te verdienstelijker van het Bijbelgenootschap, omdat, zooals in mijn »Beroep" en in de Kol. Kron. in »de Economist" van Maart j.l. werd verhaald, Zuid Celebes, tengevolge van regeeringsmaatregelen, voor het tegenwoordige voor de evangelieprediking gesloten is.

neesche en Makassaarsche talen gedoceerd. Aan de Leidsche Universiteit ontbreekt daartoe de gelegenheid. Ware het nu niet wenschelijk dat de Regeering, nu het aan Dr. Matthes ondoenlijk is naar Celebes terug te keeren, het bewijs gaf de groote diensten van dien geleerde te waardeeren door hem in den avond van zijn leven aan de Leidsche Hoogeschool te verbinden, hem daardoor in de gelegenheid te stellen nog meer diensten te bewijzen en tevens, een gewichtig punt, anderen op te leiden om zijn taak te vervolgen, wanneer hij daartoe niet meer in staat zal zijn?

De bezwaren tegen zoodanige regeling der positie van Dr. Matthes, de reeds zeer hooge onkosten van het Hooger Onderwijs, het feit dat er te Leiden hoogleeraren zijn zonder leerlingen, de waarschijnlijkheid dat Matthes er op zijn meest ook slechts zeer enkelen zal hebben, zijn mij niet onbekend. Maar daar staat tegenover dat, naar mijn bescheiden meening, de Regeering een plicht van erkentelijkheid jegens Dr. Matthes te vervullen heeft; dat het min »fair" schijnt een geleerde, die zoo groote diensten aan den lande bewees, steeds te laten voor rekening van een particulier genootschap, vooral nu, tengevolge van regeeringsmaatregelen, waaraan dat genootschap geen schuld heeft, het eigenlijke doel, waarvoor dat genootschap dien geleerde aan het werk stelde, voorshands niet te bereiken is; dat Matthes te Leiden de vleugelen vrijer zal kunnen uitslaan, meer bepaaldelijk in het algemeen belang, tot uitbreiding der kennis van taal land en volk van Celebes werkzaam zijn zal, dan zoo hij alleen werkzaam bleef ten dienste van een particulier genootschap, dat hoe ruim van blik en opvatting, hoe waarachtig vrijzinnig het ook steeds bleek te zijn, toch steeds zijn bepaalde taak, zijn eigenaardig standpunt in het oog moet houden; dat er, men vergete toch dit gewichtig punt niet, slechts te Leiden de kans bestaat dat Matthes iemand vorme, die met der tijd zijn zaak ten opzichte der wetenschappelijke beoefening van het Makassaarsch en Boegineesch vervolge. Den zuinigheidsmannen zij nog herinnerd, dat Dr. Matthes reeds den 63jarigen leeftijd heeft bereikt, en dat dus het tractement, dat hij, werd mijn wensch vervuld, te Leiden zou genieten, het budget in geen geval veel jaren zou drukken.

Om al deze redenen blijft het mij dus het meest gewenscht voorkomen, dat Dr. Matthes op de een of andere wijze aan de Universiteit te Leiden worde verbonden. Het verheugt mij bijzonder dat deze wensch ook meer of min direct is uitgesproken in de bovenvermelde adressen der genootschappen, welke zich over de zaak-Matthes tot de Regeering hebben gewend. De Regeering moge daarin een wenk en steun vinden dat zij, daartoe het voorstel aan de Wetgevende Macht

doende, op de instemming van veel bevoegde beoordeelaars zal kunnen rekenen.

Dat zij daarbij op de instemming der Leidsche Hoogleeraren zou mogen rekenen, zal wel mogen worden opgemaakt uit de omstandigheid dat, als eerste vrucht van mijn openlijk optreden voor Dr. Matthes, [1]) hij daar in Januari j.l. tot doctor honóris causa in de Taal- en Letterkunde van den Oost-Indischen Archipel werd benoemd en de Leidsche Senaat hem daardoor openlijk het bewijs gaf hem de hoogste onderscheiding waardig te achten, welke dat lichaam kan verleenen.

Moge Dr. Matthes alzoo eerlang, tot loon voor vroeger bewezen diensten en uit overtuiging dat hij nergens elders verder zulke goede diensten zou kunnen bewijzen, op de een of andere wijze aan de Leidsche Universiteit worden verbonden!

Het nader aandringen van dit laatste punt heeft het hoofdoogmerk van dit schrijven wel wat uit het oog doen verliezen.

Dat hoofdoogmerk was aan te toonen dat wij, Dr. Matthes en ik, tot in Januari j.l. niet wisten en niet konden weten dat in 1879 door de Indische Regeering aan de Nederlandsche de alternatieve vraag gesteld was: Zal Matthes dispensatie krijgen van het Kon. besluit van 13 Februari 1878? of zal hij het beroep naar Delft aannemen? en niets anders wisten of konden gissen dan dat eenvoudig gevraagd

---

[1]) Zoo mag ik schrijven op grond van een brief van mijn ouden academievriend, Prof. M. de Vries, die, mij op 28 Januari de benoeming, terstond nadat zij had plaats gehad, mededeelende, er bijvoegde: »Ziedaar al aanstonds een goede vrucht van uw »»Beroep op de Nederlandsche Maecenaten."" De Leidsche Senaat stelde er prijs op, een der eersten te zijn, die na uw oproeping hulde brachten aan de groote verdiensten van Matthes. Laat ons hopen, dat deze eervolle onderscheiding moge medewerken om Regeering en Kamers beiden te overtuigen, dat welgezinde Nederlanders gaarne de verdiensten van zulke uitstekende landgenooten erkend en beloond zien. Moge de publieke opinie weldra zijn benoeming tot Professor aan onze Universiteit weten te verkrijgen! Men weet nu ten minste, dat hij hier als een sieraad der Hoogeschool zou worden begroet."

Ik heb mij niet te beklagen over gebrek aan instemming met mijn »Beroep", (ook al zwegen eenigen op wier medespreken ik schier in de eerste plaats had gerekend); maar niets was mij aangenamer, en der zaak van Matthes meer bevorderlijk, dan de warme steun, welke mijn optreden vond bij mannen, als de Hoogleeraren de Vries, Kern en Veth, allen taalgeleerden van professie en dus als zoodanig in de eerste plaats bevoegd om de verdiensten van Matthes te beoordeelen. Aan hun bemoeiingen is dan ook hoofdzakelijk het krachtig optreden in deze zaak van den Leidschen Senaat, van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I. en van het Aardrijkskundig Genootschap te danken.

was: kan bedoelde dispensatie worden verleend? Tegen die, mijns inziens van geen goed inzicht der zaak getuigende vraag en tegen het afwijzend antwoord daarop waren mijn bezwaren gericht. Ik hoop geslaagd te zijn in het betoog dat zij niet ongegrond waren.

Maar waarom, zoo is ook al gevraagd, hebt gij, oud-ambtenaar bij Koloniën en die bij het Departement nog vele bekenden hebt, u, alvorens uw philippica tegen het Gouvernement te schrijven, niet bij het Departement getracht te vergewissen omtrent de wezenlijke toedracht der zaak? Mijn antwoord bestaat in een wedervraag: Hoe kon ik, die, op grond van hetgeen mij was medegedeeld en van de stukken, welke mij waren vertoond, bij geen mogelijkheid dacht dat het Gouvernement iets anders had overwogen dan deze vraag: Is het Kon. besluit van 13 Februari 1878 op Matthes toepasselijk en kan hij er dispensatie van krijgen? ook maar op de gedachte komen om op het Departement van Koloniën te gaan vragen: Kan en wil men mij ook mededeelen of nog andere overwegingen hebben geleid tot afwijzing van het voorstel van den Gouverneur van Celebes om Matthes voorgoed aan den Indischen dienst te verbinden?

Men had ook de verbazing van Dr. Matthes moeten zien en zijn uitroepen moeten hooren, toen ik hem in Maart j.l. mededeelde dat mij uit goede bron was verzekerd dat het Gouvernement alhier zich voor het alternatief had gesteld gezien: Dispensatie? of Delft? om overtuigd te zijn dat hij toen voor het eerst daarvan hoorde. Dat er hem te Batavia geen woord van werd gezegd, is boven verhaald. Nu besef ik zeer goed dat de Gouverneur-Generaal ook zelfs aan de hoogstgeplaatste ambtenaren den juisten inhoud niet behoeft mede te deelen der telegrammen door hem aan den Minister van Koloniën gericht, noch van de daarop ontvangen antwoorden. Maar ik vraag: hoe kon Dr. Matthes, die uit de bewoordingen der hem medegedeelde beschikking van den Directeur van Onderwijs van 14 Juli 1879 had moeten opmaken dat de Indische Regeering zelfstandig beslist had dat hem geen dispensatie van het Kon. besluit van 13 Februari 1878 kon worden verleend, die eerst een jaar later te Batavia hoorde dat die dispensatie-vraag aan het oordeel van den Minister van Koloniën was onderworpen, bij eenige mogelijkheid op de gedachte komen dat de Minister had overwogen: Matthes ontving een beroep naar Delft; daar kan hij evenzeer van nut zijn als op Celebes; laat hij dus naar Delft gaan, dan behoeft in de altijd lastige dispensatie-quaestie geen beslissing te worden genomen, — en dat de Minister in dien zin naar Indië had getelegrafeerd?

Hierboven werd reeds gezegd dat de toon van mijn »Beroep op de Nederlandsche Maecenaten" in sommige opzichten anders zou zijn ge-

weest, zoo ik in Januari j. l. had geweten dat de wezenlijke toedracht der zaak aldus ware geweest. Maar tevens werd in dit stuk aangetoond dat Dr. Matthes en ik alle reden hadden om te veronderstellen dat wij met de volledige toedracht der zaak bekend waren, totdat wij eerst zeer onlangs werden onderricht dat ééne niet onbelangrijke omstandigheid ons onbekend gebleven was. In de onbekendheid daarmede ligt, vertrouw ik, de rechtvaardiging van den toon van mijn vroeger schrijven. Het tegenwoordig schrijven moge zijn rechtvaardiging vinden in den wensch om, nu de ware toedracht der zaak mij bekend geworden is, die ook dezerzijds bekend te maken, en tevens in mijn wensch om, door het publiek omtrent den geheelen loop der Matthes-zaak in te lichten, de algemeene belangstelling voor een goede regeling dier zaak, als een van wezenlijk publiek, vooral wetenschappelijk belang, in te roepen.

Ter voorkoming van mogelijk verkeerde gevolgtrekkingen, hoewel naar ik hoop, eigenlijk ten overvloede, nog ééne enkele opmerking.

Nog meer dan toen ik »Een beroep op de Nederlandsche Maecenaten" schreef, ben *ik* alleen verantwoordelijk voor alles wat in dit nader stuk over de Matthes-zaak is gezegd. Ik achtte mij verplicht, nu nader gebleken was dat een niet ongewichtige omstandigheid en wier vroegere bekendheid niet zonder invloed zou zijn gebleven op mijn wijze van voorstelling der zaak en op den toon van mijn vroeger geschrift, mij vroeger onbekend gebleven was, daarop nader de aandacht te vestigen, opdat men niet kunne zeggen dat ik de zaak min juist heb voorgesteld. Dr. Matthes, die in het publiek geen woord over zijn zaak heeft gesproken, achtte ook nu voor zichzelven een nadere publieke bespreking overbodig. Toen ik hem echter had gezegd voor mij zelven zoodanige nadere bespreking wel noodig te achten, was hij natuurlijk niet weigerachtig, mij, op mijn verzoek, de nog vereischte inlichtingen te verstrekken en, op mijn verantwoording het gebruik der te zijner beschikking gestelde stukken te vergunnen. Mocht iemand meenen dat van die stukken en inlichtingen in eenig opzicht een min gewenscht gebruik is gemaakt, hij weet nu dat hij daarover niet Dr. Matthes mag, maar schrijver dezes moet aanspreken.

Ten slotte wensch ik nog te zeggen waarom ik de zaak, in dit stuk besproken, thans meer onder de oogen van het publiek in het algemeen breng dan het geval was toen ik in Januari j. l. mijn »Beroep op de Nederlandsche Maecenaten" schreef en waarom dit stuk zoo uitvoerig werd. Destijds gold het voornamelijk het inroepen

der belangstelling in de Matthes-zaak van hen, van wien in de eerste plaats mocht worden verwacht dat hun betooning van belangstelling voor hem goede vruchten mocht dragen. Dat die vruchten niet geheel zijn uitgebleven is boven gebleken.

Een drietal redenen noopten thans tot meerder publiciteit.

Nu de Matthes-zaak toch al vrij druk in dagbladen en tijdschriften was besproken, scheen het nuttig het belangstellend publiek in de gelegenheid te stellen den loop der zaak in het geheel te leeren kennen.

Het scheen ook wenschelijk er op te wijzen dat, mocht de met zooveel moeite te Makassar in het leven geroepen kweekschool voor inlandsche onderwijzers voor de zaak van het inlandsch onderwijs op Celebes niet die vruchten afwerpen, welke er van werden verwacht, dit niet te wijten zal zijn aan den tegenwoordigen verlichten Gouvernevr van Celebes, die terecht toonde te beseffen dat een langer verblijf van Dr. Matthes op dat veld zijner studiën van zeer groot nut kon zijn èn voor die kweekschool èn voor de zaak van het inlandsch onderwijs op Celebes in het algemeen.

Last not least. Het scheen wenschelijk nog een poging te wagen om bij het publiek, bij Regeering en natie de overtuiging te vestigen dat Matthes' positie eerst voldoende, dat is zóó, dat van zijn kundigheden ten meesten bate van den lande partij zal kunnen worden getrokken, zal zijn geregeld, wanneer hij op de eene of andere wijze aan de Leidsche Hoogeschool zal zijn verbonden. Moge, nu de omstandigheden hem dwingen om hier te lande te blijven, hij aan het Bijbelgenootschap erkentelijk zijn dat dit in zijn onderhoud wil blijven voorzien en hem in de gelegenheid stelt nuttig werkzaam te zijn, slechts te Leiden, waar hij de vleugelen vrijer kan uitslaan en althans de gelegenheid kan hebben leerlingen te vormen, zou hij op de rechte plaats zijn. Mocht dan ook de publieke opinie, gelijk Professor de Vries het in zijn bovenaangehaald schrijven uitdrukt, de benoeming van Dr. B. F. Matthes tot Professor aan de Leidsche Universiteit weten te verkrijgen, een der hoofdoogmerken van dit schrijven ware bereikt. En de Regeering hadde zich tevens van den op haar jegens dien geleerde en jegens het Bijbelgenootschap rustenden plicht der dankbaarheid gekweten.

April, 1881. J. K. W. Quarles van Ufford.

Bijlage.

Batavia, 15 Juli 1880.

Den Heer Dr. B. F. Matthes,
Alhier.

WelEd. Zeer Gel. Heer!

In antwoord op de mij door u gedane vraag, of gij benoembaar zijt tot ambtenaar voor de beoefening der Indische talen, op de voorwaarden vastgesteld bij het Koninklijk Besluit van 13 Februari 1878 N°. 7 (*Indisch Staatsblad* N°. 154), heb ik de eer u het navolgende mede te deelen:

Genoemd Koninklijk Besluit stelt als vereischten voor de benoembaarheid, òf het doctoraat in de taal- en letterkunde van den Oost-Indischen Archipel, òf het afleggen van het daarbij omschreven examen, en ofschoon gij nu, naar de letter, noch het eene noch het andere dezer vereischten bezit, zoo geloof ik toch dat men, op grond van uw, onder vigueur van eene vroegere regeling verkregen doctorstitel, zonder aan dat Besluit te kort te doen, u zou kunnen aanstellen.

Immers is bij art. 83 der Wet van 26 April 1876 (*Ned. Staatsblad* N°. 102) bepaald, dat in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte een vijftal doctoraten zullen verkrijgbaar zijn, waaronder dat in de taal- en letterkunde van den O. I. Archipel, maar krachtens de bepalingen van het Organieke besluit van 2 Augustus 1815 kon bedoelde faculteit, ofschoon even goed als thans de Oostersche letteren bevattende, slechts één enkel doctoraat verleenen. Het oude doctoraat bevatte dus in zich de verschillende nieuwe doctoraten, en werd niet alleen toegekend aan hen, die zich speciaal met de studie der klassieke letteren bezig hielden, maar even goed aan beoefenaars der Oostersche letteren, der Indo-Germaansche Linguistiek, der Geschiedenis, enz. enz. Zoo werdt gij tot doctor in de letteren bevorderd, op grond van uwe medewerking aan de uitgave der Annalen van Aboe l-Mahâdin, enz.; in één woord: alle orientalisten, welke ons land heeft opgeleverd, bezitten, voor zooverre zij gepromoveerd zijn in de letteren, het eenige vroeger als zoodanig te verkrijgen doctoraat, dat evengoed aan klassieke philologen, historici, enz. werd toegekend. Evenals in het algemeen het meerdere het mindere in zich sluit, zijn dus allen, die, krachtens de bepalingen van 1815, den doctorstitel in de letteren bezitten, dezelfde bevoegdheden deelachtig als zij, die slechts één der speciale doctoraten in die faculteit, krachtens de Wet van 1876, hebben erlangd, tenzij er natuurlijk een uitdrukkelijk voorschrift bestond, hetwelk ten deze aan den rechtsregel "tempus regit actum" derogeerde. Zoodanig voorschrift is mij intusschen niet bekend.

Wel is waar leest men in art. 122 der Wet van 1876, dat het oude doctoraat in de letteren slechts dezelfde bevoegdheid geeft als de nieuwe doctoraten in de klassieke en in de Nederlandsche letterkunde, doch dit artikel heeft, blijkens de aanvangswoorden, alleen betrekking op het jus docendi, en dus niet op de bevoegdheid tot het bekleeden van ambten: twee zaken welke in meergenoemde wet streng worden onderscheiden. Men zie b. v. art. 91. Uitzonderingen nu, vooral wanneer zij aan algemeene beginselen van transitoir recht, gelijk in casu, derogeeren, moeten zoo restrictief mogelijk worden geëxpliceerd, en zulks klemt te meer als men bedenkt, dat de uitzondering voor het jus docendi zich zeer

goed laat verdedigen, maar voor het bekleeden van ambten inderdaad zonder eenigen grond zou zijn. Het geven van onderwijs toch is iets dat geheel van den wil van den betrokken persoon afhangt, en nu zou het niet aangaan het recht daartoe te geven aan alle doctoren in de letteren, die in 1876 aanwezig waren, terwijl men weet, dat zich slechts zeer enkelen hunner op iets anders dan klassieke of Nederlandsche letterkunde hebben toegelegd. Men zou op die wijze het jus docendi geven aan tal van personen, welke daartoe volkomen onbevoegd zijn, maar met het bekleeden van ambten geldt het een geheel ander geval. Daar heeft de persoon zelve het niet in zijn hand, doch de regeering die hem benoemen moet, en telkens kan onderzoeken, of zij werkelijk wel met een orientalist te doen heeft; ja, bij de wet van 1876 is men in dit beginsel zóó ver gegaan, dat men zelfs in het geheel geene vereischten heeft gesteld voor het hoogleeraarsambt (artt. 51 en volgg.), terwijl zulks voor docenten aan de gymnasiën, die door den gemeenteraad worden benoemd, wel het geval is (artt. 16 en 17).

Het komt mij op grond van een en ander voor, dat de restrictie van art. 122 niet op de benoembaarheid slaat, en dat dus de mij door u gedane vraag bevestigend moet worden beantwoord. Natuurlijk zal de regeering niet elken doctor in de letteren tot ambtenaar voor de beoefening der Indische talen benoemen, al zou hij streng genomen benoembaar zijn, doch waar men met iemand van uwe antecedenten op wetenschappelijk gebied te doen heeft, wordt de zaak geheel anders, en zou ik het van harte toejuichen, indien gij voor de wetenschap in Indië kondet worden behouden. Ik kan dan ook de, blijkens uwe mededeeling, bij sommige autoriteiten bestaande opvatting, als zouden de bepalingen zich tegen uwe benoeming verzetten, hoe gaarne men u ook benoemen wilde, niet anders dan aan een misverstand toeschrijven Daar er vóór 1876 geen speciaal doctoraat in de taal- en letterkunde van den O. I. Archipel bestond, zou toch, volgens die opvatting, geen orientalist, van hoe grooten naam ook, aan den Indischen dienst als taalkundige kunnen worden verbonden, maar daarentegen wel iemand, die pas de Academie heeft verlaten; en dit kan m. i. de bedoeling van het Koninklijk Besluit van 13 Februari 1878 N°. 7 onmogelijk geweest zijn.

Met het bovenstaande vermeen ik aan uw verlangen te hebben voldaan en blijf met de meeste hoogachting:

Uw Dienstw. Dr.
L. W. C. van den Berg.

Maandelijksche Revue

VAN

BROCHURES, TIJDSCHRIFTEN EN DAGBLADEN.

---

22 April — 21 Mei 1881.

INHOUD:

DE BENOEMING VAN EEN CIVIEL GOUVERNEUR voor Atjeh en Onderhoorigheden is het onderwerp van een brochure, bij den heer Stemberg te 's-Hage verschenen.

De schrijver telt Generaal van der Heijden onder zijn vrienden en hecht aan het woord „vriendschap" een groote beteekenis. „Niemand," betuigt hij, „zou onze vriend kunnen blijven, wanneer wij wisten, dat hij zich had schuldig gemaakt aan handelingen, den man van eer, den militair onwaardig."

Maar hij schreef in de eerste plaats „voor de gewichtige zaak die het hier gold, in de tweede plaats om de schandelijke handelingen tegenover Generaal van der Heijden in het ware licht te plaatsen." Wij zijn, dus gaat hij voort, „daartoe gekomen, omdat het gevoel voor recht en zedelijkheid, dat wij bij ons ronddragen, beleedigd is. En mocht iemand er zich door gekrenkt achten of bewijzen kunnen leveren dat wij gefaald hebben, dan zal geen valsche schaamte ons weerhouden, openlijk ongelijk te erkennen, of zoodanige genoegdoening te geven, welke kan geëischt worden van elk die een mannenhart in zich omdraagt"

Vermoedelijk zal noch de oud-Gouverneur-Generaal van Lansberge, noch Mr. der Kinderen, noch de heer Pruijs van der Hoeven, noch

Generaal de Neve den bedoelden eisch aan het mannenhart van den schrijver doen, hoeveel redenen zij ook kunnen hebben om zich gekrenkt te achten.

Wij lezen b. v. dat Generaal van der Heijden dikwijls met walging, doch steeds met fierheid en met open vizier streed, zoo tegen den meester, als tegen de door hem gezonden satellieten. „Eerst", zegt de schrijver, „werden vleitaal, gehuichelde belangstelling en verlokkende aanbiedingen, toen deze schipbreuk leden, allerlei diplomatieke kunstgrepen aangewend; en toen ook deze niet tot het doel mochten leiden, werden geslepen zendelingen van verdacht allooi, van geheime bedreigende instructiën tegen den *militairen* bevelhebber voorzien, met zeer ruime betaling op 's lands kosten naar Atjeh gezonden, om als Groot-Inquisiteurs tegenover hem op te treden. Ook dezen behaalden slechts een *negatief* resultaat; de flinke Generaal doorzag toch het fijn gespannen net, en was zich geen schuld bewust."

Op bladz. 7: „Dat ons volk dan ontwake, en luide zijne stem doe hooren om hen" (den Minister van Koloniën en den Gouverneur-Generaal) „en hun werktuigen te doen boeten voor de rampen, die zij door roekeloosheid, willekeur en eigenbelang opnieuw over ons vaderland hebben gebracht."

Op bladz. 74: „Door te spreken, Mijnheer de Minister, zooals gij spraakt in de Kamerzitting van 29 September 1880 hebt gij vele oude, trouwe landsdienaren opnieuw onverdiend en straffeloos gekrenkt. Van U, die zoo weinig bekend zijt met onze Indische geschiedenis, en die het „„trouw aan de waarheid"" zoo weinig weet te huldigen, van *U* hadden zij niets anders kunnen verwachten."

Op bladz. 75: „Den thans benoemden civiel Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden hoorden wij zelfs door vroegere civiele collega's afschilderen als de geïncarneerde persoonlijkheid van willekeur."

Op bladz. 79: „Bij het schrijven van dit opstel waren we dikwijls bitter gestemd, we erkennen dat volmondig; maar daartoe bestond waarlijk ook reden. Bekend toch als we zijn met alle intriges, reeds sedert 1879 te baat genomen, om van der Heijden voor Pruijs van der Hoeven te doen ruimen; bekend met alle middelen daartoe aangewend, middelen zoo verachtelijk en van verdorvenheid getuigend, dat ze bij elk rechtschapen mensch een gevoel van afkeer moeten verwekken; bekend als we met dat alles waren, konden we ons ook zoo geheel verplaatsen in van der Heijden's gemoedstoestand, toen hij op bevel van denzelfden opperlandvoogd — die als een spin in het midden van dat web van intriges was gezeten — den gouverneurszetel moest ontruimen voor den man, die reeds zoo lang naar die betrekking had gedongen, geen middelen ontzien had om dat doel te bereiken, ja, zich zelfs als middel had laten gebruiken. Voorzeker zal van der Heijden toen al zijn zelfverloochening hebben noodig gehad, om zonder morren en zonder den nieuw benoemde zijne verachting te duidelijk te toonen, gehoorzaamheid te bewijzen aan het bevel hem door 's Konings stedehouder gegeven. Wij hebben met van der Heijden gevoeld in die oogenblikken *de grandeur et de servitude militaire;* we hebben met hem geleden, omdat het gebeurde ons weder in levendige herinnering bracht, wat we in onze afgelegde loopbaan zoo dikwerf gezien en ondervonden

hadden. Bij het schrijven dezer regelen kwamen ons, behalve zoo menige andere passage uit Ambert's schoone werk, meermalen deze regelen voor den geest: „„Demandera-t-on maintenant pourquoi les femmes disent: *Si j'étais homme je serais militaire?* Ne comprendra-t-on pas toute cette vie de douleurs, d'esclavage, de liberté d'injustices, de grandeurs et de misères? Du simple sous-lieutenant, qui meurt faute d'argent et tout découragé, jusqu'à Bonaparte qui meurt faute d'air et torturé de regrets impuissants, il y a une longue chaîne dont tous les anneaux sont de fer. Une fois qu'on a porté cette chaîne, on a de profondes empreintes sur les chairs, d'amères pensées au coeur.""

Dat alles is wel wat hoog gestemd, en 't laatste is niet vrij van eenzijdigheid. Er zijn toch zeker even veel mannen van eer onder civiele ambtenaren en particulieren die te lijden en te klagen hebben als onder militairen; en er is geen enkele stand die niet zijn helden en zijn martelaren heeft. In 1881 moest het niet noodig zijn, dat te herinneren.

Wij vreezen dat de vorm der brochure het goede effect zal verminderen. Niet dat zij met te veel gloed is gesteld; veeleer klagen wij bij al die rollende woorden over te weinig warmte. Het geschrift doet ons denken aan een donderbui bij lage temperatuur.

Een eenvoudig relaas der feiten ware wenschelijker geweest.

Die zijn inderdaad zeer welsprekend, zooals door het volgende althans eenigermate blijkt.

Reeds den 8en April 1875, dus slechts enkele dagen na zijn optreden, belegde de Gouverneur-Generaal van Lansberge een buitengewone vergadering van den Raad van Indië, door de Kommandanten van Land- en Zeemacht, Generaal de Neve, den Directeur van Justitie, den Chef van den Geneeskundigen Dienst en den Algemeenen Secretaris bijgewoond. „Ofschoon met zijn meening alleen staande, en terwijl de Generaal de Neve zich zelfs met een zonderling, om niet te zeggen: onverantwoorlijk, advies daartegen verklaarde, gaf 's Konings stedehouder in ronde en flinke woorden te kennen," dat de oorlog aanvallend en doortastend in een *vaste* richting gevoerd moest worden.

Ook Generaal Pel wenschte voortzetting van de vijandelijkheden.

Bij Gouvernementsbesluit van 10 November werd daarop een instructie vastgesteld, die den bevelhebber in Atjeh het veroveren van de VI, IV en IX Moekims, het bezetten van vijf rivier- of lagunemondingen, enz. opdroeg.

Na den dood van Generaal Pel echter trad een anderhalfjarig tijdperk van zoogenaamde consolidatie, eigenlijk van stilstand in. De vaste richting had reeds haar vastheid verloren.

Weer een jaar later neemt de Gouverneur-Generaal het prijzenswaardige besluit, persoonlijk den stand van zaken in Atjeh op te nemen, maar het meest cardinale punt was voor zijn vertrek reeds uitgemaakt: men zou voorloopig een politiek van afwachten volgen.

In Atjeh hield hij een conferentie met de voornaamste militaire en civiele autoriteiten; Kolonel van der Heijden was toen reeds een der weinigen die er op aandrongen de XXII Moekims door kracht van wapens tot onderwerping te brengen, maar de Gouverneur-Generaal gaf aan een ander stelsel de voorkeur, en na zijn terugkomst uit Atjeh

schreef hij aan het Departement van Koloniën, dat agressieve operatiën weinig of niet meer noodig zouden zijn. Samalangan wenschte hij afdoend getuchtigd te zien; verder was hij van meening, dat de „bende" van Habib Abdoel Rachman wellicht nog hier en daar „eenig" machtsvertoon zou noodig maken; maar beschouwde hij een „belangrijke" inkrimping van troepenmacht „voor het oogenblik" ongeraden, van een anderen kant kwam het hem voor, dat gereedelijk overgegaan kon worden tot intrekking van zoodanige buitengewone uitbreidingen van formatie, als alleen in het leven was geroepen met het oog op aanstaande operatiën op groote schaal. De Gouverneur-Generaal hoopte na de tuchtiging van Samalangan de troepenmacht in Atjeh te kunnen inkrimpen tot twee garnizoens-bataljons en twee veldbataljons, en binnen kort het bloccade-eskader te kunnen ontbinden. Ook besprak hij toen reeds de toekomstige inzichten van het civiel bestuur in Atjeh.

Nauwelijks was de expeditie naar Samalangan (Augustus en September 1877) met een schitterende overwinning volbracht, of een der bergbatterijen werd teruggeroepen, en het personeel der hoofdofficieren van verschillende wapens gereduceerd. Medio Februari 1878 was de troepenmacht met 7 hoofdofficieren, 48 subalterne officieren en 1528 mindere militairen verkleind.

In October 1878 hield alleen door het telegram dat Toekoe Moeda Bait, het hoofd der VII Moekims van de Sagi XXII, zich onderworpen had, bij den Gouverneur-Generaal alle twijfel omtrent den gunstigen keer van zaken, die ook in het binnenland van Groot-Atjeh waar te nemen was, op. Het gewone burgerlijk bestuur moest meer en meer in de plaats treden van het zuiver militair beheer, en de betrekking van civiel en militair bevelhebber moest vervangen worden door die van „Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden tevens militair bevelhebber."

Bij besluit van 13 Januari 1878 werd Kolonel van der Heijden voor die betrekking benoemd; er was dus slechts een titelverwisseling verkregen, „die echter bij de vele oningewijden in de Atjehzaken effect maakte, omdat men er meende uit af te leiden, dat de oorlog nu werkelijk voorgoed gedaan was, en Atjeh zonder onkosten voor 's lands schatkist zou worden bestuurd als een der provinciën van ons vaderland."

In het laatst van Mei trok Kolonel van der Heijden met de beschikbare troepen van Kotta Radja naar Gedoeng; daarvan maakte Habib Abdoel Rachman gebruik, om met een 2 à 3000 man een inval in de IV Moekims te doen. Vooraf had de vijand niet geschroomd, om zelfs in de onmiddellijke nabijheid onzer hoofdvestiging krachtig tot het offensieve over te gaan.

Den 13en Juni telegrafeerde de Gouverneur-Generaal daarom Kolonel van der Heijden, „de passieve houding weder te verlaten." Het telegram eindigde met: „Heeft u versterking noodig, gelief zulks onmiddellijk te melden."

Doch reeds voordat Kolonel van der Heijden had kunnen antwoorden, zond de Gouverneur-Generaal versterking. Het bendehoofd Habib Abdoel Rachman nl. deed een inval in het door ons bezette gebied, overviel den kampong Poengey in de onmiddellijke nabijheid van Kotta Radja en omsingelde den militairen post te Kroeng-Raba en sommeerde den

Kommandant der bezetting zich over te geven. In aller ijl werd op ontvangst van die berichten weer ongeveer 2000 man naar Atjeh gezonden.

Die troepen kwamen in 't begin van Juli en Augustus in Atjeh aan, terwijl den 8en en 22en Augustus daar nog debarqueerden het mede van Java gezonden 9e bataljon infanterie en een batterij artillerie.

Den 25en Juli (1878) werd het sterke Senelog genomen, den 27en Anak Galoeng en den 28en Montasseh. Generaal van der Heijden vroeg tot voortzetting der operatiën nog een bataljon en een batterij aan, maar toen de batterij den 22en Augustus arriveerde (ze had er reeds einde Juli kunnen zijn), was 2 dagen te voren de regenmoesson ingevallen met buitengewone hevigheid en voor langen tijd.

Niet voor Maart 1879 konden deswege de militaire operatiën worden hervat. [1]) Onze troepen genoten echter inmiddels geen rust; aanhoudend bestookte de vijand onze transporten van vivres, amunitie en materialen. Gedurende dat tijdvak sneuvelden 21 militairen en werden er 121 (waaronder 9 officieren) gewond.

Den 23en Maart werd naar Indrapoeri opgerukt. In Mei en Juni hadden de operatiën tegen de versterkte liniën van Sihong, Glieng en andere brandpunten van verzet in de XXII Moekims plaats, en den 30en Juni werd naar de XXVI Moekims getrokken. Reeds binnen weinig dagen was de hoofdzaak beslist. „De met vrij belangrijke troepenafdeelingen ondernomen tochten naar Lamtoba, aan den voet van den Goudberg (Ya-Moeriah) en het nog dieper in het binnenland gelegen Selimoen (van af 27 Juli tot 2 September) waren eveneens besloten met een succes dat de stoutste verwachtingen overtrof. Zij hadden het moreel effect onzer overwinningen aanmerkelijk verhoogd, het onomstootelijk bewijs geleverd dat elk punt, hoe ver ook verwijderd, hoeveel terreinhindernissen ook opleverende, hoe dapper ook verdedigd, voor onze volhardende troepen bereikbaar was."

. . . . „Nadat de Kommandant van het leger, de sedert weinige maanden te voren als zoodanig opgetreden Luitenant-Generaal Boumeester, van 19 Augustus tot 20 September 1879 geheel Groot-Atjeh in alle richtingen doorkruist en bij terugkomst op Java van zijne bevinding een alleszins gunstig verslag aan de Regeering had ingediend, werd, *thans in overeenstemming met die eerste militaire autoriteit*, de krijgsmacht van Atjeh op het einde van het jaar verminderd met het 5e, 6e en 9e Bataljon Infanterie, welke korpsen toen naar Java terugkeerden. Inmiddels had op 9 October 1879 de eerste steenlegging van de nieuwe in de nabijheid van Kotta Radja op te bouwen messigit

[1]) De Minister stelde het echter op den 20en December voor, alsof de Generaal getalmd had. »Men kwam te Montasseh", zeide hij, »en daar werd stand gehouden; patrouilles werden afgezonden, maar de zaak had geen doorgang. Dit was in strijd met de wenschen van den Gouverneur-Generaal, en bij brief van den 31 October drong hij er op aan, om niet verder te onderhandelen met hoofden die geen vertrouwen verdienden, en vooral om verder geen geld met dat doel te verspillen. En toen de generaal van der Heijden zich *schriftelijk had verdedigd* omtrent die vertraging, volgde van den Gouverneur-Generaal een brief van 7 November (1878), waaruit hem uitvoerig kon blijken van het verlangen der Regeering om krachtig door te tasten, (alsof van der Heijden dat ook niet verlangde en alsof hij dus *wel* anders had kunnen handelen!)"

plaats gevonden. Die indrukwekkende plechtigheid geschiedde in tegenwoordigheid van een groot aantal voorname hoofden van Groot-Atjeh, vorsten en bestuurders van de vazal-staten, die daartoe door Generaal van der Heijden waren opgeroepen, en in tegenwoordigheid van een schare van ongeveer 6000 Atjehers, die na afloop der steenlegging ook deelnamen aan het kendoerifeest (een verzoeningsmaaltijd) dat volgens landsgebruik bij dergelijke gelegenheden moet plaats vinden. De plechtigheid zoowel als het feest liepen zonder eenige stoornis en in de beste stemming ten einde; zeker wel het sprekende bewijs, dat nu ook de Atjehsche bevolking zich aan ons gezag onderworpen beschouwde."

Het verkregen succes was zeer zeker bevorderd door de havens, behalve Oleh-leh en Edi, voor den invoerhandel te sluiten. De Gouverneur-Generaal had in het begin van 1879 last gegeven, die havens weer te openen, maar geheel op zijn persoonlijke verantwoordelijkheid, stelde Generaal van der Heijden dat bevel buiten werking, overtuigd dat het einde van den oorlog niet te verkrijgen was, zoolang den vijand oorlogsbehoeften konden aangevoerd worden. „Voor een enkele maal," zegt de schrijver, „speelde van der Heijden dus een gevaarlijk spel, maar met een bedoeling waarvoor het Land hem dank is verschuldigd, omdat hier zijn geheele positie den inzet uitmaakte. Tegelijk (5 Juli) met de telegraphische mededeeling van het in de XXVI Moekims verkregen succes, seinde hij de bevolen sluiting in den hiervoren aangegeven zin. Onder den indruk van het behaalde succes werd de vrees voor Engeland ditmaal overwonnen en berustte de Gouverneur-Generaal van Lansberge in den genomen maatregel, onder conditie echter, dat 't slechts een tijdelijke zou zijn. En wat bleek nu later? Dat, ondanks protesten van enkele op voordeel beluste handelaren, de Regeering der Straits-Settlements tegen den genomen maatregel niet alleen volstrekt geen bezwaar had, maar zich slechts verwonderde dat wij 't niet eerder hadden gedaan; dat (blijkens een schrijven van dien Engelschen Gouverneur van 9 November 1879) het verbod tot uitvoer van wapens en oorlogsbehoeften naar de Nederlandsche bezittingen hernieuwd werd, en op klachten van daar gevestigde handelaren beslist was, dat allen die met Atjeh handelsbetrekkingen aanknoopen of onderhouden wilden, zich behoorden te onderwerpen aan de voorschriften, reeds gegeven of nog te geven door den Gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden. Zelfs de tegenwoordige civiele Gouverneur (destijds Gouvernementscommissaris) Pruijs van der Hoeven, bij onzen Consul-Generaal Read te Singapore over de werking van die sluiting informeerende, kreeg ten antwoord, dat die maatregel de beste was dien het Nederlandsch-Indische Gouvernement tijdens den oorlog had genomen. Bleek dus toen dat de Gouverneur-Generaal van Lansberge, een doorkneed diplomaat, op eigen terrein was geslagen door een soldaat van professie, later zou 't blijken dat dit niet vergeten werd."

De schrijver stelt zich vervolgens de vraag, of de Gouverneur-Generaal en de Minister van Koloniën bij de splitsing van het civiel en militair gezag al dan niet zijn te rade gegaan met de lessen der ondervinding.

Het civiel en militair gezag op Sumatra's Westkust was — „met

korte interrupties, waarvan enkele met schadelijke gevolgen" — ongeveer 35 jaar in één hand vereenigd. Toen in Mei 1819 dat gedeelte van Sumatra door ons van de Engelschen weer overgenomen was, werd den Overste Raaff het hoogste militair en civiel gezag toevertrouwd. Na hem kwam Kolonel de Stuers. In Juni trad deze af, en werd als resident vervangen door den heer Mac Gillavry, maar nog geen twee jaar later droeg men Kolonel Elout met het militair het civiel gezag op; dat werd zelfs door den heer Mac Gillavry aangeraden. In 1833 werd het civiel gezag nogmaals van het militaire gescheiden, en geraakte het eerste in handen van den Raad van Indië Sevenhoven, die het in 1834 overdroeg aan den Resident Francis; weldra ontstonden ernstige conflicten tusschen hem en den Militairen Kommandant, den Overste Bauer. Den 26en Februari 1836 werd Generaal Cleerens tot Militairen Kommandant van Sumatra's Westkust benoemd; deze klaagde over gebrek aan medewerking bij het civiel bestuur. Den 15en Januari 1837 trad Generaal Cochius als Commissaris van het Gouvernement Sumatra's Westkust op; ingevolge zijn voorstel werd Generaal Cleerens in het militair commando vervangen door den Overste Michiels, en mede op voorstel van Generaal Cochius werd de sedert tot Kolonel bevorderde Overste Michiels behalve met het militair met het civiel gezag belast, en de Heer Francis eervol ontslagen; naar het gevoelen van Generaal Cochius was de vereeniging van civiel en militair gezag noodzakelijk, vooral in een afgelegen gewest, dat in een toestand verkeerde als Sumatra's Westkust. Op Michiels volgde de Luitenant-Kolonel van der Hart, op dezen de Luitenant-Kolonel J. van Swieten, en na den Overste van Swieten, die in 1858 aftrad, om het bevel over het Nederlandsch-Indisch leger te aanvaarden, kwamen achtereenvolgens Generaal Meis en Generaal de Brauw. Met den laatste werd de rij der militaire gouverneurs gesloten. Generaal Waleson, bestemd om Generaal de Brauw te vervangen, zag er tegen op, het hooge civiel gezag te aanvaarden, en de volslagen rust, bloei en welvaart, die onder de militaire gouverneurs in 't leven geroepen was en reeds zooveel jaren geheerscht had, gaf aan de toenmalige regeering „een bijna zekeren waarborg, dat door het splitsen van civiel en militair gezag geen roekelooze daad werd gepleegd." Aan de staatslieden die dezen overgang van bestuur tot stand brachten, is dan ook de „wroeging bespaard gebleven, dat daaruit nadeelige gevolgen zijn ontstaan."....
„Doch werden voor Sumatra's Westkust zooveel jaren noodig geacht, om zonder roekeloosheid tot dien maatregel te kunnen overgaan, meer jaren nog zouden voor Atjeh noodig zijn geweest, om ook daar een toestand te verkrijgen, zooals die in 1862 op Sumatra's Westkust bestond, om dus met even goede waarborgen als daar, tot de invoering van een tweehoofdig bestuur te kunnen overgaan."

De schrijver brengt daarna in herinnering, dat op Palembang, de Westerafdeeling van Borneo, de Zuidoostkust van dat eiland, Makasser, de Molukken en andere deelen van den Archipel, het civiel en militair gezag eveneens eene lange reeks van jaren in één hand vereenigd waren.

Hij voorziet van de splitsing voor Atjeh ernstige conflicten.

De krachtigste bestuursvorm, de eenig mogelijke in een land waar

wij nog slechts korten tijd heerschen, is uit den aard der zaak de éénhoofdige.

In Elzas-Lotharingen berust het hoogste gezag thans nog in de handen van een veldmaarschalk. In 1830 veroverde Frankrijk Algiers, maar eerst ongeveer een halve eeuw later werden hier het militair en burgerlijk gezag gescheiden. In Cochin-China is het een admiraal die het vereenigd gezag uitoefent. Van de 40 aanzienlijkste betrekkingen in Britsch-Indië worden niet minder dan 28, „en wel de voornaamste" door officieren bekleed. Pinang wordt bestuurd door een hoofdofficier, Singapore in den regel ook. Hongkong, Mauritius, Malta, enz., staan insgelijks onder een militair gouverneur.

De Minister van Goltstein beweerde in de Kamer, dat burgerlijk bestuur wil zeggen, dat in de plaats van militaire willekeur een geregelde staat van zaken komt. Mannen als Michiels, Steinmetz, de Stuers, van der Hart, van Swieten, Meis, de Brauw, Andresen, Kroesen, Verspyck, Pel, van der Heijden en zoovele anderen waren dus volgens den Minister vertegenwoordigers van militaire willekeur! Toch waren die militaire bestuurders „de baanbrekers op een moeilijken en gevaarvollen weg, een weg, die dank zij hunne toewijding voor hunne opvolgers gemakkelijk begaanbaar werd; zij waren in het keerkringsland, overal waar de Nederlandsche driekleur, onder bescherming van Oranje's strijdbanier, statig zijne plooien ontrolde, in den volsten zin des woords, de pionniers der beschaving."

Ook aan de moraliteit toetst de schrijver de benoeming van den heer Pruijs van der Hoeven of, wat onzes inziens juister is, de vervanging van Generaal van der Heijden. „In ronde taal" had de Gouverneur-Generaal aan Generaal van der Heijden moeten mededeelen, dat zijns inziens de invoering van een civiel bestuur thans niet meer bedenkelijk was, dat hij alle verantwoordelijkheid voor de gevolgen op zich nam, en dat de Generaal zich nu nogmaals jegens het land verdienstelijk zou maken, door een verzoek om ontheffing van zijn betrekking te vragen. Maar, zegt de schrijver, men oordeelde het veiliger om door duistere middelen te trachten het doel te bereiken, en in een iets minder ronde taal dan hij terecht van den Gouverneur-Generaal verlangt, vraagt hij o. a., wat gij denken moet van een gast, wien gij Oostersche gastvrijheid betoont, die u toespreekt als vriend en broeder, en die „inmiddels een doodelijk vergift bereidt, om u, als hij 't gunstig oogenblik gekomen acht, met een glimlach op de lippen en onder het aanroepen van den heiligen vriendennaam, den giftbeker toe te reiken, in de hoop dat ge dien argeloos zult ledigen, om weldra onder hevige smart te bezwijken"? [1])

[1]) In een noot zegt de schrijver: »Ten einde niemand in verdenking te brengen, vermelden wij hier, dat onder de ambtenaren die destijds (laatst van 1880) met een speciale zending naar Atjeh werden belast, zich ook bevond Mr. Stibbe, Inspecteur van het gevangeniswezen. Deze echter, alvorens naar Atjeh te vertrekken, verzocht aan den Chef, den Directeur van Justitie, nader uitleg omtrent de door hem te vervullen taak, omdat hij niet wilde worden aangezien voor een *spion!* Wij kennen den heer Stibbe volstrekt niet, maar het doet 't harte goed, vooral onder zooveel verrotting, den naam van een braaf, loyaal en eerlijk man te hooren noemen."

Dien lof heeft Mr. Stibbe reeds lang verdiend.

Een enquête schijnt den schrijver dringend noodig toe, „en dan geen enquête, zooals in 1873, maar een enquête waarvan president en leden gekozen en benoemd worden door Z. M. onzen geëerbiedigden Koning, samengesteld uit rechtschapen, onafhankelijke en weldenkende mannen.”

Gekozen door den Koning. Maar dan toch zeker, dit zal de schrijver wel met ons constitutionneel achten, op voordracht van den verantwoordelijken Minister. En dien Minister ontzegt de schrijver vertrouwen!

Wij hebben reeds meer dan eens getoond, de invoering van een civiel bestuur in Atjeh ontijdig te achten. Te dien opzichte bestaat er tusschen den schrijver en ons geen verschil van meening.

Wij onderschrijven insgelijks zijn oordeel over de verklaring van den Minister, dat de invoering van een civiel bestuur zou beteekenen vervanging van militaire willekeur door een geregelden gang van zaken. Die verklaring toont òf dat de Minister de geschiedenis van Indië niet kent òf dat hij geen eer weet te geven aan wien eere toekomt.

Maar vooral de *wijze* waarop Generaal van der Heijden bewogen is heen te gaan, keuren wij ten sterkste af. Zulk een wegdringen van een toch bij uitstek verdienstelijk staatsburger is een slechte daad.

Kortom: in de hoofdzaak zijn wij het volkomen met den schrijver eens, en zijn beweegredenen en doel eeren wij als loffelijk.

Of echter zijn boekje tot de bereiking van het goede doel onder algemeen ontwikkelde lezers veel bijdragen zal, betwijfelen wij: het is daarvoor te eenzijdig-militair, te rijk aan adjectieven (vooral aan invectieven) en wat zuiverheid van taal betreft, laat het niet weinig te wenschen over, terwijl er, door minder nauwkeurige correctie wellicht, in de cijfers hier en daar fouten zijn, b. v. 1877 in plaats van 1878.

Het is bovendien niet afdoend.

Een gewichtige vraag, die bij menigeen moet rijzen, is, of de invoering van het civiel bestuur overeenkomt met het advies van de hoogste militaire autoriteit, den Legerkommandant. Die quaestie wordt ook door dezen schrijver zelfs niet ter sprake gebracht.

Waarom verder worden „de duistere middelen”, die tegen den Generaal aangewend werden, niet alle „in ronde taal” *genoemd?*

Waarom wordt de brief, door een „spionneerenden gouvernements-commissaris” aan den Generaal geschreven en waaraan allen die voor hem in 't krijt treden zooveel gewicht hechten — waarom wordt die brief niet *gepubliceerd?* Dàn zou menigeen overtuigd worden.

Meer vragen zullen wij niet doen. Genoeg is er te kennen gegeven, om te doen begrijpen op welke gronden wij meenen dat het boekje bij meer eenvoud meer pittig had kunnen zijn.

Wat de ondergeschikte punten betreft, ook daarop zijn aanmerkingen te maken.

Zoo beweert de schrijver, dat in de hoofdstad van Voor-Indië de opperbevelhebber van het leger gesteld wordt boven den luitenant-gouverneur van Bengalen, terwijl in Nederlandsch-Indië de Kommandant van het Leger onder den Vice-president van den Raad van Indië staat. De schrijver bewijst daarmede niet wat hij bewijzen wilde, en drukt zich bovendien minder juist uit. Inderdaad toch is de volgorde in Britsch-Indië deze:

1e de gouverneur-generaal en onderkoning.

2e de gouverneurs van Madras en Bombay.
3e de president van den raad van den gouverneur-generaal.
4e de luitenant-gouverneur van Bengalen, de Noordwestelijke Provinciën of Punjab, wanneer hij in zijn eigen gewest is.
5e de bevelhebber van het leger in Indië.
6e de luitenant-gouverneur van Bengalen, de Noordwestelijke Provinciën en Punjab.
7e enz.

Maar van een anderen kant bevatten ook die ondergeschikte punten zeer veel waars, en gaarne met een betuiging van volkomen instemming eindigende, citeeren wij als een behartigenswaardig woord het volgende: „Waar ter wereld, behalve in Nederlandsch-Indië, heeft men gezien, dat voorstellen en voordrachten, door het krijgsbestuur gedaan, na rijpe overweging en na getoetst te zijn aan de ondervinding van mannen van het vak, die in dat leger opgegroeid en daarbij grijs geworden waren, onderworpen worden aan de critische beschouwingen van dezen of genen commies, die nog nimmer de eer had de wapenen te voeren, en die toch een oordeel moet vellen over legerorganisatie, defensieplannen, geschutsoorten, geschiktheid van hoofdofficieren, enz. Die voorstellen werden in de eerste plaats van *zulk* een oordeel afhankelijk gemaakt, dan kwamen ze verder bij hoogere *civiele* autoriteiten, tot ze eindelijk, voorzien van velerlei *niet*-deskundige adviezen, den zetel van dezen of genen bezuinigings-lievenden minister van Koloniën hadden bereikt, die met zijn veto besliste, dat aan de dringende behoeften van het leger niet moest worden gedacht, veel minder voorziening daarin noodig was. De kolonie verkeerde immers in rust, en 't leger was dus eigenlijk overbodige weelde!! En was de burger-minister somwijlen al zoo goedgunstig zijne onkunde in deze of gene militaire zaak te bekennen, dan werd het advies van zijn ambtgenoot van oorlog ingewonnen, en die minister, ofschoon *zelf* onbekend met *Indische* krijgszaken, belastte dan somwijlen een subaltern officier om zijn kolonialen collega de noodige voorlichting te geven. Ziedaar in korte trekken geschetst, de wijze waarop sedert eene reeks van jaren de dierbaarste belangen van ons leger werden behandeld."

— Het *Handelsblad*, in zijn nummer van 10 Mei de invoering van „het burgerlijk gezag in Atjeh" besprekende, geeft te kennen dat hetgeen men te weten is gekomen van de pogingen om Generaal van der Heijden vrijwillig zijn ontslag te doen nemen, wel geschikt is om voedsel te geven aan de meening, dat de vraag: militair of civiel beheer? aldus moet worden opgevat: vóór of tegen van der Heijden? Het blad publiceert echter tevens een brief uit Batavia, waarin het optreden van den Heer Pruijs van der Hoeven wordt goedgekeurd. 't Is waar, zegt de briefschrijver, de strijdkrachten in Atjeh zijn nog buitengewoon groot, maar nu is het juist de vraag, of de invoering van een civiel bestuur daarin niet geleidelijk en voorzichtig verandering kan brengen. 't Is waar, de ontevredenen in Atjeh trachten nog altijd door strooptochten uit het gebergte de agitatie gaande te houden, maar zou het zoo verkeerd gezien zijn, zulk een vijand liever te bestrijden door middel van vlugge, snel en in 't geheim handelende politie, dan door de

militaire macht, die te veel aan mutatie onderhevig is? Meer dan waarschijnlijk, meent de briefschrijver, is voor *Groot-Atjeh* het burgerlijk gezag, „mits voldoende toegerust," als berekend voor de taak, die het daar verrichten moet, te beschouwen.

Indien de schrijver de zekerheid heeft, dat er na Generaal van der Heijden's vertrek in Groot-Atjeh een vlugge, snel en in 't geheim handelende — en dus elders in Indië nog onbekende — politiemacht aan 't werk is gezet, dan begrijpen wij eenigermate zijn ingenomenheid met de invoering van het civiel bestuur. Wij echter hebben die zekerheid volstrekt niet, en we zien bovendien niet in, waarom onder een militair gouverneur — hij heete dan van der Heijden of anders — de veiligheid niet even goed te handhaven zou zijn als onder een civiel, terwijl een militair bestuur in een pas veroverd land tot consolidatie van de annexatie toch ongetwijfeld het verkieslijkst is.

— Het *Utrechtsch Dagblad* van 11 Mei acht proefnemingen als die in Atjeh genomen worden „gevaarlijke stukken" en herinnert, dat Engeland in Natal en de Transvaal een generaal aan het hoofd van het bewind hield, dat Spanje voor Cuba altijd een militair tot gouverneur kiest, dat Frankrijk een halve eeuw gewacht heeft eer het in Algiers het civiel bestuur invoerde, en dat Nederland op Sumatra's Westkust jaren lang het civiel bestuur handhaafde. Het begrijpt niet, welke grondige reden de heer van Lansberge heeft om te meenen, dat *hij* de zaken zooveel beter inziet dan alle anderen. „In Indië, waar men den toestand vrij wel moet kunnen beoordeelen, is van de groote bladen slechts één als verdediger opgetreden van den gouverneur-generaal en van 't geen de invloedrijke heeren van der Hoeven en der Kinderen hebben helpen doordrijven."

Het *Utrechtsch Dagblad* is van meening, dat de heer van Lansberge door zijn laatste daden wèl heeft doen gevoelen, dat hij de *toewan besaar* was, „maar was dat edel, was dat loyaal, was dat diplomatiek van een oud-diplomaat?"

De moeilijke verhouding tusschen den Gouverneur-Generaal en Generaal van der Heijden ontstond, zooals het *Utrechtsch Dagblad* uit „zeer vertrouwbare bron" is medegedeeld, hierdoor, dat de heer van Lansberge zelf of een paar heeren uit zijn dadelijke omgeving veldheerstalent meenden te bezitten en van der Heijden als werktuig wilden gebruiken, waartoe deze niet wilde dienen, ook omdat hij zich met de plannen der Buitenzorgsche militaire specialiteiten niet vereenigen kon. Generaal van der Heijden, gesteund door de medewerking van kundige stafofficieren, nam de verantwoordelijkheid op zich, niet alleen van de uitvoering, maar ook van het beramen van krijgsoperatiën en behaalde groot succes. Sinds dien tijd echter vond hij te Buitenzorg niets dan tegenwerking en miskenning. De Generaal moest vallen.

Een personenquaestie is het geworden, „niet tot oneer van Generaal van der Heijden, maar tot oneer van hen, die een afkeurenswaard bewijs van kleingeestig, illoyaal doorzetten hebben gegeven."

Het *Utrechtsch Dagblad* blijft ons verbazen.

Trouwens, dat blad niet alleen.

Welke qualificatiën zijn er in den laatsten tijd tegen den Gouverneur-

Generaal van Lansberge en zijn „handlangers" niet gebruikt om de zaak van der Heijden, en hoe gaarne beroept men zich nu op de Indische pers, die men anders om haar „gebrek aan bezadigdheid", naar 't heet, liefst ignoreert!

Het doet ons genoegen, dat Generaal van der Heijden zooveel sympathie vindt in Nederland, en dat er van de Indische pers notitie genomen wordt, maar maakte zich het *Utrechtsch Dagblad* ooit zoo warm voor een Indisch volksbelang als nu voor een personenquaestie?

— Het *Dagblad* vraagt in zijn nummer van 10 Mei: waarom moet Atjeh een gouvernement worden? Waarom geen residentie? Zelfs Palembang dat zeker wel driemaal grooter in vlakte-uitgebreidheid en wel tweemaal sterker aan bevolkingscijfer is, is slechts een residentie. Is 't wellicht om de internationale betrekkingen, als men 't zoo eens noemen wil, welke de bestuurder van Atjeh met naburige vorsten of staten zal te onderhouden hebben? Neen, antwoordt de schrijver, want die naburen zijn eenvoudig bestemd om onder ons gezag te worden gebracht. Is 't door het feit, dat men te doen heeft met een pas veroverd rijk? Toen Bali onderworpen was, droeg mèn het bestuur op aan een contrôleur. In één woord: het *Dagblad* kan geen voldoend antwôord vinden, „en toch zou dit noodig wezen, tenzij men de vrijheid wilde geven om aan te nemen, dat het besluit tot het instellen van dien kostbaren vorm van bestuur niet enkel zij genomen met het doel om een der „„vriendjes"" gouverneur te maken." Maar dan zou het *Dagblad* vragen: „Mag dat zoo blijven?"

De vermindering onzer koopvaardijvloot. Het vlugschrift van den heer Zeverijn heeft „Oedipus" bewogen, ook zijn meening bekend te maken. Oedipus tracht daarin o. a. te betoogen, dat onder de tegenwoordige omstandigheden barkschepen van 1000 reg. tons het best zullen voldoen;

dat „met het oog op de verre Indiën" de composite-bouw de meeste aanbeveling verdient, „tenzij men heden of morgen uitvindt of ontdekt datgene, waarnaar reeds meer dan een halve eeuw met zooveel moeite en kosten is gezocht, namelijk een middel tegen aangroeiing der ijzeren platen op lange reizen"; enz.

De schrijver is niet in staat, „al dadelijk naar een betrouwbaren weg ter verbetering onzer kwijnende koopvaardijvloot te verwijzen", maar men „verdenke" hem niet, dat hij de toekomst „zoo somber hopeloos" inziet; hij heeft „nog te veel goeden grond, zelfs op door de natuur geschonken voorrechten, om gerustelijk te durven vertrouwen, dat, zoo er in de algemeene wereldvaart weer deugdelijke berekening op loonend varen is, wij daarin ons vroeger aandeel wel zouden kunnen herwinnen."

Wie dat Oedipus wenscht te zien „betoogen", neme zijn vlugschrift ter hand. Wij vestigen op zijn boekje de aandacht, maar 't is een te onverkwikkelijke lectuur om er veel van te zeggen. Wie of wat zou er iets bij verloren hebben, indien Oedipus gezwegen had?

„Thorbecke over Indië" is het opschrift van twee artikelen in het *Handelsblad* van 1 en van 3 Mei.

De denkbeelden, die Thorbecke omtrent eenige hoofdpunten van koloniaal regeeringsbeleid verkondigd heeft, hebben ook nu nog, naar het oordeel van het *Handelsblad* groote waarde, en daarom besloot het die denkbeelden na te gaan, en den uitslag van zijn onderzoek aan zijn lezers mede te deelen.

De lezers vernemen nu, hoe Thorbecke tegen het regeeren van Indië uit Nederland door een minister van koloniën was gestemd, hoe hij wilde dat Nederland onafhankelijk van Indië zou zijn en Indië door ontwikkeling steeds nauwer aan Nederland zou worden verbonden, hoe hij vaststelling van de Indische begrooting bij de wet noodzakelijk achtte, enz. Vooral echter schijnt het volgende ons opmerkenswaard: „Thorbecke was op koloniaal gebied een uiterst voorzichtig man, wat zeker pleit voor zijn wijs doorzicht en beschamend afsteekt bij de stellige verklaringen, die vele oningewijden zich niet ontzien in de Vertegenwoordiging ten beste te geven, zonder te bedenken welke gevaarlijke proefnemingen zij daardoor soms in de hand werken. Voor alle inwendige regelingen eischte hij den waarborg van kennis der Indische toestanden."

Uit den mond van een gouverneur-generaal van Indië vernam de schrijver eens de meening „dat het voor Nederland en Indië een zegen zou geweest zijn, zoo men in 1856, in plaats van den heer Pahud als gouverneur-generaal uit te zenden, voor de toepassing van het eerste bij de wet vastgestelde regeeringsreglement de landvoogdij aan Thorbecke had opgedragen. Deze meening berustte op de vaste overtuiging van den spreker, dat Thorbecke, met den helderen blik en den organiseerenden geest, die hem eigen waren, het bestuur van onze koloniën in een vaste richting zou geleid hebben, voor Indië een stelsel van bestuur zou ontworpen hebben, dat als een vast geheel zou kunnen aangemerkt worden, en het gewis hebben bewaard voor een samenstel van verordeningen dat om zijn veronachtzaming van het verband der toestanden, een chaos van verwarring dreigt te worden, zoo het dit in sommige opzichten niet reeds is."

(Zeker is het dat reeds.)

Met den bedoelden gouverneur-generaal is het *Handelsblad* van meening, dat zoo men in 1856 of later de landvoogdij van Indië aan Thorbecke had opgedragen, er reeds lang een vast stelsel van koloniaal beleid verkregen zou zijn.

(Wij voegen er bij: en Thorbecke de overwegende nadeelen van een vaststelling der Indische begrooting door een wetgevende macht in Nederland zou hebben leeren kennen.)

Thans, dus eindigt het *Handelsblad* zeer juist, blijven wij voortsukkelen op de wijze van elke firma, die hare zaak op den ouden voet van hare voorgangsters voordrijft. Misschien zal de gouverneur-generaal 's Jacob een vast richtsnoer weten aan te geven. Zoo niet, dan loopen wij gevaar al meer en meer ten achteren te geraken en, door de veranderingen der toestanden niet te besturen, wellicht geplaatst te worden voor een vraag, niet om kleine, geleidelijke verbeteringen, maar om een hervorming op groote schaal.

HEERENDIENSTEN. Het *Handelsblad* van 11 Mei herinnert, dat de In-

dische Regeering zich steeds beijverd heeft, om optimistische gevoelens over de heerendiensten te verspreiden; die diensten waren in 't geheel niet drukkend, en steeds werd gewaagd van maatregelen tot verlichting van druk. De Indische Regeering had zelfs de naïvieteit in een officieel stuk te vragen, hoe men toch over vermeerdering van heerendiensten kon klagen, waar zij niets van wist. En de minister van koloniën, opmerkzaam gemaakt dat zelfs ambtenaren verzekerd hadden aan de heerendienststaten geen waarde te hechten, verklaarde dat het er niet op aan kwam, wat deze of gene ambtenaar zeide.

Maar wat blijkt nu uit de adviezen der Indische ambtenaren in zake de conversie?

„Met eensparigheid van stemmen" — het *Handelsblad* toont dit door citaten uit de verschillende adviezen aan — „is uitgemaakt, dat het voornaamste struikelblok tegen een rationeelen vorm van grondbezit de wijze is, waarop in Indië de bevolking door persoonlijken arbeid van bestuurswege opgelegd, wordt gekweld."

De aanmerking van het *Handelsblad* is zeer ad rem.

De adviezen betrekkelijk de conversiezaak werpen op de Indische huishouding een donkere schaduw.

„Wanneer echter de residenten met zoo bepaalde zekerheid weten, hoe drukkend de last is door heeren- en cultuurdiensten op de bevolking gelegd, hoe komt het dan dat die ambtenaren ten aanzien van den omvang in 't bijzonder van de heerendiensten, het eene jaar voor, het andere na, valsche en onvertrouwbare opgaven doen? Want dit is zeker, dat volgens die opgaven, welke jaarlijks haar weg vinden naar het koloniaal verslag, de heerendiensten hoegenaamd niets te beteekenen hebben. Men zou ze voor zijn pleizier doen! Immers in 1877 werden slechts 15 dagdiensten gemiddeld per persoon gevorderd, in 1878 slechts 14½ dagdiensten. Nauwelijks één in de maand dus. Wat heeft dat te beteekenen?

„Het is waar, men waarschuwt dat de gegevens slechts een zeer betrekkelijke vertrouwbaarheid bezitten. Tot nu toe kon hierin worden berust, omdat de opgaven van de inlandsche hoofden afkomstig waren, die noch nauwkeurig noch nauwgezet cijferen, en de Europeesche ambtenaren niet bij machte waren daarop toezicht te houden. Nu echter blijkt, dat de hoofden van gewestelijk bestuur, niet één, maar allen, volkomen op de hoogte zijn van den druk door de persoonlijke diensten op de maatschappij uitgeoefend, en zij niet schromen te dien aanzien de meest stellige verklaringen te doen, mag het verwondering baren, dat zij hun steun verleenen aan cijfers, die, als zij niet onjuist waren, zouden bewijzen dat de volmaaktheid nagenoeg bereikt was.

„Zou het te veel gevergd zijn b. v. den resident van Soerabaja eens te doen ophelderen, hoe met zijn uitspraak: „vrij zware heeren- en cultuurdiensten brengen als vanzelf communaal bezit mede", is te rijmen zijn opgave over 1879, luidende dat 188 086 heerendienstplichtigen 3 235 463 dagdiensten, dat is 17 per persoon, hebben gepraesteerd?"

Erfpacht in Indië. Het *Handelsblad* verklaart in zijn nummer van 7 Mei nog zelden met veel waardeering uit Indië te hebben hooren gewagen van de vooruitzichten, welke de landbouwnijverheid aan de

ontwikkeling der erfpacht te danken heeft. Toch is het den onbevooroordeelde onmogelijk te ontkennen, dat die nijverheid in de laatste jaren een zeer hooge vlucht genomen heeft.

In 1879 was het getal perceelen gestegen tot 364 met 103552 bouws. Vooral in de Preanger was de toeneming sterk, namelijk van 86 perceelen met 23721 tot 117 met 31878 bouws.

Van 325 perceelen, die op het einde van 1879 reeds in de openbare registers waren opgenomen, vindt men in de bijlage ZZ van het Koloniaal Verslag vermeld: de ligging, den naam, de uitgestrektheid, enz., o. a ook den voortgang der ontginning, Nagenoeg zonder uitzondering blijkt het met de ontginning ernstig gemeend te zijn. De oudste inschrijvingen dateeren van 1873; volgens de opgaven nu hadden de meeste ondernemers van dat jaar, en ook van 1874 en '75, hun grond geheel of voor het grootste gedeelte beplant.

Intusschen geldt ook weder in deze aangelegenheid wat bijna altijd bij de behandeling van Indische zaken wordt opgemerkt: met warmer behartiging zou zij nog veel gunstiger aanzien hebben verkregen.

Nog altijd is er bij het Koloniaal Verslag een lange lijst gevoegd van aanvragen om erfpacht, waarop afwijzend werd beschikt, en een groot gedeelte van die weigeringen (in 1879 18 van de 38) is gebaseerd op de overweging dat de uitgifte in strijd met de belangen der bevolking zou zijn!

Men moest in het oog houden, dat de woeste gronden staatsdomein zijn, waarop de bevolking geen rechten uitoefent. De bevolking heeft echter het recht (*Indisch Staatsblad* 1874 n°. 79), de gronden onder zekere voorwaarden te ontginnen en in erfelijk individueel bezit te krijgen. Laat zij dus de gronden in de nabijheid harer dèsa's ongemoeid, dan mag gerust worden aangenomen, dat zij er geen behoefte aan heeft.

Om welke redenen is de uitgifte niet in het belang der bevolking? Dat verneemt men niet, op een enkelen keer na, toen de grond behouden moest worden als weideplaats. Door deze mededeeling wordt het vermoeden geboren, dat in de overige gevallen de redenen niet veel beteekend hebben.

Inderdaad bevat de phrase: „uitgifte in erfpacht strijdig met de rechten der bevolking" in honderd tegen één gevallen slechts een *contradictio in terminis*. In de wettelijke bepalingen op de erfpacht-aangelegenheid wordt het bezwaar zelfs niet aangeroerd. Slechts werd in de eerste agrarische verordening (*Indisch Staatsblad* 1870 n°. 118) gewag gemaakt van de gronden, die de Gouverneur-Generaal aan de dèsa toevoegt met het oog op hare behoefte aan uitbreiding. Terecht heeft men, inziende dat het aan de dèsa zelf moet worden overgelaten of zij hare grenzen wil uitbreiden, die bepaling afgeschaft. Maar de verbetering is van twijfelachtige waarde, nu men het onnutte privilege langs administratieven weg weder heeft binnengesmokkeld.

De Algemeene Secretarie en de bureaux der Departementen van Algemeen Bestuur te Batavia werden in het *Handelsblad* van 21 en 22 April besproken.

Een verplaatsing van de Secretarie naar Buitenzorg acht de schrijver

niet noodig, want de landvoogd krijgt alle stukken in zoodanigen staat voor zich, dat hij er op beslissen kan. Het eenige nut daarvan zou zijn, dat de concepten der stukken van wat minder retroacta vergezeld zouden kunnen gaan dan thans het geval is, en veelbeteekenend zou die vermindering niet zijn.

Daarentegen zouden er volgens den schrijver aan de verplaatsing veel bezwaren verbonden zijn. De Algemeene Secretarie is wel het bureel van den Gouverneur-Generaal maar haar aanrakingen met den Raad van Indië en de Departementen van Algemeen Bestuur zijn zoo veelvuldig, dat een verplaatsing naar Buitenzorg den geregelden gang van zaken te Batavia in een bedenkelijke mate zou belemmeren.

't Laatste zou, dunkt ons, vrij wel ophouden, als de werkkring van de Algemeene Secretarie beperkt en haar bemoeizucht getemperd werd.

Maar daarvan wil de schrijver niet hooren.

De Algemeene Secretaris, dus redeneert hij, is volgens zijn instructie, de vraagbaak en voorlichter van het bestuur; alle belangrijke aangelegenheden van het bestuur komen op de Algemeene Secretarie te berde, en moeten er in den geest van den Gouverneur-Generaal overwogen en behandeld worden. „Daarom kan de werkkring van dat bureel bezwaarlijk zelfs ten deele aan de chefs der Departementen van Algemeen Bestuur worden overgedragen, daar dezen slechts belast zijn met de leiding van een speciaal deel van het gezag, en dientengevolge het geheel niet overzien met den blik, die aan het oppergezag voegt."

Welk een conclusie! Volgens den schrijver moet de Algemeene Secretarie het geheel overzien, en dan den Gouverneur-Generaal voorlichten. Zou 't niet eenvoudiger en doelmatiger zijn, dat de Gouverneur-Generaal zelf het geheel overzag? De Departementen van Algemeen Bestuur, dàt zijn de colleges die met den Raad van Indië den Gouverneur-Generaal dienen voor te lichten; de directeuren van de Departementen van Algemeen Bestuur, dàt zijn de mannen, die men bevoegd en geroepen moet achten voorstellen te doen. Meent de schrijver wellicht, dat de Gouverneur-Generaal, wanneer bv. de directeur van Binnenlandsch Bestuur een voorstel doet, een betere beslissing zal nemen, na de Algemeene Secretarie, dan na dien directeur zelven en nog desverkiezende andere directeuren dan wel leden van den Raad van Indië gehoord te hebben? Zoo ja, op welken grond rust die meening?

Ook eenige jaren geleden, zegt de schrijver, kwam de vraag ter sprake, of het ontwerpen der gouvernementsbesluiten niet aan de hoofden der Departementen van Algemeen Bestuur ware op te dragen, maar ook toen is het denkbeeld niet voor practische toepassingen vatbaar geacht.

De redenen deelt de schrijver niet mede, en wat wij ons herinneren van het werk der Algemeene Secretarie is nu juist niet van dien aard, dat wij op het behoud van *haar* diensten bij het ontwerpen veel prijs kunnen stellen. Wij denken o. a. aan landrente-regelingen, belastingordonnantiën en zekere petroleum-verordening.

Men klaagt, dus gaat de schrijver voort, dat ondergeschikte ambtenaren het werk der directeuren revideeren en daarop nietige aanmerkingen maken. „Wij weten niet of de klacht gegrond is, maar doen het volgende opmerken. Dat ondergeschikte ambtenaren aanmerkingen maken

doet niets ter zake, mits de aanmerkingen juist zijn. In elk land ter wereld worden voordrachten of voorstellen van hoogere autoriteiten door ondergeschikte ambtenaren nagezien, maar de aanmerkingen, waartoe hun onderzoek leidt, worden niet door hen, doch door de autoriteit, bij welke zij werkzaam zijn, aan de voorstellers medegedeeld. Wie zich daaraan ergert, toont geen besef van administratie te hebben en verraadt slechts ijdelheid. Zoo komen de aanmerkingen, die op de voorstellen der directeuren gemaakt worden, inderdaad van den gouverneur-generaal, al zijn ze ook door ongeschikte ambtenaren van zijn bureel aangegeven. Alles komt daarop aan, of de aanmerkingen juist zijn. Zijn er onjuiste of nietige gemaakt, dan is dit de schuld van den eersten gouvernements-secretaris, die verzuimde ze terug te houden, of van den algemeenen secretaris, die dit verzuim niet bemerkte en de aanmerkingen ten onrechte met het gezag van den landvoogd dekte."

In 't algemeen is dat zeker volkomen waar, maar niet minder waar is het, dat de invloed van een lichaam als de Algemeene Secretarie uit den aard der zaak hinderlijk en storend moet werken op de Departementen van Algemeen Bestuur. Het personeel is zeer groot; in staat om op het werk der directeuren een degelijke aanmerking te maken zijn de jeugdige en niet practische secretarie-ambtenaren nagenoeg nooit, tenzij de directeuren volstrekt niet opgewassen zijn voor hun taak, en nu wordt niet zelden in haarkloverijen bezigheid en recht tot bestaan gezocht. Het nut dat de Algemeene Secretarie met haar tegenwoordige „werkwijze" sticht, is blijkens de uitkomst zeer gering, en daarentegen heeft zij menig directeur noodeloos gekwetst.

De schrijver zoekt de fout hierin: dat er in de laatste jaren niet altijd is gezorgd voor flink en degelijk personeel ter Algemeene Secretarie; in vroeger tijd onderscheidden zich de ambtenaren van dat bureel boven die van andere bureaux.

Ook de directeuren beschikken niet altijd over het gewenschte personeel. De ambtenaren die het groot-ambtenaarsexamen hebben gedaan, verkiezen een plaatsing bij het binnenlandsch bestuur boven een aanstelling bij de directiën, omdat de promotie bij het binnenlandsch bestuur sneller is.

Slechts zij die het klein ambtenaarsexamen hebben gedaan, zoeken heil bij de directiën. Maar dezen kunnen niet boven den rang van eersten commies klimmen. Hebben zij dien bereikt, dan zoeken zij veelal elders een heenkomen. Die verplaatsingen nu en de aanvulling der vacatures in de hoogere rangen door ambtenaren, die vaak de practische opleiding aan het departement missen, werken zeer nadeelig.

De schrijver doet daartegen drie middelen aan de hand, gezamenlijk toe te passen:

1°. Alle tijdens het inwerkingtreden van *Staatsblad* 1864, n°. 194, bij het burgerlijk bestuur in dienst zijnde en een traktement van *f* 150 genietende ambtenaren en beambten zijn van het groot-ambtenaarsexamen vrijgesteld. Daardoor zal men over practisch ontwikkelde lieden ruimer kunnen beschikken, en de rechtvaardigheid ten volle betracht zijn.

2°. Alle rangen der ambtenaren bij de Departementen van Algemeen bestuur moeten in traktement gelijk gesteld worden met die der Alge-

meene Secretarie. Vroeger bestond er reden om tusschen hen een onderscheid te maken en aan die der Algemeene Secretarie een hoogere bezoldiging toe te kennen, maar na de reeds plaats gehad hebbende decentralisatie, welke vermoedelijk nog wel zal voortgezet worden, is de noodzakelijkheid voor dat onderscheid vervallen.

3°. „Eindelijk achten wij het noodig — en op dezen wenk vooral hopen wij, dat de Regeering acht zal slaan — dat aan de ambtenaren bij de bureaux der Algemeene Secretarie en der Departementen van Algemeen Bestuur periodieke traktementsverhoogingen worden toegekend. Het is in 's lands belang dat de ambtenaren, die een plaatsing bij de bureaux van het Algemeen Bestuur gekozen hebben, in bevordering niet achterstaan bij ambtenaren van het binnenlandsch bestuur of andere takken van 's lands dienst. Dit wekt ontevredenheid en werkt ten nadeele van den dienst, vooral als de geest van ontevredenheid bezwaarlijk kan worden gewraakt."

De krijgsschool voor Indische officieren. De benoeming van den Kapitein van den *Indischen* Generalen Staf, Pompe van Meerdervoort, tot leeraar aan de tweede afdeeling van de Krijgsschool te 's Hage is een gewichtige vooruitgang, zooals het *Handelsblad* van 8 Mei terecht opmerkt. Van leeraars, herkomstig uit het leger hier te lande en niet persoonlijk bekend met Indische toestanden, kan niet worden verwacht, dat hun onderwijs op het gebied van tactiek, strategie, enz. vruchtdragend zal zijn.

Ook de wijziging van het Koninklijk besluit van 20 Sept. 1880 door dat van 25 Maart j.l. is een belangrijke verbetering, volgens den schrijver. Wanneer voortaan het getal officieren van de Infanterie, Artillerie, Cavalerie of Genie grooter is dan het beschikbaar gestelde aantal plaatsen, dan komen het eerst in aanmerking zij, die bij het examen de meeste kunde aan den dag hebben gelegd.

Door die twee maatregelen, de benoeming van Indische leeraren en de bedoelde wijziging, zal de deelneming aan den Krijgsschool-cursus bij het Indische leger krachtig bevorderd worden. Het aantal aspiranten van het Indische leger is dan ook voor de jaren 1881—83 weer grooter dan dat der officieren van het leger hier te lande.

Een toelichting van zijn bewering aangaande den oorsprong der demoralisatie van het Nederlandsche volk gaf de heer Bisschop Grevelink in het *Dagblad* van 7 Mei, omdat „den redacteur van *de Indische Gids* zijn beschouwing, naar 't schijnt, zoo vreemd is voorgekomen, dat hij, in plaats van die te wederleggen, er op een toon van gewaagt, alsof zij daartoe te ongerijmd is." De heer Grevelink bericht, dat hij niets heeft aangeroerd, wat hij niet uit de geschiedenis òf reeds bewezen heeft òf bereid is te bewijzen, terwijl hij verklaart, „dat zij die verhelen dat de bedoelde demoralisatie aan de batige sloten te wijten is. daarmede niet anders doen, dan, zooals oudtijds het formulier van het Godsgericht klonk, „te liegen in hun hals". Over een en ander treedt de heer Grevelink in eenige bijzonderheden; hij is van oordeel, dat de demoralisatie chronisch en dus ongeneeslijk geworden is.

»EEN INDISCH AMBTENAAR op reis" is het hoofd van een artikel in de *Middelburgsche Courant* van 19 Mei.

De bedoelde ambtenaar is de contrôleur van Wijk.

Een ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur in Indië moet in de eerste plaats hechten aan uiterlijk vertoon van deftigheid en betamelijkheid, moet zich echter ook minzaam en joviaal voordoen, heeft om vertrouwen en sympathie te kunnen vinden en met vrucht te kunnen werken kennis van taal, zeden en gewoonten noodig, moet zich ten opzichte der godsdienstige denkbeelden steeds onpartijdig toonen en belangstelling in het lot en de toekomst der inlanders aan den dag leggen.

Die opmerkingen vlecht de *Middelburgsche Courant* tusschen eenige der belangrijkste gedeelten van het verslag dier reis, door den contrôleur van Wijk in Atjeh gemaakt, en daarna eindigt het met deze goede woorden: „Het rapport geeft ons weer een beeld van den schoonen en zelfstandigen werkkring, waartoe de Nederlandsch-Indische ambtenaar geroepen wordt. Wordt ons koloniaal gezag in den regel gebouwd op de dapperheid onzer officieren en soldaten, vindt het zijn zekerheid en waarborg in het ontzag voor wapenen, het kan slechts stevig worden en nut stichten door het voorzichtig, beleidvol, krachtig en toch meegaand bestuur onzer ambtenaren. Op die twee zuilen is het Nederlandsch-Indisch rijk een gebouw geworden, waar de wereld met ontzag naar opziet. Iedere poging om er een van te ontwrichten of te verzwakken zou het gebouw doen ineenstorten, gelijk iedere toeleg om een harer te vervangen door eenig vreemd bestanddeel, een verlies zou wezen van den luister onzer roemrijke koloniale geschiedenis."

Varia.

EEN NIEUWE LANDRENTE-CIRCULAIRE.

De Locomotief van 30 Maart publiceert de volgende belangrijke circulaire:

Batavia, den Maart 1881.

Bij mijn nota's van 21 November 1879 en 18 Februari 1880 had ik de eer eenige wenken te geven omtrent de toepassing der bij het gouvernementsbesluit van 23 October 1879 N°. 3 vastgestelde voorwaarden betreffende het verzamelen van gegevens voor een nieuwe regeling der landrente op Java en Madoera.

Sedert is mij echter uit een met de Regeering gevoerde correspondentie gebleken, dat ik Haar bedoelingen in die nota's niet geheel juist heb teruggegeven, en het is tot herstel daarvan, dat mij is opgedragen, de inzichten der Regeering nader klaar en helder te ontwikkelen en allen twijfel omtrent hetgeen Zij verricht wil hebben weg te nemen.

Aan die opdracht thans gevolg wenschende te geven, neem ik de vrijheid het navolgende in Uw bijzondere aandacht aan te bevelen.

Ten einde misvattingen omtrent de bedoelingen der Regeering zooveel mogelijk te voorkomen, moet het onmisbaar geacht worden, dat aan een opzettelijke behandeling van de door Haar genomen maatregelen een historische inleiding van het thans aanhangige vraagstuk der landrente voorafga, waaruit het antwoord op de vraag geput kan worden, waarom de Regeering aldus en niet anders heeft gehandeld.

Zooals UEdG. bekend is, heeft de landrenteverordening van 1872, waarbij het tot op dien tijd in zwang zijnde stelsel van admodiatie werd verlaten en de aanslag der landrente naar eenige weinige, afgeronde en nauwbegrensde factoren (namelijk de uitgestrektheid der velden en de bruto-opbrengst van het daarop geteelde hoofd- of eerste gewas) werd geregeld, tal van moeielijkheden opgeleverd, zoodat reeds korten tijd na de uitvaardiging bijna eenstemmig de staf over haar gebroken werd.

Die moeielijkheden waren niet gelijk te stellen aan die, waarmede men bij de invoering van elke nieuwe regeling in den regel heeft te kampen.

Wel is waar, waren de ambtenaren niet genoegzaam op de nieuwe regeling voorbereid of daarvan niet voldoende doordrongen, zoodat de verordening dikwijls verkeerd werd toegepast, en was de overhaasting waarmede de regeling ingevoerd moest worden, oorzaak, dat de vereischte vertrouwbare gegevens niet, of althans slechts onvolledig verzameld konden worden, — al deze gebreken waren te eeniger tijd te verhelpen geweest en konden in elk geval aan de waarde der nieuwe verordening niets te kort doen.

Doch de grootste moeielijkheden waarvoor men zich geplaatst zag, de hoofdfout aan de nieuwe belastingregeling eigen, die haar toepassing geheel onmogelijk maakte, was, dat de regeling geen rekening hield met de *bestaande aanslagcijfers.*

Het bleek toch al dadelijk, dat bij een richtige toepassing der belastingverordening voor elke dèsa in den regel een belastingcijfer verkregen werd, zóó geheel verschillend van dat, hetwelk de bevolking gewoon was op te brengen, dat aan de vaststelling van dat cijfer bezwaarlijk kon worden gedacht.

Hier zou de aanslag eener dèsa aanzienlijk verlaagd, dàår ettelijke malen hooger moeten worden opgevoerd, en kan nu van het laatste ter wille der bevolking geen sprake zijn, druiste voorts verlaging hier, zonder verhooging elders, al te zeer tegen de belangen der schatkist aan, tot verhooging of verlaging bestond in vele streken te minder reden, omdat aldaar de plaatselijke ambtenaren van oordeel waren, dat welke gebreken aan de oude regeling van 1819 ook kleefden, het bedrag dat de bevolking vóór de uitvaardiging der verordening van 1872 betaalde, de norma was van hetgeen in billijkheid van haar gevorderd kon worden.

De wijze, waarop men alstoen in sommige gewesten getracht heeft aan het hierboven besproken euvel van de landrenteverordening van 1872 tegemoet te komen, moet vooral thans zeer worden betreurd.

Het besef, dat nu een nieuwe landrenteregeling was uitgevaardigd, een heffing overeenkomstig die verordening als de eenige rechtmatige kon worden erkend, heeft er toch in de hierbedoelde gewesten toe geleid, om de gegevens omtrent de padiprijzen, bruto-opbrengst, wellicht ook die omtrent de uitgestrektheid der velden, zoodanig te wijzigen, dat een aanslag verkregen werd, welke die van vorige jaren *eenigszins* nabij kwam.

Op het papier heette het dus, dat de verordening was toegepast: in werkelijkheid was zij dat niet, terwijl een gevolg van dusdanig handelen was, dat de verschillende aanslagcijfers der dèsa's veelal geen verband met elkander hielden.

Maar wat ook en vooral thans te betreuren is, was dat de weinige juiste gegevens, welke men mogelijk verzameld mocht hebben, op die wijze geheel te loor gingen.

Niet overal is op dergelijke wijze te werk gegaan.

Er waren gewesten waar men aanvankelijk meende, dat de belastingcijfers, volgens de nieuwe regeling verkregen, wel dadelijk konden worden

vastgesteld, vooral wanneer aanzienlijke verhoogingen, gelijk de regeling toeliet, over vijf jaren werden verdeeld.

Maar ook daar bleek van lieverlede de onmogelijkheid om die belastingcijfers te behouden.

Onderzoekingen brachten aan het licht, dat de in der haast verzamelde gegevens, waarop die cijfers gegrond waren, veelal ten eenenmale onjuist waren, en de Regeering zag zich herhaaldelijk genoodzaakt, om bij buitengewonen maatregel in de aanslagen dier gewesten de belangrijke wijzigingen te brengen, door de betrokken hoofden van gewestelijk bestuur voorgesteld. Onjuist zou het evenwel zijn te meenen, dat aan het ontbreken van juiste of het werken naar onjuiste gegevens alleen het ongelukkig lot, dat de nieuwe belastingregeling ten deel viel, moet worden geweten.

Afgescheiden daarvan drong zich algemeen de overtuiging op, dat een aanslag alleen naar de bruto-opbrengst tot *grooten* druk, het geheel buiten rekening laten der tweede gewassen tot *ongelijken* druk aanleiding gaf, en in het algemeen, dat het buiten aanmerking laten van de bijzondere omstandigheden, waarin de bevolking in deze of gene streek zich dikwijls met opzicht tot die in andere bevindt, zoowel tot het een als het ander leidde.

Aan dit kwaad kan niet gezegd worden, dat de regeling van 1819 in even groote mate mank ging, althans niet wat elk gewest in het bijzonder betrof.

De invloed van netto-productie en van het verbouwen van tweede gewassen mogen bij een aanslag overeenkomstig die regeling niet onder cijfers te brengen geweest zijn, dat deze factoren, en nog tal van andere op den aanslag invloed uitoefenden, lag in den aard der zaak.

Hoe dit ook zij, het resultaat van al hetgeen hiervoren is opgemerkt was, dat de groote verwarring in den aanslag der landrente hoe langer hoe duidelijker bleek, en de toestand waarvoor de Regeering zich op het einde van 1877 geplaatst zag, kan in het kort teruggegeven worden door deze woorden:

de landrenteverordening van 1872 was buiten toepassing gebleven;

de verschillende aanslagcijfers waren niet gegrond op de daarbij vastgestelde grondslagen, die zoo goed als algemeen worden veroordeeld;

zij waren op onregelmatige wijze tot stand gekomen en misten onderling verband;

de gegevens, waarop die cijfers gezegd werden te steunen, waren nagenoeg ten eenenmale onvertrouwbaar.

De aanslag was in 1872 vastgesteld voor een tijdvak van 5 jaren. Dat tijdvak eindigde dus op het einde van 1877, en de Regeering moest er op bedacht zijn te bepalen op welke wijze in de heffing der landrente voor den vervolge weder op wettige wijze zou worden voorzien.

Welke wettelijke voorziening kon zij in deze omstandigheden treffen?

Bij het beantwoorden van die vraag moest de ondervinding beslissen.

Dadelijk een nieuwe regeling op andere grondslagen uit te vaardigen, was niet mogelijk. Der Regeering ontbraken toch zelfs de meest noodzakelijke vertrouwbare gegevens, die Haar in staat zouden stellen de financiëele resultaten van de nieuwe regeling te berekenen.

Zij kon, zonder die gegevens, zelfs niet beoordeelen, welke belastingregeling getroffen behoorde te worden om de billijkheid te betrachten zonder te groote verandering in het bestaande te brengen.

Diezelfde vertrouwbare gegevens moesten aanwezig zijn, zou een nieuwe regeling, welke ook, in de practijk toepassing kunnen vinden.

Een nieuwen aanslag overeenkomstig de regeling van 1872 te gelasten, was evenmin mogelijk.

Daargelaten, dat men algemeen van oordeel was, dat het volgen van de grondslagen dier regeling het betrachten van billijkheid in den weg stond, sprak het immers vanzelf, dat, nu die grondslagen niet de maatstaf waren geweest, waarnaar het aanslagcijfer was berekend, een nieuwe aanslag overeenkomstig die grondslagen dezelfde hierboven opgegeven moeielijkheden in het leven zou roepen, waarvoor men in 1872 was gezwicht.

Intusschen was het duidelijk dat de bestaande aanslagcijfers niet behouden konden worden, en onbillijkheid van vele van die cijfers moest worden weggenomen en gelijkmatigheid tusschen de verschillende aanslagen moest onderling worden betracht.

Twee dingen waren aldus in de eerste plaats noodzakelijk:

1°. moest de gelegenheid geopend worden om in de bestaande aanslagcijfers naar billijkheid verandering te brengen, een gelegenheid die de ordonnantie van 1872 niet toeliet — en

2°. behoorde de heffing voor 1878 en volgende jaren op wettigen grondslag te rusten.

Het eenige middel, dat der Regeering overbleef om in de gerezen moeilijkheden te voorzien — en ook door Haar werd aangegrepen — was alzoo om bij ordonnantie (die in *Staatsblad* 1878 N°. 110) te verklaren, dat de aanslag der landrente op Java en Madoera voor 1878 en volgende jaren gelijk zou zijn aan het *bedrag* voor 1877, voor zoover de hoofden van gewestelijk bestuur geen gebruik maakten van de hun daarbij te gelijker tijd gegeven bevoegdheid om, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, wijziging in den aanslag te brengen, waar dit in verband met verkregen betere gegevens omtrent de opbrengst en de uitgestrektheid der gronden noodig mocht worden geacht.

Tot dezen tijdelijken maatregel mocht de Regeering zich echter niet bepalen.

Ging het niet aan, dadelijk een nieuwe regeling in te voeren omdat zij, evenals die van 1872, tot uitkomsten leiden zou, welke men zich wel wachten zou aan te nemen, nu de regeling van 1872 gebleken was in de practijk geen toepassing te kunnen vinden, diende de Regeering in elk geval op een andere regeling bedacht te zijn, op een regeling, waarvan de zekerheid zou bestaan, dat zij niet alleen aan de eischen der theorie zou voldoen, maar ook dat zij *uitvoerbaar* zou wezen.

Hoedanig zou *zulk* een regeling moeten wezen; op welke beginselen zou zij moeten rusten?

Ziedaar wat uit den aard der zaak alleen, bij gemis aan voldoende vertrouwbare gegevens, een degelijk onderzoek aan het licht kon brengen.

Dit onderzoek zou ruim moeten zijn en alles omvatten wat der

Regeering een juiste voorstelling kon geven van de draagkracht der landbouwende bevolking, zou zij om uit het bestaande tot iets meer rationeels te geraken, niet in de keuze van een stelsel beperkt worden.

Bij het besluit van 23 October 1879 N°. 3 heeft daarop de Regeering de gegevens vermeld, die naar Haar oordeel verzameld moeten worden, om Haar het nemen eener beslissing omtrent een nieuwe regeling mogelijk te maken.

Om allen twijfel omtrent de bedoelingen der Regeering weg te nemen, zal het na deze inleiding voldoende zijn alsnog enkele geopperde bedenkingen in opzettelijke behandeling te nemen.

De vraag is gedaan, of de in 1872 vastgestelde ordonnantie al haar kracht verloren heeft en daarmede volstrekt geen rekening meer behoeft te worden gehouden?

Bij het doen van die vraag had men bepaaldelijk het oog op de kabinetscirculaire van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van 14 April 1878 N°. 1, waarbij de bevoegdheid werd gegeven, om, zoo bij toepassing van het tarief der ordonnantie van 1872 een aanslag te drukkend voor de bevolking werd verkregen, de verhooging achterwege te laten of tot een lager cijfer te beperken, en waarbij er op gewezen werd, dat om op goede gronden te bepalen, dat de bestaande aanslag te hoog of te laag is, en welke verandering er in gebracht moet worden, niet uitsluitend op de *bruto*-opbrengst van *padi* of het hoofdgewas gelet behoort te worden, doch ook b.v. de gelegenheid in aanmerking gebracht behoort te worden, die in de eene dèsa niet, in de andere wel bestaat, om door de teelt van tweede gewassen nog een aanzienlijk voordeel van de gronden te trekken.

Is het, zoo vroeg men verder, geoorloofd ook het maximum door het tarief aangewezen, te overschrijden?

Het op de eerste vraag te geven antwoord is het navolgende:

De landrente wordt wettelijk op dit oogenblik beheerscht door de in 1872 vastgestelde regeling en de ordonnantie in *Staatsblad* 1878 N°. 110.

Die laatste verordening geeft alleen de bevoegdheid om de voor hare uitvaardiging onder de werking der regeling van 1872 vastgestelde *aanslagen*, welke te laag of te drukkend zijn, op een *billijker* cijfer te brengen, en om waar blijken mocht, dat door dit nader cijfer de billijkheid nog niet voldoende is betracht, daarin opnieuw wijziging te brengen.

In de grondslagen der regeling van 1872 heeft die verordening geen eigenlijke wijziging gebracht of kunnen brengen. Zij stelde geen *nieuwe* regeling vast, zij bepaalde alleen dat in de bestaande *aanslagcijfers* de wijzigingen gebracht konden worden, door de billijkheid gevorderd.

Men heeft dus eenvoudig na te gaan of de bestaande aanslagcijfers dan wel de cijfers, waartoe de toepassing van de grondslagen der regeling van 1872 zou leiden, te laag of te drukkend zijn en of zij in het algemeen met de billijkheid ook ten opzichte van die van andere dèsa's zijn overeen te brengen.

Is dit laatste niet het geval, dan geeft *Staatsblad* 1878 N°. 110 de bevoegdheid om eenvoudig die *cijfers* — niet de *grondslagen* der regeling — te wijzigen.

Om tot een billijker cijfer te geraken behoeven dus de leggers niet naar andere grondslagen te worden ingericht; wèl dient aanteekening gehouden te worden van de redenen, die tot wijziging van het aanslagcijfer hebben geleid.

Wat nu billijk is, kan alleen een onderzoek leeren.

Dat bij dat onderzoek op productiekosten, op het verbouwen van tweede gewassen, enz. kan worden gelet, spreekt vanzelf, daar de billijkheid toch door meerdere factoren wordt bepaald, dan tot regeling van de landrente in 1872 werden noodig geacht.

Uit het vorenstaande volgt tevens, dat aan de wijziging der aanslagcijfers steeds een deugdelijk onderzoek behoort vooraf te gaan.

Het verzamelen van de gegevens in het besluit van 23 October 1879 N°. 3 bedoeld, noodig èn om de Regeering in staat te stellen omtrent een nieuwe regeling te beslissen èn om te beoordeelen of de aanslagen al dan niet wijziging behooren te ondergaan, behoort dan ook de taak te zijn, welke de ambtenaren het eerst hebben te verrichten.

Wat betreft de quaestie, of het geoorloofd is het maximum per bouw, bij het tarief der ordonnantie van 1872 gesteld, te overschrijden, moet in het oog worden gehouden, dat de ordonnantie van 1878 alleen de strekking heeft, gelegenheid te geven tot het wegnemen van onbillijkheden.

De billijkheid nu kan nimmer vorderen een grens, die de Regeering zich zelf gesteld heeft, te buiten te gaan, en een overschrijding van het maximum kan dus niet als geoorloofd worden beschouwd.

Een andere vraag is: naar welken maatstaf moeten de nadere aanslagen geregeld worden, of welk percentage wil de Regeering hebben dat geheven wordt? Die vraag kan eigenlijk omgezet worden in deze: welke andere regeling dan die van 1872 wenscht de Regeering te eeniger tijd in te voeren, of al dadelijk thans te zien toegepast?

Het behoeft na al het voren opgemerkte geen betoog, dat op die vraag geen antwoord te geven is.

Juist om te weten, welke maatstaf den grondslag der nieuwe regeling behoort uit te maken, welk percentage niet te drukkend zal zijn, heeft de Regeering onderzoekingen noodig geacht, en zonder het resultaat dier onderzoekingen te kennen, is zij niet in staat een bepaalden maatstaf aan te wijzen.

Wèl laat het zich aanzien, dat een aanslag naar de bruto-opbrengst in het algemeen te zwaar zal zijn en een naar de netto-productie tot groot financiëel nadeel voor den lande zal leiden, zoodat *wellicht* een doorslag tusschen bruto- en netto-productie zal moeten worden genomen of wel een vaste grondrente voor verschillende soorten van gronden, vermeerderd met een zeker percent van de netto-opbrengst; maar daargelaten, dat zij dan toch ook thans met geen mogelijkheid zou kunnen bepalen, welke doorslag of welke grondrente en welk percent het meest aannemelijk zou zijn, wenscht zij bovendien niet beschouwd te worden als alleen tusschen de twee hier genoemde stelsels te weifelen, maar in een keuze geheel vrij te zijn en in geen enkel opzicht op het resultaat der onderzoekingen vooruit te loopen.

Wat de Regeering wèl kan aangeven is, hetgeen bij het doen van nadere aanslagen niet uit het oog mag worden verloren.

Op twee zaken behoort speciaal te worden gelet.

In de eerste plaats op de billijkheid ook in vergelijk met de aanslagen van andere dèsa's.

Die billijkheid kan door de Regeering niet onder cijfers gebracht worden of in een zekere verhouding of percentage worden uitgedrukt, maar kan gekend worden uit de gegevens welke omtrent de draagkracht der bevolking worden verzameld.

Zijn die gegevens eenmaal verkregen, dan kan ook een overtuiging gevestigd worden omtrent het bedrag, dat in billijkheid van de bevolking gevorderd kan worden.

In de tweede plaats op het volgende.

Waar de aanslag het bedrag, dat in billijkheid gevorderd kan worden overtreft, behoort hij natuurlijk verminderd te worden, maar waar in eenige streek, bij vergelijking met een andere, zonder onbillijk te zijn, meer gevorderd kan worden, behoort ook verhooging niet achterwege te blijven en de schatkist niet verstoken te worden van het meerdere waarop zij recht heeft.

Dat die verhooging niet ineens behoeft plaats te hebben, spreekt vanzelf.

Maar — zoo heeft men een andere bedenking ingebracht — als de Regeering geen bepaalden maatstaf kan aangeven, hoe zal het dan mogelijk zijn bij invoering eenmaal van de door de Regeering uit te vaardigen nieuwe regeling, de schokken te voorkomen, die zij zoo gaarne vermeden zag?

Men dwaalt evenwel als men Haar de meening mocht toedichten, de invoerin van een nieuwe regeling mogelijk te achten, zonder dat de bestaande aanslagcijfers de minste wijziging zouden behoeven te ondergaan.

Een regeling te maken, die aan die voorwaarde voldoet, mag gerust een onmogelijkheid genoemd worden, en de Regeering is dan ook van oordeel, dat in elk geval aan de invoering eener nieuwe regeling, een behoorlijke tijd tot voorbereiding moet voorafgaan.

Maar tusschen een regeling die wijziging niet uitsluit en een die tot groote schokken leidt, is een breede kloof.

De Regeering zal bij de keuze van een stelsel, bij de bepaling van de grondslagen, waarop het zal rusten, bij de vaststelling van de wijze waarop het zal worden toegepast, hebben te zorgen, dat groote schokken worden vermeden, dat wil zeggen zulke groote verschillen tusschen den bestaanden en den nieuwen aanslag, dat op die verschillen de getrouwe toepassing der nieuwe regeling zou behooren af te stuiten.

Dat dit doel niet bereikbaar zou zijn, zonder dat de Regeering vooraf bepaalt, wat de grondslag der nieuwe regeling zijn zal, ziet Zij niet in.

Immers, wanneer allerwege bij de aanslagen billijkheid en gelijkmatigheid zijn betracht, zal de wetenschap wat de belastbaarheid der landbouwende bevolking is, met welk bedrag en waarom zij met dat bedrag belast is, de Regeering in staat stellen een grondslag te kiezen, die groote schokken voorkomt.

Het vorenstaande mag naar het voorkomt geacht worden, de bedoelingen der Regeering voldoende te hebben verduidelijkt.

Ten einde aan die bedoelingen behoorlijk uitvoering te kunnen geven, heb ik de eer UEdG. te verzoeken, mijn nota's, over de bij het Gouvernementsbesluit van 23 October 1879 N°. 3 vastgestelde voorschriften handelende, buiten verdere uitvoering te laten.

Ik behoud mij voor, omtrent de toepassing der bij het aangehaald Gouvernementsbesluit gearresteerde voorschriften, nadere, met de thans verduidelijkte inzichten der Regeering in overeenstemming zijnde instructies te geven.

De Hoofdinspecteur der Cultures.

Het *Algemeen Dagblad van N. I.* noemde die circulaire een staatsstuk, waarover eenmaal de geschiedvorscher, als hij het later ontmoet, de handen ineen zal slaan.

Welke positie neemt toch de Directeur van Binnenlandsch Bestuur tegenwoordig in? moet men vragen, als hij dergelijke circulaires laat uitgaan van een Hoofdinspecteur van Cultures, terwijl een andermaal de Gouverneur-Generaal zelf hem het werk uit de handen neemt.

Van meer belang echter is de beteekenis der circulaire, in zoover zij de zwakheid van het bestuur toont en de willekeur waaraan de bevolking blootstaat erkent.

Dienaangaande maakt het genoemde blad deze juiste opmerkingen.

»Men is met de landrenteregeling vastgeloopen. De verordening van 1872 is nooit toegepast, en in 1877 heeft men geen definitieve regeling gemaakt, om dat *à l'impossible nul n'est tenu* Men heeft altijd de landrente aangeslagen naar den vorigen aanslag, soms zoowat verbeterd naar gelang van toenemende draagkracht, of ter gelijkmaking met andere dèsa's. Alle circulaires hebben dat weer voorgeschreven, maar altijd heeft men vellen papier volgeschreven om zich den schijn te geven, alsof men zich daarbij toch nog aan de Verordening hield. Die kunst heeft nu haar toppunt bereikt. Er wordt nu in ernst betoogd, dat de aanslag volgens de verordening blijft, maar dat men zich aan de *cijfers* van den aanslag niet behoeft te houden

»Men heeft eenvoudig na te gaan of de bestaande aanslagcijfers dan wel de cijfers, waartoe de toepassing van de grondslagen der regeling van 1872 zou leiden, te laag of te drukkend zijn en of zij in het algemeen met de billijkheid ook ten opzichte van die andere dèsa's zijn overeen te brengen.

»Is dit laatste niet het geval, dan geeft *Staatsblad* 1878 N°. 110 de bevoegdheid om eenvoudig de cijfers — niet de grondslagen der regeling — te wijzigen.

»De Hoofdinspecteur der Cultures, die deze circulaire schrijft, verklaart, in zijn vorige circulaire de inzichten der Regeering niet goed weergegeven te hebben. Toen was o. a. gezegd: men heeft alleen op de draagkracht te letten, terwijl nu verklaard wordt, dat men in geen geval hooger mag aanslaan dan volgens de, gewoonlijk te hooge aanslagen opleverende, verordening van 1872. Is de gewone aanslag hooger, dan moet zij verminderd. Hadde men zich tot die kennisgeving bepaald, dan ware het noodige gedaan.

»De contrôleur v. d. Kemp, die onlangs betoogd had, dat men nimmer het wespennest der landrente-regeling zou raken, als men de bestaande aanslagen niet tot grondslag nam van verdere regeling, schijnt bij de Regeering tot op zekere hoogte thans instemming te vinden."

EENIGE OPMERKINGEN OVER INLANDSCH ONDERWIJS.

In het Januari-nummer van dezen jaargang gaven wij een overzicht van een artikel, door den heer Graafland over het onderwijs voor inlanders geschreven, ten einde een reorganisatieplan aan te bevelen, dat o. a. op deze overweging steunt: De school moet dienen om het kind vaardigheid te leeren in het gebruik van zijn handen, zoodat het later in zijn behoeften kan voorzien.

Van een geachte zijde vernamen wij daartegen deze bedenkingen:

»1e. Er is een groot verschil tusschen de scholen in de Minahassa en die op Java; dat verschil dient men wel in het oog te houden, als men over inlandsch onderwijs spreekt. In de Minahassa is de inlandsche school volksschool; op Java is zij dat niet. Het is al heel mooi wanneer de inlandsche school op Java ons goede hoofden en schrijvers, ook voor de dèsa's, levert. Daarmede is al zeer veel gewonnen. De ondervinding leerde dat reeds, maar ook a priori kan men begrijpen, hoe nuttig en noodig het inlandsch onderwijs voor de hoofden is, vooral tegenwoordig nu er van hen zooveel gevergd wordt.

2e. De heer Graafland dringt te sterk op handenarbeid of vlechtwerk aan. Men moet niet vergeten, dat de hoofdbezigheid van den inlander landbouw is. Wil men practisch nut stichten, dan dient in de eerste plaats populair onderwijs in landbouwkunde in aanmerking te komen.

Ik denk hier o. a. aan de lees- en leerboekjes over landbouw en veeteelt die in Nederland op dorpsscholen worden gebruikt en herinner mij dat reeds jaren geleden door den heer Holle het volgen van dat voorbeeld werd aangeraden. De Regeering schonk destijds aan dat denkbeeld haar bijval, en de heer Holle schreef *de Vriend van den Landman*. Eenparig werd de voortreffelijkheid van dat werk door alle deskundigen erkend; waarom wordt het nu op de scholen niet gebruikt?

Ik wil met een en ander niet zeggen, dat er ook niet aan handwerken kan worden gedaan; integendeel, het zou b. v. zeer wenschelijk zijn, dat de Regeering patronen liet maken van allerlei vlechtwerk, te vervaardigen van bamboe (voor huizenbouw) en van rotan enz. (voor huisraad of gereedschap.) De verspreiding van eenige duizenden dergelijke prenten met de noodige bijschriften in de verschillende talen zou op de ontwikkeling van den inlander stellig een goeden invloed hebben, en hoe betrekkelijk weinig zou het kosten!

Maar populair onderwijs en landbouw is *noodiger*. Daaraan kan de Regeering niet te spoedig doen beginnen. Er is op het gebied van den inlandschen landbouw nog zeer veel te verbeteren, nog zeer veel sleur en vooroordeel af te leeren."

HOE EEN INDUSTRIE TE GRONDE GAAT.

De heer van Rees verklaarde onlangs in de Kamer, dat het hem niet verwonderen zou, wanneer men in Indië met eenig overleg er toe kon komen, om zeker aantal inlandsche werklieden over te halen, een eerbiedig verzoek tot de Regeering te richten om toch zoo streng mogelijk gestraft te worden, indien zich het geval mocht voordoen, dat zij zich niet goed van hun plicht kwijten.

Deze verklaring heeft ons verbaasd. Wel weten wij, dat de heer van Rees getoond heeft, veel met den inlander te kunnen doen, maar dat hij er kans op zou zien, den inlander tot een verzoek om zware straffen te bewegen, hadden wij toch ook van den heer van Rees niet mogen verwachten. Geen ander Indo-Europeaan zou zich daarop durven laten voorstaan.

Vervolgens zeide de heer van Rees: »De nieuwe Gouverneur-Generaal, van wien men, zooals daar te lande gebruikelijk is, thans alles verwacht, dat hij alle bestaande grieven, gegrond of ongegrond, zal opheffen, de suikercontracten verlengen, dat hij in één woord iedereen rijk en gelukkig zal maken, die Gouverneur-Generaal verkeert tegenover de particuliere werkgevers in een moeilijke verhouding, nu de Regeering zelve door een recente verordening haar werkvolk onder de strengst mogelijke bepalingen gebracht heeft.".

Had de heer van Rees niet beter gedaan, wanneer hij die spijtige woorden over hetgeen van den nieuwen gouverneur-generaal verwacht wordt, weggelaten had? Te meer, omdat hij weten moet, dat ze onwaar zijn. Toen de heer Mijer gouverneur-generaal werd, was de verwachting in Indië al zeer laag gespannen; toen de heer van Lansberge kwam, was men ook niet zeer optimistisch gestemd, en indien de heer van Lansberge gevolgd ware door zekeren, thans teleurgestelden, pretendent, zou èn inlander èn Europeaan zich over de toekomst bezorgd hebben gemaakt. Dat men den heer 's Jacob met vertrouwen zag optreden, was aan zijn verleden, kennis en karakter toe te schrijven.

»In een ordonnantie van 13 November 1880 (*Indisch Staatsblad* n°. 203)", dus gaat de heer van Rees voort, »zijn eenige bepalingen betrekkelijk inlandsche schepelingen bij de Bataviasche havenwerken, dus bij een locale onderneming, die ik geneigd ben bijna draconisch te noemen. Ze luiden:

Art. 1. De voor de schepen en vaartuigen bij den dienst der Bataviasche havenwerken aangemonsterde inlandsche schepelingen die na de monstering zich niet op den bepaalden tijd aan boord bevinden of zich vóór den afloop der verbintenis daarvan zonder verlof van den schipper verwijderen, worden gestraft:

1e indien zij noch handgeld noch voorschot op te verdienen gage hebben ontvangen of wel het genoten voorschot is aangezuiverd, met tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon van drie dagen tot drie maanden;

2e indien zij handgeld of voorschot op nog te verdienen gage hebben ontvangen en het genoten voorschot nog niet is aangezuiverd met dwangarbeid buiten den ketting van ten minste twee maanden en ten hoogste twee jaren en een geldboete van *f* 10 tot *f* 150.

Art. 2. De medeplichtigheid aan het misdrijf bij Art. 1 n°. 2 met straf bedreigd, wordt als de medeplichtige behoort tot de bemanning van het schip of vaartuig, waarop de hoofddader was aangemonsterd, gestraft met dezelfde straf als het misdrijf, en anders met tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon van drie dagen tot drie maanden."

Evenals de heer van Rees noemen wij die bedreigingen niet malsch.

De uitvaardiging van dergelijke bepalingen bewijst intusschen, dat de Regeering, wanneer zij zelve als werkgeefster optreedt, den door den Minister van Rees verzonnen maatregel tegen contractbreuk niet voldoende acht.

Niemand die werkelijk de toestanden kent, zal dat bevreemden; maar waarom dan geen algemeene bepaling gemaakt; een bepaling, ook voor de particuliere industrie toepasselijk?

Wie niet de demoralisatie van den inlander en den ondergang der particuliere industrie wil, moet verlangen, dat strenge strafbepalingen tegen contractbreuk krachtig worden toegepast.

Overdenking verdient, wat de Nederlandsche consul op Manilla in zijn nieuwste rapport betreffende de industrie aldaar mededeelde:

»L'industrie ne progresse visiblement que dans la production des sucres.

Les appareils primitifs de roulaison et cuisson sont substitués, quoique lentement, par des moulins en fer et complétés plus lentement encore par des machines à vapeur.

Une compagnie Anglaise — la Yengarée — formée pour la fabrication en grand des sucres a échoué complétement.

Son plan, comprenant le rachat des cannes de provinces entières et même la culture pour son propre compte, était trop complexe. Même sur une échelle réduite, je ne vois d'acheteurs ici pour des sucres raffinés ou en poudre de numéros élevés. L'exportation consiste surtout dans les numéros 5—6 à 8—9 (de Java) et fort peu des nos. 10—12 et au delà.

Du reste on ne peut compter sur les journaliers indigènes ni Chinois. Ils ne s'engagent en général qu'avec des avances, que trop souvent ils ne repaient ni en travail, ni en produits. C'est la cause principale de ruine pour les entreprises agricoles, industrielles, etc.

Les rares exploitations entamées de minerais de fer, de cuivre et même d'or sont abandonnées bientôt ou suivies très-superficiellement pour les mêmes causes ou bien par défaut de chemins praticables."

Koloniale litteratuur.

CRITISCHE OVERZICHTEN.

Catalogus der Bibliotheek van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra te Amsterdam. Amsterdam, SCHELTEMA & HOLKEMA. 1881. Gr. 8°.

Dezer dagen werd ons een exemplaar aangeboden van den Catalogus, waarvan de titel hierboven is vermeld. Een keurige inventaris, zoowel wat de uitvoering als de bewerking er van betreft, een Genootschap waardig, dat met den titel van »Koninklijk" prijkt. In een royaal 8°. deel, van 563 bladz., met duidelijke letter op zwaar papier gedrukt, wordt de bijeengebrachte boekenschat van het Genootschap beschreven door den heer G. Janse, conservator der Bibliotheek, aan wien door Bestuurders was opgedragen te voorzien in het gemis van een leiddraad, dat, bij den toenemenden rijkdom der boekerij, bij voortduring gevoeld werd door hen, die van die kostbare verzameling gebruik wenschten te maken.

Dat de verzameling zich in het bijzonder onderscheiden zou van andere boekerijen door haren rijkdom van werken over de natuurwetenschappen in het algemeen en over hare verschillende afdeelingen, vooral ook door een kostbaren schat van zoölogische werken, kon men reeds a priori verwachten, waar een »zoölogisch" genootschap als dat te Amsterdam zich de weelde van het aanleggen en bijhouden van een boekenschat veroorlooft. De inzage van den Catalogus beschaamt dan ook die verwachting geenszins. De afdeeling »Zoölogie" is het rijkst van allen vertegenwoordigd; de optelling van bijna 2000 afzonderlijke zoölogische werken vult meer dan 200 bladz. van den Catalogus. Voeg hierbij nog de titels van een overgroot aantal werken, die de geëerde conservator der boekerij beschrijft in de overige afdeelingen van den Catalogus onder de volgende hoofden: Hulpmiddelen (A. Bibliographie. B. Encyclopaediën en Woordenboeken. C. Musea en Diergaarden. D. Taxidemie. E. Microscopie). Geschiedenis der natuurweten-

schappen (Biographie). Algemeene natuurhistorische werken. Botanie. Landhuishoudkunde. Geologie. Palaeontologie. Mineralogie. Natuur-, meet- en werktuigkunde. Scheikunde. Astronomie en Meteorologie. Bijzonder omvangrijk (bijna 100 bladz. druks) is bovendien de derde afdeeling, die de opsomming bevat van de »tijdschriften en werken van geleerde genootschappen", waarvan het meerendeel gewijd is aan de bevordering van de kennis der natuurwetenschappen in het algemeen en van haar onderdeelen.

Wat de overige gedeelten van de boekerij betreft, die in den Catalogus worden beschreven, met name: Land- en Reisbeschrijvingen. Aardrijkskunde, Geschiedenis, Kunsten en Wetenschappen, Technologie, Letterkunde: uit den aard der zaak zijn zij niet bijzonder vertegenwoordigd, hoewel ook zij menig belangrijk en kostbaar werk aanwijzen.

Waar de te beschrijven verzameling zoo bijzonder rijk is in zoölogische werken, mag de geëerde samensteller van den Catalogus zich zeker verantwoord achten, waar hij gebruik heeft gemaakt van de indeeling, door Prof. Harting in zijn »Leerboek van de grondbeginselen der dierkunde" aangenomen. Voorts is in den geheelen Catalogus een alphabetische volgorde der auteurs aangenomen; daarvan is echter in de groep »Algemeene Natuurhistorische Werken" afgeweken, daar aan het hoofd er van de werken van en over Buffon en Linnaeus zijn geplaatst; de werken van den eerste zijn volgens het jaar der uitgave gerangschikt, terwijl bij die van den laatste de volgorde is in acht genomen, welke te vinden is in den Catalogus der Tentoonstelling van »Linnaeana in Nederland aanwezig", welke bij gelegenheid van de herdenking van zijn 100jarigen sterfdag in Januari 1878 werd gehouden. Eindelijk wordt de keurig ingerichte systematische Catalogus besloten met een goed bewerkt alphabetisch register.

Zoo ik mij eenige aanmerking op den geleverden arbeid mag veroorloven, dan zou het deze zijn, dat men het zou kunnen betreuren, dat bij de beschrijving der werken stelselmatig alléén het drukoord is opgegeven; vooral bij oudere, meer zeldzaam geworden werken zou de vermelding van den naam van den drukker of uitgever wel aanbeveling verdienen. Voorts ware het wenschelijk dat niet, gelijk nu 't geval is, slechts bij enkele, maar zooveel doenlijk bij alle bijdragen, overgedrukt uit tijdschriften of werken van geleerde genootschappen, het orgaan worde vermeld, waarin zij oorspronkelijk zijn opgenomen. Wij wijzen o. a. op de beschrijving van Bleekers's geschriften.

Houden wij ons overtuigd, dat deze Catalogus met voldoening door de natuurkundigen zal worden begroet, de wensch mag daarbij zeker wel uitgesproken worden, dat hij ook meermalen worde geraadpleegd door vele belangstellenden in de koloniale aangelegenheden te Amsterdam, die, waar de gemeentelijke Universiteits-boekerij nog betrekkelijk arm is in hare koloniale afdeeling, in de boekerij van het Genootschap »Natura Artis Magistra", voor een niet gering deel althans, eene bevrediging van hunne behoeften zouden kunnen vinden.

W.

Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche Zeemagt. 1879—1880. Uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine. 's Gravenhage, De Gebroeders van Cleef. 1881. 8⁰.

Dank zij de zorg van het Departement van Marine werden sedert een paar jaren in den vorm van een »Jaarboek" mededeelingen gedaan omtrent den toestand en het beheer van de Koninklijke Nederlandsche Zeemacht, benevens een overzicht van hare verrichtingen: een en ander, meerendeels getrokken uit de telkens aan het Ministerie aangeboden verslagen der verschillende hoofdofficieren onzer zeemacht. Nu onlangs werd ons weder een dergelijk »Jaarboek" aangeboden, de geschiedenis onzer marine bevattend gedurende het tijdvak van 1 October 1879—1 October 1880.

Waren zijne voorgangers voor de kennis van den toestand en beheer onzer zeemacht en van de door haar in Oost- en West-Indië verrichte werkzaamheden eene welkome en vertrouwbare bron, niet minder kan dit gelden van het jongst verschenen boekdeel. Niet enkel toch is ditmaal eene groote uitgebreidheid gegeven aan het verslag der verrichtingen in Oost-Indië, maar dat verslag zelf bevat vele niet te versmaden bouwstoffen voor onze kennis der hydrografie, geo- en ethnografie van den Indischen Archipel. Zoo troffen we, — om ons tot enkele voorbeelden te bepalen — in 't verslag van den kommandant van de »Macassar," nevens eenige mededeelingen over de maritieme werken te Saigon, vele bijzonderheden aan omtrent de reis naar de N. O. kust van Borneo, Solo en Manilla. In de rapporten over de verrichtingen der scheepsmacht in de verschillende stations wordt ons een schets aangeboden van hare diensten tot bekruising der kusten, baaien en rivieren, tot verbetering der kaarten, tot wering van den slavenhandel en, voor zoover Atjeh betreft, tot het uitoefenen van contrôle op den in- en uitvoer der verschillende, voornamelijk ter Noordkust gelegen staatjes; voorts een schets, hoe actief de bekruising van de Noord-Oostkust van Borneo plaats had van uit de stations Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo en Celebes; hoe daarbij meermalen de voldoening werd gesmaakt van slaven te kunnen bevrijden en dien handel op gemeld kustgebied gevoelige slagen toe te brengen, terwijl de kennis van de vaarwaters en de rivieren met hare talrijke uitmondingen, zoomede die van de bewoners van de Noordoostkust van Borneo, door herhaalde opname belangrijk vermeerderd werd.

Moge nog menige dergelijke bijdrage over onze koloniale marinegeschiedenis ons worden aangeboden!

C.

Het Boek Radja Pirangon of de geschiedenis van Nabi Moesa. Uitgegeven door T. Roorda. Tweede uitgaaf door J. J. Meinsma. Leiden, E. J. Brill. 1881. 8°.

Wij mogen niet met stilzwijgen laten voorbijgaan de verschijning van een tweede uitgaaf van het boek *Rådjå Pirangon*, onder de zorg van den heer J. J. Meinsma. De eerste uitgaaf was in 't jaar 1844 door wijlen Prof. T. Roorda bezorgd, en is sedert lang uitverkocht.

Ik geloof dat vooral de nog onbedreven beoefenaren van de Javaansche taal den heer Meinsma mogen dankzeggen voor deze verschijning, alsmede voor de zorg aan de correctie besteed; want ofschoon in den laatsten tijd, vooral ook op Java zelf, menig prozawerk in de Javaansche taal is uitgekomen, zoo ben ik 't toch met den heer Meinsma eens, dat de zuiver Javaansche woordschikking en woordenkeus van den *Rådjå Pirangon* een tweeden druk er van rechtvaardigden, als een geschikt werk voor jeugdige beoefenaren dezer taal.

Bij deze uitgaaf heeft de heer Meinsma de algemeen door de Javanen gevolgde spelling met opzicht tot de verdubbeling der letter *n* midden in een woord niet gevolgd; alleen waar zij tot verbinding van het aanhechtsel dient, wordt de letter *n* verdubbeld. De heer Meinsma zegt daarvan dat hij liefst de schrijfwijze van de oude Javaansche handschriften had gevolgd, maar den tijd daarvoor nog niet gekomen acht. Waarom niet?

Dezelfde reden die een tweede uitgaaf van den *Rådjå Pirangon* rechtvaardigt, acht ik in niet mindere mate geldig voor een vernieuwden druk van den *Adji Såkå*, waarvan de eerste druk in 1857 mede door wijlen Prof. T. Roorda, vanwege het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, werd bezorgd, en waarvan thans geen exemplaar meer in den handel is. De *Adji Såkå* toch is zuiver hedendaagsch Javaansch en munt uit door sierlijkheid van stijl.

Den Haag, Mei 1881. H.

The gardens of the sun, or a naturalist's journal on the mountains and in the forests and swamps of Borneo and the Sulu archipelago, by F. W. Burbidge. Trinity college botanical gardens. Dublin etc. London, 1880. 8°.

De heer Burbidge verhaalt ons in dit werk een en ander dat hij bij zijn bezoek van Singapoera, Djohor, Laboean, Noord-Borneo en de Soeloe- of Solok-eilanden in 1877 en 1878 heeft gezien. Bij de twee eerstgenoemde streken staat hij echter niet lang stil; uitvoeriger is hij over Laboean, maar voornamelijk handelt hij over Borneo en de Solok-eilanden. Hij heeft o. a. de hoofdplaats Broenai en een gedeelte van het aan de North-Borneo company (v. Overbeck c. s.) afgestane gebied

bezocht; van Sarawak en de Nederlandsche bezittingen aan de Westkust wordt maar ter loops even gewag gemaakt. Het hoofddoel der reis van B. was, naar hij vermeldt, het verzamelen en invoeren van fraaie nieuwe planten voor de »Veitchian collection" te Chelsea. Hier en daar tusschen den tekst geplaatste afbeeldingen dienen tot veraanschouwelijking van het medegedeelde.

In het boek van B. komt nu en dan wel allerlei voor, dat hij gerust had kunnen weglaten, doch over het geheel is zijn geschrift vrij onderhoudend en somtijds geeft hij zeer aanschouwelijke schilderingen van de tropische natuur. Een afzonderlijk hoofdstuk handelt over eenige Indische vruchten, de doerian is hier natuurlijk niet vergeten; den smaak van deze vrucht roemt B. al niet minder en zeker met nog meer woorden dan Wallace in zijne reizen door den Indischen archipel. Het laatste hoofdstuk behelst eenige wenken voor reizigers in tropische gewesten en beschouwingen over de vooruitzichten van Borneo in de toekomst. Een aanhangsel op het werk bevat eenige opgaven omtrent varens door B., en van vogelen deels door hem, deels door anderen op Noord-Borneo en de Solok-eilanden verzameld.

Men ontmoet, zooals trouwens te verwachten was, in B.'s geschrift menige bijzonderheid, die reeds vermeld was in het grootere werk van Spenser St. John (Life in the forests of the far East or travels in Northern Borneo. 2 vol. London, 1863). B. deelt echter, daargelaten nog wat in zijn aanhangsel over de Flora en Fauna voorkomt, hier en daar genoeg mede, dat nieuw of minder algemeen bekend is, waarbij ook de verandering van toestanden sedert 1863 in aanmerking moet komen. Enkele voorbeelden willen wij vermelden, zoo verhaalt hij op bl. 266 (vgl. bl. 89) dat hij te Kiau en in alle dorpen door Doesoen's (algemeene benaming van eenige stammen op N.-Borneo) eene soort van bijenteelt heeft gezien. Men houdt daar de bijen in eene soort van cylindervormige korven van een hollen boomstam gemaakt, die men op eene plank zet onder het overhangend dak van het huis. Somtijds waren de planken binnenshuis geplaatst, nadat men eene opening gemaakt had in het dak, in verband met de opening van den korf, zooals dit, zegt hij, ook gebruikelijk is bij de bijenhoudende inboorlingen van Kasjmîr. In Nederlandsch Indië bestaat, zoover men weet, geen bijenteelt dan in eenige districten der Preanger Regentschappen (Vgl de mededeelingen daarover van W. F. Hoogeveen in het Tijdschr. voor nijverheid en landbouw in N.-I. Deel X, 1864, bl. 262). Opmerking verdient ook zijne mededeeling omtrent het voorkomen van eene soort der bekende Megapodiën of loophoenders op Laboean, ofschoon dit bericht toch niet geheel nieuw is, dewijl daarvan reeds gewag is gemaakt door Cuthbert Collingwood (in zijne Rambles of a naturalist on the shores and waters of the China Sea. London, 1868, bl. 168) en mogelijk ook door anderen. Volgens Wallace (Malay Archipelago I 243) komt de familie der Megapodiidae alleen voor op Nieuw-Holland en omliggende eilanden, maar strekt zij zich uit zoover als de Philippijnsche eilanden en Noordwest Borneo. (Vgl. de aanteekening van Prof. Veth. Insulinde, I bl. 34). Meermalen (bl. 186 en 302) vermeldt B. rhinocerossen op Noord-Borneo, namelijk de soort met twee horens, zoodat er nu, nadat ook reeds andere reizigers ter loops daarvan ge-

waagd hebben, wel geen twijfel meer kan bestaan of dit dier wordt ook daar gevonden. Overigens is B. in de zoölogie van den Indischen archipel slecht te huis, hetgeen alleen daaruit reeds genoegzaam blijkt dat hij bl. 139 zegt, dat Borneo het eenige eiland van dien archipel is, waar olifanten worden aangetroffen. Vreemd is ook zijne voorstelling van de Maleiers op bl. 140, waar men leest dat sommigen hen beschouwen als afstammelingen van Arabieren, die zich reeds lang vóór de komst der Nederlanders in den Indischen archipel hadden gevestigd en dat dit gevoelen eenigen steun erlangt door het feit dat zij het Arabisch karakter tot letterschrift bezigen en hunne titels, zooals Sultan, Hadji en Sjarîf van Arabischen oorsprong zijn. Om den lezer een denkbeeld te geven van de Maleische letterkunde neemt hij de vertaling van eenige regels van een Maleisch gedicht uit een oud tijdschrift (Asiatic Journal) over en bovendien den getransscribeerden Maleischen tekst en de vertaling van een stuk der geschiedenis van Indra laksana enz. uit de bloemlezing, die achter Marsden's Maleische spraakkunst is gevoegd.

Wij meenen hiermede genoeg gezegd te hebben om den lezer van dit tijdschrift eenigszins bekend te maken met Burbidge's boek en hem te doen zien dat het, hoewel het juist niet zeer veel nieuws oplevert, toch wel eenige waarde heeft voor de vermeerdering onzer kennis van den Indischen archipel.

G. K. Niemann.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN.

De Fransche reizigers Wallon en Guillaume. In de onlangs verschenen April-aflevering van de »Annales de l'Extrême Orient" zijn de Notulen opgenomen van de vergaderingen der »Société Académique Indo-Chinoise", te Parijs. Daarin vonden wij een schrijven openbaar gemaakt van den heer J. C. Veenhuyzen, correspondent van het Genootschap te Semarang, waaraan wij, met betrekking tot den moord op de gemelde Fransche reizigers Wallon en Guillaume gepleegd, het volgende ontleenen.

Voorzien van aanbevelingsbrieven van den Gouverneur-Generaal van Lansberge aan den Generaal van der Heijden, vertrokken de heeren Wallon, Guillaume en Courret van Batavia naar Padang, alwaar zij belangrijke inkoopen deden van verschillende voorwerpen ter eventueele ruiling. In stede van bij hun vertrek van Padang in overleg te treden met het bestuur op Atjeh, namen zij een chineesche schoener en vertrokken daarmee rechtstreeks naar Analaboe, een der kleine onderworpen staatjes aan de kust van Sumatra; vandaar dat de autoriteiten op Atjeh geen kennis droegen van de aanwezigheid der vreemdelingen in die streken. Te Kotta Radja wist men daarvan hoegenaamd niets af, toen, in het laatst van Maart 1880, de tijding van den moord daar werd overgebracht.

Bij hun aankomst op Analaboe, werd Courret ziek, doch Wallon en Guillaume vervolgden hun reis tot Boeboen, ten noorden waarvan Waylah en Tenom liggen. De vorst van Tenom, die over deze drie kleine staatjes heerscht, en gewoonlijk zijn verblijf te Boeboen houdt, ontving de vreemdelingen zeer welwillend; op hun verzoek om hem de middelen te verschaffen in de streken van Waylah te reizen, deed de vorst al 't mogelijke om hen zulk een onderneming af te raden. Niets mocht echter baten; zij bleven bij hun voornemen volharden, waarop de vorst van Tenom hen in persoon vergezelde tot den vorst van Waylah, die zijnerzijds ook alles deed om de vreemdelingen te ontraden verder te gaan; hij bood hun gastvrijheid aan in zijn gebied, waar zij veilig hunne natuurhistorische onderzoekingen zouden kunnen volbrengen.

Na het vertrek van den vorst van Tenom voeren Wallon en Guillaume met hun gevolg, een Javaanschen bediende en eenige Atjehneezen, de rivier van Waylah op; twee dagen later werden zij evenwel door eenige mannen uit Pedir, aan het hoofd waarvan zekere Lamara stond, overvallen en gedood. De moordenaars doorzochten daarop 't bagage der reizigers, wier lijken zij in de rivier wierpen, doch de groote hoeveelheid daarvan maakte Lamara angstig, daar hij inzag aanzienlijke personen te hebben overvallen; uit vreeze dat hem eene geweldige straf zou ten deel vallen, zond hij daarom aan den vorst van Tenom honderd 20 francsstukken, eenige bankbilletten en de kisten, die bij ontvangst daarvan aansfonds naar Analaboe schreef, dat hij onder zijne berusting had een twintigtal kisten, bevattende instrumenten, eene kleine boekverzameling en eene menigte aanteekeningen.

Volgens den briefschrijver verwonderde ieder er zich over, dat de vreemdelingen rechtstreeks naar Waylah waren gegaan zonder vooraf met den generaal van der Heijden in overleg te zijn getreden. Het is wel opmerkelijk, zegt hij, dat al hunne goederen aan den vorst van Tenom zijn teruggezonden; roof was niet de beweegreden tot de misdaad; die volksstammen plegen geen diefstal; enkele der moordenaars getuigden dan ook dat zij niet wisten wie de vreemdelingen waren, doch gedacht hadden dat zij niet bij hen op die wijze zouden gekomen zijn, zonder vijandige bedoelingen. De reizigers, die deze streken bezoeken, vergeten te dikwijls de regelen der voorzichtigheid. Met iet wat minder stoutmoedigheid zouden de heeren Wallon en Guillaume hunne wetenschappelijke zending met goeden uitslag bekroond hebben gezien.

De tuchtiging voor den gepleegden moord bleef niet uit. Bij het vernemen der misdaad vertrok de Generaal van der Heijden onverwijld naar Analaboe; de vorst van Tenom was bereid naar Waylah te vertrekken, waar hij den volksstam bestrafte waartoe de moordenaars behoorden, terwijl Lamara en twee der zijnen ter dood werden veroordeeld.

Dusver de hoofdinhoud van den brief van den Correspondent der Société Académique Indo-Chinoise, te Semarang. De Notulen van de vergadering dier instelling, waarin die brief was voorgelezen, bevatten deze merkwaardige woorden van den Voorzitter, den Markies de Croizier: »M. le Président fait remarquer que cette lettre cherche à dégager

la responsabilité des autorités neérlandaises; le sentiment auquel a obéi son auteur est fort honorable, mais personne en France ne doutait que le Gouvernement des Indes neerlandaises n'eût été dans l'impossibilité de prévenir le crime et qu'il négligeât rien pour en tirer un châtiment exemplaire."

Of deze opmerking des heeren de Croizier gegrond is, beoordeelen wij liever niet. Wij vestigen er slechts de aandacht op van wien zulks aangaat.

Koloniale onderwerpen ter behandeling. Op de 104de Algemeene vergadering van de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid, op Dinsdag 12 Juli a. s. en volgende dagen te Haarlem te houden, zal, naar we vernemen, gelegenheid worden gegeven opnieuw de overweging aan te bevelen van den toestand van sommige industrieën, wier grondstoffen worden geleverd door onze koloniën, en de vraag te bespreken, wat de reden is, dat deze industrieën, zooals de bewerking van Getah pertja, Caoutchouc, Kinine, Rottan, enz. hier te lande niet of slechts op kleine schaal worde uitgoeoefend.

Belangrijk zijn ook een tweetal vragen, die in afdeeling 3, koophandel, zeevaart, visscherijen, volkshuishoudkunde en statistiek voorkomen, en wel:

»Is herziening van ons belastingstelsel, aanvangende met vereenvoudiging van het tarief der rechten op in- en uitvoer, gepaard aan afschaffing van alle in- en uitvoerrechten tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië, wenschelijk ter bevordering van de wederzijdsche belangen van Nederland en zijne koloniën, ten einde Nederland en Indië zoo spoedig en zoo volkomen als dit mogelijk is, te maken tot een vrijhaven voor het handels- en scheepvaart-verkeer?" en

»Hoe is de toestand der bedelaarsgestichten in Nederland?" Men wenscht eene bespreking van deze instellingen in vergelijking met het stelsel van deportatie naar de overzeesche koloniën, voornamelijk uit het oogpunt der Maatschappij van Nijverheid: vermeerdering van volkswelvaart.

De gouden medaille wordt voorts door de Maatschappij uitgeloofd voor de beste beschrijving der vezelstoffen, zoowel van Ned. Oost-, als van Ned. West-Indië, haar afkomst en technisch gebruik; welke beschrijving moet voorzien zijn van monsters, microscopische praeparaten en afbeeldingen der beschreven vezels.

Zendings-litteratuur. Van »Burkhardts kleine Missions-Bibliothek", uitgegeven door R. Gründemann, is het IVe deel, de 1e en 2e afd. verschenen. Behalve mededeelingen over de missie in Nieuw-Zeeland en Mikronesie, handelt dit gedeelte ook over »den Indischen Archipel."

Ook is dezer dagen verschenen: »De eerste zending-conferentie te Batavia en te Depok, van 20—29 Augustus 1880, en wat deze te verwachten en te bidden geeft. Met een voorwoord van Ds. J. A. Schuurman Johz. 's Gravenhage, 1881. 8°." Hierin zijn de volgende referaten met daarover gevoerde discussiën opgenomen: 1. Kerk en Zending, door E. Haan. 2. Mohamedanisme en Zending, door C. Albers.

3. Een Zendingsbond, door P. Jansz. Met 't oog op 't belang dezer onderwerpen hopen wij eerlang meer uitvoerig op dit geschrift terug te komen.

Cartographie. Gaarne vestigen wij de aandacht van belangstellenden op een tweetal kaarten, ons onlangs toegezonden, en waarvan de uitvoering verre van onverdienstelijk mag heeten. De eene is een »Etappekaart van Java en Madoera. Schaal 1. 500000. Te zamengesteld onder de leiding van den Luitenant-Kolonel van den Generalen staf W. J. Havenga, chef der Topografische dienst, door den Eersten Luitenant bij opgemelde dienst E. B. Hooijer. 1878." 4 bladen, folio. De tweede is een »kadastrale overzichtskaart der afdeeling Batavia, stad en voorsteden, benevens het bebouwde gedeelte van Meester Cornelis, gekadastreerd ingevolge Gouvernements Besluit dd°. 30 Januarij 1874 n°. 9 in de jaren 1874—1878, zamengesteld uit 137 détailkaarten door het personeel van het kadaster te Batavia onder leiding van den Ingenieur F. Verstijnen, geteekend door den Adj. Landmeter Eckringa op de schaal van 1. 10000 Gravure en kleurendruk van J. Smulders & Cie." 's Hage. 4 bladen, folio obl.

Van den ter perse zijnde »Allgemeinen Hand-Atlas in 86 karten von Dr. R. Andree" (compleet in 10 afleveringen à 2 m.) verschenen, kort geleden, de 7e en 8e aflevering die, onder meer, de kaarten bevat van China en Japan, Centraal-Azië en Oost-Indië, Achter-Indië en den Maleischen Archipel, Australië en Nieuw-Zeeland, Centraal-America en West-Indië. Ook wat artistische uitvoering betreft, verdienen deze kaarten aanbeveling.

NIEUWE UITGAVEN.

IN NEDERLAND EN NEDERLANDSCH-INDIË.

Benoeming (De) van een civiel Gouverneur van Atjeh en onderhoorigheden. 's Gravenhage. Henri J. Stemberg. 1881. 8°. (IV, 94 blz.) *f* 0.75.

Bloemen Waanders (F. G. van), Nederland's koloniale markt. 's Gravenhage, H. C. Susan C.Hzn. 1881. 8°. *f* 0.60.

Boek (Het) Radja Pirangon of de geschiedenis van Nabi Moesa, uitgegeven door T. Roorda. Tweede uitgaaf door J. J. Meinsma. Leiden, E. J. Brill. 1881. 8°.

Catalogus der Bibliotheek van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra, te Amsterdam. Amsterdam, Scheltema & Holkema. 1881. gr. 8°. (XII, 563 blz.)

Coolsma (S.), West-Java. Rotterdam, J. H. Dunk. 1881. 8°. (VIII en 260 blz. met kaart). *f* 1. 50.

Geschiedenissen (De) van het Oude Testament naar de Heilige Schrift, door C. Poensen. Rotterdam, M. Wijt & Zonen. 1881. 8°. (446 blz.)

Gunning (J. G. H.), Een Javaansch geschrift uit de 16e eeuw handelende over den Mohammedaanschen godsdienst naar een Leidsch handschrift uitgegeven en met aanteekeningen voorzien. Academisch proefschrift. Leiden, E. J. Brill. 1881. 8°.

Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche Zeemagt. 1879—1880. Uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine. 's Gravenhage, Gebroeders van Cleef. 1881. 8⁰. (X, 393 blz.)

Neijs (H. H. A.), Beschouwingen over de toepassing van het strafrecht op werkcontractbreuk. Academisch proefschrift. Leiden, Gebr. van der Hoek. 1881. 8⁰. (VI, 96 blz.)

Stoomvaart-maatschappij »Nederland". Verslag April 1881. Amsterdam, M. & F. C. Westerman. 1881. 4⁰. (20 blz.)

Verslag der Commissie tot het afnemen in 1880 van het eindexamen der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus in Nederlandsch-Indië. Batavia, Landsdrukkerij. 1880. 8⁰. (14 blz.)

Zending-Conferentie (De eerste) te Batavia en te Depok, van 20—29 Augustus 1880, en wat deze te verwachten en te bidden geeft. Met een voorwoord van Ds. J. A. Schuurman Johz. Uitgegeven ten voordeele van een zendingbond. 's Gravenhage, H. P. de Swart en Zoon. 1881. 8⁰. (157 blz.)

IN HET BUITENLAND.

Bird (Isabella L.), Unbeaten Tracks in Japan. 4 th. ed. London, Murray. 1881. 2 vols. 8⁰. 24 s.

Burckhardt (Dr. G. G.), kleine Missions-Bibliothek. 2 Aufl. v. Past. R. Grundemann. 4 Bd. Ozeaniën. 2 Abth. Bielefeld, Velhagen & Klasing. 1881. 8⁰. (Inhalt: Polynesiën, Neuzeeland u. Mikroneziën. VII, 352 s.)

Clarke (H.), Gold in India. A Paper read before the Society of Arts. London, E. Wilson. 1881. 8⁰. 1 s.

Cumming (C. F. G.), At Home in Fiji. With Map and Illustrations. London, Blackwoods. 1881. 8⁰. 2 vols. (pp. 620). 25 s.

Directory (Commercial) of Spain and her Colonies. London, Baillière. 1881. 8⁰. 25 s.

Faunthorpe (J. P.) Geography of the British Colonies and Foreign Possessions. 4th ed., resised and enlarged. London, Philip, 1881. 8⁰. (pp. 210.) 2 s. 6 d.

Fitzgerald (John Foster Vesey), Australia. With Illustrations and Map. (Foreign Countries and British Colonies.) London, Low. 1881. 12⁰. (pp. 234.)

Hoernle (A. F. Rud.), A comparative Grammar of the Gaudian languages, with special reference to the eastern Hindi, accompanied by a (lith. and col.) language map and a table of alphabets. London, 1880. 8⁰. (LV, 416 pp.)

Johnson (Bp. of Calcutta), Primary Visitation Charge at Calcutta London, Rimigtons. 1881. 8⁰. (pp. 33.) 1 s.

Kaegi (Adf.), der Rigveda, die älteste Literatur der Inder. 2 Aufl. Leipzig, O. Schulze. 1881. 8⁰. (VI, 265 s.)

Keane (T. F.), Six Months in Meccah. An Account to the Mohammedan Pilgrimage to Meccah recently accomplished by an Englishman professing Mohammedanism. London, Tinsley Brothers. 1881. 8⁰. (pp. 210). 10 s. 6 d.

Lowis (Lena), Familiar Indian Flowers. Coloured Plates. London, Reeve. 1881. 8⁰. 31 s. 6 d.

Macfarlane (C.), History of British India, from the earliest English Intercourse. New ed., with continuation to the Termination of the late Afghan war. London, Routledge. 1881. 8⁰. (pp. 690). 3 s. 6 d.

Meyners d'Estrey (Cte), La Papouasie ou Nouvelle-Guinée Occidentale. Ouvrage accompagnée de gravures et d'une carte dressée et gravée par R. Hausermann. Paris, Challamel ainé. Rotterdam, J. H. Kramers et Fils. 1881. 8⁰. (IV, 182 p.) *f* 4.00.

Mossman (Samuel), Japan. With illustrations. London, Sampson Low, Marston, Searle & Rivington. 1880 8⁰. (IV, 248 blz.) *f* 2.30.

Parliamentary. Colonial Possessions. Reports. London, P. S King. 1881. olio. 1 s. 8 d.

Poor (Laura Elizabeth), Sanskrit and its kindred Literatures. Studies in Comparative Mythology. London, C. Kegan Paul & C°. 1881. 8°. (VI, 468 pp.) *f* 3.25.

West Coast of Hindostan Pilot. Including the Gulf of Manar, the Maldivh and Lakadivh Islands. 2nd. ed. London, 1881. 8°. (Government Publication). 4 s.

Zöller, (H.). Rund um die Erde. Niederländsch-Indien. Die Südsee. Australien. Hinter-Indien. Sitten- und Culturschilderungen aus den hervorragendsten Colonialländern nach ihrem heutigen Standpunkt. Köln, Du Mont-Schauberg. 8°. 2 Thl. 10 m.

KORTE INHOUD

VAN HET MALEISCHE GEDICHT

Sjaïr Ken Tamboehan.

De beide Maleische gedichten, waarvan ik onlangs den inhoud kortelijk opgaf in de Bijdragen van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, deel IV, 3e stuk, heeten Sjaïr *Soelthan* MANSOER SJAH GEMPITA en Sjaïr KAHAROE'L MASJHOER en behooren tot den tegenwoordigen tijd. Het gedicht, daarentegen, welks inhoud ik hieronder opgeef, is van veel ouder datum en moet bepaald vóór de invoering van den Mohammedaanschen godsdienst onder de Maleiers, of kort daarna zijn opgesteld, daar er geen zweem in voorkomt van iets, dat ook maar op Mohammedanisme gelijkt. Daarentegen worden de oude goden er in verheerlijkt en telkens op het tooneel gebracht. Verder blijkt de oudheid van dit gedicht ook hieruit, dat er niets in voorkomt, wat den omgang van de Maleiers met de Europeanen verraadt. Wordt er op het laatst in de *Sadjarah Malajoe* en den *Hang Toewah* herhaaldelijk van schietgeweer en andere Europeesche zaken of personen gesproken, in dit gedicht leest men slechts van de oude Maleische wapenen, kleederdrachten en muziekinstrumenten.

De geschiedenis, in dit gedicht behandeld, speelt wel op Java, maar daarom is het gedicht zelf nog niet op Java opgesteld of een Maleische omwerking van een Javaansch gedicht. Hoewel er Javaansche toestanden in beschreven en slechts Javaansche personen in vermeld worden, zoo is het toch zuiver Maleisch van het begin tot het einde en vrij van Javanismen.

Ik twijfel er aan, of de KEN TAMBOEHAN wel op Java gevonden

wordt, of een dergelijke naam in de oude Javaansche litteratuur bekend is. Alle mij bekende exemplaren van dit gedicht zijn uit het midden der Maleiers afkomstig.

Bij het Nederlandsche publiek is de Sjaïr KEN TAMBOEHAN geen onbekende. Twee malen gaf Dr. J. J. DE HOLLANDER er een gedeelte van uit: eerst in de Bloemlezing achter de eerste uitgave van zijne Handleiding tot de kennis der Maleische taal- en letterkunde, Breda 1845, en vervolgens afzonderlijk met aanteekeningen, te Leiden bij E. J. Brill 1856, terwijl daarvan ook een Nederlandsche vertaling in dichtmaat is uitgegeven door Dr. P. P. ROORDA VAN EYSINGA te Breda bij Broese & Co. 1838.

Wat de beide uitgaven van Dr. DE HOLLANDER betreft, zij bevatten wel het schoonste gedeelte van het gedicht, maar op verre na niet het geheel. Dit bleek mij uit een vergelijking met mijn handschrift, dat ik op Riouw ben machtig geworden. Niet alleen is er verschil in uitgebreidheid, maar ook in de voorstelling der feiten. Het stuk, door Dr. DE H. uitgegeven, bevat 1200 regels ruim, terwijl mijn Hs. er 6000 telt. Het is dus vijfmaal grooter, en bevat, wat aan het stuk van Dr. DE H. ontbreekt, ook het begin en het einde. Ook de dood van KEN TAMBOEHAN en RADEN MANTĔRI is in mijn Hs. geheel anders beschreven en hierin komt het geheel overeen met de voorstelling, die daarvan in het Hs. no. 345 van de Rijksbibliotheek te Leiden gegeven wordt. In volledigheid, zuiverheid en nauwkeurigheid wint mijn Hs. het ook beslist van dit laatste. Daar de KEN TAMBOEHAN nu een van de belangrijkste en schoonste oude Maleische gedichten is, achtte ik het wel de moeite waard van mijn Hs. eens den hoofdinhoud mee te deelen, te meer, daar ik het voor compleet houd, want uitlatingen heb ik er niet in aangetroffen. Ook de regels zijn volkomen, d. i. er ontbreken geen woorden aan, zooals in de zoo even genoemde uitgaven maar al te veel het geval is, en het rijm is bijzonder goed en ongedwongen. Het geheele gedicht is vloeiend en sluit ineen als een bus.

Na deze voorafgaande opmerkingen kunnen wij tot de mededeeling van den inhoud overgaan.

De vorst van *Djĕnggala* was afkomstig van *Batara Kala* en resideerde te *Tjĕmpaka Djadjar*. Hij was zeer machtig en vele andere vorsten waren hem cijnsbaar. Zoo nu luidt het verhaal van den vorst van *Koeripan*. Hij ontving de dochters van vele andere vorsten en grooten ten geschenke en leefde vergenoegd met zijne gemalin, die zich, evenals hij, in het bezit van al die kinderen verblijdde. Zij beiden voedden ze op, alsof het hunne eigen kinderen waren. De vorst liet voor hen een grooten hof aanleggen, omringd door een steenen muur, welke hof uitvoerig wordt beschreven. Midden in dien

hof stond een gebouw van veertien *roewangs*[1]). waarin de vorstin al die meisjes dagelijks liet weven. De vorst heette Sĕri Nara Indra en had een eenigen zoon, Eno Karta Pati geheeten. Voor dezen bouwde de vorst een afzonderlijk paleis, *astana*. Hij was reeds zeventien jaren oud, de lieveling zijner ouders en bezat allerlei goede eigenschappen.

Vervolgens wordt er verhaald van den vorst van *Dangkadiri*, dat hij een buitengewoon schoone dochter bezat, Raden Poespa Kĕntjana genaamd. Door een zonderling bestuur der Goden verdween zij uit den hof. Op zekeren dag toch, ging *Raden Poetĕri* (H. H. de prinses) met al hare jonkvrouwen daarheen. Na gebaad te hebben zette zij zich in de *balai* neder om bloemen te vlechten. Terwijl zij allen daarmede vroolijk bezig waren, ontstond er plotseling een duisternis. De donder ratelde en felle bliksemstralen doorkliefden de lucht, zoodat ieder beefde van ontzetting. Daarop daalde een *dewa* (godheid) neder, die zich meester maakte van de prinses en hare beide voedsters. Zij verdwenen voor aller oogen en groot was de ontsteltenis van de hofjuffers. De ouders schrikten hevig toen zij vernamen, dat *Raden Poetĕri* tegelijk met hare beide zoogsters Si Bajan en Si Sangkit was verdwenen. De rijksbestierder gaat daarop zelf met alle *mantri's* en beambten de prinses zoeken, doch allen kwamen onverrichter zake terug. Zeer dichterlijk wordt de smart der koningin beschreven.[2])

Intusschen liet die *déwa* de prinses Poespa Kĕntjana met hare beide zoogsters neder in een groot woud en dit werd door Batara Kala zoo bestuurd, opdat zij door den vorst van *Djĕnggala* zou kunnen gevonden worden. Daar, midden in het bosch, werd zij verdrietig, doch hare beide zoogsters trachtten haar te troosten.

Daarop wordt er verhaald, dat de vorst van *Koeripan* op de jacht ging en Poespa Kentjana vond. Zeer verheugd over deze vondst neemt hij haar mede naar huis en ook de vorstin was blijde met deze aanwinst. Zij bracht haar dadelijk in den hof bij de andere meisjes en veranderde haar naam in Ken Tamboehan, dien van Si Bajan in Ken Tadahan en dien van Si Sangkit in Ken Pĕnglipoer. De prinses van *Angkadiri* was toen 14 jaren oud en werd boven al de andere meisjes door het vorstelijk echtpaar bemind.

Op zekeren nacht gebeurde het, dat de prinses een droom had, waarin zij zag dat de volle, glansrijke maan haar in den schoot viel. Aan niemand verhaalde zij dien droom, die haar zeer verontrustte.

Verder wordt er verhaald, dat Eno Karta Pati (die voortaan *Raden*

[1]) Dat zijn de vierkante vakken tusschen de pilaren van een Indisch gebouw.
[2]) Zie de vertaling hierachter.

Mantĕri genoemd wordt, even als KEN TAMBOEHAN verder *Raden Poetĕri* heet) door zijne ouders zou worden uitgehuwelijkt. Daarover raadplegen zij eerst den Rijksbestierder en deze raadt hun tot toekomstige gemalin van hun zoon de prinses van *Bandjar Koelon* aan, die buitengewoon schoon, maar door een geest weggevoerd was.

Dit verhaal wekt de belangstelling van *Raden Mantĕri*, die dadelijk een vurige liefde voor die verdwenen prinses gevoelt. Daarop droomt ook hij, dat de volle maan hem op den schoot valt, doch onmiddellijk door een *raksasa*, boozen geest, wordt weggevoerd. Deze droom verontrust hem, doch ook hij deelt hem aan niemand meê.

Den volgenden dag komt bij hem de lust op om op vogels te gaan jagen in de nabijheid van den verboden hof. Recht dichterlijk wordt die jacht beschreven. [1]) Een parkiet, *sĕrindit*, wordt door den prins geraakt, doch deze vliegt daarop den hof in en valt op het weefsel van KEN TAMBOEHAN neder. Daarop raadt KEN TADAHAN haar hem te vangen, doch hij vliegt van het eene weefgetouw op het andere en wordt door al de meisjes vruchteloos nagezet. Eindelijk zet hij zich aan de zijde van KEN TAMBOEHAN neêr.

Intusschen zendt RADEN MANTĔRI een zijner volgelingen, WIRA DANI genaamd, uit om den vogel te zoeken. Na eenige oogenblikken gezocht te hebben, komt deze voor de poort van den hof, gluurt er doorheen en is getuige van hetgeen daar met het beestje voorvalt. Hij bericht nu aan zijn heer, dat de gezochte vogel in den hof gezeten is aan de zijde van eene zeer schoone prinses. Daarop gaat RADEN MANTĔRI zelf naar de poort om alles te zien en ontvlamt in liefde voor KEN TAMBOEHAN. Hij vraagt aan WIRA DANI wie toch al die prinsessen zijn, en deze verhaalt hem, dat zij allen door zijn vader vroeger in den krijg gevangen zijn genomen en nu worden bewaard om ze hem, als hij eenmaal gehuwd is, tot bijzitten te geven.

Vervolgens laat RADEN MANTĔRI den portier roepen en beveelt hem de poort open te doen, doch deze durft dit niet en zegt, dat hij van den vorst bevel ontvangen heeft om niemand binnen te laten. Daar RADEN MANTĔRI hem dreigt in stukken te houwen als hij hem niet binnenlaat, zoo opent hij de poort en de prins treedt in den hof, terwijl hij zijne volgelingen buiten laat.

Toen al die jonkvrouwen een jongeling zagen binnenkomen, verlieten zij langzaam het gebouw. Alleen KEN TAMBOEHAN bespeurde daarvan niets, want zij zat met haar rug naar de poort gekeerd en weefde ijverig door. Opeens grijpt RADEN MANTĔRI, die achter haar staat, haar opgeheven hand met de weverspoel. Zij schrikt en gist, dat dit

[1]) Zie ten bewijze daarvan de vertaling hierachter.

niemand anders kan zijn dan de Kroonprins. Daarop staat zij op en wil naar achteren vluchten, doch RADEN MANTĔRI belet haar dit, vraagt hoe zij heet en wat zij weeft en verklaart haar zijne liefde. Bedeesd geeft zij hem daarop antwoord en zegt hem, dat zij vernomen heeft, hoe hij reeds verloofd is met de prinses van *Bandjar Koelon*. Hij ontkent dit en verklaart, dat hij niemand anders voor echtgenoot verlangt dan haar. Zij smeekt hem echter haar met rust te laten werken, daar zij anders den toorn der vorstin heeft te duchten, doch hij laat zich niet afwijzen. Nu gebruikt zij een list, laat de spoel vallen en terwijl hij zich verwijdert om die voor haar op te rapen, tracht zij hem te ontvluchten, doch hij achterhaalt haar en wil zich niet meer van haar laten scheiden. Hij vleit en lokt haar tot zij eindelijk zijn wensch vervult en zijn gemalin wordt.

Nadat de prins zich drie dagen lang bij haar heeft opgehouden, bemerken zijn ouders zijn afwezigheid. Zij laten hem ontbieden, doch daar hij nog in den hof der jonkvrouwen is, gaat WIRA DANI tot zijne ouders en deelt al het gebeurde aan den vorst en zijn gemalin mede. De eerste is er kennelijk meê ingenomen en spreekt dit ook openlijk uit, doch de vorstin, die met haren zoon geheel andere plannen heeft, ontsteekt in toorn en vaart op een vreeselijke wijze uit. De oude vorst vermaant haar zich in te toomen, daar RADEN MANTĔRI, als hij het hoorde, zich wel eens van kant kon maken. Verder openbaart hij haar zijn vermoeden, dat KEN TAMBOEHAN de dochter is van een aanzienlijk vorst. De vorstin wordt op het hooren daarvan nog toorniger, doch verkropt haar woede.

Intusschen blijft RADEN MANTĔRI nog zeven dagen lang bij KEN TAMBOEHAN, die hij zich tot echtgenoote heeft genomen, vertoeven. Op zekeren nacht echter droomt RADEN MANTĔRI, dat KEN TAMBOEHAN door een tijger van zijn zijde wordt weggeroofd. Hij schrikt op uit zijn slaap, tast nevens zich en vindt daar zijne vrouw. Hij deelt haar zijn droom mede en onmiddellijk begint zij te vermoeden welk lot haar wacht. Hij troost haar zooveel hij kan en zweert haar eeuwige trouw.

Een paar dagen na dit voorval neemt hij van haar afscheid, om een bezoek bij zijne ouders te gaan afleggen, opdat zij zich over zijne afwezigheid niet ongerust zouden maken. Zijn vader ontvangt hem vriendelijk en, terwijl hij bij dezen is, laat zijne moeder, die zijn komst heeft vernomen, hem door de hofjuffer TJINDRA SARI bij zich ontbieden. Toen hij gekomen was, bestraft zij hem overzijn gedrag en hekelt zijn dwaasheid om de gevangene KEN TAMBOEHAN tot zijn vrouw te nemen. Hij wordt toornig bij het aanhooren van deze smalende woorden, doch daar zijn moeder begint te vreezen,

dat hij zichzelven zal te kort doen, spreekt zij hem verder zeer vleiend toe en verlangt van hem, dat hij voor haar eenig wild zal gaan jagen, waarop zij zeer belust is. Hij belooft haar dit morgen reeds te doen en neemt daarna afscheid.

Toen hij bij zijn vader teruggekomen is, vindt hij dezen aan tafel. Terwijl hij met hem het middagmaal gebruikt vraagt zijn vader hem naar hetgeen zijne moeder hem heeft gezegd. Toen de oude man van die opdracht hoorde stemde hem dit tot nadenken. Hij wilde het verbieden, doch had daarvoor geen geldige reden en toch was zijn hart ongerust. Hetzelfde was het geval bij de hovelingen, die het verzoek hadden gehoord. Daarop neemt Raden Mantĕri afscheid en geeft bevel aan zijn onderhoorigen om alles voor de jacht in gereedheid te brengen. Vervolgens keert hij terug naar het verblijf van Ken Tamboehan. Deze zat juist met hare gezellinnen over de moeielijke omstandigheden, waarin zij gekomen was, te spreken, toen Raden Mantĕri verscheen. Hij zet zich aan hare zijde en neemt al de aanwezige juffers eens op, wier namen genoemd en wier hoedanigheden van ieder in het bijzonder worden beschreven. Na eenige oogenblikken toevens nemen zij allen afscheid, en Raden Mantĕri begeeft zich met zijne echtgenoote in het slaapvertrek. Daar deelt hij haar mede, dat hij den volgenden morgen op de jacht moet, doch niet langer zal uitblijven dan één dag. Daardoor wordt zij zeer ongerust en deelt hem hare bekommernis mede, doch hij troost haar en verzekert haar, dat hij in leven en in sterven de hare blijft. Daarop begeven zij zich ter ruste, doch Ken Tamboehan kan niet slapen. Zij had er een voorgevoel van, dat haar einde nabij was en begon eindelijk overluid te weenen. Raden Mantĕri wordt daardoor wakker en troost haar. Hij stelt haar voor, om maar niet te gaan jagen, doch zij wil hem daarin niet verhinderen.

Toen de dag aangebroken was, viel beiden het afscheid zwaar. Niet dan met moeite konden zij elkander verlaten. Eindelijk vertrekt hij, door zijne gezellen gevolgd. Terwijl hij door de stad en over de markt reed, liep al het volk bijeen om hem te zien. Recht aanschouwelijk worden de praatjes over hem onder dat volk weergegeven.[1]) Eindelijk in het bosch gekomen wordt de jacht begonnen.

Na het vertrek van Raden Mantĕri kwamen al de jonge hofjuffers tot Ken Tamboehan om haar te troosten. Terwijl zij daar zoo bij elkander zijn, komt er opeens het bericht dat de oude vorstin zeer verstoord is. Al de jonkvrouwen gaan daarom weder naar hare

[1] Zie de vertaling hierachter.

plaats en KEN TAMBOEHAN begeeft zich met hare beide zoogsters in het slaapvertrek. Uit de gehouden gesprekken blijkt, dat die beide vrouwen niet gunstig over de zaak denken.

Toen op den morgen van dienzelfden dag de vorstin vernam, dat haar zoon op de jacht was gegaan, begaf zij zich vol toorn naar den hof. Daar gekomen, vindt zij al de jonkvrouwen bijeen, doch KEN TAMBOEHAN is niet in haar midden. Zij speelt vreeselijk op en laat haar roepen. Ontzetting bevangt KEN TAMBOEHAN en hare beide zoogsters, toen zij dat van de bode vernemen [1]). Bij de vorstin gekomen, vaart deze vreeselijk tegen haar uit. Vervolgens laat zij den beul roepen, en toen deze is verschenen, neemt zij hem afzonderlijk en fluistert hem toe, dat hij KEN TAMBOEHAN naar het bosch moest brengen en daar uit den weg ruimen. Daarop beveelt zij KEN TAMBOEHAN met hare beide zoogsters naar het woud te gaan om RADEN MANTĔRI bij haar te ontbieden en hem te zeggen, dat zij zeer krank is en hem verlangt te zien. De beul zou de drie vrouwen geleiden. KEN TAMBOEHAN vertrekt met een angstig gemoed. Alle jonkvrouwen zijn innig met haar begaan en diep verontwaardigd. Ieder hunner uit haar gevoelen over de handelwijze der vorstin.

Intusschen spoort de beul KEN TAMBOEHAN aan om wat sneller te gaan. Eindelijk komt zij in het bosch. Terwijl zij in diepe droefheid voortwandelt, stoot zij met haar linker voet tegen een steen en verwondt dien, zoodat zij bijna niet verder voortkan van de pijn. Alle drie barsten daarop in klachten uit. Zij beginnen te bemerken, dat zij bedrogen en verraden zijn, want zij worden door den beul in het dichtste van het kreupelhout geleid en niet ter plaatse, waar men jagen kan.

Daarop vraagt KEN TAMBOEHAN aan den beul of de jachtplaats van RADEN MANTĔRI nog verre van die plek verwijderd is. Hij zegt haar, dat ze nog slechts een klein eind weegs hebben te gaan en spoort haar daartoe aan. Zij sleept zich dus met haar gewonden voet weêr voort. Eindelijk stuiten zij op een groote rivier, welker oever zij volgen, totdat zij gekomen zijn aan een *angsana*-boom, aan welks voet een groote steen ligt. Hier gelast de beul haar te blijven en deelt haar nu den last mede, dien de koningin hem ter volvoering opgedragen heeft. Op het vernemen daarvan valt KEN TAMBOEHAN op dien steen in zwijm neder. Hare beide zoogsters spreken daarop den beul aan en wijzen hem er op, hoe onrechtvaardig het is haar te dooden, terwijl de prins de schuld van alles heeft. Zij noodigen hem uit haar beiden eerst om te brengen.

---

[1]) Zie hierachter.

Door de tranen dezer vrouwen besproeid, ontwaakt KEN TAMBOEHAN uit haar bezwijming. Zij vermaant hare voedsters zich in dit onvermijdelijk lot te schikken, vraagt haar vergeving als zij ze ooit heeft verongelijkt, neemt afscheid van haar en denkt daarop aan haar beminde, ENO KARTA PATI. De beide vrouwen willen haar niet overleven en zijn bereid met haar te sterven.

Vervolgens trekt KEN TAMBOEHAN den ring van haar vinger en geeft dien aan den beul met verzoek om voor haar een vlot te maken [1]), haar lijk daarop te leggen, met allerlei bloemen te bedekken en daarna naar zee te laten afdrijven.

De beul belooft haar dit te zullen doen, terwijl hij den ring aan zijn vinger steekt en haar verzoekt óp te staan. Daarop trekt hij zijn kris en doorsteekt haar borst. Op het zien daarvan barsten de beide voedsters in weeklachten uit en eischen van den beul, dat hij ook haar zal dooden. Ook dit gedeelte van den hem gegeven last volbrengt hij en maakt vervolgens een vlot, waarop hij *angsana* en allerlei andere bloemen legt en eindelijk de drie lijken plaatst, die hij geheel met bloemen overdekt, waarna hij het met den stroom laat afdrijven.

Na dezen drievoudigen moord keert hij terug tot de vorstin, geeft haar verslag van het gebeurde en ontvangt van haar een rijke belooning, bestaande in allerlei gouden sieraden. Thuis gekomen, toont hij dit alles aan zijn vrouw, die daarover hevig ontstelt. Op haar vraag deelt hij haar mede, hoe hij er aan gekomen is en dit vermeerdert nog haar angst en misnoegdheid. Zij verwijt hem zijn misdadige en domme handelwijze, waardoor hij nu den rechtmatigen toorn van den vorst en van den kroonprins heeft te duchten. Nu ziet hij zijne dwaling in, krijgt berouw en verdeelt het goud onder al zijne kinderen en kleinkinderen.

Op dienzelfden ongelukkigen dag had men verscheiden slechte voorteekens. Zoo gevoelden de vorst en al het volk zich dien dag niet op hun gemak; de zon bleef door dikke nevels onzichtbaar; een roode gloed verspreidde zich langs den horizon; dwaallichten waarden rond als menschen die bedroefd zijn; een lauwe motregen viel neêr en een gele gloed bedekte het uitspansel ten teeken, dat een aanzienlijk vorst het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld. Allen, die het aanschouwden, waren geroerd. Terwijl de motregen nederviel, teekende zich een regenboog aan den hemel. Daarop ontstond er donder, vergezeld van bliksem, zóó hevig, alsof land en stad zouden opgenomen worden. Vele goden in het luchtruim verschrikten en

---

[1]) Hier verschillen mijn HS. en dat van de Rijksbibliotheek geheel met het fragment door Dr. de Hollander uitgegeven.

daalden neder, om naar hetgeen er geschiedde onderzoek te doen, want zij meenden, dat de aarde verging. Vele goden uit den godenhemel daalden al zwevende naar beneden, en werden heel in de verte iets drijvende midden op het meer gewaar. De godheid BATARA echter wist, dat op het vlot onder zijne *angsana*-bloemen het lijk van Raden POESPA KĔNTJANA lag en had groot medelijden met haar. Hij besluit, dat zij weêr levend zal worden, tot vorstin van *Djĕnggala* verheven en opnieuw vreugde genieten.

Nu wordt er verder verhaald, hoe de kroonprins dien ganschen dag jaagde, maar niets ving. Herhaalde malen raadden zijne volgelingen hem om terug te keeren en eindelijk geeft hij daaraan gehoor. Op den terugweg komt hij aan het meer en loopt vervolgens langs den oever tot hij den *angsana*-boom bereikt. Hier rust hij op den steen een oogenblik uit en verkwikt zich aan den geur der *tjĕpaka*-bloemen. Door de akelige voorteekens van dien dag was hij echter treurig gestemd. Hij hoorde in de verte den donder en zag de bliksemstralen heen en weder schieten. 't Was alsof iemand hem een treurige tijding zou brengen. Toen dacht hij aan zijn vrouw en zag in zijne verbeelding duidelijk haar bleek gelaat.

Om zich een weinig te verzetten stelt hij zijne volgelingen voor daar een bad te nemen. Terwijl allen vroolijk daarmede bezig zijn komt er langzaam een vlot met bloemen beladen den stroom afzakken. RADEN MANTĔRI beveelt het naderbij te brengen, doch als men het wil aanvatten wijkt het onmiddellijk terug. Daarop zwemt de prins zelf er heen en nu komt het vlot dadelijk naar hem toe. Op zijn bevel wordt het naar den oever getrokken, en daarop begint ieder zich van de bloemen meester te maken. Terwijl zij daarmede bezig zijn komen de drie lijken voor den dag tot aller groote schrik. Op hun geroep komt ook de prins naderbij en ziet met ontzetting het lijk zijner vrouw. Hij barst in luide jammerkreten uit en zegt, dat niemand anders dit gruwelstuk kan gedaan hebben dan zijne ouders. Weenende neemt hij het lijk zijner vrouw op zijn schoot en valt bij het beschouwen van de wond in haar borst in zwijm. Verschrikt treden al zijne dienaren nader. Uit zijn bezwijming bijgekomen, kust hij het lijk zijner vrouw en neemt het besluit haar in den dood te vergezellen. Daarop trekt hij zijn kris, doorsteekt zich en valt naast haar neer. Ontzetting bevangt al zijne dienaren. Een hunner, WIRA DANI, heeft nog getracht het te beletten, maar schoot te laat toe om den stoot te voorkomen. Onmiddellijk zendt hij WIRA KARTA naar de stad om den vorst van het gebeurde bericht te brengen. Toen de bode kwam zat de oude man juist in de gehoorzaal en schrikte geweldig, zoodat hij flauw viel. Op het hooren van de treurmare kwam het geheele

volk in opschudding. Ook de oude vorstin hoorde het en toen begon haar hart hevig te bonzen.

Nauwelijks was de vorst weer uit zijn bezwijming bijgekomen, of hij ijlde met al zijne ministers en ambtenaren naar de plaats van het onheil; de vorstin liep den troep al strompelende achterna, en ook de paleisbeambten liepen mede, al morrende over zulk een ongehoord bedrijf en wel zoo luid, dat de vorst het kon hooren en daardoor in toorn ontstak.

Bij het lijk zijns zoons gekomen knielde de koning neder, omhelsde en kustte het en zag, dat èn zijn zoon èn KEN TAMBOEHAN op dezelfde plaats in de borst waren doorstoken. Alle omstanders weenden. Niet het minst de vrouwen der aanzienlijken, die meê waren gekomen. De vorstin sloeg zich op de borst en betoonde groot berouw, doch bij dat alles kon zij nog niet nalaten met minachting over KEN TAMBOEHAN te spreken [1]). Onderwijl besproeide zij het lijk van haar zoon met rozewater en hare tranen, en trachtte hem daardoor in het leven terug te roepen.

Toen de vorst bijkwam en zijn gemalin zag, ontstak hij in toorn en beval haar dadelijk uit zijn oog te verwijderen, daar zij alleen de oorzaak was van alles. Hij beval dat dit zoo spoedig mogelijk zou geschieden, want dat hij haar anders met zijn zwaard in stukken zou houwen.

Vervolgens bleef de vorst bij het lijk zijns zoons zitten weenen tot het duister begon te worden. Toen kwamen al de grooten en aanzienlijken met een draagbaar en met fakkels en lantaarnen, wat de treurige indrukwekkendheid van het tooneel nog vermeerderde.

De vorst sprak geen enkel woord en gaf geen enkel bevel. Hij was als wezenloos. Eindelijk spreekt de rijksbestierder hem aan en vraagt zijn toestemming om het lijk van den prins te vervoeren, doch hij verkiest dien nacht daar te blijven treuren en eerst den volgenden morgen tot de overbrenging over te gaan. De droefheid was dien nacht onder het volk algemeen en allen bleven waken.

Den volgenden morgen werd het lijk van RADEN MANTĚRI op de draagbaar gelegd en stond men gereed om het weg te brengen toen de vorst beval, dat het lijk van KEN TAMBOEHAN naast dat van zijn zoon zou worden gelegd. De vorstin was daar sterk tegen, doch hierover werd de vorst woedend en beval haar aan te grijpen en te mishandelen. Alleen door zich achter de vrouwen der aanzienlijken te verschuilen, wist zij het te ontkomen.

Eindelijk droeg men de baar in plechtigen optocht naar de stad. De zon was nog altijd achter nevelen verborgen; een motregen viel

---

[1]) De fijne karakterteekening door den dichter is hier inderdaad te bewonderen.

zacht neder; de gansche natuur zag er treurend uit; de pauw maakte in de hooge boomen een geluid als dat van iemand, die alle hoop heeft verloren en dit terwijl al het volk treurde en weende. Zoo kwam men in het paleis, waar de beide lijken op een versierde katafalk werden gelegd. Links en rechts daarvan schaarden zich alle aanzienlijke jonkvrouwen en weenden.

Daarop naderde ook de vorstin, doch de vorst kon haar niet meer in zijne tegenwoordigheid dulden en beval, haar uit het paleis te verwijderen. Men bracht haar buiten de stadspoort, waar zij eenzaam moest rondzwerven. Al hare goederen werden haar ontnomen.

Vervolgens belegt de vorst een vergadering van al zijne ministers en vraagt wie met de volvoering van het misdrijf is belast geweest. De rijksbestierder deelde hem mede, dat den beul door de vorstin gelast was dit te doen, en hij daarvoor van haar rijke geschenken had ontvangen. Daarop zond de vorst Wira Karta met eenige dienaren om den beul van kant te maken. Op de markt gekomen, vonden zij dezen in druk gesprek met zijne kinderen en kleinkinderen en met zijn vrouw, die hem allerlei verwijten deed.

De beul, de op hem afgezonden dienaren ziende, trok zijn kris en begon *amok* te maken. Hij verwondde een paar lieden, doch werd gegrepen, gekneveld en aan een paal op de markt ter dood gebracht. Ook zijn vrouw en al zijne nakomelingen werden gedood, zijn huis en goederen met vuur verbrand.

Daarop beval de vorst een mausoleum te bouwen en rijk te versieren. Toen het gereed was, werden de lijken zijner beide kinderen daarin gelegd, reukwerk gebrand en bloemen gestrooid. Vervolgens bad de vorst ernstig tot de goden onder het storten van vele tranen en het opzeggen van veelvermogende tooverspreuken, opdat zijn zoon in het leven zou terugkeeren. Door zijn krachtig gebed en zijne offers ontstond er een opschudding in den hemel, zoodat de goden het daar te warm kregen [1]) en op aarde nederdaalden.

Op dien tijd was Batara Kala nog op den berg *Indra Kila.* Ook hij zag hoe de vorst van *Djĕnggala* alles aanwendde om zijn zoon weêr in het leven terug te roepen en kreeg daarom medelijden met hem. Hij gaat te rade met Batara Goeroe en vraagt hem vergunning om naar de aarde te dalen en daar Enoe weêr levend te maken. Deze beveelt hem dit te doen, waarop hij naar de aarde gaat. Op dien tocht komt hij aan den verboden hof *Bandjaran Sari.* De *bidiadari's* (nimfen), die hem daar ontmoeten, staan daarover verbaasd. In de gehoorzaal *Indra Maja* vindt hij Sĕgarba met al hare nimfen zich

[1]) Dit staat er woordelijk.

vermakende. Deze schrikt door zijn verschijning, doch hij deelt haar het doel zijner komst mede en verzoekt haar om de welriekende *gandapoeri*-bloem, daar hij den gestorven ENOE wil gaan opwekken.

De godin SĔGARBA begeeft zich daarop naar haar slaapvertrek en legt zich daar neder. Zij neemt een kruikje, plaatst dat op haar borst, en krijgt een gouden naald, waarmede zij zich in de borst prikt. Met het bloed, dat uit die kleine wonde vloeit, vult zij het kruikje en dit nu veranderde in een welriekende *gandapoeri*-bloem. Daarop gaat zij tot BATARA KALA en overhandigt het hem, zeggende, dat met dit middel dooden weêr levend kunnen gemaakt worden.

Intusschen had de vorst van *Djĕnggala* in het mausoleum veertig dagen lang onder tranen en gebeden doorgebracht en allerlei reukwerk geofferd. Eens, toen het bijna dag werd, alle goden nog rondzweefden en de vorst half in bezwijming lag, verscheen BATARA KALA plotseling voor hem. De vorst schrikte en een liefelijke geur verspreidde zich door het geheele vertrek. BATARA KALA zeide hem, dat hij gekomen was om zijn zoon weer in het leven terug te roepen. Met dankbaarheid en blijdschap in het hart, viel de vorst voor hem neder.

Daarop wreef BATARA KALA de lichamen der beide dooden met de bloem, zoodat het leven daarin terugkeerde. Ook de beide zoogsters PENGLIPOER en TADAHAN werden weer levend. Zij bewezen aan BATARA KALA hun hulde en waren verbaasd elkander levend terug te zien. Daarop verdween de godheid.

De vorst ging vervolgens met zijn beide kinderen naar de gehoorzaal. Toen het gebeurde bekend werd, was de vreugde algemeen. Ook met de vorstin had een verzoening plaats, daar zij over haar misdaad zwaar berouw gevoelde. Daarna beval de vorst alles in gereedheid te brengen voor het plechtig baden van ENO KARTA PATI. Groote toebereidselen worden daarvoor gemaakt en vol verlangen wordt een gunstige dag afgewacht.

Nu keert de dichter terug tot de personen, vermeld in den aanvang van zijn verhaal, en deelt mede, hoe het met den vorst van *Bandjar Koelon* is gegaan sedert het verdwijnen zijner dochter. Hij had daardoor veel geleden en overal en bij iedereen onderzoek laten doen, doch al te vergeefs. Ten laatste deelt zijn *patih* hem mede, wat hij aangaande de prinses had vernomen, namelijk, dat zij met hare beide zoogsters in het woud van *Koeripan* was neêrgeworpen, daar door den vorst van dat rijk was gevonden en dat deze, nu reeds drie jaren geleden, haar met zijn zoon had laten huwen.

Toen de vorst van *Bandjar Koelon* dit vernam, was hij verschrikt en verblijd tevens. Zoo ook de vorstin, zijn gemalin. Dadelijk beveelt hij den rijksbestierder alles voor zijn afreize in gereedheid te laten

brengen en gedurende zijn afwezigheid het rijk te besturen. Daarop vertrekt het vorstelijk echtpaar, gezeten op een olifant en vergezeld van een groot gevolg met muziek en vaandels. Na eene lange reis aan de grens van het rijk gekomen, beraadslaagt de vorst met zijne ministers en besluit om eerst gezanten te zenden.

Intusschen was de vorst van *Koeripan*, *Praboe Djĕnggala*, bezig met de toebereidselen voor het bad en de daarbij behoorende feesten. Terwijl hij met zijn zoon in de gehoorzaal gezeten is, komt de rijksbestierder hem berichten, dat de vijand met een zeer groot leger op de grenzen staat. Daarop wordt beraadslaagd wat te doen? ENO KARTA PATI raadt aan, er eenige dappere beambten heen te zenden om onderzoek te doen. Twee gaan met dat doel op weg en komen de gezanten van den vorst van *Bandjar Koelon* tegen. Op hun vraag welke vorst er met een leger gekomen is, antwoorden zij, dat het de vorst van *Daha* is, die zijn dochter wenscht te ontmoeten. Zij gaan daarop gezamenlijk de stad in, om dit den vorst bekend te maken. Algemeen is de vreugde en RADEN MANTĔRI deelt dadelijk het nieuws van de komst harer ouders aan KEN TAMBOEHAN mede. Zij weent van blijdschap.

Den volgenden morgen gaat RADEN MANTĔRI met een groot gevolg en muziek den vorst verwelkomen en uitnoodigen om zijne intrede te houden. Hij wordt zeer hartelijk en met veel luister door zijne schoonouders ontvangen, die hij vervolgens tot zijne ouders en zijn vrouw geleidt.

Na de plechtige ontvangst nemen de vorst van *Koeripan* en die van *Daha* plaats op den troon en gaan vervolgens KEN TAMBOEHAN opzoeken. Toen zij elkander zagen, weenden zij lang en overluid. Vooral was haar moeder zeer aangedaan toen zij haar wedervond. Daarop werd het eten opgedragen en spijsden de beide vorsten en vorstinnen met hunne beide kinderen, waarbij veel werd verteld en gevraagd.

Na den maaltijd spreekt de vorst van *Koeripan* er over, om de regeering aan zijn zoon af te staan. Daarop gaan zij naar de gehoorzaal, waar de vorst bevel geeft om alles in gereedheid te brengen voor het officieele bad, dat op den volgenden dag zou plaats hebben.

Toen die dag aangebroken was, werden de prins en de prinses prachtig gekleed en daarna in een fraaie draagkoets geplaatst. De beide oude vorsten bestegen samen een olifant, terwijl de twee oude vorstinnen ieder in een draagstoel waren gezeten. Onder het spelen van de *gamĕlan* trok de stoet naar buiten, de stad rond, langs wegen, die met allerlei bloemen van goud en edelgesteenten werden bestrooid, zoodat het volk overal aan het grabbelen ging.

Toen men zeven malen de stad was rondgeweest, steeg men bij de

badplaats af, waar men tot het baden overging. Na afloop daarvan werden de nieuwe vorst en vorstin gekroond. RADEN MANTĔRI kreeg daarbij den naam van RATOE ĔNOM KĔSOEMA JOEDA en KEN TAMBOEHAN den titel van PRAMESWARI.

Na verloop van eenigen tijd wenschen de vorst en vorstin van *Daha* weêr te vertrekken. Het scheiden valt moeielijk, daar de dochter gaarne haar moeder wil vergezellen en de jonge vorst zijne vrouw niet alleen kan laten gaan. Beiden wordt vermaand te blijven, vooral ook met het oog op de regeering, die zij pas hebben aanvaard. De jonge vorst geleidt dus zijne schoonouders slechts tot buiten de stad en geeft hun verder een groot geleide van ambtenaren en officieren mede, die bij aankomst van den vorst in zijn land onmiddellijk terugkeeren, nadat zij van allerlei geschenken voor zich en hunnen nieuwen koning zijn voorzien.

Na het vertrek harer ouders bleek het, dat de jonge vorstin zich in een gezegenden toestand bevond. Overeenkomstig de zonderlinge neigingen, aan dien staat eigen, krijgt zij een sterk verlangen om eene *paoch djanggi*-vrucht te eten. Hoe men daarnaar echter ook zoekt, zulk een vrucht was nergens te vinden.

De vorstin wordt eindelijk ernstig ongesteld, doordat zij het begeerde niet kreeg. Daarop vernam men van een priester *(adjar)*, dat midden in het meer zulk een boom te vinden was, doch dat die door een *garoeda* (griffoen) werd bewaakt. Daar de vorstin zonder het genot van die vrucht niet beter kon worden, besluit de vorst zelf te gaan en daarvoor zijn leven te wagen. Met een groot leger trekt hij naar het meer en slaat aan den oever zijn kamp op.

Nu wordt verhaald, dat een zekere godheid in den hemel dronken was van liefde. Zijn naam was *Sang Jang* DOERGA NATA en hij was verliefd op TOENDJOENG BIROE MOEDA. Deze speelde in den hof *Bandjaran Sari* met SĔGARBA, het hoofd van alle *bidiadari's* of nimfen. Daarop komt DOERGA in den hof en wil zich van TOENDJOENG BIROE MOEDA meester maken, doch zij ontvlucht hem en toen zij geen kans meer zag van te ontkomen, stortte zij zich in den vijver en zonk dadelijk naar beneden. Zij kwam op aarde terecht en veranderde zich daar in een schoone prinses. *Sang Jang* DOERGA NATA keert daarop teleurgesteld terug en geraakt uit baloorigheid aan het zwerven. Overal zoekt hij zijn dulcinea en roept haar naam uit, zoodat bosch en veld er van weergalmen, doch hij vindt haar nergens.

Intusschen verliet BATARA KALA den berg *Indra Kila* en zweefde naar het meer *Djamdjam Sela*. Op dien tijd deed hij eene rondreize over de wereld en zag, dat TOENDJOENG BIROE in een woud in moeielijke omstandigheden verkeerde. Hij sprak haar aan, veranderde haar

naam in KĔNTJANA WATI en bepaalde, dat zij door KARTA PATI zou gevonden en tot schoondochter aangenomen worden. Daarop ging hij weg en ging DOERGA NATA opzoeken, op wien hij zeer vertoornd was. Tot straf veranderde hij hem in een *garoeda* of griffoen, en nu vloog hij heen om een tegenstander te zoeken, die tegen hem opgewassen was. Eindelijk ziet hij den *paoeh djanggi*-boom en kiest zich dien tot verblijfplaats. Hij maakt er een hof om heen met een paleis en een vijver. Door het bestuur van BATARA GOEROE komt hij op het denkbeeld om TOENDJOENG BIROE in dat paleis te plaatsen. Komt er dan, zoo dacht hij, een vorst met bovennatuurlijke kracht begaafd om haar op te eischen, dan kon hij sneuvelen en dientengevolge zijne vorige gedaante weer hernemen.

Na eenig zoeken vindt hij KĔNTJANA WATI in het woud, hij voert haar mede naar den hof *Poespa Barangat*, waar hij haar behoorlijk onderhoudt. Intusschen rooft hij alle prinsen van de verschillende Javaansche rijken, die met name worden genoemd. Daarop trekken de Javaansche vorsten gezamenlijk tegen hem op ten strijde, doch worden door hem verslagen en gevangen genomen. Slechts enkelen weten te ontvluchten. Nu vergaderen tot den *garoeda* alle setan's, bantoe's, boeta's en raksasa's, waarvan hij de aanvoerder wordt.

Intusschen wordt BATARA KALA boos, dat *Praboe Djenggala*, de vader van KARTA PATI, zijne geloften niet nakomt. Hij besluit dus den laatste tot straf zijn bovennatuurlijk vermogen te ontnemen. Daarvoor daalt hij op aarde neder en spreekt dit uit in de nabijheid van KARTA PATI en diens leger. Deze verschrikt daarvan zeer. Onmiddellijk verdwijnt BATARA KALA weer en daarop verschijnt de *garoeda*, die zich van den jongen vorst meester maakt en hem wegvoert.

De ontsteltenis in het leger is algemeen. Sommigen brengen uit smart zichzelven om het leven. Men beraadslaagt en komt tot het besluit om maar zonder den vorst weer naar huis te keeren. De tocht wordt aangevangen, doch hoe men ook loopt en zwerft, altijd komt men weer op dezelfde plaats bij het meer terug. Nu beginnen ze boete te doen en te offeren aan de goden, en op deze wijze zaten zij vele jaren daar te wachten.

Toen de vorst door den *garoeda* geroofd was, werd hij door hem in een kerker opgesloten. Hij bespeurde dit echter niet, daar hij in zwijm lag.

Nu wordt verhaald van den vorst van *Daha*, dat hij met zijn gemalin in blijdschap leefde en een zoon had gekregen, PĔRBATA SARI geheeten. De vorst van *Koeripan*, daarentegen, treurde steeds over het lange uitblijven van zijn zoon. Intusschen baarde de achtergebleven vorstin KEN TAMBOEHAN een zoon, die veel op zijn vader geleek en door zijn

grootvader, den vorst van *Koeripan,* Raden ENO POETRA NĔGARA wordt genoemd. Toen dit kind groot was geworden, keerden de levendigheid en vreugde in het rijk terug. Door de gesprekken der hovelingen komt hij iets aangaande zijn vader te hooren en begeeft zich daarop naar zijn moeder, om daaromtrent meer te vernemen. Op zijne vragen barst zij in tranen uit en verzoekt hem niet verder onderzoek naar zijn vader te doen, daar toch zijn grootvader hem tot vader is. Nu dreigt hij zich van kant te zullen maken, als zijne moeder het hem niet meedeelt. Zij verwijst hem daarop tot zijn grootvader. Terstond gaat hij zijne grootouders daarnaar vragen, en nu begint ook zijn grootmoeder erg te weenen en verhaalt hem, hoe zijn vader is weggetogen om de begeerde vrucht voor zijn vrouw te gaan zoeken en nooit terugkwam. Daarop neemt hij zich voor om heimelijk te vertrekken, wel wetende, dat men het hem beletten zou, als hij zijn voornemen meedeelde.

Toen hij nu op zekeren nacht in zijn bed lag te weenen, kwamen zijne vier bewakers en vroegen hem wat daarvan de reden was. Hij deelde hun die mede en tevens wat zijn voornemen is, waarop zij besluiten hem te vergezellen. Nog dienzelfden nacht vertrekken zij en bereiken de grenzen van het Rijk. Vervolgens komen zij in een groot woud. Toen het middag was en de hitte zeer groot, kon de prins niet verder, doch zijne volgelingen raadden hem aan toch voort te gaan. Tegen den nacht komen zij aan een plaats, waar allerlei bloemen groeiden en een groote steen lag. Daar viel hij in slaap en werd door zijne gezellen bewaakt.

Nu was er een godheid, wien het ongeluk had getroffen, dat hij in een tijger werd veranderd. Deze zag den prins toen de nacht reeds ten einde liep en begon hevig te brullen. De prins schrikte wakker, en na met zijne makkers geraadpleegd te hebben, komt hij tot het besluit, dat het beter is zich te verweren dan te vluchten. Met hun vijven steken zij daarop naar den tijger, doch deze, die er slechts op uit is den prins te grijpen, wordt niet getroffen. Eindelijk echter wordt hij gewond en stort dood neer, doch op hetzelfde oogenblik verdwijnt hij en wordt weder een godheid, die daarop den prins toespreekt, hem bedankt voor zijn bevrijding en hem zegent met bovennatuurlijk vermogen. Hij beveelt hem spoedig zijn vader te gaan verlossen, die door den *garoeda* wordt gevangen gehouden. Ook gaf hij den prins een tooverpijl, waarmede hij den *Garoeda* kon dooden en verdween daarna in den hemel.

Vervolgens wordt verhaald hoe het verder met 's prinsen moeder ging. Des morgens ontwakende wacht zij steeds haar zoon, maar hij verschijnt niet. Toen zij naar hem laat zien wordt men gewaar, dat

hij is verdwenen. Nu wordt iedereen uitgezonden om hem te zoeken, doch nergens kan men hem vinden. De jonge vorstin is radeloos. Ook de oude vorst laat hem opsporen, doch te vergeefs. Daarop laat hij te *Angkadiri* informeeren, en ook daar is bij het vernemen der tijding de ontsteltenis algemeen. Vervolgens besluit des vorsten zoon, Raden GOENOENG SARI [1]) hem te gaan zoeken. Zijn vader beveelt een leger uit te rusten om hem te vergezellen en gaat met hem mede naar *Koeripan*. Daar gekomen, ontmoet hij den ouden vorst en zijn gemalin benevens zijn dochter. Zijn zoon houdt er zich echter niet lang op, maar vertrekt met zijn leger ter opsporing van zijn neef. Na eenig omzwerven geeft hij den moed op, doch krijgt 's nachts in den droom een vermaning van zijn vader, die hem meêdeelt, dat hij zijn neef aan de andere zijde van het bosch zal vinden.

Den volgenden morgen gaat hij daarheen en ontmoet hem werkelijk. Hij deelt hem tijding van *Koeripan* mede. Daarop vereenigen zich de beide legers en trekken verder. Eindelijk hoort men het geklots der golven en zoo komen zij aan de plaats, waar het gevolg van KARTA PATI nog altijd bezig is boete te doen, ten einde een middel te vinden om weer thuis te komen. Zij deelen mede wat met hun vorst is gebeurd, en toen KARTA PATI'S zoon dit hoorde, besluit hij om zijn vader op te sporen. Zij trekken langs den oever van het meer tot zij aan een open vlakte komen, waar zij halt houden. Hier ziet hen de *Garoeda* en doet een aanval op het leger. De prinsen schieten op hem, doch dat deert hem niet. Daarop komen alle sétan's, hantoe's, boeta's en raksasa's hem bijstaan. De strijd wordt algemeen en velen van het leger sneuvelen. Eindelijk neemt PĔRBATA SARI den pijl met bovennatuurlijk vermogen, dien hij van zijn vader had gekregen, schiet dien af en treft den *Garoeda* in zijn vleugel, zoodat hij wegvliegt en op den *paoeh djanggi*-boom neerstrijkt.

Daar het leger erg gehavend was, besloot PĔRBATA SARI eene stad te bouwen tot bescherming van de krijgslieden. In één oogenblik was de vesting gereed. Daarop neemt hij afscheid van zijn oom en gaat alleen zijn vader opzoeken. Door zijn bovennatuurlijk vermogen weet hij in diens gevangenis te komen. Het tooneel, dat zich daar aan zijne oogen vertoont, is allertreurigst. Hier volgt een beschrijving van den toestand der gevangenen. Door zijn bovennatuurlijke kracht maakt hij aller banden los. Ook vindt hij zijn vader, die geheel bezwijmd is en ontroerd bij het gezicht van zijn ellende. Hij verlost hem en trekt nu met allen naar buiten; daarop spoedt hij zich het bosch in uit vrees voor den *Garoeda*, en brengt allen behouden in de door hem gebouwde stad.

[1]) Vroeger PĔRBATA SARI geheeten.

Toen de *boeta's* en andere geesten zagen, dat de gevangenis geopend was, en al de gevangenen gevlucht waren, maakten zij zulk een getier, dat de *Garoeda* neerdaalde en op de nieuwe vesting afkwam. Geholpen door alle duivels en booze geesten begint hij den strijd. Velen daarvan sneuvelen, doch ook aan de beide legers worden zware verliezen toegebracht. Eindelijk doet Raden Goenoeng Sari een schot, dat den *Garoeda* veel van zijn macht doet verliezen. Daarop vraagt hij verlof aan zijn oom om verder den *Garoeda* alleen te mogen bevechten. Buiten de legerplaats gekomen begint hij den strijd, doch de *Garoeda* grijpt hem en slingert hem boven op den berg *Ema Giri*. Hij rolt van boven naar beneden, doch de goden ontfermen zich over hem, zoodat hij op de kampplaats weer terugkomt en den strijd opnieuw begint. Hij gedraagt zich als Sang Radjoena, toen deze het leger van *Ngastina* versloeg. Met een bovennatuurlijken pijl treft hij den *Garoeda*, wiens lijk op alle boeta's, raksasa's en satans neêrstort en daardoor duizenden hunner doodt.

Daarmede was nu de strijd geeindigd en de gansche natuur vertoonde zich weer in al haar liefelijkheid. Deze tegenstelling is werkelijk schoon geschilderd [1]). Met het dooden van den *Garoeda* werd tevens aan *Sang Jang* Doerga Nata, die er in opgesloten was, zijn vorig wezen weêr terug gegeven. Hij daalde dus neder van den hemel, om den prins voor zijn bevrijding uit dien toestand te bedanken en schenkt hem tot belooning een bloem, waarmede hij het lichaam zijns vaders slechts had te wrijven en hem daaraan te laten ruiken, om hem uit zijn bezwijming weer te doen bijkomen. Bovendien gaf hij hem nog een ring met bovennatuurlijk vermogen. Hierop verdween de godheid en de prins keerde in de vesting terug, verzeld van zijn oom, de rijksgrooten en al de bevrijde vorsten; het gros van het leger liet hij echter buiten. Vervolgens trachtte Goenoeng Sari zijn vader bij te brengen, doch te vergeefs. Men besluit hem een bad te geven en, nadat men dit gedaan heeft, wrijft de prins het lichaam van den vorst met de verkregen bloem, zoodat hij weer ontwaakt. Verbaasd ziet hij rondom zich en herkent de aanwezigen niet. De *patih* Wira Karta maakt hem bekend met zijn zoon en zijn zwager, die gekomen zijn om hem te verlossen. Hij omhelst zijn zoon en zijn zwager en de vreugde wordt algemeen, waarin ook de bevrijde vorsten deelen. Vervolgens besluit men om naar huis te gaan. Het geheele leger breekt op, en door de macht van den ring laat de prins de geheele vesting met het paleis en alle andere gebouwen weer verdwijnen.

Na verloop van eenigen tijd komt men terug in het rijk *Koeripan*.

---

[1]) Zie de vertaling er van hierachter.

Het gerucht liep hun reeds vooruit. In de stad gekomen, worden allen met groote vreugde door den ouden vorst, zijn gemalin en KEN TAMBOEHAN ontvangen. KARTA PATI verhaalt daarop zijn wedervaren en zet dit verder aan den algemeenen maaltijd voort. Terwijl men daarmede bezig is, komen al de vrachtwagens aan met den buit, waaronder ook een menigte prinsessen. Deze worden aan de vorstinnen voorgesteld, die haar vriendelijk ontvangen. Onder die jonge dames was *Raden* KENTJANA WATI de schoonste en liefste.

Toen de maaltijd was afgeloopen, werden de prinsessen naar het voor haar bestemde verblijf gebracht en gingen de vorst en vorstin naar de gehoorzaal, om het leger in oogenschouw te nemen en een groot feest te geven. Vervolgens zenden de bevrijde vorsten gezanten naar hunne respectieve landen, om hunne echtgenooten te ontbieden, waarop deze komen, ieder met haar gevolg.

Na verloop van eenigen tijd besluit de vorst om zijn zoon PĔRBATA SARI te doen trouwen met *raden* KALOEH MANTARAM. De toebereidselen daarvoor worden op groote schaal gemaakt, en ook de bevrijde vorsten dragen het hunne daartoe bij. Het huwelijk wordt met veel luister voltrokken en daarop de prins tot vorst uitgeroepen, onder den titel van SANGNATA SOEKMA PRAWIRA PRABOE ĔNOM NATA NEGARA. Zijn gemalin krijgt den titel van SWARI KESOEMA INDRA. Hij begeert echter nog geen vorst te zijn en bepaalt er zich toe ondergeschikt te blijven. Daarop wordt hij in het vrouwenverblijf geleid en krijgt de schoone KENTJANA WATI tot tweede gemalin. Ieder wenscht hem geluk, en een feest van zeven dagen maakt een eind aan de geschiedenis van KEN TAMBOEHAN en KARTA PATI.

Aanteekeningen, bevattende proeven van Maleische poëzie, ontleend aan de Sjaïr Ken Tamboehan.

1. De smart der Koningin over het verdwijnen van haar dochter Poespa Kentjana.

Toen de vorst vernam, dat men zijn dochter nergens had kunnen vinden, weende hij en de vorstin brak al schreiende in jammerklachten uit, zeggende: O mijn kind, waarheen hebt ge u begeven? Mijn oogappel, mijn schat, mijne eenigste dochter! Van uw leven of dood is niets bekend. Naar welk land zijt ge toch gevankelijk weggevoerd? Mijne dochter, glans van mijn aangezicht, mijn kind, waaraan ik zoo gehecht was! Van uwe jeugd totdat ge den maagdelijken leeftijd hadt bereikt, heb ik u als mijn afgod aangebeden. Waar vertoeft ge, o

mijn schat; waarheen heeft de godheid u geworpen? Had ik u maar kunnen vergezellen! Ware ik maar met u gevangen weggevoerd! Op welken berg heeft men u neergezet of in welk woud laat men u dwalen? Hoe zult ge uw voedsel en uwen drank vinden? Waarom toch hebt gij mij achtergelaten? Mijne dochter, die gewend zijt op een bed te slapen, gij zwerft nu wellicht in een donker bosch of zijt gestort in een diep ravijn. Nacht en dag ben ik over u bekommerd.

De koningin weende en sloeg zich op de borst, terwijl zij weeklaagde en om haar dochter riep: O, mijn kind, ziel van uwen vader! de glans van zijne kroon is thans verbleekt. — Zij begon nog luider te weenen en viel in zwijm. Spoedig ondersteunde haar de vorst. Alle paleisbewoners weenden. De vorst sprak met betraande oogen: Mevrouw, wees toch niet al te zeer bedroefd. Dit alles is naar den wil der goden en dit lot was ons door hen beschoren.

2. De vogeljacht van Raden Mantëri.

De *Raden* liep rondom den muur en zag de lanen van den hof. De *kombangs* [1]) en de vogels vlogen overal rond als overbrengers van tijdingen. De parkieten en papegaaien maakten veel drukte en vlogen heen en weder. Sommigen zaten op de *nagasari*-boomen en 't was alsof dezen Raden Manteri vriendelijk wilden toespreken. Er was een groote menigte van vogels, die al heen en weer zweefden. 't Eene oogenblik kwamen zij en dan waren zij weer verdwenen, alsof het hun geboden werd dadelijk terug te keeren. Zij waren van verschillend voorkomen. Een ander gedeelte zat op de *ramboetan*-boomen en huppelde heen en weder. Toen nam de *Raden* spoedig zijn blaasroer en blies op hen. Een parkiet werd geraakt en deze viel neder op de dicht bijeenstaande *tjĕpaka*-boomen aan de binnenzijde van den moeielijk te beklimmen muur. Vervolgens viel die parkiet, uit zwakte, op het weefsel van Ken Tamboehan en bleef daar zitten.

3. Wat het volk van Raden Mantëri zegt.

De Raden steeg spoedig te paard; een gele, vergulde zonnescherm werd boven hem gehouden. Hij gebood zijn gezellen hem te volgen en reed daarop de stad uit, omringd van gewapende lieden. Het was een algemeene drukte. Zijne volgelingen waren allen zonen van hoofden. Ieder hunner was op een andere wijze gekleed. Sommigen gingen vooruit, anderen volgden; eenigen waren te paard, anderen te voet. Ouden en jongen waren verheugd. Onder het gaan gekscheerde men. De geheele stad kwam in rep en roer en al de bewoners der buurten

[1]) Een soort van groote, zwarte, glanzige hommels.

liepen uit, om Raden Mantěrie te zien. Toen hij over de markt reed stonden groot en klein op en kwamen naderbij onder het uiten van vreugdekreten. Sommigen klommen op de omheiningen. Mannen en vrouwen liepen om het hardst om hem te zien, en daarbij vielen allerlei tooneelen voor. Zieken werden door hunne makkers bij de hand geleid, terwijl zij uitriepen: O, mijn heer en meester! Oud en jong, aanzienlijk en gering kwam aangeloopen; de een streefde den ander voorbij. Sommigen zelfs kwamen met een lantaarn bijlichten, wat den algemeenen lachlust opwekte. Deze kranken maakten zich boos en zeiden: waarom lacht gijlieden mij uit? Ik ben oud, heb slechte oogen en kan het morgenlicht niet van den nacht onderscheiden. Mannen en vrouwen begonnen daarop hard te lachen, terwijl zij gekscherende zeiden: Het gelaat van onzen geëerbiedigden heer en meester is als dat van een godheid in de wolken. Zijn schoonheid en lieftalligheid zijn niet te malen. Zij zijn een wellust voor het oog. Maar, ach! onze geëerbiedigde heer en meester! waarom ziet ge er heden zoo treurig uit en waarom is uw helder gelaat zoo verouderd, alsof uw binnenste kommer voedt? Waar wil onze heer heen? Neem uwe nederige dienstmaagd toch mede. Daarop antwoordde een harer gezellinnen, die daarbij stond: Wat ge daar zegt is maar al te waar, want onze heer, die zijn verblijf in de stad houdt, is, naar men zegt, reeds gehuwd! Daarop sprak de jonge maagd zachtjes: Met zekerheid zegt men, dat het is met een geroofd meisje, dat buitengewoon schoon is en Ken Tamboehan heet. Vervolgens zeide een ander: Ook ik heb er van gehoord; het moet een prinses zijn, die door den ouden vorst is gevonden. Mogelijk is zij wel een dochter der goden. Zij werd zijn vrouw. Haar aangezicht schittert als de *beidoeri* [1]) boven alle andere prinsessen, en Raden Mantěri heeft haar zeer lief. Men sprak druk over den prins en was onuitputtelijk in zijn lof. Zoo kwam de prins buiten de stad en zij, die achterbleven, veegden een traan weg.

4. Ken Tamboehan door de vorstin ontboden.

De vorstin sprak tot de jonkvrouw Tjindra Sari: »Roep mij spoedig die Tamboehan hier. De hofjuffer boog en ijlde heen met een kloppend hart. Al de prinsessen waren bewogen en kregen hoe langer zoo meer medelijden met Ken Tamboehan. Toen de hofjuffer aan het verblijf van K. T. was gekomen, trad zij binnen en spoedde zich naar het slaapvertrek. Pěnglipoer vroeg naar de reden van haar komst, doch zij ging zitten en zeide: »Mevrouw de echtgenoote van Raden Mantěri

[1]) Een soort van geel edelgesteente.

»wordt bij de vorstin ontboden. Wij allen verkeeren in groote vrees, »want de koningin is zeer toornig. Zij stelt zich aan als van den »duivel bezeten. Nog nooit heb ik iemand zóó gezien. Haar gedrag »is onbetamelijk voor een vorstin."

Toen KEN TAMBOEHAN dit vernam, schrikte zij en haar hart bonsde geweldig. Met hare beide zoogsters was het nog erger gesteld, haar geest vloog heen en hare ledematen werden slap. Zij begonnen beiden te weenen en terwijl zij zich op de borst sloegen, zeide KEN TADAHAN: »O Mevrouw, ga toch spoedig tot de vorstin." Op het hooren van deze woorden begon KEN TAMBOEHAN zeer te weenen. Langzaam stond zij op. Haar aanminnig voorkomen wekte medelijden. Daarop boog de hofjuffer voor haar neder en zeide: »Wat ik u »bidden mag, Mevrouw! wees toch niet al te bedroefd, maar geef u »over aan den wil der goden." KEN TAMBOEHAN stond op, schikte hare kleederen terecht en daalde af uit het paleis. Zij was zacht en lief in al haar wezen, en ieder, die haar zag, was met haar begaan.

5. Het sneuvelen van den griffoen.

De pijl, die hem leed zou berokkenen, kwam bliksemsnel aangevlogen, trof zijne vleugels en drong van de rechterzijde naar de linker door. De griffoen schrikte en stortte neder. Zijn lijk viel uit het luchtruim op het heirleger van geesten en reuzen. Duizenden en tienduizenden satans en spoken werden verpletterd. Luide juichkreten stegen op uit de beide steden. Het overblijfsel van het leger des griffoens sloeg op de vlucht, en ieder keerde terug naar de plaats vanwaar hij gekomen was. Daarop daalde langzaam een motregen neder. De donder rommelde nog van verre in het luchtruim. De pauw op de *radjaksa*-boomen liet zijne kreten hooren. Ieder, die het schouwspel aanzag, werd met weemoed vervuld. De maan, door wolken bedekt, stond droef aan den hemel. Nog één oogenblik en — haar licht schitterde, liefelijke geuren verspreidden zich overal en verkwikten hen, die ze inademden. Allerlei soorten van bloemen openden zich; de hommels vlogen er langs en zogen er hun honig uit. De liefelijkste geuren vervulden de lucht ten teeken, dat de goden naar den hemel wederkeerden.

Wij zouden deze proeven nog met vele andere kunnen vermeerderen, doch achten het hier geleverde genoeg, om duidelijk te doen zien, dat de Maleische poëzie niet op één lijn te plaatsen is met de Javaansche, maar het van deze in alle opzichten wint. Jammer, dat de uitgave van Maleische poëzie door al te prozaïsche zielen wordt tegen-

gehouden. De Maleier, zoowel als de Europeaan, die het Maleisch beoefent, heeft meer aan zulk een gedicht, dan aan bloemlezingen uit het Maleische proza, waarbij soms de stukken nog zeer onoordeelkundig zijn gekozen en weinig pleiten voor den smaak van den compilator. Doch ook op dit gebied wordt de waarheid van het spreekwoord bevestigd: »Die het dichtst bij het vuur zit, warmt zich het best", waarbij wij nog zouden kunnen voegen: en gunt soms aan anderen een plaatsje ter verwarming niet. Voorloopig valt er dan ook op de uitgave van Maleische gedichten niet te rekenen en zullen wij ons moeten vergenoegen met nu en dan de inhoudsopgave van het een of ander gedicht mede te deelen.

Leiden, 12 Oct. 1880. H. C. KLINKERT.

Wetenschap en Industrie.

EEN RAPPORT OMTRENT DE ZUIDELIJKE NEDERZETTINGEN IN ATJEH.

Het verslag eener door den contrôleur der 1ste klasse J. van Wijk gedane reis door de zuidelijke nederzettingen behelst, blijkens de *Javasche Courant*, de volgende algemeene beschouwingen omtrent den toestand van de zuidelijke nederzettingen.

Politieke toestand.

De politieke toestand werd door mij over het algemeen zeer bevredigend bevonden. Een uitzondering daarop maakt echter het landschap Daja. De besturende hoeloebalang van Lambesi, Radja *Koeala*, welke tegenwoordig in Groot-Atjeh vertoefde, wil de suprematie niet erkennen van het Sagi-hoofd der XXV Moekims en beweert van oudsher onafhankelijk van die Sagi geweest te zijn en direct ondergeschikt aan den Sultan van Atjeh, *in casu* het Nederlandsch-Indisch-Gouvernement.

Reeds in vroegere jaren zijn door den tegenwoordigen titularis dergelijke bezwaren gemaakt en is door het vroegere Sagi-hoofd de zaak in orde gemaakt en zijn de partijen verzoend en zelfs het voornoemde Sagi-hoofd met een zuster van Radja *Koeala* getrouwd.

Doordat de plaats zelve door mij niet kon worden aangedaan, was het mij onmogelijk de zaak grondig te onderzoeken, daar ik natuurlijk niet wist, in hoever de Datoe's van Lambesi, die ik te Kloewang ontmoette, geïnspireerd werden door de tegenwoordigheid van de mij vergezellende Hoofden, beiden familieleden van het Sagi-hoofd der XXV Moekims.

Onze tusschenkomst zal echter in dezen noodig zijn om de zaak tot een goed einde te brengen.

In de overige districten van Daja huist nog veel slecht volk uit de XXII Moekims, zoodat deze geheele streek nog zeer onveilig is en ons bestuur zoowel als het gezag van het Sagi-hoofd der XXV Moekims daar slechts in naam bestaat.

Over de door mij bezochte streken kan ik niet dan goed rapporteeren.

Overal werd ik met de meeste gastvrijheid en hartelijkheid ontvan-

gen, voor zooveel namelijk de beperkte middelen tot onthaal van een Europeaan en de weinige bekendheid met onze vormen en gebruiken het toelieten.

Bij mijn aankomst in de kampongs werd ik dadelijk door alle Hoofden begroet en steeds met eene hulde van klappers en suikerriet vereerd, terwijl ik op mijne wandelingen steeds door een grooten stoet belangstellenden werd vergezeld.

Op de samenkomsten met de Hoofden werden mij met de meeste welwillendheid inlichtingen gegeven omtrent de zaken, die ik vroeg, en den geheelen dag door had ik bezoek van notabelen, die mij over allerlei zaken ondervroegen.

De houding van de bevolking zelve liet ook nergens iets te wenschen over.

Alles wat te krijgen was stond te mijner beschikking, terwijl van exorbitante prijzen, waarover vroeger is geklaagd, volstrekt geen kwestie was, maar mij meestal de zaken om niet werden afgestaan, en bij aandringen op betaling de bepaling van den prijs geheel aan mij werd overgelaten.

De ontvangst was overal niet minder hartelijk dan op Sumatra's Westkust gewoonlijk het geval is.

Te Kloewang werd ik mede genoodigd op een Kendoeri-feest ter eere van den Mohammedaanschen feestdag »Moeloed" en bemerkte ik, dat mijn toestemming om daaraan deel te nemen met ingenomenheid werd begroet.

Aan het feestmaal waren de beste stukjes voor mij, en ofschoon de zindelijkheid, de wijze van toebereiding en de soort der spijzen voor een Europeeschen smaak minder aanlokkend waren, liet ik mij zooveel mogelijk van alles bedienen en bemerkte ik, dat dit door Hoofden en bevolking met blijkbaar welgevallen werd aangezien.

Ook van het rooven van tafelgereedschap, waarover vroeger is gerapporteerd, heb ik niets bemerkt.

Op mijn geheele reis ben ik niets kwijt geraakt, ofschoon alles herhaaldelijk bekeken en getaxeerd werd en steeds met belangstelling en echt Sumatrasche nieuwsgierigheid werd geïnformeerd naar den prijs en de bestemming.

Alleen aardappelen waren een welkome buit voor allen, die ze zagen, doch steeds bepaalden zich de rooverijen tot één of twee, en alleen met het doel om die te planten, zoodat ik er spoedig toe overging ze rond te deelen en instructies omtrent het planten te geven, die steeds met belangstelling werden aangehoord.

De aardappelteelt schijnt voor den Atjehnees eene bijzondere aantrekkelijkheid te hebben zoowel om de groote voordeelen, die hij daarvan denkt te trekken als om den grooten smaak, dien ze in de vrucht zelve hebben.

Van rooverijen en invallen van kwaadwilligen werd door mij niets vernomen, doch wel werd mij verzekerd, dat in den laatsten tijd verwondingen en moorden minder en minder [?] voorkwamen, zoodat de Kedjoeroean van Lhoong in zijn gebied een verbod wilde uitvaardigen omtrent het loopen met klewangs, in welk plan ik hem sterk ondersteunde.

Te Lepong zag ik onder de zeer groote menigte die mij vergezelde, niemand met een wapen.

Ik geloof dus met gerustheid te kunnen verzekeren, dat de politieke toestand, behalve de verwikkelingen in Lambesi, zeer gunstig is.

Gezondheidstoestand.

De gezondheidstoestand was zeer goed. Epidemieën waren in den laatsten tijd niet voorgekomen en over het algemeen had de bevolking weinig van ziekte te lijden.

Op mijne besprekingen omtrent dit onderwerp maakte ik den Hoofden bekend met de koepokinenting en de heilzame gevolgen, die deze operatie heeft gehad in de landen, waar ze is ingevoerd. Zij schenen er zeer voor te wezen om de inenting ook bij hen in te voeren, en verklaarden mij, dat het hun reeds vroeger was opgevallen hoe weinig Europeanen en Javanen kenteekenen van de pokziekte hadden.

Het zou dus niet ondienstig wezen om, wanneer eens een geruime tijd aan een bezoek dezer streken kan worden gewijd, daarheen eenige vaccinestof over te brengen en de vaccine in te voeren.

Landbouw en veeteelt.

De rijst was te Lepong geoogst, in Kloewang en Lhoong op het punt van gesneden te worden. De velden zagen er over het geheel zeer goed bewerkt uit, en de opbrengst van het gewas was ruim en van goede kwaliteit.

De peper was geoogst, doch de opbrengst daarvan minder dan het vorige jaar het geval is geweest.

Deze cultuur is echter in de laatste jaren enorm achteruitgegaan; geheele landstreken, welke vroeger met pepertuinen bezaaid waren, liggen nu woest.

Het komt verslaggever van groot belang voor, deze cultuur, waarmede de bevolking zoozeer is vertrouwd, eenigszins te releveeren, daar door den ondergang hiervan de geheele streek bezuiden Lhoong woest en ontvolkt zal worden.

Behalve bovengenoemde producten werden nog groote velden suikerriet aangetroffen, die zeer goed stonden. De suiker wordt in een gilingan uit het riet geperst op de gewone primitive Sumatrasche methode en is dan ook van weinig goede kwaliteit en zeer onzuiver.

Ook tabak wordt in de bovenlanden aangeplant, doch alleen voor binnenlandsch gebruik.

In het algemeen staat de landbouw bij den Atjehnees dezer streken op een vrij hoogen trap. De rijstvelden zien er goed uit en zijn gezuiverd van onkruid.

Te Lhoong worden de sawahs geïrrigeerd door zeer goed aangelegde en net onderhouden waterleidingen.

Te Lepong werd mij vooral gewezen op de duurte van den grond, die werkelijk exorbitant is door de geringe hoeveelheid sawah-velden, waarover de bevolking aldaar beschikken kan.

De veeteelt heeft weinig te beduiden; door de veeziekte zijn er vele beesten gestorven, doch langzamerhand begint zich de stapel van de geleden verliezen te herstellen.

Het vee, dat ik heb aangetroffen, zag er zeer goed uit en is duur in prijs; zoodat voor een koe van *f* 110 tot *f* 150 wordt betaald en een goede karbouw niet beneden de *f* 200 te krijgen is; schapen en geiten komen weinig, paarden in het geheel niet voor.

Handel, industrie. Behalve de handel in peper, heeft deze weinig te beduiden en bepaalt zich tot de Kuststaatjes onderling.

Ook van industrie is weinig te zien.

De zijdeteelt gaat achteruit. Naar men mij verzekerde, was dit toe te schrijven aan de moeielijkheid om het noodige voedsel voor de wormen te zoeken.

De dieren voeden zich met de bladeren van een kruid (daoen kerta), dat op de bergen in den omtrek in de wildernis gevonden wordt.

Door de groote menigte tijgers, die in den laatsten tijd in die streken voorkomen, durven de inwoners de bewuste bladeren niet meer gaan zoeken, zoodat deze industrie achteruitgaat.

Eenige cocons werden mij op mijn verzoek vertoond; zij hebben geheel het voorkomen van die der in Europa geteeld wordende zijdewormen. Deze cocons worden gekookt in water, en vervolgens de zijde afgesponnen.

Behalve deze industrie zag ik ook nog eenige scheepstimmerwerven, waarop gewone prauwen werden gebouwd, doch hiertoe bepaalde zich alles wat door mij van industrie is opgemerkt.

Volkskarakter.

Het karakter en de geaardheid van de bevolking van dit gedeelte van Atjeh stemt in hoofdzaken merkwaardig overeen met dat der Maleiers van het gouvernement Sumatra's Westkust. Dezelfde vrijmoedige omgang van Hoofden en minderen, dezelfde zucht tot redeneeren en tot voeren van discussiën, dezelfde nieuwsgierigheid en zucht tot onderzoek.

Op de vrijmoedigste wijze werd ik door mindere Hoofden en geestelijken geïnterviewd over zaken betreffende het bestuur, de staatsinrichtingen, de maatschappelijke toestanden van het Rijk in Europa en de overige Nederlandsche bezittingen in dezen Archipel, terwijl weer anderen er op uit waren, mij over onze godsdienstige »Kitabs" te ondervragen, waarbij het steeds mijn streven was hen te wijzen op dezelfde bron, waaruit de boeken der beide godsdiensten voortkwamen, en op het weinige verschil, dat er in het essentieele gedeelte tusschen onze beide godsdiensten bestaat.

Geheele avonden heb ik zoo in discours en vreedzame discussie met de Hoofden doorgebracht, waarbij het mij vooral trof, dat sommige Hoofden, die nauwelijks een derde van het gesprek kunnen verstaan, met aandacht de gesprekken volgden en zich somtijds de woorden in het Atjehneesch lieten herhalen.

Het is mijn gevestigde opinie, dat, bij meerdere ontwikkeling, van het Atjehneesche volk veel is te maken en bij een zuiverder inzicht onzer bedoelingen zij spoedig goede onderdanen zullen worden, vatbaar voor onderwijs, leergierig en ijverig.

Van fanatisme heb ik nergens een spoor ontdekt. Dit neemt echter niet weg, dat er zeker, zooals bij elk volk, ook fanatieken zullen schuilen

onder de Mohammedanen dezer streken en deze komen uit den aard der zaak minder met den ambtenaar, die het land bezoekt, in aanraking, doch dit is zeker, dat de godsdienst, hoewel zuiverder nagevolgd, minder stipt wordt nageleefd dan in het gouvernement Sumatra's Westkust het geval is. Van de Hoofden, die mij vergezelden, volgden er geene de dagelijksche gebeden op, niettegenstaande ik hen meermalen hieraan herinnerde, dat zij die niet om mij behoefden te verzuimen, en hoezeer de Mohammedaansche godsdienst in staats- en rechtsvorm diep is doorgedrongen, zooals misschien in geen ander land van den Archipel, behooren de vrome Moslims tot de zeldzame uitzonderingen.

Het behoeft echter geen betoog, dat bovenstaande karaktertrekken veel moeten verschillen van die der Atjehneezen in de streken, die door den langdurigen oorlog zoozeer hebben geleden, en deze redeneeringen zonder consequentie zijn voor de overige streken van dit gewest.

Bijzonderheden.

Onder de bijzonderheden, door mij op deze reis opgemerkt, behooren behalve de reeds in dit verslag genoemde nog de volgende:

In de monding der Kloewang-rivier (Kroeng Lamtoei) komt een soort van weekdier voor, door de inlanders genaamd »poeri-ad".

Dit dier bestaat uit een wormvormig lichaam, van onderen uitloopende in een wortelvormig uiteinde. In het bovenste gedeelte bevindt zich een been, waarover de huid is gespannen. Met het wortelvormig uiteinde hecht zich het dier in den grond vast, zoodat de bodem der ondiepe rivier er uitziet als ware hij met randjoes beplant. Bij aanraking zuigt zich het geheele dier in den grond, zoodat het groote vlugheid vereischt er al duikende eenige te vermeesteren en daarbij nog de meeste stukgetrokken worden.

Het dier bereikt een lengte van 2 tot 4 decimeters en komt, naar de inlanders mij verzekerden, nergens anders voor dan in de monding van genoemde rivier.

Ik heb aan geen kust ooit deze dieren aangetroffen en heb daarom eenige exemplaren verzameld en de volledige daarvan op jenever gezet.

Misschien is het dier van elders bekend, misschien is de wetenschap hierdoor met een nieuw exemplaar verrijkt; ik ben niet deskundig genoeg dit uit te maken, doch heb de zaak belangrijk genoeg geoordeeld om er over te rapporteeren, terwijl ik in overweging geef de exemplaren van deze diersoort ter nader onderzoek op te zenden aan het Natuurkundig Genootschap te Batavia.

Verder zijn in geologisch opzicht merkwaardig de verschillende plaatsen, waarop te dezer kuste goud wordt gevonden.

Zooals reeds vroeger is gerapporteerd, wordt de goudgraverij tegenwoordig te Lhoong door eenige Chineesche mijnwerkers gedreven, doch de zaak is vooralsnog van te weinig belang om veel voor de toekomst te beloven.

Door gebrek aan water is de exploitatie der mijn te moeielijk en te kostbaar, zoodat een daggeld van *f* 2 per hoofd tot de uitzonderingen behoort.

Verder komt nog een soort van aardolie voor, waarvan ik verzocht heb mij een monster te geven.

Het is mij echter niet mogen gelukken dit machtig te worden en ik heb dus beloofd het onderzoek daarnaar tot een volgende gelegenheid uit te stellen.

Al deze verschijnselen doen echter vermoeden, dat ook dit gedeelte van Nederlandsch-Indië rijke schatten in zijn bodem bevat, doch nauwkeurig onderzoek zou noodig zijn om na te gaan, in hoever de exploitatie met winst kan gedreven worden.

DE SPAARBANK TE SOERABAJA IN 1880.

Een commissie waarvan de heeren de Scheemaker, Ch. Matzen, H. Wakkie, C. Vader en C. G. van den Steen leden waren, bracht den 4en Maart jl. verslag uit over het 21e boekjaar van het bestaan der Spaarbank te Soerabaja, en voldeed daarmede aan een mandaat, in de algemeene vergadering van de »Maatschappij tot Nut van het Algemeen" den 21en Februari haar gegeven.

Wij zijn in staat uit dat Verslag een en ander mede te deelen, en maken gretig daarvan gebruik met het doel om de belangstelling in de Indische spaarbanken te helpen verlevendigen. Weinig inrichtingen verdienen krachtiger steun, en weinig lichamen verdienen hooger waardeering dan zij die geheel belangeloos hun zorgen aan de spaarbanken wijden.

De Spaarbank te Soerabaja telde ultimo 1880 1910 inleggers, of 96 meer dan twaalf maanden vroeger. Een classificatie van de inleggers naar nationaliteit of het bedrag der inlagen komt in het Verslag niet voor.

Het bedrag der ingelegde gelden was *f* 1 702 465.79 of *f* 48 961.59 meer dan een jaar te voren.

De in 1880 gekweekte rente beliep *f* 94 139.70; daarvan werd 2 % rente aan de inleggers betaald, wien bovendien een dividend van 3 % uitgekeerd werd.

Het reservefonds vermeerderde in 1880 met *f* 5 177.86, en bedroeg dus ultimo December jl. *f* 59 393.27.

De commissie van rapporteurs vestigt »in het bijzonder de aandacht op het vertrouwen, dat door het inleggend publiek in het beleid der Directie wordt gesteld", en verklaart dit vertrouwen »alleszins gerechtvaardigd" te hebben bevonden. Zij eindigt haar verslag »met volle waardeering van de onberispelijke administratie en de beleidvolle zorgen der Directie", en met den wensch, dien wij gaarne beamen, »dat de Directie met gelijke toewijding en even veel ijver als tot dusver moge voortgaan, om de belangen der inleggers te behartigen, en de Spaarbank aan haar roeping te doen beantwoorden".

HANDEL VAN NEDERLANDSCH-INDIE MET ADEN, HAVRE, MANILLA EN BOSTON.

ADEN.

Naar Java werden uitgevoerd ghee, was, wierook, maïthee, vischvinnen, provisiën en inlandsche kleedingstukken, en van daar ingevoerd 16 800 yards geverfde manufacturen, tot een gezamenlijke waarde van 10 100 rupees of ƒ 12 120 Ned.

De waarde van den uitvoer naar Java bedroeg in 1879—'80 2 850 ropieën of 938 meer dan een jaar te voren.

(*Uit het Jaarlijksch Verslag van het Consulaat der Nederlanden te Aden, dd.* 12 *Januari* 1881).

HÂVRE.

21 schepen zijn hier in 1880 van Java gekomen met ongeveer 100 000 krandjangs suiker, tegen 12 schepen met ongeveer 59 000 krandjangs in 1879. Geen enkel Hollandsch schip was daaronder.

(*Uit het »Rapport Annuel" van den Consul der Nederlanden, dd.* 11 *Februari* 1881.)

MANILLA.

Onze handelsbetrekkingen met Nederlandsch-Indië zijn weder indirect via Singapore onderhouden, met uitzondering van twee of drie Spaansche zeilschepen, die op de Molukken varen.

Den 20en April kwam hier de eerste boot der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij, de *Graaf van Bylandt*, aan tot opening van den geregelden driemaandelijkschen dienst tusschen Batavia en Amoy via Semarang, Soerabaja, Makasser, Manilla, Macao en Hongkong. Sedert hebben nog twee andere stoombooten van die maatschappij Manilla aangedaan. Het spijt mij, te moeten zeggen, dat de resultaten — ten minste wat Manilla betreft — te wenschen overlaten, hoewel het nog veel te vroeg is om te beoordeelen wat de toekomst brengen zal. Mettertijd zal, denk ik, de concurrentie van de Spaansche schepen overwonnen worden. Ook moet men hopen, dat later de Chineesche passagiers den directen weg boven den omweg via Singapore zullen verkiezen. De meeste lading echter — zooals de sigaren, die het beste gedeelte daarvan uitmaken — worden via Singapore verscheept. Dit komt, omdat de assurantie-maatschappijen, zelfs de Javasche, weigeren de sigaren tegen bijzondere averij te verzekeren of exorbitante premiën vragen, nl. 2 à 2½ %, terwijl de Messageries Maritimes van Manilla via Singapore naar Batavia, Semarang en Soerabaja voor 2/5 % assureert. Die assurantiën worden eenvoudig op de cognossementen bekend gesteld, en mij dunkt, dat de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij het voorbeeld van de Messageries Maritimes en van de P. & O. Company zou kunnen navolgen, die de goederen welke met haar booten vervoerd worden, bij zich zelven assureeren. Deze faciliteit draagt er toe bij, dat de genoemde maatschappijen veel lading krijgen, zelfs tegen hoogere vrachten dan haar concurrenten.

(*Uit het »Rapport Annuel" van den Consul dd.* 20 *November* 1880).

BOSTON.

Tengevolge van de hooge prijzen voor Java-suiker, die in het begin des jaars heerschten, werden vele orders gegeven, en daardoor kwam er in 1880 van Java ongeveer 13 350 ton suiker te Boston, wat veel meer is dan in vroeger jaren. In het laatst van het jaar waren de prijzen gedaald, en zeer weinig schepen met suiker worden verwacht.
Koffie wordt rechtstreeks van Java niet aangevoerd, zij wordt steeds naar New-York verscheept, en van daar per spoor naar Boston vervoerd. De koffieprijzen waren van 18 tot 22 cts. per ℔, maar op het laatst van 1880 iets hooger.

(*Uit het »Annual Report" van den Consul der Nederlanden dd.* 1 *Januari* 1881.)

JAVA-THEE IN KONSTANTINOPEL.

»De grootste hoeveelheid der hier verbruikte thee", zegt de Consul-Generaal te Konstantinopel in zijn Jaarlijksch Verslag dd. Januari 1881, »is Java-thee en wordt uit Nederland, hetzij direct, hetzij over Engeland aangevoerd. De jaarlijksche aanvoer bedraagt circa 8000 kisten van 20 tot 40 kilo, ter waarde van ongeveer *f* 800 000. Bijna $^{7}/_{8}$ dier hoeveelheid wordt van hier wederom naar Perzië verzonden. Engelsche thee is van minder belang, doch wordt voor Russische rekening tot een waarde van ongeveer *f* 100 000 hier aan- of doorgevoerd."

LEVANTSCHE OPIUM.

Aan het Jaarverslag van het Consulaat der Nederlanden te Smyrna over 1880, is het volgende ontleend:

»L'opium, article qui intéresse les Indes Neerlandaises, a donné une production peu considérable et généralement de qualités très-mélangées, à part une seule sorte connue sous le nom de Carahissar. La quantité, récoltée en 1880, s'est élevée à 2650 paniers ou couffes du poids de 75 à 80 kilogrammes chacun. En 1879 l'opium avait donné une récolte de 4200 paniers. Au 31 Décembre 1880 il restait à Smyrne un dépôt de 1001 paniers et environ dans l'intérieur du pays. Les ensemencements d'automne en graines de pavots ont eu lieu sur une très-grande échelle et par des temps très-favorables, mais l'opium de 1881 n'arrivera à Smyrne que vers les mois de Juin ou Juillet.
Pour obvier à l'infériorité générale de la qualité de l'opium de 1880, plusieurs marchands de Smyrne ont fait usage du pétrissage d'une certaine proportion de bon opium avec des qualités inférieures, quoique non mélangées de matières étrangères. L'infériorité de ces opiums provient de diverses causes: s'ils ont été recueillis par des temps humides, ce qui en brunit la couleur et les rend plus aptes à la moisissure après un certain temps, ou si le jus du pavot n'est pas très-

abondant au moment de l'extraction, les travailleurs, pour augmenter la quantité, grattent la capsule du pavot et en détachent en même temps la pellicule extérieure, ou enfin ajoutent à l'opium le jus blanchâtre qui sort des feuilles encore fraîches de la plante, en la coupant par le milieu. Ces sortes de manipulations se distinguent assez facilement et l'opium traité de cette manière s'appelle qualité *telle quelle* ou en terme du pays *tale quale*. Il vaut 10 à 15 pour cent de moins que l'opium recueilli convenablement.

Quant au pétrissage, il est de deux espèces: l'une a lieu dans l'intérieur par les paysans eux-mêmes. Comme l'extraction de l'opium ne se fait pas dans un seul jour, mais à mesure que la capsule est mûre, souvent pendant huit ou dix jours de suite, les paysans réunissent tout ce qui a été récolté par eux dans cet espace de temps, le pétrissent à froid, en forment un seul grand morceau, qu'ils recouvrent de feuilles fraîches de pavot. Cette manipulation, qui a lieu dans certaines localités, ne gâte en rien les qualités de l'opium; elle lui fait conserver plus longtemps sa fraîcheur, mais quelquefois occasionne de la moisissure. Dans d'autres localités les paysans enveloppent l'opium de petites feuilles aussitôt qu'il est recueilli et en forment de petits pains. D'ordinaire cette qualité donne le meilleur opium.

L'autre genre de pétrissage se fait à Smyrne même, après que l'opium à été acheté au marché. Des qualités inférieures, mêlées à une certaine quantité de nouveau de bonne qualité, sont soumises dans un récipient garni de petits trous à la vapeur d'eau; l'opium se ramollit et forme une pâte que l'on pétrit ensemble pour bien mêler les différentes qualités. On en forme de gros morceaux, qui sont recouverts de feuilles de pavot, que l'on fait venir en balles pressées de l'intérieur, et qui sont préalablement bien détrempeés dans de l'eau pour les rafraîchir. Ces morceaux sont exposés pendant quelques jours sur des planches à un fort courant d'air, qui les dessèche. Ce genre de pétrissage, lorsqu'il est fait avec habileté, n'est découvert facilement que par des connaisseurs de l'article. La couleur de la pâte est assez uniforme pendant quelques mois, mais finit par se rembrunir et elle se moisit facilement. L'odeur aussi en est plus ou moins modifiée."

WATER-RÉSERVOIRS OP JAVA.

Naar aanleiding van de vreeselijke overstrooming der stad Szegedin, maakte een schrijver in de *Revue Brittanique* van Juni 1879, de opmerking dat in Zwitserland de overstroomingen betrekkelijk veel zeldzamer voorkomen, hoewel het getal bergstroomen er zeer groot is, en hij schrijft dat toe aan »les lacs qui servent de regulateurs aux cours des fleuves. En effet dans ces cuves profondes le torrent dépose ses détritus et calme sa fougue en raison même du développement de la surface du lac."

Voor hetzelfde doel en op grond van hetzelfde denkbeeld werd op Java reeds jaren geleden de aanleg van sitoe's (kunstmatige meren) aanbe-

volen: »daardoor krijgt men even vele reservoirs, waar het bandjirwater tijdelijk wordt opgehouden en waardoor niet alleen de kracht van den bandjir wordt gebroken, maar ook het water langzamer naar zee zal vloeien en dus veel langer beschikbaar blijft voor de bevloeiing der rijstvelden. In stede toch van in de nauwe bedding eener beek, waar het water zich ruischende naar beneden spoedt, valt het dan in een ruim, door opdamming verkregen, waterbekken en verspreidt zich natuurlijk over de heele oppervlakte. Er verloopt dus heel wat tijd, eer het water in de sitoe's een of meer voeten gerezen is, en even veel tijd eer de waterspiegel daar tot het gewone peil is teruggekeerd. Hoe meer sitoe's er achter elkander in een ravijn of vallei worden aangelegd, hoe langzamer het water stijgen zal, hoe minder er stroomafwaarts van de bandjir zal worden bespeurd en hoe langer het water voor de sawah's beschikbaar blijft. Worden er nu veel ravijnen en kleine riviertjes tot sitoe's gemaakt, ook de grootere rivieren, die zij voeden, zullen een geregelder afvoer van water hebben en overstroomingen zullen niet zoo dikwerf voorkomen of zoo verwoestend zijn als dit nu dikwerf het geval is. Bovendien wordt een massa aarde en slijk opgevangen, die anders de riviermonden en havens doen verzanden of de rivierbedding bederven, en is na jaren de sitoe geheel vol aarde gespoeld, dan biedt hij, zooals de ondervinding in de Preanger leerde, een prachtige gelegenheid aan voor den aanleg van een rijstveld."

In 't voorlaatste nummer van het *Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in N.-I.* (Deel XXV, afl. 3) wordt de nuttige raad om sitoe's aan te leggen herhaald. »Had", zoo lezen wij daar, »de Oostenrijksche Ingenieur" (in de *Revue Brittanique* aangehaald) »kennis van de gemakkelijke en soliede wijze, waarop men hier in Indië door grondverspoeling soms kolossale dammen aanlegt (men denke maar aan de kolossale dammen, die de waterstaat bezig is te leggen in de buurt van Soekaboemi en ook voorbij Megamendoeng), dan zou hij dat middel zeker hebben aangeprezen boven het uitgraven van reservoirs of het maken van dijken en dammen, zooals men dit gewoon is in Europa te doen. De vraag moet ons van het hart: waarom schenkt men op Java niet meer aandacht aan deze belangrijke zaken; vooral de ambtenaren van den waterstaat, die nog beter dan de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur het nut er van kunnen beoordeelen? — Wel verre is 't, dat er niet genoeg voor hen te doen is en op dat personeel zou kunnen worden bezuinigd; het tegendeel is waar. Behalve het bouwen van huizen en bruggen, valt er voor een behoorlijke irrigatie en waterregeling nog zooveel te doen, dat er nog tientallen jaren zullen verstrijken, eer maar aan de voornaamste behoeften eenigszins zal zijn voldaan, en wij juichen het ten zeerste toe, dat men van het denkbeeld om dat personeel in te krimpen is teruggekomen. Als de residenten en ingenieurs maar eendrachtelijk willen samenwerken, zal spoedig blijken, wat er zoo al te doen is — en is verwaarloosd, — en kan met grond worden verwacht, dat men niet steeds Gods water over Gods akker zal laten loopen".

EEN ONGUNSTIG OORDEEL OVER QUINETUM.

»De heer Dr. E. J. de Vrij alhier", zeide het Koloniaal Verslag voor 1875, »meent een zeer weinig kostbare methode gevonden te hebben om in de kinaplantsoenen zelven ruw alkaloïd uit den verschen bast te bereiden, en heeft daaromtrent uitvoerige inlichtingen aan de Regeering verstrekt. Het groote belang der zaak heeft der Regeering aanleiding gegeven om den Gouverneur-Generaal aan te bevelen met de toepassing dier methode ernstige proeven te doen nemen. Daartoe zal te beter gelegenheid bestaan, nu onlangs een militair apotheker is uitgezonden, die door Dr. de Vrij in de toepassing zijner methode is onderricht."

In 1876 werden, blijkens het Koloniaal Verslag voor 1877, ter beschikking van den heer Eydmann 925 kilo versche succirubra-bast en 28 kilo droge hasskarliana-bast gesteld. »Voor zooveel noodig", dus gaat het Verslag voort, »wordt hier herinnerd dat door die proeven zou moeten worden uitgemaakt, of niet in Indië zelf een goed en goedkoop geneesmiddel tegen koortsen (quinetum genaamd) is te bereiden, dat de steeds duurder wordende kinine in vele gevallen zou kunnen vervangen, 'tgeen een belangrijk voordeel zou opleveren voor het Gouvernement, dewijl dan niet steeds een groote hoeveelheid kinine voor het Indische leger tot zeer hooge prijzen in Europa aangekocht en uitgezonden zou behoeven te worden, terwijl het tevens een weldaad zou wezen voor de inlandsche bevolking die zich de dure kinine niet kan aanschaffen. De bedoelde proeven zijn afgeloopen en in het laatst van Januari j.l. heeft de heer Eydmann daarover een verslag uitgebracht aan den Chef van den Geneeskundigen Dienst. Verder is echter aangaande deze belangrijke zaak nog geen bericht van de Indische Regeering ontvangen. Het is duidelijk dat — gesteld dat de bereiding geen bezwaren heeft opgeleverd — de bruikbaarheid van het bereide geneesmiddel in Indië nog door proefnemingen onderzocht is moeten worden."

Het Verslag over 1878 deelt mede, dat de heer Eydmann 10 kilogram quinetum bereid had, en dat daarmede in de verschillende militaire ziekeninrichtingen in Indië therapeutische proeven genomen waren. De uitkomsten van die proeven hebben, zoowel den Chef van den Geneeskundigen Dienst in Indië als den Directeur der gouvernements-kina-onderneming aanleiding gegeven om te adviseeren tot het bereiden eener grootere hoeveelheid (namelijk 100 kilogrammen) van dit geneesmiddel in het scheikundig laboratorium te Weltevreden, opdat de therapeutische proeven in de hospitalen en onder de inlandsche bevolking op grooter schaal konden worden voortgezet. De Indische Regeering heeft zich met deze adviezen vereenigd en mitsdien zullen ongeveer 3000 kilogrammen succirubra-bast worden beschikbaar gesteld voor de verdere proefnemingen. Dezerzijds is op een bespoediging der definitieve beslissing omtrent de bereiding en aanwending van quinetum (waarbij groote belangen betrokken zijn, zooals in 't vorig verslag werd herinnerd,) bij de Indische Regeering aangedrongen, ook met het oog op het sterk toenemend debiet van dit geneesmiddel in Britsch-Indië, dat voor zijn bruikbaarheid pleit."

Een volgend Verslag, nl. dat over 1879, meldt, dat de heer Eyd-

mann 's lands dienst verliet, en dat sedert 6000 Amsterdamsche ponden kinabast voor bereiding van quinetum gegeven werden aan den eersten laborant bij het scheikundig laboratorium van den Geneeskundigen Dienst te Batavia.

Ten slotte zij hier uit het Koloniaal Verslag over 1880 aangeteekend, »dat de oplossing der in vorige verslagen besproken quaestie van de bereiding van quinetum op Java nog weinig schijnt te zijn gevorderd. Uit de 6000 Amsterdamsche ponden succirubra-bast, heeft men bij het scheikundig laboratorium van den militairen Geneeskundigen Dienst te Weltevreden 56 kilogram quinetum getrokken, die vervolgens onder verschillende militaire hospitalen zijn verdeeld om de therapeutische waarde na te gaan. Nopens de resultaten werd hier te lande echter nog niets vernomen. Bij vernieuwing is de belangstelling der Indische Regeering voor het onderwerp ingeroepen, met verwijzing naar de zeer belangrijke, voor de inlandsche bevolking weldadige en voor 's lands schatkist voordeelige uitkomsten die in Britsch-Indië bij voortduring van de bereiding en het gebruik van quinetum verkregen worden."

De jaren achtereen herhaalde aandrang bij de Indische Regeering op een spoedige beslissing heeft dus al zeer weinig effect gehad.

Er is in de geschiedenis der quinetum-bereiding iets geheimzinnigs. Zou de heer Eydmann niet besluiten kunnen, om bekend te maken wat hij daarvan weet?

De therapeutische proeven worden echter nog altijd voortgezet.

Het oordeel van deskundigen over de resultaten loopt uiteen.

Wij verwijzen hier slechts naar het belangrijk artikel van Dr. Jul. Jacobs in het *Geneeskundig Tijdschrift voor N. I.* 1881, aflevering 2.

Het bevreemdde hem, dat aan de inlandsche bevolking nog steeds kinine werd verstrekt, in plaats van het veel goedkooper quinetum, hoewel de rapporten van Dr. King, den Superintendent van den Botanischen Tuin te Calcutta, over het quinetum geregeld gunstig luiden, en dit middel ook door de heeren Dr. van der Horst, Dr. Vinkhuijzen, Prof. Stokvis en anderen in Nederland, alsmede door wijlen den officier van gezondheid von Söhsten en de officieren van gezondheid Arntzenius en Mayer aanbevolen is.

Maar na zelf verschillende proeven te hebben genomen, is de verwondering bij Dr. Jacobs geweken. Als résumé van zijn bevindingen verklaart hij, dat quinetum, op grond van zijn mindere antipyretische werking, doch vooral om zijn onstandvastige samenstelling en zijn soms gevaarlijke nevenwerking geen middel is dat de kinine vervangen kan. »In handen van een leek, met name van de inlandsche bevolking, op de wijze zooals haar thans kinine wordt verstrekt, zou het middel in zeer veel gevallen erger kunnen zijn dan de kwaal."

Indische Houtsoorten,

DOOR

BISSCHOP GREVELINK.

Onder de gewassen van Britsch-Indië die voortreffelijk timmerhout opleveren en om die reden verdienen op den Nederlandsch-Indischen Archipel te worden aangeplant, komen in de eerste plaats in aanmerking de door Roxburgh genoemde *Dalbergia latifolia* en *D. sissoo*, van de familie der vlinderbloemigen. [1])

De voornaamste kenteekenen van het geslacht zijn: oparig gevinde bladen en ongesteelde kleine bloemen in okselstandige trossen, pluimen of bloeitoppen vergaderd; de kelk is klokvormig; de peul — 1- of 2 zadig — is elliptisch en vliezig uitgespreid, netvormig geaderd en rondom het zaad plat saamgetrokken.

De breedbladige soort (*D. latifolia*) is een boom van 40′ à 50′ hoog, heeft de vinblaadjes, 3—7, gewoonlijk 5 in 't geheel [2]), rondachtig uitgerand, waarom hij ook den naam draagt van *D. emarginata.* Hij draagt de bloemen in pluimen; de peul is gesteeld en gewoonlijk 1-zadig; het zaad is niervormig, plat samengedrukt.

Deze wordt door Roxburgh genoemd een der grootste boomen op het gebergte van het Indisch vasteland. Het hout is daar bekend als *blackwood* (zwart hout) en is grijsachtig zwart met lichtkleurige aderen,

---

[1]) Wel zegt Prof. Miquel in zijn voortreffelijke Flora Ind. Bat., dat de eerstgenoemde *hoogst waarschijnlijk* op den Ind. Archipel aanwezig is, doch het is meer waarschijnlijk dat hij er niet is; anders zou men het hout wel hebben hooren roemen, iets waarin de inlanders niet traag zijn. De tweede soort zou, volgens denzelfden auteur, op Sumatra en Java, meer bepaald in Bantam en op den G. Oenarang gevonden worden; er is echter wel geen twijfel of hij heeft de *D. pseudo sissoo* bedoeld; althans weet men op Java evenmin iets van het uitmuntende hout als dat men in Britsch-Indië iets weet van zijn wonderbaarlijke geneeskracht in bovengenoemde Flora vermeld.

[2]) De kenteekenen zijn overgenomen van Drury.

zoo zwaar dat het in het water zinkt; van een fijne grein, geschikt om den schitterendsten glans aan te nemen, waarom het bij uitstek gekozen wordt tot de vervaardiging van meubelen. Van boomen in Malabar gekapt, had hij planken gezien, ruim 3 1/2 voet breed welke, het spint tegen 9 duim gerekend, den omtrek van den stam op 15 voet doen stellen (Murray. *Hist. Br. Ind.*). Een prachtige boom, zegt Cleghorn, welke het wel bekende Malabaarsche zwarthout oplevert. Planken van 4 voet breed zijn dikwijls verkrijgbaar, de spint niet mede gerekend; het is zwaar en van fijnen vezel, laat zich goed polijsten en wordt veel gebruikt voor meubelen. Het is een van de meest gewaardeerde houtsoorten dezer provincie (*Forests and Gardens of S. India*). Volgens Drury is het een groote boom die overvloedig voorkomt in de bosschen van Zuidelijk-Indië en elders, van welken het wel bekende *blackwood* verkregen wordt. Tot de vervaardiging van meubelen is het zeer gezocht. Te vroeg gebruikt hebben de planken echter een neiging om in de lengte te scheuren. In de zwaarste blokken vindt men dikwijls ook een aardachtige afzetting, een groot nadeel voor deze in andere opzigten zoo schoone planken. Sommige planken zijn 4 voet breed nadat het jonge hout (spint) er is afgekapt. *Blackwood* is een van de meest gewaardeerde houtsoorten van Zuid-Indië; goed gepolitoerd heeft het veel het voorkomen van rozenhout, welke naam in den handel dikwijls er aan gegeven wordt. — Het zaad van den boom is, wanneer het gaat spruiten, zeer onderhevig aan verwoesting door insecten, en vandaar dat het gewas moeilijk te kweeken is. Gedurende aanhoudende regens echter kan zulks met goed gevolg gedaan worden. Het zaad kan ook geplant worden in gaten die goed bemest zijn met den afval der lampolie-molens. De afstand der gaten van elkaar moet 15 voet zijn, en later worden de jonge boomen om den anderen verplant. De boom groeit ook van wortelspruiten of van afleggers, doch dan is het hout niet zoo goed als dat van zaailingen (*The useful plants of India*).

De *Dalbergia sissoo* is een boom van 50′ hoogte en heeft de blaadjes 3-5 in getal, rondachtig of omgekeerd hartvormig kort toegespitst; de bloemen zijn geelachtig wit, in aren tot pluimen vergaderd; zij dragen 9 enkelbroederige helmdraden, de vlagdraad ontbrekend; de stijl is zeer kort, de peul gesteeld, meestal 3-zadig.

Even nuttig als de vorige en het voorrecht bezittende van een der snelst groeiende boomen van de wereld te zijn, is de Dalbergia sissoo. Het hout, getuigt Dr. Wallich, heeft zijn weerga niet voor doeleinden, waartoe taaiheid en veerkracht gevorderd worden. Kanonkogels, er door heen gaande, doen het niet splinteren. Al de deelen van affuitwielen worden bij voorkeur van dit hout gemaakt. Voor den scheeps-

bouw levert het uitmuntende knieën en kromhouten, en voor al deze oogmerken bereikt de boom voldoende afmetingen in den tijd van 35 of 40 jaar. Dit is gebleken met onderscheidene boomen, die in 1796 geplant waren in den kruidtuin te Calcutta, en die thans (1835?) een hoogte hebben bereikt van 80 tot 100 voet bij een omtrek van 14 voet. Hij wordt alleen in het noorden van Hindostan gevonden en ten opzigte van zijn verbreiding geeft Dr. W. de verzekering dat het een van de meest beperkte soorten is die bekend zijn. [1]) Te gelijker tijd is het een boom, die zich overvloedig vermenigvuldigt door wortelspruiten, doch het hout van boomen aldus opgekomen is van veel minder qualiteit (Murray *ut supra*). De boom is op aanbeveling van Dr. Wallich in Zuidelijk-Indië overgebracht uit Bengalen. [2]) Hij groeit tot een groote hoogte en dikte; is aangeplant langs de oevers van de Tumbhadra en siert verwonderlijk wel. Hij groeit ver in het kantonnement van Masulipatam langs de wegen en is geplant langs de oevers van de Kistna Anicut. Weinig boomen verdienen zoo zeer behartigd te worden als deze, uit hoofde van zijn nuttigheid, snellen groei en schoonheid. Het hout is hard, sterk, taai en vast, terwijl zijn groote duurzaamheid niet weinig bijdraagt om het onder de meest gewaardeerde soorten te stellen die bekend zijn. De boom groeit snel, laat zich met gemak aankweeken en bereikt spoedig een staat van bruikbaarheid. In Bengalen wordt hij gebruikt voor het maken van affuiten (Cleghorn).

Het hout is licht en ongemeen sterk, heeft een licht grijsbruine kleur en is dienstig voor een aantal oogmerken van huishoudelijken aard. Behalve in den scheepsbouw en in de artillerie-constructie wordt het ook gebruikt tot de vervaardiging van postkarretjes. Men beweert dat het de witte mieren wederstaat. Het dient tot pakzadels, kisten en alle soorten van meubelen. Vaartuigen, van dit hout gebouwd, duren, zegt men, twintig jaren. Het zaagsel acht men een alteratief in geneeskunde (Drury). — Volgens Prof. Miquel zou de boom op Java den naam *Aroi Sariboe* of *Sewoe* (1000) dragen, omdat hij in bijkans alle ziekten door de Javanen gebruikt wordt, doch het gewas waaraan deze naam en dat vermogen worden toegeschreven, is volgens Hasskarl een windende heester.

8 *Oct*. 1880.

---

[1]) Des te minder kans is er, dat hij in Java zou gevonden worden.

[2]) Van dergelijke diensten, door kruidkundigen in Britsch-Indië bewezen, heb ik reeds vroeger gewag gemaakt en ik zal later meermalen gelegenheid hebben er in het voorbijgaan op te wijzen.

Schetsen uit het Volksleven in Nederl. Oost-Indië,

DOOR

R. VAN ECK.

IX.

SPELEN EN VERMAKEN OP DE BUITENBEZITTINGEN.

Thans zijn de amusementen van de Insulaners op de Bezittingen buiten Java en Madoera aan de beurt. Het spreekt vanzelf dàt ook hiervan veel te zeggen valt. Ik heb mij echter zoo lang met Java bezig gehouden, dat ik vrees het geduld mijner lezers op een al te harde proef te zullen stellen, als ik op die zelfde wijze voortga, en hun vertel hoe de bewoners van Soematra, Borneo, Celebes, Ambon, Ternate, Halmaheira, Timor, Soembawa, Bali, enz. enz. hun ledigen tijd op de meest aangename wijze trachten door te brengen. Ook zou ik telkens in herhaling moeten vallen, daar vele volksvermaken op de verschillende eilanden, zoo al niet geheel dan toch in hoofdzaak met elkander overeenstemmen. De lezer zal mij dus wel toestaan, dat ik hier en daar slechts een greep doe. In vergoeding beloof ik hem later, bij de behandeling van de zuiver *godsdienstige* feesten in Indië, aan de Buitenbezittingen het leeuwendeel te zullen geven.

De spelen en vermaken der Javanen besprekende, hebben wij kennis gemaakt met de talèdèk en andere dansers en danseressen, wier eigenaardige manier van dansen (tandak) ons een trouw beeld gaf van den tragen en tevens zinnelijken aard dezer eilanders. Ook elders komt deze dans voor, natuurlijk meer of minder gewijzigd naar het karakter van het volk, waar hij thuis behoort. Om mijn lezers, die Indië niet kennen, in de gelegenheid te stellen zich een juiste voorstelling van

deze soort van dans te vormen, weet ik niet beter te doen dan hier de beschrijving te laten volgen, die de bekende reiziger Junghuhn er ons van geeft. »Der Tanzende", zoo laat hij zich in zijn verhaal van een danspartij in de Bataklanden hooren, »war ganz in Extase. Er schien nichts mehr um sich zu sehen, sein Auge war aufwärts gekehrt oder zuweilen stier auf einen Punct gerichtet, seine Geberden drückten eine innere Verzückung aus; er war begeistert. Dabei können seine Bewegungen durchaus nicht mit einem europäischen Tanze verglichen werden; er steht entweder ganz still auf einem Puncte, oder er schreitet doch sehr langsam vom Platze, so dass sein Tanz nur aus einer eigenthümlichen Bewegung und Verdrehung des ganzen Körpers und der Gliedmassen mit Geberdenspiel besteht. Das Vergnügen für den Tänzer selbst kann bloss in seiner Illusion liegen, und der Genuss der Umstehenden bloss darin, aus dem Geberdenspiel des Tänzers, das höchst ausdrucksvoll ist, und aus seinen Pantomimen auf die Art seiner Illusion und auf den Gang seiner Ideeënbilder zu schliessen. Die Stellung des Körpers ist dabei nie aufrecht, sondern stets, in den untern Gliedmassen sowohl als im Rumpfe, gekrümmt, und die grösste Zierde oder Kunst besteht darin, den Rump von Zeit zu Zeit dem Erdboden, ohne sich zu setzen oder zu unterstützen, möglichst nahe zu bringen. Das ganze Muskelsystem befindet sich bei dieser Art des Tandak im höchsten Grade der Spannung, jede einzelne Fiber trillt, und das ganze Geschäft ist sehr ermüdend. Die Bewegungen der Arme bestehen in sanften Biegungen und zeichnen sich besonders durch ein Rückwärtsdrehen der Gelenke aus, wobei alle einzelnen Finger noch für sichselbst thätig sind und wie kramphaft spielen. Eine der gewöhnlichsten Stellungen ist die, wobei sich die Arme von einander abwärts nach aussen bewegen, so dass der eine mit rückwärts gewundenen Gelenken dem Boden zugewendet, der andere aber in entgegengesetzter Richtung gedreht, nach oben gekehrt ist, welcher Stellung ein ausdrucksvoller, doch stierer Blick entspricht, nebst einer gekrümmten sehr gespannten Haltung des ganzen Körpers und der untern Glieder, gleichsam als sollte der eine gesenkte Arm Verachtung von Gefahr, der andere aber ein glänzendes Bild von Hoffnung, das dem Tanzenden vor Augen schwebt, bezeichnen. Der Uebergang aus einer Stellung in die Andere geschieht in der Regel langsam, abgemessen, zuweilen aber auch plötzlich, zuckend, und drückt dann die snellen Gedankensprünge des in Verzückung schwebenden Tänzers aus. Zuweilen werden seine Geberden drohend und stier sein Blick; er fährt auf ein eingebildetes Wesen los, das er zu erdolchen scheint, und sinkt dann langsam zurück, worauf seine Bewegungen wieder fröhlicher, ungezwungener werden, um die ganze Vorstellung zu schliessen."

Deze lange beschrijving verplaatst ons, gelijk ik reeds opmerkte, in de *Bataklanden*, waar deze soort van tandak aan de orde van den dag is en zelfs bij begrafenisplechtigheden op het programma voorkomt. O. a. wil het gebruik dat bij eene teraardebestelling jonge meisjes zich met de sieraden van den overledene sieren en aldus toegerust op een vijzelblok een vreemdsoortigen dans uitvoeren. Voor zoover mij bekend is dit echter ook de eenige gelegenheid, waarbij bepaalde personen voor den dans worden aangewezen. Voor het overige kan ieder die zulks verkiest zijne bekwaamheid in deze ten toon spreiden, en behoeft niemand het beneden zich te achten om in het publiek als danser op te treden. Bij groote volksfeesten is het zelfs gebruik, dat het hoofd van de plaats den dans opent, gelijk dan ook de held, dien wij in Junghuhn's beschrijving zijn gymnastische toeren zagen uitvoeren, niemand minder was dan de *radja* in hoogst eigener persoon!

Oorspronkelijk droeg de gewone publieke dans bij de Bataks, gelijk daarvan boven een beschrijving gegeven is, geheel het karakter eener pantomimistische voorstelling, in welke kunst dit volk het tot op een verwonderlijke hoogte heeft gebracht, zonder dat dit vermaak, gelijk met het Javaansche talèdèk-spel wel eenigszins het geval is, zich uitsluitend op het gebied der zinnelijke liefde beweegt. Zoo woonde een der schrijvers over dit volk eens een vertooning bij, die eenige guiten moest voorstellen op weg naar een naburig dorp, waar grof wild uit buurmans strikken te stelen was. Het aandachtig publiek, dat zijn ingenomenheid met het spel der acteurs bij wijlen in een uitbundig gelach lucht geeft, ziet de booswichten in de duisternis verdwalen, om hen straks, nadat zij allerlei moeite en gevaar hebben doorstaan, bij het doel van den tocht terug te vinden, waar zij echter in plaats van een goed stuk wild — een mager varken in den strik aantreffen. Tot overmaat van ramp worden de deugnieten op heeter daad betrapt, en met stokslagen van het verboden terrein gejaagd, »alles", zoo besluit onze berichtgever zijn relaas, »tot uitbundige vreugd der aanschouwers".

Laat mij, voor ik van de Bataks afstap, nog even mededeelen, dat onder dit volk het zingen en dansen in het publiek aan gehuwde vrouwen verboden is.

Ook de echte Maleiers hebben hun dans, *tari* of *menari* genaamd, die in menig opzicht van de tandak onderscheiden is en meer dan deze met onze Europeesche wijze van dansen overeenstemt. Dit geldt echter niet van den *oorlogsdans*, die mede bij hen, evenals bij de meeste stammen van Indië, wordt aangetroffen en zijn oorsprong schijnt te hebben in de vele gevechten, die tusschen de bewoners van de verschillende dorpen en districten geleverd worden. 't Is een soort van

oefenschool, waarin de jongelingen tot voorvechters in den strijd worden opgeleid. De kunst bestaat dan hierin om al tandakkende met het zwaard of de lans in de hand, den tegenover geplaatsten vijand langzaam te naderen, nu eens eenige passen achteruitgaande, dan weer kloek vooruitschuivende, om eindelijk, na op een behoorlijken afstand genaderd te zijn, den doodelijken steek of slag toe te brengen.

Op de *Mentawei-eilanden* langs Soematra's Westkust, wier bewoners gemeenlijk geen andere kleeding dragen dan een schortje van boomschors, versieren zich de dansers en danseressen met groene takken en bladeren, die op het hoofd en de heupen worden vastgehecht.

Onder de volksvermaken van de Maleiers kunnen wij ook rekenen het, bij wijze van wedstrijd, opzeggen van *pantoens*, een soort van volksliedjes, uit coupletjes van vier regels bestaande, die beurtelings rijmen. De twee eerste regels zijn altijd in figuurlijke taal opgesteld, terwijl dan de twee laatste de verklaring van het gebruikte beeld moeten inhouden. Ik zeg *moeten*, omdat deze verklaring, althans voor vreemdelingen, nog al eens iets te wenschen overlaat. Het volgende couplet vangt gewoonlijk aan met den tweeden regel uit het voorafgaande. In den regel zijn deze gedichtjes, om ze dien naam te geven, alleen voor ingewijden verstaanbaar. Ook al ziet men kans om de afzonderlijke woorden te vertolken, is het voor ons vaak uiterst moeielijk om den diepen zin van het geheel te vatten. Zooveel is alleen bekend, dat deze pantoen echte minnezangen zijn, die vooral in den smaak van jongelieden vallen en niet zelden den dienst eener liefdesverklaring te vervullen hebben. Zoo op het eerste gehoor schijnen zij meestal zeer onschuldig, doch voor de kenners hebben de gebruikte beelden beteekenissen, die het geheel tot een product van de verregaandste onkuischheid en zinnelijkheid maken. Een verzameling van deze pantoens vindt de lezer in Deel XV van de Bijdragen van het Koninklijk Instituut, blz. 309 en volgd., van de hand van den heer H. C. KLINKERT. Evenmin als de verzamelaar wil ik mij de moeite geven van een vertolking. Alleen neem ik hier, ter kennismaking, de vertaling over, die een ander schrijver van enkele algemeen bekende pantoens gegeven heeft.

»Het geratel van den donder laat zich aanhoudend hooren en de harten der aardbewoners zijn vervuld van schrik. Zoo de wind nu de bloemen kust, zullen zij dan nog haar geuren verspreiden?

»De stroom is kalm achter het riet en den heuvel. Ik wensch de onrust van mijn hart te stillen, maar een jonge schoone houdt altijd mijn zinnen verward.

»De diamant is in het gras gevallen en verspreidt niettemin zijnen glans. Uw liefde is als de dauw op de grashalmen; zij verdwijnt zoodra de zon hare stralen verspreidt."

Eenigszins met de pantoens overeenstemmende zijn de *beleh* der Dajaks, hierin bestaande dat een uit het gezelschap een regel improviseert, waarop dan een ander het rijmwoord moet vinden. Op den zin komt het hierbij echter niet aan, en zoo wordt dan bij dit gezelschapsspel, gelijk men het kan noemen, allerlei onzin uitgekraamd, die stof tot lachen in overvloed oplevert. Dit is niet minder het geval met een ander spel, waarbij van een zin slechts de slotsyllabe der woorden wordt uitgesproken, terwijl men bovendien het recht heeft om enkele woorden geheel daaruit weg te laten. De kunst bestaat dan hierin, dat men vlug het ontbrekende aanvult en den zin in zijn geheel opzegt.

Nu wij toch op dit gebied verdwaald zijn, kan ik hier nog spreken van een amusement bij de Dajaks, dat wij Hollanders niet precies tot de volksvermaken rekenen, maar onder dit volk werkelijk dat karakter aanneemt. Ik bedoel het opgeven van *raadsels*, dat op elke gezellige bijeenkomst, niet van kinderen maar bepaaldelijk van ouderen van dagen, aan de orde is. Nauwelijks zitten de gasten bijeen, of de *tingkes*, gelijk zij heeten, komen op het tapijt en zelden wordt er zoo gelachen, als wanneer een der aanwezigen zich suf denkt over de diepzinnige beteekenis van een raadselachtige uitdrukking, die voor de overige leden van het gezelschap zoo klaar is als de maan, die met haar vol schijnsel den kring verlicht. Op deze wijze is het volk dan ook in het bezit gekomen van een groote verzameling van *raadsels* die, ik hoop later gelegenheid te hebben dit nader aan te toonen, een rijke bron voor de kennis van de taal, zeden en gewoonten aanbieden. Een paar dezer tingkes wil ik hier nu reeds mededeelen.

1. Tusschen de handen gewreven, valt het in de hoogte.
2. Eerst wordt het geboren, daarna wordt het zwanger.
3. Wanneer hij gedood is, wordt hij wit.
4. Een mannetje want (koren of rijst wannen) onder een gewelf.
5. Is de moeder ziek, dan moet het kind waken.
6. In stukken gehouwen, blijft het toch in zijn geheel.
7. Gij ziet de gestalte van uw broeder, maar het is u niet mogelijk hem te vangen.
8. Een kort blaasroer dat ver draagt.
9. Korte planken, die door het dorp wandelen.
10. Het ademt met zijn hiel.
11. Een koning, die omgeven is van een heg van dolken.
12. Wanneer het avond wordt heeft het oogen, bij dag is het blind.

Voor lezers, die hun kracht op deze raadsels willen beproeven, laat ik hier de oplossing volgen: 1. *cigarette*, die straks in rook ver-

dwijnt. 2. *zaadkorrel*. 3. *gestampte rijstkorrel*. 4. *de tong*. 5. *een lekke boot met een schepemmer*. 6. *het water*. 7. *de schaduw*. 8. *het oog*. 9. *de beenen*. 10. *een inlandsche blaasbalg*. 11. *ananas*. 12. *vuurworm*.

Dat ook aan den *vuurworm* een plaats in de volksraadselen is aangewezen, zal niemand, die ooit iets van Indië's binnenlanden mocht aanschouwen, vreemd toeschijnen. Voor hen die dit voorrecht misten neem ik, entre parenthèse, over wat een bezoeker van Borneo over deze lichtdragende en lichtverspreidende diertjes opmerkt. »Het bekoorlijkste", zoo schrijft hij, »wat mij ooit van illuminaties is voorgekomen, heb ik op Borneo gezien, namelijk een bruiloftsgezelschap op het water, in lange rijen van prauwen, feestelijk van doeken en boomtakken voorzien, en met talrijke lichtpyramiden, hangende lampen en zich bewegende en draaiende lichtkransen, versierd. Maar wat is ook hier de kunst der menschen tegenover de natuur in hare volheid, en vergeleken bij het tooverachtig gezicht, dat men alle avonden kan genieten, wanneer de oevers van de rivier, voornamelijk daar, waar de heerlijke *rambé*-boom, waarvan onze berk, treurwilg en lindeboom bij elkander genomen eerst eenig idée geven, in lange rijen aan beide kanten van den stroom zijn schaduw verspreidt — opgevuld met de millioenen van zwervende, lichtende wormpjes, die zich nu eens naar boven, dan naar beneden, dan hierheen, dan daarheen bewegen. Nog altijd doet mij de herinnering genoegen aan een avond op het water doorgebracht, toen mijn weg mij door een rivierengte voerde en ik mij plotseling als in het midden eener danszaal bevond, die verlicht werd door duizenden van levende flikkerende kaarsen, welke in de donkere kristallen oppervlakte van de rivier verdubbeld teruggekaatst werden, en die opgevuld was met legioenen van rusteloos walsende, bachantisch waggelende elfen."

Onder de *Alfoeren* van *Celebes* behoort het opgeven van raadsels mede tot de gewone uitspanningen. Vooral op een eenvoudig burgerlijk feest, waarbij de sagoweer, het »spraakwater" van deze eilanders, de ronde doet en men zoo gezellig »onder ons" is, kunnen de *pepurej*, gelijk ze hier heeten, niet worden gemist. Bij voorkeur zijn het de mannen, die zich daarmede den tijd trachten te dooden, wat echter niet wegneemt dat ook de vrouwen veel met raadselen op hebben. Van beide geslachten moet worden gezegd, dat juist die pepurej het meest in den smaak vallen, die bij ons in gezelschappen tot de verboden waar zouden behooren. Hoe dubbelzinniger, hoe gemeener, des te mooier, heet het bij deze natuurkinderen. Ook bij andere gelegenheden komt het aan het licht, dat de zedelijkheid bij de Alfoeren veel te wenschen overlaat. Ik denk daar aan hun talrijke godsdienstige feesten of *fosso* en gewone vermaken, waarbij zang en dans elkander

afwisselen en de zinnelijke natuur van beide seksen haar rechten onbeschaamd doet gelden. Over de eerste hoop ik in een latere schets afzonderlijk te handelen. Thans een en ander over de eigenlijke vermaken, waartoe in de eerste plaats de *volksdansen* behooren, die nu eens afzonderlijk op een gewone feestelijke bijeenkomst, dan weer ter opluistering van een offerplechtigheid worden uitgevoerd. Een der meest geliefkoosde dansen schijnt het

meramba

te zijn, waaraan soms twintig en meer personen, zoo mannen als vrouwen, deelnemen, die in een lange rij achter elkander plaats nemen, met de rechterhand op den rechterschouder van den voorman geleund, en zoo zingende en joelende in eenen kring rondloopen. De maat bij dezen rondedans wordt aangegeven door den rechtervoet, dien de deelnemers gelijktijdig met eenig geraas op den grond zetten. Veelal vormt men een dubbelen kring, den een uit mannen, den ander uit vrouwen saamgesteld. De meeste pret levert dit spel echter op als beide partijen zich vereenigen, en het optreden van de dames het mannelijk personeel gereede aanleiding geeft om hun bedrevenheid in het reciteeren van liedjes, waarin die alte Geschichte op de meest plastische wijze bezongen wordt, aan den dag te leggen. De zang maakt namelijk een onafscheidelijk deel van dezen en andere volksdansen uit. Nauwelijks heeft zich de rij in orde gesteld of een der deelnemers begint een bekend lied te zingen, dat straks door de anderen in koor herhaald of met een bekend refrein beantwoord wordt. Zijn de gemoederen nog kalm, dan begint men met de gelegenheid van den dag te bezingen en de stevigheid van een pas gebouwd huis, de duurzaamzaamheid van een gesloten verbintenis of de gulheid van den gastheer hemelhoog te verheffen. Reeds vroeger meen ik de opmerking te hebben gemaakt, hoezeer de Indiërs de kunst verstaan om zelfs aan hun meest zinnelijke vermaken een godsdienstigen glimp te geven, door vóór alles te offeren of den naam hunner goden aan te roepen. Ook de Alfoeren doen hierin niet voor de anderen onder. Nauwelijks is echter aan deze formaliteit voldaan, en nauwelijks heeft men het gelegenheidslied gezongen, of de natuur herneemt haar recht, en daar vangt een solist aan met:

»O oudere zuster van het meisje, hoe staat het nu met mij? De trap van het huis is weggenomen, eilacy!

waarop de anderen in koor invallen en het antwoord zingen:

»Kom klimmen langs den stijl van het huis; maar pas goed op, want mijn ouders weten er van! Recht goed opgepast, gij!"

De stroom is hiermede gebroken en de eene minnezang volgt den

ander zoo snel mogelijk op. Aanvankelijk blijft men daarmede nog zooveel mogelijk binnen de grenzen van wat een Alfoer deftig of fatsoenlijk noemt. Spoedig wordt dit echter anders; de gemeenste liederen en improvisatie's weerklinken uit den kring, die reeds in een bandeloozen troep veranderd is. Soms maken de mannen het zoo bont, dat de vrouwen, die anders heel wat kunnen aanhooren, zich niet langer bij het gezelschap veilig achten en daarom ijlings den kring verlaten, om naar hun woning te spoeden, of zich onder bescherming van meer bedaarde feestgenooten te stellen.

De bovenbedoelde *meramba* wordt, zooals ik reeds te kennen gaf, ook gedanst bij gelegenheid van het betrekken van een nieuwe woning. Hoewel de hiermede gepaard gaande plechtigheid meer tot de godsdienstige feesten behoort, wil ik hier toch even, om der curiositeits wille, het lied vermelden, dat alsdan den dans vergezelt. Ik schrijf het over uit de bekende »Mededeelingen."

»Het nieuwe huis is beklommen geworden, hei slanke!

»Wordt ontmoet herwaarts om te maramba, hei slanke!

»Wordt door mij gebeden tot de Goden zooveel, hei slanke!

»Wordt gegeven ouderdom en gezondheid den eigenaren van het huis en ons, die hebben beklommen herwaarts den trap.

»In dit huis worde den trap opgebracht lijnwaad, hei slanke!

»Worde den trap opgebracht lijnwaad zonder te koopen, hei slanke!

»Is afgesneden geworden rondom het rieten dak van uw huis, hei slanke!

»Indien gij dom zijt die te onderhouden, zal het inregenen, hei slanke!

Gelijk met meer dergelijke schijnbaar onbeduidende coupletten het geval is, hebben de beide laatsten, die quasi alleen op het huis betrekking hebben, ook nog een verborgen zin. 't Is nl. tevens een spreekwijze, waarmede men iemand waarschuwt om te zorgen, dat men niet door achteloosheid en zorgeloosheid iets goeds, bij voorbeeld een werkzame huisvrouw, een voordeelige betrekking als anderszins verlieze.

Maar, keeren wij tot ons onderwerp terug. Een tweede nationale dans bij de Alfoeren is het

makaria of

makarapi, gelijk het op enkele plaatsen wordt genoemd. 't Is eveneens in hoofdzaak een *ronde-dans*, waaraan bij voorkeur jonge mannen en meisjes deelnemen, die, als de vroolijkheid haar toppunt heeft bereikt, in den regel al te groote vriendschap (dit is de beteekenis van *makaria*) voor elkander in woord en gebaren aan den dag leggen.

»Straks," zoo lezen wij bij een van de schrijvers over dit onderwerp, »vervallen zij tot banale liederen, die de verbeelding doen ontvlammen, en eindelijk alle zedelijkheid doen verloren gaan. Met eigen oogen heb ik het aanschouwd, hoe zelfs jonge meisjes op klaarlichten dag alle schaamte hadden uitgeschud en zich zoo aanstelden, dat eenige christen-jongelieden zich afwendden van het tooneel, dat zich onverwacht op hun weg had voorgedaan. En dat was een gevolg van het makaria, waaraan de meisjes sedert eenige avonden hadden deelgenomen."

Eindelijk vermeld ik onder de dansen van de Alfoeren nog de

mahatatambulelen,

of de »ronddraaiïng van velen", gelijk ik dit woord in goed Hollandsch zou kunnen weergeven. Ook hieraan nemen zoowel vrouwen als mannen deel, die te samen een kring vormen en, terwijl zij elkander met uitgestrekte armen vasthouden, onophoudelijk in het rond dansen, niet maar zoo in het wild, maar volgens een, hoe zal ik 't noemen? bepaalde methode, die de te maken passen regelt. Op Java heb ik Europeanen zich bespottelijk zien maken, door zich in het publiek aan de tandak te wagen. Wat echter daar er nog door kan, omdat men het terrein voor zich alleen heeft en door inlanders omringd is, die een blanke niet hardop uitlachen, ook al stelt hij zich nog zoo dwaas aan, dat zou een gevaarlijk stuk kunnen worden, voor wie het waagde aan de mahatatambulelen deel te nemen. Zelfs voor de inlanders behoort er, naar het schijnt, veel oefening toe, om de voorgeschreven passen en wendingen naar behooren te kunnen maken. Een vreemdeling zou al zeer spoedig onder den voet geraken en de ongeciviliseerde Alfoeren zijn er geen menschen naar om — een dief op hun hart te laten smoren.

Om aan den hier bedoelden dans te kunnen mededoen, moet men bovendien kunnen zingen en de gave bezitten om op zijn beurt een paar regels te improviseeren, waarvan de geheime zin stof tot lachen geeft of een blad opent van de chronique scandaleuse, die dit volk er natuurlijk ook op nahoudt. Bij voorbeeld, een uit den kring heft aan: *Tembetemberrannomei poromu si memenemenes kamberu*, hetgeen letterlijk beteekent: »Worde vermeerderd herwaarts uw toorn naar mij, die stil en vreedzaam is!" en vervolgt dan: *Tembetemberrannomei wasannokan ni rengarengan kamberu,* d. i.: »Worde vermeerderd herwaarts! Het zal gelezen worden door den beschermengel." Dat klinkt alles heel onschuldig, maar de andere dansers en de omstanders weten waarschijnlijk heel goed, dat de zanger onaangenaamheden heeft gehad met een rijkeren dorpsgenoot of misschien wel met den burgervader — om het hoofd van de plaats eens zoo te betitelen — en

hebben er schik in, dat de mishandelde zich over het geleden onrecht wreekt, door zijn vijand op deze wijze aan de wraak der goden over te geven. Lang houdt men zich echter met het onderwerp niet bezig. Nauwelijks is het *kamberu* weggestorven, of daar weerklinkt reeds het: *O ina wo ama e turuan lalan karondoran kamberu — turuan lalan karondoran benimalingangangamo kamberu*, en allen zien lachend naar den jongeling, die te bedeesd of te veeleischend is om zijn hof aan een meisje te maken en dien de zanger nu laat zeggen: »O ouders! worde mij de rechte weg getoond! Worde getoond mij de rechte weg: ik ben reeds verward."

Tot de amusementen der Alfoeren kan men ook rekenen het

soemampet maoeri,

een soort van oorlogsspel, dat op vele plaatsen gelukkig slechts een herinnering is aan den tijd, toen het *koppensnellen* nog tot de alledaagsche gebruiken behoorde en de vrouwen haar mannen voor lafaards begonnen te schelden, als dezen een week voorbij lieten gaan, zonder den familieschat met een of meer versch afgehakte schedels van vijandelijke naburen te hebben verrijkt. Ziehier hoe het bij dit soemampet maoeri in zijn werk gaat. »Op den dag des feestes," zoo lees ik in het zeer interessante werkje van den heer N. Graafland, *De Minahassa* getiteld, »verzamelen zich de mannelijke dorpelingen onder geleide van den *Teteroesan*, den hoofdpriester bij dit feest. Allen zijn gewapend met sago-sago of sabels — soms houten! — of kléwangs en dunne stokjes. Daarbij zijn zij zoo goed mogelijk uitgedoscht. De eigenlijke kleeding der koppensnellers — zwart gemaakte *tjidako* (een band van boomschors, die eenvoudig om het middel geslagen en tusschen de beenen doorgehaald wordt), zwarte hoofddoek, een helm met menschenhaar omzet en de kléwang of zwaard met idem — dragen zij echter niet. Nu scharen zij zich tot een rondgang om de negerij. Deze omgang heeft waarschijnlijk de beteekenis, dat men buiten de limiten van het dorp gaat zoeken, of er koppen zijn te snellen. De priester gaat voorop en blaast op een stuk bamboe, zooals kinderen wel gewoon zijn te doen, om eenig geluid, onverschillig welk, voort te brengen. Die hem volgen — naar inlandsch gebruik in den ganzentred — roepen onophoudelijk en vrij eentonig: *den hals smeren! den hals smeren!* waarmede het koppensnellen wordt aangeduid. Op den weg verliezen sommigen hun flegma en beginnen dapper te worden; straks springen zij en slaan in de lucht; eindelijk worden zij verschrikkelijk in hun woede..... Maar, het blijft bij bedreigingen, omdat er niets te kappen valt.

Aan het huis van den Teteroesan gekomen, gaat deze naar boven

en nu heffen allen hun zwaarden en sabels dreigend en uitdagend op, schreeuwen en gillen, tot hun eindelijk van boven door vier man een mensch wordt toegestoken met bloed bedekt, op wien zij als één man aanvallen, en hem vreeselijke wonden toebrengen.... Gelukkig, dat het slechts een namaaksel is van hout, met hondenbloed bestreken! Maar in hun triomf gillen zij het uit, dat zij een mensch gedood hebben — en het doel van het feest is bereikt. Nu volgt het slachten van varkens, het onderzoeken en goed bevinden van de harten, het offeren aan de goden, het eten en drinken — en dan zijn zij uitgelaten, en brengen elkander hulde vanwege hun dapperheid en den goden dank voor de instelling van dit feest."

Ook in de binnenlanden van het eiland Timor bestaat zulk een koppensnellersdans, hier *tonatona* geheeten. Van de soemampet-maoeri is hij echter in zoover onderscheiden, dat hij alleen gedanst wordt, zoodra het aan een of meer dorpelingen gelukt is bij den eén of anderen vijandelijken stam zich van een paar menschenhoofden meester te maken. De plechtigheid — want hiervoor moet de tonatona doorgaan — heeft dan ten doel om hen, die zich door dit dapper feit hebben onderscheiden — tegen den invloed van booze geesten te beveiligen. Zoodra de deelnemers aan den dans bijeen zijn, plaatsen allen zich, arm aan arm aanééngeschaard, in een kring, waarbinnen de ceremoniemeester heeft post gevat, aan wien de leiding van den zang is opgedragen. Natuurlijk is het geheele dorp uitgeloopen om getuige van de plechtigheid te zijn. Ook het hoofd van den verslagen vijand is op de plek aanwezig, niet om, gelijk bij andere koppensnellers, zooals bv. bij de *Cerammers*, het geval is, als tropee te dienen, maar om als représentant van den verslagene aangesproken te worden en de verontschuldiging aan te hooren van hen, die het zoo wreedadig van den romp gescheiden hebben. »Wees niet vertoornd", zoo begint de ceremoniemeester te zingen, terwijl de anderen met volle en krachtige stemmen invallen, »wees niet vertoornd, dat uw hoofd hier bij ons is; waren wij minder gelukkig geweest, dan zou misschien ons hoofd in uw kampong zijn tentoongesteld. Wij hebben de offerande gebracht om u te bevredigen.

»Uw geest moge nu rusten en ons vrij laten van kwellingen.

»Waarom toch zijt gij onze vijand geworden?

»Ware het niet beter geweest, dat wij vrienden gebleven waren? Dan zou uw bloed niet vergoten en uw hoofd niet afgesneden zijn!"

Eerst na het afzingen van deze eerste regels komen de beenen der dansers in beweging, die zich nu op de maat van het gezang langzaam en plechtstatig over het terrein bewegen. »Nu eens", zoo deelt ons de heer Gramberg mede, aan wiens verhaal wij het bovenstaande ont-

leenden, »staat men stil, dan weder hervat men de beweging. Soms is de kring veranderd in twee tegenover elkander staande gelederen, welke op een gegeven teeken naderen en steeds voortzingend de hoofden tot elkander buigen. Dan weder verwijderen zich die zamen gedoken hoofden en vormen een soort van carré, doch alles stipt op de maat van het gezang, dat nu eens langzaam, dan weder versneld, nu eens treurig, dan weder woest klinkt, om eindelijk in een algemeen gehuil te eindigen."

Wij keeren nog even naar de Alfoeren van Celebes terug, om met een paar andere van hun volksvermaken kennis te maken. Volle aanspraak op dien naam verdient het

mawawerit,

of het *kalapa* (kokosnoot) werpen, dat in zijn aard wel eenige overeenkomst heeft met de volksvermakelijkheden, die ten onzent de appendix van groote feesten uitmaken. Ook bij de Alfoeren staat dit mawawerit niet op zichzelf, maar dient het tot sluiting van de een of andere groote fosso, waarbij het offeren, het slachten van varkens, enz. enz. dagen achtereen aanhoudt. Naar het schijnt wordt echter vooraf gemeld, dat op dien en dien dag het bij groot en klein geliefde kalapa-werpen ten huize van den feestgever zal plaats hebben. Het zijn dan ook niet alleen de dorpelingen, die zich op het bepaalde uur ter plaatse bevinden. Van heinde en ver stroomen de deelnemers saam om aan het spel deel te nemen, allen vervuld van de hoop, dat de goden hun den eereprijs in den kampstrijd zullen doen wegdragen. Niemand denkt daarbij aan de wonden, gebroken armen, bebloeden neus of gezwollen oogen, die men bij dit pretje kan oploopen. De eer en, niet te vergeten, het voordeel van het hoogste lot te trekken, verdringt elke andere overweging. Om zekerder te zijn van zijn zaak, wordt dan ook gewis menig offer in stilte gebracht, en hooren de goede geesten zich alles beloven, in geval zij hun invloed gebruiken willen om den bidder de overwinning te doen behalen. Maar, ik dien wel eerst te vertellen, waarin dan eigenlijk het kalapa-werpen bestaat.

Ziet, daar is de dichtopeengedrongen menigte verzameld voor de woning van den feestgever. De zwakken en minst brutalen hebben menigen harden duw van hun sterkere buurlui te verdragen, die voor zich ten minste zooveel plaats willen hebben, dat zij straks de armen vrij kunnen bewegen. Intusschen is aller oog in gespannen verwachting gericht naar het dak, waarin zich een opening bevindt, die voor deze gelegenheid den dienst van preekstoel vervullen zal. Daar verschijnt in de hoogte het hoofd van een priester; ook het bovenlijf en de armen dringen zich door de opening en nu — stilte! Terwijl

de heilige man met een soort van lans allerlei vreemdsoortige bewegingen maakt en rechts en links zijn slagen uitdeelt, als ware 't er hem om te doen om de booze geesten tot den laatsten toe van het erf des feestgevers te verjagen, verheft hij zijn stem en verkondigt hij van zijn verheven plaats den lof van den gastheer, wiens mildheid zich op nieuw heeft doen kennen en die wederom gebleken is een vriend van goden en menschen te zijn. De toespraak is welgemeend en zou bij een andere gelegenheid zeker niet nalaten den diepsten indruk op de toehoorders te maken. Thans blijkt het publiek echter gevoelloos voor al die schoone woorden, en een zucht van verlichting ontsnapt aan aller borst, als de priester van het *pelsier* (zoo noemen vele Alfoeren tegenwoordig dit pretje) gaat spreken, dat het einde van de speech en het begin van den wedstrijd aankondigt. Nog één oogenblik en »daar vliegt", zoo schrijft de heer Graafland, »een voorwerp over de hoofden der menigte; zij grijpen, grijpen weder, en eindelijk loopt de gelukkige heen met een lepel! Maar reeds zijn andere voorwerpen het eerste gevolgd: gejoel, gegil en geschreeuw gaat van alle zijden op en de vlugsten verwijderen zich met een vork, een zakdoek, een sarong, een paar muilen, borden en kopjes — als die niet gebroken zijn — en tal van snuisterijen meer.... Daar vliegt een kip van boven en geeft aanleiding tot veel heen en weer loopen, tot eindelijk het beest zijn vermoeide vleugels neêrstrijkt en vervolgens in handen komt. Nu regent het weder duiten, en een menigte grabbelaars geraakt onder den voet. Eindelijk, daar is het groote voorwerp van aller begeerte, de eigenlijke prijs, waarnaar men dingt, het doel van het feest: de *kokosnoot*. Zij is jong, maar heeft den vollen groei; reeds vanzelve glad van bast, is zij nog gladder gemaakt door het koken in kokosolie, en is bijna niet in de handen te houden. Zij vliegt in snelle vaart van boven over de hoofden heen; honderden handen staan gereed haar op te vangen, en men vreest kneuzing noch wonden. Zij is beneden, maar reeds vliegt zij weer opwaarts een eind verder, gaat van hand tot hand, geraakt onder den voet, waarbij de mededingers elkander bijna verpletteren; zij komt weder in de hoogte, rolt over de hoofden heen en langs den weg; komt in handen van een stevigen knaap, maar is terzelfder tijd weder verdwenen; zij snellen haar na, zij krijgt deuken en barsten, maar is nog altijd vrij,... tot een snelvoeter haar in zijn macht krijgt, met haar voortvliegt en haar in een huis brengt of wel in het bosch verbergt."

»Het »pelsier" is hiermede afgeloopen. De man, die de kalapa kreeg, wordt beloond met een of meer stukken lijnwaad, of met een varken of paard, al naar den rijkdom van den feestgever."

Een ander spel, waarbij het eveneens op groote vlugheid aankomt,

zonder dat er evenwel zooveel voordeel mede te behalen is, ontleent zijn naam aan een *dodutu* of rijststamper, die er een hoofdrol bij vervult. Om dit spel te spelen, worden twee balken op een paar voet afstands naast elkander gelegd, waarover dan twee rijststampers, korte stokken van hard en zwaar hout, dwars komen heen te liggen. Aan weerszijde van de balken nemen nu twee mannen plaats, die de einden der beide stokken zoodanig in de hand houden, dat zij de beide voorwerpen naar believen verwijderen of tot elkander brengen kunnen. Terwijl zij nu op die wijze aan het manoeuvreeren zijn, neemt een deelnemer aan het spel zijn kans waar om op het oogenblik, dat de stokken van elkander verwijderd zijn, in de opening te springen en de gevaarlijke plaats weder even snel te verlaten. Een enkele seconde vertraging is echter voldoende om de beenen in gevoelige aanraking met de zich weder aaneensluitende dodutu's te brengen, die geen pardon kennen, en hard genoeg zijn om iemand voor geheel zijn leven ongelukkig te maken. In de meer beschaafde streken van de Minahassa van Menado schijnt dit wreed vermaak gelukkig tot de geschiedenis te behooren.

Onder de jongensspelen bij dit volk vermeld ik alleen het

mawintih,

of »kuitschoppen", gelijk ik dit woord ergens vertaald vind. Het bestaat hierin, dat een der knapen zijn been vooruit plaatst en zich zoo in postuur zet, dat dit lichaamsdeel onbewegelijk vast op den grond steunt. Nu komt een andere jongen naast hem staan, en tracht met zijn voet het aldus vastgezette been met al de kracht, die hij kan aanwenden uit zijn positie te schoppen. Ik behoef wel niet te zeggen, dat dit spel niet altijd even goed afloopt. Menige knaap verlaat met een gekneusd of bebloed been de speelplaats, wat echter niet verhindert, dat het jonge volkje telkens weer uittrekt om zich met „kuitschoppen" te vermaken.

Getrouw aan mijn plan om slechts hier en daar een greep te doen, spring ik nu van Celebes naar het eiland *Soemba* over, om mijn lezers getuigen te doen zijn van een Indisch *nieuwjaarsfeest.* Ik haast mij er bij te voegen, dat ik hen slechts »in den geest" naar dezen afgelegen hoek van onze Bezittingen denk over te voeren. Voor een persoonlijke kennismaking met de Soembaneezen zullen zij zeker gaarne bedanken, als ik hun vertel, dat de taal van dit volk het woord »wasschen" niet kent, en de vrouwen op dit eiland slechts hierin boven de mannen uitmunten, dat zij heur waterschuw lijfgoed niet zoo spoedig als heur echtgenooten voor onbruikbaar verklaren, maar het liever nog eens zwart verven en het blijven dragen, tot zij met een goed geweten zeggen kunnen, dat zij met het nog verder te ge-

bruiken even goed in Eva's costuum konden rondloopen. Mijn lezers blijven dus op een behoorlijken afstand, en ik vertel hun, wat ik weet van het

pamangoe langoe paraijng,

zooals de Soembaneezen gewoon zijn hun nieuwjaarsfeest te noemen. Heel vroolijk begint het niet. Wel doen reeds in den vroegen morgen de muziekinstrumenten hun — wij zeggen eentonig, maar een inlander spreekt van liefelijk — geluid hooren; wel trekt ieder zijn beste pakje aan, dat maanden lang in kist of koffer heeft gelegen en daar in dat donker graf zijn oorspronkelijke kleuren behouden heeft, maar — de gewoonte wil, dat dit vroolijkste van alle feesten met lange gezichten en, zoo mogelijk, met betraande oogen wordt begroet. En met reden! Wat toch is het geval? Oorspronkelijk schijnt het nieuwjaarsfeest een soort van herinneringsdag te zijn geweest, gewijd aan de nagedachtenis der afgestorvenen, wier geesten, naar het volksgeloof, ten eeuwigen dage in den omtrek van het graf blijven rondwaren. Getrouw aan deze gewoonte, behoort dan ook nu nog tot de eerste en gewichtigste bezigheden van den dag: een tocht naar de kerkhoven, om de geliefde dooden van tabak en andere versnaperingen te voorzien en op hun graf eenige oogenblikken weenende en snikkende door te brengen. Eerst als aan dezen plicht is voldaan, keeren de treurenden, nu met geheel andere gezichten, naar huis terug en haasten allen zich om aan de uitgeschreven volksspelen, als daar zijn *wedrennen*, *spiegelgevechten*, *publieke dansen*, enz hetzij als werkend lid, hetzij eenvoudig als toeschouwer, deel te nemen. Op een bepaald uur worden deze vermakelijkheden afgebroken en trekt ieder zich in zijn woning terug, ten einde bij den familiemaaltijd tegenwoordig te zijn. Dit feestmaal heeft dit eigenaardige, dat ook de dooden, die zich daar straks — naar de Soembaneezen meenen — aan de hun gebrachte sirih en tabak reeds hebben te goed gedaan, daaraan deelnemen. Zij worden daartoe plechtig door het hoofd van het gezin of wel door een priester opgeroepen, en laten nooit na op het appèl te verschijnen. Bij den maaltijd bewijst men hun de hun toekomende eer, door hun de keus van de spijzen te laten, die eenige oogenblikken onaangeroerd blijven staan. Eerst als men er zich van overtuigd meent te mogen houden, dat de onzichtbare gasten zich van de rijst, het vleesch, enz. hebben bediend, tasten de levenden toe en haasten allen zich het bewijs te leveren, dat zij dit nummer van het programma niet voor het minst gewichtige houden. Na afloop van den maaltijd ziet men groot en klein weer de huizen verlaten, en gaan allen terug naar de plaats, waar men zijn hart aan spel en dans te goed kan doen. Hier brengt men nu het overige van den nieuwjaarsdag en een

groot gedeelte van den nacht door. Vermoeidheid kent men niet en verveling staat niet in het Soembaneesche woordenboek. Velen zien dien nacht hun bed niet en zijn toch goed wakker, als even vóór zonsopgang het geheele dorp weer uitloopt om aan de plechtigheid, waarmede het nieuwjaarsfeest besloten wordt, deel te nemen. Deze plechtigheid heeft ten doel de geesten der afgestorvenen, die gedurende vier en twintig uren het doodenrijk verlaten en zich weer eens in den goeden ouden tijd verplaatst hebben, uitgeleide te doen. Hun liefhebbende betrekkingen dragen bij deze gelegenheid in de eene hand een doorgesneden klapperdop, waarin zich, behalve een weinig asch, een pakje bevindt, gevuld met wit fijngestampte mais en een stroopbal, lekkernijen, die den graad van droefheid der achterblijvenden moeten aangeven en straks den geliefden dooden als teerkost worden *nageworpen*. In de andere hand heeft ieder deelnemer aan den optocht een stuk brandend hout, dat onophoudelijk heen en weer bewogen wordt en klaarblijkelijk de bestemming heeft om den geesten den weg naar hun woonstede te wijzen. Ook dit hout wordt buiten het dorp weggeworpen, en daarmede is tevens het sein gegeven, dat de feestgenooten rechtsomkeert kunnen maken. Een tweede feestmaaltijd besluit het pamangoe langoe paraijng.

En hiermede maak ik ook een einde aan mijn schets van de Spelen en Vermaken op de Buitenbezittingen. Mij dunkt, mijn lezers hebben er nu genoeg van, en verlangen naar andere tooneelen uit het volksleven in Nederl. Oost-Indië. Ik hoop in de gelegenheid te zijn, in deze aan hun wensch te voldoen. Tot later dus!

NIEUWE UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS, TE GRONINGEN.

A. W. Alings, Rekenkunde, 2 deelen . . . f 2,00
A. W. Alings, Wet op h. middelb. onderwijs 0,60
H. J. van Ankum, Standpunt der dierkunde 0,60
van Assen, School-wandkaart van Friesland 10,00
ilyn's Werken, door Dr. A. de Jager 3,60
s der geheele aarde in 24 Kaarten, 3de druk 0,60
s van Nederland v. lei en schrift, 3de druk 0,25
A. Baehrens, Miscellanea Critica 2,90
A. Baehrens, Lectiones Horatianae. 1,25
z. Berghuis, Water- en burgerlijke bouwkunde 26,50
Berghuis, Schelpjes, leesb. v. d. school. 4de druk 0,25
Berghuis, het Opstel voor de Volksschool. 0,50
d. Berg-Stomp, Vrouwel. handwerken. 2e druk 1,25
ergsma, Onze Kamerplanten 0,90
hrijving der vruchtsoorten, 3 deelen 2,25
Bes, Klassikale teekenmethode in 60 folio pl. 4,90
Bes, Teekenschriften bij bovenstaande, 1—5 à 0,20
B. W. S. Boeles, Financiële regtsbetrekking 1,25
B. W. S. Boeles, Scheiding v. kerk en staat 0,75
B. W. S. Boeles, Stemregt van eigenerfden 1,90
J. L. de Boer, Photographieën te land en ter zee 1,90
Boerma, Rekenopgaven voor kweekelingen . 0,40
Boerma, Begins. der Fransche taal . 3de druk 0,90
Boerma, Exercises de lecture 0,60
aerts en Koenen, Woord. en uitdrukk. 5de druk 1,25
aerts en Koenen, Taal en Taalstudie. 2de druk 1,25
aerts en Koenen, Taalstudie. 4de druk. 3 dln. à 1,25
J. J. Bolman Groote Schoolkaart van Drente 8,75
. W. Borleffs, Handboek voor effectenhouders
geldbeleggers, 1e aflev. . . . . à 0,75
. Bos, Leerboek d. aardrijkskunde. 4de druk 2,50
. Bos, bekn. leerb. d. aardrijkskunde 4de druk 1,50
. Bos, School-Atlas der Aarde . . 3de druk 3,75
. Bos, Atlas der geheele aarde, 1e afl. . . 0,60
. Bos, Atlas voor de Volksschool. 5e druk 1.—
. Bos, Aardrijksk. voor de volkssch. 4de druk 0,35
. Bos, Nederland en zijne Overz. bezittingen 0,20
. Bos, De plaats der aardrijkskunde 0,40
. Bos, platen voor Aardrijkskunde 3e druk 0,60
. Bos, De Globe, Aardrijkskundig schetsboek 2,50
. Bos, Kleine Atlas voor de Volksschool,
22 kaarten 0,50
en Rijkens, Schoolk. v. O-Indië, m. Java er onder 15,00
. Ritzema Bos, Landbouwdierkunde, I, II. 1—5 15,75
Bouman, Opvoeding en onderwijs, 2 deelen à 3,00
Bouman, Bekn. Opvoedk. voor de lag. school 1,25
Bouman, Vorml. in de lagere school. 7de druk 1,50
Bouman, Vormleer in opg. en oefen. 3 stukj. à 0,25
Bouman, De Nederlandsche landhuishouding . 0,30
Bouman, Het schoolverb. en de arbeidersvraag 0,30

H. Bouman, Aanschouwel. leesonderwijs: Aansch. onderw., 12 pl. 3de druk f 2,90
H. Bouman, Handl. b. h. aans. onderw. 4de dr. 0,90
H. Bouman, Het gulden kinderboek, geill. . 1,25
H. Bouman, 1e leesboekje . . . . 17de druk 0,25
H. Bouman, 2e leesboekje . . . . 17de druk 0,25
H. Bouman, 3e leesboekje . . . . 17de druk 0,25
H. Bouman, 4e leesboekje . . . . 7de druk 0,25
H. Bouman, 5e leesboekje . . . . 7de druk 0,25
H. Bouman, De Eerste Schooljaren, 3 st., à 0,25
H. Bouman, Handb. v. h. leiden d. Oefeningen 0,60
H. Bouman, Platen bij de Eerste Schooljaren 2,90
K. H. Bouman, Herfstvruchten, gedicht. en rijm. 1.00
L. Bouwman Jz., Goniometrie en vlakke Trigon. 0,90
L. Bouwman, Examen-opgaven v. Hoofdonderwijz. 0,40
L. Bouwman, Examen-opgaven voor Hulponderwijzers en Hulponderwijzeressen 0,40
B. v. Bruggen, Stijloefeningen 0,75
C. M. Bremer, Wetten d. dir. belast. enz. 3 deelen 22,50
A. Br. van Eikema, Mijn eerste boekje. 4de druk 0,25
A. Br. van Eikema, Mijn tweede boekje. 3de druk 0,25
B. Brugsma, Schetsen uit het natuurl. 7de druk 0,30
F. C. Brugsma, Statist. Atlas d. Nederl. 3de druk 3,00
F. C. Brugsma, Atlas der Nederlanden. 6de druk 1,00
Bibliotheek van midden-nederl. letterk., afl. 1—28 à 1,50
Bijdragen t. geschiedenis en oudheidk., 10 dln. 39,00
Dr. v. Capelle en Ekker, Ned. Lat. woordenb. geb. 9,75
ten Cate en van Milligen, Handleiding bij de wet op het lager onderwijs . . . . 3de druk 1,25
S Blaupot ten Cate en A. Moens, De wet op het lager onderwijs, met aanteekeningen. 3e druk 6,20
I. J. Bl. ten Cate, Het domicilie v. onderstand . 1,60
Dr. T. Cannegieter, de Zedelijkheid 1,90
Dr. T. Cannegieter, Kerk, Kerkleer, Kerkrecht. 0,50
Dr. T. Cannegieter, Object en Subject in de Dogmat. 0,50
Dr. T. Cannegieter, Dogmatische Wetenschap . 0,50
Dr. L. Ali Cohen c.s, Openb. gezondheidsr., 2 dln. 12,50
Frans de Cort, Liederen. 1,90
Dr. Coster en Opwyrda, Pharm. Neerl., I, II. . . 19,50
Dr. J. J. Cornelissen, Libellis Jocularis 0,75
Mr. Cremers, Aant. op de Ned. wetboeken 10 dln. 65,00
Mr. W. C. I. J. Cremers, Gemeentewet. 2de druk 3,75
Mr. W. C. I. J. Cremers, Wetg. o. h. notarisambt 1,90
Mr. W. C. I. J. Cremers, Aant. op de Grondwet 2,65
De wet op de burgerlijke pensioenen 0,15
F. C. Delfos, Beginselen d. Scheikunde, m. figuren 1,00
Mr. G. Diephuis, N. Burg. regt, 9 dln. 2de druk 39,50
Mr. G. Diephuis, Ned. Burg. regt I—V, VI, 1e 38,90
Mr. G. Diephuis, Handb. N. burg. regt, 3 dln. 2de druk 15,00
Mr. G. Diephuis, Handelsregt, 3 dln. 2de druk 15,00
Mr. G. Diephuis, De wet op het lager onderwijs 1,80

E. Drenth, Zakwoordenboekje der muziek . . . ƒ 0,75
H. W. Dijken, Vlinders v. 't jonge volkje. 4de druk 0,25
H. W. Dijken, Woorden en zinnen, 7 stukjes . 0,45
H. W Dijken, Natuurkennis 0,30
Dittes—Wendel, Zielkunde en redeneerkunde . 1,25
J. Douwes, De wijsgeer J. F. L. Schröder . . . 3,00
J. Douwes, Een Storm in de Ned. Herv. kerk. . 0,50
J. Douwes en Mr. H. O. Feith, N. kerkelijk wetboek 4,25
Douwes, Renssen en v. d. Veen, Kl. Wekker, 3 st. à 0.20
J. A. v. Droogenbroeck, Zonnestr., geill. 4de druk 1,75
C. F. van Duyl, Geschied. zond. geschied., 1e dl. 0,35
C. F. van Duyl, Onze geschiedenis in schetsen, I, II 0,35

Taalonderw. v. de L. S.:
C. F. van Duyl, 1e stukje . . 2de druk 0,25
C. F. van Duyl, 2e stukje . . 2de druk 0.25
C. P. van Duyl, 3e stukje . . 2de druk 0,25
C. F. van Duyl, 4e stukje . . 2de druk 0,25

C. F. van Duyl, Oefeningen in 't Nederl. 3de druk 0,50

La langue française:
C. F. van Duyl, 1e partie 0,50
C. F. van Duyl, 2e partie 0,50
C. F. van Duyl, 3e partie 0,60
C. F. van Duyl, 4e partie 0,75
C. F. van Duyl, 5e partie 0,75

Dr. Engelbregt, Latijnsch woordenb. geb. 4de druk 9,75
Mr. A W. Engelen Alg gesch., 4 dln. 3de druk 13,10
Mr. A. W. Engelen, Tijdtafels der alg. geschied. 1,95
Dr. v. d. Es, Grieksch woordenb., geb. . 3de druk 9,75
Dr. v. d. Es, Ned.-Grieksche woordenl. 3de druk 2,50
Dr. v. d. Es, Grieksche antiquiteiten. . 2de druk 2,00
Dr. v. d. Es, Grieksche opstell., 4 st. 5de druk à 1,25
Dr. v. d. Es, Gr. en Rom. letterkunde 2de druk 3,75
Dr. v. d. Es, Grieksche spraakkunst . 2de druk 3,75
Dr. v. d. Es, Grieksche Buigingsleer 1,25
Dr. v. d. Es, Uittreksel Gr. en Rom. Letterk. . 0,50
Mr. H. O. Feith, Het Groninger beklemregt 2 dln. 6,00
Floris ende Blancefloer, door Mr. H E. Moltzer 3,00
Dr. C. M Francken, Studie over taal- en letterk. 0,25
Dr. C. M. Francken, De wet op het h. onderw. 0,50
Dr. C. M. Francken, Gr. en Rom. letterkunde . 0,40
Dr. C. M. Francken, Oratio de civitate Atheniensi 0,60
Dr. C. M. Francken, Prometheus en Pandora. . 0,50
Dr. C. M Francken, Planti Aulularia 1,50
Mr. C. C. Geertsema, de Zijlvestenijen in Groningen 0,90
J. Geluk, Woordenb. v. opv. en onderw. afl. 1—5 6,25
Gids voor den Onderwijzer. Praktisch en theoretisch tijdschrift voor het lager onderwijs. Per deel 4,90
O. Gleuns, Archief voor het kadaster, I 4,00
Dr. W. Gleuns, Leerb. der meetkunde, 4de druk 1,25
Dr. W. Gleuns, Beschouw. v. h. heelal. 2de druk 3,00
Dr. W. Gleuns, Wis- of sterrek aardrijksk. 3e druk 0,75
W. Gleuns Jr., Algebra, n. Fallisse en Graindorge 2,50
J. van Gilse, Vier preken 1,25
J. J A. Goeverneur, Gedicht. en Rijmen 2de druk 1,90
J. J. A. Goeverneur, 140 kinderliederen. 4de druk 1,25
J J. A. Goeverneur, Vijftig Kinderspelen 2e druk 0 50
J. J. A. Goeverneur, Fabelboek, 4 stukj. 9e druk à 0.25
J. J. A. Goeverneur, Gezamenl. gedichten, geb. 3,90
J. J. A. Goeverneur, Nieuw Fabelboek, met gekleurde platen, 4 deeltjes . . . . . 9de druk à 0,90
J. J. A. Goeverneur, De Keesiade 0,50
T. Greidanus, Theorie der Rekenkunde. 1,25
T. Greidanus, Rekenvoorstellen, . . . 3de druk 1,25
T. Greidanus, Antwoorden op de rekenvoorstellen 0,10

T. Greidanus, Leerboek der algebra I . . . . . ƒ 1,[illegible]
v. Grieken, Burgerlijke bouwkunde, 3 deelen. . [illegible]
Dr. F. G. Groneman, Natuurk. vraagstukken . [illegible]
Dr. F. G. Groneman, Honderd vraagst. herhal. mat. [illegible]
J. Groneman, Dagb. v. een Nederl.-Ind. geneesheer [illegible]
H J. H. Groneman, Leer der perspectief . . . . [illegible]
H. J. H. Groneman, Hedend. Bouwkunst, geb. . [illegible]
A. W. Grube, Landen en menschen. 2 dln. . . [illegible]
de Groot, Leopold en Rijkens. Ned. letterk. 5de druk [illegible]
Dr. Tj. Halbertsma, Hooger Onderw. en Gr Lett [illegible]
H. M. Hartog, Scheikundig onderz. v. d. grond [illegible]
H. Hermans, Algemeene Geschiedenis . . . . [illegible]
H. Hermans en Dr. J. Woltjer, Hist. atlas der Algemeene en Vaderl. Geschied. met beschrijving . [illegible]
D. Hoekzema, Gleanings fr. Engl. Prose. 5de druk [illegible]
D. Hoekzema, Gleanings fr. Engl. Poetry. 3de druk [illegible]
D. Hoekzema, Matériaux biographiques. 2de druk [illegible]
K. Hofkamp, Vertelling. van een torenw. 7de druk [illegible]
K. Hofkamp, Klokjes, nieuwe vertell. 5de druk [illegible]
Hofkamp en Haarman, Schrijfcursus, 2 st. 2de druk à [illegible]
A. F. C. Hoffmann, Teekencursus voor de Lagere School, 2 stukjes . . . . à [illegible]
Mr. S. van Houten, Verhandeling over de waarde [illegible]
Mr. S van Houten, Over hoofdelijken omslag . [illegible]
Mr. S. van Houten, Staathuishk. als wetenschap [illegible]
Jaarboek d. Groning. Rijks Universiteit. I, II, III, à [illegible]
Dr. A. de Jager, Nieuwe taal- en letteroefeningen [illegible]
Dr. Jonckbloet, Nederl. letterk. 2 dln. 3de druk [illegible]
Dr. Jonckbloet, Bekn. gesch. d. Ned. lett. 2e druk [illegible]
Dr. Jonckbloet, Beoefen. d. Nederl. letterkunde . [illegible]
Dr. Jonckbloet, Vanden Vos Reinaerde . . . . [illegible]
Dr. Jonckbloet, Etude sur le roman de Renart [illegible]
Dr. Jonckbloet, Gedenkb. d. Gr. Hoogeschool, geb. [illegible]
Dr Jonckbloet en Dr. van Helten, Nieuwe Refereinen van Anna Bijns. 1e stuk . . . . [illegible]
Mr. deJongh en Oudeman, Handb. kantoor. 2de druk [illegible]
Kaart der Nederlanden in 9 bladen . 3de druk [illegible]
Dr. P. J. van Kerckhoff, Tegenw. toest. d scheik. [illegible]
Dr. P. J. v. Kerckhoff, Over chemische verbinding. [illegible]
M. J. Koenen, Het nieuwe Taalboek, 4 stukjes, à [illegible]
M. J. Koenen, Handl. b. h. rekenen op rekenraam [illegible]
M. J. Koenen, Rekenboek der aanvangsklasse . [illegible]
M. J. Koenen, Hoofdrekenen, 2de afdeeling . . [illegible]
A M. Kollewijn, Gesch. d. Ned. bezitt. 2de druk [illegible]
W. Kreling, Beginselen der meetkunde. 5de druk [illegible]
W. Kreling, Meetkundige werkstukken . . . . [illegible]

Leesboek voor de volksschool,
L. Leopold, 1. Meiregen. . Serie A 10e druk [illegible]
L. Leopold, 2. Dauwdroppels „ A 12e druk [illegible]
L. Leopold, 3. Sneeuwvlokken „ A 11e druk [illegible]
L. Leopold, 4. Mosroosjes . . „ A 15e druk [illegible]
L. Leopold, 5. Wildzang . . „ A 7e druk [illegible]
L. Leopold, 6. Klimop . . . . „ A 4e druk [illegible]
L. Leopold, 7. Stofgoud . . . „ A 12e druk [illegible]
L. Leopold, 8. Bonte Steenen . „ A 7e druk [illegible]
L. Leopold, 1. Meiregen. . Serie B 3e druk [illegible]
L. Leopold, 2. Dauwdroppels . „ B 3e druk [illegible]
L. Leopold, 3. Sneeuwvlokken „ B 3e druk [illegible]
L. Leopold, 4. Mosroosjes . . „ B 3e druk [illegible]
L. Leopold, 5. Wildzang . . . „ B 3e druk [illegible]
L. Leopold, 6. Klimop . . . . „ B 2e druk [illegible]
L. Leopold, 7. Stofgoud . . . „ B 3e druk [illegible]
L. Leopold, 8. Bonte Steenen . „ B 3e druk [illegible]

·pold, Blaren van allerlei boomen. 3de druk	f 0,30
·pold, Uit Zuid Nederland	1,75
·pold, Hoofdpersonen uit de Nederl. Letterle, m. 36 portretten, in roy. 8o, 1e afl. 2e druk	0,50
L. Leopold, Deutsches Lesebuch, I.	1,50
L. Leopold, Deutsches Lesebuch, II.	1,50
.. en L. Leopold, Nederlandsch Leesboek, ste Stukje 2e druk	0,25
.. en L. Leopold, Nederlandsch Leesboek, ende stukje 2e druk	0,30
L. en L. Leopold, Nederlandsch Leesboek, tste stukje 2e druk	0,30
.. en L. Leopold, Schelde—Weichsel, 3 deelen	18,00
opold, Natuurgenot 6de druk	0,30
opold, Opvoed. in huis en school. 5de druk	1,25
opold, De Tolk, bloeml. ter vertal. 2de druk	0,90
eopold, De nieuwe Aesophus, groot fabelb. ong en oud, Imper. form, m. 160 pl., per afl. à	0,30
L. Leopold, Een sleutel, I (proza) Inl. lett. 4e dr.	1,50
L. Leopold, Een sleutel, II (poëzie.) Inl. lett. 3e dr.	1,50
. Leopold, Tooneelstukjes voor de jeugd	0,75
V H. de Sav. Lohman, De Ned. staatswetten	5,50
V. H. d. S. Lohman, Het Staatsblad, 4 deelen	70,00
Diest Lorgion, Kerkgesch. van Nederland	6,00
uwerse, Alles zingt, geillustreerd. gebonden	1,50
ouwerse, Geschiedenisversjes	0 25
ouwerse, De kleine Huisvriend, 12 deeltjes	7,50
V. Loveling, Gedichten, gebonden, 2de druk	2,90
V. Lovendaal, lentedagen	0,30
V Lovendaal, Aan Moeders schoot, m. pl.	0,50
V. Lovendaal, Lied der liefde	1,50
rlant's Strophische gedichten, d. Dr E Verwijs	4,50
rlant's Oorlog van Troye door Dr. J. Verdam	4,50
rlant's, Naturen Bloeme d Dr. E Verwijs	7,50
J. C. Matthes, Het boek Job, afl. 1—3, 2de druk	2,70
J. C. Matthes, De nieuwe richting. 5de druk	1,50
J. C Matthes, Nederl. taal en spelr. 4de druk	0,50
J C. Matthes, De vier heemskinderen	1,50
J. C. Matthes, Uit onze beste schrijv. 2e druk	1,90
J. C. Matthes, Brandt's leeven v. P. C. Hooft	0,90
J. C. Matthes, Reinout de Montalban	2,50
J. G. Matthes, De Roman der Lorreinen	1,50
R. A. Mees, Nieuwe denkb. op Natuurk. gebied	0,60
der Meulen en Douwes, Het kompas	0,90
I. Meijer, History of the English literature	1,50
an Milligen, De Nederl. staatsburg. 2de druk	1,25
an Milligen, de Vraagbaak gebonden	2,50
an Milligen, Levensverzekering	1,25
n Stuart Mill, Staathuishoudk, 2 deelen	12,50
W. Modderman, Hedendaagsche regtsgel.	0,60
W. Modderman, Receptie v. h. Rom. recht.	1,25
W. Modderman, Pract. en theor. d. rechtswetens.	0,60
W. Modderman, Handboek Rom. recht, I. II, 1	5,15
W. Modderman, Friedrich Carl von Savigny	0,40
W. Modderman, Wil of Vertrouwen	0,75
H. E. Moltzer, Middelnederl. dramat. poezy	7,50
H. E. Moltzer, Anna Roemers Visscher	0,40
H. E. Moltzer, Heiligerlee	0,30
H. E. Moltzer, Studeeren	0,25
H. E. Moltzer, Taalkunde	0.50
H. E. Moltzer, Bilderdijk	0,25
H. E. Moltzer, Shakspeare	0,75

Mr. H E. Moltzer, Hareniana	f 1,50
Mr. H. E. Moltzer, Hist. beoef. Ned. taal	0,40
B. C. I. J. Mosselmans, Vier leerredenen	1,25
J. Mulder, Aanschouwelijk Rekenen	0,75
J. Mulder, Schriftelijk Rekenen (1—100)	0,20
J. Mulder, Rekenplaten, per stel	3,75
Nassau's Geschriften, 3 deelen	15,00
Nassau's Gedachten ov. opvoeding, d. Stellwagen	0,60
Neêrlands Plantentuin, d. prof. Oudemans, 3 deelen	27,00
Nederlandsche Flora door H. Witte, gebonden	50,00
Nederlandsche Flora en Pomona, gebonden	55,00
Nederlandsche Boomgaard, 2 deelen, gebonden	70,00
Niederländische Obstgarten, 2 Bände, gebonden	70,00
Nuiver en Reinders, Oude geschiedenis. 3de druk	0,30
Nuiver en Reinders, Nieuwe geschied. 4de druk	0,35
Nuiver en Reinders, Vaderl. geschied. 5de druk	0,35
Nuiver en Reinders, Kl. vad. geschied. 3de druk	0,30
Nuiver en Reinders, Nieuw Honderdtal Verhalen	0,35
Nuiver en Reinders, Tijdrekenkundig Overzicht	0,25
Wetboek van Strafrecht	0,50
Opmerking. en meded. betr. het Ned. recht, 17 dln.	54,40
Mr. J. Oppenheim, Wet bij het oprichten van fabr.	1,25
K. J. W. Ottolander, De beste vruchten	0,50
K. J. W. Ottolander, Praktisch Handboek voor de Ooftboomteelt, met 24 platen	2,50
Mr. A. Oudeman, Burgel. regtsv, 3 dln. 4de druk	15,00
Mr. A. Oudeman, Strafvordering en strafrecht.	2,50
Mr. A. Oudeman. Gron. beklemregt. 2de druk	2,00
W. Palmer, De Gulden kette	0,60
Van Pelt, Even of oneven, 6 stukjes à	0,25
Van Pelt, Handl. rekenb. Even of Oneven, I	0,50
Dr. G. Penon, Bijdr. Gesch. d Nederl Letterkunde	1,90
Dr O. Pitsch, Landbouw onderwijs in Nederland	0,60
J. Poortman, Vioolschool.	2,50
Proeve v. plaatsel reglement herv. gem. 3de druk	0,20
J. Th. Closse, Rekenboek v. d. volksschool, 1e stukje 3de druk	0,20
J. Kemper, Rekenboek v. d. volksschool, 2e stukje 3de druk	0,20
A.C. W. Scheffer, Rekenboek v. d. volksschool, 3e stukje 4de druk	0,20
J. Temmink, Rekenboek v. d. volksschool, 4e stukje 3de druk	0,20
G Tiemersma Hz., Rekenboek v. d. volksschool, 5e stukje 3de druk	0,20
A Ufkes, Rekenboek v. d. volksschool, 6e stukje 3de druk	0,20
Mr. S. M. S. de Ranitz, Art. 68 der grondwet	1.60
G. Reinders, Ned. landb. en veeteelt, 2 dln. 2de druk	17,50
G Reinders en J. Milatz. Landbouwboekh. geb.	1,50
W. Reinkingh, De Nederlandsche werkman.	1,20
W Reinkingh, In huis en hof 2de druk	0,30
W. Reinkingh, N'Oetmiening ien'n jagtwaide.	0,25
Reinout de Montalbaen, door Dr. J. C. Matthes	2,50
Mr. Rogers, Staatshuishoudk., d. Mr. L. de Hartog	1,50
R. R. Rijkens, Aardrijksk. van Nederl. 5de druk	1,00
R. R. Rijkens, Bekn. aardrijksk. v. Nederl. 4de druk	0,60
R. R. Rijkens, De reiziger 4de druk	0,30
R. R. Rijkens, Schoolatlas van Nederl. 5de druk	2,90
R. R. Rijkens, Kleine Atlas van Nederl. 6de druk	0,40
R R. Rijkens, Kaart van Frankrijk in gr. plano	1,90
R. R. Rijkens, Opvoedk. d lagere school, 4e druk	1,90
Rijkens en Bos, Aardrijkskunde in schetsen	5,25
J. B. Rietstap, Wapenboek Nederl. Adel, 1—5, à	6,00
Dr. M. Salverda, Plant- en dierkunde. 5de druk	3,75
Dr. M. Salverda, Atlas voor natuurlijke historie	7,50
Dr. M. Salverda, Kennis der Natuur, afl. 1—12	4,50
Dr. M. Salverda, Natuurk. lees- en leerboekje. 1e	0,30

Dr. W. M. H. Sänger, Handb. d. obstetrie. 2de druk ƒ7,50
H. Schierbeek, Schoolkaart van Europa 15,00
H. Schierbeek, Nieuwe Schoolk. v. Nederland. 12,00
Schlez, Natuurl. leestoon, door Brugsma. 10de druk 0,25
Dr. J. G. Schlimmer, Handb. Rom. antiq. 2de druk 3,90
Dr. J. G. Schlimmer, Rom. antiquiteiten. 4de druk 2,00
Dr. J. G. Schlimmer, Oude Aardrijkskunde . . 2,90
Dr. J. G. Schlimmer, Leerb. der Oude Aardr. . 1,25
Dr. C. D. Schönfeld, Beknopt leerb. d. Planimetrie 1,00
Dr. C. D. Schönfeld, Beknopt leerb. d. Stereometrie 1,00
Schoolbode, de, Tijdschr. v. onderw. en opv. 1880 4,90
G. Schuitema, Formul. Aangiften Successieregten 1,50
E. Seipgens, Deutsche Grammatik 1,00
Dr. A. Sibson, Begins. der landb. scheik. 2de druk 2,50
Dr. A. Sibson, Kunstmeststoffen. d. Dr van Roijen 1,00
P. Joh. Smid. Handboek d koffiecultuur 1,75
Mr. H. J. Smidt, Volkshuishoudkunde 1,50
Spencers Opvoeding d. Joh. A Leopold. 3de druk 1,90
A. W. Stellwagen, Atl. v. Nederl. en O.-I. bezitt. 1,25
A. W. Stellwagen, Proza. . . . . gebonden. 2,50
Dr. Stoll, Grieksche en Rom. mythol. 4de druk 2,00
J. Suringa, Een lauwerkrans. 0,75
J. Suringa, Volkszangboekje. . . . . . 2e druk 0,40
Dr. A. H. Swaagman, Volksgeneeskunde 0,40
Mr. O Q. van Swinderen, Aanteekening op het Wetboek van Strafrecht. 1e aflevering 0,75
Mr. B. D. H. Tellegen, Staathuishoudk. 4de druk 0,50
Mr. B. D. H. Tellegen, Stahl, eene toespraak . 0,40
Mr. B. D. H. Tellegen, Duitschland en Nederland 0,60
T. Terweij, Nederlandsche Spraakkunst. 2de druk 1,25
A. Teunisse, Handwerken voor Meisjes. 0,90
G. Tiemersma, Taaloefeningen. . . . . 2e druk 0,30
G. Tiemersma, 300 meetk. opg. v. ambachtsscholen 0,30
Dr. H. Edema v. d. Tuuk, Leven van J. Bogerman 3,60
Tijdschrift voor Landbouwkunde. Per jaargang . 4,90
Tijdschr. van het Nederl. recht, 8 deelen 40,00
Dr. J. J. P. Valeton, Schets der Hebr. Spraakk. 1,00
J. Versluys, Begins. der nieuwe meetk. 3de druk 0,60
J. Versluys, Leerb. der vlakke meetk. 6de druk 1,25
Dr. E. Verwijs, Roman van Cassamus 1,50
Dr. E. Verwijs, Van Vrouwen ende van Minne. 1,50
N. J. Visscher, Kaart van Gelderland 0,60
N. J. Visscher, Kaart van Drenthe 0,60
N. J. Visscher, Kaart van Utrecht. 0,60
Dr. A. Vogel, Leerboek der kinderziekten . . . 4,90
G. P. Vroom, Handboek voor Notarissen, geb. . 1,90
K. A. Wagner's Bijbelsche verh., O. V. 14de druk 0,30
K. A. Wagner's Bijbelsche verh., N. V. 14de druk 0,30
M. Weersma, Aanschouwelijke Meetkunde (Practische Vormleer) voor de lagere school. . . . 0,20
W. J. Wendel, Nederl. letterkunde . . 2e druk 0,75
W. J. Wendel, Wenken ov. Opvoed. en Onderw. 0,75
Dr. R. Westerhoff, Geschied. van ons dijkwezen 4,50
Wet op het hooger onderwijs, 2e druk 0,25
Dr. Jan te Winkel, Roman van Moriaen. . . . 3,00
H. Witte, Plantk. v. school en huis. 2 st. 3de druk à 0,30
H. Witte, Wandelingen in de Natuur, I 0,30

Dr. J. Woltjer, de Grieksche onregelm. werkw. ƒ[illegible]
Dr. J. Woltjer, Serta Romana. Bloemlezing uit latijnsche dichters. . . . . 1,[illegible]
Dr. van der Wijck, Zielkunde, dl. I . . . . . . [illegible]
Dr. van der Wijck, Mr. Joh. Kinker . 2de druk [illegible]
Dr. van der Wijck, Toekomst der vrouw. . . . [illegible]
Dr. van der Wijck, Spinoza. . . . . [illegible]
Dr. van der Wijck, Het raadsel der ervaring. . [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Alg. gesch., I, . 8ste druk [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Alg. gesch., II, . 6de druk [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Alg. gesch., III, . 7de druk [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Alg. gesch., IV, . 7de druk [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Handb. d. algem. gesch. 4de dr. [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Overz. d. algem. gesch. 9de dr. 1,7[illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Gesch. v. h. vaderl. 8ste druk [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Bekn. gesch. v. h. vaderl. 6de druk [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Gesch. van de Nederlanden, I, [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Gesch. (verspr. en nieuwe opst.) [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Oostersche volken en Grieken. [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Historische waarheid . . . . [illegible]
Dr. J. A. Wijnne, Wet Hoog. Ond. en Alg. Gesch. [illegible]
J. E. K. van Wijnen, Stijloefen. en zinsontl. 2 st. à [illegible]
J. Worp, Melodiën der Ev. gez., Geb. 3de druk [illegible]
J. Worp, Melodiën v. d. vervolgb. d. Gez. geb. 2e dr. [illegible]
J. Worp, Melodiën der Psalmen, geb. 3de druk [illegible]

Zangonderwijs v. d. volksschool,
J. Worp, 1e Zangboekje . . . . 9de druk [illegible]
J. Worp, 2e Zangboekje . . . . 5de druk [illegible]
J. Worp, 3e Zangboekje . . . . 4de druk [illegible]
J. Worp, 4e Zangboekje . . . . 3de druk [illegible]
J. Worp, Zing. kinderwereld, 4 st. 5de druk à [illegible]
J. Worp, Zangschool, I, Canons . . . . . [illegible]
J. Worp, Liedjes v. twee stemmen. 4de druk [illegible]
J. Worp, Wenken b d. zangboekj. 2de druk [illegible]
J. Worp, De zing. kinderw. v. school en huis [illegible]
J. Worp, Twintig driest. liederen. 4de druk [illegible]
J. Worp, Veertig tweestemmige liedjes . . [illegible]
J. Worp, Ut — re — mi, Zangmeth. I, 2e dr. [illegible]
J. Worp, Ut — re — mi, Zangmeth. II . . [illegible]

J. Worp, Een lentedag, zond. begeleid. 3de druk [illegible]
J. Worp, Twintig liederen v. mannenk. 3de druk [illegible]
J. Worp, Orgelmagaz. v. Prot. en R.-Cath. Kerken [illegible]
J. Worp, Jan Maat. Woorden van Dr. J. P. Heije [illegible]
J. Worp, Een lentedag, met begeleiding . . . . [illegible]
J. Worp, Oefeningen v. stemvorming, 4 stemm. à [illegible]
J. Worp, Oefeningen voor twee stemmen . . . [illegible]
J. Worp, In de kinderkamer . . . . [illegible]
J. Worp, Honderd vijftig voorspelen . 3de druk [illegible]
J. Worp, Naspelen . . . . [illegible]
J. Worp, Algemeene muziekleer . . . . 2e druk [illegible]
J. Worp, Kleine muziekleer. . . . . . 2e druk [illegible]
J. Worp, Koren, 1e afl. (De Cort), Liederen . . [illegible]
J. Worp, Practische orgelschool . . . . [illegible]
H. v. d. Woude, Leerboek voor de school . . . [illegible]
L. van Zanten, Algebra. . . . . [illegible]
H. Ziemssen, Pathologie en therapie. . . . . . [illegible]
I. Zijlstra, Schrijfcursus voor de lagere school, in 14 cahiers, à. . . . . [illegible]

DE INDISCHE GIDS.

Staat- en Letterkundig Maandschrift.

Directeur: C. E. van KESTEREN,

MET VELER MEDEWERKING.

Redacteur van de rubriek Koloniale Literatuur: Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

DERDE JAARGANG.

I.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY.
Spuistraat (Nutsgebouw).

INHOUD.

1881. April.

DE INDISCHE GIDS.

Staat- en Letterkundig Maandschrift.

Directeur: C. E. van KESTEREN,

MET VELER MEDEWERKING.

Redacteur van de rubriek Koloniale Litteratuur: Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

DERDE JAARGANG

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY.
Spuistraat (Nutsgebouw).

Batavia, ERNST & C°, *Semarang*, C. L. BAIER, voorheen DE GROOT, KOLFF & C°.,
Soerabaia, THIEME & C°., *Soerakarta*, JONAS PORTIER & C°.,
Padang, WALDECK & C°., *Londen*, TRUBNER & C°.

Zie de 3de bladzijde van den omslag.

INHOUD.

1881. Juni.

De Indische Gids,

Staat- en Letterkundig Maandschrift.

Directeur: C. E. van KESTEREN,

MET VELER MEDEWERKING.

Redacteur van de rubriek Koloniale Litteratuur: Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

DERDE JAARGANG.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY.
Spuistraat (Nutsgebouw).

Batavia, ERNST & C°, *Semarang*, C. L. BAIER, voorheen DE GROOT, KOLFF & C°,
Soerabaia, THIEME & C°., *Soerakarta*, C. L. BAIER,
Padang, WALDECK & C°., *Londen*, TRUBNER & C°.

Zie de 3de bladzijde van den omslag.

INHOUD.

Corrigendum.

In ons vorig nummer (pag. 978) staat in een tusschenzin dat de Heer van Vliet tijdens den Gouv.-Gen. Rochussen Indië verliet; dit is onjuist: het gebeurde onder den voorganger van den Gouv.-Gen. Rochussen. De gemaakte aanmerking blijft echter ten volle gehandhaafd.

INHOUDSOPGAAF VAN DE ADVERTENTIEN.

Uitgevers.

Hôtel.

Exporthandel.

Toevouwende universeel Teekentoestel.

Piano-Handelaren.

Inrichting tot Uitzending.

Diversen.

ROTTANVERBAND.

Bij het uitdenken van dit verband had de militaire geneesheer het doel, om daarmede in het algemeen de nadeelige gevolgen van een slecht vervoer, vooral bij beenbreuklijders zooveel mogelijk te voorkomen, en *iedereen*, ook den niet-geneeskundige, in de gelegenheid te stellen de verlangde hulp te verleenen... want menigmaal gebeurt het dat beenbreuklijders zonder verband per spoor worden vervoerd, en dat, door de schokken en de beweging de losse, scherpe beenstukken de vaten doorboren en dientengevolge de patiënt aan verbloeding sterft, zooals onlangs nog zekere J. H. te Zevenaar.

De van rottan vervaardigde transportverbanden zijn bestemd voor beenbreuken van den opperarm, den voorarm, het dijbeen of het scheenbeen en voor aandoeningen van het knie- en voetgewricht, de namen dezer lichaamsdeelen staan op de binnenzijde van het verband vermeld; alsook het cijfer 1 of 2. Nommer 1 is bestemd voor groote en 2 voor middelmatige of kleine menschen. Daar de verbanden van sterke riemen zijn voorzien, kan ieder soldaat, politieagent of spoorweg-conducteur ze gemakkelijk over de kleedingstukken aanleggen, terwijl ze desnoods door den patiënt zelf losser of vaster kunnen worden toegehaald. Het rottanverband is licht buigbaar, voegt zich naar de lichaamsdeelen, is bestand tegen vocht en eene ruwe behandeling, en kan meermalen voor hetzelfde doel worden gebruikt. Bovendien biedt het de gelegenheid om de beleedigde gewrichten onder het vervoer met ijsblazen koel te houden.

Te velde kan elk hospitaalsoldaat gemakkelijk een 25tal verbanden, wegende 8 kilogram, achter de kolonne medenemen, om oogenblikkelijk in de *slaglinie* hulp te verleenen, en voor de behandeling der lijders in de ambulances te worden gebruikt.

Voor leger en vloot, stoomschepen, hospitalen, stadsverbanden, afdeelingen van „'t Roode Kruis", spoorwegen, politiebureaux, wachthuizen, brandweer, groote fabrieken en voor elken geneesheer, zijn deze verbanden van onberekenbaar nut om dadelijk hulp te kunnen verleenen. Men heeft maar te vragen welk lid of gewricht er gekwetst is, neemt het

daarvoor bestemde verband dadelijk mede en voorkomt aldus de nadeelige gevolgen van een slecht vervoermiddel; bovendien is men in staat om den patiënt desnoods tot het einde van de ziekte daarmede te blijven behandelen.

Elk stel verbanden 1e en 2e taille bestaat uit 8 onderdeelen:

1. voor den rechter opperarm;
2. voor den linker opperarm;
3. voor den voorarm;
4. voor het rechter dijbeen;
5. voor het linker dijbeen;
6. voor het onderbeen;
7. voor het kniegewricht;
8. voor het voetgewricht;

Dr. De Boer Vervoorn, President der Spoorwegartsen, die deze verbanden voor het hoofdstation te Rotterdam heeft aangeschaft, zegt daarvan het volgende:

„De slangen van Esmarck zijn bij sterken verbloedingen „uitmuntend, maar ook onontbeerlijk is als voorloopig ver- „band het Rottanverband van den officier van gezondheid „De Mooij, waardoor zooveel mogelijk het denkbeeld ver- „wezenlijkt wordt om onmiddelijk na de verwonding in „den kortsmogelijken tijd door een licht en gemakkelijk „zittend verband rust aan de hevig gekneusde, gewonde „of gebroken ledematen te verschaffen, ten einde den lijder, „onverschillig met welk vervoermiddel, ook gemakkelijk te „kunnen wegbrengen."

N. R. Courant, 1 Dec. 1879. Dr. De Boer Vervoorn.

G A V I O L I & Cie.,

Gebreveteerd S. G. D. G. in Frankrijk en het Buitenland.

Uitmuntend bewerkt HARMONUM met Pianoklavier en Draaitoestel

Vier octaven, twee bespelingen,
vier registers: Forte, Expression, Engelenstem, Tremol,

Het CILINDER-HARMONIUM is even goed voor artisten als voor liefhebbers bestemd; dit instrument wordt op het klavier bespeeld en ook door middel van den slinger.

De Cilinder en zijn toestel zijn geplaatst in het bekende vak van de Harmonium, zonder daardoor te vergrooten of den vorm te wijzigen.

De toetsen hebben dezelfde grootte als die van het pianoklavier.

De inwendige inrichting is eene, welke het best de luchtgesteldheid der verschillende landen kan wêerstaan.

De cilinders hebben zeven arias; zij kunnen gezonden worden aan ieder die ze besteld, na aankoop van het instrument.

Tegen dezelfde Voorwaarden te bekomen bij J. H. DE BUSSY, Inrichting tot Uitzending, te Amsterdam.

DE ABONNEMENTSPRIJS

van dit Tijdschrift bedraagt *f* **15.—** per jaar voor Nederland en *f* **25.—** voor Indië franco per mail.

IN ELK NUMMER

worden Advertentiën geplaatst. — Aankondigingstarief op aanvraag bij den Uitgever verkrijgbaar.

BOEKEN TER BEOORDEELING

zende men aan de Directie, adres den Uitgever J. H. DE BUSSY te *Amsterdam*, of aan den Heer C. E. VAN KESTEREN te *'s Gravenhage*. De meest mogelijke spoed wordt daarvoor gevraagd.

BIJDRAGEN

ter plaatsing in de Indische Gids worden aan een van dezelfde bovengenoemde adressen gezonden. Dringend wordt men verzocht om, ter bevordering van vlugheid en netheid bij het zetten, het papier, dat men voor de in te zenden artikelen gebruikt, aan niet meer dan één kant te beschrijven.

Zij, die wenschen, dat hun handschrift alleen den Directeur onder de oogen komt, hebben dit slechts te kennen te geven.

De aansprakelijkheid der verschillende schrijvers moet geacht worden beperkt te zijn tot hun eigen artikelen.

Zoowel voor conservatieven als voor anderen stelt dit tijdschrift ruimte beschikbaar. Bijdragen, waarin meeningen of beginselen worden voorgestaan, strijdig met het programma, waarmede de Indische Gids optrad, vinden een plaats in een afzonderlijke rubriek, achter de rubriek Varia.

Correspondentie.

In de volgende afleveringen zullen o. a. deze bijdragen voorkomen:

De Registreering der gereserveerde gronden ten behoeve van de Gouvernements-koffiecultuur, door P. H. VAN DER KEMP.

De wet van Sultan Adam van Bandjermasin van 1835, door A. M. JOEKES.

Over de primitieve vormen van het huwelijk en den oorsprong van het gezin. IV. Het Matriarchaat, door G. A. WILKEN.

Naar aanleiding van H. Vreudenberg's brochure »Iets over Waterwegen en Waterleidingen op Java", door H. M. DIBBETZ.

Een herinnering aan Mr. P. Mijer.

Populaire verklaring van hoogtemeting door middel van den Aneroïde-barometer, door H. M. DIBBETZ.

Met twee jaar verlof, door SALLY.

Een bijdrage tot de geschiedenis van den Java-oorlog, door C. E. VAN KESTEREN.

In 't Zuiden van Britsch-Indië, door J. KROL, in Deli.

De Atjeh-oorlog in Nederland, door O. BL.

Open brief van Mr. A. W. C. VERWEY aan den Heer JOH. F. SNELLEMAN.

De officieele litteratuur over de opium op Java, III, door Mr. W. K. Bn. VAN DEDEM.

De Stenographie én haar gebruik voor den officier te velde, I en II, door P. R. GOUDSCHAAL.

De regeling der statistiek bij de Gouvernementskoffiecultuur, door P. H. VAN DER KEMP.

Maleische Taalstudiën, I, door A. F. VON DE WALL.

Minahassa-toestanden, door W.

Een woord naar aanleiding van het artikel: »De exploitatie van 's lands bosschen op Java" in de *Indische Gids* van Februari 1881, door J. W. H. CORDES, *Inspecteur van het Boschwezen*.

M. H. SALOMONSON,

ROTTERDAM.

Fabrikant van gemalen en opgeloste Peru Guano.

Zilveren Medaille Internationale Tentoonstelling Parijs 1878.

Opgeloste PERU GUANO met *gewaarborgd* gehalte.

Salomonson's gewaarborgde Koffie-Mest.

Salomonson's gewaarborgde Suiker-Mest.

Salomonson's gewaarborgde Tabaks-Mest.

De fabrieken van M. H. SALOMONSON te Capelle a/IJ. bij Rotterdam gelegen, behooren tot de grootste van dien aard in Europa.

Zij zijn ingericht voor eene weeklijksche productie van 1000 Ton (één millioen Kilo).

De door haar geleverde meststoffen hebben overal schitterende resultaten gegeven.

Het aan de fabrieken verbondene laboratorium belast zich met het onderzoek van grondsoorten en alle analysen, die op dit gebied te huis behooren.

Nadere inlichtingen worden gaarne verstrekt.

Ancienne Maison Guenot,

Opgericht in 1780.

ARMAND GONTIER JUENE,

Tuinbouwkundige, Bloemist en Graanhandelaar.

QUAI DE GESVRES. — PARIJS. — FRANKRIJK.

Ik bied mijne geachte correspondenten de meest verschillende, schoone en bloemgevende soorten van **ROZENBOOMPJES**, geplant in potten, aan.

Bij Collecties van 25, 50, 75 en 100, wel onderscheiden en met de meeste zorg gekregen soorten, kan ik een zekeren gelukkigen uitslag garandeeren.

Geen gevolg wordt gegeven aan die bestellingen welke niet vergezeld gaan met het bedrag der series, welke men begeert te ontvangen.

1ste	Serie	25	Rozenboompjes in	25	extra	soorten	60 Fr.
2de	»	50	»	» 50	»	»	110 »
3de	»	75	»	» 75	»	»	160 »
4de	»	100	»	» 100	»	»	200 »

Elke serie wordt in *zijn geheel* vrij van vracht en emballage naar de Heeren DAENDELS & Co. te Batavia, Samarang en Soerabaya verscheept.

De algemeene Catalogus van MOES, GRAAN en BLOEMZADEN, is op aanvrage Franco te bekomen.

Stoomdrukkerij Loman, Kirberger & van Kesteren. Amsterdam.

